БЪЛГАРСКИ ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК

ТѐСАМ - ФЯ̀КАЛКА

Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

БЪЛГАРСКИ ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК

ТОМ VIII

ТѐСАМ – ФЯ̀КАЛКА

РЕДАКТОРИ:
ЛИЛЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА, ЛЮДВИГ СЕЛИМСКИ

АВТОРИ:
ДЕСИСЛАВА БОРИСОВА, МАРИЯ ГАРОВА,
ХРИСТИНА ДЕЙКОВА, ЛИЛЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА,
ДИМИТРИНА МИХАЙЛОВА, МАРИЯ РАЧЕВА,
ТОДОР АТ. ТОДОРОВ

София • 2017

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

РЕЦЕНЗЕНТИ:
СТЕФАНА ДИМИТРОВА, ЕЛКА МИРЧЕВА

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2017
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017

ISBN 978-954-322-890-4 (т. VIII)

Речниковите статии са изработени от ДЕСИСЛАВА БОРИСОВА (**трàлют, тъ̀рла[1] – тъ̀рся[2]**), МАРИЯ ГАРОВА (**тилилейски, тъ̀рта[1] – тъ̀ткьмѐ, тъ̀ръ̀ньдѐсь – тюмбекѝя, тюмбелдѐк – тюмбелѐк[4], тюмбѐль[1], тюмбѐль[2], тюнтюрици – тюрбѐ, тюрѐ, тюремѐ – тю̀рма, тюрпѝль – тях[2]**), ХРИСТИНА ДЕЙКОВА (**тефà, тил[2], тилелей, тинтя̀ва, тип[1], тип[2], тѝря, то[1], то[2], тоа̀нье – тоа̀тиле, то̀ба[2] – това̀н, той[1] – той[3], то̀лак, то̀лвай, то̀лмеч, том, тон[1] – то̀на, то̀нко, то̀нче – тонясвам, топ[3] – то̀павци, топа̀ле, то̀пан, топѐла, топка̀ч, топо̀рен, топу̀ци, то̀рлям, тормо̀з, то̀рна, торолѐскам, торомѐля, торп, тост, то̀стер, тотла̀вим, то̀фка, то̀фтам, традѝв – традѝва, тра̀пал, тръ̀нтор, ту̀въле, ту̀рям – тус[2], тускѝя – тусь, туфѐк[2], тъ̀ка – тъ̀ркьъм, тъ̀ълъмя̀, тюмбулдѐк – тюмла̀к, февруа̀ри – фжѝжьę са, фрезѐнк, фуду̀лим съ, фурисъ̀тул, фъръма̀тул, фъръма̀шън, фьѐрка**), ЛИЛЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА (**тиклив, тѝнтири-мѝнтири, тѝронки, тлъ̀чница, тоалѐт, то̀ест, топа̀з, тополѐта, тополки, торешна̀к, то̀ри, то̀рица, тору̀к, ту̀въсъка̀, тулѝца[2], тулу̀м[2], тума̀р, тума̀ци[2], тума̀ч[2], ту̀мбар, ту̀мбач, тумбуш, тумбьѐль, ту̀мник[1] – тумпу̀ли, тунгуш, ту̀нкьена, ту̀нкям, тунта̀лин, ту̀нта се, тунто̀свам, тупаз, тупа̀й, тупляр, ту̀пулица – тупурдо̀, тупя̀туци, ту̀ра[3], тура, туражѐние, турѐшко – туривам, турѝзъм, турѝст, туркмѐна – туркоа̀з, туркула̀дув, турля̀йка, ту̀рмана – турмиче, турна̀к – турналѝйче, туромѐнтия, туронжия, турпас, туругя̀свам, турудя̀свам – туру̀к[2], туска, ту̀так – тута̀к[2], тутальопок, тутаранландѝсвам – ту̀тка, ту̀ткам се[2], ту̀тки, тутма̀к, тутма̀ни, ту̀то, ту̀трек, ту-ту – ту̀ту, тутю̀кам, ту̀тула, тутулик, тутю̀ль – ту̀туля, тутум, тутю̀н[3], тутуника[1] – ту̀тур, тутуретка, ту̀турица, тутю̀рр, тутю̀час, тутуша̀н, тутърак, ту̀тюлия, туумлук – ту̀-у-у, ту̀фи – ту̀фла[2], туфло̀сува̀м се – тухалка, ту̀цат – ту̀цък, ту̀чкаа̀, ту̀чьенца – тушà̀н-чичѐ, тушь – тъва̀н, тъвла̀ – тъйфà, тюмбѐл, тюмбѐлт, тюмбѐр, тюмбеше, тюнѝк, тюрбѝя, тюрбьон, тюре, тюролютей, ф[1] – фдрьѐтен**), ДИМИТРИНА МИХАЙЛОВА (**фиа̀ско – фрез, фрейлѝна – фудю̀ла, фю̀за – фурѝн, фурѝя – фъръ̀лда̀к, фъръ̀н – фъщя̀, фьерфьельику – фя̀калка**), МАРИЯ РАЧЕВА (**трволяйка – трънтей, тръпен – тря̀сък, у[1] – ую[4]**), ТОДОР АТ. ТОДОРОВ (**тѐсам – теф, тефарѝк – тѝкла, тиклифчѝйъ – тил[1], тила̀л, тилбѐн, тилѐрин – тилидо̀сан, тилифѝрь – тѝнкам са, тинха̀ – тѝня, тѝпам – тирминтѐ, тиро̀ска, тиръдзѝйъ, тиря̀з – тлъст, тнок, тоа̀към, то̀ам, то̀аф, то̀ба[1], това̀р – То̀дор, то̀жник – то̀зуруво, то̀йкам – току̀ч, то̀лик**

– тòлкунда, тòлосом – толýмба, томазлъ̀к – томурýк, тòнанос – тòничъ̀к, тòнковка – тòнусцъ̀к, топ[1], топ[2], топа̀к – топала̀к, тòпам, топа̀р, топарла̀к, тòпик – тòпкаун, топлúйка, топòла, топòр – топордúсуем, топòря – топýр, топхана̀ – тòрен[2], тôрзам, торинúк, тòркам – тôрлêм, тормà̀к, тòрник – тòрничев, тороман, торóчъм, торпòш – тортума̀н, торýн – тос-пипèр, тосýн, тотма̀к – тоумджúя, тофлòджа, тòцкам – трагýн, траèница – тра̀льо, траляница – трапаза̀н, трапана – тра̀я, ту[1] – тувлèк, туг[1] – тулúца[1], тулма̀ча – тулýм[1], тулýмба – тума̀н[2], тума̀рам се, тума̀ци[1], тума̀ч[1], тýмба[1] – тýмбало, тумбара̀ – тýмба (са), тумбекúя – тумбучи-бучи, тýмбя[1] – тýмки, тýмри съ – тунгýр, тýнгъркъ – тунк-машúна, тýнтав, тýнта се – тýнтест, тýнтурест – тупа̀вица, тупа̀к[1] – тýпляк[2], тупòр, тýпучка – тýпър, тур[1] – тýра[2], тура̀[1] – тура̀[3], тура̀к[1] – тýренки, тýрилик, тýрица – Тýркия, туркопýл, туркуджýм, туркула̀к – турля̀, тýрма[1] – турма̀к, турмýк – турнаджие, тýрну, турнъджúй, турп – турпа̀н, турпúя – туругýнец, туруджийънъ, туруджúя, турýл – туря̀к, тýскат се, тут[1] – тутаджа̀к, тутаклúя – туталúе̂, тýтам[1] – тутараклúя, туткàл – тýткам се[1], туткýн – тутма, тýтманик – тýтням, тутòве – тутраканка, туттурисвам, тутýк, тутýла, тутулдúсвам са, тутулосан, тутулýз, тутуля̀ – тутýм, тутума̀к – тутýн[2], тутунèшка, тýтура – тутурдúсвам, тýтурка – тутурòсвам се, ту! ту! ту!, тутýш, тутущúсва са, тутълúв, тутя, туф – туфèк[1], туфлèк, тýхла, тýцам, туч – тучкат се, тучнúк, тучъ̀с, тýшкам – тушчурúсувам, тъ̀вен). Българският езиков материал за думите от **тефà** до **тра̀я** и от **ту[1]** до **тях[2]**, изработени от Д. Борисова, М. Гарова, Хр. Дейкова и Л. Димитрова-Тодорова, е събиран от Т. Ат. Тодоров.

Речниковите статии за думите от **тèсам** до **тра̀я** и от **ту[1]** до **тýмба[3]**, изработени от Т. Ат. Тодоров, от **трволяйка** до **трýя**, изработени от М. Рачева, и от **ф[1]** до **фя̀калка** са обсъдени на заседания под научното ръководство на проф. д.ф.н. ТОДОР. АТ. ТОДОРОВ. Речниковите статии за думите от **тумба[4]** до **тях[2]**, изработени от Т. Ат. Тодоров, от **тефà** до **тра̀я** и от **ту[1]** до **тях[2]**, изработени от Д. Борисова, М. Гарова, Хр. Дейкова и Л. Димитрова-Тодорова, са обсъдени под научното ръководство на доц. д.ф.н. ЛИЛЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА.

Речниковите статии за думите от **тèсам** до **тра̀я** и от **ту[1]** до **тях[2]** са редактирани от ЛИЛЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА, а речниковите статии за думите от **трволяйка** до **тря̀сък**, от **у[1]** до **ўя[4]** и от **ф[1]** до **фя̀калка** – от ЛЮДВИГ СЕЛИМСКИ.

На светлата памет
на проф. д.ф.н. ТОДОР АТ. ТОДОРОВ (1934–2012)
по случай 80-годишнината от рождението му

тѐсам нар. и **тѐша** диал. 'дялам, дялкам, изглаждам, подравнявам нещо с нож, със сечиво; с мотика подравнявам и очиствам място, като изсичам тревата от корен (напр. за харман)', **тѐсам** 'окопавам затревено място; окопавам леко' (Сталево, Първомайско), 'очиствам място от бурени с мотика, като я влека по повърхността на земята, без да я забивам' (Ружинци, Белоградчишко; Милчина лъка, Кулско), 'правя нещо, майсторя' (Самоков), **тѐсъм** 'окопавам леко, отгоре' (Хасково), **тѐшъ** 'очиствам трева с мотика, за да приготвя харман' (Енина, Казанлъшко), 'почиствам, подравнявам земна повърхност с мотика' (Кръвеник, Севлиевско), 'копая плитко, колкото да посека бурените' (Страхилово, Свищовско), 'изчиствам, изрязвам трева с мотика до корен' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **тѐше** 'чистя, подкастрям трева' (Силистренско); стб. **тєсати, тєшѫ, тєшєшн** (Супр.). – Произв.: *тесàвица* 'сечиво, подобно на брадва, но по-тънко и по-малко, отзад закривено, което служи за издялване на дървета' (Побит камък, Разградско), *тисàвица* 'уред с къса дръжка за дялане на дърва, дъски' (Габрово), *тесàк* диал. 'сечиво за дялане, за издялване', 'нож; секира' (Чешнегирово, Пловдивско), 'нож на пушка; голям нож за дялане на дървета' (Бръложница, Софийско), *тѐсаница* 'мост от една или две греди или от върлина' (Разложко), *тѐсаници* мн. ч. 'грубо дялани дървета, които се нареждат за под на обор' (Лилково, Ситово, Пловдивско), *тесàницъ* 'първобитно мостче от едно или две дървета' (Добърско, Разложко), *тѐсанѝца* 'греда, поставена над река за преминаване' (Банско), *тѐсъничкъ* 'примитивно мостче от едно или две дървета над река' (Белица, Разложко), *тѐсарица* също (Обидим, Разложко), *тесач* кожарски термин 'дървен инструмент за стържене на кожи от едър добитък, дълъг 35 см, широк 12 см, плосък, с дебелина от няколко сантиметра, от двете страни с овални дръжки, стоящи по-близо до изострения край' (Враца), *тесàчка* 'вид окопвачка за почистване на плевели' (Слатина, Ловешко; Махалата, Плевенско); *дотѐсам, дотѐсвам* и *дотѐсувам* диал.; *затѐсам, затѐсвам* и *затѐсувам* диал.; *изтѐсам, изтѐсвам* и *изтѐсувам* диал., *изтѐша, изтѐшам* диал.; *натѐсам, натѐсвам* и *натѐсувам* диал., *натѐсувам* 'направям, измайсторявам' (Самоков); *отѐсам, отѐсвам* и *отѐсувам, отѐсвам* 'издялвам дърво грубо и лошо; правя нещо по-тясно, отколкото трябва' (Доброславци, Софийско), *отѐсан* 'грубо издялан, недодялан' (Софийско); *обтѐсам (се), обтѐсвам (се)* диал. (Геров); *потѐсам, потѐсвам* и *потѐсувам* диал.; *пòтесѝца* 'дълга дъска на под в обор' (Банско), *потѐсици* мн.ч. диал. 'дъски, с които е постлан обор'; *претѐсам, претѐсвам* и *претѐсувам* диал.; *разтѐсам се, разтѐсвам се* и *разтѐсувам се* диал. – Срхр. *тѐсати, тѐшѫ* 'дялам дърво, камък', словен. *tẹ́sati, tẹ́šem* също, рус. *тесáть, тешý* 'дялам, одялвам, окастрям', струс. **тєсати, тєшѫ** също, укр. *тесáти, тешý* също, чеш. *tesati, tešu* и *tesám* 'дялам', словаш. *tesať, tešem* също, пол. *ciosać, ciosam* 'дялам; гладя, изглаждам', горлуж. *ćesać, ćesam* 'дялам'. – Праслав. **tesāti, *tešą*, по-старо **tesją*. – Сродно с латв. *test, tešu* 'дялам, одялвам', стинд. *tákṣati* '(той) реже, разрязва; дяла, одялва; придава определена форма, оформя; създава, сътворява', *takṣa-* 'дърводелец', авест. *tašaiti* '(той) създава', *tašan-* 'ваятел', лат. *texere, texo* 'тъка; плета; строя; съз-

давам', стгр. *τέκτων* 'дърводелец', *τέχνη* 'занаят; изкуство', ствиснем. *dehsa* и *dehsala* 'секира', сръвиснем. *dēhse* и *dēhsel* също, с друга степен на коренната гласна лит. *tašýti, tašaũ* 'дялам, одялвам'. – Ие. **tek̑-*. – Вж. Miklosich, EtWb 355, под *tes-*, Trautmann 319–320, Brückner, SEJP 63, под *cieśla*, Ст. Младенов, ЕтР 632, Sławski 1, 103, Vasmer, REW 3, 99, Machek 641, Skok 3, 462, Schuster-Šewc, Wb. 3, 135, Fraenkel, LEW 1065, Walde-Hofmann 2, 678, Frisk 2, 867. – Заето в рум. *a teși, teșésc* 'режа полегато, цепя полегато, одялвам (дърво), отънявам на единия край; изглаждам ръб или връх на предмет; закръглям, изглаждам край на дънер на отсечено дърво, за да се плъзга по-лесно при спускане от високо в планина; смачквам, смазвам (с удар)' (DLR 11/2, 1982, 225). – Срв. *теслà*.

тѐсен прил. 'който има малка широчина; който е с по-малък размер; (за костюм, дреха, обувка) който е с по-малка мярка; (прен.) ограничен; (прен.) близък', в ж.р. **тѝсна**, в ср.р. **тѝсно,** в мн. ч. **тѐсни**; **тѝсен, -сна, -сно, -сни** диал., **тѐсни** таен папукчийски и таен ботушарски говор 'войници' (Прилеп); стб. **тѣснъ** (Зогр., Мар., Асем., Супр., Син. тр., Сав.), **тѣсьнъ** (Асем.). – Произв.: *тѐсанка* 'тесничка' (Устово, Смолянско), *теснѐя* 'ставам тесен', *теснинà* 'тясно място между високи планински скатове', *тѐснинка* 'тесничка' (Смолянско), *тѐсничък* прил. умал., *теснотà* 'липса на достатъчно място; ограниченост; сътресение, безпокойство', *теснотѝя* разг. 'липса на достатъчно място', *тесня̀к* полит. 'тесен социалист', таен ученически говор (остар.) 'младо момиче' (София), *тесня̀ци* мн.ч. 'войнишки бричове' (Петрич), 'комплект дрехи – кожена каишка с метални дупки, плетена вълнена фанела и сетре' (ИЕИМ 12, 1969, 1124), *тесня̀чество* полит., *тесня̀шки* прил. полит.; *натя̀сно* 'в малко, в недостатъчно пространство; (прен.) в неудобно, притеснено положение'; *отеснѐе, отесня́ва* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за дреха, обувка) става тесен' (Смолско, Пирдопско), *отѐсним, отѐснувам* 'правя нещо по-тясно (по време на изработването му)' (Самоков), *отѐсна* 'направя нещо по-тясно от необходимото' (Смолско, Пирдопско), *òтесна* 'направя нещо по-тясно, отколкото трябва' (Ботевград); *прѝтесен* 'малко тесен' (Тръстеник, Плевенско; Доброславци, Софийско), *притеснѐние* 'затруднено материално положение; ограничение на свободата и възможностите, гнет; силно душевно смущение' (от рус. *притеснéние*), *притесня́, притесня́вам* 'ограничавам способностите, свободата; (прен.) предизвиквам тежко, мъчително, тревожно състояние, угнетявам' (от рус. *притесни́ть, притесню́, притеся́ть, притеся́ю*), *притесня̀ се, притесня́вам се* 'измъчвам се душевно, силно се безпокоя и се смущавам' (от рус. *притесни́ться, притесню́сь, притеся́ться, притеся́юсь*), *притеснѐн* 'който изпитва притеснение', *притесни́тел* м. (от рус. *притесни́тель*), *притесни́телка* ж., *притесни́телен* (от рус. *притесни́тельный*); *стесня́, стесня́вам* 'правя нещо да стане по-тясно; намалявам размерите на нещо; събирам повече хора в едно жилище; (прен.) налагам ограничение, ограничавам (свобода, воля и др.); (прен.) карам някого да почувства неудобство' (с последното значение – вероятно от рус. *стесни́ть, стесню́, стеся́ть, стеся́ю*), *стесня̀ се, стесня́вам се* 'ставам по-тесен; ставам по-малък по размер; събирам се на по-тясно място; събирам се да живея с повече хора в едно жилище; (прен.) изпитвам неловкост, неудобство от нещо' (с последното значение – от рус. *стесни́ться, стесню́сь, стеся́ться, стеся́юсь*), *стеснѐн* 'който изпитва чувство на неудобство' (от рус. *стеснённый*), *стеснѐние* 'по-тясна част на нещо; (прен.) чувство на неудобство, на неловкост' (от рус. *стесне́ние*), *стеснѐност* (от рус. *стеснённость*), *стесни́телен* (от рус. *стесни́тельный*), *стесни́телност* (от рус. *стесни́тельность*); *утеснѐя, утесня́вам* '(за дреха, обувка) ставам тесен, умалявам', *утесня̀, утесня́вам* 'турям някого на тясно, притеснявам, угнетявам' (от рус. *утесни́ть, утесню́, утеся́ть, утеся́ю*), *утеснѐние* 'притеснение, угнетение' (от рус. *утесне́ние*); *тесногрѫ̀д* '(за човек) ограничен, посредствен', *тесногрѫ̀дие, теснолинѐен, теснолинѐйка, теснопартѝен, теснорѫ̀ц* '(за човек) неспокоен, плах' (Ботевград). – Срхр. *тѐсан, тијѐсан*, словен. *tésen*, рус. *тéсный, тéсен*, укр. *тісни́й*, белорус. *цéсны* 'тесен', чеш. *těsný* 'тесен, плътен', словаш. *tesný* също, пол. *ciasny*, горлуж. *ćěsny*, доллуж. *śěsny* 'тесен'. – Праслав. **těsnъ*, от по-ранно **těsknъ*, сродно с праслав. **tiskāti* 'натискам' (вж. под *тѝскам*), в което коренната гласна е в друга степен. Праслав. **těsk-* в **těsknъ* е и в праслав. **těskiti, *těskją* (откъдето е по-късно праслав. **těščiti, těščą*), представено в стб. **тѣштнтн, тѣштѫ** 'натискам, притискам' (Зогр., Мар., Асем., Супр., Сав.). За редуването *ě : i* срв. праслав.**květъ* (напр. в пол. *kwiat*, бълг. *цвят*) *:* праслав. **kvitāti* (напр. в пол. *zakwitać, zakwitam* 'разцъфтявам, зацъфтявам'), праслав. **světъ* (напр. в пол. *świat*, бълг. *свят*) *:* праслав. **svitāti* (напр. в пол. *świtać, świta* 'съмва се'). – Вж. Brückner, SEJP 60, Ст. Младенов, ЕтР 646, Sławski 1, 97–98, Vasmer, REW 3, 100, Machek 641, Schuster-Šewc, Wb. 3, 138, Skok 3, 474, под *tìskati* (*se*).

теска 'леля' (Ягодина, Девинско), **тьѐска** обръщение на снаха към зълва (Кожаре, Буйново, Ждребово, Смолянско). – Производни съответно от *тѐза* 'леля' (вж.) и от вариант на *тѐза* с широко *е* (*ê*) и мекост на *т* (срв. *тьѐзьо* обръщение на снаха към зълва, вж. под *тѐйза*).

тескерѐ остар. 'пътен лист или паспорт за пътуване вътре в турската държава', 'документ за самоличност в турската държава; разписка, квитанция' (Кукуш), 'документ' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тезкерѐ** 'запис, документ, билет за пътуване вътре в турската държава' (Геров), **тескерьъ** 'паспорт в турско време; билет за собственост на добитък' (Енина, Казанлъшко), **тѐскере** 'пътен лист или паспорт за пътуване вътре в турската държава' (ЮЗ), **тешкерѐ** остар. 'бележка, разрешително за минаване на границата' (Смолянско, Асеновградско). – Произв.: *тескереджѝя* остар. 'чиновник, който вади тескерета', *тезкереджѝя* остар. също (Геров), *тескереджѝйница* остар. 'служба за вадене на тескерета'. – Чрез тур. *tezkere* 'записка; писъмце; бележка; билет; документ; (остар.) документ за самоличност' от араб. *tāḏkirā*.

– Заето и в срхр. *тѐскера* 'писмо; документ; удостоверение; позив, покана, документ за пътуване' (Škaljić 614, Skok 3, 462–463), рум. *teşchereá, teschereá* 'удостоверение; квитанция; (остар.) разрешително за пътуване; (фам.) кесия за пари' (DLR 11/2, 1982, 224), алб. остар. *tesqere* 'паспорт' (Meyer, EtWb 428), арум. *tiskiré* 'разрешително за пътуване' (Papahagi 1974, 1183), нгр. остар. *τεσκερές* 'потвърждение'.

тескѝи мн. ч. 'оформени в горната си част като челюсти (които могат с напречно поставен винт да се събират) две перпендикулярни плоскости на сарашка пейка (магаре), едната от които е срязана в основата и допълнително подвижно прикрепена с два ремъка' (Южна Добруджа). – Вероятно от тур. *keski* 'инструмент за рязане' (тескиите са като челюсти, с които се „реже", „сече", „разкъсва"), с *т* на мястото на *к* пред предна гласна *е*, но със запазване на *к* пред предна гласна *и*, съвсем като напр. в *тѐшки* (вж.) от *кѐшки* (от тур. *keşki*).

тескòвам 'изтезавам, бия, измъчвам' (Странджа). – Може да бъде произв. от **тяск* 'преса, менгеме', от стб. ***тѣскъ** 'преса, менгеме', което може да бъде поствербално образуване от стб. **тѣштнти, тѣштѫ** 'натискам, притискам' (Зогр., Мар., Асем., Супр., Сав.) и в което е представено праслав. **tĕsk-*, вариант на праслав. **tisk-* в гл. ***tiskāti, *tiskāją* 'натискам, притискам' (вж. *тѝскам*). Стб. ***тѣскъ** е заето в рум. *teasc* 'преса за грозде, олио и др.; преса (менгеме) за измъчване; печатарска машина; (остар.) печатница' (DLR 11/2, 1982, 145), произв. от което е *a tescuí, tescuiésc* 'изтисквам, смачквам с преса (грозде, слънчоглед за олио и т.н.); тъпча, натъпквам; (остар.) изтезавам, измъчвам с менгеме' (DLR 11/2, 1982, 217), възможна заемка от стб. ***тѣсковатн, тѣскоую** (произв. от ***тѣскъ**).

тесла̀ 'дърводелско сечиво (от едната страна за дялане, от другата за чукане)', **тѐсла** също (ЮЗ), 'малка брадва' (Плетена, Тешово, Горноселци, Баничан, Осина, Гоцеделчевско), **тьѐсла** 'тесла' (Туховища, Гоцеделчевско), 'малка брадва' (Неделино, Маданско); стб. **тѣсла** (Златоструй). – Произв.: *теслатѝра* 'тесла' (Банско), *теслѝца* умал., *тѐсличе* умал. 'малка тесла' (Прилеп), *тесличени* прил. мн. ч. 'приличащи на тесли' в съчет. *зъбите му тесличени* (Шумаци, Еленско), *теслѝчка* умал., *теслѝчкъ* 'малка мотика за окопаване на пипер' (Неново, Провадийско). – Срхр. *тѐсла* ж., словен. *tésla* ж., *téslo* ср., рус. *теслá* ж., *теслó* ср., укр. *теслó* ср., белорус. *цяслá* ж., чеш. *tesla* 'тесла', пол. *cieśla* 'дърводелец', горлуж. *ćěsla* също. – Праслав. **teslā, *tesla, *tesljā,* производни от **tesāti* (вж. под *тѐсам*), с наст. *-lā, -la, -ljā*. – Сродно със ствиснем. *dehsala* 'брадва', сръвиснем. *dĕhsel* 'брадва; вид мотика', новонем. *Dächsel* 'тесла', стисл. *þexla* 'брадва'. – Вж. Miklosich, EtWb 355, под *tes,* Brückner, SEJP 63, Ст. Младенов, ЕтР 632–633, Vasmer, REW 3, 100, Sławski 1, 102, Machek 641, Skok 3, 462, под *tèsati,* Schuster-Šewc, Wb. 3, 138. – Заето в рум. *téslă* 'тесла; бъчварска брадвичка; инструмент за подковаване на коне;

инструмент за почистване копитата на коне; стругарско ножче; (диал.) мистрия' (C. Lacea, JIRSpr 4, 1897, 100, Цонев, История 2, 65, Mihăilă 45–46, DLR 11/2, 1982, 218–219), в арум. *téslă* 'тесла' (Papahagi 1974, 1176), в алб. *teslícë* 'брадва' (Селищев, Слав. нас. 172, 173).

теслиджѐ 'приспособление за събиране на житото, когато се коси' (Трънчовица, Никополско), **теследжѐ** коларожелезарски термин 'приспособление за събиране на боклук' (Трънчовица, Никополско). – Варианти на *дислиджѐ* 'грапа (брана; гребло за събиране на ситно сено, слама и пр.)' (вж.), от тур. диал. *dişlice* 'грапа със седем или девет зъба', с начално *т-* вм. *д-*; *теслиджѐ* – с началословно *е* на мястото на *и* в неударено положение, *теследжѐ* – с две *е* на мястото на двете *и* в неударено положение. Могат да бъдат и от вариант с начално *t-* вм. *d-* на тур. диал. *dişlice,* произв. от *diş* 'зъб', с дисимилация *ш–дж* > *с–дж*. – Срв. *дислиджѐ, дѝшлиджа.*

теслѝм 'поверяване, предаване' (Енина, Казанлъшко), 'предаване на подарък' (Родопите), 'твърда дума, обещание след равносметка' (Юсъюг, Гюмюрджинско), **теслим** в съчетания: *теслим ша станем* 'ще се продадем' (Баня, Велинградско), *стори теслим* 'предава, дава за пазене, за съхранение, поверява' (по тур. *teslim etmek* 'предавам, поверявам', вж. О. Јашар-Настева, MJ 13–14/1–2, 1962–1963, 157), **тислим** в съчет. *тислим чини* 'предава' (Ватилък, Солунско). – Произв.: *теслимѝ* гл. 3 л. ед. ч. мин. св. вр. 'повери, предаде' (Софийско), *теслимѐ* св., *теслимя̀вам* несв. 'предавам тържествено' (Смолско, Пирдопско), *теслемьѐ* 'предавам, поверявам човек или вещ' (Енина, Казанлъшко), *тислимьѐ* 'предавам на някого, отървавам се от нещо' (Троян), 'предавам на някого' (Патрешко, Троянско), *тислимьѐ* св., *тислимя̀ъм* несв. 'предавам нещо' (Кръвеник, Севлиевско), *тислимѐ* 'бия' (Войнягово, Карловско), *теслѝмим* 'предавам, поверявам' (Кюстендилско), 'предавам' (Лъжане, Ботевградско; Витановци, Пернишко), 'продавам нещо евтино, за да се отърва от него' (Говедарци, Самоковско), *теслѝмуем* 'предоставям, предавам' (Станьовци, Брезнишко), *тьѐслимѐм са* 'предавам се' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско) (от първоначално **тѐслимѐм са* с *-ьѐ-* под влияние на родопски думи от домашен славянски произход с *-ьѐ-* на мястото на стб. **ь, ѧ**, като *тьѐнак* 'тънък' (от стб. **тьнъкъ**), *тьѐмно* 'тъмно' (от стб. **тьмьно**), *тьѐшек* 'тежък' (от стб. **тѧжькъ**), *теслимидѝсвам* 'предавам' (Загоричане, Костурско) (по тур. *teslim etti* 'предаде', в което *etti* е аор. основа на тур. гл. *etmek* 'правя', с *-дисвам* вм. *-тисвам* по многобройни глаголи на *-дисвам* от турски произход). – Чрез тур. *teslim* 'предаване, връчване, поверяване' от араб. *täslīm* 'предаване, връчване'. – Заето и в срхр. *тѐслѣм* 'предаване; (правен термин) предаване във владение' (Škaljić 614, Skok 3, 463), рум. *teslím* остар. 'предаване, поверяване, връчване', рядко *tislím* (DLR 11/2, 1982, 219), алб. *teslím* 'предаване, връчване' (Meyer, EtWb 428), арум. *tislíme* 'предаване' (Papahagi 1974, 1184).

теслоѝта в съчет. *лѝнгура теслоѝта* 'дървена лъжица, още недоправена (само с издълбаната част, с която се гребе)' (Мраморен, Врачанско). – От рум. *teslуítă*, ж. р. от *teslуít*, прич. от *a teslуí* 'обработвам с тесла, с бъчварска брадвичка', произв. от *téslă* 'тесла; бъчварска брадвичка' (вж. под *теслà*); със свръхстарателно *о* вм. *у* в неударено положение. Думата е заета от влашките цигани.

теспѝх 'броеница' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **теспѝха** ж. 'броеница' (Ямбол), **теспѝя** също (Кюлевча, Шуменско), **теспѝйъ** също (Певец, Търговищко), **теспѝи** мн. ч. 'броеници' (Шумен), **тѐспии** мн. ч. също (Дебър), **теспии** мн. ч. 'броеници от дървени или кокалени мънисти, които служат на българомохамеданите при молитва' (Лясково, Девинско); **тиспьѝ** 'шарен фасул (на колове)' (Вълкосел, Гоцеделчевско). – Произв.: *тиспѝнов* в съчет. *тиспѝнов фасѝуль* 'вид фасул' (вероятно със зърна като топчета на броеница)' (Туховица, Гоцеделчевско), *теспѝ* в съчет. *теспѝ фасѝуль* 'зелен фасул, градинарски' (Теплен, Гоцеделчевско), *тиспѝ* в съчет. *тиспѝ фасѝуль* 'боб със сиви зърна' (Боголин, Гоцеделчевско). – Чрез тур. *tespih* 'броеница' от араб. *tăsbīḥ* 'броеница' и 'възхвала; слава', произв. от *săbbăḥă* 'хваля, възхвалявам, славя' (при молитва мюсюлманите прехвърлят зърната на броеницата, произнасяйки: „Слава на Господа!"). Формата *теспѝха* може да е възникнала по форма за мн. ч. **теспѝхи*, която предпоставя форма за м.р. ед. ч. *теспѝх* или форма за ж.р. ед.ч. *теспѝха*, срв. *дрѐхи* (мн.ч.) – *дрѐх* (същ. м.р. ед. ч.), *дрѐхи* (мн. ч.) – *дрѐха* (същ. ж. р. ед. ч.); *теспѝя* е от *теспѝха* с изпадане на *-х-* и с йотация *-иа* > *-ийа (-ия)*. Формата *тиспьѝ* 'шарен фасул (на колове)' възниква по съчет. **тиспьѝ фасуль* (= съчетания *теспѝ фасуль, тиспѝ фасуль*). – Заето и в срхр. *тѐспѝх* 'мюсюлманска броеница' (Škaljić 614, Skok 3, 463), алб. *tespí* мн. ч., *tespíhe* мн. ч. 'молитвена броеница на мюсюлманите' (Boretzky, WbAlbTurz 131).

тес(т) 'баща на съпругата на някого, тъст' (Прилеп, Битоля, Охрид, Ресен, Воден; Костурско). – От стб. **тьсть** 'тъст' (вж. под *тъст*), с диал. *е* на мястото на стб. **ь**. – Срв. *тъст, тѐща*.

тестѐ ср. 'дузина или някакво друго определено число еднакви предмети, напр. карти за игра, листа за заявление и др.', 'цяло, съставено от десет бройки' (Енина, Казанлъшко), **тѐсте** 'железен лост, желязна пръчка за чукане на кафе, за теглене на камъни' (Дебърско). – От диалектен вариант с *t-* вм. *d-* на тур. *deste* 'връзоп, сноп, китка; пакет; ръчка (на съд, инструмент и т.н.)', което е от перс. *däste* 'връзка; пачка; ръчка; лост'. – Заето и в срхр. *mècme* 'връзка от десет къса (парчета) от еднородни предмети; връзка от дванадесет къса' (Škaljić 614, Skok 3, 463), рум. *testeá* 'пакет от определено количество предмети (десет, дванадесет или двадесет и четири); група от дванадесет души; множество; пакет хартия, топ хартия; (диал.) ръкойка' (DLR 11/2, 1982, 222), арум. *tisté* 'пакет; дузина' (Papahagi 1974, 1184), алб. *téste* 'дузина' (Meyer, EtWb 428), нгр. *τεστές* 'пакет хартия'.

тестек 'подпора на скеле' (Болетин, Реканско). – От диалектен вариант с *t-* вм. *d-* на тур. *destek* 'подпора, стълб, греда', което е от перс. *dästäk* 'ръчица; ръчка (на врата, съд и т.н.); подпора', произв. от *däst* 'ръка'.

тестембѐльче 'кърпичка' (Динево, Хасковско), 'носна кърпичка' (Долно Ботево, Хасковско). – От *тестемѐльче*, засвидетелствано със знач. 'носна кърпичка' (вж. *тестемѐл*); с билабиално *-б-*, развито след билабиалното *-м-*.

тестемѐл и **тестимѐл** диал. 'кърпа или забрадка', **тестемѐл** 'носна кърпа' (Ленково, Никополско; Въбел, Плевенско; Еленово, Новозагорско), **тьестьемѐль** 'домашно тъкана дълга забрадка, която в миналото са носели жените' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско; Чадърли, Гюмюрджинско; Бойково, Пловдивско), 'бяла кърпа' (Лилково, Пловдивско), в съчетания: *кенѐрен тьестьемѐль* 'домашно тъкана дълга до полите кърпа за глава с червени ивици по краищата, която в миналото са носели родопчанки' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско), *кѝчен тьестьемѐль* 'домашно тъкана дълга до полите кърпа за глава, украсена с цветни ивици и ресни' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **тестимѐл** 'кърпа' (Шуменско), 'голяма мъжка носна кърпа, която се е носела обикновено привързана на врата' (Чирпанско), **тестемѐль** 'кърпа за лице или за ядене' (Странджа), 'носна кърпа; забрадка, кърпа за глава; (прен.) възел с пари' (Хасково), 'шал' (Банат), **тестемѐля** в изреч. *Пѐкри лѝце с бѐла тестемѐля...* (Ярлово, Самоковско), **тестѐмель** 'домашна кърпа за лице' (Козичино, Поморийско), **тестимѐль** 'вид забрадка' (Чаталтепе, в Мала Азия), 'носна кърпа' (Шумен). – Произв.: *тестемѐльна* в съчет. *тестемѐльна основа* (Чепеларе), *тестемельна* в съчет. *тестемельна основа* (Кутела, Смолянско), *тестимѐлна* в съчет. *тестимѐлна основа* (Широка лъка, Смолянско), *тестемѐличка* диал. 'ръченица' (РРОДД 503), *тестемеличка* в съчет. *тракийска тестемеличка* 'тракийска ръченица, която се играе в такт 9/16' (БТФ 42), *тестемѐлечката* 'ръченица' (Бобошево), *тестемѐлче* 'носна кърпа' (Меричлери; Долни Марян, Ловешко), *тестѐмелче* 'носна кърпа' (Драгойново, Първомайско), *тестемѐльче* 'носна кърпичка' (Книжовник, Хасковско), *тестемѐлчек* 'кърпа; забрадка' (Родопите). – От тур. диал. *testemel, testimel, destimel*, варианти на тур. *destmal* 'кърпичка', което е от перс. *dästmāl* 'кърпичка; салфетка'. – Заето и в рум. *testemél* 'кърпа, забрадка; (остар.) панделка, привързана на главата или на челото' и варианти *testimél, tistimél, tistemél* (DLR 11/2, 1982, 222–223), арум. *testeméle, tistiméle, desteméle, distiméle* 'носна кърпичка' (Papahagi 1974, 1176, 1184, 466, 485), срхр. *тестемељ* 'кърпа, забрадка от лека вълнена тъкан', *тестемѐљ* 'селска кърпа, забрадка, носена за украса на главата' (Skok 3, 463), алб. *destemél* 'кърпа' (Meyer, EtWb 64), нгр. остар., диал. *ντεστεμέλι* 'кърпа'.

тестерѐ ср. коларожелезарски термин 'бичкия, трион' (Видин), **тестере** 'тион' (Синапово, Ямболско). – Чрез тур. *testere* 'трион' от перс. *dästärre* 'ръчен трион' – сложна дума, съставена от *däst* 'ръка; ръчен' и *ärre* 'трион'. – Заето и в срхр. *тестѐра, тестѐре* 'трион' (Škaljić 614, Skok 3, 463).

тестѝр[1] 'тържество и угощение преди Освобождението за провъзгласяване на калфите и майсторите, като първомайсторът запасва престилка на провъзгласените за майстори калфи' (Шумен), **тестѝр** и **тѐстир** диал. остар. 'позволение за упражняване на занаят; закон на прилепските еснафи и тържествено празнуване празника на някой еснаф' (Геров), **тестѝр** в съчет. *тестѝр парасъ̀* 'такса за позволение, давана от новопровъзгласен майстор' (Ан. Примовски 1955, 54), **тѐстир** 'всеобщо събрание в миналото на занаятчиите от един еснаф на 8–10 години веднъж, на което са били провъзгласявани новоизбрани калфи и майстори' (Скопие). – Чрез тур. *testir*, вариант на тур. *destur*, от перс. *dästūr* '(остар.) разрешение, позволение'. Формата *testir* може да е от **destir*, а последната – от **desatir* (перс. *däsātīr*), мн. ч. от *destur* (*dästūr*). – Заето и в срхр. *мѐстūр, мѐстијер* 'разрешение, позволение; майсторско свидетелство, разрешение за упражняване на занаят' (Škaljić 615, Skok 3, 464), алб. *testír* 'позволение, разрешение' (Meyer, EtWb 428).

тестѝр[2] 'остро скарване' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), в израз *зел си тестира* диал. 'били го' (Геров), в израз *земàл си йе тестѝро* 'биха го' (Дупнишко), **тистѝр** 'бой, побой' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Чрез тур. *tezkir* 'напомняне; съвет, наставление' от араб. *täd̲kīr* 'напомняне'; с диал. *т* на мястото на *к* пред предна гласна *и*, както напр. в *тѝшав* 'кишав' (вж.), *типчя̀* 'кепче' (вж.); с възможен семантичен развой: 'напомняне' > 'напомняне с остро смъмряне, скарване' > 'остро скарване'. Знач. 'бой, побой' е в резултат на следния възможен семантичен развой: 'остро скарване' > 'остро скарване (караница) и бой' > 'бой, побой'.

тестѝя диал. 'стомна' (Геров), 'голяма стомна с един отвор (Меричлери), 'голяма стомна' (Враца), **тестия** 'стомна' (Бързия, Берковско), **тестѝе** 'голяма стомна' (Златоград), **тѐстийе** 'малка стомна с дупчица за пиене на вода' (Неделино, Маданско), **тьестьѐ** ср. също (Загражден, Смолянско). – Произв.: *тестийка* 'малка стомна с дупчица за пиена на вода' (Бориново, Маданско). – Чрез тур. *testi*, вариант на *desti* 'стомна', от перс. *dästī*, букв. 'ръчен'. – Заето и в срхр. *мѐстија* 'глинен съд за вода, стомна' (Škaljić 615, Skok 3, 465–466), алб. *testí* 'стомна' (Meyer, EtWb 428).

тестò 'измесено с вода брашно, непечен хляб; гъста каша от някакво вещество, подобно на хлебно тесто', **тѝсту** диал., **тѐсту** 'тесто' (Банат), **кѝсто** 'тесто' (Котел). – Произв.: *мѐстав* 'изцапан с тесто' (Ботевград), *тестелѝв* '(за хляб) недопечен' (Буково, Гоцеделчевско), *тестѐн* и *тестя̀н* 'приготвен от тесто; подобен на тесто', *тестѐно* 'клисава недопечена част от хляб' (Разлог; Бачево, Разложко), *тьестѐно* '(за недопечено тесто) клисаво' (Златоград), *мѐстьен* '(за хляб) недопечен' (Наречен, Асеновградско), *тьѐскен* '(за хляб) недопечен' (Върбово, Смолянско) (от **тьѐстен* = *тѐстьен*, с промяна на *т* в *к* пред предна гласна *ę*), *тестенѝк* 'четвъртит плат (памучен, конопен или вълнен), с който се завива тестото за хляб с квас' (Тетевен), *тестеник*

'конопена малка покривка за маса' (Шишенци, Кулско), *тистинѝк* 'недопечен хляб или друго тестено ядене' (Войнягово, Карловско), *тестенѝче* (умал. от *тестенѝк*) (Тетевен), *тестѝв* '(за хляб) недопечен' (Дряново, Смолянско), *тестьѝв* също (Ситово, Пловдивско), *мѐстив* също (Долен, Гоцеделчевско; Малък Девесил, Крумовградско), *местицѐ* умал. (Градище, Севлиевско), *тестецѐ* умал. (Смядово), *тестцѐ* умал., *мѐсткав* 'тестяв', *тестя̀в* 'подобен на тесто (мек и лепкав като тесто); клисав', *тескя̀в* 'суров' (Кулско) (от *тестя̀в* с промяна *ть* > *кь*); *тестомесà чка*. – Срхр. *мѐсто, мѝјесто,* словен. *testọ̑*, рус. *мéсто*, укр. *мíсто,* белорус. *цíста,* чеш. *tě̋sto,* словаш. *cesto,* пол. *ciasto*, горлуж. *cě̋sto,* доллуж. *šě̋sto* 'тесто'. – Праслав. **tě̋sta* (**tě̋-* – от ие. **tei-*, **toi-*). – Срв. кимр. *toes,* бретон. *tōaz* 'тесто', стирл. *táis* 'тесто', ствиснем. *theismo, deismo* 'подквасено тесто', стгр. *σταῖς*, род. п. *σταιτός* 'тесто от пшенично брашно, замесено с вода' (от ие. **taist-*), вж. Rozwadowski, Quaest. 1, 422, Pedersen, Kelt. Gr. 1, 56, E. Lidén, IF 19, 353 и сл., Lidén, Armen. Stud. 108, Meillet, Études étym. 1902–1905, 297, Machek, RESl 23, 63. От някои се свързва и с праслав. **tiskāti, *tiskāją* (вж. под *мѝскам*), **tě̋s(k)-* (вж. под *мѐсен*), ие. **teis(k)-*, с друга степен на коренната гласна ие. **tois(k)-* 'стискам, натискам, притискам', като се предпоставя първоначално знач. 'нещо натискано, притискано, мачкано' (при месене на тесто то се натиска, притиска, мачка), срв. Vasmer, REW 3, 100, Skok 3, 469 (който категорично твърди, че е от ие. **toisk-* и сравнява със срхр. *тѝскати,* вж. под *мѝскам,* и със срхр. *тијѐсан*, вж. под *мѐсен*), Pokorny 1053. H. Holthausen, KZ 47, 307, неоснователно свързва с праслав. **stě̋nā* (вж. под *стенà*), вж. Vasmer, цит. съч. V. Pisani, Paideia 8, 1953, 89 и сл., извежда праслав. **tě̋sta* (изписвано обикновено **tě̋sto*) от **tait-to* и свързва с праслав.**tě̋la* (изписвано обикновено **tě̋lo*, вж. под *тя̀ло*), което според него е от **tait-lo*. – Вж. и Miklosich, EtWb 356, Brückner, SEJP 60, Ст. Младенов, ЕтР 646, Sławski 1, 98, Machek 642, Schuster-Šewc, Wb. 3, 138, Snoj 665. – Заето в унг. *tészta* 'тесто; сладкиш; паста; тестено произведение (макарони, фиде, юфка и под.)' (Цонев, История 2, 170, Kniezsa 1/1, 522).

тѐта 'леля' (Ново село, Видинско; Чепино, кв. на Велинград; Грамада, Градево, Бараково, Благоевградско; Банско; Обидим, Годлево, Разложко; Бобошево; Кресна, Сандански; Влахи, Кресненско; Петрич; Близнаци, Варненско; Кукуш; Куфалово, Солунско), 'майчина сестра' (Кукуш; Банат), 'леля, сестра на майка ми' (Бабяк, Якоруда, Разложко; Мече корито, Велинградско), 'леля, сестра на майката или бащата' (Пиянец, Кюстендилско), диал. 'по-възрастна жена, леля', **тѐтя** ж. 'леля' (Любча, Девинско), диал. 'тъща' (Геров), **тѐте** ж. 'леля, сестра на майка ми' (Слащен, Гоцеделчевско); стб. **тѣтъка** 'леля' (Супр.). – Произв.: *тетѐнка* 'жена, която прилича на леля си' (Кадиица, Благоевградско), *мѐтин* прил. диал. 'който се отнася до тета, който принадлежи на тета', 'който принадлежи на майчина сестра' (с. Винга, в Банат), 'лелин' (Банско), същ. м. 'мъжът на лелята' (Кюстендилско; Кадиица, Благоевградско), 'мъж на сестра на майка ми, свако' (Бобошево; Шишковци, Кюстендилско; Благо-

евградско; Падеж, Кърналово, Петричко; Кадънче, Кърджалийско; Куфалово, Солунско), *тѐтини* мн. ч. диал. 'домът и семейството на тетка', 'домът и семейството на сестрата на майката' (Кърналово, Петричко), *тѐтни* мн. ч. 'деца на две сестри' (с. Винга, в Банат), *тѐтне* plurale tantum 'дом и семейство на майчина сестра' (с. Винга, в Банат), *тетѝн* 'мъж на майчина сестра, свако' (Пирот; Белоградчишко; Брезнишко; Доброславци, Искрец, Горни Лозен, Софийско; Витановци, Пернишко; Самоков; Говедарци, Самоковско; Драгойчинци, Кюстендилско; Годлево, Разложко; Горна Любата, Босилиградско; Китино, Омуртажко), *тътѝн* 'мъж на леля, свако' (Ново село, Видинско) (с ъ на мястото на *е* в неударено положение в говора), *тетин* 'съпруг на леля' (Гюешево, Кюстендилско; Трън), диал. 'мъж на майчина сестра' (Геров), 'съпруг на сестра на майка или баща' (ЮЗ), 'вуйчо' (Панагюрище; Бужица, Босилиградско), 'мъж на сестра на свекърва или свекър на млада невеста' (Трънско), *тетѝнко* 'свако' (Лева река, Трънско), *тътѝнин* прил. 'който принадлежи на свако ми' (Ново село, Видинско), *тътѝнини* мн. ч. 'домът и семейството на свако ми' (Ново село, Видинско), *тътѝнинсин* прил. 'който принадлежи на свакото на трето лице' (Ново село, Видинско), *тътѝнинсини* мн.ч. 'домът и семейството на свакото на трето лице' (Ново село, Видинско), *тътѝнинтин* прил. 'който принадлежи на твоя свако' (Ново село, Видинско), *тътѝнинтини* мн. ч. 'домът и семейството на твоя свако' (Ново село, Видинско), *тътѝнов* прил. 'който принадлежи на свако' (Ново село, Видинско), *тетѝновци* мн.ч. 'сваковци' (Кукуш), *тѐтица* (умал. от *тѐта*) (Градево, Благоевградско), *тѐтка* 'леля' (Замфир, Ломско; Монтана; Монтанско; Праужда, Чупрене, Белоградчишко; Пирот; Брезнишко; Горни Лозен, Бракьовци, Гинци, Софийско; Сопица, Пернишко; Ярловци, Трънско; Долна Гращица, Шишковци, Гюешево, Кюстендилско; Горна Любата, Доганица, Бужица, Босилиградско; Градево, Падеж, Благоевградско; Гара Пирин, Сандански; Панагюрище; Велес и другаде в Македония), 'майчина сестра' (Берковско; Софийско; Говедарци, Самоковско; с. Бешенов, в Банат), диал. 'леля, сестра на майката', 'леля, сестра на майката или бащата' (Багренци, Кюстендилско), 'сестра на майка ми' и обръщение към жена (обикновено гражданка) на средна възраст (Самоков), диал. 'по-възрастна жена, леля', 'сестра на свекър или свекърва на млада невеста' (Трънско), презр., разг. 'едра, дебела жена', *тѐтька* 'сестра на майката' (Синаговци, Видинско; Враца; Витановци, Пернишко; Трън; Самоковско; Левочево, Смолянско), *тѐткя* 'леля' (Горочевци, Трънско), *тѐткин* прил. диал. 'който принадлежи на тетка, лелин', 'който принадлежи на майчина сестра' (Геров), *тѐткини* мн.ч. диал. 'домът и семейството на тетка', *тѐткьин* 'който принадлежи на майчина сестра' (Банат), *тѐткьины* plurale tantum 'деца на две сестри' (с. Бешенов, в Банат), *тѐткьине* plurale tantum 'дом и семейство на майчина сестра' (с. Бешенов, в Банат), *тѐткица* (умал. от *тѐтка*) (Горни Пасарел, Самоковско), *тѐтчица* диал. (умал. от *тѐтка*) (Геров), *тѐтко* диал. 'мъж на майчина сестра' (Геров). – Срхр. *тѐта* 'леля', словен. *téta*, рус. *тётя* 'леля; стрина; вуйна; (шег.) дебела, едра жена, дебелана', диал. *тѐта*, чеш. *teta* 'леля; вуйна; стрина', словаш. *teta* 'леля', пол. *ciocia* също, горлуж. *ćeta* 'леля', доллуж. *śota* също. – Праслав. **tetā*. Дума от детската реч, образувана с редупликация, както *мàмо* (вж.), *тѐтьо* (вж.), *лѐля* (вж.), *мàма* (вж.). Срв. лит. *tetà* 'леля; стрина; вуйна', което може да бъде и заемка от руски (срв. Brückner, SEJP 64, под *ciotka*). – Вж. Miklosich, EtWb 355, Brückner, цит. съч., Ст. Младенов, ЕтР 633, Sławski 1, 103, под *ciotka*, Vasmer, REW 3, 102, Machek 642, Schuster-Šewc, Wb. 3, 135–136. Срв. Skok 3, 447, под *tàta*. – Заето в арум. *tétă* 'леля' (срв. Papahagi 1974, 1176), алб. *tétë* 'леля' (срв. Papahagi, цит. съч.), *této* 'леля' (майчина сестра)', тур. диал. *teta, tete* 'леля' (Tietze 30), вероятно в рум. диал. *tétă* 'леля; балдъза; жена, ангажирана в семейството да гледа децата' (според DLR 11/21 1982, 227, заето от срхр. *mета*).

тетѐнькам са 'треперя от студ или от страх' (Полковник-Серафимово, Смолянско), **тьѐтьѐнкам са** 'треперя от студ' (Райково, Смолянско), **тьѐтынкам** 'треперя от студ' (Могилица, Смолянско), **тетьѐнкам са** 'треперя от студ' (Горно Райково, Долно Райково, Смолянско). – Звукоподраж. Срв. в родопски говори *татàнкам* 'треперя (от студ)', *татàнкам са* 'треперя от студ; треперя от страх или нервна възбуда', *тапънкам* 'треперя от студ', *тъпънкам* също, *татѐнкам са* 'треперя от студ; треперя от страх или нервна възбуда' (*тапънкам, тъпънкам, татѐнкам* са в Смолянско). Срв. и *тинѝникам* 'зъзна, треперя', *тананѝкам* 'пея си тихичко и без думи' и диал. 'треперя от студ'.

тетивà 'жица, струна (главно на лък за стрелба)', **тетевà** 'струна' (Хисаря), дръндарски термин 'дървен лък с жица и токмак на долния край за дрънкане на ярина' (Трънчовица, Никополско), **титивъ** 'сухожилие от животно, което се използва за лък; нещо много твърдо' (Тръстеник, Плевенско), **тетювà** 'струна, опъната на дълъг прът, с помощта на която се разчепква вълна' (Котел), **тютювà** (вж.), **тютювъ** (вж.), **тѐтива** 'струна на лък за дрънкане на памук; тетива' (ЮЗ), таен просяшки говор 'стар' (ЮЗ), **тѐтова** 'струна, изработена от животински черва' (Кукушко), **тѐтиво** ср. 'опак човек, инатчия' (Доброславци, Софийско); стб. **тѣтива** 'сухожилие; струна на лък' (Супр.). – Срхр. *тетúва* 'струна на лък; струна; сухожилие; главна греда', *тѐтиво*, словен. *tetíva* 'струна на лък; сухожилие', рус. *тетивá* и *тятивá* 'струна на лък; въже (за теглене на кораб); въже на трион (бичкия); странична дъска на дървена стълба, в която са закрепени стъпалата', диал. 'връв, обточваща риболовна мрежа отгоре и отдолу', укр. *тятивá*, белорус. *цецівá*, чеш. *tětiva* 'тетива; (матем.) хорда', словаш. *tetiva* също, пол. *cięciva* също. Праслав. **tętivā*, **tętiva*, дето **tęt-* е основа на минало страдателно причастие, а **tę-* е от ие. **ten-* в *тънък* (вж.), *тѐгна* (вж. *тѐгна*[1]) (тук – разширен ие. корен * *teng-*) и в приведения долу сравнителен индоевропейски лексикален материал. – Срв. лит. *tem̃ptyva* 'жила', което според някои е заемка от славянски и е допълнително сближено с лит. *tem̃pti, tempiù* 'тегля, изтеглям, опъвам' (вж. Meillet, Études étym. 1902–1905, 371, Leskien, Bildung 353, Skardžius 221) или е сродно със славянската дума (вж. Эндзелин, СБЭ 197, Meillet, Le slave commun 60).

– Праслав. **tętivā* се сравнява с лит. *tem̃pti, tempiù* 'тегля, изтеглям, опъвам' и с друга степен на коренната гласна в лит. *tampýti, tampaù* също, *tìmpa* 'тетива', стисл. *þǫmb* 'тетива', лат. *tempus* 'време', като се предполага първоначално знач. 'изтеглено, опънато' (вж. Lidén, Armen. Stud. 44 и сл., Lidén, IF 19, 331 и сл., Pedersen, Kelt. Gr. 1, 138, Горяев 367, Torp 181). Може да се сравни и с лит. *templẽ* 'тетива', произв. от *tem̃pti, tempiù* 'тегля, изтеглям, опъвам'. Сравнява се и с лит. *tiñklas* 'мрежа', стинд. *tántuḥ* 'връв, струна', *tantram* 'основа (на тъкан)', гр. *τείνω* 'тегля, опъвам', *τόνος* 'връв; струна; напрежение', лат. *tendo* 'тегля, опъвам' (вж. Trautmann 323 и сл., Meillet, Le slave commun 60, H. Pedersen, KZ 40, 206). Вж. и Brückner, SEJP 64, Ст. Младенов, ЕтР 633, Vasmer, REW 3, 101, Machek 642, Sławski 1, 102, Skok 3, 464.

тетѝк в съчет. *на тетѝк* 'в очакване' (Веригово, Карловско), 'напреки; накриво' (Сухиндол), 'нащрек, в готовност' (Яворово, Асеновградско; Смолянско; Ардинско; Маданско; Девинско), **тетѝкь** в съчет. *на тетѝкь* 'в очакване' (Шумен), **титѝк** 'спусък на огнестрелно оръжие' (Кръвеник, Севлиевско), в съчет. *на титѝк* 'нащрек, в очакване' (Девня), в съчет. *нъ титѝк* 'в очакване, нащрек, в готовност' (Войнягово, Карловско; Сливенско; Кукуш), 'неустойчиво, несигурно', напр. в изреч. *Мнòгу нъ титѝк сѐднъх* (Троян; Патрешко, Троянско), 'така, че лесно може да се падне; леко, като на пружина' (Бобошево), 'под напрежение' (Самоков), **титѝкь** 'ударник на огнестрелно оръжие' (Енина, Казанлъшко), в съчет. *на титѝкь* 'нащрек, в очакване' (Странджа), в съчет. *нъ титѝкь* също (Шумен; Енина, Казанлъшко). – Произв.: *титиклѝйе* прил. неизм. '(за пушка) с много чувствителен спусък; (за човек) който е нащрек, в напрегнато очакване, бдителен' (Странджа). – От тур. *tetik* 'спусък, ударник на огнестрелно оръжие' и 'бдителен, който е нащрек, с напрегнато внимание'. – Заето и в срхр. *тѐтик* 'спусък на огнестрелно оръжие' (Škaljić 615).

тетѝс, вж. *титѝс*.

тѐтка[1] 'леля', вж. *мѐта*.

тѐтка[2] 'женска гърда' (Малък Девесил, Крумовградско), **тьѐтка** 'зърно, пъпка на вимето' (Чепинци, Смолянско). – Могат да бъдат еднакви с *мѐтка*[1] 'леля' (вж.), *тьѐтка* – с вторично *ѐ*. Семантично срв. диал. *нѐнка* 'леля' (вж. под *нѐна* 'майка') и 'женска гърда' (вж. *нѐнка*[1]); диал. *нѐнка* 'женска гърда' и 'виме' (вж.), умал. от *нѐня* 'по-голяма сестра, кака' (вж.) и сродно с рус. *нѐнька* 'бавачка; гледачка (на деца, на болни); дойка' и 'зърно на женска гърда'; словаш. *ňanka* 'леличка'; стгр. *τίτθη* 'дойка, кърмачка' и 'женска гърда'. Може да са възникнали и като независими от *мѐтка*[1] 'леля' думи от детската реч, вероятно от звукоподражателен произход, по специфичния звук, който издава с устата сучещо (бозаещо) дете, срв. рус. нар. *тѝтька* 'женска гърда, цицка', за което вж. Vasmer, REW 3, 108, дето се сравнява със стгр. *τιτθός* 'женска гърда', *τίτθη* 'женска гърда' и 'дойка, кърмачка', арм. *tit* 'женска гърда', ан-

глосакс. *titt*, срдолнем. *titte*, сръвиснем. *zitze*, норв. *titta* 'женска гърда, цицка' (тук трябва да се прибави и нем. *Zitze* 'цицка на виме') и се сочи литература. (Срв. *мѐтка*[1].

тѐтка[3] гл. 3 л. ед. сег. вр. '(за дете) суче, бозае' (Малък Девесил, Крумовградско). – Вероятно възникнало по *мѐтка*[2] 'женска гърда' (вж.) (употребявано в Малък Девесил), под влияние на лексикални двойки от съществителни със знач. 'женска гърда, цицка' и глагол със знач. 'суча, бозая', като *бòзка* 'женска гърда' – *бозàя, цѝцка* 'женска гърда' – *цѝцам* 'бозая', диал. *бѝзка* 'женска гърда' – диал. *бизàя* 'бозая', диал. *сѝска* 'женска гърда' – диал. *сѝсам* 'бозая', както и под влияние на лексикални двойки от съществителни на *-ка* и глаголи на *-кам* (в 3 л. ед. ч. на *-ка*), като *свѝрка – свѝркам, гѝшка – гѝшкам*. Може да е възникнало и едновременно с *мѐтка*[2], а не е изключено и да е възникнало по-рано от *мѐтка*[2] 'женска гърда'.

тѐтра диал. 'дърво смрадлика, Rhus cotinus' (Геров; Глоджево, Разградско; Сливен; Сливенско; Стара Загора; Старозагорско; Врачанско; Еница, Белославинско; Ботевградско; Пловдив; Пловдивско; Разлог; Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Широколъшки район), **тѐтръ** също (Конопчие, Чирпанско), **тѐтря** също (Сливен, Стара Загора, Пловдив, Разлог), **тѐтрьъ** също (Сливен), **тетре** диал. също (БотР 262; Сребърна, Силистренско), **тѐтера** също (Кюлевча, Шуменско; Църква, Добричко), **тѐтира** също (Шумен), **тѐтеръ** също (Неново, Провадийско), **тѐтере** също (Омуртаг), **тетере** също (Сребърна, Силистренско), **тьѐтьере** също (Неново, Провадийско), **тѐтиръъ** ж. 'храст, с който се боядисва в черно' (Алваново, Търговищко). – Произв.: *тѐтрева* '(за боя) оранжева' (Малдър, Мала Азия), *тѐтрица* умал. диал. (Геров), *тѐтричка* умал. диал. (Геров). – От тур. диал. *tetre* 'смрадлика' (SDD 3, 1349). (Срв. М. Моллова, БЕз 14, 1964, 538.

тѐтра 'тътря' (Тетевен; Тетевенско). – Вариант на диал. *тѐтра* = *тѐтря* (вж. *тѐтря*[1]), с диал. *ѐ* на мястото на *ъ*, стб. **ѣ**, в говора.

тетрàд м. остар. 'тетрадка' (Ст. Младенов, ЕтР 633), **тетрада** остар. също (сп. „Читалище“, 1871), **тетрàдка** 'подшити като книга чисти листа за писане' (в-к „Нова България“, 1876). – Формата *тетрàд* – чрез рус. *тетрáдь* 'тетрадка', рус. чсл., струс. **тетрадь** от сргр. *τετράδιον*, умал. от *τετράς*, род. п. *τετράδος* 'четворка; четири предмета, четири неща заедно; лист хартия, сгънат на четири', или направо от сргр. *τετράδιον*, нгр. *τετράδι(ον)* 'тетрадка'. Формата *тетрàдка* – от рус. разг. *тетрáдка*, произв. от *тетрáдь* 'тетрадка' (от ж. р.); *тетрада* – по *тетрàдка* под влияние на словни двойки като *огрàда, лопàтка – лопàта*, или по *тетради*, мн.ч. от *тетрàд*, под влияние на словни двойки като *огрàди – огрàда, грамàди – грамàда*. – Срв. М. Фасмер, ИОРЯС 12, 2, 281, Сб. ОРЯС 86/1909, 201, Ст. Младенов, ЕтР 633, М. Филиппова-Байрова, Гр. заемки 162, Ἀνδριώτης 365. Семантично срв. фр. *cahier* 'тетрадка', итал. *quaderno* също, исп. *cuaderno* също (от лат. *quaterni* 'по

четири' и (с преосмисляне) 'група от четири предмета, група от четири неща' и 'четири листа заедно' (срв. Bloch-Wartburg 95).

тѐтрад диал. 'раст. смрадлика, Rhus cotinus' (Ст. Заимов, РРОДД 503). – От *тѐтрата*, членувана форма за ж. р. *тѐтра* 'раст. смрадлика, Rhus cotinus' (вж.), схваната като членувана форма за м. р. (с кратък определителенн член *-а) *тѐтрат*, по-късно преосмислена като *тетрад* (изговаряно *тѐтрат*). Тук – процес, обратен на процеса, в резултат на който е възникнало диал. *нàпра* 'папрат': от *нàпрата*, членувана диалектна форма за м. р. *нàпрат* (срв. съчетания *орлов папрат, сладък папрат*, вж. под *нàпрат*; в книжовната реч и в повечето диалекти *нàпрат* е от ж. р., но изходното стб. **папръть** е от м. р.), схваната като членувана форма за ж. р. *нàпра*.

тетремѐ 'дребни лъскави металически кръгчета, зашити по краищата на забрадка' (Смолянско; Яворово, Асеновградско). – От тур. *titreme* 'треперене, трептене' и 'трептящ, треперещ предмет' с *е* на мястото на *и* в неударено положение. Семантично срв. *треперýшка, трипéрчи*. – Срв. *тѝтра*.

тѐтьо м. диал. 'татко' (Геров; Преслав; Шуменско, Преславско; Салманово, Кюлевча, Шуменско), **тѐтю** също (Главан, Силистренско; Соколово, Стефан Караджа, Плачидол, Добричко; Сев. Добруджа; Кълново, Голяма вода, Шуменско; Ковачевец, Поповско; Малки Вършец, Севлиевско; Жеравна, Котленско; Велико Търново; Сухиндол; Трявна; Врабчево, Ловешко; Чепеларе; Широка лъка, Смолянско; Батак; Сталево, Първомайско; Динево, Хасковско), **тѐтя** вин. п. 'татка' (Шипково, Троянско), **тетя** вин. п. 'татка' (Голяма вода, Шуменско), **тѐтъ** в съчет. *нъ тѐтъ* 'на татко' (Лясковец), **тьѐтю** 'татко' (Шумен), **тьѐтьъ** 'баща' (Драгоево, Преславско), **тьѐто** 'татко' (Лозево, Шуменско), **тѐте** 'татко' (Разложко), **тѐтьо** 'татко' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Чепеларе), **тѐти** 'татко' (Овчарово, Добричко; Сев. Добруджа; Казанлък; Пчела, Ямболско; Банско), 'чичо' (Страхилово, Свищовско). – Произв.: *тѐтко* диал. 'татко', *тѐтько* 'татко' (Смолянско; Проглед, Асеновградско; Чепеларе; Петково, Давидково, Ардинско; Широколъшки район), *тѐтньо* 'дете, което прилича по характер на баща си' (Калофер), *тетню* 'бащичко' (Търничени, Казанлъшко), *тѐтньо* 'бащичко' (дете, което прилича на баща си)' (Енина, Казанлъшко), *тетнюшкъ* 'жена, която прилича на баща си' (Казанлъшко), *тѐтьов* диал. 'бащин' (Геров), *тетюв* диал. също. – Дума от детската реч, образувана с редупликация, както *màто* (вж.), *тѐта* (вж.), *лѐля* (вж.), *мàма* (вж.). Срв. рус. диал. *тя́тя* 'баща, татко', рус. остар. нар. *тя́тька* 'татко, тате'. Срв. и лит. *tẽtė* и *tẽtis* 'баща, татко', латв. *tẽtis* 'баща, татко', стгр. *τέττα* 'баща', стпрус. *thetis* 'дядо'. Вж. Trautmann 320, Vasmer, REW 3, 168, под *тя́тя*. Срв. и рум. диал. *téte* 'татко; пастрок; дядо; по-голям брат, батко; вуйчо; кръстник; кум; възрастен човек', членувано *tétea*, с варианти *teáte* (остар.), *títe* (диал.), *tiúte* (според DLR 11/2, 1982, 227–228, заети от български). Според А. И. Соболевский, РФВ 64, 199, RoczSl 4, 170, рус. *тя́тя* е от изходно **tetę*, род. п. **tetęte*, и е сродно с рус. *тётя*. Според Vasmer, цит. съч., може да

се допусне и че рус. *тя́тя* е изключително руска трансформация (в детската реч) на по-старото рус. *мáма* 'татко'. – Срв. *тѐйко*.

теф м. остар. диал. 'сяра' (Геров), ж. също, членувано **тефта** (П. Р. Славейков), **тѐфе** ср. 'сяра на прах' (Гулийна баня, Разложко), 'сяра' (Кукуш), **тяф** м. остар., диал. 'сяра' (Геров), **тѐфе** ср. 'сяра (на прах и бучки)' (Банско). – Произв.: *тефен* остар. 'серен' (сп. „Читалище", 1872), *тѐфян* остар. 'серен' (Сава Доброплодни, 1853). – От нгр. *θειάφι* 'сяра', от сргр. *θειάφιον* (от стгр. *θεῖον* с умал. наст. *-άφιον*, вж. Ἀνδριώτης 121), нгр. диал. *θιάφ*. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 162. Формите *тѐфе, тѐфе* – със свръхстарателно *-е* от *-и* (нгр. *-ι*) в неударено положение.

тефà 'тайфа' (Лешко, Благоевградско). – От *тайфà* (вж.) с дисимилация *-а-* : *-а-* > *-е-* : *-а-* и изпадане на *-й-*.

тефарѝк м. остар. 'нещо рядко и скъпоценно, драгоценност', прил. неизм. 'любопитен' (Геров). – Чрез тур. *tefarik*, мн. ч. от *tefrik* 'отделяне, разделяне; различаване, отличаване', от араб. *tāfārīq*, мн.ч. от *tāfrīq* също. Значението 'нещо рядко и скъпоценно, драгоценност' може да се е развило от знач. 'отделяне; различаване, отличаване' в резултат на следния семантичен развой: 'отделяне, различаване, отличаване' > 'отделяне, различаване, отличаване на нещо от други неща с определени ценни качества' > 'състояние на нещо, което се отделя, различава, отличава от други неща с определени ценни качества' > 'нещо рядко и скъпоценно, което се отделя, различава, отличава от други неща' > 'нещо рядко и скъпоценно, драгоценност'. Значението 'любопитен' може да се е развило в резултат на следния семантичен развой: 'нещо рядко и скъпоценно (драгоценност)' > 'рядък и скъпоценен, драгоценен' > 'рядък и скъпоценен, драгоценен и затова възбуждащ интерес, любопитство' > 'любопитен'. – Заето и в рум. остар. *tefaríc* 'скъп, скъпоценен предмет, драгоценност' (DLR 11/2, 1982, 150).

тѐфе[1] 'сяра на прах', вж. *теф*.

тѐфе[2] 'част от тъкачен стан' (Дебърско). – От тур. *tefe* 'част от тъкачен стан, на която е прикрепено бърдото'.

тефекел 'глупав, мързелив човек' (Медово, Поморийско). – От тур. разг. *tevekkel* 'безгрижен, надяващ се на нещо си' (безгрижният, надяващият се на нещо си е често пъти глупав и мързелив), което е във връзка с тур. *tevekkeli* 'напразно; безцелно, безпричинно', с диал. *ф* на мястото на *в*. Срв. от същия произход *тевекѐль* 'глупак', *тевьекѐл* също (вж. под *тевекѐл*[1]). Срв. и срхр. *тевеђѐлија* 'наивник' и 'налудничав, възглупав човек' (от тур. *tevekkeli*, вж. Škaljić 615). – Срв. *тевекѐл*[1], *тевекѐл*[2], *тевекелù, тевекелùя, тевекеллùк*.

тефѐрич нар. 'разходка извън града с гощавка и веселба', 'място, където ходят на разходка' (Мокреш, Ломско), 'открито и прохладно място' (Смолско, Пирдопско), 'излет до лозе' (Русенско), 'забавление' (Кулско, Видинско,

Белоградчишко), 'веселба, веселие' (Белоградчишко), остар. диал. 'еснафски празник тестир', диал. 'вид цвете' (Геров), 'украсен боров връх (прави се на сватба и се слага на трапезата пред кума' (Дупнишко), 'крушов или боров клон с три разклонения, поставен в средата на сватбена погача и украсен с чемшир или бръшлян, на върховете със забучена по една варакосана ябълка със свещи, с венец от царевични „пукавици“' (Бобошево), '(остар.) голям хляб, в който е забодено украсено триклонесто дръвце с по една ябълка на всеки клон (атрибут на кума при сватба)' (Софийско), **тиферѝч** 'излет, съпроводен с ядене' (Шумен), 'угощение, давано на еснафа от произведения в майстор калфа' (Сливенско), 'вечерна хладина' (Плевенско), в съчет. *на тефѐрич* 'на открито' (Русенско, Габровско), 'на открито, на чист въздух' (Самоков), **тиферич** 'дебелостволесто, грубо растение, което цъфти през есента' (Буново, Пирдопско), **тифирѝч** 'свободно място' (Силистренско), **тѐферич** 'ядене и пиене на открито' (Враца). – Произв.: *тефѐричлии* 'хора, които участват в забавление на открито, в лозята' (Враца). – Чрез тур. *teferrüç* 'разходка, излет с гуляй; развлечение на открито; увеселение' от араб. *tāfarruǧ*. – Заето и в срхр. *тефѐрич* 'забавление, развлечение; любуване на природата; излет със забавления; място в природата с хубав изглед; лятно развлечение на село' (Škaljić 605, Skok 3, 451), рум. остар. диал. *tefericíe* 'развлечение, забавление' (DLR 11/2, 1982, 150), арум. *tifiríce* 'разходка' (Papahagi 1974, 1177), алб. *teferíç* 'място за излет; развлечение на открито' (Boretzky, WbAlbTurz 129).

тефѝлче (тьѣфѝльче) ср. 'мъжец, езиче в гърло' (Дряново, Смолянско). – От **стефѝлче* (**стьѣфѝльче*), умал. от *стефѝлец* 'мъжец' (засвидетелствано в Добростан, Асеновградско, вж. под *стефелѝк*), с изпадане на начално *с-*, схванато като предлог.

тѐфка 'нечиста жена' (Банско), 'непохватница' (Разложко). – Произв.: *тефкалъ̀к* 'мръсотия' (Горно Драглище, Разложко) (с наст. *-лък*, от тур. *-lık*). – Еднакво с *тѐвка* 'изцапана, мръсна жена' (от Долно Драглище, Разложко) (вж.), от тур. диал. *tevke* 'безделник, мързеливец'. За връзка между знач. 'нечиста (мръсна) жена' и знач. 'непохватница (несръчна жена)' срв. диал. *мърля̀ч* 'който цапа, замърсява' и 'несръчен, неумел човек, който не изкарва докрай започнатата работа' (произв. от *мърлям* 'мърся', вж.).

тѐфка 'мълчалив човек' (Смолян; Устово, Райково, Смолянско), **тѐфѝчек** прил. 'скрит, мълчалив' (Смолян; Устово, Райково, Смолянско), **тѐфичѐк** 'потаен, мълчалив, но много знаещ човек' (Смолянско). – По тур. *tevfik* 'нагласяване, нагаждане, приспособяване', от араб. *tawfīq* 'съгласуване; омиротворяване; съдействие, помощ'; *тѐфка* – по падежни форми *tevfiki, tevfika*, с изпадане на средисловното неударено *и* (*i*); *тѐфѝчек, тѐфичѐк* – по *tevfik*, със завършек по думи, като диал. *дълбо̀чек, дълбо̀чѐк* (= *дълбо̀чък*, умал. от *дълбо̀к*), *широ̀чек, широ̀чѐк* (= *широ̀чък*, умал. от *широ̀к*), *бѐличек, бѐличѐк* (= *бѐличък*). Вероятен семантичен развой: 'нагласяване, нагаждане, приспособяване' > 'склонност към нагласяване, нагаждане, приспособяване' > 'склонен към нагласяване, нагаждане, приспособяване' > 'скрит, потаен, мълчалив (човек)'.

тефкò̀ль 'човек, който издава неприятна миризма' (Добърско, Разложко), **тѐфла** 'нечиста жена' (Банско), **тѐфльо** 'нечист мъж' (Банско). – Възникнали по *тѐфка* 'нечиста жена', вероятно по-точно по гл. **тѐфкам* 'мърся'; *тефкò̀ль* – с наст. *-оль* като в *затискò̀ль* 'запушалка' от *затѝскам*; *тѐфла, тѐфльо* – по образуване като *дрѝсла, дрѝсльо* от *дрѝскам, стѝсла, стѝсльо* от *стѝскам*. В СбНУ 48, 365, е даден гл. *тѐфкам* (без значение), с пример: *Не кѐ тѐфка гнàсно,* дето *тѐфка* ще да е същ. със знач. 'нечиста жена'.

тѐфра са 'труфя се, гиздя се' (Тетевен). – От *тафръ̀ са* 'перча се с хубаво облекло с накити' (= *тàфра се* 'контя се, гиздя се', вж. под *тафрà*), схванато като фонетичен вариант с *а* от неударено *ъ* на **тъфръ̀ съ*, с отмет на ударението върху началната сричка; с *ѐ* по думи в говора с *ѐ* на мястото на общобълг. *ъ*, стб. *ѣ*, под ударение.

тѐфрик 'разноцветни европейски вълнени прежди' (Панагюрско). – Чрез тур. *tefrik* 'отделяне, разделяне, отличаване; различаване' от араб. *täfrīq* 'разделяне; различаване', със следния семантичен развой: 'различаване; различие' > 'различаване на много цветове (на няколко цвята) в дадена материя' > 'материя с много цветове (с няколко цвята)' > 'разноцветни европейски вълнени прежди'.

тефтѐр 'голяма подвързана тетрадка за търговски и други сметки, както и за други бележки', остар. 'книга със списък на някои неща, регистър, каталог' (Геров), 'част от стомаха на добитък, надиплена като книга' (Ново село, Троянско; Слатина, Ловешко; Попско, Крумовградско; Бръщен, Гоцеделчевско), **тефтѐрь** също (Долно Луково, Ивайловградско), **тефтѐри** мн.ч. също (Долен, Малко Дряново, Гоцеделчевско), **тифтѐрь** също (Лъки, Гоцеделчевско). – Произв.: *тефтѐрец*, умал. *тефтержѝи* мн.ч. 'хора, които носят тефтери' (Костанденец, Русенско), *тефтѐрче* 'малък джобен тефтер; (остар.) книжка, в която периодично се вписват бележки за успеха и поведението на ученик (бележник)', *тефтерчѐ* 'тефтерче, малък тефтер, джобен бележник' (Самоков); *тефтердà̀р* остар. 'човек, който държи някому тефтерите (секретар)' (Геров) (чрез тур. *tefterdar*, вариант на *defterdar*, от перс. *dāftärdār*), *тефтер-хане* остар. 'архив в Цариград с описание на имотите на всички села и градове в Турция' (Панчев) (чрез тур. *tefterhane*, вариант на *defterhane*, от перс. *dāftärḫāne*). – Чрез тур. *tefter*, вариант на *defter* 'тетрадка; дневник; регистър', от перс. *dāftär* 'тетрадка; книга със списък на някои неща, каталог, регистър', заемка от сргр. *διφθέρ-ιον*, умал. от *διφθέρα* 'обработена кожа; пергамент'. – Заето и в срхр. *тѐфтер, тѐвтер* 'тефтер; списък; търговска книга' (Škaljić 606, Skok 3, 451–452), рум. остар. *tefter* 'регистър, кадастър' (DLR 11/2, 1982, 151), арум. *tiftére* 'регистър' (Papahagi 1974, 1177), алб. *teftér* (Meyer, EtWb 425), нгр. *τεφτέρι* 'тефтер; регистър; бележник' (Ἀνδριώτης 365).

тѐфтес 'нечист' (Банско, само в СбНУ 48, 531). – От първонач. **тѐфкес(т)*, образувано с наст. *-ест*, диал. *-ес*, прибавяна към именна и по-рядко към адективна основа, от *тѐфка* 'нечиста жена' (вж.), засвидетелствано в същия говор, по образуване като *дӝу́кест* (от *дӝу́ка*, същ., вж.), *ку́кест* (от *ку́ка*, същ., вж.), *а̀лест* (от *а̀л*, прил., вж.), *ва̀клест* (от *ва̀къл*, прил., вж.); с *т* на мястото на *к* пред предна гласна *е*, както напр. в диал. *тѐшки* от *кешки* (тур. *keşki*).

тефтиджа̀р 'разпитвач, разузнавач' (Буковец, Ломско). – От по-рано **тефтиӝа̀р*, произв. от *тефтѝши* 'разпитване' (вж.), схванато като **тефтѝж*, с наст. *-ар*, както напр. в *годежа̀р*, произв. от *годѐж* (фонетично записано: *годѐш*); с африкатизация на *ж* в *дж*, както напр. в диал. *страӝжа̀р* вм. *стража̀р*.

тефтѝш диал. 'изпит, изпитване, разпитване', 'успокояване; съветване' (Доброславци, Софийско), 'укор; бой' (Делчево), в съчет. *стрӯва тефтѝши* диал. 'разпитва', **тефтѝши** мн.ч. 'разпитвачи, разузнавачи' (Войнягово, Карловско). – Чрез тур. *teftiş* 'издирване, разследване, обследване; ревизия, инспектиране' от араб. *tāftīš* 'обиск; преглед; разследване; ревизия'. Значенията 'успокояване; съветване, допитване', 'укор; бой' са във връзка с различни подходи, прилагани при разпитване, разследване. Изразът *стрӯва тефтѝши* е полукалка от тур. *teftiş etmek*. – Засето и в срхр. *тѐфтиши* 'инспектиране; разследване; преглед; ревизор; инспектор' (Škaljić 606, Skok 3, 452), рум. *teftișcíu* 'инспектор, който прави разследване' (от тур. *teftişçi* също, произв. от *teftiş*; вж. DLR 11/2, 1982, 151).

тефтѝша несв. 'разпитвам с цел да узная тайни' (Тръстеник, Плевенско), 'разпитвам' (Долна Митрополия), **тефтиша** несв. 'подпитвам' (Енина, Казанлъшко), **тефтишя** несв. 'ядосвам някого' (Малорад, Врачанско), **тѐфтишъ** 'тормозя, измъчвам' (Кулеко, Видинско, Белоградчишко), **тефтѝшува̀м** несв. 'наказвам', св. **тѐфтиша** (Банско), **тифтѝша** 'изпитвам с натиск' (Лисец, Ловешко), **тифтѝшъ** несв. 'разпитвам' (Войнягово, Карловско), 'подпитвам' (Еленско), 'бия' (Троян; Троянско), **тифтѝше** гл. 3 л. ед. ч. 'каже, надума' (Дебрене, Добричко), **тефтѝпам** 'съдя' (Първомай), **тифтѝпъм** 'подпитвам, разпитвам' (Еленско), **тефтѝшим** 'успокоявам; съветвам' (Доброславци, Софийско), **тефтишим** 'гледам отстрана, наблюдавам' (Едоарце, Тетовско), **тефтѝчѐм** 'измъчвам, притеснявам' (Славейно, Смолянско), **тефтѝсвам** 'разпитвам, подпитвам' (Дряновец, Буковец, Ломско), 'изпитвам, разпитвам' (Панчев:), **тифтѝсобм** несв. 'разпитвам; разузнавам' (Войнягово, Карловско), **тефтѝсвам** 'разпитвам' (Кнежа). – По *тефтѝши* (вж.) със значения 'изпит, изпитване, разпитване', 'успокояване, съветване', 'укор; бой'. Значенията 'ядосвам някого', 'тормозя, измъчвам', 'наказвам', 'изпитвам с натиск', 'каже, надума', 'съдя' са във връзка с конкретни действия при и след разпитване, обследване, разследване. Знач. 'гледам отстрани, наблюдавам' е във връзка със значения 'разпитвам', 'подпитвам', срв. под *тефтѝши* значения 'обиск', 'преглед', 'разследване' на араб. *tāftīš*. Формата *тефтѝсвам* (от несв. в.) е възникнала от *тефтѝша*, схванато като форма за св. в., под влияние на двойки глаголи, като *напѝша* (от св. в.) – *напѝсвам* (от несв. в.), *замирѝша* (от св. в.) – *замирѝсвам* (от несв. в.); *тефдѝсвам* възниква под влияние на дублетни форми на *-нсвам* и *-освам*, като *белѝсвам* и *белдѝсвам* (вж. под *бя̀л*); *тефтѝчѐм* е със замяна на *ш* с *ч*.

тех (теh) и **тѐ** гл. 1 л. ед. ч. мин. несв. вр. 'щях' (район Каменица, Кюстендилско), **тѐхме** 'щяхме' (Брезнишко, Трънско, Царибродско), **тѐше** 'щеше' (Трънско, Брезнишко), **тѐшъ** 'щеше' (Ново село, Видинско). – Варианти съответно на *щях* (диал. *щех*), *щяхме* (диал. *щѣхме*), *щеше*, от стб. **хътѣхъ, хътѣхъмѣ, хътѣше**; *тѐшъ* – с *ъ* на мястото на неударено *е* в говора; *тѐ* – с изпадане на слабото придихателно *х* (*h*) и с компенсаторно удължаване на *е* след изпадането. – Срв. *ща*.

тѐха (тѐхъ) 'лоша миризма, лош дъх' (Казанлък). – Вероятно от *тѐфе* 'сяра' (вж. *теф*) (сярата издава неприятна миризма), схванато като форма за мн.ч. на *-е*, по която възниква форма за ед. ч. ж. р. на *-а*; със свръхстарателно *х* вм. *ф*.

техларин 'глашатай' (Пчелин, Ихтиманско). – От **теллалин* = *тиллалин* също, вж. под *теля̀л*), със замяна на *лл* с *хл*, срв. замяната на *лл* с *гл* в *тегледисан* (вж.) от *телледисан*.

техна̀ нареч. 'тихо; без много хора' (Самоков), ж. 'самота, спокойствие, тишина' (Странджа; Кукуш), 'място, където няма навалица и шум' (Първомай), 'място, където няма навалица, притеснение и шум' (Огнен, Карнобатско), диал. 'усамотено място; спокойствие' (РРОЛД 504), в съчет. *техна̀ е* 'тихо е, няма хора, има малко хора' (Ботевградско), 'няма много хора, няма навалица' (Хасково), **теханà** остар., диал. 'място, дето няма навалица, притеснение и шум', **техньо̀** и **технѐ** прил. 'тих, без шум и навалица; сам' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Петково, Ардинско), **теhна̀** ж. 'тихо и свободно място, без навалица' (Смолско, Пирдопско), **тесна̀** нареч. 'тихо, спокойно, безшумно' (Доброславци, Софийско), ж. 'тишина; място без навалица' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'наличие на малко хора' (Софийско). – Произв.: *техна̀лък* 'тихо и спокойно състояние поради това, че няма навалица и шум от друго' (Самоков), 'тишина, спокойствие, самота' (Странджа), *техньа̀лък* в съчет. *техньа̀лък е* 'няма много хора, няма навалица' (Хасково) (от тур. *tenhalık*, с метатеза), *тихньа̀лък* 'тишина, спокойствие' (Лозенец, Ямболско), *технелѝкъ* 'самотност, усамотеност' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), *теhна̀лък* 'тихо и спокойно място, без навалица' (Смолско, Пирдопско), *теньа̀лък* 'спокойствие, усамотение' (Стърмен, Беленско), *тиньа̀лък* 'спокойствие, тишина' (Троян; Петрешко, Троянско), 'завет; тишина, спокойствие' (Войнягово, Карловско). – От *техна̀* с подобни значения (вж.), от тур. *tenha* 'усамотен, уединен; безлюден; тих, самотен; самотно, уединено', с метатеза.

тѐхне гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за температура или възбуда) спада, отслабва' (Габрово). – Произв.: *притѐхнува* и *притъ̀хнува* 'престава, спира; (прен.) успокоява се' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Девинско; Златоград); *разтѐенува се* гл. само в 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за навалица) намалява' (Софийско) (възникнало по *теенà* 'наличие на малко хора' в същия говор, вж. под *технà*), *разтѐнува ми се* 'прояснява ми се, става ми по-добре, след като ми е било притъмняло пред очите' (Софийско) (от *разтѐенува ми се* със стягане *ее* > *е*, с вероятно първично знач. 'става ми по-спокойно', срв. *теенà* 'тихо, спокойно, безшумно' в говора на с. Доброславци, Софийско, вж. под *технà*). – Възникнало по *технà* 'тихо, без много хора', 'самота, спокойствие, тишина', 'място, където няма навалица и шум' (вж.) и с подобни значения.

техчинà 'тежко дишане, задъхване' (Габрово). – От *тежчинà* 'горещо и задушно време; душевна мъка' (вж.), с промяна *жч* (*шч*) > *хч*, както напр. в диал. *нòхче* (вж.) от *нòжче*, *пòхче* 'носна кърпичка' (вж. под *пош*) от *пòшче*.

теч 'капене, изтичане на вода от пробито място'. – От рус. *течь* също.

тѐча 'вода, която тече; река', мн.ч. **тѐчи** (Банат). – Рус. диал. *тéча* 'течение, изтичане; пукнатина, цепнатина, пробито място, откъдето тече', укр. *тéча* също, пол. *ciecza* рядко 'хранителен сок на растения'. – Праслав. **tečā*, по-ранно **tekjā*, образувано с наст. -**jā* от **tek-* в **tešti* (по-ранно **tekti*), **teką* (вж. под *текà*). – Срв. Brückner, SEJP 61.

тѐчо (**тѐчу**) 'татко' (Банат), **тѐчю** 'татко' (Долно Драглище, Разложко). – От *тѐтьо* 'татко' (вж.), *тѐтю* също (вж. под *тѐтьо*), преобразувани под вияние на *бà̀чо*, *чùчо*, *вȕйчо*.

теш прил. в съчет. *теш тувàр* в нар. пес.: *...нъ пъзàр съм удìлъ,/ теш тувàр съм нусìлъ*. (Войнягово, Карловско, само в СбНУ 46, 2, 334). – Вероятно от **тешк* в съчет. **тешк тувàр* (= *тѐжък товàр*), възникнало по членувана форма *тѐжкийъ*(*т*) и по формите за ж. р. *тѐжкъ*, за ср. р. *тѐжку* и за мн.ч. *тѐжки* [изговаряни съответно *тѐшкийъ*(*т*), *тѐшкъ*, *тѐшку*, *тѐшки*] или съкратено *тежк* (*тешк*) от *тѐжък* по метрични съображения (в песента стиховете са седемсрични и съчет. *тѐжък тувàр* би удължило стиха, в който се употребява, на осем срички); с фонетично опростяване *шкт* > *шт* (в съчет. **тешк тувàр*).

тешà 'успокоявам някого, увещавам го да не плаче, да мълчи, да стои мирен, да бъде спокоен', **тешà се** 'успокоявам се', **тѐша** 'утешавам' (Бели Искър, Самоковско; Дебърско), **тѐшам се** 'утешавам се' (Охрид); стб. **тѣшнтн**, **тѣшѫ** (Супр.), **оутѣшнтн (сѧ)**, **оутѣшѫ (сѧ)** (Зогр., Мар., Асем.), **оутѣшатн (сѧ)**, **оутѣшаѭ (сѧ)** (Зогр., Мар., Асем., Супр.), **оутѣшенїе** (Супр., Син. пс., Син. тр.), **оутѣшьнъ** (Супр.), **оутѣха** (Зогр., Мар., Асем., Супр.). – Произв.: *потешà* св. (Геров), *потешник* диал. 'момък, който заедно с други момци тича да съобщи у момкови, че сватбата пристига от венчило' (Геров), *путéшник*

също (Белица, Разложко); *утешà*, *утешàвам* и диал. *утѐшам* (Геров), *утешà се*, *утешàвам се*, *утѐха* ж., *утѐшен* '(поет.) който вдъхва утеха', *безутѐшен* (срв. рус. *безутéшный*), *безутѐшност* (срв. рус. *безутéшность*), *неутѐшен* поет. 'неутешим', *неутешѝм*, *неутешѝмост*; *поутешà*, *поутешàвам*, *пòутешъ се* 'поутеша се' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Срхр. *тѣ̑шити*, *тѣ̑шѭ* и *тјѣ̑шити*, *тјѣ̑шѭ* 'утешавам, успокоявам', *тѣ̑шити се*, *тѣ̑шѭ се* и *тјѣ̑шити се*, *тјѣ̑шѭ се* 'успокоявам се', словен. *tešiti*, *tešim* 'утешавам, успокоявам', рус. *тéшить*, *тéшу* 'радвам, лаская (някого), правя удоволствие, угаждам (някому); забавлявам, развличам, веселя (някого)', диал. 'глезя, разглезвам (дете); кърмя дете; доя крава', *тéшиться*, *тéшусь* 'забавлявам се, веселя се; смея се, надсмивам се, присмивам се (някому)', укр. *тéшити*, *тéшу* 'радвам някого; доставям удовлетворение някому; утешавам; лаская силно някого', *тéшитися*, *тéшуся* 'радвам се някому; изпитвам удоволствие от нещо, наслаждавам се на нещо; възхищавам се от нещо; забавлявам се; лаская се', белорус. *цéшыць*, *цéшу*, *цéшыцца*, струс. **тѣшити**, **тѣшѫ**, чеш. *těšiti*, *těším* 'утешавам; радвам', *těší mě* 'приятно ми е, радва ме', *těšiti se*, *těším se* 'радвам се на нещо', пол. *cieszyć*, *cieszę* 'радвам, утешавам; веселя', *cieszyć się*, *cieszę się* 'радвам се, утешавам се', горлуж. *céšić*, *céšu* 'кърмя бебе', доллуж. *śěšiś*, *śěšu* също. – Праслав. **těšiti* (*sę*), **těšą* (*sę*), което представя друга степен на коренната гласна в праслав. **tixъ* (вж. под *тих*). – Сродно с лит. *taisýti* 'поправям; ремонтирам; готвя, подготвям', *taisýtis* 'готвя се, подготвям се; поправям се, излекувам се', латв. *tàisît* 'правя; готвя, изготвям, подготвям', *tàisns* 'прав (във физически смисъл); справедлив', с друга степен на коренната гласна лит. *tiesà* 'истина', *tiesùs* 'прав', латв. *tìesa* 'истина; съд', *tìešs* 'прав; непосредствен'. – Вж. Brückner, SEJP 61, под *cichy*, Ст. Младенов, ЕтР 633, Vasmer, REW 3, 102, Sławski 1, 101, Machek 642, Skok 3, 468, под *tĭh*, Schuster-Šewc, Wb. 3, 138–139. – За значението 'кърмя дете' на руското, горнолужишкото и долнолужишкото съответствие срв. нем. *stillen* 'успокоявам; усмирявам, накарвам да млъкне дете' и 'кърмя дете'. – Срв. *тих*.

тѐша 'майка на съпругата, тъща' (Прилеп, Битоля, Охрид, Ресен, Воден). – От *тѐща* 'тъща' (употребявано в Македония), схванато като елидиран вариант на **тѐшата*, което се преосмисля като членувана форма на същ. от ж. р. ед. ч. *тѐша* (срв. диал. *кàшта*, елидиран вариант на *кàшата*, членувана форма на същ. от ж. р. *кàша*, вж. *кàша*[1]). – Срв. *тѐшча*, *тес*(*т*), *тъст*.

тѐшки нареч. 'дано, по-добре беше' (Енина, Казанлъшко; Еленско). – От *кѐшки* също (вж.), от тур. *keşki*, с диал. *т* на мястото на *к* пред предна гласна *е*, както напр. в диал. *щембѐ* (*штембѐ*) 'стомах; търбух' от *шкембѐ*. Еленското *тѐшки* у П. Петков, БДиал 7, 141, неправилно е определено като междуметие за съжаление (със знач. 'ох, ах') (илюстрирано с текст: *Мумчѐту стàна злѐ. Тѐшки дъ съм устàвила сѝчку и дъ гу глѐдъм*). Вж. Тодоров, Етим. етюди 302.

тѐшча 'тъща' (Охрид). – Произв.: *тѐшчин* 'тъщин' (ЮЗ). – Вариант на *тъ̀ща* (вж.), стб. **тъшта**, с диал. *е* на мястото на стб. **ь** и с диал. *шч* вм. общобълг. *щ*, стб. **шт**. – Срв. *тѐща, тѐша, тъ̀ща*.

тѐшчица 'тояжка' (Банско). – От *тоя̀жчица*, умал. от *тоя̀га* (вж.), със стягане *оя* > *я*; с диал. *ѐ* на мястото на *я̀*.

тѐшък 'тежък' (Великотърновско), **тѐшак** също (Брестовица, Пловдивско), **тѐшек** също (Търън, Смолянско), **тѐшок** таен зидарски говор 'куршум' (Брацигово). – От *тѐжък* (вж.), по формите за ж. р. *тѐжка*, за ср. р. *тѐжко*, за мн. ч. *тѐжки*, изговаряни (с беззвучно *ш* вм. *ж* пред беззвучната съгласна *к*) *тѐшка, тѐшко, тѐшки*. – Срв. *нѝзък*, възникнало от *нѝзък* по формите за ж. р. *нѝзка*, за ср. р. *нѝзко*, за мн. ч. *нѝзки* (изговаряни съответно *нѝска, нѝско, нѝски*).

тѐща 'тъща' (ЮЗ). – Вариант на *тъ̀ща* (вж.), от стб. **тъшта** с *е* на мястото на стб. **ь**. – Срв. *тес(т)*, *тѐша*, *тѐшча*, *тъст*.

тѝвам 'отивам' (Долновардарско). – От *отѝвам* (вж. *ѝда*) с изпадане на начално *о-*. – Срв. *тидем*, *тдам*.

тиватѝр 'нещо, направено достояние на всички' (Шумен), вж. *теватур*.

тивикѐл 'напразно' (Банско, Габрово). – Еднакво с *тевекѐл*[2] също (вж.).

тивикиля 'започвам да любезнича' (Ряхово, Русенско). – Възникнало по вариант на *тевекелѝя* 'който се надява на Бога, бездеен; простичък, глупав' и 'щедър' (вж.). Значението 'започвам да любезнича' може да се е развило от първоначално знач. 'ставам щедър' и да е било получено в резултат на следния семантичен развой: 'ставам щедър' > 'ставам щедър на любезности' > 'започвам да любезнича'.

тига̀н 'кръгъл метален съд за пържене с дълга дръжка', **тига̀нь** също (Съчанли, Гюмюрджинско), **тѝган** също (Трънчовица, Никополско), **тига̀ня** ж. 'тиган' (Смолско, Пирдопско; Милчина лъка, Кулско; Царевец, Врачанско). – Произв.: *тиганджѝя* 'занаятчия, който работи с тигани' (Враца), диал. *тигани́да* 'ядене от тесто, пържено в олио, мекица' (по нгр. *τηγανίτα* 'палачинка, тиганица'), *тигани́ца* умал. 'малък тиган' (Геров), 'млин, баница' (Велес), 'мекица' (Галичник, в Македония), *тигани́ца* диал. 'палачинка; мекица' (М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163, неправилно извежда от нгр. *τηγανίτα*), 'палачинка' (Балчик), 'вид пържен сладкиш' (Банат), *тиганьѝца* 'палачинка' (Самоков), *тегьени́ца* 'мекица' (Коинце, Кумановско), *тигънѝцъ* 'дървена лъжица за разбъркване на ядене' (Троян), *тигани́ци* мн. ч. 'мекици' (Павелско, Асеновградско), 'мекици, приготвени от брашно, две-три яйца и малко сол' (Южна Добруджа), 'вид тестено пържено ядене с яйца и сода' (Кръстина, Айтоско), *тѝганица* 'мекица' (Долно Драглище, Разложко), *тѝганици* мн. ч. 'мекици' (Филипово, Разложко; Якоруда), *тѝгани́ца* 'мекица' (Банско, Разлог), *тигани́че* 'попова лъжичка' (Годлево, Разложко), *тигани́чка* 'тестен сладкиш, пържен в тиган' (Сотиря, Сливенско), 'вид сладкиш, подобен на палачинка (Кюлевча, Шуменско; Айтос), *тигани́чки* мн. ч. 'вид сладки от яйца, кисело мляко, сирене и сода, пържени в тиган' (Шумен), *тигънѝчки* диал. 'мекици', *тиганички* 'вид тестен сладкиш' (Кюлевча, Смядово, Шуменско), *тига́нка* умал. (Геров), 'черпак за варов разтвор' (Войница, Видинско), *тиганчари* 'гости на сватбата в понеделник' (Едоарце, Тетовско), *тига́нче* умал., 'попова лъжичка' (Пловдивци, Маданско; Абланица, Годешево, Благоевградско; Ваклиново, Осина, Долен, Гоцеделчевско), *тига́ньче* 'попова лъжичка' (Плетена, Кочан, Вълкосел, Слащен, Гоцеделчевско; Лилково, Ситово, Пловдивско; Ягодина, Девинско), *тига́нчье* 'попова лъжичка' (Равногор, Пещерско; Пазарджишко; Бръщен, Гоцеделчевско), *тига́ньче* 'попова лъжичка' (Селча, Елховец, Осиково, Смолянско), *тьига́ньче* 'попова лъжичка' (Лилково, Пловдивско), *тига́нчи* 'попова лъжичка' (Мулдава, Асеновградско), *тѝганьчье* 'попова лъжичка' (Теплен, Кочан, Туховища, Гоцеделчевско). – От нгр. *τηγάνι* също (вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 162), диал. *τηγάν*. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 633, П. Скорчев, БЕз 2, 1956, 159. – Засто и в срхр. *тѝга̀н, тѝга̀н, тѝга̀нь, тига́ња, тига́ња* 'тиган' (Skok 3, 467), алб. *tigán* 'тиган; тенджера', рум. *tigáie* 'тиган; (диал.) тенджера' (и с много други значения), остар. и диал. *tigáne*, остар. *tigán*, диал. *tigánie* (DLR 11/2, 1982, 246), арум. *tigáne, tiγáne* 'тиган; палачинка' (Papahagi 1974, 1178), тур. диал. *tiğan* 'тиган; морски бряг' (SDD 3, 1363).

тиганѝсвам и **тиганѝсувам** диал. 'пържа в тиган', св. **тиганѝсам**. – От нгр. *τηγανισ-*, аор. основа на гл. *τηγανίζω* 'пържа в тиган', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163. – Засто и в арум. *tigánsésc, tiγánsésc* 'пържа в тиган' (Papahagi 1974, 1178), алб. *tiganís* 'пържа в тиган' (Meyer, EtWb 430), срсръб. **тиганисати** 'пържа в тиган'.

тига̀ня 'диканя' (Църква, Добричко; Еникьой, Узункюприйско), **тига̀ње** ж. 'диканя' (Илинден, Гоцеделчевско). – Варианти на *дика̀ня* (вж.), с особена метатеза на звучността: звучното *д* се замества от съответното беззвучно *т*, а беззвучното *к* се замества от съответното звучно *г*. – Срв. *тиканя*.

тиглер 'солница' (Пленимир, Генерал-Тошевско). – От по-ранно **тиллер*, получено с експресивно удвояване на *л* от **тилер*, а то от своя страна с асимилация *а – е* > *е – е* и с редукция *е* > *и* в неударено положение от *талѐр* 'дървена чиния' (вж.), с промяна *лл* > *гл*, както напр. в *тегледисан* (вж.) от *теллединсан*; или от по-ранно **тийлер*, получено с антиципация на мекостта от **тильер*, вариант на *тиля̀р* (вж.), с *г-* на мястото на *й*.

тѝгър 'голям хищен звяр от семейството на котките, който живее в южноазиатските страни, Felis tigris, Panthera tigris', в съчетания: *амѝурски тѝгър* 'тигър в Далечния Изток и Китай, Panthera tigris altaica', *бенга́лски тѝгър* 'тигър, разпространен в Индия, Panthera tigris tigris', *индийски тѝгър* също, *сибѝрски*

тѝгър 'тигър Panthera tigris altaica'; стб. **тигръ** (Симеонов сб. 1073). – Произв.: *тигрѝца* ж., *тѝгров* прил. 'който е от тигър или принадлежи на тигър', *тѝгрова* ж. р. в съчет. *тѝгрова похòдка* 'походка с мека, безшумна, дебнеща стъпка', *тѝгрово* ср. р. в съчет. *тѝгрово окò* 'вид полускъпоценен камък', *тѝгърски* прил. 'присъщ на тигър', *тѝгърче* умал. – Чрез гр. *τίγρις* 'тигър' от ирански, срв. авест. *tiγra* 'остър', стперс. *tiγri* 'стрела'. Новобълг. *тѝгър* и чрез рус. *тигр*, фр. *tigre*, нем. *Tiger* от лат. *tigris* (от гръцки). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 633, Vasmer, REW 3, 103, Frisk 896, Walde–Hofmann 2, 681.

тидарък 'принадлежност за борба' (преселници в Новопазарско от с. Гьобел, Мала Азия). – Вариант на *тадарък* (вж.), *тедерѝк* (вж.).

тѝдем диал. 'отида'. – С изпадане на начално *о-* от *отѝдем*, диал. вариант на *отѝда* (вж. *ѝда*). – Срв. *тѝвам*, *тòам*.

тиджарѐт остар., диал. 'добив, печалба' (Геров), **тижарѐть** 'плодородие' (Долнослав, Асеновградско), **тижирѐть** 'родитба, плодородие, добив за годината' (Червен, Асеновградско), **тижийрѐт** 'плодородие, добив' (Кръвеник, Севлиевско). – Чрез тур. *ticaret* 'търговия; печалба, добив, полза' от араб. *tiǧārā(t)* 'търговия'. – Заето и в арум. *tiǧearéte* 'търговия' (Papahagi 1974, 1178).

тижчинà (тишчинà) 'горещо, задушно време' (Сухиндол), 'задуха, горещина' (Казанлък), **тишчина** 'горещо време' (Русаля, Великотърновско), **тишчинъ** 'задух' (Силистренско). – Варианти на *тежчинà* 'горещо и задушно време' (вж.), *тежчинъ* (вж. *тежчинà*).

тизгя̀хнъ, вж. *тезгя̀хна*.

тизѐк 'буца пръст', вж. *тезѐк*.

тѝзул 'съименник' (Ново село, Видинско; Бойница, Кулско; Кулско, Видинско; Белоградчишко), **тъ̀зул** също (Бешенов, в Банат), **тѝзол** също (Видин; Милчина Лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко). – Произв.: *тизу̀йка* 'съименница' (Ново село, Видинско). – От рум. *tízul*, членувана форма от *tiz* 'съименник' и диал. обръщение към лице на същата възраст, към побратим, към по-далечен роднина, към приятел. Рум. *tiz* е от рус. ч.-слав. **тѣзъ** 'съименник' (във връзка със стб. мест. **тъ** 'този', с деиктична частица **-зъ**, за която срв. бълг. *-зи* в *тòзи, òнзи*). Срв. у Vasmer, REW 3, 88, 89, рус. диал. *тезь* и форми за ж. р. *тёза, тёзка, тёзя*.

тийлидѝсан (тийлидѝсън) '(за чемширов букет, подаряван на кум на сватба) украсен с бляскави телчици' (Котел). – От **тильидѝсън*, вариант на *тильъдѝсън* (вж. под *теледѝсвам*); с антиципация на мекостта, както напр. в *койн* 'кон' (вж.) от *конь*.

тик¹ шивашки професионален говор 'плътна и здрава ленена или памучна материя, обикновено раирана'. – Чрез рус. *тик* също, от хол. *tijk* 'ленена тъкан', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227. За руската дума вж. Vasmer, REW 3, 103.

тик² 'конвулсивно потрепване на мускул, обикновено на лицето'. – Произв.: *тѝков* прил. – От фр. *tic* също. Вж. РЧДБЕ 1982, 857.

тикалòса ж. 'несръчна жена' (Силистренско). – Форма за ж. р. от **тикалòс*, заето от рум. *ticălós* 'муден, бавен', субстантивирано.

тѝкам 'тласкам, бутам, карам да се движи; пъхам, вкарвам, въвирам; (разг.) давам някому нещо против волята му; (прен. разг.) подбуждам някой мързелив, недеен човек да извърши нещо', св. **тѝкна**, вторичен несв. **тѝквам**, нар. **тѝкнувам**; стб. **ѯатыкатн**, **ѯатыкаѭ** (Син. пс.). – Произв.: *тѝканица* 'тикане' (Геров), *тикач* диал. 'затикалка, тапа' (Геров); *втѝкам, втѝкна, втѝквам*, нар. *втѝкнувам* 'вкарвам, пъхвам, въвирам; забождам, затъквам (напр. цвете)' (Геров), *втѝканица* диал. 'въвиране; забучване (на цвете)' (Геров), *завтѝкам са* 'накича се с цветя' (Смолско, Пирдопско), *навтѝкам* (*са*) 'накича (се) с цвете над ушите' (Смолско, Пирдопско); *дотѝкам, дотѝквам*, нар. *дотѝкувам*; *затѝкам, затѝквам*, нар. *затѝкувам* 'започвам да тикам, да тласкам', *затѝкам* и *затѝкна, затѝквам*, нар. *затѝкнувам* 'запушвам, затварям с тапа; (нар.) закичвам, забучвам (цвете)', *затыкъ* (Й. Груев), *затыкло* 'запушалка' (1867), *затикàлка* диал. 'запушалка', *затикàлце* (умал. от *затикàлка*), *затикòл* 'тапа, запушалка' (Пирдопско; Белослатинско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Смолско, Пирдопско); *изтѝкам, изтѝквам, изтѝкувам, изтикàч* 'лице, което изкарва овцете при доене' (Корово, Велинградско); *натѝкам, натѝкна, натѝквам*, нар. и *натѝкувам, натѝкнувам* 'вкарвам, напъхвам; натъпквам', *натѝкам се, натѝкна се, натѝквам се*, нар. и *натѝкувам се, натѝкнувам се* 'напъхвам се; напивам се, натрясквам се' (Геров), *натикòль* 'човек, който се навира' (Банско); *оттѝкна, оттѝквам* 'оттласквам, с тикане отмествам'; (диал.) отпушвам', *оттѝкам, оттѝквам* и *оттѝкувам* нар. 'с тикане отмествам, оттласквам' (Геров), *оттѝкна, оттѝквам* и *оттѝкнувам* 'оттулям, отпушвам; отбождам, откачам забодено (напр. цвете)' (Геров); *потѝкам, потѝкна, потѝквам* 'тикам малко време; подтиквам, подбуждам', нар. 'побутвам главните на огън' (Геров), *потѝкна, потѝквам* 'слагам гориво и поддържам огън да не загасне' (Тръстеник, Плевенско), *потѝкам* 'наплашвам' (обл. Пиянец, Кюстендилско), *путѝкувъм* 'пренебрегвам' (Енина, Казанлъшко), *пòтик* 'подтик, подбуждане' (Геров), *потиклѝв* 'несръчен, който само се побутва' (Геров), *спотѝкна, спотѝкам* диал. 'посбутвам главните на огън, за да гори' (Геров), *спотѝкам се* несв. 'залитам да падна' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *подтѝкна, подтѝквам*, нар. и *подтѝкнувам* 'тикам, бутам напред; насърчавам', *пòдтик* 'подбуда', *подтикàч* нар. 'който подтиква' (Геров); *притѝкна, притѝкам, притѝкнувам* 'стъквам огън', (Геров), *притѝкам* 'разпалвам огън, подсилвам го; (прен.) поглъщам (напр. хляб)' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско, Момчил-

градско, Крумовградско), *претѝкам* 'слагам джезве в жаравата, за да заври' (Неделино, Маданско) (със свръхстарателно *е*), *претѝкам* 'поставям ядене на по-силен огън; ускорявам; настоявам за нещо да се даде на всяка цена или да се извърши дадена работа' (Странджа) (със свръхстарателно *е* в неударено положение), *прѝтик* 'сухи дърва или съчки, които дават повече пламък' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско); *протѝкам* и *протѝкна, протѝквам* и *протѝкувам* нар. 'прокарвам през нещо, промушвам' (Геров); *разтѝкам, разтѝквам*, нар. и *разтѝкувам* 'разбутвам', *разтѝкам се, разтѝквам се* разг. 'напускам дадено място, отивам си', *разтикáло* 'дърво за разбутване на главните в пещта' (Банско), *разтикáч* 'дърво с железен край за разбутване на огън в пещ' (Добралък, Асеновградско; Лилково, Пловдивско); *стѝкам* 'паля и поддържам огън' (Славеино, Устово, Виево, Кутела, Смолянско; Яворово, Асеновградско), *приспѝкам* 'поставям ядене на по-силен огън' (Сталево, Първомайско); *утѝкам* и *утѝкна, утѝквам, утѝкувам* нар. 'тикам настрани' (Геров), *утѝкам се* и *утѝкна се, утѝквам се, утѝкувам се* нар. 'стоя настрани' (Геров), *утѝквам* диал. 'онеправдавам' (РРОДД 529), *отѝкнувам* също (Банско) (със свръхстарателно *о* вм. *у* в неударено положение), *у̀тик* диал. 'срамежлив, стеснителен човек, срамушко' (Геров), *утиклѝв* диал. 'стеснителен, срамежлив' (Геров). – Срхр. *тѝцати, тѝчѐм* 'докосвам, пипам', *тиче се* безл. 'отнася се, касае се', словен. *tíkati, tíkam, tíčem* 'засягам, докосвам', рус. *ты́кать, ты́каю* 'пъхам, въвирам, вмъквам; бутам, блъскам; бодвам, забождам, забучвам', св. *ты́кнуть, ты́кну*, укр. *ти́кати, ти́каю* също, св. *ти́кнути, ти́кну*, белорус. *ты́каць, ты́каю* също, св. *ты́кнуць, ты́кну*, чеш. *týkati se, týkám se* 'касая се, отнасям се (до някого, до нещо)', словаш. *týkať sa, týkam sa* също, пол. *tykać się, tykam się* 'докосвам се, допирам се', горлуж. *tykać, tykam* 'пъхам, мушвам, въвирам, вкарвам; пълня; бързо ям', св. *tyknyć, tyknu*, доллуж. *tykaś, tykam* 'допирам, досягам, засягам; блъскам, бутам'. – Праслав. **tykāti* (*sę*), **tykāją* (*sę*). Срв. с друга степен на коренната гласна праслав. **tъ̀kāti*, **tъ̀kāją* и **tъ̀kų*, **tъ̀knąti*, **tъ̀knų* (вж. под *тъ̀кам*). – Сродно с латв. *tūkât, -āju, tūcêt* 'меся; мачкам, натискам, притискам', ствиснем. *dūhen* 'натискам'. – Вж. Miklosich, EtWb 368, под *tŭk-*[2], Trautmann 331, Brückner, SEJP 588, под *tyka*, Ст. Младенов, ЕтР 633, Vasmer, REW 3, 160, Machek 663–664, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1508. – Заето в рум. *a poticní, poticnésc* 'спъвам, препъвам' (J. Papp, JIRSpr 3, 1896, 179).

тика̀ня диал. 'диканя' (Еникьой, Ксантийско). – От нгр., сргр. *τυκάνη* ж. също. Според М. Филипова, Гр. заемки 163, от сргр. *τυκάνη*. – Срв. *тиган*я.

тѝква 'растение с пълзящо стъбло и големи кухи месести плодове, Cucurbita pepo; плод от това растение; (прен. пренебр.) човешка глава; (прен. презр.) глупав, прост човек', 'кратуна' (Ново село, Видинско; Куфалово, Солунско), 'сферична част на камбанарията под кръста' (Момино, Варненско), в съчетания: *водна тѝква* 'раст. водна роза, Nymphaea alba; раст. Nuphar

luteum', *горчѝва тѝква* диал. 'раст. Coloquintus', *дѝва тѝква* 'раст. Bryonia; раст. Bryonia alba', *лѝда тѝква* диал. 'раст. дива тиква, черна дива тиква, брей' (Панчев), *кѐстенка тѝква* 'раст. Cucurbita maxima' (Трън), *тлъ̀ста тѝква* 'раст. дива тиква, Bryonia alba' (Геров), *чѐрна дѝва тѝква* 'раст. дива тиква, Bryonia alba' (Геров), **тѝквъ** 'кратуна' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **тѝкви** мн.ч., 'вид детска игра' (Софийско), в съчет. *бѝволски тѝкви* 'вид неядивни тикви' (Ракитово, Велинградско), **тѝкве** мн. ч. 'кратуни, в които се държат сол и пипер' (Олшане, Белоградчишко); стб. **тыкы** 'тиква' (Григ. парим., Лобк. парим.). – Произв.: *тѝкваво* в съчет. *тѝкваво жѫ̀лто* 'оранжево' (Малък Девесил, Крумовградско), *тиквàву* 'оранжево' (Девесилица, Крумовградско), *тиквàнче* 'вид тънка и дълга като краставица тиква за готвене' (Долен, Гоцеделчевско), *тиквàр* 'продавач на тикви; любител на тикви; (прен.) простак, дебелак', 'дебелоглав човек' (Петрич), *тиквàрка* ж., *тиквàрин* 'човек, който обича да яде тиква' (Сухиндол), *тикварник* 'вид ядене от тиква с мляко и яйца' (ЮЗ), *тиквàрски* прил., *тиквàрче* умал., 'вид птиче с жълта гуша' (Кърналово, Петричко), *тиквѐ* ср. умал., 'вид тънка и дълга като краставица тиква за готвене' (Паталеница, Пазарджишко), *тѝквен* прил., *тѝквеник* 'баница с тиква; (прен.) простак, дебелак', 'баница с тиква; (прен.) некадърник, никаквец' (Странджа), *тѝквъ̀ник* 'баница с тикви; (прен.) некадърен, глупав човек' (Страхилово, Свищовско), *тиквинѝк* в съчет. *тиквинѝк биз крàйшник* 'некадърник, никаквец, на когото му липсва нещо' (Кукуш), *тѝквеница* разг. 'простачка, дебелачка', *тѝквинища* 'пирог с тиква' (Суворово, в Украйна), *тѝквениче* умал., *тѝквѣ̀ничька* 'тиквичка за пържене' (Ерма река, Маданско), *тиквеничковци* мн. ч. 'нищо неразбиращи хора, глупави, прости хора' (Самоков), *тиквеничковчѐ* ср. 'нищо неразбиращо, глупаво дете' (Самоков), *тиквѐнце* умал., *тикветѝя* 'тиквички' (Лева река, Трънско), *тѝквеш* 'круша' (Враца), *тѝквица* умал., диал. 'кратуна' (БотР 192, 523), 'кратунка за вино' (Ново село, Видинско), *тиквичѐ* ср. също (Ново село, Видинско), *тѝквичка* 'вид тънка като краставица тиква за готвене, Cucurbita moschata', 'кратунка' (СЗ), 'съд за носене на вода на полето' (Карбинци, Белоградчишко), *тѝквичковци* мн. ч. диал. 'хора, които нищо не разбират' (Геров), *тѝквъчкьи* в съчет. *тѝквъчкьи биз крàйшник* 'некадърник, никаквец, на когото му липсва нещо' (Кукуш), *тѝквище* увел., *тиквона* диал. 'раст. бърдуче, Nuphar luteum' (БотР 219, 523), *тиквонка* диал. 'раст. Limnanthemum nymphoides' (БотР 198, 525); *разтѝквен* в съчет. *разтѝквен сняг* 'разкашкан сняг' (Й. Йовков); *тиквовѝден* прил., *тиквоя̀дец* (Чудомир). – Срхр. *тѝква* 'раст. кратуна, Cucurbita lagenaria; сорт тиква; (прен.) човешка глава; (прен.) глупак', словен. *tikev* и *tikva* 'тиква; съд за вода, кратуна; (шег.) глава', рус. *ты́ква* 'тиква', чеш. *tykev* също, словаш. *tekvica* също, пол. *tykwa* 'кратуна'. – Праслав. **tyky*, род. п. **tykъve*; словаш. *tekvica* – от праслав. основа **tъ̀k-*, вариант с кратко ие. *u* (*ū*) на основа **tyk-* в **tyky* (дето *у* е от ие. *ū*). – С неясна етимология. Обикновено се свързва със стгр. *σίκυς, σίκυος* 'краставица', *Σικυών* и *Σεκυών* (име на град в

Коринт), *κύκιον*, лат. *cucumis* 'краставица', вж. Miklosich, EtWb 369, Fick 1, 449, Meillet, Études étym. 1902–1905, 270, Преображенский, последна свезка 1949, 26, Ст. Младенов, ЕтР 633, Vasmer, REW 3, 160, Machek 664, Walde, LEW 1965, 1, 299, под *cucumis*, Ernout–Meillet 276, под *cucumis*, Frisk 2, 704, под *σικύα*. Предполага се заемане от неизвестен индосвропейски език (вж. напр. H. Hirt, IF 2, 149, P. Kretschmer, KZ 31, 335, Glotta 26, 57) или от неиндоевропейски език (вж. напр. F. Specht, KZ 61, 277, Walde, LEW 1965, 1, 300, под *cucumis*). Свързва се и със стгр. *σῦκον* 'смокиня', *τῦκον* също, лат. *fīcus* 'смокиня', арм. *t'uz* също (вж. напр. K. Knutsson, ZslPh 4, 1927, 384). Според H. Hirt, IF 2, 149, стгр. *σίκυς* е от трако-фригийски произход. Според V. Georgiev, Vorgriech. Sprachwissenschaft 1, 105, стгр. *σῦκον*, *τῦκον*, арм. *t'uz*, стб. **тыкы**, лат. *fīcus* са от ие. **tūkū* '(за плод) подут, издут'. K. Knutsson, ZslPh 4, 1927, 384 и сл., Meyer–Lübke 751, № 9021, допускат, че лангедокското *tüko* 'тиква; глава', гасконското *tükú* (от гал. **tūkkos*) са заемки от стб. **тыкы**. H. Schuchardt, ZfromPh 28, 149, смята, че заемане на славянската дума в лангедокски е малко за вярване. Допуска се и връзка с итал. *zucca* 'тиква' (напр. у Skok 3, 469), което Meyer–Lübke 219, под *cūcūtia*, е склонен да не приеме. Някои свързват славянската дума и с рус. *тыл*, бълг. *тил* (вж.), с рус. *тук* 'тлъстина', лит. *tùkti, tunkù* 'тлъстея' (вж. напр. А. И. Соболевский, РФВ 13, 144, K. Brugmann IF 39, 141 и сл., W. Loewenthal, WS 10, 142 и сл.). В. М. Иллич-Свитыч, Этим. иссл. 1, 1960, 23, 24–26, приема славянски произход: смята праслав. **tyky* за именно образуване от праслав. гл. **tykāti* (вж. под *тѝкам*) (у Иллич-Свитыч: **tykati*), итератив към праслав. **tъkāti*, **tъkǫ* (вж. под *тъ́кам*) (у Иллич-Свитыч: **tъkati*, **tъkǫ*); свързва праслав. **tyky* с пол. *tyka* 'прът, кол' (което е във връзка с праслав. **tykāti*, бълг. *тѝкам*, вж.); търсейки семантична близост на праслав. **tyky* с праслав. **tykāti* (у него: **tykati*), цитира следното пояснение на Ъ. Даничић за отглеждането на тикви в Сърбия: *„...tikve se najviše siju oko plotova ili se uza njih udaraju rozge da bi im rod visio i pravo rastao."* (*„...тиквите се садят най-често до плетища или редом с тях се забиват колове, за да могат плодовете им да висят и да растат право."*); изтъква, че тази хипотеза се потвърждава от наличието на словаш. *tekvica* 'тиква' (от праслав. **tъky*, което според него е във връзка с праслав. гл. *тъкāти* и е успоредна форма на праслав. **tyky* 'тиква' (във връзка според него с праслав. гл. * *tykāti*). Machek 664, отбелязва, че етимологията на Иллич-Свитыч е неправдоподобна. – Изчерпателен етимологичен анализ и обширна библиография вж. у В. М. Иллич-Свитыч, Этим. иссл. 1, 21 и сл., Л. А. Гиндин, Этим. иссл. 2, 82 и сл. – Заето в рум. *tígvă* 'раст. кратуна, Cucurbita lagenaria; (диал.) раст. тиква кестенка, Cucurbita maxima; (диал.) раст. тиква, Cucurbita pepo; (остар., диал.) глава' и диалектни варианти *tícvă, tívcă, tídvă, títvă, tívgă* и др. (Цонев, История 2, 48, Mihăilă 69, DLR 11/2, 1982, 249–251), унг. *tök* 'тиква' (Цонев, История 2, 164, Kniezsa 1/1, 530), нгр. диал. *τίκφα* 'глава' (О. Младенова, БЕз 37/1–21, 1987, 91).

тѝкла диал. 'плосък тънък камък; плоча; пръстен похлупак на селска пещ' (Геров), 'каменна плоча' (Малко Търново; Гоцеделчевско; Плевня, Драмско), 'каменна плоча с размери метър на метър и дебелина около два пръста' (Броди, Гоцеделчевско), 'каменна плоча за покриване на сгради' (Смолян), 'каменна плоча за покриване на къщи' (Бръщен, Гоцеделчевско), 'каменна плоча, с която покриват къщи или на която пекат хляб или друго печиво' (Смолянско), 'каменна плоча, с която се затваря вратата на пеща за топене на руда' (Гоцеделчевско), 'каменна или пръстена плоча' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'пръстена плоча, върху която се пекат тестени изделия' (Вълкосел, Гоцеделчевско), 'пръстена кръгла плоча, на която се пекат тестени изделия; плочест камък' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), 'метална тава без първази, с която се захлупват съдове при печене на ядене, обикновено тестено' (Айтос), 'дървена четвъртита плоча за играта куку' (Светлен, Поповско), 'естествена каменна плоча' (Странджа; Съчанли, Гюмюрджинско), 'възголям плочест камък' (Яново, Сандански), 'плочест тънък камък; плочка' (Средногорец, Пирдопско), 'плоча' (Смолянско; Дервент, Дедеагачко), 'питка, опечена на плочка' (Тешово, Гоцеделчевско), 'пита от разточено тесто, опечена на специална плоча' (Орешe, Гоцеделчевско), 'хляб, печен под врътник' (Тешово, Лъки, Гоцеделчевско), 'неплодородна почва' (Искра, Първомайско), 'слаба, силно смита почва, на която основната скала е попаднала на повърхността' (Яворово, Асеновградско), **тъ́икла** 'питка от разточено тесто, опечена на плочка; пита с квас от царевично брашно' (Лъки, Гоцеделчевско), **тѝкли** мн. ч. 'каменни плочи, с които се покриват огради' (Родопите). – Произв.: *тѝклави* в съчет. *тѝклави кулáки* 'питки на дупки, в които се поставя масло' (Стрижба, Крумовградско), *тиклáк* 'място, където се намират много естествено плоски камъни, каменни плочи' (Странджа), *тиклáрин* 'майстор, който вади каменни плочи за покрив и настилка' (Родопите), *тиклáрна* 'къща, покрита с плочи' (Родопите), *тѝклен* прил. 'направен, изработен от каменни плочи' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тиклéн* в съчет. *тиклéн кулáкь* 'питка от разточено тесто, опечена на специална плоча' (Стрижба, Крумовградско), *тѝкальник* 'баница със спанак, лобода и други градински или диви билки' (Павелско, Забърдо, Асеновградско; Девинско), 'баница със спанак, лобода и други градински или диви билки, която се пече на кръгла пръстена плоча' (Девинско; Забърдо, Павелско, Асеновградско; Смолянско), 'питка от разточено тесто, опечена на плоча' (Дряново, Асеновградско; Брезе, Девинско; Сърница, Хасковско), *тикальник* 'баница' (Чепеларе), *тѝкълник* 'точена дебела кора от обикновено тесто за баница (пече се върху специален глинен съд и се яде намазана с мед или масло)' (Лясково, Девинско), *тѝкъльник* 'питка от разточено тесто, опечена на плоча' (Бачково, Асеновградско; Момчиловци, Смолянско), *тѝкльеник* 'питка от разточено тесто, опечена на плоча' (Златоград), *тѝкълники* мн.ч. 'питки, печени на плоча' (Павелско, Яворово, Асеновградско), *тѝкалница* 'постоянна каменна

мандра, дълга 10–12 метра и широка 4–5 метра, покрита с тънки каменни плочи' (Средни Родопи), *тѝкальница* 'плочеста местност' (Смолянско), *тѝклест* диал. 'с много тикли' (Геров), 'плочест' (Чепеларе), *тѝклес* също, в ж. р. *тѝклеста* (Славеино, Виево, Кутела, Момчиловци, Смолянско; Петково, Ардинско), '(за земен участък) белезникав, с много плочи' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тиклива* '(за почва) която в сухо състояние е сбита, т. е. става на плочи' (Чехларе, Момино село, Пловдивско), *тѝклица* умал. диал. 'плочица' (Геров), *тѝкличка* умал. диал. 'плочица' (Геров), *тиклѝшев* диал. 'с много тикли' (Геров), *тѝклишово* 'място, където вадят най-много тикли' (Плевня, Драмско), *тиклу̀шка* 'питка от разточено тесто, опечена на плочка' (Делчево, Гоцеделчевско; Абланица, Благоевградско), *тикля̀к* 'място с много тикли (плочи)' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); МИ: *Тѝкла*, скалист склон край Крушово, Валовищко, голо място с голяма пропаст край Дряново, Асеновградско, често МИ в Маданско, *Тикла* край Неделино, Маданско и край Бодрово, Първомайско, село в Златоградско, *Тѝклата*, рид с червени плочи край Кайрака, Панагюрско, много често МИ в Смолянско, в Маданско, край Дорково, Велинградско, често МИ в Асеновградско, край Осеново, Разложко, скалист склон край Бръщен, Гоцеделчевско, скалист хребет край Клепушна, Зиляховско, *Тиклѣта*, скалист склон край Дряново, Гоцеделчевско, възвишение край Старчища, Драмско, ниви в склоновете на Стъргач и Куманич, Драмско, *Тѝкли* край Добралък, Асеновградско, скалист склон с ниви край Лещен, Гоцеделчевско, *Тѝклите* край Оборище (Мечка), Панагюрско, чука с плочи и дъбак край Слатина, Панагюрско, чукара с червени плочи в Панагюрско, каменист склон, откъдето вадели плочи за покрив край Бориева, Маданско, местности край Лиляково, край Манастир, край Нареченски бани и край Топалово, Асеновградско, *Тѝклите* и *Тиклѝте*, чукари край Горно Броди и край Грачен, Зиляховско, *Тѝклити* край Орлинци, Грудовско, *Тѝклете*, скалиста стръмнина край Бяла река, Маданско, скалист склон, откъдето вадят плочи за покрив край Витина, Маданско, *Тиклите* край Хърсово, Мелнишко, *Тѝклето* край Забърдо, Асеновградско (отдето се вадели тикли), склон с ниви край Мертатьово, Сярско, *Тѝкале*, село към община Славеино (в района на селото има кариера за тикли – плоски каменни плочи за покриване на къщи), *Тѝклици*, каменист склон край Горен Марзян, Маданско, *Тиклѝци*, каменист склон край Оручевци, Неделино, Маданско, *Тѝклището*, каменист склон край Горна Рибница, Маданско; ФИ: *Тикла̀ров* (Брацигово; Асеновград; Пловдив; Брестовица, Пловдивско) (Илчев, Р 484). – Изходно е лат. *tegula* 'керемида, цигла; плоча за покриване на сграда (от мрамор, мед)', произв. от *tego* 'покривам', срв. РРОДД 504. Възможно е думата да е наследена от балканския латински и да се е преоформила под кръстосаното влияние на говорените на Балканите езици. Според Б. Парашкевов, Етим. дублети (речник) 455, под *цѝгла*, е от междинна романска форма **tīcula*, запазена в хърв. *tikula* 'тухла'. Срв. тур. диал. *tikle* 'каменна плоча за покрив' (SDD 3, 1363). Според М. Чалъков, сп. Родопи 11/12, 1976, 29, чрез трак. **thicula* (закономерно произлязло от лат. *tegula*), откъдето в старобългарски ***тикъла** и в новобългарски *тѝкла*. Може да е проникнала и от запад, през сърбохърватски, срв. срхр. диал. *тѝкула, тѝкула* 'керемида' (в Северна Далмация, покрай *тѝгла* в Южна Далмация), с възможно застъпване на *е* с *и* на сърбохърватска езикова почва (както приема Skok 3, 467). Промяна *g–k* (*г–к*) е възможна и на италианска диалектна почва, срв. итал. венец. *tecola* 'керемида' (посочено от Skok, цит. съч.) (срхр. *тѝкула, тѝкула* може да са били заети от италиански). – Срв. *тѝхла, цѝгла*.

тиклив '(за хляб) суров' (Радилово, Пещерско), **тѝклав** '(за хляб) недопечен' (Сливенско), в съчет. *тѝклав ляб* 'недовтасал и недопечен, клисав хляб' (Шумен) **тьѝкльӭн** '(за хляб) недопечен' (Върбина, Маданско), **тикленица** название на почва (Радилово, Пещерско). – Производни от *тѐкъл* 'смола, клей' (вж.). По-малко вероятно във връзка с *тѝкла* 'плосък тънък камък; плоча' (вж.). – Срв. *стиклива*.

тиклифчѝйъ 'бирник' (Сливенско). – От тур. *teklifçi* 'събирач на данък', произв. от тур. *teklif* 'предложение; церемония, етикет' и 'част от паричен данък, събиран от селяните за нуждите на селото', от което е *тѐклѝф* 'покана' (вж.).

тиклѝца 'дива патица, подобна на кокошка' (Дорково, Велинградско). – От вариант с *и* вм. *е* в неударено положение на *кеклѝца* 'яребица' (вж.) (яребицата е като дребна кокошка), с диал. *т* на мястото на *к* пред предна гласна *и*, както напр. в *тѐшки* от *кѐшки* (от тур. *keşki*).

тикнѐ 'корито за месене на хляб' (Русаля, Великотърновско), **тикня̀** също (Ямбол). – Варианти на *текнѐ* 'корито' (вж.).

тикнефѐс '(за кон) болен от сърдечна болест' (Сливенско), **тьикнафьѐс** също (Солница, Смолянско). – Произв.: *тьикнафьѐсва* '(за кон) разболява се от сърдечна болест' (Солница, Смолянско). – Варианти на *текнефѐс* (вж.).

тѝкно таен цигуларски говор 'малък; сиромах' (ЮЗ). – От циг. *тикнó* 'малък', вж. К. Костов, ИИБЕз 4, 1956, 421.

тик-тик-тик междум. за примамване на кокошки (Стойките, Смолянско; Каваклия, Лозенградско), **тѝка-тѝка-тѝка** също (Кърналово, Петричко), **тѝкъ-тѝкъ** също (Кърналово, Петричко; Съчанли, Гюмюрджинско), **тѝка-тѝкър-р-р** също (Градево, Благоевградско; Разложко), **тѝкър-р-р** също (Благоевградско). – Звукоподраж. Срв. други междуметия за примамване на кокошки: *тък-тък-тък, тъка-тъка-тъка, кит-кит-кит, кът-кът-кът*. Срв. и рус. диал. *ти-ти-ти, тий-тий*, междуметия за примамване на кокошки (у Vasmer, REW 3, 108, под *тѝтинька*), перс. *tīk-tīk* междум. за примамване на кокошки.

тикю̀он 'тютюн' (Угърчин, Ловешко). – От *титю̀он* 'тютюн' (вж.), с диалектно меко *к* от меко *т*.

тикю̀рт 'сяра' (Ново село, Троянско; Сухиндол; Съчанли, Гюмюрджинско), **тикю̀рть** също (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **тикю̀р** също (Велико Търново; Буново, Пирдопско). – От *кикю̀рт* 'сяра' (вж.) с диал. *т* на мястото на *к* пред предна гласна *и*, както напр. в *тѝша* 'киша' (вж.), *типчя̀* 'кепче' (вж.).

тикя̀ 'пръч' (Вардун, Търговищко), вж. *текѐ*[1].

тил[1] 'задна част на глава и шия у човек; тъпа задна част на сечиво (брадва, нож и др.); военни части далече от бойната линия, територия зад бойната зона', **тѝл** 'тил, задна част на шията у човек' (Тръстеник, Плевенско), **тыл** също (Банат). – Произв.: *тѝле* 'тъпа част на нож и друго сечиво' (Тетевенско), 'тъпа част на нож и брадва' (Вердикал, Софийско), 'тъпа част на сечиво' (Банско), 'задна част на косер' (Беласица, Самуилово, Камена, Яворница, Скрът, Габрене, Петричко; Петрич), 'брадвичка на косер с брадвичка' (Лозеница, Виноград, Мелнишко), 'задна част на брадва, с която се чука' (Света Петка, Велинградско), *тѝлье* 'задна част на секира' (Прилеп), 'тъпа задна част на сечиво' (Бобошево), *тѝля* 'част на сечиво, противоположна на острието' (Леринско), *тилие* 'тъпа част на сабя' (Локорско, Софийско), *тѝлен* прил., *тѝлне* 'тъпа част на брадва, тесла, търнокоп, мотика и под.' (Смолско, Пирдопско), *тѝльенье* ср. 'обратна страна на острието при тесла, брадва' (Бръложница, Софийско), *тилнѐ* 'тъпата горна част на секира' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тѝльо* диал. 'тъпа, неостра част на нож, на сечиво' (Геров), *тилнѝк* диал. 'тъпа страна на сечиво', 'вид чук с два тила (с две странични стени)' (Брусен, Тетевенско), *тилник* диал. 'тил; тъпа, неостра част на нож, на сечиво' (Геров), *тилѐнце* умал. (Махалата, Плевенско), *тилюшка* 'овца с извъртени назад рога' (Кичевско); *затѝля, затѝлям* 'удрям по врата някого' (Враца), *затилосам* 'ударя шамар по главата' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *затѝлница* 'удар, плестник по врата' (Благоевградско), *затѝлък* диал. 'врат' (Геров); *изтѝлник* 'особен вид моминска плитка' (Монтанско); *чешотѝла* диал. 'мързелива жена, която само се чеше по главата' (Геров). – Сръб. чсл. **тылъ** 'тил', словен. *til*, рус. *тыл* 'задна част, гръб на нещо; (воен.) военни части далече от бойната линия, територия зад бойната линия', укр. *тил* също, белорус. *тыл*, чеш. *týl* 'тил (задна част на глава)' (и като военен термин), словаш. *tylo* 'тил (задна част на глава); тъпа част на секира' (и като военен термин), пол. *tył* 'задна част, гръб на нещо', горлуж. *tył, tyło* 'тил (задна част на глава); тъпа част на нещо', доллуж. *tył, tyło* също. – Праслав. **tylъ, *tyla*, от **ty-* в гл. **tyti, *tyją* 'дебелея, тлъстея, пълнея' (запазен в срхр. *ти̑ти, ти̑јем*, рус. *тыть, ты́ю* и т.н., вж. напр. у Vasmer, REW 3, 160–161), с наст. *-lъ*. Първоначално значение – 'удебелената част на нещо'. – Сродно със стпрус. *tūlam* 'много', лит. *tūlas* 'много (не един)', гр. *τύλος* 'мазол; твърдо

стърчащо тяло; чвор; глава на гвоздей', *τύλη, τῦλη* 'изпъкналост; гърбица на камила; мазол; дюшек; възглавница', нем. диал. *doll* 'тлъст, дебел', нем. (бав.) *Dollfuss* 'дебел, подут, разплут крак', кимр. *twl* 'заоблено възвишение', алб. *tul* 'късе месо без кости; прасец на крак; вътрешна мека част на хляб'. – Ие. **tū-*, вариант на **teu-, *tou-*, с наст. *-l-*. – Miklosich, EtWb 369–370, Zubatý, AslPh 16, 417, Rozwadowski, Quaest. 1, 421, Meillet, Études étym. 1902–1905, 420, Trautmann, Apr. Sprachd. 451, Trautmann 331, Brückner, SEJP 589, Ст. Младенов, ЕтР 633, Vasmer, REW 3, 160–161, Pokorny 1081, под **tu̯-el-*, Machek 664, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1568, Snoj 667, под *tīlnik*.

тил[2] 'дребнолистно растение, което завързва чушки, има хубава миризма и се слага в боб (листата се стриват на дребно, стават на прах и се смесват с черен пипер' (Сливовица, Горнооряховско), 'растение за подправка' (Кесарево, Горнооряховско), 'балканска чубрица' (Русе), 'раст. сминдух, Trigonella besseriana, Trigonella coerulea' (БотР 297), в съчет. *див тил* 'раст. сминдух, Trigonella coerulea' (БотР 297). – Произв.: *тѝлек* 'тревисто растение, високо до един метър, което цъфти светлосиньо и има приятен аромат, прилича на чубрицата и я замества' (Лилково, Пловдивско), *тилец* умал. и *телец* 'раст. сминдух, Trigonella coerulea' (БотР 297), *тилчѐц* също (Велико Търново, Самоводене, Великотърновско), *телчѝц* също (вж.), *тилчиц* 'раст. сминдух, Trigonella besseriana' (БотР 297), *телчѐц* също (вж.). – От сргр. *τίλις*, стгр. *τῆλις* 'раст. гръцки сминдух, Trigonella foenum graecum' (вж. Δημητράκου, Μέγα λεξικόν 7198). За етимологията на гр. дума вж. Frisk 20, 892–893.

тила̀л, тилла̀л, тилла̀лин, вж. *теля̀л*[1].

тилбѐн 'бяла кърпа за глава' (Мелник). – Вариант на *тюлбѐн* (вж. *тюлбѐнт*), с *и* на мястото на *ю*, както в *кимю̀р* от *кюмю̀р*.

тилелей 'раст. бясно дърво, вълча ягода, Daphne mezereum' (БотР 524), **тилилей** 'раст. бясно дърво, вълча ягода, Daphne mezereum; раст. зановец' (Ст. Илчев, Ботанически речник, ръкопис). – Може би във връзка с *тил* 'раст. сминдух, Trigonella' (вж. *тил*[2]) и *елей* 'маслиново масло, дървено масло' (вж.), образувано вероятно на гръцка езикова почва, срв. *полилей*. Вероятно названието на растението е мотивирано от съдържащото се в него ароматно етерично масло, за което срв. едно от народните названия на същото растение *маслинчица* (БотР 445). Срв. Др. Лалчев, За думите и речниците. Лексикографски и лексиколожки четения '98, С., 2000, 380.

тилѐрин, вж. *теля̀р*.

тилидѝсвам 'гладя с ютия' (Сухиндол). – От *ютилидѝсвам* също (вж.) с изпадане на начално *ю-*. – Срв. *тилидѝсан*.

тилидѝсан 'изискано изгладен – така, че ясно личат ръбовете, образувани от желязото' (Габрово, Ксантийско). – Мин. страд. прич. от гл. **тилидѝсам*

(от св. в.), образуван от основата на мин. св. вр. *ütüledi* на тур. гл. *ütülemek* 'гладя плат, дреха с ютия', с наст. *-ос-* от гръцки произход, срв. *теледо́свам* 'нашарвам, украсявам' покрай *теледи́свам* с подобно значение (вж.). – Срв. *тилидисвам*.

тилилейски мн. ч. в съчет. *тилилейски гори* нар. '(в баяния, клетви и песни) някаква далечна, пуста, непристъпна планина', в съчет. *тилилейски усои* нар. също, **тилилѐйска** в съчет. *тилилѐйска гора̀* диал. също (Геров), **тилилѐйско** в съчет. *тилилѐйско го́рье* диал. също в текст: *...да идат в пусто горье тилилейско, дето щрък не мъти, лястовица не пее, дето куче не лае...* (Геров). – С несигурна етимология. Според Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 605–606, изразът *пусто горе Галилейско* се е преобразил в *пусто горе Тилилейско*, като не е ясно въз основа на коя дума е станало сближаването. Допуска връзка със *Св. Талалей*, за която сравнява с гат. *Ти го биеш, то вика Тилилей, Тилилей – (сукалото, чекръкът)*. За безспорното значение 'горе галилейско' на *горе тилилейско* вж. по-подробно у него паралелни примери за баяния от Сърбия. Според Ст. Младенов, Читалищен преглед 1/7–10, 1919, 266–269, БТР 453, под *гора̀*, 413, под *галилейски*, от нгр. *τῆλε-* 'далече' (което се съдържа в *телеграф, телефон*), образувано с наст. *-ейски, -илейски* по аналогия на *библейски, юдейски, манихейски*, като смесването с *галилейски* е в резултат от народна етимология или под влияние на църковния език. Според БТР 961, думата е от новогръцки, но не се сочи етимон. Б. Парашкевов, Отименна лексика в словника на българския език, София, 2011, 326, отрича посочения в БТР 961, новогръцки произход на думата поради липса на експлицитно основание за това. Хипотетично допуска възможността прил. *тюлюменски* от синонимното на *горие тилилейско* съчет. *тюлюмѐнско го́рье* да се изведе от тур. ЛИ *Tülümen*, както и силно модифицираният вариант *тилилейски*. Според Т. Балкански, Проучв. Заимов 2005, 56, *Тилилѐйски* в съчет. *Гори Тилилѐйски* е по името на българското или кипчашкото племе *тел иле : телер : телеч*. Според Др. Лалчев, За думите и речниците. Лексикографски и лексиколожки четения '98, С., 2000, 378–381, *тилилѐйски* във фразеологизма *горѝ тилилѐйски* е във връзка с фитонима *тилелей, тилилей* (вж.), като първичното значение е било 'място (планина), където расте този вид растение с омайни цветове и отровни семена'. За друг несъстоятелен опит за обяснение вж. Е. Стоянова, СъпЕз 3/4, 1998, 114–120. Срв. *гурѐ тъпарлѝйска* 'някъде много надалеч' (вж. *тъпарлѝйска*), *тюлюмѐнско го́рье* 'някаква далечна, незнайна и пуста планина, някъде много надалеч' (вж. *тюлюмѐнско*).

тилифѝрь м. 'детелина' (Долно Ботево, Нова Надежда, Хасковско). – От **трифѝль* = *трифѝл* също (вж.), от нгр. *τριφύλλι* 'детелина', диал. *τριφύλ'*, с метатеза *р – л > л – р* и с вмятане на още едно *и* между *т* и *л*. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163, Дзидзилис, Фонетични проблеми 33 (които изписват форма *тилифѝр*).

тиля̀л, тиля̀лин, вж. *теля̀л*[1].

тиля̀р 'солница' (Провадия). – От *талѐр* 'дървена чиния' (вж.) с асимилация *а – е > е – е*, редукция *е > и* и с *-яр* вм. *-ер* вероятно по формата за мн. ч. *талѐри* под влияние на диалектни корелативни двойки, като *иманя̀р* (ед. ч.) – *иманѐри* (мн. ч.), *измикя̀р* (ед. ч.) – *измикѐри* (мн. ч.). За значението срв. *талер* 'дървено струговано блюдо, в което се слагат сол и червен пипер на трапезата' (т. е. 'солница') (вж. под *талѐр*).

тима̀р[1] нар. 'чесане на кон или друго добиче; (прен.) бой, биене', истор. 'голям поземлен имот', **тима̀рь** 'гледане на кон, грижи за кон' (Енина, Казанлъшко), **тѝмар** диал. 'чесане на кон или друго добиче; грижи за кон'. – Произв. *тимарлѝя* прил. неизм. остар. 'който има земя тимар', *тимаря̀* и *тима̀ря* нар. 'чеша кон или друго добиче; (прен.) бия някого', *тима̀ря* таен тарикатски говор 'крия, укривам' (РР 4, 74), *тимърьъ* 'грижа се за кон' (Енина, Казанлъшко), 'пазя' (Хасково), *тимарѐ* 'чистя, реша (добитък)' (Странджа), *тима̀ра* 'чеша и чистя кон' (Смолско, Пирдопско), *тима̀рим* 'чеша кон или друг добитък; (прен.) бия, наказвам с бой' (Самоков; Доброславци, Софийско), *тыма̀рем се* 'приготвям се, стягам се' (Бешенов, в Банат), *тима̀рум* 'чистя, реша, мия добитък' (Кукуш); *затимаря̀*, *затимаря̀вам* и *затима̀рям* нар.; *натимаря̀*, *натимаря̀вам* и *натима̀рям* нар.; *отимаря̀*, *отимаря̀вам* и *отима̀рям* нар.; *потимаря̀*, *потимаря̀вам* и *потима̀рям* нар. – Чрез тур. *timar* 'грижа; грижене за човек, за животно; гледане, шетане, чистене; (истор.) ленно феодално владение', остар. *timar*, от перс. *tīmār* 'грижа, грижене за някого, за животно; миене, чистене (на кон)'. – Заето и в срхр. *тѝмар* 'грижене за кон, чистене и гледане на кон; (истор.) ленно феодално владение' (Škaljić 517, Skok 3, 470), нгр. *τιμάρι* 'чистене, чесане на кон', *τιμάρι(ον)* '(истор.) феодално владение' (Ἀνδριώτης 368), рум. *timár* 'феодално владение' (DLR 11/2, 1982, 257), арум. *timáre* 'чистене, чесане на кон' (Papahagi 1974, 1179), алб. *timar*.

тима̀р[2] диал. 'раст. мащерка, Thymus serpyllorum'. – От нгр. *θυμάρι* умал. от *θύμος* 'мащерка', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163.

тима̀р[3] 'кожар, който обработва кожи от едър добитък' (Банат). – От унг. *timár* 'кожар, който щави кожи', рум. *timár* също (от унгарски). За румънската дума вж. DLR 11/2, 1982, 257, Tamás 786.

тѝмар[1] диал. 'чесане на кон или друго добиче; грижи за кон', вж. *тима̀р*[1].

тѝмар[2] 'добре отгледан; драг, мил', употребявано напр. от майка, която гали детето си, в израз *тѝмар ма̀мин* (= *мѝло ма̀мино* или *злà̀то ма̀мино*) (Дебърско). – Еднакво по произход с *тѝмар*[1] и *тима̀р*[1] 'чесане на кон или друго добиче; грижа за кон' (вж.), от тур. *timar* 'грижа; грижа за човек, за животно', остар. *timar*. Значенията 'добре отгледан' и 'драг, мил' са получени в конкретни текстуални употреби, като *тѝмар ма̀мин*, първоначално 'грижа мамина',

отдето може да се развие знач. 'обграден с грижа мамина' и от последното – знач. 'добре отгледан' и знач. 'драг, мил'. По-малко вероятно е да бъде от незасвидетелстван новогръцки застъпник на стгр. *θυμαρής* 'приятен на сърцето, мил, скъп'.

тимарханѐ 'къща, дето бият; лудница' (Панчев). – Чрез тур. *timarhane* 'лудница' от перс. *tīmārẖāne* също.

тѝмба презр. 'глава' (Славеино, Устово, Райково, Турян, Серафимово, Смолянско; Павелско, Асеновградско; Широколъшки район; Нова Надежда, Хасковско; Смолско, Пирдопско; Банско), '(ирон.) голяма глава' (гр. Делчево), **тѝмбъ** също (Хасково). – От нгр. *τύμβος* 'могила' (вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163), с промяна на значението.

тимѝ и **тимѝя** ж. диал. 'чест' (Геров). – От нгр. *τιμή* 'чест', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163.

тимѝзанко нареч. 'изкусно направено; красиво, хубаво; чистичко' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско). – От тур. *temiz* 'чист; хубав, красив', преоформено с българска наставка; заето и в срхр. *тѐмиз* 'чист' (Škaljić 609).

тиминѝк 'кадилница' (Дервент, Дедеагачко). – Фонетикоакцентен вариант на *темя̀ник* (вж. под *темя̀н*).

тѝмис с вероятно знач. 'почит, уважение' в изреч. *Бре, той ше зѐме Пагдна, че е на рàбота рàботна и е на тѝмис тѝмисна* (Странджа) само в БДиал 1, 144 (само в посочения пример). – Произв.: *тѝмисен* прил. с вероятно знач. 'който умее да уважава' (Странджа) само в БДиал 1, 144, дето е отбелязано знач. 'скопосен, работен' и е представена форма за ж. р. *тѝмисна* в посочения пример. – Формата *тѝмис* – от нгр. *τίμηση* 'почит, уважение', произв. от *τιμῶ* 'почитам, уважавам'; *тѝмисен* – образувано с наст. *-ен* от *тѝмис*, както *чѐстен* от *чест*, *стрàстен* от *страст*. Формата *тѝмис* може да бъде и поствербал от *тимѝсам* (вж. под *тимѝсувам* 'почитам, уважавам'), срв. *зàлис* 'залисване, замайване, объркване, отвличане на вниманието', поствербал от *залѝсам* 'отвлека вниманието', което е от аор. основа (*ἐ*)*ζαλισ-* на нгр. гл. *ζαλίζω* 'замайвам, объркам'.

тимѝсувам 'почитам, уважавам', св. **тимѝсам** (Сярско). – От аор. основа (*ἐ*) *τιμησ-* на нгр. гл. *τιμῶ* 'почитам, уважавам', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163. – Срв. *тѝмис*.

тимишѝло 'талисман' (Кукуш), **темикшѝло** 'късче от кръста, на който е бил разпънат Исус Христос' (Доганхисар, Дедеагачко). – От нгр. диал. *τίμιον ξύλον*, нгр. книж. *τίμιο ξύλο* 'честно дърво (дървото, на което е бил разпънат Исус Христос)', съчетание от *τίμιο* 'честно' и *ξύλο* 'дърво' (вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 103); *тимишѝло* – с фонетично опростяване *кш* > *ш*; *темикшѝло* – със свръхстарателно *е* вм. *и* в неударено положение.

тимишѝрь 'тебешир' (Енина, Казанлъшко). – Вариант на *тибишѝр* (вж. *тебешѝр*), със замяна на устнената съгласна *б* с устнено-носовата *м*.

тимйекѝ ср. 'глинено съдче с дръжка за кадене с тамян' (Странджа). – От нгр. (димотики) *θιμιακό* 'кадилница', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163.

тимя̀н, вж. **тамя̀н**.

тимя̀свам диал. 'кадя', св. **тимя̀сам**. – От нгр. *θυμιασ-*, аор. основа на гл. *θυμιάζω* 'кадя', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163.

тѝнда 'кухня' (Тутракан). – От рум. *tíndă* 'пруст, антре, вестибюл' (често пъти се готви в пруста или той се приспособява за кухня).

тиндирѝс прил. неизм. 'свеж, крепък' (Сухиндол), 'свеж, пресен; млад' (Свежен, Карловско), '(само за цвете) свеж' (Енина, Казанлъшко), 'свеж' (Веригово, Карловско), 'бодър, свеж' (Кесарево, Горнооряховско), 'свеж; младолик' (Шумен), '(за плод) сочен, свеж' (Карнобат), 'бодър, пъргав, жив' (Странджа), 'буен' (Хасково), нареч. 'буйно' (Хасково), **тинтирис** прил. неизм. 'не много пълен, не много слаб; облечен прилично, гиздаво' (Копривщица). – Чрез тур. *tendürüst* 'крепък, здрав' от перс. *tändorost* 'здрав, силен, крепък'.

тѝнес 'спомен' (Крушево, в Македония). – От нгр. *θύμηση* 'спомен', диал. *θύμησ*', с промяна на *м* в *н* и със свръхстарателно *е* в неударено положение от *и* (нгр. *η*), вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 140. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163, неправилно извежда от нгр. *ἐνθύμησις* 'спомен'.

тининѝкам диал. 'пея ти-ни-ни; пея си тихичко и без думи; тананикам' (Геров), 'зъзна, треперя' (Банско), **тининѝка се** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'зъзне, трепери' (Банско). – Звукоподраж. Срв. *тананѝкам* 'пея си тихичко и без думи' и диал. 'треперя от студ', диал. *тънънѝкъм* също, *тетѐнькам са* 'треперя от студ', *тѝнкам са* 'треперя от студ или от страх'. Срв. Szymański, Derywacja 51.

тининикѝ диал. 'пеене на херувикото по гръцки начин с притуряне помежду думите на *ти-ни-ни* и др.' (Геров). – По междум. *ти-ни-ни* (при пеене), със завършек по *херувикѝ* (от гр. *χερουβικὸ*).

тѝнкам[1] диал. 'турям някого, нещо на коленете си и го друсам' (Геров), **тѝнкъм** 'подмятам, подхвърлям нагоре дете' (Котел). – Произв.: *натѝнкам се* диал. 'надрусвам се, друсам много' (Геров). – Звукоподраж., срв. *дѝнкам* 'друсам дете на ръце'. Срв. Szymański, Derywacja 12.

тѝнкам[2] '(за дете) тѝчкам' (Ботевградско). – По *тѝчам* (вж.), *тѝчкам* (вж. *тѝчам*), преобразувани в детската реч; с наст. *-(и)нкам*, както напр. в *спѝнкам* (от детската реч), образувано по *спя*. Срв. Szymański, Derywacja 72.

тѝнкам са 'треперя от студ или от страх' (Тешово, Гоцеделчевско). – Звукоподраж. Срв. *тетѐнькам са* 'треперя от студ или от страх', *тьѐтьѐнькам са* 'треперя от студ', *тьетѝнкам* също (вж. под *тетѐнькам са*), *тининѝкам* 'зъзна, треперя', *тининѝка са* 'зъзне, трепери'.

тѝнтири-мѝнтири 'припев при детска игра'. – Звукоподраж. – Срв. *ѝндир-мѝндир*, *ѝнтири-мѝнтири*, *цѝнцири-мѝнцири*.

тинтя̀ва и **тентя̀ва** 'високопланинска билка със звънчевидни сини, лилави или жълти цветове и силно горчив вкус, Gentiana', **тинтява** нар. 'раст. звънче, Campanula persicifolia' (БотР 122), **тинтава** 'раст. тинтява, Gentiana' (Брезнишко), **тентѐва** също (Ботевград), **тинтеви** мн. ч. в нар. пес.: *На кръста му мокаден пояс./ мокаден пояс с сини тинтеви...* (Полско Косово, Беленско). – Произв.: *горчѝва тинтя̀ва* 'раст. жълта тинтява, Gentiana lutea', *едноцвѐтна тинтя̀ва* 'раст. Gentiana aestiva', *жѐлта тинтя̀ва* 'раст. Gentiana lutea', *жѐта тинтя̀ва* също (Бобошево), *мо̀дра тинтя̀ва* 'раст. Gentiana cruciata' (Бобошево), *мъ̀жка тинтя̀ва* също, *обикновѐна тинтя̀ва* 'раст. богородични свещи, Gentiana asclepiadea', *планѝнска тинтя̀ва* 'раст. Gentiana punctata', *самà тинтя̀ва* 'раст. звънче, Campanula persicifolia', *сѝня тинтя̀ва* 'раст. звънче, Campanula persicifolia; раст. Gentiana cruciata; раст. Gentiana; раст. Gentiana pneumonanthe; раст. Gentiana verna', *сѝня-бя̀ла тинтя̀ва* 'раст. Gentiana pneumonanthe'; *тинтевица* 'раст. Gentiana pneumonanthe' (Баня, Чепинско). – Дума с несигурна етимология. Може би звукоподраж., с непълна редупликация на междум. *тин-тин* за предаване на звук от звънтене, дрънчене (мотивирано от звънчевидната форма на цветовете на растението; срв. по-горе народното название *звънче* и лат. *campanula* 'камбанка' на раст. Campanula persicifolia, наричано в български и *тинтява*), като образуването е деадективно (от прилаг. **тинтав, *тинтяв*). Срв. за звукоподраж. корен итал. *tintinnire, tintinnare* 'звънтя, дрънкам', *tintinnio* 'продължително звънтене', исп. *tintin* 'звън, звънтене (за чаши)', *tintinar* 'звънтя', фр. *tinter* 'бия бавно камбана; звънтя, кънтя' (< лат. *tintinnō*, *tintinnāre* , които у Walde–Hofmann 2, 684, под *tinniō* се сравняват със стб. **тѫтьнъ** (вж. *тъ̀тен*, *тъ̀тна*[1]). Срв. и Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 635, според когото *тентя̀ва* е осмислено по народна етимология с *тъ̀тна*. Вторично преосмисляне с *тъ̀тна* би могло да има при *тънтя̀ва* (вж.), макар че вариантите с начално *тан-*, *тън-* (вж. *тантя̀ва*) може да са възникнали паралелно по междум. *тан-тан*, *тън-тън*. – Ст. Младенов, ЕтР 634, смята, че коренът е само **ti-* и предполага родство с лат. *tinctura* 'оцветяване'. Срв. във връзка с това итал. *tinta* 'боя; цвят, багра, краска', *tinto* 'боядисан; червисан', исп., португ. *tinta* 'боя; мастило', *tinto* 'боядисан; тъмночервен (за вино)', фр. *teint* 'боядисан, оцветен, обагрен', *teinte* 'тон, цвят; отсянка, оттенък, колорит' (< лат. *tinctus*, вж. Meyer–Lübke 724). Тези сравнения навеждат на мисълта за корен – остатък от балканския латински, което обаче е неиздържано във фонетично отношение (ранното заемане предполага субституция на лат. *-in-* с

-ę-). Не е без значение и изолираността на българската дума на Балканите (срхр. *тѝнта* 'чернило, мастило' е по-късна заемка чрез нем. *Tinte* от итал. *tinta*, вж. Skok 3, 471, а рум. *tentă* 'смес от вода с туш или боя, за да се постигне желания цвят; нюанс (за боя)' е по-късна заемка от фр. *teinte*, вж. DLRM 855).

тинхà ж. 'тишина' (Сливенско), 'спокойствие, тишина' (Шумен), нареч. 'тихо, спокойно' (Еленско), вж. *тенхà*.

тинхалъ̀к 'тихо, спокойно място' (Сливенско), 'спокойствие, тишина' (Шумен), вж. под *теналъ̀к*.

тѝня 'рядка полутечна кал; утайка от гниещи вещества и пръст на дъното на застояла или бавно течаща вода; мочурливо място', **тѝйня** 'лоша почва' (Голяма Желязна, Троянско), **тѝна** диал. също (Геров), **тиньѝ** ж. 'утайка' (Илинден, Гоцеделчевско), **тинѐ** ср. 'водорасли' (Дервент, Дедеагачко); стб. **тина** 'тиня' (Супр.), **тинавъ** 'тинест' (Супр.). – Произв.: *тѝнест* прил., *тѝнист* и *тинѝст* 'тинест' (Геров), *тиньлѝв* също (Софийско; Връбница, Софийско), *тѝняв* 'покрит или нацапан с тиня', *тѝнява* '(за вода) която е с жабуняк отгоре' (Кърналово, Петричко; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тиня̀к* 'тиняво място' (Станьовци, Брезнишко), 'нанос, натрупан от река' (Преколница, Кюстендилско), 'довлечени от водата пръст, тиня, пясък' (Дебрацица, Паталеница, Пазарджишко), *тѝня се* 'овалвам се в тиня, къпя се в тиня' (Бериево, Севлиевско; Осъм, Троянско), 'изцапвам се с тиня' (Трънчовица, Никополско), *тиня̀сам, тиня̀свам* диал. 'хващам тиня, обгръща ме тиня', *тиня̀сала* '(за вода) на която отгоре се е образувал жабуняк' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Кърналово, Петричко); *затѝня се, затѝнвам се, затѝням се* 'падам в кал, затъвам' (Врачанско); *натѝням се* диал. 'наплесквам се с тиня' (Геров); МИ: *Тѝнята* край Средногорец, Пирдопско, *Тѝната* и *Тѝнета* край Крушово, Валовищко. – Рус. *ти́на* 'тиня; воден мъх, жабуняк', диал. 'картофени стъбла, листа и корени', укр. *ти́на*, белорус. *ці́на*, струс. **тина** 'блато'. – Праслав. **tinā*, за което се предполага, че е от по-ранно **timnā*, дето **tim-* е в праслав. **timěna* (запазено в стб. **тимѣно** 'тиня', струс. **тимѣно** 'кал; тиня'), което вероятно е първоначално прилагателно от ср. р. от същ. **timy*, род. п. **timene* (вж. H. Pedersen, KZ 38, 351, Vasmer, REW 3, 106). – Срв. Schmidt, Kritik 109, 119. Miklosich, EtWb 357, H. Pedersen, KZ 38, 351, Meillet, Études étym. 1902—1905, 447, Lidén, IF 19, 356, Lidén, Armen. Stud. 109, Torp 184, Persson, Beiträge 463 и сл., Г. Ильинский, РФВ 63, 333, РФВ 69, 23, Trautmann 323, Ст. Младенов, ЕтР 633–634, Vasmer, REW 3, 106, под *ти́на*, 105, под *тимéние*, Pokorny 1053, Machek 639, под *temenec*, Skok 3, 471–472, под *tinja*, Schuster-Šewc, Wb. 21, 1570–1571, под *tymjo*[2]. – Заето в рум. *tínă* 'тиня, кал; (остар., диал.) земя, пръст, глина; (остар., диал.) мръсотия' (Rosetti, Influenţa 44, Mihăilă 99, DLR 11/2, 1982, 266–267), арум. *tínă* 'кал' (Rosetti, Istoria 3, 68, Papahagi 1974, 1180), алб. *tínë* 'тиня' (Десницкая 14).

тип[1] 'вид или образец, присъщ на множество подобни предмети и явления; (литерат.) лице в литературно или художествено творчество, което обобщава множество подобни хора; особен, своеобразен човек по външност и държание', **типиза̀ция** книж. 'очертаване на определени типове в литературно или художествено произведение'. – Произв.: *типѝчен* прил. 'който има отличителните качества на някои тип, присъщ на определен тип', *типизѝрам* 'правя типизация', *тѝпов* прил. 'изработен по определен общ образец; (за брашно, хляб) от най-обикновено качество'. – Думата *тип* е чрез рус. *тип* също, или фр. *type* също, от лат. *typus*, по гр. *τύπος* 'отпечатък', а *типиза̀ция* е от рус. *типиза́ция* също, вж. РЧДБЕ 1982, 858.

тип[2] неодобр. 'долен човек, подлец, нахалник'. – Еднакво с *тип*[1], с пренос на значението.

тѝпам 'стъпвам, вървя на цяло стъпало със ситни стъпки' (Българи, Царевско), 'ходя непрекъснато из къщи, вършейки домашна работа' (Веселие, Бургаско), 'разхождам се нервно, ходя за това-онова из къщи' (Малко Търново; Странджа), 'тъпча; тичам насам-натам, за да уредя някакъв въпрос' (Нова Надежда, Хасковско), 'шавам' (Пчеларово, Кърджалийско), 'бутам' (Петрово, Сандански; Широколъшки район), '(за добитък) ритам; стъпвам, тъпча' (Родопите), **тѝпъм** 'шетам; действам, за да изпълня определена цел' (Хасково), **тѝпат** гл. 3 л. мн. ч. 'бутат; тъпчат' (Широка лъка, Смолянско), **тъ̀пъм** 'чистя зърната на фасул от зелената им шушулка' (Жълтуша, Ардинско), **тѝпкам** 'чукам' (Воден). – Произв.: *типнѐ* ж. 'ритник' (Шумен); *патѝнвам* 'потропвам' (Родопите), 'поритвам сегиз-тогиз' (Смилянски район в Родопите; Рудозем; Средногорци, Старцево, Неделино, Маданско). – Вероятно звукоподраж. Срв. рум. *típă-típă* междум. за шум при ходене бос или много бавно, *a tipăí, tipăiésc* 'издавам характерен шум, вървейки бос или много бавно (от звукоподражателен произход, вж. DLR 11/2, 1982, 281, 282), нем. *tippeln* 'ситня, припкам; вървя, бия път; скитам по пътищата', *tipp, tipp tipp* междуметия за шум при вървеж на детенце (звукоподраж.), рус. *ти́пать* 'удрям много леко; хващам; охапвам; ощипвам' (според Vasmer, REW 3, 106, вероятно звукоподраж.). Би могло да е продължител на праслав. **tipāti*, което е в отгласни отношения с **tepti* (вж. *мѐпам*), за което вж. по-подробно у Ж. Ж. Варбот, Этимология 1974, 32–36. Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163, *тѝпкам* 'чукам' е от сегашната основа на нгр. *τύπτω* 'бия, удрям'. – Срв. *то̀пам*.

типа̀р остар., диал. 'образец, направен на хартия, за да се гледа от него и да се работи на дърво или на нещо друго' (Геров), 'образец, шаблон при шев' (гребенски села в Силистренско), 'кройка' (Сливенско; Попина, Силистренско), 'калъп' (Попина, Силистренско), 'разтопена и замразена във формата на съда лой' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско), 'голямо мазно петно по дреха' (Тръстеник, Плевенско), 'петно' (Кесарево, Горнооряховско), **тыпа̀р** 'образец, модел; шаблон, калъп; кройка; дървена рамка, на която се плетат чанти от царевична шума' (Банат), 'бродирана копринена кърпа за лице' (Банат). – Произв.: *типа̀рен* 'декориран с машина (при мазане)' (гребенски села в Силистренско), *типа̀ркье* 'бели забрадки с ресни от памук' (Ошане, Белоградчишко), *типардо̀сам* св. 'направя мазно петно на дреха; боядисам лошо прежда или дреха (така, че се получават петна)' (Тръстеник, Плевенско), *типардо̀свам* несв. 'изографисвам' (Попина, Силистренско), *тыпардо̀сам* св., *тыпардо̀свам* несв. 'печатам' (Банат), *типа̀рче* диал. 'раст. Abutilon Avicennae' (Геров), *типа̀рчи* ср. 'разтопена и замразена във формата на съда лой, от която се реже и се поставя в ядене' (Габрово, Ксантийско); *натипаря̀, натипаря̀вам* диал. 'напечатвам, щампосвам' (Геров). – От нгр. диал. *τυπάρι* 'калъп, шаблон, матрица', от сргр. *τυπάριον*, умал. от *τύπος* 'образец, модел; форма; печат; отпечатък', вж. Chr. Tzitzilis, Балк. езикозн. 21/1, 1983, 68, Дзидзилис, Фонетични проблеми 104. – Зато и в рум. *tipár* 'печат; отпечатък; шаблон, кройка; матрица; образец, модел' (DLR 11/2, 1982, 281–282), алб. *tipáre* 'черти на лицето; черти на характера', срхр. остар. *тѝпар* в съчет. *говорити по типару* 'говоря важно и бавно'.

типиджѝк 'малък куп сено' (Оман, Ямболско). – От тур. *tepecik* 'хълмче, малко възвишение', умал. от *tepe* 'хълм, възвишение' (вж. под *тепѐ*) (по външна прилика); с редукция *е* > *и*. – Срв. *типѝна*.

типѝна 'малка купа сено' (Хрищени, Старозагорско). – От *типѐ* 'хълм, възвишение' (вж. под *тепѐ*), с бълг. наст. *-ина*. – Срв. *типиджѝк*.

типо̀свам остар. 'печатам, напечатвам; изваждам на портрет', св. **типо̀сам, типо̀сувам** 'фотографирам; (прен.) обрисувам някого пред други' (Самоков). – Произв. *изтипо̀сам, изтипо̀свам* разг. 'обрисувам някого пред други в неблагоприятна светлина', *изтипо̀сам се, изтипо̀свам се* 'появявам се някъде; заставам отпред, за да бъда забелязан', *изтипо̀шем, изтипо̀сувам* 'фотографирам; обрисувам някого пред други в неизгодна светлина' (Самоков). – От нгр. *(ἐ) τυπωσ-*, аор. основа на гл. *τυπώνω* 'печатам, отпечатвам', вж. П. Скорчев, ЕзЛит 2/2, 1947, 21, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163. – Зато и в рум. *a tiposí, tiposésc* '(остар.) формирам, моделирам, създавам; (остар.) печатам, отпечатвам; (диал.) подреждам, нареждам, уреждам; (диал.) разглеждам, разглеждам с внимание' (DLR 11/2, 1982, 288), арум. *tipuséscu* 'отпечатвам' (Papahagi 1974, 1182).

типтѝл[1] в съчет. *типтѝл съ припра̀ви* 'преоблече се с други дрехи, та не се познава, маскира се' в нар. пес.: *Тѐню съ типтѝл припра̀ви,/ жѐнски съ дрѐхи приблѐчи...* (Чирпанско). – Вариант на *тептѝл* (вж.), *тебдѝл* (вж.), от тур. *tebdil*. Срв. рум. *tiptil* 'преоблечен'.

типтѝл[2] 'напълно, докрай' в изреч. *Гръдъ́ убѝ типтѝл нивя̀тъ* (Дрента, Еленско). – Еднакво с *типтѝл*[1] (вж.). За семантиката срв. *тѐбдил* (вариант

на *тебдѝл*, *типтѝл*) в съчет. *преоблѐчен тѐбдил, никой да го не познаат* (вж. под *тебдѝл*) = *преоблечен (маскиран) напълно (докрай), та никой да го не познае.* За адвербиалната употреба на *типтѝл* срв. рум. *tiptíl* нареч. 'бавно, тихо; крадешком, тайно, неусетно; инкогнито', арум. *tiptíle* 'инкогнито, тайно', срхр. *тѐбдӣл* в съчет. *у тебдилу* 'инкогнито' (заемки от тур., под *tebdil*, вж. DLR 11/2, 1982, 289–290, Papahagi 1974, 1182, Škaljić 604, под *tèbdīl*).

тип-топ прил. неизм. 'солиден, непоклатим, много добър, отличен, в добро (много добро, отлично) състояние', нареч. 'солидно, непоклатимо, много добре, отлично'. – От англ. *tiptop* 'връх, най-висока точка; превъзходен, първостепенен, първокачествен' – сложна дума, съставена от *tip* 'край, крайчец; връх' и *top* 'връх; връхна точка; (прен.) връх, висша степен, най-високо положение', заето и чрез други западноевропейски езици, срв. нем. *tipptopp* в израз *tipptopp sein* 'екстра съм, в отлично състояние съм'.

типчя̀ 'обло плитко канче с около 7 см дълбочина с къса дръжка за хвърляне на вар при мазане на стени' (Слатина, Ловешко). – От **кипчя̀*, вариант на *кипча̀* 'черпак' (вж. под *кипчѐ*), с *т* на мястото на *к* пред предна гласна *и*, както напр. в *тѝшав* 'кишав' (вж.), *тестѝр* (вж.).

тир[1] диал. 'слог, граница, синор' (Геров), диал. 'брегче между две бразди в зеленчукова градина', 'малка ниска ограда за заграждане на парцели за сеене на ориз, тъй като полето не е напълно равно (за задържане на водата)' (Кочериново), 'стеничка, ограждаща оризище' (Чалъково, Пловдивско), градинарски термин 'ограда на леха от купчина пръст' (Слатина, Ловешко), 'издигнато около лехи' (Тотлебен, Плевенско), лозарски термин 'ред от повдигната и приготвена за насаждане пръст' (Слатина, Ловешко), **тирь** 'купчина пръст, която се натрупва върху присадена лозова пръчка' (Певец, Търговищко). – Произв.: *тѝрец* умал. диал. (Геров), *тѝрче* умал. диал. (Геров); МИ: *Тѝровете,* ниви, някога оризища край Богданица и край Поповица, Асеновградско, при Боровци, Берковско. – От тур. диал. *tir* 'синор на нива от струпана пръст; издигната пръст по краищата на лехи с ориз' (SDD 3, 1367).

тир[2] 'памучни конци, с които се обшиват ризи' (Русаля, Великотърновско), 'фабрична памучна прежда' (в капански села в Разградско), **тѝра** 'памучни конци, обикновено бели, за украсяване на чорапи и дрехи' (Едоарце, Тетовско), **тѝря** 'въздебела памучна прежда' (Кюлевча, Шуменско; Черковна, Провадийско), 'бяла, въздебела нишка, която се слага на основа при тъкане през няколко реда' (Кочово, Преславско), 'платно на ивици' (Долна Студена, Беленско), **тѝрьъ** 'памучна прежда за основа при тъкане на домашен стан' (Алваново, Търговищко), **тѝре** 'въздебела жичка' (Боженци, Габровско) 'вид памучна прежда' (Бръложница, Софийско), в съчет. *бя̀ла тѝре* 'специална бяла памучна прежда за везане на престилки' (Разградско), **тирѐ** 'памучна дебеличка прежда, с която се тъкат кенари' (Жеравна, Сливенско), 'жълта или червена прежда' (СЗ, СбНУ 18/2, 107), 'специална макара конци за тро-

посване' (Брусен, Тетевенско), 'вид памучна прежда, която се използва при тъкане' (Твърдица, Сливенско), ср. 'фабрични конци за нищелките на стан' (Павелско, Асеновградско), **тирьѐ** 'вид тънка фабрична памучна прежда' (Неново, Провадийско). – Произв.: *тѝрена* в съчетания *тѝрена кѝтка* 'везана кърпа, която българомохамеданка подарява с цветя на годеника си на годеж, сватба или при изпращането му в казармата' (Корово, Велинградско), *тѝрена кѝрпа* 'везана кърпа, която българомохамеданка изпраща на своя избраник със здравец в знак, че е приела предложението му за годеж и че вече се счита негова годеница' (Корово, Велинградско), *тѝрена рѝза* 'риза, обшита с памучни конци за украса' (Русаля, Великотърновско), *тѝрена ѝута* 'престилка от фабрична памучна прежда' (в капански села в Разградско), *тиряна* 'тъмночервена' (Ичера, Сливенско). – От тур. *tire* 'памучна прежда; бели памучни нишки'. – Заето и в срхр. *тѝра* 'вид бяла прежда; бяла памучна нишка за тъкане; двойно опредена нишка' (Škaljić 617, Skok 3, 473, под *tïriplik*), алб. *tíre* ж. 'вид памучен конец; кърпа за ръце', *tíre* мн. ч. 'вид бели гамаши; вид бели женски чорапи', *tirë* ж. 'чиле прежда'.

тѝра таен зидарски говор 'врата' (Брацигово), 'врата, вратник' (Смолско, Пирдопско), таен шивашки говор 'врата' (Дебърско), в съчет. *бабаѝта тѝра* таен зидарски говор 'конак; управление' (Брацигово). – От игр. *θύρα* 'врата', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163.

тира̀н(ин) 'жесток владетел, който си служи с насилие и произвол'. – Произв.: *тиранизѝрам* (по фр. *tyraniser*, нем. *tyranisieren*), *тиранѝзъм* (по рус. *тиранѝзм*), *тиранѝсам, тиранѝсвам* диал. 'измъчвам някого' (по аор. основа *τυρανησ-* на нгр. гл. *τυραννῶ* 'тиранизирам; измъчвам, угнетявам', срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163), *тиранѝя* (по нгр. *τυραννία*, фр. *tyrannie*), *тира̀нка* 'жена тиранин', *тира̀нски* (срв. рус. *тира́нский*), *тира̀нство* (срв. рус. *тира́нство*), *тира̀нствам* (срв. рус. *тира́нствовать*), *тиранѝчен* (по рус. *тирани́чный*), *тиранѝчески* (по рус. *тирани́ческий*). – Чрез рус. *тира́н*, нем. *Tyrann*, фр. *tyran* от лат. *tyrannus* (от стгр. *τύραννος*). През Възраждането – и направо от нгр. *τύραννος*, в род. п. *τυράννου*, а и чрез рум. *tirán*.

тира̀нти plurale tantum 'презрамки за панталони, направени от плат или от специална разтеглива лента'. – Чрез тур. *tiranti* също, от итал. *tiranti*, мн. ч. от *tiránte*, срв. R. Bernard, Étude 1946, 41–42, К. Костов, БЕз 3, 1953, 257, Ванков, Роман. заемки 252, Л. Ванков, БЕз 10, 1960 35–36. Може да бъде и пряка заемка от италиански. Ванков, пак там, приема, че е и от исп. *tirantes* 'тиранти', както и от „романския субстрат на Балканите"; неправилно приема, че е могло да бъде заето и чрез нгр. *τιράντα* 'тиранта' (той пренебрегва изговора *нд* на нгр. *ντ*). Преди него R. Bernard, цит. съч., отбелязва, че българската дума е била заета с посредничеството на гръцки въпреки изговора *тира̀нда* на гръцката дума (той сравнява с *локанта,* което според него е чрез нгр. *λοκάντα*, изговаряно *лока̀нда*, от итал. *locánda*, но пренебрегва тур.

lokanta покрай *lokanda*). Н. Намеранов, БДиал 1, 235, също неправилно отбелязва: „чрез гръцки и турски“.

тиргѝя, вж. *тригѝя*.

тиреплѝк диал. 'памучна прежда' (К. Величков, РРОДД 505), **тѝриплик** 'пресукана памучна прежда от три нишки' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), 'бял памучен конец, с който бродират' (Софийско), **тириплѝк** шивашки термин 'по-тънка тропоска' (Махалата, Плевенско), **треплѝкь** 'фабрична памучна прежда за плетене или бродиране' (Странджа), **тирипнѝк** 'вид бели конци за украса на ризи или готови вълнени дрехи' (Тръстеник, Плевенско), **тирѝпник** 'вид бели конци за украса на ризи или горни вълнени дрехи' (Доброславци, Софийско). – Произв.: *тирипличен* 'ушит от домашно тъкан материал (от особена памучна нишка)' (с. Твардица и с. Кирсово, в Молдавия). – От тур. *tire iplik* 'конци от памучна прежда', изафетно съчет. от *tire* 'памучна прежда' и *iplik* 'конец; конци'. – Заето и в срхр. *тирѝплик, тилѝприк* 'вид бяла памучна нишка за тъкане; памук, изпреден на два ката' (Škaljić 617, Skok 3, 472–473), рум. *tiriplíc* остар., диал. 'пресукана нишка от мерцелизиран памук или от коприна, бяла или цветна, използвана за тъкане, везане или плетене' и варианти *teriplíc, tilipríc, triplíc* (DLR 11/2, 1982, 296), арум. *tirplíke* 'макара памучни конци' (Papahagi 1974, 1183).

тирѝз 'парче на дреха под мишницата' (Дянково, Разградско), 'наставено четвъртито парче плат под мишница на дреха' (Ичера, Сливенско), **тѝриз** 'лента (само от тъкан плат, от платно)' (Дебърско). – От тур. *tiriz* 'лента, ивица, кант (на дреха); пришито парче на дреха'.

тѝрки таен зидарски говор 'гащи' (ЮЗ), **тѝрке** таен зидарски говор също (Кривопаланско). – От алб. *tirq* 'гащи, панталони', вж. О. Јашар-Настева, MJ 4/5–6, 1953, 134.

тиркѝя 'задна част на седлото', вж. *теркѝя*[1]

тиркя̀ 'софра', вж. *терке*.

тирминтѐ в текст: *Кугà стàнът бѐли пъпки пу тя̀луту на чиля̀къ,... зѐмъ съ ут бя̀луту тирминтѐ...* (Казанлък, Габрово) с вероятно знач. 'терпентин' и в такъв случай вариант на *термѐнте* 'терпентин'. – Срв. *терпентѝн*.

тѝронки и **тирòнки** диал. 'пръжки, неразтопени парченца от сланина, мас или лой, джумерки' (Геров). – Вероятно първоначално е *тирòнки*, което е от *трòнки*, мн.ч. от *трòнка* 'малка частица от нещо, троха' (вж. *тронà*) с епентеза на *-и-*. – Срв. *трòнки*[1].

тирòска 'забрадка, кърпа за глава' (Церетелово, Пловдивско; Драгойново, Първомайско), **тироска** 'женска забрадка за глава' (Калояново, Пловдивско), 'широка кърпа за глава' (Павел Баня, Казанлъшко), 'пола с презрамки' (Ковачевец, Поповско). – От *тирòлска* в съчетания *тирòлска кърпа,*

тирòлска забрàдка, тирòлска полà, срв. в РСБКЕ 3, 407: *тирòлска кърпа* 'вид пъстра памучна кърпа за забраждане', *тироlска рокля* 'вид рокля с широко набрана пола'; с фонетично опростяване *-лск- > -ск-*.

тиръдзѝйъ 'кантар, теглилка' (Горна Оряховица). – Чрез тур. *terazi* също, от перс. *terāzī*. Вариант на *терезѝя* (вж.).

тѝря нар. 'гоня, пъдя', св. **тѝрна**, **тѝря се** 'спускам се, затичвам се', св. **тѝрна се**, **тѝрьъ** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'гони, бързо кара' (Войнягово, Карловско), **тѝрил** 'спуснал, сложил' в израз: *... и гу тѝрил в лю̀лкътъ да спи...* (Габрово), **тѝрвам** 'гоня (пъдя) веднъж или няколко пъти по веднъж', **тѝрвам се** 'спускам се (затичвам се) веднъж или няколко пъти по веднъж', **тѝрнъ** 'блъсна, тласна' (Врабево, Троянско), 'блъсна; разпръсна стадо' (Патрешко, Троянско), 'блъсна, тласна; разпръсна стадо овце да пасат' (Троян), **тѝрна са**, **тѝрнувам са** 'затичвам се да ида някъде за малко' (Тетевен), **тѝрам** 'тичам, бягам' (Гоце Делчев), **тѝрай** запов. накл. 2 л. ед. ч. диал. 'тичай, бягай' (НПЮЗБ 950), **тѝркъм** 'разпръсвам, изкарвам на паша' (Кръвеник, Севлиевско), **тѝркам са** 'затичвам се' (Тетевен). – Произв.: *тѝрнътътъ* 'вид хоро' (Бели Осъм, Троянско); *дотѝря*, *дотѝрвам* и диал. *дотѝрувам* 'догонвам' (Геров); *затѝря*, *затѝрвам*, *затѝрям* и диал. *затѝрнувам* 'започвам да гоня; пъдя, прогонвам', *затѝря се*, *затѝрвам се*, *затѝрям се* и диал. *затѝрнувам се* 'затичвам се, спускам се в бяг' (Геров), *затѝрна се* 'затичам се' (Геров), *затѝрьъ съ* 'засиля се, затичам се' (Троян), *затѝрвъм съ* 'затичвам се, побързвам' (Страхилово, Свищовско); *изтѝря*, *изтѝрвам*, *изтѝрям* 'изгонвам, изпъждам', *изтѝря се* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. с вероятно знач. 'засилва се' в изреч.: *Той се изтѝря, сякаш Тунджа ще прегази!* (П. Ю. Тодоров, Идилии), *изтѝрьъм* 'засилвам; изкарвам добитък на паша' (Кръвеник, Севлиевско), *изтѝрьъм съ* 'засилвам се' (Кръвеник, Севлиевско), *изтѝрвай се* гл. 2 л. ед. ч. запов. накл. с вероятно знач. 'засилвай се' в изреч.: *Не се изтирвай да риташ овчаря, да не се радва вълкът.* (Е. Станев, Иван Кондарев); *натѝря*, *натѝрвам*, *натѝрям* и нар. *натѝрювам* 'напъждам, изпъждам, прогонвам', *нътѝрьъ*, *нътѝрвъм* 'прогонвам, пускам; псувам някого' (Страхилово, Свищовско), *нътѝрьъм* 'изгонвам' (Бракница, Поповско); *потѝря*, *потѝрвам*, *потѝрям* и нар. *потѝрювам* 'изгонвам, погвам', *потѝрвам* (Котел; Габаре, Белослатинско), 'хвърлям' (Бериево, Севлиевско), *потѝря се*, *потѝрвам се*, *потѝрям се* и нар. *потѝрювам се* 'втурвам се', *путѝрьъ*, *путѝрьъм* 'захвърлям' (Троян); *разтѝря*, *разтѝрвам*, *разтѝрям* 'разгонвам, разпръсквам', *разтѝря се*, *разтѝрвам се*, *разтѝрям се* 'разтичвам се, разпръсвам се'. – Срхр. диал. *тѝрати* (с вариант *тирити*) 'карам, накарвам, подкарвам; пъдя, гоня; преследвам', *тѝрати се* 'разгонвам се' [обикновено се привеждат като икавски варианти на *тје̑рати* от праслав. **tě̑rāti* (вж. *тѐрам*)], словен. *tírati* 'карам, подкарвам (овце, коне); гоня', *tírati se* 'разгонвам се', *tírati se* 'карам се, разправям се', рус. диал. *ты́рить* 'бързо вървя, спешно отивам', *ты́рить* 'вървя, промъквам се някъде крадешком; крада, грабя', *ты́риться* 'вървя едва-едва, влача се' и др., *ты́рнуть* св. 'ударя;

бутна, тласна, мръдна; вмъкна, пъхна; дръпна; откраднa', *ты́рнуться* 'падна, ударя се в нещо при падане', *ты́ркать* 'удрям, чукам, тропам; блъскам, тласкам, бутам; помествам (някъде), поставям, пъхам, мушкам, завирам, скривам; дърпам, тегля, разтърсвам; (безл.) причинява болка; подтиквам, заставям някого да върши нещо' и др., св. *ты́ркнуть, ты́ркаться* 'бутам се, блъскам се; премествам се, мърдам; чукам, тропам; удрям се, бия се; бродя, скитам безцелно' и др., укр. диал. *ти́рити* 'пъхам, мушкам, въвирам; тегля, влача; вървя бързо, без да обръщам внимание на нищо и на никого', белорус. *ты́ркаць* 'допирам, бутам, помръдвам, помествам', *тыркну́ць* 'пъхна, мушна', чеш. диал. *týřiti* 'яздя в галоп', *tyřit'* 'бягам', *tyrati* (= *týřeti*) също, в израз *tyrati sa svetom* 'безцелно бродя, скитам по света', *tyrat'* 'бягам', чеш. *týrati* 'мъча, измъчвам', диал. 'дразня, закачам, засягам; мамя, измамвам; бода, мушкам (коне)', *tyrnúť* 'докосна се, допра се до нещо, засегна', словаш. *týrať* 'мъча, измъчвам', пол. разг. *tyrać* 'работя тежка работа, без да щадя сили и здраве', пол. диал. *tyrać* (= *terać*) 'унищожавам, разрушавам, развалям; губя, прахосвам; вървя бързо; отнасям се зле с някого, тормозя, измъчвам; укорявам, порицавам, мъмря, хокам', кашуб. *tërac* 'работя тежка работа, без да щадя сили и здраве'. – Праслав. **tyriti, *tyrją* (вероятно преобразувано от първично **tyrěti*), **tyrāti, *tyrāją*, св. **tyrnąti, *tyrną,* и произв. **tyrkāti, *tyrkāją*. – С друга степен на коренната гласна в *тъ̀рям* (вж.), *тъ̀ркам* (вж.), *тъ̀рча̀* (вж.). Вж. Hr. Deykova, Stud. etym. Brun. 18, 2015, 113–127. За широката семантика на слав. продължители вж. М. Москов, ГСУ–ФСФ 68/3 (1975), 1977, 337–344, и Hr. Deykova, цит. съч. Vasmer, REW 3, 155, неоснователно смята отгласните отношения между праслав. **turiti* (вж. *тъ̀рям*) и чеш. *týrati* 'мъча, измъчвам', словаш. *týrať* също, пол. *tyrać* за несигурни и обяснява рус. *тыркнуть* като експресивно преобразуване на *то́ркать* (вж. цит. съч., 161). Machek 664, а след него и Rejzek 687, смятат чеш. *týrati* 'мъча, измъчвам' за неясно, но допускат връзка с рус. *тури́ть* 'подкарвам, карам'. Machek, пак там, разделя *týrati* 'мъча, измъчвам' и стчеш. *týrati* 'дразня, закачам, присмивам се', като смята последното за сродно със срдолнем. *stūr* 'непокорен, упорит'. Срв. Brückner, SEJP 568 (под *terać*), Machek, пак там (под *tyrať*), Bezlaj 4, 173 (под *terati*), 182 (под *îr II*), ЕСУМ 5, 572 [(под *ти́рити*[2]), *ти́ритиˡ* 'тегля, влача; пъхам, мушкам', което отнасяме също тук, авторите на речника смятат за обратна заемка от рум. *tîrî* 'влека, влача, мъкна'], където обикновено славянските продължители на **tyrāti* и **tërāti* (вж. *тѐрам*) се смесват.

тиря̀з 'сорт грозде, характерен за Причерноморския лозарски район в Южна Добруджа, птиче грозде' (Девня, Варненско), **терѐс** 'сорт грозде' (Соколово, Добричко). – Формата *тиря̀з* – от тур. *kirez* 'череша' с *я* от тур. широко *е*, с *т* на мястото на *к* пред предната гласна *и*, както напр. в диал. *тъ̀шав* 'кишав' (вж.); формата *терѐс* – от тур. *kiraz* 'череша' със свръхстарателно *е* вм. *и* в неударено положение и с *т* на мястото на *к* пред предна гласна *е*. За значението срв. *керезà* 'сорт грозде с дребни зърна' (от Момино, Варненско).

тиряк остар. 'вид лекарство', вж. *терѐк*.

тис 'иглолистно вечнозелено дърво с червен чашковиден плод, Taxus baccata', диал. **тѝса**. – Произв.: *тѝсиво* 'растение, зелено и през зимата, приличащо на бръшлян' (Синиково, Ксантийско), *тѝсов* прил., *тисовина* 'дърво тис, Taxus baccata'; МИ: *Тисата*, склон край Сенгельово, Валовищко, *Тисàвицата* (*Тисàвицътъ*) край Пъртевци, Габровско, *Тѝсов дол* край Зелено дърво, Габровско, *Тѝсово*, някогашно село в Драмско, *Тѝсова присòйка* край Бачково, Асеновградско, *Тѝсовата рѐка*, ляв приток на р. Места, *Тишница*, село в Южна Абания (Селищев, Слав. нас. 232). – Срхр. *тѝс, тѝса*, словен. *tîsa*, рус. *тис*, рус. чсл. **тиса**, укр. *тис*, белорус. *ціс*, чеш. *tis*, словаш. *tis*, пол. *cis*, горлуж. *ćis*, доллуж. *śis* 'дърво тис'. – Праслав. **tisъ, *tisā*. – Няма точни съответствия в други индоевропейски езици. Сравнява се с лат. *taxus* 'дърво тис' и с гр. *τόξον* 'лък (оръжие)'. Не може да се възстанови единна индоевропейска праформа, особено що се отнася до коренната гласна. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 634 (дето се отбелязва: „кор. и отношение към лат. *taxus* неясни"), Sławski 1, 103, Vasmer, REW 3, 107–108. Някои предполагат дълъг дифтонг в корена (Trautmann 325, Specht 1944, 63, Walde–Hofmann 2, 655). Възможно е да е старинна заемка от неизвестен език от субстрата. Hofmann, GrEtWb 1950, 369, обяснява гр. *τόξον* като заемка от иран. *taxša-*, нперс. *taxš* 'лък (оръжие)'. Не е сигурно заемането от тракийски (у J. Rostafiński, SPAU 1908, 20), вж. А. Шахматов, Festschrift Thomsen 1912, 195 и сл., Vasmer, цит. съч. Недостоверно е предполаганото родство на **tisъ* с пол. *cigiędź* 'гъсталак' (у A. Brückner, KZ 48, 222, Brückner, SEJP 64, Schuster-Šewc, Wb. 3, 140), вж. Vasmer, цит. съч., Schuster-Šewc, цит. съч., сравнява неоснователно не само с пол. *cigiędź* 'гъсталак', но и с две думи с *s-mobile*: горлуж. *sćežor* (вж. под *стѐжер*) и доллуж. *stog* (вж. под *стог*). Според Moszyński, Zasiag 24, 45–53, **tisъ* продължава **tīgs-*, което е от **tīg-* от някакъв индоевропейски език, от ие. **teg-/*tog-* 'тлъст; гъст', отдето е и лат. *taxus* 'дърво тис'. – Вж. и Machek 643, Skok 3, 473, Snoj 669. – Заето в рум. остар., диал. *tis* 'дърво тис, Taxus baccata' (Цонев, История 2, 49, DLR 11/2, 1982, 298, под *tísă*), *tísă* 'дърво тис, Taxus baccata; дървено буре(нце)', в което държат напитки' (Mihăilă 73, DLR 11/2, 1982, 297–298), арум. *tísă* 'дърво тис' (Papahagi 1974, 1183), унг. *tisza(fa)* '(дърво) тис' (Kniezsa 1/1, 524, G. Mihăilă, StSlav 12, 1966, 261), алб. *tis* 'дърво тис, Taxus baccata' (Orel, AlbEtD 457).

тисàги мн. ч. 'дисаги' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тисàдзи** също (Софийско). – Варианти на *дисàги* (вж.), *дисàзи* (вж. под *дисàги*), с начално *т-* вм. *д-*.

тѝскам диал. 'натискам, стискам, бутам', св. **тѝсна** (Геров), 'гълтам, бутам (ядене и пиене)' (Велес), **тѝска** гл. 3 л. ед. ч. (Гевгели; Грубевци, Ениджевардарско); стб. **сътнскатн, сътнскаѫ** 'стискам' (Супр.), **оутнскатн, оутнскаѫ** 'натискам' (Асем.). – Произв.: *тискàло* диал. 'преса' (Вазов, РРОДД 506); *затѝсна, затѝсвам, затѝскам, затѝсквам* и *затѝснувам, зътѝснъм, зътѝскъм*

'затискам' (Ново село, Видинско), *зътискàч* 'тапа, запушалка' (Ново село, Видинско), *затискòл* диал. също, 'клечка за затискане на дупка; запушалка на шише' (СЗ), *затискòль* 'тапа, запушалка' (Софийско; Доброславци, Софийско; Кюстендилско краище; Самоков), 'лошо направена тапа' (Годечко), *затискòйль* 'тапа, запушалка' (Трън); *изтѝскам, изтѝсквам* и нар. *изтѝскувам* (Геров), *изтѝсна, изтѝскам* 'стискам, държа здраво; изваждам чрез натиск; стеснявам, намалявам с натиск' (Банат), *изтѝскувам* 'изтисквам' (Самоков), *изтисквàлня* 'приспособление за изтискване' (1960); *натѝсна, натѝскам, натѝсквам, натѝсвам* и нар. *натѝснувам* (Геров), *нàтиснъ* 'огладя леко, набързо нещо' (Хасково), *нàтиск* (вж.), *нàтис* 'блъсканица, навалица, тълпа' (1855, П. Радов) (вж.), *натѝс* също (Видин) (вж. *нàтис*), *натѝсак* 'натиск' (1875, Знание) (вж.), *натѝсък* 'блъсканица, навалица, тълпа' (Ив. Богоров, 1844) (вж. *натѝсак*); *потѝсна, потѝскам*, нар. и *потѝсвам, потѝснувам* 'затискам нещо с тежестта си; (прен.) притеснявам някого, не му давам възможност да живее свободно, угнетявам; (прен.) заглушавам съзнателно някакво чувство', *потѝснат* 'угнетен', *потѝснатост, пòтиск* 'много свят (хора), натиск, натискане' (Копривщица, Панчев), *потѝсник, потѝсница* ж., *потѝснически, потѝсничество; подтѝсна, подтѝскам* 'потискам', *подтѝсник* 'потисник', *подтѝсница* ж., *подтѝснически, подтѝсничество; прьѐтис* 'дърво, което се поставя върху ръжения покрив на плевни, кошари, за да притиска сламата да не я раздухва вятърът' (Странджа), *прѐтиски* 'вързани под ъгъл едно за друго две дървета, които се нареждат върху сламени покриви, за да притискат сламата' (Жеравна, Котленско); *притѝсна, притѝскам, притѝсвам, притѝсквам* и нар. *притѝснувам* 'силно натискам; затисквам до нещо, в нещо, приклещвам; (прен.) ограничавам някому свободата на действие; (за мисъл, чувство) потискам; принуждавам, заставям', *прѝтиск* диал. 'натиск; мъка' (вж.), *прѝтисък* 'дълги пръти, които се слагат върху копа сено или слама; пръти върху покрив от слама' (СЗ) (срв. *притисък* под *прѝтиск*), *прѝтиски* диал. мн. ч. 'дълги пръти върху копа сено' (Геров) (вж. *притискы* под *прѝтиск*); *стѝсна, стѝскам* (вж. отделно под *стѝскам*, с много производни); *утѝскам*. – Срхр. *тѝскати, тѝскам* 'притискам, затискам, натискам; пресовам; печатам', *тѝскати се, тѝскам се* 'бутам се, блъскам се, тълпя се', св. *тѝснути* 'бутна, блъсна, тласна; притисна, стисна', словен. *tískati, tískat* 'натискам, притискам, стискам; бутам, блъскам, тласкам', *tískati 'se, tískat se* 'натискам се, блъскам се', рус. *ти́скать, ти́скаю* 'стискам, притискам, натискам; ям лакомо; отпечатвам', св. *ти́снуть, ти́сну*, укр. *ти́скати, ти́скаю* също, св. *ти́снути, ти́сну*, белорус. *ці́скаць, ці́скаю* също, св. *ці́снуць, ці́сну*, чеш. *tisknouti, tisknu* 'притискам; печатам', диал. *tiskati, tiskám, tisnút, tisnu*, словаш. *tískať, tískat* 'притискам, натискам', *tískať sa, tískat sa* 'притискам се, натискам се, пробутвам се', *tisnúť, tisnem* 'тикам, бутам пред себе си; притискам; стискам; пъхам, мушвам', *tisnút 'sa, tisnem sa* 'блъскам се, натискам се; трупам се, тълпя се (около някого или нещо)', пол. *ciskać, ciskam* 'хвърлям', *ciskać się, ciskam się* 'хвърлям се; нервнича, гневя се', *cisnąć*, св. *cisnę* 'хвърля, тресна, метна', несв. 'гнетя, угнетявам, притеснявам (някого); стискам, стягам', *cisnąć się, cisnę się* 'блъскам се, провирам се (в навалица), пъхам се; тълпя се, струпвам се', горлуж. *ćiskać, ćiskam* 'хвърлям, захвърлям, мятам', св. *ćisnyć, ćisnu*, долуж. *śiskaś, śiskam* 'блъскам, притискам, натискам; хвърлям, мятам; (за влак) маневрирам', *śisnuś, śisnu* св. 'натисна, упражня моментен натиск; хвърля, захвърля (поривисто)'. – Праслав. **tiskāti, *tiskāją, *tisknąti, tiskną*, дето **tisk-* представя друга степен на коренната гласна в **tĕsk-* (в праслав. **tĕsknъ*, вж. под *mèсen*). – Вж. Miklosich, EtWb 357, Brückner, SEJP 64, Ст. Младенов, ЕтР 609, под *стѝсвам*, Sławski 1, 103–104, Vasmer, REW 3, 108, Machek 664, Skok 3, 473–474, Schuster-Šewc, Wb. 3, 140–141, под *ćisnyć*. – Срв. *тѝща*.

тистѝрь 'урожай, реколта; гроздобер' (Сливенско). – Еднакво по произход с *тестѝр*[2] 'остро скарване' (вж.), чрез тур. *tezkir*, засвидетелствано със знач. 'напомняне; съвет, наставление', някога може би и със знач. 'оплодотворяване', от араб. *täḏkīr* 'напомняне' и 'оплодотворяване', *с т* на мястото на *к* пред предна гласна *и*, както напр. в *тѝшав* 'кишав' (вж.), *типчя́* 'кепче' (вж.); със семантичен развой 'оплодотворяване' > 'състояние след оплодотворяване' > 'плодородие, урожай, реколта'/ 'гроздова реколта; гроздобер'.

титерѐз 'горделивец, самохвалко' (Ново село, Видинско). – Произв.: *титерѐзим съ* 'държа се надменно, гордея се' (Ново село, Видинско). – От рум. *titeréz* 'кречетало на воденица; бъбрица' със семантичен развой 'кречетало; бъбрица' > 'самохвалко, горделивец'.

титѝс нареч. 'неприятно' (Недялско, Ямболско), в съчет. *титѝс ми стàнъ* 'стана ми тежко (от тлъста храна, от преяждане)' (Лозенец, Ямболско), **тетѝс** прил. неизм. '(за ядене) тежък, неприятен', напр. в съчет. *тетѝс мàнджа* (Хасково). – Произв.: *титѝзинь* 'скъперник' (Могилица, Смолянско), *тьетѝзин* също (Чепинци, Смолянско), *тьѣтѝзин* също (Витина, Маданско), *тьетьѝзин* също (Старцево, Маданско), *татѝзин* 'скъперник' (Широка лъка, Смолянско), *титѝсну* ср. 'неприятно, отвратително ядене' (Нова Надежда, Воден, Хасковско). – От тур. *titiz* 'капризен, придирчив, взискателен, претенциозен' с обеззвучаване на краесловно *з* (< тур. *z*) в *с*; *тетѝс* – със свръхстарателно *е* на мястото на *и* в неударено положение. Значенията 'тежък, неприятен за ядене', 'стана ми тежко (от тлъста храна, от преяждане)', 'неприятно, отвратително ядене' може да са се развили на турска или българска езикова почва: това, което яде каризният, придирчивият, претенциозният, много пъти за него е тежко, неприятно за ядене. Адвербиалното значение може да се е развило от знач. 'капризен, придирчив, взискателен, претенциозен' или да е възникнало от значенията 'тежък, неприятен за ядене' (напр. на *тетѝс*), 'стана ми тежко (от тлъста храна, от преяждане)' и под. – Заето и в срхр. *титѝз* 'стиснат, свидлив; скъперник' (Škaljić 618, Skok 3, 475), арум. *titíz* 'скъперник'

(Papahagi 1974, 1184), нгр. *τιτίζος* 'старателен, педантичен' (Ἀνδριώτης 369).

тѝтка 'леля' (Калояново, Пловдивско). – Вариант на *тѐтка* 'леля' (вж.), със закономерно в говора на Калояново (павликянско село) *и* на мястото на *е* под ударение.

тѝторя 'проявявам внимание към някого' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско), **тѝторѐм** 'правя нещо изискано' (Устово, Славеино, Смолянско), **титòрам** 'коткам, гледам грижливо някого' (Трън). – Срв. срхр. *тѝторити, титорим* 'грижа се (за някого, за нещо), ухажвам някого, проявявам внимание към някого'. Българската и сърбохърватската дума могат да бъдат производни от варианти без *к* на бълг. *ктѝтор* 'дарител на храм, манастир, болница и др.' (вж.), срхр. *ктѝтор* също: бълг. диал. **тѝтор* (нерегистрирано, но несъмнено съществуващо спорадично по говорите), срхр. *тѝтор* 'благодетел, дарител на манастир или черква' (Вук Караџић) (срв. и рум. диал. *títor* = книж. *ctítor* 'ктитор', рус. диал. *ти́тар* = книж. *ктѝтор*). Първичното значение на българския и сърбохърватския глагол би могло да бъде 'държа се като ктитор, правя нещо като ктитор, проявявам грижа, внимание като ктитор към храм, манастир, болница и под.'. За образуването срв. бълг. *майсторя̀* 'правя, изработвам нещо изкусно, като майстор' (произв. от *мàйстор*), срхр. *стражáрити, стрàжāрӣм* 'стоя на пост, нося караулна служба; пазя, опазвам' (произв. от *стрàжāр*).

тѝтра 'детска игра с камъчета, при която всяко дете набира до десетки дребни изгладени камъчета, туря ги в дясната си шепа, подхвърля ги нагоре, бързо обръща ръка, за да паднат и се задържат отгоре ѝ' (Бобошево), 'детска игра с пет камъчета, при която едното камъче се подхвърля с едната ръка, а останалите се обират от земята с другата' (Царибродско), 'детска игра с пет камъчета' (Софийско), 'детска игра с пет камъчета или с пет ореха' (Скомля, Видинско), 'вид игра с подхвърляне и улавяне с ръце на камъче или кокалче' (Милчина лъка, Кулско), 'детска игра с подхвърляне на камъчета или кокалчета' (Веригово, Карловско), 'едновремешна детска игра с камъчета' (Габаре, Белослатинско), 'игра с малки камъчета' (Станьовци, Брезнишко), диал. 'игра на камъчета' (Геров), 'момчешка игра с камъчета' (Самоков), 'детска игра с камъчета' (Друган, Радомирско; Софийско), 'вид детска игра' (Пролеша, Кривина, Софийско; Говедарци, Самоковско; Друган, Раковец, Горна Диканя, Радомирско; Бобошево; Дупнишко), 'камъче или кокалче за игра (Искрец, Софийско), 'камъче или кокалче за момичешка игра' (Ботевград), **тѝтара** 'детска игра с подмятане на ситни камъчета' (Банско), 'детска игра с премятане на камъчета' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'вид детска игра с камъни' (Ракитово, Кюстендилско), 'вид детска игра' (Шишковци, Кюстендилско; Благоевградско), **титъра** 'жонгльорска игра с камъчета' (Гюешево, Кюстендилско), **тѝтура** 'игра с камъчета' (Дивотино, Пернишко), 'вид игра с

камъчета' (Брезнишко), **титерета** мн. ч. 'малки метални кръгчета, които се зашиват на женски дрехи за украшение' (Сушица, Карловско), **тетерѐта** мн. ч. също (Ведраре, Карловско). – Произв.: *тѝтраджиа* 'играч на титра' (Бобошево), *титрѐйка* 'игла с украшения за забождане на женска коса' (Краево, Ботевградско), *титирѐйки* мн. ч. 'лъскави метални кръгчета с дупчици по средата за пришиване по дрехи, по краища на забрадки и ръкави за украшение' (Млечево, Севлиевско), 'лъскави метални пулчета' (Бериево, Севлиевско), *титилейки* мн. ч. 'светли металически кръгчета с дупка в средата, които се зашиват на дрехи за украшение' (Горско Сливово, Павликенско) (със замяна на сонанта *р* със сонанта *л*), *тѝтреница* 'игра с камъче или кокалче' (Ружинци, Белоградчишко), *тѝтрим* 'много внимателно работя, като не пропускам и най-дребното, както в играта титра се внимава при отстраняването на едно камъче да не се помръдва друго' (Станьовци, Брезнишко), *тѝтрица* диал. 'игра на камъчета' (Геров), *тѝтрици* мн.ч. 'сребърни синджирчета на шапка върху челото (у мъж)' (Шишковци, Кюстендилско), 'сребърни женски накити' (Бургаско), *тѝтричка* диал. 'игра на камъчета' (Геров), *тѝтерици* мн. ч. 'нанизани стари парички, които се носят на главата' (Дюлево, Бургаско), 'сребърно украшение от ситни синджирчета, което се поставя на главата на булка при сватба' (Татарево, Бургаско), *титрѝца* 'вихър' (Висока, Солунско), *титрѝци* мн. ч. 'сребърни синджирчета, които невести носят на челото си' (Кюстендилско), *титерѝца* 'венче от сребърни монети, което се поставя на глава на годеница' (Плачидол, Добричко), *титерѝци* мн. ч. 'жълти или бели тенекиени люспици за украса на детска шапчица или ръченик' (Сливенско), *титирѝци* мн. ч. 'малки тенекиени пулчета, бели или жълти, с дупчици по средата, които се шият по женски дрехи и забрадки за украшение' (Котел), 'малки блестящи пулчета, с които се украсяват дрехи; метални пластинки, с които се украсява престилка' (Твардица, в Молдавия), *тетерѝци* мн. ч. 'пайети' (Алфатар, Силистренско; Мали Извор, Добричко), *титирѝчка* 'малко лъскаво метално кръгче с дупки в средата за украшение' (Войника, Ямболско). – Може да бъде поствербално образуване от **тѝтря* (или **тѝтрам* и под.), възникнало по сегашната основа *titre-* на тур. гл. *titremek* 'треперя; трептя', срв. *дая̀ня* 'издържам, изтрайвам, понасям' от сегашната основа *dayan-* на тур. гл. *dayanmak*, *куланя̀* 'правя, изработвам нещо' (вж. под *куланѝсвам*) от сегашната основа *kullan-* на тур. гл. *kullanmak*. Формите *тетрѐйка, титирѐйки* може да са по гл. **титрѐя*, възникнал също по сегашната основа *titre-* на тур. гл. *titremek*. Всички включени в настоящото етимологично гнездо думи означават предмети, които трептят, или нещо, което е във връзка с такива предмети (камъчетата или кокалчетата в детската игра титра трептят при хвърляне нагоре). Срв. срхр. *тѝтрати, тѝтрāм* 'трептя' (което ще да е от сегашната основа *titre-* на тур. гл. *titremek*), *тѝтра* 'камък или камъче от речно корито; игра с камъчета; (шеговита метафора) тестикул; кукуряк' (поствербал от *тѝтрати*), *тѝтрица* 'лайка, лайкучка', *титрѐика, тетрѐика* 'вид женски накит, който

трепти' (вероятно по гл. **титретѝ* 'треперя; трептя', възникнал по сегашната основа *titre-* на тур. гл. *titremek*; според Škaljić 615, от тур. гл. *titremek* 'треперя; трептя'). Skok 3, 475, включва форма *тѝтрати се* 'хвърлям нагоре и сетне хващам с ръце нещо (ябълка, боздуган); шегувам се с някого, правя някого на глупак', *тѝтра* с посочените по-горе значения и производни от *тѝтра*: *тѝтралица* 'ябълка, която се подхвърля нагоре и сетне се хваща с ръце', *тѝтрица* 'лайка, лайкучка', *титрѐике* 'женски накит', като отбелязва, че звукоподражателният произход на *тѝтрати* е очевиден. Skok, пак там, извежда *тѝтрати се* от редуплициран звукоподражателен корен *тр-тр,* с който според него се уподобява звукът при падане на предмет, сравнява със стчеш. *tytrati* 'мърморя', словен. *trtráti, -am* 'трополя, шумя, шумно мърморя' (в срхр. *тѝтрати* и в стчеш. *tytrati* първото *p/r* било изпаднало по дисимилация). Очевидно срхр. *тѝтра* не е поствербал от *тѝтрати се* 'хвърлям нагоре и сетне хващам с ръце (ябълка, боздуган); шегувам се с някого, правя някого на глупак', както приема Skok, цит. съч., а от невключения от Skok гл. *тѝтрати* 'треперя, трептя' и ще да е имал първично знач. 'нещо, което трепери, което трепти'; *тѝтрати се* възниква по *тѝтра* и ще да е имал основно значение 'забавлявам се, като подхвърлям нагоре ябълка, боздуган, камъчета и сетне ги хващам с ръце'. Skok, цит. съч., не включва български езиков материал. – Бълг. *тѝтра,* срхр. *тѝтра* и другите посочени горе български и сърбохърватски думи биха могли да възникнат и по тур. *titrek* 'треперещ, трептящ, треперлив' (заето в бълг. *титрек,* обикн. в мн. ч. *титреци* 'вид украса на гърди', вж.) в резултат на различни словообразователни процеси, напр. бълг. *тѝтрица* може да е възникнало по същ. от м. р. мн. ч. *тѝтреци* (вариант с фиксирано върху началната сричка ударение на *титреци*, мн. ч. от *титрек*), схванато като същ. от ж. р. мн. ч.; бълг. *тѝтра* може да е получено с обратна деривация от *тѝтрица, титреци* и т. н. За значения 'игла с украшения за забождане на женска коса', 'лъскави метални пулчета', 'вид женски накит, който трепти' и под. срв. бълг. *трепердушка* нар. 'женски накит за глава от лъскави металически пластинки' (произв. от *трепѐря*, вж.), *трѐпка* диал. също (произв. от *трѐпкам* 'трептя', вж.). – Срв. *китрàйка, китрàмитра, титрек.*

титрек, обикн. в мн. ч. **титреци** 'вид украса за гърди' (Тетовско). – От тур. *titrek* 'който трепти, който трепери', произв. от гл. *titremek* ' трептя, треперя'. – Срв. *тѝтра.*

тѝтьо 'чичо' (Неново, Провадийско; Нови пазар), **титьо** също (Шумен, Гоце Делчев), **тѝтю** също (Неново, Провадийско; Шумен; Дивдядово, Шуменско; Сухидол, Певец, Алваново, Търговищко; Агатово, Севлиевско; Свищов; Къкрина, Ловешко), 'дядов брат' (Свищов), **тѝти** също (Новград, Свищовско; Славяново, Коиловци, Обнова, Плевенско; Каранци, Вишовград, Великотърновско; Калипетрово, Силистренско), 'чичо (когато е по-малък от бащата)' (Плевенско), **тьйтьи** също (Горна Липница, Великотърновско). – Произв.: *тѝтьов* 'чичов' (Дивдядово, Шуменско; Нови пазар), *тѝтюв* също (Козловец, Свищовско), *тѝтюу* също (Нови пазар), *тьитюйцъ* 'жената на чичо' (Кочово, Преславско). – Дума от детската реч, образувана с редупликация. Срв. *тѐтьо* (вж.). Срв. под *тѐтьо* рум. диал. *títe,* вариант на *téte* 'татко; пастрок; дядо; по-малък брат; батко; вуйчо; кръстник; кум; възрастен човек'. Вж. под *тѐтьо* и друг сравнителен материал.

тифѐк 'пушка' (Смолянско; Смолян; Чепеларе; Настан, Девинско; Осина, Гоцеделчевско), **тифѐкь** също (Златоградско), **тифьѐк** 'пушка кремъклийка със седефени шарки на приклада' (Средни Родопи), 'пушка' (Девесилица, Крумовградско), **тифьѐкь** също (Сърница, Велинградско), **тьифѝк** също (Златоград). – Варианти на *тюфѐк* 'пушка' (вж.), с *и* на място на *ю* (тур. *ü*) в неударено положение, както в *кикѝорт* 'сяра' (вж.), *титѝон* 'тютюн' (вж. *тютѝон*); златоградското *тьифѝк* – с *и* на мястото на *е* под ударение в говора.

тифльѝ 'утайка от кафе' (Смолян). – С метатеза и с редукция на неударено *-е-* в *-и-* от първоначално **телфьѝ* също, което е от *телвьѝ* също (вж. *тельвѐ* от тур. *telve* 'утайка от кафе в чаша; остатък от недопито питие в чаша') с метатеза *l – v > v – l* и с диалектна замяна на *в* с *ф*, както в *тельфѐ, тѐльфе* 'утайка от кафе' (вж. под *тельвѐ*) и в срхр. *тѐлфа* покрай *тѐлва, тѐлва* (от тур. *telve,* вж. Škaljić 609). – Срв. *тальвѝ, тельвѐ* (и варианти).

тифѝон шивашки професионален говор 'вид корав и мрежест памучен плат за подплата или подложка на дреха'. – От нгр. *τυφών* също, вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227, М. Филипова Байрова, Гр. заемки 163.

тифтѝк остар. 'вълна от определена порода овце за направа на здрави дрехи; плат, изтъкан от такава вълна; нишки, изнищени от вехти ленени платна' (Геров), диал. 'вълнена прежда за бродерия; марля' (К. Константинов, Михалаки Георгиев, РРОДД 506), 'вид качествена прежда за изплитане на различни фигури на чорапи' (Лесичово, Пазарджишко), 'мека вълнена прежда' (Сливенско), 'топчета от вълна за пантофи' (Стрелча, Панагюрско), '(остар.) разнищено ленено платно, което е служело за марля' (Габрово), **тефтѝк** остар. 'вълна от определена порода овце за направа на здрави дрехи; плат, изтъкан от такава вълна; нишки, изнищени от вехти ленени платна' (Геров), 'плат в тъмножълт или кафяв цвят' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'черна копринена кърпа за глава' (Тополово, Асеновградско), **тьифтѝк** 'отпадъци от вълна и парцали при обработка' (Златоград). – Произв.: *тифтѝкава* '(за овца, коза) сива' (Егрек, Крумовградско), *тифтѝков* 'жълтокафяв' (Тополово, Асеновградско), *тефтѝкава* '(за овца) светлокафява' (Етрополе), *тефтѝков* остар. 'направен от тефтик' (Геров), 'сив, пепеляв' (Н. Хайтов, РРОДД 504), 'кафяв' (Смолян), '(за овен) сив' (Хасовица, Писаница, Смолянско), *тефтѝкова* '(за овца) жълтокафява' (Яворово, Асеновградско), '(за овца, коза) сива' (Момчиловци, Левочево, Кремен, Смолянско), *тефтѝчав* '(за вълна и плат) кафяв, кестеняв' (Смолско, Пирдопско), *тефтичев* и *тефтѝчен* прил. ос-

тар. 'направен от тефтик' (Геров), *тефтѝчена* '(за овца, коза) сива' (Гела, Смолянско), *тефтѝчьена* '(за овца) тъмнокафява' (Върбово, Смолянско). – Чрез тур. *tiftik* 'тънка вълна от ангорска коза; кози пух; (остар.) разнищен тънък памучен плат, употребяван някога като превързочен материал', остар. и *teftik*, от араб. *täftīq* 'разбиване на вълна или на памук', перс. *täftīq* 'кози пух' (от арабски). – Заето и в срхр. *тѝфтик, тѝвтик* 'вид чисто памучно платно' (Škaljić 616, Skok 3, 467), рум. остар. *тіфтíс* 'тънка вълна от ангорска коза; разнищено влакно, употребявано някога като превързочен материал' и *теftíc* (DLR 11/2, 1982, 246), арум. *тіftíc* и *тіftícă* 'малко вълнено килимче' (Papahagi 1974, 1177), алб. *tiftík* 'ангорска вълна' (Boretzky, WbAlbTurz 132).

тих 'който не звучи силно, не се чува далече; който издава слаб звук, слаб шум; безшумен; спокоен; (за човек) мирен, кротък'; стб. **тиⷯъ** (Супр.), **тиⷯота** 'тишина' (Супр.), **тишина** (Зогр., Мар., Асем., Супр.), **тишти, тишѧ** и **тишати, тишѧѭ** 'успокоявам' (Супр.), **оуⷯтишати сѧ, оуⷯтишаѭ сѧ** 'успокоявам се', св. **оуⷯтишити сѧ, оуⷯтишѧ сѧ** (Супр.). – Произв.: *тиâк* 'място в река, дето водата тече съвсем спокойно' (Банско), *тѝхата* нареч. 'тихо', *тѝхен* 'тих' (Мартен, Русенско) (късно образуване, по двойки прилагателни, като *блед – блѣден, чер – чѣрен*), *тѝхин* 'тих' (Лазарци, Шумаци, Еленско), *тѝхно* нареч. 'тихо' (Гоцеделчевско), *тѝхни* мн. ч. 'тихи' (Шуменско), *тѝен* 'тих' (Веселиново, Шуменско; Дяково, Дупнишко; Банско), *тѝени* мн.ч. 'тихи' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), *тѝин* 'тих' (Нови пазар), *тѝйна* 'тиха' в съчет. *тѝйна вòда* (гр. Воден), *тѝхичък* умал., *тѝхна, тѝхвам* и *тѝхнувам* 'ставам тих; спирам, преставам' (по префигирани форми като *затѝхна*, *утѝхна*), *тѝхо* нареч., *тѝйо* нареч. 'тихо' (Красава, Брезнишко), *тѝо* нареч. диал. също, *тѝво* нареч. също (Желязна, Троянско; Ябланица, Ловешко), *тѝхом* нареч. 'безшумно, тихо', *тѝом* нареч. 'тихо' (Ябланица; Гостиня, Ловешко; Ботевградско; Врачеш, Ботевградско; Извор махала, Кулско; Красава, Брезнишко; Благоевград), 'тихо, кротко' (Смолско, Пирдопско), *тѝхома* диал. 'тихом' (Геров), *тихотà* 'застояло топло време' (Кесарево, Горнооряховско), *тѝхък* умал. диал. (Геров), *тѝок* 'тихичък' (Кокаляне, Софийско; Железница, Струмско, Градево, Благоевградско; Прилеп; Дебърско), *тѝйок* също (Лешко, Благоевградско), *тѝхко* нареч. 'тихичко' (Кърналово, Петричко), 'тихичко, съвсем леко' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тѝвко* нареч. 'тихо' (Прилеп; Папрадища, Велешко; Мраморец, Охридско), *тѝфко* нареч. 'тихичко' (Прилеп; Папрадища, Велешко), прил. в съчет. *тѝфко вѣтре* 'тих вятър' (Дебърско), *тифкà* в съчет. със същ. от ж. р. 'тиха' (Охридско, Стружко), *тѝфкьи* мн. ч. 'тихи' (Прилеп), *тѝшей* м. диал. 'място в река, дето водата тече тихо' (Геров), *тишѐ се* 'спотайвам се' (Странджа), *тишѝ* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за вода в река) движи се по-бързо' (Махалата, Плевенско), *тѝшем* 'утешавам' (Церово, Софийско), *тѝшим* 'успокоявам, усмирявам деца' (Бръложница, Софийско), *тишинà* 'липса на всякакъв звук и шум; мълчание; спокойствие', 'част от река, където водата тиши (движи се по-бързо)' (Махалата, Плевенско); *затѝхна, затѝхвам;*

затих (Бл. Димитрова, 1959), *затѝшие* (по рус. *затѝшье*, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 251), *затишиха* гл. 3 л. мн. ч. мин. св. вр. 'успокоиха' в изреч.: *Войниците затишиха крачките си* (М. Яворски, 1963); *изтихом* нареч. 'тихо' (П. П. Славейков); *потѝхом* и *пòтихом* нареч. 'тихо', *потѝом* нареч. 'тихичко' (Софийско); *притѝхна, притѝхвам; стѝхна, стѝхвам* 'преставам да звуча, да шумя; утихвам, успокоявам се, замирам'; *утѝхна, утѝхвам* 'ставам тих, умълчавам се; (за вятър, дъжд) преставам, спирам; (прен.) успокоявам се', *утѝйнувам* и *утѝхнувам* 'утихвам, смълчавам се; (за дъжд или вятър) утихвам, преставам, спирам, стихвам' (Самоков), *утѝша, утѝшвам* 'направям някого или нещо да стане тихо', *утѝша се, утѝшвам се* 'утихвам', *утѝша* (*са*) 'успокоявам (се)' (Смолско, Пирдопско), *утѝши се* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'стане тихо' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *утишâ, утишâвам* 'умирявам, успокоявам' (Геров), *утишѝ се* гл. 3 л. ед. ч. мин. св. вр. 'утихна, замлъкна, забрави се' (Софийско); *тихомълком* нареч. 'без да се вдига много шум, незабелязано'; собств. имена: *Тѝхи океáн* (вж.), *Тѝхия вѣтър*, име на вятър, който разхлажда времето, без да носи дъжд (Светлен, Поповско) (вж. Н. П. Ковачев, Трудове ВПИКМ 5, 32). – Срхр. *тѝх*, словен. *tȋh*, рус. *тѝхий, тих*, укр. *тѝхий*, белорус. *ці́хі*, струс. **тиⷯъ**, чеш. *tichý*, словаш. *tichý*, пол. *cichy*, горлуж. *ćichi*, доллуж. *śichi*, полаб. *taiche* 'тих'. – Праслав. **tixъ*, което е с друга степен на коренната гласна в праслав. **těsiti (sę), *těšą (sę)* (вж. *тешâ*). – Сродно с лит. *teisùs* 'прав; правдив', *tiesà* 'истина', *tiẽsti* 'протягам (ръка); изправям', латв. *tiešs* 'прав; непосредствен', *tiesa* 'истина', стпрус. *teisi* 'чест, достойнство', *teisingi* 'достоен'. – За славянската дума се предполага следният семантичен развой: 'прав (без извивки, равен)' > 'тих', като се сравнява с итал. *piano* 'равен' и 'тих'. – Вж. Miklosich, EtWb 356, Брандт, РФВ 25, 28, H. Pedersen, IF 5, 41, Brückner, SEJP 61, Ст. Младенов, ЕтР 634, Sławski 1, 99, Vasmer, REW 3, 109, Skok 3, 468, Schuster-Šewc, Wb. 3, 139. Ст. Младенов, AslPh 34, 400 и сл., сравнява с ирл. *toiso* 'потребност, желание'. J. Zubatý, BB 17, 326, неправилно сравнява със стинд. *tūṣṇī́m* 'тихо' (на стинд. *ū* отговарят праслав. *y*, стб. **ы**). Brückner, FW 145, с право отхвърля и мнението на Zubatý за контаминация на **tyx-* и **tik-* (лит. *tỹkas* 'тих', *tykùs* също), защото литовските думи са заети от слав. **tixъ*. Machek 643, възстановява праслав. **tichъ* (от **tīs-os*), което смята за малко ясно; допуска, че то е във връзка с лит. *tylùs* 'тих, мълчалив', *tylė́ti* 'мълча', *tìlti, tįlù* 'утихна', латв. *stilt, stilstu* 'успокоявам се', нем. *still* 'тих' (от **stil-* с метатеза било възникнало **tils-*, от което с изпадане на *l* и последвало удължаване на гласната се било получило **tīs-* и от последното – *tichъ*). – Заето в рум. *a tihní*, обикновено в 3 л. ед. ч. *tihnéşte* 'благоприятства, допада, харесва ми, ползва, задоволява' (DLR 11/2, 1982, 253), вариант на *a ticní*, обикн. в 3 л. ед. ч. *ticneşte* (Цонев, История 2, 140, DLR 11/2, 1982, 253), *a tigní*, *a timní*, *a tiní* (DLR 11/2, 1982, 253) (първичното значение е запазено в производни на румънска езикова почва: *tíhnă* 'спокойствие, тишина, покой, почивка, удобство', *tichníre* 'спокойствие, тишина, мир, затишие'). – Срв. *тешâ*.

тѝха-бàрйе 'как ти се струва, как я смяташ' (Странджа). – От нгр. съчет. *τί χαμπάρια* 'какви новини, какво ново, какво правиш' и диал. 'как ти се струва', съставено от *τί* 'какво; какви' и *χαμπάρια*, мн. ч. от *χαμπάρι* (от тур. *haber* 'новина, хабер'), вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 140.

тихчинà 'горещина' (Велико Търново). – Вариант на *тежчинà* (вж. *тѐжък*), с редукция *е* > *и* и с диал. *хч* от *жч* (*шч*), както напр. в диал. *нòхче* 'ножче' (вж.).

тѝца 'птица' (Копривщица; Царибродско). – Произв.: *тѝче* ср. 'птиче' (Шумен; Ломско; Чипровци), *тѝчи* ср. също (СИ; Пиротско), прил. 'птичи' (СИ), *тѝчица* 'птичка' (СИ), *тѝчицъ* също (Нови пазар), *тѝчка* също (СИ), 'пръчка, на която се окачва ведро на кладенец (геран)' (с. Олшанка, в Украйна). – От *птѝца* (вж.), с фонетично опростяване *пт-* > *т-*.

тѝцам 'тичам, бягам' (Ботевград; Трудовец, Разлива, Типченица, Врачанско; Враца; Вълкосел, Слащен, Теплен, Годешево, Туховища, Гоцеделчевско); србълг. **тицанїѣ** 'тичане' (Ман. хр.), **нстнцатн, нстнцаѭ** (Ман. хр.), **оуτнцанїѣ** 'избягване' (Ман. хр.). – Произв.: *притѝцам* 'изпреварвам някого по пряк път; (прен.) хващам се пред някого на хорото' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Вторично възникнало по префигирани форми като *притѝцам*, застъпници на стб., србълг. **пρнтнцатн*, **пρнтнцаѭ*, **нстнцатн**, **нстнцаѭ**, **оуτнцатн**, **оуτнцаѭ**, възникнали като итеративи към **пρнтєштн**, **пρнтєкѫ** 'притека; прибегна, прибягам', **нстєштн**, **нстєкѫ** 'изтека; избягам', **оуτєштн**, **оуτєкѫ** 'изтека; избягам'. Старобългарският непрефигиран гл. **тєштн**, **тєкѫ** има знач. 'тека' и 'бягам'. – Срв. *тѝчам*.

тич м. 'тичане, бягане, бяг' (Бериево, Севлиевско; Троян; Бели Осъм, Троянско). – Произв. *тѝчом* в съчет. *тѝчом тѝча* 'тича силно' в нар. пес. (Каменово, Кубратско; Русе; Караманово, Свищовско; Копривщица; Василево, Ловешко; Хлебарово, Чирпанско). – Поствербално образуване от *тѝчам* 'бягам' (вж.).

тѝчам 'движа се много бързо, бягам; (разг.) отивам, отправям се бързо нанякъде; (разг.) бързам да свърша някаква работа; (прен.) ходя по работа на различни места (учреждения, служби), при различни хора', **тъ́чем** 'движа се много бързо, търча, тичам; отивам, отправям се бързо нанякъде' (Банат). – Произв.: *тѝчанища* 'детска момчешка игра с гонене и тичане' (Тетевен), *тичешкàта* нареч. 'тичешком', *тичешкъ́тъ* нареч. 'тичешком' (Троян; Троянско), *тичешкѝм* диал. също (Геров), *тичешкóм* нареч. 'с тичане, с бягане', *тѝчна са* 'завтека се' (Завет, Исперихско; Марково, Новопазарско); *дотѝчам, дотѝчвам*; *затѝчам, затѝчвам* 'започвам да тичам', диал. 'залягам, грижа се за някого' (Геров), 'преварвам някого; заварвам' (Софийско), 'заварвам, намирам' (Доброславци, Софийско), *затѝчам се, затѝчвам се* 'спущам се тичешком; започвам да тичам'; *изтѝчам, изтѝчвам* 'отивам с тичане; изминавам

известно разстояние с тичане'; *натѝчам се, натѝчвам се; надтѝчам, надтѝчвам* 'изпреварвам някого с тичане', *надтѝчам се, надтѝчвам се; потѝчам, потѝчвам; подтѝчам, подтѝчвам* 'тичам по малко или от време на време, като ходя'; *претѝчам, претѝчвам* 'преминавам с тичане', *претѝчам* 'изпреварвам някого, надбягвам го; изтичвам по най-пряк път, за да посрещна някого, който бяга, и да го хвана' (Софийско), 'пресрещам' (Доброславци, Софийско), *притѝчам* 'изпреварвам' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *притѝчѐм* 'изпреварвам някого по пряк път' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *претѝчвам* 'надприпквам, надбягвам' (Софийско), *претъ́чна се, претъ́чем се* 'спускам се тичешком, затичвам се' (Банат); *притѝчам, притѝчвам* 'отивам бързо, тичешком', *притѝчам се, притѝчвам се* 'идвам тичешком; отзовавам се на някаква нужда'; *протѝчам, протѝчвам* 'изминавам известно разстояние тичешком'; *разтѝчам се, разтѝчвам се* 'почвам силно да тичам; тичам, ходя на различни места, за да свърша някаква работа'; *утѝчам* 'избягвам' (Доброславци, Софийско), 'побягвам' (Софийско), 'избягвам; (прен.) напивам се' (Самоков), *утѝчник* 'момък, който тича пред сватбата да съобщи у момата, че иде младоженецът да я вземе за венчило' (Геров), 'лице, което изпреварва сватбата и съобщава за пристигането ѝ в дома на момъка' (Ивановци, Кюстендилско), *утечнѝк* 'конник, който известява за пристигането на сватбари' (Софийско), *утѝчняк* диал. 'момък, който тича пред сватбата да съобщи у момата, че иде младоженецът да я вземе за венчило' (Геров), 'младеж на кон, който известява на моминото семейство, че сватовете с младоженеца идат' (Кюстендилско). – Вариант на *тѝцам* 'тичам, бягам' (вж.). По-късно образуване. Вторично възникнало по префигирани форми от **тєштн**, **тєкѫ** 'тека; бягам, тичам', като *затѝчам се,* несв. в. към *затекà се* (стб., србълг. **ꙁатнцатн сѧ*, **ꙁатнцаѭ сѧ*, итератив към **ꙁатєштн сѧ*, **ꙁатєкѫ сѧ*), *притѝчам се,* св. в. към *притекà се* (стб., србълг. **пρнтнцатн сѧ**, **пρнтнцаѭ сѧ**, итератив към **пρнтєштн сѧ**, **пρнтєкѫ сѧ**). – Срв. *тѝцам*.

тичено в съчет. *тичено халище* 'родопско одеяло с дълги влакна' (Смолян). – Вероятно от по-ранно **тифтичено,* вариант на *тефтѝчено*, ср. р. от *тефтѝчен* 'направен от тефтик', произв. от *тефтѝк*, вариант на *тифтѝк* 'вълна от определена порода овце за направа на здрави дрехи; плат, изтъкан от такава вълна' (и с други значения) (вж.); с изпадане на *-ф-* (така се получава форма **титѝчено*) и с дисимилаторно изпадане на второто *-ти-*. Би могло да е от *кичено,* вариант без отбелязано ударение на *кѝчено* в съчет. *кѝчено хàлище* (вж. под *кѝча*[1]) с диал. *т* на мястото на *к* пред предна гласна *и*, както в *тѝшав* вместо *кѝшав*.

тѝчи 'вид грозде' (Шумен). – Вероятно субстантивирано диал. прил. от ср. р. *тѝчи* 'птиче' (вж. под *тѝца*), употребявано в съчет. *тѝчи грòзди* = съчет. *птѝче грòзде* 'раст. дива лоза, Vitis vinifera, subsp. silvestris'. За *птѝче грòзде* вж. БотР 313, под Vitis vinifera, subsp. silvestris.

тичич м. 'врабец' в пословица: *Карали се тичичи за чуждо просо* (Геров), **тѝчичи** мн. ч. 'врабчета' в пословица: *Карàли се тѝчичи за чуждо просо* (Пирот). – Най-вероятно от срхр. диал. **тићић* = срхр. диал. *птићић* м., умал. от *пти̏ца* 'птица'. Формата *птићић* вж. напр. у Skok 3, 64. Не е изключено обаче в СбНУ 1, 2, 142, погрешно да е набрано *тѝчичи* вм. *тѝчици*, мн. ч. от *тѝчица* (вж. под *тѝца*), а *тичич* да е изкуствено създадена от Геров форма.

тѝшав (тѝшъф) прил. 'дъждовен, кишав' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От *кѝшав* 'дъждовен' (вж.), с диал. *т* на мястото на *к* пред предна гласна *и*, както напр. в *тестѝр*[2] (вж.).

тѝшка 'врабче' (Копиловци, Монтанско; Дебърско, Кичевско). – Вариант на диал. *тѝчка* 'птичка' (вж. под *тѝца*), с фонетично опростяване *-чк-* > *-шк-*.

тишлàйфер 'покривка в триъгълна форма' (Дунавец, Тутраканско), 'вид продълговата покривка за маса или бюфет' (Габрово). – Произв.: *тишлàйферче* умал. разг. (Ем. Станев, РРОДД 506). – Вероятно чрез рум. *tişláifer*, *tişláifăr* 'везана покривка за маса' от нем. австр. *Tischläufer*. За румънската дума вж. DLR 11/2, 1982, 300.

тишлѐ ср. 'малко врабче' (Митровци, Монтанско). – От **тичлѐ*, образувано от *тѝца* 'птица' (вж.) с умал. наст. *-ле*, както напр. в *мишлѐ* (вж. *миш*[1]), *пръчлѐ* (вж. *пръч*); с фонетично опростяване *-чл-* > *-шл-*.

тѝшлер 'дърводелец' (Копривец, Беленско; Трънчовица, Никополско; Ломско; Ново село, Видинско; Милчина лъка, Кулско; Дондуково, Монтанско; Радомир), 'дърводелец, който изработва врати и прозорци' (Видин; Каменo поле, Врачанско), 'мебелист' (Лиляче, Врачанско), **тѝшлър** 'дърводелец' (Ново село, Видинско), **тъ̀шлер** 'дърводелец, който изработва мебели' (Банат), **тѝшляре** мн. ч. 'дърводелци' (Лом). – Произв.: *тишлерѝа* 'дървени рамки за прозорци и врати' (Милчина лъка, Кулско), *тишлърѝя* 'дървена част на ограда, дограма' (Ново село, Видинско) (срв. рум. *tişlăríe* 'занаят на дърводелец; дърводелска работилница'), *тѝшлерски* 'дърводелски' (Ново село, Троянско), *тѝшлерство* 'дърводелство' (Трънчовица, Никополско). – Чрез срхр. *тишлер* 'дърводелец', рум. *tíşlăr* също, от нем. *Tischler* 'дърводелец' (произв. от *Tisch* 'маса'), вж. К. Костов, Сб. Романски 1960, 402. Според К. Костов, пак там, бълг. *тишлерия* е чрез срхр. *тишлерај* 'дърводелска работилница' от нем. *Tischlerei*: „На българска почва сърбохърв. *тишлерај*... е заменило своето окончание *-aj* (което е немска наставка *-ei*) с наставката *-ия* и е добило друго значение."

тѝя показ. мест., вж. *той, тòя*.

тка (ткъ) диал. 'тъка', 2 л. ед. ч. **тъчѐш** (Геров), **ткам** 'тъка' (Лозен, Софийско), **ткàя** също (Копривщица; Българи, Царевско; Странджа; Чепино; Бяла река, Драгойново, Първомайско; Златоград; Манастир, Гюмюрджинско; Светлен, Поповско – преселници от Беломорска Тракия; Долна и Горна

Василица, Ихтиманско; гр. Рила; Падеж, Благоевградско; Владиславци, Сливнишко), **ткàем** също (Витановци, Пернишко; Кюстендилско; Самоковско; Босилиградско), **ткàйем** също (Царибродско; Бръложница, Софийско; Трънско), **ткае** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'тъче' (Златоград), **ткàиш** гл. 2 л. ед. ч. сег. вр. 'тъчеш' (Смолян), **ткàйъ** и **ткам, ткàйъм** 'тъка' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *ткàйво* диал. 'нещо тъкано, тъкан' (Геров), *ткайво* 'тъкан' (Първомай), *ткайчѐ* ср. 'совалка за тъкане на стан' (Смолян; Ардинско), *ткайчье* ср. 'желязна ос, на която е поставен масур с прежда' (Старцево, Маданско), *ткайчȍ* ж. 'желязна ос в совалката, на която е поставен масурът с преждата' (Търън, Смолянско), *ткайчо* ср. също (Влахово, Смолянско), *ткалѐц* 'тъкач' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *ткàля* 'тъкачка' (Ошане, Белоградчишко; Трънско), *ткаля̀* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Шишковци, Кюстендилско), *ткаля* диал. също (Геров), *ткальȕ* ж. също (Долно Левски, Панагюрско) *ткалье* ж. мн. ч. 'тъкачки' (Пирот), *ткалѝца* също (Ботевградско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Кюстендилско), *ткальѝца* също (Гърло, Брезнишко; Бръложница, Софийско), *ткан* и *ткàен* прич. 'изтъкан' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тканѐ* ср. диал. 'тъкане; начин на тъчене; материя, която се тъче (тъкан)', 'тъкане' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'платно, което се тъче' (Литаково, Ботевградско; Долно Левски, Панагюрско), *тканьѐ* ср. 'тъкане' (Милчина лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко), *тканѝца* диал. 'вълнена женска пола; пъстра вълнена лента, към 2 пръста широка и 4–5 метра дълга, за опасване над женски пояс; небесна дъга', 'тъкàн шарен вълнен пояс, широк 2–3 пръста' (Геров), 'пъстър тесен тъкан пояс; небесна дъга' (Кюстендилско краище), 'пояс' (Суходол, Софийско), 'дълъг ширит за препасване на сая' (район Каменица, Кюстендилско), 'дълъг тесен колан, изтъкан от шарена вълнена прежда, с който се увиват няколко пъти около кръста баби и бременни жени' (Комщица, Годечко), 'женски колан, извънредно плътен, многоцветен и двулицев' (Чупрене, Белоградчишко), 'тъкано памучно или вълнено коланче с много цветове, носено от възрастни жени' (Брезнишко), 'тесен домашно тъкан женски колан' (Радуй, Пернишко), 'колан, изтъкан саморъчно' (Софийско), 'тесен колан за сая' (Трекляно, Кюстендилско), 'колан, изтъкан от шарени конци и носен върху пояса' (Главановци, Трънско), 'тъкан колан, носен върху литак' (Брезнишко), 'колан за литак' (Филиповци, Трънско), 'тесен колан' (Мошино, Пернишко), 'тъкано коланче' (Долно Ново село, Софийско), 'колан' (Радово, Видрар, Трънско; Гърло, Брезнишко), 'престилка от гъста и набита тъкан' (Правец), 'кърпа за бърсане, пешкир' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тканѝцъ* 'колан' (Разбоище, Царибродско), *ткънѝца* 'женски колан, тъкан от вълна или лен, широк около два пръста' (Брезник), *ткàница* диал. 'тъкан шарен вълнен пояс, широк два-три пръста' (Геров), 'тъкан женски пояс' (Прекръсте, Годечко), 'женски тъкан везан пояс' (Бургаско), 'женски вълнен шарен колан, дълъг 4–5 м.' (Върба, Видинско), 'женски пояс' (Глоговица, Трънско), 'колан, който се опасва върху пояса и се носи от мъже и жени' (Видинско, Кулско, Белоград-

чишко, Берковско, Ломско, Оряховско, Врачанско), 'тясно до 2–3 см коланче, което се опасва върху пояса' (СЗ), *кàница* 'колан, който се опасва върху пояса и се носи от мъже и жени' (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Ломско, Оряховско, Врачанско), *тканица* 'шарен колан' (Голямо Малово, Софийско), 'одеяло' (Арчар, Видинско), *тканѝче* 'парче купен или домашно тъкан плат, което се пришива отгоре върху ръкав на сукман' (Говедарци, Самоковско), *тканичѐ* 'тъкано памучно или вълнено коланче в много цветове' (Брезнишко), *тканички* мн. ч. 'украшения с вълнени конци по чорапи под коляното' (район Каменица, Кюстендилско), *ткарѝа* 'тъкачка' (Кюстендилско), *ткарѝца* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *ткач* 'тъкач' (Царибродско), *ткачà* ж. 'совалка за домашен стан' (Смолянско; Рудозем, Маданско; Проглед, Чепеларе, Асеновградско; Петково, Ардинско; Беден, Настан, Девинско; Кочан, Гоцеделчевско; Старцево, Маданско), 'желязна ос в совалка, на която е поставен масур с прежда' (Дряново, Асеновградско), 'тъкачка' (Любча, Девинско), *ткачѝца* също (Банско), *качѐ* ср. 'совалка за домашен стан' (Давидково, Ардинско; Аврен, Крумовградско) (от **ткачѐ*), *ткачѝца* 'тъкачка' (Скребатно, Гоцеделчевско), *ткачѝ* ж. 'совалка за домашен стан' (Смолянско; Рудозем, Маданско; Проглед, Чепеларе, Асеновградско; Петково, Ардинско; Беден, Настан, Девинско; Кочан, Гоцеделчевско; Старцево, Маданско), 'желязна ос в совалката, на която е поставен масур с прежда' (Могилица, Смолянско; Богутево, Асеновградско; Широка лъка, Девинско), *ткачьѝ* ж. 'совалка' (Рудозем, Маданско), 'совалка с ос, на която е поставен масур с прежда' (Витина, Маданско), 'желязна ос в совалката, на която е поставен масур с прежда' (Кремене, Елховец, Бориново, Смолянско), *ткъя̀рка* 'тъкачка' (Стоилово, Бургаско), *ткаарлия* в съчет. *ткаарлия жена* 'жена, майстор на тъкането' (Тетовско), *ткà̀ячка* диал. 'совалка' (Геров), *ткà̀ечка* 'совалка при тъкане на домашен стан' (Галичник), *ткà̀ечки* мн. ч. 'част от тъкачен стан' (Дебърско), *ткаячка* 'тъкачка' (Кърналово, Петричко); *доткà* диал. 'дотъка', 2 л. ед. ч. *дотъчѐш* (Геров), *доткà̀я, доткà̀вам* диал. 'дотъкавам' (Геров); *заткà̀я, заткà̀вам* диал. 'затъкавам' (Геров); *наткà̀я, наткà̀вам* диал. 'натъкавам' (Геров); *откая* 'изтъка' (Велес); *сȕчи-ткай* 'вид птичка' (Прилеп), *сучи-ткай* също (Българи, Царевско). – Вариант на *тъкà* (вж.); стб. **тъкатн, тъкѫ** със закономерно изпадане на **ъ** в слаба позиция. За *ткà̀я, ткà̀ем, ткà̀йъ, ткам* вж. под *тъкà*.

тлак 'утайка след пороен дъжд' (Кюстендилско), 'утайка от тиня след порой' (Церово, Софийско), 'тинеста утайка' (Церовене, Софийско; Горна Раковица, Елинпелинско), 'пороен или речен нанос' (Бобошево; Витановци, Пернишко), 'довлечени от вода пръст, тиня, пясък' (Кремен, Бачево, Горно Драглище, Годлево, Добърско, Белица, Разложко; Якоруда; Цветино, Костандово, Ракитово, Дорково, Велинградско; Варвара, Пазарджишко; Банско), 'тиня; нанос; утайка' (Своге), 'нанос' (Банско), 'утайка' (Доброславци, Софийско), 'утайка от кафе' (Осеново, Разложко), **тлака** название на почва (Оходен,

Врачанско; Орешене, Луковитско; Трън), **тлà̀ки** мн. ч. 'нанос, донесен от порой' (Батак, Пещерско; Ракитово, Велинградско), *тлаки* название на почва (Свиленград), **тлъка** название на почва (Костел, Еленско; Войводово, Оряховско). – Произв.: *тлаклива* определение на почва (Алеко-Константиново, Пазарджишко; Полянци, Стамболово, Ихтиманско; Стоб, Блатино, Дупнишко; Златица), *тлакливица* 'вид почва' (Мала Фуча, Дупнишко), *тлà̀ча* диал. 'повалям; мачкам; затлачвам (довличам пясък, тиня, нанос)', 'тъпча, газя, мачкам' (Панчев), *тлà̀че* 'вкарвам, довличам нанос' (Банско), *тлачница* 'вид почва' (Орляне, Ловешко); *затлà̀ча, затлà̀чвам* нар. и *затлà̀чам, затлà̀чувам* 'засипвам, задръствам с тиня, пясък, утайка, нанос', *затлà̀ча, затлà̀чвам* 'спирам водата или ѝ давам друга посока' (Лещен, Гоцеделчевско), *затлà̀чувàм* 'затлачвам' (Банско), *зътлà̀човъм* 'задръствам, замърсявам' (Троян), *затлà̀чено* ср. 'покрито с тлак място; утайка от тиня след порой' (Церово, Софийско) (субстантивирано мин. страд. прич. ср. р.); *натлà̀ча, натлà̀чвам* 'настилам, задръствам нещо с кал, тиня, нанос', *натлà̀ча, натлà̀чам* диал. 'поръчвам, нареждам някому (да стори нещо), натоварвам някого (да стори нещо)' (Геров), *натлà̀чвам* '(за река) натрупвам, нанасям пясък, тиня, шума при наводнение' (Странджа), *натлачена* определение на почва (Огняново, Гоцеделчевско), *нà̀тлак* 'нанос' (и с други значения) (вж.), *натлак* 'речен нанос' (Тетевен), 'вид почва' (Столетово, Карловско; Чернозем, Пловдивско; Пещера; Хърсово, Мелнишко; Хаджидимово, Годецелчевско; Шишманово, Самоковско; Царски извор, Горнооряховско), *нà̀тлък* 'довлечени от водата пръст, тиня, пясък' (и с други значения) (вж.), *натлък* 'вид почва' (Кръстевич, Пловдивско), *нà̀тлака* диал. 'утайка от потекла вода' (Геров), *нà̀тлач* 'нанос, утайка от порой' (Тетевен) (вж.), *нà̀тлача* 'подмол или място, където се натлачват (натрупват) риби в речен вир' (Странджа), *нà̀тлачлива* в съчет. *нà̀тлачлива пръст* название на почва (Звездец, Малкотърновско), *натлà̀чище* 'нанос от силен порой' (Гълъбово, Руен, Брестник, Пловдивско), *натлачище* 'вид почва' (Алино, Самоковско); *потлà̀ча, потлà̀чвам* 'потъпквам, погазвам, стъпквам нива, ливада с кола, с овце или с друг добитък' (в говора на мияците – Дебърско), 'потъпквам достойнство, унизявам' (Панагюрище); МИ: *Тлако* край Блатино, Дупнишко, *Натлако* в землището на Дрен, Радомирско, и на Доспей, Самоковско. – Срхр. *тлâк* 'налягане; натиск; трици; бъркано от трици (храна за свине)', словен. *tlâk* 'здраво утъпкана земя', рус. диал. *то́лок* 'трамбовка (къса дебела греда за набиване на земята, за да стане твърда); общо селско пасище, мера̀', укр. *то́лок* 'трамбовка', белорус. *то́лак*, чеш. *tlak* 'натиск; налягане; напор; принуда', словаш. *tlak* също, пол. *tłok* 'блъсканица, тъпканица, струпване на много хора на едно място; тепавично чукало; бутало', доллуж. *tłok* 'твърда глинеста почва, смесена с чакъл'. – Праслав. **talkъ*, поствербално образуване от **telkti, *tьlką* (вж. под *тлъкà* 'чукам, удрям, за да сдробя'), с друга степен на коренната гласна. Срв. праслав. **bradъ*, поствербал от **bresti*, **bajъ*, поствербал от **biti*, вж. Sławski, SPs 1, 59, 383, под **brodъ*, 299–300, под **bojъ*. – Вж. Torbiörnsson 1, 101, Trautmann 321, Brückner, SEJP

371–372, Vasmer, REW 3, 116, R. Bernard, Изсл. Романски 367–368, Skok 3, 518, под *túći*, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1509, Snoj 670. – Срв. *тлакà, тлъкà, тлъчà*.

тлакà 'седянка, на която роднини, съседи и приятели работят безплатно на домакините; безплатна трудова помощ на роднини, съседи и съселяни', остар. 'работа на много хора на господарска нива' (Геров), **тлкà** 'тлака' (Доброславци, Софийско). – Произв.: *тлакачар* диал. 'момък на тлака', *тлакачарка* ж. (Геров), *тлакýвам* 'ходя на тлака; работя на тлака' (Геров), *тлàчим* 'работя някому на тлака; събирам жени на тлака' (Софийско), *тлачи* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'събира на тлака' (Самоков), *тлачù* гл. 2 л. ед. ч. запов. накл. 'събери на тлака' в нар. пес.: *...я тлачù, бýле, тлъкà ергèни...* (Караманово, Свищовско), *тлачѝла* в съчет. *тлакà тлачѝла* 'събрала на тлака' (Великотърновско; Караманово, Свищовско; Мършовица, Никополско; Локорско, Редина, Софийско; Шишенци, Кулско), *тлачнѝк* 'мъж, който участва в тлака' (Смолско, Пирдопско), *тлачнѝца* 'жена, която участва в тлака' (Смолско, Пирдопско); *затлакýвам* нар. 'започвам да работя на тлака' (Геров). – Срхр. *тлáка* 'робски труд, робия; ангария, безплатна принудителна работа; помощ на съсед в полската работа', словен. *tláka* 'безплатна работа, ангария', рус. нар., остар., диал. *толокá* 'задружна полска работа в помощ на съселянин за един ден; гумно, харман; общо селско пасище, мерà; накълцана елхова шума', *толóка* 'задружна полска работа в полза на съселянин за един ден; общо селско пасище, мерà; повреждане на посеви от добитък', *тóлока* 'шум, врява, глъч', укр. *толóка* 'задружна полска работа в помощ на съселянин; общо селско пасище, мерà', белорус. *талакá* 'безплатна селска работа в помощ на съседи, с угощение; поканените на такава работа', пол. *tłoka* 'еднодневна полска работа в помощ на съсед; група хора на жътва с музика; (остар.) ангария, безплатна работа при помешчик'. – Праслав. **talkā*, девербатив от **telkti, *tьlkǫ* (вж. под *тлъкà* 'чукам, удрям нещо, за да го сдробя'). – Сродно с лит. *talkà* 'задружна работа в полза на някого; трудова взаимопомощ', латв. *tàlka* също, кимр. *talch* 'стрито зърно', с друга степен на коренната гласна лит. *telkti, telkiù, telkiaĩ* 'набирам работници, участници в задружна работа в полза на някого; съсредоточавам, концентрирам; сплотявам'. – Вж. Miklosich, EtWb 349, под *telk-*, Torbiörnsson 1, 101, Meillet, Études étym. 1902–1905, 256, Trautmann Apr. Sprachd. 445, Эндзелин СБЭт 198, К. Буга, РФВ 75, 150, Trautmann 322, Brückner, SEJP 571–572, под *tłok*, Ст. Младенов, ЕтР 634, Skok 3, 518, под *túći*, Snoj 670. – Срв. *клакà, тлъкà, тлак.*

тлаканà 'плевня' (Протопопинци, Царибродско; Бяга, Пазарджишко), 'двуетажно помещение – долу за добитък, горе за сено' (Карбинци, Видинско), 'закрит склад за фураж' (Бучин проход, Софийско), **тлакънà** 'плевня' (Искрец, Софийско), **тлъканà** също (Якимово, Ломско; Дондуково, Монтанско), 'плевник' (Кула; Траничак, Белоградчишко), **тлъкъна** 'плевня' (Осетеново, Казанлъшко), **тлъкънъ** 'постройка за плява и сено за добитък' (Кулско; Калофер), **тлàкана** 'сеновал' (Ломско), **тлакàна** 'плевня' (Цар-Петрово, Кулско), **тлаканѐ** 'плевня' (Плевенско; Етъра, Габровско; Казанлък; Крън, Казанлъшко), 'постройка, която долу е обор, а над него се складира фураж' (Добромирка, Севлиевско), 'постройка над дом, в която се държи храна за добитъка' (Александрово, Пазарджишко), 'постройка за добитък на два етажа, горният от които е за беленицата, сламата и др.' (Бериево, Градище, Севлиевско), **тлакане** 'навес за слама' (Търничене, Казанлъшко), 'открит дървен балкон' (Чудомир, Разградско), **тлъканѐ** 'плевня' (Крън, Казанлъшко; Гостилица, Дряновско; Градище, Бериево, Севлиевско), **тлъкънѐ** 'плевня' (Гостилица, Дряновско; Ряховците, Севлиевско; Търничане, Казанлъшко), **тлъйнà** 'сеновал' (Брусен, Тетевенско). – Произв.: *тлъкàник* 'плевня' (Станчевци, Монтанско) (с бълг. наст. *-ик*). – От *отлаканà* 'плевня' (вж.), *отлаканѐ* също (засвидетелствано напр. в Севлиевско) и от техни варианти, някои с начално *у-*, с изпадане на начални *о-*, *у-*, схванати като предлози. Срв. Т. Ат. Тодоров, Етим. етюди 213. – Срв. *тлуканà*.

тлап, вж. *тлапам*.

тлàпам диал. 'сънувам тежки сънища и говоря на сън (бълнувам)' (Геров), 'говоря на сън, бълнувам' (Прилеп, Велес), **тлàпа са** 'говоря или върша неща, които не ми приличат и чрез които ставам за подигравка' (Макоцево, Софийско), **тлàпим** 'бърборя, плещя празни думи' (Брезнишко), **тлапѝм** 'бълнувам' (Доброславци, Софийско), **тлàпи** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'бълнува' (Копривщенски дамаскин), **тлàпи ми се** 'привижда ми се постоянно някой наскоро умрял' (Софийско), **тлапýвам** диал. 'сънувам тежки сънища и говоря на сън (бълнувам)' (Геров), 'говоря на сън, бълнувам' (Разлог; Бабяк, Обидим, Добърско, Осеново, Кремен, Белица, Годлево, Разложко; Банско), **тлъпýвам** 'говоря на сън, бълнувам' (Горно Драглище, Разложко), **тлапýем** 'бълнувам, говоря несвързани неща', св. **тлапѝм** (Кюстендилско), **тлапòвам** 'говоря на сън, бълнувам' (Равногор, Батак, Пещерско; Дорково, Велинградско), **тлъпòвам** също (Сърница, Велинградско). – Произв.: *тлап* 'ум, памет, съзнание' в съчет. *в тлап* 'в ума, в паметта, в съзнанието', напр. в изреч. *Не ми е в тлап да съм видувàл* (Банско) (поствербално образуване); *тлàпило* ср. 'човек, който се натрапва' (Макоцево, Софийско), *тлапня* диал. 'слух, мълва' (Дювернуа 2346), 'лоша приказка, лоша дума' (Геров), *тлапунисва* 'бълнува' (Жупа, Дебърско); *втлапя, втлапя́вам* 'повтарям често някому нещо, за да го запомни' (Геров), в съчет. *втлапя́ (втлапя́вам) очѝ* 'вторача (вторачвам) очи, вторача се (вторачвам се)' (Геров), *втлапù се, втлапя́ва се* 'влиза, закрепва се в ума, в паметта, запомня се', обикн. в съчет. *втлапù се (втлапя́ва се) в умà, в паметтà* със същото значение (Геров), *втълпя, втълпя́вам* 'внушавам, натрапвам в съзнанието (на някого); правя да се възприеме, да се запомни' (БТР, РСБКЕ); *затлапя, затлапя́вам* диал. 'запомням' (Геров); *натлàпя, натлàпвам* и *натлàпям* диал. 'натрапвам' (Геров), *натлàпя се, натлàпвам се* и *натлàпям се* диал. 'натрапвам се' Геров), *натлàпило му се* или *натлàпило му се на умà* 'внушил си е'

(Геров), *натлàпа са*, *натлапȕвам са* 'навиквам да ходя често в кръчми, неканен на гости или (за животно) да правя пакости' (Смолско, Пирдопско), *нàтлапа са* 'свикна да върша нещо, с което дотягам на другите или ставам за подигравка' (Макоцево, Софийско), *натлàпвам се* 'натрапвам се, започвам да ходя на едно и също място често; явявам се някому насън и го измъчвам' (Доброславци, Софийско), *натлàпя ми се* диал. 'струва ми се' (Дювернуа), *нàтлап* м. диал. 'натраплив човек; натраплива мисъл', 'човек, който се е натрапил' (Макоцево, Софийско), диал. 'внушено, вкарано в ума' (Геров), 'човек, който е придобил някакъв лош навик: да ходи на гости неканен, да посещава кръчми и под.; животно, което се е настървило на пакост' (Смолско, Пирдопско), *натлàпа* диал. 'внушено, вкарано в ума' (Геров), 'натрапник, натурник' (Геров), *натлапàн* диал. 'натраплив човек; натраплива мисъл', *Натлапàн* последният ден от вълчите празници (14 ноември) (Геров), *натлапȉло* 'недобър навик; нахалник' (Смолско, Пирдопско), *натлапòняк* 'човек, който досажда с честото си посещение, натрапник' (Доброславци, Софийско); *потлàпа, потлàпувам* 'почвам да употребявам, да използвам; настойчиво преследвам с искане или молба' (Смолско, Пирдопско), *потлàпувам* 'предоставям нещо някому' (Софийско). – Срхр. *тлáпити, тлáпīм* 'бълнувам; сънувам; бленувам, мечтая; бърборя, бъбря' (и производни *тлáпа* и *тлáпња* 'сън, химера; привидение; бълнуване'), словен. *tlápiti, tlápim* 'бърборя, дърдоря, плещя празни приказки'. – Вероятно звукоподраж. Срв. чеш. *tlampati, tlampám* 'бъбря, плямпам', *tlapati, tlapám* 'тъпча, газя, шляпам (при ходене)' (вероятно звукоподражателни). Всички значения на заглавните и производните думи може да се възникнали от знач. 'бъбря, бърборя; дърдоря, бръщолевя, плещя празни приказки'. Най-близко до това значение са значенията 'сънувам тежки сънища и говоря на сън (бълнувам)', 'говоря на сън, бълнувам', 'говоря или върша неща, които не ми приличат и с които ставам за подигравка'. Знач. 'ум, памет, съзнание' (на поствербала *тлап*) може да е възникнало от знач. 'дума' (незасвидетелствано, но възможно за поствербал от глагол със знач. 'бъбря, бърборя', срв. рус. *болтóк* 'излишна, не на място казана дума', произв. от *болт,* поствербал от *болтáть* 'бъбря, бърборя'). За връзка между знач. 'дума' и знач. 'ум, памет (способност за задържане и възпроизвеждане на впечатления; ум, разум; спомен), съзнание (мисъл, чувство, способност да се мисли и разсъждава)' срв. стгр. *λόγος* със значения 'дума', 'мисъл', 'ум, разум', 'съзнание', 'способ на виждане и разглеждане на нещата, на разсъждаване на нещата'. Произв. *втлапя̀вам* 'повтарям често някому нещо, за да го запомни' буквално ще рече 'вкарвам в ума, в паметта, в съзнанието на някого'; *затлапя̀, затлапя̀вам* възникват по модела на *запаметя̀, запаметя̀вам;* знач. 'внушавам, натрапвам в съзнанието (на някого)' е синонимно на знач. 'повтарям често някому нещо, за да го запомни'; знач. 'натрапвам' може да е възникнало с елипса от знач.'натрапвам в съзнанието (на някого)'; значенията 'навиквам да ходя често в кръчма, неканен на гости или (за животно) да правя пакости' (на *натлàпувам са*), 'свикна да върша нещо, с което дотягам на други или ставам

за подигравка' (на *нàтлапа*), 'явявам се някому насън и го измъчвам' (на *натлàпвам се*), 'привижда ми се постоянно някой наскоро умрял' (на *тлàпи ми се*) са синонимни на знач. 'натрапвам се'; знач. 'вторачвам очи, вторачвам поглед, вторачвам се' (на *вталпя̀вам*) може да се е развило от знач. 'съсредоточавам вниманието на някого върху нещо, за да го запомни', синонимно на знач. 'повтарям някому нещо, за да го запомни' ('вторачвам очи, вторачвам поглед, вторачвам се' ще рече 'съсредоточавам поглед върху нещо'); знач. 'почвам да употребявам, да използвам къща' е синонимно на знач. 'започвам да ходя в къща и я обиквам все повече и повече' и може да е възникнало от знач. 'навиквам да ходя често неканен на гости' и под.; знач. 'настойчиво преследвам с искане или молба' е синонимно на знач. 'свикна да върша нещо, с което дотягам на другите или ставам за подигравка'; знач. 'предоставям нещо някому' (на *потлàпувам*) може да е възникнало с елипса от по-ранно (незасвидетелствано) знач. 'разговарям, поразговарям, раздумвам се с някого за нещо и му го предоставям' (срв. предпоставеното по-горе знач. 'дума' на *тлап,* знач. 'бърборя, плещя празни думи' на бълг. *тлàпим,* както и знач. 'бъбря, бърборя' на сърбохърватското и словенското съответствие на бълг. *тлàпам, тлàпим*, вж. по-горе); знач. 'успокоявам, укротявам, обуздавам' (на стб. **въстлапнти**) може да е възникнало от по-ранно знач. 'придумвам, уговарям, скланям някого да се успокои, да се укроти, да се обуздае' (срв. предпоставеното по-горе знач. 'дума' на *тлап*). Формите *втълпя̀, втълпя̀вам са* с редукция *а* > *ъ* и с метатеза *лъ* >*ъл* [вторично възникналата съгласкова група *лъ* може да се е преоформила в *ъл* под влияние на думи, като *замълчà, замълчàвам* (срещу *млъкна*), *погълчà, погълчàвам* (срещу *глъч*), в които има първична съгласкова група *ъл/лъ*]. Срв. *клàпам* диал. 'говоря много и неясно, бърборя', разг. 'говоря много и безсмислено', *клàпум* 'бълнувам' (от Кукуш), *клапнȕвум* 'втълпявам си нещо' (от Кукуш), които в БЕР 2, 420, са дадени като сродни със срхр. *клàпати* 'тропам; тракам', словен. *klapati* 'увисвам', рус. диал. *клапать* 'бърборя, дрънкам глупости', словаш. *klapať* 'тропам; чукам', пол. *kłapać, kłapię*, стпол. *kłapać, kłapat* 'чукам, тракам, удрям' и които наистина могат да бъдат звукоподражателни думи, успоредни на *тлàпам* и вариантите му, но които, особено кукушките *клàпум* 'бълнувам' и *клапнȕвум* 'втълпявам си нещо', биха могли да бъдат и с промяна *тл* > *кл* (както напр. в диал. *клъст* от *тлъст, клея̀* от *тлея̀*) от *тлàпам* и от варианти на *тлàпам*. Съответствията на *тлàпам* и *тлапня̀* в сърбохърватски – *тлáпити* (с произв. *тлапа*), *тлáпња* – имат също варианти с *к-*: *клáпити, клáпīм* 'дърдоря, бърборя, дрънкам; сънувам; бълнувам' (с произв. *клáпа* 'сън, фантазия, химера; суета'), *клáпња* 'сън, фантазия, химера; суета', които според Skok 3, 477, са от горните форми с *тл-* с промяна *тл* > *кл.* K. Štrekelj, AslPh 26, 414, свързва срхр. *тлáпња* със звукоподражателните *клàпати* (към което отпраща; погрешно отбелязано вм. *клàпити* 'ходя'), *клѐмпаст, клѐмпав* 'клепоух' и с други думи (със звукоподражателен корен *клап-, клеп-, клемп-, клоп-, кломп-*). – Miklosich, EtWb 357, отделя срхр. *тлапити* 'бълнувам' (под **tlap-*) от стб. **въстлапнти** 'успокоя-

вам, укротявам, обуздавам' (под **tlapi-*), без да дава каквото и да било етимологично обяснение. Miklosich, EtWb 349, под **telpa-*, сравнява стб. **тлъпа** 'тълпа', рус. *толпá* 'тълпа' с бълг. *втлъпявам* 'внушавам, напомням' (което несъмнено представя *втълпявам*) и с лит. *tìlpti, telpù* 'заемам място'. Ст. Младенов, ЕтР 341, включва *нàтлап, натлàпа, натлàпвам, натлàпям, натлàпя, натлàпване, натлàпяне* (без значения) и *натлапàн* 'последният от вълчите празници (14 ноември стар стил)', без никакво етимологично обяснение, както отбелязва и Ив. Дуриданов, ЕзЛит 37, 1982/3, 66. Ст. Младенов, БТР 366, дава *втлапя* 'вкарам трайно, внедря (в глава, в ум); вселя, вкореня' с бележка: „чуе се и *втълпя;* от основа **тлап,* вж. *тълпа,* обгласена **толп,* отдето пък *тлап-*". Ст. Младенов, БТР 368, отбелязва за *втълпя* 'вбия в ум', че е от *втлапя* (към което отпраща). R. Bernard, Изсл. Романски 368–369, обяснява *тлап* 'памет' като поствербал от **тлàпи ми се* 'идва ми на ум, засяда в паметта ми' (с вариант *клàпи ми се*), а *тлапýвам* 'бълнувам' – като произв. от *тлап*. Той сочи и *тлàпам* 'бълнувам', *тлапня* 'лоша приказка, лоша дума'; сравнява със словен. *tlapiti* 'бърборя, дърдоря, плещя празни приказки', срхр. *тлапити* 'мечтая; бълнувам' и 'бърборя, бъбря' (с вариант *клапити*), с *кл-* вм. *тл-* може би под влияние на звукоподражателен корен *клап-*); сочи чсл. **тлапъно** нареч. 'бърборейки празни приказки' (по Miklosich, Lex. PSl 991); смята, че знач. 'идва ми на ум, засяда в паметта ми' на *тлàпи ми се* може да бъде приблизително определено само в отношението на *тлàпи ми се* към рус. *толпá* 'тълпа' и укр. *втолпити ся* (по Miklosich, EtWb 349; вм. коректното укр. *утóвпитися* 'вляза; вместя се') и лит. *tilpti, telpu* 'заемам място', латв. *tilpt* 'влизам, вмествам се', *talpa* 'помещение' (по Meillet, Études étym. 1902–1905, 256, Trautmann 317): първичното знач. на *тлàпи ми се* ще да е било 'заема място в съзнанието ми, вмества се в него' (Bernard сравнява с бълг. диал. *натлапя̀ва се в умà* 'влиза, заякчава се в ума' – по Геров). Трябва да се отбележи, че *тлàпи ми се* е засвидетелствано със значение 'привижда ми се постоянно някой умрял' и че предпоставеното от Bernard, цит. съч., знач. 'идва ми на ум, засяда в паметта ми' не е засвидетелствано. Skok 3, 477, под *tlápnja*, дава форма *тлáпити* 'сънувам; бълнувам', варианта *клáпити* (от *тлáпити* с промяна *тл-* > *кл-*), производните *тлапа, клáпа*; приема, че *тлáпити* е с разширение *-п-* (*-р-*) от ниската степен **tьl-* на корена **tol-* в срхр. *тòлити, тòлūм* 'уталоважвам, успокоявам, смекчавам', застъпена в срхр. *зàтлъати, зàтлъ̄м* 'полузаспал съм', произв. от незасвидетелствано с това значение **тлъ̀ати*, от което с промяна *тл-* > *кл-* е *клъ̀ати, клъ̄м* 'спя леко, дремизгам; климам, кимам с глава, люлея се' [в Косово и Метохия *тлáјēт, тлајūм* има знач. 'говоря тихо; (за огън) тлея']. Ив. Дуриданов, ЕзЛит 37, 1982/3, 65–70, проследява подробно и с много критични бележки направените преди него етимологични обяснения и разработва доста аргументирано идеята за връзка със стб. **тлъпа**, нбълг. *тълпà*, рус. *толпá*; сочи сродните форми в сърбохърватски и словенски; изрежда „основните" значения на българските и сърбохърватските думи, на стб. **въстлапнти** и словен. *tlápiti*: 'успокоявам, укро-

тявам' (на стб. **въстлапнти**), 'бълнувам, сънувам тежки сънища' (на бълг. *тлапам, тлапувам* и т. н., срхр. *тлáпити, тлáпња*) (с разновидност 'привижда ми се постоянно някой наскоро умрял' на бълг. *тлàпи ми се*), 'бърборя, плещя празни думи' (на бълг. *тлапим*, срхр. *тлáпити*, словен. *tlápiti*), 'памет' (на бълг. *тлап*), 'влиза в ума ми, в паметта ми мисъл за нещо недействително' (на бълг. *натлапява се, втлапява се в ума, втлапява се в паметта*), 'забелязвам нещо добре, запомням го хубаво' (на бълг. *затлапявам нещо в ума си, затлапявам нещо в паметта си*), 'внушавам, повтарям някому нещо, за да го запомни' (на бълг. *втлапя, втлапявам в ума, втлапява се в ума, втлапява се в паметта*), 'вторачвам очи, вглеждам се' (на съчет. *втлапявам очите си в нещо*); смята, че значенията 'влиза в ума ми, в паметта ми мисъл за нещо недействително', 'забелязвам нещо добре, запомням го хубаво', 'внушавам, повтарям някому нещо, за да го запомни', 'вторачвам очи, вглеждам се' може да са възникнали от изходно знач. 'притискам (се), натискам (се)', основно значение и за стб. **въстлапнти** и **тлъпа**, и сравнява семантично с рус. *толпúть* 'събирам, струпвам в куп' (произв. от *толпá* 'тълпа' и диал. 'блъсканица', със семантичен паралел с второто си значение нем. *Gedränge* 'блъсканица', сродно с нем. *zusammendrängen* 'натискаме се, тълпим се, тъпчем се'); изтъква, че бълг. *втлапи ми се в ума* 'влезе ми в ума' предпоставя основно знач. 'влиза настойчиво (с натиск), натрапва се, запечатва се', и предполага, че от знач. 'влиза в ума, в паметта' е могло да се развие знач. 'памет' (на поствербала *тлап,* в съчет. *в тлап*), че вторично се е развило и знач. 'вторачвам се, вглеждам се' (на съчет. *втлапявам очи*), че значения 'привижда ми се постоянно някой наскоро умрял' и 'бълнувам' може да са се развили от първоначално знач. 'натрапва ми се нещо неприятно, нещо, което постоянно ме тревожи, та прави неспокоен съня ми', че знач. 'бърборя, плещя празни думи' се е развило от знач. 'бълнувам'; заключава, че бълг. *тлàпим*, срхр. *тлáпити,* словен. *tlápiti* могат да бъдат изведени от диал. праслав. **tälpiti* с първоначално знач. 'притискам, натискам' и че родствени връзки с лит. *tìlpti, telpù* 'поместам се, вмествам се, намествам се, побирам се' (отдето е същ. *talpà* 'вместимост') и с латв. *tilpt* също (с изходно знач. 'намествам се с натиск') не е невъзможна.

тлàскам 'силно бутам, блъскам, тикам; (прен.) карам, подбуждам някого да извърши нещо, подтиквам; (спорт.) хвърлям със засилване', **тлàсвам** 'тласкам веднъж или няколко пъти по веднъж', св. **тлàсна**. – Произв.: *тласкавица* 'пързалка' (Драготиново, Пловдивско), *тлàсканица* нар. 'блъсканица, навалица; игра на тласкане' (Геров), *тлàсък* 'силен удар, чрез който нещо се придвижва; отделно тласкане; удар, натиск; подбуда, подтик да се извърши нещо' (поствербално образуване); *втлàскам, втлàсквам* и нар. *втлàскувам* 'с тласък вкарвам, втиквам' (Геров); *дотлàскам, дотлàсквам* и нар. *дотлàскувам* 'докарвам, дотиквам' (Геров); *затлàскам, затлàсквам* и нар. *затлàскувам* 'започвам да тласкам; с тласкане закарвам, затиквам' (Геров); *изтлàскам, изтлàсквам* и нар. *изтлàскувам; натлàскам, натлàсквам* и нар. *натлàскувам* 'натиквам, наблъсквам' (Геров), *натлàскам се, натлàсквам се*

и нар. *натла̀скувам се* 'натиквам се; (прен.) напивам се, наяждам се прекомерно, наплюсквам се' (Геров); *отгла̀скам, отгла̀сквам* и нар. *отгла̀скувам* 'чрез отгласкване отстранявам, отмахвам; (прен.) будя отвращение, отблъсквам', св. *отгла̀сна* (Геров); *потла̀скам* и нар. *потла̀скувам, потла̀снувам* 'тласкам от време на време', св. *потла̀сна* (Геров); *разтла̀скам, разтла̀сквам* 'с тласкане разпръсвам навалица, множество', *разтла̀скам се, разтла̀сквам се* 'започвам силно да тласкам'. – Белорус. остар., диал. *таласка́ць* 'тласкам, бутам; тегля заедно', чеш. диал. *tláskať* 'мляскам'. – Възможно праслав. **talskāti, *talskāją* от звукоподражателна основа. Възможно е българската, белоруската и чешката диалектна дума да са възникнали независимо една от друга като звукоподражателни. Срв. горлуж. *tłuskać, tłuskam* 'мачкам, притискам, стягам; чупя (орехи)', св. *tłusnyć, tłusnu*, доллуж. *tłuskaś, tłuskam* 'тласкам; тръскам, друсам; мачкам, притискам, стягам' (вероятно звукоподражателни, сродни с бълг. *тла̀скам*, белорус. остар., диал. *таласка́ць*, вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1509–1510), рус. диал. *тили́скать* 'дърпам; късам, разкъсвам; бия; крада' (св. *тили́снуть*, което Vasmer, REW 3, 105, сравнява с *тилили́снуть*), *тилили́снуть* (което Vasmer, REW 3, 104, смята за „експресивна дума"), словаш. *tloskať, tloskám* и *ťloskať, ťloskám* 'мляскам', в св. в. *tlosknúť, tlosknu* и *ťlosknúť, ťlosknu*. Ст. Младенов, ЕтР 634, сравнява с чеш. *tlaskati* 'мляскам'; смята за възникнало от **tlak-ska-ti*, с корен **tolk-* в *тлака̀* (вж.), рус. *толока* и в *тлъча̀* (вж. *тлъка̀*), рус. *толка́ть* 'блъскам', сравнява с монгол. *tylki* 'блъскам'. Machek 645, определя чеш. диал. *tláskať* като звукоподражателно и сочи словаш. *tloskať*.

тла̀ча, вж. *тлак*.

тлен ж. нещо изтляло; тление, гниене; стб. **тьлѣнъ** м. (Макед. ап.), **тьлѣньнъ** (Супр., Макед. ап., Слуцков откъс). – Произв. *тлѐнен* 'който подлежи на гниене', *тлѐнни* мн. ч., в съчет. *тлѐнни остáнки* 'тяло на покойник', *тлѐнност* (от рус. *тле́нность*, вж. Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 44); *нетлѐнен, нетлѐнност*; *тлетво́рен* (рус. *тлетво́рный*). – Книжна дума. Срв. рус. *тлен* м. 'тлен, прах, всичко, което гние; земно, плътско', укр. *тлін* м. също, белорус. *тлен* м. също, които заедно със старобългарската дума могат да наследяват праслав. **tьlěnъ*, произв. (с наст. *-nъ*) от гл. **tьlěti, *tьlěją* (вж. под *тлѐя*). – Бълг. *тлен* (с оглед на това, че съществува само тази форма – екава) е вероятно заемка от руски. Рус. *тлен* може да е от стб. **тьлѣнъ** (произв. от **тлѣти, тльжь**, с наст. **-нъ**), но може и да е възникнало в руски по гл. *тле́ть, тле́ю*. Нбълг. *тлен* става същ. от ж. р. (в старобългарски **тьлѣнъ** е от м. р.) под влияние на съществителни от ж. р., като *плът* (стб. **плъть**), *кръв* (стб. **кръвь**), *пръст* (стб. **пръсть**).

тлѐя '(за огън, гориво) горя едвам, слабо, без пламък; (рядко) бавно изгнивам, разпадам се; (прен.) слабея, топя се, линея, чезна', **тля̀я** 'тлея' (Бургаско), **тлѐя** 'горя полека и без пламък, тлея' (Банат), **тля̀ем** 'тлея' (Раковица, Кулско; Новосел, Шуменско), **тла̀а** също (Тръстеник, Плевенско), **тлей** и

тлай гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'тлее, мъждука' (Доброславци, Софийско), **тлъй** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за огън) тлее' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тлайм** 'тлея' (Говедарци, Самоковско), **тла̀яла** прич. 'тлеела' (Абланица, Ловешко); стб. **тьлѣти, тьлѣжь** (Асем., Син. тр., Супр.), **тьлѣнии̯е** (Супр., Макед. ап., Слепч. ап.), **нстьлѣти, нстьлѣжь** (ЖитКир), **растьлѣти, растьлѣжь** (Слепч. ап.). – Произв.: *тлѐние* 'гниене, разлагане (главно на човешко тяло)', *тльѐенка* 'угарка от свещ' (Старцево, Маданско); *дотлѐя, дотля̀вам* и *дотлѐйвам*; *затлѐя, затля̀вам* и *затлѐйвам*; *изтлѐя, изтля̀вам* и *изтлѐйвам*; *потлѐя, потля̀вам* и *потлѐйвам*; *претлѐя, претля̀вам* и *претлѐйвам* 'преставам да тлея; с тлеене се разделям на две, прегорявам' (Геров); *притлѐя, притля̀вам* и *притлѐйвам*; *разтлѐя се, разтля̀вам се* и *разтлѐйвам се*, *разтлѐние* 'разложение, гниене' (от рус. *растле́ние*). – Словен. *tlẹ́ti, tlím* 'тлея', рус. *тлеть, тлéю* 'гния, разлагам се; (за огън) тлея, мъждукам; (прен.) тая се, спотайвам се, крия се', укр. *тлі́ти, тлію* също, белорус. *тлець, тлéю* също, чеш. *tlíti, tlím* 'тлея, гния', словаш. *tlieť, tliem* 'слабо горя, мъждукам; гния, изгнивам, разлагам се; (прен.) чезна, гасна', пол. *tleć, tleję* 'горя слабо, едва-едва, мъждукам; гния, загнивам, разпадам се', горлуж. *tłać, tłajo* 'гния, разлагам се', доллуж. *tłaś, tłajom* 'гния, развалям се от влага'. – Праслав. **tьlěti, *tьlěją*. – Сродно с лит. *tìlti, tylù* 'утихвам, затихвам; замлъквам', *tylėti, tyliù* 'мълча', *tylùs* 'тих; мълчалив', латв. *tilt* '(за лен) омеквам' . Свързва се и със стгр. *τέλμα* 'блато; локва', *τελμίς* 'тиня', арм. *telm* 'тиня, кал'. – Ие. **tel-*. – Вж. Trautmann 321, Ст. Младенов, ЕтР 634, Vasmer, REW 3, 110, Pokorny 1062, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1508–1509, Snoj 670. Machek, Recherches 34 и сл. (и Machek 645), неубедително свързва с лит. *dùlti, dulstù* 'тлея, гния'. Формите *тла̀а, тлаѝм, тла̀яла* са със затвърдяване на *-л-*. – Срв. *тлен*.

тлукана̀ 'плевня' (Самоков; Говедарци, Самоковско), 'голям сайвант с обор' (Казанлъшко; Крън, Енина, Казанлъшко), **тлокана̀** 'плевня' (Редина, Софийско), **тлукъньъ** 'плевник' (Енина, Казанлъшко). – От *отлукана̀* 'плевня' (вж.) и от негови варианти, някои с начално *у-* в резултат на редукция *о-* > *у-*, с изпадане на *о-, у-*, схванати като предлози *о, у*; *тлукъньъ* – от по-ранно **утлукъня̀*, от тур. *otlukhane* (с *-я* от тур. широко *-е*), с *-ьъ* на мястото на *-я̀* по съществителни имена от домашен славянски произход с винително по произход окончание за ж. р. *-ьъ* (от стб. **-ꙗ**). Вж. Т. Ат. Тодоров, Етим. етюди 212. – Срв. *тлакана̀*.

тлъка̀ (тлъкъ) и **тлъча̀ (тлъчъ)** диал., остар. 'чукам, удрям нещо, за да го сдробя; чукам нещо, за да му опадат люспите, мекината', св. **тлъкна** (Геров), **тлъкоха** гл. 3 л. мн. ч. мин. св. вр. 'удариха, чукнаха, биха' (Кичевско), **то̀лчам** 'кълцам, чукам' (Битоля), **то̀лче** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'удря' (Прилеп), **тлчи** гл. 2 л. ед. ч. запов. накл. 'удри, бий' (Дебър); стб. **тлъштн, тлъкжь, тлъүєшн** 'удрям, бия' (Супр., Охр. ап., Мак. ап.), **тлъкнжтн, тлъкнжь** (Супр.). – Произв.: *тлцаня* 'черясло (дебело желязо, с което се чука жито, сол и пр.)' (Горни Лом, Белоградчишко), *тлцъньък* 'дървено чукало' (Белоградчишко), *тлъч* 'чука-

ло; (прен.) тъп, глупав, прост човек' (Мраморен, Врачанско), 'тъпак, глупав' (Стубел, Монтанско) (поствербално образуване), *тлъ́чак* диал. 'дървен или железен чук, с който чукат нещо в кутел, в хаван' (Геров), *тòлчкам* 'онанирам' (Охрид), *тлъ́чкам се* диал. 'чукам се на Великден с червени яйца' (Геров), *тòлчкам се* диал. също (Геров; Охрид, Струга, Кукуш) (с диал. *о* на мястото на ъ, стб. **ѣ**), *тлъ́чник* 'чукало' (Мраморен, Врачанско), 'дървена плоча за кълцане на печени чушки' (Тръстеник, Плевенско), 'чукало, направено от дърво или желязо и употребявано за правене на ястието лютика' (Търнак, Белослатинско), 'уред за кълцане' (Койнаре), диал. 'късче дърво, цилиндрично или с разширение на долния край, с което се чукат хранителни материали в кутел', 'дървен или железен чук, с който чукат нещо в кутел, в хаван' (Геров), *тòлчник* 'дървено чукало от съд за чукане на сол, чесън' (Горно Дряново, Гоцеделчевско), 'съд за чукане в него на жито, лук, чесън и др.' (Прилеп) (с диал. *о* на мястото на ъ, стб. **ѣ**), *тòльчник* 'специално дърво, с което чукат в чутура жито и др.' (Смолянско; Чепеларе; Проглед, Асеновградско; Широколъшки район), 'дърво, с което се удря в кутел или се разчуква сол и др.' (Момчиловци, Смолянско), 'дървено чукало на съд за чукане на сол, чесън' (Лещен, Гоцеделчевско), *тòлчник* 'чукало на дървен съд за чукане на жито' (Гела, Смолянско; Осиково, Гоцеделчевско), *тòльченик* 'чукало на дървен съд за чукане на жито' (Чепеларе, Асеновградско) (с диал. *о̀* на мястото на ъ, стб. **ѣ**), *тлъ́чник* 'дърво за кълцане на чесън или на печен зеленчук за яденето лютика' (Габаре, Белослатинско), *тлъ́чнѝк* 'несръчен, неспособен или мързелив човек' (Ботевград), *тлъ́чник* 'дърво за кълцане на зеленчук при приготвяне на яденето лютика' (Еница, Белослатинско), 'дълъг железен прът с желязна топка на края, чук' (Враца), *тлъ́ченица* диал. 'ястие таратор; нещо раздробено, стрито' (Геров), *тлъ́ченя̀к* диал. 'дървен или железен чук, с който чукат в кутел, в хаван' (Геров), *тлъ́чняк* диал. 'чук за чукане в него на лук, чесън и др. (стъпа); дебело желязо, с което се чука жито, сол и др.; дърво за наместване на нищелките в тъкачен стан' (Геров), 'дървен уред за чукане на зеленчуци за ястието лютика' (Малорад, Врачанско), *тлъ́чняк* 'дърво за наместване на нищелките на тъкачен стан' (СЗ), *тлъ́чняк* 'дървен хаван' (Комщица, Годечко; Вировско, Врачанско), *тлъчо̀к* диал. 'цилиндрично или с разширение на долния край късче дърво или камък, с които се чукат материали в кутел', 'дървен или железен чук за чукане в кутел, в хаван; съд, в който се чука нещо (стъпа)' (Геров), *тлъ́чок* 'дървено чукче' (Кула), *тлчок* 'дървено чукало за счукване, за скълцване' (Кулско, Видинско, Белоградчишко); *дотлъка̀* и *дотлъча̀, дотлъ́чам, дотлъча̀вам* диал. 'завършвам да чукам, да сдробявам; към счуканото счуквам още' (Геров); *затлъка̀* и *затлъча̀, затлъкува̀м, затлъ́чам* диал. (Геров); *изтлъка̀* и *изтлъча̀* диал. 'раздробявам на ситно' (Геров); *натлъка̀* и *натлъча̀, натлъ́кваме, натлъ́чвам, натлъча̀вам* диал. 'начуквам' (Геров), *натлъча̀ са, натлъ́чувам са* 'натрапвам се (по навик)' (Смолско, Пирдопско); *потлъча̀* диал. (Геров); *претлъка̀* диал. 'стрия, накълцам нещо повторно или повече отколкото трябва' (Геров); *стлъка̀* и *стлъча̀, стлъ́кваме* и *стлъкувам*

диал. 'счуквам, сдробявам' (Геров). – Срхр. *ту́ћи, ту́чēм* 'бия, пердаша, удрям; чукам; сдробявам, счуквам; скопявам, кастрирам; убивам', *ту́ћи се, ту́чēм се* 'бия се; сражавам се; чукам се; скитам се, шляя се', словен. *tlẽči* и *tǫ́lči, tólčem* 'удрям; чукам (камъни, орехи); счуквам; (за сърце) бия', рус. *толо́чь, толку́* 'кълцам, чукам, скълцвам, счуквам (на прах)', *толо́чься, толку́сь* 'кълцам се, скълцвам се, счуквам се; (нар.) скитам се, шляя се без работа', укр. *толокти́, товкти́, товчи́,* белорус. *таўчы́,* чеш. *tlouci, tluku* 'бия, удрям, туптя; чукам; бутам; вбивам, вкарвам, пъхвам', *tlouci se, tluku se* 'бия се, удрям се; скитам се, шляя се; не си подхождам с нещо, с някого', словаш. *tĺcť, tĺčiem* 'чукам, счуквам, кълцам, скълцвам; удрям; блъскам, бия, чукам, тупам; (за сърце) туптя; разбивам (нещо в съд)', *tĺcť sa, tĺčiem sa* 'чукам се, счуквам се; влача се, шляя се без работа', пол. *tłuc, tłukę* 'разбивам, троша; чукам, счуквам; удрям, бия; блъскам', горлуж. *tołc, tołku* и *tołču* 'счуквам, раздробявам в хаван; мачкам, смачквам; притискам', доллуж. *tłuc, tłuku* '(за рогат добитък) бода с рога; стискам, натискам, притискам'. – Праслав. **telkti, *tьlką* и по-късно **tъlką*. Сегашната основа **tъlk-* прониква и в инфинитивната форма и тя се преобразува в **tъlkti* в късния праславянски (срхр. *ту́ћи,* рус. *толо́чь* и т. н.). – Смята се за сродно с лит. *tìlkti, tìlkstu* 'утихвам, ставам тих, кротък', *aptìlkęs* 'станал спокоен, успокоил се; опитен', като за семантиката се сравнява с рус. *толо́чный па́рень* 'опитен, патил, врял и кипял момък', букв. 'бит, пооблъскан, поочукан (в контактите си с хората) момък' (срв. Vasmer, REW 3, 116–117, Pokorny 1062). Вж. и К. Буга, РФВ 66, 251, Фортунатов, Лекции 160, Trautmann 322, Brückner, SEJP 572, Machek 645, Skok 3, 518, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1512, Snoj 673. – Срв. *тлак, тлака̀.*

тлъст '(за животно, месо, ядене, ядивен продукт) който има много мазнина или масло; (за човек) охранен, дебел, шишкав; (за земя, нива, ливада) плодороден, тучен, богат; (за растение, трева) сочен; (прен.) обилен, доходен, много голям'; стб. **тлъстъ** (Погод. пс.). – Произв.: *тлъ́ста* в съчет. *тлъ́ста тѝква* 'раст. Bryonia alba' (Геров), *тлъстà* (*тлъстъ*) диал. 'охранвам, угоявам' (Геров), *тлъ́стат* 'тлъст' (Копривщица), *тлъстѐлник* 'тлъст, шишкав човек' (Велико Търново), *тлъстѐлница* 'тлъста, шишкава жена' (Велико Търново; Геров), *тлъстѐлинца* 'дебела, пълна жена, дебелана' (Велико Търново), *тлъстеница* 'болест по бубите' (Летоструй, 1875), *тлъстѐя* 'ставам тлъст, дебел', *тлъсти́га* 'растение с дебели, понякога зърновидни сочни листа и натрупани по върха цветчета, Sedum', диал. 'раст. Portulaca oleracea; раст. Sedum tectorum; раст. дебела Мара, Sedum telephium (= Sedum maximum)' (Геров), 'раст. Sedum acre' (Вишовград, Павликенско), диал. 'стебло на тиква, диня и др.', *тлъстига* в съчетания *бяла тлъстига* диал. 'раст. Sedum album', *дива тлъстига* диал. 'раст. Saxifraga aizoon' (БотР), *пепилива тлъстига* диал. 'раст. Sedum glaucum' (БотР), *тлъсти́гъ* 'вид трева с дебели листа, Portulaca' (Енина, Казанлъшко), *тлъстѝка* диал. 'раст. Portulaca oleracea; раст. Sedum tectorum; раст. дебела Мара, Sedum telephium (= Sedum maximum)' (Геров), *тлъстинà, тлъстинкà* умал., *тлъстѝняк* диал. 'нещо тлъсто', *тлъстѝца*

диал. 'раст. Portulaca oleracea' (Геров), 'трева, която използват за храна (варят супа от нея)' (Риш, Шуменско), 'вид плевел' (Ново село, Троянско), *тлъстица* в съчет. *овча тлъстица* 'раст. Portulaca oleracea' (БотР), *тлъстѝца* също (Велико Търново, Горна Оряховица), *тлъстѝче* 'растение, което цъфти (жълто, на малки цветчета) по лозя и градини, по влажни места' (Махалата, Плевенско), *тлъстичък* умал.; *втлъстя̀ се, втлъстя̀вам се* диал. 'затлъстявам, угоявам се' (Панчев); *затлъстѐя* (диал. и *затлъстъ̀*), *затлъстя̀вам* (Геров), *затлъ̀лстюва* '(за тлъста храна) засища' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Девинско, Асеновградско); *натлъстѐя* (диал. и *натлъстъ̀*), *натлъстя̀вам* (Геров); *утлъстѐя* (диал. и *утлъстъ̀*), *утлъстя̀вам* 'охранвам, угоявам' (Геров), *утлъстѐя се* (диал. и *утлъстъ̀ се*), *утлъстя̀вам се* 'охранвам се, угоявам се' (Геров); *тлъстовлъ̀нка* диал. '(за овца) с гъста вълна' (Геров). – Срхр. *тȳст*, словен. *tǫ̑lst*, рус. *то́лстый*, диал. *толсто́й*, укр. *товсти́й*, белорус. *то́ўсты*, струс. **тълстъ**, чеш. *tlustý*, словаш. *tlstý*, пол. *tłusty*, горлуж. *tołsty*, доллуж. *tłusty*, полаб. *tăustě*, *tustě* 'тлъст'. – Праслав. **tъlstъ*, от по-ранно * *tъlz-tъ*. – Сродно с лит. *tul̃žti*, *tulštù* '(за плод) набъбвам, размеквам се', латв. *tùlzt*, *tulstu* 'набъбвам', *tùlzums* 'оток, подутина', *tulzis*, *tùlzna* 'мехур от изгаряне; мазол (на ръка)'. – Ие. **toul-*, **teul-*, получени с разширение *-l-* от ие.**tou-*, **teu-*. Срв. от ие. **tou-*, **teu-* с разширение *-k-* ие.**touk-* в праслав. **tukъ* (вж. под *тȳчен*). – Вж. Miklosich, EtWb 349, Фортунатов, Лекции 160, Torbiörnsson, RS 8, 303, Trautmann 331–332, Brückner, SEJP 572, Vasmer, REW 3, 117, Pokorny 1081, Machek 646, Skok 3, 528, Schuster-Šews, Wb. 20, 1513, Polański, SEJDP 831. – Свързва се с праслав. **tъlpā*, (вж. *тълпа̀*), праслав. **tylъ* (вж. *тил*[1]), срв. Ст. Младенов, ЕтР 634, Snoj 673. Ако се свърже с *тил*[1] (вж.; от праслав. **tylъ*, ие. **tūl-*, получено с разширение *-l-* от ие. *-*tū*, което представя друга степен на коренната гласна в ие. **tou-*, **teu-*), интересно е да се сравни с нем. диал. (тиролско) *doll* 'тлъст', индоевропейско съответствие на *тил*[1] (вж.), както и с бълг. диал. *тȳчен* 'тлъст' (вж. *тȳчен*[1]), стб. **тоучьнъ** 'тлъст', рус. *ту́чный* 'тлъст' (и с техни съответствия в други славянски езици), произв. от праслав. **tukъ* 'тлъстина' (отдето са стб. **тоукъ** 'тлъстина', бълг. *тук* (вж. *тук*[2]), рус. *тук* също и т. н.), което е от ие. **tou-*, **teu-*, с разширение *-k-*. – Срв. *клъст*.

тлъчница диал. 'раст. тлъстица, Portulaca oleracea' (Геров), **тлъчница** 'вид растение' (СЗ). – Вероятно кръстоска от *тȳчница* също (произв. от *тук*[2], вж.) и *тлъстѝца* също (произв. от *тлъст*, вж.).

тнок 'тънък' (ЮЗ), **тнѐка** в съчет. *тнѐка снѐга* 'тънка снага' (Пещерско), в съчет. *тнѐка кошȳля* 'тънка, фина риза' (Папрадища, Велешко), **тнѐки** в съчет. *тнѐки ръкà̀ви* 'ръкави, бродирани със сърма' (Галичник). – От стб. **тьнъкъ** 'тънък' (вж. *тънък*) с изпадане на **ь** и краесловно **ъ** в слаба позиция и с *о* на мястото на стб. **ъ** в силна позиция в говорите. – Срв. *кнок*.

то[1] лич. мест. 3 л. ед. ч. ср. р., вж. *той*[1].

то[2] частица за подсилване, за изразяване на подчертаване, засилване: *И имà̀лу тѝ йдш. Имà̀лу й тѝ и дрȳгьи* (Банат). – Еднакво с *то*[1], срв. *тва*[2], *той*[3].

тоа̀към 'кълцам' (Ново село, Видинско). – Произв.: *изтоа̀към* 'накълцам на дребно' (Ново село, Видинско); *стоа̀към* 'скълцам на дребно' (Ново село, Видинско). – От рум. *toácă*, форма за 3 л. ед. ч. и мн. ч. сег. вр. на гл. *a tocá, toc* 'кълцам, дробя, режа на дребно'. – Срв. *тѝкам*[2].

тоалѐт 'комбинация от дрехи (обувки и аксесоари) за едно обличане, обикн. модни; привеждане в ред на външния вид, обличане, гримиране; тоалетна', в съчет. *сȳтрешен тоалѐт* и *ȳтринен тоалѐт*. – Произв.: *тоалѐтен* прил. в съчет. *тоалѐтен сапȳн*, *тоалѐтка* 'малка масичка или шкафче с огледало, където човек привежда външния си вид в ред', *тоалѐтна* 'клозет', прил. в съчетания: *тоалѐтна водà̀*, *тоалѐтна хартȳя*, *тоалѝрам се* 'правя си тоалет, обличам се'. – От фр. *toilette* 'тоалет; прическа; измиване, обличане; сресване; стаичка за преобличане; тоалетна, клозет', произв. от *toile* 'платно'. Вж. Ст. Младенов, Чужд. 411.

тѝам 'ходя' (Ботевградско). – От **отѝдам*, вариант на *отхѝдям* 'отивам' (Геров), с изпадане на интервокално *д* и на начално *о-*, както напр. в *тѝвам* 'отивам' (вж.), *тѝдем* 'отида' (вж.), *пѝдам* 'отивам' (вж.) от *пѝйдам* (вж. *ѝда*). За значението срв. *Често отивам на кино* = *Често ходя на кино*. За наличието на твърда съгласна в завършека вм. мека в книжовната реч срв. в ботевградския говор *удà̀рам* 'приличам' (= *удà̀рям* със значение в разговорната реч 'приличам'), *забовà̀рам* 'забравям' (= диал. *забовà̀рям*, вж., което е с метатеза от *заборà̀вям*, вж.).

тоа̀нье мн. ч. 'хрумвания за някоя лудория' (Ново село, Видинско). – От рум. *toáne*, форма за мн. ч. от *toáně* 'настроение, разположение, прищявка, каприз', с развой на значението 'прищявки, хрумвания' > 'хрумвания за някоя лудория'.

тоа̀рка дюлгерски говор 'цица' (СбНУ 16–17/1, 858). – Неясно.

тоа̀рта рядко 'дръжка на котел; халка на пендара' (Ново село, Видинско). – От рум. *toártă* 'обица, халка, железен пръстен; ръчка, ухо, дръжка (на чаша, делва и под.)' със специализация на значението.

тоа̀тиле рядко в израз *ку тоа̀тиле*, в пример: *Нъ йѐ бà̀ш ку тоа̀тиле овдȳ грдȳйзъ* (Ново село, Видинско), тълкуван 'нормално, добре' у М. Младенов, ТБД 6, 241, с по-вероятно знач. 'цялото, всичкото (грозде)' (срв. и М. Младенов, цит. съч., 285, където *тоа̀тиле* е определено като същ. от ср.р. и е тълкувано 'нормалност, ред'). – От рум. *cu toátele*, съставено от предл. *cu* 'с, със, заедно с' и *toátele*, членувана форма на прил. *toáte* ж.р. мн.ч. 'всички' (от *tot* м.р. ед.ч. 'цял, всичкият'), срв. рум. *cu tóţii* 'всички заедно' (където *tóţii* е членувана форма за м.р. мн.ч. на *tot*). Ако се приеме тълкуването 'нормално, доб-

ре', може да се предположи следният развой на значението: 'всичките заедно' > 'като всички' > 'нормално, добре като всички (други)' > 'нормално, добре'.

тòаф прил. неизм. 'чуден', напр. в съчет. *тòаф рàбота* 'чудна работа' (Велес). – От тур. *tohaf*, вариант на *tuhaf* 'чуден' (вж. *муàф*).

тòба[1] ж. 'отказване завинаги от някаква порочност', обикн. в израз *тòба прàвêм* 'отказвам се завинаги от някаква порочност, разкайвам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), 'клетва', напр. *Йê стòрих тòба* 'аз дадох клетва' (Смолян). – От по-ранно **тьòвба*, което е от тур. *tövbe* 'разкаяние, покаяние; клетва' (от арабски *tawba* също), отдето е и *тевбьô* 'обещание да се извърши някое богоугодно дело' (вж.), със затвърдяване на *т-*, изпадане на лабиалното *в* пред лабиалното *б* и премет на ударението върху началната сричка. Изразите *тòба прàвêм, стòрих тòба* са по тур. *tövbe etmek* 'давам клетва, кълна се; покайвам се'. – Срв. от тур. *tövbe* и срхр. *тóба, тóбе* 'покаяние' (вж. под *тевбьô*).

тòба[2] 'тъпан' (Ново село, Видинско), 'барабан, тъпан' (Винга, Банат), **тòбош** 'тъпан' (Видин), **тобòшье** мн. ч. също (Трънско), **тобошàр** 'тъпанджия' (Ново село, Видинско). – Произв.: *тòбиче* умал. 'барабанче' (Винга, Банат). – От рум. *tóbă* 'барабан, тъпанче' (< унг. *dob*), *toboşár* 'барабанчик, тъпанджия' (< унг. *dobos*). Формата *тòбош* е получена най-вероятно чрез декомпозиция на *-ар* в *тобошàр* по *тъпанàр* от *тъпан*. Срв. обаче рум. остар. и диал. *tobóş*, вариант на *toboşár*, което може да е осмислено като название на инструмента (DLR 11/A 2-A, 1982, 368).

тòба[3] 'вид консервирано месо от главата, приготвено като пача' (Сб. Добруджа 1974, 255). – От рум. *tóbă* 'вид свинско мезе, бабе', еднакво с *tóbă* 'тъпанче, барабан' (вж. *тòба*[2]) с преосмисляне на значението по формата на изделието.

тòбла 'дебела дъска, талпа' (Винга, Банат). – От рум. диал. *tóblă* също (DLR 11/A 2-A, 1982, 370).

тобол 'конопен чувал за зърнени храни' (Ушинци, Разградско), **тобòлец** диал. 'кожена торба, която се носи през рамо или на гръб' (Геров), **тобòлица** диал. 'кожена кесия за пари' (Геров), 'кожена кесия' (Зап), 'плетена торбичка за носене на пари, обшита с мъниста и с пискюл отдолу, която се връзва за дрехата' (Искрец, Софийско), **тоболици** мн. ч. 'раст. плюскавиче, Silene inflata' (Геров; Петърч, Софийско). – Произв.: *тобýля* 'малка торбица' (Геров). – Срхр. *тòболац* 'кожена торбичка, кесия за пари; колчан за стрели', диал. 'кесия за тютюн', словен. *tobólec* 'кесия; чанта, торба', струс. **тоболь** 'чанта, торба; чувал', рус. диал. *тобóлец* м. 'торба, която се носи през рамо; чанта, торба; бедняк, скитник, бездомник; тестено изделие (пирог) с пълнеж', *тобóлка* ж. също, укр. диал. *тобóлець* 'неголяма чанта', *тобíлка* 'кожена чанта, торба, която се носи през рамо; раница', *тобíвка* също, белорус. *табо-*

ла 'торба, която се носи през рамо' (*тобола* от 15 в.), чеш. остар. *tobola, tobole* 'чанта, торба; кесия за пари', *tobolka* 'кесия за пари, портмоне; сух, пукащ се плод', остар. 'табакера за пури, цигари', стчеш. *tobola, tobolicě, tobolka* 'чанта, торба; багаж, вързоп', словаш. *tobolka* 'кесия за пари; табакера за пури, цигари', пол. *toboła* (от 15 в.) 'пастирска торба; пътна чанта', *tobołka* умал., остар. и диал. 'торба на пастир', *tobół* 'голям вързоп, бохча, денк, багаж' (от 19 в., по мн. ч. *toboły*), *tobołki* 'раст. овчарска торбичка, Capsella bursa pastoris', кашуб. *tobole* мн. ч. 'вързопи, денкове', доллуж. *toboła* 'ученическа или войнишка раница, торба; торба на пастир; (войнишка) торбичка за хляб', горлуж. *toboła* 'торба, раница (войнишка или ученическа), куфар; скрин, сандък'. – Праслав. **tabalъ* и **tabalā* и произв. (умал.) **tabalьcь, *tabalicā, *tabalъkā*. – Без общоприета етимология. Най-вероятно стара тюркска заемка в славянските езици, за което срв. татар., тоболско *tubal* 'кошница от кора' (вж. Vasmer, REW 3, 112), татар. *тубал* 'кошничка от лико или пръчки за събиране на плодове или гъби, кош, кошница от лико' (вж. Шипова 321). Срв. Skok 3, 478, който свързва с *торбà* (вж.). – Brückner, SEJP 572, и Ст. Младенов, ЕтР 635, смятат думата за изконно славянска. Miklosich, EtWb 357–358, и Ст. Младенов, цит. съч., свързват с лит. *tobelis*, остар. и *tapelis* 'торбичка, кесия за събиране на пари в църква', но Brückner, FW 146, смята литовската дума за заемка от славянски, а според Fraenkel, LEW 551, тя е получена чрез обратна деривация от лит. *patóbelis* 'клисар', което на свой ред е заето от източнопруското *potabel* също. Не са убедителни и връзките, които Ст. Младенов, цит. съч., прави с лит. *pa-tapt* 'достигам', *sa-tapt* 'срещам', гр. *τόπος* 'място'. – Малко вероятно е това да е стара заемка от лат. *tabula* 'дъска, табла', както смята Matzenauer, Csl 348, срв. още Machek 646. – Вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1510–1511, срв. Bezlaj 4, 188, Boryś, SEJP 636, ЕСУМ 5, 585. – Неоснователно е допускането на Б. Цонев, Слав. глас, 1/1, 1902, 27, Сб. Медведев, 1922, 39, за заемане на бълг. *тобòлец* от руски.

тòвал 'нещо с овална форма, топка, кълбо; пълно дете' (Тетевен, СбНУ 31, 345), 'топка; тестена топка' (Тетевенско, СбНУ 31, 82). – Произв.: *тòвалче* умал. (Тетевен); *натовелѝл(а)*, тълкувано в ДА 'натрупвам нещо на дебело', с по-вероятно знач. 'направя нещо (нишка, прежда при предене) на топчета (а не гладко)' в текст: *Не си изпрела мàаньето, но си га съл натовелѝла*, и в пример: *Натовелѝл си попàръкът*, с вероятно значение 'направя нещо (ядене) на топки, на едро (на едри залъци)' (Трънско, ДА, където с бел. „едри залъци") [прич. от глагол, произв. от **товалям* 'правя нещо на топки (топчета)', или от директно образуван отименен изходен глагол **натовалям*, с дисимилация *а – 'а > е – 'а*]. – Може би от тур. диал. *tuvallaḫ* 'топка, кълбо, топчест, кръгъл предмет; кръгъл, топчест, сферичен' (DS 10, 4002), с изпадане на краесловното *-ḫ*, с хиперкоректно *о* вм. *у* (*и*) и премет на ударението. Получената форма **тòвала* е схваната като членувана форма за м. р., откъдето *тòвал*. Вж. Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 202.

товàн 'таван' (Брусен, Тетевенско; Смолско, Пирдопско), 'горна стена на стая' (Чурек, Елинпелинско), **товàн** и **товàнь** диал. 'небе над къща; празно място между покрив и таван на сграда; малка таванска стая' (Геров), **тован** 'таван' (Копривщица). – Произв.: *товàнек* 'таванче' (Галата, Тетевенско), *товàнец* умал. (Геров), *товàнка* 'греда на таван' (Брусен, Тетевенско). – От тур. диал. *tovan* 'таван' (DS 10, 3974), вариант на *tavan* (вж. *тавàн*, където формите *товàн*, *товàнь* се обясняват с лабиализация *а* > *о* на бълг. почва). – Срв. *тувàн*, *тъвàн*.

товàр 'предмети, багаж, стока и др., носени от човек или животно или качени на превозно средство; количество от нещо, колкото може да носи едно товарно животно или човек; (прен.) бреме, тежка, мъчителна работа, която причинява грижи; (нар.) чеиз, сватбен дар на невеста', **тòвар** и **тоàр, тòар, тувàр, туàр** диал. също, **твар** 'товар' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), **тавàр** 'товар' (Смилянски район, Смолянско; Старцево, Средногорци, Маданско). – Произв.: *товарджùя* разг. 'преносвач на товар', *тувърджùи* мн. ч. 'сватбари, които идват в дома на момата да товарят чеиза на булката' (Котел), *товàрен, -рна, -рно, -рни, твàрен* диал. 'товарен', *товàрна* '(за жена) бременна' (Шумен; Гевгели), *тòварна* също (ЮЗ), *тувàрна* също (Ценович, Силистренско), *товàрник* 'специална желязна поставка, върху която се подпират дървета' (Оброчище, Добричко), *товàрници* мн. ч. 'товарни коне' (Долно село, Кутугерци, Кюстендилско), *тувàрник* 'чеиз на мома; предмет от чеиз на мома' (Жеравна, Котленско), *товàрница* диал. 'тояга, с която се подпира едната страна на товар, докато се товари от другата' (Геров), 'товарен добитък' (Дорково, Велинградско), 'бременна жена' (Банско), *товàрничка* умал. (Геров), *тувàрницъ* 'бременна жена' (Якоруда; Горно Драглище, Долно Драглище, Бачево, Разложко), *товарènце* в гатанка за костенурка: *Чù ми тàхче, чù ми вагàнче, чù ми гръ̀чко товарènце* (Радомирско), *товàрец* умал., *товарùка* и *товарùке* 'дървена подпора, която крепи тежестите от двете страни, докато се натовари добитъкът' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско), *товарùка* 'тояга за подпиране на добитъка от едната страна, докато товарят от другата' (Търън, Загражден, Смолянско; Джурково; Ивайловградско; Петров дол, Батанци, Лещак, Шаренка, Върбина, Маданско), *туварùка* също (Кутела, Смолянско), *товарина* 'товар' (Горни Окол, Самоковско), *товарùца* 'тояга за подпиране на самар от едната страна, докато товарят от другата' (Буково, Бориково, Кремене, Могилица, Влахово, Смолянско; Триград, Девинско; Царино, Крумовградско), 'дървено колче, с което се подпират страните, докато се товари добитъкът' (Ягодина, Девинско), *туварùца* 'тояга за подпиране на самара на добитък от едната страна, докато товарят от другата' (Егрек, Крумовградско), *товàричка* в гатанка за костенурка: *Тù ми тùган, тù ми вàган, тù ми гръ̀чка товàричка* (Велес), в гатанка за костенурка: *Тù ми, тù ми тùган, тù ми гръ̀чка товàричка* (Щип), *товаричка* и *тварùчка* диал. 'кобилица', *товарùчка* в гатанка за костенурка: *Тỳ тупàнче, ту ми гръ̀чка*

товарùчка (ЮЗ), 'кобилица' (Родопите; Беломорска Тракия), *туварùчка* 'кобилица за носене на котли с вода' (Еникьой, Узункюприйско), *товарùчè* 'бъкелче' (Бръложница, Софийско), *товàрище* 'специално пригодено място за товарене на материали, стоки и пр.', *товарùя* 'голям чувал' (Храбърско, Софийско), 'дървен съд за вода с две цицки и синджир за товарене на самар' (Бръложница, Софийско), 'дървен съд за вода' (Брезе, Годечко), 'бъкел' (Годечко; Царибродско), 'бъклица' (Габер, Софийско), *тòварка* диал. 'голям съд за вода (бъкел), обикновено натоварен на добитък', *товарỳга* 'тояга за подпиране на добитъка от едната страна, докато товарят от другата' (Козарско, Пещерско), *товàрче* умал., *товàрчина* диал. 'малък товар, товарец' (Геров), 'малък товар за кон; бреме, носено от човек' (Плевен), 'товар' (Ломско), *товàрчинка* също (Тетевен), 'товар' (Преколница, Кюстендилско), *тоарчица* в гатанка за костенурка: *Вез везано, пис писано, писна горка тоарчица* (Струга). – Срхр. *тòвар* 'товар; товар на седло на кон или магаре; магаре'; диал. *товор, товòр,* словен. *tóvor,* рус. *товáр* 'стока, продукти; обработена кожа; рудна смес, готова за претопяване; сурова тъкан; (нар.) стадо едър добитък; военен, походен обоз', укр. *товáр* 'стока, продукти; рогат добитък', белорус. *товáр,* струс. товаръ 'лагер, стан; обоз; имущество, собственост', чеш. остар., книж. *tovar* 'фабрично изделие; стока', словаш. *tovar* 'фабрично изделие; стока', пол. *towar* също, доллуж. *towara* 'продукти; стока; товар'. – Праслав. **tavārъ, *tavarъ*. – Заето от тюркски езици, срв. уйгур. *tavar* 'имущество; добитък', тур. *tavar* 'дребен рогат добитък (овце); стадо дребен рогат добитък' (покрай *davar*), чагат. *tavar* 'добитък, преди всичко дребен (овце)', каракалп. *tuvar* 'младо добиче', татар. *tuvar* 'добитък', балкар., крим.-татар. *tuar* 'добитък', монгол. *tawar* 'стока; имущество, собственост', караим. *tuvar* 'добитък', кирг. *tuwar* 'самка на животно', които според Lidén, Armen. Stud. 8 и сл., са от арм. *tawar* 'овца; стадо овци', а според Н. М. Элкина, Этим. иссл. 2, 1962, 120, повечето от горните форми са производни от тюрк. **toγ-* **taγ-* 'родя; раждам'. – Вж. П. М. Мелиоранский, ИОРЯС 10, 1902/4, 129 и сл. Brückner, SEJP 574, Ст. Младенов, ЕтР 635, Vasmer, REW 3, 112, Н. М. Элкина, Этим. иссл. 2, 1962, 116–129, Machek 648, Skok 3, 485–486, Шипова, Словарь тюркизмов 321–322, Schuster-Šews, Wb. 20, 1522, Snoj 676. Според Н. К. Димитриев, Лексикогр. сб. 3, 1958, 32 , заето от чув. *tăvar* 'сол' във времето на домонголските търговски връзки на русите с булгарите и чувашите. Неприемливо е предположението за изконно славянски произход и за връзки с рус. *тыл* (бълг. *тил*, вж.), рус. *тыть, ты́ю* 'тлъстея'. – Заето от български и сърбохърватски в рум. *továr* 'товар, бреме' (срв. DLR 11/31, 1983, 445, под *továr*[1], дето се извежда само от срхр. *товар*). – Срв. *твар*[2], *товàря.*

товàря 'качвам, турям, поставям товар върху добитък, в ръце или на гръб на човек, в превозно средство; (прен.) отрупвам с работа, с много поръчения и задължения', **товàрвам** итер. (Геров), **твàря, товàрим** и **твàрим** диал. също, **твàрем** също (Банат), **тòварам** и **тоарам** също (ЮЗ), **товàрим** таен ученически

говор остар. 'futuo' (София), **товàря се** 'поставям върху себе си, вземам със себе си товар; съм (бивам) товарен (натоварван) върху нещо, върху животно, на гърба на човек', в изрази *товàря се на нѐкого, товàря му се* 'заставям, натискам (с думи), настойчиво уговарям някого (да стори нещо)' (Геров), **товàрил се** 'настойчиво уговорил' в изреч.: *Цàрот нѐ сакал да го пȕшчит, ама, пошчо му се тòварил, не кьѐл да му рàсипет кѐфот...* (Дебърско), **товàриле се** 'настойчиво уговорили', напр. в изреч.: *Му се товàриле на òфчарот да и я дàит кошȕлата самòвилцка...* (Прилеп), *товàрила се* 'настойчиво уговорила', напр. в изреч.: *А най-малката многу му се товàрила да е кажит шчо мъка и шчо грижа имет* (Охрид), **товàрала се** 'настойчиво уговаряла', напр. в изреч.: *Марκòица му се тоàрала,/ да я зѐми чàша чабȕрлиа...* (Прилеп); србълг. **отовàрнти** (Ман. хр.), **растовàрнти сѧ** (Ман. хр.). – Произв.: *товарàч* 'работник, който товари или разтоварва стоки, материали', *товарàчка* ж., *товарàчен* прил., *товàрена* мин. страд. прич., '(за жена) бременна' (Гевгели), *товарѐна* също (обл. Тиквеш), *твàрена* също (Странджа), *товарȉлка* 'тояга с чатал на единия край, с която се подпира товарът от едната страна, докато се товари от другата' (Дивотино, Пернишко), *товарȉтелница* 'писмен документ, който съдържа списък на стоки, багаж и се изпраща заедно с тях при превоз', 'тояга с чатал, с която се подпира товарът от едната страна, докато се товари от другата' (Дивотино, Пернишко); *дотовàря, дотовàрвам* и *дотовàрям*; *затовàря, затовàрвам* и *затовàрям*; *изтовàря, изтовàрвам* и *изтовàрям; натовàря, натовàрвам* и *натовàрям,* диал. *натовàрувам* (Самоков), *натвàря, натвàрвам* и *натвàрям* диал., *натовàрен* '(прен.) обременен с много задачи, с работа; (за път, движение) с голям трафик', *натвàрна* '(за жена) бременна' (Банат), *натовàреност; потовàря, потовàрвам* и *потовàрям* 'товаря малко или късо време', диал. 'турям товар на нещо; удрям с пръчка, с нещо друго' (Геров); *претовàря, претовàрвам* и *претовàрям*; *претвàра, претвàрем* 'товаря повече, отколкото може да се вози или да се носи' (Банат), *претовàрен* '(прен.) обременен с прекалено голяма работа, с много задължения', *претовàреност; разтовàря, разтовàрвам* и *разтовàрям*; *разтовàри се* '(за жена) освободи се от бременност, роди' (Съчанли, Гюмюрджинско; Шишковци, Кюстендилско), *рàзтвъръ се* 'разтоваря се; (за жена) освободя се от бременност, родя' (Съчанли, Гюмюрджинско); *стовàря, стовàрвам* и *стовàрям* 'свалям товар; (прен.) прехвърлям върху другиго работа, задължения, отговорност; удрям (силно)', *стовàрим, стовàруем* 'свалям багаж; удрям някого силно' (Кюстендилско), *стовàрувам* и *стовàрам* 'стоварвам; удрям' (Самоков), *стовàрище* 'място, определено за стоварване на стоки, багаж; място, дето държат стоки, багаж', *стоварѝсам, стоварѝсвам* и *стоварòсам, стоварòсвам* 'удрям с всички сили' (Скребатно, Сатовча, Гоцеделчевско). – Срхр. *тòварити, тòварȋм* 'товаря, натоварвам; (прен.) натрапвам, налагам, заставям да се приеме', диал. *товáрати,* словен. *tovóriti, tovórim.* – Праслав. диал. **tavāriti, *tavārjǫ* и **tavariti, *tavarją,* деноминали от **tavārъ, *tavarъ* (вж. *товàр*). – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 635, под *товàр*, Н. М. Элкина, Этим. иссл. 2, 121, Skok 3, 485, под. *tòvar*, Snoj 676, под *tóvor*. – За знач. 'futuo' на *товàрим* в тайния софийски ученически говор срв. *кàчвам* 'вдигам, слагам на по-високо място; товаря' и разг. 'futuo'. Знач. 'заставям, натискам (с думи), настойчиво уговарям някого' на изразите *товàря се на нѐкого, товàря му се* е възникнало от първоначално знач. 'съм (бивам) товарен (натоварван) на човек (на някого)' в резултат на следния възможен семантичен развой: 'съм (бивам) товарен (натоварван, стоварван) на човек (на някого)' > 'съм постоянно увеличаващ се товар (бреме) на някого, та го притискам все повече и повече' > 'натискам (с думи), настойчиво уговарям някого (да стори нещо)'. – Заето от български и сърбохърватски в рум. диал. *a tovărí, tovărésc, a tovărî, tovărîsc* 'товаря', *a se tovărî, mă tovărîsc* 'връхлитам (върху нещо, върху някого)' (срв. DLR 11/3, 1983, 447, дето се извежда само от срхр. *товарити*). – Срв. *товàр.*

товатȕр 'глъчка, шум' (Русенско). – От *таватȕр* 'глъч, шум, вик, мълва' (вж.) с промяна на *а* в *о* вероятно под влияние на лабиалното *в*, както напр. в диал. *товàн* (вж. *тавàн*).

тòвла 'обор за коне' (Родопите). – Акцентен вариант на *тавлà* също (вж.), с широко ударено *о* (*ò*) на мястото на тур. *а* в неударено положение, възникнало под влияние на корелативни двойки от домашен славянски произход в родопските говори, в които на мястото на общобълг. ъ (от стб. **ъ, ѫ, ь**) се явява *ò* в ударено положение и *а* (*ą*) в неударено, като *баркȕш* 'помия от измити съдове с малко брашно или трици' – *бòркуш* 'помия, разбъркана с малко брашно или трици за добитък', *матанȉца* 'бито квасено мляко на мандра' – *мòтеница* 'мътеница (бито обезмаслено кисело мляко)' и др. Може да е възникнало по диал. **тъвла*, което е с премет на ударението от *тъвлà* (вариант на *тавлà*), с *ò* вм. ъ по думи, в които *ò* е на мястото на общобълг. ъ (от стб. **ъ, ѫ, ь**); срв. *максȕс* 'наročно' и *мòксус* също (вж.). Вж. Т. Ат. Тодоров, БЕз 47/4, 1997–1998, 40–41.

тòвлѐм 'гоя, угоявам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско). – Произв.: *ставлѐвам* 'угоявам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско). – Словообразувателен, фонетичен и акцентен вариант на *тавля* 'угоявам' (вж.), срв. Т. Шиманski, БЕз 33, 1983/3, 213 (бележка под линия № 5). Произв. от *тавлъ* 'угоен, тлъст' (вж.) [употребявано в Смолянско, Ардинско, Маданско, от тур. *tavlı* '(за добитък) тлъст, угоен, добре охранен'], в което *а* в началната сричка се схваща като застъпник на общобълг. ъ, както напр. в родопското *смастѐвам са* 'намразвам се' [произв. от *мòстем* 'мразя; отмъщавам', деноминатив от *мòс*(*т*) 'мъст']. Възниква в съотношение с *тавлъ* и производни от него, като *ставлѐвам*. Корелативната тричленна група *тавлъ – тòвлем – ставлѐвам* възниква под влияние на корелативни групи от думи с домашен славянски произход в родопските говори, като *мòс*(*т*) (вариант на *мъст*) – *мòстем* 'мразя; отмъщавам' (вариант на *мъстя*) – *смастѐвам са* 'намразявам се', *бòхтам* 'бъхтам (удрям, нанасям побой)' – *бахтанȉца* 'бой;

сопа', *то̀птам* (= диал. *тъ̀птам* 'тъпча') – *стапта̀вам* 'стъпквам', в които на мястото на общобълг. ъ, стб. **ъ**, **ь** и **ѫ** се среща *о̀* в ударено положение и *а* в неударено положение. Срв. възникналите по аналогичен начин родопски форми *ко̀булѐм* 'приемам, съгласявам се' от *кабу̀ль* 'съгласие, готовност' (от тур. *kabul*), *ко̀йретѐм* 'правя усилия, трудя се, имам почин' (дадено в БЕР под *кайрѐт*, но без обяснение за *о̀*) от *кайрѐть* 'почин, инициатива; труд, усилие, старание, усърдие' (от тур. *kayret*). Вж. подробно у Т. А. Тодоров, Балк. езикозн. 36/3, 1993, 281–284. Л. В. Куркина, Этимология 1978 (Москва, 1980), 40, приема, че *то̀влем* „представлява рядък, ако не единствен случай на отражение в българските диалекти на коренната морфема **tov-*“, застъпена в срхр. *тован* 'месест, тлъст', *товити* (се) 'угоя (се)', хърв. *stovati se* 'тлъстея, затлъстявам', и представя друга степен на коренната гласна в общослав. **tyti* 'пълнея, тлъстея, угоявам се' (вж. Vasmer, REW 3, 162, под *тыть*), **tukъ* (вж. под *ту̀чен*), **otava* (вж. под *ота̀ва*); свързва с бълг. диал. *ната̀ва съ* 'наситя се', за което отбелязва, че е фактитив от праслав. **tyti* и което сравнява със словен. *otaviti* 'услаждам, подкрепям', чеш. *otaviti se* 'отдъхвам, набирам сили'. Т. Шимански, цит. съч., отбелязва, че Л. В. Куркина, цит. съч., погрешно обяснява *то̀влѐм*, което според него „е всъщност нормално производно от турската дума *тавлъ* 'угоен, тлъст' (с *о̀* под ударение в глагола и с *а* без ударение в прилагателното, на мястото на тур. *а*)“ (Шимански не обяснява как е възникнало *о̀*).

товрѐмешен 'старовремешен; едновремешен' (Шумен). – По съчет. *то врѐме* 'това време, онова време', с *-ешен*, както в *староврѐмешен, едноврѐмешен* (вж. под *врѐме*).

то̀га[1] 'дълго наметало без ръкави, което са носели някогашните пълноправни римски граждани; подобна дреха на съдии, адвокати, ректори, професори и др., обличана при заседания или в тържествени случаи (обикн. в западните страни)'. – От лат. *toga* също, сродно с лат. *tegere*, *tego* 'покривам'; пряко и чрез нем. *Toga*, англ. *toga*, рус. *то́га*.

то̀га[2] нареч. 'тогава', вж. *тогà*.

то̀га[3] мест. 'тогова', вж. *то̀го*.

то̀га[4] 'тъга' (Дебърско; Папрадища, Велешко). – Акцентно-фонетичен вариант на *тъгà* (вж.), с диал. *о* на мястото на книж. ъ (често в говорите) от стб. **ѫ**.

тогà нареч. диал. 'тогава' (Геров; Българи, Царевско; Смолянско; Света Петка, Велинградско; Павелско, Хвойна, Орехово, Забърдо, Асеновградско; Белица, Добърско, Разложко; Сандански; Руждене, Драмско; Кърчово, Валовищко), **тугà** диал., **то̀га** (Царибродско; Житен, Софийско; Кюстендилско краище; Доганица, Кюстендилско; Прилеп; Воденско; Куфалово, Солунско), **тога** (Стефаново, Раковец, Радомирско; Бачево, Разложко; Гара Пирин, Сандан-

ско; Гоце Делчев; Ватилък, Солунско); **тогѝ** нареч. диал. 'тогава' (Геров), **то̀ге** (Гевгелийско), **тоги** (Градево, Благоевградско; ЮЗ), **тог** (Себишча, Дебърско), **тъгà** нареч. диал. 'тогава' (Геров; Кюстендилско краище), **тъгѝ** нареч. диал. 'тогава' (Геров), **тъг** нареч. диал. 'тогава' (Геров; Коприва, Кюстендилско); стб. **тогда** (Зогр., Мар., Асем., Сав., Супр.), **тогъда** (Син. пс.), **тодга** (Слепч. ап.), **тогдажде** 'в същото време' (Зогр., Супр.), **тогдаже** 'тогава, в това време' (Зогр., Асем.) **тъгда** (Зогр., Асем., Мар., Супр., Слепч. ап.). – Произв.: *тогà̀ва* нареч. 'през онова време, за което се говори, не сега; в същия онзи момент, за който се говори; след това; в такъв случай, при такова положение', *тогà̀вашен* 'който е от тогава', *то̀гава* нареч. диал. 'тогава' (Геров), *тугà̀ва* и *тугà̀въ* диал., *тегà̀ва* нареч. 'тогава' (Девинско), *тогà̀я* нареч. 'тогава' (Софийско; Горни Лозен, Софийско; Ясъюг, Гюмюрджинско), *тугà̀йе* и *тугà̀ъ* нареч. 'тогава' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тогà̀в* нареч. 'тогава' (Радомирци, Луковитско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско; Момчиловци, Смолянско; Сталево, Хасковско), *тогав* нареч. 'тогава' (Ново село, Видинско; Чепеларе; Старцево, Маданско; Върбово, Девинско; Давидково, Ардинско; Устово, Смолянско), *тогà̀вай* нареч. 'тогава' (Самоков), *тогà̀вака* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тугà̀викъ* също (Сухиндол), *тогà̀вана* диал. също, *тугà̀въна* също (преселници в Новопазарско от с. Гьобел, Мала Азия), *тогаин* също (район Мариово), *тогà̀зи* нареч. диал. 'тогава', *тогà̀з* нареч. нар. 'тогава', в *сегà̀з-тогà̀з* нареч. диал. 'сегиз-тогиз' (Геров), *тогà̀зка* (Неново, Провадийско), *тогазека* (Балканец, Троянско), *тогà̀знакан* нареч. 'тогава' (Чепино, Велинградско), *тугà̀з* също (Банат), *дгаз* също (Банат) (от *тугà̀з* с изпадане на неударено *у* и озвучаване на *т* в *д* пред звучната съгласна *з*), *тогà̀й* нареч. 'тогава' (Геров; Върбово, Салаш, Белоградчишко; Желязна, Монтанско; Искрец, Връбница, Плана, Доброславци, Софийско; Самоков; Говедарци, Самоковско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Жабляно, Радомирско; Коняво, Багренци, Кюстендилско; Кадиица, Логодан, Благоевградско; Цапарево, Сандански; Босилиградско; Кукуш; Церово, Леринско; Каяджик, Софийско), *тугà̀й* 'тогава' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тогà̀йшен* 'тогавашен' (Багренци, Кюстендилско), *то̀гай* нареч. 'тогава' (Велес), *тогай* нареч. 'тогава' (Бистрица, Софийско; Горна Диканя, Радомирско; Ярлово, Самоковско; Ръждавица, Кюстендилско; Грамада, Благоевградско; Дупница; Яворница, Петричко; Влахи, Кресненско; Щип), *тогà̀йке* нареч. 'тогава' (Преколница, Полето, Кюстендилско), *тогà̀йкье* нареч. 'тогава' (Кутугерци, Кюстендилско), *тогайке* (Ваксево, Кюстендилско), *тогà̀ш* нареч. 'тогава', *то̀гаш* също (ЮЗ), *тогà̀шен* диал. 'тогавашен' (Геров), *то̀гашен* също (ЮЗ), *тугà̀шин* 'тогавашен' (Банат); *тогѝва* нареч. диал. 'тогава' (Геров; Монтана; Ботевградско; Търнава, Белослатинско; Буново, Пирдопско; Остриля, Тетевенско), *то̀гьова* нареч. 'тогава' (Ботевград), *тогива* също (Захари-Стояново, Беленско; Белослатинско; Борован, Белослатинско; Копривщица; Лопян, Ботевградско; Милчина лъка, Кулско), *тогѝвашен* диал.

'тогавашен' (Геров), *тогѝв* нареч. 'тогава' (Геров), *тòгив* също (Ботевградско), *тòгьов* също (Трудовец, Разлива, Ботевградско), *тогѝвана* също (Милчина лъка, Кулско; Орсоя, Ломско), *тогѝванка* също (Божурица, Махалата, Плевенско; Милчина лъка, Кулско), *тогѝзи* нареч. диал. 'тогава' (Геров), *тогѝз* също (Геров; Шумен; Кюлевча, Шуменско; Неново, Провадийско; Твърдица, Сливенско; Сухиндол; Крушето, Великотърновско; Трявна; Гостилица, Дряновско), в *сегѝз-тогѝз* разг. 'невинаги, понякога, от време на време', *тогиз* нареч. 'тогава' (Захари-Стояново, Беленско; Юпер, Кубратско; Тръница, Провадийско), *тугѝз* нареч. диал. 'тогава', в *сегѝз-тугѝз* нареч. 'от време на време, понякога' (Страхилово, Свищовско), *тугѝйе* нареч. 'тогава' (Копривщица), *тòгинта* нареч. 'тогава' (Мъгленско), *тогѝш* нареч. 'тогава' (Бяла Черква, Великотърновско), *тогѝшен* диал. 'тогавашен' (Геров), *тъгàй* нареч. диал. 'тогава' (Геров; Ново село, Видинско; Чуденци, Кюстендилско), *тъгѝва* нареч. диал. 'тогава' (Геров); *атугà* нареч. 'тогава' (Орехово, Хвойна, Асеновградско); *дотогà* нареч. 'дотогава' (Костурско), *дотòга* също (Гърбино, Кюстендилско), *дотогàва, дотогàвашен, дотòгава* нареч. диал. 'дотогава' (Геров), *дотогàзи* нареч. диал. и *дотогàз* нареч. нар. 'дотогава', *дутугàзы* също (Банат), *дотòгай* също (Багренци, Гърбино, Кюстендилско); *дотогѝ* нареч. диал. 'дотогава' (Геров), *дотогѝз* също (Геров), *дутугѝз* диал. също; *оттòга* нареч. 'оттогава' (Самоков; Гърбино, Кюстендилско), *оттогàва, оттогàй* също (Багренци, Кюстендилско), *оттòгай* също (район Пиянец, Кюстендилско). – Срхр. *màда, mãd*, стсръб. **тъгда**, словен. *táda*, рус. *тогдá*, нар. *тогды́*, укр. *тодí, тогдí*, белорус. *тады́*, диал. *тагды́*, струс. **тогда, тогдъı, тъгдъı**, чеш. *tehda, tehdy* 'тогава', *teda, tedy* 'следователно, и така, значи', словаш. *teda, tedy* също, старин. *tohda, tohdy* 'тогава', пол. *tody* 'следователно, затова, вследствие на това', горлуж. *tehdy* 'тогава', старин. диал. *tohdy*, долуж. *tedy, tegdy, tody, togdy* 'тогава'. – Праслав. **tag(ъ)dā, *tag(ъ)dy, *tъg(ъ)dā, *tъg(ъ)dy*, в които **ta-, *tъ-* са във връзка с ие. мест. **to-* (вж. под *той*), а *-g(ъ)-, -da, -dy* са деиктични частици. – Срв. лит. *tadà, tad* 'тогава', източнолит. *tadù* 'тогава', стинд. *tadā́* 'тогава; после, след това', *tad* 'там; тогава; после, след това; затова; по такъв начин; сега', вед. *tadānīm* 'тогава', авест. *taδα* също, вж. Brugmann Grundriss 2, 2, 733, J. Zubatý, AslPh 15, 505, Trautmann 312, Fraenkel, LEW 1049, Mayrhofer 1, 472–473. С оглед на латв. *tagad* 'сега' (от **tagadi*), укр. *тогíд* 'през миналата година' някои предполагат в частта след **ta-* наличие на падежна форма от праслав. **gadъ* (отдето са стб. **годъ** 'година', рус. *год* и т. н.), вж. Mühlenbach–Endzelin 4, 122 и сл., J. Endzelin, RazSl 11, 35, J. Zubatý, LF 13, 366. I. Schmidt, KZ 32, 398, Fraenkel, IF 41, 410, A. Meillet, MSl 13, 29, смятат, че **-gъda* е с отслабване на *o* в ъ от **gadā* (у тях: **goda*), род. п. от **gadъ* 'година'. S. E. Malov, AEOC 87 и сл., O. Wiedemann, BB 30, 220, реконструират **tō godō*, стари творителни форми от праслав. **tъ* 'този' и **gadъ* 'година' (по графиката у авторите: **godъ*), без да обясняват краткостта на гласната в началната сричка на **tag(ъ)dā*. От някои се предполага и изходно

**to kъda*, срв. Б. Ляпунов, Иссл. РЯ 2, 2, 48. Вж. и Miklosich, EtWb 367, под *tŭ-*[1], Brückner, SEJP 567, под *tedy*, Ст. Младенов, ЕтР 635, Vasmer, REW 113, Pokorny, 1087, Machek 640, под *ten*, Skok 3, 433, под *taj*[1], ESSJ 2, 667 и сл., Schuster-Šewc, Wb. 20, 1501–1502. – Формите *тогà, тòга, тогѝ, тъгà, тъгѝ* са с фонетично опростяване *gd* (*гд-*) > *д*(*г-*) вероятно през степен *gd* (*гд*) > *dg* (*дг*) > *g* (*г*); много от съответствията в славянските езици са с фонетично опростяване *gd* > *d*; *-a-* в срхр. *màda*, словен. *tàda* и *-e-* в чеш *tehda, tehdy*, словаш. *teda, tedy*, горлуж. *tehdy*, доллуж. *tegdy* – са от праслав. ъ. – Срв. *когà, сегà*.

тогàва нареч. 'през онова време, за което се говори, не сега; в същия онзи момент, за който се говори; след това; в такъв случай, при такова положение', вж. *тогà*.

тогѝ, тогѝва нареч. диал. 'тогава', вж. *тогà*.

тòго мест. 'този, тогова', вж. *той*.

тòдим 'отивам' (Ружинци, Белоградчишко). – От *отòдим*, диал. вариант на *отхòдя* (вж. *хòдя*), с изпадане на начално *о-*, преосмислено като предст. *о-*.

Тòдор ЛИ (мъжко), нар. остар. 'Тодоровден', диал. **Тòдар, Тòдур, Тòдър, Тўдор, Тўдар; Тодòра** ЛИ (женско), диал. **Тудòра**; **Теодòр, Теòдор, Теодòрат**; стб. **ѳеодоръ** ЛИ (мъжко) (Асем., Охр. ап., Енински ап., Слепч. ап.), **ѳеодоръ** също (Асем., Сав.), **ѳеодора** ЛИ (женско) (Асем., Охр., Енински ап., Слепч. ап.), **ѳеодоровъ** прил. (Супр.). – Произв.: *тòдор* диал. 'охлюв' (Геров; Перущица, Мече корито, Велинградско), 'охлюв с черупка' (Ваклиново, Гоцеделчевско), в съчет. *луд тодор* 'жълто цвете с високо стъбло' (Гюешево, Кюстендилско), *тòдур* 'охлюв с черупка' (Барутин, Доспатско; Кочан, Гоцеделчевско), *тòдър* диал. 'охлюв' (Геров) (Й. Заимов, ZSl 5, 1960/2, 195, обяснява перущенското и геровско *тòдор* 'охлюв' като възникнало по *Тòдор* 'Тодоровден', защото охлювите се появяват около Тодоровден, *тоддòра* 'цвете гергина' (Горни Лозен, Софийско; Дупница), *дели тоддòра* 'вид цвете (гергина)' (Бухово, Елинпелинско) (букв. 'луда Тодора'), *тодора* в съчет. *дали тодора* 'цвете хризантема' (Божурище, Софийско) (*дали* = *дели* в съчет. *дели тудòра*), *Тодорàки* (от нгр. разг. *θοδοράκι* = нгр. книж. *θεοδοράκι*, умал. от *θεόδορος*), *Тодорàн* (Горна Оряховица, Велико Търново), *Тодоранов* ФИ (Горна Оряховица, Велико Търново), *тодурания* 'месец юни' (Средни Родопи), *Тодорàши* ЛИ (мъжко) (Силистра), *Тодорàшев* ФИ (Силистра), *Тоддòрин* 'на Тодора', *Тодорино хоро* 'вид народно хоро' (Видинско, Ломско), *Тодорѝн* (Софийско; Сливница), *Тодорѝнко* умал. (Панагюрище), *Тодорѝна* ЛИ (женско), *Тодорѝнка* умал. (Софийско), *Тодорѝнов* (Софийско, Самоков, Враца), *Тодорѝца* ЛИ (женско) (Шумен, Русе, Ловеч, Плевенско, Враца, Айтос, Софийско), *Тодорѝчка* умал. (Шумен, Русе, Нови пазар), *Тòдорица* и *Тоддòрица* нар. 'жената на Тодор', *Тòдорица* 'празник Тодоровден' (Ломница, Кюстендилско; обл. Граово), *Тоддòрица* (Прилеп), *Тодорица* 'съботата преди Православната неделя' (Ох-

рид, Струга, Кукуш), 'празник: събота след Заговезни за Великденските пости' (Топлеш, Габровско), 'обичай на Тодоровден: мъже на коне ходят от къща на къща и благославят' (обл. Граово), 'Тодоровден' (Гевгелийско), *Тъ̀дорица* 'Тодоровден' (Воднянци, Белоградчишко; Бракьовци, Годечко; Огняново, Бръложница, Горни Лозен, Софийско), *Тъ̀дурица* 'неделята преди Тодоровден' (Ново село, Троянско), *Тъ̀дарица* 'Тодоровден' (Тръстеник, Плевенско), *тодоричàри* 'участници в обичая Тодорица, когато мъже на коне ходят от къща на къща и благославят' (обл. Граово), *тодоричарѐ* мн. ч. 'мъже на коне под предводителството на някого, които ходят на Тодоровден от къща на къща да благославят с думите „Честита Тòдорица“ (Кюстендилско краище), *Тòдоришка* в съчет. *Тòдоришка недѐля* 'първата неделя на Великите пости' (Велико Търново; Градище, Севлиевско), в съчет. *Недѐля Тòдоришка* също (Руховци, Еленско), *Тòдуришкъ* в съчет. *Тòдуришка нидѐльъ* (Велико Търново), *Тòдурищкъ* в съчет. *Нидѐльъ Тòдурищкъ* (Ресен, Великотърновско), *Тодоришка* 'неделята на празника Тодоровден' (Горазд, Беленско), *Тодорѝшка* в съчет. *Неделя Тодорѝшка* (Сваленик, Русенско), в съчетания: *Тодорѝшка недѐля* (Русаля, Великотърновско), *Недѐля Тодорѝшка* (Стражица), *Тудурѝшка* в съчет. *Тудурѝшка недѐля* 'неделята (седмицата) преди *Тодоровден*' (Ново село, Троянско), *Тòдорка* ЛИ (женско), *тòдорка* 'цвете гергина' (Дупница; Витановци, Пернишко), 'цвете хризантема' (Желява, Софийско), *тудòрки* 'везба по пола на риза' (Пирин, Сандански), *тодорка* 'вид хоро' (Ново село, Видинско), 'вид риба' (Раданово, Великотърновско), *Тòдоров* ФИ, *Тòдаров* ФИ (Видин), *Тъ̀доров* ФИ (Враца, Берковица; Вършец, Белоградчишко) (Илчев Р 496), *Тòдорова* в съчетания *Тòдорова срѐда* 'първата сряда на Великите пости' (Кюстендилско), *Тòдорова събота* диал. 'Тодоровден', *Тодорова* в съчет. *Тодорова събота* също (Тодьовци, Еленско), *Тодòроа* в съчет. *Тодòроа сàбота* (Прилеп), *Тòдоровица* 'жената на Тодор', *Тòдурувѝцъ* 'Тодоровден' (Сънчанли, Гюмюрджинско), в съчет. *Кòнскъ Тòдурувѝцъ* 'Тодоровден, когато се състезават младежите с коне, магарета и др.' (Сънчанли, Гюмюрджинско), *Тòдоровски* ФИ, *тòдоровски* 'месец юни' (Левочево, Смолянско), 'месец юли' (Пчеларово, Добричко), в съчет. *тòдоровски мѐсец* 'месец юни' (Българи, Царевско) (през месец юни и някъде през месец юли има най-много *тодори* 'охлюви'), *тòдуруфцкиат* също (Блаца, Ятрос, Визенско), *тòдороске* 'месец юни' (Смолянско, Широколъшки район; Проглед, Асеновградско), *Тòдорскѐт мьѐшец* 'месец юни' (Странджа), *Тъ̀доровска* в съчет. *Тъ̀доровска душнѝца* 'денят петък преди Тодоровден, за който жените приготвят специални хлебчета, наречени кръстачки' (Калипетрово, Професор-Иширково, Силистренско), *Тъ̀дорска* в съчетания *Тъ̀дорска недѐля* 'седмицата преди Сирни заговезни' (Южна Добруджа), *Тъ̀дорска събота* 'Тодоровден' (Южна Добруджа), *Тъ̀дурскътъ* в съчет. *Тъ̀дурскътъ нидѐльъ* 'седмицата преди Тодоровден' (Патрешко, Троянско), *тòдорче* 'калинка-малинка' (Годлево, Разложко), *Тòдорчо* умал., *Тòдорчев* и *Тòдорчевски* ФИ (Ставерци,

Оряховско), *тòдорчо* 'раст. мече грозде' (Копривщица), *тòдурче* 'насекомо калинка-малинка' (Горно Драглище, Разложко; Банско), *тодорчиното* 'плавно хоро в 3/8 такт, характерно за Пиринския край' (пирински села); *Тòшо* м. умал. гальов., *Тòша* ж., *Тòшко* умал., *Дòра* (съкратено от *Тодòра, Тудòра*), *Дòро* м., *Дòрко* м.; *тòдур-бòдур* 'насекомо калинка-малинка' (Бачево, Разложко), диал. 'охлюв', *Тòдоровден* 'християнски празник, честван първата събота след Сирни заговезни, когато правят надбягване с коне', *Тòдурувдѐнь* 'Тодоровден' (Сънчанли, Гюмюрджинско), *Тъ̀доровден* също (Брусен, Тетевенско; Долно Левски, Панагюрско), *Тъ̀дурувден* също (Патрешко, Троянско), *тòдурче-прòдурче* 'насекомо калинка-малинка' (Разлог); *пишѝ-тодор* 'раст. Hyosciamus niger' (Ветрен, Пазарджишко), *пиши-тодор* също (БотР 183); МИ: *Тудурàни* край Зла река, Троянско, *Тодорàнов гирàн* (*Тудурàнуў гирàн*) край Лозен, Горнооряховско, *Тодорàнско* край Райково, Смолянско, *Тодòрин връх* край Банско, *Тодòрина* край Тешово и Гайтаниново, Гоцеделчевско, *Тодòрини кỳкли*, най-висок връх в Козница, дял от Берковската планина, *Тодòрица* край Добротино, Гоцеделчевско, *Тодорѝчене*, село в Луковитско, *Тодарѝчене*, равнина с ливади край Пирдоп, *Тодòрище* и *Тодорѝще* край Герман, Валовищко, *Тòдорово*, село в Разградско и село в Плевенско, *Тòдоровец* (*Тòдурувиц* или *Тòдурьъвиц*) край Горна Оряховица, *Тòдорци* и *Тодòрци*, село край Валовища, *Тòдорчетата* (*Тòдурчъътъ*), село в Габровско, *Тòдоровден* край Долно Фатово и край Полковник-Серафимово, Смолянско, *Тъ̀дора* край Каменица (село, сега квартал на Велинград) (място, където са ставали надбягванията на Тодоровден), *Тъ̀доров дол* край Горно Церовене, Монтанско, *Тъ̀доров клàденец* край Трифоново, Монтанско, *Тъ̀доров равнѝк* в Панагюрско, *Тъ̀доров р(ъ)т* край Желязна, Монтанско, *Тъ̀доровa чѐрква* или *Тъ̀доровската чѐрква* край Поибрене, Панагюрско, *Тъ̀дорча* (*Тъ̀дурчъ*), чешма край Крушово, Севлиевско, *Тъ̀дорчовци*, мах. в с. Спанчевци, Берковско. – *Тòдор* – от нгр. разг. *θόδωρος*, вариант на нгр., стгр. *θεόδωρος* – сложно име, възникнало по *θεός* 'Бог' и *δώρον* 'дар'; *Тодòра* – от нгр. разг. *θοδώρα*, вариант на нгр., стгр. *θεοδώρα*; *Тъ̀дор* – от гръцки вариант с начално *θού-* вм. *θο-* на *θόδωρος*. За *у* на мястото на *о* в ударено положение в заемки от гръцки в български вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 22–24. Срв. ЛИ *Божидàр*, калка от гр. *θεόδωρος*. – Заето и в срхр. *Тодор*, рум. *Tudor* и *Tódor* (вероятно с българско посредничество). Срв. и стпол. *Todor*. Срв. Илчев Р 486 и сл. (дето се извежда от гр. *θεόδωρος*), Ковачев, ЧЕР 513 и сл. (дето се отпраща към *Теодòр*, при което се изписват стб. **ѳеѡдоръ**, **тѳодоръ** и гр. *Theódōros*), J. Bubak, Księga naszych imion 1993, 298, под *Teodor* (което се извежда от гр. *theós* 'бог' и *dōros* 'дар', погрешно вм. *dṓrov*), Кр. Колева, Личното име Тодор и дериватите му в българската антропонимия, Отговорността пред езика 1, Шумен, 2001, 148–157, където вж. многобройните производни варианти на името.

тòест 'това значи, това е, а именно, сиреч'. – Срхр. *то јест* също, рус. *то есть* също. – Праслав. **ta jestь*, съставено от **ta* (вж. *той*[1]) и **jestь* 3 л. ед. ч. 'е' от спом. гл. **byti* (*съм*, вж.) (вж. *ест*[2]). Вж. Ст. Младенов, ЕтР 635.

тòжник м. 'злочест, клет човек, несретник' (Прилеп; Дебърско). – Вариант на *тъжник* също (вж. *тъжен*), с диал. *о* на мястото на ъ (от стб. ѫ).

тоз[1], вж. *тòй*[1].

тоз[2] (**тос**) само в съчет. *тоз шикѐр* 'ситна захар' (Хасково), 'нафталин' (Кърналово, Петричко). – От тур. *toz* 'прах', в съчет. *toz şeker* 'захар на прах, пудра захар'. Знач. 'нафталин' – поради това, че нафталинът обикновено е на прах. – Заето и в срхр. *тòз* 'прах' (Škaljić 620, Skok 3, 486–487), рум. *tos* в съчет. *zahăr tos* 'захар на дребни кристали', остар. *toz* (DLR 11/3, 1983, 434), арум. *tóze* 'захар на прах; прах' (може би форма за мн. ч., вж. Papahagi 1974, 1189), алб. *tos, -zi* 'прах' (Meyer, EtWb 433).

тозлу̀к 'парче вълнен плат, обхващащо крака от глезена до коляното и закопчано отстрани' (Кюстендилско), 'парче плат, с което се покрива долната част на крака от коляното до глезена и което се закопчава с телени копчета по вътрешната страна на крака' (Котленско), **тозлу̀ци** мн.ч. 'високи до коляното вълнени гетри' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **тòзлуци** мн. ч. 'гамаши на краката' (Долно Еловци, Тетовско), 'шаячни навивки за пищялките на краката' (Дебърско), **тозлуци** мн. ч. 'вид панталони' (ЮЗ), 'платнени тесни гащи от шаяк' (Северна Македония). – От тур. *tozluk* 'гамаши, гетри' (произв. от *toz* 'прах'). – Заето и в срхр. *тòзлук*, обикн. в мн. ч. *тòзлуци, тòзлуке* 'гамаши, гетри; част от гащи (потури) под колената' (Škaljić 620, Skok 3, 486, под *tòz*), рум. остар. и диал. *tozlúc* 'гамаша, гетра; чорап, който покрива прасеца; калцун; вид чизма; терлик; стара дреха' (DLR 11/3, 1983, 762), алб. *tozlluk* 'гамаши' (Boretzky, WbAlbTurz 133), нгр. *τουζλούκι* 'калци' (Ἀνδριώτης 371), *τουσλούκι* 'вид гащи' (което Ἀνδριώτης 372, неправилно извежда от тур. *dizlik* 'наколенник; вид гащи', произв. от *diz* 'коляно').

тòзуруво 'солна киселина, която употребяват калайджиите' (Момино, Варненско). – От по-ранно **тузруху̀*, от тур. *tuzruhu* 'солна киселина', сложна дума, възникнала чрез сращане на съставните части на изафетно съчет. *tuz ruhu*, съставено от *tuz* 'сол' и *ruh* 'душа; дух; същност, същина; екстракт' (от араб. *rūḥ*), с неетимологично, свръхстарателно *о* на мястото на *у* отначало в неударено положение, с *в* на мястото на *х* пред и след *у* и със завършек *-о* вероятно поради преосмисляне на думата като прилагателно от ср. р. на *-о*. Срв. *лукма̀руво* от *локма̀руху*, от тур. *lokma(n)ruhu*. Вж. Т. Ат. Тодоров, БЕз 48/4–5, 1999–2000, 139–140.

той[1] лич. мест. 3 л. ед. ч. м. р., ж. р. **тя**, ср. р. **то**, мн. ч. **те**, мн. ч. вин. п. **тях**, мн. ч. дат. п. **тям** остар. 'на тях'; **тòя** показ. мест. м. р., ж. р. **тàя**, мн. ч. **тѝя**; **той** показ. мест. м. р. 'тоя, този' (Геров; Софийско; Самоковско; Горна Диканя,

Радомирско; Мърчаево, Крапец, Пернишко; Кюстендилско Краище; Богослов, Кюстендилско; Лещен, Гоцеделчевско; Прилеп; Велес; Леринско; Ружден̀е, Драмско; Шумен; Герен, Търговищко), ж. р. 'тая, тази' (Софийско; Самоков; Бели Искър, Ковачевци, Ярлово, Самоковско; Кралев дол, Пернишко; Долни Раковец, Радомирско; Годеч; Рилци, кв. на Благоевград; Ярлово, Хасковско), ср. р. 'това' (Софийско; Мала църква, Самоковско; Кралев дол, Пернишко; Копривщица; Кюстендилско Краище; Богослов, Доганица, Кюстендилско; Радово, Трънско; Върбово, Белоградчишко; Димово, Ново село, Видинско), мн. ч. 'тия' (Софийско; Мала църква, Самоковско; Гинци, Годечко; Кралев дол, Пернишко; Горна Диканя, Друган, Стефаново, Радомирско; Красава, Брезнишко; Трънско; Бистрица, Дупнишко), **тъй** 'тоя, този' (Ново село, Видинско), **тай** също (Каменица, Кюстендилско), **тòй** 'тази' (Лещен, Гоцеделчевско), **та** (вж.), **тѝя** 'тая' (Превала, Берковско; Царибродско; Пиротско; Щип), **тиѝя** също (Валовищко, Сярско, Драмско, Зиляховско), 'тя' (Банско), **тиà** също (Трудовец, Ботевградско; Оряхово), 'тая, тази' (Ботевградско), **тя** също (Шуменско; Новопазарско; Кочово, Преславско; Божичен, Русенско; Пожарево, Тутраканско; Наречен), **то** 'това' (Шуменско), 'той' (Девинско; Забърдо, Оряхово, Хвойна, Асеновградско; Буково, Маданско; Дружинци, Яковица, Момчилградско; Ахряне, Загражден, Ардинско; Габрово, Ксантийско; Садина, Поповско; Гагово, Търговищко; Мартен, Русенско), **тòйъ** 'тоя, този' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тòа** също (Ихтиманско; Рельово, Самоковско; Сапарево, Дупнишко; Банско; Якоруда; Обидим, Гоцеделчевско; Ръждавица, Кюстендилско; Милчина лъка, Кулско; Кърналово, Петричко; Рибарица, Тетевенско; Тръстеник, Плевенско; Долна Митрополия; Ружинци, Белоградчишко), **тòа̨** също (Радилово, Пещерско; Чешнегирово, Асеновградско), **тòай** също (Церовица, Кюстендилско), **тòъ** също (Троян; Съчанли, Гюмюрджинско), **тòе** също (Бобошево; Дупнишко; Кюстендилско), **тòе̂** също (Родопите), **тойо** също (Глоговица, Трънско), **тоо** също (Радилово, Пещерско; Якоруда; Разложко; Прилеп), **тъ̀у** също (Яковица, Драгово, Чакаларово, Момчилградско), **тàя** диал.'тя' (Геров), **тàа** 'тая, тази' (Долна Баня; Самоковско; Долно Левски, Панагюрско; Димитровград; Марица, Харманлийско; Сапарево, Дупнишко; Банско; Якоруда; Сатовча, Гоцеделчевско; Ръждавица, Кюстендилско; Кърналово, Петричко; Прилеп; Леринско; Рибарица, Тетевенско; Тръстеник, Плевенско; Долна Митрополия; Ружинци, Белоградчишко), 'тя' (Ярлово, Самоковско; Ботевградско; Търско, Битолско; Бобошево; Радилово, Пещерско; Чешнегирово, Асеновградско; Лиляче, Врачанско), **тàа̨** 'тая, тази' (Троян), **тòя** също (Костурско; ЮЗ; Западни покрайнини), **тòа** също (Бобошево), **тойòй** дат. п. 'на тая' в текст: *Тойòй се пàда да йе гòсподара...* (Трънско), **тъ̀а** в пример: *Подръж тъ̀а дрѐю...* (Извор, Софийско) (форма за вин. п.), **туйѐ** 'ей това, това' (Банат), диал. **туй** 'това', **тѝа** 'тия, тези' (Долна Баня; Долно Левски, Панагюрско; Панагюрище; Банско; Кюстендилско; Гинци, Годечко; Ботевградско; Живовци, Монтанско; Рибарица, Тетевенско; Ново село, Троянско), 'те' (Долно Левски, Панагюрско), **тии** 'тия, тези' (Връбница, Софий-

ско; Карнобатско), **тий** 'те' (Устово, Смолянско; Медвен, Котленско; Певец, Търговищко; Кочово, Преславско; Смядово, Шуменско; Паламарца, Поповско; Нови пазар; Калипетрово, Силистренско; Добричко; Кривня, Провадийско; Момино, Варненско; Мартен, Русенско; Русе), 'тия, тези' (Шумен), **тѧя** и **тѐя** също (Валовищко, Сярско, Драмско, Зиляховско), **тѐа** също (Тръстеник, Плевенско), **тѧа** също (Каяджик, Софлийско; Мандър, в Мала Азия; преселници от с. Гьобел и с. Карабунар, Мала Азия, в Новопазарско; Чешнегирово, Асеновградско), **тѐѐ** също (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Доганхисар, Дедеагачко), **теѣ** 'те; тези' (Войнягово, Карловско), **тѐǫ** 'тия, тези' (Елховец, Смилянски район, Смолянско), **тое** също (Сярско), **тои** също (Ковачевци, Самоковско); стб. **тъ** 'тоя, този; той', род.-вин. п. **того**, дат. п. **томоу**, ж. р. **та**, род. п. **тоѭ**, дат. и мест. п. **тон**, вин. **тѫ**, ср. р **то**, мн. ч. м. р. **тн**, мн. ч. ж. р. **тъı**, мн. ч. ср. р. **та**, мн. ч. род.-вин. и мест. п. **тѣхъ**, мн. ч. дат. п. **тѣмъ** и дълги форми **тън**, **тъı** м. р. ед. ч. (среднобълг. **тон**), ж. р. **таѧ**, ср. р. **тоѥ**, м. р. мн. ч. **тнн**, ж. р. мн. ч. **тъıѧ**, мн. ч. и **тнѥ**. – Произв.: *тѐхен, тѧхна, тѧхно, тѐхни* притеж. мест. 3 л. мн. ч., *товà* показ. мест. ср. р. в морфологичните редици *тòя, тàя, тùя* и *тòзи, тàзи, тѐзи* (от стб. **то** с показателна частица *-ва*), 'тоя, този' (Руждене, Драмско), *тавà* 'това' (Братушково, Сливнишко; Красава, Брезнишко; Милчина лъка, Кулско; Добърско, Разложко; Банско; Смолянско; Ружинци, Белоградчишко; Гаврил Геново, Берковско; Долна Митрополия; Рибарица, Тетевенско; Червен бряг), *тава* също (Бобошево; Брезница, Санданско; Якоруда; Долна Кремена, Врачанско), *тавай* също (Якоруда), *тва* също (Долна Митрополия; Калайджидере, Манастир, Чадърли, Гюмюрджинско) (вж. *тва*[1]), *тоа* също (Прилеп; Търско, Битолско; Леринско; Воденско), *тòа* също (Каяджик, Софлийско), *тòва* 'тоя, този' (Богородица, Петричко), *тòвай* също (Кюстендилско; Кадийца, Благоевградско), *тòве* също (Благоевград; Лешко, Падеж, Благоевградско; Кресна; Драгуш, Ключ, Яворница, Петричко; Кюстендилско), *тòвей* също (Смоличано, Кюстендилско), *тъ̀ва* 'тази' (Странджанско), *тъ̀въ* също (Калейца, Троянско) (от стб. вин. п. **тѫ** на мест. **та** и показателна частица *-ва*), *тѐва* 'тези' (Родопите), *тѧ̀ва* също (Странджанско; Метох, Сярско; Пульово, Радово, Валовищко) (от стб. **тѣ-** в косв. п. мн. ч. и показателна частица *-ва*), *товàзе* 'това' (Тикале, Смолянско) (от *товà* и показателна частица *-зи*), *тавàка* също (Банско) (от *тавà* и показателна частица *-ка*), диал. *товàкана* също (Геров) (от *товàка* и показателна частица *-на*), *тавàкана* също (Тръстеник, Плевенско; Толовица, Ломско), *товàнкана* също (Геров), *твàнака* също (Тръстеник, Плевенско), *товàна* и *товàнкана* 'това, ей това тук' (Смолско, Пирдопско), *товàчка* 'това' (Сливенско), остар. и диал. *тогàва* форма за вин. п. на показ. мест. *тòя* (от род.-вин. п. **того** на стб. **тъ** и показателна частица *-ва*), *тòека* 'този' (Преколница, Кюстендилско), *тòизи, тòйзи* 'този' (Тихонр. дамаскин от 17. в.) (от среднобълг. **тонꙁн** в Троянската повест, което от **тон** и показателна частица **-ꙁн**), *тòйзи* диал. също (Геров; Тетевен; Церецел, Свогенско), *тàйзи* 'тази' (Геров) (от *тàя* и показателна частица *-зи*

или от *тàзи* по *тòйзи*), *тòзи* м. р. 'тоя' (от *тòизи, тòйзи*), *тàзи* ж. р. 'тая' (от стб. **та** и показателна частица *-зи*), *тѐзи* мн. ч. 'тия' (от стб. **тѣꙁн**, което от **тѣ-** в косв. п. мн. ч. и показателна частица **-ꙁн**, срв. среднобълг. **тнѥꙁн** в Троянската повест, вж. К. Мирчев, Историческа граматика[3], 1978, 183), *тòзи* диал. 'това' (Геров) (от стб. **то** и показателна частица *-зи*), *този* също (Гоце Делчев), *тозѝ* 'това; този' (Чепино, кв. на Велинград), *тузѝ* 'това' (Кръстополе, Ксантийско), *тузи* също (Долновардарско), разг. и диал. *тоз* (и *тос*), *таз* (и *тас*), *тоз, тез* (и *тес*) 'този, тази, това, тези', *туз* 'това' (Демирхисарско), 'този' (Кърчово, Демирхисарско), *тòзы* (и *тос, тоз*), *тъ̀зы* (и *тъс, тъз*), *тѐзы* (и *тѐс, тѐз*) 'този, тази, тези' (Банат) (формата за ж. р. *тъ̀зы* е от стб. вин. п. **тѫ** на мест. **та** и показателна частица *-зи*), *тъ̀зи, тъ̀зѝ* и *тъс* 'тази' (Драмско, Сярско, Валовищко и Зиляховско), остар. *тогòзи* форма за вин. п. на показ. мест. *тòзи* (от род.-вин. п. **того** на стб. **тъ** и показателна частица *-зи*), *тòзива* 'на тогова тук' (Ситово, Пловдивско), *тòзика* 'този' (Шумен; Злокучене, Шуменско; Ситово, Пловдивско), *тозика* също (Марково, Новопазарско; Садина, Поповско), *тòзикъ* също (Фрикацей, Северна Добруджа), 'този тук' (Страхилово, Свищовско), *тозикъ* също (Чирпанско) (от *тòзи* и показателна частица *-ка*), *тòзик* също (Кюлевча, Шуменско), диал. *тойзика* и *тòйзикана* 'този' (Геров) (от *тòйзи* и показателни частици *-ка* и *-на*), *тòзйка, тòзйкана* 'това; този' (Чепино, кв. на Велинград), *тùзикана* 'това' (Кръстополе, Ксантийско), *тòзин* 'този' (Секирово, Пловдивско), *тòзкъ* също (Неново, Провадийско), *тàзика* и *тàзикана* 'тази' (Чепино, кв. на Велинград; Габрово, Ксантийско), *тòйка* умал. от *тòа* 'тоя' и *тùйка* умал. от *тùа* (Банско, СбНУ 48, 531–532), *тойнанка* мест. с вероятно знач. 'той; тоя, този' в текст: *Тогас и тойнанка отговори със многу жалност* (ЮЗ), *тòйна* притеж. мест. 3 л. ж. р. 'нейна' (Неново, Провадийско; Калипетрово, Силистренско), *тойни* 'нейни' (Шумен; Шуменско; Неново, Провадийско), *тòня* 'нейна' (Бобошчица, Корчанско) (вероятно от *тòйна*, с премет на мекостта); *атувà* 'това' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *атòзѝ* 'този' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *айтвà* 'това' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Калайджидере, Гюмюрджинско), *айтувà* също (Широколъшки район, Смолянско), *айтòа, айтàа, айтѧ̀а* 'този, тази, тези' (Просеник, Сярско) (от *ай-* с деиктична функция, което вероятно от праслав. **аі* междум. и модално нареч., за което вж. ESSJ 2, 41–43, и показ. мест. *тòа, тàа, тѧ̀а*); *затовà* и *затȕй* нареч. 'по тази причина' и съюз за означаване на следствие или извод от нещо 'вследствие на това, поради това', *зътвà* нареч. и съюз 'затова, затуй' (Съчанли, Гюмюрджинско), *зàте* 'затова, по тази причина' (Пресанче, Дебърско), *затò* нареч. и съюз 'затова, затуй' (Банат), съюз 'затова' (Забърдо, Асеновградско), *затузѐ* нареч. и съюз 'затова, затуй' (Габрово, Ксантийско), *затузѝ* нареч. 'затова, затуй' (Костандово, Ракитово, Велинградско); *òттова* 'затова, заради това' (Велес), *оттоа* също (Прилеп, Велес); *тазгодѝшен* прил. 'от тази година', *тъзигудышин* също (Банат), *тòзчас* нареч. 'веднага', *той час* също (Бистрица, Горни

Лозен, Кокаляне, Софийско; Бели Искър, Ковачевци, Ярлово, Самоковско), *тòа-чêс* също (Банско), *тоо чêс* 'изведнъж' (Разложко). – Струс. **тъ, ть** 'тоя, този', срхр., рус., укр. *та* 'тая, тази', струс. **та** също, словен., чеш., словаш., пол., горлуж., доллуж. *ta* също, полаб. *to* също, срхр., рус. *то* 'това', струс. **то** също, словен., чеш., словаш. пол. горлуж., доллуж. *to* също, полаб. *tü* също; срхр. *mâj* 'тоя, този', *moj* това', словен. остар. *taj* 'тоя, този', струс. **тыи/тои/тъи, таıа, тоı** 'тоя, тая, това', рус. диал., укр. диал. и белорус. *той, тая, тойе/тейе* също, рус. диал. *тóя* 'тая', *тóе* 'тия', укр. *те* 'това', словен. *tá, tá, tó* 'тоя, тая, това', чеш. диал., словаш. *tá* 'тая, тази'. – Праслав. **tъ, *tā, *ta* показ. и анафорично мест. и дълги форми **tъjь, *tājā, *taje* с предимно показателна функция. – Лит. *tàs* м. р., *tà* ж. р., латв. *tas* м. р., *tā* ж. р., стинд. (*saḥ, sā*), *tád* ср. р., авест. taṭ, гр. (ὁ, ἡ) τό ср. р. (вин. п. ед. ч. τόν, τήν/дор. τᾶν, τό), лат. *is-tum, is-tam, is-tud*, гот. (*sa, sō*), *þata* ср. р., вин. п. м. р. *þana*, и мн. ч. *thai, thōs*, тох. A (*səm, sām*), *təm* ср. р., армен. *-d*. – Ие. **to-, tā-* (имен. п. ед. ч. м. и ж. р. *so, sā*), имен. и вин. п. ед. ч. ср. р. *tod*, от мест. основа **t-*. Вж. Trautmann 311–312, Ст. Младенов, ЕтР 635, Vasmer, REW 3, 128, Pokorny 1086–1087, ESSJ 2, 707–710. – Според Т. Ат. Тодоров (писмено) формата *той* 'тоя' и лично мест. 3 л. м. р. ед. ч. е пряк продължител на среднобълг. **тон**, което е от стб. **тън** с изясняване на **ъ** в **о** пред **н** (от праслав. **jь*), както напр. в стб. **грѣшьнон** от **грѣшьнън** (= **грѣшьнъин**), като за закрепването на *-о-* в *той* несъмнено са повлияли косвените падежни форми за м. р. (стб. род. п. **того**, дат. п. **томоу**, мест. п. **томь**), според него К. Мирчев, цит. съч., 182–183, неправилно счита, че новобълг. *той* е от „формата **тън**, променена по аналогичен път в **тон** (вероятно под влияние на родителната форма **того**)"; срв. и неправилното допускане на Skok 3, 431, под *mâj*, че срхр. *mâj* е от *mâ* 'тоя' (от праслав. **tъ*) и деиктична частица *-i*. Според Т. Ат. Тодоров (писмено) показателната форма *той* 'това' може да е стара и в такъв случай да представя засвидетелстваното още в Супр. стб. **тон** 'това', което е вместо стб. **тоıє** 'това', с **-н** по формата за м. р. **тън** (среднобълг. **тон**) 'това' или да е нова – от диал. **тòйе* с *-й* по формата за м. р. ед. ч. *той*, а в говори с редукция *е* > *и* – и от *тòйе, тòе* с редукция *йе, е* > *и* и с промяна на *-и* след гласна в *-й*; срв. Т. Бояджиев, ИИБЕз 8, 1962, 290, който предполага, че *той* 'това' е възникнало от *то* 'това' с йотация под влияние на следваща йотувана гласна в условия на сандхи. Диал. *тòя* 'тая' е образувано по основа **то-** в косвени падежни форми на стб. сложна местоименна форма ***таıа*** 'тая' (род. п. ***тоıѣа***, дат. и мест. п. ***тоıѣи***, творит. п. ***тоıѣж***), а и на стб. **та** (род. п. **тоа**, дат. и мест. п. **тои**, творит. п. ***тоиж***) под влияние на стб. местоименни форми за им. п. ж. р. ед. ч., като **моа, твоа, своа** и др., срв. диал. *тойдй* 'на тая' (Т. Ат. Тодоров, писмено). По подобен начин (чрез косвените падежни форми) може да се обясни и формата *той* 'тая'. Формата *той* 'тия' според Т. Ат. Тодоров (писмено) е получена с консонантизация на *и* след гласна от *тои* също, което от своя страна е образувано от основа *то-* на старобългарските и (или) среднобългарските показателни форми: именителни **тои** (за м. р.), **тоıє** (за ср. р.) и незасвидетелствани косвени, като ***тоıєго*** (за м. и ср. р. род. п.), ***тоıємоу***

(за м. и ср. р. дат. п.) и под. под влияние на форми за имен. п. мн. ч. **мои, твои, свои** на стб. притеж. мест. **мои** 'мой', **твои** 'твой', **свои** 'свой', склонението на които съвпада в много от падежите с това на **тъи** (**тои**). От същата основа *то-* е образувано и диал. *тое* 'тия', което може да представя стб., среднобълг. ***тоиа***, форма за мн. ч. ж. р. имен. и вин. п. и за мн. ч. м. р. вин. п., възникнала под влияние на форми за мн. ч. ж. р. имен. и вин. п., като **моиа, твоиа** и т.н. Формите *тиà* 'тая', *тиѧ, тя* 'тая; тя' са образувани според Т. Ат. Тодоров (писмено) вероятно в среднобългарския период от **та** 'тая' под влияние съответно на среднобълг. **сиа, сыа** 'тая (тук)', с дейотация от *тиѧ* е *тиà*; срв. К. Мирчев, цит. съч., според когото под влияние на среднобългарското **сна** се образува формата **тна**, а от нея новобълг. *тя*, и Miletič, Ostbulgarisch 118, който смята, че *тя* е с контракция от *тийà*, а то е възникнало по излязло от употреба **сийà* (от стб. **сиа**). Формата за мн. ч. на личното мест. *те* и показателните (дълги) диал. форми *тѧя, тѧа, тѣя, тѣа, тѣг, теě* 'тия, тези' са образувани от основа **тѣ-** в косвените падежни форми на стб. показ. мест. в мн. ч. **тн** м. р., **та** ср. р., **ты** ж. р. (**тѣхъ** род. и мест. п., **тѣмъ** дат. п., **тѣмн** творит. п.), за което срв. цитираната у К. Мирчев, цит. съч., 186, форма **тѣzн**.

той[2] притеж. мест. 2 л. ед. ч. м. р. диал. 'твой', **тòя** ж. р., **тòе** ср. р., **тòи** мн. ч. (Геров), **той, тòя, тòйе, той** 'твой, твоя, твое, твои; свой, своя, свое, свои' (Банат), **той, тòê, тòе, тòи** 'твой, твоя, твое, твои' (Сив кладенец, Ивайловградско; Дрянка, Ардинско; Чадърли, Гюмюрджинско; Габрово, Кръстополе, Ксантийско), **той** 'твой' (Калипетрово, Силистренско), **тойно** чл. 'твоето' в текст: *...и тойно либе ще дойде* (Стойките, Смолянско). – От *твой, твòя, твòе, твòи* (вж. *твой*[1]) с изпадане на *-в-* през степен на билабиално *-ў-* (*-w-*).

той[3] частица за подчертаване, засилване: *Тòй се не стуì тàм. Тòй нèскъ е тъкъў òмълну врдме. Мъ тòй сѧкъкви къщи имàше* (Съчанли, Гюмюрджинско). – Еднакво с *той*[1], срв. *тва*[2] и *то*[2].

тòйкам, тòйкъм дет. 'стоя' (Войнягово, Карловско), **тòйкъм** 'крепя, поддържам право дете, което едва стои на краката си' (Казанлък), **тòйкъм съ** 'едва стоя на краката си, едва стоя прав' (Казанлък), **тòйкъй** запов. накл. 2 л. ед. ч. 'стой' (Войнягово, Карловско). – Възникнало в детската реч по гл. *стоя*, запов. накл. 2 л. ед. ч. *стой*, с умал. гальов. глаголна наставка *-кам*, както в други думи от детската реч, като *пùшкам* (от *пùшам* 'уринирам', вж.), *плàчкам* (от *плàча*, вж.). Със знач. 'крепя, поддържам право (дете, което едва стои на краката си)' е възникнало вероятно по заповедната форма *стой*, повторена многократно на дете, което едва стои на краката си (*тòйкъм* 'крепя, поддържам право дете, което едва стои на краката си' ще рече 'викам стой! стой! стой!' или – след възможното изпадане на *с-* – 'викам *той! той! той!*'). Изпадането на начално *с-* може да се смята за нормално в речта на малки деца. За образуването на *тòйкъм* 'крепя, поддържам право дете, което едва стои на краката си' срв. *òхкам*, букв. 'викам *ох*! *ох*!', *божèкам* 'вайкам се, като повтарям *боже! божичко!*' (от Софийско, вж. БДиал 1, 243).

ток¹ 'издадена част на обувка под петата на крака'. – Произв.: *то̀кче* умал. – Според R. Bernard, Étude 1946, 50 (и Бернар, Българистични изследвания 276), чрез нгр. *τάκος* 'ток на обувка' от итал. *tacco* 'ток на обувка', с промяна на *а* в о; според него без никаква връзка с праслав. **takъ* 'течение' (у него: **tokъ*), **tekti, *teką* (у него: **tekǫ*). Промяната на *а* в *о* в случая е трудно обяснима. Възможно е българската дума да е възникнала чрез кръстосване на итал. *tacco* 'ток на обувка' с итал. *toccо* 'парче, къс, късче' (токът е дебело парче гьон, зачукано на петата на обувката). Според DLR 11/2, 1982, 373, под *toc*⁴, балг. *ток* е заето в рум. *toc* 'ток на обувка'. Може да се предположи, че балг. *ток* и рум. *toc* като обущарски термини са възникнали в условия на българско-румънска езикова интерференция в резултат на кръстосване на итал. *tacco* с итал. *toccо* и под влияние на широко разпространените рум. *toc* и балг. *ток* с други значения.

ток² 'електрическа енергия, проведена през жица', рядко 'течене на течност, обикновено на вода', 'течене, течение' (Панчев); стб. **токъ** 'течене, течение; поток' (Мар.). – Произв.: *то̀каджия* разг. 'инкасатор на електрическа енергия; електротехник, който се грижи за поддържане и изправност на осветлението', *то̀кажие* също (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), *то̀ков* прил.; *ѝзток* (вж.); *о̀ток* 'подутина' (вж.), *пото̀к* (вж.); *прѝток* (вж.); *про̀ток* (вж. *про̀ток¹*, *про̀ток²*); *сто̀к* (вж.); *водосто̀к* 'шадраван', *кръвото̀к* остар 'кръвотечение'; *самото̀к* 'гроздов сок, изтекъл преди да мачкат гроздето' (вж. под *сам¹*). – Срхр. *то̑к* 'течение; ход, движение; развитие', словен. *то̑к* 'течене; течение; поток; електрически ток', рус. *ток* 'електрически ток; (остар.) всичко, което тече; поток; струя; течене; течение; ход, движение', укр. *тік* 'електрически ток', род. п. *то́ку*, белорус. *ток*, струс. **токъ** 'течене; течение; извор; ход, движение, бяг', чеш. *tok* 'течение (на река); поток; река; ручей', словаш. *tok* 'течение (на река); течение, ход (напр. на събития); електрически ток; корито на река; на поток', пол. *tok* 'течение; поток; протичане, ход; (остар.) електрически ток', доллуж. *tok* 'поточе, вадичка'. – Праслав. **takъ*, поствербално образуване от **tekti, *teką* (вж. *тека̀¹*). – Сродно с лит. *tãkas* 'пътека; пешеходен път', латв. *taka* 'пътека', *taks* също, авест. *taka-*'бяг; течение', нперс. *tāk* 'бяг, бягане', с друга степен на коренната гласна лит. *tėkė̃* 'дълбоко тихо място в река', латв. *tece* 'поток; течение'. – Със знач. 'електрическа енергия, проведена през жица' – вероятно заето от руски. – Вж. Miklosich, EtWb 347, под *tek-*, Trautmann 316–317, Brückner, SEJP 573, Ст. Младенов, ЕтР 635, Vasmer, REW 3, 113–114, под *то́к* II, Machek 346, Skok 3, 450–451, под *te̋ći*, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1512, под *-tok*, Snoj 672. – Срв. *ток¹*, *ток³*, *ток⁴*, *то̀ча¹*, *то̀ча²*, *тека̀¹*.

ток³ 'място за вършитба, гумно, харман' (СИ; Севлиевско; Елена; Пордим, Махалата, Тръстеник, Плевенско; Кнежа; Мраморен, Кремена, Врачанско; Ботевград; Ботевградско; Шумнене, Брусен, Тетевенско; Етрополе; Тро-

янско; Вакарел, Поповци, Селянин, Ихтиманско; Банат), 'двор' (Копиловци, Монтанско; Радовене, Врачанско); стб. **токъ** 'гумно' (Супр.). – Рус. *ток*, укр. *тік*, род. п. *то́ку*, белорус. *ток*, словаш. диал. *ток*, пол. диал. *tok* 'място за вършитба, гумно, харман'. – Праслав. **takъ* 'гумно', еднакво с праслав. **takъ* под *ток²* (вж.). Първоначално значение – място за бягане (на коне, с които се е вършеело с диканя)'. – Вж. Горяев 370, Brückner, SEJP 573, Ст. Младенов, ЕтР 635, Vasmer, REW 3, 113–114, Machek 646.

ток⁴ 'дълга дъска, която се влачи върху почвата, за да се изглади' (Тръстеник, Плевенско), 'дълга 4 м дъска, върху която стъпва човек и тя се влачи от волове върху разорана нива, за да се притъпква земята' (Тотлебен, Плевенско), 'дъска, широка 15–20 см' (Бели Осъм, Троянско), 'дъска, дебела 5 см' (Троянско), 'дебела дъска' (Трънчовица, Никополско). – Еднакво по произход с *ток²*, *ток¹* (вж.), от праслав. **takъ* (вж. под *ток²*). Първоначалното значение може да е било 'дъска, която „бяга", която „тича" (влачи се) по земята'. За семантиката срв. *та̀чка¹* 'летва (тясна, тънка и дълга изрезка от дъска)' (във връзка с *то̀ча¹* 'пускам да тече' и с други значения, *то̀ча²* 'остря', *тека̀¹*, стб. **тєшти, тєкж** 'тека' и 'бягам, тичам').

ток⁵ 'грамада, куп' (Тетовско). – От алб. *tok, tog* 'грамада, куп'. Вж. Meyer, EtWb, 451, дето се обяснява от слав. *стог* (вж.).

ток⁶ 'вътрешна част на прозорец, която се поставя върху кирпича; каса на прозорец' (Трънчовица, Никополско), 'дървена рамка (каса), на която се закачва вратата' (Трънчовица, Никополско; Попина, Силистренско), 'част от каса на врата' (Брусен, Тетевенско), 'една от страничните рамки на врата' (Галата, Тетевенско). – От рум. *toc* 'рамка (каса) на прозорец, на врата' (и с много други значения), което в DLR 11/2, 1982, се извежда от унг. *tok* и се сравнява със срхр. *ток* (унг. *tok* и срхр. *ток* са дадени без значения).

то̀ка 'малка катарама (преждило) за закопчаване на колан', 'приспособление за скачване и затягане на колан, ремък и под.' (БТР), 'метална рамка за затягане на колан и под.; преждило' (РСБКЕ), **то̀ка** шивашки термин (Брусен, Тетевенско), **то̀къ** 'закопчалка на панталон' (Страхилово, Свищовско). – Произв.: *токалъ̀к* хамутчийски термин 'част от конски юлар' (Видин), 'част от биволски юлар' (Габрово), сарашки термин 'кожено парче, накрая с тока, което служи за закопчаване на палдъм (подопашник, ремък на запрегнат кон или магаре)' (Ново село, Троянско), *токѝчка* умал. шивашки термин 'малка тока', *токички* мн. ч. умал. шивашки термин (Лопян, Ботевградско). – От тур. *toka* 'тока, катарама'. – Заето и в срхр. *то̑ка* 'тока (на колан)' (Škaljić 618, Skok 3, 479), алб. *toká* 'тока' (Meyer. EtWb 431–432), нгр. *τόκα* и *τοκάς* 'тока (на колан)' (Ἀνδριώτης 369).

то̀ка¹ шивашки професионален говор 'малка катарама (преждило) за закопчаване на колан', вж. *тока̀*.

то̀ка² ж. 'хващане за ръка (за поздрав)' (Охрид, Струга, Кукуш), 'чукане с чаша за наздравица' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Широколъшки район; Павелско, Асеновградско), 'чукане с чаша' (Велес), 'наздравица' (Ичера, Сливенско; Самоковско), в израз *пра̀вя то̀ка* остар. 'хващам се за ръка с някого, когато се срещна с него, за да се поздравим, да си честитим нещо; чукам си чашата с чашата на някого, когато вдигам тост за нещо' (Геров), **то̀къ** ж. 'чукане с чаша за наздравица' (Казанлък). – Чрез тур. *то́ka* 'стискане на ръка за поздрав; чукане с чаша при вдигане на тост', в израз *toka etmek* 'стискам ръка на някого за поздрав; чукам се с някого с чаша при вдигане на тост', нгр. *то́κα* възклицание при стискане на ръка на някого за поздрав и при чукане с чаша с някого при вдигане на тост, в израз *κάνω то́κα* 'стискам ръка на някого за поздрав; чукам се с някого с чаша при вдигане на тост', букв. 'правя тока', от итал. *tocca*, по гл. *toccare* 'пипам, допирам, докосвам, похващам, побутвам'. За гръцката дума вж. Ἀνδριώτης 369. – Заето и в арум. *то́că* 'чукане на чаши при вдигане на тост' (Papahagi 1974, 1187), срхр. диал. *то̑ка* в израз *да пра̑вимо једну току* 'да се поздравим един друг с чукане на чаши', букв. 'да правим тока' (Skok 3, 479).

то̀ка³ 'клепало в черква' (Медово, Добричко), 'звън от черковна камбана' (Сливенско). – От рум. *toácă* ж. 'клепало; звън от клепало', поствербално образуване от *a tocá*, *toc* 'бия, удрям; бия клепало'. – Срв. *то̀кам*, *тоа̀кам*.

то̀кам¹ 'точа, разтягам тесто на кори с точилка' (Попско, Крумовградско), **то̀към** 'разтягам тесто на тънка кора' (Съчанли, Гюмюрджинско), **то̀квам** 'наливам течност', св. в. **то̀кна** (Сухиндол), **то̀кнувам** 'наливам' (Родопите), **то̀кнем** 'налея малко' (Софийско), **то̀кни** гл. 2 л. ед. ч. запов. накл. 'наточи малко' (Пирот), **токни** също (Родопите). – Произв.: *ѝзтукъ*, *изто̀квъм* 'разточвам кори за баница' (Дервент, Дедеагачко); *нато̀кнувам* 'наточвам (вода и др.)' (Смолянско); *обто̀кам* нар. 'обшивам дреха по ръба с гайтан, ширит, кожа и др.; обхващам нещо наоколо, по цялата му дължина', *убто̀към* 'пришивам гайтан към ръб на дреха' (Енина, Казанлъшко), *о̀бток* в съчет. *мантѝрски о̀бток* 'украса от гайтани на сукман' (Доброславци, Софийско), *обто̀ка* 'дълга ивица от някаква материя, с която се обточва нещо', диал. 'обточване; домашен гайтан' (Геров), 'обшивка с гайтан, кожи или кадифе по краищата на горна дреха' (Макоцево, Софийско); *отто̀ка* ж. 'вода, която се отбива от река' (Самоковско); *прето̀кам* 'изливам няколко пъти водата на зеле в каца или на туршия и пак я наливам' (Габровско, Софийско), *прето̀кам са* 'ходя насам-натам без работа, излизам и влизам (за група, множество)' (Смолско, Пирдопско)'; *прито̀кам* нар. 'наточвам още нещо' (Геров); *прото̀кам (се)* 'протягам (се), простирам (се) надлъж; бавя (се) или отлагам постоянно извършването на нещо; бавно казвам или пея нещо; отпускам нещо да се влачи; простирам (се), опъвам (нишка, връв и под.); разпростирам (се) на дължина; забавям (се) нарочно; пея или говоря бавно, провлачено'; *про̀так* 'едро сито' (вж.); *разто̀кам* 'развивам нещо навито; точа, приготвям тесто за

баница; правя баница; удължавам кола по разтока или откачам предния колесник от задния; (нар.) разтварям', *разто̀кам* и *разтокà̀вам* 'бавя, обикн. нарочно, изпълнението на нещо; без нужда препращам от едно място на друго, разкарвам', *разто̀кам се* и *разтокà̀вам се* 'бавя се, мая се много време; ходя без работа, шляя се', *разто̀ка* и *ра̀зтока* 'дърво на волска кола, което свързва предния колесник със задния и обикновено стърчи назад', *разто̀ка* 'дълго, обло и доста дебело дърво, чрез което се съединяват двете колесарки на колата и чрез което колата може да се удължава и да се скъсява' (Макоцево, Софийско), *разтака* също (СЗ); *самото̀к* 'гроздов сок, изтекъл преди да мачкат гроздето; вино, стояло малко в пращините; най-хубавото, което се е изцедило само̀ (мед, растително масло и др.)', '(за мед и др.) най-чист, който се е отделил сам; (за вино) ново, младо' (Геров). – Вероятно вторично възникнало по гл. *то̀ча¹* 'пускам течност да тече; разтеглям, разтягам тесто на тънки кори за баница' (вж.) и по негови варианти, под влияние на глаголни корелации, като *ло̀ча – ло̀кам, ло̀кна, ло̀кнувам;* диал. *мо̀ча – мо̀кам*; *кло̀ча – кло̀кам, кло̀кна, кло̀кнувам, кло̀квам; гра̀ча – гра̀кна, гра̀кнувам, гра̀квам*. Срв. срхр. *то̑кнути, то̑кнēм* 'налея малко, сипя'.

то̀кам² 'правя на много дребни късове, кълцам; издавам особен глас; издавам остър и прекъснат шум' (Банат), **то̀ка са** 'бият камбаните на черквата' (Сливенско), **то̀към** 'кълцам' (Силистренско), 'сека' (Асеново, Никополско), '(за камбана) бия' (Сливенско). – Произв.: *то̀канца* 'вид детска играчка, с която се трака; дървено клепало' (Банат), *то̀къница* 'тракаща детска играчка' (Банат), *то̀канче* 'вид детска играчка (кречетало с назъбено колело)' (Банат); *нато̀кам* 'насека, накълцам' (Банат). – От рум. *a tocá*, *toc* 'кълцам, дробя, режа, сека на дребно; чукам, бия, удрям; бия клепало; (за някои птици) тракам, изтраквам (с човка)'. – Срв. *тоа̀към*.

токà̀на 'яхния' (Силистренско), 'ястие от пиле' (Орсоя, Ломско). – От рум. *tocănă* 'яхния с месо' (произв. от *a tocá* 'кълцам, дробя', вж. DLR 11/2, 1982, 374–375).

токà̀т¹ 'вратник' (Беломорци, Омуртажко), 'врата на оградена нива' (Манастирица, Поповско), **токà̀ть** 'кошара за доене на овце' (Настан, Девинско), **тукà̀т** 'врата' (Светлен, Поповско), 'място, през което се прекарват овцете за доене' (Лилково, Пловдивско), **тукà̀ть** 'врата на двор' (Господинци, Гоцеделчевско), 'място, през което минават овцете, за да ги доят' (Павелско, Асеновградско). – От тур. *tokat* 'обор за добитък в ниска част на долина' (Radloff 3/1, 1148), тур. диал. 'лятна кошара за добитък; двор; врата на оградена нива, зеленчукова градина, мандра' (SDD 3, 1373). – Заето и в рум. диал. *tocát* 'врата' (DLR 11/2, 1982, 375).

токà̀т² 'юмрук' (Сливен; Сливенско), **токà̀ть** 'юмрук' (Хасковско), 'юмрук; удар с юмрук' (Нова Надежда, Хасковско). – От тур. *tokat* 'плесница'. За връзката между 'юмрук' и 'плесница' срв. тур. *yumruk* 'юмрук; удар с юмрук'.

токàтка и **токàчка** 'домашна птица, подобна на кокошка, Numida meleagris'. – Звукоподраж. Срв. итал. *tacchina* 'мисирка, пуйка', *tacchino* 'пуяк'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 635, който предполага и турски произход.

токлу ср. 'шиле' (Лясково, Девинско). – От тур. *toklu* 'едногодишно агне'.

токмàк нар. 'чук за хаванче, за дръндарски лък, на тепавица и др.', 'бутало за биене на мляко' (Тихомир, Крумовградско), 'бутало' (Кемал, Одринско), 'приспособление, с което се бие в стъпа' (Алваново, Търговищко), 'голям дървен чук' (Кесарево, Горнооряховско), диал. 'дървен чук за набиване клинове на стан', 'дървен чук, с който се стрива на дребно' (Шумен), 'голям дървен чук за набиване на обръчи от бъчвар' (Медвен, Котленско), 'голям каменарски чук' (Смолянско, Маданско, Асеновградско; Батак, Пазарджишко), 'едно от двете дебели четвъртити дървета в тепавица' (Котел), 'вършитбен валяк' (Западна Добруджа), 'дървена топка' (Димитровград), 'тежест за кантар или за турски стенен часовник; (прен.) дебелак, мъчноподвижен човек' (Самоков), 'тежест' (Корово, Велинградско), 'дебело дете' (Стамболово, Павликенско), 'тромав, неподвижен и глупав човек' (Дупница), '(прен.) коравосърдечен, безсърдечен човек' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско), **токмàци** мн. ч. 'дървени чукове, употребявани от медникарите' (Добруджа), 'бухалки, чукове в тепавица' (Корово, Велинградско), 'изпражнения на овца' (Лясково, Асеновградско), **тòкмак** 'желязно приспособление за чукане на кафе' (обл. Тиквеш), **токмак** 'дърво, с което разбиват ярина' (СЗ), 'уред за очистване на памука от всички семенни остатъци' (ЮЗ), 'дървен чук за набиване на чепове' (Тетово; Тетовско), **тукмàк** 'чукало на дървен съд за чукане на жито' (Горно Юруци, Крумовградско; Плетена, Гоцеделчевско; Зърнево, Драмско), 'чукало на дървен съд за чукане на жито; дървено чукало за чукане на сол' (Покрован, Ивайловградско), 'дървено чукало на съд за чукане на сол, чесън' (Буйново, Девинско; Осина, Гоцеделчевско; Гугутка, Ивайловградско), 'бутало' (Дуванджи, Софулар, Одринско), 'бутало за биене на масло' (Певец, Търговищко), 'голямо бутало, с което се бие млякото в каца на мандра' (Манастир, Дряново, Асеновградско; Давидково, Ардинско), 'част на преса за цедене на мед' (Смолянско), 'юмрук' (Плевня, Драмско), 'лост от елово дърво, за който се прикрепя буталото за биене на масло' (Средни Родопи), 'дървен уред за биене на коноп' (Кюлевча, Шуменско), 'дървен чук за чукане на тор' (Силистренско), 'бухалка за пране' (Калипетрово, Професор-Иширково, Силистренско), 'дървен чук за набиване на обръчи' (Попина, Силистренско; Градище, Севлиевско), 'дървен чук за набиване на колове' (Тихомирово, Старозагорско), 'железен или дървен чук за набиване на колове' (Широка лъка, Смолянско), 'дървен уред за трамбоване на пръст' (Петокладенци, Плевенско), 'дървен чук' (Твардица, в Молдавия), 'голям чук' (Нова Надежда, Хасковско; Патрешко, Троянско), 'голям каменарски чук' (Павелско, Асеновградско), 'чук' (Кюлевча, Шуменско; Пещера), 'дърво, с което се чука' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'дървен чук; дебел човек' (Сухиндол), 'желязна топка на ръчен кантар' (Лясково, Асеновградско), 'доста тежко дървено пънче, което връзват на краката на телета при паша, за да не бягат' (Тъойбелен, в Мала Азия), 'железен клин за разцепване на дърво, от единия край остър, а от другия край объл' (Петров дол, Маданско), 'дървена тояга с желязна топка на края за цепене на дърва' (Самуилово, Сливенско), 'дебела част на тояга' (Бракница, Поповско; Страхилово, Свищовско), 'кръгло дърво за изравняване на съдържимото в шиник, кофа и др., пълни със зърнени храни' (Кукуш), 'нещо, което е твърдо и кораво; (прен.) мълчалив, неразговорлив човек' (Хасково), 'буца сол' (Загражден, Смолянско), 'бучка масло, получено от едно биене на млякото' (Егрек, Крумовградско), 'бучка (изобщо)' (Вълчан дол, Смолянско), 'недопечен хляб' (Осина, Гоцеделчевско), 'непохватен, несръчен човек' (Орешец, Асеновградско), в съчет. *кàмънен тукмàк* 'уред, подобен на диканя' (Малък Преславец, Тутраканско). – Произв.: *тòкманчета* 'неразтворени топчета брашно в ястие' (Вълчан дол, Смолянско), *токмàче* умал. диал. 'пълно, набито дете' (Шумен), 'дървен чук' (Добруджа), *тукмàчи* 'дървено чукче' (Раданово, Великотърновско), *токмàчка* 'дървен чук' (Ветрен, Силистренско), 'дървено чукало за чукане на сол, чесън' (Девесилица, Крумовградско); *втокмàчва са* '(за храна, която се е задържала в стомаха) втвърдява се' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско). – От тур. *tokmak* 'дървен чук; валяк; дървено или желязно чукче на врата вместо звънец'. – Заето и в срхр. *тòкмак* 'дървен чук; малък боздуган; желязно чукче на дворна врата, с което се чука и повиква; желязна част на кафемелачка; (прен.) нисък и набит човек; (прен.) глупак' (Škaljić 518, Skok 3, 479), рум. диал. *tocmác* 'голям дървен чук, с който си служат юрганджиите' и *tocmág* (DLR 11/3, 1983, 380), алб. *tocmák* 'долна част на трамбовка, с която се трамбува; механически чук; голям дървен чук; сарашки чук; дървено чукче на занаятчия, изработващ фесове'.

тòкме 'пресмятам' (Банско), **тòкмеше** гл. 3 л. ед. ч. мин. несв. вр., напр. в изреч. *... àлово фèхче тòкмеше...* (Велес), **тòкма се** 'приготвям се, глася се, имам намерение' (Бобошево), **тòкми се** гл. 2 л. ед. ч. запов. накл. 'искай да се покажеш, че не си по-далеч от другите; равнявай се с друг' в изреч. *Ако си сиромав, не тòкми се со богат* (Прилеп). – Произв.: *токмùло* 'тоалет' (Бобошево). – Вариант на *тъкмя̀* (вж.), с диал. *о* на мястото на книжовното и широко разпространеното по говорите ъ, стб. **ъ**.

тòкмо нареч., вж. *тъкмо*.

тòкнувам 'бутвам, блъсвам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Вариант на *тъкнувам* също (вж. *тъкам*), с *ò* на мястото на книж. и общобълг. ъ (стб. **ъ**) под ударение.

токỳ и **току** нареч. 'наскоро, преди малко; само, все; от време на време; често; тъкмо, точно; изведнъж, неочаквано; нека само', сз. 'току-що, тъкмо, едва, едва-що', 'а, но' (Геров), **токỳ** нареч. 'съвсем близо, непосредствено; само, все; изведнъж, неочаквано' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско),

'веднага' (Церовица, Кюстендилско), 'изведнъж' (Софийско), **тукȕ** нареч. 'току' (Зап; Самоков), сз. 'но, а, ама' (Самоков), **тȕку** диал. нареч. 'току' (Геров; Зап), сз. 'но, обаче, ами' (Кукуш), 'но, а, ала, ама' (Костурско), **тȕко** 'току' (Ботевград; Гоцеделчевско), **тòку** 'току' (Лъжане, Типченица, Ботевградско), 'толкова' (Кутугерци, Долно село, Кюстендилско; Логодан, Благоевградско), **тòко** 'току' (Саламаново, Шуменско; Лазар-Станево, Луковитско; Лазаро поле, Дебърско), **ток** 'току' (Дебърско; Галичник, Дебърско), **токò** 'току' (Кривонос, Расник, Красава, Брезнишко; Връбница, Суходол, Софийско; Дивотино, Долно Романци, Пернишко), **току** сз. 'но, а, ами' (Ботевград), **токо** нареч. диал. 'току' (Геров; Славовица, Пазарджишко; Панагюрище; Пирдоп; Челопеч, Пирдопско; Тетевенско; Койнаре, Белослатинско; Пирот; Галичник, Дебърско; Валовищко), в съчет. *токо до* диал. 'близо до, съвсем близо', напр. в израз *токо до полите на планината* 'до самите поли на планината' (Геров), в съчет. *токо ми* (= *тако ми*) в изрази *Токо ми Бога* 'ей Богу', *Токо ми този храм Божий, Токо ми този глас Божий, Токо ми този свят кръст, Токо ми силата Божия* (Геров), **туку** нареч. диал. (Геров), **туко** 'току' (Пиринский край). – Произв.: *токȕ-вȉж* 'ето на', *тукȕ да ѐ* 'без нужда, колкото да се каже' (Самоков), *токȕ-речѝ* нареч. разг. 'почти', *токо-речи* диал. също (Геров), *токȕ-такà* и *токȕ-тъ́й* нареч. 'без повод и без основание, без причина и оправдание', *тукȕ-такà* нареч. 'току-така' (Доброславци, Софийско), *токȕ-щò* нареч. 'преди малко, наскоро, ей-сега, тъкмо', сз. 'щом, тъкмо', *токо-що* диал. 'току-що' (Геров); *туку-що* диал. също; *такà-тукȕ* 'току-така' (Доброславци, Софийско), *токȕнци* мн.ч. 'название на софиянци от жителите на Пирот (поради честата употреба на *токȕ* от софиянци). – От *тòлко, тòлку, толко, толку* (със съответствия в други славянски езици, вж. под *тòлик, толѝко*), с изпадане на *л*, сериозна причина за което е известна десемантизация в резултат на богата семантична деривация, довела до по-голямо или по-малко отдалечаване от първоначалното значение. За изпадането на *-л-* срв. *тòкав* и *токàв* 'толкав' (от *тòлкав* и *толкàв*, вж. под *тòлик*), *тòкучка* 'толкова малко' и *токучкȕ* 'много малко'. Без *л* (*l*) са и съответствия на *току, тòлко, тòлку* в други славянски езици: срхр. диал. *токо* 'толкова', рус. диал. *токо́* 'едва ли' (Даль). Семантично *току* стои близко до рус. *то́лько* 'само; едва; чак; едва-що; още; още щом, още като; щом; щом като; дано; само че, но, обаче', диал. *только* 'не повече; не по-рано; толкова малко; толкова късно; само; едва; но, обаче' (Даль). Форми *токȕ, тȕку* се обясняват с проклитичната употреба на *току* (у Геров 5, 343, и у Ст. Младенов, ЕтР 635: *току, токо*, без ударение) и на изходните за тях форми *толко, толку*: семантично и звуково отдалечено от *тòлко, тòлку*, в конкретни контекстови условия те са получили ударение върху първата или втората сричка. Срв. ESSJ 2, 676 и сл. Ст. Младенов, ЕтР 635, неубедително сравнява с тур. *tek* 'нечетен; единствен', с бълг. гл. *текà*, със същ. *ток* (сродно с *текà*), отбелязва, че е от корен арио-алтайски (срв. ESSJ 2, 681); след това сравнява със стб. **толнко**, рус. *только* 'само', пол. *tylko* 'само' и отпраща към *тук*.

токȕн 'ток на обувка', вж. *такȕн*.

токурджȕм 'кръстец от 18 снопа; голяма купчина старателно наредени снопи с класовете навътре' (Момчилградско; Домище, Горно Капиново, Долно Капиново, Кърджалийско), **тукурджȕм** 'кръстец от житени снопи' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'кръстец снопи' (Дервент, Дедеагачко). – От тур. диал. *tokurcum, tukurcum,* варианти на *tokurcun, dokurcun* 'копа сено или снопи'.

токȕч 'тояга; (прен.) побой' (Смолянско, Ардинско, Маданско; Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'сопа' (Златоградско), 'топка от глина, с която се затуля душник на пещ' (Кесарево, Горнооряховско), **токȕчь** 'дървено приспособление за залостване на врата, което се поставя водоравно' (Неделино, Маданско), **токуч** 'прът' (Петково, Кърджалийско), **тукȕч** 'тояга' (Турян, Смолянско), 'дървено приспособление за залостване на врата, което се поставя водоравно' (Червен, Асеновградско), **такȕч** 'дървено приспособление за залостване на врата, което се поставя водоравно' (Пловдивско, Маданско), 'късо дърво; стъбло от слънчоглед' (Смолян). – Произв.: *токȕчка* 'топче на връх на вретено' (Златоград; Турян, Момарско, Смолянско; Наречен, Асеновградско: Давидково, Ардинско). – От тур. диал. *tokuç* 'къс дърво, тояга, прът, пръчка; бухалка за пране; чук, чукче за месо' (SDD 3, 1374). За знач. 'побой' срв. *дȕрвò* 'бой', *тоя́га* 'бой'.

тòлак 'равно, песъчливо място' (Ранинци, Кюстендилско). – Вероятно от *тлак* (вж.), с епентеза на *о* и с премет на ударението върху неетимологичното *о*.

тòлвай 'крадец' (Банат). – Произв.: *тòлвайкя* 'лъжлива зорница' (Банат), *тòлвайскьи* 'който се отнася до крадец', в съчет. *тòлвайска дзвездъ* 'лъжлива зорница' (Банат). – От унг. *tolvaj* също, срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 233, където не се сочи изходна унгарска форма. – Зато и в хърв. диал. *tolvaj* 'разбойник, крадец' (Skok 3, 480), словен. *tolovâj* също (Bezlaj 4, 195).

тòлик 'толкова голям' (Ботевградско; Враца; Софийско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Жеравна, Радомирско; Кумановско), **тòлико** 'толкаво, толкова голямо' (Войници, Ломско; Борован, Белослатинско; Столник, Софийско), **толѝк** и **толѝки** 'толкав', ж. р. **толѝка,** ср. р. **толѝко**, мн. н. **толѝки** (Сев. Македония), **толѝкога** м. р. обща косвена падежна форма (Сев. Македония), **толѝку** ж. р. обща косвена падежна форма (Сев. Македония), **толико** 'толкаво' (Радуил, Ихтиманско), **тòлек** 'толкова голям, такъв голям' (Радовене, Врачанско), 'толкав' (Банско), **тòлък** 'толкова голям' (Певец, Търговищко; Войнягово, Карловско; Якоруда), **тòлкьи** 'толкова голям', ж. р. **тòлка**, ср. р. **тòлко** (Ново село, Видинско), **тòлки** мн. ч. 'толкави' (Чупрене, Белоградчишко); стб. **толнкъ и толнкын** 'толкова голям' (Клоц., Супр.). – Произв.: *тòледжав* 'толкова голям (на ръст)' (Разлог), *тòледжѐв* 'толкав' (Банско), *толеджàв* 'много голям' (Карбинци, Белоградчишко), *тòленек* 'толкав', ж. р. *тòленка*, ср. р. *тòленко*, мн. ч. *тòленки* (Павелско, Асеновградско), *толѝцак*

'толкав' (Романовце, Кумановско), *толичак* 'толкав' (Ботевградско), *тòличко* прил. 'толкова голямо' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тòлкав* 'толкова голям', ж. р. *тòлкава*, ср. р. *тòлкаво*, мн. ч. *тòлкави*, диал. *тòлкаа* 'толкава' (Банско), *тòлкā* 'толкава' (ЮЗ), *тòлкō* 'толкаво' (ЮЗ), *тòлькав* 'толкав', ж. р. *тòлькава* и *тòлькā*, ср. р. *тòлькаво* и *тòлькō*, мн. ч. *тòлькави* и *тòлькай* (Дебърско и Полог, в Македония), *тòвкав* 'толкав', ж. р. *тòвкава*, ср. р. *тòвкаво* (Скопска Блатия), *тòкав* 'толкав', ж. р. *тòкава*, ср. р. *тòкаво*, мн. ч. *тòкави* (Градище, Кутли брег, Пезово, Кумановско; Кочанско; обл. Тиквеш; Леринско; Диово, Канино, Битолско; Любойно, Преспанско), *тòкави* мн. ч. 'толкави' (Преколница, Кюстендилско), *тȕкав* 'толкав', ж. р. *тȕкава*, ср. р. *тȕкаво* (Буково, Битолско), *толкȁв* диал. 'толкова голям' (Геров; ЮЗ), ж. р. *толкȁва*, ср. р. *толкȁво* (ЮЗ), *токȁв* 'толкав' (ЮЗ), *тòлкизцък* 'толкова голям' (Стефан Караджа, Добричко), *тòлкичко* 'съвсем малко' (Кърналово, Петричко), *тòлкузцък* 'толкова малък' (Стефан Караджа, Добричко), *тòкачок* 'толкова малък' (Кюстендилско), *тòлчав* диал. 'толкав' (Геров; Софийско; Доброславци, Софийско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско) (за образуването срв. *кòлчав*), *тòлчъвъ* 'толкава' (Войнягово, Карловско), *тòлчавак* 'толкова мъничък' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тòлчавёнко* 'съвсем малко' (Кърналово, Петричко), *толчȁв* диал. 'толкав' (Геров; Ботевградско; Смолско, Пирдопско; Софийско; Макоцево, Софийско), *толчаво* прил. 'толкаво' (Врачанско), *тòлчев* 'толкав' (Силистренско), *тʸòльчьев* 'толкав', ж. р. *тʸòльчьева*, ср. р. *тʸòльчьево*, мн. ч. *тʸòльчьеви* (Гоцеделчевско), *тòлчов* диал. 'толкав' (Геров; Смолско, Пирдопско), *тòлчова* нареч. 'толкова' (Марково, Пловдивско), *тòлчен* 'толкав' (Садина, Поповско), *тòлчено* прил. 'толкова голямо' (Ряховците, Севлиевско), *тòлчичкъ* нареч. 'толкова' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), *тòлашен* 'толкова голям' (Сухиндол). – Срхр. *тòлик, толȉкā*, ж. р. *тòлика, толȉкā*, ср. р. *тòлико, толȉкō*, словен. *tǫ̑lik, tǫ̑liki*, ж. р. *tǫ̑lika*, ср. р. *toliko*, рус. диал. *толькóй*, укр. *тíлький*, струс. **толикъıи**, чеш. *tolikýˊ*, словаш. *tolikýˊ*, стпол. *toliki*. – Праслав. **talikъ, *talikъjь*, ж. р. **talikā, *talikājā*, ср. р. **talika, *talikaje*, а вероятно и **talьkъ, *talьkъjь, *talьkā, *talьkājā, *talьka, *talьkaje*. Формите **talikъ, *talьkъ* – от **ta-* в **taga* (стб. **того**), род. п. от показ. мест. **tъ* (стб. **тъ** 'този'), и в други форми на това местоимение и показателните частици **li, *lь*, срв. стб. **толн** 'както и; така и; обаче' (Супр.) (от праслав. **tali*), стб. **толь** 'толкова много' (от праслав. **talь*), стб. **тольмн** 'толкова много' (от праслав. **talьmi*). За образуването срв. стгр. *τηλίκος* 'в такава възраст; толкова голям, толкав; толкова силен', лат. *talis* 'такъв; толкова значителен, толкова важен', лит. *tõl* 'дотогава', в които *τη-, ta-, to-* са от ие. показ. мест. **to* (вж. под *той*), *-λι-, -li-, -l* са показателни частици (сродни със стб. **-лн-**), *-ко-* е показателна частица (сродна със стб. **-къ** в стб. **толнкъ**). Срв. праслав. **avalikъ* (дето *av-* е от праслав. **avъ*, стб. **овъ** – показателно местоимение), наследено в новобълг. диал. *оволȉк* 'толкова голям' (вж.), **kalikъ* (отдето са стб. **колнкъ**, новобълг. *кòлик* 'колко голям', вж. със съответствия в другите славянски езици), **analikъ* (отдето е новобълг. *онолȉк*

'до онакава степен голям', вж.). – Вж. Schmidt, Vok. 1, 91, Meillet, Études étym. 1902–1905, 418, Brückner, SEJP 589, под *tyle*, Ст. Младенов, ЕтР 635, под *тòлкав*, Vasmer, REW 3, 117–118, под *тóлько*, Machek 646–647, Skok 3, 432, под *tâj*[1], Frisk 2, 892, Walde–Hofmann 2, 1972, 644, Fraenkel, LEW 1105, Т. Ат. Тодоров, Етим. етюди 145–148. – Според Vl. Šaur, ESSJ 2, 682, произв. от праслав. *toliko* (=**talika*, вж. под *тóлко*). – Формата *тòлек* е със свръхстарателно *е* от *и* в неударено положение; *тòлък* е по *тòлкьи* 'толкова голям', **толки* (вариант без подсилена мекост на *к*) и по форми за ж. р. *тòлка*, за ср. р. *тòлко*, за мн.ч. *тòлки* под влияние на корелации, като *мàлки(й)* 'малък' (удължена форма от *мàлък*), ж. р. *мàлка*, ср. р. *мàлко*, мн. ч. *мàлки* – м. р. неудължена форма *мàлък*; *тòлкьи, тòлка, тòлко, тòлки* са или от праславянски (старобългарски) варианти с *ь* (**ь**) вм. *-i-* (**-н-**), или от форми с *-li-* (**-лн-**, *-ли-*) с изпадане на неударено *-i-* (**-н-**, *-и-*). Формата *тòледжав* е от първонач. **тòлджав*, което е от *тòлчав* с озвучаване на *ч* > *дж* след сонора *л* (срв. *мънзарко* от *мънцарко*) и после с вмятане на *е* може би под влияние на думи като *тòлек, тòленка*. – Срв. *толȉко, тòлко*.

тòлкав 'толкова голям', вж. *тòлик*.

тòлко нареч. разг. и диал. 'толкова' (Геров; Брезнишко; Мировяне, Връбница, Негован, Софийско; Тешово, Гоцеделчевско; Горна и Долна Василица, Радуил, Ихтиманско; Света Петка, Велинградско; Кърналово, Петричко; Руждене, Драмско; Ватилък, Солунско), 'в такова количество; до такава степен; толкова далече' (Ново село, Видинско), **толко** 'толкова' (Лешко, Градево, Благоевградско; Обидим, Разложко; Гара Пирин, Сандански; Скрът, Петричко), **тòлку** 'толкова' (обл. Граово; Софийско; Благоевград; Бобошево; Самоков; Петричко; Съчанли, Гюмюрджинско; Прилеп; Велес), **тòлькьо** нареч. 'толкова' (Орехово, Асеновградско; Беден, Девинско); стб. **толнко** 'толкова; толкова много' (Син. тр., Супр.), **только** (срв. SJStSl 43, 471). – Произв.: *тòлкова* нареч. 'в такова количество; до такава степен; така много, твърде много, много', *тòлков* 'толкова' (Славеино, Смолянско; Пстково, Ардинско), *толков* също (Чепеларе), *тòлкув* също (Драбишна, Ивайловградско), *тòлковай* също (Доспат, Девинско), *тòлковка* 'много малко' (Падеж, Благоевградско), *тòлкувка* 'толкова' (Тетевенско), *тòлкози* диал. 'толкова' (Геров), *тòлкузи* също (Жеравна, Котленско; Лясковец; Тетевенско), *тòлкоз* нареч. 'толкова', *тòлкуз* 'толкова' (Търговищко; Русе; Габрово; Великотърновско; Хасковско; Банат; Мандър, в Мала Азия), *толкозȉкана* 'толкова' (Смолянско), *тòлкозмȉна* диал. 'толкова души' (Геров), *тòлкунда* и *тòлкундза* 'толкова' (Прилеп) (вж.), *тòлкузцики* 'толкова мъничко' (Сухиндол), *тòлкочко* нареч. 'съвсем малко' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тòлкучку* и *толкучкȕ* нареч. 'толкова малко' (Самоков), *токучкȕ* нареч. 'много малко' (Говедарци, Самоковско), *тòлкучка* нареч. 'толкова' (Доброславци, Софийско), *тòкучка* нареч. 'толкова малко' (Кюстендилско), *толцȉна* 'толкова много', *тòлчиш* нареч. 'толкова пъти' (Гоцеделчевско; Тешово, Гоцедел-

чевско) (по образуване като *кòлчиш*, вж.), *тòлкиш* 'толкова пъти' (Банско) (по образуване като *колкиш*, вж. под *кòлко*; *мнòгиш*, вж.); *дотòлко* нареч. диал. 'дотолкова' (Геров), *дотòлкова* нареч. 'до такава степен; толкова много, така много', *дотòлкоз* 'дотолкова' (Геров); *тòлковагодѝшен* 'който или каквото е на толкова години' (Геров), *тòлкозгодѝшен* също (Геров). – Срхр. *тòлико* 'толкова', словен. *toliko* 'толкова', рус. *тóлько* 'само; едва; чак; едва-що; още; още щом, още като; щом; щом като; дано; само че, но, обаче', рус. диал. *толи́ко* 'толкова; до такава степен', *только* 'не повече; не по-рано; толкова малко; толкова късно; само; едва; но, обаче' (Даль), укр. *тільки* 'само', белорус. *тóлька* 'само', струс. **толико** 'толкова; само', чеш. остар. *toliko* 'само, единствено', словаш. *tol'ko* 'толкова'. – Праслав. **talika, *talьka*, адвербиализирани форми за им. и вин. п. ср. р. ед. ч. **talika, *talьka* на показ. мест. **talikъ, *talьkъ* (вж. под *тòлик*). Срв. бълг. *мнòго* нареч. 'в голямо количество, в голям брой; в голяма степен' (от стб. **мъного**), форма за им. и вин. п. ср. р. ед. ч. на прил. **мъногъ**, а в самостоятелна употреба – наречие (вж. под *мнòго*), *мàлко* 'в ограничен размер, в ограничено количество (по произход форма за им. и вин. п. ср. р. ед. ч. от прил. *мàлък*, вж.). Образувани като праслав. **kalika, *kalьka* (отдето са новобълг. *кòлко*, стб. **колнко**, със съответствия в другите славянски езици), **avalika, *avalьka* (отдето са новобълг. *овòлко* 'толкова', вж.), **analika, *analьka* (вж. под *онòлко* 'до онакава степен, в онакова количество'). Според ESSJ 2, 681, от праслав. **toli* (по приетата в този речник графика: **tali*; вж. под *тòлик*), с част. *-ko* (по приетата в този речник графика: *-ka*). – Срв. Vasmer, REW 3, 117–118.

тòлкунда и **тòлкундза** 'толкова; толкова малко, съвсем малко' (Прилеп). – Формата *тòлкунда* – от *тòлку* 'толкова' (вж.), употребявано в Прилеп, с усилителни частици *нà* (като напр. в *тѝкана* от *тѝка*) и *да*, вероятно кръстосано с новогръцка усилителна частица *δά* напр. в изрази *τόσος δά* 'ей толкова', *ἐδῶδά* 'ей тука', с изпадане на неударено средисловно *а*. Формата *тòлкундза* може да е възникнала като вариант на *тòлкунда* с *-ндз-* от първоначално *-нз-*, дето *з* е от нгр. *δ* (за което вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 46) или от по-ранно **тòлкундзи*, получено от **тòлкунази* (от *тòлку* + *нà* + *-зи*), с *-ндз-* от *-нз-* и с *-а* под влияние на употребяваните в Прилеп *тòлкунда* и други адвербиални форми на *-а*. – Срв. пак в Прилеп *òлкунда* и *òлкундза*, *онòлкунда* и *онòлкундза*. – Вж. Т. Ат. Тодоров, Етим. етюди 142–144.

тòлмеч 'преводач' (Винга в Банат), **тулмà̀ча** 'обяснявам, разяснявам' (Банат). – Произв.: *изтулмà̀ча* 'направя нещо да стане ясно, обясня; предам от един език на друг, преведа' (Банат), *разтулмà̀ча* 'обясня, разясня' (Банат). – Същ. *тòлмеч* е от австр. нем. *Dolmetsch* = нем. книж. *Dolmetscher* 'устен преводач' (срв. *тълмàч*), вж. Парашкевов, Немски елементи 153, а гл. *тулмà̀ча* е по срхр. остар. *толмáчити* (= *тумáчити*) също, произв. от *тòлмāч* 'преводач' (вж. Skok 3, 521–522), срв. Парашкевов, цит. съч., 27–28.

тòлосом и **тòлосъм** 'таласъм' (Охрид), **тòлосум** също (Църско, Битолско). – Фонетични варианти на *таласъм* (вж.), с характерно за двата говора пропарокситонно ударение и с *о* на мястото на тур. *ı* в първата (ударена) и втората (неударена) сричка под влияние на думи от домашен произход в двата говора с *о* на мястото на общобълг. *ъ* от стб. **ѫ**, в третата сричка (неударена) – съответно с *ъ* и *у* на мястото на тур. *ı*.

толу̀м 'правоъгълен тенекиен съд за съхраняване на свинска мас' (Тръстеник, Плевенско), вж. *тулу̀м*.

толу̀мба 'помпа' (Неготин), 'кожен мех' (Пещера, Пазарджишко), 'тенекия за съхраняване на мас' (Девенци, Плевенско), **толу̀мбъ** 'правоъгълен тенекиен съд за съхраняване на свинска мас' (Тръстеник, Плевенско), **толу̀мби** мн. ч. 'леки обуща' (Турян, Смолянско), вж. *тулу̀мба*.

том 'отделно издадена книга или отделно напечатана, оформена част от съчинение (под един и същ надслов)'. – Чрез фр. *tome* също, което от лат. *tomus* също, а то от гр. *τόμος* 'част, отрязък, том'. Срв. РЧДБЕ 1982, 862.

томазлъ̀к 'добит и отгледан в къщи добитък (а не купен)' (Ружинци, Белоградчишко). – От *тамазлъ̀к* също (вж.) с *о* на мястото на *а* вероятно под влияние на лабиална съгласна *м*. Срв. *товà̀н* (вариант на *тавà̀н*, вж.).

томà̀к, обикновено в мн. ч. **томà̀ци** диал. 'калцуни' (Геров), **томаци** мн. ч. също (Конак, Поповско), 'шаячни гамаши, обточени с гайтан' (Преслав). – От тур. *tomak* 'вид груба обувка', вж. R. Bernard, Etud. 1946, 42–43, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 252. – Заето и в срхр. *тòмаке* мн. ч. 'жълти женски гамаши' (Škaljić 619), рум. диал. *tomáci* мн. ч. 'чорапи' (DLR 11/3, 1983, 402).

томà̀не мн. ч. 'потури' (Дорково, Велинградско), вж. *тумà̀н*[2].

тòмбило ср. 'детска игра на гадаене, при която един от играчите нарича на пръчка „То ми било“, а останалите отгатват, а ако не могат да отгатнат, той ги гони и удря с някакъв предмет, викайки „Джангър!“ (Воден, Елховско). – От съчет. *тò ми билò*, лексикализирано, с изпадане на неударено *-и* в *ми*.

тòмбрук[1] 'дървена окова на затворник' (Прилеп). – От вариант с ударение върху началната сричка на *томрȕк* 'две дебели тежки цепеници с отвори, в които турят краката на затворник и ги заключват', от тур. *tomruk*, с епентеза на *б* между *м* и *р*. Срв. алб. *tombrúk* 'окова на затворник' (от тур. *tomruk*, вж. под *томрȕк*). За епентезата на *б* срв. и рум. *tumburúg* 'дървена окова за затворници' (вариант на *tumurúg*, от тур. *tomruk*, вж. под *томрȕк*). Може да бъде и заемка от албански.

тòмбрук[2] 'игра, при която играчите се нареждат в кръг, единият от тях пуска кърпа и този, на когото я е пуснал, трябва да я вземе и да го гони' (Воден, Елховско). – Вероятно еднакво по произход с *тòмбрук*[1] 'дървена окова на затворник', от изходно **тòмрук* (вариант на *томрȕк*, вж.), но с по-друго

значение, може би 'бой (с ръце, с тояга и т. н.)', срв. значения 'късо отсечено дърво' (на *томру̀к*), 'дебело дърво' (на *томуру̀к* и *тумру̀к*, варианти на *томру̀к*). Вероятно елемент от играта е боят (с юмруци, с тояга и т. н.), както при играта *то̀мбило* (вж.).

то̀ме 'съблазнявам, възбуждам желание' (Банско); стб. **томнтн**, **томлѧ** 'мъча, измъчвам (някого, нещо,); притеснявам; угнетявам' (Супр.), **оутомнтн**, **оутомлѧ** 'измъча, изтерзая' (Супр.). – Произв.: *томѝтелен* поет. 'който предизвиква душевна мъка; сладостно мъчителен' (вероятно по рус. *томи́тельный*), *томлѐние* поет. 'душевна мъка' (от рус. *томлѐние*, но може да бъде и по стб. **томлѣнїе**); *притѐма* книж. поет. 'умора, отпуснатост; отпадналост, безсилие' (вж.), *притомѐн* книж. 'уморен, изтощен' (по рус. *притомлённый*). – Срхр. *то̀мити*, *то̀мӣм* 'притискам, натискам, стягам', рус. *томи́ть*, *томлю́* 'измъчвам, изморявам, изтощавам, мъча; задушавам (напр. зеленчук); калявам стомана', укр. *томи́ти*, *томлю́* 'измъчвам, изморявам, изтощавам; терзая', белорус. *тамі́ць*, *тамлю́* 'измъчвам, изтощавам', струс. **томити**, **томлю** 'мъча, измъчвам, терзая; притеснявам; принуждавам'. Срв. словен. *tomljáti*, *tomljȃm* 'скитам се, шляя се'. – Праслав. **tamiti*, **tamją*. – Сродно със стинд. *tā́myati* '(той) се задушава, остава без въздух, остава без сили, изнемощява, отпада, чезне', *tamáyati* '(той) задушава, оставя без въздух', *tāmi*, *tāmī* 'затруднение в дишането', *tāmaḥ* 'силно желание, копнеж', лат. *tēmētum* 'опиваща напитка, силно вино', *tēmulentus* 'пиян', *abs-tēmius* 'трезв', стирл. *tām* 'смърт', *tamaim* 'почивам, умирам', нем. *dämlich*, *dämlig* 'глуповат, глупашки; ударен, занесен, замаян', остар. *dämisch*, нем. австр. *damisch* 'глуповат'. – Вж. Miklosich, EtWb 358, Fick 1, 224, Pedersson, BSl Wortst. 32 и сл., Trautmann 313, Walde-Hofmann 2, 1972, 657, Mayrhofer 1, 495, Kluge–Mitzka 120. – За връзка между знач. 'съблазнявам, възбуждам желание' и значения 'мъча, измъчвам някого, нещо', 'угнетявам' и под. срв. лат. *flagito* 'бия с бич, измъчвам; настоятелно искам' и 'изкушавам, съблазнявам', както и бълг. *съблазня̀вам* (префиксално образуване от *бла̀зня*, сродно с лат. *flagito*, вж. под *бла̀зня*), лат. *tempto* 'пипам, докосвам; нападам, атакувам, изпитвам, поразявам (и така причинявам мъка, страдание, угнетявам, притеснявам)' и 'изкушавам, съблазнявам, възбуждам'. Близко до знач. 'съблазнявам, възбуждам желание' на българската дума е стинд. *tāmaḥ* 'силно желание, копнеж'. В значенията на производните – влияние и на старобългарски, и на руски. За знач. 'глуповат' на нем. *dämlich*, *dämlig*, австр. *damisch* срв. укр. *блазень* 'глупец' (под *бла̀зня*). – Срв. R. Bernard, Изсл. Романски 369, който отбелязва, че *то̀ме* не е заемка от рус. *томи́ть*, но е във връзка с рус. *томи́ть*, привежда стб. **томнтн**, словен. *tomljati*, срхр. *томити*, отпраща за етимологията към Miklosich, EtWb 358, и Vasmer, REW 3, 118, извежда „особеното“ знач. 'съблазнявам' на *то̀ме* от знач. 'вълнувам, подбуждам, карам (някого) да страда от желание'.

томру̀к и **тумру̀к** остар. 'две дебели тежки цепеници с отвори, в които турят краката на затворник и ги заключват' (Геров), **томру̀к** 'късо отсечено дърво (около един метър дълго)' (Тънково, Хасковско; Малък Девесил, Крумовградско), 'навъсен, намусен човек' (Свищов), 'твърд човек; скъперник, стиснат човек' (Севлиево). – Произв.: *томру̀к-агà* и *тумру̀к-агà* остар. 'началник на затворници, оковани в томруци' (Геров). – От тур. *tomruk* 'пън, дънер, греда; дървени окови за затворници; (остар.) затвор'. – Заето и в рум. *tumurúg* м. '(остар., нар.) дълго кръгло дърво за строеж; (диал.) дървена окова за затворници' и *tumurúgă* ж., *tumburúg* м., *trumurúg* м. и др. (DLR 11/3, 1983, 709), срхр. *то̀мрук* 'отсечено дърво, пън, дънер; дървена тръба за вода; дървена окова', мн. ч. *то̀мруци* (Škaljić 619, Skok 3, 480), алб. *tombrúk*, *trombúk*, *trambúk* 'окова на затворник' (Meyer, EtWb 432), нгр. остар. *τουμρούκι* (Skok 3, 480). За знач. 'навъсен, намусен човек' вж. под *тумру̀к*[1]. – Срв. *то̀мбрук*[1], *тумрък*, *тумурци*.

томуру̀к 'юмрук', вж. *тумру̀к*[2].

тон[1] 'мярка за тегло и маса, равна на 1000 кг', **тона** в съчет. *24 милиона тона* (1849, Цариградски вестник), **тонна** в съчет. с числително (1858, Бълг. книжици), **тони** мн. ч. (1860, Цариградски вестник), **тонна** ж. (1869, Богоров, Фр.-бълг. речник). – От фр. *tonne* също, а то от къснолат. *tunna*, *tonna*, което е от келтски произход. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 635, Л. Ванков, ГСУ-ФЗФ 60/1, 1966, 184, Meyer–Lübke 748, Bloch–Wartburg 607–608. Срв. РЧДБЕ 1982, 863. Според Ванков, цит. съч., възрожденската форма *тонна* у Богоров е от рус. *то́нна* също, което е чрез нем. *Tonne* от фр. *tonne*.

тон[2] 'музикален звук с определена височина; (муз.) мярка за определяне височината на интервала между музикални звукове; (прен., само ед.ч.) характер, нюанс на гласа, на речта, интонация; характерни общи черти на нещо; (прен. термин от живописта) характер, оттенък на цвят с оглед към степента на яркостта му; (прен.) характер на поведение в обществото; краткотраен звук или шум, издаван от работещо сърце'. – От фр. *ton* 'тон, звук; тон, израз на гласа; (муз.) тон, гама; (термин от живописта) тон, цвят', което е от лат. *tonus* 'опъване, обтягане; тон, звук; ударение; (термин от живописта) светлосянка и др.', а то от стгр. *τόνος* (> нгр. *τόνος*) 'опъване, обтягане; напрежение; (муз.) височина, регистър, тон; (муз.) хармония, съзвучие, тоналност; (грам.) тоническо ударение и др.'. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 635, РЧДБЕ 1982, 863, Bloch–Wartburg 607.

тон[3] 'едра морска риба от рода на скумрията, Thynnus vulgaris'. – От тур. *ton* също, което вероятно чрез фр. *thon* също (заето от старопровансалско *ton*, от лат. *thunnus*, *thynnus*, вж. Bloch–Wartburg 603) или итал. *tonno* също (наследило нар. лат. **tunnus*, класически лат. *thynnus*, вж. Devoto 432) от гр. *τύννος* също, срв. нгр. *τόννος* също, което е обратна заемка от итал. *tonno* (вж. Ἀνδριώτης 370, у когото формата е изписана *τόνος*). Може да е проникнало паралелно по културен път в българския език и чрез фр. *thon* също. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 635, П. Скорчев, БЕз 6/2, 1959, 161, РЧДБЕ 1982, 863.

тон[4] междум. в текст: - *Мина̀ са малко и чича̀ ви тон! тон!* (Ботевградско, СбНУ 38, 142). – Произв.: *тон тонче* в нар. пес.: *Синьото цвете цъфтеше./ Тон тонче, стамбура венче...* (Червен бряг). – Звукоподраж. За производното срв. *тум-тумчец* (вж. под *тум* и *тумбара̀*).

тон[5] в съчет. *тон кошу̀ла* в нар. пес.: *...побра̀ди се ал шамиа,/ йоблечи си тон кошу̀ла копрѝнена...* (Емборе, Кайлярско, само в СбНУ 16–17/3, 65). – От първонач. **тонка кошу̀ла* 'тънка риза', с изпадане на сричката *-ка* в *тонка* (вж. *тъ̀нък*) по ритмични причини.

то̀на диал. '(за съд) та̀я, пропущам да минава вода, да се просмуква, та стените и дъното ми са все влажни; (за мазилка на къща) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' (Геров), 'потъвам' (Широка лъка, Смолянско), **то̀не** 3 л. ед.ч. 'пропуска (за съд)' (Кукуш), 'влажен е' в пример: *Зу̀дот то̀не* (Велес, СбНУ 7/1, 478), **то̀ни** 3 л. ед.ч. 'пропуска вода' (Смърдеш, Костурско), 'потъва' (Прилеп), **то̀нет** 3 л. ед. ч. прен. с вероятно знач. 'чезне' в текст от нар. пес.: *...за да жа̀лет и то̀нет пу̀сти ма̀йкьи* (Охрид, СбНУ 13/3, 138); стб. **потонѫти** (Ман. хр.), чсл. **тонѫти**. – Произв.: *то̀нек* 'оцетник; (прен.) пияница' (Кесарево, Горнооряховско); *пръто̀нувум* 'протичам, пропускам вода (за съд)' (Кукуш). – Срхр. *то̀нути, то̀нѣм* 'тъна, потъвам', словен. *tóniti, tónem* също, рус. *тону́ть, тону́* също, струс. **тонѹти, тонѹ**, укр. *тону́ти, тону́* също, белорус. *тану́ць* също, чеш. *tonout, tonu* също, словаш. *tonúť, tonu* също, пол. *tonąć, tonę* също, доллуж. *toniś, tonim* също. – Праслав. **ta(p)nąti, ta(p)nǫ* несв. непрех. гл., който е във връзка с прех. **tapiti* (вж. *топя̀*[1]). – Вж. Miklosich, EtWb 358, под *top-*, Brückner, SEJP 573, Vasmer, REW 3, 119, Machek 647, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1516, Bezlaj 4, 197, Boryś, SEJP 637, ЕСУМ 5, 597, ЭСБМ 13, 209, където обикновено се привежда като съответствие бълг. *тъ̀на* (вж.). – М. Рачева, Этимология 2003–2005, М., 2007, 188–189, допуска, че знач. '(за съд) та̀я, пропускам да минава вода' може да е получено в резултат от смесване с *тъ̀на* (вж.), за което предполага първично значение 'просмуквам, пропивам, поемам (течност)' от изходно 'тегля', но смята за по-вероятно *то̀на* 'потъвам' и *то̀на* '(за съд) та̀я, пропускам да минава вода' да са от различен произход – последното тя извежда от праслав. **ton-* 'всмуквам, попивам' < 'тегля', свързано с праслав. **tę-* (< ие. **ten-*) в **tęti* 'тегля'. Двете значения обаче биха могли да се изведат едно от друго, ако се приеме, че праслав. **tapiti* (*sę*) 'топя' е еднакво по произход с **tapiti* (*sę*) 'топля (се), затоплям (се)' (вж. *топя̀*[1] и *топя̀*[2]), срв. предположения от Schuster-Šewc, Wb. 20, 1504, възможен семантичен развой: 'затоплям' > 'топя, разтапям, разтопявам' > ' (за течност, вода) проникам, просмуквам се' > 'потапям, потопявам'/ 'удавям; потъвам, тъна', който изглежда вероятен. В такъв случай бълг. *то̀на* '(за съд) та̀я, пропускам да минава вода' представя по-ранен междинен етап от семантичния развой на общославянския глагол. За преносното значение на *то̀нет* вж. М. Рачева, цит. съч., 186. – Срв. *туня̀е*[1], *то̀няк*.

то̀нанос нареч. 'ей толкова малко' (Шумен). – От съчет. **то̀нино си*, съставено от **то̀нино* 'само толкова, толкова малко' (срв. *то̀нину* 'само толкова', вж.) и усилителна частица *си* (по произход дат. п. от мест. *сѐбе*, вж.); с *а* на мястото на *и* в неударено положение и със съкращаване на *си* в *с*. – Срв. *то̀нзърку, то̀нинка, то̀ничък, то̀нковка, то̀нкочко, то̀нкус, то̀нусцък*.

то̀нга[1] 'крак на едър рогат добитък от коляното до копитото' (Родопите), 'крак на добитък от коляното до копитото' (Смолян; Смолянско; Долнослав, Асеновградско; Шаренка, Мъглища, Маданско), 'крак на добитък от коляното нагоре' (Горно Райково, Долно Райково, Смолянско), 'бедро на животно; кост с месеста част от крак на вол' (Пещера), 'долна част на телешки бут (джолан)' (Смолянско), 'човек с голяма глава' (Илинден, Горно Дряново, Гоцеделчевско) **тъ̀нга** 'крак на добитък от коляното до копитото' (Гела, Смолянско). – Според М. Москов, ГСУ–ФСФ 62, 1968, 472 (40), от турски (тюркски) корен *tong-*. Москов сравнява с алт. *töng* 'горна част на крак', с бълг. диал. *чонгал* 'дълъг крак' и с унг. *csongar* 'част от крака до глезена'.

то̀нга[2] 'начин за разпределяне на тютюневите листа по качество, а при по-прецизен подбор и по цвят'. – От тур. диал. *tonga* 'връзка (сноп) нанизан на връв тютюн' (SDD 3, 1339).

то̀нзърку нареч. 'ей толкова малко' (Шумен), 'толкова малко' (Страхилово, Свищовско), 'съвсем мъничко' (Златарица, Еленско). – Произв.: *то̀нзъркус* 'много малко' (Шумен) (от лексикализирано съчет. **то̀нзърку си*, съставено от *то̀нзърку* и усилителна частица *си*, която по произход е дат. п. от *сѐбе*, вж.). – От основа *тон-* в *то̀нинку* 'толкова малко' (вж. под *то̀нинка*), вероятно от по-ранно **то̀нцърку* (срв. *то̀нинцък*, вж. под *то̀нинка*), с озвучаване *-нц- > -ндз-* и сетне с деафрикатизация *-дз- > -з-*. За завършека срв. *мъ̀нзарко* 'мъничко' (вж. под *мъ̀ндзарка*), употребявано и в Шумен, което ще да е от по-ранно **мъ̀нцарко*, от вариант с ъ вм. *а* на което вероятно е *мъ̀църко* 'мъничко' (в БЕР 4, 436, обяснено неправилно като произв. от *мъ̀рвица* 'мръвка'). – Срв. *то̀нанос, то̀нину, то̀ничък, то̀нковка, то̀нкочко, то̀нкус, то̀нусцък*.

то̀нинка показ. мест. 'толкова малка' (Ботевградско), **тъ̀нинка** 'съвсем малка' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **то̀ненка** 'толкова малка' (Люти брод, Врачанско), **то̀нинко** показ. мест. 'толкова малко' (Макоцево, Софийско), нареч. 'съвсем малко' (Тръстеник, Плевенско), **то̀ненко** прил. ср. р. 'толкова малко' (Софийско), **то̀нинку** нареч. 'толкова' (Еленско), 'толкова малко' (Бракница, Поповско; Страхилово, Свищовско; Войнягово, Карловско), 'толкова мъничко; само толкова' (Сухиндол), 'съвсем малко' (Ленково, Никополско; Златарица, Еленско), **то̀нинки** мн. ч. прил. 'съвсем малки' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Произв.: *то̀нинкъс* показ. мест. 'толкава' (Казанлък) (от лексикализирано съчет. **то̀нинкъ си*, съставено от **то̀нинкъ*, вариант на *то̀нинка*, и усилителна частица *си*, съкратена в *с*), *то̀нинкус* нареч. 'толкова' (Казанлък) (от лексикализирано съчет. *то̀нинку си*, съставено от

тòнинку 'толкова' и усилителна частица *си*, съкратена в *с*), *тòнинцък* нареч. 'само толкова малко' (Сухиндол). – С асимилация *л – н > н – н* от по-ранни **тòлинка, *тòлинко, *тòлинки*, срв. *тòленек* 'толкав', *тòленка* 'толкава', *тòленко* 'толкаво', *тòленки* 'толкави' (вж. под *тòлик*), възникнали по *тòличка* 'толкава', *тòличко* 'толкаво', *тòлички* 'толкави' [те самите възникнали като умалителни от *тòлик* 'толкав' (вж.) по образец на умалителни от типа *висòчък* (умал. от *висòк*), в ж. р. *висòчка*, в ср. р. *висòчко*, в мн. ч. *висòчки*] под влияние на опозиции, като *мѐкичка, мѐкичко, мѐкички – мѐкинка, мѐкинко, мѐкинки; мъ̀ничка, мъ̀ничко, мъ̀нички – мъ̀нинка, мъ̀нинко, мъ̀нинки* и под., вторите членове на които съдържат много разпространени по говорите умалителни прилагателни (от ж. р., ср. р. и мн. ч.) на *-инка, -инко, -инки*. Срв. *кòнинка* 'колко малка', *кòнинко* 'съвсем малко' (вж. под *кòничък*). Формата *тӯнинка* е с неетимологично *у*, за което срв. *нус* 'нос', *лӯзница* 'лозница'. – Срв. *тòнанос, тòничък, тòнзърку, тòнину, тòнковка, тòнкочко, тòнкус, тòнусцък*.

тòнину 'само толкова' (Сухиндол). – Възникнало по *тòнинку* 'толкова мъничко' и 'само толкова' (вж. *тòнинка*), употребявано и в Сухиндол, с изоставяне на *-к-* като маркер на умалителност. – Срв. *тòнанос, тòнзърку, тòничък, тòнковка, тòнкочко, тòнкус, тòнусцък*.

тòничък 'толкова малък' (Казанлък), 'много малък' (Войнягово, Карловско), **тòничак** 'толкова малък' (Ботевградско; Макоцево, Софийско), **тòнечок** 'толкова малък' (Кюстендилско), **тòничкъ** 'толкова малка' (Казанлък), **тòничку** прил. 'толкова малко' (Казанлък; Войнягово, Карловско), **тòнечко** нареч. 'толкова малко' (Кюстендилско), **тòнички** прил. 'толкова малки' (Кърналово, Петричко), 'съвсем малки' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Произв.: *тòнъчкус* 'ей толкова малко' (когато се изговаря, показва се колко малко с палеца върху показалеца на дясната ръка) (Шумен) (от лексикализирано съчет. **тонъчку си*, съставено от **тòнъчку*, вариант на *тòничку*, и усилителна частица *си*, съкратена в *с*). – Образувано от основа *тон-* в *тòнинка* 'толкова малка', *тòнинко* показ. мест. 'толкова малко', нареч. 'съвсем малко', *тòнинки* 'съвсем малки' под влияние на *тòличък* 'толкав', *тоничак* също (употребявано и в Ботевградско, дето има форма *тòничак* 'толкова малък'), *тòличка* 'толкава', *тòличко* 'толкаво', *тòлички* 'толкави' (вж. под *тòлик*). Срв. *кòничък*. – Срв. *тòнанос, тòнзърку, тòнину, тòнковка, тòнкочко, тòнкус, тòнусцък*.

тòнко м. разг. остар. 'глупав, наивен човек' (Ив. Вазов, Г. Караславов, К. Петканов, РРОДД 507), **тòнковци** мн. ч., **тòнко** и **тòнковец** ученич. говор 'глупав човек' (София, ГСУ 42, 52). – От **тонтко*, с изпадане на *-т-* в групата *-нтк-*, а то образувано с наст. *-ко* от рум. *tont* 'глупав, прост, негоден' и като същ. 'глупак, простак, негодник', срв. РРОДД 507. Формата *тòнковец* е възникнала по мн. ч. *тòнковци*. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 635, който смята, че думата е сближена по народна етимология с ЛИ *Тоньо, Антон*, без обаче да сочи същински етимон.

тòнковка 'толкова малко' (Банско). – Образувано от основа *тон-* в *тòнинка* 'толкова малка', *тòнинко* 'толкова малко', *тòнинки* 'съвсем малки' (вж. под *тòнинка*) под влияние на *тòлковка* 'много малко' (вж. под *тòлко*). – Срв. *тòнанос, тòнзърку, тòнину, тòничък, тòнкочко, тòнкус, тòнусцък*.

тòнкочко 'толкова малко' (Лиляче, Врачанско). – От основа *тон-* в *тòнинка* 'толкова малка', *тòнинко* 'толкова малко', *тòнинки* 'толкова малки' (вж. под *тòнинка*), с *-кочко* по *тòлкочко* 'съвсем малко' (вж. под *тòлко*). – Срв. *тòнанос, тòнзърку, тòнину, тòничък, тòнковка, тòнкус, тòнусцък*.

тòнкус нареч. 'толкова' (Казанлък). – От лексикализирано съчет. **тòнку си*, съставено от **тòнку*, което вероятно е алегроформа от *тòнинку* 'толкова' (вж. под *тòнинка*), и усилителна частица *-си*, съкратена в *-с*. – Срв. *тòнанос, тòнзърку, тòнину, тòничък, тòнковка, тòнкочко, тòнусцък*.

тòнусцък нареч. 'толкова' (Кесарево, Горнооряховско). – Образувано от основа *тон-* в *тòнинка* 'толкова малка', *тòнинко* показ. мест. 'толкова малко' и нареч. 'съвсем малко', *тòнинку* нареч. 'толкова; толкова малко; съвсем малко' (вж. под *тòнинка*) под влияние на форми като *тòлкузцък* 'толкова малко' (вж. под *тòлко*) (фонетично записано: *тòлкусцък*). – Срв. *тòнанос, тòнзърку, тòнину, тòничък, тòнковка, тòнкочко, тòнкус*.

тòнче (тòнчи) ср. 'малък съд за вино' в текстове от нар. пес.: *...ну тòнчи вину...* (Габрово, СбНУ 26, 48), *...жълтото тòнчи, пълно със вино* (Трявна, ППССБ 859), **тончи** в текст от нар. пес.: *...нъ секигу свата се със тончи вину,/ се със тончи вину и с кончи хранину...* (Лазарци, Еленско, СбНУ 27, 144) и **тончо** (пак там в СбНУ 27, 144, набрано погрешно вм. *тончи*), **тончета** мн. ч. 'керамични съдове за ракия' (Българска етнология 2, 1990, 55). – От **стòмниче, стòвниче*, умал. от *стòмна, стòвна* (вж.), с изпадане на неударено *-и-*, опростяване *-мнч- > -нч-* (при изходно **стòмниче*) или изпадане на *-в-* през степен на билабиално *ў* (при изходно *стòвниче*) и декомпозиция на началното *с-*, схванато като предлог. Срв. *мѐнче* от *мѐдниче*. Вж. Хр. Дейкова, Лексикографията в началото на XXI в., С., 2016, 655.

тòняк 'карстов извор, в който водата се губи и появява съобразно валежите' (Севлиевско). – Произв. с наст. *-ак* от незасвидетелстван в българския език продължител на праслав. **tanь* (< **tarnь*), **tanjā* (< **tarnjā*), с продължители в останалите славянски езици: словен. *tônja* 'водна глъбина; локва, блато', рус. *тóня* 'място, където хвърлят риболовна мрежа', укр. *тóня* също, чеш. *tůně* 'водна глъбина, вир, дълбоко място', пол. *tonia, toń* също, долнолуж. *toń* 'водна бездна; локва, блато', във връзка с праслав. **tapiti* 'топя' (вж. *топя*[1]). вж. Vasmer, REW 3, 120, **ta(p)nąti* (вж. *тòна*). М. Рачева, Этимология 2003–2005, М., 2007, 189, приема по-различното обяснение на В. А. Меркулова, Этимология 1975, М., 1977, 56, 61, която извежда посочените славянски съответствия от праслав. **tanь* (у нея **tonь*) 'притегляне, придърпване', с изходно значение 'теглене, дърпане', във връзка с гл. **tęti* 'тегля, дърпам' (ие. **ten-* също). – Срв. **затòн*.

тонѝсвам диал.'(за съд) пропущам вода да минава, да се просмуква, та страните и дъното ми са все влажни; (за мазилка на стена в къща, за изба) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' (Геров), **тунѝсвам** и **тунѝсувам** диал. също (Геров), св. **тунѝсам**. – Образувано с гръцкия по произход суфикс *-яс(в)ам* от незасвидетелствани същ. **тонà, *тонѐ, *тоньѐ*, девербативни формации от диал. *тòна* '(за съд) тая, пропущам да минава вода, да се просмуква, та стените и дъното ми са все влажни; (за мазилка на къща) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' (вж.), с първоначално знач. 'просмукана вода, влага, овлажнялост' и с по-нататъшен развой на значението в диал. *тунà, тунѐ, туньѐ* 'плесен' (вж. *тунà*). Срв. М. Рачева, Этимология 2003–2005, М., 2007, 185–186. – Срв. *тунѝсвам*[2], *тънѝсвам*.

топ[1] 'артилерийско оръдие'. – Произв.: *топчѝя* 'артилерист' (от тур. *topçu* 'артилерист'), *топчѝйски* прил. остар.; *тополѝвница* остар.; СелИ: *Топчѝи* в Разградско (споменато в бележки към Разградски сборник на Христофор Никович от 19 в., вж. М. Стоянов, Хр. Кодов, Опис III 418). – От тур. *top* 'артилерийско оръдие'. – Заето и в срхр. *tȍn* (Škaljić 619, Skok 3, 481), рум. диал. *top* (DLR 11/3, 1983, 411), арум. *tóră* (Papahagi 1974, 1187), алб. *top* (Meyer, EtWb 432), игр. *τόπι* 'артилерийско оръдие' (Ἀνδριώτης 370).

топ[2] 'голям вързоп или пакет с някаква стока; навит на руло плат', диал., разг. 'топка', 'аба, шаек или платно 15–16 аршина дълго; голяма връзка прежда' (Родопите), 'купчина прежда' (Ботевградско), 'парцалена топка' (Ново село, Видинско), 'вързани заедно царевични кочани' (Царино, Крумовградско; Мезек, Свиленградско), 'бучка масло, получено от едно биене на млякото' (Осиково, Гоцеделчевско), 'бучка пръст' (Гърмен, Гоцеделчевско), 'бучка сирене; бучка пръст' (Ореше, Гоцеделчевско), 'стъклено топче за игра' (Левочево, Смолянско), 'желязна топка на кантар, топуз' (Банат), 'топуз на стенен часовник' (Твардица, в Молдавия), диал. 'главина на колело', 'среда на топчест пъпеш' (Сталево, Първомайско), 'част от стомаха на добитък, надиплена като книга' (Лясково, Асеновградско), **т'оп** 'бучка бито сирене' (Туховища, Гоцеделчевско), 'топлийка' (Малък Девесил, Крумовградско). – Произв.: *тòпес* 'топчест', ж. р. *тòпестъ* 'топчеста' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тòпичка* 'малка бучка масло' (Сърница, Хасковско), *тòпка* (вж.), *топлѝя* прил. неизм. нар. '(за предмет) който има топка, който е снабден с топка' [напр. в съчет. *топлѝя иглà* остар., диал. 'топлийка' (Геров), 'топлийка, карфица' (Самоков) (по тур. *toplu iğne* също)], *туплѝя* 'топлийка, карфица' (Бачево, Разложко), *топлѝйка* 'игла с топчица на тъпия си край' (от *топлѝя* с умал. наст. *-ка*), *топлѝкъ* 'топлийка' (Белица, Разложко), *топльѝка* също (Неделино, Маданско; Ждребово, Смолянско), *туплѝка* също (Горно Драглище, Разложко), *тòпче* ср. умал., 'къделя вълна' (Бръщен, Гоцеделчевско), 'кълбо прежда' (Абланица, Благоевградско), 'едно късче вълна, памук, коноп' (Ореше, Гоцеделчевско), 'царевични кочани, вързани заедно' (Горноселци, Гоцеделчевско), 'бучка масло, получено от едно биене на млякото' (Кочан, Ваклиново, Гоцеделчевско), 'бучка бито сирене' (Горно Дряново, Гоцеделчевско), 'малка бучка масло' (Горно Дряново, Гоцеделчевско), 'бучка захар; бучка сол' (Кочан, Гоцеделчевско), 'мека вътрешна част на пъпеш, на тиква' (Тракиец, Хасковско), 'сорт пъпеш' (Южна Добруджа), *т'òпче* 'царевични кочани, вързани заедно' (Стрижба, Крумовградско), 'буца сирене' (Туховища, Гоцеделчевско), *тòпчьe* 'бучка захар' (Кремен, Разложко), *тòпчьe* 'царевични кочани, вързани заедно' (Корница, Илинден, Гоцеделчевско), *топчѐ* 'топлийка, карфица' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *топчелѝйка* 'топлийка' (Паталеница, Пазарджишко) (от *тòпче*, по *топлѝйка*), *тòпченце* умал., *тòпченца* мн. ч. 'малки неразтънени топчета в прежда' (Барутин, Доспатско), *тòпчета* мн. ч. 'малки сферични стъклени топчета, с които играят децата', диал. 'сарми', *тòпчѐта* мн. ч. 'сарми с лозови или зелеви листа' (Плевня, Драмско), *тòпчина* 'възглавница' (Габрово, Панчев); *тòп-лоя̀н* 'игра с топка за малки и големи момчета (играе се през Великденските пости, когато не се играе хоро)' (Габрово, Ксантийско), *тòп-парма̀к* 'игра с топка за малки и големи девойки, които удрят топката на стена и я ловят с ръце (играе се през Великденските пости, когато не се играе хоро)' (Габрово, Ксантийско), *тòп-чука̀лка* 'игра с топка за малки и големи момчета, разделени на два лагера, които целят чучалка (чучело) и сменят местата си (играе се през Великденските пости, когато не се играе хоро)' (Габрово, Ксантийско); *алтъ̀н-топ* 'раст. гащички, Delphinium consolida' (Любен-Каравелово, Варненско), *ъ̀рма̀н тòп* 'детска игра на топка с кръгово подаване' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *top* 'топка; кълбо; сфера; навит на руло плат; закръглена част на нещо'. – Заето и в срхр. *tȍn* 'голям вързоп платно; плат, сукно; част от кафемелачка' (Škaljić 619), рум. *top* 'пакет (топ) хартия; топ плат, платно, сукно, прежда; пакет (вързоп) от определено количество еднородни предмети; (диал.) тежест на кантар с една дръжка; (диал.) топка, направена от говежда козина, вълна и т. н.', диал. и *tóră* (DLR 11/3, 1983, 410–411, под *top*[1], *top*[4], 412, под *tórcă*), арум. *top* 'топка; бучка захар; свитък, вързоп', *tóră* 'топка; снаряд; тестикул' (Papahagi 1974, 1187), алб. *top* 'топче; топка; вързоп, топ (хартия и др.)' (Meyer, EtWb 432), игр. *τόπι* 'топка; топ плат; снаряд' (Ἀνδριώτης 370). – Срв. *тòпка*.

топ[3] междум. за шум от падане на предмет във вода (Тетевенско). – Звукоподраж. – Срв. *тȍпам*.

тòпав 'несръчен' (Крайници, Дупнишко). – Вероятно със затвърдяване на *ть-* от **тьòпав*, вариант на *кьòпав* (вж. *кьоп*), с *ть-* вм. *кь-*, както в *тюкю̀рт* (вж.), *тюлаф* (вж.); за затвърдяването на *ть-* срв. *туфѐк*[1], *туфлѐк*; за промените срв. и *тускѝя*. Семантично срв. значенията 'несръчен', 'тромав, бавноподвижен', 'недъгав, неспособен', 'негоден' на *кьòпав*. Вж. Хр. Дейкова, Лексикографията в началото на XXI в., С., 2016, 656.

тòпавци мн. ч. 'вид круши' (Еремия, Шишковци, Кюстендилско), **тòпавец** 'вид круша' (Полетинци, Кюстендилско). – Вероятно във връзка с *топ* (вж. *топ*[2]) или *тòпал* (вж.). Във втория случай може да се изходи от първонач.

то̀палци*, от което след затвърдяване и лабиализиране на *-л-* (то̀паўци*) може да е получено *то̀павци*, срв. *топа̀лки* 'вид сливи' (под *то̀пал*).

топа̀з книж. 'скъпоценен камък с различен цвят, най-често жълт или виненочервен'. – От фр. *topaze* също, което е от лат. *topāzus*, а то от гр. θόπαζος по името на едноименния остров в Червено море. Заето в интернационалната лексика. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 636, Чужд. 412, Rejzek 666. – Срв. *тупаз-оту*.

топа̀к диал. 'буца, бучка', **тупа̀к** 'бучка сол' (Долен, Делчево, Гоцеделчевско; Върбово, Широка лъка, Смолянско), 'голяма буца сол за кърма на овце' (Широка лъка, Смолянско), 'бучка сол или пръст' (Илинден, Гоцеделчевско), 'бучка захар или сол' (Брезе, Смолянско), 'бучка захар' (Могилица, Смолянско), 'бучка' (Габрово, Ксантийско), 'топка от кал, от сняг' (Кръвеник, Севлиевско), 'едро парче' (Долна Митрополия, Плевенско), **топа̀ци** мн. ч. 'топки от брашно, попарени с вода при замесване на хляб' (Ресен, Великотърновско), 'буци' (Кесарево, Горнооряховско), **тупа̀ци** 'едри зърна град' (Вишовград, Великотърновско), **топа̀ч** остар. 'буца, топка', 'голяма буца от глина или от друго нещо' (Кесарево, Горнооряховско), 'буца пръст' (Попина, Силистренско), 'разтопена лой, замразена във формата на съда' (Равногор, Пещерско), 'коса, която се реши трудно' (Банско), 'вид дървен пумпал' (Добрич), 'топка качамак' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Маданско; Широколъшки район), **тупа̀ч** 'бучка (захар, сол, пръст, сирене)' (Осиково, Гоцеделчевско), 'бучка масло, получено от едно биене на млякото' (Царино, Крумовградско), 'бучка сирене' (Лъжница, Буково, Гоцеделчевско), 'буца пръст' (Огняново, Гоцеделчевско; Габрово, Ксантийско), 'топка от кал, от сняг' (Кръвеник, Севлиевско), **тупач** 'пумпал' (Сенокос, Балчишко), **тупа̀чь** 'бучка (изобщо)' (Осиково, Гоцеделчевско), 'бучка бито сирене; бучка сол или пръст' (Лъки, Гоцеделчевско). – Произв.: *тупа̀ча* 'правя чер таван, като му удрям топки от кал' (Кръвеник, Севлиевско), *топа̀че* 'топка, буца' (Бериево, Севлиевско), *тупа̀чи* 'бучка захар' (Чавдарица, Девинско), 'топче' (Ново село, Троянско), *тупа̀чета* мн. ч. 'бучки захар' (Чавдарица, Девинско), 'неразтворени топчета брашно в ядене' (Змеица, Девинско), *топа̀чка* в съчет. *топа̀чка пинӥр* 'бучка сирене' (Стрижба, Крумовградско), *тупа̀чка* 'бучка бито сирене' (Осеново, Разложко), 'буца пръст' (Буково, Гоцеделчевско), *топа̀чки* мн. ч. диал. 'дебели месести чушки' (Геров), 'големи чушки с дебела кожа' (Бобища, в Македония). – От тур. *topak* 'буца, топка, кълбо; нещо кръгло; кръгло късче от нещо', *topaç* 'пумпал; кръгла кошница; тлъст, охранен'.

то̀пал 'бучка бито сирене' (Горни Юруци, Крумовградско), **то̀паль** 'буца пръст' (Черничево, Крумовградско), **топалье** мн. ч. 'малки неразтънени топчета в прежда' (Долно Луково, Ивайловградско), **то̀пъль** 'неразтънено топче в прежда' (Горни Юруци, Крумовградско). – Произв.: *топа̀лки* мн. ч. 'сливи с едър и месест продълговат, жълт и червен плод' (Костандово, Велинградско), 'сини сливи' (Терзийско, Троянско), *то̀пальки* мн. ч. 'неразтворени топчета брашно в каша' (Покрован, Ивайловградско), 'неразтворени топчета брашно в ядене'

(Девесилица, Крумовградско), *то̀палче* в съчет. *то̀палче со̀л* 'бучка сол' (Горни Юруци, Крумовградско), *то̀пальче* 'бучка масло, получено от едно биене на млякото' (Попско, Крумовградско), *то̀пальчета* мн. ч. 'неразтворени топчета брашно в каша' (Камилски дол, Ивайловградско), *то̀пъльче* 'бучка масло, получено от едно биене на млякото' (Долно Луково, Ивайловградско), 'бучка (изобщо)' (Попско, Крумовградско), *то̀пъльчки* мн. ч. 'неразтворени топчета брашно в каша, в ястие' (Гугутка, Ивайловградско). – Вероятно с обратна деривация от *топала̀к* 'голям топ, голяма купчина от нещо' (вж.) под влияние на лексикални двойки, като *парцала̀к – парца̀л, коренà̀к – ко̀рен, буренà̀к – бу̀рен.*

топа̀л диал. прил. и същ. 'сакат' (Девесилица, Крумовградско), 'човек с болен крак, куц човек' (Малък Девесил, Юруци, Крумовградско), 'човек с един крак' (Тънково, Хасковско), 'ръка без пръсти' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **топал** 'крив, куц' (Дебър), 'крив' (Божица, Босилеградско), **топа̀** 'вдървен, неподвижен (за крак)' (Тръстеник, Плевенско), **топау** 'човек без крак' (Тетовско). – Произв.: прякор *Топа̀л(а)*. ФИ: *Топа̀лев*, *Топа̀лов*, *Топа̀лски* (Илчев Р 489). – От тур. *topal* 'куц, хром, сакат', срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 252. – Срв. *тупа̀л*[1].

топала̀к 'голям топ, голяма купчина от нещо' (Калофер), 'четвъртита, колкото дълга, толкова и дебела свиня' (Трънчовица, Никополско), **тупала̀к** 'буца пръст' (Филипово, Разложко), **тупала̀ци** мн. ч. 'неразтворени топчета брашно в каша' (Лъки, Гоцеделчевско). – Произв.: *тупала̀че* 'възрани заедно царевични кочани' (Долно Луково, Ивайловградско). – От тур. *topalak* 'кръгъл, валчест, кълбовиден; кълбо'.

топа̀ле мн. ч. 'големи, широки обувки' (Буново, Пирдопско). – Звукоподраж., вероятно по междум. *топ-топ* (срв. *топ*[3]), или произв. от *то̀пам* 'стъпвам тежко' (вж.). За семантиката и образуването срв. *тра̀пал*, семантично и *тро̀пки.*

то̀пам диал. 'удрям, бия' (напр. в съчет. *то̀пам топан* 'бия тъпан' (Геров), 'удрям с топка в земята' (Габрово), 'бия барабан' (Тетевен, Копривщица), 'стъпвам тежко' (Чепеларе; Смолско, Пирдопско), **то̀пъм** 'удрям веднъж с топка в земята', **то̀пнъм** св., **топну̀въм** несв. (Ново село, Видинско), **то̀пкум** 'удрям се с нещо в главата' (Кукуш), **то̀пнувам** 'блъсвам, бутам', св. в. **то̀пна** (Широколъшки район), **топна̀л** мин. деят. прич. (Копривщица), **то̀пот** 'шум от тежки стъпки; тропот на крака, на копита'. – Срхр. *то̀по̄т* 'топот', *топо̀тати*, *то̀поћēм* 'тропотя', *то̀нтати*, *то̀пћēм* 'тропам; тупам', словен. *topо̀t* 'топот', *topotáti* 'тропотя', рус. *то́пать*, *то́паю* 'удрям, тропам с крака; (нар. и шег.) отивам, вървя', св. в. *то́пнуть*, *то́пну*, укр. *то́пати*, *то́паю* също, св. в. *то́пнути*, *то́пну*, а и рус. *то́пот* 'топот, тропот', *топота́ть*, *топчу́* 'трополя, тропам, движейки се', *топта́ть*, *топчу́* 'тъпча, мачкам, газя; стъпквам', укр. *то́пiт* 'топот', *топта́ти*, *топчу́* 'тъпча, газя', белорус. *топта́ць*, *топчу́* 'тъпча, газя'. – Праслав. **тара̀ti*, **тара̀јӛ*, св. в. **тарпӛ̨ti*, **тарпӛ̨*, по междум. **тар-тар* (срв. рус. *топ* 'троп; туп', *топ-топ* 'туп-туп'), **тарата̀ъ*, **тарата̀ti*, **тарата̀јӛ̨*,

*tarъtāti, *tarъtāją. Рус. *мóпот* може да бъде и от струс. тъпътъ, праслав. *tъrъtъ, род. п. *tъrъtā '(освен от праслав. *tapatъ, отдето със сигурност са срхр. *mònōm*, словен. *topòt*); рус. *топтáть* може да бъде и от струс. тъпътати, праслав. *tъrъtāti (освен от праслав. *tarъtāti, отдето със сигурност е срхр. *mònmatu, mònħēм*); руски форми, като *тáптывать, тáптываю* 'тъпча често пъти' (итератив от *топтáть*), *растáптывать, растáптываю* 'стъпквам' (несв. в. от *растоптáть*) могат да бъдат образувани от *топтáть, -топтáть*, произхождащи от праслав. *tarъtāti, *-tarъtāti (с коренна гласна *a*, отдето в руски *о*) или да бъдат образувани от *топтáть, -топтáть*, произхождащи от праслав. *tъrъtāti, *-tъrъtāti (с коренна гласна ъ, отдето в руски *о*) под влияние на глаголи, като рус. *топúть* 'топя, стопявам' (праслав. *tapiti), *растопúть* 'разтопя' (праслав. *rāzъtapiti), отдето с удължаване на коренната гласна (праслав. *a* > праслав. *ā*) са образувани съответно итератив *тáпливать* 'топя, разтопявам' (праслав. *tāpjivāti), несвършена глаголна форма *растáпливать* 'разтопявам' (праслав. *rāzъtāpjivāti); рус. *топотáть* може да бъде сравнително ново образуване от *мóпот* (от праслав. *tapatъ или от праслав. *tъrъtъ) (освен ако не е от праслав. *tapatāti, отдето със сигурност е срхр. *mònòmatu*). – Звукоподраж. Срв. праслав. *tepti, *tepą (вж. под *мѐпам*). Възможно е праслав. *tapāti да представя друга степен на коренната гласна в праслав. *tepti, *tepą (срв. Vasmer, REW 3, 120) или да бъде от звукоподраж. корен, успореден на корена в *tepti,*tepą. Срв. и бълг. *man, màna* междуметия за наподобяване на шум от удар на падащ предмет о друг предмет, *тъпча, тýпам*, лит. *tapšt* междум. 'хлоп, пляс, туп', *tapšnóti* 'хлопам, пляскам, тупам', *tapnóti* също, латв. *tapa, tapu* междум. 'туп-туп', *tapât* 'вървя, стъпвам тежко', тюрк. (куман., чагат.) *tap-tap* междум. за наподобяване на шум от удар, казах., куман. *tapta* 'тъпча, тропам с крак; кова', чув. *topta, tupta* също (звукоподраж., вж. Räsänen 462), *topog(ni)* 'тъпча; тропам', *toppant(ani)* 'тропвам, удрям, тупвам с крак'. Срв. Vasmer, REW 3, 120, под *мóпать* (дето са дадени и срхр. *mònōm*, словен. *topòt*), 122, под *мóпот* (дето рус. *мóпот*, укр. *мóпіт* се свързват само със струс. тъпътъ), Skok 3, 483, Snoj 675. – Възможно е бълг. *mònot* 'шум от тежки стъпки; тропот на крака, на копита' (в БТР, РСБКЕ) да е заемка от руски. – Срв. *мѐпам, мùпам, тъпча, тýпам*.

тòпан 'дървен цилиндър, в който са натъкнати перките (лъжиците) на водното колело, което, като се върти, кара воденичния камък да се върти' (Гоцеделчевско). – Вероятно произв. от *топ* 'кръгъл, топчест предмет' (вж. *топ*[2]) или с премет на ударението от *топàн*, вариант на *тъпан* (вж.).

топàр, вж. *тупàр*.

топарлàк прил. неизм. остар. 'топчест' (Геров), **тупърлàк** 'пълен, топчест човек; къс, дебел пън' (Кръвеник, Севлиевско), 'пълно, здраво дете' (Патрешко, Троянско; Тихомирово, Старозагорско), 'нисък дебел човек' (Нова Надежда, Хасковско), 'храсти, дървета, събрани накуп' (Троянско), 'мида' (Дервент, Дедеагачко), **тòпърлък** 'нещо събрано накуп' (Ломец, Троянско),

топарлак в съчет. *топарлак-юрек* 'вид болест в стомаха, причинена от лошо ядене' (Горнооряховско), **топорлѝк** 'топчест човек' (Скравена, Ботевградско). – Произв.: *тупърлаче* диал. в съчет. *пръсе тупърлаче* 'много дебело прасе' (в нар. пес.), *топърлàчест* 'едър' (Марково, Шуменско), *топърлàчесто* '(за дете) дебеличко' (Габрово), *тупърлàчес* 'дебел', ж. р. *тупърлàчестъ* (Силистренско; Певец, Търговищко; Шумен; Сухиндол; Енина, Казанлъшко), *тупърлàчъс* 'който е с форма на топка', в ж. р. *тупърлàчъстъ* (Кръвеник, Севлиевско), *топорлачесто* '(за дърво) с чворове' (Жупа, Дебърско). – От тур. *toparlak* 'кръгъл, валчест, кълбест, объл предмет'.

топела таен майсторски говор 'циганин, циганка' (Кривопаланско, MJ 5/2, 1954, 223). – Неясно.

тòпик 'питомен' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), 'облагороден, питомен' (Момчиловци, Смолянско), **тòпики** мн. ч. 'възпитани хора' (Турян, Смолянско), **топики** мн. ч. 'порода гълъби' (Теплен, Гоцеделчевско), **тòпекь** 'измислено същество, с което плашат малките деца (дух)' (Вълкосел, Гоцеделчевско), **тòпьек** също (Годешево, Благоевградско), 'дух-пазител на къща' (Слащен, Благоевградско), **тòпьѐк** 'дух на убит човек' (Туховица, Гоцеделчевско), **топикия** 'плодородна' в нар. пес.: *Мила наша земя,/ мила, топикия/ по дваж в годинта/ жетва си жънахме...* (Долен, Гоцеделчевско), **топикѝе** 'питомно, обработено място' (Смолянско, Ардинско). – Формите *тòпик, тòпекь, тòпьек, тòпьѐк* – от нгр. *τοπικός* 'местен', с промяна на значението. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163, която обяснява *тòпик* 'облагороден, питомен' така: от нгр. „*τοπικός* 'местен, туземен', с преосмисляне". Със значения 'питомен', 'облагороден, питомен' – в резултат на семантичен развой 'местен (от определено място, от определен край)' > 'привикнал, приспособен към определено място, към определен край' > 'питомен'/ 'облагороден, опитомен' или на следния семантичен развой: 'местен' > 'домашен' > 'питомен'. За взаимовръзката между знач. 'местен' и знач. 'домашен' срв. бълг. *мѐстни продýкти = домàшни продýкти, мѐстна индýстрия = домàшна индýстрия*, лат. *domesticus* 'домашен' и 'туземен; местен', англ. *home* 'дом, къща', в адективна употреба 'домашен' и '(за стока) местен'. Семантично срв. лат. *domāre, domo* и *domitāre, domito* 'опитомявам' (производни от *domus* 'къща, дом'), рус. *одомáшнивать* 'опитомявам' (произв. от *домáшний* 'домашен', прил. от *дом* 'къща, дом'), значенията на които възникват в резултат на следния семантичен развой: 'приспособявам към дом, извеждам от диво състояние и приспособявам към домашни условия' > 'опитомявам'/ 'облагородявам, опитомявам'. Със знач. 'дух'– в резултат на следния семантичен развой: 'местен' > 'домашен' > 'дух', срв. рус. *домовóй* 'домашен дух', букв. 'домашен, къщен'. Формата *тòпекь* е със свръхстарателно *е* на мястото на *и* в неударено положение; *тòпьек* е с подсилена мекост на *п* пред предна гласна *е; тòпьѐк* е с широко *е* (*ѐ*) поради преосмисляне на завършека с наст. -(*ь*)*ѐк* (= -*як*). Формите *топикия, топикѝе* са от нгр. *τοπική* 'местна', форма за ж. р. от *τοπικός*, с -*ия* (-*ѝе*) на

мястото на нгр. *ѭ*, както напр. в диал. *докимѝя* 'опитване' от нгр. *δοκιμή* (вж. *докимѝя* у М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 86). Значенията 'възпитани хора', 'плодородна' са се развили от знач. 'облагороден (-и, -а)'.

тòпка 'валчест, кълбест предмет; предмет с подобна форма от кожа, каучук и др., който се използва за игра', 'бучка сирене, сол или пръст' (Ляски, Гоцеделчевско), 'бучка пръст' (Баничан, Гоцеделчевско), 'бучка бито сирене' (Парил, Гоцеделчевско), 'бучка масло, получена от едно биене на млякото' (Буково, Горно Дряново, Баничан, Гоцеделчевско), 'смляна и измесена глина, която се поставя на грънчарско колело' (Попина, Силистренско), 'царевични кочани, вързани заедно' (Дорково, Велинградско), 'царевични кочани, вързани заедно; бучка бито сирене' (Костандово, Велинградско), 'кюфте' (Кукуш), 'бонбон' (Твардица, в Молдавия), 'тестикул' (Кукуш), 'копче, ушито от гайтан, за мъжка дреха от кръста нагоре' (Калайджидере, Манастир, Чадърли, Гюмюрджинско), 'група' (Родопите), в съчетания *белоснѐжна тòпка* диал. 'раст. картоп, Viburnum opulus' (БотР 308), *кѝчеста снѐжна тòпка* също (БотР 308), *тòпка у кàмик* 'вид игра (замерване с топка с поставен за целта камък)' (Самоков), **тòпкъ** 'бучка бито сирене' (Банско), **тòпки** мн. ч. диал. 'сарми', 'някакво растение' (Геров), 'неразтворени топчета брашно в каша' (Долно Дряново, Мулдава, Асеновградско), простонар. 'тестикули', таен ученически говор 'не, не е вярно' (след думи на събеседник, който твърди нещо) (София), таен зидарски говор 'женски гърди' (Шлегово, Кратовско). – Произв.: *тòпчест* прил., *тòпчъс* диал. 'топчест', в ж. р. *тòпчъстъ, тòпчина* 'възглавница' (Киченица, Разградско; Хърсово, Исперихско; Габровско; Габрово; Добромирка, Севлиевско), таен зидарски говор 'глава', *тòпчинъ* 'възглавница' (Ряховците, Севлиевско; Габрово), *топчина* 'домашно тъкана възглавница' (Тодоровци, Габаре, Габровско; Осетеново, Казанлъшко), *тòпчинка* 'топчица' (Русаля, Великотърновско), *тòпчинки* мн. ч. 'неразтворени топчета брашно в ястие' (Ляски, Гоцеделчевско), 'малки неразтънени топчета в прежда' (Парил, Гоцеделчевско), *топчѝнка* 'топлийка' (Аврен, Крумовградско), *тòпчица* умал., 'изплетено копче' (Цветино, Велинградско), *тòпчички* мн. ч. 'топченца, топчици' (Българи, Царевско), 'неразтворени топчета брашно в каша, ястие и др.' (Козаново, Асеновградско), *тòпчишък* 'топчест' (Нова Черна, Тутраканско); *втòпчило са* в израз *втòпчило ми са йе* 'втвърдило ми се е нещо (обикновено в стомашната област); (прен.) мъка е залегнала в душата ми' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско); *стòпча, стòпчвам* и (нар.) *стòпчам* 'правя нещо на топка' (Геров), *стòпчвам* 'правя на топка' (Добралък, Яворово, Асеновградско), *стòпча се, стòпчвам се* и (нар.) *стòпчам се* 'ставам на топка (на топки)' (Геров). – С бълг. наст. *-ка* от тур. *top* 'топка; кълбо; сфера; закръглена част на нещо'. Срв. срхр. диал. *тòпка* 'топка грънчарска пръст' (вж. Skok 3, 481, под *tȍp*). – Заето в рум. *tórcă* 'топка, направена от говежда козина, от вълна и т. н.' (DLR 11/3, 1983, 412), арум. *tórcă* 'топка' (Papahagi 1974, 1187).

тòпкаун 'вид пъпеш с кълбовидна форма' (Тихомирово, Старозагорско), **тòпкън** 'вид пъпеш (малък и шарен)' (Кривня, Разградско). – От тур. *top kaun* (= тур. *top kavun*) 'топчест пъпеш', словосъчетание от *top* 'кълбо; топка' и *kaun, kavun* 'пъпеш'.

топкàч 'голям, кръгъл звънец за овца' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Може би произв. от *тòпка* (вж.) поради прилика по форма или от **тòпкам*, произв. от *тòпам* (вж.), по звука, който се издава.

топлѝйка 'игла с топчица на тъпия си край', вж. *топ*[2].

топòла 'вид клонесто дърво, Populus; високо широколистно дърво с къси изправени нагоре клони, Populus pyramidalis', в съчетания: *бѐла топòла* 'дърво Populus alba', *висòка топòла* 'дърво пирамидална топола, Populus pyramidalis', *голѐма топола* диал. също, *пирамѝдна топòла* също, *срѐбърна топòла* 'дърво бяла топола, Populus alba', *трепетлѝва топòла* 'дърво трепетлика, Populus tremula', *чѐрна топòла* 'дърво кавак, Populus nigra'; дърво трепетлика, Populus tremula', **тыпòла** 'топола' (Банат). – Произв.: *тополàк* 'място с много тополи, тополова горичка', *топòлица* умал., *топòлка* умал., диал. 'раст. дива ружа, Althaea pallida; раст. градинска ружа, Althaea rosea' (БотР 97, 524), *топòлов* прил., *тополя̀к* 'много тополи заедно, тополова горичка' (Махалата, Плевенско); МИ: *Топола*, село в Добричко, *Топòла,* село в Зиляховско, *Тополата* и *Тополите*, чести МИ, *Тополи,* село във Варненско, *Тополец* край Орехово, Асеновградско, и край Требище, Смолянско, *Тополи дол,* село в Пазарджишко, *Тополица,* село в Бургаско, *Топòлица* край Панагюрище, *Тополка,* село в Кърджалийско, *Тополника* край Кърчово, Валовищко, *Тополница,* село в Благоевградско, и река, ляв приток на Марица, *Топòлово,* село в Асеновградско, *Тополово,* село в Хасковско, *Тополовец*, село във Видинско, *Топòловград, Тополчане,* село в Сливенско, село в Кърджалийско, *Тополя̀ка* край Монтана и край Желязна и Равна, Монтанско, *Тополя̀ко* край Горно Оризово, Берковско, *Тополяне*, село в Старозагорско. – Срхр. *топòла*, словен. *tópol* ж., м., рус. *тóполь* м., струс. **тополь** м., укр. *топóля*, белорус. *тапóля,* чеш. *topol*, словаш. *topoľ*, пол. *topola, topol* ж., горлуж. *topoł*, доллуж. *topoł*. – Праслав. **tapalā* ж., **tapaljā* ж.,**tapalъ* м., **tapalь* м., ж. – Обикновено се смята за заемка от лат. *pōpulus* ж., с дисимилация *p–p* > *t–p*, вж. M. N. Niedermann, IF 26, 59, Fraenkel, LEW 572, под *pēplė,* Brückner, SEJP 373. Промяна *p – p* > *t – p* е възможна, среща се, както сочи и Skok 3, 483, напр. в северноитал. наречия. Лат. *pōpulus*, от праформа **ptōptol-*, се смята за сродно със стгр. *πτελέα* 'дърво бряст', по-нататъшните му връзки са несигурни, срв. Walde-Hofmann 2, 1972, 340. Vasmer, REW 3, 121, с право отбелязва, че е възможно заемане от латински, но ако се изхожда от срлат. *populus* (вариант с кратко *o* на *pōpulus*; дълго *o* (*ō*) би дало в праславянски *a*, в новите славянски езици *a*. Според Holub-Kopečný 387, праевропейска дума, сродна с лат. *pōpulus*. Изходен може да бъде вариант с *начално t-* вм. *p-* на срлат. *populus*: *topulus*. Skok 3, 483,

приема за малко вероятно заемането от латински. Смята се и за субстратна дума, заета от неиндоевропейски език, срв. Machek 647. Според Ст. Младенов, ЕтР 636, сродно с лат. *populus,* вероятно от корен **top-, *tep-* 'треперя; бия' (латинската дума – с асимилация *p – p > t – p* в този случай. Според Schuster-Šewc, Wb. 20, 1517–1518, домашна славянска дума, от корен **tep-, *top-* в доллуж. *tepaś, tepat* 'тъпча с крака', бълг. *мѐпам* 'бия', рус. *мо́пать* 'тъпча с крака', срхр. *монòтати* също (идеята е взета от Ст. Младенов, цит. съч., но това не се посочва от Schuster-Šewc), със семантичен развой 'удрям, бия; тъпча, газя' > 'ставам твърд, втвърдявам се' > 'стоя изправен, стърча; издигам се' > 'израснало растение, израснало дърво и т. н.'; прасродна с лит. *tū́pa* 'топола' (което, както отбелязва Schuster-Šewc, цит. съч., Buga 1, 604, и Fraenkel, LEW 572, 1142, смятат за сродно с лат. *pōpulus*). – Вж. и Miklosich, EtWb 358, Snoj 675. – Заето в алб. *tópola* 'дърво бяла топола, Populus alba' (у албанците в Калабрия; вж. Селищев, Слав. нас. 164, *tuplí* 'вид топола' (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 12), МИ в Албания *Топольца* (малка река), *Тополово, Топояна, Топоян/и, Тополиа* (Селищев, Слав. нас. 232), *Topojani*, село в Албания (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 8), рум. МИ *Topolniţa, Topolveni* (Цонев, История 2, 35), унг. *topoly* 'топола' (Цонев, История 2, 164).

тополѐта 'топчета от тесто; малки топки от лед при градушка' (Сапарево, Дупнишко). – От първонач. **тополѐта*, мн.ч. от *мòпал* (вж.) с асимилация *о – а > о – о*. – Срв. *тополки*.

тополки 'вид сливи' (Тодоровци, Габровско). – От *топа̀лки* също (вж. *мòпал*) с премет на ударението и с асимилация *о – а > о – о*, наречени така поради топчестата им форма. Срв. *ко̀мбалки* и *ку̀мбалки* 'вид сливи'. – Срв. *тополѐта*.

топо̀р нар. 'брадва, секира', истор. 'старинна брадва', **топо̀ра** ж. също (Станкевци, Белоградчишко), **тупо̀р** 'брадва с триъгълна форма' (Троян). – Произв.: *топо̀рец* умал., *топорѝще* 'дръжка на топор, на брадва, чук или на друго сечиво' (Геров), 'греда, която служи за дръжка на голям дървен чук на тепавица' (Тетевен), *топорѝшка* диал. 'дръжка на брадва или друго сечиво' (З. Стоянов; РРОДД 508), *тупурѝшка* 'дълга дръжка' (Ряховците, Севлиевско), 'дървена пръчка за изтупване на дрехи' (Кръшно, Поповско), *тупурѝшкъ* 'дръжка на брадва или мотика' (Троян), 'дръжка на брадва' (Енина, Казанлъшко), 'дръжка на брадва; дърво за подпиране' (Страхилово, Свищовско), *топо̀рче* умал.; *изтупурѝщъ* 'загина, умра' (Троян); *стопорѝщя се* диал. 'вдървя се, вкочаня се от студ' (Геров). – Срхр. *мòпор*, словен. *то́por* 'дръжка на секира или на друго оръдие', остар. 'секира', рус. *топо́р* 'топор, брадва, секира', укр. *топі́р* също, в род. п. белорус. *топо́р* също, рус.ч.-слав. **топоръ** също, чеш. *topor* 'топор, брадва, секира', словаш. *topor* 'топор, брадва, секира; дървена дръжка на секира или на друго оръдие', пол. *topór* 'топор, брадва, секира; (остар.) оръжие, подобно на секира; сапьорска секира', горлуж. *toporo* 'дръжка на секира или на друго оръдие', доллуж. *topor* също. – Праслав. **taparъ* м., **tapara* ср., вероятно произв. от глаголен корен **tap-* 'бия, удрям' (вж. под *мòпам*), който може да представя друга степен на кореннata гласна в праслав. **tepti* 'бия, удрям' (вж. под *мѐпам*), с наст. *-arъ*, както напр. в праслав. **kasarъ* (вж. под *кòсер*[1]), **stabarъ* (вж. под *стòбор*), с първоначално знач. 'което бие, удря; с което се бие, се удря'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 636, RESl 4, 194, Slavia 10, 248, Г. Ильинский, ИОРЯС 31, 352, Matzenauer, CSl 84, Zubatý, Studie 1, 159. По всяка вероятност прасродно със стиран. **tapara-* 'топор; брадва, секира', стперс. *tabrak*, нперс. *tābär* също, кюрд. *tefer*, белудж. *tapar* (откъдето арм. *tapar* 'топор; брадва, секира'), вж. Hübschmann, OssetSt 252, Lidén, Tochar. St. 19, T. Wichmann, UJb 7, 256. Според някои – заемка от староирански, вж. A. Meillet, RESl 2, 67, RESl 6, 173, BSL 24, 142, BSL 26, 46, MSl 10, 140, J. Rozwadowski, RO 1, 110, Húјer, Úvod 77, M. Vasmer, RESl 6, 176, J. M. Kořínek, LF 67, 189, A. M. Селищев, ИОРЯС 32, 308, Mikkola, Ursl. Gramm. 1, 11, W.v.d. Osten-Sacken, IF Anz. 28, 37. Miklosich, EtWb 359, Brückner, SEJP 573, Meyer, EtWb 432, Lokotsch 155, неоснователно приемат заемане с тюркско (турско) посредничество на перс. *tābär* 'топор, секира; брадва', вж. Vasmer, REW 3, 121–122. Вж. и Machek 647, Skok 3, 483, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1518–1519, Snoj 675. – Заето в рум. *topór* 'топор, брадва, секира; (остар.) тесла; (диал.) вид народен танц' (H. Thalmann, JIRSpr 4, 1897, 128, Цонев, История 2, 65, Rosetti, Influenţa 41, Mihăilă 45, G. Mihăilă, StSlav 12, 1966, 263, DLR 11/3, 1983, 419–420), *toporíşte* 'дръжка на топор, на коса; малък топор' (Mihăilă 45, DLR 11/3, 1983, 420–421), арум. *tupór* ср., *tupoárã* ж., *tăpór* ср., *tăpoárã* ж., *tîpór* ср. 'топор, брадва, секира' (Papahagi 1974, 1185), унг. *topor* 'брадва, секира' (Цонев, История 2, 166, G. Mihăilă, StSlav 12, 1966, 263), тур. диал. *topor, topur* 'топор, брадва' (Tietze 31), алб. *tópër* 'малка секира' (Meyer, EtWb 432), арум. *tupurîşte* 'дръжка на топор' (Papahagi 1974, 1204), *tupurîţă* 'топорец' (заето от старобългарски, вж. Papahagi 1974, 1204).

то̀порам таен зидарски говор 'правя' (ЮЗ). – Вероятно произв. от *топо̀р* 'брадва, секира', диал. *мòпор*, с първоначално знач. 'правя нещо, майсторя нещо с брадва, със секира'. Срв. рум. *a toporî, toporâsc* остар., диал. 'удрям с топор, сека с топор; слагам дръжка на топор' и 'изобретявам, изнамирам, правя нещо за пръв път' (за което вж. DLR 11/3, 1983, 421). – Срв. *топо̀ря*.

топордѝсуем 'удрям смъртоносно', св. в. **топордѝщем** (Брезнишко). – По *топу̀р*, междум. за наподобяване на тропот, *тупу̀р*, междум. за наподобяване на шум от падане с търкаляне (вж. *топу̀р*), с *-дисуем* (= диал. *-дисувам*, книж. *-дисвам*) по заемки от турски с тази наставка, срв. *патърдѝсувам* 'досаждам с много приказки' (вж.), възникнало по тур. *pıtırdı,* което е по междум. за наподобяване на шум *pıtır, pıtır*; със свръхстарателно *о* на мястото на *у* в неударено положение. Би могло да бъде и произв. от *топо̀р* 'брадва, секира', с *-дисуем* (= диал. *-дисувам,* книж. *-дисвам*) по заемки от турски с тази наставка. В такъв

случай срв. рум. остар., диал. *a toporî, toporâsc* 'удрям с топор' (DLR 11/3, 1983, 421), произв. от *topór* 'топор, брадва, секира', заемка от български.

топòрен книж. рядко 'груб, недодялан' (П. Р. Славейков, 1, 1978, 174, Ив. Вазов, РРОДД 508). – От рус. *топóрный* също.

топòря диал. 'виря, надигам' (Геров), **топòря се** диал. 'надигам се, стърча; меря се с някого, съперничa на някого' (Геров), **топòра се** 'стоя прав' (Веригово, Карловско), **топòра са** 'изправям се нагоре, стърча' (Смолско, Пирдопско), **тòпора се** 'заканвам се да ударя' (Дебърско), **тòпра се** 'заканвам се, готвя се да ударя някого' (Силистренско), **тòпуръ се** 'мръщя се, вия се' (Горно Драглище, Разложко), **тупòръ съ** 'стоя прав, стърча' (Войнягово, Карловско), **топòри се** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'надига се, изправя се' (Видин, София, Панагюрище, Самоков), 'вири се, стърчи' (Кюстендилско), **се топора** 'перча се, заплашвам' (Жупа, Дебърско), **се топорит** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'надига се, изправя се' (ЮЗ). – Произв.: *топòрчим се* 'надувам се, перча се' (Трънско), *топорчам се* 'перча се' (Светиниколско); *втопòрвам са* 'вглеждам се съсредоточено' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), *втупòрва ми са* 'втълпява ми се нещо в ума' (Славейно, Смолянско); *изтопòря се, изтопòрвам се, изтопòрювам се* диал. 'изправям се, излизам ненадейно пред някого' (Геров), *изтопòрча се, изтопòрчвам се* и *изтопòрчам се* диал. 'изправям се, излизам ненадейно пред някого' (Геров), *изтопòрчвам се* 'изправям се неканен, дето не ми е мястото' (Малко Търново); *натопòря се, натопòрвам се* и нар. *натопòрювам се* 'надигам се' (Геров), *натопòра, натопòрвам* 'навирвам, вдигам нагоре' (Смолско, Пирдопско), *нàтупоре, натупòрям, натупòрем* таен кошковски говор 'вземам; купувам' (Илинден, Гоцеделчевско), *натупòрвам, натупòрувам* таен кошковски говор 'вземам; премествам' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), *натопòрча, натопòрчам* диал. 'навдигам, изправям' (Панчев), *натопòрчувам* 'изправям нещо да стърчи, навирвам' (Софийско), *натупòрчъм* 'издигам нагоре' (Кръвеник, Севлиевско), *натопорòча, натопорòчам* 'навдигам, изправям' (Царибродско) (по Панчев 225, у когото вероятно са форми, изкуствено създадени по форма *натопорочùл* в примера: *Вòлка ошùл да доведè мачѝка и си натопорочùл опàшку на гòр* 'Вълкът отишъл да доведе котарака и си навирил нагоре опашката' – по СбНУ 10, 157, – която по всяка вероятност е вариант на *натопорчùл* с вметнато още едно *о* между *р* и *ч*); *потопòри се* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'върти се без работа' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *путупòрчъ съ* 'щръкна, изправя се' (Троян, Стара Загора), *натопòрчих се* 'изстъпих се, изправих се някъде, дето не ме очакват и не ме желаят' (Калофер), *потопòрник* 'ден, в който човек си пропилява времето, не работи' в скоропоговорка: *понедèлник – поседèлник, тòрник – потопòрник* (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *притопоря се* 'надигна се, оперя се' (Търско, Битолско; Панчев). – Произв. от *топòр* 'брадва, секира' (вж.). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 636, който дава *топоря̀* (вероятно вм. *топòря*) в едно етимологично гнездо с *топòр*. За отношението на *топòрчим се, топòрчам се* и префиксалните форми *изтопòрча се, изтопòрчвам се, изтопòрчам се, натопòрча, натопòрчам, натопòрчувам, натупòрчъм, путупòрчъ съ, потопòрчих се* към *топòря, топòря се* (и вариантите) срв. отношението на *кокòрча се* '(за птица) разпервам се; (за човек) вглеждам се вторачено в нещо, пуля се', прен. 'големея се, надувам се, перча се' към *кокòря се* със същите значения, както и отношението на *пèрча се* 'надувам се, големея се' към диал. *пèря се* 'перча се, надувам се, големея се'. Значения 'виря, надигам', 'стоя прав', 'изправям се нагоре, стърча', 'издига се, изправя се' може да са възникнали от първоначални значения съответно 'оставям да стои прав като топор, като дръжка на топор' и 'съм (стоя, заставам) като топор, като дръжка на топор'. Значения 'перча се', 'меря се с някого, съперничa на някого', 'заплашвам' може да са възникнали от първоначално знач. 'виря се, надигам се, за да се изтъкна, да се покажа, да покажа сила'. За знач. 'заканвам се да ударя' и за знач. 'заканвам се, готвя се да ударя някого' срв. рус. *натопóриться* 'наостря се, нахвърля се върху някого', произв. от *топóр* 'топор, брадва' (сродно с бълг. *топòр*). За знач. 'върти се без работа' на *потопòри се* срв. *стърчà* 'стоя прав; издигам се нагоре' и разг. 'стоя, ходя без работа'. Знач. 'втълпява ми се нещо в ума' на гл. *втупòрва ми са* може да е възникнало от първоначално знач. 'вдигам се, врязвам се като топор'. Знач. 'вглеждам се съсредоточено' може да е възникнало от първоначално знач. 'надигам се, заставам прав и се вглеждам съсредоточено'. Знач. 'мръщя се, вия се' на *тòпуръ съ* може да е възникнало от знач. 'перча се', по-точно от знач. 'перча се, надувам се, големея се, та се мръщя и се вия'. Значения 'вземам', 'премествам' на *натупòрвам, натупòрувам, натупòрям, натупòрем* може да са се развили от знач. 'надигам' в резултат на следния семантичен развой: 'надигам' > 'издигам, повдигам' > 'вдигам' > 'вземам'/ 'премествам' (срв. в БТР 1976, 78, знач. 'вземам нещо от земята, от пода' на *вдѝгам* и в РСБКЕ 1, 103, знач. 'махвам нещо от мястото му, за да го закарам на друго място'). Знач. 'купувам' на *натупòрям, натупòрем* се е развило от знач. 'вземам' (срв. в РСБКЕ 1, 671, *купу̀вам* със знач. 'вземам, придобивам нещо срещу заплащане'). Сродно не само с рус. *натопóриться* (вж. по-горе), но и с рус. *топóриться* 'разпервам (ръце, криле и т. н.), наежвам се', *топóрщить* 'разпервам (коси, козина и т. н.), правя (оставям) да стърчи, да настръхне', *топóрщиться* 'наежвам се, настръхвам; стърча; перча се, големея се' (въпреки Vasmer, REW 3, 122, който свързва *топóриться* с *топóрщить*, но отрича връзка на *топóрщить* с рус. *топóр* 'топор, брадва'), чеш. *topořit(i)* 'втвърдявам се, набъбвам' (за което Rejzek 666, пише, че е вероятно произв. от чеш. *topor* 'брадва, топор; дръжка на брадва, на топор' и е с първично знач. 'втвърдявам се като дръжка на брадва, на топор'). Вж. Т. Ат. Тодоров, Исслед. Варбот 2006, 355–362. – Срв. *тòпорам*.

топрàк диал. 'пръст, орна земя, почва; землище', 'земя, която владее едно село' (Чешнегирово, Пловдивско), 'околност на селище' (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Ломско, Оряховско, Врачанско), 'недвижим имот

(ниви)' (Вълкосел, Гоцеделчевско), 'мерà' (Монтана), 'широка мера' (Певец, Търговищко), 'хубава орна земя' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Долна Митрополия, Тръстеник, Плевенско), 'далечна непозната страна' (Враца), 'жълта пръст' (Добротица, Дуловско), **тупрàк** 'земя' (Родопите), 'обработваема площ' (Хисар, Пловдивско), 'плодородна почва; хубава орна земя' (централен балкански говор), 'землище' (Чирпанско), 'околност, подчинена административно на дадено селище' (централен балкански говор), 'недвижим имот' (Енина, Казанлъшко; Теплен, Гоцеделчевско; Сърница, Велинградско; Любча, Смолянско), 'имот' (Медковец, Ломско). – Произв.: *топраклѝя* 'стабилен, твърд, постоянен' (обл. Мариово) (от тур. *toprakl*ı), *топраклък* 'глинеста почва' (Енина, Казанлъшко), *топракчѝ* 'работник в керемидарница, който носи пръст' (Риш, Шуменско) (от тур. *toprakçı*), *топракчѝя* 'работник тухларин, който носи пръст' (Попина, Силистренско), *топрàшки* 'който се отнася до землище' (Енина, Казанлъшко; централен балкански говор), *тупрàшки* '(за почва) която дава добра реколта' (Енина, Казанлъшко; централен балкански говор); МИ: *Топрàка* край с. Лехчево, Монтанско, *Блàчки топрàк* край някогашно с. Блачек, Драмско, *Топраклъка* край Бузовград, Казанлъшко, *Топраклъка* (*Тупръклъкъ*) край някогашно с. Бара, Севлиевско. – От тур. *toprak* 'земя, пръст; почва; територия; страна'. – Заето и в срхр. *тòпрак* 'земя; територия; землище; домашно огнище, дом; родина; граница, край; съсед; родини' (Skaljić 620, Skok 3, 483).

топтàн разг. нареч. 'всичко наведнъж, не поотделно, изцяло, на едро; (прен.) небрежно, през куп за грош', **туптàн** 'изцяло' (Лешница, Плевенско), 'изцяло, всичкото заедно' (Кесарево, Горооряховско), 'наедро, наведнъж' (Плевен), 'всичко заедно, изведнъж (при продажба)' (Хасково), **туптàм** и **туктàм** 'изцяло, наедро' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Произв.: *топтанджия* разг. 'лице, което купува и продава на едро; лице, което не обръща внимание на подробностите, което се отнася небрежно към задълженията си', *туптанджѝя* м. 'човек, който бързо и изведнъж всичко продава' (Кесарево, Горнооряховско), *топтанджѝйски* прил. остар. 'направен на едро, повърхностно', нареч. остар. 'на едро, повърхностно', *топтанджѝски* '(за извършване на работа) небрежно' (Самоков). – От тур. *toptan* 'всичко (всички) заедно, наведнъж, (за стока) на едро'. – Заето и в срхр. *тòптан, тòптен* 'всичко заедно, всички заедно; (за стока) на едро' (Škaljić 620), рум. *toptán* 'заедно, всичко (всички) заедно', в израз *cu toptánul* или (остар., рядко) *în toptán* 'в голямо количество; на едро; в изобилие' (DLR 11/3, 1983, 422), арум. *tuptáne* 'заедно, на едро' (Papahagi 1974, 1204), алб. *toptán* 'заедно, на едро' (Boretzky, WbAlbTurz 133).

топтурà в нар. пес.: *Тодòркина косà, мàмо ма/ топтурà ибришѝм...* (Копривщица) само в СбНУ 46, отд. 1, 200, без отбелязано значение. – Вероятно от словосъчетание *топ турà,* лексикализирано, елемент от *топ турà ибришѝм,*

съставено от *топ* 'топка, кълбо' (вж.), *турà* 'чиле копринени конци, чиле коприна' (вж.) и *ибришѝм* 'копринени конци' (вж.) (Тодоркината коса е сравнена с топка, кълбо, чиле копринени конци).

топȕз 'тояга с топка на единия край; боздуган; желязна топка на кантар', 'тежест на кантар' (Ново село, Видинско), 'топка на нещо' (Геров), нар. 'голям прът, с който ходят по къщите да канят сватбари и на който нанизват дарове' (Геров), 'тояга с колелце на единия край, която се носи при коледуване, за да се нанизват на нея краваите; тежест на ръчен кантар' (Софийско), 'тояга с топка на единия край, която се носи от сурвакари на Нова година' (Фролош, Кюстендилско), 'тояга за нанизване на краваи' (Ботевградско), 'голям прът, направен на шиш, който носят момците от страната на младоженеца и на който нанизват всичко, което им подаряват по къщите: сланина, пастърма, лук, пипер и пр.' (Дупнишко), 'част на вид стенен часовник, представляващ цилиндрично желязо, закачено на синджир, което слиза надолу при въвежа на часовника и с него той се навива; отрязък от стъбло на дърво, прикрепен към дълга дръжка, с който се удря по земята, за да се изравни (при строеж на стена и др.)' (Тръстеник, Плевенско), 'овчарска гега' (Станьовци, Брезнишко), 'юмрук' (Банско), 'чукало на дървен съд за чукане на жито' (Теплен, Гоцеделчевско), диал. 'раст. Typha latifolia' (Геров), 'раст. папур, рогоз, Typha' (Габровско; Габрово), 'цвят на тръстика' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тапȕз** 'топуз на кантар' (Самоков), **тòпуз** 'раст. Typha latifolia' (Прилеп), **топȕза** ж. 'желязна топка на ръчен кантар' (Покрован, Ивайловградско), **тупȕз** 'тояга с тежест в края; метална топка на кантар' (Еленско), 'тежест на кантар; боздуган' (Кръвеник, Севлиевско), 'желязна топка на ръчен кантар' (Бабяк, Разложко; Якоруда; Плетена, Парил, Долно Дряново, Гоцеделчевско; Яворово, Добростан, Боянци, Мулдава, Червен, Козаново, Асеновградско; Царино, Крумовградско; Искра, Първомайско; Дряново, Смолянско; Габрово, Ксантийско), 'желязна топка на кантар' (Долнослав, Асеновградско), 'желязна топка' (Чешнегирово, Пловдивско), 'метална топка на кантар' (Царевец, Врачанско), 'тежка метална топка' (Лозенец, Ямболско), 'тежест на кантар' (Шумнене, Врачанско), 'висяща тежест на кантар' (Енина, Казанлъшко), 'махало на стенен часовник; тежест на кантар' (Ленково, Никополско), в съчет. *кантàр тупȕз* 'вид едър лук' (Слатина, Ловешко), **тупȕзе** мн. ч. 'малки деца' (Лопян, Софийско), **тупȕзьé** мн. ч. 'дървета, на които единият край е по-дебел от другия' (Шишковци, Кюстендилско). – Произв.: *тупузàнъ* с вероятно знач 'голям топуз' (родително-винителна падежна форма) в нар. пес.: *...тèжкъ тупузàнъ дùгъй...* (Оряховица), *тупузàркъ* 'игла с топчица на тънния си край, топлийка' (Разлог), *тупузàт* 'бузест, с големи бузи' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), *тапузè* ср. 'цвят и плод на камъш, приличен на топуз' (Самоков), *тòпузе се* 'мръщя се, муся се, цупя се' (Банско), *топȕзъс* 'който е със заоблена форма', в ж. р. *топȕзъста* (Ново село, Видинско), *топȕзец* умал., *топȕзечкѝ* нареч. 'с юмрук' (Банско), *топȕзина* 'голям топуз'

(Софийско; Пресанче, Дебърско), *топузѝна* 'голям топуз' (Суходол, Връбница, Софийско; Буторинци, Трънско; Житуша, Радомирско), *топузина* също (Трънско; Кралев дол, Пернишко), *тупузинъ* в нар. пес. *...бържи фърли с тежкъ тупузинъ...* (Оряховица), *топузѝца* диал. 'топуз', *топу̀зка* 'топуз' (Банско), 'желязна топка на ръчен кантар' (Гърмен, Огняново, Гоцеделчевско), 'топка, издялана или изляна на връх на тояга или на друг предмет' (Банско), 'топче' (Марковча, Шуменско), 'топлийка' (Абланица, Благоевградско; Илинден, Гоцеделчевско), 'твърд израстък по тяло, най-често на глава (мъртва кост)' (Бряговец, Крумовградско), 'сляпо черво на добитък' (Добърско, Разложко), 'диал. 'раст. Typha latifolia' (Геров), *тупу̀зка* 'топче на връх на вретено' (Банско), 'топлийка' (Илинден, Гоцеделчевско), *то̀пузка* 'раст. Typha latifolia' (Крушово, в Македония), *топу̀зки* диал. мн. ч. 'топчести пиперки' (Геров), *топузки* 'вид игли, които служат за закачване' (Неготин), *то̀пазле* кантарджийски термин 'кукичка, която играе по стрелата на старовремски кантар' (Тетевен), *топузлѝя* прил. нар. 'снабден с топуз' (от тур. *topuzlu*), *топузлѝйъ* в съчет. *топузлѝйъ ѝглъ* 'топлийка' (Боянци, Асеновградско), *топузлѝи* мн. ч. 'снабдени с топуз' (преселници от с. Гьобел, Мала Азия, в Новопазарско), *тупузлѝя* в съчет. *тупузлѝя игла̀* 'топлийка' (Чепеларе), *тупузлѝи* в съчет. *тупузлѝи ѝгли* 'топлийки' (Болярци, Асеновградско), *топузлѝйка* 'топлийка' (Разложко; Гоцеделчевско; Смолянско; Маданско; Ардинско; Пещерско; Сърница, Хасковско; Искра, Първомайско), *топузлѝка* 'игла с топче на края' (Ракитово, Велинградско), 'безопасна игла' (Корово, Велинградско), 'карфица с по-голяма цветна главичка' (Кюстендилско), *тупузлѝйка* 'топлийка' (Обидим, Разложко; Корница, Долно Дряново, Лъжница, Лъки, Ляски, Гоцеделчевско; Червен, Мулдава, Козаново, Асеновградско; Чепеларе; Бориново, Маданско), *тупузлѝка* 'топлийка' (Елешница, Разложко), *топузлѝкя* 'вид игла' (Видин), *топу̀зче* умал., диал. 'раст. Globularia vulgaris', *тупу̀зчи* умал. диал., *топу̀шчя* 'топлийка' (Върбина, Маданско), *топузчѐ* умал. (Софийско), *то̀пузчи* 'раст. Globularia vulgaris' (Горно Броди, Сярско), *топувче* 'топузче' (Кукуш; Миладинови, Бълг. нар. песни 518) [от *топузче* с промени *зч* (*сч*) >*шч* >*вч* (*фч*)], *тупу̀хчи* 'топлийка' (Долнослав, Асеновградско) [от *тупу̀зчи* с промени *зч* (*сч*) > *шч* > *фч* > *хч*], *тупу̀зченце* умал. (Малки Вършец, Севлиевско); *втопу̀зва са* '(за престоял варен или печен картоф) втвърдява се' (Славеино, Смолянско); *на̀тупу̀звам се* 'намръщвам се, разсърдвам се' (Разложко). – От тур. *topuz* '(остар.) боздуган; тояга, кривак; металическа топка'. Знач. 'мръщя се, муся се, цупя се' на гл. *то̀пузѐ се* и 'намръщвам се, разсърдвам се' на *на̀тупу̀звам се* може да се е развило от по-ранно знач. 'надувам се като топуз (топка) на кантар', срв. семантично *наду̀вам се* 'изпълвам се с въздух; увеличавам обема си, като приемам кръгла овална форма' и '(прен.) сърдя се, мръщя се'. – Заето и в срхр. *то̀пуз* 'боздуган' (Škaljić 620, Skok 3, 483–484), рум. *topúz* 'боздуган; удар с боздуган по петите; скиптър; жезъл; най-големият камък в игра с пет камъчета' (DLR 11/3, 1983, 422–423), алб. *topúz* 'боздуган' (Meyer, EtWb 432), нгр. τοπούζι 'боздуган' (Ἀνδριώτης 370).

топу̀к 'ток на обувка' (гр. Рила), обущарски термин 'инструмент за изглаждане на токове' (Махалата, Плевенско; Брусен, Тетевенско), **то̀пук** 'ток на обувка' (Прилеп). – От тур. *topuk* 'ток на обувка'. – Заето и в срхр. *то̀пук*, *то̀пук* 'ток на обувка' (Škaljić 620, Skok 3, 483), арум. *turúc* също (Papahagi 1974, 1204).

топу̀лчест '(за камък) валчест, объл', в ж. р. **топу̀лчеста** (Драгалевци, Огняново, Софийско). – Може би с премет на ударението върху втората сричка и скъсяване от по-ранни **то̀пулачес(т)*, **топула̀чес(т)*, които са с неетимологично *у* вм. *а* от **то̀палачес(т)*, **топала̀чес(т)*, производни от *топала̀к* (вж.) (или от негов вариант), засвидетелствано със значения 'голям топ, голяма купчина от нещо', 'четвъртита, колкото дълга, толкова и дебела свиня', от тур. *topalak* 'кръгъл, валчест, кълбовиден'. За неетимологичното *у* вм. *а* срв. *булума̀ч* 'ястие от брашно, вода и мазнина' от Софийско (= *булама̀ч* 'безвкусно ядене', от тур. *bulamaç*). За образуването срв. *топърла̀чест* 'едър', *топърла̀често* '(за дете) дебеличко' от **топърла̀к* (= *топарла̀к*) прил. неизм. 'топчест', от тур. *toparlak* 'кръгъл, валчест, кълбест, объл').

топу̀р, **топу̀р-топу̀р** междум. за наподобяване на тропот, нар., диал. **тупу̀р**, **тупу̀р-тупу̀р**; **тупу̀р** междум. за наподобяване на шум от падане с търкаляне, **тупу̀р-лупу̀р** и **лупу̀р-тупу̀р** диал. също (Геров), **ту̀пър** междум. в текст: *Ста̀рецът га погна̀лил и рекъл: „Ту̀пър, ту̀пър, я̀рче, напа̀се ли ми се?“* (Красава, Брезнишко), **ту̀пъръ-ту̀пъръ** междум. за наподобяване на шум от стъпки (Еленско). – Произв.: *тупу̀ра* 'тичам с тропот' (Смолянско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), *топурдѝя* 'тропане, шум' (Сливенско; София – таен ученически говор), *тупурдѝя* диал. 'тропот, глъч, шум, трясък' (Геров), разг. 'шум от много стъпки; тропот; шум, глъч, блъсканица, неразбория', 'тропот' (Ст. Младенов, ЕтР 643), 'шум, виканица' (Ружинци, Белоградчишко), 'шум; тракане' (Сухиндол), 'шум, глъч, гюрюлтия' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'врява' (Долна Кремена, Врачанско; Кърналово, Петричко) (с *-дия* по съществителни от турски произход, като *патърдѝя* 'шум, врява' от тур. *pıtırdı*, възникнало по междум. за наподобяване на шум *pıtır, pıtır pıtır*), *тупурдѝа* 'шум, глъч, гюрюлтия' (Тръстеник, Плевенско), 'врява' (Шумнене, Тетевенско), *тупурдѝйъ* 'блъсканица, тропот, глъч' (Страхилово, Свищовско), 'тропот; караница' (Бракница, Поповско), *тупурдѝъ* 'голям шум; тропот' (Патрешко, Троянско), 'тропот; караница' (Лозенец, Ямболско), *топу̀ркам* 'тичам с тропот', *тупу̀ркам* нар., диал. също, 'тропам' (Раданово, Великотърновско; Алваново, Търговищко), *тупу̀ркъм* 'тропам с крака' (Кръвеник, Севлиевско), 'тропам, трополя' (Бракница, Поповско), *тупуртя̀* диал. 'правя тупурдия нейде отдалеч' (Геров) (за образуването срв. *звънтя̀*); *тупуртѐни* 'далечно тропане' (Могилово, Чирпанско), *тупуртѝйъ* 'голям шум, тропот' (Тихомирово, Старозагорско); *затопу̀ркам, затопу̀рквам* нар., диал. *затупу̀ркам, затупу̀рквам; изтопу̀ркам, изтопу̀рквам* нар., диал. *изтупу̀ркам, изтупу̀рквам; потопу̀ркам, потопу̀рквам* нар. диал. *потупу̀ркам, потупу̀рк-*

вам; *притупу̀ркам* 'изтопуркам' (Геров). – Звукоподраж. Срв. Szymański, Derywacja 105. Срв. *то̀пам* 'удрям, блъскам нещо, тупам' (звукоподраж.), *то̀пот* 'тропот на крака или копита', *туп, туп-туп* междум. за наподобяване на шум от тупане или тежко ходене, *ту̀па-лу̀па* междум. за наподобяване на шум от удряне, *ту̀пам* 'удрям нещо меко, та се чува тъп звук', *ту̀пвам* 'падам и се удрям о земята'. За отношението *туп – тупу̀р* срв. *луп* (междум. за наподобяване на звук от удряне, падане) – *лупу̀р* (междум. за наподобяване на шум от падане). Срв. и тур. *tıpır, tıpır tıpır* междум. за наподобяване на шум от падащи капки ('кап-кап'). Формите *тупу̀р-лупу̀р, лупу̀р-тупу̀р* съдържат междум. *лупу̀р* (вж.).

топу̀ци 'буци' (Кесарево, Горнооряховско, РР 14, 99). – Вероятно печатна грешка вм. *топа̀ци* също (вж. *топа̀к*) в говора на селото. Би могло обаче да бъде форма за мн. ч. от **топу̀к*, от тур. диал. *topuk* 'вид тревна туфа (чим, буца пръст, обрасла с трева) на повърхността на езерца, локви' (SDD 3, 1383).

топхана̀ остар. 'сграда, дето се пазят военни оръжия, топове' (Геров). – От тур. *tophane* 'артилерийски арсенал, артилерийски завод' – сложно съществително, съставено от *top* (вж. *топ*[1]) и *hane* 'помещение' (от перс. *ḫāne*). – Заето и в срхр. *то̀пхана* 'артилерийски арсенал, завод за артилерийски оръдия' (Škaljić 620), рум. остар. *tophana* и *tophane* 'артилерийски арсенал' (DLR 12/3, 1983, 412).

топчорля̀к 'топчест човек' (Ботевград). – Произв.: *топчорля̀чес* '(за човек) пълен и нисък, топчест', в ж. р. *топчорля̀честа* (Ботевград). – Образувано по *то̀пка* (вж.), *то̀пче* (вж.), със завършек като в *момчурля̀к* (вж. *мо̀мък*).

то̀пъл 'който има или изпуска топлина; който задържа топлината на тялото, който предпазва от студ; (за време) с топъл въздух; (прен.) приятен в обноски, любезен, сърдечен; (за цвят) червен или близък до червения цвят', *то̀пла* ж. р. същ. таен зидарски говор 'печка, пещ за хляб' (Смолско, Пирдопско), в съчет. *то̀пла ракѝя* 'ракия, която се пие след първата брачна нощ на младоженците, ако невястата е честна' (Кръвеник, Севлиевско); стб. **топлъ** (Супр., Син. тр.), **тѣплъ** (Супр., Син. тр.), **топлота** (Син. пс., Супр.), **тѣплота** (Супр.). – Произв.: *то̀пленки* мн. ч. 'топли домашни обувки' (Силистренско), *топлѐнки* също (Габрово), *топлиник* 'печка' (Карабунар), *топлѝво* 'материали за отопление (дърва, въглища)', *топлѝвен* прил., *топлѝк* (поет., нар.) 'топлина, грейка', 'топлина, която се излъчва от горещи или нагрети предмети' (Айтос), диал. 'топъл, термален извор', 'извор с топла минерална вода' (Цветино, Велинградско; Добърско, Разложко), 'извор с топла вода' (Балдево, Гоцеделчевско; Солица, Смолянско), 'топъл извор' (Габровско; Смолско, Антон, Долно Камарци, Бенковски, Пирдопско; Радуил, Ихтиманско), 'извор, на който водата не замръзва през зимата' (Орцево, Велинградско), нар. 'място в река, дето водата не замръзва', 'гьолища, в които лятно време разхлаждат

добитък' (Южна Добруджа), 'дупка с вода в нея, в която киснат коноп 1–2 седмици' (Шишковци, Кюстендилско), диал. 'вир, дълбоко място в река, дето рибите прекарват зимата' (Геров), *топлик* 'голяма горещина, жега' (Разград), 'място, където водата не замръзва' (Угърчин, Ловешко), *туплѝк* 'топлина' (Кесарево, Горнооряховско), 'топлина, грейка' (Силистренско), 'топло време' (Зафирово, Тутраканско; Цветино, Силистренско), 'извор, чиято вода през зимата не замръзва; топъл вятър' (Кръвеник, Севлиевско), 'незамръзващ извор' (Севлиевско), 'изворни места с по-топла вода (за водопой на добитък през зимата)' (Стоките, Габровско), 'южен вятър' (Еленско), *туплѝкь* 'горещина' (Силистренско), *топлѝлник* 'отоплявано градинарско помещение със стъклен покрив, в което през зимата отглеждат цветя и зеленчуци (парник, оранжерия)', *топлина̀* ж., *топлѝнен* прил., *топлинѐя* 'топъл съм, имам топлина' (Еленско), *топлинка̀* умал., *топлиня̀* ж. 'топлина, горещина' (Тръстеник, Плевенско), *топлѝнка*, обикн. в мн. ч. *топлѝнки* 'топли домашни обувки от дебел вълнен плат или от кожа', *то̀плица* 'извор с топла минерална вода' (Ляски, Баничан, Гоцеделчевско), *топлѝца* диал. 'топла вода' (Геров), рядко 'парник, топлилник' (РРОДД 507), *то̀пличък* умал., *то̀пальник* 'топъл хляб, който се раздава на близки и съседи' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'топъл хляб' (Ваклиново, Гоцеделчевско), *топальньѝк* 'току-що изваден от фурна топъл хляб' (Наречен, Асеновградско), *топлота̀* 'приятна топлина; (прен.) обич и сърдечност в отношенията', *то̀пля* 'правя нещо да стане топло; (за дреха) поддържам, запазвам телесна топлина; (прен.) радвам, утешавам с думи и обноски', *то̀пля се* 'стоя на топло, край огън, на слънце и другаде, за да ми е топло; ставам топъл; употребявам нещо за отопление', *топля̀к* 'топъл вятър' (Галата, Тетевенско; Бели Осъм, Ново село, Троянско; Слатина, Ловешко), диал. 'топъл пролетен вятър' (РРОДД 508), *тупля̀к* 'топъл вятър, южняк' (Троян), 'топъл вятър' (Троянско), *то̀пълно* в съчет. *то̀пълно врѐмье* 'меко, топличко време' (Слащен, Благоевградско) (вторично образувано с адективна наст. *-н-о*); *дото̀пля, дото̀плям* и нар. *дото̀плювам* (Геров); *зато̀пля, зато̀плям* и нар. *зато̀плювам* (Геров); *изто̀пля, изто̀плювам* нар. 'натоплям' (Геров); *нато̀пля, нато̀плям* и нар. *нато̀плювам* (Геров); *ото̀пля, ото̀плям* и *отоплявам*, нар. *ото̀плювам, отоплѐние* (срв. рус. *отопле́ние*), *отоплѝтелен* прил.; *пото̀пля, пото̀плям* и нар. *пото̀плювам* (Геров); *прето̀пля, прето̀плям; прито̀пля, прито̀плям* 'стоплям малко'; *разто̀пля, разто̀плям*; *сто̀пля, сто̀плям* 'правя нещо да стане топло; (прен.) зарадвам, приласкавам'; *уто̀пли се, уто̀плюва се* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'затопля се, става по-топло' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *топлокръ̀вен* прил., *топломѐр* 'термометър' (Бели Осъм, Троянско; Слатина, Ловешко), *топлопровòдност, топлоотдѐляне, топлоснабдя̀ване, топлофика̀ция, топлоцентра̀ла*; *То̀плия* и *То̀плия вя̀тър*, чести названия на топъл южен вятър, *То̀плият юг*, название на вятър, от който реките прииждат, ледовете се топят (Велико Търново), *То̀пъл вя̀тър*, название на вятър (Сев), *то̀пъл южня̀к*, название на вятър, който духа през пролетта от югоизток (Айтоско), *Топлѝк*, название на топъл проле-

тен вятър, който бързо топи снега (Ловешко, Омуртажко, Пещерско, Павликенско), *Топля̀к, Топля̀къ*т и *Топля̀ка*, чести названия на топъл вятър (за названията на ветровете вж. Н. П. Ковачев, Трудове ВПИКМ 5, 32, 33, Трудове ВТУКМ 10/1, 28, 29); МИ: *Тòпли р(ъ)т* край Дълги дел, Монтанско, *Топлъ̀т дол* край Малево, Асеновградско, *Тòпла,* изоставени ниви край Лъки и топъл извор край Тешово, Гоцеделчевско, *Тòплата вòда* край Герман, Валовищко, *Топлец* в Албания (Селищев, Слав. нас. 14), *Toplẹ́ț* (в Западна Румъния), *Туплѐц* край Ловницата, Севлиевско, махала в Ново село, Троянско, *Тòплеш* (*Тòплиш*), село в Габровско, *Топлѝк* край Мартиново, Монтанско, *Топлѝка*, река в Берковско (извира от Антон), топъл извор край Бенковски и край Опор, Пирдопско, част от Смолешката река в Смолско, Пирдопско, край Баня, Бъта и Попинци, Панагюрско, край Тополово, Асеновградско, чешма в Сатовча, Гоцеделчевско, *Туплѝкъ*т, топъл извор край Велчево-Масковци, Троянско, и чешма край Калейца, Троянско, *Туплѝкъ* и *Туплѝкьъ* в няколко села в Севлиевско, *Туплѝкьъ,* често МИ в Габровско, в Горнооряховско, *Топлѝко* край Горно Церовене, Монтанско, извор край Долно Озирово, Берковско, *Тòплица,* малък десен приток на р. Белица във Валовищко, *Тòплицата*, чешма в Сатовча, Гоцеделчевско, *Топлѝцата*, топъл извор край Средногорци, Пирдопско, минерален извор, ливади и ниви край Баничан, Гоцеделчевско, *Топлѝци* край Орцево, Разложко, *Туплѝчиту* край Теменуга, Горнооряховско, *Тòпляк,* падина край Баница, Сярско. – Срхр. *тòпао* и *тòпал, тòплӣ*, ж. р. *тòпла,* ср. р. *тòпло,* диал. *тѐпал, тѐпла, тѐпло,* словен. *tópel*, ж. р. *tópla,* рус. *тёплый, тёпл,* струс. *топлъ*, укр. *тéплий,* белорус. *цёплы,* чеш. *teplý,* словаш. *teplý,* пол. *ciepły,* горлуж. *ćopły*, диал. *ćepły,* доллуж. *śopły* 'топъл'. – Праслав. **teplъ, *taplъ.* Праслав. **taplъ* е по-късно, с *о* под влияние на праслав. **tapiti* 'нагрявам, затоплям' (вж. *топя*[2]), вж. Meillet, Études étym. 1902–1905, 413. – Сродно със стпрус. МИ *Toplauken* (= 'Warmfeld', т. е. 'Топло поле'), стинд. *tápuḥ* 'топъл; горещина', *tápati, tápyati* '(той) гори, пламти; горещ е, топъл е; нагрява, затопля', *taptáḥ* 'нагрян, нагорещен', *taptám* 'гореща вода', *tapaḥ* 'горящ, пламтящ', *tapat* 'горещина; горещо време', *tāpaḥ* 'горещина, зной, пек', *tápana* 'горящ', *tapaná* 'горещина', *tāpana* 'горящ, пламтящ', авест. *tāpayeiti* '(той) нагрява', нперс. *täb* 'топлина, жар, температура', *tāb* 'горещина, пек, зной; блясък, сияние', *tābidän* 'блестя, сияя', *täf* 'горещина, пек; топлина; закалка', *täft* книж. 'горещина, пек, зной; горещ, жарък, зноен', *täftän* и *täftän* 'грея; нагрявам', *täfte* 'горящ', лат. *tepeo, tepēre* 'топъл съм; хладен съм', *tepidus* 'топъл; изстиващ, охладняващ', *tepido* '(умерено) нагрявам', *tepor* 'топлина; прохлада', ирл. *ten* 'огън' (< **tepnos/, té* 'горещ' (< **tepent-*), алб. *ftoh* (*f-toh*) 'охлаждам'. – Вж. Miklosich, EtWb 352, под *tep-*[2], Pedersen, Kelt. Gr. 1, 92 и сл., Trautmann 319, Brückner, SEJP 62, Ст. Младенов, ЕтР 636, Vasmer, REW 3, 94–95, Sławski 1, 101, Walde–Hofmann 2, 667, Mayrhofer 1, 477, Machek 640, Skok 3, 481–482, под *tòpal*[2], Schuster-Šewc, Wb. 3, 141–142, Snoj 674. – Заето в рум. *toplíță* 'извор или рекичка, поточе с топла вода', диал. 'застояла вода; ръкав на река със застояла вода; воднисто, блатисто място; суха по повърхността земя, изпод която излиза вода; топило за лен, конопʼ (Цонев, История 2, 41, Mihăilă 96, DLR 11/3, 1983, 417).

тòпън м. 'къс от някакво вещество с кръгла форма; голямо парче от нещо' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'къс от нещо с кръгла форма', напр. в съчет. *тòпън сѝрене* (Ясъюг, Гюмюрджинско). – Произв.: *тòпънчетъ* мн. ч. 'градинско цвете' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. диал. *topan* 'кълбо, топка; кълбовиден, топчест предмет; топчица'.

топъ̀рва 'тепърва' (Кюстендилско; Красава, Брезнишко; Говедарци, Самоковско), 'едва сега, късно' (Бърложница, Софийско), **топрва** 'едва сега' (Витановци, Пернишко; Горни Лом, Белоградчишко), **топърф** 'тепърва' (Видин). – Вж. *тепърва.*

топя̀[1] 'поставям нещо в течност; поливам нещо с течност; поставям късче хляб в гозба, в сол, в пипер и др., за да го наквася или осоля; вземам от гозба, сол, пипер и под., като поставям залък в тях', **топя̀ се** 'спускам се, потапям се в течност; мокря се, кисна се, заливам се', **тòпвам** 'топя се веднъж или няколко пъти по веднъж', св. в. **тòпна; тупъ̀** диал., **тòпа** диал., 'намокрям' (Долна Митрополия, Плевенско), **тòпам** 'потапям, топя' (Банско; Елешница, Разложко; Банат), **тòпъм, топну̀въм, тòпнъм** 'топя хляб в ядене' (Ново село, Видинско), **тòпим** 'натопявам нещо във вода; топя без вилица залък в ядене; сипвам вода на Ивановден във вратовете на венчани или кръстени от мене за здраве' (Софийско; Баничан, Гоцеделчевско), **тòпнувам** 'топвам' (Самоков), **тòпнуwам** и **тòпнуам** 'със залък хляб отопявам ястие или салата в чинията' (Козаново, Асеновградско), **тòпкам** 'отопявам ястие със залък хляб' (Попско, Крумовградско), **тòпкъм** 'топя, натапям' (Ново село, Троянско); стб. **истопнтн сѧ, истоплѣ сѧ, истопншн сѧ** 'потъна, изчезна' (Супр.), **потопнтн, потоплѣ, потопншн** 'потопя' (Зогр., Син. пс., Син. тр.), **потопъ** (Зогр., Мар.), **оꙋтопнтн, оꙋтоплѣ** 'потопя' (Син. тр.). – Произв.: *топѐн* прич., *тòпен* прич. диал., *тòпена* в съчет. *тòпена мàнджа* 'пюре от картофи' (Осиково, Гоцеделчевско), *тòпънь* ж. в съчет. *на тòпънь* нареч. 'доста гъсто, като яхния' (Банат), *топенѝк* диал. 'обреден хляб, топен във вино или мед' (Геров), 'обичай, при който на Ивановден кумовете мокрят с вода булки, на които са кумували през годината' (Горни Лозен, Софийско), 'обичай, при който около мъртвец слагат стол, а на него – хляб, който се поръсва със светена вода, разчупва се, като залците се топят във вино и се изяждат' (Панагюрище; Панагюрско), 'обредно топене на пръстен на Ивановден, придружено с наричане' (Горни Лозен, Софийско), *тупъ̀ренѝк* 'хляб, натопен в мед' (Костел, Еленско), *тòпеник* 'попара' (Перущенско), *тòпеница* диал. 'вид студено ястие: каша от размачкано в прясно мляко сирене, яйца, печени чушки и др.', 'смес от сол, червен пипер, чубрица и сминдух' (Луковит), 'шарена сол (с чубрица)' (Шумнене, Тетевенско), 'хапки хляб' (Вердикал, Софийско), *топѐница* 'вид ястие от царевичен хляб, надробен ситно и изпържен в мазнина' (Селце, Прилепско), *топѐница* и *топѐйница* диал. 'хляб от пшенично брашно, сварено отначало като качамак, изсипан в

тепсия, размесен с мас или масло и опечен на фурна; къпане на младоженци на Богоявление' (Геров), *топе́йница* 'домашен млин' (Баня, Панагюрско), *топейница* 'тестено печено ястие, попарено със завряла мас, подобно на качамак, приготовлявано на Васильовден' (Охрид), *топе́нца* 'баница' (Охрид), *топе́ница* 'къпане на Йордановден' (Радуил, Ихтиманско), 'обичай младоженците да се заливат със студена вода на първия Йордановден след сватбата им и да се даряват тогава, а не на самия ден на сватбата' (Самоков), 'сватбен обред по Йордановден (топят младоженците в Искъра)' (Самоковско), *тупенѝци* мн. ч. 'вид ядене: надробен хляб, запържен в мас' (Неготин), *то̀пенка* 'смес от сол, червен пипер, чубрица и сминдух' (Луковит), *топе́нка* в съчет. *боб на топе́нка* 'гъст боб' (Трънчовица, Никополско), *топе́нчар* диал. 'баничар', *топе́ц* 'нещо много мокро' в текст: *Ва̀ли, та дре́ите ми стана̀ топе́ц* (Софийско), *топѝлка* 'вир, в който се топи коноп' (Средни Родопи), 'вирче в река, в което се топи коноп' (Бели Осъм, Троянско), *тупѝлка* 'вир, в който се топи коноп' (Ново село, Троянско), *то̀пилка* 'място, напълнено с вода, дето топят коноп' (Шумнене, Тетевенско), *топѝло* нар. 'място в река, дето се топят стебла на коноп, на лен' (Геров), 'място на река или блато, дето кисне коноп' (Доброславци, Софийско), 'място, дето топят лен, коноп и дрехи; (прен.) човек, който се напикава' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'малък трап с вода, в който се кисне коноп' (Годечко), 'място (бара или вир), където се топи коноп' (обл. Каменица, Кюстендилско), 'гьол, в който се натопява коноп' (Софийско), 'езеро' (Протопопинци, Белоградчишко), *тупѝло* 'място, където топят лен, коноп' (Боголин, Кремен, Годлево, Добърско, Белица, Разложко; Осина, Тешово, Ваклиново, Лъки, Ляски, Гоцеделчевско; Дряново, Богутево, Яворово, Бръщен, Асеновградско; Ждребово, Девинско; Доспат; Барутин, Доспатско; Козарско, Пещерско; Костандово, Дорково, Пазарджишко; Чепеларе; Триград, Ягодина, Девинско; Средногорци, Маданско; Горно Райково, Долно Райково, Вълчандол, Смолянско; Смолян), 'място, където се перат халища и се топят лен, коноп' (Ситово, Пловдивско), 'вир, където топят лен, коноп и дрехи' (Смолянско), 'върлина, с която се топи коноп във вода' (Сухиндол), *тупѝла* мн. ч. 'място, където топят лен, коноп' (Ракитово, Велинградско), *тупила̀* мн. ч. също (Ракитово, Сърница, Велинградско), *тупѝлу* 'място, където топят лен, коноп' (Банско; Парил, Корница, Плетена, Гоцеделчевско; Орешец, Лясково, Добростан, Малево, Асеновградско; Равногор, Пещерско; Осиково, Брезе, Беден, Девинско; Зърнево, Драмско), 'място, където топят коноп' (централен балкански говор), 'върлина за натопяване на коноп във вода' (Сухиндол), 'малък трап с вода, в който топят коноп или липови кори' (Гецово, Разградско), 'място с вода, със забити четири кола, между които се нареждат конопени снопи' (Банат), 'място, където се перат халища или се топят лен, коноп' (Ситово, Пловдивско; Боголин, Гоцеделчевско; Кремен, Разложко), *тупы̀лу* 'място в река, където се топи коноп; количество коноп, което се топи на едно място' (Банат), *тупѝльо* ср. 'място, където топят лен, коноп' (Горно Драглище, Разложко), *тупы̀ло* 'място, където топят лен, коноп' (Касъка,

Любча, Смолянско; Загражден, Ардинско), *топила̀р* 'мъж, който топи лен' (Чепеларе), *топила̀рка* 'жена, която топи лен' (Чепеларе), *тупѝлница* 'място, където топят лен, коноп' (Варвара, Пазарджишко), *тупы̀льница* 'място в река, където се топи коноп' (Банат), *топѝче* 'билка, която момите берат срещу Георгьовден, та момците да се топят по тях' (Кюстендилско); *дотопя́, дото̀пна, дотопя́вам, дото̀пвам* нар., *дото̀пнувам* и *дота̀пям, дота̀пвам; затопя́, затопя́вам* 'започвам да мокря, да квася' (Геров), *затупъ, зата̀пям* 'поставям в течност, натопявам' (Банат); *изтопя́, изтопя́вам, изта̀пям* 'довършвам с топене', диал. 'измокрям' (Геров), *изто̀пим се, изто̀пувам се* 'намокрям се' (Кюстендилско), *изто̀пувум* 'измокрям' (Кукуш); *натопя́* (диал. и *натопъ*), *натопя́вам, ната̀пям* 'поставям нещо в течност; (прен.) обвързвам някого с неприятно или нежелано от него задължение', *ната̀па, ната̀пвам* 'натопявам' (Смолско, Пирдопско), *ната̀пим се, ната̀пувам се* 'намокрям се' (Кюстендилско), *ната̀пувам* 'поставям нещо в течност' (Самоков); *отопя́, отопя́вам* 'с топене обирам всичко от сипаното ми ядене'; *потопя́, потопя́вам, пота̀пям, пото̀пвам* 'поставям нещо в течност; (за вода) заливам; правя да потъне (кораб, плавателен съд)', *потопѝ* в нар. пес.: *Подуна̀ ветер, фортуна,/ откина̀ вейка маслина,/ потопѝ мола по лице* с вероятно знач. 'поръси, намокри', у Панчев 262, със знач. 'поръси, побутне', *потопя́вам* в израз *потопя́вам си вярата* нар. 'потъпквам си вярата, сменям вярата си с чужда' (Геров), *пото̀пим, потопу̀въм* 'слагам във вода, за да се накисне' (Ново село, Видинско), *пото̀пувам* 'потопявам, потопвам' (Самоков), *потопѝл* 'скрил' (Банско), *пото̀п* 'голямо наводнение; (според Библията) голямо наводнение, което заляло цялата земя', *пота̀пник* 'птица гмурец, Podiceps'; *разтопя́, разтопя́вам* диал. 'намокрям, разквасвам' (Геров); *утопя́, утопя́вам, уто̀пвам* диал. 'поставям в течност, намокрям' (Геров), *у̀топ* 'вир вода', обикновено в израз *у̀топ ста̀нал* или *у̀топ се сто̀рил* 'много се е намокрил, вир вода е станал' (ЮЗ); МИ: *Топѝло* край Райковци, Валовищко, *Топѝлото* край Баня, Панагюрско, край Ореше, Гоцеделчевско, край Боровина, Маданско, *Топѝла* край Ковачевица и край Крушово, Гоцеделчевско, край Мътница, Валовищко, *Топѝлата* край Бързия, край Заножене и край Спанчевци, Берковско, край Разлог, край Елешница, Разложко, в Баня, Разложко, край Селска река при Горно Броди, Сярско, централна махала в Горни Порой, Валовищко, махала в Долни Порой, Валовищко, *Тупѝлъто* край Орешак и Чифлика, Троянско, *Топила̀* край Студенец и край Югово, Асеновградско, *Тупила̀* край Етъра, Габровско, *Топила̀та* край Чипровци, често МИ в Асеновградско, *Топѝлище* край Югово, Асеновградско, *Тупѝлищъ* край Габрово, *Топѝлището* край Бачково, Асеновградско, *Топѝлките* край Еловица, Ботевградско, извор край Тополница до с. Средногорец, Пирдопско, *Тупѝлкити* край Велчево, Троянско, *Топѝлната* край Горна Бела речка, Берковско, *Топѝлце* край Мътница, Валовищко; ФИ *Топенча̀ров* (Охрид, вж. Ст. Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, Илчев Р 489). – Срхр. *то̀пити, то̀пїм* 'потопявам; заливам, наводнявам; напоявам', *то̀пити се, то̀пїм се* 'потопявам се; потъвам; заливам се; овлажня-

вам', словен. *topiti, topim* 'потъвам; потопявам се; отслабвам, омаломощавам, изтощавам', рус. *топи́ть, топлю́* 'потапям във вода или друга течност; потопявам кораб или друг плавателен съд; давя (някого); наводнявам, заливам, покривам с вода; (прен.) погубвам, разорявам, съсипвам, някого', *топи́ться, топлю́сь* 'давя се; хвърлям се във водата', укр. *топи́ти (ся), топлю́ (ся)* също, белорус. *тапі́ць, таплю́, тапі́цца, таплю́ся* също, чеш. *topiti, topím* 'топя, потопявам някого, нещо', *topiti se, topím se* 'потъвам, затъвам; (прен.) пропадам, погубвам се', словаш. *topit', topím* 'потапям, потопявам', *topit"sa, topím sa* 'потапям се, потъвам; давя се', пол. *topić, topię* 'потапям; давя, удавям', *topić się, topię się* 'давя се', горлуж. *tepić, tepju* 'потапям; давя', *tepić so, tepju so* 'потъвам, тъна; удавям се' (*tepić* – с вторично *е* вм. *о* пред палатална съгласна, вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1504, под *tepić*[1]), доллуж. *topiś, topim* 'потапям; удавям', *topiś se, topim se* 'потапям се; тъна'. – Праслав. **tapiti (sę)*, **tapją (sę)*. – Може да бъде във връзка с праслав. **tapiti (sę)*, **tapją (sę)* 'топля (се), затоплям (се)' (вж. под *топя̀*[2]). Може да бъде отименно образуване напр. от **tarь*, запазено в рус. *топь* 'тресавище, блато', с по-ранно знач. 'място с вода, воднисто място', развито от още по-ранно знач. 'станало като вода, втечнено, разтопено', девербатив от **tapiti*, **tapją* 'топя, стопявам (затоплям нещо твърдо, за да стане течно)', с първично знач. 'поставям нещо в място с вода, поставям нещо във вода' (вж. под *топя̀*[2]), срв. Vasmer, REW 3, 121, под *топи́ть* II. Може да е възникнало и направо от **tapiti*, **tapją* 'топя, стопявам (стоплям нещо твърдо, за да стане течно)', по-точно от този глагол с по-специализирано знач. 'топя, стопявам нещо, като го поставям (потапям) в течност' (нещо твърдо може да се стопи, като се постави на огън, на слънце, в ръка, в гореща, хладка или студена вода), откъдето чрез елипса се развива знач. 'поставям нещо в течност, потапям'. Според Schuster-Šewc, Wb. 20, 1504, под *tepić*[1], еднакво с **tapiti* 'топля, затоплям', със следния семантичен развой: 'затоплям' > 'топя, разтапям, разтопявам' > 'прониквам, просмуквам се (за течност, вода)' > 'потапям, потопявам'/ 'удавям; потъвам, тъна'. Hübschmann, Arm. Gr. 448, сравнява с арм. *t'at'avem* 'потапям, мокря, напр. дреха в кръв', против което застава A. Meillet, MSL 9, 154. Неприемливо е сравнението с гр. *θάπτω* 'погребвам', *τάφος* 'гроб', *τάφρος* 'ров' у Горяев 372, тъй като началната съгласна в тях е ие. *dh* (вж. Vasmer, REW 3, 121, под *топи́ть* II). Miklosich, EtWb 352, под *tep-*[2], 358, под *top-*, отхвърля етимологичната връзка между *топя̀*[1] (и неговите славянски съответствия) и *топя̀*[2] (и неговите славянски съответствия). Според Brückner, SEJP 573, общослав. *top-* няма нищо общо с водата и е означавало първоначално 'удрям, притискам със сила', сравнява с полските съчетания *owi pług w ziemi topją* 'те забиват плуг в земята', *utopił nóż w piersi* 'заби нож в гръдта', сочи корен с друга степен на кореннata гласна: *tep-* (в праслав. **tepāti* 'бия', вж. под *мѐпам*). Ст. Младенов, ЕтР 636, под *топя̀*[2], 644, под *тъна*, разграничава от *топя̀* 'стопявам' и извежда от корен **top-*, **tep-* със знач. 'бия' (от което се било развило знач. 'правя да потъне'). Според Machek 647, под *tonouti*, общослав. *topiti* е фактитив от **tep-nǫ-ti* (вж.

под *мѐпам* 'бия') и е сродно с арм. *t'at'avem* 'потапям'. Skok 3, 482, под *то̀piti (se)*, приема общ произход на *tapiti* под *топя̀*[1] и под *топя̀*[2]; според него корен **tep-* в срхр. *мѐнсти* 'удрям, бия' (вж. под *мѐпам*[1]) е еднакъв с ие. **tep-* напр. в стинд. *tápati* 'топли, затопля' (вж. под *топя̀*[2]) (със семантиката той не се занимава). Zubatý, Studie 1/1, 1945, 251, и Chr. Stang, NTS 16/1952, 239 и сл., несъстоятелно свързват с лит. *tàpti* 'стана, ставам (добър, лош, човек, писател и т. н.)'. – Заето в рум. *a topí, topésc* 'топя, кисна текстилни растения (лен, коноп) във вода, за да се отдели влакното' (DLR 11/3, 1983, 413), *topílă* 'топило за лен, за коноп; съд или пещ за топене на метали' (Цонев, История 2, 51, DLR 11/3, 1983, 415–416), *a potopí, potopésc* 'давя, удавям; потопявам, заливам, наводнявам; (за дъжд) падам в голямо количество; унищожавам, погубвам, опустошавам' (Цонев, История 2, 39, DLR 11/3, 1983, 1151), *a se potopí, mă potopésc* 'давя се, удавям се; потъвам, тъна; унищожавам се, погубвам се' (Rosetti, Limba rom. 182, DLR 11/3 1983, 1151), алб. *topil* 'яма с вода за напояване на нива'.

топя̀² 'стоплям нещо твърдо, за да стане течно; разтварям в течност; (прен.) измъчвам бавно, постепенно', **топя̀ се** '(за твърдо тяло) ставам течно или меко; разтварям се в течност; (прен.) линея, слабея от мъка или болест, чезна, тлея', **тупъ̀** диал., **то̀пя** диал., **то̀па** 'претопявам нещо; разтварям в течност' (Ленково, Никополско). – Произв.: *топи́лен* прил., *топи́лня* 'работилница за топене на руда, мазнини и др.', *топи́ло* диал. 'пот от тялото'; *дотопя̀, дотопя̀вам; затопя̀, затопя̀вам* 'започвам да разтопявам'; *изтопя̀, изтопя̀вам, изта̀пям* 'стопявам всичко, стопявам много', *изтупъ̀ се* 'става на течност, стопя се; (прен.) ядосам се много силно, разгневя се силно' (Банат); *отто̀пи съ* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'размръзне се' (Тръстеник, Плевенско); *претопя̀, претопя̀вам, прета̀пям* 'обработвам чрез топене; топя наново; (прен.) заличавам характерни особености на националност, на етническа група (асимилирам)', *прето̀пувам* 'претопявам' (Самоков); *разтопя̀, разтопя̀вам, разта̀пям* 'превръщам нещо твърдо в течност; (прен.) разнежвам', *разтопя̀ се, разтопя̀вам се, разта̀пям се* '(за нещо твърдо) превръщам се в течност; (прен.) разнежвам се', *разто̀пим, разто̀пувам* 'разтопявам' (Самоков), *ра̀зтопен* прил. 'който разтопява, разрушава', в ж. р. *ра̀зтопна* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско); *стопя̀, стопя̀вам, ста̀пям* 'с топене правя нещо да стане течно; (прен.) силно изтощавам; (прен.) правя да изчезне, да се махне', *стопя̀ се, стопя̀вам се, ста̀пям се* 'ставам течен, мек; (прен.) губя сили, изнемощявам, отслабвам', *сто̀пъ* 'стопя' (Съчанли, Гюмюрджинско), *сто̀пъ се* 'съсипвам се, изтощавам се' (Съчанли, Гюмюрджинско), *сто̀пъ се, ста̀пъм се* 'стопявам се' (Съчанли, Гюмюрджинско), *сто̀пувам* 'стопявам' (Самоков). – Срхр. *мо̀пити* (се), *мо̀пӣм* (*се*) 'топя (се), стопявам (се)', словен. *topíti, topím* 'подгрявам (се); топя (се), стопявам (се)', рус. *топи́ть, топлю́* 'паля, напалвам, запалвам, подпалвам (печка, огън в печка); затоплям, отоплявам (стая, жилище и т. н.); нагрявам; топя, разтопявам, привеждам нещо твърдо в течно състояние; варя (обикновено мляко)', *топи́ться,*

топлю́сь '(за печка) паля се, гори; топя се, разтопявам се', укр. *топи́ти(ся)*, *топлю́(ся)* също, белорус. *тапіць*, *таплю́* 'топя, разтопявам', чеш. *topiti*, *topím* 'клада, паля огън; отоплявам', диал. 'топя, разтопявам', словаш. *topiť*, *topím* 'топя (се), разтопявам (се)', пол. *topić*, *topię* 'топя, разтопявам; топля, загрявам; паля огън в печка', *topić się* 'топя се, разтопявам се', горлуж. *tepić*, *tepju* 'топля, загрявам, паля' (с *е* вм. *о*, както при *tepić* под *топя̀*¹, вж.), доллуж. *topiś*, *topim* 'топля, загрявам; вдигам прах, запрашвам; димя, задимявам'. – Праслав. **tapiti* (*sę*), **tapja* (*sę*), дето **tap-* представя друга степен на коренната гласна в праслав. **teplъ* (вж. *то̀пъл*). – Сродно със стинд. *tápati*, *tápyati* '(той) нагрява, затопля', (с предст. *upa-*) *upatápyate* '(той) се топи, се разтопява', авест. *tāpayeti* '(той) нагрява', нперс. *tāftän* и *täftän* 'грея, нагрявам', лат. *tepidō* '(умерено) нагрявам'. – Вж. A. Meillet, MSL 9, 144, Miklosich, EtWb 352, под *tep-2*, Trautmann 319, Brückner, SEJP 62, под *ciepły*, Ст. Младенов, ЕтР 636, Vasmer, REW 3, 120, Walde-Hofmann 2, 667, Mayrhofer 1, 477, Machek 647, Skok 3, 482, Schuster-Šewc, Wb. 1504–1505, под *tepić*², Snoj 674–675. Skok 3, 482, под *tòpiti* (*se*), приема общ произход на **tapiti* под *топя̀*² и *топя̀*¹; според него корен *tep-* в срхр. *тепстu* 'удрям, бия' (вж. под *мѐпам*) е еднакъв с ие. **tep-* напр. в стинд. *tápati* '(той) топли, затопля' (със семантиката на думите той не се занимава). – Заето в рум. *a topí*, *topésc* 'топя, разтопявам, разтварям в течност; унищожавам, изразходвам, пропилявам', *a se topí*, *mă topésc* 'топя се, разтварям се; вехна, крея, чезна, гина, погивам' (Rosetti, Influenţa 37, 42, Mihăilă 195, DLR 11/3, 1983, 412–415), арум. *tukéscu* 'топя, разтопявам, стопявам' (Papahagi 1974, 1201).

тор¹ м. 'животински изпражнения, изгнила шума и слама, които подсилват почвата и повишават нейната плодородност', 'място, където се трупа тор' (Банат), 'разположена на планинска ливада кошара, която е подвижна, за да може ливадата да се тори на много места' (Пирдопско), 'планинска кошара' (Пирдопско). – Произв.: *то̀рен* 'който има (съдържа) тор', в съчет. *то̀рен бръмбар* 'черен топчест бръмбар, който живее в тор и под засъхнали изпражнения, Geotrupes stercorarius', *турнò* 'торено място' (Вишовград, Великотърновско), *турнъ* в съчет. *турнъ нùвъ* 'наторена нива' (Българене, Ловешко), *то̀рник* 'торище, бунище' (Ново село, Видинско), *то̀рница* 'торена нива' (Троянско), 'гъба, която расте по кошарите и се яде' (Странджа), *турнùцъ* 'ядлива гъба, която расте само по силно наторени места' (Еленско), *торница* название на почва (Челопек, Врачанско), *то̀рници* мн. ч. 'гъби, които растат в тор, по къшлите' (Блаца, Визенско), *торенùще* 'място, където се трупа тор' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *то̀рец* умал., *торùлник* 'място, определено за поставяне на тор' (Долна Митрополия, Плевенско), *торùшка* 'наторена нива' (Орцево, Кузево, Черешево, Велинградско), *то̀рище* и *торùще* 'място, обикн. в стопански двор, дето се събира оборски тор', *торùще* 'нива или ливада с подвижна овчарска кошара, където лежат овце да я торят' (Панагюрско), 'място на поляна, дето са лежали говеда и са го торили (на такова място тревата е по-буйна и растат гъби)' (Смолско, Пирдопско), *торъ̀щу* ср.

'място, където се трупа оборски тор' (Банат), *торùще* 'торище' (Лютово, Велинградско), *турùщи* 'място в двора, където се изхвърля тор' (централен балкански говор), 'място, където се съхранява, складира тор' (Троянско), *то̀рищен* и *торùщен* прил., *торлùв* 'торен, съдържащ тор, с разхвърлян тор' (Момино, Варненско), *торлùвки* мн. ч. 'вид гъби, които растат на торни места (та стават дебели), отдолу червени' (Момино, Варненско), *торлу̀к* 'торище' (Енина, Казанлъшко) (с наст. *-лук*, от тур. *-luk*), *то̀ров* прил., *торовùт* 'плодороден, защото е наторен' (Ново село, Видинско), *торя̀* 'поставям тор върху почва, за да я подсиля, та да ражда повече', *туръ* диал. също, *то̀рим* 'торя с оборски тор' (Ново село, Видинско); *доторя̀*, *доторя̀вам*; *заторя̀*, *заторя̀вам* (Геров); *наторя̀*, *наторя̀вам*, диал. *натòра*, *натòрвам* (Смолско, Пирдопско); *поторя̀*, *поторя̀вам* (Геров); *преторя̀*, *преторя̀вам*; МИ: *То̀рището* край Димово, Кремене, Смолянско, *Торùщето*, често в топонимията, *Торùшчето* във Велинградско, *Турùщиту*, често в СИ, *То̀рища* край Киселчево и Могилица, Смолянско, *Торùща(та)*, често в топонимията, *Торища̀* край Туховища, Гоцеделчевско, *Торùшката* край Ерма река, Маданско, често в Чепинското краище, Велинградско. – Срхр. *то̀р* 'кошара за овце', чакав. *то̀р* 'следа', словен. *tor* 'триене', рус. нар. *тор* 'утъпкан път; оживено място, място с много народ', укр. *мíр*, род. п. *то́ру* 'коловоз', белорус. *тор*, чеш. диал. *tor* 'утъпкан път', пол. *tór* 'утъпкан път; коловоз'. – Праслав. **tarъ*, поствербално образуване от **terti*, **tьrą* (вж. под *трùя*), срв. праслав. **marъ* (вж. под *мор*¹), поствербално образуване от **merti*, **mьrą*. – Ие. **(s)tor-*, вариант на ие. *(s)ter-* (вж. под *трùя*). Срв. от степен **ster-* лат. *stercus* 'тор' (вж. Walde–Hofmann 2, 589). Сравнява се с лит. *nuotars* 'ливада, обрасла с храсти', стгр. *торо́ς* 'остър, пронизващ', стинд. *tārá* 'пронизващ; проницателен'. – Срв. Miklosich, EtWb 352, Trautmann 324, Brückner, SEJP 574, Ст. Младенов, ЕтР 636, Vasmer, REW 3, 122–123, Machek 648, Skok 3, 484, под *tòriti*, 512, под *tŷti*, K. Herej-Szymańska, RoczSl 37, 1976, 65–68, Snoj 675, под *toríšče*. – Заето в рум. *tor* 'тор; остатъци от сено, слама и др. в яслите или на мястото, където са яли крави или овце; луга, която остава на дъното на котел след изваждане на сапуна; сапунена утайка' (DLR 11/3, 1983, 423), *tóriște* 'място за почивка на овце и крави по обед или нощем; място, където се дава на овцете да ядат (през зимата); място, където пасат животни; заслон за овце и кози; място, където се вади тор; място, където се доят овце; място, където е била кошара; утъпкано място; място за събиране, за срещи; заслон на говедар; място край шосе, където спират каруцари за почивка, тръгнали на дълъг път; специално подготвено място, където се слага примка за ловене на птици; остатъци от сено, слама и подобни по яслите или на мястото, където са яли говеда или овце; нарязана царевична свила, дадена за храна на добитък; тор, премесен с плява' (Цонев, История 2, 69, DLR 11/3, 1983, 420), арум. *tor* 'следа' (според Papahagi 1974, 1187, от нгр. *торо́ς* също), *turíște* 'стан на овце' (Papahagi 1974, 1206), нгр. *торо́ς*, *ντορό́ς*, диал. *τουρό́ς*, *ντουρό́ς* 'следи (на животно, на човек)' (Skok 3, 512), алб. *torúa* 'следа (на звяр, на човек)', *torishtë* 'кошара' (Селищев, Слав.

нас. 164–165, Ст. Младенов, ГСУ– ИССФ 23/8, 12), *turísht* (Селищев, Слав. нас. 164–165), тур. *tor* 'тор' (Tietze 31).

тор² 'животно пор, Mustela putorius' (Македония), **то̀рче** също (Стружко, Охридско), **то̀рчо** диал. също (Геров), вж. *твор*¹.

тор³ 'всички мрежи в голяма рибарска мрежа гриб' (Варна). – От тур. *tor* 'рибарска мрежа', вж. А. Спасова, БЕз 16, 1966/4, 340.

то̀ра нареч. 'сега' (Гайтаниново, Гоцеделчевско; Сандански), 'довечера' (Смолян; Златоград, Старцево, Кушла, Маданско; Долен, Кирково, Момчилградско; Света Петка, Пещерско; Плевня, Драмско). – От нгр. *τώρα* 'сега, веднага', от *τή(ν) ὥρα* 'това време, тозчас', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163. – Срв. *по̀тора*.

то̀рав 'упорит, инат' (Малко Търново; Малкотърновско). – От тур. *tor* 'недресиран, неопитомен', с наст. *-ав*, както напр. в *кьо̀рав* 'сляп' от тур. *kör*, *хъ̀бав* от тур. *hub* 'хубав' (от персийски). С вероятен семантичен развой: 'недресиран, неопитомен (див)' > 'първобитен, некултурен (и поради това неспособен да зачита мнението на другите)' > 'своенравен, упорит, инат'. – Срв. *то̀рничев*.

тора̀к 'ливада' (Разлог; Разложко), 'ливада с ограда близо до село' (Банско), **тура̀к** 'място, обрасло с трева, близо до селото' (Разложко), **тора̀ци** мн. ч. в МИ *Ко̀чови тора̀ци*, *То̀меви тора̀ци*, *Я̀нчови тора̀ци* и др. в Разложко. – Най-вероятно от *тор¹* 'животински изпражнения, изгнила шума и слама, които подсилват почвата и повишават нейната плодородност', с наст. *-ак* като в *коприва̀к* 'място, обрасло с коприва', *трънà̀к* 'място, обрасло с тръни'. Семантично срв. *торѝще* 'нива или ливада с подвижна овчарска кошара, където лежат овце да я торят' (произв. от *тор¹*, вж.). К. Попов, Местните имена в Разложко 1979, 121, отбелязва: „В говора *тора̀к* има значение на *повторак*, т. е. ливада, която може два пъти да се коси.“, ще рече, извежда *тора̀к* от предпоставено **вторà̀к*, което обаче не е засвидетелствано със знач. 'ливада' или 'ливада, която се коси два пъти'.

торанѝк 'стомах на животно' (Лилково, Ситово, Пловдивско; Загражден, Беден, Настан, Девинско; Забърдо, Асеновградско), '(прен.) ленив, мързелив човек' (Славеино, Устово, Турян, Смолянско; Стойките, Девинско; Средногорци, Старцево, Маданско; Габрово, Кръстополе, Ксантийско; Петково, Давидково, Ардинско). – От *туранѝк* 'по-голяма част от стомаха на прасе или овца, която се пълни с месо' и с други значения (вж. *туренѝк*), със свръхстарателно *о* от *у* в неударено положение. – Срв. *торнѝк*, *торинѝк*, *туренѝк*.

торба̀ 'голяма кесия от тъкана материя или кожа с презрамка на единия край за слагане и носене на различни вещи', разг. 'чанта', **турба̀** шивашки термин в текст: *Праим турба̀ за джо̀ба* (Градище, Севлиевско), **турбъ̀** диал. 'торба', 'торба; раница' (Банат), **то̀рба** 'торба' (ЮЗ), **то̀рбъ** 'торба' (Съчанли,

Гюмюрджинско). – Произв.: *торбаджѝя* диал. 'лекар-билкар' (Панчев), *торбаджии* в текст: *...уж важни двама чорбаджии// и пет-шестина торбаджии* (П. Р. Славейков), *торба̀к* 'торбичка за махане на нечистотия по тяло при копане' (Трънчовица, Никополско), *торбала̀н* нар. 'просяк, бедняк' (вероятно по тур. *torbalı* 'който носи торба, с торба' с бълг. наст. *-ан*), *торба̀лка* 'торбичка' (Ломско; Превала, Ботевградско; Ошане, Белоградчишко), *торба̀р* нар. 'сурвакар от дружина сурвакари, който носи торбата за подаръци' (Геров), 'циганин с торба, който проси' (Бръложница, Софийско), 'просяк' (Чепино), 'куче, което краде хляб от торба на работници в полето' (Бръложница, Софийско), *торба̀рин* 'първият, който на сватба известява, че момъкът иде за невестата' (Лещен, Гоцеделчевско), *торбарѐ* 'тези от група сурвакари, които носят торбите за събиране на подаръци' (обл. Каменица, Кюстендилско), *торба̀шка* 'малка торбичка с някаква билка, на която се приписва предпазно действие срещу болести и магия (носи се на шията)' (Смолско, Пирдопско), *торба̀шки* мн. ч. диал. 'женски накит на гърди от стари монети, наредени една до друга във вид на правоъгълник' (Геров), *торбѐ* умал., *торбѐнце* умал., *то̀рбени* в съчет. *то̀рбени меса̀ли* 'двуплатни кърпи за увиване и носене на хляб на нивата' (Соколово, Добричко), *торбенѝца* 'торба, направена от широк ръкав на риза' (Тетевен), *то̀рбест* прил. 'който прилича на торба', *торбетѝна* 'торба' (Винце, Кумановско), *торбетѝнка* 'торбичка' (Дренък, Кумановско), *торбеши* 'селяни в някои села в Гостиварско' (Геров), племенно название на българите в Дебърско, наричани най-често мияци (Цонев, История 1, 346), *турбѐш* 'човек, който много яде' (Велинградско), *торбѝца* умал. в съчет. *овча̀рска торбѝца* нар. 'раст. овчарска торбичка', *то̀рбиче*, *торбѝче* 'торбичка' (Куманово; Страцин, Кумановско), *турбы̀че* 'торбичка' (Банат), *торбѝчка* умал., нар. 'раст. овчарска торбичка, Capsella bursa pastoris' (Геров), в съчет. *овча̀рска торбѝчка* 'раст. Capsella bursa pastoris', *то̀рбуле* 'торбичка' (Прилеп), *то̀рбулица* 'торбичка' (Софийско), *торбулѝца* диал. 'торба' (Геров), *турбулѝцъ* таен зидарски говор 'торба' (Мраченик, Карловско), *торбу̀лица* 'торбичка' (Прилеп), *торбулѝчка* умал. диал. (Геров), 'торбичка' (Бериево, Севлиевско), *торбулѝще* 'торба' (Софийско), *торбу̀лка* диал. 'торба' (Геров), *торбу̀лкя* 'торбичка' (Момино, Варненско), *торболя̀к* 'торба' (Обрадовци, Софийско), пренебр. 'торба' (Доброславци, Софийско); *ѝзторба* гл. 'обезформя дреха, та заприличва на торба' (Ботевград), *изто̀рбвам* 'изваждам вътрешностите на заклано животно' (Доброславци, Софийско); *притòрбем са* 'напълвам джобовете и дрехите си с неща и те заприличват на торби' (Павелско, Хвойна, Асеновградско); *турбъ̀-ъкънлѐ̀* '(ирон. за човек) много умен' (Войнягово, Карловско) (*-ъкънлѐ̀* – вариант на *акъллия* 'умен', вж. под *акъл*), *торбогъ̀зо* зват. п. в съчет. *сва̀о торбогъ̀зо* в нар. пес.: *Мома̀ сва̀о торбогъ̀зо,// какъв зет си ми чува̀ла.// Видѐ ду̀пка, почудѝ се...* (Голенци, Ломско), *торбома̀д* 'мъж, страдащ от херния' (Банско) (*-мад* – по вариант на *мъ̀до* (вж.); с диал. *а* на мястото на ъ от стб. ѫ). – От тур. *torba* 'торба; кесия; чанта; чувал'. – Заето и в срхр. *то̀рба, то́рба* 'торба; чанта' (Škaljić 620,

Skok 3, 484), рум. *tórbă*, остар. *tólbă*, 'ловна торба; торба за носене на храна; (остар. и диал.) вид раница или кутия за носене на стока от амбулантен търговец; (диал.) торба, дисаги; (диал.) торба, с която се дава овес на кон; (диал.) част от рибарска мрежа, където се хваща рибата; (диал.) пръскачка за пръскане на ябълкови дървета' (DLR), алб. *tórbë* 'торба; кесия; раница; единица мярка за вместимост (9 кгр. памучна прежда)', нгр. *τορβάς* 'торба' (Ἀνδριώτης 371). – Ст. Младенов, ЕтР 636, смята, че тур. *torba* е от арио-алт. корен, сравнява с ие. гл. **derō* и с производни от него, като гр. *δέρμα* 'кожа', *δορός* 'кожен мех, кожена торба'.

тòрвам 'тръгвам' (Средни Родопи), **тòрна** 'тръгна' (Смолян; Момчиловци, Левочево, Смолянско; Чепеларе; Настан, Девинско), **тòрнувам** 'тръгвам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско и другаде). – Произв.: *тòрнуванка* 'тръгване на гурбет' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско). – Варианти на диал. *тъ̀ргвам, тъ̀ргна, тъ̀ргнувам* (вж. *тръ̀гвам, тъ̀ргам*[2]), с диал. *ѫ̀* на мястото на книж. и често в говорите ъ (стб. **ъ**) в ударено положение и с фонетично опростяване *-ргв-* > *-рв-* и *-ргн-* > *-рн-*.

торгу̀н 'вид жълтеникава слива (плод)' (Ботевградско). – Фонетичен вариант на **таргу̀н*, вж. *таргуни*. – Срв. *тургу̀н, трагу̀н, драгу̀н, дургу̀н*.

тòрен[1], вж. *тор*[1].

тòрен[2] 'мързелив' (Широколъшки район). – От тур. диал. *tor* 'отпуснатост, лен, мързел, безволие при безделие' (SDD 3, 1384), с наст. *-ен*, както напр. в *а̀лен* от тур. *al* 'ален, червен; ален цвят, червенина'. – Срв. *тòрничев*.

торешна̀к 'раст. горещник, Ajuga genevensis' (Драгоман) (Панчев 307), **торешнак** също (БотР 525). – Неясно. Може би погрешно записано у Панчев с *т-* вм. *г-* от *горешна̀к*, произв. от *горѐщ* (вж. *горя̀*), и така преписано в БотР. Срв. другото название на същото растение *горещник*.

тòрзам 'дърпам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско), 'опъвам, дърпам' (Турян, Смолянско), 'скубя, измъквам' (Момчиловци, Смолянско), **тòрза** гл. 3 л. ед. ч. '(за куче) ръфа, разкъсва със зъби' (Солища, Смолянско), **тòрзам са** 'не се съгласявам с известно мнение' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско). – Произв.: *обитòрзвам* 'дърпам нещо от всички страни' (Смолянско, Ардинско). – Вариант на *тъ̀рзам* 'дърпам, тегля' (вж.), с диал. *ѫ̀* на мястото на книж. и често в говорите ъ (стб. **ъ**) под ударение.

тòри ср. 'кост от агне, която се използва за игра' (Смилец, Силистренско). – Може би във връзка с диал. *турѣ̀* 'ашик (кокалче от задния крак на агне)' (вж. *турà*[1]).

торинѝк 'стомах' (Бръщен, Гоцеделчевско). – От *туренѝк* също (вж.) със свръхстарателно *о* от *у* и с *и* от *е* в неударено положение. – Срв. *торанѝк, торнѝк, туранѝк, туренѝк*.

тòрица 'раст. лепка, енювче, Galium; раст. бяло енювче, Galium aparine; раст. лазаркиня, Asperula; раст. венче, Sherardia arvensis' (Драгоман; Геров; БотР 525), 'раст. коленка, Spergula arvensis' (записано така в БотР 525, а в БотР 286, под латинското название е записано *торница*), 'жилаво многогодишно растение със сиви дребни листа и жълти цветчета, което се употребява за метли' (Девинско), **торѝца** 'вид растение' (Севлиевско), **торица** 'раст. Galium asperula' (Драгоман), **ту̀рица** 'раст. чичек, репей, Lappa major; раст. бабинец, Caucalis daucoides; вид леплив трън – цветът му е във вид на топчица, която се закача по косми на животни или по дрехи' (Ново село, Видинско), **турѝца** 'вид растение' (Севлиевско), **турица** 'раст. игловръх, Alyssum calycinum; раст. турия, поималка, Berteroa incana'. – Срхр. *турица* в съчетания: *турица мека* 'раст. чичек, камшиче, Agrimonia', *турица модра* също, *турица вельа* 'раст. Lappa personata', хърв. *torica* 'раст. Lappa; раст. Aparine', *torícа* 'раст. Tribulus terrestris', *tùrica* 'раст. Agrimonia; раст. Lappa personata', хърв. диал. *turìca* 'раст. репей, лепка', словен. диал. *torícа* 'раст. Galium aparine', *tǫ́rica* 'раст. Galium aparine; раст. Galium sylvestre; раст. Galium pumilum', рус. диал. *тори́ца* 'раст. Alyssum; раст. Spergula; раст. Berteroa; раст. Sparganium', рус. североизт. 'няколко растения, чиито семена по време на беден урожай мелят с житото, Thlaspi, Sisymbrium' (Даль 4, 419), чеш. *torica* 'раст. Galium', *tořice* 'раст. Torilis' (според Machek 648, по лат. название на растението), словаш. диал. *torica roľná* 'раст. Torilis arvensis', *turica* 'вид растение'. – Праслав. **taricā*, **turicā*. Според Machek 661, неясно. Според Skok 3, 524, произв. от **turъ* (вж. *тур*[1]). Според Bezlaj 4, 204–205, вероятно е форма за ж. р. от праслав. **torъ̀sь* м. р. = словен. *torec* 'житен молец', което е произв. от **tòrъ* също. Jarnik, Versuch 190, свързва словен. *torícа* с праслав. **tvoriti* (вж. *творя̀*). Срв. рум. *túriță* 'раст. торица, Galium aparine', което според Цонев, История 2, 47, е заето от български, а според G. Ganeş, LbR 16, 1967, 1, 53, DLR 11, A 3–A, 733, от срхр. *turícа*. Според М. Младенов, ТБД 6, 287, *ту̀рица* е от румънски.

тòркам 'бода силно', св. **тòрна** (Банско). – Вариант на *тъ̀ркам* 'трия' (вж.), с *о* в говора на мястото на книж. и често в говорите ъ (стб. **ъ**). За значението срв. съответствия на *тъ̀ркам* (вж.) в други славянски езици: чеш. *trkati, trkám* 'бода с рога', словаш. *trkať, trkám* също, рус. диал. *то́ркать, то́ркаю* 'бутам, тласкам, тикам', св. *то́ркнуть* и *то́рнуть, торну́ть*. За застъпването на стб. **ъ** с *о* в някои думи в говора на Банско срв. Ст. Стойков, Българска диалектология 1968, 98. За морфологичната двойка *тòркам – тòрна* срв. рус. *то́ркать – то́рнуть, торну́ть* (покрай *то́ркнуть*) (посочени горе), бълг. *пѐркам* 'удрям нещо леко' – *пѐрна*. Вж. Т. Ат. Тодоров, Словенска етимология днес 2007, 404–405.

торлà 'нива' (Бяга, Пазарджишко). – От *тарлà* 'нива' (вж.), с *о* на мястото на *а* в неударено положение или с дисимилация *а – а* > *о – а*.

торлàк разг. 'простак, селяндур', диал. 'дивак, простак, глупак; нечистник, мръсник; бели гащи, които носят селяните в някои села в Кукушко' (Геров), диал. насмешливо название, което жители от една част на България дават на жители от друга (Геров), диал. укорно прозвище на селянин от Северозападна България, **турлàк** разг. 'простак, селяндур', 'простак' (Костурско), 'глупак' (Горно Драглище, Долно Драглище, Разложко), 'тъпак, будала' (Павелско, Асеновградско), 'човек, който не може да си подрежда работата' (Бели Осъм, Троянско), 'нехаен човек' (Лопян, Софийско), 'чергарин, скитник' (Котел), 'неспретнат, нечист човек' (Кнежа), 'мръсен, развлечен човек' (Сливен), 'развлечен човек с неприветлив вид' (Рибарица, Етрополско), 'човек, който не поддържа чистота' (Еница, Белослатинско), диал. укорно прозвище на селянин от Северозападна България, укорно название на селяни от Северна България (Преселка, Новопазарско), 'загорец, жител на Северна България' (Енина, Казанлъшко), 'прозвище, което местни жители дават на селянин от Белоградчишко (Милчина лъка, Кулско), 'планинец, балканджия' (Кортен, Новозагорско; Дондуково, Ломско), **турлàци** мн. ч. 'потури с особена кройка, носени от кукушани' (Кукуш; Шаренка, Маданско). – Произв.: *торлакùня* ж. (Тетевен), *турлакùня* прозвище, което местните жители дават на жена от Белоградчишко (Милчина лъка, Белоградчишко), *турлакиня* 'севернячка' (Бяла; Великотърновско), *торлàчка* диал. укорно прозвище на селянка от Северозападна България, *торлачка* 'вид хоро' (СЗ), *турлàчки* прил. диал., *турлàчка* в съчет. *турлàчка премя̀на* 'турско гражданско облекло (широки шалвари)' (Странджа), *турлàчка* диал. укорно прозвище на селянка от Северозападна България, *торлàчкото* 'хоро, което се играе в планинските и полупланинските села в окръг Монтана' (СЗ), *торлàшки* прил. диал., *турлашкото хоро* (Долно Камарци, Софийско), *турлàшки* прил. диал.; МИ: *Турлàшки ръ̀т* край Главаци, Врачанско, *Турлàшка ма(х)алà* край Мърчево и Славотин, Монтанско, *Турлàшка падùна* край Пърличево, Берковско, *Турлàчки до̀л* край Благово, Монтанско, *Турлàчкио пъ̀т* край Горно Оризово, Берковско, *Турлàчка ма(х)алà* край Рашовица и Ягодово, Берковско; ФИ: *Торлàков*, *Торлàшки* (Калофер, Кула, Враца) и *Турлàков*, *Турлàшки* (Казанлък, Ямбол, Стара Загора, Вълчедръм) (Илчев Р 490, 498). – От тур. *torlak, turlak* 'млад, неопитен; лекомислен; (за кон) необязден', срв. РРОДД 508. – Заето и в срхр. *то̀рлак* 'самохвалко, хвалипръцко', *Торлак* презиме, МИ *Торлак* (бърдо около Белград в Сърбия) (Škaljić 620, Skok 3, 484–485), рум. *turlác* прил. 'пийнал, подпийнал; лекомислен, глупав, замаян' (DLR 11/3, 1983, 733–734), алб. *torollák, turllák, trullak* 'простак, глупак, хапльо; прост, глупав' (Meyer, EtWb 433).

тòрлêм 'угаря̀' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско). – Произв. от *тарлò, тарлà* 'нива; угар', засвидетелствано в същите говори (от тур. *tarla*), с неорганично (неетимологично) широко ударено *о* (*ò*) под влияние на форми с етимологично *ò* в говорите на мястото на книж. и често в говорите

ъ, стб. **ъ**, **ь** и **ѫ** в ударено положение, което се редува с *а* (*ą*) в неударено положение, като *мо̀стêм* 'мразя, мъстя, отмъщавам' (но *смастêвам са* 'намразявам се'), *бо̀хтам* 'бъхтам (удрям, нанасям побой)' (но *бахтанùца* 'бой; тояга'), *то̀птам* 'тъпча' (но *стапта̀вам* 'стъпквам'). Срв. възникналите по аналогичен начин родопски форми *ко̀булем* 'приемам, съгласявам се' от *кабу̀ль* 'съгласие, готовност' (от тур. *kabul*), *ко̀йретêм* 'правя усилие, трудя се, имам почин' от *кайрѐть* 'почин, инициатива; труд, усилие, старание, усърдие' (от тур. диал. *kayret*).

тòрлям 'заравям семена с мотика, рало или влачка от клони' (Чепеларе; Проглед, Асеновградско; Момчиловци, Смолянско), **търля̀т** 3 л. мн. ч. 'заравят с копач пролетно засята нива' (Лъки, Бориново, Смолянско). – Вариант на *тъ̀рлям* (вж. *тъ̀рля*) с диал. *ò* на мястото на ударено ъ, редуващо се с *а* (ъ) в неударено положение. Вж. H. Deykova, Stud. etym. Brun. 19, 2016 [Perspectives of Slavonic Etymology], 67–68.

тормàк 'млад бивол' (Ъглен, Луковитско), 'млад бивол; тромав човек' (Самоков), 'тежък човек' (Самоковско), 'скопено животно' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Шумнене, Тетевенско), 'теле' (Говедарци, Самоковско), **тормè** 'биволче' (Самоков), 'малко биволче' (Гаврил-Геново, Берковско; Девенци, Плевенско; Доктор-Йосифово, Монтанско), 'теле' (Говедарци, Самоковско), 'конче на 1–2 години; мома, която се е подстригала над челото и е пуснала перчем' (Брезнишко). – Произв.: *тормакùня* 'млада биволица' (Ъглен, Луковитско), 'млада биволица преди да я запложда̀т' (Бабово, Русенско; Градище, Севлиевско; Русаля, Великотърновско), *тормакùна* 'биволица на тригодишна възраст' (Ихтиман), *тормакùнче* 'малко на биволица' (Градище, Севлиевско), *тормà̀че* 'биволче' (Градище, Севлиевско; Горна Студена, Свищовско), *тормаче* 'биволче, малаче' (Сумер, Монтанско). – Варианти на *турмà̀к* (вж.), *турмè* (вж.), със свръхстарателно *о* на мястото на *у* в неударено положение.

тормò̀з 'притеснение, потискане, гнет; (рядко) пречене, спъване, задържане', **тормò̀зя** 'причинявам тормоз, притеснявам, потискам, гнетя; (рядко) преча, спъвам, задържам (извършването на нещо)', **тормò̀зя се** 'притеснявам се, потискам се, гнетя се'. – Произв.: *затормò̀зя (се)*, *затормò̀звам (се)*, *затормозя̀ (се)*, *затормозя̀вам (се)*; *изтормò̀зя (се)*, *изтормò̀звам (се)*. – От рус. *то́рмоз* 'спирачка; (прен.) спънка, пречка, задръжка', *тормози́ть* 'забавям, задържам, спирам, преча'. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 636, РЧДБЕ 1982, 866. За произхода на рус. *то́рмоз* вж. Фасмер–Трубачев 4, 84. Широко разпространеното днес значение 'притеснение, потискане, гнет' се е развило на българска почва.

тòрна 'пладнище за добитък' (Банат). – От срхр. *то̀рина* 'място, където е имало кошара, та е наторено', с изпадане на неударено *-и-*. Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 234, а за сръбската дума – Skok 3, 512, под *tr̀ti*.

тòрник диал. 'вторник'. – Произв.: *Тòрна* име на женско животно, родено във вторник (Еленско), *Тòрньо* име на мъжко животно, родено във вторник (Еленско). – С изпадане на начално *в-* от *втòрник* (вж.).

торнѝк 'шкембе' (Веригово, Карловско). – От *торанѝк* 'стомах на животно' (вж.) или от *торинѝк* 'стомах' (вж.) с изпадане на неударени *а, и*.

тòрничев 'капризен, непостоянен по характер' (Странджа). – Вероятно от тур. *tor* 'недресиран, неопитомен' (отдето е и *тòрав* 'упорит, инат', вж.), най-вероятно по прил. *тòрен* 'мързелив; капризен, непостоянен по характер' (вж. *тòрен*[2]). По образуване като *вѝтърничав* 'непостоянен, лекомислен', диал. *вѝтърничев* (по *вѐтрен* 'непостоянен, лекомислен', произв. от *вѝтър*), *усòйничав* 'мрачен и хладен като усое', диал. *усòйничев* (по *усòен* 'който слабо се огрява от слънце, та е тъмен и влажен', произв. от *усòе*, вж.). С вероятен семантичен развой: 'недресиран, неопитомен (див)' > 'първобитен, некултурен (и поради това непостоянен в желанията си)' > 'капризен, непостоянен по характер'. – Срв. *тòрав*.

торолѐскам 'ходя по голяма нужда' (Самоков). – Произв.: *изторолѐскувам се* вулг. 'изхождам се по голяма нужда' (Самоков); *наторолѐскувам се* ирон. 'изхождам се по голяма нужда' (вж.), *наторолѐскан* 'посран' (Самоков). – Вероятно звукоподраж., срв. *турулѝкам* и посочените под него руски междуметия и звукоподраж. глаголи за издаване на различни звуци. Би могло да бъде и във връзка с *торя̀, тор* (вж. *тор*[1]), като думата е оформена с експресивен суфикс *-ол(я)* (за който вж. Szymański, Derywacja 107–109) и допълнителен завършек *-скам* по звукоподраж. глаголи като *(о)плѐскам, фу̀скам* и под. Срв. жарг. *трòпам* 'ходя по голяма нужда' (вж. *трòпам*[2]) и диал. *трòпка* 'изпражнение на овца, коза, заек', за които се предполага, че са произв. от *троп* 'твърд отпадък след обработката на някакъв продукт', но те биха могли да се свържат също и с *трòпам* 'произвеждам шум с удряне по нещо; хлопам, чукам; произвеждам шум с крака при ходене или при игране на хоро' (вж. *трòпам*[1]) и междум. *троп* (вж. *троп*[1]).

тороман 'невъзпитан човек' (Устово, квартал на Смолян). – Произв.: *тороманско* прил. в нар. пес.: *...в кайвенѐто тороманско/ кайвѐ пùя кайманлѝя...* (Копривщица, само в СбНУ 46, 171, без отбелязано значение); ФИ: *Торомàнов, Торомàнски* (според Илчев Р 490, от тур. *toroman* 'невъзпитан дангалак'). – От тур. *toraman* 'силен, здрав, физически развит не за годините си момък', с пейоративизация на значението, с асимилация *а – о > о – о*; производното – вероятно по-близко по значение до турската дума. – Заето и в алб. *toromán* прил. 'несъобразителен, невнимателен, глупав; дебелашки, проста̀шки' (Boretzky, WbAlbTurz 133).

торомѐля 'малък и пълен човек, шишкав' (Трън), 'пълен, нисък, безформен човек' (Стрезимировци, Тръно). – Неясно.

горòчъм, търъòчъм 'говоря непрекъснато и бързо' (Ново село, Видинско). – От срхр. *тородкати, тòрочѐм* 'дърдоря, дрънкам, бръщолевя' (от звукоподраж. произход, вж. Skok 3, 485, дето се сравнява с рус. *торото́рить* 'бърборя, дърдоря, дрънкам'). У М. Младенов, ТБД 6, 285, неправилно определено като румънска заемка (може да се отбележи, че има рум. *a tortorosí, tortorosésc* 'мърморя, бърборя', което според DLR 11/3, 1983, 432, е звукоподражателно, и рум. *a torosí, torosésc* 'говоря много, дрънкам', което според DLR 11/3, 1983, 428–429, вероятно е звукоподражателно).

торп 'снежна пряспа' (Девесилица, Малък Девесил, Стрижба, Черничево, Крумовградско; Гугутка, Ивайловградско; Домище, Долно и Горно Къпиново, Момчилградско; Долно Луково, Горноселци, Гоцеделчевско), **тòрп** също (Егрек, Крумовградско), **троп** също (Покрован, Ивайловградско), **тòрпа** също (Тънково, Хасковско). – Произв.: *тòрпень* 'снежна пряспа' (Царино, Крумовградско), *троплу̀к* 'снежна пряспа' (Тракиец, Хасковско), *тропу̀к* 'снежна пряспа' (Бряговец, Крумовградско) (от *троплу̀к*, с изпадане на *-л-* след лабиализирането му между лабиални *п* и *у*). – От тур. диал. *torp* също (SDD 3, 1385). Формата *тòрп* е с неетимологично *ò* под влияние на домашни думи с широко *о* под ударение (*ò*) вм. общобълг. *ъ*, като *мòс(т)* 'мъст' и под. Формата *троп* е с метатеза (срв. *троп*[2], където се дава друго обяснение), а *тòрпа* е възникнала по членуваната форма за м. р., схваната като ж. р., или по възможна форма за мн. ч. *тòрпи*; може да е получена и чрез преразлагане на производно като *тòрпень*, за което срв. *ку̀пен, копѐн* от *копà*. Вж. Хр. Дейкова (под печат).

торпòш 'женско украшение за глава: кръг от парцали или от кора, обвит със забрадка, върху които се поставя друга забрадка, оставена да виси по главата' (Татарево, Бургаско), 'полукръг, който се поставя отзад на главата, за да надига забрадката' (Воден, Елховско). – От *тарпòш* с подобни значения (вж.), с асимилация *а – о > о – о*.

торпузàн 'чардак; открито салонче' (Панагюрище), **турпузàн** 'открита стая' (Долец, Поповско), диал. 'дъсчен парапет на веранда в селска къща'. – От *тарпузàн,* засвидетелствано със значения 'дървена преграда на чардак, на стълбище или на миндер в стаята', 'дъсчена ограда на балконче', 'сайвант' (вж. *тарпазàн*); с асимилация *а – у > о/у – у*.

тòрта 'голям сладкиш, обикновено с кръгла форма' (1863). – От итал. *torta* също (вж. Ванков, Роман. заемки 253), букв. 'извита, усукана'. Заето и чрез рус. *то́рта,* нем. *Torte*. Л. Ванков, ИИБЕз 8, 1962, 542, в допълнение към Роман. заемки 253, посочва, че бълг. *тòрта* е дошло от европейски преселници в Турция – от итал. *torta,* нем. *Torte,* вероятно и чрез рум. *tórtă*.

торторàка 'дърдорко' (Ново село, Видинско). – От звукоподражателен произход. Неясно по образуване. Срв. рум. *a tortorosí, tortorosésc* 'мърморя, бърборя', *a torosí, torosésc* 'говоря много, дрънкам' (DLR 11/3, 1983, 432,

428–429), с рус. *торото́рить, торото́рю* 'бърборя, дърдоря' (Vasmer, REW 3, 126–127), срхр. *тр̀тоситu, тр̀тосѝм* 'бърборя, дърдоря' (Skok 3, 510, под *trt*), *тòрокати, тòрочѐм* 'дърдоря, дрънкам, бръщолевя' (Skok 3, 485). Според М. Младенов, ТБД 6, 285, от румънски (но не се изписва румънска форма).

тортòсвам се 'сядам някъде, разполагам се по-удобно, по-свободно' (Лесичево, Пазарджишко). – Може би с изпадане на *о-*, схванато като предст. *о-*, от **отортòсвам се,* образувано с предст. *от-* от *ортòсвам се,* възвратна форма от *ортòсвам* (вж. под *ортòсам*), засвидетелствано със значения 'върша бързо и добре' и 'лошо извършвам нещо, правя пакост', което е от аор. основа *ὀρθως-* на нгр. гл. *ὀρθώνω* 'поставям прав, изправям, оправям'. Значението може да е възникнало в резултат на следния семантичен развой: 'изправям се' > 'изправям се, след като седна; изтягам се, просвам се, след като седна' > 'сядам някъде, разполагам се по-удобно, по-свободно'. Вж. Т. Ат. Тодоров, Словенска етимология данас 2007, 405.

тортумàн (туртумàн) укор. 'дембел' (Нова Надежда, Хасковско), **туртумàн** в съчет. *кýче туртумàн* с вероятно знач. 'дебело куче' в текст: *...та помàми три кýчета:/ пр̀во кýче туртумàн,/ вт̀оро кýче карамàн...* (Хасковско). – Произв.: *тортумàнес* '(за човек) охранен, пълен' (Вердикал, Софийско), *туртумàньъс* подиграв. 'пълен, дебел', ж. р. *туртумàньъстъ* (Еленско), *тортумàнка* 'пълна, закръглена жена' (Вердикал, Софийско), *тортумàнче* 'пълно хубавичко бебе' (Вердикал, Софийско), *туртумàньък* подиграв. 'пълен човек, дебеланко (обикновено дете)' (Еленско). – От тур. диал. *tortman* '(за човек) дебел, пълен, охранен' (SDD 3, 1385) с епентетично *-у-*. Знач. 'дембел (ленивец, мързелан)' се е развило от знач. 'дебел, пълен, охранен'.

торýк 'морска риба, подобна на паламуд, но по-едра от него; лакерда, циганка, Sarda sarda, Pelamis sarda'. – Според Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254, от тур. *torik* 'риба тон'.

торýн остар. 'вид дребен пъпеш' (РРОДД 508, Ц. Гинчев). – От тур. *turuncu,* прил. със знач. 'портокалов', със свръхстарателно *о* в първата сричка от неударено *у* и с изпадане на *-си* и префасониране на думата вероятно под влияние на корелации, като тур. *kaun* 'пъпеш' – *kaunсu* 'производител или продавач на пъпеши' (бълг. *каýн* 'пъпеш' – *кауджѝя* 'продавач на пъпеши'), тур. *sabun* 'сапун' – *sabunсu* 'производител или продавач на сапун' (бълг. *сапýн* – *сапунджѝя* 'производител или продавач на сапун'). Според РРОДД 508, от тур. *turunç.*

торýнджав, торýнджъв, торýнджев диал. 'оранжев', вж. *турýнджав.*

торунджѝян (торунджѝйън) 'оранжев' (Сливенско), вж. *турунджѝен.*

торýнчен '(за цвят) оранжев, портокалов', вж. *турýнч.*

тòрча 'тичам, бягам' (Гела, Върбово, Широка лъка, Смолянско; Габрово, Ксантийско), **тòрчам** 'тичам, бягам' (Джурково, Ивайловградско; Чепеларе; Златоград; Смолянско; Петково, Ардинско; Боголин, Илинден, Гоцеделчевско), **тòрчѐм** 'тичам, бягам' (Смолян), **тòрчьем** 'бягам' (Витина, Маданско), **тòрчьем** 'тичам, бягам' (Райково, Чепинци, Кремене, Водни пад, Ждребово, Смолянско; Бориново, Петров дол, Батанци, Шаренка, Другоселец, Мъглища, Маданско). – Варианти на *търчà* 'тичам, бягам' (вж.), диал. *тъ̀рча,* с диал. *ѝ* на мястото на книж. и често в говорите *ъ*, стб. **ѣ**, в ударено положение.

торшòн шивашки професионален говор 'вид памучен плат с рядка и едра тъкан'. – От фр. *torchon* 'парцал; кърпа', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

тòска 'фустан' (Сев. Македония). – От алб. *tóskë* 'тоск, албанец от Южна Албания'. – Зает и в срхр. *тоска* '(диал.) фустан; (остар.) дълга пушка, която някога носели тоските' (Skok 3, 485).

тòскам 'тъпча, газя' (Кюстендилско), **тòскам се** 'разхождам се' (Прилеп). – Произв.: *стòскам, стòскувам* 'стъпквам' (Кюстендилско). – Вероятно звукоподраж. Срв. тур. *tos* 'удар с глава или рога; бодване', срхр. *тòс* и *тòз* подвикване за връщане на добитък назад, за да се върне и колата назад, *тòзати, тòзѝм* и *тòскати, тòскѝм* 'връщам кола назад; (за пушка при произвеждане на изстрел) ритам' (звукоподраж., срв. Skok 3, 485). Срв. и *тýскат се* '(за рогати животни) удрят се с рога по челата' (вж.), горлуж. *tuskać, tuskam* 'удрям шумно' (звукоподраж., вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1561). Знач. 'разхождам се' може да се е развило от знач. 'тъпча, разтъпквам се'.

тос-пипѐр нар. 'жестикулативен танц, съпроводен със съответна песен, който се е играел от момци сватбари по времето, когато младоженците са се усамотявали за пръв път в брачната стая' (Вакарелски, Етнография 486). – По тур. *toz biber* 'млян пипер' (тур. *toz* 'прах'), със замяна на *biber* 'пипер' с често срещаното в говорите *пипѐр.*

тост 'тържествена наздравица; приветствена реч при гощавка'. – От англ. *toast* 'наздравица', вж. РЧДБЕ 1982, 867.

тòстер и **тòстър** 'уред за препичане на хляб'. – От англ. *toaster* също, вж. РЧДБЕ 1982, 867.

тосýн 'мъжко теле на повече от две години' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Девинско; Долен, Яковица, Момчилградско; Тихомир, Крумовградско), **тосýм** 'волче' (Стойките, Девинско), **тусýн** 'мъжко теле между една и две години' (Павелско, Асеновградско), 'биче, волче на възраст до една година' (Смолян), 'мъжко теле на две години' (Мандър, Мала Азия), **тусун** 'млад некастриран вол' (Средни Родопи), **тусýм** 'дебел, глупав, лаком човек' (Шумен), **тýсум** в нар. пес.: *...иннò мумѝчинци,/ тýсум гъркѝнчинци...* (преселници в Новопазарско от с. Гьобел, Мала Азия), само в СбНУ 43, част

на Г. Русакиев, с. 141, със знач. 'хубаво'. – Произв.: *тусȕньъс* 'дебел, тлъст', ж. р. *тусȕньъстъ* (Еленско). – От тур. *tosun* 'кастрирано биче (волче); (прен.) здрав, силен момък, здравеняк'. За замяната на *-н* с *-м* в *тусȕм*, *тȕсум* срв. *налъм* (вж.) от *налън*, тур. *nalın*. Формата *тȕсум* е с премет на ударението от *тусȕм*. Знач. 'хубаво' – от първоначално знач. 'хубав(о) като биче (кастрирано)'. За адективна употреба [със знач. 'хубав(о)'] на дума за означаване на животно в турски срв. тур. *koç* 'овен' в съчетание с думата *yigit* 'млад, хубав мъж, момък': *koç yigit* 'млад, хубав снажен момък' (с първоначално знач. 'красив, хубав като овен снажен момък').

тотлàвим 'възнамерявам, предначертавам, мисля' (Станьовци, Брезнишко). – Вероятно еднакво с *тутлȁви се* 'мотае се, не работи бързо' (вж. *тȕтам се*), с преосмисляне на значението – човек може да не работи бързо, защото предварително дълго умува, обмисля нещата.

тотмàк диал. 'дървен или железен чук за чукане в кутел, хаван; чук на тепавица; дървен дръндарски чук' (Геров), 'чук' (Гурково, някогашно село във Видинско, сега махала на гр. Дунавци), **тутмàк** 'железен чук за домакински нужди' (Трявна), 'дървен чук' (Жеравна, Сливенско), 'каменарски чук' (Полковник-Серафимово, Смолянско), 'мутафчийски чук' (Дебнево, Троянско), 'желязо, ютия за гладене на дрехи' (Гостилица, Дряновско), 'качулка на кокошка' (Трънчовица, Никополско), 'пълно, дебело дете' (Горни Лозен, Софийско), 'дебелак' (Лешница, Плевенско), 'пълен, тежък човек; топчест предмет' (Кръвеник, Севлиевско), 'непохватен, несръчен човек' (Ботевград). – Произв.: *тотмàче* умал. (Геров), *тутмàче* 'желязно чукче' (Трявна), *тутмàчьъс* 'топчест; тежък', ж. р. *тутмàчестъ* (Кръвеник, Севлиевско). – Варианти на *токмàк* (вж.) със значения 'чук за хаванче, за дръндарски лък, на тепавица и др.', 'голям дървен чук', 'голям каменарски чук' и др., *тукмàк* (вж. под *токмàк*) със значения 'чукало на дървен съд за чукане на жито', 'железен или дървен чук за набиване на колове', 'голям каменарски чук', 'дървен чук; дебел човек', 'непохватен, несръчен човек' и др. с асимилация *т– к* > *т – т*. М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 188, обяснява *тутмàк* със значения 'желязо, ютия за гладене на дрехи' (от Гостилица, Дряновско), 'качулка на кокошка' (от Трънчовица, Никополско) и 'пънче, с което набиват чепове' (от Дебнево, Троянско) (вероятно еднакво със знач. 'мутафчийски чук' на думата *тутмàк* в Дебнево, Троянско) като заемка от тур. *tutmak* 'хващане'. Той не сочи форми *тотмàк, токмàк, тукмàк*, които семанично се покриват (пълно или частично) с *тутмàк* и последните две от които са с ясен етимон: тур. *tokmak*.

тòтнева 'тътен, бучене' (Устово, Горно Райково, Долно Райково, Полковник-Серафимово, Елховец, Смолянско), **тòтнеж (тòтнеш)** 'земетресение' (Смолянско; Проглед, Асеновградско; Чепеларе; Петково, Ардинско; Средногорци, Маданско), **тòтнет** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'тътне' (Дебърско). – Варианти на **тътнȅва, тътнȅж, тътна* (вж. *тътна*[1]), с диал. *ȍ, о* на мястото на книж. и често в говорите ъ, стб. ѫ.

тòто спорт. 'система на парично залагане при някои спортни игри; (при конни състезания) механически апарат, който показва каква сума е заложена за всеки кон и каква е общата заложена сума'. – От нем. *Toto*, съкратено от *Totalisator* 'тотализатор (специален уред за изчисляване на общ сбор; система на парично залагане при някои спортни игри; механически апарат при конни състезания, който показва каква сума е заложена за всеки кон и каква е общата заложена сума)' (от фр. *totalisateur,* произв. от *totaliser* 'събирам, сумирам'). Срв. Б. Парашкевов, БЕз 31/1, 1981, 65. – Срв. *лòто*.

тòтон 'силен шум, бъркотия' (Долна Мелна, Трънско), **тòтонь** 'бумтеж, тропане с крака' (Трънско). – Поствербални формации от *тотȍня* (вж.).

тотȍня (тутȍньъ) 'недоволствам, мъмря, натяквам' (Еленско). – Звукоподраж., в преносна употреба. – Срв. *тътна*[2].

тòтрȇм 'бърборя' (Смолян). – Вариант на *тътрем* 'бърборя' (вж. *тътря*[2]), с диал. *ȍ* на мястото на книж. и често в говорите ъ, стб. ѣ.

тòту съюз 'като', вж. *туту*[1].

тòтун м. 'обор за добитък' (Габрово, Ксантийско) само в ДА. – Погрешно разчетено в теренни материали вм. *нòтун*, засвидетелствано със знач. 'дървен под на къща' (= *нòтон* 'обор', вж. *нòтон*[1]).

тотȕркам 'гледам добре и галя дете, стар човек или добиче' (Ботевградско). – Може би по срхр. *тȕторовати, тȕторујȇм* 'опекун съм на някого, грижа се за някого', произв. от *тȕтор* 'опекун (лице, комуто е поверена опека над някого – да се грижи за някого, обикн. за сирак, стар човек или недъгав)'; с асимилация *у – о – у* > *у – у – у* (във формата *тȕторујȇм*), премет на ударението върху втората сричка и свръхстарателно *о* вм. *у* в неударено положение в първата сричка. Словообразувателно вероятно повлияно от глаголи, като *мантȕркам* 'люлея, друсам на коленете си дете', *дандȕркам* също.

тотъ̀рла 'колелце и скрипец на тъкачен стан' (Ново село, Видинско). – От рум. *totîrlă* също, което според DLR 11/3, 1983, 444, е с неясна етимология.

тоумджѝя диал. 'сеяч' (РРОДД 508; Й. Йовков). – Чрез тур. *tohum* 'семе; зърно' от перс. *tohm* също, с наст. *-джия* (от тур. *-cı, -ci, -cu, -cü*). Според РРОДД 508, от перс.-тур. *tohum*.

тòфка 'бучка сирене' (Девесилица, Крумовградско). – От *тȍпка* също (вж.) с дисимилация *-пк-* > *-фк-*. Вж. Хр. Дейкова, Лексикографията в началото на XXI в., С., 2016, 656.

тофлòджа м. 'мързеливец, мухльо' (Ново село, Видинско). – От рум. диал. *toflóg* '(за човек) който е с бавни и тежки движения, ленив, мързелив' (което според DLR 11/3, 1983, 391, е звукоподраж.); по-точно по формата за м. р. мн. ч. *toflógi*. Вж. Т. Ат. Тодоров, под печат.

тòфтам 'натрупвам на буца (сняг или кал)' (Самоков). – Произв.: *тȍфтав* 'клисав' (Самоковско); *натȍфтувам* 'натрупвам на буца, напластявам кал

или сняг по подметките си' (Самоков); *стòфтува* 'натрупва, степва' (Самоков), *стòфтува се* 'натрупва се (сняг по обувките)' (Самоков). – От **тòптам* < праслав. **tarъtāti* (вж. *тòпам*) с дисимилация *-пт-* > *-фт-* или от *тъ̀птам* 'тъпча, газя' (вж. *тъ̀пта̀*) с диал. *-о-* от стб. *-ъ-* и дисимилация *-пт-* > *-фт-*. Вж. Хр. Д е й к о в а, Лексикографията в началото на XXI в., С., 2016, 656–657.

тòцкам диал. 'удрям с нещо' (Геров), 'удрям някого по челото с някакъв предмет' (Велес), **тòцкам се** диал. 'удрям се, тряскам се в нещо, блъскам се' (Геров), 'блъскам се' (Велес), **тòцна** диал., **тòцвам** диал. (Геров), **тòцнуям** 'удрям някого с някакъв предмет' (Велес; Велешко). – Звукоподраж. Срв. *тòскам* 'тъпча, газя', *тъ̀скам* '(за рогати животни) удрям се с рогата си', *тòшкам* 'блъскам, удрям' и приведения при *тòскам* сравнителен материал от други езици.

тòцку нареч. 'толкова малко' (Дебърско), **тòцки** 'единствено, само; съвсем малко' (Черешница, Костурско), **тòски** 'единствено, само; само един, само една; един-единствен' (Костурско). – Формата *тòцку* – от **тòлцку*, умал. от *тòлку* 'толкова' (вж. *тòлко*), *тòцки* – от **тòлцки*, умал. от *тòлко, тòлку* 'толкова' (вж. *тòлко*), с фонетично опростяване *-лцк-* > *-цк-*; *тòски* – от *тòцки* с фонетично опростяване *-цк-* > *-ск-*. За значения 'толкова малко', 'съвсем малко' срв. диал. *тòлкочко* 'съвсем малко' (умал. от *тòлко* 'толкова'), фр. *tantet* и *tantinet* 'много малко, мъничко' (умалителни от *tant* 'толкова'); за знач. 'единствено, само' срв. рус. *тóлько* 'само', сродно с бълг. *тòлко, тòлку* 'толкова'; значения 'само един, само една', 'един-единствен' са се развили от знач. 'само, единствено' (срв. *В уречения час дойде само Иван = В уречения час дойде само един Иван = В уречения час дойде един-единствен Иван*). Срв. Т. Ат. Т о д о р о в, БЕз 29, 1979/6, 497–498.

тòча¹ 'пускам течност да тече; изтеглям нишка от пашкул, от къделя; разтеглям, разтягам тесто на тънки кори (за баница); приготвям баница', диал. 'редя, нареждам едно до друго' (Геров), **тòча се** '(за течност) изливам се, тека на тънки струи; (прен.) простирам се на тънка ивица; (прен. за дим и под.) извисявам се бавно на тънка ивица; (за множество) движа се бавно един подир друг, идвам на върволица, влача се; (прен.) продължава много време', **тòчę**'пущам вино, зелев сок; разточвам баница' (Странджа), **тòчę се** '(за туршия, зеле) изпущам лигав сок; точа се, вървя след други във върволица' (Странджа), **тòчим** 'точа вода' (Софийско), 'наливам течност' (Милчина лъка, Кулско; Самоков), 'наливам; сипвам' (Злогош, Кюстендилско), 'разтягам тесто на кори за баница с точилка' (Баничан, Гърмен, Горноселци, Гоцеделчевско; Бачево, Разложко; Козаново, Асеновградско; Цветино, Велинградско; Искра, Първомайско), **тòчам** 'разтягам тесто на кори за баница' (Гоцеделчевско; Горно Драглище, Елешница, Разложко; Годешево, Благоевградско; Барутин, Доспатско; Равногор, Пещерско; Смолянско; Средногорци, Пловдивци, Маданско; Лясково, Яворово, Асеновградско; Триград, Девинско; Бряговец, Черничево, Крумовградско; Драбишна, Покрован, Гугутка, Ивайловградско; Сърница, Хасковско; Габрово, Ксантийско), **тòчьęм** 'разтягам тесто на кори за баница с точилка' (Смолянско; Наречен, Асеновградско; Мъглища, Шаренка, Батанци, Маданско; Беден, Девинско; Давидково, Ардинско), **тòчьêм** 'разтягам тесто на кори за баница с точилка' (Смолян; Хасовица, Смолянско), **тòчум** 'пущам течност; разточвам баница' (Кукуш); стб. **тоуитн, тоуѫ** 'точа, изливам' (Супр., Слепч. ап., Охр. ап.), 'точа се, проточвам се, бягам' (Син. тр., Супр.), **истоуитн, истоуѫ** 'излея, източа' (Син. тр., Супр., Макед. ап.), **истаѹати, истаѹаѭ** 'източвам, изливам' (Слепч. ап.), **растоуитн, растоуѫ** 'разхвърля, разпръсна, раздам' (Зогр., Мар., Асем., Сав.). – Произв.: *тòчак* мутафчийски термин 'приспособление, подобно на колело, на което работят двама души, единият от които върти' (Видин) (може би от срхр. *тòчак* 'колело'), *точа̀р* диал. 'мъж, който точи коприна' (Геров), *точа̀рка* диал. 'жена, която точи коприна' (Геров), *точа̀чка* също (Бериево, Севлиевско), *тòчено* 'ядене от точени кори: баница, зелник, баклава и др.', *тòчину, тòчну* 'баница, точено' (Банат), *тòчьъну* 'всякакав вид баница' (Страхилово, Свищовско), *тòчну* в съчет. *дубѐлу тòчну* 'вид сладкиш (руло от козуначено тесто с пълнеж)' (Винга в Банат), *тòченка* 'баничка' (Ракитово, Велинградско), *точѝло* диал. 'колело', 'голям съд за мачкане на грозде' (Геров), 'ръб на дреха с обтока' (Лезгар, Малгарско), *точило* 'колело на кола' (Милчина лъка, Кулско), *точила* 'съставна част от колесар на плуг' (СЗ), *тучѝлу* 'колело на кола' (Букьовци, Оряховско; Стърмен, Беленско), 'копринена прежда за точене' (Силистренско), *тучила* мн. ч. 'колела' (Лом), *точѝлка* 'права гладка цилиндрична пръчка за точене на кори за баница', 'измислица, клюка' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), *тучѝлка* 'дървена точилка за разбъркване на качамак' (Гълъбово, Пловдивско; Мулдава, Яворово, Асеновградско; Стрижба, Царино, Крумовградско; Горноселци, Осиково, Гърмен, Тешово, Илинден, Гоцеделчевско), *тучѝлкъ* също (Козаново, Асеновградско; Габрово, Ксантийско), *тучѝлька* 'точилка' (Равногор, Пещерско), 'дървена точилка за разбъркване на качамак' (Ягодина, Девинско; Лясково, Смолянско), *тучы̀лкя* 'точилка; дърво за бъркане на качамак' (Банат), *точѝлкажиѐ* 'човек, който прави точилки; (прен.) човек, който приказва измислици' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско; Широколъшки район), *точѝлник* диал. 'глинен съд за вино' (Момина клисура, Пазарджишко), 'точилка' (Геров), 'пръстен съд с дръжка и дупчица за наливане на вино' (Кюстендилско), *точилник* 'кана за вино' (Виноградец, Пазарджишко), *точѝльня* 'съд, в който наливат ракия' (Шишковци, Кюстендилско), *точѝлца* мн. ч. 'разноцветни ромбични фигури, всяка една от които е по-голяма от другата, включени едни в други за украса на тъканта на женска дреха вълненик' (Гранитово, Белоградчишко), *точилца̀* мн. ч. 'украса на пръстен под, направена чрез изливане на водна струя върху него' (Видинско), *тòчник* 'решето с най-едри дупки' (Церово, Свогенско), 'едро сито за жито' (Искрец, Софийско); *втòча, втàкам* нар. 'пришивам ивици или клин в тясна част на плат' (Геров), 'снаждам неща от еднаква материя, за да се получи желаният

размер' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *втòча, втòчвам* 'вмъквам парче клин в дреха, за да я разширя' (Смолско, Пирдопско), *втàкам* 'снаждам неща от еднаква материя, за да се получи желаният размер' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *втòча са, втòчвам са* 'присламчвам се' (Смолско, Пирдопско); *дотòча, дотòчвам* и нар. *дотòчувам, дотàкам* 'довършвам точене (на вода, на кори за баница)' (Геров), *дотòчило* 'свършило (виното)' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), *доточка* 'ракия, която се получава в края на дестилацията' (Пореч, Македония); *затòча, затòчвам* и нар. *затòчувам* 'започвам да точа течност, кори за баница, коприна; правя баница' (Геров), *затòча се, затòчвам се* 'тръгвам да вървя на върволица заедно с други'; *изтòча, изтòчвам* и нар. *изтòчувам, изтàкам* 'пускам течност да изтече; направям кори за баница; изтеглям нишки от пашкул, от къделя; протягам, проточвам; (нар.) направям нещо на струг; (диал.) (за червей) изяждам дърво с червоточина', *изтòчвам* 'изтеглям вино от бъчва; изваждам колело от оста му' (Странджа), *изтòчувам* 'източвам, изливам; изваждам колело от оста му' (Самоков), *изтòчвъм* и *изтòчевъм* 'изтеглям тесто, за да го направя на кори за баница' (Съчанли, Гюмюрджинско), *изтòча, изтàчем* 'точа докрай, източвам' (Банат), *изтòчувум* 'изтеглям вино от бъчва' (Кукуш), *изтòча се, изтòчвам се* '(за човек) израствам на височина; (за човек, животно) изтеглям се във върволица'; *натòча, натòчвам* и нар. *натòчувам, натòчам, натàкам, натàквам, натàчам* 'наливам течност' (Геров), *натòча, натòчвам* и нар. *натòчувам* 'изтеглям кори за баница; правя баница', диал. 'нареждам едно след друго да вървят' (Геров), *натòчувам* 'наливам течност в съд' (Софийско), 'наливам' (Самоков); *низтòча, низтòчвам, низтòчувам* и *низтàкам* диал. 'източвам' (Геров); *обтòча, обтòчвам* 'обшивам дреха по ръба с гайтан, ширит, кожа и др.; обхващам нещо наоколо, по цялата му дължина', *обтòчувам* 'поръбвам' (Софийско), *убтòчувъм* 'пришивам към ръб на дреха гайтан' (Енина, Казанлъшко); *оттòча, оттòчвам* и нар. *оттòчувам* 'отливам от съд, за да остане по-малко' (Геров); *потòча, потòчвам* и нар. *потòчувам* 'оставям нещо да се точи, да се влачи' (Геров), *потòча се, потòчвам се* и нар. *потòчувам се* 'провлачвам се' (Геров); *претòча, претòчвам*, нар. и *претòчувам, претòчам* 'преливам вино от един съд в друг, за да го пречистя; източвам течност от съд с туршия, зеле и под. и я наливам отново в същия съд, за да улесня ферментацията', *претòча, претàчем* 'претакам вино' (Банат)', *претòчувам* 'преливам течност' (Софийско); *притòча, притòчвам, притòчувам* 'наточвам още нещо, при точеното точа още' (Геров); *протòча, протàкам* 'протягам, простирам надлъж; бавя или отлагам постоянно извършването на нещо; бавно казвам или пея нещо', *протòча, протòчвам*, нар. *протòчувам, протòчам* 'държа изопнат напред или нагоре; оставям, отпускам нещо да се влачи; удължавам; простирам, опъвам, протягам (нишка, връв и под.); разпростирам на дължина; забавям нарочно; пея или говоря бавно, провлечено', *протòча се* 'простирам се надлъж; (за нишка, влакно и под.) провличам се; (за време, работа) забавям се, трая дълго време; (за думи, песен) провличам се'; *разтòча, разтòчвам* и нар.

разтòчувам 'развивам нещо навито; точа, приготвям за баница; правя баница; удължавам кола по разтока или откачам предния колесник от задния; (нар.) разтварям', 'правя кори за баница; удължавам кола, като премествам разточника по-назад по разтоката' (Смолско, Пирдопско), *разтòча, разтàчем* 'точа кори за баница; приготвям с точене' (Банат), *разтòчим, разтòчувам* 'разточвам баница; навивам (напр. памук)' (Самоков), *разтòчен* 'развален' (Габрово), *разтòчено* нар. 'точено, баница' (Геров) (субстантивирано мин. страд. прич.), *разтòчник* диал. 'разтока; клин, който свързва лисиците на кола с разтоката', 'клин, който свързва лисици и стърчишка на кола' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *разтòчница* диал. 'кола с четири колела и с разтока, а не колесарка' (Геров), *разтàкам, разтакàвам* 'бавя, обикн. нарочно извършването на нещо, протакам; без нужда препращам от едно място на друго, разкарвам', *разтàкам се, разтакàвам се* 'бавя се, мая се много време; ходя без работа, шляя се'. – Срхр. *тòчити, тòчӣм* 'наливам, лея, изливам, разливам; продавам наливни напитки (вино и др.); (за червей) разяждам; обработвам на струг, стругувам; точа коприна; имам стомашно разтройство', *тòчити се, тòчӣм се* 'имам стомашно разтройство', словен. *točiti, točim* 'точа, лея, изливам, разливам, наливам; търкалям', рус. *точи́ть, точу́* 'наливам, изливам, проливам, лея; обработвам на струг, стругувам; (за молец, червей) прояждам; (за болест, мъка) ям, гриза, измъчвам; (нар.) пилея, разпилявам', *точи́ться, точу́сь* 'лея се бавно, разливам се, изтичам', укр. *точи́ти, точу́* 'лея; бавно цедя, изцеждам; обработвам на струг, стругувам; (за насекомо, червей) прояждам, изгризвам; (прен. за болест, мъка) гриза, измъчвам', *точи́тися, точу́ся* 'лея се; изцеждам се; протакам се, продължавам дълго време', белорус. *тачы́ць, тачу́, тачы́цца*, чеш. *točiti, točím* 'завъртам, въртя, обръщам; (нов.) снимам филм; (нов.) записвам на грамофонна плоча, записвам на магнетофон; точа, наливам течност (вино, бира и др.); изливам', словаш. *točit', točím* 'въртя, завъртам, обръщам; обработвам на струг, стругувам; обработвам, изработвам на грънчарско колело; снимам филм; точа, наливам (вино, бира, чай)', *točit' sa, točím sa* 'въртя се, вия се, кръжа; (диал.) обръщам на някого или нещо внимание', пол. *toczyć, toczę* '(за червей, насекомо) прояждам, разяждам; търкалям; водя разговор, война; точа (вино, бира); снова, правя основа за тъкан; преда; правя кръгъл, закръглям; обикалям, заобикалям', *toczyć się, toczę się* 'търкалям се, валям се, въртя се; обикалям, тека, лея се; вървя, минавам; продължавам дълго време, протакам', горлуж. *točić, toči* '(за къртица) ровя, рия; (за мишка) разравям; (за дървесен червей) прояждам; точа (вода, вино, бира, бензин); шлифовам; обточвам', *točić so, toči so* 'въртя се, вия се', доллуж. *tocyś, tocym* 'въртя, вия, валям; (за къртица) ровя, рия; (за свиня) ровя; (за дървесен червей) прояждам, разяждам; точа (вино, бира)'. – Праслав. **tačiti, *tačą,* каузатив към праслав. **tekti, *teką* (вж. под *текà*). Срв. праслав. **takъ* (вж. под *ток¹*). – Вж. Miklosich, EtWb 348, Trautmann 316, Brückner, SEJP 573, под *tok,* Ст. Младенов, ЕтР 635, Vasmer, REW 3, 129, Machek 638, под *téci,* Skok 3, 450, под *tèći,* Schuster-Šewc, Wb. 20, 1511. Vasmer, цит. съч., смята, че

едва ли е прав Scheftelowitz, WZKM 34, 219, който отделя славянските думи със знач. 'точа, източвам, отливам' от думите със знач. 'заставям да бяга, карам да бяга, да тече' и свързва първите от тях с арм. *t'ek'em* 'въртя, плета, намотавам, завъртам, завивам', с лат. *texo* 'тъка; плета'. – Заето в рум. *a tocí, tocésc* 'източвам, отливам вино от по-голяма бъчва в по-малък съд; претакам сложено да втасва зеле', в израз *a–l tocí pe cineva sîngele* 'тече му на някого кръв от носа' (DLR 11/3, 1983, 379, под *tocí*[4]), *a pritocí, pritocésc* 'претакам' (Mihăilă 195), алб. *toçít* 'точа (вино)' (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 1927, 12), *toçíllë* 'грънчарско колело'. – Знач. 'изтеглям нишка от пашкул, от къделя' и знач. 'разтеглям, разтягам тесто на тънки кори за баница' може да са възникнали от първоначално знач. 'точа, пускам вода да тече на тънки струи', отдето може да се развие (по метафоричен път) знач. 'правя нещо да стане тънко като тънка струя на оставена да тече вода, тъня' и от него – знач. 'изтеглям нишка от пашкул, от къделя' и знач. 'разтеглям, разтягам тесто на тънки кори за баница'. – Срв. *тòкам*[1].

тòча[2] 'остря сечиво с брус, точило, пила и по друг начин', в съчет. *тòча си зъбите* 'готвя се да получа нещо', **тòчę** 'подострям брадва, нож' (Странджа), **тòчę се** 'готвя се да получа нещо' (Странджа), **тòчим** 'остря сечиво' (Софийско; Самоков), **тòчум** 'подострям, изострям нож, брадва и други инструменти' (Кукуш). – Произв.: *точѝл* м. 'уред за точене на ножове' (Момино, Варненско), *точѝло* 'кръгъл брус, който се върти на ос и служи за точене на сечива', *тучы̀ло* 'точило' (Банат), *точила̀р* 'занаятчия, който точи сечива', *точила̀рски, точила̀рство, тучѝлен* 'остър' (Съчанли, Гюмюрджинско), *точѝлце* умал. (Геров); *дотòча, дотòчвам* и нар. *дотòчувам* 'довършвам точенето'; *затòча, затòчвам* и нар. *затòчувам* 'започвам да остря' (Геров); *затòча, затòчвам* 'наточвам малко острието на нож, бръснач и др.' (БТР); *изтòча, изтòчвам* и нар. *изтòчувам* 'изострям' (Геров); *натòча, натòчвам* и нар. *натòчувам*, диал. *натàквам, натàкувам* 'наострям', *нàтучъ* 'наточа (нож, сечиво)' (Съчанли, Гюмюрджинско); *потòча, потòчвам* 'точа малко време'; *претòча, претòчвам* и нар. *претòчувам* 'точа, остря повече, отколкото трябва'. – Срхр. *тòчити, тòчӣм*, рус. *точи́ть, точу́*, укр. *точи́ти, точу́*, белорус. *тачы̆ць, тачу́*, пол. *toczyć, toczę* 'точа, остря', горлуж. *točić, toči*, доллуж. *tocyś, tocym* 'остря; шлифовам'. – Праслав. **tačiti, *tačą*. – Еднакво с *тòча*[1] 'пускам течност да тече' (и с други значения) (вж.). Значението 'остря' може да е възникнало от първоначално знач. 'точа, изливам вода върху брус, за да наостря на него нож, ножица, брадва и др.' или от първоначално знач. 'точа (оставям да тече) на тънки струи', отдето може да се развие (по метафоричен път) знач. 'правя нещо да стане тънко като струя на оставена да тече вода, тъня' и после 'остря'. Праслав. **tačiti, *tačą* 'остря' може да бъде и произв. от праслав. **takъ* 'точило (острило) във форма на колело, на кръг', поствербално образуване от **tekti, *teką* 'тека; тичам, бягам' (вж. под *тека*[1]). В такъв случай пълен семантичен паралел е нгр. *τροχίζω* 'остря', произв. от *τροχός* 'колело', което представя друга степен на коренната гласна в *τρέχω* 'тека; тичам, бягам'. – Заето в рум.

a tocí, tocésc 'давам на точилар, остря, изостря; (прен.) зубря, зазубрям; затъпявам, изхабявам, износвам дрехи, обуща; (прен.) изтощавам, отслабвам, омаломощявам, изчерпвам' (Цонев, История 2, 65, Mihăilă 195, DLR 11/3, 1983, 378), *tocílă* 'точило' (H. Thallmann, JIRSpr 4, 1897, 100, Rossetti, Influenţa 43, Mihăilă 195, DLR 11/3, 1983, 379), *tocilár* 'точилар; зубрач' (Mihăilă 195, DLR 11/3, 1983, 379), алб. *toçíllë* 'точило' (Селищев, Слав. нас. 172).

тòчен прил. 'който е в пълно съответствие с действителността, с определен образец, напълно верен; който изпълнява всичко навреме, в определен ред и според определени изисквания, както трябва, както се изисква', ж. р. **тòчна**, ср. р. **тòчно,** мн. ч. **тòчни; тòчно** нареч. 'в пълно съответствие с действителността, с определен образец, с определени изисквания; тъкмо'. – Произв.: *тòчност* ж.; *нетòчен, нетòчност; уточня̀, уточня̀вам* (по рус. *уточни́ть, уточню́, уточня́ть, уточня́ю*), *уточнѐние* (рус. *уточне́ние*). – От рус. *то́чный* 'точен', произв. от *ткнуть, ткну* 'бодна, забода; пъхна, мушна, втъкна', и във връзка с рус. *то́чка* (вж. под *тòчка*[1]). Съответствия на рус. *то́чный* в други славянски езици: стб. **тъчьнъ** 'еднакъв; подобен; равен, равностоен' (отдето е произв. **тъчьнѣти** 'сравнявам'), срхр. *тачан* 'точен, верен' (което може да бъде от рус. *то́чный,* приспособено към сърбохърватската историческа фонетика). Рус. *то́чный* се отнася към рус. *то́чка* (вж. под *тòчка*[1]), както средновек. лат. *punctualis* 'точен' към лат. *punctum* 'точка', фр. *ponctuel* 'точен' към фр. *point* 'точка' (от лат. *punctum*), нем. *pünktlich* 'точен' към нем. *Punkt* 'точка' (от лат. *punctum*). Първичното значение на рус. *то́чный* и на семантичните му паралели в други езици може да е било 'верен до точката (т. е. до най-малката подробност)', срв. руският израз *точь в точь* 'напълно точно, съвсем точно' (дето *точь* е производно от рус. *ткнуть, ткну* 'бодна, забода, пъхна, мушна, втъкна', както и рус. *то́чка*). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 636; за руската дума – Vasmer, REW 3, 129. Miklosich, EtWb 368, неоснователно отделя рус. *то́чка* (под **tŭk- 2*) от рус. *то́чный* (под **tŭk- 3*), срв. Vasmer, цит. съч.

тòчка[1] 'следа от докосване на остър предмет (молив, перо и др.) до повърхност; малко кръгло петно; (грам.) препинателен знак, който се поставя в края на изречение или след съкратена дума; (матем.) идеално място, което няма измерение, граница на една линия; определено място в пространството; (физ.) предел, при който настъпва или се проявява нещо; отделен, номериран дял от писмено произведение; пореден въпрос, по който се говори на събрание, заседание, в разговор; (спорт.) единица за изчисляване на резултат; край, завършек'. – Произв.: *тòчица* умал., *тòчков* '(за резултат) отразен в точки', *точку̀вам* 'измервам, отразявам резултат, постижения в точки'. – От рус. *то́чка* също (вж. Б. Цонев, ПСп 64, 254, Сб. Медведев 122, 44), произв. от *ткнуть, ткну* 'бодна, забода, пъхна, мушна, втъкна' (вж. под *тъкам).* Сродно с укр. *то́чка*, срхр. *тачка,* сръб. чсл. **тъчька**, чеш. *tečka* (според Machek 638, приспособено към чешки език рус. *то́чка*). Семантично срв. лат. *punctum* 'убождане' и 'точка на зар; точка, която се поставя под името при броенето

на гласоподавателните плочици; математическа точка; малко отверстие; малко петно; миг, мигновение; малка част, късче; неголям раздел от реч, пасаж', произв. от *pungo* 'бода, убождам'. Изразът *гле́дна то̀чка* калкира рус. *то́чка зре́ния*, фр. *point de vue*, лат. *punctum visus*. За руската дума вж. Miklosich, EtWb 368, Горяев 373, Vasmer, REW 3, 129. Срв. семантично и чеш. *bod* 'точка (не като препинателен знак)', сродно с бълг. *бод* (вж. под *бода̀*), което е вероятно калка от фр. *point*, лат. *punctum*.

то̀чка[2] 'преди малко, одеве' (Горубляне, Плана, Железница, Бистрица, Горни Лозен, Софийско; Говедарци, Широки дол, Самоковско; Перник; Мошино, Църква, Пернишко; Долни Раковец, Радомирско; Бобошево; Белица, Разложко; Зелен дол, Благоевградско; Мламолово, Сапарева баня, Дупнишко), **то̀чки** диал. също, **то̀чке** диал. също, вж. *ото̀чка*.

тош[1] 'детска игра с топчета' (Троян), 'детска игра с камъчета' (Троянско), 'детска игра с топчета или с дъбови шишарки' (Преколница, Кюстендилско). – Звукоподраж., по междум. за шум от удар **тош*, **тош-тош*. Срв. тур. *tos* 'удар с глава; бодване' (от звукоподражателен произход). – Срв. *то̀шкам*, *то̀скам*, *то̀цкам*.

тош[2] мест. 'този' само в нар. пес.: *Боже, уттърви мъ,/ ут тош чер арапин...* (Бяла Черква, Великотърновско). – От *тос*, графичен вариант на *тоз* 'този' в съчет. *тос черен арапин*, с асимилация *с – ч > ш – ч* в сандхи. – Срв. *тош*[3].

тош[3] мест. в нар. пес.: *Кво щеш ма, бра̀тко, то̀ш чинѝ,/ а̀зе сам, бра̀тко, винòвна.* (Копривщица) с вероятно знач. 'това'. – От *тос*, графичен вариант на диал. *тоз* 'това', в съчет. *тос чини*; или от *то с* (съставено от *то* 'това' и *с* 'си') в съчет. *то с чини* (= *то си чини*), с асимилация *с – ч > ш – ч* в сандхи, както в *тош*[2] (вж.).

то̀шкам диал. 'блъскам, удрям, тропам', **то̀шнувам** също, св. **то̀шна** (Геров), **то̀шкам** 'таен ученически говор 'отстранявам от игра' (София), **то̀шкай** гл. 2 л. ед. ч. запов. накл. 'блъскай, удряй' (Каменица, квартал на Велинград), **то̀шкам се** таен говор 'ставам си; ходя, вървя', **то̀шнъ** св. 'ударя топчета (в детска игра тош)' (Троян; Троянско; Тихомирово, Старозагорско). – Произв.: *то̀шкънтъ* 'детска игра с топчета' (Тихомирово, Старозагорско) (субстантивирано прил. от първонач. съчет. *то̀шканата игра̀*). – Звукоподраж., от междум. за шум от удар **тош*, **тош-тош* (вж. под *тош*[1]). Срв. *то̀скам* 'тъпча, газя', *то̀цкам* 'удрям някого по челото с някакъв предмет'. За знач. 'ставам си; ходя, вървя' срв. *то̀скат се* 'разхождат се' (вж. под *то̀скам*, от звукоподражателен произход).

тоя̀га 'въздебела и яка пръчка за носене в ръце, за подпиране, пазене от кучета и под.; бой, удар(и) с тояга', **тойѐга** 'пръчка за подкарване на добитък' (Бостина, Писаница, Хасовица, Смолянско), **тоѐга** 'остен' (Чепинци, Маданско), **това̀га** 'тояга' (Ново село, Видинско; Чупрене, Белоградчишко), **Това̀га** 'съзвездието Орион' (Ново село, Видинско), **тива̀га** 'тояга' (Сухиндол), **то̀яга**

'тояга' (ЮЗ). – Произв.: *тоя̀гица* умал., *тоягѝчка* умал., *тоя̀жка* умал., *тоя̀жче* умал. (Геров), *туя̀жче* умал. (Банат), *тоя̀жчѐ* умал. (Сирищник, Радомирско), *тоя̀жчица* (умал. от *тоя̀жка*), *тойѐчка* 'пръчка за биене на деца' (Ракитово, Велинградско), *това̀жка* 'тояжка; специална тояга, на която се слага ябълка и тя се раздава на помен за умрял' (Ново село, Видинско), *тивѐжкъ* 'тояжка' (Сухиндол), *тьовѐчка* 'тояжка' (Яковица, Джарово, Чакаларово, Момчилградско); *втоѐжвам са* 'вдървявам се' (Славеино, Виево, Смолянско), *втоѐжувам се* 'заставам като вцепенен' (Банско); ФИ: *Тояга̀нов* (Казанлък, Габрово, Стара Загора) (от диал. **тояга̀н* 'побойник с тояга, сопаджия', вж. Ст. Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, Илчев Р 492). – Срхр. *то̀јага, то̀љага* 'тояга', чсл. тоѣгъ м., тоѣга ж. 'тояга'. – Старинна заемка от тюркски, срв. уйгур., татар., кирг., телеут. *tajak* 'пръчка, тояга', монг. *tajag, tajaga* също, тур. *dayak* 'бой, побой; подпора, опора; пръчка, тояга'. Срв. Miklosich, EtWb 358, Vasmer, REW 3, 130, под *тояга*, Шипова, Словарь тюркизмов 328, Skok 3, 479. Според Ст. Младенов, ЕтР 637, прабългарска дума. – Заето в рум. *toiág* 'тояга, сопа; жезъл, скиптър; поддръжка, подкрепа; метален предмет във форма на тояга, на тояжка; голяма восъчна свещ, палена до главата на покойник' (H. Thalmann, JIRSpr 4, 1897, 126, Цонев, История 2, 64, Rosetti, Influenţa 43, Rosetti, Istoria 3, 67, DLR 11/3, 1983, 394–395), диал. и *toiágă, tuiág, tuiúg*, астр. *Toiág* 'съзвездието Орион' (DLR 11/3, 1983, 395), арум. *tuĭág, tuĭágă* 'тояга' (Papahagi 1974, 1201), тур. *toyağa, toyka, tayaga* (Tietze 31).

тпр междум. за подвикване на кон да спре (Ново село, Троянско), в израз *ни тпр, ни ме* 'мълча (мълчиш, мълчи и т. н.), не казвам (не казваш и т. н.) нито дума' (Доброславци, Софийско), **тпр-тпр** междум. за подмамване на овце от овчар, който им подава нещо с ръка (Покроман, Хасковско), междум. за спиране на овце (Бобошево), **тпрзо-тпрзо-о-о** междум. за подмамване на овце (Дебърско), **тпрт-тпрт** междум. за подмамване на кон (Бобошево), междум. за отпъждане на теле (Тотлебен, Плевенско), **тпру** междум. за спиране на овце и коне (Сталево, Първомайско), междум. за спиране на кон (Витановци, Пернишко), **тпру-тпру** междум. за подмамване на овце и кози и междум. за спиране на кон (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тпру-тпру-тпру** междум. за подмамване на овце и агнета (Троян; Патрешко, Троянско), междум. за подмамване на овце (Врабево, Ловешко), **тпру-у-у** междум. за отпъждане на кон (Еленско), **тпрӯне** междум. за примамване на крава, вол (Силистренско), **тпрус** междум. за отпъждане на котка (Могилово, Чирпанско; Патрешко, Троянско; Троян; Страхилово, Свищовско; Силистренско; Кирютня, Кирсаново, Твардица, в Молдавия), **тпрус- тпрус- тпрус-** междум. за примамване на овце да тръгнат след овчаря (Трънско), **тпру-у-ус** междум. за отпъждане на котка (Еленско), **тпрӯцки** нареч. '(при скачане) с двата крака с допрени ходила' (Енина, Казанлъшко), **тпруч** междум. за пропъждане на крава (Троян; Патрешко, Троянско), междум. за пропъждане на крава, вол (Силистренско), **тпруш-тпруш** междум. за отпъждане на овца (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тпруш-тпруш-тпруш** междум. за примамване на овце (Банско),

тпршъ̀ў̀ междум. за мамене на овце (Страхилово, Свищовско), **тпрю-тпрю** междум. за отпъждане на вол (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тпрюш-тпрюш** междум. за примамване на овце (Кирютня, Твардица, Кирсаново, в Молдавия), **тпус** междум. за пропъждане на котка (Лозенец, Ямболско), **тпусе-е** междум. за отпъждане на котка (Враца), **тпъче-тпъче** и **тпъше-тпъше** междум. за примамване на овце за храна (обл. Тиквеш). – Произв.: *тпрў̀скъм* 'отпъждам котка' (Троян; Троянско; Тихомирово, Старозагорско), *тпрў̀чкъм* 'прогонвам крава, като издавам възглас *тпруч*' (Троянско), *тпрютў̀кам* 'примамвам овца или коза' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Звукоподраж. Срв. Szymański, Derywacja 37, 39, 77. Срв. *пру-ууу* междум. за спиране на кон, *ппрр* и *пррри* междум. за отпъждане на кон, кобила, конче, за отпъждане на овце, за спиране на магаре. Срв. и рус. *тпру* междум. за спиране на кон, *тпру́га* междум. за подмамване на крава, *тпру́сень* междум. за подмамване на теле, *тпрселя* ласкателно обръщение към кон, *тпрсё*, *тпрсель* междум. за примамване на кон (Vasmer, REW 3, 130), рус. диал. *тпрусё* междум. за примамване на крава, някога и на кон (Даль 4, 424), укр. *тпру* междум. за спиране на кон (и гл. *тпрукати*), *ппр-тьо* междум. за спиране на кон, пол. *tprr, tpru, tprru, tprruu* междуметия за спиране на кон. Срв. също рум. *tpru, tprtoa, tru, pru, ptu* междуметия за примамване или (рядко) за отпъждане на овце, *tpriu, tpriu, tpriu* междум. за примамване на крави и преди всичко на волове, впрегнати в ярем, като знак да вървят наляво, диал. междум. за примамване на телета, *ptru* и *ptruu, ptrr, tpru* междуметия за спиране или за примамване на коне или магарета, *ptrúcă* диал. междум. за отпъждане на овце, *ptrúsca* диал. междум. за отпъждане на овце, *ptrúia* нар. междум. за примамване на някои домашни животни, по-специално на коне и овце (DLR 8/5, 1984, 1713, DLR 11/3, 1983, 448).

тпру-тпру[1] междум. за подмамване на овце и кози и междум. за спиране на кон, вж. *тпр.*

тпру-тпру[2] детски говор 'вода за пиене' (Тетевен), **тпрў̀тпру** детски говор 'вода' (Могилово, Чирпанско), **тпрў̀ту** детски говор също (Троян; Троянско). – Звукоподраж., по особения пръхтящ звук, издаван при пиене на вода от дете. Дума от детската реч. Срв. рус. диал. (от детския говор) *тпрў̀тя* ср. 'мляко' (Даль 4, 424, под *тпру*), рум. диал. *ptruu* междум. за наподобяване на звука, издаван при пръскане на вода с устни (DLR 8/5, 1984, 1713).

тра 'малко' (Бобощица, Корчанско – в Албания). – От *троа̀*, вариант на *трохà* (вж.), с асимилация *о – а > а – а* и стягане *аа > а.*

тра̀ба 'топ, руло плат' (Преколница, Кюстендилско). – Вариант на *тръбà*[1] (вж.), от стб. **трѫба**, с диал. *а* на мястото на общобълг. ъ, стб. **ѫ**.

трабйца[1] диал.'тръбица', вж. *тръбà*[1].

трабйца[2] 'чубрица' (Бачково, Павелско, Хвойна, Асеновградско; Лилково, Пловдивско), вж. *требьò.*

трабузà̀н 'перила на стълба' (Ветрен, Пазарджишко). – От тур. *tirabzan* 'перила на стълби', вариант на *tirapzan* със същото значение, отдето е *тарпазà̀н* 'ограда на тераса' (вж.); с лабиализация на *а* в *о* и в *у* под влияние на лабиалната съгласна *б* (тур. *b*), с метатеза. Вариант на *трапузà̀н* 'парапет на стълбище, на балкон и др.' (вж. под *трапазà̀н*). – Заето и в срхр. *трабдзан* 'предна част на къщата; чардак, веранда, преддверие', *трабдзани* мн. ч. 'дебели талпи (колове), с които се ограждат стълбища; ограда на стълби, балустрада', *тробозà̀н* 'ниска ограда на чардак' (Škaljić 621), алб. *trabazan* 'перила на стълби; парапет (на тераса, на балкон)', *tarabozan* 'каменна чешма' (Meyer, EtWb 433). – Срв. *тарпузà̀н* (под *тарпазà̀н*), *трапозà̀н*, *търпазà̀н*, *търпозà̀н*, *търпузà̀н.*

травà̀ диал. 'трева' (Геров; Драготинци, Софийско; Чупрене, Белоградчишко), **тра̀ва** 'трева' (Ново село, Видинско; в говора на преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия; Велес), в съчетания *блà̀га тра̀ва* 'вид тревисто растение' (Шишковци, Кюстендилско), *гò̀рчлива тра̀ва* 'раст. бяло подъбиче, Teucrium polium' (Велес), *змѝйска тра̀ва* 'раст. Veronica austriaca' (Трънско), *кò̀нска тра̀ва* 'хвощ' (Костуринци, Трънско), *лисѝча тра̀ва* 'раст. винче, Anchusa officinalis' (Драгоман), *мà̀ча тра̀ва* 'раст. делянка, Valeriana officinalis' (Софийско), *мò̀дра тра̀ва* 'раст. див лен, Linum austriacum' (Велес), *пà̀ча тра̀ва* 'раст. пачина, Polygonum aviculare' (Трънско), *посѐчка тра̀ва* 'раст. равнец' (Кюстендилско), *сѐчена тра̀ва* 'раст. равнец, Achillea officinalis' (Радомир), *тро̀ска тра̀ва* 'раст. пачина' (Софийско, Кюстендилско), *усò̀йна тра̀ва* 'раст. Potentilla supina' (Драгоман), **трава** 'трева' (Кумановско), в съчетания *змийска трава* 'раст. Veronica multifolia' (Врабча, Трънско), *класовита трава* 'раст. Melica' (Опицвет, Софийско), *посечка трава* 'раст. равнец, Achillea millefolium' (Лиляч, Кюстендилско), *самовилска трава* 'раст. Asparagus tennifolius' (Драгоман, Софийско), *самодивска трава* също (Драгоман, Софийско), *сечена трава* 'раст. Achillea millefolium' (Зап), *хайдушка трава* 'раст. равнец, Achillea millefolium' (Кюстендилско); стб. **трава** (Син. пс., Слепч. ап.), **травьнъ** 'тревен' (Слепч. ап.). – Произв.: *тра̀ван* 'босилек' (Ново село, Видинско), *травѐ* съб. 'много трева' (Сухиндол), *травьѐ* (Софийско; Суходол, кв. на София), *тра̀вка* 'тревичка' (Панчев; Царибродско; Сливница; Годечко; Липинци, Голеш, Годечко; Красава, Брезнишко; Суходол, кв. на София; Бохова, Филиповци, Врабча, Долна Мелна, Трънско; Босилиградско; Долно Уйно, Кюстендилско; Кюстендилско краище; Самоков), *травнѝк* 'кърлеж, който живее в тревата и оттам се хваща по овцете и се напива с кръв' (Трънско), 'кърлеж' (Трън), *тра̀внина* диал. 'трева' (Панчев), *травнина* остар. диал. 'данък-право за пасане на добитък в планински ливади', *тра̀вняк* 'малък зеленикав кърлеж' (Станьовци, Брезнишко), *траволѝне* (Чипровци), *траволя̀к* 'треволяк' (Трънско; Царибродско), *травуля̀к* диал. също (Панчев), *травци* 'вид везба по сая (вид женска дреха)' (Кичевско), *травчѝца* (умал. от *тра̀вка*) (Годечко); *лажѝ-тра̀ва* 'месец април' (Шишковци, Кюстендилско) (= *лъжитравà*, вж. под *лъжитрав*), *прострѐл-трава* 'раст. Erysimum repandum'

(Врабча, Трънско). – Срхр. *трáва*, словен. *tráva*, рус. *трава́*, укр. *трава́*, белорус. *трава́*, струс. **трава**, чеш. *tráva*, словаш. *tráva*, пол. *trawa*, горлуж. *trawa*, доллуж. *tšawa*. – Праслав. **trāvā*, девербатив от **trāviti*, **trāvją* 'употребявам; смилам, ям, консумирам', итератив към праслав. **truti*, **travą* '(за стомах) смилам храна; употребявам, изразходвам; отравям' (вж. под *тру̀я*); с първично знач. 'нещо, което се употребява за храна, което се яде, се консумира'. Словообразувателен паралел на отношението **truti*, **travą* – итератив **trāviti*, **trāvją* – девербатив *trāvā* в праславянски: **sluti*, **slavą* (стб. **слоүти**, **словѫ** 'славя, прославям') – итератив **slāviti*, **slāvją* (стб. **славнти**, **славлѭ** 'славя, прославям') – девербатив *slāvā* (стб. **слава**, новобълг. *слàва*, вж.). – Вж. Miklosich, EtWb 363–364, под *trŭ-*[1], Trautmann 327, Brückner, SEJP 575, Ст. Младенов, ЕтР 637, Vasmer, REW 3, 130, Machek 649–650, Skok 3, 494, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1525–1526, Snoj 679. – Срв. *тревà*, *трàвя*, *трòвя*, *тру̀я*.

трàва[1] 'трева', вж. *травà*.

трàва[2] (**трàвъ**) 'дъх' (Дервент, Дедеагачко). – От *трàга* 'дъх', диал. *трàгъ* 'лоша миризма, воня', с *в* на мястото на *г* между гласни, както в *бя̀въм* 'бягам', *блàвъ* 'блага' в същия говор.

травая̀рам 'страдам; работя тежка физическа работа; преживявам оскъдно, с големи тегла' (Странджа), 'мъча се, тегля, страдам' (Българи, Царевско), 'страдам, измъчвам се душевно' (Малкотърновско), 'работя' (Малко Търново), **травая̀ръла** 'работила' (Росен, Сливенско). – Чрез новогр. *τραβαγιάρω* от итал. *travagliare,* венец. *trawagliar* 'мъча, измъчвам'. Срв. нгр. *τραβάγια* 'мъка, тегло, мъчение' от итал. *travaglia* (= итал. *travaglio* 'мъчение; мъка, тегло; терзание'), поствербал от *travagliare.* За семантиката срв. рум. *múncă* 'работа, труд; (остар.) мъка, мъчение, изтезание' (заето от стб. **мѫка** 'мъка, мъчение, изтезание') и произв. *muncésc* 'работя; трудя се, мъча се'. Срв. и други италиански инфинитивни глаголни форми, заети в новогръцки: нгр. *φινίρω* 'свършвам' от итал. *finire,* нгр. *ἀριβάρω* 'пристигам' от итал. *arrivare* и др. Вж. подробно у К. Костов, WSl 7, 1962, 168–170.

траваярмò ср. 'мъка, тегло, страдание' (Българи, Царевско), 'тегло, мъка, страдание от оскъден сиромашки живот' (Странджа), 'работа' (Малко Търново). – По нгр. *τραβάγιαρμα* (девербатив от **τραβαγιάρω,* вж. под *травая̀рам*), преосмислено в български като форма за ср. р. мн. ч. (**траваярмà*), от която възниква форма за ср. р. ед. ч. *траваярмò*. За образуването срв. бълг. *харизмò* 'подарък' покрай *харизмà* и *хàризма* от нгр. *χάρισμα* (девербатив от *χαρίζω* 'подарявам'), *калезмò* 'покана за сватба' покрай *калѐзмо, калѐзма* и *кàлезма* от нгр. *κάλεσμα* (девербатив от *καλέω, καλῶ* 'каня, поканвам'). Срв. К. Костов, WSl 7, 1962, 170.

травен 'месец май' (Камилар, Самоковско); стб. ****травьнъ**, ****травень**, варианти на стб. **трѣвнъ** 'месец май' (12 в., Слеп. ап.), **трѣвень** също (12 в., Охр. ап.). – Срхр. *трâвањ* 'месец април', диал. *мали травањ* 'месец април', *велики травањ* 'месец май', хърв. *traven* в съчетания *traven mali* 'месец април', *traven veliki* 'месец май', словен. *tráven* в съчетания *máli tráven* 'месец април', *véliki tráven* 'месец май', укр. *трáвень* 'месец май'. – Праслав. **trāvьnъ* (първоначално прил., отдето е напр. бълг. диал. *трàвен* 'тревен', субстантивирано, срв. Skok 3, 494, под *tráva*), **trāvьnjь* (от основа **trāvьn-* в **trāvьnъ* с именна наставка *-jь*, срв. Skok, пак там), произв. от **trāvā* (вж. *травà*). Семантично срв. нгр. диал. *πράσινος* 'зелен' и диал. 'месец май или април', нем. *Weidemonat* 'месец май' (сложна дума, съставена от *Weide* 'ливада, поляна' и *Monat* 'месец', букв. 'месец на ливадите, на поляните'). – Срв. Й. Заимов, ИИБЕз 3, 1954, 117–118 (дето се дават старобългарски и словенски форми, украинска и новогръцка форма, но не се сочат сърбохърватски форми).

травл диал. 'който заеква, пелтечи'. – От нгр. *τραβλός* 'заекващ', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163.

травлѝсвам диал. 'заеквам, пелтеча', в св. в. **травлѝсам**; **травлѝсам** 'заеквам при говорене' (Чепинци, Смолянско), **трафлѝсвам** 'заеквам, запъвам се при говорене' (Баничан, Гоцеделчевско). – От аор. основа *τραβλις-* на нгр. гл. *τραβλίζω* 'заеквам', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163. Формата *трафлѝсвам* – с диал. *ф* на мястото на *в*. – Срв. *тревлѝсвам, трефлѝсвам*.

трàвя 'изразходвам, употребявам', напр. в изреч. *Мнòгу гу трàвити тоз ляб* 'много го изразходвате този хляб' (Кесарево, Горнооряховско), **трàwa съ** 'изгубвам се' (Еленско), **трàви са** '(за нива, когато влиза в нея добитък) пасе се' (Ботевградско), **трави се** с вероятно знач. 'унищожава се; трови се' в текст: *Но няма никой да го избави/ от тези жалки тирани малки/ и напусто се народа трави* (П. Р. Славейков), **травят** с вероятно знач. 'тровят, измъчват' в текст: *Три са рани, що сарце ми травят:/ първа рана е любов невярна,/ втора рана е дружба лицемерна,/ трета рана е пъкълски завид* (П. Р. Славейков); стб. **травнтн**, **травлѭ** 'изяждам, поглъщам' (Супр.). – Произв.: *изтрàвя, изтрàвям* нар. 'изпускам родилка да я урочасат и да я налегнат злите духове лехуси; оставям дете само, преди да го кръстят, та го е налегнала болестта изтравница; казвам, изразходвам дума' (Геров), *изтрàвя* 'не опазя дете до четиридесетте дни след раждането му, та се разболява от изтравци' (Тотлебен, Плевенско), *изтрàвъм* 'похабявам, изгубвам' (Кръвеник, Севлиевско), *изтрàвя се* '(за мляко на родилка) секва, спира' (Бели Осъм, Троянско), *изтрàвъ съ* 'разболея се поради намеса на нечисти сили, защото съм нарушил някои суеверни правила' (Троян; Патрешко, Троянско), *изтрàвям се* 'стъпвам нощем на сметище или на помия, където се навъртат нечисти духове' (Тетевен), *изтрàwъ съ, изтрàwъм съ* 'загубвам се, унищожавам се' (Еленско), *изтрàви* гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'напасе и повреди нива' (Заселе, Софийско), *изтрàви са* гл. 3 л. ед. ч. мин. св. вр. '(за овца) остави се да бъден изядена от вълк' (Враца), *изтрàви са* '(за добиче) разболее се от пасане на особена трева' (Ботевградско), *изтрàвил се* '(за сън) изгубил се, развалил се' (Бели Осъм, Троянско), *изтрàвяне* 'заболяване на дете от изтравци' (Тотлебен, Плевенско), диал. 'болест у новоро-

дено Tetanus neonatorum; болест у новородено Trismus' (Панчев), *изтрàвено* 'схващане на устата у новородено, Trismus' (Ловеч), в съчет. *изтрàвено дете* диал. 'дете, болно от болестта изтравяне (Tetanus neonatorum или Trismus), при която челюстите му се схващат и то не може да бозае, все трепери и умира', *изтрàвиче* 'раст. Nasturtium officinale' (Тетевен), 'раст. миши уши, Hieracium pilosella' (Костенец, Ихтиманско), *изтравиче* също (Герман, Софийско), *изтравка* диал. 'билка, която се бере по ливадите и с която кърпят децата срещу болестта изтравци', *изтрàвнина* 'месо на добиче, заклано след „изтравяне"' (Тетевенско), *изтрàвници* мн. ч. диал. 'зли духове лехуси, които връхлитат върху новородени' (Геров), диал. 'болест, при която избиват пъпчици по гърлото и небцето на дете', диал. 'схващане на устата, Trismus', *изтрàвниче* 'билка, с която лекуват добиче, което се е „изтравило" (яло е особена трева и се е разболяло)' (Ботевградско), 'вид лековита билка' (Шишковци, Кюстендилско), 'дребна папрат по скали, камъни или зидове, Asplenium trichomanes', диал. 'раст. Asplenium; раст. Asplenium septentronale; раст. овчарска торбичка, Capsella bursa pastoris', 'раст. великденче, Veronica officinalis' (Зелениката, Тетевенско), 'раст. мокрица, Nasturtium officinale' (Ловеч), в съчетания *бя̀ло изтрàвниче* 'раст. овчарска торбичка, Capsella bursa pastoris' (Троянско), *жѐнско изтрàвниче* диал. 'раст. Nasturtium silvestre' (Тетевенско), *мъ̀жко изтрàвниче* диал. 'раст. Leucanthemum (= Chrysanthemum leucanthemum)', *самодѝвско изтрàвниче* 'раст. Cardamine impatiens' (Зелениката, Тетевенско), *изтравниче* 'билка, която се бере по ливадите и с която кърпят децата срещу болестта изтравци', диал. 'раст. Ajuga laxmanni' (БотР 92), *изтрàвничи* 'раст. пореч, Nasturtium officinale' (Брезовските колиби, Ловешко), *изтрàвца* диал. 'болест по родилки и по малки деца допреди да изтече седмица след раждането им и те се кръстят', 'някаква болест' (Крива бара, Ломско), *изтрàвци* мн. ч. диал. 'зли духове лехуси, които връхлитат върху новородени' (Геров), 'лоши духове, налитащи на некръстени деца, когато те са сами или не се намират под круша' (Радовене, Врачанско), 'схващане на устата поради тоничен гърч на дихателните мускули, Trismus'. – Рус. *травúть*, *травлю́* 'тровя, убивам с отрова; разранявам; измъчвам; (за добитък) опасвам, повреждам, нанасям щети на, мачкам, тъпча (посеви); изразходвам, употребявам, харча; преследвам, гоня дивеч с куче; преследвам, гоня, тормозя (човек); байцвам; почиствам по химически път; гравирам с химикали; (мор.) охлабвам, отпущам вже', укр. *травúти*, *травлю́* '(за добитък) повреждам, развалям, опасвам, нанасям щети на, тъпча (посеви); обработвам по химически път', белорус. *травíць*, *травлю́* '(за добитък) опасвам, повреждам, нанасям щети на (посеви)', чеш. *tráviti, trávím* '(за стомах) смилам; прекарвам време, преживявам; тровя, отравям (някого)', словаш. *tráviť, trávim* '(за стомах) смилам храна; (за време) прекарвам; тровя, отравям някого', пол. *trawić, trawię* '(за стомах) смилам храна; губя, пропилявам, прекарвам време; (остар.) изяждам, консумирам; (остар.) разяждам'. – Праслав. **trāviti, *trāvją*, итератив към праслав. **truti, *travą* '(за стомах) смилам храна; употребявам, изразходвам; отравям' (вж. под *трȕя*). Срхр. *трáвити, трáвīм* 'засявам трева, затревявам; храня с трева' вероятно е ново. – Вж. Miklosich, EtWb 363–364, под *trŭ-*[1], Trautmann 327, Brückner, SEJP 575, под *trawa*, Vasmer, REW 3, 131, Machek 650, Skok 3, 507–508, под *tròvati*, Snoj 679, под *tráva*. – Заето в рум. *istravésc* остар. 'прахосвам, пилея (средства)' (Цонев, История 2, 133). – Срв. *травà, тревà, трȍвя, трȕя*.

траг[1] м. 'диря, следа' (Геров; Брезнишко; Тръно̀ско; Лешко, Благоевградско; обл. Каменица, Кюстендилско; Кюстендилско краище; Босилиградско; Малешевско; Черна гора, Чирпанско; ЮЗ; Прилеп), **тра̀гове** мн. ч. 'следи' (Врабча, Зеленигра̀д, Тръно̀ско; Пищане, Брезнишко), **тра̀га** ж. 'диря, следа' (Геров; Козаново, Асеновградско; Загражден, Осиково, Полковник-Серафимово, Виево, Кутела, Смолянско; Прилеп; Охрид; Белица, Кичевско; Солунско; Ватилъ̀к, Солунско; Църско, Битолско; Костурско). – Произв.: *тра̀гом* 'обратно, по същия път' (Брезнишко; Красава, Брезнишко) (по произход стар тв. п. от *траг*); *бѐзтрага* нареч. диал. (получено чрез лексикализиране на съчет. *без тра̀га* 'без следа, безследно'; в изрази у Геров 5, 350, като *бѐзтрага го* 'да иде да се не види', *иди бѐзтрага* 'махни се оттука, иди да се не видиш, да не остане нищо от тебе', *отѝде у бѐзтрага* 'отиде съвсем далече, отиде много далече'), 'далече' (Кюстендилско) (букв. 'без следа'), 'по дяволите' (Самоков), *бѐзтръга* нареч. 'далеч, безследно' (Ново село, Видинско); *белотра̀к* диал. 'бял камък, от който варят вар' (Геров) (вм. *белотра̀г*, ще рече 'който оставя бяла следа'); *на̀тръг* нареч. диал. 'назад' (Геров) (вм. *на̀траг*, лексикализирано съчет. *на траг*, срв. *надѝре* 'назад' от стб. **на дъ҆рѣ**, вж. под *дѝря* 'следа'). – Срхр. *трâг* 'диря, следа; стъпка; потомство; наследствени черти', *трâга* 'порода (животни); произход'. – Праслав. диал. (южнослав.) **trāgъ, *trāgā*. – Сродно с лат. *trahere, traho* 'тегля, влача', *tractare, tracto* 'влача, тегля, мъкна; пипам, докосвам; изследвам' (образувано от *tractus*, прич. от *trahere, traho*), стфр. *tracer* 'вървя по следа, търся' (от народнолат. **tractiare*, произв. от лат. *tractus*, прич. от *trahere, traho*), фр. *tracer* 'чертая; трасирам; вървя', *trace* 'диря, следа' (поствербал от *tracer*), итал. *tracciare, traccio* 'чертая; трасирам' (от народнолат. **tractiare*), *traccia* 'следа, диря, стъпка' (поствербал от *tracciare*), стирл. *traig* 'крак', срирл. *trog* 'потомство, поколение', бретон. *troat* 'крак' и т.н. – Ие. **trāgh-, *trēgh-*. – Вж. Miklosich, EtWb 360, Trautmann 325, Ст. Младенов, ЕтР 637, Pokorny 1089, Skok 3, 487–488, Walde–Hofmann, LEW 2, 1972, 698–699. – Заето в алб. *trágë* 'следа, диря' (Meyer, EtWb 433), арум. *trágă* 'следа, диря' (Papahagi 1974, 1190).

траг[2] 'път' (Ярджиловци, Пернишко; Прилеп; Струга; Охрид; Щип), **тра̀гове** мн. ч. 'пътища' (Тръно̀ско), **тра̀га** 'стъпка' (Загоричане, Костурско), **тра̀ги** мн. ч. 'стъпки' (Воден). – Етимологично еднакво с *траг*[1] 'диря, следа' (вж.). За семантиката срв. фр. *trace* 'следа, диря' и сродното с него *tracé* 'път', итал. *traccia* 'следа, диря' (вж. под *траг*[1]) и 'стъпка; пътека', англ. *track* 'следа, диря' и 'стъпка', 'път; пътека'. Срв. R. Bernard, Изследв. Романски 370.

траг[3] 'лош дъх, лоша миризма, която излиза от устата' (Асеновград), **тра̀га** 'лоша неприятна миризма (воня)' (Тихомирово, Старозагорско; Лилково, Ракитово, Пазарджишко; Равногор, Пещерско; Добростан, Болярци, Червен, Богутево, Джурково, Наречен, Боянци, Мулдава, Асеновградско; Средногорци, Върбина, Батанци, Витина, Мъглища, Шаренка, Маданско; Златоград; Сърница, Велинградско; Петково, Ардинско; Смолян; Брезе, Турян, Момарско, Левочево, Чепинци, Търън, Смолянско; Девинско; Покрован, Драбишна, Ивайловградско; Горни Юруци, Попско, Крумовградско; Мезек, Свиленградско; Тракиец, Тънково, Хасковско; Искра, Първомайско; Малко Търново; Малкотърновско; Кремен, Осеново, Горно Драглище, Разложко; Балдево, Горно Дряново, Баничан, Долен, Бръщен, Горноселци, Гоцеделчевско; Крушово – в Македония; Загоричане, Костурско), 'дъх' (Банско), 'тежка миризма' (Момчиловци, Смолянско), 'лоша, неприятна или специфична миризма; следи от специфична миризма, която изпускат диви животни' (Странджа), **тра̀гъ** 'специфична лоша, тежка миризма' (Войнягово, Карловско), 'лоша миризма, воня' (Троян), 'лоша неприятна или специфична миризма' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *натра̀жувам* 'омирисвам, придавам лош дъх' (Банско). – По всяка вероятност от нгр. *τράγος* 'козел, пръч', вероятно в разговорната реч и със знач. 'миризма на пръч' (срв. стгр. *trágos* 'козел, пръч' и 'миризма на пръч', лат. *hircus* 'козел, пръч' и 'миризма на пръч'), контаминирано с *траг*[1] 'следа, диря', *тра̀га* също (вж. под *траг*[1]) (лошата, неприятна миризма е в някои случаи значима следа); със семантичен развой '(лоша, неприятна) миризма на пръч' > '(лоша, неприятна) животинска миризма' (тези две значения има и думата *пърчо̀тина*, вж. под *пръч*) > 'лоша, неприятна миризма'. R. Bernard, Изсл. Романски 369–370, смята *тра̀га* 'лоша миризма' за еднакво с *траг* и *тра̀га* 'следа, диря'. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163, извежда *тра̀га* 'лоша миризма' от нгр. *τράγια* 'козя кожа'.

тра̀гам таен език на слепците 'дохождам; отивам; вървя', **тра̀жъ** таен зидарски говор 'ходя' (Мраченик, Карловско). – Произв.: *тра̀гали* мн. ч. таен език на слепците 'крака, нозе', *трага̀лица* таен език на слепците 'път', *трага̀лница* таен просяшки говор 'път' (Битоля), *тра̀галка* таен просяшки говор 'нога, крак'; *отра̀гам са* 'махам се, пръждосвам се' (Ботевград). – Възникнало по *траг*[2] 'път' (вж.), *тра̀га* 'стъпка' (вж. под *траг*[2]). Срв. R. Bernard, Изсл. Романски 370. – За семантиката срв. нем. *Spur* 'следа, диря' и *spuren* 'минавам пръв по пресен сняг, трасирам път в снега; вървя по отъпкан път', англ. *track* 'следа, диря; стъпка; път' и като глагол (*to track*) 'следя, преследвам; вървя (по), пътувам'.

трагѐто книж. остар. само в РРОДД 509 (с пример от К. Величков), с тълкуване 'площад'. – От итал. *traghetto* 'преминаване (от един бряг на друг); място за преминаване (от един бряг на друг)' (поствербал от *traghetto, traghettare* 'прехвърлям на другия бряг', срв. Devoto 435).

трагѝням 'тръгвам' (Лиляче, Врачанско), вж. *тръгвам*.

трагѝя диал. 'винен камък' (Геров). – От *тригѝя* също (вж.) с диал. *а* на мястото на *и* в неударено положение.

тра̀гла 'малка шейна за товар, която бива дърпана от човек' (Ново село, Видинско). – От рум. *tráglă* 'шейничка' (във връзка с гл. *a tráge*, *trag* 'тегля', същ. *trágă* 'шейна', срв. DLR 11/3, 1983, 475). Срв. М. Сл. Младенов, ТБД 6, 285, дето се отбелязва, че е румънска заемка.

тра̀глѝве м. мн. ч. 'шейни' (Ново село, Видинско) само в ПСп 36/1891, 972. – Очакваната форма за мн. ч. в говора е **тра̀глѝвъ* (с *-ъ* вм. *-е* в неударено положение), срв. у М. Сл. Младенов, ТБД 6, 51: *волѝвъ* (мн. ч. от *вол*), *омѝвъ* (мн. ч. от *ом*). По думата *тра̀гла* 'малка шейна за товар, която бива дърпана от човек' (вж.), употребявана в същия говор, от рум. *tráglă*. Формата е възникнала в специфичните условия на новоселския говор във Видинско, в който има много съществителни с променен граматичен род, срв. у М. Сл. Младенов, ТБД 6, 48–49: *сѝтън сол* вм. *сѝтна сол*), *лош пѝмът* вм. *лѝша пѝмет*. Рум. *trágle*, мн. ч. на същ. от ж. р. *tráglă*, може да се схване в българския говор като форма за мн. ч. **тра̀гле* на същ. от м. р. **тра̀гл*, от която закономерно може да се образува форма за мн. ч. *тра̀глѝве*. Срв. у М. Сл. Младенов, ТБД 6, 51, форми за мн. ч. на *-е* на еднородни съществителни от м. р. в говора на Ново село, Видинско: *снѝне* (мн. ч. от *сноп*), *вѐре* (мн. ч. от *вер* 'братовчед'), *чѐрве* (мн. ч. от *чърв*). За формата **тра̀гл* с изглеждащото като необичайно съчет. *гл* срв. в същия говор *пърл* 'специално подострена тояга, с която се почиства плугът' (у М. Сл. Младенов, ТБД 6, 272).

трагу̀н 'вид сливи' (Тетевен; Тетевенско), **тръгу̀ни** 'вид сливи' (Монтанско), вж. *таргуни*. – Срв. *драгу̀н*, *дургу̀н*, *торгу̀н*.

традѝв 'гнил, развален отвътре; болен от хрема, бронхит' (Радовене, Врачанско). – Вариант на **тръдѝв*, произв. от *тръд* (вж.), с диал. *а* от стб **ѫ**. – Срв. *тръдиф*, *традѝча*.

тра̀див диал. 'упорит, твърдоглав, инат' (Геров). – Неясно.

традѝча 'болестно състояние на дърветата, от което те загниват отвътре; хрема, бронхит' (Радовене, Врачанско). – Произв.: *традѝав* прил. – Вариант на *тръдѝха* (вж.), с диал. *а* вм. стб. **ѫ** в коренното **тръ̀дъ** (вж. *тръд*) и изпадане на *-х-* в интервокална позиция. – Срв. *традѝв*.

траѐница 'ядене от бяло брашно с мляко и захар' (Шипково, Троянско). – От *триѐница* 'ястие от стрито, направено на малки зрънца и изсушено тесто' (вж. *трѝеница*) с *а* на мястото на *и* в неударено положение, както в *тра̀драм* (вж.).

траж таен зидарски говор 'бръснене' (Широка лъка, Смолянско). – Чрез тур. *traş* 'бръснене', вариант на *tıraş* от перс. *tärāš* 'бръснене', със свръхстара-

телно *-ж* вм. *-ш* под влияние на думи, като *фура̀ж* (изговаряно *фура̀ш*), членувано *фура̀жа, фура̀жът*. – Заето и в срхр. *тарш* 'монета, която се дава като бакшиш на бръснар след бръснене' (Škaljić 601).

тра̀жа[1] диал. 'търся, диря; дебна, следя' (Геров; Карбинци, Белоградчишко; Смолско, Пирдопско – в тайния зидарски говор; Перник; Студена, Пернишко; Дупнишко; Доганица, Долна Гращица, Кюстендилско; Дрен, Радомирско), 'дебна' (Костурско), **тра̀жим** 'търся, диря' (Видин; Стакевци, Белоградчишко; Царибродско; Брезнишко; Комщица, Бърля, Годечко; Софийско; Перник; Кралев дол, Ярджиловци, Витановци, Пернишко; Трънско; Радово, Долна Мелна, Трънско; Кюстендилско; Горна Любата, Босилиградско; Самоков; Говедарци, Ковачевци, Бели Искър, Самоковско; Ихтиманско; Стефаново, Радомирско; Дупнишко), 'търся, диря; изисквам' (Ново село, Видинско), **тра̀жам** 'търся, диря' (Щип). – Произв.: *тражѝчко* диал. прозвище, което едно дете казва на друго, когато му е скрило нещо, *тражлѝв* прил. 'който обича да търси' (Радуил, Ихтиманско); *затра̀жа*, *затра̀жвам* и *затра̀жувам* диал. 'започвам да търся' (Геров); *изтра̀жа, изтра̀жвам* и *изтра̀жувам* диал. 'издирвам' (Геров); *потра̀жа*, *потра̀жвам* и *потра̀жувам* диал. 'потърсвам' (Геров); *разтра̀жа се* диал. 'разтърся се' (Геров); *стра̀жим* 'търся навсякъде' (Кюстендилско). – Срхр. *тра́жити, тра̀жӣм* 'търся; искам; изисквам; потърсвам (мома)'. – Праслав. диал. (южнопраслав.) **trāžiti, *trāžą,* по-ранни **trāgiti, *trāgją,* произв. от **trāgъ*, **trāgā* (вж. под *траг*[1] 'следа, диря'), с първоначално знач. 'вървя по дирите, по следите на някого, на нещо', както и при *дѝря* 'търся' (вж.). За семантиката срв. и лат. *vestigare*, *vestigo* 'вървя по следите' и 'търся', произв. от *vestigium* 'стъпало; следа'. – Срв. Miklosich, EtWb 360, под *trag-*, Ст. Младенов, ЕтР 637, под *траг,* Skok 3, 488, под *trâg*.

тра̀жа[2] (тра̀жъ) таен зидарски говор 'ходя', вж. *тра̀гам*.

тра̀зен 'трезв' (Веригово, Карловско). – От *тря̀зен* (= *тря̀зън*, вж. *трѐзен*), с изпадане на *в* и затвърдяване на *р*.

трайца 'троица' (Смолянско). – Акав вариант на *троѝца* 'трима мъже' (вж. *Тро̀ица*).

тра̀йфус коларожелезарски термин 'подпирач за работа' (Видин). – Вероятно чрез сърбохърватски от австрийски вариант с начално *t-* на нем. *Dreifuß* 'триножник'.

трак[1], трак-трак междум. за наподобяване на тракане, на кратки звукове при удряне на твърд предмет, на твърди предмети, **тра̀ка** в *шля̀ка-тра̀ка* диал. 'кречетало на воденица и пр.' (Геров), *тра̀ка-тру̀ка* диал. междум. за наподобяване на тракане (Геров). – Звукоподраж. Срв. срхр. *тра̀к* междум. за наподобяване на шум от изстрел на пушка (в Черна гора), за наподобяване на звук от паднала монета, от разбиване на нещо, което се пръска (диал.) (Skok 3, 489, под *trâk*[1]), рум. *trac* междум. за наподобяване на шум от внезапен

и краткотраен удар (звукоподраж., вж. DLR 11/3, 1983, 449), арум. *trac* междум. за наподобяване на трясък, пукот, шум от удар, *trácă* междум. за наподобяване на шум от работещ домашен стан (Papahagi 1974, 1189), нгр. *τράκα* 'пляскане, плющене с бич; детска играчка, която пука', *τρακατρούκα* 'детска играчка, която пука' (Ἀνδριωτης 374), тур. *tırak* междум. за наподобяване на силен, громък шум, фр. *trictrac* 'игра на табла (със зарове, които се хвърлят и „тракат" по таблата)' (звукоподраж., срв. Bloch–Wartburg 619), араб. *ṭaraqa* 'чукам, тракам; удрям; разбивам с чук, кова желязо' (което е от звукоподражателен произход). Бълг. диал. *тра̀ка-тру̀ка* е заемка от гръцки или независимо образуване. – Срв. *тра̀кам*.

трак[2] диал. 'вълнена дръжка на цедилка' (Геров), 'връв за завързване на чорапи, торби и др.' (Ново село, Видинско), 'вид въженце за цървули, изплетено от вълна' (Митровци, Монтанско), 'вълнен или памучен конец за връзване на чорапи' (Ново село, Видинско), 'връв' (Ломско; Ново село, Видинско); 'канап' (Чупрене, Белоградчишко), 'усукани от вълнена или конопена прежда въженца или направени от плат връзки, пришити в края на торба или престилка' (Ружинци, Белоградчишко), **тра̀кове** мн. ч. 'върви на престилка' (Карбинци, Белоградчишко), 'вълнени върви за привързване на цедилка' (СЗ), **тра̀ки** мн. ч. 'връзки на торба' (Мърчево, Монтанско), 'връзки, с които се връзват чорапи' (Доктор-Йосифово, Монтанско), 'оплетени от вълнена или конопена прежда въжета, които се зашиват на горния край на торба или от двете страни на цедилка и служат за дръжки или за привързване на товар към тялото при носене' (Милчина лъка, Кулско). – Произв.: *тракло̀* 'връзка на торба или дисаги' (Доброславци, Софийско), 'връв на торба, презрамка' (Годечко), 'колан от вълнена прежда за препасване при играене на селско хоро; върви на цедило (за препасване)' (Кюстендилско), *тракло* 'колан от вълнена прежда, който се употребява при игра' (Гюешево, Кюстендилско), *тра̀кла* мн. ч. 'дълги плетени дебели връзки на цедилка или люлка, с които те се привързват през рамо; цедилка' (Комщица, Годечко), *трачъ̀к* 'връв за връзване на дреха' (Ошане, Белоградчишко), *тра̀кци* 'няколко конеца (на горния край на чорапите), които служат за привързване' (Ошане, Белоградчишко) (от по-ранно **тра̀чци,* мн. ч. от **тра̀чец,* срв. *трачъ̀к* в същия говор, вж. предходната дума, с дисимилация *чц* > *кц*). – Срхр. *тра̑к* 'лента; панделка; лъч', *тра̀ка* също, словен. *trâk* 'връзка; ширит; лента; лъч', рус. *то́рок* м. и *тороко́* ср., обикн. в мн. ч. *тороко́* 'ремъчки на седло отзад за привързване на нещо', диал. *торо́ка* 'лента за обшиване (ширит); обшивка; бяла лента на ангел(и), изобразен(и) на икона', струс. *торокъ* 'ремъчка на седло за привързване на товар', укр. *то́рок*, белорус. *тарóкі* мн. ч. 'ремъчки на седло отзад за привързване на нещо', чеш. диал. *trak* 'ремък', *traky* мн. ч. 'ремъци за привързване на товар', стчеш. *traky* мн. ч. 'ремъци', словаш. *trak* 'презрамка; каишка', пол. *trok* 'каиш, ремък, шнур, въже, лико за привързване', мн. ч. *troki*, горлуж. *trok* 'въже; въже на платнище за носене на трева', доллуж. *trok* също, *troki* мн. ч.

'четирите въжета на четирите краища на голямо платнище за носене на сено или трева; платнище (за носене на сено, трева)'. – Праслав. **tarkъ*. – Сродно със стпрус. *tarkue* 'ремък в конска сбруя', латв. *tę̃rka* 'връв за прикрепяне на шамандура към рибарска мрежа', стинд. *tarkúḥ* 'вретено', лат. *torquere, torqueo* 'въртя; обръщам; извивам, извъртам; търкалям', *torquis* и *torques* 'огърлица; хомот, ярем; гирлянда', стгр. *ἄτρακτος* 'вретено', ствиснем. *drahen,* нем. *drehen* 'въртя; вия, навивам; суча, усуквам', ствиснем. *drāhsil*, срвиснем. *drāehsel* 'стругар', нем. *drechseln* 'стругувам, стружа (дърво)', кимр. *torch* 'огърлица', ирл. *torc* 'земеделско сечиво коса', алб. *tjerr* 'преда'. – Ие. **terk-*, разширение с *-k-* на **ter-* (напр. в праслав. **terti*, вж. под *тръ́я*). – Праслав. **tarkъ* – с първично знач. 'нещо, което се върти, което се усуква, суче'. Семантично срв. *врѐзка*, произв. от *врѐзвам* (вж.), дето *врѐз-* е от вариант с нулева степен на коренната гласна на ие. **wergh-* 'въртя', което е с разширение *-gh-* от **wer-* 'въртя' (вж. под *вра*); диал. *пово̀дра* 'връв; наниз; връзка, канап, върва, въженце; връв от кълчища', дето *-вор-* е от ие. **wor-*, вариант на ие. **wer-* 'въртя'. – Вж. Miklosich, EtWb 359, под *torkŭ*, Trautmann 314, Brückner, SEJP 576, Bernard, Études 1946, 35, R. Bernard, RÉSl 27, 1951, 37, Vasmer, REW 3, 125, под *то́рок* IV, Pokorny 1077, под **terk-*, Machek 649, Skok 3, 489, под *trâk*[2], Shuster-Šewc, Wb. 20, 1532–1533, Snoj 637, Mayrhofer 1, 485, Frisk 1, 180, Walde–Hofmann, LEW 2, 1972, 692–693, Kluge–Mitzka 141, Meyer, EtWb 431.

тра̀ка 'звънец на животно' (Чучулигово, Петричко), 'звънец на говедо' (Зърнево, Драмско), 'звънец, който се връзва на дребен добитък' (Илинден, Гоцеделчевско), 'звънец на крава' (Лъки, Гоцеделчевско), 'малък меден звънец' (Гоцеделчевско), 'вид звънец (на крава или кон)' (Кърналово, Петричко), 'особен вид старо местно оръжие' (Лилково, Плочник, Пловдивско), 'овчарски звънец' (Жеравна, Котленско), 'вид звънец, направен от бакър, с четвъртита форма' (Неново, Провадийско), 'звънец вързан на врата на една от кобилите, с който тя увлича цялото конско стадо в желаната посока' (Южна Добруджа), 'чукче за чукане на пътна врата' (Гълъбово, Смолянско), 'дръжка за отваряне и затваряне на пътна врата' (Левочево, Смолянско), 'ръчка на пътна врата' (Тракиец, Хасковско), 'дърдорко' (Делчево, Гоцеделчевско), 'часовник' (Ветрушка, Крумовградско), диал. 'дървен уред за теглене и проверяване на монети' (Панчев), **тра̀къ** 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на пътна врата' (Габрово, Ксантийско), 'брава' (Съчанли, Гюмюджинско), **тра̀ки** мн. ч. 'звънци на овце' (с. Черна, Сев. Добруджа), 'звънчета на добитък' (Калипетрово, Силистренско). – Произв.: *тра̀кичка* 'звънче на животно' (Ценович, Силистренско), *тракичка* 'звънец, който се поставя на врата на животно' (Марково, Новопазарско). – Девербатив от *тра̀кам* (вж.). – Заето в арум. *trácă* 'звънец, окачен на шията на кон' (срв. Papahagi 1974, 1189, дето не се сочи бълг. *тра̀ка* 'звънец на животно', а се сравнява с бълг. *тра̀кам*).

тра̀кам '(за твърд предмет) удрям се о друг предмет, та издавам остри, еднообразни звуци; произвеждам отсечени еднообразни звуци, като удрям нещо твърдо о друго', 'очуквам коноп, за да се отделят влакната' (Аспарухово, Провадийско), 'паля огън с прахан, огниво и кремък' (Ракитово, Велинградско), **тра̀квам** 'тракам поединично', нар. и **тра̀кнувам**, св. **тра̀кна, тра̀към** 'приказвам празни приказки, говоря много или глупости' (Силистренско), **тра̀ка** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за куче, котка) лочи' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), в израз *ма̀йката си тра̀ка* '(за някого, нещо) добър, хубав, в добро състояние, превъзходен', **тра̀кям** 'плясвам, блъсвам, удрям в земята, тръшвам' (Велес), **тра̀кям се** 'натъртвам се' (Велес). – Произв.: *тра̀каница* 'детска играчка от разцепено царевично стебло, което при замахване с него силно трака' (Жеравна, Котленско), 'дърдорко' (Дряново, Смолянско), *тракаташка* 'вид ябълка (когато узрее, семената ѝ тракат)' (Вельо бърдо, Реканско), *тракач* 'чукче за почукване на входна врата' (Момчиловци, Влахово, Бостина, Смолянско), 'чукче за почукване на пътна врата' (Ардинско, Асеновградско), 'чукче за почукване върху желязна плочка на входна врата' (Хасовица, Писаница, Търън, Смолянско; Петров дол, Неделино, Маданско; Червен, Асеновградско), 'дръжка на врата' (Кутела, Смолянско; Жълтуша, Ардинско), 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на врата' (Върбина, Маданско; Петково, Ардинско), *тръка̀чь* м. 'ръчка, дръжка на врата' (Лещак, Маданско), *тракача̀ло* 'кречетало на мелница; (прен.) бъбрица, дърдорко' (Костандово, Велинградско), *тракачка* 'малък меден звънец, който се връзва на дребен добитък' (Сърница, Хасковско; Черничево, Крумовградско; Костандово, Велинградско; Огняново, Гоцеделчевско), 'малък меден звънец' (Дорково, Ракитово, Велинградско; Добърско, Разложко), 'звънец от тенекия на овца' (Костандово, Велинградско), 'звънец, който се връзва на кози и крави' (Искра, Първомайско), 'звънец на вол или коза' (Мезек, Свиленградско), 'дървен звънец на овца' (Долно Ряхово, Силистренско), 'звънец на животно' (Червен, Асеновградско), 'хлопка, звънче за дете' (Чешнегирово, Пловдивско), 'детска дървена играчка, която си правят говедарчета или овчарчета' (Костандово, Велинградско), 'чукче за почукване на входна врата' (Долно Райково, Горно Райково, Смолянско), 'чукче за предизвестително чукане на врата' (Камилски дол, Ивайловградско), 'кречетало на воденица' (Дорково, Костандово, Велинградско; Равногор, Пещерско; Джурково, Асеновградско; Любча, Момарско, Смолянско; Сърница, Хасковско; Слащен, Благоевградско; Тешово, Туховища, Нова Ловча, Вълкосел, Боголин, Гоцеделчевско), '(прен.) бъбрив човек, дърдорко' (Корово, Костандово, Ракитово, Велинградско; Батак, Пещерско), 'дърдорко' (Сърница, Костандово, Дорково, Велинградско; Мезек, Свиленградско; Вълкосел, Гоцеделчевско), *тръка̀чка* 'малък меден звънец, който се връзва на дребен добитък' (Мезек, Свиленградско; Боянци, Асеновградско), 'звънец на шиле' (Тракиец, Хасковско), 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на пътна врата' (Горноселци, Гоцеделчевско), 'кречетало на воденица' (Вълчан

дол, Смолянско; Теплен, Гоцеделчевско), 'дърдорко' (Тънково, Хасковско), *тръкàчкъ* 'малък меден звънец, който се връзва на дребен добитък' (Боянци, Болярци, Козаново, Асеновградско), 'дървена хлопка на крава' (Могилово, Чирпанско), 'много приказлив човек' (Хасково), *тръкàчки* мн. ч. 'звънци на овце' (Болярци, Асеновградско), *тракàшка* 'кречетало' (Костурско), *тракùл* 'щъркел' (Дъбене, Пловдивско) (щъркелът трака с клюна си), *тракотешка* 'кречетало на воденица' (Кичевско); *затрàкам, затрàквам; изтрàкам, изтрàквам; изтрàка* гл. 3 л. ед. ч. мин. св. вр. '(за куче, котка) излочи' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *натрàкам, натрàквам* 'нареждам, наброявам нещо с тракане (напр. пулове в игра на табла, пари); наблъсквам, написвам набързо оценки на ученици; написвам нещо набързо на пишеща машина, начуквам', *натрàкам се, натрàквам се* 'тракам до насита, тракам много; напивам се', *натрàка* диал. същ. 'напет, стегнат човек' (Геров); *отрàкам, отрàквам* разг. 'правя да бъде отракан', *отрàкам се, отрàквам се* разг. 'придобивам опитност лесно да се справям с хората и нещата, да общувам с хората', *отрàкан* разг. 'който е станал опитен и леко се справя с хората и нещата, който умее да общува с хората; свободен, непринуден и малко дързък', 'способен, който може и знае всичко' (Доброславци, Софийско), *отрàканост; потрàкам, потрàквам; разтрàкам, разтрàквам* 'почвам силно да тракам нещо; с тракане повреждам или правя по-подвижно нещо; повреждам, развалям от дълга и невнимателна употреба', *разтрàкам се, разтрàквам се* 'почвам усилено да тракам; повреждам се, развалям се от дълга и/или невнимателна употреба; (прен. разг.) заговорвам, забърборвам неудържимо'; *зъботрàкане* (Смирненски), *зъботрàканица* (Смирненски). – Звукоподраж., по междум. *трак, трак-трак* (вж. *трак*[1]). срв. Ст. Младенов, ЕтР 637 (дето се сравнява с фр. *trictrac* 'игра на табла'), Szymański, Derywacja 20, 121.

тракàс (вероятно в повечето случаи **тракàз**) 'стара проста брава' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), 'вид проста дървена брава, която се движи хоризонтално' (Зърнево, Драмско), 'брава' (Трекляно, Кюстендилско), 'метална брава на врата' (Смолян), 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на пътна врата' (Беден, Девинско; Стрижба, Малък Девесил, Черничево, Крумовградско; Турян, Бориково, Водни пад, Кожаре, Момарско, Смолянско; Ягодина, Девинско; Егрек, Тихомир, Крумовградско; Слащен, Лъки, Тешово, Гоцеделчевско), 'ръчка, дръжка на врата' (Ждребово, Смолянско; Габровдол, Брезнишко), 'дървено приспособление за залостване на врата, което се движи хоризонтално' (Черничево, Крумовградско; Зърнево, Драмско), 'старо приспособление за затваряне на врата' (Долно Луково, Ивайловградско), 'чукче за почукване върху желязна врата' (Девесилица, Крумовградско), 'чукче за почукване върху желязна плочка на врата' (Вълкосел, Гоцеделчевско; Гела, Смолянско), 'чукче за почукване върху желязна плочка на къщна врата' (Парил, Гоцеделчевско), 'чукче за почукване на пътна врата' (Родопите), 'чукче

за почукване на входна врата' (Долно Райково, Горно Райково, Смолянско), **тракàса** 'чукче за тропане върху желязна плочка на входна врата' (Кочан, Гоцеделчевско). – Произв.: *тракàска* 'уред за затваряне на вратичка, подобен на заключалка' (Трекляно, Кюстендилско). – От *тръкàс* също (вж.) или от тур. *tırkaz*, с метатеза и с *а* на мястото на неударено ъ (тур. *ı*).

тракачýци мн. ч. шег. 'домакински съдове' (Еленско). – Възникнало по *трàкам* '(за твърд предмет) удрям се о друг предмет, та издавам остри еднообразни звуци' и *чýкам* 'удрям нещо твърдо с твърдо' или по междум. *тракачук*. Експресивно образуване.

тракò диал. 'плетена дреха', 'дреха без ръкави' (Трапоклово, Сливенско), **тръкò** диал. 'памучна дреха'. – От *трикò* 'машинно плетена тъкан, от която се приготвя обикновено бельо' (вж.) с диал. *а* (ъ) на мястото на *и* в неударено положение.

тракcер и **тракcлер** 'стругар-дърводелец' (Банат). – От австрийски вариант с *t-* вм. *d-* на нем. *Drechsler* 'стругар на дърво'; *тракcер* – с фонетично опростяване *-ксл-* > *-кс-*. Срв. рум. диал. *trácsăr* 'стругар на канели' (от нем. *Drechsler*, вж. DLR 11/3, 1983, 450).

трàкта 'следа, диря' (Ватилък, Солунско, само в МПр 8/1939, 1, 82). – От *трàгата*, членувано от *трàга* 'следа, диря' (вж. *траг*[1]), употребявано в същия говор, с изпадане на неударено *а* в средисловието и с обеззвучаване на *г* в *к* пред безвучното *т*.

тракýц-тракýц междум. за наподобяване на шум, който периодично се повтаря през определен интервал от време (Еленско). – По междум. *трак-трак* за наподобяване на тракане, на кратки звуци от удряне на твърд предмет, на твърди предмети (вж. под *трак*[1]) и по гл. *трàкам* '(за твърд предмет) удрям се о друг предмет, та издавам остри еднообразни звуци' с *-уц*, както в *скрибýц-скрибýц, кихýц-кихýц* (по гл. *кúхам*), *клатýц-клатýц* (по гл. *клàтя*).

трàлала рефрен в песен. – Вероятно от итал. *trallalà*, нем. *trallala*, фр. *tralala*. Срв. словен. *trâlala*, рум. *tralala*. – Срв. *ла-ла-ла*.

тралèвя диал. 'развалям, похабявам, изхабявам' (Геров), **трълèвъ** 'мачкам, разхвърлям; (прен.) бия някого' (Троян). – Вероятно възникнало по префигирана несвършена глаголна форма, напр. *затралявам*, засвидетелствана със знач. 'нанасям удар по главата, зашеметявам' (вж. под *траля се*), под влияние на глаголи форми, като *мотолèвя* 'говоря неясно, неразбрано' (вж. под *мотолявам*), което е в корелация с форми *смотолявам* 'говоря неясно и неразбрано', *смотолèвям* също (в св. в. *смотолèвя*). Формата *трълèвъ* е с експресивни по произход *-ъъ-* вм. *-ъ-*. Относно семантиката срв. значенията 'зашеметявам', 'размествам', 'разбърквам', 'повреждам' на гръцкия етимон на *траля се* (вж.).

трàлник 'баница с трахана' (Костурско). – От по-ранно **трàнник*, образувано с наст. *-ник* от *трàна* 'трахана' (вж. под *трахàна*), употребявано в Костурско, с дисимилация *н–н* > *л–н*.

тралъ̀чка 'полянка със сочна зелена трева' (Доганхисар, Дедеагачко). – Може би умал. на *-ка* (стб. **-ька**) от **травалъ̀к* 'място с трева', образувано от *травà*, *трàва* 'трева' (вж.) с наст. *-лък* (от тур. *-lık*); с изпадане на *-в-* между гласни и стягане *-аа-* > *-а-*.

трàльо в текст, който се пее в детска игра (обикновено наричана крàльо-портàльо): *Трàльо, потрàльо, джàнам, отвàряй пòрти да минàва войскà...* (Бойница, Кулско). – От *крàльо*, първа съставка в названието *крàльо-портàльо* на детска игра (вж.), със замяна на *к* с *т* вероятно под влияние на *т* в *потрàльо* (схванато може би като съчет. *по трàльо*; *потрàльо* – възникнало с метатеза от *портàльо*, вж. БЕР 5, 558).

трàлют 'изгнила сърцевина на дърво' (Кюстендилско; Горна Любата, Босилиградско), **тралюдѝф** '(за дърво) който е с изгнила сърцевина' (Кюстендилско). – Неясно. Може би във връзка с *тъ̀рля*[1]. Срв. и *тралянúца*, *трàхаль*.

тралянúца 'ръчна мелница, хромел' (Родопите). – От *трàальница* или *траàльница* със същото значение (вж. под *трàхаль*), както и от техни варианти с твърдо *л*, с йотация на второто *а* [така се получават форми **трàял(ь)ница*, **траял(ь)ница*] и с метатеза (така се получава *тралянúца*). – Срв. *транлѝца*, *траханѐльница*, *трàхаль*.

траля̀ се (**трал̀ѐ се**) 'залисвам се, мотая се с някаква трудна работа' (Странджа), **трàлям са** 'говоря глупости, бръщолевя, бъбря' (Чепеларе). – Произв.: *трàлеж* 'залисия' (Странджа); *затрал̀ѐ*, *затраля̀вам* 'нанасям удар по главата, зашеметявам' (Странджа), *затраля̀вя*, *затраля̀вям* 'залисвам, замайвам, зашеметявам някого със силен удар' (Малко Търново) (неправилно създадени форми от Панчев 131, по дадено в посочения от него извор отглаголно съществително *затраляванье*, без ударение, с отбелязано знач. 'замайване, залисване, зашеметяване от удар', въз основа на което може да се предположи несвършена глаголна форма *затраля̀вам*, каквато е посочена вече по-горе като странджанска; несъмнено под влияние на форма *тралѐвя* 'развалям, похабявам, изхабявам' у Геров 5, 350), *затрàлѐм* 'залитам; (прен.) питам за едно и също нещо много пъти и ставам досаден' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско), *зàтрельъ съ*, *зътрѐльъм съ* 'зазяпвам се, заглеждам се' (Хасково), *затрàлен* 'залисан' (Гълъбово, Пловдивско), *зàтрал* диал. 'човек, който често и много пита, та досажда' (Геров), *зàтрала* 'човек, който поради старост, слабост, пиянство и други причини не може да пази равновесие и залита; (прен.) човек, който постоянно пита и става досаден' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Давидково, Адринско; Проглед, Асеновградско), *зàтрълъ* и *зàтрелъ* 'будала, глупак, смахнат човек' (Хасково). – По нгр. диал. *τραλίουμαι*, вариант на нгр. диал. *τραλίζουμαι*, въз-

вратна форма на нгр. диал. *τραλίζου* 'залисвам, замайвам, зашеметявам; размествам; разбърквам; повреждам, развалям; унищожавам', продължаващо сргр. *τραλίζω* 'замайвам, зашеметявам'. Знач. 'говоря глупости, бръщолевя, бъбря' може да се е появило в резултат на следния семантичен развой: 'съм (като) замаян, (като) зашеметен и говоря глупости, бръщолевя, бъбря' > 'говоря глупости, бръщолевя, бъбря'. Значения 'залитам', 'питам за едно и също нещо много пъти и ставам досаден', 'зазяпвам се, заглеждам се' може да са се развили от знач. 'съм като замаян, като зашеметен'. Несвършената глаголна форма *затраля̀вам* е образувана от свършената *затрал̀ѐ*, както напр. следните две несвършени глаголни форми в странджанския говор: *загася̀вам* от *загасѐ* (= книж. *загася̀*), *наспоря̀вам* от *наспорѐ* (= книж. *наспоря̀*). Хасковските *зàтрельъ съ*, *зътрѐльъм съ* могат да се обяснят като възникнали на българска диалектна почва (с диалектно колебание *ра* ↔ *ре*) или като заети от нгр. *τραλίουμαι* (дето *ά* отбелязва широко *е*), вариант на *τραλίουμαι*. Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 104, *трал̀ѐ се* (у него погрешно изписано *трàле се*) е от нгр. диал. *τραλίζω*, което продължава сргр. *τραλίζω* 'замайвам, зашеметявам'. Според него нгр. *τραλίζω* се среща като втора съставка и в глагола *затраля̀вам* 'нанасям удар по главата, зашеметявам'. Дзидзилис, цит. съч. 78, обяснява *затраля̀вам* като образувано от бълг. предст. *за-* и сргр. гл. *τραλίζω* 'зашеметявам', запазено в съвременните гръцки говори със значения 'замайвам, зашеметявам; размествам; разбърквам; повреждам; унищожавам'. Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 92, *затраля̀вам* е от бълг. *за-* и нгр. *τρελαίνω* 'подлудявам някого', прен. 'измъчвам прекомерно' (тя сравнява и с нгр. *τρέλα* 'лудост'), което е неубедително, защото, както е отбелязано в БЕР 1, 614, „при това обяснение се срещат семантични и фонетични пречки". В БЕР, цит. съч., *затраля̀вам* и *затрàлѐм* се обясняват като производни от *зàтрал*, *зàтрала*, които от своя страна се обясняват като образувани с наст. *-ал(а)* от диал. *затрúя*, *затрúвам* 'загубвам' (обяснение, с основание отхвърлено от Дзидзилис, цит. съч. 78). Дзидзилис, цит. съч. 119, не приема горното обяснение за *зàтрала и зàтрал* и правилно обяснява *зàтрала* като отглаголно образуване (но не от *затраля̀вам*, както той отбелязва, а – по-точно – от свършената глаголна форма *затрал̀ѐ*). Й. Заимов, IJSLP 22, 1976, 16, дава неубедително обяснение: свързва бълг. диал. *трàля се* (така у автора вм. *трал̀ѐ се*) 'занимавам се с трудоемка, но не тежка работа' (без да сочи местоговор и източник) със срхр. *тралáти, тралáм* 'ходя бавно и лошо, несръчно', *трала* 'износена обувка' (несъмнено неправилно изписани вм. *трàлъати, трàлъам, трàля* с подобни значения в Rječnik 77/1963, 528); отбелязва, че бълг. диал. *трàля се* и сърбохърватските форми са „само южнославянски", получени „с разширение на корена **ter-* с *-l-* и с редуване *е–а*", като сравнява с рус. *тере́ть* 'трия', бълг. *трúя*; за семантиката сравнява с бълг. диал. *потривам се* 'бавно правя нещо; върша работа, без да бързам, неприпряно; бавя, преча'. Вж. Т. Ат. Тодоров, СпБАН 115/2, 2002, 46–48. – Срв. *тралѐвя*.

трамàк 'дребно сено, събирано с гребло от ливади' (Ботевградско). – От тур. *tırmık* 'брана' (вж. Ст. Илчев, БДиал 1, 203), с *а* вм. ъ (от тур. *ı*) в неударено положение и с *а* в ударено положение на мястото на ъ (от тур. *ı*) по думи в говора с *а* под ударение на мястото на общобълг. и книж. ъ (от стб. **ъ, ь, ѫ**); с метатеза. Може да бъде и от тур. *tırmak*, вариант на *tırmık*, а и от тур. *taramak* 'събирам с гребло', с изпадане на средисловното *а* в неударено положение.

трамбу̀вам и по-рядко **трамбò̀вам** 'набивам с нещо тежко земята, за да стане твърда; (прен. шег.) марширувам с твърда стъпка; (прен.) ходя продължително време пеша'. – Произв.: *трамбò̀вка* 'къса греда за трамбуване; набиване на земята с нещо тежко, за да стане твърда; (прен. шег.) маршируване с твърда стъпка' (рус. *трамбо́вка*). – От рус. *трамбова́ть, трамбу́ю* също, а то чрез пол. *trambować, trambuję* от нем. *trampeln* 'ходя, стъпвам тежко; тропам с крака'. За руската дума срв. Горяев 374, Vasmer REW 3, 132.

трамвàй 'превозно средство за хора в населено място (един или няколко вагона, които се движат с електричество по релси)' (1875). – Произв.: *трамвàен, трамвайджѝя*. – Чрез рус. *трамва́й*, нгр. *τραμβάϊ*, тур. *tramvay*, рум. *tramvái*, графемни заемки от англ. *tramway* [от *tram* 'вагон(етка)' и *way* 'път']. Ванков, Англ. заемки 23–24, отбелязва, че бълг. *трамвàй*, нгр. *τραμβάϊ*, тур. *tramvai* (така у него), рум. *tramvái* са графемни заемки от английски и че „българите, живеещи в Османската империя, са се запознали с трамвая и името му през турската столица".

трамондàна и **трамудàна** диал. 'северен вятър'. – Чрез нгр. *τραμουντάνα*, диал. *tramudána*, сргр. *τραμοντάνα*, от итал. *tramontana* 'север' и 'северен вятър', букв. 'презпланинска'. Срв. С. Спасова, Изсл. Романски 412, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 163, Hyrkkänen, Seefahrt und Fischereiterminologie 99. – Зато и в рум. *tramundána* (членувана форма) в съчет. *stéaua tramundana* 'Северна звезда' (от нгр. *τραμουνδάνα*, вж. DLR 11/3,1983, 483).

трàмпа нар. 'замяна на един предмет с друг; покупка с предмети вместо с пари' (1861, Смѣшній календарь). – Произв.: *трàмпажиѐ* 'човек, който се занимава с размени на предмети, добитък' (Родопите) (от тур. *tramparcı*), *трампò̀свам*, нар. *трампò̀сувам* 'правя трампа', св. *трампò̀сам, трàмпувам* 'заменям един предмет с друг' (Самоков), *трàмпуем* 'правя трампа' (Брезнишко), *трàмпьо* м. 'мъж, който прави трампа, разменя вещи' (Корово, Асеновградско), *трàмпя* 'правя трампа' (РСБКЕ), диал. *трампя̀вам* 'правя трампа', св. *трампя̀* (Геров), *трампя̀вам* 'правя трампа', св. *трàмпя* (БТР), *трампя̀вам* 'правя трампа' (Тетевен; Тетевенско), *трàмпям* също (Турян, Смолянско), *трàмпѣм* също (Родопите), *тръмпъ̀* 'разменям добитък или произведени продукти с други' (Кръвеник, Севлиевско), *тръмпъ̀* 'правя трампа' (Войнягово, Карловско). – От тур. *trampa* също, което се извежда от итал. *tramuta*, поствербал от *tramutare* 'премествам; променям', срв. Miklosich, EtWb 360,

Ст. Младенов, ЕтР 637, Ванков, Роман. заемки 253–254. – Зато и в срхр. *трàмпа, трàмпа* 'размяна на предмет с предмет, на нещо с нещо; уговорка за такава размяна' (Škaljić 621, Skok 3, 490), рум. остар. и диал. *trámpă* 'размяна в натура' (DLR 11/3, 1983, 483), арум. *trámpă* 'трампа', *trámbă* също (Papahagi 1974, 1190, под *trámbă*, дето се сравнява с нгр. *τράμπα*, алб. *trámbë*, бълг. *трàмпа*, тур. *trampa*) (*trámbă* – чрез нгр. *τράμπα*), нгр. *τράμπα* 'трампа' (Ἀνδριώτις 374), алб. *trámbë, tramb, trámpë* 'трампа' (Meyer, EtWb 434) (*trámbë, tramb* – чрез нгр. *τράμπα*).

трàмпажийче 'музикантчс; барабанчик' (Странджа). – Вероятно вм. **трàмпачийче*, по тур. *trampetçi* 'барабанчик', с *-жийче* по думи, като диал. *авжѝйче* (= *авджѝйче*, умал. от *авджѝя*, вж.), *ажѝйче* (= *хаджѝйче*, умал. от *хаджѝя*, вж.).

трампѝране 'напояване на сладкиши със сироп, което се извършва с помощта на плоска четка' (Софийско), **трапѝрам** сладкарски термин 'напоявам тесто в сироп, за да стане меко и сладко' (Ново село, Троянско). – От незасвидетелстван гл. **трампѝрам* 'напоявам сладкиш със сироп', зает от фр. *tremper* също, букв. 'топя, натопявам; кисна', по модел фр. *modeler* > нем *modelieren* > бълг. *моделѝрам*; *трампѝране* – отглаг. същ.; *трапѝрам* – с фонетично опростяване *-мп-* > *-п-* (особено възможно в неясна по вътрешна форма чужда дума).

трамплѝн спорт. 'специална пружинираща дъска, от която се скача при различни физкултурни игри, напр. при плуване', прен. 'това, което служи като опора, изходна точка за достигане на нещо' (1869, Ив. Богоров). – Чрез рус. *трамплѝн* също, от фр. *tremplin*, дето е от итал. *trampolino* 'трамплин', вж. РЧДБЕ 1982, 869. Според Ванков, ГСУ – ФЗФ 61/1, 1967, 332, по фр. *tremplin* от итал. *trampolino*.

тран 'трън' (Бачково, Асеновградско). – Вариант на *трън* (вж.), с диал. *а* на мястото на ъ, стб. **ь**.

трàна, вж. *трахàна*.

трàнав 'муден, тежък, непъргав' (Разложко), 'тромав, мъчно подвижен' (Чепино). – Произв.: *трàнавщина* 'тромавост' (Чепино). – Вероятно от диал. *трàна* 'вид каша (трахана)' и от негови варианти (вж. *трахàна*). Семантично срв. *кàшав* 'рядък като каша' и 'мекушав, отпуснат', *кàшкав* 'мекушав' (производни от *кàша*[1] 'ястие от гъсто сварено брашно', вж.), *разкàшкан* 'рядък като каша' и 'отпуснат'. Вероятно не във връзка със срхр. *трàњав* 'ленив, мързелив', което Skok 3, 490, под *trȁlje*[1], поставя във връзка с нем. *Trage* 'носилка (за болни)'. Няма никаква връзка с нем. *tranig* 'мазен, пропит с мазнина (рибено масло)' и '(разг.) заспал; муден; скучен' (произв. от *Tran* 'рибено масло', което е във връзка с *Träne* 'сълза').

трандàфил 'градинско цвете Rosa centifolia', вж. *трендàфил*.

транзѝт 'преминаване, прекарване на пътници или стока през междинни пунктове или държави без отбиване и престой' (1855), остар. **транзито** (1856), **трансит** (1858). – Произв.: *транзѝтен* прил. – Формата *транзѝт* – чрез фр. *transit* от итал. *tránsito*, букв. 'преминаване'; *транзито* – от италиански, вж. Ванков, Роман. заемки 254; *трансит* – чрез тур. *transit*. Срв. нгр. *τράνζιτο* 'транзит' (от италиански), тур. *transit* също (от френски).

транлѝца 'ръчна мелница от два камъка за мелене на зърнени храни' (Плетена, Гоцеделчевско). – От акцентно-фонетичен вариант с твърдо *л* на *трàльница* също (вж. под *трàхаль*), с метатеза; или от акцентно-фонетичен вариант с твърдо *н* на *трàньница* също (вж.), с дисимилация *н – н > н – л*.

трантýвам 'слугувам' (Трудовец, Ботевградско; Лом, Видин), 'грижа се за някого' (Искрец, Софийско), диал. 'робувам, слугувам' (РРОДД 509, Ст. Ц. Даскалов), 'угаждам някому във всичко' (св. *трантýвна*) (Радовене, Врачанско), **тръntýвам** 'грижа се за някого' (Софийско), **трнтýвам** 'грижа се за някого, губя времето си около него' (Доброславци, Софийско). – Вероятно произв. от рум. диал. *trántă* 'проста, неука жена'. Заетата дума е развила знач. 'слуга; слугиня' и сетне с наст. *-увам* от нея възниква *трантýвам*, по образуване като *слугýвам* (произв. от *слугà*), *чиракýвам* (произв. от *чирàк*), *момýвам* 'ходя мома, държа се като мома за женене' (произв. от *момà*), *бабýвам* 'акуширам при раждане на дете' (произв. от *бàба* 'стара жена, която помага при раждане'). Вж. T. At. Todorov, The Romance Balkans 2008, 92–93. – Срв. *тарантýвам*.

траншѐя 'дълъг и дълбок окоп' (1869, Ив. Богоров). – Произв.: *траншѐен*. – От фр. *tranchée* също, вероятно чрез рус. *траншéя*, вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 61/1, 1967, 333.

трàньница 'ръчна мелница от два камъка, между които се мелят зърнени храни (хромел)' (Осина, Гоцеделчевско). – От първоначални **трàханница, *трахàнница*; производни от *трàхана, трахàна* (вж. под *траханà*), със значения 'пшеница или царевица, смлени едро на хромел', 'булгур (олющено и натрошено на късчета жито'), 'мляна пшеница', с меко *н*, със заглъхване на *х* и стягане *аа > а*. – Срв. *тралянuца, траханѐльница, транлѝца, трàхаль*.

траòрам 'прочиствам семена за посев, като хвърлям лошото, негодно за сеене' (Батак, Пещерско). – От **триòрам* със същото значение, произв. от *триòр* 'земеделска машина, която отделя лошите зърна и другите примеси в житото' (вж.), с диал. *а* на мястото на *и* в неударено положение, както напр. в *траѐница* (вж.). – Срв. *триорùрам* (под *триòр*).

трап м. 'естествена или изкопана в земята вдлъбнатина, ров', мн. ч. **трàпове** и **трàпища**, 'долина' (Бракница, Поповско), 'котловина от десетина декара' (Дряновец, Разложко), 'вадичка за напояване' (Белица, Бачево, Разложко), 'бразда на нива' (Якоруда; Белица, Добърско, Разложко), 'средна

бразда' (Нова Черна, Тутраканско), 'място между бразди в зеленчукова градина' (Бобораци, Разложко), 'стръмно място, стръмнина; урва' (Смолян), 'пропаст' (Тешово, Гърмен, Лъки, Гоцеделчевско), 'стръмнина; изкоп' (Дервент, Дедеагачко), 'стръмен планински склон с ронлива пръст, сипей' (Писаница, Хасовица, Смолянско), 'стръмен планински склон с ронлива пръст, пясък или дребни камъни' (Чепеларе), 'слабо наведен, полегат планински склон' (Долно Дряново, Гоцеделчевско), 'стръмна нива, нива на стръмно място' (Джурково, Асеновградско; Търън, Влахово, Смолянско; Средногорци, Маданско; Горно Драглище, Долно Драглище, Разложко; Лъжница, Корница, Гоцеделчевско), 'стръмна нива, която не ражда много' (Батанци, Маданско), **траптà** членувано (Троянско), **тръп** м. 'ров; окоп' (Съчанли, Гюмюрджинско); чсл. трапъ. – Произв.: *трапàк* 'място, вдлъбнато, хлътнало като трап' (Ботевградско), *трàпен* прил. '(за склон) полегат, наклонен' (Ситово, Пловдивско; Смилянски район, Смолянско), *трàпан* прил. 'стръмен; дълбок' (Смолянско), *трàньен* '(за склон) слабо наведен, наклонен, полегат' (Долен, Гоцеделчевско), *трàпна* '(за нива) стръмна, разположена на стръмно място' (Вълкосел, Гоцеделчевско; Смолян), същ. 'нива, разположена на стръмно място' (Баничан, Гоцеделчевско) (субстантивирано прил. от ж. р.), в съчет. *трàпна нùва* 'нива, разположена на стръмно място' (Теплен, Плетена, Осиково, Боголин, Гоцеделчевско; Буково, Бориково, Смолянско; Лясково, Асеновградско; Ситово, Пловдивско; Зърнево, Драмско), *трàпно* прил. 'стръмно' (Буково, Могилица, Смолянско), *трàпни* в съчет. *трàпни нùви* 'ниви на стръмно място' (Балдево, Лещен, Гоцеделчевско; Брезе, Кремене, Могилица, Смолянско; Чепеларе; Абланица, Благоевградско, *трапùва* в съчетания *трапùва градùна* 'стръмна градина, градина на стръмно място' (Горно Райково, Долно Райково, Смолянско), *трапùва нùва* 'стръмна нива' (Туховища, Гоцеделчевско; Смолянско), *трапъ̀ва* '(за нива) разположена на стръмно място' (Годешево, Благоевградско), *трàпище* 'трап', 'издълбана голяма дупка' (Трекляно, Кюстендилско), *трàпка* умал. 'трапче' (Габаре, Белослатинско; Банат), 'вдлъбнатина' (Трънчовица, Никополско), *трàплùв* '(за планински склон) слабо наведен, полегат, наклонен' (Годешево, Благоевградско; Осиково, Гоцеделчевско), 'стръмен' (Лещен, Гоцеделчевско), *трàплùва* '(за нива) стръмна' (Теплен, Гоцеделчевско), в съчет. *трàплùва нùва* 'стръмна нива' (Гърмен, Долен, Ляски, Огняново, Гоцеделчевско), *трапалъ̀к* 'нива на стръмно място' (Смолян), *траповùт* 'осеян с трапове' (Вазов), *трàпче* умал., 'белег на ухо на овца' (Раданово, Великотърновско), *трапчѐ* умал. 'вдлъбнатинка' (Русаля, Великотърновско), *трапчà* ж. 'трапче' (Копривец, Беленско), *трапчѐнце* 'вид детска игра' (Градище, Севлиевско), *трàпчест* 'осеян с дупки, с вдлъбнатини' (Трънчовица, Никополско), *трàпчива* '(за нива) стръмна' (Доспат), *трапчилàто* в съчет. *трапчилàто мя̀сто* 'място, осеяно с трапчета' (Аспарухово, Провадийско), *трапчùна* 'малък, плитък трап', *тръпчùнъ* 'ниско, хлътнало място на земята; дупчица на бузата' (Войнягово, Карловско), 'валог, яма, падинка' (Троянско), *трàпчина* 'хлътнало място' (Севлиевско, Троянско, Тетевенско), *трàпчинъ* 'малък трап' (Тръстеник, Пле-

венско), *трапчѝнесто* в съчет. *трапчѝнесто мя̀сто* 'място с трапчинки' (Бели Осъм, Троянско), *трапчѝнка* 'много малък трап; малка вдлъбнатина на буза, напр. на пълничко дете', *тръпчѝнкъ* 'падинка' (Севлиевско), *тра̀пчинка* умал. (Ленково, Никополско), *тра̀пчинкъ* 'трапчина; малка вдлъбнатина, ямичка на буза' (Тръстеник, Плевенско), *тра̀пчи съ* '(за колело) затъва в трап' (Силистренско), *трапчо̀к* 'падина, валог' (Троянско), *тра̀пя* гл. (вж.); *втрапѐн* 'загнезден дълбоко, вдълбан в трап' (Смолянско; Лясково, Брезе, Девинско); МИ: *Трап* край Горна Лука и край Превала, Монтанско, махала в Чипровци, махала в Годеч, *Тра̀па* край Антон и край Челопеч, Пирдопско, стръмнина над Мала река в Мадан, ливади на стръмен склон край Горно Влахово, Смолянско, ниви край Смилян, Смолянско, и край Могилица, Смолянско, пасище край Селище, Смолянско, склон с ниви край Крушово, Валовищко, *Тра̀нъ*, често МИ в Павликенско, Севлиевско, Габровско, втрапена поляна край Съево, Троянско, *Тра̀но*, често МИ в Берковско за назоваване на ями, долове, падини, хълм край Дебрен, Гоцеделчевско, *Тръпъ* и *Трапъ*, често МИ в Горнооряховско, *Тръпо̀* край Поликраище, Горнооряховско, *Трапо̀*, ливади в Гудевица, Смолянско, край Търън, Смолянско, стръмнини до Смолян, стръмен склон край Славеино, Смолянско, *Тра̀път*, често МИ в Троянско, стръмнина край Бяла река, Маданско, малък склон със сипей край Долен Рудозем, Маданско, висока урва до Корита, Маданско, вдлъбнатина край Мъглища, Маданско, *Трапъ̀т*, нива на стръмен склон край Средногорци, Маданско, *Трапъ̀т* и *Трапъ̀н* (с определителен член *-ъ̀н*), гол стръмен рид край Югово, Асеновградско, *Трапо̀т*, ливади от стръмен рът край Кремене, Смолянско, стръмен скалист рът край Устово, Смолянско (с определителен член *-о̀т*), *Трапо̀н*, пусто място в Бориково, Смолянско (с определителен член *-о̀н*), *Тра̀пето*, махала в Троян, склон с ниви край Горно Дряново, Гоцеделчевско, *Тра̀питу*, име на три местности в Севлиевско, *Трапѐто*, трапища край Гайтаниново (сега язовир), край Тешово, Гоцеделчевско, склон с ниви край Брезница, Гоцеделчевско, *Тра̀пето* и *Тръпѐто*, стръмнини край Средногорец, Пирдопско, *Тра̀пец* край Костандово, Велинградско, *Тра̀пище*, село в Разградско, *Тра̀пища* край Габровница, Монтанско, *Тра̀пищата*, падини край Меляне, Монтанско, *Тра̀пищъ*, местности в Габровско, *Тръпища̀тъ* край Владислав, Горнооряховско, *Тръпища̀тъ* край Балканец, Троянско, *Тра̀поветѐ*, равнище с ями край Лесковец, Ботевградско, *Тръпчѐту*, често МИ в Троянско, *Тръпчѝнътъ* край Граблевци и край Етъра, Габровско, често МИ в Троянско, *Тръпчѝнкътъ*, ливади край Черни Осъм, Троянско. – Срхр. *тра̀п* 'трап, дупка; яма за запазване през зимата на ряпа, картофи; градина за отглеждане на дини, пъпеши, зеленчуци; бостан; новозасадено лозе'. – Праслав. диал. (южнопраслав.) **tarpъ*. – Сродно с лит. *tárpas* 'междина; празнина, цепнатина, пукнатина; овраг (дол със стръмни брегове; пропаст, бездна', тох. A *tarp* 'водохранилище; басейн' (точни съответствия). – Ие. **torp-*, с друга степен на коренната гласна **terp-* (от **ter-* 'трия; раздробявам', вж. под *трѝя*, с разширение *-p-*). Срв. В. И. Георгиев, Въпроси на балг. етим. 24. Schmidt, Vok. 139, свързва чсл. трапъ, срхр. *тра̀п* с лит. *tárpas*.

Miklosich, EtWb 360, под *trapŭ*, свързва балг. *трап*, срхр. *тра̀п* с лит. *tárpas*. Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 13–14/1920, 133–134, свързва със стгр. *τρύπα* 'дупка', *τρυπάω* 'правя дупки със свредел', с лит. *tárpas, trupė́ti* 'раздробявам'. Ст. Младенов, ЕтР 537, отбелязва, че *трап* е „старинна дума от кор. и.-е. **terp-*: **torp-*: **trāp-*“ и сравнява с лит. *tárpas* 'междина', *tarp* и *terp* 'между', със стгр. *τέρετρον* 'свредел', лат. *terebra* 'свредел' (стгр. *τρύπα, τρυπάω*, лит. *trupė́ti*, стгр. *τέρετρον*, лат. *terebra* представят модификации с различни разширения на ие. корен **ter-* със знач. 'трия; раздробявам' и с други значения, срв. Pokorny 1070 и сл.). Pokorny 1073, под **terp-*, сочи лит. *tárpas* и други форми и отбелязва, че чсл. трапъ, срхр. *тра̀п* са неясни. Според Fraenkel, LEW 1062, чсл. трапъ, срхр. *тра̀п* се свързват само звуково, но не и по значение с лит. *tárpas* (срв. обаче напр. значения 'междина' и 'пропаст, бездна' на лит. *tárpas* със значения съответно 'средна бразда', 'място между бразди в зеленчукова градина' и 'пропаст' на балг. *трап*). Vasmer, Die griechischen LW 143, неправилно смята, че срхр. *тра̀п* е от нгр. *τράφος* 'ров, изкоп, яма' (< *τάφρος*). Дзидзилис, Фонетични проблеми 68, приема този произход за българската дума. Срв. и Skok 3, 491. – Заето в алб. *trap* 'трап, ров, яма, изкоп' (Meyer, EtWb 434), арум. *trap* 'падина' (Papahagi 1974, 1191), мегленорум. *trap* 'трап, ров' (E. Scărlătoiu, RomSl 27/1989, 179).

трапазà н 'дървен парапет на пруст' (Ломец, Троянско), 'одър' (Крън, Казанлъшко), 'парапет на пруст' (Сухиндол), **трапазà ни** 'ограда на сундурма' (Сеново, Разградско), **трапазан** 'нисък дървен покрит балкон' (Горско Сливово, Павликенско), 'веранда на селска къща' (Сумер, Монтанско), 'площадка на дървена стълба в къща' (Търговище), **трапезà н** диал. 'пармаклък, ограда около стълба вътре в къща' (Геров), **трапозà н** 'издадена част от къща със стълба и дърворезба' (Котел), 'дървена ограда на пристройка' (Русаля, Великотърновско), 'дървени перила на балкон' (Петрич; Петричко), **трапозан** 'ограда, парапет на чардак' (Разлог), **трапузà н** 'парапет на стълбище, на балкон и др.' (Самоков), 'дървен парапет' (Жеравна, Сливенско). – Варианти на *тарпазà н, тарпозà н, тарпузà н* със същите значения (вж. под *тарпазà н*), с метатеза *ар* > *ра*. – Срв. *трабузà н, търпазà н, търпозà н, търпузà н*.

трà пал 'голяма, не по мярка обувка' (Еленско). – Звукоподраж., вероятно по междум. *трап-трап* за звук, издаван при хлапане на обувки, при тропане, и наст. *-ал*, срв. *тро̀пки*. За семантиката и образуването срв. и *топа̀ле*.

трапана 'безредие, гюрюлтия' (Сандански), **трапанъ** 'работилница за монети' (Шумен). – Варианти на *тарапана̀* 'навалица, тълпа', остар. 'работилница за сечене на пари' (вж.), *тарапанъ* 'работилница за сечене на пари' (вж. *тарапана̀*); с изпадане на *а* от началната сричка.

трапѐза 'маса с ястия, наредена за ядене; (нар.) ниска маса за ядене, софра, синия; сложена на маса храна', 'малка дървена ниска масичка' (Костуринци, Трънско), 'малка кръгла маса' (Клисура, Трънско), 'ниска кръгла трикрака

масичка за хранене' (Станкевци, Белоградчишко), 'дълга тясна маса от дъски' (Софийско), 'продълговата дъсчена ниска масичка за хранене на много гости' (Момина клисура, Пазарджишко), 'тържествено наредена маса за гости' (Софийско), 'наредени дълги маси за хранене на много хора при обреди и изпълнение на различни обичаи' (Милчина лъка, Кулско), 'маси, наредени по дължина, за празнични обреди – при сватба, кръщене и др.' (Кадиица, Благоевградско), диал. 'основна греда с подложка, върху която е изградена водната мелница', 'подставка, подиум; ограда на кладенец' (Вакарелски, Етнография 304, РРОДД 509), 'място за ядене' (Търнава, Белослатинско), 'вид домашно тъкана кърпа, която се постила на земята при хранене на много хора' (Годлево, Елешница, Разложко), 'домашно тъкана кърпа, с която се покрива замесен хляб, за да втаса' (Бачево, Кремен, Обидим, Разложко), 'вълнен месал, с който се покрива изпечен хляб, за да не изстине или не се праши' (Обидим, Разложко), в съчет. *на трапѐза* 'вид хоро' (Гостилица, Дряновско), **трапѐдза** 'трапеза' (Григорево, Елинпелинско), **трапѐзъ** 'домашно тъкана кърпа, с която се покрива омесен или вече изпечен хляб' (Добърско, Разложко), **тръпѐза** 'маса' (Богданов дол, Пернишко), диал. 'малка ниска маса', **тръпѐзъ** 'сложено ядене за голяма група хора на сватба, тържество и пр.' (Троян), 'софра; дълги обредни маси' (Кулско), 'вид домашно тъкана дълга покривка, която се постила на земята при хранене на много хора; вълнен месал, с който се покрива изпечен хляб; домашно тъкана кърпа, с която се покрива омесен хляб' (Горно Драглище, Разложко), **тарпѐза** 'трапеза' (Кюстендилско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **търпѐза** 'маса; маса, наредена за хранене; поставка, върху която работи занаятчия' (Банат), **трепѐза** (вж.), **трѐпеза** (вж.), **трàпеза** диал. 'трапеза'; стб. **трапєзꙋ** 'маса' (Зогр., Мар., Асем., Клоц., Супр.), **трапєзꙗ** (Клоц.). – Произв.: *трапезàнка* 'покривка за маса' (Суходол, Софийско), *трапезàр* диал. 'монах, който прислужва на трапезата' (Панчев), 'вид домашно тъкана дълга покривка, която се постила на земята при хранене на много хора' (Лясково, Асеновградско), *търпезàр* остар. 'дърводелец' (Банат), *трапезàрин* (Своге, Софийско), *трапезарùя* диал. 'мъж, който прислужва на софрата' (Панчев), *трапезарùйо* звват. п. в нар. пес.: *Илùйо, трапезарùйо,/ сабùрай чѐсни трапѐзи...* (Суходол, Софийско), *трапѐзен* прил., *трапѐзни* в съчет. *трапѐзни пѐсни, трапезàа* 'кълчищна покривка за постилане на трапеза' (Ботевградско), *трапѐзица* умал., *трапѐзка* умал., *трапѐзки* мн. ч. 'дълги тесни покривки, които се постилат за дълги трапези' (Румянцево, Луковитско), *трапѐзник* 'плат, с който покриват трапеза' (Геров), 'покривка за маса при хранене' (Николово, Русенско; Турян, Смолянско), 'дълга покривка за трапеза' (Гостилица, Дряновско), 'дълъг плат, с който се покрива маса при хранене' (Кесарево, Горнооряховско), 'домашно тъкана голяма кърпа, която се постила на земята при хранене' (Балдево, Гоцеделчевско), 'дълъг плат, който се постила на земята и върху който се поставят хляб и ядене' (Посабина, Поповско; Вардун, Търговищко), 'кърпа, постлана на земята, на която се хранят' (Алваново, Търговищко), 'тъкан вълнен плат, на който нареждат

ядането, когато се събират повече хора' (Горно Абланово, Беленско), 'дълга покривка, която се постила на земята при хранене на много хора' (Драбишна, Ивайловградско), 'постелка, която се използува при хранене на повече хора' (Габрово, Ксантийско; Смолянско), 'дълга тясна покривка с ресни по края, която се постила за трапеза след погребение или на кръщене' (Ново село, Троянско), 'обреден хляб със сурови яйца заедно с черупките и едно червено яйце по средата, който се приготвя на Великден' (Огняново, Гоцеделчевско), 'домашна тъкана кърпа, с която се покрива омесен хляб, за да втаса' (Скребатно, Гоцеделчевско; Горно Райково, Долно Райково, Смолянско), 'голяма тъкана покривка' (Смолян), *трапезник* 'тъкана вълнена покривка за хляб' (Въбел, Плевенско), *тръпѐзник* 'дълга памучна или конопена кърпа за постилане на трапеза' (Еленско), 'специално тъкан плат за постилане при хранене' (Ново село, Видинско), 'дълга покривка за сватбена трапеза' (Трънско; Троян), 'парче груб плат, върху който се нарежда трапеза' (Студена, Беленско), *тръпѐзньък* 'вид домашно тъкана покривка, която се постила на земята за хранене на много хора' (Боянци, Асеновградско), *тръпѐзньек* също (Болярци, Асеновградско), *трипѐзник* 'покривка от памучно или конопено платно за дълга трапеза' (Еленско), *трапѐзници* мн. ч. 'дълги тесни парчета домашно тъкан плат за покриване на дълги трапези по празници; дълги месали, които постилат при сватба, панихида, при погребение на пода на стаята върху рогозка или върху сено на двора или на гробищата и върху които слагат храна' (Южна Добруджа), *трѐпезница* 'пъстро вълнено правоъгълно платно, което се постила на пода при хранене на много хора' (Златоград), *търпѐшче* умал. 'масичка' (от *трапѐзче*) (Банат); *сътрапѐзник* 'другар по трапеза, който се храни заедно с другите'; *веселѝ-трапѐза* 'вино' (в народна приказка) (СЗ), *изпълнѝ-трапѐза* 'просо' (в народна приказка) (СЗ), *развалѝ-трапѐза* нар. 'който обича да се кара, когато е на гощавка' (Геров); МИ: *Трапѐза*, възвишение с равно било край Кобилица, Драмско, *Сѐрска трапѐза*, платовидна местност до Калапот, Зиляховско, край пътя за Сяр, *Хайдȕшка трапѐза*, равен камък край Добралък, Асеновградско, *Трапѐзата*, терасовидна скалиста местност край Кочан, Гоцеделчевско, *Трапѐзица*, хълм във Велико Търново, дето е бил царският палат, *Тръпѐзицъ*, високо и безводно плато с ниви и ливади край Ломец, Троянско, *Тръпьѐзицъ*, платовидна местност с ниви край Градище, Севлиевско. – От нгр. *τράπεζα*, стгр. *τράπεζα* (от *τετράπεζα*, букв. 'с четири крака'). Ударението в *трапѐза* – повлияно от нгр. *τραπέζι* 'маса; маса за ядене', сгр. *τραπέζιον*, умал. от *τράπεζα*. Вж. Miklosich, EtWb 360, Ст. Младенов, ЕтР 637, К. Мирчев, ИИБЕз 1, 1952, 236–237 (за старобългарски форми), М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164. – Заето (и чрез старобългарски) и в рус. *трáпеза, трапѐза* остар. 'маса за хранене в манастир; трапезария, столова в манастир; храна, ястия на маса; (църк.) западната част на църква (срещу олтара); (църк.) престол в олтара', струс. **трапєзꙋ** 'ядене; маса; олтар' (М. Фасмер, ИОРЯС 12, 2, 282, Vasmer, REW 3, 132), укр. остар. *трáпеза, трапѐза*, белорус. *трáпеза, трапѐза*, срхр. *трпеза, трпѐза* 'маса за

обядване; трапеза; помен за умрял', *трàпеза* остар., диал. 'маса; ядене, храна на маса; олтар; трапезария' (Skok 3, 492), рум. *trapézã* 'трапезария; маса (в трапезария); (рядко) престол в олтар на църква' (DLR 11/31, 1983, 509–510), арум. *trapézã* 'маса; банка' (Papahagi 1974, 1191), алб. *trapézë* 'маса за обядване; маса' (Meyer, EtWb 434).

трапезàрия 'стая за ядене в жилище или общежитие, столова; столова, в която се дава безплатно храна на ученици и други лица', диал. **трапезарѝя**. – От нгр. *τραπεζαρία*, сргр. *τραπεζάρειον* и *τραπεζαρεῖον* 'столова, трапезария'. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164, извежда само от нгр. *τραπεζαρία*. – Зачето и в срхр. *трпезàрија* 'трапезария, столова; (остар.) трапезария в манастир', остар. *трапезарија* (от нгр. *τραπεζαρία*, вж. Skok 3, 492), рум. *trapezáre, trapezárie, trapezárii, trapezăríe* 'трапезария' (*trapezáre, trapezárie, trapezárii* – от сргр. *τραπεζάρειον, τραπεζαρεῖον*; *trapezăríe* – от нгр. *τραπεζαρία*, вж. DLR 11/3, 1983, 309, 310).

трапезомàндило 'покривало за маса' (Костур, Ксанти). – От нгр. дим. *τραπεζομάντηλο* = нгр. кат. *τραπεζομάντηλον* 'покривка за маса', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164.

трапканò 'заведение, в което се секат пари; (прен.) голямо оживление, пазар с много хора и стока', вж. *тарапханà*.

трапозàн[1], вж. *трапазàн*.

трапозàн[2] 'обшивка на ръкавите, яката и деколтето на долна риза' (Кюстендилско). – Еднакво с *трапозàн*[1] (вж.), засвидетелствано със значения 'издадена част от къща със стълба и дърворезба', 'дървена ограда на пристройка', 'дървени перила на балкон', вероятно поради прилика по форма. Ив. Умленски, ТБД 1, 264, отбелязва думата като заемка от гръцки, може би свързвайки я с *трапòсвам*, вариант на *тропòсвам* 'съшивам с рядък временен шев нещо скроено'.

трапòсвам и **трапòсувам** 'диал. 'тропосвам', св. **трапòсам** (Геров), **тръпòсвъм** 'скачвам части на дреха, преди да я ушия' (Кръвеник, Севлиевско), **тръпòсоъм** 'тропосвам' (Патрешко, Троянско), **трапòскам** 'тропосвам; (прен.) бърборя' (Кюстендилско). – Произв.: *трапòска* диал. 'тропоска' (Геров), *тръпòскъ* също (Кръвеник, Севлиевско; Патрешко, Троянско); *претрапосам* диал. 'отново тропосам' (Геров). – От *тропòсвам* (вж.), диал. *трупòсвам* (вж.), *трипòсвам* (вж.), с *а*, *ъ* на мястото на неударени *о*, *у*, както напр. в *батýш, бътýш* вм. *ботýш*, диал. *бутýш*, и на мястото на неударено *и*, както в *трагѝя* (вж.) вм. *тригѝя*.

трàпушки мн. ч. 'малки лъскави кръгчета, които пришиват на сукмани' (Средни Родопи). – Със затвърдяване *ря* > *ра* от по-ранно **тряпушки*, което е с вторично *я* на мястото на *е* (етимологично) от **трепушки*, възникнало от корен *треп-* в *трепѐря* (вж.), *трèпкам* 'треперя' (вж.). За семантиката срв.

производни от *трèпкам, трепѐря*: *трèпка* 'нещо окачено да виси и трепти (трепери); накит на женска дреха от лъскави метални пластинки или жици', *треперýшки* също. За възможността да съществува вторично *я* вм. *е* в случая срв. у Геров 5, 374: *тряперýшка* (с отпратка към *треперýшка*).

трàпя 'ора на по-широки редове' (Тополово, Асеновградско), **трàпа** 'окопавам царевица' (Чепино), 'правя бразди за насаждане на царевица, боб, дини, тикви, кратуни, тютюн, зеленчуци (които се садят, не се сеят)' (Бобошево). – Произв.: *натрàпам* 'прекарам бразди за оттичане на дъждовна вода през изорана нива' (Църварица, Кюстендилско). – Произв. от *трап* (вж.) със значения 'естествена или изкопана в земята вдлъбнатина, ров', 'вадичка за напояване', 'бразда на нива'.

трас диал. междум. за наподобяване на тракане, на удряне о нещо и дрънкане; междум. за наподобяване на шум от биене (Костурско), в съчет. *трас-трус* междум. за наподобяване на звук при силно чукане (Хасково). – Звукоподраж. Срв. Szymański, Derywacja 39. Срв. срхр. *трâс* междум. за наподобяване на звук при удряне, при падане на предмет, напр. дъска (Skok 3, 492). – Срв. *трàскам*[2].

трàса[1] 'търся, диря' (Ботевградско; Разлог), 'диря, мъча се да намеря нещо' (Долна и Горна Василица, Ихтиманско), **трàсим** 'търся, диря' (Банско; Самоков). – Варианти на диал. *тръся, тръсим* = *търся*[2] 'гледам да намеря нещо, диря' (вж.), с диал. *а* на мястото на *ъ*, стб. *ѧ*.

трàса[2] 'друсам, разтърсвам, раздрусвам', вж. *трàся*.

трасàвец 'земетресение' в нар. пес.: *...зèмê се трасè, Ену мари, кàйно трасàвец*... (Чепеларе), **трасàвица** 'земетресение' (Хасовица, Момчиловци, Писаница, Момарско, Турян, Бостина, Смолянско; Ардинско, Маданско – преди всичко в говора на българомохамедани), **трасè са** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'тресе се' (Златоград), **трасѐше** гл. 3 л. ед. ч. мин. несв. вр. 'тресеше' (Смолян; Триград, Девинско), **трасѝлка** диал. 'продълговат кош без дъно, в който турят нечист памук, та го въртят, за да се очисти от шушулките и от други нечистотии' (Геров), 'празен цилиндър, на който повърхнината се състои от пръчки (в него турят събран от полето памук, въртят го и памукът се очиства от прах и от други нечистотии и става бял' (Плевня, Драмско). – От варианти с *тре-*: **тресàвец, тресàвица, тресè се, тресѝлка* с подобни значения (вж. под *треса*), с *а* на мястото на *е* в неударено положение; *трасàвец* – с неетимологично *ѐ*.

трàсенина 'сено и слама, добре разбъркани' (Разлог), **трасанѝна** и **трасенѝна** 'сено, смесено със слама (като храна за добитък)' (Костандово, Дорково, Велинградско; Батак), **трàсенѝна** 'смес от слама и отава; бъркотия' (Банско), **трàсеница** 'смес от трева вторак (отава) и слама' (Якоруда), 'ситна слама' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **трасенѝца** 'смес от слама и втора трева' (Бачево, Разложко). – С наставки *-ина, -ица* от *трàсен*, мин. страд. прич. от глагола *трàся* 'друсам, раздрусвам' или *трàса, трàсъ* също

(вж. под *тра̀ся*), варианти на *тъ̀рся* 'друсам, раздрусвам' (вж. под *тъ̀рся*[1]). За образуването срв. *ко̀сенина* 'трева и бурен, окосени по слогове и поляни' (вж. *коса̀*), *сѐченина* 'място на изкоренена и разорана за нива гора' и *сѐченица* 'цепеница' (вж. *сека̀*). Земеделски термини, производни от глаголи *тра̀ся, тра̀са, тра̀съ*, нелексикографирани със знач. 'подготвям по специален начин смес от сено и слама (или само сено или слама) за храна на добитък, като ги „разтърсвам", разбърквам, разстилам'. За семантиката на тези глаголи и на производните от тях *тра̀сенина, тра̀сеница* и т. н. срв. съответствия на *тъ̀рся* 'друсам, разтърсвам' и диал. *тра̀ся, тра̀са, тра̀съ* в други славянски езици: словен. *trósiti, trósim* 'разстилам; разпръсквам', рус. *трусѝть, трушу́* 'сипя, разсипвам', съчетания *трусить сено, солому на гряды* 'разстилам сено, слама на редици (откоси)', *вструсить сено для просушки* 'разстеля сено за съхнене' (Даль 4, 437, под *трусѝть*), чеш. *trousiti, trousím* 'сипя', *trousiti se, trousím se* '(напр. за сено) сипя се, разсипвам се, падам от кола', словаш. *trúsit'* (*sa*), *trúsim* (*sa*) 'сипя (се), разсипвам (се)' (напр. в съчет. *seno se trúsi*) 'сеното се разсипва', горлуж. *trusyć, trušu* 'сипя, разсипвам; разпръсквам' (напр. в съчет. *syno trusyć* 'разстилам сено'). Вж. Т. Ат. Тодоров, Словенска етимология данас 2007, 405–407.

тра̀скам[1], вж. *тра̀ся*.

тра̀скам[2] диал. 'тряскам, удрям в нещо да дрънка; (прен.) говоря празни неща, дрънкам', св. **тра̀сна,** вторичен несв. в. **тра̀снувам** (Геров), 'тракам, дрънкам; (прен.) плещя, говоря празни приказки, дрънкам' (Велес), '(за тенеке) дрънкам' (Прилеп), **тра̀ска** в изреч. *И той тръча̀л по нѐя и тра̀ска да я бйе* с вероятно знач. 'трещи, шуми, вика, крещи' (Бабяк, Разложко), в нар. пес.: *Ако гърне прелей,/ него ще да залей,/ ако лѐбо тра̀ска,/ него ще зарине...* с вероятно знач. 'пука (се)' (Главаци, Врачанско), **тра̀скат са** '(за овни) кюскат се' (Ягодина, Девинско), **тра̀сна** св. 'изсипя, туря нещо изведнъж' (Ботевградско), **тра̀снаа** гл. 3 л. мн. ч. мин. св. вр. и изреч. *Я̀ли, пѝли и кату тра̀снаа онда̀ дро...* с вероятно знач. 'удариха, праснаха' (Банско). – Произв.: *тра̀скалка* диал. 'детска играчка дрънкалка' (Геров), 'тенекиена кутийка с дръжка и с топче или камъче вътре, което при клатене дрънка' (Велес), *тра̀скалче* умал. също (Велес). – Срхр. *тра̑скати, тра̑скам* 'удрям, та се чува звук „трас"; ругая, викам по някого', *тра́скати, тра̑скам* 'говоря врели-некипели' (Вук), *тра́скати се, тра̑скам се* 'подигравам се, майтапя се' (Вук). – Звукоподраж., по междум. *трас* (вж.) (срхр. *тра̑с*). Срв. Szymański, Derywacja 39, 121. За срхр. *тра́скати* (*се*), *тра̑скам (се)* вж. Skok 3, 492 (дето липсва бълг. *тра̀скам*).

тра̀сла таен просяшки говор 'торба' (Прилеп). – С дисимилация *р – р > р – л* от по-ранно **тра̀сра*, получено от своя страна с фонетично опростяване (*й*) *стр > ср* от **тра̀(й)стра*, от нгр. *τρά(ι)στρο*, може би по формата за мн. ч. *τρά(ι)στρα* (*τράιστρο* — от *τράγιστρο*, от по- ранно *τάγιστρο*, а то от *τάγιστρον*,

вж. Ἀνδριώτης 374, под *τράστο*). Срв. (без дисимилация *r – r > r – l*) рум. *tráistră* 'торба', което е от нгр. *τράιστρο* и което в DLR 11/3, 1983, 481, под *tráistă*, се сравнява с алб. *trástë, trájstë* (чийто новогръцки произход не се сочи). Срв. и арум. *trástir* 'торба' (Papahagi 1974, 1191, дето се сочат нгр. *τράστος, τράστρον, τάστρον*, алб. *trástë, trájstë*).

траслѝга 'тръстика' (Ленково, Никополско). – Със свръхстарателно *а* вм. *ъ* в неударено положение от *тръслѝга* (вж. под *тръстлѝга*).

тра̀соля (**тра̀сольъ**) 'събирам плодове, като разтърсвам дървото' (Белица, Разложко), **тра̀соле** 'разтърсвам, друсам' (Банско), **тръсо̀лям** 'събирам плодове, като разтърсвам дървото' (Бачево, Разложко). – От *тра̀съ* 'събирам плодове, като разтърсвам дървото' (вж. *тра̀ся*) с наст. *-оля*, както напр. в *шумо̀ля* 'шумя тихо' (диал. *шумо̀ля*) от *шумя̀*; *ръмо̀ля* '(за вода) тека спокойно с тих еднообразен шум' (диал. *ръмо̀ля*) от *ръмя̀* 'валя тихо и по малко'.

тра̀ся 'друсам дърво' (Стрижба, Крумовградско), **тра̀се** 'събирам плодове, като разтърсвам, раздрусвам дървото' (Осеново, Обидим, Разложко), **тра̀са** 'друсам, разтърсвам, раздрусвам' (Ботевградско), 'тръскам, разтърсвам харман' (Смолско, Пирдопско), 'друсам дърво, за да паднат плодовете му' (Филипово, Разложко), 'събирам плодове, като разтърсвам дървото' (Разлог), **тра̀съ** също (Добърско, Бабяк, Разложко), **тра̀сам** 'друсам' (Елешница, Разложко; Благоевград), **тра̀сим** 'друсам' (Ягодина, Девинско), 'събирам плодове, като разтърсвам дървото' (Якоруда; Горно Драглище, Разложко), **тра̀скам** 'разтърсвам дърво, друсам' (Дряново, Смолянско), **тра̀сна** св. 'разтърся, раздрусам' (Ботевградско). – Произв.: *тра̀соля* (вж.). – Варианти на диал. *тръ̀са* (вж.) = *тъ̀рся*[1] 'друсам' (вж.), диал. *тръ̀сам* също, диал. *тръ̀сим* също, *тръ̀скам* 'друсам' (вж.); с диал. *а* на мястото на *ъ*, стб. *ѧ*.

трат 'приготвена по особен начин гъба за добиване на огън, прахан' (Самоковско; Говедарци, Самоковско; Перник; Расилово, Дупнишко; Гюешево, Кюстендилско; обл. Пиянец, Кюстендилско; Прилеп), 'раст. прахан. Polyporus fomentarius' (Прилеп, Велес, Дебър, Кичево), 'гъбовиден израстък на върба, който след варене и изсушаване е лесно запалим' (Друган, Пазарджишко). – Вариант на *тръ̀т* също (вж. *тръ̀т*[3]), с диал. *а* на мястото на книж. и общобълг. *ъ*, стб. *ѧ*.

тратѝни 'малки кръстци снопи' (район Каменица, Кюстендилско). – От *третѝни*, мн. ч. от *третѝна* 'кръстец от три снопа' (вж.), с *а* на мястото на *е* в неударено положение, както напр. в диал. *сага̀* вм. *сега̀*.

тра̀тор диал. 'раст. стратор, Amaranthus paniculatus' (РРОДД 509; Добролево, Оряховско; Елинпелинско), **тра̀торе** в нар. пес.: *Ра̀зори но̀ва градѝна./ Ако ти нѝкне тра̀торе,/ стра̀ден че ддѝш за мѐне*! (Балша, Софийско) (вероятно съб.), **тра̀тур** диал. също (Геров), **тратур** 'стратор' (Широка лъка, Смолянско). – Произв.: *тра̀туров* диал. 'страторов' (Панчев). – От *стра̀тор* (вж.),

стрàтур (вж. под *стрàтор*), с изпадане на началословно *с-*, схванато като предлог *с*. Срв. срхр. диал. *трàтор* също (от *стрàтор* с изпадане на *с-*, вж. Skok 3, 494).

трàтя св. 'проваля, тръшна' у Панчев 307, който цитира изречение *Пеливàнето се бòрат дури да се трàтат òд земя* (по СбНУ 7, научен отдел, 478). – Формата *трàтат* за 3 л. мн. ч. сег. вр. в примера предпоставя форма за 1 л. ед. ч. сег. вр. *трàта* (от св. в.) или *трàтам* (от несв. в.), които са варианти на *трътá* 'поваля, тръшна', *трътам* 'повалям, тръшкам, тръшвам' (у Геров, 5, 364, 365, съответно изписани: *трътѫ, трътам*) с диал. *а* на мястото на *ъ*, стб. *ѫ*.

траул диал. 'печен смлян сусам, направен на каша' (Геров). – От *тархȕн* също [вж. под думата, дето се дава синонимно тълкуване: 'тахан (каша от смлян печен сусам)'], от тур. *tarhun*, с метатеза (така се получава форма **трахун*), с изпадане на *х* между гласни и с промяна *н* > *л*, за която срв. *лухȕт* 'нахут' (от тур. *nohut*), *луманѐ* 'среден добив от дадена обработваема площ, определен на око' (от тур. *nıtınè*). Вж. Т. At. Todorov, Балк. езикозн. 46/2–3, 2007, 217–218.

трафѝль 'детелина' (Смолянско, Асеновградско, Широколъшки район), 'ранна пролетна трева, която расте около храсталаци и от която се натравят овцете' (Банско), 'люцерна' (Разлог). – Произв.: *трафѝлюв* 'в който преобладава детелина' (Родопите). – От нгр. *τριφύλι(ον)* 'детелина', отдето е и *трифѝль* 'детелина' (вж. *трифѝл*), с *а* на мястото на неударено *и*, както напр. в *трагѝя* 'винен камък' (вж.). Детелината и люцерната си приличат (между другото и двете са с тройни листа), срв. названия на различни видове люцерна (Medicago) в БотР 208, 209: *дива детелина* 'Medicago falcata', *вълча детелина* 'Medicago lupulina', *конска детелина* 'Medicago sativa'. – Заето и в арум. *trăfil'ĭă* 'люцерна' (Papahagi 1974, 1192). – За знач. 'люцерна' на българската и арумънската дума срв. фр. *trèfle* 'люцерна' (от народнолат. **trifolum* = лат. клас. *trifolium* 'детелина', вж. Bloch-Wartburg 617), рум. *trifói* 'детелина' (от лат. *trifolium* 'детелина', вж. DLR 11/3, 1983, 610), но *trifói ungurésc* 'люцерна, Medicago sativa' (DLR 11/3, 1983, 609), букв. 'унгарска детелина'.

трàхаль м. 'ръчна мелница от два камъка, между които се мелят зърнени храни (хромел)' (Устово, Момчиловци, Смолянско), **трàхалница** също (Средни Родопи), 'примитивна мелница от един тежък камък и обикновена каменна плоча' (Момчиловци, Смолянско; Цацаровци, Златоградско), 'дърдорко (човек, който досажда с много приказки)' (Родопите), **трàхальница** 'ръчна мелница от два камъка, между които се мелят зърнени храни' (Средни Родопи; Смолян; Момчиловци, Смолянско), 'ръчна мелница; (прен.) човек, който много приказва, бъбрица' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Чепеларе; Проглед, Манастир, Асеновградско), **трàhальница** 'ръчна мелница от два камъка, между които се мелят зърнени храни' (Хасовица, Писаница, Славе-

ино, Горно Райково, Долно Райково, Момчиловци, Бостина, Смолянско; Чавдарица, Девинско; Петково, Ардинско), **трàальница** 'ръчна мелница от два камъка' (Любча, Касъка, Смолянско), **трахàльница** също (Козарско, Пещерско), **трahàлница** също (Джурково, Асеновградско; Ждребово, Смолянско), **трahàльница** също (Богутево, Асеновградско; Левочево, Върбово, Водни пад, Кожаре, Кремене, Смолянско; Триград, Ягодина, Девинско; Бръщен, Кочан, Гоцеделчевско), **трahàlница** също (Гега, Буйново, Солища, Смолянско), **тра^{h}àльница** също (Брезе, Смолянско), **траàльница** също (Беден, Змеица, Девинско; Барутин, Доспатско; Ваклиново, Гоцеделчевско; Равногор, Пещерско), **трàльница** също (Средни Родопи; Боголин, Годеделчевско). – Срв. *трòхаль* 'хромел'. Формите *трàхалница, трàхальница, трахàльница* може да са първични, от първоначални **трàханница, *трахàнница*, производни от *трàхана, трахàна, трахана* (вж.) със значения, като 'пшеница или царевица, смлени едро на хромел', 'булгур (олющено и натрошено на късчета жито)', 'мляна пшеница', 'мляно жито' (срв. *трàньница* от **трàханница, *трахàнница*), с дисимилация *н – н* > *л – н*. С обратна деривация от *трàхальница* може да е възникнало *трàхаль*. Възможно е и друго: *трàхаль* да е първично, напр. от нгр. диал. *τραχολιὰ* 'скрипец, макара' (вж. у Andriotis, Archaismen 561), получено с метатеза от *τροχαλία* 'скрипец, макара', във връзка с което може да бъде бълг. диал. *трòхаль* 'хромел' (вж. *трòхаль*[2]). Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 140, думата *трòхаль* е от стгр. *τροχαλείον* 'кълбо, сфера' и „е влязла в български чрез гръцки диалект", семантично като нгр. диал. *τρόι* 'воденичен камък', вариант на нгр. *τρόχιον* 'колело'. Дзидзилис, цит. съч., не обяснява как по-точно е възникнало *трàхаль*: просто съобщава, че покрай *трòхаль* се среща формата *трàхаль*. Би могло *трòхаль* да бъде от нгр. *τρόχαλο* 'кръгло обло камъче' или от нгр. *τρόχαλος* 'купчина камъни' (хромелът е кръгъл камък, поставен върху друг кръгъл камък), с вторична мекост на *-л*. Би могло обаче *трòхаль* да бъде и произв. от бълг. **трòхам* 'троша, стривам, меля' (произв. от *трохà*, диал. *трòха*, срв. в БДиал 2, 282, родопско *трòêм* 'стривам; мачкам картофи на пюре', което би могло да бъде от **трòхам*, отдето с изпадане на *-х-* се получава **трòам* и с йотация на *а* – **трòйам*, в родопски говори – *трòêм*), с наст. *-аль,* както напр. в родопско *скрѝпаль* 'скрипец в домашен стан' (произв. от *скрипя* 'скърцам', вж. родопско *скрѝпêм* също). И тъй, *трàхаль, трòхаль, трàхальница, трахàльница* и техни варианти може да са възникнали независимо от гръцки думи, но не е изключено за тяхното създаване да са си сътрудничели турските заемки *трахана, трàхана, трахàна* и техни варианти, бълг. диал. **трòхам* (*трòêм*) и гръцки думи. – Срв. *траляница, транлѝца, трàньница, траханѐльница.*

трахана 'вид тестено ядене (вари се квас в солена вода и се получава рядка каша)' (Меричлери, Чирпанско), диал. 'ядене от квасено тесто, което се размива с вода, докато стане на каша (залива се с надробен стар хляб и се запържва с мазнина и червен пипер)', 'хлебна каша от счукана или едро смляна

пшеница, предварително мокрена и сушена' (Родопите), 'вид тестена храна' (Ямболско), 'вид ядене' (Широка лъка, Девинско), 'остро брашно' (Левочево, Смолянско), 'смляно жито' (Мадан), **траанà** 'вид тестено произведение' (Чепино; Оман, Ямболско), 'триеница (валяна мокра оризова арпа в брашно)' (Разлог), **трàхана** 'изсушен квас, стрит и сварен с прясно мляко' (Средногорци, Старцево, Маданско; Смилян, Смолянско; Ореховец, Ардинско), 'ястие от фасул и едро смляна на ръчна мелница царевица' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Проглед, Асеновградско; Широколъшки район, Девинско), 'пшеница или царевица, смлени едро на хромел' (Родопите), 'лимец, смлян на хромел и сварен с подправки' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'булгур (олющено и натрошено на късчета жито); вид тестено ядене, приготвено от квас' (Странджа), 'люща пшеница (булгур) или царевица' (Момчиловци, Смолянско), 'бита пшеница' (Устово, Смолянско), 'мляна пшеница' (Турян, Смолянско), 'зърно' (Хвойна, Асеновградско), в съчет. *лю̀та трàхана* 'вид тестено ядене' (Странджа), 'гозба от брашно, мляко, яйца и квас' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **трàхане** ж. 'стрито на зърна изсушено тесто; ядене от такива зърна' (Банат), **трàхани** мн. ч. 'предсватбен обичай' (Странджа), **трàhана** 'каша от брашно, масло и сирене' (Златоград), **трàhань** 'второкачествено, по-лошо брашно при мелене' (Витина, Маданско), **трàана** 'трахана' (Тахтаджик, Дедеагачко), 'варено във вода тесто, което се стрива през дърмон и се суши на слънце, след което се вари като юфка' (Цапарево, Петричко), **трàхна** 'пшеница или царевица, смлени едро на хромел' (Лилково, Пловдивско), **трàхнъ** 'изсушен квас, стрит и сварен с други подправки' (Хасково), **трàhна** 'варена царевица за помен' (Чепинци, Пловдивско; Витина, Маданско), 'смес от ръж, царевица, пшеница и др.' (Елховец, Смолянско), **трахàна** 'вид ястие' (Медвен, Сливенско), **траàнь** 'варено жито за помен' (Осеново, Разложко), **траано** 'рядка каша от царевично брашно, забъркано във вряла вода и запържено в мазнина' (квартал Каменица, Велинград), **трàна** 'трахана' (Костурско), 'градушка' (Егрек, Крумовградско). – Произв.: *трahанàр* 'дърдорко' (Буйново, Кожаре, Ждребово, Водни пад, Смолянско), *траандòсано* в съчет. *траандòсано брàшно* 'второкачествено брашно' (Елешница, Разложко). – Варианти на *тархàна* (вж.).

траханѐльница (трahанѐльница) 'ръчна мелница от два камъка, между които се мелят зърнени храни' (Смолян). – От гл. **траханя̀* със значения 'меля едро пшеница или царевица' и под., букв. 'правя на трахана', произв. от **трahàна*, *трàhана* (вж. под *траханà*), с наст. *-ялница*, диал. *-ѐльница*.

траханѝсам 'приказвам много, дърдоря' (Смолянско, Ардинско, Широколъшки район). – Произв. от *траханà* (вж.) със значения 'пшеница или царевица, смлени едро на хромел' и под., с първоначално знач. 'меля едро пшеница или царевица; меля', с наст. *-исам*. За семантиката срв. *мѐля* 'стривам на брашно или на прах зърнени храни и други твърди предмети' и прен. 'дърдоря'.

траш[1] диал. 'бръснене' (РРОДД 509, Ив. Вазов). – Чрез тур. *tıraş* 'бръснене' от перс. *tärāš* също, с изпадане на неударена гласна в първата сричка. Според РРОДД 509, от перс.-тур. *tıraş*. – Заето и в срхр. *трàш* 'парà, която се дава на бръснар след бръснене' (Škaljić 601). – Срв. *трàша*[2].

траш[2] таен терзийски говор 'дебел; голям' (ЮЗ). – Произв.: *трàшина* 'голяма' в съчет. *трàшина скỳфа* 'немец; италианец', букв. 'голяма шапка' (италианците и немците са правели впечатление с големите си шапки, които носят) (ж. р. от **трàшин*, от първоначално **трàшен*, образувано от *траш* с наст. *-ен*); *трàшонокàтунде* 'град' (вж.). – От алб. *trash* 'дебел; груб; едър; голям', вж. О. Јашар-Настева, MJ 4/5–6, 1953, 134.

трàша[1] таен мещругански говор 'торба' (Гърмен, Лещен, Сатовча, Ковачевица, Гоцеделчевско). – По алб. **tráshtë* 'торба' (вариант на *trástë, dráshtë, trájstë*, за което вж. Meyer, EtWb 434), схванато в български като синкопирана форма **трàшта* на членувано съществително от ж. р. **трàшата*, от което е възникнало *трàша*. За образуването срв. диал. *кàша* 'слама' (от тайния зидарски говор в Брацигово), възникнало по алб. *káshtë* 'слама'. Срв. Й. Н. Иванов, БДиал 7, 225, който извежда от алб. *trajstë, trashtë, trasë* 'торба за хляб'.

трàша[2] (трàшъ) обущарски термин 'отънявам (напр. фортове на обувки)' (Русаля, Великотърновско). – Произв. от дума, заета чрез тур. *tıraş* 'изрязване, подрязване, изстъргване' от перс. *tärāš*. – Срв. *траш[1]*.

трàшкам 'тръшкам' (Ботевградско), **трàшкам се** 'боря се', св. **трàшна се** (Банат). – Вариант на *тръ̀шкам* (вж.), с диал. *а* на мястото на *ъ*, стб. *ѫ*.

трашлъмà ж. 'повторно обиране на плод, след като вече е извършено бране' (Стрижба, Крумовградско). – От тур. диал. *taraşlama* 'обиране на останалите след беритба плодове: орехи, грозде, кайсии и др.', отглаг. същ. от *taraşlamak* 'обирам останалите неприбрани след беритба плодове: орехи, грозде, кайсии и др., след като е извършено вече бране'; с изпадане на първото неударено *а*.

трàшонокàтунде вид таен зидарски говор 'град' (Дебърско). – Сложна дума, възникнала от лексикализирано съчет. **трàшоно кàтунде*, съставено от **трàшоно* 'голямо' и *кàтунде* 'село' (вж.). Формата **трàшоно* е от по-рано **трàшино* или *трàшено*, ср. р. от **трàшин* или **трàшен* (за които вж. под *траш[2]*), с асимилация *и/е – о > о – о*. Срв. О. Јашар-Настева, MJ 4/1953, 5–6, 134, дето се отбелязва, че *трàшонокàтунде* е произв. от *траш*.

трàя 'извършвам се, продължавам известно време; (за продукти) запазвам се дълго време, без да се разваля; задържам се, запазвам се; (нар.) търпя, понасям; (нар.) мълча; (диал.) чакам', **трàа** 'търпя, понасям' (Долна Митрополия; Кадиица, Благоевградско), 'мълча; понасям, търпя' (Ленково, Никополско; Долно Левски, Панагюрско), 'понасям, търпя; мълча, с мълчание

посрещам нещо; (за плодове и продукти) издържам, без да се развалѝ' (Тръстеник, Плевенско), 'мълча' (Смолско, Пирдопско), **трàем** 'мълча' (Софийско; Витановци, Пернишко; Самоковско; Горна Любата, Босилиградско), 'търпя; мълча' (Брезнишко; Искрец, Софийско; Самоков), 'мълча; търпя; продължавам' (Кюстендилско), '(за плодове и продукти) издържам, без да се развалям; мълча' (Доброславци, Софийско), **трàем си** таен ученически говор 'мълча си' (София), **трàем** и **трàим** 'мълча; търпя; търпя лишения, страдам; продължавам' (Гюешево, Кюстендилско), **трàям** 'мълча' (Велес), **трàам** '(за плод) издържам, без да се развалѝ' (Милчина лъка, Кулско), **трàм** 'трая' (Лиляче, Врачанско), **трам** 'търпя' (Узунджово, Хасковско), **трàе** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'мълчи' (Долно село, Кюстендилско), **трàѐ** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за дете) живее, задържа се, не умира' (Смолянско, Ардинско, Маданско). – Произв.: *траежлѝв* 'търпелив' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *трàен* прил., *трàйност, траѐтен* '(за дреха, обувка и др.) който дълго трае' (Тетевен), *траешкòм* 'мълчешком' (Кърналово, Петричко), *трàйтно* нареч. 'трайно' (Кесарево, Горнооряховско), *траѝнье* 'мълчание; търпение' (Самоков), *траѝтен* диал. '(за дреха, обувка и др.) който трае, траен'; *дотрàя, дотрàйвам*, нар. и *дотрàювам, дòтрай* диал. 'свършек, край', напр. в изреч. *Приказките нямат дотрая* (Геров), в израз *нѐма дòтрай* 'не се разваля, много трае' (Ботевградско); *затрàя, затрàйвам* и нар. *затрàювам; изтрàя, изтрàйвам* и нар. *изтрàювам*; *изтрàйвам се* 'стърпявам се, издържам' (Доброславци, Софийско), *изтрàювум* 'изтърпявам' (Кукуш); *натрàя се, натрàйвам се*; *нетраежлѝв* 'нетраен; нетърпелив' (Банско); *отрàя, отрàйвам* (РСБКЕ), *отрàйвам си* 'замълчавам си' (Доброславци, Софийско), *отрàювам се* 'умълчавам се' (Самоков), *отрàвам* 'изтърпявам, издържам на трудности' (Странджа); *потрàя, потрàйвам* и нар. *потрàювам*; *претрàя, претрàйвам* и диал. *претрàювам*; *прѝтран* прил. 'нетърпелив' (Софийско); *стрàя, стрàйвам* 'стърпявам се, въздържам се' (РСБКЕ), *стрàя се, стрàйвам се* и нар. *стрàювам се* 'въздържам се', *стрàлюам* 'премълчавам, не вдигам шум' (Едоарце, Тетовско) (от *стрàювам* с епентетично *л*); *утрàя, утрàйвам* и нар. *утрàювам* 'търпя докрай, изтърпявам', *утрàем се, утрàювам се* 'умълчавам се' (Кюстендилско); *дълготрàен*. – Свързват с *трàя* ЛИ *Трàйка, Трàйко, Трàйл, Трàйка, Трàйко, Трàйла, Трàйло, Трàйна, Трàйно, Трàйо, Трàйче, Трàйчѝн, Трàйчо, Трàю, Трàя, Траѝн, Траѝна, Траѝнка, Траѝнчо,* срв. Илчев Р 492–493, Заимов, Бълг. именник 1988, 222–223, Ковачев, ЧЕРЛИ 518–519. Всички тези имена могат да бъдат във връзка с *трàя*, включ. *Траѝн*, което Илчев Р 493, Заимов, Именник 222, Ковачев, ЧЕРЛИ 519, обясняват като образувано от *Трàйо* с наст. *-ан*. Наличието обаче на лат. ЛИ *Traianus* усложнява нещата: *Трàйо, Трàя, Трàйко, Трàйчо* и т. н. (без *Траѝн, Траѝна* и умалителните *Траѝнка, Траѝнчо*) могат да бъдат съкратени формации от *Траѝн* и от формата за ж. р. *Траѝна*, срв. бележката на Ст. Младенов, ЕтР 637, под *трàен*, за личните имена *Трàйко, Трàйчо*, за които той сочи вътрешна форма 'който

трае' и които сравнява с българските лични имена *Запрѝн, Жѝвко*. – Срхр. *trȁjatи, trȁjēm* 'трая; продължавам', словен. *trâjati, -jam* 'трая', стчеш. *tráti, trají* 'трая', горлуж. *trać, traju* 'трая, издържам', доллуж. *traś, trajom* също. – Праслав. **trājāti, *trāją*. – Сродно със стинд. *tárati* 'преминава през, прониква; преодолява, превъзмогва; спасява се', *trā́yate* 'пази, запазва (прави да трае, прави да се запазва)', *tāráḥ* 'проникващ', хет. *tárḫzi* 'преодолява, превъзмогва'. Първично значение на праславянската дума: 'преминавам през времето; преодолявам, превъзмогвам времето; запазвам се във времето'. – Ие. **ter-, *trā*. – Вж. Miklosich, EtWb 360, под *trā-*, Brückner, SEJP 578, под *trwać*, Ст. Младенов, ЕтР 637, под *трàен*, Machek 655, под *trvati*, Skok 488–489, Shuster-Šewc, Wb. 20, 1523, под *trać*, Snoj 671, Rejzek 678, под *trvat*. Срв. Mayrhofer 1, 480, под *tárati*, 497, под *tāráḥ*, 533, под *trā́yate*, Pokorny 1074–1075, под **ter-*[4]. – Заето в рум. *a trăi, trăiésc* 'живея, съществувам; преживявам; обитавам; водя определен начин на живот; съжителствам' (Rosetti, Influenţa 42, Mihăilă 205, DLR 11/3, 1983, 522–525).

трволяйка таен майсторски говор 'магаре' (Кривопаланско). – Вероятно от първоначално **тревуляйка* 'тревопасно животно', произв. от *трева̀* (вж.), срв. словообразувателно и семантично *тревулька* просяшки език 'овца' (Прилеп), *тревульче* просяшки език 'агне' (Прилеп). За диалектното изпадане на гласната от първата сричка и вокализацията на *р* срв. *трвòн* (вж.).

трвòн, трвòнь 'трион' (Станьовци, Белоградчишко). – Вариант на *тривòн, триòн* (вж.). За диалектното изпадане на гласната от първата сричка и вокализацията на *р* срв. *трволяйка*. (вж.).

тр̀га таен майсторски говор 'кило; кантар' (Шлегово, Кратовско). – Отглаголно име от *тр̀гам*[4] 'тегля, меря' (вж.).

тр̀гам[1]**, тр̀гна** 'тръгвам' (Скравена, Ботевградско; Долно Левски, Панагюрско), **тр̀гнувам** 'отмествам', св. в. **тр̀гнем** (Кюстендилско), **тр̀гни се** 'помести се; махни се' (Падеж, Благоевградско). – Произв.: *тр̀гач* 'тръгване' (Ботевградско), *тр̀гиня̀м* 'тръгвам' (вж.). – Вж. *тъ̀ргам*[1,2]. – Срв. *тръ̀гам, тръ̀гвам*.

тр̀гам[2], **тр̀гна** 'слагам, поставям' в текстове от народни песни: *Па тргна̀а тиѝ дълга̀ трапѐза* (Колуша, Кюстендилско, СбНУ 7/2, 98), *Àрно ги е онà посретна̀ла/ и веднà̀га трапѐза тргна̀ла* (Житуша, Софийско, ДА), *Тргна̀л е Пѐщо трапези,/ трàпези пу̀ни и ра̀вни* (Дупнишко, СбНУ 10/3, 105), **тр̀гнувам** 'пускам бразда', св. в. **тр̀гнем** (Кюстендилско). – Еднакво с *тъ̀ргам*[1] (вж.), тук калка от тур. *çek-* 'тегля', но и 'слагам, поставям'. За значението 'пускам бразда' срв. *тѐгля бразда̀, черта̀*. – Срв. *тръ̀гвам, тръ̀гна*.

тр̀гам[3] 'пия, изпивам' (ЮЗ). – Еднакво с *тъ̀ргам*[1] (вж.), тук калка от тур. *çek-* 'тегля', но и 'смуча', вж. О. Јашар-Настева, MJ 13–14, 1962–1963, 1–2, 133. – Срв. *тръ̀гнул*.

тр̀гам⁴ 'меря, тегля' (ЮЗ). – Еднакво с *тъ̀ргам*¹ (вж.), тук калка от тур. *çek-* 'тегля', вж. О. Јашар-Настева, MJ 13–14, 1962–1963, 1–2, 133. – Срв. *тъ̀ргам*³.

тргѝням 'тръгвам' (Смолско, Пирдопско), **тргъ̀нам** 'тръгвам; изваждам, измъквам, изскубвам' (Доброславци, Софийско). – Произв. от *тр̀гам* (вж. *тр̀гам*¹), вариант на *тъ̀ргам* (вж. *тъ̀ргам*¹ и *тъ̀ргам*²), експресивно образуване с рядка наст. *-ин-ям*, срв. за подобно образуване *майня̀м се* 'отмествам се; изчезвам' (Лом) < **махѝням се,* произв. от *мàхам се* (вж. *мàхам*). – Срв. *тръгѝнам.*

тргѝ̀ъ 'нагар; кир' (Кулско). – От *тригȉя* (вж.), за изпадането на гласната от първата сричка и вокализацията на *р* срв. *трвдȍн* (вж.), *трволя̀йка* (вж.).

тргȕнки 'сини сливи' (Якимово, Ломско; Кулско; Видинско; Белоградчишко). – Вероятно свързано по произход с *драгȕн* 'вид слива' (вж.), *драгȕна* 'синя слива' (вж.), *драгȕл* 'растение и плод на бърдачка слива' (вж.), *дърганѝца* 'едра облагородена череша' (вж.), *дургȕн* 'вид едра синя слива' (вж.), *таргуни* мн. ч. 'сини сливи' (вж.), *торгȕн* 'вид жълтеникава слива (плод)' (вж.), *тургȕн* 'синя слива' (вж.), *тригуни* 'сливи' (вж.), *тригунь* 'вид твърда зимна круша' (вж.). Формата *тргȕнки* е претърпяла звукови изменения, подобни на тези в *трволя̀йка* (вж.), *трвдȍн* (вж.), *тргѝ̀ъ* (вж.), но нейната непосредна изходна форма не е достатъчно ясна. Срв. тур. диал. *dargın, dargun* 'дива череша, Celtis'.

трдзѝням 'дърпам вече; тръгвам' (Бърложница, Софийско). – Произв. от вариант на *тъ̀рзам* (вж.) с наст. *-ин-ям*, с диалектна африкатизация, срв. словообразувателно *тргѝням*. – Срв. *тъ̀рдзѝням.*

трдѝф 'натъртен; който е започнал да гние отвътре (за плод)' (Тетевен). – От първоначално *тръдѝв*, производно от *тръ̀д* (вж.), с диалектно смесване на рефлекса на стб. ѫ и т. нар. сричкотворно *р*, срв. за същото *трдȕха* (вж.).

трдȕа, вж. *трдȕха.*

трдȕла ж. 'вътрешности на животно' (Кърналово, Петричко, ДА). – Вероятно вм. *трбȕха,* вж. *тъ̀рбȕх,* поради смесване на погрешно разчетени ръкописни облици на *б* и *х* като *д* и *л*. Формата за ж. р. е вторична, от генерализация на старата родително-винителна форма за м. р.

трдȕх м. р., ж. р. **трдȕха**, ср. р. **трдȕхо** (Тетевенско, СбНУ 31, 21). – Формите са представени като прилагателни имена с непосочено значение и са сред примерите за отражението на стб. ѫ в тетевенския говор, но липсват в речника, приложен към описанието на говора в същия източник. Вероятно несъществуващи форми, които са резултат от произволно тълкуване на съществителното *трдȕха* в същия говор (вж.) като прилагателно от ж. р.

трдȕха 'застаряваща кашлица' (Тетевен), в текста: *за кашлица дето викат трдуха* (Лечебник от 19 в., Цонев, Опис 2, 494), **трдȕа** 'силна и продължителна кашлица; коклюш' (Смолско, Пирдопско), 'хрема' (Ботевград). – Произв.: *трдȕав* 'който страда от коклюш' (Смолско, Пирдопско). – Вариант на *тръдуха* 'задуха' (вж.), произв. от *тръ̀д* (вж.) с диалектно смесване на рефлекса на стб. ѫ в **-рѫ-** с този на т. нар. сричкотворно *р*, срв. за същото *трдѝф* (вж.).

тре- представка при превъзходната степен на прилагателни: *треблажен* (Щип), *треклет* (Щип) и др.; стб. **трь-** в **трьблажєнъ** 'три пъти блажен' (Супр.), **трьклѧтъ** 'три пъти проклет' (ЖитКир), **трьвєлнүєствьнъ** 'във висша степен (три пъти) всемогъщ, височайш' (Супр.), **трьгоүкъ** 'троен, утроен' (ЖитКир, ЖитМст) и др. – Вж. *три.*

треали в текста: *Напкун не и треали децата на бабата. Рожала, малечки и умирали* (Ватилък, Солунско, ДА). – Вероятно от *траели,* вж. *тра̀я,* с метатеза *а – е > е – а.*

трѐаче нареч. 'вероятно, навярно' (Тръстеник, Плевенско). – Диалектен облик на лексикализирана синтагма *тря̀бва че,* вж. *тря̀бвам* и *че.*

трѐба¹ църк. 'църковна служба или обред от частен характер: изповед, панахида, кръщене и др.', 'църковно приношение като помен, жито, оброк, петихлеб' (Геров); стб. **трѣба** 'жертвоприношение; жертва; необходимост; полза' (Енински ап., Син. тр., Супр.). – Срхр. *тре́ба, trijѐба* 'нужда', словен. *trèba* 'очистване', струс. **трєвка** 'жертва, жертвоприношение', стчеш. *třeba* 'жертва'. – Праслав. **terbā,* поствербално образуване от **terbiti* (вж. *трѐбя*), чието християнско значение е възникнало в кирилометодиевските преводи. За опитите за възстановяване на семантичния развой срв. Vasmer, REW 3, 133, О. Трубачев, Этимология 1994–1996, 25, L. Moszyński, Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft, Berlin und Leipzig 1992, 108. Л. Мошинский, Этимология 1994–1996, 17, според когото първоначалното значение на **трѣба** е било 'езическа безкръвна жертва – най-вече от земните плодове', а по-късно – 'християнска безкръвна жертва'. Срв. обаче засвидетелстваната в Симеонов изборник от 1073 г. употреба в текста: **Поүто трѣбоү положити повелѣ Къ Авраамоү їѡннцеѩ трии лѣтъ и коѕоѩ триѕоѩ**, от който личи значение 'кръвна жертва'. – Според Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 39, думата като християнски термин в съвременния български език е презаета от руски или е запазена в българските диалекти. – От старобългарски език заето и в струс. **трѣква, трєква** 'жертвоприношение'. Заето в рум. *treábă* 'работа, занятие, дейност; нужда', вж. Цонев, История 2, 65, Mladenov, Geschichte 61, Ст. Младенов, История 71. – Срв. *тря̀бвам.*

трѐба² диал. 'нужен съм', вж. *тря̀бвам.*

трѐбвам¹, вж. *тря̀бвам.*

трѐбвам² 'правя по официален ред искане да се отпусне някаква парична сума или материали'. – Произв.: *трѐбване* 'официален документ, с който се

иска отпускане на някаква парична сума или материали'. – От рус. *трéбовать* 'изисквам', вж. А. Пиронков, РР 1928–1929/2, 248. – Срв. *требование* (вж.).

трѐбе¹ диал. 'трябва, потребно е', вж. *трѝбвам*.

трѐбе² 'несъмнено, навярно' (Велес), 'вероятно' (Кюстендилско), 'изглежда' (Бръложница, Софийско) 'сякаш, като че ли; вероятно, може би' (Ихтиманско). – От *трѐбе¹* (вж.) с развой на значенията от основно значение 'потребно, необходимо' > 'несъмнено' > 'вероятно'.

трѐбеж 'требене; място на изтребена гора или тръне', 'чистене; място, дето гората е изсечена или изкоренена' (Геров) 'очистване от храсти, изсичане на гора за ниви' (Вакарелски, Етнография 1977, 92) 'изкореняване на гори' (Габровско), 'изкоренена гора за нива' (Троянско; Панагюрско; Алфатар, Силистренско), 'изсечен или изкоренен храсталак' (Ботевградско) 'изсечена гора' (Дебел дял, Габровско; Севлиевско), 'нива на мястото на гора' (Долни Лозен, Софийско), **трѐбеж** 'място, изчистено от гора за ниви' (Севлиевско), **трѐбеш** 'местност с изсечена гора' (Добруджа), **трибѐш** 'изкоренена гора' (Троянско), 'изкоренена гора, обърната в ниви или пасища' (Габровско), **трѐбежи** 'ниви, създадени на мястото на изсечена гора' (И). – Произв.: *трѐбежина* 'очистване от храсти; изсичане на гора за нива' (Вакарелски, Етнография 1977, 92), *трѐбежѝна* 'нива или ливада на място на изтребена гора' (Ст. Ц. Даскалов), *трѐбежини* 'ниви на мястото на изсечени гори' (И), *трѐбежище* 'очистване от храсти, от гора за ниви' (Вакарелски, Етнография 1977, 92), *трѐбежища* 'ниви, създадени на мястото на изсечена гора' (И), *трѐбежлѝк* 'място с изтребена гора' (Ботевградско); често в състава на МИ. – Срхр. *трѐбежина* 'изкоренена гора', словен. *trêbež*, пол. *trzebież* също. – Праслав. **terbežь*, произв. от **terbiti*, вж. *трѐбя*. Вж. Ж. Ж. Варбот, Этимология 1973, 24–27. За МИ вж. Л. Йорданов, БЕз 33, 1983, 2, 145. – Срв. *тръбѐж* също (вж.).

трѐбен¹ 'унищожаван', 'чистен (за зърно)' (Доброславци, Софийско), **трѐбена** 'коренена (за гора)' (Пирдопско), вж. *трѐбя*.

трѐбен² 'нужен' (Велес), вж. *трѝбвам*.

трѐбен³ м. 'място на изсечена гора или тръни' (Милчина лъка, Кулско). – Произв.: *трѐбенàк* 'изкоренена гора за нива' (Панагюрско), *трѐбенина* 'място на изтребена гора или тръне', *трѐбенини* 'название на почва' (Доктор-Йосифово, Монтанско), *трѐбеница* 'нива или ливада, създадена след изчистване на тръне или нещо подобно' (Делчево), *трѐбенище* 'изчистено място от камъни, дървета, тръни или под.' (Пореч). – Произв. с наст. *-ен*, праслав. *-enь*, от *трѐбя* (вж.).

требѝца¹ 'чубрица; пъпеш', вж. *трѐбьо*.

требѝца² в текста от нар. пес.: *Делице требице, мари, легна попадия...* (Дедово, Пловдивско, СбНУ 39, 110). – С недостатъчно ясно значение. Може би свързано по произход с *требѝца¹*.

треблѝсва 'заеква' (Желево, Леринско, ДА). – От *тревлѝсва*, вж. *тревлѝсвам* с дисимилация *в – в > б – в*.

трѐбник църк. 'богослужебна книга, която съдържа молитви, изпълнявани при треби'; стб. **трѣбьникъ** 'храм' (Супр.), 'жертвоприношение; олтар' (хърватски глаголически текстове от 14 и 15 в.). – Произв. от *трѐба¹* (вж.) със значение, различно от значението, засвидетелствано в старобългарските паметници. Срв. Vasmer, REW, 3, 133, у когото е посочено невярно стб. значение, еднакво с възникналото по-късно 'вид богослужебна книга'. – От старобългарски език заето в рус. *трéбник* с по-късно развито значение 'книга с молитви за богослужебни обреди треби: кръщаване, венчаване, панахида и др., извършвани по молба на самите вярващи'. Заето и в рум. *trebnic* 'църковна книга требник' (Цонев, История 2, 110). – Според Б. Цонев, Славянски глас 1, 1902, 1, 27, Сб. Медведев 1922, 39, думата е презаета от руски или е запазена в българските диалекти.

требовàние книж. остар. 'искане, потребност, нужда' (Ив. Вазов, в. Знание по РРОДД). – От рус. *трéбование* също, вж. РРОДД 509.

трѐбовен диал. 'потребен' (Г. Караславов по РРОДД). – Произв. от *трѐба¹* (вж.), срв. за образуването *вѐковен* и др. Свидетелства за изчезнало вече значение 'нужда' на *трѐба¹* (вж.).

требовѝт 'необходим' (Родопите, ДА). – Произв. от *трѐба¹*, срв. за образуването *страховѝт* и др. Свидетелства за изчезнало вече значение 'нужда' на *трѐба¹*.

трѐбòтен 'потребен' (сп. Училище, сп. Плодородие, П. Р. Славейков), **трѐбòтно** 'потребно' (Шумен). – Произв. от незасвидетелствано **трѐбота* 'необходимост, нужда', произв. от *трѐба¹* с подобно значение, засвидетелствано чрез *трѐбòвен* и *требовѝт* (вж.), за образуването срв. *грехотà* и др.

трѐбош нареч. 'на бос крак' (Ракитово, Велинградско). – От *прѐбош* също, вж. под *прѐбос* с дисимилационна промяна на съгласните *п – б > т – б*.

требуч в текста: *Бащата и майката с требуча и машата карат децата три пъти да дърпат месала с яденето* (Черноочене, Крумовградско, ДА). – Вероятно графична деформация на **гребýч* 'гребло за огън', срв. *грибýч* също под *греб* (вж.), поради смесване и погрешно разчитане на ръкописен облик на *г* като *т*.

трѐбьо 'чубрица' (Туховища, Гоцеделчевско). – Произв.: *трѐбѝца* 'чубрица' (Лясково, Асеновградско; Каменица, Пещерско), 'пъпеш' (Лилково, Пловдивско), *трѐбица* 'чубрица' (Тънково, Хасковско; Велинградско), *трàбица* също (Бачково, Павелско, Хвойна, Асеновградско; Лилково, Пловдивско) *тръ́бица* също (Тешово, Гоцеделчевско; Яврово, Асеновградско), 'градинско растение със силна миризма, което се употребява като подправка' (Баничан, Гоцеделчевско), в *дива тръ́бица* 'раст. Thimus sp. diversa' (Горно

Броди, Сярско), *тръ̀бица* 'чубрица' (Баничан, Гоцеделчевско). – Еднакво по произход с основата в *дримбѝца* 'раст. мащерка' (вж. с посочената литература, срв. и М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 87, Дзидзилис, Фонетични проблеми 47; за варианта *трабѝца* вж. Дзидзилис, цит. съч. 83). Значението 'пъпеш' на *требѝца* е свързано най-вероятно със силния аромат на плода. Същата основа имат *тръбнѝца* 'градинско растение със силна миризма, употребява се като подправка' (Баничан, Гоцеделчевско), образувано по названия като *млѐчница* 'вид гъба' (вж.) и др., и *тръбунѝка* 'раст. градински девесил, Heracleum ternatum' (БотР), образувано по названия на растения като *перунѝка, комонѝка.*

трѐбя 'унищожавам; отстранявам камъчета, развалени зърна и др. от някакво вариво, преди да го сложа да се вари; изсичам или изкоренявам гора, тръни и под.; подреждам', 'чистя от примеси' (Руждене, Драмско; Благоевградско; Разложко; Момино, Варненско; Вълкосел, Гоцеделчевско; Алваново, Певец, Търговищко; Сталево, Първомайско; Динево, Хасковско), 'олющвам зърната от зеленатa или изсъхнала шушулка' (Ореше, Гоцеделчевско), 'отстранявам клонки и недоядени листа от копринените буби' (Елена), 'чистя' (Оряхово) 'турям в ред, нареждам в къщи' (Казанлък), **трѐбьъ** 'плевя' (Неново, Провадийско), 'променям постелята на копринените буби' (Златарица, Еленско), 'чистя' (централен балкански говор), 'слагам в ред, подреждам; почиствам; почиствам боб, леща и др. от примеси' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'чистя фасул, леща' (Хасково), 'почиствам боб, леща от примеси; почиствам маса след ядене' (Страхилово, Свищовско), **трьѐбя** 'чистя с изчепкване вълна' (Гулица, Варненско), **трѐба** 'разчиствам и подреждам; чистя от примеси и камъчета; премахвам, унищожавам' (Смолско, Пирдопско), 'изкъртвам дървета и храсти от дадено място, за да го направя годно за нива' (Севлиевско, Троянско, Тетевенско), 'изкоренявам корени от лозе и пр.' (Ботевградско), 'кърта пънове, корени' (Габаре, Белослатинско), 'почиствам фасул, ориз; почиствам нива от камъни' (Смърдеш, Костурско), 'чистя ориз' (Делчево), 'разчиствам и отреждам; чистя от примеси и камъчета; премахвам, унищожавам' (Смолско, Пирдопско), 'премахвам, унищожавам' (Долно Левски, Панагюрско), 'чистя' (Кадийца, Благоевградско), **трѐбъ** 'чистя от примеси фасул' (Разлог), **трѐбе** 'чистя зърна от примеси' (Годлево, Разложко), **трьѐбе** 'почиствам боб, леща, жито от примеси; почиствам нива от плевели, плевя' (Странджанско), **трѐбам** 'чистя ориз, леща, памук' (Велес), **трѐбим** 'изкоренявам храсти и дънери' (Ружинци, Белоградчишко), 'чистя от примеси' (Трънско; Лещен, Гоцеделчевско; Самоков; Искрец, Софийско; Благоевградско; Разложко; Драговита, Царибродско; Витановци, Пернишко), 'плевя' (Лисино, Босилеградско), 'чистя някакви семена' (Софийско), 'чистя от примеси; разчиствам; оправям помещение' (Станьовци, Брезнишко), 'чистя боб' (Момино, Варненско), 'чистя' (Радуй, Пернишко), **трѐбум** 'чистя, почиствам' (Кукуш), **трѐби** 'чисти от примеси' (Бобица, Костурско; Банско), **трѐбе се** 'плеви се' (Крупник, Буково,

Благоевградско), **требит** 'скубе' в текста от нар. пес.: *...да му плука коските и да требит опашки* (Прилеп, ДА), **требат** и **требили** в текста от нар. пес.: *... Думали са спродумали да си требат меден ружец... че требили меден ружец* (Козловец, Свищовско, НПССБ, 1931, 40), **трѐбим** 'чистим' (Бериево, Севлиевско), **трѐбиме** 'изкореняваме гора за работна земя' (Манастир, Гюмюрджинско), **трѝбъ** 'почиствам от примеси; почиствам трева около фиданка' (Нова Надежда, Хасковско); чсл. **трѣбити** 'чистя'. – Произв.: *требѐк* 'изкоренена гора' (Съево, Троянско), *требѐчка* 'жена, мома, която треби, чисти жито' (Геров), *требачки* 'жени, които чистят пшеницата зърно по зърно' (Охрид, Струга, Кукуш), *трибѐч* 'човек, който обича да разтребва' (Казанлък), *трибѐчка* 'жена, която обича да разтребва' (Казанлък), *требѐж* (вж.), *трѐбен* м. 'място на изсечена гора или тръне' (вж.), *требенѐк* 'изкоренена гора за нива' (Панагюрско), *трѐбене* 'изкореняване на дървета' (Долни Лозен, Софийско; Голям извор, Тетевенско), 'първи етап в обработката на козината – отбиране по цвят' (Дебнево, Троянско), *трьѐбенье* 'почистване от примеси; избиване на вредни животни, хора' (Странджанско), *требенѝна* 'място на изтребена гора или тръне', *требенини* 'название на почва' (Вълкова слатина, Монтанско), *требенѝца* 'нива или ливада, създадена след изчистване на тръне или нещо подобно' (Делчево), *требенѝще* 'изчистено място от камъни, дървета, тръни или под.' (Пореч е), *трѐбина* 'коренена земя за нива' (Панагюрище), *трѐбище* 'изкоренена гора за нива' (Панагюрище), 'изкоренена гора или почистено за обработване място' (Черешово, Велинградско; Търън, Смолянско), 'ливада' (Добърско, Разложко), 'изчистено място от камъни, дървета и под' (Пореч е), *трѐпка* 'кърпа за почистване' (вж. *трѐпка*[6]); *възтреб* 'място в селска къща, където се нареждат дрехи, постелки и под.' (Геров), *възтреб* 'място в килер, където се нареждат постелките и покривките' (Странджанско), 'място, над което се нареждат домашните покривки, черги и др.' (Малко Търново); *дотрѐбя, дотрѐбвам, дотрѐбувам; затрѐбя, затрѐбвам, затрѐбям; изтрѐбя, изтрѐбвам* 'избивам', 'почиствам някаква смес от плевели' (Доброславци, Софийско), *изтрѐбвам се, изтрѐбъ, изтрѐбвъм* 'избивам, унищожавам; изчиствам' (Съчанли, Гюмюрджинско), *изтрѐбувам* 'изчиствам' (Самоков), *изтрѐбувум* 'почиствам' (Кукуш), *изтребявам* (1843 г., Ив. Богоров, Всеобща география за децата; 1903 г., в. Пряпорец), *изтребление* (1857 г., в. Бълг. дневница, според Б. Цонев, История, ПСп 64, 252, заето от рус.), *изтребѝтел* 'който унищожава нещо; лек и бърз самолет за преследване на други самолети', *изтребѝтелка, изтребѝтелен, изтребѝтелство* (А. Страшимиров), *изтребѝлка* 'отпадъци от чистено нещо – фасул, ориз и др.' (Славейно, Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско); *отрѐбя, отрѐбвам, отрѐбям, отрѐба, отрѐбувам* 'очиствам, премахвам, изхвърлям' (Смолско, Пирдопско), *отрѐба са, отрѐбувам са* 'махам се' (Смолско, Пирдопско), *отрѐбка* 'бърсалка' (Геров), *отрѐпка* 'дрипа, парцал; нищожен, жалък, презрян човек', *утрѐпкъ* 'парцал за изчистване на пещ; (прен.) паднала жена' (Кръвеник, Севлиевско),

'мръсен парцал за почистване' (Страхилово, Свищовско), 'кърпа за избърсване; парцал; кърпа за лице, пешкир', *утрѐпче* 'малка конопена кърпа, в която се слага хляб за втасване' (Банат); *потрѐбя, потребя́вам* 'за свещеник, когато изяжда останалото причастие след литургията; изхарчвам, изяждам, довършвам, изтребвам' (Геров), *потрѐбим се* 'унищожа се, загина' (Кюстендилско), *потребѝша* 'употребя' (Севлиевско, Троянско, Тетевенско), *потрѐба* 'нужда', *потрѐбен* прил., *потреби́тел* (от рус. *потреби́тель*); *притрѐбам, притрѐбвам, притрѐбям* 'прибирам, разтребвам' (Геров), *прѝтреб* 'нужда' (Хасково); *разтрѐбя, разтрѐбвам, разтрѐбям, разтрѐбам* (Тръстеник, Плевенско), *разтрѐвя* 'да разтребя' (Панчев, с неясна промяна *б* > *в*), *разтрѐбим, разтрѐбувам* (Самоков), *разтрѐба* 'калпав човек' (Банско), *разтрѐбник* 'човек, който подрежда и обича реда' (Тръстеник, Плевенско), *разтрѐбницъ* ж. (Тръстеник, Плевенско). – Срхр. *трѐбити, тријѐбити* 'очиствам', словен. *trẹ̑biti* 'чистя; изкоренявам; изгребвам', рус. *теребѝть* 'изкоренявам; чистя', укр. *теребѝти* 'чистя; люшя', белорус. *церебі́ць* 'изкоренявам', чеш. *tříbiti* 'пресявам; очиствам', словаш. *tríbit'* също, пол. *trzebić* 'изкоренявам', горлуж. *trijebić* 'кастрирам', доллуж. *tŕebiś* 'чистя; изкоренявам; кастрирам'. – Праслав. **terbiti* без сигурни съответствия в други индоевропейски езици. Предполага се, че основата **terb-* е разширение на ие. **ter-* в *трѝя* (вж.). Сравнява се с латв. *terbt-* 'уговарям; укрепвам; искам' и гот. *þorban* 'нуждая се'. Срв. Miklosich, EtWb 354, Holub-Kopečný 393, Vasmer, REW 3, 95–96, Skok 3, 501–502, и посочената литература. – Според Ст. Младенов, ЕтР 641, от ие. **(s)ter-bh-*: **(s)tr-bh*, вероятно сродно с ие. **str-* в *стърнѝще* (вж.), *странà* (вж.). – От български език заето в рум. *a se potrebi* 'унищожавам, изтребвам, погубвам' (13–16 в.), вж. Rosetti, LbR 13–16, 182.

трева̀ 'едногодишно или многогодишно растение с тънко зелено стебло; зеленият покров на земята от такива растения', диал. **трѐва, тревъ, тря̀въ, трьевъ, трива̀, тривъ**, мн. ч. **тревй, треве** диал. съб., **тревйе** (Банат), **тривѐ**, в съчетания: *бабина Видина трева* 'лековита трева, която се бере на Видовден' (Берковско, Панчев), *балканска трева* 'раст. Gentiana asclepiadae' (Крушница, Солунско), *бисерна трева* 'раст. Melica nutans' (БотР), *блага трева* 'раст. Marrubium vulg.' (Брезнишко), 'раст. жълтурче, лютиче, Ranunculus acer' (Варненско, Панчев), *блатна трева* 'раст. лютиче, Ranunculus acer' (БотР), *богородична трева* 'раст. богородичен бурен, Calamintha Acinos' (Панчев), *богородична трева* също (БотР), 'раст. Abutilon avicenae' (БотР), 'раст. млечна трева, Cerinthe minor' (Великотърновско, БотР), 'раст. жълт кантарион, Hypericum perforatum' (Панчев, БотР), 'раст. звъника' (БотР), 'раст. меденик, Pulmonaria obscura' (БотР), 'раст. божа ръчица' (БотР), 'ароматно ливадно растение, с което кадят бременните жени, за да родят леко' (СбНУ 10/3, 224), *бугурдди́чна трявъ* 'раст. великденче Pulmonaria tuberosa' (Велико Търново, БотР), *борова трева* 'раст. Equisetum arv.' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), *брадавична трева* 'раст. тлъстига, Sedum' (БотР), *бъбречна трива̀* (Кривня, Разградско),

бяла трева 'раст. бузалък, Andropogon ischaemum' (БотР), 'раст. бял смин, Antennaria dioca' (БотР), 'раст. горивче, Manyanthes trifoliata' (Геров, БотР), 'раст. Sclerochloa dura' (БотР), раст. Stellaria graminea' (Ловеч, БотР), 'раст. бяло подъбиче, Teucrium polium' (БотР), 'раст. бабини гниди, попови въшки, лютиче, овчарска торбичка, Draba verna, Capsella bursa pastoris' (Геров; Елхово; Каравелово, Елховско; Шуменско; Сопот; БотР), *бя̀сна трева̀* 'раст. беснурче, Digitalis ferruginea' (Панчев, БотР), 'раст. воловодец, бесниче, Orobanche rubens' (Микре, Ловешко; Владиславово, Варненско; БотР), 'раст. Potentila recta' (БотР), 'раст. почудиче' (Варненско, БотР), 'раст. Potentilla pilosa' (Белослав, Варненско), *вѐтрева трева̀* 'раст. мъжка и женска трева, Unula ensifolia' (Шумен, Панчев, БотР), *вѐтрена трева̀* също (БотР), *висока трева* 'раст. метличка, Chenopodium scoparium' (Кукуш, Панчев), *власа́та трева̀* (Трънчовица, Никополско), *вонеща трева* 'раст. котешка трева, Ferula assa foetida' (БотР), *вранилова трева* 'раст. риган, Origanum majorana' (Варна, БотР), *вълча трева* 'раст. Aconitum ranunculaefolium' (БотР), *вятърничава трева* 'раст. вятърниче, Jasione heldreilchii' (БотР), 'раст. грашица, Onobrychis sativa; раст. Jastone heldreilchii (Шумен, Пенчев, БотР), 'раст. еспарзета' (БотР), *вя̀търничъвъ тревъ* 'хвощ' (Градище, Севлиевско), *вятърчева трева* 'раст. Unula ensifolia' (БотР), *гьѐргьефска трева̀* 'ливадно растение с дребни розови цветчета, които издават приятна миризма' (Доброславци, Софийско), *глистна трева* 'раст. Arthemisia cina' (БотР), *глистя́ва трева̀* 'отровна билка, с която лекуват глисти в стомаха' (Горнооряховско), *горчива трева* 'раст. Fumaria off.', 'раст. прострел, тинтява, Gentiana cruciata' (БотР), 'раст. горчивче, Menuanthes trifoliata' (Зап., БотР), 'раст. подъбиче, Feucrium' (БотР), 'раст. бяла трева' (ЮЗ), 'раст. Achillea clipeolata; раст. прострел, синя тинтява Gentiana cruciata' (Панчев), *горчлива трева* 'раст. Teucrium' (Геров), *гребенчаста трева* 'раст. Cynosurus cristatus' (БотР), *гърличава трева* 'раст. Potentilla reptans' (БотР), 'раст. Silene armeria' (БотР), 'раст. Statice limonium' (БотР), 'раст. пачи крак; раст. Statice limonium; раст. Verbascum phoeniceum; раст. Potentilla reptans' (Панчев), *гърличева трева* 'раст. Verbascum phoeniceum' (БотР), 'раст. кукунар' (Варненско, БотР), раст. Silene armeria' (Сливен, БотР), *гърличова трева* 'раст. Silene armeria' (Сливен), *гърлячова трева* 'раст. гърлица, Statice' (БотР), *гъсеничава трева* 'раст. многоножка, Achilea millefolium' (Архив Л. Каравелов), *гъскина трева̀* 'раст. кокоша трева, пача трева, Polygonum aviculare' (Долни порой в Македония; Геров), *га̀скина трѐва* 'раст. бял равнец, врабчино цвете, Achillea millefolium' (Битоля, Панчев, БотР), *гъсча трева* 'раст. слез, Malva silvestris' (Дебър, БотР), *гъша трева* 'раст. Polygonium aviculare' (Великотърновско), *далѐчева трева, далачйва трева* 'растение, с което лекуват далак' (СЗ, Панчев), *далачна трева* 'раст. алтънче, Chrisosplenium alternifolium' (БотР), *детинска трева* 'раст. салеп, Orchis morio' (БотР), *дива трева* 'раст. брол, бусика, Aira caespitosa' (Софийско, БотР), 'трева, която не се коси или отдавна не е косена, та не става хубаво сено' (ар-

хивни материали Илчев, ДА), *димня трева* 'лечебно растение Fumaria off.' (Ловешко, Великотърновско), *дрислива трева* 'раст. козя брада, Asphodeline liburnica' (БотР), 'цвете с дребни гроздовидни цветове' (Ченге, Провадийско; ЮИ, архивни материали Илчев, ДА), 'раст. шумкавиче' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. Asphodelus liburnicus' (Бобошево), 'раст. Pulicara vulgaris' (БотР), *дяволска трева* 'раст. ралица, Dilphinium consolida' (Варненско, Панчев, БотР), *еж трева* в текста: *заключени секакви катанци... се отключуале со от еж трева* (Прилеп, СбНУ 11, 82), *ежда̀ трева* в текста: *Ежда̀ трева мнозина бараат за азно да отворат* (Прилеп, СбНУ 4/3, 210), *ежова трева* 'раст. разковниче' (Прилеп, Панчев), *ѐнева трева̀* 'раст. драгайка' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. еневче, еневиче, Galium' (Геров), *еньова трева* също (БотР), *еньовски треви* 'билки, набрани преди изгрев слънце на Еньовден, които се употребяват за лекарство' (Горнооряховско), *ермѐнска трева* 'вид билка, поставяна край родилка в първите дни след раждането' (Добруджа), *жа̀бя трева̀* 'раст. спреж' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. бубакерка, кръстец, Senecio' (БотР), *жѐнска клѝнава трева̀* 'растение, с което се лекува изсипване у жени' (СбНУ 21, 10), 'раст. жълтурче' (Панчев), *женска клинова трева* 'раст. салеп, Orchis' (Банско, БотР), 'раст. жълтурче, Ranunculus ficaria' (БотР), *женска трева* 'раст. ветрена трева, Unula ensifolia' (БотР), *жѝва трева̀* 'раст. часовниче, изривана трева, Erodium cicutarium' (Сливен, Панчев, БотР, Архив Каравелов), 'раст. здравец, Geranium sanguineum, Geranium pratense' (БотР), *живачка трева* раст. петопръстница, сърцеболово биле, Potentilla alba' (Бистрица, Софийско; Панчев), *живачна трева* 'раст. бял очиболец, Potentilla alba' (БотР), *жилава трева* 'лечебно раст. Plantago L.' (Долни Вит, Никополско; Свищовско; архивни материали Илчев, ДА), *живенѝчава трева* 'лечебно раст. Digitalis lanata' (Сливенско, архивни материали Илчев, ДА), *жълта трева* 'лечебно раст. Guscuta' (Бургаско, архивни материали Илчев, ДА), 'лечебно раст. Melilotus off.' (Брезнишко, архивни материали Илчев, ДА), 'раст. Ranunculus polyanthemus' (Мосомища, Благоевградско, архивни материали Илчев, ДА), *жълтенѝчава трева̀* 'раст. змийско мляко; лечебно раст. Cheliodonium majus' (Шуменско; Вардим, Свищовско; Никопол; Лозница, Никополско; Велико Търново, Панчев; архивни материали Илчев, ДА; БотР), 'билка, с която се лекува жълтеница' (Горнооряховско), *жельтенѝчьева трива̀* (Кривня, Разградско), *за̀йча трева* 'раст. нутявка, Moehringia trinervia' (Старозагорско, БотР, архивни материали Илчев, ДА), 'раст. детелина, Trifolium arvense' (БотР), *залеплива трева* (Царино, Крумовградско, архивни материали Илчев, ДА), *златна трева* 'раст. Stipa pennata' (Ловешко, архивни материали Илчев, ДА), *змѐйска трева* 'едно растение' (Геров), 'лековита билка – когато някого ухапе змия, то скълцват шумата със стеблото и налагат ухапаното място' (Берковско, Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Оряховско, Врачанско, СбНУ 21/2, 62), *змийна трева* (Пролазница, Горни чифлик, Граничак, Монтанско, ДА), *змийни треви* 'билки, с които налагат ухапано от змия или друго отровно животно' (Горнооряховско, СбНУ 30, 25),

змийска трева 'вид трева, с която церят ухапано от змия, змийски бурен' (Геров), 'раст. здравец, Geranium' (БотР), 'раст. незабравка, Myosotis' (Босилеградско, БотР), 'раст. телчарка, Polygala' (БотР), 'раст. Veronica austriaca' (БотР), 'раст. Veronica hamaedrys, ливадно и храсталачно растение с назъбени яйцевидни листа на гълъбови цветове, горска любица' (Берковица, Панчев, БотР), 'раст. Veronica thracica' (БотР), 'вид билка' (Горнооряховско), *зѣмска трева̀* 'раст. очиболец, Potentilla argentea' (БотР, архивни материали Илчев, ДА), 'раст. подъбиче, Teucrium chamaedris' (Разградско, Панчев, БотР), 'раст. дива ягода, петопръстница' (Добричко), *изрева̀на трева* 'раст. жива трева, Erodium cicutaricum' (Лозница, Никополско; Панчев), *калоферска трева* 'раст. кариофил, Chrisanthemum balsamita' (БотР), *камилска трева* 'раст. Corispermum nitidum' (БотР), *катерлива трева* 'раст. Potentilla reptans' (БотР), *качюн трева* 'раст. лютиче, Ranunculus acer' (БотР), *кисела трева* 'раст. бодливо зеле, змийско грозде, Blitum capitatum' (Гевгели, ПСп 1890, 35, 660; Геров), *кисела трева* 'раст. папирус, Cyperus' (БотР; архивни материали Илчев, ДА), *класовита трева* раст. Melica nutans' (БотР), *клинава трева* 'раст. устрел, Cynanchum laxum' (Варненско, БотР), 'раст. часовниче, Erodium cicutaricum' (Берковица, БотР), 'раст. орехче, Filipendula henapetala' (Горнооряховско, БотР), *клинова трева* 'раст. салеп, Orchis morio' (Банско, Геров), *клинява трева* 'раст. Vincetoxicum off.' (Берковица), *книжна кисела трева* 'раст. папирус, Cyperus papyrus' (БотР), *коза трева* 'раст. Equisetum arvense' (Ситово, Пловдивско), *калъчава трева* 'раст. Hypericum' (Павликенско), *камѐна трева̀* 'раст. Equisetum arvense' (Подвис, Айтоско), *кокоша трева* 'раст. Ajuda chamaepitys' (Геров, БотР), 'раст. куча лобода, Chenopodium' (Сухиндол, Великотърновско), 'раст. пача трева, Polygonum aviculare; (Благоевградско, Стара Загора, Геров, БотР), 'раст. сладка трева' (Севлиево), *кокошкина трева* 'раст. Polygonum aviculare' (Хасковско), *ко̀личава трева* 'раст. маясъливче' (Свищовско), 'вид билка, с която лекуват болестта колец' (Горнооряховско, СбНУ 30, 14), 'раст. бяло подъбиче, Teucrium polium' (Разградско, БотР), 'раст. бяла горчивка, Teucrium polium' (Свищовско, Панчев), *ко̀личевъ тривъ* 'вид лековита билка' (Градище, Севлиевско), *коленча̀та трева* 'раст. хвощ, Equisetum arvensis' (Великотърновско), *кулянчовата трева̀* също (Църква, Добричко), *конска трева̀* 'раст. горски хвощ, Equisetum silvaticum' (Сатовча, Благоевградско; Габровско; БотР), *ко̀нска трѐва* също (Ягодина, Девинско; Лилково, Пловдивско), *космата трева* 'раст. Potentilla tormentillae' (Архив Каравелов), *котешка трева̀* 'раст. бабици, Nepeta cataria' (Добричко, Геров, Панчев, БотР), 'раст. Ferula assa foetida' (БотР), 'раст. Stachis italica' (БотР), *ко̀ча трева* 'раст. Nepeta cataria' (Ловеч, Панчев), 'раст. дилянка, Valeriana officinalis' (Стара Загора, Великотърновско, БотР), *кош трѐва* 'раст. Setaria verticilata' (Бобошево), *ко̀ша трѐва* 'раст. кокоша трева' (Геров), *кошерджѝйска трева̀* 'раст. Melissa officinalis' (Троянско), *кошу̀тена трева̀* 'билка, с която лекуват родилката, когато се разболее' (Горнооряховско), *краставична трева* 'раст. Borago officinalis', *ку̀кувича трева̀* 'вид луковично растение по ливади, Muscari

rocemosum' (Пъдарево, Бургаско, БотР), 'раст. коило, Stipa pennata' (БотР), 'раст. Cuscuta' (Бургаско), *кȕкувича трѐва* (Дъбрава, Белоградчишко; Брезе, Софийско), *кърлеш трева* 'лековита билка, с която церят запек' (Берковско, СбНУ 21/2, 62), *лекарска мача трева* 'раст. дилянка, Valeriana off.' (БотР), *лехусничева трева* 'раст. бласкун, Mentha pulegium' (Панчев, БотР), 'растение, с което къпят лехусата и новородените деца' (Малък Преславец, Тутраканско), *лаȕсничава трева* 'раст. Pulegium' (Панчев), *лъхусничава трева* също (БотР), *лихȕсни треви* 'билки, с които лекуват родилката, когато се разболее' (Горноряховско, СбНУ 30, 28), *лиȕсничувъ тревъ* (Гарван, Силистренско), *ливадна трева* 'раст. ливадна метлица, Poa pratensis' (БотР), *лимонена трева* 'раст. Melissa off' (Търговище), *лйса трѐва* 'раст. Cassia anguistfolia' (Бобошево), *лисича трева* 'раст. паче гнездо, Anchusa off.' (Драгоман, Софийско; БотР), *лишена трева* 'раст. змийско мляко, Chelidonium majus' (Шуменско, БотР, Панчев), *луда трева* 'раст. Linum flavum' (БотР), *ластовича трева* също (БотР), *ластовичешка трева* също (БотР), *магарешка трева* 'раст. пупалка, Oenothera biennis (БотР), *маслива трева* 'раст. гърлица, Statice' (БотР), *мача трева* 'раст. джоджен Mentha' (БотР), 'раст. дилянка, Valeriana off.' (Бистрица, Софийско, Панчев, БотР), *маясълива трева* 'раст. бяла дъвка, Filago arvensis' (Софийско, БотР), *мàява трѐва* (Царино, Крувовградско), *маясълска трева* 'раст. Potentilla hirta' (Берковица, БотР), 'вид билка, с която лекуват болестта маясъл' (Горноряховско), 'раст. зъмска трева, Goniolimon collinum' (БотР), 'раст. гърлица, Statice limonium' (БотР), 'раст. Teucrium polium' (Сливенско; архивни материали Илчев, ДА), *майсълива трева* 'раст. Statice limonium' (Болград в Бесарабия), *маясълска трева* 'раст. Potentilla hirta' (Берковица, БотР), *мераклйва трѐва* 'раст. жълт кантарион, звъника, Hypericum perforatum' (БотР), 'раст. богородица трева' (Панчев), 'раст. див гьозум, Mentha silvestris' (Панчев), *мераклйя трѐва* също (Панчев, БотР), *мечкина трева* 'раст. бяла чемерика, Veratrum lobelianum' (БотР), *млѐчна трѐва* 'раст. меденик' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. богородична трева, великденче, Cerinthe minor' (Велико Търново, Лясковец, Панчев, БотР), *модра трева* 'див лен, Linum austriacum' (БотР), *морска трева* 'раст. Zoostera marina' (БотР), 'морско растение с лентовидни листа, употребявано за подплънка на мебели' (архивни материали Илчев, ДА), *мундарлйва трѐва* раст. Alsine setaceae' (Ново Оряхово; Варненско; Геров), 'раст. мишовка' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. гроница, Lepidium ruderale' (Болград в Бесарабия; БотР), *мурдарлйва трѐва* също (БотР), 'раст. горуха' (Варненско, архивни материали Илчев, ДА), *мъжка клинава трева* раст. Sanguisorba off.' (СбНУ 21, 43), *мъжка клинова трева* също (Топчии, Разградско; Панчев; БотР), *мъжка трева* 'раст. ветрена трева, Inula ensifolia' (Шумен, Панчев, БотР), *мъжка и женска трева* също (Шуменско), *нàдана трева* 'раст. Equisetum arvense' (Смочан, Ловешко), *нàметова трѐва* 'раст. Esparseta' (Новопазарско), *намитова трева* 'раст. грашица, Onobrychis sativa (Кюлевча, Шуменско; БотР), *нанеена трева* 'раст. мента' (Жеравна, Котленско), *нанейна трева* също (Въбел, Никополско), *остра трева* 'раст. ос-

трица, Carex acuta' (Сливен, БотР), *огнена трева* 'раст. Ajuga chamaepitys' (СбНУ 21/2, 61), *утрувителна трева* (Козаново, Асеновградско, ДА), *осойна трева* 'раст. Potentilla supina' (БотР), *трѐва омраза* в нар. пес.: *Ти като одаш по гора, знаеш ли трѐва омраза?* (Връбница, Софийско, СбНУ 43, 278), *умразна трева* 'раст. Campanula persicifolia' (Сливен), *осра трява* (Лъжница, Гоцеделчевско), *офикова трева* 'раст. жълтурче, Ranunculus sceleratus'(БотР), *уфикова трева* 'вид лековита билка' (Банат, СбНУ 2, 209), *пача трева* 'раст. бял равнец, Achillea millefolium' (БотР), 'раст. бълваница, Lolium temulentum' (БотР), 'раст. троскот, Cynodon dactylon' (Стара Загора, БотР), 'раст. росица, Gliceria fluitans' (БотР), 'раст. пачина, Polygonum aviculare' (Ловеч; Велико Търново; Лиляче, Кюстендилско; Геров; БотР), 'раст. кървавиче, Polygonum bistorta' (Гедиклии, Ямболско; БотР), 'раст. Potentilla anserina' (БотР), 'дребна зелена трева, която се употребява против ухапване от змия' (СбНУ 3, 111), 'раст. Malva silvestris' (Летница, Ловешко), *пàча тревъ* 'дребнолиста трева Gliceria' (Енина, Казанлъшко), 'вид плевел' (Бериево, Севлиевско; Медово, Добричко), *пембя̀нъ тривъ* 'лековита билка' (Градище, Севлиевско), *песъклива трева* 'лековита билка, с която лекуват болестта „песица" – когато човек постоянно отпада, изсъхва и слабее, то варят тревата и с отварата го къпят' (Берковско, СбНУ 21/2, 60), 'някакво растение' (Берковско, Панчев), *пйсана трѐва* 'раст. канарейка, Phalaris arundinacea' (БотР), 'раст. кушево' (архивни материали Илчев, ДА), 'растение някакво' (Геров), *пилешка трева* (ТрСб 5/1, 56), *позидна трева* 'раст. Lactuca sativa' (БотР), *пойна трева* 'раст. Sisymbrium off.' (БотР), *порязана трева* 'раст. жълт кантарион, Hypericum perforstum' (Добричко, БотР), *посѐкана трѐва* също (Панчев), *посечѐна трѐва* 'раст. бял равнец, Achillea millefolium' (Кюстендилско, Подгърненци, Радомирско), 'раст. кантарион, звъника, Hypericum perforatum' (Великотърновско, Геров, БотР), 'раст. знойка, Heliotropium europaeum' (БотР), 'раст. добриче' (Великотърновско, ДА), 'раст. ленивче, Lysimachia nummularia' (БотР), 'раст. живеничава билка, Prunella vulg.' (Бобошево, Дупнишко; БотР), 'раст. жиловник' (Ковачица, Ломско), 'раст. Heliotropium europaeum' (Панчев), *пòсечка трѐва* 'раст. бял равнец, Achillea millefolium' (Кюстендилско, БотР), *посечна трева* 'полско тревисто растение, билка с тънки рязани листа и бели цветове, събрани в малко чадърче, което се употребява за лекуване на рани' (Беден, Девинско), *посякана трева* 'раст. Hypericum perforatum' (ДА), *посяченáта трева* също (СбНУ 3, 93), *прасешка трева* 'вид трева, с която хранят прасета' (Русаля, Великотърновско), *преватничава трева* 'вид билка, с която лекуват епилепсия' (Горноряховско, СбНУ 30, 7), *пресѐчена трѐва* 'раст. богородично биле, срещниче, Ajuga Laxmanni' (Панчев, БотР), 'раст. Agrimonia eupatoria' (Смядово, Шуменско), *прищена трева* 'раст. живениче, Punella grandifolia' (БотР), *прострел трева* 'раст. Equisetum repandum' (Тръновско, БотР), *пръча трева* 'раст. Tragopogon orientale' (БотР), *птича трева* 'раст. мишкиня, Stellaria media' (БотР), 'раст. звездица' (архивни метериали Илчев, ДА), *пшенйчна трѐва* 'раст. Arrhenantherum avenaceum' (БотР), 'подобна на овес висока трева, глав-

но в планинския пояс' (архивни материали Илчев, ДА), *пясъчна трева* 'раст. Arenaria sepyllifolia' (БотР), *пясъчна самодивска трева* 'раст. Peucedanum arenarium', *резлева трева* (Банат, СбНУ 51, 44), *ръсковнъ̀тъ тривъ* 'раст. разковниче, Trifolium repens' (Сливен), *раскѝлничава трева* 'билка, с която лекуват „расколничаво" дете, когато слабините му започват да отичат' (Бобошево, СбНУ 42, 148), *ревнѝвана трева̀* 'раст. любениче, разваленка, развалниче, обичниче, динка, Poterium sanguisorba' (Шумен, Панчев, БотР), *рѐзана трева̀* 'раст. Hypericum (Извор, Радомирско), *резка трева* 'раст. шилегарка' (Архив Каравелов), *реснѐва трева̀* 'раст. бял равнец' (Сливен; архивни материали Илчев, ДА), *риснѐва трева̀* 'раст. равнец, Achillea millefolium' (Сливен, Геров, БотР), *риганова трева* 'раст. Origanum vulgare' (БотР), *родѝлна трева̀* 'раст. гърбица, горуха Lepidium perfoliatum' (БотР; архивни метериали Илчев, ДА), *родителна трева* също (Панчев), *рòсина трева̀* 'раст. росен, русалче, самодивска трева, Dictamnus albus' (Ловеч, Панчев, БотР), *русàлска трѐва* 'раст. роксан, росен' (Добруджа), *самодивска трева* 'раст. росен, росина трева, Dictamnus albus' (Варна, Панчев, БотР), 'раст. чемерика, Peucedanum off.' (БотР), 'раст. Veronica austriaca' (БотР), 'раст. бабин косъм, Aspharagus tenuifolius (БотР), *самодивски треви* 'билки, с които лекуват епилепсия' (Горноряховско, СбНУ 30, 7), *самодивска черна трева* 'раст. изтравниче, клинаво биле, косатник, църн ветър, Asplenuium trichomates, Asplenium septentrionale' (Панчев, БотР), *самовилска трева* 'раст. бабин косъм, Asparagus tenuifolius' (Бобошево, БотР), *сапунарска трева* 'раст. сапунче, Saponaria off.' (БотР), *свѝлена трева̀* (Банат, СбНУ 51, 44), *свинска трева* 'раст. Polygonum aviculare' (Малкотърновско), *седефена трева* 'раст. сълзица, Briza media' (БотР), *сѐчена трева̀* 'раст. бял равнец, Achillea millifolium' (БотР), 'раст. кървавиче, Agrotemma coronaria' (БотР), 'раст. Lychnis' (Ново село, Сливенско, ДА), 'раст. бяла рада, Anthemis' (Подцърненци, Радомирско; БотР), 'раст. звъника' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. Hypericum' (Сливенско; Извор, Радомирско; БотР), 'раст. ленивче Lysimachia nummularia' (БотР), 'раст. свинарка' (Сливен), 'раст. сечено биле' (Геров), *сѝва трева̀* 'раст. бяло подъбиче, бяла горчивка Teucrium polium' (Панчев, БотР), *синѝлна трева̀* 'раст. Chrosophora tinctoria' (Илчев), *слàдка трева̀* 'раст. лобода, Artiplex arvense, Artiplex hortense' (Варна, Панчев, БотР), 'раст. куча лобода, Chenopodium' (БотР), *смил трева* 'раст. бял смин, Antennaria dioica; раст. смил, Helichrysum arenarium' (БотР), *смрадлѝва трева̀* 'раст. мърша, струпейниче, Chenopodium vulg.' (Велико Търново, Геров, БотР), *стрѐсничава трева̀* раст. Adiantum capilus veneris' (Сливен), *суданска трева* 'раст. Andropogon sudanense' (архивни материали Илчев, ДА), *сȕхата трева̀* 'раст. Alsine rostrata' (Панчев), *салȕдничава трева* 'раст. Peucedanum off.' (ДА), *трева за стомах* 'раст. Filago germanica' (Варненско, СбНУ 22, 56), *трева за сърце* също (Босилиградско, Брезнишко, ДА), *тлъстъ̀ тривъ* 'вид градинско цвете' (Бериево, Севлиевско), *трѐскава трѐва* 'раст. трескавиче, Linaria spuria' (Панчев, БотР), 'бурен из ниви и орници с полегна-

ло стебло и късо шипче на цвета, Elationoides spuria' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. полско помниче, Myosotis intermedia' (БотР), *троска трева* 'раст. троскот Panicum sanguinale' (БотР), 'раст. главица, Dactylis glomerata' (Геров), 'раст. пача трева Polygonum aviculare' (Омуртаг; Гедиклии, Ямболско; Ловеч; Брезе, Софийско; Трън, Кюстендилско), *усойна трева* 'раст. *часовниче*, Erodium cicutarium' (БотР), раст. очеболец Potentilla argentea, Potentilla supina' (БотР), *усойница трева, осойница трева* 'раст. Echium vulg.' (БотР), *хайдушка трева* 'раст. бял равнец, Achillea millefolium' (БотР), 'раст. бяла дъвка, Filago arvensis' (БотР), 'раст. ленивче, Lysimachia nummularia' (Тетевен; колиби Зелениката, Тетевенско; БотР), 'раст. живеничава билка, Prunella vulg.' (БотР), 'раст. добриче' (ДА), 'раст. Veronica austriaca' (БотР), *хайдучка трева* 'раст. бубниче, равнец, Achillea millefolia' (Геров), *царева трева* 'раст. шапиче, Alchemilla vulg.' (БотР), *цирова трева* 'раст. Clematis flammula' (БотР), *чирвенъ̀ тревъ* 'вид плевел' (Бериево, Севлиевско), *черна трева* 'раст. Adiantum capillus veneris' (Сливен), 'раст. калугерка' (архивни материали Илчев, ДА), 'раст. кавтарика, Andropogon gryllus' (БотР), 'раст. мишинец, Cyfnoglossum off.' (БотР), 'вид трева, прилична на лапад, с която се лекува болестта клека' (Момино, Варненско, ДА), 'раст. кривошийка, Nonnea pulla' (БотР), *чеснова трева* 'раст. Alliaria officinalis' (БотР), *шàпова трѐва* 'билка, с която се лекува болестта шап по овцете, Seseli rigitum' (Бобошево), 'раст. страшник' (Разград, ДА), 'раст. Acanthus mollis' (Панчев), *шȕльева трѐва* 'трева, с която се лекува шуля, шуя – хемороиди' (Винга в Банат, СбНУ 2, 207), *юдичава трева* 'раст. срещниче, Ajuga laxmanium' (БотР), 'раст. страшниче' (Варненско, ДА), *юднѝчава трева* 'раст. Ajuga laxmanii' (Панчев), 'раст. Veronica spicata' (БотР); стб. **тр҃ѣка** 'трева, ниски зелени растения; млади посеви, зелени жита; растителност, растения' (Мар., Зогр., Асем., Сав. и др.`), **тр҃ѣвьнъ** 'тревен, който е покрит с тревиста растителност, тревист' (Супр.), 'месец май' (Слепч. ап.), **тр҃ѣвєнъ** също (Охр. ап.). – Произв.: *тревàк* 'треволяк' (Геров), *тривак* (Великотърновско), *тревàн* 'билка някаква с приятна миризма' (архивни материали Илчев, ДА), *треварка* в *мѐчка тревàрка* (Банско), *трѐвен* 'който е от трева, изобилен с трева', 'пуст, проклет' (Корешчата, Костурско), *трѐвна* прил., в *тревна ръжда* 'раст. Puccinia gramius' (БотР), *трявна* прил. в *трявна мая* 'тревисто растение, със сока на което се кваси прясно мляко' (Мезек, Свиленградско), *трѐвни* прил., мн. ч. *трѐвни, трѐвест* прил. в *тревест памучник* 'раст. Gossypum herbaceum' (БотР), *тревйв* > *тревйф* прил. 'тревясал' (Тихомир, Крумовградско; Селча, Вълчан дол, Смолянско; Чавдарица, Ягодина, Девинско; Лещак, Маданско, Ореше, Гоцеделчевско), *трѐвина* 'тревен фураж, запасен за зимата в специални ями' (Горно и Долно Райково, Смолянско), *тревѝсал* 'обрасъл с трева' (Кърналово, Благоевградско), *тревѝст* 'обрасъл с гъста трева; който е с меко, не дървенисто стебло', *тревѝца* умал., в *русалска тревица* в баяне: *ако бъдеш чървена, бела да станеш, русалска тревица* (Славотин, Монтанско, СбНУ 41, 452), *тревѝца* (Банат), *тревѝчка* умал., *тревѝч-*

ка (Банат), *трѐвка* 'стръкче трева' (Върбица, Суходол, Софийско; Чуйпетлово, Самоковско; област Пиянец, Страдалово, Кюстендилско', 'тревица' (Гниляне, Софийско; Прилеп), 'един стрък трева' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'тревисто растение, със сока от което се кваси прясно мляко' (Филипово, Разложко), *трѐвчица* умал. (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *трѐвла* 'раст. Portulaca deracea' (Кукуш, БотР), *тревлив* в *нива тревлива* (нар. пес. от Веригово, Карловско; Дивдядово, Шуменско), *тръевля̀в* 'тревясал' (Кюлевча, Шуменско), *трѐвнина* 'такса за пасене на добитък в чужда ливада или пасище', 'площ за пасене на добитък в чуждо землище; данък за паша, плащан в миналото' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Ново село, Арчар, Видинско; Байлово, Софийско), *трѐвнинъ* (Тепава, Ловешко), *трѐвнинȏ* (Девин), *трѐвнинȏ* (Широка лъка, Смолянско), *тревнѝна* 'данък за паша' (Костурско), *тревнинȁ* (Войница, Видинско), *тревнина* 'данък, който овчарите били длъжни според народните вярвания да плащат на самовилите, ако са нагазили със стадата си в техните владения' (Вакарелски, Етнография 428), 'данък, който се плаща за използване на пасище' (Райково, Смолянско), *тревола̀к, треволя̀к* 'място, обрасло с трева', *тревуля̀к* също (Панагюрско), *тревойа̀к* (Долна Митрополия), *тревейя̀к* 'всякакъв вид треви' (Банат), *тревелю̀га* събир. 'бурен' (Банат), *тревдр* 'треволяк' (Грамада, Кулско), *тревола̀чец* умал. (Бързина, Раховско), *тревлòсал* 'тревясал' (Ръждавица, Кюстендилско), *тревя̀сам, тревя̀свам* 'обрасвам с трева', *тревля̀сам, тревля̀свам* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тривля̀сам, тривля̀свам* също (Конопчие, Чирпанско), *треулясвъм* също (Силистренско); *затревя̀* (*се*), *затревя̀вам* (*се*), *затревясам* (Хр. Радевски), *затревея* (1906 г., сп. Градинар); *тревовѝден* в *тревовѝдна перуника* 'раст. Iris germanica' (БотР), *тревовѝдни чревца* 'раст. Stellaria graminea' (БотР), *тревопа̀сен, тревопо̀лен, тревоя̀ден; лъжѝтрев* 'месец април' (Странджанско; Българи, Бургаско; Банско), 'раст. часовниче, Erodium cucitarium' (БотР), *лъжѝтреф, лажѝтреф* 'месец април' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *лъжѝтрева* също (Кюстендилско), *лажѝтрева* 'вид малко бяло пролетно цвете, което расте преди тревата' (Смолянско); СИ *Тря̀вна*. – В отгласно отношение с *трава̀* (вж.), вж. Vasmer, REW 3, 130. Срв. Skok 3, 494, който отбелязва, че *r'* вм. *r* свидетелства за изговор *ia* на стб. **ѣ**.

трѐвам, вж. *тря̀бвам*.

тревѐш в текста: *Ти пасѐш тревѐш, но ше бъде пърдѐш* (Грамада, Кулско, СбНУ 41, 432). – Оказионално образуване от *трева̀* (вж.) със стилистичен ефект. Основано е на еднаквия изглас на глаголната форма *пасѐш* и същ. *пърдѐш* < *пърдѐж* в текста.

тревѝль 'детелина', вж. *трифѝль*.

трѐвим 'случа, нагодя, намеря' (Трънско). – От **трѐфим* също, вж. *трѐфа*[2], с диалектен преход *ф* > *в*.

тревлѝсвам 'заеквам' (Смърдеш, Костурско), **трефлѝсвам** 'бръщолевя, мърморя; заеквам' (Малко Търново). – Варианти на *травлѝсвам, трафлѝсвам* (вж.). Значенията 'бръщолевя, мърморя' са възникнали от развой 'заеквам' > 'говоря неясно'.

тревнеȕри 'които събират тревнина' в нар. пес.: *Ф село има турци тревнеȕри, ще ти вземат стадо тревнина* (Ставерци, Оряховско, НПТВ 309). – Вероятно свързано с *трѐвен, трѐвнина* 'данък паша' (вж. под *трева̀*), но образуването не е достатъчно ясно.

тревòга 'силно душевно вълнение, безпокойство; сигнал за настъпваща опасност', **треȍги** мн. ч. (Неново, Провадийско). – Произв.: *тревòжа* 'създавам, причинявам тревога, силно безпокоя; преча; отнемам време; нарушавам спокойствие, смущавам', *тревòжен* прил., *тревòжност; затревòжа, затревòжи се, затревòжвам, затревòжвам се; потревòжа, потревòжвам; разтревòжи, разтревòжа се, разтревòжвам, разтревòжвам се*. – От рус. *трево́га* също, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 251. Срв. за производните форми рус. *трево́жить, трево́жный, потрево́жить, растрево́жить*.

трѐвòн, вж. *трион*.

тревулька просяшки език 'овца' (Прилеп, СбНУ 13/3, 271), **тревульче** просяшки език 'агне' (СбНУ 16–17/1, 870). – Производни от *трева̀* (вж.), свързани с представата 'тревопасно животно'. Срв. за същото *трволяйка* 'магаре' (вж.).

трѐгвам 'тръгвам' (Олшанка в Украйна), вж. *тръгвам*.

трегѝя диал., вж. *тригѝя*.

трѐгер техн. 'дълга хоризонтална греда, която служи за опора на други отвесни или наклонени греди в сграда или покривна конструкция'. – От нем. *Träger* също, букв. 'носач', вж. РЧДБЕ 1982, 874.

трегъдень 'кръщене' (Банат). – От лексикализирана синтагма *треть день* < *трети ден*, вж. *трети*, с диалектен преход *т'* > *к'* и асимилаторно озвучаване *к'* > *г'*. Значението се основава на традицията да се кръщават новородените на третия ден след раждането.

трѐе̏ 'стривам; режа с трион; изтривам, бърша' (Войнягово Карловско), **трѐмо** 'мънем гръсти' (Ошане, Белоградчишко, ИзвССФ 7, 115), **трейът** 'изваждат влакната на конопа със специален уред' (Зап, СбНУ 11, 194). – Произв.: *трене* в *трене гръсти* 'начукване на гръсти' (Вакарелски, Етнография 327). – Запазени на диалектно равнище старинни глаголни форми, продължаващи някои форми на стб. **трѣти, тьрж, тьрѣшн**, срв. *тря̀я* (вж.).

трезв 'благоразумен'; стб. **трѣзвъ** 'трезв, въздържан, умерен' (Супр.), **трѣзвьнъ, трѣзвьннкъ** (Слепч. ап.). – Произв.: *трѐзвен* 'който не е пил наскоро спиртно питие; който се отличава със здрав и спокоен разум, благоразумен,

разсъдлив', *трѐзвеник* 'който не употребява спиртни напитки, въздържател', *трѐзвеност, трѐзвост* 'качество на трезвен'; *изтрезвя̀, изтрезвя̀вам, изтрѐзвам, изтрезвѝтел; отрезвя̀, отрезвѐя, отрезвя̀вам, отрезвенѐя, отрезвеня̀вам, отрезвѝтелен; разтрѐзвим се* 'изтрезнявам' (Студена, Самоковско); *трезвомѝслещ, трезвомѝслие.* – Срхр. *трезав, трѐзвен, трѐзан, трийзан, тризвен,* словен. *trẹ́zəv,* рус. *трѐзвый,* укр. *тверéзий,* белорус. *церéзвы,* чеш. *třízvý, střízvý,* словаш. *triezvy,* пол. *trzeźwy,* горлуж. *strózby.* – Праслав. **terzvъ(jъ)* без съответствия в балтийските езици. Сравнява се със стинд. *tr̥ṣyati* 'жадувам', *tr̥ṣtás* 'изсъхнал', *tr̥ṣúṣ* 'жаден', стнорд. *þorstì* 'жажда', ствиснем. *thrust,* гот. *þaúrstej* 'жажда', гр. *ταρσός,* атич. *ταρρός* 'суша', лат. *torreo* 'изсушавам' (Потебня по Горяев 376) със *z* под влияние на **rězvъ* > рус. *рéзвый* и др., което представя трудности от звуков характер, вж. Vasmer, REW 3, 96, Petersson, Vgl. slav. Wortst. 51 и сл., сравнява с гр. *ταρχύω* 'погребвам', което е неубедително. Ильинский, ИОРЯС 23, 1, 136, недостоверно сравнява с рус. *стерегу́* и *сто́рож.* Вж. Ст. Младенов, ЕтР 638, Skok 3, 498. – От старобългарски език заето в рус. *трéзвый.* Заето в рум. *treazv, treaz,* вж. Цонев, История 2, 971, Mihăilă 184, Rosetti, Influenţa 40, 42. – Срв. *трѐзен.*

трѐзен 'трезвен, не пиян' (Смолско, Пирдопско; Самоков; Широка лъка, Смолянско; Кутугерци, Кюстендилско; Долно Левски, Панагюрско), **трѐзин** (в нар. пес от Войнягово, Карловско), **трѐзан** също (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), **трѐзън** също (Гоце Делчев), **трѐзно** в нар. пес.: *Що е Муса пиян беседило и оно га трезно направило* (Драготинци, Гинци, Софийско; Брезник; СбНУ 43, 101), **тря̀зъи** 'трезв' (Черна и Северна Добруджа), **тря̀зна** прил. ж. (Смолско, Пирдопско), **тря̀зно** в *на тря̀зно* нареч. (Смолско, Пирдопско). – Произв.: *трезньово* нареч. в текста: *Ас сам я удал ф пиянство, трезньово ще я откупя* (Копривщица, СбНУ 46/1, 133), *трезнѐя, изтрезня̀, изтрезня̀вам, изтрѐзнея, изтрезнѐвам* (Самоков); *отрезнѐя, отрезня̀вам, отрезнѐвам,* (Самоков); *разтрѐзна, разтрѐзвам* (Геров); *разтрезнѝл* 'отрезнял' (Софийско; Студена, Райово, Самоковско), *стрѐзен* 'който не е пиян' (Раково, Кюстендилско). – Произв. с наст. *-ен* < праслав. *-ьпъ* от *трезв* (вж.) след изпадането на крайната съгласна – вероятно старо явление, за което срв. заемката в румънски език *treáz.* Срв. за същото явление срхр. *трийзан* 'трезв', *трéзан, тризан,* словен. *trẹ́zən* също. – Вж. *трезв.*

трезкотеви в текста от нар. пес.: *Паднало се от свети Илия... той че оди лете под небето, з гръмотеви и па с трезкотеви* (Връбница, Софийско, СбНУ 3, 36; СбНУ 43, 467). – Със свръхстарателно *з* вм. *с* в първоначално **трескотеви,* мн. ч. от **тряскотява,* произв. с наст. *-ава* от *трескѝтя,* вж. *тря̀скам.* Срв. същото образуване в *гръмотеви,* мн. ч. от **гръмотява,* произв. от *гръмѝтя,* срв. *гръмотѐвица* под *гръм*[1].

трѐзьов (трьѐзьоф) 'трезвен' (Тетевенско, СбНУ 31, 121, 436). – От *трезв* (вж.) с преоформяне на краесловието по прилагателни на *-ов.*

трей-трей възглас за подкарване на кози (Странджанско). – Произв.: *трейкам* 'подкарвам кози със специален възглас' (Странджанско). – Може би свързано с нгр. *τρέχω* 'тичам'.

трѐйки 'трети' (Долно село, Кюстендилско; Локорско, Софийско), **трѐйкя** 'трета' (Красава, Брезнишко; Леска, Кюстендилско), **трѐйкьо** 'на третина (когато някой обработва чужд имот и за работата получава една трета от добива)' (Брезник). – От *трѐти* (вж.) с диалектен преход *т' > к'* и антиципация на мекостта.

трѐки 'трети' (Геров), **трек** също (Ихтиманско), **трѐкя** 'трета' (Горни Окол, Ломско; Милчина лъка, Кулско). – Произв.: *трѐкече* 'което е на три години' в *еленче трѐкече* (Геров). – От *трѐти* (вж.), с диалектен преход *т' > к'.*

трѐкав в текста: *Сдраф бѐше, туга трѐкаф пя̀дна* (Банско, СбНУ 2/3, 109). – Вероятно вм. *трѐскав,* вж. *трѐска.*

трѐква, трѐкне, трѐкнува 'дохождам наум, хрумва, скимва' (Геров), **трѐкнува ми, трѐкне ми** 'хрумва ми, идва ми наум' (Смолско, Пирдопско), 'идва ми наум, сещам се' (Самоков; Горни Пасарел, Говедарци, Самоковско; Църква, Плана, Локорско, Софийско), **трѐкне ми** 'хрумне ми, досетя се' (Горна и Долна Василица, Радуил, Костенец, Ихтиманско; Кула; Дебели лак, Радомирско), **трѐкну ми** също (Бръложница, Софийско; Брезник). – От звукосимволична основа **трек,* вариант на *трак* (вж), тук свързана с представата за внезапност на действието. Срв. същата основа в срхр. *štrẹ̀cati, štrecnuti* за звук, издаван от пушка, вж. Skok 3, 489, под *trak*[1].

трекло̀ 'връзката на торбата отгоре, с която се носи и на която се закача' (Трънско, архивни материали Любичев, ДА). – Еднакво е *тракло̀* 'връзка за потури; прашка на торба; колан от вълнена прежда' (вж.), образувано от *трак* с подобно значение (вж. *трак*[2]) по *повръзло̀, превръзло̀, превезло̀* с подобни значения. Промяната *а* > *е* се дължи вероятно на затъмнената вътрешна форма на думата.

трекло̀свам 'гледжосвам глинен съд' (Странджанско). – Еднакво с *трекьо̀свам* (вж.), с вторично *-л-* вероятно под влияние на *белдо̀свам,* произв. от *бя̀л* (вж.), поради връзка между представите за бляскава (гледжосана) и светлобяла повърхност.

трѐксвам, трѐксам 'приставам, съгласявам се' (Геров). – От *стрѐксвам* също (вж.) с отпадане на начално *с-,* дисимилаторно или поради осмислянето му като представка. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 160, 164.

трекьосвам 'гледжосвам глинен съд' (Странджанско). – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 103, изходен е гръцкият глагол στρακώνω 'покривам с глеч, с хоросан; правя твърд; слепвам' (за който вж. Andriotis, Lexikon der Archaismen 420), с преход *а* > *е* поради съседство с *р.* В такъв случай омек-

чаването на *к* би било вторично. Възможно е обаче и отименно образуване от основа **(о)стракя* < нгр. *ὀστρακία*, което в съвременния гръцки език има по-различно значение 'скарлатина', но срв. нгр. *ὄστρακον* 'черупка; парче от глинен съд, чирепʼ. В такъв случай *кʼ* в *трекьосвам* би идвало от изходната основа.

трекър 'отначало, отново': *Когато децата развалят играта, казват: хайде на трекър* (София, архивни материали Килифарев, ДА). – Неясно. Може би вторична форма.

трѐли 'музикална украса с бързо и преливно повтаряне на някои тонове; славеева песенʼ. – Форма за мн. ч. на *трел* (спец.) със същото значение, а то от рус. *трель* също, заето от фр. *trille*, *tril* 'трелʼ, а то от итал. *trillo* също. За прехода *и* > *е* пред *л* в руската форма срв. рус. *апре́ль*, вж. Vasmer, REW 1, 21, срв. Matzenauer, CSl 371, Горяев 375.

трѐльньицъ 'ръчна мелница от два камъка за мелене на зърнени храниʼ (Доспат). – Вероятно от първоначално *треѐрница* > **трѐрница*, произв. от *триор* (вж.), с дисимилация *р – р* > *р – ль*.

трем[1] 'покрито и отворено място пред стаи на къща; отвод, пруст; отворена стая в горния етаж на къща пред другите стаи; чардак, веранда, широка гостна стаяʼ, 'второто помещение в старата българска къща, светло, приспособено за спанеʼ (Вакарелски, Етнография 1977, 248), 'предната част под стреха на къща или друго здание' (Благоевград, ПСп 1893, 41–42, 959), 'преддверие на къща с навес; антреʼ (Кукушко), 'дълга стряха, прилепена до къщата, пруст; сушина под голяма стряхаʼ (Прилеп), 'покрита тераса пред къщатаʼ (ЮИ), 'пруст пред къщатаʼ (Куфалово, Солунско), 'прустʼ (Свиленградско), 'салон; пруст; голям холʼ (Кукуш), 'гостна стаяʼ (Елена), 'килер в къщаʼ (Чипровци; Чупрене, Раяновци, Белоградчишко), 'широк навес от вътрешната страна на черковен зид, покрит с керемиди; свободен открит пруст в приземната част на къщатаʼ (Цапарево, Петричко, архивни материали Вакарелски, ДА), 'открито пространство пред къщатаʼ (Батово, Добричко), 'навесʼ (Капатово, Благоевградско), 'част от двора под стрехите или чардака, респ. под стаитеʼ (Велес), 'навес пред помещението с огнището в уземна къщаʼ (Белоградчишко), 'чардакʼ (Прилеп; Рабиша, Белоградчишко), 'балконʼ (Одраница, Трънско), 'балконче' (Кънджали, Дойранско), 'изкопано място като одър в гривицата отдясно, където може да се седи или спи лятно време или при дъжд, пруст' (СЗ, СбНУ 18/2, 12), 'покрито пространство в уземната къща; в което се седи, а през лятото се спиʼ (ИЕИМ 12, 1969, 81), 'плевня, отворена от едната страна – лятно време там нощуват говедатаʼ (Кондорби, Костурско), 'навес на плевникаʼ (Трявна; Падеж, Благоевградско), 'навес пред плевнятаʼ; чардакʼ (Свищов), 'продължение на покрива на плевника, под което се поставя каруцатаʼ, 'място пред хамбара с покрив, което служи за сушина на колатаʼ (Ряхово, Русенско), 'навес за каруци, плугове иралаʼ (Пелово, Плевенско), 'сушина пред плевняʼ (Дряновско), 'тясно отделение в долния кат на мияшката къща, в което се затваря на пладне дребният добитък, служи и за конюшняʼ (Дебърско), 'сайвантʼ (Белоградчишко), 'конюшня, яхърʼ, (Дебърско), 'покрито място на харманитеʼ (Паталеница, Пазарджишко), **трям** 'подслон, покрито място, сушинаʼ (Корница, Гоцеделчевско), 'част от къща, където се простират дрехи и др. неща за сушенеʼ (Гоцеделчевско); сръб. чсл. **трѣмъ**. – Произв.: *тремче* умал. (Крушево, Прилепско, Костурско); *потрем* 'отделно навесче на двора за селскостопански инвентарʼ (Лещен, Гоцеделчевско); *подтрем* 'прустʼ (Геров), 'сайвант под одъра прижд обораʼ; пруст' (Броди, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 148); *стрем* 'покрит вътрешен двор в къща; приземен етаж с двор и стаиʼ (Славейно, Смолянско; Павелско, Асеновградско). – Срхр. *тр̑ијем* 'залаʼ, *трѐм*, *тр̑ӣм*, *штрем*, словен. *trêm* 'навесʼ, рус. остар. *те́рем* 'стая; жилищно помещение в горната част на богат дом; дом във вид на кула', укр. *те́рем*, струс. **теремъ** 'дворец; куполʼ. – Праслав. **termъ* с недостатъчно изяснен произход. Предполага се ранна заемка от гр. *τέρεμνον*, *τέραμνον* 'къща, стаяʼ, което не е засвидетелствано в средногръцки и в съвременния гръцки език, въпреки хипотезата на Ст. Романски, RESl 2, 51–52, за византийски произход на заемката. Тълкува се и като образуване от основа **tereb*, **treb-*, сродна с лат. *trabs* 'гредаʼ, келт. *treb* 'жилищеʼ, ствиснем. *dorf* 'селищеʼ. Съпоставя се и с куман. *terme* 'женски покоиʼ, сагайски *tärbä* 'юртаʼ, монг. *terme* 'стена; стенна решеткаʼ. Вж. Vasmer, REW 3, 97 и посочената там литература. – От български език заето в алб. *trem*, *tréme* 'трем', вж. Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23, 8, 12, Селищев, Слав. нас. 15, 148, унг. *terem* 'зала', вж. St. Mladenov, Geschichte 63, рум. *tream* 'кошара' (Банат), вж. Weigand, JIRSpr 3, 1896, 329.

трем[2] тайни говори 'човекʼ. – Вероятно заемка от албански, срв. алб. *trime* 'млад човек; храбрецʼ. – Срв. със същия произход *дрен* 'циганинʼ (вж.).

тремен м. 'част от процепа във воденицатаʼ (СЗ, СбНУ 18/2, 176). – От *стрѐмен* (вж.) с декомпозиция на начално *с-*, осмислено като представка.

трементина, терамéнтина 'терпентинʼ (Лекарственик от края на 18 в.), **терементина** (1854 г.). – Чрез нгр. *τρεμεντίνα* от итал. *trementina* също, вж. Л. Ванков, Роман. заемки 254. – Заето и в срхр. диал. *трементѝна* с по-различно значение 'птичи клейʼ, вж. Skok 3, 496.

тремечѐ 'черга за постилане и завиванеʼ (Ясна поляна, Бургаско, ДА). – Вероятно вместо *трепечѐ* също, вж. *трепечà*, с графична деформация поради погрешно разчитане на ръкописните облици на *м* и *п*.

тремѝра 'постя в продължение на три дни през Велики постиʼ (Шишковци, Кюстендилско), **тремирѝм** също (Банско), **тремерȕвам** също (гребенски говор в Силистренско). – Вж. *тримирѝ* (под *трѝмер*).

тремирджѝя таен майсторски говор 'човек, на когото не му се работи' (Кривопаланско). – Произв. с наст. *-джия* от вариант на *трѝмеро* 'въздържане от ядене три дни след Заговезни' (вж.), тук в ироничен смисъл 'въздържане от работа'.

трѐмо 'мънем гръсти', вж. *трѐё*.

тремолѝ 'трептя' в текста: *...зазвучават благодарствени нотки, които тремолят звънливо* (Ст. Станчев по РРОДД). – Според РРОДД 510, от итал. *tremolare* 'трептя'. В такъв случай може да бъде сравнено с образувания като *шрàйбя* жарг. 'пиша' от нем. *schreiben* също и др., *прѝнтя* 'печатам' от англ. *print* също и др. Може да бъде и отименен глагол, образуван от *трѐмоло* спец. 'бързо многократно повторение на един тон или бързо редуване на два тона, намиращи се на разстояние не по-малко от една терца' < итал. *tremolo* 'трепте-не', срв. за образуването *сълзѝ* (вж.), произв. от *сълзà* (вж.) и др.

трèмпе[1] 'плоско метално търкалце, каквито в редица се пришиват за укра-са' (Ботевградско), 'пулче, пришито на полите на сукмана' (Ново село, Тро-янско). – С експресивно вмъкване на *м* от **трепè* умал., произв. от **треп*, поствербално образуване от *трѐпам, трѐпя* (вж.), срв. с подобно значение *трѐпка*[3] (вж.). Значението е възникнало във връзка с характерното постоян-но потрепване на този вид украшения.

трèмпе[2] 'дайре' (Прилеп; Банско; Гостилица, Дряновско; Видин; Пловдив-ско), в текста: *не мога трèмпе да бия* (Ботевградско). – От един произход с *трèмпе*[1], във връзка с дрънкалките на дайрето.

трен[1] остар. 'железопътен влак', **трень** също (Кюлевча, Шуменско). – От фр. *train* също, вж. Ст. Младенов, РР 1927–1928, 122–123.

трен[2] 'част от дръжката на ножче, която посреща острието при сгъване' (Велешко, СбНУ 7/1, 478). – Произв. *трѐнче* 'чиренче' (СбНУ 7, 1, 622). – От *црен* 'чирен' (вж.) с деафрикатизация.

трен[3] в текста от нар. пес.: *трен вичерам, мале, трен постелям, трева детелина постилачка* (Солунско, СбНУ 6/3, 29). – Неясно, с неясно значение. Според Геров, *трен* в аналогичен текст от нар. пес. има значение 'чирен, цренче на ножче'.

трендàфил 'градинско цвете Rosa centifolia', в *див трендафил* 'раст. шип-ка, Roza canina' (Велес, Гевгели, Геров), 'раст. Rosa dumetorum' (БотР), *диф трендафил* 'раст. Rosa sp. diversa' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), *ерихонски трендафил* 'раст. Anastatica hierochuntica' (БотР), **трендàфиль** 'раст. роза; ху-баво момиче или момче' (Костурско), **трендàфили** мн. ч., 'вид шарка на тъ-кана престилка' (Гулица, Варненско), **трендàфел** 'раст. шипец, Rosa moscata; Rosa canina' (БотР), **трендàвил** 'раст. дива роза' (Певец, Търговищко), 'раст. Rosa centifolia' (Трън; Суходол, Софийско), **трендàвель** 'раст. трендафил'

(Кочово, Преславско; Смядово, Шуменско), **триндàфил** 'раст. роза' (Дол-новардарско), **триндафилите** 'везба по ръкав на женска риза' (Горна Су-шица, Санданско), **триндàфель** 'раст. питомна роза' (Енина, Казанлъшко), **трандàфил** в *див трандафил* 'раст. шипка, Rosa canina', *жълт воден трандафил* 'раст. бърдуче, Nuphar luteum' (БотР), **трандàфел** в *див трандафел* 'раст. шипка, Rosa canina' (БотР), *месен трандафел* 'раст. Rosa damascena' (БотР), **тръндàфил** в *градински тръндафил* 'раст. Rosa centifolia' (БотР), *див трън-дафил* 'раст. шипка, Rosa canina' (БотР), *питомен тръндафил* 'раст. Rosa centifolia' (БотР), **тръндафили** мн. ч., в *рози и тръндафили* 'везба по пазва на мъжка риза' (Белица, Тутраканско), **тръндàвел, тръндàфел** 'раст. роза' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тръндàвелъте** 'везба по ръкав на женска риза' (Девня, Провадийско), **тръндафял** в *див тръндафял* 'раст. шипка, Rosa canina' (БотР), **тръндафу̀л** в *диф тръндафул* (Кукуш), **тръндъфир** 'раст. роза' (Ново село, Видинско), **тръндафер** в *дыф тръндафер* 'бодлив храст шипка' (Банат), **триандàфил** (Геров), **трондафил, трундафил** (М. Филипова-Байрова, Гр. За-емки 163); чсл. **триандафилъ**. – Произв.: *трендàфилов* прил., *трендàфилчета* 'тъкана везба по престилка' (Вълчедръм, Ломско), 'вид шарка по тъкан пеш-кир' (Гулица, Варненско), *трендàфилчок* умал. (Папрадища, Велешко); ЛИ: *Трендафил* м., **Трондафѝлъ** (Цонев, Опис Пловд. 237), *Трендафила* ж., *Трендафила* ж., *Трендафилко* м., *Трендафилка* ж., *Трендавилка* ж., хипокористични форми *Трено* м., *Треньо* м., *Трене* м., *Трена* ж., *Тренко* м., *Тренчо* м., **Трєнчо** м. в сборник от църковни поучения от 1764 г. (Стоянов–Кодов, Опис 3, 369), **Трєнчє** м. в четвероевангелие от 15 в., сръбска редакция (Цонев, История, Опис 2, 19), *Тренка* ж., *Трендо* м., *Трендa* ж., ФИ: *Трендафилов, Трендов, Трен-дев, Тренов, Треновски, Тренков, Тренчев*. – От гр. *τριαντάφυλλο(ν)* по *τριαντά* 'тридесет' и *φύλλον* 'лист' с разнообразни звукови промени в диалектите. Част от формите отразяват сближение по народна етимология с *трън* (вж.). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 637, Вл. Георгиев, БЕз 1, 1952, 3–4, 217–219. А. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, 349, М. Филипова–Байрова, Гр. заемки 163–164, и посочената там литература. – Срв. *сандрафѝль* (вж.).

трене в *трене гръсти* 'начукване на гръсти', вж. *трѐё*.

тренѐча 'черга' (Близнак, Малкотърновско, ДА). – Вероятно еднакво с *трепечà* (вж.), при което замяната на *п* с *н* е резултат от графична деформация поради погрешно разчитане на ръкописните облици на съответните букви. Срв. за подобна деформация *тремечѐ* (вж.).

тренѝрам 'приучавам някого или приучавам се към издръжливост; под-готвям някого или подготвям се за спортно състезание', **тренѝрам се** 'приуча-вам се, подготвям се'. – Образувано с наст. *-ирам* от англ. *train* 'обучавам', вж. РЧДБЕ 1982, 874.

трениро̀вка 'системно въздействие върху организма с цел да се усъвър-шенствува структурно и функционално и да се подобри или запази на високо

равнище неговото здраве', **тренировъчен** прил. – От рус. *тренировка* също, *тренировочный* прил., вж. РЧДБЕ 1982, 874.

тренѝца 'вид ястие от сварено брашно' (Беглеж, Плевенско), **треницъ** 'супа от зелева чорба' (Видинско). – От *трѝеница* (вж.) със стягане *ие* > *е*.

трѐнка 3 л. ед. ч. 'дрънка' (Олшанка в Украйна). – Вероятно еднакво с *трънкам* (вж.), с *ъ* > *ѐ* в говора. Може да бъде и заемка от рус. *трéнкать* също. Срв. и *трѐнтам* (вж.).

трѐнки 'кръгли жълти и червени сливи' (Шейново, Казанлъшко), **тренòвка** 'дребна круша – пада, като узрее' (Падеж, Благоевградско), **тренýлка** 'вид круша' (Кр. Григоров по РРОДД). – Вероятно производни от *трън* (вж.), тук с рядко диалектно отражение на **-ьr-* в праславянската форма **tьrnъ*, като *-ре-*, за разлика от обичайното за българския език **-ьr-*> стб. *-ꙑ-* > *-ръ-*. Срв. семантично и словообразувателно *трънка* в значенията 'трънлив храст от рода на сливите с дребни, черни, покрити със светлосин прашец тръпчиви плодове, Prunus spinosa; самият плод на този храст', *трънкослѝвка* в значенията 'храст, подобен на трънката, дърво и плод Prunus insititia' и 'джанка – подобно на слива овощно дърво с по-дребни топчести плодове, Prunus myrobalana', *тръновка* 'вид дива круша', вж. под *трън*. Срв. същата звукова особеност при *трѐнчье* 'жило на пчела' (вж.) покрай *трънче* също (вж. под *трън*), а също и срхр. диал. *тренѝна* 'плод от трънка' (Косово) покрай *тръ̀ина* също, което според Skok 3, 504, е „с неясно *е*". Засвидетелстваната в Казанлъшко форма *трѐнка* най-вероятно е пренесена в югозападни говори.

трѐнсия 'влак' (Опака, Търговищко, архивни материали Москов, ДА). – Вероятно свързано с *трен* също (вж.), но с неясно образуване, несигурно засвидетелствано.

трѐнтам учен. говор 'ходя по голяма нужда' (София, ГСУ 42, 914). – Експресивно образуване от звукосимволична основа **трен-*, за което срв. словообразувателно *охтя̀* покрай *ѐхам, ѐхкам*, произв. от междум. *ох*, и др. Срв. звуково и семантично *трънкам* 'мърморя, карам се' и особено 'друсвам нещо с шум'. Срв. семантично синонима *трѐпам се* в същия ученически говор (вж.).

трентя 'вглеждам се в нещо' (Завой, Ямболско, архивни материали Москов, ДА). – От *втрѐнтя* също, вж. *втрѐнт(ю)вам*, с декомпозиция в началното *в-*, схванато като представка.

трѐнцъ 'вид тестяна гозба' (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *тренчева* в *тренчева чорба* 'чорба от натрошено тесто' (Прохорово, Новозагорско, архивни материали Москов, ДА). – От **трѐница* покрай *тренѝца* (вж.), с изпадане на неударено *и*. – Срв. *трѝеница* (вж.).

трѐнчкот 'тънко непромокаемо пардесю с дебела подвижна подплата', шивашки професионален говор 'лятна горна дреха от тънък непромокаем плат с подвижна подплата'. – От англ. *trench-coat* със същото значение, букв. 'окопна дреха', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 235, РЧДБЕ 1982, 874.

трѐнчье 'жило на пчела' (Теплен, Гоцеделчевско). – Еднакво с *трънче*, умал. от *трън* (вж.), тук с рядко диалектно отражение на **-ьr-* в праславянската форма **tьrnъ* като *-ре-*, за разлика от обичайното за българския език **-ьr-*> стб. *-ꙑ-* > *-ръ-*. Срв. същата звукова особеност при *трѐнки* (вж.), *тренòвка*, *тренýлка*.

трень 'трион' (Яковица, Драгово, Момчилградско). – От **треѐнь* също, вариант на *трион* (вж.) с диалектен преглас *ио* > *ие*, асимилация *ие* > *ее* и последвало стягане. – Срв. *трехѐн* също.

треньòсуем 'бия, удрям' (Друган, Пернишко). – С вероятно изходно значение 'оформям с коване', от един произход с *дирнòсвам* 'извивам с коване дъно на меден съд' (вж.) и *дренòсвам* 'оформям дъно на меден съд с дървен чук' (вж.), неубедително свързано с *дрян* по народна етимология. Според М. Рачева, Балк. езикозн. 23/4, 1980, 45–46, основа на отименните глаголи *дирнòсвам* и *дренòсвам* като занаятчийски термини, назоваващи специфични действия при изработването на дъната на медните съдове, е диалектен вариант на тур. *değirmi* 'кръгъл, кръгообразен, сферичен' (срв. тур. диал. *değerni* и др.). За вариант на тур. *değirmi* с беззвучна начална съгласна като вероятна основа на *треньòсуем* срв. тюркски форми като *tegirmi* и др. у Севортян 2, 178.

трѐпав в текста от нар. пес.: *Како ле... китени ти полите, Байко ле... трепаво ти дъното* (Големаново, Кулско, НПТВ 899). – Според източника, със значение 'кален', което е неубедително. По-вероятно значението е 'прокъсан, разнищен, дрипав'. В такъв случай може да бъде произв. с наст. *-ав* от незасвидетелствано **треп* 'нещо разнищено', съответствие на рус. *трéпка* 'парцал', чеш. *třapec, střapec* 'пискюл; ресни', чеш. *střepiti* 'разнищвам на влакна', словаш. *strapec* 'ресни; снопче', пол. *strzępić* 'разнищвам на влакна'. – Праслав. **treпъ*, девербатив с експресивна назализация на основата в **trepāti*, вж. *трѐпя*. Вж. без български материал Vasmer, REW 3, 146 и посочената литература.

трепавен в текста: *Човек, който спи дълбоко, не трябва да се събужда с тласкане или ритане, защото той се събужда, но трепавен, т.е. още сянката му не е влезнала цяла и той още в полусъзнание може да грабне нещо и да пребие някого, без това да помни* (СбНУ 28, 1, 227). – Вероятно причастна форма от глагол **трепàвя*, експресивно образуване с наст. *-авя* от *трѐпам*, *трѐпя* (вж.), срв. със същата основа *трепавица* (вж.). – Срв. словообразувателно и семантично *трѐпен* (вж.).

трепавѝца 'клепка', мн. ч. **трепавѝци** в текста от нар. пес.: *Двете очи – две црьны череши, трепавици – ластвички крила* (Геров), **трѐпавици** 'мигли, ресници на очен клепач' (архивни материали Цончев, ДА). – Срхр. *трѐпавица*

'ресница'. – Праслав. **trepāvicā,* произв. с наст. *-icā* от **trepāviti*, експресивно образуване от **trepāti* > *трѐпам, трѐпя* (вж. *трѐпя*[1]). – Срв. *трепавен*.

трепàлка 'клепка на окото' (Геров), 'ресница; клепач' (архивни материали Цончев, ДА), 'уред за пъдене на мухи' (Момино, Варненско), **трѐпалка** 'клепка' (Велес), **трепàлки** 'мигли' (Самоковско), **трепàлкя** 'клепка' (Ружинци, Белоградчишко), **трѐпалькя** 'клепач' (Тръно, архивни материали Москов, ДА), 'мигла на очите' (Радуил, Ихтиманско; Босилеградско), **трѐпаелькe** 'ресници' (Галвановци, Тръно). – Произв. с наст. *-ал-ка* от *трѐпам* 'удрям; мигам', вж. *трѐпя*[1].

трѐпам 'трепкам; махам с крила; мигам; убивам', вж. *трѐпя*.

трепàра 'мараня' (Ляски, Гоцеделчевско). – Поствербално образуване от *трепàрам* (вж.).

трепàрам 'треперя' (Сеилча, Смолянско). – Експресивен глагол, производен с наст. *-ар-ам* от *трѐпам,* вж. *трѐпя*[1], за образуването вж. подробно Szymański, Derywacja 102–103. Срв. словообразувателно и семантично *трепѐря* (вж.).

трѐпвам, трѐпна 'правя внезапно неволно движение; сепвам се, стряскам се; изплашвам се', **трѐпнувам** (Самоков), **трѐпна се** 'сепна се' (Копривщица, Пловдивско, ДА). – Произв.: *стрѐпна се, стрѐпвам се* 'стресвам се' (Геров). – Итеративно образуване от *трѐпам, трѐпя* (вж. *трѐпя*[1]).

трѐпеза[1] 'ниска дъсчена маса с кръгла форма' (Горно Броди, Сярско), 'маса' (Господинци, Гоцеделчевско; Дяково, Кюстендилско). – Произв.: *трѐпезник* 'домашнотъкана покривка, която се постила на земята при хранене на много хора' (Яврово, Асеновградско; Бориково, Бостина, Писаница, Хасовица, Смолянско), 'домашнотъкана кърпа, с която се покрива омесеният хляб, за да втаса' (Балдево, Осиково, Гоцеделчевско), 'дълга покривка, която се постила на земята при хранене на много хора; месал, с който се покрива опеченият хляб' (Горно и Долно Райково, Смолянско), *трѐпьезник* 'месал, с който се покрива изпеченият хляб' (Осиково, Гоцеделчевско), 'домашнотъкана кърпа, с която се покрива омесеният хляб, за да втаса' (Девесилица, Крумовградско; Долна Арда, Смолянско), *трьѐпезник* 'вид домашнотъкана дълга покривка, която се постила на земята при хранене на много хора' (Турян, Момарско, Буково, Смолянско), *трепѐзица* 'пъстро вълнено правоъгълно платно, което се постила на пода при хранене на много хора' (Златоград, Маданско). – Еднакво с *трапѐза* (вж.). Промяната *а* > *е* е отразена в ранни паметници на български език, срв. **трєпєзѣ** (Зогр., Син. пс., Супр.), **трѣпєзѣ** (Клоц.) и др., вж. подробно К. Мирчев, ИИБЕз 1, 1952, 236–237.

трѐпеза[2] 'равна местност' (ЮЗ). – С метафоричен развой на значението от *трѐпеза*[1] 'маса' (вж.).

трепѐза[1] **(трепезъ)** 'вълнен месал, с който се покрива печеният хляб, за да не изстива или да не се праши' (Белица, Разложко), **трьепѐза** 'домашнотъкана дълга покривка, която се постила на земята при хранене' (Илинден, Гоцеделчевско). – Еднако с *трѐпеза*[1], *трапѐза* (вж.), с метонимичен развой на основното значение 'маса', тъй като масата при хранене традиционно се застила с покривка.

трепѐза[2] 'раздаване на хляб и напитки в памет на умрелите' (Обидим, Разложко). – Еднакво с *трѐпеза*[1], *трапѐза* (вж.) в значението 'самата храна, сложена на трапезата', откъдето е и значението 'храна, раздавана в памет на умрелите'.

трѐпезе ср. 'приспособление за навиване на прежда на масури чрез чекрък' (Настан, Ягодина, Девинско; Забърдо, Асеновградско). – Може би от един произход с *трѐпеза*[1].

трепѐзко 'готован' (Кметовци, Габровско). – Произв.: родово име *Трепескуфци* (Кметовци, Габровско); СИ *Трепезковци.* – Произв. от *трепѐза*[1] (вж.). Изходно е значението 'храната, сложена на трапезата', а първоначалното значение на *трепѐзко* е 'който обича да се храни наготово'.

трепелѝк в текста: *копринена шапчица със сребърен подбрадник, с позлатен трепелѝк* (Копривщица, СбНУ 44/3, 8). – От *тепелик* (вж.) с вмъкнато *р*, вероятно под влияние на някое от разпространените народни названия на вид украшение за главата, срв. *трѐпка, трѐпушка, треперýшка*[1,2].

трѐпен в текста от нар. пес.: *трепен й език думаши* (Топчии, Разградско, СбНУ 47, 504), **трепѐн** в текста от нар. пес.: *трепѐн ѝ език говори* (Радинец, Плевенско, НПССБ 410). – Причастна форма от *трѐпам, трѐпя* (вж.) или произв. с наст. *-ен* от девербатив **треп.* – Срв. словообразувателно и семантично *трепавен* (вж.).

***трепѐр** в **трепѐря** събир. 'тънки телчета, украсени с мъниста, които при движение трептят – част от сватбена забрадка корбулец' (Плевенско). – Произв: *трепѐрево* в *криво перо трепѐрево* (нар. пес. от Райово, Самоковско, НПСС 451), *трипѐрчи* 'украшение върху невестината забрадка' (Войнягово, Карловско). – Поствербално образуване от *трепѐря* (вж.).

трепер 'внимание, грижа' (Т. Г. Влайков по РРОДД). – Еднакво с *трепѐр*, за значение срв. *трепѐря над някого, над нещо* 'грижа се за някого, за нещо', *трепѐря* 'пазя, милея за нещо'.

трѐперник 'платно за покриване на тесто' (Гарван, Силистренско, Сб. Добруджа 405). – От *трѐпезник* с подобно значение, вж. под *трѐпеза*[1], с асимилация *р – з* > *р – р*.

треперýшка[1] 'вид накит', вж. *трепѐря*.

треперу̀шка[2] 'пеперуда' (Банско; Елешница, Разложко), **треперушко** обръщение към мома (Банско). – Може да бъде от първоначално **преперу̀шка* умал. от *преперу̀га* 'пеперуда' (вж.), с преносно значение в обръщението към мома. За промяната *п* > *т* срв. *преперчица*. – Обръщението към мома може да е възникнало и от *треперу̀шка*[1] 'вид накит' (вж.), с пренос на значението, за което срв. *трепету̀шка* 'вид накит', произв. от *трепѐтя* (вж.), и обръщенията *трепетушко, трепетушке* пак там.

треперчица в обръщение към невеста в нар. пес.: *Невестице, треперчице, трепни войну на ръка, да те рано разбуди, да си тесто замесиш, да си хижа изметеш, да си вода донесеш...* (Геров). – Вероятно с *п* > *т* под влияние на *трѐпна* в текста от първоначално **преперчица,* произв. от *преперѝца* 'птица пъдпъдък, Coturnix' (вж.), тук в преносно значение 'работлива невеста', за което срв. *пряперница* 'чист, спретнат и работлив човек' и *прѝпърица,* вариант на *преперѝца*. Вж. за подобно предположение Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 626.

трепѐря 'правя бързи неволни движения, клатя се бързо; треса се, тръпна; вълнувам се от силен страх и безпокойство; боя се, страхувам се', 'треса се; страхувам се; пазя, милея за нещо; блестя, лъскам, светя' (Геров), **трепѐра** (Копривщица; Годлево, Драглища, Елешница, Разложко), **трепѐръ** (Якоруда, Белица, Добърско, Разложко), **трипѐра** (Банат), **трепѐрам** (Лясково, Асеновградско; Козарско, Варвара, Пазарджишко; Пещера), **трьепѐрам** (Габрово, Ксантийско; Бачково, Асеновградско), **трьепѐръм** (Червен, Асеновградско), **треперя̀м** (Черничево, Крумовградско; Дорково, Пазарджишко), **треперем** (Яврово, Асеновградско; Геров) **треперьем** (Шаренка, Маданско), **трьепѐрьем** (Ситово, Лилково, Пловдивско), **трепѐрѐм** (Смолян; Попско, Крумовградско), **търпѐръм** (Ново село, Видинско), **трепѐрим** (Самоков; Ръждавица, Кюстендилско). – Произв.: *трепѐранка* в текста от нар. пес.: *Станке ле, трепѐранке ле* (Ботевградско, ДА), *трепера̀нче* диал. 'украшение от пискюлчета и ресни от цветна прежда, прикачени с телчета на върха на кайцата (вид женска шапка); тънки телчета, украсени с мъниста, които допълват венеца на корбулеца (сватбената забрадка)', *трепѐрък* 'игла с разни украшения, поставена на забрадката' (Ружинци, Белоградчишко), *трепѐрка* 'дърво трепетлика' (Радуил, Ихтиманско), *трепѐрки* 'мъчителни движения, конвулсии; изпадане в бъзсъзнание' (архивни материали Цончев, ДА), 'украшения за женски фес – металически игли с висящи метални пластинки, люспички слюда и мъниста' (Добруджа, Банат), *трѐпѐркам* гл. (Орехово, Смолянско), *трепѐрица* 'дребна риба' (Козичино, Поморийско), *трѐпърица* 'мигла' (Ново село, Видинско), *треперѝга, треперѝка* 'дърво Populus tremula' (Геров; БотР), *треперѝя* 'треперене' (Геров), *трепѐрко* 'страхливец', 'обръщение към сватбено знаме' (в нар. пес. от Югово, Асеновградско), *треперлѝв* прил., *трепърница* 'клепка, мигла' (Ново село, Видинско), *треперу̀ша* 'раст. Briza media' (БотР), *треперу̀шка* 'накит на женска дреха от лъскави метални пластинки', 'раст. арабско просо, момина сълза, Briza media; дърво трепетлика; накит от малки бели и жълти парици, закачени на нещо да трепкат' (Геров), 'дърво трепетлика' (Бойница, Кулско; Трън; Смолянско; Варна) 'раст. сълзица, Briza media' (БотР), 'моминско украшение, подобно на китка' (Сухиндол, Великотърновско), 'металически накит за глава' (Лиси връх, Новопазарско; Хлебово, Чирпанско; Вардун, Търговищко; Черноглавци, Смядово, Шуменско), 'купено украшение, което стои най-отгоре на главата' (Козичино, Поморийско), 'вид брошка; вид цвете' (Банско), 'перо, украшение за глава' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'украшение, което се носи от девойките и младите жени на ухото вместо обица' (Манастир, Калайджидере, Гюмюрджинско), *треперу̀шкъ* 'женско украшение, направено от нанизани златни и сребърни монети, което се поставя над кърпата' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'украшение, носено на калпака' (Нови пазар), *треперу̀шката* диал. 'танц с пляскане по различни части на тялото', *треперу̀шки* 'украшения върху невестиния фес' (Кюстендилско), 'украшения на лазаркините; накит от кухи бели мъниста с малки сини и зелени между тях' (Козичино, Поморийско), 'лъскави метални пластинки или жички към женска дреха' (Силистренско), 'малки бели и жълти парици, в средата продупчени, които се зашиват по ръбовете на шамиите' (Плевня, Дрянско), 'трепки игли, увити в тел, за да трептят' (Радилово, Пещерско), 'цветя от тънка тенекия' (Калофер), *трипирушкъ* 'металическо кръгче на женска обица, което трепти' (Кръвеник, Севлиевско), *трипирушки* в текста: *китки трипирушки: нъ телчитъ бъели топчишци, без дъ се мърдаш, то се тришери на главъта* (Русаля, Великотърновско); *затрепѐря, затрепѐрвам; потрепѐря, потрепѐрвам; притрепѐря, притрепѐрвам, притрепѐрувам* (Самоков), *притрепѐръ, притрепѐрвъм* 'много силно желая нещо' (Хасково); *разтрепѐря* (се), *разтрепѐрям (се), разтрепѐрвам (се), разтрепѐрувам (се)* (Самоков); *животрепѐрещ* (П. Росен). – Срхр. *трепѐрити* 'трептя, вибрирам; люлея се; мигам (за светлина)'. – Праслав. южнослав. **treperāti* и **treperiti*, произв. от **trepāti* > *трѐпам, трѐпя* (вж.). – Представеното у Геров рядко транзитивно значение на *трепѐря* 'пазя' намира съответствие в текста от нар. пес.: *сос крила му сенкя трепереше* (Света Петка, Пещерско, ДА).

трѐпет 'треперене, силно вълнение от някакво преживяване'; стб. **трѣпетъ** (Клоц., Супр.). – Произв: *трѐпетен* 'изпълнен с трепет; плах, боязлив', *трепѐтник* остар. 'книга или дял от книга, дето се тълкува какво означавало потрепването на различни части на тялото'; *стрепет* 'птица Tetrax tetrax'; ФИ *Трепетанов*, което според Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, е образувано от *трепетан* 'плах човек'. – Срхр. *трѐпет*, словен. *trepȅt, рус. трéпет*, укр. *трéпет*, пол. *trzpiot*, горлуж. *třepjet, třepot*. – Праслав. **trepetъ*, поствербално образуване от **trepetāti* в *трепѐтя* (вж.).

трепетла̀к 'място, обрасло с трепетлика' (Голяма Желязна, Троянско). – Образувано от *трепетлѝка* (вж.) по названия като *храсталàк, върбалàк* и др.

трепетлѝк 'дърво трепетлика, Populus tremula' (БотР), 'мъжка топола' (Зла река, Троянско). – Вторично образуване от *трепетлѝка* (вж.), схванато като членувана форма на същ. от м. р.

трепетлѝка 'дърво Populus tremula, осика', 'бреза' (Смолян), **трепетлѝга** 'дърво Populus tremula' (Геров). – Произв.: *трепетлѝков* прил., *трепетлѝковина* 'отсечен трепетликов клон или стебло' (Ботевградско). – Срхр. *трепѐтљика*, словен. *trepetljika, trepetíka* 'дърво Populus tremula', срв. укр. *трепета* със същото значение. – Праслав. южнослав. **trepetlikā*, произв. от праслав. **trepetāti* > *трепѐтя* (вж.). Признакът, залегнал в номинацията, е отразен и в латинското определение на растението *tremula* 'трептяща'. У М л а д е н о в, Ст., Ст. п. В а с и л е в, Бълг. граматика 131, се сочи, че основа на образуването с наст. *-ика* е изчезналото вече прилагателно ***трепетьлъ**, аналогично на *светъл*, стб. **свѣтьлъ**. Срв. същото образуване при *сепетлѝка* 'дърво трепетлика', произв. от изчезнал експресивен глагол **sěpetāti*, произв. от **sěpāti* > *сѐпам се* (вж.), неубедително определено по народна етимология като произв. от *сепѐт* 'кошница' (вж.), вж. подробно М. Р а ч е в а, БЕз 46/1, 1996, 17.

трепетлица 'птица Otis tetrax' (Софийско, СбНУ 2/1, 211; Геров). – Произв. с наст. *-ица* от основата в *трепетлѝка* (вж.). За признака, залегнал в номинацията, срв. *стрепет* 'птица Tetrax tetrax' (вж. *трѐпет*), рус. *трясу́чка* също.

трепетлѝя 'топола' (в нар. пес. от Дупнишко, СбНУ 4/3, 14), 'дърво трепетлика' в нар. пес.: *...трепетлия не дочула...* (Геров). – От *трепетлѝка* също (вж.) с подмяна на краесловието по модела на многобройните субстантивирани прилагателни на *-лия*.

трепѐтя 'трептя, треперя' (Воденско, СбНУ 3, 242), 'блестя, сияя' (Геров), **трепети** в израз *кукава трепети* 'къщата сияе (от чистота)' (Тетовско); стб. **трепетати, трепещѫ, трепещешн** 'треперя, треса се', прен. 'треперя от страх, страхувам се, ужасявам се' (Мар., Зогр., Асем., Клоц., Супр.). – Произв.: *трепету̀лка* 'вид накит' (Геров), 'лоза' в гатанката: *Висит висулка на трепетулка – Грозье на лоза* (Дебърско), *трепетулче* също в гатанка: *Висит висулче на трепетулче – Грозд на лоза* (Дебър), *трепетулчица* в текста от нар. пес.: *Трепету̀лчица трепотет, нашата невеста добро гувеет* (Дебърско), в нар. пес.: *трепетулчица трепоти* (Геров), *трепету̀ша* 'вид накит' (Геров), *трепету̀шка* също (Геров), 'дърво трепетлика' (БотР), *трепѐтушка* 'подвижна част на обецата' (Охрид), *трепетушко* обръщение в текста от нар. пес.: *Злато моя, златна трепетушко* (Охрид, СбНУ 2/3, 30), *трепетушке* също в текста от нар. пес.: *Злато мори, златна трепетушке* (Прилеп, СбНУ 2/3, 30), обръщение към мома (в текст от нар. пес. от Писанец, Русенско), *трепету̀шки* 'гиздило' (Прилепско, СбНУ 3, 56; Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 191), в текста: *павти, трепетушки и алтън за глаа* (Прилепско). – Срхр. *трепѐтати, трепеће̄м*, словен. *trepetáti, trepetâm*, рус. *трепета́ть, трепе́щу*, укр. *трепета́ти, трепе́чу*, чеш. *třepetati*, словаш. *trepotat'*, пол. *trzepiotać*, *trzepiotać*, горлуж. *třepjetać*. – Праслав. **trepetāti*, интензивно образуване от **trepāti* > *трѐпам, трѐпя* (вж. *трѐпя*[1]).

трепечà 'черга; вълнена завивка' (Странджанско), 'черга' (Визица, Малкотърновско; Близнаци, Варненско), 'ленена черга; черга за завиване; килим; одеяло' (Малко Търново), в *тупана трепечà* (Граматиково, Малкотърновско, архивни материали Романски), **трепѐча** също (Малко Търново), **трепечъ** 'черга' (Пенека, Лозенградско, архивни материали Бояджиев, ДА), **трепече** 'дебела вълнена черга за покривка; конопена черга за покриване на жито в кармана' (Странджанско), **трепечѐ** 'парче черга, по което вървят младите вкъщи след сватба' (Батово, Добричко, Сб. Добруджа 423), **трепечи** мн. ч. 'покривки, тъкани от ярина' (Граматиково, Малкотърновско), 'дрехи' (Малкотърновско, в тълкуване на А н г е л о в – В а к а р е л с к и, Трем 332, 542), с повероятно знач. 'вид завивки' или 'вид постелки', срв. в текста: *Мятайте бели трепечи, трепечи още халища* (пак там), срв. **трепечѝ** в текста: *...тупаната черга е известна с различни названия: трепечи* (Батово), *строша* (Малък Извор, Хасковско; Гешаново, Владимирово, Добричко;), *боза от самовълна* (Соколово, Сб. Добруджа, 1974, 192). – Произв.: *трепечѝчка* 'черга за завиване' (Българи, Малкотърновско; Малко Търново). – Едва ли свързано с *трѐпка*[6] (вж.) от първоначално *трѐбка*, чиято семантика е определена функционално като 'къс от тъкан, служещ за почистване, бърсалка'. – Едва ли свързано с *трѐпам, трѐпя* 'удрям, бия' (вж.) с оглед на значението 'тупана черга', тъй като за този глагол не е засвидетелствано значение 'тепам, валям, тупам вълнена тъкан', нито участие на основата му в названия за 'тепавица, валявица'. Значенията 'вид покривка', 'завивка, одеяло', 'килим, черга' на засвидетелстваните форми позволяват да се предполага връзка с *трѐпеза* 'вълнен месал' и 'голяма покривка, която се постила на земята' (вж. *трѐпеза*[1]), но звуковите разлики, свързани с отражението на ζ в предполагаемата гръцка изходна форма, не са достатъчно ясни.

трепечъ 'требка' (Малко Търново, ПСп 11–12, 169, Панчев). – С несигурно значение у Панчев. Вероятно еднакво с *трепечà* (вж.).

трѐпеза 'трапеза' в текстовете: *Ще сложет трѐпеза* (Равна, Провадийско, СпБАН 56, 81), *Когато има много гости, постилът вър рогозината цедилото и вър него редит аста, лябо – то се казва трѐпеза. Отстрани на трепеза̀та туръ лъганици да седнът ората* (Марковча, Шуменско, архивни материали Стоичкова, ДА). – От *трѐпеза*[1] (вж.), променено под влияние на названия с наст. *-ица*.

трѐпка[1] 'омара, въздушни вълни, които трептят над земята в горещи дни' (Росица, Добричко). – Произв. от *трѐпам, трѐпя* (вж.) в значението 'трептя'.

трѐпка[2] 'клепка на окото' (Геров; Пирот; Годечко; Кюстендилско; Кондофрей, Диканя, Радомирско; Долно и Горно Тлъмино, Царибродско; Белут, Горна Любата, Босилиградско; Връбница, Пролеша, Софийско; Конска,

Видрар, Трънско; Брезнишко; Тетовско), **трѐпки** мн. ч. 'кленки' (Витановци, Перишко), **трѐпке** също (Пирот, Трънско, Царибродско), 'мигли' (Пиянец, Брезнишко; Кулско; Видинско; Белоградчишко), **трѐпкье** 'кленки' (Пирот; Вердикал, Бърложница, Софийско; Ново село, Видинско). — Срхр. *трепка* 'ресница'. — Праслав. южнослав. **трѣпъкā*, произв. с наст. *-ъкā* от **trepāti* > *трѐпам*, *трѐпя* (вж. *трѐпя*[1]).

трѐпка[3] 'нещо, окачено да виси; женски накит' (Геров), 'украшение на старата женска носия от нанизани дребни монети, които се окачат и трептят' (Нова Надежда, Хасковско), 'игла с прикрепени към нея тънки метални жички с разноцветни мънисти, завършващи със сребърни или златни монети, която служи за забождане кърпата на главата' (Смолянско; Широколъшки район; Павелско, Асеновградско), 'сребърна верижка с нанизани сребърни или златни монети, която жените в миналото са носели на главите си' (Славейно, Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Долно Луково, Ивайловградско), 'кръгче от сребърни парички, слага се върху булото' (Кирил и Методиево, Старозагорско), 'сребърно украшение във вид на пара, което обикновено се зашива на детска шапчица' (Банско), 'украшение за булка от сребро, в трапецовидна форма' (Борово, Старозагорско), 'женски накит' (Родопите, СбНУ 2, 270, Архив Н. Геров. ИИБЕз 14, 1967, 190–291), 'сребърна игла с няколко опашки от верижки, на краищата на които висят сребърни парици, с нея се закача тестимелът за пашката в носията на рупките' (Средни Родопи, ПСи 58, 1899, 593), 'пайет' (Ракитово, Пазарджишко), **трѐпки** мн. ч. 'сребърни накити от триъгълни плочки със синджирчета и нанизани на тях пластинки' (Оброчище, Добричко), 'сребърни игли, забодени върху кърпата на момата' (Алфатар, Малък извор, Силистренско), 'женски украшения за коса – синджирчета и по тях навързани парички' (Опан, Старозагорско), 'вид украшение за главата на лазарките' (Драгалевци, Софийско), 'дребни тънки лъскави метални кръгчета, пулчета, които девойките и невестите българомохамеданки залепват на ухото си' (Корово, Костандово, Дорково, Ракитово, Велинградско), 'украшение за глава' (Малко Търново, Чирпанско), 'метални плочки за украшение' (Балъккьой, Дедеагачко), 'пайетите, които служат за украса на великденско яйце' (Ракитово, Велинградско), 'вид украшения' (Хасково). – Еднакво по произход с *трѐпка*[2] (вж.).

трѐпка[4] 'пигментация на кожата на лицето при бременност' (Гугутка, Ивайловградско). – С метафоричен развой на значението от *трѐпка*[2] в значенията 'дребна пара във вид на украшение', 'пайет'.

трѐпка[5] 'перчем на мъж' (Гела, Върбово, Смолянско). — С метафоричен развой на значението от *трѐпка*[2] в значението 'вид украшение за главата'.

трѐпка[6] 'малка вълнена кърпа, с която изчистват хляба от пепелта' (Провадийско), 'дълъг прът с прикрепен на него парцал за измитане на фурната'

(Ново село, Плевенско), 'прът с привързани кърпи, с които метат и бършат фурната' (Зеленичево, Костурско), 'кърпа за бърсане на фурна' (Загоричане, Кумановско), 'привързана към къса пръчка конска опашка за пъдене на мухи при подковаването на добитък' (Момино, Вранеско), в *конопена трѐпка* 'дотогавашна кърпа за ръце и лице' (Банат). — Произв.: *трѐпчи* 'малка конопена кърпа, в която се слага хляб да втаева' (Банат). – От първоначално *трѐбка* (у Герова *трѐпка* 'къс вехт плат за изтриване на нещо, бърсалка; прът с отребка в единия край за метене с него пещ'), произв. с наст. *-ка*, праслав. *-ъкā*, от *трѐбя* (вж.) с асимилаторно обезвучаване *-бк-* > *-пк-*.

трѐпка[7] 'стъпало на стълба; зидана стълба' (Банат). — От нем. *Treppe* 'стълба', преоформено с домашна наст. *-ка*.

трѐпкалив в *трѐпкалива звездица* (Калайджидере, Гюмюрджинско; Малгарско). – Образувано с наст. *-ив* от миналото причастие на *трѐпкам* (вж.), за образуването срв. *мълчалив*.

трѐпкам 'трептя', произв. от *трѐпам* (вж.).

трѐплúкь 'фабрична памучна прежда за плетиво' (Страджанско). – От първоначално *терплúк* (вж.) < тур. *ter iplik* 'фина прежда', с изпадане на неударено *и-* и метатеза *тер-* > *тре-*.

трѐпна[1] 'ресница' (архивни материали Цончев, ДА), **трѐпня** 'кленка' (Рупчос, Белоградчишко), **трѐпни** 'кленки' (Видин). – Старинно образуване с наставка *-ня* < праслав. *-ьнā*, от *трѐпам* 'трепкам', вж. *трѐпя*. Срв. словообразувателно и семантично *трѐпка*, *трѐпалка*, *трѐпалница* с подобни значения.

трѐпна[2] форма за св. в. от *трѐпам*, *трѐпя* (вж. *трѐпя*[1]).

трѐпна[3] 'уплаха' в текста: *като му трепна, ще бега* (Ботевградско, ДА). – Особено изтъкнато изгълкувано значение. Вероятното значение е 'тропна, хлопна'. В такъв случай еднакво с формата за св. в. *трѐпна* на *трѐпам*, *трѐпя* (вж. *трѐпя*[1]), при което от първоначалното значение 'удря' се е развило значение 'тропна, чукна, хлопна', съответно на непреходността на глагола в текста.

трѐпнам в текста от нар. пес.: *три пъти трепнам да фърлям, та да йу-[illegible] оща ти* (Грамада, Благоевградско, НПЮЗБ 296). – Вероятно със значение 'удрям', диалектна форма на нов несв. от *трѐпна*, *трѐпам*, вж. *трѐпя*[1].

трѐпнище в текста от нар. пес.: *Кой ми ветер вее, кончето му го дзу-[illegible] кой ми сонце грее, кончето му го трѐпнище* (Битоля, СбНУ 13, 25). Вероятно еднакво по произход с *трѐпна*, форма за св. от *трѐпам*, *трѐпя* с развой на значението 'удрям, бия' > 'рия с копито (за кон)', за което срв. *тропотя*.

трѐпно 'стръмно' (Лилково, Пловдивско). – Произв. от **трѐп* в *трѐпом* < исторично *ѣ* вм. *е* в говора.

трепном в текста от нар. пес.: *трепном се Стойна сабуди* (Очуша, Ихтиманско; Шипочане, Самоковско, НПСС 404). – Срв. *трѐпом* (вж.).

трепòвен 'уплашен, плах' (Геров), 'плах' (Мих. Георгиев по РРОДД), в текста от нар. пес.: *Треповен си пояс навива, сънен си капата тура* (Ковачица, Ломско, НПТВ 456), **трепòвно** нареч. 'плахо' (Мих. Георгиев по РРОДД). – Произв. с наст. *-ов-ен* от **треп*, девербатив от *трѐпам* 'трептя', вж. *трѐпя*.

трѐпом (трѐпум) в текста от нар. пес.: *трѐпум бъйрàк прискòчи* (Силистра, СбНУ 26, 128). – Адвербиализирана стара форма за творит. п. от **треп*, девербатив от *трѐпам, трѐпя* (вж.).

трепотѝр 'машинка за пробиване на дупки при шивач' (Сливен). – Еднакво с *трипотѝр* (вж.). Тук *е* от *ъ* в изходно нгр. *τρυπητήρ* може да отразява новогръцко звуково явление, за което вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 28–29.

трепòтя 'блестя' (Геров), **трѐпотет** 3 л. мн. ч. 'трептят' в текста от нар. пес.: *Трепетулчици трѐпотет, нàшата невѐста добро гувѐет* (Дебърско, ДА), в текста от нар. пес.: *Акмаджо много убава, шчо ми ти криля трѐпотет?* (Дебърско, ДА). – Произв.: *стрѐпотя* 'затреперя' (Геров). – Интензивно образуване с наст. *-от-я* от *трѐпам*, вж. *трѐпя*.

трѐпски в текста от нар. пес.: *Мòмите пѐря да не нòсет, ни рўпски игли, ни трѐпски* (Долно Луково, Ивайловградско, СбНУ 39, 208). – От *трѐпки*, вж. *трѐпка*[3], с асимилаторно вмъкване на *с* под влияние на прил. *рўпски* в текста.

трептя̀ 'треперя, трепкам; тупам; играя; (за светлина) засилва се и отслабва, мига, трепка', 'треперя, блестя' в нар. пес.: *три дни и три нощи трептяло (слънцето), трептяло, не залязвало* (Геров), **трептъ** 'треперя, трепкам; рия, тропам с крак' (Банат), **трепти** в текста от нар. пес.: *Коня трепти, не ни вида, ту си копа с десна нога* (Яворница, Петричко, ДА). – Произв.: *затрептя̀, затрептя̀вам; потрептя̀, потрептя̀вам; стрептя̀* 'затрептя' (Геров). – Срхр. *трѐптати, трѐпћем* 'мигам, блестя', *трѐптети, трѐптјети, трѐптӣм* 'трептя; рея се, вея се; блестя, сияя'. – Праслав. южнослав. **trep-t-āti, *trep-t-ěti* интензивно образуване с наст. *-t-* от **trepāti*, вж. *трѐпам, трѐпя* (вж. *трѐпя*[1]).

трепўшка 'украшение от ситни тънки сребърни парички, нанизани около една триъгълна сребърна плоча, което са носели невестите на главите си под „ръченика“' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско, Манастир, Проглед, Чепеларе, Асеновградско; Широколъшки район), 'малка монета' (Манастир, Смолянско), **трепўшки** 'накити за глава от рода на иглите за коса, съставени от плочки или пластинки, подредени като рибени люспи' (НБОРБ 1969, 105), в *трѐпки-трепўшки* в текста: *Цялътъ удъйя ф трѐпки-трепўшки* (Хасково, БДиал 5, 92), **трѐпўшки** с вероятно значение 'висящи украшения на полилей' в текста от нар. пес.: *сас дванадесете полилà сас златените трѐпўшки* (Чепеларе, НПСР 142), **трѐпушькьи** 'пари, спуснати от двете страни на челото' (Съ-

чанли, Гюмюрджинско), **трипўшки** 'сребърни пари, нанизани като украшение за млада жена' (Дервент, Дедеагачко). – Произв. с наст. *-ушка* от *трѐпам, трѐпя* (вж.), срв. за същото образуване *минўшка, катерўшка*.

трѐпчем 'мигам' (Трън; Стрезимировци, Трънско; Пирот), 'треперя; мигам с очи' (Курило, Софийско), 'трепкам' (Кралев дол, Пернишко; Красава, Брезнишко). – Експресивно образуване с наст. *-ч-а* от *трѐпкам*, произв. от *трѐпам*, вж. *трѐпя*[1], вж. Szymański, Derywacja 85.

трѐпчици 'вид пъпковидно везмо на долна риза' (Кюстендилско). – Произв. от *трѐпки* диал. 'дребни лъскави металически кръгчета, пулчета' в *трѐпка*[3] (вж.), с метафоричен развой на значението.

трепьелнѝка 'дърво трепетлика' (Стоилово, Бургаско, ДА). – От един произход с *трепетлѝка* (вж.), но образуването не е достатъчно ясно.

трѐпя[1] 'бия; убивам', **трѐпвам, трѐпна, трѐпъ** 'удрям, бия' (Троян), 'убивам' (Хасково; Бракница, Поповско; Тихомир, Старозагорско; Динево, Хасковско), **трѐпа** 'бия; убивам' (Долна баня, Ихтиманско; Долно Левски, Панагюрско; Малорад, Врачанско; Банско; Суворово в Украйна), 'убивам, умъртвявам с бой, с оръжие' (Смолско, Пирдопско), **трѐпа** 'убивам' (Чешнегирово, Пловдивско), **трѐпъ** 'бия; убивам' (Геров), 'убивам, избивам' (Съчанли, Гюмюрджинско), дръндарски таен език 'ям', **трѐпам** 'трепкам' (Геров), 'махам с крила' (Банат), 'убивам' (Градево, Благоевградско; Баня, Разложко; Ярлово, Самоковско; Елинпелинско), **трѐпъм** 'мигам' (Белоградчишко), 'махам с крила' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **трепя̀ се** 'бия се', 'полагам голямо усилие за нещо; боря се; съсипвам се', **трѐпъ се** 'залягам, редя' (Геров), **трѐпа се** 'работя непосилно' (Долна баня, Ихтиманско; Банско), 'изморявам се с тежка работа или дълъг път' (Смолско, Пирдопско). – Произв.: *трепа̀вен* (вж.), *трепа̀вица* 'клепка' (вж.), *трепа̀лка* (вж.), *трепа̀ра* 'мараня' (вж.), *трепа̀рам* 'треперя' (вж.), *трѐпен* (вж.), *трепѐря* 'тънки телчета, нанизани с мъниста, които трептят' (вж. **трепѐр*), *трепер* 'внимание, грижа' (вж.), *трепѐрево* прил. (вж. **трепѐр*), *трепѐря* 'правя бързи неволни движения' (вж.), *трепѐрўшка* 'вид украшение' (вж. под *трепѐря*), *трепетлѝка* 'дърво Populus tremula' (вж.), *трепетлѝца* 'птица Otis tetrax' (вж.), *трепетлѝя* 'топола' (вж.) *трепѐтя* (вж.), *трепешлѝв* в *дърво трепешлѝво* (нар. пес. от Горна баня, Софийско, СбНУ 1/2, 6), *трѐпка*[1] 'омара' (вж.), *трѐпка*[2] 'клепка на окото; мигла' (вж.), *трѐпка*[3] 'вид украшение' (вж.), *трѐпка*[4] 'перчем' (вж.), *трепкалив* (вж.), *трѐпна*[1] 'ресница; клепка' (вж.), *трѐпно* 'стръмно' (вж.), *трепном* (вж.), *трепòвен* 'уплашен, плах' (вж.), *трѐпом* (вж.), *трепòтя* 'блестя' (вж.), *трептя̀* (вж.), *трепўшка* 'вид украшение' (вж.), *трѐпчем* 'мигам' (вж.), *трѐпчици* 'вид везмо' (вж.); *дотрѐпя, дотрѐпвам, дотрѐпувам; затрѐпя, затрѐпвам; изтрѐпя, изтрѐпвам (се)*; *потрѐпя* (Геров); *претрѐпя* (се) *претрѐпвам (се); утрѐпя (се), утрѐпвам (се)* 'убивам (се), съсипвам (се)' (Доброславци, Софийско), *утрѐпвъм* 'ранявам' (Кръвеник, Севлиевско), 'засяга ме' (Страхилово,

Свищовско), *утрѐпувъм* 'убивам, унищожавам' (Съчанли, Гюмюрджинско), *утрѐпвъ ми* 'убива ми (за обувка)'; *утрѐпвам са* 'убивам се; пребивам се; съсипвам се, преуморявам се' (Смолско, Пирдопско). – Срхр. *трепати* и *трепитu*, словен. *trépati, trepáti*, рус. *трепáть*, укр. *трепáти*, белорус. *трепáць*, струс. **трепати**, чеш. *třepati*, словаш. *trepat'*, пол. *trzepać*, горлуж. *třepać*, доллуж. *tśepaś* и *tśapaś*. – Праслав. **trepāti*, в отгласни отношения с праслав. **trapāti* в *тро̀пам* (вж.), сродно с лит. *trept* 'звук при тропане', стпрус. *ertreppa* 'престъпвам', *trapt* 'стъпвам', гот. *śrabōn* 'препускам в тръс', стинд. *trpras, trpalas* 'подвижен', афг. *drabəl* 'треса', лат. *trepidus* 'нетърпелив', гр. *τραηέω* 'стъпвам, притискам, стискам'. Вж. Miklosich, EtWb 361, Brückner, SEJP 583, Holub-Kopečný 393, Ст. Младенов, ЕтР 638–639, Vasmer, REW 3, 136, Skok 3, 496–497, Schuster-Šewc 1551, Trautmann 329 и посочената литература. – За *трѐпа* 'ям' в таен дръндарски говор срв. жарг. *набúвам* 'ям'.

трѐпя² в текста: *...трѐпиш ля̀б – утъ̀рсвъш ля̀бът ут пѐпел* (Градище, Севлиевско, архивни материали Чолакова, ДА), **трѐпят** 'изчистват хляба от пепелта с месалче' (Козичино, Голица, Провадийско), срв. употребите в текстове от нар. песни: *...там, дету, мамо, хля̀ба трѐпиме* (Миндя, Еленско, НПССБ 1931, 6), *...дету си ля̀ба трепа̀ла, ти си бра̀шноту смесва̀ла* (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия, СбНУ 47, 50), *дету си ля̀бъ трепъ̀лъ* (Бесарабово, Русенско; Габровско, ДА), *...що си ме мамо, слагала, дето си ля̀ба трепа̀ла* (Пиргово, Русенско, ДА). – Произв.: *трѐпън* в текста от нар. пес.: *ситъ̀н питъ̀н кръва̀й, със̀ чугельъ̀ й стъ̀рган, със̀ чува̀льъ̀ й трѐпън* (Конгас в Северна Добруджа, ДА). – Еднакво с *трѐпя*[1] (вж.) със специализация на основното значение 'удрям, бия' > 'изтупвам с кърпа пепелта от новоизпечен хляб'. – За ритуалното значение на действието и свързаните с него поверия, отразени в някои от посочените употреби, срв. текста: *Къ̀ту трѐпиш ля̀бъ, ка̀звът дъ̀ ни стъ̀пиш дет и пѐпелът, зъщо̀ту съмудѝвску било̀, змѐйът ка̀зъл, чи мя̀стуту е грѐшну, деть съ̀ трѐпи ля̀бът* (Градище, Севлиевско, архивни материали Чолакова, ДА).

трес междум., **трѐс** (Банско), вж. *тря̀с*.

тресà 'тръскам, друсам', **трѐса** 'друсам' (Пополе, Костурско), 'изтръсвам' (Костурско), **треса** 'бруля плодове с прът' (Вълкосел, Гоцеделчевско), 'поддържам равен втори глас при двугласното пеене' (ЮЗ), **тресам** дюлгерски таен език 'futuo' (СбНУ 16–17/1, 858), **тресѐм** 'тръскам' (Пернишко), 'разтръсвам' (Софийско; Брезнишко; Ръждавица, Кюстендилско; Самоков), 'треперя' (Царибродско, Брезнишко), 'разтърсвам; пея по особен, специфичен за Софийско начин' (Софийско), 'бруля плодове от дърво с прът, удрям със сила' (Горно Тлъмино, Босилиградско), **тря̀сем** 'друсам' (Средногорци, Маданско), **тресѐ** 'извива си гласа при пеене' (Разложко, СбНУ 48, 35), **треси** 'работи полека' (Кривопаланско), **тресà се** 'треперя', **трѐса се** също (Обидим, Осеново, Кремен, Бабяк, Разложко; Костурско), **трѐса са** също (Гугутка, Ивайловградско; Ляски, Ваклиново, Буково, Гоцеделчевско), **трьесà са** също

(Старцево, Златоград, Маданско), **трьѐса са** 'треперя от студ и страх' (Тешово, Гоцеделчевско), **треся̀ са** (Долно Дряново, Гоцеделчевско), **трѐся са** също (Зърнево, Драмско), **трьѐся са** също (Ореше, Гоцеделчевско), **трѐсъ съ** 'клатя се, люлея се; имам тръпки, треперя' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'треперя от страх' (Делчево, Гоцеделчевско; Бряговец, Крумовградско; Разлог, Банско), **трѐсам са** 'треперя от студ или от страх' (Сърница, Хасковско; Покрован, Камилски дол, Ивайловградско; Нова Ловча, Вълкосел, Осина, Корница, Кочан, Гоцеделчевско; Беден, Девинско; Царино, Крумовградско; Кутела, Смолянско), **трѐсам са** 'треперя от страх и студ' (Батанци, Крумовградско; Сърница, Велинградско), **трѐсъм са** също (Лъжница, Гоцеделчевско; Покрован, Ивайловградско), **трьѐсам са** също (Егрек, Крумовградско; Горноселци, Гоцеделчевско; Чепеларе, Долно Луково, Асеновградско), **трьѐсам са** също (Чавдарица, Девинско), **тресем се** 'пея по особен начин' (Брезнишко), в изрази *тресем се над някого* 'грижа се' (Трънско), **тресяли му се** в текста: *Гледали го, хранили го (детето), тресяли му се като на червено яйце* (Ясна поляна, Бургаско, ДА), **тря̀сам са** 'треперя от студ или страх' (Горни Юруци, Крумовградско; Змеица, Ягодина, Девинско; Средногорци, Маданско), **тресѐ ме** 'болен съм от треска', **трѐсы ме** също (Банат), **ме трѐси** също (Кондорби, Костурско); стб. **трѧсти, трѧсѫ, трѧсѣшн** 'причинявам конвулсии, треса някого; разтрисам, причинявам треска' (Сав., Син. тр.), **трѧсти сѧ, трѧсѫ сѧ, трѧсѣшн сѧ** 'треса се, люлея се, треперя', прен. 'треса се, треперя от страх; тревожа се, живея в страх, вълнувам се, намирам се във възбудено, трескаво състояние' (Син. пс., Син. тр., Клоц., Супр.). – Произв.: *тресà̀вец* 'мочурище' (Радуил, Ихтиманско; Банско), в текста от нар. пес.: *...Топове гармят... кайно гърмевец, земе се тросет кайно тресавец* (РНП 139), *трѐсевец* 'мочурище' (Ракитово, Крумовградско) *трѐсавица* 'тръс; болест треска' (Геров) 'земетресение' (Яврово, Асеновградско; Върбово, Смолянско), *тресà̀вица* 'мочурище' (Ракитово, Крумовградско; Долно Дряново, Лъжница, Осина, Гоцеделчевско; Левочево, Влахово, Чокманово, Славейно, Буково, Кремене, Смолянско; Лясково, Асеновградско), 'земетресение' (Бориково, Смолянско; Смолян), *трьесà̀вица* също (Бачково, Джурково, Чепеларе, Асеновградско; Могилица, Кремена, Долна Арда, Смолянско), *тресавѝца* 'живо блато' (Светиниколско), *трасà̀вица* 'заметресение' (Смолянско, Ардинско, Маданско), *тресà̀вици* 'болести, които народът си представя като няколко сестри, които ходят винаги заедно' (Вакарелски, Етнография 433), *тресà̀вище* 'блатисто място, обрасло с мъх или трева', 'название на почва, идентична с мочур, азмак, батак и др.' (Бургас; Огняново, Пазарджишко; Мали Върбовник, Дупнишко), *тресавища* 'название на почва' (Мала църква, Самоковско), *тресà̀вищье* 'земетресение' (Ситово, Пловдивско), *тресà̀йка* 'скъперник' (Щип, СбНУ 3, 230), *трѐсак* диал. 'мочур, блатисто място, тресавище', *трѐсалище* 'название на почва' (Ярославци, Брезнишко), *трѐсалишче* в гатанката: *На ворф бука трѐсалишче – коса, косми на главата* (Прилеп, СбНУ 30, 57; Стойкова, Ст. Български народни гатанки 294), *тресà̀лка* 'кречетало' (Щип), 'дъсчицата, що се удря о воденич-

ния камък, кога се върти той, и друса коша, за да падат зърна в гърлото на горняка' (Геров), *трьесàнье* 'заметресение' (Попско, Крумовградско), *тресѐне* 'особен тип звучене на втория глас, типично за двугласните песни от пазарджишко-ихтиманския район; народно означение на втори глас при двугласното пеене' (Вакарелски, Етнография 572), *тресатит* 'тресе' (Прилеп), *трѐсащим* нареч. в текста: *Избледнела кату платну... от страха и тресâщим душла* (Устово, Смолянско, СбНУ 1/2, 130), *тресящим* нареч. 'с тресене, с треперене' (Архив Н. Геров с позоваване на СбНУ 1, 130, ИИБЕз 14, 1967, 191), *тресѐвина* (Буйковце, Кумановско), *тресетѝни* 'отпадъци от вълна' (Черешница, Костурско), *трѐска*[1] 'вид болезнено състояние' (вж.), *тресѝлка* и *трасѝлка* 'продълговат кош без дъно, в който турят нечистия памук, та го въртят, за да се очисти от шушулките и от другите нечистоти' (Геров), *тресѝнка* 'рядко решето за пресяване на жито' (Геров), *тресу̀ля* 'тресавище' (Софийско), *тресуля̀к* също (Перник); *втрѐсе, втрѐсва, втрѐсува, втрѝса* (Геров), *втрѐсне се, втрѐсва се* 'втръсва' (Геров), *втрѐслу гу* 'примирява се с някаква загуба' (Троян), *втрѝша ме* 'хваща ме треска, заболявам' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *возтресà се, возтрѝсам се* 'потрисам се' (Бургаско; Пенчев), *возтрѝшам се* 'полазват ме студени тръпки; разтърсвам се от отвращение към нещо' (Доброславци, Софийско); *дотресà, дòтресък* 'изтърсак; свършекът на нещо' (Прилеп; Панчев), *дотрѝшам се* 'идвам, без да ме очакват или без да ме желаят' (Самоков); *затресà, затрѝсам, зàтреса* 'пея по особен начин с треперене в гласа' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *зътрѝсъм* 'започвам да тръскам, да друсам' (Съчанли, Гюмюрджинско), *затресà се, затрѝсам се; изтресà* (Геров), *изтресà* се 'идвам, без да ме очакват или желаят', *изтрѝшам* 'изтърсвам; (прен.) говоря глупости' (Самоков), *изтрѝще* 'изтърсак' (Геров) (вж.), *изтришòк* 'последно дете на многодетни родители' (Кюстендилско), 'последно дете в семейството; последно брашно в чувала' (Самоков); *изтресѐм, изтрѝшам* 'изтърсвам; изгубвам' (Кюстендилско), *изтресàлу* 'последното дете на родители' (Банат), *ѝзтресок* също (Благоевградско, Панчев); *натресà* 'натрапя', *натресà се* 'натрапя се', *натрѐсувам, натрѝшам* 'събарям плода от дърво, като го разтърсвам' (Самоков), 'натрапвам някому нещо' (Софийско), *натресѐм се, натрѝшам се* 'натрапвам се' (Кюстендилско), *натрѝшам се* 'вмъквам се, присмалчвам се неканен' (Самоков); *оттресѐм се, оттрѝшам се* 'оправдавам се' (Самоков); *потресà* (се), *потрѝсам (се), потрѐсвам се* 'раздрусвам се, разклащам се' (Геров), *путрѝсъм се* 'омръзва ми' (Дервент, Дедеагачко), *пòтресъ се* 'омръзне ми' (Съчанли, Гюмюрджинско), *потрѐсна се, потрѐсвам се* 'потърсва ми се' (Геров), *потрѐсне ми са, потрѐсва ми са* 'добивам отвращение към нещо, става ми противно' (Ботевград), *путрѐснъмь съ* 'отврати ми се' (Хасково), *путрѐснувум съ* 'погнусявам се, втръсва ми се' (Кукуш), *потрѐсем се, потрѝшам се* 'много се грижа за нещо, за някого' (Кюстендилско), *потрѝшам* 'разтърсвам', в израза *потришам му костите* 'говоря за отдавна умрял човек' (Софийско), *потрѝса ми са* 'изпитвам отвращение; повръща ми се' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), *потресе ми са, потрѝса*

ми са 'буди отвращение' (Смолско, Пирдопско), *путрѝса ми се* 'погнусявам се, отвращавам се' (Странджанско), *потрѝша ми се* 'изпитвам отвращение от някаква храна' (Самоков), *потрѐсувàм се* 'полагам най-големи грижи над нещо' (Банско), *пòтрес* 'разтърсване; крайно силно, дълбоко вълнение', 'прекалено големи грижи над нещо' (Кюстендилско, Банско), *пòтресъ* 'нахалница' (Дервент, Дедеагачко), *пòтраса* 'страшилище; застрашителна поза' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско; Старцево, Маданско), 'нещастие, злополука' (Широколъшки район), *потресѝло* 'грозотия' (Странджанско), 'уплашване' (Бобошево), 'потърсване от нещо' *потресѝя* в поговорката: *Вересѝя – потресѝя* (Геров); *претресѐ ме, претрисà ме* 'престава да ме тресе', *претресѐм, претрѝшам* 'пренареждам керемиди на покрива, за да не тече при дъжд' (Кюстендилско, Самоковско), 'изваждам от сандък дрехи и ги изтърсвам една по една, за да няма молци, мишки' (Кюстендилско); *протресѝ, протрѐсвам* (Геров), *протрѐсе* 'изтърси' (Дяково, Дупнишко, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 159); *разтресà* (се), *разтрѝсам (се), разтресà, разтрѐсвам* (Геров), *разтрѝшам* 'пея с тремоло' (Самоков), *разтрѝша ме* 'втриса ме' (Самоков; Доброславци, Софийско), *разтресѐ мъ, разтрѝша мъ* също (Тръстеник, Плевенско), *рàзтрасен* 'широк, който при движение се друса' в текста от нар. пес.: *Тъ̀нко сѝньо сукмàнче, фаф пòлине рàзтрасно* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, БДиал 2, 258) *разтресѐнко* (Винце, Кумановско); *стресà* 'да разтреса' (Геров), *стрѐсна, стрѐсвам* 'накарвам да трепне; събуждам, свестявам', *стрѐсна, стрѐскам* 'внезапно събуждам; внезапно уплашвам' (Банат), *стрѐсвам* 'започвам да треса', 'втрисам' в текстовете: *...Тригодишна треска ми го стресе; И треска би ме стресло* (Геров), 'започвам да клатя, да друсам' (Геров), *стрѐсна се, стрѐсвам (се)* 'трепвам ненадейно, сепвам се; събуждам се, свестявам се; бивам стреснат' (Геров), *стрѐсне ме, стрѐсва ме* 'втриса ме' (Дъмбени, Костурско), *стрѐсниче* 'раст. богородице, Ajuga Laxmani, с което пушат при родилка' (Геров), *стрѐсница* 'обрив по устните, Herpes labialis' (Родопите), *стрѐснушка* също (Геров; Габрово, архивни материали Цончев, ДА), *стрѝшам* 'стърсвам' (Самоков); *утрѐсне се, утрѐсва се* 'втръсва се, потърсва се' (Геров), *утресѐ, утрѐсва* 'втриса' (Геров), *утрѝшам се* 'вмъквам се неканен' (Самоков); *тресѝопашка* 'птица стърчиопашка, Motacilla' (Балдево, Гоцеделчевско; Ихтиманско), *тресиòпашка* също (Охрид, Прилеп), *тресопàшка* също (Геров; Дренок, Кумановско), *тресиопàшче* 'дребно птиче, синьо-кафяво с по-дълга опашка, която постоянно тресе' (Едоарце, Тетовско), *вълчетрѐси* 'мехури по цялото тяло, Pemphydus' (ЮЗ; Панчев), *земетресѐние, землетресѐние* (Геров), *земетрясавицы* (1880, Й. Груев); често в състава на МИ. – Срхр. *трѐсти, трѐсѣм*, словен. *trésti, trésem*, рус. *трясти́, трясу́*, укр. *трясти́*, белорус. *тресць, тресу́*, чеш. *třásti, třesu* (*třasu*), словаш. *triast'*, пол. *trząść, trzęsę*, горлуж. *třasć*, доллуж. *tśěsć*. – Праслав. **tręsti, *tręsą* се счита за резултат от контаминация на основата на ие. **tremō* (представено в лит. *trémti, tremiù* 'събарям', старосакс. *thrimman* 'скачам', лат. *tremō* 'треперя', гр. *τρέμω* също, тохар. A *träm-* 'треперя', тохар. B *tremet* 'трепет',

алб. тоск. *trëmp,* гег. *trem* 'плаша се') и ие. **tresō* [представено в стинд. *trásati* 'трепери', авест. *təθrəsaiti,* гр. *τρέω* (< **treso*) 'треперя', аор. *τρέσσαι*]. Срв. Miklosich, EtWb. 360, Brückner, SEJP 579, Ст. Младенов, ЕтР 641–642, Holub–Kopečný 391, Vasmer, REW 3, 146–147, Skok 3, 497–498, и посочената литература.

тресенима в текста: *Ано дете не расте, то го къпят в некрък и тресенима да се отърси* (Берковско, СбНУ 21/2, 41; Панчев). – Неясно. Вероятно вторична форма.

трѐска¹ 'болезнено състояние, придружено от висока температура и студени тръпки', 'ангина или обикновена простуда, но непременно с температура' (Самоков), 'малария' (Олшанка, Суворово в Украйна; Балъккьой, Дервент, Дедеагачко; Самоковско; Куфалово, Солунско; Бракница, Поповско); 'болезнено състояние с висока температура' (Тръстеник, Плевенско), в съчет. *блѝтна трѐска* 'малария' (архивни материали Цончев, ДА), *гнѝла трѐска* 'болест, при която се заразява кръвта' (архивни материали Цончев, ДА), *лухѝса трьѐска* 'родилна треска' (Козичино, Поморийско), *лехѝсна трѐска* (СбНУ 21/2, 6), *лу(х)ѝсничава трѐска* също (Ченге, Провадийско), *дгничава трѐска* 'коремен и петнист тиф' (Еленско, архивни материали Цончев, ДА), *дгничавъ трѐскъ* (Велико Търново, архивни материали Цончев, ДА), *пòвратна трѐска* 'Thyphus recurrens' (архивни материали Цончев ДА), *пременлѝва трѐска* (архивни материали Цончев, ДА), *прескоклѝва трѐска* 'треска с голяма разлика между минималната и максималната температура, Februs intermittens' (Габрово), *родѝлна трѐска* 'Fedrus puerperalis', **трѐска** (Банат), **трьòска** 'болест треска' (Смолянско, Девинско, Асеновградско), **трѝска** 'раст. Eryhtraea Centaurium' (Ловеч), 'раст. Aconitum' (БотР); стб. **трѫскꙑ** 'febris tremor' (Струмишки апостол, 12 в.). – Произв.: *трѐскав* 'болен от треска; в който се проявява силна възбуда', в *трѐскавия бѝурен* 'раст. Valeriana' (БотР), *трѐскавата бòлес* 'малария' (Разлог), *трѐскава трева̀* 'раст. Linaria spuria; раст. Myosotis intermedia' (Панчев; БотР), *трескавица* 'болестно състояние с висока температура' (Долно Тлъмино, Босилиградско), *трѐскавиче* 'раст. червен кантарион, Erythrea centarium, употребимо в народната медицина', 'раст. лютиче' (Костенец), *трескàвиче* 'горчива билка, която варят и пият за треска' (Ново село, Троянско), 'раст. Aconium cammarum' (БотР), 'раст. Ranunculus acer' (Костенец, Габровец, Ихтиманско), 'раст. Graciola' (БотР), *трѐскавче, трѐскъфчи* 'червен кантарион, Erythrea centarium' (Троян; Патрешко, Троянско), *трѝскавиче* също (Ловеч, СбНУ 14/1, 46), *трѝскъфчи* също (Велико Търново, Горна Оряховица, Ловеч), *трѐскавост, трескуля̀в* 'що се тресе, що трепери' (Геров), в текста от нар. пес.: *трескуляво, болникаво* (Гевгели, Шапкарев, СбНУ 7, 121), *куче трескуляво* (Миладинови, Бълг. нар. песни 337), *трескиля̀в* в текста от нар. пес.: *се погоди, мамо, болничаво, мамо трескиля̀во* (Благоевград, Църнушанов, Македонски народни песни 188); *трескоѝм* прил. 'маларичен, болен от малария' (Режинци, Кюстендилско). – Срхр. *трѐска,*

словаш. *triaška.* – Праслав. **trę̀sъkā* 'болест, която тресе', поствербално образуване от **trę̀sti,* вж. *тресà.* Вж. Д. Михайлова, БЕз 24/1, 1974, 51, Kr. Herej- Szymańska, JP 56/4, 1976, 286–287.

трѐска² 'трясък при гръмотевица' (Балут, Милевци, Габровско, ДА). – Поствербално образуване от *трѝскам* (вж.).

трѐска³ 'раст. тръстика, Phragmites communis' (Подгърненци, Радомирско), **трескà** също (Горна Любата, Радомирско; Кюстендилско). – Произв. с наст. *-ка* от *трѐст* (вж.), вариант на *тръст* 'тръстика' (вж.).

трѐска⁴ 'късче дърво', вж. *трескà*¹.

трѐска⁵ 'зелен плод на слива' (Нова Ловча, Гоцеделчевско), **трѐскъ** също (Банско). – Вероятно от *трѐска*¹ с метафоричен развой на значението. Срв. текста: *Од зеленишът вача грозница (треска), књига за първи пут се еде зеленш, коприва, щаволь, зелене сливе или друго* (Неделково, Брезнишко, СбНУ 49, 697), който свидетелства за традиционна народна представа, свързваща яденето на зелени сливи и заболяването треска. Срв. и *трѐскавец*² 'вид круша', *трескàвица*¹ 'плод на черница'.

трескà¹ 'късче дърво, паднало или зацепено при сечене, дялане и др.', **трѐска** събир. 'тънки дърва за подпалки' (Ихтиманско), **трѐскъ** 'късче дърво' (Ленково, Никополско; Долна Митрополия), **трескъ** 'късче дърво; талаш' (Банат), **трьъскъ** 'късче дърво; подпалка за огън' (Кръвеник, Севлиевско), **трѝскъ** 'треска' (Дервент, Дедеагачко), **трѝски** 'трески' (Павелско, Асеновградско), **трѝске** ж. 'стружка' (Олшанка в Бесарабия), **тръскà** 'треска от дърво', **трѐшка** също (Кюстендилско), мн. ч. **трески** 'тънки цепени дръвчета за подпалки', **трѐшки** (Долна Гращица, Кюстендилско); чсл. **трѣска.** – Произв.: *трещѝца* умал., *трешчѝца* също (Алваново, Търговищко), *трещеник* 'нещо много кораво' (Голямо Белово, Пазарджишко); *изтрѐшчувам* 'препичам хляб или баница, та стават твърди' (Самоков), *изтрѐшчен* 'твърд като треска (за хляб)' (Самоков); *утрѐщувам се* 'престоявам (за хляб във фурна)' (Софийско). – Срхр. *трѐска,* словен. *treskà,* рус. *трескá,* укр. *тріскá,* чеш. *tříska,* словаш. *trieska,* пол. *trzaska,* горлуж. *třěska,* доллуж. *tśěska.* – Праслав. **trěskā,* поствербално образуване от **trěskāti,* вж. *трѝскам.*

трескà² 'риба Gadus morrhua'. – От рус. *трескá* също, от един произход с *трескà*¹ (вж.), вж. Vasmer, REW 3, 137.

трескà³ (трескъ) 'вид пържен сладкиш' (Винга в Банат), **трескѝ** 'вид тестено пържено ястие' (Винга в Банат, СбНУ 51, 155). – Вероятно еднакво с *трескà*¹ (вж.), с метафоричен произход на значението по придобитата от пържението хрупкавост, твърдост, срв. за семантиката *изтрѐшчувам* 'препичам хляб или баница, та стават твърди' (Самоков), *утрѐщувам се* 'престоявам (за хляб във фурна)' (Софийско) (вж. *трескà*¹).

трескавѐла дума с непосочено конкретно значение, употребявана при баене (Широколъшки район, Т. Стойчев, БДиал 2, 282). – Според Т. Стойчев, пак там, увеличителна форма от *трьо̀ска*, вж. *трѐска*[1].

трѐскавец[1] **(трѐскъиц)** 'извор; тресавище' (Севлиевско). – Вероятно произв. от *трѐска*[1] (вж.) с изходно значение 'което (се) тресе', срв. семантично *тресàвище* и други производни от *тресà* (вж.) като названия за 'мочурище'. В такъв случай значението 'извор' е вторично.

трѐскавец[2] **(трѐскъвиц)** 'вид пролетна круша с дребни плодове' (Войнягово, Карловско). – Може би произв. от *трескà*[1] (вж.), при което развоят на значението е свързан с представата за нещо дребно и твърдо, подобно на този при *трескà*[3] (вж.). Възможна е и връзка с болестта *трѐска*[1], срв. *трѐска*[5].

трѐскавица[1] 'болестно състояние с висока температура' (Долно Тлъмино, Босилиградско). – Произв. от *трѐскав*, вж. *трѐска*[1].

трѐскавица[2] 'гръмотевица' (Софийско). – Еднакво с *трескàвица*[2] (вж.).

трескàвица[1] 'плод на черница' (Сливен). – Може би произв. от *трѝскам* (вж.), във връзка с шума от презрелите плодове на черницата, когато капят. Не е изключен и семантичен развой, подобен на този при *трѐска*[5] 'зелен плод на слива', срв. и *трѐскавец*[2] 'вид пролетна круша с дребни плодове'.

трескàвица[2] 'гръмотевица', вж. *трѝскам*.

трѐскам, вж. *трѝскам*.

трескафѝль 'червено изкуствено цвете' (Странджанско). – Вероятно с жаргонен произход, модификация на *трендафѝл* (вж.) по *трѐскам, трѝскам* (вж.) във връзка с шума, който издават при докосване изкуствените цветя, изработвани по-рано от хартия или от колосани текстилни материали.

трескòти 3 л. ед. ч. 'гърми' (Ветрен, Кюстендилско). – Произв.: *трескотѐва* 'гръмотевица; силен удар' (Върбница, Доброславци, Софийско), *трескотѐвина* 'трясък' (Ботевградско; Батулия, Софийско), *трескотѐвица* също (Доброславци, Батулия, Софийско; Ботевград). – Произв. с експресивна наст. *-отя* от *трѝскам* (вж.).

трескýчи мн. ч. книж. остар. 'гръмливи, високопарни' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *трескýчий* 'пукащ, пращящ; (прен.) гръмък, високопарен', вж. РРОДД 510.

трéслйв[1] 'боядисан в тресло' (Бобошево), вж. *трéсло*[2], *трѝсло*.

трéслйв[2] 'гранясал за (орех)' (Кремен, Гоцеделчевско). – Може би вм. *трухлйв*, вж. *трýхъл*.

трéслйка раст. 'тръстика, Phragmites communis' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **трéслйга** също (Плевен), **трешлйга** също (Опицвет, Софийско; софийски говор). – Произв.: *трéслйчен* 'тръстиков' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – От един произход с *трестйка* (вж. под *трѐст*), срв. *тръстйка* (вж. под *тръст*), повлияно във формално отношение от названия като *трепетлйка* и др. – Срв. срхр. *трсљика, тршљика* също.

трéсло[1] 'гръм' (Кюстендилско). – От първоначално **трéсклò* също, произв. с наст. *-ло* от *трѐскам, трѝскам* (вж.), с опростяване на групата *-скл-* > *-сл-*. Срв. за подробно опростяване *дрйсльо* от **дрйскльо*, (вж. под *дрйскам*), *креслйв* от **креслйв* (вж. под *крѝсък*).

трéсло[2] 'зеленатa обвивка на орех', вж. *трѝсло*.

трѐсница 'мехурест обрив по устните вследствие на трескаво състояние, Herpes labialis' (Родопите). – С изпадане на началната съгласна от *стрѐсница* също, в същия говор, произв. от *стрѐсва ме* 'втриса ме', вж. *тресà*.

тресница в текста: *Од зелеништъ се вача грозница (треска), књига за пърши пут се еде зелениш, коприва, щаволь, зелене сливе или друго, та требе да се каже: на попадийу грозница, на попа тресница. Тъгай злото че отиде на попа и попадията.* (Неделково, Брезнишко, СбНУ 49, 697). – Може би от един произход с *трѐсница* (вж.), но конкретното значение не е достатъчно ясно.

тресовѝто прил. в текстове: *...да не играш толко тресовѝто* (Василовци, Софийско, СбБАН 34, 299), *да не пое толко гласовѝто, да не игра толко тресовѝто* (Волуяк, Софийско, СбНУ 44, 367). – Произв. от незасвидетелствано същ. **трес*, девербатив от *тресà* (вж.), съответствие на срхр. диал. *трѐс* 'tremor', продължаващо праслав. девербатив **trę̀sъ*. За образуването срв. *гласовѝто* в текста и др.

тресопѝтка 'птица търсиопашка, Motacilla; птица чучулига, Alanda cristata' (Геров), 'птица Muscicapa albiola' (Велес, Прилеп). – Еднакво с *тресопѝшка* 'птица Motacilla', вж. под *тресà*. Промяната *ш* > *т* може да е резултат от объркване на ръкописните графични облици на двете букви.

трéспо 'зелена черупка на орех' (Кремен, Разложко, ДА). – Графична деформация на *трéсло*[2] също (вж.) поради смесване на ръкописните облици на *л* и *п*.

трѐст 'камъш' (Олшанка в Бесарабия). – Произв.: *трестйка* 'раст. тръстика, Phragmites communis' (Градево, Благоевградско; Благоевград), *трестйга* също (Кресна, Сандански, Благоевградско), *трѐска* също (Подгъренци, Радомирско), *трескà* също (Горна Любата, Радомирско; Кюстендилско). – Вариант на *тръст* 'тръстика' (вж.), при което *е* вм. *ъ* съответства на стб. **трьсть** 'тръстика, тръст, пръчки от тръстика' (Зогр., Сав., Супр., Син. тр.), **трѣсть** (Добр., Охр. ап.) покрай **тръсть** 'тръстика'. – Срв. рус. диал. *тресть*, струс. *тръсть*, които предполагат праслав. **trъstь* вследствие на асимилаторно изравняване на еровете покрай **trъstь*. К. Мирчев, МПр 11/1–2, 1938, 64, Невро-

копският говор 17, определя производната форма *трестѝга* (вж. по-горе) като следа от преглас на еровете в старобългарски език. – От български език заето в арум. *treska* 'тръстика'. – Срв. *трeслѝка* и варианти.

трѐсък, вж. *трѝсък*.

трет, вж. *трѐти*.

третѐйски 'арбитражен, помирителен, спомагателен' в *третѐйски съд* 'неофициален съд, избран по взаимно съгласие от спорещи страни, за да разреши спора им', *третѐйски съдия̀* 'съдия, избран по взаимно съгласие от спорещи страни, за да се разреши спора им'. – От рус. *третéйский* 'трети, незаинтересован', срв. *третéйский суд, третéйский судья, третéйское решение.*

трѐти 'редно числително от 3; който е три пъти по-малък от цялото', в *трѐти ден* 'гощавка на кръщене у банатските българи' (Белослатинско, Панчев), *трѐти пòяс родà* 'втори братовчеди' (Горни Лозен, Софийско), *трѐти чин* 'гостуване на младоженците у тъста няколко седмици след сватбата' (Охрид, Струга, Кукуш), **трѐки** (Миладинови, Бълг. нар. песни), **трѐкьи** (Банат, Велес), **трѐкьийъ** чл. 'средният пръст на ръката' (Банат), **трѐкио** чл. в *трѐкио ден* 'ден, в който родилката за пръв път става' (Бобошево), **трет** 'трети' (Бусманци, Илиянци, Софийско; Ихтиманско), **трѐта** ж. 'част от нещо, разделено на три равни части; дроб със знаменател 3', **трѐтъ** в текста от нар. пес.: *пу трѐтъ вѝръ цѝгънки* (Габровско, ДА), **трѐкя** в *трѐкя вѐчер* 'третата вечер след раждането на дете, когато поканените гости му донасят подаръци, а орисниците идвали да го орисват' (Велес, Панчев), 'посещение на младите във вторник след сватбата у родителите на булката' (Ръждавица, Кюстендилско), **трѐча** 'трета' (Превала, Берковско, ДА), **трѐто** ср. р. в съчет. *на трѐто* 'начин за даване на земя под наем, при което собственикът взема една трета, а наемателят – две трети' (Тръстеник, Плевенско; Ихтиманско), **трѐтьо** 'една трета от добива на ливада, лозе, градина за онзи, който я работи, и две трети за стопанина на имота' (СЗ), в съчет. *на трѐтьо* 'условие стопанинът да получи две трети, а работещият – една трета от добива' (Т. Г. Влайков), в *овца на трѐтьо агне* 'овца, която се е обагнила за трети път' (СЗ), **трѐкю** в съчет. *на трѐкю* 'при обработване на земя на изполица – като се получава една трета от реколтата, а две трети остават за собственика на нивата' (Банат), **трѐте** 'трето' (П. Р. Славейков), **трѐти** мн. ч. в *трѐти петлѝ* 'времето след полунощ, час и нещо след втори петли'; стб. **трѣтьн, трѣтнн** (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр. и др.). – Произв.: *третàк* 'животно на три години' (Геров), 'третият рой, който излиза от кошера' (Гостилица, Дряновско; Търничене, Казанлъшко), 'последната течност, която излиза от казана на ракия' (Разлог, Бабяк, Разложко; Мадан), *третак* в *третак овен* (Златар, Драгоево, Преславско), *тритàк* 'женен за трети път' (в нар. пес. от Нови пазар, СбНУ 47, 320), в *дувѐц тритàк* (в нар. пес. от Бяла черква, СбНУ 38, 30), в *илѐн тритàк* (в нар. пес. от Добричко, СбНУ 4/3, 13), *третя̀к* 'животно на три години; малък

воденичен камък; трети по чин овчар на голямо стадо' (Геров), 'трети рой на кошер' (Гюешево, Кюстендилско), 'мъж, оженен три пъти' (Габрово), 'трета последна ракия' (Банско), 'стол с три крака' (Самоковско), 'тригодишен' в *елен третя̀к* (Пиянечко, СбНУ 4/3, 71), *третяци* 'три поредни големи вълни, които се появяват от време на време, на всеки 10–15 минути, когато има силно вълнение' (ЮЗ), *трекя̀к* 'тригодишен' в *трекя̀к йелен* (Прилеп; Тръно), 'тригодишна възраст' в текста от нар. пес.: *Дуко рани бърза коня от трекя̀ка до седмака* (Охрид, СбНУ 11, 25), *трекяци* в текста от нар. пес.: *Гайтаню и е трекяци, косичанико – грошеве* (Брезе, Софийско, СбНУ 44, 275), *тритѐчкъ* 'вила с три рога' (Елена), 'полско растение, високо до 1 м, с едри назъбени листа и дебело стебло, чиито разклонения наподобяват вила с три рога' (Елена), *третече* 'тригодишно животно' в *еленчи третече* (Геров по текст от нар. пес.), *трикячѐ* 'теле на три години' (Говедарци, Самоковско), *трикьѐче* 'тригодишно теле или конче' (Странджанско), *третиж* в израза: *еднож, другож, третиж* (Широка лъка, Смолянско), *третѝна* 'трета част от едно цяло', 'купчина от три снопа' (Владиня, Милево, Мали Вършец, Ловешко; Момина клисура, Пазарджишко), 'помен за умрял на третия ден след смъртта' (Геров; Годечко; Доброславци, Новоселци, Нови хан, Софийско; Брезник; Самоков), *тритѝна* също (Ново село, Троянско), 'три дни от смъртта на човек' (Софийско), *тритѝнъ* 'кръстец от три снопа' (Владово, Милево, Мали Вършец, Ловешко), *третѝни* 'купчета по три снопа' (Етнография 2, 200), 'помен за умрял на третия ден след смъртта му' (Ленково, Никополско; Оходен, Белослатинско; Лехчево, Монтанско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Тръстеник, Плевенско; Енина, Казанлъшко; Ново село, Троянско; Гостилица, Дряновско, Момина клисура, Пазарджишко; Странджанско; Съчанли, Гюмюрджинско), *тритѝни* също (Велико Търново; Габрово; Трявна; Червена вода, Русенско; Кръвеник, Севлиевско; Белица, Дряновско; Хасково; Войнягово, Карловско), *третѝнка* умал., *третѝче* 'кога зет иде на гости у тъста си третия петък след сватбата и спи там' (Геров), *третѝчен, трѐтюф* диал. в *третюф път* (Ангелов–Вакарелски, Трем 542), *трѐтьом* 'трето по ред' (Геров), 'трети път' (Русе), *трѐтя* 'правя за трети път' (Марково, Шуменско; Трънчовица, Никополско), *трѐтъ* 'угарисвам трети път нива' (Енина, Казанлъшко; централен балкански говор), *трѐке* 3 л. ед. ч. също (Вельо бърдо, Реканско), *трѐтене* 'трето оране' (Курило, Софийско, Нови хан, Новоселско); *потрѐтя, потрѐтвам* 'правя нещо за трети път', *потрѐтим, потрътувъм* също (Ново село, Видинско), *потрѐтя се, потрѐтвам се, потрѐтям се* (Геров), *потрѐтим* 'трети мъж' (Болград, Панчев), *потрѐтима* 'трета жена' (Панчев); *третевечерни* в текста: *Третевечерните гости дарùват младенчето* (Охрид), *третьожѐнец* 'който се жени трети път' (Геров), *третьожѐнкиня* (Геров), *третокла̀сен, третокла̀сник, треторазрѐден, третостѐпенен.* – Срхр. *трѣ̑ти*, словен. *trẹ́tji*, рус. *трéтий*, укр. *трéтій*, белорус. *трэ́ці*, чеш. *třetí*, словаш. *tretí*, пол. *trzeci*, горлуж. *třeći*, доллуж. *tšeśi*, полаб. *trete*. – Праслав. **tretьjъ*, сродно с лит. *trẽčias*, латв. *trešs*, стпрус. *tīrs*, гот.

þridja, стинд. *tr̥tíyas,* стперс. *θritiya,* авест. *θritya-*, лат. *tertius,* гр. *τρίτος,* алб. *tretë.* Вж. Vasmer REW 3, 137 и посочената литература. – От български език заето в рум. *tretín* 'тригодишно добиче, обикновено кон', *tretínă* 'тригодишна кобила', вж. Цонев, История 2, 56, 71, Mihăilă 78.

третѝрам 'разглеждам, обсъждам, занимавам се с въпрос, тема, материя; отнасям се към някого, гледам на някого по известен начин; отнасям се зле, измъчвам, бия', **тритѝръм** 'тормоза' (Бракница, Поповско; Вишовград, Великотърновско). – От нем. *traitieren*, а то от фр. *traiter* 'отнасям се', продължаващо лат. *tractare.*

трѐто-[1] първа съставка на сложни думи, на които придава значение 'от трети', вж. *трѐти.*

трѐто-[2] първа съставка в сложни думи, на които придава значение 'с три', 'от три', 'на три': *третокрàка* 'вид тъкана везба (наводка)' (Ново село, Троянско), *тритокрàки* в съчет. *тритокрàки стòлчета* (Бериево, Севлиевско), *третòрого* в текста от нар. пес.: *буйно копье третòрого* (Софийско, СбНУ 5, 6). – Резултат от подмяна на бройното числително *три* в състава на сложни думи със съответното редно числително поради преосмисляне на признака за числова поредност като признак на числово количество. Срв. подобна семантична особеност при *третàк* 'животно на три години' и варианти, *третѝна* 'купчина от три снопа', вж. под *трѐти.*

трѐтурен 'свършил трето отделение' в текста от нар. пес.: *Тейко ти е, мамо, трѐтурен, тейко ти книга ще пише...* (Ново село, Великотърновско, НПССБ 495). – Вероятно произв. с наст. *-ен* от рум. *tretiór,* умал. от *tretín* 'тригодишен (обикн. за добиче)', тук 'завършил тригодишно обучение', срв. семантично *третя̀к* 'животно на три години' и 'трети по чин овчар на голямо стадо'.

трѐфа[1] 'карта за игра, спата, спатия'. – От рус. разг. *трéфа,* книж. *треф* 'вид карта за игра', а то от нем. *Treff* също, възлизащо през фр. *trefle* 'детелина' към гр. *τρίφυλλον* 'детелина', лат. *trifolium* също, букв. 'трилистник'. Срв. РЧДБЕ 1982, 875, Vasmer, REW 3, 138, Kluge 788.

трѐфа[2] 'намеря, случа; улуча' (Банат), **трѐфи се, трѐфуе се** 'случва се' (Велес), **трѐфы се** 'случи се, стане' (Банат), **трѐфи ми се** 'мисля; струва ми се' (Геров, П. Р. Славейков). – Произв.: *натрѐфа* 'сполуча, успея' (Банат); *потрѐфя* 'да закача, да развалям' (Панчев). – От нем. *treffen* 'улучвам', заето пряко или чрез посредничеството на срхр. *трѐфити* също, *трѐфити се* 'оказвам се; срещам се случайно'. – Немският глагол *treffen* 'улучвам' е зает и в чеш. *trefiti*, пол. *trefić, trafić,* рус. *трáфить* (< пол.), рус. диал. *трáпить,* белорус. *трáпіць,* укр. *трáпити* със същите значения. Срв. Miklosich, EtWb 360, Brückner, SEJP 574, Holub-Kopečný 389, Striedter-Temps 218, Vasmer, REW 3, 132–133, Skok 3, 496.

трефѐля (трефѐльъ) 'права яка на мъжка риза' (Граматиково, Малкотърновско). – С диалектен преход *х* > *ф* и асимилация *а – е* > *е – е* от първоначално **трахѐля,* а то от нгр. диал. *τραχελιά,* нгр. дим. *τραχηλιά* 'яка'. За новогръцката диалектна форма вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 19. – Срв. *трехàля* (вж.), *трехилѝ* (вж.)

трефѝл 'ранна пролетна трева, от която овцете се тровят' (Драбишна, Ивайловградско), **трефѝль, тревѝль** 'детелина' (Съчанли, Гюмюрджинско), **трафѝль** също (Родопите). – Произв. *трафѝлюф* 'в който преобладава детелина' (Родопите). – От нгр. *τρίφυλλον* 'детелина' с гръцки диалектен преход *ι* > *ε* в съседство със сонорна съгласна, за който вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 19. За диалектния преход *е* > *а* в *трафѝль* и *трафѝлюф* срв. *трабѝца* под *требьѝ* (вж.) и др.

трефлѝсвам 'бръщолевя, мърморя, заеквам', вж. *тревлѝсвам.*

трехàля 'яка' (Ятрос, Визенско), **трехàльъ** 'яка на риза' (Визица, Малкотърновско), **трехàлье** 'огърлие на риза' (Бяла вода, Малкотърновско), **трехъля̀, трехъльъ** 'яка' (Малко Търново). – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 19, 36, *трехàля* е с метатеза *а – е* > *е – а* от нгр. диал. *τραχελιά* 'яка', с новогръцки диалектен преход *ι* > ε в съседство със сонор, предимно *ρ* и *λ*. Част от българските форми пазят мястото на ударението в гръцката форма Срв. и М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164.

трехѐн 'трион' (Калайджидере, Гюмюрджинско; Родопите). – От *трихѐн* също (вж.), с диалектна асимилация *и – е* > *е – е.*

трехилѝ 'огърлие' (Геров). – От нгр. *τραχηλιά* 'яка' с гръцки преход *α* > *ε* както в *κραβάτιον* > *κρεβάτι* > *кревàт* (вж.), за явлението вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 14, и посочената литература. – Срв. *трехàля* и варианти, *трефѐля.*

трѐча, вж. *трѐти.*

трѐшка, вж. *трескà.*

трешлѝга 'тръстика', вж. *трeслѝка.*

трешлю̀га 'кухо стебло на растение' (Станьовци, Брезнишко). – От *трешлѝга* (вж.), с диалектна лабиализация.

трѐшна 'череша' (Белоградчишко). – Произв. *трѐшняк* 'място, дето растат череши' (Белоградчишко). – От срхр. *трѐшња* < *црѐшња* също. – Срв. *черѐша.*

трешница 'ядене' в текста: *На ти трешница, та трескай* (Благоевградско, ПСп 48, 1985, 989). – Произв. от *трѐскам, трѝскам* (вж.), срв. словообразувателно и семантично *пу̀кница* 'ядене, храна', *плю̀сканица* също, производни съответно от *пу̀кам* (вж.), *плю̀скам* (вж.), в значенията им 'лакомо и шумно ям'.

трещѝка 'парче от ударено от гръм дърво' (Бели Осъм, Троянско). – Произв. с наст. *-ика*, праслав. *-ykā*, от *трещя̀*, вж. *трѝскам*.

трещя̀ 'издавам продължителен силен трясък', вж. *трѝскам*.

три бройно числително 3, в съчетания *три ка̀та* 'тройно' (Спасово, Чирпанско), 'вид фигура в бродерия' (ЮЗ), *три наджа̀ка* 'вид шарка на колан' (Момино, Варненско), *три то̀лку* 'тройно' (Зап, СбНУ 9/1, 393), *на три кутелчета* ботушарски таен език 'глупав, безумен' (Либяхово, Гоцеделчевско), *со три щици* ботушарски таен език 'безумен' (Прилеп), **тры** (Банат), **трѝте** и **тритѐ** чл. в съчетания *трѝте ба̀би* 'название на 1, 2, 3 март' (област Пиянец, Кюстендилско), *тритѐ гла̀ви* 'везба по пола на риза' (Долни Пасарел, Самоковско), *трѝте гю̀ла* 'тъкана везба по престилка' (Татарето, Свищовско), *трите дъски* 'вид тъкана престилка' (Ченге, Провадийско), *трѝте капѐта и едната гла̀ва* 'везба по пола на риза' (Рельово, Самоковско), *тритѐ капици* 'везба по пола на риза' (Говедарци, Мала църква, Доспей, Рельово, Белчин, Самоковско; Крайнци, Сапарево, Дупнишко), *трѝте кра̀ка* 'пайдушко хоро' (Неново, Провадийско), *трѝте нидѐли* 'месец април' (Бръщен, Гоцеделчевско), *трите пунки* 'вид везба' (Маджаре, Самоковско), *тритѐ пръстѐта* 'вид обеци с три елипсовидни зърна, прикрепени към полусферична пластинка' (ИЕИМ 5, 1962, 97–98), *трѝте пръ̀чки* 'три ивици везба по ръкава на женска риза' (Брест, Никополско), *трите пъти* 'название на странджанско хоро' (СбНУ 57, 21), *трите у̀рки с плѐмки* 'вид везба по ръкав на женска риза' (Голяма Желязна, Троянско), *трѝте свитѝци* също (Топчии, Разградско), *трѝтъ* чл. в текста от нар. пес.: *Вечър ми часъ зауръщъ, тъкму ми часъ пу трѝтъ* (Бяла черква, Великотърновско, СбНУ 38, 67); стб. **трьє** м. р., **трн** ж. и ср. р. (Мар., Зогр., Асем., Сав., Остром., Клоц., Супр.). – Произв.: диал. *трида̀р* и *трида̀рче* умал. 'едното от родените наведнъж три близначета' (РР 1930–1931, 4, 219), *трѝжди* (вж.), *триж* (вж.), *триш* (вж.), *трѝнки* умал., *трѝньки* (Банат; Конопчие, Чирпанско), *трѝнка* в текста от нар. пес.: *на трѝнка дене невяста* (Старцево, Маданско, НПРК 574), *трѝчки* умал., *трѝки* в текста *трѝки* (*лъжи*) *ми беа адна ти кажах* (Воден, СбНУ 4/3, 158); *вдтри* във *вдве-вдтри* 'двойно-тройно' (Прилеп, Панчев), *на̀три* в *на̀две-на̀три* 'набързо, как да е' (Доброславци, Софийско; Кукуш; Енина, Казанлъшко; Странджанско), *на̀двъ-на̀три* също (Страхилово, Свищовско), *о̀три* 'в три ката' (Геров; Доброславци, Софийско; Тръстеник, Плевенско), 'на три нишки' (Ново село, Видинско), *о̀ттри* 'от три ката' (Самоковско); *трибагрен, трибагреник, трибой* 'лекоатлетическо състезание от три дисциплини' (вж.), *трига̀в, тригодѝнски* (Геров; Богослов, Кюстендилско; Гоцеделчевско), *тригодѝшен, тригуды̀шин* (Банат), *тригодѝшнина, тригодѝчен* (Геров), *тригодѝчно* в *конче тригодѝчно* (Връбница, Софийско, СбНУ 4/3, 141), *тригодинче* в *ждребе тригодинче* (Прилеп), *тригодиня̀шно* (Правец, Ботевградско), *трѝдевет* (вж.), *трѝдесет* (вж.), *триднѐвен, триднѐвка, триедѝнен, триета̀жен, тризъбец; трикантѐрен* 'много тежък' (Ст. Заимов), *трикита̀т* 'много

кичест, кичест' (Панчев), *трѝклет* 'много пъти клет' (Геров), 'лош, окаян' (Камено поле, Белослав, Чупрене, Белоградчишко; Шумен), *триклѐт* (Царибродско; Пиротско; Лакатник, Врачанско; Луковитско; Връбница, Софийско; Дупнишко; Тетевен; Лом; Ботевградско; Оряховско), *триклѐтщина* 'буйност, буен нрав на човек или кон' (архивни материали Цончев, ДА), *триклѐчник* 'трикрако столче' (Хасковско), Панчев), *трикра̀к* прил., *трикра̀чи* 'столче с три крака' (Елена), *трико̀рка* 'вид хоро' (СЗ), *трикушу̀льник* 'който е с три ризи' (Кукуш), *трѝлани* 'преди три години' в текста: *и лани, и по-лани, и трѝлани* (Каменица, Кюстендилско), 'много отдавна' (Бръложница, Софийско), *трѝлански* 'отдавнашен' (Бръложница, Софийско), *трилѐмешник* 'плуг с три палешника' (Миндя, Великотърновско), *трилетньица* 'болест, която държи три години' (Трънско, Панчев), *трилистник* 'раст. Onobrychis sativa, раст. Trifolium arvense, раст. Trifolium pratense' (БотР), в *блатен трилистник* 'раст. горчивче, Menyanthes trifoliata' (БотР), *воден трилистник* също (БотР), *медовен трилистник* 'раст. Maliatus' (БотР), *син трилистник* 'раст. люцерна, Midicago sativa' (БотР), *трѝпол* в израз *се прави на трѝпол* 'преструва се на неразбиращ' (Светиниколско), *тримѐсечен, тримѐсечие, трѝмилиметров, трѝминутен, тринадесет* (вж.), *тринòг* прил. *тринòга* ж. 'вид обущарски инструмент, наречен още пачи крак' (Махалата, Плевенско; Лопян, Ботевградско), 'столче с три крака' (Каменица, Кюстендилско), 'вид детска игра' (Прилеп), *тринòго* прил. в *тринòго столѐ* (Красава, Брезнишко), *тринòжка* 'столче или друго нещо на три крака' (Ем. Станев, Т. Харманджиев по РРОДД), *тринòжна* в *тринòжна стълба* (Момино, Варненско), *тринòжник* диал. 'приспособление от дърво с три разклонения при подковаване на добитъка', *трѝпатиш* 'трикратно' в текста от нар. пес.: *Дваж клукнува, трѝпатиш викнува* (Прилеп, Църнушанов, Македонски нар. песни 248), *трипута* (Кумановско), *трипръсту* в диал. *трипръсту чирво* 'черво дъняк' (с непосочен местоговор, ДА), *трипръстен* в *трипръстен обичник* 'раст. Saxifraga tridactilidis' (БотР), *трипръстно* в *трипръстно великденче* 'раст. Veronica triphyllos' (БотР), *трирàлсохат* 'който е разклонен на три' (Ц. Гинчев по РРОДД), *трирòга* в *трирòга вѝла* (Галата, Тетевенско), *трирòга лѐпка* 'раст. Galium Tricorne' (БотР), *триръб* в *триръб жабуняк* 'раст. Lemna trisulea' (БотР), *триръбести* в *триръбести игли* 'вид кожухарски игли' (Трявна), *трѝсантиметров, трисло̀жен, трисмѐнен, трисрѝчен, триста̀ен, тристра̀нен, тристру̀нен, тристръка* в *тристръка камджѝя* (Кралев дол, Пернишко, СбНУ 49, 172), *тристръка камжѝе* (Суходол, Софийско, СбНУ 43, 238), *тристра̀ка* в *тристра̀ка камшия* (Софийско, СбНУ 16–17/3, 151), *тритичинков* в *тритичинкова върба* 'раст. Salix Triandra' (БотР), *тритòмен, тритòмник, трихорка* 'вид хоро' (Салаш, Белоградчишко, ДА), *трицвѐтен, трицвѐтна* в *трицвѐтна темену̀га* 'раст. Viola tricolor' (Бели Осъм, Троянско), *тричетворица* 'три-четири души' (Софийско, СбНУ 11, 92), *тричлѐн, тричлѐнен, тричлѐнка, тричучу̀рен* (Ст. Заимов по РРОДД), *трѝъгълен*, 'вид вез от шевица по ръкава на женска риза' (Кичевско), *трѝъгълник* 'част от плетачна машина' (Брусен, Тетевенско),

триъгълниче умал. – Срхр. *трȋ*, словен. *trijȇ, trî*, рус., укр. *три*, белорус. *тры*, чеш. *tři*, словаш. *tri*, пол. *trzy*, полаб. *tåri*, горлуж. *tři, tř̀o* (за лица от м. р.), долуж. *tśi, tśo* (за лица от м. р.). – Праслав. **tri* ж. и ср. р., **trьje* м. р., сродно с лит. *trỹs*, латв. *trîs*, стпрус. *tris*, ствиснем. *dri*, стинд. *tráyah* м. р., *trī, tríṇi* ср. р., гр. *τρεῖς*, лат. *tres*.

трибо̀й 'спортно състезание, съставено от три дисциплини'. – Според Св. Иванчев, ЕзЛит 15, 1960, 470, заето от чеш. *trojboj* също, което е калка от нем. *Dreikampf* също. Последното е калка на античния гръцки олимпийски термин *τριάθλον*.

тривѐн 'трион' (Съчанли, Гюмюрджинско; Свиленград). – От *триѐн* (вж.) с протетично *в*.

тривѝон 'трион' (Лиляче, Врачанско; Милчина лъка, Кулско; Долна Градица, Кюстендилско; Видин; Девенци, Тръстеник, Плевенско; Смолско, Пирдопско; Шумнене, Тетевенско; Ихтиман; Долно Левски, Панагюрско), **тривѝонь** (Витановци, Перникшко; Гинци, Софийско; Годечко; Пирот; Горна Любата, Босилиградско; Брезнишко; Ружинци, Белоградчишко, Самоков). – Произв.: *тривѝонче* (Смолян; Неново, Провадийско; Милчина лъка, Кулско). – От *триѝон* (вж.) с протетично *в*.

тригеница 'вид ядене, което се прави от брашнени топчета, варени със захар' (Въбел, Плевенско). – Еднакво по произход с *трѝеница* (вж.), но появата на протетично *г* не е достатъчно ясна.

тригѝсвам, тригѝсам диал. 'бера грозде'. – От аористната форма *τρυγίσω* на нгр. *τρυγω* и *τρυγίζω* 'бера, събирам грозде, плодове, мед и под.'. Вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164.

тригѝя 'това, което остава по стените на бъчви, винен камък; тютюнев катран, който се отлага по стените на цигаре или лула', 'винена киселина, Acidum tartaricum' (Бобошево, Габрово), **тригѝйъ** 'винен камък' (Енина, Казанлъшко), 'винен камък за супи' (Кръвеник, Севлиевско), **тригя̀** 'киселa подправка за ядене, приготвена от утайката на виното' (Пушево, Великотърновско), 'винен камък' (Щръклево, Русенско; Ганчовец, Дряновско; Силистренско), **тригъ̀ъ** също (Раданово, Вишовград, Великотърновско; Страхилово, Свищовско), **тригѐ** 'киселина' (Долна Оряховица, Горнооряховско), **тригѐ, тиргѐ** също (Кочово, Преславско), **тригьѐ** също (Елена), **трегѝя** диал., **тергѝя, тиргѝя, трагѝя** 'винен камък' (Геров). – Произв.: *тригя̀сам, тригя̀свам* 'хващам тригия', 'огледнявам' (Тръстеник, Плевенско; Габровско; Горнооряховско; Великотърновско), *тригя̀свъм* (Кръвеник, Севлиевско), *тригя̀сувъ* 'хваща винен камък (за винен съд)' (Енина, Казанлъшко); *натригя̀свам се* 'напивам се и ставам буен' (Шумен). – От нгр. *τρυγία* и *τρυγιά* 'утайка; винена утайка', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164. – Формите *тергѝя* и *тиргѝя* са с диалектна метатеза. Формата *трагѝя* е от първоначално **тръгѝя*

с диалектна редукция на неударено *и* > *ъ*. – Според П. Скорчев, ЕзЛит. 2/2, 1947, 41, глаголът *тригя̀свам* (вж. по-горе) е от нгр. *τρυγίζω* 'бера', което е неубедително в словообразувателно и семантично отношение.

трѝгляци 'туртички от трици за кучетата' (Нови хан, Новоселско, архивни материали Романски, ДА). – От *трѝчляци*, произв. от *трѝци* (вж.), с графична деформация поради смесване и погрешно разчитане на ръкописни *ч* и *г*.

трѝгос 'гроздобер' (Геров; Солунско; Бобища, Костурско; Гумендже), 'прибиране на плодовете и царевицата' (Костурско), **трѝгус** 'гроздобер' (Загоричане, Костурско). – Произв.: *тригосвам* 'прибирам плодове и царевица' (Костурско). – От нгр. *τρύγος* 'гроздобер', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164.

тригу̀на 'вид тестен сладкиш, напоен със сироп – сладка баничка, обикновено сгъната в триъгълна форма', мн. ч. **тригу̀ни**. – От нгр. *τρίγωνα*, форма за мн. ч. от *τρίγωνον* 'триъгълник' и 'сладкиш тригуна'. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164.

тригунь 'вид твърда зимна круша' (Буково, Гоцеделчевско), **тригуни** 'сливи' (Самоков). – От един произход с тур. *dargun* 'вид слива', срв. със същия произход *тргу̀нки* (вж.), *драгу̀н* (вж.), *драгу̀на, драгу̀л* (вж.), *дърганѝца* (вж.).

тригя̀, тригѐ, вж. *тригѝя*.

трѝдевет в текста от нар. пес.: *Мие бефме трѝдевет мѝомчиня, я чу̀ваме го̀ра Богданд̀ва* (Дебърско, Шапкарев, СбНУ, кн. 1, 79), **тридевет** в гатанка: *Осушен, досушен, тридевет кожушен – Кромид* (Ст. Стойкова, Български народни гатанки 200; Охрид, Дебърско, Прилеп, Г. Маринов, Български народни гатанки 1, София, 1879, 25; Миладинови, Бълг. нар. песни 530), **тридевет** в текста от нар. пес.: *(Гюргя самовила) ми прѐвила три-девет ѝзвори, и о̀несла до̀лу в рамно поле да напо̀ит убави бѐрикет* (Папрадища, Велешко, Църнушанов, Македонски народни песни 246), **три девед** в текста от нар. пес.: *Сабрали са три девед делии* (Заноге, Софийско, СбНУ 44, 80), **три дѐвить** 'три пъти по девет' (Бяла черква, Великотърновско, ДА), **трѝждевет** 'три пъти по девет' (Геров), в съчет. *триждѐвет клинци* (Геров), *триждѐвет лахти* (Ст. Стойкова, Български народни гатанки 503; Желява, Софийско; Славотин, Монтанско,), *триждѐвет пати* (Гуцал, Самоковско, НПСС 156), *тришдевет пѐти* (Тетевенско, СбНУ 31, 75), *триждѐвит пѐдьъ* (Бяла черква, Великотърновско, ДА), **триждѐвьът** в текста от нар. пес.: *Той съ пручул прис триждѐвьът къдълъкъ, тъ му съ пратили триждѐвьът желти бъклички* (Талашманлии, Каваклийско, СбНУ 34, 19), **триж-девет** в съчет. *триж-девет поти* (Чепеларе, Асеновградско, НПСР 88), **тришдевет** в съчет. *тришдевет капки, тришдевет пъта* (Болградско, СбНУ 21/2, 8), **тришдевит** в съчет. *тришдевит лахти* (Ловешко), **трѝш-дѐветь** в съчет. *трѝш-дѐветь-по̀ти* 'многократно' в клетва: *Дано та стигне трѝш-дѐвет по̀ти* (Родопите, БДиал

2, 282). – Лексикализирано съчетание от *три* (вж.) или *триж* (вж.) и *дѐвет* (вж.), което като количествен израз съответства на числото 27 (3 x 9). В повечето от приведените случаи личи употребата му в значението на т. нар. плеоматично множество. – Рус. *тридевять* във фолклорни текстове, написанията г.Ѳ или три **9**, или **З** девѣть в староруски тектове, означаващи '3x9' с конкретно количествено или с плеоматично значение, пол. диал. *trzy dziewięci* (в употреба у селски врачки), срв. *trzy dziewięci mili, trzy dziewięcie jęczmienia* (Karłowicz, SGP) и приведените български форми допускат съществуване на праславянско устойчиво съчетание *tri devęti,* за чието възникване и характер са изказани различни предположения. Според А. И. Соболевский, Slavia 5, 1926–1927, 451–455, става въпрос за остатък от съществуването на особена деветична изчислителна система в староруски език. J. Polívka, RESl 7, 1927, 217–223, разширява примерите от източнославянския фолклор и отбелязва употребата на сходни съчетания в старогръцки източници, което му дава основание да предполага, че източнославянските форми са заимствани чрез пряк контакт от черноморските гърци. Основавайки се на данни от руска дипломатическа преписка с кримските татари от началото на 16 в., в която са засвидетелствани подобни форми, Unbegaun 418–419, предполага възникване под пряко тюркско влияние. Според J. Serech (Ю. Шевелев), Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redenteil in den slavischen Sprachen, Lund, 1952, 92, това предположение е неубедително, тъй като не само не съдържа доказателства, но противоречи и на общия характер на тюркските заемки у славяните, които не засягат духовно-религиозната сфера, какъвто случай представя употребата на три дѣвѧти в някои староруски църковно-юридически текстове. Същият посочва аналогични форми в латвийския фолклор (срв. *trejdeviņi kalēji, trejdeviņi āmari* и др. в латвийски народни баения у Э. Олупе, Исследования в области балтославянской культуры. Заговор. Москва, 1993, 130 и сл.). Според J. Serech, цит. съч., подобни форми липсват в литовски език, което е основа на предположението му за възникване на формите в латвийски под северноруско влияние от съседния псковско-новгородски район. У Sławski, SPs 3, 1979, 91, сред продължения на праслав. **devęťь* са представени и пол. *trzy dziewięci,* рус. *тридевять,* определени като следи от деветично броене. М. Витанова, Бълг. реч 7, 2001, 15–16, посочва български диалектни бройни форми *триждевет, тришдевет*, засвидетелствани във фолклорни материали от различни части на българската езикова територия, главно в народни песни, и определя тяхната особеност в това, че отразяват бройна система, различна от десетичната; същата авторка представя и формата *тридевет* в народни песни от Дебърско и Велешко, определяйки я като образувана с обикновена бройна форма *три* вместо с наречието *триш* (*триж*). Коментирайки обстойно предходната литература (вж. по-горе), О. Ф. Жолобов, Studia mythological slavica 7, 2004, 155–171, смята, че данните от староруските източници от началото на 16 в., на които се основава тезата на Унбегаун за възникване на славянската форма под пряко тюркско влияние (срв. напр. *...одну девять поминков взял, ... и ты бы мнѣ прислалъ тридевять кречетовъ молодиковъ* и др.), не представят особено деветично изчисляване, а ритуална отбелязаност на числото 9, в която може да е отразен тюркският обичай за поднасяне на дарове, съставени от 9 различни предмета, който обичай може да е повлиян в конкретните случаи и от рус. *тридевять*. Отбелязвайки, че съществуват локални примери за употребата на деветично броене в някои тюркски езици, напр. узбекско диал. *іккі доккїз чӧрӓк* '18 питки', туркм. диал. *іккі доккуз* '18', О. Ф. Жолобов, цит. съч., определя тези примери като слабо изразени и далечни типологични паралели с определено битов характер. Позовавайки се на литовски народен празник, посветен на божеството на плодородието Самбарис и наричан още „три по девет", на който всеки земеделец събирал по 9 пълни шепи зърно от разни сортове, разделял всяка на три части, а след това двадесет и седемте купчинки зърна от различни сортове били събирани в една и размесвани, Жолобов, цит. съч., опровергава твърдението за липса на данни за деветично броене в литовски език и изразява несъгласие с основаното на непълни данни мнение на B. Comrie, Indo-European Numerals. Trends in Linguistics. Studies and Monographs. Vol. 57, Berlin – New York, 722, за неясен произход на „ноналната система за изчисляване на източнославянските езици и в латвийски". Според О. Ф. Жолобов, цит. съч., подобна деветична система за изчисляване не е съществувала, а ограниченото славянско деветично броене, което не прехвърля границата за трикратност ('3x'), има в общите си черти индоевропейски корени. В подкрепа на тезата авторът посочва следните обстоятелства: Числителните '7' и '9' у древните индоевропейци варират, тъй като изразяват „конкурентни" форми при разделянето на интервалите на лунния календар. В древните хронологични системи 28-дневният месец, състоящ се от 4 седемдневия, се основава на фазите на Луната, а 27-дневният месец, разделен на 3 деветдневия, се основава на преминаването на Луната през Зодиакалния кръг. Конкуренцията между двата древни хронотипа: т. н. „фазов" месец (4×7) и т.н. „звезден" месец (3×9), би могла да означава противопоставянето им като стопанско-битова и ритуално-магическа система. Числото 9 в състава на т. н. „звезден" месец, което е кратно на т. н. numerus perfectus 3, е участвало в магическите формули, които според древноримските източници неотклонно са придружавали приготвянето на лекарства. Същото число е варирало с числото 27 в келтски документи, фиксирано е и в древни германски и ирански юридически текстове в съчетание с числото 3. Освен това 9 означава пълното число бройни единици на различните нива на десетично изчисление и тази негова особеност се проявява в гръцката, а после и в гръко-славянската писмена традиция, където първите 9 знака от притежаващата сакрално-магическа символика 27-буквена азбука са означавали единици, вторите – десетици, а третите – стотици. Символното значение на свързаното с дните на т. нар. „звезден" месец числително '3×9' или '27' в митологичната традиция се е състояло в това, че е въплъщавало идеята за пълнобройно множество с магическа сила. Вярвало се е, че то събира магическите възможности на всяко от

съставящите го 27 „божествени“ отражения. Рано възникналата полимотивираност на означението ’3x9’ у славяните е била подкрепена от нови културни влияния в писмената епоха, срв. напр. употребата му като плеромaтичен символ във византийски църковно-юридически такстове и оттам в струс. Ефремовская Кормчая, преводен текст от 12 в., където посочва трояко определен изкупителен срок за убийство, всяка от трите степени на който продължава 9 години. Според заключението на О. Ф. Жолобов, цит. съч., за т. н. деветична бройна система може да се говори само в относителен смисъл, тъй като е несравнима с абсолютно доминиращата десетична система, затова възприемането ѝ като алтернатива на десетичната бройна система е неприемливо. – Тъй като спомената Ефремовская кормчая от 12 в. е един от паметниците на т. н. руска редакция на старобългарския език, чийто протограф е Методиевият Номоканон, съчетанието **три девети... лѣтъ**, засвидетелствано в този източник като плеромaтичен символ – преводно съответствие на гр. *τρις εννέα... ενιαυτοί*, следва да бъде определено като факт, отразяващ ранните гръцко-български езикови взаимоотношения. – Диалектната форма *триждевет* с варианти, в която числителното *три* е заместено от наречието *триж*, е възникнала сравнително късно в самостойната история на българския език. Това заместване се основава на по-слабата степен на лексикализация на изходното съчетание *три девет* в сравнение с тази на **три десет* > *тридесет* > *трийсет, трийсе* и т. н.

трѝдесет, трѝйсет ’бройно число 30’, **трѝесе** също (Ихтиманско), **трѝдесте** (Михалаки Георгиев по РРОДД), **трѝдисте** (Гайтаниново, Гоцеделчевско), **трѝесте** също (Сярско), **трѝтсе, трѝтце, трѝтца, трѝтцат** (Банат); стб. **три десѧтн, трндесѧтъ** (Остр., Супр.); **трндесѧтьнъ** ’редно числит. 30.’ – Произв.: *тридесетàк, трийсетàк* разг. ’тридесетгодишна възраст’, *трийсетàчка* ’сума от 30 лева’, *трѝдесети, трѝйсети* редно числит., *трѝтцети* също (Банат), *тридесетѝна, трийсетѝна* ’около 30’, *трийсет-мина* (Ватилък, Солунско), *триешнѝк* ’вид котел, който събира 30 литра’; *трѝдесетгодишен, трѝйсетгодишен, трѝдесетгодишнина, трѝйсетгодишнина, трѝдесетдневен, трѝйсетдневен.* – Срхр. *трѝдесет*, словен. *trídeset,* рус. *трúдцать*, укр. *трúдцять*, белорус. *трыццаць*, чеш. *třicet,* словаш. *tridsať*, пол. *trzydzieści,* горлуж. *třiceći* , доллуж. *tśiźaśća.* – Праслав. **tri deseti* ’30’, вж. *три* и *дèсет.*

тридя̀ ’винена утайка по бъчва’ (П. Ю. Тодоров по РРОДД). – От *тригя̀*, вж. *тригùя*, със субституция *г’* > *д’*.

триèн ’трион’ (Певец, Търговищко, Сухиндол, Великотърновско), **трийèн** (Раданово, Великотърновско; Каяджик, Димотишко), **триèнь** (Шумен; Кривня, Разградско; Яковица, Дрангово, Джарово, Чакаларско, Момчилградско; Странджанско). – Произв.: *триèнчи* умал. (Сухиндол, Великотърновско). – От *триóн* (вж.) с диалектен преглас *о* > *е*.

трѝеница ’изсушени зрънца или топчици от замесено с яйца тесто’ (Вакарелски, Етнография 183), ’дребни тестени топчета, варени в прясно мляко’ (Смолско, Пирдопско), ’ядене от брашнени топчета и мляко’ (Копривщица), ’топки от брашно’ (Фрикацей, Северна Добруджа), ’юфка’ (Русаля, Великотърновско), ’вид тестено ядене’ (Странджанско), ’тархана’ (Свищов), ’валяна оризова арпа в бяло брашно’ (Пушево, Великотърновско; Велико Търново; Копривец, Беленско; Меричлери, Чирпанско), ’тестени топчета или трохи, които се варят’ (Бели Осъм, Троянско; Слатина, Ловешко; Бериево, Севлиевско), ’ястие, приготвено от яйце, стрито през сито с брашно – вари се с вода или мляко’ (Ахтопол), ’каша от брашно’ (Кривня, Разградско), **триянѝца** ’тестено ядене’ (Котел), ’сварени и добре смачкани червени чушки или зелени чушки и патладжани, които се посоляват и се ядат с хляб’ (Бобошево), **трѝяньица** и **трèяньица** ’стрито на зърна и изсушено тесто, трахане; ядене, направено от такива зърна’ (Банат), **трѝèница** ’топчета от брашно с вода, които се сваряват’ (Буново, Пирдопско; Кривня, Разградско), **триèницъ** ’варено прясно мляко с брашно’ (Патрешко, Троянско), **трийèницъ** също (Троян), **трѝйница** ’брашнена каша, подправена с мазнина и мляко, затерка, млечница’ (Таврия, Херсон, Бесарабия, СбНУ 29, 93), ’супа с топчета от брашно или грис’ (Суворово в Украйна), **трѝенца** ’попара от изсушени зрънца прокиснато тесто’ (Шумен), ’ядене от сух хляб и трито между ръцете тесто, попарено с вряла вода’ (Априлово, Поповско), ’тестени топчета, които се варят’ (Риш, Смядово, Шуменско), ’закуска от тестена каша, поръсена с настъргано сирене и орехи’ (Кесарево, Горнооряховско; Горна Оряховица), ’тестено ястие, приготвено от царевично брашно, вода или мляко и масло’ (Русаля, Великотърновско), ’постна попара’ (Смилец, Силистренско), ’вид ястие от разтрито тесто’ (Риш, Върбица, Смядово, Шуменско), ’вид чорба за закуска’ (Козичино, Поморийско), **трѝенцъ** ’вид тестено ястие с брашно и мляко’ (Силистренско), **трѝйънцъ** ’вид ядене от тестени трохи, сварени в зелева чорба’ (Страхилово, Свищовско), **триèнца** ’домашен кускус’ (Вардун, Търговищко), ’попара от изсушени зрънца от прокиснало тесто (Силистренско), **триèнцъ** ’гореща каша с брашно и ядки’ (Сухиндол, Великотърновско), ’ястие от незамесено брашно, само разбъркано малко и после се вари с мляко’ (Посабина, Поповско), ’сварени тестени трохи’ (Стърмен, Долна Студена, Беленско), ’каша с чукани орехи’ (Елена). – Произв. с наст. *-ица* от *трѝен,* страдателно прич. от *трѝя* (вж.), според начина на приготвяне на основния вариант на ястието чрез претриване на тесто през сито. Срв. *триѝнка* също (вж. *трѝя*). За банатската форма *трèяньица* срв. *трèя* ’трия’ в говора.

триж, вж. *трѝжди.*

трѝжа ’подстригвам докрай’ (Черешница, Вишени, Костурско). – Резултат от декомпозиция на *стрѝжа* (вж.), вероятно поради осмисляне на *с-* като представка от основния глагол, който е засвидетелстван в същите говори

чрез произв. *стрик, стрѝго* 'времето, когато стрижат бравите' (Черешница, Костурско, по Бл. Шклифов, Пастирската лексика в района на Вич планина (Костурско - Леринско), София 2000, 107), *стрѝжач* 'лице, което стриже бравите' (Вишени, Бапчор, Костурско по Шклифов, цит. съч. 127), *стрѝзач* също (Нерет, Долно Котори, Борешница, Папъжени, Костурско, по Шклифов, цит. съч. 127), *стрѝгар* също (Борещица, Костурско, по Шклифов, цит. съч. 127). Допустима е и декомпозиция на представката *из-* в *из-стрѝжа* > *истрѝжа* в същите говори (вж. формата у Шклифов, цит. съч. 106). – Срв. за подобна форма горлуж. *třihać* 'режа с ножици; остригвам кози, овце', по-старо *tři̋že* 3 л. ед. ч. от незасвидетелствано **trić,* срещу доллуж. *stśigaś,* 'стрижа', вж. Schuster-Šewc 1546.

триждѐсет в текстове от нар. песни: *...да отида (Марко) в тая немска земя, да погуби проклети арапи, що я робат триждѐсет години* (НПССБ 304), *Триста мери ройно вину и триждѐсъът баш ракия* (Медвен, Котленско, СбНУ 36, 85). – Замества *триждѐвет* като означение за плеоматично множество, за което вж. подробно *трѝдевет*. Замяната е резултат от абсолютизацията на десетичната бройна система, представена в случая от варианта *триждѐсет* на числителното *тридесет*.

трѝжди нареч. 'три пъти, на три пъти', **трижд** в *трижд троп* 'вид хоро на такт 5/16' (Р. Кацарова, Български танцов фолклор, С., 1955, 90), **триж** 'три пъти', **триш** 'три пъти' (Софийско; Съчанли, Гюмюрджинско), в съчет. *триш тринайсит стутини* (Бахтияр, Демирхисарско), **тришь** също (Средни Родопи, СбНУ 9/2, 143); **триже** в текста от нар. пес.: *Я фръкни дваж на високо и гледай триже на широко* (Ловеч, СбНУ 43, 567), стб. **трнишьдъı, трнишьдн** (Син. тр., Супр.), **трнцін** (Слепч. ап.). – Произв.: *трижку* в текста от нар. пес.: *Трижку я майка метнала, триста е нишки скоцала* (Петково, Ардинско, НПРК), *трижчѐк* в текста от нар. пес.: *дважчѐк коснала, трижчѐк охнала* (махала Катраница, Смолянско, НПСР 375), *трижчене* в текста от нар. пес.: *дважчене удре, трижчене да ригне* (Габрица, Смолянско, НПРК), *тришно* в текста от нар. пес.: *до дваш ми касна, до тришно йохна* (Мугла, Девинско, СбНУ 39, 39), *трѝшчим* 'само три пъти' (Родопите, предимно у българомохамедани, БДиал 2, 282); *дотрѝж* нар. 'до три пъти' (Геров); *трѝжгодински* (Светлен, Поповско; Кърджали; Широка лъка, Смолянско; Гюмюрджинско), *триждѐсет* '30', *трижклето* в текста от нар. пес.: *проклето да е, трижклето* (Ябланица, Тетевенско, НПТВ 742). – Срхр. *тр̀ѝжди, трѝж* (Вук), *трѝш, трић*, рус. *тр̀и́жды*, укр. *тр̀и́чи*, белорус. *тро́жды, тро́дж̀ды*. Лексикализирана праслав. синтагма **tri šьdy,* съставена от праслав. числ. **tri* и преслав. **šьdy,* форма за мн. ч., сродна с праслав. **xodъ*, вж. *ход, хо̀дя*. Срв. *дваж, два̀жди,* (вж.). Вж. Vasmer, REW 3, 138, Skok 3, 504.

трѝзач 'лице, което стриже бравите' (Черешница, Костурско, по Бл. Шклифов, Пастирската лексика в района на Вич планина (Костурско - Леринско),

София 2000, 127). – От *стрѝзач* също (Нерет, Долно Котори, Борешница, Папъжени, Костурско, по Шклифов, цит. съч.), с декомпозиция на началното *с-*, осмислено като представка, срв. *стрѝжач* също (Вишени, Бапчор, Костурско, по Шклифов, цит. съч.), произв. от *стрѝжа* (вж.) и *трѝжа*. Според Л. Селимски (писмено) крайната съгласна *-з-* на основата е от промяна по трета (прогресивна) палатализация на *g* > (*d*)*z*, както в срхр. *стрѝзати, стрѝза̄м* 'изрязвам, подрязвам', несв. в. от праслав. **strigti, *strigą* (вж. *стрѝжа*), срв. стб. **дзнзатн**, срхр. *дѝзати*, диал. *dvy̋zat se* (вж. Skok 3, 344, ЭССЯ 5, 168).

трѝзна 'помен за покойник' (Ст. Загорчинов, П. Ю. Тодоров по РРОДД, Е. Мутева в преводен текст от руски); стб. **трнзна** 'награда' (Супр.), **тръızна** 'подвиг' (Симеонов сб. 1073 г.). – Рус. *тр̀и́зна* истор. 'тържествен помен за покойник', струс. **трнзна, тръızна** 'борба; състезание; подвиг; награда; тържествен помен за покойник' чеш., словаш. *try̋zeň* 'мъка, мъчение', пол. *tryznić* 'губя времс'. – В по-ранните опити за обяснение на думата съществуват две главни насоки на тълкуване – чрез праслав. реконструкция **tryzna*, основана най-вече на западнославянските форми, чието обяснение се търси посредством предполагаеми отгласни отношения с праслав. **traviti* > *тровя*, чсл. **тръıти** > *трия* (срв. Brückner, SEJP 579, Vasmer, REW 3, 138–139, Sławski, SPs 1, 11), или чрез праслав. реконструкция **triznā,* чието обяснение се търси чрез сближение със стисл. *strid* 'спор; война; безпокойство, терзание' (Meillet, Études étym. 448). Не приемайки предходните опити за обяснение, О. Н. Трубачев, SlRev 11, 1958, 219 и сл., ВСЯ 4, 1959, 130 и сл., реконструира праформа **triznā,* произв. от праслав. **trizь* в рус. чсл. **трнзь** 'тригодишен (за животно)', сродно с лит. *treigỹ* м., *treigė̃* ж. 'тригодишен' (за чсл. дума вж. по-подробно Vasmer, REW 3, 138–139), чието предполагаемо първоначално значение е 'жертвено заколване на тригодишно животно при погребение'. Приемайки като цяло предположеното от Трубачев, цит. съч., етимологично тълкуване, В. Н. Топоров, Этимология 1977, 3–20, вижда при все това необходимост от изясняването на някои неясни детайли, както и от разширяването на контекста, от който се черпи семантичната мотивировка на обяснението. Според Топоров, цит. съч., такъв проблем представя преди всичко семантичната еволюция на думата, чието първоначално значение, макар и свързано със славянския езически погребален обред или с някаква негова част, се оказва всъщност неизвестно. Изхождайки от косвените данни на преводните гръцки съответствия на думата и нейните производни в стб., чсл. и струс. паметници, авторът допуска, че става въпрос за название на особен вид трибой и че значението на числото 3, за което се предполага, че е в състава на названието, следва да бъде свързано с присъщия на темата за смъртта, задгробния свят и езическото жертвоприношение мотив за троичността. Според Топоров, цит. съч., деетимологизацията на формите, отразяващи праслав. *у* вм. *i*, би могла да се основава на взаимодействието на предполагаемата праформа **triznā* с продължения на слав. **tru-, *try-, *trav-, *trāv-*, които имат и значения

'храня', 'усвоявам (храна)', подпомагащи съотнасянето на думата с идеята за погребалния пир. Приемайки тезата на M. Filipović (Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine 26, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo 1966) и J. Vuković (Glasnik Zemaljskog muzeja – etnografija, nova serija 26, Sarajevo 1971, Изсл. Стойков, 591–593), според която срхр. диал. *trzna* 'целина, неизорано, запуснато и обрасло поле', МИ *Trzanj Trzna* и др. и срхр. *trže, trža, trzan* и др. 'късно пролетно агне, оставено да суче цяло лято, за да бъде угоено и заклано за празник' са следи от слав. **triznā*, и **trizь* 'тригодишен (за животно)' с допълнителен срхр. диалектен преход *-ri-* > *-r-* (**triz-* > **trz-*), Топоров, цит. съч., няма предвид различното тълкуване на Skok 3, 517 (и P. Skok, ZfromPh 36, 656), според което срхр. диал. *tȳže* 'късно родено агне', *tȕzan* 'късно мъжко агне', *tȳža* 'късно женско агне' и ред техни словообразователни варианти са лексикални остатъци от езика на средновековните власи в Истрия, тъй като в основата на вариантите *trzivak* 'късно родено агне' и *trzivac* 'късно козле или агне' се оглежда рум. *tîrziu* 'късен, закъснял' < лат. *tardīvus*, произв. от *tardus* 'закъснял', чието точно семантично съответствие е домашният термин *poznjâk* 'късно родено агне', произв. от *pòzan* 'късен'. Не е взето предвид и различното определение у Skok 3, 516–517, на срхр. МИ *Trzanj, Trzna* и изходните им диалектни апелативи като производни от срхр. *tȳzati*, вариант на *tȳgati* 'късам, дърпам'. Сравнявайки споменатите срхр. форми със словен. прил. *tŕzen* 'оставен на угар', *trznica, trznína* 'угар', *trznja* 'морава', *trzanca, tržanca, trzanac* също, Skok, цит. съч., посочва като семантични паралели срхр. *ŭtrina* 'земя, където е пораснала ситна трева', произв. от *tȳti* 'трия, разтривам; мъна лен; тъпча трева', нем. *Brache* 'угар' от *brechen* 'чупя, ломя, троша; мъна гръсти', ром. *rota* 'угарна нива' (на о-в Майорка) < лат. **rupta,* причастна форма от *rumpo* 'чупя, руша'. – Според М. Рачева, Исслед. Варбот 2006, 326–327, установеният от Skok, цит. съч., различен произход на посочените сърбохърватски диалектизми потвърждава трудностите пред семантичната мотивировка на тезата, основана на предполагаема връзка с праслав. **trizь*. Според авторката, макар и засвидетелстван в старобългарски, терминът *трѝзна* в съвременния български език най-вероятно е презает от рус. *трѝзна* с посоченото значение, тъй като няма достоверни данни за употребата му в народните говори, но самата руска дума е безспорна заемка от старобългарски, отразяваща т.н. старобългарско неразличаване на **ръ** и **рн** като начален белег на южнославянския преход на праслав. *y* > *i*, за което вж. Mladenov, Geschichte, § 50, К. Мирчев, Историческа граматика[3], 31. Старобългарският произход на част от старите текстове, съдържащи формите **трнзна** (напр. Хроника на Малала, Златоструй) и **тръзна** (напр. Симеонов сб. от 1073 г., Слова Григорий Назиански 11 в.), не подкрепя опитите за обяснение на формите от типа **тръзна** чрез предполагаем руски преход *ри* > *ры* в *крыло* и др. (Трубачев, цит. съч.) или чрез предполагаемо вторично взаимодействие на праформа **triznā* с продължения на слав. **try-* (Топоров, цит. съч.). На тези опити за обяснение противоречи и неотбелязаната в предходните анализи, но знаменателна

различност на кореновата гласна във формите, засвидетелствани в Симеонов сб. от 1073 г.: **трнзь** 'тригодишен (за животно)', но **тръзна** 'подвиг', която потвърждава различния им произход, а значенията 'тежко изпитание; страдание; мъка, мъчение' и 'състезание; награда за победител в състезание' на гр. *ἆθλον* като преводно съответствие на стб. **тръзна**, **трнзна**, изцяло подкрепят определението на праформата **tryznā* като отглаголно същ. с наст. *-znā* от праслав. **tryti* > чсл. **тръти** > *трѝя*. Според авторката, ритуализираният израз на скръб, отразен в значението 'тържествен помен за покойник' заедно със засвидетелстваното в западнославянските езици значение 'мъка, мъчение', както и посочените по-горе специализирани значения от старите текстове ясно сочат, че изходното значение на праслав. **tryznā* е 'страдание, мъка'. – Илчев Р възстановява по ФИ *Тризлов* ЛИ *Тризло,* за което предполага, че е възникнало от диал. *тризла* с непосочен източник вм. *трѝзна* 'гощавка и помен за покойник', което, според Рачева, цит. съч., 326, е неубедително.

тризна̀ци нов. 'три деца, родени едновременно от една майка'. – Медиен неологизъм, образуван от числителното *три* по *близна̀ци,* мн. ч. от *близна̀к* (вж.), в чието значение 'всяко едно от децата, родени едновременно от една майка' (както и в значението на изходната му основа) липсва количествен елемент. Възникването на думата е свързано с медийното огласяване на сравнително рядкото едновременно раждане на три деца от една майка, за които съществуват и народни названия, срв. диал. *троя̀н* 'трети близнак', *трòйчета* 'три деца, родени едновременно от една майка', вж. *трòе*.

триирȕвам 'сортирам зърно с триор' (Суворово в Украйна). – С диалектна редукция на неударените гласни от **триерȕвам*, произв. с наст. *-увам* от **триер* 'триор', вероятно заето в същия говор от рус. *трие́р* също, от френски.

трѝйнувам 'изведнъж се втурвам и се скривам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Форма за нов несв. в. от *трийна,* форма за св. в. от *трѝя* (вж.). Значението 'изведнъж се втурвам и се скривам' се основава на значението 'погубвам, унищожавам, изгубвам', засвидетелствано за основната и за ред префигирани форми на основния глагол *трѝя*.

трик 'ефектен номер, изпълнен с ловък похват; (прен.) хитро и умело скроена постъпка, с която се цели да се измами, да се заблуди някой', **трик и трюк** 'словесно шеговито остроумие; духовита и ефектна шега' (БТР). – Формата *трик* е от англ. *trick* също, което е от стфр. *trique*; *трюк* е от фр. *truc* 'ловък похват; сценичен ефект'.

трикѐ 'масичка' (Хвойна, Асеновградско), **трикѝе** 'трапеза' (Кръстополе, Ксантийско). – С диалектна метатеза от *терке* 'софра' (вж.) и варианти *теркя̀, тиркя̀, тюркя̀* също. Срв. за подобна промяна *трикма̀нка* (вж.).

трикѐр диал.'свещник с три свещи'. – От нгр. дим. *τρικέρι* също, вж. М. Филипова-Байрова. Гр. заемки 164. – Срв. *трикирий* (вж.).

трикирий църк. 'свещник, употребяван при архиерейска служба'. – От сргр. *τρικηριον* също. Вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164. – Срв. *трикѐр* (вж.).

трикмàнка 'циганка от тюркменски произход' (Сухиндол). – Произв. с наст. *-ка* от вариант на етнонима *türkmen* с българска диалектна делабиализация на гласната от началната сричка и диалектна метатеза, срв. за последното явление *трикѐ, трикùе* (вж.).

трикò 'разтеглива вълнена, памучна или от друг текстилен материал тъкан; облекло от такава тъкан' (от 1847 г.). – От фр. *tricot* 'плетено изделие', възприета по устен път през Цариград, вероятно и с посредничеството на съседни балкански езици. Вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60, 1966, 185.

трикол 'вид стара женска фланела' (Силистренско, ДА). – Вероятно от първоначално тур. диал. **trikolu* 'който е от трико', произв. с тур. наст. *-lu* от тур. *triko* 'трико' < фр., с декомпозиция на краесловната гласна поради осмисляне на думата в говора като диалектна (мизийска) членувана форма на *-о* на същ. от м. р.

трикольòр, триколòр 'съединение на три цвята, трицвет; национално знаме от три ивици плат с различни цветове'. – Произв.: *трикольорен* прил. – От фр. *tricolore* също.

трикотàж 'плетени или шити от трико дрехи'. – Произв.: *трикотàжен* прил. – От фр. *tricotage* също.

трикотѝн шивашки професионален говор 'памучен или вълнено-копринен плат, наподобяващ трикото'. – От фр. *tricotine* също, вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

трик-трак остар. 'игра на дама' (1856). – От фр. *trictrac* също, вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60, 1966, 185.

трилинѐйка остар. 'вид руска бойна пушка'. – От рус. *трилинéйка* също.

трилиòн 'бройно число от единица и 18 нули, в някои страни – и 12 нули'. – От фр. *trillione*, вж. РЧДБЕ 1982, 877.

трилòгия 'три драми или три романа от един автор, обединени от обща художествена идея и от приемственост в сюжета', **трилог** 'трилогия' (Ив. Вазов по РРОДД). – Чрез рус. *трилóгия* и нем. *Trilogie* също от гр. *τριλογία* също. Формата *трилог* е вторична, възникнала вероятно по думи като *аналòг* покрай *аналòгия* и др. при недостатъчно осмисляне на съществуващата разлика в значенията.

трилѝдъ в текста от нар. пес.: *идину ищи илядъ, фториу ищи трилядъ, третию ищи петлядъ* (Нови пазар, СбНУ 47, 333). – От лексикализираната синтагма *три хиляди* с диалектно изпадане на *х* между гласни в новото средисловие и промяна на краесловието по *илядъ* < *хиляда* в текста на песента.

трѝма 'трима човека мъже или мъже и жени', в *двàма-трѝма* 'двама или трима', в *двема-трима* 'две-три' в текста от нар. пес.: *Оздол идат двема-трима жене* (Праужда, Белоградчишко), **трѝма** (Банат). – Произв.: *тримѝна* (Странджанско; Гоцеделчевско; Суходол, Софийско; Благоевградско; Драмско; Емборе, Кайлярско), *тремѝна* (Съчанли, Гюмюрджинско), *трѝмка* умал. (Чирпанско), *трѝмца* умал. (Геров), *тримцинъ* в текста *Срещъ ни идът тримцинъ* (Бяла черква, Великотърновско, СбНУ 38, 58). – Образувано по *двàма*, вж. под *два*. Срв. за подобно образуване *четирѝма, петѝма, шестѝма*.

тримамина (тримъминъ) в текста от нар. пес.: *Чи прати Филип зъ Янкъ три пъти пу тримъминъ* (Хамамджии в Северна Добруджа). – От лексикализирана синтагма *трѝма мѝна*, където *мѝна* е резултат от преразлагането на *тримѝна* (вж. под *трѝма*) като съчетание **три мина*. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 639, който отбелязва и наличие на съчетание *един мин* (?).

трѝмер м. 'три последователни дни през пости, в които християнинът не яде нищо, за да вземе причастие' (Хасково; Сталево, Първомайско), **трѝмир** 'тримирене' (Геров), **трѝмири** 'три дни след Заговезни, през които не се яде' (Певец, Търговищко), в израза *държал тримири* (Велес, СбНУ 20/2, 175), **трѝмеро** 'ядене по веднъж на три дена през първата седмица след Сирни заговезни' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско), 'дните, в които не се яде по религиозни съображения; първите три дни от Великденските пости; всяко гладуване поради липса на хляб' (Странджанско), **тримѝро** 'тридневен пост през първите три дни на първата постна седмица' (Плевня, Драмско), **трѝмиро** 'тридневно гладуване' (Ив. Вазов по РРОДД), **трѝмиру** 'дните, през които не се яде по религиозни съображения' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тримерие** 'три дни за помиряване на познати по Големи поклади, денем не се яде нищо' (Едоарце, Тетовско). – Произв.: *тримирѝшка* прил. в текста от нар. пес.: *Тъс неделя Тодорѝшка, Тодорѝшка, тримирѝшка, тримерна* в *тримерната сряда* 'сряда като трети ден на Велики пост' (Шумен), *трѝмирна* в *трѝмирна неделя* 'седмицата след Сирни заговезни' (Добруджа), 'първата седмица след Великденския пост' (Кривня, Разградско), *тримѝрна* в *тримѝрната неделя* 'първата седмица след Велики заговезни' (Шумен), *тримѝрник* 'всеки от първите три дена на седмицата след Велики заговезни' (Шумен), *трѝмерница* 'първите три дни от Велики пост; жена, която е тримирила' (Шумен), *тримѐрница* 'жена, която тримири' (Ново село, Троянско), *тримирѝ* 'храня се само по веднъж на три дена или по веднъж на ден, обикновено през Велики пости; не ям нищо през първите три дни на Великите пости', *тримирьъ* 'търпя гладен; ям много нарядко' (Троян; Тихомирово, Старозагорско), 'постя, не ям три последователни дни в пост, за да взема причастие' (Шумен), 'не ям три дни след Заговезни' (Певец, Търговищко), *тримѝра* (Бобошево), *тримирѝ* 'търпи, понася' (Тръстеник, Плевенско), *трѝмеря* 'постя три дни; гладувам' (Габрово; Софийско), *тримерьъ* 'постя три дни след Заговезни за Великден; (прен.) гла-

дувам' (Енина, Казанлъшко), *тримѐрьъ* 'търпя глад по религиозни съображения' (Кръвеник, Севлиевско), *тримере* също (Странджанско), *трѝмерам* 'храня се по веднъж на три дни през първата седмица след Сирни заговезни' (Чадърли, Манастир, Гюмюрджинско), *тримерят* 'не ядат' (Еленско), *тримѝрам* 'ям по време на пост един път на три дена' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тримѐрим* 'ям веднъж на три дни' (Кюстендилско), *тримерѝм* 'постим, не ядем' (Бабук, Силистренско), *трѝмери* 3 л. ед. ч. 'пости на Чист понеделник' (Неготин), *тримѝрим* 'постя, като се храня веднъж на три дни' (Самоков), 'не ям нищо три дни с началото на Великденските пости' (Софийско), *тримирѝвам* 'ям по време на пости един път на три дни' (Кърналово, Благоевградско), *тримиръ̀т* 'говеят' (Ловеч), *тримирѐне* 'тридневно гладуване през пости' (Ст. Загорчинов по РРОДД), 'недохранване, гладуване' (Хр. Радевски по РРОДД), *тримирѐнье* 'религиозен пост, при който се яде веднъж на три дни' (Самоков). – От нгр. *τριήμερος*, букв. 'тридневен', мн. ч. *τριημερία*. Вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164.

тримпѐ 'металическо кръгче за украса на ризи и кърпи за глава' (Кръвеник, Севлиевско), **тримпета** 'титерета' (Карлово), **тринпѐть** 'жълти кръгчета от ламарина за украса на женска риза' (Летница, Ловешко). – Еднакво с *тремпѐ*[1] (вж.).

трѝна 'наронено семе и плява от сено', 'осил, семе, ситно сено, що остава на земята, дето е стояло натрупано сено' (Геров), 'остатък от сено след товаренето му на кола' (Доброславци, Софийско), 'остатъци от сено и от ливадни семена' (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Ломско, Оряховско, Врачанско), 'много дребна плява от сухо сено' (Макоцево, Софийско), 'наронено семе и плява от сено' (Ръждавица, Кюстендилско), 'остатък дребно сено; семе за трева' (Долно Тлъмино, Босилиградско), 'цвят от детелина; ситното на сеното' (Долни Лозен, Софийско), 'най-дребното сено, което съдържа ливадно семе' (Витановци, Пернишко; Брезнишко; София), 'дървени стърготини' (Лом), **трѝнъ** също (Кулско, Видинско, Белоградчишко). – Произв.: *трѝнам* 'олющвам царевични зърна от кочана' (Ореше, Гоцеделчевско), *трѝнина* 'ситна слама при отвяването на жито' (Радуил, Ихтиманско), *трѝньина* 'плява от сено' (Самоков). – Срхр. *трѝна* 'отпадъци от слама' (Косово), 'дреболия', *трѝња* 'дреболия', пол. *trzyna*. – Праслав. **tьrinā*, произв. с праслав. наст. *-inā* от праслав. **tьrā* или **tьrъ* в срхр. *тѝра* 'шлака', *тѝр* 'дребни сламки', девербативи от праслав. **terti, *tьrą*, вж. *трѝя*, вж. Skok 3, 512. – Срв. *трѝца*[1] (вж.).

тринàдесет, тринàйсет бройно число 13, **тринàдесте** също (Ружденe, Драмско), **тринàдисте** (Либяхово Гоцеделчевско), **тринàйсте** (Ружденe, Драмско), **тринàйсе** (Костурско; Съчанли, Гюмюрджинско), **трынàйсе, трынàйс** (Банат), **тринаесетте** чл. 'название на платно от 13 сажена в голяма рибарска мрежа' (ЮЗ); стб. **трнѣ на десѧте, трн на десѧте** (Супр.). – Произв.: *тринàдесети, тринàйсети*, разг. *тринайсти* 'поредно числително 13', *тринадесетина, тринайсетина*, разг. *тринайстина* 'около 13' *трынайстыма* '13 души' (Банат), *трынайстына* 'около 13 души' (Банат). – Срхр. *трѝнаест*, словен. *trínajst*, рус. *тринáдцать*, укр. *тринáдцат*, белорус. *трынáццаць*, чеш. *třináct*, словаш. *trinást'*, пол. *trzynaście*, горлуж. *třinaće*, доллуж. *tśinaśco*. – Праслав. **tri nadesęte*, вж. *три* и *десет*.

трѝнга в съчет. *пиàн трѝнга* 'пиян-залян' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско). – От тур. жарг. *tringa* 'който е в значително количество, обилен; (нареч.) доста много, порядъчно', от италиански.

триндàвил, триндàфил, вж. *трендàфил*.

трѝнит нареч. 'след три дни' (Ценович, Силистренско, Сб. Добруджа 415). – От *трѝниту* (вж.) < **тринито* с декомпозиция на краесловната гласна, осмислена като членна форма *-о* за м. р. в говора.

трѝниту 'помен на третия ден след погребението' (Нова Черна, Силистренско, Сб. Добруджа 407). – От *трѝнни* (вж.) > **трѝни*, субстантивирано и членувано като същ. от ср. р.

трѝница 'каша от брашно' (Етрополе). – От *трѝеница* (вж.), със стягане на гласни.

трѝнкам 'треперя от страх' (Огняново, Баничан, Гоцеделчевско), **трѝнкам се** 'люлея се' (Делчево, Гоцеделчевско). – Произв. от звукосимволична основа *трин-*, при което първоначалното значение на глагола е било 'издавам някакъв звук при движение'.

трѝнни в съчет. *двàнни-трѝнни* 'два-три дни' (Шумен, ДА), *тринни денъ* (Велико Търново, СбНУ 13/1, 473). – Произв.: *тринниш̀ян* 'тридневен' в текста от нар. пес.: *И ас бях, мамо, мъничък, мъничък, мамо тринниш̀ян* (Хаджилари и Северна Добруджа, СбНУ 35, 257), *триннѝъшнъ* в съчет. *триннѝъшнъ булкъ* (Хамамджии в Северна Добруджа). – От лексикализирана синтагма *три дни* с асимилация *дн* > *нн*. Употребата в съчет. *тринни денъ* сочи десемантизация.

трѝньня (трѝньньъ) 'период от три дни' (Конопчие, Чирпанско, СбНУ 10/3, 213). – Вторична форма за ед. ч. от *тринни* (вж.), последното осмислено като форма за мн. ч. на същ. от ж. р.

тринòрек 'крив нож за рязане на тръни' (Гълъбово, Пловдивско). – Вторична форма за ед. ч. от форма за мн. ч. **тринòреци* на *тринòрец*, вж. при *тринорѐс*, по думи като *бъ̀брек*, мн. ч. *бъ̀бреци, геврѐк*, мн. ч. *геврѐци* и др.

тринорѐс 'крив нож за рязане на тръни' (Долнослав, Асеновградско), **тринòрец** също (Бояново, Козаново, Асеновградско), **тринòриц** също (Боянци, Мулдава, Червен, Асеновградско). – С редукция на неударено *е* > *и* и обезвучаване на краесловно *з* от първоначално **тренорез* също, сложно съществително, съставено от **трен* 'трън', срв. *трѐнки*, и *-рез*, вж. *рѐжа*, за

образуването срв. *главорѐз и* др. Вариантите *тринòрец* и *тринòриц* са с допълнителна диалектна африкатизация на краесловното *-с*.

трѝо 'музикално произведение за трима изпълнители или за три инструмента; трима изпълнители, които изпълняват такова музикално произведение'. – От итал. *trio* също.

трио̀д 'богослужебна книга с молитва от три песни, която се чете преди и след Великден'; чсл. **трiодь**. – От сргр. *τριῴδιον* по *τρι* 'три' и *ωδή* 'песен'. Вж. Фасмер, Греко-славянские этюды, Сб. ОРЯС 86, 1909, 205, Ст. Младенов, ЕтР 659, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164.

трио̀й 'раст. люцерна, Midicago sativa' (Нова Черна, Силистренско). – От рум. *trifói* 'детелина' < лат. *trifolium* също, букв. 'трилистен', с диалектно изпадане на *ф* между гласни, за което срв. *Трѝун* (вж. под *Трѝфон*). За преноса на названието върху раст. люцерна срв. съставката *трилѝстник* в *син трилѝстник* 'раст. люцерна, Midicago sativa' (БотР). – Срв. *трифо̀й*.

трио̀н 'сечиво със зъбци за рязане на дърво, желязо, камък, кости и др.', **трио̀нь** също (Кривня, Разградско), **трийо̀нь** (Банат), **триво̀н** (Косача, Радомирско; Видин; Смолско, Пирдопско; Ботевград), 'малък ръчен трион' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'малък ръчен трион с една дръжка' (Тръстеник, Плевенско), **триво̀нь** 'трион' (Кюстендилско, Самоков), **трихо̀нь** също (вж.), **трифо̀н** също (вж.), **трипо̀нь** също (вж.), мн. ч. **трио̀ни, трио̀не** 'щипци на бръмбар рогач' (Кърналово, Благоевградско). – Произв.: *трионджѝя* 'дъскорезач' (Делчево), *трио̀нче* умал., *трио̀нчи* 'малък трион за рязане на клони на дървета' (Кръвеник, Севлиевско; Медвен, Котленско). – От нгр. *πριόνι* 'трион', със стара промяна *п* > *т* по *трия* (вж.). За многократно представяното обяснение на думата срв. Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 622, Ст. Младенов, ЕтР 639, Vasmer, ZfslPh 20, 1950, 399–401, Bernard, RESl 45, 1966, 48. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164, Георгиев, БЕз 28, 1978, 3, 191, у когото случаят е представен като пример за контаминация.

трио̀р 'машина за почистване и сортиране на семена; машина за сортиране на нерудни и рудни изкопаеми според големината на късовете; сито в мелница'. – Произв.: *триорѝрам* 'почиствам семена с триор', *триурьѣ* 'отделям примесите от зърното' (Енина, Казанлъшко), *триурò свъм* също (централен балкански говор). – От фр. *trieur* също. – Срв. *тришрѝвам* (вж.).

трѝпаница 'сиромашко ядене от рода на кашата' (Горно Абланово, Беленско, архивни материали Москов, ДА). – От първоначално *трѝяница*, вж. *трѝеница*. Появата на вмъкнатото *п* може да бъде обяснена като резултат от диалектна субституция *п* < *ф* < *х*, срв. за последното *трѝханци* със същия произход (вж.), *трихо̀нь* (вж. *трио̀н*), *трихѐнь* 'трион' (вж.), *трехѐн* също (вж.).

трипарай в текста от нар. пес.: *Ни трипарай, тенка кърпо* (Долен, Гоцеделчевско, НПЮЗБ). – Вж. *трепа̀рам*.

трипѐза 'особено място на сватба' (Аврен, Провадийско), **трипезъ** 'трапеза' (Русаля, Великотърновско). – Произв.: *трипѐзник* 'дълъг домашен пешкир за застилане на празнична трапеза' (Кайнарджа, Силистренско), 'покривка от памучно или конопено платно за дълга трапеза' (Елена), 'дълга покривка за маса' (Стамболово, Павликенско), 'кърпа за покриване на хляба, когато е в нощвите' (Силистренско; Русаля, Великотърновско), *трѝпезник* 'кърпа, с която се завива квас' (Тотлебен, Плевенско). – Вж. *трепѐза*.

трѝпер 'вид венерическа болест'. – Произв.: *трѝперен* прил., *триперлѝя* 'човек който е болен от трипер' (Годечко). – От нем. *Tripper* също.

триперя (Башкьой в Северна Добруджа), **трипера** (Банат), **триперам** (Дебрашица, Пазарджишко; Козаново, Мулдава, Асеновградско). – Произв.: *триперки* в *пузлътени триперки* (нар. пес. от Лазарци, Еленско), *триперчи* 'украшение върху невестинска забрадка' (Войнягово, Карловско), *триперушка* 'раст. топола, Briza media' (Варненско), *триперушки* 'украшения за глава' (Проф. Иширково, Силистренско; Трявна; Кочово, Преславско). – Вж. *трепѐря*.

трипѐтъм 'трептя' (Воденско), *трипѐте* 3 л. ед. ч. (Воден), вж. *трепѐтя*.

трипечѣ 'черга за завиване; одеяло' (Тополите, Верненско), вж. *трепечà*.

трипирѫ̀шки зват. форма в текста от нар. пес.: *Пенки ли, трипирѫ̀шки ли* (Войнягово, Карловско). – Произв.: *трипирушчица* в текста от нар. пес.: *Станчице, трипирушчице, що ти перцето трепери* (Захари Стояново, Беленско, НПСИБ 654; Раданово, Великотърновско, НПССБ 807). – Вж. *трепирѫ̀шка*[2].

трипирѫ̀шкъ 'метално кръгче на женска обеца, което трепти' (Кръвеник, Севлиевско), в текста: *нъ чюмберу трипирѫ̀шкъ* (Валя Драгулуй в Румъния, ИЕИМ 15, 229), в *трипирѫ̀шкъ тупола* (Ловешко), **трипьърѫ̀шки** в текста: *нъ вьънчецъ... трипьърушки* (Бяла черква, Великотърновско, СбНУ 38, 83). – Вж. *трепирѫ̀шка*[1].

трипитлѝкъ 'раст. Populus tremula' (Троян; Велико Търново; Войнягово, Карловско). – Произв.: *трипитлѝкуфкъ* 'силно отровна гъба, светлокафява, с тънко и дълго пънче' (Елена), вж. *трепетлѝка*.

трипкьо̀м 'подскачайки с два крака едновременно' (Елена). – Образувано от пствербално същ. **треп* в основата на *трѐпен* (вж.). – Срв. *тритко̀м*.

трипна̀ съ в текста от нар. пес.: *Марку съ трипна̀, събуди* (Войнягово, Карловско). – С диалектна редукция на неударено *е* от **трепна̀ се*, рядка средно-възвратна форма на *трѐпна*, вж. *трѐпвам*.

трипо̀нь 'трион' (Банат). – От *трифо̀н* също (вж), с диалектна замяна *ф* > *п*.

трипорек диал. 'сечиво за тръни' (с непосочен местоговор, архивни материали Москов, ДА). – Графична деформация на *тринорек* (вж.) поради смесване на ръкописните облици на *н* и *п*.

трипо̀свам 'зашивам временно, прикрепям с конци'. – От аористната форма *τρυπώσω* на нгр. *τρυπώνω* също. Вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164. – Вж. *тропо̀свам, трапо̀свам.*

трипотӣр 'обущарски инструмент за пробиване на дупки' (Беброво, Еленско). – От нгр. *τρυπητήρ* 'шило, уред за продупчване', с дисимилация *и – и – и > и – о –и*. Вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165. – Срв. *трепотӣр* (вж.).

триптѝ 'трепти' (Казанлък; Чирпанско), **триптѝт** (Оряховица, Старозагорско, **триптѐ** 3 л. ед. ч. (Либяхово, Гоцеделчевско), вж. *трептѝ.*

триптѝх 'трикрила икона на дъсчици – средната двойно по-широка, а страничните се прегъват и я закриват'. – От нгр. *τρίπτυχος* също, букв. 'троен, трояк'. Вж. М. Филипова–Байрова, Гр. заемки 165.

трипчо ученически говор 'трипер' (София). – Експресивно образуване с наст. *-чо* от *трѝпер* (вж.) след съкращаване на краесловието, както при хипокористичните форми на ЛИ от типа *Стѐфчо* от *Стѐфан*, *Кѝрчо* от *Кѝрил* и др.

триса̀гия 'заупокойна молитва' (Охрид, Прилеп), **трисъгьия** 'трисвятое над гробове' (Охрид, СбНУ 16–17/3, 28), **трисаия** 'вид църковна служба' (Прилеп). – Произв.: *трисайсвам* 'прикадявам гроб' (Русаля, Великотърновско). – От формата за мн. ч. *τρισάγια* на нгр. *τρισάγιον* 'заупокойна молитва', букв. 'трисвет'. Формата *трисаия* и производният от нея глагол *трисайсвам* отразяват характерното за северногръцките диалекти изчезване на *γ* пред предни гласни, за което вж. подробно Дзидзилис, Фонетични проблеми 49–50. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165.

трѝста бройно число 300, **трѝсте** (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); стб. **трѣѝ сѫта** (Зогр., Остр.). – Произв.: *тристокласа* в съчет. *нива тристокласа* (нар. пес. от Козичино, Поморийско, ИЕИМ 9, 127), *тристамина* 'триста души' (нар. пес. от Кочово, Преславско, ДА). – Срхр. *трӣста*, словен. *trîsto*, рус., укр., белорус. *трӣста*, струс. **трѣѝ сѫта**, чеш. *tři̋sta*, словаш. *tristo*, пол. *trzysta*. – Праслав. **tri sъtā*, съчетание от **tri* (вж. *три*) и **sъtā*, форма за им. и вин. п. мн. ч. от **sъta* (вж. *сто*). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 639. Според Л. Селимски (писмено) формата *трѝсте* е подведена под диал. *двѐсте.*

тристо̀тина в съчет. *тристотина хайдуте* (нар. пес. от Родопите, НБОРБ 204), **тристо̀тини** бройно число 300 (в текст от нар. пес., Добричко, СбНУ 10, 9; Панчев), **тристотини** в съчет. *тристотини сватове* (в текст от нар. пес., Широка лъка, Смолянско, СбНУ 39, 129), **трѣ̀ысто̀тны** 'триста' (Банат). – Произв.: *трѣ̀ысто̀тын* 'тристотен' (Банат). – Образувано по *чѐтристотин, пѐтстотин* и т. н. от по-старо **тристотин*, съставено от *три* (вж.) и *стотин*, стара форма за род. п. мн. ч. от *стотѝна*, произв. от *сто* (вж.), която впоследствие е заменена от формата за им. п. ед. ч. *стотѝна* или за мн. ч. *стотѝни.* Банатската форма *трѣ̀ысто̀тны* е с елизия на неударено *ы* от първоначално **трѣ̀ысто̀тыны.*

трисъда 'малка делва с вместимост, равна на една трета от бакъра' (Попина, Силистренско). – Субстантивирано двуосновно безсуфиксно прил. от ж.р., образувано от *три* (вж.) и *съд* (вж.). Срв. за образуването *тригла̀в, трино̀г* и др., вж. под *три*. Особено е, че съставката *три-* не внася във формата очакваното значение 'съставен от три съда', т. е. 'с троен обем', а 'три пъти по-малък (от съда еталон)'. Срв. за същото *тро̀йка* в *панѝца тро̀йка* 'паница, наречена още сборянка, която е три пъти по-малка от обикновената паница с вместимост от т. н. основна мярка 2–2,5 литра (ИЕИМ 16, 1975, 285).

тритко̀м 'начин на скачане с прибрани крака' (Кормянско, Габровско, ДА). – С асимилация *т – п > т – т* от първоначално **трипко̀м* < **трепко̀м* също, за което вж. *трипкъ̀м.*

трѝто (трѝту) в текст от нар. пес.: *Сълъ̀мдар влайка въйвода, съз двя съ хили путпира, триту на глъва зъкитнал* (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия, СбНУ 47, 24), в текст от нар. пес.: *...че ти й стаду превалилу през два ръта Калинчуви, я прес триту Малинчуви* (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия, СбНУ 47, 180). – Диалектна членувана форма *три* (вж.), образувана като членувана форма на съществително от ср. р. В първия от представените текстове формата има функция на числително редно, с неясна промяна *ѐ > ѝ*.

тритокра̀к 'трикрак', вж. *трето-*[2].

трито̀рка 'кръстец от три снопа' (централен балкански говор, БДиал 9, 110). – Произв. от *три* (вж.), оказионално образувано по *пето̀рка* 'петица' (вж. под *пѐтѐри*), тъй като в традиционната земеделска практика кръстците се правят или от три, или от пет снопа.

трифѝл 'ливадно раст. детелина, Trifolium' (Сливен, Ямбол, Родопите, Геров), **трифѝль** също (Енина, Казанлъшко), **трѝфиль** също (Кукуш, Загоричане, Костурско). – От нгр. *τριφύλι* също, вж. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, 349, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165. – Според Ст. Младенов, ЕтР 639, от лат. *trifolium*, което е неубедително.

трѝфка 'лечебен масаж', вж. *трѝя.*

трифо̀й 'раст. люцерна, Midicado sativa' (Пленимир, Генералтошевско). – От рум. *trifói* 'детелина' < лат. *trifolium* също, букв. 'трилистен'. За преноса на названието върху раст. *люцерна* срв. съставката *трилистник* в *син трилистник* 'раст. люцерна, Midicago sativa' (вж. *три*). – Срв. *трио̀й.*

Трѝфон '1 февруари, църковен празник Трифоновден' (Ново село, Троянско), в *Трѝфон Зареза̀н* 'Трифоновден, който се празнува от лозарите и лозарските краища' (Вакарелски, Етнография 507), в *Първи Трѝфон, Второ̀ри Трѝфон, Трѐти Трѝфон* 'названия на поредните три дни, в които се празнува Св. Трифон' (Лазарци, Еленско), **трѝфонь** '14 февруари, църковен празник Трифоновден по стария църковен календар' (Банско), **Трѝфун** в *Трифун За-*

резой 'народен празник Св. Трифон' (Пирот, Ниш, Враня, СбНУ 28/2, 356), в *Трѝфун Пияница* също (Охрид), *Трифун Чипия* също (СбНУ 28/1, 260), **трѝфун** „цар" на лозята, избран от Св. Трифон' (Шипка, Казанлъшко), **Трѝфунь, Трѝвун** 'Трифоновден' (Съчанли, Гюмюрджинско), **Трипон** 'празник Св. Трифон' (Боймия, МПр 6/1, 1930, 121), **Трѝун** в *Трѝун Зъреза̀н* 'празник на лозята' (Кочово, Преславско). – Произв.: *Трифунец* 'един от трите дни на Трифунците – 1, 2, 3 февруари' (Обреди и обреден фолклор, С., 1981, 121), в *Първи Трифунец, Втори Трифунец* 'названия на празници' (Русаля, Великотърновско, ДА), *Втори Трифунец* и *Средния Трифунец* '2 февруари' (Махала Косовци, Дряновско, ДА), *Трифонци* 'тридневни празници на 1, 2, 3 февруари, наричани още Вълчи празници' (Галата, Тетевенско; Бели Осъм, Троянско; Тревненско; Бесарабия; Вакарелски, Етнография 510), в *Трифонци Зарезан* 'църковен празник' (Българене, Ловешко, ДА), *Трифунци* също (Геров, Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Ломско, Оряховско, Врачанско, Великотърновско, Силистренско, ДА), *Трифунците* 'трите дена по средата на февруари' (Габаре, Белослатинско), 'първите дни на февруари' (Добруджа), *трифонисат* в текста: *На Трифоновден мъжете ...трифонисат...* (Яврово, Асеновградско, Хайтов 149), диал. *тривѝнка* име на овца, родена на Трифоновден (ДА), *трифунови* в *трифунови дни* '1, 2, 3 февруари' (СбНУ 28, 2, 358), *трифуносвам* 'зарязвам лозе на деня на св. Трифон' (Геров), 'правя да се пореже с нещо' в текста: *Свети Трифун ще те трифуноса...* (Геров), 'заплашвам на Трифоновден неплодните дръвчета с отсичане, ако не започнат да дават плод' (Средни Родопи, СбНУ 13/3, 22), 'заплашвам с брадва добитъка, удряйки по стълб, викайки: *Чуеш ли ме, Трифоне?* Домашните отговарят: *Не чуем те от масло, от сирене...*' (Родопите, СбНУ 34, 131), *трифунѝсване* 'заплашване на безплодния добитък и овощните дървета, че ще бъдат унищожени, ако не започнат да раждат, което става на Трифоновден' (Смолянско; Асеновградско; Петково, Давидково, Ардинско), *трѝфонска* в *трѝфонска вода* 'светена вода, с която поръсват лозите при зарязване на Трифоновден' (Батово, Оброчище, Добричко), *трифунство* в *Честито трифунство* 'поздрав към избрания за „Трифон" или „цар на лозята" на Трифоновден'; *Трифоновден* 'ден на св. Трифон, празнуван на 1 февруари'. – От ЛИ *Τρύφων*, букв. 'който обича удоволствията'. Според Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 568, свързва се по народна етимология с *три* (вж.).

трифо̀н 'трион' (Галата, Тетевенско; Беброво, Еленско). – От първоначално **трихо̀н* или **тривдн*, вж. *тридн*, с диалектна замяна *х* > *ф* или *в* > *ф*.

трѝханица 'тестено ястие' (Девня, Варненско), **трѝхъница** 'зърна от стрито и изсушено зърно; тархана' (Твърдица, Сливенско), **трѝханци** 'вид ястие – варени тестени топки' (Твардица в Молдавия). – От *трѝяница*, вж. *трѝеница*, с диалектна епентеза на *х*.

трихѐн 'трион' (Тихомирово, Старозагорско), **трихѐнь** също (Нова Надежда, Хасковско). – От *трио̀н* (вж.) с диалектен преглас *о* > *е* и диалектно вмъкване на *х* между гласни. – Срв. *трихо̀нь*.

трихлѝв 'изгнил извътре; кух' (Геров), **трихлив** в текста: *Оле камливо местото, оле трихливо дървото, кя паднет, кя се отепет* (Крушево). – От **трухлѝв* също (вж. *трȕхъл*), с асимилация *у – и* > *и – и*.

трихо̀нь 'трион' (Банат), 'нож за рязане на тръни' (Вълчан дол, Смолянско). – От *трио̀н* (вж.) с диалектно вмъкване на *х* между гласни. Срв. *трихѐнь*.

трѝца[1] 'остатък от люспи след грухането на житото' (Котел), 'второкачествено, по-лошо брашно при мелене' (Костандово, Пазарджишко), в *първа трѝца* 'отпадък при мелене на брашното, с който се храни добитък' (Градище, Севлиевско), *втора трица* 'черно брашно' (Градище, Севлиевско), **трѝцъ** 'трици от брашно; стърготини при рязане на дърва' (Ново село, Видинско), 'пръхот' в съчет. *трицъ у главу* (Ново село, Видинско), **трѝци** 'люспици от обвивката на зърнени храни, които остават след отсяване на брашно', 'люспи от зърнени храни; дървени стърготини' (Долна Митрополия), 'второкачествено брашно при мелене' (Драбишна, Ивайловградско; Наречен, Асеновградско; Якоруда, Теплен, Гоцеделчевско; Белица, Фатово, Годлево, Осеново, Драглища, Разложко; Гела, Доспат, Смолянско; Равногор, Пещерско; Тихомир, Крумовградско), 'стърготини' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'отпадъци от пресяване на брашно; (прен.) нищо, празна работа' (Странджанско), 'отпадъци от смляно жито; (прен.) несериозна, празна работа' (Стахилово, Свищовско), 'отпадъци след пресяване на брашно; стружки от рязане на дърво; (ирон.) нищо' (Елена), **трѝце** (Босилиград), **трѣ̀це** 'люспи от обвивката на зърна; дървени стърготини' (Банат). – Произв.: *трѝчав* 'който съдържа много трици; (прен.) слаб, неиздръжлив', *трѝчаф* 'омесен с много трици; (прен.) слаб, страхлив' (Смолско, Пирдопско), 'изцапан с трици; (прен.) говнян' (Ботевград), *трѣ̀чав* 'който съдържа трици' (Банат), *трѝчъф* 'който е от трици; който е изцапан с трици; кекав, слаботелесен' (Войнягово, Карловско), 'от трици или с трици; слаб, немощен' (Елена; Гостилица, Дряновско), *тричѐва* 'говоря празни приказки; върша празни работи' (Зап.), *трицѐрка* 'печка, чието устройство е такова, че гори само с трици' (Ракитово, Костандово, Дорково, Велинградско), *трѝчев* 'припрян, бърз' (Орловец, Горнооряховско), *трѝчен* 'който е направен от трици; (ирон.) способен, годен за някаква работа' (Странджанско, БДиал 1, 145), *трѝченик* 'хляб от трици' (Силистренско), *трѝчник* 'хляб, примесен с трици' (Сухиндол), 'хляб от трици за овчарските кучета' (Софийско; Смолско, Пирдопско; Кърналово, Падеж, Благоевградско; Долно Левски, Панагюрско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Делчево), *трѝчняк* 'трици, смесени с вода за хранене на свинете' (Бърложница, Софийско; Герман, Кумановско) 'хляб от трици за добитъка' (Годечко), *трѝчки* мн. ч. умал., *трѝчоф* 'който има трици' (Тръстеник, Плевенско), *трѝчо* 'слабак, страхливко' (Долно Левски, Панагюрско; Смолско,

Пирдопско), *трѝчку* 'подигравателно прозвище' (Троян; Патрешко, Троянско; Тихомирово, Старозагорско), 'припрян човек' (Силистренско), 'който се хваща за много работи, а не свършва нищо' (Врабево, Ловешко); стб. **трнцѧ** 'трици' (Гр. Назиански, Слова 11 в.). – Срхр. *трѝце* 'трици'; дреболии', словен. *terica, trica* 'паздер'. – Праслав. **tьricā*, произв. с наст. *-icā* от праслав. **tьrā* или **tьrъ* в срхр. *mâra* 'шлака', *mâr* 'дребни сламки', девербативи от праслав. **terti, *tьrą*, вж. *трѝя*. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 639, Skok 3, 512, според когото образуването е от основа *tr-* с праслав. наст. *-ucā*. – От български език заето в рум. *tărîță*, мн. ч. *tărîțe* 'трици; дървени стърготини', арум. *tărîță*, мегленорум. *trăți*, унг. *derce* също, вж. Цонев, История 2, 67, Mihăilă 33, SCL 34/1, 1983, 47, Kniezsa 151. – Срв. *трѝна*.

трѝца² (трѝцъ) 'скъперник, лют човек' (Велико Търново, СбБКД 1, 4, 15). – Вероятно еднакво с *трѝца*¹ (вж.) с развой на значението 'нещо дребно' > 'дребнав човек' > 'свидливец' и 'дребнав човек' > 'заядливец, лют човек'.

трѝца³ в текста: *Що трѝца чоек ет, туку се тагари (гордее се)* (Прилеп, СбНУ 4/3, 253), в израза: *трѝца манук и оптегнат* (ботушарски език, Прилеп, СбНУ 8/3, 286). – Вероятно със значение 'дребен, нищожен', в такъв случай от *трѝца*¹ (вж.) с метафоричен развой на значението.

трѝца⁴ 'риба Alosa vulgaris, дунавска скумрия' (Геров), 'дребна риба, обикн. консервирана в кутии като сардела' (Шумен). – От нгр. *θρίσσα* 'вид аншоа', диал. *θρίτσα* също, вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 9, 54. Срв. Скорчев, БЕз 2, 1956, 100, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165. – Заето и в тур. *tiriça* 'сардина', вж. Tzitzilis, Griech. Lehnwörter im Türk. 48.

трѝцам (трѝцъм) 'трия, жуля' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *трѝчкам* 'търкам, стържа, като произвеждам шум' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *трѝчкъм* 'трия, жуля' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Според M. Račeva, Балк. езикозн. 42/2, 2002, 159–161, заемка от новогръцки език, образувана по обичаен за новогръцките глаголни заемки начин от аористната форма *τρίσω* на нгр. (димотики) *τρίζω* 'скърцам', с често срещан преход *σ* (> *τσ*) > *ц*, за който срв. напр. *трѝца*⁴ (вж.). Изходното значение 'скърцам' на нгр. *τρίζω* е отразено в значението на производния глагол *трѝчкам* 'търкам, стържа, като произвеждам шум'.

трѝчи 'трици от зърнени храни' (Кърналово, Благоевградско). – От първоначално **трѝче* също, събирателна форма с праслав. наст. *-ьje* от *трѝца*¹ (вж.).

триш, вж. *трижди*.

трища 'пръхтя' (Ясъюг, Гюмюрджинско, СбНУ 50, 236). – Може би еднакво с *трещя̀* 'издавам продължителен трясък' (вж.), с отмет на ударението върху първата сричка и диалектен преход *е* > *и* под ударение.

трѝя 'продължително движа нещо с натискане по някаква повърхност; чистя нещо с търкане; намазвам повърхността на нещо с някакво вещество; с търкане правя нещо на ситно, съситням; с търкане изсушавам влажна повърхност, бърша, избърсвам; режа дърво с трион', диал. 'губя, изгубвам', 'търкам; бърша; режа с трион' (Геров), 'търкам дрехи при пране' (Момино, Варненско), 'меля' (Силистренско), 'моря' (Калково, Вълчедръм, Голенци, Ломско; Върбница, Губислав, Суходол, Софийско), **трѝя** 'с търкане изсушавам, бърша, избърсвам; търкам, отърквам' (Банат), **трѝа** 'моря, погубвам' (Подгумер, Софийско), 'избърсвам, изтърквам' (Ленково, Никополско), 'търкам с гума нещо написано' (Тръстеник, Плевенско), **трѝйе** 'търкам; стривам' (Странджанско), **трѝя се** 'избърсвам се, изтривам се' (Банат), 'изгубвам се' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **трѝа са** 'губя се' (Смолско, Пирдопско), **трѝям** 'олющвам царевични зърна' (Слащен, Благоевградско), **трѝйъм** 'свалям люспите на житни растения' (Трънчовица, Никополско), **трѝам са** 'губя си времето в безполезна работа' (Милчина лъка, Кулско), **трѝем** 'бърша' (Искрец, Софийско), 'изтривам; режа с трион' (Самоков), 'режа с трион' (Църварица, Кюстендилско), 'моря' (Бърложница, Софийско), **трѝêм** 'правя масаж, търкам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), **трием се** 'хабя се' (Царибродско), **трѝйът съ** 'почиват' (Видин), **трийна** в текста: *...тугава то гу трийнал с билкята и ужвел...* (Широка лъка, Смолянско, ДА); стб. **трѣтн, тьрѫ, тьрѣшн** 'трия, търкам' (Мар., Зогр.). – Произв.: *трѝвка* 'бърсалка', *трѝфка* 'лечебен масаж' (Родопите), *трия̀вище* 'отъпкано място от постоянно минаване на някое животно' (Странджанско), 'място за опложданe на рибите' (Бродилово, Малкотърновско), *трия̀лница* 'ръчна мелница от два камъка, хромел' (Долен, Гоцеделчевско), *триалница* 'ръчна мелница' (Любча, Девинско), *трѝенина* 'наронено семе и плява от сено' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *трѝеница* 'вид ястие' (вж.), *трия̀нка* 'вид тестяно ястие' (Ресилово, Дупнишко), *трияч* 'дървен прът за разриване на огъня при запалване' (Вакарелски, Етнография 316), *триа̀ч* 'камък за мелене на сол' (Искрец, Софийско), 'прът, с който се разбърква огънят' (Кемал, Одринско), *трия̀чка* 'кърпа за лице' (Негушево, Елинпелинско), *трыт* прич. в съчет. *трыт боп* 'ястие от смачкан на каша боб, залят със запръжка' (Банат); *втрѝя (се)*, *втрѝвам (се)* 'навирам се, пъхам се между хората; нахалничa със свои искания' (Странджанско); *дотрѝя, дотрѝвам; затрѝя, затрѝвам* 'губя, загубвам' (Смолско, Пирдопско; Макоцево, Софийско), 'умъртвявам, убивам' (Габрово; Елена; Еленско; Оряховица, Новопазарско; М. Георгиев), 'погубвам' (Софийско), 'губя, изгубвам; погубвам' (Етрополе), 'унищожавам, погубвам' (Банат), 'абортирам, помятам' (Габрово, Ксантийско), *зътрѝвъм* (Страхилово, Свищовско), *затрѝвам се* 'губя си времето; погубвам се' (Доброславци, Софийско), 'погубвам се, опропастявам се, загивам' (Етрополе), 'изчезвам, преставам да съществувам; изгубвам се' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Тръстеник, Плевенско), 'изчезвам; от-

слабвам след тежко боледуване или душевна травма' (Тръстеник, Плевенско), *затрив* 'загуба' (Геров), *затрȉлница* 'съсипване; напразно губене на време' (Доброславци, Софийско); *изтрȉя, изтрȉвам, изтрȅя, изтрȅвам* 'с триене правя на дребни части, стривам; прокъсвам с триене, протривам; с триене отнемам мокрота, обърсвам' (Банат), *изтрȉям* 'избичвам дъски, трупи' (Берковско), *изтрȉ* 'погуби' (Суходол, Софийско), *изтрȉя се, изтрȉвам се, изтривȁк* 'чердженце от царевична шума, което стои пред входната врата на къща и служи за изтриване на обувки преди влизане' (Тръстеник, Плевенско), *изтривȁлка, изтривȁч* 'подмазвач' (Геров), *изтривȁчка* (Геров), *изтрȉт* 'изхабен' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско), 'слаб' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *изтрȉтост; натрȉя, натрȉвам, натрȉя се, натрȉвам се* 'натрапвам се' (Софийско), *натрȉвка; отрȉя, отрȉвам, утрȅвам* 'избърсвам' (Банат), *утрȉъм* също (Кръвеник, Севлиевско), *отривȁлка* 'бърсалка' (Геров), *отрȉвка* също (Геров), *утрȉвкъ* 'парче сапун' (Пиянец, Кюстендилско), *отрȉвник* 'кърпа, пешкир' (Геров); *оттрȉя, оттрȉвам; потрȉя, потрȉвам, потрȉвам се* 'бавя се, стоя без работа' (Разградско), *путрȉвам се* 'бавя се в работата, проявявам мудност' (Страджанско), *путрȉвъм съ* 'работя без желание' (Енина, Казанлъшко), *потрȉл* 'унищожил' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *претрȉя, претрȉвам* 'прережа на две' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *претрȉвняк* 'нарязано на дребно зеле, смачкано с ръце и залято с вода и сол в делва за по-скорошно втасване' (Ботевград), *претрȉйник* 'ситно нарязано прясно зеле, оставено в делва на топло място, за да вкисне по-бързо' (Смолско, Пирдопско), *притрȉйницъ* 'чорба от зеле, нарязано на ситно през лятото' (Троян); *протрȉя, протрȉвам* 'загубя, погубя' (Ботевград), *протрȉя се, протрȉвам се; разтрȉя (се), разтрȉвам (се), разтрȉвам* 'отлагам' (Банско), *разтрȉвка; стрȉя (се), стрȉвам (се), сътрȉя (се), сътрȉвам (се), сотрȉвам (се), сотрȉя (се)* (Геров). – Срхр. *тр҃ти, трѣ́м, та̀рѣ́м,* словен. *trẹ́ti, trèm, tárem,* рус. *тере́ть, тру,* укр. *те́ртИ, тру,* белорус. *церцІ, тру,* чеш. *třít, tru, třu,* стчеш. *třieti,* словаш. *triet',* пол. *trzeć, trę,* горлуж. *trjeć, tru,* доллуж. *trjeś, tru.* – Праслав. **terti, *tьrą,* сродно с лит. *trinù, trìnti* 'трия', *tirìù, tìrti* 'изследвам', латв. *trinu, trît* 'трия, точа', лат. *terō,-ere, trīvī, trītum* 'трия', *terebra* 'свредел', гр. *τείρω* 'трия, дразня', арм. *t'rem* 'меся тесто'. Срв. Miklosich, EtWb 352, 363, Brückner, SEJP 580, Ст. Младенов, ЕтР 639, Holub–Kopečný 395, Vasmer, REW 3, 97, Skok 3, 511–513, ЕСУМ 6, 558–559, и посочената литература.

тритȕвам, вж. *трантȕвам*.

тро 'малко'. – От *трȍо* също (вж.) със стягане *-оо* > *-о*. – Срв. *тра* 'малко' (вж.).

тро- в състава на двуосновни прил.: *троглава* в *змия троглава* (в нар. песни от Софийско и др.), *трооcтра* в *трооcтру камджиа* (в нар. пес. от Ярлово, Самоковско, Шапкарев, СбНУ 3, 213; СбНУ 1, 2, 63; СбБКД 1, 1, 148), *трокрил* в *трокрили прозорци* (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *трокрилен* 'трикрилен' (Пирот). – От *трое-* (вж.) с асимилация *ое* > *оо* и стягане.

трȍа 'троха' (Долна баня, Ихтиманско; Искрец, Софийско; Милчина лъка, Кулско), 'малко' (Софийско; Разлог; Банско; Пещерско; Прилеп; Прилепско; Охрид; Леринско; Пишманкьой, Дедеагачко), **троȁ** 'малко' (Слатина, Софийско; Годлево, Разложко). – Произв.: *тройца* 'трошица' в *тройца лебец* (Своге, Софийско), *тройчка* 'трошичка' (Кърналово, Благоевградско), *трȍйчка* 'мъничко' (Охридско). – От *трохȁ* (вж.) с диалектно изпадане на *-х-* между гласни.

троа 'три' (Ново село, Видинско). – От **трȍъ* също, звуков вариант на *трое* (вж.) с неударено *е* > *ъ* в говора и свръхстарателен запис на неударено *ъ* като *а*.

троȁле, троальȅ 'трохи'. – Вж. *трȍхаль*[1].

троба 'торба' в текста от нар. пес.: *та ми е развил милна троба, та ми е събрал жива гадина* (ДА). – Произв.: *тробȕля* 'торба' (Коларово, Благоевградско, архивни материали Москов, ДА). – От *торбȁ* (вж.) с диалектна метатеза *тор-* > *тро-*

трȍба 'корем' (Говедерци, Самоковско). – От *торбȁ* (вж.) с диалектна метатеза *тор-* > *тро-*, за която срв. *трогуньȅ* (вж.), и метафоричен развой на значението, за който срв. *мях, мех* 'кожена торба' и 'корем, търбух'.

трȍба 'плат, навит на руло' (Родопите; Момчиловци, Смолянско), 'топ аба, шаяк или платно' (Родопите), 'шаяк; плат' (Бойково, Пловдивско). – От акцентен вариант *тръба* на *тръбȁ* (вж. *тръбȁ*[1]), с *ȍ* от стб. *ѫ* в говорите.

тробȉ 'плаче' в израза: *що троби детка?* (Стрезимировци, Трънско, архивни материали Москов, ДА). – Със свръхстарателен запис на неударено *о* вм. *у* от първоначално *трубȉ*, вж. *трубя́*.

тробозȁн 'обшивка по ръкавите, яката и деколтето на долна риза' (Шишковци, Кюстендилско). – От *тропозȁн* (вж.) с асимилаторно озвучаване *п* > *б*. Възникването на значението 'обшивка по определени части на дреха' от изходно 'парапет, дървени перила' е свързано с украсната функция на парапета.

тробȍним 'произвеждам шум с тропане в нещо кухо' (Трън, ДА). – С асимилативна промяна *у – о* > *о – о* от **трубдним*, произв. с експресивна наст. *-ои-я* (*-он-им*) от *трубȉм* с първоначално значение 'издавам силен звук като тръба', диалектен вариант на *тръбя́* (вж.).

тробузан 'раст. Tribulus terrestris' (БотР). – Може би метафорично название, свързано по произход с *тробозȁн* (вж.).

трȍва[1], вж. *трȍвя*.

трòва² 'трева' в текста от нар. пес.: *Камен, що се търкала, той трова не вакя* (Прилеп, СбНУ 4/3, 216; Геров). – Произв.: *троволя̀к* 'треволяк' (Горни Лом, Белоградчишко). – Еднако с *трева̀* (вж.), *трава̀* (вж.), но промяната на гласната в първата сричка не е достатъчно ясна. Може да бъде резултат от лабиализацията на *а* пред *в* в *трава̀*.

Тровѝца в *Света̀ Тровѝца*, вж. *Трòица*.

тровни 'стар тип пчелни кошери' (Покровник, Благоевградско). – С *о* вм. ъ в *тръ̀вни*, мн. ч. от *тръ̀вна* (вж.), съвпадащо с рефлекса на стб. **ъ** в говора.

трòвче 'малко' (Пещерско; Брацигово; Охрид; Охридско; Воден; Нестрам, Загоричане, Костурско). – От първоначално **трòхче*, произв. от *трохà* (вж.), с диалектен преход *х* > *в*, срв. за значението *трòа* 'малко' < *трохà* (вж.).

трòвя 'умъртвявам човек или животно с отрова', прен. 'силно ядосвам, огорчавам, помрачавам дните и живота на някого', **трòва** 'умъртвявам' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **трòвим** 'умъртвявам чрез отрова; огорчавам' (Самоковско), 'губя' (Царибродско), **трòвя се** 'изпивам, изяждам нещо отровно; ядосвам се, дразня се, терзая се', 'ям много и лакомо' (Геров); стб. **натроѹти, натровѧ, натровѣшн** 'нахраня' (Мар., Зогр., Асем., Син. пс.), **отравнти, отравлѧ, отравншн** 'отровя, умъртвя с отрова' (Супр.), чсл. **трѫти, тровѧ, тровѣши** и **трѹѧ, трѹѥши** 'консумирам, поглъщам, унищожавам' (Miklosich, Lex. PSl 1005), **отрѫти, отровѧ, отровѣши** и **отрѹѧ, отрѹѥши, отровь, отрова, отровьнъ, отрава** (Miklosich, цит. съч. 528–530). – Произв.: *тровя̀ч, трувя̀ч* дръндарски таен език 'лекар' (вж.), *тровя̀чка, тровѝло* 'отрова' (Тишаново, Кюстендилско), 'начин на ловене на риба' (Вакарелски, Етнография 179), 'ядене и пиене от нещо много; пукница' (Геров), *трòвник* 'куче, което прави пакост' (Витановци, Пернишко); *дотрòвя, дотрòввам, дотрòвувам, дотрàвям; затровя* (Ц. Церковски), *изтрòвя, изтрòвям, изтрòввам, ѝзтрова* 'умъртвя масово с отрова; пусна добитък в чужда нива или ливада, та причиня вреда' (Макоцево, Софийско), *изтрòвувам* 'пущам добитък да пасе в чужд имот' (Банско), *изтрòвим, изтрòвувъм* 'умъртвявам с отрова' (Ново село, Видинско), *изтрòвим се, изтрòвувам се* 'бивам урочасан' (Кюстендилско), *изтрови се* 'когато бъде изядено добиче от хищни зверове или се опасе нива' (Макоцево, Софийско), *ѝзтрова* 'болест по лехуси, от която им спира млякото' (Чипровци, Панчев), *изтрòва* 'опасен от добитък чужд имот' (Банско), *изтрòвица* 'болест Gastroenteritis по малки деца' (Берковица; Панчев), *изтровкъ* с недостатъчно ясно значение в текста: *Жена баснарка басни да избаа със трева истровкъ, та кърве да му съ напълнят и кокале да му съ наместят* (Пловдивско, СбНУ 9, 140), *изтровниче* 'болест някаква' в баене: *изтровниче, утичняци, дека сте били, тамо си идете* (П. Любенов, Самовили и самодиви, С., 1891, 4; Панчев), *изтрòвушка* 'урочасване, хващане на магия' (Кюстендилско), *изтрàвя, изтрàвям* 'урочасвам' (Геров), *изтравъ̀м* 'похабявам, изгубвам' (Кръвеник, Севлиевско), *изтрàвен*

'болен от тетанус' (Панчев), *изтрàвяне* 'болести по новородени деца: Tetanus neonatorum, Prismus' (Панчев), *изтрàвец* и *изтрàвник* 'зъл дух, който урочасва деца' (Геров), *изтрàвца* 'болест по лехуси жени и по малки деца, докато навършат една неделя и се кръстят' (СЗ, Панчев), *изтрàвиче* 'раст. миши уши, стръвниче, Hieracium Pilosella' (Герман, Софийско; Панчев), 'раст. дива черна папрат, косатник, страшник, Asplenium trichomates' (Ловеч), в *жѐнско изтрàвниче* 'раст. Nasturcium silvestre', (Тетевенско), в *мъ̀жко изтрàвниче* 'раст. Leucanthemum vulgare' (Панчев), *изтрàвници* 'пъпчици, които избиват в гърлото и по небцето на дете и от които детето се задушава' (Панчев); *натрòвя, натрòвя се, натрòввам се, натрòви се* 'отрови се' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *натрàвям, натрàвям се; отрòвя, отрòвям, отрòввам, отрòвувам* (Самоков), *утрòвя се, утрòввам се* (Геров), *отрàвям, отрàвям се, утрàвям се* (Геров), *отрòва* 'вещество, което, попаднало в тялото, действа вредно и може да причини смърт; (прен.) това, което действа убийствено на духа', 'раст. разводник, Solanum dulcamara' (Плевен, Велико Търново, Троян), 'раст. кучешко грозде, Solanum nigrum' (Пещерско, БотР), 'раст. глухарче, радика, Taraxacum officinale' (БотР), в *кȕчешка отрòва* 'раст. кучешко грозде, Solanum nigrum' (Пазарджишко, Геров, БотР), *чѐрна отрòва* 'раст. разводник, Solanum dulcamara' (Велинград, Пещерско, Троянско, Геров, БотР), 'раст. старо биле, Atropa belladona' (БотР), *утрòва* 'билка или друго нещо, от което, като се яде, се умира; раст. куче грозде, разваленка, Solanum dulcamara' (Геров), *утрòвъ* 'отрова, яд; раст. кучешко грозде, Solanum nigrum' (Енина, Казанлъшко), *утрòва* и *утрàва* 'отрова' (Банат), *утрòвица* умал. (Геров), *утрòвичка* умал. (Геров), *òтров* 'отрова' (Кралев дол, Пернишко; Дупнишко; Панчев), *òтроф* също (Багренци, Кюстендилско; Самоков; Дупнишко), *отрòф* също (Каменица, Кюстендилско; Велес; Панчев), *утрòф* също (Софийско), *ѝутроф* 'отрова; болест, смърт' (Доброславци, Софийско), *отрув* също (Миладинови, Бълг. нар. песни), *отровà̀чка* 'отрова; раст. глухарче, Taraxacun officinalis; раст. тис, Taxus baccata; раст. куче грозде, Solanum nigrum' (Горно Броди, Струмица, Сярско; Геров; БотР), *отрувà̀чка* 'раст. 'куче грозде Solanum nigrum' (БотР), *отрòвен* прил. 'който съдържа отрова; който причинява отравяне', в *отровен зулфингяр* 'раст. зовница, Amaryllus belladona' (БотР), *отровен козлец* 'раст. змийско грозде, Arum maculatum' (БотР), *отровен лютивец* 'раст. Ranunculus sceleratus' (БотР), *отровен райграс* 'раст. Lolium temulentum' (БотР), *отровна ела* 'раст. Taxus bacatta' (БотР), *отровна мирудия* 'раст. див магданоз, Aethusa cynapium' (БотР), *отровна млечница* 'раст. Lactarius torminosus' (БотР), *отровна пъпка* 'болест възленка, Anthrax' (Дряново, БотР), *отровна разваленка* 'раст. разводник, Solanum dulcamara' (БотР), *отровна цвилуга* 'раст. бучиниш, цвол, Conium maculatum' (БотР), *утровно билье* 'раст. старо биле, Atropa belladona' (Геров), *черно утровно биле* 'раст. куче грозде, Solanum nigrum' (БотР), *отровно лютиче* 'раст. Ranunculus sceleratus' (БотР), *отрòвност* 'качество на отрова', *отрòвен* прич., *отровѝт* 'с качество на отрова' (Красава, Брезнишко; Липинско, Годечко),

отровѝтел 'който дава отрова на друг човек', *отровѝтелка* ж., *отровѝтелен* 'отровен' (Радуил, Ихтиманско; Тръстеник, Плевенско), *отрòвица* умал. (Геров), *отрòвка* 'отравяне' в съчет. *трàвки за отрòвка* (Драгоман, СбНУ 9, 11; според Панчев, умалителна форма, което не е убедително), *отровлѝя* във *вѝно отровлѝя* (Брезе, Софийско, СбНУ 44, 37), *утровник* 'раст. самосудник, Veronica austriaca' (БотР), в *зъмски утровник* 'раст. Veronica multifida' (Микре, Ловешко; Геров; Панчев), *отрòвници* в *травки отрòвници* (Суходол, Софийско, СбНУ 43, 371), в *трѐвки отрòвници* (Връбница, Софийско, СбНУ 43, 82, 252), *отрòвниче* в *бѝлье отровниче* (Долна Малина, Новоселско, СбНУ 44, 218), *отрòвче* умал. (Медковец, Ломско), *отровѝнка* 'отровна змия' (Преслав; Кочово, Преславско), *отровѝнки* в *билки отровѝнки* (Брезе, Софийско, СбНУ 44, 152), *отрàва* 'отрова' (Банат, Геров), *утравѝсам, утравѝсвам* 'умъртвявам с отрова; правя нещо отровно; слагам отрова в нещо' (Банат), *утравѝсам се, утравѝсвам се* 'умирам от погълната отрова, отравям се' (Банат), *утравѝсан* прич. 'който съдържа отрова, който може да причини отравяне; отровен' (Банат), *утравлѝф* 'който може да причини отравяне' (Банат); *потрòвя, потрàвям, потрòва са* 'ядосвам се' (Ботевградско); *стровя се, стрàвям се* 'разгневявам се' (архивни материали Цончев, ДА); *отровосоль* 'много пресолено' (Бобошево). – Продължение на сегашната основа на праслав. **truti, *travą*, срв. срхр. *трòвати, трȕјем* 'отравям', словен. *trovati, trujem* също, словаш. *trovit'* 'харча, потребявам'. – Срв. *трàва, трàвя, тревà, трȕя*.

трòга 'диря, следа' в текста: *Върви по трогата и кя го наиш* (Дебърско, Сб. Милетич 1912, 155). – Еднакво с *трàга* също, вж. *траг*[1], но промяната *а* > *о* не е достатъчно ясна.

трогàтелен 'който трогва, прочувствен'. – Произв.: *трогàтелност* 'качество на трогателен'. – От рус. *трóгательный* също, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 254, Сб. Медведев 1922, 44. За руската дума като калка от фр. *touchant* също вж. Vasmer, REW 3, 139, и посочената литература.

трòгвам, трòгна 'възбуждам у някого силни чувства; вълнувам, разчувствам, покъртвам', **трòгвам се, трòгна се** 'обхваща ме силно чувство, вълнение'. – Произв: *трòгнат* 'развълнуван, разчувстван, покъртен'; *затрòгна, затрòгвам* 'разчувствувам'; *растрòгна, растрòгвам* също. – Адаптация на рус. *трóгать(ся)* 'докосвам (се)' в преносното му значение 'разчувствам (се)'. Срв. Б. Цонев, ПСп 64, Сб. Медведев 1922, 44. За руската дума с недостатъчно изяснена етимология вж. Vasmer, REW 3, 139–140, където бълг. *трòгвам* неубедително е представено като съответствие на рус. *трóгать*. – За значението 'разчувствам (се)' на рус. *трóгать(ся)* срв. рус. *трóгательный* 'който трогва, прочувствен', смятано за калка от фр. *touchant* също, вж. Vasmer, REW 3, 139, с посочената литература. – Срв. бълг. *разтрòгвам* с различно значение 'анулирам' в съчет. *разтрòгвам брак,* което е адаптация на рус. *расторгáть, расторгнýть* 'разтрогвам (брак), скъсвам (договор, споразумение)' с осъществена в български език метатеза *-торг-* > *-трог-*.

трòгна се 'докосна се; доближа се' (Ив. Вазов, З. Стоянов по РРОДД). – Според РРОДД 511, образувано по рус. *трóнуться*, но този руски глагол има по-различните значения 'отправям се, потеглям; (прен.) трогвам се; (разг.) побъркам се'. От текстовете, приведени в РРОДД: *...да се трогнем пак до тоя горещ въпрос...* (Ив. Вазов) и *...никой не смееше да се трогни до студените останки на хероят...* (З. Стоянов), личи, че в тях не е засвидетелствано значение 'доближа се', а само значение 'докосна се'. *Трòгна се* 'докосна се' в тези текстове е българска възвратна форма, образувана от *трòгвам, трòгна* 'вълнувам, разчувствам и т.н.' (вж.). Значението на тази новообразувана възвратна форма съответства на основното значение 'докосвам' на рус. *трóгать*.

трòгнала 'пристанала (за мома)' (Слащен, Гоцеделчевско). – Диалектен вариант на *тръ̀гвам, тръ̀гна* (вж.). Специализацията на значението 'приставам' от основното значение 'потеглям да вървя, упътвам се' е свързана с традиционното бягство от дома при приставане на мома, срв. *пристàвам* '(за мома) избягвам от дома, за да се оженя против родителска воля'.

трогуньѐ 'едри сини сливи' (Крайнинци, Дупнишко). – От **торгунѐ* също, събирателна форма на *торгун* (вж.) с късна диалектна метатеза *тор-* > *тро-*. – Срв. със същия произход *драгу̀н, драгу̀на, драгу̀л, дургу̀н, дърганѝца, таргу̀ни, тургун, тригу̀ни, тригу̀нь, тргу̀нки, тругу̀н, тругу̀нь* (вж.).

трòдна 'бременна' (Елешница, Разложко), в текста от нар. пес.: *Дали съм болна ели съм трòдна, ели съм далак фанала* (Банско, СбНУ 48, 273). – С диал. *о* от стб. ѫ в **тръ̀дна*, произв. от *тръ̀д* (вж.). – Срв. *трȕдна*.

трòе 'три' (Долна Кремена, Врачанско; Чеканец, Софийско; Тетевен, ДА), **трòи** 'три чифта или три двойни предмета' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'три, трима; трети чифт' (Кюстендилско), в текстове от нар. песни: *трои биволи* (Трън; Ковачевци, Самоковско, ДА), *на нозе му трои букагии* (Железница, Софийско, СбНУ 53, 221), *трои врата* (Любинце, Кумановско), *с двои, с трои врати* (Горни чифлик, Белоградчишко, НПТВ 398), *трои годежници* (Самоков, ДА), *трои (петли)*: *Седела ми е Гюленка до двои петли, до трои* (Самоков, НПСС 110; Връбница, Софийско, СбНУ 53, 357; Вискяр, Пернишко; Кожинци, Трънско, ДА), *на нозе трои томруци* (Връбница, Софийско, ДА), *трои тупанджии* (Негован, Софийско, ДА), *трое чорапе* (Суходол, Софийско; Ихтиманско, ДА), *двои-трои* в текста от нар. пес.: *Мама ке ме даде... на богата кукя – двои-трои дворове* (Радовиш, Църнушанов, Македонски народни песни, 196), **трòй** 'три чифта или три двойни предмета' (Тръстеник, Плевенско), в *тройгащи* (< **трòи гащи*) 'влачещо се градинско цвете с шарени цветове и приятен аромат' (Елена); стб. **трои** м. р. 'трима, троица' (Супр.), **троѥ** ср. р. (Супр.), **троиньıи** 'тройно, трикратно'(Супр.) – Произв.: *троя̀к* 'който се представя в три форми, троен', *трȕечкъ* (< *троя̀чка*) 'вид вила' (Орешак, Ново село, Троянско; Бериево, Севлиевско; Русалия, Великотърновско), 'трирога вила' (Слатина, Ловешко),

троя̀чки 'вид ножове, изработвани в Габрово, наречени по броя на ножовете в една ножица' (Етнография 2, 106), *труекѝня* (< **троякѝня*) 'трирога вила' (Слатина, Ловешко), *троя̀н* 'трети близнак' (Троян), *троя̀нка* 'тройна дървена вила' (Драглища, Разложко; Велинград), 'вила с много рогове' (Бачево, Годлево, Разложко), *троѐнка* 'вила с три рога' (Родопите), *трѐен* 'съставен от три части, пласта, нишки и под.; утроен; три пъти повече (по-голям, по-малък, по-скъп) от нещо споменато или познато', *трѐйна* в *трѐйна га̀чька* 'тризъба желязна въдица за ловене на риба нощно време' (Елховец, Смолянско), *тройна осилка* 'раст. Aegilops triaristata (БотР), *трѐйно* в *дво̀йно-трѐйно братучѐде* (в нар. пес. от Бобошево), *тройно шарено коло* 'мотив в лицевите украси на надгробни паметници на юг от Дунава' (ИЕИМ 8, 1965, 210), *трѐйни* в съчет. *тройни бащи* в текста от нар. пес.: *...дори не дадат... на двойни маки кошули, на тройни бащи, золво, кундури...* (Обидим, Разложко, НПЮЗБ 210), *тройни сватии* (в нар. пес. от Стефаново, Радомирско, ДА), *тройни сватове* (в нар. пес. от Слатина, Софийско, ДА), *трѐйник* 'играч във вид игра, който има право да удря топката три пъти' (Бесарабия), *троенѝвам* 'раждам три деца наведнъж' (Плевен, София), *троенѝле* в текста от нар. пес.: *Двесте му офце близниле, а кози троениле* (Кула, НПТВ 739), *троенѝца* 'вид везба' (Ловешко), *трѐица* 'трима мъже' (Кюстендилско; Самоков; Долна баня, Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Ботевградско; Ново село, Видинско; Цапарево, Пчелин, Софийско; Беден, Смолянско), *Трѐица* 'един бог в три лица в християнската догматика' (вж.), *трѐйца* 'трима' (Прилеп, Кукуш; Тръстеник, Плевенско), в *два-трѐица* 'двама-трима души' (Охрид, Струга, Кукуш), *трую̀ц* 'трима' (Съчанли, Гюмюрджинско), *трувѝца* в съчет. *трувица братуве* (Гюмюрджинско, СбНУ 38/3, 19), *трувѝц* в текста от нар. пес.: *...анна мумичкъ и трувѝцъ брата* (Карабунар в Северна Добруджа, СбНУ 47, 198), *тройчка* умал. (Кутли брег, Кумановско); *трѐйка* 'оценка „среден" на ученически знания', 'тризъба желязна въдица за ловене на риба нощно време' (Вълкосел, Теплен, Ляски, Балдево, Баничан, Гоцеделчевско; Дряново, Брезе, Касъка, Любча, Долна Арда, Смолянско; Богутево, Козаново, Болярци, Асеновградско; Могилица, Маданско; Тракиец, Тънково, Хасковско), 'тризъба желязна въдица за ловене на едра риба' (Райково, Смолянско), 'вид бургия' (Бериево, Севлиевско), 'връв от три жици' (Видин), 'прежда от три нишки' (Шуменско; Брусен, Тетевенско; Долна митрополия, Плевенско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'бъчва от 150 литра' (Банат), в *паница тройка* 'паница, наречена още сборянка, която е три пъти по-малка от обикновената паница с вместимост от т. н. основна мярка 2–2,5 литра' (ИЕИМ 16, 1975, 285), *трѐйкъ* 'вила с три рога' (Елена), 'условна грънчарска мярка' (Троян), *трѐйче* 'име на карта за игра' (Бобошево), *трѐйчета* 'три деца, родени едновременно' (Плевен, София); *утроя̀вам* 'правя нещо тройно', *утрѐювам* 'утроявам, правя от три ката' (Самоков); *трогла̀ва* в текстове от нар. песни: *ала трогла̀ва* (Борован, Белослатинско), *змия трогла̀ва* (Бараково, Благоевградско; Копривщица; Геров), *сура ламя трогла̀ва* (Шишковци, Ръждавица,

Кюстендилско), *тройгла̀ва* в *тройгла̀ва хала* (в нар. пес. от Кралев дол, Пернишко, СбНУ 53, 698; Геров), *тройгла̀вец* в *гущер тройгла̀вец* (в нар. пес. от Суходол, Софийско, ДА), *трогла̀ва* в *ала трогла̀ва* (Софийско, Горна диканя, Радомирско; Ръждавица, Кюстендилско), *змия трогла̀ва* (в нар. песни от Доброславци, Драгалевци, Софийско; Годеч; Кралев дол, Пернишко, ДА), *тройгла̀ва* в *ала тройгла̀ва* (Тетевенско), *троегѐдец* в *елен троегѐдец* (в нар. пес. от Колибите, Подвес, Троянско, ДА), *тройегѐдец* в *йелен тройегѐдец* (в нар. пес. от Горна баня, Ихтиманско, ДА), *троегѐдка* 'която е на 3 години' (Геров), *троегѐдче* в *конче троегѐдче* (в нар. пес., ИЕИМ 2, 1955, 355), *троегѐдски* 'тригодишен' (Геров), *тройегѐтска* в *треска тройегѐтска* (в нар. пес. от Връбница, Софийско), *тройогѐдска* в *треска тройогѐдска* (в нар. пес. от Софийско, ДА), *троегѐдско* във *вино троегѐдско* (в нар. пес. от Боснек, Пернишко; Суходол, Връбница, Софийско, ДА), *тройогѐдско* във *вино тройогѐдско* (в нар. песни от Връбница, Суходол, Гурмазово, Софийско; Дупнишко, ДА), *троогѐдско* във *вино тродгодско* (в нар. песни от Връбница, Драгалевци, Мало Бучино, Чибаовци, Локорско, Софийско, Батановци, Пернишко, ДА), *троогѐцко* (Шишковци, Кюстендилско), *тройгѐдско* в *тройгѐдско вино* (в нар. пес. от Стефаново, Радомирско, ДА), *тройгѐтче* в *конче тройгѐтче* (в нар. песен от Велковци, Брезнишко, ДА), *тройгодѝшно* в *тройгодѝшно вино* (в нар. песни от Бобошево, Придоп, ДА), *троезѝчна* в *ала троезѝчна* (в нар. пес. от Кралев дол, Пернишко ДА), *тройозѝчна* в *тройгла̀ва ала тройозѝчна* (в нар. пес. от Кралев дол, Пернишко, ДА), *троежѐнец* 'който три пъти се е женил' (Тетевен), *тройежѐнъц* също (в нар. пес. от Зелени град, Трънско, ДА), *троекѐрка* 'вид хоро' (Зап.), *троекрѝли* в *троекрѝли джамове* 'прозорци с три отделни части' (Тръстеник, Плевенско), *троелѝстна* в *троелѝстна детелѝна* 'раст. Trifolium pratense' (БотР), *троепѐрка* в *стрела троепѐрка* (в нар. пес. от Литаково, Софийско, СбНУ 38/1, 203), *тройопра̀чна* в *комджия тройопра̀чна* (в нар. пес. от Поцърненци, Радомирско, СбНУ 43, 23, 2), *троерѐзо* в *ножле троерѐзо* (Гинци, Софийско, СпБАН 34, 300), *троерѐга* във *вила троерѐга* (нар. пес. от Махалата, Плевенско; Тетевенско, ДА), в *троерѐга свещ* 'по-дебела свещ с извити нагоре краища, на средата на която е залепена друга свещ' (Каменица, Кюстендилско), *троерѐги* в *троерѐги свредели* 'свредели с три рога, всеки от който е свредел с различен размер' (Вакарелски, Етнография 350), *тройорѐга* 'която е с три рога от естествено дърво (за вила)' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тройорѐго* в *копье тройорѐго* (в нар. пес. от Софийско, СбНУ 5, 6), *троорѐга* 'която е с три рога (за вила)' (Доброславци, Софийско), *тройрѐга* 'която е с три рога (за вила)' (Тръстеник, Плевенско), *тройострѐлка* в *стрелкя тройострѐлка* (в нар. пес. от Новоселско, ДА), *троецветна* в *троецветна теменуга* (БотР), *троешарна* в *троешарна теменуга* (БотР); *тройноглаа* в *змия тройноглаа* (в нар. пес., Миладинови, Бълг. нар. песни 203), *тройносѐпно* (вж.) *тройностѐлпно* в *дърво тройностѐлпно* (в нар. пес. от Марашки Тръстеник, Плевенско, НПТВ 16). – Срхр. *трѐје* събирателно, сло-

вен. *troje* също, *trȏj* 'трояк', рус. *трóе,* укр. *трóе, трóї,* стчеш. *trój,* чеш. *trojí* 'три (вида, начина)', *troje* 'три' (при съществителни pluraria tantum), *troj-* в производни и композити, словаш. *troj-* в производни и композити като *trojatý, trojitý* 'троен' и под., стпол. *trój,* пол. *troj-* в производни като *trojaki* и под., горлуж. *troji* 'троен', доллуж. *tšoji*, с отгласна степен *tro-* на корена и наст. *-i̯o-* (вж. Skok 3, 500). – Сродно с лит. *trejì* ж., *trẽjos* 'трима' (при съществителни pluraria tantum), латв. *treji*, ж. *trejas*, стинд. *trayás* 'троен', ср. р. *trayam* 'тройственост'. Срв. Miklosich, EtWb 361, Brückner, SEJP 580, Ст. Младенов, ЕтР 636, Holub-Kopečný 394, Vasmer, REW 3, 140, Skok 3, 500–501, Schuster-Šewc 20, 1531, и посочената литература.

трòêм 'стривам; мачкам картофи на пюре' (Смолянско, Широколъшки район), **тройна** 'счупя' в израза: *Филджаните си тройнаха* (в нар. пес. от Търън, Смолянско, НПРК 968), **трòйте** 2 л. мн. ч. запов. накл. 'погубвайте' в текста от нар. пес.: *Недей тройте чужда челят* (Кресна, Сандански, НПЮЗБ 149). – Произв.: *троèн* в *троèн картòх* 'картофено пюре' (Смолянско, Широколъшки район). – От *трòхам* 'троша' (вж.), *трòхна*, с диалектен преход *х* > *й* между гласни и диалектен преглас *'а* > *ê*: **трòхам* > *трòям* > **трòêм*. – Срв. *трòхал*[1,2], *трȏлище, трохàлище.*

троестрой 'название на кdмшик с три струка, с три ремъка': *Зе си троестрой камчик* (Геров), 'троостър камшик' (Ярлово, Самоковско; Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 191). – Неубедително определено от Геров като „название", т. е. като същ. В действителност двуосновно прилагателно, произв. от *трое* (вж.) и *-строй,* което вероятно е вторична форма, нагодена като произв. с т. н. нулева наст. (< праслав. *-jь*), от същ. *строй* (вж.) в значението 'ред'. – Срв. *тродстър*.

трòи[1], вж. *трòе*.

трòи[2], вж. *трохà*.

Трòица 'един бог в три лица в християнската догматика', в *Светà Тройца* 'църковен празник петдесет дни след Великден, Петдесетница', *Светà Трòйцъ* също (Тръстеник, Плевенско), *Светà Тровùца* също (Добруджа), *Светà Трувùца* също; стб. **троица** 'според християнската религия – божествената троица (триединният Бог Отец, Бог Син и Бог Свети Дух)' (Син. тр., Супр., Рилски глаг. листи и др.) . – Калка от гр. *Τριάς* също. – От старобългарски език заето в струс. **троица** 'един бог в три лица в християнската догматика', в съвр. рус. *троúца* 'църковен празник петдесет дни след Великден', вж. Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 27, Сб. Медведев 1922, 39, в рум. *troiță* църк. 'Света Троица', 'кръст по кръстопътища или където са загинали хора – обикновено каменен или дървен с резби, със съчетание на три кръста; тройка' (Rosetti, Influenţa 38, 39, 45).

трой вж. *трòе*.

тройносопно в *дърво тройносопно* (в нар. пес. от Койнаре, Белослатинско, НПТВ 15). – Еднакво с *тройностълпно* в *дърво тройностълпно* (в нар. пес. от Марашки Тръстеник, Плевенско, НПТВ 16), вж. под *трòе*, с диалектно опростяване на групите съгласни *ст* > *с* и *лп* > *п*: *-стълпно* > *-сълпно*, и последвала асимилация *о – о – ъ – о* > *о –о – о –о*: *тройносълпно* > *тройносопно.*

трок 'кратуна, приготвена като чаша; тиквена чаша' (Ново село, Видинско), 'варджийско корито' (Смолско, Пирдопско), **трòка** 'кратуна с продълговата форма и дълга права дръжка, използвана за изтегляне на виното от бъчвата' (Гарван, Силистренско), 'приспособление от кратуна и тръстика за точене на вино' (Попина, Силистренско). – Произв.: *трòкълия* ирон. 'с голяма глава' (Ново село, Видинско), *трокùч*, *трокъц* 'малка чашка от кратуна' (Ново село, Видинско). – От рум. *troc* и *troácă* 'корито; копаня; мелничен улей; мелничен сандък; черупка на костенурка', диал. 'кратуна'.

трòка[1] войнишки жаргон 'колан за препасване на коне, когато ги заметнат с чул' (Габрово, ДА). – Вероятно заето като военен термин непосредно след Освобождението от рус. *торокá* мн. ч. 'ремъчета в задната част на седлото', с изпадане на неударената гласна от първата сричка: *трокà*, и преместване на ударението върху началната сричка: *трòка*. – Срв. *трак* (вж.).

трòка[2] 'кратуна', вж. *трок.*

трòкам (трòкъм) 'чукам едно с друго (напр. великденски яйца)' (Нова Надежда, Хасковско). – Произв.: *трòканка* 'детска игра със стъклени топчета' (Воден, Хасковско). – Произв. от звукосимволична основа *трок,* срв. *трак* и производни (вж.). – Срв. игр. *τροκάνι* 'звънче', *τροκάνα* 'кречетало', последното образувано, според Ἀνδριώτης 378, „от звук *τροκ*".

трòкичка 'малко звънче' (Ленково, Никополско). – Произв. от **трòка* с подобно значение, девербатив от *трòкам* (вж.). – Срв. словообразувателно и семантично *трàка* 'звънец на животно' (вж.), *трàкичка* също (вж. под *трàка*).

тролùнка 'троха' (Костурско). – От първоначално **трохалùнка*, произв. от *трòхал*[1] (вж.), с диалектно изпадане на *х* между гласни, последвала асимилация и стягане: *оа* > *оо* > *о.*

трȏлище 'църквище' (Смолянско). – От акцентен вариант на *трохàлище* също (вж.), с диалектно изпадане на *х* между гласни, последвала асимилация и стягане: *оа* > *оо* > *о.*

тром 'който се движи тежко, бавно и е несръчен в работа, неповратлив', 'лепнив, мързелив; нехрив; смрадлив, вонящ; неяк, слаб; тежък; кекав; (за животно) кротък, тих' (Геров), 'кротък, тих' в *троми биволи* (Кюстендилско и Радомирско, СбНУ 2, 68; Архив Н. Геров, ИИБез 14, 1967, 191), **трòма** 'непъргава' (Панчарево, Софийско), **тромо** нареч. (П. Р. Славейков). – Произв.: *трòми* 'тром', *трòмъф* също (Конопчие, Чирпанско), *трòмъу* също (Неново,

Провадийско), *трòмавост* 'бавност, неповратливост, несръчност', *трòмавщина* 'проява на тромав човек', *трòмест* 'тромав' (Слатина, Ловешко), *тромля̀к* 'мързелан' (Ст. Ц. Даскалов), 'неподвижен, несръчен човек' (Попово), *тромичен* 'тромав' (Ц. Церковски по РРОДД) (вж.), *трòмуша* 'тежко подвижна, тромава жена' (Габрово). – Срхр. *трдм* 'непъргав'. – С недостатъчно ясен произход. Zupitza, KZ 36, 243, сравнява със стирл. *tromm* 'тежък'. Strekelj, AfslPh 27, 69, реконструира праслав. **tьr-atъ* > *тр-ом*, сегашно страдателно прич. от **tьrti*, срв. за образуването *лàком* (вж.), *нùтом* (вж.) и др. Срв. и Ст. Младенов, ЕтР 639, Skok 3, 505–506 с литература.

трòма 'част от колата' в съчет. *прèдна трòма* 'предна част от колата' и *зàдна трòма* 'задна част от колата' (Брусен, Тетевенско; Тетевен), 'всичката дървения на колата без колелата' (Тотлебен, Плевенско). – От първоначално *трòна* (вж.), с недостатъчно ясна промяна *н* > *м* между гласни.

трòмав, вж. *трòм*.

тромàксвам диал. 'ужасявам, стрясвам' (М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165), **тромàкса са** 'уплаши се; нажали се' (Ватилък, Солунско). – От аористна форма *τρομάξω* на нгр. *τρομάζω* 'стряскам', вж. Ничев, ИИБЕз 8, 349, М. Филипова-Байрова, цит. съч.

тромàра 'беля; ужасия' (Загоричане, Костурско). – От нгр. *τρομάρα* 'уплаха, страх'.

трòмба[1] 'музикален инструмент тромпет; сигнална тръба на файтон'. – От итал. *tromba* 'тръба; духов музикален инструмент, фанфара', срв. средновек. лат. *trumba* също. Срв. *тромбòн* (вж.), *тромпèт* (вж.), *тръ̀ба*[2] (вж.), *тулу̀мба* (вж.).

трòмба[2] ученически жаргон 'оценка среден 3'. – Произв.: *тромбàк* жарг. 'оценка среден 3', *тромбàра* също, *тромбè* също. – В условна връзка с *трòмба* 'тромпет' (вж. *трòмба*[1]), основаваща се на частичната съзвучност между термина *трòйка* 'оценка среден 3' и популярното название на тромпета *трòмба*, а също и на характерното разположение на вентилите на инструмента – три на брой, обслужвани от три пръста на ръката.

трòмба[3] 'едра несръчна жена' (Банско). – Може би с експресивно вмъкване на *б* от *трòма* 'несръчна', вж. *трòм*, със субстантивация. – Срв. *тромбòл* (вж.).

трòмбим и **тромбу̀вам** 'отивам далеч пеша' (ученически жаргон в София). – *Тромбу̀вам* е от *трамбу̀вам* (вж.) с лабиализация на *а* пред *м*. *Трòмбим* е вторична форма, образувана по двойки глаголи като *редя̀* и *реду̀вам*, *срàмя се* и *сраму̀вам се* и др.

тромбòл 'тромав човек' (Говедарци, Самоковско). – Може би с експресивно вмъкване на *б* от първоначално **тромол*, произв. с наст. *-ол* от *трòм* (вж.). – Срв. *трòмба*[3].

тромбòн 'меден звуков инструмент с подвижен цуг вместо вентили'. – Според РЧДБЕ 1982, 881, чрез рус. *тромбóн* също от итал. *trombone* също. – Срв. *трòмба*[1] (вж.), *тромпèт* (вж.), *тръ̀ба*[2] (вж.), *тулу̀мба* (вж.).

трòмбус 'посечено дърво, предназначено за дъски, труп' (Новоселяни, Костурско). – Вероятно заемка от новогръцки, еднакво с нгр. *θρόμβος* 'съсирек', за значението срв. старогръцките значения на същата дума 'голям къс от нещо, блок; буца'.

***трòмбя се** в *натрòмбувам се* 'намръщвам се' (Чадърли, Гюмюрджинско). – Може би с експресивно вмъкване на *б* от първоначално **трòмя се* 'правя се страшен'. За основата срв. нгр. *τρόμος* 'страх, ужас; (прен.) плашило'.

тромичен 'тромав' в текста: *Чуждица, тромичен, не свиква бърже, избягва всички* (Ц. Церковски по РРОДД). – Вероятно произв. от незасвидетелствано **тромица*, произв. от *трòм* (вж.).

трòмка 'малко' (Близнаци, Варненско), **трòмко** също (Пещерско; Брацигово; Охрид; Охридско; Воден; Нестрам, Загоричане, Костурско). – От *трòнка*, *трòнко* 'малко' (вж. под *трона̀*) с дисимилативна промяна *-нк-* > *-мк-*.

трòмник 'пирамидообразно сандъче с пресечен връх, в което се събират трохите от софрата и сметта' (Благоевградско). – С дисимилативна промяна *нн* > *мн* от първоначално **трòнник* също, произв. от *трона̀* (вж.).

тромпèт 'духов меден музикален инструмент във формата на извита тръба, която завършва на единия си край с конично разширение', **трумбета** (Софроний Врачански, Езопови басни), **тронпета** (1849, Цариградски вестник), **тромпета** (1955, Цариградски вестник). – Произв.: *тромпетаджия* (1871, в. Зорница). – Според Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 185, от фр. *trompette* също, употребявано преди Освобождението като книжовна заемка, при което обликът *трумбета* отразява заемката в нгр. *τρουμπέττα*. Срв. обаче *тронпета* с дисимилативна промяна на фр. *-тр-* > бълг. *-нп-*, която е белег за заемане по устен път. Фр. *trompette* продължава средновек. лат. *trumba* със звукоподражателен произход. – Заето и в нгр. *τρομπέττα*, *τρουμπέττα*, рум. *trompetă*, *trombetă*, тур. *trampeta*, *trompeta*, срхр. *трȕмбета*, *трȕнбета*, *трȕмпето* (Косово), *trubênta*, словен. *tro(m)bénta*. За част от формите срв. и итал. *trombetta*. – Срв. *трòмба*[1] (вж.), *тромбòн* (вж.), *тръ̀ба*[2] (вж.).

трòмполи 'картофи' (Каменица, Велинградско). – От **крòмпали*, мн. ч. от *крòмпаль* също (вж. *кромба̀ль*), с асимилативна промяна *кр* > *тр* и асимилация *о – а* > *о – о*.

трон[1] 'престол на монарх; тесен стол, прикрепен на стена в черква', 'предна и задна част на каруцата' (Бели Осъм, Троянско), 'носило, ковчег на мъртвец' (Геров), **тронь** 'част от колата; част от шейната' (Кичевско), мн. ч. **трòнове,** мн. ч. **трòни** в *трòни уръхòви* 'църковни тронове от орехово дърво' (в

нар. пес. от Ловешко, СбНУ 4/1, 525); **троносъ, фроносъ** (Беседи на Григорий Велики, 13 в.). – Произв.: *трѝнен* прил., *тронѝвам* 'царувам' (Ив. Вазов), *трѝнче* 'детско столче' (Жеравна, Сливенско), *трѝнчи* 'приспособление за поставяне право или седнало малко дете' (Градец, Котленско), 'място за сядане' (Брестовица, Беленско), *трѝнчето* жарг. 'затворът' (Шумен, архивни материали Петров, ДА), *трѝнчънци* 'тронче' (Градец, Котленско); *тронопохитител* (Ив. Вазов). – От сргр. *θρόνος* 'трон, стол; кресло', нгр. *θρονί*. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165, Ст. Младенов, ЕтР 639. – Заето и в срхр. *трѝнь* 'креват', рум. *tron*, алб. *fron*, арум. *thron*.

трон² 'дебел човек' (архивни материали Цончев, ДА). – От *тром* (вж.) с промяна на краесловно *м* > *н* и субстантивация.

трѝн 'трън' (Туховица, Илинден, Гоцеделчевско), **трѝнье** 'тръни' (Годешево, Благоевградско). – Произв.: *трѝнка* 'плод на червен глог' (Слащен, Благоевградско), в *аскерска трѝнка* също (Абланица, Благоевградско), в *магарешка трѝнка* (Вълкосел, Гоцеделчевско), *трѝнки* в *магарешки трѝнки* (Боголин, Гоцеделчевско), *трѝнчев* в *трѝнчев плет* (Костандово, Пазарджишко). – От *трън* (вж.) с диалектно *ѝ* от *ъ* < стб. **ь**.

тронà 'трина' (БТР), 'цветният прах, който се оронва от сеното' (Рашково, Софийско), в *еднà тронà* 'съвсем малко количество': *еднà тронà леп* (Ботевградско), 'съвсем малък': *една трона дете* (Ботевградско), **трунъ** 'отпадъци от сено, обикновено цветни листенца' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв.: *трѝнка* 'малка частица от нещо, троха' (Белут, Доганица, Босилиградско), 'късче (напр. вълна, памук, коноп)' (Кремен, Разложко), нареч. 'малко' (Дупница; Елешница, Филипово, Разложко; Банско; Балдево, Гоцеделчевско; Сандански; Странджанско; Тагарево, Българи, Бургаско; Бродилово, Малкотърновско; Малко Търново; Момчиловци, Смолянско; Лозенградско; Кръстополе, Ксантийско; Казълагач, Гюмюрджинско), 'много малко' (Самоков), в израза *трѝнка по трѝнка* 'по малко' (Банско), *трѝнькъ* 'малко' (Белица, Разложко), *трѝнинка* също (Селча, Смолянско). – Едва ли поствербално образуване от *тронѝ* (вж.). По-вероятно от първоначално *трунà* с подобно значение (вж.) с преход на неударено *у* > *о* и последвала генерализация на *о* и под ударение.

трѝна 'част от колата' (Бериево, Севлиевско). – От членуваната форма *трѝна* на *трон*¹ (вж.), осмислена като същ. от ж. р. – Срв. *трѝма* (вж.).

трѝнде 'малко' (Костурско). – Вероятно вм. *трѝндзе* (вж.).

трѝндзе нареч. 'малце' (Тиквешко), **трѝндза** също (Прилеп). – С озвучаване *ц* > *дз* от първоначално **трѝнце* също, образувано от *трѝнко* 'малко' (вж.) на основата на синонимна връзка с *мàлце*, вж. *мàлко*. Формата *трѝндза* е с диалектен преход на *е* (от стб. **ѣ**) > *а*, за който срв. *цал* < *цял* и др. – Срв. *трѝнца* (вж.).

трѝнки¹ 'изпражнения на коза, заек, мишка' (Осиково, Смолянско). – Мн. ч. от *трѝнка* 'малка частица от нещо, троха' (вж. под *тронà*) с допълнителна специализация на значението.

трѝнки² прозвище на етнографска група, населяваща селата по басейна на р. Факийска (СбНУ 57, 30), в текста: *Рупците пък биват наричани от загорците трѝнки* (Бръшлян, Малкотърновско, ДА), **трѝнките** чл. прозвище на преселници от Западна България в Тополовградско (Тополовград), **трѝнки, трѝнковци** прозвище на жителите на с. Воден, Елховско, преселници от Воден в Македония. – Мн. ч. от *трѝнка* 'малка частица от нещо, троха' (вж. под *тронà*), с метонимимичен развой на значението поради характерната за тази група население употреба на думата. Вж. К. Младенов, БЕз 12, 1962, 335–336.

трѝнко нареч. 'малко' (Гевгели). – Произв.: *трѝничок* 'малък на ръст, дребен (за човек)' (Гевгели, архивни материали Цончев, ДА), *трѝничка* в *трѝничка мома* (Гевгели, ДА), *трѝньинько* нареч. 'съвсем малко, недостатъчно' (Странджанско). – От *трѝнка* 'малка частица от нещо, троха', нареч. 'малко' (вж. под *тронà*), преоформено в нареч. *трѝнко* под влиянието на синонимната връзка с нареч. *мàлко* (вж. под *мàлък*) и осмислено в говора като форма за ср. р. на прилагателно **трѝнък*, *-а*, *-о*, което е станало основа на производните форми *трѝничок, трѝничка, трѝньинько*.

тронк-тронк 'шум при чукане с чук' (гребенски говор в Силистренско). – Произв.: *трѝнкам* 'силно удрям с глава' (Ново село, Видинско), 'сърдя се, мърморя' (Банат), *трѝнкай* 'дрънкай' (в текст от нар. пес. от Родопите, НПРК 968). – Звукосимволично.

трѝнта 'дебела' (Велес). – Произв.: *трѝнтес*(*т*) 'дебел, с набито телосложение' (Велес, Благоевград). – Без да изяснява произхода на думата, К. Мирчев, МПр 7/4, 1932, 99, вижда в основата ѝ отражение на стар назализъм. Това определение не намира съответствие в отраженията на старите носови гласни в местоговорите, както и в тези от крайните югозападни говори, които пазят следи от стария назализъм. Вероятно думата е отглаголно образуване от експресивен глагол **трѝнтя* или **трѝнтам* със звукосимволична основа **трон*, за което срв. *дрън* (вж.) в *дрѝндам* 'разнасям небрежно насамнатам' (вж.), *дрѝндьо* пренебрежителен епитет, *дрѝнда* ж., *дрѝндѐ* ср. също (Старозагорско), срхр. *дрѝнда* 'нечиста жена'. Срв. семантично *друс* и *дрѝсла* 'дебела жена'.

трѝнте прякор (Прилеп). – Вероятно от един произход с *трѝнта* (вж.).

трѝнца 'малко' (Прилеп). – Със стб. **-цѣ** > *-ца* в говора от първоначално **трѝнцѣ* също, образувано от *трѝнко* 'малко' (вж.) на основата на синонимна връзка с *малце*, вж. *мàлко*.

трòнча се (трòнчъ съ) 'гиздя се' (Енина, Казанлъшко). – Неясно. Вероятно свързано по произход с *натрòнзувам се* 'навличам се с много дрехи' (Софийско) и *трòнта* 'дебела' (вж.). Срв. формално и семантично *трȕнта* 'ниска и дебела жена' (вж.) с произв. *трȕнтес(т)* 'който е нисък и кормест или пък който е наоблякъл много дрехи една върху друга, та изглежда извънредно дебел', *дрȕнда* 'дебела жена' (вж.) с произв. *дрȕндест* 'навлечен с много дрехи', и особено *дрънджьо* пренебрежителен епитет, *надрънджвам се* 'навличам премного дрехи' и 'натъкмявам се', *придрънджòсвам се* 'натъкмявам се' (Старозагорско).

трòня 'роня, отронвам', **тронѝ** 'избивам, люща зърна да паднат, труня' (Геров), **трòним** 'ронкам царевица от кочаните' (Бърложница, Софийско), 'роня царевица или трохи от хляб' (Милчина лъка, Кулско; Брезнишко), 'роня нарочно, а не неволно' (Тръненско). – Произв.: *тронàрка* 'желязно приспособление с два реда зъбци, което се надява върху дланта при ронене на царевица' (Милчина лъка, Кулско), *тронàчка* 'ръчен уред, с който се рони царевица – назъбено желязо с кожена каишка' (Търнак, Белослатинско), 'приспособление за ронене на зърна' (Девинци, Плевенско), 'машина за ронене на царевица' (Брезнишко); *изтронѝ, изтрòнвам; натронѝ, натрòнвам, натронѝ се, натрòнвам се.* – Според Ст. Младенов, ЕтР 639, вторична форма, възникнала от префигираната форма *отрòня* на глагола *рòня* (вж.), преосмислена като *о-трòня*. – Повероятно от *трунѝ* (вж.) с преход на неударено *у* > *о* и последвала генерализация на *о* и във форма с ударение, изместено върху началната сричка.

тронѝсвам, **тронѝсам** 'поставям на трон', 'разполагам, поставям' (А. Каралийчев), 'освещавам църква' (Бусманци, Софийско), **трунѝсвъм** 'освещавам вино и жито' (Русаля, Великотърновско), 'освещавам' в *трунѝсвът къщата* (Жеравна, Сливенско), в текста от нар. пес.: *...и ше си бъшчетъ трунясвъ* (Кривня, Разградско, СбНУ 47, 526), **трунѝсъм** 'правя обред при завършване на нова къща' (Котел), **тронѝсвам се**, **тронѝсам се** 'разполагам се, поставям се' (А. Каралийчев), 'сядам удобно като на трон' (Софийско), 'сядам, обикновено след голяма умора' (Калофер), **трунѝсвъм съ**, **трунѝсъм съ** 'заседявам се някъде по-дълго време, без да се досетя, че омръзвам на други' (Елена), 'сядам, където не ми е мястото или където не ме искат' (Казанлък), **трунѝсвъ съ** 'освещава се' в текста от нар. пес.: *...мънъстир шъ съ трунясвъ* (Бяла черква, Великотърновско, СбНУ 38, 92). – Произв.: *тронѝсване* 'колене на курбан или угощение при завършване на къща или чешма' (Момино, Варненско), *трунѝсване* 'освещаване на къща' (Кривня, Разградско), 'водосвет при окончателно завършване на строеж' (Разградско), *трунѝскъ* 'молитва, която свещеникът чете на водосвет след окончателно привършване на къщата' (Разградско). – От аористната основа *θρονιάσω* на нгр. *θρονιάζω* 'поставям на трон, разполагам', в част от употребите – със специализация на значението 'поставям' > 'освещавам', възникнало най-вероятно в гръцки език. – Срв. рум. *a tîrnosi* (*biserică*) 'освещавам (църква)', срхр. *трòносати* също.

трòо нареч. 'малко (хлебец, сиренце); трошка' (Якоруда, Разложко), в текста *Накуси трòо и па стане... не седи* (Разложко, СбНУ 8/3, 41), **тро** нареч. 'малко' (Пещерско; Брацигово; Охрид; Охридско; Воден; Нестрам, Загоричане, Костурско). – От *трòа* също (вж.), преоформено като наречие по *мàло* (вж. *мал*[1]) на основата на съществуващата синонимна връзка.

трообѐр 'онзи, който събира при коледуване подарените продукти' (Софийско), 'скъперник' (Дупница). – От *трохобѐр*, вж. под *трохà*.

троонѝт 'трошлив, ронлив' (Самоков). – С недостатъчно ясно образуване. Може да е възникнало с компенсаторно удължаване на *о* след диалектно изпадане на *х* от първоначално **трохнит* също, срв. за същата основа *трохняв* 'трошлив' (вж.).

троòстър с непосочено значение в текста от нар. пес.: *Харватка ся, море, разлютила, земала си трооструу камджия, та забрала тридесят юнаци* (Геров). – Според М. Рачева, под печат, представената у Геров форма *троострур* (срв. и 'троострур камшик' в тълкуване на *троестрой* (вж.) в *троестрой камчик*) е изкуствена, а формата *трооструу* в *трооструу камджия* е възникнала чрез междусловна хаплология от **трооструука камджия* 'камшик с три жили', където **трооструука* е от **троеструука*, срв. *камчик с три струка* и *с три струка камчика* при *струк* 'стрък' (Геров), вж. *стрък*. За *оо* < *ое* срв. *трооруога* < *троеруога*, вж. *трое*.

троп[1] междум. за тропане, в *хоп-троп*, **трòпа** също, в *хòпа-трòпа, трòпалòпа* (Благоевградско). – Поствербални образувания от *трòпам* (вж.).

троп[2] 'снежна пряспа' (Покрован, Ивайловградско). – Произв.: *тропàчък* 'бучка сол' (Момчиловци, Смолянско), *троплȕк* 'снежна пряспа' (Тракиец, Хасковско), *тропля̀к* 'пълно, набито животно или дете' (Ст. Ц. Даскалов), *тропола̀к* 'висок, едър човек; дългуч' (Кесарево, Горнооряховско), *тропȕк* 'снежна пряспа' (Бряговец, Крумовградско). – Част от значенията на основната и на производните форми са претърпели метафоричен развой. Най-вероятно основното значение е 'буца', срв. значението на *бȕца* 'къс от меко или трошливо вещество, което има неопределена форма' в *буца пръст, буца сирене* (БТР), 'топач от нещо като восък, сняг; топ от сняг' (Геров) и жаргонните значение на *бȕца* 'здрав, силен, як човек; набито, здраво момиче' (Армянов, Речник 2001, 48–49). С оглед на връзката, която съществува между представите за 'буца', 'натрупване на твърд отпадък след обработката на някои продукти (напр. кюспе, джибри)', 'утайка' и 'навян на куп дебел сняг, преспа' (за която срв. напр. срхр. *кòм* 'джибри, утайка', словен. *kot* 'нещо кръгло', рус. *ком* 'буца' и др.), бълг. *троп* и произв. със значения, възлизащи към предполагаемо изходно значение 'буца', са от един произход със срхр. *трȍп, трȍп* 'джибри; зелени обвивки от орех; остатък при топенето на масло; утайка', *дрȍп* също, словен. *drop* също, чийто произход не е достатъчно изяснен. Според Skok 3, 506, срхр. *трȍп*, *трȏп* и *дрȍп*, словен. *drop*, с посо-

чените значения са в прародство с нем. *Treber* 'джибри', докато за рус. диал. *дроб* и *дробина* 'утайка' предполага заемане от нем. диал. *draf, drabbe*, ствснем. *trebir* > *Treber* 'джибри', възлизащи към ие. *dher-, dherā-* с разширение *-p.* Miklosich, EtWb 361, свързва словен. *trop* и *tropine* 'джибри' с праслав. **trep-*, вж. *трѐпя*, от което следва, че се предполагат отгласни отношения. В ЭССЯ 5, 125, за праслав. **draръ* (**droръ*) и **drapā* (**dropa*), продължени от бълг. *дроп* 'дрипав' (Странджанско), срхр. *дроп* 'джибри' и словен. *dropa* също, се предполага връзка с праслав. **drāpāti* (**drapati*) > бълг. *дрàпам* и т. н. Странджанската дума *дроп* 'дрипав' е представена в БЕР 1, 429–430, като съществително *дроб* 'нещо съдрано, скъсано, станало негодно', продължение на праслав. **drabь*, за което срв. отново рус. диал. *дробь* 'утайка, която остава след приготвянето на бира, квас; джибри', възведено в ЭССЯ 5, 121, към праслав. **drabь* (**drobь*).

трòпа се 'колебая се' (Ботевградско). – Произв. *тропѐш* 'колебание, двоумение' (Ботевградско); *потрòпувам се* 'разтревожвам се, развалям си спокойствието, разстройвам се' (Самоков), *потрòпен* 'разтревожен, неспокоен' (Самоков), *разтрòпувам, разтрòпим* 'разтревожвам, стряскам' (Самоков), *разтрòпувам се* 'разсънвам се; обхваща ме безпокойство' (Самоков), 'разстройвам се' (Софийско), *разтрòпан* прич. '(за човек) който умее да се нагажда при всички условия' (Калофер), 'подвижен човек' (Кесарево, Горнооряховско), *ръзтрòпън* 'отворен, съобразителен', *разтрòпен* 'разтревожен' (Самоков); *притрòпва ми* 'става ми досадно' (Лом). – От един произход с *трòпам*¹ (вж.). Специализацията на значенията се основава на изходно значение 'бия, удрям'.

трòпам¹ 'произвеждам шум с удряне по нещо; хлопам, чукам; произвеждам шум с крака при ходене или при игране на хоро', 'слабо чукам; говоря напразно' (Трънско), срв. и безпредложната употреба в текста: *Че кой ми тропа портите?* (Копривщица, ДА), **трòпвам, трòпна, трòпнувам** 'тропам с крака, поигравам върху под; казвам нещо не на място' (Странджанско), **тропнаха** 'прозвучаха' в текста от нар. пес.: *Тропнаха ми два рога кувани, един от Стара планина, един от младу Загоре* (Чепино, СбНУ 2/3, 124). – Произв.: *тропалец* 'човек, който говори бързо' (Ломско), *тропàлка* 'мигач' (Шишковци, Кюстендилско, ИзвССФ 7, 328), *тропàло* 'чукче за тропане на входна врата' (Балдево, Разложко), *трòпан* и *трòпано* 'вид тъкане с 5 нищелки' (Момино, Варненско), *трòпано* 'вид странджанско хоро' (ДА), *трòпаница* 'безредно и силно тропане', *трòпанка* 'игрива добруджанска хороводна мелодия' (Кайнарджа, Попина, Силистренско; Кривня, Провадийско), *трòпанчо* 'човек, който много обича да играе хора, ръченици' (Сухиндол, Великотърновско), *тропàтало* 'звънец' (Македония, СбНУ 22–23/1, 140), *тропàчка* 'кречетало във воденица' (Зърнево, Драмско), *тропнишком* нареч. 'с тропане' (Г. С. Раковски, Показалец 99–100), *трòпкам* гл., нар. *трòпкано* 'вид хоро', *трòпкиня* също (Брусен, Тетевенско), *трòпкиньта* чл. също (Гостилица, Дряновско), *троплѝв* 'който е свързан с тропане', *троплѝва* 'за

песен, която може да се играе на хоро' (Бяла черква, Великотърновско), 'която обича да тропа' в текста от нар. пес.: *на хоро троплива, на стан поспалива* (Търнак, Белослатинско), *троплѝво* в *троплѝво хоро* 'вид хоро' (НПТВ 1071), *трополя̀* 'вдигам шум, тропам, тропотя', *тропòла* също (Тръстеник, Плевенско), *трупулѝм* 'играем хоро' (Бериево, Севлиевско), *трупулѝк* 'суетня, шетня' (Кръвеник, Севлиевско), *трополѐж, трупулѝйъ* 'силно непрекъснато хлопане' (Кръвеник, Севлиевско), *тропòра* 'тропоря; одумвам някого, клюкарствам за някого' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *трòпот* 'шум от удряне на твърди предмети или стъпки на много крака', *трòпоть* (Нова Ловча, Горно Дряново, Гоцеделчевско; Чепинци, Смолянско), *трòпут* (Дорково, Пазарджишко; Асеновградско; Барутин, Гоцеделчевско; Доспатско; Камилски дол, Ивайловградско; Царино, Крумовградско; Смолянско; Зърнево, Драмско), *трòпуть* (Долнослав, Асеновградско; Смолянско; Гоцеделчевско; Ивайловградско; Хасковско), *трòпат* 'тропане на врата' (Жребево, Смолянско), *трòпьет* 'тропане' (Буйново, Смолянско), *тропотанье* (Миладинови, Бълг. нар. песни), *тропотеш* в поговорка: *от еж гърмеж, от желькя тропотеш* (Банско, СбНУ 48, 365), *тропòтница* 'тропот' (Прилеп), *тропотя̀* 'произвеждам тропот', *тропутя̀вица* 'тропане' (Парил, Гоцеделчевско), *трòптам* 'тропам' (вж.), *трòпчо* 'игрив човек' (Сухиндол, Великотърновско); *дотрòпам, дотрòпвам, дотрòпувам; затрòпам, затрòпвам, затрòпна, затропòля, затрополя̀вам, затропотя̀, затропòта* (Смолско, Пирдопско), *затропуркам* (Й. Йовков); *изтрòпам, изтрòпвам, изтрòпа се, изтрòпва се, изтрополя̀, изтрополя̀вам, изтропотя̀; натрòпам се; потрòпам, потрòпвам, потрòпа се, потрòпва се, путрòпъм, пòтрупъ* (Съчанли, Гюмюрджинско), *потропòтя; претрòпам; притрòпам, притрòпвам* 'потропвам, почуквам' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *притрополя̀, притрополя̀вам; разтрòпам се, разтрòпвам се, разтрòпан* разг. 'разнебитен, повреден', *разтрополя̀ се, разтропотя̀ се; стрòпам* 'да затропам изведнъж, да притропам' (Геров), *строполя̀, строполя̀вам, строполя̀вам се, строполя̀сам, строполя̀свам, строполя̀сам се, строполя̀свам се, стропòлювам* 'събирам нещо с шум' (Самоков), *стрòпцкувам* 'стъпквам, сгазвам, смачквам' (ИзвССФ 2, 302; Панчев); ФИ *Тропанов* (Казанлък, според Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, произв. от *тропан* 'който много тропа', за което срв. *трòпанчо*), *Тропанчов* (Ценино, Новозагорско, според Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, Илчев Р, произв. от *трòпанчо*), *Тропанков* (Пловдив, според Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, Илчев Р, произв. от *тропанко*, незасвидетелствано, срв. *трòпанчо*), *Трополанов* (Лясковец, Горна Оряховица, според Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, произв. от *трополан* 'който трополи', незасвидетелствано). – Срхр. *трóпати*, словен. *tropáti*, рус. *тропáть*, укр. *тропáти*. – Праслав. **trapāti*, в отгласни отношения с праслав. **trepāti* в *трѐпам, трѐпя* (вж.). – Сродно с лит. *trapinė̃ti* 'потропвам с крака', стпрус. *trapt* 'крача', стсакс. *thravōn* 'тичам в тръс', стангл. *ðrafian* 'притискам, душа', гр. *τραπέω* 'стъпвам, изстисквам'. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 639, Vasmer, REW 3, 141. – От български език

заето в рум. *tropăesc* 'тропам', вж. Цонев, История 2, 91, *tropcă* 'вид народен танц', вж. Цонев, История 2, 102, *a stropoli* 'уреждам, подготвям', вж. Цонев, История 2, 139.

трòпам² жарг. 'ходя по голяма нужда' (Армянов, Речник 2001, 338), **трòпам се** също (ученически говор, София, ГСУ 42, 14), в жаргонен израз за негодуване: *да ти се тропам на...* (РР 4, 74). – Вероятно произв. от *троп*² в по-ранно значение 'твърд отпадък след обработката на някакъв продукт', за което срв. съответствието в сърбохърватски език *трȍп* 'джибри; зелени обвивки от орех; остатък при топенето на масло; утайка'. – Срв. *трòпка* (вж.).

тропàр 'черковна песен в чест на светец или празник'; стб. **тропарь** (Енински ап., Слепч. ап.). – От сргр. *τροπάριον* 'църковен стих'. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 639, Фасмер, Греко-славянские этюды, Сб. ОРЯС 86, 206, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165. – Заето и в струс. **тропарь**, рус. *тропáрь*, срхр. *трòпāр*, рум. *tropár* също.

тропàч 'голям трион' (Еница, Белослатинско), 'голяма бичкия за рязане на дърва' (Липница, Благоевградско). – С неударено *у* > *о* от *трупàч* с подобни значения, произв. от *трȕпя* (вж.).

трòпка 'изпражнение на овца, коза, заек' (Славейно, Смолянско). – Произв. от *троп*² (вж.) в по-ранното му значение 'твърд отпадък след обработката на някакъв продукт', за което срв. съответствието му в сърбохърватски език *трȍп* 'джибри; зелени обвивки от орех; остатък при топенето на масло; утайка'. – Срв. *трòпам*², *троптѝна* (вж.).

трòпки 'домашни пантофи с подметки от дърво вместо гьон' (Светиниколско). – Произв. от междум. *троп* (вж. *троп*¹) по звука, който издават дървените подметки. Срв. словообразувателно и семантично *хлѐпки* 'домашни пантофи, чехли', рус. *шлёпанцы* също и др.

тропозàн 'перила на стълба и судурма (в говора – балконче над плевня)' (Смолско, Пирдопско), 'балкон' (Марча, Дряновско, архивни материали Москов, ДА), 'ограда пред къща' (Цариброд). – От *трапазàн* (вж.) с лабиализация на *а* в съседство с *п*.

трòпом нареч. 'с хлопане' (Софийско), в изрази: *трòпом потрòпна* (в нар. пес. от Ломци, Поповско), *трòпом трòпат* (в нар. песни от Копривщица; Садина, Разложко; Иванча, Поповско), *трòпум трòпна, вȉкум вȉкна* (в нар. пес. от Бяла черква, Великотърновско, СбНУ 38, 138), *хлòпом-трòпом по къ̀щата* (в припев при ладуване от Медвен, Котленско, за мома, която ще се омъжва за „дулгерин"), *трòпум пудскòчи* (в нар. пес. от Гачовци, Еленско, СбНУ 27, 219). – Продължение на стара форма за творит. п. от *троп*¹ (вж.) като девербатив от *трòпам* (вж.).

тропòсвам, тропòсам 'съшивам с рядък временен шев нещо скроено, колкото да се закрепи и изпробва', шивашки професионален говор 'зашивам с

бели конци временно' **трупòсвам** (Радилово, Пещерско; Свищов; Сталево, Първомайско; Стамболово, Павликенско) (вж.). – Произв.: *тропòска* 'временен шев; конци за такъв шев', 'ръчен шев с едни бодове' (Сливен, Тетевен), 'вид макара с конци за ръчен шев' (Махалата, Плевенско; Лопян, Ботевградско; Брусен, Тетевенско), *трупоска* (Радилово, Пещерско). – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 104–105, направо от нгр. диал. *τρουπόνω*, аор. *τρουπόσω* (остров Крит), вариант на *τρυπόνω* 'тропосвам'. В такъв случай *тропòсвам* (с производните) е с асимилация *у – о* > *о – о*. Срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 164. – Вж. *трипòсвам, трапòсвам*.

трòпоти в текста от нар. пес.: *Кога дойде кърс дворои, вати тъ̀рчати, вати трòпоти* (Прилеп, СбНУ 4/3, 33). – С асимилативна промяна *о – а* > *о – о* от първоначално **трòпати*, стара инфинитивна форма на *трòпам* (вж.).

трòптам 'тропам' (Банско). – Произв. от *трòпам*¹ (вж.) с експресивна глаголна наст. *-т-*.

троптѝна 'утайка при топене на масло, лой и др.' (Доброславци, Софийско), **троптѝнъ** също (Тръстеник, Плевенско), **труптѝнъ** 'отпадъци от восък' (Бериево, Севлиевско), **троптѝня** 'утайка, която остава, когато се топи масло, лой, восък, мед и др.' (Церово, Софийско, РР 1935, 185; Тишевица, Врачанско; Доброславци, Софийско; Ботевградско), **троптѝне** 'дребни остатъци при месене на тесто' (Трънско), **троптѝнье** 'остатък в тиган при топене на масло' (Мещица, Пернишко; Бърложница, Софийско), 'утайка, която се получава при топене на масло и варене на сладко' (Брезник), 'утайка от някаква храна' (Софийско). – Може би произв. с наст. *-ина*, праслав. *-inā*, от **трòптам*, образувано с експресивна наст. *-т-* от *трòпам*² (вж.) с първоначално значение 'произвеждам твърд отпадък при обработката на някакъв продукт'. За образуването на глаголната основа срв. *трòптам* (вж.). За образуването с праслав. наст. *-inā* на nomina actionis > nomina acti вж. Ła wski, SPs 1, 122. – Срв. *троп*² (вж.), *трòпка* (вж.).

трòпуш в текста: *Шчо ми са гласи зачуват, турски гъргут, концки тропуш* (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия, СбНУ 47, 39). – Вместо *трòпут* < *трòпот*, вж. *трòпам*, поради смесване и погрешно разчитане като *ш* на ръкописния облик на *т* в източника.

трȍс 'бърз ситен конски ход' (Вълкосел, Гоцеделчевско; Слащен, Благоевградско), **трос** също (Лилково, Пловдивско). – От *тръс* също (вж.) с *ȍ, о* от стб. **ѫ**.

трòсвам, трòсна 'хвърлям, струпвам нещо пред някого грубо, без да внимавам; (прен.) неочаквано казвам някому нещо неприятно със сърдит тон, грубо, с гняв', **трòсна** 'чукна' в израза: *Тросна си главата* (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **трòсвам се, трòсна се** 'ядосвам се изведнъж; подсърдвам се', **тросна се** 'държа се рязко, грубо' (Кесарево, Горнооряховско), **трòсна са, трòснувам са** 'говоря с рязък тон' (Тетевен). – Произв.: *трòснат* 'сърдит, ядо-

сан, сопнат', *трòснато* нареч. – От първоначално **трòсквам (се)*, **трòскна (се)*, вж. *трòскам*, с опростяване на групата съгласни *-скв-* > *-св-* и *-скн-* > *-сн-*. – От български език заето и в рум. *trosnésc* 'пукам се, пращя, трещя', срв. и рум. *trósnet* 'пукот, пращене, трясък'.

трòска 'трева троскот' (Враца; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Милчина лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко; Ленково, Никополско; Прогорелец, Ломско; Червен бряг, Луковитско; Дивотино, Пернишко; Берковско), 'раст. Cynodon dactylon' (БотР; Черешница, Костурско), в *трòска трàва* 'раст. пачина' (Софийско, Кюстендилско), *троска трева* в текста от нар. пес.: *троска му трева постилка* (Геров), 'раст. Polygonum aviculare' (Брезе, Софийско; Кюстендилско), 'раст. Dactylus glomerata' (БотР), *трòскя* 'раст. троскот' (Божурица, Плевенско); стб. **трoска** 'мълния' (Гр. Назиански, Слова 11 в.). – Струс. **трoска** 'кол, върлина', чеш., словаш. *troska* 'отломък; развалина'. – Праслав. **traskā*, в отгласни отношения с *трескà*[1] (вж.).

трòска в израз *агупска трòска го трасе* (Родопите, ДА), **троска** в *агупската троска* (Мадан, Смолянско, ДА). – Вероятно се отнася до болестно състояние, в такъв случай вариант на *трèска*[1] (вж.), с *'ò* от стб. ѧ и допълнително затвърдяване на предходната съгласна.

троскам 'тракам, дрънкам' в текста: *Троскам камичета у тенекье, да ми тропаю* (Царибродско), 'тракам' в текста: *Зъбите ми троскат кат орехи у кош* (Горна Лука, Монтанско), **трòскаю** 3 л. мн. ч. в текста от нар. пес.: *Ю джебове му троскаю, Лазаре, тия бели грошѐве, тия жълте жълтѝце* (Чипровци, СбНУ 16–17/3, 96), **трòскам са** 'говоря сърдито, натъртено' (Тетевен), **трòска се** 'пука, плющи' в текста: *трева, която се троска, плюка, когато се къса* (в тълкуване значението на *троскот* в Царибродско, архивни материали Алексов, ДА), **трòскат са** 'удрят се с глави (за овни)' (Мезек, Свиленградско), **трòскът съ** също (Тракиец, Хасковско). – Произв.: *трòскало* 'детска играчка дрънкалка' (Царибродско). – Произв. от праслав. **traskъ*, засвидетелствано чрез заемката от български език в рум. междум. *trosk*, в отгласни отношения с праслав. **trāskъ* в основата на *трàскам* (срв. *трàскам*[2]).

трòскам 'друсам плодове от дърво' (Богутево, Асеновградско; Гела, Левочево, Писаница, Бостина, Смолянско; Беден, Върбово, Солища, Девинско; Петково, Ардинско), **трòскам** 'друсам дърво' (Пловдивци, Маданско; Смолян, ДА), **трòсна** в текста от нар. пес.: *...та ща тросна сини крилца, та ща росна ситна роса* (Устово, Смолянско, СбНУ 7/3, 39), **тросна** в текста от нар. пес.: *...тросна Мара метла и лопата, та отиде във гора зелена* (Благоевградско, СбНУ 15, 32), **троснува се** в текста: *...харкомата се нахлупва, троснува се отгоре и качамакът на цял топач излиза* (Средни Родопи, СбНУ 19/2, 77). – От *тръскам, тръсна* (вж.) с диал. *ò, о* от стб. ѫ. – Срв. със същата основа *потрòшва ми се* 'изпитвам отвращение, повръща ми се' (Корово, Велинградско).

троско 'раст. пачина' (Ботевград), 'раст. троскот' (Тръстеник, Плевенско), 'вид трева' (Брусен, Тетевенско), **трòску** 'вид плевел' (Шумнене, Тетевенско). – С преразлагане на мнима членна форма *-то* в диалектна членувана форма *трòското* на *трòскот* (вж.).

трòсковец 'раст. Cynodon dactylon' (Гевгели), 'раст. 'Dactylis glomerata' (БотР). – Произв. от *трòсък* (вж.).

трòскот[1] 'трева из песъчливи места, край пътища и огради, с пълзящо коренище и дребни сплескани класчета, пирей, Cynodon dactylon; название на други някои треви', 'раст. Cynodon dactylon; раст. Polygonum aviculare' (Геров; Севлиевско; Подцърненци, Радомирско; Драгоман; Шумен; БотР), 'раст. Panicum sanguinale' (БотР), 'раст. Tritium repens' (Щип), 'трева, която се троска, плюка, когато се къса' (Царибродско, архивни материали Алексов, ДА), 'трева, която се използва от баячките за лекуване на рани' (Чипровци, СбНУ 16–17/3, 267), 'вид трева, която се бере за свине' (Ново село, Видинско), в *трънлѝв трòскот* 'раст. гръмотрън, Ononis spinosa' (СбНУ 21, 41, Панчев, БотР), **трòскоть** 'лековита билка' (Ц. Гинчев, СбНУ 3, 131), **трòскут** 'раст. Cynodon dactylon' (Хаджидимово, Гоцеделчевско), 'вид плевел' (Неново, Провадийско), 'вид билка' (Бериево, Севлиевско), **трòскуть** 'вид трева за паша' (Чешнегирово, Пловдивско), 'раст. троскот' (Съчанли, Гюмюрджинско; Динево, Хасковско; Троян; Градище, Севлиевско); чсл. **трoскотъ** 'трева; раст. пирей'. – Срхр. *трòскот* 'раст. Polygonum aviculare', рус. *трóскот* 'трясък, хрущене', укр. *трóскiт* също, чеш. *troskotati* 'разбивам на ситни парчета', пол. *troskot* 'трясък', *troskotać* 'разбивам на ситни парчета'. – Праслав. **traskatъ*, еднакво по произход с **traskъ* в *трòсък* (вж.). Ранната специализация в южнославянски езици на изходното значение 'трясък' > 'вид тревисто растение' се основава на специфичния звук при късане на растението. – От български език заето в рум. *tróscot* 'раст. Polygonum aviculare' (вж. Цонев, История 2, 47, Rosetti, Istoria 3, 68, Mihăilă 72).

трòскот[2] 'вид бързо хоро' (Ново село, Видинско), 'име на хоро' (СЗ). – Еднакво по произход с *трòскот*[1] (вж.). За специализацията на изходното значение 'трясък' > 'вид хоро' срв. *трòпано* 'вид хоро', *трòпанка* 'вид хороводна мелодия', вж. под *трòпам*.

трòскоч 'троскот' (Доброславци, Софийско). – С *-ть* > *-ч* в говора от *трòскоть* (вж. *трòскот*[1]).

трòскукь 'троскот' (Странджанско). – С *ть* > *кь* в говора от *трòскуть* (вж. *трòскот*[1]).

трòскът 'троскот' (Трънчовица, Никополско). – От *трòскот*[1] (вж.) с дисимилация *о – о* > *о – а* и последвала редукция на неударено *а* > *ъ*.

трòскют 'трева пирей, троскот' (Кърналово, Кюстендилско). – От *трòскуть* също (вж. *трòскот*[1]), с рядък вид антиципация на краесловната мекост.

трòснат 'сърдит, ядосан, сопнат', **трòснато** нареч., вж. под *трòсвам*.

трòсък 'раст. Cynodon dactylon, раст. Triticum repens, раст. Polygonum aviculare' (Геров, Омуртаг, БотР), 'раст. пирей' (Бабук, Силистренско; Русаля, Великотърновско), 'раст. троскот' (Севлиевско; Вишовград, Великотърновско), 'вид плевел' (Бракница, Поповско; Страхилово, Свищовско), 'вид трева' (Ряхово, Русенско), 'вид растение с дебели корени' (Трънчовица, Никополско; Тотлебен, Плевенско), в *оризен тросък* 'раст. Leersia oryzoides' (БотР), **тросàк** също (Геров). – Произв.: *трòсковец* 'раст. Cynodon dactylon' (Гевгели), 'раст. Dactylis glomerata' (БотР). – Продължение на праслав. **traskъ*, в отгласни отношения с праслав. **trāskъ* в основата на *трàскам* (вж.). Изходното значение 'трясък' е отразено в заетото в румънски език междуметие *trosc* 'тряс!, бух!' < **traskъ*, срв. и *tróscă* също, както и рум. *trosnésc* 'скърцам, пукам, пращя, трещя, плющя', основано на еднократната българска форма *трòсна*, вж. *трòсвам*. – Срв. *трѝсък*, *трѝскам*.

трòся 'друсам плодно дърво' (Буково, Гоцеделчевско; Годешево, Благоевградско), 'търся' (Славейно, Чепеларе, Смолянско), **трòсе** 'търся' (Велинград), **трòсье** 'събирам плодове с друсане' (Горно Дряново, Гоцеделчевско; Долни Рудозем, Маданско), **трòсьо** 'друсам' (Девесилица, Крумовградско), **трòсам** 'друсам дърво' (Буково, Осиково, Гоцеделчевско), 'събирам плодове чрез разтърсване на дървото' (Туховища, Годецелчевско), 'друсам плодове от дърво' (Брезе, Смолянско), **трòсам** 'търся' (Смолян), **трôсем** 'търся; друсам' (Райково, Смолянско), **трòсêм** 'събирам плодове чрез друсане' (Смолян; Бориново, Маданско), **трòсьем** също (Чепинци, Горна Арда, Райково, Кожаре, Смолянско; Смолян; Петров дол, Егрек, Крумовградско; Шаренка, Мъглища, Батанци, Маданско), **трòсювам** 'събирам плодове чрез разтърсване на дървото' (Влахово, Смолянско), **трòсем са** 'треперя' (Тихомир, Крумовградско) **трòсим** 'друсам' (Чавдарица, Девинско), 'събирам плодове чрез друсане' (Търън, Смолянско), **трòсим** също (Турян, Малък Девесил, Крумовградско; Момарско, Бориково, Смолянско), **трòси са** '(за земята при земетресение) тресе се' (Пловдивци, Маданско). – Произв.: *тросьенйе* 'земетресение' (Шаренка, Маданско), *трôсано* 'смесено сено със слама' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – С диал. *ô, о* от стб. *ѫ* в *тъ́рся* (вж.).

трòсяк 'троскот' (Гостилица, Дряновско), **трòсьък** също (Елена, Павликени). – Еднакво с *трòсък* (вж.), тук вероятно повлияно от названия на растения с наст. *-як* като напр. *камѝляк, копѝтняк* и др.

трòтаров прил. в текста от нар. пес.: *Мела е Рада дворове... сас тротарова вейчица* (Чепеларе, Асеновградско, НПСР 337). – Вероятно произв. от *стрàтор* 'раст. Amaranthus paniculatus' (вж.) след комбинаторни промени: изпадане на началната съгласна: **трàтор* (може да бъде и резултат от преразлагане поради осмисляне като предлог *с*) и метатеза *а – о > о – а*: **трòтар*.

– Срв. за подобна употреба прил. *стрàторов* в съчет. *метла... страторовъ* в текста от нар. пес.: *Яна двори мела с метлъ чемшировъ, друга босилковъ, трета страторовъ* (Геров). – Срв. със същото изпадане на началната съгласна срхр. диал. *трàтор* 'раст. Amaranthus'.

тротнест в текста: *...голямо чилечище, тротнест, с големи мустаки...* (Ан. Примовски). – Може би от *трòнтест* 'дебел', произв. от *трòнта* 'дебела' (вж.). Срв. словообразувателно и семантично *трѫ́нтест* 'дебел, кормест' (вж.).

трòтнувам 'търкулвам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Широколъшки район, Маданско), **трòтнувам са** 'търкулвам се, падам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Широколъшки район, Маданско), **трòтна са** 'падна' (Солища, Смолянско), **трòтнъх са** 'плъзнах се, пързулнах се' (Гела, Смолянско), **трòти** 2 л. ед. ч. запов. накл. 'остави' в израза *Трòти ми книгата* (Вельо бърдо, Реканско), **трòти го** 'остави го' (Дебър). – С диал. *ô, о* от стб. *ѫ* в **тръ́тнувам*, вж. **тръ́тя, тръ́тна, тръ́тнуам*.

тротоàр 'издигната настилка за пешеходци отстрани на улица покрай къщите, плочник' (1867), **тротуар** (1843). – Произв.: *тротоàрен, тротòарче*. – От фр. *trottoir* също, заето първоначално през рус. *тротуа́р* също, вж. Л. Ванков, БЕз 11, 1961, 205, М. Въгленов, БЕз 18/4–5, 1968, 470.

трофà 'троха' (Югово, Асеновградско). – Произв.: *трòфка* 'малка бучка масло; бучка бито сирене' (Корница, Гоцеделчевско). – От *трохà* (вж.) с диалектен преход *х > ф*.

трòфал 'топка' в текста: *Трòфалете врат и трйеницата готова* (Копривец, Беленско, архивни материали Трифонов, ДА). – С недостатъчно сигурно значение. По-вероятно значение би било 'тестено топче' или 'къшей', за което срв. при значенията на *трйеница* (вж.). В такъв случай вариант на *трòхаль*[1] 'къшей' (вж.) с диалектен преход *х > ф*.

трòфиля диал. 'заеквам' (Геров), **трòфили** 'заеква' в текста: *Язик не се дава на дете, за да не трòфили – да не тепка* (Велес, СбНУ 20/2, 75). – Декомпозирано по модела на двойки глаголи като *угаря́* и *угарѝсвам* (вж. *у́гар*), *червя́* и *червѝсвам* и др. от **трофилисвам*, вариант с диалектна лабиализация *а > о* пред *ф* и асимилативно вмъкване на *и* на *трафлѝсвам* 'заеквам' (вж. *травлѝсвам*). – М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165, тълкува думата като „видоизменен глагол“ (?), произв. от диал. *травл* 'който заеква, пелтечи' с непосочен източник, обяснено като заемка от нгр. *τραβλός* 'заекващ' (вм. *τραυλός* също). – Срв. *травлѝсвам, трафлѝсвам, тревлѝсвам, трефлѝсвам* 'заеквам'.

трохà 'съвсем малко късче хляб или друго нещо', **трòха** в *трòха мàло* нареч. 'съвсем малко' (Лютово, Пазарджишко), мн. ч. **трохѝ, трòхи** 'хлебни трохи' (Витина, Маданско), **трòфа** 'троха' (Югово, Асеновградско) (вж.), **трòа** 'тро-

ха; (нареч.) малко' (Софийско), нареч. 'малко' (Банско), **трòъ** 'троха' (Долна Митрополия, Тръстеник, Плевенско), **трòъ** (Съчанли, Гюмюрджинско), **трухà** (Кортен, Новозагорско), **трýа** (Чешнегирово, Асеновградско), **трýъ** (Ленково, Никополско), мн. ч. **трýи** (Суворово в Украйна), **трýфа** (Банат); чсл. **трохы**. – Произв.: *трошѐ* 'трошица' (Геров), *трохѝца* умал., *трухѝцъ* умал. (Чирпанско), *трошѝнка* нареч. 'малко' (Обидим, Разложко), *трушѝнкъ* също (Съчанли, Гюмюрджинско), *трòшка* 'трошица' (Ново село, Видинско; Враца; Станьовци, Долно Романци, Брезнишко; Кралев дол, Пернишко; Барите, Милевци, Долни Романци, Босилиградско; София; Искрец, Доброславци, Софийско; Падеж, Кадиица, Благоевградско; Банско; Кюстендилско; Охрид, Струга; Кукуш; Велес; Битолско; Прилеп; Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 192; Родопите; Чанакча, Чаталджанско; Ясъюг, Гюмюрджинско), нареч. 'малко' (П. Р. Славейков; Самоков; Доганица, Царибродско; Доброславци, Софийско; Лъжница, Теплен, Корница, Гоцеделчевско; Ракитово, Дебрящица, Пазарджишко; Бачково, Асеновградско; Батак, Равногор, Брацигово, Пещерско; Драглища, Филипово, Бачево, Осеново, Кремен, Якоруда, Разложко; Разлог; Сърница, Хасковско; Драбишна, Ивайловградско; Габрово, Еникьой, Кръстополе, Ксантийско; Банско; Кюстендилско Краище), *трошѝнькя* също (Баничан, Гоцеделчевско), *трошѝнки* 'топъл раздробен хляб със сол и червен пипер, полят с топено масло' (Годешево, Благоевградско), *трошѝца* умал. нареч. 'малко' (Кочан, Ваклиново, Гоцеделчевско; Кондорби, Костурско), мн. ч. *трошѝци, трошѝце* (Трънско), *трошѝчка* умал., *трушѝчкъ* (Войнягово, Карловско; Стърмен, Беленско), мн. ч. *трошѝчки, трошѝчкье* (Трънско); мн. ч. *трушѝчки* (Кочово, Преславско, Олшанка в Украйна), *трòшкъ* 'трошица' (Якоруда, Разложко, Съчанли, Гюмюрджинско), *трòшки* 'едри отпадъци от хляб, залци' (Горноселци, Гоцеделчевско; Бряговец, Крумовградско), *трохѝца* умал., *трухѝцъ* умал. (Чирпанско), *трòхки* 'отпадъци от хляб' (Ореше, Гоцеделчевско); *трохобѐр* 'един от коледарите, който събира даровете и ги слага в торба' (Геров), 'един от възрастните коледари, определен да носи получените дарове' (Вакарелски, Етнография 503), 'коледар, който събира в торби подарените колачета' (Горна баня, Софийско), 'участник в кукерските игри, който събира подаръците, облечен в обикновени дрехи' (Тутраканско), 'един от по-младите коледари, който събира в торба подарените краваи' (СбНУ 28/2, 310), *трообѐр* 'онзи, който събира при коледуване подарените продукти' (Софийско), 'скъперник' (Дупница); ФИ *Трохаров* (Рельово, Самоковско, според Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, произв. от *трохар* с непосочен местоговор, незасвидетелствано в друг източник). – Срхр. *трòха* 'хлебна троха', словен. *tróha* 'парченце', рус. диал. *трохá, трохú* 'малко', укр. *трохá, трохú*, белорус. *трохí, трóху*, чеш. *trocha,* словаш. *trocha,* пол. *trocha, trochę*, доллуж. *tšocha* горлуж. *trochu* 'малко'. – Праслав. **traxā* без съответствия в балтийските и др. ие. езици. Според Ст. Младенов, ЕтР 640, основата е от разширение на ие. **ter-*, **tr-* (вж. *трùя*). Срв. и Miklosich, EtWb 362, Brückner, SEJP 576, Holub-Kopečný 390, Skok 3, 507. Без да

предлага друго обяснение, Vasmer, REW 3, 142, смята, че това тълкуване е недостоверно. Според Machek 535, поствербал от праслав. **traxāti*, вж. **трòхам*. – От български език заето в алб. *trohë, troë* 'малко', вж. Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23, 8, 12. – Срв. *трошà*.

троха̀лище 'място, дето някога е била църква, черковище, оброчище' (Геров), **троя̀лище, троя̀лишче** 'развалини от стара църква' (Банско). – С основно значение 'руина, развалина', произв. с наст. *-ище* от *трòхаль*[1] с изходно значение 'отломък'. – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 105, произв. от *трохъль* 'непроходим дол, дето има сипей' (вж. *трòхаль*[3]), което не е достатъчно убедително. – Срв. *трòлище*.

трòхаль[1], мн. ч. **трòхали** 'къшеи хляб за триеница' (Марча, Дряновско), **трòале** 'трохи' (Ботевградско), **трòалье** 'трохи, размесени с остатъци от хляб' (Софийско). – Произв.: *троалчък* 'трошица' в текста: *А я ти лебъц посакам, а ти ми даваш троалчък* (Царибродско, СбНУ 11, 140). – С основно значение 'отломък', образувано с рядка наст. *-ал(ь)*, праслав. *-ālь*, от **трòхам* (вж.). – Срв. *трòфал*.

трòхаль[2] 'ръчна мелница от два камъка, между които се мелят зърнени храни, хромел' (Устово, Соколовци, Момчиловци, Смолянско), 'средно голям овален камък с диаметър около 30 сантиметра и една голяма плоча до него за стриване на зърнени храни' (ИЕИМ 8, 1965, 98), **трòхали** 'ръчни мелнички за стриване на жито и царевица' (Родопите). – С първоначално значение 'което троши' > 'което мели', произв. с рядка наст. *-ал(ь)*, праслав. *-ālь*, от **трòхам* (вж.). – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 140 (в обяснение на *трòхаль*), думата произлиза от стгр. *τροχαλείον* 'кълбо, сфера', влязло в български чрез някой гръцки диалект и сравнимо според автора със семантичното развитие при *τρόχιον* 'колело' > *τρόι* 'воденичен камък' (по Andriotis, Archaismen 561), което е недостатъчно убедително.

трòхаль[3] 'местност, изпълнена с много едри камъни' (Гоце Делчев), **трòхъль** 'непроходим дол, където има камъни, сипей' (Елена). – Вероятно от един произход с *трòхаль*[1,2], срв. със същия произход на основата *трòшлак* 'сипей, камънак' (вж. под *трошà*). Срв. семантично и *мел*[1] 'стръмна височина с пясък и тръни' (вж.), за продължения на праслав. **mělъ*, **mělь* със значения 'нещо раздробено', 'чакъл', 'баластра', 'насип' вж. ЭССЯ 18, 162–166. – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 105 (в обяснение на *трòхъль*), заемка от нгр. *τρόχαλο* 'камъче', което, според Ἀνδριώτης 376, продължава стгр. *τροχαλός* 'тичащ; подвижен; стичащ се; кръгъл; объл'. Това тълкуване не обяснява краесловната мекост на думата.

трòхаль[4] 'турчин' (Илинден, Гоцеделчевско, ДА). – Неясно. Вероятно с метафоричен произход.

***трòхам** в *стрòхам, стрòхвам* 'строшавам' (Софийско, СбНУ 3, 4; Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 184; Геров). – Вероятно от един произход с *трохà*

(вж.). – Срв. рум. диал. *stroh* (*de fin, de pae*) 'отпадъци (от слама, от плява)' (Молдавия), в което вероятно се оглежда заето от български език продължение **строх* на праслав. девербатив **sъtraxъ* от праслав. **traxāti* > *трòхам*.

трòхльо с непосочено значение в текста: *Така в една приказка виното нарекло просто*: *Добър ден, трохльо. – Дал ти Бог добро, пробий-глава* (Геров), **трòхлю** обиден епитет в Родопите (ДА). – Може би със значение 'нещо дребно; ситнеж', в такъв случай произв. с експресивна наст. *-льо* от *трохà* (вж.), срв. за образуването *зъ́бльо* и др.

трохля́свам, трохля́сам 'ставам на трохи; изгнивам' (Панчев). – Значението 'ставам на трохи' вероятно е вторично възникнало по народна етимология във връзка с *трохà* (вж.) от основното значение 'изгнивам'. В такъв случай със свръхстарателен запис на неударено *у* като *о* от **трухля́свам*, произв. от *трýхъл* (вж.).

трохняв 'трошлив' в съчет. *трохняв хляп* (Шумен; Дивдядово, Шуменско, РР 4, 1930–1931, 81; 6, 1932–1933, 81), **трохнàва** '(за почва) рохкава' (Горноселци, Гоцеделчевско). – Произв.: *трохнàвец* 'песъчлив камък' (Геров). – Може би произв. с наст. *-ав, -'ав* от изчезнало старо прилагателно **трохън*, **трохен*, образувано с праслав. наст. *-пъ*(*jь*) от основата на **трòхам* (вж.), срв. словообразувателно *тѐсен* (вж.) и др.

трош жарг. 'един от последните пет удара при игра на топчета'. – Субстантивация на първоначално междуметие, възникнало чрез декомпозиция от основата на *трошà* (вж.), срв. за последното *гриз, дръп, лап* и др. Г. Армянов, БЕз 33/5, 1983, 407, предполага образуване по звукова аналогия като *льош*, което е неубедително.

трошà 'правя нещо на късове; правя трохи, роня нещо на трохи; съсипвам, похабявам', 'чупя; кърша; скършвам; разбивам черупката на нещо, за да извадя ядката му; извивам, въртя; харча; губя, изгубвам; хабя' (Геров), **трòша** 'ломя, чупя' (Черешница, Костурско), 'харча, пилея пари' (Костурско), 'изморявам' (Ботевград; Лъжане, Ботевгадско), **трòшъ** 'правя на трохи; преследвам някого с бой; разпилявам, пропилявам нещо събрано' (Съчанли, Гюмюрджинско), **трошѝ** 'безпокои' (Ярлово, Самоковско), **трошѝ ма** 'тресе ме' (Ботевград), **трошѐ** 'чупя на дребно' (Шумен), **трушъ** 'роня, правя на зърна' (Кортен, Новозагорско; Бяла черква, Великотърновско; Енина, Казанлъшко; Гостилица, Дряновско; Певец, Алваново, Търговищко; Нова Черна, Силистренско; Плевня, Драмско), 'измъчвам' (в нар. песни от Войнягово, Карловско; Чирпанско; Бяла черква, Великотърновско; Кралево, Търговищко), **трушъ** и **туршъ** 'правя на трохи; оронвам, правя на зърна' (Банат), **трòшам** 'люща царевични зърна' (Сърница, Хасковско), в *трòшам атъро* 'засягам, оскърбявам' (Граовско), **трòшѐм** 'правя на трохи, раздробявам; изморявам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **трòшим** 'чупя, разчупвам' (Ново село, Видинско), 'чупя; правя трохи; харча много

пари' (Самоков), 'чупя' (Софийско), 'чупя; харча; ядосвам' (Пирот, Трънско, Видинско, Царибродско, Белоградчишко, Самоков, Кюстендилско), 'безпокоя' (Григорево, Софийско), 'уморявам' (Долни Богров, Лакатник, Софийско; Гоцеделчевско), **трòшна, трòшнувам** 'правя трохи, сдребнявам' (Петково, Ардинско; Славейно, Кутела, Виево, Смолянско), **трòша се** 'ставам на трохи; чупя се, ломя се', **трòша се** 'ломя се' (Костурско), **трòшим се** ученически говор 'отивам някъде' (София); стб. **трошнти, трошж, трошнши** 'унищожавам, съсипвам, погубвам; (прен.) изразходвам, пръскам, харча (пари, блага, средства)' (Супр.), **трошнти сѧ** 'погивам' (Супр.). – Произв.: *трушàлкъ* 'машина за ронене на царевица' (Враниловци, Габровско), *трушàница* 'попара от надробен хляб и сирене' (Котел), *трошàнка* 'седянка за ронене на царевица' (Бели Осъм, Троянско; Шумен; Сухиндол, Великотърновско; Светлен, Поповско; Разградско; Геров), *трушàнкъ* също (Силистренско; Алваново, Търговищко; Кочово, Преславско; Елена), *трòшен* 'изморен, капнал от работа' (Чипровци; Видинско; Чепеларе, Асеновградско; Панчев), *трошѐне* 'бране на тютюн' (Рила, Дупнишко), *трòшенье* 'харчене' (Самоков), 'първо оране през пролетта' (Бобошево), *трошеник* 'вид пържено тестено ядене' (Мидинци, Кичевско), *трошѐница* 'ястие от надробени залци, размесени със сирене и масло и попарени с вряла вода, попара' (Геров), *трòшеница* 'ядене от масло, хляб и сирене' (Барите, Царибродско), *трошейница* 'вид ядене, приготвено като каша, която сгъстена, се „троши", ръси се с пържена сланина и се запича в тепсия под връшник' (Кичевско), *трòшенка* 'тлака за ронене на царевица' (Ружинци, Белоградчишко; Трявна), *трошѐнка* също (Гостилица, Дряновско; Хърсово, Исперихско; Кривица, Шуменско), *трушѐнка* също (Певец, Търговищко), *трòшенки* и *трошѐнки* също (Геров), *трушѐнки* също (Балван, Великотърновско; Патрешко, Троянско; Троян; Тихомирово, Старозагорско), *трошàчка* 'механизъм за трошене на железни пръти в самокова' (Мървашко), 'уред за ронене на царевица' (Копривец, Беленско; Кюлевча, Шуменско; Русаля, Великотърновско; Нова Черна, Силистренско; Зафирово, Тутраканско), *трушѐчкъ* 'уред за ронене на царевица' (Певец, Търговищко), *трòшка* разг. 'нещо строшено' (вж. *трòшка*[2]), *трошлàк* 'сипей, камънак', *трòшляк* 'дребни трошени камъни, чакъл', *трошлѝв* 'който лесно се троши', *трушлѝф* (Ленково, Никополско), *трошлѝвост; дотрошà, дотрошàвам; затрошà, затрошàвам, затрòшвам; изтрошà, изтрошàвам, изтрòшвам, изтуршъ* (Банат), *истрòшувам* (Самоков); *натрошà* (*се*), *натрошàвам* (*се*), *натрòшвам* (*се*), *натуршъ* (Банат); *отрошà* (*се*), *отрòшвам* (*се*), *отрошà съ* 'изморя се' (Тръстеник, Плевенско), *отрòшка* 'отломка, частица от нещо, останала от стари времена' (Яврово, Асеновградско); *обтрошà, обтрошàвам; оттрошà, оттрошàвам, оттрòшвам* 'отчупвам' (Доброславци, Софийско); *потрошà* (*се*), *потрошàвам* (*се*), *потрòша* 'изпочупя съвсем' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *претрошà, претрошàвам, претрòшвам; притрòшен* 'строшен; пукнат' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *разтрошà* (*се*), *разтрошàвам* (*се*), *разтрòшвам* 'разчупвам' (Смолско, Пирдопско),

разтрошàвам 'разкършвам' (Пловдивско), *разтрòшим* 'разчупя' (Трънско); *трошà* (*се*), *трошàвам* (*се*), *трòшувам* (Самоков), *трòшим съ, трòшувъм съ* (Ново село, Видинско), *трошенѝк* 'нещо непотребно и счупено' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *трòшляк* 'нещо изпочупено' (Софийско, Годечко), *трòшниче* 'раст. помниче, Myosotis palustris' (Геров); *утрошà, утрошàвам* 'докарвам слабост, умора' (Геров), *утрошà се, утрошàвам се* 'навиквам, изпичам се в нещо, в работа; уморявам се, утрепвам се' (Геров), 'силно се уморявам от работа, път и др.' (Габрово), *утрòшвам се* 'изморявам се' (Доброславци, Софийско), *утрушъ* 'изтроша' (Банат); *трошѝбор* 'иглолистна гора, в която има разцепени от гръм мури' (Говедерци, Самоковско), *трошѝбърдо* укорно обръщение към непохватна жена (Лешко, Благоевградско), *трошѝрало* укорно обръщение към непохватен мъж (Вискяр, Брезнишко), *трошѝралица* 'раст. плюскавиче, Colutea arborescens' (Текира, Пазарджишко; Пазарджик; Геров; БотР), *трошѝшило* укорно обръщение към непохватен мъж (Лешко, Благовеградско), *каменотрошàчка, лешникотрошàчка, орехотрошàчка*. – Срхр. *трòшити* 'харча (пари); троша', словен. *trošíti* 'харча, разходвам', рус. *трошúть* 'харча, потребявам'. – Праслав. **trašiti*, произв. от праслав. **traxā* (вж. *трохà*). – От български език заето в алб. *troshit* 'троша', рум. *a troşeni* 'праша царевица' (Цонев, История, 2, 74), *a stroşi* 'строша' (Г. Михаила, Изсл. Стойков 1974, 588), срв. и рум. *stroşitor* 'ръчна машина за мачкане на грозде', произв. с рум. наст. *-tor*, пак там. – Вж. *трòшка*[2], *трошни*.

трòшка[1], вж. *трохà*.

трòшка[2] разг. 'нещо строшено'. – Произв. от *трошà* (вж.), за образуването срв. *кòпка* и др. – От български език заето в алб. диал. (тоск.) *troshkë* 'счупен', вж. E. Çabej, Stud. Fil. 20 (3)/2, 1966, 161.

трошлѝка в текста от нар. пес.: *...Вие се като шиблика, троши се като трошлика* (Геров). – С недостатъчно ясно значение. Според Геров, название на някакво растение. Може би от първоначално **трешлика,* еднакво с *трешлѝга* 'раст. Phragmites communis', вариант на *трeслѝка* също (вж.), вторично променено по народна етимология под въздействието на *трошà* (вж.).

трошни в *трошни пари* 'дребни пари'. – Мн. ч. от *трòшен* прил., образувано с наст. *-ен*, праслав. *-nъ(jь)*, от основата на *трошà* (вж.).

троя̀лище, троя̀лишче, вж. *трохàлище*.

Троян в съчет. *Троян път* 'название на стар път при Пазарджик' (Геров), **троя̀ни** в съчет. *троя̀ни дрỳми* в текста от нар. пес.: *Янул Бане коне на терсене, искарал га на троя̀ни дрỳми* (Пищане, махала Пометковци, Брезнишко, СбНУ 49, 49). – Според Геров, *Троян* в *Троян път* е собствено мъжко име, което е неубедително. Всъщност от изходно **Троянь*, прил. с притежателно значение 'Троянов', мн.ч. *Трояни* 'Троянови', образувано с праслав. наст. *-jь* от заетото преди края на праславянския период име *Троян* (< праслав. **Trajānъ*

< *Trajanus*) на римския император Марк Улпий Траян (53–117), при когото в днешните български земи е била изградена система от пътища и крепости по р. Дунав и във вътрешността. Белег за старинността на заемането е преходът на чуждото неударено *а* > бълг. *о*. *Троян път* и *трояни друми* в посочените източници съответстват на т. н. Троянов път – останки от каменна настилка по протежението на римския военен път Белград – София – Пловдив – Одрин и на главния път Гиген – Ловеч – Пловдив. Същия произход имат рум. *troián*, мн. ч. *trojéne* 'римски защитен насип', 'римски защитен окоп', 'снежен насип', диал. 'брод; следа'.

троянстълпно в текста от нар. пес.: *Израсло ми е... дърво троянстълпно...* (Козловец, Свищовско, НПССБ 15). – Вероятно деформация на *тройностълпно*, вж. под *трое*.

трỳ̀а, вж. *трохà*.

трỳба̀ 'свитък платно, шаяк, ненарязани черги' (Ошане, Белоградчишко; Красава, Станьовци, Брезнишко; Брезник; Трънско; Бърложница, Софийско; Долно Тлъмино, Царибродско; Кюстендилско Краище). – От *тръбà* (вж.), с диал. *у* от стб. ѫ.

трубя̀ 'плача' (Видрар, Трънско), **трубъ̀** също (Лева река, Трънско), **трубѝм** също (Горочевци, Трънско), 'плача; вия на гроб' (Станьовци, Брезнишко; Мошино, Пернишко), 'рева' (Костуринци, Трънско), **трубѝ** 'плаче' (Филиповци, Шипковица, Ярловци, Трънско; Габров дол, Садовник, Брезнишко), 'оплаква на висок глас' (Цегриловци, Трънско). – Произв.: *трубня̀* 'плач' в текста: *Пòйде трубня̀, нѐкой е ỳмер* (Главановци, Трънско), *трубля̀ва, трубля̀вица* 'голям шум, врява' (Стрезимировци, Трънско). – От *тръбя̀* (вж.), с диал. *у* от стб. ѫ.

трувà 'платно, навито на руло' (Брезник, ДА). – От *трубà* (вж.), с преход *б* > *в* между гласни.

трувѐ[1], чл. **трувѐту** в текста от нар. пес.: *... и на гурата листету, и на пуляту трувѐту* (преселници в Разградско от с. Гьобел в Мала Азия, СбНУ 47, 25). – С редукция на неударено *о* > *у* от **тровѐ*, съб. от *трòва*[2] 'трева' (вж.), срв. *треве*, съб. от *тревà* (вж.).

трувѐ[2] ж. в текста от нар. пес. *...Дъ озът стокъ търгòскъ и йощи трувѐ мумѝнскъ* (Лазарци, Еленско, СбНУ 27, 276). – Вероятно със значение 'накити', в такъв случай с диалектен преход *ф* > *в* от *труфя̀*, вариант на *трỳфа* (вж. *трỳфа*[1]), с диалектен преглас *'а* > *е*.

трувѝца в *трувица братуве*, **трувѝцъ** в *трувицъ брата*, вж. *троѝца* под *трòе*.

трỳвнат с непосочено значение (Геров), **трувнати** (за волове) в коледарска благословия: *...трувнати му воловци, агнати му овчици, пръчероги козички, ройни му пчелички* (по Геров), **трувна̀ти** в текста от нар. пес.: *Господ него*

дари добручести му синове... трувнати му оловца... (Бояджик, Ямболско, СбНУ 7/3, 3). – Вероятно с редукция на неударено *о* > *у* от страдателно прич. **тровна̀т* от **тро̀вна*, *тро̀вя* (вж.) със запазено най-старо значение 'храня', т.е. съчетанията *трувнати воловци, трувнати оловца* означават 'хранени волове', за което срв. *хра̀нен* 'добре гледан' (Геров). Срв. отражението на посоченото най-старо значение в *тро̀вя се* 'ям много и лакомо' (Геров), *тровѝло* 'ядене и пиене от нещо много, пукница' (Геров).

трувят се в текста от нар. пес.: *Събрали се млади моми да се трувят за Лазара* (Косово, Новопазарско). – Вероятно със значение 'гиздят се', в такъв случай еднакво с *тру̀фят се* (вж. *тру̀фя*), с диалектен преход *ф* > *в*.

трувя̀ч дръндарски таен език 'лекар' (СбНУ 16–17/1, 866). – Вж. *тровя̀ч* (под *тро̀вя*).

тругу̀н, тругу̀нь 'синя слива' (Самоковско), **тругуньѐ** 'сини сливи' (Ресилово, Дупнишко), **тругу̀нье** също (Кюстендилско). – От един произход с *трогуньѐ* със същото значение (вж.).

труд[1] 'усилия, мъка, напрежение, тегота, които изпитва човек, когато върши нещо; целесъобразна дейност на човека, която изисква умствено и физическо напрежение; резултатът от работа: произведение, добив, печалба; научна работа, съчинение, книга', 'усилена, мъчна работа; мъка; работа; нещо спечелено с труд' (Геров); стб. **трꙋдъ** 'страдание, мъчение, мъка тегло; усилие, напрежение; труд; изделие; печалба; борба' (Мар., Зогр., Асем.). – Произв.: *тру̀ден* 'който се прави с голямо усилие, мъчен', *тру̀дно* нареч. 'мъчно', *тру̀дност* 'мъчнотия', *трудѐц* умал., *тру̀дов* прил., в съчет. *тру̀дови войскѝ, трудова̀к* 'военнослужещ в трудовите войски; който отбива временна трудова повинност', 'надница; един трудоден, изработен в ТКЗС' (Смолян; Пловдивци, Маданско; Джурково, Ивайловградско; Бориково, Буйново, Жребево, Устово, Смолянско; Ситово, Пловдивско; Яврово, Асеновградско; Ленково, Никополско; Разлог; Парил, Гоцеделчевско; Пазарджишко; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Плевенско), *трудова̀кь* 'трудоден в ТКЗС' (Витина, Маданско), *трудува̀к* 'служещ в строителни войски' (Ленково, Никополско), 'трудов ден' (централен балкански говор, Асеновградско, Разложко, Смолянско, Гоцеделчевско), *тродова̀че* умал., 'трудоден' (Искра, Първомайско), *трудова̀шки* прил., *трудовѝтен* 'работлив и пестелив' (Българене, Ловешко); *затрудня̀*, *затрудня̀вам* 'поставям някого в затруднение; поставям някого в тежко положение', *затруднѐние, затруднѝтелен; трудодѐн* (вж.), *трудолю̀бив, трудолюбѝвец, трудолюбѝвка, трудолюбѝвост, трудолю̀бие, трудоспосо̀бен, трудоспосо̀бност, трудоустроѐн, трудоустроѐност.* – Срхр. *тру̀д*, словен. *trûd*, рус., укр. *труд*, чеш., словаш. *trud*, пол. *trud*. – Праслав. **trudъ*, сродно с лит. *triũsas* м. 'работа; грижи', *triũsti, triũsiù* 'грижа се', латв. *traûds* 'крехък', срвиснем. *drōz* м. 'тежест; тегота, досада', гот. *us-þriutan* 'утежнявам', стисл. *þraut* ж. 'изпитание, беда; изкушение', лат. *trudo* 'блъскам, избутвам', ирл. *trot* 'спор', алб.

treth 'обрязвам'. Срв. Miklosich, EtWb 362, Brückner, SEJP 575, Holub–Kopečný 391, Ст. Младенов, ЕтР 640, Vasmer, REW 3, 143, Skok 3, 515, и посочената литература.

труд[2] 'прахан' (Брезнишко, Драговита, Царибродско; Стрезимировци, Трънско). – От един произход с *тръ̀д* (вж.) с диал. *у* от стб. **ѫ**.

тру̀ден[1] прил., вж. *труд[1]*.

тру̀ден[2] м. 'трудоден в ТКЗС' (Асеновградско; Смолянско; Ардинско; Девинско; Лещен, Гоцеделчевско). – Произв.: *тру̀дняк* 'трудоден' (Асеновградско; Смолянско; Ардинско; Девинско; Лещен, Гоцеделчевско). – Вероятно от *трудодѐн* също (вж.), с хаплология.

трудѝло в текста от нар. пес.: *...червѝло и белѝло,/ момѝнско трудѝло* (Беброво, Еленско, НПССБ 750). – Неясно. Може би вм. *труфѝло* (вж. *тру̀фя*).

тру̀дна '(за жена) бременна' (Софийско, Кулско, Самоковско, Чипровци, Гоцеделчевско, Разложко, Костурско, Ксантийско, Крумовградско, Ловешко, Провадийско; Геров), '(за жена и животно) бременна' (Кукуш), **трудна̀** също (Прилеп; Банско; Горно Драглище, Разложко), **тру̀днъ** в текста от нар. пес.: *есѝн си глъсѐц дѝгнълъ,/ дигнълъ и зъплакълъ,/ чи тя е тру̀днъ, нѝволнъ* (Нови пазар, СбНУ 47, 293), **тру̀нна** също. – Произв.: *тру̀дница* 'бременна жена' (Геров), в текста от нар. пес.: *Снаа остана тру̀дница,/ шчо ми се роди детенце* (Охридско, Шапкарев, СбНУ, кн. 7, 117), *тру̀дницъ* също (Силистренско); *затруднѐя* 'забременея' (Банско, Долновардарско), *стру̀дна* 'бременна' (Локорско, Оградища, Софийско; Чирпанско; Геров). – От срхр. *тру̀дна* '(за жена) бременна', вероятно произв. от срхр. *тру̀д* 'гъба Polyporus fomentarius', свързано с по-старинното значение 'болезнено състояние', за което срв. съответствието в български език *тръ̀д* 'болест Haemoroides', стб. **тръ̀ждъ** 'някаква болест; дизентерия', струс. **тръ̀ждъ** 'болест', срв. Skok 3, 514, под *trûd[2]*. Срв. Д. Борисова, Юбилеен славистичен сборник, Благоевград, 2005, 207–212, според която бълг. и срхр. дума са производни от *труд* 'усилена, мъчна работа; мъка' (вж. *труд[1]*).

тру̀дова ж. 'трудов ден' (Ново село, Видинско; Боголин, Гоцеделчевско, ДА), **тру̀дува** 'трудоден в ТКЗС' (Гела, Смолянско). – От *тру̀дова* прил. в *тру̀дова брига̀да* (вж. *тру̀дов* под *труд[1]*), със субстантивация.

трудодѐн 'единица за отчитане на труда на земеделски кооператори', **трудодѐнь** (Горна Арда, Смолянско). – От рус. *трудоде́нь* също.

трудолей 'който не си жали труда' (без данни за местоговор, само у Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, и Илчев Р, представено като основа на ФИ *Трудолеев*, Пловдив). – Несигурно засвидетелствано с недостатъчно убедително тълкуване на значението.

трудолѐсва, трудолѐса '(за дърво) гние, готово да се сгромоляса' (Корово, Велинградско). – Вероятно вм. **труледѐсва* < **труледя̀сва*, произв. с наст. *-есва, -ясва* от *тру̀лед, тру̀ляд* (вж.).

тру̀дя се 'полагам, употребявам труд, работя, мъча се, залягам, старая се, стремя се', **трудя̀ се** 'работя' (Банат, Ихтиманско, Костурско); **тру̀да** в текстове от нар. песни: *нека тру̀да, та нека се рана* (Бистрица, Софийско, СбНУ 53, 368), *голема авра че права, манастире че тру̀да, че тру̀да да ги разтура* (Връбница, Софийско), *Защо дохождам, та си кон тру̀да и себе губа* (Тетевен, СбНУ 31, 200), **тру̀ди** в текста от нар. пес.: *Много тру̀ди нихна стара майка, много труди, доде ги изчува* (Бистрица, Софийско, СбНУ 53, 368); стб. **трꙋдити, трꙋждѫ, трꙋдишн** 'обременявам; преодолявам; старая се; уморявам се' (Клоц., Супр.), **трꙋдити сѧ** 'работя; старая се; боря се; бързам; страдам' (Мар., Зогр., Асем.). – Произв.: *затру̀дя се, затру̀двам се; изтрудвам се* 'работя много' (Доброславци, Софийско); *отру̀ден* прич.; *потру̀дя се, потру̀двам се; претру̀дя се, претру̀двам се; разтру̀дя се, разтру̀двам се* (Панчев); *утру̀дя се, утру̀двам се, утру̀ждам се, утрудя̀вам се* 'уморявам се' (Габрово, архивни материали Цончев, ДА). – Срхр. *тру̀дити (се)*, словен. *truditi*, рус. *трудѝться*, чеш. *truditi (se)*, пол. *trudzić (się)*. – Праслав. **truditi (sę)*, произв. от праслав. **trudъ* (вж. *труд*[1]). – От български език заето в рум. *a trudi* 'измъчвам', *a se trudi* 'мъча се'(M. Auerbach, JIRSpr 19–20, 1913, 256, Mihăilă, SCL 1983, 1, 47), мегленорум. *trudes* също (Mihăilă, цит. съч.).

тру̀женик 'който се труди – работник, главно умствен'. – Произв.: *тру̀женица, тру̀женичка, тру̀женически, тру̀женичество.* – От рус. *тру̀женик* също, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 255, Сб. Медведев 1922, 45.

тру̀квам 'печатам' (Банат). – Произв.: *трука̀р* 'печатар' (Банат). – Произв. от диалектен вариант на нем. *Druck* 'печат; печатане'.

тру̀ла ж. 'пара' (Хрищени, Старозагорско, архивни материали Москов, ДА), **тру̀лла** ж. 'тежка миризма на разложено' (Енина, Казанлъшко). – Вероятно вторично осмислено като същ. от ж. р. от **тру̀хла*, мн. ч. от *трухло̀* 'смрад' (вж.), с диалектно изпадане на *х*, а при *тру̀лла* – и с компенсаторно удвояване на *л* след изпадането на *х*.

труль 'изгнил' (Брезнишко), **тру̀ли** в текста: *Сочувай, Боже,... от тру̀ли мо̀сье, от лу̀ди го̀сье* (Кюстендилско Краище, СбНУ 32, 167). – Произв.: *тру̀ляк* 'нещо гнило' в текста: *Кига купуеш дървата, гледай да не су тру̀ляк* (Брезнишко, СбНУ 49, 786), *тру̀лак* 'гнило дърво' (Жеравна, Радомирско), *трулачѝна* 'нещо, което вече е изгнило' (Жеравна, Радомирско), *тру̀лест* 'изгнил; изкуфял' (Жеравна, Радомирско), *трулеѐм* 'гния' (Белут, Милевци, Босилиградско), *трулеѝем* също (Трънско), *трулѐе* '(за сърцевината на дърво, най-вече на върба) гние' (Кюстендилско). – Вариант на *тру̀хъл* (вж.) с диалектно изпадане на *х* и последвало стягане на гласните. – Срв. *тру̀ла, труля, тру̀ляд, трулѝйво.*

труля в текста: *Казал ѝ да омеси погача от труля и пепел* (Мирово, Кюстендилско). – От първоначално **тру̀хля* с недостатъчно ясно значение, форма за мн. ч. от **тру̀хле*, произв. с наст. *-е*, праслав. *-ьје*, от *тру̀хъл* (вж.), с диалектно изпадане на *х*, за което срв. *труль*. – Срв. срхр. *тру̀хља, тру̀ља* 'парцали' (Вук). Срв. същата основа в срхр. *тру̀шни хлеб* и *тру̀шница* 'тричник', вж. Skok 3, 515, под *truh*.

тру̀ляд м. 'гнило дърво' в текста *Тру̀лядът не дава огънь, а съл клаи* (тлее)' (Трънско, архивни материали Любичев, ДА), в текста *Тру̀ляд огънь не държи* (Стрезимировци, Трънско), **тру̀лят** 'нещо, което е загнило' (Дълга лука, Милевци, Босилиградско), 'изгнилата част от вътрешността на дърво' (Гюешево, Кюстендилско), **тру̀лед** 'изгнила, ронлива дървесина' (Царибродско). – Произв.: *трулядѝв* 'който от старост изгубва здравината си и става мек', в *трулядѝв мос* (Долно село, Кюстендилско), *трулядѝво* 'изгнило' в *трулядѝво дърво* (Трънско, архивни материали Любичев; Долна Гращица, Кюстендилско); *изтрулядавѐло* 'изгнило' (Малевци, Босилиградско). – Срхр. *тру(х)ла́дак* 'парче изгнило дърво' (Вук). – Южнослав. праслав. **truxl-jādь*, произв. с праслав. наст. *-jādь* от **truxlъ* (вж. *тру̀хъл*). – Срв. *тру̀ла, труль, труля, трулѝйво.*

трулѝйво 'гнило (за дърво)' (Вукан, Трънско). – Произв. от *труля* (вж.), тук със значение 'нещо гнило', за което срв. със същия произход срхр. *тру̀хља, тру̀ља* 'парцали' (Вук). – Срв. *тру̀ла, труль, тру̀ляд.*

трум м. 'мъгла' (Геров). – Вторично образувано от *тру̀ма* също (вж.) чрез преразлагане на мнима членна форма.

тру̀ма (тру̀мъ) 'пара, пушек' (Дервент, Дедеагачко). – От *ту̀рма* също (вж.) с диалектна метатеза *тур- > тру-*.

тру̀мав, мн. ч. **тру̀мави** в текста: *Те бѐха мно̀го висо̀ки и с юна̀ство се хва̀леха, но ма̀лко бѐха тру̀мави* (Банско, СбНУ 48, 89). – Може би със значение 'непохватен, бавен', в такъв случай вариант на *тро̀мав*, вж. *тром*, с диалектен преход *о > у* под ударение.

тру̀мба 'дебела жена' (Якоруда, Разложко). – От *тро̀мба* 'едра несръчна жена' (вж. *тро̀мба*[3]), с диалектен преход *о > у* под ударение. – Срв. *тру̀мав* (вж.).

трумбу̀к 'труп от дърво' (Брацигово, преселници от Македония, СбНУ 11, 182; Геров), **тру̀мбук** 'посечено дърво, предназначено за дъски, труп' (Черешница, Костурско). – Може би от един произход с *тро̀мбус* (вж.).

трумен, мн. ч. **трумени** в съчет. *трумени сита* (в нар. пес. от Полско Косово, Беленско). – От *тру̀нен* (вж.), с дисимилация *н – н > м – н*.

тру̀мка ж. 'дърво, на което се цепят дърва' (Лъки, Гоцеделчевско). – Може би вм. *тру̀пка*, произв. от *тру̀па*[1] (вж.). – Възможна е и връзка с *трумбу̀к* (вж.), *тро̀мбус* (вж.).

трунà (трунъ̀) 'отпадъци от сено, обикновено цветните листенца' (Кръвеник, Севлиевско). – Срхр. *трȗн* 'прашинка; сламчица', *трȗнка* също, рус. диал. *трун* 'парцал' и 'дрипльо', *трунá* 'ястие от натрошен хляб'. – Праслав. **tьrupъ* и **tьrunā*, произв. с праслав. наст. *-ипъ* и *-ипā* от праслав. **terti, tьrq,* вж. *трȉя*. Срв. словообразувателно и семантично *трȉна* (вж.) и *трȉца* (вж.). Срв. Vasmer, REW 3, 143 (без българското и сърбохърватското съответствие), който предполага за рус. *трун* и *трунá* с посочените значения връзка с рус. *терéть*, и Skok 3, 515, под *trúniti* (без българското и руското съответствие), който предполага за срхр. *трȗн* и *трȗнка* с посочените значения връзка със срхр. *тр̏ти.*

трундȁфил диал. 'трендафил' (М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165). – Еднакво с *трендȁфил* (вж.).

трунджи̏ен 'оранжев' в *трунджи̏ена шамȉя* (Самоковско). – От *турунджи̏ен* също (вж.) с елизия.

трунен, мн. ч. **трунени** в съчет. *сита трунени* (в нар. пес. от Топчии, Разградско, ДА). – От *стрȗнен,* произв. от *стрȗна* (вж.), с изпадане на началната съгласна. – Срв. *трумен* (вж.).

трȗнка 'раст. Raphanus sativus и корените му, ряпа' (Геров). – Еднакво с *трȗпка* също (вж. *труп*[8]), но *н* вм. *п* не е достатъчно ясно (графична деформация?).

трȗнна, вж. *трȗдна*.

трȗнта ж. 'ниска и дебела жена' (Банско). – От един произход с *тр̀онта* също (вж.), и *дрȗнда* 'дебела жена' (вж. с производни), *дрънд̀ьо* пренебрежителен епитет, *дрънда* ж., *дрънд̀е* ср. р. също (Старозагорско). Срв. и срхр. *дрнда* 'нечиста жена'. Срв. семантично *друс* и *дрȗсла* 'дебела жена' (вж.).

трȗнте 'малко (пет-шест годишно) дебело дете; нисък и дебел мъж' (Банско). – От един произход с *тр̀онте* (вж.).

трунтȅй 'тежък и раздрусан мъж' (Смолско, Пирдопско). – С вокализация на краесловното *-л* в говора от първоначално **трунтȅл*, произв. с наст. *-ел* от основата в *трȗнта* (вж.), срв. *трȗнте* (вж.), *трȗнтест* (вж.).

трȗнтест, трȗнтес 'дебел, кормест' (Разложко, МПр 6, 1931, 3, 121), 'дебел, с отпуснат корем, трътлест' (Разлог, архивни материали Цончев, ДА), 'нисък и дебел' (Банско), 'който е естествено къс и кормест или пък който е наоблякъл много дрехи една върху друга, та изглежда извънредно дебел' (Тетевен), **трȗнтеста** 'ниска и дебела' (Банско), **трȗнтъст** 'топчест, къс и дебел' в *трȗнтъсту кȗчи, трȗнтъстъ жинà* (Казанлък, ДА). – Произв. от *трȗнта* (вж.). Срв. *тр̀онтес*(*т*) също (вж. *тр̀онта*).

трунь̀ô 'стоялце за непроходило дете' (Илинден, Гоцеделчевско). – От *тронȅ*, умал. от *трон* (вж.), с редукция на неударено *о* > *у* и *'ô* от стб. ѧ, което обаче не е характерно явление за говора и показва, че думата е пренесена най-вероятно от смолянския говор. Срв. словообразувателно и семантично *тр̀ончи* 'приспособление за поставяне право или седнало малко дете', вж. под *трон*.

трунѝ 'роня' (Геров). – Срхр. *трȗнити* 'боклуча, мърся'. – Праслав. южнослав. **tьruniti*, произв. от **tьrupъ* или **tьrunā*, вж. *трунȁ*. – Срв. *тронѝ, тр̀ония*.

труп[1] 'човешко или животинско тяло без глава и крайници; туловище; мъртво тяло, мъртвец; дебелата част на отсечено дърво', 'тяло на човек въобще' в текста: *Има дьебел труп, щом е дебела* (Рибарица, Тетевенско), мн. ч. **трȗпове**, мн. ч. **трȗпи** (Долна Малина, Софийско); стб. **троꙋпъ** 'мъртво тяло' (Мар., Зогр., Асем.), **троꙋпые** съб. 'мъртви тела' (Син. пс.). – Произв.: *трȗпен* в *трȗпни петна* 'петна по кожата, които се появяват след смъртта'. – Срхр. *трȗп* 'туловище', словен. *trûp*, рус., укр., белорус. *труп*, чеш., словаш. *trup*, пол. *trup*. – Праслав. **trupъ*, сродно с лит. *trupùs* 'крехък', *trupù, trupė́ti* 'троша се', латв. *trupêt* също, стпрус. *trupis* 'клада', гр. *τρύπη* 'дупка', *τρυπάω* 'пробивам'. Срв. Miklosich, EtWb 363, Brückner, SEJP 578, Holub–Kopečný 392, Ст. Младенов, ЕтР 640, Vasmer, REW 3, 143–144, Skok 3, 576 и посочената литература. – От български език заето в рум. *trup* 'мъртво тяло', мегленорум. *trup* също, срв. и *trupişte* 'фигура' (17 в.), вж. Lacea, JIRSpr 5, 1898, 138.

труп[2] 'дебела част на отсечено дърво', 'дебелата част на дърво от корена до клоните; воденичен улей' (Геров), 'воденичен улей, коруба' (СЗ, СбНУ 18/2, 176), 'дебело дърво, отсечено и приготвено за обработка' (Самоков), 'ствол на голямо и дебело дърво' (Осина, Плетена, Гоцеделчевско; Долнослав, Асеновградско), 'отсечено късо дърво около 1 м' (Ситово, Пловдивско; Лъки, Гоцеделчевско; Змеица, Ягодина, Девинско), 'паднало в гората дърво' (Банско), 'дръвник за цепене на дърва' (Туховица, Илинден, Нова Ловча, Буково, Гоцеделчевско; Чавдарица, Девинско; Годешево, Благоевградско; Вълчан дол, Доспат, Смолянско; Лесино, Доганица, Извор, Горна Любата, Милевци, Белут, Горно Тлъмино, Босилиградско), 'дебелата част на отсечено дърво; кръгла дебела поставка, на която е поставена хурката' (Банат), 'част от плуга' (Трънчовица, Никополско), 'по-дълго дърво, на което се прикача трупицата – вид плуг' (Слатина, Ловешко), в *труп с крака* 'рамка, част на тъкачния стан' (Каваклии, Лозенградско), мн. ч. **трȗпи** 'дебели дървесни стволове, отсечени, и приготвени за обработка', **трȗпье** също (Банско), **трȗпове** също (Рибарица, Етрополско), 'части от стана' (Вакарелски, Етнография, 334), **трȗпуве** 'трупи' (Банско). – Произв.: *трупàк* 'изгнило дърво, гнилаш' (Ръждавица, Кюстендилско), *трȗпаль*[1] 'отрязано дърво' (вж.), *трупàре* мн. ч. 'работници, които секат или режат трупи в гората' (Костандово, Ракитово, Дорково, Корово, Велинградско), *трупàрски* в съчет. *трупàрски колелà* 'спицови колела на кола за превозване на трупи в планинските краища' (Етнография 2, 149), *трȗпле* 'късо дебело дърво или дървена изрезка' (Ботевград), *трȗпник*

'трион за рязане на дърва' (Луковит), *трýпче* 'отрязано дърво' (Костандово, Велинградско), 'късо дебело дърво' (Банско), 'отсечено късо дърво около 1 м' (Осиново, Долно Дряново, Гоцеделчевско; Аврен, Крумовградско), 'пънче' (Рибарица, Етрополско), 'парче дърво в стената, на което се кове касата на прозореца или вратата' (Кортен, Новозагорско), 'поставка на уред за намотаване на прежда' (Банско), 'дебела дървена част в долния край на хурка, мотовилка и др.' (Банат), 'пънче, на което се поставя въртенка при навиване на масури; малко дебело дръвце, отрязък' (Кочан, Гоцеделчевско; Доспат, Пещерско; Бабяк, Разложко; Нова махала, Велинградско), *трупчúя* 'горски работник, който приготвя и извозва трупи' (Банско, Самоков). – Еднакво с *труп*[1] (вж.), със специализация на изходното значение, основана на значението на *труп*[3] (вж.). – От български език заето в нгр. диал. *τρούπι* 'голямо парче дърво, труп' (М. Филипова-Байрова, ИИБЕз 16, 1968 168).

труп[3] 'къс, парче' в текстове от нар. песни: *...падна дете от кон на два трупа* (ИЕИМ 2, 1955, 360), *...земи брадва, съсечи ме, направи ме на два трупа* (Годлево, Разложко, НПЮЗБ 300), *...земи брадва, Джуне, съсечи ме, натрупай ме, Джуне, на три трупа* (Бабяк, Разложко, СбНУ 50, 292), *...направи ме сухо дърво, насечи ме къси дръвца, направи ме на три трупа* (Иванча, Поповско, НПСИБ 609), *пресечи ме на три трупа* (Чорльово, Ломско, СбНУ 41, 402), **трупове** мн. ч. в текстове от нар. песни: *па си зема на брата главата, па я тури, море, на трупове, с душа дуна, душица му даде* (Ярлово, Самоковско, СбНУ 53, 397), *па замаха налево-надесно, па направи турчин анадолец, па направи на три ми трупове* (Първомай, Петричко, СбНУ 53, 220). – Еднакво с *труп*[1] (вж.), отразява праславянската изходна семантика на думата, свързана с представата 'нещо отрязано, част, парче'.

труп[4] 'бучка сол' (Корница, Гоцеделчевско). – Произв.: *трупáк* 'бучка бито сирене' (Искрец, Първомайско), *трýпаль* 'нераздъната топчица в прежда' (вж. *трýпаль*[2]), *трýпец* 'правоъгълно парче глина, навито на руло, което се поставя на тезгяха' (Пиринско), *трýпци* диал. 'оформени парчета грънчарска глина' (ИЕИМ 16, 1975, 288), 'бучки захар' (Корница, Гоцеделчевско), *трýпчета* 'малки нераздъснени топчета в прежда' (Слащен, Гоцеделчевско). – Еднакво с *труп*[1,2,3] (вж.), със специализация на изходното значение 'отделна част, парче' > 'бучка, късче с определена форма'.

труп[5] 'една голяма шарка на черга' (Ореше, Плетена, Долно Дряново, Гоцеделчевско). – Произв.: *трýплéта* 'разноцветни втъкани ивички, дълги 5–6 сантиметра, събрани по 2–3, разположени околовръст по ширината на вълненика за украса' (Белоградчишко, Кулско), *трýпци* 'название на орнаментална фигура в шевица' (ЮЗ), *трýпчета* 'линейни цветни ивици, втъкани във вътъка на козяците' (Долен, Плетена, Сатовча, Гоцеделчевско), *трýпчовци* 'геометрични фигури в украса на дреха' (Стакевци, Белоградчишко). – С метафоричен развой на значението – при орнаментите с линеен характер от *труп*[2] (вж.), в другите случаи – може би от *труп*[4] (вж.).

труп[6] 'възел' в израза *превързуем на труп* (Доганица, Долна Любата, Босилиградско). – Вероятно от *труп*[4], със семантичен преход 'бучка' > 'възел'.

труп[7] 'вид белег на ухото на коза или овца, получен чрез отрязване на част от ухото' (Етнография 2, 49). – Еднакво с *труп*[1,2,3] (вж.), отразява праславянската изходна семантика на думата, свързана с представата 'нещо отрязано, част, парче'.

труп[8] 'ряпа' (Плетена, Вълкосел, Гоцеделчевско), 'раст. Raphanus sativus, репичка' (Геров), 'червено кръмно цвекло' (Бръщен, Гоцеделчевско), 'алабаш' (Крибул, Гоцеделчевско), в *бúел труп* 'цвекло' (Брезе, Смолянско), *чирвьéн труп* 'червено цвекло' (Брезе, Смолянско), *син труп* 'алабаш' (Кочан, Гоцеделчевско), *шикéреф труп* 'захарно цвекло' (Ваклиново, Гоцеделчевско), *труп глава* 'зелка' (Бръщен, Гоцеделчевско), *труп кучéнь* 'вид цвекло за ядене' (Долно и Горно Райково, Смолянско), 'гулия' (Чепеларе, Проглед, Асеновградско), 'ряпа' (Чокманово, Елховец, Рудозем, Смолянско; Мадан; Старцево, Маданско), мн. ч. **трýпве** 'цвекло' (Ваклиново, Гоцеделчевско). – Произв.: *трýпка* 'раст. Raphanus sativus, репичка' (Геров), *трýпова* в *трýпова гýлька* 'червено цвекло' (Туховица, Гоцеделчевско), *трýпче* 'сърцевината на зелето, след като се махнат листата' (Слащен, Гоцеделчевско). – Може да бъде с българска диалектна метатеза от тур. *turp* 'ряпа; репичка' < перс. *turb*, *turub* също, но срв. и османотур. диал. *trup* 'ряпа', засвидетелствано през 17 в. като вариант на османотур. *turb*, *turub*, вж. J. Németh, Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert, 210. Срв. тур. диал. (Видин) *ay turubu* 'ряпа', *kara turup, beyaz turup* у Németh, Die Türken 409, което насочва към предположение, че разширението на значението, засвидетелствано при форми на заемката в български, е станало в турски народни говори.

трýпа[1] 'отсечено късо дърво около метър' (Долен, Гоцеделчевско). – Произв.: **трýпаджия* 'секач на трупи' в основата на *трýпаджийски* прил. в съчет. *трупаджийски дрехи* 'работно облекло на горяни работници' (Странджанско, СбНУ 57, 976). – Вторична форма за ед. ч., възникнала от формата за мн.ч. *трýпи* на *труп*[2] (вж.). – Срв. срхр. диал. *трýпа* 'труп'.

трýпа[2] 'артистичен състав'. – Произв.: *трýпаджийски* в съчет. *трýпаджийски дреи* 'костюми, с които се представят на сцената фолклорните състави' (Радилово, Пещерско). – Според РЧДБЕ 1982, 882, от итал. *truppa* с непосочено значение. Може би от нем. *Truppe* 'трупа', което е от фр. *troupe* също (срв. с такъв произход срхр. *трýпа*, вж. Striedter-Temps, DLw. Serbocr. 219), или от рус. *трýппа* също (< немски).

трýпа[3] 'организирана група хора; войска' (Банат). – Заемка от нем. *Truppe* също, което е от фр. *troupe*.

трýпа[4] 'вид игра на карти'. – Според РЧДБЕ 1982, 882, от итал. *truppa* с непосочено значение.

трȕпа⁵ 'възпала на тънките черва у пеленачета, Enteritis' (Охрид, Геров). – От *крȕпа* с подобно значение (вж.), с асимилативна промяна *кр-* > *тр-*.

трупале в текста: *...под нощвите се поставят ваганките, тлъчникът за лук, трупалето за кафе и грънците с масло и мляко* (Кичевско, СбНУ 30, 30). – Вероятното значение в текста е 'мелничка (за кафе)', което води до предположение за връзка с *трȍхаль*² 'ръчна мелница за зърнени храни'. В такъв случай *трупале* би било умалителна форма с наст. *-е*, а звуковите промени биха били диалектни преходи *о* > *у* под ударение, *х* > *ф* [срв. за последното *трȍфал* 'къшей' (вж.) със същия произход, но с различен семантичен развой], впоследствие и преход *ф* > *п*. Едва ли свързано с *трȕпаль*¹ (вж.) като название на част от домашния чекрък.

трȕпаль¹ 'отрязано дърво, трупче' (Долно Луково, Ивайловградско), 'малко дебело дръвце, отрязък' (Смолянско; Маданско; Ардинско; Долен, Момчилградско), 'отсечено късо дърво около 1 метър' (Левочево, Хасовица, Долна Арда, Писаница, Бостина, Смолянско), 'пънче, което се поставя на въртенката при навиване на масури' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), 'късо дебело дърво' (Момчиловци, Смолянско), 'дръвник' (Бориново, Батанци, Ерма река, Пловдивци, Маданско), 'най-голямото дърво, което поддържа огъня в огнището' (Тракиец, Хасковско), **трȕпаль, трȕпъл** 'дънер' (Яврово, Асеновградско), **трȕпъль** 'дебело дърво, което се спуска от стаята в мазето за залостване вратата на зимника' (Павелско, Асеновградско), 'част от пресата за цедене на мед' (Арда, Смолянско), 'пънче, на което се поставя въртележката за прежда' (Широка лъка, Смолянско), **трȕпъл** мн. ч. **трȕпълье** 'дънер; отсечено дърво' (Златоград, Маданско). – Произв.: *трȕпалче* 'част от врътката на чекръка, състояща се от пън с дървена ос, на която се поставя въртелката' (Средни Родопи, ДА), *трȕпальче* с вероятно значение 'пънче' в текста от нар. пес.: *Човальче му бе постелька, трȕпальче му бе вазглафка* (Чепеларе, Асеновградско, НПСР 510). – Произв. от *трȕп*² (вж.), с наст. *-ал(ь)*, праслав. *-ālь*, в експресивна функция.

трȕпаль² 'малка неразтънена топчица в прежда' (Могилица, Бостина, Смолянско), **трȕпалье** 'малки неразтънени топчета в прежда' (Бостина, Славейно, Смолянско; Петково, Ардинско), 'неразтворени топчета брашно в ястие' (Хасовица, Писаница, Бостина, Смолянско). – Произв.: *трȕпалива* 'която е с неразтънени топчета (за прежда)' (Могилица, Смолянско), *трȕпълче* 'малко неразтънено топче в прежда' (Боголин, Гоцеделчевско), *трȕпълчета, трȕпълчьета* 'малки неразтънени топчета в прежда' (Бачково, Асеновградско). – Произв. от *трȕп*⁴ (вж.), с наст. *-ал(ь)*, праслав. *-ālь*, в експресивна функция.

трȕпам¹ 'слагам на едно място, та става куп или голямо множество, събирам', 'събирам на куп; събирам, за да пазя' (Геров), **трȕпна, трȕпвам, трȕпнувам, трȕпа** 'вали силно сняг' (Сапарево, Дупнишко), **трȕпам се** 'събирам се, скупчвам се', **трȕпнувам се** 'струпвам се' (Смолянско, Ардинско, Девинско). – Произв.: *трȕпло* (вж.); *втрȕпвам са* 'затъвам надълбоко в кал, вода, сняг' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско); *дотрȕпам, дотрȕпвам, дотрȕпувам; затрȕпам (се), затрȕпвам (се), затрȕпувам (се)*; *натрȕпам (се), натрȕпвам (се), натрȕпувам (се)*; *обтрȕпам (се), обтрȕпвам (се)*; *отрȕпам (се), отрȕпвам (се)*; *оттрȕпам (се), оттрȕпвам (се)*; *потрȕпам (се)*; *претрȕпам (се), претрȕпвам (се)*; *струпам (се), струпвам (се), струпувам* 'събирам накуп; построявам нещо набързо' (Самоков), 'повалям; натрупвам' (Кюстендилско); *утрȕпам (се), утрȕпвам (се)*, 'затрупвам се, закривам се' (Кюстендилско). – Според Ст. Младенов, ЕтР 640, произв. от *труп*. В такъв случай значението 'събирам на куп', което има общобългарски характер, може да е по-ново и да се основава на изместване на отразената в значенията на *трȕпам*² (вж.) и *трупя* (вж.) представа 'режа на части', която е свързана с праславянската семантика на основата *труп* 'нещо отрязано, част, парче' (вж. *труп*³), от представата 'събирам отрязани части на куп'. Подмяната би била основана на последователността на често извършвани в бита конкретни действия, свързани с представите 'разделям' и 'събирам'.

трȕпам² 'прерязвам дърво с трион' (Кюстендилско Краище). – Произв.: *натрȕпам* в текста от нар. пес.: *...сȍсечи ме, натрȕпай ме, Джȕне, на три трȕпа* (Бабяк, Разложко, СбНУ 50, 292), *струпвам* 'правя на трупи; (прен.) съсичам, убивам' (Яврово, Асеновградско; Велинградско). – Произв.: от *труп*³ (вж.), срв. *трȕпя*.

трȕпам³ 'тропам' в текста от нар. пес.: *Кончи трȕпа, юнак буди* (Пиргово, Русенско, НПСИБ 69), в текста: *Кой трȕпна нъ вратта, кой дойде?* (Черешница, Костурско). – От *трȍпам* (вж.) с диалектен преход *о* > *у* под ударение.

трупаници в текста: *На главата си носят много трупаници, наредени с пари* (Северна Македония, СБНУ 4/1, 293). – С недостатъчно ясно значение. Може би свързано с *трȍпам* (вж.).

трȕпарь 'трупче, отрязано от стъблото на дърво, приспособено за седене' (Златоград, ДА). – Вероятно от *трȕпаль*¹ (вж.) с асимилативна промяна *р – л* > *р – р*.

трупȁч¹ 'вид голям трион за рязане на трупи' (Златарица, Беброво, Еленско; Българене, Ловешко; Брусен, Шумнене, Тетевенско; Махалата, Плевенско; Тутракан). – Произв.: *трупȁчка* 'вид трион' (Жеравна, Сливенско; Гостилица, Дряновско; Куфалово, Солунско; Беброво, Еленско), срв. в текста: *трупȁчкъ – съз нȅйъ трȕпими, рȅжими дибȅли дървȅта, трȕпи* (Беброво, Еленско). – Произв. от *трȕпя* (вж.).

трупȁч² 'дърдорко' (Илинден, Гоцеделчевско). – Може да бъде от първоначално **тропȁч* също, произв. от *трȍпам*¹ (вж.) или пряко производно от *трȕпам*³ (вж.). За семантиката срв. *трȍпам* 'говоря напразно' (Трънско), *тропȍра* 'одумвам, клюкарствам' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско).

трȕпе[1] 'дървесни трупи'. – Събирателна форма от *труп*[2] (вж.).

трȕпе[2] 'мъртво тяло' в текста от нар. пес.: *...Па фрлȉа Андрейово трупе* (Горна Диканя, Радомирско, СбНУ 53, 742), **трȕпи** също в текста от нар. пес.: *...лели глава отрезана била, веднага е от трȕпи паднала* (Ярлово, Самоковско, ДА). – Еднаково с *трȕпе*[1] (вж.), тук в значение на сингулатив.

трȕпе[3] 'дървена поставка'. – Умал. от *труп*[2] (вж.).

трȕпе[4] 'варени сушени плодове, на които е взет сокът' (Смолянско). – Вероятно събирателна форма от *троп*[2] (вж.). с диалектен преход *о* > *у* под ударение.

трȕпе[5] 'пресичам с брадва дърво', вж. *трȕпя*.

трȕпеник 'купчина човешки фекалии' (Родопите), прен. 'ленив човек' (Габрово, Ксантийско). – Произв. от *трȍпам*[2] (вж.) с диалектен преход *о* > *у* под ударение.

трȕпено 'вид белег за собственост върху ушите на овце' (Дъбрава, Пирин, Церово, Добърско, Разложко). – Субстантивирана страдателна причастна форма от *трȕпя* (вж.), тук произв. от *труп*[7] (вж.).

трȕпина 'дръвник' (Пиянец, Кюстендилско), **трупȉна** 'стъбло от дърво' (Банат). – Произв. от *труп*[2] (вж.).

трупȉна[1] 'тяло на умрял' (Грахово поле, Филиповци, Врабча, Трънско; Трън; Пищане, Расник, Брезнишко), 'труп' (Софийско, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 192), 'тяло' (Стефаново, Радомирско; Вердикал, Пролеша, Софийско; Кюстендилско; Бобошево). – Произв. от *труп*[1] (вж.).

трупȉна[2] 'отпадъци при топенето на восък' (Широка лъка, Смолянско, ДА). – От първоначално **тропȉна*, произв. от *троп*[2] (вж.) или от *трȍпам*[2] (вж.), с диалектна редукция *о* > у. Срв. семантично срхр. *трȍп* 'остатък при топенето на масло, утайка', словен. *tropine* 'джибри', рус. диал. *дробина* 'утайка'. – Срв. с подобни значения *троптȉна* (вж.), *труптȉна*[1] (вж.).

трȕпица 'необръщаем плуг' (Годечко), 'вид примитивен плуг' (Слатина, Ловешко), 'обръщателен плуг' (Царибродско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'част от ралото, направена от желязо' (Махалата, Плевенско), 'плуг с един ралник, с който може да се оре само една бразда' (Рашково, Софийско), 'синоним на плужник, плуг с една дръжка и дълго дървено воище, без колесарка' (Трънчовица, Никополско), 'вид плуг обръщач без колелета, с два лемежа; част от плуга – лемеж заедно с ушите' (Беброво, Еленско), 'част от ралото, която се влачи по земята' (Костандово, Велинградско), 'желязно конско рало' (Гълъбово, Брестник, Пловдивско), 'плуг с колела' (Деляновци, Великотърновско), 'рало' (Пирот), 'железен плуг' (Своге, Софийско), 'ръчка на стар общателен плуг' (Ново село, Видинско), 'фабрично изработен обръщач на плуг' (Добруджа, Сб. Добруджа 1974, 32), **трупица** 'обръщач' (Галата, Тетевенско), 'фабричен обръщаем лемеж, монтиран на право воище' (Кочериново, Дупнишко), **трȕпицъ** 'част от плуга' (Врабево, Ловешко), **трȕпици** мн. ч. 'железни плугове, но с дървено воище' (Софийско), в диал. *обръщателни трȕпици* (архивни материали Вакарелски, ДА). – Произв. от *труп*[2] (вж.), за което срв. в текста: *...трȕпица съ нарȉча тъкȁ, зъщȍту съ прикȁчъ нъ труп, по-дȅлгу дърво, по-дȅлга конструкция от плȕгъ* (Слатина, Ловешко, ДА). – От български език заето в рум. диал. *trupitso* 'подставка на плуга' (Банат), вж. G. Weigand, JIRSpr 3, 1896, 329.

трȕпички 'вид билка, с която се лекува оток на вимето на коза' (Градище, Севлиевско). – Неясно.

трупȉя 'пила на дърво' (Извор, Трънско). – Може би произв. от *труп*[2], образувано по *бичкȉя* 'ръчен трион за дърва', срв. *трȕпка*[3] 'трион, бичкия'.

трȕпка[1] 'отсечено късо дърво' (Парил, Гоцеделчевско), 'дръвник' (Делчево). – Произв. от *труп*[2].

трȕпка[2] 'вид рало' (Странджанско; Суворово в Украйна), 'вид първобитно дървено рало' (Кр. Григоров), 'рало' (Ресилово, Сапарево, Дупнишко), 'вид плуг с една дръжка' (Сапарево, Дупнишко), 'старо рало' (Желязково, Ямболско), 'плуг с два палешника' (Радилово, Пещерско), 'малък железен плуг, теглен от един кон' (Мърводол, Дупнишко), 'малък лек плуг с особено устройство за леко обръщане на лемежа' (Гюешево, Кюстендилско), 'плуг' (Кочово, Преславско), 'железен плуг' (Соколовци, Смолянско; Горно Тлъмино, Босилиградско), 'желязна част на ралото, с която се оре' (Широка лъка, Смолянско), 'тяло на плуг' (Тополово, Асеновградско). – Произв. от *труп*[2] (вж.). Срв. семантично *трȕпица* (вж.).

трȕпка[3] 'трион, бичкия' (Долни Марян, Еленско). – Произв. от *трȕпя* (вж.) или *трȕпам*[2] (вж.).

трȕпка[4] 'раст. ряпа, Raphanus sativus' (Прилеп, Скопие), 'раст. Brassica oleracea' (Прилеп). – Произв. от *труп*[8] (вж.).

трȕпка[5] (трȕпкъ) 'малък куп сено, натрупано на нива' (Борима, Ловешко). – Произв. от *трȕпам*[1] (вж.).

трȕпка[6] таен кошковски говор 'лъжа' (Илинден, Гоцеделчевско). – Неясно.

труплȁче 'дебеличко, пълничко дете, търсуняк' (Калофер, РР 1938–1939, 75; архивни материали Цончев, ДА). – Може да бъде произв. от *труп*[2] (вж.) или, по-вероятно, от *труп*[8] (вж.), срв. за последното турската изходна форма *turp* 'ряпа; репичка' в израза *turp gibi* 'здравеняк'. – Вж. със същия произход *трȕпче*[1].

трýплеста (трýплестъ) в *трýплестъ сливъ* 'дива слива' (Златоград). – С недостатъчно ясно значение, неясно.

трупло̀ мн. ч. **трупла̀** 'натрупани, неподредени неща' (Странджанско). – Произв. с наст. *-ло* от *трýпам*[1] (вж.), срв. за образуването *духло̀*, *теглò* и др.

трýплък 'дънер на отсечено дърво' (Х. Русев). – Произв. със заета от турски език наст. *-лук* от *труп*[2] (вж.), срв. за образуването *мирлѝк*, произв. от *мир*[1] (вж.), и др.

трýплюк 'пълно дете; оскърбителна дума' (Бобошево). – Произв. от *труп*[2] (вж.) или от *труп*[8] (вж.), срв. за образуването *трýплък* (вж.). – Срв. семантично *трýпла̀че* (вж.), *трýпляк*[2] (вж.).

трýпляк[1] 'вид примитивен плуг' (Слатина, Ловешко). – Произв. с наст. *-ляк* от *труп*[2] (вж.). – Срв. за образуването *кукурýзляк* (вж. *кукурýз*) и др.

трýпляк[2] ирон. 'шишко' (Самоков). – Произв. с наст. *-ляк* от *труп*[2] (вж.) или от *труп*[8] (вж.). – Срв. семантично и словообразувателно *трýпла̀че* (вж.). Срв. за образуването *момчурля̀к* (вж. *мо̀мък*) и др.

труполя̀ча в текста от нар. пес.: *Добро утро, жабо труполячо, жабо труполячо, жабо подсмъркулко*! *Отговаря жаба пресноглавка: Добре ми дошъл раку мекишару* (Геров), *Добро йутру жабу труполячо…* (Чипровци, СбНУ 16–17/3, 145). – С недостатъчно ясно значение. Възможна е връзка със *струп* (вж.).

трупо̀свам 'съшивам с рядък временен шев нещо скроено, колкото да се закрепи и изпробва' (Радилово, Пещерско; Свищов; Сталево, Първомайско; Стамболово, Павликенско). – Произв.: *трупо̀ска* 'временен ръчен шев' (Радилово, Пещерско). – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 104–105, от нгр. диал. *τρουπώνο* (о. Крит) със същото значение (т. е. от аористната основа *τρουπώσο)*. Изхождайки от нгр. *τρυπώνο* също, отразено във варианта *трипо̀свам* (вж.), Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 641, предполага промяна по народна етимология във връзка с *труп,* което е неубедително в светлината на посочените новогръцки диалектни факти.

трупо̀ш 'гребен на кокошка' (Костандово, Велинградско). – С метафоричен развой на значението от *тарпо̀ш* (вж.), с диалектна метатеза *тар-* > *тра-*: **трапо̀ш* и последвала асимилация *а – о* > *о – о*: **тропо̀ш* > **трупо̀ш*.

трýптина[1] 'утайка при топене на масло, лой, восък' (СЗ), 'утайка от кафе, извара и др.' (Търнава, Белослатинско), 'всякакъв вид развалена мазнина за сапун' (Ленково, Никополско). – Произв.: *трýптиняк* 'утайка' (СЗ), 'мътилка от нещо, уталожило се по дъното на съд, утайка' (Геров). – Еднакво с *троптѝна* (вж.).

трýптина[2] 'човешко тяло без глава' (в текстове от нар. песни от Костинброд, Житен, Софийско; Ярджиловци, Пернишко; Геров). – От *трупѝна*[1] (вж.) с асимилативно вмъкване на *т*.

трýптоф 'пълен' (Банско, ДА). – Вероятно вм. **трýнтоф* също < **трýнтав*, произв. от *трýнта* (вж.).

трупулъ̀ ж. 'работа, грижа, усилен труд' в текста: *Ни си пръвй трупулъ̀ дъ мъ гущàвъш* (Елена). – От **тропола̀* също, произв. с рядка наст. *-ола*, праслав. *-alā*, от *тро̀пам* (вж.), с диалектна редукция на неударените гласни. – Срв. словообразувателно и семантично *трупула̀к* 'суетня, шетня' (вж. под *тро̀пам*[1]).

трупузà̀н 'парапет' (Панагюрско), 'парапет на открита тераса' (Баня, Панагюрско), 'дъсчена ограда на пруст' (Дюлево, Панагюрско), **трýпузан** 'дървен парапет на стълба' (Мирково, Пирдопско), диал. 'нисък парапет от шиндри, които ограждат сундурмата', 'еркер' (Огняново, Гоцеделчевско). – От *трапазà̀н* (вж.) с лабиализация *а* > *о* в съседство с *п*: **тропозà̀н* > *трупузà̀н*.

трупцо̀н нареч. 'догоре' в текста: *Що пъ си гя напъанила трупцо̀н та̀а панйцъ* (Тръстеник, Плевенско). – С адвербиализация от първоначално **трупцом* също, стара форма за творит. п. на *трýпец* с изходно значение 'буца' (вж. под *труп*[4]).

трýпче[1] в израза: *Дете като едно трупче – кръвено* (Геров). – Вероятно произв. от *труп*[8] 'ряпа, репичка' (вж.), за което срв. турската изходна форма *turp* 'ряпа; репичка' в израза *turp gibi* 'здравеняк'. Срв. словообразувателно и семантично *трупла̀че* (вж.), *трýплюк* (вж.), *трýпляк*[2]. (вж.).

трýпче[2] 'катанец' (Дебърско). – Неясно. Може би с метафоричен пренос от *трýпче* 'отрязано дърво' и под. (вж. *труп*[2]).

трýпъл, трýпъль 'отрязък от дърво; пън', вж. *трýпаль*[1].

трýпьель 'кръмно цвекло' (Павелско, Асеновградско). – Произв. от *труп*[8] (вж.).

трýпя 'сека дърво на труп' (Геров), 'режа дърво на трупи' (Батак, Пещерско), 'режа дебели дървета' (Беброво, Еленско; Брусен, Тетевенско), **трýпе̂** 'пресичам с брадва отсечено дърво' (Банско). – Произв.: *натрýпя, натрýпям* 'насичам дърво на трупи' (Геров); *претрýпя, претрýпям* 'пресичам дърво на труп' (Геров), *претрýпувам* 'пресичам отсечено дърво на части' (Банско); *притрýпъ* 'прережа дърво, направя го на трупи' (Троян); *разтрýпя, разтрýпям, разтрýпвам* 'нарязвам на трупи' (Геров); *струпѐвам* 'нарязвам на части (за дървета)' (Велинград), *струпим, струпуем* 'срязвам' (Кюстендилско). – Рус. *трупи́ть* 'троша, дробя' – Праслав. **trupiti*, произв. от **truръ* > *труп*[1,2] (вж.). – Срв. *трýпам*[2] (вж.).

трупя̀свам в текста от нар. пес.: *Стувене, синку Стувене, зъпръви новъ черкувъ, черкувъ шъ си трупясвъш, ше върви малу гуляму, черкувъ сшир дъ струвъ* (Шуменско, СбНУ 35, 334). – С графична деформация *н* > *п* вм. *трунясвам,* вж. *тронясвам*.

трус[1] 'отделно разклащане на земята при земетресение; сътресение', 'земетресение' (Бачково, Орешец, Асеновградско; Банско; Козарско, Пещерско; Сталево, Пазарджишко), **трусь** също (Мезек, Свиленградско). – Заемка от рус. *трус* 'земетресение', съответствие на *тръс*[1] също (вж.), вж. А. Пиронков, РР 1928–1929, 2, 249. Думата е проникнала в народните говори от книжовния български език.

трус[2] 'бърз ситен конски ход' (Левочево, Смолянско, ДА). – Вероятно вариант с беззвучно начало на *друс* (вж.), еднакъв с основата в *трȕсам*[2] (вж.). Срв. със същите значения *тръс*[2] и *тр̀дс.*

трус[3] в *трус торба* 'някаква детска игра' (Катуница, Асеновградско, ДА). – Може би от един произход с *трус*[2], *друс* (вж.).

трȕсам[1] 'прекалявам с нещо' (Геров). – По данни на Геров, синоним на *крусам* със значение 'докачам, закачам, засягам някого с дума; трусам, прекалявам с нещо. В такъв случай вариант на *крȕсам* (вж.) с асимилативна промяна *кр* > *тр*.

трȕсам[2], **трусна** в поговорка: *Акȍ трȕсаш, ке кȕсаш* (Лешко, Благоевградско, ДА), в текста: *...онȁ кȍзи кату трусна̀ȁ ȍнова ȍро...* (Банско, СбНУ 48, 303), **трȕси се** в текста от нар. пес.: *...Да се трȕси ȍблака, да прелȉва нȉвите* (Търговище, Белоградчишко). – Произв.: *притрȕсам се* 'присъединя се' (Прилеп, Панчев), *притрȕси се, притрȕсва се* 'за болест, когато се притури при друга болест' (Геров), *притрȕсница* 'болест, която се среща в баяния за червеница' (Геров); *стрȕсувам* 'стърсвам' (Самоков). – Вариант с беззвучно начало на *дрȕсам* (вж.).

трȕска 'сини люспи, които отхвърчат от желязо, когато се кове' (Геров; Броди, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1964, 192). – Срхр. *трȕска* 'шлака, отпадък', словен. *tróska* 'утайка, отпадък', горлуж. *truska* 'стърготини'. – Праслав. **truskā*, вариант на праслав. **druzgā* в срхр. *дрȕзга* 'нещо сухо и рохкаво' и др., вж. подробно Sławski, SPs 4, 274–275, ЭССЯ 5, 133–134.

трускам са в гатанка: *Два коча са трускат, бяла пяна пускат* (Преславци, Харманлийско, Ст. Стойкова, Български народни гатанки 397). – Вероятно със значение 'блъскам се, удрям се', в такъв случай от *трȍскам се* (вж. *трȍскам*) с диал. *о* > *у* под ударение или пък съответствие на укр. *трȕскати* 'трещя, пукам, праскам', словаш. *truskat'* също < праслав. **truskāti*, за което срв. от същия произход, но с по-различен семантичен развой *трȕщȇм* и *трусньȍ* (вж.).

трусла 'тояга' (А. Примовски). – Може би свързано по произход с *трускам са* (вж.).

трȕслю обиден прякор в Родопите (ДА). – Може да бъде от първоначално **трȕскльо*, произв. от изчезнал глагол **трȕскам* 'pedere', за което срв. *трусньȍ* (вж.).

трусньȍ 'peditum; клюка, измислица' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), **труснѐ** в *концка труснѐ* 'вид приядка от копър, чубрица и сол' (Банско). – От първоначално **трускня̀*, произв. от изчезнал глагол **трȕскам* 'pedere', първоначално 'трещя', продължение на праслав. **truskāti* в укр. *трȕскати* 'трещя, пускам, праскам', словаш. *truskat'* също, вариант на праслав. **druzgāti*, за което вж. подробно ЭССЯ 5, 133–134, Sławski, SPs 4, 274–275. Значението 'вид приядка' е с метафоричен произход.

трусом в текста от нар. пес.: *...Иван са трусом затруса* (Болградско в Молдавия, СбНУ 21/2, 13). – Образуване по формата на стар творит. п. от *трус*, което, както и *затруси*, е с недостатъчно ясно значение. Може би пряка заемка от руски език в говора. – Срв. *трус*[1,2] (вж.).

трȕсост рядко 'страхливост' (РРОДД). – От рус. *трȕсость* 'страхливост' в оказионална употреба, вж. РРОДД 512.

трут 'гъба Polyporus formentarius' (Трън, Скопие, Паланка, Пирот, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 192, БотР), 'дървесна гъба' (Главановци, Трънско), 'прахан за огнило' (Бърложница, Софийско; Ошане, Белоградчишко; Пиротско; Ново село, Видинско; Милевци, Босилиградско; Витановци, Пернишко; Трън). – С диал. *у* от стб. ѫ в *трът* също (вж.).

трȕтим 'събарям' (Ново село, Видинско; Трънско), 'надвивам в борба' (Царибродско, архивни материали Алексов, ДА; Кюстендилско Краище; Станьовци, Брезнишко), **трȕтам се** 'падам' (Вукан, Трънско), **трутȉла се** 'тръшнала се' в израза *Трутȉла се...да плȁче* (Кюстендилско Краище, СбНУ 32, 602). – С диал. *у* от стб. ѫ в **трътя, търтя* (вж. под **трътя*).

трȕтка 'бучка сирене' (Годлево, Разложко). – С диалектна метатеза *турт-* > *трут-* от **тȕртка*, произв. от *тȕрта* (вж.) в значение 'пита' (по формата на домашно приготвено сирене).

труунѝт 'изгнил' в *труунѝто дȅрво* (Самоковско, архивни материали Кабрански, ДА). – От един произход с *трȕхъл* (вж.), но формалните отношения не са достатъчно ясни.

трууля̀ни 'трохи от хляб, запържени със сланина или мас' (Чешнегирово, Асеновградско). – От **трохалини* също, произв. от *трдхаль*[1] (вж.), с диалектни звукови промени: редукция на неударено *о* > *у*, изпадане на *х*, асимилация *о* – *а* > *о* – *о* (> *у* – *у* в неударени срички).

трȕфа[1] 'накит, гиздило' (Югово, Орехово, Асеновградско; Бойково, Смолянско; Геров), **труфя̀** ж. също (в нар. песни от Провадийско, Добричко, Варненско). – Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165, от нгр. τρυφή 'разточителен, разпуснат живот'. Според O. Mladenova, SCL 29, 1978, 450, заето в български език чрез румънско посредничество. За *у* от гр. *υ* вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 28. – Заето и в рум. *trúfa*, *trufie* 'надменност'. – Вж. *трȕфя*.

трýфа² 'нещо ново, прясно за ядене' (Геров). – В неясна връзка с *труфандà*¹ (вж.).

труфàн 'силен вятър с прах и вихрушка' (Банско, СбНУ 48, 533), **труфàнь** 'силен вятър с прах' (Банско, архивни материали Москов, ДА). – Според Н. Ковачев, Трудове ВТУКМ 10/1, 1974, 29, произв. от диал. *труфà*, вариант на *трохà* (вж.).

труфандà¹ 'нещо ново, прясно за ядене' (Геров), **труфандъ** 'първо набран плод' (Шумен), **труфъндъ** 'пресни зеленчуци и плодове' (Елена), 'рано родени животни' (Силистренско). – От *турфандà* също (вж.) с диалектна метатеза *тур-* > *тру-*.

труфандà² 'виелица, дъжд' (Ръждавица, Кюстендилско, ДА). – Неясно. Може би вм. *труфàн* (вж.).

труфèнь 'трион' (Любимец, Свиленградско, архивни материали Бояджиев, ДА). – С диалектен преход *ф* > *х* от *трухьèн* с подобно значение (вж.).

трýфер 'китка от дървесни издънки' (Етрополе). – Произв. с наст. *-ер* от *трýфа*¹ (вж.) с развой на значението 'накит' > 'китка'. За образуването срв. *дъ̀нер, нòсер* и др.

трýфляк¹ 'късо дебело дърво' в текста: *Дòнеси пò-ýбави дървà – тùа трýфляци не мòжаа да са цàпаа* (Банско, СбНУ 48, 533). – С недостатъчно сигурно значение. Може би с първоначално значение 'гнило, негодно парче дърво', произв. от *трýхъл* (вж.), с диалектен преход *х* > *ф*.

трýфляк² 'нисък, дебел и несръчен човек' (Банско). – От *трýфляк*¹ (вж.), с метафоричен развой на значението.

трýфя 'китя, гиздя, тъкмя', **трýфа** също (Смолско, Пирдопско), **трýфя се** 'гиздя се', **трýфъ̀ съ** също (Енина, Казанлъшко; Стамболово, Павликенско; Тихомирово, Старозагорско; Патрешко, Троянско), **трýфье са** (Шумен), **трýфа са** (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско). – Произв.: *труфàлник* 'който често се облича в нови дрехи' (Силистренско), *труфùло* 'гиздило' (Енина, Казанлъшко; Шумен; Кюлевча, Шуменско); *затрýфям* (Геров); *натрýфя* (*се*), *натрýфям* (*се*), *натрýфвам* (*се*), *натрýфеност; потрýфа са* 'заема (дам или взема) временно дреха, обувка, накит' (Смолско, Пирдопско), *потрýфа* ж. 'дадени временно дрехи, обувки, накити на друго лице за представяне на празник' (Смолско, Пирдопско); *претрýфя, претрýфеност; разтрýфя* (*се*), *разтруфям* (*се*) (Геров). – Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165, от нгр. *τρυφώ* 'гиздя; пирувам'. Вж. и Дзидзилис, Фонетични проблеми 28. Може да бъде и отименен български глагол, произв. от *трýфа*¹ (вж.).

трухàль 'турчин', мн. ч. **трухàле** (Илинден, Гоцеделчевско). – Произв.: *трухàлски* 'турски' дръндарски таен език; таен кошковски говор (Илинден, Гайтаниново, Гоцеделчевско), в *трухàлски пùско* таен говор 'ходжа' (Гоцеделчевско). – От един произход с *трòхаль*⁴ също (вж.).

трýхва 'накит, гиздило' (Геров). – От *трýфа*¹ също (вж.) с диалектна субституция на *ф* като *хв*, срв. *трýхвя*.

трýхвя 'китя, гиздя, тъкмя' (Геров). – Произв.: *трухвùло* 'гиздило' (Геров); *затрýхвя, затрýхвям* 'закича' (Геров). – От *трýфя* също (вж.) с диалектна субституция на *ф* като *хв*, срв. *трýхва*.

трухùца¹, вж. *трохà*.

трухùца² в текста от нар. пес.: *Ой сèлене, ой кмѐтуве и трухùца гуспудàре, четорùца чеушлùи* (Либяхово, Гоцеделчевско, СбНУ 36, 37). – От *троùца* (вж. *трòица* под *трòе*) с диалектна редукция на неударено *о* > *у* и диалектно вмъкване на *х* между гласни.

трухлò 'смрад' (Самоковско, архивни материали Кабрански, ДА). – Вероятно субстантивирана форма за ср. р. на *трýхъл* (вж.).

трýхъл 'гнил' (Дювернуа). – Произв.: *трýхлост* 'гнилост' (Ст. Младенов, ЕтР 640). – Срхр. *трýхао* 'гнил; изкуфял (за човек)', словен. *truhəl* 'гнил', рус. *трýхлый, трухля́вый*, белорус. *трухля́вый*, чеш. *truchlý*, словаш. диал. *trúchly* 'тъжен; изгнил', пол. *truchło* 'нещо гнило', *truchły* 'уплашен', горлуж. *truchły* 'тъжен, уплашен', доллуж. *tšuchły* 'малодушен'. – Праслав. **truxlъ(jь)*. – Според St. Mladenov, AfslPh 36, 132 и сл., Ст. Младенов, ЕтР 640, минало действително причастие, чиято праславянска глаголна основа, отразена в укр. *потрýхнуты*, е сближена по-нататък с *трун* < ие. **ter-*, **trou-*. Според Skok 3, 515, под *truh*, сърбохърватското съответствие *трýхао* е произв. с праслав. наст. *-ъl* (всъщност *-lъ*), подобно на срхр. *топао* (вж. *тòпъл*). Срв. и срхр. *тру(х)* м. в поговорка *леп као тру(х) у по ноћи*, струс. трꙋхъ 'гнил', срхр. *трýва*, рус. *трухá* 'нещо гнило; вехтории', укр. *трухá*, чеш. *troucha, trouch* 'нещо гнило', срхр. *трý(х)нути* 'гния', белорус. *трýхнуць* също, чеш. *trouchnivěti* 'развалям се, гния', словаш. диал. *trúchn(i)et'* също. – Сродно с латв. *tràusls* 'чуплив, крехък', *trusls* 'гнил', лит. *traũšus* 'трошлив, крехък'. – Ие. **treu-s-*, **trou-s-*. Jagić, AfslPh 2, 398, сближава рус. *трухá* с лит. *trèšti* 'развалям се, омеквам', което според Vasmer, REW 3, 145, е недопустимо във фонетично отношение. Вж. и Miklosich, EtWb 362, Brückner, SEJP 577, Holub–Kopečný 392, Skok 3, 515, с посочената литература.

трухьèн 'нож за рязане на тръни' (Ахряне, Смолянско). – От *триèн* 'трион' (вж.) с диалектно вмъкване на *х* между гласни и *и* > *у* вероятно под влияние на *трýя* (вж.).

трýцкат са 'кюскат се (за овни)' (Бряговец, Крумовградско). – От *трýскат са* също (вж. *трускам са*), с диалектна африкатизация *с* > *ц*.

трýцки 'турски' (Малкотърновско), **трýцко** нареч. 'по турски' (Странджанско). – От *тýрски* (вж.) с диалектна метатеза *тур-* > *тру-* и диалектна африкатизация *с* > *ц*.

тръ̀чам 'събарям при борба противника си' (Бърложница, Софийско), **тръ̀чъм** 'свалям, повалям' (Ново село, Видинско), **тръ̀чъм съ** 'тръшкам се' (Ново село, Видинско), **тръ̀ча се** в изрази: *тръ̀ча се кѝко закла̀на кокѝшка* (Станьовци, Брезнишко, архивни материали Радованов, ДА), *тръ̀ча се по̀ земи* (Трънско, архивни материали Любичев, ДА). – Вариант на *тръщам* (вж.) с диал. *у* от стб. ѫ и *ч* от праслав. **tj*.

тръ̀чка 'нещо прекалено твърдо и сухо' в израза: *Сиреньето станало ка тръчка* (Едоарце, Тетовско). – Срв. *тръ̀ска* (вж.).

трушѝармуть 'сорт круша' (Жеравна, Сливенско, ДА). – Заемка от турски език, съставена от звуков вариант на тур. *turşu* 'нещо кисело; кисел' и *armut* 'круша', с българска диалектна метатеза на началната сричка **тур- > тру-*. – Срв. словообразувателно и семантично тур. диал. *turşkiraz* 'вишня', букв. 'кисела череша', вж. и *трушѝйница* (вж.).

трушѝйница 'сорт малки обли круши' (Карловско, архивни материали Москов, ДА). – Произв. от *трушѝя* (вж.), срв. основното значение 'нещо кисело' на изходната турска дума *turşu*. Може би свързано с приготвянето чрез ферментация на вид напитка (т. н. *кръ̀шеница, кръ̀шевица, кръ̀шовица*) или на туршия от круши, срв. *кръ̀шевица* 'туршия от круши', *кръ̀шеница* 'туршия от диви круши'(вж. под *кръ̀ша*). Срв. и *трушѝармуть* (вж.).

трушѝя 'туршия' (Сапарево, Дупнишко; Кърналово, Петричко), **трушѝйъ** (Змеево, Старозагорско), **трушѝйе** (Радилово, Пещерско), **трушѝа** (Костандово, Велинградско; Живовци, Монтанско; Тръстеник, Долна Митрополия, Плевенско; Ленково, Никополско; Кортен, Новозагорско; Коджабунар в Мала Азия). – Произв.: *трушѝйка* умал. (Геров), *трушѝйкъ* (Радилово, Пещерско). – От *туршѝя* (вж.), с диалектна метатеза *тур- > тру-*.

тръ̀шка[1] 'малко' (Кръстополе, Ксантийско). – От *тро̀шка* също (вж. под *трохà*), с диалектен преход *о > у* под ударение.

тръ̀шка[2] в текст от нар. пес.: *...Разигра съ вито хоро,... чи съ фана сива Съпка, сива Съпка, бяла тръ̀шка* (Килифарево, Великотърновско, НПССБ 265). – Вероятно погрешно представено като нарицателно вм. ЛИ *Тръ̀шка* (вж. за него Илчев Р), чието определение *бяла* в текста има традиционно значение 'белолика'. Срв. успоредната употреба в текста на *сива Съпка*, за *сив* 'русокос' като калка на тюрк., тур. диал. *kök/gök*, за което вж. М. Рачева, Этимология 2000–2002, М., 2004, 90, 94, 108, СлавФил 23, 57.

трушнѝстап 'игра с тояга, която се хвърля така, че удря земята с краищата си' (Кукуш). – Двуосновно съществително от типа *прескочѝкобила,* чиято глаголна част най-вероятно е запов. форма от св. в. на **тро̀щя, троскам* (вж.) или **тръ̀щя* (вж. *тръ̀щем*), тук в значение 'тряскам, праскам' > 'удрям', а именната част е *стап* 'тояга' (вж.).

трушня̀ 'врътня, бавене' (Махалата, Плевенско, архивни материали Анкова, ДА). – По-вероятно е значението 'суетня, шетня', в такъв случай произв. от **тро̀щя, троскам* 'тракам, дрънкам' (вж.), с диалектна редукция на неударено *о > у* или от **тръ̀щя, *тръ̀скам* (вж. *трускам са*). Срв. словообразувателно и семантично *трупула̀к* 'суетня, шетня' (вж. под *тро̀пам*).

тръ̀шче 'хуквам' (Банско, СбНУ 48, 533), **трушча̀а** 'търчаха' в текста: *...та трушча̀а след него, та гонаа, та бияа* (Банско, СбНУ 48, 366). – Вариант на *тръщам* (вж.) с диал. *у* от стб. ѫ и *шч* от праслав. *tj*, вж. R. Bernard, Балк. езикозн. 4, 1962, 103. – Срв. *тръ̀чам, тръщу̀вам, тръ̀шкам*.

трушъ̀ 'трушия' (Златоград). – Произв.: *трушева* в *трушева чорбъ* 'сок от туршия' (Радилово, Пещерско). – С диалектна метатеза *тур- > тру-* от тур. диал. *turşı*, вариант на *turşu* 'нещо кисело, кисел'.

трущо̀ба 'бедни градски покрайнини' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *трущо́ба* 'затънтено място; бедна и нечиста градска покрайнина', възприето в неговата графична, а не изговорна форма. Срв. РРОДД 512.

тръ̀щем 'pedere; хваля се' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско). – Диалектен вариант на **тръ̀щя, *тръ̀скам* 'pedere' от първоначално 'трещя', продължение на праслав. **truskāti* в укр. *тру́скати* 'трещя, пукам, праскам', словаш. *truskat'* също, вариант на праслав. *druzgāti*, за което вж. подробно ЭССЯ 5, 133–134, Sławski, SPs 4, 274–274. – Срв. *трусньо̀* 'peditum; клюка, измислица' и *трускам са*.

-тръщу̀вам в *стръщу̀вам, стръщѝм* 'унищожавам физически, побеждавам' (Ново село, Видинско, БДиал 6, 282). – Вариант на **тръщу̀вам* (вж. *тръщам*), с диал. *у* от стб. ѫ. – Срв. *тръ̀чам*.

тръ̀я 'тровя' (Горно Тлъмино, Босилиградско), **тръ̀я** и **тръ̀ям** 'ям, изяждам; харча, прахосвам (Геров), **тръ̀ям** 'убивам' (Прилеп), **тръ̀йем** също (Трънско), 'прахосвам' в текста от нар. пес.: *...не тръ̀йте си имането* (Демирхисарско, СбНУ 5, 66–67), 'побеждавам, унищожавам' в текста от нар. пес.: *За мене дойде да се биеш, турска войска да ми тру̀еш* (Сярско, СбНУ 10/3, 92), **тръ̀ем** 'тровя' (Царибродско, Кюстендилско), **тръ̀ем се** 'тровя се' (Пирот, Кюстендилско), **тръ̀йем се** 'съсипвам се от тревоги' (Трънско), **тръ̀йем съ** 'навреждам на здравето си' (Ново село, Видинско); стб. **натроѹтн, натровѫ, натровѣшн** 'нахраня' (Мар., Зогр., Асем., Син. пс.), чсл. **тръ̀ти, тровѫ, тровѣши** и **тръ̀ѭ, тръ̀ѥши** 'консумирам, поглъщам, унищожавам' (Miklosich, Lex. PSl 1005). – Произв. *тръ̀йень* в *тръ̀йень картудо̀х* 'пюре от картофи' (Гела, Смолянско), *изтръ̀я, изтръ̀ям* 'изтровя' (Велес, Панчев), *ѝструя* (Съчанли, Гюмюрджинско), *истръ̀ем* (Кюстендилско); *отръ̀я, отръ̀ям* 'отровя' (Геров), *отръ̀ем* (Каменица, Кюстендилско; Кожинци, Трънско) *отръ̀ем съ* 'отровя се' (Ново село, Видинско), *о̀труй* 'отрова' (Дебър), *утръ̀ям се* 'отравям се; ядосвам се' (Долновардарско); *потръ̀я, потръ̀вам* 'изяждам' (Геров). – Продължение на инфинитивната основа **троѹтн** в стб. **натроѹтн, натровѫ**. – Срв. *тро̀вя*.

тръба¹ 'продълговата валчесто тяло с дупка извътре по дължината, цев; канал; метален духов инструмент, най-често сигнален; навито на валяк платно или книга', **тръбъ** 'отводник на дима в желязната печка' (Шумен, Шуменско), 'улук' (Неново, Провадийско), **тръба** 'топ плат' (Калайджидере, Гюмюрджинско; Лясково, Асеновградско), 'шаяк' (Родопите), 'кюнец' (Приморско, Бургаско), 'улук' (Неново, Провадийско), **тро̀ба** (вж.), **труба̀** 'топ шаяк' (Горна Любата, Босилиградско); стб. **трѫба** 'музикален духов инструмент' (Син. пс., Супр.). – Произв.: *тръба̀ч* 'войник, който свири с тръба, сигналист', *тръ̀бен* прил., в *тръ̀бен ключ* 'вид инструмент за обхващане на обли тела' (Марковча, Шуменско), *тръбест* прил., *тръбѝца* умал., *тръбѝчка* умал., *тръбя* 'свиря на тръба' (вж.); *тръбопровòд*, *тръбоцветен* в *тръбоцветна кукувичина* 'раст. Muscari tenuiflorum' (БотР). – Срхр. *тру́ба*, *тру̀ба*, словен. *tróba*, чеш. *trouba* (от 14 в.), словаш. *trúba*, пол. *trąba*, горлуж. *truba*, доллуж. *tšuba*. – Праслав. **trąbā*, заемка от ствиснем. *trumba* 'духов инструмент тръба', за което се предполага звукоподражателен произход, или средновек. лат. *trumba* също, продължено в романските езици. Срв. Miklosich, EtWb 362, Brückner, SEJP 525, Holub–Kopečný 391, Vasmer, REW 3, 142, Skok 3, 513–514. Ст. Младенов, ЕтР 642, предполага звукоподражателен произход за самата праславянска дума, което е неубедително. – От български език заето в рум. *trîmbă*, арум. *trîmbă*, унг. *toromba* 'тръба'. – Срв. *тро̀мба*[1,2] (вж.), *тромбо̀н* (вж.), *тромпѐт* (вж.), *тулу̀мба* (вж.).

тръба² 'местност, пресечена от вода' (Севлиевско). – Произв.: *тръбян* м. 'лозя, прорязани от дълбока вада' (Севлиевско). – От *тръба¹* (вж.), със семантичен развой на значението 'канал'.

тръбѐж 'изкоренена гора' (Ихтиманско). – Еднакво с *требѐж* (вж.).

тръбина 'рядка гора' (Панагюрско). – Срв. *трѐбина* (вж. под *трѐбя*).

тръбѝца¹ умал. от *тръба¹* (вж.).

тръбѝца² 'чубрица' (Тешово, Гоцеделчевско; Яврово, Асеновградско), в *дива тръбица* 'раст. Thymus sp. diversa' (Горно Броди, Сярско), **тръбица** 'чубрица' (Баничан, Гоцеделчевско). – Еднакво с *требѝца* също (вж. *требѝца¹*).

тръбнѝца 'градинско растение със силна миризма, което се употребява за подправка' (Баничан, Гоцеделчевско). – Вероятно от *тръбѝца²* 'чубрица' (вж.), преоформено по названия с наст. *-ница*.

тръбу̀х 'хляб, печен под връшник; току-що изваден топъл хляб от фурната' (Горно Драглище, Разложко), **тръбухь** 'голям домашен хляб; хляб, печен под връшник' (Добърско, Разложко). – Еднакво с *търбу̀х* (вж.), тук с метафоричен развой на значението.

тръбя 'свиря на тръба'. – Срхр. *тру́бити*, рус. *трубúть*, чеш. *troubiti*, пол. *trąbić*. – Праслав. **trąbiti*, произв. от праслав. **trąbā*, вж. *тръба¹*.

тръва̀ 'трева' (Сапарево, Дупнишко), **тръвъ** (Радилово, Пещерско), в *ѐньова тръвъ* 'раст. Hieraceum pilosella' (Лиляче, Кюстендилско), *смръдлѝвъ тръвъ* 'раст. Chenopodium vulgaris' (Великотърновско), мн. ч. **тръвѝ** (Ловешко). – Произв.: *тръвя̀сал* 'тревясал' (Буково, Гоцеделчевско; Солица, Селча, Смолянско); *тръвупа̀сну* 'тревопасно' (Златоград). – Еднакво с *трева̀* (вж.), тук с диалектен преход на неударено *е* (< *ѣ*) > *ъ*.

тръвило в текста от нар. пес.: *...Първият му дюкян червило и белило, вторият му дюкян моминско тръвило* (Смядово, Шуменско, НПССБ 2, 620). – Вероятно еднакво с *труфѝло* 'гиздило' (вж. под *тру̀фя*), с диалектен преход *ф* > *в*, но промяната на неударената гласна *у* > *ъ* от първата сричка не е достатъчно ясна.

тръвна 'пчелен кошер; кошница' (Шумен; Геров), 'пчелен кошер' (Голеш, Силистренско), 'стар кошер' (Горски Сеновец, Горнооряховско), 'пчелен кошер, изплетен от пръчки' (Главан, Силистренско; Добрина, Провадийско; Жеравна, Кортен, Твърдица, Сливенско; Махалата, Плевенско; Слатина, Ловешко), 'вид кошер' (Живовци, Монтанско), **тръвна** 'конусообразен пчелен кошер' (Самоковско, Шуменско, Видинско, Етнография 2, 53), 'пчелен кошер, изплетен от пръчки' (Малък Преславец, Тутраканско; Дропла, Балчишко; Вакарелски, Етнография 156, 157), **тръвнъ** 'пчелен кошер' (Кюлевча, Шуменско), 'стар пчелен кошер' (Беброво, Еленско), 'пчелен кошер, изплетен от пръчки и замазан с пръст' (Кочово, Преславско), 'плетен конусовиден кошер с пчелите' (Силистренско), мн. ч. **тръвни** 'кошери' (СбНУ 1889–1963/3, 85), 'примитивни кошери' (Сб. Пирински край 1980, 91), 'диви пчели, уловени и опитомени' (Вердикал, Софийско), **тръвни** 'пчелни кошери' (Вакарелски, Етнография 155; Гарван, Зафирово, Росица, Добричко), **тръвен** прил. в *тръвен кошер* 'плетен пчелен кошер' (Русаля, Великотърновско). – Произв.: *тръвница, тръвничка* умал. (Геров). – Ст. Младенов, ЕтР 640, предполага изходно **травна̀* 'кошер', свързано по произход с праслав. **traviti* 'храня', при което обаче остават недостатъчно изяснени звукови, словообразувателни и семантични проблеми. По-вероятно от *тръмна* също (вж.), с дисимилация *-мн-* > *-вн-*, както в диал. *пдвня* от *пдмня*, вж. М. Рачева, Stud. etym. Brun. 6, 281–287. – Заето в рум. *tîrnă* 'кош, кошница; пчелен кошер' (DLR 11/A, 2A, 1982, 346; срв. и Tiktin 3, 1608, Cihac 2, 402). – Срв. *тръмка, трънка²*.

тръвница в текстове от нар. песни: *Млогу здрави нуси нъ мой стари таткъ, тръни дъ ни съче ут честъ тръвницъ, чи шъ си пусъче мойтъ тънкъ снъга* (Велико Търново, СбНУ 27, 174), *Дълбокъ удъ брот нямъ, честъ тръвницъ път нямъ* (Оряховица, Старозагорско, СбНУ 26, 227). – Срв. *трънѝца*, произв. от *трън* (вж.).

тръвòнь 'трион' (Криводол, Горно Тлъмино, Драговита, Царибродско). – Вариант на *тривòн* (вж.).

тръгам 'тръгвам, запътвам се' (Ново село, Троянско; Рибарица, Етрополско; Ленково, Никополско; Габаре, Белослатинско; Тръстеник, Плевенско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Брезник; Гърло, Брезнишко; Бадома, Дедеагачко), 'дърпам' (Благоевградско), 'дърпам; придвижвам' (Горна Сушица, Благоевградско), 'махам, оттеглям нещо от някъде' (Самоков; Сапарево, Дупнишко), 'събарям' (Стефаново, Радомирско), **тръгъм** 'тръгвам, потеглям' (Съчанли, Гюмюрджинско; Кръвеник, Севлиевско), **тръгам се** 'отдръпвам се, оттеглям се' (Самоков). – Вж. *тъ̀ргам*[1,2]. – Срв. *тр̀гам*[1], *тръгвам, тръгна.*

тръганѝкам са 'люлея се на хоризонтална греда' (Осина, Гоцеделчевско). – Произв. с експресивни наст. *-ан-ик-ам* от *тръгам* (вж.), *тъ̀ргам* (вж. *тъ̀ргам*[1]).

тръгвам 'отивам, потеглям', св. **тръгна**, 'махам, отстранявам' (Горни и Долни Лозен, Житуша, Софийско; Стефаново, Радомирско; Долна баня, Ихтиманско; Говедарци, Самоковско; Доганица, Долна Любата, Царибродско; Сапарева баня, Дупнишко; Скребатно, Гоцеделчевско; Кадийца, Благоевградско), 'изваждам, измъквам' в съчет. *тръгна сабля* (в нар. песни от Софийско, Кукуш), 'разполагам, поставям' в текста от нар. пес.: *Тръгна соври Аврам гостолюбец* (Дивотино, Пернишко, СбНУ 49, 92), в съчет. *тръгна трапеза* (Кюстендилско Краище; Красава, Брезнишко), 'прокарвам' в съчет. *тръгна бразда* (в нар. песни от Софийско, Прилеп), 'дръпвам' (Тешово, Гоцеделчевско; Сапарево, Дупнишко; Голенци, Ломско; Брезе, Оградище, Софийско; Воденско), 'бера душа (за тежко болен)' (Габрово), **тръгвъм** 'вървя, отивам; започвам да тека, протичам; задвижвам се; раста, развивам се' (Елена), **тръгнъм** 'затварям', в съчет. *тръгнъм врата* (Ново село, Видинско), **тръгнувам** 'тръгвам, потеглям' (Радилово, Пещерско; Ключ, Петричко; Сатовча, Гоцеделчевско; Воденско), 'изоравам; отмествам, отдръпвам' (Софийско), **тръгнувъм** 'потеглям' и 'удрям' в *тръгнувъм лубуть* (Дервент, Дедеагачко), **тръгнуъм** 'потеглям' (Тихомирово, Старозагорско), **тръгна се** 'дръпна се' (Банско; Кокаляне, Софийско; Самоков; Свобода, Петричко), 'махна се' (Кадийца, Благоевградско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Вакарел, Софийско; Щип), **тръгнем се** също (Самоков). – Произв.: *тръгна̀йти* 'тръгване' (Воден, СбНУ 3, 14). – Нов несвършен вид от *тъ̀ргам* (вж. *тъ̀ргам*[2]). – Срв. *тр̀гам*[1], *тръгам.*

тръгѝнам 'тръгвам' (Ботевградско; Долна Кремена, Врачанско), **тръгъ̀ньем** 'дърпам към себе си, тегля; всмуквам; пийвам' (Ново село, Видинско). – Произв. с експресивна наст. *ин-ам* от *тръгам* (вж.). – Срв. *тргѝням.*

тръглест 'нисък, пълен' (Глоджево, Разградско, ДА). – Навярно вм. *тръ̀тлест* (вж.).

тръгнул 'напил се' (Ново село, Видинско). – Форма на *тръгам* (вж.). Изходното значение е 'дръпнал' > 'смукнал', срв. *тръгъ̀ньем* 'всмуквам; пийвам' в същия говор. – Срв. семантично жарг. *смȕча* 'пия' (вж.). – Срв. *тр̀гам*[3].

тръгнул се 'побъркал се' (Горно Лисино, Царибродско, архивни материали Божкова, ДА). – От *тръгам, тъ̀ргам* (вж. *тъ̀ргам*[2]), вероятно в значението 'потеглям'. За семантиката срв. жарг. *мръ̀днал* 'луд, ненормален, оглупял, полудял', причастна форма от *мръ̀двам, мръ̀дна* жарг. 'учудвам се силно; полудявам, ставам ненормален', вж. *мъ̀рдам.*

тръгò̀вец 'търговец', мн. ч. **тръгò̀фци** (Горни Богров, Софийско). – Произв.: *тръгò̀фче* (в нар. пес. от Тиквешко), *тръгò̀фски* прил. (Горни Богров, Софийско), *тръговȕвам* (Софийско). – Вж. *тъ̀ргò̀вец.*

тръгȕн 'плод на синя слива' (Милчина лъка, Кулско), **тръгȕни** 'сливи, които приличат на сините сливи, но са по-едри от тях' (Монтанско), **тръгȕнье** 'сини сливи' (Дондуково, Монтанско). – Произв.: *тръгȕнка* 'овощно дръвче синя слива' (Милчина лъка, Кулско). – От един произход с *драгȕн* (вж.), *драгȕна, драгȕл* (вж.), *дургȕн* (вж.), *дърганѝца* (вж.), *таргȕни* (вж), *тургȕн* (вж.), *тригȕни* (вж.), *тригȕнь, тргȕнки* (вж.).

тръгьѐ 'винена утайка, засъхнала на люспи по бурето' (Змеево, Старозагорско). – Вариант на *тригя̀* (вж. *тригѝя*).

тръд 'болест Haemoroides' (Геров), **тръдò̀ве** също (Ружинци, Белоградчишко), **тръдò̀и** 'хемороиди' (Охрид), **тръ̀т** 'гъба прахан' (Пирот, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1964, 192), **тра̀т** 'гъба на дърво; прахан за огнило' (Кюстендилско), 'прахан' (Самоков); стб. **тр҃ждъ** 'название на различни болести' (Мар., Супр. и др.), чсл. **тр҃ждъ** 'дървесна гъба'. – Произв.: *изтръдя̀я, изтръдя̀вам* 'изгния отвътре' (Врачанско, Панчев). – Срхр. *тр̥̑д* 'дървесна гъба; название на различни болести', *трут* 'пришка на пръст на ръката', словен. *tȓ̥d* 'дървесна гъба; колика', рус. *трут* 'прахан', струс. **тр҃ꙋдъ** 'дървесна гъба' и 'болест', укр. *трут* 'прахан', чеш. *troud* също, 'пепел , словаш. *trúd* също, пол. *trąd* 'проказа; краста; струпей'. – Праслав. **trądъ*, вероятно поствербално образуване от незасвидетелстван праславянски глагол. Сравнява се с лит. *trandìs, trandiẽs* и *trandẽ, -ẽs* 'личинка на молец; дървесен червей' (по Machek *trandỹs*); *trendẽ̀ti, tréndu* 'бивам разяден от молци, червеи', *trandýti* 'развалям се', латв. *trenêt* 'развалям се, гния', стинд. *tr̥ṇati* 'разцепва; продупчва', гр. *τερηδών* 'дървесен червей'. Според Skok 3, 515, в българския език липсва продължение на праслав. *trądъ*, което е несъстоятелно. Срв. Miklosich, EtWb 367, Brückner, SEJP 575, Holub—Kopečný 391, Vasmer, REW 3, 144–145 с литература. – От български език заето в рум. *trînd* 'мазол', *trînji* м. мн. ч. 'хемороиди', унг. *torongy* 'лош цирей'.

тръдви 'несантиментални, неотстъпчиви' в съчет. *тръ̀дви човеци* (Ново село, Видинско), **тръдво** 'кораво' в съчет. *чъ̀рно тръ̀дво грò̀йзъ* (Ново село, Видинско). – От *твърди, твърдо,* вж. *твърд,* с двустепенна метатеза: *в – р* > *р – в* (*твърд* > *тръвд*), и *вд* > *дв* (**тръвд* > *тръдв*).

тръдзѝням, вж. *тъ̀рдзѝням.*

тръдȕха 'задуха; мъчно дишане от болест в гърлото и в гърдите; голяма, лоша кашлица; магарешка кашлица, коклюш' (Геров), **тръдȕа** 'хрема' (Брусен, Тетевенско). – Произв. *тръдȕхав* 'който диша мъчно; който има тръдуха' (Геров). – Произв. от *тръд* (вж.) като название на болестно състояние.

тръжа 3 л. ед. ч. 'тръгва' (в нар. пес. от Бохова, Трънско), **тръже** също (в нар. песни от Красава, Брезнишко; Кожинци, Трънско; Чипровци). – Вж. *тъ̀рзам*.

тръжка в текста от нар. пес.: *Дочули го върли цета, долетеа като орли,... Караман ги току тръжка, А лама им глави кине* (Бистрица, Софийско, СбНУ 43, 335). – С недостатъчно ясно значение. Може би вм. *тръшка* 'събаря', вж. *тръшкам*. Срв. обаче и *тръжа* (вж.) като форма на **тъ̀рзам*, *тъ̀рзам* в значенията 'дърпам, късам' (вж.).

тръзвам 'преместам', св. **тръзна** (Сталево, Първомайско), **тръзвъм** 'претеглям', св. **тръзнъ** (Хасково), **тръзна** 'отместя; претегля' (Пчеларово, Кърджалийско; Хасково; Бяла река, Първомайско; Болярово, Пловдивско), **тръзвъм съ** 'претеглям се' (Хасково). – Вторична форма за несв. от *тъ̀рзам* (вж.). За значението 'претеглям' срв. *тъ̀ргам*[4] и *тъ̀ргам*[3]. – Срв. *тръзгам*.

тръзгам 'тегля' (Жълти бряг, Хасковско), 'местя' (Светлина, Хасковско), 'меря; бутам; местя; тръскам' (Хасково), **тръзгъм** 'потеглям; претеглям; преместам' (Хасково), 'отдръпвам' (Любимец, Хасковско), 'меря, отмервам, тегля; отдръпвам, преместам настрана; тегля права линия' (Нова Надежда, Хасковско), **тръзгам се** 'оттеглям се, отдръпвам се' (Свежен, Пловдивско), **тръзгъм съ** 'отместам се' (Поповица, Пловдивско). – От *тъ̀рзам* (вж.), за разширението с *-г-* срв. случаи като диал. *намȉргам* (вж.) покрай *намȉрам* (вж.), *замѐргам* покрай *замѐрям* (вж. *мѐря*). За значението 'тегля, претеглям, меря, отмервам' срв. *тъ̀ргам*[4] и *тъ̀ргам*[3].– Срв. *тръзвам*.

тръ̀йтен 'траен' (Певец, Търговищко), **тръ̀йтец** 'зимен пъпеш' (Трънчовица, Никополско). – Вж. *тра̀я*.

тръ̀йнувъм, **тръ̀йнъ** 'почвам да вървя в определена посока; потеглям, заминавам; предприемам нещо' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тръ̀йнува** 'тръгва' (в нар. пес. от Еникьой, Дедеагачко), **тръ̀йнувай** 'тръгвай' (Железино, Ивайловградско). – От *тръ̀гнувам* (вж. *тръ̀гвам*, *тръ̀гна*), с асимилативна соноризация *-гн-* > *йн-*.

тръ̀йнъ 'вид тестено ядене, трахана' (Войнягово, Карловско). – Вж. *трахана̀*.

трък 'търг, наддаване' (Змеево, Старозагорско). – Вж. *търг*.

тръка̀лка 'камбана за добитък; много приказлива жена' (Радилово, Пещерско), 'детска играчка' (Суворово в Украйна), **тръка̀лкъ** 'приспособление във воденица, което известява, че зърното в сандъка свършва' (Доспат).

– Произв.: *тръка̀льчъ* 'малко звънче' (Радилово, Пещерско). – Произв. от *тра̀кам* (вж.).

тръкалò 'колело на кола' (Куфалово, Солунско; Петрич; Благоевград), 'детска играчка колело' (Шатрово, Дупнишко), 'кръг, окръжност; кръгла форма' (Осиково, Лъжница, Гоцеделчевско; Бяла, Сливенско), 'съставна част от скрипеца в стана за тъкане' (СЗ), 'помагало за по-лесно въртене на вретеното при уреда сукало за извиване на прежда' (СЗ), 'двурога подложка от липова кора на женското забраждане' (Сливенско, Ямболско), в *динско тръкало* 'вид цвете, богородичка' (Търнак, Белослатинско), **тръкълò** 'кръг; детска играчка, малко дървено колелце' (Войнягово, Карловско), **тръка̀лу** 'колело, кръг' (Кремена, Разложко), **тръкълà̀та** мн. ч. чл. 'модели, по които се изпълняват възглавничните тъкани' (Пиринско). – Произв.: *тръкъля̀ст* 'валчест, объл' (Войнягово, Карловско), *тръкала̀т* 'кръгъл, околчест' (Панагюрско), *тръкалѐ* 'колелце' (Самоков), 'колело' (Разлог), *тръкалѐсен* 'объл, валчест' в *тръкалѐсен ка̀мик* (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тръка̀лин* в гатанка: *Тръка̀лин дедо, шупливи деца – чекрък и цеви* (Прилеп; Благоевград), *тъ̀ркалцѐ* 'събрани и оплетени във формата на венец борови връхчета в горния край на хурка за лен, коноп' (Тешово, Парил, Гоцеделчевско), *тръка̀лца* 'дървени колелца със жлеб, на които с връв са прикрепени нищелкитс' (Падеж, Гостун, Благоевградско), *тръкалдȕци* 'конусовидно разширение в горната част на къжеловидна хурка' (Горна Сушица, Кремена, Разложко), 'издялани спирали на хурката за украса' (Пиринско); *тръкава̀лест* 'валчест' (Велес, СбНУ 7/1, 471), *тръкава̀лист* (Геров). – Вж. *тъ̀ркалд*.

тръкаля̀к 'колело' (Геров). – Свързано с *тъ̀ркалд* (вж.), но образуването вероятно е повлияно от тур. *tekerlek* 'колело'.

тръка̀лям 'търкалям' (Самоков; Доганица, Долна Любата, Босилиградско), **тръкȍля** (Суворово в Украйна), **тръка̀лям се** (Софийско), **тръка̀лам се** (Бачево, Разложко), **тръка̀льъм съ** (Войнягово, Карловско). – Вж. *тъ̀ркалям*.

тръ̀кам[1] 'трия; прерязвам дърва с бичкия', св. **тръкна** (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Тръстеник, Плевенско), 'режа с трион' (Долна баня, Ихтиманско; Ботевградско), 'трия, изтривам' (Самоков), **тръкнувам** 'търкам по малко, от време на време' (Самоков), **тръкам са** 'бърша се' (Рибарица, Етрополско). – Произв.: *тръкан* в *тръкан боб* 'приготвен по особен начин фасул като традиционно ястие за Бъдни вечер' (СЗ), *тръканье* 'масаж, практикуван в народната медицина при бодеж' (Зап, СбНУ 3, 224). – Вж. *тъ̀ркам*.

тръкам[2] 'преживявам някак си' (Долна баня, Ихтиманско). – Произв.: *тръкачѝна* 'живеене, пребиваване как да е' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Еднакво с *тръкам*[1] (вж.), тук с метафоричен развой на значението. Срв. за семантиката срхр. *тъ̀кати* 'тичам насам-натам'.

тръкàс 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на пътна врата' (Крумовградско; Гугутка, Ивайловградско; Златоград, Маданско; Дервент, Дедеагачко), 'дървено приспособление за залостване на врата' (Теплен, Гоцеделчевско), **тракàс** 'стара проста брава, която се движи хоризонтално' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), 'вид проста дървена брава, която се движи хоризонтално' (Зърнево, Драмско), 'брава', (Трекляно, Кюстендилско), 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на пътна врата' (Беден, Девинско; Стрижба, Малък Девесил, Черничево, Крумовградско; Турян, Бориково, Водни пад, Кожаре, Момарско, Смолянско; Лъки, Тешово, Слащен, Гоцеделчевско; Ждребево, Смолянско; Габров дол, Брезнишко), 'чукче за почукване върху входна врата' (Парил, Гоцеделчевско; Гела, Райково, Смолянско). – Произв.: *тракàска* 'приспособление за затваряне на вратичка, подобно на заключалка' (Трекляно, Кюстендилско). – От тур. диал. *tırkas*, тур. *tırkaz* 'ключалка на врата, мандало' с българска диалектна метатеза *тър- > тръ-*, в част от формите – с преход на неударено *ъ > а*. В турския език думата е заемка от арм. *drgoc'* 'резе на врата', вж. Eren, TDES 407, с литература. – Срв. *тръкъзъ*.

тръкàтка 'кречетало, приспособление, което известява, че е свършило житото в сандъка' (Покрован, Ивайловградско, ДА). – От *тръкàчка*[2] също (вж.) с асимилация *т – ч > т – т*.

тръкàчка[1] 'ръчка, дръжка', вж. *тръкачь*.

тръкàчка[2] 'кречетало във воденица' (Вълчан дол, Смолянско), 'малък меден звънец, който се връзва на дребен добитък' (Мезек, Свиленградско; Боянци, Козаново, Асеновградско), 'звънец за шилета' (Тракиец, Хасковско), 'дървена хлопка на крава' (Конопчие, Чирпанско), 'много приказлив човек' (Хасково), 'дърдорко' (Тънково, Хасковско), **тръкàчки** 'звънци за овце' (Болярци, Асеновградско). – Еднакво с *тракàчка* с подобни значения, вж. под *тракàм*.

тръкàчь 'ръчка, дръжка на врата' (Лещак, Маданско). – Произв.: *тръкàчка* 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на врата' (Горноселци, Гоцеделчевско). – От *тръкàс* с подобни значения (вж.), преоформено по названия на инструменти с наст. *-ач* като напр. *бръснàч*. – Срв. *тêркàч* (вж.).

тръклест диал. '(за човек) буен' (Трън, архивни материали Цончев, ДА). – От *тръклет* с подобни значения (вж.), преоформено по прилагателни наст. *-ест* като напр. *кръглест* (вж. *кръгъл*) и др.

тръклет 'буен, палав' (Дебели лак, Радомирско; Трънско), 'буен, жизнерадостен' (Станьовци, Брезнишко; Брезник), 'палав, луд; пакостлив; упорит' (Софийско), **тръклета** в текста от нар. пес.: *Проклета да съ, мале, тръклета, дето ма даде на тез татаръ* (Широка лака, Смолянско, НПСР 151). – Продължение с ъ от стб. **ьі** на стб. **трьклѧтъ** 'три пъти проклет' (ЖитКир, в

руски препис от 15 в., SJSt), чието пряко значение личи в текста на приведената родопска нар. пес., за разлика от значенията 'буен, палав' и т.н., засвидетелствани в западнобългарски говори, чиято по-ниска степен на пейоративност най-вероятно е резултат от честа употреба на думата като определение на детски постъпки. – От български език заето в чсл., рус. *трекля́тый*. – Вж. *три*. – Срв. *търклет*.

тръкльòви дюлгерски таен език 'картофи' (СбНУ 16–17, 858). – Най-вероятно от *крътòхи* също, вж. *крътòх*, с диалектни комбинаторни промени: метатеза *крът- > трък-*: **тръкòхи*, преход *х > в*: **тръкòви*, и с вмъкване на *ль*: *тръкльòви*.

тръкò 'плетена жилетка' (Желю войвода, Сливенско), **трако** 'плетена дреха, дреха без ръкави' (Трапоклово, Сливенско). – От *трикò* 'плетена тъкан' (вж), с диалектна редукция на неударено *и > ъ* и свръхстарателен запис на ъ като *а*.

тръколò 'кръг' (Милчина лъка, Кулско). – Произв.: *тръколя́ст* 'с кръгла форма, като колело' (Гръблевци, Солари, Габровско). – От *тръкалò* (вж.) с асимилация *а – о > о – о*.

тръколя́ 'тръкулна' (Суворово в Украйна), **тръколи** 3 л. ед. ч. също (в нар. пес. от Драгалевци, Софийско, СбНУ 53, 241), **тръкòлнал** 'търколил' (Средни рът, Врачанско). – Вж. *търкàлям*, *търколя́*.

тръком в текста от нар. пес.: *...тръком тръчи... да си бега на негови двори* (Брезе, Софийско, СбНУ 34, 152). – Стара форма за творит. п. от **трък* с вероятно значение 'бяг' като поствербално образуване от **тръкам*, **търкам* със значение 'бягам, тичам', засвидетелствано в диал. *търкòе* (вж.). – Срхр. *тр̂к* и *тр̂ка* 'бяг; ход', словен. *trk* 'удар', рус. *торк* също. – Праслав. **tъrkъ*, поствербал от **tъrkāti* (вж. *търчà* и *търкам*).

тръкотѐвина 'стърготини' (Царево, Софийско, СбБАН, 34, 300; РР 9, 185). – Произв. с наст. *-ев-ина* от съществително **тръкот* или от глагол **тръкотя*, произв. от *тръкам*[1] (вж.), *търкам* (вж.).

тръкулца 'венчета на лазарки' (Карнобат, архивни материали Вакарелски, ДА). – От **тръколца*, произв. от *тръколò* (вж.).

тръкуля́ са 'катурвам се' (Буково, Гоцеделчевско), **тръкуля́вам са** също (Осина, Гоцеделчевско), **тръкýлник** 'дюшек' (Горичане, Балчишко). – Вж. *търкàлям*, *търколя́*.

тръкъзъ 'брава на врата' (Златоград, ДА). – Вероятно от втора съставка *tırkazı* на турско изафетно съчетание *kapı tırkazı* 'брава на врата' с българска диалектна метатеза *тър > тръ*.

тръкълѧскъ таен зидарски говор 'кола' (Мраченик, Карловско). – От *тръкълѧста* (вж. *тръкълѧст* 'валчест, объл', под *тръкалò*), получено спо-

ред Л. Селимски (писмено) със суфиксална субстантивация и елизия на *т* от възникналата консонантна група *стк* (> *ск*): **тръкълѧсткъ* > *тръкълѧскъ*.

трълa 'колиба, подслон' (Цветино, Велинградско), **тръленци** 'название на почва' (Сухострел, Благоевградско, Странски 3, 397), **Трълището** местност край Сухострел, Благоевградско (Странски, цит. съч.). – Вж. *тъ̀рло, тъ̀рла*.

тръмбъ̀с, трънбъ̀с 'раст. бъз' (Банат). – Еднакво с *дръмбъ̀з* (вж.), *дрънбъ̀з*, с обезвучаване на началната съгласна поради народноетимологична връзка с *трън* (вж.) или поради междусловна асимилация.

тръмка 'кош с пчели в него' (Геров). – От един произход със срхр. диал. *тр̑мка, тр̑мка* 'изплетен от пръчки пчелен кошер', *тр̑нка, тр̑нька* също, които Skok 3, 504–505, тълкува като производни от срхр. *тр̑н* (вж. *трън*[1]) заедно със срхр. диал. *тр̑ница* 'кош за насипни храни', *тр̀ница* 'овчарска колиба', като за последното название допуска връзка и със срхр. *тр̑нāц* 'овощна градина' и 'преддверие', словен. *trnâc* също, словаш. *trnác* 'балкон, веранда, антре' (според SSJ 4, 585, от унг.), рум. *tîrnaț* 'преддверие, тераса, галерия' (според DLRM 1958, 864, от унг. *tornác*), унг. *tornác*, за които предполага (след Tiktin 1468) балканолатински произход, сравнявайки ги с итал. *terrazzo* < нар. лат. *terraceu.* Българската дума и срхр. *тр̑мка, тр̑мка* 'пчелен кошер', *тр̑нка, тр̑нька* също, както и произв. *тр̑ница* 'кош за насипни храни', *тр̀ница* 'овчарска колиба' са реликтови продължения на славянизирано предполагаемо балканороманско отименно образуване **term-(ĭ)ka* > **tьrm-(ь)kā*, продължаващо рядкото и неясно по произход лат. *tĕrmes, -itis* > ром. **termĭte* 'отрязана клонка', т.е. 'пръчка за плетене на кошници', вж. М. Рачева, Stud. etym. Brun. 6, 281–287. – Срв. *тръвна, тръмна, трънка*[2].

тръмна 'изплетен от пръчки пчелен кошер' (Кортен, Твърдица, Сливенско; Э. И. Зеленина, СлавБалкЯз 1984, 102). – Реликтово продължение на славянизирано предполагаемо балканороманско отименно образуване **term-(ĭ)na* > **tьrm-(ь)nā*, продължаващо рядкото и неясно по произход лат. *tĕrmes, -itis* > ром. **termĭte* 'отрязана клонка', т.е. 'пръчка за плетене на кошници'. Вж. М. Рачева, Stud. etym. Brun. 6, 281–287. – Срв. *тръвна, тръмка, трънка*[2].

трън[1] 'остър дървовиден израстък на някои растения, бодил, шип; растение или клонче с такива израстъци; драка; раст. Prunus spinosa', 'раст. чалия, шилобод, Ononis spinosa (Геров), 'раст. трън; раст. глог' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), в *бял трън* 'акация' (Геров), 'бяла акация, Robinia pseudoacacia' (БотР), 'раст. Xanthium spinosum' (БотР), 'раст. Silybum marianum' (БотР), *еньов трън* 'раст. миши уши, Hieracium pilosella' (БотР), *жълт трън* 'раст. Sonchus oleraceus' (БотР), *змиев трън* 'раст. змиево грозде, Caltha palustris' (Геров, БотР), *казашки трън* 'раст. Carduus' (PP 18, 1919, 167), *камилски трън* 'раст. пресечка, Cnicus benedictus' (БотР), *камилешки трън* 'обикновен бодил, Carduus acanthoides' (БотР), *кисел трън* 'раст. Berberis vulgaris' (Великотърновско, Панчев; БотР), *кокоши трън* 'брадавица; мазол; едно растение' (Геров), *кокò̀ше трън* 'мазол' (Странджанско), *кокошин трън* също (Геров), *магà̀решки трън* 'раст. магарешки бодил, Carduus acanthoides' (БотР), 'раст. гингер, Onopordon acanthium' (БотР), 'раст. Carduus nutans' (БотР), 'раст. Carduus crispus' (БотР), 'раст. Xanthium spinosum' (БотР), *нисък магарешки трън* 'раст. паламида, Cirsium' (БотР), *миши трън* 'раст. див чемшир, Rumex aculeatus' (БотР), 'раст. Rumex hypoglossum' (БотР), 'раст. Ruscus' (БотР), *московски трън* 'раст. Carduus' (PP 18, 1919, 167), *обикновен трън* 'раст. обикновен бодил, Carduus acanthoides' (БотР), *просовски трън* 'раст. драка, Paliurus aculeatus' (БотР), *пътен трън* 'раст. зърника, Rhamnus cathartica' (БотР), *руски трън* 'раст. бял трън, Xanthium spinosum' (БотР), *свещен трън* 'раст. пресечка, Cnicus benedictus' (БотР), 'раст. метличина, Centaurea' (БотР), *солунски трън* 'раст. бяла акация, Robinia pseudacacia' (Геров, БотР), *таралеж трън* 'раст. главесто тръне, Echinops sphaerocephallus' (БотР), *френски трън* 'раст. бял трън, бял лилияк, салкъм, Robinia pseudacacia' (Геров), *христов трън* 'раст. Gleditschia triacanthos' (БотР), 'раст. драка, Paliurus aculeatus' (БотР), *черен трън* 'раст. трънка, Prunus spinosa' (БотР), 'раст. драка, Paliuris aculeatus' (БотР), *чер трън* 'раст. гръмотрън, Ononis spinosa' (БотР), **трн** в *блак трн* 'полски плевел с малки и меки бодли, който добитъкът охотно яде, а при плевене не боде ръцете' (Смолско, Пирдопско), **трнь** (Беляковце, Кумановско), **търн** 'растение трън; бодил на трън' (Ново село, Видинско), **тъ̀рън** 'акация' (Кукуш), **тồрн** в *чồран тồрн* 'магарешки трън' (Корово, Велинградско), **тồран**, **тồрун** 'трън, бодил' (Костандово, Ракитово, Велинградско), **тарồн** (Кетенлик, Ксантийско), мн. ч. **тръни**, в *бели тръни* 'раст. ветрогон, Eryngium campestre' (БотР), **тръне** събир., в *бодливо тръне* 'раст. магарешки бодил, гингер, Onopordon acanthium' (Панчев, БотР), *бяло тръне* 'раст. ветрогон Eryngium campestre' (БотР), 'раст. бял трън, магарешко тръне, Xanthium spinosum' (Ловешко, Великотърновско, БотР), *бя̀ло тръни* 'раст. Eryngium campestre' (Велико Търново), *главесто тръне* 'раст. челядник, Echinops rithro, Echinops sphaerocephalus' (БотР), 'обикновен бодил, Carduus acanthoides' (БотР), *главѝсто тръне* 'раст. Cirsium, Carduus, Carlina' (Геров), *камилско тръне* 'раст. гингер, Onopordon acanthium' (БотР), *кокоши тръне* 'раст. гръмотрън, Ononis spinosa' (БотР), *магарешко тръне* 'раст. Carduus candicans, Carduus nutans, Echinops, Onopordon acanthium (БотР), 'раст. бяло тръне, бутрак, Xanthium spinosum; магарешки бодил, Carduus nutans' (Ловеч, Панчев), 'бодливо тръне, магарешки бодил, Onopordon acanthium' (Велико Търново, Горна Оряховица, Панчев), *миши тръне* 'раст. самодивски чемшир, Ilex aquifolium' (БотР), *черно тръне* 'раст. драка, Paliurus aculeatus' (БотР), 'храст чалия' (Геров), *чумово тръне* 'раст. чумиш, чумляк' (Геров), 'раст. бял трън, Xanthium spinosum' (БотР), **трънье** в *казачки трънье* 'тръни, които растат по торищата (донесени, според преданието, от казаците по опашките на конете им през Руско-турската война от 1877–1879)' (Странджанско), *московско трънье*

'раст. бял трън, Xanthium spinosum' (БотР), *черкезко тръ́нье* също (БотР), **тъ̀рнье** в *главесто тъ̀рнье* 'раст. гингер, Onopordon acanthium' (БотР), **тъ̀рнье** в *главесто тъ̀рнье* 'обикновен бодил, Carduus acanthoides' (БотР); стб. **трънъ** 'трън, бодил' (Син. пс.), **тръ̀нъ** 'шип, бодил' (Болон. пс.), **тръ̀нье** съб. 'тръни, тръна́к, бодливо растение' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр.), **тръ̀нънъ** 'тръ́нен, който е направен от тръни' (Сав.). – Произв.: *тръна́в* прил., *тръна́к* 'място обрасло с тръни', *тръня́к* също (Годеч; Самоков; Тръстеник, Плевенско), *тръня́к* (Оращъц, Мургаш, Кумановско), *тръня́р* 'който копае или кара тръни' (Връбница, Софийско; Геров), *тръня́рка* (Геров), *тръня́рче* (Геров), *тръня́рски* (Геров), *тръна́рче* 'малко птиче, което живее по тръните' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тръна́т* 'който е обрасъл с тръни' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тръ́нен* прил., *тръ́нест* прил., *търне́ц* умал. в *кокъ̀шкин търне́ц* 'кокоши трън, мазол и под.' (Прилеп; Панчев), *тръни́ст* прил., *тръни́ща* 'място, обрасло с тръни' (Геров), *търни́ща* 'тръна́к; храст от трънки' (Софийско), 'тъкана везба по престилка' (Стежерево, Свищовско), *търни́ще* 'тръна́к; раст. драка' (Геров), *тръ́нка* 'дърво и плод на храста Prunus spinosa', в *слива тръ́нка* също (БотР), в *синка тръ́нка* също (БотР) в *чѐрна тръ́нка* също (БотР), в *тръ́нка с око̀* 'везбен орнамент по колан' (Слатина, Ловешко), *угри́пка с чѐрна тръ́нка* също (Слатина, Ловешко), *тро̀нка* 'тръ́н' (Момчиловци, Соколовци, Бостина, Смолянско), *тръ́нкеница* 'ракия, изварена от джанки' (Геров), *тръ́нковица* 'джанкова ракия, джанковица', *тръ́нлѝв* прил., в *тръ́нлѝв тро̀скот* 'раст. грумотрън, Ononis spinosa' (Панчев), *тръ́нлѝвост, тръ́нов* прил., в *тръ́нова гулѝя* 'раст. дива зелка, Carlina acaulis' (Геров), *тръ́нуф* (Съчанли, Гюмюрджинско), *тръно̀ва́ча* 'тръ́нка' (Малотино, Четинце, Кумановско), *тръньова́ча* в *тръньова́че кру̀шке* (Малотино, Кумановско), *тръно̀свам, тръно̀сувам* 'загражда́м с тръни' (Геров), *тръно̀свам* 'отделя́м, пресявам' в текста: *мекьенината тръно̀сват съз гребелчету* (Банат, ТБД 4, 236), *тарну̀лька* 'дърво и плод глог' (Лясково, Смолянско), *тръну̀шка* 'тръ́нливо дръ́вче' (А. Каралийчев), в *крушка тръ́нушка* (Яворов), *тръ́нчанец* 'човек от Тръ́нския край' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тръ́нчанин* също, *тръ́нче* умал., 'жило на пчела' (Кирютня в Молдавия), в *глависто тръ́нче* 'раст. шумкавиче, Pulicaria dysenterica' (БотР), *тръ́нчица* умал., 'четвъртата по ред зълва по отношение на снахата' (Ново село, Видинско), *тръ́нчовка* 'джанкова ракия, джанковица', *търня́* 'слагам тръни по плет или межда, за да не прескачат добитък или пакостници', *търня́сам, търня́свам* 'обраствам с тръни'; *затръ́ня, затръня́, затръня́вам, затръ́нвам, за̀тръня* 'поставям тръни около плодно дърво, за да го предпазя от крадци' (Гълъбово, Пловдивско), *за̀тръна, за̀търна* 'заграда́я с тръни' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *зътъ́рним, зътъ́рнувам* също (Ново село, Видинско), *затрна* също (Тръстеник, Плевенско), *затръня́сам* (Н. Хайтов); *оттръня* (*се*), *оттръня́вам* (*се*) (Геров); *разтръня, разтръ́нвам, разтръня́вам* (Геров); *тръ́нцвете* 'растение със зелени яки стебла и със сърцевидни листа, на върха с остър бод' (СбНУ 3, 131), 'растение с яки зелени стебла, със сърцевидни листа и

с остри бодли на върха им, връзва на листата си червени зърна' (Геров), *тръноко̀п* 'вид мотика, с която копаят тръ́нливи места' (Геров), *търноко̀п* 'инструмент с едно острие за копане на твърда, камениста или обрасла с корени почва, кирка', **тръноко**[ⁿ] в псалтир от 16 в. (Стоянов-Кодов, Опис 3, 10), *търноко̀пка* 'здрава мотика с форма на търноко̀п' (Кръвеник, Севлиевско), *тръно̀копка* 'търноко̀п' (Горно Върши́ло, Ихтиманско), *търноко̀с* 'покосено тръ́нливо място' (Пещерско, Панчев), *тръноме́тка* 'голям тръ́нлив храст, направен на метла, с която омитат едрата слама от овършаното' (Геров), *тръноме́твам* 'обирам с метла от тръни едрата слама, която е останала над овършаното жито' (Геров), *тръносли́вка* 'обикновена слива, Prunus insititia' (Геров), *тръну́слифкъ* 'джанка' (Войнягово, Карловско), *тръносли́вка* 'обикновена силва, Prunus insititia' (Геров), *бутни-тръ́н* 'глупак' (Геров), *грумотрън* 'раст. шилобод, Ononis spinosa' (БотР), 'раст. ветрогон, Eryngium campestre' (БотР), 'раст. бесниче, бесен бурен, Digitalis' (БотР), 'раст. кокоши тръ́н, тръ́нлив троскот, Ononis spinosa' (Панчев), в *жълт грумотрън* 'раст. Ononis columnae' (БотР), *чумотрън* 'раст. бял тръ́н, казашки бодил, Xanthium spinosum' (БотР), *чумомотрьне* също (Геров); често в състава на МИ; ФИ *Трънка̀ров* (Трудовец, Ботевградско, Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447); *Тръ́нчо* студен северен вятър (Стара Загора; Синапово, Тополовградско; Трудове ВТУКМ 5, 33). – Срхр. *tr̥n, tr̥̂nj*, словен. *tŕn*, рус. *тёрн*, диал. *те́рен*, укр. *те́рен* 'тръ́н', чеш. *trn*, словаш. *tŕň* 'шип, бодил', *tŕnie* ср. р. 'бодлив храсталак', пол. *tarn, cierń*, горлуж. *ćerń*, доллуж. *šerń*. – Праслав. **tьrnъ*, съб. **tьrnьje*, сродно с гот. *þaúrnus* м. 'тръ́н; шип', стинд. *tŕ̥nam* ср. 'трева; стебълце'. Срв. Miklosich, EtWb 355, Brückner, SEJP 566, Holub-Kopečný 390, Ст. Младенов, ЕтР 640, Vasmer, REW 3, 98, Skok 3, 504–505, с посочената литература. – От български език са заети рум. *tîrn* 'брезова вейка за метла, брезова метла' (Цонев, История 2, 48, 66; Mihăilă 51), 'метла от тръни, от бодили; брана от тръни; сливово дръвче', *tîrnăcop* 'търноко̀п' (Цонев, История 2, 66;), *tîrnoslivă* 'тръ́нкосливка, Prunus insititia' (Цонев, История 2, 49;), *tîrnomătă, tîrnomet* 'остатъци от слама при вършитба; слама за постилане на добитъка; тор от добитъка' (Mihăilă 32). – Срв. *търн*.

тръ́н[2] в *кокъ̀ши тръ́н* 'вид брадавица', *кокъ̀ше тръ́н* 'мазол (Странджанско), *кокъ̀шин тръ́н* също (Геров). – Произв.: *тръне́ц* в *кокошки́н търне́ц* 'кокоши тръ́н, мазол и под.' (Прилеп, Охрид; Панчев). – Замества **тръ́т* 'тръ́тка' в **кокоши тръ́т* също, срв. *тръ́т кокошйн* 'брадавица на ръката', *кокошйньтрт* 'брадавица, обикновено на краката или ръцете' (вж. под **тръ́т*[1]). Названието в първоначалния си вид е възникнало на метафорична основа поради прилика по форма, за което срв. *тръ́тка* 'мазол; кокоши тръ́н', 'зърно, главучка на бозка, на виме, от която изтича млякото', 'твърд пъпковиден израстък' (вж. *тръ́тка*[3]), *тъ́ртник* в *кокошки́н тъ́ртник* 'кокоши тръ́н, мазол и пр.', *тъ́ртник* 'брадавица' вж. под **тръ́т*[1]. Подмяната на *тръ́т* с *тръ́н* се основава на заглъхналата употреба на основната форма **тръ́т*, изместена от производната форма с общобългарската употреба

тръ̀тка (вж.), както и на характерното остро болезнено усещане, причинявано от т.н. кокоши трън при натиск, което напомня убождане на трън 'бодил' (типично засягани и при двата случая са ръцете и краката). Срв. в този смисъл синонимните названия *кокошкѝн търнѐц* и *кокошкѝн търтник* в говора на Прилеп (Панчев).

тръна̀к[1], вж. под *тръ̀н*.

тръна̀к[2] 'рогова част на копито, в която се забиват клинците при подковаване' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – От тур. *tırnak* 'нокът; животински нокът; копито'. – Срв. *търна̀к*[1].

тръна̀к[3] в *ка̀тър тръна̀к* 'бяла акация, Robinia pseudacacia' (БотР). – Еднакво с *тръна̀к*[2] (вж.), при което цялото съчетание е заемка от тур. *katır tırnağı* 'раст. жълтуга, Genista luncea, Genista tinctoria', букв. 'катърско копито'. Промяната на значението в български е повлияна вероятно от формалната връзка на заемката *тръна̀к* с домашната дума *тръ̀н* в състава на *бя̀л тръ̀н* и *солунски тръ̀н* 'раст. бяла акация, Robinia pseudacacia', както и от приликата между цветовете на акацията и гроздовидните съцветия, в които са събрани жълтите цветове на храстовидното растение жълтуга с турско название *katır tırnağı*. – Срв. *търнак*[2].

тръ̀нгуслива 'синя слива' (Кукуш). – От **тръ̀нкослѝва* също (вж. *тръ̀нкослѝвка* под *тръ̀н*), с асимилативна промяна *нк* > *нг*.

тръ̀нка[1] 'дърво и плод на храста Prunus spinosa', вж. *тръ̀н*[1].

тръ̀нка[2] 'кош с пчели в него' (Геров), 'кошница; плетено приспособление, което се слага на муцуната на волове, когато обработват царевица с тях, за да не ядат от нея' (Ново село, Видинско). – Еднакво с *тръ̀мка* (вж.), срв. звуково *прѝмка* и диал. *прѝнка*, както и срхр. диал. *тр̂нка, тр̂ња* 'пчелен кошер'. Вж. М. Рачева, Stud. etym. Brun. 6, 281–287. – Срв. *тъ̀рнке*.

тръномѐчки 'трънлив' в текста от нар. пес.: *Ходиха що ми ходиха/ из тръномечки лъгови* (Геров). – Еднакво с **тръномѐтски,* произв. от **тръно̀мет* в *тръномѐтка* (вж. *тръ̀н*[1]).

тръноо̀рец 'оръдие, с което режат тръни и ги товарят на кола' (Геров). – Еднакво с *тръно̀рец* (вж.), но удвояването на гласната *о* не е достатъчно ясно, според Л. Селимски (писмено) може би поради асоциация с глагола *ора̀*.

тръно̀рец 'косер с дълга дръжка за сечене на тръни' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **трно̀рец** 'сечиво за сечене на тръни' (Мариово). – От първоначално **трънорѐз* също, вж. *тръ̀н*[1] и *рѐжа*, с диалектна африкатизация на крайната съгласна, повлияна може би от осмисляне на краесловието по народна етимология като наст. *-ец*. – Срв. по-различно обяснение на *търноо̀рец, търно̀рец*.

тръ̀нтей 'мъжка пчела, търтей' (Геров). – Еднакво с *тръ̀тей* (вж. *тръ̀т*[2]). Срв. в звуково отношение *тръ̀нтор*.

тръ̀нтор диал. 'муха търтей; (прен.) готованец, безделник' (Геров). – От рум. *trîntor* също, а то от стб. **трѫ̀тъ** 'търтей' (DLRM 1958, 883), вж. *тръ̀т*[2]. – Срв. *тръ̀нтей*.

тръ̀пен 'обхванат от тръпки; неспокоен, трепетен'. – Произв. от *тъ̀рпя̀* (вж.), за образуването срв. *ма̀рен* (вж.) и др.

тръ̀пка[1] 'потреперване на тялото от студ или страх, умора, болест и др.'. – Произв.: *тръ̀пкав* 'комуто е изтръпнал крак или ръка' (Геров), *тръпка̀вица* 'изтръпване на крак, ръка' (Геров), 'изтръпване, тръпки' (Велес). – Произв. от *тъ̀рпя̀* (вж.), свързано с изходното глаголно значение 'вцепенявам се', за което срв. *тръ̀пна* (вж.).

тръ̀пка[2] 'тегло' (Банско), **тръ̀пко** форма в зват. п., употребявана като възклицание, с което се изразява съжаление или присмех (Банско). – Произв. от *тъ̀рпя̀* (вж.) със значение, пряко свързано със значенията 'понасям, издържам; изпитвам, преживявам' на изходния глагол.

тръ̀пка[3] 'мочур, млачище, дето земята се огъва, търсей' (Осиковица, Ботевградско). – Произв.: *тръ̀пкава* определение на почва (Камено, Бургаско, Странски 2, 393); МИ: *Тръ̀пка* край Драгоданово, Сливенско, *Тръ̀пката* в Белоградчишко, Монтанско, Врачанско, Никополско, Плевенско, Луковитско, Луковит (Странски 2, 394). – От *тръ̀пка*[1] (вж.), със специализация на изходното значение 'потреперване' като характеристика на мочурливата почва, или от прил. *тръ̀пка* 'еластична, когато се ходи по нея (за почва)' (вж. *тръ̀пка*[5] и *тръ̀пък*[2]), с последвала субстантивация.

тръ̀пка[4] в *тръ̀пка во̀да* 'вода с тръпчив вкус' (Лопян, Ботевградско). – Вж. *тръ̀пък*[1].

тръ̀пка[5] 'еластична, когато се ходи по нея (за почва)'. – Вж. *тръ̀пък*[2].

тръпкъна̀ 'навалица' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Вариант на *тарапана̀* (вж.), *трапана̀* (вж.).

тръ̀пна 'имам, усещам тръпки по тялото си, треперя; (прен.) изпитвам силен страх, треперя; изтръпвам (за част от тялото)'. – Произв.: *затръ̀пна, затръ̀пвам; изтръ̀пна, изтръ̀пвам, изтръ̀пнувам* (Самоков), *изтръ̀пналост; натръ̀пна, нътръ̀пнъ* 'овлажнея, загния' в текста: *Житуту нътръ̀пнълу ф мъзъ̀тъ* (Троян, БДиал. 4, 213); *отръ̀пна, отръ̀пвам; ошто̀рпнувам* 'изтръпва ми някой крайник на тялото' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *ошто̀рпнува* 'изтръпва (за някой крайник на тялото)' (Смолянско; Петково, Ардинско; Манастир, Проглед, Чепеларе, Асеногвградско), *ушто̀рпнувам* 'изтръпвам' (Смолянско; Петково, Давидково, Загражден, Ардинско);

потръпна, потръпвам; *претръпна, претръпвам, претръпнувам* (Самоков); *сръпна* 'изтръпна' (Съчанли, Гюмюрджинско) (< **стръпна*); *утръпна, утръпвам, утръпнат* само 3 л. мн. ч. '(за зъби) изтръпват след ядене на кисели плодове' (Кукуш); *устръпна* 'изтръпна' (Геров). – Срхр. *тр̏нути* 'вцепенявам се', словен. *otŕpniti* също, рус. *терпну́ть* 'вцепенявам се, застивам', чеш. *trpnouti* 'ставам тръпчив', словаш. *tŕpnuť* 'ставам тръпчив; вцепенявам се', пол. *cierpnąć* 'вцепенявам се', горлуж. *sćerpnyć*, доллуж. *scerpnuś* също. – Праслав. **tьrpnąti* произв. от **tьrpěti*, вж. *търпя̀*. Срв. Miklosich, EtWb 355, Brückner, SEJP 566, Holub–Kopečný 388, 390, 391, Ст. Младенов, ЕтР 641 (под *тръпка*), Vasmer, REW 3, 98 (под *терпе́ть*), Skok 3, 508–509, с посочената литература. – Значението 'овлажнея, загния', засвидетелствано за *нътръпнъ* < *натръпна* в говора на Троян въз основа на употребата в текста *Житуту нътръпнълу ф мъзътъ* (вж. по-горе), е възникнало от по-различно изходно значение 'получавам тръпчив вкус, вгорчавам се'. Промяната на това изходно значение е предизвикана от наличието на причинно-следствена връзка между представата за овлажняването и представата за последвалото загниване на житото, което, от своя страна, предизвиква промяна на вкусовите му качества. Така възстановено, значението 'получавам тръпчив вкус, вгорчавам се' на диал. *нътръпнъ* < *натръпна* се подкрепя от значенията на чеш. *trpnouti* 'ставам тръпчив' и словаш. *tŕpnuť* също, покрай 'вцепенявам се'. За подобна по характер промяна на значението срв. *тръпък*² 'пропит с влага' (вж.) вм. първоначално 'гъвкав'.

тръпчелы́в 'който има възкисел вкус, тръпчив' (Банат). – Произв. от *тръпчѝ* (вж.), за образуването срв. *търпелѝв* (вж. *търпя̀*), *пестелѝв* (вж. *пестя̀*) и др.

тръпчѝ 'има възкисел вкус, киселее', **тръпчы** също (Банат). – Произв. от *тръпък*¹ (вж.). За образуването срв. *горчà* (вж.), произв. от *гòрък* (вж.).

тръпчѝв 'с възкисело-стипчив вкус на трънки, зелени сливи и др.', **трпчѝф** също (Тръстеник, Плевенско). – Произв.: *тръпчивинà* 'качество на тръпчив' (Геров), *тръпчѝвост* 'тръпчив вкус'. – Произв. с наст. *-ив* от *тръпчѝ* (вж.). За образуването срв. *горчѝв* (вж. *горчà*).

тръпък¹ 'достоен за съжаление, горък, клет, злочест; кисело-стипчив, тръпчив' (Геров), **тръпка** 'тръпчива' в *тръпка вòда* (Лопян, Ботевградско); чсл. **тръпъкъ**. – Срхр. *тр̏пак* 'стипчив, горчив', словен. *trpak* също, рус. *те́рпкий*, укр. *терпки́й*, чеш. *trpký*, словаш. *trpký*, пол. *cierpki*. – Праслав. **tьrpъkъ(jь)* прил., произв. с праслав. наст. *-ъkъ(jь)* от основата в праслав. **tьrpěti*, вж. *търпя̀*. Срв. Miklosich, EtWb 355, Brückner, SEJP 566, Holub–Kopečný 390, Ст. Младенов, ЕтР 641 (под *тръпка*), Vasmer, REW 3, 98–99, Skok 3, 509, с посочената литература.

тръпък² 'пропит с влага' в израза *Тръпко мясту, мокру* (Кръвеник, Севлиевско, БДиал 5, 43), **тръпка** '(за почва) еластична, когато се ходи по

нея' (СЗ; Габаре, Казанлъшко; Казанлък, Странски 2, 392). – Еднакво по произход с *тръпък*¹ (вж.). Значението 'еластична', засвидетелствано за *тръпка*, се съотнася със значението 'мочур, млачище, дето земята се огъва, търсей' на *тръпка*³ (вж.). Значението 'пропит с влага', засвидетелствано за *тръпък*², е възникнало от изходно значение 'който се огъва при натиск, гъвкав'. Промяната е предизвикана от причинно-следствената връзка между представата за гъвкавост и представата за влажност. – Срв. за подобна промяна на значение *нътръпнъ* 'овлажнея, загния' от изходно 'ставам тръпчив', вж. под *тръпна*.

тръс¹ 'треперене на земята, земетръс' (Геров); стб. **трѣсъ** тръс, земетресение' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр.). – Произв.: *земетръс, земетръсен*. – Срхр. *тр̑с*, словен. *trȏs*, рус., укр. *трус*, струс. **трꙋсъ**. – Праслав. **trąsъ*, в отгласни отношения с праслав. *tręsti* (вж. *тресà*). Срв. Miklosich, EtWb 360, Brückner, SEJP 597, Holub–Kopečný 391, 393, Ст. Младенов, ЕтР 638, Vasmer, REW 3, 144, Skok 1, 447 (под *drusati*), с посочената литература. – Срв. *трус* (вж.).

тръс² 'бърз и ситен конски ход – към 10-12 км в час'. – Според Ст. Младенов, ЕтР 641, от ие. корен **tr-t-*, вероятно сродно с *тръс*¹ (вж.). Това тълкуване се подкрепя от наличието на руски диалектен ездови термин *трусцá* 'конски ход лек тръс', свързван от Vasmer, REW 3, 144, с рус. *трус* < праслав. **trąsъ*. – Според БТР бълг. *тръс* с посоченото значение е заемка от турски, което е неубедително, тъй като тур. *tırıs* 'конски ход тръс' представя ясни белези на заемка от български. Срв. за звуковото преоформяне тур. *tırsalanmak* 'люлея се, тръскам се', заемка от *тръса* 'тръскам, треса' (вж.).

тръс³ 'крайбрежна висока трева, тръстика, тръст; калем, масур' (Банат). – Вж. *тръст*¹.

тръса, тръсвам 'тръскам, треса; с вила премятам и разтърсвам насаден ток' (Геров), диал. **тръснувам**, св. **тръсна, тръсим** 'почиствам харман от трева' (Кюстендилско), **тръсѐм** 'тръскам, изтупвам' (Ново село, Видинско), ***трòсам** в прич. *трòсано* 'смесено сено със слама' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), **трàса, трàсна** 'тръскам; разтърсвам харман' (Смолско, Пирдопско) (вж. *трàса*², *трàся*). – Произв.: *втръсвам* 'омръзвам', *втръсва се* 'става крайно противно'; *изтрòса, изтрòсвам* 'изтръсквам; изтърсвам ръжени снопи, за да паднат късите стебла' (Славейно, Момчиловци, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), *изтрòся са, изтрòсвам са* 'получавам херния' (Дорково, Велинградско), *ѝзтръска* 'отпадъци от вълна при влачението ѝ на дарак' (Странджа), *ѝзтраска* 'полученото зърно след очукването или изтръскването на снопите' (Славейно, Кутела, Виево, Смолянско; Петково, Ардинско), *ѝзтраски* 'отпадъци от жито, фасул, леща, грах и др.' (Батак, Пещерско; Ракитово, Велинградско), *изтрасòк* 'дете, родено последно от една майка' (Макоцево, Софийско), *изтрашòк* и *изтаршòк* 'последно дете на

родители' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *изтрсàк* също (Тръстеник, Плевенско; Доброславци, Софийско); *отрдсвам* 'изтръсквам', *отрдсвам са* 'подобрявам здравето си, съвземам се; доказвам, че съм прав; възмогвам се материално; (за време) избистря се' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Девинско; Златоград, Маданско; Момчилградско; Крумовградско), *утрсквам се* 'интересувам се' (Доброславци, Софийско); *обитрдсвам* 'търся навсякъде нещо изгубено' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Девинско); *потръсва ми се* 'втръсва ми' (Ботевград), 'погнусявам се, става ми лошо, като гледам, ям или слушам нещо неприятно' (Габрово); *притрдсвам* 'отделям плявата от житото на хармана; (прен.) тършувам с цел да откраднa нещо; правя обиск' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско; Девинско; Маданско); *разтрдси ме* 'разтърси ме; втресе ме' (Църварица, Кюстендилско), *разтрдсан* 'който лесно се разпада и троши (за хляб, в който има и царевично брашно); смел, разпоредителен' (Славейно, Кутела, Смолянско; Боровина, Петково, Ардинско). – Срхр. диал. *трусати се* 'когато човек се тръска в лоша кола и по лош път', словен. *trȍsiti*, чеш. *trousiti*, словаш. *trúsit'*, рус. *трусúть*, укр. *трусúти*, горлуж. *trusyć*. – Праслав. **trąsiti*, **trąsāti*, произв. от **trąsъ* (вж. *тръс*[1]). – Вж. *търся*[1, 2].

тръскам, тръсвам 'друсам, треса, търся, блъскам', 'клатя, люшкам, люлея; тръшкам' (Геров), диал. **тръснувам,** св. **тръсна, тръскъм, тръснъ** 'изсипвам, освобождавам един съд от съдържанието му (зърнени храни, плодове, картофи), като го слагам в друг съд или на земята' (Войнягово, Карловско). – Произв.: *затръскам; изтръскам, изтръсквам; натръскам, натръсквам; отръскам, отръсквам; потръскам, потръсквам; претръскам, претръсквам; разтръскам, разтръсквам; стръскам, стръсквам; утръскувам се* 'пъхам се навсякъде, желая всичко да науча' (Софийско). – Произв. от *тръса* (вж.). – Срв. *търся*[1].

тръст[1] ж. 'раст. тръстика, Arundo phragmites', в *бамбýкова тръст* 'раст. бамбук, Bambusa' (БотР), *зàхарна тръст* 'раст. Saccarum officinarum' (БотР), *кичаста тръст* 'раст. главеста дзука, Juncus conglomeratus' (БотР), *обикновéна тръст* 'раст. тръстика, Phragmites communis' (БотР), **тръс** м., но чл. **тръстъ** 'крайбрежна висока трева, тръстика, тръст; калем, масур' (Банат); стб. **тръсть, трьсть** 'тръстика, тръст, пръчки от тръстика' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Син. тр.), 'перо за писане от тръстика'(Син. пс., Супр.) **тръстье** съб. 'тръстика, пръчки от тръстика' (Син. тр., Супр.), 'изсъхнали пръчки от тръстика, съчки' (Супр.). – Произв.: *тръстен* 'направен от тръст', *тръстúка* (вж.), *тръстка* (вж.); често в състава на МИ. – Срхр. *трст*, словен. *tŕst*, рус. *трость*, диал. *тресть*, укр. *трость*, стчеш. *trest', trest*, чеш. *třtina*, чеш. диал., словаш. *trst'*, пол. *treść*, горлуж., доллуж. *ścina*. – Праслав. **trъstь*, сродно с лит. *trùšiai* м. мн. ч. 'тръстика', *trušìs, triušìs* ж. 'камъш, тръстика', латв. *trùsis* също, лит. *strustis* 'ивичка лико в сито', изт. лит. *srustìs* също, гр. *θρύον* 'тръстика, камъш'. Срв.

Miklosich, EtWb 364, Brückner, SEJP 576, Holub–Kopečný 389, 391, Ст. Младенов, ЕтР 641, Vasmer, REW 3, 141, Skok 3, 510, с литература.

***тръст[2] (тръс)** 'крехък', ж. р. **тръста** (Съчанли, Гюмюрджинско). – Срв. основата в рус. *тростúть* 'въртя, суча', *трóщить* също, което е с недостатъчно изяснен произход. Вж. Vasmer, REW 3, 142, с литература.

тръста 'стържа, тесам с малка мотичка' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **трста** 'изсичам храсти и издънки в по-едра гора' (Смолско, Пирдопско). – Произв.: *отрсвам* 'почиствам от тревата, тесам' (Доброславци, Софийско). – От *дръстя* (вж.) с асимилативно обеззвучаване на началната съгласна. Формата *отрсвам* е от **отръствам*.

тръстúка 'крайбрежна висока трева с кухо стебло и едра разперена метлица, Phragmites communis; папур, шавар; раст. захарна метла', в *азмашка тръстика* 'раст. Heleocharis palustris' (БотР), *бамбукова тръстика* 'раст. бамбук, Bambusa' (БотР), *зàхарна тръстúка* 'раст. захарна тръст, Saccarum officinarum' (БотР), *книжна тръстика* 'раст. кисела трева, Cyperus' (БотР), *обикновена тръстика* 'раст. Phragmites communis' (БотР), *шекерева тръстика* 'раст. захарна тръст, Saccarum officinarum' (БотР), **тръстúга** 'раст. тръстика' (Кукуш), 'една блатна трева, папур, шавар' (Банат). – Произв.: *тръстúков* прил. – Срхр. *трстика*. – Праслав. южнослав. **trъstikā*, произв. от **trъstь*, вж. *тръст*[1].

тръстка 'раст. тръстика, Phragmites communis или Arundo Phragmites' (Геров), **тръстка** 'тръстика' в нар. пес.: *на край море в тенки тръстки* (СпБАН 18, 1919, 125), **тръска** 'раст. тръстика, Phragmites communis и Arundo phragmites; дебелата кост на подбедрицата, Tibia' (Крива паланка), **трскà** 'тръстика' (Кюстендилско), **търска** също (СпБАН 18, 1919, 125), 'парче от стебло на тръстика' (Кукуш). – Срхр. *трстка*. – Праслав. южнослав. **trъstьkā*, произв. от **trъstь*, вж. *тръст*[1].

тръстлúга, тръслúга 'раст. тръстика; пръчка от тръстика' (Геров), **тръсталúга** 'пръчка от тръстика' (Геров). – Варианти на *тръстúка* (вж.). – Срв. срхр. *трслька, тршљика, тршљúка* също, чиято форма според Skok 3, 510, е възникнала по аналогия със срхр. *смрдљика* (вж. *смрàдлика*).

***трът[1], трт** 'трътка' в *трт кокошúн* 'брадавица на ръката' (Кюстендилско), *кокошúньтрт* 'брадавица, обикновено на краката или ръцете' (Доброславци, Софийско, БДиал 2, 86), **тръта** 'издадена тлъста част в задницата на птица, дето растат дългите пера на опашката' (Геров), **трътъ** 'задница на птица' (Тръстеник, Плевенско), **търта** 'трътка на птица', **търтъ** 'задник на птица, обикновено на кокошка' (Войнягово, Карловско); стб. **тръть** ж. и **трътъ** м. 'опашка' (Беседи на Григорий Велики, SJS). – Произв.: *трътей* 'тръта, трътица' (Геров), *трътица* 'трътка у птици; криво перо на

опашката у патор' (Геров), *тръ̀тичка* умал. (Геров), *тръ̀тка* 'задник на птица', 'задна част на обварена птица' (Страхилово, Свищовско), *тръ̀ткъ* също (Бракница, Поповско; Тръстеник, Плевенско), 'задница на птица' (Кръвеник, Севлиевско), 'задна седалищна част на човек или животно' (Хасково), *тр̀тка* 'задник на птица; пета на вълнен чорап' (Кюстендилско), *тръ̀тник* 'най-задната част на птица' (Кукуш); *белотр̀тка* 'птичка белогъзка, гробничар, Saxicola oenanthe' (Геров). – От един произход със срхр. *тр̀тица* 'опашна кост; опашен корен у гръбначните животни; качул на птица', *тр̀тна* прил. в *тр̀тна ко̑ст* 'опашна кост', *тртењак* също, чеш. (рядко), словаш. *trtáč* 'опашна кост', словаш. *trtol* също. – Посочвайки чешкото и словашкото название като успоредици на бълг. *тръ̀та, тръ̀тка*, Ст. Младенов, ЕтР 641, определя корен **tr-t-*, разширение на ие. **ster-*, **str-*, сравнява със стисл. *stertr* 'птица опашка', англосакс. *steort* 'опашка', нем. *sterz* 'опашка' (срв. съвр. нем. *Sterz* 'дръжка на плуг'), фриз. *stirta* 'тръшкам, събарям', нем. *stürzen* и отпраща към *тъ̀ртя* (вж.), *тръ̀шкам* (вж.). Вж. същите сравнения и у Machek, ES 537. Според Skok 3, 511, посочените сърбохърватски форми са от един произход със срхр. *тр̀та* 'винена лоза; лозов корен; върбова пръчка', словен. *tŕta* 'гъвкава пръчка; върба', определими като лексикални остатъци от панонския латинитет, в който се отразява формата за ж. р. *torta* на миналото причастие от лат. *torquere* 'въртя, обръщам'.

тръ̀т[2] 'муха тръ̀тол, тръ̀тей' (Геров); стб. **трѫтъ** 'търтей' (Пандекти на Антиох), числ. **трѫ҇тъ**. – Произв. *тръ̀тей* също (Геров), *тъ̀ртей* 'мъжка пчела' (вж.), *тръ̀тляк* 'муха тръ̀тол, тръ̀тей' (СбНУ 16–17, 887, Панчев), *тръ̀тол* също (Геров), *тъ̀ртейски* прил. – Срхр. *тр̀ът* също, словен. *tŕôt*, стчеш. *trut*, чеш. *trout*, словаш. *trúd*, пол. *trąd*, горлуж. *truta*, доллуж. *tšut* също. – Праслав. **trątъ*, сродно с лит. *trãnas* 'търтей', латв. *trans* също. – Срв. Miklosich EtWb 363, Brückner, SEJP 578, Vasmer, REW 3, 145, Skok 3, 516, с литература.

тръ̀т[3] м. и ж. 'гъба Polyporus fomentarius', прахан, прахун, сякан' (Геров), 'гъба прахан' (Пирот, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1964, 192). – Вж. *тръ̀д*.

тръ̀т[4] 'запушалка от кората на едно дърво за затикване с нея на шишета и други съдове' (Геров). – Може би означава 'тапа от корк', тъй като тъкмо този материал, добиван от кората на вид дъб, се използва за направата на тапи. В такъв случай може би еднакво с *тръ̀т[3]* 'гъба Polyporus fomentarius (вж.), като развоят на значението би могъл да се основава на специфичната лекост и шупливост на корка. Може да се предполага и метафоричен произход от **тръ̀т[1]* с изходно значение 'опашна кост, опашна част на птица' поради прилика по форма.

тръ̀т[5] междуметие за 'pedere' (Геров). – Звукоподражателно. Вж. *тръ̀там*.

тръ̀та[1] 'издадена тлъста част в задницата на птица, дето растат дългите пера на опашката', **тъ̀рта** 'тръ̀тка на птица', вж. **тръ̀т[1]*.

тръ̀та[2] 'натъртено, убито място; надебеляване на кожата, станало от търкане, от натискане' (Геров), **тъ̀рта** 'мазол, кокоши трън', **тъ̀ртъ** 'брадавица' (Войнягово, Карловско). – От *тръ̀та[1]* с метафоричен развой на значението поради прилика по форма.

тръ̀та[3] 'топчесто червено цвете, което не вехне' (Геров). – Може би от *тръ̀та[1]* (вж.) с метафоричен развой на значението поради прилика по форма.

тръ̀та са 'показвам си задника на някого' (Ботевград), **тр̀та са** 'стоя наведен с издаден задник, гъзя се' (Смолско, Пирдопско), **тръ̀тим се** 'надупвам се' (Самоков). – Произв.: *натъ̀ртя се, натъ̀ртвам се* 'навеждам се от кръста', *натръ̀тувам се* 'надупвам се, навеждам се от кръста' (Самоков); *отръ̀та са* 'наведа се и си насоча задника към някого' (Ботевград). – Произв. от **тръ̀т[1]* (вж.), *тръ̀та[1]* (вж.).

тръ̀тав 'гърбав' в текста: *На дете не дават да яде тръ̀тица, да не стане тръ̀таво* (Геров). – Произв. от **тръ̀т[1]* (вж.), *тръ̀та[1]* (вж.). Значението е основано на представата за издутост, по значението на изходната основа.

тръ̀там, тръ̀тна, тръ̀тнувам 'изпущам, изкарвам понякога вятър из червата си' (Геров). – Произв.: *тр̀тльо* 'пръдльо' (Смолско, Пирдопско). – Със звукоподражателна основа, вж. *тръ̀т[5]*. Срв. срхр. диал. *тр̀т* междуметие за 'pedere', 'дърдорене, плещене' (Косово), *тр̀то* м. ругателна дума (Вук), *тр̀тати* 'заеквам, говоря неясно', числ. **тр҇тъ҇ръ** 'sonus', за които Skok 3, 510, определя ономатопеичен произход. Към посочените сърбохърватски думи Skok, цит. съч., неубедително присъединява срхр. *тр̀та* м. и *тр̀тоња* 'дебелак', за които срв. *тръ̀тльо[1]*, *тръ̀тлест* (вж.).

тръ̀тей[1] 'тръ̀та, тръ̀тица' (Геров). – Вж. *тръ̀т[1]*.

тръ̀тей[2] 'муха тръ̀тол' (Геров). – Вж. *тръ̀т[2]*.

тръ̀тек 'червено цвете, което не вехне' (Геров). – Може би еднакво с *тръ̀та[3]* (вж.).

тръ̀тица[1] 'тръ̀тка у птици; криво перо на опашката у патор', вж. **тръ̀т[1]*.

тръ̀тица[2] 'облегало на малко трикрако столче' (Злогош, Кюстендилско). – От *тръ̀тица[1]* (вж.) в значението 'криво перо на опашката на патор' с метафоричен развой на значението поради прилика по форма.

тръ̀тка[1] 'задник на птица', вж. **тръ̀т[1]*.

тръ̀тка[2] жарг. 'дебел, бавен, муден, отпуснат човек'. – От *тръ̀тка[1]* (вж.) с метафоричен развой на значението, срв. за семантиката *тръ̀та[1]* 'издадена тлъста част в задницата на птица'.

тръ̀тка[3] 'мазол; кокоши трън', 'зърно, главучка на бозка, на виме, от която изтича млякото' (Геров), 'твърд пъпковиден израстък' (Кръвеник,

Севлиевско). – От *тръ̀тка*[1] (вж.) с метафоричен развой на значението поради прилика по форма. Срв. *тръ̀тка*[2] (вж.).

тръткам[1] 'надвивам, събарям някого' (Странджанско), **тръткам се** 'падам, хвърлям се' (Странджанско). – Произв. от **тръ̀тя, тръ̀тна* (вж.).

тръткам[2] 'говоря нещо не на място' (Странджанско). – Произв. от *тръ̀там* (вж.).

тръгля̀за са 'въртя се или се навеждам нагоре-надолу, без да свърша някаква работа' (Ботевград), **тръгля̀зим се** 'движа се мързеливо; вдигам се да стана заднишком, със задника нагоре' (Самоков), 'навеждам се много, за да извърша някаква работа' (Софийско). – Szymański, Derywacja 114, предполага за *тръгля̀зим се* образуване с експресивна наст. *-ез-* от редуплицирания корен, който е в *тъ̀тря* (вж.), с друго съкращаване на старата редупликация *тътр-*: *тръ̀тр-*, като напр. *бъ̀бря* : *бръ̀бря*, и с вторична дисимилативна промяна *р – р* : *р – л*. Това тълкуване предполага изходно значение 'произвеждам шум', за което срв. *тръ̀там* (вж.), *тръ̀тльо*[2] (вж.). Значенията 'вдигам се да стана заднишком, със задника нагоре' и 'навеждам се много, за да извърша някаква работа' допускат и връзка с *тръ̀тльо*[1] (вж.), *тръ̀та са* (вж.). – Срв. *тръгля̀вя се*.

тръ̀тлест 'нисък, пълен и с доста развит задник (за човек)', **тръ̀тлист** 'нисък, но набит и дебел' (Геров), **тръ̀тлес** 'нисък с голям задник' (Хасково), 'пълничък, дебеличък' (Странджанско), 'възнисък и със силно развит задник' (Ботевград), 'пълен, нисък, с развити тазобедрени кости' (Павелско, Асеновградско), 'възнисък с дебел задник' (Самоков), **тръ̀тльъс** 'пълничък, дебеличък' (Страхилово, Свищовско), 'пълничък' (Бракница, Поповско), **тръ̀тлис** 'възнисък, нисичък' (Войнягово, Карловско), **тръ̀тлес** 'нисък и пълен (за човек)' (Тръстеник, Плевенско). – Произв. от *тръ̀тльо*[1] (вж.).

тръ̀тльо[1] жарг. 'дебел, отпуснат мъж', **тръ̀тла** жарг. 'дебела, отпусната жена'. – Произв. с експресивни наст. *-льо* и *-ла* от *тръ̀та*[1] (вж.), срв. за семантиката *тръ̀тка*[2] (вж.).

тръ̀тльо[2] **(тръ̀тлю)** 'нисък и слабо телесен мъж, неспособен за по-тежка работа' (Войнягово, Карловско), **тръ̀тлъ** 'ниска и слаба жена, която не може да върши сериозна работа' (Войнягово, Карловско), **тръ̀тлик** 'нисък, дребен, невнушителен човек' (Войнягово, Карловско). – Производни от междуметна основа *тръ̀т* в *тръ̀там* 'pedere' (вж.), чието първоначално значение е пряко свързано със значението на изходния глагол, срв. *тр̀тльо* 'прздльо' (вж. под *тръ̀там* 'pedere') и *прздльо, пѝкльо, дрѝсльо* и под. като ругателни епитети за слаб, несериозен, невнушителен човек.

тръгля̀ва се 'върша нещо бавно' (Т. Харманджиев по РРОДД). – Произв. от *тръ̀тльо*[1].

тръ̀тляк 'мъжка пчела, търтей, вж. *тръ̀т*[2].

тръ̀тник, тъ̀ртник в *кокошкѝн тъ̀ртник* 'кокоши трън, мазол' (Прилеп, СбНУ 10, 332, Панчев; СбНУ 16–17, 274), **тр̀тник** 'мазол' (Тетовско). – От *тръ̀тник, *тъ̀ртник* 'най-задната част на птица, трътка' (вж. под **тръ̀т*[1]), с метафоричен развой на значението поради прилика по форма. – Срв. словообразувателно и семантично *тръ̀тка*[3] (вж.).

тръ̀тница 'болест по кокошките, от която те мрат' (Геров). – Произв. от **тръ̀тя, тръ̀тна* (вж.) в значението 'повалям'. Срв. словообразувателно *пѫ̀кница* 'смърт', произв. от *пѫ̀кам, пѫ̀кна* (вж.) в значението 'умирам'.

тръ̀тол 'мъжка пчела, тръ̀т, тръ̀тей, тръ̀нтей' (Геров), вж. *тръ̀т*[2].

тръ-тръ междум. за примамване на животни (Стойките, Девинско). – Звукосимволично.

***тръ̀тя, тръ̀тна, тръ̀тнуам** 'повалям, тръшвам', св. (Чешнигирово, Пловдивско), **тъ̀ртя** 'спускам се, хуквам, затичвам се; повалям, тръшкам; правя, извършвам нещо голямо, удрям'. – Произв.: *затъ̀ртам* 'насищам' в текста: *Тлъстото месо ме затърти и не огладнях* (Странджанско), *затр̀тюва* 'убива апетита (за тлъста гозба)' (Родопите); *натъ̀ртя, натъ̀ртвам* 'удрям или натискам о твърд предмет, та повреждам, без да има външна рана; (прен.) наблягам върху това, което казвам', *натръ̀та, натръ̀твам* 'да убия без рана; да наситя скоро и с малко (за храна)' (Геров), *натъ̀ртва ми* 'убива ми апетита (за нещо много мазно или прекалено сладко)' (Стара Загора), *натрѝтувам* несв. 'натъртвам, контузвам' (Самоков), *натрѝтен* 'натъртен, контузен, набит; (прен.) зашеметен' (Самоков); *разтрѝтим, разтрѝтувам* 'сплесквам, удрям нещо о земята, та го сплесквам' (Самоков), 'разтъртвам, разцепвам' (Кюстендилско), *разтрѝтен* 'нисък, дебел, тантурест' (Самоков); *утрѝти, утрѝтва* 'насища и причинява тегота в стомаха (за храна)' (Смолско, Пирдопско). – Рус. *трути́ть* 'натискам, блъскам', укр. *тру́тити* също, чеш. диал. *troutiti* 'блъскам', пол. *trącić* 'бутна, тласна, блъсна'. – Праслав. **trątiti*. Свързва се с праслав. **trątъ* (< **trankto-*) в стб. **тр̀тъ** 'тълпа' (Супр.), рус. *трут* 'множество', струс. **тр҃тъ** също, сравнявано с лит. *trañksmas* 'блъсканица, тъпканица', *trankùs* 'неравен (за път)', *trenkiù, trenkti* 'шумно удрям', стсакс. *thringan* 'натискам, изтласквам', стнорд. *þrongr* 'тесен', ирл. *trét* 'стадо'. Срв. без българските съответствия Miklosich, EtWb 362, Brückner, SEJP 575, Vasmer, REW 3, 145, Skok 3, 514, ЕСУМ 5, 661, с литература. – Срв. *тръшвам, тръшкам, тръщам, търтя*.

тръ̀чвам, тръ̀чна 'отбивам дете от гърда' (Габрово), **тръ̀чкъм** 'прогонвам с викане теле' (Кръвеник, Севлиевско). – От **тръ̀щвам, *тръ̀щна* 'хвърлям или блъскам силно' (вж. *тръ̀швам*), с метафоричен развой на значението.

тръш междум. за пъдене на говедо (Луковит), **трш** 'подвикване към овце или кози, за да вървят' (Кюстендилско), междум. за отпъждане на

теле (Смолско, Пирдопско). – Произв.: *тръшкам* 'пъдя теле' (Смолско, Пирдопско). – От основата в *тръщам* (вж.).

тръшвам, **тръшкам** 'хвърлям или блъскам силно, та събарям на земята', св. **тръшна**, **тръ̀шкам** 'тръшкам, събарям със сила някого или нещо на земята' (Самоков). – Произв.: *тръшница* 'лоша болест' (Геров); *затръшна, затръшкам, затръшвам; изтръшкам, изтръшквам, изтръшкам* дръндарски таен език 'излъжа' (СбНУ 16 и 17, 170, 863); *натръшкам натръшквам, натръ̀шкувам* 'натръшквам, нахвърлям на земята противниците си' (Самоков), *натръ̀шка* 'става тежко от нещо' в текста: *Тая мазна манджа фногу натръ̀шка* (Самоков); *потръшна* (Геров); *утръшна, утръшвам* (Геров). – От **тръщвам, **тръщна,* произв. от *тръщам* (вж.), с преход *щв* > *шв*, *щк* > *шк*. – Според Ст. Младенов, ЕтР 641, *тръшкам* е успореден облик към *тръскам* (вж.), което е неубедително.

тръщам 'затичвам се, затирвам се; хвърлям, повалям, мятам на земята; бия, набивам, натупвам; тръшкам, повалям изведнъж (за болест); с бързина, с усърдие върша нещо' (Геров), **тръщам се** 'хвърлям се, повалям се на земята, тръшкам се; бивам повален' (Геров), **тръ̀щам** 'блъскам, събарям при борене; въздействам магически (за кукувица или за птицата папуняк) върху човек, излязъл сутрин, без да закуси – той ще се разболее, а може и да умре' (Кюстендилско), **тръ̀щам се** 'тръшкам се' (Кюстендилско). – Срхр. *тръ̏ѣати* 'хвърлям', укр. *труча́ти* 'блъскам', струс. **потрꙋчати** 'бия', пол. *trącać* 'закачам, блъскам'. – Праслав.**trątěti*, от един произход с **trątiti* > **tръtя* (вж.). Срв. без българските съответствия Miklosich EtWb 362, Brückner, SEJP 575, Vasmer, REW 3, 145, Skok 3, 514, с литература. – Срв. *тръшвам, тръшкам, търтя*.

трябвам 'нужен съм някому; има, чувства се нужда от мене', **трябва** 'нужно е, налага се, уместно е; навярно, възможно е, може', **трябам** и **трябувам** 'трябвам' (Смолско, Пирдопско), **трябъм** също (Лозенец, Ямболско), **трябва** 'нужно е' (Неново, Провадийско), **трябвъ**, **трябуъ**, **трябъ** 'нужно е, потребно е, изисква се' (Съчанли, Гюмюрджинско), **трябвам** 'трябвам' (Тетевен), **трябва**, **тряба** 'трябва, нужно е' (Старозагорско), **трѐвам** 'трябвам, нужен съм някому' (Милчина лъка, Кулско), **трѐва**, **трѐвова** 'трябва' (Родопите), **трѐбем** 'необходим съм' (Софийско), **треба** 'необходимо е, потребно е, изисква се; следва, определено е' (Банат), **трѐбъ** 'необходимо е' (Ново село, Видинско), **трѐбе** 'наложително е да се извърши нещо (при глагол в сег. вр.), 'вероятно (при глагол в мин. вр.)' (Кюстендилско); стб. **трѣбовати, трѣбоуѭ, трѣбоуѥшн** 'нуждая се, имам нужда от нещо, някого,; искам, изисквам нещо' (Мар., Зогр., Асем., Супр.). – Произв.: *дотря̀бвам, дотря̀бувам, дотрѐбем, дотрѐбувам* 'ставам нужен, потрябвам' (Самоков), *затрѐбя, затря̀бвам; изтря̀бам* (само в мин. неопр. вр.): *изтря̀бал си ми* ирон. 'никак не ми трябваш, не те искам' (Смолско, Пирдопско), *изтребà̀ло ми е* 'дотрябвало ми е' (Самоков), *ѝзтребен* обикн.

ирон. 'потребен, нужен': *Млогу си ми ѝзтребен*! (Смолско, Пирдопско); *потря̀бвам, потря̀бам, потря̀бувам* 'ставам потребен, нужен' (Смолско, Пирдопско), *потрѐбвам, потрѐбувам* 'употребявам, консумирам; унищожавам, премахвам' (Смолско, Пирдопско), *потребà̀ло ми е* 'не ми е потребно' (Самоков), *путрѐбувам* 'използвам в работа, употребявам' (Банат), *потрѐба* 'нужда, необходимост', 'употреба' (Смолско, Пирдопско), *по̀треба* 'нужда' (Банат), 'употреба' (Кюстендилско), *по̀требъ* 'нужда' (Хасково), *потрѐби* 'предмети от покъщина' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *потрѐбица* 'нужда' (Геров), *непотрѐбица, потрѐбен* 'нужен', *непотрѐбен, по̀требин* и *путрѐбин* 'който още влиза в работа, който още може да служи, да се използва' (Банат), *потрѐбну* нареч. 'нужно' (Банат), *потребѝя* 'потреба' (СЗ, Панчев), *потребовà̀лка* 'крайна нужда' (Яврово, Добралък, Асеновградско), *потребѝсвам* 'употребявам' (Кесарево, Горнооряховско; Слатина, Ловешко; Галата, Тетевенско), *потребѝтел* (от рус. *потреби́тель*), *потребѝтелски, потреблѐние* (от рус. *потребле́ние*); *притря̀бвам, притря̀бам; употрѐба, употребѝм, употребѝтелен, употребѝтелност, употреблѐние, употребя̀вам, употребля̀вам* (от рус. *употребля́ть*), *употребя̀м*; *злоупотрѐба* (1847, Ем. Васкидович, П. Р. Славейков), *злоупотребѝтел* (1875), *злоупотреблѐние* (1848, от рус. *злоупотребле́ние*), *злоупотребение* (1859), *злоупотребя̀вам, злоупотребля̀вам* (1847, от рус. *злоупотребля́ть*). – Произв. от **тря̀ба, трѐба*[2] (вж.), продължаващо стб. **трѣба** в значението 'потребност, необходимост'. – Срв. срхр. *трѣбовати, трѣбати* 'нуждая се'. Срв. Miklosich EtWb 354, Brückner, SEJP 579, Holub-Kopečný 393, Ст. Младенов, ЕтР 641, Vasmer, REW 3, 133–134, Skok 3, 502, с литература. – От български език заето в рус. *трѐбовать* 'изисквам', укр. *требува́ти* 'изпитвам', струс. **трѣковати**. – Заето в рум. *a trebuí* (Mihăilă 200).

трякюс 'глеч по глинен съд' в текста: *Тря̀кюсът нъ тъва паница панна, пък е още нова* (Странджанско, БДиал I, 144). – От *тря̀кьос* декомпозирана мнима именна основа на *трекьо̀свам* 'гледжосвам' в същия говор (вж.), схванато като отименен глагол. Срв. за подобно образуване *сарандо̀с* (вж.) от *сарандо̀свам* (вж.), *сапика̀с* (вж.) от *сапика̀свам* (вж.).

трям 'на трите' в текста от нар. пес.: (*три червени ябълки*) *трям и съм дружки раздала* (Старцево, Маданско, НПРК 281, 968). – От **трем*, продължение на старата форма за дат. п. **трьмъ** на числителното *три* (вж.), с промяна на гласната вероятно по *тям* 'на тях' (вж.) и *тях* (вж. *тях*[1]).

трян междум. за трясък в израза: *Трян трясна, коза врясна* (Ясна поляна, Бургаско, ДА). – Звукоподражателно. Съществува и вариант *дрян* със същото значение.

тря̀пка 'пешкир за бърсане на мръсни ръце' (Боженци, Габровско) и **утря̀пка** в текста: *утря̀пка – парцал дет утрѐпвъми хлябъ ут пипилтъ, кът гу извадим ут пищъ* (Боженци, Габровско). – Еднакво с *трѐпка, отрѐбка,* вж.

под *трéбя*. Глаголната форма *утрéпвъми* в приведения текст е от *отрéбваме* (вж. под *трéбя*) с промяна *б* > *п* под влияние на *трéпя* (вж.).

тряс междум. за трясък, **трес** също (Ботевградско). – От основата на *трѝскам* (вж.) с декомпозиция. Срв. срхр. диал. *трес* междум. (Косово).

трѝска[1], вж. *трескà*[1].

трѝска[2] 'пара, монета' (Либяхово, Гоцеделчевско). – Произв. от *тряс* (вж.) по металния звук, който издават монетите.

трѝскам 'удрям, блъскам силно, та се чува остър шум; издавам гръмлив шум', 'тръскам' (Кривня, Разградско, архивни материали Венедиков, ДА), **трéскам** 'блъскам с шум силно; (прен.) пиянствам' (Самоков), 'чукам, блъскам' (Искрец, Софийско), 'удрям' (Горна Любата, Босилиградско), 'ям' (Дебърско), 'ям без мярка' (Костурско), **трѝскам се** 'пукам се' (Стамболово, Великотърновско), **трѝскъм съ** 'бивам ударен от гръм' (Войнягово, Карловско, Патрешко, Троянско; Троян), **трѝскъ съ** 'гърми се' (Вишовград, Великотърновско), **трéска** 'удря (за гръм) (Багренци, Кюстендилско; софийски говор), **трéскъ**, **тръснýвъ** 'пада гръм' (Ново село, Видинско), **трéсна** 'ударя силно' (Банат), **трéснам са** (Стойките, Девинско), **трѝсвам, трѝсвъ** 'пада гръм' (Бракница, Поповско), **трѝсвъ съ** също (Бракница, Поповско), **трещà**; стб. **трѣснѫти** (ЖитКир, SJS). – Произв.: *треснъ̀тина* 'пукнатина' (Пирот, архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 191); *затрѝскам; натрѝскам се, натрѝсквам се* 'да се наям много, да се натъпча; да се напия', *натрѝсквъм съ* 'напивам се' (Страхилово, Свищовско), *натрéсквам се* също (Доброславци, Софийско), *натрéскувам се* също (Самоков); *потрѝскам, потрѝсна се, потрѝсвам се* (Геров), *притрéска* 'изтрополи, разтропа се' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *разтрéсне, разтреснува* 'за мълния; убива; обгаря и разцепва дърво' (Смолско, Пирдопско). – Срхр. *трéскати, тријéскати, трéскам* 'удрям', словен. *trę́skati, trę́ščati, trę́ščiti*, рус. *трéскаться, трещáть*, укр. *тріскати, тріщати*, белорус. *трэ́скаць*, чеш. *třeskati, třeštěti*, словаш. *trešťat'*, пол. *trzaskać, trzeszczeć*, горлуж. *třěskać* 'трещя (за студ)'. – Праслав. **třěskāti* и **třěščěti*, произв. от **třěskъ* (вж. *трѝсък*). Срв. Miklosich EtWb 361, Brückner, SEJP 579, Holub–Kopečný 394–395, Ст. Младенов, ЕтР 638, Vasmer, REW 3, 136–137, Skok 3, 502–503 с литература.

трѝсло 'зеленатa черупка на орех' (Геров), **тресло̀** 'зелена обвивка на орехов плод' (Кюстендилско; Босилиградско; Бобошево, Ресилово, Дупнишко; Осеново, Разложко), **трьесло** също (Обидим, Разложко). – Произв.: *трéслѝв* 'боядисан в тресло' (Бобошево), *трéшлѝв* 'кафяв' (Каменица, Кюстендилско), 'цвят, получен при боядисване със зеленатa обвивка на узрелите орехи'. – От *чрѝсло* (вж.) с дисимилация *ч – с* > *т – с*.

трясопàшка 'птица стърчиопашка' (Белово, Пазарджишко). – Еднакво с *тресопàшка*, вж. под *тресà*.

трѝсък 'гръмлив остър шум от тряскане; гръмотевица', **трéсък** също (Пирот, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 191, Трънско; Долно Романци, Брезнишко), **трéсак** 'трясък' (Широка лъка, Смолянско), 'тропане' (Долна Арда, Смолянско), **тресак** 'гръм' (Петралица, Кумановско), **трéсок** също (Босилиградско), 'тропане' (Якоруда, Разложко), **трéсук** също (Белица, Разложко), **трéскове** мн. ч. в съчет. *гръмове – трéскове* (Ярлово, Самоковско; Бобошево, Долно Осеново, Благоевградско; Александрово, Белоградчишко). – Произв.: *трéскавина* 'гръмотевица' (Пирот, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 191), *трескàвица* 'гръмотевица', *трéскавица* също (Ленково, Никополско), *трескàвица* 'удър от гръм' (Софийско), 'трещене' (Кюстендилско), 'бучене, грохот' (Лилково, Пловдивско), *трескàвичен* прил., *трéскот* (Софийско, СбНУ 3, 35–36, Архив Н. Геров ИИБЕз 14, 1967, 191), *трескотѐва* 'гръмотевица; силен гръмлив удар' (Доброславци, Софийско), *трескотѐвица* също (Доброславци, Софийско), *трезкотеви* (вж.), *трескотина*. – Срхр. *трéсак, тријéсак*, словен. *trę́sk* 'трясък, грохот', рус. *треск*, укр. *тріск*, струс. **трькскъ**, чеш. *třesk*, словаш. *tresk*, пол. *trzask* също. – Праслав. **třěskъ*, в отгласни отношения с основата в *троскам* (вж.). Срв. Miklosich, EtWb 354, Brückner, SEJP 579, Holub–Kopečný 393, Ст. Младенов, ЕтР 641, Vasmer, REW 3, 136–137, Skok 3, 502, с литература. – Срв. *трѝскам*.

ту[1] нареч. 'тука' (Ситово, Пловдивско); стб. **тоу** (Зогр., Мар., Асем., Супр.). – Произв.: *тýа, тýва* 'тука' (вж. *тýва*[1]), *тук, тýка* (вж.), *тýна* 'тука' (Яковица, Драгово, Джарово, Момчилградско; Лясково, Девинско); *атýка* разг. 'ей тук', *атýна* също (Лясково, Девинско). – Срхр. *тȳ*, словен. *tȗ*, рус. диал. *ту*, укр. диал. *ту*, чеш. *tu*, словаш. *tu*, пол. *tu*, горлуж. *tu*, доллуж. *tu*. – Праслав. **tu*, с **t-* в праслав. **tъ*, стб. **тъ** 'тоя'. – Сродно с гот. *śau* 'както; колкото; също', *śauh* 'но, обаче', нем. *doch* 'но, обаче; та, ами', англ. *though* 'но, обаче', стинд. *tú, tū́* 'обаче, но, а'. Срв. Snoj 689. – Вж. и Brückner, SEJP 583, Ст. Младенов, ЕтР 642, под *тýка*, Holub–Kopečný 395, Vasmer, REW 3, 157, под *тут* I, Machek 659, Skok 3, 433, под *tâj*[1], ESSJ 2, 697–701, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1553, Snoj 689. – В някои случаи може да бъде от *тук* с изпадане на *-к* (в условия на сандхи). За диал. *атýна* 'ей тука' срв. срхр. *тýна* 'тука' (Вук), словаш. разг. *tuná* 'тука', срв. ESSJ 1, 323, Skok 3, 435.

ту[2] сз. с вероятно знач. 'току; но; а, ами' в нар. песни: *Йот Бога да найде Софината майка,/ що не даде Софа за младо търговче,/ ту я даде Софа турци арнауте.* (Брезница, Санданско), *Не ти сàком гърне вино,/ ту ти сàком мàлка мòма.* (Гевгелийско), *Не е никнало ран бел босильок,/ ту е никнало до честа гора* (Яворница, Петричко). – Може да бъде еднакво по произход с *ту*[1] 'тука' (вж.), срв. индоевропейски съответствия на *ту*[1]: гот. *śauh* 'но, обаче, а', нем. *doch* 'но, обаче', стинд. *tú, tū́* 'обаче, но, а' (вж. под *ту*[1]). Може да бъде (в някои случаи) и с изпадане на *-к* от *тук* 'току; но; а, ами' (вж. под *тукý*), за което срв. *па* от *пак* (вж.).

ту[3] с вероятно знач. 'та' в нар. пес.: *Излези ми, я̀сну сънчице,/ ту да вѝдиш ка се крадѐ*... (Разложко). – Вероятно еднакво по произход с *ту*[1] (вж.), *ту*[2] (вж.). За семантиката срв. индоевропейско съответствие на *ту*[1] 'тука': нем. *doch* 'та, ама'.

ту[4] в съчет. *а ту не ли* с вероятно знач. 'камо ли' в нар. пес.: *Не сакам те у пат да те срешна,/ а ту не ли либе да ти стана* (Локорско, Софийско), диал. в съчет. *а ту нели* с вероятно знач. 'камо ли' в нар. пес.: *Да не може човек да замине,/ а ту нели войвода с дружина*! – Вариант на *то* в съчет. *а то*; във връзка с показ. мест. за ср. р. *то* 'това', с *ту*[1], *ту*[2], *ту*[3] (вж.). Може да бъде еднакво по произход с *ту*[2] (вж.).

ту[5] в съчет. *ту ми*, вероятно 'тако ми' в текстове на народни песни: *Яна му се верно, мѝлно мо̀ли:/ „Не съм, брале, ту ми вѝе живи"* и *На брата си потиом говори:/ „Не съм, брале, ту ми вие живи"* (Калкас, кварта̀л на Перник). – С изпадане на *-к* от *тук*[3] (вж.) в израз *тук ми* (= *та̀ко ми* 'кълна се в', вж. *та̀ко*[3]), напр. в изреч. *Тук ми Бога и вѐра ристѐнска* в нар. пес.: *Тук ми Бога и вѐра ристѐнска,/ кье си ста̀на, ко̀не кье си я̀на*...

ту[6] в израз *ту да се не вѝди* (Царибродско; Шумнене, Тетевенско), в изрази *ту бре, ту да се не вѝди* (Тетевен), в нар. прик.: *Ту, па би я̀ла зелѐна копрѝва, па нѐма кой д'ѝде да ми набѐре* (Бутан, Оряховско), в текст: *Тѝа като а навѝкале*: *„а бре, ту бре!"* (Ботевградско). – Вариант без мекост на *ть* на *тю, тюх* (вж. *тю*[2]), напр. в израз *тю(х) да се не види*!

ту[7] мест. 'това' в нар. пес.: *Туку ту Радкъ издумъ,/ тънкъ и пу̀шкъ гръмнълъ*... (Елена), **ту-ону** 'това-онова' (Марковча, Шуменско). – Вариант на *то* 'това', стб. **то**, с *у* вм. *о* в неударено положение в случаите с проклитична и/ или енклитична употреба на *то*. Или в някои случаи с изпадане на *-й* от *туй* 'това' (вж. *туй*[1]).

ту[8] част. 'внимавай' (Еленско), 'все пак, тоест', напр. в изреч.: *Ту, туй дирѐй дълбо̀ку*. (Лозенец, Ямболско), *ту-у* част. 'внимавай' (Еленско), межд. 'ей' (за обръщение), напр. в изреч.: *Ту-у, къдя̀ 'ре*? 'Ей, къде бре?' (Лозенец, Ямболско). – От деиктичен произход, във връзка с *ту*[1] 'тука', *ту*[2], *ѐто* (вж.) и т.н.

туа̀ф диал. прил. неизм. 'чуден, оригинален' (Панчев). – Чрез тур. *tuhaf* 'чуден, странен, оригинален' от араб. *tuḥāf*, мн. ч. от *tuḥfa* 'подарък; скъпоценност; рядкост'. – Заето и в алб. *tuáf* 'особен, своенравен; прост, глупав', арум. *tuáfe* 'учудване, удивление' (Papahagi 1974, 1200) покрай *toáfe* прил. неизм. 'чуден, странен, забавен' (Papahagi 1974, 1186), срхр. *тӯхāф*, *тӯāф*, *туāф*, *тӯхāф*, *тӯāф* прил. неизм. 'чуден, чудат' (Škaljić 622, Skok 3, 520). – Срв. *тоаф*.

тъ̀ба 'мека метална тръбичка с тесен отвор за зъбна паста, лепило, маслени бои и др.; тръбичка, обикновено стъклена, с отвор на единия край за пазене

на лекарства и под.; ламаринен или пластмасов съд за бензин, нафта и под.; вид меден духов инструмент'. – Произв.: *тъ̀бичка* умал. – От лат. *tuba* 'тръба', с посредничеството на итал. *tuba*, нем. *Tube*, *Tuba*, рус. *ту́ба*, срхр. *тӯба*. Срв. Парашкевов, Етим. дублети 100.

тубекчиа в съчет. *пушат тутун тубекчиа* 'пушат тютюн с наргиле' (Маслово, Софийско). – По тур. *tömbekici* 'търговец или пушач на тютюн за наргиле', произв. от тур. *tömbeki* 'тютюн за наргиле' (вж. *тюмбекѝя*); с *ту-* (от по-ранно *тю-*) от тур. *tö-*, с изпадане на *м* (както напр. в *туби* 'възглавница', вж., от *тӯмбе*), с *-чия* (вм. *-джия* в очаквана форма **тумбекиджия*) по много турски заемки на *-чия*. – Срв. *тумбекѝя*.

туби ср. 'възглавница' (Пчелище, Великотърновско). – Вариант на *тӯмбе* ср. 'възглавничка' (вж. *тӯмба*[5]), с изпадане на *м* и с *-и* вм. *-е* в резултат на редукция.

тъ̀бла[1] 'извор, чиято вода, според вярването, е лечебна' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'кухо стъбло на дърво, сложено на извор (стубел)' (Енина, Казанлъшко). – Произв.: МИ *Тъ̀блицъ*, височина с кладенец край Леденик, Великотърновско. – От *стъ̀бла* 'плитък кладенец с дървено или каменно корито' (вж. *стъ̀бел*), с изпадане на *с-*, схванато като предлог.

тъ̀бла[2] 'златна монета' (Карнобатско), 'златна монета от четири минца' (Айтос), 'подарък жълтици' (Батово, Добричко), **тъ̀бли** мн. ч. 'златни украшения, които носят момите (по-големи от махмудиите)' (Желязково, Ямболско). – Вариант на *дъ̀бла* 'жълтица (златна монета), пендара' (вж.), с *т-* на мястото на *д-*; най-вероятно от диалектен вариант с *τ-* вм. *ντ-* на нгр. *ντούμπλα* 'златна монета' (колебанието *ντ-* ↔ *τ-* е характерно за новогръцки).

тубра̀лко остар. шивашки професионален говор 'памучен плат за рокли и други женски дрехи' само у Н. Намеранов, БДиал 1, 227, дето се определя като дума „с неясен произход (вероятно по собствено име)". Срв. рум. *tobrálco* 'памучен плат на ивици или квадратчета, образувани от комбинация на тънки и по-дебели нишки' (вж. DLR 11/2, 1982, 571, дето се сочат и фр. *tobralco*, нем. *Tobralko*).

тубъ̀лица 'тълпа, група хора' (Дебърско). – Вероятно произв. от *тӯмба* 'тълпа, група хора' (вж. *тӯмба*[2]), с наст. *-ул-* (от гръцки произход) и бълг. наст. *-ица*; с изпадане на *м*, както напр. в *туби* 'възглавница' (вж.) от *тӯмбе*. – Срв. *тӯбура*.

тъ̀буль таен дръндарски говор 'penis' (ЮЗ). – Може би с умалителна наст. *-уль* (от нгр. *-ούλι*) от *тӯба* 'тръбичка за паста и т. н.' (вж.).

тъ̀бура 'група хора, тълпа, компания' (Ясъюк, Гюмюрджинско). – Произв. от *тӯмба*[2] 'група хора, тълпа' (вж.), с наст. *-ура* (от гръцки произход), с изпадане на *м*, както в *туби* 'възглавничка' (вж.) от *тӯмбе*. – Срв. *тубъ̀лица*.

тув (туф) 'тука' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско; Златоград; Чепеларе; Смолян; Левочево, Смолянско; Старцево, Маданско; Лъджа, Ардинско; Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *тӯв-тàм* (*тӯф-тàм*) 'тук-там' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско); *атӯв* (*атӯф*) 'ей тука' (Девинско); *ейтӯв* (*ейтӯф*) 'ето тука' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско; Съчанли, Гюмюрджинско; Смолян; Смолянско; Смилянски район в Родопите) (от първоначално **ейтӯв* със смекчаване на *т* под влияние на предходното *й*). – От *тӯва*¹ 'тука' (вж.) с изпадане на *-а* от деиктичната частица *-ва*, както напр. в диал. *тогàв* (вж. под *тогà*) от *тогàва*. Срв. срхр. диал. *тув* 'тука'. Срв. ESSJ 2, 698.

тӯва¹ нареч. диал. 'тука' (Геров; Странджа; Българи, Царевско; Светлен, Поповско; Смолско, Пирдопско; Царибродско; Годеч; Годечко; Радово, Рани луг, Врабча, Костуринци, Трънско; Брезнишко; Софийско; Перник; Кралев дол, Ярджиловци, Витановци, Пернишко; Стефаново, Горна Диканя, Радомирско; Кюстендилско; Бобошево; Говедарци, Ярлово, Мала църква, Самоковско; Градево, Благоевградско; Разложко; Банско; Кресна, Сандански; Кюстендилско; Пещерско; Беден, Девинско; Чепеларе; Смолянско, Ардинско, Асеновградско; Велес; Велешко; Прилеп; Солунско), диал. 'тия дни' (Геров), **тӯвъ** 'на мястото, където се намира говорещият; на това място, което посочва говорещият' (Съчанли, Гюмюрджинско; Дервент, Дедеагачко), **тӯва** 'тука' (Китино, Омуртажко; Говедарци, Самоковско; Бистрица, Софийско; Лешко, Благоевградско; Кюстендилско; Долно Тлъмино, Босилиградско; Костурско; Ясъюк, Гюмюрджинско; Каяджик, Софлийско), **тӯъ** 'тука' (Дервент, Дедеагачко), **тӯя** 'тука' (Ново село, Видинско). – Произв.: *тӯвашен* диал. 'тукашен' (Геров; Горни Лозен, Софийско; Кюстендилско; Говедарци, Самоковско; Смолянско, Ардинско, Асеновградско; Чадърли, Манастир, Гюмюрджинско), *тӯвашън* 'тукашен' (Габаре, Белослатинско), *тӯвашънь* 'тукашен' (Брезнишко), *тӯвъшен* 'тукашен' (Дервент, Дедеагачко), *тӯашен* 'тукашен' (Кюстендилско), *тӯъшен* 'който е от тук, от това място; който става и се появява на това място' (Съчанли, Гюмюрджинско); *дотӯва* 'дотук' (Геров); *ейтӯва* 'ето тука' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско; Смолян; Смолянско; Смилянски район в Родопите) (от първоначално **ейтӯва* със смекчаване на *т* под влияние на предходното *й*); *оттӯва* 'оттука; сетне, после' (Геров), *оттӯвъ* нареч. 'оттука' (Съчанли, Гюмюрджинско); *тӯа нàпре* 'преди известно време' (Костурско), *тӯва нèйкьна* 'тия дни' (Велес), *тӯва нèкне* диал. 'тия дни' (Геров), *тӯа нèкни* 'онзи ден' (с несигурност) (Кондорби, Костурско), *тӯа одàмна* 'отдавна' (Костурско), *тӯва-ондè* 'тук-там' (Дяково, Дупнишко), *тӯа-ондèа* нареч. 'тук-таме' (Кюстендилско), *тӯвандева* нареч. 'тук-таме; от време на време; и в това, и в онова време' (Брезнишко) (от **тӯва-ондèва*, с вокално опростяване *ао* > *а*), *тӯва-дèва* 'тук-там; някъде си, много далече' (Банско) (от **тӯва-ондèва*) с вокално опростяване *оа* > *а* и консонантно опростяване *нд* > *д*), *тӯвапòтам* 'тук-таме' (Софийско), *тӯвъсъкà* и *тӯъсъкà* 'оттук нататък;

тука' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тӯа тàка* 'тук някъде' (Костурско), *тӯва-тàмо* диал. 'тук-там'. – От *ту*¹ 'тука' (вж.) с деиктична частица *-ва*, както напр. в *тъдя́ва* (вж.), *тогàва* (вж.). Срв. ESSJ 2, 698. За темпоралните значения 'тия дни' (на *тӯва*), 'сетне, после' (на *оттӯва*) и 'от време на време, и в това, и в онова време' (на *тӯвандева*) срв. *дотӯк* 'до това място' и 'до това време, до тоя миг', фр. *ici* 'тук(а)' и 'сега', *d'ici* 'оттук' и 'отсега', нем. *hier* 'тук' в съчет. *bis hier* 'дотук' и 'досега', англ. *here* 'тук' в съчет. *here and there* 'тук и там; тук-там' и 'от време на време'. В *тӯва нèйкьна* и *тӯва нèкне* 'тия дни', *тӯа нèкни* 'онзи ден', *тӯа нàпре* 'онзи ден' (с несигурност) и *тӯа одàмна* 'отдавна' значенията 'тия дни', 'преди известно време', 'онзи ден' и 'отдавна' се носят съответно от думите *нèйкьна* (вариант на *нèкьна* 'завчера, онзи ден'), *нèкне, нèкни* (вж. под *нèкинь*), *нàпред* (вариант на *напрèд*, вж.) и *одàмна* (вариант на *отдàвна*, вж. под *дàвно*), а *тӯва, тӯа* са се деадвербиализирали до голяма степен и са се превърнали в частици за изразяване на неопределеност, несигурност, пренебрежение, срв. точно с такава семантика *там*, например в изреч.: *Я ни донес едно кило вино, опечи и нещо там, каквото има* или в изреч.: *А бе, дайте там по един лев, колкото да не е без пари* (РСБКЕ 3, 383). В *тӯа тàка* 'тук някъде' *тӯа* е запазило значението си 'тук(а)', а *тàка* (= *такà*) се е превърнало в частица за изразяване на неопределеност (срв. изреч. *Дойдох тука така, да се поразходя = Дойдох тука без определена цел, да се поразходя*). В *тӯва-тàмо* 'тук-там', *тӯва-òнде* 'тук-там' и *тӯа-ондèа* 'тук-таме' и двете съставки пазят първоначалното си значение ('тук' и 'там'). Формата *тӯвапòтам* 'тук-там' от Софийско може да е възникнала по съчет. *тӯва пò-там* (с първоначално знач. 'тук и по-нататък, тук и по-натам', срв. засвидетелстваното в Софийско *пòтам* 'по-нататък, по-натам', вж. БДиал 1, 261); *тӯвъсъкà* и *тӯъсъкà* от Съчанли, Гюмюрджинско, със знач. 'оттук нататък' са възникнали от *тӯвъ, тӯъ* 'тука' и нареч. *съкà* 'нататък', със знач. 'тука' – от *тӯвъ, тӯъ* 'тука' и съчанлийската усилителна частица *съкà* (за която вж. Т. Бояджиев, БДиал 6, 90); в *тӯва-дèва* със знач. 'някъде си, много далече' *тӯва* вероятно се е деадвербиализирало и се е превърнало в частица за изразяване на неопределеност спрямо значението на втория елемент (*-дèва*, от *ондèва* 'там').

тӯва² 'няколко стъбла, поникнали от един корен' (Петокладенци, Плевенско), **тӯвъ** 'храст с форма на топка; гнездо, в което пускат семена при засяване на дини и др.' (Трънчовица, Никополско). – От *тӯфа* 'китка стъбла и издънки, поникнали от един корен' (вж.), с диал. *в* на мястото на *ф*.

тувàл¹ 'вид кожа за обувки' (Попина, Силистренско). – От рум. *tuvál, továl* 'обработена говежда, свинска или конска кожа, използвана за лица на обувки, за предмети на техниката и т. н.' (заемка от укр. *товáр* 'стока' и 'обработена животинска кожа', вж. DLR 11/31, 1983, 445).

тувàл² 'отпадъци от желязото при неговата обработка (ковашки тувал) или от медта (бакърен тувал), които се употребяват за получаване на боя за

глинените съдове (от железните отпадъци – на червенокафява, а от медните – на зелена боя)' (Троянско), ковашки термин 'люспи, които падат от горещото желязо при чукане, употребявани за изтриване' (Елена), бакърджийски термин (Тетевен), 'отпадъци от медта при нейната обработка с чукане' (Великотърновско), 'люспи, тънки петури, които падат от бакъра (медта), когато се работи' (Пловдив) (Панчев), в съчетания: *ковашки тува̀л* (Берковица), *бакърджийски тува̀л* (Берковица). – Еднакво по произход с *тува̀л*[1] 'вид кожа за обувки' (вж.). Значението възниква по метонимичен път. Отпадъците от желязото или медта при тяхната обработка се събират и съхраняват в кожени торби.

тува̀н 'таван' (Царевец, Врачанско), **тува̀нь** също (Бабяк, Разложко), **тува̀не** също (Цветино, Велинградско). – От тур. диал. *tuvan* също (DS 10, 4002). – Срв. *тава̀н*, *това̀н*, *тъва̀н*.

ту̀вла диал. 'тухла' (Геров), **ту̀влъ** 'тухла' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *ту̀владжия* диал. 'тухлар', *ту̀владжийница* диал. 'тухларница' (Геров), *ту̀влъджийницъ* също (Трънчовица, Никополско), *ту̀влица* диал. умал. (Геров), *ту̀вличка* диал. умал. (Геров), вж. *ту̀хла*.

тувлѐк 'дюшек' (Извор, Босилиградско), 'сламен дюшек' (Марковча, Шуменско; Градище, Севлиевско; Босилиградско), 'сламеник' (Богдановдол, Пернишко). – Вариант на *туфлѐк* също (вж.), с диал. *в* на мястото на *ф*.

ту̀въле мн. ч. 'раст. глухарче; цвят на топола, който бива разнасян от вятъра като снежинки' (Ново село, Видинско). – Вероятно от рум. *túfele*, членувана форма за мн. ч. от *túfă* 'туфа; гъста коса, кичур' (вж. *ту̀фа*[1]), с диал. *в* на мястото на *ф*, за което срв. *ту̀ва*[2], и с промяна на неударено *е* в *ъ* в говора.

ту̀въ̀съкà и **ту̀ъ̀съкà** нареч. 'оттук нататък; тука' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв. от *ту̀ва*[1] (вж.), *ту̀ъ* (вж. *ту̀ва*[1]).

туг[1] 'чужд' (Прилеп; Щип; Горно Тлъмино, Босилиградско), **тугь** 'чужд' (Щипско; Кочанско; Велес; Папрадища, Велешко), **ту̀гьи** в съчет. *ту̀гьи ю̀нак* 'непознат юнак' (Прилеп), **ту̀гя** 'чужда' (Щип; Велес), в съчет. *ту̀гя ту̀гина* 'чужда чужбина' (Тресанче, Реканско), в съчет. *ту̀гя ту̀гьина* (Прилепско), **тугя̀** в съчет. *тугя̀ жена* 'чужда жена' (Дебърско; Кичевско), **ту̀гьо** 'чуждо' (Щип), **тугьо̀** в съчет. *тугьо̀ лозе* 'чуждо лозе' (Прилеп), **ту̀ги** мн. ч. 'чужди' (Галичник), **ту̀гьи** също (Велес; Кратово), **тугьѝ** в съчет. *тугьѝ овци* 'чужди овце' (Прилеп), **ту̀гье** в съчет. *ту̀гье ра̀не* възклицание, с което се изказва жалба, отчаяние, състрадание (Трън; Станьовци, Брезнишко). – Произв.: *ту̀гин* 'непознат, чужд човек' (Лешко, Благоевградско; Криворечна Паланка), *тугьѝн* в съчет. *тугьѝн юнак* 'непознат юнак' (Охрид) (срв. срхр. *ту̀ђин* 'чужденец'), *ту̀гина* 'чужбина' (Прилеп; Дебърско; Река, Дебърско), *ту̀гьина* 'чужбина' (Прилеп; Прилепско), *тугьина* 'чужбина' (Охрид; Скопско) (срв. срхр. *ту̀ђина*), *ту̀гиня* 'чужбина' (Прилеп), *ту̀гийна* 'чужбина' в нар. пес.: *…а̀рам ти бѝла ту̀гийна// шчо си лѐтувал три лета,/ а пара не си до̀несол* (Дебърско) (от *ту̀гиня*, фонетично записано *ту̀гинья*, с антиципация на мекостта, за която срв. *ко̀йн* от *ко̀нь*), *ту̀гинец* 'чужденец' (Прилеп) (срв. срхр. *ту̀ђи̏нац*), *ту̀гинка* 'чужденка' (Мала Река, Дебърско), *тугинка* също (ЮЗ) (срв. срхр. *ту̀ђи̏нка*), *ту̀гинче* 'чужденче' (Прилеп), *тугьинче* също (Прилепско; Велес) (срв. срхр. *ту̀ђи̏нче*), *тугьоъ* 'чужда' в текст: *Сно̀шчи до̀шол тугьѝн юнак от тугьоъ̀ земя…* (Охрид), *ту̀гяна* 'чужда, непозната' в съчет. *ту̀гяна ра̀бута* (Прилеп), *тугьо̀шанче* в съчет. *ту̀гьо тугьо̀шанче* (Прилеп); *тугьоземя̀нине* звват. п. 'чужденецо, чуждоземецо' в нар. пес.: *А, ю̀наче, тугьоземя̀нине,/ шо си идел, шо си ко̀ня мо̀рил*? (Папрадища, Велешко) (сложна дума, образувана от *тугь* и *земя*, с наст. *-янин*), съчет. *тугю земянине* у Миладѝновци, Бълг. нар. песни 474, вм. *тугюземянине* звват. п. 'чуждоземецо, чужденецо' в нар. пес.: *Зета̀шине, тугю земянине,/ що си дошол бой да се биеме*?, съчет. *ту̀гьи земянине* у Шапкарев, кн. 1, 137, вм. *ту̀гьиземянине* звват. п. 'чуждоземецо, чужденецо' в нар. пес.: *Зѐтъшине, ту̀гьи земянине*! (Охридско) (*тугюземянине, ту̀гьиземянине* – варианти на *тугьоземя̀нине*), съчет. *тугьо зѐмянче* в СБНУ 7/3, 72, вм. *тугьозѐмянче* звват. п. 'чуждоземче, чужденче' в нар. пес.: *Ю̀наче, тугьо зѐмянче,/ шчо е вѝя на гла̀ва ти го̀рит*? (Дебърско) (сложна дума, образувана от *тугь* и *земя*, с наст. *-янче*). – Застъпник на стб. **тоу̏ждь** 'чужд', вариант на **штоу̏дь** (вж. под *чужд*), с диал. (западнобълг.) *-гь* на мястото на *-жд*, стб. **жд(ь)**; под влияние и на срхр. *ту̀ђ*, в ж. р. *ту̀ђа*, в ср. р. *ту̀ђе*, и на производни от *ту̀ђ*. Формата *туг* е със затвърдяване *гь* > *г*.

туг[2] 'раст. Fritillaria imperialis' (Стара Загора), **тугове** мн. ч. диал. 'раст. Fritillaria; раст. Fritillaria imperialis' (БотР 168). – От тур. *tuğ* 'пискюл от косми на конска опашка на калпака на султан, паша'. За семантиката вж. под *туй-паше*. – Срв. *туга̀*[2], *тугина*, *ту̀гове*, *туй*[3], *туй-паше*.

туга̀[1] 'тъга; жалба' (Кожинци, Трънско), 'мъка; жалба' (Ярджиловци, Пернишко), 'предмет на грижи' в нар. пес.: *Овчар е туга̀ голѐма:/ лете лету̀йе у Влашко, / зиме зиму̀йе у Банско* (Царибродско), само в съчет. *ми пъдѝнье туга̀* 'става ми тежко, след като съм ял много сладко' (Ново село, Видинско), **ту̀га** 'тъга' (Трън), 'мъка' (Софийско), **ту̀го** звват. п. в погов.: *Ту̀го, ту̀го, ю̀тре дру̀го* (Брезнишко), *ту̀гье* мн. ч. 'мъки, тегла' (Радово, Трънско). – Произв.: *тугу̀ем* 'тъгувам' (Кривонос, Брезнишко; Алдомировци, Сливнишко; Долно Тлъмино, Босилиградско), *тугу̀йем* 'тъгувам, чезна' (Трънско) (вариант на *тъгу̀вам*, вж. *тъга̀*); *тужѝнкье* звват. форма в нар. пес.: *Тужѝнкье девойко,/ тужѝш ли за мѐне,/ ка̀ко я за тѐбе* (Царибродско), *тужѝца* диал. 'тъгица' (Геров; Белоградчик), *тужѝце* звват. п. възклицание за израз на скръб (Суходол, Софийско), остар. възклицание за израз на мъка, учудване (Витановци, Пернишко), възклицание за израз на болка, скръб (Трънско), възклицание в текст: *Тужѝце, жѐно, не ду̀май така̀* (Красава, Брезнишко), възклицание, напр. в текст: *Тужѝце*! *Що е стану̀ло*! (Красава, Брезнишко), възклицание,

напр. в текст: *Тужѝце*! *Лѐбът ми изгорѐ*! (Брезнишко), в съчетания *тужѝце Бо̀же* възклицание за израз на мъка, скръб (Жабляно, Радомирско), възклицание, напр. в текст: *Тужѝце Бо̀же… що стàну*! (Ракита, Брезнишко), *тужѝце Бо̀жкье* възклицание за израз на силна уплаха, учудване, мъка, при внезапно сполетяло нещастие (Станьовци, Брезнишко), възклицание за израз на мъка, уплаха, учудване и пр. (Трън), *тужѝце, Бо̀же, до Бо̀га*, възклицание в нар. пес.: *Викнà Янѝнка да плàче:/ „Тужѝце, Бо̀же, до Бо̀га!”* (Щипско, Кочанско), *тужѝце, Боже, до Бога* възклицание в нар. пес.: *Тужѝце, Боже, до Бога,/ нѐмам ли нѝкого,/от тàткова ми роднина…* (Кратово), *тȕжице Бо̀га до Бо̀га*, възклицание в нар. пес.: *Тȕжице Бо̀га до Бо̀га,/ како кье си идем до дома…* (Щипско), *тужице* възклицание ’леле мале’ (Долна Гращица, Кюстендилско). – Вариант на *тъгà* (вж.), с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. *м̑*.

тугà² в съчет. *пàшина тугà* диал. ’раст. Fritillaria imperialis’ (Геров), **туга** в съчет. *пашина туга* ’градинско цвете Fritillaria imperialis’ (Зап). – По падежна форма *туǧа* на тур. *tuğ* ’пискюл от косми на конска опашка на калпака на султан, паша’. За семантиката вж. под *туй-паше*. Вероятно преосмислено с диал. *тугà* ’тъга’ (вж. *тугà*[1]). – Срв. *туг*[2], *тугина, тугѝша, туй*[3], *туй-паше, тулȕм*[2], *тюмбеше*.

тугина ’раст. царски венец, Fritillaria imperialis’ (Дупница). – По *туг*[2] също (вж.), *тугà* в съчет. *пàшина тугà* също (вж. *тугà*[2]), с *-ина* по имена на цветя и други растения, като *латѝна, гергѝна, калѝна, къпѝна*. За семантиката вж. под *туй-паше*. – Срв. *туг*[2], *тугà*[2], *туй*[3], *туй-паше, тугѝша, тюмбеше*.

тугѝша ’цвете царски венец, Fritillaria imperialis’ (Дупница). – Вероятно чрез срхр. *тугѝшāх* също, от тур. *tuğ-i şah* също, букв. ’шахски (царски) пискюл’, персийски изафет от *tuğ* ’пискюл от косми на конска опашка’ (от перс. *tūğ*) и *şah* ’шах, монарх, цар’; със заглъхване на *-х*. Може да бъде и направо от тур. *tuğ-i şah*. За семантиката срв. при *туй-паше*. – Срв. *туг*[2], *туй*[3], *тугина*.

тȕгла ’тухла’ (Ново село, Видинско; Милчина лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко; Славине, Изатовци, Бребевница, Желюша, Царибродско; Долно Тлъмино, Горна Любата, Босилиградско; Кумановско; Кюстендилско). – Произв.: *тугларска* определение на почва, от която правят тухли (Колуша, Кюстендилско), вж. *тȕхла*.

тȕгове мн. ч. в нар. пес.: *…у винò йелѐн играйе,/ сас позлàтени рòгове,/ и на рòгове пȕргове/ и на пȕргове тȕгове…* (Софийско). – Вероятно еднакво по произход с *тугове*, мн. ч. от *туг*[2] (вж.), заемка от тур. *tuğ* ’пискюл от косми на конска опашка на калпака на султан, паша’.

тугрà остар. ’султански печат-герб (монограм) с букви, думи и титли на султана (на писма, документи и на едната страна на монети)’, вж. *турà*.

Тȕдарица ’християнски празник Тодоровден’ (Ленково, Никополско; Ружинци, Белоградчишко; Милчина лъка, Кулско), **тудòра** диал. ’цвете герги-

на, Dahlia variabilis’ (Панчев), **тудòрско** в съчет. *тудòрско кравàйче* ’обреден хляб на Тодоровден’ (Южна Добруджа), **Тȕдурица** ’Тодоровден’ (Бръложница, Софийско), **Тудурица** също (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Ломско, Оряховско, Врачанско), **Тȕдурскътъ нидѐльъ** ’седмицата преди Тодоровден’ (Троян). – Производни от *Тòдор* (вж.) и от негови варианти.

тудѐва ’тъдява’, вж. *тудя̀ва*.

туде-е, обикн. **туде-е, туде-е, туде-е,** междум. за насъскване на кучета по бягащ вълк (Враца). – Може би от тур. *tut* ’хвани, улови’ и междум. за подканване *де-е* (= *де*, вж. *де*[3]).

тȕдека ’тъдява’ (Видин; Радибуш, Гинце, Страцин, Кумановско). – Застъпник на стб. **тѫдъ** ’тук, тука, на това място’ (вж. под *тъдя̀ва*, с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. *м̑*; с деиктична частица *-ка*, както например в *тȕка* (вж.), *тàмка* (вж. *там*). – Срв. *тудя̀ва*.

туджа̀р остар. диал. ’тежък търговец’ (Геров), ’търговец’ (Чанакча, Чаталджанско), таен говор ’човек’, в съчет. *туджàр хавасъ* таен говор ’вид хоро’, **туджа̀рин** остар. ’тежък търговец’, ’ангросист, търговец на едро’ (Шумен), ’търговец’ (Снежина, Провадийско; Хасковско), ’едър търговец’ (Гоце Делчев), **туджерин** ’търговец’ (Опака; Могилица, Смолянско), **тужа̀р** остар. ученически говор ’богаташ’ (София), **тужѐр** ’търговец’ (Триград, Девинско; Чепеларе), **тужѐре** мн. ч. ’търговци’ (Чепеларе), **тȕджар** таен зидарски говор ’търговец’ (Смолско, Пирдопско; Охрид; Церово, Желево, Леринско), **туджар** също (Ватилък, Солунско; Църско, Битолско), **туджарин** също (Оброчище, Добричко). – Произв.: *туджа̀рка* остар. ’жена на търговец; търговка’, *туджарлък* остар. ’търговия; занятие на търговец’, *туджарлок* ’търговия’ (Църско, Битолско), *туджарлик* ’професия на търговец; търгуване’ (ЮЗ), *тужарлък* ’голямо стадо’ (Ясъюк, Гюмюрджинско) (от тур. *tüccarlık*), *туджа̀рски* остар. ’търговски’, *тȕджарски* таен цигуларски говор също (ЮЗ), *туджарски* ’търговски’ (Църско, Битолско), *тужа̀рски* също (Скребатно, Гоцеделчевско), *туджа̀рче* остар. ’търговче’ (Геров), *тужа̀рче* също (Черничево, Крумовградско), *тȕджарче* също (Охридско). – Чрез тур. *tüccar* ’търговец’ от араб. *tuǧǧār*, мн. ч. от *tāǧir* ’търговец’ (отдето в турски *tacir*); със затвърдяване *тю-* (от тур. *tü-*) > *ту-*, както например в диал. *тутȕн* (= *тютю̀н*, от тур. *tütün*). – Заето и в арум. *tugeár* ’търговец’ (срв. Papahagi 1974, 1201, дето липсва българска дума и дето като изходно за арум. *tugeár* се сочи тур. *tacir*), алб. *tuzhár* ’търговец’ (Meyer, EtWb 451).

тудя̀ва нареч. ’тъдява’ (Лопян, Шумнене, Тетевенско; Владиченци, Видинско; Войнягово, Карловско), **тудѐва** също (Видин; Чорлево, Ломско; Царибродско; Долно Тлъмино, Милевци, Босилиградско), **тудева** също (Брезнишко; Бусинци, Трънско), **тудѐя** също (Радибуш, Канарево, Кумановско), **тудѐй** също (Страцин, Кумановско). – Диалектни варианти на *тъдя̀ва* (вж.), с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. *м̑*. Формата *тудѐя* – от **тудѐа* (с

изпадане на *в* от *тудѐва*) с йотация на *а* след гласна; *тудѐй* е съкратено *тудѐя*. – Срв. *тудѐтка*.

ту̀е нареч. диал. 'тук' (Геров; Джарово, Чакаларово, Долно Капинево, Горно Капинево, Момчилградско; Мандрица, Ивайловградско; Дебърско; Себишча, Галичник, Дебърско; Папрадишча, Велешко), **ту̀йе** 'тука' (Дебърско). – Произв.: *ту̀ека* нареч. диал. 'тука' (Геров; Дебърско); *отту̀е* диал. 'оттука' (Геров). – От *ту*[1] 'тука' (вж.) с деиктична частица *е* (*йе*). Може да бъде и от *ту̀я* (вж. под *ту̀ва*[1]) с *е* (*йе*) от неударено *я*.

ту̀ен, в ж. р. **ту̀йна**, в ср. р. **ту̀йно**, засвидетелствано у Панчев 309, със знач. 'пискюллия' (с въпросителен знак) и със следния текст: *Анастàсице, мла̀да нѐвесто,/ я ми по̀дигни ту̀йното фесче,/ и да ми вѝдиш го̀леми бѐлек!/ Па му по̀дигна ту̀йното фѐсче,/ па му вѝдела го̀леми бѐлек/ и си по̀знала нѐйното лу̀до*. (Велес); **ту̀ен** 'който буди учудване или възхищение', в ж. р. **ту̀йнъ** (Съчанли, Гюмюрджинско), **ту̀йна** 'много хубава, най-хубава, чудесна' (Сив кладенец, Ивайловградско), **туйно** в нар. пес.: *Ядно дърво, туйно дърво,/ нито гори, нито гасне,/ под дървото си ми седи/ малка мома солуненска...* (Каяджик, Софийско) с вероятно знач. 'чудно'. – Произв. от дума, заета от тур. *tuğ* 'пискюл от косми на конска опашка на калпака на султан'; *ту̀ен* 'който буди учудване или възхищение', *ту̀йна* 'много хубава, най-хубава, чудесна' – с първоначално знач. 'красив като пискюл от косми на конска опашка на калпака на султан (та буди учудване, възхищение)', *ту̀йно* 'чудно' – със същото първоначално значение, от което се е развило по-стеснено знач. 'което буди учудване с красотата си' и сетне 'чудно'. – Срв. *туй*[3].

туж диал. 'чужд', в ж. р. **ту̀жа,** в ср. р. **ту̀жо**, в мн. ч. **ту̀жи** (Геров). – Произв.: *тужѝн* диал. 'чужденец' (Геров), *тужѝна* диал. 'чужбина' (Геров), *тужѝнка* диал. 'чужденка' (Геров), *тужѝнче* диал. 'чужденче' (Геров). – Застъпник на стб. **тоӯждь** 'чужд', вариант на стб. **штоӯдь** (вж. под *чужд*), с *ж* вм. *жд* във формите за ж. р., ср. р. и мн. ч. по формата за м. р. *туж*, получена от **тужд* (от стб. **тоӯждь**), в което *-д* от съгласковата група *-жд* закономерно изпада при изговор – в разговорната реч и в диалектите (но обикновено се запазва във формите за ж. р., ср. р. и мн. ч., срв. разг., диал. *чуж* 'чужд', но *чу̀жда, чу̀ждо, чу̀жди*). За *ж* вм. *жд* във формите за ж. р., ср. р. и мн. ч. срв. книж. (и широко разпространени в диалектите) *риж*, в ж. р. *рѝжа*, в ср. р. *рѝжо*, в мн. ч. *рѝжи*, възникнали по *рижд* (етимологично), в ж. р. *рѝжда*, в ср. р. *рѝждо*, в мн. ч. *рѝжди*. – Срв. *туг*[1].

ту̀жа[1] диал. 'тъжа, плача над умрял, на гроб' (Геров), **ту̀жи** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'плаче' в нар. пес.: *Дза̀ран, вѐчер ма̀кя му сѐ ту̀жи,/ жа̀лно ту̀жи, до̀ нѐбо се чу̀йе*. (Дупнишко), **тужу̀** гл. 3 л. мн. ч. сег. вр. в нар. пес.: ... *ягънца тужу̀ за ма̀кю...* (Горни Лом, Белоградчишко) с вероятно знач. 'тъжат, плачат'. – Диалектен вариант на *тъжа̀* 'изпитвам тъга, скърбя, жаля' (вж.), в 3 л. ед. ч. сег. вр. *тъжѝ*, стб. **тѫжнтн**, **тѫжѫ** (вж. под *тъжа̀*), с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. **ѫ**. За значенията 'плаче', 'плачат' срв. *тъжа̀лка* 'жена, дошла да плаче при мъртвец', произв. от *тъжа̀*.

ту̀жа[2] 'обвинявам, смятам някого за виновен; обвинявам пред властите, давам под съд' (Банат), **ту̀жа се** 'изказвам недоволството си, оплаквам се' (Банат). – От срхр. *ту̀жити, ту̀жѫ* 'подавам тъжба, давам под съд, обвинявам', *ту̀жити се, ту̀жѫ се* 'оплаквам се', съответствия на бълг. *тъжа̀* (вж.), *тъжа̀ се* 'оплаквам се; давам писмена жалба в съд' (вж. под *тъжа̀*).

ту̀жба 'изказване на недоволство, оплакване; писмено възражение срещу нещо, жалба' (Банат), *ту̀жбе* мн.ч. 'оплаквания' (Царибродско). – Произв.: *ту̀жбеникь* 'лице, което се оплаква' (Банат), *ту̀жбица* 'оплакване, тъжбица' (Царибродско, Пиротско). – От срхр. *ту̀жба* 'тъжба, оплакване', съответствие на бълг. *тъжба* (вж. под *тъжа̀*).

ту̀жен 'тъжен' (Горни Чифлик, Белоградчишко; Трънско; Кумановско), **ту̀жън** 'тъжен' (Трънско; Долни Романци, Брезнишко), 'нажален' (Бръложница, Софийско). – Диалектен вариант на *тъжен*[1] (вж.), с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. **ѫ**.

ту̀жец диал. 'някакво растение, с което пушат против епилепсия' (Геров). – Вариант на *тъжиц* 'градинско цвете перуника' (вж. *тъга̀*[1]) с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. **ѫ**.

тужин 'раст. сладка папрат, Polypodium vulgare' (Бистрица, Софийско). – Вариант на *тъжен*[3] 'раст. салеп, Orchidis; раст. перуника, Iris germanica' (вж. *тъжен*[2]), с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. **ѫ**.

тужу̀рка остар. шивашки професионален говор 'къса горна дреха, която се носи всеки ден'. – От рус. *тужу́рка* също, възникнало по фр. *toujours* 'всеки ден, винаги', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 235. За руската дума вж. Vasmer, REW 3, 148.

ту̀жън '(за хранителен продукт, ядене) много тлъст, много сладък' (Бръложница, Софийско), **ту̀жна** в съчет. *ту̀жна бо̀лес* 'мъчителна, тежка болест' (Радово, Трънско), **ту̀жно** 'тежко' в текст: *Що ми ту̀жно замериса...* (Стакевци, Белоградчишко), 'тежко на стомаха след ядене на много блажно или сладко' (Ново село, Видинско), 'извънредно много', например в съчет. *ту̀жно у̀баво* 'извънредно много хубаво' (Трън; Станьовци, Брезнишко). – Произв.: *ту̀жнина* 'скука; мъка' (Радово, Трънско), 'силна лятна горещина' (Зап), 'голяма лятна горещина' (Грълска падина, Годечко), *тужнѝна* диал. 'топлина, горещина' (Геров), 'топлина, жега, горещина' (Пиротско). – Вариант на диал. *тъжен* '(за време) горещ, душен, тежък' (и с други значения) (вж. *тъжен*[2]), с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. **ѫ**. За знач.'извънредно много' в съчет. *ту̀жно у̀баво* 'извънредно много хубаво' срв. нем. *schwer* прил. 'тежък' и нареч. 'твърде много, извънредно много'.

туз[1] 'виден и важен човек; богаташ, големец', 'карта за игра с един знак в средата (асо, бирлик)'. – Произв.: *тузàр* 'богаташ, големец', *тузàрски* 'богаташки', *тузàрство, тъ̀зовски* прил., *тъ̀зовщина*. – От рус. *туз* също, заето чрез пол. *tuz* от сръвиснем. *tûs*, от по-ранно *dûs*, заето от своя страна от южнофр. *daus*, от нар.-лат. *duōs* 'две; двойка' (= фр. книж. *deux* 'две'). За семантиката срв. бележката у Brückner, SEJP 585, че двойката (*tûs*, *dûs*) в играта на карти при немците е приела значението на асото (карта с най-висока стойност). За знач. 'виден и важен човек; богаташ, големец' срв. *ac* 'карта за игра с един знак в средата' и прен. 'най-важен в дадена област човек'. За руската дума вж. Vasmer, REW 3, 148.

туз[2] 'тука', вж. *тъ̀зи*.

тузàк[1] 'капан за птици' (Виево, Кутела, Гела, Солица, Върбово, Полковник-Серафимово, Кожаре, Влахово, Момчиловци, Елховец, Водни пад, Кремене, Смолянско; Пловдивци, Неделино, Върбина, Мъглища, Ерма река, Шаренка, Маданско; Жълтуша, Ардинско; Девесилица, Малък Девесил, Крумовградско; Джурково, Асеновградско), 'примка за ловене на птици' (Чепеларе), 'примка от конски косми за ловене на птици' (Ардинско, Маданско), **тузак** 'примка за птички от косми на конска опашка, приковани на дъска, върху които слагат храна за примамка' (Стойките, Девинско). – От тур. *tuzak* 'капан; примка; уловка'.

тузàк[2] 'ситна слама' (Балчик; Голеш, Силистренско), 'дребна плява' (Калипетрово, Професор-Иширково, Силистренско), 'ситна слама, която се поставя в замазката на пръстен под; ситна слама от ечемик' (Добричко), 'място за събиране на овършаното жито' (Силистренско). – С редукция на неударено *-о-* > *-у-* от **тозàк*, произв. от *тоз* 'прах, пепел' (вж.), от тур. *toz* 'прах, пепел; частица от нещо', с наст. *-ак*.

тузѐмен '(обикновено за жител, предмет, нещо от извъневропейски страни) местен, коренен', **тузѐмец** 'коренен жител, обикновено на извъневропейска и отдалечена страна', **тузѐмка** 'коренна жителка, обикновено на извъневропейска и отдалечена страна', **тузѐмски** 'туземен'. – От рус. *туземный, туземец, туземка, туземский*. За рус. *туземец*, вж. Vasmer, REW 3, 148.

тъ̀зи нареч. 'тука' (Чепино), **туз** нареч. 'тука' (Смилянски район, Смолянско; Смолян; Смолянско; Рудозем; Загражден, Хамбардере, Ардинско; Габрово, Кръстополе, Ксантийско). – Произв.: *ейтъ̀з* 'ето тук' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско); *тъ̀з-отъ̀де* 'тук оттатък' (Мостово, Асеновградско). – От *ту*[1] 'тука' (вж.) с деиктични частици *-зи, -з*. Срв. срхр. диал. *тузи, туйзи* 'тука'. Срв. ESSJ 2, 698.

тъ̀зла 'сòлница' (Черешово, Велинградско), 'място с оставени буци каменна сол, за да ги ближат овцете (солило)' (Смолянско), 'място за кърмене на добитък със сол' (Смолянско; Падина, Ардинско), 'пресолено ядене' (Странджа), название на солена почва (Карнобат; Сбор, Априлци, Пазарджишко), **тъ̀злъ** 'място край брега на море, където от морската вода се добива сол' (Дервент, Дедеагачко), **тъ̀зли** мн.ч. 'сòлници край Бяло море' (Беломорска Тракия). – Произв.: *тъ̀зладжия* 'работник по солници за добиване на морска сол' (Кръстополе, Ксантийско), *тъ̀злйва* '(за трева) солена' (Панагюрско); МИ: *Тъ̀зла*, солено езеро северно от Балчик (I. Duridanov, Балк. езикозн. 32/1, 1989, 19), *Тъ̀злата* край Елешница и край Добринище, Разложко, в Гоцеделчевско, край Букова поляна, Маданско, край Искра, Първомайско, край Драка и край Малина, Грудовско, често местно име в Чепинското корито, в Асеновградско, в Смолянско, *Тузлà* край Ракитово, Велинградско, *Тузлàта* край Горно Камарци, Пирдопско, местности в Доспатското краище, *Тузлъ̀та* край Лещен и пасище край Горно Дряново, Гоцеделчевско, *Тузлъ̀тъ* край Елешница, Панагюрско, със соленикава трева, която овцете ближат, *Тузлò̀та* край Янковска-Батанци, Маданско. – От тур. *túzla* 'сòлница'. – Заето и в срхр. *тъ̀зла* 'сòлница', *Тъ̀зла* град в Северна Босна (Škaljić 626, Skok 3, 529), рум. *tuzlá* 'сòлница' и *túzlă* също (DLR 11/3, 1983, 762).

тузлу̀к[1] 'парче вълнен плат, обхващащо крака от глезена до коляното', мн. ч. **тузлу̀ци** (Старцево, Маданско; Кожаре, Смолянско), 'калцун' (Ново село, Видинско), **тузлу̀ци** мн. ч. 'калци' (Тетевенско; Момчиловци, Смолянско), 'калци без ходила, направени от шаяк' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'калцуни до под колената, носени върху долните платнени гащи' (Пирин, Петричко), 'платнени гамаши' (Средни Родопи), 'плетени чорапи' (Килифарево, Великотърновско), **тузлуци** 'калци' (Битоля), 'алени шаячни навивки за пищялките на краката' (Кичевско), 'вид женски чорапи' (Горско Сливово, Павликенско). – Вариант на *тозлу̀к* също (вж.), с *у* от неударено *о*.

тузлу̀к[2] диал. 'разсол, саламура' (Геров), 'солнѝца' (Кюлевча, Шуменско), **тузлук** название на вид почва (Бургас, Нови пазар). – Произв.: *тузлу̀че* умал. 'солнѝчка' (Кюлевча, Шуменско), *тузлу̀чанин* 'жител на областта Тузлука в Омуртажко', *тузлу̀шки* 'който е от областта Тузлука'; МИ: *Тузлу̀ка*, област в Омуртажко, *Тузлу̀к тъ̀рлъ* край Лозен, Горнооряховско. – От тур. *tuzluk* 'солнѝца'. – Заето и в срхр. *тъ̀злук* 'солнѝца' (Škaljić 626, Skok 3, 530, под *tūz*), рум. *tuzlúc* 'солена вода' (DLR 11/3, 1983, 762, под *tuzlúc*[2]).

тъ̀зуру ср. 'киселина за почистване с памук на мръсен съд, който после се калайдисва' (Райково, Смолянско). – От тур. *tuzruhu* 'солна киселина' – сложна дума, възникнала чрез сращване на съставните части на изафетното съчетание *tuz ruhu*, съставено от *tuz* 'сол' и *ruh* 'душа; същност, същина; екстракт' (от араб. *rūḥ*), със заглъхване на *х* и с метатеза. – Срв. *тъ̀зурово*.

туй[1] мест. 'това', в *тъ̀й-онъ̀й* 'това-онова'. – Произв.: *тъ̀йка* диал. 'това' (Геров), *тъ̀йкъ* също (Троян), *тъ̀йкана* диал. също (Геров), *тъ̀йканък* 'това, ей това' (Сливенско), *тъ̀йкее* 'това' (Троян), *тъ̀йнака* 'това' (Станьовци, Брезнишко), *тъ̀йнакца* 'това' (Гулица, Варненско), *тъ̀йнец* в *тъ̀йнец-онъ̀йнец* (Бабица, Брезнишко), *тъ̀йну* в съчет. *тъ̀йну врѐми, унъ̀йну* (Щръклево, Русенско), *тъ̀йто* междум. за израз на изненада, учудване, за израз на нео-

добрение, възмущение, частица за усилване, за подчертаване (РСБКЕ), *тӯйцак* диал. 'това' (Геров), *тӯйцък* 'това' (Сухиндол; Сливенско), *тӯйцък-онӯйцък* 'това-онова' (Сливенско), в *тӯйцък-унӯйцък* 'това-онова' (Страхилово, Свищовско; Бракница, Поповско), *тӯйцъки* 'това' (Сухиндол); *атӯй* 'това' (Павелско, Хвойна, Асеновградско). – Вариант на *той* 'то; това' (вж. *той*[1]). – Срв. *ту*[7].

туй[2] нареч. 'тука' (Хвойна, Асеновградско; Лилково, Пловдивско; Жребово, Девинско; Ошане, Белоградчишко; Ново село, Видинско). – Произв.: *тӯйва* 'тука' (Злогош, Кюстендилско), *тӯйканцък* 'тука наблизо' (Гарван, Силистренско). – От *ту*[1] 'тука' (вж.) с деиктична частица *-й*. Срв. срхр. *тӯј* 'тука' (Вук), *тӯј* също (за които вж. Skok 3, 433, под *mâj*[1]). Срв. ESSJ 2, 698, дето неправилно са приведени и бълг. диал. *тӯйкана* 'това', *тӯйцак* 'това' (в ESSJ без значение), *тӯйто* (вж. под *туй*[1]).

туй[3] м. диал. 'раст. Fritillaria imperialis' (Геров; Дупница), 'вид градинско цвете, което расте високо и е с големи цветове' (Самоков). – Произв.: МИ *Туйнӣца* край с. Громшин и с. Лехчево, Монтанско. – Най-вероятно възникнало по *туй-паше* също (вж.), с изпадане на втората съставка (*-паше*). Може да бъде и от тур. *tuğ* 'пискюл от косми на конска опашка на калпака на султан, паша', възможно и по косвени падежни форми, като *tuğa, tuğı*, отдето в български с йотация на краесловната гласна се получават форми **туя, *туйъ*, от които може да възникне форма *туй*. За семантиката вж. под *туй-паше*. – Срв. *туг*[2], *тугд*[2], *тугина, туй-паше, тӯен*.

туй[4] 'дива патка' (Сталево, Първомайско). – Вероятно звукоподраж., по специфичния звук, издаван от дивата патка. Срв. *туй-туй-туй* междум. за примамване на пуйки.

тӯйкам диал. 'с подвиквания хвърлям на Сирни заговезни логачки, топчета глина с набодена на тях запалена прахан' (Геров), *туйкат* гл. 3 л. мн. ч. сег. вр. '(за момци) хвърлят с прашки на Сирни заговезни топки кал, от двете страни на които са поставени парчета запалена прахан, в дворовете на любимите им' (Брестовица, Пловдивско). – По възклицание *тӯя-тӯя*, с междуметен произход, засвидетелстван в Брестовица (вж. СбНУ 12, отдел 3, с. 9), с който момци хвърлят топки кал при обичая туйкане. Срв. горлуж. *tuj tuj* междум. за приспиване на дете с полюляване на люлката и производни *tujeć, tujam* и *tujkać, tujkam* 'приспивам дете, полюлявайки го', *tuja* и *tujka* 'люлка' (за които вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1556).

тӯйла диал. 'тухла', вж. *тӯхла*.

туй-паше диал. 'раст. Fritillaria imperialis' (Геров). – От тур. *tuğ-i paşa*, букв. 'пискюл от косми на конска опашка на калпака на паша', персийски изафет от *tuğ* 'пискюл от косми на конска опашка' (от перс. *tūġ*) и *paşa* 'паша', с *-е* вм. *-а* след диал. меко *ш*. За семантиката срв. преводни названия на същото цвете в

БотР 169, под Fritillaria imperialis: *царска корона, царски венец, царска къдра*. – Срв. *туг*[2], *тугд*[2], *тугина, туй*[3], *тугӣша, тулӯм*[2], *тюмбеше*.

туй-туй-туй[1] и **тук-тук-тук, тӯку-тӯку-тӯку-ту** междум. за примамване на пуйки и кокошки (Банат). – Звукоподраж. Срв. междум. за примамване на пуйки *пуй-пуй-пуй*. Срв. горлуж. *tujka* и *tujka tujka* междум. за примамване на гълъби, както и звукоподражателното по произход *tujawka* 'гургулица' (по междум. **tuj* и **tuj tuj*), за които вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1556. Срв. рум. диал. *túi-túi- túi* междум. за примамване на пилета, *tuc-tuc, tuc-tuc-tuc* междум. за уподобяване на звук, издаван от пуяци или от гургулици (DLR 11/3, 1983, 691, под *tui*[1], 684, под *tuc*[1], 685, под *túcu*[1]), *túcu-túcu* и *tuc-tuc*, *túkă-túkă* междуметия за примамване на кокошки, нем. *tucktuck* междум. за примамване на кокошки. Срв. междуметия за примамване на кокошки в български: *тик-тик-тик, тӣка-тӣка-тӣка, тък-тък-тък, тъка-тъка-тъка*.

туй-туй-туй[2] междум. за пропъждане на чужди кокошки (обл. Тиквеш). – Вероятно възникнало по диал. *тугь* 'чужд' (вж. *туг*[1]), срв. диал. *чузд*, срв. *чузда-а-а, чузда-а-а* междум. за отпъждане на чужди кокошки (Дряновец, Разградско), прил. със знач. 'чужд' и междум. за пропъждане на чужди кокошки. По всяка вероятност от **тугь-тугь-тугь*, с антиципация на мекостта **туйг-туйг-туйг*, с обеззвучаване на *г- > к-* в краесловие и пред следващо *-т* и с асимилаторно изпадане на *-к* пред *т-*.

тук[1] нареч. 'на това място; на мястото, на което се намира лицето, което говори; в случая, в този случай', междум. '(при проверка) ето ме, на лице съм', вж. *тӯка*.

тук[2] м. диал. 'претопена мас от сланина' (Геров), 'мас от стопена сланина' (Благоевград), 'мазнина' (Кюстендилско), 'сок от печено или варено месо' (Велес), 'мас от стопена сланина' (Падеж, Благоевградско), 'тлъстина от пържена сланина; остатък от пържено масло' (Бобошево), 'мас' (район Пиянец, Кюстендилско) (в СбНУ 45, 146, без означен род); стб. **тоукъ** 'тлъстина, мазнина; (прен.) изобилие' (Син. пс., Енински ап.), **тоукъньнъ** 'тучен; тлъст; (прен.) богат, изобилен; сочен, месест' (Син. пс., Син. тр.). – Произв.: *тӯча* диал. 'турям мазнина, тлъстина на ядене, за да стане тучно' (Геров), 'облажвам нещо с мас' (Дебърско), *тӯчам* 'гощавам с мазнина' (Прилеп), *тӯчен* 'плодороден; (за зеленина, трева) буен, сочен; (за ливада, пасище) покрит с буйна, сочна трева', диал. 'тлъст, охранен', 'тлъст' (Прилеп), 'сочен; тлъст' (Велес), *тӯчен* в съчет. *тӯчен зӗлник* 'мазен зелник' (район Пиянец, Кюстендилско), *тӯчна* в пожелание *да е тӯчна годӣната* 'да е плодородна годината' (Струга), *тӯчно* '(за ядене) тлъсто, тежко' (Шаренка, Маданско), '(за ядене) тлъсто, блажно' (Загоричани, Костурско), прил. само в ср. р. '(за ядене) тлъсто, тежко' (Кукуш), *тӯченица* 'въздребно тревисто растение с месести листа, което се среща по пясъци, пътища и дворове, Portulaca oleracea', 'вид саморасъл зеленчук, който се употребява за храна, Portulaca oleracea' (Бобошево), 'горска тре-

ва, която се използва за ядене сурова като салата' (Странджа), *тучѝницъ* 'трева с месести листа, Portulaca oleracea' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'вид тлъста трева, полегнала по земята' (Дервент, Дедеагачко), *тученѝца* 'раст. тлъстица, Portulaca oleracea' (Пищигово, Пазарджишко; Гайтаниново, Гоцеделчевско; Драбишна, Ивайловградско; Манастир, Гюмюрджинско; Тьойбелен, Мала Азия), в съчет. *дѝва тученѝца* диал. 'раст. тученица, Portulaca oleracea' (БотР 247), *тученица* диал. 'раст. Sempervivum tectorum', диал. 'раст. Pinguicula vulgaris; раст. Sedum' (БотР 278), в съчет. *питомна тученица* 'раст. тученица, Portulaca sativa' (Габровец, Пазарджишко), *тѝченца* 'вид трева' (Долни Лозен, Софийско), *тѝченьцъ* 'вид трева' (Хасково), *тѝчинца* 'тревисто растение с месести листа' (Чешнегирово, Пловдивско), *тѝчанца* диал. 'раст. тлъстига, дебелец, Sedum tectorum; раст. тученица, Portulaca oleracea' (Панчев), *тѝчънцъ* 'раст. Sempervivum tectorum' (Конопчие, Чирпанско), *тѝчинка* 'сочна трева, която служи за храна на свинете' (Опал, Старозагорско), *тѝчка* 'трева щир, Amaranthus' (Кичевско), *тѝчница* диал. 'раст. Portulaca oleracea; раст. Sedum' (Геров), 'раст. тлъстица, Portulaca oleracea' (Велес, Тетово), 'тревисто растение с дребни листа и крехко влачещо се стъбло' (Кюстендилско), 'дребна трева с лъскави листа за храна на добитък' (Ръждавица, Кюстендилско), 'дребна тлъста полегнала на земята трева' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'вид трева за храна на свинете' (Падеж, Благоевградско), 'вид тревисто растение' (Шишковци, Кюстендилско), *тѝчницъ* 'вид трева с месести листенца и крехко влачещо се стъбло, която е любима храна на свинете, Portulaca grandiflora' (Войнягово, Карловско), *тучнѝца* диал. 'раст. Portulaca oleracea; раст. Sedum tectorum' (Геров), 'раст. тлъстица, Portulaca oleracea' (Ватоша, област Тиквеш), *тучница* 'раст. тлъстица, Portulaca oleracea' (Габровец, Пазарджишко), диал. 'раст. нежит, Sempervivum schlechani' (БотР 279), 'раст. Sempervivum tectorum' (Прилеп, Охрид), диал. 'раст. Pinguicula vulgaris' (БотР 236), название на почва (Доброво, Дупнишко), *тѝчност* 'качество на тучен'; *затучен* '(за слама, сено) запарен, прогнил, смачкан, напрашен' (Копривщица) (Панчев); *натѝча, натѝчам* диал. 'турям на нещо за ядене масло, зехтин, за да стане мазно' (Геров); РИ: *Тученица*, река, приток на Вит. – Срхр. *тѝк, тѝк* 'тлъстина, мазнина', рус. остар. *тук* 'тлъстина, мазнина; сланина; лой; тор', диал. 'пълнота, едрина; ледена каша преди пълно замръзване; дребен плаващ лед; (прен.) полза; смисъл', укр. *тук* 'тлъстина, мазнина; сланина; лой', струс. тоукъ 'мазнина, тлъстина', чеш. *tuk* 'мазнина, тлъстина; смазка, масло', словаш. *tuk* 'мазнина, тлъстина; масло', пол. остар. *tuk* 'мазнина, тлъстина', горлуж. *tuk* 'мазнина, тлъстина; костен мозък', доллуж. *tuk* 'мазнина, тлъстина; сланина'. – Праслав. **tukъ*. – Сродно с лит. *táukas* 'къс, парче сланина (мазнина)', *taukaĩ* мн. ч. 'мазнина, тлъстина; сланина', *taukùs* 'пищен; пищно растящ, тучен (за растение)', латв. *tauki* 'мазнина, тлъстина; сланина', *tauks* 'мазен, тлъст', стпрус. *taukis* 'мазнина, тлъстина; сланина', с друга степен на коренната гласна лит. *tùkti* 'тлъстея, дебелея', латв. *tūkt* 'подувам се, отичам', англосакс. *þéoh* 'бедро', стисл. *þjo* също. – Ие. **tou-, *teu-, *tu-*, с разширение *-k-*. Срв. ие. **tū-* (вариант на ие. **tou-,*teu-, *tu-*) с разширение *-l-* в бълг. *тил* 'задна част на глава и шия' (вж. *тил*[1]). – Вж. Miklosich, EtWb 367, под *tū*[2], Trautmann 314, Brückner, SEJP 583, Ст. Младенов, ЕтР 642, Holthausen, Altnord. EtWb 316, Holub–Kopečný 396, Vasmer, REW 3, 149, Pokorny 1080–1081, Machek 660, Skok 3, 475, под *tĩti*, Schuster-Šewc Wb. 20, 1556, Rejzek 682. Срв. Specht 208, Zubatý, Wurzeln 9, които свързват със стинд. *tōkám* 'потомство'.

тук³ част. в съчет. *тук ми* (= *тако ми*) в нар. пес.: *Тук ми Бога и вѣра ристѣнска,/ кье си стàна, кòне кье си ѣна...* (Добърско, Разложко). – От *токо* в съчет. *токо ми* (= *тàко ми*, вж. под *тàко*[3]) в изрази, като *Тако ми Бога, Тако ми този храм Божий* и др.; с изпадане на краесловната гласна и с *у* вм. *о* в неударено положение, срв. диал. *тук* 'току' (с доста широка употреба), вариант на *токѝ*, диал. *токо, туку*.

тук⁴ 'перо за накичване на шапка при сватбен обред' (Завой, Ямболско). – Заемка от тюркски, срв. тур. *tüy* 'косъм; перо (птиче)'. Е. Боев, ИИБЕз 16, 1968, 183, извежда от къпчашко *тук, тøк, туък* 'перо' и сравнява с тур. *tüy* 'перо'.

тѫка нареч. 'на това място; на мястото, където се намира лицето, което говори; в случая, в този случай', междум. '(при проверка) ето ме, на лице съм', **тук** 'тука' (съкратено от *тѫка*). – Произв.: *тѫкъди* 'тука' (Троянско), *тѫкана* диал. 'тука' (Геров; Тръстеник, Плевенско; Чепино, Дорково, Велинградско; Банат), *тѫкънъ* 'тука' (Трънчовица, Никополско; Страхилово, Свищовско; Мечка, Плевенско; Войнягово, Карловско), *тѫканана* 'тука' (Чепино, Дорково, Велинградско; Велинград), *тѫканая* и *тѫканея* 'тука' (Банат), *тѫканка* 'тука' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тѫканкъ* 'тука' (Еленско; Тръстеник, Плевенско), *тѫканкъна* 'тука' (Тръстеник, Плевенско), *тѫкънкъ* 'тука' (Дебрене, Добричко; Кесарево, Горнооряховско; Еленско; Войнягово, Карловско; Слатина, Ловешко), *тѫкънкънъ* 'тука' (Сухиндол; Еленско), *тѫканца* 'тука' (Лозево, Шуменско), *тѫканцък* 'тука наблизо' (Професор-Иширково, Силистренско), 'тука' (Комарево, Кюлевча, Провадийско), *тѫканцак* 'тука' (Гулица, Варненско; Шумен), *тѫкънцик* 'тука' (Попина, Силистренско; Кесарево, Горнооряховско; Сухиндол; Еленско; Бракница, Поповско), *тѫканък* 'тука' (Садина, Поповско; Еленско; Хлевене, Ловешко), *тѫкънък* 'тука' (Полско Косово, Беленско; Лазарци, Развалаци, Еленско; Габрово; Златарица), *тѫкачка* 'тука' (Главан, Силистренско; Сеново, Разградско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тѫкъчкъ* 'тука' (Башкьой, Хаджиларе, Сев. Добруджа; Дебрене, Добричко; Лозенец, Ямболско), 'ето тука' (Еленско), *тѫкачкана* 'тука' (Слатина, Ловешко), *тѫкашен* прил. 'който произхожда от тука, намира се или става тука (нашенски)', *тѫкашин* 'тукашен' (Банат), *тѫкъшен* диал., *тѫкашенец* 'мъж от тези места, от този край' (Геров), *тѫкашенка* 'жена от тези места, от този край' (Геров), *тѫкашникь* 'местен жител' (Банат), *тѫчкъ* 'тука' (Войнягово, Карловско), *тѫчкаа* 'тука'

(Войнягово, Карловско), *тукѐ* 'тука' (Еница, Белослатинско), *тȕкье* 'тука' (Късак, Девинско), *тукьѐе* 'тука' (Тръстеник, Плевенско; Милчина лъка, Кулско), *тукейнѐ* 'тука' (Еница, Белослатинско); *атȕка* 'ей тука' (Лясково, Девинско); *дотȕк* и *дотȕка* 'до това място; до това време, до тоя миг, до тоя момент', *дуртȕка* 'дотука' (Костурско); *натȕк* диал. 'насам' (Геров), *натȕка* 'насам' (Берковско), *най тȕка* 'насам' (Чешнегирово, Пловдивско) (от *нах тȕка*), *нъстȕкъ* 'насам' (Съчанли, Гюмюрджинско) (от *нъх тȕкъ*); *оттȕк* и *оттȕка* 'от мястото, където се намира лицето, което говори; от това място; през мястото, където се намира лицето, което говори; откъм страната, която е към лицето, което говори; откъм тази страна; (книж.) поради това, вследствие на това', *оттȕка сѐтьне* 'оттогава' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско), *уттукъ* 'оттука' (Съчанли, Гюмюрджинско); *тук-там* 'не навсякъде, на отделни места', *тук-тамѐ* също, *тȕкъ-тàмкъ* 'тук-там' (Чирпанско). – Срхр. диал. *тȕка*, словен. *tûkaj*, словаш. диал. *tukoj*, пол. диал. *tukaj* 'тука'. – Праслав. **tukā*, съставено от **tu* 'тука' (вж. *ту*[1]) и деиктична частица **-ka*. – Срв. Brückner, SEJP 583, под *tu*, Ст. Младенов, ЕтР 642, Machek 659, под *tu*, Skok 3, 433, под *tâj*[1], ESSJ 2, 697, Snoj 689, под *tu*. – Срв. *тув*, *тȕва*[1], *тȕе*, *туй*[2].

тука̀к 'лятна кочина за свине (само ограда, без никакъв покрив' (Странджа). – Със загубване мекостта на краесловно *-к* от **тукàкь*, което е с промяна *ть* > *кь* от *тука̀ть* (вж. под *тока̀т*[1]), засвидетелствано със знач. 'вратата на двор' и 'място, през което минават овцете, за да ги доят', от тур. диал. *tokat* 'лятна кошара за добитък; двор; врата на оградена нива'.

тука̀нец 'местен жител', мн. ч. **тука̀нци** (Буджак, в Молдавия), **тука̀нин** 'местен жител', мн.ч. **тука̀ни** (Конгас, в Бесарабия), **тука̀ни** 'местни жители' (Башкьой, Сев. Добруджа). – Произв.: *тука̀нчи* умал. в съчет. *мȍмчи тука̀нчи* в нар. песен (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия). – С български наставки и окончания от рум. *tucán* 'як, груб, дебел, необразован, невежествен човек'. По народна етимология се свързва с нареч. *тук*(*а*), срв. текст за башкьойското *тука̀ни*: *На башкьойци, според Крали Костов, думат тукани, защото казвали „ела тука“* (СбНУ 35, 24). Свързването по народна етимология с наречието *тук*(*а*) личи и в тълкуването 'местен жител' (ще рече 'човек от тука'). Автентичното значение ще да е било като на рум. *tucán*. За пейоративното значение на *тука̀нец*, *тука̀нчи*, което е малко трудно да се свърже с *тук*(*а*), срв. и текст за конгаското *тука̀нин*: *От с. Твърдица българите, за да отидат на нивите си, трябва да минават през гагаузкото село Кириет Лунга. Като минават оттам, децата им викат: „Този не е човек, той е туканин“* (СбБАН 45, 1933, 133). За рум. *tucán* вж. DLR 11/3, 1983, 684.

тука̀ть 'юмрук' (Динево, Хасковско), 'удар с юмрук' (Хасково), 'удар; юмручен удар' (Сталево, Първомайско), вж. *тока̀т*[2].

тука̀ч 'парче, къс, бучка' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Погрешно в БДиал 6, 94, вм. *тупа̀ч* 'буца пръст; бучка сирене, захар и т. н.' (вж. под *топа̀ч*), от тур. *topaç*.

тȕкма 'издадена напред скала; (прен. укор.) глава' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско). – Срв. *тутма* 'възвишение' (от Копиловци, Монтанско), *тȕтмъ* 'естествена издигнатост сред нива' (от Кулско, Видинско, Белоградчишко). Неясно. Може първично да е било *тȕкма*, което би могло да е възникнало по падежни форми *toktağa*, *toktağı* на тур. *toktak* 'бухалка; дървен чук' (и с други значения) (вж. под *токма̀к*), с неорганично (неетимологично) *у* под ударение на мястото на *о*. Издадената напред скала, възвишението могат да бъдат оприличени на чук. За отбелязване е, че тур. *toktak* е заето в смолянския говор под формата *тукма̀к* със знач. 'голям каменарски чук; бутало за разбиване на масло', а специално в Славеино, Виево, Кутела – и със знач. 'коравосърдечен, безсърдечен човек'. За неетимологично *у* вм. *о* в ударено положение в Смолянско срв. срещаното там *лȕдос* 'топъл южен вятър' (вариант на *лудȍс*, от тур. *lodos*, срв. БЕР 3, 488, 454) и засвидетелстваното в Славеино, Виево, Кутела (Смолянско) *кȕстелив* 'костелив' (вж. БДиал 2, 196). В този случай *тутма*, *тȕтмъ* са с *т* вм. *к*, както например в диал. *тотма̀к*, *тутма̀к* от *токма̀к* (вж.), *тукма̀к* (вж. под *токма̀к*). Първични могат да бъдат обаче и *тутма*, *тȕтмъ*, които биха могли да бъдат във връзка с тур. *tutmak* 'хващам, ловя' (и с много други значения). За семантиката срв. в този случай рус. *подъ́ём* 'качване, изкачване, издигане' и 'възвишение, височина' (в което *-ём* е вариант на *им-* в рус. *име́ть*, *име́ю*, бълг. *ѝмам*, вж.). В този случай *тȕкма* е от **тȕтма* (= *тутма*) с промяна *т* >*к*.

тукма̀к 'голям чук' (Трънчовица, Никополско), 'голям дървен чук' (Попина, Силистренско), 'дървен чук; дебел човек' (Сухиндол), 'тежък железен или дървен чук за набиване на колове в земята; нещо много тежко' (Странджа), 'голям дървен чук; тежест от дърво или камък; дървени окови, с които били стягани краката на затворници през турското робство' (Еленско), 'желязо за чукане в хаван' (Гостилица, Дряновско), 'закръглено дърво' (Южна Добруджа), 'железен клин за цепене на дърва, от единия край остър, от другия объл' (Петровдол, Маданско), 'дебело обло дърво, валяк, с който се вършее' (Костел, Еленско), 'вършитбен валяк' (Южна Добруджа), 'изкопана буца пръст заедно с тревата' (Загражден, Ардинско), 'дебел възел' (Енина, Казанлъшко), вж. *токма̀к*.

тукма̀ч 'чукало на дървен съд за чукане на жито' (Бряговец, Крумовградско). – По *тукма̀к* също (вж. под *токма̀к*), по-точно по форми на *-аче* (*-ачи*), *-ачка*, *-ачец*, срв. *тукма̀чи* 'малко чукче', *токма̀чка* 'дървен чук', под влияние на поредици от сродни думи от домашен (славянски) произход, образувани с наставки *-ак*, *-аче* (*-ачи*), *-ачец*, като *кола̀к* 'кравай' (и с други

значения), *колàч* 'обреден хляб' (и с други значения), *колàче* 'новогодишно кравайче' и *колàчец* (умалителни от *колàк* и *колàч*, вж. Геров 2, 387).

туктàм нареч. 'изцяло, на едро' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), същ. 'вид хоро' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **туктàн** нареч. 'наведнъж' (Нова Надежда, Хасковско). – Произв.: *туктънджúйъ* остар. 'човек, който продава или купува на едро' (Троянско) (вариант на *топтанджùя*, вж. под *топтàн*). – Формата *туктàм* – от *туптàм*, употребявано в Горна и Долна Василица, Ихтиманско, със същите две значения, формата *туктàн* – от *туптàн* 'изцяло, наведнъж' (вж. под *топтàн*), от тур. *toptan* 'всичко (всички) заедно, наведнъж; (за стока) на едро'; с промяна *пт* >*кт*. За *-м* вм. *-н* в краесловието на *туктàм* срв. *налъм* от тур. *nalın*. – Срв. *туктàнь*.

туктàнь м. и **туктàньъ** ж. 'вид игра с пет камъчета' (Зарово, Солунско). – От *туптàн*, вариант на *топтàн* 'всичко (всички) заедно; (за стока) на едро', от тур. *toptan*, с промяна *пт* > *кт*, както в *туктàм* (вж.) от *туптàм*; *туктàнь* с вторична мекост на краесловно *-н*; *туктàньъ* – членувана форма за м. р. *туктàньъ*, преосмислена като форма за ж. р. – Срв. *туктàм*.

тук-тук-тук междум. за примамване на пуйки, вж. *туй-туй-туй*.

тукȕ нареч., сз. 'току' (Софийско), 'само' (Сливенско; Елена; Габрово; Войнягово, Карловско; Бяла Черква, Великотърновско), 'само, непрекъснато' (Суходол, Софийско), 'все, постоянно' (Връбница, Софийско), сз. 'а, ами' (Копривщица; Дойран), в текстове: *...я тукȕ дъ ви прикàжъ...* (Войнягово, Карловско) (вероятно със знач. 'само'), *Тукȕ кàжи, бакúйш що че дадèш*? (Връбница, Софийско) (с вероятно знач. 'само'), в съчет. *тукȕ такà* нареч. 'ей така, без цел' (Самоков), в сложна дума *тукȕ-шчо* 'току-що' (Самоков), **тȕку** нареч., сз. 'само' (Ботевградско; Лесново, Елинпелинско; Кукуш), сз. 'а, ами' (Самоков; Прилеп), нареч., сз. 'постоянно; ами; а пък' (Велес), **туку** нареч., сз. 'току' (Бели Искър, Самоковско; Горна Диканя, Радомирско), 'веднага' (Губеш, Годечко), 'тъкмо' (Кралев дол, Пернишко), 'тъкмо, почти' (Ярлово, Софийско; Горна Диканя, Радомирско; Дяково, Дупнишко; Прилеп), 'само' (Стражица; Крета, Врачанско; обл. Граово; Бистрица, Дяково, Дупнишко; Чепино, Велинградско; Лъжене, Пещерско), 'само; тъкмо' (Бели Искър, Самоковско), 'все, постоянно; само' (Градево, Благоевградско), сз. 'а, ами' (Стефаново, Радомирско; Марикостиново, Самуилово, Мулетарово, Петричко; Брезница, Санданско; Лешко, Бараково, Благоевградско; Бачево, Обидим, Разложко), сз. 'ала' (Котел; Прилеп), 'ала, ама' (Охридско), 'а, ама, ами' (Бобошево; Щипско), в съчет. *туку едва* в нар. пес.: *Разигра се Марко Кралевиче,/ туку едва кули прерипнàло* (Горановци, Кюстендилско), в сложна дума *що-туку* 'току-що' (Софийско; Битолско; Търско, Битолско; Прилеп; Охрид, Струга, Кукуш), **тук** сз. (Цапарево, Санданско; Мендово, Петричко; Прилеп; Охридско), 'току' (Смърдеш, Костурско; Папрадища, Велешко; Кукуш), 'току; но' (Щип, Охрид), 'а, ами' (Бистрица, Дупнишко; Кресна, Санданско; Охрид), **тукь** част. в нар. пес.: *Не ти отвързвал очите,/ тукь кье те носам джамия...* (Битоля), вж. *токȕ*.

тукуржȕм, вж. *токурджȕм*.

тȕкур-тȕкур в гатанка за цвекло: *Тȕкур-тȕкур гърненце,/ шеремедар гърбица.* (Софийско). – Междум. за уподобяване на шум от врящо гърне. Звукоподраж. Срв. тур. *tokurtu* 'бълбукане, къркорене', *tokurdamak* 'бълбукам, къркоря', които съдържат звукоподражателна основа *tokur-*. Бълг. *тȕкур-тȕкур* може да е възникнало по турските думи или по техни варианти (по междум. **tokur-tokur*, **tukur-tukur*).

тукȕ-тукȕ вèйке! междум. специфичен възглас за оплакване, например в изреч. *Тукȕ-тукȕ вèйке, тòлкова ли не можù да забереш и мòйто дьèте*! (Странджа). Вероятно възникнало по *тукȕ* 'току' (вж.) и *вèйке* 'вече' (вж. *вèче*).

тȕку-тȕку-тȕку-ту междум. за примаване на пуйки, вж. *туй-туй-туй*[1].

тукȕч 'дървено приспособление, което се поставя водоравно за залостване на врата' (Смолян; Райково, Смолянско), **тукȕчкъ** 'дърво, с което се очукват ръж, просо и др.' (Съчанли, Гюмюрджинско), вж. *токȕч*.

тул[1] остар. 'някогашна кожена чанта за стрели, колчан', диал. 'кожена чанта на седло или на кръста на човек за пищови (кобур)'; стб. **тоулъ** 'колчан' (Син. пс.). – Срхр. *тȗл*, словен. *tûl*, рус. остар. *тул*, рус. ч.-слав **тоулъ**, чеш. *toul*, стчеш. *túl* 'колчан'. – Праслав. **tulъ*. – Без общоприета етимология. Смята се за сродно със стинд. *tūṇaḥ* 'колчан', *tūṇi* също, със ствиснем. *dola* 'отточен канал', вж. Meillet, Études étym. 1902–1905, 420, Uhlenbeck, Aind. Wb. 115, Ehrismann, PBB 20, 60, Falk–Torp, EtWb 117, 1452, Vasmer, REW 3, 150, Machek 648, под *toul*, Skok 3, 520, Snoj 690, Rejzek 667, под *toulec*. Brückner, SEJP 584, смята, че първичното значение на праслав. **tulъ* ще да е било 'покривало' или 'място, където се скриват някои неща' и че от него е възникнал праслав. гл. **tuliti* (вж. под *тȕля*). Ст. Младенов, ЕтР 642, дава *тул* под *тȕля*. Според Holub–Kopečný 387, чеш. *toul*, стчеш. *túl*, стб. **тоулъ** са възникнали от праслав. **tuliti* с първоначално знач. 'пазя, съхранявам, скривам'. Много възможно е праслав. **tulъ* да е поствербално образуване от праслав. **tuliti* (бълг. *тȕля*, чеш. *tuliti* и т. н.). – Срв. *тул*[2].

тул[2] диал. 'длъгнеста кратуна' (Геров), 'кълбовидна кратуна с дръжка' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), 'голяма кратуна с къса дръжка за държане на вода' (Цар-Петрово, Кулско), 'дълга права и цилиндрична опашка на кратуна; особен род дълга и цилиндрична кратуна' (Стубел, Монтанско), 'кутия, направена от кора на дърво' (Добралък, Асеновградско). – Произв.: *тулèйка* (вж.), *тȕле* 'стар тип кошери' (Кюстендилско), *тулест* 'цилиндричен' (Стубел, Монтанско) (вж.), *тȕлец* диал. 'дупката на горняка във воденица, в която тече житото от коша и се мели' (Геров), *тулец* 'съдинка, в която се

държи квасец, увит в платенце, за задушница' (Стубел, Монтанско), *тӯлешник* диал. 'съд, в който мливари носят свещи, когато отиват на воденица да мелят жито нощем' (Геров), *тулина* 'корем, Albdomen' (Охрид), *тулѝца* 'кратуна' (Милчина лъка, Кулско), *тулѝще* 'стар тип кошер за пчели с конусовидна форма, измазана отвътре с глина и говежди тор (от хралупати дъбови дънери)' (Раздол, Петричко), *тӯлище* 'стар тип пчелни кошери' (район Пиянец, Кюстендилско), 'първобитен изплетен от пръчки конусообразен пчелен кошер, измазан с говежди изпражнения' (Бобошево), *тулѝще* също (Геров), *тулище* 'конусообразен пчелен кошер' (Благоевградско), *туловѝт* 'наподобяващ цилиндър' (Стубел, Монтанско); *еднотӯл* прил. 'еднакво дебел от единия до другия край' (Стубел, Монтанско) (за значението срв. по-горе в същия говор *тул* 'дълга права цилиндрична опашка на кратуна; особен род дълга цилиндрична кратуна' и *тӯлест* 'цилиндричен'; *еднотӯл* 'с еднакъв размер на дебелината на единия и на другия край като кръговете от двете страни на цилиндър, като дебелината от двете страни на цилиндрична кратуна'). – Еднакво по произход с *тул*[1] 'колчан' (вж.), от праслав. **tulъ*. Значенията може да са се развили в праславянската епоха или по-късно.

тул[3] диал. в нар. пес.: *...ти не варкай от кон да отседнеш,/ дор не доде Ралинов бащица,/ да ти даде златени откличе,/ дор не прости дванадесет робье,/ дор не прости толкова робини/ и два тула из тъвнъ тевницъ* (Геров 5, 379), във вариант на същата нар. пес., в средата: *...Кога идеш Ралину на двори,/ ти не слазяй от добраго коня,/ нъ са кланяй коню до гривата,/ дур' не прости Ралин харен юнак,/ дур' не прости три синджира робе,/ три синджира робе и робини/ и два тула из темна темница.* и в края: *...Е' ти сабля, е' ти руса глава,/ ас не слаза од добраго коня,/ дур не простиш три синджира робе,/ три синджира робе и робини/ и два тула из темна темница.* (Панагюрище; Миладинови, Бълг. нар. песни 201, 202). – Неясно. Срв. обаче тур. диал. *tula* 'лъжец, измамник' (DS 10, 398).

тӯла[1] 'тухла' (Русаля, Великотърновско; Долна Митрополия, Плевенско; Ленково, Никополско; Бели Осъм, Троянско; Царибродско; Кърналово, Петричко; Смърдеш, Костурско), 'специална пръстена кръгла плоча, на която се пекат тестени изделия' (Чокманово, Смолянско), в съчет. *кѝлена тӯла* 'глинеста подница' (Средни Родопи), **тӯли** мн. ч. 'тухли' (Твардица, в Молдавия). – Произв.: *тӯлъжилък* 'тухларство' (Еленско) (тур. *tuğlacılık*), *тӯладжия* 'тухлар' (Прилеп), *тӯлажия* диал. също, *тӯ̄ладжия* 'човек, който прави тухли' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тӯладжиа* 'тухлар' (Тръстеник, Плевенско; Кадиица, Благоевградско), *тӯладжие* мн. ч. 'тухлари' (Годечко), *тулѝр* 'тухлар' (Тръстеник, Плевенско; Кърналово, Петричко), *тулѝрница* диал. 'тухларница', *тулѝрство* диал. 'тухларство', *тӯлен* диал. 'тухлен', *тӯ̄лен* 'тухлен' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Кърналово, Петричко). – Вариант на *тӯхла* (вж.), тур. *tuğla*; *тӯ̄ладжия, тӯ̄лен* – с компенсаторно удължаване на *у* след изпадането на *х* или с *ӯ* от тур. *и* пред *ğ*.

тӯла[2] кожарски термин 'чистата вътрешна част на кожата' (Южна Добруджа), **тулъ̀** 'част от кожата не откъм вълната, а от другата страна' (Беброво, Еленско), 'хубаво насолена влажна кожа или пастърма' (Габрово). – Произв.: *тулъ̀лѝе* в съчетания *тулъ̀лѝе вълна* 'вълна с мек косъм и тежка', *тулъ̀лѝе овца* 'овца с такъв косъм', *тулъ̀лѝе плат* 'плат от вълна с мек косъм' (Градец, Котленско). – От тур. диал. *tula* 'одрана кожа' (SDD 3, 1395).

тулбѝк 'корем' (Горни Романци, Брезнишко), 'стомах, шкембе' (Трънско), 'стомах на агне' (Главановци, Трънско). – Произв.: *тулбакѝн* в текст: *...а я луд, узѐ, та оженѝ най-малѐчкуту за едѝн тулбакѝн...* (Горни Романци, Брезнишко) (СбНУ 49, 473) с вероятно знач. 'дебел човек, дебелан, човек с голям корем' (от *тулбѝк* с наст. *-ан*, както в *дебелѝн* от *дебѐл*, *парцалѝн* от *парцѝл*, *сополѝн* от *сопѝл*), *тулбѝче* 'коремче' (Извор, Белослатинско). – От *тумбѝк*[1] 'корем, стомах, шкембе' (вж.) с промяна *-мб-* > *-лб-*, както в *тӯлбест* (вж.) от *тӯмбест*.

тулбѐ ср. р. 'голяма бяла кърпа за глава' (Бабяк, Разложко). – С обратна деривация от *тулбенце*, умал. от *тулбѐн* 'бяла забрадка' (вж.); под влияние на лексикални двойки, като *гърнѐ – гърнѐнце, сърнѐ – сърнѐнце*.

тулбѐн 'бяла забрадка' (Живково, Ихтиманско), 'забрадка' (Ихтиман; Вълчедръм, Ломско), 'вид забрадка' (Малорад, Оряховско; Старопатица, Кулско; Долна Вереница, Ботевградско), 'бяла дебела забрадка с бродерия в единия край' (Долна Кремена, Врачанско), 'женска кърпа за глава' (Шаренка, Маданско), **тӯлбен** 'тензухена забрадка' (Мраморец, Охридско), **тӯльбен** 'забрадка' (Велес), **тулбен** 'кърпа за глава' (Вакарел, Ихтиманско), **тульбен** 'кърпа за глава' (Охрид, Струга, Кукуш). – Произв.: *тулбѐнлиа* в съчет. *шѝмиа тулбѐнлиа* 'кърпа за глава тип *тулбен*' (Прилеп), *тулбенце* умал. (Лом), *тӯльбенче* умал. (Велес), *тульбенче* 'тънко платненце' (Охрид). – Варианти на *тюлбѐн* = *тюлбѐнт* 'бяла забрадка; тънка забрадка' (вж. под *тюлбѐнт*), със затвърдяване на *т* в началната сричка (*тю-* > *ту-*), както например в диал. *тутӯн* вм. *тютюн* (от тур. *tütün*).

тулбенѝча 'бяла тиква' (Ново село, Видинско), **турбенѝча** и **турбънѝча** също (Ново село, Видинско). – Произв. от *тулбѐн* 'бяла забрадка' (вж.) и срхр. наст. *-ача*, за която вж. Skok 1, 6. Формата *турбенѝча* е с *-р-* вм. *-л-*, а от нея с промяна на неударено *-е-* в *-ъ-* в говора е получено *турбънѝча*. Формата *турбънѝча* може да е възникнала успоредно с *тулбенѝча, турбенѝча* и да е заета от сръб. **турбанача* 'вид (бяла) тиква' (произв. от *тӯрбѝн*, както и срхр. *турбѝнлија* 'вид тиква'). Семантично срв. *факѐл* 'турска чалма; бяла кърпа за глава' и 'бяла тиква' (вж. *факѐл*[1] и *факѐл*[3]). Вж. Т. Ат. Тодоров, Stud. etym. Brun. 3, 2006, 381–382.

тӯлбест 'който е със сферична форма' (Софийско). – От *тӯмбест* '(за предмет) който е издут в долната си част; мешест, издут' (вж. *тӯмба*[3]) с промяна *-мб-* > *-лб-*, както например в *тулбѝк* 'корем' (вж.) от *тумбѝк*.

тулѐй 'царевично стъбло' (Винга, в Банат), **тулѝй** също (Бешенов, в Банат). – От рум. *tuléu* също, заето от славянските езици, срв. чеш. диал. *tulej* 'калъф за инструмент' покрай *tulejka* също, пол. *tulejka* 'втулка', *tuleja* 'вид тръбичка, цев; гилза', бълг. *тулѐйка* 'уши на брадва, в които стои топорището' (вж.; и с други значения), за семантиката (знач. 'царевично стъбло') – и сродни с тях думи, като срхр. *тӯлāј* 'царевично стъбло', *тулàјица* 'тънка тръбица', *тӯлājka* 'тръбица', словен. *tuljâva* 'цев за навиване на конец или жица' (всички – производни от общослав. *tul*, праслав. **tulъ*, вж. под *тул*[1] 'колчан', *тул*[2]). За славянските думи вж. например Brückner, SEJP 584, под *tuł*, Holub–Kopečný 387, под *toul*, Machek 648, под *toul*, Skok 3, 520, под *tûl*, Snoj 691. Рум. *tuléu* (според DLR 11/3, 1983, 700, от срхр. *тулај*) може да бъде от незасвидетелствано в писмени извори някогашно булг. **тулей* (срв. бълг. диал. *тулѐйка*). – Бешеновското *тулѝй* е вариант на *тулѐй* със закономерно в говора *и* вм. *е* под ударение (за бешеновски преход *е* > *ѐ* > *и* под ударение вж. Ст. Стойков, ТБД 3, 48, 115).

тулѐйка диал. 'уши на брадва, в които стои топорището' (Геров), 'главина (част от колело на кола, каруца, дето се вкарват спиците и оста' (Леринско), **тулѐйкъ** 'малка глава; остригана детска глава' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **тулѐйкя** 'капаче над фитил на лампа' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тулейкя** 'желязна шина с халка' (Трекляно, Кюстендилско). – Чеш. диал. *tulejka* 'калъф за инструмент', словаш. *tul'ajka* 'калъф за секира, лопата, копие и т. н.', пол. *tulejka* 'втулка'. – Праслав. **tulějькā*, образувано с наст. *-ькā* от **tulějā* (запазено в пол. *tuleja* 'вид тръбичка, цев; гилза'), образувано от своя страна с наст. *-ějā* от праслав. **tulъ* (вж. под *тул*[1] 'колчан', *тул*[2]). – Срв. Brückner, SEJP 584, под *tuł*, Holub–Kopečný 387, под *toul*, Machek 648, под *toul*, Schuster-Šewc, Wb. 1557, под *tulawa*, Bezlaj 4, 246–247, под *tûl*, *tûlac*. Ст. Младенов, ЕтР 642, погрешно свързва с бълг. *тил* (вж.), стб. **тылъ**. – Срв. *тӯтула*, *тӯтуля*.

тулѐйник 'инат човек, темерут' (Тръстеник, Плевенско). – Неясно. Може би произв. от *тӯля* 'крия, прикривам', срв. диал. *потӯлен* 'потаен', *пòтулан* 'мълчалив, упорит; потаен', *пòтульник* 'мълчалив, потаен, скрит човек' (вж. под *тӯля*).

тулѐк 'дюшек' (Радуй, Брезнишко), **тулек** също (Габер, Софийско). – От *тувлѐк* 'дюшек' (вж.) с изпадане на *в*, както например в диал. *лàга* 'влага' (вж. *лàга*[2]), диал. *лак* 'влак' (вж. *лак*[3]), диал. *лàшка* 'царевица' (вж. *лàшка*[1]) от *влàшка*.

тӯлест 'цилиндричен' (Стубел, Монтанско), 'продълговат' (Ломско). – Словен. *túlast* 'тръбовиден; отнасящ се до втулка'. Българската и словенската дума могат да бъдат от праслав. **tulьstъ*, произв. от **tulъ* 'колчан' (и с други значения) (вж. под *тул*[1], *тул*[2]), но може да са възникнали и в следпраславянската епоха независимо една от друга.

тулип с вероятно знач. 'къделя' в нар. пес.: *...лицето му бело,/ лицето му меко,/ като тулип памбук...* (ЮЗ) само у Миладинови, Бълг. нар. песни 373. – От нгр. *τολύπη* 'къделя (вълна, памук)' (стгр. *τολύπη*, вж. Ἀνδριώτης 369). Срв. Дзидзилис, Фонетични проблеми 105, дето форма *тулӣп* (изписана неправилно с ударение и като регистрирана у Геров вм. у Панчев) се извежда от нгр. *τουλύπα*. – Срв. *тулӯп*.

тӯлипàнь и **тӯлпань** 'цвете лале' (Банат), **тулипàне** мн. ч. 'лалета; шарки по кожух' (Банат). – Чрез унг. *tulipán* 'цвете лале', рум. *tulipán* също, от нем. остар. *Tulipán* също, а и направо от немски. Срв. със същото значение итал. *tulipano*, фр. остар. *tulipan*, исп. *tulipán*, швед. *tulpan*, които заедно с нем. остар. *Tulipán* възхождат към тур. *tülbent* 'тюрбан, чалма' (с етимон перс. *dulbänd*). Чашката на цветето лале напомня на червен тюрбан. За унгарската, румънската и немската дума вж. съответно Magyar Etim. 3, 999–1000, DLR 11/3, 1983, 702, Kluge–Mitzka[20] 796, под *Tulpe*. – Срв. *тулипанчѝнята*, *тулпàн*.

тулипанчѝнята мн. ч. 'вид шарки по ръкавите' (ЮЗ). – Чрез алб. *tulipán* 'цвете лале', срхр. *тулӣпāн* също, от итал. *tulipano*, нем. остар. *Tulipán* (от тур. *tülbent* 'тюрбан, чалма' от перс. *dulbänd*). Срв. Skok 3, 521, под *tulbènta*. – Срв. *тӯлипàнь*, *тӯлпань*, *тулпàн*.

тулѝстър варджийски термин 'валяк за свличане на клони („вършиняк") от планината, направен от два железни синджира (вериги), сложени успоредно, върху които се нареждат клоните и се завързват като голяма бала (висока 3–4 метра), която се бута надолу и се търкаля' (Паволча, Челопек, Врачанско). – С дисимилаторно изпадане на първото *р* от по-ранно **турлѝстър*, което може да бъде от **турлѝст*, заемка от рум. *turlíst* 'работник, специализиран за изграждане на *túrlă* (конструкция във форма на цилиндър или на многостенна призма високо над покрива на голяма сграда (купол, купола, кубе); дървена или метална конструкция над петролна сонда (петролна кула)', с *-ър*, както например в *машинѝстър* 'локомотивен машинист' (вж.) от *машинѝст*; или от рум. разг., диал. **turlístăr*, възникнало от *turlíst* с наст. *-ăr*, както например в рум. *maşinístăr* 'машинист', от *maşiníst* (вж. в DLR 6, 1968, 169). Значението е възникнало по метонимичен път ('работник, който прави валяк за свличане на клони и си служи с него' > 'валяк за свличане на клони'). Валякът за свличане на клони от планината, направен от два синджира, заедно с привързаните като бала клони, наподобява купол, купола, кубе, кула. – Вж. Т. Ат. Тодоров, Stud. etym. Brun. 3, 2006, 381.

тулѝца[1] 'кратуна' (Милчина лъка, Кулско). – Срв. хърв. *tulica* 'колчан'. Българската и хърватската дума могат да бъдат от южнослав. праслав. **tulicā*, произв. от **tulъ* (вж. *тул*[1], *тул*[2]), или са възникнали в следпраславянската епоха независимо една от друга. Срв. Skok 3, 520, под *tûl*.

тулѝца[2] 'жилаво многогодишно растение със сиви дребни листа и жълти цветчета, което се употребява за метли' (Широколъшки район в Родопите). – От *турѝца* също (вж. под *тòрица*) с промяна *-р-* > *-л-*.

тулмàча, вж. *тòлмеч*.

тулòвище и **тȕловище** 'човешко или животинско тяло без крайниците и главата'. – От рус. *тýловище* също, сродно с пол. *tułów* 'туловище'. Руската дума се смята за сродна с рус. *сутýлый* 'сгърбен, прегърбен', *тыл*, бълг. *тил* (вж.), срв. Vasmer, REW 3, 150. Vasmer, цит. съч., неправилно свързва и с укр. *тýлуб*, белорус. *тýлуб*, пол. *tułub, tułup* 'туловище', за което вж. и при *тулȕп*. – Интересни подробности за образуването на рус. *тýловище* вж. у Н. М. Шанский, Этим. иссл. 2, 1962, 133: *тýловище* е образувано от незасвидетелствано в съвременния руски език **тулово* (от струс. тоулово 'туловище'), а последното – от изчезнало от всеобща употреба, но запазено в поетичната реч рус. *туло* 'туловище'. Според Шанский, цит. съч., словообразователната последователност рус. *туло* > **тулово* > *тýловище* е аналогична на рус. *лог* > *логово* > *логовище*. Интересно е да се отбележи, че отношението струс. тоулово – пол. *tułów* е аналогично на отношението рус. *óлово* 'олово' (струс. олово) – пол. *ołów* 'олово' (последните форми вж. под *олòво*, без староруската).

тулпàн 'бяла лятна кърпа за глава' (Елена), 'бяла забрадка' (Еленско), 'забрадка' (Килифарево, Великотърновско), в текст: *...бȁрюм съм тулпàн тъкàла...* с вероятно знач. 'тюрбан' (Бургаско), **тулпан** 'бяла забрадка' (Пчелище, Великотърновско), 'особен начин на забраждане (кърпата се увива около главата като чалма на дервиш)' (Русокастро, Бургаско). – Произв.: *тулпàнкъ* 'стар сорт ябълка, бяла и с приятен аромат' (Еленско). – Чрез нгр. τουλπάνι 'кърпа за глава, забрадка; плат муселин' от тур. *tülbent* (от перс. *dulbänd*). За новогръцката дума вж. Ἀνδριώτης 371, под τουλ(ου)πάνι. – Заето и в рум. *tulpán* 'много тънка и прозирна памучна, вълнена или копринена тъкан, муселин; кърпа за глава, забрадка от такава тъкан' (DLR 11/3, 1983, 703). – Срв. *тȕлипàнь, тȕлпань, тулипанчȉнята*.

тȕлпина 'стъбло, дънер на дебело дърво' (Ново село, Видинско). – От рум. *tulpínă* 'стъбло между корена и листната корона на дърво; пън, дънер' (заето от бълг. диал. *трупȉна* 'пън, дънер', срхр. *трȕпина* също, с метатеза и асимилативна промяна *р* > *л* под влияние на *н* в думата, срв. DLR 11/3, 1983, 704, дето се дават и варианти на *tulpínă*: *turpínă, trupínă* и др.). Вж. Т. Ат. Тодоров, под печат.

тулȕзина 'царевично стъбло, на което е обелена шумата' (Ново село, Видинско), **тулȕзенье** ср. 'царевични стъбла, употребявани за гориво (което е много слабо)' (СЗ), **тулȕзка** 'царевично стъбло след изяждане на листата от добитъка (изсъхнало се използва за подпалка)' (Вълчедръм). – Формите *тулȕзина, тулȕзка* – от срхр. *тȕлузина* 'царевичен кочан; царевица', *тȕлуска* също, производни от *тȕлуз* 'царевичен кочан; царевица', възникнало от основа *тул-* в срхр. *тȕлāj* 'царевично стъбло' (вж. под *тулéй*), което е във връзка с *тул*[1] 'колчан' (вж.), с *-уз* по срхр. *куруз* 'кукуруз' (съкратена форма на *кукȕруз* 'кукуруз, царевица'). Формата *тулȕзенье* може да е събирателно на *-ье* от *тулȕзина*, със свръхстарателно *е* вм. *и* в неударено положение. Skok 3, 521, свързва

срхр. *тȕлуз*, както и срхр. диал. *тулина* 'царевичен кочан', с рум. *tuléiu* 'царевично стъбло' (за което отпраща към речниковата статия за срхр. *тȕл* 'колчан', сродно с бълг. *тул* 'колчан', вж. *тул*[1]) и отбелязва, че замяната на наст. *-eiu* с *-уз* е станала поради кръстосване със срхр. *куруз*. – Срв. *тутулȕзина*.

тулȕк диал. 'къделя' в нар. пес.: *Брадата му, дружки,/ като тулук бубак* (ПСп 62, 12; по Панчев 309). – Вероятно в ПСп 62, 12, погрешно набрано вм. *тулȕп* (вж.). Цитираните у Панчев 309, стихове от народна песен са идентични с два от дадените като илюстративен материал за *тулȕп* стихове от народна песен (втори пример) у Геров 5, 379: *На лудо на младо/ брадата му е, дружки,/ като тулуп бубак,/ духът му мирише/ на момин босиляк* (в текста у Геров има една дума в повече: *е*). Дзидзилис, Фонетични проблеми 105, неоснователно обяснява *тулȕк* 'къделя', тълкувано от него с диал. *скамак* 'къделя' и *бедрица* също (както е у Панчев 309), като получено „вероятно от *тулȕп* със завършек по *скамак*".

тулȕм[1] нар. 'торба от животинска кожа (мех), в която държат сирене, масло, катран и др.; (прен.) корем, търбух', 'торбичка за брашно, жито и др., направена от цялата кожа на дребен добитък' (Мезек, Свиленградско; Бряговец, Крумовградско; Горноселци, Гоцеделчевско), 'мех (одрана кожа от животно) за държане на вода, сирене и др.' (Малко Търново), 'мех от овча кожа, с вълната навътре; овчи мех, напълнен с гъсто овче мляко, за да стане сирене' (Нова Надежда, Хасковско), 'мех на гайда' (Сребърна, Силистренско; Коджа Бунар, Мала Азия), 'мех от животинска кожа; мех с наслагани в него дребни предмети, с който на Велики заговезни бият стари ергени; (ирон.) корем, шкембе' (Еленско), 'кожена торба (мех); дебел човек' (Лозенец, Ямболско), 'голям кожен мех; човек с голям корем' (Тихомирово, Старозагорско), 'мех; коремест човек' (Енина, Казанлъшко), 'голям кожен мех; (прен.) дебел човек' (Патрешко, Троянско), 'човек, който много яде' (Стрижба, Крумовградско), калайджийски термин 'мех с тръба в земята за духане в огнището на калайджията' (Ряхово, Русенско), 'четвъртито платно на лодка с две реи' (Българското Черноморие), **тулȕмь** 'мех' (Съчанли, Гюмюрджинско), ковашки термин 'дебела тръба, която свързва духалото с огнището' (Неново, Провадийско), **тȕлум** 'бъчва' (Гинци, Софийско), 'дебела греда' (Дебърско), **тулум** диал. 'мех за вино от козя кожа', **толȕм** 'правоъгълен тенекиен съд за съхраняване на свинска мас' (Тръстеник, Плевенско). – Произв.: *тулȕмец* умал., *тулȕмче* умал., *толȕмче* умал. – От тур. *tulum* 'мех; гайда', *толȕм* – със свръхстарателно *о* на мястото на *у* в неударено положение. За *тулȕм* със знач. 'четвъртито платно на лодка с две реи' вж. А. Спасова, БЕз 16, 1966, 340. – Заето и в срхр. *тȕлум* 'мех' (Škaljić 622–623), рум. *tulúm* 'мех за съхраняване или пренасяне на дървено масло; връзка от 20–40 кожи' (DLR 11/31 1983, 705–706), нгр. τουλούμι 'тулум' (Ἀνδριώτης 371). – Знач. 'бъчва' на *тȕлум* може да се е развило от знач. 'мех за вино' в резултат на следния семантичен развой: 'мех за вино' > 'съд за вино' > 'бъчва'; знач. 'дебела греда' на *тȕлум* може да

се е развило от знач. 'мех' в резултат на следния семантичен развой: 'мех' > 'нещо издуто, дебело като мех' > 'дебела греда'; знач. 'правоъгълен тенекиен съд за съхраняване на свинска мас' на *тулу̀м* може да се е развило от знач. 'мех за мас' в резултат на следния семантичен развой: 'мех за мас' > 'съд за съхраняване на свинска мас' > 'правоъгълен съд за съхраняване на свинска мас'.

тулу̀м² в съчет. *тулу̀м паша̀* 'раст. туг, Fritillaria imperialis' (Стара Загора, БотР 169). – Вероятно еднакво с *тулу̀м*[1] 'мех; дебел човек', със знач 'дебел паша'. – Срв. *туг*[2], *тугà*[2], *тугина*, *туй*[3], *тучѝсла*, *туй-пашѐ*, *тюмбеше*.

тулу̀мба 'вид ориенталски тестен сладкиш, полят със захарен сироп, във форма на малко ребресто като маркуч (помпа) цилиндърче', остар., диал. 'пожарникарска или изобщо водна помпа', 'тенекиен съд за мас' (Долна Митрополия, Плевенско; Раяновци, Белоградчишко), 'тенекия за мас с месо и др.' (Ново село, Видинско), 'висок четвъртит тенекиен съд за съхраняване на свинска мас и др.' (Долна Кремена, Врачанско), кантарджийски термин 'издута част на лястовицата на кантар' (Тетевен), **тулу̀мбъ** 'противопожарна помпа' (Енина, Казанлъшко; Съчанли, Гюмюрджинско), 'голяма метална кутия' (Троян), 'част от газена лампа' (Страхилово, Свищовско), **тулу̀мби** мн. ч. 'вид обивки с триъгълни фортове' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'открити обувки (вид пантофи)' (Шумен), **тулумба̀** 'игра, при която се тупат гърбовете с ръка' (Кукуш), **тулумба** 'тенекия за газ' (Сливница; Тетевенско), **толу̀мба** 'помпа' (Неготин), 'кожен мех' (Пещера, Пазарджишко), 'тенекия за съхраняване на мас' (Девенци, Плевенско), **толу̀мби** мн. ч. 'леки обуща' (Турян, Смолянско), **тълу̀мба** диал. 'вид ориенталски тестен сиропиран сладкиш'. – Произв.: *тулу̀мбаджия* остар. 'пожарникар', диал. 'майстор, който изработва тулумби' (Геров), *тулу̀мбаджие* 'пожарникар' (Хасково), *тулумбаджѝе* 'пожарникар' (Сливенско), *тулу̀мбъджийъ* 'горски пазач' (Енина, Казанлъшко), *тулу̀мбъджий* 'пожарникар' (Енина, Казанлъшко), *тулу̀мбъджии* мн. ч. 'вид обувки' (Дервент, Дедеагачко), *тулумбаджѝйски* в съчет. *тулумбаджѝйски пантѝфи* 'плитки леки кожени обувки с меки подметки' (Сливенско), *тулу̀мбъджийски* в съчет. *тулу̀мбъджийски кърѐвли* 'леки обувки, сандали' (Енина, Казанлъшко), *тулу̀мбъджиски* в съчет. *тулу̀мбъджиски убу̀щъ* мн. ч. 'вид кожени обувки' (Безмер, Ямболско), *толу̀мбажицки* в съчет. *толу̀мбажицки хлѐпки* 'вид обувки с триъгълни фортове, които се носят прави или подгънати' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *тулу̀мбест* 'кръгъл, объл' (Сухиндол), *тулу̀мбица* умал. (Геров), *тулу̀мбичка* умал. (Геров), сладкарски термин 'вид ориенталски тестен сладкиш, полят в захарен сироп, във форма на мъничко ребресто като маркуч цилиндърче', шивашки говор 'масленица за смазване на шевните машини' (Брусен, Тетевенско; Габрово), *тулу̀мбичкъ* плетачески термин 'масленица с масло за плетачна машина' (Градище, Севлиевско), *тулумбичка* 'масленица за смазване на машина' (Лопян, Ботевградско), *тулумбище* 'голяма тулумба' (Грудовско). – Чрез тур. *tulúmba*

'водна или пожарникарска помпа' от итал. *tromba* 'тръба; помпа за вода'; със знач. 'вид ориенталски сладкиш' – по тур. *tulúmba tatlısu* 'сладкиш тулумба'. Формите *толу̀мба, толу̀мби* – със свръхстарателно *о* на мястото на *у* в неударено положение. За формата *тълу̀мба* срв. *лъку̀м* < *лукъ̀м* < *локу̀м* (вж.). – Заето и в срхр. *ту̀лумба* 'водна или пожарникарска помпа; вид ориенталски сладкиш (тулумба)' (Škaljić 623), рум. остар. *tulúmbă* 'маркуч; помпа (с маркуч)' (DLR 11/3, 1983, 706), арум. *tulúmbă* 'помпа' (Papahagi 1974, 1202), нгр. *τουλούμπα* 'помпа; сладкиш тулумба' (Ἀνδριώτης 371), алб. *tullúmb* 'водна помпа', *tullúmbë* 'сладкиш тулумба' (Boretzky, WbAlbTurz 134). – Значенията 'тенекиен съд за мас', 'висок тенекиен съд за мас', 'кожен мех' и под. са във връзка с предназначението и формата на тази част от помпата (съд), от която се изпомпва течността; знач. 'кожен мех' и други значения може да са и под влияние на фонетично близкото *тулу̀м* 'торба от животинска кожа (мех), в която държат сирене, масло, катран и др.' (вж.) (и с други значения).

тулунджа̀ диал. прил. неизм. в нар. пес.: *Дай ми мале, кавала/ да засвиря жално, тъжно,/ белки ме чуе тулунджа,/ тулунджа овен карабаш,* само у Геров 5, 379, с бележка „Название на овен в песен", без тълкуване на значение. – Неясно.

тулу̀п диал. 'бит памук, навит на кравайчета' (Геров), 'къс (парче), приготвен за предене' (Козаново, Асеновградско), 'едно късче вълна, конопи, памук' (Парил, Гоцеделчевско), 'вълна, завита на руло' (Долна Студена, Беленско), 'пасмо, къделя' (Руждене, Драмско), 'определено количество прежда' (Кочово, Преславско), 'китка, съцветие' (Кесарево, Горнооряховско), 'заклано животно, увито в кожа и опечено' (Стърмен, Беленско), 'дебелак' (Самоков), разг. 'простак, дебелак, глупак, тапир', ученически говор 'глупав, наивен, несръчен човек' (София), войнишки говор 'немарлив и недисциплиниран войник' (Момчилград), 'глупак, недосетлив човек' (Троян), социален говор диал. 'глупак, тъпак', 'тъп човек' (Комщица, Годечко), **толу̀п** 'човек, изостанал във всяко отношение' (гр. Елин Пелин), **толу̀п** и **тулу̀п** 'глупав, малоумен' (Конарско, Велинградско), **тулуп** 'бял памук, навит на кравайчета' (Прилеп). – Произв.: *толупа̀нка* 'бяла тиква' (Брезово, Пловдивско), *тулу̀пка* 'извлачен памук, навит на топка' (Борово, Старозагорско). – Чрез тур. *tulup* 'вълна или памук, свити на топка, на кълбо; шуба' от нгр. *τουλούπα* 'къделя (от вълна, памук и др.)' (от *τολούπα*, вариант на *τολύπα*, от стгр. *τολύπη* 'къделя; прежда'); със значения 'бит памук, навит на кравайчета', 'пасмо, къделя' и под. – и направо от новогръцки. Знач. 'заклано животно, увито в кожа и опечено' може да е възникнало по метонимичен път от знач. 'животинска кожа'; знач. 'дълга горна кожена дреха, шуба' в турски може да се е развило от знач. 'вълна' в резултат на следния семантичен развой: 'вълна' > 'животинска кожа заедно с вълната' > 'дреха от животинска кожа със запазена по нея вълна (шуба)'; знач. 'дебелак' може да се е развило от знач. 'дълга кожена дреха, шуба' в резултат на следния семантичен развой: 'дълга кожена

дреха, шуба' > 'едър, дебел човек, облечен в шуба' > 'дебелак' (синонимни на знач. 'дебелак' са значенията 'простак', 'глупак', 'тъпак' и под.). Думата *тулу́п* със знач. 'развлачен памук, навит на кравайчета' според РРОДД 513, е от тюркски произход, а според Дзидзилис, Фонетични проблеми 105 – от нгр. *τουλούπα* 'валмо памук, къделя' (< стгр. *τολύπι*). За тур. *tulup* като заемка от нгр. *τουλούπα* вж. Eren, Etim. 418. Освен в турски дума *tulup* има и в други тюркски езици (и наречия): кримотатарски, казахски, алтайски, телеутски и др. със знач. 'чувал от цяла обработена животинска кожа' и с други значения (срв. Radloff 3/2, 1469–1470), от които може да е било заето рус. *тулу́п* 'кожух с вълната (козината) отвътре, шуба; вълна, козина на животно'. Трябва да се отбележи, че е възможно знач. 'шуба' да е възникнало в турски (за семантичния развой вж. по-горе). В такъв случай трябва да се смята, че рус. *тулу́п* 'шуба' е заемка от турски. Но (особено с оглед на всеобщата, не само диалектна употреба на рус. *тулу́п*) може да се приеме и друго: че знач. 'шуба' е възникнало в руски. В такъв случай трябва да се смята, че тур. *tulup* може да е получило знач. 'шуба' и от руски. Възможно е в тюркските езици (и наречия) да са съвпаднали тюркска по произход дума (срв. основа *tul-* в тур. *tulum* 'ощавена цяла кожа на животно; мех, торба от кожа на животно; гайда; туба', тур., азерб. *tuluk* 'мех', телеут., кирг. *tulak* 'протрита кожа на животно; постилка на стол от животинска кожа') и нгр. *τουλούπα*. Е. Боев, Филология 8–9, 1981, 126, свързва бълг. *тулу́п* 'дебелак, глупак, тапир' с чув. *тăлăп* 'кожух с вълната отвътре'; под линия отбелязва, че е малко вероятно *тулу́п* да бъде заето от руски, както смятат някои, поради твърде широката му употреба в българските народни говори. Vasmer, REW 3, 151, неправилно (неубедително) твърди, че е трудно да се отдели рус. *тулу́п* от рус. *ту́ловище,* за което се предполага родство с рус. *тыл* (бълг. *тил,* вж.), както и от укр. *ту́луб* 'туловище', белорус. *ту́луп* 'туловище; необработена кожа, одрана с козината', за които Vasmer приема, че са сродни с *ту́ловище,* но които в действителност са заемки от пол. *tułup* 'туловище', *tułub* 'шуба', които от своя страна вероятно са възникнали чрез контаминация (улеснена вероятно от звукова близост) на пол. *tułów*, род. п. *tułowia* (сродно с рус. *ту́ловище,* струс. **тоулово** 'туловище', за които вж. Vasmer REW 3, 150) с пол. *tułub* 'шуба' (заето от рус. *тулу́п*, както правилно отбелязва Vasmer, цит. съч.). – Срв. *тулип.*

тулуп 'дълга горна мъжка дреха, обикновено от бяла кожа (шуба)' (Бердянский уезд), 'дълга кожена дреха с ръкави с козината навътре (кожух)' (Чешма варуита, в Бесарабия; Мелитополски уезд). – От рус. *тулу́п* 'кожух с вълната (козината) отвътре, шуба' (вж. под *тулу́п*).

тулчѐр 'фуния' (Банат). – От унг. *tölcsér* също, с *ю* на мястото на унг. *ö* в неударено положение и със затвърдяване на *т*; може би чрез рум. диал. *tulcér* 'фуния', за което вж. DLR 11/3, 397, под *tolcér*.

туль 'тлъсто месо' (Дебър), 'месо от зелник' (Жаровница, Тетовско). – От алб. *tul* 'крехко месо (без кости)', сродно с бълг. *тил* (вж.).

тӯля 'крия, закривам, прикривам нещо да не се вижда; запушвам, затулвам', 'грижливо пазя' (Жупа, Дебърско), **тӯла** диал. 'туля', **тӯля се** 'крия се, прикривам се, закривам се', **тӯла са** също, **тулъ̀ се** 'крия се, спотайвам се' (Банат), **тӯлюм съ** 'скривам се, спотайвам се' (Кукуш), **тӯльѐ са** '(за куче, котка) дебна' (Златоград), **тӯли са** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за куче, котка) дебне, тайно върви след някого, нещо' (Долно Луково, Ивайловградско; Бряговец, Крумовградско; Жълтуша, Аднинско; Шаренка, Маданско; Кремене, Смолянско; Ягодина, Широка лъка, Девинско; Наречен, Боянци, Асеновградско; Козаново, Пловдивско; Слащен, Благоевградско; Долен, Долно Дряново, Осиково, Кочан, Гоцеделчевско; Зърнево, Драмско), **тӯли съ** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за куче, котка) дебне' (Любча, Смолянско), **тулѝ са** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. също (Мезек, Свиленградско; Драбишна, Покрован, Ивайловградско; Горни Юруци, Попско, Крумовградско; Върбина, Бориново, Витина, Средногорци, Мъглища, Маданско; Загражден, Ардинско; Смолян; Дряново, Могилица, Брезе, Хасовица, Смолянско; Буйново, Върбово, Жребово, Солица, Лясково, Девинско; Козаново, Асеновградско; Сърница, Велинградско; Гърмен, Вълкосел, Лещен, Горно Дряново, Осина, Ореше, Горноселци, Гоцеделчевско; Абланица, Годешево, Благоевградско), **тулѝ са** '(за куче, котка) дебне' (Доспат; Барутин, Доспатско), **тули са** '(за куче, котка) дебне' (Батанци, Маданско), **тӯль са** също (Тракиец, Хасковско), **туль съ** също (Искра, Първомайско). – Произв.: *тулещем се* дееприч. 'притуляйки се' (ЮЗ); *затӯля, затӯлвам* и *затӯлям* 'закривам нещо или някого да не се вижда; запушвам, затъквам; скривам', *зътӯльъм* 'затварям със запушалка; закривам зад нещо' (Кръвеник, Севлиевско), *затулъ̀* 'скрия, закрия, потуля; сложа на скрито място' (Банат), *за̀тул* рядко 'затулено място' (Геров) (поствербал от *затӯля*), *затула* в текст:*...но за да бъде още по на затула личността ѝ...* (Вазов), *затуйа̀къ* 'запушалка' (Тръстеник, Плевенско) (от по-ранно **затуля̀лка,* образувано с наст. *-ялка*, както *пищя̀лка* от *пищя̀*, *сея̀лка* от *сея̀*), *зътула̀чкъ* 'запушалка, тапа' (Троян), *затулвач* 'приспособление за затулване' (Орлин Василев), *за̀тулка* диал. 'запушалка, тапа', *зътӯлкъ* 'запушалка от книга, парцал, корк' (Кръвеник, Севлиевско), 'запушалка, тапа' (Троян); *изтӯля, изтӯлвам* и *изтӯлям* 'запушвам всичките дупки'; *оттӯля, оттӯлвам* и *оттӯлям* 'отварям нещо затулено, отпушвам', *оттӯлил го* експресивно 'заспал; пръднал безшумно' (Габрово), *утӯлвъм* 'отварям съд (шише, стомна и др.)' (Бракница, Поповско); *потӯля, потӯлвам* и *потӯлям* 'скривам да не се вижда, да не се узнае', *потӯлювам* 'потулвам, забутвам' (Самоков), *путулъ̀* 'скрия да не се вижда; потуля' (Банат), *потулу̀вам* 'утихвам' (Ново село, Видинско), *потӯлен* 'потаен' (Геров), *по̀тулан* прил. 'мълчалив, упорит; (прен.) потаен' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *по̀тульник* 'мълчалив, потаен, скрит човек' (Славеино, Момчиловци, Кутела, Виево, Смолянско); *притӯля, притӯлвам* и *притӯлям* 'закривам нещо да не се вижда; прикривам'; *стӯля, стӯлям* диал. 'закривам да не се вижда' (Геров), *стӯлѐм са* 'скривам се, спотайвам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско; Маданско,

Широколъшки район в Родопите; Доганхисар, Дедеагачко); *утўлювам* 'затулвам, забутвам, скривам' (Самоков), *утўльен* прил. 'скътан, укътан' (Самоков). – Срхр. *тўлити се, тўлїм се* 'гася; ходя унило; примъквам се тайно', словен. *túliti se, túlim se* 'притискам се; прегъвам се', остар. и диал. *tulíti* 'вия, навивам', рус. диал. *тулúть, тулю́* и *тўлить, тўлю* 'крия, прикривам', *тулúться, тулю́сь* и *тўлиться, тўлюсь* 'скривам се, прикривам се, като присядам, като се прегъвам' (Даль 4, 441), укр. *тулúти, тулю́* 'слагам; притискам', *тулúтися, тулю́ся* 'прислонявам се, притискам се (нежно към някого); заставам близо до някого', чеш. *tuliti, tulím* 'притискам, гуша', *tuliti se, tulím se* 'притискам се, галя се, гуша се', словаш. *túlit', túlim* 'притискам', *túlit' sa, túlim sa* 'притискам се към някого, гуша се в някого, галя се; гуша се, спотаявам се', пол. *tulić, tulię* 'притискам; крия, скривам', *tulić się, tulię się* 'притискам се, галя се, гуша се; крия се, скривам се', горлуж. *tulić* 'огъвам, свивам', *tulić so* 'притискам се, увивам се около някого, гуша се; спотайвам се; ходя присвит', доллуж. *tuliś, tulim* 'гъна, сгъвам, огъвам; обуздавам; затулвам; потулвам, скривам', *tuliś se* 'привеждам се, навеждам се; скривам се'. – Праслав. **tuliti (sę)*, **tulją (sę)*. – Без общоприета етимология. – Miklosich, EtWb 365, под *tuli-I*, сравнява с рус. *сутýлый* 'сгърбен, прегърбен' (за което вж. Vasmer, REW 3, 52), с лит. *patulkus* 'търпелив'; отбелязва, че би отделил от глаголната основа праслав. **tulъ* 'колчан' (вж. под *тул*[1]). Meillet, Études étym. 1902–1905, 420, свързва с арм. *t'oyl* 'позволение'. Brückner, SEJP 584, под *тул*, свързва и праслав. **tuliti* (бълг. *тўля* и т. н.) с праслав. **tulъ* 'колчан', за което предполага първоначално знач. 'покривало' или 'място, където се скриват някои неща'. Това се приема от Ст. Младенов, EtP 642, Holub–Kopečný 396, R. Jakobson IJSLP 1/2, 1959, 273, Skok 3, 520–521, Rejzek 682, Snoj 690–691. Според Mühlenbach–Endzelin 4, 138, във връзка с лит. *tū̃noti* 'оставам в същото положение, седя приклекнал', с латв. *tauņāt* 'увивам, загъвам, обвивам'. Ст. Младенов, цит. съч., свързва с бълг. *тул* 'колчан', отбелязва, че някои го свързват с лат. *tuli*, мин. св. вр. от гл. *fero* 'нося', с гр. *τελαμών* 'превръзка' и с перс. *tül* (което, без съмнение, е вм. тур. *tül* 'лека памучна или копринена тъкан тюл', от персийски произход). Vasmer, REW 3, 150, смята връзката с праслав. **tulъ* 'колчан' за несигурна с оглед на разликите в значението. Machek 660, свързва с латв. *tauņāt* 'увивам, загъвам, обвивам'. Schuster–Šewc, Wb. 20, 1557, приема неубедително като най-допустима връзката с горлуж. *studły* 'студен, хладен', *studnyć* 'ставам студен', съдържащи корен **stu-* (и в бълг. *студ*, вж.) и сравнява с даденото от Pokorny 1035, под **steu̯* – 'сгъстявам се, свивам се', гр. *στύφω* 'сгъстявам, втвърдявам'; отбелязва, че цитираните от автора лит. *tū̃noti*, латв. *tauņāt* според Fraenkel, LEW 1140, са неясни по произход. – Заето в рум. остар. и диал. *a se tulí, mă tulésc* 'крия се, скривам се, притулвам се', *a tulí, tulésc* 'тръгвам, потеглям; слизам', *a o tuli, o tulésc* 'избягвам, изчезвам, махам се; премахвам, унищожавам' (C. Lacea, JIRSpr 5, 1898, 138, Цонев, История 2, 140, DLR 11/31, 1983, 700–701), в алб. *tulítet* 'превивам се, навеждам се, спотайвам се, свивам се, сгушвам се' (Десницкая 17).

тум междум. за наподобяване на звук при удряне на тъпан или като при удар на тъпан, с вероятно знач. 'сватба', в пословици *Дѐту ѝмъ тум, и той кум* (Бяла Черква, Великотърновско), *Коде тум, той кум* (Дебърско, Кичевско), *Дека тум, он кум* (Щип), **тум-тум** междум. за наподобяване на звук при удар на тъпан или като при удар на тъпан (Тетевенско). – Произв.: *тум-таралеж* диал. (вж.), *тум-тум тъпанче* диал. 'раст. класатица, Hordeum murinum' (БотР 182), *тум-тумчец* в нар. пес.: *Сѝньото цвѐте цъфтѐше,/ тум-тумчец, тумбара венчец./ Чънгъръ, мънгъръ, не джàсай, не дърпай* (Косово, Севлиевско). – Звукоподраж. Вж. Szymański, Derywacja 35, 48. Срв. *дум* междум. за наподобяване на тъп шум от удар (вж. *дум*[1]), *тѝмба* и *тѝмба-лѝмба* междум. за наподобяване на звук от биене, удряне на тъпан. Срв. арум. *tum! tum! tum!* междум. за подканване на пеленачета да танцуват, итал. *tumh! tumh! tumh!* междум. за подканване да се танцува. – Вж. *тѝмкам*.

тумàн[1] 'мъгла' (Самоковско; Черничево, Крумовградско). – От тур. диал. *tuman*, вариант с начално *t-* вм. *d-* на тур. *duman* 'мъгла'. Вж. Brückner, SEJP 584.

тумàн[2] 'терлик' (Преслав), 'къс вълнен чорап' (Кочово, Преславско), **тумàни** мн. ч. 'мъжки дънести вълнени гащи, потури' (Стъргел, Пирдопско), 'панталони' (Долни Раковец, Радомирско), 'къси вълнени чорапи' (Кюлевча, Салманово, Шуменско; Алваново, Търговищко), 'къси женски чорапи' (Ветрушка, Крумовградско), 'пъстри чорапи без стъпала' (Шуменско; Шумен), **тумани** 'горни мъжки гащи' (район Каменец, Кюстендилско), 'терлици' (Макариополско, Търговищко), **тумàне** диал. мн. ч. 'всекидневни шалвари', **томàне** мн. ч. 'потури' (Дорково, Велинградско). – Произв.: *туманьѐтини* мн. ч. 'шалвари, които навличал върху чеширите онзи, който командвал коледарите' (Софийско) (със завършек по думи като *съборѐтина, парцалѐтина*), *тумàнясти* диал. '(за потури) широки, дънести' (РРОДД 513; Ц. Гинчев), *туманяци* 'мъжки шаячни дънести гащи' (Горни Лозен, Софийско). – От тур. *tuman* 'дълги и широки гащи, шалвари', диал. и *toman* (вероятно от перс. *tombān* 'панталон, брич за езда; къси гащи; лека женска долна дреха', срв. Škaljić 623, под *tumànli*). – Заето и в алб. *tumáne* 'женски шалвари' (Meyer, EtWb 451). – Срв. *томàне*.

тумàр 'лък' (Кесарево, Горноряховско). – От тур. *tomar* воен. 'дълга четка за чистене на оръдие след стрелба', с редукция на неударено *-o-* > *-y-*. Срв- у Radloff, Wb. 3/1, 1236, *томар* 'детска стрела'. Срв. и стинд. *tomara* 'метателно копие' (Санскритско-русский словарь 248).

тумàрам се 'старая се' (Комщица, Годечко), 'търся, лутам се, безцелно търся' (Трънско), **тумàрим се** 'грижа се' (Брезнишко), **тумарѝ се** диал. в текст: *Нити в партия влизат, нити много, много се тумарят, па и те си живеят живот* (РРОДД 513, Кр. Григоров) с вероятно знач. 'старая се', в РРОДД 513, с отбелязано знач. 'докарвам се пред някого'. – Произв. от дума, заета от тур.

тимар 'грижа; полагане на грижа за човек или животно', отдето са и *тима̀р* 'чесане на кон или друго добиче' (вж.), *тима̀рь* 'гледане на кон, грижа за кон' (вж. под *тима̀р*); със субституция на *ъ* (тур. *ı*) с бълг. *у* вероятно под влияние на домашни (славянски) по произход думи в трите говора с *у* на мястото на общобълг. *ъ* (от стб. *ѫ*), като *муж* (= *мъж*, стб. **мѫжь**). Може да бъде производно и от дума, заета от диалектен вариант на *тимар* : *тумар* 'грижа (за дърво, кон)' (DS 10, 3990). Знач. 'старая се' е синонимно на значението 'грижа се'. Знач. 'търся, лутам се, безцелно търся' може да е възникнало в резултат на следния семантичен развой: 'грижа се, полагам усилия' > 'полагам усилия да намеря нещо' > 'търся, лутам се, безцелно търся'. За знач. 'търся, лутам се, безцелно търся' срв. в БЕР 3, 526 (под *лӯтам*) *лӯтам се* 'ходя безцелно, бродя, скитам; търся дълго някого или нещо'. Срв. срхр. *тума̀рати*, *тума̀рам* 'скитам (се), бродя, лутам се', *тума́рити*, *тӯма́рӣм* 'втурна се, вляза неочаквано, нахлуя', които могат да бъдат производни от дума, заета от тур. *тимар*, диал. *тумар*. Знач. 'скитам (се), бродя, лутам се' на срхр. *тума̀рати* стои особено близко до знач. 'търся, лутам се, безцелно търся' на бълг. *тума̀рам се*. За връзката между знач. 'скитам (се), бродя, лутам се' и знач. 'втурна се, вляза неочаквано, нахлуя' срв. бълг. *лӯтам се* 'ходя безцелно, бродя, скитам' и свършена еднократна глаголна форма *лӯтна се* 'втурна се, спусна се'. Възможно е сърбохърватските думи да са заети от български, но не е изключено и обратното – българските да са заети от сърбохърватските или и едните, и другите да са възникнали независимо едни от други. Skok 3, 522, неоснователно свързва срхр. *тума̀рати*, *тума́рити* със сърбохърватския турцизъм *дӯман* 'обърквание, буна', на който отговарят бълг. *тума̀н* 'мъгла' и думи, като пол. *tuman* 'облак', белорус. *тума́н* 'заблуда' (от тур. *tuman* 'мъгла, дим').

тума̀ци[1] мн. ч. 'калцуни' (Косово, Новопазарско; Кюлевча, Шуменско). – Еднакво с *тома̀ци* (вж. *тома̀к*), с редукция *о* > *у*.

тума̀ци[2] мн. ч. 'гащи' (Паша-къшла, Сев. Добруджа; Шуменско). – Според Е. Боев, БЕз 15/1, 1965, 14, от прабългарски произход, образувано от **том* (от тюрк. *тон* / *дон* 'гащи, дреха', срв. *дон*[2], *донове*). Според Б. Симеонов, БЕз 29/5, 1979, 414, е малко вероятно думата да е прабългарска. – Срв. *тома̀к*, *тома̀не*, *тома̀ци*.

тума̀ч[1] 'триеница (ястие от брашнени зърна)' (Шумен; Южна Добруджа), 'супа от брашнени зрънца' (Овчарово, Добричко), 'каша от вода и брашно, подправена с масло или с мляко' (в български села в Бесарабия). – От тур. *tutmaç* 'ястие (супа) от брашнени топчета' с дисимилаторно изпадане на второто *т*.

тума̀ч[2] 'вид бурен, който се готви и яде като спанак' (Дедеагачко). – Вероятно във връзка с *тума̀ч*[1] (вж.).

тӯмба[1] 'могила' (Заберново, Малкотърновско; Шаренка, Маданско; Прилеп; Кукуш; Ватилък, Солунско), 'надгробна могила; праисторическа

гробница' (Странджа), 'могилка' (Цалапица, Пловдивско), 'отделно малко бърдо или могилка сред някоя поляна' (Смолянско), 'хълм, възвишение' (Добърско, Разложко; Илинден, Гоцеделчевско; Битолско; Воденско), 'малко възвишение' (Синапово, Ямболско; Костурско), 'издигнато място над околната повърхност' (Змиево, Смолянско), 'малка издигнатина във форма на конус, само отгоре заоблена' (Кичевско), 'издатина на било' (Смолянско), 'купчина пясък' (Корница, Гоцеделчевско), **тумба** в гатанка за бръснач: *Црън бик по тумба пасе* (Цацаровци, Брезнишко), **тӯмбъ** 'могила' (Казанлък; Съчанли, Гюмюрджинско; Зарово, Солунско), **тӯмбе** 'малка височина във форма на конус, отгоре заоблена' (Кичевско). – Произв.: *тумбалак* 'малка височина във форма на конус, отгоре заоблена' (Кичевско) (с наст. *-лак* = *-лък*, с *а* в неударено положение от *ъ*, от тур. *-lık*), *тумба̀рка* 'малка могилка' (Странджа) (с наст. *-ар-* от нгр. *-άρι*, с умалително значение), *тӯмбица* 'могилка' (Банско; Благоевград), 'малка издатина на било' (Смолянско), *тумбица* 'могилка' (Благоевградско; Първомайско; Витошко, Крапец, Пернишко; Багренци, Кюстендилско; Банско; Гайтаниново, Гоцеделчевско; Валовищко), *тӯмбиче* 'купчина пръст' (Велес), *тумбѝче* 'могилка' (Валовищко), *тӯмбичка* 'могилка, височинка' (Прилеп); МИ: *Тӯмба* край Долен, Гоцеделчевско, някогашно село в Зиляховско, *Тӯмбата* или *Тӯмбите* край Долно Драглище, Разложко, *Тӯмбата*, извънредно често име на местности в Гоцеделчевско, често МИ в Зиляховско, Драмско, Валовищко, край Богданица и Павелско, Асеновградско, име на местности във Велинградско, име на две могилки в Маданско, край Средок, Устово, Чокманово, Смолянско, край Барутин, Пещерско и Любча, Девинско, често МИ в Грудовско, *Тӯмбътъ* край Съево, Троянско, *Тӯмбите*, много често име на местности в Гоцеделчевско, край Чирен, Врачанско, *Тумбите*, често МИ в Царевско, *Тӯмбиците* край Късак, Девинско, *Тӯмбичките* край Хаджидимово, Горняни и Копривлен, Гоцеделчевско. – От нгр. *τούμπα* 'могила, хълм, възвишение', което наследява средновек. гр. *τούμπα* (от лат. *tumba*, което е от гр. *τύμβος*, срв. Ἀνδριώτης 371), срв. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165. Гр. *τύμβος* е сродно с лат. *tumeo* 'надут съм; подувам се', *tumulus* 'надгробна могила; могила', вж. Frisk 2, 943. Ст. Младенов, ЕтР 642, извежда от ие. **tu-*, корен **tu-m-* в лат. *tumeo, tumulus*, сочи от същия корен и фр. *tombe* и *tombeau* 'гроб', итал. *tomba* същo. – Според Tietze 31, заето в тур. диал. *tumba* 'могила, хълм, възвишение (тур. *tumba* може да бъде заето и направо от новогръцки). – Срв. *тӯмба*[2], *тӯмба*[3].

тӯмба[2] 'голяма група хора, тълпа' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'тълпа, група хора' (Софийско), 'група хора' (Русе; Пиргово, Красен, Костанденец, Русенско; Стърмен, Беленско; Елин Пелин; Искрец, Софийско; Долно Кобиле, Кюстендилско; Радуил, Ихтиманско; Самоков), 'група, купчина хора' (Яворово, Добралък, Асеновградско), 'група' (Локорско, Доброславци, Софийско; Живовци, Ботевградско; обл. Кюстендилско краище), 'тълпа' (Пиргово, Русенско; Свищов; Долна Митрополия, Плевенско;

Габрово; Годечко; Долна баня), 'купчина дървета' (Троянско), 'много' (Говедарци, Самоковско), **тӯмбъ** 'тълпа, група' (Стамболово, Павликенско; Троян; Патрешко, Троянско; Тихомирово, Старозагорско), 'тълпа, група хора' (Лозенец, Ямболско), 'група хора' (Щръклево, Русенско; Кръвеник, Севлиевско; Казанлък; Кулско, Видинско, Белоградчишко), 'група' (Мартен, Русенско; Елена), 'голяма купчина хора, животни' (Зарово, Солунско), **тумбъ̀** 'сбор, скупчено нещо; група хора', например в изреч. *Вървьѣт на тумбѝ* (Енина, Казанлъшко); *затӯмбя се, затӯмбва се* 'заоблачава се' (Гълъбово, Руен, Пловдивско; Костандово, Дорково, Ракитово, Велинградско). – Еднакво по произход с *тӯмба*[1] 'могила, хълм, възвишение' (вж.). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 642, който отбелязва знач. 'могила' и знач. 'тълпа' на дума *тӯмба*. За семантиката срв. бълг. *куп* и производното от него *кӯпчина* в съчет. *куп* (*кӯпчина*) *децà* 'група деца' (сродно с авест. *kaufa* 'планински хребет'), рус. *кýча* 'куп, купчина' и 'тълпа' (сродно с лит. *kaukarà* 'хълм'), рус. *громáда* със значения 'купчина', 'планина' и 'общество (група хора например с еднакви интереси)' (по Даль 1, 397) (сродно със стинд. *grā́ma* 'тълпа, жители, хора'), нгр. *σωρός* 'куп, купчина' и 'множество (хора)', нем. *Haufen* 'куп, камара' и 'тълпа, множество'. – Срв. *тӯмба*[1], *тӯмба*[3].

тӯмба³ 'подутина по тялото' (Змиево, Смолянско), 'гърбица (болестна изпъкналост на гърба на човек вследствие на изкривяване на гръбначния стълб)' (Буково, Кремене, Смолянско; Смолян), 'корем, стомах' (Певец, Търговищко), дет. 'корем' (Шумен), **тӯмбъ** 'корем' (Кръвеник, Севлиевско), **тумбѐ** ср. 'коремче, шкембенце (у човек)' (Огняново, Софийско). – Произв.: *тӯмба* (*са*) гл. 'мушкам (се), пробождам (се); разпорвам (си) корема, кормя (се)' (Радовене, Врачанско), *тумбàт* 'валчест, топчест, заоблен; кълбоват, овален, хубаво оформен' (Странджа), *тӯмбест* нар., разг. '(за човек) който е с голям, издут корем; (за предмет) който е издут в долната си част; мешест, издут', *тӯмбес* '(за човек) който е с голям корем', в ж. р. *тӯмбеста* (Тръстеник, Плевенско), 'който е с голям корем' (Ленково, Никополско), 'с голям корем; издут, изпъкнал' (Радовене, Врачанско), 'изпъкнал, издут' (Банат), 'шишкав' (Самоков), '(за човек) шкембест' (Неново, Провадийско), 'пълен, дебел' (Неделище, Годечко), 'изпъкнал' (Енина, Казанлъшко), *тӯмбьес* 'издут, издаден', в ж. р. *тӯмбьестъ* (Стамболово, Павликенско), *тӯмбъ̀ъс* 'който е с изпъкнал корем', в ж. р. *тӯмбъ̀ъстъ* (Кръвеник, Севлиевско), 'издут, издаден' (Тихомирово, Старозагорско), 'издут' (Патрешко, Троянско), 'издут, издаден' (Троян; Троянско), 'валчест, топчест, приличен на кълбо, издут' (Казанлък), *тумбӯска* ж. 'израстък, подутина на дърво' (Кремен, Разложко), *тумбӯца* също (Осеново, Разложко); *истӯмбя* (*се*), *истӯмбвам* (*се*) и *истӯмбя* (*се*) *истӯмбям* (*се*) диал. 'изтърбушвам (се)' (вж. *истӯмбвам* (*се*); *ѝстумба* 'разпоря тумбака, изтърбуша', 2 л. ед. ч. *истӯмбиш* (Ботевград), *истӯмбим* 'изтърбуша' (Доброславци, Софийско) (производни от *тӯмба, тӯмбъ* 'корем'); *тумбӯгази* мн. ч. 'с дебели задници', напр. в нар. пес.: *Тиквѐшките мòми, джàнъм,/*

сùте тумбӯгази (Прилеп). – От тур. диал. *tumba* 'подут, издут; издаден, изпъкнал', което е от нгр. *τούμπα* 'могила, хълм, възвишение' (вж. под *тӯмба*[1]), с първично знач. 'подут, издут, издаден, изпъкнал като могила, като хълм, като възвишение'. Може да е възникнало (поне в някои от случаите) на българска езикова почва: да бъде еднакво с *тӯмба*[1] 'могила, хълм, възвишение' (и с други значения) (вж.) с първоначално знач. 'подут, издут, издаден, изпъкнал като могила, като хълм, като възвишение', срв. някои значения на *тӯмба*[1]: 'издигнато място над околната повърхнина', 'малка издигнатина във форма на конус, само отгоре заоблена', 'издатина на било'. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 642, който поставя произв. *тӯмбест* в етимологичното гнездо на *тӯмба* 'могилка; тълпа'. Със знач. 'корем' може да бъде и от тур. *tumbağa, tumbağı*, падежни форми на същ. *tumbak* 'корем' (вж. под *тумбàк*). – Срв. *тӯмба*[1], *тӯмба*[2].

тӯмба⁴ 'обръщане през глава' (Самоков), междум. за означаване на действие падане ('хоп долу!') (Кюстендилско), в израз *на тӯмба* 'с премятане по дължината (при внасяне на бъчва, голям чувал и под.)' (Ботевград), варджийски термин '(при придвижване на големи камъни) чрез търкаляне' (Паволче, Челопек, Врачанско), в съчет. *тӯмба прàва* 'клякам' (Костурско), *тӯмбъ* дет. междум. за подканване да се легне, напр. в изреч. *Тӯмбъ в чѐргите!* (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *тӯмбим* 'обръщам; изсипвам; падам' (Вердикал, Софийско); *истӯмбя се* жарг. 'падна, обикновено по гръб и от високо' (Армянов, Речник 1993, 65). – Срв. нгр. *τούμπα* 'премятане през глава, салто', тур. *tumb* 'шум от падащ предмет' (у Radloff 3/2, 1526), *tumba* 'премятане на дете през глава в постеля; шум от такова премятане', рум. *túmbă* 'премятане през глава', арум. *túmbă* също, срхр. *тӯмбе* нареч. 'с главата надолу', *тӯмбати, тӯмбā́м* 'обръщам, преобръщам, катурвам, прекатурвам'. Вероятно във връзка с фр. *tomber* 'падам', до 16 в. със знач. 'катурвам, прекатурвам; премятам през глава' и 'събарям по гръб', итал. *tombolare* 'падам през глава, премятам се през глава', *tombolo* 'падане, премятане през глава, салто', исп. *tumbar* 'събарям, повалям на земята', *tumba* 'падане; преобръщане през глава', *tumbo* 'падане; преобръщане през глава'. Вероятно остатък на Балканите от балкански латински, от звукоподражателен произход, по междум. за наподобяване на шум от падане, от премятане през глава и т.н.; срв. посочените по-горе бълг. *тӯмба* като междум. за означаване на действие падане ('хоп долу!'), *тӯмбъ* като междум. за подканване да се легне. В DLR 11/3, 1983, 707, рум. *túmbă* се извежда от нгр. *τούμπα*. Papahagi 1974, 1203, сравнява арум. *túmbă* с нгр. *τούμπα*, с тур. *tumba* (и с алб. *túmbë* 'сноп пръчки'). Skok 3, 480, под *tombùjati se* 'преобръщам се', сочи като сродни със срхр. *томбӯjати се, тӯмбе, тӯмбати, тӯмбā́м* и други форми: итал. звукоподраж. *tombolare* 'премятам се през глава', бълг. *тӯмба*, рум. *túmbă* и заключава, че „ономатопеята е романска и балканска". За фр. *tomber* и съответствията му в другите романски езици вж. Bloch–Wartburg 607. Срв. и англ. *tumble* 'падам, катурвам се; бъркотия, безредие; премятане през глава' (звукоподраж., вж. Klein 2, 1662–1663).

тӯмба[5] 'възглавница' (Любенци, Горнооряховско; Килифарево, Великотърновско; Гостилица, Бучуковци, Белица, Милевци, Станчов хан, Мръзеци, Дряновско; Борущица, Казанлъшко), 'по-малка възглавничка за спане' (Пърша, Радовци, Поповци, Фъревци, Дряновско; Габровци, Войнежа, Райковци, Великотърновско; Бадевци, Еленско), 'възглавница от перушина' (Горнооряховско), шивашки професионален говор 'плоска платнена торба, натъпкана с вълнени и памучни парцали, а и с трици или стърготини и опъната на дъска, която служи за гладене на подложка на ръкави на дреха' (Ново село, Троянско), в съчет. *мàлка тӯмба* шивашки термин 'възглавничка, която служи за гладене на раменете и ръкавите след изкарването на дреха' (Русаля, Великотърновско), **тӯмбъ** 'тъкана възглавница, напълнена с парцали' (Дряновско), **тӯмби** мн. ч. 'малки възглавници' (Зараево, Поповско), **тӯмбе** ср. 'възглавничка' (Плачковци, Тревненско), 'вълнена възглавница за сядане' (Боженци, Габровско), 'тъкана възглавница за сядане' (Марча, Дряновско), 'възглавница за спане' (Елена), **тумбе** ср. 'възглавница' (Тревненско), **тӯмби** ср. 'възглавница' (Тутракан; Брестовица, Беленско; Крушето, Великотърновско), 'малка възглавничка' (Еленско), 'възглавничка, пълна с парцали, за сядане и лежане' (Боженци, Габровско), 'малка възглавничка, пълна с перушина' (Златарица, Еленско), шивашки термин 'възглавничка, пълна с парцали или стърготини, използвана при гладене' (Гостилица, Дряновско). – Произв.: *тумбички* диал. 'денкчета' (Ст. Стойкова, Български народни гатанки 798). – Еднакво по произход с *тӯмба[1]* 'могила, хълм, възвишение', *тӯмба[3]* 'подутина по тялото', с първично значение 'нещо валчесто, топчесто, заоблено, овално, издуто (като могила, хълм, възвишение)', срв. производни от *тӯмба[3]*: *тумбàт* 'валчест, топчест, заоблен', *тӯмбест* '(за човек) който е с голям, издут корем, (за предмет) който е издут в долната си част; мешест, издут', *тӯмбъ̀ъс* 'валчест, топчест, приличен на кълбо'. Срв. Д. Вакарелска-Немова, Сб. Мирчев 69, според която думата е от „същия корен, както в *тӯмбест* 'с голям тумбак, мешест, издут' или в *тумбàк* 'корем, търбух'". Според Д. Вакарелска-Немова, цит. съч., „зад всички тези названия се крие идеята за обла, издута форма на предметите, които означават". Семантично срв. *тòпчина*, *тòпчинъ* и *топчѝнъ* 'възглавница', производни от *тòпка* (вж.), с първично знач. 'нещо топчесто, валчесто, кълбовидно', срв. Д. Вакарелска-Немова, цит. съч., която отбелязва за *топчѝнъ*, че „има същия корен, който има и *тòпчест* 'който има форма на топка, валчест, кълбовиден, сферичен'"; *тумбàкь* 'корем; шкембе; нещо издадено като шкембе' и 'нелицева страна на възглавница' (и с двете значения – в Еленско, вж. БДиал 7, 143). Семантично срв. и итал. *tòmblo*, което покрай значения 'падане', 'дюна', 'нисък и дебел човек' има и знач. 'цилиндрична възглавница'. – Срв. *тӯмба[1]*, *тӯмба[2]*, *тумба[3]*.

тӯмба[6] (тӯмбъ) 'цвят и семе на тютюн, лук и под.' (Дервент, Дедеагачко). – Еднакво по произход с *тӯмба[1]* 'могила, хълм, възвишение' (и с други значения) (вж.), *тӯмба[2]* 'голяма група хора, тълпа' (вж.), срв. знач. 'купчина дърве-

та' на *тӯмба[2]*. Първоначалното значение ще да е било 'куп, купчина цветове (съцветие) и семена (на тютюн, лук и под.)'. Семантично срв. тур. *tepe* 'връх, връхче, хълм' и 'съцветие', *tepecik* 'малък хълм, могилка, тумба' и '(бот.) тичинки (много, събрани в торбичка, прикрепена отвътре на цвят)'.

тӯмба[7] гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за тъпан) бие, тумка, удря', вж. *тӯмбя[1]*.

тӯмба[8], обикновено в *тӯмба-лӯмба* междум. за наподобяване на звук от биене, удряне на тъпан, 'сватба, веселба' (Тетевен), в скороговорка: *Тӯмба-лӯмба шѝкалка, нѐма свàтба нѝкаква.* (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Банско), в съчет. *тӯмба-лӯмба иха хà* в нар. пес.: *Насѐяла Мѝлка/ на чукàря лѐща. Тӯмба-лӯмба иха хà.* (Градешница, Врачанско), **тӯмбъ** междум. в нар. пес.: *Бàбъ тѐгли, зънѝчъ, дàду си йъ пувлѝчъ./ Туп, лоп-лоп, тӯмбъ хоп!* (Велико Търново). – Звукоподраж. Срв. *дӯмба-лӯмба* междум. за наподобяване на думкане, свирня. Срв. *тум* и *тум-тум* междум. за наподобяване на звук при удряне на тъпан или като при удар на тъпан, *туп* и *туп-туп* междум. за наподобяване на шум при тупане или тежко падане, тежко ходене, *тӯпа-лӯпа* междум. за наподобяване на тъп звук при силно удряне, *топӯр* и *топӯр-топӯр* междум. за наподобяване на тропот, *тупӯр* и *тупӯр-тупӯр* междум. за наподобяване на шум от падане с търкаляне. Срв. и англ. *thump* междум. за наподобяване на шум от силен удар, на бухване, думкане, на туптенето на сърцето. За знач. 'сватба' на *тӯмба-лӯмба* срв. *дӯмба* 'сватба' по междум. *дӯмба-лӯмба*.

тӯмба[9] таен дръндарски говор 'просяк' (Илинден, Гайтаниново, Гоцеделчевско). – Произв.: *тумбдвам* 'прося' (Илинден, Гоцеделчевско), *тумбӯвъм* таен дръндарски говор 'прося' (СбНУ 16–17/1, 866); *натумбдвам* 'изпросям' (Илинден, Гоцеделчевско). – Според Н. Арнаудов, СбНУ 15/1898, 57, Й. Н. Иванов, Трудове ПУПХ 17/5, 1979, 58, от нгр. *τούμπα* 'могила', семантично като *барчѝна* 'просяк' (употребявано в Илинден, Гоцеделчевско, вж. Й. Н. Иванов, Трудове ПУПХ 17/5, 1979, 12) от диал. *барчѝна* 'възвишение' (според Н. Арнаудов, СбНУ 15/1898, 54, натовареният с дисаги просяк изглежда като „барчина"). Може да бъде и съкратено от *тумбелѐк* 'звънец' (вж.), *тӯмбелек* също (вж. под *тумбелѐк*), варианти на *тюмбелѐк*, засвидетелствано в Илинден, дето се среща *тӯмба* 'просяк', със знач. 'просяк', а в Гайтаниново, дето се среща също *тӯмба* 'просяк' – със значения 'просяк' и 'барабан' (от диалектен вариант с начално *t-* вм. *d-* на тур. *dümbelek* 'вид барабан'). Просякът може да бъде наречен *звънец* поради оприличаване на непрекъснатото му мърморене, бръщолевене с еднообразно звънене, дрънкане. За семантиката в случая срв. *дрънкам* 'издавам или правя нещо да издава особени остри и отсечени звуци, звъня', жарг. 'настойчиво, непрекъснато моля някого за нещо' (вж. напр. Армянов, Речник 1993, 47) и производното от него *издрънкам* 'изпросям', *врънкам* '(за вретено) издавам еднообразен шум при предене', прен. 'досаждам с постоянна настойчива молба, искане' и производното от него *изврънкам* 'изпросям', разг. *крънкам* 'мъмря, хленча', прен. 'моля постоянно, настоятелно питам, искам' и производното от него *изкрънкам* 'изпросям'.

– Може да е възникнало и по *тӯмба*, *тӯмба-лӯмба* междум. за наподобяване на звук от биене, удряне на тъпан (еднообразното мърморене, бръщолевене на просяка може да се оприличи на еднообразно удряне, тумкане на тъпан). Й. Н. Иванов, Трудове ПУПХ 17/5, 1979, 58, обяснява *тюмбелӗк* 'просяк' от Гайтаниново така: „Произв. от *тӯмба*, сближ. по звуков състав с диал. *т'умбелек* 'хлопатар, хлопка, чан за добитък', от тур. *dümbelek* 'вид малък тъпан'." (*тӯмба* в горното обяснение е със знач. 'просяк', вж. Й. Н. Иванов, цит. съч., под *тӯмба*).

тӯмба[10] междум. в детска залъгалка, казвана вероятно при друсане на дете: *Тӯмба, тӯмба, дӗтенце!/ Мӑйке – прӑзно врӗтенце,/ тӑте – гӑло кӑленце,/ дӗте – гӑло гӑзенце* (Прилеп). – Звукоподраж., вероятно по ритмичното потупване с крака при друсане на дете. Срв. *тӯмба*[8] и *тӯмба-лӯмба*, междуметия за наподобяване на звук от биене, удряне на тъпан.

тӯмбаджия остар. таен ученически говор 'ученик, който повтаря клас' (София). – Произв.: *тӯмбаджийка* жарг. остар. 'повтарачка'. – Произв. от *тӯмба*[4] със знач. 'обръщане през глава' (вж.), отдето се е развило знач. 'падане', срв *тӯмба* като междум. за означаване на действие падане, с наст. *-джия* (от тур. *-cı*, *-ci*, *-cu*, *-cü*). Възможен семантичен развой: 'направил тумба' > 'паднал' > 'пропаднал, провалил се' > 'останал да повтаря същия клас, повтарач'. Срв. *тӯмбя*[2] 'оставам да повтарям учебната година в същия клас поради слаб успех' и производното *тумбӑч* 'повтарач', с наст. *-ач*. За образуването с наст. *-джия* към глаголна основа срв. *свирджӣя* 'свирач', произв. от *свӣря* (вж.).

тумбаз 'част от дунавска подвижна воденица (лодката, към която е прикрепен единият край на оста с перките)' (Ново село, Видинско). – От тур. *tombaz* 'понтонна лодка'. За тур. *tombaz* вж. Eren, TDES 411. – Заето и в срхр. *тӯмбӑс* 'понтон' (Škaljić 623).

тумбӑк[1] нар. 'корем, търбух', 'корем' (Калово, Разградско; Бракница, Поповско; Русаля, Великотърновско; Габрово; Градище, Севлиевско), 'корем; стомах' (Долна Митрополия, Плевенско), 'корем; шкембе; нещо издадено като шкембе, нелицева страна на възглавница' (Еленско), 'разширен корем' (Кръвеник, Севлиевско), 'издут стомах; корем' (Севлиевско), 'стомах на животно' (Банско; Ломско; Дебелец; Русаля, Великотърновско), 'стомах' (Златарица; Долна Студена, Стърмен, Плевенско; Тетевен; Доброславци, Софийско), 'животински мехур' (Самоков), 'грейка, термофор' (термофорът е издут като тумбак) (Самоковско), **тумбӑкь** (Казанлък; Енина, Казанлъшко), 'корем, шкембе; нещо издадено като шкембе; нелицева страна на възглавница' (Еленско), 'стомах на животно; търбух, шкембе' (Банат), 'стомах; корем'(Съчанли, Гюмюрджинско), 'дървена част на огнище с полици' (Дервент, Дедеагачко), **тӯмбак** 'корем' (Комощица, Ломско; Тетевенско; Ружинци, Белоградчишко), 'корем, търбух' (Тръстеник, Плевенско), 'корем, шкембе' (Видин; Ботевград), 'стомах' (Малорад, Врачанско; Ленково, Никополско), 'стомах на човек' (Милчина лъка, Кулско), 'стомах на животно; (презр.) корем на човек' (Смолско, Пирдопско), 'стомах на крава' (Слатина, Ловешко), бъчварски термин 'издута част на варел, на бъчва' (Брусен, Тетевенско), **тӯмбък** 'стомах' (Врабево, Ловешко). – Произв.: *тумбӑче* ср. 'стомахче' (Русаля, Великотърновско), *тумбӑчи* ср. 'стомахче' (Габровско), *тӯмбаче* диал. умал. 'стомахче' (Геров), *тумбӑчьъс* 'който е с издаден корем', в ж. р. *тумбӑчьъстъ* (Кръвеник, Севлиевско); ФИ: *Тумбӑков* (Червен, Асеновградско; Асеновград, Варна; Илчев Р 497). – От тур. диал. *tumbak* 'корем' (DS 10, 3991), вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254. Сродно с думи от други тюркски езици: чагат., туркм., уйгур. диал. *dumbak* 'тъпан, барабан; хълм, възвишение' (Radloff 3/2, 1800), кирг. *tompak* 'издуто място по тялото, хълм, възвишение'. Според Tietze 31, бълг. *тумбӑк* е заето в тур. диал. *tumbak*, *tombak* 'корем'.

тумбӑк[2] диал. 'сплав от мед и цинк' (Геров). – Произв.: *тумбаклӣя* диал. 'направен от тумбак (сплав от мед и цинк)' (в ед. ч. за трите рода) (Геров), *тумбаклӣи* диал. мн. ч., напр. в съчет. *дирецити тумбаклӣи* (Геров). – Чрез тур. *tumbak* също, от фр. *tombak*, нем. *Tombak* с първоизточник малайско *tombāga* 'метал мед'. – Заето чрез турски и в срхр. *тӯмбак* 'сплав от мед и цинк, от която се изработват ибрици, легени, пари за украса и т.н.; пара за украса от такава сплав' (Škaljić 619, Skok 3, 522), рум. *tumbác* 'сплав от мед и цинк, от която се приготвят табли, жици (сърма) и т.н.' (DLR 11/3, 1983, 402), алб. *tumbàk* 'сплав от мед и цинк' (Meyer, EtWb 451).

тумбакӣя, **тумбакия**, **тумбакӣа**, вж. *тумбекӣя*.

тумбаклӣя[1], вж. *тумбӑк*[2].

тумбаклӣя[2] в съчет. *тутун тумбаклӣя* 'тютюн за наргиле' (Глоговица, Трънско). – От *тумбакӣя*, обикн. в съчет. *тутӯн тумбакӣя* 'тютюн за наргиле' (вж. *тумбекӣя*), със завършек по многобройни прилагателни (обикн. от турски произход) на *-лия* (от тур. *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü*).

тӯмбал 'шкембест човек' (Враниловци, Армените, Моровеците, Габровско), 'шишко' (Севлиевско). – Произв.: *тумбалӣца* 'гърбица' (Жребово, Девинско) (със семант. развой 'дебел, с шкембе' > 'нещо топчесто, издуто' > 'гърбица'). – От тур. диал. *tumbalak* 'дебел човек' (DS 10, 3991) с изпадане на *-ак* под влияние на лексикални двойки, като *простӑк – прост*, *дебелӑк – дебел*, или по падежни форми на *tumbalak*: *tumbalağa*, *tumbalağı*, отдето в български **тумбала*, схванато като членувана форма за м. р. *тӯмбал*. – Срв. *тӯмбала*, *тумбалӑк*, *тӯмбалка*.

тумбала в текст: *Тумбала, Стано, тумбала,/ шчо не го жените Никола?* (Охрид). – От *тӯмба* междум. за наподобяване на звук от биене, удряне на тъпан (вж. *тӯмба*[8]), разширено с *-ла* от междуметен произход.

тӯмбала в съчет. *тӯмбала бач* 'обръщане през глава' (Самоков). – Формата *тӯмбала* – по падежни форми *tumbalağa, tumbalağı* на тур. диал. *tumbalak* 'премятане през глава' (DS 10, 3991); *бач* – може би заповедна форма в детската реч от самоковски вариант с *а* вм. *ъ* на *бъчкам* 'бутам, събарям, катурям', св. *бъчна*, срв. в детската реч *цун* 'целуни' (от *цӯням, цӯнкам* 'целувам'), *боц* 'боцкай' (от *бо̀цкам, бо̀цна*), *пиш* 'пикай' (от *пӣшкам, пӣшна*) или от тур. *baş* 'глава' с африкатизация *-ш* > *-ч*.

тумбалӑ̀к 'човек с голяма глава' (Полковник-Серафимово, Смолянско), 'мехур във вода' (Батулия, Софийско); ФИ: *Тумбалӑ̀ков* (Илчев Р 497). – От тур. диал. *tumbalak* 'дебел, пълен, тлъст; дебелак' (DS 10, 3991). Знач. 'мехур във вода' може да се е развило в резултат на следния семантичен развой: 'дебел, пълен' > 'издут (като мях)' > 'нещо издуто' > 'мехур' > 'мехур във вода'. – Срв. *тӯмбал, тӯмбалка*.

тӯмбалка 'много плодове на малко клонче' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), **тӯмбалки** мн. ч. 'вид сливи' (Ново село, Троянско), **тумбӑ̀лка** 'топче от конци за украса на обувки или терлици' (Кърджали), **тумбалка** 'гърбица' (Витина, Маданско), **тӯмбъ̀лкӭ** 'малко неразтънено топче в прежда' (Гела, Девинско). – Произв.: *тумбӑ̀лче* ср. 'неразтворено топче брашно в каша' (Малък Девесил, Крумовградско), *тӯмбальчица* 'много плодове на много малко клонче' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), *тӯмбъльчицъ* 'топче на връх на вретено' (Горно Драглище, Разложко). – От основа *tumbal-* на тур. диал. *tumbalak* 'дебел, пълен, тлъст' (DS 10, 3991), с български наставки *-ик, -ка* (диал. *-кӭ*), със семантичен развой: 'дебел, пълен, тлъст' > 'нещо удебелено, издуто, топчесто' > 'много плодове на малко клонче' > 'топче (в прежда, в каша, на връх на вретено)', или производни от *тӯмбал* (вж.). – Срв. *тӯмбал, тӯмбала, тумбалӑ̀к, тӯмбуль*.

тӯмбало 'пещ на печка; готварска печка' (Ново село, Видинско). – Може би от падежни форми *tumbalağa, tumbalağı* на тур. диал. *tumbalak* 'шишко, дебел, шишкав човек' (DS 10, 3991), отдето в български **тумбала*, схванато като форма за мн. ч. на същ. от ср. р. на *-о*. Вероятен семантичен развой: 'шишко; дебел, шишкав човек' > 'нещо издуто, изпъкнало като шкембе на шишко' > 'нещо валчесто, засводено' > 'пещ на печка'/'готварска печка'. Семантично срв. *кюмбѐ* остар. и разг. 'стар тип отоплителна печка, обикновено ламаринена', диал. 'зидана печка между кухнята и спалнята, която се пали откъм кухнята', 'кръгла зидана печка, която се пали със слама', от тур. диал. *kümbe* 'пръстена печка', вариант на тур. диал. *kümbet* 'тухлена печка; пръстена печка; огнище, пещ', книж. *kümbet* 'свод, купола' (от перс. *gombäd* 'свод, купол'), както и диал. *кӯбе* 'печка', еднакво по произход с *кубѐ*[1] 'свод, купол, свод над огнище' (от тур. *kubbe* 'свод, купол', от араб. *qubbä* 'свод, купол') или заемка от срхр. *кӯбе* 'печка' и 'свод, купол' (от тур. *kubbe*).

тӯмбар с вероятно знач. 'дебеланко, който е с шкембе' в нар. пес.: – *Шчо̀ се вра̀ва во сѐло?/ – Тӯмбар юнак се жѐни* (Костурско). – Вероятно от *тӯмба*[3] 'корем, стомах, шкембе' (вж.) с умалителна наст. *-ар* от нгр. *-άρι*. За образуването срв. *тумба̀рка*.

тумбара̀ 'струнен музикален инструмент, по-малък от булгарията' (Родопите), **тумбара** в нар. пес.: *Сӣньото цвѐте цъфтѐше,/ тум тумчец, тумбара венчѐц. Чънгъръ, мънгъръ, не дърпай...* (Горско Косово, Севлиевско). – От *тамбура̀* 'вид струнен музикален инструмент' (вж.) с метатеза или от тур. *tumbura* 'тамбура' (Radloff 3/2, 1527) с дисимилация *у – у* > *у – а*.

тумбарӣ̀свам 'люлея, друсам дете' (Гоце Делчев). – По междум. *тӯмба* в детска залъгалка, казвана при друсане на дете (вж. *тӯмба*[10]), с наст. *-арис-* по нгр. *-αρισ-*, както в нгр. *τουμπαρισ-*, аористна основа на нгр. гл. *τουμπάρω* 'преобръщам се през глава' (произв. от нгр. *τούμπα* 'преобръщане през глава', вж. под *тӯмба*[4]). Вж. М. Рачева, БЕз 25/4, 1975, 349.

тумба̀рка 'малка могила' (Странджа). – Произв. от *тӯмба* 'надгробна могила, праисторическа гробница' (вж. *тумба*[1]) (регистрирано в странджанския говор, вж. БДиал 1, 145), с наст. *-ар-* (от гръцки произход, срв. нгр. наставки *-άρα*, напр. в *τρομάρα* 'страх, уплаха' от *τρόμος* също, *-αρι*, напр. във *βλαστάρι* 'кълн, филиз, издънка' от *βλαστός* 'издънка') и бълг. наст. *-ка* (умалителна). За образуването срв. *тӯмбар*.

тумбас диал. междум. с вероятно знач. 'цоп!' в гатанка: *През шумака шум-шум,/ през полето копс-копс,/ пък в водата - тумбас!* 'жаба' (Ст. Стойкова, Български народни гатанки 263). – Звукоподраж. – Срв. *тӯмба*[7], *тумба*[8], *тумбӯр, цамбӯр*.

тӯмба (са) 'мушкам (се), пробождам (се), разпорвам (си) корема, кормя (се)', вж. *тӯмба*[3].

тӯмбач таен зидарски говор 'стар човек; големец; султан, княз' (СбНУ 16 и 17, 1. 858). – Вероятно във връзка с *тӯмба*[3] 'корем' (вж.) със семантичен развой 'човек с корем' > 'стар човек; големец; султан', тъй като обикновено възрастните и богатите хора се отличават с големи кореми. Срв. *тӯмбест* '(за човек) който е с голям корем, шкембест' – произв. от *тӯмба*[3].

тумбекӣя остар. 'персийски тютюн за наргиле', **тумбакӣя** обикн. в съчет. *тутӯн тумбакӣя* и **тумбекӣ** диал. остар. 'вид тютюн за наргиле' (РРОДД 513), **тумбакия** диал. 'тютюн за наргиле', **тумбакӣа** в съчет. *тутӯн тумбакӣа* 'тютюн за наргиле' (Врачеш, Ботевградско). – Варианти на *тюмбекӣя* също (вж.), от тур. *tümbeki*, вероятно с посредничеството на нгр. *τουμπεκί* също. Формите *тумбакӣя, тумбакия, тумбакӣа* са с *а* вм. *е* в неударено положение. – Срв. *тубекчиа*.

тумбѐл в съчет. *тумбѐл забра̀дка* 'вид тънка забрадка' (Алтимир, Долни Луковит, Оряховско; Калугер, Белоградчишко; Зап.), диал. прил. неизм. 'тюлбенов'. – Произв.: *тумбѐлка* 'бяла женска кърпа за глава' (Ботевград), *тӯмбелка* и *тумбѐлка* 'бяла памучна забрадка' (Петокладенци, Свищовско), *тумбелка* в съчет. *кърпа тумбелка* 'вид забрадка' (Горни Богров, Софийско). – Със затвърдяване на *т-* от *тюмбѐл* 'бяла кърпа' (вж.). У Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254, *тумбѐл* 'тюлбенов' се извежда от тур. *tülbent*.

тумбелдѐк 'вид звънец, окачван на добитък' (Каспичан). – Със затвърдяване на *т-* от *тюмбелдѐк* 'звънец, който се връзва на кон, на крава' (вж.), от тур. диал. *tümbüldek*. – Срв. *тюмбелѐк*, *тумбелѐк*, *тембелѐк*, *дюмбелѐк*, *дембелѐкь*.

тумбелѐк 'звънец за овце' (Добърско, Разложко), 'пиринчен звънец за овце и крави' (Левочево, Смолянско), 'голям меден звънец' (Банско), 'вид звънец' (Обидим, Бачево, Разложко), **тӯмбелек** 'звънец на добитък' (Белица, Филипово, Разложко), 'звънец' (Якоруда), **тӯмбельци** мн. ч. 'малки медни звънци за дребен добитък' (Разлог). – Произв.: *тумбелѐчка* 'малък меден звънец за дребен добитък' (Балдево, Гоцеделчевско), *тумбелѐчка* 'звънец за овце' (Буково, Гоцеделчевско), 'малък меден звънец за дребен добитък' (Осиково, Гоцеделчевско), *тумбулѐчкъ* ж. 'издут голям звънец на добиче' (Кръвеник, Севлиевско). – Варианти на *тюмбелѐк* с подобни значения (вж. *тюмбелдѐк*), от тур. диал. *tümbüldek* 'звънец, прикрепен на врата на добитък (овце, кози, едър добитък) или на куче' (DS 3960, под *tongura*), с фонетично опростяване *-лд-* > *-л-*, със затвърдяване на *т-* в начална сричка *тюм-* (тур. *tüm-*) и с *е* на мястото на *ю* в сричка *-бюл-* (тур. *-bül-*) в неударено положение. – Срв. *тюмбелдѐк*, *тумбелдѐк*, *тембелѐк*, *дюмбелѐк*, *дембелѐкь*.

тӯмбим[1] 'обръщам; изсипвам; падам', вж. *тӯмба*[4].

тӯмбим[2] таен ученически говор 'оставам в същия клас', вж. *тӯмбя*[2].

тумбуклии в нар. пес.: *Турил седло позлатено,/ зенгии тумбуклии* (Благоевград) с вероятно значение 'месингови' и в такъв случай от тур. *tombaklı* 'месингов', произв. от *tombak* 'месинг', с редукция *-о-* > *-у-* и асимилация *у – а* > *у – у*.

тӯмбуль 'неостригана вълна на овен, останала за украшение; неостригана коса на мъж над челото, перчем; киченста хвойна, която се поставя на върха на ритуална пирамида от три дървета, запалвани при особена тържественост на Сирни заговезни' (Лещен, Гоцеделчевско). – Произв.: *тӯмбулест* 'топчест' (Ново село, Троянско), *тӯмбулки* 'вид сливи, големи като едри орехи' (Ново село, Троянско) (срв. *тӯмбалки* 'вид сливи' от същия говор под *тӯмбалка*), *тӯмбулче* 'топче' (Ново село, Троянско). – Вероятно от турски произход, срв. тур. *tombul* 'кръгъл, закръглен', диал. 'малка чепка грозде, малък грозд' (DS 12, 4767). За колебание *tomb-* ⇄ *tumb-* в турски срв. тур. диал. *tombalak* и *tumbalak* 'премятане през глава'. Може да бъде и от основа *tumbal-* на тур. диал. *tumbalak* 'дебел, пълен, тлъст' (DS 10, 3991), с асимилация *у – а* > *у – у*,

със семантичен развой 'дебел, пълен, тлъст' > 'нещо удебелено, издуто, бухнало, киченсто' > 'неостригана вълна на овен за украшение' > 'перчем' > 'киченста хвойна, която се поставя на върха на ритуална пирамида от три дървета, запалвани при особена тържественост на Сирни заговезни'. – Срв. *тумбала̀к*.

тумбӯр диал. междум. за наподобяване на шум от падане (Геров), в *тумбӯр-лумбӯр* също (Геров). – Произв.: *тумбӯркам се* диал. 'падам, търкалям се по нанадолнище с шум', св. в. *тумбӯрна се* (Геров). – Звукоподраж., срв. *тум* междум. за наподобяване на звук при удряне на тъпан или като при удряне на тъпан, *тӯмба* и *тӯмба-лӯмба* междуметия за наподобяване на звук от биене, удряне на тъпан. За звуковия строеж срв. *лумбӯр*, *цамбӯр*. За *-лумбӯр* вж. *лумбӯр*.

тумбуру̀к 'дебел дървен труп, прерязан от двете страни за бичене от него на дъски' (Странджа). – От вариант с ударение на последната сричка на *то̀мбрук*[1] 'дървена окова на затворник' (вж.), с редукция *о* > *у* и с епентеза на *у* между *б* и *р*, или от нгр. *τουμπρούκι* 'пън, дънер' (вж. под *то̀мбрук*[1]).

тумбучи-бучи диал. в гатанка 'тумбесто, заоблено' (Ст. Стойкова, Български народни гатанки 798). – Във връзка с *тӯмба*[1] (вж.).

тумбуш 'риба Rhodeus sericeus amarus' (Т. Моров, Сладководните риби в България, С., 1931). – Неясно. Срв. *тунгуш* също.

тумбьѐль 'една чепка грозде' (Старцево, Маданско). – Вероятно във връзка с *тӯмбалка* (вж.). Срв. обаче и тур. диал. *tombul* 'малка чепка грозде, малък грозд' (DS 12, 4767) (вж. *тӯмбуль*).

тӯмбя[1] жарг. 'бия, удрям, нанасям побой', **тӯмба** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'бие, тумка, удря', напр. в изреч. *То̀панот тӯмба.* (Корово, Велинградско). – Произв.: *тумбанѝца* 'тупаница' (Сухо, Висока, Солунско), *тумбѝло* 'тупот от тъпан' (Ботевградско), *тумбӯшки* мн. ч. 'дръвчета, с които коледарите тропат по вратите при коледуване' (Кръстополе, Ксантийско) (за *-ушки* към глаголна основа срв. *треперѝушки* от *трепѐря*). – Звукоподраж., по *тӯмба* в *тӯмба-лӯмба* междум. за наподобяване на звук от биене, удряне на тъпан (вж. *тӯмба*[8]). Срв. *лӯмбам* 'бия, пердаша', произв. от *лӯмба* междум. за наподобяване на звук от падане и удряне, употребявано обикновено в *тӯмба-лӯмба* или *дӯмба-лӯмба* междум. със същото значение, най-често за наподобяване на звук от тъпан.

тӯмбя[2] жарг. остар. 'оставам да повтарям учебната година в същия клас поради слаб успех', **тӯмбим** таен ученически говор 'оставам да повтарям същия клас' (София). – Произв.: *тумбач* таен ученически говор 'повтарач' (София). – Еднакво с *тӯмбим* 'обръщам; изсипвам' и 'падам' (вж. под *тӯмба*[4]), производно от което е *изтӯмбя се* жарг. 'падна, обикновено по гръб и от високо'. Възможен семантичен развой: 'падам' > 'пропадам, провалям се' > 'оставам в същия клас'. – Срв. *тӯмбаджия*.

тумешкам се 'работя си нещо; работя; работя, а нищо не е свършено', напр. в изреч. *Не току се тумешкай, когай не те бива.* (Йедоарце, Тетовско). По всяка вероятност срастване на *ту* 'тука' (вж.) и диал. гл. *мѐшкам се* 'меся се, намесвам се в работата на други хора, бъркам се', употребяван в македонските български говори, срв. в PMJ 1, 412: *мешка,* отбелязано като форма от *мѐша* 'смесва, бърка', възвр. *мѐша се* 'меси се, бърка се', и изреч. *Не мешай се во таа работа.* 'не се меси, не се бъркай (не се набърквай) в тая работа'. Цитираното по-горе изречение *Не току се тумешкай, когай не те бива* може да се предаде и така: *Не току се тука бъркай (в работата на другите), като не те бива (като не си способен).*

тъ̀мкам 'думкам', 'удрям тъпан' (Ракита, Брезнишко), 'удрям тъпан, човешки гръб или под на стая, с което причинявам специфичен тъп звук' (Тетевен), '(за тъпан) думкам, издавам специфичен тъп звук' (Лъжене, Пещерско), **тъ̀мкъм съ** 'пъхам се някъде нахално' (Кръвеник, Севлиевско), **тъ̀мкува ми** 'идва ми на ум, тегва ми' (Габрово), **тъ̀мна** '(за тъпан) издавам специфичен звук' (Велинградско), **тъ̀мне ми** диал. безл. 'хрумне ми, текне ми' (РРОДД 513), **тъ̀мнувам** 'удрям тъпан, човешки гръб или под на стая, с което причинявам специфичен звук' (Тетевен), **тъ̀мнува** диал. гл. 3 л. ед. ч. 'хрумва, тегва', св. в. **тъ̀мне** (Геров), 'изведнъж почва силно да удря с голям шум' (Чепино, кв. на Велинград; Доспат), **тъ̀мнало** в изрази *не е тъ̀мнало* 'не е станало належащо', напр. в изреч. *То не е тъ̀мнало да са жѐни.* 'Не е станало належащо да се жени.' (Смолян), *ни йе тъ̀мнало* 'не е спешно, не е наложително' (Славеино, Полковник-Серафимово, Турян, Смолянско), *тъ̀мнало ми е* 'потрябвало ми е', напр. в изреч. *Това то̀лкоз не ти е тъ̀мнало.* (Копривец, Беленско), **тъ̀мва** диал. 'хрумва, тегва', св. в. **тъ̀мне** (БТР), **тъ̀мвъм** 'идвам, озовавам се', св. в. **тъ̀мнъ**, напр. в изреч. *Що сти тъ̀мнъли то̀лкуз ра̀ну?* (Казанлък), **тъ̀мвъ** в израз *тъ̀мвъ ми* 'много ми трябва нещо', напр. в изреч. *Сигѐ ни ти тъ̀мвът тѐ пъ̀рѝ.* 'Сега не ти трябват тези пари' (Хасково), 'хрумва ми, идва ми на ум' (Щръклево, Русенско), 'намислям нещо, идва ми на ум; сещам се', св. в. **тъ̀мни ми** (Казанлък), **тъмтя̀** 'издавам тъп звук с тежко стъпване на пода, при удряне и под.', **тъ̀мта** 'при стъпване удрям крака в пода или в земята, та причинявам специфичен звук' (Тетевен), **тъмтьѐ** 'ходя нагоре-надолу' (Елена). – Произв.: *тъмтѝл* подигр. 'човек, който стъпва тежко' (Еленско) (с наст. *-ил*, както в *бодѝл*, произв. от *бода̀*, вж.), *тъмтѝльест* в съчет. *тъмтѝльест чиля̀к* 'човек непохватен, въздебеличък' (Елена) (СпБАН 56, 82), *тъмтѝльъс* 'който е дебел и ходи тежко', в ж. р. *тъмтѝльъстъ* (Еленско); *затъ̀мкам*, *затъ̀мквам* '(за тъпан) започвам да бия' (Велинградско), *затъ̀мкаха* в съчет. *затъ̀мкаха тъпани* 'забиха тъпани' (А. Каралийчев), *затъмтя̀*, *затъмтя̀вам* диал. '(за тъпан) започвам да бия' (Зап). – Звукоподраж., по *тъм* междум. за наподобяване на звук при удряне на тъпан или като при удар на тъпан' (вж.). Вж. Szymański, Derywacja 35, 48. Срв. *дъ̀мкам* 'удрям нещо (тъпан, празен съд и др.) с тъп предмет, та издава плътен звук', по междум. *дум* (вж. *дум*[1]). Срв. рус.

тъ̀нкать, *тъ̀нкаю* 'бутам, докосвам, будя спящ, чукам, хлопам'. За *тъмтя̀* срв. *думтя̀*. За отношението *тум – тъ̀мкам – тъмтя̀* срв. *дум – дъ̀мкам – думтя̀*, *бум – бъ̀мкам – бумтя̀*.

тъ̀мки мн. ч. 'листа' (Долни Лозен, Софийско). – В ДА погрешно вм. *шъ̀мки*, мн.ч. от *шъ̀мка* 'лист' (вж. *шъ̀ма*).

тъ̀мник[1] 'зелен фасул, нарязан и изсушен' (Смолян, ДА). – Вероятно погрешно записано вм. *шъ̀мник*, произв. от *шъ̀ма* (вж.). Срв. обаче и *тюмла̀к* (вж.).

тъ̀мник[2] 'клозет' (Провадия, ДА). – Вероятно погрешно записано вм. *тъ̀лник*, произв. от *тъ̀ля* 'крия' (вж.), тъй като човек се крие в клозета от околните.

тъ̀мпа в съчет. *тъ̀мпа-пашалѝя* с вероятно знач. 'тълпа паши' в нар. пес.: *Отдо̀лу иди, мале, тъ̀мпа-пашалѝя,/ на рамо нѐси, ма̀ле, пъ̀шка седефлѝя...* (Драмско). – Вероятно във връзка с *тъ̀мба*[3] 'голяма група хора, тълпа' (вж.).

тумпа̀н 'тъпан' (Брусен, Тетевенско). – Еднакво с *тупа̀н* също (вж.), което е с диал. *у* на мястото на *ъ* от стб. *ѫ*, със запазена назалност в говора, за която срв. *мѫнди* вм. *мъ̀ди*.

тъ̀мпалес '(за камък) объл, валчест', в ж. р. **тъ̀мпалеста** (Вердикал, Софийско). – Вариант на *тъ̀мбулест* 'топчест' (вж. *тъ̀мбуль*), със замяна на звучното *-б-* с беззвучно *-п-*, както в *тумпа̀лка* (вж.).

тумпа̀лка 'едра заоблена слива' (Българене, Ловешко). – Вариант на *тумба̀лка* (вж. *тъ̀мбалка*), със замяна на звучното *-б-* с беззвучно *-п-*, както в *тъ̀мпалес* (вж.).

тумпу̀ли 'вид бурен' (Бериево, Севлиевско, ДА). – Вероятно във връзка с *тъ̀мбуль* (вж.).

тъ̀мри съ гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'гори слабо, дими' (Хасково). – С метатеза от *тъ̀рми съ* 'дими, пуши' (вж. под *турмя̀*).

тумругѝи мн. ч. 'окови за крака' в нар. пес.: *На рацѐто белегѝи,/ на нодзѐто тумругѝи.* (Кюстендилско), **тумургии** мн.ч. с вероятно знач. 'окови' в нар. пес.: *...ногу са го на мака турили,/ на ръце му до двой белегии,/ на срѣце му до трой тумургии...* (Стефаново, Радомирско). – Формата *тумругѝи* – по падежна форма *tomruğu* на тур. *tomruk* 'окова', *тумургии* – с метатеза. – Срв. *томрю̀к*, *тумрю̀к*[1].

тумрю̀к[1] 'белезник за ръцете и краката на човек' (Брезник), 'дебело дърво' (Шишковци, Кюстендилско), с вероятно знач. 'белезник за ръце' в текстове: *...бели му ра̀ки надза̀ди,/ та му турѝха тумрю̀ко...* (Чепино, кв. на Велинград), 'издялан дървен труп, от който се бичат дъски' (Риш, Шуменско), 'трупче от дърво за строителен материал' (Енина, Казанлъшко), 'труп на дърво' (Кръвеник, Севлиевско), 'топуз на окови' (Софийско), 'стар турски железен

уред за оковаване краката на въстаник' (Сухиндол), с вероятно знач. 'дървена окова' в текст: *...с тешок тумрук на гърдите...* (Ключ, Петричко), с вероятно знач. 'затвор' в текстове: *...у тумрȕкъ соль дъ купȁйъ...* (Бяла Черква, Великотърновско), *... в тумрȕк фȅрлили.* (Жеравна, Котленско), 'затворническа стая' (Раданово, Великотърновско), 'ниска тъмна тясна стая' (Трънско), 'мълчалив човек' (Кадиица, Благоевградско), 'мълчалив, необщителен човек' (Видинско, Кулско, Белоградчишко), 'неприказлив човек' (Горна Любата, Босилиградско), 'човек мълчалив и ленив' (Трънско), 'човек с тежък характер' (Самоковско), '(за човек) затворен, тежък по характер' (Самоков), 'затворен, неприказлив човек' (Кюстендилско), 'мълчаливец' (Падеш, Благоевградско), **тумрȕци** мн. ч. с вероятно знач. 'дървени окови' в текстове: *... на крака му тежкьи тумрȕци...* (Котел), *...на крàката тумрȕци...* (Жеравна, Котленско; Ковачица, Ломско; Ботевградско), *...на нодзе му той тȅжки тумрȕци...* (Софийско), *...тури рȕки у тȅжки тумрȕци...* (Гинци, Връбница, Софийско), *Тумрȕци са издȅлани...* (Банско), **тумрук** с вероятно знач. 'дървена окова' в текст: *... с тежък тумрук на нодзете...* (ЮЗ), 'тъмна стая за разпити' (Пловдивско), '(за човек) без домашно възпитание' (Бобошево), **тȕмруци** мн. ч. 'греди, тежести' (Прилеп), **тумруци** мн.ч. с вероятно знач. 'дървени окови' в текст: *...на нодзе тежки тумруци...* (Дервент, Дедеагачко; Почивалово, Щипско), **тумурци** мн. ч. 'дървени трупи от всякакви дървета' (Лясково, Девинско) (с метатеза от *тумруци*), **тумурȕк** 'дървен труп за дъски; (прен.) мълчалив, затворен човек' (Смолянско), 'дървен валяк, с който се вършеят просо и овес' (Ятрос, Визенско). – Произв.: *тумрукчȉя* диал. 'тъмничар' (от тур. *tomrukçı*, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254), *тумрукчȉйница* диал. 'затвор', *тумрȕчес* 'мълчалив', в ж. р. *тумрȕчеста* (Кулско, Видинско, Белоградчишко), *тумрȕчъс* прил. 'който прилича на труп на дърво', ж. р. *тумрȕчъстъ* (Кръвеник, Севлиевско), '(за дърво) който не може да се разцепи' (Еленско); *затумрȕчен* 'заоблачен; намръщен, начумерен' (Славеино, Смолянско); *натумрȕчвам са* 'намръщвам се', *натумрȕчва са* '(за време) заоблачава се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско); *тумрȕк-агȁ* остар. 'началник на затворници, поставени в тумруци' (от тур. *tomruk ağası*, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254), *тумрȕкханȁ* 'помещение в затвор, където изтезават затворниците' (от тур. *tomruk hane*, вж. цит. съч.); остар. 'затвор'; ФИ: *Тумрȕшки* (Карлово, Илчев Р 497); МИ: *Тумрȕкъ* при Искра, Първомайско. – Варианти на *томрȕк*[1] (вж.), от тур. *tomruk* 'пън, дънер, греда; дървени окови за затворници; (остар.) затвор', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254. За значения '(за човек) затворен, тежък по характер', 'мълчалив, затворен човек', 'мълчаливец', '(за човек) без домашно възпитание', както и за знач. 'навъсен, намръщен човек' на *томрȕк* (вж.) и за подобни значения срв. кирг. *tomruk* 'избухлив, нетърпелив' и 'сърдит, груб', *tomuruk* 'сърдит' (у Radloff 3/1, 1239, 1238) (очевидно сродни с тур. *tomruk* 'пън, дънер' и с други значения, вж. по-горе). За семантиката срв. и бълг. *пън* 'дънер' и израз *мълчȁ като пън* 'упорито мълча, не продумвам

нито дума', бълг. диал. *кютȕк* 'пън, дънер' и 'мълчаливец'. В БЕР 1, 614, *затумурȕчен* 'заоблачен, намръщен, начумерен' се обяснява неправилно така: „От **затемерȕча се* < **затемерутча се*, произв. от *темерȕт* (вж.), с асимилация *е–е–у* > *у–у–у*". Това обяснение се отхвърля от Т. Ат. Тодоров, Stud. Stachowski 2005, 465–466, който обяснява *затумурȕчен* така: префиксално образуване от **тумурȕча се* 'мръщя се, ставам мрачен', произв. от *тумурȕк* 'дървен труп за дъски' и прен. 'мълчалив, затворен човек' (мълчаливият и затворен човек е обикновено намръщен, мрачен), вариант на *тумрȕк*[1] (вж.), *томрȕк*[1] (вж.). – За знач. 'затвор' срв. *прàнга* 'верига, окова', *прàнги* 'окови за ръце и крака на хора и за крака на добитък' и 'затвор'. – Заето и в рум. *tumurúg* м. '(остар., нар.) дълго кръгло дърво за строеж; (диал.) дървена окова за затворници' и *tumurúgă* ж. също (DLR 11/3, 1983, 709), алб. *tumrruk* 'тежък чук'. – Срв. *тòмбрук*[1], *тумрък*, *тумурци*.

тумрȕк[2] 'юмрук, пестник' (Велинградско), 'юмрук' (Суворово, в Украйна), **томурȕк** 'юмрук', напр. в изреч. *Стовàриха му двà томурȕка и пàдна.* (Костандово, Ракитово, Велинградско; Батак). – Вероятно резултат от контаминация на *юмрȕк* 'пестник' (вж.) (от тур. *yumruk*) и *тумрȕк*[1] (вж.) със значения 'дебело дърво', 'издялан труп, от който се бичат дъски' и под. (от тур. *tomruk*) на базата на звукова близост и частично на общо предназначение (напр. за нанасяне на удари). В някои случаи *тумрȕк* 'юмрук' може да е възникнало в условия на сандхи в съчетания, като *от юмрȕк*, **нат юмрȕк* (= *над юмрȕк*), **зат юмрȕк* (= *зад юмрȕк*), *прет юмрȕк* (= *пред юмрȕк*), *свит юмрȕк*, които в резултат на загубване на мекостта на *т* пред *ю-* могат да се преобразуват в **от умрȕк*, **нат умрȕк*, **зат умрȕк*, **прет умрȕк*, **свит умрȕк* и да се схванат като съчетания *от тумрȕк*, *нат* (*над*) *тумрȕк*, *зат* (*зад*) *тумрȕк*, *прет* (*пред*) *тумрȕк*, *свит тумрȕк*. За варианта *томурȕк* 'юмрук' срв. *тумурȕк* 'дървен труп за дъски' (вж. под *тумрȕк*[1]). Възможно е също така бълг. *тумрȕк*, *томурȕк* 'юмрук' да са от незасвидетелствано тур. диал. **tomruk*, **tumruk* 'юмрук', възникнали по пътя на семантично сближаване на тур. *yumruk* 'юмрук' с тур. *tumruk* със значения 'дебело дърво', 'пън' и под. Общият семантичен белег, въз основа на който може да стане това сближаване, е вероятно заоблеността на юмрука и на дебелото дърво.

тумрȕк в нар. пес.: *...та гу ю тумрȕк вȕрливъ...* (Великотърновско) само в СбНУ 6, 64, с вероятно знач. 'затворническа стая; затвор', и в такъв случай от *тумрȕк*[1] също (вж.) със замяна на *-ȕк* с *-ȕк*.

тум-таралеж диал. 'раст. класатица, Hordeum murinum' (БотР 182). – Възникнало по *тум-тум тъпанче* също (вж. под *тум*), с *таралеж* вм. *тъпанче* поради бодливите осили на растението.

тумулȑ (тумульȕ) 'мърморя, изразявам недоволство' (Троян; Троянско). – Звукоподраж., срв. *тум* междум. за наподобяване на звук при удряне на тъпан. За наст. *-олȑ* (*-ульȕ*) при звукоподражателни глаголи срв. *ръмолȑ* '(за вода)

тека спокойно, с тих еднообразен шум; (за дъжд) ръмя' (от *ръмя̀*), *трополя̀* 'вдигам специфичен шум, тропам' (от *тро̀пам*). Срв. *тумуньѐ* от същата звукоподражателна основа. За образуването на звукоподражателни глаголи от една обща основа с наставки *-оля*, *-оня* срв. *ромоля̀* '(за листа, дъжд) издавам специфичен шум (шепот); говоря тихо' и със същото знач. *ромо̀ня*.

тумунѝ (тумуньѐ) 'ходя тежко, шетам шумно' (Еленско). – Произв.: *тумуньѐ* 'голяма шетня' (Елена), *тумунъ̀* 'шум, тропот; грижа, работа' (Еленско) (поствербални формации). – Звукоподраж., срв. *тум* междум. за наподобяване на звук при удряне на тъпан или като при удряне на тъпан. За наст. *-оня* при звукоподражателни глаголи срв. *ромо̀ня* '(за листа, дъжд и др.) издавам специфичен шум (шепот); говоря тихо', диал. *ломо̀ня* 'мърморя сърдито' (сродно с *ломо̀тя*, вж.). Срв. *тумуля̀* от същата звукоподражателна основа *тум-*. За образуването на звукоподражателни глаголи от една и съща основа с наставки *-оня*, *-оля* срв. *ромо̀ня* '(за листа, дъжд и други) издавам специфичен шум (шепот); говоря тихо' и със същото значение *ромоля̀*. За знач. 'грижа, работа' на производното *тумунъ̀* срв. рус. *хло́поты* 'грижи, главоболия; блъскане, труд' (сродно с рус. *хло́пать*, *хло́паю* 'тупам, потупвам, хлопам', с бълг. *хло̀пам*), пол. *kłopot* 'грижа, затруднение' (звукоподраж., сродно напр. със словен. *klopotati*, *klopotam* 'чукам, почуквам', срв. Vasmer, REW 3, 247, под *хло́поты*).

тумурци мн. ч. 'дървени трупи от всякакви дървета' (Лясково, Девинско), вж. *тумру̀к*[1].

тȕмчаст диал. 'топчест, изпъкнал' (РРОДД 514, Ив. Вазов). – От тур. *tum* 'свод', със завършек по думи, като диал. *то̀пчаст* (= *то̀пчест*), *зѝбчаст* (= *зѝбчест*), *вàлчаст* (= *вàлчест*). За значението срв. тур. *kümbet* 'свод, купол' и 'валчеста издатина, изпъкналост'.

тумчѝ гл. несв. 'пуши, дими' (Гълъбово, Пловдивско). – Произв.: *затȕмчва са*, *затȕмчя са* 'заоблачава се' (Гълъбово, Руен, Пловдивско). – Еднакво със *затȕмчвам* 'затъмнявам' (вж.). Би могло да бъде от *тума̀н* < *tuman* (= *duman*) 'дим, мъгла' (вж. *тума̀н*, *дума̀н*), схванато като прич. – от него **тум* 'дим, пушек', от което е *тумчѝ*.

тȕмък прил. неизм. 'мокър' (Черешница, Костурско, БДиал 8, 319). – Неясно.

тумян 'тамян' (Шуменско). – Вариант на *тамя̀н* (вж.), *тимя̀н* (вж. *тамя̀н*), с лабиализация на гласната след *т* вероятно под влияние на лабиалната съгласна *м* (както напр. в *тумянȕга*, вж.).

тумянȕга 'теменуга' (Банско). – Вариант на *темянȕга* (вж.), *тамянуга* (вж. под *темянȕга*), с лабиализация на гласната след *т* вероятно под влияние на лабиалната съгласна *м* (както напр. в *тумян*, вж.).

тун прил. '(за човек) никаквец, омразен' (Топчии, Разградско), **тȕна** диал. в съчет. *тȕна бедà* 'беда за нещо несторено, беда за нищо' (Геров), 'лъжливо, невярно обвинение' (Смолско, Пирдопско), в съчет. *тȕна бедѐ* в изреч.: *Пазѝ Бо̀же от тȕна бедѐ, от зла срѣ̀ща и от на̀прасна смр̀т.* (Тетевенско), **тȕнъ** в съчет. *тȕнъ бедъ̀* 'неоснователна, напразна беда' (Енина, Казанлъшко), **тȕня** в съчет. *тȕня бедà* 'несправедливо обвинение, набеждаване, наклеветяване' (Софийско), 'наклеветяване, набеждаване' (Искрец, Софийско), 'несправедливост, когато невинен човек е обвинен' (Долно село, Кюстендилско), 'голяма беда' (Самоков; Говедарци, Самоковско), 'ненадейна, неочаквана беда' (Трънско), 'нещастие' (Витановци, Пернишко), 'лоша среща (на поп, на стара баба, на котка)' (Вердикал, Софийско), 'опърничав, неразбран човек' (Доброславци, Софийско), в съчет. *тȕня беда* 'неочаквана беда' (Щип), 'неразбран човек, който не се вслушва в съветите на други хора и си прави каквото си е намислил' (Станьовци, Брезнишко), в обръщение *стàри дѐдо – тȕня бѐдо* (Станьовци, Брезнишко), **туня** в съчет. *туня беда* 'лъжливо обвинение, лъжлив донос' (Еленско), **тȕньъ** в съчет. *тȕньъ бедъ̀* 'клевета' (Тръстеник, Плевенско), **тȕнье** прил. ж. р. в текст: *...тȕнье ме бедà обеди...* (Ярлово, Самоковско); стб. **тоунꙑ** 'напразно' (Зогр., Мар., Клоц., Асем., Супр.). – Произв.: *тȕньина* 'лош човек' (Кюстендилско), *тȕняв* 'зъл, лош, пакостлив' (Вердикал, Софийско); *тунеядец* 'готован' (рус. *тунея́дец*), *тунеядка* ж. (рус. *тунея́дка*), *тунеядски* (рус. *тунея́дский*), *тунеядство* (рус. *тунея́дство*). – Срхр. *застȕнь* 'напразно', *заостȕнь* също (**заобстуњ*), словен. *zastónj* 'напразно, безплатно', рус. остар. *ту́не* 'безплатно, даром; напразно; без причина', *ту́нный* 'напразен; празен, пуст; безполезен', укр., белорус. *ту́нны* също, укр. диал. *ту́ний* 'евтин, достъпен', словаш. диал. *tuńi* 'евтин', горлуж. *tuni* прил. 'евтин', *tunje* и *tunjo* нареч. 'евтино', доллуж. *tuni* 'евтин'. – Праслав. **tuпъ*, **tunjь*, от ие. **tou-*, с разширение *-n-*. Срв. с друга степен на коренната гласна и с друго разширение ие. **tu-* в праслав. **tuskjь* (стб. **тъшть** 'празен, пуст', рус. *то́щий* 'празен, пуст; слаб, мършав', вж. под *щета̀*), както и в лит. *tùkščias*, *tùščias* 'празен', латв. *tukšs* също, стинд. *tuccháḥ* 'празен; нищожен; тщеславен, суетен'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 642–643. Miklosich, EtWb 365, привежда форми от старобългарски, хърватски, украински, белоруски, горнолужишки, долнолужишки, между които и бълг. *тун* (със знач. 'фалшив') и „*tunẽ*" (sic!), и сравнява с пол. *tani* 'евтин', белорус. *танны* 'евтин'. Горяев 380, свързва дадените от Miklosich форми със съответните руски форми и сравнява с лат. *tenuis* 'тънък', нем. *dünn* 'тънък, слаб, малък'. Преображенский 2, 1157, счита произхода на думата за неясен, отхвърля сравнението на Miklosich, цит. съч., като неуместно, отрича обяснението на Горяев, цит. съч. Според Vasmer, REW 3, 153, етимологията не е изяснена. Сравнението с рус. *то́нкий*, бълг. *тънък* и т.н. у Горяев 380, според Vasmer, цит. съч., е погрешно. A. Vaillant, WSl 1, 1956, 141 и сл., съвсем неубедително извежда от **tu pa* 'ето на', вж. Фасмер–Трубачев 4, 121. У Skok 3, 644–645, е направен кратък

преглед на проучванията за думата. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1558–1559, свързва неоснователно със струс. **тънькъ** 'тънък' (в което **ъ** според него е изначално!?), както и със стб. **тьнькъ** (вж. под *тънък*), което според него е от „предната отгласна редица", като изрично отбелязва, че различните отгласни степени не са достатъчно основание за отхвърляне на това сравнение (въпреки Vasmer, REW 3, 163), и добросъвестно привежда индоевропейски съответствия на струс. **тънькъ**, стб. **тьнькъ**, предполагайки следния семантичен развой на горлуж. *tuni*, доллуж. *tuni* и съответствията им в други славянски езици: 'тънък, дълъг, удължен' > 'с незначителна стойност, евтин'. За цитираните славянски форми, всред които поставя и пол. *tani* 'евтин', той реконструира праслав. **tuńь-jь* (от ие. **teun-*), **tańь-jь* (определено по-точно като праславянска диалектна форма), **toń-jь* (от ие. **ten-*). Според Snoj 745, сродно с латв. *taũna* 'ленивец, мързеливец', *taũnât* 'леня се, мързеливя се'. М. Москов, ГСУ–ФСФ 68/3, 1977, 301–305, смята за стара тюркска заемка, като сочи чув. *тун* 'отричам своето участие в нещо, отказвам се, не си признавам, отказвам се от истината, отричам своите думи', *tunna* 'присвоил и отрича присвоеното', кирг. *туна* във фолклорни изрази като *туна кет* 'загивам, пропадам за нещо' (*кет* – 'отивам, заминавам'), букв. 'отивам си за нищо', *туна чӧк* 'пропадам за нищо', *туубай туна чӧгӧйун* 'напразно съм се родил', *туубай туна чӧгӧ кал* 'по-добре да не съм се родил', с друга коренна гласна (*а*) кирг. *тан* 'отричам, отказвам се, не си признавам', стуйгур. *тан* 'отказвам се, отричам се', татар. *тану* 'отричам, отказвам се, не си признавам', башк. *таныу* 'отказвам се от нещо', уйгур. *танмак* 'отричам се', казах. *тану* 'отричам се, отказвам се', каракалпашки *тан* 'отричам (се), отказвам (се)', туркм. *данмек* 'отказвам се, отричам се'. Според него тюрк. *тун* чрез прабългарски е било заето в старобългарски и оттам е проникнало в староруски, руски, белоруски, украински, сърбохърватски, словенски, източнословашки, горнолужишки, долнолужишки; тюрк. *тан* от печенежки, кумански, татарски, караимски е било заето в пол. *tani* 'евтин', кашуб. *tôni* също. Според Москов, цит. съч., тюркският произход на разглежданите думи не подлежи на съмнение.

тӯна[1] в съчет. *тӯна бедà*, вж. *тун*.

тӯна[2] нареч. 'тука', вж. *ту*[1].

тӯна[3] диал. 'плесен', вж. *тунà*.

тӯна[4] диал. 'тъна, затъвам, потъвам' (Геров). – Вероятно в западни български говори вм. *тъна* в книжовния език и в повечето говори, с *у* вм. *ъ* по думи в говорите с *у* на мястото на стб. *ѫ*.

тӯна[5] 'пълна, дебела' (Софийско). – Погрешно изписано в ДА в резултат на лошо разчетен теренен запис вм. *пӯна* 'пълна, дебела', нехарактерно за софийския говор, а привнесено от близък западен говор с *у* на мястото на *лъ/ъл* в думи, като *пӯна* 'пълна, дебела', *сӯнце* 'слънце'.

Тӯна 'Дунав' (Устово, кв. на Смолян; Мугла, Девинско; Прилеп), име на вятър (духа откъм Дунава) (Окорш, Дуловско). – Произв.: *Тунà̀ел*, име на вятър (духа откъм Дунава) (Въбел, Търговищко), *Тӯна ѝелù*, име на северен вятър (Търговищко). – От тур. *Tuna* 'Дунав'. Производните *Тунà̀ел*, *Тӯна ѝелù*, – съответно от турски изафетни съчетания *Tuna yel*, букв. 'Дунавски вятър', *Tuna yeli* също, изафетни съчетания от *Tuna* 'Дунав' и *yel* 'вятър', вж. Н. Ковачев, Трудове ВПИКМ 5, 33, Н. Ковачев, Трудове ВТУКМ 10/1, 29. – Заето и в срхр. *Тӯна* 'Дунав' (Škaljić 623), арум. *Tunã* 'Дунав' (Papahagi 1974, 1203).

туна̀ 'плесен' (Слатина, Ловешко; Ново село, Троянско), в съчет. *фà̀щъм туна̀* 'гния, загнивам' (Ново село, Троянско), **тунъ̀** 'плесен' (Войнягово, Карловско; Троян), 'мухъл' (Войнягово, Карловско), 'миризма на мухъл' (Кръвеник, Севлиевско), **туна** 'плесен, мухъл' в нар. пес.: *Що ти ръката мириши/ на туна, на черна земя?* (Казачево, Ловешко, СбНУ 15, 35), **тӯна** 'плесен' в нар. пес.: *Що ти ръката мириши/ на туна, на черна земя?* (Ловешко) (формата *тӯна* е по Панчев, но в приведения пример е без ударение), **тӯнъ̀** (централен балкански говор, в БДиал 9, 190, дадено без значение), **тунѐ** 'плесен, мухъл' (Жеравна, Котленско), **туньѐ** 'мухъл' (Еленско). – Произв.: *тунешка пръст* 'название на почва' (Преслав), *тунѧ́свъ* 'плесенясва' (централен балкански говор), *туняци* 'название на почва' (Долни Коритен, Кюстендилско). – Формите *туна̀*, *тунѐ*, *туньѐ* – с редукция от по-ранни **тона̀*, **тонѐ*, **тоньѐ*, девербативни номинални формации от диал. *тӧна* '(за съд) тая, пропущам да минава вода, да се просмуква, та стените и дъното ми са все влажни; (за мазилка на къща) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' и от негови варианти; с първоначално знач. 'просмукана вода, овлажнялост, влага'. За връзка между знач. 'влага' и знач. 'плесен, мухъл' срв. лат. *mucus* 'слуз, мокрота, влага' и производното от него *mucor* 'плесен, мухъл', *mucesco* 'плесенясвам', нем. *Moder* 'мухъл, плесен, гнилота' [от ие. **(s)meu-* 'влажен; влага']. Формите *тӯна*, *тӯнъ* – от *туна̀* с премет на ударението върху неорганично (неетимологично) *у*. Срв. М. Рачева, Этимология 2003–2005, М., 2007, 190, която свързва *тунѐ* < **тоня* и *тунъ̀* < **тона̀* с рус. диал. *отóнок, отóнка, потóнок, потóнка* с основно значение 'ципа, кожица, тънка обвивка в организма на човек и животно', които на свой ред В. А. Меркулова, Этимология 1975, М., 1977, 57–58, извежда от **tęti* 'тегля, дърпам' (ие. **ten-* също). Според М. Москов, ГСУ – ФСФ 68/3, 1977, 310, от тюрк. **тун-* (от тюркски език, говорен някога в България, с оглед на географското разпределение на *туна* – от кумански). Срв. обаче тур. диал. *tuna* 'зелен цвят, зеленило' (DS 10, 3992) – мухълът, плесента е със зеленикав цвят. Вж. подробно при *тунѧ́свам*[2].

тунбà̀чи 'коремче, стомахче' (Бяла черква, Великотърновско). – Вариант на *тумбà̀чи* също, умал. от *тумбà̀к* (вж.), със замяна на *м* с *н*, както напр. в *тӯнкам* (вж.).

тунг 'звънец' (Родопите). – Според М. Москов, ГСУ – ФСФ 62, 1969, 473, от тур. диал. **tung* също. Москов сравнява с тур. диал. *tungur* 'звън от паднал предмет' (от турския говор в Хасково).

тунгелӣя с неясно знач. в нар. пес.: *Два су снѐга на плàнина паднàле,/ едӣн лàнски, а дрӯги по-лàнски,/ од них течѐ вòда тунгелӣя...* (Праужда, Белоградчишко). – Неясно.

тунгӯр 'черна дива слива' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – От *тургӯн* 'синя слива' (вж.), с метатеза. Според М. Москов, ГСУ – ФСФ 62, 1969, 473, от незасвидетелствано тур. **tungur* със същото значение (от корен *tung-* + наст. *-ur*).

тунгуш 'риба Rhodeus sericeus amarus' (Т. Моров, Сладководните риби в България, С., 1931). – Неясно. Срв. *тумбуш* също.

тӯнгъркъ ж. 'лодка' (Дервент, Дедеагачко). – Неясно. Може би от **тангӯрка* = *тангурка* 'магарешка двуколка' (вж.) с метатеза, с премет на ударението и с редукция на неударено *а* > *ъ*.

Тӯнджа име на голяма река в България, втора по дължина след Марица. В древни извори *Τόνζος*, *Tonzus*, византийско *Τοῦνζα* (вж. В. Бешевлиев, ИИБЕз 3/1954, 343). – Произв.: *тунджалӣя* (вж.). – Смята се за тракийско по произход, срв. Ст. Младенов, СпБАН 10/6, 1915, 67–70, Д. Дечев, ИИБЕз 3/1954, 279–280, В. Бешевлиев, цит. съч., В. И. Георгиев, Въпроси на балг. етим. 62–63, В. И. Георгиев, Балк. езикозн. 1/1959, 12, В. И. Георгиев, Балг. етим. и оном. 27–28, Парашкевов, Етим. дублети 157. Според Ст. Младенов, цит. съч., от трак. *Tonsus* (у Птоломей *Τόνζος*, византийско *Τοῦνζα*, с преход на ударено *о* в *ου*), от трак. *ton-*, закономерно произлязло от ие. **dan-*, което е вариант на ие. **dān-* в стиран. *dānu-* 'река', стинд. *dānu-* 'течност, роса' (което е неубедително във фонетично и особено в словообразувателно отношение, вж. В. И. Георгиев, Въпроси на балг. етим. 62–63, В. И. Георгиев, Балг. етим. и оном. 27. Според Д. Дечев, цит. съч., *Τόνζος* е с първично знач. 'вода, река' и възхожда към ие. **tōngja-* или **tŋgj-*, вариант на ие. **teng'-*, във връзка с гр. *τέγγω* 'овлажнявам, намокрям', лат. *tingo* 'намокрям, потопявам в течност', ствиснем. *thunkon*, *dunkon* 'потопявам в течност', нем. (швейц.) *tink* 'влажен'. В. И. Георгиев, Въпроси на балг. етим. 63, В. И. Георгиев, Балг. етим. и оном. 27–28, използва указание на Ж. Чанков, Географски речник на България, София, 1939, 461, че р. Тунджа тече по „стръмно и каменисто корито", и дава следното обяснение за произхода на речното име *Тӯнджа*: от трак. **thundzja-* или **th'unzja-*, от по-ранно трак. **thundja-* (със запазено *d* след *n*, както в арменски), което от своя страна е от ие. **(s)tundjo-*, сродно с арм. *t'ndium* 'шум, движение, блъскане, удар', алб. *shtyj*, *shtynj* 'блъскам', лат. *tundo* 'блъскам, удрям', стинд. *tundate* '(той) блъска'. Според Георгиев, пак там, „късногръцкото *Τόνζος* (> лат. *Tonzus*) предава доста добре трак. форма **thundzja-* или **thunzja-* с *τ* за трак. *th* (слабо аспирировано), а не *ϑ*, което по това време вече е означавало интердентален спирант, и с *о* за трак. *й*, тъй като гр. *υ* е означавало *ӣ* или дори вече *і*, и *ζ* за трак. *z* или *dz* (или *ž*)". Георгиев отбелязва, че *-д-* в *Тӯнджа* може да бъде епентетичен звук между *нж*, „или пък в тая форма е запазено по-старото *dz*, респ. *дж* (като диалектна особеност)". Според него запазеното *-ун-* в *Тӯнджа* показва, че се касае за късно заемане от гръцки (той сравнява с византийското *Τοῦνζα*) или от арумънски с посредничеството на турски (където *нз* или *ндз* ще се субституира с *дж*).

тӯнджа¹ таен зидарски говор 'вода' (Ростуше, Янче, Тетовско), жарг. 'бензин', **тӯндже** ср. таен шивашки говор 'вода' (Дебърско), таен зидарски говор 'вода' (Крушево, в Македония). – Може да е възникнало по името на р. *Тӯнджа* (вж.) и под влияние на срещаното в народни песни *тунджалӣя* в съчет. *вода тунджалӣя* 'вода от Тунджа'. Може да бъде и от тур. *tuğyancığı*, *tuğyancığa*, косвени падежни форми от *tuğyancık*, умал. от *tuğyan* 'прииждане на река, наводнение' (от араб. *ṭuġyān* 'прииждане на река'), с дейотация *ӯя* (*ӯйа*) > *ӯа* , а сетне с контракция в средисловието *ӯа* > *у* и с контракция в краесловието *ъ̄ъ/ъ̄а* > *ъ/а*.

тӯнджа² жарг. 'буря' (по Черноморието). – Вероятно по косвени падежни форми *tufancığı*, *tufancığa* на тур. *tufancık*, умал. от *tufan* 'буря, ураган' (вж. под *туфа̀н*), с редица промени на българска езикова почва: промяна *ф* > *в* и после изпадане на *в* в интервокална позиция, контракция в средисловието *уа* > *у* и контракция в краесловието *-ъ̄ъ/-а̄а* > *-а*.

тунджалӣя в съчет. *водà тунджалӣя* с вероятно знач. 'вода от Тунджа' в нар. пес.: *Пришлà ми е водà тунджалӣя...* (Три кладенци, Врачанско), в съчет. *вòда тунджалӣя* в нар. пес.: *... два съ змѐя като два òблака,/ от ньӣ течѐ вòда тунджалӣя...* (Громшин, Ботевградско), в нар. пес.: *Фàла тѐбе, страховики бане,/ да препливаш вòда тунджалӣя,/ да отидеш под Годеч планина...* (Връбница, Софийско), **тунджълӣйъ** в съчет. *вудъ̀ тунджълӣйъ* в нар. пес.: *Путѐклъ е вудъ̀ тунджълӣйъ...* (Средни колиби, Еленско), в нар. пес.: *... мътна вудъ̀ тунджълӣйъ, Дòйни ли, тунджълӣйъ, тъ ми влàчи, Дòйни ли...* (Войнягово, Карловско). – Вероятно възникнало по името на р. *Тӯнджа* (вж.) и в такъв случай със знач. 'тунджански, от р. Тунджа', а и под влияние на косвени падежни форми *tuğyancığı*, *tuğyancığa* на тур. *tuğyancık*, умал. от *tuğyan* 'прииждане на река', за което вж. под *тӯнджа¹*.

тӯндра 'блатисто и каменисто пространство в полярните области, покрито с мъх или бедна растителност'. – От рус. *тӯндра* също, за което вж. подробно у Vasmer, REW 3, 152, и Фасмер–Трубачев 4, 120–121.

тӯне диал. в гатанка за кратуна: *Плива туне по море, ни се туне удавнува, ни се море размътува.* (Геров), в гатанка за кратуна: *Плӣва тӯне пò вода, ни се тӯне удàвуе, ни се мòре размàтуе.* (Велес). – Вероятно от *крàтуне*, умал. от диал. *крàтуна* (= книж. *кратӯна*), със съкращаване. Думата е възникнала вероятно в детската реч (за която са характерни засилената употреба на умалителни и съкращаването на думите).

тунѐл 'подземен проход, обикн. под планина, през който минава железница, тръбопровод и др.', 'игра, при която се хващат двама по двама за ръце, образуват тунел с вдигнати нагоре ръце и се провират отдолу' (Жеравна, Котленско). – Произв.: *тунѐлен* прил. – Вероятно чрез рус. *тунéль*, нем. *Tunnel*, фр. *tunnel* от англ. *tunnel*, дето е от стфр. *tonnel* 'кръгъл, бъчвообразен свод'. Вж. Ванков, Англ. заемки 318.

тъ̀ника истор. 'дълга риза с къси ръкави, която се е носила под тогата в Древния Рим', 'вид танцов костюм', 'дълга блуза, която се носи над панталон', шивашки професионален говор 'детска или юношеска рокличка за физкултура и спорт', **тунѝка** 'рокля с волани, особено в долната ѝ част, станала модна през 30-те години на 19 в.'. – От лат. *tunica* 'дълга домашна дреха у римляните без ръкави', срв. Н. Намеранов, БДиал 1, 235, М. Въгленов, БЕз 15/1, 1965, 406.

тъ̀нинка 'съвсем мъничко' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тъ̀нинку** 'съвсем малко' (Карбинци, Белоградчишко; Огняново, Елинпелинско), **тъ̀ненку** 'толкова малко' (Якоруда), **тъ̀ничок** 'толкова малък' (Горни Лозен, Софийско), **тъ̀нечок** 'толкова малък' (Якоруда), **тъ̀ничку** 'съвсем малко' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Варианти на *тъ̀нинка* 'толкова малка' (вж.), *тъ̀нинку* 'толкова малко, съвсем малко', *тъ̀ненко* 'съвсем малко' (вж. под *тъ̀нинка*), *тъ̀нечок* 'толкова малък', *тъ̀ничку* 'толкова малко' (вж. под *тъ̀ничък*), с тясна гласна *у* на мястото на широка гласна *о* може би под влияние на тясната гласна *и* в следващата сричка.

тъ̀нкам 'удрям' (Жеравна, Котленско). – От *тъ̀мкам* 'думкам (удрям нещо с твърд предмет, та той издава специфичен звук)' (вж.), с промяна *м* > *н* пред *к*.

тъ̀нквана и **тънквà̀на** 'вафла с шоколадова глазура', в съчетания: *тъ̀нквана вà̀фла*, *тънквà̀на вà̀фла*, *вà̀фла тъ̀нквана*, *вà̀фла тънквà̀на* също. – Първична е формата *тъ̀нквана*, по произход мин. страд. прич. от гл. **тъ̀нквам* 'потапям в течен шоколад', възникнал от нем. *tunken* 'потапям, натапям, топя', вж. М. Въгленов, БЕз 22/3, 1972, 262–263. Формата *тънквà̀на* възниква вероятно поради етимологичната непрозирност на думата, схващана като същ. на *-à̀на* и четена така на опаковката на вафлата като търговски артикул.

тунк-машѝна сладкарски термин 'машина за полагане на тънък шоколадов слой (глазура) върху сладкарски произведения: вафли, бисквити, бонбони, десерти'. – От нем. *Tunkenfüllmaschine* също – сложна дума, възникнала по нем. *Tunke* 'сос', гл. *tunken* 'потапям, натапям, топя', гл. *füllen* 'пълня' и същ. *Maschine* 'машина', вж. М. Въгленов БЕз 22/3, 1972, 263.

тъ̀нкьена в съчет. *тъ̀нкьена ѝ̀бълка* 'ранна сладка ябълка, която зрее по Петровден' (Старцево, Златоградско). – Неясно.

тъ̀нкям 'говоря неразбрано' (Самоковско). – Звукоподраж. от първонач. **тъ̀нкам*, което е от междум. **тун-тун!*, както *мъ̀нкям* от *мъ̀нкам*. Срв. и *мъ̀мкам*, *мрънкам*.

тъ̀нтав 'бавен и несръчен на работа, туткав', ж.р. **тъ̀нтава** (Костурско). – Произв. от *тъ̀нта се* 'работя бавно, лутам се' (вж.) или от негов вариант, с *-ав*, както в *тъ̀та*, *тъ̀ткав* (вж.).

тънтà̀лин 'ялов петел' (Тънково, Хасковско). – Неясно. Може би във връзка с *тъ̀нта се* 'работя бавно, тутам се' (вж.), *тъ̀нтав* 'бавен и несръчен' (вж.), *тъ̀тав* 'несръчен, непохватен, бавен' (вж.), тъй като поради несръчност, непохватност, не може да заплоди кокошките.

тъ̀нта се 'работя бавно, тутам се' (Пополе, Костурско). – С метатеза от *тъ̀тна се* 'туткам се' (вж.).

тъ̀нтерест диал. 'нисък и пълен'. – Вариант на *тъ̀нтурест* 'който е с надуто, пълно лице', *тънтъ̀рест* 'нисък и пълен' (вж. *тъ̀нтурест*), с *е* вм. *у* под влияние на *е* в наст. *-ест* или в РРОДД 514, погрешно вм. *тъ̀нтурест*.

тъ̀нтест 'шишкав, ленив и дебел, дебелан' (Врачанско), **тъ̀нтести** в съчет. *тъ̀нтести чъ̀шки* (Брусен, Тетевенско), **тъ̀нтес** 'шишкав и мързелив' (Ботевградско, Ботевград), **тъ̀нтист** диал. 'издут, надут в лице или на друго място' (Геров). – Вероятно от основа *тънт-* в *тъ̀нтурест* 'който е с издуто, пълно лице' (вж.) или в негов вариант, с наст. *-ест*, възникнало вероятно под влияние на лексикални двойки, като *дъ̀ндарест* 'изпъкнал, издут' – *дъ̀ндест* 'дебел, пълен, шишкав'. С възникването на *тъ̀нтест* се запълва празната клетка в „дефектната" микросистема *дъ̀ндарест – дъ̀ндест*, *тъ̀нтурест – ø*. За възможното наличие на форма *дъ̀ндарес* (или на неин вариант) и на форма *тъ̀нтурест* (или неин вариант) в един и същ говор срв. в прилепския говор в Македония *дъ̀ндарест* 'изпъкнал, издут' и *тъ̀нтурест* 'който е с издуто, пълно лице'.

тъ̀нти се 3 л. ед. ч. 'заоблачава се' в текст: *Врѐмето се тъ̀нти на дъ̀ж* (Царибродско), **тънтà̀вим се** 'потъмнявам, чумеря се' (Комщица, Годечко). – Произв.: *тънтà̀ва* 'гъста мъгла' (обл. Кюстендилско краище), 'облаци от прах или дим; смрачаване от прах, облаци и пр.' (Трън), *тънтавѐ̀ла* 'замъгляване, смрачаване от много облаци, прах, дим' (Станьовци, Брезнишко), *тънтà̀вина* 'много пушек' (Банище, Пернишко), 'пушек от дим; затъмнение пред буря' (Комщица, Годечко), *тъ̀нтула* ж. 'облаци прах' (Поповяне, Самоковско); *зà̀тънтави се* 'смрачи се от много облаци прах, дим' в текст: *Ò̀тти се зà̀тънтави тикà̀?* (Станьовци, Брезнишко). – Вероятно от *дъ̀нди се* 'мръщи се; сърди се, цупи се' (вж. *дъ̀нда*) с промяна *д-* > *т-* може би под влияние на *думà̀н* > *тумà̀н* 'дим, пушек'. За семантиката срв. *мръщи се* '(за човек) чумери се' и 'заоблачава се', *мрà̀чен* '(за човек) смръщен, навъсен' и 'облачен, мъглив, тъмен'. Срв. обаче *затънтà̀рува се*, *затънтà̀ри (се)* '(за небе) заоблачава се' (Самоков) (вж.), както и *утънтà̀рува се* '(за време) много се заоблачава' (Самоков).

тънтò̀свам, тънтò̀сам 'поставям олово на рибарска мрежа' (Созопол). – Погрешно записано вместо *пънтò̀свам, пънтò̀сам*, което А. Спасова, БЕз 14/4–5, 1964, 399, сравнява с итал. *punteggiare* 'правя бод при шиене'.

тӯнтурест 'който е с надуто, пълно лице' (Прилеп, Велес), **тӯнтурист** диал. 'издут, надут в лице или на друго място' (Геров), **тунтӯрест** диал. 'нисък и пълен'. – От *тантӯрест* '(за човек) дебел, набит; дебел и с нисък ръст', с асимилация *а–у* > *у–у* и с премет на ударението върху началната сричка. Или образувано с наст. *-ест* от **туntура* 'дебелан(а)', поствербал от **туntурам се* 'люлея се, друсам се', от звукоподражателен произход, паралелно образуване на звукоподражателното **тантӯрам се* 'люлея се, друсам се' (вж. под *тантӯра*). Срв. *тантӯрест* (и вариант *тантурест* 'набит, пълен'), възникнало с наст. *-ест* от *тантӯра* 'дебелана' или от негов вариант, което е поствербално образуване от звукоподражателния глагол **тантӯрам се* 'люлея се, друсам се' (отдето с морфема *-к-* е *тантӯркам* 'люлея, друсам на коленете си, дундуркам дете'). За знач. 'дебелан(а)' на производното от звукоподражателна по произход дума срв. *друса* и *друсла* 'дебела жена', произв. от *друсам* (от междум. *друс*, вж. *друс-друс*).

тунтӯрица 'една от двете части на женско укрешение тунтурици: десетина черни конеца, усукани от женска коса, с вързани краища така, че да стоят като чиле' (Охридско), **тунтурици** мн.ч. 'женско украшение, което се носи на челото и се състои от две части, съдържащи по десетина черни конеца, усукани от женска коса, с вързани краища така, че да стоят като чиле, вързани с единия си край една за друга, с парà (флорино) между тях' (Охридско), **тунтӯрици** диал. мн. ч. 'невестински накит, който се носи отстрани на слепите очи: плитки от коса с парà на тях' (Геров), **тюнтюрици** мн.ч. 'наниз със сребърни украшения на женски невестински костюм' (Сърпци, Битолско). – От акцентен вариант с ударение върху третата сричка отзад на *туртурùца* също (вж.) с дисимилация *р – р* > *н – р*, както напр. в диал. *мундàр* 'мръсен, нечист човек' (и с други значения) от *мурдàр* (от тур. *murdar*). Срв. *тантирè* мн. ч. 'вид украшения като топлийка, на върха на която има халчица, която трепти при движение' (Водица, Поповско).

тунӯк прил. неизм. 'мълчалив, мрачен' (Смолянско, Асеновградско), 'тъп, глупав' (Хвойна, Павелско, Асеновградско), същ. 'мълчалив човек; лошо куче, което хапе и лае' (Неново, Провадийско), 'скучен, мълчалив човек' (Хасково), 'човек, на когото липсва съобразителност' (Любимец, Хасковско). – От тур. диал. *tunuk* 'невесел, тъжен, мрачен, унил; блед' (SDD 3, 1398). Вж. и Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254. Някои от значенията са развити на българска езикова почва.

тунус прил. неизм. в съчетания: *тунус весче* 'тунизийско фесче' (Охрид), *тунус фесой* 'тунизийски фесове' (Охрид), **тунуз** прил. в съчет. *тунуз вес* 'тунизийски фес' (Прилепско), **тунузи** в съчет. *фесой тунузи* 'тунизийски фесове' (Прилеп). – Произв.: *тунузлия* 'тунизийски (от тунис)' (Прилеп) (по тур. *tunuslu* 'тунизиец'). – По тур. *Tunus* 'Тунис (град и държава)', простонар. и *Tunuz*. Съчетанията *тунус весче*, *тунус фесой*, *тунуз вес* може да са възникнали по тур. *Tunus fesi* 'фес от Тунис, тунизийски фес', простонар. *Tunus fes*;

тунузи в съчет. *фесой тунузи* се схваща или като прил. в мн. ч., или като същ. в мн. ч. – Заето и в срхр. *тӯнус-фӗс*, *тӯнос-фӗс*, *тӯнофес* 'вид фес, носен някога от турски офицери, а в Босна – от занаятчии и млади момци' (Škaljić 623), арум. *tunúzã* прил. ж. р. и същ. ж. р. 'тунизийска; тунизийка' (Papahagi 1974, 1204).

тунч нар. остар. 'бронзова сплав, предназначена за звънци', 'сплав от калай и мед' (Илинден, Гоцеделчевско), 'сплав от мед и калай, месинг' (Тешово, Гоцеделчевско), 'месинг' (Банско; Горно и Долно Драглище, Разложко), 'голям бронзов звънец' (Банско), 'звънец от бронз за кози и говеда' (Долно Дряново, Гоцеделчевско), 'пиринчен (месингов) продълговат звънец, който се връзва на кон' (Селча, Девинско), 'голям звънец от месинг' (Плетена, Гоцеделчевско), 'малък меден звънец за дребен добитък; звънец за кози и крави' (Скребатно, Гоцеделчевско), 'звънец за кози от мед и калай' (Теплен, Гоцеделчевско), 'вид звънец за овце и кози с форма на пресечен конус' (Дервент, Дедеагачко), 'звънец за добитък' (Филипово, Разложко), 'звънец, който се връзва на кози' (Буково, Гоцеделчевско), 'звънец, който се връзва на кози и крави' (Скребатно, Гоцеделчевско), 'звънец за козел' (Боголин, Гоцеделчевско), 'звънец за крави' (Долен, Гоцеделчевско), 'звънец за кон' (Огняново, Гърмен, Гоцеделчевско), 'голям звънец на животно, което води стадото' (Тополовград), 'вид звънец' (Обидим, Разложко), 'звънец' (Елешница, Разложко), 'звънче' (Ковачевци, Гоцеделчевско), **тунчь** 'сплав от мед и калай' (Кремене, Смолянско; Лъжница, Лещен, Нова Ловча, Гоцеделчевско), 'сплав от мед и калай, месинг' (Буйново, Върбово, Кремене, Търън, Смолянско), 'месинг' (Кожаре, Ждребово, Водни пад, Смолянско), 'сплав от мед и калай; месинг; месингов звънец за коза' (Корница, Гоцеделчевско), 'месингов звънец за кози' (Лъжница, Гоцеделчевско), 'звънец от бронз за коне и говеда' (Осина, Гоцеделчевско), 'малък меден звънец, който се връзва на дребен добитък' (Осиково, Гоцеделчевско), 'звънец, който се връзва на кози и крави' (Лещен, Гоцеделчевско), 'звънец, който се връзва на овце, кози' (Горно Дряново, Гоцеделчевско), 'звънец за коза' (Осиково, Гоцеделчевско), 'голям звънец за овце' (Чучулигово, Петричко), 'звънец' (Попско, Ивайловградско), **туньч** 'звънец, който се връзва на кон и крава' (Ореше, Гоцеделчевско), **туньчь** 'сплав от мед и калай, месинг' (Хасовица, Писаница, Бостина, Смолянско), 'месинг' (Горно и Долно Райково, Смолянско), **тӯнчове** мн. ч. нар. остар. 'десетина малки звънчета, окачени на врата (шията) на впрегнат кон, които се свалят при разпрягане' (Лещен, Гоцеделчевско), мн.ч. нар. 'отлети бронзови звънци', **тӯнчуве** мн. ч. диал., **тундж** 'сплав от мед и калай, месинг' (Турян, Момарско, Смолянско). – Произв.: *тӯнче* 'десетина малки звънчета, окачени на врата (шията) на впрегнат кон, които след разпрягане се отвързват' (Огняново, Гърмен, Гоцеделчевско), *тӯнчӗни* прил. в съчет. *тӯнчӗни палàски* (Чепеларе), *тунчелӣва* в съчет. *мъглà тунчелӣва* с вероятно знач. 'тежка, плътна' (Банат), *тӯнчка* ж. 'малък меден звънец, който се връзва на коза' (Баничан, Гоцеделчевско), *тӯнчька* ж. 'звънец на крава' (Баничан, Гоцедел-

чевско), *тӯнчлье* ср. 'малък меден звънец за добитък' (Филипово, Разложко), *тӯнчли* мн.ч. 'десетина малки звънчета, окачени на врата (шията) на впрегнат кон, които след разпрягане се свалят' (Филипово, Осеново, Разложко). – От тур. *tunç* 'бронз (сплав от мед и калай)'. – Заето и в арум. *tunğe* и *túnğĭu* 'бронз' (Papahagi 1974, 1205). – Срв. *туч*.

туня̀е[1] гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'таи, изпуска съдържимата течност' (Брезнишко). – Вариант на *то̀на* '(за съд) тая, пропускам да минава вода, да се просмуква, та стените и дъното ми са все влажни; (за мазилка на къща) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' (вж.) и на негов(и) вариант(и), със завършек за 3 л. ед. ч. сег. вр. *-яе* (стб. **-ѣютъ**, инф. **-ѣтн**, праслав. *-ějetъ*, инф. *-ětъ*); с нехарактерно за говора *у* на мястото на *о* в неударено положение. Срв. М. Рачева, Етимология 2003–2005, М., 2007, 190, 192, която се съмнява в достоверността на формата и предполага „субективно смесване в даден конкретен източник на *тиня̀е* 'пропуска вода, протича (за домашна посуда)'" (обяснено от нея като итеративно-дуративна форма с удължена степен *-i-* < *-ь-* на коренната гласна от *тъ̀на* < **tьn-ą*, **tęti* с изходно знач. 'просмуквам, пропивам') и *туня̀е* със значение '(за огън) пуши и изгаря, без да пламти'. – Срв. *туня̀е*[2].

туня̀е[2] гл. 3 л. ед. ч. '(за огън) пуши и изгаря, без да пламти' (Софийско). – Еднакво с *туня̀е*[1] 'таи, изпуска съдържимата течност' (вж.), вариант на *то̀на* '(за съд) тая, пропущам да минава вода, да се просмуква, та страните и дъното ми са все влажни; (за мазилка на къща) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' (вж.); със семантичен развой: 'таи, изпуска съдържимата течност, овлажнява (се)' > 'замъглява се' > 'запушва (се), задимява (се), пуши, дими' > '(за огън) пуши и изгаря, без да пламти'. За връзка между знач. 'таи, изпуска съдържимата течност' и знач. '(за огън) пуши и изгаря, без да пламти' срв. фр. *couver* със значения 'тая, пропускам да минава вода, да се просмуква, та стените и дъното ми са все влажни; (за мазилка на къща) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' и 'тлея, [(за огън, гориво) горя едвам, слабо, без пламък]'. За връзка между знач. 'овлажнявам' и значения 'замъглява (се)', 'запушва (се), задимява (се), пуши, дими' срв. англ. *damp* 'влага, влажност' и 'овлажнявам' и сродното с него нем. *Dampf* със значения 'мъгла' и 'дим, пушек'; за връзка между знач. 'замъглява (се)'и знач. 'запушва (се), задимява (се), пуши, дими' срв. бълг. диал. *мо̀глѐм* 'пуша (тютюн)' (произв. от диал. *мо̀гла* 'мъгла') и тур. *duman* 'мъгла, дим, пушек', *dumanlamak* 'задимявам' и 'замъглявам, правя неясен'. Срв. М. Рачева, Етимология 2003–2005, М., 2007, 191, според която *туня̀е* < **тоня̀е* е с друга степен на коренната гласна от **tęti* 'тегля'. Според М. Москов, ГСУ–ФСФ 68/3, 1977, 305 и сл., от тюркска основа **tun-* (застъпена според него и в рум. *întunec* 'мрак, тъмнина, липса на светлина'), вариант на тюркска основа **tunt-* в бълг. диал. *тунтава* 'гъста мъгла' и в други диалектни български думи и на тюркската основа **tuntar-* напр. в бълг. диал. *затунтарува се* 'заоблачава се' и в други диалектни български думи, във връзка с тюркски думи, като засвидетелстваните в паметници от 8–15 в. тюрк.

tun 'нощ', *tün* също, *tunmak* 'замъглява се', в кумикски *тун*, *тунукъ* 'мрачен, тъмен, замъглен, облачен', татар. *тоныкъ* 'мрачен, тъмен, потъмнял', в тур. *dün* 'вчера', *dünek* 'тъмно място', *tün* 'нощ', *tünmek* 'смрачава се, свечерява се'. – Срв. *туня̀е*[1].

туня̀свам[1] и **туня̀сувам** диал. '(за съд) пропускам вода да минава, да се просмуква, та страните и дъното ми са все влажни; (за мазилка на стена в къща), (за изба) влажен съм, та мокря (подмокрям се)' (Геров), св. **туня̀сам**, вж. *тоня̀свам*.

туня̀свам[2] 'плесенясвам', св. **туня̀сам** (Слатина, Ловешко), **туня̀свам се** 'плесенясвам' (Ново село, Видинско), **туня̀сва** с вероятно знач. 'плесенясва, изгнива, разваля се' в нар. пес.: *Чужѝна пу̀ста далѐчна,/ книга да пу̀шчиш, не о̀ди,/ лѝпка да пу̀шчиш, изгнива,/ ду̀на да пу̀шчиш, туня̀сва* (Старичене, Костурско), **тунѐсват** гл. 3 л. мн. ч. сег. вр. с вероятно знач. 'развалят се' в нар. пес.: *Гро̀бище със три пѐнджери./ Пъ̀рвия пѐнджер да угря̀ва/ у мо̀ите шѝти кула̀не,/ да не ми кула̀не тунѐсват* (Паскалевец, Великотърновско), **туня̀свъм** 'мухлясвам', св. **туня̀съм** (Еленско), 'мухлясвам от влага' (Кръвеник, Севлиевско), **туня̀свъ** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'плесенясва' (централен балкански говор), **туня̀соъм** 'покривам се с плесен' (Троян), **туня̀соо̀** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'мухлясва', св. **туня̀съ** (Войнягово, Карловско), диал. **туня̀са** гл. 3 л. ед. ч. мин. св. вр. с вероятно знач. 'развали се, погрозня' в нар. пес.: *Стига, Радо, си седя̀ла/ у тази тъмна тъмница,/ тънка ти снага угнила,/ дълга ти коса улетя,/ бя̀ло ти лице туня̀са,/ туня̀са и плесеня̀са* (Геров), **туня̀съ** гл. 3 л. ед. ч. мин. св. вр. в нар. пес.: *...ру̀съ ми кусъ ублитя̀,/ бя̀лу ми лице туня̀съ* (Градище, Севлиевско), **туня̀сал** 'плесенясал' (Слатина, Ловешко), **туня̀сало** в съчет. *туня̀сало сено* 'сено, мокро от дъжд' (Тотлебен, Плевенско), с вероятно знач. 'развалено; погрозняло' в нар. пес.: *...що ти й лицѐ линя̀сало, линя̀сало, туня̀сало?* (Касовци, Дряновско), **тунясало** с вероятно знач. 'плесенясало, мухлясало' в изреч.: *Що ти ръката мирише/ на земя, на тунясало??* (Стражица), **туня̀съл** 'плесенясал' (Жеравна, Котленско; Севлиевско, Троянско, Тетевенско), 'мухлясал' (Войнягово, Карловско), 'покрит с плесен' (Троянско), 'покрит с мухъл' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв. от *туна̀* 'плесен' (вж.), от по-ранно **тона̀* с първоначално знач. 'просмукана вода, влага, овлажнялост'; по образуване като *плесеня̀свам* от *плѐсен*, *мухля̀свам* от *мӯхъл*. Първоначалното значение на **тона̀* е оставило следи в *туня̀сало* в съчет. *туня̀сало сено* 'мокро от дъжд сено'. За значения 'разваля се' (на *туня̀сва*), 'развалят се' (на *тунѐсват*), 'развали се, погрозня' (на *туня̀съ*), 'развалено' и 'погрозняло' (на *туня̀сало*) срв. лат. *mucesco* 'покривам се с плесен, плесенясвам' и 'развалям се'; за знач. 'погрознявам' – бълг. *развалям се* 'погрознявам' (напр. в изреч. *Лицето ѝ се развалило* 'Лицето ѝ погрозняло'). М. Москов, ГСУ–ФСФ 68/3, 1977, 309–310, приема, че *туня̀свам*, както и *туна̀* (у него неударено: *туна*) и вариантите им са от тюрк. **тун-* – от тюркски език, говорен някога в България, като цитира тюрк. *тун-* у Radloff 3/2, 1439, със значения 'затворен

съм, заключен съм', 'замислям, обмислям', '(за течност) утаява се', 'затихвам, ставам мирен' (в алтайски, киргизки, хакаски, джагатайски). Според него значенията на *тунясвам* (и на вариантите) са резултат от семантичен развой на знач. '(за вода, за течност) просмуква се, преминава през стени на съд и т.н.', което, от своя страна, е пряко свързано със знач. '(за течност) утаявам се'. Според него развоят на значенията може да бъде представен така: „а) вода се таи и се просмуква, преминава през стените на съд – стомна, гърне и др.; б) съдът пропуща вода през стените си; в) пропускащите вода стени са мокри, влажни; г) влажните стени се покриват с мухъл, плесен, мухлясват, плесенясват от влага; д) изобщо мухъл, плесен, миризма на мухъл." Според Москов регистрирането на *туна* и *тунясвам* предимно в Ловешко и Севлиевско – райони със заселени кумани през средните векове – „не оставя съмнение за куманския произход на тези думи". Дава примери с тюркския глагол *тун-*: *су тунди* 'водата се утаи' (от литературния език на Златната орда, който има за основа езици на къпчашки племена, а „къпчаките са преди всичко кумани"), *тонгмакъ* '(за вода) утаявам се, очиствам се от мътилката' (от кумикски – език от къпчашко-куманската подгрупа), татар. *тоныk* '(за течност) утаил се, прозрачен', *тону* 'утаявам се', киргиз. *тун* '(за течност) утаявам се, ставам прозрачен'.

туп[1] и **туп-туп** междум. за наподобяване на звук при тупане, падане на нещо тежко. – Звукоподраж. Срв. горлуж. *тupy*, *тapy* междум. за наподобяване на звук от ритане с крак. Срв. и рум. *tup* междум. за наподобяване на звук при удряне или падане на твърд предмет, диал. подвикване при игра на народен танц (звукоподраж., вж. DLR 11/3, 1983, 716, под *tup[1]*), англ. *thump* 'бух, туп', *thump, thump, thump* 'туп-туп' (за биене на сърцето) (звукоподраж., вж. Klein 2, 1613). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 643, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1559. – Срв. *тӯпам*.

туп[2] прил. 'тъп' (Долна Баня; Туроковци, Трънско; Бърложница, Софийско), 'тъп, изхабен' (Пирот), 'неостър, заоблен; къс' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), '(за сечиво) изхабен, неостър' (Гюешево, Злогош, Полетинци, Преколница, Ранинци, Кюстендилско), 'глупав' (Романовци, Кумановско), **тупа̀** прил. ж. р. 'тъпа' (Годечко). – Произв.: *тӯпав* 'тъп, глупав' (Кюстендилско) (за образуването срв. *глӯпав* от *глуп*, диал. *лӧшав* от *лош*), *тӯпавъц* 'вид круши с едри заоблени плодове' (Станьовци, Брезнишко), *тупа̀к* 'животно с тънки и тъпи рога' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тупетѝна* в счет. *сàбля тупетѝна* (обл. Кюстендилско краище) (с *-етина*, както напр. в *парцалѐтина*, *схлупѐтина*); *тӯпоум* 'неспособен' (Прилеп). – Диалектен вариант на *тъп* (вж.), стб. **тѫпъ**, с диал. *у* на мястото на стб. *ѫ*.

туп[3] 'готова циментова тръба, която се използва при строеж на кладенци' (Силистренско). – От рум. диал. *tub* 'тръба' (= книж. *tup* 'тръба' от лат. *tubus*, срв. DLR 11/3, 1983, 682–683.).

тӯпав[1] 'тъп, глупав', вж. *туп[2]*.

тӯпав[2] в счет. *тӯпав кочѐн* 'захарно цвекло' (Могилица, Смолянско). – Вероятно с наставка *-ав* от по-ранно **туп* в счет. **туп кочѐн* 'ряпа', получено от своя страна с фонетично опростяване *рпк* > *пк* в сандхи от счет. **турп кучѐн*, вариант на съчетания *турп коча̀н* 'бяло захарно цвекло', *турп кочьѐн* 'ряпа' (вж. под *турп*). Срв. *тур* в счет. *тур кучѐн* 'ряпа', получено от счет. **турп кучѐн* с фонетично опростяване в сандхи *рпк* > *рк*.

тупа̀вица 'тепавица' (Чепино, квартал на Велинград; Падеж, Благоевградско; Разлог; Тешово, Боголин, Гоцеделчевско; Бобошево), таен дръндарски говор 'нужник, отходно място' (Илинден, Гоцеделчевско), **топа̀вица** 'тепавица' (Могилица, Смолянско), 'място, където се перат халища' (Бориково, Смолянско), **тупа̀вицъ** също (Бабяк, Разложко), **тупа̀ицъ** и **тӯпъицъ** 'тепавица' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тӯпавица** също (Градец, Медвен, Котленско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Добростан, Асеновградско), **тупавица** също (Долно Райково, Смолянско; Смолянско; Дяково, Дупнишко; Горно Броди, Сярско), **тӯпувица** 'работилница с водна сила за тепане на вълнени изделия' (Кърналово, Петричко). – Произв.: *тупавичà̀р* 'човек, който има тепавица' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'мъж, който работи с тепавица' (Падеж, Благоевградско), *тупувичà̀р* 'човек, който има тепавица или работи в тепавица' (Кърналово, Петричко), *тупа̀вичка* 'тепавичка' (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия); МИ: *Тупа̀вицата* край Добринище, Разложко, и край Мътница, Валовищко, често МИ в Гоцеделчевско, *Тӯпавица* край Дряново и край Югово, Асеновградско, край Вранково, Валовищко, *Тӯпавицата*, често МИ в Асеновградско, *Тӯпавици* край Долно Броди, Драмско, *Тӯпавиците* край Дутлия, Сярско, и край Кърчово, Валовищко. – Възникнали по *тѐпавица* (вж.), *тепа̀вица* и варианти (вж. под *тѐпавица*), преосмислени с глагола *тӯпам* 'удрям нещо възмеко, та се чува глух шум' (вж.) и с други значения, между които и знач. 'пера на тепавица', или произв. от *тӯпам* 'пера на тепавица'.

тупаз в счет. *тупаз-оту* 'раст. черна чемерика, Veratrum nigrum' (БотР 305). – От тур. *topaz otu* 'топазена трева', изафетно счет. от *topaz* 'топаз' (вж. *топа̀з*) и *otu*, изафетна форма от *ot* 'трева'. Срв. обаче в БотР 305, названието *папаз-оту* на същото растение, което е от тур. *papaz otu* 'раст. чемерика, Helleborus albus', вместо което погрешно да е записано *тупаз-оту*.

тупа̀й в счет. *тупа̀й тупа̀йъта* 'чук, с който се изработват кля̀ри, тежащ 400 гр, малък чук' (Беброво, Еленско, ДА). От основа *туп-* в *тӯпам* 'удрям, бия', вероятно от първонач. **тупа̀ль* с *-ль* > *-й*, или от основа *топ-* в *то̀пам* 'удрям, бия' (вж.) > *топа̀ль* с редукция на неударено *-о-* > *-у-* и с промяна *-ль* > *-й*.

тупа̀к[1] 'бучка (сол и т.н.)', **тупа̀ч** 'пумпал (детска въртележка, въртяна с камшик)' (Енина, Казанлъшко), вж. *топа̀к*.

тупа̀к² 'животно с тънки и тъпи рога' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), вж. *туп²*.

тупа̀л¹ диал. прил. неизм. 'куц, хром, сакат', същ. 'куц, сакат човек', 'вол с малки рога' (Добростан, Асеновградско), **тупа̀ль** 'човек с болна ръка или крак, недъгав' (Горно Драглище, Разложко). – От *топа̀л* 'куц, хром, сакат' (вж.) с редукция *о* > *у*; *тупа̀ль* – с вторична мекост на *л*.

тупа̀л² 'кола с две колела за свличане на дърва, трупи и др. по нанадолнище' (Бадевци, Еленско), 'двуколка' (Казанлък), **тупа̀ле** мн. ч. 'малка двуколка с неподвижна ос, която се прикачва към волска кола при смъкване на дърва от гората' (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *тупа̀лчетъ* мн. ч. 'малка двуколка с подвижна ос, която се прикачва към волска кола при смъкване на дърва от гората' (Енина, Казанлъшко). – Еднакво по произход с *тупа̀л¹* 'куц, хром, сакат' (вж.), от тур. *topal* със същото значение. За значението на българската дума срв. знач. '(за маса, стол и под.) неустойчив, куц' на тур. *topal* (колата с две колела „куца", не е устойчива).

тупала̀к 'буца пръст' (Филипово, Разложко), **тупала̀ци** мн. ч. 'неразтворени топчета брашно в каша' (Лъки, Гоцеделчевско), **тупала̀че** 'свързани заедно царевични кочани' (Долно Луково, Ивайловградско); МИ *Тупала̀ка* край Новаково, Асеновградско, вж. *топала̀к*.

тӯпа-лӯпа междум. за наподобяване на тъп звук, произведен от силно удряне, същ. разг. 'бой'. – Звукоподраж., срв. *туп¹* междум. за наподобяване на звук от тупане, падане на нещо тежко и *луп¹* междум. за наподобяване на звук от удряне, падане. – Вж. и под *-лӯпа*.

тупа̀льник 'изпражнение на овца' (Лъки, Гоцеделчевско). – Във връзка с *то̀пал* 'бучка бито сирене' (вж.), *то̀паль* 'буца пръст', *то̀пале* 'топчета от тесто при точене на баница на ръце', *то̀палье* 'малки неразтънени топчета в прежда' (вж. под *то̀пал*). Изпражнението на овцата (и козата) се състои от малки черни топчета', срв. *бараб̀онки* 'плодове от черница' и 'изпражнение на дребен добитък (овце, кози)'.

тӯпам 'удрям нещо възмеко, та се чува тъп звук; удрям нещо меко (дрехи, завивки), за да отстраня прах; изтърсвам дрехи, завивки, черги, покривки; удрям, бия тъпан; удрям крак(а) в земята под такта на музика, при силен студ и пр.; (разг.) бия, наказвам с бой; удрям леко с ръка човек или животно, особено в израз на приятелско чувство, одобрение, благоразположение и под.; издавам тъп звук при падане; (за сърце) бия, пулсирам', диал. 'пера на тепавица', разг. диал. 'ям много', 'бия, нанасям побой, побеждавам в спортна среща или някаква игра', 'бия тъпан' (Самоков), 'пера на тепавица' (Долно Райково, Смолянско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), в съчет. *тӯпам платно̀то* 'пера като бия платното' (Стойките, Девинско), 'удрям нещо меко; (за сърце) удрям, бия, туптя, пулсирам; падам, повалям се с шум' (Банат), 'кълва', св.

тӯпна (Костурско), **тӯпа** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за тепавица) пере' (Суходол, Софийско), **тӯпвам** 'тупам веднъж или няколко пъти по веднъж; падам и се удрям в земята', св. **тӯпна; тӯпвъм** 'удрям', св. **тӯпнъ** (Еленско), **тӯпнувам** 'падам; удрям леко' (Самоков), **тӯпкам** 'тупам леко, (за сърце) бия, тупам, туптя', **тупт̀я** '(за сърце и кръвоносни съдове) свивам се и се разпускам, за да изтласкам кръвта, бия, пулсирам', **тупт̀и** гл. 3 л. ед. ч. несв. 'тъпче' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тӯпчам** 'ходя на едно място, тъпча' (Горно Тлъмино, Босилиградско). – Произв.: *тупала̀н* 'петел, който, като върви, потупва в земята' (Чифлик, Троянско), *тупа̀лка* 'вид пръчка с разширен край за изтупване на черги, дрехи, покривки и под.', жарг. 'удар; елегантен, докаран, изискан човек; побойник; ръка; юмрук', *тупа̀ло* 'вид дървен капак с дръжка (тупа се, за да се цеди боза)' (Ново село, Троянско), 'пръчка за биене на тъпан' (Царибродско), *тӯпан* 'кълцан, смачкан' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тӯпън* 'който е обработен в тепавица' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тӯпана* в съчет. *тӯпана чѐрга* 'черга, тъкана от вълнена основа и с дебело преден вълнен вътък, който при тъкането не се набива силно, защото след тъкането чергата се „тупа" на тепавица' (Батово, Дебрене, Оброчище, Добричко), *тӯпаник* жарг. 'бой, побой; удар', *тӯпаница* 'тупане, биене, бой', диал. 'юмрук' (Геров), *тӯпъница* 'игра, при която се бият гърбовете с ръка' (Шаренка, Маданско; Кукуш), *тупанѝца* 'юмрук' (Куфалово, Солунско; Долна Корешчата, Костурско), *тупа̀ница* диал. 'тупане, биене, бой' (Геров), 'юмрук' (Прилеп), *тупа̀йница* 'юмрук' (Ресен), *тупа̀йнца* 'юмрук' (Охрид), *тупайнца* 'юмрук' (Църско, Битолско), *тупъ̀йница* 'пестник, юмрук' (Охрид), *тупъ̀йнца* 'юмрук' (Охрид), *тупаница* 'юмрук' (Самоковско), 'детска игра, при която един от играчите удря топка в земята, топката отскача и който я улови, се качва на този, който я е тупнал, но ако посегне някой да улови топката и не успее, то ще го качи този, който е тупнал топката, и ще тупа по гърба му' (Трявна), *тӯпънкъ* 'чукане на слънчоглед' (Бериево, Севлиевско), *тӯпаци* 'приспособление за набиване вътъка на килим' (Пирот), *тӯпица* (вж.) , *тупнѝк* рядко 'пестник, юмрук' (РРОДД 514), вероятно с по-точно знач. 'удар с пестник, с юмрук', *тупт̀еж* 'туптене на сърцето, пулс'; *дотӯпам*, *дотӯпвам*, диал. и *дотӯпувам* 'свършвам да тупам'; *затӯпам*, *затӯпвам* '(за сърце) започвам да тупам', *затӯпкам*, *затӯпквам* '(за сърце) започвам да тупкам', *затупт̀я*, *затупт̀явам* '(за сърце) започвам да туптя'; *изтӯпам*, *изтӯпвам*, диал. *изтӯпувам* 'чрез тупане отстранявам прах от нещо; (за тъпан) при удар издавам изведнъж специфичен звук', *изтӯпувам* 'изтупвам' (Самоков), *изтӯпкам*, *изтӯпквам* '(за сърце) тупвам веднъж', *изтупт̀я*, *изтупт̀явам* '(за сърце) тупвам веднъж'; *натӯпам*, *натӯпвам*, диал. и *натӯпувам* 'набивам, наказвам с бой', *натӯпам се*, *натӯпвам се* 'тупам много, до насита', разг. 'наяждам се до насита, ям прекомерно'; *недотӯпан* 'безумен' (Банско); *отӯпам*, *отӯпвам*, диал. и *отӯпувам* 'изчиствам с тупане, изтупвам', *отӯпувам* 'изтупвам от прах; бия някого' (Самоков); *потӯпам*, *потӯпвам* 'тупам малко, кратко време или

понякога', *потӯпувам* 'потупвам; (прен.) открадвам' (Самоков), *потӯпкам*, *потӯпквам* '(за сърце) тупкам малко, кратко време, леко или понякога', *потуптя̀*, *потуптя̀вам* също; *претӯпам*, *претӯпвам*, диал. и *претӯпувам* 'тупам наново; свършвам да тупам; (разг.) свършвам нещо небрежно, набързо; убивам, пребивам, претрепвам', *претӯпан* 'набит, сплъстен много, който стои твърд' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *притӯпам*, *притӯпвам*, диал. и *притӯпувам* 'изтупвам ненадейно, тупам понякога', диал. 'утрепвам, убивам, пребивам' (Геров); *разтӯпам*, *разтӯпвам* 'правя да тупа силно сърцето на някого', *разтӯпам се*, *разтӯпвам се* '(за сърце) почвам силно да тупам; тупам продължително време', *разтӯпкам*, *разтӯпквам* 'правя да тупа силно сърцето на някого', *разтӯпкам се*, *разтӯпквам се* '(за сърце) почвам да тупкам', *разтуптя̀*, *разтуптя̀вам* 'правя да тупти силно сърцето на някого', *разтуптя̀ се*, *разтуптя̀ва се* '(за сърце) почва силно да тупти'; *стӯпам*, *стӯпвам* 'набивам, натупвам някого набързо', *стӯпъм* 'набия, ударя набързо' (Троян), *стӯпън* 'сбит' (Хасково). – Срхр. *тупати*, *тупам* 'тропам с крака', *тӯпнути*, *тӯпнӗм* 'тропна с крак', *тӯпкати*, *тӯпка̄м* 'потропвам с крак(а)', рус. *ту́пать*, *ту́паю* 'тропам', св. в. *ту́пнуть*, *ту́пну*, укр. *ту́пати*, *ту́паю* 'тропам с крак(а)', св. в. *ту́пнути*, *ту́пну*, белорус. *ту́паць*, *ту́паю* 'тропам с крак(а)', пол. *tupać*, *tupat* също, св. в. *tupnąć*, *tupnę*, горлуж. *tupać*, *tupat* 'ситня, ходя със забързани крачки', доллуж. *tupaś*, *tupat* 'тропам с крак(а); ходя, стъпвам тежко'. – Звукоподраж. Срв. бълг. *туп* междум. за наподобяване на шум от тупане, от падане, горлуж. *tupy tapy* междум. за наподобяване на шум от ритане с крак. Срв. *tępam*, *tǫpam*. Срв. и рум. *tup* междум. за наподобяване на звук при удряне или падане на твърд предмет, диал. дума за подвикване при игра на народен танц, *a tupăí*, *tupăi* 'произвеждам тъп звук при падане, удряне', рум. диал. *a tupuí*, *túpui* 'произвеждам тъп звук, шум при падане, удряне' (DLR 11/3, 1983, 716, 717). Срв. Brückner, SEJP 585, Ст. Младенов, ЕтР 643, под *туп*, Vasmer, REW 3, 153, Skok 1, 459, под *dȕpiti*, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1559.

тупа̀н диал. 'тъпан' (Геров), също (Тръстеник, Плевенско; Гостилица, Дряновско; Голяма Желязна, Троянско; Брусен, Тетевенско; Смолско, Пирдопско; Роман, Врачанско; Ботевградско; Габаре, Белослатинско; Ломско; Ружинци, Одоровци, Белоградчишко; Комщица, Годечко; Криводол, Царибродско; Бистрица, Доброславци, Суходол, Софийско; Горна Диканя, Радомирско; Самоков; Бели Искър, Самоковско; Ихтиман; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Долно Левски, Панагюрско; Семчиново, Пазарджишко; Кюстендилско; Доганица, Милевци, Босилиградско), 'фурна на готварска печка' (Крива бара, Ломско), **тупа̀ни** мн. ч. 'тъпани' (Три кладенци, Врачанско), **тупаньѐ** мн. ч. 'тъпани' (Долно село, Кюстендилско), **топа̀н** 'тъпан' (Геров). – Произв.: *тупанда̀ри* мн. ч. 'тъпанари' (Пловдивско), *тупанда̀рка* 'чукалка, с която се бие тъпанът' (Ракита, Брезнишко; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тупанджѝя* 'тъпанар (човек, който бие тъпан)', *тупанджия* също (Церецел, Софийско; Кюстендилско), *тупанджѝа* също (Тръстеник,

Плевенско; Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Ружинци, Белоградчишко), *тупа̀нджиа* също (Ленково, Никополско), *тупа̀нец* диал. 'тъпанче' (Геров), *тупа̀нкьо* 'шишко' (Самоков), *тупа̀нче* диал. 'тъпанче' (Геров), *тупанчѐ* 'барабанче' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тупа̀нчес* 'пълен, набит', в ж. р. *тупа̀нчеста* (Манастир, Яворово, Асеновградско; Давидково, Ардинско); *натупа̀нча съ* 'преям' (Тръстеник, Плевенско), *натупа̀нчвам се* 'наяждам се много' (Доброславци, Софийско), *натупа̀нчувам се* 'нахранвам се така, че коремът ми се опъва като тъпан' (Софийско); МИ: *Тупа̀н* край Горна Лука, Монтанско, *Тупа̀на* край Горно Церовене, Монтанско; ФИ: *Тупанджѝйски* (Челопечене, Софийско – Илчев Р 498), *Тупа̀нски* (Осиковска Лакавица, Ботевградско; Кремена, Врачанско) (от прякор *Тупа̀ня*, вж. Илчев Р 498). – Вариант на *тъпан* (вж.) с диал. *у* на мястото на *ъ*, стб. *ѫ*, в някои случаи може би и под влияние на гл. *тӯпам* 'удрям, бия тъпан'. Обликът *топа̀н* е от *тупа̀н* със свръхстарателно *-о-*. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 643, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165, Дзидзилис, Фонетични промени 78.

тупандари мн. ч. в текст: *Самарджии като селски тупандари...* само у Геров 5, 380, под *тупандур*, и в такъв случай от по-ранно **тупаннари*, получено чрез експресивно удвояване на *н* от **тупанари* (= *тупанда̀ри* 'тъпанари', вж. под *тупа̀н*), с дисимилация *н – н* > *н – д*, за която срв. диал. *канда̀пь* 'канап' от тур. *kınnap*.

тупандур само у Геров 5, 380, дадено като заглавна дума с предположено знач. 'тъпанар'. – Несигурно, срв. в изречението, с което Геров илюстрира *тупандур*: *Самарджии като селски тупандари*. Очевидно погрешно вм. *тупандари* (вж.).

тупа̀р 'разтопена лой или саздърма, замразена с формата на съда' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), **топа̀р** 'разтопена лой, замразена във формата на съда, от който се реже и поставя в ядене' (Козарско, Пещерско). – От нгр. диал. *τουπάρι*, вариант на нгр. диал. *τυπάρι* 'калъп, шаблон, матрица', от сргр. *τυπάριον*, умал. от *τύπος* 'образец, модел; форма; печат; отпечатък', вж. Chr. Tzitzilis, Балк. езикозн. 21/1, 1983, 68, Дзидзилис, Фонетични проблеми 28, 104. – Срв. *типа̀р*.

тупарлаче 'нисък, но набит човек' (Джигурово, Благоевградско). – Произв. от *топарла̀к* 'топчест' (вж.).

тӯпа-цо̀па междум. за наподобяване на звук от удряне (Тетевен). – Звукоподраж., срв. *тӯпа-лӯпа* междум. за наподобяване на тъп звук, произведен при силно удряне и *цоп* междум. за наподобяване на звук от удряне и плясък.

тӯпвъ '(за хляб, козунак) надига се, втасва' (Лозенец, Ямболско, ДА), **тӯпвъм** 'ядосвам се' (Лозенец, Ямболско, ДА). – Погрешно в ДА вм. диал. *шӯпвъ(м)* = разг. *шӯпвам* '(за тесто, боза и др.) набъбвам, надигам се, бухвам,

втасвам', в резултат на погрешен или погрешно разчетен теренен запис. Знач. 'ядосвам се' – преносно, семантично срв. нем. *aufgären* '(за вино, бира, мляко и др.) надигам се, втасвам, ферментирам' и прен. 'кипвам (от яд, гняв), силно се ядосвам'.

тӯпе 'човек със закръглено лице' (Велинградско), 'вол без рога' (Горно и Долно Драглище, Разложко). – Вероятно от тур. диал. *tumpe* 'кръгъл, валчест, кълбест, объл; дебел, пълен; дебелан, шишко' (DS 10, 3992), с фонетично опростяване *мп* > *п*. Може би преосмислено с диал. *туп* 'тъп (неостър, със заоблен връх, със заоблен край)', особено при думата *тӯпе* със знач. 'вол без рога'.

тӯпеник 'специален хляб, който се прави за умрял' (Величково, Пазарджишко). – Еднакво с *тупенӣк*, вариант на диал. *топенӣк* 'обреден хляб, топен във вино или мед' (Геров) (вж. *топя́*[1]), в Панагюрище и Панагюрско със знач. 'обичай, при който около мъртвец слагат стол, а на него – хляб, който се поръсва със светена вода, разчупва се, като залъците се топят във вино и се изяждат' (вж. под *топя́*[1]), с премет на ударението върху неорганично (неетимологично) *у*.

тӯпес[1], вж. *тӯпест*.

тӯпес[2] 'тъп', в ж.р. **тӯпеста** (Банско), **тӯпляк** 'тъпак' (Банско). – Производни от диал. *туп* 'тъп' (вж. *туп*[2]). В Банско формите са заети от говор с *у* на мястото на стб. *ѫ*.

тӯпест 'шишкав, много пълен, валчест' (Самоков), 'закръглен, объл' (Велинградско), **тӯпес** 'който има малък и вирнат нос' (Лещен, Гоцеделчевско), **тӯпъс** 'охранен, набит', в ж. р. **тӯпъста** (Ново село, Видинско). – Произв.: *тупѐшко* ирон. 'пълно дете или човек' (Самоков). – Може да бъде вариант на *тӯмбест* нар. разг. '(за човек) който е с голям, издут корем', диал. *тӯмбес* 'шишкав, пълен', *тӯмбъ̀ъс* 'валчест, топчест, приличен на кълбо' (вж. под *тӯмба*[3]), с *мп* вм. *мб*, както вероятно в диалектното *тӯмпалес* '(за камък) объл, валчест' (вж.), *тумпа̀лка* 'едра заоблена слива' (вж. под *тӯмпалес*). Може да бъде и от тур. диал. *tumpe* 'кръгъл, валчест, объл; дебел, пълен, шишкав', с фонетично опростяване *мп* > *п* и с бълг. наст. *-ест*, както напр. в *кръ̀глест* (от *кръ̀гъл*), *ва̀клест* (от *ва̀къл*).

тупӣк книж. рядко 'задънена улица, безизходно положение'. – От рус *тупи́к* също, вж РРОДД 514.

тупикньӧ̀ прил. неизм. '(за животно) питомен' (Смолян). – Вариант на *топикъ̀ѐ* ж., засвидетелствано със знач. 'питомно, обработено място' (употребявано в Смолянско, Ардинско, вж. БДиал 2, 281) (вж. под *то̀пик* 'питомен'), от по-ранно **тупикийӧ̀* със стягане *-ийӧ̀* > *-ьӧ̀* и епентеза на *н*. Първоначално същ. от ж. р. на *-ьӧ̀* със знач. 'питомно животно', после прил. неизм., срв. в родопските говори *тербьӧ̀*, прил. неизм. със знач. 'възпитан (*-а*, *-о*, *-и*)' от тур. *terbiye* 'възпитание'.

тӯпица 'дървена пета със зъбци за притупване на вътъка на килими' (Царибродско), 'дървен гребен за набиване на вътъка при тъкане' (Южна Добруджа), **тупӣца** 'дървен уред със зъби, с помощта на който се притупва вътъкът при тъкане на килими' (СЗ). – Произв. от *тӯпам* 'удрям нещо възмеко, та се чува тъп звук' (вж.), с наст. *-ица* (праслав. *-icā*), както напр. в *бъ̀брӣца* (от *бъ̀бря*). За праслав. наставка *-icā* към глаголна основа вж. Sławski, SPs 1, 98–99.

тӯпла ж. 'място, където топят лен' (Лилково, Пловдивско). – От *тупӣла* и *тупила̀* 'място, където топят лен, конопи' (вж. под *топя́*[1]), форми за мн. ч., с премет на ударението върху неорганичното (неетимологично) *у* в началната сричка и изпадане на неудареното средисловно *и*. Произлязлото от форми за мн. ч. *тӯпла* е преосмислено като форма за ж. р. ед. ч.

тӯплест 'кръгъл, топчест' (Казанлъшко; Глоджево, Разградско), диал. 'валчест, кълбовиден, объл, кръгъл' (РСБКЕ 3, 442), **тӯплист** диал. 'валчест, кръгъл, объл, топчест' (Геров). – Може да бъде от **тӯмпалест*, вариант със запазено краесловно *-т* на *тӯмпалес* (вж.), засвидетелствано със знач. '(за камък) объл, валчест', с изпадане на неударено средисловно *а* и с фонетично опростяване *мпл* > *пл*. Може да бъде и по тур. диал. *tumpe* 'кръгъл, валчест, кълбест, объл' (DS 10, 3992), със замяна на *м* с *л* пред билабиалното *п* (срв. замяна на *м* с *л* пред билабиалното *б* в диал. *тулбӑ̀к* 'корем' от *тумбӑ̀к*, *тӯлбест* 'който е със сферична форма от *тӯмбест*) и с метатеза *лп* > *пл*.

туплѝйка (СЗ) = *топлѝйка* (вж *топ*[2]), с редукция *о* > *у*.

туплѝнка 'игла с топчица, топлийка' (Тихомир, Стрижба, Крумовградско; Боголин, Гоцеделчевско). – Словообразувателен вариант на **туплѝйка* = *топлѝйка* (вж. под *топ*[2]): от по-ранно **туплѝенка*, образувано от *туплѝя*, вариант на *топлѝя* 'снабден с топка', с наст. *-ен* и умал. наст. *-ка*.

тӯпляк[1], вж. *тупес*[2].

тӯпляк[2] 'пълно дете (Самоков), 'сорт круши' (Искрец, Софийско). – От основа *тупл-* в *тӯплест* 'кръгъл, топчест' (вж.), с наст. *-як*, или произв. от диал. *туп* 'тъп, неостър, със заоблен връх, със заоблен край'.

тупля́р в нар. пес.: *...врапци фръкна̀а по шӯмата./...младожѐнче синӣгерче/ цвик, цвик, цвик, та у тупля́ра* (Гайтанци, Ломско). – Неясно.

тупо̀р 'вид брадва' (Патрешко, Троянско), 'голяма брадва' (Любча, Смолянско), 'голяма брадва за цепене на дърва' (Доспат), 'тежка брадва за разцепване на дърва' (Кръвеник, Севлиевско), 'голяма брадва, с която всекидневно се секат дърва' (Барутин, Пещерско), 'брадва с триъгълна форма' (Тихомирово, Старозагорско), 'брадва с къса пета' (Енина, Казанлъшко), 'брадва; (прен.) разум, ум, умение' (Еленско). – Произв.: *тупурӣще* 'дръжка на брадва, мотика' (Шумнене, Тетевенско), 'дръжка на брадва, мотика и др.' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тупурӣщи* също (Плевня, Драмско), *тупурӣшка* 'дръжка

на брадва' (Каяджик, Димотишко), 'дръжка на някакво сечиво – брадва и др.' (Ленково, Никополско), 'дръжка на брадва, мотика, лопата' (Твърдица, Сливенско), *тупурѝшкъ* 'дръжка на топор и брадва' (Енина, Казанлъшко), 'дръжка на брадва' (Трънчовица, Никополско), 'дръжка на мотика или брадва' (Стамболово, Павликенско), 'дръжка на брадва, мотика или друго сечиво' (Еленско), 'дръжка на брадва или мотика' (Патрешко, Троянско), 'дръжка на брадва, мотика и друго сечиво' (Севлиево), 'дръжка на сечиво' (Бракница, Поповско), 'дървена дръжка на сечиво' (Кръвеник, Севлиевско), 'дръжка на вила' (Владиня, Ловешко), *тупурѝщя* 'навирвам' (Кръвеник, Севлиевско), *топурӯшка* 'вид секира' (Роман). – Еднакво с *топо̀р* (вж.).

тӯпулица таен кошковски говор 'кесия' (Гайтаниново, Гоцеделчевско, Трудове ПУПХ 17, 1979, 5, 58). – Неясно.

тупӯр, тупӯр-тупӯр, вж. *топӯр*.

тупурдѐк 'нисък дебел човек' (Копривщица). – Вероятно от първонач. **топордѐк*, метафорично название, произв. от *топо̀р* 'дръжка на брадва; брадва; дървена пръчка за подпиране', с редукция *о – у* в неударена позиция. Срв. подобни названия за външни качества на човек, като: *пън*, *бастӯн*, *точѝлка*, *тоя̀га*. – Срв. *тупо̀р*, *тупурдо̀*.

тупурдѝя, вж. *топӯр*.

тупурдо̀ ср. 'грубоват, грозен, непохватен човек' (Марча, Дряновско). – Вероятно от един произход с *тупурдѐк* (вж.). – Срв. *топо̀р*, *тупо̀р*.

тӯпучка 'рана по тялото; бучка по лицето или по тялото на човек' (Дебър, в Македония), 'подутина (бучка) по лицето или по тялото на човек', членувано с опред. член *-та тупӯчката* (Дебърско). – От по-ранно **то̀пучка*, членувано в Дебърския говор **топӯчката*, от тур. диал. *topuk* 'връх, възвишение' (DS 10, 3965, 3970), с бълг. наст. *-ка* (стб. **-ъка**, праслав. *-ъkā*), със семантичен развой 'връх, възвишение' > 'нещо издуто като връх, като възвишение' > 'бучка, подутина по лицето или по тялото на човек'.

тупчѝнки мн. ч. 'неразтворени топчета брашно в каша' (Тънково, Хасковско). – Акцентен вариант на *то̀пчинки* 'неразтворени топчета брашно в ястие' (вж. под *то̀пка*), с редукция *о* > *у*.

тупчѝня 'възглавница' (Казанлък). – Вариант на *то̀пчина* 'възглавница', *то̀пчинъ* също (вж. под *то̀пка*), с редукция *о* > *у*.

тупълѝн 'апандисит' (Дервент, Дедеагачко). – От тур. диал. *topalan* 'коремна или стомашна болка поради трудна смилаемост на храната' (DS 10, 3962).

тӯпър, вж. *топӯр*.

тупя̀туци 'маскирани младежи, които обикалят къщите по Йордановден' (Осеново, Разградско). – Неясно.

тур[1] книж. 'див бик, който се е срещал в горите на Европа до 17 в., Bos primigenius bojanus'; стб. **тоуръ** също (Супр.). – Произв.: МИ: *Тӯри дол* и *Тӯри дя̀л* край Терзийско, Троянско, *Турѝя*, с. в Казанлъшко, при Бъркач, Плевенско, *Туря̀ бара* край Боровци, Берковско, и *Туря̀ бара* в Охридско (Й. Заимов, Геогр. имена с *-jь* 170), *Турица* в Горнооряховско, *Тӯрян*, с. в Смолянско. – Срхр. книж. *тӯр*, МИ *Турово поле*, *Туропо̀ле*, *Турја̀к*, словен. книж. *tûr*, рус. *тур*, укр. *тур*, белорус. *тур*, струс. **търъ**, чеш. *tur*, словаш. *tur*, горлуж. *tur*, доллуж. *tur*, полаб. *tăur*. Праслав. **turъ*. – Сродно с лит. *taũras* 'бизон; див бик', стпрус. *tauris* 'европейски бизон', лат. *taurus* 'бик', стгр. *ταῦρος* 'бик', авест. *staōra* 'едър добитък', гот. *stiur* 'бик; теле', нем. *Stier* 'бик', ирл. *tarb* също, кимр. *tarw* също. – Ие. **teu-ro*, **tou-ro*, дето **teu-*, **tou-* според някои е вариант на ие. **tū* в праслав. **ty-lъ* (вж. под *тил*), срв. Rejzek 683. Съществуват близки форми в семитските езици (срв. арам. *tōr* 'бик', което кара някои да предполагат ранно заемане на индоевропейската форма от семитските езици. – Вж. Miklosich, EtWb 365, Trautmann 315, Brückner, SEJP 584, Holub–Kopečný 396, Vasmer, REW 3, 154, О. Н. Трубачев, Происхождение названий домашных животных в славянских языках 1960, 7, Machek 661, Skok 3, 524, Schuster–Šewc, Wb. 20, 1560–1561, Snoj 691, Rejzek, цит. съч., Fraenkel, LEW, 1067–1068, Walde–Hofmann, LEW 2, 1972, 650–652, Frisk 2, 860–861, Feist 454, Kluge–Mitzka 749.

тур[2] 'дъно на гащи или на панталони' (Ново село, Видинско). – Срв. срхр. *тӯр* 'дъно на гащи или панталони; задник', рум. разг. *tur* 'дъно на гащи или панталони (част на гащите или панталоните, която покрива гърба, задната част на тялото)', диал. 'парче плат с форма на ромб, която се пришива на дъното на долни гащи, дето се съединяват двата крачола, или на други дрехи (за разширяване)', във формата за мн. ч. *turi*, *tururi* 'беневреци (вид селски панталони)' (което в DLR 11/3, 1983, 719, под *tur*[3], се сравнява със срхр. *тур*). Skok 3, 17, правилно отбелязва, че връзката на срхр. *nо́mure*, тур. *potur* (вж. *потӯри*), със срхр. *тур* 'дъно на гащи или на панталони' е случайна. По всяка вероятност думата е възникнала в говора на букурещките шивачи по фр. *tour* 'обиколка' в израза *(prendre) le tour di taille (d'un client)* '(вземам) обиколката на кръста, на талията (на клиента)' и е претърпяла следния семантичен развой: 'обиколка на кръст, на талия (на човек)' > 'част от гащи, от панталони, която покрива кръста, талията' > 'дъно на гащи, на панталони'. Българската и сърбохърватската дума са заети от румънски. За многото френски заемки в професионалния говор на шивачите вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 236–237. Според Škaljić 624, под *tûr*, сърбохърватската дума е от турски, но в този си облик и изговор не съществува в турски, въпреки че е, без съмнение, от турски произход – вероятно от сегашната основа на тур. гл. *oturmak* 'седя; сядам': *otur-* с отпадане на *о-*, или от тур. *potur*, с изпадане на *po-*. Škaljić, цит. съч., не сочи рум. *tur*, бълг. *тур*.

тур[3] в съчет. *тур кучѐн* 'ряпа' (Джурково, Асеновградско). – Възниква в съчет. *турп кучѐн*, вариант на съчетания *турп кочьѐн* 'ряпа', *турп кучѐнь* 'алабаш' (вж. под *турп*), с фонетично опростяване *рпк* > *рк* в сандхи.

тур[4] 'мярка за ибришим' (Шишковци, Кюстендилско). – От *тȕра* също (употребявано в същия говор, вж. под *тȕра*[2]), със съкращаване, станало вероятно в съчет. *тȕра ибришȉм* (срв. под *тура*[2] съчет. *тура̀ ибришȉм*).

тур[5] междум., обикн. **тур-тур** възглас за примамване на питомни зайци (Суворово, в Украйна), *тур-тур-тур* в гатанка: *Отдȍлу иде писана колцȁ, тур-тур-тур – тамȁс, лин, лин, линта – нос* (СбНУ 47, 82). – Звукоподраж. Срв. пол. диал. *tur, tur* възглас за примамване на пуйки, междум. за наподобяване на звук от мелница, рум. диал. *tur*, обикн. *tur-tur* възглас за примамване на домашни птици за ядене (звукоподраж., вж. DLR 11/3, 1983, 718). Срв. *турулȉкам* 'подсвирквам си', *тюрюлȉкам* 'свиря с детска зурличка или друга свирка, която издава звуковете *тю-рю-лю*', доллуж. *turlikaś, turlikam* '(за птица) гукам, цвърча, чуруликам; (за човек) тананикам си' и *tyrlikaś, tyrlikam* 'чуруликам; тананикам (си)' (звукоподраж., вж. Schuster–Šewc, Wb. 21, 1571).

тур[6] част. в текст: *Влѐгъл во пàзар со màтко му, вур, тур, кȍлку що сàкаше и бȉле му нàдаде...* (Прилеп). – Неясно. Срв. рум. *tura-vúra* 'насам-натам; нагоре-надолу'.

тȕра[1] 'герб', вж. *тура̀*[1].

тȕра[2] 'мярка за ибришим; чиле', вж. *тура̀*[2].

тȕра[3] 'става в средата на крака' (Неново, Провадийско). – Еднакво с *тȕра*[1] (вж.) = *тура̀*[1] (вж.) с вероятен семантичен развой: 'обратна страна на монета с герб' > 'монета с герб' > 'кокалче от задния крак на агне, използвано за игра вместо монета с герб' > 'става в средата на крака'. – Срв. *турѣ*[2].

тура̀[1] остар. и **тугра** остар. рядко 'султански печат (монограм) със завъртени като вензел арабски букви, думи и титли на султана – на писма, документи и на едната страна на монета' (ЮЗ), **тура̀** разг. 'страна на монета с герба или образа', 'герб върху турските монети' (Шаренка, Маданско; Кукуш), 'страната на монета, на която е изобразен държавният герб' (Самоков), **турѣ** 'страна на монета с герб' (Енина, Казанлъшко), 'ашик (кокалче от задния крак на агне)' (Бракница, Поповско), 'страна на монета с герб' (Енина, Казанлъшко), **тȕгра** остар. рядко 'султански печат (монограм) със завъртени като вензел арабски букви, думи и титли на султана – на писма, документи и на едната страна на монета' (ЮЗ), **тȕра** 'герб' (Битолско). – Произв.: *туралȉя* прил. неизм. остар. 'подпечатан със султански печат', 'който има тура' (Геров), същ. 'златна лира, (монета)' (тур. *turalı*), *тугралȉя* остар. рядко 'който има тугра, тура' (тур. *tuğralı*), *туралия* с вероятно знач. 'подпечатан със султански печат' в нар. пес.: *...и ти давам ферман туралия да се носиш у Прилепа града...* (Бусманци, Софийско), *турȉчкъ* (умал. от *тура̀* със знач. 'страната на монета, на която е изобразен държавният герб или ликът на владетел') в погов.: *Турȉчкътъ аку йе йстрȉтъ – пърȉчкътъ си личȉ.* (= Родителите и да са измрели, от децата им се познава какви са били те.), *тура̀-язъ* остар. 'вид игра

на пари (монетите се подхвърлят и се следи на коя страна падат на земята)' (Геров) (тур. *tuğra yazı, tura yazı*). – От тур. *tuğra, tura* също, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254. – Заето и в срхр. остар. *тȕра* 'монограм, герб на османски султан в началото на всеки ферман; тази страна на турска монета, на която са султанският монограм, ликът и името на султана', *турȁли* прил. 'с тура, който има тура (султански монограм)', *турȁлија* м. 'нещо с тура, със султански монограм на себе си', *тȕра-јȁзија* 'детска игра, при която се подхвърля нагоре монета и се гадае на коя страна ще падне на земята монетата' (Škaljić 624, Skok 3, 524), рум. остар. *turá* 'султански монограм на документи или на монети; тази част на монета, на която е султанският монограм, гербът', остар. и диал. 'монограм или печат изобщо, подпис', диал. 'хазартна игра, при която печели тоя, който отгатва на коя страна ще падне подхвърлената нагоре монета', *turalíu* остар. и диал. '(за монета) с тура, със султански монограм; стара турска златна монета с тура, със султански монограм' (DLR 11/3, 1983, 719), арум. *turáñă* 'монограм, съдържащ името и титлата на владетеля', *túră* 'печат' (Papahagi 1974, 1205), нгр. остар. *τουράς* 'султански монограм' (Ἀνδριώτης 372), алб. *turra, turrë* 'султански печат върху монети и документи' (Boretzky, WbAlbTurz 135). Знач. 'ашик' на *турѣ* е поради близост на играта на ашици с играта на пари *тура̀-язъ*. – Срв. *тȕра*[3].

тура̀[2] остар. 'мярка за ибришим, за коприна; топче, чиле' (Геров), в съчет. *тура̀ ибришȉм* 'чиле ибришим' в нар. пес.: *Ала ȉмаш косà тура̀ ибришȉм,/ ала ȉмаш снагà тънка топȍла* (Оряхово), **тȕра** 'мярка за ибришим' (Шишковци, Кюстендилско), 'чиле' (Тетово), в съчет. *тȕра ибришȉма* 'чиле ибришим' в нар. пес.: *Гȕнкината кȍса тȕра ибрашȉма* (Чипровци), в съчет. *тȕра ибрȉшима* 'чиле ибришим' в нар. пес.: *Стойнините кȍси, джанъм,/ тȕра ибрȉшима* (Тетово), в съчет. *тȕра ебрешȉма* 'чиле ибришим' в нар. пес.: *Пофалȉ се карà-бег – девȍйче:/ Ȉмам кȍси тȕра ебрешȉма...* (Банско), в съчет. *тȕра ибришȉмова* 'вид тънък гайтан' (Странджа). – Произв.: *турȉчка* 'чиленце' (Жеравна, Котленско), 'чиле, намотка от книжни или копринени конци' (Твардица, в Молдавия). – От тур. *tura* 'топче прежда или конци, намотани на дълго (чиле)', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254. – Заето и в срхр. *тȕра* 'снопче копринени нишки за везане, конци, памук и т.н.', в съчет. *тура ибришȉма* 'чиле ибришим' (Škaljić 624, Skok 3, 524).

тура̀[3] 'червена забрадка на българомохамеданка' (Братанково, Ксантийско), 'част от невестинска шапчица къснак: облечен в червен плат конус от липова кора и лозови пръчки' (Владимирово, Гешаново, Сърнец, Каменци, Карапелит, Добричко; Краново, Попрусаново, Силистренско), 'част от всекидневен женски тоалет, носен на главата, върху който се поставя кърпата дюлбен' (Никола-Козлево, Новопазарско). – От турски, срв. тур. диал. *tura* 'кърпа, вързана на възел, с която се удря в игра' (DS 10, 3994), еднакво с тур. *tura* 'топче прежда или конци, намотани на дълго чиле (кърпата е изработена, извезана с конци)'. – Заето и в срхр. *тȕра* 'кърпа за глава или за лице, с

която се удря в игра; кърпичка или кърпа за глава, често пъти вързана на възел в единия край, с която в игра удрят по дланите този, който сгреши в играта' (Škaljić 624, Skok 3, 524), алб. *turra*, *turrë* 'вид игра с кърпа, вързана на възел; кърпата, използвана при тази игра' (Meyer, EtWb 453, Boretzky, WbAlbTurz 135).

тура в съчет. *баба тура* 'раст. гороцвет, Adonis vernalis; раст. кукуряк, Helleborus odorus' (БотР 179), *баба-тура* 'раст. кукуряк, Helleborus odorus' (Каменово, Кубратско) (Панчев). – Неясно. Срв. другите имена на кукуряка *бамбатӯра* (вж.), *бамбатӯла* (вж.), *бамбатула* (вж.), *бамба тула* (вж.).

тураж̀ие 'пазач на група младежи, която коледува' (Доганхисар, Дедеагачко). – От тур. *tarafcı* 'част от група хора', произв. от *taraf* 'група хора' (вж. *тарàф*), с дисимилация *а – а* > *у – а*, както в *турàф* 'дружина' (вж.), с изпадане на *-ф-* пред *-дж-* и с деафрикатизация *-дж-* > *-ж-*.

турàк[1] 'място, обрасло с трева, близо до селото' (Разложко), вж. *торàк*.

турàк[2] 'дърво или пън, в който има чепове, та трудно се разцепва' (Бадевци, Еленско). – Вероятно от рум. диал. *tureác* 'пън, дънер на дърво' (DLR 11/3, 1983, 731, под *tureátcă*), със затвърдяване на *р*.

тураленка 'свирка, направена от върбова кора' (Хаджиевци, Реканско). – Вероятно от звукоподражателен произход. Срв. *турулѝкам* 'подсвирквам си', *тюрюлѝкам* 'свиря с детска зурличка или с друга свирка, която издава звуковете *тю-рю-лю*', *турулà̀м*, *турулà̀м*, припев в детска залъгалка при люлеене на дете в люлка, *турулан*, *турулан* също, *туруя̀н*, *туруя̀н*, припев в детска залъгалка при люлеене на дете в люлка.

туралѝя[1], вж. *турà*[1].

туралѝя[2] 'хубав, представителен, личен' (Странджа), **туралѝа** с вероятно знач. 'хубав' в нар. пес.: *Лѝчба лѝчи по Бӯдима грàда,/ продава се кòня туралѝа,/ продава го Гӯна удовѝца*. (Връбница, Софийско). – Произв.: *туралѝйче* в съчет. *кончѐ туралѝйче* с вероятно знач. 'хубаво конче' в нар. пес.: *Имах кончѐ туралѝйче,/ узѐх либе дизманлийче,/ дизма снага, църни очи.* (Софийско). – Еднакво с *туралѝя*[1] 'подпечатан със султански печат' (вж. под *турà*[1]). Вероятен семантичен развой: 'подпечатан със султански печат' > 'необикновен, различен от другите със султанския печат върху себе си' > 'хубав, представителен, личен'. – Срв. *туранлѝя, турналѝйче*.

тӯранджав '(за цвят) оранжев, портокалов' (Огняново, Гоцеделчевско), **тӯраньжов** '(за цвят) оранжев, портокалов' (Гърмен, Гоцеделчевско). – Формата *тӯранджав* е от *турӯнджав* също (вж.), с премет на ударението върху началната сричка и с дисимилация *у – у* > *у – а* ; *тӯраньжов* е с *-ов*, както напр. в *бѐжов*, *рòзов*.

туранлѝя диал. '(за конче) обучено, послушно', *туранлѝа* също в нар. пес.: *Продава се кончѐ туранлѝа,/ продава се за иляда гроша...* (Марица, Самоковско). – От по-ранно **тураллия*, **тураллѝа*, получени с експресивна редупликация на *л* от *туралиа* (= *туралѝя* 'хубав, представителен, личен'), *туралѝа* в съчет. *кòня туралѝа* 'хубав кон'; с дисимилация *л – л* > *н – л*. Знач. '(за конче) обучено, послушно' е специализация на знач. '(за кон) хубав'.

турàф 'дружина' (Воден). – Вариант на *тарàф* 'група хора, противопоставени на друга група' (вж.), с дисимилация *а – а* > *у – а*, срв. Budziszewska, Słownik bałkanizmów 166. – Срв. *туражѝе*.

турбалàна ж. 'крава с голямо виме' (в гребенски говори в Силистренско), вж. *торбà*.

турбàчка в съчет. *на турбàчка* 'вид игра' (Банат) в текст: *Други игри: „на бис"* (Бешенов), *„на турбàчка", „на бур"... и др.* (Банат, СбНУ 41, 263). – Неясно.

турбенàча, вж. *тулбенàча*.

турбѐш 'човек, който много яде' (Сърница, Велинградско), вж. *торбà*.

турбин диал. остар. 'далекогледна тръба' (Геров 1, 122, под *вѝгла*), *турбина* 'далекоглед' (Ангелов–Вакарелски, Трем 342, 543). – От диалектен вариант с *t-* вм. *d-* на тур. *dürbin* 'далекоглед', срв. *дюлбия*.

турбѝца[1], вж. *торбà*.

турбѝца[2] 'топ платно' (Ново село, Видинско). – От **трубѝца*, умал. от диал. **трубà*, новоселски вариант на *тръбà* със знач. 'топче платно' (стб. **трѫба**), със закономерно *у* в говора на мястото на стб. *ѫ* и с метатеза.

турбѝчицъ 'торбичка' (Дебнево, Троянско). – Произв. от *торбà* (вж.).

турбурѐл 'непревряло вино' (Гешаново, Добричко), 'още прясно, неизбистрено вино' (Бабук, Силистренско). – От рум. *turburél* 'прясно, още неизбистрено вино', субстантивно прил. със знач. 'мътничък', умал. от *túlbure* 'мътен'.

турбъна̀ча, вж. *тулбенàча*.

тӯрга 'гургулица' (Каяджик, Димотишко). – Вероятно заемка от турски, срв. тур. *turgay* 'чучулига', диал. 'врабец, врабче' (DS 10, 3994).

тӯргам рядко 'турям', св. **тӯрна** (РСБКЕ), **тӯргам** 'турям', св. **тӯря** (Геров), **тӯргам** 'бутам', св. **тӯрна** (Черешница, Костурско), **тӯргам** 'слагам, поставям' (Момино, Варненско; Дядово, Новопазарско; Шумен; Риш, Преславско; Певец, Алваново, Търговищко; Гецово, Разградско; Русе; Русенско; Твърдица, Сливенско; Мокреш, Ломско; Драгалевци, квартал в София), таен дърводелски говор 'бутам' (Брацигово), **тӯргъм** 'слагам' (Кочово, Неново, Провадий-

ско; Нова Черна, Тутраканско; Ценович, Силистренско; Сърнец, Стефан Караджа, Църква, Добричко; Лозенец, Ямболско). – Произв.: *тургà̀чки* мн. ч. 'пръчки за детска игра' (Желязково, Ямболско). – Варианти на *ту̀рвам*, диал. *ту̀рвъм* (вж. под *ту̀рям*), с *-гам* (*-гъм*) вм. *-вам* (*-въм*). Според М. Сл. Младенов, БЕз 22, 1972/3, 240, с наст. *-га(м)*. Според него *ту̀ргам* (*ту̀ргъм*) възниква като втори член на глаголна двойка *ту̀ря* (*ту̀рьъ*) – *ту̀ргам* (*ту̀ргъм*). М. Сл. Младенов, БЕз 22, 1972/3, 239–241, цитира и диалектни форми *засѐлгат са* 'заселват се', *нъпъ̀лгъм* 'напълвам', *нъмя̀ргъм* и *нъмѝргъм* 'намирам', *стувà̀ргъм* 'стоварвам' и др. Според В. И. Георгиев, Въпроси на балг. етим. 9, бел. под линия № 1, В. И. Георгиев, БЕз 28, 1978/3, 190, контаминация „от *ту̀рям* + *сла̀гам*". Според Miletič, Ostbulgarisch 155, *г* в *намя̀рга* 'намира' или е възникнало закономерно от „*j* след консонант", или е резултат от „някаква аналогия" (второто му се струва по-вероятно).

тургу̀н[1] 'синя слива' (Ботевград, Самоков), 'вид синя слива' (Брусен, Тетевенско), 'едра синя слива' (Кюстендил; Рила), 'сорт синя слива' (Редина, Софийско), 'вид синя слива, която зрее преди жътва' (Рашково, Софийско), 'плод синя слива' (Ружинци, Белоградчишко), **тургу̀нь** 'вид синя слива' (Говедарци, Самоковско), 'вид синя слива, костилката на която не се отделя лесно от месестата част' (Горно Тлъмино, Босилиградско), 'черна слива' (Радуил, Ихтиманско), 'черна (синя) слива' (Самоков), 'вид жълта едра слива' (Кюстендилско; Горна Любата, Босилиградско), 'вид слива' (Брусен, Тетевенско), **тургу̀на** 'вид едра дива слива' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тургуни** мн. ч. 'сини сливи' (Костенец), **тургуне** мн. ч. също (Сапарева баня, Кюстендилско), **тургунье** мн. ч. също (Самоков), 'едри сини сливи' (Самоковско), **тургуньѐ** 'сорт круши' (Шишковци, Кюстендилско), **торгу̀н** 'вид жълтеникава слива (плодът)' (Ботевградско). – Произв.: *тургу̀ница* 'вид едра слива' (Банско), *тургу̀нки* мн. ч. 'средни по големина сливи' (Ломско). – От **таргу̀н*, срв. засвидетелстваната форма за мн. ч. *таргуни* 'сини сливи' (вж.), от вариант с *t-* вм. *d-* на тур. диал. *dargun* 'дърво коприва, Celtis australis (с костилкови плодове, като сливи)', с асимилация *а – у > у – у*. Срв. срхр. остар., диал. *ту̀ргуња* и варианти *ту̀ргуља*, *торгоња*, *торгуља*, *тргуља* 'вид ранни червеникави сливи', *тургуља* 'вид круша' у Skok 3, 526, под *tùrgulja*, което той смята за първично и от което с дисимилация *т – љ > т – њ* се било получило *ту̀ргуња*. Skok, цит. съч., сравнява посочените форми със срхр. *ту̀рка* 'вид круша' и не казва нищо повече за произхода им; не ги поставя във връзка с български думи. Сърбохърватските думи имат безспорно общ произход с българските и възхождат към тур. диал. *dargun* и негов вариант с начално *t-* вм. *d-*. За промяната *њ > љ* в срхр. *ту̀ргуља* срв. промяната *н > л* в балг. диал. *драгу̀л* 'растение и плод на бърдачка слива' (у Панчев 102: *драгул*, без ударение) от *драгу̀н* 'вид слива' (БЕР 1, 418). У Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254, с отпратка към *дургу̀н*[2] 'вид слива', което (на стр. 81 в изследването), заедно с вариантите *драгу̀н*, *тургу̀н*, *драгу̀на*, се извежда от тур. диал. *dargun* 'раст. Celtis'

и се цитира БЕР. – Срв. *таргуни*, *тргунки*, *тригунь*, *драгу̀н*, *драгу̀на*, *дургу̀н*.

тургу̀н[2] м. 'необработена свинска кожа' (Присойна, Търговищко). – Неясно. Може би от първонач. **торгу̀н*, което е във връзка с *тъ̀ргам* 'скубя, изскубвам, изтръгвам', срв. *доргу̀нь*, произв. от *дъ̀ргам* (вж.).

тургу̀нь[1], вж. *тургу̀н[1]*.

тургу̀нь[2] 'дебел, който яде много' (Присойна, Омуртажко). – От диалектен вариант с начално *t-* вм. *d-* на тур. *durgun* със знач. '(за човек, животно) инертен, тромав, бавен', от което се развива знач. 'дебел' (дебелият е често пъти инертен, тромав, бавен) и после 'дебел, който яде много'; с вторична мека краесловна съгласна (*нь*). Срв. диал. *дургу̀н* 'ленив, омърлушен, бавен' и 'мързеливец' (РРОДД 119) от посоченото горе тур. *durgun*, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 81, под *дургу̀н[1]*.

тургу̀нь[3] 'човешко изпражнение във вид на суджук' (Банско). – Може би от диалектен вариант с *t-* вм. *d-* на тур. *dürgün* 'завит, навит (във форма на цилиндър)', с първоначално знач. 'нещо завито, нещо навито', със затвърдяване на съгласните *т*, *г* в първоначално **тюргюн*, както напр. на *с* в *сурѝя* от по-ранно *сюрѝя* (от тур. *sürü*).

турджу̀к 'торба, направена от груб плат' (Лозенец, Ямболско). – От вариант с *t-* вм. *d-* на тур. диал. *dağarcık* 'чанта; вид торба' (DS 4, 1323), с асимилация *а – у > у – у*. – Срв. *тарджѝк*, *тараджѝк*, *тагарджѝк*, *тахарджѝк*.

ту̀ре мн. ч. в нар. песни от Суходол, Софийско: *... нѝто ме е секѝра посѐкла:/ нел минда̀ ту̀ре яничà̀ре,/ прокараà три синджѝра рòбье...*; *Пущѝ Мà̀рко Шарко по дрȕмове,/ та си стигна̀ ту̀ре яничà̀ре,/ стигна̀л ги йе на рѐка Ситнѝца...*; *Ту̀ре пѝят студена̀ водѝца,/ а на рòбье вòда не да̀вая...*; *Назà̀д, назà̀д, ту̀ре яничà̀ре,/ не газѐте Мà̀рково оранье.* (СбНУ 43, 5, 6, 111) с вероятно знач. 'офицери; командири' и в такъв случай от тур. диал. *türe* 'офицер; командир' (DS 10, 4013), със затвърдяване на *т* в по-ранно **тюре*, срв. затвърдяването на *с* в диал. *сурѝя* от по-ранно *сюрѝя* (от тур. *sürü*). – Може да бъде и със знач. 'турци' и да е възникнало от основа *тур-* в *ту̀рчин*, *ту̀рци*, *ту̀рски* и т. н., с окончание *-е*, както напр. в диал. *бъ̀лгаре* 'българи', *румъ̀не* 'румънци', *цѝгане* 'цигани', срв. срхр. *ту̀ре* 'млад турчин; турско дете' у Skok 3, 526, под *tùrčin*, от основа *тур-* в срхр. *ту̀рчин* (според Skok 3, 525, под *tùrčin*, съкратената основа *тур-* е от *турк-* с изпадане на *к*, преосмислено като суфикс *-ък*). – Срв. *тюрѐ*.

турек 'права лопата' (Перник; Дикьовци, Пернишко). – Със затвърдяване на *т* както напр. в диал. *тумбелѐк* 'звънец на добитък' (вж.) от *тюмбелѐк* (от вариант с начално *t-* вм. *d-* на тур. *dümbelek*) от по-ранно **тюрек* (фонетично записано: **тьурек*), което е с промяна *кь > ть*, както в *тюкю̀рт* от *кюкю̀рт* (от тур. *kükürt*), *тюлаф* от *кюлаф* (от тур. *külâh* 'лопата') от вариант без отбелязано ударение на *кюрѐк* 'желязна лопата' (от тур. *kürek* 'лопата').

туренджѝево 'оранжево, с портокалов цвят' (Обидим, Разложко), **туренджѝен** '(за цвят) оранжев, портокалов' (Добърско, Белица, Разложко; Кадица, Благоевградско), **туренжен** '(за цвят) оранжев, портокалов' (Струмско, Благоевградско). – Варианти съответно на *турунджѝево* (ср. р. от *турунджѝев*, вж.), *турунджѝен* (вж.), *турунджа̀н* (вж.), всички със знач. '(за цвят) оранжев, портокалов', с промяна на второто неударено *у* в *е* пред мека сричка *-джи-* или *-джан* (*-джян*).

туренѝк 'стомах на животно' (Странджа), 'стомах; корем' (Плевня, Драмско) (Панчев 309), 'стомах (карантия)' (Беломорци, Омуртажко), 'шкембе' (Визица, Малкотърновско), 'малко дете' (Батак), **турѐнѝкь** 'човек, който много яде' (Яворово, Асеновградско), **турьѐнѝк** 'част от стомаха на добитък, надиплен като книга' (Брезе, Селча, Смолянско), 'човек, който много яде' (Ситово, Пловдивско), **ту̀реник** 'стомах' (Голям Дервент, Софлийско), **турѐник** 'стомах на заклано прасе, който се пълни с месо' (в български говори в Таврическа, Херсонска и Бесарабска губерния, в Украйна), **туранѝк** 'по-голямата част от стомах на прасе, която се пълни с месо' (Беден, Девинско), 'вид ядене (шкембе)' (Железино, Ивайловградско), 'пчела търтей' (Момчиловци, Смолянско), 'малък, дребен, нисък, но шкембест човек' (Смолянско), **туранѝкь** 'човек, който много яде' (Лясково, Асеновградско), **турнѝк** 'стомах на добитък' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Вероятно произв. от *ту̀рям* 'слагам, поставям, давам', с първично знач. 'стомах на животно, в който се слага, дава месо' (срв. знач. 'по-голямата част на стомах на овца или прасе, която се пълни с месо' на варианта *туранѝк* от Беден, Девинско, и знач. 'стомах на заклано прасе, който се пълни с месо' на варианта *туреник*). Семантично срв. *на̀деница* 'суров или сух колбас от смляно месо в по-тънко черво' с начално знач. 'нещо насложено, надянато, напълнено' (произв. от *надя̀на* 'насложа'). За знач. 'малък, дребен, нисък на ръст, но шкембест човек' срв. прякор *Шкембѐ(то)* за пълен, шкембест човек. Знач. 'човек, който много яде' се е развило от знач. 'пълен, шкембест човек' (който много яде, обикновено е пълен, шкембест); знач. 'малко дете' е във връзка със знач. 'малък, дребен, нисък на ръст, но шкембест човек' (малкото дете обикновено е пълно, закръглено); знач. 'пчела търтей' се е развило вероятно в резултат на следния семантичен рзвой: 'стомах на животно, шкембе' > 'шкембест човек' > 'мързеливец, ленивец' > 'пчела търтей', срв. *тъ̀ртей* със знач. 'мъжка пчела' и 'ленивец, мързеливец'. – Срв. *торнѝк*, *тораниk*, *торинѝк*.

ту̀ренки мн. ч. диал. 'пръжки, парченца неразтопено от маз, от лой, когато се топят; плодове на черница, барабонки' (Геров). – Може да бъде произв. от *ту̀ря се* със знач. 'кърша се, бивам кършен, чупя се' (вж. под *ту̀рям*). Семантично срв. *окъ̀ршляк* 'парче, къс' и 'нещо отчупено' (вж. под *къ̀рша*). В такъв случай знач. 'пръжки, парченца неразтопено от маз, от лой, когато се топят' трябва да се смята за основно. Може да бъде и погрешно набрано у Геров 5, 381 (и на други места в тълкуването на синоними на *туренки*), вм.

му̀ренки със засвидетелствано знач. 'плодове на черница' (вж.) и с вероятно, но незасвидетелствано знач. 'пръжки, парченца неразтопено от маз, от лой при топене'. Първично ще да е било по всяка вероятност знач. 'плодове на черница', а вторично знач. 'пръжки, парченца неразтопено от маз, от лой при топене' (пръжките са тъмни, черни и приличат на плодове на черница). Със знач. 'пръжки, парченца неразтопено от маз, от лой' **му̀ренки* може да е възникнало и независимо от значението 'плодове на черница' като производно от *му̀рен* 'черен' (вж.). – Срв. обаче *тѝронки* и *тирѝнки* 'каквото остава неразтопено от маз, от лой, когато те се топят'.

турѐшко с вероятно знач 'турско' в нар. пес.: *Дъ ръзвѝйми, дъ развѝйми/ българскуту знàми;/ дъ пубидѝм, дъ пубидѝм/ турѐшкуту знàми* (Сливенско). – От етнонимна основа в *турк-* в *турка*[1] (вж.), *ту̀рци*, *ту̀рски* и др.

турѐшлик м 'дърво, което само пуши и не дава пламък' (Кремене, Смолянско, ДА). – От първонач. **курѐшлик*, произв. от **куря*, незасвидетелстван в новобългарски застъпник на стб. **коуρнти** 'димя, пуша', от което са *ку̀рна*[2] 'запаля' (вж.) и *курѐлник* (вж.), с промяна *к-* > *т-*, както в *тускѝя* < *кюскѝя*. Би могло обаче да е с изпадане на *-м-* от първонач. **турмѐшлик*, произв. от *турмѐж* 'дим' (вж. *турмя̀*). Срв. *турмельѝво дърво* 'дърво, което само пуши и не дава пламък', *турмѝлник* също.

ту̀ри с неясно знач. в нар. пес.: *Фала, вие, гяцѝ и попове,/ не е Ма̀рко ту̀ри къ̀рви направѝл,/ неа йе три цъ̀ркви заградил* (Суходол, Софийско). – Неясно.

туривам с вероятно знач. 'избърсвам, изтривам' в нар. пес.: *А егиди убаа неесто!/ Како ръце я да не си кърпам?/ Горки сълдзи как да не туривам?/ Бог го убил краля Латинин!* (Миладинови, Бълг. нар. песни 283). – От *отрѝвам* също, произв. от *трѝя* 'бърша' (вж.) с метатеза и редукция *-о-* > *-у-* в неударена позиция.

ту̀рилик 'птица Oedicnemus crepitans (Burhinus oedicnemus)' (Геров 5, 381; Ц. Пешев, Н. Боев, Фауна на България 1962, 396). – Звукоподраж., по звука (шума), който издава птицата. Срв. бълг. диал. *тураленка* 'свирка, направена от върбова кора', *турулѝкам* 'подсвирквам си', *тюрюлѝкам* 'свиря с детска зурличка или друга свирка, която издава звук *тю-рю-лю*', доллуж. *turlikaś*, *turlikat* '(за птица) гукам, цвърча, чуруликам' (у Schuster–Šewc, Wb. 21, 1571). За семантиката срв. у Ц. Пешев и Н. Боев, цит. съч., думата *дъждосвирец* в другото название на птицата: *сивоок дъждосвирец*, както и думата *crepitans* 'свирещ; вдигащ шум' в научнолат. название на птицата: *Oedicnemus crepitans*.

турѝзъм 'пътуване, обикн. пеша, сред природата за отмора, развлечение или с познавателна цел; екскурзия в страната или в други държави'. – Чрез рус. *турѝзм* също от фр. *tourisme* също или директно от френски. – Срв. *турѝст*.

турѝст 'лице, което пътува, обикн. пеша, сред природата за отмора, развлечение или с познавателна цел' (1856, Цариградски вестник). – Произв.:

туристи̏чен, туристи̏чески, турѝстка. – От фр. *touriste*, което е от англ. *tourist*, образувано с наст. *-ist* от *tour* 'обиколка; екскурзия' (от фр. *tour*). Вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 185, ГСУ–ФЗФ 66/1, 1973, 25, Англ. заемки 24, Въгленов, Прав. реч 93–95, М. Въгленов, БЕз 1968, 4–5, 469. – Срв. *турѝзъм.*

тӯрица и **турӣца**, вж. *то̀рица.*

турка[1] с вероятно знач. 'туркиня'в нар. песни: *...я постойте мало почекайте,/ да попитам мома Кантелена,/ отдека е, мо̀ре, от какво е,/ дал е турка, ели е бугарка* (Бели Искър, Самоковско), *Накара̀ ги в Църно море,/ та се в море удавиха/ Една турка стареишина/ ни се дави, ни се дава* (Софийско), **тӯрки** мн. ч. ж. р. 'туркини' в нар. пес.: *Излюби̏л е тӯрки и каурки,/ ред йе дошѐл и до Ангелина.* (Банско). – От етнонимна основа *турк-*, запазена непроменена в бройна форма за мн. ч. *тӯрка* (вж. под *тӯрци*), с наст. *-ка*, употребявана често в етноними за жени, като *бъ̀лгарка, румъ̀нка, алба̀нка* (**туркка* се опростява автоматично в *турка*).

турка[2] в съчет. *бя̀сна турка* диал. 'раст. лисичи зъби, Cytisus nigricans' (БотР 151, 341). – От **туртка*, умал. от *тӯрта*, название на различни цветя с жълти цветове (каквито има и раст. Cytisus nigricans); с фонетично опростяване *ртк* > *рк*, както напр. в разг. *ку̀рка* от *ку̀ртка* 'къса мъжка горна дреха'. Срв. *туртки* под *тӯрта* 'раст. Tagetes patula', мн. ч. от **туртка*. Определенията *бѐсен, бя̀сна, бя̀сно* се срещат в названията на много отровни растения, каквото е и Cytisus nigricans.

туркав 'синьозелен' (Троянско), **торка̀во** 'синьо' (Шипково, Троянско). – От основа *турк-*, запазена в бройна форма за мн. ч. *тӯрка* (вж. под *тӯрци*), с наст. *-ав*, както напр. в *ръ̀ждав* 'с цвят на ръжда'; *торка̀во* със свръхстарателно *о* вм. *у* в неударено положение. За семантиката срв. фр. *turquoise* 'тюркоаз (синьозелен или небесносин скъпоценен камък)' (наследено от стфр. *turquoise*, субстантивирана форма за ж. р. от *turquois*, букв. 'турска', произв. от *turc* 'турски', вж. Bloch–Wartburg 626), итал. *turchino* 'тъмносин' (произв. от *turco* 'турски'), нем. *türkblau* 'синьозелен, с цвят на тюркоаз', букв. 'турско синьо'.

тӯркам, вж. *тӯрям.*

тӯркач диал. 'дебело дърво в стена за залостване на врата' (само у Геров 5, 382). – Може да бъде произв. от *тӯркам* със знач. 'бутам, тикам, тласкам' (вж.), с деятелна наст. *-ач*. Семантично срв. тур. *sürme* 'ключалка, мандало', произв. от гл. *sürmek* със знач. 'тикам, тласкам, бутам'; бълг. диал. *засо̀вница* (дадено от Геров, цит. съч., като синоним на *тӯркач*), произв. от *засо̀вам*, префигирана форма от *со̀вам* 'пъхвам, втиквам'. Би могло да бъде и произв. от незасвидетелствано звукоподражателно **трӯкам* 'тракам' (срв. *-трӯка* в *тра̀катрӯка* междум. за наподобяване на тракане', с метатеза и с наст. *-ач*, срв. семантично и словообразувателно *тракач* със значения 'чукче за почукване на входна врата', 'дръжка на врата', 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на врата' и под., произв. от *тра̀кам* '(за твърд предмет) удрям се о друг предмет, та издавам остри, еднообразни звукове; произвеждам отсечени еднообразни звукове като удрям нещо твърдо о друго' (вж.). Не е в генетична връзка с тур. *tırkaz* с подобни значения: 'мандало; дърво, с което се запира (затваря) врата' (отдето са бълг. диал. *тракас*, *траказ* със значения 'стара проста брава', 'вид проста дървена брава, която се движи хоризонтално', 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на врата', 'чукче за почукване върху желязна врата' и под.), тур. диал. *turkaz* 'мандало; дърво, с което се запира (затваря) врата' (DS 10, 3994, 3921, под *tırkaz*).

туркиджӣя остар. 'песнопоец' (Геров). – От тур. *türkücü* 'народна песен', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254.

туркӣня 'жена от основното население на Турция', **туркӣна** 'туркиня' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Кърналово, Петричко), 'жена от турска народност; (прен.) проклета, лоша жена' (Костурско), **тӯркина** 'туркиня' (Суходол, Софийско).– Произв.: *туркинка* 'туркиня' (Родопите), *туркӣнче* умал.; ФИ: *Туркӣнчев* (Русаля, Великотърновско) (от прякор *Туркӣнчето*, вж. Илчев Р 498). – Срхр. *Тӯркиња* 'туркиня', *тӯркиња* 'диня', словен. *túrkinja* 'продълговата, бяла отдолу смокиня, на която се яде само горната част', чеш. *Turkyně* 'туркиня', *turkyně* 'царевица', словаш. *Turkyňa* 'туркиня', пол. *turkinia* рядко 'вид женска дреха'. – Праслав. **turъkyn'i* късно, образувано от **turъkъ* (вж. под *тӯрци*) с наст. **-yn'i*. – Срв. Ст. Младенов, ЕтР 643, Machek 661, Skok 3, 525, под *Tùrčin*. – Срв. *Тӯркия, Туркӣя, тӯрски, тӯрци, Тӯрция, тӯрча, турча̀, турча̀ата, турчальо̀, турча̀нлия, турчѐ, тӯрченджик, турченче, турчетӣя, турчѐя се, тӯрчин, турчо̀р, турчуля̀.*

Тӯркия и **Туркӣя** остар. 'Турция'. – По тур. *Türkiye* (от араб. *turkiyā*), гр. *Τουρκία* (произв. от *Τούρκος* 'турчин', вж. Ἀνδριώτης 372), срхр. *Тӯркија* (покрай *Тӯрћија*) (Škaljić 625). – Срв. *туркӣня, тӯрски, тӯрци, Тӯрция, тӯрча, турча̀, турча̀ата, турчальо̀, турча̀нлия, турчѐ, турчеля̀, тӯрченджик, турченче, турчетӣя, турчѐя се, тӯрчин, турчо̀р, турчуля̀.*

туркмӗна 'зла жена' (Банско). – Вероятно форма за ж. р. от *туркмӗн*, ед. ч. от *туркмӗни* (вж.). – Срв. *тюркмӗни.*

туркмӗни 'тюркски етнос в Средна Азия и частично в Северен Кавказ'. – Чрез рус. *туркме́ны* също от тур., чагат. *türkmän* също (вж. *тюркмӗни*). – Срв. *туркмӗна.*

тӯрко с вероятно знач. 'турци' в нар. пес.: *Назад, тӯрко, кон ми не фатайте,/ не по̀дадно днѐска на каурин,/ турчин ко̀ня да му шѐта...* (Връбница, Софийско), **турко** също в нар. пес.: *...що се боши ти от турко,/ нас ни брани Русия...* (Долен, Гоцеделчевско). – Звателна форма от бройната форма за мн.ч. *тӯрка* (вж. под *тӯрци*). – Срв. *тӯрка*[1].

туркоа̀ '(за цвят) небесен' (Ново село, Троянско), **туркòа** 'вид цвят – небесносин' (Беброво, Еленско). – Вариант на *туркоа̀з* също (вж.).

туркоа̀з '(за цвят) синьозелено' (Свищов). – Произв.: *туркоа̀зен* 'небесносин' (Беброво, Еленско). – От *тюркоа̀з* също (вж.) със затвърдяване на *т-*, както в *тутӯн* от *тютӯн*. – Срв. *туркоа̀*.

туркопӯл книж. рядко 'турче' (Ем. Станев), според РРОДД 514, със знач. 'турски син, турчин'. – От нгр. диал. *τουρκόπουλο* 'турче', в род. и дат. п. *τουρκοπούλου*; според РРОДД 514, от нгр. *τουρκόπουλον* (неотбелязано като форма от катаревуса).

туркуджӯм 'детска игра дама – с камъчета или плочки, с подскачане върху начертани на земята фигури' (Джурково, Ивайловградско). – От тур. диал. *tokurcum* 'вид забавна детска игра с десет камъчета' (DS 10, 3951) = *tokurcun*, книж. *dokurcun* също, с метатеза и редукция *о* > *у* в неударено положение.

туркула̀дув 'синкавозелен' (Еленско). – Вероятно образувано от *туркоа̀* също (вж.) в същия говор със завършек по *шоколà̀дов* '(за цвят) кафяв'.

туркула̀к 'геврек' (Кръстополе, Ксантийско). – Произв. от *туркулà̀* 'колело; кръг' (вж.), с наст. *-ак*. Словообразувателно и семантично срв. *колà̀к*[1] 'кравай' и 'геврек' (вж.), произв. от *колà̀* 'колело' (вж.). Срв. и *колà̀ч* 'вид обреден хляб' и 'геврек' (вж.), произв. също от *колà̀* 'колело' (вж.), с наст. *-ач*.

туркӯлвам са 'катурвам се' (Царино, Крумовградско). – От *търкӯлвам се* също (вж. *търкӯлвам*) с асимилация *ъ – у* > *у – у*.

туркулò̀ 'колело; кръг' (Марково, Шуменско), 'кръг; окръжност' (Малка Арда, Смолянско). – Вариант на *търкалò̀* 'колело; кръг' (вж.) с *у* на мястото на *ъ* и *а* в неударено положение в резултат на асимилация *ъ – а – ò* > *у – у – ò*, а и под влияние на гл. *туркӯлвам се* 'катурвам се' (вж.). – Срв. *търколò̀*.

тӯрла[1] 'остър връх, чука' (Троянско), 'местност, обрасла с гъсти тръни' (Милчина Лъка, Кулско), **тӯрлъ** 'гъсти тръни' (Костел, Еленско). МИ: *Тӯрлата* при Забърдо, Асеновградско, *Тӯрлъ* при Калейца, Троянско, *Тӯрлътъ*, често МИ в Севлиевско, и Троянско, при Добри дял, Горнооряховско, при Войнежа и Плаково, Велинградско, при Грънчери, Ябълка и Съботковци, Габровско. – От гр. *τούρλα* 'връх; хълм, възвишение; купчина'. За връзката между знач. 'остър връх, чука' и знач. 'местност, обрасла с гъсти тръни', 'гъсти тръни' срв. стб. **гора** 'планина, възвишение' и новобългарския му застъпник *горà̀* 'място, местност, обрасла с дървета'. – Заето и в рум. *túrlă* 'купол, кубе; камбанария; купол на петролна сонда' (DLR 11/3, 1983, 734).

тӯрла[2] 'яма, в която се приготвят дървени въглища' (Лесково, Яворово, Асеновградско), 'място, където са горели дървени въглища' (Могилица, Смолянско). – По дателна форма *torluğa* на тур. диал. *torluk* 'място (трап, яма) за приготвяне на дървени въглища' (SDD 3, 1385), с *у* вероятно под влияние на

турлӯк 'яма, в която се приготвят дървени въглища' (регистрирано в Лесково, Асеновградско, вж. под *турлӯк*[1] и в БДиал 2, 283), от тур. *torluk*. Срв. А. Саламбашев, Смолянско 165, под *Тӯрлата*, дето местното име се извежда от тур. *torluk*.

турла в съчет. *тах ти, тах ти, тах ти, тах турла, турла* в нар. пес.: *Отдòлу ìдат вàкли овчàре,/ тах ти, тах ти, тах турла, турла,/ на глава носят ступан просеник.* (Станчов хан, Дряновско). – Звукоподраж., срв. рус. диал. *турлу́кать*, *турлу́каю*, *турлы́кать*, *турлы́каю*, *туру́кать*, *туру́каю* 'тананикам си; гугукам, гукам; свиря на рог' (по междуметия *турлу*, *турлы*, *туру*, *туруру*, срв. Vasmer, REW 3, 155, под *турлы́шка*), пол. диал. *turlikać*, *turlikam* 'звънтя, кънтя; дрънкам', *terlikać*, *terlikam* и *tyrlikać*, *tyrlikam* 'чуруликам; пея' (звукоподражателни, срв. Brückner, SEJP 569), доллуж. *turlikaś*, *turlikam* 'чуруликам', *tyrlikaś*, *tyrlikam* 'чуруликам; тананикам' (звукоподражателни, вж. Schuster-Šewc, Wb. 21, 1571), рум. диал. *a turlui*, *túrlui* 'свиря на свирка; шумно пия от бъклица' (по междум. *túrlu* за наподобяване на звук от бъклица, когато се изпразва или когато се пие от нея, вж. DLR 11/3, 1983, 735).

турлà̀к[1], вж. *торлà̀к*.

турлà̀к[2] 'гнило дърво, което не гори, а само дими на огнището' (Кръвеник, Севлиевско). – От по-ранно **трухлà̀к*, произв. от *трӯхъл* 'гнил' (вж.), с метатеза и със заглъхване на *х*, с наст. *-ак*, както напр. в *гнилà̀к* 'гнило дърво или нещо друго' (произв. от *гнил*, прил. от *гнѝя*, вж.).

тӯрли диал. в детска залъгалка: *Атанасе, кусо прасе, кой те пасе? – Чичо Тасе. – Как ти вели? – Биши, биши, турли уши, барни круши!* само у Геров 5, 382, под заглавна дума *тӯрля*, дадено като гл. в 1 л. ед. ч. сег. вр., с нетълкувано значение. – Неясно. Би могло да бъде гл. в 3 л. ед. ч. сег. вр. със знач. 'издава специфични звуци (квичи или грухти)' и в такъв случай да бъде звукоподраж., срв. *турулѝкам* 'подсвирквам си' (вж.) (съчет. *турли уши* би могло да бъде вм. *турли в уши* 'квичи, грухти в уши'). Не е изключено обаче да бъде не глаголна форма, а прил. в мн. ч. *турли*, получено с метатеза от **трули*, мн. ч. от **трул*, вариант на засвидетелствано *труль* 'гнил' (вж.), с възможен семантичен развой 'гнил (разложил се)' > 'отпуснат, клепнал' > 'раздърпан, дрипав'. За втората възможност срв. срхр. *трӯља* 'дрипа, парцал' и прил. *трӯљав* 'дрипав, парцалив', сродни с бълг. *труль*, вариант на *трӯхъл* 'гнил' (вж.).

турли в съчет. *турли бе турли* 'различни, от различно естество', напр. в съчет *турли бе турли манджи* (Прилеп). – От тур. съчет. *türlü bu türlü* 'различни (такива)', съставено от *türlü* 'различен, различни' и *bu türlü* 'такъв; такива'. – Срв. *турлѝа*[1], *турлѝа*[2], *турлѝгювеч*, *турли-турли*, *турлѝя*, *турлӯгивèч*, *турлю̀*, *тюрлю̀*, *тюрлѝя*, *тюрлюгювеч*.

турлӣ мн. ч. 'жерави', вж. *тӯрна*[1].

турлѝа[1] 'вид', вж. *турлѝя*.

турлѝа[2] в текст: *На то удзгоръ цàрут, су турлѝа да гу расѝпе, му вѐле...* (Воденско) в СбНУ 5, 107, с отбелязано знач. 'желание', вероятно извлечено от контекста, с по-вероятно знач. 'вид' и в такъв случай еднакво с *турлѝа*[1] (= *турлѝя* 'вид', вж.). Цялото изречение би гласяло така: *На това отгоре царят, с вид (такъв че) да го разсипе, му казва...*

турлѝгювѐч 'гювеч с различни зеленчуци' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **турлѝгивѐч** 'нещо смесено' (Копривщица). – Еднакво с *тюрлѝ-гювѐч* с подобно значение (вж.), със затвърдяване на *т* в сричка *тю-*; *турлѝгювѐч* със субституция на *-ѝ-* в сричка *-лѝ-* с бълг. *-и-*, *турлѝгивѐч* със затвърдяване на *-л-* в сричка *-лю-* (от тур. *-lü-*) и със субституция на тур. *-ü-* в сричка *-ѝ-* с бълг. *-и-*.

турлѝн 'птица бекасина' (Кукуш), 'птица колкото кукувица (снася яйцата си на земята)' (Герман, Валовищко); МИ: *Турлѝн* край Герман, Валовищко (Й. Н. Иванов, Местните имена между Долна Струма и Долна Места 208). – Вероятно звукоподраж., по звука, който издава птицата. Срв. звукоподражателното по произход *тѝрилик* 'птица Oedicnemus crepitans (Burhinus oedicnemus)', както и звукоподражателните *тараленка* 'свирка, направена от върбова кора', *турулѝкам* 'подсвиркам си', *тюрюлѝкам* 'свиря с детска зурличка или с друга свирка, която издава звуковете *тю-рю-лю*'. Срв. и рум. диал. *turlíe* и *turlói* 'вид бекасина; птица Numenius arquata' (DLR 11/3, 1983, 734, 735), нгр. *τουρλίδα* 'вид птица' (според Ἀνδριώτης 372, произв. от *τούρλα* 'остър връх').

турли-турли 'различни' в съчетания *турли-турли песни, турли-турли макьи* 'различни мъки', *турли-турли болести* и др. (Прилеп), в текст: *Найде готова софра, оставена со турли-турли манджи на неа...* (Църско, Битолско). – От тур. *türlü türlü* '(много) различни, от различен (всякакъв) вид', отдето е и *тюрлю-тюрлю* 'смесица; неща от всякакъв вид' (вж. под *тюрлю*); със затвърдяване на *т-* в сричката *тю-* и със субституция на тур. *-ü* с бълг. *-и*. – Зато и в срхр. *тѝрли-тѝрли* и *тѝрлу-тѝрлу* 'различни' (Škaljić 625). – Срв. *турли, турлѝя, турлѝа*[1], *турлѝа*[2], *тѝрлиа*.

турлѝя ж. 'вид', мн. ч. **турлѝи** (Софийско), 'вид, род, сорт' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'вид, род' (Самоков), 'вид' (Костурско), **турлѝйѣ** ж. 'вид; мостра' (Съчанли, Гюмюрджинско), **турлия** 'вид' (Църско, Битолско), **турлѝа** 'вид, начин' (Воден, в Южна Македония), **турлѝи** мн. ч. 'видове' (Елешница, Разложко), 'видове, разновидности' (Странджа), **турлѝйе** 'видове' (Пирот), **тѝрлиа** 'вид, разновидност' (Охрид), ж. 'вид', мн. ч. **тѝрлии** (Прилеп). – Вариант на *тюрлѝя* също (вж.), от тур. *türlü*, със затвърдяване на *т-*. – Зато и в срхр. *тѝрлија* 'вид ястие с месо (кебап) и с нарязани зеленчуци (картофи, домати, чушки и др.), оставено да ври на слаб огън' (Škaljić 625), алб. *turlí* 'вид, разновидност, сорт' (Boretzky, WbAlbTurz 135), арум. *turlíe* 'вид, сорт',

мн. ч. *turlíĭ* (Papahagi 1974, 1206), нгр. *τουρλού* 'ядене с различни зеленчуци' (Ἀνδριώτης 372). – Срв. *турлѝа*[2], *турлѝгювеч, турли-турли, тюрлю, тюрлѝя, тюрлю, тюрлю-гювеч*.

турлѝ[1] 'гъст прах или дим из въздуха' (Глоджево, Разградско; Тръстеник, Плевенско; Милчина Лъка, Кулско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'гъст прах или дим' (Костел, Еленско), 'кълбо гъст прах или дим' (Ново село, Видинско), 'гъста пара или прах във въздуха' (Станьовци, Брезнишко), гъст прах във въздуха' (Трън; Ружинци, Белоградчишко), 'голям гъст прахоляк' (Долно Левски, Панагюрско; Смолско, Пирдопско), 'облак прах' (Ново село, Видинско; Кулско; Самоков), 'прах, прахоляк' (Мраморен, Врачанско), 'прахоляк' (Доброславци, Софийско; Софийско), 'прахоляк, пушилка' (Вердикал, Горни Лозен, Софийско), 'голям прах' (Ботевградско, Врачанско), 'прах' (Радуил, Ихтиманско), **турлѝ** и **тѝрло** варджийски термин 'прах от вар, вдигната на облак по време на работа' (Паволче, Челопек, Врачанско). – Произв.: *турлѝще* 'прахоляк' (Доброславци, Софийско), *турльѝще* 'пушек; прах' (Пирот), *турля* (*турльъ*) 'димя, пуша' (Троян; Патрешко, Троянско); *затурля* (*зътурльъ*) 'запуша, задимя' (Троян); *изтурлее, изтурлева* 'изгнива и остава без сърцевина' (Кюстендилско) (вж.). – С метатеза и със заглъхване на *х* от незасвидетелствано по-ранно **трухлѝ*, сродно с диал. *трѝхъл* 'гнил' (вж.) или произв. от него, стб. ***трǫχло*** или ***трǫχълъ***, сродни и с рус. диал. *трухлó* 'прогнили пъртушини', пол. *truchło* 'прах; (остар.) прах, тленни останки', от праслав. **truxla* или **truxъla*. Знач. 'дим' се е развило от знач. 'прах'. За връзката между знач. 'прах' и знач. 'дим' срв. бълг. *пѝшек* 'дим' и разг. 'прах; облаци прах', тур. *duman* със значения 'дим', 'мъгла' и 'прах'. За връзка между знач. 'гнил' ('гния') и знач. 'дим, пушек' ('димя, пуша') срв. бълг. *тлѣя* '(за огън, гориво) горя едвам, мъждукам, димя, пуша' и 'бавно изгнивам, бавно се разпадам'. Семантично срв. и сродните с *трѝхъл* белорус. *трухнуць* 'разпадам се на прах', пол. *truchleć* 'разсипвам се, разпадам се на прах'. За рус. *трухлó*, пол. *truchło* вж. Skok 3, 515, под *truh*, Schuster–Šewc, Wb. 20, 1540, под *trušenki*. – Срв. *тѝрѝл*.

турлѝ[2] 'оригване' (Ловеч), 'стомашни киселини' (Троян). – Еднакво по произход с *турлѝ*[1] 'гъст прах или дим във въздуха' (вж.). От диал. *трухлѝ* със засвидетелствано значение 'смрад' (вж.), със заглъхване на *х*, с първично значение 'нещо гнило', с вероятен семантичен развой: 'нещо гнило' > 'нещо гнило и смърдящо' > 'смрад' > 'нещо, което се съпътства от смрад, от смърдеж' > 'оригване' / 'стомашни киселини' (при оригване се изкарва лош, смрадлив въздух от стомаха).

турлѝ[3] 'неголяма площ, където растат еднородни растения', напр. в изреч. *Здрàвиць там бил на турлà, на турлà.* (Костел, Еленско) (БДиал 7, 144), 'омотано кълбо' (Долна Митрополия), 'гъста и рошава коса' (Тръстеник, Плевенско). – Вероятно еднакво с *турлѝ*[1] (вж.) със значение 'гъст прах или дим' (с това значение регистрирано в Костел, Еленско), 'гъст прах или дим

из въздуха' (с това значение регистрирано в Тръстеник, Плевенско), 'облак прах' и под., в преносна употреба. За знач. 'омотано кълбо' срв. знач. 'кълбо гъст прах или дим' на *турлò*[1]. Знач. 'гъста и рошава коса' може да се е развило от знач. 'омотано кълбо'. Знач. 'неголяма площ, където растат еднородни растения' може да се е получило в резултат на следния семантичен развой: 'кълбо гъст прах или дим'/ 'облак прах' > 'нещо кълбесто, нещо закръглено' > 'неголяма площ, където растат еднородни растения'.

турлу̀к[1] 'яма, в която се приготвят дървени въглища' (Лесково, Асеновградско), 'яма, в която се горят дърва, за да се получат дървени въглища' (Сливенско), 'жижница (трап, в който се горят дървени въглища)' (Троянско; преселници от Битолско в с. Беброво, Еленско), 'място, където се горят дървета за получаване на дървени въглища' (Българи, Царевско; Кръвеник, Севлиевско), 'място, където са били горени (правени) дървени въглища' (Странджа), 'куп дърва, приготвени за получаване на дървени въглища' (Еленско), 'ред от наредени дърва, от които се правят дървени въглища' (Ятрос, Визенско), 'начин на горене на дървени въглища чрез отвесно изправяне на дърветата' (Странджа), 'дърво, което пуши и не дава пламък' (Камилски дол, Ивайловградско), **турлу̀ци** мн. ч. 'въглищарски ями' (Панагюрско; Стрелча); МИ: *Турлу̀к* край Рудозем, Маданско, *Турлу̀ка* край Новаково, Асеновградско, и край Суходол, Грудовско, *Под турлу̀ка*, местност край Смолян, *Турлу̀къ* край Стоките, Севлиевско, *Турлу̀къът* край Велчево и Острец, Троянско, *Турлу̀ците* край Ботуня и Върбешница, Врачанско, край Сумер, Монтанско, *Зимби́лови турлу̀ци* край Стрелча. – От тур. диал. *torluk* 'място (трап, яма) за приготвяне на дървени въглища' (SDD 3, 1385), вж. А. Саламбашев, Смолянско 150, под *Под турлу̀ка*. – Заето и в рум. диал. *turlúc* 'яма, в която се правят дървени въглища; купчина дърва, от която се правят дървени въглища' (DLR 11/3, 1983, 735, под *turlúc*[1]).

турлу̀к[2] 'къща, сграда' (Трудовец, Ботевградско; Ботевградско), 'схлупена къща' (Цар-Петрово, Кулско), **турлук** 'сграда със сламен покрив' (Поляна, Елховско). – От тур. диал. *turluk* 'пастирска, овчарска къща; колиба' (SDD 3, 1399), *torluk* 'пастирска, овчарска колиба' (SDD 3, 1385). – Заето и в рум. диал. *turlúc* 'бърлога, леговище; локал с недобра репутация' (DLR 11/3, 1983, 735, под *turlác*[1], дето, заедно с рум. диал. *turlúc* 'яма, в която се правят дървени въглища', се извежда от тур. *torluk*).

турлу̀к[3] 'дим, пушек' (Троян; Патрешко, Велчево, Острец, Троянско), 'гъст дим, който излиза от запалено сено или слама' (Тетевен), 'гъст дим' (Тетевенско), 'пушек' (Странджа; Копривщица), 'дим; прах' (Веселие, Бургаско), 'задимяване' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв.: *затурлу̀чвам* 'запушвам (като запалвам огън), задимявам' (Странджа). – Еднакво с *турлу̀к*[1] 'яма, в която се приготвят дървени въглища' (вж.), от тур. диал. *torluk* също. Значенията са възникнали по метонимичен път: ямата, в която се приготвят дървени въглища, постоянно дими (пуши). За връзката между значенията 'дим' и 'прах'

(каквито има думата във Веселие, Бургаско) срв. тур. *duman* 'дим' и 'облах прах'.

турлу̀к[4] 'копа сено' (Хасково), 'копа слама' (Лозенец, Ямболско). – Еднакво с *турлу̀к*[1] 'яма, в която се приготвят дървени въглища'. Значенията са възникнали по прилика по форма на копата сено или слама с натрупани на куп дърва, приготвени за получаване на дървени въглища във въглищарската яма.

турлу̀к[5] 'торище' (Енина, Казанлъшко), вж. *тор*[1].

турлу̀к[6] в нар. пес.: *Хубава, гѝздава!/ Свàли си турлу̀ка,/ да гу ни здрубѝме…* (Гайтаниново, Гоцеделчевско) с вероятно знач. 'покривало, с което мюсюлманка покрива тялото си от глава до пети' или 'покривало за глава' и в такъв случай от тур. диал. *tor* с тези две значения, с наст. *-лук* (от тур. *-luk*) на българска езикова почва (или от тур. диал. *torluk*, произв. от тур. диал. *tor*).

турлю̀ нареч. 'смесено' (Дервент, Дедеагачко). – Вариант на *тюрлю̀* 'разнообразен' (вж.), от тур. *türlü*, със затвърдяване на *т-*. – Срв. *турлѝя*, *турли*, *турли-турли*, *турлѝа*[1], *турлѝа*[2], *турлѝгювеч*, *тюрлѝя*, *тюрлюгювеч*.

тӯрля, вж. *тӯрли*.

турля̀ (турльъ) 'димя, пуша' (Троян), вж. *турлò*[1].

турля̀йка 'брадвичка на косер' (Хърсово, Мелнишко, ИЕИМ 13, 1971, 73). – Неясно. Може би във връзка с *тъ́рля(м)* 'търкам, трия; режа с трион' (вж.).

тӯрма[1] диал. 'гъст дим' (Геров), 'дим, пушек' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Девинско; Давидково, Ардинско; Осиково, Триград, Широка лъка, Девинско; Яворово, Асеновградско; Турян, Смолянско; Чепеларе), 'мъгла' (Смолян), 'омара' (Малка Арда, Смолянско; Мезек, Свиленградско), 'дъх (въздухът, който вдишваме и издишваме)' (Влахово, Търън, Смолянско; Змеица, Девинско), **тӯрмъ** 'дим, пушек' (Чавдар, Девинско), 'пара; дим' (Съчанли, Гюмюрджинско), **трӯмъ** 'пара; дим' (Съчанли, Гюмюрджинско), **турмà** 'омара' (Тихомир, Крумовградско), **тӯрму** ср. 'стълб от пушек' (Чешнегирово, Поповица, Пловдивско). – Произв.: *турмѝца* 'дим' (Родопите; Чокманово, Смолянско). – От тур. *tüttürme* 'димене, пушене; задимяване, опушване; дим, пушек', отглаголно име от *tüttürmek* 'димя; правя да дими, да пуши', каузативна форма от *tütmek* 'димя, пуша' (произв. от което е и тур. *tütün* 'тютюн', букв. 'нещо, което се пуши'), със затвърдяване на *т-* в първоначално **тютюрме* (така се получава форма **тутурмѐ*), с дисимилаторно изпадане на едното *ту* (така се получава форма **турмѐ*) и с преоформяне на думата като съществително от ж. р. на *-а*, както *механà* от тур. *meyhane*, *чешмà* от тур. *çeşme*; *тӯрма* е с отмет на ударението върху началната сричка. За затвърдяването на съгласната *т-* в **тютюр-* срв. диал. *тутӯн*, вариант на *тютю̀н* (от тур. *tütün*); диал. *туджа̀р* 'търговец' (от тур. *tüccar*); диал. *турлѝя* 'вид', вариант на *тюрлѝя* (от тур. *türlü*); диал. *турпѝя* 'пила', вариант на *тюрпѝя*

(от тур. *törpü*). За изпадането на едното *ту* срв. диал. *курӯз* от *кукурӯз*, *къв* от *къкъв* (= *какъв*, вж.). За връзката между знач. 'дим, пушек' и знач. 'мъгла' срв. тур. *duman* 'дим, пушек' и 'мъгла'; за връзката между знач. 'дим, пушек' и 'пàра' срв. лат. *vapor* 'пара' и 'дим, пушек'; за връзката между знач. 'дим, пушек', 'пàра' и 'мъгла' срв. лат. *fumus* 'дим, пушек; пàра; изпарение; мъгла', нем. *Damf* 'пара; изпарение; мъгла; дим, пушек'. – Формата *тӯрму* е възникнала в резултат на преосмисляне на *тӯрма* като форма за ср. р. мн. ч. от същ. от ср. р. на *-о* (диал. *-у*) под влияние на корелативни двойки, като *шӣло* (ср.), диал. *шӣлу* – *шилà* (мн. ч.), диал *шӣла*; *чѐло* (ср.), диал. *чѐлу* – *челà* (мн. ч.), диал. *чѐла*.

тӯрма² диал. 'тълпа, навалица' (Геров), остар. 'стадо; тълпа, множество' (Ново село, Видинско), 'група', напр. в съчет. *тӯрма тӯрци* (Папрадища, Велешко). – От рум. *túrmă* 'стадо овце или други животни (домашни или диви), които живеят заедно; голяма група хора, множество, тълпа' (срв. М. Сл. Младенов, ТБД 6, 287), арум. *túrmă* 'стадо животни' (от лат. *turma* 'конен отряд в римската конница; тълпа, множество, група', вж. DLR 11/3, 1983, 736–737, Papahagi 1974, 1206). В Ново село – от румънски, във Велес – от арумънски. – Заето и в алб. *túrmë* 'куп, купчина; множество; навалица хора' (Meyer, EtWb 453), нгр. *τούρμα* (Papahagi 1974, 1206). – Срв. *тӯрмана*, *турмиче*.

тӯрма³ 'затвор', вж. *тюрма*.

турмàк 'бивол' (Батак, Павликенско; Тръстеник, Плевенско; Лиляче, Врачанско; Етрополе; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'млад бивол' (Еленско; Троян; Патрешко, Троянско; Тетевенско; Мусачево, Елинпелинско), 'млад бивол на две години' (Глоджево, Разградско), 'млад бивол на две-три години' (Смолско, Пирдопско), млад бивол, годен за впрягане' (Габаре, Белослатинско), 'бивол между една и две години' (СЗ), 'тригодишен бивол, който още не се впряга' (Софийско), 'бивол след третата година' (Махалата, Плевенско), 'биволче' (Вердикал, Софийско; Трънчовица, Никополско), 'малко биволче' (Плевенско), 'мъжко биволче' (Доброславци, Софийско), 'мъжко биволче на около две години' (Сухиндол), 'мъжко биволче през втората и третата година' (Ботевградско), **турмѐ** ср. 'биволче' (Ленково, Никополско; Дондуково, Комощица, Ломско; Вировско, Царевец, Врачанско; Доброславци, Софийско; Ботевградско; Троян; Спанчевци, Берковско; Ружинци, Станкевци, Белоградчишко; Милчина лъка, Кулско), 'малко биволче' (Букьовци, Оряховско; Ъглен, Луковитско; Вълчитрън, Божурица, Плевенско; Габаре, Търнак, Белослатинско; Огняново, Елинпелинско; Лехчево, Мърчево, Монтанско; Кулско; Видинско; Белоградчишко), 'биволче до една година' (Долна Митрополия; Тръстеник, Плевенско; Ружинци, Белоградчишко; Върба, Видинско; Глоджево, Разградско), 'двегодишно биволче' (Ново село, Троянско; Смолско, Пирдопско), 'две-тригодишно биволче' (Софийско), 'малко биволче; биволичка' (Плевенско), 'женско биволче' (Махалата, Плевенско; Галата, Тетевенско; Слатина, Ловешко), 'биволица' (Доброша, Врачанско), 'малко

конче' (Редина, Свогенско; Поповяне, Самоковско), 'конче до една година' (Витановци, Пернишко), **турме** диал. 'малко биволче; (прен.) нечисто, оцапано дете' (СбНУ 28, 1, 70). – Произв.: *турмакùня* 'биволица' (Батак, Павликенско), 'поотраснало женско биволче' (Махалата, Плевенско), 'женско биволче до три години' (Трънчовица, Никополско), 'женско биволче на две-три години' (Тотлебен, Плевенско), 'женско биволче на две години' (Сухиндол), 'женско биволче през втората година' (Стубел, Монтанско), 'женско биволче от края на първата до навършване на втората година' (СЗ), 'млада биволица на две-три години, преди да се отели' (Смолско, Пирдопско), 'женско биволче от една до три години' (Слатина, Ловешко), 'женско биволче от шест месеца нататък, докато се впрегне' (Брусен, Тетевенско), 'кобилка до три години' (Езерец, Добричко), *турмъкùня* (Каранци, Великотърновско), 'женско биволче от една до три години' (Стоките, Габровско), *турмъкùньъ* 'женско биволче на две-три години' (Войнягово, Карловско; Гостилица, Дряновско), *турмакùна* 'млада биволица на две-три години' (Ботевград), *турмакьùна* 'млада биволица' (Габаре, Белослатинско; Доброславци, Софийско), *турмàкиня* 'млада биволица' (Кесарево, Горнооряховско), *турмакùнка* 'биволица на пет-шест години' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *турмакùнкъ* 'биволица на пет-шест години' (Тръстеник, Плевенско), *турмакùнче* ср. 'женско биволче на две-три години' (Тотлебен, Плевенско), *турмъкùнчи* ср. 'биволче на една година' (Войнягово, Карловско), *турмàче* 'биволче' (Сухиндол; Трънчовица, Никополско; Татари, Свищовско; Габаре, Белослатинско), 'биволче след шестия месец' (Брусен, Тетевенско), 'биволче до една година' (Тръстеник, Плевенско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'биволче на две-три години' (Тотлебен, Плевенско), 'мъжко биволче' (Певец, Търговищко; Махалата, Плевенско; Ботевградско), 'мъжко биволче на пет-шест месеца' (Трявна), 'мъжко биволче до една година' (Трънчовица, Никополско), 'мъжко биволче от една до три години' (Слатина, Ловешко), 'теле' (Лешница, Ловешко), 'биволче или конче до една-две години' (Странджа), 'младо мъжко конче, още необяздено' (Странджа), 'жребче' (Българи, Царевско), *турмачета* мн. ч. в гат. за веждите: *Имам две турмачета, едното чеша, другото роша.* (Търговищко; Недан, Павликенско), *турмàчи* 'биволче' (Бериево, Севлиевско; Бяла Черква, Великотърновско; Войнягово, Карловско), *турмачѐ* ср. 'биволче' (Доброславци, Софийско), *турмàчка* 'биволица' (Свобода, Старозагорско), диал. 'млада биволица' (РРОДД 515), *турмѐнце* 'биволче' (Гаганица, Берковско), *турменце* 'биволче' (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Ломско, Оряховско, Врачанско), *турметàрче* диал. 'пастирче на млади биволи' (РРОДД 515) (с наставки *-ар*, *-че* от основа *турмет-*, запазена във формата *турмѐта*, мн. ч. от *турмѐ*, с *-ет-* от стб. **-ѧт-** както във всички имена със стара *nt-* основа тип стб. **агнѧ** , род. п. **агнѧтѣ**, в дат. п. **агнѧти**, в мн. ч. **агнѧта** и т.н.; срв. със същото образуване *магаретàрче* от *магàре*, *мулетàрче* от *мýле*); ФИ: *Турмàков* (Кнежа; Ставерци, Оряховско) и *Турмàчки* (Самоковско) (Илчев Р 498). – От рум. *túrmă* 'стадо овце или други животни (домашни или диви), кои-

то живеят заедно; голяма група хора, множество, тълпа', а и (може би в някои случаи) от арум. *túrmă* 'стадо животни' (от лат. *turma* 'конен отряд в римската конница; тълпа, множество, група'), с наставки *-ак*, *-е*. По всяка вероятност отначало е възникнало *турмàк*, с наст. *-ак* вероятно под влияние на названия на животни и птици (домашни и диви) с *-ак*, като в *малàк* 'бивол', *котàк* и *котарàк*, *патàк* 'паток', *гъсàк* 'гъсок', *сръндàк* 'мъжка сърна'. Особено силно е влиянието на *малàк* 'бивол' (от тур. *malak*) и на производни от *малàк*, срв. производни от *турмàк* и от *малàк*, като *турмакùня – малакùня* 'отелена биволица', *турмàче* и *турмачè*, *малàче* и *малачè* 'малко биволче', *турмàчка – малàчка* 'женско биволче'. Формата *турмè* може да е възникнала по *турмàк*, или независимо от *турмàк*, от рум. *túrmă* (и арум. *túrmă*) под влияние на лексикални двойки, като *патàк – пàте* и *патè*, *гъсàк – гъсè*, *котàк – кòте* и *котè*. Вероятно първоначалното значение на *турмàк*, *турмè* е било 'животно (напр. бивол, биволче, кон, конче) от стадото (от турмата)', срв. пол. *stadnik* 'бик (вол за разплод); жребец за разплод', произв. от *stado* 'стадо', с първоначално знач. 'бик, жребец от стадото'; нем. *Stute* 'кобила; ослица (женско магаре); женска камила', с първоначално знач. 'животно (напр. кобила) от стадото', срвиснем. *stuot* 'стадо коне за разплод' и 'кобила' (сродни с бълг. *стàдо*, вж.). За етимологията на нем. *Stute* вж. Kluge–Mitzka 762. – Заето в рум. *turmác* 'млад бивол (между една и две години); отбито едногодишно теле; юнец, биче; тлъсто прасе' (Цонев, История 2, 56, DLR 11/3, 1983, 735).

тӯрмана 'тълпа' в съчетания: *тӯрмана тӯрци* (Прилеп), *тӯрмана тӯрци* и *тӯрмана тӯрке* (Мраморец, Охридско). – От един произход с *тӯрма*[2] 'тълпа, навалица' (вж.). – Срв. *турмиче*.

турмантӣрам книж. остар. 'тревожа, мъча, измъчвам' (Вазов). – От фр. *tourmenter* също, вж. РРОДД 515.

турмиче 'клонче с много плод; букет с цветя' (Присойница, Реканско). – Вероятно във връзка с *тӯрма*[2] (вж.). – Срв. *тӯрмана*.

турмӯк 'юмрук, пестница' (Тетевен), **тӯрмок** 'юмрук' (Лесидрен, Ловешко), **тӯрмък** 'юмрук' (Румянцево, Луковитско). – Произв.: *турмӯче* 'юмруче' (Тетевен). – Формата *турмӯк* е с метатеза от *тумрӯк*[2] 'юмрук' (вж.); *тӯрмок* е с премет на ударението върху първата сричка и със свръхстарателно *о* на мястото на *у* в неударено положение; *тӯмрък* – вариант на *тӯрмок* със замяна на *-ук*, *-ок* с *-ък*.

турмя̀ гл. 'димя, пуша' (Геров; Чокманово, Смолянско), **тӯрмьъ** 'димя' (Динево, Хасковско), **тӯрма** 'пуша' (Чепеларе), **тӯрмêм** 'димя, пуша, произвеждам пушек; (прен.) пуша тютюн' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **турмѝ** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'дими' (Родопите), '(за огън, който не гори добре) дими' (Гълъбово, Пловдивско), **тӯрми съ** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'пуши, дими' (Нова Надежда, Хасковско), **турми са** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'дими, пуши' (Стърница, Ардинско), **турмаха са** гл. 3 л. мн. ч. мин. св. или

мин. несв. вр. 'димяха' (Малка Арда, Ардинско). – Произв.: *турмèж* диал. 'дим', *турмене* 'обред, който се извършва на 1 март: рано сутринта запалват папрат и всички застават на пушека' (Горно и Долно Капиново, Припек, Драгово, Егрек, Аврен, Крумовградско), *турмьельйво* в съчет. *турмьельйво дърво* 'дърво, което само пуши, а не дава пламък' (Жълтуша, Ардинско), *турмѝлник* 'дърво, което само пуши и не дава пламък' (Пловдивци, Маданско), *турмѝльник* 'дърво, което само пуши и не дава пламък; (прен.) човек, който много пуши тютюн' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско), 'дърво, което само пуши и не дава пламък' (Смолян, Горно и Долно Райково, Смолянско; Добростан, Асеновградско; Наречен; Покрован, Ивайловградско), *турмуля̀шкъ* 'комин' (Мраченик, Карловско), *турмалèшка* 'комин' (Родопите) (*турмул-* в *турмуля̀шкъ* и *турмал-* в *турмалèшка* може би от първоначално *турмил-* в *турмѝлник* или от първоначално *турмел-*, вариант на *турмьель-* в *турмьельйво*); *затӯрмя*, *затӯрмям* диал. започвам да димя; задимявам, запушвам' (Геров), *затӯрмêм* 'задимявам; започвам да димя; (прен.) запушвам тютюн; (прен.) запилявам се, изчезвам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), *затӯрмуам са* '(за мъгла от пушек) задимявам се' (Чешнегирово, Пловдивско); *натӯрмя*, *натӯрмям* диал. 'надимявам, напушвам' (Геров); *потурмѝша*, *потурмѝсвам* диал. 'замъглявам, затъмнявам, потулям' (Панчев) (с *-исвам* от гр. аор. основа като в много глаголи на *-исвам*). – Произв. от *тӯрма*[1] 'гъст дим; дим, пушек' (вж.).

тӯрмя се диал. '(за биволица, кобила) раждам малко (биволче или жребче)' (Геров). – Произв.: *изтӯрмя* диал. '(за кобила) родя жребче' (Геров). – Произв. от *турмè* 'биволче; малко биволче; малко конче' (вж. под *турмàк*), вероятно по лексикални двойки, като *кòте – кòтя се*, *àгне – àгня се*, *пùле – пùля се*. Срв. обаче тур. *türemek* 'раждам се, появявам се'.

тӯрна[1] остар. 'птица жерав, Ardea grus' (Геров), 'птица гургулица' (Шаренка, Маданско), остар. 'жерав' (1855, РДТГ), 'птица Grus cinerea' (Батак), **турлѝ** мн. ч. 'жерави' (Тъойбелен, в Мала Азия). – От тур. *turna* също, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254. Формата *турлѝ* – със замяна на *н* с *л*, както например в диал. *лишàн* 'белег' (от *нишàн*, тур. *nişan*), *лихӯт* 'нахут' (вариант на *нихӯть*, *нахӯт*, *нохӯт*, тур. *nohut*).

тӯрна[2] 'риба щука, Esox lucius' (Воден, Кукуш, Кукушко, Гюмендже). – От тур. *turna balığı* също, изафетно съчетание от *turna* 'жерав' и *balık* 'риба', букв. 'риба-жерав'; с елипса (изпадане на втората съставка на словосъчетанието). – Заето и в арум. *túrnă* 'риба щука' (Papahagi 1974, 1207), гр. *τούρνα* също.

тӯрна[3] 'камбанария; кула; кубе', вж. *тӯрну*.

турнаджие мн. ч. в нар. пес.: *Отдолу идат три турци,/ три турци, три турнаджие...* (Буново, Пирдопско) с вероятно знач. 'еничари (от специален еничарски род войска)'. – От тур. *turnacı* 'еничарин, който се грижел за со-

колите в двореца на султана; (истор.) еничарин от специален род еничарска войска в някогашна Турция'. – Заето и в срхр. *турнаджија* 'еничарин от специален род еничарска войска' (Škaljić 625), рум. остар. 'офицер, лейтенант (от еничарската войска в някогашна Турция)' (DLR 11/3, 1983, 740) – Срв. *турнъджѝ*, *турнъджѝйъ*.

турнàк 'хлебна пита' (Бродилово, Малкотърновско, ДА). – Фонетичен вариант на *търнак*[1] 'вид пита' (вж.).

турнакѝнче с неизяснено знач. в нар. пес.: *Ой та тебе, сȕр елѐна,/ мойта коня първоскѝнче,/ първоскѝнче, одаткѝнче,/ одаткѝнче, турнакѝнче* (Сунгурларе, СбНУ 12/3, 4). – Неясно.

турналѝйче с неизяснено знач. в нар. пес.: *От де се явѝло/ момчѐ турналѝйче,/ ала парѝ нѐма/ кòнче да заплатѝ* (Върдулица, Свищовско, СПСБ 119). Може би във връзка с *туранлѝя* (вж.), с метатеза. – Срв. *туралѝя*[2].

тȕрну 'кула на камбанария' (Трънчовица, Никополско), **тȕрна** 'камбанария; кула; кубе' (Банат). – От рум. *túrnu* 'кула; кубе'; *тȕрна* – вероятно по рум. *túrne*, диалектна форма за мн. ч. от *turn*, под влияние на различни форми за мн. ч., като *máme* 'майки' (от *mámă*), *doámne* 'госпожи, дами' (от *doámnă*). Според Ст. Стойков, ТБД 4, 237, *тȕрна* е немска заемка.

турнъджѝ и **турнъджѝйъ** 'палач' (Сливенско). – Вероятно от тур. *turnacı* 'еничарин, който се е грижел за соколите в двореца на султана; (истор.) еничарин от специален род еничерска войска в някогашна Турция' с промяна на значението (еничарите са известни със своята жестокост). – Срв. *турнаджие*.

туромѐнтия ж. 'тъмен облак и вихрушка пред буря' (Дебели лак, Радомирско, ДА). – Неясно. Срв. *турумѐнт*.

туронжия с вероятно знач. '(за коприна) оранжева, портокалова' в нар. пес.: *И прекупиха коприна,/ ирем-бирем ле коприна,/ от синята ситновия,/ и жълтата туронжия* (Ключ, Петричко). – От *турунджѝя* също (вж.) с дисимилация *у – у* > *у – о* и с деафрикатизация *-дж-* > *-ж-*. – Срв. *турȕн*, *турунджа̀в*, *турунджа̀н*, *турунджѝев*, *турунджѝен*.

турп 'бяло цвекло' (Солища, Смолянско), в съчет. *турп коча̀н* 'бяло захарно цвекло' (Чепеларе), 'алабаш' (Богутево, Асеновградско), в съчет. *турп кочьѐн* 'ряпа' (Горна и Долна Арда, Смолянско), в съчет. *турп кочѐнь* 'гулия; ряпа' (Чепино, кв. на Велинград; Проглед, Асеновградско; Рудозем; Чокманово, Елховец, Старцево, Маданско), в съчет. *турп кучѐнь* 'алабаш' (Райково, Смолянско). – От тур. *turp* 'ряпа'. – Срв. *труп*[2].

турпàк 'бучка сол' (Искра, Първомайско). – С метатеза от по-ранно **трупàк*, образувано с наст. *-ак* от *трȕпам* 'слагам на едно място, та става куп или голямо множество; събирам' (вж.), с незасвидетелствано знач. 'троша,

ломя, роня', или от негов(и) вариант(и), сродни с рус. диал. *трупи́ть*, *труплю́* 'троша', чеш. *trupiti*, *trupím* 'троша, роня, дробя', словен. *trupati*, *trupám* 'троша', прасродни с лит. *trùpti* и *trupėti* 'троша се, роня се, раздробявам се', *trùpinti* 'троша, роня', *trupùs* трошлив', както и от девербални съществителни: с нулев формант (каквото е *труп* 'мъртво тяло, мъртвец; човешко или животинско тяло без главата и крайниците; дебелата част на отсечено дърво', вж.) или с формант *-а*. Първичното значение е могло да бъде 'нещо струпано на едно място, нещо скупчено' или 'нещо трошливо; отломък'. За наст. *-ак* (праслав. *-ākъ*) към глаголна или именна основа срв. Sławski SPs 1, 89–90. За семантиката срв. чеш. *trupel* 'голям къс от нещо, буца, непечена тухла', произв. от *trupiti* 'троша'. Семантично срв. и бълг. диал. *крȕпа* 'голяма буца каменна сол' (вж.), стб. **кроупа** 'троха хляб' и сродното с тях рус. диал. *крупи́ться*, *круплю́сь* 'троша се, роня се' [за което вж. напр. ЭССЯ 13, 45, под **krupiti (sę)*]; бълг. диал. *крух* 'бучка, парче (сол, хляб)' (вж.), поствербал от *крушà* 'разбивам' (вж.) и сродните с тях чеш. *kruch* 'буца, парче (сол, хляб)', пол. *kruch* 'отломка, буца (сол, желязо, лой)', срхр. *крȕшити*, *крȕшим* 'дробя', чеш. *krušiti*, *kruším* 'раздробявам, стривам; съкрушавам', пол. *kruszyć*, *kruszę* 'троша, роня; съкрушавам' (срв. под *крушà*). Би могло да бъде и от по-ранно **крупàк*, произв. от *крȕпа* 'голяма буца каменна сол', стб. **кроупа** 'троха хляб', с наст. *-ак*, както напр. в *колàк* 'кравай' (вж.) (от диал. *кòло*, *колò* 'колело'), *скалàк* 'много скали на едно място; голяма скала' (вж. под *скалà*); с промяна *кр* > *тр* (както напр. в *трȕсам* 'прекалявам с нещо' от *крȕсам* също) и с метатеза.

турпàн 'много тънка памучна тъкан; тънка кърпа за глава' (Геров). – Еднакво по произход с *тулпàн* 'бяла лятна кърпа за глава' (вж.), от нгр. *τουλπάνι* 'кърпа за глава, забрадка; плат муселин (вид тънка тъкан)'. Срв. със същата звукова промяна арум. *turpáne* 'бяла кърпа за глава, носена от жените при траур' (което Papahagi 1974, 1207, сравнява с нгр. *τουλπάνι* 'тънка памучна тъкан'), рум. *turpán* [вариант на *tulpán* 'много тънка прозирна памучна, вълнена или копринена тъкан (муселин); кърпа за глава от такава тъкан', от нгр. *τουλπάνι* , вж. DLR 11/3 1983, 703].

турпас същ. м. в текст: *Како се врти турпасът около къщъсъ, тъй да се вртиш и ти около нея* (само у Геров 5, 382, с въпросителен знак след граматичните бележки на мястото на значението). – Неясно. Срв. тур. *tırpzan* 'перило на стълба', бълг. *турпузàн* също (вж.), от което би могло да е възникнало **турпазàн* с асимилация *у – а* > *а – а* и с декомпозиция на *-ан*, схванато като наставка на бълг. езикова почва, и с обеззвучаване *-з* > *-с* в крайна позиция.

турпѝя 'пила' (Долец, Поповско; Радуил, Ихтиманско). – Вариант на *тюрпия* 'пила' (вж.), от тур. *törpü*, диал. *türpi*, стосман. книж. *törpi*, със затвърдяване на *т-*, както напр. в *турлѝя* (вж.) от *тюрлѝя* (вж.). – Заето и в срхр. *тȕрпија* 'столарска и железарска пила за пилене на дървета и желеа' (Škaljić 625, Skok 3, 527, Stachowski, Fonetyka zapoż. 51–52).

турпузàн диал. 'парапет от шиндри (цепени дъсчици)', 'открито салонче' (Панагюрище), 'открита стая' (Долец, Поповско). – От *тарпузàн*, засвидетелствано със значения 'дървена преграда на чардак, на стълбище или на миндер в стаята', 'дъсчена ограда на балконче' (вж. под *тарпазàн*), с асимилация *а – у* > *у – у*. – Срв. *торпузàн*.

тýрски прил. 'който се отнася до турчин, турци или Турция', нареч. 'по турски', в съчетания: *тýрски боб* 'обикновен боб, Phaseolus vulgaris' (БотР 232), *тýрски бодúл* 'бодил с цветове като на турски фес' (Трънчовица, Никополско), *тýрски босúлек* 'дребен босилек', *тýрски кúселек* 'растение с приятно кисел вкус на киселец, но по-нежно от киселец, със сърцевидни ясно жълтозеленикави листа' (Тетевен), *турски киселец* 'раст. киселец, Oxalis acetosella' (Зеленикатá, Тетевенско) (БотР 226), *тýрски дúлюф* 'охлюв без черупка' (Енина, Казанлъшко), *тýрски седéф* диал. 'раст. зърнеш, Peganum harmala' (БотР 230), *тýрски сóлъмен* 'гол охлюв' (Смолян), *тýрски тютю́н* диал. 'сорт тютюн, Nicotiana rustica' (БотР 218), **тýрцки** диал. 'турски', в съчетания: *тýрцки пъжльóк* 'гол охлюв' (Тешово, Гоцеделчевско), *тýрцки сóлъмьен* 'гол охлюв' (Турян, Смолянско), *сéда тýрцки* 'седя със скръстени крака' (Смърдеш, Костурско), **тýрска** прил. ж. р. в съчетания: *тýрска бýла* диал. 'цвете димитровче, Aster amellus' (БотР 111), *тýрска лáстовица* 'вид ластовица без червено на гушата, Hirundo urbica', *тýрска лескá* 'вид едра дървениста леска с дребна ядка, Corylus colurna', *тýрска млéчка* диал. 'раст. Euphorbia cyparissias' (БотР 163), *тýрска плóча* 'стара подкова' (Махалата, Плевенско), *тýрска подкóва* остар. 'стар тип подкова (от турско време)' (Видин; Беброво, Еленско), **тýрскъ** диал. 'турска' в съчет. *тýрскъ пудкóвъ* остар. 'стар тип подкова (от турско време)' (Попина, Силистренско), **тýрцка** диал. 'турска', в съчет. *тýрцка рúбичка* 'попова лъжичка' (Сърница, Хасковско), **тýрско** прил. ср. р., същ. 'турското робство в България', в съчет. *тýрско цвéте* 'син крем, Iris germanica; цветe невен, Calendula arvensis; вид ливадник, Spiraea ulmaria', диал. 'раст. зимзелен, Vinca minor', диал. 'раст. Calendula officinalis; раст. Spiraea ulmifola' (Геров), 'раст. бръшлян, Hedera helix' (Кривня, Разградско), *Тýрско* същ. 'Турция', **тýрскьо** в съчет. *тýрскьо цвéкье* 'цвете хризантема' (Ново село, Видинско), **тýрцко** нареч. 'по турски (език)' (Странджа), **тýрцку** същ. 'времето на турското робство' и нареч. 'по турски (език)' (Сънчанли, Гюмюрджинско), **тýрски** прил. мн. ч., в съчетания: *тýрски керемúди* 'керемиди с един улук' (Батово, Дебрене, Оброчище, Църква, Добричко; Гарван, Силистренско; Нова Черна, Тутраканско), *тýрски мрáви* 'вид насекоми, Formica rufescens' (Кочане, Тетово, в Македония). – Произв.: *тýрщина* 'съвкупност от присъщи на турците черти' (Ст. Младенов, ЕтР 643); често в МИ; *Тýрски*, име на вятър, който духа откъм Турция, *Тýрския вя̀тър*, име на вятър, който предвещава буря или дъжд' (Голямо Враново, Ряхово, Русенско). – Срв. срхр. *тýрскā*, *Тýрскā* 'Турция', словен. *túrški*, рус. остар. *тýрский*, струс. тоурскии, стукр. тоурскии, тоурскїи, пол. остар. *turski*, който, заедно с бълг. *тýрски*, не

наследява праславянската форма **turъkьskъ* (образувана от праслав. **turъkъ*, вж. под *тýрци*, с наст. *-ьskъ*). Възникнали са сравнително късно в отделните славянски езици. Според Skok 3, 525, под *Túrčin*, срхр. *тýрски* е от основа *tur-*, получена с отпадане от основа *turk-* на *-k*, преосмислено като наставка. Срв. Brückner, SEJP 585, под *Turcja*, Ст. Младенов, ЕтР 643. – Срв. *туркúня*, *Тýркия*, *Туркúя*, *тýрци*, *Тýрция*, *тýрча*, *турчá*, *турчáата*, *турчáльо̀*, *турчáнлия*, *турчé*, *турчеля́*, *тýрченджик*, *турченче*, *турчетúя*, *турчéя се*, *тýрчин*, *турчóр*, *турчуля́*.

тýрта[1] нар. 'кръгъл плосък домашен хляб, обикн. без квас (пита, погача)', 'безквасен хляб; пресен хляб; пита, погача' (Геров), 'пита' (Мокреш, Ломско; Ново село, Видинско; Ружинци, Белоградчишко; Мърчево, Монтанско; Долна Кремена, Врачанско; Елин Пелин; Ихтиман; Панагюрище; Паничери, Пловдивско), 'прясна пита' (Мартен, Русенско; Пелово, Пловдивско; Братушково, Сливнишко), 'пита хляб' (Комощица, Ломско; Бойница, Кулско; Искрец, Софийско), 'малка пита хляб' (Брезнишко; Красава, Брезнишко), 'пита от пшенично брашно' (Голяновци, Софийско), 'пита, която се пече на жар' (Дондуково, Ломско), 'пита, печена в пепел' (Софийско), 'питка' (Малорад, Врачанско; Видин), 'една от трите малки питки, които булката приготвя от прясно тесто и украсява с червени ленти и сребърни монети – една за вкъщи, друга за кума и трета за родителите на булката' (с. Терновка, Николаевска област), 'пита, погача' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'пита, погача; малко тържество, което се устройва след раждане на детето' (Доброславци, Софийско), 'погача' (Белица, Ихтиманско; Стрелча), 'погача, която се меси на кръщене' (Редина, Софийско), 'малка погача' (Комщица, Годечко), 'вид погача с парà за Коледа' (Меглен, в Македония), 'безквасен хляб' (Карловско), 'вид хляб, замесен без квас' (Копривщица), 'безквасен пресен хляб' (Долна Рикса, Монтанско), 'пресен хляб' (Буново, Пирдопско), 'кръгъл пресен хляб' (Чуковец, Радомирско), 'тънък пресен хляб' (Ботевградско), 'по-малък кръгъл и плосък домашен хляб' (Милчина лъка, Кулско), 'вид хляб' (Бракьовци, Гинци, Софийско), 'хляб' (Правец; Сталийска махала, Ломско), 'прясно хлебче' (Царевец, Врачанско), 'торта' (Софийско), 'парен просеник' (Трънчовица, Никополско), 'сърцевина на слънчоглед' (Суворово, в Украйна), в съчетания: *прéсна тýрта* 'пита пресен хляб' (Ново село, Видинско), *богородúчина тýрта* 'пита, която се меси, когато се роди дете' (Берковско), **тýртъ** 'царевична пита' (Трънчовица, Никополско), 'прясна пита' (Букьовци, Оряховско). – Произв.: *тýртé* диал. умал. (Геров), 'питка' (Долно Ново село, Софийско; Владиславовци, Сливнишко), 'малка погача' (Сарафовци, Гоз, Брезнишко), 'малък домашен хляб' (Дебращица, Пазарджишко), 'хлебче' (Росоман, Софийско), *тýрте* 'малка питка' (Голямо Малово, Софийско), 'хляб, намазан с мед, който се раздава на празника „Младенци" с пожелания за здраве и да минава лесно шарката' (Риш, Преславско), *тóртé* 'кравайче, отделено от тесто на хляб и изпечено, за да се опитат тестото и пещта' (Семчиново, Пазарджишко), *тýртéнце*

умал. (Геров), 'малка питка' (Кричим), *тӯртест* нар. 'подобен по вид на турта: валчест и малко сплескан', *тӯртести* 'вид ароматични круши' (Долни Лозен, Софийско), *тӯртица* умал. (Геров), *туртичѐ* 'питка' (Ново село, Видинско), *тӯртичка* умал. (Геров), 'неголямо хлебче' (Суворово, в Украйна), *туртичка* 'восъчна питка' (Манастирище, Врачанско). – От рум. *túrtă* 'кръгло сплескано хлебче (питка) от неквасено пшенично или царевично брашно; хляб; баница; вид сладкиш; нещо с кръгла форма', което наследява лат. *torta* 'кръгъл хляб', букв. 'извита, усукана, кръгла' (по произход мин. страд. прич. от гл. *torquere*, *torqueo* 'въртя, извивам, усуквам'), продължено в итал. *torta* 'торта' (вж. под *тӯрта*), исп. *torta* 'торта; баница; пита, погача', фр. *tourte* 'баница; пита, погача; тутманик', а и от нгр. *τούρτα* 'торта', тур. *turta* (според Ἀνδριώτης 372, от лат. *torta*). Срв. тур. *turta* 'торта' (вероятно заето от новогръцки), алб. *túrtë* 'торта' (заето от новогръцки), арум. *túrtă* 'пита' (което Papahagi 1974, 1207, извежда от лат. *torta* 'кръгъл хляб' и сравнява с нгр. *τούρτα* 'торта'). Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166, и РРОДД 515, бълг. диал. *тӯрта* 'кръгъл пресен хляб; пита, погача' е от нгр. *τούρτα*, което от своя страна е от итал. *torta*. За итал. *torta*, исп. *torta*, фр. *tourta* вж. съответно Battisti–Alessio 4, 3836, Wartburg 611–612. – Срв. *тӯрта*.

тӯрта² диал. 'есенно цвете из селските градини с подобни на карамфил оранжевожълти цветове, Tagetes erecta', 'градинско жълто цвете' (Софийско), 'градинско цвете с оранжево-жълти цветове' (Доброславци, Софийско), 'растение с жълти цветове, прибрани на съцветия (топки), което при откъсване не изсъхва и служи за украшение с години' (Чепинци, Софийско), диал. 'есенно цвете изпъди-овчар, кадънка' (РРОДД 515), в съчет. *жлъта тӯрта* 'раст. невен' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **турта** 'цвете Tagetes' (Долни Пасарел, Самоковско), 'цвете гергина, Dahlia variabilis' (Софийско), **турти** мн. ч. 'раст. парички, Bellis perennis' (Пирдоп). – Произв.: *туртки* мн. ч. 'раст. Tagetes patula' (Безден, Софийско). – Еднакво с *тӯрта*¹ 'кръгъл плосък домашен хляб, омесен обикн. без квас (пита, погача)' (цветовете на растението са плоски и кръгли). Семантично срв. названията *самунче* и *чалмичка* на цветето Tagetes erecta (БотР 289) (самунчето и чалмата са кръгли), названията *парици*, *парички* на цветето Bellis perennis. Семантично срв. и рум. *túrtă* 'кръгло сплескано хлебче' (вж. под *тӯрта*¹) и диал. название на цветя (DLR 11/3, 1983, 745).

тӯртàшъм и **тӯртѝшъм** 'сплесквам, правя на пита' (Ново село, Видинско). – Образувани по рум. *a turtí*, *turtésc* 'спитвам, сплесквам, смачквам', производни от *túrtă* 'кръгъл сплескан хляб' (вж. под *тӯрта*¹), вж. М. Сл. Младенов, ТБД 6, 170. Според Хр. Дейкова, Етимология и лингвистическая контактология, LAP, 2016, 107–108, първична е формата *тӯртѝшъм*, от аор. основа на рум. *a turtí* и наст. *-шъ-* (диал. вариант на *-са-* от гр. аор. основа), по установен модел за адаптиране на румънски глаголни заемки в говора. Формата *тӯртàшъм* е преоформена вторично по *тӯрта*.

тӯртеник 'мързеливец, готованец' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Произв. от *тӯрта* 'кръгъл плосък безквасен домашен хляб (пита, погача)', употребявано в говора. По образуване като *тӯквеник* 'баница с тиква' и прен. 'простак, дебелак, тутманик' (от *тӯква*, вж.). Семантично срв. в същия говор *тӯтманик* 'вид хляб с масло и сирене', прен. 'простак' и 'мързеливец'.

тӯртòпин 'мързеливец' (Малко Търново). – От тур. *tortop* 'съвършено кръгъл, кръгъл като топка', с редукция *о* > *у* и със сингулативна наст. *-ин*. Вероятен семантичен развой: 'съвършено кръгъл, кръгъл като топка' > '(за човек) пълен, дебел' > 'дебеланко' > 'дебел и поради това отпуснат, мързелив човек' > 'мързеливец'.

тӯртулàн 'дебел' (Нова Надежда, Хасковско). – Произв.: *тӯртулàньъв* 'дебел' (Нова Надежда, Хасковско). – От *тӯртумàн*, засвидетелствано в същия говор със знач. 'дембел (ленивец, мързелан)', от тур. диал. *tortman* '(за човек) дебел, пълен, охранен)' (вж. под *тӯртумàн*), с дисимилация *м – н* > *л – н*.

тӯртулѝца диал. 'гургулица', вж. *тӯртурѝца*.

тӯртумàн, вж. *тӯртӯман*.

тӯртунь 'бяла слива' (Райчиловци, Босилиградско, ДА). – Вероятно погрешно записано вм. *тӯргӯнь* (вж. *тӯргӯн*).

тӯртурѝсвам 'увещавам някого' (с отсянка на принуда), т. е. 'увещавам някого настоятелно' (Враца). – Вероятно от сегашната основа *tuttur-* на тур. гл. *tutturmak* със знач. 'настоявам', каузативна форма от *tutmak* 'хващам, ловя', с *-ис-* от гръцка аор. основа и с вмятане на второ *р* под влияние на първото. За образуването срв. *куланѝсвам* 'съумявам да направя нещо' от сегашната основа *kullan* на тур. гл. *kullanmak* 'използвам, употребявам', с *-ис-* от гръцка аор. основа.

тӯртурѝца диал. 'птица гургулица, Columba turtur; невестински накит, който се носи отстрани на слепите очи; плитки от коса с парà на тях' (Геров), 'гургулица' (Самуилово, Сливенско), **тӯртурица** диал. 'птица Turtur auritus', 'накит за коса' (ЮЗ) (Миладинови, Бълг. нар. песни 404), **тӯртӯрка** 'птица гургулица' (Кукуш; Шаренка, Маданско), **тӯртулѝца** диал. 'птица гургулица, Columba turtur' (Геров; Бели Осъм, Троянско), **тӯртулѝцъ** също (Троян; Патрешко, Троянско). – Произв.: *тӯртурѝчка* умал. диал. 'гургуличка' (Геров), *тӯртулѝчка* също (Геров), *тӯртуличка* 'птица, подобна на гълъб, сива, помалка, яде се' (Галата, Тетевенско). – Производни от дума, заета от звукоподражателното лат. *turtur* 'гургулица' от балканския латински субстрат, с наставки *-ица*, *-ка*; *тӯртулѝца* с дисимилация *р – р* > *р – л*. Срв. рум. диал. *túrtură* 'гургулица' (от лат. **turtura*, ж. р. към *turtur*, срв. DLR 11/3, 1983, 748) и диал. *turturíță* също (с умалителна наст. *-íță* , от бълг. *-ица*), рум. книж. и често в говорите *turtureá* 'гургулица' (от нар. лат. *turturella*, умал. от *turtur*, срв. DLR 11/3, 1983, 248–249), арум. *túrtură* и *turtúră* 'гургулица', *turtureáuă* 'гургулица'

(еднакви по произход с рум. *túrtură*, *turtureá*, вж. Papahagi 1974, 1207–1208). От балканския латински субстрат са вероятно и алб. *túrtull* 'гургулица' (срв. Meyer, EtWb 453), тур. диал. *turturu* 'гургулица' (DS 10, 3995). За дисимилацията *р – р > р – л* в *туртулѝца*, във варианти и в производни от него срв. итал. *tortolo* 'гургулица (мъжка)', *tortola* 'гургулица (женска)', нем. *Turtel-* в сложната дума *Turteltaube* [срвиснем. *turteltūbe*, ствиснем. *turtul(a)tūba*], които застъпват лат. *turtur*. – Срв. *тунтӯрица*.

тургу̀нец 'сорт круши' (Брусен, Тетевенско). – От по-ранно **тургу̀нец*, умал. от *тургу̀н* (вж.), и от негови варианти със знач. 'синя слива' и с подобни значения, но срв. форма за мн. ч. *тургуньѐ* 'сорт круши'; с вмятане на още едно *у*.

тургя̀свам, тургя̀сам 'побуявам от безделие' в текст: *Рàбота, рàбота за вàс, че сте се тургя̀сале от слободѝя!* (Смолско, Пирдопско). – От **тюрюдя̀свам* = *тюрюдѝсам*[1] 'пораства, извиша се' (вж.) с промяна *-дь- > -гь-* и после със затвърдяване на *ть-* и *дь-*. – Срв. *тюрадѐсвам*, *тюремѐ*.

туруджийънъ в нар. пес.: *Купи ми, либе, купи ми/ чървенъ йъзмъ туруджийънъ...* (Котел) с вероятно знач. 'оранжева, портокалова' и в такъв случай еднакво с *турунджӥйънъ*, ж. р. от *турунджӥйън* 'жълточервен, оранжев' (вж. *турунджӥен*); с фонетично опростяване *-ндж- > -дж-*.

туруджѝя диал. 'една от страните на кокалчетата (ашиците)' (Вакарелски, Етнография 1977, 468), 'една от шестте страни на ашика: по-равната откъм тясната страна' (Трявна). – Вероятно с асимилация *у – а > у – у* от по-ранно **тураджѝя*, образувано с наставка *-джия* (от турски) от *турà* 'страна на монета с герба или образа' (вж.), елемент от названието на играта на пари *турà-язъ* (вж. *турà*).

трудя̀свам, трудя̀сам 'запилявам се' (Еленско). – От *тюрюдяса се* 'отиде някъде, без да знае къде' (вж.) със затвърдяване на *тъ-* и *-рь-*.

тру̀к[1] 'морска риба, Sarda sarda, Pelamis sarda'. – От *тору̀к* също (вж.) с редукция *-о- > -у-* в неударена позиция.

тру̀к[2] 'двойна слепена слива, слива близнаци' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Вероятно от тур. диал. *dürük* 'свит, усукан, прегънат' (DS 10, 1636) с промяна *d- > t-* и депалатализация, за които срв. *тюрӯс* от тур. *dürüst*.

тру̀л м. 'гнил пън, гнилак' (Кръвеник, Севлиевско). – От *тру̀хъл* 'гнил' (вж.), от стб. ***тро̨хлъ** (точно съответствие на което би могло да бъде срхр. *тру̀о* 'гнил') или ***тро̨хлъ** (точно съответствие на което би могло да бъде срхр. диал. *тру̀хао* 'гнил'), със заглъхване на *-х-* и с епентеза на *у* между *т* и *р*, субстантивирано. За сърбохърватските думи вж. Skok 3, 515, под *truh*. Може да наследява и стб. същ. ***тро̨хлъ** или ***тро̨хль**.

турула̀м, турула̀м припев в детска залъгалка: *Турула̀м, турула̀м,/ върли дете у бурян...* (Царибродско), **турулан, турулан** също (ИЕИМ 7, 211). – Звукоподраж. – Срв. *туруя̀н, туруя̀н* също, *тӯрулюм, тӯрулюм* междум. в гатанка за чекрък.

турулѝкам 'подсвирквам си' (Самоков), **турулѝче** в нар. пес.: *Дрѐми, Дешке, дрѐми,/ не надрема̀ла се!/ È ти иде Коля/ да ти чурулѝче,/ да ти чурулѝче,/ да ти турулѝче,/ да ти тъ̀рка сѐме,/ да ти се не дрѐме.* (Красава, Брезнишко) с вероятно знач. 'бъбри, чурулика' или 'подсвирква си'. – Звукоподраж. Срв. диал. *тюрюлѝкам* 'свиря с детска зурличка или с друга свирка, която издава звуковете *тю-рю-лю*' (Тетевен), *таралѝкам* 'говоря си, бъбря', 'пея, като вместо думи повтарям само това: *та-ра-ла* или *тра-ла-ла* (тананикам)', *таралѝчам* 'бъбря' (вж. под *таралѝкам*), рус. диал. *турлы́кать*, *турлу́кать*, *туру́кать*, *турурӯкать* 'издавам специфичен звук; свиря на рог; (за гълъб) гукам, гугукам', *турурӯчить* 'бърборя; (за мъжки глухар) издавам особени звуци, за да привлека женските', *туру́кать* и *туры́кать* 'пея си', междуметия *турлу*, *турли*, *туру́*, *турурӯ* (Даль 4, 444, Vasmer, REW 3, 155, под *турлы́шка*), пол. диал. *terlikać*, *terlikam* и *tyrlikać*, *tyrlikam* 'цвърча, чуруликам; пея', доллуж. *turlikaś*, *turlikam* '(за птица) гукам, цвърча, чуруликам; (за човек) тананикам', *tyrlikaś*, *tyrlikam* 'чуруликам; тананикам' (за долнолужишките форми вж. Schuster–Šewc, Wb. 21, 1571), рум. диал. *túrlu*, обикн. *túrlu-túrlu*, междум. за наподобяване на звук от свирка, междум. за наподобяване на звук от пълна бъклица, когато се изпразва или когато някой пие от нея, *turluí*, *túrlui* 'свиря на свирка; пия шумно от бъклица', *a turlicăí*, *turlícăi* 'свиря на свирка, на пискун' (DLR 11/3, 1983, 735, 734), фр. *turlututu* 'свирка, свирчица' (звукоподраж., вж. Bloch–Wartburg 626, под *turlutaine*). Срв. и *чурулѝкам* (от което се различава само с началната съгласна).

турулѝюлю м. 'глупак' (Странджа). – Звукоподраж. Срв. *тралала̀* припев в песен и разг. 'човек лекомислен, смахнат и глупав', рум. *turlulíu* 'халосан, завеян, замаян, побъркан, смахнат, луд' (DLR 11/3, 1983, 735) (което може да бъде от звукоподражателен произход).

тӯрулюм, тӯрулюм в гатанка за чекрък: *Я го ӯчам, я го ка̀рам, оно вѝка тӯрулюм, тӯрулюм.* (Велес, Охрид, Дебър; Дебърско; Бяла Слатина). – Звукоподраж. Срв. *турула̀м*, *турула̀м*, припев в детска залъгалка при люлеене на дете в люлка, *турулан*, *турулан* също и *туруя̀н*, *туруя̀н* също.

турумѐнт в гатанка за вятър, който вее шумата: *Турумѐнта свѝри, чепѝшлове йгра̀ю.* (Трънско). – От диал. **струмѐнт* (= *инструмѐнт*, вж.) с вмятане на *у* между *т* и *р* и с изпадане на *с-*, преосмислено като предлог в съчет. *с турумента* 'с инструмента'. – Срв. *туромѐнтия*.

тӯрун диал. остар. 'портокал', **тӯрунь** също (Еленско), **турун** с вероятно знач. 'портокал' в нар. пес.: *Мъри Райке, мъри дживан българко,/ лимон ли си, турун ли си, гюл ли си.* (Оряховица). – Произв.: *тӯрунка* диал. 'портокалово дърво, Citrus aurantium' (Геров), *турунка* диал. 'портокал, Citrus aurantiaca' (БотР 137), *тӯрунки* в нар. пес.: *А, дѐвойче аджа̀мия,/ шчо ти ра̀сло у на̀зуа?/ Аль сѐ дункьи иль тӯрунки,/ аль сѐ, Добро, протокали?* с вероятно знач. 'вид

портокали' (Охрид). – От тур. *turuncu*, прил. със знач. 'портокалов', изафетна форма от *turunç* 'раст. горчив портокал', с преоформяне на българска езикова почва: изпадане на *-cu*, схванато като формант *-cu*, както напр. в тур. *kavuncu* 'производител или продавач на пъпеши' (произв. от *kavun* 'пъпеш'), *sabuncu* 'производител или продавач на сапун' (произв. от *sabun* 'сапун'). – Срв. *турунджа̀в*, *турунджѝев*, *турунджѝен*, *турунджѝя*, *турѝнч*.

турунджа̀в диал. 'жълточервен, портокалов' (Геров), **турѝнджав (турѝнджъв)** 'който има жълточервен, портокалов цвят' (Войнягово, Карловско), **торѝнджав** '(за цвят) оранжев, портокалов' (Ляски, Балдево, Скребатно, Гоцеделчевско), **торѝнджъв** '(за цвят) оранжев, портокалов' (Дорково, Велинградско), **турѝнжев** '(за цвят) оранжев' (Бериево, Севлиевско), **торѝнджев** '(за цвят) оранжев, портокалов' (Ракитово), **турунджо̀во** 'тъмносиньолилаво' (Гнойница, Ломско). – По тур. *turuncu* '(за цвят) портокалов, оранжев', произв. от *turunç* 'раст. горчив портокал' (вж. под *турѝнч*), с български наставки *-ав* (с диалектни варианти *-ъв*, *-ев*), *-ов*. – Срв. *турунджѝев*, *турунджѝен*, *турунджѝя*, *турѝнч*, *турун*.

турунджа̀н диал. 'жълточервен, портокалов' (Геров). – По тур. *turuncu* '(за цвят) портокалов, оранжев', произв. от *turunç* 'раст. горчив портокал' (вж. под *турѝнч*), с бълг. наст. *-я̀н*, както напр. в *тестя̀н* (прил. от *тесто̀*), *кадифя̀н* (прил. от *кадифѐ*), *нишестя̀н* (прил. от *нишестѐ*), с *а* след *дж*.

турунджѝев остар. 'жълточервен, портокалов', шивашки професионален говор (остар.) '(за плат) с портокалов цвят, жълточервен', 'оранжев' (Аспарухово, Ломско; Дърманци, Врачанско; Черногорово, Пазарджишко; Белица, Разложко), **турунджѝево** 'оранжево' (Брусен, Тетевенско), **турунджиево** 'вид жълто, използвано от грънчарите за основа' (Бусинци, Трънско), **турунджѝйево** 'оранжево, портокалово' (Бабяк, Разложко), **турунджѝяв** 'портокалов' (Големаново, Кулско). – Произв. от *турунджѝя* (вж.), съществувало вероятно като прил. неизм., със засвидетелствано знач. 'оранжев, портокалов', от тур. *turuncu*, с наст. *-иев*, както напр. в *акя̀циев* от *акя̀ция*, *лѝлиев* от *лѝлия*. – Срв. *турѝн*, *турунджа̀в*, *турунджа̀н*, *турунджѝен*, *туронджия*.

турунджѝен остар. 'жълточервен, портокалов', шивашки професионален говор (остар.) '(за плат) с портокалов цвят, жълточервен', 'жълточервен, портокалов' (Плачидол, Добричко; Банско; Разлог; Якоруда), 'жълт на цвят' (Самоков), **турунджѝйън** 'жълточервен, оранжев' (Велико Търново), **торунджѝйън** '(за цвят) оранжев, портокалов' (Сливенско), **туръ̀нджѝйън** 'оранжев' (Годлево, Разложко), **турунджиена** в нар. пес.: *...червена язма турунджиена...* с вероятно знач. 'жълточервена' (Котленско), **турунджиено** 'оранжево' (Брусен, Тетевенско; Портитовци, Монтанско), 'жълточервено, портокалово' (Врачанци, Добричко), 'оранжево, портокалово' (Банско), **турунджѝену** 'червеномораво' (Шумен), **туръ̀нджѝйъну** 'оранжево, портокалово' (Горно Драглище, Разложко), **турунжѝйену** 'оранжево' (Велико Търново), **турунжиен** 'оранжев' (Певец, Търговищко), **турунжѝйън** 'оранжев' (Елена; Лазарци, Еленско). – Произв.: *алтурунджѝен* 'оранжев на цвят' (Самоков) (сравване на диал. *ал*, от тур. *al* 'червен', и *турунджѝен* 'жълт на цвят', употребявано в говора). – От тур. *turuncu* '(за цвят) оранжев, портокалов', произв. от *turunç* 'раст. горчив портокал' (вж. под *турѝнч*), със завършек *-иян* (*-ийън*), както напр. в *лихудѝйън* (прил. за означаване на цвят) от тур. *nohudî* 'с цвят на грах' и в други форми (вж. Т. Ат. Тодоров, Етим. етюди 285), *кавѐренгѝен* (*къвѐ-рингѝйън*) 'кафяв' от тур. *kahverengi* 'кафяв, с цвят на кафе' (вж. БЕР 2, 124). Формата *торунджѝйън* – със свръхстарателно *о* вм. *у* в неударено положение. – Срв. *турѝн*, *турунджа̀в*, *турунджа̀н*, *турунджѝев*, *туронжия*.

турунджѝче ср. в нар. пес.: *Ой, момѝче турунджѝче,/ дѐка е ма̀йка ти.* (Гулянци, Ломско). – Умал. гальов. от **турунджѝца*, самото то възникнало като умалително по основа *turunc-* на тур. *turunç* 'дърво и плод горчив портокал' (вж. под *турѝнч*). За **турунджѝца* срв. у Skok 3, 572, под *turundža*, даденото като срхр. диал. *турунджица*, умал. от *туруджа* 'портокал' (тур. *turunç*). За умалителни на *-иче* от умалителни на *-ица* срв. *момѝче* от *момѝца* (вж. *мома̀*), *сестрѝче* от *сестрѝца* (вж. *сестра̀*).

турунджѝчки прил. 'оранжев, портокалов' (Цветино, Велинградско). – По тур. *turuncu* '(за цвят) портокалов, оранжев', произв. от *turunç* 'раст. горчив портокал' (вж. под *турѝнч*); с диал. *-ички* (от *-ичък*, както в прилагателни *бѐличък*, *сѝничък*). – Срв. *турѝн*, *турѝнджав*, *турунджѝев*, *турунджѝен*, *турунджѝя*, *турѝнч*.

турунджѝя в текст *...ал коприна турунджѝя...* с вероятно знач. 'оранжева, портокалова' (Дойран), **турунджия** в нар. пес.: *... плете Калина гайтанье,/ Гюрго ле джанъм,/ от свила и гювезия,/ от плена туруджия* (Самоков). – От тур. *turuncu* '(за цвят) портокалов, оранжев', произв. от *turunç* 'раст. горчив портокал' (вж. под *турѝнч*), със завършек *-ия* на мястото на тур. *-u*, както в много турски заемки, като *корѝя* 'гора' (вж.) от тур. *koru*, *кутѝя* (вж.) от тур. *kutu*. – Заето и в срхр. *турѝнджӣ* 'с цвят на портокал, оранжев' (Škaljić 626), *турунджи* 'жълтеникав като портокал', *турѝнджи* 'оранжева боя' (Skok 3, 527, под *turundža*), рум. остар. и диал. *turungín* '(за цвят) оранжев, портокалов' и (диал.) *turingín* също (DLR 11/3, 1983, 751), арум. *turungĭn* 'оранжев' (Papahagi 1974, 1208). – Срв. *турунджа̀в*, *турунджа̀н*, *туронжия*, *турунджѝен*.

турунджу̀к в нар. пес.: *На висо̀к чарда̀к, ма̀ле, да седѝм,/ турунджу̀к свѝла, мале, да предѐм,/ жълти жълтѝци да нѝжем.* (Белотинци, Белоградчишко) с вероятно знач. 'оранжевичък' и в такъв случай от тур. *turuncuk*, умал. гал. от *turuncu* 'оранжев, портокалов', произв. от *turunç* 'дърво и плод горчив портокал' (вж. *турѝнч*).

турѝнч диал. 'боя с жълточервен (оранжев, портокалов) цвят' (Панчев), **турунч** също (Панагюрище; Панагюрско), в съчет. *турунч мемелия* в нар. пес.: *...гранка маслинова, турунч мемелия...* (Прилеп). – Произв.: *турѝнчен* 'оран-

жев, портокалов' (Павелско, Асеновградско), *турӯнчено* 'оранжево' (Неделино, Маданско), *турӯнчьен* 'оранжев' (Осиково, Смолянско), *турӯнчену* 'оранжево' (Яворово, Асеновградско), *торӯнчен* '(за цвят) оранжев, портокалов' (Богутево, Павелско, Хвойна, Асеновградско; Влахово, Смолянско; Неделино, Ерма река, Маданско; Златоград), *торӯнчьен* (Лилково, Пловдивско; Неделино, Маданско), *турӯмчано* 'оранжево' (Устина, Пловдивско) (от **турунчано* с промяна *н* > *м*), *турунчла̀я* диал. прил. неизм. 'вид портокалово дърво, Citrus aurantiaca' (Панчев) (с наст. *-лия* от тур. *-lu*, *-lü*, *-lı*, *-li*). – Чрез тур. *turunç* 'дърво и плод горчив портокал' вероятно от араб. *turunǧ*. – Заето и в срхр. *ту̀рунджи*, *ту̀рӯнджи* 'вид портокал, Citrus aurantiaca' (Škaljić 626), *туру̀нджа* също (Skok 3, 527).

туру̀-тут междуметие за наподобяване на звук от пищялка (Еремия, обл. Пиянец, Кюстендилско). – Звукоподраж. Срв. *турула̀м* 'подсвирквам си', *тюрюлюллю* междум. за наподобяване на звукове, издавани от зурли, войнишки тръби, гайди и др., *ту-ту-у-у* междум. за наподобяване на звук от пищялка, свирка на влак, на параход. Срв. и рус. диал. *туру́кать*, *туруру́кать* 'издавам специфичен звук (*турутуру*): свиря на рог; (за гълъб) гукам, гугукам' (Даль 4, 445), рум. диал. *túrlu*, обикн. *túrlu-túrlu* междум. за уподобяване на звук от свирка, *a turluí*, *túrlui* 'свиря на свирка', *a turlicăí*, *a turlícăi* 'свиря на свирка, на пискун' (DLR 11/3, 1983, 735, 734), фр. *turlututu* 'свирчица, свирка' (звукоподраж., вж. Bloch–Wartburg 626, под *turlutaine*, нем. *tut, tut* междум. за уподобяване на сигнал от рог и междум. за наподобяване на звук от автомобил ('бибип, биби-и-ип').

туруя̀н, туруя̀н диал. припев при люлеене на дете в люлка. – Звукоподраж. Срв. *турула̀м, турула̀м* и *турулан, турулан* също, *ту̀рулюм, ту̀рулюм* междум. в гатанка за чекрък.

турфа в текст: *...а той чоекот кя продает турфа тазе ябълка.* (Търско, Битолско), **труфа̀** '(за плод или зеленчук) рано узрял, ранен; нещо ново, прясно за ядене' (Геров). – Формата *турфа* – чрез тур. *turfa* 'нещо ново' от араб. *ṭurfā* също; *труфа̀* – с метатеза. – Срв. *турфанда̀*.

турфа̀н 'вихрушка' (Благоевград), **турфан** също (Логодан, Благоевградско – сега квартал на Станке-Лисичково), **труфа̀н** 'силен вятър с прах и вихрушка' (Банско), **труфа̀нь** 'силен вятър с прах' (Банско). – От *туфа̀н* също (вж.), с неорганично *р*, за което срв. бълг. диал. *карснак* 'дървен обръч на сито и др., луб' (вж.) от тур. *kısnak*, *kasnak* 'дървен обръч на сито, решето', многобройни примери с *р* (*r*) на мястото на тур. *ı* и рядко на мястото на тур. *e* в сърбохърватски думи (вж. например у Stachowski, Fonetyka zapoż. 42–44, 39), като *кр̀на* покрай *кӣна*, *ка̀на*, *кна̀* 'къна̀' (от тур. *kına*), *ср̀дисати* покрай нормалното *се̏вдисати* 'обичам, любя' (от аор. основа *sevdi* на тур. гл. *sevmek* 'обичам, любя'), както и алб. *trunxh* 'бронз' покрай алб. *tunxh* (от тур. *tunç*). За бълг. *тру-* (на мястото на тур. *tu-*) в *труфа̀н*, *труфа̀нь* срв. *tru-* (на мястото на тур. *tu-*) в алб. *trunxh*.

турфанда̀ нар. 'пресен, новоизлязъл зеленчук или плод', прил. неизм. '(за зеленчук или плод) рано узрял' (Геров), 'младо, неузряло вино' (Сливен), 'ново вино, непревряло' (Шивачево, Севлиевско), **турфанда** 'първият зеленчук, който се обира от градината' (Зафирово, Тутраканско), **труфанда̀** остар. '(за зеленчук или плод) рано узрял; нещо ново, прясно за ядене' (Геров), **туруфанда̀** 'пресен, новоизлязъл за сезона зеленчук или плод' (Самоков), 'прояждане; каква да е храна' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Произв.: *контурфанда* 'последният обран от градината зеленчук' (Зафирово, Тутраканско) (в Сборник „Добруджа" 1974, 62, вероятно погрешно вм. *сортунфанда* (от тур. *son turfanda* 'плод или зеленчук, обран в самия край на сезона'. – От тур. *turfanda* 'скорозрял, ранозрял, ранен плод или зеленчук' (за което се предполага обикновено персийски произход, но от някои автори – гръцки, срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 254, Eren, TDES 418, Meyer, Tü. Stud. 35, Räsänen 500. Skok 3, 505). – Заето и в срхр. *трофа̀нда* 'ранозрял, пръв, ра̀нен плод' (Škaljić 621, Skok 3, 505), рум. *trufandá* 'хранителен продукт (обикновено плод или зеленчук), който се появява на пазар в началото на сезона' (DLR 11/3, 1983, 663–664), арум. *turfandá* 'ранен зеленчук или плод' (Papahagi 1974, 1206). – Срв. *турфа*, *труфа̀*.

турфъ[1] ж. 'троха' (Банат). – Произв.: *турфъ̀че* и *труфъ̀че* умал. 'трохичка' (Банат). – С метатеза от *труфъ* 'троха', а то от диал. *трухъ* (= *трохà*, вж.), със субституция на *х* с *ф*.

турфъ[2] гл. 'правя трохи, троша', **турфѝш** 2 л. ед. ч. (Банат). – Късно образуване от *турфъ* 'троха' (вж. *турфъ*[1]) за разлика от *туршъ* 'троша' в същия говор (вж.).

ту̀рци мн. ч. 'хора от основното население на Турция', **ту̀рка** бройна форма за мн. ч. в нар. пес.: *Ю̀ддолу ӣдат три ту̀рка,/ три ту̀рка, три янадо̀лка.* и в нар. пес.: *...пугле̏нни нагдря,/ нагдря, надо̀лу, колку ту̀рка ӣдат...* (преселници в Новопазарско от с. Гьобел, в Мала Азия), **турка** бройна форма за мн. ч. в нар. пес.: *Таком Бога до троща турка./ я слезнете от висок чардак...* (Крапец, Пернишко). – Произв.: *туркалѝя* остар. 'който дружи с турците'(Ботевградско) (с диал. наст. *-лѝа* = *-лия*, от тур. *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü*), *ту̀ркаличи* с вероятно знач. 'момче, което дружи с турчета, което се турчее' в текст: *Оддо̀ло ӣди мла̀до турчѐ,/ мла̀до турчѐ ту̀ркаличи...* (Ловеч) от по-рано *ту̀ркалийче*, умал. от *туркалѝа* или от негов вариант, с промяна *ий* > *и* и редукция *е* > *и*), *туркӣня* 'жена от основното население на Турция' (вж.), *ту̀рски* 'който се отнася до турци, турчин, Турция' (вж.), *ту̀рча* 'правя, заставям някого да стане турчин или мохамеданин' (вж.), *турча̀* съб. пренебр. 'турци' (вж.), *турча̀ътъ* 'турците' (вж.), *турчальо̀* съб. 'турци' (вж.), *турча̀нлия* диал. 'турчин' (Панчев) (вж.), *турчѐ* 'малък, млад турчин' (вж.), *турчелѝя* диал. 'човек, който знае да говори добре турски' (Геров) (от **турченлѝя*, вариант на *турча̀нлия* с фонетично опростяване *нл* > *л*), *турчелийо* зват. п. в текст: *Виж*

какво, турчелийо, ние те видяхме колко струваш! (Банско), *турчеля̀* съб. 'турци' (вж.), *тѫ́рченджик* 'раст. мак, Papaver rhoeas' (вж.), *турченче* 'турченце' (вж.), *турчетѝя* съб. 'турци' (вж.), *турчѐя се* 'държа се като турчин, правя се на турчин', *турчилѫ̀к* в пословица: *Като нѐма блажнелѫ̀к, не трѐбе ми турчилѫ̀к* 'Като съм беден и не ям блажно, защо ми е да стана турчин?' (т.е. 'Като нямам от нещо облага, защо да напускам сегашната си работа?') (Видин) (вероятно от **турчинлѫ̀к* с фонетично опростяване *нл* > *л*), *тѫ́рчин* 'човек от основното население на Турция' (вж.), *турчо̀р* съб. 'много турци' (вж.), *турчуля̀* съб. презр. 'много турци' (вж.); ФИ: *Тѫ́рчев* (Пловдив, Варна, София; Локорско, Софийско – Илчев Р 499). – Срхр. *Тѫ́рак*, мн. ч. *Тѫ́рци*, словен. *Túrek*, *Turki*, рус. *ту́рок*, мн. ч. *ту́рки*, струс. **тюркъ**, укр. *ту́рок*, белорус. *тура́к*, чеш. *Turek*, словаш. *Turek*, пол. *Turek*. – Късно праслав. **turъkъ*. От сттюрк. *türk* 'династия, наречена от китайците *Ту-кю'* (Radloff 3/2, 1559), 'племенен съюз, създал тюркския каганат' (Древнетюркский словарь 1969, 599), тур. *Türk* 'турчин; тюрк'. Вж. Miklosich, EtWb 365, под *turŭkŭ*, Miklosich, Tü. Elem., Nachtrag 1, 60, Brückner, SEJP 585, под *Turcja*, Ст. Младенов, ЕтР 643, Skok 3, 525–526, под *Tȕrčin*. – Срв. *туркѝня*, *Тѫ́ркия*, *Туркѝя*, *тѫ́рски*, *Тѫ́рция*, *тѫ́рча*, *турча̀*, *турча̀ата*, *турчальо̀*, *турча̀нлия*, *турчѐ*, *тѫ́рченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *тѫ́рчин*, *турчо̀р*, *турчуля̀*.

Тѫ́рция име на турската държава. – От рус. *Турция* (от 17 в. насам), заето чрез пол. *Turcja* от научнолат. *Turcia*. За руската дума вж. Vasmer, REW 3, 156; за полската срв. Brückner, SEJP 585. – Срв. *туркѝня*, *Тѫ́ркия*, *Туркѝя*, *тѫ́рски*, *турци*, *тѫ́рча*, *турча̀*, *турча̀ата*, *турчальо̀*, *турча̀нлия*, *турчѐ*, *турчеля̀*, *тѫ́рченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тѫ́рчин*, *турчо̀р*, *турчуля̀*.

тѫ́рча 'правя, заставям някого да стане турчин или мохамеданин', 'накарвам някого от друга народност и вяра да стане турчин' (Геров), **тѫ́рча се** 'ставам турчин' (Георв), **турчѐя се** 'държа се като турчин, нося се като турчин' (вж.), **тѫ́рчим** 'турча' (Връбница, квартал на София'), **тѫ́рчим се** 'потурчвам се' (Суходол, Софийско). – Произв.: *изтѫ́рча*, *изтѫ́рчвам*, диал. и *изтѫ́рчам* 'потурчвам мнозина, потурчвам всички'; *оттѫ́рча се* '(за потурчен) оставя турската вяра и се върна пак към бащината си' (Кюстендилско) (Панчев); *потѫ́рча*, *потѫ́рчвам*, диал. и *потѫ́рчувам* 'заставям някого да стане турчин; (разг. шег.) задигам, открадвам нещо; (разг. шег.) потулям нещо, та то не може да бъде открито', *потѫ́рча се*, *потѫ́рчвам се* 'ставам турчин'; *разтѫ́рча*, *разтѫ́рчвам* 'отвръщам турчин от вярата му, от народността му' (Геров). – Срхр. *тѫ́рчити (се)*, *тѫ́рчи̏м (се)* 'турча се, потурчвам се', чеш. *-turčiti (se)*, *-turčím (se)* в *poturčiti (se)*, *poturčím (se)* 'потурча (се)', словаш. *-turčit' (sa)*, *-turčím (sa)* в *poturčit' (sa)*, *poturčím (sa)* 'потурча (се)', пол. *turczyć (się)*, *turczę (się)* 'турча (се), потурчвам (се)'. – Късно праслав. **turъčiti (sę)*, **turъčą (sę)*, по-ранно **turъkiti (sę)*, **turъkją (sę)*, произв. от **turъkъ* (вж. под *тѫ́рци*). – Срв. Brückner, SEJP 585, под *Turcja* (дето се сочи пол. *sturczyć* 'потурча'), Ст. Младенов, ЕтР 643, Skok 3, 525,

под *Tȕrčin*. – Срв. *туркѝня*, *Тѫ́ркия*, *Туркѝя*, *тѫ́рски*, *тѫ́рци*, *Тѫ́рция*, *турча̀*, *турча̀ата*, *турчальо̀*, *турча̀нлия*, *турчѐ*, *турчеля̀*, *тѫ́рченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тѫ́рчин*, *турчо̀р*, *турчуля̀*.

турча̀ съб. 'турци' (Геров, РСБКЕ; Русаля, Великотърновско), **тѫ́рча** 'турци' (Смядово, Шуменско; Секирово, Пловдивско). – От основа *турк-*, запазена в бройна форма за мн. ч. *тѫ́рка* (вж. под *тѫ́рци*) или от основа *турц-* в *тѫ́рци* (вж.), със събирателна наст. *-я*, както напр. в *бра̀тя* (вж. *бра̀т*), *циганя̀* 'цигани', *французя̀* 'французи', *влася̀* 'власи, румънци'. – Срв. *туркѝня*, *Тѫ́ркия*, *Туркѝя*, *тѫ́рски*, *тѫ́рци*, *Тѫ́рция*, *тѫ́рча*, *турча̀ата*, *турчальо̀*, *турча̀нлия*, *турчѐ*, *турчеля̀*, *тѫ́рченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тѫ́рчин*, *турчо̀р*, *турчуля̀*.

турча̀атъ 'турците' (Мечка, Плевенско). – Вероятно от *турчѐтата*, членувана форма за мн. ч. от *турчѐ*, с диалектен широк изговор на *е* и после с преход на *е* в *а* след ч; с дисимилаторно изпадане на първото *т* в интервокално положение, както напр. в диал. *мумча̀та* (= *мѫ́мчетата*, *момчѐтата*), *кюфта̀та* (= *кюфтѐтата*), с редукция на неударено *а* в ъ. – Срв. *туркѝня*, *Тѫ́ркия*, *Туркѝя*, *тѫ́рски*, *тѫ́рци*, *Тѫ́рция*, *тѫ́рча*, *турча̀*, *турчальо̀*, *турча̀нлия*, *турчѐ*, *турчеля̀*, *тѫ́рченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тѫ́рчин*, *турчо̀р*, *турчуля̀*.

турчальо̀ съб. 'турци' (Смолян, Смолянско). – Вариант на *турчуля̀* съб. 'много турци' (вж.), по-точно вариант на **турчоля̀* (със свръхстарателно *о* вм. *у* в неударено положение); с *-ьо̀* под влияние на съществителни от ж. р. на *-ьо̀* (по произход винителни форми, от старобългарски винителни именни форми на *-ѭ*) и с *а* на мястото на *о* в неударено положение (с акане). – Срв. *туркѝня*, *Тѫ́ркия*, *Туркѝя*, *тѫ́рски*, *тѫ́рци*, *Тѫ́рция*, *тѫ́рча*, *турча̀*, *турча̀ата*, *турча̀нлия*, *турчѐ*, *турчеля̀*, *тѫ́рченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тѫ́рчин*, *турчо̀р*, *турчуля̀*.

турча̀нлия диал. м. 'турчин' (Панчев), **турчанка** 'туркиня' (Вардун, Търговищко). – Формата *турча̀нлия* – от основа *турчан-* на същ. **турча̀нин* 'турчин', образувано от основа *турк-*, запазена например в бройна форма за мн.ч. *тѫ́рка* (вж. под *тѫ́рци*), или от основа *турц-* в *тѫ́рци* (вж.) с наст. за м. р. *-янин* – същата, която се среща в женски имена, като *врача̀нин* 'жител на гр. Враца', *казанлъ́чанин* 'жител на гр. Казанлък'; с *-лия* (от тур. *-li*, *-li*, *-lu*, *-lü*), както напр. в жителско име *ва̀рналия* 'жител на гр. Варна'. Формата *турча̀нка* – от посочените основни *турк-*, *турц-* с наст. за ж. р. *-янка* – същата, която се среща в жителски имена за жени, като *врача̀нка* 'жителка на гр. Враца', *казанлъ́чанка* 'жителка на гр. Казанлък'. Срв. съответствия на *турча̀нка* в други славянски езици: рус., укр. белорус. *турча́нка* 'туркиня', словаш. *turčanka* също. – Срв. *туркѝня*, *Тѫ́ркия*, *Туркѝя*, *тѫ́рски*, *тѫ́рци*, *Тѫ́рция*, *тѫ́рча*, *турча̀*, *турча̀ата*, *турчальо̀*, *турчѐ*, *турчеля̀*, *тѫ́рченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тѫ́рчин*, *турчо̀р*, *турчуля̀*.

турчѐ 'малък, млад турчин', 'птица кадънка' (обл. Кюстендилско краище), **тӯрче** диал. 'малък, млад турчин' (Геров), диал. 'див мак, Papaver rhoeas' (Янковец, Русенско) (БотР 228), **тӯрчета** мн.ч. 'малки чушки за туршия' (Кюлевча, Шуменско). – Произв.: *турчѐнце* умал. – Срхр. *тӯрче* 'турче'. – Праслав. диал. **turъčę*, образувано с наст. *-ę* от **turъkъ* (вж. под *тӯрци*). – Срв. Skok 3, 526, под *Tùrčin*. – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчàнлия*, *турчелѝя*, *тӯрченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тӯрчин*, *турчòр*, *турчуля*.

турчелѝя съб. 'турци' (Панчев). – Вариант на *турчуля* съб. 'много турци', с *е* на мястото на *у* в неударено положение след ч. – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчанлѝя*, *турчѐ*, *тӯрченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тӯрчин*, *турчòр*, *турчуля*.

тӯрченджик 'раст. мак, Papaver rhoeas' (Геров; Паланка, в Македония; БотР 228). – От *тӯрчин* 'човек от основното население на Турция' (вж.), диал. *тӯрчен*, с *-джик* от умалителна турска наст. *-cik*; със свръхстарателно *-е-* вм. *-и-* в неударено положение. За семантиката срв. друго название на същото растение: *тӯрче* (вж. под *турчѐ*). – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчàнлия*, *турчѐ*, *турчелѝя*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тӯрчин*, *турчòр*, *турчуля*.

турченче 'турченце' (Лом). – От *турченце* (вж. *турчѐ*), със замяна на *-це* с *-че* (в умалителни, като *момчѐ*, *звънчѐ*, *чукчѐ*). Не е изключено да бъде и от *тӯрчен*, диалектен вариант на *тӯрчин* (вж.), с наст. *-че* (необичайна след сингулативна наст. *-ин* (срв. *бакàлин*, умал. *бакàлче*). Срв. *тӯрченджик* (от *тӯрчен* 'турчин', с умалит. наст. *-джик* от турски произход). – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчàнлия*, *турчѐ*, *турчелѝя*, *тӯрченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тӯрчин*, *турчòр*, *турчуля*.

турчетѝя съб. диал. 'турци' (Панчев). – Произв. от *турчѐ* 'малък или млад турчин' (вж.), от основа на *-ет-* (стб. **-ѧт-**) *турчет-* във форма за мн. ч. *турчѐта* (срв. основа на *-ет- отрочет-* във форма за мн. ч. *отрòчета*, от стб. **отроүѧт-** във формите на същ. **отроүѧ** за род. п. **отроүѧтѣ**, за дат. п. **отроүѧтѣ**, за тв. п. **отроүѧтьмь**, за мест. п. **отроүѧтѣ** и във всички форми за мн. и дв. ч.; за им. и вин. п. мн. ч. **отроүѧта**, запазено в новобълг. *отрòчета*, и т. н.), с наставка *-ия*. За образуването срв. *момчетѝя* по основа *момчет-* във форма за мн.ч. *момчѐта* (от *момчѐ*, вж.), *хлапетѝя* по основа *хлапѐт-* във форма за мн. ч. *хлапѐта* (от *хлапѐ*, вж.). – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчàнлия*, *турчѐ*, *турчелѝя*, *тӯрченджик*, *турченче*, *турчѐя се*, *тӯрчин*, *турчòр*, *турчуля*.

турчѐя се 'държа се като турчин, правя се на турчин', вж. *тӯрци*.

тӯрчин 'човек от основното население на Турция', прен. 'ревнивец', 'мъж от турски произход; грубиянин' (Костурско), 'цвете мак, Papaver rhoeas' (Еленско), 'цвете латинка, Tropaeolum maius' (Банско) (БотР 299), **тӯрчен** диал. 'турчин', 'раст. магарешки бодил, Carduus candicans' (Брестовица, Пловдивско) (БотР 125), **тӯрчын** 'турчин' (Банат). – Произв.: *тӯрчинка* 'туркиня' (Трънчовица, Никополско; Света Петка, Велинградско; Прилеп), *тӯрчинкъ* 'туркиня' (Къкрина, Ловешко), *турчѝнка* 'туркиня' (Ленково, Коиловци, Никополско), *тӯрчинче* (Прилеп); *турчин-булу* 'червено полско цвете слети-коса' (Чирпанско), *тӯрчин-кукӯрчин* диал. 'насекомо Pyrrhocorus apterus' (Геров), *тӯрчен-паламук* диал. 'вид мак, Papaver' (БотР 227), *бесѝ-турчин* 'цвете лятно кокиче' (Ботевградско), 'градинско цвете с увиснали цветове' (Фролош, Кюстендилско), *обесѝ-турчин* 'раст. блатно кокиче, Leucojum aestivum' (Дупница). – Срхр. *Тӯрчин*, словаш. остар. *Turčín* 'турчин', пол. остар. *Turczyn* 'турчин; вид слуга'. – Праслав. късно **turъčĭnъ*, образувано от **turъkъ* (вж. под *тӯрци*) със сингулативна наст. *-ĭnъ*. – Срв. Miklosich, EtWb 365, под *turŭkŭ*, Brückner, SEJP 585, под *Turcja*, Ст. Младенов, ЕтР 643, Skok 3, 525. – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчàнлия*, *турчѐ*, *турчелѝя*, *тӯрченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *турчòр*, *турчуля*.

турчòр съб. 'много турци' (Ленково, Никополско; Тръстеник, Плевенско; Ботевград, Доктор-Йосифово, Монтанско). – От основа *турк-*, запазена напр. в бройна форма за мн. ч. *тӯрка* (вж. под *тӯрци*) или от основа *турц-* в *тӯрци* (вж.) със събирателна наст. *-ьор*, както напр. в *дѐчор* съб. 'много деца' (от основа *дец-* в *деца̀*, вж. *детѐ*), употребявано в Ботевград и Ботевградско, вж. БДиал 2, 75, и другаде. Срв. събирателни с наст. *-òр* (*-ор*): *железòр* 'железария, железни предмети', *циганòр* 'цигани' (употребявано в Ботевград и Ботевградско), *жѐнор* 'много жени' (в Доброславци, Софийско). – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчàнлия*, *турчѐ*, *турчелѝя*, *тӯрченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тӯрчин*, *турчуля*.

турчуля съб. презр. 'много турци' (Боженци, Габровско), иронично название на турците (Троян), презрително название на турците (Стамболово, Павликенско; Троянско). – От основа *турк-*, запазена в бройната форма за мн. ч. *тӯрка* (вж. под *тӯрци*) или от основа *турц-* (вж. под *тӯрци*), със събират. наст. *-уля*, както напр. в *гъ̀рчуля* 'много гърци' (произв. от *гръ̀к*, вж.), *сърбуля* 'много сърби' (произв. от *сърбин*, вж.). – Срв. *туркѝня*, *Тӯркия*, *Туркѝя*, *тӯрски*, *тӯрци*, *Тӯрция*, *тӯрча*, *турчà*, *турчàата*, *турчальò*, *турчàнлия*, *турчѐ*, *турчелѝя*, *тӯрченджик*, *турченче*, *турчетѝя*, *турчѐя се*, *тӯрчин*, *турчòр*.

туршѝя ж. и често диал. **трушѝя** 'запазени в саламура и оцет зеленчуци; чушки, зелени домати, моркови, целина и др.; (прен.) нещо смачкано или накиснато', **туршѝйа** диал. 'туршия', **туршѝйę** ж. 'слаба ракия от шипки и бо-

ровинки' (Корница, Гоцеделчевско), **тӯршия** 'гроздова ракия, приготвена от мъст, синап и грозде' (Велес). – Произв.: *тӯршӣен* прил., *тӯршӣйка* умал., 'дива круша, която се слага в туршия' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Чрез тур. *turşu* 'туршия' от перс. *turši* 'туршия; киселина; киселинност; кисел вкус'. – Заето и в срхр. *тӯршија* 'туршия' (Škaljić 626, дето тур. *turşu* се извежда от перс. *turš*, *turuš*; Skok 3, 527), рум. *turşíe* и *truşíe* 'туршия; (диал.) маджун; мармалад; (диал.) каца, чебър, в който се държи грозде, консервирано в гроздов сок; (диал.) съд, в който изтича ракията' (DLR 11/3, 1983, 675, дето *truşíe* се извежда от бълг. *трушия*, а *turşíe* – от срхр. *тӯршија*), арум. *turşíe*, *truşíe* 'туршия' (Papahagi 1974, 1207, 1199), нгр. *τουρσί* 'туршия' (Ἀνδριώτης 372), алб. *turshi* 'туршия' (Boretzky, WbAlbTurz 135).

туршъ 'троша; оронвам, правя на зърна' (Банат). – С метатеза от *трушъ* също, употребявано в същия говор (= *трошà*, вж.).

туръ[1] 'обратна страна на монета с герб', вж. *тӯрà*[1].

туръ[2] 'кокалче от задния крак на агне' (Бракница, Поповско), **туръ** 'кокалче за игра' (Плевен). – Еднакво с *туръ*[1] 'обратна страна на монета с герб' (вж.). Вероятен семантичен развой: 'обратна страна на монета с герб' > 'монета с герб' > 'кокалче от задния крак на агне (което се използва за игра вм. монета с герб)'. – Срв. *тӯра*[3].

турьелӣи в нар. пес.: *Марко грàди кулӣ и танàки,/ кӯли грàди от карà грошове,/ а дуарè – парӣ турьелӣци,/ а долапè – от жълтӣ жълтӣци,/ а калдърмè – от белӣ грошеве.* (Суходол, Софийско). – Фонетичен вариант на *туралӣя* 'златна лира', от тур. *turalı* (вж. под *тӯрà*[1]). Срв. от тур. *turalı* рум. остар. и диал. *turaliu* 'стара турска монета с тура, със султански монограм на едната страна' (DLR 11/3, 1983, 719).

турѝк 'възглавничка за сядане на стол' (Ново село, Видинско). – Произв.: *турѝче* 'възглавничка за сядане на стол' (Ново село, Видинско). – От рум. диал. *turuiác* 'възглавница, на която се сяда, обикн. край огнището до огъня' (DLR 11/3, 1983, 731, под *tureátcă*). У М. Сл. Младенов, ТБД 6, 287, без бележка за произхода. – Би могло да бъде и от тур. *oturak* 'място, дето може да се сяда', отдето и *отурàк* 'дървена пейка' и с други значения (вж.), с изпадане на начално *о-*, схванато вероятно като предлог, и с вторично меко *р'*, може би под влияние на лексикални двойки, като *байрàк – байрѝк*, *кайрàк – кайрѝк*.

тӯрям (и диал. **тӯрам**), **тӯрвам**, диал. **тӯрнувам**, **тӯргам** 'слагам, поставям; слагам, сипвам ястие, храна и под.; поставям, нареждам; поставям на себе си или на другиго облекло, накит и под.; прибавям нещо към друго; настанявам, поставям някого някъде; написвам, отбелязвам препинателен знак, оценка по учебен предмет и под.; (разг.) настанявам на служба, на работа', св. **тӯря** (и диал. **тӯра**), **тӯрна**, **тӯрям се** разг. и диал. **тӯрам се**, **тӯрам са**, **тӯръм съ** 'представям се за способен да правя (да направя) нещо, представям се за някакъв; имам високо мнение за себе си, придавам си важност', св. **тӯря се**, **тӯра са**, **тӯръ съ**, напр. в съчетания *тӯрям се за всичко*, *тӯрям се за лекар*, **тӯря** и **тӯра**, **тӯръ**, **тӯркам** несв. диал. 'бутам нещо да падне, събарям, катурвам, свалям; развалям нещо направено, руша; бутам, блъскам, тикам, тласкам; влача, търкалям; със сила принуждавам, карам някого или нещо да върви, да се движи; лея, поливам; отливам, сипвам; лея, разливам, изливам, проливам', св. **тӯрна**, диал. итер. **тӯрӣвам** (Геров), **тӯря се** несв. (и **тӯра се**, **тӯра са**, **тӯръ съ**), **тӯркам се** несв. диал. 'катурвам се, събарям се, руша се, развалям се; бутам се, влача се, валям се, търкалям се; задвижвам се; лея се, разливам се, проливам се, разсипвам се; кърша се, бивам кършен, скършвам се, чупя се', св. **тӯрна се** (Геров), **тӯрям** 'събарям' (Долновардарско), 'futuo' таен говор (РР 4, 74), **тӯрьем** 'турям' (Наречен, Асеновградско; Бостина, Хасовица, Смолянско), **тӯрем** също (Бабяк, Разложко), **тӯрим** св. 'туря' (Ново село, Видинско; Босилиградско), **тӯрим** в съчет. *тӯрим (си) водата* 'пускам вода, пикая' (Долновардарско), **тӯра** св. 'сложа, поставя; избера, определя; назнача', в съчетания *тӯра исàп* 'забележа, обърна внимание', *тӯра клѐтва* 'положа клетва, закълна се' (Банат), **тӯрам** 'слагам, поставям' (Софийско; Доброславци, Софийско; Самоков), диал. 'черпя, обслужвам на трапеза' (Геров), **тӯрам** 'турям', св. **тӯрим** (Кюстендилско), **тӯръм** 'турям; пъхам; сипвам' (Ново село, Видинско), **тӯрвам** 'събарям' (Прилеп), **тӯрвам** 'наливам течност от съд в съд; поливам някому да се мие; сипвам', св. **тӯра** (Костурско), **тӯрвам** 'слагам джезве в жаравата' (Ореше, Гоцеделчевско), **тӯрнувам** нар., диал. 'турям' (Геров), **турновам (се)** 'събарям (се)' (Долновардарско), **тӯрнам (се)** 'изсипя (се)' (Долновардарско), **турӯвам** 'сипвам' (Шаренка, Маданско), **турӯвум** 'сипвам' (Кукуш), **тӯркам** '(в игра) хвърлям къса дебела тояга така, че да направя колкото се може повече обороти, опирайки се на двата си края' (Странджа), **тӯркам се** 'катурвам се' (Прилеп), **тӯрувай** гл. запов. накл. 2 л. ед. ч. сег. вр. 'сипвай, изливай' в текст: *Во скѝната врѐкя жѝто не тӯрувай.* (Дебърско), **тӯрнит** 3 л. ед. ч. 'събори' (Прилеп), **туриват** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'излива, полива' в текст: *На одзади момата им леит (туриват) вода...* (Кукуш), **турӯвает** с вероятно знач. 'сипват, наливат' в текст: *Вѝното кога го турӯвает, джӯмбушот е коде мӯжот.* (Галичник), **туруве** с вероятно знач. 'гони, пропъжда' в текст: *Лисицата, като чула, излезела, и овчарут туруве от врекята кокошките, а излезели двете кучета...* (Кукуш). – Произв.: *тӯрач* диал. 'мъж, който черпи, обслужва на трапеза' (Геров), *тӯрачи* мн. ч. 'обслужващи на трапеза' (Прилепско), *турило* 'бутало за биене на масло' (Тетовско, Кичевско), *тӯрканата* 'вид младежка игра в гората, която се състои в хвърляне на къса дебела тояга така, че да направи колкото се може повече обороти, опирайки се на двата си края' (Странджа), *тӯрканица* и *тӯркàница* диал. 'бутане, блъскане, бутаница, блъсканица' (Геров; Прилеп), *тӯркач* диал. 'дебело дърво за залостване на врата' (вж.); *втӯря*, *втӯрям* диал. 'слагам, поставям в нещо' (Геров), *втӯрна се*, *втӯрвам се* и диал. *втӯркам се* 'влизам, навлизам изведнъж, стремително, нахълтвам, връхлитам; спущам се, затичвам се бързо; залавям се за нещо с увлечение' (Геров), *втӯрна съ*, *втӯрвам съ* 'проявявам интерес към нещо; науча-

вам го и започвам да го практикувам' (Тръстеник, Плевенско); *дотӯря*, *дотӯрям*, *дотӯрвам* 'турям допълнително; довършвам да турям'; *затӯря* и *затӯрна*, *затӯрям* и *затӯрвам*, нар. *затӯрювам* 'турям нещо не на място, та не може да се намери, когато потрябва', *затурдк* 'затулено място на завет' (Могилово, Чирпанско); *изтӯря*, *изтӯрям*, *изтӯрвам* и нар. *изтӯрувам*, *изтӯрювам* 'турям всичко докрай, колкото трябва; изваждам от съд, изсипвам, изливам', *изтӯря се*, *изтӯрям се* и нар. *изтӯрувам се*, *изтӯрювам се* 'изсипвам се, изкилвам се; (за жена) помятам', *изтӯркам*, *изтӯрквам* и *изтӯркувам* диал. 'избутвам, изтиквам, изтласквам' (Геров), *изтӯрêм* 'изсипвам нещо от съд' (Смолянско; Корово, Велинградско; Ягодина, Девинско), *изтӯрêм са* 'изсипвам се' (Смолянско; Корово, Велинградско; Ягодина, Девинско), *изтӯра*, *изтӯрям* 'избутвам вън от съда' (Смолско, Пирдопско), *йзтурьъ* 'изсипя, разлея' (Съчанли, Гюмюрджинско), *изтӯрим*, *изтӯрам* 'изсипвам' (Кюстендилско), *изтӯрам* 'изваждам нещо от съд; поставям или давам цялото количество от нещо' (Доброславци, Софийско), 'изваждам нещо, сложено в съд' (Софийско), *изтӯрувам* 'изсипвам нещо' (Кукуш), *изтӯрен* 'изсипан, килав; разбит, изоставен' (Съчанли, Гюмюрджинско), *изтӯринь* 'изсипан, килав' (Кукуш); *натӯря*, *натӯрям*, *натӯрвам*, нар. и *натӯрювам* 'турям известно количество или много; натрапвам', *натӯря се*, *натӯрям се*, *натӯрвам се*, нар. и *натӯрювам се* 'натрапвам се', *натӯрям* '(за огън, печка) напалвам' (Лещен, Гоцеделчевско), *нътӯрьъм се* 'натрупвам се', *натӯрвам са* 'изтървавам се, насирам се' (Виево, Кутела, Славеино, Тикале, Смолянско), *нàтур* диал. 'натуряно, нахвърляно без ред; доведени деца' (Панчев), диал. 'натрапник' (Геров), *натӯрица* 'натрапница' (Трънско), *натурàн* диал. 'натрапник' (Геров), *натурàна* диал. 'натрапница' (Геров), *натӯрник* нар. 'натрапник', *натӯрница* нар. 'натрапница; пристанала мома; мома, която е пристанала някому, за да я вземе', *натӯрнически* прил., *наторник* 'натрупани в безпорядък вещи' (Шуменско), *натӯрняк* 'натрапник' (Софийско); *надтӯря*, *надтӯрям* 'турям повече, отколкото трябва; турям още, прибавям, притурям; турям над нещо; прехвърлям, превалям (напр. планина, връх)' (Геров), *нàдтуркам* 'преборя' (Прилеп), *нàдтур* 'излишен предмет' (Стубел, Монтанско), остар. диал. 'това, което се надписва при вземане на данък беглик' (Геров); *низтӯря*, *низтӯрям* диал. 'изтурям' (Геров); *оттӯря* и *оттӯрна*, *оттӯрям* и *оттӯрвам* 'отмахвам, турям отделно, турям настрани', *уттӯръ*, *уттӯрьъм* и *уттӯрьоӧм* 'отделям си известно количество от нещо, за да го запазя за по-нататък' (Войнягово, Карловско), *оттӯрим*, *оттӯрам* 'обръщам при вършитба с коне слама с лопата, за да се довършее' (Кюстендилско), *оттӯрам* 'отмахвам' (Софийско), *отӯрам* 'подбивам, онеправдавам' (Банско) (от *оттӯрам*), *отӯрен* 'претоварен; грохнал' (Хасково); *потӯря* и *потӯрна*, *потӯрям* и *потӯрвам*, нар. и *потӯрнувам* 'турям по малко от нещо' (Геров), *потӯря*, *потӯрям* диал. 'лея, сипвам някому вода, за да върши нещо; поливам' (Геров), *потӯрям се* 'накланям се напред; препъвам се' (Банско), *потӯрим* 'изгубя, изместя' (Трънско); *претӯря*, *претӯрям* и *претӯрвам* нар. 'повалям, събарям, прекатурвам, преобръщам',

нар. остар. и диал. 'турям повече, отколкото трябва; прекалявам; преместам; прехвърлям (напр. имот на някого); превалям (височина, било, връх); преминавам половината от времето, от живота, превалям' (Геров), *претӯря се*, *претӯрям се* и *претӯрвам се* 'прекатурвам се, премятам се (през глава); (за време) преваля; преминавам през, превалям (напр. планина)' (Геров), *претӯрê* 'преобръща, прекатурва (за товарен добитък, чийто товар заедно със самара се обръща и пада)' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Девинско; Златоград), *претӯрвам* 'изсипвам се, ставам килав' (Кукуш), *претӯра*, *претӯрям* 'премествам от един съд в друг' (Смолско, Пирдопско), *претӯрам* 'прекатурвам' (Софийско), *претӯрим*, *претӯрам* и *претӯрувам* 'премятам с вила овършаното жито в хармана' (Кюстендилско), *претӯрувам* 'прекатурвам (Самоков), *прътӯрувъм съ* 'изсипвам се, ставам килав' (Кукуш), *претӯркувàм* 'бутвам, събарям нещо наведнъж' (Банско), *претӯркувàм се* 'преобръщам се през глава' (Банско), *прѐтур* диал. 'място, където може да се прекатури кола' (Геров), *прѐтур* 'стръмно място на път, където може да се прекатури кола' (Бракница, Поповско; Кесарево, Горнооряховско; Сухиндол; Златарица; Еленско; Троян; Патрешко, Троянско; Кръстина, Айтоско), 'път със страничен наклон, където може да се прекатури кола' (Енина, Казанлъшко), *претӯрен* диал. '(за път) неравен и развален, по който може да се прекатури кола' (Геров), *прѐтурен* '(за път) стръмен, наклонен, та по него се преобръща нещо' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *прѐтурно* '(за място) опасно за прекатурване' (Самоков); *притӯря*, *притӯрям*, *притӯрвам* 'туря допълнително, прибавям; (прен.) казвам допълнително', *притӯрам* 'прибавям' (Софийско), *притӯра*, *притӯрам* 'прибавям към нещо' (Тръстеник, Плевенско), *притӯръ съ*, *притӯрам съ* '(за сняг) наслагвам се, навалявам по малко' (Тръстеник, Плевенско), *притӯрка* 'нещо притурено, прибавка, добавка'; *протӯря*, *протӯрям* диал. 'претурям, превръщам' (Геров), *протӯря се*, *протӯрям се* диал. 'претурям се, превръщам се, преобръщам се' (Геров), *протӯрам*, *протӯрвам* 'пробивам' (Дорково, Велинградско), *протӯрванье* 'кила, херния, Hernia' (Охрид), *протӯрен* 'пробит' (Костандово, Дорково, Велинградско; Батак), 'лаком, ненаситен' (Корово, Велинградско), *протӯряне* 'силен внезапен маточен кръвоизлив, Metrorrhagia' (Габрово); *разтӯря*, *разтӯрям* и *разтӯрвам*, нар. и *разтӯрювам* 'развалям ред, внасям безредие, разбърквам; събарям, разрушавам; развалям, разглобявам; унищожавам; разделям, нарушавам; покварявам; разстилам; разпръсквам; разнасям; разделям, направям на части; прахосвам; разпределям', *разтӯря са* 'разваля се' (Ракитово, Велинградско), *рàзтурьъ*, *разтӯръм* 'събарям, разрушавам; развалям, унищожавам дом, семейство; внасям безредие, разбърквам' (Съчанли, Гюмюрджинско), *разтӯрим*, *разтӯрам* 'развалям' (Самоков), *разтӯрим* таен ученически говор 'препъвам с крак, повалям' (София), *разтӯрам* 'развалям' (Софийско), *разтурàч* диал. 'човек, който разтуря, разваля нещо; разсипник, разтурник, прахосник' (Геров), *разтурвàч* разг. 'човек, който обича да разтуря, който постоянно разтуря, не пази ред', *разтурàчка* диал. 'жена, която разтуря, разваля нещо, която

разсипва, прахосва (разсипница, прахосница)' (Геров), *ра̀зтур* диал. 'разнебитване, разтуряне, разрушаване', *разтъ̀ра* диал. 'разнебитване, разтуряне, разрушаване', диал. 'развалина, съсипия, разсипия' (Геров; Банско), диал. 'човек, който разтуря, разваля нещата; разсипник, разтурник' (Геров), м. и ж. 'човек с лошо поведение' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'нехранимайко, прахосник' (Самоков), *разтъ̀рен* '(за човек) нравствено паднал', 'развален, разнебитен; разпокъсан; разпръснат' (Геров), 'неуреден, развратен' (Севлиевско), 'покварен, развратен' (Смолско, Пирдопско), '(за човек) който има лошо поведение' (Тръстеник, Плевенско), в съчет. *разтъ̀рен човѐк* 'непорядъчен, развратен човек' (Софийско), в съчет. *Разтъ̀рен понедѐлник* 'понеделник след Томина неделя' (Берковско; Панчев), *ра̀зтурен* 'разпространен' (Прилеп), *разтъ̀рна* в съчет. *Разтъ̀рна недѐля* 'първият неделен ден след Великден' (Доброславци, Софийско), *разтъ̀рник* разг. 'човек, който разтуря нещо', диал. 'човек, който разтуря, разваля; разсипник, прахосник' (Геров), *разтъ̀рница* диал. 'жена, която разтуря, разваля; разсипница, прахосница' (Геров), *разтъ̀рещина* 'разсипия' (Банско), *разтурѝя* 'развалина, бъркотия' (Петково, Ардинско; Славеино, Смолянско), *разтъ̀рка* диал. 'жена, която разтуря, раздумва, отвръща някого от нещо; жена, която разтуря, разваля нещо, разсипва, прахосва (разсипница, прахосница)' (Геров); *стъ̀ря*, *стъ̀рям* и *стъ̀рвам* диал. 'събарям, катурвам, свалям; (за жена) помятам' (Геров), *стъ̀ря*, *стъ̀рвам* 'свалям' (Суходол, Софийско), *стъ̀рям* 'махам, свалям' (Ракита, Красава, Брезнишко; Врабча, Трънско; Дивотино, Пернишко; Райлово, Филиповци, Софийско), *стъ̀рим*, *стъ̀ръм* 'свалям от по-високо на по-ниско' (Ново село, Видинско), *сотъ̀рим*, *сотъ̀рувам* 'срутвам' (Кюстендилско); *спотъ̀ря се*, *спотъ̀рям се* диал. 'залитам, килкам се' (Геров), *спотъ̀ра се* и *спотъ̀рна се* 'залитна да падна' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *спотъ̀рям се* 'клатушкам се силно, залитам' (Говедарци, Самоковско), *спотъ̀рам се* 'спъвам се вървейки' (Ивановци, Кюстендилско), *спотурѐсам се*, *спотурѐсвам се* 'сгромолясвам се, падам' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *тури-по̀дпечи* диал. 'вид баница' (Геров), 'вид тестено ястие от рядка каша, сипвана в тепсия на тънки пластове' (Охрид); *ма̀йстор-растъ̀рко* подигр. 'майстор, който се мъчи да направи нещо, а всъщност го повреждa' (Самоков). – Срхр. *тъ̀рати (се)*, *тъ̀рам (се)* 'турям, слагам, мушкам; бутам (се), блъскам (се), тласкам; хвърлям', св. *тъ̀рити*, *тъ̀рим* и *тъ̀рнути*, *тъ̀рнем*, *тъ̀ркати*, *тъ̀ркам* 'побутвам', словен. *turati*, *turam* 'водя, карам; притискам, натискам, блъскам, бутам, дърпам', св. *túrniti*, *tûrnem*, *túrjati se* '(за зайци, кокошки, кози) разгонвам се', *túrkati*, *turkam* 'притискам, натискам, бутам, блъскам', рус. диал. *тура́ть*, *турю́* 'бутам, мушкам, бода; удрям, бия, тупам (някого); преместам се, придвижвам се от едно място на друго; бързо вървя, бягам, карам, плувам; плувам с лодка по течението; подплашвайки, гоня, прогонвам отнякъде (животни)' и др., св. *турну́ть*, *турну́*, *тура́ться* 'бързо бягам, затичвам се, втурвам се (след някого); бързам, побързвам и др.', св. *турну́ться*, *туря́ть*, *туря́ю* 'бутам, блъскам, мушкам; мятам, хвърлям нещо; бия, тупам някого за нещо; гоня, прогонвам, пъдя; разгонвам, разпръсвам в разни посоки (животни); втурвам се, догонвам някого, за да го хвана; бягам, бягам бързо, нося се' и др., *туря́ться* 'гоня, бягам, преследвам някого; блъскам се, бутам се; крия се; бързам', *тура́ть* 'гоня, прогонвам (някого); подгонвам, карам някого да бърза' и др., *тю́ркать*, *тю́ркаю* 'дърпам, тегля; безпокоя, закачам', св. *туркну́ть* 'прогоня, изгоня, накарам да се махне' и др., укр. *тури́ти* 'гоня, изгонвам, прогонвам', св. *турну́ти*, диал. 'тласна, тикна, бутна, блъсна', диал. *тура́ти* 'изгонвам; гнуся се, отвращавам се', диал. *туря́ти* 'гоня, изгонвам, тласкам, бутам, блъскам; навеждам на мисъл', белорус. *турыць* 'гоня, изгонвам; нося или карам нещо тежко', диал. 'заставям, принуждавам нещо да се прави; будя, подбуждам; движа се бързо, препускам; бягам', св. *турну́ць* 'изгоня, прогоня; тласна, бутна, блъсна', диал. 'пъхна, мушна, втъкна, завра; втурна се, бързо побягна, тръгна', диал. *тура́ць* 'гоня, изгонвам; често изпращам', чеш. диал. *túrnuť* 'допра се, докосна се', *turnúť* 'погледна, издам звук, гъкна', словаш. *túriť* 'следя, душа', пол. диал. *turać* 'нося, влача нещо тежко', *turać się* 'търкалям се, валям се; влача се по света', *turnąć* 'търкулна', кашуб. *tuřëc* 'препускам на кон; вървя, ходя, достигам', *tiřëc* 'бързо яздя, препускам на кон', *tiřac* 'тичам', *türzec* 'скитам, странствам', словин. *tëřëc* 'бягам, тичам', итер. *-tëřac*. – Праслав. **turiti*, **turją* (с итерат. и каузат. знач.), **turjāti*, **turjāją*, **turāti*, **turāją*, св. **turnąti*, **turnǫ* и произв. **turьkāti*, **turьkāją*. – В отгласни отношения с праслав. **tyriti*, **tyrāti* (вж. *тъ̀ря*), **tъrkāti* (вж. *тъ̀ркам*), **tъrkāti*, **tъrčāti* (вж. *тъ̀рча*). Вж. Hr. Deykova, Stud. etym. Brun. 18, 2015, 113–127. Срв. Brückner, SEJP 588, 589, Holub–Kopečný 399, В. Кипарский, Сб. Бернштейн 418–419, М. Москов, ГСУ–ФСФ 68/3 (1975), 1977, 331–347. – От ие. **tour-*, в отгласен ред с (**teur-*), **tur-*, **tūr-*, възникнал на основата на първична адективна основа **tu-r(o)-* (за последната вж. М. Фурлан у Bezlaj 4, 249, Furlan, Балк. езикозн. 45/3, 2006, 377–385), производна от ие. кор. **(s)teu-* 'бутам, блъскам, удрям'. Ие. основа **teur-*, **tour-*, **tur* може да се разглежда като вариант с швебеаблаут на ие. **tuer-*, **tuor-*, **tur-* 'въртя се, обръщам се, завъртам се', еднаква по произход с омонимната основа **tuer-*, **tuor-*, **tur-* 'хващам, сграбчвам, улавям', претърпяла друг семантичен развой. Вж. Hr. Deykova, цит. съч., 123–125, срв. за двете омонимни основи Pokorny 1100–1101. Срв. М. Фурлан (у Bezlaj, цит. съч.) и M. Furlan, цит. съч., която предполага изходно слав. **turъ* 'удар, блъскане, тласкане', субстантивирано от адективна ие. основа **tou(H)-ro-*, отвеждаща към глагол за движение с корен **teu(H)- / *tou(H)-*, и допуска връзка с хет. **tūri-* 'пика, копие; прът, пръчка'. Neumann, IF 71, 1976, 310, свързва хет. **tūri-* с ие. **(s)teu-* 'удрям, бия, тупам', което според М. Фурлан може да бъде сродно с **teu(H)-*, тъй като глаголите за движение често се развиват от глаголи, означаващи удряне като праслав. **tepti*, **tepą* (вж. *тѐпам*). – Срв. стинд. *tvárate* 'бърза', *turáti* също, *túryate* 'бяга, бърза', гр. *ὀ-τρύνω* 'подкарвам, карам; накарвам, накарвам, подтиквам', сргр. 'бързай', ствиснем. *dweran* 'бързо се обръщам, завъртам; безразборно бъркам, разбърквам', стнорд. *þyrja* 'бягам' и под., които Pokorny 1100, извежда от ие.

**tu̯er-, *tu̯or-, *tur-* 'въртя се, обръщам се, завъртам се'. Срв. и алб. *turr*, *turrem* 'затичвам се, втурвам се, връхлитам', което Meyer, EtWb 453, сравнява със слав. **turati, turiti*, а Orel, AlbEtD 470, го свързва с някои от продължителите на ие. **tu̯er-*, **tur-*. Алб. *turr*, *turrem* би могло да бъде и заемка от славянски. Срв. и Буга, РФВ 75, 151, който сравнява рус. *то́ркать* 'блъскам, тласкам, дърпам' (вж. *тъ́ркам*) с лит. *tùrkterèti* 'блъскам, удрям' (вж. Vasmer, REW 3, 155). – Срв. Ст. Младенов, ЕтР 643, който предполага ие. **tou-r-* с разширение на корена или с наставка, като сравнява с лит. *turė̀ti* 'държа, имам' и *paturoti* 'натяквам, упреквам някого за нещо' [за последното вж. Miklosich, EtWb 365, а за значението срв. някои от славянските продължители на праслав. отгласен ред **tur-*, *-*tъr-*, **tyr-* у Hr. Deykova, цит. съч. (вж. и *тъ̀ря*)]. Лит. *turė̀ti* 'имам, владея, държа' и латв. *turêt* 'държа, съдържам' отвеждат към редуцирана степен **tur-* на ие. корен **tu̯er-* 'хващам, сграбчвам, улавям' (вж. *тво́ря́*, *тва́р*[1]), вж. Кипарский, цит съч., 418. – Несигурно е сравнението на Соболевский, ИОРЯС 26, 4, с авест. *tūra-*, *tura-* 'тюрк', кюрд. *tûr* 'див, неукротен, необуздан' (вж. Vasmer, пак там). – Срв. Преображенский 2, 1159–1160, Skok 3, 525, SEtK 5, 181, ЕСУМ 5, 680.

тус[1] нареч. 'тука' (Странджанско; Гоцеделчевско; Смолян; Смилянски район, Смолянско; Рудозем; Загражден, Хамбар, Ардинско; Габрово, Кръстополе, Ксантийско; Плевня, Драмско). – Произв.: *ейту̀с* нареч. 'ето тук' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско; Смолян; Смилянски район, Смолянско). – Фонетичен вариант на *туз* 'тука' (вж. *ту̀зи*).

тус[2] 'заложник' (Банат). – От унг. *túsz* също. Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 237, където се сочи унгарски произход на думата, без да се привежда изходна унгарска форма.

туска 3 л. ед. ч. 'насъсква (куче)' (Враца). – Звукоподраж. от *тус*[1] (= *туз*), по подвикване на куче *тус, тус* 'тука, тука'.

ту̀скат се гл. само 3 л. мн. ч. сег. вр. '(за рогати животни) удрят се с рогата' (Софийско). – Вероятно звукоподраж. Срв. тур. *tos* 'удар с глава или рога; бодване', горлуж. *tuskać*, *tuskam* 'удрям шумно' (звукоподраж., вж. Schuster – Šewc, Wb. 1561), срхр. *то̀с* и *то̀з* подвикване за връщане на добитък назад, за да се върне и колата назад (Skok 3, 485), бълг. диал. *то̀скам* 'тъпча, газя' (вж.), *то̀цкам* със значения 'удрям с нещо' и 'удрям някого по челото с някакъв предмет', *то̀шкам* 'блъскам, удрям, тропам' (вж.).

тускйя 'садило – остро дървено или желязно колче, с което се правят дупки в земята при разсаждане (на лозе)' (Мелник, ИЕИМ 13, 1971, 67), **тусйя** диал. 'дълго дърво на долния край на което има естествени разклонения или забити пирони, за да разкъсват ципите на зърната (при мачкане на грозде)' (ИЕИМ 13, 1971, 80), **тусия** 'дърво, с което се мачка гроздето' (Камена, Петричко, вж. Mladenova, Grapes and Wine 431). – Вариант на диал. *кюскйя* 'дебела тояга, сопа, железен или дървен лост' (вж.) с дисимилаторно изпадане

на средисловното *-к-* (във вариантите *тусйя* и *тусия*), с *ть-* вм. *кь-* (тур. *k'* в изходно *küski*), както в *тюкю̀рт* (вж.) вм. *кюкю̀рт*, и с последвало затвърдяване на *т-*. Срв. Mladenova, Grapes and Wine 251, 431, 673.

тустуя таен майсторски говор 'човек' (Кривопаланско). – Неясно.

тусь 'земетресение' (Теплен, Гоцеделчевско, ДА). – Вероятно погрешно записано вм. *трусь* също.

тут[1] част. за подбуждане: „дръж!" – насърчителен призив към борещи се волове (Енина, Казанлъшко). – От тур. *tut!*, гл. запов. накл. 2 л. ед. ч. от *tutmak* 'държа'; вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255. – Срв. *тут*[2].

тут[2] в съчет. *вур, тут* (Прилеп), в СбНУ 7/3, 151, с предположено знач. 'удари, дръж', с по-вероятно знач. 'след извършване на едно-друго, на това-онова', и в изреч.: *...и се у̀дрили на на̀зар. Вур, тут, се погоди́ся со̀ една евтина цена.* със същото предложено по-вероятно значение на *вур, тут* (Прилеп), в съчет. *брé вур, брé тут* в изреч.: *Брé вур, брé тут, мачи́ли и мачи́ли да ê кандардю̀сат...* с вероятно знач. 'след извършване на едно-друго, на това-онова' (Смолянско), **ту̀та** в съчет. *ву̀ра, ту̀та* с вероятно знач. 'набързо (слагай в чувал, във възсоп), надве-натри' в изреч.: *Ву̀ра, ту̀та, прибра̀но житото да ги не завà̀ти кьи́шата* (Трънско), **ту̀та си** в текст: *Дòшли стройни́ци, бре ву̀ра си, бре ту̀та си, вà̀ка да бѝди, на̀ка да бѝди, ...погоди́ле работа до ѐдно мѐсто...* (Мариово, МПр 1/5–6, 1925, 155), **-тута** диал. в *у̀ра-тута* 'набързо, с усилие'. Срв. М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 189. – В съчет. *вур, тут* елементът *вур* е по тур. *vur*, запов. накл. 2 л. ед. ч. от гл. *vurmak*, с основно знач. 'бия, удрям', а елементът *тут-* по тур. *tut*, запов. накл. 2 л. ед. ч. от гл. *tutmak* с основни значения 'държа', 'хващам', 'сдържам'. Формите *ву̀ра* и *ту̀та* са с *-а* вероятно по междуметия, като *тра̀ка-чу̀ка* покрай *трак-чук*, *у̀ха* покрай *ух*. Срв. РРОДД 529, дето е отбелязано: „от тур. *vur-tut*". Срв. у Skok 3, 529, срхр. *tũta-vũra* (*ту̀та-ву̀ра*) 'дръж, удари, потегни повоя', дето се извежда от заповедни форми на тур. *tutmak* и *vurmak*. – Срв. *тут*[1].

ту̀та[1], вж. *тут*[2].

ту̀та[2] в гатанка за чекрък: *Сантур свири, тута играй.* (Изт, СбНУ 30, 101). – Неясно.

ту̀та[3] остар. 'цинк', вж. *тутя*.

ту̀та[4] в нар. пес.: *Бу̀хъл бу̀ха във грама̀да,/ суруля̀к, тутуля̀к,/ ту̀та, ту̀та, тутуля̀к,/... като бу̀ха лѝко дерѐ...* (Помашка Лешница, Тетевенско). – Звукоподраж. – Срв. *тутуля̀к*.

тута̀, **тутò** 'силна нервна възбуда' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, БДиал 2, 284). – От тур. диал. *tutağa*, *tutağı*, съответно дат. и вин. падеж от диал. *tutak* 'епилепсия' (DS 10, 3998). Може и по основа *tut-* на тур. думи *tutar* 'епилепсия', *tutarak* и *tutarga*, *tutarık* 'пристъп на психическа болест, пристъп;

епилепсия', производни от *tutmak* 'държа, хващам' (и с други значения), с *-а̀*, *-о̀* по думи в говорите на *-а̀*, *-о̀*. Според М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 189, прието от Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255, *тутӑ* е от тур. *tuta* 'епилепсия', неоткрито с това значение.

тӯтав 'бавен и несръчен на работа, пипкав, непохватен, муден' (БТР), 'който не умее нищо да върши, нищо и никакъв; пипкав' (Геров), 'бавен в работа' (Лом), 'бавен, тромав' (Борован, Белослатинско), **тӯтов** 'който се тутка, бавен, несръчен' (Тръстеник, Плевенско; Милчина лъка, Кулско), **тӯтув** 'бавен, несръчен' (Ленково, Никополско), **тӯткав** 'който действа, работи бавно, несръчно; пипкав' (РСБКЕ), 'бавен, непохватен' (Самоков), 'нескопосан, бавен в движенията' (Софийско), 'бавен, несръчен' (Троян), **тӯткъв** също (Страхилово, Свищовско). – Произв.: *тӯтавост* 'несръчност', *тӯткавост* също. – Формите *тӯтав*, *тӯткав* – възникнали вероятно по глаголи *тӯтам се* (вж.), *тӯтам* и *тӯткам се* (вж. под *тӯтам се*) като членове на корелативни двойки с втори член прил. на *-ав* под влияние на корелативни двойки, като *чӑмам* 'слабея, съхна, вехна' – *чӑмав* 'болнав; слаб, хилав', *щӯрам се* – *щӯрав*, *дъхам* – *дъхав*, *трепкам* – *трепкав*, *хрӯпкам* – *хрӯпкав*; *тӯтов* – с лабиално *-о-* вероятно под влияние на лабиалната съгласна *в* и на наст. *-ов* в прилагателни, като *рӯзов*, *орӯзов*; *тӯтув* – с редукция *-о-* > *-у-*. – Ст. Младенов, ЕтР 643, поставя *тӯткав* в едно етимологично гнездо с *тӯткам се* (вж. *тӯтам се*). Според Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255, *тӯткав* е от тур. *tutuk* също, но без да е посочено значение.

тутаджӑк 'парцал, закрепен на дървен прът, за почистване на пещ' (Стрижба, Крумовградско), **тӯтаджак** 'парцал за почистване на пещ' (Девесилица, Крумовградско). – От тур. *tutacak*, умал. от *tutak* 'кухненска кърпа за изтриване на съдове' (вж. *тутӑк*²) или от *tutak* 'дръжка' (вж. *тутӑк*¹).

тӯтак нареч. 'веднага, тутакси' (Ново село, Видинско). – Произв.: *тӯтакси* нареч. 'веднага, изведнъж; твърде скоро, начаса, завчас', *тӯтъкси* 'веднага, незабавно' (Габрово); *фтӯтакъс*, *фтӯтакът*, *фтӯтакън* нареч. 'в момента, ненадейно' (Павелско, Хвойна, Асеновградско). – Рус. диал. *тӯтока*, белорус. *тутака*, *тутак*, *тутока*, чеш. диал. *tudkaj*, *tuták*, пол. диал. *tutak*, *tutach*, пол. *tutaj*. – Праслав. **tutākъ*, което е от **tu* 'тук' (вж. *ту*¹), разширено с **tākъ* 'такъв' (вж. *такъв*). Формата *тӯтакси* е образувана по модела на думи като *нӑкакси*, *нӗйдеси* и др. Според Ст. Младенов, ЕтР 643, *тӯтакси* е „кор. в пок. мест. *той* и в нареч. *тук*". – Срв. ESSJ 2, 698, под *tu*, Vasmer, REW 3, 157, под *tut I*, Boryś, ESJP 655, под *tutaj*. – Срв. *тӯка*, *тӯтики*, *тӯтки*.

тутӑк¹ 'дръжка на рало' (Попина, Силистренско; Комарево, Провадийско), 'дръжка на плуг' (Сърнец, Тервелско), **тутӑци** мн. ч. 'дръжки на плуг' (Стефан Караджа, Тутраканско). – От тур. *tutak* 'ръчка, дръжка', срв. тур. *saban tutağı* 'дръжка на плуг'. – Срв. *тутаджӑк*.

тутӑк² 'кърпа за избърсване на тава' (Бъзовица, Кюстендилско), 'парцал за метене на подница (глинен съд за печене на хляб) или на домашна фурна' (Кюстендилско). – Според Хр. Дейкова (устно) от тур. диал. *tutak* 'кухненска кърпа за изтриване на съдове' (DS 10, 3998). – Срв. *тутаджӑк*.

тутаклӣя '(за прахан) която лесно се запалва' (Сухиндол), **тутъклӣя** прил. неизм. 'който бързо хваща, улавя; (за жена) която бързо забременява; (за прахан) която бързо се пали' (Кесарево, Горнооряховско). – Вероятно алегроформа от тур. *tutaraklı*, засвидетелствано със знач. 'епилептик', с незасвидетелствано знач. 'с барут, с фитил, с качествата на барут, на фитил', отдето може да се развие знач. 'който (лесно) хваща, прихваща', а от него – конкретните значения на двете думи. Според М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 187, *тутъклӣя* е „заемка от турската форма *tutaklı* (*tut-ak-lı*), образувана от посочения глагол *tutmak* 'държа, хващам'" (тур. *tutaklı* не е засвидетелствано). – Срв. *туталіе̂*.

тӯтакси, вж. *тӯтак*.

тӯтале, **тутӑлиня** с вероятно знач. 'глава' в текст: *Първата ӣграчка му била на Христа̀ да си ко̀па земя со теслата и да си на̀праит кал, а от ка̀лта си на̀праил едно чӯдо чудесиа то̀пчиня, како тутӑлиня и си и клал на гирамѝтчиня да му се сӯшат.* (Прилеп, МСб 13, 181, СбНУ 8/3, 181, Панчев 310). – Неясно. Вероятно във връзка с *тутолӣна* (вж. *тӯтула*).

туталіе̂ прил. неизм. 'непостоянен; който лесно избухва и не може да се владее' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско). – От *тутӑ*, *тутӗ* 'силна нервна възбуда' (вж. *тутӑ*) с наст. *-лиѣ* (= книж. *-лия*) от тур. *-li*, *-lı*, *-lü*, *-lu*; или от *тутараклӣя* 'човек, който ни се води, ни се кара' (вж.) с изпадане на второто *а* (така се получава форма **тутарклӣя*) и с фонетично опростяване *-ркл-* > *-л-* . Според М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 187, у когото формата е нормализирана (*туталия*), от тур. *tutalı* (незасвидетелствано!), форма от гл. *tutmak* 'хващам', прието от Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255. – Срв. *тутаклӣя*.

тутальопок и **тутльопък** 'остатъци от стъбла на растения' (Кюстендилско, ДА). – Вероятно погрешно разчетено с *т* вместо *ш* в ръкопис. – От **шушальопок* и **шушльопък*, произв. от *шушлӧп* (вж.).

тӯтам¹, вж. *тӯтам се*.

тӯтам² 'свиря с тръба' (Смърдеш, Костурско). – Звукоподраж., по междуметия *ту-у-у*, *ту-ту*. Срв. рум. диал. *tut* 'свирка', *tutói* 'малка върбова, лескова или брезова свирка', *a tutui* 'свиря със свирка' (звукоподражателни, вж. DLR 11/3, 1983, 756, 758, 759), нем. *tut*, *tut* 'сигнал на рог; (междум.) би-бип', *tuten* 'свиря сигнал; тръбя' (звукоподражателни по произход) (детски език), англ. *toot* 'изсвирвам (със сирена, клаксон, рог и пр.)', *tootle* разг. 'свиря (на флейта и пр.)' (звукоподражателни, вж. Klein 2, 1628). – Срв. *тутӱкам*.

тӯтам се 'бавя се, работя, върша нещо бавно, несръчно, пипкам се', 'мотая се, бавя се' (Доброславци, Софийско), 'щурам се, бавя се' (Софийско), **тӯтам са** 'пипкам се, бавя се неоснователно' (Смолско, Пирдопско), **тӯтам съ** 'бавя се, мотая се' (Тръстеник, Плевенско), **тӯтъм съ** 'бавя се; работя бавно' (Казанлък), 'мотая се, не съм бърз' (Хасково), 'пипкам се, бавя се' (Кръвеник, Севлиевско), **тӯтам** 'бавя; правя нещо твърде неумело и несръчно, пипливо, поради което и работата никак не се върши, и нещото само се мотае из ръцете ми' (Тетевен), **тӯткам** 'работя бавно, несръчно' (Банско), **тӯткам се** 'бавя се, работя, върша нещо бавно, несръчно, пипкам се', 'бавя се, мотая се' (Самоков), 'пипкам се' (обл. Тиквеш), **тӯткам са** 'бавя се, размайвам се' (Габаре, Белослатинско), **тӯткъм съ** 'бавя се, суетя се' (Троян), 'бавя се, щурам се' (Страхилово, Свищовско), 'мотая се, не съм бърз' (Хасково), **тӯтно са, тӯтком са** 'лутам се насам- нататък из къщи' (Костандово, Велинградско), **тӯтна се** диал. 'туткам се' (РРОДД 515), **тӯтна̀вя** диал. 'бавя се, туткам се' (РРОДД 515), **тӯтньъ** 'върша нещо мудно' (Студена, Стърмен, Беленско), **тӯтньем** 'върша нещо много мудно, ходя много бавно' (Доброславци, Софийско), **тӯтле** 'приготовлявам бавно' (Банско), **тутля̀ви се** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'мотае се, не работи бързо' (Бобошево), **тутля̀вча са** 'лениво работя' (Ботевградско). – Произв.: *туталӣв* 'който не умее нищо да върши, нищо и никакъв; пипкав' (Геров), *тутлив* диал. 'бавен, несръчен', *тӯткав* 'бавен, несръчен', *тӯтльо* 'бавен, пипкав човек' (Бойница, Кулско), *тутляв* диал. 'бавен, несръчен', *тӯтнат* '(за човек) несръчен, пиплив, който се мъчи да направи нещо, но не му спори, защото се пипка' (Тетевен), *тутнӣв* 'който се бави, пипнив' (Кръвеник, Севлиевско); *затӯтам се* и *затӯткам се* 'започвам да се тутам'; *натӯтвам се* 'приготвям се бавно' (Доброславци, Софийско), *натӯткувам се* 'приготвям се бавно, върша нещо бавно' (Самоков), *натӯтам съ, натӯтвам съ* 'приготвям се бавно' (Тръстеник, Плевенско), *натӯтня се, натӯтням се* 'наканям се, изразявам готовност да направя нещо, но се бавя' (Велико Търново; Панчев); *потӯтам, потӯтвам* диал. 'свършвам, направям нещо как да е' (Геров), *потӯтничав* 'несръчен, бавен' (Троян); *стӯтам, стӯтвам* и *стӯтувам* диал. 'извършвам нещо прибързано, как да е' (Геров), *стӯткам* св. 'омесвам лош хляб' (Войнягово, Карловско); *спотӯтам, спотӯтвам* и *спотӯтувам* диал. 'свършвам, направям нещо как да е' (Геров); ФИ: *Тутнев* (Брезово, Пловдивско) (според Ст. Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, Илчев Р 499, образувано от прякор *Тӯтньо* 'човек, който се тутка, работи бавно'). – От основа *тут-* на тур. гл. *tutmak* 'хващам; държа; задържам (= бавя)'. За семантиката срв. две производни от *tutmak*: *tutuk* 'бавен; вял', *tutkun* '(за човек) схванат, непохватен, неловък'. Семантичен паралел е бълг. *пӣпкам се* 'туткам се, бавя се при извършване на някаква работа; щурам се, мая се, размайвам се', произв. от *пӣпам* 'хващам нещо с ръце или пръсти'. Възможно е семантиката на *тӯтам, тӯткам, тӯтам се, тӯткам се* да се е развила и под влияние на *пӣпкам се* (и негови варианти). Ст. Младенов, ЕтР 643, под

тӯткав, отбелязва след *тӯткам се* и произв. *тӯткане*: „Срв. тур. *tut!* „дръж!“, *tutmak*...“. – Според Bezlaj 4, 251, под *tûta*, бълг. *тӯткав* е от праслав. **tutā* 'тъжен, меланхоличен човек'. – Срв. *тӯтав, тутка̀ч, тутку̀н, тутӯк*.

тӯтарак 'припрян човек' (Самоков), 'човек, който е взискателен до крайност' (Самоковско). – По тур. *tutarak* '(мед.) епилепсия; (мед.) пристъп на психическа болест', диал. 'упорит, опърничав, инат' (DS 10, 3998, под *tutalga*). Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255.

тӯтараклив 'нервозен, дръпнат, прихватничав' (Чешнегирово, Пловдивско), **тӯтърклѝв** 'нервен' (Поповица, Пловдивско). – Възникнало по *тӯтараклӣя* 'човек със своенравен и избухлив характер' (вж. под *тутараклѝя*) под влияние на български прилагателни на *-лив* (в ж. р. *-лива*, в ср. р. *-ливо*, в мн. ч. *-ливи*). – Срв. М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 187. – Срв. *тӯтарак, тутараклѝя*.

тутараклѝя 'човек, който ни се води, ни се кара' (Говедарци, Самоковско), прил. неизм. диал. 'страхлив' в текст: *Нали ме знаеш, че съм тутараклия човек.* (РРОДД 515, Кр. Григоров), **тӯтараклия** 'човек със своенравен и избухлив характер' (Софийско), **тӯтараклиа** прил. неизм. 'опак, своенравен, на когото не може да се угоди' (Доброславци, Софийско), същ. 'бърз и нетърпелив човек' (Макоцево, Софийско). – От *тӯтарак* 'припрян човек; човек, който е взискателен до крайност' с наст. *-лия* (*-лиа*) (от тур. *-li, -lı, -lü, -lu*); или от тур. *tutaraklı*, произв. от *tutarak* '(мед.) епилепсия; (мед.) пристъп на душевна болест', диал. 'упорит, опърничав, инат'. Срв. Skok 3, 529, под *tûta-vûra*, дето се сочи срхр. диал. *tutaraklïja* (без отбелязано значение). Срв. М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 187, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255. – Срв. *тутараклѝя, тӯтараклив*.

тутаранландӣсвам 'изплашвам' (Пъстрогор, Свиленградско, ДА). – Неясно.

тутѐвам се 'шутевим се' (Бобошево, СбНУ 42, 260). – Вероятно погрешно записано вместо *шутѐвам се*.

тӯтен прич. в гатанка: *Вӣртен, тӯтен, стрѐде дӯпен?* 'прешлен, който се слага на вретеното, за да не пада при въртенето' (Прилеп, СбНУ 30, 102), **тутлен** в гатанка: *Вӣртен, тутлен, стреде дуплен* – 'зелник' (Охрид, Ст. Стойкова, Български народни гатанки 422), в нар. пес.: *Шчо не да̀де чудна̀ снаа –/ вѝде зѐлник, се зачуди:/ „Шчо̀ йе два: во̀ртен, тутлен!“* (Прилеп, Шапкарев, СбНУ 1891, кн. 7, 130). – Неясно. Може би във връзка с *тӯтам* 'мотая, правя бавно' (вж. под *тӯтам се*)

тӯтенка диал. 'раст. див мак, кадънка, Papaver rhoeas' (Геров; Охрид, Ресен, Струга), 'малина' (Софийско, архивни материали Ст. Илчев, БотР). – Неясно. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 643, който между другото отбелязва: „етимол. неясна“. Срв. тур. диал. *tutya* 'виолетово миризливо цвете' (DS 10, 4002).

тӯти част. в текст: *...углѣла бàбата да я дувѝ, тя хи рѐкла: „Тӯти, бàбо, гъзѝщету"*. (Коджа бунар, Новопазарско, СбНУ 47, 207). – Вероятно от счет. *ту ти* 'тук ти е', където *ту* 'тук' (вж. *ту*[1]) и *ти* 'на теб'. Срв. обаче *тюти, тюто, тӯто*.

тутин прил. с неясно значение в гатанка: *Лайла, шмръкло, две кладенчета, две пиявици, голо бърдо, гъста гора, тутин дол.* – 'уста, нос, очи, вежди, чело, коса и трап – гънката на врата' (Прилеп; Охрид; Витошко, Пернишко, Ст. Стойкова, Български народни гатанки 301). – Неясно.

тутиника 'раст. малина, Rubus idaeus' (Софийско, БотР 266). – Вероятно печатна грешка вместо *тутуника*[2] също (вж.). Би могло обаче да е във връзка с *тӯтенка* (вж.).

тӯтка 'изронен кочан' (Черешница, Костурско). – Неясно. Срв. *тутунѐшка*.

тутка̀л 'лепило, получено при изваряване на кости, рога, кожени отпадъци и др.', **тутка̀ль** 'туткал' (Сопица, Брезнишко), **туткал** название на почва (Батак), **тутка̀** 'туткал' (Тръстеник, Плевенско), **тутка̀лу** 'туткал; тестовидно вещество за прикрепване на стъкла на прозорци, маджун' (Банат). – Произв.: *тутка̀лен* прил. 'който е от туткал', *тутка̀лец* умал. (Геров), *туткалѝсам, туткалѝсвам* 'мажа, лепя с туткал', *тутка̀лник* 'съд, в който се вари туткал' (Трънчовица, Никополско), *тутка̀ўник* 'съд, в който столарите варят туткал' (Тетовско), *тутка̀лница* 'съд, в който се вари туткал' (Махалата, Плевенско), *туткаля̀* 'мажа или лепя с туткал', *тутка̀лям се* 'залепям се' (Бериево, Севлиевско); *затуткален* (1959, Г. Белев); *натуткалѝсам, натуткалѝсвам* 'намазвам, залепям с туткал', *натуткаля̀, натуткаля̀вам* 'намажа, залепя с туткал'. – От тур. *tutkal* 'туткал', произв. от *tutmak* 'хващам; държа'. – Заето и в срхр. *тӯткал* 'туткал' (Škaljić 626, Skok 3, 529), арум. *tutcále* също (Papahagi 1974, 1209), алб. *tutkáll* (Meyer, EtWb 454), нгр. *τουτκάλι*. Вж. М. Москов, ИИБЕз 16/1968, 186–187, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255. Ст. Младенов, ЕтР 643, отбелязва, че е турско (но не изписва турска форма).

тӯткам[1] 'работя бавно, несръчно', вж. *тӯтам се*.

тӯткам[2] 'насъсквам срещу някого' (Сухиндол), в израз: *тӯткам го* 'насъсквам го' (Старцево, Маданско), **тӯткам** '(за куче) насъсквам' (Чепинци, Смолянско), **тюткам** също (Егрек, Крумовградско), **тютком** също (Тихомир, Крумовградско). – Произв.: *натутквам* 'насъсквам куче' (Родопите) (вж.), *стутквам* 'насъсквам куче да залае някого' (Чешнегирово, Пловдивско). – Вероятно звукоподраж. от първоначално **тӯтукам* 'издавам звук *ту-ту-ту*' (с елизия на неударено *-у-*), което е с премет на ударението от *тутӯкам* (вж.). Срв. от същия произход срхр. *тӯткати, тӯткам* 'насъсквам'. Срв. Skok 3, 528, под *tūšniti*. Би могло да е във връзка с *тут*[1] 'дръж!' (вж.), срв. М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 188. Формите *тюткам* и *тютком* са с мекост под влияние на *тӯтькам*. – Срв. *тӯцкъне, тютюкнувъм*[3].

тӯткам[3] 'хвърлям' (Велинград, ДА). – Неясно.

тӯткам се[1] 'бавя се, върша нещо бавно, несръчно, пипкам се', вж. *тӯтам се*.

тӯткам се[2] 'пързалям се' (Ихтиманско, ДА). – Вероятно еднакво с *тӯткам се*[1] 'бавя се, щурам се, мотая се, ходя много бавно, щурам се насам-натам вкъщи' (вж. *тӯтам се*).

тӯтки нареч. 'все едно че' (Самоков, ДА), 'като че ли' (Сопот; Кюстендилско), **тӯтики** нареч. 'като че ли, сякаш, така да се каже' (Самоков), нареч. 'все едно че' (Кюстендилско), **тӯтикьи** 'като че ли, като да, все едно като' (Велес). – Произв.: *тутким* диал. 'ужким', *тӯткис* нареч. 'сякаш' (Черешница, Костурско). – Срв. рус. диал. *тӯтка, тӯтки*, укр. *тӯтка, тӯтки*. – Вероятно еднакво по произход с *тӯтак* (вж.). Срв. и обяснението в ESSJ 2, 698, където обаче не се привеждат български форми. Формата *тӯтики* е от *тӯтки* с епентетично *-и-*. – Срв. *тӯка, тӯтакси*.

туткӯн 'несръчен човек' (Енина, Казанлъшко), 'несръчен, забутан човек' (Малко Търново; Малкотърновско), **туткӯнь** прил. неизм. 'пипкав, несръчен' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'смотан, пипкав, туткав човек' (Самоков), 'схванат човек (в говора, пък и в отношенията си с хората)' (Самоковско), 'несръчен човек' (Скребатно, Гоцеделчевско), 'човек несръчен, неспособен' (Банско), **тӯткун** таен ботушарски говор 'неспособен' (СбНУ 8, 3. 287), **туткун** 'нищо и никакъв човек, мухльо' (Копривщица), **туткӯнин** 'несръчен, непохватен човек' (Войнягово, Карловско), 'пипкав, несръчен човек' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'несръчен човек' (Енина, Казанлъшко), **туткунин** 'тромав човек' (Душанци, Пирдопско). – Произв.: *туткӯнек* 'тежък, тромав човек' (Баня, Пазарджишко) (с диал. наст. *-ек* = *-як*), *туткуниня* 'непохватна жена' (Копривщица) (с *-иня*, както в *просекѝня, хайдукѝня*), *туткӯнкъ* 'несръчна, непохватна жена' (Войнягово, Карловско), *туткунлӯк* 'несръчност, бавно работене' (Енина, Казанлъшко) (с *-лук* от тур. *-luk*). – От тур. *tutkun* 'схванат, непохватен, неловък (човек)', произв. от гл. *tutmak* 'държа; задържам; хващам' (и с други значения). – Срв. М. Москов, ИИБЕз 16/1968, 189, 190. Срв. и Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255. – Заето и в срхр. *туткун* 'срамежлив, затворен, завързан, непохватен; тъп, ограничен' (Škaljić 626, Skok 3, 529, под *tūta-vūra*), алб. *tutkun* 'глупав човек' (Десницкая 15). Ст. Младенов, ЕтР 643, поставя в едно лексикално гнездо с *тӯткав* (вж. *тӯтав*), *туткал* (вж.), *тӯткам се* (вж. *тӯтам се*). Bezlaj 4, 251, под *túta*, неоснователно извежда мак. *туткун* наред с бълг. *тӯткав* 'муден, бавен' от праслав. **tūta*.

тӯтлак 'счупена стомна' (Малко Търново, ДА). – Неясно.

тутма, тӯтмъ, вж. под *тӯкма*.

тутмàк 'дръжка, нещо за хващане; желязо за гладене с дълга желязна дръжка, малко изкривена; качулка на кокошка; пънче за набиване на чипове'. – От *тутумàк* 'уред за набиване на пръст' (вж.) с елизия на *-у-* в неударена позиция. Срв. обаче *тотмàк*.

тутмàни мн. ч. 'парцаливи гащи – беневреци, цигански скъсани халища' (обл. Мариово, ЮЗ, MJ, 1/9–10, 1950, 238). – Вероятно от *тумàни* 'мъжки дънести вълнени гащи, потури' (вж.) с асимилаторно вмъкване на *-т-* .

тȕтманик 'вид хляб, омесен с яйца, масло и сирене и изпечен в тепсия; (прен.) груб, недодялан човек' (РСБКЕ), 'хляб, замесен с масло или мас и сирене и печен в тепсия; (прен.) простак, селяндур' (БТР), 'вид хляб с масло и сирене; (прен.) простак, мързеливец' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'хляб, месен със сирене и мас' (Опицвет, Софийско), 'хляб, замесен със сирене и масло' (район Каменица, Кюстендилско), 'хляб и сирене във вид на коматчета' (Ботевградско), 'клисав, лошо приготвен хляб' (Дрента, Еленско), 'пита от тесто, яйца, мас и сирене; (прен.) глупак' (Софийско), 'баница с масло, яйца и сирене' (Лещен, Гоцеделчевско), 'баница с дебели кори, между които се поставя сирене и яйца' (Тръстеник, Плевенско; Милчина лъка, Кулско), 'баница с дебели кори, между които се поставя сирене и пръжки; (прен.) сърдит човек; (прен.) простак' (Доброславци, Софийско), 'баница, месена с яйца' (Каваклии, Лозенградско), диал. 'баница, получена чрез многократно разплескване на питка след намазването ѝ с масло', 'баница от кисело тесто, разточено на дебели кори; (прен.) прост, тъп човек' (Брезнишко), 'вид баница със сирене, яйца и мас' (Клисура, Копривщица, Панагюрище; Лесидрен, Брусен, Лопян, Тетевенско), 'вид баница с яйца и сирене' (Еленско), 'прост, недодялан човек' (Беброво, Еленско), 'несръчен, непохватен човек' (Смолянско), 'мързелив човек' (Трявна), 'тежък по характер човек' (Копривщица), 'схванат, трудноподвижен' (Кесарево, Горнооряховско), **тутманик** 'вид баница от чисто пшенично брашно със сирене и масло' (Пирдоп), 'вид баница (не с кори, а месена като хляб, със сирене)' (Софийско), 'вид баница' (Осетеново, Казанлъшко), **тȕтмъник** 'вид хляб с яйца, сирене и царевично брашно' (Кръвеник, Севлиевско), 'лошо изпечен просеник (царевичен хляб); (прен.) нисък дебел човек с грубо лице' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), 'баница с дебели кори, сирене и джумерки; сърдит човек' (Стърмен, Беленско), 'баница с дебели кори' (Троян; Патрешко, Троянско). – Произв.: *тутманиклява* определение на почва (Ивански, Шуменско). – Не съвсем ясно. Според БТР 1976, 977, от турски (но не се изписва турска форма). Приемливо е обяснението на М. Москов, ИИБЕз 16, 185–186 (прието и от Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255): от тур. *tutma*, отглаголно съществително от гл. *tutmak* 'държа; хващам' [*tutma* и *тутманик* отначало са означавали 'хляб, баница с дебели кори, приготовлявана („от държано на ръце, хващано и разточвано с пръстите тесто")'], с бълг. наст. *-ник*, както в *булгȕрник* 'баница с пържен булгур', *зѐлник* 'вид баница със зеле', *лȕчник* 'вид баница с лук', *тȉквеник* 'вид баница с тиква' и др. За преносните значения 'груб, недодялан човек', 'простак, селяндур', 'простак, мързеливец', 'глупак', 'сърдит човек; простак', 'прост, тъп човек', 'прост, недодялан човек', 'несръчен, непохватен човек', 'мързелив човек', 'тежък по характер човек', 'схванат, трудноподвижен човек', 'нисък дебел човек с грубо лице' срв. *тȉквеник* 'баница с тиква' и прен. 'простак, дебелак; некадърник; глупав човек', фр. *tourte* 'баница; погача; тутманик' и прен. 'тутманик, кратуна, глупак'. Ст. Младенов, ЕтР 643, поставя в едно етимологично гнездо с *тȕткав, тутку̀н, тȕткам се*.

тȕтням 'бърборя досадно; много шетам' (Монтана), **тутньȉм** 'шумно тичам, като удрям крака силно в земята' (Станьовци, Брезнишко). – Диалектни варианти на *тътна* (вж. *тътна*[1], *тътна*[2]), с диал. *у* на мястото на стб. *ѫ*, с промяна на значението. Срв. вариант с новобълг. *ъ* от стб. *ѫ*: *тътньȉм* 'тичам много силно, тътна' (от Трън).

тȕто в текст: *Кȁто истепȁли дрȕгите деца̀,... това, що бȉло у бокȍло, тȍку казȁло: „Тȕто, тȁте, тѐ ме!"* (Илиянци, Софийско). – От *тȕту* (вж.) с дисимилация *у – у > у – о* или със свръхстарателно *о* вместо *у*. – Срв. *тю̀тю*.

тутȍве 'словаци' в текст: *Женските прасета се „шкупѐват"... Това вършат ветеринарните лекари и „тутȍве" (словаци) от съседните села...* (Банат, СбНУ 51, 62). – Неясно.

тутола 'нескопосана жена' (Ботевградско, Тетевенско, Карловско, Банско), **тȕтола** 'неуредена, нескопосана жена' (Странджа). – Според М. Москов, ИИБЕз 16, 1968, 189–192, е от един произход с *тутку̀н(ин)* (вж.), *тȕтав, тутлив, тȕткав, тутнат, тутляв* (вж. *тȕтам се*), *тȕтманик* (вж.). – Срв. *тутȕляв*.

тутȍли гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'буботи' (Разлог). – Звукоподраж.

тутȍня 'недоволствам; мъмря; натяквам' (Еленско), вж. *тотȍня*.

тутост в изреч. *Къде беше за хубост, сега и за тутост.* (Геров), **тутȍс** в изреч. *Къдѐ бѐше за ȕбус, сигà и за тутȍс.* (Троян, СБНУ 7/3, 212). – Неясно.

тȕтра се 'сърдя се, цупя се' (Банат). – С фонетично опростяване *-тт- > -т-* и с изпадане на второто *-у-* от по-ранно **тȕттура се*, възникнало от сегашната основа *tuttur-* на тур. гл. *tutturmak* 'карам да се задържи, да се прихване' (и с други значения) – каузатив, образуван с наст. *-tur-* от *tutmak* 'държа; задържам; хващам, прихващам' (и с други значения). За семантиката срв. тур. гл. *tutuşmak* 'хващаме се един за друг, залавяме се, захващаме се; започвам да горя, възпламенявам се, пламвам' и прен. 'сърдя се, дразня се, пламвам от гняв', образуван с наст. *-uş-* от *tutmak*.

тутраканка 'тип рибарска лодка' (Тутракан). – Произв. от *Тȕтракан*, гр. в Северна България.

тȕтрек 'дебел, угоен' (Банско, СбНУ 48, 534). – Неясно.

туттурисвам 'нахално настоявам' (Къкрина, Ловешко). – От сегашната основа на тур. гл. *tutturmak* със знач. 'настоявам', каузатив от *tutmak* 'държа'; с *-ис-* от гръцка аор. основа. Срв. М. Москов, ИИБЕз 16, 188. – Срв. *тутурдйсвам*.

ту-ту съчинителен съюз за означаване на връзка при изброяване, посочване на различни предмети, противоположни прояви с повтаряне на съюза, за редуване, веднъж едно, после друго. – Чеш. *tu-tu*, пол. *tu-tu*. – Праслав. **tu-tu*. Според Ст. Младенов, ЕтР 642, „от кор. на ие. мест. *to-*" и отпраща към *там, той, тъдйва*. Вж. ESSJ 2, 701.

туту[1] съюз 'като' в нар. пес.: *...àла, туту фръли, морето префръли* (Долна Кремена, Врачанско, ДА), **тоту** също в текст: *Бабичка тоту мене. Ама имала три внучки* (Средни рът, Врачанско). – Неясно.

туту[2] в нар. пес.: *Улу, лȕ-лу, лȕшка,/ на морàву крȕшка,/ туту, луту, туту, луту...* (Чупрене, Белоградчишко). – Вероятно звукоподраж.

тȕту междум. дет. казва се при криене на игра. – С редупликация на *ту* от *ту* 'тук' (вж. *ту*[1]). – Срв. *тȕто, тю̀тю*.

тутȕк диал. 'кон, който често се спъва, когато върви, и ездачът му може да падне, ако не е привикнал и ако не се държи добре' (Геров). – От тур. *tutuk* 'парализиран, схванат', което е от тур. *tutmak* 'хващам, държа'. Вж. М. Москов, ИИБЕз 16, 188, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255.

тутȕкам 'издавам звук *ту-ту-ту*, подсвирквам по характерен начин при игра с дете' (Козичино, Поморийско). – Звукоподраж., по междуметия *ту-у-у, ту-ту* (вж.). – Срв. *тȕтам*[2], *тȕткам*.

тȕтула презр. 'глава' (Митровци, Монтанско, ДА). – Произв.: *тутолйна* презр. 'голяма човешка глава' (Долна Рикса, Монтанско, ДА), *тутулйна* 'глава' (Лазар Станево, Ловешко, ДА), *тутулина* 'ядене, приготвено от зелеви или лозови листа, напълнени със запържен ориз, вид сарми' (Дебърско, СбНУ 30, 23), *тутулка* 'завит край на баница' (Галичник, Дебърско), *тутулька* 'парче сарма' (Йедоарце, Тетовско). – Вероятно с редупликация на *ту-* от *тул*[2] 'кратуна' (вж.), както в *тутулȕз* (вж.) от *тулȕз*, формата за ж. р. е по формата на *кратȕна* (вж.). За семантиката срв. *тȉква* 'плод' и презр. 'глава'. Срв. *тулйца* 'кратуна' (вж.), срхр. *тȕтуља* 'гуша', *тȕтлић* 'сорт яйцевидна кратуна' (Вук), *тутулав* 'тъпоглав' (ЮЗ). – Срв. *тȕтуля, тȕтале, тутàлиня*.

тутȕла 'раст. татул, Datura stramonium' (Петричко, Леринско). – От тур. *tatula* 'раст. татул' (вж. под *матȕл*) с асимилация *а – у > у – у*, срв. Budziszewska, Słownik bałkanizmów 167.

тутулдйсвам са и **тутулдйсувам са** 'схващам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско, Момчилградско), **тутулдйсувъ съ** '(за кон) схваща се', св. в. **тутулдйсъ съ** (Енина, Казанлъшко). – От тур. *tutuldu*, основа на мин. св. вр. на гл. *tutulmak* 'схванат съм, схващам се', страдателна форма от *tutmak* 'държа; хващам, схващам', с *-ис-* от гръцка аористна основа. Вж. М. Москов, ИИБЕз 16, 188–189, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255.

тутулик в нар. пес.: *Кȍйчо кукуреши,/ тутмак, тутулик, скȍро вȍйник.* (Бов, Софийско, СбНУ 44, 355). – Звукоподраж. – Срв. *тутуля̀к, тȕта*.

тутулосан 'зашеметен; който ходи, но без да знае къде' (Йедоарце, Тетовско). – Произв. от *тутȕла* 'отровен бурен татул, Datura stramonium' или от негов вариант с ударение на първата сричка. За семантиката срв. рус. *одурма́ненный* 'зашеметен, замаян, захласнат', мин. страд. прич. от *одурма́нить*, префигирана форма от *дурма́нить* 'зашеметявам, замайвам, захласвам', произв. от *дурма́н* 'отровен бурен татул'. – Срв. *тутуля*.

тутулȕз 'кукуруз, царевица' (Ломско), **тутулȕзина** и **тутулйзина** покрай **тулȕзина** 'царевично стъбло, на което е обелена шумата' (Ново село, Видинско). – Формата *тутулȕз* – от незасвидетелствано **тулȕз* 'царевица', зает от срхр. *тȕлуз* 'царевичен кочан; царевица' (за което вж. под *тулȕзина*); *тутулȕзина* – от *тулȕзина* 'царевично стъбло, на което е обелена шумата' (вж.); *тутулйзина* – с *-из-* вм. *-уз-* вероятно възникнало по незасвидетелствано **тȕлиз* 'царевица', зает от срхр. **тȕлиз* 'царевица' (успоредна форма на срхр. *тȕлуз*), възникнало под влияние на варианти на *кукурȕз* на *-из-*, *-иза*, като *кукурȉза*; с повтаряне на началната сричка *ту-* под влияние на форми с повторена начална сричка на синонима му *кукурȕз* (срхр. *кукȕруз*) и на корелативната двойка *курȕз – кукурȕз* (срхр. *кȕруз – кукȕруз*). Както се вижда, *тулȕз, тутулȕз, тулȕзина, тутулȕзина, тутулйзина* са възникнали в условия на сърбохърватско-българска езикова интерференция. В българския език се очертават следните корелативни двойки: *курȕз – кукурȕз* (вкл. в говора на Ново село, Видинско), **тулȕз – тутулȕз*, *тулȕзина – тутулȕзина*, **тулйзина – тутулйзина*, *курȕз – *тулȕз*, *кукурȕз – тутулȕз*, *кукурȕзина – тутулȕзина*.

тутȕль м 'човек, който се облича с дебели дрехи' (Равногор, Пещерско, ДА). – Неясно.

тутуль прил. 'несръчен, пипкав' (Дебър). – От един произход с *тутȕляв* (вж.).

тȕтуля диал. 'цев' (Геров), **тȕтюлия** също (вж.). – Без общоприета етимология. Вероятно еднакво с *тул*[1] (вж.) и *тул*[2] (вж.). За образуването срв. *тȕтула* (вж.). За бълг. *тȕтуля* и срхр. *тȕтлић* 'кратуна с яйцевидна форма' (Вук). Г. Ильинский, IF 9, 288–289, предполага прародство с лат. *tutulus* 'висока конусовидна прическа на знатна дама' от ие. корен **teu(t)-* 'нещо овално с форма на топка'. Това би могло да се отнася за бълг. *тȕтула* 'глава' (вж.). Срв. Skok 3, 529, под *tûtlić*, който свързва бълг. *тȕтуля* със срхр. *тȕтлић* 'яйцевидна кратуна' и срхр. *тȕтуља* 'зоб'. Според Л. Куркина, Этимология

1971, 77, българ. *тӯтуля* 'цев', срхр. *тùтulja* 'зоб; гуша' и *тȕтлић* 'вид яйцевидна кратуна' са с разширение *-t-* от слав. именна основа **tuta*, **tyti*, **taviti*, като смята, че е възможно тук да принадлежат словен. *túta* 'недоволен, неразговорлив човек; мърморко' и рус. диал. *тӯта* 'печал, апатия, скука', което е неубедително. Срв. Bezlaj 4, 251, под *túta*. Срв. *тӯтула*, *тӯлест* 'цилиндричен', срхр. *тӯлā̃јка* 'цев', *тӯлица* 'цев на улук', *туљак* 'цев', *тӯлац* също, словен. *tûlek* 'цевеста част от свещник, в която се поставя свещ', *tuljâva* 'къса цев', рус. *тулéйка* 'дъно на шапка', *тулья́* също, укр. *тулія́* 'цевеста част от лопата', пол. *tuleja* 'вид цев'. Срв. Snoj 791. – Срв. *тӯтале*, *тутàлиня*, *тулéйка*.

тутуля гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'лъже, мами' (Тетовско). – Произв. от *тутӯла* 'отровен бурен татул, Datura stramonium' или от негов вариант с ударение на първата сричка. Значението на глагола се е развило от първичното знач. 'зашеметявам, замайвам, захласвам'. За връзка между знач. 'зашеметявам, замайвам, захласвам' и знач. 'лъже, мами' срв. българ. *мàмя* 'лъжа, заблуждавам' (вж.) и сродното с него словен. *mamiti* 'замайвам'. – Срв. *тутулосан*.

тутȕляв прил. диал. 'който не умее нищо да върши, нищо и никакъв; пипкав' (Геров). – От *тутàлив* 'който не умее нищо да върши, нищо и никакъв' (вж. *тӯтам се*) или от вариант с ударение на първата сричка: **тȕталив*, с асимилация *у – а* > *у – у* и с премет на ударението върху неетимологичното второ *-у-*, с *-яв* по прилагателни като *зехтùняв, смòляв, пепеля́в, тънкуля́в*. – Срв. *тутуль*.

тутуля́к в нар. пес.: *Бȕхъл бȕха във грамàда,/ суруля́к, тутуля́к/ ...като бȕха, лùко дере...* (Помашка Лешница, Тетевенско, ДА). – Звукоподраж. – Срв. *тутулùк*, *тӯта*[4].

тутȕм 'държание, отношение на някого към другите' (Шумен). – От тур. *tutum* 'поведение, държание, линия на поведение', произв. от *tutmak* 'държа'.

тутум в гатанка за таралеж: *Еже, меже, тутум еже, кажам ти го, не го знаеш*. (Прилеп, СбНУ 11, 160), **тутумеже** в гатанка за таралеж: *Еже, меже, тутумеже, кажам ти го, не го знаеш*. (Прилеп, Кичевско, Дебърско, Ст. Стойкова, Български народни гатанки 246). – Записано погрешно поради неразбиране на текста вместо *туту меже*, където *туту* е с редупликация на частицата *ту* 'ей; внимавай' (вж. *ту*[8]), а *меже* е от *мéче* (вж. *мéже*).

тутумàк 'уред за набиване на пръст, трамбувачка' (Банат). – От тур. *tutamak* 'ръчка на нещо; всяка вещ, която се хваща с ръка' с асимилация *у – а* > *у – у* и със семантичен развой: 'ръчка на нещо (предмет, уред, приспособление, инструмент)' > 'ръчка на трамбувачка' > 'трамбувачка'. – Срв. *тутмàк*.

тутумеже, вж. *тутум*.

тутумѝш 'игра с вързани очи' (Роман), 'детска игра криеница, сляпа баба' (Букьовци, Оряховско). – Срв. срхр. *тӯтумиш*, *тӯтмиш* 'детска игра сляпа баба', които М. Москов, ИИБЕз 16, 189, обяснява така: „от тур. *tutmiş*,

tutumiş – форма, образувана от глагола *tutmak* 'хващам, държа'" и добавя: „При тази игра детето с вързани очи се опитва да хване, да задържи друго дете". Трябва да се вметне, че от тур. *tutmak* има форма *tutmuş* (а не *tutmiş*) за минало причастие. – Може би българските и сърбохърватските форми са хибридни образувания: от тур. *tut, tut* 'дръж, дръж' (където *tut* 'дръж' е форма за 2 л. ед. ч. запов. накл. от гл. *tutmak* 'държа; хващам') и съответно българ. *миж*, запов. накл. 2 л. ед. ч. от гл. *мижà*, срхр. *миж*, запов. накл. 2 л. ед. ч. от гл. *мижити* с диалектно знач. 'мижа'. Срв. със същото знач. *миж* в съчет. *миждупка* 'игра на криеница' (вж. под *мижà*).

тутȕн[1] 'раст. тютюн, Nicotiana tabacum' (Вракуповица, Гореме, Раздол, Цапарево, Горна Рибница, Санданско; Сушица, Благоевградско), 'растението тютюн; цигари' (Ленково, Никополско; Тръстеник, Плевенско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'тютюн' (Габаре, Белослатинско; Ново село, Видинско), в съчетания: *пùа тутȕн* таен ученически говор 'пуша' (София), *пил тутȕн* 'пушил' (Вълчедръм, Ломско), **тутȕнь** 'раст. тютюн, листа на тютюна; изсушени и нарязани листа на това растение, употребявани за пушене (цигари)' (Банат; Еркеч, Поморийско), 'цигара' (Еркеч, Поморийско), в съчетания: *кьескьȉн тутȕнь* 'тютюн, който съдържа много никотин' (Самоковско), *пùя тутȕнь* 'пуша' (Буково, Гоцеделчевско), *пиѐ тутȕнь* '(той) пуши тютюн' (Самоковско), **тутун** в съчетания: *див тутун* 'раст. Inula oculus christi' (Брезе, Свогенско), 'бесниче, напръстник, Digitalis ambigua' (Софийско), 'раст. мекия бурен, Conringia austriaca' (Искрец, Софийско), 'мек бурен' (СИ), 'раст. Symphytum officinale' (Долни Вит, Никополско), 'раст. отровно биле, Atropa belladonna' (Пирдопско, Първомайско), 'рилско сложноцветно растение с жълти цветове, Ligularia glauca' (ДА), **тутун** 'тютюн' (Прилеп; Костурско), в съчетания: *тȕтун пùе* '(той) пуши' (Гевгели, в Македония), *пùет тȕтун* '(той) пуши' (Прилеп), *тȕтун пùят* (Велес), 'растение тютюн; листа на това растение; изсушени и нарязани листа от това растение, употребявани за пушене' (Банат; Еркеч, Поморийско), 'цигара' (Еркеч, Поморийско), **тутȕне** 'тютюн' (Сенокос, Благоевградско; Стара Кресна, Санданско), **тутȕно** ед. 'едногодишно тревисто растение с големи листа, което съдържа никотин, Nicotiana tabacum' (Вракуповица, Гореме, Раздол, Цапарево, Горна Рибница, Санданско; Сушица, Благоевградско). – Произв.: *тутунàрка* 'стъбло на тютюнево растение' (област Кюстендилско Краище; Благоевград; Кадиица, Благоевградско), 'стъбло на тютюнево растение с обрани листа' (Дупнишко), 'обрано стъбло от тютюн' (Бобошево), *тутунàрка* и *тутȕнарка* диал. 'оголено стъбло на тютюнево растение; сух висок човек' (Геров), *тутунàрка* 'тютюнев ствол без листа' (Вракуповица, Гореме, Санданско; Сушица, Благоевградско), 'кожена кесия за тютюн' (Годлево, Разложко), 'оголено стъбло на тютюнево растение' (обл. Краище, Кюстендилско), *тутȕнарки* мн. ч. в нар. пес.: *Прилѐпските мòми, джàнъм,/ сùте тутȕнарки...* с вероятно знач. 'моми, които работят тютюн' (Прилеп), в нар. пес.: *...сùте мòми напùшани:/... битòлските – пекмѐзарки, прилѐпските – тутȕнарки*. с вероятно знач. 'моми, които рабо-

тят тютюн' (Велес), *тутунарка* 'изсъхнало тютюнево стъбло' (обл. Пиянец, Кюстендилско), диал. 'оголено тютюнево стъбло' (Геров), *тутунӑрче* 'вид цвете' (Ново село, Видинско), *тутунджӥя* 'пушач на тютюн' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Самоков), *тутунджӥа* 'пушач' (Ленково, Никополско; Тръстеник, Плевенско), *тутунджӥъ* 'пушач' (Самоков; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Главановци, Трънско; Костурско), *тутӯнджиа* 'който произвежда или пуши тютюн' (Кадиица, Благоевградско), *тутунджӥи* мн. ч. 'производители на тютюн' (Суходол, Софийско), *тутунджӥка* 'пушачка' (Костурско), *тутӯнеф* 'който е от тютюн' (Банат), в съчет. *тутӯнеф цигар* 'пура' (Банат), *тутунӗшка* диал. 'оронен царевичен кочан' (Геров) (вж.), *тутунешки* в нар. пес.: *...за пояс носи чифте пишчоли,/ чифте пишчоли – ем тутунешки...* (Прилеп, СбНУ 8, 3, 122), *тутунӥга* 'раст. Viburnum lantana' (Софийско), *тутунига* също (Бояна, Софийско), диал. 'раст. Viburnum' (БотР 308), диал. 'раст. Viburnum opulus' (БотР 308), *тутунии* 'вид ябълки' (Шишковци, Кюстендилско), *тутунӥка* 'раст. Viburnum lantana' (БотР 308), *тутунӥца* 'кесия за тютюн' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'кожена торбичка за тютюн' (Бърложница, Софийско), *тутуница* 'раст. тутунига, Viburnum lantana' (Горни Лозен, Софийско; БотР 308), *тутуньӥца* 'кожена кесия за тютюн' (обл. Каменица, Кюстендилско), *тутунице* 'раст. Viburnum lantana' (Софийско), *тутӯниче* 'цвете, което цъфти бяло и синьо през цялото лято' (Махалата, Плевенско), *тутунӥчку* в нар. пес.: *... а на дӗдо тутунӥчку.* с вероятно знач. 'кесия за тютюн' (Плешивец, Белоградчишко) (винителна форма), *тутунище* 'нива, засята с тютюн' (Бобошево; Сапарево, Дупнишко), *тутунлӥва* в съчет. *тутунлӥва шамӥя* 'забрадка с ресни' (Баница, Леринско), *тутуново* 'раст. тутунига, Viburnum lantana' (Горни Лозен, Софийско) (субстантивирано прилагателно), *тутунойна* в нар. пес.: *Добро утро, бре мӑгере!/ Шчо мириса тутунойна?/ Да не има лоши луге?* (Прилеп), *тутӯнчек* диал. 'тютюнец' (Геров), *тӯтунчок* също (Прилеп), *тутунък* също (Ново село, Видинско), *тутуняк* 'раст. тутунига, Viburnum lantana' (Гайтанево, Елинпелинско; БотР 308), *тутюньък* 'тютюнец' (Широка лъка, Смолянско), *тутунӑрник* 'торбичка, в която се пазят тютюнът и лулата' (Говедарци, Самоковско), *тутунӑсувам* 'много ми се пуши тютюн' (Самоков), *тутунясӑл* прил. '(за страстен пушач) почувствал се зле (станало му зле), защото дълго време не е пушил' (Ново село, Видинско); *тутун-дирек* в текст: *откол нье се согласит децата да играат играчката тутун-дирек, кье се наредат на едно търкало пред едно дете...* (Щип, СбНУ 15, 3, 155); МИ: *Тутунарска махала* в обл. Каменица, Кюстендилско, *Тутунӑрник* в обл. Пиянец, Кюстендилско. – Диалектен вариант на *тютюн* (вж.), тур. *tütün*, със затвърдяване на двете *т*. – Зато и в срхр. *тӯтун* 'тютюн' (Škaljić 626, Skok 3, 529), нгр. *τουτούνι* 'тютюн' (Ἀνδριώτης 372), рум. *tutún, tutun* 'тютюн' (DLR 11/3, 1983, 759–760).

тутӯн² диал. 'дръж; дръжте' в изреч. *тутӯн шӯно пепелеӥм* 'хванете и набийте този негодник' (Странджа, СбНУ 57, 976), **тутунь** в съчет. *тутунь*

ешек 'детска игра с яздене' (Самоковско, ДА). – От тур. *tutun*, форма за 2 л. мн. ч. запов. накл. от гл. *tutmak* 'държа; хващам'. Погрешно изведено от тур. *tutunmak* 'държа се' в РРОДД 515. Срв. З. Бакалова, ЕзЛит 42/6, 1987, 87. – Срв. *тӯтам се, тӯтав, туткӯн.*

тутӯн³ прил. неизм. диал. 'който се взира във всичко' (Геров). – Неясно.

тутунӗшка диал. 'оронен царевичен плод' (Геров 5, 386). – Произв. от *тутӯн* (вж.). Според G. Weigand, Die Terminologie des Maises im Bulgarischen, Rumänischen und Kleinrussischen, JIRSpr 17–18, 1911, 386, името идва от това, че царевичната коса се употребява вместо тютюн не само от деца, но и от възрастни. Според Й. Заимов, Изсл Младенов 1957, 122, „по-правдоподобно е да се допусне, че преди всичко това име се е давало на царевичното стъбло и по-късно на оронения царевичен плод, като за причина е послужило сравняването между тютюневото и царевичното стъбло“. Срв. и *тутунарка* 'оголено тютюнево стъбло'.

тутуника¹ 'раст. луловина, буболяк, Viburnum lantana'. – Произв. от *тутӯн¹* (вж.). – Срв. *тутунига, тутуница, тутунице, тутуново* и *тутуняк* под *тутӯн¹*. Срв. обаче и *тутуника²*, *тутиника*.

тутуника² 'раст. малина, Rubus idaeus' (БотР 528). – Вероятно еднакво с *тутуника¹* (вж.). Срв. обаче *тутиника* и *тӯтенка*.

тӯтур м. 'опекун, настойник' (Банат). – От срхр. *тӯтор* също, с редукция *-о-* > *-у-* в неударена позиция. – Срв. *тотӯркам*.

тӯтура 'обърканост, бъркотия' (Смолянско, Ардинско, Маданско). – По сегашната основа *tuttur-* на тур. гл. *tutturmak* 'карам, правя да (се) държи, да (се) задържи, да (се) хване', каузатив от *tutmak* 'държа; хващам; задържам'; с първично знач. 'състояние в условия на задържания, арести', отдето може да се развие знач. 'обърканост, бъркотия'. Според М. Москов, ИИБЕз 16/1968, 187, от тур. *tutura* (незасвидетелствано!), произв. от гл. *tutmak* 'хващам; държа'. Според М. Москов, пак там, знач. 'обърканост, бъркотия' е свързано със значението 'сприхав, избухлив, припрян, нервен човек, нервозен' на заемки (*тутураклия, тутараклия, туталия*) от турски думи, производни от тур. *tutmak*.

тутураклӥя 'лесно избухлив човек, който натяква, кара се без причина' (Станьовци, Брезнишко), 'припрян, нервен, упорит човек (каже ли нещо, непременно ще го направи)' (Ракита, Сливнишко), 'сприхав човек' (Трекляно, Кюстендилско), **тӯтураклия** 'човек с тежък характер' (Искрец, Софийско), 'човек, който не разбира от шега и от малко се обижда' (Бръложница, Софийско). – От *тутараклӥя* 'човек, който ни се води, ни се кара' (вж.) с асимилация *у – а* > *у – у*. Според М. Москов, ИИБЕз 16/1968, 187, от тур. *tutturaklı* (*tut-tur-ak-lı*), (което обаче е незасвидетелствано!), образувано от гл. *tutturmak* 'карам да се задържи, залавям се', каузатив от *tutmak* 'държа;

хващам; прихващам'. Според М. Москов, пак там, значението 'лесно избухлив човек' „се извежда добре от значението на глагола": избухливият човек го прихващат, избива го на кавга, захваща се, залавя се да се кара. – Срв. *тȕтарак, тȕтараклив*.

тутургà̀чка 'детска игра с пръчка („*тургà̀чка*")' (Желязково, Ямболско, ДА). – С редупликация на първата сричка от *тургà̀чка*, произв. от *тȕргам* (вж.).

тутурдȉсвам диал. 'насъсквам', **тутурдȉсуям** 'насъсквам (куче)' (Велес, СбНУ 20 2.76). – От тур. *tutturdu*, аор. основа на гл. *tutturmak* 'карам да държи, да хване', каузатив от *tutmak* 'държа; хващам', с *-ис-* от гръцка аор. основа. Вж. М. Москов, ИИБЕз 16/1968, 188. – Срв. *туттурисвам*.

тутуретка 'свирка от върбова кора' (Босилиградско, ДА). – Вероятно от звукоподраж. произход. – Срв. *тутȕрр*.

тȕтурица 'подутина на глава' (Долно Тлъмино, Босилиградско, ДА). – Неясно. Срв. *тȕтула*.

тȕтурка диал. 'хартия, свита на фуния, за поставяне в нея на сол, пипер и под. (когато се купува на дребно)' (Геров; Велес). – Може би от основа *tuttur-* на гл. *tutturmak* 'карам, правя да се държи', с бълг. наст. *-ка*; или от *tutar* 'който държи', причастие от гл. *tutmak* 'държа', с наст. *-ка* или във връзка с *тȕтуля* 'цев' (вж.).

тутȕркам се диал. 'бавя се, туткам се' (РРОДД). – Произв.: *тутȕрник* 'флегматичен мъж' (Сухиндол). – От сегашната основа на тур. *tutturmak* 'карам да задържи (= бавя, забавям)'. – Срв. *тȕтав, тȕткав, тутам, тȕтам се, туттурисвам, тутурдȉсвам*.

тутурмѐ ср. 'метална пайета' (Софийско; РРОДД 516), мн. ч. **тутурмѐта** 'малки, тънки, лъскави тенекиени кръгченца с дупчица в средата (жълти или бели), които се пришиват по краищата на ризи или кърпички за украса' (Макоцево, Софийско). – Със затвърдяване на двете *т* от *тютюрмѐ* 'метална пайета' (вж.).

тутурȍсвам се 'разсърдвам се, прихваща ме изведнъж' (Доброславци, Софийско). – От сегашната основа *tuttur-* на тур. гл. *tutturmak* 'карам да се задържи, да (се) прихване' (и с други значения), каузатив от *tutmak* 'държа; хващам; прихващам', с фонетично опростяване на *-mm-* > *-m-* и с наст. *-ос-* от гръцки произход, както напр. в *червȍсвам, плячкȍсвам*. За семантиката срв. от същата основа *tuttur-* на тур. гл. *tutturmak* бълг. диал. *тȕтра се* 'сърдя се, цупя се' и тур. гл. *tutuşmak* 'хващаме се един за друг, залавяме се, захващаме се; започвам да горя, възпламенявам се, пламвам' и прен. 'сърдя се, дразня се, пламвам от гняв', образуван с наст. *-uş-* от *tutmak*.

тутȕрр в текст: *Много чувам си то на мене тутȕрр, тъпан да ми бие.* (Копривец, Беленско, ДА). – Звукоподраж. – Срв. *тутуретка*.

ту! ту! ту! в нар. прик.: *Земàл овчàра две кàмичета... фърлил ги и казал: „ту! ту! ту!" и они станале на пцета и откàрале вълцȉте.* (Орсоя, Ломско). – Междум., вж. *ту*[8] 'ей; внимавай'.

тутȕчас прил. 'пълничък' (Острец, Троянско, ДА). – Може би от *тутȕчест*, прил. на бълг. езикова почва от тур. *tutuk* 'бавен, трудноподвижен', тъй като често пълните хора са трудноподвижни.

тутȕш 'държане, поведение' (Енина, Казанлъшко), 'кадърност; бавене, разтакаване' (Войнягово, Карловско), 'човек, който работи бавно' (Казанлък, ДА), 'лош характер' (Тетевен, ДА). – От тур. *tutuş*, отглаголно същ. от *tutmak* 'държа, сдържам се, задържам'. Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255. За значенията укор. 'кадърност', 'лош характер' срв. тур. диал. *totuş* '(за лице) противен, лош; неприличен; безформен, груб; безобразен' (DS 10, 3974).

тутушȁн в нар. пес.: *Тутушȁн – тутушȁн, Дѐжо ле, Дѐжо ле,/ капетȁн – капетȁн, Влàдо ле* (Банище, Брезнишко, СбНУ 49, 254). – Неясно. – Може би във връзка с *тутȕш* (вж.).

тутущȉсва са '(за огън) хваща се, усилва се' (Смолянско, Ардинско; Дряново, Павелско, Асеновградско). – От тур. *tutuştu*, основа на мин. св. вр. на тур. гл. *tutuşmak* '(за огън) разпалвам се, разгарям се', произв. от *tutmak* 'хващам, държа', с *-ис-* от гръцка аор. основа. Срв. М. Москов, ИИБЕз 16, 188–189, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255.

тутълȉв 'смахнат, дръпнатичък' (Могилово, Чирпанско). – Възникнало по вариант на *туталȉвê*[1] 'непостоянен; който лесно избухва и не може да се владее' под влияние на прилагателни на *-лив* (в ж. р. *-лива*, в ср. р. *-ливо*, в мн. ч. *-ливи*). За образуването срв. *тȕтараклив* 'нервозен, дръпнат, прихватничав' по *тȕтараклия* 'човек със своенравен и избухлив характер'.

тутърак в гатанка: *...тутърак с два искера закован* 'кривото дърво на буджака' (Долно Ябълково, Грудовско, Ст. Стойкова, БНГ 686). – Вероятно от сегашна основа *tutar-* на гл. *tutmak* 'държа'. Срв. тур. *tutturaç* 'държател', произв. от *tutturmak* 'държа, задържам'. – Срв. *тȕтурка*.

тȕтюлия 'цев' (Дебър; Архив Н. Геров). – Диалектен вариант на *тȕтуля* също (вж.).

тутя 'цинк' в текст само в СбНУ 16 и 17, 3, 284: *Не само от стребро, ами и от сърма, коа да ти донеси некой, пак ти да не му праиш чисто ами мешай му го со бакър, со пафок, со тутя и прай му, що сакаат.* (Прилеп). – Чрез тур. *tutya* 'цинк' от перс. *tūtyā, tūtiyā* също. Според Турецко-русский словарь 874, тур. *tutya* е от арабски. – Заето и в срхр. *тȕтија* 'цинк' (Škaljić 626). – Срв. *тȕта*[3].

туумлук 'разплод' в израз: *камила за туумлук* (за разплод) (Дедеагачко, ДА). – От тур. *tohumluk* 'семена (за посев), семенен фонд', тур. диал. *tohumluk* 'кон за разплод' (DS 10, 3944), с редукция на неударено *-о-* в *-у-* и с изпадане на *-h- (-х-)* в интервокална позиция.

туус междум. за насъскване на куче по човек в пример: *Туус, туус, туус, та, та, та, дръж го, Шаро!* (Враца, ДА). – Звукоподраж.

тӯ-у-у в текстове: *Сѝновѐто рекли: „Тӯ-у-у, пустѐл и будалѝта”* (Банско), *Ту-у-у! Моат йи зелѐн като гъша кӯрешка.* (казва се шеговито за някой млад неопитен човек) (Видин). – От *тю-у-у* междум. (вж. *тю*²) със затвърдяване на *т-*. – Срв. *тюх*.

туф 'тук', вж. *тув*.

тӯфа¹ 'китка стъбла и издънки, поникнали от едно коренище' (БТР), 'снопче, китка от издънки или стъбла, израсли от едно коренище; отделна група дървета, израсли нагъсто едно до друго' (РСБКЕ), 'китка стъбла и издънки, поникнали от един и същ корен' (Беглеж, Плевенско), 'купчина дървета' (Велчево, Мачковци, Троянско; Искрец, Софийско; Шумнене, Тетевенско), 'букет цветя' (Косинец, Костурско), 'малка горичка сред полето, подобна на оазис' (Цар-Петрово, Кулско), 'храст' (Ново село, Видинско; Габаре, Белослатинско), 'храст; храсталак, гъсталак' (Банат), 'храсталак' (Бреница, Врачанско), 'дол, обрасъл с храсти' (Лиляче, Врачанско), 'пискюл от 150 или повече драмове коприна' (Дебърско), в съчетания: *тӯфа праз* 'снопче праз' (Охрид), *тӯфа лук или кромид* 'снопче лук или кромид' (Охрид), **тӯфъ** 'храст' (Къкрина, Ловешко), 'тригодишна горичка, покарала от сечище' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **тӯха** 'храст; храсталак, гъсталак' (Банат). – Произв.: *туфа̀к* съб. 'храсталак' (Слатина, Ловешко), *тӯфер* 'клони от едно дърво или от един храст' (Кесарево, Горнооряховско), 'много корени от растение на едно място' (гребенски села в Силистренско), 'китка' (Помашка Лешница, Тетевенско), *тӯфест* 'израсъл като туфа, кичест', *тӯфичка* 'китка растения' (Бериево, Севлиевско), 'храстче' (Раяновци, Белоградчишко), *тӯфка* 'букет цветя' (Косинец, Костурско), 'раст. турта' (Дряново), 'оронен царевичен кочан' (област Тиквеш), *туфка* 'клас на царевица' (Извор, Велешко), 'китка' (Въмбел, Костурско), 'градинско растение с жълт цвят' (Чеган, Воден), *тӯвка* диал. 'оронен царевичен кочан; китка (букет) цвете' (Геров) (със свръхстарателно *в* вм. *ф*), *тӯфърчинъ* 'куп от храсти' (Кръвеник, Севлиевско) (за завършека *-чинъ* срв. *байрчина* 'хълм, възвишение', произв. от *байр*, вж.), *туфя̀свам* 'раста на туфи' (Тотлебен, Плевенско); МИ: *Тӯфата* в Берковско, Врачанско, Монтанско, Троянско, *Тӯфако* във Врачанско, *Тӯфер* и *Тӯферо* в Берковско, *Тӯфите* във Врачанско, Монтанско. – Чрез рум. *túfă* 'храсти и гъсти клони, израснали направо от корена; храсти, храсталак, гъсталак; издънка на растения от едно коренище; снопче израстъци, цветя и житни растения с общ корен', нгр. *τούφα* 'връзка, пасмо прежда; снопче трева; кичур, кадрица' от лат. *tufa* 'пискюл, пера на шлем'. За румънската и новогръцката дума вж. напр. DLR 11/1983, 687–688, Ἀνδριώτης 372. Срв. и Ст. Младенов, ЕтР 643. Според Цонев, История 2, 325, М. Филипова-Байрова, СлСб 1963, 151, Гръцки заемки 165, чрез нгр. *τούφα, τοῦφα* от лат. *tufa*. Според Б. Симеонов, БЕз 28/1, 1978, 50, Actes XI Congr. onom., 1975, 2, 277–284, думата не е румънска (както приемат К. Попов и М. Младенов (срв. К. Попов, ИИБЕз 4, 1956, 169), а латино-тракийски остатък в бълг. говори, т. е. тя е заемка от тракийски, където пък е от народнолатински. Произв. *тӯфер* – с наст. *-ер*, като в *кѝчер* 'кичур' (вж.), *зъ̀бер* 'гола стръмна заострена скала или каменист планински връх' (произв. от *зъб*, вж.). – Заето и в алб. *tufë* 'листат клон, букет, гъста шума' (St. Romansky, JIRSpr 15, 1909, 130), арум. *tufă* 'храст' (B. Nastev, Actes Ier congrès 6, 739). Според Й. Заимов, Изсл. Младенов 1957, 122–123, *тӯфка* 'оронен царевичен кочан' е произв. от *тӯфа* с първонач. знач. 'царевично стъбло' поради приликата на горния му край на китка, подобно на пискюла на шлема, от което се пренася върху оронения плод.

тӯфа² таен ученически говор 'кражба' (София). – Произв.: *тӯфаджия* таен ученически говор 'крадец' (София) (от тур. *tufacı*, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255), *тӯфим* таен ученически говор 'крада' (София), *туфѝсам* и *туфѝсвам* таен ученически говор 'откраднам' (София), *туфтѝсвам* таен ученически говор 'лъжа' (София) (с *-т-* по много глаголи на *-т*, като *артѝсвам, каптѝсвам, бастѝсвам*), *тӯфтя* таен ученически говор 'лъжа' (София) (с *-т-* по глаголи като *дъхтя̀, пламтя̀, слухтя̀*), *тӯфя* 'крада' (София). – От тур. *tufa* 'спекулация, спекулативна сделка', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255. Знач. 'кражба' – под влияние и на производни от *tufa*, като *tufacı* 'крадец' (дадено по-горе), *tufacılık* 'кражба', *tufalamak* 'откраднам, отмъкнам'. Значението – 'лъжа' на *туфтѝсвам, тӯфтя* може да се е развило от знач. 'крада'. За връзката между знач. 'лъжа' и знач. 'крада' срв. рус. *врать, вру* 'лъжа' и *вор* 'крадец' (произв. от *врать*). – Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165, *туфѝсвам, туфѝсам, тӯфим* са от нгр. *τυθῶ*, аор. конюнктив *τυθῆσω* 'замайвам, правя някого глупав; подклаждам някого'. Срв. O. Mladenova, SCL 29, 1978, 450.

тӯфа³ междум. за означаване на бързо изчезване напр. в изреч. *Ѝйде, тӯфа, да та нѐма овдѐ.* (Ново село, Видинско). – Произв.: *туфѝсвам* таен ученически говор 'умирам' (София). – Вероятно еднакво с *тӯфа*² 'кражба' (вж.). Възможен семантичен развой: 'кражба' > 'откраднато нещо' > 'изчезване (обикновено бързо) на нещо от имуществото на окрадения' > 'изчезване' > (като междуметие) 'дим да ме (те, го, я, ни, ви, ги) няма/изчезвам (бързо)' и под. Знач. 'умирам' на произв. *туфѝсвам* може да се е развило от знач. 'изчезвам'.

туфа̀н¹ 'буря' (Бобошево), 'виелица; вихрушка със сняг и вятър' (Радомир), 'силен вятър' (Петрич), 'вятър, идващ изневиделица като вихрушка с прах' (Дупнишко), 'гъст прах или дим из въздуха' (Кърналово, Петричко), **туфа̀нь** 'вихрушка, която вдига прах във формата на фуния' (Добърско, Разложко), 'голяма зима; много сняг' (Жеравна, Котленско), **тӯфан** 'виелица' (Люлин, Пернишко). – Чрез тур. *tufan* 'всемирен потоп; потоп; буря, ураган' от араб. *ṭufān* 'всемирен потоп'. – Заето и в срхр. *тӯфа̄н* 'потоп; всемирен потоп'

(Škaljić 621), арум. *tufáne* 'буря, ураган' (Papahagi 1974, 1200, под *tufane*[1]), алб. *tufán* 'буря, ураган; ураганен вятър' (Boretzky, WbAlbTurz 134). Според Н. Ковачев, Трудове ВТУКМ 10, 1974/1, 29, реминисценция на *тайфӯн* (вж.). – Срв. *труфа̀н*.

туфа̀н² 'дъб' (Тутракан). – От рум. *tufán* 'вид(ове) дъб', производно от *túfă* 'храст' (вж. под *тӯфа*[1]). За румънската дума вж. DLR 11/3, 1983, 686–687.

туфа̀ф 'смешен, весел' (Енина, Казанлъшко), **туфаф** 'обигран, хитър' (Сливен). – Чрез тур. *tuhaf* 'странен, чуден, чудноват; смешен, комичен; куриозен, забавен' от араб. *tuḥāf*, мн. ч. от *tuḥfă* 'подарък; музейна рядкост; художествено произведение'. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 253. – Заето и в срхр. *тӯхаф, тӯаф* 'чуден, чудноват, куриозен' (Škaljić 622, Skok 3, 520), арум. *toáfe* 'забавен; чуден, странен', *tuáfe* 'учудване' (Papahagi 1974, 1186, 1200), алб. *tuáf* 'своеобразен, странен, необикновен; глуповат' (Boretzky, WbAlbTurz 134). – Срв. *то̀аф, това̀, туа̀ф*.

туфедже 'пушчица' в гат. за кочан царевица: *Кусо чоече, долго туфедже* и в гат. за сврачка: *Кусо турче, дълго туфедже* (Охрид). – От тур. *tüfecek*, умал. от *tüfek* 'пушка', със затвърдяване на *т-* в първоначално **тюфеджѐк*, с изпадане на *-к* в бълг. говори, често срещано в думи от тур. произход. – Срв. *туфѐк*[1].

туфѐк[1] 'пушка' (Звънарка, Крумовградско), **туфѐг** 'пушка' (Крушево, в Македония), **туфедзи** мн. ч. 'пушки' (ЮЗ), **тӯфяк** 'пушка' (Нестрам, Костурско). – Произв.: *тӯфяче* в гат. за сврака с опашка: *Кӯсо чо̀вече, дълго тӯфяче* (Бобища, Костурско). – Варианти на *тюфѐк* също (вж.), *тюфя̀к* (вж. под *тюфѐк*), тур. *tüfek*, със затвърдяване на *т*. Формите *туфѐг*, *туфедзи* – под влияние на съществителни от м. р. с етимологично *-г* в ед. ч. и със *-зи*, диал. *-дзи* в мн. ч., като *бѐлег* (фонетично записано *бѐлек*), в мн. ч. *бѐлези*, диал. *бѐледзи*; *ковчѐг* (фонетично записано *кофчѐк*), в мн. ч. *ковчѐзи*, диал. *ковчѐдзи*. – Заето и в нгр. *τουβέκι* 'пушка' (Ἀνδριώτης 372), рум. диал. *tuféc* също (DLR 11/3, 1983, 689, под *tufĕc*[1]). – Срв. *туфедже*.

туфѐк[2] 'сламеник' (Ново село, Видинско). – От рум. диал. *tuféc* 'дюшек, матрак, тюфлек' (DLR 11/3, 1983, 689, под *tufĕc*[2]), където заето от тур. *tüflek* (вж. *тюфлѐк*). – Срв. *туфлѐк*.

тӯфи мн. ч. 'дънести потури' (Стражица, ДА). – Неясно. Срв. *дӯхльо, дӯхльовци*.

тӯфка 'гъба прахавица' (Любча, Смолянско). – Вероятно звукоподраж., по звука, който издава прахавицата, когато се стиска: **туф-туф*. Срв. *тӯфкаль*. Срв. *пӯхка, пӯфка*[1], *пӯфълек* (вж. *пӯфъл*) 'гъба прахавица', които биха могли да са свързани с междум. *пух*[5] и *пуф*[1].

тӯфкаль 'бухал' (Вълкосел, Гоцеделчевско). – Звукоподраж., по звука, който издава бухалът: **туф-туф*. – Срв. *бӯхал, тюхаль, тюхкуль, дӯхо*.

тӯфла[1] диал. 'тухла'. – Вариант на *тӯхла* (вж.), с диал. *ф* на мястото на *х*.

тӯфла² 'бучка пръст' (Бабяк, Разложко). – Вероятно еднакво с *тӯфла*[1] (вж.).

туфлѐк 'дюшек' (Ленково, Никополско; Долна Митрополия, Плевенско; Лиляче, Врачанско; Чурен, Елинпелинско; Искрец, Софийско; Перник; Кюстендилско; Горна Любата, Босилиградско; Кадиица, Покровник, Благоевградско; Драглище, Разложко; Самоков; Ихтиман; Камилски дол, Ивайловградско), 'дюшек; сламеник' (Чурен, Елинпелинско; Тръстеник, Плевенско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Падеж, Благоевградско; Шишковци, Кюстендилско), 'дебела постеля, напълнена с вълна или памук, която се слага над дъските или пружината' (Цветино, Велинградско; Бачево, Разложко), **туфлѐкь** 'дюшек' (Козаново, Асеновградско). – Вариант на *тюфлѐк* (вж.), със затвърдяло *т-*. – Срв. *туфѐк*[2].

туфло̀сувам се 'гъсто се покривам с пъпки' (Банско, СбНУ 48, 534). – Неясно.

тӯфра съ 'гиздя се' (Долна Митрополия, Плевенско, ДА). – От един произход с *та̀фра се* също (вж. *тафра̀*), с неясно *-у-*.

тӯфтара нареч. 'изведнъж, ненадейно' (Обручище, Хасковско, ДА). – Неясно. Може би звукоподраж.

туфӯлник 'голямо човешко изпражнение' (Черешница, Костурско). – Неясно. Може би във връзка с *тӯфа* (вж.).

тухӑ̀л в текст: *Кулпът (дръжката) се намазва с „тухӑ̀л“ от медта, която се получава при нагряването* (Ан. Примовски, 1955, 86), **тухӑ̀ла** мн. ч. 'черни петна по меден съд, получени при нагряването му' (Ан. Примовски, 1955, 85). – Неясно.

тухалка 'дребен плод, приличен на круша' (Кесарево, Горнооряховско, ДА). – Неясно.

тӯхла 'правоъгълен блок от печена пръст (глина), използвана за строеж', 'специална пръстена кръгла плоча, на която се пекат тестени изделия' (Кръстополе, Ксантийско), **тӯфла** 'тухла' (Геров; Чанакча, Чаталджанско; гребенски села в Силистренско; Пленимир, Генералтошевско), **тӯвла** диал. 'тухла' (Геров), **тӯвлъ** 'тухла' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тӯгла** 'тухла' (Ново село, Видинско; Милчина лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко; Славине, Изатовци, Бребевница, Желюша, Царибродско, дн. Димитровградско; Долно Глъмино, Горна Любата, Босилиградско; Кюстендилско; Кумановско), **тӯла** 'тухла' (Русаля, Великотърновско; Долна Митрополия, Плевенско; Ленково, Никополско; Бели Осъм, Троянско; Царибродско, дн. Димитровградско; Кърналово, Петричко; Смърдеш, Костурско), 'специална пръстена кръг-

ла плоча, на която се пекат тестени изделия' (Чокманово, Смолянско), в съчет. *кàлена тъ̀ла* 'глинеста подница' (Средни Родопи), **тъ̀ли** мн.ч. 'тухли' (Твардица, в Молдова). – Произв.: *тъ̀хладжия* и *тухладжѝя* нар., диал. 'тухлар' (тур. *tuğlacı*), *тъ̀владжия* диал. също (Панчев), *тъ̀ладжия* 'тухлар' (Прилеп), *тъ̀лажия* диал. също, *тъ́ладжия* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тъ̀ладжиа* също (Тръстеник, Плевенско; Кадиица, Благоевградско), *тъ̀ладжие* мн. ч. 'тухлари' (Годечко), *тъ̀владжийница* диал. 'тухларница' (Геров), *тъ̀влъджийницъ* също (Трънчовица, Никополско), *тъ̀лъжилък* 'тухларство' (Еленско) (тур. *tuğlacılık*), *тухлàр* 'работник, който прави тухли', *тулàр* 'тухлар' (Тръстеник, Плевенско; Кърналово, Петричко), *тухлàрна* в съчет. *тухлàрна фàбрика* 'фабрика за тухли', *тухлàрница* 'фабрика за тухли', *тулàрница* диал. също, *тухлàрски* прил., *тугларска* определение на почва, от която правят тухли (Колуша, Кюстендилско), *тухлàрство* 'поминък на тухлар', *тулàрство* диал. също, *тухлàрче* умал. ласкателно (Ст. Младенов, ЕтР 643), *тъ̀хлен* 'който е направен от тухли; червен като печена тухла', *тъ̀лен* диал. 'тухлен', *тъ́лен* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Кърналово, Петричко), *тъ̀хлица* умал., *тъ̀хличка* умал., *тъ̀влица* диал. умал. (Геров), *тъ̀вличка* диал. умал. (Геров). – Срв. тур. *tuğla* 'тухла', нар. и *tuvla*, рум. диал. *túlă* 'дебела тухла, непечена, направена от пръст, смесена със слама', с вариант *túvlă* (DLR 11/3, 1983, 693, дето се извежда от бълг. *тъ̀хла*, тур. *tuğla*), арум. *túlă*, *túvlă* 'тухла' (Papahagi 1974, 1202, 1209), срхр. диал. *тъ̀гла* 'тухла' (Skaljić 622, дето се извежда от тур. *tuğla*, а последното – от лат. *tegula*), нгр. *τοῦβλο* 'тухла' (Ἀνδριώτης 371, дето се извежда от лат. *tubulus* 'малка тръба'). Вероятно тур. *tuğla* е първоизточник на формите в другите балкански езици. Ст. Младенов, ЕтР 643, приема, че е от тур. *tuğla*, нгр. *τοῦβλον*, които са от лат. *tegula* 'керемида' (отдето е нем. *Ziegel* 'керемида'). Според Skok 3, 468, под *ťigla*, гласната *у* (*и*) в срхр. диал. *тъ̀гла*, бълг. *тъ̀хла*, тур. *tuğla* 'тухла' се е появила в резултат на кръстосване (контаминация) с лат. *tubulus* 'малка тръба'. Eren, TDES 417, извежда от гр. *τούβλα*, което според него е от *τούβλον*, което от своя страна извежда от лат. *tub(u)lum*. У Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255, се сочи като етимон тур. *tuğla*, за което се отбелязва, че е от гръцки. Според Парашкевов, Етим. дублети (речник) 455, диал. *тъ̀вла*, посочено от Геров като турцизъм, „несъмнено е повлияно от гр. *toúblo* 'тухла', което пък според гръцките лексиколози чрез сргръц. *toúb(ou)lon* води началото си от лат. *tub(u)lum* 'тръбичка' (сиреч умалително от *tubus* 'тръба'…)". Много възможно е думата да се е формирала в турски на основата на балкански наследници на лат. *tegula* 'керемида', като предната гласна *-е-* се е заменила със задна *у* (*и*) – под влияние и на закона за вокалната хармония в турски (би могло *tegula* да се преобразува в **tugula* и после в **tugla* и в тур. *tuğla*). – Срв. *тъ̀кла*, *тъ̀фла*[1], *цъ̀гла*.

тъ̀цам 'чукам' (Зап), **туце** 3л. ед. ч. с вероятно знач. 'бие, чука, кълца' в нар. пес.: *Месечѝна како дън,/ спѝе бàба како пън;/ дедо иде како вук,/ туце бàбу како лук.* (Призрен). – Произв.: *туцаница* 'вид хоро' (СЗ). – Заето от

срхр. *тъ̀цати, тъ̀цàм* 'бия, удрям, чукам', произв. от *тъ́ћи, тъ́чēм* 'бия; чукам' (вж. под *тлъкà*).

тъ̀цат и **тъ̀цък** м. 'дузина; вързоп еднородни предмети' (Банат). – Чрез унг. *tucat* 'дузина' от дунавскошвабско *Tuzət* също или директно от дунавскошвабско *Tuzət*. За прехода *-t* > *-k* в *туцък* от *туцат* срв. местни нем. говори *saktār* < *Satmar*, но не е изключена спонтанна замяна на съгласна в самия банатски български говор, вж. Парашкевов, Немски елементи 156–157. Според Ст. Стойков, ТБД 4, 237, думата е от унгарски, но не сочи етимон.

тъ̀цкъне ср. р. 'примамка, насъскване на куче' (Долна Студена, Беленско, ДА). – Звукоподраж. – Срв. *тъ̀ткам*[2].

тъ̀цъ[1] прил. в съчет. *тъ̀цъ бидъ* в текст: *Пъзѝ, Бòже, ут тъ̀цъ бидъ* (Велико Търново, СБКД 1/4, 19). – Неясно. Може би печатна грешка вместо *тъ̀на бедà* (вж. *тун*).

тъ̀цъ[2] гл. в израз: **тъ̀цъ ми съ** повтарящ се мотив в песен 'иска ми се' (Ново село, Видинско) с буквално знач. 'удря ми се, чука ми се', в преносна употреба. – От срхр. *тъ̀цати (се), тъ̀цàм (се)* 'чукам се'. За семантиката срв. съвр. бълг. простонар. *чу́ка ми се* 'иска ми се да се любя, имам сексуално желание'.

тъ̀цък, вж. *тъ̀цат*.

туч нар. 'медна сплав; бронз; лято желязо, чугун', диал. 'сплав от мед, олово и цинк' (Геров), 'сплав от мед и бронз' (Белица, Разложко), 'сплав от мед и калай' (Козарско, Пещерско; Старцево, Маданско; Загражден, Ардинско; Добърско, Разложко), 'сплав от мед и калай, месинг' (Орешец, Асеновградско), 'месинг' (Лилково, Пловдивско; Вълкандол, Смолянско; Аврен, Крумовградско), 'чугун' (Самоков; Воднянци, Белоградчишко; Банат), 'сплав от желязо и мед; нещо твърдо' (Енина, Казанлъшко), 'излято желязо; нещо тежко' (Кръвеник, Севлиевско), 'голям меден кован звънец' (Златарица, Еленско), 'голям звънец на животни' (Търничене, Казанлъшко), 'кован звънец за добитък; училищен звънец' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'голям жълт звънец' (Белица, Разложко), 'звънец за овце, крави и др.' (Тагарево, Бургаско), 'звънец на овце' (Цветино, Велинградско), 'звънец за крави' (Бабяк, Разложко; Тракиец, Хасковско), 'звънец за кози' (Камилски дол, Ивайловградско; Аврен, Крумовградско), 'звънец на бивол' (Дюлево, Бургаско), 'звънец' (Ресилово, Дупнишко), 'меден хлопатар' (Вълче поле, Хасковско), 'горна чугунена плоча на печка' (Ново село, Видинско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'горна чугунена плоча на печка; (прен.) нещо тежко' (Тръстеник, Плевенско), 'горна част на печка; (прен.) тежък предмет' (Кулско), 'горна плоча на печка' (Попина, Силистренско), 'чугунена плоча на печка' (Милчина лъка, Кулско; Калипетрово, Силистренско), 'чугунена отливка; чугунена плоча на печка' (Неново, Провадийско), 'плоча на печка' (Раяновци, Белоградчишко; Махалата, Плевенско), 'желязна подложка (част от устройството на водна мелница)' (Ботевградско), 'тежък чук' (Сухиндол), в съчет. *туч пиàн* 'пиян до

забрава' (Самоковско), прил. неизм. 'много пиян' в изреч. *Пил, пил, та станàл туч* (Самоков), **тучь** 'сплав от мед и калай, месинг' (Върбина, Маданско; Мезек, Свиленградско; Лещак, Маданско), 'месинг' (Тихомир, Крумовградско), 'сплав от мед и калай' (Мъглища, Бориново, Маданско), 'бронзова сплав, от която се правят звънци' (Малка Арда, Ардинско), 'бронзов звънец' (Нова Надежда, Хасковско), 'звънец' (Яковица, Дрангово, Джарово, Чакаларово, Горно Капинево, Долно Капинево, Момчилградско; Каменица, Велинградско), 'вид звънец за добитък' (Покрован, Драбишна, Ивайловградско), 'голям звънец, който се връзва на крава' (Егрек, Крумовградско), 'звънец за крави' (Мезек, Свиленградско; Девесилица, Крумовградско), 'звънец за кози и овце' (Тихомир, Крумовградско), **тȕчове** мн. ч. нар. 'отлети звънци за домашен добитък', 'вид звънци, които се окачват на овцете и козите, във форма на пресечен конус' (Софулар, Одринско), **тȕчи** мн. ч. 'вид звънци за животни' (Гугутка, Ивайловградско). – Произв.: *тȕчев* 'чугунен' (Банат), *тȕчов* прил. в съчет. *тȕчов дзвънèц* 'звънец от туч' (Копривщица), *тȕчови* прил. мн. ч. в съчет. *пòрти тȕчови* 'порти от туч' (Лесново, Елинпелинско), *тȕчьови* прил. мн. ч. в съчет. *тȕчьови пòрти* 'порти от туч' (Тетевен; Тетевенско), *тȕчен* 'направен от туч', в съчет. *тȕчен звънèц* (Копривщица),'звънец от някаква сплав, който се поставя на кози' (Жеравна, Котленско), в съчет. *тȕчен звòнец* 'звънец, направен от мед и бронз' (Якоруда), *тȕчън* в съчет. *тȕчън звънèц* (Троян), *тȕчена* прил. 'бронзова; здрава' (Странджа), *тучно* в съчет. *тучно звънче* (Струмско, Благоевградско), *тучени предмети* (Метохия, Кюстендилско), *тучъни* в нар. пес.: *...порти димирьъни, тучъни дувари...* (Велико Търново), *тучни* в съчет. *тучни манастирски убави камбани* (Сопица, Витановци, Брезнишко), *тȕчка* 'звънче' (Яковица, Дрангово, Джарово, Чакаларово, Горно Капиново, Долно Капиново, Момчилградско), *тучлии* 'лети бронзови звънци' (Благоевградско) (по тур. *tuçlu*), *тȕчлье* 'малък меден звънец, който се връзва на дребен добитък' (Цветино, Велинградско) (с диал. умал. наст. *-лье* = книж. *-ле*, напр. в *книжлѐ* 'малка книжка'), *тȕчльо̀* 'малко звънче за добитък' (Костандово, Велинградско) (дето *-льо̀* е вариант на *-лье*), *тучльѐта* мн. ч. 'десетина малки звънчета, окачени на врата на впрегнат кон, които след разпрягането му се отвързват' (Сърница, Хасковско), *тȕчленици* 'десетина малки звънчета, окачени на врата на впрегнат кон, които след разпрягането му се отвързват' (Аврен, Крумовградско) (от основа *тучл-* в *тȕчлье*, *тучльо̀* , *тучлии* и под.). – От тур. диал. *tuç* 'бронз', вариант с изпаднало *-n-* от *tunç*. Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255). – Заето и в срхр. *тȕч* 'бронз; звънец, хлопатар' (Skaljić 621, Skok 3, 517), рум. *tuci* остар. и диал. 'бронз; звънец, хлопатар; предмет или части от предмет, направени от бронз' (DLR 11/3, 1983, 685). – Срв. *тунч*.

тучеклѝи прил. в нар. пес.: *Па си станà юнàк Радивоя,/ дошѐл си е у свòи дворòве.../ па си везѐ тънка трапезàнка,/ що си збѝра трѝста тучеклѝи* (Суходол, Софийско, СбНУ 43, 237). – Неясно.

тȕчен[1] 'плодороден; (за зеленина, трева) буен, сочен; (за ливада, пасище) покрит с буйна, сочна трева', диал. 'тлъст, охранен', вж. *тук*[2].

тȕчен[2] 'направен от туч', вж. *туч*.

тучкат се с вероятно знач. 'търкалят се; гонят се' в гатанка: *Четири сестри тучкат се, а не может да се стигнат.* 'колелата на кола' (Радовиш, СбНУ 30, 96). – От *тȕшкам (се)* също (вж.) с промяна *-шк-* > *-чк-*.

тȕчкай нареч. 'тук', **тȕчкъ** също (Войнягово, Карловско). –Алегроформа от *тȕкачка* също (вж. *тȕка*).

тучнѝк дума, с която майка назовава детето си (момче), което много плаче или по друг начин безпокои (Тетевен). – Произв.: *тучнѝче* умал., *тучнѝца* дума, с която майката назовава детето си (момиче), което много плаче или по друг начин безпокои (Тетевен). – Вариант на *тлъчнѝк*, дадено под *тлъкà* (вж.) със знач. 'несръчен, неспособен или мързелив човек', *тлъчник* 'чукало' (дадено пак там), производни от *тлъкà* (*тлъкъ*), *тлъчà* (*тлъчъ*) (вж. под *тлъкà*), с първоначално знач. 'който удря, чука (и така вдига шум и безпокои хората)'; с промяна *-лъ- / -ъл-* > *-у-*, привнесена от говори с такава промяна.

тучъс с вероятно знач. 'веднага' в текст: *...(на момичето) àзе му тучъс продȕмах...* (Копривщица, СбНУ 46, 1, 164). – От първонач. **тòзчъс* < *тòзчас* 'веднага' (с премет на ударението и с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция, съставено от *тоз* (вж. *тòзи)* и *час* (вж.).

тȕчьенца в текст: *С тях се закачат подложките на нищелките* (Вресово, Айтоско, ДА). – Неясно. Може би произв. от *туч* 'медна сплав; бронз; чугун' (вж.), по материала, от който са изработени, срв. *тȕчен* 'направен от туч'.

туш[1] 'тъмночерно китайско мастило, боя, багра за чертане и рисуване'. – Произв.: *тушѝрам* 'правя отсенки, изписвам с туш', *тушѝрòвка* 'туширане'. – Чрез рус. *тушь* ж. р. също от нем. *Tusche* също. Вж. М. Костова, Б. Парашкевов, Корективен речник на чужди думи в бълг. ез., С., 2012, 148, Ст. Младенов, ЕтР 643, Чужд. 424, Парашкевов, Етим. дублети 121, Етим. дублети (речник) 409–410 (под *тъч*).

туш[2] м. 'мелодия, при която не се играе, а само се яде и пие', **тȕшве** 'наредени в кръг сватбари пеят и се поклащат, а в средата един ги черпи с вино' (Банат). – Заето от нем. (австр.) *Tusch* 'обикновено трикратно шумно изсвирване на оркестър при наздравици и пр.'. Поради стесненото знач. в банатския бълг. говор вер. е от дунавскошвабско *Tusch* 'изсвирване на звучен туш по време на сватбен обред след наздравицата при поднасяне на печеното, след което се пие и пак се вдигат наздравици', вж. Парашкевов, Немски заемки 157. Според Ст. Стойков, ТБД 4, 238, от немски, но не сочи етимон.

туш[3] м. 'стъклено топче за игра' (Драбишна, Ивайловградско), **тушь** също (Загражден, Смолянско). – Вероятно от тур. диал. *tuş* 'прицел, мишена; обект,

цел' (DS 10, 3996), поради това, че при играта част от стъклените топчета са обект за целене с други топчета.

тӯша 'буля' (Ряхово, Русенско). – От рум. *túşă*, съкратена форма от *mătúşă* 'леля, буля (обръщение към възрастна жена)'. За рум. *túşă*, вж. DLR 11/3, 1983, под *túşă*[2], Scriban, DLR, под *mătúşă*.

***-тушà**, само в префигирани форми. – Произв.: *зàтуша (се), зàтушам (се)* 'задуша се, задавям се' (Велес; Панчев); *изтӯшим се, изтӯшувам се* 'изкарвам на някого яда си, като го набивам или му се скарвам остро' (Кюстендилско); *отушим съ, отушӯвъм съ* 'насищам се; изкарвам си яда' (Ново село, Видинско); *оттӯша си, оттушàвам си, оттӯшам си* диал. 'изкарвам си гнева' (Геров), *оттӯша, оттӯшвам* 'размразявам' (Тръстеник, Плевенско), *оттӯшвам си* 'плача или се оплаквам, за да ми поолекне' (Тръстеник, Плевенско), 'отмъщавам си, отвръщам си; наплаквам се или говоря много, за да ми олекне' (Доброславци, Софийско), *оттӯшувам си* 'изливам си мъката, като я разказвам, като пия или като бия някого' (Софийско); *потушà, потушàвам* 'угася огън, пожар; (прен.) задуша, смажа надигнало се въстание, чувство, вълнение и пр.'; *разтушà, разтушàвам* 'утешавам, успокоявам, разсейвам на някого тъгата', *разтушѝ се* диал. 3 л. ед. ч. '(за време) постопли се', *растушà, растӯшвам* 'утеша, успокоя, раздумам' (Банат), *растӯшвам се* 'размеквам се, разкисвам се' (Доброславци, Софийско), *растӯши съ, растӯшва съ* гл. безл. 'размразява се' (Тръстеник, Плевенско), *растӯшва се* гл. безл. '(за време) започва да вали продължително' (Доброславци, Софийско), *ръстӯшвъм (съ)* 'успокоявам (се)' (Кръвеник, Севлиевско), *разтӯха* 'утеха, успокояване', *разтӯшка* диал. 'разтуха'; *стӯша се* диал. 'навъся се, начумеря се, намуся се' (Геров); *утӯша сы, утӯшвам сы* 'отмъщавам', в съчет.: *утӯшвам си ядъ* 'нахвърлям се срещу някого, който не е причина за моя яд' (Банат). – Срв. *тӯшити, тӯшӣм* 'задушавам; попарвам', словен. *túšiti, túšim* 'душа, гася', рус. *тушúть, тушý* 'гася, загасявам', укр. *тушúти* също, белорус. *тушы́ць* също, чеш. *tušiti, tuším* 'предчувствам, предусещам', пол. от 16 в. *tuszyć* 'надявам се'. – Праслав. **tušiti* 'гася, душа, правя нещо да затихне, успокоявам', каузатив от **tuchnąti* 'спадам, намалявам, смалявам се', откъдето са словен. *tohnéti, tohném, tuhnéti, tuhném* 'тлея, горя слабо', рус. *тýхнуть, тýхну* '(за огън) гасна', укр. *тýхнути* 'гасна; (за оток) спадам', чеш. *utuchnouti* 'угасна, отслабна', пол. *tęchnąć* '(за оток) спадам'. – Сродно със стпрус. *tusnan* 'тих', стинд. *tūṣṇī́m* 'спокойно', *tōṣáyati* 'успокоява', *tūṣyati* 'спокоен е', авест. *tušna-, tūšni* 'тих', стирл. *tó* 'тих, мълчалив'. – Ие. **tou̯(s)* 'тих, спокоен'. – Вж. Преображенский 2, 1163–1164, Miklosich, EtWb 358, под **touch-*, Trautmann 332–333, Uhlenbeck, Aind. Wb. 114, Brückner, SEJP 570, Pokorny 1026–1027, Ст. Младенов, ЕтР 643, Vasmer, REW 3, 158, Skok 3, 520, 528, Bezlaj 4, 259, Rejzek 682, 684, Boryś, SEJP 630, 655, ЕСУМ 5, 687. – Boryś, цит. съч., и Rejzek, цит. съч., неоснователно свързват *тушà* с *тъхна* (вж.).

тӯшайка таен дюлгерски език 'фурна, пещ' само в СбНУ 16–17/1, 858. – Неясно.

тушàнка 'раст. пърхутка, Lycoperdon bovista' (Белица, Кичевско), диал. 'гъба прахавица, Lycoperdon' (Геров). – Фонетичен вариант на *таушàнка* (вж. под *таушàн*), засвидетелствано обаче със значение 'сорт бяло грозде' и 'раст. тенекиена трева' (БотР 203). – Срв. *тушàн-чичѐ*.

тушàн-чичѐ 'раст. кученце, Anthirrhinum majus' (Гоце Делчев). – Вариант на *таушан-чиче* (вж. под *таушàн*) със същото значение и засвидетелствано също в гр. Гоце Делчев. – Срв. *тушàнка*.

тӯшкам диал. 'тикам, тласкам нещо да се плъзне; пързалям, плъзгам', св. **тӯшна** (Геров), **тӯшкам** 'блъскам, натискам, тласкам; ям' (обл. Тиквеш), 'търкалям' (Банско), 'пързалям се' (Сумер, Монтанско), 'тичам подир някого да го хвана' (Смърдеш, Костурско), 'пъдя, гоня' (Кондорби, Костурско), 'гоня' (Загоричане, Костурско), 'преследвам' (Черешница, Костурско), **тӯшкъм** 'блъскам' (Динево, Хасковско), 'слагам, давам в изобилие' (Еленско), **тӯшна** 'търкулна' (Долновардарско), в текст: *Мари чѐдо, глѐдай сегà, ке ти тӯшна тавà колàченце...* с вероятно знач. 'бутна, търкулна' (Банско), **тӯшнъл** прич. 'подгонил' (Шумен, Шуменско, вкл. с. Дивдядово), **тӯшнувам** 'пращам някого да тича бързо' (Тетевен), **тӯшнувам са** 'люлея се, залюлявам се силно' (Тетевен), **тӯшкам** и **тӯшнувам** 'измамвам някого, като го пращам да се лута някъде' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско), **тӯшкам се** диал. 'спускам се по нещо хлъзгаво; хлъзгам се', св. **тӯшна се** (Геров), **тӯшкам се** 'пързалям се, хлъзгам се; люлея се с голям размах на дълга люлка; ходя напразно, лутам се' (БТР), **тӯшвам се** диал. 'тушкам се поединично' (БТР), **тӯшкам се** 'пързалям се; подхлъзвам се' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'пързалям се' (Долна Баня, Баня, Пазарджишко; Осиковица, Ботевградско), 'спускам се по пързалка' (Рашково, Ботевградско; Буново, Пирдопско; Панагюрище; Момина клисура, Пазарджишко), 'ходя да търся нещо, но напразно' (Веригово, Карловско), **тӯшкам са** 'пързалям се' (Долно Левски, Панагюрско), **тӯшкам са** 'пързалям се; спускам се, засилвам се на лед, пързалка или люлка', св. **тӯшна са** (Ботевградско), **тушкàлям** 'търкалям валчести дребни предмети' (Разлог), **тӯшкам (са)** 'пързалям (се)', св. **тӯшна (са)** (Смолско, Пирдопско), **тӯшкам са** и **тӯшнувам са** 'пързалям се, плъзгам се' (Семчиново, Пазарджишко), **тушнàли са се** в текст: *Тушнàли са се свàтове// кошӯта да си улòват...* с вероятно знач. 'спуснали са се' (Заноге, Софийско), **тӯшка съ** в текст: *Плазицата съ тӯшка по земъта, пълзи по земъта* с вероятно знач. 'пързаля се, плъзга се' (Брусен, Тетевенско), **тӯшкъм съ** 'хвърлям се във вода (река, басейн); (за бивол) лягам във вода', св. **тӯшнъ съ** (Войнягово, Карловско). – Произв.: *тушкалѝч* в съчет. *на тушкалѝч* 'търкаляйки се' (Банско), *тушкàлка* 'пързалка' (Баня, Пазарджишко; Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), *тушкàлкя* също (Долна Баня, Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Габровица, Пазар-

джишко), *тужгӑлкя* също (Годечко), *тушканѝца* 'бутканица' (обл. Тиквеш); *изтӯшна се, изтӯшква се* 'изхлузва се; (прен.) скрива се, побягва' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *потӯшна се, потӯшкам се* 'да се плъзна полека' (Геров); *подтӯшна се, подтӯшвам се* диал. 'подплъзвам се' (Геров); *прьетӯшкам* 'галопирам' (Ваклиново, Гоцеделчевско); *стӯшна* 'хукна, побегна' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *стӯшвам са* 'плъзвам се' (Родопите); *тӯшкала-вӑ̀ла* нареч. иронично 'търкаляйки се' (Банско), *тушкапа* ж. 'игра, при която играчите се целят с шапка, окачена на колче' (Дебър, Първомайско). – Вероятно звукоподраж. Срв. *тӧ̀шкам* 'блъскам, удрям, тропам', *тӧ̀шкам се* 'ставам си; ходя, вървя', *тӧ̀скам се* 'разхождам се' (вж. *тӧ̀скам*), *тӧ̀цкам* 'удрям с нещо', *тӯскат се* '(за рогати животни) удрят се с рога по челата', горлуж. *tuskać*, *tuskat* 'удрям силно'. За връзка между знач. 'ям' и знач. 'блъскам' срв. разг. *наблъ̀скам се* 'наям се предостатъчно' (произв. от *блъ̀скам*, вж.). За връзка между знач. 'ходя напразно, лутам се' (на *тӯшкам се*) срв. *блъ̀скам се* 'тикам се, бутам се' и разг. 'ходя, скитам се'. За връзка между знач. 'тикам, тласкам нещо да се плъзне; пързалям, плъзгам' (на *тӯшкам*) и знач. 'измамвам някого, като го пращам да се лута някъде' (на *тӯшкам, тӯшнувам*) срв. *лӯзгам* 'тикам нещо да се плъзга, плъзгам, хлъзгам' и прен. 'мамя, лъжа', разг. *изпързӑ̀лям нѣ̀кого* 'измамвам някого'. Значения 'тичам подир някого да го хвана', 'пъдя, гоня' и значения 'люлея се, залюлявам се силно', 'люлея се с голям размах на дълга люлка' може да са възникнали от знач. 'тикам, тласкам', от което може да се развият значения 'пускам, спущам', 'спущам се' и от тях – 'тичам подир някого да го хвана' и другите конкретни значения. За *тушкӑ̀лям* вж. R. Bernard, Балк. езикозн. 3/2, 1961, 82. – Срв. *тюшкам, тюшкъм*.

тӯшник диал. 'човек от тук, от тукашни места' (Геров), **тӯшница** диал. 'жена, мома от тука' (Геров). – Алегроформа съответно от *тӯкашник* също (вж. *тӯка*), **тӯкашница* също.

тӯшница[1], вж. *тӯшник*.

тӯшница[2] 'раст. тученица, Portulaca oleracea' (Кукуш), 'вид трева' (Куфалово, Солунско), **тушнѝца** 'лапад' (Шаренка, Маданско; Кукуш). – От *тӯчница* 'раст. тученица, Portulaca oleracea' (и с други значения), *тучнѝца* също (и с други значения) (вж. под *тук*[2]), с деафрикатизация *-ч-* > *-ш-* пред *-н-*.

тушчурѝсувам 'подкокоросвам, настройвам някого за нещо, внушавам' (Самоков). – В БДиал 3, 282, погрешно изписано вместо *пушчурѝсувам*, несв. в. към *тушчурѝшем* (вж.) в същия говор със засвидетелствано знач. 'подуча'.

тушь 'пълнеж с месо или друга смес' (Искра, Първомайско, ДА). – Неясно.

тущо̀ва 'смрад, воня' в текст: *От дѐка дойдѐ онáя тущо̀ва*. (Долна Мелна, Трънско, ДА). – Неясно.

тущубӑ̀к 'дърво чинар, Platanus orientalis' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От *дущубӑ̀к* 'дърво осен' (вж.) с промяна *д-* > *т-*.

тӯя нареч. (Малотино, Матейча, Винце, Кумановско), **тӯйе** нареч. (Буйковце, Кумановско). – Произв.: *тӯйека* нареч. (Буйковце, Кумановско), *тӯйка* нареч. (Матейче, Кумановско). – Произв. от *туй*[2] 'тука' (вж.).

тӯяло ср. р. таен циганski говор 'тютюн'. – Според К. Костов, ИИБЕз 4, 1956, 421, от циг. *тхув*, за формата срв. *тхувалѝ* 'цигара', която е образувана с наст. за прил. *-ало, -али*, с елизия на *в*.

тфой 'твой' (Кукуш). – От *твой*, показ. мест. за 2 л. ед. ч. (вж.) с обеззвучаване *-в-* > *-ф-* след *т-*.

тц междум. инспираторен звук, придружен с махане на главата назад (Шумен; Габрово; Тетевенско; Бобошево; Конопчие, Чирпанско), **тц-тц-тц** междум. за учудване; за подкарване на кон (Кръвеник, Севлиевско; Тетевен), **тцъ-тцъ-тцъ-тцъ!** междум. за мамене на свиня за храна (обл. Тиквеш). – Звукоподраж.

тце 'псе' (Софийско, СбНУ 5, 73). – От *пце* също (вж.) с изпадане на *п-* пред *-ц-* и с начално *т*, както в *тчикѝя* от *чикѝя*.

тче гл. 3 л. ед. ч. 'тъче' (Якоруда). – От *тъчѐ* (вж. *тъкà*).

тчикѝя 'джобно ножче' (Еница, Белослатинско). – От *чикѝя* = *чекѝя* също (вж.) с начално *т*, както в *тце* от **це* < *пце*.

тщедӯшен книж. остар. 'слаб, немощен' (Ив. Вазов, П. Р. Славейков). – От рус. *тщедýшный* също, вж. РРОДД 516.

тщеслӑ̀вен 'суетен', **тщеслӑ̀вие** 'суетност'. – Заемки съответно от рус. *тщесла́вный* също, *тщесла́вие* също. Вж. А. Пиронков, РР 1928–29/2, 248. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 643.

тщѐтен прил. остар. 'напразен, безрезултатен' (К. Величков, РРОДД 516), **тщѐтно** нареч. 'напразно' (Ив. Вазов, РРОДД 516), **щѐтен** също и **щѐтно** също (РРОДД 581). – От рус. *тщéтный* 'напразен, безполезен' (Даль 4, 446).

тъ[1] сз., част. 'та' (Гостина, Ловешко; Сливо поле, Ново село, Червена вода, Щръклево, Русенско; Елена; Бяла Черква, Великотърновско; Котел; Габрово; Войнягово, Карловско; Оряховица, Старозагорско; Марино поле, Петричко; Съчанли, Гюмюрджинско), вж. *та*[1].

тъ[2] 'татко' в текст: *Тъ Слӑ̀фчо съ върнӯл из ӯполье*. (Ново село, Видинско). – Съкратено от *тàта* също (вж.) и с редукция *-а* > *-ъ* в неударена позиция в съчет. *тъ Слӑ̀фчо*. – Срв. *та*[1].

тъбӑ̀н 'стъпало на крак' (Кръвеник, Севлиевско; Бяла река, Първомайско), 'ходило на крак' (Дядово, Новозагорско), 'долна част от ходило на крак' (Патрешко, Троянско), **тъбӑ̀нь** 'ходило' (Хасково). – От *табӑ̀н* също (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъбиѐт 'навик' (Бойница, Кулско; Басарбово, Русенско; Стърмен, Беленско), **тъбиѝт** 'нрав, характер' (Лазарци, Еленско; Велико Търново). – Произв.: *тъбиетлѝйка* 'жена, която изпипва това, което работи' (Бериево, Севлиевско). – От *табиѐт* (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъблѝ 'вид рисунка при калцуни' (Русаля, Великотърновско), абаджийски термин с вероятно знач. 'долна част, ходило на терлик' в пример: *Удря̀звъм зъ одду̀лу тъблѝ.* (Бериево, Севлиевско), **тъблъ̀** мутафчийски термин 'вид шарка' (Дебнево, Троянско). – Произв.: *тъблѝки* обущарски термин 'дъска, на която се крои' (Русаля, Великотърновско). – От *тѝбла*[1] 'вид шарка; долна част, ходило на терлик, плоскост' (вж.) с премет на ударението и с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъбу̀н 'обущарска кожа' (Ново село, Видинско). – Неясно. Може би печатна грешка вм. *тъбѝн* = *табѝн* 'подметка на обувка'. Според М. Сл. Младенов, ТБД 6, 287, думата е от турски, но не сочи етимон.

тъбу̀р 'войскова част, дружина' (Шаренка, Маданско, ДА). – От *табу̀р* също (вж. под *тѝбор*) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъбъкѝ 'кутия за тютюн; табакерка' (Дервент, Дедеагачко). – От *табакѝ* също (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 255.

тъбънѝ в съчет. *тъбънѝ кувѐть* нареч. 'пешком' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *tabana kuvvet* 'дай, Боже, крака', съставено от *taban* 'стъпало, ходило (на крак)' и *kuvvet* 'сила, мощ', с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъвѝ[1] мест. 'това' (Ошане, Белоградчишко), **тъва** също (Грамада, Градево, Благоевградско; Брезница, Санданско). – Фонетичен вариант на *товѝ* (вж. под *той*[1]). – Срв. *тавѝ*[2].

тъвѝ[2] 'разлат съд за печене' (Габрово). – От *тавѝ*[1] също (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъва мест. 'тази, тая' (Българи, Царевско; Грамада, Кулско), **тъва** също (Царево), **тъвъ** също (Калейца, Троянско), вж. под *тѝй*[1].

тъвѝн 'таван' (Габрово), в съчетания: *кьор тъвѝн* 'дървена настилка над тавана' (Троянско), *тъвѝн керешѝ* 'греди, които се слагат за таван' (Кочово, Преславско). – Произв.: *тъвѝнни* в съчет. *тъвѝнни стѝи* (Неново, Провадийско). – От *тавѝн* (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция. – Срв. *товѝн*, *тувѝн*.

тъвен диал. 'тъмен' (Геров), **тъвън** също (Павелско, Хвойна, Орехово, Асеновградско; Брезнишко), **тъвна** 'тъмна' (Чирпанско), **тъвно** в съчет. *из тъвно* 'много рано, по тъмно' (Трънско). – Произв.: *тъвнѐем* 'тъмнея' (Брезнишко), *тъвнинѝ* 'тъмнина' (Ново село, Видинско), *тъвнѝна* също (Брезнишко), *тъвнина* също (Ракита, Брезнишко), *тъвнѝца* 'затвор'

(Трънско; Пирот), 'тъмница' (Кожинци, Трънско; Кладница, Пернишко; Ружинци, Белоградчишко), *тъвнѝцъ* също (Войнягово, Карловско), *тъвничѝр* 'пазач на затвор' (Войнягово, Карловско), *тъвничѝрин* 'тъмничар' (Войнягово, Карловско; Кожинци, Трънско), *тъвничѝре* мн. ч. 'тъмничари' (Драготинци, Софийско), *тъвничѝрко* в нар. пес.: *У тъвнѝце нѝгде нѝщо нѐма,/ само едно Мѝрко тъвничѝрко* (Чупрене, Белоградчишко) (завършекът вероятно повлиян от *Мѝрко*), *тъвничѝрку* в нар. пес.: *Йову лю, тъвничѝрку лю./ га тъ пѝтъми, къжи ни...* (Войнягово, Карловско), *тъвничѝрски* 'тъмничарски' (Войнягово, Карловско), *тъвнѝшки* 'тъмнишки, затворнически' (Войнягово, Карловско). – Вариант на *тъмен* (вж.). Формата за м. р. *тъвен* е възникнала по членувана форма *тъвния* (и под.), и по форми за ж. р. *тъвна*, за ср. р. *тъвно*, за мн. ч. *тъвни*, които от своя страна са съответно от *тъмния* (и под.), *тъмна, тъмно, тъмни* с промяна *-мн-* > *-вн-*, както напр. в *пѝвна* от *пѝмна* (= *пѝмня*, вж.).

тъвлѝ 'обор' (Чирпанско), **тъвлъ̀** също (Горна Оряховица). – Съответно от *тавлѝ* и *тавлъ̀* също (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъвли гл. 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'храни' в нар. пес.: ... *Иднъ куцъ жабъ. Па си йъ бабъ, тъвли йъ бабъ...* (Лясковец, СбНУ 26, 278). – От *тавля̀* 'охранвам, угоявам' (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъвня̀н 'тамян' (Кожинци, Трънско, СбНУ 21, 2, 32). – От *тъмня̀н* също (вж. *тамя̀н*), с промяна *-мн-* > *-вн-*, за която срв. *пѝвня* вм. *пѝмня*, *тъвно* вм. *тъмно*. – Срв. *тъвнянѝче*.

тъвнянѝче в съчет. *трева̀-тъвнянѝче* 'вид растение' (Радово, Трънско, СбНУ 21, 2, 32). – Произв. от *тъвня̀н* 'тамян' (вж.). Срв. от същия произход следните названия на растения: *тамяника, тамяниче, тамя̀нка, тамянче, тъмнянче.*

тъвря̀з 'трезвен' (Сливенско; Казанлък; Енина, Казанлъшко; Патрешко, Троянско; Еленско; Бракница, Поповско; Велико Търново; Паскалевец, Великотърновско; Стърмен, Беленско; Добричко; Силистренско). – От *тавря̀з* също (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъвъка мест. 'тази' (Троян). – От *тъвъ* също (вж. *тъва*) и деиктична частица *-ка*. – Срв. *тѝй*[1].

тъг нареч. 'тогава' в текст: *тъг отѝшле* (Одрено, Кумановско), също (Доганица, Кюстендилско; обл. Кюстендилско краище; Пирот; Кратово), **тък** също (Куманово, Канарево, Одрено, Кумановско; Коприва, обл. Каменица, Кюстендилско), **тъга** (Орашац, Пезово, Романовце, Довезенце, Канарево, Агино село, Кумановско; Царибродско, дн. Димитровградско; Пролеша, Софийско), **тъга** също (Трънско), **тъгѝ** също (обл. Кюстендилско краище). – Фонетичен вариант на *тогѝ* 'тогава' (вж. *тогѝва*), срв. стб. **тъгда** 'тогава'. За образуването срв. *ког, когѝ*. – Срв. *тъгѝй*.

тъга́[1] 'мъчително душевно състояние; чувство на жал по нещо непостигнато или загубено; мъка, печал, скръб', **тъгъ** ж. диал. 'тъга', **тъга** 'тъга' (Охрид; Чипровци), **ту̀га** остар. 'мъка' (Софийско), **тугà** също (Трънско; Царибродско, дн. Димитровградско), 'тъга, мъка', **тъгове** мн. ч. (Геров; Гоце Делчев), 'мъка, тъга, скръб', **тъгувѐ** мн. ч. (Елена), **тъжови** мн. ч. в нар. пес.: *...Трѝста са мо̀мка убѝли,/ и трѝста са момѝ умрѐли за мо̀мковите тъ̀жови...* (Дрента, Еленско), **та̀га** 'тъга' (Прилеп), **та̀ги** мн. ч. 'душевна болка, жал, жалба' (Прилеп) (вж.), **тажове** мн. ч. 'тъги' (Скребатно, Гоцеделчевско); стб. **тѫга** 'тъга, безпокойство' (Зогр., Мар., Супр.). – Произв.: *тъгѝца* умал., *тъгдвен* нар. 'тъжен', *тъговѝна* диал. 'тъга' (Ил. Блъсков), *тъговѝт* 'тъжен', *тъгувѝт* също (Перущица), *тъ̀жак* диал. 'раст. салеп, Orchis; раст. перуника, Iris germanica' (Геров), в съчет. *жълт тъ̀жак* 'раст. Iris pseudacorus' (Борово, Гоцеделчевско), *тъжак* диал. 'раст. водна перуника, Iris pseudacorus' (БотР 188), *ту̀жбица* 'тъга, мъка' (Царибродско, дн. Димитровградско), *тъ̀жек* 'пролетно градинско цвете перуника, Iris', 'вид цвете' (в говора на преселници от с. Гьобел в Мала Азия в Новопазарско), в съчет. *син тъ̀жек* в съчет. 'раст. перуника, Iris germanica' (Скребатно, Гоцеделчевско), *тъжек* 'раст. перуника, Iris germanica' (Троян) (БотР 188), в съчетания: *бял тъжек* 'раст. бял крем, Iris florentina' (БотР 187), *син тъжек* диал. 'раст. перуника, Iris germanica' (БотР 188), *тъжѐц* в съчет. *планѝнски син тъжѐц* 'вид растение' (Войнягово, Карловско), *тъжиц* 'цвете перуника, Iris germanica' (Еленско), *тъжък* диал. 'раст. перуника, Iris germanica' (Геров), в съчетания: *воден жълт тъжък* 'раст. водна перуника, Iris pseudacorus' (БотР 188), *жълто-бял тъжък* 'бял крем, Iris florentina' (БотР 187), *син тъжък* 'раст. Iris germanica' (СбНУ 21, 5), *тъжен* прил. 'който изпитва тъга, който изразява тъга; който предизвиква тъга', същ. диал. 'раст. салеп, Orchis; раст. перуника, Iris germanica' (Геров), 'раст. перуника, Iris germanica' (Странджа), *тъжъ̀н* също (Нова Надежда, Хасковско), *та̀жен* 'тъжен' (Дупнишко), *ту̀жан* също (Куманско), *ту̀жън* 'клет' (Трънско), *тъ̀жник* диал. 'раст. ливадник, Spiraea' (Тракия), нар. остар. 'човек, който трябва да бъде пожален за злочестието си (клетник)' (Геров), 'крайно нещастен човек' (Дебър), *тъжник* 'раст. орехче, Filipendula Rexapetuta' (БотР 166), в съчет. *блатен тъжник* 'раст. Spirala ulmaria' (БотР 286), *тъжница* 'жена, която трябва да бъде пожалена за злочестието си (клетница)' (Геров), *тъжници* диал. мн. ч. 'раст. ливадник, Spiraea' (БотР 286), *тъ̀жник* 'злочест, клет човек, несретник' (Дебър, Прилеп), *тъ̀жно* нареч., прил. ср. р. 'скръбно', *ту̀жно* също (Трънско), *тъжда̀вен* 'тъжен', *тъжду̀на* 'тъжна' (Бяла черква, Павликенско), *тъжда̀вност* същ. – Срхр. *ту́га* 'скръб, тъга; беда', чакав. *tūgȁ* 'тъга', словен. *tóga* 'тъга, леност, униние', диал. *tóga, túga* 'жалост, мъка' (под влияние на хърватски, Bezlaj 4, 191), рус. *тугá* 'скръб, печал', диал. *ту́га* също, струс. **тѹга** 'мъка, печал, беда', укр. *ту́га* също, белорус. *ту́га* също, чеш. *touha* 'тъга, мъка', словаш. *túha* 'тъга; копнеж', пол. *tęga* 'тревога, безпокойство; копнеж', горлуж. *tuha* 'подтиснатост,

униние', доллуж. също. – Праслав. **tągā*. – Сродно с лит. *tingùs* 'ленив', *tingėti, tìngiu* 'леня се, мързи ме', стисл. *śungr* 'тежък, твърд, труден'. – Ие. **thonghā́*, nomen actionis от **theng-* 'тегля, бивам тежък'. С друга отгласна степен в *тѐгля* (вж.), *тѐгна* (вж. **тѐгам*), *тѐжък* (вж.), *тя̀га* (вж.). – Вж. Miklosich, EtWb 350, Ст. Младенов, ЕтР 646, Holub-Kopečný 387, Brückner, SEJP 570, Vasmer, REW 3, 147, Pokorny 1067, Machek 648, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1554–1555, Bezlaj 4, 191, Rejzek 667. Вж. и Д. Вакарелска-Немова, БЕз 21/ 2–3, 1971, 248–252. – Заето в алб. *tugë* 'тъга' (Селищев, Слав. нас. 295). – Срв. *тъгу̀вам, тъжа̀, ту̀жец*.

тъга́[2] 'небесна дъга' (Върбица, Преславско; Пленимир, Генералтошевско; Бабук, Калипетрово, Силистренско; Нова Черна, Тутраканско; Соколово, Балчишко; Стефан Караджа, Добричко; Суворово, в Украйна). – Произв.: *тъгѝца* 'небесна дъга' (Неново, Провадийско), умал. 'дъгичка' (Калипетрово, Силистренско; Черноморец, Бургаско), *тъгагѝца* 'небесна дъга' (Соколово, Балчишко), *тъгънѝца* диал. също. – От *дъга́* също (вж.) с промяна *д-* > *т-*. – Срв. *тага́*[2], *тъ̀га*.

тъга́[1] 'тежко време, задух, горещина' в нар. пес.: *Каква ли тъга припадна,/ тъга ми, тежка мараня...* (Мараш, Шуменско). – От един произход с *тъга́*[1] (вж.), *тъжен*[2] (вж.), с друга отгласна степен в **тѐгам* (вж.), *тегота̀* (вж.), *тежа̀* (вж.), *тѐжък* (вж.). За семантиката срв. *тежнина̀* 'горещо и задушно време; душевна мъка'.

тъга́[2] 'дърво кипарис, Cupressus sempervirens' (БотР 147). – Неясно. Може би във връзка с *тъга́*[1] (вж.).

тъгав прил. книж. остар. 'бавен, муден' (Й. Груев). – От рус. *тугóй* също, вж. РРОДД 516.

тъга̀в нареч. 'тогава' (Динево, Хасковско), **тъга̀ва** също (Клисура, Берковско; Ошане, Белоградчишко), **тъгава** също (Долно Линево, Ломско). – Произв.: *тъга̀вана* 'тогава' (в говора на преселници от Гьобел в Мала Азия в Новопазарско), *тъгашня, тъгашньe* прил. с вероятно знач. 'тогавашна, тогавашно' (Довезенце, Челопек, Кумановско). – Фонетични варианти на *тогава* (вж.). – Срв. *тъг, тъга̀, тъга̀й*.

тъга̀й нареч. 'тогава' (Ново село, Видинско; Баба, Кожинци, Слишовци, Трънско; Брезник; Брезнишко; Драготинци, Годечко; Бръложница, Софийско; Доганица, Босилиградско; Царибродско, дн. Димитровградско; Долно село, Чуденци, Кюстендилско), **тъга̀я** 'тогава' (Царибродско, дн. Димитровградско; Костуринци, Трънско; Трънско; Пирот). – Произв.: *тъгайке, тъгайкье* нареч. (Страцин, Кумановско), *тъгакай* нареч. (Страцин, Канарево, Кумановско), *тъгаяшън* 'тогавашен' (Бръложница, Софийско). – Еднакво с *тъг* (вж.), *тъга* (вж. под *тъг*). – Срв. *тогава*.

тъга̀нь 'тиган' (Върбово, Смолянско, ДА). – Фонетичен вариант на *тига̀н* (вж.), вероятно с асимилация *и – а* > *а – а* и с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция, срв. *таганѝца*, вариант на *тиганѝца*, също в родопския говор.

тъга̀рче ср. р. 'малко шиниче, в което слагат храна на овцете' (Ново село, Видинско). – От *тага̀рче* също, произв. от *тага̀р* (вж.), с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъга-тъга междум. за мамене на кокошки (Кичевско). – Звукоподраж.

тъга̀чка 'пръчка с правоъгълно сечение, която служи за притягане на предното кросно' (Черешница, Костурско). – Фонетичен вариант на *тега̀чка*, произв. от **тѐгам* (вж.).

тъгла 'дърпам (се), опъвам (се); изтеглям извън, изваждам; вадя навън, скубя; държа, поддържам; издигам се; намирам се в някакво отношение, водя се; агонизирам' (Банат). – Произв.: *тъгленьица* 'приспособление за вадене на ракия от буре' (Банат). – Вж. *тѐгля*.

тъглѝч 'кратунка за източване на вино чрез изсмукване' (Ново село, Видинско), вж. *теглѝч*.

тъгло̀ 'топчица на обеца; вид обеца, която се слага на ухото на момче, за да не умре' (Банат), вж. *тегло̀*.

тъглътя̀ 'мръсна глава на жена' (Долна Рикса, Монтанско, ДА). – Неясно.

тъгорчу̀к 'кожена торба' (З. Стоянов). – Фонетичен вариант на *тагарчу̀к* също (вж.). – Срв. *тагарджѝк*, *тараджѝк*, *тахарджѝк*.

тъгу̀вам[1] 'обхванат съм от тъга, тъжа, жаля', **тъгвам** диал. 'тъгувам' (Геров), **тугу̀ем** 'оплаквам' (Алдомировци, Сливнишко). – Произв.: *затъгу̀вам* 'започвам да тъгувам'; *натъгу̀вам се* 'тъгувам много, тъгувам дълго време'; *потъжа̀, потъгу̀вам* 'тъгувам малко'. – Произв. от *тъга̀*[1] (вж.).

тъгу̀вам[2] 'приказвам тихо, когато съм унесен от болест с висока температура, бълнувам' (Габрово). – Неясно. Може би във връзка с *тъгу̀вам*[1] (вж.).

тъгъл м. 'вид трева' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Неясно. Срв. тур. *tıgala* 'смола на млечния сок на млечните растения'.

тъгъм 'тегля нещо' (Трънчовица, Никополско, ДА). – Еднакво по произход с **тѐгам* също (вж.). – За *ъ* вместо *е* под ударение срв. *тъгла*.

тъгънѝци мн. ч. банички със сирене' (Попина, Силистренско), **тъгънѝцъ** 'мекица' (Батак). – От *таганѝца* 'мекица' (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция. – Срв. *тиганѝца*, *тъга̀нь*.

тъд нареч. 'тук' в съчет. *от тъд* в текст: *...и друзите станаха и кинисаха с нея от тъд от там гьол имаше един борун.* (Ватилък, Солунско), в съчет. *от-тъд* в текст: *Сега той сакаше да удри козите от-тъд Вардар, ама сам не можеше* (Ватилък, Солунско), **тъдѐ** нареч. 'тук' в съчет. *от тъдѐ* в текст: *...ко̀лку са стъпки от тука, то̀лку годѝни от тъдѐ кога̀ се надза̀д повъ̀рне.* (Суходол, Софийско), **тъде** нареч. 'тук' в съчет. *от тъде* в нар. пес.: *Бѐки, бра̀ле, я изворѐ на̀йдем,/ ка се я̀зе от тъде повдо̀снем,/ не че, бра̀ле, тебе да погодим...* (Суходол, Софийско), **тъдя̀** диал. 'по тукашните места, по тези места; тук, около, насам' (Геров); стб. **тъ҃дѣ** нареч. 'там, оттам, от това място' (Мар., Зогр., Асем.), **тъ҃доу̯** нареч. 'оттам' (Супр.), чслав. **тъ҃дѣ** нареч. също. – Произв.: *тъдѐс* нареч. нар. 'тук, наоколо' (Д. Немиров; Сухиндол; Еленско; Сливенско), *тъдѐз* нареч. нар. също (П. Славейков), *тъдѐзи* диал. 'по тези места, тук, насам' (Геров), *тъдя̀с* 'тук наоколо' (Соколово, Балчишко), *тъдѐска* 'тука' (Аспарухово, Провадийско), *тъдя̀скъ* 'тук наоколо' (Старо Оряхово, Варненско), *тъдьѐшен* 'тукашен' (Шумен); *дотъдѐс* диал. 'дотук' (Геров); *изтъдѐс* диал. 'из тези места, оттука' (Геров); *оттъде* диал. 'оттук' (Геров), *оттъ̀ди, оттудѐ* диал. 'оттук' (Геров). – Срхр. *тъ̀д* 'тук; там, нататък', *тъ̀да* и *тъ̀дā* също, *тудје* също, *тудије* също, *тъ̀ди* също, словен. *tọ̑d* 'тук; там', *tọ̑di* също, рус. *туда́* 'там', *туды́* също, укр. *туди́*, белорус. *туды́*, чеш. *tud'* 'тук', *tudě* също, *tudy* 'оттук, по този път', пол. диал. *tude* 'тук', *tudé* също, *tudo* също, *tudy* също, *tędy* 'натам, на тази страна', горлуж. *tudy* 'тук', доллуж. *tud* също, *tudy* също. – Праслав. **tąd*ъ, **tądě*, **tądā*, **tądy*, съставено от **tą*, акузативна форма на **tā* (вж. *той*[1]) и частици **-de*, **-dā*, **-dy*, **-du*. За образуването срв. *къдѐ*. Срв. и *атъде* 'някъде тук' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *асъде* 'там; тъдява' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *анъде* 'ей там нейде' (Павелско, Хвойна, Асеновградско). – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 646, Vasmer, REW 3, 148, Brückner, SEJP 570, Pokorny 1087, ESSJ 2, 698, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1553–1554, Bezlaj 4, 189–190, Boryś, SEJP 631. – Срв. *тъдя̀ва*. Срв. и *тук, там*.

тъдя̀ва нареч. нар. 'по тези места; тук, наоколо', **тъдя̀въ** 'тук някъде' (Лозенец, Ямболско; Стърмен, Беленско), 'тук наоколо' (Енина, Казанлъшко), 'по тези места' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тъдѐва** 'тук, тук някъде, по тези места' (Габаре, Белослатинско; Долна Гнойница, Раховско; Доктор Йосифово, Монтанско; Плана, Софийско; Старопатица, Кулско; Лом), **тъдя̀ка** 'тук някъде, наоколо, наблизо' (Патрешко, Троянско), **тадѐва** 'тук някъде наблизо' (Тръстеник, Плевенско; Самоков), **тадѐф** 'по тия места, тук, наоколо' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тадѐве** 'по тия места, тук, наоколо' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тудя̀въ** 'наоколо, около мене, насам' (Войнягово, Карловско; Лопян, Ботевградско). – Произв.: *тъдя̀вана* нареч. 'тук някъде' (Долна Рикса, Ботевградско), *тъдя̀вашен* прил. нар. 'тукашен', *тъдя̀въшин* също (Кочово, Преславско), *тъдя̀шън* също (Троянско), *тъдѐвашен* също (Стефаново, Радомирско), *тадѐвешен* 'тукашен, който произхожда от околността' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тадѐвашка* нареч. 'тук някъде наблизо' (Тръстеник, Плевенско), *тадѐвек* и *тадѐвека* нареч. 'по тия места, тук, наоколо' (Горна и Долна Василица,

Ихтиманско); *дотъдя̀ва* диал. 'дотук' (Геров); *изтъдя̀ва* диал. 'от тези места, оттука' (Геров); *натъдя̀ва* диал. 'натук' (Геров), *натадѐва* нареч. 'насам' (Самоков; Кюстендилско). – От *тъдя̀*, *тъдѐ* (вж. *тъд*) (стб. **тъдѣ**), с деиктична частица *-ва*. – Срв. *садѐва, садя̀ва, съдѐ*[3], *съдя̀ва*.

тъжà 'изпитвам тъга, скърбя, жаля; ходя в черно, в траур по умрял, жалея', **тъжà се** 'оплаквам се, жаля се (от някого); подавам писмена жалба в съд или другаде', **тъжà се**, **тъжим се** 'оплаквам се' (Софийско), **тъже** 'тъжи' (Воден), **тъжум** 'жаля' (Кукуш), **тàжа** също (Банско; Ихтиманско), 'оплаквам' (Долни Богров, Софийско), **тàжам** също (Прилеп;), **тòжа** също (Дупнишко; Чепино, кв. на Велинград), **тòжит** 3 л. ед. ч. 'тъжи' (Папрадища, Велешко), **тужà** 'тъжа' (Царибродско, дн. Димитровградско), **тȕжа** (вж. *тȕжа*[1]); стб. **тѫжити, тѫжѫ** 'тъжа, скърбя, притеснявам се' (Зогр., Мар., Супр.). – Произв.: *тъжà̀лка* 'жена, наета да оплаква умрял' (Шаренка, Маданско), *тъжалка* 'оплаквачка' (Охрид), *тъжà̀лька* 'жена, наета да оплаква умрял' (Кукуш), *тужаленка* 'жена, която плаче на гроба на мъртвец' (Тетово), *тъжà̀чка* 'жена, която оплаква умрял; жена, дошла да плаче при мъртвец; (нар.) песен за оплакване на мъртвец', *тъжà̀чки* мн. ч. 'жени оплаквачки на умрял' (Хайредин, Оряховско), *тъжачка* 'оплакване на мъртвец' (Павелско, Асеновградско), 'тъжене; жена оплаквачка' (Прилеп), *тажà̀чка* 'песен край умрял човек' (Прилеп), *тъжба* 'оплакване в писмена форма пред съд или друго учреждение', диал. 'тъга' (Геров), *тъжба* 'тъга' (Церовец, Русенско), *тъжбъ* 'тъга, жалба' (Басарбово, Русенско), *тъжбица* умал. и *тъжбичка* умал. (Геров), *тъжѝтел* 'лице, което подава тъжба в съд или в друго учреждение', *тъжѝтелка* ж.; *затъжà̀, затъжà̀вам* и *затъжвам* 'започвам да тъжа', *затъжà̀ се, затъжà̀вам се* и *затъжвам се* 'изпитвам мъка, тъга, става ми мъчно за някого или за нещо', *за̀тъжъ се, затъжевам се* 'затъжвам се' (Съчанли, Гюмюрджинско), *затò̀жвам са* и *затò̀жувам са* 'започвам да тъгувам за някого или нещо' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *затò̀жва ми са* 'става ми мъчно за някого или нещо' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *за̀тага* 'мъка, копнеж по роден край' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Маданско, Девинско); *натъжà̀, натъжà̀вам* и *натъжвам* 'правя някого тъжен, опечалявам', *натъжà̀ се, натъжà̀вам се* и *натъжвам се* 'ставам тъжен', *натъжѝ ми се, натъжà̀ва ми се* и *натъжва ми се* гл. 3 л. ед. ч. безл. 'става ми тъжно', *натъжъ̀* 'докарам тъга, натъжа, опечаля' (Банат); *потъжà̀, потъжà̀вам* 'тъжа малко, тъжа кратко време'; *прѝтъга* диал. 'тъга, безпокойство' (Геров), *прѝтага* 'тъга, мъка' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско), '(прен.) притеснен, мъчен човек' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Манастир, Проглед, Асеновградско), *прѝтъжен* диал. 'много тъжен, тежък, мъчен, лош' (Геров), *прѝтажно* 'тъжно, тежко, подтискащо', напр. в съчет. *лѣ̀то прѝтажно* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Широколъшки район); *разтъжà̀, разтъжà̀вам* и *разтъжвам* 'правя някого тъжен, натъжавам, опечалявам', *разтъжà̀ се, разтъжà̀вам се* и *разтъжвам се* 'започвам да тъжа; ставам тъжен', остар., диал. 'разсейвам си тъгата, разтушавам се' (Геров), *разто̀жвам са* 'зарадвам се, разсейва ми се мъката' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско, Маданско), *ра̀зтъга* 'любовна тъга' (Странджа), *ра̀зтага* 'утеха, спокойствие, което настъпва у човек при виждане с близки след дълго отсъствие' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *разтъжен* прил. нар. 'който разсейва тъгата, весел' (Геров), *ра̀зтажно* 'спокойно, радостно всред близки след продължително отсъствие от къщи' (Павелско, Хвойна, Асеновградско, Широколъшки район). – Срхр. *тȕжити*, *тȕжѣм* 'тъжа, тъгувам', словен. *tožíti, tóžim* 'оплаквам се, тъгувам', рус. *тужи́ть, тужу́* 'тъгувам', укр. *тужи́ти* също, чеш. *toužit, toužím* 'копнея; тъгувам', словаш. *túžiť* също, пол. *tążyć* '(за животни) страдам, тъгувам', горлуж. *tužić (so)* 'натъжавам се', доллуж. *tužyś* 'тъгувам', *tužyś se* 'натъжавам се'. – Праслав. **tąžiti* 'тъгувам', произв. от **tągā* (вж. *тъгà*[1]). – Заето в рум. *a tînji* 'линея, посървам' (Mihăilă 207). – Срв. *тȕжа*[2].

тъжарѐть 'родитба, берекет', **тьъжьърѐть** също, **тъжерекь** също, вж. *тажерѐт*.

тъждѐствен прил. книж. 'еднакъв, равен по качества и особености', **тъждествò** ср. р. книж. 'пълно съответствие между две неща; еднаквост'. – Съответно от рус. *тождéственный* също, *тождествó* също.

тъжен[1] прил. 'който изпитва тъга; който изразява тъга, който предизвиква тъга', вж. *тъгà*[1]. – Срв. *тȕжен*.

тъжен[2] диал. '(за време) горещ, душен', '(за време) задушен, тежък' (Доброславци, Софийско), **тъжен** диал. 'тежък от сладост, прекалено сладък', **тъжно** '(за време) горещо, душно', същ. 'горещина, пек, жар, зной' (Геров), 'тежко', напр. в изреч. *Нещо ми е тъжно в гърдите* (Софийско), '(за ястие) тлъсто, много мазно, неядливо' (Говежда, Монтанско; Кукуш), **тъжно** 'тежко', напр. в изреч. *Че ми е тъжно на сръце...* (Градец, Софийско), 'тежко (от храна)' (Бобошево), 'топло' (Лопян, Ботевградско), в съчетания: *тъжно време* 'горещо време' (Драгана, Ловешко), *тъжно ми е* 'горещо ми е' (Ъглен, Луковитско), **тъжну** '(за време) горещо, задушно' (Ленково, Никополско), '(за време) облачно' (Дервент, Дедеагачко), **тàжен** 'прекалено сладък' (Велес; Бобошево; Кюстендилско), **тàжно** 'горещо, задушно' (Смолско, Пирдопско), в съчетания: *тàжно врѐме* 'горещо и задушно време' (Ботевград), *тàжно (ми) е* 'горещо (ми) е' (Макоцево, Софийско), *тàжно ми е* 'горещо ми е, душно ми е' (Бобошево; Самоков; Радуил, Ихтиманско; Момина клисура, Пазарджишко; Ботевград), **тȕжен** 'прекалено сладък' (Дупнишко), **тȕжно** нареч. 'тежко (от храна)' (Стакевци, Белоградчишко), **тȕжна** '(за болест) тежка' (Радово, Трънско), **тȕжно** '(за време преди дъжд) горещо, задушно' (Трънско). – Произв.: *тъжнѝна* 'тежко време, голяма горещина' (Белимел, Монтанско), *тъжнѝна* и *тужнѝна* 'силна лятна горещина' (Зап), *тàжнина* 'силна горещина' (Радуил, Ихтиманско; Кюстендилско), *тажнинà* '(за време) тежко, топло, задушно' (Тетевен); *притажнѐе (ми)* 'стане (ми) горещо' (Макоцево,

Софийско); *стàжни ми се, стàжнува ми се* 'става ми лошо' (Кюстендилско). – От един произход с *тъгà*[1] (вж.), *тъга*[1] (вж.), с друга отгласна степен в **тѐгам* (вж.), *теготà* (вж.), *тежà* (вж.), *тѐжък* (вж.).

тъжен[3] 'раст. салеп, Orchis; раст. перуника, Iris germanica', вж. *тъгà*[1]. – Срв. *тужин*.

тъжку в съчет. *тъжку врѐме* 'задушно време' (когато слънцето пече под облак' (Банат), срв. *тъшък* 'тежък' в същия говор (вж. *тѐжък*).

тъжнѐя диал. несв. в. 'тъгувам' (Ц. Церковски). – Вероятно във връзка с *тъжà* 'тъгувам' (вж.) или с *тежнѐя* 'имам влечение' (вж.).

тъжъ 'тежък съм; тежа' (Банат), **тъжы мы** 'имам трудности, тежко ми е' (Банат), вж. *тежà*.

тъзѐ 'пресен' (Хасково), **тъъзѐ** също (Енина, Казанлъшко), вж. *тазѐ*.

тъзи разг. мест. 'тази', **тъз** разг. също. – Произв.: *тъзика* 'тази' (Пловдивско), *тъзикъ* също (Патрешко, Троянско); *тъзгудишна* 'тазгодишна' (Чирпанско), *тъзигудышин* (Банат). – Срв. диал. *тъзи*, *тъзы*, *тъзй*, *тъс* също (вж. под *той*[1]).

тъзйа 'хрътка' (Шаренка, Маданско), **тъзйя** също (Кукуш), вж. *тазйя*.

тъзърнъ нареч. 'тази сутрин' (Алваново, Търговищко). – Съставено от *тъз* = *тàзи*, форма за ж. р. от *тòзи* (вж.) и *зарàна* 'сутрин' (вж. *зàран*) с елизия на *-а-* и редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция, с опростяване *з – з* > *з*.

тъй диал. 'пропуска течност', вж. *тàя*[2].

тъйн 'ястие, което се дава по дажба', вж. *тайн*[1].

тъй[1] нареч. разг. 'по този начин, така; до тази степен, толкова много, така', **тъй че** сз. подч. за означаване на връзка при посочване на следствие от действието в главното изречение 'така че, по тази причина', **тай** в съчетания: *тайпрàвѐм* гл. 'тъй правя' (Смолянско, Ардинско, Маданско), *тайстàрам*, *тастàрам* гл. 'така правя' (Славеино, Виево, Смолянско; Петково, Ардинско), **тъй** в съчет. *съй-тъй* в нар. пес.: *Съй-тъй, съй-тъй, бя̀ла Рàдо,/ сядѐнките на развàла,/ а момѝте на раздя̀ла.* (Гъбене, Севлиевско), **тѐй** нареч. 'така, тъй' (Родопите), **тий** в съчетания: *тий и тий* нареч. 'тъй и тъй' (Елховец, Смолянско), *тистàрам* 'така правя' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско). – Произв.: *тъйка* нареч. 'така' (Копривщица), *тъйкъ* също (Канлъбуджак, Северна Добруджа), *тъйкана* също (Стефан Караджа, Добричко; Брестовица, Беленско; Копривщица), *тъйкънъ* също (Тихомирово, Старозагорско), *тъйканка* също (Копривщица), *тъйкънък* 'така' (Войнягово, Карловско), *тъйкънъц* нареч. умал. 'така' (Въбел, Търговищко), *тъйцък* също (Сливенско; Църква, Балчишко; Дряново; Габрово), в съчет. *ей тъйцък* 'ей така' (Гостилица, Дряновско); *атъй* 'ей така' (Павелско, Хвойна, Асеновградско). – От един произход с *такà* (вж.), образувано с деиктична частица *-й*, както в *сой*[3] 'така' (вж.). Според ESSJ 2, 612, *тъй* е от *тàко*, а на стр. 635 се извежда като съкратено от първонач. **такай* (срв. срхр. *такај*, *такаје*, словен. остар. *takoj*, укр. диал. *такой*, словаш. *takoj*, пол. диал. *takoj*). Според Ст. Младенов, ЕтР 628, под *такà*, от един произход с *такà* (вж.), „от и.-е. местоим. кор. **to-* в този, той".

тъй[2] мест. 'този' в съчет. *тъй грош* (Доганица, Кюстендилско; Кратово), 'този, тоя' (Ново село, Видинско), вж. *той*[1].

тъй[3] сз. 'та' в нар. пес.: *Тъй са стàнали, тръгнали, дo край Мардòнѐ стѝгнали* (Родопите), също (Връбница, Софийско). – От *тай*[1] също (вж.) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция.

тъйѐрчи 'гащи' (Рогачево, Яжинце, Тетовско). – Неясно. Според РР 1937–38, 153, от албански, но не се сочи етимон.

тъйѐ съ 'спотайвам се, прикривам се', **тъйъ съ** 'мълча си, не издавам звук', вж. *тая*.

тъйкýца 'татенце' (Ново село, Видинско, ТБД 6, 287). – От рум. *tăicúță* също, вж. *тàйка*.

тъйлàдъ ж. 'гадаене за женитба' (Троян), вж. *тайлàда*.

тъйлѝм с вероятно знач. 'игра на войници' в текст: *Нащи мумчѐтъ, бульѐри, ни знàйет тъйлѝм дъ играйет* (Великотърновско, СбНУ 6, 67). – С контракция от *тъълѝм* също (вж.). – Срв. *талѝм*, *тълѝм*.

тъймя̀н 'тамян', вж. *тамя̀н*.

тъйфà 'голяма група хора' (Габрово, Ксантийско), 'група' (Лозенец, Ямболско), **тъйфъ** 'група работници' (Еленско), 'голяма група от хора' (Искра, Първомайско), вж. *тайфà*.

тъка гл. 3 л. ед. ч. '(за сърце) бие, удря, тупка' (Габрово). – Произв.: *тъкà̀чка* 'кречетало на воденица' (Дорково, Велинградско); *разтъкава се*, *разтъква се* '(за сърце) забива по-често, разтуптява се' (Габрово). – Звукоподраж., по междум. *тък-тък-тък* за предаване на еднообразни и ритмични движения и звуци (вж.).

тъкà (тъкъ) 'изработвам на стан плат, платно', диал. 'тъкмя, глася, уреждам да стане нещо' (Геров), **тъчъ** диал. 'тъка', **тъчьѐ** също (Кривня, Провадийско), **течъ** също (Бешенов в Банат), **тъкне** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(при тъкане) вкара веднъж нишка в основата' в нар. пес.: *Веднъж Донка тъкне,/ две ракийци смрѐкне.* (Полски Сеновец, Великотърновско), **такнàла** мин. прич. ж. р. ед. ч. '(при тъкане) вкарала веднъж нишка в основа' в нар. пес.: *Три пàти Дòнка такнàла,/ трѝста се нѝшки скинàли.* (Самоков); стб **тъкатн, тъкѫ, тъчєшн** 'тъка' (Супр.), **нстъкатн, нстъкѫ, нстъчєшн** 'изтъка' (Зогр., Супр.). – Произв.:

тъкан 'изтъкана материя; начин, по който се тъче; сбор от органични клетки, които съставят някоя част на растително или животинско тяло', *тъкáч* 'мъж, който работи на стан', *тъкáчка* 'жена, която работи на стан', *тъкáчкя* 'тъкачка' (Банат), *тъкáчен* 'предназначен за тъкане; който е във връзка с работата на тъкач', *тъкáчница* 'работилница за тъкани', *тъкáчески* разг. 'тъкачен', *тъкáшки* 'тъкачен', *тъкáчество* 'поминък на тъкач'; *втъкà* (диал. и *втъчъ*), *втъкáвам* 'вкарвам нишки в плат'; *дотъкà* (диал. и *дотъчъ*), *дотъкáвам* 'свършвам да тъка; тъка допълнително към вече тъкано до достигане на предварително определено количество или обем', *дотъчá*, *дотъквам* 'довършвам тъкането' (Тръстеник, Плевенско); *затъкà* (диал. и *затъчъ*), *затъкáвам* 'започвам да тъка; вкарвам, втъкавам нишки в плат за украса'; *изтъкà* (диал. и *изтъчъ*), *изтъкáвам* 'свършвам да тъка; изработвам с тъкане; (прен.) създавам, устройвам (интриги, мрежа от шпионски гнезда и др.)', *изтечъ* 'изтека' (Банат); *натъкà* (диал. и *натъчъ*), *натъкáвам* 'тъка определено количество', *натъчъ*, *натъквам* 'изтъкавам' (Тръстеник, Плевенско); *отачъ* 'изтъка' (Тръстеник, Плевенско); *потъкà* (диал. и *потъчъ*), *потъкáвам* 'тъка малко време, малко количество' (Геров); *претъкà* (диал. и *претъчъ*), *претъкáвам* 'тъка отново нещо разтъкано', 'тъка с вътък, различен от основата' (Геров); *притъкà* (диал. и *притъчъ*), *притъкáвам* 'тъка допълнително към нещо тъкано'; *разтъкà* (диал. и *разтъчъ*, *ръзтъчъ*), *разтъкáвам* 'разнищвам нещо (из)тъкано; тъка с много шарки', *разтъкà се* (диал. и *разтъчъ* се и др.), *разтъкáвам се* 'започвам с увлечение, с ентусиазъм да тъка'; *утъкà*, *утъкáвам* 'натъкавам; с тъкане изработвам' (Геров); *тъчѝ-платнò* диал. 'раст. тяговец, жиловляк, сучи-тъчи, Plantago' (Геров), *тъчи-тъчи-платно* 'раст. голям жиловляк, Plantago major' (Сливен; Котел; Градец, Новозагорско); *тъчи-тъчистан* 'раст. жиловляк, Plantago' (БотР 239), *тъчѝ-тъчка* 'раст. голям жиловляк, Plantago major' (Враца), *тъчѝ-тъчка* диал. 'раст. тяговец, тъчи-платно, жиловляк и пр., Plantago' (Геров); *сучи-тъчѝ* 'раст. жиловляк, Plantago' (БотР 239), 'раст. голям жиловляк, Plantago major' (Горно Броди, Сярско), *сучѝ-тъчѝ* диал. 'раст. жиловляк, Plantago' (Геров), *сучи-тъчи* 'раст. голям жиловляк, Plantago major' (БотР 240–241), *съчи-тъчи* 'раст. Plantago media' (само в БотР 241, с отпратка към Геров) (погрешно набрано вм. *сучи-тъчи*). – Срхр. *ткáти, (т)чéм, (т)кéм, ткáм,* словен. *tkáti, tkém, tkám,* диал. *təkâm, tčém, təčém,* рус. *ткáть, тку*, диал. *токáть*, струс. **тъкати, тъкѫ**, укр. *ткáти, тчý*, белорус. *ткáць, ткý*, чеш. *tkáti, tkám*, стчеш. *tku*, словаш. *tkat', tkám*, остар. *tku*, пол. *tkać, tkam, tkę*, горлуж. *tkać, tkaju*, доллуж. *tkaś, tkaju*, полаб. *tåkət*. – Праслав. **tъkāti, tъką* и *tъkājǫ*. – Еднакво по произход с **tъkāti, tъknǫti* (вж. *тъкам*). Според Трубачев, Рем. терм. 117–118, **tъkāti* 'тъка' е праславянска семантично-терминологична иновация, свързана с развитието на тъкачеството, т.е. първичното значение на думата е 'втъквам, вкарвам, въвирам' (при тъкането се въвира нишка в основата). Вж. още Trautmann 331, Brückner, SEJP 571, Vasmer, REW 3, 109, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1507, Черных, ИЭС 2, 246, Rejzek 663, Boryś, SEJP 633, ЕСУМ 5, 582, ЭСБМ 13, 282 (под *ткаць*$_1$). Срв. още Ст. Младенов, EtP 644, Machek 644, Bezlaj 4, 185–186. Съмнение относно тази етимологична връзка изказва Miklosich, EtWb 367. Според друг опит за обяснение праслав. **tъkāti* 'тъка' се свързва с **tesāti* (вж. *мèсам*) и се съотнася с лат. *texere, texo* 'тъка, плета', арм. *t'ek'em* 'плета; въртя, обръщам', осет. *taxun* 'тъка', ствиснем. *tāht* 'фитил, шнур' и др., което обаче е несъстоятелно от фонетична гледна точка (< ие. **tek-*), срв. Горяев 368, Holub–Kopečný 385, Skok 3, 477, Bezlaj 4, 185–186, ЕСУМ 5, 582. От морфологична гледна точка, с оглед на спрежението на глагола (**tъką, *tъčeši*), се предполага първичен раннопраслав. инфинитив **tъkti*, вж. Трубачев, цит. съч., Boryś, цит. съч. – Бълг. *тъкà* е със запазване на еровата гласна в слаба позиция като в бълг. *дъскà* (< праслав. **dъskā*), *мъглà* (< праслав. **mъglā*), *стъклò* (< праслав. **stъkla*). Диал. *ткàя, ткàем, ткáйъ, ткам* (вж. *тка*), които са със закономерно изпадане на стб. *-ъ-*, отвеждат към праслав. първолична форма **tъkājǫ*, която вероятно е по-късна. Банатското *течъ* 'тъка', *изтечъ* 'изтъка' са вероятно по формите за 2 и 3 л. ед. ч. *течéш, течé* и за 1 и 2 л. мн. ч. *течém, течéте*, които са с асимилация *ъ – е > е – е*. За преносното значение 'създавам, устройвам (интриги и под.)' срв. лат. *texere* 'тъка' и 'строя, създавам', рум. *a ţése* 'тъка, правя, върша' и прен. 'кроя, плета, замислям (интриги и под.)'. – Производното *т(ъ)кáч* (вж. и *тка*) е заето в рум. *tocáci* също (Miklosich, Slav. Elem. Rum. 50, Cihac 2, 414, Цонев, История 2, 74), алб. *kaç* също (Meyer, EtWb 182, Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 1927, 12), унг. *takács* също (Miklosich, EtWb 368, Цонев, История 2, 168, Kniezsa 1/1, 516).

тъкадисат гл. 3 л. мн. ч., тълкувано в ДА като форма за несв. 'подиграват' (Новопазарско). – От първоначално **тъкалдисат* с изпадане на *-л-* (вероятно след затвърдяване и лабиализация), което е от основа на мин. св. вр. *takıldı* на тур. *takılmak* 'засягам, обиждам, оскърбявам; говоря заядливо, хапливо; дразня; присмивам се, подигравам се' и наст. *-ис-* от гр. аор. основа.

тъкам 'блъскам да падне' (Габрово, Ксантийско), 'тикам, пъхам' (Сухо, Висока, Солунско), **тъкъм** 'тикам' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тъкна (се)** 'кича (се) с цвете' (Банско), **тàкна** 'закича, забода цвете' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **тъкнем** 'барна, докосна, пипна' (Трънско), **тъкнувам** 'втъквам, въвирам; тикам, пъхам' (Чепино, кв. на Велинград; Сухо, Висока, Солунско), **тòкнувам** (вж.), **тъкнъ** гл. 3 л. ед. ч. мин. св. вр. с вероятно знач. 'блъсна' в нар. пес.: *Янкъ въз Тодур утиди,/ Тодур я у ямъ тъкнъ*... (Щръклево, Русенско), **тъкнът** гл. 3 л. мн. ч. сег. вр. 'кичат' в нар. пес.: ... *цветѝ сéйът, ала го не тъкнът* (Ново село, Троянско), **тъкни** вероятно запов. накл. 2 л. ед. ч. в нар. пес.: *Рано цвете, ран босильек,/ та ме бери, та ме тъкни/ на странàта, на главàта* (Чепино, кв. на Велинград), **тъкнеа** гл. 3 л. мн. ч. мин. несв. вр. със знач. 'кичеха' в нар. пес.: *Вишни, череши цъфтеа,/ ергените ги береа/ и по калпаци тъкнеа* (Мендово, Петричко), **тъкнали** мин. прич. мн. ч. с вероятно знач. 'тикнали, бутнали' в нар. пес.: ...*Янка са тъкнали,/ по то бял му Дунав.* (Марикостиново, Петричко); стб. **тъкатн, тъкѫ, тъчєшн** 'бутам, блъскам,

мушкам, пъхам, въвирам; бия' (Супр.), **тъкнѫти, тъкнѫ** 'бутна, блъсна; промуша, пробода; поразя, смутя душевно, обидя' (Супр.), **ꙁатъкнѫти, ꙁатъкнѫ** 'затъкна, затворя' (Супр.), **нстъкнѫти, нстъкнѫ** 'извадя, избода (око)' (Зогр., Мар.), **натъкатн, натъкѫ, натъꙋешн** 'наблъскам, набутам, натъпча, напълня до горе' (Зогр., Мар.), **потъкнѫти, потъкнѫ** 'бодна, забода, закрепя', **потъкнѫти сѧ, потъкнѫ сѧ** 'препъна се, спъна се' (Зогр., Мар., Супр.), **прѣтъкнѫти (сѧ), прѣтъкнѫ (сѧ)** 'спъна (се), препъна (се)' (Зогр., Мар., Асем.), **оꙋтъкнѫти (сѧ), оꙋтъкнѫ (сѧ)** 'пресрещна, срещна (се), натъкна се' (Син. тр., Клоц.). – Произв.: *тъка̀лу* 'малък дървен съд за чукане на сол, чесън' (Бабяк, Разложко); *вътъкна, вътъквам* (нар. и диал. и *вътъкам*) 'забождам в нещо'; *дотъкна се, дотъквам се* (нар. и диал. и *дотъкувам се, дотъкам се*) 'докосвам се, допирам се' (Геров); *затъкна, затъквам* (нар. и диал. и *затъкнувам, затъкам*) 'забождам; закичвам; запушвам, затварям', *затъкнам* 'затиквам, затискам' (Долновардарско), *затъкнат* 'избутан, изтласкан; (прен.) изостанал във физическото си развитие' (Златоград), *затъкьѝнам* 'закичвам с цветe' (Доброславци, Софийско), *затъкѝнам се* 'закичвам се с цветe' (Софийско), *затакѝням* 'затиквам, запушвам' (Смолско, Пирдопско), 'затъквам, забучвам, затиквам' (Софийско, Панчев), *затъкѝням* 'украсявам с цветe; изморявам се много' (Тръстеник, Плевенско), *за̀тка* 'тапа, запушалка' (Банско) (вж. *за̀тка* в БЕР 1, 613), *заткавда̀лка* диал. 'ивица платно или върви, с които привързват основата за предното кросно, когато започнат да тъкат' (Панчев), *заткавда̀лник* диал. 'ивица платно или върви, с които привързват основата за предното кросно, когато започват да тъкат; пръчка в жлеба на предното кросно, на която са надянати тази ивица платно или тези върви' (Панчев) (варианти на **затъкъва̀лка, *затъкъва̀лник*, с *а* на мястото на ъ в неударено положение и с метатеза), *за̀тна, за̀тнувам* (вж.), *за̀тнем, за̀тнувам* 'затъквам' (Самоков), *за̀тнем, затѝням* 'запушвам; затъквам' (Кюстендилско) (от **за̀ткна, *за̀ткнем*, вж. БЕР 1, 613), *за̀тнен* 'запушен, затворен' (Църварица, Кюстендилско); *изтъкна, изтъквам* 'изкарвам, поставям на предно място', *изтъкнат* 'изкаран, поставен на предно място; виден, личен, бележит', *изто̀кнувам* 'наказвам, получавам възмездие от провидението' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско); *натъкна, натъквам* (нар. и *натъкнувам*) 'набождам на нещо; правя някого да попадне на нещо', *натъкна се, натъквам се* (нар. и *натъкнувам се*) 'движейки се, неочаквано влизам в досег с нещо; неочаквано попадам на нещо, откривам нещо', *натакна̀ се* 'накити се с китка' (Якоруда), *на̀тнем, натѝням* 'натъквам, набождам' (Кюстендилско) (от **на̀т(ъ)кнем* с изпадане на неударения -ъ- и опростяване на групата *-ткн-*); *потъкна, потъквам* 'прибутвам, подбутвам главни на огън, за да горят', *потъкна, потъкам, потъкѝням* нар. и диал. 'подбутвам; прибутвам, подбутвам главни на огън, за да горят' (Геров), *потъкнем* 'докосна; изгубя; поместя' (Трънско), *по̀тъкнъ* 'побарам, попипам, опипам' (Съчанли, Гюмюрджинско), *пота̀кам* и *пота̀кам* 'бутам навътре главните, за да не отслабне огънят' (Ботевградско), *пота̀кна, пота̀кѝням* 'стъквам огън' (Смолско, Пирдопско), *по̀тка* (вж. *по̀тка*[1], *по̀тка*[2] и *по̀тка*[3] в БЕР 5, 554–555); *спо̀тна* 'стъкна огън под съд за готвене' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско) (вариант на **с-по-тък-на*, двойно префигирана форма от *потъкна*, с изпаднало ъ от стб. ъ в слаба позиция и фонетично опростяване *-ткн-* > *-тн-*), *спо̀тнувам* 'подклаждам, поддържам огън' (Самоков) (възникнало по *спо̀тна*), *спо̀тна, спо̀тнувам* 'запалвам' (Пиянец, Кюстендилско); *подтъкна, подтъквам* 'подбутвам, подтиквам'; *притъкна, притъквам* (диал. и *притъкнувам, притъкам*) 'стъквам (огън)', *прито̀кнувам* 'разпалвам огън, подсилвам го; (прен.) поглъщам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско); *прѝткам* диал. 'припкам' (Геров), 'побутвам, отмествам' (Кюстендилско), *притнем* 'побутна, отместя' (Кюстендилско) (срв. друго обяснение в БЕР 5, 738, под *прѝткам*), *прѝтък* 'пръти върху сламен покрив' (Панчев) (вж. друго обяснение в БЕР 5, 740), *прѝтка* (вж.); *стъкна, стъквам* (нар. и диал. и *стъкнувам, стъкам*) 'сбутвам главните на огън, за да горят подобре; наклаждам огън', *стъкъм* 'паля' (Дервент, Дедеагачко), *стъкна* 'запаля (огън, печка)' (Тръстеник, Плевенско), *сто̀кнувам* 'разпалвам огън' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *пуска̀вам* 'стъквам огън да гори, запалвам; (прен.) насъсквам, подстрекавам' (Банат) (вариант на **по-с-тък-а̀вам*, двойно префигирана форма на *стъквам*, с изпадане на ъ от стб. ъ в слаба позиция и фонетично опростяване *-ств-* >*-св-*), *пустѐкна, пустѐквам* 'подклаждам, стъквам огън; (прен.) подбуждам, подтиквам, подстрекавам' (Банат) (вариант на *по-с-тъкна,* префигирана форма от *стъкна*, с диал. *ѐ* на мястото на стб. ъ), *пустѐка* 'подклаждане, наклаждане, стъкване на огън' (Банат) (девербатив от *пустѐкна, пустѐквам*). – Срхр. *та̀кнути* и *та̀ћи, та̀кнēм* 'пипна, докосна; посегна; трогна', словен. *takníti, táknem* 'забия, забода, втъкна, мушна; бутна, тласна, тикна', *teknem* 'бутна, тикна, пъхна', *təkníti (se), táknem (se)* 'докосна (се), бутна, досегна, пипна' (Pleteršnik 2, 652), струс. **тъкнѣти** 'забия, забода; пъхна, мушна; ударя; разбия, поразя', рус. диал. *ткать* 'пъхам, въвирам, втъквам; бутам, блъскам; мушкам, тикам, тласкам; бода, забождам, забучвам; крия, скривам', *ткаться* 'натискам се, притискам се; крия се, скривам се', рус. *ткнуть(ся), ткну(ся)* 'пъхна (се), въвра (се), вмъкна (се); бутна (се), блъсна (се); бодна, забода, забуча', укр. *ткну́ти* също, белорус. диал. *ткаць* 'пъхам, мушвам, въвирам; тикам, тласкам, мушкам, бутам', *тка́цца* 'бутам се', чеш. *tkáti, tkám* 'бода, пробождам', *tkáti se* 'сблъсквам се в бой', *tkáti, tkám,* остар. *tku* 'пълня, тъпча, пъхам, мушвам, въвирам' (Kott 4, 97), стчеш. *tkáti sě, -aju, -áš* 'лутам се, скитам се', чеш. *tknouti (se)* 'бодна (се), мушна (се) (с игла, пръст, ръка)' (Kott 4, 98); (рядко) достигна, докосна (се), допра (се); засегна, спомена; разчувствам, трогна', *tkne se* 3 л. ед. ч. 'отнася се (до нещо)', остар. и диал. *teknout se* 'докосна се', словаш. остар. *tkat'* 'пъхам, въвирам, тъпча', *tknut' (sa)* 'докосна (се), допра (се); оскърбя, засегна', *tkne sa* 3 л. ед. ч. 'отнася се (до нещо)', пол. *tkać, tkam* 'пъхам, вмъквам, мушкам', диал. 'натъпквам, пълня; подхвърлям (нещо на някого); ям много', *tknąć, tknę* 'докосна, пипна, бутна, блъсна; ударя (с ръка, оръжие, пръчка); (за чувства) завладея, обхвана; (за болест) засегна, сполетя', остар. 'засегна (чувства); обидя, оскърбя', стпол. и

'вбия, забия в земята', *tknąć się* 'позова се на някого; (3 л. ед. ч.) отнася се (до нещо)', доллуж. *tkaś, tkaju* 'пъхам, мушвам, въвирам; пълня, тъпча, натъпквам', полаб. *tåknė* 3 л. ед. ч. 'бутне, блъсне, тласне', *tåicė* 'пъха, мушка'. – Праслав. **tъkāti*, **tъką* и **tъkāją*, св. **tъknąti*, **tъkną*, с друга степен на кореннатa гласна в итер. **tykāti*, **tykāją* (вж. *тъ̀кам*). – Сродно с лит. *tukšė́ti,-šiù* 'удрям, блъскам, тласкам, мушкам; шумно чупя, чукам, хлопам, тракам, тропам, трополя', *tuksénti, tuksnóti* 'леко, слабо чукам, хлопам, удрям', латв. *tukstêt, -u, -ēju* 'чукам, хлопам, удрям', *tukšêt* също, *taucêt, -ēju* 'чукам в хаван', гр. *τύκος* 'чук, длето', *τυκίζω* 'дялам камък', ствиснем. *dūhen* 'притискам, натискам', англосакс. *dȳ(a)n, dēon* 'натискам, притискам, тикам, бутам', стирл. *toll* 'кух, празен; празнина, кухина, дупка' (< **tukślo-*, брет. *toull* 'дупка'). – Ие. **(s)teu-k-*. – Вж. Miklosich, EtWb 368, под *tŭk-*[2], Trautmann 331, Holthausen, Altengl.Et. Wb. 374, Hofmann, GrEtWb 377, Vasmer REW 3, 109, Brückner, SEJP 571, Pokorny 1032, Fraenkel, LEW 1135, Frisk 20, 941–942, Skok 3, 429–430, Schuster-Šewc 20, 1509, Rejzek 663, Bezlaj 4, 148–149, Borýs, SEJP 633, ЕСУМ 5, 565–566, под *тúкати*, ЭСБМ 13, 283. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 643–644 (под *тъкà*), Holub–Kopečný 398 (под *týkati*), Machek 663–664 (под *týkati*), които правят други индоевропейски връзки. Machek, цит. съч., 644, неоснователно разделя чеш. *-tkati* в *potkati, setkati se, utkati se* от *týkati*.

тъкач 'затулка на бъкел' (Кюлевча, Шуменско). – Произв.: *тъкà̀чка* 'запушалка на шише' (Шумен). – От тур. *tıkaç* 'тапа, запушалка; канела (на бъчва)'. Вж. Hr. Deykova, Stud. etym. Brun 19, 2016, 71.

тъкла̀, вж. *такла̀*.

тъклѝт, тъклѝть, вж. *таклѝт*.

тъклѝч, вж. *теклѝч*.

тъ̀кмо нареч. 'ни повече, ни по-малко; наравно, по равно; точно, именно (не на друго място, не в друго време, не по друг начин); веднага, току-що, щом (като); не повече, само', **тъ̀кму** диал. също, **то̀кмо** диал. нареч. 'тъкмо, равно, напълно, точно; наравно, едновременно, успоредно, заедно; еднакво, по равно, също' (Геров; Прилепско; Охрид; Велес; Куклица, Ругинци, Кумановско), **то̀кму** също (Църско, Битолско; Струга; Леринско), **то̀кма** също (Мургаш, Градище, Кумановско), **тъкмим** нареч. 'тъкмо' в текст от нар. пес.: *... че съ ги беда бедили,/ бедили, джанъм, съдили/ тъкмим до девет години* (Ломци, Поповско), **тъ̀кмуль** 'тъкмо' в текст от нар. пес.: *...Чи лижа̀л Стуя̀н, чи будя̀л,/ тъкмуль ми дѐвить гудѝни...* (Топчии, Разградско); стб. **тъкъмо** (с варианти **тъкмо**, **токъмо**, **токмо** и др.), **тъкъма**, **тъкъмоу** нареч. 'само, единствено; освен, с изключение на, само' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр.). – Произв.: *тъкминко* диал. умал., *тъкмя̀* (вж.); *токмогла̀в* диал. 'еднакъв, подобен' (Геров), *токмоглаи* мн. ч. също (Охрид, Струга), *токмо̀глаи* мн. ч. 'еднакви на височина, на ръст' (Папрадища, Велешко), *стъкмогла̀в* диал. 'еднакъв, подобен' (Геров), *токмо̀ногьи* нареч. 'с двата крака едновременно и заедно' (Де-

бърско), *токмонджечки* диал. също (Геров), *токмонджечкьи* също (Велес), *токмо̀нози* също (ЮЗ), *токму̀-нодзе* също (ЮЗ). – Срхр. *такмо, такму* 'само, освен', *токмо* 'само, единствено', словен. *tekmā̀* 'еднакво, точно; наравно, по равно', рус. *то́кмо* 'само', диал. *токма́* също, струс. **тъкъмо, токъмо, токмо, тъкъма, тъкма** 'само', укр. остар. *то́кмо* също, диал. *то́кма* 'точно, едно към едно, по равно', стбелорус. *токмо* 'само', белорус. диал. *то́кма* също. – Праслав. **tъkъta, *tъkъtā, *tъkъtu*. – Приема се, че е производно от корен *tък-* в **tъkāti, *tъknąti* (вж. *тъ̀кам*), като за образуването се сравнява с **mito* (вж. *мѝмо*); за семантиката срв. сродните *то̀чен* и *то̀чка*. Като по-малко вероятно се допуска образуване от показателното местоимение **tъ, k*-частица и суф. *-ma/-mā/-mu*. – Вж. Miklosich, EtWb 368, Mikkola, Ursl. Gramm. 3, 62, Ст. Младенов, ЕтР 644, Vasmer, REW 3, 144, Skok 3, 436, ESSJ 2, 712–714, Bezlaj 4, 163, ЕСУМ 5, 592, ЭСБМ 13, 296. Vasmer, цит. съч., с основание отхвърля връзката с лит. *tìkti, tinkù* 'подхождам, съответствам', *tikt, tiktai* 'само (че)', която Miklosich, цит. съч., прави, поради фонетични съображения, вж. и ESSJ, пак там, където се допуска елементарно родство. – Диал. *тъкмим* и *тъкмуль* са допълнително оформени по ритмични съображения, като първото е вероятно по *бѐлким, са̀нким, чу̀нким*. – Заето в рум. *tócma, tócmai* 'тъкмо, точно; особено, именно, едва' (Цонев, История 2, 142; Mihăilă, StSlav 12, 1966, 265).

тъкмя̀ (**тъкмьъ**) 'готвя, глася, стягам; възнамерявам, кроя, замислям; глася да оженя момък или мома', диал. 'годявам' (Геров), 'помирявам' (Казанлък), диал. 'предполагам', **тъкмѝм** 'годявам' (Трънско), **тъкма** 'готвя, глася' (Ленково, Никополско; Ивановци, Кюстендилско), 'приготовлявам' (Тръстеник, Плевенско), **тъкмя̀ се** 'готвя се, глася се, стягам се; каня се, възнамерявам', нар. 'сговарям се с някого; сравнявам се с някого, искам да се покажа, че не съм по-долен от някого' (Геров), **тъкмьъ съ** 'приготвям се за нещо; уреждам си сметките, разплащам се, издължавам се' (Руховци, Еленско; Бракница, Поповско), 'живея с някого в разбирателство; подготвям се за някаква работа' (Енина, Казанлъшко), 'спогаждам се' (Казанлък), **тъкмѐ съ** 'приготвям се, обличам си нови дрехи, променям се; уреждам честно сметки с някого' (Еленско), **тъкмим се** 'каня се, глася се за нещо' (Батулия, Софийско), **та̀кмувам** 'сгодявам' (Самоков). – Произв.: *тъкмеж* 'договор, условие' (Влахо-бълг. грам.), *тъкмѐж* 'тъкмене, гласене, подготвяне за нещо; намерение, мисъл', 'уреждане на сметки; подготовка за нещо' (Еленско), диал. 'годеж' (Геров; Гарван, Силистренско; Зап; Драговита, Царибродско; Витановци, Пернишко; Трънско; Доганица, Босилиградско), 'малък годеж' (Самоков, Кюстендил), 'обред, който следва годежа, но е преди сватбата' (Силистренско), 'обичай преди сватбата, при който бащата и майката на момъка отиват да разговарят за мома в къщата ѝ' (Мърводол, Дупнишко), 'уговорка за сватба между родителите на момата и хора, изпратени от момъка' (Горно Тлъмино, Босилиградско), 'разбирателство, сговорливост' (Енина, Казанлъшко), *тъкмѐж* 'годеж' (Самоков), *тъкмѐн* прич. диал. 'годѐн', *тъкмен* 'годѐн' (Ле-

ска, Кюстендилско; Трънско; Костуринци, Трънско), *тъкмѐне* отглаг. същ., диал. 'годеж', *тъкменджѝя* диал. 'сватовник' (Геров) (по *тъкмѐне* 'годеж' с наст. *-джия*), *такменджѝа* 'годежар' (Кюстендилско), *тъкменджѝи* мн. ч. 'сватовници' (Каменица, Кюстендилско), *тъкменджѝе* мн. ч. 'годежари' (Радово, Трънско), *тъкменджѝйе* мн. ч. 'годежници' (Трънско), *тъкменджѝйка* 'сватовница' (Билинци, Брезнишко), *тъкмѐник* 'момък, който е тъкмен (сгоден) за някоя мома, годеник' (Геров), *тъкмѐница* диал. 'мома, която е тъкмена (годена) за някой момък (годеница)' (Геров), *тъкменѝк* 'сукман' (Сухиндол), 'горна вълнена дреха' (Деляновци, Великотърновско), 'дреха, подобна на пещимал' (Мечка, Плевенско), 'женска вълнена дреха с памучна основа' (Тотлебен, Плевенско), 'празнична женска дреха' (Трънчовица, Никополско), 'задна престилка' (Ловешко, Никополско, Свищовско), диал. 'дреха вълненик', *тъкменѝца* 'годеница' (Мошино, Пернишко), *такменѝк* 'годеник' (Самоков), *такменѝца* 'годеница' (Самоков), *тъкменик* 'престилка, която се опасва отзад' (Ловешко, Никополско, Силистренско, Разградско), *тъкменица* 'годеница' (Трънско), *тъкменица* също (Витошко, Пернишко), *тъкмѐнчи* 'сукманче' (Русаля, Великотърновско), *тъкмѝлу* 'контене' (Сухиндол), *такмува̀нье* 'годеж' (Самоков), *тъкмя̀* ж. 'премяна' (Паскалевец, Великотърновско); *дотъкмя̀, дотъкмя̀вам* 'тъкмя, нареждам още толкова, колкото трябва; допълвам, дотурям, прибавям, колкото не достига'; *затъкмя̀ (се), затъкмя̀вам (се)* 'започвам да (се) тъкмя', нар. остар. 'годявам (се)' (Геров); *изтъкмя̀, изтъкмя̀вам* диал. 'натъкмявам, нареждам всичко, тъкмя докрай, дотъкмявам' (Геров); *изто̀кмил (се)* 'приготвил (се)' (Прилеп); *натъкмя̀, натъкмя̀вам* 'привеждам в ред, подреждам; подготвям, нагласявам; настанявам; намествам, нагласявам добре нещо някъде; правя да е точно колкото трябва; правя нужното за нещо'; *отъкмя̀, отъкмя̀вам* диал. 'нареждам, натъкмявам' (Геров); *потъкмя̀, потъкмя̀вам* 'тъкмя малко; стъкмявам', остар., диал. 'сговарям, помирявам' (Геров); *притъкмя̀, притъкмя̀вам* 'приготвям, нагласявам; правя да е точно колкото трябва; правя да имам всичко нужно' (Геров); *разтъкмя̀, разтъкмя̀вам* 'развалям нещо натъкмено, наредено', диал. 'развалям, връщам годеж, разгодявам' (Геров); *стъкмя̀, стъкмя̀вам,* диал. и *стъкмям* 'поставям в ред, подреждам, натъкмявам; приготвям, подготвям; набавям всичко нужно', остар., диал. 'изравнявам' (Геров); *стокмя̀, стокмя̀вам* диал. 'стъкмявам; натъкмявам; изравнявам' (Геров), *сто̀кмувам* 'пресмятам' (Банско); *утъкмя̀, утъкмя̀вам,* диал. и *утъкмям* 'уреждам, нагласявам, натъкмявам; направям нещо точно както трябва', остар. нар. 'спазарявам, главя, наемам за работа' (Геров), остар., диал. 'годявам' (Геров), *утъкмѐн* 'сгоден' (Неделкова Гращица, Страдалово, Кюстендилско), *утокмя̀, утокмя̀вам* диал. 'натъкмявам, стъкмявам; пазарявам, главявам; годявам' (Геров); чсл. **тъкъмити** 'равнявам, приравнявам, сравнявам', **истъкмити, истъкмѣти (сѧ)** 'готвя, приготвям; устройвам; съпоставям, сравнявам (се)', **оутъкъмити (сѧ)** 'поставям, устройвам (се), разполагам (се); угодя, харесам се', **тъкъмежь** 'договор' (Miklosich, Lex. PSl 271, 1017, 1078). – Срхр. *та̀кмити (се)* 'уеднаквявам; съревновавам се, надпреварвам се; приготвям (се), нагласявам (се), натъкмявам (се)', словен. *tekmíti se, tekmáti (se)* 'надпреварвам се, съревновавам се; (за дрехи) съответствам, подхождам, отивам'. – Праслав. диал. (юслав.) **tъkъmiti (sę)*, произв. от **tъkъta, *tъkъtā* (вж. *тъкмо*). – Заето в рум. *a tocmí, tocmésc* 'поправям, възстановявам; поставям, намествам, устройвам, уреждам, съставям', остар. 'пазаря, спазарявам, наемам, вземам под наем, уговарям, ангажирам' (Rosetti, Influenţa 42). – Срв. *то̀кме*.

тъкньѫфѐзоф '(за кон) болен от сърдечна болест' (Върбово, Смолянско). – Произв. от същ. **тъкньѫфѐс*, от тур. *tıknefes* 'болест задух, астма'. – Срв. *такньефьѐзяв, текнефѐс*.

тъксильда̀р 'бирник', вж. *тахсилда̀р* и *таксилда̀р*.

тъктѝсувъм съ, вж. *тактѝсувам*.

тък-тък-тък междум. за примамване на кокошки (Каменица, Кюстендилско; Трънско; Булгаркьой, Кешанско), **тъка-тъка** също (Софийско; Ботевградско; Чурек, Елинпелинско; Душанци, Пирдопско; Перущица; Сталево, Първомайско; Стойките, Девинско; Враца; Бобошево; Извор, Кюстендилско; Бусинци, Трънско; Доганица, Бисилиградско), **тъка-тъка-тъка** също (Неделище, Царибродско), **тъка-тъка, тъка-тъка** също (Славеино, Смолянско), **тъка-тъка** също (Самоковско), **тъкъ-тъкъ** също (Витановци, Пернишко; Равно поле, Елинпелинско; Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско; Дервент, Дедеагачко), **тъкъ-тъкъ-тъкъ** (Банско). – Произв.: *тъкам* 'привиквам кокошки с тъкъ-тъкъ' (Смолско, Пирдопско). – Звукоподраж. Може би по звука (обикновено ритмично почукване), издаван при кълване на кокошки. Срв. други междуметия за примамване на кокошки: *тик-тик-тик*, *тѝка-тѝка-тѝка*, *тѝкъ-тѝкъ* (вж.). – Срв. *тъка*.

тъкъдъм гл., тълкувано в СбНУ 47, 440, 'затулих (я)' в текст: ... *Клѐчкътъ съ зачѫпилъ и той вънъл дъ думъ „тъкъдъм", „тъкъдъм", ъщо̀ту зътѫлил чушмѐтъ* (Новопазарско). – Форма за 1 л. ед. ч. мин. св. вр. на тур. гл. *tıkamak* 'запушвам, затварям, затиквам'.

тъкъзи мн.ч. с вероятно знач. 'груби, резки думи, упреци' в текстове от народни песни: *...Глъвъ мъ були, ни лягъм,/ Трескъ мъ трисе, ни сядъм,/Ут свекруви си срамуви/ Ут свикървини мъмрини/ Ут зълвини си тъкъзи...* (Долна Чамурла, Северна Добруджа, СбНУ 35, 147), *...И меньъ люту кълнеши:/ „Дъ иди Георги, дъ иди,/ Нъ лек път, нъ Свита гуръ/ Дъ иди, дъ съ ни върни!/ Чи меньъ ми съ й дудялу,/ Ут майчинти му тъкъзи/ Ут бащинти му нътекви...* (Хаджилари, Северна Добруджа, СбНУ 35, 175). – Вероятно от тур. *tıkız* 'твърд; корав, твърд, груб' като първа съставна част на съчетания като *tıkız söz/kelime*, т.е. 'груба, рязка дума', с отпадане на втората част и субстантивиране на прилагателното. Вж. Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 202–203. – Срв. *тъкъзьѣ*.

тъкъзьѣ 'говоря досадно, сърдито, мъмря продължително за нещо' (Казанлък, ДА). – Вероятно произв. от *тъкъзи* (вж.), срв. *упрѐквам* от *у̀прек* (вж.), или направо от тур. *tıkız* в *tıkız söz/kelime* 'груба, рязка дума' (евентуално полукалкирано в съчет. **тъкъз ду̀ма*), за което срв. *нагрубя̀вам* от *груб*. Вж. Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 202–203.

тъкъ̀м 'съвкупност от вещи, инструменти, които съставят определено цяло; комплект' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'инструмент' (Лозенец, Ямболско; Тихомирово, Старозагорско; Патрешко, Троянско; Пленимир, Генералтошевско), 'инструмент, сечиво' (Стамболово, Павликенско), 'необходим уред' (Добротица, Дуловско), 'прибор, устройство' (Енина, Казанлъшко), 'всички необходими неща, прибор, принадлежност' (Войнягово, Карловско), 'принадлежност, подчертаваща дадена характерност' (Долна Студена, Стърмен, Беленско), 'цигаре' (Лясково, Смолянско; Мулдава, Боянци, Бачково, Асеновградско; Горноселци, Гоцеделчевско; Сърница, Хасковско; Покрован, Ивайловградско), 'маса, множество' (Силистренско, гребенски говор), обущарски термин 'терк' (Русаля, Великотърновско), **тъкъме** мн. ч. 'рибарски принадлежности' (Динево, Хасковско). – Произв.: *тъкъ̀мчи* 'цигаре' (Козаново, Асеновградско). – Вж. *такъ̀м*. Значението 'маса, множество' е от значението 'група, колектив; отбор; отряд, бригада' на тур. *takım*.

тъкърда̀к 'звънец на животно', **тъкърда̀ч** 'кречетало на воденица', вж. *такърда̀к*.

тъкъркòс, членувано **тъкъркòзут** 'ренде за ряпа' (Дервент, Дедеагачко). – Неясно. Може би във връзка с тур. *takır* в *takır-takır* междум. за наподобяване на шум при тропане, тракане (= трак-трак), *tıkır* в *tıkır-tıkır* междум. за наподобяване на шум при звънтене, дрънчене (на монети) и под., срв. и тур. диал. *tıkır* 'тенеке' (SDD 3, 1354), а за завършека – тур. диал. *koz* 'плод, покрит с кора' (SDD 2, 969).

тъла̀ 'поставка между зид и греда' (Криводол, Царибродско, дн. Димитровградско). – Неясно.

тъла̀р 'дървена солница', **тъла̀рь** също, вж. *мала̀р*.

тъла̀ш 'дребни трески' (Бойница, Кулско; Русаля, Великотърновско), 'дървени стърготини' (Патрешко, Троянско; Стамболово, Павликенско; Тихомирово, Старозагорско), вж. *мала̀ш*.

тълво̀й 'кратуна с дълга дръжка' (Ново село, Видинско). – Вероятно произв. от рум. *tîlv* 'кратуна' (DLR 11/A 2-A, 1982, 317).

тълѝга и **тълѝгъ**, вж. *малѝга*.

тълѝка и **тълѝкъ**, вж. *малѝга*.

тълѝм, вж. *малѝм*.

тълимѝт диал. 'документ', вж. *малимѝт*.

тълкòвен, обикн. в съчет. *тълкòвен рѐчник* 'речник, в който думите се тълкуват на същия език и без енциклопедични подробности'. – По рус. *толко́вый (слова́рь)* също, срв. Ст. Младенов, ЕтР 644. – Срв. *тълкýвам*.

тълкýвам 'разяснявам смисъла на нещо; изказвам свое разбиране по някой въпрос; разгадавам сънища, предсказания и под.'; стб. **тлъкъ** 'преводач; човек, който превежда устна реч' (Супр.), 'тълкуване, обяснение' (Слепч. ап.), **тлъкованьѥ** 'тълкуване, изяснение' (Супр.), **тлъковати** (Ман.хр.). – Произв.: *тълкýване* 'обяснение, разяснение', *тълкова̀ние* и *тълкува̀ние* книж. 'тълкуване', *тълкува̀тел* м., *тълкува̀телка* ж., *тълкува̀ч* 'гадател; тълкувател', *тълкува̀чка* ж., *тълковач* остар. 'преводач' (РДТГ), *тълковник* остар. също (РДТГ), *тълковито* в съчет. *тълковито четене* остар. 'четене с обяснения' (1870–1873, Н. Бончев); *дотълкýвам* 'свършвам тълкуването, тълкувам останалата част'; *затълкýвам; изтълкýвам* 'тълкувам изцяло, окончателно, разбирам'; *потълкýвам* 'тълкувам малко'; *претълкýвам* 'тълкувам зле, превратно, по своему'; *разтълкýвам* 'тълкувам подробно; обяснявам смисъла, разяснявам'. – Рус. *толкова́ть* 'тълкувам, обяснявам, разяснявам; говоря, разсъждавам (за нещо), обсъждам (нещо); разговарям, беседвам', струс. **тълковати**, **тлъковати** 'тълкувам, обяснявам', укр. диал. *товкува́ти* 'обяснявам, говоря' [срхр. *то̀лковати, -у̀јем* 'тълкувам' е навлязло в народния език от чсл. (Rječnik); словен. *tolkováti* 'разяснявам, тълкувам', укр. *толкува́ти* също, *толкува́тися* 'разговарям, беседвам, съветвам се', пол. диал. *tołkować* 'обяснявам, тълкувам; плещя, говоря глупости' (Karłowicz, SGP 5, 409) са заемки от руски (вж. Bezlaj 4, 194, ЕСУМ 5, 593)]. – Праслав. диал. **tъlkavāti*, произв. от **tъlkъ*, без продължител в съвременния български [срв. остар. *тълкови* мн. ч. като название на псалтир, в който псалмите са обяснени и съпроводени от различни разсъждения и пояснения (сб. Сокол, кн. 1, 1875), което е от чсл.], но продължено в рус. *толк* 'мнение, разсъждение за нещо; (остар.) тълкуване, обяснение; (остар. и разг.) способност да се разсъждава здравомислещо, съобразителност; (разг.) полза; смисъл', струс. **тълкъ**, **толкъ** 'тълкуване, обяснение; преводач; тълкувател', укр. диал. *товк* 'разум, разсъдък, смисъл', белорус. диал. *тоўк* също [укр. *толк* също, белорус. *толк* също и пол. диал. *tołk* 'смисъл, логика' (Karłowicz SGP 5, 409) са заемки от руски (вж. ЕСУМ 5, 593); от рус. (струс.) думата е заета в лит. *tùlkas, tulkas* 'преводач', латв. *tulks* също, както и в срдолнем. *tolk* също, хол. *tolk* също (където думата би могла да е заета и от лит.); чрез срдолнем. са заети стнорд. *tulkr*, исл. *túlkur*, норв., швед., датско *tolk* 'преводач' и ест. *tõlk* също; чрез стнорд. или струс. е заето и финското *tulkki* 'преводач', а по-новото финско *tolkku* 'смисъл' и естонското *tolk* също, са от рус. *толк* (вж. подробна литература у Vasmer, REW 3, 115, и ESJSt 16, 966–967)]. – Праслав. **tъlkъ* е без сигурни ие. съответствия и с неясна етимология. Обикновено се сравнява със стирл. *adtluch-* 'благодаря', *totluch-* 'моля', лат. *loquī* 'говоря, казвам', стинд. *tarkaḥ* 'предположение', *tarkáyati* 'предполага', стнорд. *þulr* 'оратор, поет', стангл. *ðyle* 'оратор'. Вж. Stokes 139, Uhlenbeck, Aind. Wb. 109, Miklosich, EtWb 369, Pedersen, Kelt. Gr. 1, 43, Blankenstein, IF 23, 134, Ст. Младенов, ЕтР 644, Vasmer, REW 3, 115, 348, Walde–Hofmann

1, 821, Ernout–Meillet 366, Mayrhofer 1, 484–485. Съмнения относно тези връзки се изказват у Walde. – Възстановяването на изходно ие. **tolk"* 'говоря, обяснявам' е несигурно (у Pokorny 1088, под въпрос), както и по-нататъшното обяснение на този корен. – Според Ст. Младенов, пак там, и др. става въпрос за общ ие. и семитски, а вероятно и алтайски корен. Според Sachmatov, AslPh 33, 93, слав. **tъlkъ* е заето от келтски, на което с основание възразява Vasmer, пак там. Срв. и Skok 3, 522 (под *tùmāč*), който свързва **tlъkъ* с кор. **tlъt-* (вж. *тълма́ч*). – От стб. заето в рум. *tîlc* 'смисъл, загатване; тълкуване, обяснение; пример, разказ с дълбок смисъл, притча' (Цонев, История 2, 110, Mihăilă 148, Rosetti, Influenţa 45), произв. от което е *tîlcuí, tîlcuiésc* 'обяснявам, тълкувам, коментирам; превеждам; беседвам, разговарям' и др., *tîlcovánie* остар. 'тълкуване, коментар' (Mihăilă 148; срв. Em. Buža, LbR 28/1, 1979, 26). – Срв. *тълкȍвен*.

тълкȕк¹ 'мях, който се пълни с мляко' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Вероятно от тур. диал. *tokluk* '6-месечно агне' (DS 3, 1373), 'агне на възраст между шест месеца и една година' (SDD 10, 3948), с дисимилация *о – и* > *ъ – у*, метатеза *-kl-* > *-лк-* и семантичен развой 'агне на възраст между шест месеца и една година' > 'кожа от такова агне' > 'мях от кожа на такова агне'. Вж. Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 203–204.

тълкȕк² 'вид трева' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Вероятно от тур. диал. *toklu* 'вид трилистна трева, подобна на спанак' (SDD 10, 3948), със завършек по *тълкȕк*¹ (вж.) и претърпяло същите фонетични промени. Срв. омонимното тур. диал. *toklu* 'агне на възраст между шест месеца и една година' (SDD, пак там) (срв. *моклу*), чийто вариант *tokluk* е вероятно изходна форма на *тълкȕк*¹. Вж. Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 203–204.

тълкъ 'кълцам' (Енина, Казанлъшко), **тълкъм** 'стрижа до дъно' (Хасково), **тълча** 'чукам нещо, за да стане ситно или на каша' (Костурско), **тълчам** 'кълцам, счуквам, разтривам (лук и др.)' (Велес), **тълчем** 'чукам, сбивам нещо на дребно' (Пирот), **тълчѐм** 'счуквам на прах' (Ново село, Видинско), **тълча̀т** 3 л. мн. ч. 'счукват, кълцат, смилат на прах' (Рибарица, Етрополско), **тълчиш** 2 л. ед. ч. с вероятно знач. 'удряш се' в текст от нар. пес.: *Айти тебе Краля Шишманина!/ Що се тълчиш по бели колена?* (Струга), **тълцам** 'чукам, смачквам (сол и др.)' (Царибродско). – Произв.: *тълча̀ло* 'чукче, с което се чука в чутура' (Рибарица, Етрополско), *тълъчьеник* 'дървено чукало от съд за чукане на сол, чесън' (Корница, Гоцеделчевско), *тълъчньек* 'чукало за дървен съд за чукане на жито' (Лъжница, Гоцеделчевско), *тълчник* 'чукало' (Мраморен, Врачанско), 'чукче на хаван' (Враца), 'чукало на дървен съд за чукане на жито' (Долен, Гоцеделчевско), 'чукало за чукане на чесън, лук' (ЮЗ), *тълчник* 'съд, в който се чука лук, чесън и др.' (Кичевско), *тълъчник* 'чукало за чукане на сол, чесън' (Долен, Гоцеделчевско), *тъчник* 'чукало на хаван' (Банско) (с изпадане на *-л-* от *тълчник*), *тълчняк* 'дървено или желязно чукало за чукане на лук, сол и др.' (Царибродско), 'черясло, тълчок' (Пирот), *тълчок* 'чук за тълчене' (Костурско), 'валчесто желязно парче, по-широко в долния край, с което се

счукват зърна' (Загоричани, Костурско), *тълчо̀к* 'чукало на хаван или чутура' (Горни Лозен, Софийско), *тълчо̀чник* 'дървено чукало за кълцане на чесън' (Калояново, Провадийско); *изтълчеме* 1 л. мн. ч. остар. 'стрием (на прах)'; *стълчȕвъм, стълчѐм* 'счуквам' (Ново село, Видинско). – Варианти на *тлъка̀* и *тлъча̀* (вж.).

тълкънъ 'сайвант' (Кулско), вж. *талкана̀*.

тълма̀ч книж. остар. 'преводач' (1865 г., Г. С. Раковски, Българска старина), 'тълкувател; преводач' (РРОДД 517), диал. 'който превежда, тълкува някому от един език на друг' (Геров), 'човек, който хвали някого с преднамерена цел' (Ново село, Видинско). – Произв.: *тълмѐж* рядко 'тълкуване, обяснение' (М. Минев, РРОДД 517), *тълмя̀* книж. остар. 'обяснявам, тълкувам, предсказвам' (РРОДД 517). – Срхр. *тȕма̄ч* 'преводач', сръб. чсл. **тлъмачь** също, словен. *tolmáč* 'преводач, тълкувател', рус. остар. *толма́ч* 'преводач от един език на друг при разговор, беседа', струс. **тълмачь, толмачь** 'преводач', укр. остар. *товма́ч* 'преводач, тълкувател', диал. *толма́ч* също, стчеш. и чеш. остар. *tlumač*, чеш. *tlumočník* 'преводач (предимно при устен превод)', стчеш. и диал. *tulmač*, диал. *tumač*, словаш. остар. *tlmač*, словаш. *tlmočník* 'преводач', пол. *tłumacz* също, остар. *tołmacz*, горлуж. *tołmač* също. – Праслав. **tъlmāčь* 'преводач'. – Стара тюркска заемка в славянските езици. Според Vasmer, REW 3, 115–116, от тюрко-татарски. Срв. къпчакско (куман.), татар. (както и гагаузко) *tylmač*, каракалпакско *tilmaš*, казах. *tilmäš*, караимско диал. *tolmač*, а също и кирг., телеутско, алт. *tilmäč*, осм. тур. *dilmaç*, уйгур. *tilmäžï*, от сттюрк. *tïlmači* 'преводач', което се извежда обикновено от тюрк. *til* 'език' или се свързва с хуритското (от времето на Митани) *talami* 'преводач' (вж. по-подробно Vasmer, цит. съч., Севортян 3, 233–235, Шипова 324–325). Заето и в унг. *tolmács* 'преводач'; срв. Цонев, История 2, 173, според когото унг. дума е заета от български. Чрез унг. или запслав. езици (най-вероятно чешки) е заето през 13 в. срвиснем. *tolmetsche*, нвиснем. *Dolmetsch(er)* също. – Срв. Miklosich, Tü. Elem 2, 177, EtWb 369, Lokotsch 162, Brückner, SEJP 572, Ст. Младенов, ЕтР 644, Kluge–Mitzka 137, Machek 645–646, Skok 3, 521–522, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1513, Bezlaj 4, 194, ЕСУМ 5, 588. – От бълг. заето в рум. *tălmáci* 'преводач, тълкувател' (DLRM 849), *a tălmăcí, tălmacésc* 'тълкувам, разяснявам, претълкувам; превеждам' (Rosetti, Influenţa 42, DLRM 849).

тълпа̀ 'множество хора, събрани някъде на открито; навалица; (пренебр.) безлично множество от хора, маса', '(за животни) стадо, множество' в съчет. *тълпа̀ свȉньe* (Требич, Софийско), **тълпа** също в съчет. *тълпа свинье шарени* (Мировяне, Софийско); стб. **таꙑпа** 'тълпа, множество' (Супр.). – Произв.: *тълпȉчки* мн. ч. от *тълпȉчка* умал. 'малък пасаж (от риби)' в текст: *Косȁчетата (вид риби) бягат на тълпȉчки, на тълпȉчки* (Копривец, Беленско), *тълпя̀ се* несв. 'трупам се, събирам се на тълпа'; *затълпя се* (П. Ю. Тодоров); *натълпя̀ се, натълпя̀вам се; стълпя̀, стълпя̀вам* рядко 'събирам, струпвам множество', *стълпя̀ се, стълпя̀вам се*. – Рус. *толпа́* 'тълпа', струс. **тълпа, толпа**, укр. *товпа́* също, остар. и диал. *толпа́* (от рус.), белорус. диал. *таўпа́*,

малпа́ също (словен. *tólpa*, чеш., словаш. *tlupa* са заемки от рус. през 19 в.). – Праслав. **тъlpā* или **тьlpā*. – Сродно с лит. *talpà* 'вместимост; достатъчно пространство, място', латв. *talpa* 'пространство, място' (с *o*-степен на кор. гласна), лит. *tilp̃ti, telpù, tilpaĩ* 'вместя се, побера се (имам достатъчно място)', латв. *tìlpt, tę̀lpu* също, *tilpe* 'пространство, място', лит. диал. *tùlpinti* 'помествам, поставям; събирам, трупам, пестя', латв. *tulp̃tiẽs* 'събирам се, струпвам се, натискам се' (последните две с алтернативен рефлекс на нулевата степен), стинд. *tálpas* м., *talpā* ж. 'лагер, легло, ложе', стирл. *-tella* 'има място, простор, възможност (за нещо)'. Допусканият в ESJSt 16, 967, семантичен преход 'заемам място' > 'натъпкано множество хора' изглежда вероятен. – Ие. **telp-* 'имам място', което според Ст. Младенов, ЕтР 644, е произв. със суфикс **-pā* : *-*po* от ие. **(s)tel-* : **(s)tl̥-* 'стеля, разпростирам', а според Persson, Beiträge 310–311, е разширение на ие. кор. **tel-* 'плосък, равен'. Вж. Schmidt, Vok. 2, 32, Meillet, Études étym. 256, К. Буга, РВФ 67, 246, Trautmann 317, Vasmer, REW 3, 117, Pokorny 1062, Fraenkel, LEW 14, 1054, 1094, Smoczyński, SEJL 678, ЕСУМ 5, 588, SEJSt 16, пак там. Срв. ЭСБМ 13, 262–263, под *ма̏лна́* и *ма̏лни́ць*, където праслав. **тълpā*/**тьlpā* се обясняват като отглаголни съществителни от **тълpiti (sę)* /**тьlpiti (sę)*. – М. Сной, вж. Bezlaj 4, 195, смята тази етимология за семантично неубедителна, свързва праслав. **тълpā* с латв. *tulp̃tiẽs* 'събирам се, струпвам се' и по-нататък с гр. τολύπη 'кълбенце вълна, подготвено за прежда, кълбенце от изпредена нишка', лувийско *taluppi-* 'топка тесто' като вариантни произв. от ие. кор. **teu̯H-* 'отека, подпухна, увелича се'. – Б. Цонев, ПСп 65, 256, Сб. Медведев 1922, 46, неоснователно смята бълг. *тълпа̀* за заето от рус. *толпа́*. – Срв. БЕР 1, 198, където *втълпя̀вам, втълпя̀* 'налагам на съзнанието, силно внушавам' неправилно се обясняват като производни от *тълпа̀* (вж. по-подробно *тлàпам*).

тълпени прил. мн. ч. в съчет. *дъски тълпени* с вероятно знач. 'състоящи се от талпи' (Вардун, Търговищко). – От **талпени*, мн. ч. от *та̀лпен*, произв. от *та̀лпа* 'дебела дъска' (вж. *та̀лпа*[1]), с редукция на неударено *-а-* в *-ъ-* след премет на ударението.

тълчинкъ мн. ч. с вероятно значение 'женски телета, телички' в текст от нар. пес.: *... До девекь кравъ младо̀чнъ,/ сас девекь дребнъ тълчинкъ* (Широка лъка, Смолянско). – Фонетичен вариант на *телчинки*, мн. ч. от *телчинка* 'женско теле, теличка' (вж. под *телѐ*), с промяна на неударените *-е-* и *-и* (в оконч. за мн.ч.) в *ъ*.

тълъм 'миткам, много ходя, скитам се' (Енина, Казанлъшко; Казанлък). – Вероятно звукоподраж., по междум. **тъл-тъл* или **тъла-тъла*. – Срв. *та̀лам*.

тълъмачкъм, вж. *таламачкам*.

тълъмбас, вж. *таламбаз*.

тълъсъм 'таласъм' (Патрешко, Троянско; Болярци, Боянци, Червен, Асеновградско; Разлог; Жеравна, Котленско; Ново село, Видинско), 'човек, който броди нощем' (Стамболово, Павликенско), **тълъсъмин** 'дух на убит човек' (Боянци, Асеновградско; Бачково), вж. *таласъм*.

тълътѝн 'обработена телешка кожа за обувки' (Ново село, Видинско). – Чрез рум. *telatín, teletín* 'вид кожа, юфт', където вероятно чрез сръбски и/или турски, от рус. *теля́тина* 'телешка кожа' (срв. Scriban, DLR; DLRM 853), с промяна на неударени *-е-* и *-а-* в *-ъ-*. – Срв. *телятѝн*, където формата *телетѝн* (от Попина, Силистренско) е по-скоро чрез румънски, а не чрез турски.

тъма таен мещровски (дюлгерски) език 'майка' (Брацигово, Сб. Бълг. книж. д-во 2, 25). – Алегроформа, получена чрез съкращаване на началното *jo-* в алб. *(jo)t ëmë*, букв. 'майка ти', което е от *ëmë* тоск. 'майка', вж. Meyer, EtWb 10, и притеж. местоим. за 2 л. ж.р. *jote* 'твоя, ти'. Вж. Хр. Дейкова, Лексикографията в началото на XXI в., С., 2016, 657.

тъма̀ 'тъмнина, мрак; ад, пъкъл', **тъмъ** диал. 'тъма', 'тъмнина, мрак' (Руховци, Еленско), 'рядка прозрачна мъгла' (Еленско), 'тъмен небосклон' (Енина, Казанлъшко), **тъмъ̀та** 'адът' (Шумен), **тма** 'мрак, тъмнина' (Шумен). – Произв.: *тъмен* (вж.); *затъмя, затъмя́вам* 'затъмнявам' (П. П. Славейков); *потъмя́вам* 'прикривам, потулвам някоя лоша работа' (Луковит), *потъмя́свам* 'скривам, потулвам нещо, да се не знае и види' (Калофер); стб. **тьма** 'тъмнина, мрак; тъмно място; (прен.) беззаконие, греховност, неправедност; (прен.) безпросветност, незнание' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр. и др.). – Срхр. *ма́ма, тма̀*, словен. *tetà, tmà*, рус. *тьма́*, струс. **тьма**, укр. *тьма́*, белорус. *цьма*, чеш. *tma*, словаш. *tma*, пол. *ćma*, горлуж. *ćma*, доллуж. *śma*, полаб. *tåma*. – Праслав. **тьmā*. – Сродно с латв. *tima* 'тъма', лит. *tema* 'тъма', стинд. *támas-* 'тъма, мрак', авест. *təmah-* също, лат. *tenebrae* мн.ч. също, стирл. *temel* също, ствиснем. *demar* 'здрач, сумрак', нем. *Dämmerung* също. – Ие. **tem(ə)-* 'тъмен'. – Вж. Schmidt 206–207, A. Bezzenberger, BB 17, 220, Miklosich, EtWb 349, Uhlenbeck, Aind. Wb 190, Trautmann 322–323, Mühlenbach–Endzelin 4, 190–191, Walde–Hofmann 2, 664, Ст. Младенов, ЕтР 644, Sławski 1, 133, Vasmer, REW 3, 162, Pokorny 1063–1064, Meillet, Études étym. 251, Machek 646, Skok 3, 439–440, Schuster-Šewc, Wb. 3, 141, Bezlaj 4, 165–166, ЕСУМ 5, 691.

тъма̀м и **тъма̀н**, вж. *тама̀м* и *тама̀н*.

тъма̀х, вж. *тама̀х*.

тъма̀хкьѐрин, тъма̀хкя̀рка, тъма̀хкерлък, вж. *тамахкя̀р*.

тъмбѐлин 'мързеливец, ленивец' (Широка лъка, Смолянско). – Вариант на *тембѐлин* (вж. *тембѐль*) с *-ъ-* от неударено *-е-*. – Срв. *дембѐл(ин)*.

тъмбест с вероятно знач. 'издут' в текст: *Трушѝите сла̀гъме в качѐтъ и в дѐлви, напра̀вени от пръст. В средъ̀тъ е по-изпъдено, по-тъмбесто* (Бели Осъм, Троянско). – Може би еднакво с *тумбест* нар., разг. '(за човек) който е с голям, издут корем; (за предмет) който е издут в долната си част; мешест, из-

дут' (вж. *тѝмба*[3]), с неетимологично ъ на мястото на *у* по думи с книж. и често в говорите ъ от стб. ѫ и техните западнобългарски диалектни съответствия с *у* вм. ъ, срв. *тъмбък*.

тъмбѝх с вероятно знач. 'наставление, съвет, предупреждение, заповед' в текст от нар. пес.: *Юначъ лудо и младо,/ мен майка тъмбѝх правила,/ правила и нарицала:/ „Юнаку вода не давай...* (мах. Стикъл, Смолянско). – Вариант на *тембѝх* също (вж.), с промяна на неударено *е* в ъ.

тъмбък ирон. произвище на човек или добиче (Троян; Патрешко, Троянско). – Неясно. Може би от един произход с *тумбѝк* нар. 'корем, търбух', диал. *тѝмбък*, срв. и ФИ *Тумбѝков* (вж. *тумбѝк*[1]), с нееетимологично ъ на мястото на *у* по думи с книж. и често в говорите ъ от стб. ѫ и техните западнобългарски диалектни съответствия с *у* вм. ъ, срв. *тъмбест*.

тъмѐ диал. 'ето там' (СИ), вж. *там*.

тъмѐл 'темел' (Широка лъка, Смолянско). – Вариант на *темѐл* (вж.), с ъ от неударено *е*.

тъмен 'лишен от светлина; който е с малко светлина; който има цвят, близък до черния или по-наситен от собствения основен цвят; (прен.) скрит, неясен, смътен, загадъчен, мъчноразбираем; (прен.) подозрителен, съмнителен, непочтен; (прен.) тежък, тягостен', **тъмин** 'лишен от светлина, потънал в мрак; който има цвят, близък до черния; (прен.) нечестен, подъл' (Банат), **тъмно** ср. р., същ. 'тъмнина, мрак; неосветено място, неосветено пространство', в съчетания *от тъмно* 'от ранна сутрин, от преди съмване', *до тъмно* 'до свечеряване', **тъмну** ср. р. субст. 'тъмнина; неосветено пространство' (Банат); стб. **тьмьнъ** 'тъмен, мрачен, неосветен; тъмен на цвят; (прен.) с неясен смисъл, неразбираем' (Мар., Зогр., Асем., Супр. и др.). – Произв.: *тъмна̀ш* 'мрак, тъмнина' (Добралък, Асеновградско), *тъмнѐя* 'ставам тъмен; изпъквам с тъмния си цвят, изглеждам тъмен', *тъмнѐе* безл. 'заоблачава се много' (Копривщица), в изрази: *тъмнѐе ми* 'вижда ми се тъмно, мрачно, безутешно', *тъмнѐе ми пред очѝте* 'става ми лошо, прилошава ми', *тъмнѐйе* 'става тъмно' (Банат), *тъмнѐя се* 'изпълвам с тъмния си цвят, изглеждам тъмен', *тъмнѝв* 'небляскав, нелъскав, тъмен' (Банат), *тъмнѝк* диал., тълкувано в РРОДД 517, като 'тъмно помещение' в текст: – *Ний сега се родихме. До днес живеехме в тъмник...* (А. Каралийчев), с по-вероятно значение '(прен.) тъмнина, невежество, безпросветност', *тъмнѝкав* диал. 'тъмен, мрачен' (Геров), *тъмнѝло* нар. 'тъмнина, мрак', *тъмнинà* 'липса на светлина; тъмно място, тъмно пространство; (прен.) невежество, непросветеност', *тъмнина* 'тъмнина' (Расник, Брезнишко), *тъмнинъ* също (Тръстеник, Плевенско), *тъмнынъ* също (Банат), *тъмнинкà* умал., *тъмнѝца* (вж.), *тъмничък* прил. умал., *тъмнотà* 'тъмнина', *тъмнотѝя* 'дълбока, непрогледна тъмнота', *тъмнýвам* диал. 'лежа в тъмница, в затвор' (РРОДД 517), *тъмня̀* 'затулям някому светлината, преча му да вижда ясно', *тъмне* 3 л. ед. ч. диал. 'става тъмно, здрачава се, свечерява се', *тъмнѝ ми са* 'виждам неясно, премрежват ми се очите' (Малка Арда, Ардинско), *тьо̀внѐм* 'тъмня, затулям светлина' (Смолянско; Петково, Ардинско; Манастир, Проглед, Асеновградско) (с промяна *-мн-* > *-вн-*); *дотъмнѐе, дотъмня̀ва* 'става тъмно, притъмнява' (Геров), *дотъмнѐе ми, дотъмня̀ва ми* 'става ми тъмно, притъмнява ми пред очите' (Геров); *затъмнѐя, затъмня̀вам* 'започвам да тъмнея, да ставам мрачен', *затъмнѐя, затъмнѐвам* 'правя нещо да стане по-тъмно' (Банат), *затъмнѐй, затъмно̀ва* 'става по-тъмно, смрачава се' (Банат), *затъмня̀, затъмня̀вам*, нар. и *затъмням* 'правя нещо да стане тъмно; помрачавам, засеням, затулям; (прен.) надминавам, превъзхождам', *затъмнѐние* 'временно затъмняване на небесно тяло от друго небесно тяло; загасване или изкуствено прикриване на осветлението; тъмно петно при рентгеново изследване на заболяла част от тялото', *затъмнѝтелен* прил.; *потъмнѐя, потъмня̀вам* 'ставам тъмен; (за човек) добивам мрачен, болезнен вид; (спец., за гласен звук) губя яснотата си', *потъмня̀* (и *потъмня*), *потъмня̀вам* 'правя нещо да стане тъмно; помрачавам', *притъмнѐя, притъмня̀вам* 'потъмнявам изведнъж; потъмнявам малко', *притъмнѐе, притъмня̀ва* 'свечерява се, стъмва се', в изрази: *притъмнѐе ми (пред очѝте), притъмня̀ва ми (пред очѝте)* 'става ми тъмно пред очите, става ми лошо, изгубвам самообладание', *претъмнѐй, претъмнѐва* 'става тъмно, притъмнява' (Банат); *стъмня̀, стъмня̀вам* 'правя нещо да стане тъмно; помрачавам, затъмнявам', *стъмня̀ се, стъмня̀вам се* 'ставам тъмен', *стъмнѝ се, стъмва се* и *стъмня̀ва се*, нар. и *стъмнува се* 'става тъмно, смрачава се'; *тъмножълт, тъмнозелѐн, тъмнокафя̀в, тъмнокестеня̀в, тъмнокòж, тъмнокòс, тъмнолѝк, тъмнòк, тъмнорýс, тъмносѝв, тъмносѝн, тъмночервѐн*. – Срхр. *та̀ман, та̀ман*, словен. *têtẽn, témen*, рус. *тёмный*, струс. **тьмьнъıи, тьмнъıи**, укр. *те́мний*, белорус. *цёмны*, чеш. *tetný*, словаш. *tetný*, пол. *ciemny*, горлуж. *cétny*, доллуж. *śamny*. – Праслав. **tьtьnъ*, произв. с наст. *-ьnъ* от **tьtā* (вж. *тъма̀*). – Срв. ирл. *temen* 'тъмен'. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 644, Vasmer, REW 3, 92, Holub–Kopečný 382, Machek 646, Skok 3, 439–440, Schuster-Šewc, Wb. 3, 137, Bezlaj 4, 165–166, Boryś, SEJP 80, ЕСУМ 5, 543. – Срв. *тѐвен, тѐмен*[2], *темнò, тѐмну*.

тъмненýга 'раст. космата теменужка, Viola hirta' (Ловеч), в съчетания: *бяла тъмненýга* 'раст. бяла теменужка, Viola alba' (Ловеч), в *пъстра тъмненýга* 'раст. трицветна теменуга, Viola tricolor' (Ловеч), **тъмненуга** също (БотР 311). – Еднакво с *темненуга* (вж.), преосмислено вероятно по народна етимология с *тъмен*. – Срв. *темнянýга, тъмьънýга*.

тъмник остар. 'началник на „тъма“ (голяма военна дружина)' (Д. Талев, РРОДД 517). – Вероятно от рус. остар. *те́мник* 'татарски военачалник, командир на десетхилядна войска', което е от струс. **тьмьникъ, тьмникъ** 'командир на 10 000 души', произв. от **тьма** '10 000; огромно количество, множество' (вж. Vasmer, REW 3, 91–92), с побългарен звуков облик на думата. Струс. **тьма** [> рус. *тьма* '10 000 души; (разг.) огромно количество, множество'] е еднакво със стб. **тьма** също (без новобългарски застъпник), от праслав. **tьmā*, с про-

дължители срхр. *тама* 'голямо множество' в израз *tũšta i tama* 'хора от всякакви слоеве' (вж. Skok 3, 440), словен. *temà* 'голямо количество', укр. истор. *тьма* '10 000; войска от 10 000 души; голямо количество', белорус. *цьма* също, стпол. *cma* 'голямо множество, тълпа, легион', стчеш. *tma* 'полк, войска от 6 000 до 13 000 души' (за етимологията вж. Vasmer, цит. съч., 162, под *тьма*[2]). – Срв. *темник*.

тъмнѝца 'затвор, тъмнина', **тъмнѝцъ** 'тъмно място' (Стърмен, Долна Студена, Беленско), **тъмны̀ца** 'затвор, тъмница; място за затваряне в общинското управление' (Банат); стб. **тьмьница** 'тъмница, затвор' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр.). – Произв.: *тъмнѝчав* 'тъмен, мрачен' (Геров), *тъмничà̀р* и *тъмничà̀рин* 'пазач в затвор; затворник', нар. 'слепец' (Геров), *тъмничарин* 'южен вятър' (СбНУ 28/1, 31), *тъмничѐрь* 'тъмничар' (Бяла черква, Великотърновско), *тъмничѐри* мн. ч. с вероятно значение 'тъмници, затвори' в текст от нар. пес.: *... Па дъ си утвòриш тъмнѝ тъмничѐри/ тъ дъ излѐзи твòйту мѝлну брàтчи...* (Ловеч, СбНУ 14/3, 3), *тъмничà̀рка* 'пазачка в затвор; затворничка', нар. 'спяпа жена' (Геров), *тъмничà̀рница* 'тъмница, затвор' (Лясковец), *тъмничà̀рски* прил., *тъмничà̀рче* умал., *тъмнѝчен* (от стб. **тьмьничьнъ**, прил. от **тьмьница** 'затвор'), *тъмнѝчка* диал. умал. от *тъмнѝца*, *тъмнѝчник* остар. 'тъмничар' (П. Р. Славейков, РРОДД 517; от стб. **тьмьничьникъ** 'затворник; човек, затворен в тъмница', откъдето в струс. **тьмьничьникъ** 'тъмничар', срв. укр. диал. *темнѝчник* 'надзирател в затвор'), *тъмнѝшки* 'тъмничен' (Геров). – Срхр. *тà̀мница* 'затвор', словен. *temníca* 'тъма, тъмно място; затвор', рус. *темнѝца* 'затвор', струс. **тьмьница**, **тѣмница** също, укр. *темнѝця* също, чеш. *temnice* остар. и диал. 'тъмна затворническа килия; затвор; тъмно помещение', пол. *ciemnica* 'тъмница, затвор; тъмна стая, подземие', доллуж. *śamnica* 'тъмно място, тъмнина'. – Праслав. **tьmьnicā*, произв. с наст. *-icā* от **tьmьnъ* (вж. *тъмен*). – Заето в рум. *témniță* 'тъмница, затвор' (Mladenov, Geschichte 59; Rosetti, Influenţa 66, Mihăilă 143), мегленорум. *timniță* 'тъмнина, мрак' (Scărlătoiu, RomSl 27, 1989, 186). – Срв. *темнѝца* (вж. *тѐмен*[2]), *тевнѝца* (вж. *тѐвен*).

тъмно̀с и **тъмò̀с** 'този там' (Шумен), **тъмнъ̀с** и **тъмъ̀с** 'тази там' (Шумен), **тъмнуй** 'това там' (Нови пазар). – От **тамонòз*, **тамонъ̀з* и **тамонȕй* или от редуцираните им форми **тамунòз*, **тамунъ̀з* и **тамунȕй*, получени чрез сраствне на нареч. *там* и диал. показ. мест. *онòз (унòз)* м. р. 'онзи', *онъ̀з* (*унъ̀з)* ж. р. 'онази', *онȕй* (*унȕй*) ср. р. 'онова' (вж. *он*), с последвало изпадане на неударено *-о-* (*-у-*), опростяване на групата *-мн-* > *-н-* във формите *тъмò̀с* и *тъмъ̀с* и с редукция на неударено *-а-* в *-ъ-* в първата сричка; формата *тъмнуй* е с премет на ударението.

тъмпла 'слепоочното място на главата' (Ново село, Видинско), **тъмпле** мн. ч. 'слепоочия'. – От рум. *tîmplă* анат. 'сляпо око', мн. ч. *tîmple*, срв. М. Младенов, ТБД 6, 166.

тъмпла̀р м. 'дърводелец' (Банат), **тъмпларѝя** ж. 'дърводелска работилница' (Банат). – От рум. *tîmplár* също, *tîmplăríe* също. Срв. Ст. Стойков, ТБД

4, 238, който сочи румънски произход на думите, без да привежда изходни румънски форми.

тъмъзлъ̀к 'добитък, оставен за разплод' (Долна Оряховица, Горнооряховско), 'домашни животни за разплод (крава, кобила и др.); малките на животни, оставени за разплод' (Еленско), 'животно, родено от собствено животно' (Жеравна, Котленско), 'отгледан вкъщи добитък' (Банат), 'собствено производство' (Лозенец, Ямболско), 'имот, богатство' (Стърмен, Долна Студена, Беленско). – Вж. *тамазлъ̀к*.

тъмънȕшка 'раст. Cyclamen europaeum' (Дойран), **тъмънȕшкъ** 'теменужка' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От **тьмьънȕшка*, диал. вариант на *теменȕшка* също (вж. *теменȕга*[1]), с промяна на неударено *-е-* в *-'ъ-* и с последвало затвърдяване. – Срв. *теменȕша*[1], *темнянȕга, темянȕга, тъмненȕга, тъмянугъ*.

тъмъньòсвам, вж. *тамàм* и *тамàн*.

тъмьбюшка 'израстък, подутина на дърво' (Любча, Девинско). – Може би от **тюмьбюшка*, произв. на българска почва от тур. диал. *tümbüs, tümbü* 'малък връх, хълм' (SDD 3, 1406), т.е. 'неголяма издутина, изпъкналост', със затвърдяване на *т-* (> **тумьбюшка*), дисимилация *у –'у* > *ъ –'у* и последвал премет на ударението. Срв. за значението тур. диал. *tümbe, tümbek* 'неголяма изпъкналост, издатина, хълм(че), могил(к)а' (SDD, пак там).

тъмя̀нкъ 'ракия, направена от круши тъменци или тъмянки' (Трявна). – Еднакво с *тъмя̀нкъ* 'сорт круши' (Трявна), произв. от *тамя̀н* (вж.), с метонимичен развой на значението.

тъмянуга 'раст. миризлива теменуга, Viola ambigua' (БотР 310), **тъмънȕгъ** също (Велико Търново), в съчет. *бя̀лъ тъмьънȕгъ* 'раст. бяла теменужка, Viola alba' (Велико Търново), вж. *темянȕга*. – Срв. *темнянȕга, тъмненȕга*.

тъ̀на 'пропадам в нещо меко, водно; покрит съм обилно с нещо; намирам се всред нещо, което е в голямо количество или ме обгръща от всички страни; (прен.) напълно съм погълнат от някакво настроение, чувство, намирам се в някакво състояние; (прен.) намирам се, живея всред нещо – при лоши или добри условия'. – Произв.: *вътна, вътвам, вътнвам* 'потъвам' (ЮЗ), *втанȕл* прич. 'потънал' (Бърложница, Софийско); *затъна, затъвам* 'потъвам донякъде в кал, тиня, сняг и под.; (прен.) попадам в неприятно положение, от което не мога да изляза', *затънвам, затънувам* диал. също (Геров); *изтъна* диал. (обикн. мн. ч.) 'потънем мнозина, много, всички' (Геров); *натъва* 'пада ниско, дълбоко' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *натънъ* 'затъна' (Троян); *обтъна, обтънвам, обтъвам* диал. 'затъвам, потъвам' (Геров); *потъна, потъвам* 'пропадам, спускам се под повърхността на вода или на течност; (прен.) ставам невидим, незабележим, загубвам се, изчезвам напълно; погълнат съм, отрупан съм (от нещо); облян съм в нещо, покрит съм цял в нещо', диал. и *потънвам, потъям* (Геров), *путъна, путънвам* 'пропадам във вода, затъвам, потъвам' (Банат), *потàна, потàйам* 'потъвам' (Смолско, Пирдопско); *прòтъ-*

на, *прòтавам* 'потъвам в дупка' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *утъна*, *утъвам*, *утънвам* и *утънувам* диал. 'затъвам' (Геров), *утъвам* 'потъвам, отрупвам се с нещо' (Доброславци, Софийско), *утъънувам* 'потъвам' (Софийско), *ѫтôнувам* 'потъвам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Обикновено се извежда от праслав. **ta(p)nąti* (вж. *тòна*), несв. непрех. гл. към фактитива **tapiti* (вж. *топя*[1]), без да се обяснява незакономерният вокализъм в корена, вж. Miklosich, EtWb 358, Ст. Младенов, EtP 644, Vasmer, REW 3, 119. Според Т. Ат. Тодоров (писмено) от праслав. **tъ(p)nąti*, **tъ(p)ną*, което е от първоначално **tь(p)nąti* (със замяна на *-ь-* с *-ъ-* по асимилация с *-ą-*), с успореден корен **tьp-*, който е в отгласни отношения с **tap-* в **tapiti*, срв. Bezlaj 4, 197 (под *toníti I*). Срв. и словаш. диал. *tenúť* 'тъна, потъвам; тека, лея се, отминавам', което Machek 647, извежда от основната степен на корена в **te(p)nąti*, срв. и Bezlaj, пак там. Според М. Рачева, Этимология 2003–2005, М., 2007, 188, от сег. основа **tьn-ą*, **tьn-ěti* на праслав. **tęti* 'тегля, изтеглям', с по-ранно значение 'просмуквам, пропивам, поемам (течност)', произв. от изходно знач. 'тегля, изтеглям', като днешното значение 'тъна, потъвам' отразява значението на изместеното във формално отношение *тòна* от праслав. **tanąti*.

тънàк 'гора от тънки дървета' (Геров; Конопчие, Чирпанско). – Произв. с наст. *-ак* (< праслав. *-ākъ*) от продължението на **tьnъ* в *тънък* (вж.). – Срв. **тънен*, *тънѝ*, *тенèйка*, *тенèлка*, *тéнина*, *тенйца*, *тенýрка*, *тенýшка*, *тéня*.

тънàли[1] обущарски термин 'клещи' (Велико Търново), вж. *танàли*.

тънàли[2] 'като че ли, изглежда' (Веригово, Карловско, РР 13, 193). – С редукция на неударено *а* в ъ от **танàли*, получено чрез сраствне на *та* част. за поясняване на нещо загатнато, в началото на самостойни изречения за усилване, за подчертаване (вж. *та*[1]) и *налѝ* въпросителна част. (вж.), с установяване на единно ударение върху средната сричка.

тънàс 'куп неизвята слама' (Дервент, Дедеагачко), **тънàс** и **тънъс** 'дълъг купен от плява или жито' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. диал. *tınas*, *tınıs* също (вж. DS 10, 3914, 3916). Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256, където *тънàс* се извежда от тур. *tınaz* 'купчина сено или зърно'. – Срв. *танàс*.

тънга ж. с вероятно значение 'тъга, мъка' в текст: *Що имаш тънга, варай до бога, млада невесто, леле до бога* (Бабишча, Костурско). – Вариант на *тъгà*[1] (вж.), с разложен назализъм в говора на мястото на стб. *-ѫ-*.

тънгàчка ж. 'вид курок, който въвират в дупките на предното кросно на разбой и го въртят, за да съберат платното, което се е натъкало' (Костурско). – Произв. с наст. *-àчка* от праслав. основа **tęg-* (стб. **тѧг-**) в **тéгам* (вж.), *тéгна* 'дърпам, влача, точа, изтеглям', с разложен назализъм в говора. Формата *тънгàчка* може да е получена от **тенгàчка* с промяна на неударено *-е-* в *-ъ-* или да е резултат от смесване на двете носовки в говора, за което вж. ТБД 8, 31. – Срв. *тегàчка* 'клечка, която се поставя в дупката на привоя, за да го свърже с хомота' (Родопите) (вж. **тéгам*).

тънгър в *тънгър-мънгър*, вж. *тангър*[1].

тънгъра ж. 'кладенец' (Ветрен, без околия в ДА – арх. Москов). – Вероятно от тур. диал. *tıngır* 'тенекия' или от тур. *tıngır* 'звън, дрънкане', срв. и тур. *tıngır* в *tıngır-tıngır* междум. 'дрън-дрън, дзън-дзън', *tangır* междум. за наподобяване на тракане, на звън от празен котел, от празно ведро и под., с преосмисляне на значението по метонимичен път. Формата е вероятно от първоначална членувана форма за м. р., схваната като ж. р. – Срв. *тангър*[3], *тангър*[1].

тънгърдàчка 'дрънкалка за бебе' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв. с наст. *-ачка* от тур. диал. *tıngırdak* 'звънец за крави или овце', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Срв. *тангардàк*.

тънгъркъм 'тропам' (Алваново, Търговищко), вж. *тангъркам*.

***тънен** 'тънък', засвидетелствано обикновено във форми за ж. р., ср. р. и мн. ч. в различни съчетания в нар. песни: **тънена** в *тънена невеста* (Обрадовци, Софийско), **тънена** в *тънена снажица* (П. Р. Славейков), *тънена Янка* (Черни връх, Шуменско; Василево, Ловешко), **тънено** ср. р. в *тънено даре* (Велино, Шуменско), *тънено плáтно* (Бракница, Поповско), **тънене** мн. ч. в *тънене кошýлье* (Кожинци, Трънско), **тънина** ж.р. в *тънина тревъ* (Бериево, Севлиевско), **тънина** в *тънина върба* (Гръница, Провадийско), *тънина свирка* (Горна Манастирица, Беленско), **тънинъ** в *тънинъ рйзъ* (Добричко), *тънинъ хартйя* (Гостилица, Дряновско), **тънинъ** в *тънинъ Неду* (Лазарци, Еленско), **тънино** ср. р. (Буховци, Търговищко), в съчетания: *тънино даре* (Ломци, Поповско), *дари тънино* (Церовец, Русенско), **тънъно** в *тънъно дàри* (Шумен), **тънъну** в *тънъну плътнò* (Гащевци, Еленско), *дари тънъну* (Щръклево, Русенско), **тънъни** мн. ч. в съчет. *върви тънъни* (Габровско), **тънано** ср. р. в *дари тънано* (Черноглавци, Шуменско; Горазд, Беленско), *даре тънано* (Побит камък, Разградско), **тъняно** в *дари(то) тъняно* (Церовец, Русенско), **тънану** в *прéдене... тънану* (Шумен), **тънану** в съчет. *вже тънану* (Глогинка, Поповско), **тънани** мн. ч. в *кòнци тънани* (Дебелец, Великотърновско), *платна тънани* (Буйновци, Еленско), **тънъно** нар. 'тънко' (Сушлица, Горнооряховско). – Произв.: *тънинка, -о, -и* умал. 'съвсем тънка', *тънинко* умал. в съчет. *тънинко дари* (Костена река, Шуменско), *тънанко* умал. в съчет. *тънанко дърво* (Илия-Блъсково, Шуменско), *тънинъку* умал. 'тънко' (Бракница, Поповско). – Прил., което по произход е страдателно прич. от гл. *тънѝ* (вж.). Срв. *тéнина*, което се извежда от незасвидетелствана форма за м. р. ед. ч. **тéнен*, разширение с наст. *-ен* (< праслав. *-ьnъ*) от незасвидетелствана основна форма **тéн* в *тéнък* (вж.), *тънък* (вж), което е по-малко вероятно.

тънйшкам 'постоянно хленча, плача' (Присойка, Търговищко). – Звукоподраж., по междум. *тън,* предаващо звук от хленчене, мрънкане, образувано

с комплексен суфикс *-ùшка(м)*, съставен от гр. аор. наст. *-ùс-ам* (с морфонологичен вариант *-ùш-ам*) и наст. *-к-ам*, характерна за глаголите от звукоподраж. произход (за последната вж. Szymański, Derywacja 29–35). – Срв. *тъну*, *тънънùкъм*, *тùнкам са*.

тънкана 'тънка' в нар. пес.: ... *Мумчил юнак сам се бие,/ другар му е бог на небе/ и таа пушка тънкана...* (Грамада, кв. на Благоевград). – От *тънка* също (вж. *тънък*), допълнително оформено с *-на* по *тънена* (вж. **тънен*), *мънина*, вероятно по ритмични съображения, или членна форма с определителен член *-на* (привнесено от говор с тройно членувано).

тънтѐла в съчетания: *тънтѐла съм* ученически говор 'без пари съм' (София), *тънтѐлъ màркъ* 'беднотия, сиромашия' (Тихомирово, Старозагорско), вж. *тантѐла*[2].

тънтѐлъ в съчет. *вързънъ тънтѐлъ* 'вид тантела, която се изшива, а не се плете' (Неново, Провадийско), вж. *тантѐла*[1].

тънтòньъ гл. 'мърморя постоянно' (Страхилово, Свищовско), **тънтòна** 'приказвам нещо неразбрано и еднообразно' (Кесарево, Горнооряховско). – Звукоподраж., по междум. *тън-тън*, образувано с непълна редупликация на корена и експресивна наст. *-òн(я)*, за което срв. *бобòним* (вж.), вж. Szymacski, Derywacja 66–67.

тънтȕк 'мълчаливец' (Силистренско, гребенски говор). – Вероятно от незасвидетелствано произв. на рум. диал. *tînt*, вариант на *tont* 'глупак, простак, негодник' (вж. *тòнко*), срв. рум. диал. *tontóc* 'неприветлив, навъсен, враждебен, сърдит' (DLR 11/A 3-A, 1983, 408–409), както и *tărăntúc*, вариант на *tărăntóc* 'прост, глупав, слабоумен; халосан, завеян, замаян; смутен, объркан' (DLR 11/A 2-A, 1982, 118). За значението срв. *тунȕк* прил. неизм. с диал. значения 'мълчалив, мрачен', 'скучен, мълчалив човек' и 'тъп, глупав' (вж.). Вж. Хр. Дейкова, Лексикографията в началото на XXI в., С., 2016, 657–658.

тънтȕра ж. 'канелен ликьор' (Кукуш), вж. *тантура*.

тънтъ́ла 'раздърпан, разгърден човек (абдал)' (Воден, Елховско). – Неясно.

тън-тън-търчица 'раст. садина, Andropogon ischaemum' (БотР 100). – Вероятно първият компонент е от звукоподраж. произход по междум. **тън-тън*, предаващо люлеене, клатене, за което срв. напр. звукоподраж. диал. гл. *тùнкам* 'турям някого, нещо на коленете си и го друсам' (вж. *тùнкам*[1]), а вторият компонент е от корена в *стърчà* (вж.), с изпадане на началното *с-*. Растението садина е висока трева с тънко стебло и тесни дълги листа, с по няколко класа на стрък. Би могло да е също от **тъна-тъна-стърчица*, където компонентът *тън(а)-тън(а)* представя редупликация на прилагателно от ж. р. със значение 'тънка' (с изпадане на окончанието *-а* в неударена позиция), продължаващо иначе незасвидетелстваното самостоятелно в български праслав. **тьпъ* 'тънък' в **тьпъкъ* (вж. *тънък*).

тънтя̀ 'кънтя, тътна', обикн. в 3 л. ед. ч. и безл. **тънтѝ** 'удря по стена, за да изплаши дете, което плаче или не слуша' (Котел), **тантѝ** 'ехти' (Бобошево), безл. 'чува се гръмотевица' (Корово, Велинградско). – Произв.: *тънтанье* 'далечно като изпод земята бумтене' (Видин), *тънтѐж* 'тътнене, грохот, тропот', *тънтѐл* също в нар. пес.: *Щу ми съ тънтѐл пручувъ,/ долу ми в долньъ̀тъ мъхълъ,/ в Продунувскътъ мъхълъ:/ дъли съ къщъ збрали,/ или съ коньъ уткрали,/ или си мума пристанъ?* (Фрикацей, Сев. Добруджа, СбНУ 35, 585); *затънтя̀, затънтя̀вам*; *потънтѐе, потънтя̀ва* безл. 'чува се тънтене' (Геров); *стинтьъ* 'боботя (за далечна гръмотевица)' (Кръвеник, Севлиевско). – Звукоподраж. по междум. *тън*, образувано с наст. *-т(я̀)*, като *бумтя̀, думтя̀, кънтя̀, туптя̀*. Би могло да бъде и във връзка с *тътна* (вж.), преоформено по посочения модел на образуване. Вж. Szymański, Derywacja 48, срв. Ст. Младенов, ЕтР 644.

тънтя̀ва 'цвете тинтява', вж. *тантя̀ва*.

тъну таен майсторски говор 'пея' (Шлегово, Кратовско). – Звукоподраж. по междум. *тън*, *тън-тън*, предаващо тихо подпяване без думи. – Срв. *тананùкам*, *тънънùкъм*, *тининùкам*, *тънùшкам*.

тънȕр 'дървена чинийка' (Гостилица, Дряновско), вж. *танȕр*.

тънȕшка 'малък домашен хляб' (Търън, Смолянско). – Произв. с наст. *-уш-ка* от незасвидетелстван в българския език продължител на праслав. **тьпъ* (вж. *тънък*). – Срв. *тенȕшка*, *тенùца*.

тънча̀ диал. 'правя нещо да стане тънко' (Геров), **тънча̀ се** диал. 'ставам тънък' (Геров), **тънчеяха** гл. 3 л. мн. ч. мин. несв. вр. '(за вежди) изпъкваха с тънкостта си' в нар. пес.: ... *вежди ѝ са тънчеяха/ като гайтан във нов дюген...* (Мараш, Шуменско). – Произв.: *затънча̀, затънча̀вам* 'започвам да тъня, да правя нещо да стане тънко'; *изтънча̀, изтънча̀вам* и *изтънчвам* 'правя тънък', диал. 'правя нещо грижливо, изпипвам, изкусурявам' (Геров), *изтънчѐя, изтънча̀вам* остар., диал. 'изтънявам, ставам тънък, слаб' (Геров), *изтънчѐн* и *изтънчен* 'който е по-съвършен, по-развит, премного възпитан; който е от по-висока степен', *изтънчѐност* и *изтънченост*; *отънча̀, отънча̀вам* остар., диал. 'отънявам' (Геров); *претънча̀, претънча̀вам* 'правя по-тънък, отколкото трябва' (Геров); *утънча̀, утънча̀вам* 'изтънявам, правя тънък' (Геров). – Срхр. *тàнчати, тàнчам* 'тъня, изтънявам; тънея, ставам по-тънък', рус. *тончáть* 'ставам по-тънък, изтънявам', диал. *тончúть* 'тъня, изтънявам', укр. диал. *тончúти* също, белорус. *танчэ́ць* 'ставам по-тънък, изтънявам', чеш. *tenčiti* 'правя по-тънко, изтънявам; намалявам', *tenčiti se* 'ставам по-тънък, изтънявам; (за глас) отслабвам; (за запаси и др.) намалявам', словаш. *tenčiť sa* също, пол. *-cieńczyć* 'правя по-тънко, изтънявам', *-cieńczeć* 'изтънявам, ставам по-тънък', горлуж. *ćeńčić, ćeńčeć*, доллуж. *-śańcys*. – Праслав. **тьпъčiti, *тьпъčа̑ti* (< **тьпъčѣ̑ti*), произв. от **тьпъкъ* (вж. *тънък*). Би могло да се изведе и от основата на сравнителната степен **тьпъčai* (> стб. **тьнъѵан**), за което

срв. словен. *tánjšati (se)* 'изтънявам, правя нещо тънко; ставам по-тънък', укр. *тóншати, тоншúти* също, които са от паралелната основа на сравн. **tьnjьš-*, а също и срхр. *тáньити (се), тáньм (се)*, от основа *тáнь-* на сравн. *тáньй-* (вж. под *тъня̀*). Словенската, украинската и сърбохърватската форма биха могли да са от праславянско време, но е по-вероятно да са новообразувания от наложилата се в съответния език форма на сравнителната степен. – Срв. Brückner, SEJP 62, Ст. Младенов, ЕтР 644, Machek 640, Skok 3, 442, Черных, ИЭС 2, 250, ЕСУМ 5, 596–597. – Срв. *тъня̀, тéня*.

тънъдйсвам 'забелязвам' (Каранци, Великотърновско), 'наглеждам, посещавам от време на време' (Лозенец, Ямболско), вж. *танадйсвам*.

тънък 'който има малка дебелина; строен, гиздав, хубав; грижливо изработен, деликатен, хубав, изящен, изкусен; внимателно, прецизно направен; не много силен, лек, едва забележим; (за звук, глас) с висок регистър; (за сетиво) силно развит, остър; (прен.) който се отличава с проницателност и умения да схваща същността на нещата; (прен.) който не изразява направо нещата, а само остроумно ги загатва', ж. р. **тънка**, ср. р. **тънко**, **тънък** ученически говор 'неподготвен' (София), **тънак** субст. прил. таен зидарски говор 'конец' (Шлегово, Кратовско), таен зидарски говор 'вестник; връв' (Кривопаланско), **тънка** субстантивирано прил. таен зидарски говор 'риза; баница; връв' (Кривопаланско), **тънкъ** в израз: *тънкъ, тънкъ, тъ навънкъ!* 'хайде да те няма' (Троян) и **тънкътъ** в израз: *фàщай тънкътъ* 'махай се!' (Троянско) (Ст. Ковачев, БДиал 4, 228, определя *тънкътъ* в посочения израз от Троян като наречие със знач. 'далече, бързо'), **тàнак** 'тънък' (Бачково, Асеновградско; Мугла, Девинско; Дорково, Флорово, Велинградско), **тонка** диал. 'тънка' (Миладинови, Бълг. нар. песни), в съчетания: *тонка пушка, тонка става* (Миладинови, Бълг. нар. песни), *тонка патичка* 'тесен път' (Видуши, Реканско), **тонко** диал. 'тънко' в съчет. *тонко платно*, **тонки** диал. 'тънки' в съчетания: *тонки гласови, тонки рамена, тонки вени* (Миладинови, Бълг. нар. песни), **тòнько** в съчет *тòнько цр̀во* 'тънка месеста тръба в тялото, през която минава храната' (Белица, Разложко), **тьòнак** субст. прил. 'родопска баница клин' (Родопите), **тьòнко** 'тънко, фино' (Сандански), **тьòнак** 'тънък; физически слаб; (прен.) беден; (прен.) лекоумен' (Смолянско; Петково, Ардинско; Проглед, Чепеларе, Манастир, Асеновградско), **тьòнка** 'тънка' в съчет. *тьòнка прòчка* (Настан, Девинско), **тьòнкǫ** нареч. в израз: *ǫ̀т тьòнкǫ дǫ̀ дьебѐлǫ* '(при разказване) от начало до края' (Костандово, Велинградско); стб. **тънькъ** (с вариант **тънькъ**) (Супр.). – Произв.: *тъ̀ничък* умал. 'много тънък', *тьòначьек* (умал. от *тьòнак*) (Райково, Смолянско), *тъ̀ничко* нареч., *тънкалàш* 'тънки дърва, върхари' (Сухиндол), *тънкърàш* 'нещо тънко (обикновено дървета)' (Еленско), *тънкà̀чка* 'питка от тесто, взето от омесения хляб, изпечена на кръгла пръстена плоча и намазана с масло' (Барутин, Девинско), 'питка от разточено тесто, опечено на специална плоча' (Сърница, Велинградско), *тънькà̀чька* 'малък домашен хляб' (Чавдарица, Девинско), *тънкàш* 'гора с тънки дървета' (Габровско), 'гора с високи тънки дървета' (Етъра, Габровско), 'гора от дълги тънки дървета' (Черни Осъм, Троянско), 'нещо тънко (обикновено дървета)' (Еленско), *тънкьèж* м. '(за облекло) нещо възтънко; тънка сметка' (Трънско), *тънкичък* умал. (Панчев), *тънковàт* 'възтънък' (Кр. Григоров), *тънковѝт* 'тънък' (Панчев), 'тънък, строен' (Трънско), *тънковито* в нар. пес.: *... та си запой/ тънковито, моме, гласовито* (София), *тънкост* 'качество на тънък; подробност', *тънкотà* 'качество на тънък, тънкост', *тънкотѝя* нар. 'качество на тънък; подробност' (Геров), *тънкȕлев* 'тънък и висок, строен' (Банат), *тънкȕлест* 'тънък, възтънък', *тънкуля̀в* нар. '(за човек) тънък, слаб', *танкуля̀в* 'възтънък, тъничък' (Самоков), '(за човек) слаб и висок' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тънкуя̀в* '(за човек) слаб и висок' (Тръстеник, Плевенско; Долна Митрополия), *тънкȕляв* нар. '(за човек) тънък, слаб', '(за човек) слаб и висок' (Копривщица), *тънкȕльов* 'тънък, слаб' (Ъглен, Луковитско), *тънча̀* (вж.), *тънчина̀* нар. 'качество на тънък', *тънчички* умал. 'тънички' (Кърналово, Петричко), *тънъцък* умал. 'тъничък', *тънъчък* 'тънък' (Ново село, Видинско); *изтънко* нареч. 'подробно; с тънък звук, остро, пискливо', *изтънкуам* 'изпитвам, проверявам подробно' (Йедоарце, Тетовско); *тънковѐжд* 'който е с тънки вежди', *тънковла̀кнест* 'който е с тънки влакна', *тънковра̀т* 'който е с тънък врат' (Трънчовица, Никополско), *тънкоклю̀н* 'който е с тънък клюн', *тънкоко̀ж* 'който е с тънка кожа', *тънкоко̀р* 'който е с тънка кора', *тънкоко̀рав* също (Доброславци, Софийско), *тънкоко̀рка* 'тиква с тънка кора' (Брусен, Тетевенско), *тънкоко̀рьъс* 'който е с тънка кора', в ж. р. *тънкоко̀рьъстъ* (Кръвеник, Севлиевско), *тънкоко̀с* 'който е с тънка коса' (Геров), *тънкокра̀к* 'който е с тънки крака', *тънкокръ̀ст* 'който е с тънък кръст', *тънколѝк* 'с тънко лице', диал. '(за сено) с тънки стръкчета' (Геров), *тънконо̀г* 'който е с тънки крака', *тънкопрѐда* в погов.: *Тънкопрѐда през плет глѐда* (Копривщица), *тънкопрѐдна* 'наконтена жена' (Сухиндол), *тънкупрѐдкъ* в погов.: *Шурулдй-бурулдй хурд йгрàй, тънкупрѐдкъ прис плет глѐдкъ* (Велико Търново), *тънкоризяв* 'слаб, болнав, деликатен' (Габрово), *тънкурѝзяў* 'слаботелесен', в ж.р. *тънкурѝзяўъ* (Еленско), *тънкурѝзьъв* 'слаб, неустойчив' (Троян; Троянско), *тънкорѝзев* '(за човек) който е със слаби телесни сили; тънък и висок човек с плосък гръден кош и нежна кожа' (Габрово), *тънкорѝсяв* 'слабоват, тънък, който лесно се разболява' (Сухиндол), *тънкорȕнен* 'който е с тънко руно', *тънкусѐрци* 'диария, дрисък' (Банат), *тънкоснàг* 'който е с тънка снага' (Геров), *тънкоснага* '(за жена) с тънка снага' (Копривщица), *тънкостѐнен* 'който е с тънки стени', *тънкочо̀вки* прил. същ. ж. р. мн. ч. (Ст. Младенов, ЕтР 644), *тънкошѝя* същ. ж. р. (Ст. Младенов, ЕтР 644), *тънкошѝест* 'който е с тънка шия'; ФИ: *Тънкашев* (Стара Загора) (вж. Ст. Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, според когото образувано от същ. *тънкаш* 'тънък, слаб човек'), *Тънкосеров* (Елхово, Казанлъшко, Казанлък, Стара Загора) (вж. Ст. Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, според когото образувано от същ. *тънкосер* 'скъперник, стиснат човек'); *Тънък вя̀тър* име на най-режещия вятър през зи-

мата (Севлиево; Кормянско, Севлиевско). – Срхр. *та̑нак*, словен. *tenȇk, tenâk*, рус. *то́нкий*, струс. **тънъкъи, тънъкъи, тонкъи**, укр. *тонки́й*, белорус. *то́нкі*, чеш. *tenký*, словаш. *tenký*, пол. *cienki*, горлуж. *ćeńki*, доллуж. *śańki*. – Праслав. **tьnъkъ*, произв. с наст. *-ъkъ* от първично праслав. **tьnъ* (от *й*-основи) 'тънък'. Източнослав. рефлекси се обясняват обикновено с асимилация *ь - ъ > ъ - ъ*, за което срв. струс. форми, вж. Vasmer, REW 3, 119. С подобна асимилация, извършена още в старобългарски, могат да се обяснят и диал. форми от ЮЗ с рефлекс *-о-* от стб. ъ, както и родопското *та̀нак*. – Сродно с лит. *tę́vas* 'тънък, слаб, строен', латв. *tiẽvs* 'тънък', стинд. *tanúḥ* м., *tanví* ж. 'тънък, слаб(ичък)', *tánukas* също (точно съответствие на **tьnъkъ*), осет. *t'änäg* 'дълъг', гр. *ταν*ύ*ς* също, *ταναός* (< *ταναFός*) 'изтеглен, дълъг', лат. *tenuis* 'тънък, фин, нежен', ствиснем. *dunni*, нем. *dünn*, стсакс. *thunni*, англосакс. *þynne*, англ. *thin*, стнорд. *þunnr*, стирл. *tan(a)e*, корн. *tanow*, брет. *tanao, tano* 'тънък'. – Ие. **tenus* от кор. **ten-* 'тегля, изтеглям, разтягам'. – Вж. Miklosich, EtWb 350, Uhlenbeck, Aind. Wb. 108, Stokes, Sprachschatz 128, Trautmann 319, Brückner, SEJP 62, Walde–Hofmann 2, 666, Ст. Младенов, ЕтР 644, Vasmer, REW 3, 119, Pokorny 1069, Kluge–Mitzka 148, Fraenkel, LEW 1086, Machek 640, Skok 3, 442, Schuster-Šewc, Wb. 3, 134, Черных, ИЭС 2, 250, Bezlaj 4, 167–168, ЕСУМ 5, 596–597. – Според Б. Парашкевов (устно) банатското *тънкусѐрци* 'диария, дрисък' е калка или пряко от нем. *Dünnschiß* също, или чрез унгарски. – Срв. *тънен, тънча̀, тъня̀, тѐнина, тѐнък, тѐня*.

тънънѝкъм 'пея под носа си' (Кръвеник, Севлиевско), **тънънѝкъ** 3 л. ед. ч. 'трепери от страх, от студ' (Горно Драглище, Разложко). – Вж. *тананѝкам*.

тънъ̀ц в израз: *Мълчѝш коно тънъ̀ц* (Ново село, Видинско), тълкувано в ТБД 6, 288, като 'мълчаливец', с по-вероятно значение 'вампир'. – От *тенъ̀ц* 'вампир' (вж. *тѐнец*) с промяна на неударено *-е-* в *-ъ-*.

тъньтирь 'старинна детска дреха от домашен плат' (Нова Надежда, Хасковско), **тантѝр** 'детска фуста' (Преславец, Харманлийско). – Неясно.

тъня̀ 'правя нещо да стане тънко', **тънѐя** 'ставам постепенно по-тънък, изтънявам; слабея', **тъньѐ** 'разстилам нещо на тънък пласт, правя нещо да е тънко' (Еленско), **тъ̀ним** 'разточвам тънки кори за баница; изтънчвам сметката' (Трънско), **та̀на** и **та̀не̂** (вж.); стб. **нстьнитн/нстънитн, нстьнїж/нстънїж, нстьнишн/нстънишн** 'стрия, превърна в прах, унищожа нещо' (Син. пс.). – Произв.: *изтъня̀, изтъня̀вам* 'правя нещо да стане тънко', *изтънѐя, изтъня̀вам* 'ставам телесно тънък; отслабвам; (прен.) ставам материално немощен', диал. 'ставам тънък; отслабвам, изнемощявам, изнемогвам' (Геров), *истена̀м* 'изпреда тънко; отслабна' (ЮЗ), *изтеня̀вам* 'отслабвам; правя някой предмет тънък' (Странджа), *изтеня̀въм съ* 'отслабвам' (Дервент, Дедеагачко), *доизтъня̀* (Геров), *поизтъня̀, поизтънѐя* (Геров); *отъня̀, отъня̀вам* 'изтънявам' (Геров); *отънѐя, отъня̀вам (се)* 'ставам тънък, отслабвам, омършавявам', *отънѐа* 'отслабна' (Тръстеник, Плевенско), *поотъня̀, поотънѐя* (Геров);

претъня̀, претъня̀вам 'правя нещо по-тънко, отколкото трябва' (Геров); *разтъня̀ (се), разтъня̀вам (се)* 'правя нещо да стане по-тънко' (Геров), *разтъ̀на, разтъ̀нвам* също (Тръстеник, Плевенско), *ра̀зтана, разта̀нвам* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *разтиня̀въм* също (Дервент, Дедеагачко), *разтун'ѐ̀, разтуня̀вам* също (Костандово, Велинградско) (с диал. неударено *у* от стб. ъ). – Срхр. *та̑нит, та̑ним* (Косово и Метохия) [срхр. *та̑њити (се), та̑њӣм (се)* 'тъня, изтънявам; опъвам, затягам; тънея' се извежда от сравн. *та̑њӣ* на *та̑нак*, вж. Skok 3, 442], словен. *tenéti, -ím* 'слабея, ставам тънък', *taniti* остар. 'правя нещо тънко, тъня' (според Bezlaj 4, 168, от сравн. **tanji*), рус. диал. *тони́ть(ся)* също, *тоне́ть* 'ставам по-тънък, изтънявам', укр. диал. *тони́ти* 'правя нещо тънко', чеш. остар. *tẽníti* също, пол. *(ś)cienić* също. – Праслав. **tьniti, *tьnją, *tьnẽti, *tьnẽją*, произв. от първично праслав. **tьnъ* 'тънък' (от *й*-основи), запазено в **tьnъkъ* (вж. *тънък*). – Срв. Miklosich, EtWb 350, Brückner, SEJP 62, Ст. Младенов, ЕтР 644, Vasmer, REW 3, 119, Machek 640, Skok 3, 442, Черных, ИЭС 2, 250, Bezlaj 4, 167–168, ЕСУМ 5, 596–597. – Формите *истена̀м, изтеня̀вам, изтеня̀въм съ, разтиня̀въм* са произв. от фонетичния вариант *тѐня, теня̀* (вж.). – Срв. *тенѐйка, тенѐлка, тѐнина, тенѝца, тенӯрка, тенӯшка, тѐнък, тънда̀к, тънен, тънча̀*.

тъня̀свам диал. '(за съд) тая, тона, пропускам да минава вода, да ме просмуква, та стените и дъното да са влажни; (за мазилка) влажен съм, та мокря', **тъня̀сувам** диал., св. **тъня̀сам** (Геров), **тънясале** мин. прич. мн. ч. в текст от нар. песен: *... стовните им, Добро ле, тънясале* (Пирдоп). – Вероятно с редукция на неударено *-а-* в *-ъ-* от *таня̀свам* диал. също (Геров), а то с асимилация *о – 'а > а – 'а* от *тоня̀свам* (вж.) или *е – 'а > а – 'а* от *теня̀свам* (вж.). Срв. М. Рачева, Этимология 2003–2005, М., 2007, 193, която допуска експресивно образуване със суфикс *-я̀свам* от *тъ̀на* с първично значение 'пропивам, просмуквам', като изхожда от експресивни глаголи, образувани с наст. *-о̀свам* (от гр. произход) като *лупо̀свам* от *лу̀пам* 'бия'. Авторката прави това предположение поради незасвидетелствана в българския език именна основа, свързана със сегашната основа (**tьn-*) на праслав. гл. **tęti* 'тегля', от която със суфикс *-я̀свам* би могъл да е образуван и гл. *тъня̀свам*.

тъп 'който не е остър, чийто връх, край е заоблен; (прен.) (за звук, глас) който не е ясен; глух; (прен.) (за болка или друго усещане) който не е рязък, остър; (прен.) (за чувство, състояние) който обхваща изцяло, дълбоко и води до пасивност; (прен.) (за човек) несхватлив, глупав, нечувствителен', жарг. 'грозен, лош', **туп** също (вж.), **тап** също (ЮЗ); чсл. **тъпъ** (Miklosich, Lex. PSl 1028). – Произв.: *тъпа̀к* 'тъп, тъпоумен човек', *тъпа̀чка* 'тъпа, тъпоумна жена', *тъпа̀шки* прил., *тъ̀пес* 'който не е остър, тъп' (Банат), *тъпѐя* (вж.), *тъпѝзъм* жарг. 'глупост, глупава дума, приказка, история', *тъ̀пичък* умал., *тъ̀по* нареч. жарг. 'лошо, глупаво, неприятно', *тъ̀пост* 'качество на тъп, тъпоумие', *тъпота̀* също, *тъпотѝя* 'голяма тъпота; много тъпа, глупава мисъл, дума, шега', *тъпӯнгер* жарг. 'глупав, прост човек', *тъпӯнгерка* 'глупава,

проста жена', *тъ̀пчо* м. жарг. пренебр. 'глупчо', *тъпя̀* (вж. *тъпѐя*); *тъповръ̀х, тъпогла̀в, тъполи́стен* в съчет. *тъполи́стен щавел* 'раст. лапад, Rumex obtusifolius' (БотР 267), *тъпонос, тъпоу̀м* диал. (Геров), *тъпоу̀мен, тъпоу̀мие, тъпоъ̀гълен, тъпоъ̀гълник*. – Срхр. *тӯп*, диал. *тӯпӣ*, словен. *tȏp*, рус. *тупо́й*, струс. *тоꙋпыи*, укр. *тупи́й*, белорус. *тупы́*, чеш. *tupý*, словаш. *tupý*, пол. *tępy*, горлуж., доллуж. *tupy*. – Праслав. *tǫpъ*. – Без общоприета етимология. – Смята се за сродно със ствиснем. *stumph* прил. 'осакатен, съкратен, отрязан', същ. м. 'остатък от нещо отрязано, крайче; дънер, пън', нем. *stumph* 'тъп, изхабен; притъпен, нечувствителен' като варианти с различна степен на кор. гласна [**(s)tomp-, *(s)tomb-* и **(s)tmp-, *(s)tmb-*] на ие. разширен корен **(s)temp- / *(s)temb-* 'чукам, кълцам, режа, троша, чупя, тъпча'. Вж. Brugmann, Grundriss 1, 386, Meillet, Études étym. 239, Преображенский 2, 1158, Vasmer, REW 3, 153, Machek 661, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1560, Rejzek 683, Bezlaj 4, 199, Boryś, SEJP 631– 632. В този случай се приема родство на **tǫpъ* с праслав. **stapā* (вж. *стъ̀па*), **stapāti, *stąpiti* (вж. *стъ̀пвам*). Срв. от редуцирана степен на същия разширен ие. корен лит. *stùmbas* 'дънер, пън, стебло', хет. *dampi-* 'тъп', за които вж. Bezlaj, пак там. Според друго обяснение праслав. **tǫpъ* се свързва с ие. корен **tem-* 'режа' в праслав. *tęti, tьnǫ* 'режа, сека', гр. *τέμνω* 'режа', *τόμος* 'том, отсек', за което вж. Fick 1, 443, Ст. Младенов, ЕтР 646, Vasmer, REW 3, 153 и др. Според Bezlaj, пак там, ие. **(s)temp- / *(s)temb-* могат да се идентифицират с ие. **(s)tem-* 'режа'. Според други праслав. **tǫpъ* трябва да се свърже с лит. *tempti, tempiù, tampýti, tampaĩ* 'тегля, изтеглям, опъвам', *tìmpa* 'тетива', стнорд. *þambr* 'дебел, издут', *þomb* 'издут корем; опъната тетива', сродни с праслав. **tętivā* (вж. *тетива̀*), вж. Vasmer, пак там; срв. Pokorny 1064–1065, който поставя под въпрос отнасянето на праслав. **tǫpъ* към гнездото на ие. кор. **tem-* 'тегля, опъвам, разтягам'. Вж. още Miklosich, EtWb 358, Brückner, SEJP 570, Skok 3, 524, Черных, ИЭС 2, 271–272, ЕСУМ 5, 677. – Заето в рум. *tîmp* 'тъп; тъпак, глупак' (Rosetti, Influenţa 43; Mihăilă 188), *tîmpă* 'планинско било' (Цонев, История 2, 40), истрорум. *təmpí* 'затъпявам' (E. Petrovici, Actes Ier Congr. Balk., 204), унг. *tompa* 'тъп; (за глас, шум) глух', *tömpe* също (Цонев, История 2, 174; Rosetti, Influenţa 69), тур. *tupo* 'тъп' (Истанбул).

тъпа̀вица 'тепавица' (Котел), **тъпа̀ица** 'място, където се перат халища' (Неделино, Маданско), **тъпъ̀вица** 'тепавица' (Малък Преславец, Тутраканско). – Произв.: *тъпавѝчка* умал. 'тепавичка' (Варненско). – Варианти на *тепа̀вица* (вж. под *тѐпам*[1]) с промяна на неударено *-е-* в *-ъ-*, с изпадане на *-в-* в интервокално положение в *тъпа̀ица* и с премет на ударението в *тъпъ̀вица*.

тъпа̀к[1], вж. *тъп*.

тъпа̀к[2] в съчет. *тъпа̀к шекѐр* 'захар на бучки' (Триград, Девинско). – Фонетичен вариант на *топа̀к* 'буца, бучка' (вж.), с асимилация *о – а > ъ (а) – а*.

тъпам диал. 'пристъпвам от крак на крак на едно място или ходя със ситни крачки в малко пространство, ситня', 'удрям, бия, тупам (тъпан)' (Геров), 'ритам'

(Кръстополе, Ксантийско; Източна Тракия), 'все още мога да вървя, да се движа' (Павелско, Асеновградско), **тъпъ̀м** 'ритам' (Дервент, Дедеагачко), 'ритам; пулсирам' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тъпам** 'тупам, бия' (Долновардарско), '(за тъпан) бия, удрям' (Вардун, Търговищко), **тъпа** 3 л. ед. ч. 'удря с крака' (Руждене, Драмско), **тъпа** '(за тъпан) бие' (Софийско), **тъпат** 3 л. мн. ч. с вероятно знач. 'удрят крака в земята, тропат' в текст: *... а мъжо беше заръ̀чал, до̀дри да до̀дат при ко̀лата, да не тъ̀пат, гьо да не се изпла̀шат волòвите...* (Леринско), с вер. знач. 'удрят крака в земята, тъпчат' в текст: *Като ги (овцете) караш на пладнѝшка, видиш ли да тъ̀пат, да не ля̀гат... не е сгодна тая пладнѝшка.* (Яворово, Асеновградско), **тъпна̀л** в израз: *тъпна̀л му Ра̀нчу* 'сетил се, дошло му на ума, но не в удобен момент' (Войнягово, Карловско) (вероятно по израз *тъпна̀ло му ра̀ничко*), **тъпнах са** 1 л. ед. ч. мин. св. вр. в пример: *тъ̀пнах са фъ̀води* (Павелско, Асеновградско), тълкувано в БДиал 2, 284, под *тъ̀пнувам* (?) като 'потъвам, топвам се във вода', с по-вероятно значение 'стъпих, паднах, цопнах (във вода)'. – Произв.: *тъпня̀* 'ритник' (Дервент, Дедеагачко); *затъпа* '(за кон) започна да пристъпва' (К. Петканов, Преселници, 1936, 77). – Звукоподраж. по междум. *тъп, тъп-тъп* за наподобяване на шум при ходене, стъпване, пристъпване на едно място, удряне с крака, ритане и под., както и за предаване на еднообразни ритмични движения, срв. чсл. тꙑпати, -аѭ 'трептя, бия, пулсирам' (Miklosich, Lex. PSl 1017), струс. тꙑпати, -аю ' (за сърце) туптя, бия', пол. остар. *tepać* 'чукам, кълцам, разбивам', доллуж. *tepaś* също. Би могло обаче да продължава праслав. звукоподраж. корен **tър-* в **търта̀ти* (вж. *тъ̀пта̀, тъ̀пча*) и да е свързано чрез редуване на гласните с праслав. **tupāti*, ако се приеме, че последното е старо праслав. образуване от звукоподраж. произход (вж. *тѝпам*, където се привеждат славянски съответствия, без да се възстановява праслав. форма). Срв. паралелните звукоподраж. праслав. глаголи **te(p)ti, terǫ* (вж. *тѐпам*[1]) и **tapāti* (вж. *то̀пам*). – Срв. *тѝпам, то̀пам, тѝпам*.

тъпан 'ударен музикален инструмент, който има форма на голям плосък цилиндър с опъната от двете страни кожа', прен. и'корем' (Кръвеник, Севлиевско), 'шкембе на овца' (Голица, Варненско), 'колело на чекрък' (Лъжница, Гоцеделчевско), **тъпан** 'главина на колело на кола' (Етнография 2, 147), **тъпън** 'тъпан; (прен.) корем' (Бракница, Поповско), 'тъпан; (прен.) корем; дребно домашно животно (овца, коза)' (Еленско), презрително обидно прозвище (Патрешко, Троянско), **тъпань** 'барабан' (Радилово, Пещерско), **тъпань** 'тъпан' (Баня, Разложко), **тъпънь** също (Съчанли, Гюмюрджинско; Падеж, Благоевградско), 'тумбак на животно' (Градище, Севлиевско), **тъпана** ж. 'тъпан; барабан' (Банат), **тапа̀н** 'тъпан' (обл. Пиянец, Кюстендилско), 'пикочен мехур на прасе', мн. ч. **тапаньѐ** (Цапарево, Сандански), **топа̀н** 'тъпан' (Копривщица), 'далак на свиня' (Кърналово, Петричко); чсл. тѫпанъ 'тъпан' (Miklosich, Lex. PSl 1028). – Произв.: *тъпанда̀р* 'музикант, който бие тъпан', *тъпънда̀рь* също (Вишовград, Великотърновско), *тъпанда̀рын* също (Банат), *тъпанда̀рка* 'дървена пръчка за биене на тъпан' (Банско; Кърналово, Петричко; Злогош, Кюстендилско), *тъпанда̀ш* м. ряд.

'тъпанар' (Банат) (с рум./унг. наст. *-aş / -as*), *тъпанджѝя* нар. и диал. 'тъпанар', *тъпанджия* 'музикант, който участва в карнавалните игри по Коледа, наречени „деве"' (Долно Капиньово, Момчилградско), *тъпанджийъ* 'който бие тъпан' (Кортен, Новозагорско), *тъпанджѝйе* също (Златоград), *топанджѝя* също (Копривщица), *тъпанджѝи* мн. ч. 'тъпанари' (Стежерово, Свищовско), *тапънжалък* 'занятие на тъпанджия' (Бели Осъм, Троянско), *тапанѝсам* 'удрям тъпан ритмично' (Родопите), прен. 'ходя насам-натам безцелно' (Смолянско), 'тъпча на едно място' (Гълъбово, Пловдивско), *тъпанѝсвам* 'бия, удрям тъпан' (Странджа), *тъпанче* умал., анат. 'ципа, която отделя външното ухо от средното ухо', *тъпа̀нче* диал. 'раст. мехунка, Physalis alkekengi' (Геров), *тъпаньче* 'барабанче' (Яврово, Асеновградско), прен. 'таласъм, въплътен в малко дете с барабанче' (Родопите), *тъпънчье* 'ушно тъпанче' (Змеево, Старозагорско), *тъпънчи* 'тъпанче' (Войнягово, Карловско), 'раст. мехунка, Physalis alkekengi' (Килифарево, Великотърновско; Дебелец,), 'градинско цвете петуния' (Чакали, Еленско), 'ушно тъпанче' (Вишовград, Павликенско), *тъпанчец* диал. 'раст. плюскавиче, Silene inflata' (БотР 281), *тъпа̀нчъ* 'бия' (Троян), *тъпънъ съ* 'мълча, муся се, сърдя се' (Войнягово, Карловско); *изтъпа̀нча, изтъпа̀нчвам* разг. неодобр. 'поставям, изпречвам нещо на видно място', *изтъпа̀нча се, изтъпа̀нчвам се* разг. неодобр. 'заставам, изпречвам се на преден план, на видно място', *изтъпа̀ня (се), изтъпа̀нвам (се)* разг. неодобр. 'изтъпанчвам (се)', *изтапа̀ньвам са, изтапа̀нювам са* 'излизам налице' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско), *изтъпа̀ньчьвъм съ, изтъпа̀ньчьъ съ* 'сядам някъде на видно място' (Хасково), *изтъпъньъ съ, изтъпа̀ньъм съ* 'изпъчвам се нахално' (Кръвеник, Севлиевско); *натъпа̀нен* 'преял, с надут от ядене стомах' (Странджа), *натъпа̀нин* '(за стомах) препълнен, издут от ядене' (Войнягово, Карловско), *натъпа̀нювам се* 'преяждам, надувам се от ядене' (Странджа), *нътъпа̀нчвъм съ* 'преяждам, подувам се от ядене' (Страхилово, Свищовско), *нътъпа̀нъ съ* и *нътъпа̀нчъ съ*, несв. *нътъпа̀ньоом съ* 'преяждам, наяждам се много добре с голям апетит' (Войнягово, Карловско), *напотопа̀н* в адвербиализиран израз *напотопа̀н пу̀щина* 'със закъснение, напусто' (Копривщица); *отапа̀ньвам* 'изяждам всичко' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско); *бий-бий тъпан* 'плосък плевел с лилави цветове и дълги остри листа (къклица)' (Шейново, Казанлъшко), *бий-бий-тъпанче* 'раст. плюскавиче, Silene inflata' (БотР 281), 'раст. кървавиче, Agrostemma coronaria' (БотР 91), *бий-бий-тъпанчи* 'някаква трева' (Могилово, Чирпанско), *връшкѝ-тъпа̀нь* нареч. 'заклана овца (коза) с вирнати нагоре крака и надута за дране' (Банско), *тум-тум тъпанче* 'раст. класатица, Hordeum murinum' (БотР 182); *Топанджѝята* 'летен вятър, който внезапно повреждa реколтата' (Исперих), *Чукни-тъпан* 'прякор' (Панчев). – Стара заемка от гр. *τύμπανο(ν), τούμπανο(ν)* (от стгр. *τύπανον*, произв. от *τύπτω* 'удрям', вж. Ἀνδριώτης 371, 388) със стб. ѫ от гр. *-ύμ- / -ούμ-*. Заето и в срхр. *тѫ̀пан* също. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 646, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 165, Парашкевов, Етим. дублети 120. – От стб. заето в рум. остар. *tîmpină, tîmpănă* 'тъпан, барабан, дайре' (H. Thalmann, JIRSpr 4, 1897, 144; C. Lacea, JIRSpr 5, 1898, 137; DLRM 1958, 863), арум. *tîmpănă, tîmbănă* 'тъпан, барабан' (Rosetti, Influenţa 68), мегленорум. *toápănă* също (E. Scărlătoiu, RomSl 28, 1990, 159). – Формата *топа̀н* е с дисимилация *-ъ- (-а) : -а̀- > -о- : -а̀-* от **тъпа̀н, тапа̀н* (последното с *а* от стб. ѫ в говорите). – Срв. *тупа̀н*.

тъпанàр разг. 'глупак, простак'. – Произв.: *тъпанàрка* ж., *тъпанàрски* прил. – Еднакво с *тъпанàр* 'човек, който бие тъпан', произв. от *тъ̀пан* (вж.), с преосмисляне на началото по народна етимология с *тъп* (вж.).

тъпанджѐ 'чакмак, ударник на пушка или пистолет, бързак' (Броди; Геров), вж. *тапанджˆ*.

тъпѐя пряко и прен. (за човек) 'ставам тъп, затъпявам', жарг. 'не разбирам; в лошо, потиснато настроение съм', **тъпя̀** 'правя нещо да стане тъпо'. – Произв.: *затъпѐя, затъпя̀вам* 'ставам тъп, оглупявам', *затъпя̀ (се), затъпя̀вам (се)* рядко и диал. 'правя нещо да стане тъпо, изхабявам' (Геров); *изтъпѐя, изтъпя̀вам* разг. 'ставам съвсем тъп, глупав', *изтъпя̀, изтъпя̀вам* 'правя нещо да стане тъпо'; *отъпѐя, отъпя̀вам* 'ставам тъп, затъпявам', *отъпя̀ (се), отъпя̀вам (се)* 'правя някого или нещо да стане тъпо'; *поотъпѐя* диал. 'да отъпя̀ малко нещо' (Геров); *поттъ̀пувам* 'правя тъпо' (Банско), *поттъ̀пя, поттъ̀пвам* 'изхабявам, изтъпявам' (Лещен, Гоцеделчевско); *претъпя̀ (се), претъпя̀вам (се)* 'правя да затъпее някой, да стане тъп'; *притъпя̀ (се), притъпя̀вам (се)* 'правя нещо да стане тъпо; (прен.) правя нещо да загуби типичните си качества, свойства, да отслабне, да се проявява в по-слаба степен'. – Срхр. *ту́пити, -ūм* 'тъпя', *ту́петu, ту́пjѐти, -ūм* 'тъпея', словен. *otópiti (se), -im (se)* 'затъпя (се)', *otopéti, -ím* 'затъпя, затъпея', рус. *тупи́ть(ся), -плю́(сь)* 'тъпя, затъпявам (се)', *тупе́ть, -е́ю* 'тъпея, затъпявам', укр. *тупи́ти(ся), -плю́(ся)* 'тъпя, затъпявам (се)', *тупіти* 'тъпея, затъпявам', белорус. *тупіц(ца)* 'тъпя, затъпявам (се)', *тупе́ць* 'тъпея, затъпявам', чеш. *tupit (se), -ím* (se) (рядко) 'тъпя, затъпявам (се); злословя (за някого), черня, хуля, посрамвам, унижавам', *tupiti, -ím* остар. 'прокълнавам, унищожавам, погубвам' (Machek 661), *tupĕti, -ím* '(остар. и рядко) ставам тъп; ставам безразличен, безчувствен, незаинтересован; тъпея, затъпявам', словаш. *tupiet'* също, *tupit'* 'тъпя, затъпявам; черня, хуля, посрамвам, унижавам (някого)', пол. *tępić (się), -pię (się)* 'тъпя, затъпявам (се); погубвам, изтребвам, унищожавам', *tępieć, -eję* 'тъпея; (за слух, зрение) притъпявам се, отслабвам', кашуб. *tąpic* 'тъпя, затъпявам; унищожавам, изтребвам, изкоренявам', горлуж. *tupić* 'тъпя; (за чувства) изтъпявам, притъпявам', доллуж. *tupiś (se)* 'тъпя, затъпявам (се); притъпявам (се)'. – Праслав. *tąpĕti* и каузатив *tąpiti (sę)*, произв. от **tąpъ* (вж. *тъп*). – Срв. Miklosich, EtWb 358, Brückner, SEJP 570, Преображенский 2, 1158, Ст. Младенов, ЕтР 646, Machek 661, Skok 3, 524, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1560, Черных, ИЭС 2, 271–272, Bezlaj 4, 199, Boryś, SEJP 631, ЕСУМ 5, 677. Machek, цит. съч., неоснователно отделя западнослав. форми със значение 'прокълнавам, унищожавам, погубвам' от гнездото на праслав. **tąpъ*, вж. семантични аргументи в полза на тяхното включване тук у Schuster-Šewc, цит. съч., Boryś, цит. съч.

тъпигьòз и **тъпъгьòз** 'нахален, безочлив' (Патрешко, Троянско). – Вариант на *тепегьòз* (вж.) с промяна на първото неударено *е* в ъ и редукция на второто неударено *е* в *и* в *тъпигьòз*. Формата *тъпъгьòз* може да е получена и с асимилация *ъ – и* > *ъ – ъ* от *тъпигьòз*. Промяната може да е резултат и от преосмисляне на началото на думата с *тъп* '(за човек) несхватлив, глупав, нечувствителен' (вж.).

тъпѝм гл. 1 л. мн. ч. 'тъпчем, пълним' в текст: *По-кървавото мисò тъпѝм кървавѝцъ и нàденици* (Русаля, Великотърновско). – *От тъптѝм* (вж. *тъптя̀*) с дисимилаторно изпадане на второто *т*.

тъпѝр жарг. 'глупав, прост човек'. – Еднакво с *тапѝр* разг. 'глупак, тъпак', което е по *тапѝр* зоол. 'нечифтокопитен бозайник от рода на коня, Tapirus', с преосмисляне на началото по *тъп* (вж.).

тъпичкъ 'копà сено' (Динево, Хасковско). – От **тепичка* (срв. диал. *типѝчка* 'къртичина'), произв. с умал. наст. *-ичка* от диал. *тепя̀* 'копà сено' или друг вариант на *тепѐ* (вж.), с промяна на неударено *е* в ъ в корена. Срв. *типѝна* 'малка копà сено' (вж. под *тепѐ*).

тъпкáвчи 'вид кръгъл пъпеш' (Щръклево, Русенско). – Вероятно от **топкаўнче*, умал. от *тòпкаун* (вж.), с асимилация *о – а* > ъ (неударено *а*) – *а*, редукция на неударено *е* в *и* в краесловие (**топкаўнче* > **тъпкаўнчи*), премет на ударението върху първата сричка (> **тъпкаунчи*) и промяна на неудареното *у* > *ў* > *в*, съпроводена с изпадане на *н* (> *тъпкáвчи*). Би могло да бъде и от първоначално **топкавўнче*, умал. от **топкавўн*, от тур. *top kavun* (вж. *тòпкаун*), с посочения вид асимилация, редукция и премет на ударението и изпадане на неударената сричка *-ун-* [> *тъпкáв(ун)чи*]. Срв. диал. *тòпкън* 'вид пъпеш (малък и шарен)' (от Кривня, Разградско, ДА), което може да е от *тòпкаун* с изпадане на неудареното *-у-* или от **тòпкавун* с изпадане на неударената сричка *-ву-* (вероятно през вариант с билабиално *ў*). Вж. Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 204–205.

тъпкъ нареч. диал. 'също, досущ, напълно, съвсем' (Геров), **тъпкъ** нареч. също (Съчанли, Гюмюрджинско), **тъпкъсъ** нареч. остар. 'съвсем същото, тъкмо като' (Д. Войников). – От тур. *tıpkı* 'много подобен, тъждествен; без никаква разлика, също, досущ', *tıpkısı* 'точно подобие, копие'. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256.

тъптѝсан 'залисан, занесен в нещо' (Неготино). – Вероятно причастна форма от **тъптѝсам*, което е с *-ъ-* от неударено *-е-* или с дисимилация *е – и* > *ъ – и* от **тептѝсам*, а то от основа за мин. св. вр. *tepti* на тур. гл. *teptemek* 'не обръщам внимание, пренебрегвам' и гр. аор. наст. *-ис-*, с вероятен семантичен развой: 'не обръщам внимание, пренебрегвам' > 'не обръщам внимание, пренебрегвам (нещо или някого) поради вглъбеност, отнесеност' > 'отнесен съм, занесен съм, залисан съв в нещо'. Срв. охридското *тептѝса*, което е от друго значение на същия турски глагол. Вж. Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 203.

тъптя̀ 'тъпча' (единствено у Ст. Младенов, ЕтР 644, където вероятно нормализирано вм. *тъптà* по книж. бълг. глаголи на *-тя̀*), **тъптà** диал. също (Геров), **тъпта** също (Старцево, Маданско), 'тъпча; вървя' (Странджа), 'тъпча, стъпквам' (Нова Надежда, Хасковско), **тъптъ** 'тъпча' (Хасково), 'тъпча; вървя, минавам' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тъптам** 'тъпча' (Родопите), 'тропам' (Павелско, Хвойна, Смолянско), **тъптам** 'пълня чушки, тиквички с месо, ориз и др.' (Доспат), **тòпта** 'тъпча, стъпквам' (Момчиловци, Смолянско), **тòптам** 'тъпча; тропам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско), **тъптям** 'тъпча' (Долновардарско), **тъптѝ** 3 л. ед. ч. 'тъпче' (ТрСб 6/2, 165), **тъптат** 3 л. мн. ч. 'тъпчат с крака, газят' (Гоце Делчев; Плевня, Драмско), **тъптът** 'тъпчат' (Павелско, Асеновградско), **тъптъ̀т** 'тъпчат' (Петково, Ардинско), **тъптà̀т са** 3 л. мн. ч. '(за чушки с месо и др. неща) пълнят се' (Ахряне, Смолянско), **тъптал** мин. прич. м. р. 'тъпкал' (Могилица, Маджар, Смолянско), **тъптя̀ха** 3 л. мн. ч. мин. несв. вр. 'тъпчеха' (в нар. пес., пята от родени в с. Караюджали, Гюмюрджинско), **тъптя̀хъ** също (Бургаско); стб. **оутъптатн** (Ман. хр.), чсл. **тъпътатн, -штѧ, -штєши** 'тъпча, газя, мачкам', **тъпътъ** 'шум, тропот, грохот' (Miklosich, Lex. PSl 1017). – Произв.: *тъптà̀ло* 'пълнеж с месо или друга смес за тиквички и чушки' (Влахово, Смолянско), *тъптаньи* в съчет. *тъптаньи пьиперьки* 'пълнени чушки' (Вървбина, Ардинско), *тъптà̀т* м. 'пълнеж от месо и друга смес (за тиквички, чушки и др.)' (Бориково, Върбово, Гела, Горна Арда, Дряново, Смолянско; Наречен, Асеновградско; Попско, Ивайловградско; Ягодина, Триград, Девинско; Доспат; Ситово, Лилково, Пловдивско; Боголин, Бръщен, Гоцеделчевско), *тъптà̀та* в съчет. *тъптà̀та пипѐрка* 'пълнена чушка' (Полковник-Серафимово, Смолянско), *тъптѐж* 'пълнеж с месо или друга смес (за тиквички, чушки)' (Горно Райково, Долно Райково, Смолянско); *затаптà̀чка* 'дърво, с което се натъпква брашно в торби и чували във воденицата' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско); *изтаптà̀вам* 'изтъпквам' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско); *нà̀тъптъ* 'натъпча' (Съчанли, Гюмюрджинско); *потаптà̀вам* 'тъпча по малко; (прен.) прикривам нещо, потъпквам' (Родопите), прен. 'не зачитам думите на някого, не уважавам' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Маданско), *потаптутъ* 3 л. мн. ч. 'изтъпчат' (Сборниче от 18 в., нова сръбско-българска редакция, Цонев, Опис Пловд. 221); диал. *стъптя, стъптувам* 'стъпквам' (Геров), *постаптà̀вам* 'понатъпквам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Хърв. остар. *taptati, -am* 'тропам с крака', словен. *teptáti, -âm* 'тъпча, газя с крака', остар. *taptáti* също, рус. *топта́ть, -чу́* 'тъпча, мачкам, газя с крака', *топта́ться* 'тъпча на едно място', струс. **тъпътати, тъпъѵоу, топтати** 'тъпча, тропам; натискам, мачкам (грозде за вино)', укр. *топта́ти, -чу́* 'тъпча, мачкам, газя с крака', белорус. *топта́ць* също, горлуж. *teptać, -ptam, -pću* 'стъпвам, пристъпвам; тъпча, тропам с крака; размахвам ръце и крака, ритам', доллуж. *teptaś, -pću, -ptam* също. – Праслав. **tъrъtāti, *tъrъtjǫ/*tъrъtājǫ*, звукоподраж. гл., образуван със суфикс *-tāti, -tjǫ/-tājǫ* (вж. Vaillant, Grammaire comparée 3, 340–341, Sławski, SPs 1, 52–53), вариант на праслав **dъrъtāti* с продължител

чеш. остар. *deptati* 'тъпча, газя', диал. *deptat'* 'тропам с крака', словаш. *deptat'* 'тропам с крака; тъпча, газя', пол. *deptać* 'тъпча, мачкам, газя с крака' и др. (вж. ЭССЯ 5, 183). Източнославянските съответствия могат да се изведат и от праслав. **tarъtāti* (вж. *тòпам*). Според Bezlaj 4, 171, отименно образуване от **tьrъtь* (срв. чсл. тръпътъ), произв. от **tьrpāti* (срв. *тъпам*, за което се допуска обаче самостоятелно по-ново звукоподраж. образуване). Коренът **tьr-* би могъл да бъде в отгласни отношения с **tup-* в **tupāti*, ако последното е старо праслав. звукоподраж. образуване (срв. *тȕпам, тъпам*) от древна ие. ономатопея, за което срв. стинд. *tṓpati, tupáti, túmpati, tumpáti* 'бие, удря, блъска', гр. *τύπτω* също, *τύπος* 'удар, отпечатък, следа', латв. *staũpe* 'следа от конски копита' и др., които обикновено се извеждат от ие. **(s)teu̯-p* 'удрям, блъскам, бутам', вж. Pokorny 1034, Bezlaj 4, 171; срв. Vasmer, REW 3, 122. Би могло обаче праслав. **tьp-(dьp-), tup- (dup-), top-, tep- (dep-)* да са паралелни вариантни звукоподраж. корени (срв. *тѐпам*[1], *тòпам, тȕпам, тъпам*). – Срв. Miklosich, EtWb 369 (под *tŭp-*), Brückner, SEJP 87 (под *deptać*), Ст. Младенов, ЕтР 644–645, Machek 115, Skok 3, 483 (под *topòtati*), Schuster-Šewc, Wb. 20, 1505, ЕСУМ 5, 601.

тъпузлѝйка, тъпузлѝка 'топлийка' (Баничан, Гоцеделчевско). – Вариант на *топузлѝйка, топузлѝка* също (вж. под *топȕз*) с дисимилация *о(у) – у > ъ – у*.

тъпча 'натискам, мачкам с крака, газя; (разг.) стъпвам, ходя на едно място или в малко пространство, тъпам; пъхам, бутам, натискам нещо да влезе, да се събере някъде, гнета; натискам нещо да се смачка, мачкам; (прен.) карам някого насила да яде много; (прен. разг.) държа в подчинение, потискам; нарушавам, не спазвам', 'натискам нещо да се смачка, да се слегне, да се побере повече в съда; (пренебр.) ям' (Тръстеник, Плевенско; Ленково, Никополско), 'бутам нещо да се събере някъде' (Алваново, Търговищко), 'натискам да се побере, мачкам; бия' (Шумнене, Тетевенско), 'притискам с крака, газя, мачкам; натискам да се смачка, мачкам, гнета; (за птици) coire; слагам зърна в гушата на птица, угоявам' (Банат), 'пълня (колбас)' (Кортен, Новозагорско; Радилово, Пещерско), **тъпча се** 'ям, лапам много и лакомо', **тъпкам** 'тъпча' (Кумановско), **тàпкам** 'тъпча; натъпквам' (Самоков), **тъпка** 3 л. ед. ч. 'тъпче' (Оброчище, Добричко), **тъпка, тъпче** 3 л. ед. ч. '(за птици) coire' (Трънчовица, Никополско). – Произв.: *тъпкàлник* 'помещение, в което са се натъпкали много хора' (Еленско), *тъпкàло* разг. и диал. 'навалица, тъпканица', 'изгладено дебеличко дърво за тъпчене на брашно и жито в чували' (Смолско, Пирдопско), 'дървен уред, с който тъпчат грозде в съд' (Шумен), 'инструмент у каменоизваждач' (Беброво, Еленско), 'черясло' (Неново, Провадийско), *тъпкàлу* 'навалица, блъсканица, много хора' (Еленско; Сухиндол), 'дърво с дебел край за тъпчене на брашно в чувал; гладник, лаком човек' (Силистренско, гребенски говор), *тъпкъ̀нь* в съчет. *тъпкъ̀нь елѐкь* 'къса дреха без ръкави от плат, натъпкана с разбити парцали' (Стамболово, Павликенско), *тъпкани* в съчет. *тъпкани чȕшки* 'пълнени чушки' (Паламарца, Поповско; Бохот, Плевенско), *тòпкано* 'пълнеж за тиквички и чушки' (Богутево, Асеновградско), 'пълнени чушки с жито и лук' (Трънчовица, Никополско), *тъпканица* разг. 'навалица, блъсканица', *тъпкано* в съчет. *тъпкано елѐче* 'елече, подплатено с хастар' (Брусен, Тетевенско), *тъпкàч* ученически говор 'любовник на женена жена, таен любовник' (София); *втъпча, втъпквам*, диал. и *втъпкувам* 'затъпквам' (Геров); *дотъпча, дотъпквам*, диал. и *дотъпкувам* (Геров); *затъпча, затъпквам*, диал. и *затъпкувам* (Геров) 'с тъпкане сгазвам, стъпквам; запълвам отвор, като го натъпквам с нещо; пъхам, навирам нещо в отвор'; *изтъпча, изтъпквам*, диал. и *изтъпкувам* 'стъпквам всичко', диал. 'развалям нещо натъпкано' (Геров); *натъпча, натъпквам*, диал. и *натъпкувам* (Геров) 'с тъпчене натиквам, вкарвам нещо някъде; намачквам; втиквам, вкарвам някъде нещо с натиск; напълвам нещо колкото може по-добре, изпълвам до краен предел', *натъпча се, натъпквам се* разг., диал. и *натъпкувам се* (Геров) 'ям без мярка, повече, отколкото е потребно; с мъка влизам, вмъквам се в навалица, в нещо', *натàпкувам* 'натъпквам' (Самоков); *потъпча, потъпквам* и диал. *потъпкувам* 'стъпквам, сгазвам; (прен.) потушавам; задушавам, смазвам нещо; не зачитам нещо, пренебрегвам; (разг. и диал.) потулвам, премълчавам, скривам нещо'; *притъпча, притъпквам* и диал. *притъпкувам* (Геров) 'с тъпкане леко притискам, сбивам нещо рохкаво'; *протъпча се, протъпквам се* диал. 'разхождам се' (Геров); *разтъпча, разтъпквам* 'с тъпкане правя нещо да се слегне', диал. и *разтъпкувам* 'развалям нещо натъпкано' (Геров), *разтъпча се, разтъпквам се* и диал. *разтъпчам се* 'разхождам се малко, за да се раздвижа'; *стъпча, стъпквам* и диал. *стъпчам, стъпчувам* (Геров) 'смачквам, унищожавам нещо, като го тъпча с крака, смазвам; (прен.) унищожавам, погазвам', *стъпкъм, стъпкȕвъм* 'сгазвам, стъпквам' (Ново село, Видинско), *състъпча, състъпкам, състъпквам, състъпкувам* диал. 'стъпквам, смачквам, погазвам' (Геров), *състъпча, състъпкам* диал. 'стъпча, потъпча, сгазя, смачкам' (Геров); *утъпча, утъпквам* и диал. *утъпкувам* 'с тъпкане правя нещо да стане сбито, плътно или равно', *утъпча̀, утъпквам* 'смачквам с тъпчене, утъпквам' (Банат); ФИ: *Тъпчилещов* (Калофер, Карлово). – Паралелно образуване към *тъптя̀, тъптà* (вж.) с наст. *-ка-* (с *-ч-* по форми за 2 и 3 л. ед.ч. на диал. гл., спрягани по първо спреж.), по двойки глаголи, като: *бумтя̀ – бȕмкам, думтя̀ – дȕмкам, тумтя̀* (и диал. *тȕмта*) – *тȕмкам* (вж.), *туптя̀ – тȕпкам* (вж. *тȕпам*). Може да е от първично **тъпткам* с опростяване на групата *-нтк-* > *-нк-*. Би могло да бъде и произв. от *тъпам* (вж.). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 644–645, където *тъпкам, тъптя̀* и *тъпча* се сравняват със *стъпквам*, което на стр. 615 се свързва освен със стб. тръпътати (?), така и с кор. в *стъпвам, стъпя* (вж.).

тъпънджъ, тъпънжъ грънчарски термин 'малко колело, което е съединено с ос долу при голямо колело, което служи за ритане – подкарване на горното колело, поставено на два сачмени лагера' (Бели Осъм, Троянско), **тъпанджà** 'горен диск на грънчарско колело' (Бериево, Севлиевско), вж. *тапанджъ*.

търà[1] нареч. 'за всеки случай' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Неясно.

търà[2] ж. 'чеиз' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Неясно.

търанѝчкам 'подхвърлям, играя си' (Сталево, Първомайско). – Звукоподраж., образувано с умал. наст. *-ичкам* от първично **търанѝкам*. – Срв. *таранѝгам*.

търапан 'малка коса' (Смилец, Силистренско). – С епентеза на *а* в средисловие от тур. *tırpan* 'коса' или от рум. *tîrpán* 'сърп, косер', заето също от турски. – Срв. *търпàн*[1], *тарпàн*.

търатѝкьо м. 'дърдорко' (Странджа). – Звукоподраж., оформено вероятно по съществителни на *-ко* като *бърбòрко*, *дърдòрко*, *мърмòрко*, с експресивна палатализация на суфиксалното *-к-*. – Срв. *тарàтайка*[2], *търтарàч*, *търтънѝк*, *търтòлник*, *търтърѝя*, *търтъръ*.

търàш, вж. *тарàш*.

търбà 'тръба (музикален инструмент)' (Копривщица), 'топ, свитък платно' (Габрово), 'навит на руло домашен плат' (Плачковци, Габровско; Котел; Долни Богров, Софийско), **тъ̀рбъ** 'навит на руло памучен или вълнен плат' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'топ плат' (Дервент, Дедеагачко), **тъ̀рбй** мн. ч. също, в съчетания: *две тъ̀рбй плàтну* (Велико Търново), *триста тъ̀рбй тънка басма* (Голяма Желязна, Троянско), **тъ̀рбò** в текст: *...месали...и се навиват на рòло – на трубо, на тъ̀рбò*...(Оброчище, Балчишко, Сб. Добруджа 202). – От *тръ̀бà* също (вж. *тръ̀бà*[1]) с премет *-ръ-* > *-ър-*. Формата *тъ̀рбò* е вероятно със завършек по *рòло* в текста.

тъ̀рбаль 'дебел, нисък и тежък човек' (Банско), **тъ̀рбул** укор.'нисък и дебел човек' (Войнягово, Карловско). – Неясно. Биха могли да бъдат експресивни производни с наст. *-аль* (от праслав. *-al'ъ*) и *-ул* (от праслав. *-ulъ*), за които вж. Sławski, SPs 1, 107–108, 110, от *тъ̀рба* 'топ (плат)' или *тръ̀ба* също (вж. *тръ̀бà*[1] и *тъ̀рбà*), с метафоричен развой на значението (преосмисляне като нещо валчесто, топчесто и тежко).

тъ̀рбѝлу 'тръба (музикален инструмент)' в текст: *С тъ̀рбѝлу да си засвирѝш*...(Габрово, Велико Търново). – Произв. с наст. *-ило* (праслав. *-i-dla*) за названия на инструменти от **тъ̀рбя̀*, произв. от *тъ̀рбà* (вж.), или с премет *-ръ-* > *-ър-* от *тръ̀бя̀* 'свиря на тръба' (вж. *тръ̀бà*[1]).

тъ̀рбица 'чубрица' (Корница, Гоцеделчевско). – Вариант на *тръ̀бица* също (вж. *тръ̀бѝца*[2]).

тъ̀рбиф с вероятно знач. 'корем, тумбак' в пословица: *Прилѝчъ му кътỳ нъ гол тъ̀рбиф нож* (Троян, СбНУ 7/ 3, 2012). – От акцентен вариант *тъ̀рбух* на *тъ̀рбỳх* (вж.), с делабиализация на *у* в *и* и диалектна промяна *х* > *ф* в краесловие.

тъ̀рбонàч 'тиква' (Видинско). – Възникнало по форма за мн. ч. *турбънàчи* на *турбънàча* 'бяла тиква' (вж. *тулбенàча*), с метатеза *у – ъ* > *ъ – у* (неударено *о*).

тъ̀рбузàн 'обшивка на женска риза; чорапена плетка' (Радуил, Ихтиманско). – От тур. *tırabzan* 'перила на стълби', вариант на *tırapzan* също, с метатеза *-аб-* (*-ab-*) > *-ба-* и лабиализация на неударено *а* в *у*. Срв. *търпузàн* (вж. под *търпазàн*), а за значението – *тарпазан* 'крайна ивица на поръбена забрадка' (вж. под *тарпазàн*). – Срв. *трабузàн*.

тъ̀рбỳк 'кафез, с който се лови риба' (Силистренско, гребенски говор). – От рум. *tărbúc* 'вид риболовна мрежа, подобна на торба'. – Заето и в укр. *торбу́к*, диал. *турбу́к*, *тербук* също, срв. ЕСУМ 5, 603, където думата се смята за неясна и се предполагат други етимологични връзки.

тъ̀рбул, вж. *тъ̀рбаль*.

тъ̀рбỳх 'първият и най-голям дял от стомаха на преживно животно, шкембе; изобщо корем, стомах', **тъ̀рбух** 'стомах', обидно прозвище (Патрешко, Троянско), **тъ̀рбỳh** 'търбух' (Златоград), **тъ̀рбỳф** 'изсушен стомах от животно, напълнен с рязано свинско месо и подправки' (Сталево, Първомайско), **тъ̀рбỳф** 'приготвено като зимнина свинско месо' (Динево, Хасковско); чсл. тръвоүха ж. 'вътрешности' (Miklosich, Lex. PSl 1006), рус.-чсл. тривоүхъ 'коремни вътрешности' (Срезневский 3, 993). – Произв.: *тъ̀рбỳхист* диал. 'който има голям търбух, корем' (Геров), *тъ̀рбỳша* 'разпарям корем, търбух', *тъ̀рбушàт* 'който е с голям корем' (Троян; Троянско), *тъ̀рбушѝна* 'търбух на животно' (Куфалово, Солунско; Геров), *тъ̀рбушка* 'шкембе' (Църско, Битолско; Охрид); *затъ̀рбỳша* диал. 'започвам да търбуша' (Геров); *изтъ̀рбỳша*, *изтъ̀рбỳшвам* и диал. *изтъ̀рбỳшам* (Геров) 'изкарвам търбуха на животно или човек, изкормвам; (прен.) разпарям, разкъсвам някакъв предмет и изваждам вътрешността му', *изтъ̀рбỳшувъм* 'разпарям корем' (Енина, Казанлъшко), *изтрамбỳша*, *изтрамбỳшам*, *изтрамбỳшвам* диал. 'изтърбушвам, изкормям' (Геров), *изтрамбỳша* също (Етрополе, Ботевград) [с премет *-ър-* > *-ръ-* (*-ра-* в неударена позиция) и експресивно вмятане на *-м-*]; *прòтарбуша*, *протарбỳшвам* 'промушвам с нож корема на човек или животно' (Кутела, Виево, Славеино, Момчиловци, Смолянско; Петково, Ардинско), *протърбỳшен* 'изтърбушен' (Църско, Битолско); *разтърбỳша*, *разтърбỳшам*, *разтърбỳшвам* диал. 'изтърбушвам, изкормям' (Геров). – Срхр. *трбух* 'търбух, корем; стомах', словен. *trébuh* 'търбух, корем', рус. *требухá* 'вътрешности', *требу́х* 'лакомник', укр. диал. *требу́х* 'черво; шкембе; вътрешности на животно', *требу́хá* също, *трибу́х* също, белорус. *трыбу́х* 'вътрешности', диал. *трэбу́х* също, чеш. диал. *terboch* пейор. 'корем', стчеш. *teřbuch* също, словаш. диал. *terbuch*, *trebucha* 'гуша; търбух', пол. диал. *terbuch*, *trybuch*, *telbuch* 'търбух', доллуж. *tarbuch* 'корем, вътрешности'. – Думата е с неясна етимология, а вариантните облици в слав. езици не позволяват възстановяване на единна изходна праслав. форма. Допуска се родство с праслав. **terbiti* 'требя, чистя' (вж. *трѐбя*), за което се приема, че е от кор. в **terti*, *tьrą* (вж. *трùя*), и образуване с праслав. суфикси *-ихъ*, *-ихā*, вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1499, ЕСУМ 5, 627, Bezlaj 4, 218. Schuster-Šewc, пак там, обяснява вариантността на слав. облици с експресивност, което е приемливо, но трябва да се отчита и вътрешнославянско заемане (особено между изтслав. и запслав.). Не е убедително предположението на Vasmer, REW 3, 134, за образуване от **trь-* 'три' във функция на префикс и кор. в *бу́хнуть* 'набъбвам, подувам се'. Срв. и Skok 3, 134, който предполага композитно образуване от основата в **ter-ti* 'трия' и **brjuxa* 'корем' с продължители чеш. *břicho*, пол. *brzuch*, рус. *брю́хо*. Неприемливи са и връзките с тур. *torba* (у Brückner SEJP, 567, срв.

и Ст. Младенов, ЕтР 645), с итал. *trippa* 'корем, търбух' (у Matzenauer, CSl 352). Срв. за други етимологични връзки Ст. Младенов, пак там, Machek 641. – Заето в рум. *tîrbuc* 'търбух' (Цонев, История 2, 87). – Срв. *тръбу̀х*.

-търва в *изтърва̀, изтърва̀вам, изтървам* 'изпускам, не успявам да задържа в ръцете си' (вж.), *ѝзтървъ* св. 'отърва, предпазя; пропусна, изпусна; кажа нещо, без да помисля' (Съчанли, Гюмюрджинско), *изтърва̀ се, изтърва̀вам се, изтървам се* 'не съобразявам и казвам нещо пред някого, за което е трябвало да замълча, изпускам се'; *разтърва̀, разтърва̀вам, разтървам* 'разделям биещи се; пръскам на много места, разсипвам'. – Произв.: *изтърва̀н* 'загубен; не като всички' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Получено чрез преразлагане на основата в *отърва̀ (се), отърва̀вам (се)* 'избавям (се), спасявам (се)', от стб. **отъръ҃ватн, отъръ҃вѣ, отъръ҃вѣшн** 'откъсна, отделя' (Супр.), произв. с представка **отъ-** от **ръ҃ватн** (Ман. хр.) (вж. *ръва̀, ръвам*), срв. още **оу҃ръ҃ватн сѧ, оу҃ръ҃вѣ сѧ , оу҃ръ҃вѣшн сѧ** 'откъсна се, изскубна се' (Супр.). Началното *о-* в *отърва̀ (се)* е схванато като представка (от праслав. *ab-*). Срв. за подобен тип словообразувателна декомпозиция *-творя* в *затва̀ря, затва̀рям* (вж.).

търво̀н 'трион; бичкия с лък' (Ново село, Видинско), **тървонь** 'бичкия' (Пролазница, Видинско). – Произв.: *търво̀нчич* 'малко ръчно трионче; трион, с който учениците режат шперплат' (Ново село, Видинско). – С премет *-ръ-* > *-ър-* от *тръво̀нь* също (вж.), вариант на *трево̀н* (вж.). – Срв. *трво̀н, трво̀нь*.

тървъле мн. ч. 'плитки' (Ново село, Видинско). – Вероятно еднакво с *търфли* (вж.), с промяна на изходно *-х-* (> *-ф-*) във *-в-*. – Срв. *стръфел*.

тървъм съ 'отивам по бърза работа някъде с превозно средство', св. **търнъ съ** (Еленско). – Формата *тървъм съ* е вторичен несв. към св. *търнъ съ*, от **търгнъ съ* (вж. *търгам*[2]) с изпадане на *-г-* в групата *-ргн-*.

търг търг. 'публична продажба, която се извършва чрез наддаване по определени правила; конкурсно наддаване между физически или юридически субекти по определени законови правила за доставяне, наемане или извършване на някаква голяма обществена поръчка'; стб. **тръгъ** 'пазар, тържище' (Енински ап., Супр.). – Произв.: *търгу̀вам* (вж.), *тържѐн, тръ̀жна* 'който се отнася до търг', *тържѐство* (вж.), *тържѝще* (вж.). – Срхр. *тр҃г*, словен. *tŕg*, рус. *торг*, струс. търгъ, торгъ, укр. *торг*, белорус. *торг*, чеш. *trh*, словаш. *trh*, пол. *targ*, доллуж. остар. *terg*. – Праслав. **tъrgъ*. – Думата е с неясна етимология. Според Vasmer, REW 3, 123, праслав. **tъrgъ* е сродно с лит. *turgùs* 'пазар', латв. *tìrgus* също, което се отхвърля от Fraenkel, LEW 1143, според когото балт. форми са заемки от изтслав., така както стнорд. *torg* 'пазар', швед. *torg* също, дат. *torv* също, финл. *turku* също, вж. Vasmer, пак там, срв. Ст. Младенов, ЕтР 645. Думата се сравнява и с венетското СелИ *Τεργέστε* – днешният град *Triest*, илир. *tergitio* 'търговец', алб. *treg* 'пазар; търговия' (като прародни с **tъrgъ* според Vasmer, пак там), или като палеобалканска (латинска) заемка в славянски (вж. Skok 3, 449, срв. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1520; вж. и Bezlaj 4, 223, който смята подобно заемане в славянски за неприемливо от фонетична гледна точка). Алб. *treg* е най-вероятно заемка от славянски (вж. по-долу). Допуска се, че източник на заемане в палеобалканските (и в славянските) езици е акадското *tamgaru* 'купувач, търговец', откъдето са арамейското *taggārā* и араб. *tāğir* също, мн. ч. *tağğār* (> тур. *tüccar,* вж. *туджа̀р*), вж. Holub–Kopečný 389–390, Machek 651, Skok 3, 499, Черных, ИЭС 2, 251. Не без основание като източник на заемане се сочат и алтайските езици, като праслав. **tъrgъ* се сравнява с монг. *torga*, *torgu* 'коприна' (вж. Ramstedt, NphM 50, 99 и следв.) или със сттюрк. *turku*, *turγu* 'стоянка' (вж. Räsänen, NphM 52, 193 и следв.). Срв. и Ст. Младенов, ЕтР 645, според когото същият кор. е в *терджума̀нин* 'преводач при разговор' (вж.), източникът на което е араб. *torğumān* също. За други опити за обяснение на думата на домашна почва вж. Holub–Kopečný, пак там, ЕСУМ 5, 603, ESJSt 16, 990–991. – Заето в рум. *târg* 'пазар, панаир; сделките, извършвани на пазара; пазарлък, сделка; град, градче' (Цонев, История 2, 75, Rosetti, Influenţa 41, Mihăilă 58), алб. *treg* 'търг' (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 12, Meyer, EtWb 436, Orel, AlbEtD 463).

тъ̀рга[1] таен шивашки говор 'ока' (Дебърско), вж. *тъ̀ргам*[3].

тъ̀рга[2] 'носилка за пренасяне на слама (прави се от два пръта и тел)' (Суворово, в Украйна). – От рум. *târgă*, мн. ч. *tărgi* с диал. знач. 'приспособление от два дървени пръта за пренасяне на сено на ръце от двама души' (DLR 11/A 2-A, 1982, 58), като ъ в корена е вероятно под влияние на редуването *а – ă* (ъ) във формите за ед. и мн. ч. в румънски, срв. за коренното *-ă-* (-ъ-) - и произв. *tărgáş* рядко 'лице, което пренася с тарга' (DLR 11/A 2-A, 1982, 121). – Срв. *та̀рга*.

търгам[1] нар. 'дърпам, тегля, скубя', **търгам, тръгвам**, св. **тръгна, тръгнувам** диал. 'дърпам, опъвам, тегля; дърпам, притеглям, отместам; дърпам, скубя, изскубвам; вадя, изваждам, измъквам; тегля, прекарвам през нещо или някъде; (прен.) тегля, мъча се, страдам, търпя' (Геров), 'дърпам, тегля' (Габрово, Ксантийско), 'тегля' (Загоричане, Костурско), 'скубя, изскубвам, изтръгвам' (Шумен; Кюлевча, Шуменско; Батово, Смолница, Добричко; Силистренско, гребенски говор; Кривня, Разградско; Русаля, Великотърновско; Стамболово, Павликенско; Певец, Търговищко), 'тегля, преживявам (мъка, болест), страдам' (Охрид, Прилеп), **тъ̀ргам**, св. **тъ̀рна** 'дърпам, махам, отстранявам; преживявам, понасям (мъки, несгоди)' (Костурско), **тъ̀ргъм** 'скубя, изтръгвам' (Троян; Патрешко, Троянско; Каранци, Великотърновско; Бабук, Гарван, Соколово, Калипетрово, Силистренско), 'бера плод невнимателно' (Трънчовица, Никополско), 'скубя градински растения (чесън, лук и др.)' (Бракница, Поповско), **тъ̀ргнам** 'тегля' в текст: *Чекай сега да се напоручам, да после можам и едно спиенье (сън) да тъ̀ргнам* (Прилеп), **тъ̀ргам се, тръгвам се,** св. **тръгна се, тръгнувам се** диал. 'дърпам се, опъвам се, тегля се; отивам настрана, отместам се, сторвам път; оттеглям се, отдръпвам се, преставам да работя нещо' (Геров), **тъ̀ргам се** 'преместам се' (Долни Раковец, Радомирско), **тъ̀ргам сę** 'тегля се, дърпам се, скубя се' (Марковча, Шуменско), **тъ̀ргвам се** 'отместам се, отдръпвам се' (Искрец, Софийско),

търга 3 л. ед. ч. 'тегли, страда' (Самоковско; Църско, Битолско), с вероятно знач. 'дърпа, маха' в текст: ... *рàка нѐ търга от пиянството*... (Прилеп), **търгнуе** 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'дръпне' в текст: *Зѝма гѝволот, го търгнуе вълкот*... (Велес), **търгнеме** 1 л. мн. ч. с вер. знач. 'теглим, страдаме' в текст: ... *Ама ще търгнеме, ще търпим* (Трънчовица, Никополско), **търгаше** 3 л. ед. ч. мин. несв. вр. 'дърпаше' в пример: ... *и туку търгаше тутѝнчок* (Прилеп), **търгна** 3 л. ед. ч. мин. св. вр. с вер. знач. 'дръпна настрани' в текст: ... *живите си гьи търгна Господ за̀ него* (Велес), **търгна̀** 3 л. ед. ч. мин. св. вр. 'изтегли' в текст от нар. пес.: ... *си тръгна̀ сàбля френгѝя*... (Връбница, Софийско), 'изтегли; изскуба' в изрази: *търгна̀ сàбля, търгна̀ трендàвил* (Суходол, Софийско), **търгай** запов. накл. 2 л. ед. ч. с вероятно знач. 'теглѝ, дърпай' в текст: *Търгай, старче, ѐрото, да се сбѐри сѐлото* (Прилеп), **търгай** запов. накл. 2 л. ед. ч. с вероятно знач. 'теглѝ' в текст: *Ай сега търгай танецот, да си ойме*... (Прилеп), **търгнал** прич. 'изтеглил, извадил' в текст: *търгнал нож од нѐжница* (Прилеп), **търгнала** прич. ж. р. 'дръпнала' в текст: ... *царѝцата я търгнала нà страна*... (Дебърско), **търгнал се** 'дръпнал се' ... *Соломон се търгнал на еден крај* (Прилеп); стб. **нстръгатн, нстръгаѣ, нстръгаѥшн** 'изтръгна, разкъсам' (Син. тр.), **нстръгнѫтн, нстръгнѫ, нстръгнєшн** 'изтръгна със сила нещо от някъде; извадя, изтегля, измъкна; (прен.) освободя, спася някого от нещо' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Син. пс., Син. тр., Супр.), **отътръгнѫтн, отътръгнѫ, отътръгнєшн** 'изтръгна, отделя със сила, откъсна; откъсна, отделя някого от някаква среда, общност и под.; (прен.) привлека, подлъжа някого да мине на моя страна' (Супр.), **отътръгнѫтн сѧ, отътръгнѫ сѧ, отътръгнєшн сѧ** 'изтръгна се, откъсна се' (Супр.), **потръгнѫтн, потръгнѫ, потръгнєшн (съмыслъ)** 'замисля, намисля' (Супр.), **протръгнѫтн сѧ, протръгнѫ сѧ, потръгнєшн сѧ** 'разкъсам се, раздера се, прокъсам се' (Мар., Зогр., Асем., Сав.), **прѣтръгнѫтн, прѣтръгнѫ, прѣтръгнєшн** 'скъсам, разкъсам' (Син. пс.), прен. 'прекратя, прекъсна' (Супр.), **растръгатн, растръгаѣ, растръгаѥшн** несв. и св. 'разкъсвам, правя на късове, на части, раздирам; разкъсвам, разбивам' (Асем., Сав., Син. пс.), **растръгнѫтн, растръгнѫ, растръгнєшн** 'разкъсам, направя на късове, на части; разкъсам, разбия; (прен.) прекъсна, накарам да пресекне' (Мар., Зогр., Асем., Енински ап., Син. пс., Супр.). – Произв.: *търгѝням* (вж.), *търгòсвъм* (вж.); *затъргам* диал. 'започвам да търгам, дърпам, тегля' (Геров); *изтръгна, изтръгвам* и диал. *изтръгам, изтръгнувам* 'със сила измъквам, изтеглям нещо, издърпвам, изскубвам', *изтръгна се, изтръгвам се* 'изскубвам се, измъквам се, откъсвам се; (прен.) (за глас, звук) издавам се, прозвучавам', *изтърнат* 'протегнат' (Костурско); *надтърнувам се* 'надпреварвам се при борене със сабя' (Костурско); *низтръгна, низтръгам, низтръгвам, низтръгнувам* диал. 'изтръгвам' (Геров); *оттръгна, оттръгвам, оттръгнувам* диал. 'откъсвам; изскубвам; оттеглям, отмествам, отдръпвам' (Геров), *оттръгна се, оттръгвам се, оттръгнувам се* диал. 'оттеглям се настрана, отдръпвам се и не се бъркам в нищо' (Геров), *отръгнувам* 'отдръпвам' (Софийско); *потръгна, потръгвам, потръгнувам* диал. 'изваждам, измъквам, изтеглям' (Геров), *потръгна* диал. 'да тръгна малко нещо' (Геров), *потръгнувам* 'поиздърпвам' (Софийско); *разтръгна, разтръгам, разтръгвам,*

разтръгнувам диал. 'търгам, тегля, дърпам на разни страни; разделям, разнемам, разтървавам' (Геров). – Срхр. *тр̏гати, -ā̀м* 'късам; скубя; бера', св. *тр̏гнути, -нѐм*, словен. *tŕgati, -am* 'късам, разкъсвам; бера', св. *tŕgniti, -nem* 'повлека, изтегля, прокарам', рус. диал. *торга́ть, -а́ю* 'късам, скубя, дърпам, тегля', св. *то́ргнуть*, струс. **търгати (сѧ)** (**торгати, тръгати**) 'бия се; треперя; разкъсвам (се)', укр. *то́рга́ти* 'дърпам, тегля, скубя; късам, разкъсвам, раздирам', белорус. *то́ргаць* 'разкъсвам, раздирам', чеш. *trhati (se), -ám (se)* 'късам, бера; дърпам, изваждам, издърпвам; късам (се), разкъсвам (се)', св. *trhnout, -nu* 'дръпна силно, изтръгна, изскубна; потрепна конвулсивно', *trhnout se* 'дръпна се от някого, отскубна се', словаш. *trhat' (sa), -am (sa)* 'късам, бера; дърпам, късам (се), разкъсвам (се); вадя, изваждам', св. *trhnut', -nu* 'дръпна силно; потрепна конвулсивно', пол. *targać, -am* 'скубя, дърпам; разкъсвам, раздирам', св. *targnąć, -nę, targąć się* 'хвърлям се, дърпам се, мъча се да се изскубна', св. *targnąć się*, горлуж. *torhać* 'късам, скубя, дърпам, тегля', доллуж. *tergaś* също. – Праслав. **tъrgāti (sę), *tъrgāją (sę)*, св. **tъrgnąti (sę), *tъrgną (sę)*. – Най-често се сравнява с лат. *tergō, tergeō, tergere, tergēre* 'избърсвам, изтривам; почиствам', арм. *t'urc* 'челюст', тох. A, B *träsk* 'дъвча, преживям', гр. *τρώγω* 'гриза, хрупам, ям'. – Ие. **terg-*, с разширение *-g-* от кор. *ter-* 'трия' (вж. *трѝя*). Вж. Pokorny 1073, Skok 3, 499, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1519, Bezlaj 4, 223, Boryś, SEJP 627, ЕСУМ 5, 603, ЭСБМ 13, 307, ESJSt 16, 989–990. Срв. Miklosich, EtWb 354 (под *terg-*), Ст. Младенов, ЕтР 645, 640, Vasmer, REW 3, 124, Machek 651. – Допуска се връзка на праслав. **tr̥g-* (с двойна рефлексация: **tъrg-* и **tьrg-*, вж. *тъ̀рзам*) с кор. **dьrg-* (вж. *дъ̀ргам* и *дъ̀рзам*), вж. Holub–Kopečný 390, ЕСУМ 5, 603, ЭСБМ 13, 307. – Формата за св. *тъ̀рна* от Костурско е от *тъ̀ргна* с изпадане на *-г-* от групата *-ргн-*. – Срв. *тъ̀ргам*², *тъ̀рзам, тъ̀рна се, тъ̀рнит.*

тъ̀ргам² диал., **тръ̀гвам**, св. **тръ̀гна,** диал. и **тръ̀гнувам** 'потеглям, запътвам се, отивам; ставам някакъв, заемам се с нещо; започвам да вървя, да се движа, да работя' (Геров), **тъ̀ргам** 'поемам на път, тръгвам' (Ленково, Никополско), обикн. в израз: *тъ̀ргам пат* или *тъ̀ргам на пат* 'потеглям, отправям се на път' (Велес), **тъ̀ргам**, св. **тъ̀рна** също (Костурско), **тъ̀ргам се**, **тъ̀рна се** 'изчезвам, бягам, махам се' (Кондорби, Костурско), **то̀рвам**, **то̀рна** (вж.), **тъ̀ргнам** 'тръгна' (Кукуш), **тъ̀рнувам** 'тръгвам' (Павелско, Асеновградско), с вероятно знач. 'тръгвам' в текст: ... *утре невѐста тъ̀рнувам нах пу̀сто сѐло Къ̀ршилъ* (Аламовци, Маданско), **тъ̀рнувам** с вероятно знач. 'тръгвам' в текст: ... *утре са сбирам, тъ̀рнувам нах Цариграда голема* (Петково, Ардинско), **тъ̀рнеш** 2 л. ед. ч. 'тръгнеш' (Родопите, НПРК 968), **тъ̀рже** 3 л. ед. ч. с вер. знач. 'тръгва, поема' в текст от нар. пес.: *Па извѝче Дамянова макя,/ та си събрà девет миле снàе/ и си тъ̀рже на бойно Косово* (Калотина, Годечко), **тъ̀рни** 3 л. ед. ч. 'тръгне' (Ситово, Пловдивско), **тъ̀рнува** 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'тръгва' в текст: *Стàна си Махму̀д, тъ̀рнува, ала му сърце не ѝще* (Долен, Даръдеренско), с вероятно знач. 'тръгва, поема на път' в нар. пес.: *Петър ми сбира тъ̀рнува,/ братче му чизми надява,/ баща му конче подпряга*... (Яворово, Асеновградско), **тъ̀рнува** 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'тръгва' в текст: *Майке съ сбира, тъ̀рнува низ криви реки надолу*... (Осина, Го-

целделчевско), **търновай** запов. накл. 2 л. ед. ч.'тръгвай' (Давидково, Ардинско), **търгàли** прич. 'тръгнали' в текст: ... *кога̀ йе стàдо търгàло, ка ги Караджà водѝло, булю̀ци са се зблея̀ли, та са по нѐго търгали.* (Суходол, Софийско), **търнал (търнъл)** прич. 'тръгнал' (Павелско, Оряхово, Асеновградско), **търна̀л** също (Софийско), **търнал** също (Охрид). – Произв.: *търнива̀тье* 'тръгване, потегляне' (Костурско), *търгѝнам* (вж.); *затръгна се* 'припна, затърча се, спусна се' (Геров); *потръгна, потръгвам, потръгнувам* диал. 'тръгвам за някъде, потеглям' (Геров). – Еднакво с *тъ̀ргам*[1] (вж.). За значението срв. сродните стчеш. *trhnúti sě* 'започна да се движа, раздвижа се, помръдна, поместя се' и *tržěti* 'вървя, движа се, насочвам се'; бълг. диал. *мѐгна* 'дърпам, влача' и 'отправям се, тръгвам' (Геров) и сродните чеш. *táhnouti* 'дърпам, тегля, влека' и 'вървя, движа се (при поход)', пол. *ciągnąć* 'притеглям, тегля, влека' и 'вървя, отправям се, отивам' (вж. **мѐгам*); *мѐгля* 'дърпам, опъвам' и *потѐглям* 'тръгвам, отправям се на път' (вж. *мѐгля*). – Формите *търна, търнувам* са от *търгна, търгнувам* с изпадане на *-г-* от групата *-ргн-*. – Срв. *тъ̀ргам*[1], *тръгам, тръгвам*.

тъ̀ргам[3] 'меря, измервам, тегля' (Геров; Кукуш; Църско, Битолско; Костурско), **тъ̀ргаше** 3 л. ед. ч. мин. несв. вр. 'теглеше' в текст от нар. пес.: ... *сичките моми тъ̀ргаше,/ коя̀ е момà най-тѐжка* (Гурково, Казанлъшко), **тъ̀ргам се** 'меря се, тегля се' (Геров; Охрид; Прилепско). – Произв.: *тъ̀рга* таен шивашки говор 'ока' (Дебърско), *тъ̀ргач* таен дюлгерски говор 'кантар' (СбНУ 16–17/1, 858). – Еднакво с *тъ̀ргам*[1] (вж.), като значението е калкирано по тур. *çekmek* 'тегля, дърпам, влача' и 'поставям на кантар, тегля, меря'. Срв. семантично *мѐгля* 'меря с теглилка', което вероятно също калкира тур. *çekmek*. Вж. Хр. Дейкова, Этнолингвистика. Ономастика. Этимология, Екатеринбург, 2015, 95, Hr. Deykova, Stud. etym. Brun. 19, 2016, 72–73. – Срв. *тъ̀ргам*[4] и *тъ̀рга*.

тъ̀ргач таен дюлгерски говор 'кантар', вж. *тъ̀ргам*[3].

търгà̀ш 'непочтен търговец; (прен.) който се занимава користно с наука или изкуство', **търгà̀шество** 'дейност на търгаш'. – Произв.: *търгà̀шки* прил. 'който се отнася до търгаш'. – От рус. разг. *торга́ш* 'дребен търговец; (пренебр.) търговец въобще; (прен.) алчен човек, користолюбец', *торга́шество* 'занятие на дребен търговец, търговия; (пренебр.) поведение, действия на дребен търговец; стремеж към лека печалба, към лична изгода' с побългарен звуков облик на думите.

търгѝнам 'тръгвам' (Софийско), **търгѝняй си** запов. накл. 2 л. ед. ч. 'вървй си' (Гърци, Видинско). – Произв. с експресивна наст. *-ин-ям* (със затвърдяване на *-н*'-: *ин-ам*) от *тъ̀ргам*[2] (вж.). – Срв. *тръгѝням, търгѝням*.

търгѝням 'отмествам' (Лозен, Софийско). – Произв.: *претъргѝнам* 'издърпвам; изтърпявам много неприятности, патя си; прекъсвам' (Софийско). – Произв. с експресивна наст. *-ин-ям* от *тъ̀ргам*[1] (вж.). – Срв. *тръгѝням, търгѝнам*.

търгни гл. 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'сложи, постави' в текст: ... *и секой од играчите кье си пресечи еден дел от брашното и кье си го търгни пред него...* (Прилеп). – Еднакво с *тъ̀ргам*[1] (вж.), вж. *тъ̀ргам*[2], *тъ̀рга*.

търгове мн. ч. с вер. знач. 'търговци' в текст от нар. пес.: ... *Яна при търгове юлезна, па си търговче разбуди...* (Своге). – От форма за ед. ч. **търгов*, образувана по умал. *търговче* с декомпозиция на умал. наст. *-че*.

търго̀вец 'човек, който се занимава с търговия'; чсл. тръговьць (Miklosich, Lex. PSl 1006). – Произв.: *търго̀вка* 'жена търговец', *търго̀вче* умал. диал. 'млад търговец' (Геров), *търговчина* с вероятно значение 'търговчета' в текст от нар. пес.: ... *да уплетит леса на коса,/ да йъ видат търговчина...* (Струга, Миладинови, Бълг. нар. песни). – Срхр. *тр̀говац* също, словен. *trgóvec* също, рус. *торго́вец* също, струс. тръговєць, укр. *торго́вець* също, белорус. диал. *торговéц* също, чеш. *trhovec* 'дребен търговец, който продава на пазара', словаш. *trhovec* също. – Праслав. **tъrgavьcь*, произв. с наст. *-ьсь* от **tъrgavāti* (вж. *тъ̀ргувам*). – Заето в рум. *tîrgovăț, tîrgovéț* 'гражданин; (остар.) буржоа' (Mihăilă 58). – Срв. *тръго̀вец*.

търговѝна 'търговия' (Ломско), **търгувѝна** също (Банат), **тръговина** също (Долновардарско). – Вероятно от срхр. *тр̀говина* също. За банатската форма срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 239.

търго̀вище диал. 'място, където се извършва търговия, пазар, пазарище' (Геров), **търговище** 'търговия' (Прилеп); чсл. тръговиште 'пазарен площад' (Miklosich, Lex. PSl 1006). – Произв.: СелИ: **Търго̀вище** град и две села в България, както и други МИ. – Срхр. *тр̀говѝште* също, словен. *trgovíšče* 'пазарище; пазарен площад', рус. остар. *торговище* 'пазар, пазарище', струс. тръговище, торговище също, укр. *торго́вище* също, чеш. остар. *trhoviště* също, словаш. остар. *trhovište* също, горлуж. *torhošćo* 'пазарен площад, отворен площад'. – Праслав. **tъrgavišče,* произв. с наст. *-išče* от **tъrgavāti* (вж. *тъ̀ргувам*). – За горлуж. форма вж. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1519–1520. – Заето в рум. остар. *tîrgovişte* 'пазар, пазарен площад' (C. Lacea, JIRSpr 5, 1898, 137, Mihăilă 58), срв. и СелИ *Târgovişte*, град в Румъния.

търго̀свъм 'пропъждам' (Силистренско, гребенски говор). – Произв. от *тъ̀ргам (се)* 'отдръпвам (се), махам (се), оттеглям (се)' (вж. *тъ̀ргам*[1]), като образуването е по глаголи на *-ос(в)ам*.

търгу̀ба ж. 'част от рибарска мрежа' (Габрово, Монтана), **тъ̀ргуба** ж. 'подгъвката на серкмето на дъното на сака (за риба)' (Етнография 2, 65). – Произв.: *търгу̀бица* 'подгъвката на серкмето на дъното на сака' (Вакарелски, Етнография 179). – Неясно. Би могло да бъде чрез метатеза от **търбу̀га*, членувана форма за м. р. на *търбу̀к* 'кафез, с който се лови риба' (вж.), схваната като ж. р., с хиперкоректно *-г* в краесловие вм. *-к*.

търгу̀вам 'занимавам се с търговия; пазарувам, купувам; (прен.) жертвам нещо свято, скъпо, за користни цели'; чсл. тръговати, -оуѭ (Miklosich, Lex.PSl 1006). – Произв.: *тъ̀рговец* (вж.), *тр̀говилък* 'търговия' (ЮЗ), *тъ̀рговин* 'търговец' в текст от нар. пес.: *Дѝмо туджѝрине,/ Дѝмо тъ̀рговине* (Хасковско), *тъ̀рговище* (вж.), *търговѝя* 'купуване и продаване на стоки', *търговийка* умал. нар., *търговлък* 'занятие на търговец' (Голенци, Ломско; Костичовци, Белоградчиш-

ко), *търгòвски* 'който се отнася до търговия или до търговец', *търгòфства* мн. ч. в текст от нар. пес.: *Превзѐл ни е всѐ имòства,/ зарòбил е фсѐ търгòфства* (Павел, Свищовско), *търгòвщина* диал. 'търговия' (Геров); *изтъргу́вам* 'продам нещо'; *натъргу́вам се* 'търгувам колкото трябва'. – Срхр. *тргòвати, тр̑гујēм*, словен. *trgováti, trgȗjem*, рус. *торгова́ть, торгу́ю*, струс. **тръговати, торговати**, укр. *торгува́ти(ся)*, чеш. остар. *trhovati*, словаш. остар. *trhovať*, пол. *targować się, -uję się* 'пазаря (се), уговарям сделка'. – Праслав. **tъrgavāti, tъrgują*, отименно образуване от **tъrgъ* (вж. *тъ́рг*). – Вж. Boryś, SEJP 627. Срв. Brückner, SEJP 565–566, Ст. Младенов, ЕтР 645, Skok 3, 499, Bezlaj 4, 222–223 (под *tȓg*), ЕСУМ 5, 603 (под *торг*).

търгу́нка 'рожков по дърветата, който се образува от плодовете при дъждовно време' (Монтана). – Произв. от *търгу́н, търгу́ня* 'вид слива' (вж. *таргуни*).

тъ́ргъ ж., мн. ч. **тъ́рги** 'дървена преграда в кошара с отвори, през които преминават за доене овце и кози' (Яново, Сандански), **тъ́рга̀** 'кошара за дребен добитък' (Враца; Кюстендилско). – От *стъ́рга* (вж.) с декомпозиция на началното *с-*, схванато като предлог. Формата *тъ́рга̀* е с премет на ударението и с метонимичен развой на значението.

тъ́ргъч таен мещруганси говор 'мъж' (Гърмен, Лещен, Гоцеделчевско). – Може би произв. от *тъ́ргам*[2] 'потеглям, тръгвам, отивам' със семантичен развой 'този, който потегля, поема на път, тръгва (на гурбет)' > 'мъж' (в миналото на гурбет са ходили само мъжете). Вж. Хр. Дейкова, Лексикографията в началото на XXI в., С., 2016, 657.

тъ́рджи́к, тъ́ржи́к, тъ́рджу́к 'торба' и под., **тъ́рджи́к** 'кърпа' (Певец, Търговищко), вж. *тараджи́к*.

тъ́рджума̀нин 'преводач' (Лом). – С промяна на неударено *е* в *ъ* от *терджума̀нин* също (вж.).

тъ́рдзи́ням 'тръгвам' (Извор, Софийско; Димитровград), **тръ́дзи́ням** 'тръгвам; опъвам' (Брезнишко). – Произв. от *тъ́рзам* (вж.) с експресивна наст. *-ин-ям* и с диалектна африкатизация на *-з-*. – Срв. *трдзи́ням*.

тъ́рдо̀ва прил. '(за овца) туберкулозна' (Ореше, Гоцеделчевско). – Произв. от *тръ́д* (вж.) или от *тъ́рду(х)ова*, произв. от *тъ́рдух* (вж.), със стягане.

тъ́рдух 'задух, астма' (Павелско, Асеновградско; Славеино, Смолянско; Илинден, Гоцеделчевско), 'бронхит, бронхиална астма; скрита повреда на дърво (малка празнина пълна с вода и въздух), която го прави негодно за цепене и използване за бъчварски дъги' (Странджа), **тъ́рдȕх** 'за̀духав (който има мъчно дъхане в гърлото)' (Чепеларе) (вероятно произволно тълкувано като прилагателно), **тъ́рдȕа** 'задух' (Банско). – Произв.: *тъ́рдохлива* '(за овца) туберкулозна' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), *тъ́рдухлива* също (Илинден, Гоцеделчевско), *тъ́рдухли́ва* също (Делчево, Гоцеделчевско), *тъ́рдухлѝйе* '(за кон) който страда от задух' (Илинден, Гоцеделчевско), *тъ́рдушѝф* 'болен от бронхит' (Странджа),

тъ́рдȕшив 'болен от бронхиална астма' (Странджа). – Произв. от *тръ́д* (вж.), повлияно вероятно от *за̀дух* или вторично преосмислено по *дух, дȕхам*. – Срв. *тръдȕха, трдух, трдȕха*.

тъ́рêм 'търкам, трия' (Павелско, Хвойна, Асеновградско). – Вероятно от презентната основа на праслав. **terti, tьrą* (вж. *тр̀ия*) със запазване на **ь* в слаба позиция и изравняване с **ъ*, както в срхр. *тр̑тu, та̀рēм* и *трēм* също, словен. *tréti, trêm* и *tárem, térem* също, вж. Л. Селимски, Етюди по етимология и ономастика, В. Т., 2016, 34–35. Би могло да бъде и реликтна форма, продължаваща праслав. **tьrāti, *tьrą*, производно от което е широко засвидетелстваното в славянските езици праслав. **tьrkāti, *tьrkāją* (вж. *тъ́ркам*), със запазване на еровата гласна в началната слаба позиция като в *тъкà* (вж.), *тъ́кам* (вж). Срв. рус. диал. *тора́ть* 'изтънявам с търкане, трия' (СРНГ 44: 261), което би могло да се съотнесе към същия праслав. корен. **tьr-*, макар че може да се разглежда и като вторично образуване към *тори́ть* 'проправям (път), изравнявам, изглаждам', десубстантивно образуване от *тор* 'утъпкан път' (вж. *тор*[1]).

търêсвъм и **търò̀свъм** 'спогаждам се, сговарям се с някого' (Казанлък). – От **тъврêсвъм, *тъврò̀свъм*, образувани по глаголи на *-ềсвам* и *-ò̀свам* от *та̀врьъ* *съ* също, в говора (вж. *та̀вря*[1]), с дисимилаторно изпадане на първото *-в-*.

тържество̀ 'тържествено ознаменуване на някакво събитие, празненство; бляскава победа, пълен успех в нещо'; **тръ́жьство** 'тържество, честване на някакъв празник' (Тихонравов дамаскин от 17 в.). – Произв.: *тържêствен* 'който е свързан или съпроводен с тържество; празничен; (прен.) ненарушим (обещание, клетва)', *тържêствено* нареч., *тържêственост, тържествȕвам* 'изпитвам радост, доволство от извоювана победа'. – От стб. **тръжьство** 'тържество, голям празник' (Супр.), произв. от **тръгъ** 'пазар, тържище' (вж. *тъ́рг*), възникнало по сргр. *πανηγύριον* 'празник (обикн. религиозен), народно тържество, панаир' [от стгр. *πανήγυρις*, образувано от *πᾶν-* 'все, отвсякъде' и *ἄγυρις* (еол.) = *ἀγορά* 'пазар, тържище', вж. Ἀνδριώτης 260–261, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 134]. – От старобългарски заето по книжовен път в рус. *торжество́* също, укр. *торжество́* също (струс. **тръжьство**). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 645, Vasmer, REW 3, 124, ЕСУМ 5, 604. – Срв. Б. Цонев, ПСп 64, 256, Сб. Младенов 1922, 46), според когото бълг. *тържество̀, тържêствен* са заемки от руски .

тъ́ржище и **тъ́ржѝще** 'определено място, където се извършват покупки и продажби'; стб. **тръжищꙗ** 'пазарище, тържище' (Мар., Зогр., Асем., Сав.). – Срхр. *тр̑жи̑ште* 'пазарище, пазар', словен. *tržíšče* 'пазар; търговски център', рус. остар. *то́ржище* 'място за търговия, търговски площад', струс. **тръжищꙗ** също, укр. *то́ржище* също, белорус. диал. *то́ржище* също, чеш. *tržiště* 'тържище, пазар; (остар.) мегдан, пазар'. – Праслав. **tьržišče*, произв. от **tьrgъ* (вж. *тъ́рг*) с наст. *-išče* за названия на места. – Срв. Б. Цонев, ПСп 64, 256, Сб. Младенов 1922, 46, който неоснователно смята българската дума за заемка от рус. *то́ржище*.

тръзам диал. 'търгам, тегля, дърпам' (Геров), **тòрзам** (вж.), **тържъ** 'вадя, изваждам, измъквам (нож)' (Ново село, Видинско), **търже** 3 л. ед. ч. с вер. знач. 'дърпа, тегли' в текст от нар. пес.: *Па ги търже по равнѝ дрỳмове,/ прàво тèгли дòле под примòре,/ дèка Мỳсо кỳле съградѝло.* (Драготинци, Софийско), с вер. знач. 'дърпа, тегли' в текст: *Мòмък мòму търже, а онà му пъ̀рде.* (Праужда, Белоградчишко), с вер. знач. 'изважда, измъква' в текст от нар. пес.: *Па си търже тỳю òстру сàблю...* (Цацаровци, Софийско), 'дръпва, оттегля' в пример: *Търже Бог рỳку од нас* (Трънско), **търже** 3 л. ед. ч. с вер. знач. 'тегли, издърпва' в текст от нар. пес.: *Сопàса тънко коланче,/ вързьи Тодòри у Дунав./ – Дръж се, Тодòро, за колан,/ па търже, та ю ùзвади.* (Зеленигра̀д, Трънско), **тързат** гл. 3 л. мн. ч. ботушарски език 'карат' (Прилеп), **трза̀л** прич. с вероятно значение 'теглил, страдал' в текст: *Я съм трзàл млòго* (Орашац, Кумановско); стб. **трьзати**, **трьзаѭ**, **трьзаѥшн** и **трѣжѫ**, **трѣжѥши** 'скубя, късам, дърпам; (прен.) терзая, измъчвам' (Супр.), **отътрьзати**, **отътрьзаѭ**, **отътрьзаѥшн** 'откъсвам, отделям (образно)' (Супр.), **потрьзати (потрьзати)**, **потрьзаѭ**, **потрьзаѥшн** 'късам, откъсвам' (Супр.), **протрьзати сѧ**, **протрьзаѭ сѧ**, **протрьзаѥшн сѧ** 'разкъсвам се, раздирам се, прокъсвам се' (Мар., Зогр., Асем.), **прѣтрѣзати (прѣтрьзати, прѣтръзати)**, **прѣтрѣзаѭ**, **прѣтрѣзаѥшн** 'скъсвам, разкъсвам' (Мар., Зогр.), **растрьзати (растрѣзати, растрьзати, растрѣзати)**, **растрьзаѭ**, **растрьзаѥшн** несв. и св. 'разкъсвам, правя на късове, на части, раздирам; разкъсам, разбия; (прен.) изтерзая, съсипя' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Син. тр., Супр.), **растрьзовати**, **растрьзоваѭ**, **растрьзоваѥшн** несв. 'разкъсвам, съсипвам, унищожавам' (Супр.). – Произв.: *тържỳлка* 'раст. скрипка, Smilax excelsa' (Бургаско, БотР 282), *тързулка* също (БотР 282); *натòрзвам (са)*, *натòрзувам (са)* 'разтягам (се)' (Смолянско, Асеновградско). – Срхр. *тр̀зати*, *тр̀жḕм* 'дръпвам, измъквам; късам, скубя; оттеглям, отдръпвам и др.', *тр̀зати се* 'сепвам се; трепвам; опомням се; превивам се (от болки)', словен. *tŕzati*, *-zam* 'късам, разкъсвам; бера', рус. *терза́ть*, *-аю* 'късам, разкъсвам, раздирам; мъча, терзая, измъчвам', *терза́ться* 'изпитвам силни физически болки, мъча се, страдам', струс. **тьрзати (тръзати, тръзати)**, **тьрзаю** 'дърпам, тегля, скубя; късам, дера', **тьрзати сѧ** 'мъча се, терзая се, скърбя', укр. *терза́ти*, *-а́ю* 'късам, разкъсвам; мъча, терзая'. – Праслав. **tьrzāti*, *teržą* и *tьrzāją*, получено в резултат на трета палатализация от **tьrgāti*, вар. на **tьrgāti* (вж. *тъ̀ргам*[1]), с двойна рефлексация в праслав. на редуцираната степен **tr̥g-* от ие. **terg-*. Вж. Vasmer. REW 3, 97, Skok 3, 499, Bezlaj 4, 242, ЕСУМ 5, 552, ESJSt 16, 989. Срв. Miklosich, EtWb 354 (под *terg-*), Ст. Младенов, ЕтР 640. – Срв. формално и семантично *дъ̀ргам* и *дъ̀ржам*. – Според Pokorny 1073, Skok 3, 499, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1519, **tьrz-* е от ие. **terg'(h)-* с вариантно палатално разширение **-g'(h)* на корен **ter-*. – Срв. *тръ̀жа*, *тръ̀звам*, *тръ̀згам*, *трдзѝням*, *тъ̀рдзѝням*.

тързачка дюлгерски език 'проститутка, Meretrix' (СбНУ 16–17, 1, 858). – Може би производно от *тъ̀рзам* (вж.) с преосмислено значение 'движа се, ходя насам-натам, хойкам, скитам', за което срв. *тъ̀рзаш се*. Срв. за вътрешната форма *тъ̀ргъч*.

тързаш се ботушарски език 'отиваш' (Прилеп). – Еднакво с *тъ̀рзам* (вж.). За значението срв. *тъ̀ргам*[2].

тързѝйъ 'част от приспособлението, което служи при тегленето на чифт коне' (Радилово, Пещерско), 'либела' (Нова Надежда, Хасковско). – Диал. вариант на *терзѝя* 'зидарски нивелир' и коларожелезарски термин (вж. *терезѝя*).

търѝчки мн. ч. 'вид дребни риби' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Образувано с умал. наст. *-ка*, мн. ч. *-ки*, от тур. диал. *tiriça* 'риба сардинка' (DS 10, 3938), с промяна на неударено *и* (*i*) в първата сричка в ъ и вероятно преосмислено на българска почва като умалително с наст. *-ѝчка*. Вж. Хр. Дейкова, Етнолингвистика. Ономастика. Этимология, Екатеринбург, 2015, 94–95, Хр. Дейкова, Сб. Кочев 2016, С., 204. Тур. *tiriça* е от гр. диал. θρίτσα 'вид аншоа', заето в бълг. диал. *трѝца* 'дребна риба, обикн. консервирана в кутии като сардела' (вж. *трѝца*[4]).

търкавалест (търкъвълест) 'търкалест' (Черешница, Костурско), **търкавалѐс** също (Младо Нагоричино, Кумановско), **търкавалес** субст. таен майсторски говор 'зелник' (Шлегово, Кратовско), **търкавалеста** ж. р. субст. прил. таен майсторски говор 'диня' (Кривопаланско), **търкавальесто** ср. р. субст. прил. таен майсторски говор 'яйце; търкало; велосипед' (Кривопаланско), **търкавальести** мн. ч. субст. прил. таен майсторски говор 'орехи; кола' (Кривопаланско). – От **търкалявест*, **търкалявест* (вж. *търкалявесто* и *търкалявести*, под *търкалò*) с метатеза *ль – в > в – л(ь)*, повлияна вероятно и от гл. *вàлям* (вж.). – Срв. *търкавалям*, *търкувàляк*.

търкавалям 'търкалям' (Ореш, Свищовско). – *От търколя̀вам* (вж. *търкàлям*) с метатеза *ль – в > в – ль* (*-лява- > -валя-*) (преосмислено вероятно и с глагола *вàлям*) и с асимилация *ъ – о – а > ъ – а – а*, или от **търкаля̀вам* (вторичен несв. в. от диал. св. *търкаля̀*, вж. *търкàлям*) с метатеза. – Срв. *търкавалест*, *търкувàляк*.

търкаладѝсвам (търкълъдѝсвъм) бакърджийски термин 'правя бакър като търкалò, придавам му кръгла форма' (Попина, Силистренско). – Образувано от *търкалò* (вж.) и наст. *-дисва(м)* по глаголи като *калайдѝсвам* (вж. под *калàй*).

търкалò, мн. ч. **търкалà** и **търкалѐта** нар. 'колело; кръг; кръгла изрезка', 'колело, обръч' (Руховци, Еленско; Гостилица, Дряновско; Ново село, Троянско; Странджа; Севлиевско), 'колело, окръжност, нещо кръгло' (Севлиевско), 'кръг, окръжност' (Боголин, Бръщен, Ваклиново, Долен, Долно Дряново, Корница, Кочан, Лъки, Нова Ловча, Осина, Плетена, Тешово, Гоцеделчевско; Бряговец, Крумовградско), 'колело' (Батово, Оброчище, Добричко; Долно Ряхово, Тутраканско; Шумен; Кнежа; Уровене, Врачанско; Долни Романци, Брезнишко; Градище, Севлиевско; Кукуш), 'колело на кола' (Каваклии, Лозенградско; Яна, Визенско; Мархамлии, Дедеагачко; Кемал, Одринско; Карамаслии, Бабаеск), 'колело на конска каруца' (Фролош, Кюстендилско), 'част от стан' (Бериево, Севлиевско),

'хризантема; сърмена зигзаговидна фигура в украса на сукман' (Банат), **търкълò** 'колело, обръч' (Страхилово, Свищовско; Бракница, Поповско; Еленско), 'кръг, окръжност' (Хасково; Покрован, Ивайловградско), 'колело' (Съево, Троянско; Кюлевча, Шуменско), 'колело на кола; велосипед' (Златарица; Еленско), 'обръч за детска игра' (Ново село, Видинско), 'гръбна част от заклано прасе' (Еленско), 'детска играчка – малко дървено колелце' (Войнягово, Карловско), **таркалò** таен кошковски говор 'грош' (Куманич, Възмен, Драмско; Илинден, Гоцеделчевско), **таркалу̀ò** 'трапеза' (Илинден, Гоцеделчевско), **търкàло** 'обръч, колело, кръг' (Кукуш), 'кръг, окръжност' (Балдево, Гърмен, Огняново, Гоцеделчевско), 'обръч' (Ново село, Видинско), 'колело' (Костурско), 'колело на кола, каруца' (Банско; Загоричани, Костурско), **таркàло** 'колело' (Лещен, Гоцеделчевско), **търкàлу** 'кръг, окръжност' (Черничево, Крумовградско), 'колело; женско украшение за глава; обръч, кръг' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тркàло** и **тракàло** 'колело; велосипед' (Кюстендилско), **търкало** 'колело, обръч' (Прилеп; Велес), таен кошковски говор 'грош' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), **тркало** 'училищен звънец' (Скудринье, Реканско), таен майсторски говор 'велосипед' (Шлегово, Кратовско), **търкалà** мн. ч. 'основи на овчарска движима колиба' (Негованци, Сирищник, Углярци, Радомирско), **търкала** мн. ч. 'везмо в кръгла форма с черно, червено и зелено багрило, с което се везат фустаните' (Малкотърновско), в съчет. *цървени търкала* 'везмо по сукмана отпред и по полите' (Малкотърновско), **търкала̀** в съчет. *търкала̀-бу̀ркала̀* 'детска игра и възглас при търкаляне на колело' (Странджа), **търкълѐтъ** 'скрипци (част от тъкачен стан)' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'кълбета' (Вишовград, Павликенско). – Произв.: *тркалявесто* субстантивирано прил. таен майсторски говор 'яйце; търкало; велосипед' (Кривопаланско), *тркалявести* субстантивирано прил. таен майсторски говор 'орехи; кола' (Кривопаланско), *търкалàк* 'тестено изделие с мас, печено на сач' (Нова Надежда, Хасковско), *търкаля̀к* диал. 'колело, търкало' (Геров), *търкаля̀ст* нар. 'кръгъл; валчест, топчест', *търкъля̀с* 'объл, който може да се търкаля' (Еленско), *тръкъля̀с* 'валчест, объл' (Войнягово, Карловско), *търкуля̀с* 'кръгъл, овален' (Троян), *търкала̀щъ* ж. 'вид баница' (Разделна, Старозагорско), *търкалѐ* умал. ср. 'окръжност' (Камилски дол, Ивайловградско), *тръкалѐ* ср. 'малко колело' (Самоков), *търкалек* 'търкало' (Устово, Смолянско), *търкалѐк* 'кръг, окръжност; кравай' (Царино, Крумовградско), 'колело на кола; навита на колело тънка свещ' (Дервент, Дедеагачко), *търкълѐкь* 'колело' (Съчанли, Гюмюрджинско), *таркалѐкь* също (Яковица, Дрангово, Джарово, Чакаларово, Горно Капиново, Долно Капиново, Момчилградско), *търкалѐст* 'валчест' (Копривец, Беленско; Софийско; Смърдеш, Костурско), *тркалѐс* и *тракалѐс* също (Кюстендилско), *търкàлес* също (Банско), *тъ̀ркалес* също (Велес, Пирот), *търкалѐсен* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *търкалеста* в съчет. *търкалеста билка* 'раст. подбел, Tussilago farfara' (БотР 299), *търкалѐстичък* умал. (Боженци, Габровско), *таркалѐчка* ж. умал. 'колелце' (Яковица, Дрангово, Джарово, Чакаларово, Горно Капиново, Долно Капиново, Момчилградско), *търкалѐчета* мн. ч. 'част от тъкачен стан' (Дервент, Дедеагачко), *търкалѝнъ* ж. 'колело' (Цалапица, Пловдивско), *търкалò̀м* нареч. 'като се търкаля, търкаляйки се' (Гълъбово, Пловдивско), *таркалю̀га* таен кошковски говор 'качамак, просеник' (Илинден, Гоцеделчевско) (според Й. Н. Иванов, Трудове, ПУПХ 17/5, 1979, 55, сближено по форма с тепсията, в която се сипва, след като се свари), *търкалцà* мн. ч. 'част от тъкачен стан (скрипалци)' (Домуздере, Дедеагачко; Софулар, Одринско; Серген, Визенско; Батово, Добричко), 'украса на пръстен под, направена чрез изливане на водна струя върху него' (Кюстендилско, Ловешко, Плевенско, Софийско, Силистренско), *търкалцѐ* нар. ср. умал., *търкълцѐ* ср. умал. (Съчанли, Гюмюрджинско), *търкалчѐ* умал. (Трънчовица, Никополско), 'цвете хризантемка, димитровче' (Банат). – Срхр. *тр̀кало* '(само в посл.) място, където се търчи, тича; бегач, куриер, разносвач; детска проходилка' (Rječnik). – Праслав. диал. **tъrkā(d)la*, произв. със суфикс *-(ā)(d)la* от **tъrkāti* (вж. *тъ̀ркам* и *търча̀*). Вж. Hr. Deykova, Stud. etym. Brun. 18, 2015, 120. За вторичната локативна и агентивна функция на наст. *-(d)la* в срхр. вж. Sławski, SPs 1, 144. – Срв. *тръкалò*, *туркулò*, *търколò*.

търкàлям 'премятам нещо по земята като търкало; катурвам на земята, събарям, повалям; подмятам, подхвърлям нещо, не го употребявам', св. **търколя̀**, диал. и св. **търкаля̀**, несв. **търколя̀вам**, **търкàлям се** 'въртя се, премятам се по някаква повърхност; падам надолу с въртене, обръщане по някаква повърхност; (само несв.) намирам се някъде захвърлен, в безпорядък; прекарвам времето си без работа; (разг. прен.) (за дни, години и под.) бързо, неусетно преминавам', св. **търколя̀ се**, диал. и **търкаля̀ се** (Геров), **търкàльъм**, св. **тъ̀ркульъ** 'търкалям; събарям, катурвам' (Съчанли, Гюмюрджинско), **търкàльам** в израз: *търкàльам с йевърлàк* 'вършея' (Ерменкьой, Узункюприйско), **тръкàлям** 'търкалям' (Самоков), **тркàлям** и **тракàлям** също (Кюстендилско), **търкоàльем**, **търколу̀въм**, св. **търкò̀лим** 'придвижвам, като обръщам, търкалям' (Ново село, Видинско), **търкалѝф** гл. 1 л. ед. ч. мин. св. вр. 'търкулих' (Ясъюг, Гюмюрджинско), **търкàльам са** 'катурвам се' (Козарско, Пещерско), **търкàльъм съ**, св. **търкульѐ съ** 'търкалям се, въртя се; захвърлен съм; шегувам се с някого; (за дни, години) минават бързо' (Еленско), **тръкàльъм съ**, св. **тръкъ̀л(н)ъ съ** 'лягам; търкалям се' (Войнягово, Карловско) (вж. *тъ̀ркъ̀лвам*), **тракàлям се**, св. **тркò̀лим се** 'търкалям се' (Кюстендилско), **търкоàльем съ**, **търколу̀въм съ**, св. **търкò̀лим съ** 'преобръщам се, въргалям се' (Ново село, Видинско), **търкò̀лвам са** 'катурвам се' (Лилково, Пловдивско), **търкò̀йли са** 3 л. ед. ч. 'катурва се, пада' (Козаново, Асеновградско), **търкалнà**, **търкò̀лна** диал. св. 'търколя малко нещо' (Геров); стб. **търколнтн сѧ**, **прѣтърколнтн сѧ** (Ман. хр.), чсл. **тръкълѧти**, **-ѧ** (Miklosich, Lex. PSl 1006). – Произв.: *търкалан* в гатанка: *Търкалан дядо с триесет пояса* – 'бъчва' (Смолско, Пирдопско; Троян; Осенец, Разградско; Дебели лак, Радомирско; Багренци, Кюстендилско; Велес), диал. 'кукер, който се търкаля по земята' (Ст. Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447), *търкалàч* диал. 'един от василичарите, който е маскиран като животно, премята се през глава и нарича колко души има вкъщи и къде трябва да се отиде' (Геров), *търкалѐшку* 'вид грах' (Разделна, Старозагорско), *търкàлкам* 'валям, търкалям' (Велес), *тркалю̀шка* 'вид обли сладки

ябълки' (обл. Пиянец, Кюстендилско), *търкаля̀ч* в текст: *Търкалячът бега и се старае да не бъде ударен* (Охрид), *търкаля̀ш* диал. 'василичар, търкалач' (Геров; Охрид; Охридско; Струга), *търкаля̀шка* диал. 'детска игра за търкаляне, за въртене, въртелешка' (Геров), *търкаля̀шчица* диал. умал. (Геров), *търкула̀к* 'вид фасул с обли зърна' (Троян); *затъркáлям (се)* 'почвам да (се) търкалям', *затъркаля̀, затъркà̀лям* диал. 'изтърколя, захвърля нещо, където не му е мястото' (Геров); *изтъркаля̀ (се), изтъркò̀лвам, изтъркаля̀вам (се)* 'с търкаляне (се) премествам от едно място на друго; повалям, събарям', диал. и *изтъркà̀лям, изтъркà̀лвам, изтъркò̀ля̀ (се), изтъркò̀лвам (се)* (Геров); *натъркà̀лям* 'търкалям много, доста', *натъркà̀лям се* 'търкаляме се мнозина, налягваме', диал. и *натъркà̀лям, натъркà̀лвам и натъркà̀лювам* (Геров); *утъркаля̀ се* 'търколя се' (Самоков), *отръкò̀лъм, отръкò̀лювам* 'изтърколвам нещо' (Самоков); *оттъркаля̀, оттъркаля̀, оттъркà̀лям оттъркà̀лвам* диал. 'с търкаляне местя нещо' (Геров); *потъркò̀ля̀ (се), потъркà̀лям (се); подтъркаля̀* диал. 'с търкаляне закарам под нещо' (Геров); *претъркò̀ля̀, претъркà̀лям, претъркà̀лвам* 'премествам с търкаляне'; *стъркаля̀ се, стъркà̀лвам се* диал. 'търкалям се по нанадолнище' (Геров); ФамИ: *Търкаланов* (Поибрене, Панагюрско; Пазарджик; Пловдив; според Ст. Илчев, ИИБЕз 11, 1964, 447, обр. от *търкалан* 'кукер, който се търкаля по земята'). – Срхр. *трколити* 'тичам, бягам', *тракà̀ъат* 'търкалям' (Косово и Метохия) [с вторично *-а-*, според Skok 3, 495 (под *tr̂čati*) от *траканац* 'път' и *ваљати* 'валям, търкалям'], срхр. диал. (изт.) *тркáља* 3 л. ед. ч. 'събаря, поваля; (прен.) има любовни отношения, връзки', *тркáља се* 3 л. ед. ч. 'не може да стои изправен, пада; валя се, търкаля се; бори се, боричка се (с някого)', св. *тркóли* 3 л. ед. ч. 'повали, събори', *тркóли се* 3 л. ед. ч. 'преобърне се, падне', словен. *trkóliti* 'търкалям'. – Праслав. диал. (юслав.) **tъrkaliti*, произв. с експресивен суфикс *-al-* от **tъrkāti* (вж. *търкам* и *търчà*), като първична форма от несв. в., към която е образуван вторичен итератив **tъrkāljāti* с характерно редуване на гласните *-о-* : *-а-*, срв. Bernard, Балк. езикозн. 3/2, 1961, 81, 84, Szymański, Derywacja 109. Срв. за образуването диал. *вàртòла* несв. от *вàртя̀*, *трòполя̀* несв. от *трòпам*, образувани на българска почва с експресивен суфикс *-ол(я)*. Бълг. *търколя̀* и *търкà̀лям* започват да функционират като двойка глаголи от свършен и несвършен вид, както диал. *вàргòля̀* св. – *вàргà̀лям* несв. (вж.), *обиколя̀* св. – *обикà̀лям* несв. (вж.) и др. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 645, под *търкалò*, който основателно свързва *търкà̀лям* с корена в *търчà* (различен според него от кор. в *тъ̀ркам*) и предполага същински корен **тър-* и наст. *-к-*, без обаче да обяснява образуването; срв. и Bezlaj 4, 227, под *trkljáti*, който също свързва тези южнославянски съответствия с кор. в *търчà* (вж.). Възможно е обаче по-късното праслав. диал. **tъrkāljāti* (> *търкà̀лям*) да е възникнало по **tъrkā(d)la* (вж. *търкалò*), срв. Hr. Deykova, Stud. etym. Brun. 18, 2015, 120, и да е съотнесено вторично към *търколя̀*, което започва да функционира като форма за св. в. въз основа на характерното редуване на гласните *-о-* : *-а-* (вж. по-горе). – Заето в рум. *a tîrcoli, tîrcolésc* 'въртя се наоколо, обикалям, търкалям се около нещо' (DLRM 1958, 864). – Срв. *тръкà̀лям, търкýлвам*.

тъ̀ркам 'движа нещо в разни посоки по някаква повърхност и натискам, трия; трия, жуля повърхността на нещо, за да го измия, изчистя; правя на дребни частици, на прах, стривам; намалявам, режа с пила, трион и др., изпилявам, отрязвам', **тръ̀квам** несв., **тръ̀кна** св. 'търкам веднъж или няколко пъти по веднъж', **тъ̀ркам**, **тръ̀квам**, **тръ̀кна** и **тръ̀кнувам** диал. 'с допиране, с жулене правя рана, охлузвам; мажа, намазвам, натърквам, натривам; въртя джуруляк в боб, коприва или в друго нещо, когато ври, за да стане на каша' (Геров), **тъ̀ркъм** 'разтривам; стривам на прах' (Ново село, Видинско), **тр̀кам** също (Доброславци, Софийско), 'режа с трион' (Смолско, Пирдопско), **тò̀ркам, тò̀рна** 'бода силно' (вж.), **тъ̀ркам се**, **тръ̀квам се**, **тръ̀кна се** и **тръ̀кнувам се** диал. 'събирам се често с хора, та се обигравам, придобивам опит' (Геров). – Произв.: *търкалò* (вж.), *тъ̀ркан* в съчетания: *тъ̀ркан боб* 'сварен и смачкан с джуруляк боб' (СЗ), *тъ̀ркан пипер* 'червен пипер' (Софийско), *търкà̀ч* 'лък' (Кралев дол, Пернишко), *тръкачѝна* 'живеене, пребиваване както и да е' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тъ̀ркотѐвина* 'стърготини' (Церово, Софийско); *дотъ̀ркам, дотъ̀рквам* и диал. *дотъ̀ркувам* 'търкам още, колкото е необходимо'; *затъ̀ркам, затъ̀рквам* и диал. *затъ̀ркувам* 'започвам да търкам'; *изтъ̀ркам, изтъ̀рквам* 'изтривам, изжулвам', *изтъ̀ркам се, изтъ̀рквам се* 'изхабявам се, износвам се; (прен.) губя оригиналността си, ставам безинтересен, банален', *изтъ̀ркам, изтъ̀рквам* и диал. *изтъ̀ркувам* 'с търкане изхабявам (напр. сапун); отърквам, охлузвам', *изтъ̀ркам се, изтъ̀рквам се* и диал. *изтъ̀ркувам се* 'чрез събиране с хора се отраквам, ставам опитен' (Геров), *изтръ̀кувам* 'изтърквам' (Самоков); *натъ̀ркам, натъ̀рквам* 'натривам', *натъ̀ркам, натъ̀рквам* и *натъ̀ркувам* диал. 'стърквам много от нещо; натъртвам, наранявам, охлузвам', *натъ̀ркам се, натъ̀рквам се* и *натъ̀ркувам се* диал. 'чрез събиране с хора се отраквам, ставам опитен и обигран' (Геров); *отъ̀ркам (се), отъ̀рквам (се)* 'чрез търкане (се) повреждам, развалям (се)', *отъ̀ркам, отъ̀рквам* и *отъ̀ркувам* диал. 'с търкане изчиствам; изтърквам, охлузвам', *отъ̀ркам се, отъ̀рквам се* и *отъ̀ркувам се* диал. 'чрез събиране с хора се отраквам, ставам опитен' (Геров), *òтъркъ* св. 'отъркам, изтъркам' (Съчанли, Гюмюрджинско); *оттъ̀ркам, оттъ̀рквам* и *оттъ̀ркувам* диал. 'с търкане махам, отстранявам; изтърквам, стърквам' (Геров); *потъ̀ркам, потъ̀рквам*, диал. *потръ̀кна* св. 'търкам малко или понякога, потривам', *потъ̀ркам се, потъ̀рквам се* диал. 'минавам как да е, незабелязан, извършвам нещо как да е' (Геров), *потъ̀ркъм, потъ̀ркувам* 'търкам малко' (Ново село, Видинско); *претъ̀ркам, претъ̀рквам* и диал. *претъ̀ркувам* 'с търкане прерязвам нещо на две (с трион или пила); прекъсвам или повреждам с триене, с жулене', *претъ̀ркам* 'прережа на части' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *претръ̀кам, претръ̀квам* 'прерязвам с трион, претривам' (Ботевград), *претрѝкам* 'преживея, оцелея' (обл. Пиянец, Кюстендилско); *протъ̀ркам, протъ̀рквам* и диал. *протъ̀ркувам* 'прокъсвам с триене, протривам; зачервявам, наранявам при триене', *протъ̀рквам се, протъ̀ркувам се* диал. 'минавам как да е, незабелязано' (Геров); *разтъ̀ркам, разтъ̀рквам* и диал. *разтъ̀ркувам* 'търкам нещо, докато стане на прах или на каша, разтривам; правя разтривка; размазвам на тънък пласт', диал.

'търкам нещо отгоре, за да може да се разнесе', *разтръкам*, *разтръквам* 'режа с трион дърво по дължината му' (Ботевград), *растръквам са* 'губя си времето напразно, бавя се, тутам се' (Ботевград), *растрквам се* също (Доброславци, Софийско); *стъркам*, *стърквам* и *стъркувам* диал. 'стривам' (Геров), *стъркъм*, *стъркýвам* също (Ново село, Видинско), *стръкам* 'стрия, смачкам' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *стръкам*, *стръквам* също (Тръстеник, Плевенско). – Хърв. (кайк.) *tŕkati*, *-am* 'чукам (се), бия (се) (с рога, с яйца)', св. *trkniti*, словен. *tŕkati*, *-am* 'чукам, тропам; блъскам, мушкам (с рога), св. *tŕkniti*, *tŕknem*, *tŕčiti*, *tŕčim*, рус. *мóркать*, *-аю* 'тикам, тласкам, бутам', диал. 'мия пода на стая, като го търкам с талаш или пясък' и др., св. *мóркнуть*, *-ну*, укр. *мóркáти* 'блъскам, тласкам, бутам', св. *мóркнýти(ся)*, белорус. *маркáць* 'тласкам, бутам', *мóркаць* също, чеш. *trkati*, *-ám* 'бода, ръгам, мушкам (с рога); блъскам, бутам, тикам', *strkati* 'бутам, блъскам; пъхам, мушкам', словаш. *strkať* също, пол. диал. *torknąć* 'ударя', горлуж. *storkać* 'удрям, блъсвам', доллуж. *starkaś* също. – Праслав. **tьrkāti*, *tьrkāją*, произв. със суфикс *-(ь)kā-* от **tьrāti*, **tьrą* (срв. *тъ̀рêм*), чийто кор. **tьr-* е в отгласни отношения с корена в *тýрям* (вж.) и *тùря* (вж.), вж. Hr. Deykova, Stud. etym. Brun. 18, 2015, 113–127. Срв. М. Москов, ГСУ–ФСФ 68/3 (1975), 1977, 331–333, както и Буга, РФВ 75, 151, който основателно сравнява с лит. *tùrkterėti* 'блъскам' и предполага отгласна степен в рус. *турúть* 'гоня, бягам бързо' (вж. *тýрям*). – Ст. Младенов, ЕтР 645, извежда *тъ̀ркам* от корена в стб. **тьрж**, **трътн** (вж. *трùя*) и отбелязва, че корен *търк-* (?) няма точни съответствия в слав. езици. Според Vasmer, REW 3, 124, коренът **tьrk-*, **stьrk-* е от звукоподраж. произход, срв. още Skok 3, 504, ЕСУМ 5, 605. Schuster-Šewc, Wb 18, 1361, свързва с корена в *стърчà* (вж.); срв. и Rejzek 675, 606, Bezlaj 4, 226 (под *tŕkati* I). Срв. и Miklosich, EtWb 322 (под *sterk 2*), 354 (под *terk 2*), където не се сочат български съответствия, Brückner, SEJP 596, под *utarczka*), Machek 582, 651, който неоснователно разделя чеш. *trkati* и *strkati* и предлага друго етимологично обяснение на последното. – Срв. *тръкам*[1], *търчà*.

търкàс 'дървено приспособление за заключване на порта' (Делчево, Гоцеделчевско), '(проста) дървена брава' (Аврен, Крумовградско). – От тур. диал. *tırkas*, тур. *tırkaz* 'ключалка на врата, мандало'. – Срв. *тръкàс*.

търкàчка 'малък меден звънец, който връзват на дребен добитък' (Мулдава, Асеновградско). – Вариант на *тръкàчка* също (от първонач. **тракàчка*, вж. *трàкам*), с премет *ръ* > *ър*.

търкашùца 'продълговат кош за ловене на риба' (Трън). – Неясно.

търквàлквица 'виенско колело' (Загоричани, Костурско). – Може би с изпадане на неударено *ъ* (от *а*) във втората сричка и неударено *у* в четвъртата сричка от **търкъвàлкувица*, произв. от **търкъвàлкувъ съ*, експресивно образуване с наст. *-к-* и имперфективираща наст. *-увъ(м)* в говора от вариант на *търкавалям* (вж.).

търкладѝсване нар. 'причукване на зъбците на съединявани части' (Сб. Добруджа 1974, 87), **търкладисване** нар. 'оглаждане на спойката на казани, менци и др. със специален чук' (Етнография 2, 101). – Отглаголно същ. от **търкладѝсвам*, което вероятно от основа за мин. св. вр. *tırıkladı-* на тур. диал. *tırıklamak* 'заключвам врата, порта с мандало, резе' (с изпадане на второто неударено *-ı-*) или от основа за мин. св. вр. *tırkaladı* на тур. диал. *tırkalamak* 'заключвам врата, порта от задната страна с кофар или с желязно мандало' (с изпадане на първото неударено *-a-*) (SDD 3, 1359) и гр. аор. наст. *-ùс(в)а(м)*. При причукване зъбците прилепват както двете крила на заключена порта, т.е. „заключват се“, а процесът завършва с оглаждане на спойката.

тъ̀рклет 'палав' (Царибродско, дн. Димитровградско). – Вариант на *тръклет* 'буен, палав' (вж.). Срв. и сръб. диал. (изт.) *тр̏клет*, *тр̏клат* '(за дете) живо, пъргаво'.

търкòе гл. 3 л. мн. ч. мин. св. вр. с вероятно знач. 'тръгнаха, избягаха' в текст от нар. пес.: *Ай тù, юнак, добър юнак!/ Сфи, шчо търкòе, се върнае...* (Дъмбени, Костурско, СбНУ 1/2, 66). – Вероятно продължител на праслав. диал. **tьrkāti*, *tьrkāją* 'бягам, тичам', срв. срхр. *тр̏кати*, *тр̑чēм* 'тичам, обикалям; (за кон) препускам' (вж. *търчà*), еднакво с праслав. **tьrkāti*, *tьrkāją* в бълг. *тъ̀ркам* (вж.).

търколò 'кръг, окръжност; кръгла форма' (Габрово, Ксантийско), 'колело' (Козичино, Поморийско), **търкулò** 'кръг, окръжност, кръгла форма' (Ореше, Гоцеделчевско; Гугутка, Ивайловградско), в предложен израз: *на търкулò* 'в кръг' (Новопазарско), **търкулà** мн. ч. 'колела' (Новопазарско), **търкýло** 'кръг, окръжност, кръгла форма' (Неделино, Маданско), 'вълненик на търкули' (СЗ), **търкýла** мн. ч. в съчет. *обеци на търкýла* (Копиловци, Монтанско), **търкула** мн. ч. в съчет. *обеци на търкула* 'големи сребърни обеци, изработвани в гр. Видин' (Видин; Видинско). – Произв.: *търкулàк* 'вид фасул' (Патрешко, Троянско), 'боб с кръгли зърна' (централен балк. говор), *търкулàнки* мн. ч. 'вид обеци, произвеждани във Видин' (Чипровци), 'разноцветни ромбоидни фигури с последователни размери, включени една в друга, за украса на тъканта на вълненик (женска дреха)' (Орешец, Белоградчишко), *търкуланки* 'вид надушни накити, произвеждани от видинските и врачанските златари' (СЗ), *търкулàч* 'кръгла баница, навита на колело' (Страхилово, Свищовско), *търкулàчье* ср. 'кравай (печиво с кръгла форма и дупка в средата)' (Мъглища, Маданско), *търкулѐ* 'колело, обръч' (Разградско), *търкулѐ* мн. ч. 'скрипци на домашен стан' (Хамбардере, Лесичек, Ардинско; Долен, Момчилградско), *търкулѐст* 'кръгъл, топчест' (Бели Осъм, Троянско), *търкулѐстичък* умал. 'кръгличък' (Бели Осъм, Троянско), *търкулестичко* умал. (Троян; Острец, Троянско; Ловешко; Търговищко; Багренци, Кюстендилско), *търколцà* мн. ч. 'колелца на скрипците на тъкачен стан' (Аспарухово, Провадийско), *търкулцà* 'скрипци на домашен стан' (Килипетрово, Силистренско), *търкýлца* 'част от тъкачен стан (роати на скрипци' (Мраморен, Врачанско),

търкулци, *търкȕлци* мн. ч. 'скрипци на домашен стан' (Сърница, Падина, Треве, Ардинско; Върбина, Старцево, Неделино, Маданско), *търкулчѐ* ср. 'част на домашен тъкачен стан (колелца с жлебове)' (Котленско), *търкуля̀с* 'кръгъл, овален' (Тотлебен, Плевенско), *търкуля̀ст* също (Чифлик, Троянско). – От *търкало̀* (вж.) с асимилация *а – о > о* (*у*) *– о* , като формата за мн. ч. *търкула̀* може да е направо от *търкала̀* с дисимилация *а – а > о* (*у*) *– а*. Промените са извършени и под влияние на *търкȕлвам, търкȕлна* (вж.). Формата *търколо̀* може да е преосмислена и по *коло̀* 'колело'. – Заето в рум. *tîrcól* 'обикаляне' (C i h a c 2, 401; срв. и DLRM 1958, където се извежда от бълг. *търкало̀*), арум. МИ *Tărkolo* (Тесалия), гр. *Trikala* (G. W e i g a n d, JIRSpr 21–25, 1919, 179). – Срв. *туркула̀к, туркуло̀*.

търкуwа̀ляк 'търкаляне' (Еленско). – Производно с наст. *-'ак* от **търкуwа̀лям*, вариант с *-у-* от неударено *-о-* и билабиално *-w-* от *-в-* на **търкова̀лям*, а то с метатеза *-ль- – -в- > -в- – -ль-* (*-лява- > -валя-*) (преосмислено вероятно и с глагола *ва̀лям*) от *търколя̀вам* (вж. *търка̀лям*). За диал. наст. *-ак* при названия на действия вж. Ел. Кяева, Диалектно богатство. Названия за действия (nomina actionis) в българските диалекти, С., 2010, 157–158. – Срв. *търкавалест, търкавалям*.

търкȕлвам 'засилвам нещо по наклон или по равно да се търкаля', св. **търкȕлна**, възвр. **търкȕлвам се, търкȕлна се, търкȕлвам са** 'катурвам се' (Лещен, Гоцеделчевско), **търкȕльъм съ** 'търкалям се, въртя се; захвърлен съм; шегувам се с някого; (за дни, години) минават бързо' (Еленско), **тръкȕл(н)ъ съ** св. към *тръка̀льъм съ* 'лягам; търкалям се' (Войнягово, Карловско). – Произв.: *търкул* и *търкуль* 'джудже' (Банат), *търкулѐшко* 'грах' (Кольо-Ганчево, Старозагорско), *търкȕлки* 'обли сливи' (Стожер, Добричко), *търкȕлку* 'кълбовиден трън, търкалян от вятъра; вид боб с обли зърна, приличащи на грах' (Еленско), *търкуляк* с неясно знач. в текст: *Под одъру имало скрит идин търкуляк. Той станал и зел една мъртва ръчица, обиколил три пъти домашното момиченци и то умрялу* (Садина, Поповско); *изтъркȕлна (се), изтъркȕлвам (се)* 'изтърколявам (се)'; *претърколя̀ (се), претъркȕлвам (се)* 'премествам (се) с търкаляне', *претърколя̀ се, претъркȕлвам се* 'търкулвам се при падане; (прен. разг.) (за време) изминава бързо, незабелязано'. – Паралелно образуване към *търка̀лям* (вж.) с експресивна наст. *-ул-*, за която вж. S z y m a ń s k i, Derywacja 109–110. В някои от случаите формите с *-ул-* и производните от тях се оформят и преосмислят като видови съответствия към несв. *търка̀лям*, св. *търколя̀*. Възможно е *търкȕлвам* да е образувано като видово съответствие от несв. в. към **търкуля̀* св., което е с редукция на неударено *о* в *у* от *търколя̀*.

търкьев 'малък на ръст, дребен' (Банат). – Може би с диал. промяна *ть > кь* от първоначално **търтьев*, произв. от **тръть* 'трътка на птица' < стб. **тръть** 'опашка' (вж. **трът*[1]) или от *тъ̀рта* също (вж. *тъ̀рта*[1]), срв. семантично *тръ̀тлест*.

търкьъм 'хуквам' (Еленско). – Вариант на *тъ̀ртьъм* (вж. *тъ̀ртя*) с промяна *ть > кь*, както в диал. *цвекье* от *цветье*, *госкье* от *гостье* и под.

търла[1] в съчет. *търла гъска* 'гъска с разрошена перушина' (Тотлебен, Плевенско). – Произв.: *търлави* прил. мн. ч. в съчет. *търлави гъски* 'гъски с обърната перушина' (Тотлебен, Плевенско). – Може би от тур. *taralı* 'разчепкан, разчесан', с изпадане на второто неударено *а* и с премет на ударението.

търла[2], вж. *тъ̀рло*.

търла̀ 'площ в градина' (Слатина, Ловешко), **търлъ̀** 'зеленчукова градина' (Махалата, Плевенско), **търлъ** с вероятно знач. 'площ, която не се работи, изоставена нива; панаир' в текст: *Залюля се Динко долу на търлъта на новите люлки* (Красен, Русенско), 'оградено място; панаир' (Щръклево, Русенско), 'нива' (Кормянско, Севлиевско), **търлъ̀** също (Златоград), **търло̀** 'неразработена земя' (Буково, Смолянско; Половица, Белоградчишко; Шишенци, Кулско), **търло̀** 'място, което не се работи, изоставена нива' (Широка лъка, Смолянско). – Вж. *тарла̀*.

търла̀-амут 'хамут за рало' (Кривня, Разградско). – От *търла̀* (вж.) и *хамȕт* (вж.) с изпадане на начално *х-*.

търладисан '(за човек) стегнат' (Ореш, Свищовско). – Неясно.

търлайко 'дърдорко, бъбривец' (Кърналово, Петричко). – Звукоподраж., вероятно от **таралайко, *търалайко*, което е във връзка с *та̀рала, таралѝкам, таралѝга, та̀рало*, срв. *търля̀кам* 'приказвам кресливо, досадно' (под *тарля̀нкам*).

търлангà̀чка 'детска количка' (Болярово, Хасковско). – Вероятно звукоподраж., срв. *тънгърда̀чка* 'дрънкалка за бебе'.

търланье дюлгерски език 'fututio, actus futuendi' (СбНУ 16–17/ 1, 858). – Образувано от *тъ̀рлям* 'трия' (вж.), срв. *тъ̀рлачка*.

търлачка дюлгерски език 'проститутка, Meretrix' (СбНУ 16–17, 1, 858). – Произв. от *тъ̀рлям* (вж.), срв. семантично *мъ̀рля*[2] от праслав. **mьrliti, *mьrljāti*. – Срв. *тъ̀рланье*.

търла̀ш 'стадо овце' (Девене, Врачанско). – Може би произв. от *тъ̀рло* (вж.) с наст. *-аш* или заемка от рум. *tîrlaş* 'овчар; стопанин на търло' с метонимичен пренос на значението.

търлѐж 'таралеж' (Габрово, Ксантийско; Мулдава, Асеновградско). – От *търълѐж* (вж. *таралѐж*) с изпадане на неударено *-ъ-* след *-р-*.

търлѐма ж. 'болест, вирусно заболяване' (Трънско) в текст: *Ȕлепи ме нѐква търлѐма*. – Може би от тур. *terleme* 'изпотяване'.

търлѝди 'изпражнения на овца, коза и заек' (Тракиец, Хасковско). – Неясно. Може би произв. от *тъ̀рлям* (вж.), срв. там *тъ̀рльъ съ* 'цапам се', *търлѐ* 'замърсявам паша с ходене по нея' (Странджа), но образуването не е достатъчно ясно.

търлѝк диал. 'терлик', **търлъ̀к** също (Долна Митрополия; Кърналово, Петричко), **търлъ̀ци** мн. ч. 'къси вълнени чорапи' (Румянцево, Луковитско). – Произв.: *търлѝчки* 'терлички' (Дядово, Средни Родопи). – Съответно от *терлѝк* (вж.), *тарлъ̀к* (вж.).

търлѝнка 'раст. тръна, Prunus spinosa' (Геров; Велес; Ресен; БотР 253, 529), **търленки** мн. ч. също (Прилеп; БотР 253, 529). – От *търнѝнка, търнѐнки*, произв. от *търн* (вж.) с дисимилация *н – н > л – н*.

търлица[1] 'самар на магаре' (Чешнегирово, Пловдивско). – Вероятно от *тàрлица* 'вид седло (евтино, дървено)' (вж. *тàрлица*[1]), но промяната на ударението *а* в *ъ* не е ясна.

търлица[2] 'дървено приспособление за чукане на гръсти' (СЗ), 'уред за начупване на сухите конопени стъбла' (Дондуково, Монтанско), **търлица** 'приспособление за мънене на лен, мъналка' (Геров), 'място, където очукват гръстите' (Ломско), **трлѝца** 'приспособление за стриване, кършене, чупене на коноп' (Винце, Кумановско), **трлица** 'дъска при чукане на лед' (Йедоарце, Тетовско). – Срхр. *трлица* 'мъналка; точилка', словен. *tŕlica* 'мъналка за лен', чеш. *trdlice* също, стчеш. *trlicě*, словаш. *trlica* също, пол. *cierlica, tarlica* също, горлуж. *ćerlica, ćedlica* също, доллуж. *śerlica, tarlica* също. – Праслав. **tьrlicā*, произв. със суфикс *-icā* от **tьrlā*, което е старо образуване със суфикс *-lā* (като праслав. **teslā*, вж. *тесла̀*, **oslā*) от **terti, *tьrą* 'трия' (вж. *трѝя*), вж. Bezlaj 4, 227. Срв. Skok 3, 511, според когото думата е субстантивирано мин. действ. прич., Schuster-Šewc Wb. 20, 1499. – Срв. *тъ́рло, тъ́рница*.

търлия 'шейна за магаре' (Тутраканско). – От рум. диал. *tîrlíe* 'малка селска дървена шейна' (DLR 11/A, 2A, 1982, 344). – Срв. *търлъ́гъ*.

търло обл. 'място в полето, оградено с нисък плет или с тръни, дето вкарват овце да нощуват', диал. 'кошара за затваряне на овце лятно време','кошара' (Кънджали, Дойранско), 'кошара за овце; зимна кошара за овце' (Кукуш), 'кошара за овце' (Велес; Прилепско), 'заграждане на овце' (Върба, Белоградчишко), 'открита кошара' (Трън), 'оградено място за овце сред ниви' (Галата, Тетевенско), 'кошара за добитък' (Гложене, Тетевенско; Разград, Ломско), 'овчарска движима колиба' (Грамада, Кулско), 'заградено място за овце' (Върба, Белоградчишко; Охридско; Църско, Битолско; Леринско; Велес; Прилеп), 'кошара' (Папрадища, Велешко; Кованец, Гевгелийско), с вероятно знач. 'кошара' в нар. пес.: *не градѝ търлò край гърло,/ не кàрай стàдо голѐмо* (Гурково, Видинско), **търло** 'заградено място за овцете, където прекарват летните нощи' (Кукушко), с вероятно знач. 'кошара' в текст: *По търлото и по бачилото се чиних 10 години дете* (Ватилък, Солунско), **търла** ср. мн. ч. в *...трѝста тъ́рла òвци...* (Охрид), *... по тъ́рла и по кошàри* (Добролево, Оряховско), обл. ж. 'кошара за затваряне на овце лятно време', 'кошара' (Покровник, Благоевградско), 'бачия; кошара за овце извън селото, която обикновено служи и за мандра' (Ново село, Видинско), 'помещение за овце'

(Милевци, Габровско), 'заградено място за овце; заградена кошара; оградена кошара извън село, в която колективно издояват всички овце' (Стефан Караджа, Добричко), 'кошара за лагеруване' (Смолница, Добричко), 'оградено място в полето за овце; кошара извън село' (Силистренско, гребенски говор), 'егрек за овце' (Нова Черна, Соколово, Тутраканско), 'пасбище за овце в поле' (Суворово, в Украйна), 'лятна кошара за овце' (Твардица, в Молдова), 'оградено място в гората (планината) за овце' (Банско), 'обор' (Земен), 'помещение за зимуване на овцете' (Фролош, Кюстендилско), в съчет. *овчàрска тъ́рла* 'обреден хляб на Гергьовден' (Нова Черна, Соколово, Тутраканско), **тр̀ла** 'покрито помещение за овце в селото или на полето' (област Багренци, Кюстендилско), **трла̀** също (област Пиянец, Кюстендилско), **търла̀** 'помещение за овце – от пръти, плет или камъни' (Сб. Добруджа 124), 'егрек' (Банище, Брезнишко), 'кошара' (Скакавица, Кюстендилско), 'лятна кошара за овце, обикновено на полето; оградено място в полето с нисък плет или тръни за овцете' (Трекляно, Кюстендилско), 'леговище, където овцете нощуват лете' (Котел), 'заградено място на нива, където лежат овцете, за да я торят' (Станьовци, Брезнишко), 'егрек; заградено място за овце, лятна кошара за овце' (Ребро, Пернишко), 'егрек за нощуване на овце и кози; лятна кошара за овце, дървена ограда за добитък на открито' (Трънско), 'подвижна, открита лятна кошара за овце, която се поставя на нива и всекидневно се мести, за да се натори почвата' (Главановци, Трънско), 'сайвант за овцете в полето' (Шишковци, Кюстендилско), **търла** 'сграда за дребен добитък; помещение за нощуване зимно време на дребен добитък' (област Пиянец, Кюстендилско), 'кошара за дребен добитък' (област Каменица, Кюстендилско), 'навес с ограда, където затварят овце, кози' (Соколово, Ловешко), **търлъ** 'кошара извън село' (Силистренско, гребенски говор), **търлу̀** 'място, заградено с трънен плет за подслоняване на овце' в текст: *Улазѝл ли си у търлу̀*? (Стрезимировци, Трънско, архив Москов), **търлу** в текст: *Да заградим, коледе, виту търлу, коледе...* (Бусинци, Трънско), **търлом** (вероятно съкратено от *тъ́рло ми* – местоименна форма Dativus ethicus) в текст: *Подир това старецът вика: „добрѝ волòве, добрѝ коньове, добрѝ сѝнове, тъ́рлом овци, тъ́рлом кози...“* (Софийско). – Произв.: *тъ́рлище* ср. диал. 'място, където е имало търло', *търля́чки* мн. ч. 'кошари' (Шишенци, Кулско), *търля́чки* мн. ч. 'гъби' (Вакарелски, Етнография 1977, 181), 'вид гъби, които растат из гората' (Белимел, Монтанско); *отъ́рлям, отъ́рля* 'ограждам' (Болград, в Украйна); *потъ́рля* 'направя търло, кошара' (Панчев). – Срв. срхр. *тр̀ло* 'зимна кошара', *трла* 'кошара, сайвант за сено; място, където зимува добитъкът, бачия, зимна кошара' (AR 77, 1963, 689). – Би могло да бъде от праслав. диал. (южнослав.) **tьr(d)la*, произв. с наст. *-(d)la* от **terti, *tьrą* (вж. *трѝя*), срв. Skok 3, 511, ЕСУМ 5, 572, под *тúрло*[1], със секундарна локативна функция на суфикса *-(d)la*, за което срв. Sławski, SPs 1, 114. Срв. ESJSt 16, 991, където бълг. *тъ́рло* 'кошара' и срхр. *тр̀ло* също, са свързани със стб. **трълъ** 'бухалка, стривало' (Григор. парим.) и други слав. съответствия с подобно знач. и се привеждат наред със срхр. *тр̀ло* 'място, къде-

то рибата си хвърля хайвера; времето, когато рибата си хвърля хайвера', укр. *терло́* също, словаш. остар. *trlo* 'място, където рибата си хвърля хайвера', чеш. рядко *trdlo* също, пол. *tarło* също, за които се предполага, че са образувания nomina actionis. – Може да се мисли и за тюркски произход на думата, както предполага Корш (по ЕСУМ 5, 572–573, под *ти́рло*[1], където обаче това предположение се отхвърля). – Като пастирски термин заето в рум. *tîrlă* 'кошара за овце, търло' (Rosetti, Influenţa 62), откъдето в укр. *ти́рло* 'място за почивка на добитък (най-често за водопой)', диал. *те́рло* 'пасище' (вж. ЕСУМ 5, 572–573). – Много е вероятно формата *тъ̀рла* ж. от Добричко, Силистренско, Тутраканско, Ново село, Видинско, Твардица, в Молдова, и Суворово, в Украйна, да е обратна заемка от румънски в български. Вариантите *търла̀*, *трла̀* може да са възникнали в резултат от смесване с *тарла̀* 'нива; угар' (вж.). Облиците *търлу̀* и *търлу* са падежни форми за вин. п. от *търла̀*.

търлъгъ 'средновековна шейна за пренасяне на товар' (Силистренско, гребенски говор). – Вероятно от един произход с *търлия* 'шейна за магаре' (вж.).

търля[1] 'търкам, трия; мачкам, газя, тъпча' (Геров), **търля** 'газя, мачкам, тъпча' (Великотърновско), **търлѐ** 'замърсявам паша с ходене по нея' (Странджа), **тъ̀рльъ съ** 'цапам се' (Силистренско, гребенски говор), **тъ̀рлям** 'трия' (Милевци, Босилиградско), 'стривам нещо на малки частици; трия някого при къпане; разтривам някого' (Доганица, Босилиградско), 'търкам, трия, жуля; разтривам болен, който се е простудил; работя по малко' (Трънско), 'трия; режа с трион' (Брезнишко), **тъ̀рлям** 'мачкам (боб)' (Друган, Радомирско), **тъ̀рлям** 'трия' (Кюстендилско), **тъ̀рлям** (вж.), **тъ̀рлѐвиш** 2 л. ед. ч. 'изтъркваш, овехтяваш' в текст: *мло̀гу си тъ̀рлѐвиш дрѐйти* (Казанлък), **тъ̀рлѝме** 2 л. мн. ч. 'замърсяваме паша' (Странджа), **тъ̀рлят** 3 л. мн. ч. с вероятно знач. 'мачкат, газят' в текст: *... я изкарай си офцете, из мойте темни ливади, да ми не тъ̀рлят ливади* (Карнобат), **тъ̀рляя** 3 л. мн. ч. мин. несв. вр. 'триеха' (Лешок, Тетевенско). – Произв.: *тъ̀рляно* субстантивирано прил. 'вид ядене (стрит варен боб на пюре; зелени печени домати и чушки, стрити на каша' (Брезнишко), *тъ̀рляница* 'рядка каша от брашно (утринна закуска)' (Пирот), *трлянѝца* 'салата от много дребно нарязани домати, чушки и лук' (Кюстендилско), *тъ̀рля̀ч* 'човек, който трие нещо' (Доганица, Босилиградско), *тъ̀рляч* 'масажист – човек, който прави разтривка' (Трънско), 'който лекува болести с баене и триене, разтриване' (П. Цончев), *тъ̀рля̀чка* 'кесия за изтриване на кир при къпане' (Доганица, Босилиградско), 'кесия за изтриване на кир; лък на цигулка' (Милевци, Босилиградско), 'лък за струнен инструмент' (Трънско), *трлячка* таен зидарски говор 'пила' (Янче, Тетовско), *тъ̀рльиа̀ч* 'лък на цигулка' (Банище, Пернишко), *тъ̀рляв* 'сух, изсъхнал' (Тресанче, Дебърско); *натъ̀рлям* 'натъркам, натрия, намажа' (Геров); *отъ̀рлям* 'ороня зърна на царевица' (Преколница, Кюстендилско), *отъ̀рлем* 'замърсявам трева (паша) с много добитък' (Странджа), *отърля се* 'стрива се' (Злогош, Кюстендилско); *потъ̀рлям* 'потрия, потъркам' (Геров); *претрлюем, претрлям* 'пречуквам, убивам' (обл. Каменица, Кюстендилско); *разтъ̀рлям* 'разтрия' (Трънско), *растрлювам, растрлям* 'разтривам' (Кюстендилско); *стрлюем, стрлям* 'смачквам, стривам' (Кюстендилско); *стърлу̀зъ* 'смъкна, свлека' (Троян) (вж.); *утърльът* с вероятно знач. 'утъпчат' в текст: *Дйѐ дъ е сѐнкъ дибѐлъ, бъ̀лгарки ще йъ утърльът* (Севлиевско, Троянско, Тетевенско). – Срхр. *тр̀лити, тр̀лӣм* 'мъна – отделям влакната от паздера на лен или коноп', *тр̀љати, тр̀љӑм* 'търкам, трия, разтривам', словен. *tŕliti, tŕlim* 'трия лен', чеш. *trdliti, trdlím* 'стривам лен или коноп', горлуж. *śerliś* 'трия лен', доллуж. *tarliś* също. – Праслав. **tьrliti, *tьrljāti*, което е със суфиксално разширение *-l-* (за което срв. *тъ̀рля*[2]) от корена в **terti, tьrą* 'трия' (вж. *тр̀ја*). Вариантът **tьrliti* би могъл да е произв. от **tьr(d)la* 'мъналка за лен' (срв. *тъ̀рло*) или **tьrlā* също (вж. *тъ̀рлица*[2]), вж. Bezlaj 4, 227, Skok 3, 511, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1499.

търля[2] (търльъ) 'скубя' (Руховци, Еленско), 'опасвам трева до корен' в текст: *Уфцѐти тъ̀рльът ливà̀тъ* (Кръвеник, Севлиевско), **тъ̀рльъ съ** 'карам се' (Кръвеник, Севлиевско), **тъ̀рльѐ** '(за добиче) опасва всичко' (Еленско). – Произв.: *тр̀люшке* мн. ч. 'хващеница, възпаление на бронхиалната лигавица, Bronchitis difusa у децата' (Крива Паланка). – Паралелно образуване със суфикс *-л-* към *тъ̀ргам* (вж. *тъ̀ргам*[1]), срв. *дъ̀ргам* (вж.) : *дъ̀рлям* (вж.), за които вж. и ЭССЯ 5, 221–223, или еднакво с *тъ̀рля*[1] (вж.).

тъ̀рма 'вид висок дъб' (Плевня, Драмско), **тъ̀рмъ** 'място, обрасло с храсти и ниски дървета' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. диал. *tırma* 'бодлив (трънлив) храсталак; храст' (DS 10, 3923), вариант на *dırma* също, заето от бълг. *дърма̀* 'храст' (вж. *дръм*[1]). За семантиката срв. *храст* 'висок дъб' (Странджа; ЮЗ).

търма̀к 'гребло; конска грапа, конна сеносъбирачка' (Твардица, в Молдавия), 'гребло' (Кюлевча, Шуменско), 'дръжка със зъбци за събиране на детелина' (Търговищко), 'дървено гребло за събиране на сено, дървена брана' (Бачково, Асеновградско), **трама̀к** 'дребно сено, събирано с гребло от ливада' (Ботевград). – От тур. *tırmak* също, вариант на *tırmık* (вж. *търмъ̀к*).

тъ̀рмен с вероятно знач. 'стреме' в нар. пес.: *... растете, та порастете,/ на тъ̀рмен с но̀га стапѐте,/ на вра̀на ко̀ня яхнѐте,/ та си ма̀кя ви тръсѐте* (Банско). – От *стъ̀рмен* също (вж.) с декомпозиция на начално *с-*, схванато като предлог.

търмѐшкам 'търкалям някого' (Софийско). – Неясно. Вероятно звукоподраж. Би могло да е от **търмѐчкам*, което е от **търмѐча* = *търмѐча* (вж. *тъ̀рмък*).

търмо̀жа 'боледувам на крак, не на легло' (Охрид). – Неясно.

търмъ̀к диал. 'гребло; земеделско гребло с дървени зъбци', 'дървено гребло' (Южна Добруджа), 'вид гребло' (Ново село, Троянско), 'гребло за събиране на изсъхнало сено; събрано сено с този уред' (Кръвеник, Севлиевско), 'гребло за сено' (Жеравна, Котленско; Галата, Тетевенско; Боженци, Габровско), 'дървено гребло за сено' (Тънково, Хасковско), 'гребло, с което се прибира сеното' (Кирково, Преславско; Боянци, Асеновградско; Долно Луково, Кърджалийско; Горноселци, Ивайловградско; Енина, Казанлъшко; Патрешко, Троянско; Троян), 'дървено гребло за прибиране на сено' (Долнослав, Асеновградско), 'гребло за събиране на трева' (Динево, Хасковско), 'гребло за почистване на дворовете от шума, за събиране на слама и др.' (Търнак, Белослатинско), 'голям железен гребен, с който земята се почиства от плевели и се заглажда; малко дървено гребло' (Кочово, Преславско), 'грапа' (Кривня, Разградско; Долна Студена, Стърмен, Беленско; Нова Надежда, Хасковско; Шумен), 'вид грапа' (Близнаци, Рудник, Варненско), 'дървена грапа' (Професор-Иширково, Силистренско), 'малка ръчна грапа' (Кесарево, Горнооряховско; Сухиндол), 'брана' (Варвара, Дебращица, Паталеница, Пазарджишко; Козаново, Асеновградско; Ряхово, Русенско; Гостилица, Дряновско), 'желязна брана' (Козарско, Пещерско; Долнослав, Мулдава, Яворово, Асеновградско), 'брана за разтрошаване на буците след лоша оран' (Ветрен, Силистренско), 'желязно приспособление за разбиване на буци' (Тихомирово, Старозагорско), 'малка трирога леса, прикрепена към косата, за да се прибира окосеният ечемик или овес' (Калипетрово, Нова Черна, Професор-Иширково, Стефан Караджа, Църква, Силистренско), 'уред за завличане на засята нива' (Тополово, Асеновградско), 'железен уред за покриване на семена след засяване' (Белица, централен балкански говор), **търмѐк** 'вид земеделско гребло с дървени зъбци' (Козичино, Поморийско), **търмȕк** 'гребло' (Стоилово, Бургаско), 'дървено гребло' (Камилски дол, Ивайловградско), 'дървено гребло за събиране на сено, слама и др.' (Чанакча, Чаталджанско), **търмъ̀ч** в текст: *Изорѐм земя̀та, наситнȉм я с ръкà, загла̀ждаме я с търмъ̀ч* (Ново село, Троянско), **търмъ̀щи** мн. ч. 'вид гребло' (Дребишна, Ортакьойско; Софулар, Одринско; Коджабунар, Мала Азия), **търмȕч** 'рало, подобно на тризъбец – за оран, при сеене на царевица' (Медово, Добричко). – Произв.: *търмъ̀кчȉйе* 'бирник за събиране на недобори' (Шумен), *търмъ̀ча* 'грапя леха за цветя, лук, чесън' (Кесарево, Горнооряховско), 'събирам нещо с търмък' (Слатина, Ловешко), 'очесвам ливада' (Ново село, Троянско), 'обирам изостаналото сено с желязно гребло (търмък)' (Марча, Дряновско), *търмъ̀чъ* 'обирам с гребло останките от сено по окосена ливада; (прен.) продавам нещо извънредно скъпо, ограбвам' (Еленско), 'събирам сено с търмък' (Патрешко, Троянско; Боженци, Габровско), 'събирам сено с гребло' (Кръвеник, Севлиевско; Енина, Казанлъшко; Троян), 'работя с търмък, обработвам земята с търмък' (централен балкански говор), *търмъ̀чи се* 'обработва се ливадата с търмък' (Бериево, Севлиевско), *търмъ̀чим* 'обработвам земята с търмък, като разравям буците' (Гостилица, Дряновско), *търмѐча* 'обработвам с гребло, с търмек; (прен.) ям лакомо, лапам' (Козичино, Поморийско), *търмъ̀чà* 'разбивам буца на орана земя' (Тихомирово, Старозагорско), *търмъ̀че* гл. 'събирам сено, слама с търмък', *търмъ̀че* умал. (Слатина, Ловешко), *търмъ̀чи* 'уред за прибиране на сено' (Търничане, Казанлъшко), *търмъ̀чета* мн. ч. 'вид гребло с къса дръжка' (Тьойлебен, Мала Азия), *търмъ̀чка* 'гребло' (Дебрене, Добричко), *търмѐчка* 'вид земеделско гребло с дървени зъбци' (Козичино, Поморийско), *търмȕчъ* 'засаждам зеле, царевица с търмуч' (Медово, Добричко). – От тур. *tırmık* 'брана, гребло, грапа', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. Вероятно формата *търмȕк* е с вторична лабиализация *ъ* > *у* след билабиално *м*, а *търмъ̀ч* и *търмȕч* са вторично образувани по умал. *търмъ̀че, *търмȕче*. – Срв. *тармъ̀к, търмà̀к*.

търн 'трън' (Костурско), в съчет. *магàрцки търн* с вероятно знач. 'магарешки бодил (трън)' (Костурско), **търни** мн. ч. 'приспособление от пръти и кожа за брануване' (Владина, Ловешко), 'бодли (за плет, стърнище)' (Обидим, Разложко), 'тръни' (централен балкански говор; Неново, Провадийско; Искрец, Софийско), **тъ̀рнье** в съчет. *бя̀лу тъ̀рнье* 'нисък едногодишен храст, който расте край пътя' (Неново, Провадийско), **тъ̀рнье** в съчетания: *главесто тъ̀рнье* 'раст. бодил, Onopordon acanthium' (Драгоман; Искрец, Софийско), *магарешко тъ̀рнье* 'раст. Echinops' (Драгоман), 'раст. Cirsium' (Брезе, Софийско), *московско тъ̀рнье* 'раст. бодил, Xanthium spinosum' (Драгоман), *черкезки тъ̀рнье* също (Брезе, Софийско). – Произв.: *тъ̀рнаива* с вероятно знач. 'трънлива' в нар. пес.: *Дожънай се, ньиво тъ̀рнаива,/ придзидай се, моме болняива* (Бусинци, Трънско), *тъ̀рнàк* 'трънак' (Трънчовица, Никополско), 'храсталак' (Троянско), 'дърво, което само пуши и не дава пламък' (Осеново, Разложко), *тъ̀рнàци* 'трънаци' (Доспей, Самоковско), *тъ̀рняк* 'трънак' (Прилеп), *тъ̀рнка* 'трънка' (Прилеп), *тъ̀рнената* 'добруджанска игра след Освобождението в Добруджа', *тъ̀рненкьи* 'трънка' в текст: *Тъ̀рне, моме, тъ̀рне, тъ̀рненкьи* (Прилеп), *тъ̀рнест* 'трънест', *тъ̀рнеф* '(за стърнище, плет) бодлив' (Ореше, Гоцеделчевско), *тъ̀рнец* в съчет. *кокошкин тъ̀рнец* 'мазол, Clavus' (Охрид), *тъ̀рнинка* 'трънка' (Трънско), *тъ̀рнѝнка* 'раст. Prunus spinosa' (Бобища, Македония; Трън), също (Костурско), *тъ̀рнѝф* '(за плет) бодлив' (Долно Дряново, Гоцеделчевско), *тъ̀рнѝца* 'трън' (Троянско), 'храст с трънки' (Искрец, Софийско), 'храст на трънка' (Софийско), 'място, обрасло с тръни' (Шумен; Ботевградско), 'храст от трънки' (Брезнишко), 'трънка с черни плодове' (Габровско), с непосочено знач. в съчет.: *гàста тъ̀рнѝца* (Голямо Бучино, Пернишко), с непосочено знач. (вероятно 'трънка; трънливо място') в текстове: *под дъ̀рво гàста тъ̀рнѝца* (Ботевградско), *гàста тъ̀рнѝца страх нѐма* (Софийско), *гȕста тъ̀рнѝца* (Завала, Брезнишко), *И на ся̀ка клѐчка се накача по йеннъ̀ тъ̀рнѝца от горъ̀та* (Марково, Шуменско), *... йоще овчàр у тъ̀рнѝца лежѝ...* (Заноге, Врачанско), *С тъ̀рнокòп копàем кàмъне, дръвчѐта, изваждаме тъ̀рнѝца за по-лесно* (Кюлевча, Шуменско), *оплàкала се е птѝца ѐребица:*

... *отдо̀х във търнѝца и там гня̀здо увѝх* (Дерманци, Луковитско), *търница* в текст: *Да се вѫрне, не връ̀ща се, да избѐга, пак не мо̀же, ми се отбѝ във търница (търговчето)* (Комарево, Плевенско), *търнѝцъ* 'трънка' (Неново, Провадийско), 'трънливи храсти, които служат при вършитба' (Долна Студена, Беленско), *търница* 'бодлив храст' (Севлиевско), без посочено знач. (вероятно 'трънка; трънливо място') в текстове: *Шетнала се шетка низ търница редка...* (Бусманци, Софийско; Даскалово, Крапец, Витошко, Пернишко; Скакавица, Багренци, Кюстендилско; Широки дол, Самоковско), ... *подплаши ми бивольете, та ойдоа у търница...* (Самоков), *Гъста търница сек нема...* (Бутроинци, Трънско), *Край назе има гъста търница, не можеш да я преминеш* (Врачеш, Ботевградско), *търнѝче* ср. умал. (Черни Осъм, Троянско), *търнѝчка* умал. (Русенско; Бутан, Оряховско), 'трънеста пръчка' (Марковча, Шуменско), *търнѝчкъ* в гат.: *Ка̀цър ка̀цнъл нъ търнѝчкъ, град гу бѝи пу глъвѝчкъ (Мума̀тъ ше зѐми гуведа̀рин)* (Нови пазар), *търничка* в текст: *Овчар седи под търничка...* (Опака), *търнка* 'трънка' (Прилеп), *търнов* 'който е направен от тръни', в съчет. *търнов венѐц, търнова* с непосочено знач. в текст: *Стояне, младо търговче,/ Стоян ми збира търнова,/ на Влашка земе да иде...* (Родопите), *търндво* в съчет. *търндво дъ̀рво* (Ракита, Брезнишко), *търндвка* 'вид слива за ракия' (Градево, Метохийско), *търновка* в текст: ... *под тая круша търновка* (Градево, Благоевградско), *търндсам* таен дюлгерски говор 'закова (с гвоздей)' в текст: *Гордѝнчето търндсай го* (СбНУ 16–17/ 1, 858), *търндсвъм* 'обирам с трън едрата плява на хармана' (Трънчовица, Никополско); *търн-дупка* в гат.: *Я фатиа репагъза две кийкушки,/ я фърлиа на търн-дупка (черешна и ръце)* (Охрид), *търнӯшка* 'плод на червен глог' (Бостина, Търън, Писаница, Смолянско), *търнӯшька* също (Бостина, Хасовица, Смолянско), *търнӯшькьи* мн. ч. 'плодове на червен глог' (Долна Арда, Смолянско), *търнюга* 'трънкосливка' (Годечко); *търнокдп* 'сечиво със заострени краища за копане на твърда почва или за изкопаване на корени и храни', 'вид мотика за копане на тръни' (Кръвеник, Севлиевско), 'кирка' (Ковачица, Ломско; Самоков; Цалапица, Пловдивско; Сливен; Бяла черква, Великотърновско), *търнакдп* също (Малорад, Врачанско; Комщица, Годечко), *търникдп* 'търнокоп' (Банат), *търнокдпа* прил. ж. р. с неясно (вероятно прен.) знач. в текст: *Че ни го, ба̀бо, годѝхме за черноземска дъщеря̀, за търнокдпа девдйка* (Копривщица), *търнукдпкъ* 'тясна мотика' (Бели Осъм, Чифлик, Троянско), 'здрава мотика с форма на търнокоп' (Кръвеник, Севлиевско), *търнокъдпка* 'горска птица с клюн, наподобяващ търнокоп' (Козичино, Поморийско), *търномѐт* 'метла от храст за метене на двора' (Гоцеделчевско), 'метла от бодливи храсти за метене на обор на овце' (Ковачица, Ломско), *търндмет* 'метла от елови клони' (Лещен, Гоцеделчевско), 'метла от храст за метене на харман и улици' (Лещен, Ореше, Теплен, Гоцеделчевско), *търндметь* 'метла от елови клони' (Сърнево, Драмско), *търнометка* 'метла, която се прави от храсти и с която се метат гумната, и то само за едрата смет'

(СЗ), *търндр* (вж.), *търнорѐз* 'сърповидно ножче за рязане на лозя и клонки на рози и др.' (Козарско, Пещерско), 'косер' (Вакарелски, Етнография 91), *търнодръ̀ц, търндрец* (вж.), *търнослива* без посочено знач. (Дебърско), *търнослѝвка* 'трънкосливка, раст. Prunus insititis', *търнуслѝвкъ* 'късна есенна слива с топчести сини плодове' (Еленско), 'вид слива' (Беброво, Еленско), 'джанка' (Войнягово, Карловско), *търнослѝвки* 'вид сливи; стипчиви сливи' (Беброво, Еленско), 'сини сливи, по-дребни от другите сливи' (Махалата, Плевенско), *тъ̀рня* нар. 'слагам тръни на плет или межда, за да не влиза добитък', *тъ̀рняна* без посочено знач. в текст: *Вѝла са лоза̀ вѝняна,/ около гра̀да тъ̀рняна,/ фся̀ко дърво̀ гра̀дено,/ едно̀ ми дърво̀ йоста̀ло...* (Коиловци, Никополско), *търня̀р* 'който копае или кара тръни' (Геров), *търнярѐ* без посочено знач. в нар. пес.: *Пропея̀ ми сѝви петѐл, сѝви петѐл Цариграда: цариграда̀ци – аспралѝши, Ива̀ньенци – се търнярѐ...* (Софийско; Кюстендилско), *търня̀рка* 'жена, мома търняр' (Геров), *търня̀рски* прил. (Геров), *търня̀рче* умал. (Геров); СелИ: *Търна̀ва* (вж. Ив. Дуриданов, ЕзЛит 41/2, 1987, 15), *Търна̀к, Търнен кладенец, Търнене, Търничене, Търново* (вж.), *Търновец, Търновка, Търндвца, Търновци, Търновлак, Търнословка, Търня̀не.* – Фонетичен вариант на *трън* (вж.). – Производното *търнокдп* е заето и в тур. *tırnakıp* (Tietze 31), рум. диал. *tîrnăcóp, tîrnacóp* 'кирка' (Mihăilă 46), алб. *tërnakóp* 'търнокоп' (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 28//8, 12, Meyer, EtWb 430).

търна̀ само в СбНУ 35, 301, с непосочено знач. в текст: *Тръгнълъ ми й мума Румя̀нкъ, мума Румя̀нкъ, търна̀ дивойкъ* (Инан-чешме, Северна Добруджа). – Неясно.

търна[1] с непосочено знач. в гат.: *Викна Вида от висока рида, йъ чу търна со четири зърна? (крава с бозки)* (Струга; Охрид). – Неясно. Възможно е да е във връзка с *търн* (вж.) с първонач. знач. 'бодлива, т.е. чиито рога бодат'.

търна[2] ж. в гатанка за метла: *Сам търна, там търна, легна търна, та умре? (метлата)* (Изт). – Вероятно субстантивирана форма на прил. от ж. р. **търна*, което е с хаплология от *търнена*, произв. от *търн* (вж.).

търна̀к[1] 'копито' (Ново село, Троянско; Хрищени, Старозагорско; Гулица, Варненско; Балчик; Бериево, Севлиевско; Енина, Казанлъшко; Гоце Делчев; Дервент, Дедеагачко; Широка лъка, Девинско; Суворово, в Украйна), 'копито; копито на свиня' (Кръвеник, Севлиевско), 'копито; долна част на копитото, която се остъргва при подковаването' (Радилово, Пещерско), 'израстък на копитото във форма на рогче' (Банско), 'крак на добитък от коляното до копитото' (Дряново, Смолянско), 'рогова част на копитото' (ТрСб V/I, 264), в медникарския занаят 'стоманена пластинка, изрязана в горната си част във формата на копито, която служи за издигане на зъбците (нарязаните краища на съединявани части)' (Добрич), **търна̀ци** мн. ч. 'копита' (Маданско). – От тур. *tırnak* 'нокът; копито', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Срв. *търна̀к, тръна̀к*[2], *тарна̀к.*

тър̀нак² 'дървено гребло за събиране на слама' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От *търмàк* също (вж.) с асимилация *-рм-* > *-рн-* или еднакво с *тър̀нак¹* (вж.)

тър̀нак¹ диал. 'пазарска пита'. – От тур. диал. *tırnak (pidesi)* 'вид хляб, украсен с отпечатъци от пръсти или нокти', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Срв. *тър̀нак¹*, *турнàк*.

тър̀нак² в съчет. *катър-тър̀нак* 'акация' (Синапово, Тополовградско). – Еднакво с *тър̀нак¹* 'копито' (вж.), като цялото съчетание е заемка от тур. *katır tırnağı* 'раст. жълтуга, Genista luncea, Genista tinctoria', букв. 'катърско копито'. – Срв. *трънàк³*.

тър̀нан с неясно знач. само в текст: *Търнан, тър̀нан, детенце! Майкье празно вретенце...* (Струга, СбНУ 5, 208). – Неясно.

тър̀на се 3 л. ед. ч. мин. св. вр. с вероятно знач. 'дръпна се, махна се' в текст: *„Я̀ди, зѐту, му вѐлет... Я̀ди, бре джàнъм, зàшчо тòлку бъ̀ргу се тър̀на“* (Охрид, СбНУ 16–17/ 3, 344), **тър̀на са** дюлгерски език 'махна се' (Брацигово, СбКД 2, 23), **тър̀ните се** запов. накл. 2 л. мн. ч. 'махнете се' (Охрид), **тър̀нале се** с вероятно знач. 'полетели, насочили се, втурнали се' в текст: *Тога пътниците фърлиле медот и осите се тър̀нале по него, та се изнаяле* (Охрид). – От *тър̀гна* с изпадане на *-г-* от групата *-ргн-* (вж. *тър̀гам¹*, *тър̀гам²*). – Срв. *тър̀нит*.

тър̀нък 'наденица, напълнена със свински черен дроб, тлъстина и различна кръв от прасето' (Геров; Севлиевско), **тър̀нек** 'домашно приготвен свински колбас, подобен на кървавицата' (Гостилица, Дряновско), **тър̀няк** 'вид наденица от черния дроб на свиня – нарязан черен дроб, тлъстина и малко месо' (Боженци, Габровско). – С изпадане на начално *е-* от *етър̀нък* 'наденица от свински черен дроб' (вж. *етрò*), с премет на ударението в *тър̀нек* и *тър̀няк* и хиперкоректна промяна на *и* в *е* и *я*. Според М. Въгленов, РР 16/3–4, 1942–1943, 126–129, М. Въгленов, БЕз 24/2, 1974, 190, *етър̀нък* е от стб. **ѩтрьнькъ**, произв. от **ѩтро** 'черен дроб'.

тър̀нѝм 'изтръпвам' (Трънско), **тър̀ни** гл. 3 л. ед. ч. 'тръпне' (Царибродско), **тър̀нѝ** 3 л. ед. ч. 'тръпне от болка' (Софийско), **трнѝ** също (Доброславци, Софийско), **трнàт** 3 л. мн. ч. 'тръпнат' (Кюстендилско), **тър̀нка** 3 л. ед. ч. 'боцка' (Прилеп). – Произв.: *тър̀ном* в етимологична фигура: *тър̀ном потър̀нàли* 'изтръпнали' (Мрамор, Софийско; Трън), в съчет. *тър̀ном потър̀гнйа* 'с изтръпване, с потреперване, обикновено внезапно' в нар. песен (Драгоман, Годечко), също в нар. пес.: *Сѐ юнàци тър̀ном потър̀гнйа/ и се зѐми поникнàше,/ нѝкой смѐе юнàк да се нàйме/ да погу̀би Му̀са Арбанàса* (Драготинци, Софийско). – Вероятно с метатеза *-ръ-* > *-ър-* и опростяване на съчетанието *-пн-* > *-н-* в морфологични варианти на *тръ̀пна* (вж.).

тър̀нит гл. 3 л. ед. ч., само в СбНУ 16–17/3, 27, с вероятно значение 'изтегли, издърпа' в текст: *Òшол, зарàботал и си го йскопал òкото со*

шйлото. Да тър̀нит кòнецот, кàко шо си шйял, прàу в òко, та му йстекло – бѐс òко òдеше. (Охрид). – От формата за св. в. *тър̀на* на *тър̀гам¹* (вж.). – Срв. *тър̀на се*.

тър̀ница мутафчийски термин в текст: *тър̀ница за чукане на коноп*. – От *тър̀лица* (вж. *тър̀лица²*) с дисимилация *рл* > *рн*.

тър̀нѝще¹ 'стърнище; корени на пшеница' (Неново, Провадийско), **тър̀нѝщи** 'ожъната нива' (Кочово, Преславско). – От *стър̀нѝще* (вж.) с декомпозиция на начално *с-*, схванато като предлог.

тър̀нѝще² 'дървен уред, с който се завлича оранта, за да се покрие семето с пръст' (Неделино, Маданско). – Вероятно произв. от *тър̀н* 'трън' (вж.), поради това, че уредът е направен от тръни, срв. *тър̀ни* 'приспособление за брануване' (под *тър̀н*).

тър̀нке, тълкувано в СбНУ 7/3, 235 като 'тръвна – кошер, изплетен от пръчки; кошерища на пчели' (Пирот). – Вероятно мн. ч. от *тръ̀нка²* 'кош с пчели в него' (вж.), с метатеза *-ръ-* > *-ър-*, може би поради осмисляне с *тър̀н* (вж.).

тър̀новам 'вадя с кривач въглени от яма' (Горно Броди, Сярско; Елена Машалова-Начева, ИИБЕз, 14, 1967, 194). – Вероятно от сегашната основа на тур. *tırnamak* 'влача с помощта на кука', образувано на българска почва със суфикс *-овам*, може би преосмислено във връзка с *тър̀н* (вж.).

Тъ̀рново в съчетания: **Велѝко Тъ̀рново**, град в Северна България, **Мàлко Тъ̀рново**, град в Югоизточна България. – Произв.: *тъ̀рновлия* и *тъ̀рновлйя* 'жител на град Велико Търново', *тъ̀рновлийка* и *тъ̀рновлййка* 'жителка на град Велико Търново', *тъ̀рнуўлййкъ* също (Бяла черква, Великотърновско), *тъ̀рновски* прил., *тъ̀рновчàнин* 'жител на град Велико Търново', *тъ̀рновчàнка* 'жителка на град Велико Търново', *тъ̀рняци* 'жители на гр. Велико Търново'; *малкотъ̀рновчанин* 'жител на град Малко Търново'. – Според Н. Ковачев, Трудове ВПИКМ 4, 1968, 539–565 (вж. и посочената там литература), Н. Ковачев, ЕзЛит 36/3, 1981, 92–93, Н. Ковачев, ТВПК 4, 1968, 539–565, *Търново* е славянско име, от *Трьновь, Тръновь, Трьнѡвъ, Търнѡвь* – от стб. кратко прил. **тръновъ, трьновъ** 'трънлив, трънѐн, бодлив' от общослав. основа *трън* (вж.). Името е преоформено с наст. *-ово* за образуване на селищни имена, като Габрово, Дряново и пр. Вж. и М. Шимундич, Балк. езикозн. 24/ 3, 1981, 13–19. Според Ст. Младенов, ЕтР 645, името *Търново* не е от *трън*, а е преосмислено старотракийско име от ие. корен **dru-*, **tru-* 'тека', които се откриват и в речните имена *Драва*, *Траум*, алб. *Дрин,* което е по-малко вероятно. За етимологията на Малко Търново вж. Ст. Райчевски, Местните имена в Малкотърновско, 2012.

търномѐтър 'термометър' (Ново село, Троянско). – От *термомѐтър,* с дисимилация *м - м* > *н - м* и промяна на неударено *е* в *ъ*, вероятно вторично преосмислено и с *тър̀н* (вж.).

търноо̀рец (търноо̀рьъц) 'нож за рязане на тръни' (Дебращица, Пазарджишко), **търно̀рец** също (Варвара, Дебращица, Пазарджишко), 'специално сечиво за сечене на клони' (Загоричани, Костурско), **търно̀рьец** 'нож за рязане на тръни' (Паталеница, Пазарджишко). – Варианти на *тръноо̀рец* също и *тръно̀рец* също, които според Т. Ат. Тодоров (писмено) са сложни думи, образувани от *трън* (вж.) и *о̀дря* 'събарям' (вж.) с наст. *-ец*. Би могло да са образувани и от *трън* и *ора̀* (вж.). Срв. по-различно обяснение на *тръноо̀рец* (вж.) и *тръно̀рец* (вж.).

търно̀р 'нож за рязане на тръни (без дръжка)' (Балдево, Гоцеделчевско), 'нож за рязане на тръни' (Баничан, Гоцеделчевско; Добростан, Асеновградско), **тъ̀рнорь** също (Огняново, Гоцеделчевско). – Произв.: *търно̀рче* умал. 'сърповидно ножче за рязане на лозя и клонки на рози и др.' (Шейново, Казанлъшко), 'косер' (Вакарелски, Етнография 91). – Със стягане от **търноо̀р*, образувано от *търн* (вж.) и *о̀дря* 'събарям' или от *търн* (вж.) и *ора̀* (вж.). Може да е получено и от *търно̀рец* също (вж. *търноо̀рец*), с декомпозиция на *-ец*, схванато като умалителна наставка.

тъ̀рнот с непосочено знач. в нар. пес: *... сѝте звѐзди на двор нападà̀ше,/ я дънѝца тъ̀рнот потъ̀рнѹла,/ я зорнѝца у кърви потънѹ̀ла* (Бръложница, Софийско, СбНУ 43, 269). – Вероятно погрешно записано вместо *тъ̀рном* (вж. под *тъ̀рнѝм*).

тъ̀рнѹвъ, тъ̀рнuwъ 'сорт грозде, мискет' (Кирково, Преславско), **тъ̀рнувъ** 'вид грозде' (Шумен). – Неясно. Може би във връзка с *тъ̀рн* (вж.), срв. там *тъ̀рновка* 'вид слива за ракия'.

тъ̀рнък 'дървено приспособление със заострени къси пречки за събиране на дребното изостанало сено по ливадата' (Шуменско). – От *тъ̀рмък* (вж.) с промяна *-рм-* > *-рн-*, за което срв. *тъ̀рна̀к*[2].

тъ̀рнъклии мн. ч. с вероятно знач. 'остри като шипове' в нар. пес.: *... ръце димирлии,/ пръсти чиликчии, нехти тъ̀рнъклии...* (Караманкьой, Северна Добруджа). – От тур. *tırnaklı* 'с нокти; с остриета, с шипове'. – Срв. *тъ̀рна̀к*[1] (вж.).

тъ̀рнюйц 'пасище, ниви' (Севлиевско). – Вероятно от първонач. **стъ̀рньовец*, произв. от *стърн* 'ожъната нива' (вж. *стърн*[2]), с декомпозиция на *с-*, схванато като предлог, с елизия на интервокално *-в-*, редукция *-о-* > *-у-* след меко *-нь-* в неударена позиция и с отслабване на неударено *-е-* > *-й-*.

търо̀свъм, вж. *търѐсвъм*.

търпа̀з 'дървено земеделско сечиво за събиране на слама' (Съчанли, Гюмюрджинско), **търпа̀с** 'гребло' (Дерекьой, Гюмюрджинско). – Неясно. – Срв. *търпа̀н*[1].

търпазя̀н 'парапет' (Троянско), **търпъзя̀н** 'веранда' (Добромирово, Севлиевско), **търпа̀зан** 'веранда' (Попово), **търпозя̀н** 'неостъклена веранда'

(Жеравна, Котленско), **търпузя̀н** 'парапет, ограда на балкон' (Трявна), 'нисък парапет, който огражда чардака' (Боженци, Габровско), 'покрито пространство пред къщата' (Зафирово, Тутраканско), 'парапет на пруст' (Силистренско), 'ограда откъм откритата страна на сайванта; ограда от дъски на открита стая' (Жеравна, Котленско), 'ниска ограда на малка тераска' (Щръклево, Русенско). – От тур. *tırapzan* 'перила на стълби', с метатеза *-ап-* (*-ар-*) > *-па-*. – Срв. *тарпазя̀н, тарпузя̀н, трапазя̀н, трапозя̀н, трапузя̀н, трабузя̀н.*

търпа̀н[1] 'нож за рязане на тръни' (Славеино, Момарско, Турян, Смолянско; Бряговец, Крумовградско; Кръстополе, Ксантийско), 'крив нож за рязане на тръни' (Твърдица; Жеравна, Котленско), 'голям крив нож с дървена дръжка за сечене на тръни' (Сливенско), 'сечиво за сечене на тръни (като голям нож)' (Опан, Старозагорско), 'инструмент за сечене на тръни' (Голямо Шивачево, Сливенско; Сливен, Тъжа, Тихомирово, Разделна, Старозагорско), 'сечиво за сечене на дребни храсталаци' (Каваклии, Лозенградско), ' дълъг като коса уред за сечене на тръни' (Карнобат), 'вид голям нож за сечене на драки' (Лезгар, Малгарско), 'крив нож за рязане на драка' (Жеравна, Котленско), 'нож за рязане на трева' (Малка Арда, Смолянско; Петково, Ардинско), 'коса за косене на трева' (Ерма река, Маданско; Джурково, Ивайловградско), 'коса за косене на ливади' (Любимец, Хасковско), 'малка коса' (Еленско), 'търнокоп' (Раздел, Елховско; Харманли), **търпа̀нь** 'нож за рязане на тръни' (Черничево, Крумовградско; Мезек, Свиленградско; Драбишна, Покрован, Ивайловградско), 'коса за косене' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *tırpan* 'коса', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Заето и в рум. *tîrpán* 'сърп, косер'. – Срв. *тарпа̀н*.

търпа̀н[2] прил. неизм. 'който върви разкрачено и си влачи краката' (Асеново, Великотърновско). – Произв.: *търпънлѝйъ* 'човек с извити и криви крака, който като върви, като че ли се препъва' (Силистренско, гребенски говор). – Вероятно еднакво с *търпа̀н*[1] с метафоричен развой на значението.

търпанъ̀ 'блъсканица, много хора' (Сотиря, Севлиевско), 'изобилие' (Ямбол). – Вариант на *тарпанъ̀* (вж. *тарапханда̀*) с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударено положение.

търпѐза 'трапеза' (Ярлово, Самоковско), 'празнична трапеза' (Суворово, в Украйна), **търпѐзъ** 'трапеза' (Войнягово, Карловско), **търпезъ** също (Конгас, Северна Добруджа). – Произв.: *търпезария* 'трапезария' (Прилеп), *търпѐзка* умал. (Чипровци), *търпѐзник* 'дървена софра' (Парил, Гоцеделчевско), 'вид домашно тъкана дълга покривка, която се постила на земята при хранене на много хора' (Бряговец, Крумовградско), 'домашно тъкано платно, постлано на земята, на което се слагат гозби' (Слатина, Ловешко; Ново село, Бели Осъм, Троянско), *търпѐзниче* 'вид игра: прави се черта на земята във вид на маса и от 5–6 метра разстояние всяко дете хвърля към чертата пара' (Бешенов, в Банат), *търпѐзничкъ* 'платно, постлано на земята, на което се

слагат гозби' (Караманкьой, Северна Добруджа), *търпѐзче* 'стол, на който слагат корито за пране' (Банат). – От *трапѐза* (вж.), с метатеза *-ра-* > *-ар-* и с редукция *а* > *ъ* в неударено положение. – Срв. *терпѐза*.

търпѐл с непосочено знач. в текст: *Мѐне ми ку̀пи едѐн синь гайта̀н, едѐн о̀стър брич и едѐн търпѐл ка̀мен* (Банско, СбНУ 48, 390). – Неясно.

търпѐнза с вероятно знач. 'трапеза' в съчет. *чѐсна търпѐнза* (Галичник; Кукуш). – От *търпѐза* (вж.) с неясна епентеза на *-н-*, срв. *чѐсни трапѐзи* (вж. *трапѐза*).

търпѐръм 'треперя от страх или от студ' (Ново село, Видинско). – От *трепѐря* (вж.) с метатеза и с промяна на неударено *е* в *ъ* в говора.

тъ̀рпо 'място за овцете през лятото' (Спанчевци, Монтанско, само в ДА). – Вероятно погрешно записано или разчетено вм. *тъ̀рло* (вж.).

търпо̀ 'забрадка, която наподобява шапка, основата ѝ представлява подковообразно тяло с разширена извита част, изплетена от лозови пръчки и облечена в бяло платно' (Гостиля, Лисец, Баховица, Ловешко). – Вероятно от *търпо̀ш* (вж. *тарпо̀ш*) с неясно изпадане на краесловно *-ш*.

търпозя̀н, търпузя̀н, вж. *търпазя̀н*.

търпо̀ли 3 л. ед. ч. 'ври слабо, като издава слаб шум' (Лещен, Гоцеделчевско). – От *търпо̀ля* '(за огън) гори с пресеклив пламък и издава шум' (вж.) с дистантна дисимилация *п – п* > *т – п*. Би могло да бъде и самостоятелно звукоподраж. образуване.

търпъ̀нъ[1] 'машина за сечене на пари' (Патрешко, Троянско), вж. *тарапхана*.

търпъ̀нъ[2] укорително 'човек, който много пие; много търпелив, много мълчалив човек' (Войнягово, Карловско). – Вероятно експресивно производно от *търпя̀* (вж.), образувано по думи като *хайма̀на*. Значението 'човек, който много пие' вероятно е вторично.

търпъ̀ш, търпъ̀ща, вж. *търпя̀*.

търпя̀ 'понасям твърдо болка, страдание или нещо неприятно; издържам; издържам спокойно нещо бавно и постепенно в течение на дълго време; (прен.) понасям присъствието, наличието на някого или на нещо; примирявам се с нещо и допускам съществуването му; изпитвам, преживявам, изживявам, понасям нещо, обикновено лошо; снизходително понасям, примирявам се; (разг.) съвместим съм с нещо, допускам нещо', **търпя̀вам** диал. гл. за многократно действие (Геров), **търпъ̀** 'понасям, издържам, търпя' (Банат), **търпъ̀ъ** също (Съчанли, Гюмюрджинско), **търпа** също (Костурско), **то̀рпе̂м** 'храня се по веднъж на три дни през първата седмица след Сирни заговезни; тримиря – постя, не ям нищо три дни подред през първата седмица на Великите пости' (Смолянско; Манастир, Асеновградско; Петково, Ардинско), **тръпъ̀** 'понасям, издържам; снизходително понасям, примирявам се; преживявам, оставам' (Тръстеник, Плевенско); стб. **трьпѣтн, трьплнж, трьпншн** 'търпя, понасям трудности, изпитания; издържам; търпя някого, проявявам великодушие към някого; уповавам се, надявам се' (Мар., Зогр., Асем., Сав. и др.). – Произв.: *търпѐж* нар. 'търпение', *търпѐш* също (Софийско), *тъ̀рпеж* без посочено знач. в нар. посл.: *Къ̀рпеж и тъ̀рпеж две села помѝнале* (Прилеп), *тъ̀рпеш* м. 'тримирене – постене, неядене на нищо три дни подред през първата седмица на Великите пости' (Смолянско; Манастир, Асеновградско; Петково, Ардинско), *тръпежлѝв* 'търпелив от доброта' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *тъ̀рпел* 'търпение' (Силистренско, гребенски говор), *търпелѝв* 'който може много или дълго да търпи, който има търпение, спокоен', *търпелѝвост* 'качество на търпелив; търпение', *търпѐн* страдателно прич. 'стреснат, уплашен' (Искрец, Софийско), в посл.: *Търпен, та спасен* (Геров), *тъ̀рпен* в посл.: *Тъ̀рпен – спа̀сен* (Дебърско, Кичевско), *търпѐние* 'способност да се понася нещо, да се търпи безропотно; способност да се чака, изчаква дълго и спокойно; постоянство, настойчивост, упоритост' (вероятно чрез чсл. и рус.), в съчет. *волско (биволско) търпение* 'голямо безропотно търпение', *търпѐнье* 'търпение' (Шумен), *тъ̀рпенье* също (Прилеп), *търпѝло* нар. 'търпение; мъка, теглило', в посл.: *Търпѝло има, давѝло нема* (Пирот), *търпѝм* прил. (по произход сегашно страдателно прич.) 'който може да се понася, търпи; поносим', *търпѝмост* 'качество на търпим, проява на търпение, снизходителност към нечии грешки или лоши прояви; книж. зачитане правата и свободите на другите, обикновено от страна на властите; толерантност', *търпъ̀ш* 'търпелив' (Банат), *търпъ̀ща* ж. р. 'търпелива' (Банат); *дотърпя̀, дотърпя̀вам* 'търпя колкото има да търпя; изтърпявам до край'; *изтърпя̀, изтърпя̀вам* 'търпя, понасям до край; изтрайвам', *изтърпъ̀, изтърпе̂вам* 'понасям, претърпявам' (Банат), *изтръ̀пувам* 'изтърпявам' (Самоков), *изтърплѐнь (изтръплѐнь)* 'търпение, търпеливост' (Банат), *изтърплы̀в* 'който може да търпи, търпелив' (Банат), *нишзтърплы̀в* 'нетърпелив' (Банат), *изтърплы̀ва* ж. р. (Банат), *изтърплы̀вус* 'търпение, търпеливост' (Банат), *нишзтърплы̀вус* ж. 'нетърпение, нетърпеливост' (Банат); *натърпя̀ се, натърпя̀вам се* 'търпя, докато мога', диал. 'търпя, нося, тегля много, доста' (Геров); *нетърпелѝв* 'който няма търпение, не може да търпи; който изразява нетърпение, който е изпълнен с нетърпение', *нетърпелѝвост* 'качество на нетърпелив; нетърпение', *нитърплы̀в* 'нетърпелив' (Банат), *нетърпѐние* 'отсъствие на търпение', *нетърпѝм* 'който не може да се търпи; непоносим, несносен', *нетърпѝмост* 'липса на търпимост, непоносимост; качество на нетърпим', *нитърпъ̀ш* прил. 'нетърпелив' (Банат), *нитърпъ̀ща* ж. р. (Банат); *отрпѝм се, отрпу̀вам се* 'замълчавам, когато ми кажат нещо неприятно; не отвръщам' (Кюстендилско); *потърпя̀, потърпя̀вам* 'търпя малко време'; *претърпя̀, претърпя̀вам* 'търпя до край; изтърпявам, преживявам, понасям', книж. в съчет. със същ. като *изменение, поражение, неуспех* и под., *претърпъ̀* 'изтърпя до край, претърпя, понеса' (Банат), *прѝтърпъ̀ъ* 'претърпя, изтърпя, понеса' (Съчанли, Гюмюрджинско); *стърпя̀ (се), стърпя̀вам (се)* 'въздържам се да направя нещо, за което имам

голямо желание', диал. *стърпя ме* в *не ме стърпя* 'не мога да се удържа, не ме удържа, не се стърпявам, не ме сдържа' (Геров), *стърпъ се, стърпявам се* 'стърпявам се' (Съчанли, Гюмюрджинско); *утърпя̀, утърпя̀вам* диал. 'търпя до край; изтърпявам', *утърпя̀ се, утърпя̀вам се* нар. 'стърпявам се', *утръпъ* 'изтърпя, изтрая' (Тръстеник, Плевенско), *утръпѝ* 3 л. ед. ч. 'изтърпи, изтрае' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *дълготърпелѝв* книж. 'който проявява голямо търпение', *дълготърпѐние* книж. 'голямо търпение'; ЛИ: *Търпа* (Геров; Пловдив, Варна), *Търпа̀н* (16 в., според Заимов, Именник 227, от *Търпо* и наст. *-ан*), *Търпа̀на*, *Търпе* (Дебърско; Геров), *Търпѐн* (Геров), *Търпѐна*, *Търпѐнка* (Пазарджишко), *Търпеш*, *Търпеша̀л* (16 в.), *Търпимѝр* (14 в., според Заимов, Именник 227, с пожелание да бъде много търпелив, да изчаква, да не е припрян), *Търпѝч* (15 в., според Заимов, Именник 227, умал. от *Търпо*), *Търпко* (Геров), *Търпо* (преди 12 в., СЗ; Пещера, Брацигово, Пловдив, Варна; Геров; според Заимов, Именник 227, скъсено от *Търпи-мѝр*) [според Илчев Р, 501, защитно име: да търпи (болести, страдания), но да живее], *Търпома̀н* (според Заимов, Именник 227, от изчезнало *Търпо̀м*, скъсено от *Търпомѝр* и наст. *-ан*, *Трпче* (в Четвероевангелие от 15 в., сръбска редакция, Цонев, Опис II, 19), *Търпьо, Търпю* (според Заимов, Именник 227, зват. п. от *Търпо* по меки основи); ФИ: *Търпев*, *Търпѐнов*, *Търпов* (Костурско, Охрид, Пещера), *Търпома̀нов* (Брацигово, Пещера, Пазарджик, Пловдив, Русе) (според Илчев Р, 501, от диал. **търпома̀н* 'търпелив човек'). – Срхр. *тр̏пети, тр̏пјети, тр̏пљети, тр̏пӣм*, хърв. *тр̑пити, тр̑пӣм*, словен. *trpéti, trpím*, рус. *терпе́ть, терплю́*, струс. **тьрпѣти**, укр. *терпі́ти, терплю́*, белорус. *цярпе́ць, цярплю́*, чеш. *trpěti, trpím*, словаш. *trpiet', trpím*, пол. *cierpieć, cierpię*, горлуж. *ćierpieć*, доллуж. *śerpjeś*. – Праслав. **tьrpěti, *tьrplją*, еднакво по произход с праслав. **tьrpnąti* 'вкочанявам се, застивам' (вж. *тръпна*). С друга степен на коренната гласна в праслав. **tarpiti* (вж. *натра̀пя*). – Сродно с лит. *tir̃pti, tirpstù* 'вкочанявам се, застивам' (вторично от това е *tirpéti, tìrpu* 'треса се'), латв. *tìrpt, tìrpstu, tìrpju* 'вкочанявам се, застивам', лат. *torpēre* 'вцепенявам се, застивам', а най-вероятно и със стнорд. *þiarfr* 'твърд, здрав', стангл. *ðeorf*, ствиснем. *derb(i)*, нем. *derb* 'твърд, корав, здрав', ствиснем. *sterban*, нем. *sterben*, стангл. *steorfan* 'умра'. – Ие. **(s)terp-* 'вкоравявам се, втвърдявам се', с разширение *-p-* на кор. **(s)ter-* 'твърд съм, корав съм'. Вж. Miklosich, EtWb 355, Persson, Beiträge 437–438, Trautmann 325, Ст. Младенов, AfSlPh 36, 130, ЕтР 645, Brückner, SEJP 63, Vasmer, REW 3, 98, Pokorny 1024–1025, Fraenkel, LEW 1100, Sławski 1, 101, Skok 3, 508–509, Schuster-Šewc, Wb. 20, 1491, Bezlaj 4, 235–236, ЕСУМ 5, 557, ESJSt 16, 992. Срв. и Machek 537, който свързва праслав. **tьrpěti* с нов виснем. *darben* 'търпя нужда, измъчвам се, бедствам', а **tьrpnąti* с лат. *torpēre*. – Заето в рум. *a târpí (a tîrpi)* 'търпя, страдам' (C. Lacea, JIRSpr 5, 1898, 137), *tîrpénie* остар. 'търпение', алб. *tërpí* 'туберкулоза, охтика' (Meyer, EtWb 430), алб. *tërpiáfec (tërpjevec)* 'охтичав, туберкулозен' (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 1927, 12).

търрр междум. за отпъждане на овен в пример: *Търрр, търрр, коч!* (Враца). – Звукоподраж., срв. *пърр* междум. за спиране на магаре (вж.), *прр* междум. за отпъждане на кон (вж.).

търс 'особен конски ход' (Геров), 'бърз, ситен конски ход, тръс' (Мезек, Свиленградско). – Произв.: *търсум*, тълкувано в ДА 'тръс (конски ход)' (Искра, Първомайско), макар че е по-вероятно значението да е '(за конски ход) в тръс'. – С премет *-ръ- > -ър-* от *тръс* (вж. *тръс*[2]). Формата *търсум* (*търсом*) е стар творит. п. от *търс*, с редукция на неударено *о > у*.

търса[1] 'нрав, навик, естество, табиет, адет; походка' (Геров), диал. 'нрав, характер; походка, държане', 'походка' (Странджа), 'природа, свойство, натура; телосложение, Habitus' (Габрово), 'природа, естество на човек или животно' (Кесарево, Горнооряховско), **търса** с вероятно знач. 'нрав' в посл.: *Вълкът козината си менява, търсата си не менява* (Грамада, Благоевградско), **търсъ** 'нрав, характер, природа' (Еленско). –Неясно.

търса[2] 'лоша миризма, воня' (Банат). – Неясно. Възможно е да е еднакво с *търса*[1] (вж.).

търсило в *голямо търсило* 'колективно живеещо семейство' (Прилеп, СбНУ 22–23/1). – Произв. с наст. *-ило* от *търся*[1] (вж.), за образуването срв. *котѝло* (вж. *ко̀тя се*). За семантиката срв. *изтърса̀к* (под *търся*[1]).

търсин, вж. *търсъ̀н*.

търсѝна 'дълги косми от конска опашка, от конска грива; струна' (Геров), 'сито' (Търговище), 'рядко сито за брашно' (Певец, Алваново, Търговищко), 'част на вършачка, на която са опънати ситата, която при движението си се люлее и клати' (Махалата, Плевенско), **търсина** диал. 'сито, направено от тънко платно', **търсѝнъ** 'част на мелница под формата на цилиндър за пречистване на зърното' (Градище, Севлиевско). – Произв.: *търсѝнен* 'направен от търсина, струнен' (Геров), *търсинени* мн. ч. също в народни песни (Вардун, Лиляк, Търговищко; Саламаново, Шуменско), *търсѝнка* умал. 'сито за брашно' (Странджа). – Произв. с наст. *-ина* от *търся* 'разтръсквам, тръскам, друсам' (вж. *търся*[1]).

търска 'раст. тръстика, Phragmites communis' (Геров; Битоля, Лерин, Велес, Воден, Прилеп, Струга; Охридско; Мировци, Гевгелийско; Дебърско; БотР 233), 'парче от стъбло на тръстика' (Кукуш), **търска** 'тръстика' (Охридско). – Вариант на *тръска* (вж. *тръстка*). – Срв. *тръст*[1], *тръстѝка*, *тръстика, търслѝга.*

търслѝга 'раст. тръстика' (Локорско, Софийско; Софийско; Кюстендилско;), **търслика** също (Софийско). – Вж. *тръстлѝга, тръстига.*

търсма 'кожен каиш, на който се точат ножовете в бръснарницата' (Горно Тлъмино, Босилиградско). – Неясно.

търсотѐвица 'земетресение, трус' (Геров). – Произв. от *търся* 'разтръсквам, друсам, треса', вж. *търся*[1]. За образуването срв. *гръмотѐвица* (под *гръм*[1]), *пукотѐвица* (под *пу̀кам*).

търстика 'тръстика' (Софийско), **търстѝга** също (Славотин, Фердинандско). – Вж. *тръстѝка*.

търстѝна (тръстѝна) диал. 'въже от козина или ярина (вълна от агнета или овце), което селяните сами си сучат' (Геров). – Неясно. Може би еднакво с *търсина* 'вълнено шнурче, с което се затягат зимните кожени панталони' (вж. *търсѝнъ*), с вметнато *-т-* поради преосмисляне с *тръст* 'тръстика' (вж.). Срв. и *търсѝна* 'дълги косми от конска опашка, от конска грива; струна' (вж.).

търсу̀няк 'пълно, дебело дете' (Геров), **търсу̀ньък** 'пълно и едро дете' (Котел). – Вероятно произв. с наст. *-уняк* от *търс* 'папур, трева', еднакво с *тръст*[1] (вж.), с изпадане на краесловното *-т*, преосмислено по пухкавата цъфнала част на растението.

търсъ ж. 'котило' (Руховци, Еленско). – Произв. от *търся*[1] (вж.), срв. *търсѝло*.

търсѣнъ ж. 'връв, с която са вързани навуща' (Попина, Силистренско), **търсѣни** мн. ч. 'върви на навуща' (Гарван, Силистренско), **търсъни** мн. ч. 'върви от козина, които се навиват върху навоите' (Дунавец, Тутраканско), **търсѣне** мн. ч. също (гребенски говор в Силистренско, шийковци, Сб. Добруджа 1974, 229), **тарсѣни** мн. ч. 'черни върви, оплетени от козина' (Антимово, Тутраканско), **търсина** 'вълнено шнурче, с което се затягат зимните кожени панталони' (Мелитополский уезд в Бесарабия), **търсин** в гат.: *Чървено биче търсин влаче (тиквата)* (Пордим, Плевенско). – От рум. *tîrsînă*, мн. ч. *tîrsîne* 'козинява връв, тръстина' (DLR 11/2, 1982, 250–251). Формите *търсина и търсин* биха могли да бъдат от рум. диал. вариант на *tîrsînă*.

търся[1] 'движа встрани с удари; разтърсвам, тръскам, друсам; размахвам, за да падне полепен прах, боклук и пр., изтърсвам', 'изтърсвам (дрехи, козяци)' (Котел), 'друсам (дърво)' (Гоцеделчевско), 'друсам (дърво, за да паднат плодовете му)' (Плетена, Гоцеделчевско), 'събличам, снемам дрехите някому' (Покрайна, Видинско), **търся се** 'треперя, треса се', **търсъ̀** 'изтръсквам' (Енина, Казанлъшко), 'друсам' (Дервент, Дедеагачко), 'чистя' (Кръвеник, Севлиевско), **търсим** 'почиствам дадено място от тръни, трънаци' (Цариброд-ско), 'изчиствам място, гора наред, очиствам от храсталаци, бурени, трева' (Станьовци, Брезнишко), 'чистя от бурен и храсталак' (Трън), 'изчиствам с изсичане на гора; почиствам гора, като изсичам храсти' (Трънско), 'режа трева с мотика' (Батановци, Радомирско), 'изчиствам гумно от трева; подръпвам си дрехата в знак на досада от някого' (Софийско), 'тесам, очиствам от трева, като я изсичам ниско' (Ново село, Видинско), **търсям** 'друсам; събирам плодове чрез разтърсване на дървото' (Ваклиново, Гоцеделчевско), **търсам** 'друсам дърво, за да паднат плодовете му' (Долен, Гоцеделчевско), **търси** 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'тресе' в текст от нар. пес.: *...далѐк земя̀ търси...* (Кралев дол, Пернишко), **търси са** 'тресе се' в изрази: *земя̀та са търси* (Гугутка, Ивайловградско; Ваклиново, Гоцеделчевско), *търси са зимя̀та* 'става земетресение' (Жижево, Гоцеделчевско), *търси са земя̀та* също (Кочан, Гоцеделчевско; Суходол, Софийско), **търси съ** '(за вътрешна част на вършачка) клати се' (Махалата, Плевенско). – Произв.: *търса* 'място, което се свлича, подхлъзва, изтърсва' (Троянско), *търса̀вица* 'земетресение, трус' (Геров), с вероятно знач. 'земетресение' в израз: *„голѐмата търса̀вица“ на земя̀та* (Софийско), *търса̀к* 'свлечена почва; местност, която се подхлъзва, изтърсва' (Троянско), *търсѐвица* 'земетресение' (Дебрен, Гоцеделчевско), *търсей* диал. 'тресавище, в което лесно се потъва' (Геров), *търсене* 'изсичане, почистване на тревата, без да се разкопава почвата, без да се почиства с кореният' (Софийско), *търсило* (вж.), *търсѝлу* 'кално място, където има много вода' (Тихомирово, Старозагорско), *търсѝляк* 'засъхнало блато или мочурище с мека почва, която се вгъва при ходене по нея', *търсище* 'блатисто място, което се тресе и лесно се потъва, когато се ходи по него; място с много търсища, мочурляк' (Геров), 'блато, мочурище' (Ваклиново, Осина, Гоцеделчевско), *търсотѐвица* (вж.), *търсъ* (вж.), *търсък* 'свлачище' (Севлиевско); *дотърся, дотърсвам, дотърсувам* диал. 'отръсквам, изтръсквам съвсем' (Геров); *затърся, затърсвам, затърсувам* диал. 'започвам да треса' (Геров); *изтърся, изтърсвам* 'с тръскане почиствам, изсипвам нещо; (разг.) неволно оставям нещо да падне, изтървавам; (разг. неодобр.) оставям, поставям нещо пред някого неочаквано, внезапно или без да го питам дали иска; (разг. неодобр.) казвам нещо неочаквано, неуместно', *изтърся се, изтърсвам се* 'неочаквано, внезапно падам; внезапно или без да съм канен се явявам, озовавам се някъде; изсипвам се, изкилвам се', *изтрѝшам* 'изтърсвам' (Софийско), *изтърсила (се)* 'оздравяла' (Попина, Силистренско), *изтърса̀к* разг. 'последното дете на родители', 'последно дете на многодетни родители' (Странджа), *изтарса̀к* 'последното дете на една майка' (Чешнегирово, Пловдивско), *изтърша̀к* също (Софийско; Самоковско; Казанлък; Габрово), *изтърсо̀к* 'последно дете на многодетни родители' (Кукуш), *изтришо̀к* 'последно дете на родители' (Доброславци, Софийско), 'изтърсак; останалото на дъното на някакъв съд при пресипване на храни' (Софийско), *изтришъ̀к* 'последно дете на многодетни родители' (Годечко); *натърся, натърсвам* 'с тръскане правя да паднат много неща'; *отърся, отърсвам* 'с тръсване правя нещо да падне, свалям; с тръскане почиствам нещо прашно, мръсно, изтърсвам; (прен.) премахвам, отстранявам', *отърся се, отърсвам се* 'отървавам се, избавям се, освобождавам се', диал. 'ставам голям, пораствам', *отръси съ, отръша съ* 3 л. ед. ч. 'отпада, отърсва се' (Тръстеник, Плевенско), *отра̀са са, отра̀свам са* 'отърсвам се от прах, сламки и пр.; (прен.) съзвемам се от болест, слабост' (Смолско, Пирдопско), *отра̀ска* 'това, което пада от животни, когато се отърсват' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *потърся, потърсвам* 'тръсвам леко, тръсвам малко, потръсвам, раздрусвам, разклащам, поклащам', *потърся се, потърсвам се*

'повдига ми се, повръща ми се от силна погнуса; отвращавам се, погнусявам се от човеци, дела, постъпки', *потръ́сва ми се* 'омръзва ми нещо, те не мога да го гледам, да го ям, втръсва ми' (Геров), *потро̀свам са* 'замахвам да ударя, плаша, че ще ударя' (Смолянско; Асеновградско, Ардинско, Маданско, Девинско); *претръ́са, претръ́свам, претръ́шам* 'треса нещо отново; пререждам керемиди на покрива', *претръ́са, претръ́свам* 'изтърсвам слама от жито при вършитба' (Банат), *претръ́сване* 'преобръщане на слама при вършитба, претърсване' (Банат), *прьетъ́рсвъ* 3 л. ед. ч. '(за жито) друса се' (Беброво, Еленско), *претра̀са, претра̀шам* 'пренареждам керемиди на покрив, като ги очиствам или сменям счупените; с вила преобръщам или разтърсвам харман, за да пропадне житото и да излезе отгоре по-едрата слама' (Смолско, Пирдопско), *претра̀шам* 'пререждам керемиди на повреден покрив' (Банско); *протрсим, протрсуем* 'прочиствам' (Кюстендилско); *разтъ́рся, разтъ́рсвам* 'правя нещо да почне да се тресе, тръскам нещо силно, раздрусвам, разклащам; разбивам; (прен.) разклащам из основи; нарушавам, развалям; (прен.) вълнувам силно', *разтъ́рсим* 'изсичам до голо част от гора' (Трънско); *търсѝ-гъ́зица* 'птица стърчиопашка, Motacilla', *търси-гъзица* 'вид птица, Motacilla alba' (Враца), *търсѝопашка* нар. 'птица стърчиопашка', *търсиопа̀шка* също (Ореше, Гоцеделчевско), *търсѝ-опа̀шка* също (Геров). – Срхр. диал. *тру̏сати се* 'когато човек се тръска в лоша кола и по лош път', словен. *trosíti, tro̍sim* 'сипвам, разсипвам; ръся, пръскам, разстилам, разпръсквам; хвърлям', диал. 'треса, мърдам, шавам, люлея; треперя', *trosíti se, tro̍sim se* 'треперя', рус. *трусѝть, трушу́* 'тръсвам, изтръсвам; сипя, изсипвам, разсипвам; разтръсвам' (срв. и рус. *тру́сить, тру́шу* 'страхувам се, боя се', *трусѝться* 'треса се; боя се'), струс. **троꙋсити** 'изтръсквам; тръсвам, друсвам', белорус. *трусі́ць* 'треса', *трусі́цца* 'сипя се, разсипвам се, посипвам се, изсипвам се, роня се; треперя', укр. *трусѝти(ся), трушу́(ся)* 'отърсвам (се), треса (се)', чеш. *trousiti (se), trousím (se)* 'сипя (се), посипвам (се), разсипвам (се); роня (се)', словаш. *trúsit' (sa)* 'сипя (се), разсипвам (се)', горлуж. *trusyć, trušu* 'посипвам, разсипвам', доллуж. *tšusyś* 'треса'. – Праслав. **trąsiti (sę), *trąšą (sę),* произв. от **trąsъ* (вж. *тръ́с*[1]), с друга степен на коренната гласна в праслав. **trę̀sti* (вж. *треса̀*), и **trąsāti, *trąsāją*. Вж. Miklosich, EtWb 360, Trautmann 329, Ст. Младенов, ЕтР 645, Vasmer, REW 3, 144, Pokorny 1092–1093, Machek 653, Черных, ИЭС 2, 268, Bezlaj 4, 233, ЕСУМ 5, 658. Възстановява се и праслав. **trąs(k)-, *trus(k)-* от ие. **treu(n)s(k)-* 'разсипвам, разпадам, раздробявам', от което се извежда праслав. **trąx-, *trux-*, срв. Schuster-Šewc, Wb. 20, 1539–1540. – Срв. *тръ́са, тръ́скам, тръ́свам, тъ́рся²* .

тъ́рся² 'полагам усилия да намеря нещо скрито или загубено, диря нещо, някого; стремя се да намеря някого, който е избягал или е отишъл някъде другаде; стремя се да намеря, избера или постигна нещо необходимо или подходящо; (прен.) стремя се да открия, да получа нещо ново, диря, издирвам, взискателен съм, пробирам; (прен. нар.) искам да получа или да ми се даде

нещо, което ми се полага, изисквам; (разг.) в съчет. със съюза *да* и друг глагол означава – искам, желая да извърша нещо', **тъ́рсъ** също (Енина, Казанлъшко; Кръвеник, Севлиевско), **тъ̀рся** също (Козичино, Поморийско), **тръ́са** също (Тръстеник, Плевенско; Банат), **тра̀сим** 'също (Самоков). – Произв.: *търса̀ч* 'човек, който търси да открие, обикн. нещо рядко или ценно – злато, руди и др.', *търса̀чка* ж. нов. разг. 'търсеща машина, специализиран софтуер за извличане на информация, съхранена в компютърна система или мрежа – програма за търсене в персонален компютър, интернет, корпоративна мрежа и пр.' [универбативно образуване от *търсеща маши́на*, семантична калка на англ. *(Web) search engine*], *търса̀чески* прил.; *дотърся, дотъ́рсвам, дотъ́рсувам, дотъ́ршам* 'търся, диря още останало' (Геров); *затърся, затъ́рсвам* 'почвам да търся'; *потърся, потъ́рсвам* 'търся кратко време', *путръ́са* 'потърся, подиря' (Банат); *претърся, претъ́рсвам* 'търся навсякъде, преглеждам всичко, за да намеря нещо', *претръ́са, претръ́свам, претръ́шам* 'търся нещо отново' (Геров), *претръ́свам, претръ́са* 'търся навсякъде' (Банат); *разтърся, разтъ́рсвам* 'търся навсякъде, диря, претърсвам', 'почвам да търся' (Геров), *разтъ́рсвам се* 'почвам усилено да търся'; *златотърса̀ч* 'лице, което търси златни залежи', *златотърса̀чески*. – Еднакво с *тъ́рся¹* (вж.), с развой на значението 'изтърсвам, изтръсквам' > 'изтърсвам, изтръсквам, за да намеря нещо' > 'диря, търся'. Срв. укр. *трусѝти, трушу́* 'отърсвам, треса' и 'извършвам обиск; претърсвам', белорус. *трусі́ць* 'треса' и 'търся'.

тъ́рта¹ ж. нар. 'тръ́тка на птица', пренебр. 'задник' (Радилово, Пещерско; Бяла черква, Великотърновско), **тъ́ртъ** 'тръ́тка' (Кривня, Провадийско; Русаля, Великотърновско; Войнягово, Карловско). – Вариант на *тръ́та¹* (вж.).

тъ́рта² ж. нар. 'мазол, слин', 'надебелена, загрубяла кожа от триене при работа, Tyloma; шия, слин' (Тетевен). – Вариант на *тръ́та²* (вж.).

тъ́ртань с вероятно знач. 'клонки (обикновено от градинска метла, рапица, трънка, ръжена и пшенична слама и др. растения със здрави и еластични стебла), от които се правят изкуствени храсти за захранване на бубите' в текст: *Когато бубите започнат да се „дя́гат“, нареждат им се „митли́“ или „тъ́ртань“* (Банат, СбНУ 51, 86). – Може би от рум. *tîrtán* 'раст. диво зеле'. Би могло да бъде във връзка със срхр. *тр̏та* 'лоза', *тртина* също, което Skok 3, 511, под *tȑta*, извежда от лат. *torta* перф. прич. от гл. *torquēre* 'обръщам, завъртам'. Срв. и словен. *tŕta* 'лоза', *tȃrta* диал. 'върбова пръчка; лозова пръчка', *tə̑rta* диал. 'пръчки за плетене на колани на кош (от върба, дрян, млад бук, леска)', за които вж. Bezlaj 4, 238, под *tŕta*[1].

тъ́ртарàч 'дърдорко' (Горноселци, Гоцеделчевско). – Звукоподраж., по междум. **тър-тър* (за уподобяване на бръщолевене) и суфикс *-ач*, с асимилация *ъ – ъ – а > ъ – а – а*. – Срв. *тъ́ртарйса, тъ́ртъ́рйя*.

тъ́ртарйса гл. 3 л. ед. ч. 'мърмори' (Странджанско). – От редуплицирана основа със звукоподраж. произход, по междум. **тър-тър* (за уподобява-

не на бръщолевене) и суфикс *-ис-* от гръцка аор. основа, вж. Szymański, Derywacja 118. – Срв. *търтърдòсоǎм*, *търтънѝсам*, *тътря*[2].

търтей 'мъжка пчела; (прен.) човек, който не се труди; ленивец, готован', 'дебел човек' (Кортен, Новозагорско), 'пчела, която изяжда готовата храна' (Ружинци, Белоградчишко), **търтей** и **трътей** 'мъжка пчела' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **търтий** 'мъжка пчела; мързелив човек' (Ленково, Никополско), **търтѐйовъ** мн. ч. 'пчели търтеи' (Ново село, Видинско). – Произв.: *търтейски* прил. 'който се отнася до търтей'. – Производно от *трът*[2] (вж.) с наставка *-ей* от праслав. *-ьjъ*, както *чѐрвей* от *черв* (вж.). – Срв. *търтел*, *трънтей*.

търтел[1] 'търтей (пчела)' (Кадънче, Кърджалийско). – От *трът*[2] (вж.) и наставка *-ел*. – Срв. *търтей*, *трънтей*.

търтел[2] 'декоративен филигранен елемент; полукръгло топче или друга растителна форма в средата на розата' (ИЕИМ 8, 1971, 120, 114), **трътел** 'украшение от набръчкана прежда върху сукман' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – С премет на ударението от тур. *tırtıl* 'везмо със сърма; везмо; сърма (тънки, обикновено посребрени или позлатени медни жички за шев и бродиране); гъсеница; усукана ресна; гирлянд от цветя', с промяна на неударено *ъ* в *е* във втората сричка, преосмислено вероятно по наставка *-ел*. – Срв. *таратъл*, *талтър*, *талатàр*, *тарàтари*, *търтър*, *търти*.

търтеш гл. 2 л. ед. ч. 'дърдориш' (Странджа). – Звукоподраж., срв. *търтънѝсам*, *търтарѝса*, *търтърдòсоǎм*, *тътря*[2].

търти мн. ч. 'пухени топчета, които служат за обеци' (Дъбене, Пловдивско), **търты** само мн. ч. 'сърмени дантели, завързани на яката и висящи на гърдите; цветя от сърма и разноцветни панделки, носени като украшение на облеклото' (Банат). – Вероятно във връзка с *търтел*[2] (вж.). Формите може да са възникнали от форма за ед. ч. **търт*, получена чрез декомпозиция на *-ел*, схванато като наставка.

търтѝйе 'утайка от кафе' (Лъжница, Гоцеделчевско). – Неясно. Срв. *тергѝя* 'винена утайка', срв. и тур. *tartır* 'винен камък, винена утайка'.

търтица[1] 'тръткa, задна част на тяло' (Ново село, Видинско), **търтица** 'тръткa' (Ботевград). – Вариант на *трътица*[1] (вж.). – Заето в рум. *tîrtiță* 'тръткa на птица' (Mihăilă 86).

търтица[2] 'израстък, подутина' (Трънско). – Вариант на *търтица*[1] (вж.) с метафоричен развой на значението.

търтичка 'вид цвете, което цъфти червено' (Махалата, Плевенско), **търтички** и **търтици** 'раст. парички, Bellis perennis' (Ботевград, Враца, БотР 114), **търтѝче** 'вид полско цвете' (Банат). – Производно от *тръта*[3] също (вж.). – Срв. *трътек*.

търтѝя, *вж. тартѝя*.

търтка[1] 'тръткa' (Велес). – Вариант на *тръткa*[1] (вж.).

търтка[2] 'пъпка по тялото на човек' (Велес). – Произв.: *търтκам се* 'търкам се по кожата, чеша се' (Крива Паланка). – Вариант на *тръткa*[3] 'твърд пъпковиден израстък и др.' (вж.).

търтòл, вж. *таратòр*.

търтòлник 'човек, който много говори, дърдорко' (Войнягово, Карловско). – Производно с наст. *-ник* от **търтòля*, което е по междум. **тър-тър* (за уподобяване на бръщолевене) с непълна редупликация на звукоподраж. корен и експресивен суфикс *-оля*. – Срв. *търтарàч*, *търтърѝя*, *търтънѝк*, *тътърник* (под *тътря*[2]).

търт-пърт междум. в текст от залъгвалка: *Камо тая лисица?/ Я изеде хърт:/ пред цару търт-пърт.* (Битоля). – Звукоподражателно.

търтумàньък 'дебелак, груб човек, безсрамен, готованин' (Казанлък). – От *туртумàньък* подиграв. 'пълен човек, дебеланко (обикновено дете)' (вж. под *тортумàн*) с дисимилация *у – у* > *ъ – у*, вероятно под влияние на *търтей* (вж).

търтунец 'човек' в гат.: *Четири янци, два поганци и един търтунец.* (Колелета, волове и човек) (Буново, Пирдопско). – Неясно. Според Хр. Дейкова (устно), може би дума с вътрешна форма 'мърморко, дърдорко' и в този случай производно с наст. *-ец* от звукоподраж. гл. **търтуня*, с непълна редупликация на междум. **тър-тър* за бръщолевене, бърборене и експресивен суфикс *-ун(я)*. – Срв. *търтънѝсам, търтънѝк, търтòлник.*

търтъкýрник м. 'диария' (Черешница, Костурско), **търтакýгник** също (Смърдеш, Костурско). – Произв.: *търтъкурàв* прил. 'дрислив' (Костурско, БДиал 8, 319). – Неясно.

търтънѝк 'дърдорко, който много говори празни приказки' (Нова Надежда, Хасковско). – Звукоподраж., от основата в *търтънѝсам* (вж.). – За образуването срв. *тътърник* (под *тътря*[2]), *търтòлник*.

търтънѝсам грубо 'говоря досадно, много' (Хасково), **търтънѝсъм** 'дърдоря' (Нова Надежда, Хасковско), **търтанисам** 'приказвам' (Петково, Ардинско), **търтънѝйсъ** гл. 3 л. ед. ч. 'говори, приказва непрекъснато' (Касъка, Смолянско), **търтънѝсвъ** гл. 3 л. ед. ч. 'бърбори' (Болярци, Асеновградско). – С непълна редупликация по междум. **тър-тър* (за уподобяване на бръщолевене) и експресивна наставка *-нис-ам*, за която вж. Szymański, Derywacja 118. – Срв. *търтарѝса, търтърдòсоǎм, тътря*[2].

търтър, вж *таратъл*.

търтърйя 'човек, който много приказва' (Хасково), **търтърѝ** 'дърдорко' (Покрован, Ивайловградско). – Звукоподраж., по междум. **тър-тър* (за уподобяване на бръщолевене) и наставка *-ия*. – Срв. *търтарàч*, *търтънѝк*, *тътърник* (под *тътря*[2]), *търтòлник*.

търтърòсѝм 'дърдоря' (Войнягово, Карловско). – Звукоподраж., по междум. **тър-тър* (за уподобяване на бръщолевене) и експресивен суфикс *-ос-(ова)(м)*, за който срв. Szymański, Derywacja 118. – Срв. *търтънйсам*, *търтарйса, тътря*[2].

търтя св. 'спусна се, хукна, затичам се; поваля, тръшна; направя, извърша нещо голямо, ударя', **търтвам** несв., **търта** св. 'хвърля, съборя' (Банат), **търтъ** св. 'ударя' (Войнягово, Карловско), **търтъ** несв. 'започвам да бягам' (Бракница, Поповско), 'нанасям побой; правя нещо в голям размер' (Казанлък), **търтъ̀м** несв. 'хуквам' (Еленско), **търтвам** 'побягвам бързо, изведнъж' (Сухиндол), **търти** гл. 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'побягна' в нар. пес.: *Кукере ле дърти,/ бабата ти търти,/ поди, та я свърти…* (Бродилово, Маджура, Малкотърновско). – Произв.: *фтъртвам* 'побягвам' (Странджа); *затърти* в израз: *затърти ме* 'засити ме' (Странджанско); *изтъртя*, *изтръщам* диал. 'удрям', *изтръщам се* 'падам' (Геров); *натъртя*, *натъртвам* несв. 'с удар или натиск повреждам част от тялото си, без да има рана; (прен.) наблягам върху някоя част на изказване', *натръщам* итер. диал., *натъртвам се* 'при падане, удар или натиск търпя увреждане без видимо разкъсване', '(за плод, зеленчук или крайник на човешко тяло) набивам с удар' (Странджа), *нътъртвъм* също (Страхилово, Свищовско), *натрòтьвам са*, *натрòтювам са* '(за крак) набивам се' (Смолянско, Асеновградско), *натòртя*, *натòрщам* 'предизвиквам изтръпване на ръка, която е държала дърво, върху което се е чукало много силно' (Ракитово, Велинградско), *натàртя се*, *натàртувам се* 'натъртвам се' (Велес), *натъртен* прил. 'който е пострадал от натъртване; (прен.) на който се набляга', *нътъртъън* прил. 'ударен, наранен' (Страхилово, Свищовско), *нàтъртък* 'натъртено място на пета, което бере и причинява болки' (Странджа), *нàтъртъци* и *натъртъци* мн. ч. 'абсцеси на краката' (Съчанли, Гюмюрджинско); *потръ̀тна*, *потъ̀ртя*, *потъ̀ртам*, *потръ̀твам* диал. 'тръшвам, повалям за малко' (Геров); *разтъ̀ртя*, *разтъ̀ртвам*, *разтръщам* диал. 'удрям нещо и го натъртвам', *разтъ̀ртвам се*, *разтръщам се* диал. 'удрям се в нещо и се натъртвам' (Геров), *растръ̀тен* 'широкоплещест; (за плод) пукнат от падане' (Тръстеник, Плевенско), *растъ̀ртвам се* 'удрям се силно по задника, когато падам или сядам' (Доброславци, Софийско). – Вероятно еднакво с **тръ̀тя*, *тръ̀тна*, *тръ̀тнуам* (вж.). Вариантите със значение 'хуквам, побягвам' биха могли да се свържат и с корена в *търчà* (вж.), *търкам* (вж.), като паралелни образувания със суфикс *-т(я)*, както *тъптя̀* (вж.) и *тъпча, тъпкам* (вж.); срв. чеш. *trtati* пренебр. и подигр. 'бързам, движа се със ситни стъпки', диал. *trtat'* също, които Machek 654, свързва с бълг. *търтя, търчà* и срхр. *trčati* 'бягам'.

търу̀нь, вж. *тарху̀н*.

търфли ж. мн. ч. с вероятно значение 'плитки' в нар. пес.: *Отвързàла русà косà,/ распрèла я два чамбасè,/ уплèла я сѝтни търфли, на рèдове прековàни,/ затакнàла китен венèц*... (Локорско, Софийско). – Според Л. Димитрова-Тодорова (устно) от **стръфели* = *стръфеле* (вж. *стръфел*), което вероятно от **стръхел*, произв. от *стръхна* 'изправям се, вдигам се, щръквам, настръхвам', с преразлагане, *с-* е схванато като предлог, срв. *стърхав* > *търхав* (вж.). – Срв. *тървъле*.

търхав 'чорлав' (Петокладенци, Свищовско). – С преразлагане от *стърхав* (вж.), в което *с-* е схванато като предлог.

търнàжьйк 'торбичка за брашно, жито и др., направена от цялата кожа на дребен добитък' (Могилица, Смолянско). – От *тархаджѝк* също (вж. *тахраджѝк* под *тахарджѝк*), с деафрикатизация *дж* > *ж* в говора. – Срв. *тараджѝк, търджѝк*.

тъ̀рхули мн. ч. 'вътрешности на заклано прасе или друго животно' (Странджа), **тъ̀рхоли** мн. ч. 'дреболии от пиле, агне' (Малко Търново; Маркотърновско; Ахтопол). – Неясно.

търчà 'тичам', **търча** също (Старцево, Маданско; Осина, Ореше, Огняново, Гоцеделчевско; Дебрящица, Пазарджишко; Пиянци, Мулдава, Добростан, Лясково, Асеновградско; Драбишна, Ивайловградско; Козаново, Асеновградско; Светлен, Поповско; Косинец, Костурско; Леринско; Нова Надежда, Хасковско; Първомайско; Бачково), **търчъ** също (Хасково; Съчанли, Гюмюрджинско; Дервент, Дедеагачко; Червен, Асеновградско), **търчам** също (Нова Ловча, Балдево, Ляски, Кочан, Гърмен, Горно Дряново, Долно Дряново, Гоцеделчевско; Равногор, Пещерско; Скребатно, Гоцеделчевско; Черничево, Крумовградско; Павелско, Наречен, Яворово, Асеновградско; Долно Луково, Гугутка, Камилски дол, Ивайловградско; Загражден, Смолянско; Паталеница, Ракитово, Пазарджишко; Банско; Зърнево, Драмско; Сърница, Хасковско; Мезек, Свиленградско; Пополе, Костурско; Прилеп; Жълтуша, Ардинско; Ружинци, Белоградчишко), 'бързам, върша нещо чевръсто, движа се ускорено' (Черничево, Крумовградско; Ореше, Кочан, Гоцеделчевско), **търчѝм** 'тичам' (Ново село, Видинско; Софийско; Самоков; Злогош, Кюстендилско; Ярловци, Костуринци, Трънско; Самоковско; Пирот, Бряговец, Крумовградско; Лещен, Гоцеделчевско), **търчим** също (Студена, Пернишко), **трчѝм** също (Доброславци, Софийско), **търчьем** също (Неделино, Маданско; Корница, Лъки, Гоцеделчевско; Хвойна, Асеновградско; Попско, Крумовградско), **търчьѐ** също (Тешово, Делчево, Гоцеделчевско), **търче** също (Банско), **търчѐ** също (Шуменско), **то̀рча** (вж.). – Произв.: *трч* 'тичане' (Пиянец, Кюстендилско), *търчана* в съчет. *търчана игра* 'буенец – игра, която девойките играят, като лъкатушат веригата

със ситна стъпка все в дясна посока' (Добруджа), *търчàно* в съчет. *търчàно хòро* 'вид хоро' (Странджа), *тарчѐвица, тарчѐница* 'тичане, надбягване' (Смолянско, Асеновградско), *тарчѐльница* 'совалка' (Смолян), *тарчѐн* прил. в израз: *Тарчѐн пѝта изѝда.* 'Който бърза, заварва' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *търчаки* 'тичайки' (Ватилък, Солунско), *търчàйечи* 'тичайки' (Трънско), *търчайкюм* нареч. 'търчейки' (Прилеп), *търчаната* 'хоро в 3/4 такт, характерно за Южна България', *търчàница* нареч. 'тичешком' (Прилеп), *търчанѝца* 'гоненица' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *търчàничкум* нареч. (Прилеп), *търчàч* 'който много търчи; бегач; много работлив човек' (Банско), *търчѐлница* 'сновалка в хоризонталната част' (Средни Родопи), *търченѝца* нареч. 'тичешком' (Косинец, Костурско), *търчечкàта* нареч. 'тичайки, с тичане' (Милевци, Босилиградско; Илия, Кюстендилско), *търченикòм* 'тичайки' (Съчанли, Гюмюрджинско; Бяло поле, Белоградчишко), *търченѝчкум* нареч. 'тичешком' (Пополе, Костурско), *търчечкòм* нареч. също (Милевци, Босилиградско), *търчешкàта* също (Странджа; Самоков; Лом), *търчишкътъ* също (Динево, Хасковско), *търчешкòм* нареч. също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Съчанли, Гюмюрджинско), *трчешкòм* също (Доброславци, Софийско), *търчешкѝм* нареч. също (Странджа), *търчинѝк* в съчет. *на търчинѝк* 'тичешком' (Воден; Воденско), *търчкум* в съчет. *търчкум търчѝ* също (Ярлово, Самоковско), *търчница* нареч. 'тичешком' (Прилеп), *търчом* в съчет. *търчом търчѝ* с вероятно значение 'бързо, през глава' (Бели Искър; Копривщица; Новосел, Пловдивско; Чипровци, Монтанско), *търчкам* 'гоня' (Долновардарско; Кукуш); *дотърчà, дотърчàвам* (Геров); *затръкнувам се* 'затичвам се' (Самоков), *затърчà, затърчàвам* (Геров), *затрчвам се* 'затичвам се' (Доброславци, Софийско); *истръкнувам се* 'изтичвам се' (Самоков), *изтърчà* (Геров); *натърчà се* диал. 'натичам се' (Геров), *натърчàнье* 'набързо, тичешком' (Самоков); *надтърчà, надтърчàвам* 'подминавам, надпреварвам' (Геров), *надтърчà се, надтърчàвам се* диал. 'надпреварвам се (с някого)' (Геров); *обитòрчêм* 'тичам непрекъснато по всяко време и навсякъде' (Смолянско, Ардинско); *обтърчà, обтърчàвам* 'с търчане обхождам, обикалям навсякъде' (Геров); *отрчѝм* 'изтичам, затичам се' (Доброславци, Софийско), *утръчник* 'сват, който изтичва да съобщи у момината или момковата къща, че иде сватбата' (Геров), *утрчнѝк* м. 'конник, който се изпраща от дома на младоженеца в дома на невестата, за да съобщи, че сватбата скоро ще тръгне' (Макоцево, Софийско), *утрчнѣк* 'младеж на кон, който известява на момини, че сватовете с младоженеца идват' (Кюстендилско); *оттръчим, оттръчувам* 'отдалечавам се тичешком, изтичвам до някъде' (Самоков); *потърчà; поттръчнувам* 'подтичвам, припкам' (Самоков); *притърчà, притърчàвам* диал. (Геров), *прътърчувум* 'пребягвам' (Кукуш); *разтърчà се, разтърчàвам се* (Геров), *разтръчам се, разтръчувам се, разтръчѝм се* 'разтичвам се' (Самоков); *стръкна се* диал. 'спусна се' (Геров), *стрквам се* 'затичвам се' (Доброславци, Софийско), *стръкнувам се* 'изтичвам' (Софийско), *стърчà се, стърчàвам се* 'затичвам се, спускам се' (Геров), 'за-

търчавам се, припвам' (Тресанче, Дебърско); *търчѝ-лъжѝ* 'несериозен човек, който често лъже и обещава, за да извлече дребни облаги', *трчилажи* също (Кичевско), *търчи-лъжи* 'негодник' (Черешница, Костурско), *търчѝ-лàж* '(за човек) непостоянен' (Ръждавица, Петричко), *търчѝ-лажцѝ* 'лъжци, мошеници, които покрай това се хвалят с несъществуващи свои добродетели' (Пиянец, Кюстендилско). – Срхр. *тр̀чати, тр̀чѝм* 'тичам, бягам', *тр̀кати, тр̀чѐм* 'тичам, обикалям; (за кон) препускам'. – Праслав. диал. **tъrčāti, tъrčą, tъrčíšь* 'бягам, тичам' (< **tъrkěti*), покрай **tъrkāti, tъrkāją* също (вж. *търкдe*), еднакво с **tъrkāti* 'бутам, блъскам, удрям' (вж. *търкам*), вж. Hr. Deykova, Stud. etym. Brun. 18, 118–120). Срв. Vasmer, REW 3, 124, под *тóркать*, който свързва срхр. *тр̀кати* с рус. *тóркать* и бълг. *търкам*. За значението 'бягам, тичам', което се развива от значение 'удрям, блъскам', вж. сродните *тѝря, тѝрям*. Срв. Bezlaj 4, 227, под *trkljáti*, който отхвърля връзката с **tъrkāti* 'удрям, блъскам' и смята **tъrčāti* за неясно, предполагайки редуцирана степен на ие. корен **ter-k-*, като срв. със стирл. *tricc* 'бърз', гр. *τρέχω* 'бягам', гот. *þragjan* 'търча, бягам'. – Срв. Miklosich, EtWb 354, Brückner, SEJP 596, Skok 3, 495, Pokorny 1089, 1092, М. Москов, ГСУ–ФСФ 68/3 (1975), 1977, 331–347.

търчѝн 'канела, кора от китайско дърво за подправка' (Енина, Казанлъшко; Сливенско). – От *търчѝн* също (вж.).

търчѝна 'леля' (Трънско). – Вероятно с декомпозиция на *с-*, схванато като предлог, от *стърчина* 'съпруга на брат на баща' (вж. Хр. Холиолчев, М. Младенов, Л. Радева, Българска семейно-родова лексика, София, 2012, 631), вариант на *стричина* 'леля' (вж. под *стрик*).

търчинѝх в съчет. *на търчинѝх* 'тичешком' в текст от нар. прик.: *Тоа на търчинѝх гу зѐл кършилъкут и му гу занѐсъл на владѝката...* (Воденско). – Еднакво с *търчинѝк* в съчет. *на търчинѝк* (вж. под *търчà*), с дисимилаторна промяна на краесловното *-х* < *-к* пред *г(у)*.

търчи-опашка 'вид птица' (Лопян, Ботевградско). – Еднакво със *стърчѝопàшка* (вж. под *стърчà*), с изпадане на *с-*.

търчѫ̀к 'джудже' (Банат). – Неясно.

търша 'изтребена, унищожена гора' (СЗ). – Произв.: *тършàк* 'млада, още неоформена гора върху почистено място' (Царибродско), *тършѐвина* 'изсечено до голо място в гората („изтърсено")' в текст: *Изтърсѝмо (насякохме) корѝюту колкò две гѫвна, а тършѐвинуту – разорàмо.* (Трънско), *тършѫ̀вам* 'тайно засичам пръстеновидно в дънера (ниско до земята) живо дърво, за да изсъхне' (Монтанско, Видинско); МИ: *Търша* при Бойница, Кулско, *Тършите* при Плакудер, Кулско, *Тършевина* при Чеканец, Кюстендилско, *Горчилова търша* при Салаш, Видинско, *Манчова търша* при Черешовица, Монтанско, *Петрова търша* при Корбинци, Видинско (Л. Йорданов, БЕз 33/2, 1983, 145). – От рум. *tîrş* 'ниско, храстовидно дърво; закелявяло дърво; трънак, храст, върша; голям клон; сух клон' [от чсл. (стб.) **тръсъ** 'лоза'], вж. Ив.

Дуриданов, ЕзЛит 24/2, 1969, 19; Ломско 168, 169, вж. и Cioranescu 846. Срв. още рум. *a tîrşí* 'изкоренявам, изваждам корени, правя коренеж (на изсечена гора)', *tîrsă* 'изсечено място в гора, сеченина', както и диал. *търсим* 'изчиствам с изсичане на гора; почиствам гора, като изсичам храсти' и под. (вж. *търся*[1]). – Формата *търша* е вероятно по членуваната форма за м. р., преосмислена като форма за ж. р. – Срв. срхр. МИ *Трш*, словен. диал. *tŕš* 'пън; ствол на дърво; храстовидно дърво, изостанало в растежа си', за които вж. Skok 3, 510, Bezlaj 4, 237. – Срв. *тършъ*.

тършенлѝи мн. ч. 'които търсят някого' (Странджа). – Производно от *тъ̀рся* (вж.).

тършѝя 'утайка от кафе' (Баничан, Гоцеделчевско, ДА). – Вероятно във връзка с *търтѝце* (вж.), но замяната на *т* с *ш* е неясна, вероятно е в резултат на погрешно разчетен ръкописен запис.

тършмо̀ли гл. 3 л. ед. ч. 'разбърква, оставя в безпорядък' (Долна Мелна, Трънско). – Вероятно от **тарашмо̀ли*, образувано от основата на тур. *taraşmak* (вж. *тара̀ш*) с експресивна наст. *-оля*, както в *шумо̀ля* диал. = *шумоля́*, с редукция на *а* в ъ и изпадане на второто *-а-* (Л. Димитрова-Тодорова, устно).

тършо̀ване ср. 'повторно обиране на плодове, след като е извършено веднъж бране' (Горноселци, Гоцеделчевско). – От **таршо̀ване*, което е от **тършо̀вам* (по глаголи на *-ова-*) от *тършу̀вам* (вж.). – Срв. *тарашу̀вам*.

тършу̀вам[1] 'търся грижливо и внимателно из къщи, из джобове, по мебели и другаде', 'търся, като разхвърлям' (Сливенско), **тършу̀ам** 'претърсвам' (Кривня, Провадийско), **тършу̀ъм** 'търся, ровя; търся останали плодове след обрана реколта' (Казанлък). – Произв.: *тършу̀ване* 'повторно обиране на последен плод, след като вече веднъж е извършено бране' (Долно Луково, Ивайловградско). – Вж. *тарашу̀вам*.

тършу̀вам[2], вж. *тъ̀рша*.

тършъ 'мършав кон' (Пожарево, Тутраканско). – Вероятно еднакво с *тъ̀рша* (вж.), с прен. знач. от рум. *tîrş* 'закелявял храст; сух клон' (Л. Димитрова-Тодорова, устно).

търъѐш 'таралеж' (Стърмен, Беленско). – От *тараѐж* (вж. *таралѐж*). – Срв. *тераѐж*.

търъ̀шкъм 'влача, тътря', св. **търъ̀шнъм**, **търъ̀шкъм съ** 'влача се' (Ново село, Видинско). – Произв.: *търъ̀ш* в съчет. *нъ търъ̀ш* 'влачейки' (Ново село, Видинско). – Произв. с наст. *-к-* от **търъ̀шъм* 'влача, тътря', което е от рум. *tîrîí* 'влека, влача, мъкна, придвижвам с мъка' (срв. Младенов, ТБД 6, 170, където се сочи изходно рум. *a tîrîi* без значение) и суфикс *-у̀шъ(м)* в говора, както *клочу̀шъ съ* (вж.), *повестѝшъм* (вж.), *припонѝшъм* (вж.). За адаптирането с наст. *-у̀шъ(м)* на глаголи, заети от румънски език в говора, вж.

Хр. Дейкова, Jazykovedné štúdie 28, 2010, 302–310. Формата *търъ̀шнъм* св. е възникнала вторично към *търъ̀шкъм* несв. Вж. Хр. Дейкова, Балканските езици, литератури и култури. Дивергенция и конвергенция, С., 2015, 211; Этимология и лингвистическая контактология, LAP, 2016, 108–109. В последното цит. съч., 48–70, се изяснява хибридният характер на наст. *-у̀шъм* в говора (с *-и-* от аор. основа на изходните рум. глаголи и *-шъ-*, диал. вариант на общобълг. *-са-* от гр. аор. основа).

търъ̀к, вж. *тара̀к*.

търъ̀л в съчет. *търъ̀л-мъръ̀л* в гатанка: *Две цѝгънки търъ̀л-мъръ̀л пра̀ет – (чехлите)* (Новопазарско). – Звукоподраж. – Срв. тур. междум. *tıril tıril* за наподобяване на трептене, треперене. Срв. *тара̀ла*.

търъла̀йкъ ж. 'лайкучка' (Войнягово, Карловско). – Във връзка с *ла̀йка* също (вж.), но първата част на думата не е ясна.

търъла̀нку, вж. *тарала̀нкам*.

търълѐшук, вж. *таралѐж*.

търълѝка гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за кокошка, когато снесе) издава особен звук' (Банско), вж. *таралѝкам*.

търъля̀към 'приказвам кресливо, досадно' (Патрешко, Троянско). – Вариант на *таралѝкам* (вж.).

търъля̀нкъм съ, вж. *тарала̀нкам*.

търън 'акация' (Кукуш), вж. *трън*.

търънъ, вж. *тархана̀*.

търъо̀чъм 'приказвам много и високо' (Ново село, Видинско), вж. *торо̀чам*.

търъпъна̀ ж. 'голям дървен съд, приличащ на корито, който се използва при гроздобер' (Желю войвода, Сливенско). – От *тарапана̀* (вж. *тарапхана*).

търъс 'бърз и ситен конски ход, тръс' (Малък Девесил, Крумовградско). – От *тръс* (вж.) с вметнато ъ, както *нра̀в* от *нрав* (вж.).

търътто̀л, вж. *тарато̀р*.

търъту̀р, вж. *тарато̀р*.

тъ̀ръш 'повторно събиране' (Вълчандол, Смолянско), 'обиране на последен плод' (Давидково, Ардинско). – С отмет на ударението от *тара̀ш* (вж. *тара̀ш*) и последвала редукция *а* > ъ.

търъша̀каме, вж. *тара̀ш*.

търъшу̀вам 'усилено, внимателно търся нещо на разни места' (Певец, Търговищко). – От *тарашу̀вам* (вж.).

тъс показ. мест. 'тази' (Дъбово, Тихомирово, Старозагорско; Брусен, Голям Извор, Тетевенско; Кочово, Преславско; Кривня, Провадийско; Войнягово, Карловско; Стамболово, Павликенско; Калипетрово, Силистренско; Великотърновско; Смолянско). – С краесловно обеззвучаване от *тъз*, което е от вин. п. **тѧ** (> **тъ*) на стб. показ. мест. **та** и деиктична частица *-з(и)*. – Срв. *тàзи*, *тъзи* (вж. *той*[1]).

тъскьѐ 'връзка от нещо' (Костандово, Велинградско). – От фонетичен вариант на *тьъсьтѐ* (вж.) [от *тестѐ* (вж.)] със затвърдяване *ть-* > *т-* (срв. *мегдàн* > *мьъгдàн* > *мъгдàн*) и с диал. преход *-ть-* > *-кь-*, както напр. в *смѐкье* < **смѐтье* (< *смет*).

тъслъ̀к[1] в съчет. *тъслъ̀к кòн* 'кон, който го мързи' (Неново, Провадийско). – От *тъслàк* (вж. под *маслàк*), с *а* > *ъ* вероятно преоформено по други думи на *-лък*, като напр. *тъслъ̀к*[2].

тъслъ̀к[2] 'широка желязна шина за коларски халки'. – От *маслъ̀к* (вж. *мас*).

тъслъмѝ мн. ч. 'груби тежки обувки' (Кулско). – Вероятно от **маслàмà*, което от тур. диал. *taslama* 'дървена дъска' (DS 10, 3838), с развой на значението 'дървени дъски' > 'дървени обувки' > 'груби тежки обувки'. – За семантиката срв. *налъ̀ми*.

тъст 'баща на съпругата по отношение на съпруга ѝ, на зетя; дядо, бабалък', **тъс** също (Ново село, Видинско), **тѐс** също (Банат); стб. **тьсть** (Асем., Зогр., Мар.). – Произв.: *тъстов* прил., *тѐстве* субстантивирано притеж. прил. мн. ч. 'домът и семейството на тъста' (Банат). – Срхр. *mâst* 'тъст', словен. *tâst* също, рус. *тéсть* също, струс. **тьсть**, **тєсть**, укр. *тесть* също, белорус. *цесць* също, стчеш. *test* също, словаш. *test'* също, пол. *teść* 'баща на съпруга или на съпругата', стпол. *cieść* 'тъст', горлуж. *ćest* също. – Праслав. **tьstь*. – Допуска се родство със стпрус. *tisties* 'тъст', вж. Vasmer, REW 3, 100, но според Brückner, SEJP 569, Trautmann, Apr. Sprachd. 449, и др. старопруската дума е славянска (старополска) заемка. – Без сигурна етимология. – Трубачев, Терм. родства 125–126, се придържа към по-рано изказаното мнение на П. Лавровский, Коренное значение в названиях родства у славян, С.-П., 1867, 66–67, за връзка на праслав. **tьstь* с гр. *τίκτω*, *τέκω* 'раждам', *τέκνον* 'дете', а следователно и със ствиснем. *degan* 'млад мъж', от ие. корен **tek-* 'произвеждам, раждам', срв. Bezlaj, 4, 155–156. Според него отглаголното съществително **tьstь*, преди появата на производното **tьstjā*, е имало първоначално събирателно значение 'родители на жената' (за образуването сравнява със събирателното **dětь*, произв. със суф. *-ti*). – Според други опити за обяснение става въпрос за бълболна дума от детската реч, подобна на *дѝдо* (вж.), *мàтко* (вж. *мàма*), *мѐма* (вж.), вж. Ст. Младенов, ЕтР, 646, Vasmer, REW 3, 100. G. Iljinskij, AslPh 34, 14–15, Ст. Младенов, пак там, А. Исаченко, Slavia 22, 1953, 76, допускат родство на **tьstь* с **teta* (вж. *мѐма*), като изхождат от

образуване с корен **tьt-* (с друга степен на кореннata гласна) и суфикси *-stь* (Ильинский) и *-tь* (Младенов и Исаченко). За структурни съображения против тези опити за обяснение вж. по-подробно Трубачев, цит. съч., 126–127. – Вж. Machek 641–642, Skok 3, 445–446, ЕСУМ 5, 561, Boryś, SEJP 630. – Формите *тъст*, *тъс* са с *ъ* от стб. **ь**. Незакономерното широко *ѐ* в банатските форми е вероятно по думи с *ѐ* < **ѣ** като *слѐп* (вж. *слѣп*), *тѐло* (вж. *тѣло*). Формите *тъс*, *тѐс*, *тѐс* са с изпадане на краесловно *т-*, както в *мос* от *мост*. Формата *тѐстве* е с изпадане на *-о-* от **тѐстове*, както в *лàнцве* (вж.), *сòмве* (вж. под *сом*) от същия говор. – Срв. *тес(т)*, *тъща*, *тѐща*, *тѐша*, *тѐшча*.

тъс-тамàнь 'съвсем точно (по мярка)' (Смолянско, Ардинско), **тъстамань** 'точно, точно колкото трябва' (Нова Надежда, Хасковско). – От тур. *tastamam* също, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Срв. *тамàм*, *тамàн*.

тъстълѝлчак 'кърпа' (Широка лъка, Смолянско). – От **тестемѝлчѐк*, с умалителна настовка *-чѐк* в говора, а то от *тестемѝль* 'носна кърпа' (Хасково), вариант на *тестемѐл* (вж.), с асимилация *м* – *л* > *л* – *л*, с диал. промяна *е* > *'ъ* и последвало затвърдяване на *'ъ* в *ъ*.

тъсчий, **тъсчѝйе** 'каменар' (Кривня, Провадийско). – От *тасчия* (вж.), което от тур. *taşçı* 'каменар; каменоделец'. – Срв. *таш*, *ташчия*, *тахчии*, *тавджѝя*, *ташладѝсвам*, *ташлъ̀к*.

тътàбит, вж. *махтàбит*.

тътàр 'тръстика, от която се правят стайни метли; захарна тръстика' (Ново село, Видинско), вж. *матàр*[3].

тътарлѝйска прил. само в съчет. *гурѐ тътарлѝйска* 'някъде много надалеч; гори тилилейски' (Еркеч, Поморийско). – Вероятно от МИ *Татърлѝи* в текст: *...ѝма махлъ, кòято се кàзвъ Татърлѝи. Мнòго члѐнове от тая махлъ съ отивали в Южна Русѝя, кòято новосѐлци съ я нарѝчали Татàр* (Ново село, Троянско), *Татарлѝ*, махала в София, което от тур. *tatarlı* 'татарски'. – Срв. *матàр*[1] (вж.).

тътàрник, вж. *матàр*[5].

тътен 'тътнеж, тънтене, тропот, тупот; шум', **тътънь** 'тътен' (Лазарци, Еленско), **тътан** 'гръм, гърмеж' (Дебърско); стб. **тѧтьнъ** 'тътен, бумтене' (Супр.). – Срхр. *тȗтањ* 'тътен, тътнеж, гърмеж', рус. остар. *тȕтен*, *тȕтень* 'шум, бучене, шум от конски копита', струс. **тъ̏тьнъ**, **тъ̏тъиъ**, **тъ̏тєиъ**, **тъ̏тоиъ** 'шум, грохот', пол. остар. *tętent* 'шум от копита на бягащо животно, шум от човешки стъпки', пол. остар. *tęten*, *tenten* 'глъч, шум, врява'. – Праслав. **tątъnъ*, **tątьnъ*. Според Sławski, SPs 1, 49, 135, праслав. **tątъnъ* е с непълна редупликация на звукоподраж. корен и суфикс *-ънъ*. Той обаче допуска и вторично образуване на **tątъnъ* от **tątъnāti* (вж. *тътна*[1]), срв. Szymański, Derywacja 48, 53, Boryś, SEJP 632. – Според Ст. Младенов, ЕтР, 646, звукоподраж. от ие. корен **ten-* : **ton-* и **(s)ten-* : **(s)ton-* в *стѐна*, *стòн* (вж.). – Срв. Miklosich,

EtWb 358, под **tont*, Преображенский 2, 1162, под *тýтнуть*, Vasmer, REW 3, 157, Skok 3, 529, Bezlaj 4, 252. – Срв. *тòтон*.

тътѝн, вж. *тѐта*.

тътлям 'крия, отричам' (Трънско, ДА), 'крия' (Ястребино, Омуртажко). – Неясно. Може би звукоподраж. образувание с експресивен суфикс *-л-я*, за който вж. Szymański, Derywacja 105–107. – Срв. чеш. *tutlati*, *-ám* 'потулвам, прикривам', доллуж. *tutliś se*, *-im se* 'бавно вървя, кретам', които се обясняват от Schuster-Šewc 20, 1561–1562, Rejzek 685, като експресивни.

тътна[1] 'тънтя, туптя, тропотя', диал. 'ходя насам-натам', 'буча, гърмя глухо; тичам или ходя, като удрям с крака, тропам така, че се чува глухо и отдалече' (Радовене, Врачанско), в текст: *додето бях млада...тъчех по цялà нощ, ала имах ковет, тътнех из къщата...* (Копривщица), **тътне** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. 'издава силен, глух и продължителен шум', **тътньи** гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. '(за облак) издава приглушен, но страховит шум' (Зарово, Солунско), **тòтнам** 'тътна' (Райково, Смолянско), **тòтнет** (вж.), **татнѝ** гл. безл. '(за земя при земетръс) друса се, тресе се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **тътни са** 'има земетресение' (Дряново, Смолянско), **тътнѝ** в счет. *щиш тътнѝ* (глаголна конструкция за бъдеще време) в нар. пес.: *...ъку изнѝкни мàтулъ,/ мàтулъ, млòгу щиш тътнѝ зъ мѐни,/ зъ мѐни...* (Войнягово, Карловско, СбНУ 47, 2, 258). – Произв.: *тътнѐж* 'тъп, силен и продължителен звук, обикновено от гръм, силен удар и др.; бумтене', *тътньеш* 'земетресение' (Старцево, Златоградско), *тътньеш* също (Неделино, Маданско), *тътньешь* също (Върбина, Маданско), *тътнеш* (Ахряне, Вълчан дол, Смолянско), *тътньеш* също (Кутела, Смолянско), *тòтнеш* също (Смолян; Смолянско; Чепинци, Смолянско; Проглед, Чепеларе, Асеновградско; Петково, Ардинско; Средногорци, Маданско), *тòтньешь* също (Витина, Маданско), *тòтнаш* 'земетресение' (Долни Рудозем, Маданско), *тътнешкòм* нареч. 'с тътен' (Геров); *затътна*; *потътна* диал. 'тътна малко'; *претътвам* диал. 'притичвам, преминавам', *претътна* св. диал. (Ст. Ц. Даскалов, РРОДД 388–389); *утатнѐва* 'изгаря с шум и тътен' (Славеино, Смолянско). – Срхр. *тýтњити*, *-им* 'гърмя, бушувам', словен. *tutnéti*, *-ím* 'кухо гърмя, звъня, ека', *tutnjáti*, *-âm* 'буча', рус. диал. *тýтнуть*, *тýтну* 'шумя, буча, свиря, ека, кънтя', пол. *tętnić*, *tętnieć*, *tętnąć* '(за крака, копита, които се удрят при бяг) тропам; издавам ритмичен звук'. – Праслав. **tątьnāti/ *tątьnāti*, **tątьniti*, **tątьniti/ *tątьnẽti*. – Според Szymański, Derywacja 48, 53, Boryś, SEJP 632, **tątьnāti* е с редупликация на звукоподраж. корен **tą-tьn-*, а **tątъ* е девербатив. Sławski, SPs 1, 135, 49, допуска първично **tątьnāti* с непълна редупликация на корена. Според Bezlaj 4, 252, деноминатив от **tątьnъ* (вж. *тътен*), срв. Skok 3, 529. – Сродно с лит. *tuntnoti* 'тракам, тряскам, шумя', стинд. *tanayitnú* 'гърмящ', *tányati* 'шуми, гърми, звучи', *stánati*, *stániti* 'гърми, стене, реве', афг. *tanā* 'гръмотевица', лат. *tonō*, *tonāre* 'гърмя', *tonitru* 'гръмотевица', *tintinnō*, *tintinniō* 'звъня, дрънча', англосакс. *gestun* 'шум, вихрушка', *þunian*

'гърмя', ствиснем. *donar* 'гръмотевица', сръвиснем. *dunen* 'гърмя', срдолнем. *donen* също, нем. *Donner* 'гръмотевица', англ. *thunder* 'гърмеж', гр. еол. *τέννει* 'гръмотевица', гр. *στένω* 'стена' (за др. форми вж. Pokorny, пак там). Срв. Miklosich, EtWb 358, под **tont*, Преображенский 2, 1162, под *тýтнуть*, Ст. Младенов, ЕтР, 646, Pokorny 1021, Walde–Hofmann 2, 690, 684, Vasmer, REW 3, 157, Fraenkel, LEW 1146, под *tūtá*[2], Kluge–Mitzka 138, под *Donner*. – Срв. *дòдони*, *тотòня*.

тътна[2] 'говоря грубо и сподавено, когато съм недоволен; мърморя' (Габрово), 'викам, карам се така, че се чува глухо и неясно' (Радовене, Врачанско), 'мърморя, карам се' (Банат), **тътнъ** 'говоря глухо и сърдито, мърморя продължително' (Казанлък). – Еднакво с *тътна[1]* (вж.) или възникнало самостоятелно звукоподраж. – Срв. *дýдна*, *гъгна*, *тотòня*.

тътòнкам 'треперя от страх или студ' (Върбово, Момчиловци, Смолянско), **тътòнкам** 'треперя от студ' (Джурково, Асеновградско), вж. *татàнкам*.

тътрàзя 'тътря', 'влача, мъкна' (Тетевен; Руховци, Еленско), **тътрàза** 'влача' (Веригово, Карловско), **тътрàзьъ** 'влача нещо по пода с шум' (Войнягово, Карловско), **тътрàзи се** гл. 3 л. ед. ч. 'пълзи, влачи се' (Конопчие, Чирпанско). – Произв.: *дотътрàзя*, *дотътрàзвам* 'дотътря'; *затътрàзя*, *затътрàзвам* 'затътря'; *изтътрàзя*, *изтътрàзвам* 'изтътря'; *натътрàзя* 'втътря много, доста', *натътрàзвам* 'надомъквам'; *потътрàзя*, *потътрàзвам*, *потътрàзувам* диал. 'тътря за малко нещо, потътря'; *потътрàзя се*, *потътрàзвам се* 'влача се, тътря се' (Калофер), *потътрàзувам се* диал. – Експресивно образувание от *тътря* (вж. *тътря[1]*). Срв. Szymański, Derywacja 114. – Срв. *тътрýзя*, *тътръзьъ (съ)*.

тътрàчка, вж. *тътря[2]*.

тътрýзя 'тътря', **тътрýзьъ съ** 'влача се, едвам се мъкна' (Страхилово, Свищовско), **тътрýза** 'влача, тътря' (Сливенско), 'тегля, влача' (Катунец, Ловешко), **тътрýза са** 'влача се, мъкна се бавно' (Севлиевско), **тътрýзъ съ** 'влача се' (Ганчовец, Дряновско). – Произв.: *затътрýзя*, *затътрýзвам*; *изтътрýзя* разг., *изтътрýзвам* разг. 'с тътрузене измъквам, изкарвам', *изтътрýзя се*, *изтътрýзвам се*; *натътрýзя*, *натътрýзвам* 'натътря, *натътрýзя се*, *натътрýзвам се* 'вмъквам се крадешком, натрапвам се' (Шумен); *потътрýзя*, *потътрýзвам* 'потътря', *потътрýзя*, *потътрýзвам* 'потътря', *потътрýзя се*, *потътрýзвам се*. – Експресивно образувание от *тътря* (вж. *тътря[1]*). Срв. Szymański, Derywacja 114. – Срв. *тътрàзя*, *тътръзьъ (съ)*.

тътръзьъ (съ) 'влача (се), мъкна (се)' (Кръвеник, Севлиевско). – Експресивно образувание от *тътря* (вж. *тътря[1]*). – Срв. *тътрàзя*, *тътрýзя*.

тътря[1] 'влача с усилие нещо тежко по земята; влача нещо с шум; (разг. неодобр.) водя някого насила със себе си или без нужда', 'влача по земята' (Зарово, Солунско), **тътря се** 'вървя бавно, с усилие, влача се, мъкна се; (разг.

неодобр.) ходя често някъде, без да е необходимо или желано, мъкна се', **тътръ̀ съ** 'движа се полека, бавно, с усилие; влача се' (Руховци, Еленско), **тътра** 'влача, тегля нещо така, че да отскача, подскача при влаченето' (Радовене, Врачанско), **тътра съ** 'вървя бавно, мързеливо' (Тръстеник, Плевенско), 'вървя бавно, мързеливо, уморено' (Ленково, Никополско), **тътра са** 'вървя бавно, с усилие, като влача краката си; мъкна се' (Радовене, Врачанско), 'влача се едва-едва' (Врачанско, Копривщица), **тòтрам** 'влача нещо, с което вдигам шум' (Смолянско; Петково, Ардинско; Чепеларе; Проглед, Манастир, Асеновградско), **тръ̀трем (се)** 'тътря (се)' (Банско), 'влача (се) с шум' (Самоков). – Произв.: *тръ̀трèш* 'тътрене' (Банско), *тръ̀трòнькю* 'развлечен и бавен човек' (Банско); *тътрàзя* (вж.), *тътрȕзя* (вж.), *тътръ̀зьъ (съ)* (вж.); *втътря*, *втътрувам* 'въвлека' (Геров); *дотътря*, *дотътрям* 'донасям нещо с тътрене до известно място; домъкват, довличам', *дотътрувам* диал. 'довлека с тътрене', *дотътря се*, *дотътрям се* 'с мъка вървя, домъкват се, довлачвам се; (неодобр.) идвам нежелан някъде', *дотътрувам се* 'довличам се', *доизтътря* 'изтътря и останалото, доизвлека' (Геров); *затътря*, *затътрям*, *затътрувам* диал. 'почвам да тътря; отвличам нещо с тътрене; завличам', *затътря се*, *затътрям се* 'едвам се мъкна, с тътрене отивам някъде; (неодобр.) 'отивам', *затътрувам се* диал. също (Геров), *затътрȁ* 'почна да влача, да тътря' (Банат); *изтътря*, *изтътрям* 'изкарвам с тътрене, извличам', *изтътрувам* диал. също, *изтътрувам се* 'с тътрене излизам, извличам се' (Геров), *изтръ̀трувȁм* 'извличам нещо голямо' (Банско); *натътря*, *натътрям*, *натътрувам* диал. 'с тътрене довличам известно количество или много', *натътря се*, *натътрям се*, *натътрувам се* диал., по-често мн. ч. *натътруваме се* 'дотътряме се, навличаме се, намъкваме се' (Геров); *потътря*, *потътрям*, *потътрувам* диал. 'започвам да тътря; тътря малко', *потътря се*, *потътрям се*, *потътрувам се* диал. 'тръгвам след някого, с някого; повлачвам се, помъкваме се'; *протътря се*, *протътрям се*, *протътрувам се* диал. 'разхождам се' (Геров); *разтътря*, *разтътрям*, *разтътрувам* диал. 'тътря нещо на разни страни, с тътрене разнасям, развличам', *разтътря се*, *разтътрям се*, *разтътрувам се* диал. 'тътря се на разни места, разхождам се' (Геров); *стътря*, *стътрям*, *стътрувам* 'навличам'; *втътрàзя*, *втътрàзвам* 'въвлека, втътря' (Геров); *дотътрȕзя*, *дотътрȕзвам* 'дотътрям'. – Звукоподраж., по междум. **тър-тър* (за уподобяване на шум при влачене, тътрузене на нещо и др.), с непълна редупликация, вж. Szymański, Derywacja 59. Формите *тръ̀трем*, *тръ̀трем се* и производните от тях от Банско са с пълна редупликация. – Според Ст. Младенов, ЕтР 646, с непълно удвояване от общослав. корен в *трȉя* (стб. **тєрти**, **тьрж**) (вж.), *тъ̀ркам* (вж.), *тъ̀ркàлям* (вж.). – Срв. *татъ̀ркам*, *тътрàзя*, *тътрȕзя*, *тътръ̀зьъ (съ)*.

тътря² (тътръ̀ъ) 'приказвам много и необмислено' (Хасково), **тътра** 'дърдоря' (Радовене, Врачанско), **тътрем** 'дърдоря; гърмя, трополя' (Странджа), **тътрè** гл. 3 л. ед. ч. 'говори непрекъснато' (Врачанско), **тòтрем** 'много приказвам, дърдоря' (Смолянско; Петково, Ардинско; Чепеларе, Проглед,

Манастир, Асеновградско), **тòтрȇм** (вж.), **тръ̀трем** 'бърборя' (Ихтиманско), **тръ̀тре** гл. 3 л. ед. ч. '(за кокошка) издава звуци, когато иска да снесе яйце' (Самоков). – Произв.: *тътрàлка* 'дърдорко' (Джурково, Ивайловградско; Бориково, Смолянско; Златоград; Мулдава, Асеновградско), 'по-малко звънче' (Златоград), 'звънец на добитък' (Буково, Смолянско), 'малък звънец, който се връзва на крави, овце' (Чепеларе; Богутево, Асеновградско), 'вид звънец за добитък' (Ахряне, Смолянско), *тътрàлька* 'дърдорко' (Ахряне, Смоянско), 'по-малък звънец за пръчове' (Орешец, Асеновградско), 'дървено приспособление във воденица, което известява, че зърното в сандъка е на привършване' (Козаново, Асеновградско), *тътрàлкъ* 'дърдорко' (Долнослав, Орешец, Асеновградско), *тътрàчка* 'приспособление във воденица, което известява, че зърното в сандъка е на привършване' (Осина, Гоцеделчевско), 'бърборко' (Смолян; Турян, Момарско, Смолянско), *тътрȉк* 'мъж, който много дърдори', *тътрȉца* 'кречетало – приспособление, което известява, че житото в хамбара на воденицата е на привършване; приспособление за спиране и пускане на воденицата' (Ситово, Пловдивско), 'жена, която много дърдори, бъбрица' (Войнягово, Карловско), *тътъ̀рник* 'дърдорко' (Вълчандол, Смолянско), *тътарȉсам* 'дърдоря, говоря непрекъснато до втръсване' (Странджа) (вж. *татарȉсам*). – От редуплицирана основа със звукоподраж. произход, по междум. **тър-тър* (за уподобяване на бръщолевене и др.), за строежа на формите с непълна редупликация срв. *бъ̀бря* (вж.), *дъ̀дря* (вж.), *къ̀кря* (вж.), *мъ̀мря* (вж.), *пъ̀пря* (вж). За формите с пълна редупликация срв. *мрътмря* (вж.), *дрътдра*, *прътпра*, вж. Szymański, Derywacja 57–59. – Срв. срхр. *тр̀торити*, *тр̀тосити* 'бързо говоря, бърборя', словен. *trtráti*, *trtrâm* 'шумя, бърборя', рус. *торото́рить*, *тарато́рить* 'бърборя', белорус. *тарато́рыць* 'говоря много бързо', чеш. *trátořiti*, *-ím* 'говоря много', словаш. *trátorit'* също. Срв. J. Rejzek, Praslovanska dialektizacija v luči etimoloških raziskav, 2012, 191–197, който въз основа преди всичко на източнославянските форми възстановява праслав. **tor-tor-iti* като пример за праславянски модел за образуване на глаголи от звукоподраж. произход с пълна редупликация. – Срв. *татрàк*, *татрàчка*, *татъ̀ркам*.

тътъбȉца, вж. *тахтàба*.

тътъм гл. в нар. пес.: *...да не тътъм кàловьено, да не бȅрам срàмовьено...* с вероятно значение 'тъпча' (Дрангово, Златоградско) (СбНУ 39, 259). – Според Т. Ат. Тодоров (писмено) вероятно от **тъптъм*, редуциран вариант на *тъптам* 'тъпча' (вж. *тъптя̀*), с изпадане на *п* пред *т*.

тътънȉкам, вж. *татàнкам*.

тътънȉсвам 'треперя от студ' (Равногор, Пещерско), вж. *татанȉсам* под *татанȉзам са*.

тътъ̀ну нареч. дет. 'студено' (Зарово, Солунско). – От звукоподраж. глагол *тътъ̀нкам* 'треса се, треперя от студ' (вж.). – Срв. *татàнкам*, *татанȉзам са*, *татȅнкам*, *тътъ̀нкам*, *тътънȉсвам*.

тъ̀ун 'голяма муха, овод' (Ново село, Видинско). – От рум. *tăún* 'щръклица, насекомо Tabanus bovinus', срв. Младенов, ТБД 6, 168, където се сочи изходна румънска дума *taun* без значение.

тъушà̀н остар. 'заек; (шег.) новобранец' (Троян), вж. *таушà̀н*.

тъфра (са) 'глася (се), стягам (се), гиздя (се)' (Радовене, Врачанско), **тъ̀фръ** гл. 'гиздя, контя' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **тъ̀фрим се** 'гиздя се' (Ружинци, Белоградчишко; Искрец, Софийско), **съ тъфрò̀ъм**, св. **съ тà̀фръ** 'гиздя се, труфя се' (Зарово, Солунско), **тъ̀фри се** 3 л. ед. ч. 'докарва се, облича се хубаво' (Медковец, Ломско), **тъ̀фри се** 'кичи се, гизди се' (Пирдоп). – С премет на ударението от *тъфрà* (вж. под *тафрà*), *тафръ̀* (вж.).

тъфрѐ̀с, вж. *тавряз̀*.

тъфръ̀льийъ прил. неизм. (Зарово, Солунско). – От *тафралùя* (вж. *тафрà*).

тъфтà̀ба 'дървеница' (Добротица, Дуловско). – С диалектна промяна *х* > *ф* и редукция *а* > *ъ* от *тахтà̀ба* (вж.). За подобни фонетични варианти вж. под *тахтабùк*, *тахтабùт*, *тахтà̀к*, *тахталùйка*.

тъфтѝковъ прил., вероятно от ж. р., без знач., в текст от нар. пес.: *Ѐснъ са кòрвъ текналъ/ низ тъфтѝковъ забýнъ*... (Широка лъка, Смолянско, НПСР 481). – Неясно.

тъфшà̀м 'заек', вж. *таушà̀н*.

тъфъ̀льог 'трън, бурен, който, като изсъхне, вятърът го търкаля по полето' (Ново село, Видинско). – От рум. диал. *tăfălóg* 'валяк, цилиндър, който се търкаля по нивата и разбива буци', вариант на *tăvălúc* също. Срв. Младенов, ТБД 6, 168, където се сочи изходна румънска дума *tăfălog* без значение.

тъфьѐкь 'пушка с една цев' (Солища, Гела, Смолянско), **тъфьѐкь** също (Върбово, Смолянско). – От *туфѐк* (вж.) с делабиализация *у* > *ъ*. – Срв. *тюфѐк*.

тъх дърводелски термин остар. 'желязната част на ренде' (Велико Търново; Раданово, Великотърновско; Елена; Беброво, Еленско; Копривец, Беленско), 'лист на зъбно ренде' (Бериево, Севлиевско), бъчварски термин 'лист на струг' (Габрово, Елена; Русаля, Великотърновско), **тъховѐ** мн. ч. 'желязната част на ренде' (Копривец, Беленско), **тъхувѐ** също (Габрово), **тъхуви** също (Елена). – От тур. *tığ* 'нож на ренде', със субституция на тур. *ğ* с бълг. *х* в говорите, за която срв. напр. *лихѐн* от тур. *liğen*, *сихùль* от тур. *siğil* и др. – Срв. *тъ̀ъ*.

тъхна диал. 'воня, смърдя' (Геров), **тьòхнува ми** 'мирише ми на лошо' (Ракитово, Велинградско). – Произв.: *втъхна се*, *втъхвам се*, *втъхнувам се* диал. 'вмирисвам се' (Геров), *фтà̀нне са*, *фтà̀нувa са* гл. 3 л. ед. ч. 'вмирисва се, спарва се' (Смолско, Пирдопско); *утъхна* 'увоня се' (Кратовско), *утà̀нем*, *утà̀нувам* 'потъвам в пот, обливам се в пот" (Кюстендилско). – Срхр. *тýхнути*,

-ēм 'плесенясвам', словен. *tǫ́hniti*, *tǫ́hnem* 'вмирисвам се, гния', *túhniti*, *tûhnem* също, *tohnéti*, *-ím* също, рус. *тýхнуть*, *-ну* 'разваля се, вмирисвам се, гния; (за месо, риба и под.) започвам да мириша лошо', укр. *тýхнути*, *-ну* също, белорус. *тýхнуць* 'разваля се, разлагам се', чеш. *tuchnouti*, *tuchne* 3 л. ед. ч. 'разваля се, плесенясва, мухлясва', словаш. *tuhnúť* също, пол. *tęchnąć*, *tęchnę* '(за брашно) разваля се', горлуж. *tuchnyć* 'ставам гнил, развален', доллуж. *stuchły* 'спарен, гнил, развален'. – Праслав. **tąxnąti*, вторично назализирана форма от **tuxnąti* (с друга степен на коренната гласна **тъх-* в рус. *за̀тхлый* 'спарен, застоял, загнил, мухлясал', чеш. диал. *zatchlý* също), вж. Brückner, SEJP 570, Vasmer, REW 3, 158, под *тýхлый*, Rejzek 682, Boryś, SEJP, 630–631, срв. Skok 3, 520. – Без общоприета етимология. – Според Преображенский 2, 1163–1164, Bezlaj 4, 244, под *tûh*[1], Rejzek 682, Boryś, SEJP, 630–631, еднакво с **tuxnąti* 'гасна', **tušiti* (вж. *тушà̀*), срв. Miklosich, EtWb 358, под **tonch-*[2]. За семантичните основания за свързване на **tuxnąti* 'гния, плесенясвам, развалям се' с **tuxnąti* 'гасна' и **tušiti* вж. Rejzek 682, Boryś, SEJP, 630–631. – За други опити за етимологизуване вж. по-подробно Преображенский 2, 1163–1164, срв. Machek 660, Schuster-Šewc 1555–1556. – Формата *тьòхнува ми* е с вторично смекчаване на *т-* пред *ь̀* (от стб. ѣ), както при *сьòсък* (вж. под *съсек*).

тъхти мн. ч. в нар. пес.: *Та завù тъхти сребърни,/ та тръгнъ Илѐнъ дъ върù* (Къкрина, Ловешко, само в НПССБ 140). – Неясно. Вероятно погрешно вм. **пъхти*, вариант на *пà̀хти* 'токи на женски пояс за закопчаване', *пахтù* 'металически украшения за колан' (вж. *пà̀хта*).

тъхтъ̀бун 'дървеница' (Дряново, Смолянско). – От *тахтà̀ба* също (вж.), с неясно образуване.

тъхтъръ̀суъм несв. 'вкочанясвам, вдървявам се от студ', **тъхтъръ̀съм** св. (Зарово, Солунско). – Неясно. Може би във връзка с *тахтà* 'дъска' (вж.). За значението срв. *вдървявам се*.

тъхърнѝк (тъ̀ърнѝк) 'торбичка за брашно, жито, направена от цялата кожа на дребен добитък' (Аврен, Крумовградско). – Производно на българска диалектна почва с наставка *-ник* от вариант с *т-* на тур. диал. *dağar* 'кожена торба; кожен чувал', с *х* (диал. *h*) от тур. *ğ* (срв. *съхмъльджùе* от *sağmalcı*). – Срв. *тагар*, *таàр*, *тахàр*, *тагарджùк*, *тахарджùк*, *тараджùк*.

тъчà̀, вж. *тъкà̀*.

тъча се 'вървя с издадена задница, малко прегърбен' (Странджа). – Произв.: *тъ̀чната* в пример: *Еннàта върви пъ̀чната, пък дрýгата тъ̀чната* 'която върви с издаден задник, малко превита напред' (Странджа). – Неясно.

тъчѐ гл. 3 л. ед. ч. 'тече' (Ново село, Видинско), вж. *текà̀*.

тъчени в съчет. *тъчени кòмби* 'пюре от картофи' (Бабяк, Разложко). – Причастна форма от диалектен вариант на *тлъчà* 'чукам, удрям нещо, за да го

сдробя; чукам нещо, за да му опадат люспите, мекината' (вж. *тлъкà*), с диал. развой на *-ъл-* в *-ъ-* в говора. – Срв. *тъчник*.

тъчи гл. 3 л. ед. ч. сег. вр. в стихотворение: *Млък тъчи ви за угода / труд и разложно сърце.* (П. Р. Славейков 1, 1978, 284) с приведено в същия източник значение 'тъкми'. – Неясно. – Срв. чсл. **тъѵити** 'оценявам; мисля, предполагам, размишлявам' (Miklosich, EtWb 368, под **tŭk-*[3], Lex. PSl 1018), рус. остар. *то́чить* 'поставям точки, отбелязвам нещо с точки' (Словарь церковно-славянского и русского языка 4, Спб., 1847, 291), което е от корен **tъč-* в рус. *то́чный* (вж. *то̀чен*), срв. стб. **тъѵьно** нареч. 'еднакво, по един и същ начин, подобно; точно, съответно', сродни с *тъкмо* (вж.), *тъкмя̀* (вж.). – Срв. *тъчно*.

тъчка 'ей така' (Ново село, Троянско). – От **тъйчка*, умал. от *тъй* 'така' (вж.), образувано по модела на *такà̀чка* (вж. *такà*), *сегѝчка* (вж. *сегà*), с изпадане на *-й-*, или алегроформа от **тъкачка*, което е с редукция на *а* в *ъ* и с премет на ударението от *такà̀чка* (вж. под *такà*).

тъчник 'чукало' (Падеж, Благоевградско), 'дървено чукало за жито, за сол' (Филипово, Разложко), 'дървено чукало за чукане на сол, чесън' (Бабяк, Кремен, Разложко), 'това, с което се чука в хаван' (Банско), 'заоблен камък за стриване на сол' (Орцево, Велинградско). – От **тълчник*, вариант на *тлъчник* (вж. под *тлъкà*), с развой на *-ъл-* в *-ъ-* в говора, срв. *тъчени*. Формата от Орцево, Велинградско, е вероятно с изпадане на *-л-* през *-ў-* в *тлъчник* или с фонетично опростяване *-лчн-* > *-чн-* от **тълчник*, срв. *тачьнѝк*, а може и да е заета от съседен говор.

тъчно нареч. с вероятно значение 'точно, напълно' в текст: *...вързват челюстите и нодзете му (на мъртвеца) добрани една до друга, с по една нова шамия, и захлопват му „тъчно“ очите...* (Охрид, Струга, Кукуш). – От стб. **тъѵьно** нареч. 'еднакво, по един и същ начин, подобно; точно, съответно', от прил. **тъѵьнъ** 'точен', продължител на което е рус. *то́чный*, заето в бълг. *то̀чен* (вж.). Сродно и с *тъкмо* (вж.). – Срв. *тъчи*.

тъшà̀к 'тестикул' (Еленско), **тъшѐци** 'тестикули' мн. ч. (Енина, Казанлъшко), **тъшя̀ци** също (Кортен, Новозагорско). – От *ташà̀к* също (вж.).

тъшѝ в съчет. *мермѐр тъшѝ* 'мраморен камък' (Нови пазар). – От тур. *mermer taşı* 'мраморен камък', изафетно съчет. от тур. *taş* 'камък' (вж. *таш*) и *mermer* 'мрамор', с *и* от тур. *ı*.

тъшкъ̀н нареч. 'повече от нужното, необходимото, излишно много' (Зарово, Солунско), вж. *ташкъ̀н*.

тъшлъ̀ци 'камъни, камъняци' (Бяла черква, Великотърновско). – Форма за мн. ч. от *ташлъ̀к* (вж.). – Срв. *таш, тъшѝ*.

тъшнǫ нареч. 'състояние на душевна мъка, душевна тегота' (Павелско, Асеновградско). – От **тъшен* прил. 'тъжен'. – Рус. *то́шный* 'противен, отегчителен, отвратителен; предизвикващ повръщане', *то́шно* 'неприятно, противно, отвратително; тежко, тъжно, мъчително', укр. *то́шно* 'тежко, тъжно', стпол. *teszny* прил. 'тъжен', *teszno* 'тъжно', горлуж. *tyšny* 'тревожен, тежък', доллуж. *tešny* 'неспокоен, тревожен, меланхолен'. – Праслав. **tъščьnъ*, което се свързва обикновено с **tъskā* 'мъка'. Вж. Горяев 373, Vasmer, REW 3, 129, Brückner, SEJP 570, под *tęskny*, Schuster-Šewc, Wb. 1572, ЕСУМ 5, 612.

тъшнъ ж. р. в съчет. *тъшнъ стрънъ (стърнъ)* 'тази страна' (Елена). – Вероятно алегроформа от **тъзешна*, вариант на **тазешна*, образувано по *днѐшна, онзидѐншна*. – Срв. *таз, тъс*.

тъшчѐ 'копче' в съчет. *мъшки тъшчѐта* 'мъжки копчета' (Войнягово, Карловско). – Вероятно от **тасчѐ*, акцентен вариант на *тà̀сче*, умалително от *тас* 'тенекиен или бакърен съд като паница' (вж.), с пренос на значението поради прилика по форма и с промяна *-сч-* > *-шч-*, или от *тà̀хче* 'тасче' (вж.) с промяна *-хч-* > *-шч-*. Срв. семантично *тайче* 'малко копче' (Габровско) от *тà̀хче (*с *-й-* от *-х-)*.

тъшък 'който има голяма тежест; който изисква големи усилия; който трудно се понася, мъчен; мъчителен' (Банат), **тъшка** прил. 'бременна' (Банат). – Произв.: *тъшкьинъ* 'трудност, мъчнотия' (Банат), *тъшку* нареч. 'с мъка, с усилие, тежко' (Банат), *тъшкòй* нареч. 'жално, тъжно' (Банат), *тъшкòму* нареч. 'с всички сили, усилено' (Винга, в Банат). – Еднакво с *тѐжък* (вж.), с характерен за говора рефлекс на стб. ѧ > ъ под ударение. Формата *тъшък* е по формите **тъжка* за ж. р., **тъжко* за ср. р. и **тъжки* за мн. ч. с промяна *-жк-* > *-шк-*. Наречието *тъшкòй* е вероятно адвербиализирано съчет. **тъшкò ѝ*, а *тъшкòму* е вероятно адвербиализирано съчет. **тъшкò му*.

тъща 'майката на съпругата по отношение на съпруга ѝ, на зетя; баба', **тъща̀** и **тъщъ̀** 'тъща' (Банат); стб. **тьща** (Мар., Зогр., Асем., Сав.). – Произв.: *тъщьѝн* 'който принадлежи на тъща' (Банат), *тъщина* 'тъща' в текст: *...нà гостье не отидòхме у мòя стàра тъщина, у твòя стàра мàйчица...* (Връбница, Софийско), *тъщьѝне* 'домът и семейството на тъщата' (Банат). – Срхр. *тàшта*, словен. *tašča, tešča*, рус. *тёща*, укр. *те́ща*, белорус. *цешча*, стчеш. *tšcě*, пол. *ćcia, tścia*, горлуж. *ćesta*. – Праслав. **tьstjā*, произв. от **tьstь* (вж. *тъст*). Вж. Miklosich, EtWb 370, Ст. Младенов, ЕтР, 646, под *тъст*, Vasmer, REW 3, 102, Brückner, SEJP 569, под *teść*, Трубачев, Терм. родства, 125–128, Machek 641–642, под *test*, Skok 3, 445–446, под *tâst*, ЕСУМ 5, 561, под *тесть*. Срв. Bezlaj, 4, 155–156, под *tâst*, където по акцентни причини се възстановява праслав. **tьšťā* от балтослав. прил. **tistiā̃*. – Срв. *тѐща, тѐша, тѐшча*.

тъща се 'старая се, готвя се' (Веригово, Карловско); стб. **тъщатн сѧ, тъщж сѧ, тъщншн сѧ** 'бързам, извършвам нещо с бързина; стремя се, устремявам се към нещо; старая се, полагам грижи да извърша нещо, да постигна нещо, стремя се, мъча се' (Супр., Клоц.). – Произв.: *изтъщя̀ (се), изтъщя̀вам (се)* остар.

'усъвършенствам (се)', *изтъщѐн* остар. и диал. 'изработен изкусно; изучен добре, изтънчен, изкусурен; който се е усъвършенствал' (Геров). – Рус. църк. *тщатися, тщиться* 'старая се, грижа се, полагам усилия' (Даль 4, 458), струс. тъцıатн, тъцıу 'тревожа, карам някого да бърза', откъдето рус. *тща́тельный* 'старателен, стриктен, ревностен', заето в бълг. *щáтелен* (вж.), укр. остар. *тщáлúвий* 'старателен, грижлив'. – Праслав. **tъščāti* (от **tъščěti* < **tъskēti*), което се свързва с **tъskā* (рус. *тоскá* 'тъга, мъка'). Срв. Vasmer, REW 3, 159, Черных, ИЭС 2, 274, ЕСУМ 5, 690. Според Vasmer, цит. съч., сравнението на A. Walde с лит. *tūzgė̃ti* 'глухо хлопам, пляскам', *tūzgė́nti* 'тропам', е недостоверно.

тъщѝсвам са 'преливам се' (Сухиндол, само в ДА), вж. *тащѝсвам*.

тъ̀ 'кука' (Виница, Варненско). – От тур. *tığ* 'игла, кука (за плетене), шило'. – Срв. *тъх*.

тъ̀ мест. 'тая' (Казанлък). – С дейотация от **тъ̀йъ* (= *тàя*), което е от винителната форма тѫ на стб. показ. мест. та ж. р. и формата за вин. п. ѭ на анафоричното мест. за ж. р. **jā*. – Срв. *той*[1].

тъ̀лúм 'вид пристъпване при игра на хоро' (гребенски говор в Силистренско), с вероятно знач. 'игра на войници' в текст: *там си тъ̀лúм игрàвя*... (Бяла черква, Великотърновско). – Еднакво с *тълúм*, *тъйлúм* (вж. *талúм*).

тъ̀мàн нареч. 'точно' (Бракница, Поповско). – Еднакво с *тъмáн* (вж. *тамàм*, *тамàн*).

тъ̀н, тъ̀нь, вж. *тахàн*.

тъ̀ятро 'театър' (Шаренка, Маданско). – От тур. *tiyatro* също, вж. *теáтро*.

тьо̀га 'дълга тясна ивица от нива или земя' (Кутела, Виево, Славейно, Смолянско; Петково, Сърница, Ардинско), 'дъга' (Елховец, Смолянско; Смилянски район). – Рус. *тя́га* 'теглене, влачене; двигателна сила' и др. (заето в бълг. *тя́га*, вж.), пол. остар. *cięga* 'резка, черта, ивица; белег от рана'. – Праслав. **tęgā*, от корен **tęg-* (вж. **mègам*), със значение 'нещо изтеглено, издължено' в бълг. и пол.; срв. праслав. **tęgъ* (вж. под *mègав*). Срв. Sławski 1, 98, под *ciąg*, 102, под *cięgi*. За образуването срв. словен. *dę́ga* 'ремък, с който се затяга хамут; ремък за пренасяне на тежести', рус. диал. *дя́га* 'кожен колан, ремък', струс. дѧгъ 'ремък', укр. *дяг* 'ивица от лико', белорус. *дзя́га* 'ремък', диал. 'кожен колан, ремък', продължители на праслав. **dęgā*, **dęgъ*, произв. от **dęgti* 'тегля, движа се', вж. ЭССЯ 5, 24–25. – Със значение 'дъга' би могло да бъде вариант на *тъгà* 'дъга' (вж. *тъгà*[2]), с вторично смекчаване на *т* пред *ô* от стб. ѫ, както в *тьо̀хнува ми* (вж.), и с отмет на ударението, за което срв. акцентния вариант *дъ̀га* също (Гостиварско; Сусам, Хасковско). – Срв. *тагà*[2].

тьойбѐ диал. 'заричане', **тюйбѐ** диал. 'заричане', 'край' (Хасково), **тюбѐ** и **тюбо̀** 'отричане от нещо под форма на клетва' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Девинско, Момчилградско). – Чрез тур. *tövbe* 'разкаяние, покаяние, заричане', осм. тур. остар. *töbe* също, от араб. *taubä(t)* също, вж. Räsänen 466–467, Stachowski, Stud. arab. 3, 146. За арабската форма срв. Škaljić 618. – Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Формите *тьойбѐ*, *тюйбѐ* са със субституция на лабиалната *в* > *й* пред лабиалната *б*. Формата *тюбо̀* е със затвърдяване на *б* и с неетимологично *о̀*, както *тевбьо̀* (вж.), срв. *сеньо̀* от тур. *sene* (вж. под *сенѐ*), *синдюрмьо̀* (вж. *синдирмѐ*) от тур. *sündürme*. – Срв. *тòба, тьойбелúя*.

тьойбелúя диал. 'който се е зарекъл да не прави нищо', **тюбелúе** прил. неизм. 'който под страх на клетва се е отказал от нещо' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Девинско, Момчилградско). – От тур. *tövbeli* 'който се е зарекъл', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Срв. *тьойбѐ*, *тевбьо̀*, *тòба*.

тьок 'капачка на ос на кола' (Ново село, Видинско). – Неясно. Срв. рум. *tiòc* междум. 'трак, хлоп!', вероятно във връзка с шума, който издава при движение.

тьо̀тка 'женска гърда' (Райково, Чепинци, Смолянско), **тьо̀тька** също (Рудозем, Елховец, Смолянско). – Еднакво с *тѐтка*[2] (вж.), с вторично *ьо̀* под ударение на мястото на *е*, по думи с *ьо̀* на мястото на общобългарско *е* от стб. ь или ѧ в говора.

тъзѐкь 'голяма буца пръст или сирене' (Нова Надежда, Хасковско), вж. *тезѐк*.

тъзъгъръ̀ ср. 'зидарска носилка за вар, пясък, камъни и др. (тарга)' (Нова Надежда, Хасковско). – Фонетичен диалектен вариант на *тезгерѐ* (вж.).

тъкьмѐ ср. 'ритник' (Нова Надежда, Хасковско), вж. *текмѐ*[1].

тъльъмя̀ ж. р. 'прясно, още неосолено сирене' (Нова Надежда, Хасковско), **тьйльъмя** ж. р. също (Воден, Хасковско). – Вариант на *телемѐ* също (вж. *телемѐ*[1]), с промяна на неударено *е* в *'ъ*, субституция на турското краесловно *-ѐ* с *-'à* (= *я̀*) и адаптиране на името като същ. от ж. р.

търъръньдѐсь прил. неизм. 'спретнат' (Нова Надежда, Хасковско). – От тур. диал. *tirendez* 'чист, спретнат; чист, невинен; взискателен, придирчив, капризен' (DS 10, 3937), с промяна *и* > *'ъ* и *е* > *'ъ*, както в *тъ̀съмѐ* от *тестѐ*, *тъ̀съльъмя̀шъм* от *теслимя̀вам* в същия говор.

тъ̀рсьънѐ, вж. *терсенѐ*.

тъ̀слà 'копачка, малка мотичка' (Нова Надежда, Хасковско). – От *теслà* (вж.), с диалектен преход *е* > *'ъ*, както в *тъ̀съмѐ* от *тестѐ* в същия говор.

тъстьемѐль 'носна кърпа' (Нова Надежда, Хасковско). – От *тестемѐл* (вж.), с характерен за говора преход *е* > *'ъ*, срв. *тесла̀* > *тъсла̀*, *тестѐ* > *тъсьтѐ*.

тъсьльъмя̀wъм 'предавам нещо на друг' (Нова Надежда, Хасковско). – От *теслимя̀вам* 'предавам тържествено' (вж. под *теслѝм*), с преход на неударени *е* и *и* в *'ъ*, за което срв. *тесла̀* > *тъсла̀* (вж.), *тестѐ* > *тъсьтѐ*.

тъсьтѐ 'дузина, връзка' (Нова Надежда, Хасковско). – От *тестѐ* (вж.), с диал. преход на неударено *е* в *'ъ*, както в *тъ̀рсьънѐ* < *терсенѐ* (вж.). – Срв. *тъскьѐ*.

тъ̀хна̀ 'тихо, без навалица' (Нова Надежда, Хасковско). – От *техна̀* (вж.), с диал. преход на неударено *е* > *'ъ*, както напр. в *тъ̀стѐ* (вж.) в същия говор. – Срв. *тена̀*, *теналъ̀к*, *тинха̀*, *тенха̀*, *тинхалъ̀к*, *тъ̀хнълъ̀к*.

тъ̀хнълъ̀к 'тишина, спокойствие, когато няма много хора и шум' (Нова Надежда, Хасковско). – От *техналъ̀к* също (вж. под *техна̀*), с диал. преход на неударено *е* в *'ъ*. – Срв. *тена̀*, *теналъ̀к*, *тинха̀*, *тинхалъ̀к*, *тенха̀*, *тъ̀хна̀*.

тю[1] 'този' (Лилково, Пловдивско). – Във връзка със стб. показ. мест. **тъ**, срв. *сю*[1] 'този тук' в същия говор.

тю[2] междум. за изразяване на съжаление, учудване, разкаяние, яд, недоволство, в съчет. *тю бре* също (Геров), **тю̀брѐ** също (Тетевенско), **тюх** също, в съчет. *тюх бре* също, **тюв** в съчет. *тюв бре* (Прилеп), **тю-у** в съчет. *тю-у дье* междум. за отпъждане на куче (Зарово, Солунско). – Произв.: *тю̀хкам* 'викам *тюх*, издавам тежки въздишки от жалба, болка и пр.', *тю̀хкам се* 'съжалявам, разкайвам се гласно, шумно, с много въздишки; вайкам се', *тю̀към съ* 'оплаквам се' (Страхилово, Свищовско), *кю̀фкам се* 'вайкам се; укривам се' (Странджа); *затю̀хкам*, *затю̀хкам се*, *затю̀хкъвам се* 'почвам да се тюхкам'; *изтю̀хкам*; *натю̀хкам се* 'тюхкам се много' (Геров); *потю̀хкам се*, *потю̀хкъвам се* 'тюхкам се малко, за кратко' (Геров); *разтю̀хкам се*. – Звукоподраж., срв. Ст. Младенов, ЕтР 647. – Срв. тур. *tü* и *tüh* също. – Формата *кю̀фкам се* е с промяна *-х-* > *-ф-* и диал. преход *ть-* > *кь-*, характерен за говора.

тюбелѐк 'звънец' (Ореше, Гоцеделчевско). – От *тюмбелѐк*[2] (вж.), с изпадане на *-м-* от група *-мб-*.

тюбѐль 'отстъпка, дар, подаръ̀к' (Странджа), 'халал' (Малкотърновско). – Неясно.

тювѐкь, вж. *тюфѐк*.

тювка 'вид птица' (Долновардарско). – Звукоподраж., по звука, който издава птицата, образувано с наст. *-ка*. – Срв. *тю̀халь*, *тю̀хкуль*.

тюжѐр 'търговец' (Родопите). – Чрез тур. *tüccar* 'търговци; търговец' от араб. *tuǧǧār*, мн. ч. от *tāǧir* 'търговец', вж. Stachowski, Stud. arab. 3, 147, с деафрикатизация *дж* (тур. *c*) > *ж*. – Срв. *туджа̀р*.

тюй м. диал. 'конска опашка, давана в миналото на някого при издигане в чин' (Геров) – Произв.: *тюйлѝ* прил. неизм. 'който има чин' (Геров) (от тур. *tuğlu* 'който има чин'). – От тур. *tuğ* 'пискюл от косми на конска опашка върху калпак на султан, паша', със смекчаване на *т-* и с *й* от тур. *ğ*. – Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Срв. *туг*[2], *туй*, *туга̀*, *тю̀га*.

тюклю̀к диал. 'нива на мястото на изкоренена гора' (РРОДД 518). – От тур. диал. *köklük* също (SDD 2, 972), със заместване *кь-* (тур. *k'-*) > *ть-* (срв. *тюпюлю̀кь* от тур. *küpülü*), срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256.

тюкю̀рт 'сяра' (Панчев), **тюкю̀рть** също (Хасково), **тюкю̀р** диал. също, **тю̀тюр** също (Падеж, Благоевградско). – Варианти на *кюкю̀рт*, *кюкю̀р* също (вж.), което чрез тур. *kükürt* също, от перс. *gūgird* също, с *ть-* вм. *кь-*, както в *тюклю̀к* (вж.) от тур. диал. *köklük* и др. Вж. Тодоров, Етим. етюди 301. – Срв. *тюркю̀т*.

тюл 'тънка прозрачна мрежеста тъкан'. – Произв.: *тю̀лен* 'направен от тюл'. – От фр. *tulle*, което е от СелИ *Tulle*, град във Франция. – Заето в интернационалната лексика. – Вж. РЧДБЕ 1982, 886. Срв. Ст. Младенов, ЕтР, 647, който свързва *тюл* с *тюлбѐн* (вж.).

тюлаф 'покривало за лице' (Попли, Долнопреспанско). – Вариант на *кюла̀ф* (вж.) с *ть-* вм. *кь-*, за което срв. *тюкю̀рт* и *кюкю̀рт*. Вж. Тодоров, Етим. етюди 301–302.

тюлбѐнт диал. 'бяла забрадка, тънка забрадка', **тюлбѐн** 'тънка кърпа или забрадка', 'кърпа за глава на жена' (Кукуш). – Чрез тур. *tülbent* 'тюрбан, чалма' от перс. *dülbend* (вж. Škaljić 622). – Срв. Miklosich, EtWb 364–365, Ст. Младенов, ЕтР 647, Skok 3, 521, под *tulbènta*, РРОДД 518, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Заето и в срхр. *тулбент*, *тулбѐнта* също, рум. *tulbent* също. – Срв. *кюлбѐн*, *дюлбѐн*, *тулбѐ*, *тулбѐн*, *тулпа̀н*, *тю̀липа̀нь*, *тюмбѐлт*, *тюмбѐль*[1].

тюлѐк 'книжна фунийка' (Ракитово, Пазарджишко), **тюлѐкь** също (Равногор, Пещерско). – Вероятно от тур. *külek* 'дълбок съд с дръжки', с *ть-* вм. *кь-*, както в *тюлаф* (вж.).

тюлѐн 'морски бозайник с плавателна ципа на лапите и тлъсто вретеновидно тяло, Phoca'. – Произв.: *тюлѐнов* 'който е от тюлен'. – От рус. *тюле́нь* също, вж. РЧДБЕ 1982, 886. – Рус. *тюле́нь* е с несигурна етимология. Според Mikkola, FUF 5, 45, РФВ 48, 279, е заето от изт. саамско *tuľľa*, норв. саамско *dullja* 'вид тюлен'. Предполага се и връзка с рус. *утельга* 'женски тюлен', рус. *телёнок* 'теле', като се привеждат семантични паралели с пол. *cielę morskie* 'тюлен', фр. *veau marin*, нем. остар. *Meerkalb*, вж. Горяев 382, Преображенский 2, 1170, Черных, ИЭС 2, 277. За етимологията на руската дума вж. по-подробно Vasmer, REW 3, 163. – Заето и в укр. *тю̀ле́нь*, белорус. *цюле́нь*, чеш. *tuleň*, словаш. *tuleň*.

тю̀лькъм 'сека поединично или със замах', **тю̀льнъ** св., **тю̀льнуъм** също, **съ тю̀льнуъм** 'порязвам се при отплесване на нож', **съ тю̀льнъ** св. (Зарово, Солунско). – Вероятно звукоподраж.

тюлю̀-баба̀ 'раст. сънкотка, котенце, Pulsatilla vulgaris' (Геров). – От тур. диал. *tüylübaba* 'растение със сини цветове' (DS 10, 4009), образувано от *tüylü* 'покрит с дълга козина, покрит с пух' и *baba* 'баща, татко; стълб'. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256.

тюлюмба̀с 'голям тъпан' (Яворово, Асеновградско). – От диалектен вариант **тулумба̀з* също, от осман. тур. *tulumbaz* също (Radloff, Wb 3, 1472). – Заето и в срхр. *тулу̀мбас*, рус. *тулумба́с*. – Срв. *таламба̀з, тълъмба̀с*.

тюлюмбѐк[1] диал. 'голям тъпан' (Геров). – Фонетичен вариант на *тюмбелѐк* също (вж. *тюмбелѐк*[3]), вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256.

тюлюмбѐк[2] диал. 'товар на кон, върху който може да се язди' (Геров). – Фонетичен вариант на *тюмбелѐк* също (вж. *тюмбелѐк*[1]), вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256.

тюлюмене мн. ч. в текст: *...в селото пристигнали някакви си 'лоши хора' – тюлюмене, за да събират 'бейлик'...* (Н. Хайтов, Шумки от габър, 240). – Произв.: ФИ: *Тюлемѐнови* (Пловдивци, Маданско); МИ: *Тюлюменска суда* при Лъкавица, Смолянско (Н. Хайтов, С. Дичев, Миналото на Яворово, Девин, Манастир, 426). – Вероятно от тур. диал. *tülümen* 'саможив човек' (SDD 3, 1405).

тюлюмѐнско в съчет. *тюлюмѐнско го̀рье* диал. 'някаква далечна, незнайна и пуста планина, някъде много надалеч; гори тилилейски' (Геров). – Вероятно произв. от **тюлюмен*, което е от тур. *tülümen* 'саможив човек' (вж. *тюлюмене*). Значението на съчет. *тюлюмѐнско го̀рье* 'някаква далечна, незнайна и пуста планина, някъде много далеч' би могло да е в резултат на следния семантичен развой на прил. **тюлюменски*: 'който се отнася до саможив човек' > 'който се отнася до саможив, странен човек, странник' > 'който се отнася до странно, незнайно и далечно място'. – Б. Парашкевов, Отименна лексика в словника на българския език, София, 2011, 326, допуска връзка на прил. *тюлюменски* с турското ЛИ *Tülümen*. Срв. *гурѐ тътарлѝйска* 'някъде много надалеч' (вж. *тътарлѝйска*), *горѝ тилилѐйски* 'далечни, пусти, непристъпни лесове или планини'.

тюля̀нье 'виелица' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Неясно. Вероятно звукоподраж., по звука, който издава вятърът.

тюля̀р 'солница' (Марково, Варненско; Марковча, Шуменско), **тюля̀рь** също (Неново, Провадийско). – Вероятно от **тяля̀р*, вариант на *талѐр* (вж.), с метатеза. – Срв. *талу̀р, тала̀р, тану̀р, танѐр*.

тюмбекѝя остар. 'вид тютюн за наргиле', **тюмбекѐ** също (РРОДД 518). – Чрез тур. *tömbeki* също, от перс. *tenbāk'ū*. Вж. Ст. Младенов, Чужд. 424, Škaljić 623, Skok 3, 523, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Заето и в срхр. *тумбѐћия* 'Nicotiana glanca'. – Срв. *тумбекѝя, тубекчиа*.

тюмбѐл 'бяла забрадка' (Масларово, Великотърновско), **тюмбѐль** също (Кюлевча, Шуменско). – Произв. *тюмбѐлка* 'бяла забрадка' (Свищов). – От *тюлбѐн* 'вид кърпа' (вж. под *тюлбѐнт*), с метатеза *л – н > н – л* (> **тюнбѐл*) и с асимилация *-нб- > -мб-* (> *тюмбѐл*), или от *тюмбѐлт* (вж.) с изпадане на *-т* в крайна позиция, както в *мос* вм. *мост*. – Срв. *тумбѐл, тембѐлка, тулбѐ, тулбѐн, тулпа̀н, ту̀липа̀нь, кюлбѐн, дюлбѐн*.

тюмбелдѐк 'звънец, който се връзва на кон, крава' (Егрек, Крумовградско), **тюмбельдѐк** 'голям меден звънец; хлопатарка' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'голям звънец за животно' (Червен, Асеновградско), **тюмбельдѐкь** също (Габрово, Ксантийско), **тюмбельдек** също (Гугутка, Ивайловградско), **тюмбелѐк** 'звънец' (Скребатно, Джурково, Гоцеделчевско; Бориново, Маданско; Турян, Смолянско; Болярци, Асеновградско; Драглище, Разложко; Лилково, Пловдивско), 'малък меден звънец, който се връзва на дребен добитък' (Девесилица, Крумовградско; Ляски, Гоцеделчевско), 'голям звънец за овце' (Ваклиново, Лъки, Корница, Долно Дряново, Баничан, Делчево, Гоцеделчевско; Богутево, Асеновградско), 'звънец за овце' (Петров дол, Маданско; Кремен, Гоцеделчевско), 'меден или железен звънец за говеда и кози' (Осина, Гоцеделчевско), 'голям кован звънец за овце' (Мадан), 'бакърен звънец за овни' (Добростан, Асеновградско), 'валчест звънец от ламарина' (Велинград), 'голям широко издут звънец, носен от водача на стадото' (Горно и Долно Райково, Смолянско), 'най-големият звънец, който се завръзва на овни' (Чепеларе), 'звънец на коч и пръч' (Разлог), 'звънец на добитък' (Покрован, Ивайловградско; Елешница, Разложко; Лилково, Пловдивско; Болярци, Асеновградско), **тюмбе̨лѐк** 'звънец за овце' (Мулдава, Асеновградско), 'вид звънец за кочове и по-едър добитък' (Козаново, Асеновградско), **тюмбелѐкь** 'вид звънец' (Стрижба, Крумовградско), 'голям звънец за добитък' (Зърнево, Драмско), **тюмбелѐкь** 'звънец за добитък от ламарина или мед' (Чепинци, Смолянско), 'звънец, който се връзва на овце' (Лещен, Гоцеделчевско), **тюмбельѐк** 'тумбест месингов звънец' (Осиково, Смолянско), 'по-голям звънец за кочове' (Орешец, Асеновградско), **тюмбельѐкь** 'голям звънец за коч' (Петково, Ардинско; Славеино, Смолянско), 'звънец за пръч' (Влахово, Смолянско), 'голям звънец от тънко желязо за кози и овце' (Бостина, Смолянско), **тюмбельѐкь** също (Писаница, Смолянско), **тюмбе̨лѐк** 'вид звънец за добитък' (Вървбина, Ерма река, Маданско), 'меден звънец за овце' (Лясково, Смолянско; Горно Дряново, Гоцеделчевско), **тюмбельѐкь** 'звънец за водача на стадо овце' (Турян, Смолянско), **тюмбьелѐк** 'звънец за овце' (Бръщен, Гоцеделчевско), **тюмбьельѐк** 'звънец' (Старцево, Златоградско), 'голям звънец за кочове' (Туховища, Гоцеделчевско), **тюмбе̨льѐк** 'тумбест меден звънец за овце' (Брезе, Малка Арда, Смолянско), **тюмбе̨льѐкь** 'звънец за овце' (Наречен), **тюмбе̨лѐк** 'издут меден звънец' (Долни Рудозем,

Маданско), **тюмбьельѐкь** 'малък звънец за дребен добитък' (Момчиловци, Смолянско), **тюмбилѐк** 'голям объл меден хлопатар за коча, който води стадото' (Зарово, Солунско), **тюмьбильѐк** 'звънец от бакър на едър рогат добитък' (Плевня, Драмско; Широка поляна, Ксантийско), **тю̀мбелек** 'звънец за кочове' (Боянци, Асеновградско), 'железен звънец за овце' (Долен, Гоцеделчевско), **тюмбѐлек** 'голям звънец' (Куклен, Асеновградско), **тюмбелек** 'звънец от ламарина за кози, пръчове и овце' (Родопите), **тюмбелцѝ** мн. ч. 'големи медни звънци за добитък' (Плетена, Гоцеделчевско). – Произв.: *тюмбельдѐчкъ* ж. умал. (Съчанли, Гюмюрджинско), *тюмбелекчии* мн. ч. 'бакърджии звънчари' (Гоце Делчев), *тюбелѐчище* 'огромен звънец' (Яворово, Асеновградско), *тюмбелѐчка* 'звънец за овце' (Огняново, Лъжница, Балдево, Скребатно, Лещен, Гърмен, Гоцеделчевско), *тюмбьелѐчка* 'звънец на крава' (Осиково, Гоцеделчевско), *тюмбѐльчьѐ* 'тюмбелек; прякор' (Осиково, Девинско). – От тур. диал. *tümbüldek* 'звънец, прикрепен на врата на добитък (овце, кози, едър добитък) или на куче', засвидетелствано в говора на български имигранти от Истанбул (DS 10, 4010, 3960, под *tongura* също), с *е* и *и* на мястото на *ю* (тур. *ü*) във втората неударена сричка. Формите *тюмбелѐк* (с варианти), *тюмбѐлек*, *тюмбѐлек*, *тюмбелек* са с фонетично опростяване *-лд- > -л-*. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256. – Срв. *тумбелдѐк*, *тумбелѐк*, *тембелѐк*, *дюмбелѐк*, *дембѐлекь*.

тюмбелѐк[1] диал. 'товар на кон, върху който може да се язди' (Геров). – Във връзка с тур. *tümbültü* 'лек товар, върху който седи ездач', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256.

тюмбелѐк[2], вж. *тюмбелдѐк*.

тюмбелѐк[3] остар. 'малък тъпан' (РРОДД 518), таен дръндарски говор 'барабан' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), **тюмбелек** 'тъпан' (Малко Търново). – От тур. диал. *tümbelek*, вариант на *dümbelek* 'малък барабан', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 256.

тюмбелѐк[4] таен дръндарски говор 'просяк' (Гайтаниново, Гоцеделчевско). – Еднакво с *тюмбелѐк[3]* (вж.). Знач. се е развило вероятно въз основа на представата, че „просякът е известен на всички – като гласа на барабана" (СбНУ 15/2, 57) – Срв. *тѝмба[9]*.

тюмбѐлт в съчет. *бял тюмбѐлт* 'голяма квадратна памучна кърпа' (Добруджа), **тюмбялът** 'лятна бяла забрадка' (Марково, Варненско). – От *тюлбѐнт* 'бяла забрадка, тънка забрадка' (вж.), с метатеза *л – н > н – л* (> **тюнбѐлт*) и с асимилация *-нб- > -мб-* (> *тюмбѐлт*). – Срв. *тюмбѐл*, *тумбѐл*, *тюлбѐн*, *тембѐлка*, *тулбѐ*, *тулбѐн*, *тулпа̀н*, *тѝлипа̀нь*, *кюлбѐн*, *дюлбѐн*.

тюмбѐль[1] прил. неизм. 'мързелив' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'тежък и мързелив човек' (Садина, Поповско). – От *тембѐль* също (вж.), с лабиализация на неударено *е*, както в *дюмбѐл(ин)* (вж.) от *дембѐл(ин)* (вж.). – Срв. *дембѐл(ин)*.

тюмбѐль[2] , вж. *тюмбѐл*.

тюмбѐр м. с вероятно знач. 'кърпа, забрадка' в нар. пес.: *...забули се, лѐле, със бял тюмбѐр...* (Копривщица). – Вероятно от *тюмбѐл* 'бяла забрадка' (вж.) с промяна *-л > -р*. Срв. обаче *чюмбѐр*, *чумбѐр* също. – Срв. *тумбѐл*, *тюлбѐн*, *тюмбѐлт*, *тембѐлка*, *тулбѐ*, *тулбѐн*, *тулпа̀н*, *тѝлипа̀нь*, *кюлбѐн*, *дюлбѐн*.

тюмбеше 'раст. ведрица, Fritillaria; раст. туч, Fritillaria imperialis'. – Вероятно от **тулу̀м пашѐ = тулу̀м паша̀* също (вж. *тулу̀м[2]*) с озвучаване *мп > мб* в сандхи, с контракция и с мекост на *т-* в *ть-*. – Срв. *туг[2]*, *туга̀[2]*, *тугѝна*, *туй[3]*, *туй-паше*, *тугѝша*.

тюмбулдѐк 'звънец' (Аврен, Крумовградско). – От тур. диал. *tümbüldek* 'звънец, прикрепен на врата на добитък или куче' със затвърдяване на *б-* във втората сричка (тур. *-bül*). – Срв. *тюмбелдѐк*, *тумбелдѐк*, *тюмбюлѝк*.

тюмбюлѝк 'меден звънец с шапковидна форма' (Еникьой, Ксантийско). – От тур. диал. *tümbüldek* 'звънец, прикрепен на врата на добитък или куче' с фонетично опростяване *-лд- > -л-* и с характерна за говора промяна на ударено *è* в *ù* в последната сричка. – Срв. *тюмбелдѐк*, *тюмбелѐк* (под *тюмбелдѐк*), *тюмбулдѐк*.

тюмла̀к 'изсушен за зимата зелен фасул' (Влахово, Смолянско, ДА). – Неясно.

тюнѝк и **тюнюк** диал. 'рокля с волани, особено в долната ѝ част, станала модна през 30-те години на 19 в.'. – От фр. *tunique* 'туника'. Срв. М. Въгленов, БЕз 15/1, 1965, 406.

тюнтюрици, вж. *тунту̀рица*.

тю̀пкъ 'връх на растение; изобщо най-високата част на предмет или тяло' (Зарово, Солунско). – Може би във връзка с *тепѐ* (вж.).

тюпюлю̀кь 'кичур, отрупан с плодове или цветове' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *küpülü* 'осеян, отрупан', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257, с *ть-* вм. *кь-* (тур. *k'-*), както напр. в диал. *тюклю̀к* 'нива на мястото на изкоренена гора' от тур. диал. *köklük* (вж.), и със завършек вероятно по аналогия с думи на *-люк* (от тур. *-lük*). Срв. обаче *тепелѝк*.

тюрадѐсвам 'подобрявам се материално, забогатявам' (Смолянско, Петково, Давидково, Ардинско). – От аор. основа в тур. гл. *türemek* 'увеличавам се, умножавам се', със завършек по глаголи на *-ясвам* (*-ѐсвам*). – Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257. – Срв. *тюрюдѝсам*, *тюремѐ*, *туругя̀свам*.

тюрба̀н книж. 'чалма; женска забрадка или шапка, навита като чалма'. – Чрез фр. *turban* също, от тур. *tülbent* 'тънка батиста, тюлбент', което е от перс. *dulbänd* 'тъкан от коприна'. Срв. РЧДБЕ 1982, 886, Bloch–Wartburg 625. За етимологията на френската дума срв. и Dauzat 732. – Заето в интернационалната лексика. – Срв. *тюлбѐнт*, *тулбѐ*, *тулбѐн*, *тулбѐнт*, *тулпа̀н*, *тѝлипа̀нь*.

тюрбѐ остар. 'гроб, гробница на големец', 'черква' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Чрез тур. *türbe* 'гробница, мавзолей' от араб. *türbä(t)* също. – Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257, Stachowski, Stud. arab. 3, 147, Škaljić 624. – Заето и в срхр. *тӯрбе* (Škaljić 624, Skok 3, 525), алб. *turbiẽ* (Meyer, EtWb 454).

тюрбѝя ж. 'жълто конопено въже, което служи за прикрепване на натоварени снопи в колата' (Старозагорско), **тюрбия** 'тънко въже' (Гълъбинци, Ямболско). – Фонетичен вариант на *тербѝя* 'повод', *тербя̀* 'конопено въже' (вж. под *тербиẽ*).

тюрбьон с вероятно знач. 'проход' в нар. пес.: *Станаха, та ми търнаха./ Ага тюрбьона да минот,/ две ми са пушки пукнаха...* (Петково, Ардинско). – От тур. *derbent* 'проход, планинска теснина', което е от персийски, с промяна *d-* > *t-* (*m-*), често в думи от турски.

тюрѐ, чл. *тюрѐто* с вероятно знач. 'офицер, командир' в нар. пес.: – *Какъ̀ф ли рòсполук да сторим,/ да уловѝм тюрѐнче бошня̀че?/ На тюрѐто нѝщу да ни сто̀рим,/ да му зѐмем кòньче Дория̀нче...* (Пловдивско, СбНУ 13, 3, 70). – От тур. диал. *türe* също (DS 10, 4013) (Л. Димитрова-Тодорова, писмено). Би могло да е от основа *тур-* в *тӯрци*, *тӯрчин*, *Тӯрция* и под. и в този случай с вероятно знач. 'млад турчин, турче', с експресивно смекчаване на *т-*, оформено словообразувателно по съществителни на *-е*. – Срв. *тӯре*, *тюрѐнче*.

тюре в нар. пес.: *Юнак тръгнал кон да пои,/ ... та си срьошнал малка мома.../ със иклия, със шалваре,/ със кушече купринѐно,/ на кушека докус китки,/ докус китки, еди тюре* (Мостово, Асеновградско). – Неясно. Според Хр. Дейкова (устно) би могло да е с вероятно знач. 'обичай, традиция' и в този случай от тур. диал. *türe* също (DS 10, 4013).

тюремѐ ср. диал. 'скоро родено, изникнало, донесено' (Геров). – От тур. *türeme* 'покълнал, възникнал; появил се внезапно', произв. от гл. *türemek* 'появявам се, произхождам, възниквам, разпространявам се бързо'. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257. – Срв. *тюрюдѝсам*, *тюрадѐсвам*, *туругя̀свам*.

тюрѐнче в нар. пес.: *Отде иде тюрѐнче-влайнче,/ Нѝщу дѐте, нѝщу копела̀че,/ Наѐлу са кòньче да въсѐдне...* (Пловдивско, СбНУ 13, 3, 70), **тюря̀нче** в нар. пес.: – *Какъ̀ф ли рòсполук да сто̀рим,/ да уловѝм тюря̀нче бошня̀че?* (Пловдивско, СбНУ 13, 3, 70). – Вероятно производно от *тюрѐ* (вж.), образувано по *влайнче*, *бошня̀че*. – Срв. *тӯре*.

тюрк 'кожух с овчи кожи, който мъжете носят през зимата' (Херсонска губерния, в Украйна), **тюрка** 'кожух, който не е покрит отвън със сукно' (Тирасполска околия, в Украйна). – От *кюрк* 'кожух' (вж.) с *ть-* вм. *кь-*, както *тюкю̀рт* вм. *кюкю̀рт*.

тю̀ркам в съчет. *тю̀ркам стрела̀* '(за момък, участник в обичай на Сирни заговезни) хвърлям стрела в двора на своята избраница' (Южна Добруджа, Сб. Добруджа 319). – Неясно. Според Хр. Дейкова (устно) би могло да бъде еднакво с *тӯркам* 'бутам, блъскам, тласкам' (вж. *тӯрям*), с експресивно смекчаване на *т-*, срв. семантично там *тӯркам* '(в игра) хвърлям къса дебела тояга така, че да направи колкото се може повече обороти, опирайки се на двата си края' (Странджа).

тюркмѐ 'малко биволче' (Краводер, Врачанско). – От *турмѐ* (вж. под *турма̀к*), с неясна епентеза на *-к-* и с мекост на *т-* под влияние на предната гласна *-е* в следващата сричка.

тюркмѐни 'тюркски народ в Средна Азия и частично в Северен Кавказ' в нар. пес.: *Цѝгани, чѐрни тюркмѐни...* (Ашиково, Търговищко). – От османотур., чагат. *türkmän* също, кирг. *türükpön* 'тюркмен, роб', вж. Radloff, Wb. 3, 1557, 1561, Miklosich, Tü. Elem. 2, 181, Vasmer, REW 3, 155). – Срв. *туркмѐни*, *туркмѐна*.

тюркоа̀з 'вид скъпоценен камък със синкаво-зеленикав или небесносин цвят'. – Произв.: *тюркоа̀зен*. – От фр. *turquoise* 'синкаво-зелен скъпоценен камък', което от стфр. *pierre turquoise* 'турски камък'. Вж. Парашкевов, Етим. дублети 159. Срв. РЧДБЕ 1982, 886. – Срв. *туркоа̀*, *туркоа̀з*.

тюркю̀т 'сяра' (Добруджа). – От *тюкю̀рт* също (вж.) с метатеза. – Срв. *кюкю̀рт*.

тюркя̀ ж. 'малка кръгла масичка със съвсем ниски крачета, софра' (Болярово, Хасковско; Дервент, Дедеагачко), 'маса за ядене' (Железино, Ивайловградско), вж. *терке*.

тюрлѝя разг. 'вид, род, сорт', 'вид, род' (Чурен, Елинпелинско; Любимец, Свиленградско; Щръклево, Русенско; Сталево, Първомайско), 'вид' (Добричко, Казанлък, Габрово, Котел; Кюлевча, Шуменско; Певец, Търговищко; Сухиндол; Любимец, Хасковско), 'модел, вид' (Първомайско), прил. 'смесен, съставен от много неща, разнообразен' (Чепино), мн. ч. **тюрлѝи** 'видове' (Казанлък, Габрово, Смолянско; Певец, Търговищко; Кюлевча, Шуменско; Тешово, Гоцеделчевско), **тюрлѝйъ** 'вид, сорт' (Еленско; Руховци, Еленско; Кръвеник, Севлиевско), 'смес, разнообразие, многообразие' (Руховци, Еленско), 'смесица' (Кръвеник, Севлиевско), 'вид, мода' (Страхилово, Свищовско), 'вид, разновидност' (Златарица, Еленско), 'вид, род, начин' (Нова Надежда, Хасковско), 'вид' (Хасково), 'начин' (Лозенец, Ямболско), 'случай' (Еленско), 'вид, род' (Патрешко, Троянско), **тюрльѝйъ** 'вид, сорт, индивидуалност; състояние, положение' (Зарово, Солунско), **тюрлѝе** 'вид, род' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), 'вид' (Шумен; Нови пазар; Новопазарско), **тюрлѝ** 'смесен' (Чанакча, Чаталджанско), **тюрльо̀** 'вид, род' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **турлѝ** 'вид' (Дервент, Дедеагачко). – От тур. *türlü* 'сорт, род, вид, разновидност; различен, разнообразен'. Вж. РРОДД 518, Grannes–Rå

Hauge–Süleymanoğlu 257. – Заето и в алб. *türl'í* (Meyer, EtWb 454). – Срв. *тюрлю̀, тюрлю̀-бютюрлю̀, тюрлю̀-гювеч, тюрлусу̀, турлиja, турли, турли-турли, турлиja*[1], *турлигювеч, турлю̀.*

тюрлусу̀ прил. неизм. 'различен' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *türlüsü* 'какво ли не', което е във връзка с тур. *türlü* 'сорт, род, вид, разновидност' (вж. *тюрлю̀*), със затвърдяване на *л* и *с*. – Срв. *тюрлиja, тюрлю̀-бютюрлю̀, тюрлю̀-гювеч, турлиja, турли, турли-турли, турлиja*[1], *турлигювеч, турлю̀.*

тюрлю̀ прил. неизм. 'различен' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'разнообразен' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв.: *тюрлю̀-тюрлю̀* 'смесица; неща от всякакъв вид' (Еленско). – От тур. *türlü* 'сорт, род, вид, разновидност; различен, разнообразен', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257. – Срв. *тюрлиja, тюрлусу̀, тюрлю̀-бютюрлю̀, тюрлю̀-гювеч, турлиja, турли, турли-турли, турлиja*[1], *турлигювеч, турлю̀.*

тюрлю̀-бютюрлю̀ нареч. 'с най-голямо разнообразие' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *türlübetürlü* букв. 'разнообразие до разнообразие', с персийски предлог *-be-*, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257, с асимилация *ю – е – ю > ю – ю – ю*. – Срв. *тюрлиja, тюрлю̀, тюрлю̀-гювеч, турлиja, турли, турли-турли, турлиja*[1], *турлигювеч, турлю̀.*

тюрлю̀-гювеч разг. 'печено ядене, приготвено от различен зеленчук', прен. 'пъстра смесица, бъркаица', 'вид ядене с много зарзават; нещо, в което има всичко' (Тихомирово, Старозагорско), **тюрлю-гювеч** 'гювеч с различни зеленчуци' (Руховци, Еленско), **тюрлю̀ гивеч** 'ядене от различни зеленчуци, печено в гювеч' (Еленско), 'голяма смесица' (Патрешко, Троянско). – От тур. *türlü güveç* също, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257. Формата *гивеч* в *тюрлю̀ гивеч* е със субституция на тур. *ü* с бълг. *и*. – Срв. *тюрлиja, тюрлю̀, тюрлю̀-бютюрлю̀, турлиja, турли, турли-турли, турлиja*[1], *турлигювеч, турлю̀.*

тю̀рма и **тю̀рме** диал. и разг. 'затвор', **тю̀рма** също (Гърци, Ново село, Видинско; Милчина лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко; Малорад, Врачанско; Долна Митрополия; Самоков), **тю̀рмъ** също (Сливен), **тю̀рме** също (Доброславци, Петърч, Искрец, Софийско; София; Чурек, Елинпелинско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Тръстеник, Плевенско; Падеж, Благоевградско; Чепино, кв. на Велинград), 'строг тъмничен затвор' (Пирот), **турмѐ** 'затвор' (Ръждавица, Кюстендилско; Перник), **тю̀рмен** също (Жедна, Радомирско). – Произв.: *тю̀рмаджия* разг. 'затворник; тъмничар' (РРОДД 519), *тю̀рмаджия* 'арестант' (Самоков), 'затворник' (Милчина лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко; Ръждавица, Кюстендилско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Чепино, кв. на Велинград), *тю̀рмаджиja* 'затворник' (Годечко), *тю̀рмъджия* също (Ново село, Видинско), *тю̀рмен* прил. разг. 'затворнически' (според РРОДД 519, от рус. *тюре́мный*). – Според РЧДБЕ 1982, 886, бълг. разг. *тю̀рма* е от рус. *тюрьма́* също, което е от сръвниск. *turm*

'кула'. За рус. *тюрьма́* обикновено се смята, че е чрез пол. *turma* 'затвор' (от 16–17 в.) от сръвниск. *turm* 'кула', което е от стфр. **torn*, а то от лат. *turrim*, вин. п. от *turris* 'кула' (вж. Преображенский 2, 1170–1171, Brückner, SEJP 585, Vasmer, REW 3, 164–165). Räsänen, NphM 47, 1946, 114, EtWb 506–507, извежда рус. *тюрьма́* от старотюрк. **türmä* 'затвор' (девербатив на *-ma* от *tür-* 'поставям'), застъпено в телеутско *türmä* 'затвор', татар. *törmä* също, кирг. *türmö* също (така се обяснява краесловното ударение на рус. *тюрьма́* и мекостта на *т*'-). Опирайки се на Räsänen, цит. съч., М. Рачева, Балк. езикозн. 41/1, 2001, 87–92, М. Рачева, Dzieje Słowian w świetle leksyki 2002, 431–439, отхвърля руския произход на бълг. разг. *тю̀рма*, като предполага тюркски произход и на българската дума. Като доказателство изтъква множеството западнобългарски диалектни форми, които не биха могли да бъдат заемки от руски. За формите, окончаващи на *-е* (*тюрмѐ, тю̀рме, турмѐ*), авторката сравнява с двуяко адаптирани турски заемки в български като диал. *тенджерѐ* и *тѐнджера* (от тур. *tencere*) и др., а за формите с *-у-* вм. *-ю-* (*тю̀рма, тю̀рме, турмѐ*) сравнява със западнобългарското *тутю̀н* = *тютю̀н* (от тур. *tütün*), което според нея може да се обясни с прехода *ü* > *и* в западнорумелийските османотурски говори. За формата *тю̀рмен* сравнява (по Räsänen, EtWb 506–507) с татар. заемка във вогулски *türmän* 'затвор', с тюрк. заемка в остякски *törmän* също, и с татар. *otörmän* също.

тюролютей в гатанка: *Тюролютей свири за четири сливи* ('Теленцето') (Инзово, Ямболско). – Вероятно от първонач. **тюрюлютей* с дисимилация *ю – ю – ю > ю – о – ю*, което е във връзка с *тюрюлйкам* (вж.).

тюрпѝль 'бомба' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Чрез тур. *torpil* 'торпедо, мина, снаряд' (от фр. *torpille*, ит. *torpilla*), с редукция *о* > *у* и смекчаване. – Срв. *торпѝла* 'торпедо' (което според РЧДБЕ 1982, 866, чрез фр. *torpille*, от ит. *torpilla*).

тюрпия 'пила' (Синапово, Ямболско), **тюрпѐ** ср. също (Долно Ряхово, Силистренско). – От тур. диал. *türpi* също (= стосм. книж. *törpi*, тур. книж. *törpü*), вж. Stachowski, Fonetyka zapoż. 51–52. – Срв. *турпѝя.*

тюру̀с прил. неизм. 'изискан, прецизен', нареч. прен. 'в ред, добре' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – Чрез тур. *dürüst* 'правилен, верен, безгрешен; честен, правдив' от персийски, с обеззвучаване *д-* (тур. *d-*) > *т-* (тур. *t-*) на българска или турска диал. почва, със затвърдяване на *р* и с изпадане на краесловното *т*. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 79. – Срв. *дору̀с.*

тюрю̀дисам[1] диал. 'пораста, извиша се' (Геров). – От аор. основа на тур. гл. *türümek* 'появявам се, произхождам, възниквам, разпространявам се бързо' (еднакво с *türemek* също, от което Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257, извеждат *тюрадю̀свам*) и наст. *-ис-* от гръцка аор. основа. – Срв. *тюремѐ, тюрадю̀свам, туругя̀свам.*

тюрюдѝсам² диал. 'изоставя, зарежа' (РРОДД 519). – От аор. основа на тур. гл. *kürümek* 'чистя, изчиствам с лопата' и наст. *-ис-* от гръцка аор. основа, с *ть-* вм. *кь-*, както в *тюклю̀к* от тур. *köklük*. Срв. РРОДД 519, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257. – Срв. *тюрюдяса се*.

тюрюдяса се 'отиде някъде, без да знае къде' (Кесарево, Горнооряховско). – Еднакво с *тюрюдѝсам²* (вж.). – Срв. *турудя̀свам*.

тюрюз нареч. 'отделно' (Силен, Хасковско). – Вероятно еднакво с *тюрю̀с* (вж.). – Срв. *тюрюзьбютю̀нь*.

тюрюзьбютю̀нь нареч. 'всичко наведнъж' в текст: *Зафа̀нъхмьъ гу тюрюзьбютю̀нь* (Нова Надежда, Хасковско). – От тур. *dürüst bütün* 'точно всичко, просто всичко', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257. – Срв. *тюрюз*, *тюрю̀с*, *доръ̀с*.

тюрюлѝйъ 'източен музикален инструмент; тръба за свирене в съпровод с тъпан' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *dürülü* 'увит, навит' (*dürü* 'свитък, руло, предмет, навит във формата на цилиндър' и наст. *-lü*) или от основата в гл. *dürülmek* 'бивам свит, увит, навит във формата на цилиндър', страдат. от *dürmek* 'свивам на тръба'. По-малко вероятно да е във връзка с гл. *тюрюлѝкам* 'свиря с детска зурличка или друга свирка, която издава звук *тю-рю-лю*' (вж.).

тюрюлѝкам 'свиря с детска зурличка или с друга свирка, която издава звуковете *тю-рю-лю*' (Тетевен). – Звукоподраж., от междум. *тю-рю-лю* и суф. *-ик-ам*, вж. Szymański, Derywacja 73–74. – Срв. *таралѝкам*, *турулѝкам*, *тураленка*, *тю̀рилик*.

тюти дет. 'седи' (Енина, Казанлъшко). – От *кю̀ти*, форма за 3 л. ед. ч. от *кю̀тя* 'кротувам, трая на едно място' (вж. под *кю̀там¹*), с *ть-* вм. *кь-*, за което срв. *тюкю̀рт* от *kükürt*. Вж. Тодоров, Етим. етюди 301.

тю̀ття (тю̀тьтя) междум. дет. 'край, свърши се вече' (Еленско). – От тур. *tüttü*, форма за 3 л. ед. ч. мин. вр. на тур. диал. гл. *tütmek* 'избягам, измъкна се', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257. – Срв. *тю̀тю¹*.

тю-тю междум. за примамване на пуйки (Сталево, Първомайско). – Звукоподраж. – Срв. рус. диал. *тю-тю* меджум. за примамване на кокошки, укр. *тю-тю* също, белорус. *цю-цю* също, пол. *ciu* междум. за примамване на птици и домашни животни.

тю̀тю¹ дет. 'няма' (Конопчие, Чирпанско; Габрово). – От тур. *tüttü*, форма за 3 л. ед. ч. мин. вр. на тур. диал. *tütmek* 'избягам, измъкна се', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257, под *тю̀ття*. – Срв. *тю̀ття*.

тю̀тю² нареч. дет. 'тук' (Енина, Казанлъшко). – Вероятно във връзка с *ту¹* 'тука' (вж.), със смекчаване на *т*.

тютю дет. 'чичо; татков брат' (Плевня, Драмско). – Трубачев, Терм. родства 86, свързва със славянските продължители на корен **tăt-*, ** tet-*, широко застъпен сред славянските термини за родство, срв. *ма̀ма*, *ма̀то*, *та̀кю*, *мѐтьо*.

тютюва̀ диал. 'жица на лък, тетива' (Геров; РРОДД 519), 'примитивен лък' (Асеново, Великотърновско), 'струна' (Твардица, в Молдавия), 'струна на гъдулка' (Черничево, Карловско), 'струна на гъдулка' (Веригово, Карловско), **тютювъ** 'съоръжение като лък от кози черва за влачене на ярина' (Козичино, Поморийско), 'струна; (прен.) много слаб човек' (Войнягово, Карловско), 'струна' (Велико Търново), **тютювѐ** 'тетива' (Тетевенско). – От *тетива̀* (вж.) с лабиализация *е – и > ю – ю*. За значението 'много слаб човек' срв. израза *тънък като струна*.

тютю̀кнувъм¹ 'дюдюкам', **тютю̀кнъ** св. (Съчанли, Гюмюрджинско). – Звукоподраж. Вероятно от **тютю̀кам* също. Би могло да бъде във връзка с *дюдю̀кам* 'подсвирквам, за да подиграя'.

тютю̀кнувъм² 'запалвам, изгарям' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Неясно.

тютю̀кнувъм³ '(за куче) насъсквам' (Стрижба, Крумовградско). – От **тутю̀кнувъм* също, което вероятно е във връзка с тур. *tut!* гл. запов. накл. 2 л. ед. ч. 'дръж!' от гл. *tutmak* 'държа' (вж. *тут¹*), със смекчаване на *т*. – Срв. *тю̀ткам²*.

тютю̀лка 'чучурче на бъклица или стомна' (Ракитово, Велинградско), **тютю̀лька** 'дупчица, чучурче на стомна, бъклица' (Горно Дряново, Осиково, Гоцеделчевско), **тютю̀льке** 'чучурче на стомна' (Тихомир, Крумовградско), **тютю̀лькѐ** 'дупчица, чучурче на стомна, бъклица' (Стрижба, Крумовградско), **тютю̀лкъ** 'нещо тясно (рокля, палто, панталони и др.)' (Хасково). – Неясно. Може би във връзка с *тю̀туля* 'цев' (вж.).

тютю̀ль 'птица чучулига' (Зарово, Солунско). – Може би звукоподраж. по звука, който издава птицата.

тютю̀н 'едногодишно тревисто растение с големи зелени листа, Nicotiana tabacum; листа от това растение; изсушени и нарязани листа от това растение, които се употребяват за пушене', в съчетания: *басма тютю̀н* 'вид дребнолист и ценен южнобългарски тютюн' (ДА), *тю̀рски тютю̀н* 'махорка' (БотР 218), **тютю̀н** в съчетания: *градински тютю̀н* 'раст. махорка, Nicotiana rustica' (БотР 218), *див тютю̀н* 'раст. Erysimum austriacum' (Тръстика, Поповско), *немски тютю̀н* 'раст. махорка, Nicotiana rustica' (Каменица, Чепино, кв. на Велинград), *обикновен тютю̀н* 'раст. тютюн, Nicotiana tabacum' (БотР 218), *хайдушки тютю̀н* 'раст. Lysimachia vulgaris' (Рибарица, Тетевенско), **тютю̀нь** 'тютюн' (Съчанли, Гюмюрджинско), **тутю̀н**, **тутю̀нь** (вж. *тутю̀н¹*), **титю̀н** също (Яново, Сандански; Съчанли, Гюмюрджинско), **титю̀нь** също (Съчанли, Гюмюрджинско), **кюкю̀н** също (Смолско, Пирдопско), **кикю̀н** също (Смолско, Пирдопско; Ракитна, Благоевградско). – Произв.: *тутюна̀р* 'човек, който се занимава с обработката на тютюн' (Банско), *тютюнджѝя* остар. 'човек, който отглежда или търгува с тютюн', *тютюнджѝйе* 'човек, който отглежда тютюн' (Радилово, Пещерско) (от тур. *tütüncü* 'търговец на тютюн'), *тютюнджѝйка* диал. 'която пуши тютюн; която сее или продава

тютюн' (Геров), *тютюнджѝйница*, *тютюнджѝйски* 'който се отнася до тютюнджия', *тютюнджулу̀к* разг. 'занятие на тютюнотърговец; пушене на тютюн' (от тур. *tütüncülük*), *тютю̀нев* 'който е от тютюн; предназначен за тютюн', *тютю̀нева* в съчетания: *тютю̀нева меджѐ* 'седянка за низане на тютюн' (Златоград), *тютюнева плесен* 'раст. Alternaria tenuis' (БотР 96), *тютю̀нева чу̀ма* 'раст. синя китка' (Велико Търново), 'раст. горска майка, кукувиче мляко, Lathraea squamaria; раст. водняче, лехусничав бурен, Orobanche' (БотР 225), *тютю̀нен* 'който се отнася до тютюн', *тютю̀нова* в съчет. *тютю̀нова чу̀ма* диал. 'раст. горска майка, Lathraea squamaria' (Геров), *тютю̀нуф* 'тютюнев' (Радилово, Пещерско), *тютю̀ньъвъ* в съчет. *тютю̀ньъвъ иглъ* 'игла, с която се ниже тютюн' (централен балкански говор), *тютюнига* (Мечка, Русенско), *тютюнѝца* диал. 'кесия за тютюн' (РРОДД, 519), 'кутия за тютюн' (Геров), 'кожена торбичка за тютюн, кремък, прахан и огниво' (Бръложница, Неделище, Софийско; Ихтиманско), *тютю̀нище* 'нива, на която се сади тютюн' (Бобошево), *тютю̀нка* 'растение със здраво кухо стъбло, широки листа, през пролетта цъфти бяло, а през есента, когато узрее, плодът му има червен цвят, Viburnum lantana' (Дебнево, Троянско), 'стъбло на тютюнево растение' (Илинден, Гоцеделчевско), *тютюнлѝкь* 'някогашен съд, в който се е държал рязан тютюн и хартийки за цигари' (Шумен), *тютюльникь* 'пепелник' (Хасково; Хасковско), *тютю̀нче* 'вид бук' (Севлиевско), *тютю̀нчек* 'тютюнец' (Влахово, Смолянско), *тютюньѝшьтьи* ср. 'нива с обран вече тютюн' (Зарово, Солунско), *тютюня̀сам* диал. 'зажаднея за тютюн; отровя се от тютюн' (РРОДД 519), *тютюня̀свам* 'много ми се пуши тютюн' (Самоков), *кюкюно̀вина* 'горски храст с кухи клони и плод китка червени, а след узряване черни зърна, които се ядат (остъргана кора на сухи клони се употребява за пушене вместо тютюн)' (Смолско, Пирдопско); *путтютюнювъм* 'задимявам' (Енина, Казанлъшко); *тютюнопрода̀вец*, *тютюнопрода̀вница* *тютюнопрода̀вски*, *тютюнопроизводѝтел*, *тютюнопроизводѝтелен*, *тютюн-чибу* 'раст. Viburnum lantana' (БотР 308); ФИ: *Тютюна̀рови* (Бяла река, Маданско), *Тютюнджѝев* (Панагюрище, Сливен, Стара Загора; Мараш, Преславско; Виница, Варненско). – От тур. *tütün* 'тютюн', с първоначално знач. 'дим' (от гл. *tütmek* 'димя, пуша'). Вж. Ст. Младенов, ЕтР 647, 257, РЧДБЕ 1982, 886, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu – Формите *титу̀н*, *титу̀нь*, *кику̀н* са с *и* вместо *ю* от тур. *ü*, както в *тифѐк* 'пушка' (вж.) от *тюфѐк* също. Формите *кюкю̀н*, *кику̀н*, *кюкюно̀вина* са с диал. преход *ть* > *кь*. – Заето и в срхр. *ту̀тун* 'тютюн' (Skok 3, 529, Škaljić 626), рум. *tutún*, *tiutiún* също, арум. *tutune* също, нгр. *τουτούνι* също (Ἀνδριώτης 372).

тю̀тюр 'сяра', вж. *тюкю̀рт*.

тютюрмѐ диал. 'лъскаво металическо кръгче с дупка в средата, което жените нижат за украса на облеклото си' (РРОДД 519), 'метални пайети' (Панагюрско), **тютюрмѐта** мн. ч. 'пайети' (Копривщица), 'малки пайети' (Панагюрско), **тутурмѐ** също (РРОДД 516). – Произв.: *тютюрмени* в съчет. *тютюрмени кенета* 'плетени украшения с метални фигурки' (Ангелов-Вакарелски, Трем 543). – От тур. *titreme* 'треперене, трептене; трептящ предмет' (вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257), с метатеза и с лабиализация, както в *тетива̀* > *тютюва̀* (вж.). – Срв. *кюкюрмѐ*.

тю̀тюрьъ 'отнасям се много внимателно и грижливо към някого или нещо' (Хасково). – Неясно. Би могло да бъде във връзка с *тотю̀ркам* (вж.).

тюфѐк остар. 'пушка' (Славеино, Смолянско; Смолян; Златоград; Неделино, Маданско; Мадан; Петково, Ардинско; Малък Девесил, Царино, Бряговец, Тихомир, Крумовградско; Богутево, Асеновградско), 'пушка с една цев' (Средногорци, Маданско; Ваклиново, Гоцеделчевско; Райково, Бостина, Кремена, Смолянско; Булгаркьой, Кешанско), 'ловна пушка' (Драгойново, Първомайско), **тюфѐци** мн. ч. 'видове пушки' (Маданско), **тюфѐкь** 'пушка' (Нова Надежда, Хасковско; Смолянско, Ардинско, Асеновградско; Съчанли, Гюмюрджинско; Турян, Могилица, Смолянско; Джурково, Асеновградско; Стрижба, Крумовградско; Кочан, Гоцеделчевско), 'ловджийска едноцевна пушка' (Ахряне, Смолянско), 'пушка с една цев' (Шаренка, Маданско; Егрек, Крумовградско), **тюфѐк** 'пушка' (Кремена, Смолянско), 'пушка с една цев' (Вълчан дол, Смолянско), **тюфьѐкь** също (Върбина, Маданско), **тюфѐйкь** 'вид пушка; (прен.) тежък, силен удар' (Зарово, Солунско), **тюфьек** 'пушка' (Неделино, Маданско), **тюфя̀к** също (Българи, Царевско; Странджа), **тюфяк** също (Урумбелии, Бунархисарско; Българи, Царевско), **тювѐкь** 'пушка' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *тюфекийство* 'оръжейничество' (Пазарджик), *тюфеклѝе* в съчет. *бой тюфеклѝе* с вероятно знач. 'бой с пушки' в нар. пес: *...Сас тр̀иста мо̀мци бой тюфеклѝе...* (Смолянско, СбНУ 1, 2, 32), *тюфеклийски* прил. (Ат. Славов, Медни съдове 17) (от тур. *tüfekli* 'въоръжен с пушка'), *тюфечѝще* остар. 'голяма пушка'; *тюфекханета* мн. ч. 'работилници за пушки' (Сливен) (от тур. съчет. *tüfekhane*, *tüfekane* 'оръжеен склад, арсенал'). – От тур. *tüfek* 'пушка'. Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257, РРОДД 519, РЧДБЕ 1982, 886. Формата *тюфѐйкь* е с премет на мекостта от **тюфьѐкь*. – Срв. *туфѐк*[1], *тюфекчѝя*.

тюфекѐ 'варовит камък, бигор' (Гълъбово, Руен, Брестник, Пловдивско). – Във връзка тур. *tüf* също.

тюфекчѝя 'лице, което прави пушки; търговец на пушки; който умее да борави с пушки', 'оръжейник, човек, който прави разни оръжия' (Самоков), 'оръжейник (леяр)' (Сопица, Перник), **тюфекчия** 'оръжейник' (Кралево, Търговищко), 'оръжеен майстор' (Пещера, Пазарджишко), **тюфекчѝа** 'човек, въоръжен с пушка' (Новопазарско), **тюфекчѝй** 'пушкар, оръжейник' (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *тюфекчѝйница* остар. 'оръжейна работилница', *тюфекчѝйски* прил. остар. 'който се отнася до тюфек и тюфекчия'; ФИ *Тюфекчѝев* (Бяла, 1900, Карлово, Казанлък). – От тур. *tüfekçi* 'майстор на оръжие', произв. от *tüfek* 'пушка' (вж. *тюфѐк*). Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 257, РРОДД 519, РЧДБЕ 1982, 886.

тюфлѐк разг. 'дюшек, напълнен със слама; сламеник', 'дюшек' (Горни Лозен, Софийско; Бериево, Севлиевско; Бяла Слатина; Врачанско; Страхилово, Свищовско; Балдево, Ляски, Илинден, Баничан, Гърмен, Гоцеделчевско; Девесилица, Юруци, Попско, Крумовградско; Кремена, Ждребово, Кожаре, Смолянско; Лещак, Шаренка, Мъглища, Бориново, Маданско; Еница, Белослатинско; Бракница, Поповско; Крушето, Великотърновско; Обидим, Разложко; Камилски дол, Ивайловградско; Мезек, Свиленградско), 'сламеник, постеля от царевична шума' (Огняново, Скребатно, Гоцеделчевско), 'сламеник, дюшек изобщо' (Тръстеник, Плевенско), 'дебела постеля, напълнена с вълна, памук, която се слага над дъските или пружината' (Баничан, Гоцеделчевско), **тюфлѐкь** 'сламен дюшек' (Павелско, Асеновградско), 'дюшек' (Долна Арда, Касъка, Водни пад, Смолянско; Покрован, Ивайловградско; Червен, Яворово, Асеновградско; Горноселци, Гоцеделчевско; Змеица, Чавдарица, Девинско; Батанци, Маданско), 'дюшек от вълна или памук' (Бачково), 'дебела постеля, напълнена с вълна, памук, която се слага над дъските или пружината' (Орешец, Асеновградско), **тюфльѐкь** 'дюшек' (Черничево, Крумовградско), **тюфьлѐкь** 'сламеник, дюшек' (Нова Надежда, Хасковско), **тюфлѐк** 'дюшек, пълен с вълна или памук' (Чепинци, Смолянско), **тюфлѐкь** също (Левочево, Смолянско), **тюфьек** 'сламен дюшек' (Суворово, в Украйна), **тюхлѐк** 'дюшек' (Долнослав, Асеновградско). – От тур. диал. *tüflek* 'сламеник, направен от ленен чувал' (DS 10, 4004). Срв. Grannes–Râ Hauge–Süleymanoğlu 257, РЧДБЕ 1982, 886. – Формата *тюхлѐк* е с диалектна промяна *ф* > *х*. – Срв. *туфлѐк*, *туфѐк*[2].

тю̀халь 'нощна птица, чийто писък се чува като *тюх*' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско). – Звукоподраж. по звука, който издава птицата. За образуването срв. *бу̀хал*, *чу̀хал*. – Срв. *тю̀хкуль*, *тю̀вка*.

тю̀хкуль 'нощна птица, чийто писък се чува като *тюх*' (Лещен, Гоцеделчевско). – От **тю̀хкам* '(за птица) издавам звука *тюх*', срв. *тю̀хкам* (под *тю*[2]). – Срв. *тю̀халь*, *тю̀вка*.

тюш[1] междум. за отпъждане на овце (Козичино, Поморийско). – Звукоподраж.

тюш[2] междум. 'детско люшкане, тичане' (Тетевен). – Звукоподраж. – Срв. *тю̀шкам*.

тю̀шкам, **тю̀шна** 'свалям, бутам нещо да падне' (Айтос), **тю̀шкъм** 'препускам' (Зарово, Солунско), **съ тю̀шкъм** 'втурвам се, хуквам', **съ тю̀шнъ** св., **съ тю̀шнуъм** несв. 'затичам се' (Зарово, Солунско), **тю̀шкай** запов. накл. с вероятно знач. 'тласкай' в нар. пес.: *Люльѐй са, люльѐй, Драга̀нко,/ ала са фтрде не нѝшкай,/ не нѝшкай, фтрде не тю̀шкай,/ че са важѝта прегнѝли...* (Тетевенско), **тю̀шкам са** 'пързалям се' (Средногорци, Пирдопско; Трудовец, Ботевградско), **тю̀шна** 'пратя някого да тича бързо; натиря' (Тетевен; Градище, Севлиевско), **тю̀шна са** 'затичам се много бързо; силно се люлея' (Тетевен), **тю̀шнала** прич. 'тръгнала' (Ловеч; Деветаки, Ловешко; Дебово, Никополско). – Произв.: *тю̀шкана ка̀ша* 'гъсто сварена царевична каша с масло' (Лещен, Гоцеделчевско); *истѝю̀шкам*, *истѝю̀шквам* 'изпъждам' (Виево, Кутела, Момчиловци, Славеино, Соколовци, Смолянско; Петково, Ардинско). – Произв. от *тюш*[2] (вж.), от звукоподраж. произход. – Срв. *ту̀шкам*.

тя[1] лич. мест. 3 л. ед. ч. ж. р., **кя** 'тя' (Чепино, кв. на Велинград). – Еднакво с *тя*[2] (вж.), развило в българския език функция на лично местоимение, както *той*, *то* (вж. *той*[1]). Вж. ESSJ 2, 708.

тя[2] показ. мест. диал. 'тази', вж. *той*[1].

тя̀га 'въздушен или газов поток в тръбопровод или канал на вентилация; теглеща, движеща сила, която се предава от транспортно средство или машина, локомотив, влекач и др.; (прен.) теглене, влачене'. – От рус. *тя́га* 'теглене; теглеща, движеща сила; (техн.) съвкупност на движещите машини в транспорта; (прен.) стремеж, влечение; тежест'. Вж. РЧДБЕ 1982, 886. – Срв. **тѐгам*, *тя̀гост*, *тяготя̀*.

тя̀гост книж. рядко 'тежест, бреме, мъка, досада' (Д. Немиров, Ив. Вазов, РРОДД 519), **тя̀гостен** прил. 'тежък, мъчителен', **тя̀гостно** нареч. 'тежко, досадно, мъчително'. – Съответно от рус. *тя́гость* 'тежест, бреме', *тя́гостный* 'мъчителен, тежък', *тя́гостно* 'мъчително, тежко'. Вж. РЧДБЕ 1982, 886. – Срв. **тѐгам*, *тя̀га*, *тяготя̀*.

тяготя̀ книж. остар. 'тежа, тегна' (С. Радулов, П. Р. Славейков, РРОДД 519). – От рус. *тяготи́ть* 'тегна, тежа, обременявам, отегчавам'. – Срв. *тя̀га*, *тя̀гост*.

тя̀ло '(физ.) вещество, материя в твърдо, течно или въздухообразно състояние; всеки материален предмет; (мат.) част от пространството, която е ограничена със затворена повърхност; организъм в природата (човек или животно) в неговите външни физически форми; (прен.) най-голямата и най-важна част на уред, машина и под.; корпус; (прен.) определен кръг от хора, които представят като едно цяло поради общи задачи, цел, професия и др.', **телѝ** рядко 'организъм, плът; средната част от организъм, без главата и крайниците; снага' (Банат), **тѐлу** също (Банат), **телà** мн. ч. и **телесà** остар.; стб. **тѣло** 'тяло, плът' (Мар., Зогр., Асем.), прен. 'според християнския църковен канон хлябът от причастието, който е пресътворен в християнството в Христовото тяло' (Супр., Син. тр.), 'труп, тяло, тленни останки' (Мар., Зогр., Асем., Сав.), 'възраст, години на човек' (Мар., Зогр., Асем.), 'поколение, хората от приблизително еднаква възраст' (Супр.), 'фигура, изображение, образ' (Син. тр.), прен. 'християнската църква като общност' (Супр.). – Произв.: *телѐсен* 'който се отнася до тялото на човека, физически', *тѐлом* нареч. остар. 'по тяло, откъм тяло; физически', в съчет. *тѐлом и ду̀хом* книж. 'физически и духовно; всецяло, напълно', *тя̀лом* 'по тяло, откъм тяло; физически'; *безтелѐсен* 'който няма тяло, няма снага, безплътен' (Геров); *стелит* '(при имена на одушевени предмети: човек, кон, вол и др.) с едро, пълно и угледно тяло' (Тетевенско); *телодвижѐние* 'движение с тялото', *телопази́тел* книж. 'човек, който охранява някое високопоставено лице', *телосложѐние* 'конструкция на

човешкото тяло', *телохранѝтел* книж. 'човек, който охранява някое високопоставено лице'; *светотѐлица* 'калугерка, която живее нечестив живот' (Геров), *слаботелѐсен* 'който е слаб телесно'. – Срхр. *тѐло*, *тѫ̆јело*, словен. *telȏ*, рус. *тéло*, укр. *тíло*, белорус. *цало*, чеш. *tělo*, *těleso* 'тяло; корпус', словаш. *telo*, пол. *ciało*, горлуж. *ćělo*, доллуж. *śělo*. – Праслав. **tělа*. – Думата е с неясна етимология. – Trautmann 317, Zubatý, BB 17, 326, Mikkola, Ursl. Gramm. 1, 46, Skok 3, 468–469, сравняват с латв. *tẽls*, *tẽle* 'образ, сянка, статуя', *tẽluôt* 'придавам форма', което според Mühlenbach–Endzelin 4, 171, и др. е славянска заемка. Miklosich, EtWb 356, Vondrák, BB 178, Brückner, ESJP 60, Ст. Младенов, ЕтР 646, свързват **tělа* (у тях **tělo*, където *-lo* е наставка), с корен в **(s)tępь-* 'сянка' (срв. рус. *тень* 'сянка'). Zubatý, Wurzeln 13, Ильинский, РФВ 63, 334, свързват с нгр. *στήλη* 'колона', дор. *στάλᾱ*, стпрус. *stallit* 'стоя', стинд. *sthálati* 'стои', *sthálā* 'насип'. Lewy, PBB 32, 137, Walde–Pokorny 1, 740, Walde–Hofmann 2, 655, отнасят **tělа* към ие. корен **tel-* (**tēl-*) 'равен, равна земя' в праслав. **tьla* 'почва, основа', стинд. *tala-* 'повърхност, равнина', стиран. *talam* 'земя', лат. *tellūs* 'почва, (твърда) земя', нгр. *τηλία* 'табла (за амбулантна търговия); дъска за зарове, обръч на сито', срв. Holub–Kopečný 381, Черных 2, 234. Petersson, KZ 47, 281, сравнява с гот. *stains* 'камък', нгр. *στία*, *στῖον* 'камъче', *στῖφος* 'купчина', арм. *t'in* 'гроздово зърно'. Machek 638–639, Изсл. Дечев 52 и сл., свързва с нгр. *τέλος* 'цел, осъществяване на желание; дейност; стремеж'. – Срв. Преображенский 2, 1151, Vasmer, REW 3, 91, Bezlaj 4, 165, ЕСУМ 5, 578–579. По-подробно за всички опити за етимологизуване вж. ESJSt 16, 958–959.

тям остар. 'на тях', вж. *той*[1].

тяф[1] диал. 'тях', вж. *тях*[1].

тяф[2] м. 'сяра' (Съчанли, Гюмюрджинско; Чешнегирово, Пловдивско), ж. също (Странджа), вж. *теф*.

тяф[3] в съчет. *нъ тяф* 'на куп; неравно' в текст: *Тўъ дуўдъ нъ тя̀ф, нъ тя̀ф.* (Съчанли, Гюмюрджинско). – Неясно.

тяфѐ диал. 'ватали (част от тъкачен стан)' (Крумовградско). – От тур. *tefe* 'част от тъкачен стан'. – Срв. *тѐфе*[2].

тях[1] лич. мест. вин. п. на формата за 3 л. мн. ч. *те*, **кях** също (Котленско, Еленско, Великотърновско), **тя** диал. също, **тяй** диал. също, **тêй** 'тях' (Банат), 'домът и семейството на лицето' (Банат), **тяф** диал. 'тях' (ЮИ). – От стб. **тѣхъ**, форма за род. п. и мест. п. мн. ч. на стб. показ. мест. **тъ**, **та**, **то**, и с променена функция в българския език на лично местоимение. Формата *тя* е с изпадане на краесловно *х*. Формите *тяй*, *тêй* са с диал. преход *х* > *й*. Формата *кях* е с диал. преход *ть-* > *кь-*, срв. *кя* вм. *тя*, *кеменўга* вм. *теменўга*. Формата *тяф* е с промяна *-х* > *-ф*, както в *бяф* вм. *бях*, *чуф* вм. *чух*, *ùреф* вм. *ùрех*. – Срв. *те*[2], *той*[1].

тях[2] показ. мест. 'тези' (Козичино, Поморийско). – Еднакво с *тях*[1] (вж.), със запазена функция на показ. мест. – Срв. *те*[3], *той*[1].

у[1] двадесета буква от българската азбука; **оу**, **ѹ** двадесет и първа буква от старобългарската кирилска азбука с название **оукъ** 'doctrina' и числена стойност 400. – Гласна *у* продължава прасл. **и*.

у[2] предл. за означаване на отношение към човек, който държи, има, владее нещо; към човек, общество или животни като обект или среда на явление, диал. 'в; по; на; през; за', **йу** 'у; в, във' (Чадърли, Манастир, Гюмюрджинско; Чепино); **у-** предст.; стб. **оу**; стб. **оу-** предст. – Срхр. *у*, рус., укр. белорус. *у*, струс. **оу**, чеш., словаш. *u*, пол. *u*. – Праслав. **и*, сродно с ие. *au* в стпрус. *aumūsnan* вин. п. ед.ч. 'умиване', латв. *aumanis* 'безумен', лит. *aulĩnk* 'изобщо', гот. *aupeis* 'пустинен' (*au-tjos* 'отдалечен'), стирл. *ó, úa* 'от', лат. *au-ferō* 'отнасям', срв. по-нататък стинд. *áva* 'надолу', авест. *ava* също. Вж. Miklosich EtWb 370, Brückner, SEJP 597, Holub–Kopečný 399, 405 Ст. Младенов, ЕтР 647, Vasmer, REW 3, 168, Skok 3, 533, с литература.

у[3] междум. за изразяване на недоволство, възмущение, укор, присмех, подигравка, учудване, изненада; стб. **оу** (Супр.). Звукосимволично. – Срв. *ху*.

у[4] 'ето ме, тук съм' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), в лексикализирани съчетания *уго* 'ето го' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско) (от **у го*), *уя* 'ето я' и *уя у* 'ето я там' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско) (от **у я* и **у я у*). – Вероятно с диалектно изпадане на начално *х-* от изходно *ху* (вж.), което в конкретния случай може да бъде свързано с тур. *hu*, възглас за повикване, употребяван най-вече при жени, който в турските народни говори има и показателно значение. Срв. семантично *ей* частица за повикване и обаждане, за посочване и потвърждение (вж.) в *ей я* 'ето я', *ей го* 'ето го' и т.н.

у[5] мест. 'й'. – Вж. *ю*.

у-[6] представка с деминуиращо значение в диал. *убял* 'белезникав' (Геров), *ўжлътен, ўзелен, ўчервен, ўчрън* (Геров), *ўзелен, ўцрън* (Годеч), *ўжлътни* (Ново село, Троянско, архивни материали Спасова, ДА); **ꙋрусна** 'русолява (за брада)' в среднобългарски триоди (J. Rusek, Opuscula Polono-Slavica, Wrocław 1979, 315–316). – С оглед на представените у Геров варианти с ъ: *ъбял* и т.н., Boryś, Prefiksacja imienna 165–167, предполага продължение на праслав. **ą* < **an-* 'във'. Посочените ъ- варианти не са потвърдени до настоящия момент от данни в териториалните диалекти. J. Rusek, цит. съч., предполага две различни деминуиращи предст.: *у-* и ъ- (вж.). За предст. *у-* в деминуираща приименна функция срв. *убо̀г* (вж.). Срв. и *вўзъл* 'който не се поддава на разврат' (Прилеп, Панчев) от първоначално **ўзъл*, префигирана с деминуираща предст. *у-* форма на *зъл*, с допълнителна лабиална протеза, вж. подробно Л. Селимски, ЕзЛит 45/6, 1991, 119–120.

уа̀ла мн.ч. 'странични части на котел или друг съд, за който е закачена дръжката' (Доброславци, Софийско). – С диалектно изпадане на *х* между глас-

ни от *ухàла*, мн. ч. от *ухàло* 'дръжка на кошница, котел и др.', произв. от *ухò* (вж.).

уба̀рям диал. 'събарям, повалям; уборвам' (Геров). – Вж. *бо̀ря се*.

убеждàвам, **убедя̀** 'карам, скланям някого с думи, с доводи, доказателства да се съгласи с мен, да възприеме известно гледище или мисъл', **убеждàвам се** 'почвам да вярвам, да смятам нещо за истина'. – Произв. *убедѐн, убедѐност, убеди́телен, убеди́телно* нареч., *убеди́телност, убеждѐние*. – Б. Цонев, ПСп 64, 252, Сб. Медведев 1922, 42, определя като заемки от рус. *убежда́ть, убеди́ть, убежде́ние, убеди́тельный* с подобни значения, които, както личи от рефлекса *-жд-*, са със старобългрски произход в руски език. Значенията 'карам, скланям' се основават на значението 'принуждавам' на изходния стб. глагол **вѣдѫтн**, произв. от **вѣда** (вж. *бедà*). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 647, Vasmer, REW 3, 169, и литература.

убѐтче 'вид цвете с розов цвят' (Охрид), 'вид цвете с различни цветове' (ЮЗ). – От първоначално **обѐтче*, умал. от *обѐтка* 'обеца' (вж.), за семантиката срв. *о̀беци, обецѝ* 'раст. Fuchsia', *обики* диал. 'раст. картоп, Viburnum opulus', *о̀бъчица* 'вид цвете с увиснали цветове като обици', *обечки* 'вид градинско цвете; раст. Fuchsia' (вж. под *обецà*), *обичкѝ* диал. раст. Fuchsia', 'раст. картоп, Viburnum opulus' (вж. под *обицà*). Според О. Јашар-Настева, MJ 13–14/1–2, 1962–1963, 152, калка от тур. *mengüş çiçeği*, срв. *mengüş* 'обеца' и *çiçek* 'цвете'.

убѝвам, **убия̀** 'лишавам от живот; умъртвявам, погубвам; (прен.) унищожавам, премахвам; сломявам; причинявам болка с удар, натиск; наранявам', диал. '(за градушка) падам и повреждам растенията и плодовете им; бия, бръскам, дрънкам памук, ярина, да се разчешат, за да се предат; утъпквам нещо да стане равно; поливам с вода ток след тесането и го посипвам с ланска слама, след което вкарвам в него добитък да го утъпче; порязвам лозе, като оставям по една пъпка на пръчка; наранявам с тежка дума' (Геров), **убия̀** 'развлача вълна на дарак' (М. Ягодов по РРОДД), **убѝвам се** 'уморявам се, погубвам се, затривам се; самоубивам се; наранявам се, натъртвам се' (Геров); стб. **оубити**, **оубивати** (Мар., Зогр., Асем., Супр. и др.) – Произв. *убива̀телен* 'който може да убие' (Геров), *убѝвка* 'рана' (Кюстендилско), *убѝец, убѝйца, убѝйствен, убѝйствено* нареч., *убѝйственост, убѝт* (вж. *убит*[1]), *убѝто* 'наранено място от удар' (Геров). – Вж. *бия*.

убѝт[1] 'на когото насилствено е отнет животът; който е пострадал от удар; утъпкан (за път, земя)'. – Страд. прич. от *убия̀* (вж.).

убѝт[2] в *убѝта цена̀* 'намалена, понижена цена' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *убы́тый* също, страд. прич. от *убы́ть* 'намалявам (в количество, размер, степен и под).

у̀бо 'и тъй, прочее' (Цариградски вестник, Г. С. Раковски по РРОДД). – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оукъо** също (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр. и др.), съставено от стб. **оу** 'но, обаче' (Супр.), което е сродно с гот. *auk* 'но', лат. *aut* 'или', гр. *αὐ* 'пък', и стб. **бо** 'защото', което е сродно с лит. *bà* 'пък', латв. *bà* 'тъкмо'. Срв. Berneker, SEW 36, 547, Vasmer REW 3, 169, с литература.

убо̀г книж. 'крайно беден; беден по съдържание, посредствен, духовно беден'. – Произв.: *убо̀жество* книж. 'умствена ограниченост', 'бедност' (Ст. Михайловски по РРОДД), *убо̀гост* 'качество на убог', 'бедност' (Ив. Вазов, С. Северняк по РРОДД). – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оукогъ** 'беден, нищ' (Мар., Зогр., Асем., Супр. и др.), което, заедно със срхр. *у̀богъ*, словен. *ubȏg*, рус. укр. *убо́гий*, струс. **ꙋбогъ**, чеш. *ubohý*, словаш. *úbohý*, пол. *ubogi*, възлиза към праслав. **ubagъ*, съставено от деминуираща предст. **u-*, вж. *у*[2] и *у*[6], и **bagъ* в значението 'богатство', което е запазено в основата на *богувам* 'живея в охолство, добрувам', *богàт* (вж.). Вж. Vasmer, REW 3, 169, с литература. – От български език заето в алб. *vóbekë, vobék, vábekë* 'беден', вж. Селищев, Слав. нас. 193, 326, Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 1927, 13.

уболѐн 'наранен, измъчен от болка' (Ив. Вазов по РРОДД). – Страд. прич. от **уболявам*, **уболя* 'причинявам болка', отименен глагол, произв. от *бол* 'болка' (вж. *бол*[1]).

убо̀рка воен. 'почистване, подреждане; събиране на сметта от двор, помещение и под.' – От рус. *убо́рка* също.

уборок, **уборка** 'мярка за повърхнина, равна на 1250 кв. м., осем оборки са равни на 1 хектар' (Едоарце, Тетовско). – Разликата в значенията създава трудности пред предположението за общ произход със срхр. *у̀бора̀к* 'някаква мярка за жито', словен. *obȏrək* също, укр. *уборок*, струс. **ꙋборъкъ** 'вид съд', чеш. *úbor, oubor* 'кошница', пол. *węborek* 'ведро', долуж. *bórk* 'ведро за вода', полаб. *wumberak* 'съд за доене', които продължават праслав. **qbarъ*, заемка от ствиснем. *ambar* 'ведро', възлизащо чрез лат. *amphora* към гр. *ἀμ(φι) φορεύς* 'съд с две дръжки', срв. Miklosich, EtWb 221, Brückner, SEJP 608, Vasmer, REW 3, 170, Skok 3, 534, с литература. С оглед на значението 'мярка за повърхнина', може да се предполага семантичен развой на българската дума под влияние на старото значение 'оградено място' на *обо̀р* (вж.), което е отразено в значенията на някои от съответствията му в други славянски езици (срв. словен. *obor* 'ограда', словаш *obora* 'оградено място за добитък', пол. *obora* 'заградено с пръти пасище' и др.), както и в значенията на заемки от български език в съседни балкански езици (срв. рум. *obor* 'ограда за добитък; селски пазар в град', алб. *ombor* 'двор', тур. *hobur* 'оградено място' и др.).

убо̀рна книж. рядко 'тоалетна стая в театър' (Г. Стаматов по РРОДД). – От рус. *убо́рная* 'гримьорна; тоалетна'.

уборо̀свам се, **уборо̀сам се** разг. 'тръшвам се; появявам се внезапно; (прен.) натрапвам се'. – Произв.: *уборо̀сан* 'съборен' (П. П. Славейков). – Произв. с експресивна наст. *-ос(в)ам* от *убо̀ря* 'съборя', вж. *бо̀ря се*. Срв. за същото образуване *ментò̀свам* от *мѐнтя* и др.

убрѐнзам, **убрѐнзвам**, **убрѐнзувам** диал. 'омацвам, оплесквам, намацвам, наплесквам' (Геров). – Произв. от *брѐндза* 'нечистотия, мърсотия' (вж.). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 647.

убру̀с 'кърпа за лице', 'кърпа' (Т. Г. Влайков по РРОДД), диал. 'кърпа за изтриване на ръцете и лицето; дълга кърпа за глава, връзва се под гушата и се спуща по гърба, по краищата обшита с шевица и с реси, носят я само младите булки; сокай, сокайче' (Геров); стб. **оуброусъ** (Мар., Зогр., Асем, Сав.) – Произв.: *убру̀сец* умал., *убру̀сче* умал. (Геров). – Срхр. *у̀брус*, словен. *ubrûs*, рус., укр. *убру́с*, струс. **оуброусъ**, чеш., словаш., пол. *ubrus*. – Праслав. **ubrusъ*, девербативно образуване, свързано с праслав. **brusiti* > *бру̀ся*, **brusъ* > *брус*, срв. **brъsnąti* > *бръ̀сна*, **brysāti* > *бря̀ша* (вж.). Срв. Miklosich, EtWb 370, Berneker, SEW 90 и сл., Ст. Младенов, ЕтР 647, Vasmer, REW 3, 170, Skok 1, 211, с литература.

увардà и **увардò** 'човек, който живее свободен, разпуснат живот; щедър, дори разточителен човек' (Смолянско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **увърдъ̀** 'пияница, мързеливец' (Кръвеник, Севлиевско), 'трудно обработваема земя; неразбран човек' (Троян), **увардалъ̀к**, **увардало̀к** 'щедрост' (Смолянско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **увърдъ̀лъ̀к** 'пиянство, безделие' (Кръвеник, Севлиевско), 'разпуснат живот' (Смолянско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **увърдъ̀лѝсвам** 'припечелвам нещо или се разпускам при черпене' (Бойница, Кулско), **увардò̀вам** 'живея разпуснат живот или проявявам щедрост' (Родопите). – Вж. *оварда̀*.

увѐждам, **уведà** диал. 'въвеждам; завличам, отвличам; отнасям, откраднам, откарвам' (Геров). – Произв.: *уведѐние* 'избягване, бягство' в текста: *Сега има уведение от чумата* (Геров, с допълнително пояснение: *сега може човек да се закрива, да бяга от нея*). – Произв. от *ведà* 'водя' (вж.).

уведомлѐние 'известие, съобщение'. – От рус. *уведомле́ние* също. Вж. Б. Цонев, ПСп 64, 203, Сб. Медведев 1922, 43.

уведомя̀вам, **уведомя̀** 'съобщавам, известявам'. – Произв.: *уведомѝтел, уведомѝтелка, уведомѝтелен, уведомлѐние*. – Адаптация на рус. *уведомля́ть*. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 648. – Срв. *уведомлѐние, ведо̀мост* (вж.).

увертю̀ра муз. 'увод към опера, който се изпълнява преди вдигане на завесата; подобна на симфонична поема музикална творба в една част', прен. 'увод, начало на големи обществени събития'. – Чрез рус. *увертю̀ра* също, нем. *Ouvertüre* от фр. *ouverture* 'откриване, начало', което отразява лат. *apertura* също. Вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 61/1, 1967, 334, Vasmer, REW 3, 170, с литература.

у̀вес 'наклон на водата във воденичен улей, пад; стръмна или отвесна посока; спусък', 'нанадолнището на улей на воденица; надвисено място, та като слиза от него вода, да може да кара някаква сила; пад; отвесна посока на нещо; ниските клони на дърво, нишина' (Геров), 'стръмнина, наклон' (Р. Ликова, П. Делирадев по РРОДД). – Вж. *вѐся*.

увещà̀вам, **увещà̀я** 'говоря с някого, за да се съгласи с нещо; придумвам, убеждавам'; стб. **оувѣщати**, **оувѣщаѭ** 'увещая, убедя, склоня' (Сав., Супр.), несв. **оувѣщавати**, **оувѣщаваѭ** (Супр.). – Произв.: *увещание* 'придумване, убеждаване'. – Съхранени в традиционния език продължения на стб. **оувѣщавати**, **оувѣщати**, произв. от **вѣщати** > *вещà̀я*, вж. под *вещ*[2]. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 648.

увѝ междум. за изразяване на жал и мъка, нареч. 'за жалост'. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оувы** също (Супр., Болон. пс.) с ономатопеичен произход. Ст. Младенов, ЕтР 648, сравнява с рус. *ухать*, лат. *vae*, гр. *οὐαί*, нем. *Weh*, тур. *vay*, бълг. *ух*, обл. *въх*. Срв. Vasmer, REW 3, 170, с литература. – От български език заето в рус. *увы́*, струс. **оувы**.

увѝна 'хвойна' (Банско), 'храст смрика' (Н. Вапцаров по РРОДД). – Произв.: *увѝнув* 'хвойнов' (Разложко), *увиня̀к* 'място, обрасло с хвойна' (Филипово, Разложко). – Еднаков с *овѝна* също (вж.), което е от *хвойна* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х-* и метатеза *(х)вой-* > *ови-*. – Срв. *вуѝна* също (Геров, липсва на азбучно място в БЕР), *уѝна* (вж.).

увѝшка 'водило, потеглица на рало, на плуг воище, оище' (Геров), 'дългото дърво на рало' (Карловско, Казанлъшко, Старозагорско, Чирпанско, Хасковско). – От **овѝщка*, произв. от *овѝще* също (вж.). За образуването срв. *улѝшка* (вж.).

у̀вод 'начална, встъпителна част на книжовно произведение, реч, разговор и др.; въведение; възвито и заровено в земята клонче от дърво, за да пусне корен', вж. *во̀дя*.

у̀врa 'отклонение на вода пред воденичен улей' (Литаково, Ботевградско). – От члениуваната форма *у̀врата* на *у̀врат* (вж.) в изходното му значение 'обръщане' чрез преразлагане на мним определителен член за ж.р. *-та*.

у̀врат 'мярка за земя – около 1000 кв. м, 1600 кв. крачки или аршина', 'мярка за земя около 1,5 дка' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'браздата, която дели две ниви' (Кумановско), **у̀врът** 'мярка на земя' (Геров). – Отглаголно същ. с изходно значение 'обръщане', произв. от *вра̀щам* (вж.), *въртя̀* (вж.). Срв. семантично *вретѐн* също (вж.), *въ́ртен* също (ПСп 54, 899; Панчев), както и тур. *dönüt* 'кръговрат; обръщане; обрат' и 'мярка за земя, равна на 40 х 40 кв. аршина или около 919 кв. м.', произв. от *dön-* 'въртя, обръщам', последното заето в *дюнюм* 'уврат' (Геров) с варианти (липсва на азбучно място в БЕР).

у̀вър 'угар' (Дервент, Дедеагачко). – Еднакво с *у̀гар* (вж.), с рядък диалектен преход *г* > *в*.

увърлàк 'обул камък; човек, измърсен от всички страни поради търкаляне' (Кръвеник, Севлиевско). – От тур. *yuvarlak* 'кълбо; тяло с обла форма; обул'.

увъ̀ръм 'овършея' (Троян). – С диалектно изпадане на *х* от преходно **увъ̀храм* също, което е с метатеза *рх* > *хр* от **овъ̀рхам* 'овършея', префигирана форма на *въ̀рхам*, вж. *върхà*.

угà, угѝ 'кога, когато' (Троян). – От един произход с *егà* 'когато' (вж.), тук с диалектен преход *е* > *о* : **огà*, и редукция на неударено *о* > *у* : *угà*. Формата **огà* се оглежда в липсващите на азбучно място в БЕР форми *агà, агà̀со, агà̀то, агà̀но* 'кога, когато; щом като; ако' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско, БДиал 2, 121) с характерен за посочените говори преход на неударено *о* > *а*. За *угѝ* срв. *когѝ, сегѝ, тогѝ* (вж.).

ỳгад 'когато всичко е наредено, натъкмено, както трябва и колкото трябва': *Тамам сватба на угад: ни хляб стигна, ни манджа остана* (Геров). – Вж. *годя̀*.

угà̀д книж. рядко в *на угад* 'наслуки' (А. Константинов по РРОДД). – Вероятно заемка от рус. *наугáд* 'наслуки; напосоки'.

ỳгар 'изорана и изоставена незасята нива; прелог', 'разорана нива' (Твардица в Молдавия), 'нива, изорана през есента, но незасята' (Софийско), **ỳгър** ж. 'изорана земя' (Страхилово, Свищовско), **ỳгърь** 'разорана нива' (Съчанли, Гюмюрджинско), мн. ч. **ỳгари**, **ỳгаре** 'ниви, оставени за угар' (Банат). – Произв.: *угаря̀* 'ора нива, та я оставям на угар; преоравам', *угърьъ̀* също (Кръвеник, Севлиевско), *угарѝсвам* също; *изугарѐна* 'на която вече е направена угар' (Тръстеник, Плевенско); *наугаря̀* (Геров). – Срхр. *ỳгар* 'изорана и изоставена незасята нива; прелог'. – Еднакво по произход с праслав. **ugārъ* в *угà̀р* (вж.). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 649. – От български език заето в рум. *ogór* 'угар; нива, обработваема земя; целина; оране преди засяването' (Rosetti, Influenţa 39, 41, 62, Mihăilă 26), алб. *ugar* 'орница' (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23, 8, 13, Селищев, Слав. нас. 158), унг. *ugar* 'угар; нива, оставена на угар' (Kniezsa 541).

угà̀р 'нещо недогоряло, угарка', 'миризма от прегоряло; сгур' (Геров), в съчет. *угà̀р борина* (в текст от нар. пес., Геров). – Произв.: *угà̀рек* и *угà̀рец* 'нещо недогоряло, най-вече свещ или цигара' (Геров), *угà̀рък* също, *угà̀рок* 'треска за огън' (Банско, Разложко, Дупнишко), в текста от нар. пес.: *угарок борина* (Геров), *угà̀рка* 'остатък от неизпушена цигара, фас; изобщо остатък от нещо горяло, най-вече свещ'. – Рус. *угáр* 'дим, сажди', пол. *ugar* 'главня'. – Праслав. **ugārъ*, девербатив от имперфективната основа **-gārāti* на праслав. **garěti* > *горя̀* (вж.).

ỳге 'по-зле, по-лошо' (Геров), 'повече' (Лещен, Гоцеделчевско), 'уж; още повече' (Банско). – От *хỳге* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х*. Значенията 'повече' и 'още повече' се основават на граматическото значение на думата като форма за сравнителна степен.

угѝч диал. 'овен, който води стадо, водич' (Д. Миладинов, К. Шапкарев по РРОДД), **югѝч** също (Геров). – Еднакво със срхр. *ỳгиħ* 'овен, който е предвождал стадото поне десет години, носи звънец и обикновено не се стриже' (Вук), *ỳгиħ* 'голям стар овен на много години, с необичайно завити рога, който носи звънци, върви пред стадото и за да бъде внушителен, не се стриже' (Косово), алб. *ugiç* 'овен водач', *ogiç* 'домашно агне; пасхален агнец'. Според Skok 3, 537, сърбохърватският и българският термин са заети от албански, при което се предполага обратно заемане на дума с южнославянски произход (срхр. *вòдӣч*, бълг. *водич* в контаминация със стб. **агньць**).

ỳглавен 'наказателен' в *ỳглавно дело* 'дело, което разглежда престъпни деяния', *ỳглавно престъплѐние* 'престъпление, което влече наказание затвор или смърт'. – Адаптация на рус. *уголóвный* също, произв. от рус. *головá* 'глава', което вероятно е калка от латинския юридически термин *capitalis* 'углавен'. Срв. Б. Цонев, ПСп 64, 256, Сб. Медведев 1922, 46. За думата в руски срв. Фасмер–Трубачев 4, 146, с литература.

ỳгле[1] 'въглища', вж. *ỳглен*.

ỳгле[2] в текста от нар. пес.: *Сво е поле поцърнело църни угле и татаре, да си лова Димновиде* (Илиев сб. 1, 26 и 27; Панчев). – От *ỳгре*, вж. *угрин*, със замяна на *р* с *л* поради народноетимологична връзка с *ỳгле* 'въглени' (вж. *ỳглен*), основана на епитета *църни* 'черни' в текста. Вж. Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 607.

углед в израза *за углед и чудо* (П. П. Славейков по РРОДД 522, под заглавка *уѐдам*). – Произв.: *ỳгледен* 'хубав, приятен на глед, представителен', *ỳгледност, неỳгледен* 'който няма хубав и приятен вид', *неỳгледност*. – Девербативно образуване от *глѐдам* (вж.). – Срв. *угля̀д*.

ỳглен 'въглен' (Геров, Кюстендилско, Кумановско), **ỳглян** (Оращъц, Кумановско), мн. ч. **ỳгле** 'въглища' (Геров), **ỳглеве** 'въглени' (Кюстендилско, Кумановско), **угльовъ** също (Ново село, Видинско). – Произв.: *угля̀р* 'въглищар' (Геров; Длъбочица, Кумановско), *угля̀рка, угля̀рче, угля̀рски* (Геров), *угля̀руша* (Псача, Кумановско). – Еднакво с *въглен, въгле* мн. ч. от *въгъл* (вж.) и произв., тук с диал. *у* от стб. **ѫ**.

угля̀к 'иглика' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Еднакво с *иглѝка*[1] (вж.), но възникването на формата не е достатъчно ясно.

ỳгльов 'въглен; жарава' (Ново село, Видинско). – Вторична форма за ед. ч., възникнала чрез декомпозиция на формата за мн. ч. *ỳгльове* (в говора *ỳгльовъ*), срв. *ỳглеве* при *ỳглен* (вж.).

угляд остар. 'пример' в текста: *Такива [благородни] людие са за угляд* (Й. Груев по РРОДД). – Еднакво с *углед* (вж.), за написанието срв. *у̀гляден* у Геров, където *я* е условно графично отражение (под влияние на руския правопис) на *е* от старо ѧ. Според РРОДД, заемка от руски език, което е неубедително.

у̀го нареч. 'само' (Геров). – От *ху̀го*, вж. *ху̀ге*, с диалектно изпадане на начално *х*.

уговòр 'договор, уговорка' (Св. Миларов, Хр. Максимов по РРОДД). – От рус. *уговóр* 'договаряне, уговорка'.

у̀гол нареч. диал. 'съвсем, досущ, изцяло' в текста: *Се нагръвали дечинята около нея угол голи...*, в текста от нар. пес.: *...Първи синджир все млади юнаци, все юнаци угол църнооки, втори синджир все млади невести, все невести угол църнооки* (Геров), **угòль** (Степанце, Никуляне, Кумановско), **угу̀л** 'съвсем' в текста от нар. пес.: *Свекърва те чака, кошуля ти сака угул от коприна като рогозина* (Геров). – От един произход с *огул* 'съвсем' (Щипско, Кочанско, Леринско), в *огул гол* 'съвсем гол' (Враца, Ботевград), вж. под *огол* 'съвсем, досущ, изцяло', където е подкрепена версия за тюркски произход. За подобен коментар на съществуващите опити за обяснение на славянска основа, но без български материал, вж. ЭССЯ 27, 45–47, с литература, където се предлага и ново тълкуване на предполаганата праславянска форма на думата като **abgulъ*, **obgulъ*, произв. от праслав. **abguliti* (**obguliti*), префигирана форма на праслав. **guliti* (продължено в срхр. *гу̀лити* 'обелвам, одирам' и т.н.).

уградѝсам диал. 'налети ме зло' (М. Георгиев по РРОДД). – От диалектен звуков облик на основата за мин. св. вр. *ŭgradi* на тур. *ŭğra-* 'натъквам се, попадам на някого, на нещо', с *-ис-* от гръцка аористна основа. – Срв. *ограмà, уграйсам, угранмà, урадѝсам, урамà*.

уграйсам 'заболея по непонятен начин' (Банат). – От диалектен звуков облик на тур. *ŭğra-* 'натъквам се, попадам на някого, на нещо', с *-ис-* от гръцка аористна основа. Срв. със същия произход и същото образуване срхр. *огрàйсати, огрàјисати* 'попадам на духове или на свърталище на духове и от това се поболявам; навличам си неприятност'. – Срв. *ограмà, уградѝсам, угранмà, урадѝсам, урамà*.

угранмà ж. диал. 'неочаквано, внезапно налетяло зло' (Мих. Георгиев по РРОДД). – От диалектен звуков облик на тур. *ŭğrata* в израза *ŭğrata ol-* 'попадам на зъл дух, на дявол', с вмъкнато *н*. – Срв. *ограмà, уградѝсам, уграйсам, урадѝсам, урамà*.

угрезвам, **угрезна** 'увисвам от тежест, наклонявам се': *дърво угрезнало с ябълки* (Дювернуа), **угрѐзне** '(за плодно дърво) натегне от плод' (БТР). – Префигирана форма на **грезна* в *загрѐзна, загрѐзвам, загрѐзнувам* 'затрупвам, отрупвам; закривам, покривам' (Геров), *загрезна се* 'затрупам се, отрупам се;

закривам се, покривам се' (Геров), срв. и стб. **погрѧзнѫти** 'потъвам' (Зогр., Мар.). За съответствията в други слав. езици и праславянската форма на основния глагол, както и за връзките с думи в други ие. езици вж. **gręzti/*gręsti, *gręznǫti* в ЭССЯ 7, 125, Sławski, SPs 8, 204–205 (без новобългарски съответствия). – Срв. *Грезен*.

угрем 'изток' (Плевня, Драмско; Панчев), в съчет. *угрем слънце* също (Съчанли, Гюмюрджинско). – От *угрев* също, произв. от *угрея*, вж. *грѐя*, с диалектна промяна *в* > *м*.

угризѐние 'мъчително, неприятно душевно състояние поради съзнавана вина'. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оугрꙑзѣнїе** 'ухапване' с метафоричен развой на значението. Вж. *гризà*. – Срв. рус. *угрызе́ние* в съчет. *угрызе́ние со́вести*.

угрин 'унгарец' (Геров; Благоевград, Илиев сб. 301, 305; Архив Н. Геров ИИБЕз 14, 1967, 195), мн.ч. **угри**. – Произв.: *у̀гриница* 'унгарка' (Геров), *у̀грински* 'унгарски' (Геров), *угренски* също (Владимирово, Добрич, Илиев сб., 263, 264; Архив Н. Геров ИИБЕз 14, 1967, 195), **оугровлахїнскои** в **зємлѣ оугровлахїнскои** (Четириевангелие от 1572 г., Стоянов – Кодов, Опис 3, 44). – От срхр. *у̏грин* 'унгарец' (срв. и срхр. ЛИ *Угрина*) покрай *у̀гар* също, чиято праслав. форма, продължена и от словен. *voger*, *vogrin*, рус. *угрин*, чсл. **жгринъ**, мн. ч. **жгрѣ**, укр. *вýгор, у̀гор*, чеш. *uher*, словаш. *uhor*, пол. *węgier, węgrzyn*, отразява етноним с предполагаем тюркски произход, засвидетелстван чрез сргр. *Οὐγγροι*, *Ουγγρικός*, срлат. *Ungri*. Вж. подробно Vasmer, REW 3, 172, с литература, срв. и Miklosich, EtWb 223, Brückner, SEJP 609, Holub–Kopečný 401, Skok 3, 538. – Срв. *унгу̀рин* (вж.).

угрòза 'опасност, застрашаване, заплаха'. – От рус. *угро́за* също.

у̀гръд нареч. 'в града, във Видин' (Ново село, Видинско). – От лексикализирана синтагма *у град* 'в града' с диалектна редукция на неударено *а* > *ъ*.

у̀гръски 'огризки, остатъци от храна на добитък' (Троян). – Срв. *у̀гризки* 'огризки', *у̀гриз* също (Геров), вж. *гризà*.

угу̀р 'щастие, късмет; добра среща' (Панчев), **угу̀рь** 'слука, успех в работата; посока, по която се върви' (Странджанско). – От диалектен звуков вариант на тур. *uğur* 'добър знак, добра поличба'. За *угу̀р* (и варианта *ур*) и произв. вж. Л. Селимски, Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Београд, 2012, 322–323. – Заето със същия облик в срхр. *у̏гур* 'щастие, добро; благослов; амулет против уроки'. – Срв. *угурлѝя, угурсу̀з, ур, урсу̀з, урсузлу̀к*.

угурлѝя 'човек, на който му върви' (Якоруда, Н. Никулкина-Тиганчева, Говорът на град Якоруда, Пловдив, 2010, 78), **угурлѝйе** 'който при всички случаи успява, има успехи в дадена работа, върви му' (Странджанско); ФИ: *Угурлиев*, *Угорлиев* (Смолянско), вж. Л. Селимски, СПБО 13, 2013, 412. – От диалектен звуков вариант на тур. *uğurlu* 'щастлив, успешен; който

носи щастие'. – Заето и в рум. *ugurliu* също (DLRM 560). – Срв. *угу̀р, угурсу̀з, урсу̀з, урсузлу̀к.*

угурсу̀з 'долен, нисък човек; смахнат; безобразник' (Геров), **угурсу̀с** 'лош, зъл' (Самоков). – От диалектен звуков вариант на тур. *uğursuz* 'нещастен; носещ нещастие, зловещ'. За словообразователната двойка *урсу̀з ~ *урлѝя*, варианти на *угурсу̀з ~ угурлѝя*, и за основата им *угу̀р, ур* вж. Л. Селимски, Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Београд, 2012, 322–323. – Със същия облик заето и в срхр. *угу̀рсуз, гу̀рсуз* също. – Срв. *угу̀р, угурлѝя, урсу̀з, урсузлу̀к.*

угу̀рт 'мляко, което овчарите си носят в мях, първоначално се поставя подкваса, а после се добавя прясно мляко' (Смолско, Пирдопско), **угу̀рть** 'кисело мляко' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'гъсто кисело мляко' (Смолянско; Ардинско; Маданско; Яковица, Момчилградско; Павелско, Асеновградско; Широколъшки район), 'мляко угуртняк, ургут' (Геров). – Произв.: *угу̀ртник* 'мях, в който се държи угурт' (Смолско, Пирдопско), 'мях от козя кожа за носене на мляко' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'кози мях, дървен съд като бъкъл за държане в него угурт' (Геров), *угу̀ртняк* 'кисело мляко, размесено с прясно, та станало един вид прокиша, ядат го овчари' (Геров). – Еднакво с *огу̀рт* (вж.), *йогу̀рт* (вж.). За други варианти на *йогу̀рт* и за ФИ, образувани от тях, както и за ФИ от варианти на *йогуртчия* вж. L. Selimski, Studii şi Cercetări de Onomastică şi Lexicologie 3/1–2, 2010, 63–73, Л. Селимски, Етюди по ономастика, В. Търново, 2012, 196–206.

угъцкам 'търкулвам' (Петралица, Кумановско). – Вероятно от един произход с *гъ̀там* 'повалям' (вж.).

уд 'телесен член, крайник' (Геров; С. Радулов, П. Р. Славейков, Ем. Станев по РРОДД); стб. **оудъ** 'телесен орган, част от тялото' (Мар., Зогр., Енински ап., Син. тр., Супр.). – Произв.: *удина* 'дебело месо от кълките' (Дебър, Геров). – Срхр. *у̑д* 'член', *у̑до* 'парче месо', словен. *ud* 'член', рус. *уд* 'част от тялото', струс. ѹдъ 'член; парче', ѹдо също, чеш., словаш. *ud* 'член', пол. *ud* 'бедро, кълка', *udo* също. – Праслав. **udъ*, **uda* с недостатъчно ясен произход. Според Ст. Младенов, ЕтР 649, във възможна връзка с ие. **au-* в арм. *zau-d, y-aud* 'член, съчленение; става; връзка', латв. *aukla* 'връв за връзване', лит. *auklis* 'въже'. Holub–Kopečný 400 предполагат образуване от ие. **au* 'извън' и **dhe* 'нещо отделено'. Според Skok 3, 535, поствербал **dъ* от ие. **dhē-*, с представка **ą-* и предполагаемо изходно значение 'това, що се пъха в обувките', което е неприемливо както в звуково, така и в семантично отношение. За други недостатъчно убедителни опити за тълкуване вж. Vasmer, REW 3, 173, с литература.

уда̀ва ж. в текста: *Това бе удава за мен,* с описателно тълкуване 'удави ме, сломи ме' (Геров). – Вероятно поствербално същ., произв. от *уда̀вя, уда̀вям* 'умъртвявам чрез потапяне във вода или друга течност; удушвам', вж. *да̀вя.*

удалѐн 'отдалечен' (Г. Кръстевич, Ем. Васкидович по РРОДД). – От рус. *удалённый* 'отдалечен, отстранен'.

удалѐц 'смелчага, храбрец' (П. Р. Славейков по РРОДД). – От рус. *удале́ц* също.

у̀дар 'силно и бързо допиране на един предмет о друг; (воен.) внезапно и силно нападение; внезапно заболяване или смърт от прилив на кръв в мозъка; апоплексия; припадък или смърт от силно слънце, електричество, мълня, горещина и др.; тежка душевна болка, причинена от тревожна вест, загуба и под.; тежка материална или морална загуба', 'едно удряне, едно замахване' (Геров), 'залягане, усилие, мъка' (Т. Г. Влайков по РРОДД), 'път в известна посока': *Немам удар нататък* (Смолско, Пирдопско); стб. **оударъ** 'нападение' (Гр. Назиански, Слова 11 в.). – Произв.: *у̀дарен* 'който е свързан с удар; способен, прилежен, усърден, работлив', *у̀дръън* 'смел, находчив' (Троян), *у̀дарно* нареч. 'с бързина и умение', *уда̀рно* също (Банско), *уда̀ря, уда̀рям, уда̀рвам* 'удрям поединично; тръгвам, запътвам се, впущам се; (прен.) отдавам се с увлечение на нещо; (за дъжд, сняг, град) почва да вали, завалява', *уда̀рам* 'приличам на някого' (Самоков; Доброславци, Софийско; Тръстеник, Плевенско; Банат), *уда̀рен* '(за гласен звук в сричка) на който пада ударението', 'смахнат, пѐрнат, налудничав' (Ботевград), *ударѐние* 'повишен, натъртен изговор на отделна сричка в думата или на отделна дума в израза; писмен знак над гласна за по-силен изговор' (от рус.), *уда̀реница* 'побойник' (Д. Немиров по РРОДД), *уда̀рищи* 'оживен път; място където минават много хора' (Троян), *уда̀рник* 'част от механизма на огнестрелно оръжие, която удря върху капсулата' (от рус.), *у̀дарник* 'отличил се в трудово съревнование работник' (от рус.), *уда̀ра се, уда̀рвам се* 'еднакъв съм, приличам си' (Банат), *уда̀рям се* 'полагам усилие, блъскам се, трудя се' (Т. Г. Влайков по РРОДД), 'меря се, сравнявам се' (З. Стоянов, Ив. Вазов по РРОДД); *зафуда̀рем се* 'увличам се в нещо, заемам се' (Банско); *поуда̀ря; разуда̀рвам се* 'разтичвам се с цел да постигна нещо' (Софийско). – Срхр. *у̑да̄р*, словен. *udar*, рус., укр. *удáр* 'удар, тласък', пол. *udar* 'удар; нападение'. – Праслав. **udārъ*. Основата се тълкува като праславянско продължение на ие. **dōr-*, в отгласни отношения с основата в *дера̀* (вж.), *дю̀ря* (вж.), *раздо̀р* (вж.). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 649, Vasmer, REW 3, 173–174, Machek 666, Skok 1, 436–438, ЕСУМ 6, 18–19, с литература. Според Skok, цит. съч., срхр. *у̑да̄р* е поствербал от **у̑дарити, -ӣм* (*се*).

уда̀чен 'сполучлив'. – От рус. *удáчный* също.

у̀дже 'повече; колкото – толкова' (Геров), 'колкото повече' (Ботевград), **у̀джа** 'все повече' (Смолско, Пирдопско). – От *ху̀дже* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х.*

уджусчия 'човек, който продава евтино' (1855, Речник на думи турски и гръцки). – От тур. *ucuzcu* 'който продава или купува евтино; който търси евтиния'.

удзу́бра се 'да се озебна' (ПСп 44, 247, Панчев). – Произв. от **дзубра*, еднакво с *дзубрýе* 'зъзне' (вж.).

у̀дзъм 'надълбоко' (Ново село, Видинско). – Вариант на *у̀зем* (вж.) с развой на значението 'в земята' > 'надълбоко', с диалекна афракатизация *з* > *дз* и неударено *е* > *ъ* в говора.

удивлѐние 'почуда, смайване, възхищение'. – Според Б. Цонев, ПСп 64, 255, Сб. Медведев 1922, 45, от рус. *удивлéние* също. Срв. стб. **оудивлѧтн** 'учудвам'.

у̀дило 'дълга връв със закачени на нея много въдици, която се хвърля надалече във водата' (Ново село, Видинско). – Произв. от изчезнало продължение в български език на отименен праслав. глагол **ądіti* 'ловя с въдица' (> рус. *удить* 'ловя риба' и т.н.), произв. от праслав. **ądā* (> рус. *уда* 'въдица' и т.н., вж. под *въ̀дица*), което е засвидетелствано чрез заемката в румънски език *a undi* 'ловя риба с въдица'.

удѝрам 'удрям' (Геров), 'ловя, улавям; ранявам, убивам' (ЮЗ). – Произв.: *удѝрка* 'обвивка на пашкул' (Геров). – Произв. от *дѝрам* (Геров с непосочено значение, липсва на азбучно място в БЕР), *дъ̀рам* 'бутам, закачам' (Банат) < праслав. **dirāti*, итератив от **dьrāti* (вж. *дера̀*), продължен от срхр. *дúрати* 'докосвам, дразня, бутам' и от префигирани форми на съответния глагол в други славянски езици. Вж. Sławski, SPs 3, 211–212. – О. Јашар-Настева, MJ 13–14, 1962–1963, 1–2, 134, тълкува значенията 'ранявам', 'убивам' и 'ловя' като възникнали от калкирането на тур. *vur-* със същите значения.

удѝсвам, удѝсувам (Геров), вж. *уйдѝсвам*.

у̀дица 'въдица' (Ново село, Видинско; Кумановско). – Произв.: *у̀дичка* 'отделна въдица; пръчката, на която е поставена въдицата' (Ново село, Видинско). – Еднакво с *въ̀дица* (вж.), тук с диал. *у* от стб. **ѫ**.

уднѐкни 'завчера' (Разложко). – От лексикализирано съчетание *отнѐкни* 'от завчера', вж. под *нѐкинь*, с диалектна редукция на неударено *о* и асимилация по звучност *тн* > *дн* след лексикализация на значението.

удо̀бен 'който става за известна работа, пригоден, подходящ; който идва тъкмо навреме или на място; уместен', **удо̀бство** 'улеснение, сгода', **неудо̀бен** 'непригоден, неподходящ, неуместен', **неудо̀бство** 'липса или недостиг на удобство'. – Според Б. Цонев, ПСп 64, 251, от рус. *удóбство, удóбный, неудóбство, неудóбный* с подобни значения. Срв. стб. **оудобь, оудобъ** 'лек, прост', **оудобьнъ** също, **неоудобь**, вж. *у*[2] и *до̀ба*.

удовѝца 'вдовица', **удовя̀вам** 'овдовявам', **удовѐя** 'овдовея', вж. *вдовѐя*.

удовлетворя̀вам, удовлетворя̀ 'задоволявам искане, молба', **удовлетворѐн** 'задоволен', **удовлетворѐние** 'изпълняване на желание, молба, задоволяване', **удовлетворѐност** 'положение на удовлетворен', **удовлетворѝтелен** 'задоволителен, среден между слаб и добър (за ученически успех)'. – От рус. *удовлетвори́ть, удовлетворе́ние, удовлетворённость, удовлетвори́тельный* с подобни значения. Срв. стб. **оудовьлѣтн** 'достоен съм', произв. от **довьлѣтн** също, чиято праслав. форма **davьlěti* е в отгласни отношения с *вѐлям* (вж.), *во̀ля* (вж.). Вж. Vasmer, REW 1, 957, с литература, ЭССЯ 5, 80, Sławski, SPs 4, 164.

удово̀лствие 'приятно усещане, доволство; развлечение, забава'. – От рус. *удово́льствие* също. Срв. стб. **оудоволнтн** 'задоволявам' (вж. *удово̀ля*).

удово̀ля 'задоволя' (П. Р. Славейков по РРОДД)'; стб. **оудоволнтн** 'задоволявам'. – Произв. от *доволя̀* 'задоволявам' (Кесарево, Горнооряховско; Геров) (вж.), стб. **доволнтн** също, което, заедно със срхр. *дово̀лити (се)*, словен. *dovoliti*, чеш. *dovoliti (se)*, словаш. *dovolit'*, горлуж. *dowolić*, доллуж. **dovoliś*, възлиза към праслав. **davaliti*, каузатив, съотносим с праслав. **davьlěti* в основата на *удовлетворѐние* (вж.). Вж. ЭССЯ 5, 89, Sławski, SPs 4, 161–162. – Срв. срхр. *удово̀лити* също.

удокръ̀щи 'Богоявление' (Котленско, Горнооряховско). – От *Водо̀кръщи* също, вж. под *вода̀*, с диалектно изпадане на начално *в* и диалектна редукция на неударено *о* > *у*.

удо̀ле нареч. 'нанадолу' (Геров), **удо̀лу** също (Геров), **удо̀лен** 'нито равен, нито отвесен, полегат' (Геров), **удо̀лнина, удо̀лнище** 'стръмнина' (Геров). – Произв. от *дол* (вж.).

удордѝсвам 'уреждам, уговарям' (Доброславци, Софийско), вж. *уйдурдѝсвам*.

удоско̀рос 'преди малко, одеве' (Геров; Ст. Чилингиров по РРОДД). – Произв.: *удоско̀рошен* 'одевешен' (Геров). – Произв. от *скор* (вж.).

удостоверя̀вам, удостоверя̀ 'свидетелствам за нещо, доказвам, че е вярно', **удостоверѐние** 'документ за удостоверяване, за изтъкване истинността на нещо'. – От рус. *удостовери́ть, удостовере́ние* също (вж. под *до̀ста*, срв. и ЭССЯ 5, 86–87, Sławski, SPs 4, 144, под **do syti, *do syta*).

удостоя̀вам, удостоя̀ 'намирам някого за достоен, та му давам награда, отличие и под.; разговарям или посещавам хора, които ме намират за важен или за високопоставен'. – Произв.: *удостоѐние* 'удостояване'. – От рус. *удосто́ить* също. Срв. *досто́ен, досто́яние*, вж. ЭССЯ 5, 85–86, Sławski, SPs 4, 147–148.

удря̀мвам се, удря̀мя се 'за умрял, за убит, когато се вдърви' в текста от нар. пес.: *Петкана заклана; сва й снага се удрамила, клето сърце играе, не се удрамва* (Геров). – Представителните форми на глагола са вторични. Изходният глагол е **удря̀вям се* 'вдървявам се', произв. от *дря̀во* (вж.), с диалектна промяна *ря* > *ра*: **удра̀вям се*. От формата за еднократно действие **удря̀вна се* > **удра̀вна се* е могъл да възникне с промяна *вн* > *мн* вариант **удря̀мна се*

(срв. *дремнѝк* 'пън, дръвник', вж. под *дря̀во*), откъдето са засвидетелстваните в текста форми *удрамила се* и *не се удрамва*.

удрѐйнувам, удрѐйна 'отпадам духом, клюмвам' (Банско), вж. *удрѐхвам*.

удрѐснуем, удрѐснем 'загубвам веселост' (Софийско, архивни материали Цончев, ДА). – Еднакво с основата в стб. **дрѣслъ** 'тъжен, печален' (Зогр., Асем.), **дрѣсьлъıн, дрѣсълъıн** 'мрачен, навъсен' (Пандекти на Антиох), което, заедно със срхр. *дрѐсео* също, словен. *dresẹ̑l, dresélen* 'мрачен, печален', струс. **дрꙗселъ** 'мрачен, тъжен', рус. *дряселовать* 'помрачнявам', продължава праслав. **dręsьlъ*, **dręselъ* с достатъчно изяснен произход (за съществуващите опити за обяснение вж. Sławski, SPs 4, 224, срв. ЭССЯ 5, 112–113). Определението на праслав. **dręsьlъ*, **dręselъ* като отглаголно образуване в ЭССЯ 5, 113, намира подкрепа в представения бълг. диал. глагол. – Вж. и *дрѐхъл, удрѐхвам*.

удрѐхвам, удрѐхнувам, удрѐхна диал. 'изгубвам си силите, ставам немощен, изнемогвам, изнемощявам, отпадам, капвам; слабея, отслабвам; увисвам' в примери: *удряхнал като печен прас; удряхнал очи* (Геров), **удрѐвам, удрѐхна** 'изгубвам си силите, капвам' (Локорско, Софийско), 'увисвам' (Харманлийско), **удрѐйнувам, удрѐйна** 'отпадам духом, клюмвам' (Банско), **удрѐхвам се** '(за ядене и пиене) изгубвам си вкуса, взимам да се развалям, изветрявам, повяхвам' (Геров). – Произв. от изчезнал глагол **дрехна* в основата на *дрехѝня* 'излежавам се, спя до късно' (Еленско), *вдрѐхва, вдрѐхне* '(за месо) спарва се' (Чирпанско), *одрѐхна, одрѐхвам* 'омърлушвам се' (Белослатинско), който, заедно с рус. *дря́хнуть* 'отпадам поради старост или болест', стпол. *dręchnąć* 'линея, западам', *zdręchnąć* също, възлиза към праслав. **dręxnąti* и **drąxnąti*, сродно с лит. *trẽšti, trẽštù* 'гния, развалям се', *trẽšti, trẽšiù* 'предизвиквам гниене', латв. *trẽsêt, -u, -ẽju* 'разсипвам се на прах, изгнивам'. Вж. Sławski, SPs 4, 223–224 (с част от българските форми). Срв. ЭССЯ 5, 112–113, където (след Berneker, SEW 1, 223, Fraenkel, LEW 106) се предполага родство с лит. *drum̃sti, drumščiù* 'мътя, разбърквам', което е неубедително. – Срв. *дрѐхъл*.

ѝдрям 'слагам, нанасям удари, бия, блъскам; застрелвам; хващам на лов; (прен.) добивам, спечелвам; полагам печат, белег, боя', 'чукам, тракам; взимам, спечелвам, добивам (за болест); хващам някого изведнъж; ужилвам, ухапвам; с бързина, с усърдие върша нещо; (за гръм) падам въз нещо; (за дъжд, сняг, роса) започвам да валя, падам; налитам въз нещо; упътвам се, тръгвам бързо през нещо, прекосявам; докарвам, доганям, заприличвам' (Геров), **ѝдрям се** 'чукам се, блъскам се, бия се', 'блъскам се, чукам се; цапвам се; трудя се, мъча се, бия се; грижа се, залягам; отдавам се на нещо; вдигам се на бой, сбивам се; бивам ударен' (Геров), **ѝдря** 'удрям' (Дювернуа), **удря́вам** 'удрям; убивам' (Родопите), 'тръгвам в друга посока' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **удря́вам, удря̀м** 'бия, удрям' (Долновардарско), **удря̀я** 'удрям, блъскам, чукам' (Банат); **ѝдри** 2 л. ед. ч. запов. накл. (ЮЗ). – Произв.: *заѝдрям; наѝдрям, наѝдрям се; поѝдрям; разѝдрям се.* – Срхр. *ѝдрити* 'удрям',

словен. *údriti*, чеш. *uderiti*, словаш. *udrieť, uderiť*, пол. *udrzeć, uderzyć*, словин. *vudrec*. – Праслав. **udъrěti* и **udъriti*, префигирани форми на праслав. **dъrěti* (> срхр. *дрѐти*) и *дъ̀риti*, с итератив **dyriti* (> горлуж. *dyrić* 'нанасям удар', рус. *удыри́ть* 'удрям; хуквам презглава'). – Основата **dъr-* бива сравнявана с лит. *durìù, dùrti* 'бода', латв. *durt, duŗu* 'блъскам; бода'. Срв. Berneker, SEW 1, 180, с литература, Ст. Младенов, ЕтР 650, Zubatý, Studie 1, 129 и сл., Vasmer REW 3, 175, Skok 1, 436–438, без български материал.

удурдѝсувам, вж. *уйдурдѝсвам*.

удя̀л 'дял, съдба' (К. Величков по РРОДД). – Вероятно заемка от рус. *удéл* също, при което *я* вм. рус. *е* от старо **ѣ** в източника е по български думи от същата основа като *дя̀л* и др.

уѐдам 'работя, залягам, трудя се' в текста: *Ала къщовница: в къщи уеда за углед и чудо* (П. П. Славейков по РРОДД). – С неясни форма и значение. Възможно е думата, изтълкувана в РРОДД като глаголна форма за 3 л. ед. ч., да е възникнала от печатна грешка вм. *урѐда* 'ред, наредба' (Геров), т.е.: *...в къщи уреда за углед и чудо*, срв. и *нарѐда* 'подредба, украса на къща' (Странджанско), *наря̀да* 'ред, порядък' (Ситово, Пловдивско). В такъв случай представеният в РРОДД глагол *уѐдам* 'работя, залягам, трудя се' е несъстоятелен.

уединѐние 'самота, усамотеност'. – Според Б. Цонев, ПСп 64, 251, заето от рус. *уедине́ние* също. – Вж. *еди́н*.

ѝем, ѝем 'жито или брашно, което взема воденичарят заради меленето; заплащане с пари или в натура на тепавичар, даракчия и др. за извършена работа' (Геров). – Произв.: *ѐмен* 'който се отнася до уем'. – Пствербално образуване от *ѐмам* (вж.). – От български език заето в рум. *oiem* 'право за мелене' (Цонев, История 2, 117).

ѐмам, ѐма, ѐмна 'вземам уем; смуча, тегля, пия; правя нещо да стане като дърво, да се удърви; вдървявам, вцепенявам, вкокалявам, вковавам' (Геров), **ѐмам се** 'схващам се, вдървявам се, вцепенявам се, вковавам се' (Геров). – Произв.: *ѐт* 'несръчен, непохватен, вързан в ръцете или в ума', 'несръчен' (Кръвеник, Севлиевско), 'непохватен, несръчен' (Еленско), 'свит, срамлив' (Смолско, Пирдопско), *ѝет* 'несръчен, пипкав' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *ет* 'зает' (Банско). – Произв. от *ѐмвам* (вж.).

уж 'като че ли, сякаш; така да се каже, божем', диал. **уш**. – Произв.: *ѝжка, ѝжкем*, диал. *ѝшкем, ѝжки, ѝжким, ѝжка, ѝжкак* (Геров); *ужбожем* (Самоков). – Продължава стб. **оужѣ** нареч. в значението 'едва, почти, едва ли не' (Зогр., Мар.), което, заедно със срхр. диал. *jyp* 'вече', словен. *úže, uré*, рус., укр. *уже́*, стчеш. *již*, чеш. *již*, словаш. *už*, пол. *już*, горлуж. *hižo, juž*, доллуж. *južo, hižor*, възлиза към праслав. **ju (že)*, сродно с лит. *jaũ* 'вече', латв. *jàu*, стпрус. *iau*, гот. *ju* 'вече'. Срв. Berneker, SEW 1, 456–457, Trautmann 106, Vasmer, REW 3, 176, с литература.

ѫ̀жас 'преголям страх, страхотия; нещо много страшно и пагубно'; стб. **оужасъ** 'ужас, страх; изумление, удивление; изстъпление, безумие' (Мар., Зогр., Асем., Супр. и др.) и **оужасть** 'ужас, страх; изумление, удивление' (Супр.). – Произв.: *ужа̀сен* 'който причинява ужас; страшен, стахотен; много лош и неприятен', *ужасѝя* 'голям ужас', диал. *уджасѝя*, *ужасѐние* 'ужас' (П. К. Яворов по РРОДД), *ужася̀вам*, *ужася̀* 'докарвам в ужас', *ужася̀вам се* 'изпадам в ужас'. – Срхр. *ѫ̀жас* 'ужас, страх', рус. *у́жас* също, струс. **вжасъ**, чеш., словаш. *úžas* 'силно удивление, учудване, смайване'. – Праслав. **užāsъ*, девербатив от праслав. **užāsiti* в стб. **оужасити** 'изплаша', стчеш. *užěsiti* (*sě*), *užasiti* 'изплаша (се), почувствам страх, ужас' (чсл. **жасити**, стчеш. *žěsiti* 'плаша'), срв. и стб. **оужаснѫти сѧ** 'ужася се, изплаша се много', стчеш. *užasnúti* (*sě*) също, с недостатъчно изяснен произход. Предполага се основана на отгласни отношения връзка с праслав. **gāsiti* > *гася̀* (вж.) и възникване на значението от първоначално 'застивам (от ужас)'. Свързва се и с гот. *us-geisnan/us-gaisjan* 'ужася се, изплаша се'. Вж по-подробно ESJSt 17, 1031–1032. Срв. Miklosich, EtWb 406, Brückner, SEJP 662, Ст. Младенов, ЕтР 650, Holub–Kopečný 405, 442, Vasmer, REW 3, 175, Machek 722, Skok 3, 554.

ѫ̀же 'вече' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *уже́* също.

ѫ̀жина 'ядене между обед и вечеря, обикн. лете на нивата', 'средата на деня, пладне; ядене по пладне между обед и вечеря; самата храна, която се яде на ужина' (Геров), 'обедно хранене' (Добърско, Разложко; Бозова махала, Велинградско), **ѫ̀жна** 'следобедна закуска' (Кукуш). – Произв.: *ужинѫ̀вам* 'пладнувам' (ЮЗ; МПр 6, 1931, 3, 121), *ужнѫ̀вам*, *ѫ̀жна* 'обядвам' (Добърско, Разложко), *ужнѫ̀вум* 'закусвам привечер' (Кукуш). – Вж. *ю̀жина*.

уза 'връзка', **ѫ̀зи** 'връзки; вериги' (Цариградски вестник, Н. Бончев, Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *у́за*, мн.ч. *у́зы* също. Вж. Б. Цонев, ПСп 64, 253, Сб. Медведев 1922, 43.

узаттѝсвам, узаттѝсувам 'закъснявам' (Родопите), 'забавям' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – От формата за мин. св. вр. *uzattı* на тур. *uzat-*, причинителен залог от *uza-* 'продължавам, трая', с *-ис-* от гръцка аористна основа.

уздà 'юзда; (прен.) средство за удържане', **уздѝца**, **уздѝчка**, вж. *юздà*.

ѫ̀зем 'в земята' (Геров). – От един произход с *ѫ̀земи* 'в земята' (вж. под *земя̀*[1]). – Срв. *ѫ̀дзъм*.

узенгия 'стреме' (Геров). – От тур. *üzendi* също. – Заето с подобен звуков облик и в срхр. *uzenđije*, *uzengije*, алб. *uzengji* също. – Срв. *зенгѝя*, *зюнгѝя*.

ѫ̀зки 'тесен, ограничен' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *у́зкий* също.

узлашмак 'съглашение, споразумение' (1855, РДТГ). – От тур. *uzlaşmak* също. – Срв. *узлъшма*.

узлъшма 'сговор, уговорка' (1855, РДТГ). – От тур. *uzlaşma* 'съгласие, договорност; взаиморазбиране'. – Срв. *узлашмак*.

ѫ̀зник 'затворник' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *у́зник* също.

узор 'шарка, украса' (П. П. Славейков). – От рус. *узо́р* също. Вж. Б. Цонев, ПСп 64, 251.

узѫ̀м в съчет. *узум сашлия* (в текст от нар. пес., ПСп 11–12, 172, Панчев). – Еднакво с *узѫ̀н* (вж.) с междусловна дисимилативна промяна *н* > *м*. – Вж. *сашлѝя*.

узѫ̀н 'дълъг; висок' в *узѫ̀н бойлѝя* '(за човек) висок' (Панчев), 'дълъг' в *узѫ̀н чаршѝя* 'градски пазар с много магазини' (в текста от нар. пес.: *...в Едрене узун чаршия,* по РРОДД). – Произв.: ФИ: *Узунов, Узунски, Узуниванов* и др. двусъставни форми (Илчев Р); често в състава на МИ. – От тур. *uzun* 'дълъг; висок'. – Заето и в срхр. *ѫ̀зун* 'дълъг; висок'.

узуница 'дъга', вж. под *зѫ̀на*[1].

узуннамая 'надлъж' (1855, РДТГ). – От косвена падежна форма на тур. диал. *uzunnama*, тур. *uzunlama* 'отдалечаване'.

узѫ̀н-узадиѐ 'широк и дълъг' (Ц. Гинчев по РРОДД). – От тур. *uzun uzadıya* 'надълго и нашироко'.

ѫ̀зурен 'отпочинал' (Доброславци, Софийско), 'силен, енергичен' в текстовете: *Трябваше с дни да оре и то с узурни, яки волове; ...Нали е млад, по-силен, по-узурен* (Кр. Григоров по РРОДД). – Произв. от **узур, хузур* < тур. *huzur* 'спокойствие' < араб. Значението 'отпочинал' предполага значение 'почивка' на основната форма **узур, хузур*, за което срв. значението 'почивка, отмора', засвидетелствано за заемката в срхр. *ѫ̀зūр, ѫ̀зūр*. Значението 'силен, енергичен' е възникнало от 'отпочинал'.

уйбуем се 'усмихвам се под мустак' (Софийско). – От **улѝбуем се* също, вж. *улѝбвам се*.

уймам 'зачевам' (Банско), вж. *ѐмвам*.

уйна 'хвойна' (Ихтиманско; Каменица, Кюстендилско), 'раст. смрика, Juniperus communis' (Геров). – От *хвойна* също (вж.), с изпадане на началната група съгласни, или от *увѝна* също (вж.), с диалектно изпадане на *в* между гласни. – Срв. *оѝна* (под *ойна*[2]).

уйнь 'игра' (Родопите), прен. 'нагласено нещо, машинация' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Произв.: *уинжѝе* 'който върши уини' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско). – Еднакво с *о̀ин* (вж.), *уѭн* (вж.).

уйски 'вид спиртно питие, подобно на водка', в текста: *...някое си питие, наздравяемо уиски* (1851, Цариградски вестник), **вйски** 'ракия от жито' (1869, Ив. Богоров). – По-рано засвидетелстваната форма *уиски* отразява оригинал-

ното произношение на англ. *whisky* 'концентрат, произвеждан от ечемичен или ръжен малц', което сочи пряко устно заемане, докато формата *ви́ски* е резултат от транслитерация или е заемка от рус. *ви́ски* също. Вж. Л. Ванков, Англ. заемки 318. Англ. *whisky* с посоченото значение е засвидетелствано от 18 в. и произлиза от първия компонент на гаелския израз *uisge beatha*, букв. 'вода на живота', продължаващ ие. **ud-skio-* (вж. W. W. Skeat, The Concise Dictionary of English Etymology, 1993, 560).

уѝще 'воище на рало; процеп на кола', вж. *оѝще.*

уй 'нрав, характер' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'недостатък (за кон); лош нрав (за човек)' (Кукуш). – От *хуй* 'нрав' (вж.) с диалектно изпадане на начално *х*.

уйгу̀н[1] 'удобен, сгоден; податлив', 'прилегнал, удобен' (Енина, Казанлъшко), 'удобен' (Смолско, Пирдопско), 'удобен, сгоден' (Самоков), 'удобен, подходящ' (Родопите, Странджанско), 'пригоден; сговорчив, който допада' (Страхилово, Свищовско), 'сговорчив' в текста: *Липата е като уйгун невестица* (Н. Хайтов по РРОДД), нареч. 'удобно' (Кукуш). – От тур. *uygun* 'подходящ, съответен; достоен, подобаващ'. – Заето и в срхр. *у̀јгун* също.

уйгу̀н[2] в текста: *Бъта̀лету уйгу̀н ли съ*? (Съчанли, Гюмюрджинско, БДиал 6, 97). – Според източника със значение 'съгласуване, сгода', което е неубедително. Тъй като определя *бъта̀ле*, мн.ч. от *бъта̀л* 'звънец' в говора, значението на неизменяемото прил. *уйгу̀н* в посочения текст вероятно е 'удобен, подходящ', вж. *уйгу̀н*[1].

уйгунлу̀к 'удобство, прилягане' (Енина, Казанлъшко), 'сгода, добросъседство, съгласие' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'съгласуваност в семейния живот; добър, спокоен живот' (Дервент, Дедеагачко), **уйгунлу̀к, уйгунлъ̀к** 'сгода, добър семеен живот' (Родопите), 'добросъседство' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско, Момчилградско). – От тур. *uygunluk* 'съответствие, съобразност, хармония'.

уйдѝсвам, уйдѝсам, уйдѝша разг. 'прилягам, подхождам, съответствам; съгласявам се с някого', **уйдѝсвам, уйдѝша** също (Смолско, Пирдопско), **уйдѝсвам** 'съгласявам се с мнението на друг, повеждам се по чужд ум' (Доброславци, Софийско; Странджанско), **уйдѝсвъм** 'прилягам, ставам точно по мярка' (Страхилово, Свищовско), **уйдѝсвъм, уйдѝсъм** 'нагласявам, натъкмявам, прилягам' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От основата за мин. св. вр. *uydu* на тур. *uy-* 'прилягам, подхождам' с *-ис-* от гръцка аористна основа.

уйдурдѝсвам, уйдурдѝсам, уйдурдѝша 'нагласявам, нагаждам, натъкмявам; правя нещо да уйдиса; подправям нещо да прилича на друго' (Геров), **уйдурдѝсвам, уйдурдѝсувам** 'нагласявам' (Рудозем, Смолянско; Мадан; Върбина, Маданско; Момчилградско; Крумовградско), **уйдурдѝсвам, уйдурдѝша** 'нагаждам, нагласям' (Смолско, Пирдопско), **уйдурдѝсвам** 'нагласявам; измислям нещо, излъгвам' (Странджанско), **уйдурдѝсвъм** 'нагласям нещо да прилегне' (Страхилово, Свищовско), **уйдурдѝсувам** 'приспособявам; поправям нещо, без да личи' (Софийско), **удурдѝсувъм** 'нагласявам, пригаждам, измислям' (Енина, Казанлъшко), 'нагласявам' (Съчанли, Гюмюрджинско), **удурдѝсувум** 'нагаждам, нагласявам' (Кукуш), **удордѝсвам** 'уреждам, уговарям' (Доброславци, Софийско), **уйдурѝсувам** 'нагласявам, нагаждам, натъкмявам' (Самоков). – От основата за мин. св. вр. *uydurdu* на тур. *uydur-* 'измислям' с *-ис-* от гръцка аористна основа, при *уйдурѝсувам* – с дисимилативно изпадане на *д*. – Заето и в срхр. *уjдѝурисати* също (Škaljič 630).

уйдурма̀ разг. 'нещо нарочно скроено, натъкмено, машинация', 'нещо нарочно нагласено' (Самоков), 'нагласа, нещо нарочно скроено, измама' (Смолско, Пирдопско), **уйдурмъ̀** 'измислица, привидна истина' (Бракница, Поповско), 'измислица, нещо скроено неубедително с цел някой да бъде измамен' (Страхилово, Свищовско), **уйдурма̀, уйдурмо̀** 'нагласено нещо, игра' (Рудозем; Мадан; Върбица, Маданско; Момчилградско; Крумовградско). – От тур. *uydurma* 'измислица'. – Заето и в срхр. *уjдѝурма* също (Skaljič 630).

уйдурмажѝй 'човек, който измисля неверни неща' (Казанлък). – От тур. *uydurmacı* 'измамник, лъжец'.

уйдурмасио̀н разг. 'измислица'. – От тур. *uydurmasion* също.

уйѐ 'ивица плат', вж. *у̀я*[2].

уйкулу̀к 'момици' (Шуменско). – От тур. *uykuluk* 'подстомашна жлеза'.

уйкурджѝя 'съгливец' (Дервент, Дедеагачко). – От тур. *uykuси* също, с вмъкнато *р*.

уйма̀ 'спираловидно украшение' (Ц. Гинчев по РРОДД), 'белег за овца – полукръгче, изрязано в средата на ухото' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *oyma* 'резба, гравировка'.

уйма̀, уймо̀ 'прилика' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – От тур. *uyma*, отглаголно съществително от *uy-* в значението 'съответствам'.

уйо̀ 'било на невяста, вж. *у̀я*[2].

у̀йъ 'издавам силен, проточен вой, вия', вж. *у̀я*[1].

ук[1] название на двадесет и първата буква в българската азбука (Геров). – Съхранено в традиционния език продължение на стб., чсл. **оукъ** 'doctrina', название на буква *у*, стб. **оу**, **ѹ**. – Праслав. **укъ*, поствербално образуване от **учити* (вж. *у̀ча*).

ук[2] 'учен'(Н. Марангозов по РРОДД). – Произв.: *неу̀к; самоу̀к*. – Срхр. **ук* в *нѐук, само̀ук*, словен. *uk*, рус. **укый* в *неу́кый, недоу́кый*, пол. *uk*. – Праслав. **укъ(jь)*, адективирана форма на праслав. **икъ*, вж. *ук*[1] .

ук³ 'някаква птица' (Геров), вж. *хук* също.

ук⁴ 'глас, издаван от някое животно' (П. П. Славейков по РРОДД). – Еднакво с междум. *хук* (вж.).

у̀ка 'поучаване, поучение, поука; наука; ум, съвет; навик; нрав, привичка' (Геров), 'навик, привичка' (Кукуш), 'наука, съвет, учене' (Г. Караславов, Д. Талев, М. Кремен по РРОДД), **укъ** 'наука, съвет' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Поствербално образуване от *у̀ча* (вж.). – Срв. *ук*[1].

у̀каз 'писмена заповед на върховен орган на властта, която има сила на закон'. – Произв.: *у̀казен* прил. – Според Б. Цонев, ПСп 64, 251, от рус. *ука́з* също. Срв. стб. **оукаꙁъ** 'обозначение; доказателство, свидетелство; пример; поука, наставление' (Супр.).

указа̀ние 'посочване; съвет, наставление как да се действа'. – Според Б. Цонев, ПСп 64, 251, от рус. *указа́ние* също. Срв. стб. **оукаꙁанїе** 'обявa, посочване; свидетелство; изложение' (Супр.).

указа̀тел 'книга за справки; показалец на книга'. – От рус. *указа́тель* също. Вж. Б. Цонев, ПСп 64, 251.

указа̀телен 'показателен'. – От рус. *указа́тельный* също.

ука̀звам, ука̀жа 'посочвам, показвам'. – Продължава стб. **оукаꙁати, оукажѫ** също (Супр., Асем., Слепч.). Срв. рус. *указа́ть* също. – Вж. *ка̀звам*.

у̀кам 'духвам с устата си' (Прилеп, СбНУ 2, 175, архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 196), 'духам измръзналите си пръсти' (Доброславци, Софийско), 'викам, казвам' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско), 'ругая, навиквам' (Корово, Велинградско), 'офкам; викам' (Дебърско), **у̀кам, у̀кна** 'пъдя куче или свиня' (Смолско, Пирдопско), 'кукам' (Едоарце, Тетовско), **у̀към** 'постоянно се карам на някого' (Бракница, Поповско). – Произв.: *укале* таен зидарски говор 'джамия' (Янче, Тетовско), *укалка* таен зидарски говор също (Дебър), *ука̀ньe* 'плачене на гроб' (Делчево), *у̀кница* 'куче, което постоянно вие; дете, което непрекъснато плаче' (Странджанско). – От *ху̀кам* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х*.

укардàн 'съобразителен, хитър' (Странджанско). – От тур. *yukarıdan* 'отгоре' с метафоричен развой на значението.

укатлъ̀к 'адвокатство; (прен.) извъртане на нещата' (Странджанско). – От тур. *avukatlık* 'професия и дейност на адвокат; адвокатура' с последователно диалектно изпадане на начално *а* и *в*.

уклагѝя 'точилка за баница' (Бодрово, Ихтиманско; Мих. Георгиев по РРОДД), вж. *оклагѝя*.

укладѝсвам, укладѝсувам 'опитвам, проучвам положението' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско). – Еднакво с *окладѝсвам* (вж.).

уклà ся се 'запътя се' (Ст. Ц. Даскалов по РРОДД). – Графична форма с *а* вм. ъ на *уклъ̀ся̀ се* също, произв. от *клъ̀ся̀*, *клъ̀ся̀* 'тичам с мъка' (вж.), срв. *клъ̀сѝ* (*клсѝ*) '(за кон) ходи клъс', *клъс* 'конски ход раван' (Врачанско).

уклѐфнувам, уклѐфна диал. 'натъжавам се, омърлушвам се' (архивни материали Цончев, ДА). – Произв. от *клѐфам* 'вървя бавно, тежко, едва' (вж.).

уклòн 'отклонение', **уклò**нчив 'извратлив', **уклò**нчивост 'извратливост'. – От рус. *уклóн, уклóнчивость, уклóнчивый* с подобни значения.

укма 'голяма горещина, задуха' (Дебърско). – Произв.: *укмò̀сувам, укмò̀свам* 'изтръпвам от болка, обикн. внезапна' (Тресанче, Дебърско). – От тур. *ukma*, отглаголно съществително от тур. диал. *uk-* 'безпокоя, тревожа', със специализация на значението 'безпокойство' > 'задуха', 'внезапно болезнено усещане'.

у̀кол 'вид детска игра: в голям кръг се намира една група деца, а друга група деца се уговарят и скриват топка – тези, които са вътре в кръга, трябва да познаят у кого е топката' (Ново село, Видинско). – Вероятно от първоначално **у̀коло*, лексикализирана синтагма от съчет. *у коло* 'в кръг', вж. *у*[2] и *колò*. – Срв. *òколо и òкол* (вж.).

у̀коп диал. 'дълъг изкоп около нива за отвеждане на дъждовната вода; ров от порои, рупа', вж. *копà*я.

у̀кор 'осъдителни или обидни думи, отправени към някого, нападки, порицание', 'хорски думи, корене, осмиване' (Геров); стб. **оукоръ** (Супр.) – Произв.: *у̀корен* прил., *укоря̀, укоря̀вам* 'отправям укор, порицавам, осъждам', *укорѝтелен* прил. – Срхр. *у̀кор* 'порицание', словен. *ukòr* 'мъмрене', рус. *укóр* 'упрек', стчеш. *úkor* също, пол. *ukor* 'оскърбление'. – Праслав. **ukarъ*, девербатив от праслав. **ukariti*, префигирано произв. от **kariti* (вж. *коря̀*).

укорѝзна 'укор' (Геров; П. Р. Славейков по РРОДД), **укоризън** (Ив. Вазов); стб. **оукорꙁна** (Клоц., Супр.) – Произв.: *укорѝзнен* 'укорен' (Г. Караславов, К. Шапкарев по РРОДД), *укорѝзнено* нареч. (Г. Караславов по РРОДД), *укорѝзненост*. – Вж. *коря̀*.

у̀кост нареч. в израз *хванаха се укост* 'сграбчиха се да се борят' (Геров). – От *у* (вж. *у*[2]) и *кост*[1] (вж.) с лексикализация.

укрà̀пка 'дървен клин, с който се затягат и отпущат кросната на домашния стан; клин, с който се завърта кросното при навиване на изтъканото платно; (прен.) здраво, подвижно дете' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско). – Еднакво с *укрѐпка* също, *укря̀пка* също (вж. под *крепя̀*), тук с *а* от *'а* < ѣ в говора.

укрепà̀лка диал. 'част от тъкачен стан', **укрипà̀лка** 'дървено приспособление на стан за изтегляне на основата с помощта на горното кросно', вж. *крепя̀*.

у̀кроп, у̀круп, укрӯ̀п 'топъл минерален извор, около който е пригодено място за пране' (Костандово, Велинградско); стб. **оукропъ** 'топло питие, супа'

(Супр.). – Срхр. *у̀кроп* 'вряла вода', рус. *укро́п* покрай *окро́п* също, чеш., словаш. *úkrop* 'вид супа', пол. *ukrop* 'вряла вода' покрай *okrop* 'оросяване' и 'ужас'. – Праслав. **ukraръ* покрай **abkraръ* > *окро̀п* (вж.) с преходно значение 'което ври' от изходно 'което пръска', девербатив от праслав. **ukrapiti*, срв. стб. **кропити** 'очиствам, пречиствам с поръсване, ръся' (Син. тр., Супр.), **оукропляти** (**оукропыти**) 'опръсквам, оросявам, поръсвам' (Супр.), за чиято основа се предполага звукоподражателен произход. За съответствията на стб. **кропити** в други славянски езици и опитите за тълкуване на праслав. **krapiti* вж. подробно ЭССЯ 13, 8–9, под **kropiti,* и 10–11, под **kroръ I* и **kroръ II,* с литература. – От български език заето в рум. *ucrop* 'топла вода' покрай *crop* също (Цонев, История 2, 26).

укро̀п[1] 'подсладена сватбарска ракия', 'подсладена с мед или с шекер сватбарска ракия, с която служат сутринта в понеделник след сватбата; времето, когато се пие укропът' (Геров). – Еднакво с *у̀кроп* (вж.), по начина на приготвяне, за който срв. *грѐяна ракѝя* 'ракия с мед и подправки, загрята до завиране'.

укро̀п[2] 'мъка, тъга; гадене, повръщане' (БТР), 'мъка, тъга, жал, печал, скръб, тегота; кога дойде човеку като за блюване' (Геров). – Еднакво с *укро̀п*[1] (вж.), с метафоричен развой на значението, за който срв. пол. *okrop* 'ужас', *ukrop* 'вряла, кипяща вода' и *okropność* 'това, което попарва, изгаря човека от ужас и страх' (Brückner, SEJP 270).

у̀кръп 'обичай да дарят сватбари невестата в понеделник след сватбата' (Геров). – Вероятно от един произход с *у̀кроп*[1] (вж.), но звуковата разлика не е достатъчно ясна.

у̀кръст 'кръстосано' (Геров). – От *у* (вж. *у*[2]) и *кръст* (вж.), с лексикализация.

укубѐзин 'който се преструва' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – От тур. *hokkabaz* 'фокусник, шарлатанин, аферист'.

укубѐтин 'злобен човек, зло животно, проклетник' (Смолско, Пирдопско). – От тур. *ukubet* 'нещастие, божие наказание' < арабски. – Заето и в срхр. *уку́бет* 'нещастие, божие наказание'.

укувѐвам таен зидарски говор 'разбирам, говоря език или местен говор' (Гоцеделчевско). – Според Т. Кацори, У. Дукова, П. Асенова СъпЕз 9, 1974, 40, от алб. *kuvëndoj* 'разговарям'.

укумѝш 'буден, предприемчив, инициативен' (Странджанско). – От *окумѝш* също (вж.) с диалектна редукция на неударено *о*.

у̀кус 'ядене, пиене, което занасят на болник, на родилка' (Геров), 'някакъв плод за разквасване устата на болен' (Странджанско), 'нещата, които се носят за ядене и пиене на болен или родилка' (Смолянско; Сатовча, Гоцеделчевско, Хамбардере, Петково, Ардинско). – Вж. *кѝсам*.

укѝткано нареч. 'закътано, затулено, скрито' (Самоков). – Причастна форма от *кѝткам*, произв. от *кѝтам*[1] 'крия' (вж.).

укутом нареч. 'скришно' (Геров). – Адвербиализирана форма на стар творит. пад. от **укут*, девербатив от *кѝтам*[1] (вж.).

укуттѝсвъм, укуттѝсъм 'разправям подробно, обяснявам' (Хасково). – От основата за мин. св. вр. *окuttu* на тур. *okut-* 'обучавам' с *-ис-* от гръцка аористна основа, с диалектна редукция на неударено *о* > *у*.

укѝш 'нагорнище, стръмнина' (Енина, Казанлъшко; Родопите), 'стръмнина, стръмен път' (Троян), 'стръмнина' (Литаково, Ботевградско), нареч. 'трудно, усилно' в текста: *Дудѐ ми укѝш рабутъ̀тъ* (Кръвеник, Севлиевско). – От тур. *yokuş* 'стръмнина, нагорнище', в последния от случаите – с допълнителна семантична адвербиализация, за която срв. *нагорно* 'трудно, усилно' в израза: *Дойде ми нагорно.* – Вж. *окѝш*.

укъ̀нъ 'нацапвам с петна от плод' (Банат). – Отименен глагол, произв. от *кънà* 'стрити на прах листа от раст. Lavsonia alba, употребявани за оцветяване' (вж.). Срв. *кънѐсвам* (под *кънà*).

укя̀шувам са 'уморявам се много, капвам от умора' (Чешнегирово, Пловдивско). – Еднакво с *укѐшувам се* 'отпущам се, клюмвам, не съм бодър' (Енина, Казанлъшко), вж. *-кѐшувам (се)*.

у̀лав разг. 'побъркан, гламав, глупав, смахнат', 'безумен, луд глупав, гламав' (Геров), **у̀лаф** 'глупав' (Кюстендилско, Банско), 'не с всичкия си ум, ненормален' (Макоцево, Софийско), 'занесен, побъркан, глупав, смахнат' (Самоков) 'глупав, загубен' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **у̀лъф** 'смахнат, загубен' (Кръвеник, Севлиевско), **у̀луф** 'завеян, будалест' (Кукуш). – Произв.: *у̀лавец* 'улав човек', 'глупак, простак' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *улà̀вина* и *улавинà* 'проява на улав човек', 'гламавщина, лудост' (Геров), *улавщинà* 'проява на улав човек', 'лудетина' (Геров), *улà̀вя се* 'скитам се, лутам се' (Геров), *улà̀вим се* 'правя нещо глупаво' (Кюстендилско), *улà̀вум съ* 'бавя се, мая се' (Кукуш), *улà̀винъ* 'бавен, непохватен' (Кукуш); *изулà̀вя, изулà̀вям* 'изумявам' (Велес, Панчев); *поулà̀вам* 'подлудявам, правя някого да полудее' (Велес; Крушево, Прилеп, Църско, Битолско), *поулà̀вя, поулавѐя, поулавя̀вам, поулà̀вям се* (Геров); *приу̀лаф* 'глупавичък' (Кюстендилско). – С диалектно изпадане на начално *х-* от *ху̀лав* (вж.).

улà̀в 'овес', вж. *улà̀ф*.

улава таен майсторски говор 'мистрия' (Кривопаланско). – Вероятно от прил. *у̀лава*, ж. р. от *у̀лав* (вж.), със субстантивация и метафоричен развой на изходното значение 'побъркан, смахнат', свързан с представата за специфичните резки махови движения при работа с мистрията като традиционен зидарски инструмент. Срв. за същата представа *мà̀хам* и *смà̀хнат*. Срв. и значението 'скитам се, лутам се' на отименния глагол *улà̀вя се*, вж. под *у̀лав*.

улага 'цел' (Юрдан Наумов от Елена във в. Право, 1873 г., Панчев). – Вероятно свързано с *улàгам* (вж.), но възникването на представеното в източника значение 'цел' не е достатъчно ясно.

улàгам (се) 'налагам, натискам нещо да се улегне; улягам; хващам се на бас, имам за нещо с някого облог, обзалагам се', **улòжвам (се)**, св. **улòжа (се)** в текста от нар. пес.: *Улог се уложиха за ден докрай тъвна земя да обидат* (Геров). – Произв.: *улòжен* 'наложен' (Геров). – Първична е формата за св. *улòжа*, произв. от *лòжа*[1] (вж.). Към нея са образувани несв. *улòжвам* и *улàгам* (както *излòжа – излàгам*, *налòжа – налàгам*, *полòжа – полàгам* и под., вж. *лàгам*[1]). – Срв. *ѫлог*[1].

улàк остар. 'пратеник, вестител', 'човек, нарочно изпратен нейде с писмо или за друго нещо' (Геров), **улàка** също (Геров), мн. ч. **улàци**. – Произв.: *улàче* умал. (Геров), *улàшки* прил. (Геров). – От тур. *ulak* 'куриер'. Формата *улàка* е възникнала от генерализацията на стара родително-винителна форма на заемката. – Заето и в срхр. *ѫлак* 'куриер, вестоносец', рум. *olac*, алб. *ulak* 'пешак', нгр. *ολάκης*, *ουλάκης*. У Skok 3, 541, погрешно бълг. *улук* вм. *улàк*.

уламà 'пресечната линия между две покривни равнини, където се образува водосборен улей, при който се прави хидроизолация от ламарина', **улъмъ** 'оточна вада' (Енина, Казанлъшко). – Произв. *уламлък* 'занятие по правене на улами' (Годеч). – С допълнителни специализации на значението от тур. *ulama* 'наставяне', отглаголно име от *ul-* 'наставям, съединявам'.

улàн[1] книж. 'конник с копие; офицер или войник от леката кавалерия в Русия и в Полша след 16 в., по-късно и в някои европейски страни; въоръжен с копие конник у монголо-татарите през 13–14 в.'. – Чрез посредничеството на руски или немски от пол. *ulan* 'офицер или войник от леката кавалерия', където е заемка от тюрк. *oğlan* 'момък'.

улàн[2] диал. остар. 'момък'. – От тур. *oğlan* също, еднакво с *олàн* (вж.).

улàн[3] и **улувàн** 'пленник, роб' (Банат). – Еднакво с *улàн*[2] 'момък', *олàн* 'прислужник' (вж.). Формата *улувàн* е с вмъкнато *у* и метатеза *-лв-* < *-вл-* от преходно **увлàн*, в което е отразен диалектен преход *ğ* > *v* (бълг. *в*) в тур. *oğlan*.

улатàр 'вестоносец, пратеник', мн.ч. **улатàре** в текста от нар. пес.: *Он изпрати улатаре, улатару по дюнята, та собрая поповете.* (Илиев, Сб. 1, 152 и 154 1; Панчев). – Вероятно от **улактар* също, преоформено с наст. *-тар* (< тур. *-tar, -dar* < перс.) от *улàк* (вж.) по названия като *хазнатар, байрактар* и др.

улàф 'овес' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *yulaf* също.

улащѝсвам, **улащѝша** 'за болест – хващам, прихващам, улавям' (Геров). – От основата за мин. св. вр. *ulaştı* на тур. *ulaş-* 'достигам, добивам' с *-ис-* от гръцка аористна основа.

ѫле, вж. *уля*.

улдѫ̀ гибѝ 'както беше, както бяха' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *olduğu gibi* 'щом като'.

улебнàвам се, **улѐбна се** 'засмивам се, усмихвам се' (Габрово, архивни материали Цончев, ДА), **улѐбна** 'усмихна' (П. П. Славейков по РРОДД), **улѐбвам се**, **улѐбна се** 'усмихвам се радостно', **улѐбнат** 'усмихнат' (П. П. Славейков по РРОДД). – Вж. *улѝбвам се*.

ѫлеж 'охлюв' (БТР), **ѫлеш** също (Кесарево, Горнооряховско; Геров), **ѫхлеш** (J. Zaimov, ZSl 5/2, 1960, 196, по информация на Н. Боев). – Произв.: *ѫлешка* 'охлюв' (Геров), мн.ч. *улешки* 'охлюви; вид везба по огърле на мъжка риза' (Белица, Тутраканско, Ив. Коев, Българска везбена орнаментика 62), *улешек*, мн.ч. *улешки* (Шумен), *хулешек* (Разград; Шуменско), *ѫлешок* (Марково, Новопазарско), *улешко* (Кривня, Разградско), *уфлешка* 'охлюв' (Геров), *уйлешки* в *маљки уйлешки* 'вид везба по женска риза' (Топчии, Разградско, Ив. Коев, Българска везбена орнаментика 62). – Според R. Bernard, RESl 27, 1951, 37, идентично със срхр. *ŭholaza, ŭvolaža, ŭvolēž, ŭvoljēz, ŭolaža, úlož* и словен. *uholàz*, названия на насекомото щипогъзица, Forficula auricularia, с *ф* от *х* в производната форма *уфлешка*. Така предположена от Bernard, цит. съч., връзката с посочените срхр. и словен. названия определя като основна формата *ѫлеж*, в която се оглежда, продължено от срхр. *ŭholjēz* и *ŭvoljēz, ŭvolēž*, двуосновно праслав. съществително, съставено от **иха* > *ухо* и девербатив от **lězti* (вж. *лѐзя*, срв. *гъзовлезица* 'черна буболечка с щипалка на задницата') покрай девербатива от **lāziti* (вж. *лàзя*), застъпен в праслав. прототип на срхр. *ŭholaza* с вар. (за срхр. форми вж. и Skok 3, 539, под *uho*). Формите *ѫхлеш, уфлешка* и *уйлешки* са обясними от изходно **ухолеж* с преходи *х* > *ф* и *х* > *й*. Предполагаемият пренос на названието от насекомото Forficula към мекотелото Helix, обясним според Bernard, цит. съч., с „някои капризи на народната зоология", представя широко наблюдавано явление при названия на животни и растения, между които са отбелязани някакви сходства. В случая става въпрос за два вида безгръбначни с характерен еднакъв начин на придвижване чрез пълзене. – Според J. Zaimov, ZSl 5/2, 1960, 195–196, 201, основната форма е *ѫлеш*, образувана с наст. *-еш* от **ул* 'кошер' (вж. *ѫлей*) в основата на *улѝтка* (вж.), а за производните *ѫхлеш* и *уфлешка* се предполага възникване чрез метатеза от изходни **хулеш* и **хулешка*, сравнени с *хулешек* като предполагаемо произв. от **хул* 'кошер', а то сравнено с доллуж. *hul* също. Тълкуването не е достатъчно убедително във формално отношение.

ѫлей 'широка (дървена) тръба, през която се спуска водата, та кара воденица, тепавица и др.; издълбано дърво за отвеждане на вода', 'корито, в което рудари плавят рудата; коруба; улище, пчелен кошер' (Геров), **ѫльъй** 'тръба за вода на воденицата; овраг, по който тече вода' (Кръвеник, Севлиевско), **вуль** 'улей на воденица и др.' (Лилково, Пловдивско), **ѫльи** (Петралица, Кумановско); чсл. **оѫлии**. – Произв.: *ѫлейче* умал., *уляник* 'пчеларник' (Кичевско, Тетовско) (вж.), *ланьѝк, льѐник, лянѝк, лѝник* също (вж.), *улѝрник* 'градина,

място, дето стоят улищата, пчелин' (Геров), *уленѝца* 'раст. маточина, Melisa officinalis' (Геров), *улѝще* 'кошер с пчели в него' (Геров), *улѝшка* също (вж.). – Срхр. диал. *у̑л* 'пчелен рой', словен. *ulj* 'хралупато дърво', рус. *у̑лей* 'пчелен кошер', укр. *ву̑лій*, чеш. *ůl*, словаш. *ul'* също, пол. *ul*, долуж. *hul* 'издълбано дърво; пчелен кошер', полаб. *vaul*. – Праслав. **ulь* и **ulьjь*, сродно с лит. *aulỹs*, *avilỹs* 'пчелен кошер', латв. *aulis* 'пчелен кошер от елова кора или от хралупато дърво', норв. диал. *aul* 'тръбичка; стебло', гр. *ἀυλός* 'тръба, свирка', лат. *alvus* 'кухина, коремна кухина', *alveus* 'кухина; корито; пчелен кошер'. Срв. Miklosich, EtWb 372, Brückner, SEJP 593, Ст. Младенов, ЕтР 651, Holub–Kopečný 462, Vasmer, REW 3, 181, Skok 3, 543, с литература. – От български език заето в рум. *ulei* 'кошерище, особено от дърво' (Цонев, История 2, 72, Mihăilă 95).

улемà спец. 'мохамедански богослов и законовед', **улѐм** също (Панчев). – От тур. *ulema* 'учени богослови' < араб. *ʿulāma* също, мн.ч. от *ʿalim* 'ученик', осмислено като сингулатив. Формата *улѐм* е възникнала в български най-вероятно чрез преразлагането на форма за мн.ч. *улеми* от възприетата като сингулатив основна форма *улемà*. – Заето и в срхр. *улѐма* 'ученик в мюсюлманско училище; ученици в мюсюлманско училище; мохамедански богослови'.

улѐсва ми 'иде ми отръки' (Странджанско). – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 140, от нгр. *βολεύω* 'лесно е, удобно е' с изчезване на начално *в-* в говора.

улефѐ 'заплата на служба' (Геров). – Чрез тур. *ulûfe* 'заплата на еничарин' от араб. *ulūfa* 'храна за коне'. – Заето и в срхр. *улѐфа*, *улѐва* 'заплата, обикн. войнишка, или принадлежности на спахия'. Срв. *лефѐ*[1] (вж.).

у̀леш, **у̀лешка** 'охлюв', вж. *у̀леж*.

улѝбвам се, **улѝбнувам се** 'усмихвам се съвсем слабо и едва забележимо' (Тетевен, СбНУ 31, 349), обл. 'усмихвам се леко' (БТР), **у(х)либя се** диал. 'кривя лицето си, като се смея или гримаснича; озъбвам се; (прен.) умирам' (R. Bernard, RESl 42, 1963, 132). – Произв.: *улибен* и *улибнат* диал. (R. Bernard, RESl 42, 1963, 132), *улипка* 'слаба усмивка, при която едва забележимо се настройват някои мускули на лицето за усмивка' (Тетевен, СбНУ 31, 349), *улѝбка* обл. 'лека усмивка' (БТР). – Неотбелязано у Vasmer 3, 183, и в предходната му литература съответствие на рус. *улыба́ться* 'усмихвам се', срв. и бълг. диал. *улипка* (вж. по-горе), съответствие на рус. *улы́бка* 'усмивка' (посочено у Фасмер–Трубачев 4, 160, по Стойков, БЕз 5, 1955, 11). Рус. *улыба́ться* се определя като произв. от рус. диал. *лы́бить*, *лы́биться* също < праслав. **lybiti* (*sę*), което, според Vasmer, REW 2, 73–74, е с неясен произход (вж. там за по-ранните опити за тълкуване). В ЭССЯ 17, 14, се предполага, че праслав. **lybiti* (*sę*) е възникнало чрез удължаване на коренната гласна в **lъbъ* 'череп', като значението 'усмихвам се' е възникнало от първоначално 'зъбя се като череп'. Същата праслав. основа имат диалектните глаголи *либѐтя се* 'смея се

лекомислено', *либотим* 'смея се неприлично', *либо̀тим се* 'смея се повече с лице, отколкото с глас; смея се неприлично', определени на азбучно място в БЕР като произв. от *лѝбя се* (липсва!) и сравнени с рус. *лы́баться* 'усмихвам се', *лы́биться* също [в ЭССЯ 17, 15, посочените български форми са определени като продължения на праслав. **lybatāti* (**lybotati*) / **lybětāti* (**lybětati*), интензивни образувания от **lybiti (sę)*]. Възприетата като изходна праслав. форма **lybiti (se)* предполага вторичен произход на *х* в бълг. *у(х)либя се*, обяснимо с експресивната семантика на глагола. Тук спадат и формите с *е* вм. *и*: *улѐбвам се*, *улѐбна се* обл. 'усмихвам се радостно' (БТР), *улѐбнавам се*, *улѐбна се* 'засмивам се, усмихвам се' (Габрово, архивни материали П. Цончев, ДА), *улѐбнат* 'усмихнат' (БТР), *ухлѐбна се* 'да се засмея, да се усмихна' (Геров), *ухлѐбвам се*, *ухлѐбна се* 'усмихвам се' (П. Р. Славейков по РРОДД), *ухлѐбя се* също (П. Ю. Тодоров по РРОДД), *ухлѐбнат* 'усмихнат' (П. П. Славейков по РРОДД), *у(х)лебя се* 'кривя лицето си, като се смея или гримаснича', *у(х)леби се* 'умря' (R. Bernard, RESl 42, 1963, 132), срв. със същия произход *лебо̀тя се* 'хиля се, смея се', *лебо̀та са* 'смея се неприлично', *лебо̀тим се* също, обяснени на азбучно място в БЕР от *либо̀тим се* (вж. по-горе) със свръхстарателно *е*, вж. същото обяснение в ЭССЯ 17, 15, под *lybotati* / *lybětati*. Според различното тълкуване на Bernard, RESl 42, 1963, 132–134 (срв. и Р. Бернар, Българистични изследвания, София 1982, 327–329), бълг. *улѝбвам се* и рус. *улыба́ться* възлизат към обща праславянска форма **xlybiti* (*sę*) от **xylbiti* (*sę*), възникнало от праслав. **xyliti* (*se*) 'кривя (се)' (вж. *хѝля се*) с разширение *-b-*. Според автора посоченото разширение на основата в **xyliti (sę)* > **xylbiti (sę)* е възникнало под влияние на стб. **скла́бити сѧ** 'усмихвам се' (Супр.), старобългарска книжовна заемка в рус. *скла́биться* 'хиля се', срв. собствено руската форма *осколобление* 'усмивка'.

улѝвам, **улѝна**, **улѝнвам** 'измествам някоя става от тялото от мястото ѝ, извивам, извяхвам, измятам, изкълчвам' в пример: *Улина си крака* (Геров), **улѝвам се** 'изкълчвам се' (Геров). – От първоначално **улѝхвам*, **улѝхна*, произв. от *лих* (вж.), с диалектно изпадане на *х*. Формата за нов несв. в. *улѝнвам* е пряко производна от *улѝна* < **улѝхна*. Срв. словообразувателно и семантично *олишавам* 'повреждам нещо' (Тетевен). Във връзка с *улѝна* Цонев, История 1, 79, привежда стб. **оулихнѫти** (?).

у̀лика 'предмет, следа или признак за доказателство на провинение'. – От рус. *у̀лика* също, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 251.

улѝсвам, **улѝсам** 'отвличам вниманието; отнемам времето; залисвам', **улѝсвам се** 'забравям се в работа или в игра, забавям се', **улѝсвам, улѝша** 'забавям' (Геров), **улѝсувам** 'улисвам; залисвам, отвличам вниманието с нещо' (Самоков), **улѝсувам се** 'забравям се в работата или в друго нещо' (Самоков). – От *залѝсвам*, *залѝсам* (вж. под *за̀лис*[1]), с декомпозиция на мнима предст. *за-* и замяната ѝ с предст. *у-*. Срв. *слѝсвам* (вж.).

улитка 'охлюв' (Тетовско; Призрен), **у̀литки** 'бели дребни черупки от охлюви' в *гердàн от у̀литки* (Велико Търново), **улѝтка** 'мекотело животно с черупка, охлюв' (Банат). – От едни произход с рус. *улитка* 'охлюв', което според Vasmer, REW 3, 182, е произв. от прил. **ulitъ* 'кух, празен отвътре', произв. от праслав. **ulь*, вж. *у̀лей*. Вж. J. Zaimov, ZSl 5/2, 1960, 196, който, посочвайки еднаквостта с руското название, предполага същия произход и за *у̀леш*, вж. *у̀леж*.

у̀лица 'път, място за минаване между редица сгради или дворища в населено място; (прен.) място, среда на лоши нрави и обноски; място на поквара', **у̀лыца**, **у̀лца** (Банат), **у̀лицъ** 'клозет' (Дервент, Дедеагачко); чсл. оулица. – Произв.: *уличàрин* 'уличник', *уличàрка, уличàрски* прил., *у̀личен* прил., *у̀личник* 'човек с покварени от улицата нрави и обноски, гамен, хулиган', *у̀личница, у̀личка,* умал. *у̀лче* 'уличка' (Банат); *нау̀лице* нареч. 'навън' (Кюстендилско Краище), *напоу̀лице* нареч. 'по нужда' (Кюстендилско Краище). – Срхр. *у̀лица* 'двор, улица', словен. *ùlica* 'улица; път, по който прекарват добитък', рус. *у̀лица*, укр. *ву̀лиця*, белорус. *ву̀ліца, ву̀лка*, чеш. *ulice*, словаш., пол. *ulica* горлуж. *wulica*. – Праслав. **ulicā*, произв. от **ulā* или **ulь*, вж. *у̀лей*. Срв. Miklosich, EtWb 372, Brückner, SEJP 372, Ст. Младенов, ЕтР 651, Holub–Kopečný 402, Vasmer, REW 3, 182, Skok 3, 542, с литература. – От български език заето в рум. *uliță* 'улица; жителите на улицата' (Цонев, История 2, 79, Rosetti, Influenţa 43), унг. *utca* (Цонев, История 2, 169, Mihăilă 41), алб. *ulice* 'улица' (Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 13), *úlitsë* 'дупка, пукнатина, цепнатина' (Селищев, Слав. нас. 153).

улича̀вам, уличà 'обвинявам въз основа на улики, на доказателства; изобличавам'. – От рус. *уличи́ть* също.

улѝшка 'кошер с пчели в него' (Кичевско). – От **улѝщка*, произв. от *улѝще* също, вж. под *у̀лей*. Срв. за образуването *увѝшка* (вж).

улѝя 'кожена торба' (Геров), **у̀лье** 'кожена овчарска торба за носене на брашно на кошарата; подигравателно прозвище на овчар; прост човек' (Странджанско), **у̀льъ** 'торба от кожа, в която е имало сирене' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв. *улѝйка* умал. (Геров), *у̀линка* 'торба за брашно, жито и др., направена от цялата кожа на дребен добитък' (Кръстополе, Габрово, Ксантийско). – Еднакво с *вулѝя*, вж. *вулгѝя*.

у̀лов 'уловено количество риба', вж. *ловя̀*.

улòвка 'хитрина, средство, с помощта на което се постига нещо, обикн. непочтено; въдица, подмамка'. – От рус. *улóвка* също.

у̀лог[1] 'облог, залог, бас' (Геров). – Девербативно образуване от *улòжа (се)*, вж. *улàгам (се)*. Изходното значение е 'нещо вложено, поставено'. Срв. словообразувателно и семантично *влог, залòг* (вж.).

у̀лог[2] (у̀лок) 'безделие, мързел' (Банско, СбНУ 48, 536). – От един произход с *у̀лог*[1] (вж.). Различното значение 'безделие, мързел' е възникнало от представата за неподвижност, свързана с изходното значение на глагола **legti, lęgą* 'лежа'.

у̀лог[3] 'който има телесен недостатък; сакат, хром, схванат човек' (Геров), 'парализиран' (Прилеп, Охрид, Дебърско). – Произв.: *улòгав* 'хром, куц, сакат; малък, нисък, дребен' (Геров), 'на когото единият или двата крайника са вдървени, парализиран' (Прилеп, Кюстендилско), *влòгав* 'тромав, отпуснат несръчен' (Хвойна, Павелско, Асеновградско), *улòгавец* 'улогав човек' (Геров, ЮЗ), *улогавѐя* 'ставам улогав, схващи ми се някой член на тялото, осакатявам' (Геров), *улогàр* 'сакат човек' (Геров) *улогàрка* 'улогава жена' (Геров) 'саката жена' (Струга, Велес), *улогàрче* умал. в *младо улогарче* (в текст от нар. пес., Геров), *улогàрски* прил., нареч. 'като улогар' (Геров), *улогàт* 'сакат' (Дупница, Геров), *улогàта* в *улогàта змиѝ* 'пепелянка Vipera berus' (Геров). – Безсуфиксно прилагателно с основно значение 'залежал се', произв. от *у̀лог*[2] (вж.) (Л. Селимски, писмено).

улòмък 'отрязък от хляб, пита' (Кюстендилско, Дупнишко), **улòмок** 'резаник от хляб, от месо, което взима свещеник, когато чете някому' (Геров). – Срхр. *у̀ломак*, чеш. *úlomek*, словаш. *úlomok*, пол. *ułomek*. – Праслав. **ulamъkъ*, произв. с наст. *-ъkъ* от **ulamiti* (с продължители срхр. *улòмити*, чеш. *ulomiti*, словаш. *ulomit'*), префигирано произв. от **lamiti* (вж. *ломя̀*). Формата *улòмок* е с диал. *о* на мястото на общобълг. *ъ*.

улотѝя 'улавщина' (Геров). – Произв. от *ху̀ла* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х-*. – Срв. *у̀лав, улава, у̀лчо, уля*.

у̀лстер шивашки професионален говор 'влакнест вълнен плат от груби прежди, който се употребява за зимни палта, полушубки и манта; дълго и широко горно палто с колан'. – От англ. *ulster* със същите значения, по собствено име, вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227, 235. Отразява английския графичен облик на МИ *Ълстър*, град и някогашна административна област в Ирландия.

улу̀ден 'издокаран', вж. *улю̀двам*.

улу̀зин 'мързеливец' (Смолско, Пирдопско). – Произв.: *улузлу̀к* 'мързел' (Смолско, Пирдопско). – От *хулу̀зин* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х-*.

улу̀к 'отточна канавка; отточна тръба; воденичен улей; жлеб' (Геров) 'канал, герен' (Разложко), 'водосточна тръба' (Самоков), 'улей, тръба от дърво като корито' (Войнягово, Карловско), 'улей за воденица, тепавица и др.' (Кузлукьой, Дерекьой, Гюмюрджинско; Златоград), 'улей' (Чешнегирово, Пловдивско), 'прозорче на кошара, заковано с дъски' (Ново село, Видинско), **улу̀к, уллу̀к** 'улей на воденица, мивка и др.; вада' (Съчанли, Гюмюрджинско), **улу̀к** и **улу̀ка** 'отвор на зид; дупка, през която изтича вода' (Доброславци, Софийско), 'улей за воденица, тепавица и др.' (Кузлукьой, Дерекьой, Гюмюрджинско;

Златоград). – Произв.: *улȕчец* умал. (Геров). – Вж. *олȕк*. Формата *уллȕк* е със свръхстарателно удвояване на *л*, възникнало може би под влияние на производни с наст. *-лук*. Формата *улȕка* е възникнала вторично, може би под влияние на *пролȕка* в значението 'празнина, междина, процеп' (вж. под *прдлук*[3]).

ȕлук 'условие': *Давал момана с ȕлук* (Смолянско). – Еднакво с *ȕлог*[1] 'облог, залог, бас' (вж.), тук с диалектна редукция на неударено *о* > *у* и обеззвучаване на крайната съгласна.

улȕка 'сполука', нареч. 'навреме; случайно' (Геров). – Произв.: *наулȕка* (Геров). – Произв. от *лȕча*[2] (вж.).

ȕлум свойско нежно обръщение на по-стар човек към дете или към по-млад човек (Дервент, Дедеагачко). – Произв.: *улȕмче* умал. (Дервент, Дедеагачко). – Еднакво с *дȕлум* (вж.), тук с преход на ударено *о* > *у* в говора.

улȕчвам, улȕча 'попадам в целта', вж. *лȕча*[2].

улучша̀ книж. остар. 'подобря' (С. С. Бобчев). – От рус. *улучшúть* също, вж. Б. Цонев, Слав. глас. 1/1, 1902, 28.

улучшѐние книж. остар. 'подобряване' (Ив. Вазов, А. Константинов по РРОДД). – От рус. *улучшéние* също.

ȕлчо 'улав човек' в съчет. *улчо улав* (Геров). – От един произход с *ȕлав* (вж.). За образуването с наст. *-чо* срв. *глȕпчо* и др.

улъжъ̀к 'вероятно' (Дервент, Дедеагачко). – От тур. *olacak* 'така да се каже; вероятно', с диалектни звукови промени: преход *дж* > *ж*, редукция на неударено *а* > *ъ* и преход на ударено *а* > *ъ*. Срв. със същия произход *оладжа̀к* 'тъй да се каже, един вид' (Т. Г. Влайков, Ц. Церковски по РРОДД, липсва на азбучно място в БЕР).

улъшъ̀к 'извара' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. диал. *ulaşık* също. – Срв. със същия произход *олешъ̀к* и *олеша̀к* също (вж.) с варианти.

улъщѝсвам се 'занимавам се, работя' (Съчанли, Гюмюрджинско). – С дисимилативна промяна *ъ – ъ* > *у – ъ* от първоначално **ълъщѝсвам се* < *алащѝсвам се* също, произв. от основата за мин. св. вр. *alıştı* на тур. *alış-* 'привиквам, свиквам; (прен.) работя равномерно' с *-ис-* от гръцка аористна основа. Срв. *алащѝсвам, алащѝсувам* 'привиквам' (Геров, липсва на азбучно място в БЕР).

ульгѐ 'торба за брашно, жито и др., направена от цялата кожа на дребен добитък' (Яковица, Дрангово, Момчилградско). – Еднакво с *вулгѝя* (вж.).

улю̀двам, улю̀дя, улю̀ждам 'нареждам нещо пред хора' (Геров), **улю̀дувам** 'уреждам; подобрявам' (Банско, Кумановско), **улю̀дювам, улю̀да** 'добре обработвам, добре се грижа' (Кюстендилско), 'правя както трябва' (Софийско), 'подреждам, поставям на място' (Пазарджишко). – Произв.: *улȕден* 'издокаран' (Мариово). – Произв. от **людя*, диал. *лю̀да* 'грижа се добре за нещо' (обл.

Пиянец, Кюстендилско), *лю̀дим* 'правя нещо добре' (СбНУ 49, 780), *лю̀дувам* 'живея си добре, светувам' (Геров), които продължават праслав. **ljuditi* и **ljudavāti*, произв. от праслав. **ljudъ* (вж. *люд*). За съответствията на българските отименни глаголи в други славянски езици вж. ЭССЯ 15, 193–194. За други префигирани форми на **людя, лю̀да* и т. н. вж. под *люд*.

уля 'улав човек, улчо, гламчо' (Геров). – Произв.: *ȕляв* 'недосетлив, глупав, гламав' (Геров). – R. Bernard, RESl 27, 1951, 37–38, срв. Р. Бернар, Българистични изследвания, София 1982, 286, представя думата със значение 'улав мъж, улава жена' и я определя като еднаква с абстрактното съществително *хȕла, хула̀* 'лоша дума, злословие' (вж.). Определнието е неубедително, тъй като думата е название за лице. Бълг. *уля* 'гламчо' е съответствие на срхр. *хȕља* 'негодник', определено от Skok 1, 693, като девербативно образуване от срхр. *хуљати*, срв. *хȕля*.

улямà остар. 'присъда' в текста: *...та им чел улямите, да си знаят винаата* (Съба Вазова по РРОДД). – Вторична форма за ед. ч., възникнала от представената в текста членувана форма за мн. ч. *улямите*. Последната е възникнала с диалектен преглас *и-* > *(й)у-* от *иля̀м* 'присъда, съдебно решение' < тур. *ilâm* също < араб. (вж.), заето от турски и в срхр. *илам* 'съдебно решение на кадия'.

уляник 'пчеларник' (Кичевско, Тетовско). – Вж. *ȕлей*. – Срв. срхр. *уљáнйк* 'пчелин', за което Škaljić 632, неубедително предполага връзка с тур. *oğul arısı* 'млади пчели, рой'.

ум 'психическа способност за познаване и разсъждение; начин на мислене; разбиране; (прен.) човек със забележителен ум, велик учен; способност за помнене, памет; поука, напътствие, съвет, наставление', 'мисъл, умисъл, намерение' (Геров), **йум** 'ум, разсъдък' (Съчанли, Гюмюрджинско; Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Доганхисар, Дедеагачко), **ȕмут** само чл. 'сляпо око, слепоочие' (Кукуш); стб. **оумъ**. (Мар., Зогр., Асем., Син. тр., Клоц. и др.). – Произв.: *ȕмен* 'който има здрав ум, разумен, паметен; който е основан на ум, в който е вложен ум, разбиране', *умец* умал. (Геров), *ȕмно* нареч., *ȕмната* нареч. 'с ум, внимателно', *умнѐя* 'поумнявам', *умнѝк* 'умен човек', ирон. 'глупак', *умнѝца* ж., *умнѝк* 'зъб мъдрец' (Преколница, Кюстендилско), *ȕмник* също (Семчиново, Пазарджишко; Ново село, Видинско), 'зъб мъдрец; област на слепите очи' (Охрид; Тресанче, Добърско), *ȕмняк* 'зъб мъдрец' (Кюстендилско), 'зъб мъдрец; област на слепите очи' (Кондофрей, Радомирско; Софийско), *ȕмляк* (вж.), *ȕмност, умовѝт* 'умствен' (Ив. Богоров по РРОДД), 'умен' (Долновардарско, Сб. Веркович, 566), *йумовѝт* също (Смолян; Петково, Ардинско; Кутела, Смолянско), *умовѝтен* също (Долновардарско, Сб. Веркович, 566), 'умен, благоразумен' (Солун), *умовѝтост* 'ум, умност' (П. Р. Славейков по РРОДД), *ȕмствен* 'който става с ума, който засяга ума', *ȕмщина* 'качество на умен', *ȕмя се* 'мисля, размислям; чудя се, мая се' (Геров), *ȕмам (се)* 'мисля, чудя се' (в текстове от нар. песни по РРОДД), *ȕмум съ* 'мисля си, размишлявам' (Кукуш), *умȕвам* 'мисля, разсъждавам

безрезултатно; колебая се', *умя̀* (вж.); *безу̀мен, безу̀мие, безумѝе* (Геров), *безу̀мник, безу̀мница, безу̀мство, безу̀мльо* 'безумник' (Геров), *безу̀мла* ж. (Геров), *безу̀млив* (Геров), *безу̀мщина, безумя̀, безумя̀вам* (Геров); *вумя̀ се, вумя̀вам се* 'втълпявам се, налагам се на съзнанието' (Клисура, Карловско; Панчев), *фю̀мя, фю̀мвам* 'внушавам на някого някаква мисъл' (Кутела, Виево, Славейно, Смолянско; Петково, Ардинско); *заумя̀, заумя̀вам* 'запомням' (Геров); *изумя̀, изумя̀вам* 'забравям' (Трън, Прилеп, Ботевградско); *изумя̀* 'изнамирам' (Брусен, Тетевенско), *изу̀ма* 'измисля, създам чрез мислене; забравя' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *изу̀ма* 'забравям' (Етрополе, Ботевград), *изумува̀м* 'забравям' (област Пиянец, Кюстендилско; Самоков), 'измислям' (Говедарци, Самоковско), *изумвам* 'забравям; изкуфявам' (Доброславци, Софийско), *нау̀м* нареч. 'на ума си, без говорене или писане', *найу̀м* също (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), *нау̀ме* и *нау̀мьъ* също (Дервент, Дедеагачко), *наумя̀, наумя̀вам* 'напомням; намислям, припомням' (Странджанско), *нъу̀мяъм* (Кръвеник, Севлиевско), *нъимю̀въм* също (Съчанли, Гюмюрджинско), *нъумя̀вам съ* 'припомням си' (Страхилово, Свищовско), *нау̀мувам* 'наумявам; намислям' (Самоков), *наю̀мвам са* 'решавам, идва ми наум' (Смолянско) *нау̀мвам си* 'намислям, набелязвам си да извърша нещо' (Доброславци, Софийско), *напрезу̀мица, напреу̀мица* (Геров); *поумнѐя, поумня̀вам; преу̀мица, преу̀мки* (Геров), *презу̀м, презу̀мица; приу̀мица; разу̀мя съ* 'размисля се' (Дервент, Дедеагачко), *ра̀зум* 'умствени способности, ум' (вж.), 'смисъл, значение' (Банат), *съумя̀вам се, съумя̀свам се* 'дохождам ми наум, сещам се' (Геров), *сумя̀съм* 'вразумя, науча' (Градище, Севлиевско), 'съобразя' (Съчанли, Гюмюрджинско), *сумя̀свам се* 'сещам се, съобразявам се, поумнявам' (Странджанско), *сумя̀сам се, сумя̀свам се* 'дохождам ми наум, спомням си' (Габрово), *сумѐсвам са* 'опомням се, идвам на себе си' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Долен, Момчилградско), *сумя̀сувам се* 'дохождам ми на ума, събирам си ума' (Банско), *сумя̀съм съ, сумя̀соом съ* 'идва ми наум, съобразявам се, досещам се' (Войнягово, Карловско), *сумя̀суум са* също (Чешнегирово, Пловдивско), *суу̀мум* 'мисля си, расъждавам си, правя план за някоя работа' (Кукуш); *умода̀вец* 'който дава ум' (Прилеп, Панчев), *умозаключа̀вам, умозаключѐние, умозаключѝтелен, умозрѐние, умозрѝтелен, умонастроѐние, умопобъ̀ркам се, умопобъ̀рквам се, умопобъ̀ркан, умопобъ̀рканост, умоповрѐден, умоповрѐденост, умопомрача̀ се, умопомрача̀вам се, умопомрачѐн, умопомрачѐние, умопомрачѐност, умопомрачѝтелен, умотворѐние; ветроу̀мен* 'вятърничав' (Геров), *високоу̀мен* 'горделив' (Геров), *високоу̀мие* 'горделивост', *високоу̀мство* също (Геров), *двоеу̀мен* 'който се двоуми', *двоумя̀ се, двоумѝм се* (Самоков), *двоюмам* 'двоумя се' (Велес, СбНУ 10, 34), *двоумѐние, дългоу̀м* (Софийско), *крапоу̀м, крапоу̀мен* (Сливница, Етрополе, Банско, Геров), *краткоу̀м* (Геров), *краткоу̀мен* (Доброславци, Софийско; Кюстендилско), *късоу̀м* (Геров), *касоу̀мен* (Говедарци, Самоковско), *малоу̀мен, малоу̀мие, малоу̀мник* 'глупав' (Самоков), *остроу̀мен, остроу̀мник, остроу̀мец, остроу̀мие, остроу̀мица, плиткоу̀м, плиткоу̀мие, плиткоу̀мен,*

блиткоу̀вен (Корово, Велинградско) (с асимилативно озвучаване *пл* > *бл* и преход *м* > *в* от **плиткоу̀мен* < *плиткоу̀мен*), *слабоу̀мен, слабоу̀мие, слъбоу̀мец* 'глупав човек' (Съчанли, Гюмюрджинско), *тъпоу̀м, тъпоу̀мен, тъпоу̀мие, тъпоу̀мник*. – Срхр. *ўм*, словен. *úm*, рус. укр., белорус. *ум*, чеш., словаш., пол. *um*. – Праслав. **итъ*, сродно с лит. *aitiẽ* 'разум', изт.-лит. *aitmenis* 'памет', *otmenis, otmena* ж. 'съзнание; чувство'. Срв. Miklosich, EtWb 372 Brückner, SEJP 594, Ст. Младенов, ЕтР 651, Holub–Kopečný 317, Vasmer, REW 3, 183, Skok 3, 544, с литература. – Срв. *умѐя*.

умàн в *чер умàн* 'раст. Inula helenium' (Ловеч; Бериево, Севлиевско). – Еднакво с *омàн* (вж.).

умàх нареч. 'изведнъж' (Банат). – От *у*[2] (вж.) и *мах* (вж.) с лексикализация. – Срв. срхр. *ўмах* 'веднага', откъдето може да е било заето.

умà̀чуф прил., **умà̀чува** в *умà̀чува чорбà* 'чорба с тестени топчета' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв. от **умà̀ч* 'тестено топче', заемка от тур. диал. *umaç, uvmaç*, 'вид тестено ястие; тестено топче с големината на нахутено зърно; вид чорба от вода и брашно, буламач', срв. тур. диал. *umaç çorbası* = *umaçlı corba*, тур. *oğmaç* 'вид чорба', *ovmaç* простонар. 'вид супа с галушки; прясна трахана', произв. от *oğ-/ov-* 'претривам'. – Заето и в срхр. *otač* 'вид домашна юфка, от която се прави чорба' (Босна и Херцеговина).

умà̀ятел книж. остар. 'вълшебник' (Г. С. Раковски по РРОДД). – Вероятно неологизъм, произв. от *омà̀я*, вж. *мà̀я*[2].

умбрѐ̀ла (А. Константинов по РРОДД), вж. *омбрѐ̀ла*.

умдѝсам 'надявам се' (Долновардарско, Сб. Веркович, 566). – От основата на мин. св. вр. *umdu* на тур. *um-* 'надявам се, уповавам се; очаквам' с *ис-* от гр. аористна основа.

умѐ̀л 'който се прави с умение; който притежава умение, изкусен, сръчен', **умѐ̀ло** нареч. 'изкусно, сръчно, ловко; майсторски, похватно', **умѐ̀лост** 'качество на умел'. – От рус. *умéлый, умéло, умéлость* със същите значения.

уменшѐ̀ние книж. остар. 'намаляване' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *уменьшéние* също.

умѐ̀сам 'приличам' (Кукуш), вж. *омя̀сам*.

умѐ̀стен 'който приляга за даден момент, място или случай; удобен, подходящ', **умѐ̀стно** нареч., **неумѐ̀стен**, **неумѐ̀стно** нареч. – От рус. *умéстный, умéстно* нареч., *неумéстный, неумéстно* нареч. с подобни значения. Вж. Б. Цонев, ПСп 64, 254, Сб. Медведев 1922, 44.

умѐя 'имам способност да върша нещо; владея умението за това, иде ми отръки; зная, мога', **ѹмем** 'умея, мога' (Банско); стб. **оумѣти** (Мар., Зогр., Асем., Супр. и др.). – Произв.: *умѐние* 'способност да се върши нещо, основано на знание и опит; вещина', *умѐне* 'изкуство' (Банско), *умѐтен* 'който

знае, умее много неща' (Геров), 'изкусен' (Банско), *уметница* 'изкусна жена' (Банско), *умѐтьън* 'сръчен, способен за всякаква работа' (Троян), *неумѐтен* 'неумел' (Геров; Западна България, СбНУ 13, 256), *неумѐятна* 'която не умее нищо да работи' (Трънско, архивни материали Любичев, ДА); *доумѐя, доумя̀вам; недоумѐя, недоумя̀вам, недоумѐние; изумѐя, изумя̀вам, изумѐвам* също (Софийско), *изумелост* (в. Свобода, 1888 г.), *изумѝтелен, изумлѐние, изумлив* (Св. Миларов), *избезумея* (П. Р. Славейков), *избизумѐвам* 'смайвам се, обезумявам' (Смолянско; Павелско, Асеновградско); *обезумѐя, обезумя̀вам; проумѐя, проумя̀вам; разумѐвам се* 'сговарям се' (Банат); *недоразумя̀вам, недоразумѐние; съумѐя, съумя̀вам*. – Срхр. *ѝмети*, словен. *umẽti*, рус. *умѣть*, укр. *умі́ти*, чеш. *umĕti*, словаш. *umieť*, пол. *umieć*, горлуж. *wumĕć*, долуж. *humĕś*. – Праслав. **umĕti*, свързано с праслав. **umъ* > *ум* (вж.).

умѝрам, **умра̀**, вж. *мра*.

умло̀щавам се, **умло̀ща се** 'увеличавам се, умножавам се' (Банат). – От първоначално **умло̀щвам се* също, произв. от *мло̀щву* 'множество' в същия говор (вж. под *мно̀жество*), с промяна на наставката по глаголи на *-авам*.

ѝмляк 'зъб мъдрец' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – От *ѝмняк* също (вж. под *ум*) с дисимилативна диалектна промяна *мн* > *мл*, за която срв. напр. диал. *мло̀го* < *мно̀го*.

ѝмник[1] 'зъб мъдерц', вж. *ум*.

ѝмник[2] 'съд за хума'. – От *хѝмник* също, произв. от *хѝма* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х-*.

ѝмнъ съ 'спадна, повяхна' (Троян). – От *хѝмна се* (вж.) с диалектно изпадане на начално *х*.

умо̀т (Страхилово, Свищовско), вж. *хомо̀т*.

умор 'умора' в стихотворен текст: *Ала Цена от бяг, умор насила се влачи...* (Ив. Вазов). – Еднакво с *умо̀ра* (вж. *моря̀*). Срв. срхр. *ѝмор* също.

умо̀тря 'видя, забележа' (Банат). – Произв. от *мо̀тря* (вж.).

умѝз 'плещи' (Панчев). – Еднакво с *омѝз* 'ръкавна извивка' (вж.) и *емѝс* също (вж.), последното неубедително свързано на азбучно място в БЕР с тур. диал. *yomuz* 'страна, посока'.

умѝлвам се, **умѝла се** '(за жена) прибирам си косите и къдриците, та оголвам лицето си' (Тетевен, СбНУ 31, 349). – Произв. от *мѝля се*[2] 'внезапно подавам глава' (вж.).

умѝльън 'наивен' (Бракница, Поповско, БДиал 5, 255). – Вероятно еднакво с *умѝлен* 'изблещен', вж. под *мѝля се*[2] 'внезапно подавам глава'. Значението 'наивен' вероятно е основано на характерния за наивен, глуповат човек израз на лицето, определим като 'изблещен'.

умѝнзурен 'изцапан, мръсен' (Съчанли, Гюмрджинско). – Вероятно свързано по произход с *мѝндзи* (вж.).

умурда̀рувам се 'изпоцапвам се' (Самоков). – Произв. от *мурда̀ра* (вж.), *мурда̀рим*[1] (вж.).

умѝслен 'мръсен, изцапан, очернен' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв. от *мѝсля*, продължаващо праслав. **musliti* в рус. *мы́слить* 'олигавям, намокрям със слюнка', произв. от праслав. **muslā* > рус. диал. *мы́сли* мн.ч. 'слюнки'. Срв. *мѝсльо* 'човек, който се цапа' и *мѝсля* 'жена, която се цапа' (Костурско, липсват на азбучно място в БЕР), *мѝсам (се)* 'цапам (се)' (Костурско, липсва на азбучно място в БЕР). За опитите за обяснение срв. Vasmer, REW 2, 178, R. Bernard, RESl 40, 1964, 32–33, ЭССЯ 20, 196, 198.

умѝстя се в текста: *Келът хватил, та се пременил в парталиви дрипи, умустил се и отишол нах юдата* (Геров, с непосочено значение). – Вероятно със значение 'нацапвам се', произв. от *мустя̀* 'цапам, мърся' (вж.).

умѝт 'надежда, изгледи за нещо; намерение', 'намерение, надежда' (Т. Г. Влайков по РРОДД), 'тъкмене, тъкмеж, готвене; ум, намерение' (Геров), 'намерение' (Странджанско; Дервент, Дедеагачко; Хасково) 'надежда' (Съчанли, Гюмюрджинско; Долновардарско; Кукуш; Войнягово, Карловско; Смолско, Пирдопско), 'надежда, вяра в бъдещето' (Смолянско, Ардинско, Маданско; Корово, Велинградско). – От тур. *umut, umit* 'надежда, упование' < перс. *umid* също. – Заето в срхр. *ѝмīд* 'надежда'.

умѝтлак нареч. 'вероятно, навярно' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – От *у*[2] (вж.) и *мѝтлак* (вж.), с лексикализация.

умѣт 'хомот, ярем' (павликянски говор в Свищовско и Пловдивско, М. Сл. Младенов, Сб. Бернштейн 1971, 365, L. Selimski, Prasłowiańszczyzna 1998, 232–233), **умѣтет** чл. (Пловдивско, павликянски говор), **умъкь** също (Ореш, Свищовско, Й. Капелов, Ореш, С., 1989, 123), **умъкьи** мн. ч. 'ярем; (прен.) робство, иго' (Банат, Ст. Стойков, ТБД 4, 1968, 248–249). – Според Л. Селимски (писмено) варианти на запазено само в павликянския говор българско застъпване *умѣт*/*умъкь* на праслав. **xamątъ*/**xamątь* (вж. *хомо̀т*). Вариантът *умъкь* е от **умѣть* (срв. членната форма *умѣтет*) с диал. преход *ть* > *кь*. Банатското *умъкьи* мн. ч. е вероятно от по-старо дв. ч. по **ī*-основи. За дв. ч. при впряг на два вола, всеки в отделен хомот вж. Bańkowski, ESJP 1, 143.

ун в *ун капа̀н* 'пазар, дето се продава брашно' (Геров), *ѝн-пазар* 'пазар за брашно' (Ц. Гинчев по РРОДД). – От тур. *un* 'брашно' в *un kapanı* 'пазар, дето се продава брашно', *un pazarı* също.

унап 'дива маслина, джинджифил' (Охрид, Панчев). – От тур. *hünnab* 'раст. Zizyphus jujuba. – Вж. *хинап*.

унгѝя 'мярка за тежест' в текста от нар. пес.: *...и унгия буйбак изпрела* (Геров). – От нгр. *ουγγία* 'мярка за тежест, унция' < лат. *uncia*, вж. Дзидзи-

лис, Фонетични проблеми 106, с литература. Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166, от нгр. *óγκος* 'обем, куп неща', което е неубедително.

унгу̀рин 'унгарец' (Троян), 'проклетник' (Ив. Вазов по РРОДД). – Произв.: *унгурче* 'монета от един или два кройцера, наречена по името на унгарците, живели за известен период в Шумен около средата на 19 в.' (Шумен). – От рум. *ungur* 'унгарец'. – Срв. *угрин* (вж.).

унджѝя 'продавач на брашно, брашнар'. – Произв.: *унджѝйка, унджѝйница, унджѝйче, унджѝйски;* ФИ *Унджѝев, Унджѝйски*. – От тур. *unci* също.

унджулу̀к 'поминък с продаване на брашно, брашнарство' (Геров). – От тур. *unculuk* също.

у̀нди 'ресни' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От *ху̀нди* също (вж. *ху̀нда, фу̀нда*) с диалектно изпадане на начално *х-*.

унѐр 'чудо, нещо чудно, чудесия' (Геров). – От тур. *hüner* 'изкуство' < перс. – Заето и в срхр. *ху̀ньер* 'вещина, знание, майсторство'.

унерджѝя, унерлѝя 'който прави унери, майстор да прави унери' (Геров). – От тур. *hünerci, hünerli* 'изкусен, умел'.

у̀нес 'състояние на унесен човек, полусън, захлас, забрава'. – Произв. от *унеса̀ се* 'изпадам в състояние на унесеност' (вж. *неса̀*). Срв. словообразувателно и семантично *за̀нес*.

унѐтре нареч. 'вътре' (Геров; Ихтиман; Веринско, Бодрово, Ихтиманско; Багренци, Кюстендилско; Длъбочица, Мождивняк, Кумановско), **унѐтра** (Каменица, Кюстендилско). – Произв.: *наунѐтре* 'навътре' (Самоков), *одунѐтре* 'отвътре' (Самоков). – Вж. *внѐтре*.

унѝвам, унѝя 'отпадам духом, омърлушвам се, посървам, уникам', **унѝвам** и **унива̀я** (Геров); стб. **оуныти, оуныѭ** (Син. пс., Клоц.), **оуныватн, оунываѭ** (Син. тр.), **оуныные** (Син. пс., Син. тр., Супр.), **оуныл҄ъ** 'унил, нещастен, злочест; лекомислен, нехаен, безгрижен' (Супр., Рилски глагол. листове) – Произв.: *унѝл* 'отпаднал духом; тъжен, нажален', *унѝлост, унѝние; преунѝл* (Геров). – Рус. *уныва́ть*, струс. **оуныватн**. – Праслав. **unyti*, **unyvāti*, префигирани форми на праслав. **nyti* в струс. **нытн** 'тъгувам', рус. *ныть* 'пораждам продължителна болка; оплаквам се', укр. *ни́ти*, белорус. *ныць* също, чеш. *nýti* 'тъгувам; изтощавам; страдам', словаш. *nyt'* 'тъгувам', пол. диал. *nyć* 'съхна, вехна; тъгувам, измъчвам се', горлуж. *nyś* 'тъгувам', в отгласни отношения с праслав. **nāviti* и **nāvь* (вж. *на̀ви*). Вж. подробно Vasmer, REW 3, 185 с литература, ЭССЯ 26, 66–67.

университѐт 'висше учебно заведение с факултети от различни клонове на науката, в които се изучават основи на научни знания и се извършва научноизследователска работа; сграда, в която се помещава такова учебно заведение'. – Произв.: *университѐтски*. – Вероятно от рус. *университе́т* също, което е от

нем. *Universität* също, заето от косвената форма *universitātis* на средновек. лат. *universitās* (*litterarum*), букв. 'общност (на науките)'. За думата в руски език вж. Vasmer, REW 3, 184. Според РЧДБЕ 1982, 890, в български език думата е проникнала от немски.

унижа̀вам, унижа̀ 'унизявам', **унижа̀вам се, унижа̀ се** 'унизявам се'. – Произв.: *унижѐние*. – Произв. от изчезнало в българския език продължение на праслав. **nižati*, произв. с наст. *-ěti* от праслав. **niže* (> стб. **нижѣ**), компаративна форма от основата в праслав. **nizъkъ* (вж. *нѝзък*), вж. ЭССЯ 25, 153, или книжовна заемка (заедно с *унижѐние*) от рус. *унижа́ть, унижа́ться, унижѐние* със същия произход и значения.

унизя̀вам, унизя̀ 'накърнявам, понижавам достойнството; представям като по-долен, излагам', **унизя̀вам се, унизя̀ се** 'върша нещо, което (мисля че) стои под моето достойнство и положение'. – Произв.: *унизѝтелен,* нареч. *унизѝтелно*. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оуниѕѫтн** 'понижавам, снижавам' (Беседи на Григорий Велики), произв. от стб. **нижѫтн (сѧ)** 'понижавам (се); унижавам (се)', продължаващо праслав. **niziti* (*sę*), произв. от праслав. **nizъ* (вж. *низ*[1]), вж. подробно ЭССЯ 25, 142–143.

унифо̀рма 'еднакво служебно облекло за военни, учащи се, служещи и др.'. – Произв.: *унифо̀рмен* прил. – От рус. *унифо́рма* също, а то през нем. *Uniform* от фр. *uniforme* също.

унище 'воище' (Г. Караславов по РРОДД). – Може би вм. **увище* също, еднакво с *овѝще* (вж.), срв. и *овѝшка* също (вж.).

у̀ния ист. 'обединяване на православната и католическата църква под върховенството на папата и допускане богослужението да се извършва на роден език', **униат** ист. 'привърженик на унията'. – Произв.: *унѝтски* прил., *унѝтство* ист. 'църковно-политическо движение в България след Кримската война за създаване на автономна българска църква под върховенството на папата'. – Чрез рус. *у́ния, уни́т* от пол. *unia, uniat* с подобни значения, по нар. лат. *unio* 'единство'. За рус. *у́ния* вж. Vasmer, REW 3, 184–185. Вж. и E. Michow, Polonizmy i inne wyrazy polskiego pochodzenia w świetle leksykografii bułgarskiej XIX i XX wieku, Kielce, 2011, 198.

унѝя диал. 'фуния'. – Произв.: *унѝйка* диал. умал., *унѝйките* 'везба по пазва на мъжка риза' (Шкорпиловци, Варненско). – Вж. *хунѝя, фунѝя*.

унлу̀к 'сандък, в който пада брашното във воденицата' (Дервент, Дедеагачко). – От тур. *unluk*, произв. от *un* 'брашно'.

у̀нтерофицер остар. 'подофицер, сержант' (Т. Г. Влайков, Г. Бенев по РРОДД). – Произв.: *у̀нтерофицерски* остар. прил., *у̀нтерофицерство* остар. – Чрез рус. *у́нтер-офице́р* също, от нем. *Unteroffizier*.

ун у̀к, ун у̀ка, вж. *внук*.

ун̀утре 'вътре' (Длъбочица, Мождивняк, Кумановско), **ун̀утра** също (Страцин, Агино село, Кумановско), **ун̀утръ** също (Ново село, Видинско). – Произв.: *ун̀утръг* 'вътре' (Ново село, Видинско), *унутрашньо* 'вътрешно' (Челопек, Кумановско). – Еднакво с *вн̀ътре* (вж.).

у̀пад 'дебел мек сняг, обилен снеговалеж', вж. *па̀дам*.

упа̀дък 'отиване към лошо състояние, западане; загуба на имот, сили, здраве и др.; залез; разруха', **упа̀дъчен** 'който носи следи на упадък', **упа̀дъчност** 'качество на упадъчен'. – От рус. *упа́док, упа́дочный, упа́дочность* с подобни значения.

у̀плах и **упла̀ха** 'внезапен страх, изплашване, тревога'. – Девербативни образувания от **пла̀хам (се), пла̀хна се* 'плаша се' (Родопите, СбНУ 19, 65), произв. от *плах*[1] (вж.).

упова̀вам се 'надявам се', **упова̀ние** 'надежда'. – От съхранени в традиционния език чсл. форми на стб. **оуп҃ъвати, оуп҃ъваѭ** 'уповавам се, надявам се на някого (нещо), вярвам' (Мар., Зогр., Асем., Сав. и др.), **оуп҃ъваньє** 'надежда' (Син. пс., Син. тр., Супр.), произв. от стб. форма **п҃ъвати** 'надявам се, уповавам се' (Супр.), без сигурна етимология. За продължения на праслав. **иръvāti*, префигирана форма на праслав. **ръvāti* > стб. **п҃ъвати**, вж. при *уфам се*. – Заето в рум. *ирова̀и* 'надявам се' (13–16 в., вж. Rosetti, Limba română 13–14, 182. – Срв. *уфам се*.

упо̀р 'място за подпиране, подпорка', **у̀пор** в съчет. *в у̀пор* 'в непосредствена близост', нареч. 'направо, пряко; срещуположно' (Яврово, Асеновградско; Златоград, Маданско). – Произв.: *упо̀рен* 'напрегнат, усилен', *упо̀рница* 'лоша дума' в текста от нар. пес.: *тази дума упорница, упорница, убодница* (Геров), *упо̀рство* 'упоритост, опърничавост, непокорство', *упо̀рствам, упорѝт* 'който държи все на своето и не взема от съвети; когото човек не може да убеди или склони, твърдоглав, непреклонен, неотстъпчив; напрегнат, усилен, неуморен; който изисква усилия; мъчен, труден, тежък', *упорѝтост*. – Срхр. *у̀пор* 'крайморски западен вятър', *у̀пора* 'левка на каруца', рус. *упо́р* 'опора, подпора', чеш. *úpor*. – Праслав. **ирагь* и **ирагā* девербативни образувания с *о-* степен на коренната гласна от праслав. **иperti, ирьрą* (вж. *пръ се*).

управѝтел 'главен ръководител на някоя служба, търговско или промишлено предприятие'. – Произв.: *управѝтелка, управѝтелен*. – От рус. *упра́витель* също. Срв. стб. **оуп҃равитєль** 'основател, създател' (Житие на св. Вацлав, 10 в., SJS).

управлѐние 'управа, управляване; учреждение или сграда за някоя ръководна служба'; стб. **оуп҃равлєниѥ** (Супр.). – Произв.: *управлѐнец, управлѐнски*. – Според Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 45, от рус. *управле́ние* също. Ранната фиксация на думата като стб. преводно съответствие на гр. *ποδηγία* 'управление' позволява да се предполага старобългарска книжовна заемка в руски език.

управлѐнчески 'управленски'. – От рус. *управле́нческий* също.

управля̀вам 'редя, ръководя живота и устройството на държава, дружество, учреждение, предприятие и др., прилагам власт; карам, насочвам вървежа на кон, кола, машина'. – Според Б. Цонев, ПСп 64, 255, от рус. *управля́ть* също. Срв. стб. **оуп҃равлѧти** като преводно съответствие на гр. *ὁδηγειν* 'управлявам, ръководя, водя' (Супр., Житие на Константин).

упражнѐние 'действие на глагола *упражня̀ (се)*; работа, дейност, чрез която човек добива опитност и вещина; учебна дейност, обикн. с уреди и пособия за по-пълно усвояване на теоретическите уроци'. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оуп҃ражнєниѥ** като преводно съответствие на гр. *σχολή, ἀσχολία* 'дейност, работа, заетост' (Супр., Номоканон). – Старобългарска книжовна заемка в рус. *упражне́ние* също.

упражня̀вам, **упражня̀** 'приучавам чрез опит и работа; занимавам се, използвам, практикувам; служа си, прилагам', **упражня̀вам се** 'правя нещо, за да добия опитност и вещина'. – Произв.: *упражнѐност; поупражня̀ (се), поупражня̀вам (се)*. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. ***оуп҃ражнѧти, оуп҃ражнѧти сѧ** 'занимавам се' (Житие на Константин), определимо като имперфектив към стб. **оуп҃разднѧти**, преводно съответствие на гр. *εὐκαιρεῖν* 'намирам свободно време' (Слепч. и др.), срв. *упра̀зня* 'изправям, премахвам' (Геров), *пра̀зня* (вж.). Изясняването на семантичния развой се натъква на трудности. Според Ст. Младенов, ЕтР 653, основното значение на глагола е 'занимавам се с нещо, запълвам времето си', а представката *у-* възлиза към **ж-**, както в стб. **жродъ** (вж. *у̀род*). – Старобългарска книжовна заемка в рус. *упражня́ть, упражня́ться*, с подобни значения, чиито форми са засвидетелствани от 12 в. Срв. Преображенский, 2, 121, който свързва руската дума с черковнославянски облик на рус. *поро́жний*, съответствие на *пра̀зен* (вж.), и Vasmer, REW 3, 186, според когото връзката е недостоверна. Според Skok 3, 28, заето от руски език в срхр. *упражња̀вати* 'упражнявам, занимавам се', срв. срхр. *упражња̀вати, упра̀знити* 'изправям, освобождавам'.

у̀прек 'укор, натякване'. – Произв.: *упрѐквам, упрѐкна* 'укорявам, натяквам'; *безупрѐчен, безупрѐчно* нареч., *безупрѐчност*. – Според Ст. Младенов, ЕтР 654, старобългарска дума, проникнала в съвременния български език през руски. Макар и незасвидетелствана в паметниците, думата без съмнение е ранно девербативно образуване от изчезнал старобългарски отименен глагол ***оуп҃рѣкати**, произв. от стб. ***прѣкъ** (чсл. **прекъı**) > *пряк* (вж.) и старобългарска книжовна заемка в рус. *упрёк* със същото значение. Срв. Vasmer, REW 3, 186, който след Преображенский 2, 41, свързва *упрёк* в руски език с рус. *перёк*, чсл. **прекъı**.

упру̀г остар. 'гъвкав'. – От рус. *упру́гий* също, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 253, Сб. Медведев 1922, 43.

упрѐм 'упорит' (Ив. Вазов, Т. Шишков по РРОДД), **упрѐмство** 'упорство' (П. Р. Славейков, Хр. Г. Данов по РРОДД). – От рус. *упря́мый, упря́мство* с подобни значения. Вж. Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 44. – Срв. *прям*.

упущѐние остар. рядко 'пропуск, недоглеждане, грешка'. – От рус. *упуще́ние* също, за което срв. стб. **оупоуцатн** 'изпускам' (Супр.).

упущу̀вам 'угостявам, нагостявам' (Банат). – Произв. от **пущу̀вам* < *пощу̀вам* 'уважавам, почитам; гощавам, угощавам' (вж. под *пощѐн*), което правилно е сметнато за заето от срхр. *по̀штовати* 'почитам'.

у̀пълкъ 'остатък от горяла свещ' (Странджанско). – Вероятно от **у̀палка* също, произв. от *па̀ля* (вж.). – Срв. със същата основа *упа̀ляк* 'угарка от свещ или цигара', *упа̀льок* 'угарка, фас' (вж. под *па̀ля*).

упъчы̀свам, **упъчы̀сам** 'обърквам, забърквам' (Банат), **упъчы̀свам се**, **упъчы̀сам се** 'обърквам се, забърквам се; превръщам се във вампир, вампирясвам' (Банат). – С диалектна редукция на неударени гласни *о* и *а* и с *и* > *ы* в говора от **опачѝсвам*, произв. с експресивна наст. *-исвам* от *опача̀* 'правя наопаки', произв. от *о̀пак* (вж.). За значението 'превръщам се във вампир, вампирясвам' срв. рус. *оборо́тень* 'таласъм, караконджо'.

ур 'щастие, добра среща, късмет' в текста от нар. пес.: *Коль се върнеш, нам ур се развали* (Панчев). – От тур. *uğur* 'добър знак, добро предзнаменование'. За *ур* и *угу̀р* като основи на други заемки от турски вж. Л. Селимски, Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Београд, 2012, 322–323. – Срв. *угу̀р*.

ура̀ 'боен вик на войски при атака; вик за радост, тържествен поздрав, победа', **у̀ра** разг. междум. – Произв.: *у̀раджия* 'който показно изразява възторг', *у̀раджийски* прил. – Според Ст. Младенов, ЕтР 654, от тур. *ur-*, *vur-* 'бия, удрям', каквото тълкуване е предположено и за срхр. *у̀рā* също, у Skok 3, 546. Срв. и рус. *ура́* също, за което се предполага заемане от нем. *hurra* със същото значение и употреба или, по-малко вероятно, от тюрк. *ura* 'бий', вж. Vasmer, REW 3, 187, с литература.

уравнилѝвка 'необосновано и неоправдано механично изравняване'. – От рус. *уравнило́вка* също.

ураган̀ 'силна, страховита буря'. – Произв.: *ураган̀ен* прил. – Чрез рус. *урага́н* или фр. *ouragan* от исп. *huracan* също, последното от *huracan* също, в езика таино на Карибските острови, срв. РЧДБЕ 1982, 891. Н. Дмитриев, Лексикографический сборник 3, 1958, 45, предполага заемане от тюрк. *urajan* 'поразяващ', което е неубедително.

урадѝсам в текста: *Зимъс урадиса на зло, клетникът, та малко е нефелен* (Чудомир по РРОДД). – От основата за мин. св. вр. *uğradı* на тур. *uğra-* 'натъквам се, попадам на някого, на нещо', с *-ис-* от гръцка аористна основа. – Срв. *уградѝсам*.

уразя̀вам, **уразя̀ се** 'ставам противен, неприятен, омръзвам; погнусявам се, втръсвам' (Геров), **уразя̀вам са**, **уразà са** 'омръзвам, будя отвращение' (Смолско, Пирдопско), **ура̀зува ми** 'омръзва ми; втръсва ми се' (Кюстендилско), 'омръзва ми' (Самоков). – Произв.: *поуразя̀ се* (Геров). – Произв. от *-разя̀* (вж.).

ура кома 'как да е' (Елена). – От тур. *vura koma, ura koma,* където *vura, ura* е оптативна форма от *vur-, ur-* 'бия, удрям', а *koma*, отрицателна заповедна форма от *koy-, ko-* 'оставям, изпускам', с адвербиализирано значение 'живо, хайде'.

у̀рала междум. за изразяване на възторг, похвала, 'на добър час' (Геров, Странджанско, Кукуш), **у̀рълъ** също (Бракница, Поповско; Страхилово, Свищовско), 'добра среща, добър път, добра сполука' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *uğur ola* 'на добър час'. За *угу̀р, ур* и поздрава *у̀рала* 'огурлар-ола, добър час' (у Геров), букв. 'да е късмет', вж. Л. Селимски, СПБО 13, 2013, 412. – Заето и в срхр. *у̀гурṑлā, у̀гурā̀лā* също.

урама̀ 'болка, дошла от лош дух, от налетище, от лош вятър; нагазище' (Геров), 'болест, причинена от нечист дух' (Хр. Г. Данов, Летоструй, по РРОДД), **уръма̀** ж. 'парализа' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *uğrama*, отглаголно същ. от *uğra-* 'налитам, попадам' в тур. диал. *uğrama ol-* 'засягам, обиждам зъл дух'.

у̀ра-ту̀та 'набързо, с усилие' (В. Чертовенски, А. Каралийчев по РРОДД). – От тур. *vura-tuta, ura-tuta*, съставено от оптативни форми на *vur-* 'бия, удрям' и *tut-* 'хващам'.

уращѝсвам 'боря се' (Ряхово, Русенско), **уращѝсвам се** 'мъча се да се справя' (Шумен), 'боря се' (Еленско), **уръщѝсвъм съ** (Страхилово, Свищовско), **уращѝсфам** 'търся нещо' (Шумнене, Тетевенско), **уращѝсфам съ** 'въртя се без работа, мотая се' (Шумнене, Тетевенско), **урущѝсувам**, **урущѝсувам се**, **урустисувам се** 'занимавам се, работя' (Съчанли, Гюмюрджинско), **орашѝсвам са**, **орашѝша са** 'занимавам се' (Смолско, Пирдопско). – От формата за мин. св. вр. *uğraşti-* на тур. *uğraş-* 'полагам големи усилия, старая се' с *-ис-* от гръцка аористна основа.

у̀рбулешки, **у̀рбулешката** 'бързо, лудешки, през глава', **урбулешки** 'необмислено' (Смолско, Пирдопско; Тръстеник, Плевенско), **у̀рбулешката** 'необмислено, стихийно' (Тръстеник, Плевенско), **у̀рбулешкьи**, **у̀рбулешката** също (Макоцево, Софийско), **у̀рбулишки** 'небрежно' (Кръвеник, Севлиевско; Енина, Казанлъшко), **у̀рбулишкътъ** също (Кръвеник, Севлиевско), 'прибързано, необмислено' (Енина, Казанлъшко; Троян), 'без план и ред' (Странджанско), 'стихийно' (Бракница, Поповско), **у̀рбулушката** 'стихийно,

необмислено, безпланово' (Войнягово, Карловско), **ỳргулушкьи** 'бързо и небрежно' (Ново село, Видинско), **ỳргулишкътъ** 'необмислено, стихийно, без план, без ред' (Страхилово, Свищовско). – От един произход с *вỳрбулешки* 'без много мислене, без ред, отведнъж' (Врачанско, СбНУ 14, 192, Панчев), което Ст. Младенов, ЕтР 84, тълкува като възникнало от тур. *vur* 'бий', *bul* 'намери'.

ỳрва 'проход с високи и стръмни страни; нанадолнище, стръмнина', 'дълбоко стръмно дере; яма; нанадолнище, стръмнина; бряг; сипей' (Геров). – Произв.: *ỳрвест* прил., *ỳрвист* прил. (Геров), *ỳрвина* 'урва' (Ново село, Видинско). – Срхр. *ỳрвина* 'отвесна скала; склон; наклон; сипей; пропаст', рус. *урвá* 'негодник', пол. *urwa* 'пропаст'. – Праслав. **urъvā*, поствербално образуване от праслав. **urъvāti* (вж. *ỳрвам*). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 654.

ỳрвам 'развалям, събарям, катурвам, провалям; свалям; откъсвам' (Геров), **ỳрвам се, ỳрна се** 'впускам се, втурвам се; падам, събарям се; слизам, свалям се; спущам се, затичвам се, хвърлям се, нападам, налитам' (Геров), **ỳрвъм съ** 'втурвам се внезапно' (Кръвеник, Севлиевско), **ỳрнувъм съ** 'втурвам се, събарям се с трясък' (Енина, Казанлъшко); **оỳрѣватн сѧ** 'откъсна се, изскубна се' (Супр.). – Произв.: *урвалище* 'стръмно място покрай река, което често се рони от речната вода' (Кичевско), *урувайне* 'пущане на върва по надолни места' (Требища, Реканско); *изурнат* в текста: *имат и темели, токмо со земята изурнати, от црква* (Прилеп, СбНУ 15, 1898, 112). – Срхр. *ỳрвати* 'срутя, срина', рус. *урвáть(ся)* 'откъсна (се), отскубна (се), измъкна (се)', чеш. *urvati* 'откъсна, изтръгна, отскубна', пол. *urwać (się)* 'откъсна (се), скъсам (се)'. – Праслав. **urъvāti (sę)*, произв. от **rъvāti* (вж. *рвà*). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 654, под *ỳрва*. – Срв. *ỳрва*.

урвен в текста от нар. пес.: ... *Да им дадем ужина урвени бели погачи, желкини яйца пържени, жабина нога пастърма, глушчево меше сиренце, лешникова бочва ракия.* – Според Геров 5, 449, значението е 'направен от уров', вж. *ỳров* 'раст. фий'. В такъв случай от **ỳровен* 'който е от растението уров', с елизия на неударено *о*.

ургàн 'връв на чекрък, която предава движението от колелото на вретеното' (Смолско, Пирдопско), 'връв на чекрък' (Т. Г. Влайков по РРОДД). – От тур. *urgan* 'връв'.

ургỳт 'кисело мляко' (Л. Каравелов по РРОДД); ФИ *Ургутева* (Пловдив). – От *угỳрт* (вж.) с метатеза. За ФИ *Ургутева* вж. Л. Селимски, Етюди по ономастика, В. Търново, 2012, 201.

ỳрда 'извара от цвик' (ЮИ – БДА 1, карта 217; Странджанско; Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Гоцеделчевско; Разлог; Радуил, Ихтиманско; Говедарци, Самоковско; Софийско; Кюстендилско; Брезнишко; Трънско; Винга в Банат), 'продукт, който се приготвя от мътеница или прясно

мляко' (Родопите; Гоцеделчевско; Малко Търново; Бобошево; Кюстендилско; Ново село, Видинско), 'извара' (Желюша, Царибродско; Велес; Тетово; Никулич), в *слатка урда* 'извара, получена от суроватка' (Калайджидере, Чадърли, Гюмюрджинско; Мързян, Маданско), **вỳрда** 'млечно ядиво от възварено бито мляко' (Ятрос, Визенско), **ỳрда, хỳрда, фỳрда** 'сирене от мляко, на което е взета сметаната и което е подсирено без сирище с горещи камъни, стягат го във вретища и го продават на резени; бито сирене' (Геров). – Произв.: *урдàлник* 'вълнена торба, през която се прецежда извара в мандра' (Манастир, Асеновградско; Давидково, Ардинско), *ỳрден* прил., *хỳрден* 'който служи за държане на сирене хурда' (Геров), *хỳрдов* в *хỳрдово меше* (Геров), *урденȉк* 'пита, която се меси с урда и яйца' (Кумановско), *урдѐлник* 'баница с извара' (Тиквешко), *подурдѐница* 'урдата, която се добива от прокиснало мляко' (ЮЗ). – Карпато-балкански скотовъден термин, засвидетелстван и в алб. *hurdë* 'вид сирене', рум. *urdă* 'извара от овче мляко', арум. *urdă* също, нгр. диал. *οὐρδα* (Епир), изт. сръб. *ỳрда, урда* 'извара', *вурда, хурда* също, укр. диал. *урда, уурда, вурда* 'извара от овче мляко, *гурда* 'ястие от брашно, сварено в суроватка', чеш. диал. *urda* 'пяна, образувана на повърхността на суроватка при загряване; извара', словаш. *urda* 'най-горен слой от овча суроватка; извара', пол. диал. *urda, hurda, horda* също (за подробно лингвогеографско описание на данните вж. Г. П. Клепикова, Этимология 1966, 62–78). Поголямата част от многобройните опити за етимологично тълкуване на думата (започват от 1874 г. с предположение на Haşdeu за тракийска изходна форма *urud-* сродна с авест. *urud* 'русло на река, течение') са анализирани критично от I. Duridanov, Балк. езикозн. 17/1, 1974, 51–62, който, обосновавайки заключението си за неудовлетворителност на предходните етимологизации, определя думата като субстратна лексема в румънски и албански език, заета във всички останали езици от карпато-балканския ареал. Според Duridanov, цит. съч., думата е наследена от късноdак. **hurda* < дак. **skurda* < ие. **skṛda*, възлизащо към ие. **(s)ker-* 'режа', със суфикс *-da* > алб. *-dhë*, запазен и в други албански съществителни. Предполаганото от автора изходно значение е 'пресечено мляко'. Тезата е дискутирана от E. Hamp, Балк. езикозн. 24/3, 1981, 47–50, според когото **hurda* е с протоалбански произход и възлиза към ие. **sk'orH-da*. С оглед на основата *вар-* в синонимното название *извара* е изказано и предположение за ранноалб. **urda* като възлизащо към нулева степен на ие. **u̯er-* 'горя' (О. В. Эмануилович, Состав и характеристика субстратного апеллятивного фонда балканославянских языков, автореферат дисс., Москва 1981, 10). Хипотеза за тюркски произход на думата е представена от М. Москов, Балк. езикозн. 37/1–2, 1994–1995, 139–153, според когото карпато-балк. **(h)urda* се състои от корен **hurd-* и адаптираща морфема *-a* и може да бъде свързано с поредица от исторически засвидетелствани или реконструирани от автора тюркски и монголски лексеми: стчуваш. **хурт* > чуваш. **хăрт* 'сушен, изсушен', монг. *хурд* по отношение на *хуруд* 'пресована извара', куман. **хурт*, **хурд* по отношение на *хурут* 'сушена извара' и **ху-*

руд, сттюрк. *курут* също. Предполаганата от автора основа на номинацията е признакът 'изсушен', съответстващ на начина, по който се изготвя продуктът *хуруд* у монголското племе чахар, а именно: останалата след отделянето на суроватката млечна субстанция се суши на слънце. Според него подобно описание на изготвянето на продукта е представено и у Геров, срв. обаче Геровото тълкуване по-горе. Сведения за подобно сушене на изварата липсват в традициите на страните от карпато-балканския регион.

урда̀ 'отпадък' (Ардинско; Маданско; Павелско, Асеновградско), вж. *хурда̀*.

у̀рджове 'големи мешинени дисаги' (Геров). – От *хурджове* също (вж. *хурч)*, с диалектно изпадане на начално *х-*.

урдѝсувум[1] 'нападам; активно се съпротивлявам' (Кукуш, БДиал 3, 338). – От основата за мин. св. вр. на тур. *vurmak, urmak* 'удрям, бия' с *-ис-* от гръцка аористна основа.

урдѝсувум[2] 'случайно попадам някъде' (Кукуш, БДиал 3, 338). – Еднакво с *урадѝсам* (вж.). Формалното изравняване в източника с *урдѝсувум*[1] (вж.) може би е резултат от недоразумение.

у̀ред[1] 'ред; редовност; нареда, наредба' (Геров), 'домашен ред, наредба' (Т. Г. Влайков, Ив. Вазов по РРОДД). – Произв. *у̀реден* 'който обича и върши всичко в ред', *уредност*. – Срхр. *у̀ред* 'служба, бюро', словен. *úred*, рус. *уря́д* 'ред', чеш. *úřad* 'служба'. – Праслав. **uręd̆ъ*, девербатив от праслав. **uręditi* (> *уредя̀*), произв. от **ręditi* > *редя̀* (вж. под *ред*).

у̀ред[2] 'оръдие за някаква работа, прибор, сечиво; приспособление, на което се играе гимнастика'. – Произв.: *у̀реден* прил. в *у̀редна гимна̀стика* 'вид спортна гимнастика, упражнявана с помощта на определени уреди', *уредня̀к* 'гимнастик, който упражнява уредна гимнастика', *уредня̀чка*. – От един произход с *у̀ред*[1].

урѐдувам 'повреждам, разлютявам' (мияци в Дебърско, Панчев). – Вероятно от *уврѐдувам*, вж. *уврѐдя* (под *вреда̀*), с изпадане на *в.*

у̀рез 'острие на брадва, коса, тесла и др., което се е свило поради силно наостряне' (Костандово, Ракитово, Велинградско). – Срхр. *у̀рез* 'зарязване', словен. *urèz* 'порязване, рана от порязване; резка', рус. *уре́з* 'отрязване, отсичане, скъсяване'. – Праслав. **urę̆zъ*, девербативно образуване от **urę̆zāti*, произв. от **rę̆zāti* > *рѐжа* (вж.).

урезà̀ла 'изрезки' (Радуил, Ихтиманско), вж. *рѐжа*.

урѐсувам 'окичвам някого с крадените от него плодове или зеленчуци и го прекарвам през селото' (Софийско). – Еднакво с *урѐся* 'зашивам на нещо ресни' (Геров), вж. под *реса̀*, тук с метафоричен развой на значението.

урѐт 'амнистия, свобода' (Дервент, Дедеагачко). – От вариант на тур. *hürriet* 'свобода, независимост' < араб., с диалектно изпадане на начално *х-*. – Срв. *хуриѐт*.

уря̀вам 'отнасям се зле, отритвам', 'отбивам дете поради забременяване с второ' (Геров). – Произв.: *уривà̀к* 'дете, което е сукало от бременна майка' (Геров), *уривà̀че* умал. (Геров), *уря̀вняк* 'дете, което ще се роди, преди да е навършило една година по-възрастното братче или сестриче' (Байовце, Кумановско). – Вж. *ря̀на*[1].

уря̀гам се, уря̀гвам се, уря̀гна се 'изкарвам въздух през устата'. – Произв.: *поуригвам* (се). – Вж. *ря̀гам*[1].

уриза̀ту 'ядене, готвено с ориз' (Еленско), вж. *оризà̀то* (под *орѝз*).

у̀рикь 'уроки' (Банат), **у̀рьци** също (Габрово, Ксантийско). – Произв.: *урикя̀свам, уркя̀свам* 'разболявам се от лош поглед, урочасвам' (Банат), *уркя̀свань* 'урочасване' (Банат). – U. Dukova, Балк. езикозн. 27/2, 1984, 46, определя думите като съответствия на словен. *urèk* 'магия', кашуб. остар. *uřek* 'вид урочасване, предизвикано чрез възхищение и похвала', продължения на праслав. **urekъ*, поствербално образуване от праслав. **urekti*, произв. от **rekti* (вж. *река̀*[1]), заедно със *за̀рек* с подобно значение (с непосочен източник), срв. *за̀рек* в израза *падна на за̀рек* 'урочаса' (Охрид) покрай *зарек* 'обещание, заричане' и 'оброк' при производните на *река̀*[1], поствербално образуване от **zārekti* (> срхр. *zarecí* 'урочасвам', словен. *zaréči* 'омагьосвам'). – Срв. със същия произход рус. *урёк* 'упрек', *уре́ка* 'магия', словаш. *úrek*, чеш. *úřek* също, все от по-нов тип, за разлика от сродните бълг. *уро̀к* (вж. *уро̀к*[2]) и *обро̀к*, с промяна на коренната гласна *е* : *о*.

уря̀сан, уря̀саник 'който е определен, орисан на някого' (Геров, Летоструй по РРОДД), **уря̀саница** ж., **уря̀свам** и **уря̀сувам**, **уриса̀я**, **уря̀сници** (Геров), вж. *орѝсам*.

у̀рка, мн. ч. **у̀рки** в *трите урки с племки* 'везба по ръкав на женска риза' (Голяма Желязна, Троянско). – Произв. *урчино* 'вид везба, наподобяваща резбата по хурка' (Хлевене, Ловешко). – От *ху̀рка* (вж.) с диалектно изпадане на *х-*.

уркузу̀н 'вълнена връв за нанизване на потури или фуста' (Страхилово, Свищовско), **уркузунь** 'вълнена връв за нанизване на потури' (Странджанско). – Еднакво с *вракозу̀н* (вж.), *врокозу̀н*, тук с метатеза *вро-* > *вор-* (за което срв. *въркузу̀н*), редукция на неударено *о* > *у* и изпадане на начално *в-*. Вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 72, който на мястото на сочената в БЕР новогръцка форма *βρακοζώνα* сочи по-точно съответстваща средногръцка форма *βρακοζούνι* < *βρακοζώνι*. За етимологичната мекост при *уркузу̀нь* вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 32.

ȕрла 'поздрав за добър час' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **урлàросун** също (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – Формата *ȕрла* е еднаква с *ȕрала* (вж.), тук с изпадане на неударената гласна в средисловието. Формата *урлàросун* отразява тур. *uğurlar olsun* със същото значение.

урлѝя прил. неизм. диал. рядко 'който предвещава щастие, благополучен' (Ц. Гинчев по РРОДД). – От тур. *uğurlu* 'щастлив, който носи щастие'. От *урлѝя* с метатеза *(урл- > рул-)* е ФИ *Рулиев* (Сливенско), вж. Л. Селимски, СПБО 13, 2013, 412–413. – Срв. *ур.*

урнѐк в текста от нар. пес.: *Риза везе Мара и урнек зафаща* (по РРОДД). – Вероятно със значение 'модел на шевица', заемка от тур. *örnek* 'образец, модел'. – Зато със същия звуков облик и в срхр. *ȕрнек* 'образец', арум. *urnecă* също. – Срв. *йорнѐк, юрнѐк* (вж.).

ȕров 'раст. фий, Vicia sativa', в *див уров* 'раст. Vicia pannonica' (БотР), **ȕроф** (Доброславци, Софийско; Войнягово, Карловско), **уроф** (Тетовско), **ȕруф** (Чешнегирово, Пловдивско), **роф** (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *урувница* 'плява от овършан уров' (Чешнегирово, Пловдивско), *уруфенцъ* също (Войнягово, Карловско). – Еднакво с *оров* (вж.).

уровен 'равнище, ниво, степен'. – От рус. *у́ровень* също, вж. Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 43.

ȕрод 'изрод'. – Произв. *уродлѝв*, 'който има белези на урод, грозен, отвратителен', *уродлѝвост*. – От рус. *уро́д* също (вж. Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 43), струс. **ѹродъ** 'слабоумен', което, заедно със стб. **жродъ** 'безумец' (Супр.), възлиза към праслав. **qradъ*, произв. с деминуираща предст. **q-* от праслав. **radъ* (вж. *род*). Срв. Miklosich, EtWb 280, Vasmer, REW 3, 188, с литература.

урожàй 'количество храни, плодове и пр., които са се родили през една година, реколта, плодородие', **неурожàй** 'слаба реколта'. – От рус. *урожа́й, неурожа́й* с подобни значения.

урȍк[1] 'отделна учебна единица, обикновено нагодена за един час; лекция; учебен час; поука'. – От рус. *уро́к* също, чието значение 'отделна учебна единица' продължава отразеното в стб. **оуѹрокъ** 'заплата' (Симеонов сб. 1073) изходно значение 'нещо определено' < 'нещо уречено' на праслав. *urakъ*, поствербално образуване от праслав. **urekti* > *урекà* (*се*), *урѝчам* (*се*) 'обричам, обещавам' (вж. под *рекà*[1]), за което срв. значението 'предел, край, срок, цел' на заемката в албански език *urók* (Селищев, Слав. нас. 197). – Срв. *урȍк*[2]

урȍк[2] 'персонифицирано зло' в баяне: *урок седи под клепало, урочица над клепало* (Софийско, СбНУ 8, 3; Геров), **урока** 'раст. Bupleurum rotundifolium' (БотР), **ȕрука** 'суеверно понятие; болест, злина' (Ново село, Русенско),

урȍки 'болест, щета и изобщо злина, причинена от урочасване', **ȕроки** също, в *знаци за ȕроки* 'вид везба по сокай' (Габровско), *ȕроки бȕроки* в баяне: *Уроки, буроки, идете в пусто горе тилилейско* (Геров под *бȕроки*), **ȕруки** (Съчанли, Гюмюрджинско), **юруки** (преселници от с. Гьобел в Мала Азия в Новопазарско, СбНУ 47, 52), **урȍци** 'уроки' (Кюстендилско), 'урочасване' (Софийско), **орȍци** 'уроки' (Градево, Благоевградско), **рȍци** също (Каменица, Кюстендилско), **ȕруци** 'заболяване от лоши очи, което според народното вярване се лекува с баене; дума, която трябва да се казва от тоя, който може да донесе уруци, за да предпазва другия от заболяване' (Странжанско), **ȕрьци** 'уроки' (Габрово, Ксантийско); чсл. **оуѹрокъ** 'incantatio'. – Произв.: *ȕрочища* 'зли духове, тайна сила, която се крие в погледа на някои хора' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Широколъшки район), *урȍча, урȍчувам* 'урочасвам' (вж.), *урочàсувам* 'разболявам се от урочасване' (Софийско, Самоков), *урочàсвъм* 'заболявам при гледане от лоши очи' (Страхилово, Свищовско), *уручàсвам* 'предизвиквам заболяване у другиго с особените си лоши очи, когато прекалено се възхищавам от хубостта или способностите на някого' (Странджанско, Геров), *орочàсам* 'урочасам' (Ряхово), *урчàсвам, урчàсам* 'хваля нескромно някого или го поглеждам с лоши очи, та го сполита някаква злина' (Тръстеник, Плевенско), *урчàсъм* 'урочасам' (Съчанли, Гюмюрджинско); *поурочàсам* (Геров). – Срхр. *ȕрок* 'магия; лош поглед', *ȕрȍка, ȕроци* 'магия', словен. *urȍk*, мн. ч. *uroki* 'магия', рус. *уро́к* също, укр. *уро́ки* мн. ч., белорус. *уро́кі*, също, чеш. *úrok*, пол. *urok* също, кашуб. *urok* 'зла магическа сила в дума или поглед'. – Праслав. **urakъ*, поствербално образуване, със старо редуване на гласните *е : о*, от праслав. **urekti* > *урекà* (*се*), *урѝчам* (*се*) 'обричам, обещавам; орисвам' (Геров, вж. под *рекà*[1]), срхр. *урѐћи* 'урочасвам', словен. *uréči* 'урочасвам с думи или поглед' (срв. Ст. Младенов, ЕтР 654, Machek 670, Skok 3, 120–123, ЕСУМ 6, 44). Терминът отразява връзката между вярването в автономната сила на словото и широко разпространеното вярване за „лошия поглед", тъй като възхитеният или завистливият поглед обикновено е свързан с думи на похвала. Вж. U. Dukova, Балк. езикозн. 27/2, 1984, 45–47, с литература.

урȍнвам, урȍня 'накърнявам, намалявам'. – От рус. *уроня́ть* също.

урȍчувам, урȍчим 'урочасвам някого' (Кюстендилско), **урȍчувъм, урȍчим** също (Ново село, Видинско), **урȍчувум** също (Кукуш), **урȍча** 'урочасам' (Геров), **орȍча** също (Ружинци, Белоградчишко). – Рус. *уро́чить* 'омагьосвам'. – Праслав. **uračiti*, произв. от праслав. **urakъ* (вж. *урȍк*[2]).

урсȕз м. 'лош, зъл човек' (Съчанли, Гюмюрджинско), **урсȕс** прил. неизм. 'лош, непокорен' (Странджанско), 'проклет, зъл, лош' (Страхилово, Свищовско), 'лош' (Кюстендилско), 'зъл, проклет' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'лош, проклет, долен' (Самоков), 'лош, зъл, злобен' (Смолско, Пирдопско), **урсȕс, урсȕзин** 'лош, проклет човек' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **ур-**

сȕзин 'лош, проклет, долен човек (Геров), 'проклетник' (Ново село, Видинско), 'зъл човек' (Смолско, Пирдопско), 'пакостник, размирник' (Странджанско). – Произв.: *урсȕска* 'лоша, проклета жена' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *урсȕсче* 'лошо, проклето дете' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *урсузя̀га* 'пакостник, проклетник' (Странджанско). – От тур. *uğursuz* 'нещастен; носещ нещастие, зловещ'. Срв. Л. Селимски, Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Београд, 2012, 322–323. – Срв. *угурсȕз*, *урсузлу̀к*.

урсузлу̀к 'долна, низка, отвратителна работа' (Геров), 'злоба, злина' (Смолско, Пирдопско). – От тур. *uğursuzluk* 'лош знак, лошо предзнаменование'. Срв. Л. Селимски, Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Београд, 2012, 322–323. – Заето и в срхр. *угурсȕзлук* 'развала, запуснатост'. – Срв. *урсȕз*.

уртà 'средните листа на тютюнево растение' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско; Маданско). – Еднакво с *ортà* (вж.).

уртȕна 'буря, виелица' (Сънчанли, Гюмюрджинско), вж. *фуртȕна, фъртȕна*.

уру̀глица 'сватбарско знаме', 'знаме, байрак' (Прилепско, СбНУ 3, 58; Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 196). – Еднакво с *орȕглица* (вж.), което заедно с *форȕглица, фрȕглица, рȕглица, ферȕглица, верȕглица* с подобни значения е произв. от *хорȕгва* 'църковно знаме' (вж.). За разпространението на тези варианти на българската езикова територия вж. М. Сл. Младенов, СъпЕз 6/3–5, 1981, 61–67.

уругльȍъм 'въртя на Заговезни запалена факла, за да пропъдя злите духове; държа се много свободно, лудувам' (Троян), **урȕглюицъ** 'факла, направена от черешови кори, слама или гума, напоена с газ' (Троян). – Вероятно свързано с *рȕкла*[1] 'привързана слама, която запалват за Сирни заговезни и въртят, докато изгори или изгасне' (Геров) (вж.), *рȕклица* умал. (Геров). Срв. *урȕглица, рȕглица* (вж.).

урȕк 'овчар скитник; влах, каракачанин' (Иречек, Княжество България 1, 138, Панчев; Д. Немиров, Й. Йовков по РРОДД), 'проклетник, лош човек' (Троян); ФИ *Урȕков* (Илчев Р 505). – От тур. *yürük* 'номад, скитник'. – Заето и в срхр. *јȕрук* 'длъжностно лице в помощните подразделения на еничерския корпус, което подготвя пътищата и мостовете, през които предстои да мине войската'. – Вж. *юрȕк*.

урȕм 'грък' (Ил. Блъсков по РРОДД). – От тур. *rum, urum* 'грък, живеещ в Турция или в някоя от мюлсюлманските страни; грък от античността; византиец', което през араб. *rum* също, възлиза към сргр. *ρωμέος* 'ромеец'.

урупи 'стари пари' (Едоарце, Тетовско). – Еднакво с *рȕп*[1] (вж.). Началното *у-* отразява вероятно диалектен вариант **urub*, **urup* на турска изходна форма *rub*.

уручà̀нки 'опинци с малко върви сукари' (Геров). – Може би произв. от *урȕк* (вж.).

урущȉсувъм се, урустȉсвъм се 'занимавам се, работя' (Сънчанли, Гюмюрджинско). – Еднакво с *уращȉсвам се* (вж.), тук с асимилация *у – а > у – у*, във втория вариант и с асимилация *шт – св > ст – св*.

уръдъ̀к 'случайност' (Хасково). – От тур. *uğradık* също, отглаголно същ. от тур. *uğra-* 'натъквам се, попадам на някого, на нещо'. – Срв. *урадȉсам, уградȉсам*.

ȕрьци 'уроки', вж. *ȕрикь*.

ȕсад[1] 'название на почва, свлечена заедно с растителността', **ȕсада** 'стръмно място, което често се свлича' (Мустафчево, Кетенлик, Ксантийско). – Поствербални образувания от *усадя̀ (се)*, вж. *садя̀*[1].

ȕсад[2] **(ȕсат)** 'секване, лумбаго' (Самоков), **ȕсът** 'болест в гръбначния стълб, при която човек мъчно се изправя' (Кръвеник, Севлиевско), **ȕсади** 'болки в кръста от усаждане, навяхване на става в кръста' (Охрид), 'мускулна настинка'. – Произв. *усȁда съ* 'схвана се в кръста и не мога да се навеждам' (Тръстеник, Плевенско), *усадя̀ се, усадя̀вам се* 'придобивам ревматизъм; навяхвам си става в поясната област', *усȁждам се* също (Ботевград; Градец, Котленско), *усадя̀* диал. 'причиня болка в кръста от вдигане на нещо много тежко' (Ст. Марков по РРОДД). – От *ȕсад*[1] (вж.) с допълнителна специализация на значението.

усандȉсвам се, усандȉша се 'дотяга ми' (Геров). – От основата за мин. св. вр. *usandı* на тур. *usan-* 'скучая' с *-ис-* от гръцка аористна основа. – Срв. *усъндȉсоом съ*.

усбо̀рвам се 'договарям се, съгласявам се' (Охрид, СбНУ 2, 187, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 196). – Префигирана форма на *сбо̀рвам, сбо̀рувам* 'говоря' (Геров), произв. от *сбор*[2] (вж.). Срв. семантично *уговà̀рям се*.

ȕсвет 'нейде надалеч, нейде си, поврага' (Геров), 'много далече' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'далече, нанякъде' (Самоков), 'много далече, неизвестно къде', 'крайна, най-далечна част на света' (Банат), **усвът** 'надалече' (Ново село, Видинско), **усвета** 'нанякъде далеч, в неизвестност; бъркотия' (Банско), 'много далеч, накрай света' (Банат), вж. *свят*[1].

ȕсед, ȕсет 'стръмно място, което често се свлича', **ȕсед** 'болест Lumbago', **ȕседе** 'ревматизъм', вж. *седя̀*.

уседчȉв 'необщителен' (А. Страшимиров по РРОДД). – Може би с изходно значение 'схванат', свързано с *ȕсед* 'болест Lumbago', (вж. под *седя̀*), за образуването срв. *сговорчȉв* и др.

усѐжба 'усещане, преживяване' (Банат). – От първоначално **усѐщба* също, произв. от *сѐщам* (вж.).

Усекновение 'църковен празник на 29 август – отсичане главата на св. Йоан Кръстител' – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оусѣкновєнїє** 'посичане' (Асем., Слепч. ап. и др.), произв. от **оусѣкнѫти** 'посичам', вж. *секà*.

усѐнцъ, **ушѐнцъ** 'червей на пеперуда, гъсеница' (Банат). – Еднакво с *въсеница* (вж.).

у̀сет 'способност да се възприемат нещата и техните качества, да се прецени нещо; усещане'. – Произв.: *усѐтно* нареч. 'значително, чувствително' (Т. Г. Влайков по РРОДД), *неусѐтно* нареч., *усетлѝв* 'досетлив' (Т. Г. Влайков по РРОДД), 'чувствителен' (Ив. Вазов по РРОДД), *усетлѝвост*, *усетлѝвче* 'мимоза'. – Произв. от *сѐтя*, *сѐщам* (вж.).

усипа̀лница книж. остар. 'гробница' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *усыпа́льница* също. Срв. стб. **оусъıпати** 'заспивам' (Супр.), **оусънѫти** 'заспя' и 'умра' (Мар., Зогр., Асем., Сав. и др.).

уско̀к диал. 'хайдутин, разбойник' (Ив. Вазов по РРОДД). – От срхр. *у̀скок* 'беглец; изменник; (истор.) беглец от Босна в крайморските краища по време на турското владичество'.

у̀скьи 'отвор на печка', вж. *у̀стие*, под *устà*[1].

услагò̀двам, **услагò̀дя**, **услагò̀ждам** 'измайсторявам, изпипвам' (Геров). – Произв. от *лагò̀дя* (вж.).

усландѝсвам, **усландѝсам** 'примирявам се; спадам; уморявам се' (Елена), **усландѝсвам се** диал. 'усмирявам се' (Ил. Блъсков по РРОДД). – От основата за мин. св. вр. *uslandı* на тур. *uslan-* 'ставам разумен, поправям се' с *-ис-* от гръцка аористна основа.

у̀слек 'некадърник, нескопосник' (Странджанско), 'малко, слабо новородено дете или животно' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – Девербативно образуване от *услѐкна* (вж. *услѐкнувъм*), *услѣ̀кна* (вж. под *слек*[1]).

услѐкнувъм, **ѐслекнъ** '(за животно) умирам' (Съчанли, Гюмюрджинско), **услѐкна** 'умра (употребява се повече за животни)' (Суфлийско, РР 1942–1943, 147). – Еднакво с *услѣ̀кна*, *услѣ̀квам* '(за животно) умирам', вж. под *слек*[1].

услѝшвам, **услѝша** остар. 'чувам' (Ив. Вазов, Г. Кръстевич по РРОДД. – Произв. от *слѝшам* (вж.).

услѝя 'спокоен, кротък' (Елена); ФИ *Услѝйски* (Шумен, Грудово, Илчев Р 505). – От тур. *uslu* 'благоразумен, кротък, вежлив'.

усма 'щавена кожа' (Дювернуа; Ст. Младенов, ЕтР 655), **усъм** 'кожичка, с която се заглажда повърхността на глинен съд при оформянето му върху грънчарското колело' (Вакарелски, Етнография 434), **у̀сам** 'обработена кожа' (Чомаковци, Тетевенско, СбНУ 31, 1915, 350); стб. **оусьмъ** 'кожа' (Йоан

Екзарх по J. Rusek, ZNUJ, PJ, 95, 92, 110), **оусмарь** 'кожар' (Йоан Екзарх, Шестоднев, и по-късни паметници), **оусмарьскъ** 'кожарски' (Йоан Екзарх, Шестоднев), чсл. **оусма** 'кожа', **оусмъ**, **оусниє** също, **оусниѧнъ** 'кожен', **оуснѣнъ** също. – Произв.: *усмà̀р*, *осмà̀р* 'който щави кожи, табак' (Геров), *усмà̀р* 'майстор на луксозно обработени кожи' (Тетевен и Тетевенско; Вакарелски, Етнография 449), *осмà̀рски* 'табашки' (Геров), *усмаряне* 'щавене и боядисване на кожи' (Вакарелски, Етнография 453), *усмѐн* 'щавен' (Геров), в *усмѐни кожи* 'луксозно обработени кожи' (Тетевен и Тетевенско), *усмѐни цървули*, *усмѐни ремени* (Великотърновско, Цонев, История 1, 1984, 89), *осмѐн* 'щавен' в *осмѐна кожа*, *осмѐни цървули* (Геров); МИ *Осмà̀р*, селище край Шумен (засвидетелствано *Усмар* в турски документи от 15 в., вж. Р. Стойков, Изв. Нар. библ. 1/7, 1961, 441, от *осмà̀р*, *усмà̀р* 'кожар', вж. Б. Симеонов, БЕз 34/4, 1984, 353–355). – Срхр. *усма*, *усање* 'кожа', *усмина* 'кончов на ботуш', словен. *usno*, *usnije*, *vusenje*, *vusinje* 'кожа', рус. остар. *усма́* 'обработена кожа', *усмарь* 'кожар', струс. **ѹсма**, **ѹсмъ**, **ѹсмиѥ** 'кожа', **ѹсмарь** 'кожар' **ѹсмѣнъ**, **ѹснѣнъ**, **ѹниѧнъ** 'кожен', чеш. *useň*, стчеш. *usně* 'щавена кожа', словаш. *useň* 'обработена кожа', *usnár* 'кожар', полаб. *wausne* 'обработена кожа'. – С недостатъчно изяснен произход и образуване. Meillet, Études étym. 428, 437, тълкува формата от типа *usnje* от изходно **usmnje*. Според Miklosich, EtWb 372, Ст. Младенов, ЕтР 655, основата на думата е свързана със стинд. *vas-* 'обличам' > 'обувам' и корена в праслав. **ab-u-ti* > *обувам*. Sławski, SPs 2, 13, вижда в **ѹсмъ** архаично образуване с наст. *-m-* от **u-* 'навличам, обувам'. Основавайки се на изходно значение 'пърля (космената покритие на сурова кожа)', Р. Брандт, РФВ 25, 1891, 36–37, предполага корен **aus-*, **us-* в стинд. *osati* 'горя', лат. *Aurora*, *ūrō* 'горя, суша'. Тезата е подкрепена от Holub–Kopečný 404 и Skok 3, 549, и доразвита от Machek 670–671 чрез предположение за образуване с вариант на суф. *-men-* с нулева степен на гласната от основа, сродна със стинд. *osati* 'горя', стисл. *usli* 'огън', лат. *ūrō* (*ussī*, *ustum*) 'горя, суша', гр. *εὕω* също (< **euso*). Според Mikkola, IF 23, 127, свързано с праслав. **udъ*. Vasmer, REW 3, 191, счита, че съществуващите сближения са незадоволителни. Б. Симеонов, БЕз 34/4, 1984, 353–355 и 34/5, 431–435, възприема мнението на Vasmer, цит. съч., за незадоволителност на опитите за тълкуване на думата като домашна. Изключвайки възможностите за гръцки, тракийски или турски произход (тъй като думата е документирана много преди настаняването на турците на Балканите), и припомняйки, че прабългарите като скотовъден народ често са практикували кожарство, Симеонов, цит. съч., смята, че единствена остава възможността за прабългарски произход и предполага именно образуване с наст. *ma-/me-* от засвидетелстван в чагатайски и в източноалтайски езици вариант *us-/os-* на глагола *üz-* с варианти в ред тюркски езици, за който твърди, че е винаги с едно и също значение 'одирам, свалям кожата на животно'. За илюстрация на посочения тюркски словообразувателен тип авторът привежда заемки от турски, напр. *шàшма* и др., като твърди, че в хуно-алтайските езици е засвидетелствано същ. *усма* / *осма*

'одрано парче кожа' > 'кожа', каквато обаче липсва в посочените от автора източници. Съществуват и други несъответствия между някои от основните твърдения в тезата на Симеонов, цит. съч., и данните от посочени от самия автор източници, срв. напр. твърдението на автора за винаги едно и също глаголно значение 'одирам, свалям кожата на животно' с лексикографираните значения и тюркския глагол *üz-* с варианти: 'късам', 'дера' (само в тур. диалект на Урфа), 'обелвам' (само в паметник на огузкия епос от 15 в. и в узбекски), 'гнетя, безпокоя, досаждам', 'чупя, унищожавам' прен. 'губя' (вж. Севортян 1, 621–622), а също и с лексикографираните значения на източноалтайския глагол *os-*: 'махам се, напущам', 'отстъпвам път, място', 'разчиствам път, пътека от повалени от буря дървета; пътем отсичам клон', 'проправям пътека в гъсталак', 'очиствам в тайгата място за номадска шатра' (вж. Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков 2, 25–26). В действителност никое от значенията на исторически засвидетелстваните и на съвременните форми на думата в български и в други слав. езици не отразява връзка с действието 'дера', за разлика от ясно отразената връзка с действието 'щавя'. В подобен историко-етимологичен анализ по темата J. Rusek, ZNUJ PJ 95, 1991, 90–94, отбелязва, че лансираният от Симеонов, цит. съч., прабългарски произход се основава преди всичко на семантични съображения и на високата степен на развитие на кожарството у тюрките и монголите в сравнение с праславяните, както и на засвидетелстваността на думата в старобългарски паметници и в най-ранните преводи на евангелски текстове, но посочва несъответствие с географското разпространение на други прабългаризми, доколкото въпросното название и неговите производни са разпространени почти по цялата славянска територия. Допускайки, че може да става въпрос за странстваща културна заемка, Rusek, цит. съч., при все това не изключва домашен произход с възможно семантично влияние на тюркските езици. Срв. обаче уточненията погоре по семантичната страна на дискутираната теза на Симеонов, цит. съч. – За МИ *Осмар, Усмар* (15 в.) от *осмар, усмар* 'който щави кожи' (Геров) срв. и Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 23/8, 1927, 8, който тълкува чрез стб. **оусмарь** 'кожар' МИ *Gusmari*, село край Аргирокастро в Албания. Т. Балкански, Балк. езикозн. 29/1, 1986, 43–44, тълкува МИ *Осмар* като произв. с наст. *-ар* от РИ *Осъм*, срещу което вж. Б. Симеонов, Балк. езикозн. 30/3, 1987, 183–184. – Срв. *усмя̀нка*.

усмотрѐние 'лична преценка, лично схващане мнение, решение'. – От рус. *усмотре́ние* 'възглед, мнение'.

усмя̀нка 'част, която се изрязва от гърдите и корема на опърлено прасе, за да се пристъпи към изрязване на неговите вътрешности' (Чешнегирово, Пловдивско), **осмя̀нка** 'коремна част на прасето, дето маста е най-тънка' (Равногор, Ракитово, Каменица, Велинградско), **вѝсминка** 'месо от корема на свиня' (Смолско, Пирдопско). – Произв.: *висманца* 'чисто месо от свиня, закачено за сушене на огън или на пушек' (Тиквешко). – Определяйки всички посочени по-горе форми като архаични лексеми, непривлекли до момента вниманието на етимолозите, Л. В. Куркина, Этимология 1980, М., 1982, 25–26, тълкува основния вариант *усмя̀нка* като произв. от изчезнало в бълг. език продължение на праслав. прил. **usmě̀nъ* > струс. **оусмѣнъ** и вижда в засвидетелстваните значения следи от древна семантика, сочещи първоначално използване на основата (вж. *усма*) за означаване на кожа, обработена чрез опърляне на косменото покритие на огън, на каквато семантика се основава съществуващата етимологична версия, която свързва думата с ред индоевропейски думи със значение 'горя': гр. *εὕω* 'горя' < **eusō*, лат. *ūrō* 'горя, суша', стинд. *osati* 'горя', стислав. *usli* 'огън' (вж. под *усма*). – Формата *вѝсминка* е обяснима от **вѝсменка*, а то, с диалектни звукови промени (протетично *в* и преглас *у* > *и*, за които срв. диал. *вирдѐк* от *юрдѐк*, *йордѐк*), от **усменка, усмянка*. Формата *висманца* е обяснима с подобни звукови промени от **усмяница*.

ўсна 'заспя' (Бабяк, Разложко); стб. **оусънѫти** 'заспя' и 'умра' (Мар., Зогр., Асем., Сав. и др.). – Произв. *заўсна, заўснувам, заўсвам* 'заспивам', *заю̀сна, заю̀свам* също, *заю̀шна* също, *заю̀швам се, заю̀шювам се* 'спирам да вървя (за вода), *заю̀шнал* 'който не вирее (за трева, посев)' (Геров). – Срхр. *ўснути*, рус. *усну́ть*, чеш. *usnouti*, пол. *usnąć*. – Праслав. **usъnąti* < **usъpnąti*, префиксно-суфиксно произв. (с префикс **u-* и суфикс **-ną-*) от праслав. **sъpāti* (вж. *спя*).

усньи таен дръндарски говор 'никак, нищо'. – От алб. *asnjë* 'никой, никакъв', вж. О. Јашар-Настева, MJ 4/5–6, 1953, 135.

усо̀в (усо̀ф) 'болест силен бодеж от шип, понякога придружена и с оток' (Геров), 'инфектиране на рана' (Кюстендилско), 'възпаление на гърдата на кърмачка' (Панчев), 'увеличение на лимфна жлеза в слабините при венерическа болест' (Крива паланка), 'зъл дух, който парализира краката на добитъка' (СЗ), **усоф** 'персонифицирано зло' в наричания: *Усоф пасе по суо бърдо, там го пасат три моми, три сестри; ...докаче усоф, однесе усоф...* (Панчев). – Произв.: *усов* прил. в *Усов вто̀рник* 'вторник в Чистата неделя, Черен, Глух, Сух вторник) (Кюстендилско, Панчев) (вж. *усов*), *усо̀вски* в *Усо̀вски вторник* 'вторник през годината, който се тачи за болест усов' (Геров), *усовниче* 'раст. посечено биле, Prunella vulgaris' (Панчев), *усовяк* в текста: *Залете се усовяк низ глуа гора, докаче усоф, однесе усоф* (Панчев). – Срхр. *усов* 'срутване; лавина' и 'подуване на жлези при човек и животно', *усови* 'вторникът от Чистата неделя, празнуван за здравето на добитъка', рус. диал. *усо́вь* 'заболяване със силни болки; вътрешно възпаление'. – Праслав. **usavъ* и **usavь*, поствербални образувания от праслав. **usavāti* < *savāti* (вж. *со̀вам*). Вж. U. Dukova, Балк. езикозн. 27/2, 1984, 47, която, на базата на срхр. прил. *усови* (вж. по-горе), предполага, че срхр. *усов* също е било персонифицирано като зъл дух. Основавайки се на типологични паралели с демонологичното название *ўстрел* (вж.), Dukova, цит. съч., определя за думата изходно значение

'изстрел'. С оглед на конкретните значения, срв. особено значението 'бодеж като шип', както и на значението на изходната глаголна основа, по-вероятно като изходно изглежда значението 'бодеж, мушкане'.

усов в *Усов вто̀рник* 'вторник в Чистата неделя, Черен, Глух, Сух вторник' (Кюстендилско, Панчев). – Срхр. *усови* 'вторникът от Чистата неделя, празнуван за здравето на добитъка'. – Праслав. **usavъ(jь)*, относително прил., произв. от **usavъ* (вж. *усо̀в*).

усо̀е и **усо̀й** 'място в природата на открито, което слабо се огрява от слънцето', **усо̀й** 'място със северно изложение' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв.: *усо̀ен* прил., *усо̀йна* в *усо̀йна тра̀ва* 'раст. дива ягода, Potentilla; раст. Erodium cicutarium' (Геров), *усо̀йно* 'неогрято от слънцето; стръмно' (Доброславци, Софийско), *усо̀йник* 'усойно място' (Д. Ангелов по РРОДД), *усо̀йничав* 'който е със северно изложение, студен' (Кръвеник, Севлиевско), *усо̀йничава* опр. на почва (Казанлъшко, Павликенско, Поповско, Странски 3, 380), *усо̀йница* 'отровна змия със зигзагообразна шарка надлъж по гърба и рогче на главата, Vipera ammodytes', в *пепеля̀ва усо̀йница* също (Геров), назв. на почва (Ловчанско, Беленско, Странски 3, 380), *усо̀йницъ, юсо̀йницъ* 'отровна змия' (Съчанли, Гюмюрджинско), *усо̀йка, усо̀йке* 'северно място, в което не прониква слънце' (Смолянско; Павелско, Асеновградско), *усо̀йкъ* 'сенчесто и студено място' (Войнягово, Карловско), *усо̀йна* 'северен склон, неогряван от слънце' (Правешка лъкавица, Ботевградско), *усо̀йнъ* 'сенчесто място, наклонено на север' (Троян), 'място, което слабо се огрява от слънцето' (Тръстеник, Плевенско), *усо̀йнина* също (О. Василев по РРОДД), *усо̀йнинъ* 'неогрявано от слънце място' (Енина, Казанлъшко), *усоя̀к* 'усойно място' (Ив. Вазов по РРОДД); често в състава на МИ. – Еднакво с *осо̀й* (вж.).

усо̀пший прил. църк. 'починал, умрял' (Ив. Вазов, Г. Стаматов по РРОДД). – От рус. *усо́пший* също, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 258, Сб. Медведев 1922, 44. – Срв. *успѐние*.

усо̀рлица, вж. *осо̀рлица*.

успѐние 'умиране, смърт на светец', в *Успѐние Богоро̀дично* 'църковен празник на 15 август, на който се чества смъртта на Богородица'. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оусъпѣние** 'сън, заспиване; кончина' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр.). – Според Б. Цонев, ПСп 64, 251, от рус. *успе́ние* също, което не е убедително. – От български език заето в рум. *uspenia* 'смърт на светец', вж. Цонев, История 2, 29.

успѐх 'сполука в начинание, сполучливо постигане на цел; признание, одобрение, положителна оценка; оценка на знания'. – Произв.: *успѐшен, безуспѐшен, неуспѐшен, успѐшност*. – От рус. *успе́х* с подобни значения, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 254, 251, Сб. Медведев 1922, 44.

успя̀вам, успѐя, вж. *спѐя*.

уста̀[1] 'отвор отдолу на лицето, през който се поема храна, говори се, диша се; устни; (прен.) способност за говорене; отвор на съд, пещера, пушка; отвор между нишките на основа при тъкане, дето минава совалката', **у̀ста** (Ново село, Видинско), 'гърло на шише' (Самоков), 'бърдо на тъкачен стан' (И), **у̀стъ** (Съчанли, Гюмюрджинско), **у̀ста, уста̀** 'място, през което минава совалката в основата при тъкане' (Габрово, Ксантийско), 'капистра в устата на товарен добитък' (Габрово, Ксантийско; Корово, Костандово, Велинградско), 'кръстосване на жичките при сноване на основата' (Костандово, Велинградско), в лексикализирано съчет. *уста има, език няма* 'коренчета от билка, които момите вадят срещу Гергьовден, за да е тайна любовта им' (Кюстендилско), *арслан уста* 'цвете кученце, Anthirrhinum majus' (Охрид, БотР), *арсланова уста* също (Струга, БотР), *арсланови уста* също (Благоевград, Геров), *галабови уста* също (БотР, Костенец, Самоков), *дяволски уста* 'раст. Leonurus cardiaca' (БотР), *змиина уста* 'везба по ръкав на женска риза' (Сапарево, Дупнишко), *зъмина уста* 'раст. воловодец, Orobanche' (БотР), *зъмска уста* също (БотР), *лещви уста* 'ластовичи уста – вид тъкана везба' (Тотлебен, Плевенско), *лъвски уста* 'раст. мъртва коприва, Laminium' (БотР), *ласкьи уста* 'вид градинско цвете' (Доброславци, Софийско), *рибени уста* 'раст. луличка, Linaria vulgaris' (БотР), *риби уста* 'раст. бясна трева, Digitalis ferruginea' (БотР), мн.ч. **устѝ** в *арслан усти* 'вид градинско цвете с вид на уста' (Охрид); стб. **оуста** (Мар., Зогр., Асем., Сав. и др.). – Произв.: *уста̀т* 'бъбрив; дързък на думи', *устатлия* също (ЮЗ), *уста̀тник* 'който много говори, многознайник', *уста̀тница* 'бъбрица, многознайница; зла жена' (Доброславци, Софийско), *уста̀тост, у̀стен* 'който се отнася до устата; който съществува само говорно', *у̀стно* нареч., *усну* 'с уста, устно' (Банат), *у̀стна* 'бърна' *у̀стни* 'месести подвижни части на лицето, които затварят отпред устата', *у̀стнен* прил., *у̀стник* 'горната част на лула, която допира до устните' (Ст. Чилингиров по РРОДД), *устник* 'устатник' (Геров), *устница* умал. (Геров), *устничка* умал., *усница* 'устна, бърна; отвор на пещ; ръб на легло' (Ново село, Видинско), *усници* 'приспособления, в които стоят скрипците на домашния стан' (Яковица, Момчилградско), *у̀стие* 'място, където се влива река; малък отвор на съд; тесен и дълбок проход между планини', *у̀сте* 'отворената част, през която се влиза или излиза, откъдето се пълни или изпразва, устата, гърлото на нещо; тясно място, тесен проход между планини; място, дето реката се влива в море' (Геров), *у̀скьи* ср. 'устата на пещ' (Банат), *устица* умал., в *лъвови устица* 'раст. кученце, Anthirrhinum majus' (БотР), *устца̀* умал., *ухца̀* (Родопите), *устѐнце* умал., *устѐнца* умал., в *лъвови устенца* 'раст. кученце, Anthirrhinum majus' (БотР), *устѝнка* умал. (Съчанли, Гюмюрджинско), *устѝчка* умал., *устѝче* 'раст. арсланови уста' (Геров); *изу̀ст* 'наизуст' (Геров), *изустя̀, изу̀ствам, изустя̀вам, изу̀стям* 'изтървам дума' (Бобошево, Трънско, Дупнишко), *изу̀стувам* 'изричам' (Банско); *нау̀ст* 'наизуст' (Геров), *наустя̀, нау̀ствам, наустя̀вам* 'подсторвам, надумвам; наклеветявам' (Геров), *нау̀стник* 'клеветник' (Геров), *нау̀стница* ж.; *поду̀стя, поду̀ствам* 'надумвам, подклаждам' (Геров), *поду̀стник* 'който подбужда

някого да направи нещо' (Геров), *подȕстница* ж., *устобȍл* 'болест Stomatitis, пришки в устата и по езика' (Панчев), *устоцвѐтен; едноȕсто* 'вълнен плат за долни бели дрехи, навуща и под.' (Геров), *златȍуст, жълтоȕст* (Ив. Вазов, Хр. Г. Данов), *кривоȕст, многоȕст, хлевоȕст*; ФИ *Устȉчков* (Пловдив, Илчев Р 505). – Срхр. *ȕста*, словен. *ústa*, рус. *устá*, укр., белорус. *вустá*, струс. **оуста**, чеш., словаш. *ústa*, пол. *usta*, горлуж. *wusta*, доллуж. *husta*. – Праслав. **ustā* pl. t., сродно със стпрус. *austo* 'уста', лит. *aušč̃ioti* 'дърдоря', стинд. вед. *ṓṣṭhas* 'устна' дв.ч., *ṓṣṭhau* 'устни', авест. *aošta-* м. 'уста', лат. *ausculum* 'устица'. Срв. Miklosich, EtWb 272, Brückner, SEJP 599, Ст. Младенов, ЕтР 656, Holub–Kopečný 404, Vasmer, REW 3, 191, Skok 3, 549. – Илчев Р 505, предполага за ФИ *Устȉчков*, че е от „*устичка* 'майсторче' (?)" (вж. *уста²*). Според Л. Селимски, Балканите – език, история, култура, В. Търново, 2009, 480–486, Л. Селимски, Етюди по ономастика, В. Търново, 2012, 130, ФИ трябва да се изведе от *устȉче* 'раст. арсланови уста'(вж. по-горе), подобно на рум. ФИ *Guriță*, от раст. *guríță* също, с бълг. умалит. наст. *-ița* от *gurǎ* 'уста'.

уста² '(обикновено пред лично име) майстор на някой занаят', **юста**, **ȕста** 'главен майстор' (Чадърли, Гюмюрджинско). – От тур. *usta* 'майстор; художник' < перс. *ustad* 'учител' – Заето и в срхр. *ȕста* 'майстор; художник; главен майстор, първомайстор', рум. *ustă* 'управител; надзирател', алб. *usta* 'майстор занаятчия, най-вече зидар'.

устàбашия 'глава на еснаф, първомайстор' (Геров), 'председател на еснаф; (прен.) началство, главен' (Самоков), **устàбъший** 'главен майстор в занаятчийството' (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *устàбашийски* прил. (Панчев). – От тур. *usta başı* 'старши майстор'. – Заето и в срхр. *ȕстабаша* 'главен майстор; старейшина на еснаф'.

ȕстав 'сбор от основни разпореждания, които определят устройството и дейността на организация; правилник'. – Произв. *ȕставен* прил. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оуставъ** 'устав; постановление; правило' (Супр., Син. тр., Номоканон и др.), срв. и стб. **оуставьнъ** 'законен' (Супр., Номоканон). – Според Б. Цонев, ПСп 64, 251, от рус. *устáв* също, което не е достатъчно убедително.

усталъ̀к диал. 'майсторство, изкуство, умение' (Геров; С. Северняк, Ст. Л. Костов по РРОДД), 'плата, която плаща калфа на еснафа, когато го правят майстор' (Геров), 'вещина, сръчност, умение' (Самоков), 'умение, майсторство' (Смолско, Пирдопско), 'майсторство' (Странджанско), **устълъ̀к** също (Страхилово, Свищовско; Кръвеник, Севлиевско), 'майсторство, способност да се извърши някаква работа' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'майсторство; плащане за изработка' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *ustalık* също.

устàнь 'горна дълга женска дреха без ръкави' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Еднакво с *фустáн* (вж.).

устаоглȉя 'син на уста, на майстор' (СбНУ 15, 178, Панчев). – От диалектен звуков вариант на тур. *usta oğlu* също.

устȍи книж. 'подпори, опори; основи '. – От рус. *устóи* също.

устȍйка книж. 'устояване на поето задължение'. – От рус. *устóйка* също, срв. *неустȍйка* 'неспазване на поето задължение; глоба за такова неспазване', заемка от рус. *неустóйка* с подобно значение.

устоя̀вам, **устоя̀** 'издържам натиск; крепя се; държа се; понасям; оставам твърд, не отстъпвам'. – Произв.: *устȍйчив*, *устȍйчивост*, *неустȍйчив*, *неустȍйчивост*. – Вж. *стоя̀*.

устрѐжвам се, **устрѐжа се** 'уплашвам се, сепвам се, настръхвам' в текста от нар. пес.: *Ненчо се малко устрежил, извадил сабя френгия* (БТР). – Според Л. Селимски (писмено) от праслав. **usterkti* (<**ustergti*), **ustergą*, застъпен в стб. **оустрѣщи**, **оустрѣгѫ**, **оустрѣжѣщи** 'обърна внимание, наблюдавам' (SJS 4, 1997, 696), с префикс **u-* от праслав. **stergti*, **stergą*, дал продължение в почти всички славянски езици (срв. стб. **стрѣщи**, **стрѣгѫ**, **стрѣжѣщи** 'пазя, вардя; стоя на стража', рус. *стерéчь*, *стерегý* 'пазя, вардя; следя, дебна', чеш. *střící*, *střehu (se)* 'пазя, вардя; охранявам (се)' и т.н., вж. съответната литература под *страж*). От сегашната основа на старобългарския глагол са отбелязаните у Геров *стреж* в израза *Да бъда на стреж* 'нащрек; да чакам да не стане нещо', *стрѐжба* в израза *Да му стане стрежба на сърцето* 'да се стресне', *стрѐжко* 'страхльо, страшльо, плашльо, бъзльо', а първата съставка на старинното име *Стрезȉмȉр* 'пазител на мира, на света' (Илчев Р, 468) е от императивната основа (срв. Заимов, Именник 210, Ковачев, ЧЕРЛИ 495).

ȕстрел 'народно название на няколко вида внезапни или мъчителни болести, напр. удар, червен вятър, ревматизъм, изрив, рана по пръстите и др.', 'нечист дух, бяс, враг; вампир; болест дамла, Paralysis; болест червен вятър, Erisipellas; болест, когато изведнъж прияде човека сърце или корем, или глава го завие; болест у говедата, от която умират' (Геров), в клетви: *устрел те устрелил* (Охрид, СбНУ 12/3, 249), *да го удари устрела* (Тетевен), 'гръм' (мияци в Дебърско, ИзвССФ 2, 303; Панчев), 'удар от мълния' (Ив. Вазов по РРОДД), 'удар, внезапно заболяване; вид вампир, който като малък се храни с кръв от говеда, а като позаякне – и с кръв от хора' (СбНУ 1891, 131–133), 'вампир, който смуче кръв от добитъка' (Малко Търново, СбНУ 5, 131–134), 'вампир; болест по говедата' (Странджанско), 'наименование на болестта шап по добитъка' (Девинско), 'ястреб; тежка болест' (Павелско, Асеновградско), 'болест по свинете и биволите' (Ботевград), 'болест пришка – подпухване, от което много боли и стреля' (СбНУ 21, 58–59, Панчев), 'болест Panaritium – рани, които излизат по краищата на пръстите и изяждат костта и мозъка ѝ' (СбНУ 21, 19), 'раст. клинава трева, клинове, кесикоту' (СбНУ 21, 16), 'раст. устрелче' (Божурлук, Свищовско, СбНУ 21, 16), **ȕстрал** 'гръм' (Велес СбНУ 14, 160, Панчев). – Произв.: *устреличе* 'раст. Convolvulus arvensis (СбНУ 21, 19, 58,

62), *устрѐлище* 'заразна болест по добитъка', *устрѐлница* 'зъл дух, вампир' (К. Петканов, Н. Хайтов по РРОДД), *устрелче* 'раст. Cynanchum vincetoxicum' (СбНУ 21, 16, Панчев). – Срхр. *устрел* в *говеѓи устрел* 'опасно страдание по говедата; зъл дух, който стреля', чеш. *ústřel, oustřelí, oustřele* 'ревматични болки, Lumbago и под.' – Праслав. **ustrělъ*, поствербално образуване от праслав. **ustrěliti*, вж. *стрѐлям* (под *стрелѝ*). Вж. U. Dukova, Балк. езикозн. 27/2, 1984, 47–48, която, отбелязвайки широкото разпространение на стрелата като символ на болест и внезапни болки в народни вярвания, определя за демоничното название изходно значение 'изстрел' > 'болест, предизвикана от изстрел'.

устрѐлвам, **устрѐлям** 'удрям, улучвам със стрела или пушка; (за болест) поваля изведнъж, поразява'. – Произв. от *у̀стрел* (вж.).

у̀стрем 'силно движение, насочено към известна цел'. – Произв.: *у̀стремен* 'стремителен, вихрен', *у̀стремност*. – Девербативно образуване от *устремя̀ (се)* (вж.).

устремя̀вам (се), **устремя̀ (се)**, вж. *стремя̀ се*.

устроя̀вам (се), **устро̀йвам (се)**, вж. *строя̀*.

устубѐч остар. 'оловно съединение, употребявано за белило, лепило и др.'. – От тур. *üstübeç* 'оловно белило'.

усугу̀бя 'удвоя' (Ив. Вазов по РРОДД). – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оусоугоуѕнтн** 'удвоя' (Супр.), произв. от стб. **соугоуѕнтн** също (Клоц., Супр.) (вж. *су-* и *гу̀бя*). Срв. словообразувателно и семантично стб. **соугоуѕъ** 'двоен, два пъти по-голям' (Мар., Зогр., Клоц., Супр.) със стпрус. *dwigubbus* 'двоен', лит. *dvigubas* също. Вж. Vasmer, REW 3, 38, с литература. – От български език заето в рус. *усугу́бить* 'увелича, усиля', *сугу́бый* 'особен, извънреден'.

усу̀йлен 'внимателно, полека', вж. *усу̀лла*.

у̀сук 'трудно положение, мъка, усилие', вж. *су̀ча*[1].

усу̀л 'начин, способ, леснина; метод' (Геров; Й. Йовков, Д. Талев по РРОДД), 'начин, похват, такт' (Смолско, Пирдопско), 'начин, способ, леснина' (Самоков), нареч. 'внимателно, полека' (Кукуш, Странджанско), **усу̀ль** 'внимателно, бавно' (Съчанли, Гюмюрджинско), **усу̀л-усу̀л** 'внимателно, полека' (Страхилово, Свищовско), 'тайно, тихо, подмолно' (Самоков). – От тур. *usul* 'метод, способ' < араб. *uṣūl*, мн. ч. от *aṣl* 'метод, способ; основа, корен'. – Заето и в срхр. *у̀сул* 'правило, принцип; метод, начин', арум. *usula* 'начин'.

усулетлен 'излекo' (1855, РДТГ), **усулѐтлем** 'потайно, без да усети някой' (Самоков), **усулѐтлан** 'предпазливо, внимателно' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – От тур. *usuliyatle*, *usuliyatlen* 'методично', произв. от *usuliat* 'методика' < араб.

усу̀лла (усу̀ллъ) 'внимателно, полекичка' (Енина, Казанлъшко), **усу̀ле** 'тактично, с нужния похват' (Смолско, Пирдопско), 'тайно, тихо, подмолно' (Самоков), **усу̀йлен** 'внимателно, полека' (Странджанско), **усу̀ллажѐ** 'предпазливо, внимателно' (Смолянско), **усу̀лъжик**, **усу̀лнъжъ** 'бавно, внимателно' (Елена), **усу̀слъжик** 'полека, внимателно' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *usulla* 'бавничко, полека, тихо', диал. *usullen, usullacık* също. Формата *усу̀лнъжъ* е с дисимилативна промяна *лл* > *лн*. Формата *усу̀слъжик* е с асимилативна промяна *с – лл* > *с – сл*.

усъбѐн '(за нож, сечиво и др.) тъп, изхабен' (Съчанли, Гюмюрджинско), вж. *хабя̀*.

усъндѝсоом съ, **усъндѝшъ съ** 'усмирявам се' в текста: *Дай нъ тва дите дъ плюскъ, дъ съ усъндѝсъ* (Войнягово, Карловско, БДиал. 8, 177); 'обърквам се, виждам се в чудо' в текста: *...усъндѝсъй съ от тее въджишки дица* (Войнягово, Карловско, БДиал. 8, 177). – Формално еднакво с *усандѝсвам се*, *усандѝша се* 'дотяга ми' (вж.), но различните значения 'усмирявам се' (в първия текст) и 'обърквам се, виждам се в чудо' (във втория текст) се свързват по-скоро със значенията 'примирявам се' и 'уморявам се', засвидетелствани за *усландѝсвам (се)* (вж. *усландѝсвам*). Може да се предполага контаминация в говора на формите и значенията на двата глагола или неточен запис: *усъндѝсоом съ* вм. *услъндѝсоом съ* (?).

усърден 'който е направен с усърдие, грижлив, ревностен, старателен, прилежен'. – Произв.: *усърдност*. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оуср҃дьнъ** 'усърден, ревностен' (Супр.), отименно образуване, чиято праславянска основа **sъrdь-* е в *сърцѐ* (< праслав. **sъrdьce*, вж *сърцѐ*[1]), *сърдя (се)* (вж.) и др. – Срв. срхр. *у̀сердан* 'усърден', рус. *усе́рдный* също.

усърдие 'грижливост, ревност, прилежание'. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оуср҃дїе** 'старание' (Супр.), отименно образуване, чиято праславянска основа **sъrd-* е в *сърцѐ* (< праслав. **sъrdьce*, вж *сърцѐ*[1]), *сърдя* (се) (вж.) и др. – Срв. срхр. *у̀срдье* 'усърдие', рус. *усе́рдие* също. – Според Б. Цонев, ПСп 64, 256, Сб. Медведев 1922, 46, бълг. *усърдие* е от рус. *усе́рдие*, което е неубедително. – От български език заето в рум. остар. *osărdie, osírdie* 'усърдие, прилежание', вж. Цонев, История 2, 109, Rosetti, Influenţa 62.

усът 'болест в гръбначния стълб, при която човек мъчно се изправя' (Кръвеник, Севлиевско), вж. *у̀сад*[2].

утѐйка[1], вж. *тя̀*[2].

утѐйка[2] 'престилка', вж. *фу̀та, ху̀та*.

утала̀гам и **утало̀жвам**, **утало̀жа** 'умирявам, укротявам; утайвам', **утала̀гам се** 'утаявам се', вж. *та̀лог*.

утанма̀з 'безочлив, безсрамник' (Геров). – От тур. *utanmaz* 'безсрамен, нагъл'.

ȕтвари 'черковни богослужебни съдове'. – Съхранено в традиционния език продължение на стб. **оутварь** 'украшение' (Супр., Житие на Константин) и '(сътвореният) свят, вселена' (Супр.), девербативно образуване от стб. **оутварѣти** 'създавам, приготвям, подготвям; украсявам' (Супр.), несв. в. към **оутворити** 'създам, приготвя, подготвя; украся' (Мар., Зогр., Супр., Житие на Константин), префигирано произв. от **творити** (вж. *творя̀*). Стб. **оутварь** е преводно съответствие на гр. *κόσμος* в значенията 'украшение' и 'свят, вселена'. Значението 'богослужебни съдове' е възникнало от специализацията на значението 'украшение' заради обичайно богатата украса на споменатите черковни принадлежности. – Калковият произход на стб. **оутварь** (за който вж. Schuhman 59) предполага ранно заемане на думата по книжовен път в срхр. *ȕтвāри* 'черковни богослужебни съдове' и рус. *у́тварь* събир. 'съдове, прибори, принадлежности'.

утѐбери 'горе-долу, повърхностно' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **утѐбири** 'горе-долу; както не трябва' (Войнягово, Карловско), **утѐберь** 'небрежно, отгоре-отгоре' (Хасково), **уттѐбер** 'небрежно, набързо' (Орешник, Елховско) също, **уттѐберь** прил. неизм. 'дребен наглед, не особен' в съчет. *уттѐберь чолѝк, уттѐберь бустàнь* (Странджанско), нареч. 'сносно, горе-долу; незадоволително' (Странджанско), **уттѐбер**, **уттѐбери** нареч. 'набързо, некачествено; горе-долу' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *öteberi* 'това-онова, всякакви неща', в някои от вариантите – със свръхстарателно удвояване на *т*, възникнало вероятно поради осмисляне като **от-тебери, *от-тебер,* срв. *утѐберь* 'небрежно, отгоре-отгоре' и *отгòре-отгòре* 'небрежно, как да е'.

утѐчник 'момче, което предварва сватбарите и съобщава, че сватбата иде' (Годечко). – Произв. от *текà* 'тичам' (вж. *текà*[1]).

ȕтик м. 'срамежлив човек' (Ботевград), 'свит, срамлив човек' (Смолско, Пирдопско), неизм. прил. 'свит, срамежлив' (Т. Г. Влайков по РРОДД). – Произв.: *утиклѝв* 'свит, срамежлив,' (Т. Г. Влайков по РРОДД), *утиклѝф* 'скромен, свит, срамежлив, стеснителен (за човек)' (Ботевград), 'свит, свенлив, стеснителен' (Смолско, Пирдопско), *утиклѝвец* 'срамежлив, стеснителен човек' (Т. Г. Влайков по РРОДД), *утиклѝвост* 'срамежливост, стеснителност' (Т. Г. Влайков по РРОДД). – Произв. от *утѝкам, утѝквам* 'тикам настрани', *утѝкам се, утѝквам се* 'стоя настрани', вж. *тѝкам*.

утѝчник и **утѝчняк** 'вестител на сватба', вж. *тѝчам*.

утѝшвам, **утѝша** 'правя някого или нещо да стане тихо; умирявам', **утѝшвам се**, **утѝша се** 'утихвам', вж. *тих*.

ȕтман обл. 'някогашен рудокопач, рудар; (разг.) глупак, недодялан човек; лош човек, вагабонтин, скитник', 'глупак, недодялан човек' (Кюстендилско), 'мързеливец' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **ȕтман** и **ȕтманин** 'непохватен, глупав човек' (Самоков). – Произв.: *ȕтманик* 'мързеливец' (Горна

и Долна Василица, Ихтиманско), *ȕтманка* 'мързеливка' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Предполага се заемка от срхр. *хутман* 'рудар', а то от *Hüttenmann* 'човек, който живее в колиба' в езика на средновековните саксонски рудари в Босна (вж. Цонев, История 2, 323, Skok 1, 695, срв. срхр., словен. *huta, hutica* < срвиснем. *hutta*, нем. *Hütte* 'колиба'), или от срвиснем. *houtmann* 'надзирател'.

утòк 'ръкав на река'. – Срв. *отòк* също.

утолѝвам, **утоля̀** 'насищам, задоволявам'; стб. **оутолити** 'задоволявам; успокоявам' (Зогр., Мар., Асем. и др.). – Произв.: *утолѝм* страд. прич., *неутолѝм* страд. прич. – Произв. от изчезнала в българския език основна форма, която заедно със срхр. *тòлити, утòлити* 'утолявам', словен. *tóliti* 'успокоявам, утолявам', рус. *толи́ть, утоли́ть* 'задоволявам', укр. *утоли́тися* 'задоволявам се', възлиза към праслав. **taliti*, сродно с лит. *tìlti* 'замлъквам', *tìlditi* 'заставям да млъкне', *tylėti* 'мълча', латв. *tilinât* 'глезя дете', стирл. *tuilim* 'спя', ствиснем., стсакс. *stilli* 'тих'. Срв. Miklosich, EtWb 348, Ст. Младенов, ЕтР 657, Vasmer, REW 3, 114–115, Skok 3, 479–480, с литература.

ȕтре 'не днес, а на следващия ден, заран', **ю̀тре** (Чепино, Югово, Асеновградско; Златоград; Самоков), **ю̀тръ** (Ново село, Видинско), **ȕтрето** чл. 'сутринта на следващия ден' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **ȕтрътъ** чл. 'сутринта' (Троян). – Произв.: *ю̀трека* 'утре' (Самоков), *ȕтречка* също (Геров), *ȕтричка* 'утре; много скоро' (Троян), *ȕтрешен* (вж.); *дȍутре* (Геров); *зàютре* 'утре' (Геров), *зàитре* 'утре' (Геров), *зàйтре* 'вдругиден' (Панчев), *зàйтръ* 'след утре, вдругиден' (Ново село, Видинско), *пò-зайтръ* 'след два дни' (Ново село, Видинско); *задȕтре* (Геров); *наȕтре* 'на следния ден, утре' (Банат); *пòйзадутре* 'на третия ден, откогато се съобщава нещо' (Янче, Реканско). – Продължава стб. **оутрѣ**, **ютрѣ** (Мар., Зогр., Асем., Супр.), адвербиализирана форма за мест. п. от **оутро**, **ютро** (вж. *ȕтро*). *Зàютре, зàйтре* с варианти е от по-старото *зàутра, *зàютра* (вж. под *ȕтро*), променено под влияние на *ȕтре*. Вж. *утрȕо* и *утрѐдентъ*.

утрѐдентъ 'на другия ден, заранта' (Геров), **утредентъ** също (сборниче от 1810 г., Цонев, Опис Пловд., 149). – Членувана форма за ж. р., възникнала от лексикализацията на съчетание **ȕтре ден,* в което съставката **ȕтре* е от първоначално **ȕтри* (продължение на стб. **оутрьнн** 'утрешен' < праслав. **jutrьjь*, вж. *утрȕо*) подобно на *ютре* в *ютре ден,* от **ютри* (вж. под *утрȕо*). Членуваната форма от ж. р. **утредента* е възникнала най-вероятно под влияние на форми като *заранта̀, вечертà, сутринта̀*.

ȕтрес нареч. 'утре' в текста от нар. пес.: *Кога било утрес сузарана, отидоха тия малки моми...* (Геров). – От първоначално **ȕтрос, *ю̀трос* (засвидетелствано чрез заемката в рум. *itros* 'утро', рум. молд. *itrosul* също), което, заедно със срхр. *ȗтрȍс* 'днес сутринта', словен. *jútros* също, рус. диал. *у́трось* 'сутринта', *у́тресь* 'тази сутрин', чеш. *jitros* също, продължава лексикализи-

рано праслав. съчет. **jutra se* 'това утро'. Срв. ЭССЯ 8, 202. За образуването срв. *днес, нощѐс.*

ѝтрешен 'който ще стане утре, предназначен за утре', **ю̀трешен** (Самоков). – Произв.: *ѝтрешник* нареч. 'вдругиден' (Дервент, Дедеагачко); *заѝтрешник* 'вдругиден' (Геров, Странджанско), *заѝтрешник, заѝтрашник* също (Смолянско; Ардинско; Маданско; Долен, Момчилградско; Тихомир, Крумовградско; Павелско, Хвойна, Асеновградско; Девинско), *зъѝтрешник* също (Дервент, Дедеагачко; Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв. от *ѝтрес* (вж.), за завършека срв. *днѐшен,* произв. от *днес* (вж.), *вчѐрашен, сегáшен* и др.

утрѝо в съчет. *утрѝо ден* 'на другия ден' (Долно село, Уши, Кюстендилско; Кюстендилско Краище), **ютрѝо** в съчет. *ютрѝо ден* 'на следващия ден' (Церовица, Каменица, Кюстендилско), **ю̀тре** в съчет. *ю̀тре ден* (Уши, Кюстендилско; Кюстендилско Краище). – Продължение на стб. **оутрнн** 'утрешен' (Житие на Константин), което, заедно със срхр. *jȕtri* 'утрешен; утринен', струс. **ѕтрии** също, продължава праслав. **jutrъjь*, произв. с наст. *-ьjь* от **jutra* (вж. *ѝтро*). Срв. ЭССЯ 8, 202. *Ю̀тре* в *ю̀тре ден* замества **ю̀три,* засвидетелствано чрез членуваната форма *ютрѝо* в същия говор. Вж. *утрѐдентъ*.

утрѝрам книж. остар. 'преувеличавам, шаржирам' (Ив. Вазов по РРОДД). – От рус. *утри́ровать* също.

ѝтро 'начало на деня, сутрин, утрин; предобедна забава, обикн. ученическа', **ю̀тро** (Самоков), **ю̀тру** (Ново село, Видинско), **йтро** диал. (Панчев); стб. **оутро, ютро** същ. и нареч. (Мар., Зогр., Асем., Сав., Супр. и др.) – Произв.: *ѝтрен* 'утринен', чл. *ѝтренио* в съчет. *на ѝтренио ден* (Кюстендилско), *ѝтрен* и *ѝтрена* нареч. 'сутрин' (Геров), *ѝтреница* 'звезда денница', *ѝтренна* 'утринна черковна служба', *ѝтрин* и *ѝтрина* 'утро, сутрин', *ѝтринен* 'който се явява утре или е предназначен за утро', *ѝтром* нареч. 'в началото на деня, заран'; *зàутра* 'в другия ден, що е след утрешния' (Геров); *наутро* 'сутринта, заранта' (Велес, Панчев; Воден, СбНУ 4, 161). – Срхр. *jȕtro,* словен. *jùtro,* рус. *ýтро*, струс. **ѕтро**, чеш. *jitro*, словаш., пол. горлуж. *jutro*, доллуж. *jutšo*, полаб. *jautrü*. – Праслав. **jutra* е с недостатъчно ясен произход. Съществува хипотеза за изходно ие. *ioų-tro* 'бодро, свежо (време)', образувано с ие. суф. *-tr-* за противопоставяне, отделяне, усилване на качество при сравнение, основано на представата за първоначален адективен произход (от **jutra *vertmę*) и връзка с ие. основа на праслав. **jārъjь* (< ие. **io(u)r-*), вж. *ярък*, и **juriti* (< ие. **iour-*), вж. *юрим*. Вж. подробно ЭССЯ 8, 200–202, срв. Vasmer, REW 3, 194–195, с литература. – Производната форма *зàутра* с варианти продължава стб. **ꙁаоутра, ꙁаютра** 'сутрин', лексикализирано предложно съчет. със съответствия в рус. *зáвтра* 'утре', укр. *зáутра* също, словен. *zajtra, zajtre*, пол. *nazajutrz* 'утре', доллуж. *zajtša* и др. Срв. *зàютре, зàйтре* и варианти (вж. под *ѝтре*), които са от по-старо *зàутра, *зàютра*. – От български език заето в рум. *itros, itro* (Цонев, История 2, 38), рум. молд. *itrosul* 'утро' (17 в., C. Lacea, JIRSpr 5, 1898, 111).

утрѝба 'коремна вътрешност у човек или животно; телесен орган матка; вътрешност, недра'. – Произв.: *утрѝбен* прил.; *едноутрѝбен, двуутрѝбен*. – Според Б. Цонев, Слав. глас. 1/1, 1902, 27, Сб. Медведев 1922, 39, 43, от рус. *утро́ба* или от български диалекти с *у* от стб. **ѫ** в **ѫтроба** 'вътрешности; майчина утроба; сърце, душа; дълбини' (Мар., Зогр., Асем., Сав., Енински ап. и др.), което заедно със срхр. *ȕtrobica* 'черен дроб', словен. *vǫ́troba* 'вътрешности', рус., укр. *утро́ба,* струс. **оутроба**, чеш., словаш. *útroba* също, пол. *wątroba* 'черен дроб', горлуж. *wutroba* 'вътрешности, сърце', доллуж. *hutšoba* 'сърце' възлиза към праслав. **ątrabā*, произв. от праслав. **ątrь*, вж. *вътре*.

утщѝт 'колкото' (Банат). – От лексикализацията на съчет. *от щото* > **отщот* (вж. *от* и *що, щото, щот*), с диалектна редукция на неударено *о* и преход на ударено *о* > *у* в говора.

утюлюдѝсвам, утюлюдѝсувам, утюлю̀диша 'изглаждам с ютия' (Геров). – Произв.: *изутюлюдѝсвам, изутюлюдѝша* (Геров). – От основата за мин. св. вр. *ütüledi-* на тур. *ütüle-* също, с *-ис-* от гръцка аористна основа.

уф, вж. *ух*.

уфаклѝък остар. 'дребни пари' (Младенов, Ст., Чужд.). – От тур. *ufaklık* 'нещо дребно, незначително; дребни пари'.

уфàк тефѐк диал. 'дреболия' (Д. Войников по РРОДД). – От тур. *ufak-tefek* 'незначителен; невзрачен; дреболии'.

уфам се (Винга в Банат, само у Miklosich, EtWb 269, с непосочено значение). – Miklosich, EtWb 269, Ст. Младенов, ЕтР 653, Vasmer, REW 3, 185 приемат, че думата е българско съответствие на срхр. *ȕfati* (се) 'надявам се', словен. *ûpati*, чеш. *oufati*, словаш. *úpať (sa)* пол. *ufać*, полаб. *orəm* 1 л. ед. ч. сег. вр. също (последното според Polański, SEJDP 3, 468, е заемка от срдолнем. *hopen//hapen* 'надявам се, уповавам се'), възлизащи към праслав. ** upъvāti* > стб. **оупъватн** 'уповавам се, надявам се на някого (нещо), вярвам' (Мар., Зогр., Асем., Супр. и др.), рус. *уповáть*, укр. *уповáти* (вж. *уповàвам се*). Възможно е обаче *уфам се* у банатските българи да е проникнало от сръбски. За срхр. *ȕfati* (*se*), вж. Skok 3, 536, с литература.

уфкѐ 'яд, гняв' (Мих. Георгиев по РРОДД). – От тур. *öfke* 'гняв ярост'.

уфърдà 'разсипник' (Хасково), **уфърдà, уърдà** 'който не е скъперник, щедър' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От *увърдà* (вж. *уардà*), с диалектен преход *в* > *ф* при *уфърдà*, с изпадане на *в* между гласни при *уърдà*.

ух междум. за изразяване на досада; стб. **оухъ** (Симеонов сб. 1073), **уф** също. – Звукосимволично. – Срв. срхр. *ух*, рус. *ух*.

ѝха междум. за изразяване на присмех, подигравка или готовност, частица за потвърждение: 'да, така' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско), **уху** междум. за изразяване на учудване. – Свързано по произход с *ух* (вж.). Срв. във формално отношение *ахà* покрай *ах*, *èха* покрай

ех, *ùха* и *ùху* покрай *их*, *òха* и *òхо* покрай *ох*, *ъх* и *ъ̀хъ* с разнообразни специализации на значенията.

ухàжвам 'отнасям се внимателно и любезно; задирям, флиртувам'. – Произв.: *ухажвàч*. – От рус. *ухáживать* 'грижа се, наглеждам (деца, болни); задирям жена'.

ухажòр 'мъж, който ухажва жена'. – От рус. *ухажёр* също.

ỳхам, **ỳхна** 'дъхам отблизо на нещо да го стопля или да овлъгне' (БТР), **ỳхам** 'духам с шум в ръцете си или другаде, за да ми се стоплят' (Лилково, Пловдивско), **ỳхам** и **ỳам** 'духам отблизо на нещо, за да го стопля' (Самоков). – Произв.: *наỳхувам* 'духам топла струя въздух към нещо студено' (Самоков). – Несигурно като предполагаем вариант на *въхам* (вж.). По-вероятно от един произход с *хỳхкам, хỳхнувам* 'духам с шум в ръцете си или другаде, за да се стоплят' (вж.). – Срв. словообразувателно и семантично *наỳкувам, наỳкам* 'издишвам силно върху нещо' (Кюстендилско), което вероятно е от първоначално **нахỳкувам, *нахỳкам* също, произв. от *хỳкам* (вж.).

ухàя 'издавам силна и приятна миризма'. – Произв. *ухàние* 'силна и приятна миризма'; *благоухàя, благоухàние*. – С *у-* от *ą-* в праслав. **ąhāti* > *въхам* (вж.). – Според Б. Цонев ПСп 64, 253, Сб. Медведев 1922, от руски. Срв. рус. чсл. ѹ҃хати 'издавам мирис'. За *ухàние* срв. чсл. ѫ҃ханиѥ 'обоняние'.

ухищрѐние книж. остар. 'хитрина' (Ив. Вазов, П. Р. Славейков по РРОДД). – От рус. *ухищре́ние* също.

ỳхлеш 'охлюв', вж. *ỳлеж*.

ухлипѐря 'натрапя' (Ил. Блъсков по РРОДД). – С редукция на неударено *е* > *и* и диалектен преход *вл* > *хл* от първоначално **увлепѐря*, произв. с предст. *у-* от *влепѐрвам, влепѐря* 'втиквам нещо в ръцете някому, втрапявам; удрям; вторачвам се в нещо' (Геров), което, от своя страна, е образувано с експресивна наст. *-ер-я* от *влепя̀вам, влепя̀* 'залепвам едно в друго; удрям; втрапявам' (Геров). – Срв. на азбучно място в БЕР обяснението на *влепѐрвам, влепѐря* като резултат от кръстоска на *влепя̀вам* и *пѐрвам*, което е неубедително.

ухò 'телесен орган за чуване – бива външно ухо, средно и вътрешно; (прен.) способност за чуване, слух; дръжка на съд, която напомня човешко или животинско ухо; дупка или частта около дупката на игла, мотика, секира и др.; част от рало – две плоски дървета във вид на V, които разриват пръстта встрани; изобщо нещо двойно, което напомня човешки или животински уши', 'дръжка на съд' (Твардица в Молдавия; Банат), 'дръжка на кошница, котел и др.' (И), 'горна част на палешник, с която се крепи за плуга' (Гълъбово, Пловдивско), в *бабино ухо* раст. 'Peziza aurantiaca' (БотР), *олску ухо* 'сорт лоза' (Банат), *зайче ухо* 'раст. бутурче, мильогледка, Cyclamen neapolitanum' (Панчев, БотР), *зàячо ухо* също (БотР), *керино ухо* 'вид гъба' (Геров), 'раст. Peziza aurantiaca' (БотР), *керанкино ухо* също (БотР), *мече ухо* 'раст. лопен, свещилка, Verbascum' (БотР), *мечи ухо* 'раст. лопен, свещилка, Verbascum

thapsiforme' (БотР), *мечо ухо* 'раст. бяла какула, Salvia aethiopis; раст. червена (градинска) иглика, Primula auricula' (БотР), *попово ухо* 'раст. копитник, потайник, Asarum europaeum' (БотР), **увò** 'ухо' (Енина, Казанлъшко), **ỳо** 'ухо' (Ботевград; Куманово; Деинце, Коинце, Кумановско), 'ухо; дръжка на кошница, котел' (Ново село, Видинско), в *бабино ỳо* 'вид цвете' (Ново село, Видинско), **ỳу** 'ухо' (Съчанли, Гюмюрджинско), **ушѝ** мн. ч., 'дървен ъгъл, който се заковава на табана на колело; железни халки, през които минават двата ока на конската кола' (Гълъбово, Пловдивско), 'остър дървен ъгъл, който се поставя над палешника на ралото' (Смолянско, Маданско, Ардинско, Асеновградско), 'части от ралото, прикрепени отстрани на палешника' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'дупки на брадва, мотика и други сечива, в които се поставя дръжката' (Лилково, Пловдивско), 'части от ралото, които служат за разриване на пръстта' (Болетин, Реканско), 'скрипълци' (ЮИ), 'нива на ъгъл между два пътя' (Кюстендилско), в *зàечи уши* 'раст. Scabiosa micrantha' (БотР), *заешки уши* 'раст. белоградче, самогризка, Scabiosa' (БотР), 'вид трева с големи листа' (Геров), *зайчи уши* 'раст. Knautia arvensis; раст. самогризка, Scabiosa' (БотР), *магарешки уши* 'раст. перуника, замбак, Iris germanica' (БотР), *мечи уши* 'раст. Verbascum longifolium; раст. девесил, Heracleum sphondylium' (БотР), 'вид горска гъба, която расте по дънерите; лековита билка, чиито листа приличат на листата на боровинка' (Широколъшки район), *мечкини уши* 'раст. развалниче, старо, (отровно, лудо) биле, Atropa belladonna' (Ботр), *миши уши* 'раст. беснурка, изтравниче, стръвниче, Hieracium' (Бистрица, Софийско; Панчев; БотР), *попови уши* 'тестен лист, изрязан на ивици, след което се изпържва и се полива със сироп' (Панчев), *рътови уши, рътави уши* 'домашна юфка' (Ботевград); стб. **оухо**, род. п. **оушесѣ**, дв. ч. **оуши** (Мар., Зогр., Асем., Сав., Клоц. и др.). – Произв.: *ухàло* 'дръжка на кошница, котел и под.' (ЮИ), *уàла* (вж.), *ухàт* прил. '(за делва, гърне) което има уши', *ухàтка* диал. 'гърне с полукръгла дръжка отгоре' (Елин Пелин по РРОДД), *уàтка* 'гърне с дръжка отгоре' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *ушàк* 'рало с уши, ушарско рало' (Геров), 'вид белег на ухо на овца или коза' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *ушàрско* в *ушàрско рало* 'рало с уши' (Геров), *ушàт* 'който е с уши' (Добърско), *ушàто* таен майсторски говор 'магаре' (Шлегово, Кратовско), *ушàтка* 'глинен съд с дръжка отгоре за носене' (Странджанско), 'вид гърне с дръжка отгоре' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'голямо гърне' (Дебърско), 'грънчарски съд с дръжка като на котле' (Банско), 'глинен съд, подобен на кана, но с дръжка отгоре; (прен.) момиче със стегнато сплетена коса' (Габрово, Ксантийско), *ушàткъ* 'дървен съд с едно дъно и две дръжки отгоре' (Тръстеник, Плевенско), *ушàтче* 'грънче' (Дебърско), *ушѐ* умал., 'ухо' (Кюстендилско), *ушѐнце* умал., *ỳшен* прил., в *ушно биле* 'раст. живучка, дебелец, Sempervivum tectorum' (Геров, БотР), *ушѝчки* мн. ч. умал., *ушлѐ* умал., *ушлѐнце* умал., *ушльòнки* 'ушички' (Странджанско), *ỳшест* 'който има големи уши', *ỳшес* също (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *ỳшеста* таен зидарски говор 'невяста' (Подгорци,

Стружко), *у̀шесто* таен зидарски говор 'магаре' (Добър), *ушилà* 'халки, за които са закачени дръжките на котел' (Софийско), *ушлùя* 'човек с големи уши' (ЮЗ), таен майсторски говор 'магаре' (Кривопаланско), *у̀шник* 'обица' (Хасково; Странджанско; Момчиловци, Соколовци, Босотина, Смолянско; Калайджидере, Гюмюрджинско; А. Страшимиров по РРОДД), 'сребърно украшение, което в миналото жените са носели пред ушите' (Асеновградско; Ковачевица, Гоцеделчевско), 'плоско дълго желязо, което се слага като клин в брадвата, за да затяга дръжката' (Костандово, Велинградско), 'цвете Fuchsia' (Тетово), 'болест заушки' (архивни материали Цончев, ДА), в *у̀шник в ухо̀ту* 'поука, урок, който не трябва да се забравя' (Хасково), *у̀шняк* 'обица' (Малък Дервент, Дедеагачко), *у̀шница* също (Банско), *у̀шници* 'обици' (Дебър, Архив Н. Геров, ИИБЕз 14, 1967, 197; Дервент, Дедеагачко; Долновардарско, Сб. Веркович 567; Смолянско), *у̀шники* също (Съчанли, Гюмюрджинско; Смолянско; Маданско; Ардинско; Яковица, Долен, Момчилградско; Тихомир, Крумовградско; Габрово, Ксантийско; Чепеларе, Забърдо, Асеновградско), 'приспособления, в които стоят скрипълците в домашен стан' (Беден, Девинско; Маданско; Ардинско; Смолянско; Долен, Момчилградско), *у̀шнике* 'обеци' (Едоарце, Тетовско), *у̀шнички* 'обеци; скрипълци' (ЮИ), *ушникà̀т* 'който любопитства всичко да чуе, любопитен' (Устово, Райково, Смилян, Смолянско); *безу̀х*; *фу̀шъм* (< **в-у̀шам*) 'влиза ми в ушите, чувам, слушам' (Троян); *изу̀ша, изу̀швам* 'счупвам ухото на игла за шиене' (Доброславци, Софийско; Тръстеник, Плевенско), *изу̀шва се* 'отваря се, разкъсва се (за илик на дреха или друга дупка)' (Доброславци, Софийско); *зау̀ша, зау̀швам* 'удрям плесник по бузата; виждам, забелязвам; отивам някъде, без да се обаждам' (Геров), *зау̀ша* 'ударя, плесна; пийна; кривна по лош път' (Тръстеник, Плевенско), *зау̀швам* 'удрям плесница' (Странджанско), *зау̀шим, зау̀шувам* 'чувам, вслушвам се', (Кюстендилско), *зау̀шувам* 'заслушвам се, обръщам внимание' (Банско), *заушѝл* 'дочул, забелязал' (Воденско, МПр 13, 1943, 27), *зау̀ш* 'начин за отсичане на по-тънко дърво, като се удря по веднъж или два пъти с брадвата от двете страни, така че след отсичането на дървото на корена се получава формата на две уши; специален белег на ухото на кози или овце за разпознаването им от стопанина в общото стадо' (Странджанско), *зау̀шка* 'детска болест с подуване на подушните жлези' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *зау̀шкъ* също (Страхилово, Свищовско), *зау̀шки* също, *заушки* 'връткане на шията да изпука при простуда' (Банско), *заушник* 'подутина зад ухото' (Чешнегирово, Пловдивско), *заушница* 'раст. живинче, разгон, Scrophularia' (БотР), в *червѐна заушница* 'раст. Pedicularis orthantha (БотР), *теснозъба заушница* 'раст. Pedicularis leucodon' (БотР); *на̀ухо* нареч. 'за урок, за поука' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *нау̀ша, нау̀швам* 'подстрвам, клеветя' (Геров), *наушки* 'обеци' (Геров), *нау̀шници* 'низ от стари бели пари, който се окачва покрай гушниците' (Панчев); *обу̀ша, обу̀швам* 'развалям ушите на сечиво; отприщвам' (Геров); *ухобо̀л, ушебо̀л* 'болка в ушите', *ушобо̀л* също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско); *бръсну̀ху* 'специален

белег (полегат отрез) на ухото на овца или коза, за да я разпознава стопанинът в общото стадо' (Странджанско), *дългоу̀х, дългоу̀шко, дългоу̀шка, дългоу̀шла* (Геров), *еднóух, жълтоу̀шка* 'вид водна змия', *крапоу̀* (< **крапóух*) (Кумановско), *клапоу̀ес* (< **клапоу̀хест*) (Любинци, Кумановско), *клепоу̀х, кърноу̀х* 'за животно – с прерязано ухо' (Геров), *кърну̀хо* 'особен белег, резнат на ухото на овца' (Панчев), *стрелу̀хо* 'особен белег като стрела, резнат на върха на ухото на овца' (Родопите, Панчев), 'вид белег по ухото на овца или коза, за да се разпознава в общото стадо' (Страджанско), *острелу̀ша се, острелу̀шам се* 'наострям уши, приготвям се да направя нещо' (Прилеп, Панчев), *целоу̀х* 'който е с цели уши' (Геров), *целу̀хо* 'разцепено ухо от върха докъм средата – вид белег, поставян на ухо на дребен добитък, за да го разпознава стопанинът в общото стадо' (Странджанско), *цепоу̀х* 'с цепнато ухо', *цепу̀х* 'с цепнато ухо; белег на ухото на овца' (Панчев), *цепу̀хо* 'белег на ухо на овце или кози, за да се разпознават в общото стадо' (Странджанско), *цепоу̀шка* 'шевна игла с продълговато ухо' (Ботевград); *цепу̀ша* в *цепу̀ша игла* 'шевна игла с продълговато ухо' (Ботевград); често в състава на МИ; ФИ: *У̀шев* (Златоград), *У̀шлев* (Златарица, Еленско) (Илчев Р 506). – Срхр. ѹ̀хо, мн.ч. ѹ̀ши, словен. *uhô*, дв. ч. *uši*, мн.ч. *ušesa*, рус. *у́хо*, мн.ч. *у́ши*, струс. ѹ̀хо, род. п. ѹ̀шєсѣ, дв. ч. ѹ̀ши, укр., белорус. *вýхо*, чеш., словаш. *ucho*, пол. *ucho*, горлуж. *wucho*, доллуж. *hucho*. – Праслав. **uха* ед. ч. основа на *-o*, **ušesā* мн. ч. основа на *-es*, **uši* дв. ч. основа на *-i*, сродно с лит. *ausìs* 'ухо', латв. *àuss*, стпрус. *ausins* също, гот. *ausō* ср.р 'ухо', авест. *uši* дв.ч., ирл. *ō* 'ухо', лат. *auris*, гр. *οὖς*, алб. *vesh* също. – Ие. **āus-* или **ous-*, **us-*. Срв. Miklosich, EtWb 371, Brückner, SEJP 592, Trautmann 18 и сл., Ст. Младенов, ЕтР 658, Holub–Kopečný 401, Vasmer, REW 3, 197, Skok 3, 538–539, с литература.

ухъ̀ртен 'измършавял' (Дивдядово, Шуменско), вж. *хърт*.

уцъврътстя 'втвърдя' (Ив. Вазов по РРОДД), вж. *цвръст, чврът, чеврът*.

уч[1] 'листа от връх на тютюнево растение' (Смолянско; Асеновградско; Ардинско; Маданско; Ксантийско; Златоград), **у̀чове** 'върхове на рогата на едрия добитък' (Габрово). – От тур. *uç* 'острие; остър край, връх', с допълнителна специализация на значенията.

уч[2] 'трета ръка бране на тютюн' (Съчанли, Гюмюрджинско). – От тур. *üç* 'три; тройка' с допълнителна специализация на значението.

у̀ча 'давам някому знание, вещина, опитност, обучавам; съветвам, поучавам; възприемам наука, занаят и др., изучавам', 'чета, прочитам, прословям' в текста от нар. песен: *Подайте ми бяла книга, да я уча, да си видя що писала мойта севда* (Геров), **у̀ча се** 'уча за себе си; имам наклонност към наука; добивам навик', 'достига до мен, та го зная, чувам, узнавам' (Геров), **у̀чим съ** 'привиквам' (Ново село, Видинско); стб. **оучити** 'преподавам, проповядвам; поощрявам, подбуждам' (Мар., Зогр., Асем., Сав. и др.), **оучити сѧ** 'просвещавам се, получавам образование; усвоявам, занимавам се; обмислям, размислям' (Мар., Зогр., Асем.), **оученикъ, оученица, оучениѥ, оученъ, оучилище, оучитель, оучительство**.

– Произв.: *ȕчен* 'който е учил и усвоил някоя наука или друго знание, опит, навик; образован, вещ, свикнал; човек, който познава основно някоя наука и борави вещо с нея', *учѐн* 'образован човек' (Банат), *ȕчената* 'първа свиленица, на която девойка се учи да бродира' (Софийско), *учѐната* 'вид везба, на която девойките се учат да везат' (Шияковци, Софийско), *ȕченост, учѐние, ученȉк, ученȉчка, ученȉчески, ученȉшки, учȉтел, учȉтель* (Банат), *учȉтелка, учȉтелька* (Банат), *учȉтелче, учȉтелство, учȉтелст(ву)вам, учȉтелст(ву)ване, учльȉв* 'ученолюбив' (Банат); *доȕча (се), доȕчвам (се), доучȉтелствувам* (Геров); *заȕча (се), заучȁвам (се); изȕча (се), изучȁвам (се), изȕчувам* (Самоков); *наȕча (се), научȁвам (се), наȕчвам (се), наȕча, нъучȉвам* (Сънчанли, Гюмюрджинско), *наȕчувам* (Самоков), *наȕка, наȕк* (Банат), *наȕка* 'навик' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *наȕчен, наȕчност*; *ненаȕка* 'ненаучен' (Геров), 'неопитен, непохватен човек' (Софийско), *обȕча (се), обучȁвам (се), обучѐние; отȕча (се), отȕчвам (се), одȕча* 'отвикна, изоставя някой навик' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *одȕчвам* 'преставам да давам на детето да бозае' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), *одȕчувам* 'отучвам, заставям някого да отвикне от някоя привичка' (Самоков), *удȕча* (Банат), *отȕка, одȕка* 'отвикване' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *одȕкъ* (Тръстеник, Плевенско); *поȕча* (*се*), *поучȁвам* (*се*), *поȕка, поучѐние, поучȉтелен; подȕча, подȕчвам, подȕчам, подȕчувам* (Самоков); *преȕча (се), преȕчвам (се), преȕчат* 'проучват, запознават се всестранно' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *приȕча (се), приȕчвам (се), приȕча, приȕчвам* 'нагаждам нещо да прилепне добре' (Ботевград), *приȕка* 'навик' (Геров); *проȕча (се), проȕчвам (се); разȕча (се), разȕчвам (се), разучȁвам (се), разȕка* 'разучване, отучване, отвикване' (Геров); *ученолȕбие, ученолюбȉв; високоучен.* – Срхр. *ȕчити*, словен. *učíti*, рус. *учи́ть*, укр. *учи́ти*, белорус. *вучы́ць*, чеш. *učiti*, словаш. *učiť*, пол. *uczyć*, горлуж. *wučić*, доллуж. *hucyś*. – Праслав. **učiti*, в отгласни отношения с праслав. **vyknąti* в стб. **вꙑкнѫтн** (Супр.), вж. подробно Vasmer, REW 1, 240. Вж. и *навȉквам, нàвик, обȉчам, обичȁй, отвȉквам, привȉквам, свȉквам.* – От български език заето в рум. *uceníc* 'чирак, ученик, последовател; (остар.) послушник' (Mihăilă 148; Rosetti, Influenţa 43), *a uceni* 'чиракувам' (Цонев, История 2, 74), *poucenie* 'обучение' (Lacea, C., JIRSpr 5, 1898, 125).

ȕчалтъ 'листа на тютюнево растение, които се намират под върха' (Момчиловци, Смолянско), **учалтъе** 'листа на тютюнево растение, намиращи се под уча (върха)' (Габрово, Ксантийско). – От лексикализацията на тур. съчетание *uç altı* букв. 'долна част на върха', с последвала субстантивация. За преоформянето при *учалтъе* < **учалтъя* срв. *котнȕя* (вж.).

ȕчаст 'съдба, орисия'. – Заемка от рус. *у́часть* също, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 253, Сб. Медведев 1922, 43.

учȁстие 'дял, намеса, сътрудничество в някоя задружна работа; съчувствие, състрадание', **учȁстник** 'който участва', **учȁстница** ж., **учȁств(ув)ам** 'вземам участие, бивам участник'. – Заемки от рус. *уча́стие, уча́стник, уча́стница, уча́ствовать* с подобни значения, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 253, Сб. Медведев 1922, 43.

учȁстлив книж. остар. 'съчувствен, състрадателен' (Ив. Вазов по РРОДД), **учȁстливо** нареч. (Ст. Загорчинов по РРОДД), **учȁстливост** книж. рядко 'състрадателност' (В. Геновска по РРОДД). – От рус. *уча́стливый, уча́стливо, уча́стливость* с подобни значения.

учȁстък 'част от населено или ненаселено място, което спада под ведомството на съответна служба или управа, район; дял от гора, земя и др.; полицейско управление'. – Произв.: *учȁстъков* прил. – Адаптация на рус. *уча́сток* също.

учѐбен 'който се отнася до учение или училище'. – От рус. *уче́бный* също.

учѐбник 'книга по някой учебен предмет, нагодена според програмата на преподаването'. – Произв.: *учебникȁр, учебникȁрка, учебникȁрски.* – От рус. *уче́бник* също.

учеглък 'комин' (Габрово, Ксантийско). – Свързано по произход с тур. *ocaklık* също.

ȕчерен 'определение за тъмен цвят в домашен декоративен текстил' (Провадийско, Ив. Коев, Българска везбена орнаментика, 74), **ȕчерно** в текста: *Плато се натапя в боята много пъти, да стане ȕчерно* (Марковча, Шуменско, архивни материали Спасова, ДА), в текста: *Червено – ȕчерно, боядисват с корените и листата на риган. Получава се тъмночервен цвят, много близък до винения* (Г. Кръстева, Декоративни тъкани, Сб. Добруджа 179), **учрън** 'черникав' (Геров), **уцрън** също (Годеч). – Произв. с деминуираща предст. *у-* (вж. *у-*[6]) от *чѐрен* (вж.) с варианти. Според М. Рачева (под печат) употребата на формата за ср. р. *ȕчерно* като название за оттенък на червения цвят в някои мизийски говори (вж. по-горе) допуска възникване от **учрмьнъ* (Симеонов сб. 1073), произв. с деминуираща предст. **оу-** от **ꙋрьмьнъ** 'червен' < праслав. **čьrtьnъ*, произв. от **čьrtъ* 'червей' и 'червен оцветител'.

ȕчин 'магия', вж. *чȉна.*

учкȕн неизм. 'умен, хитър' (Павелско, Асеновградско), в текста: *Едноȁта стрȁна са по-учкȕн и по мȍогат да тарчьоат* (СбНУ 15, 152, Панчев). – От тур. диал. *uçkun* 'ловък, сръчен'.

учкȕр диал. 'връв или ремък за завързване на гащи, шалвари, пола' (Й. Йовков, Д. Немиров по РРОДД), шивашки професионален говор 'връв или ремък, на който се нанизват потури за стягане', 'дебела връв, с която се връзват гащите на мъжа' (Макоцево, Софийско), 'връв, с която се стягат потурите около кръста' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Маданско), 'връв, която пристяга гащите или потурите около кръста' (Кукуш; Твардица в Молдавия), в *учкȕр-делица* ж. диал. 'дупка, прорез за учкур' в текста: *потури, обшити... около джебовете и край двата учкур-делици* (Ц. Гинчев по РРОДД), **учкȕрь, учукȕрь** 'плетена връв за връзване на потури' (Сънчанли, Гюмюрджинско), **учукȕр** 'място в горната част на потурите за провиране на връв, с която те

се пристягат' (Войнягово, Карловско), **йучкȕр** 'връв за стягане на потурите' (Кюстендилско). – От тур. *uçkur* 'гащник'. – Формата *делица* от съчет. *учкȕр-делица* (РРОДД) замества по недоразумение *делик*, заемка от тур. *delik* 'дупка', поради погрешно тълкуване на *делици* в текста на Ц. Гинчев като форма за мн.ч. на същ. от ж. р. – Заето и в срхр. *ȕчкур* също, алб. *ushkur*, *oshkur* също.

учкурлѝя 'с връв, който има връв (за гащи, шалвари)' (Шуменско). – От тур. *uçkurlu* също.

учкурлȕк 'място на гащи, дето се провира учкурът, гащник' (Геров), 'място на потури, където се прокарва връвта за стягане' (шивашки професионален говор), 'подгъвът на гащите, гдето се провира учкурът' (Д. Талев по РРОДД), 'лека материя, зашита отгоре на потурите, през която се прокарва връв за стягане' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско). – От тур. *uçkurluk* 'ивица за промушване на шнур'. – Заето и в срхр. *учкȕрлук* също.

учредя́вам, **учредя́** 'слагам начало на уредба на обществена служба, дружество и др., основавам'. – Произв.: *учреди́тел* 'основател на някоя обществена служба, дружество и под.', *учреди́телен, учреди́телски, учреди́телство*. – От рус. *учреди́ть* също. В руски език думата се основава на старобългарския глагол **оученѣдѧтн**, чието различно значение 'гостоприемно приемам' (Слепч. ап.) е възникнало от изходно значение 'разполагам, уреждам (гостенин)', отразяващо семантиката на праславянската основа на думата **čerdā* (вж. *чердà*), срв. рус. *чередá* 'редица, върволица', *чередúть* 'подреждам, разполагам'. – Срв. *учреждѐние*.

учреждѐние 'обществена служба; място, сграда, където се върши някоя обществена служба. – Произв.: *учреждѐнски* прил. – Заемка от рус. *учреждéние* също, вж. Б. Цонев, ПСп 252, Сб. Медведев 1922, 40. В руски език думата се основава на старобългарската форма **оученѣжденїе** (Захариев паримейник), чието различно значение 'угощение' е възникнало от изходно значение 'разполагане, уреждане'. – Срв. *учредя́вам*.

учтѝв 'който има прилични обноски, любезен, внимателен, вежлив', **учтѝвост** 'качество на учтив; учтив израз'. – От рус. *учти́вый*, *учти́вость* с подобни значения, вж. Б. Цонев, ПСп 64, 251.

учумѐнин 'ечемичен' (Кукуш). – С редукция на неударено *е* > *и* от **учумѐнен* също, произв. от **учумѐн*, *ȕчмен* 'ечемик' в същия говор, вж. под *ечемѝк*.

учуртмà диал. 'хвърчило' (З. Стоянов по РРОДД). – От тур. *uçurtma* също.

учурȕм диал. 'свободно място' в текста: *Водата върви, дето си намери учурума* (П. Р. Славейков по РРОДД). – По-вероятното значение в текста е 'надолнище'. Думата е заемка от тур. *uçurum* 'надолнище, пропаст', диал. 'наклонен надолу канал за водата от воденичната вада'. – Заето и в срхр. *учȕрум* 'пропаст, провала; стръмнина; стръмен и опасен път'.

ушàв, вж. *ошàв*.

ушаклѝвец 'вид нож с голяма дръжка, която накрая е разширена' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Вероятно значението е 'нож, чиято дръжка с разширен край има форма на ухо', в такъв случай с вмъкнато *в* от първоначално **ушаклѝец*, произв. с наст. *-ец* от **ушаклѝя* с подобно значение, образувано от **ушàк* 'който е с уши' (срв. *ушàк* 'рало с уши', вж. под *ухò* с наст. *-лия* по *кулаклѝя* ' (за нож, сабя) с дръжка като ухо (уши)' от тур. *kulaklı* 'който е с уши' (вж. под *кулàк*[3] 'ухо').

ушенгàн 'срамежлив, стеснителен' (Самоков). – От звуков вариант на тур. *uşengen* 'много ленив, апатичен, инертен'. – Срв. *ушендѝсувъм се*.

ушендѝсувъм се 'уповавам се' (Съчанли, Гюмюрджинско), **ушендѝсувам са**, **ушендѝсвам са** 'осланям се, уповавам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), **ушендѝсвам са**, **ушендѝша са** 'стеснявам се да кажа, чувствам се неудобно' (Смолско, Пирдопско), **ушиндѝсвам се** 'бавя се, суетя се, за да избягна нещо' (Луковит), **ушундѝсувам се** 'смущавам се и се объркам от смущение, мотая се смутен от нещо' (Самоков), **ушундѝсуя се** 'срамувам се, стеснявам се' (Трънско, Панчев). – От основата за мин. св. вр. *uşendi* на тур. *uşen-* 'бивам ленив, вял, бездеен' с *-ис-* от гръцка аористна основа, в част от формите – с български диалекни промени на *е* в неударено положение: редукция и преглас (*е* >) *и* > *у* след *ш*. Засвидетелстваните значения представят семантичен развой от основно значение 'бездействам' в няколко посоки: към значение 'осланям се на другиго', към значение 'бавя се, мотая се, суетя се', към значение 'стеснявам се' > 'чувствам се неудобно, смущавам се' > 'обърквам се'.

ушидоне таен зидарски говор 'дъжд'. – Т. Кацори, У. Дукова, П. Асенова, СъпЕз 9, 1974, 41, предполагат образуване от алб. *shi* 'дъжд' и *duno* 'вода' като синоними в алб. таен говор „доганче".

ушмà, **ушмѐ** 'каша с брашно, сирене и масло' (Добралък, Асеновградско; Смолянско; Ардинско; Маданско; Долен, Яковица, Момчилградско; Лилково, Пловдивско), 'картофи на пюре' (Падина, Ардинско), 'каша без сирене' (Бабяк, Якоруда, Разложко), **ушмàрь** 'разтопено прясно сирене, разбъркано с пшенично брашно' (Съчанли, Гюмюрджинско), **ушмарà** 'гъсто сварена царевична каша' (Ягодина, Девинско). – От турски, срв. тур. диал. *höşmer* 'вид ястие от царевично брашно и сметана', *hoşmer* 'вид тестено ястие'. – Срв. със същия произход *ешмерия* в *каша ешмерия* (неубедително свързано в БЕР с *есмѐр* 'възчерен, мургав' < тур. *esmer* също), *шшумѝр каша, шшмàр, шшмѐр, ошмара, хюшмѐр* с подобни значения.

ушò 'ухо' (Кръвеник, Севлиевско; Войнягово, Карловско), 'ухо; дупка на игла за вдяване на конец' (Тръстеник, Плевенско), **ȕшу** 'ухо' (Чешнегирово, Пловдивско), мн.ч. **ушà** 'уши на рало' (Тихомир, Крумовградско). – Вторична форма за ед.ч. на *ухò* (вж.), образувана чрез генерализация на основата в *ушѝ* (форма за мн.ч., стара форма за дв. ч.) и в произв. като *ȕшен* и др.

ушунà 'приятно' в текста *ушунà мь дуȕдъ* (Съчанли, Гюмюрджинско, БДиал 3, 285). – От тур. *hoşuna* в израза *hoşuna git-* 'нрави ми се', косвена па-

дежна форма от тур. *hoş* 'приятен, привлекателен' (< перс.). Глаголът *дуѷда* 'идва' в *ушунà ми дуѷда* отразява тур. *gel-* 'идвам' вм. *git-* 'отивам'.

ушундѝсвам се, ушундѝсуя се, вж. *ушендѝсувъм се*.

ущѐвам таен говор 'гощавам' (Брацигово). – От алб. *ushqéj* 'храня, отглеждам', със субституция *шкь* > *щ*, вж. Т. Кацори, У. Дукова, П. Асенова, СъпЕз 9, 1974, 41, срв. О. Јашар-Настева, MJ 4/5–6, 1953, 135.

ущѐлие 'планинска тенина, клисура, дълбок дол' (А. Константинов, А. Страшимиров по РРОДД). – От графичния вариант на рус. *ущéлье* също.

ущрòвам таен зидарски говор 'гледам' (Шлегово, Кратовско). – От алб. *vështrój* 'гледам, пазя', вж. О. Јашар-Настева, MJ 4, 1953, 5–6, 135.

ущѝрб 'вреда, щета, накърняване', вж. *щърб*.

уърдà, вж. *уфърдà*.

уѷон диал. 'игра' (Й. Йовков по РРОДД), 'сплетня, номер, вртел' (Т. Г. Влайков, Хр. Бръзицов по РРОДД), 'игра, измама, хитрост' (Смолско, Пирдопско), 'измамване; лош нрав на кон' (Енина, Казанлъшко), 'начин, способ, леснина' (Самоков). – Произв.: *уѷонджѝй* 'измамник' (Енина, Казанлъшко). – От тур. *oyun* 'игра; представление; измама; хитрина; интрига'. Значението 'лош нрав на кон' е вторично. Възникнало е може би в резултат на контаминация с *уй* (вж.) в значение 'лош нрав'. – Заето и в срхр. *ȍjн, ȍjун* 'игра; изиграна партия табла'.

уѷот 'приятна домашна обстановка'. – Произв.: *уѷотен, уѷотно,* нареч., *уѷотност*. – От рус. *уѷот* също, с произв. *уѷотный, уѷотно* нареч., *уѷотность*.

ѷя¹ (уйъ) 'издавам силен, проточен вой, вия' (Съчанли, Гюмюрджинско), **уй** 'скимти (за куче, вълк)' (Габрово, Ксантийско). – Вероятно звуков вариант с ударено *о* > *у* на *вòя* 'вия' (Геров) (вж.), произв. от *вой* 'проточен вик на вълк или куче' (вж. *вой*[1]), срв. и *воене* 'виене, вой' (Геров).

ѷя² 'тънка, дълга и тясна тъкан със зеленикав цвят, зашита на двете страни отпред на краищата на власник' (Костурско, Панчев), **ѷйъ** 'край на плат' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'краят на отрязан плат, ръб' (Дервент, Дедеагачко), 'тъмна ивица плат по краищата на светла забрадка' (Стараджанско), **ѷйе** 'краят на отрязан плат; ръб' (Еленско), **ѷйȍ** 'було на невяста, ръченик' (Забърдо, Асеновградско). – От нгр. *ούγια* 'подгъв на дреха, ръб' < сргр. *ούια* < стгр. *ώα* (вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 105, с литература). – Заето и в арум. *ùie, uvge* 'край на дреха', тур. *oya* 'дантела; оплит по ръба на кърпичка', диал. и *иуа* също. – Срв. *ойѐ* 'дантела'.

ѷя³ таен зидарски говор 'вода' (Козаново, Асеновградско; Шлегово, Кратовско). – От алб. *ujë* 'вода'. – Срв. *вѷя* също.

ѷя⁴ 'ето я', **ѷя у** 'ето я там' (Славейно, Виево, Кутела Смолянско). – Вж. *у*³.

ф¹ двадесет и първата буква от съвременната българска азбука. – От стб. **ф** (Симеонов сб. 1073 г.) (с числена стойност 500), наричано **фрьтъ**, което е от стгр. *φ* също. – Срв. Ст. Младенов, Чужд. 429, Vasmer, REW 3, 198.

ф² предл. – Вариант на *в* също (вж.). – Срв. *фъф, фаф, във, во, вов, у², уф*.

фа¹ ср. (мн. ч. няма) 'име на четвъртия тон от музикалната гама в домажор, белязан още с F; нотен знак на тона „фа“'. – От итал. *fa* също, което произлиза от началната сричка от четвъртия полустих на средновековния католически химн на Йоан Кръстител на латински: „Famuli tuorum“. – Вж. РЧДБЕ 1982, 895, Черных, ИЭС 2, 298.

фа² междум. за обръщане към жена, ма, в пример: *Дàй фà овдѐ тъ̀й котъ̀л!* (Ново село, Видинско), в съчетания: *дù фà* междум. за подкарване на добитък (Ново село, Видинско), *нù, нù фà* междум. за отпъждане на куче (Ново село, Видинско), *мàни фà* междум. за отпъждане на патица (Ново село, Видинско). – От рум. *fa* междум. 'море, ма, мо'. Срв. М. Младенов, ТБД 6, 292. – Срв. *ба, бе, ва, ма*.

фабанòзвам са 'ставам твърд; ставам безчувствен след прекарани нещастия' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско). – С промяна *в* > *ф* от първонач. **вабанòзвам са*, произв. от *абанòс* 'вид твърдо тропическо дърво, от което се правят мебели' (вж.), образувано по *втвърдя̀вам се, вдървя̀вам се*. Срв. от същия произход срхр. *абдносати се* 'ставам твърд, издръжлив' (EPCJ 1, 42).

фабил мин. прич. 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'забил, заковал; завързал на колче, което предварително забил в земята' в нар. пес.: *Тогаз ми слезе под селото,/ под селото в ливадето,/ дето муми платна белят/... Фабил коня, бърза коня,/ чи курдисал зелен чадър,/ чи ми седнал под чадъра* (Кралево, Търговищко). – От първонач. **въбѝл = вбѝл*, прич. от *вбѝя* 'забия, закова' (вж. *бѝя*), с промяна *в-* > *ф-* и с хиперкоректно *-а-* вм. *-ъ-*, както във *фавива са, фавѝдам, фавдо̀пьва са*.

фабѝсват се 3 л. мн. ч. 'боядисват се' (Винга, Банат). – От *фарбѝсвам* 'боядисвам, оцветявам' (вж. *фàрба*) с елизия на *-р-* пред *-б-*. – Срв. *фа̀бра*.

фа̀бра книж. 'черна боя за боядисване на коса, брада и мустаци', 'боя' (Младо Нагорично, Кумановско). – Произв.: *фа̀брат* с вероятно знач. 'боядисват, червят' в текст: *На този ден „фа̀брат“ яйцата... с лукови листа, „млѐчек“ (растение) или детелина...* (Банат). – Като книжовна дума *фа̀бра* е от рус. *фáбра* 'боя за мустаци и брада', а то от нем. *Farbe* 'боя' . В РЧДБЕ 1982, 895, книж. *фа̀бра* се извежда директно от нем. *Farbe* 'боя'. Диал. *фа̀бра* и произв. *фа̀брат* са с метатеза от *фа̀рба* 'боя' (вж.). – Срв. *фабѝсват се*.

фа̀брика 'индустриално предприятие с голям брой работници за обработка на суровини с помощта на машини; промишлено предприятие, завод', 'бурàтна мелница' (Градище, Севлиевско), **фа̀брика** 'индустриално предприятие'

(Ихтиманско), **фабрѝка** ж. също (Банат; Костурско), **фамбрѝка** също (Костурско), **фàврика** 'специална постройка за мелене на чисто бяло брашно, вид мелница' (Триград, Девинско) (вж.), **фàффрика** (вж.), **àврикъ** ж. също (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *вòдни фàбрики* мн. ч. 'занаятчийски работилници' (Благоевградско, Разложко), *фàбрикаджия* остар. 'фабрикант' (тур. *fabrikacı* също), *фабрикàр* остар. също (Варна, Созопол), *фабрикýвам* 'произвеждам по фабричен начин нещо; (прен.) произвеждам масово нещо; (разг.) измислям, съчинявам, обикновено изобилно', *фабрикýва се* 'произвежда се по фабричен начин нещо', *фабрѝчен* прил. 'който се отнася до фабрика; в който има много фабрики; произведен във фабрика; който работи във фабрика', *фабрѝчни* прил. 'фабричен' (Олшанка, в Украйна), *фàбрешки* прил. 'фабричен' (Гарван, Силистренско), *бàбришки* в съчет. *бàбришки гòздеи* 'фабрични гвоздеи' (Попина, Силистренско); *изфабрикýвам* 'произвеждам нещо; (прен., неодобр.) измислям, скроявам нещо набързо, изкуствено'; *нафабрикýвам* 'фабрикувам много, доста'; *фабрѝчно-завòдски;* МИ: *Фàбрика,* с. в Златоградско, *Фàбриката* при Джулюница, Горнооряховско, при Белица, Разложко, при Мадан, при Селци, Асеновградско, при Дутлия, Сярско, *Фàвриката* при Мадан, при Дутлия, Сярско, *Фабрѝчните чешмѝ* при Благоево, Горнооряховско, *Бѝрената фàбрика* при Горна Оряховица, *Зàхарната фàбрика* при Горна Оряховица, *Кооперàтивната фàбрика* при Ракитово, Велинградско, *Макàронена фàбрика* при Килифарево; Прякор: *Фàбрикаджията* (Сливен); ФИ: *Фабрикàров* (Варна, Созопол), *Фабрѝков* (Момина клисура, Пазарджишко; Пловдив). – От рус. *фа́брика* също (вж. Damerau 75), което според Vasmer, REW 3, 199, чрез пол. *fabryka* от итал. *fabbrica* също или направо от италиански, което е от лат. *fabrica* 'работилница', произв. от *faber* 'занаятчия'. Според РЧДБЕ 1982, 895, чрез тур. *fabrika* също или гр. *φαμπρίκα* също от лат. *fabrica* 'работилница'. – Акцентният облик *фабрѝка* вероятно е от срхр. *фабрѝка*, което е идентично с нем. *Fabrik* също, вж. Б. Парашкевов, Немски елементи 158–159. Формата *фàврика* е от *фàбрика* с асимилация *ф – б* > *ф – в*, *фàффрика* е от *фàврика* с асимилация *ф – в* > *ф – ф*, формата *àврика* е от първонач. *фàврика* с изпадане на *ф-*, схванато като предлог (вж. *ф*[2]), формата *бàбришки* е от **фàбришки* = *фàбрешки* (вж. по-горе) с асимилация *ф – б* > *б – б*. Костурското *фамбрѝка* е от алб. *fambrika* също, *fambrikë* също, вж. Budziszewska, Słownik bałkanizmów 55. – Срв. *хàврика, фабрикàт, фабрикàнт, фабрикàция.*

фабрикàнт 'собственик, притежател на фабрика'. – Произв.: *фабрикàнтка* ж., *фабрикàнтски* прил., *фабрикàнскьи* прил. 'направен във фабрика, фабричен' (Банат), *фабрикàнтче* умал., ирон. – Чрез рус. *фабрика́нт* също или чрез нем. *Fabrikant* също от фр. *fabriquant*. – Срв. Vasmer, REW 3, 199, РЧДБЕ 1982, 895. – Срв. *фàбрика, фабрикàт, фабрикàция.*

фабрикàт 'окончателно обработен продукт на фабрично производство'. – Произв.: *полýфабрикàт* 'продукт, който не е окончателно обработен

за употреба или консумация'. – Чрез нем. *Fabrikat* също от лат. *fabricatus* 'приготвен'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 895. – Срв. *фàбрика, фабрикàнт, фабрикàция.*

фабрикàция 'производство по фабричен начин на голямо количество изделия; (разг.) готова фабрична стока, фабрично производство; (ирон.) произвеждане масово на нещо, напр. компромати'. – Чрез рус. *фабрика́ция* също от лат. *fabricatio* 'изготвяне'. Вж. РЧДБЕ 1982, 895, където се приема и чрез фр. *fabrication* от лат. – Срв. *фàбрика, фабрикàт, фабрикàнт.*

фàбула литер. книж. 'съвкупност от събития или произшествия в художествено произведение, които се излагат в хронологическа последователност и логическо-причинна обусловеност; приказка, басня'. – Произв.: *фабулàрен* прил., *фàбулен* прил. 'който се отнася до фабула', *фабулѝст* литер. книж. 'баснописец' (от фр. *fabuliste* също), *фабулѝт* литер. книж. 'баснописец; лице, което представя измислиците за нещо действително', *фабулòзен* книж. 'приказен, легендарен; баснословен' (по лат. *fabulosus*, вж. РЧДБЕ 1982, 895). – Чрез рус. *фа́була* също от лат. *fābula* 'басня, приказка (за животни)'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 895. – Срв. *фабулѝрам.*

фабулѝрам книж. 'създавам, развивам фабула в художествено произведение'. – Образувано в български език по нем. *fabulieren* също. – Вж. РЧДБЕ 1982, 895. – Срв. *фàбула.*

фàва ж. 'боб, бакла' (Габрово, Ксантийско). – От нгр. *φάβα* 'вид грах; попара с грах' от стгр. *φάβα*, а то от лат. *faba*, сродно с *боб* (вж). Вж. Ch. Tzitzilis, Балк. езикозн. 26/1, 1983, 69. – Заето и в арум. *fava* 'бакла' (Papahagi 541), тур. *fava* 'пюре от бакла' (Eren, TDES 143).

фавалиха 3 л. мн. ч. с вероятно знач. 'търкулнаха; събориха' в нар. пес.: *Гà отиде в воденица,/ мишкине са навалиха, та си старец подвалиха/ и го в пòдан фавалиха* (Чепеларе). – От първонач. **въваля̀* 'съборя в (върху) нещо; търкулна в (върху) нещо', образувано с предст. *въ-* и гл. *валя̀* 'събарям' (вж.) или *вàлям* 'търкалям' (вж.) с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора.

фавальва са '(за аба и др.) степва се' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Средногорци, Маданско; Петково, Ардинско). – От първонач. **въвàльва са*, образувано с представка *въ-* и гл. *вàлям* 'сбивам плат или платно, степвам' (вж.), с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора.

фавальчѐвам са 'настървявам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – От първонач. **въвълчѐвам са* 'увълчвам се', еднакво с *въвълчам се, въвълча се,* произв. от *вълк* (вж.), с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора.

фавива са 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'увива се' в нар. пес.: – *Развивай, Добру, повивай,/ орѐх са в лѝсто фавива,/ зам да е зелен за зиме.* (Чепеларе), **фавѝе** 3 л. ед. ч. 'завие, увие в нещо' (Родопите). – От първонач. **въвѝва са, *въвѝе*, произв. от *вѝя* 'правя нещо във вид на кръг или дъга, прегъвам, суча' (вж. *вѝя*[1]), с представка *въ-* (за формата **въвѝва са* срв. *завѝвам, превѝвам, увѝвам*), с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора.

фавѝдам, **фаведà** 'въвеждам' (Чепеларе; Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско). – От *фъвѝдам* също (вж.) с *-а-* вм. *-ъ-* в говора.

фавинѝл са мин. прич. 3 л. ед. ч. '(за фасул) вкиснал се, развалил се' (Малък Девисил, Крумовградско). – От първонач. **въвинѝл се* също, произв. от *вѝно* (вж.), с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора.

Фавн книж. митол. 'бог на полетата, горите и покровител на стадата в староримската митология; кривонос горски полубог с остри уши, опашка и кози крака, потомък на Фавн', зоол. 'вид американска маймуна', **Фàвън** 'горско божество от римската митология', **Фàвни** мн. ч. 'синове на бог Фавн, кривоноси, остроухи горски демони с опашки и крака на козел', **Фàвна** бр. форма, **Фàун** остар. митол. 'римски бог на горите, полята и покровител на стадата' (К. Величков). – Чрез рус. *Фавн* от лат. *Faunus* 'бог Фавн', *fauni* мн. ч. 'духове-покровители на полетата и горите', вж РЧДБЕ 1982, 896. Еднакво с бог Пан (гр. *Πᾶν*). Обликът *Фàун* е от лат. *Faunus* 'бог Фавн'. Според РРОДД 532, *фавн* е направо от лат. *Faunus*. – Срв. *фàуна*.

фавонѐвам са 'вмирисвам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **фавуньевем** '(за мазнина) развалям се и получавам лош дъх' (Долна Арда, Смолянско), **фавунѐва са** 3 л. ед. ч. '(за мазнина) гранясва, разваля се и получава лош дъх' (Буково, Гоцеделчевско), **фавонѝсва се** също (Лещен, Гоцеделчевско). – Произв.: *фавонѐльник* 'вмирисан човек' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско), *фавунѝту* прич. 'замърсено, воняще' (Турян, Смолянско). – Диалектен вариант на *въвонѝвам (се)* 'вмирисвам се' (вж. *воня*), с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора. – Срв. *фъвуньѐва са, фувонѝвам се.*

фавòпьва са '(за почва) хлътва, свлича се' в пример: *Айсвà мѐсто са йе фавòпило* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – От първонач. **въвòпьва са,* образувано от предст. *въ-* и произв. от *вòпа* 'вдлъбнатина, котловина', вариант на *въпа* (вж. *вàпа*), с промяна *ф-* > *в-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора.

фаворизàция книж. 'незаслужено (и незаконно) облагодетелстване на близки лица или роднини, обикновено за сметка на държавата', **фаворизѝрам (се)** книж. 'проявявам фаворизация; облагодетелствам (се)'. – От основата в нем. *favorisieren* също и във фр. *favoriser* също по лат. *favor* 'благоразположение'. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 429–430, РЧДБЕ 1982, 895. – Срв. *фаворѝт*.

фаворѝт книж. 'лице, покровителствано от влиятелни кръгове; любимец на високопоставено лице, който се ползва с благоволение, с облаги, без да ги заслужава; (прен., спорт.) при състезания, спортни игри и под. – този, който има най-големи изгледи за успех, за победа'. – Произв.: *фаворѝтка* книж. 'жена фаворит; любовница на високопоставено лице, напр. на монарх'. – Чрез рус. *фавори́т* също или нем. *Favorit* също от итал. *favorito* също, което от лат. *favor* 'покровителство, благоразположение'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 895, Ст. Младенов, Чужд. 430–431. За руската дума вж. Vasmer, REW 3, 199. – Срв. *фаворизàция, фаворизѝрам, фаворѝти.*

фаворѝти мн. ч. книж. остар. 'бакенбарди' (Ив. Вазов). – Произв.: *фаворѝтки* мн. ч. книж. остар. 'бакенбарди' (Ив. Вазов). – От фр. *favoris* също. – Вж. РРОДД 532.

фавòртам 'чрез инструмент за въртене или нож правя дълбока дупка' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), прен. 'дърпам към дълбочината на водата' (Девинско, Смолянско). – От първонач. **въвòртам* 'завъртам', произв. от диал. вариант на *въртя̀* (вж.), с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора, и със застъпник *о̀* на стб. **ѣ**.

фàврика, вж. *фàбрика.*

фагла̀ница 'възглавница' (Кирнички, в Бесарабия). – С промяна *в-* > *ф-* от *вагла̀ница* 'възглавница' в същия говор, което е от *въгла̀ница* също в същия местоговор със свръхстарателно *-а-* вм. *-ъ-*. Формата *въгла̀ница* е от *въгла̀внища* също в говора с изпадане на *-в-* в съчет. *-вн-* (вж. Т. Тодоров, БЕз 35/1985, 4, 360), или с промяна *-вн-* > *-мн-*, както в *рàмно* вм. *рàвно*, с асимилация *м – н* > *н – н* и с опростяване *н – н* > *н*.

фагòт муз. 'дървен духов музикален инструмент във вид на дълга, леко разширяваща се тръба'. – Произв.: *фаготѝст* 'музикант, който свири на фагот'. – Чрез рус. *фагóт* също, нем. *Fagott* също или фр. *fagot* също от итал. *fagotto*, което вероятно е от лат. *fāgus* 'бук', срв. Vasmer, REW 3, 199. Според РЧДБЕ 1982, 896, от итал. *fagotto* или от фр. *fagot* също, а според Ст. Младенов, Чужд. 430, от итал. *fagotto* и сравнява с лат. *fagus* 'бук'.

фагъ̀пчвам, фагъ̀пчувам 'открадвам' в пример: *Оддѐ го си фагъ̀пчил, брѐ?* – От първонач. **вагъ̀пчвам,* образувано от основата на *агъ̀птин* 'циганин' (вж.), с промяна *в-* > *ф-*, както във *фавонѐвам са, фавàльва са* в същите говори.

фàгълàлт м. 'сладолед' (Банат). – От унг. *fagylalt* също. Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 258.

фаднъ̀га, фаднъ̀к 'в същия миг, незабавно, тутакси' (Сажденик, обл. Пиянец, Кюстендилско). – От *веднъ̀га* също (вж. *веднàга*) с промяна *в-* > *ф-*, както във *фагла̀ница* вм. *вагла̀ница*, с далечна асимилация *е – а* > *а – а*. Формата *фаднъ̀к* е алегроформа от *ваднъ̀га* с краесловно обеззвучаване *-г* > *-к*.

фадѝлка 'тестена питка' (Петрово, Сандански), 'голям домашен хляб' (Любча, Смолянско), 'вид кифла' (Кърналово, Петричко), 'малък домашен хляб' (Вълкосел, Делчево, Гоцеделчевско; Развигор, Пещерско; Обидим, Разложко; Брезе, Водни пад, Вълчан дол, Селча, Смолянско), **фадѝлка** 'малък домашен хляб' (Дорково, Ракитово, Сърница, Велинградско; Змеица, Ягодина, Девинско), **фадѝлки** мн.ч. 'малки питки, които се пекат преди да се сложи хлябът' (Лещен, Гоцеделчевско), **фадѝлки** мн. ч. 'малки домашни хлебчета' (Костандово, Пазарджишко, ДА). – От *фодѝлка* също (вж.) с *-а-* вм. *-о-* в родопските говори.

фа̀ет м. 'всекидневна стая; средната стая на къща', **фаѐт** 'средна стая в къща; покрита тераса в къща', **фает** м. 'салончето в странджанска къща' (Странджа), вж. *фаѝт*.

фа̀етон и **фаетò̀н** остар. 'файтон' (1869), **Фаетò̀н** митол. 'син на Феб (Хелиос – слънцето) и Клемена, който не успял да управлява конете на бащината си колесница и щял да изгори земята', **фаетон** 'файтон' (Вайсал, в Бесарабия, СбНУ 29, 198). – Според Л. Ванков, БЕз 11/1961, 205–206, заемка от фр. *phaéton* с първонач. знач. през 17 в. 'кочияш (несръчен)', а от началото на 18 в. със знач. 'открита кола на четири колела'. Според РЧДБЕ 1982, 896, от гр. *Φαεθόν* (правилно *Φαέθον* – б. а.) митол. 'синът на Хелиос (Феб) и Клемена' по *φαεθῶ* 'блестя'. – Срв. *файтò̀н, пайтò̀н*.

фажьѝрква гл. несв. 3 л. ед. ч. '(за вода) бликва' (Загражден, Смолянско, ДА). – От първонач. **въджѝрква*, образувано с представка *въ-* от *джѝрка* 'шурти, блика, вали силно' (вж.), с промяна *в-* > *ф-* и с *-а-* вм. *-ъ-* в говора, с деафрикатизация *-дж-* > *-ж-* и делабиализация *-у-* > *-и-*, за което срв. *жирѝлка* вм. *джурѝлка*. Срв. обаче тур. диал. *sïr* 'воден'.

фа̀за 'отделен момент, период в развитието на нещо, етап; преходен вид или състояние при развой; (астр.) променливо за човешкия поглед явяване на небесно тяло на небосвода; (техн.) една от групите намотки или вериги в генератор и токът, който се образува в такава група; (мед.) момент от сърдечната дейност, т. е. дали е в систола или диастола; (физ.) величината, която се получава при умножаване на кръговата честота по времето и която определя състоянието на трептене и предпоставя ъгъл; (терм.) получената нова страна на столарската дъска или парче от срязването (отнемането) на острия ръб (част от дървесината) от канта на плоскостта, което се прави за придаване на по-хубав външен вид на изделията; наклонението отрез на вътрешната страна на челата на околните дъги', **фа̀зъ** 'разстоянието между двете клапи на ренде с две клапи' (Беброво, Еленско). – Произв.: *лу̀нна фа̀за* 'лунна промяна', *фа̀зен* прил., *фазисти* 'привърженици на т. нар. неизбежна фаза, период на насилие и произволи при кабинета на Д. Петков' (в. Пряпорец, 1907), *фа̀зов* прил., *фа̀зова* в съчет. *фа̀зова ла̀мпа*; *фазовъртя̀щ, фазомѐр, фазотро̀н, фазоуказа̀тел, фа̀зовоконтра̀стен; двуфа̀зен, двуфа̀зов, трифа̀зен, трифа̀зов*. – Чрез рус. *фа́за*, нем. *Phase* или фр. *phase* от гр. *φάσις* 'поява'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 896. За рус. *фа́за* срв. Vasmer, REW 3, 199. Според Ст. Младенов, Чужд. 430, чрез фр. *phase* от гр. *φάσις*. За думата *фазисти* вж. Л. Ванков, ГСУ–ФСФ 66/1, 1973, 30. – Срв. *фа̀зис*.

фаза̀н 'красива птица; див петел, дива кокошка, Phasianus colchicus', воен. жарг. подигр. 'старшина-школник в армията' (Момчилград). – Произв.: *колхи́дски фаза̀н* 'птица Phasianus colchicus', *ло̀вен фаза̀н* 'птица Phasianus torquatus', *пръстенест фаза̀н* също, *я̀мболски фаза̀н* 'птица Phasianus colchicus', *фазанарѝя* 'място за развъждане на фазани; (воен. жарг.) помещение в казармата, където са настанени старшините-школници', *фазанѐра* 'ловен развъдник на фазани', *фазанѐрия* също, *фаза̀нов* прил., *Фаза̀нови* в съчет. *семѐйство Фаза̀нови* 'птици от разреда кокошкови Phasianides', *фаза̀нче* умал.; МИ: *Фазанàрнико* при Нефела, Врачанско, *Фаза̀ново*, с. в Мичуринско. – Чрез рус. *фаза́н* 'птица Phasianus colchicus' или нем. *Fasan* също, което от сръвснем. *fasan*, а то от лат. *phāsiāna (avis)*, науч. лат. *phasianus*, което от гр. *φασιανός* 'птица от областта на реката *Φᾶσις* в Колхида'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 896. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659, Чужд. 430, Vasmer, REW 3, 199.

фазла̀ нареч. 'излишно' (Александрово, Ловешко), 'повече' (Свиленград), 'в повече, излишно' (Смолянско; Ардинско; Маданско; Девинско; Асеновградско; Златоград, Маданско), **фа̀зла** 'повече' (Ени махле, Лозенградско; Неготин), **фазлò̀** 'в повече; излишно' (Турян, Смолянско; Смолян; Ардинско; Маданско; Девинско; Асеновградско; Златоград), **фазлъ̀** 'напразно, залудо, безцелно' (Джигурово, Благоевградско), **фъзлъ̀** 'засилено' в пример: *Вѐри нъсрѐщъмь фъзлъ̀-фъзлъ̀*. (Хасково), в израз: *фъзлъ̀ пла̀ча* 'плача с глас и нареждам, обикновено при смърт' (Стрижба, Крумовградско), **фъзла̀** 'в повече, в излишък' (Кукуш) (вж.), **възла̀** 'повече' (Съчанли, Гюмюрджинско), в израз: *възлъда̀н възла̀* нареч. 'още повече' (Съчанли, Гюмюрджинско); МИ: *Фа̀зла* при Тръстика, Поповско, в Ардинско, *Фазлъ̀ка* при Кутела, Смолянско (от тур. *fazlalık* 'излишък, изобилие', срв. М. Москов, БЕз 24/8, 1978, 341–342). – Чрез тур. *fazla* 'повече; извън това, свръх това; излишък, остатък; излишен, превишаващ; непотребен, ненужен; още повече; извънредно много' от араб. *faḍlă*. Формата *възла̀* е от *фъзла̀* с промяна *ф-* > *в-*, срв. *въ̀йтò̀н* вм. *фа̀йтò̀н* в същия говор. За произхода на тур. *fazla* вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. Срв. Stachowski, Stud. arab. 65. – Заето и в срхр. *фа̀зла* също (Škaljić 278).

фаидѐл м. 'дълбока яма' (Визица, Малкотърновско, Арх. Москов в ДА). – Неясно.

фа̀йз м. остар. 'лихва' (Й. Йовков, Мих. Георгиев), **фа̀йс** 'лихва' (Шумен; Горна Арда, Левочево, Смолянско; Пещера; Й. Йовков, Мих. Георгиев), **фа̀йс** 'лихва' в текст: *Като събирали парите, занели ги на агата, но той ги не приел, а със сила взел тапиите им: борчът се увеличил от „фа̀йс“, та 700 гроша не могли да го покрият.* (обл. Кюстендилско краище). – Чрез тур. *faiz* 'лихва' от араб. *fā'iḍ*. – Вж. РРОДД 532, РЧДБЕ 1982, 897, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. За произхода на тур. *faiz* вж. Stachowski, Stud. arab. 1, 61, и Räsänen 142. – Заето и в срхр. *фа̀из* също (Škaljić 275). – Срв. *фа̀йс, фаизчѝя, фаисчилъ̀к, фа̀йда̀*.

фаизчѝя м. остар. 'лихвар', **фаисчѝя** също (З. Стоянов), **фаисчѝе̂** също (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско). – Произв.: *фаизчѝйски* остар. 'лихварски'. – От тур. *faizci* 'лихвар' в РРОДД 532, и в РЧДБЕ 1982, 897, неточно записано *faizçi*, с наст. *-чия* вм. *-джи* на бълг. езикова почва. – Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659 и Чужд. 430. – Срв. *фа̀йз, фа̀йс, фаисчилъ̀к, фа̀йда̀*.

фаисчилъ̀к м. остар. 'лихварство' (А. Константинов). – С обеззвучаване *-з-* > *-с-* пред *-ч-* от първонач. **фаизчилъ̀к* също, което е от тур. *faizcilik* също, неточно записано *faizçilik* в РРОДД 532, с наст. *-чия* вм. *-джи* на бълг. езикова почва. – Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659, Чужд. 430. – Срв. *фа̀йз, фа̀йс, фаизчѝя, фа̀йда̀*.

фа̀йчка 'кухня' (Твардица, в Молдавия). – Вероятно умал. от **фа̀я̀*, което е с преразлагане на членуваната форма за м. р. *фа̀я̀та (фа̀я̀тъ)*, схваната като форма за ж. р. от *фа̀я̀т* 'пруст, антре, вестибюл' (вж.) в същия говор. Срв. *а̀е* от *а̀ѐт* със същото значение (вж. под *ха̀ѐт*). Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Stud. etym. Brun. 6, 2009, 90. – Срв. *фа̀ѐт, ха̀я̀т, ва̀я̀т, а̀я̀т*.

фай м. шивашки професионален говор 'вид плътна копринена тъкан с напречни ръбчета'. – Чрез рус. *фай* също от фр. *faille* също, букв. 'прежда', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227, или пряка заемка от френски, вж. РЧДБЕ 1982, 897. – Срв. *фа̀йдешѝн*.

фа̀йда̀ разг. 'полза, облага, изгода, печалба; (остар.) лихва', **фа̀йда** 'полза' (Чепино; Дойран; Прилеп; Милетково, Гевгелийско), **фа̀йдо̀** ж. също (Върбина, Райково, Турян, Смолянско), **фа̀йде** също (Охрид; Велес; Леринско), 'полза, облага, печалба; лихва' (Костурско), **фа̀йдѐ** ж. с вероятно знач. 'лихва' в текст: *Сас фа̀йдѐ парѝ са кото живнѝци* (Тетевенско), **фа̀йдъ** ж. 'полза, изгода' (Тръстеник, Плевенско; Войнягово, Карловско; Шумнене, Тетевенско; Ленково, Никополско; Шумен; Вардун, Търговищко; Караиванци, Дряновско), 'лихва' (Банат), **фъ̀йда̀** ж. 'полза, облага' (Кукуш; Съчанли, Гюмюрджинско; Тихомирово, Старозагорско; Лозенец, Ямболско; Дядово, Новозагорско; Буховци, Търговищко; Кривня, Провадийско; Хасково; Динево, Хасковско; Войнягово, Карловско; Севлиево), 'лихва' (Кукуш), **фъ̀йдъ** 'смисъл, полза' (Кръвеник, Севлиевско; Страхилово, Свищовско; Патрешко, Троянско; Бракница, Поповско; Мечка, Плевенско), **въ̀йда̀** ж. 'полза, облага' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: в израз *кѐл фа̀йда̀* разг. 'никаква полза', *кьѐл фа̀йда̀* 'каква полза' (Доброславци, Софийско), *фа̀йдаджѝя* 'лихвар' (Воден), *фа̀йдалѝя* (вж.), *фа̀йдасъ̀з* (вж.), *фа̀йдѝсам* диал. 'извлека полза, изгода', *фа̀йдѝца* умал. (Райково, Смолянско), *фа̀йдѝчка* умал. (Канлъ Буджак, Налбант, Северна Добруджа; Стамболово, Павликенско; Оряховица), *фа̀йдо̀сам* диал. 'извлека полза, изгода', *фъ̀йдо̀сва* с вероятно знач. 'да получи облага от нещо' в нар. пес.: *Щи ти путкувъ сруднюту кончи,/... нъ юнашкъ верьъсийъ,/ ъмъ тънкъ Недъ шъ кьърдо̀сва,/ шъ кьърдо̀сва, шъ фъ̀йдо̀свъ...* (Лазарци, Еленско), *фъ̀йдо̀свъм съ, фъ̀йдо̀съм съ* 'получавам облага от нещо' (Хасково); *офайдо̀сам са, офайдо̀свам са* 'получавам облага, полза от нещо или някого' (Смолско, Пирдопско), *офайдо̀сам съ* 'сполуча' (Тръстеник, Плевенско), *уфъ̀йдо̀съм съ, уфъ̀йдъ̀ съ* 'получавам някакви облаги, възползвам се от нещо' (Троян), *уфъ̀йдя̀вам се* 'облагодетелствам се' (Съчанли, Гюмюрджинско), *увъ̀йдя̀вам се, дво̀йдъ̀ъ се* 'облагодетелствам се' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Чрез тур. *fayda* 'полза, изгода, облага, интерес; печалба, добив', *fayde* също, от араб. *fā'ida, fā'idā* също. – Вж. Ст. Младенов, ГСУ–ИФФ 22/ 1927, 37, Чужд. 430, РЧДБЕ 1982, 897, Stachowski, Stud. turc. 36, Budziszewska, Słownik bałkanizmów 55. – Заето и в срхр. *фа̀йда* 'полза', *ва̀йда* също (Škaljić 276), алб. *faidè* 'полза; лихва'. – Срв. *фа̀йдалѝя, фа̀йдасъ̀з, фа̀йдѐливо*.

фа̀йдалѝя прил. неизм. 'полезен' (Самоков), **фъ̀йдълѝйъ** прил. неизм. 'който е от полза, с полза; който е на уважение, на почит' (Хасково), **фъ̀йдълѝи** мн. ч. с вероятно знач. 'лихвари' в нар. пес.: *Къ̀т йъдеш йощи къ̀т пийеш / чи падъли ти нъ сърце / бурчлии лопъ̀т нъ порти / бурчлии и фъ̀йдълѝи.../ къ̀ко да дъдем прудъдем / бурчови дъ си исплъ̀тим* (Оряховица). – Произв.: *безфайдалия* от 18 в. 'безкористен'. – Адаптирана форма на бълг. езикова почва от тур. *faydalı* 'полезен, изгоден, доходен', произв. от *fayda* (вж. *фа̀йда̀*). Вж. РЧДБЕ 1982, 897, Stachowski, Stud. turc. 36, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. – Заето и в срхр. *фа̀йдѐли* 'полезен' (Škaljić 276). – Срв. *фа̀йделѝв, фа̀йдасъ̀з*.

фа̀йдасъ̀з прил. неизм. 'безполезен' (Самоков), **фа̀йдъсъ̀з** нареч. 'без полза, напразно' (Шумен). – От тур. *faydasız* 'безполезен, напразен; неизносен, неизгоден'. – Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 430, РЧДБЕ 1982, 897. – Срв. *фа̀йда̀, фа̀йдалѝя, фа̀йдѐливо*.

фа̀йдѐливо прил. с вероятно знач. 'полезно' в текст: *Слу̀шайте, блаосъ̀дени хрѝстяни, ѐдно чу̀десно ка̀жвенье и мо̀шне фа̀йдѐливо от свѐтего та̀тка на̀шего Антѝония голѐмиот...* (Охрид). – Произв. с бълг. наставка *-ив* от осм. *faydeli = faydalı* 'полезен' (Stachowski, Stud. arab. 1, 64) (вж. *фа̀йдалѝя*) или произв. от срхр. *фа̀йдѐли* 'полезен' (Škaljić 276). – Срв. *фа̀йда̀, фа̀йдасъ̀з*.

фа̀йдешѝн м. шивашки професионален говор 'плътна копринена тъкан за женски дрехи'. – Чрез рус. *фа̀йдешѝн* също от фр. *faille de Chine* също, букв. 'китайска прежда', вж. Н. Намеранов, БДиал. 1, 227, или директно от фр. *faille de Chine* 'китайски фай', вж. РЧДБЕ 1982, 897. – Срв. *фа̀й*.

фа̀йду̀к м. 'бръмбар' в текст: *За упъ̀ща съ̀ту, дѐту зна̀я ут фа̀йду̀ка* (Банат). – Според Ст. Стойков, ТБД 4, 258, думата със значение 'бръмбар' е от унгарски, но той не посочва изходна форма. Може би метафорично название от унг. *hajduk*, мн. ч. от *hajdú* 'хайдутин; народен борец; селски стражар; войник', с промяна *h-* > *ф-* вероятно под влияние на българските говори в Банат. Срв. за семантиката пол. *prusaki* мн. ч. 'насекомо хлебарка'. – Срв. *фа̀йду̀тин*.

фа̀йду̀тин диал. 'народен борец срещу турските потисници по време на османското господство; разбойник, крадец'. – От *хайду̀тин* също (вж.) с промяна *х-* > *ф-*, както *фа̀я̀т* вм. *ха̀я̀т*. – Срв. *фа̀йду̀к*.

фа̀йер нареч. 'хубаво, прекрасно' в пример: *Със кару̀ца и по̀-фа̀йер* (Банат). – Вероятно от нем. *Feier* 'празнуване; празник' със семантичен развой

'празник' > 'нещо хубаво'. – Според Ст. Стойков, ТБД 4, 258, думата е от немски произход, но не посочва изходна форма.

фа̀йерверт и **фа̀йервертер** 'пожарникар' в пример: *Фа̀йервертерете са у тру̀па.* (Банат). – Според Ст. Стойков, ЕзЛит 16/6, 1961, 22, от нем. *Feuerwärter,* което не е лексикографирано, но е възможно като вариант на нем. остар. *Feuerwächter* 'нощна стража, имаща готовност да предотвратява пожари', с диал. произношение *Faier* на първия компонент *Feuer* 'огън', вж. Б. Парашкевов, Немски елементи 159. Би могло да бъде експресивно образуване и преосмислено от нем. *Feuerwerker* 'пиротехник' с диалектна промяна *к* > *т*. За изпадането на *-ер* (< *-er*) във *фа̀йерверт* срв. *фа̀йерлеш.* Срв. нем. *Feuerwehr* 'пожарна команда; противопожарна част' или *Feuerwehrmann* 'пожарникар'.

фа̀йерлеш м. 'пожарникар' (Банат). – Произв.: *фа̀йерлешкьи* прил. 'пожарникарски' (Банат). – От нем. диал. (дунавско швабски) *Feierlesch* (= нем. книж. *Feuerlöschmannschaft*) 'група, звено на пожарната команда'. Вж. Ст. Стойков, ЕзЛит. 16/6, 1961, 22, Б. Парашкевов, Немски елементи 159. – Срв. *фа̀йерверт, фа̀йервертер.*

фа̀йка 'женска памучна блуза с ръкави, която се закопчава догоре със секретни копчета и се носи предимно от възрастни жени' (Стоките, Севлиевско), 'жилетка с ръкави' (Пчелище, Великотърновско), 'женска блуза' (Стубел, Монтанско), 'блуза' (Градница, Севлиевско), 'горна риза' (Габаре, Габровско), 'горна дреха с ръкави' (Церова кория, Великотърновско), 'вид горна дреха' (Габровско), 'палто' (Търговище). – От тур. диал. *fayka* 'женска връхна дреха' (DS 5, 1840), вж. Л. Димитрова-Тодорова, Балк. езикозн. 43/2–3, 2003–2004, 259.

фа̀йкям и **файкям** с вероятно знач. 'хващам' в различни форми за лице и число в нар. песни: – *Турчин приятиль, Мийке, не фа̀йкя,/ турчинут, Мийке, вера ми нема* (Воденско), *Вйкнала майка та запла̀кала:/ „Лѐли ти рѐкоф, га̀лена Ра̀до,/ ту̀рчин лу̀бовник да не мѝ файкяш...* (Прилеп), *Го̀лем ми о̀блог фа̀йкяя:/ кой ке ми бо̀ро прѐфърли, Ка̀льо...*“ (Прилеп), *Море, файкяй, файкяй,/ Майну бре, файкяй,/ койне да бегаме...* (Мъгленско). – От *фа̀кям* 'хващам' (вж.) с антиципация на мекостта, както в *койне* мн. ч. 'коне' (вж. в текста по-горе) в същите говори. – Срв. *фа̀там.*

файн прил. неизм. разг. 'хубав; фин; прекрасен', 'много хубав, фин' (Банат), учен. говор нареч. 'отлично' (София), учен. говор прил. 'хубаво, красиво, добро; (нареч.) добре' (София), **фа̀йън** прил. 'много хубав, фин' (Банат). – Произв.: *фа̀йно* жарг. 'хубаво', *фа̀йну* нареч. 'хубаво, прекрасно, фино' (Банат), *фа̀йнската* нареч. учен. говор 'хубаво, добро; много хубаво, много добре' (София), нареч. учен. говор 'отлично; царски' (София), *фа̀йнски* прил. жарг. 'хубав, красив, добър', нареч. 'хубаво, чудесно' в текст: *Прекарахме файнски без класната,* тълкувано у Армянов, Речник 140, като

прилагателно със знач. 'хубав, красив, добър'. – От нем. *fein* 'фин; (разг.) чудесен, прекрасен'. В по-ново време би могло да бъде заето от англ. *fine* също (без банатското *файн, фа̀йън*). За *фа̀йън* срв. унг. *fájin* също. – Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 258, Цв. Карастойчева БЕз 37/4, 1987, 302, Б. Парашкевов, Немски елементи 159–160.

файна̀к м. 'място, обрасло с хвойна' (Кремене, Смолянско); МИ: *Файна̀кът* при Сопот, Маданско. – От *фойна̀к* също (вж.) с асимилация *о–а* > *а–а* или с родопско акане. – Срв. *файнала̀к, файно̀к, файну̀тка, файну̀шка.*

файнала̀к 'местност, обрасла предимно с хвойна' (Триград, Девинско), **файнало̀к** също (Водни пад, Ждребово, Смолянско). – От *фойнала̀к* също (вж.) с асимилация *о–а* >*а–а* или с родопско акане. – Срв. *файна̀к, файно̀к, файну̀тка, файну̀шка.*

файно̀к 'местност, обрасла предимно с хвойна' (Витина, Долни Рудозем, Пловдивци, Маданско; Елховец, Смолянско). – От първонач. **фойно̀к* също с родопско акане. – Срв. *файна̀к, файнала̀к, файну̀тка, файну̀шка.*

файну̀тка ж. 'хвойнов плод' (Арда, Водни пад, Могилица, Ждребово, Кошница, Елховец, Чокманово, Смолянско; Смилянски район; Батанци, Бориново, Долни Рудозем, Шаренка, Върбина, Пловдивци, Маданско), **файну̀тькье** мн. ч. в съчет. *чьервѐни файну̀тькье* 'плодчета на хвойна' (Чепинци, Смолянско), **файну̀тькьи** мн. ч. в съчет. *чьервѐни файну̀тькьи* също (Витина, Маданско; Елховец, Смолянско). – От *фойну̀тка* също (вж.) с родопско акане. – Срв. *файна̀к, файнала̀к, файно̀к, файну̀шка.*

файну̀шка ж. 'хвойнов плод' (Маданско; Рудозем; Смолянско). – Еднакво по произход с *файну̀тка* също (вж.). За наставката *-уш-ка* срв. названията на растения *подмету̀шка, пънчу̀шка.* – Срв. *файна̀к, файнала̀к, файно̀к.*

файс 'лихва', вж. *файз.*

файто̀н 'вид удобна конска кола на ресори предимно с два коня за превоз на пътници, обикновено в града' (1846), подигр. жарг. 'лек автомобил' (1970), **въйто̀н** м. 'файтон' (Съчанли, Гюмюрджинско), **пайто̀н** също (1857) (вж.), **пъйто̀н** също 'файтон' (Хасково), **файто̀н** и **пайто̀н** също (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **файто̀н** и **пъйто̀н** също (Ново село, Видинско), **файто̀ни** мн. ч. 'големи мравки' (Коньово, Новозагорско). – Произв.: *файтонджѝя* 'лице, което кара файтон', *пайтонджѝя* 'файтонджия' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *пайтонджа̀* също (Самоков), *пъйтунжѝйъ* също (Хасково), *файтонджѝйски* прил., в съчет. *файтонджѝйски прах* остар. 'смлени корени от една билка с други примеси, употребявани като слабително средство', *файтонджѝйска* прил. жарг. в съчет. *файтонджѝйска тѐрца* 'осмица, деветка и десетка при игра на карти – белот и бридж-белот' (1930), *пайтонджѝйски* 'файтонджийски' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *файтонджѝйство* 'професия на файтонджии', *файто̀нен* прил.

'който се отнася до файтон', *пъйто̀нче* 'вид полска мравка, която е по-едра от обикновено срещаните' (Хасково); ФИ: *Файтонджѝев* (Благоевград), *Файтонджѝйски*. – Според Л. Ванков, БЕз 11, 1961, 205–206; ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 187–188, чрез тур. *fayton* също, от фр. *phaéton* 'открита кола на четири колела', което от лат. *Phaēthon*, гр. *Φαέθων* 'име на сина на Хелиос, който искал да управлява колесницата на слънцето и подложил на опасност земята'. Срв. още Ст. Младенов, ЕтР 659, РР 12, 1938–1939, 87, РЧДБЕ 1982, 897. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 430, Vasmer, REW 3, 203. Формата *въйто̀н* е с промяна *ф-* > *в-* (срв. *възла̀* вм. *фъзла̀* в същия говор) и с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция. – Срв. *фа̀етон, фаето̀н*.

фа̀йфоклок книж. остар. 'събиране на жени по домовете следобед за приятно прекарване; лека закуска, дадена в 5 ч. (17 ч.) следобед на официални лица', **файфоклок ти** 'лека закуска с чай в 17 ч. следобед' (Смирненски). – От англ. *five o'clock (tea)* 'следобеден чай в пет часа следобед'. Думата е употребявана през 30-те години на 20 в. до края на Втората световна война. – Вж. М. Въгленов, БЕз 15, 1965, 405, РЧДБЕ 1982, 897.

файшѐ ж. 'развалена жена' (Златоград). – Произв.: *файшетѝна* ж. 'развалена жена' (Митровци, Монтанско), *фъйшѐтина* 'развалена жена' (Видин). – Чрез тур. диал. *fāişe = fayşa* 'лека жена' (DS 5, 1840) (срв. тур. разг. *fāişe* и книж. *fahişe* 'проститутка, развратница, разпътна жена, блудница') от араб. *fāḥiš̄ā(t)* също, вж. Л. Димитрова-Тодорова, Балк. езикозн. 43/2–3, 2003–2004, 259–260. За произхода на турската дума срв. Stachowski, Stud. arab. 1, 61. *Файшетѝна* и *фъйшѐтина* са образувани на бълг. почва с експресивната наст. *-етина* по думи от типа *дяволѐтина, лудѐтина, парцалѐтина, развалѐтина*, като *фъйшетѝна* е с премет на ударението върху суфикса. – Заето и в срхр. *фахѝша* 'проститутка' (Skaljić 275).

фа̀йън, вж. *файн*.

фак¹ във *фак-фак* звук, който издава патка (гребенски говор в Силистренско). – Произв.: *фа̀ка* '(за патка) кряка' (Слатина, Ловешко), 'квака' (Лом). – Звукоподраж., вж. Szymański, Derywacja 20. – Срв. от същия произход *вак-вак-вак* междум. за уподобяване гласа на патка (Банат), *фя̀ка* '(за патка) кряка' (Плевен; Тръстеник, Плевенско).

фак² 'капан, вид клопка' (Яново, Сандански), диал. 'съоръжение за лов' (Розово, Казанлъшко), 'капан за мишки или за диви зверове' (Благоевград; Щип), в съчет. *фак с ко̀рда* 'капан – два лъкообразно извити пръта, обтегнати с мрежи, съединени в основата си така, че да могат да се прихлупват един-друг и да се отварят, като затварянето им става с помощта на силно усукано въже (корда)' (Розово, Казанлъшко). – Чрез тур. *fak* 'капан, клопка' от араб. *faḫḫ* също, вж. Л. Димитрова-Тодорова, Балк. езикозн. 43/2–3, 2003–2004, 260. За произхода на тур. *fak* вж. Räsänen 143.

фак³ 'раст. фий, Vicia sativa' (БотР 309). – Погрешно набрано вм. *фик* също (вж.) в същия извор, което е от тур. *fik* 'раст. фий, Vicia', вж. Л. Димитрова-Тодорова, БЕз 33/4, 1983, 330. За грешка свидетелства и фактът, че формата *фак* не е регистрирана на съответното азбучно място за българските названия на растения в БотР.

фа̀калька 'бяла тиква' (Девисилица, Крумовградско), **фа̀калькье** също (Тихомир, Крумовградско). – От **фа̀келька* също (вж. *фа̀кельки* под *фа̀келка¹*) с асимилация *а – е > а – а*. Обликът *фа̀калькье* е от първоначално **фа̀калькьа* с преход *-а > -е*, характерен за говора. Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизмы сегодня 324. – Срв. *фа̀кел², фа̀кел³, факѐл¹, факѐл², факѐл³, факѐл⁴, факѝль, фя̀калка*.

фа̀кам¹ 'свиря на нещо' (Лиляче, Врачанско). – Вероятно образувано на бълг. езикова почва от рум. *fac* 'върша, занимавам се; (за занятие, професия) занимавам се'. Срв. рум. *fac múzică* 'правя музика, свиря'. Би могло да бъде и звукоподраж. от *фак-фак*, срв. *фак¹*.

фа̀кам² презр. '(за влах) говоря' (Ленково, Никополско). – Образувано на бълг. езикова почва от рум. *fac* 'отварям (уста); казвам'.

факатӯра таен социален говор ж. 'глава'. – Неясно. Може би от рум. *făcătură* нар. 'магия, омагьосване' с вероятно развитие на значението 'глава, която прави магия' > 'глава, която прави, твори нещо' > 'глава'. Срв. рум. *făcătór* 'който прави, твори; създател, създателка, творец'.

фа̀кел¹ 'запалена борова цепеница, намазана със смола или надянати на прът и запалени насмолени кълчища, които горят с ярък пламък и служат за осветяване', прен. книж. 'светилник' (Смирненски), прен. 'просветител, ръководител', астр. 'място на слънчева повърхност, която свети много ярко', спец. 'пламък, образуван при горенето на струя въглищен прах, мазут или друго гориво, впръскано в горивното пространство на пещ, обратен пламък в металургична пещ', спец. 'конусовиден, разширяващ се поток от течност или газ независимо от температурата му; рязко очертаната и добре видима част на пламъка, която непосредствено се допира до горелковото устройство', **фа̀кели** мн. ч. 'ярки жилчести образувания с по-висока температура, които ограждат слънчевите петна и групи', вж. мн.ч. *фа̀кли* от *фа̀кел* в РСБКЕ 3, 519, погрешно дадено вм. *фа̀кели*. – Произв.: *фа̀келен* прил. 'който се извършва с факли', *фа̀келна* в съчет. *фа̀келна манифеста̀ция* 'вечерна манифестация с факли', *фа̀келно* в съчет. *фа̀келно шѐствие* 'нощно шествие с факли'; *фа̀келно-сло̀ева пещ* терм. – Чрез рус. *фа́кел* също от нем. *Fackel* също или директно от нем. *Fackel*, което според Vasmer, REW 3, 199, по Kluge–Götze 142–143, от ствиснем. *faccala* от лат. *fac(u)la* също, а според РЧДБЕ 1982, 897, от рус. *фа́кел* или нем. *Fackel* по гр. *φάκελος* 'връзка, вързоп'. – Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659, Чужд. 430. – Срв. *фа̀кла, факлѝя*.

фа̀кел² 'кърпа за глава', вж. *факѐл¹*.

фа̀кел³ 'вид бяла кръгла тиква за печене', вж. *факѐл³*.

факѐл¹ 'турска чалма или гъжва' (Гоцеделчевско), 'бяла кърпа за глава' (Горни Лозен, Софийско), 'булчински воал' (Горубляне, Софийско), 'бяла кърпа, носена с диагонална прегъвка над челото, с краища, свързани на тила' (Гинци, Годечко; Драгалевци, Церово, Софийско), 'бяла забрадка за млада жена' (Софийско), диал. 'бяла кърпа от шарени пискюлчета, обвита като глава около фес' (Геров), 'градинско цвете, което цъфти жълто и чиито цветове са събрани на топ, та приличат на турска чалма' (Гоцеделчевско), 'градинско цвете, което цъфти оранжево' (Павелско, Хвойна, Асеновградско; Лилково, Пловдивско), **факѐль** 'бяла чалма' (Смолянско), 'бяла кърпа от шарени пискюлчета, обвита като турска чалма, която стои постоянно завита около феса' (Плевня, Драмско), прен. 'чорлава жена' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско), **факѐле** 'вид невестинско забраждане с голяма бяла кърпа, заменило прочелника' (Софийско), **фа̀кел** 'кърпа за глава' (Габровица, Пазарджишко), диал. 'тънък бял плат, който се поставя върху сито при сватбените обичаи', 'турска чалма' (Радуил, Ихтиманско; Гоцеделчевско), **фекѐл** 'вид забрадка' (Церово, Софийско), 'бяла кърпа, носена с диагонална прегъвка над челото, с краища, свързани на тила' (Драгалевци, Софийско; Гинци, Годечко), 'бяла забрадка' (Софийско), **векел** 'женска забрадка' (Долни Лозен, Софийско; Волуяк, Пернишко). – Произв.: *факѐлец* умал., *факѐлче* умал.; *нафакѐля са, нафакѐлва са* '(за мазилка) отпаря се от стената, подкожушва се' (Славеино, Момчиловци, Смолянско; Петково, Ардинско; Манастир, Асеновградско); МИ: *Факѐлска махала̀* при Долен Кокалич, Маданско; ФИ: *Фа̀келов* (Мадан), *Факѐлов* (Пловдив). – От нгр. *φακιόλι* 'забрадка', което е от *φακιόλιον*, умал. от *φακίολος* < лат. *fasciola*, умал. от лат. *fascia* 'възрзоп; лента'. – Вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 106. Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166, M. Filipova-Bajrova, Actes I Congr. Balk. 6, 1968, 582, от нгр. *φάκελος* 'плик', стгр. *φάκελος* 'снопче, възрзоп', с преосмисляне на значението. Формата *фекѐл* е от *факѐл* с асимилация *а – е* > *е – е*, вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 34, 106. За *фекѐл* срв. и РРОДД 534. За значението 'вид градинско цвете' срв. *тю̀липа̀нь* и *тю̀лпань* 'лале' с първонач. знач. 'чалма' и *тулпа̀н* 'вид забрадка'. Формата *векел* е от *фекел* с промяна *ф* > *в*, за която срв. *въйто̀н* вм. *фъйто̀н*. Срв. Л. Димитрова-Тодорова, Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизмы сегодня 321–326. – Заето и в срхр. *фаћѐл* 'кърпа, забрадка', *фацо̀л* също (Skok 1, 501–502), рум. *fachiol* 'фишу, шал', унг. *fátyol* също, алб. *façéll* 'кърпа'. – Срв. *факѐл²*, *факѐл³*, *факѐл⁴*, *фа̀келка*, *фа̀калька*.

факѐл² 'пуканка' (Добралък, Косово, Асеновградско), **факлѝ** мн. ч. 'пуканки' (Триград, Девинско; Кожаре, Смолянско). – Произв.: *фа̀кельки* мн. ч. 'пуканки' (Голям и Малък Девесил, Девесилово, Девисилица, Крумовградско). – Метафорично название от *факѐл¹* 'турска чалма' (вж.) поради прилика по форма. Производното *фа̀кельки* е от акцентната форма *фа̀кел* (вж. *фа̀кел²*).

Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизмы сегодня 321–326. – Срв. *факѐл³*, *факѐл⁴*, *фа̀келка¹*, *фа̀калька*, *фя̀калка*, *фаркѐлка*.

факѐл³ 'бяла тиква, кестенка' (Хасково), **фа̀кел** 'вид бяла кръгла тиква за печене' (Горни Юруци, Крумовградско), **факѝль** също (Тънково, Хасковско), **фекѐль** 'бяла сладка тиква' (Горно и Долно Капиново, Домище, Жерка, Кирково, Шумнатица, Кърджалийско). – Произв.: *фа̀келка* 'вид бяла кръгла тиква за печене' (Малък Девесил, Крумовградско), *фа̀кельки* мн. ч. 'едри, овални сиви сладки тикви' (Голям и Малък Девесил, Девесилово, Девесилица, Крумовградско). – Еднакво с *факѐл²* 'кърпа за глава' (вж.) и *факѐл¹* 'турска чалма' (вж.), метафорично значение поради прилика по форма. Обликът *фекѐль* е от *факѐль* с асимилация *а – е* > *е – е*. Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизмы сегодня 321–326. – Срв. *факѐл²*, *факѐл⁴*, *фаркѐль*, *фа̀калька*, *фя̀калка*, *векел*.

факѐл⁴ 'бялото на челото на някое животно' (Геров), **факѐль²** м. 'бивол с бяло на челото' (Еленско). – Произв.: *факѐлист* в съчет. *факѐлист бѝвол* 'който има бяло на челото' (Геров), *факѐльъс* прил. '(за бивол) който има бяло на челото' (Руховци, Еленско), *факѐльъста* прил. ж. р. 'която е с бяло на челото' (Еленско). – Еднакво с *факѐль* 'бяла чалма; бяла кърпа' (вж. *факѐл¹*) с преносно развитие на значението, вж. Л. Димитрова-Тодорова, Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизмы сегодня 321–326. – Срв. *факѐл²*, *факѐл³*, *фа̀кел²*, *фа̀кельки*, *фа̀келка*, *фака̀лька*.

фа̀келка¹ 'вид бяла кръгла тиква за печене', вж. *факѐл³*.

фа̀келка² таен дюлгерски говор 'ръка' (СбНУ 15–16/1, 858), **факялка** таен зидарски говор 'ръка' (Дебър). – Произв. от *фа̀кям* 'хващам' (вж.). Срв. *фа̀тка* 'шепа; количеството, което може да побере ръката', произв. от *фа̀там* (вж.). За образуването срв. *горѐлка*.

факило 'калъф на възглавница' (Долна Преспа). – От нгр. *φάκελος* 'плик', вж. Budziszewska, Słownik bałkanizmów 55. Срв. от същия произход арум. *fàkil* 'плик на писмо'.

факѝр 'индуски аскет, който може да прави чудеса; особено ловък фокусник; (прен. разг.) голям майстор в някоя област, необикновено сръчен и ловък човек', 'сиромах, горкан, клетник' (Геров), 'нещастен, горък' (Нова Надежда, Хасковско), 'нещастник, страдалец' (Хасково), 'беден, сиромах, нещастник' (Средни Родопи), 'сиромах' (Кукуш), 'индийски постник, който прави фокуси' (Търнава, Белослатинско), 'способен човек; хитър човек; човек, който прави фокуси' (Шумнене, Тетевенско), 'фокусник' (Мечка, Плевенско), 'вид птица' (Бабино, Кюстендилско), **факѝрь** 'беден, сиромах, нещастник' (Могилица, Турян, Хасовица, Смолянско), 'голтак' (Горна Арда, Смолянско; Долни Рудозем, Маданско), **факьѝрь** м. 'сиромах, беден човек' (Батанци, Маданско). – Произв.: *факѐрин* м. 'сиромах, беден човек' (Петково, Ардинско), *фъкѝрен*

'бедняк, нещастник' (Съчанли, Гюмюрджинско), *факю̀рьен* 'сиромах, беден човек' (Долна Арда, Смолянско), *факю̀рин* 'сиромах' (Горно и Долно Райково, Виево, Кремене, Кутела, Момчиловци, Устово, Смолянско; Жълтуша, Ардинско; Асеновградско; Средногорци, Маданско; Егрек, Крумовградско), 'нещастник' (Банско), *факю̀ринът* чл. ф. 'покойникът, умрелият' (Пазарджишко), *факю̀рьин* 'сиромах, беден човек' (Мъглища, Маданско), *факью̀рьинь* също (Буково, Смолянско), *факью̀рин* също (Батановци, Бориново, Маданско; Малка Арда, Смолянско), *факю̀ринѐц* 'нещастник' (Банско), *факю̀рища* мн. ч. дума за съжаление, която означава 'горките сиромаси' (Смолянско), *факю̀рище* 'нещастник, клетник' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско; Геров), в обръщение *лю̀йлех факю̀рище*! 'ах (ох), сиромаха!' (Турян, Смолянско), *факю̀рка* 'нещастница' (Банско), *факирлъ̀к* 'немотия, бедност, сиромашия' (Шаренка, Маданско), *факьирлъ̀к* също (Батанци, Бориново, Маданско), *факю̀рски* прил., *факю̀рство* 'занятие на факир; проява на факир', *факю̀рче* ср. 'нещастниче' (Банско), *факирьче* 'горкият, горката, горкото' (Динево, Хасковско), *факю̀ря* 'горкото' (Драгойново, Пловдивско); МИ: *Факю̀рите* при Кръвеник и Табашка, Севлиевско, *Факю̀рска махала̀* при Петко Славейков, Севлиевско, *Факю̀рската воденѝца* при Кръвеник и Табашка, Севлиевско, *Факю̀рската стру̀жна* при Кръвеник и Табашка, Севлиевско, *Факю̀рска усо̀йна* при Балабанско, Троянско, *Факю̀рското* при Лешница, Троянско, *Факю̀ря* при Златевци и Поповци, Габровско; Прякор: *Факю̀ра* (Долно Паничерево, Новозагорско), *Факю̀рчето* (Пловдив); РИ: *Факю̀ри* (Лешница, Троянско; Долно Паничерево, Новозагорско); ФИ: *Факю̀ров* (Бяла; Ловешко; Севлиевско; Пазарджик; Устрел, Тополовградско), *Факю̀рчев* (Пловдив). – Чрез тур. *fakir* 'беден; сиромах, бедняк; нещастен, жалък; (прен.) горки, бедни; дервиш; фокусник (в Индия)', от араб. *faqīr* също. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 659, Б. Парашкевов, Етим. дублети 136. За произхода на тур. дума вж. Lokotsch 573, Räsänen 143, Stachowski, Stud. arab. 1, 61–62. – Заето и в срхр. *фа̀кӣр* 'сиромах; индийски религиозен аскет, който върши чудеса' (Škaljić 276), рум. *fachìr* също, гр. *φακίρης* също, алб. *fakir* също, рус. *факи́р* 'мюсюлмански аскет, който дава обет за бедност', което според Vasmer, REW 3, 199, чрез нем. *Fakir* или фр. *fakir* от арабски, и в др. европейски езици. – Срв. *фукара̀, фъкъръ̀, факаро̀*.

фа̀кла[1] ж. 'факел', 'голяма свещ' (Панчев), **факле** ж. с вероятно знач. 'свещ' в нар. пес.: *Къту ми чулъ Мърийкъ,/ юброни слъдзи, зъплакъ,/ направи факле йощенъ, / налези равнъ гръдинъ,/ нъбралъ цвети сякъкву,/ чи у Стувянуви ютиди* (Шуменско), **фъкле** с вероятно знач. 'голяма свещ' в нар. пес.: – *Ти стъни, Станке, пустъни,/ зъпъли силни йогнюви,/... зъпъли фъкле йощенъ...* (Шуменско), **фа̀кли** мн. ч., **факлъ̀** 'голяма свещ' (Преслав; гребенски говор в Силистренско), **фъкли** мн. ч. с вероятно знач. 'свещи' в нар. пес.: *Убрекъл съ съмси Госпут:/ „И уд меньъ дур три фъкли,/ дур три фъкли й укъ тимян"* (Фрикацей, Северна Добруджа). – Произв.: *фа̀клена*

прил. с вероятно знач. 'която гори силно като факла' в нар. пес.: *Ти ли бе, Стойно мари хубава,... дето стоеше, светеше,/ като ясна месечина,/ като фа̀клена борина?* (Самоков), *факлю̀на* в нар. пес.: *Бре дильбѐр Сто̀йне уба̀во,/ ка̀ко сто̀еше, грѐеше/ ка̀ко факлю̀на борю̀на...* (Виница, Църнушанов, Македонски нар. песни, 46), *фа̀клов* 'който гори хубаво' в съчет. *фа̀клова борю̀на* (Разложко); *факлоно̀сец* 'който носи факел във факелни шествия и др.; (книж. прен.) носител и разпространител на хуманни и прогресивни идеи'. – От един произход с *факлю̀я* 'голяма свещ' (вж.) и *фа̀кел* (вж.). Според DLR 2/1, 1934, 24–25, бълг. *фа̀кла* е заето в рум. *fáclă* 'факел; (рядко) дебела свещ', като се сравняват с нгр. *φάκλα* с непосочен източник, позовавайки се на St. Romansky, JIRSpr. 15, 1909, 102–103, с унг. *fáklya* 'факел', сръб. *фа̀клъа* и *факлија* също. Според авторите на DLR, пак там, всички тези думи са от лат. *facula* 'малка факла', по-вероятно от нар. лат. *facla*, срв. Черных, ИЭС 2, 300. Срв. от същия произход *фа̀кула* астр. терм. 'жилчесто или облакообразно образуване върху повърхността на Слънцето, по-ярко от фотосферата, с температура само с няколкостотин градуса по-висока от температурата на фотосферата'. Срв. R. Wołosz, Studia slavica 35/3–4, 1989, 250.

фа̀кла[2] '(за овца) черно-кафява или която има черно или жълто по очите', вж. *фа̀къл*.

факлю̀я 'голяма свещ' (Банско; Градево, Благоевградско; Дупнишко; Кълново, Шуменско; Койнаре, Кунино, Белослатинско), **факлю̀а** също (Бобошево, Лъжане, Ботевградско; Лиляче, Врачанско; Вировско, Белослатинско); ФИ: *Факлю̀ев* (Враца, Пловдив). – Според St. Romansky, JIRSpr. 15, 1909, 102–103, бълг. *факлю̀я* и рум. *făclíe* 'восеница; свещ в църква; факел' са от нгр. *φάκλα* 'запален дебел фитил на лампа или свещ' с непосочен източник, а то от лат. *facula*, *facla* (G. Meyer, Neugr. Stud. 3, 67); вероятно от умалителна форма *φακλί*, срв. *φαγκλί* 'вид желязно огнище, на което нощно време се запалва клада при лов на пъдпъдъци'. В DLR 2/1, 25, рум. *făclíe* е от „paleoslav. *faklija*" със същото знач. и се сравнява с бълг. *факлю̀я*. Според A. Rosetti, Actes I Congr. Balk. 36, бълг. *факлю̀я* е от рум. *făclíe*. Ст. Младенов, ЕтР 659, свързва *факлю̀я* с *фа̀кел* (вж.). – Срв. *фа̀кла*.

факлошити прил. мн. ч. с вероятно знач. 'чернооки' в нар. пес.: – *Маленице бре невесто,/ има ли моми хубави/ ем факлошити довици?* (Мулетарово, Петричко). – Форма за мн. ч. от **факлошит*, произв. от *фа̀къл* '(за овца или коч) бял с черно на челото' (вж.). Срв. *ваклеша̀т* 'вакъл' в Демирхисарско.

факсимилѐ книж. 'точно копие на ръкопис, подпис или документ; клиширан текст; печат с подпис'. – Произв.: *факсимилю̀рам* книж. 'правя факсимиле'. – Чрез фр. *fac-similé* също от лат. *fac simile* 'направи подобно', където *fac* е повелителна форма за 2 л. ед. ч. от *facio, facere* 'правя', а *simile* 'подобно'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 897. Според Ст. Младенов, ЕтР 659, Чужд. 430, пряка

заемка от лат. *fac-simile* 'направи подобно', което е неубедително. – Срв. *факт, фàктор, фактýра.*

факт 'дело, работа, която е станала, която е налице; доказателство; истина, истинско положение, действителност; обстоятелство, положение; (прен.) да, наистина, непременно'. – Произв.: *фактѝчен* прил. 'който има характер, който е основан на факт; действителен, истински', *фактѝчески* прил. и нареч., *фактѝческо* прил., *фактѝчно* прил. и нареч., *фактѝчност* 'качество на фактичен'. – Чрез рус. *факт* също от лат. *factum*, мин. страд. прич. 'направено' от *facio, facere* 'правя'. Според Ст. Младенов, ЕтР 659, Чужд. 430, РР 1927–1928/1, 140–141, РР 12, 1938–1939, 138, както и според РЧДБЕ 1982, 659, от лат. *factum*. Според Vasmer, REW 3, 199, рус. *факт* е чрез пол. *fakt* от латински, според В. В. Веселовский, Этимология 1965, 177–183, от латински, като влиза в употреба през 20–30 г. на 19 в., а според Черных, ИЭС 2, 300–301, би могло да бъде от англ. *fact*. – Срв. *фàктор, фактýра, факсимилѐ.*

фàктор 'съществена причина, движеща сила, условие за даден процес или явление; който способства, допринася да се извърши нещо; влиятелно лице, лице на висока, ръководна длъжност; (спец.) майстор-словослагател в печатница, ръководител на словослагателите; (мат.) всяко едно от умножаваните числа; съумножител', **фàктори** мн. ч. в съчет. *отговòрни фàктори* 'лица на висока, ръководна длъжност', *неотговòрни фàктори* остар. 'близки до властта или търпени от нея тъмни личности, които вършат беззакония'. – Произв.: *факториàлен* в съчет. *факториàлен състàв* 'съвкупност от качества, които даден индивид предава в наследство на своето поколение'; *фàкторно-генетѝчен, рèзус-фàктор*. – Чрез рус. *фáктор* също или нем. *Faktor* също от лат. *factor* 'който върши нещо, майстор', а то произв. от *facio, facere* 'правя'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 897. Според Ст. Младенов, Чужд. 431, пряка заемка от лат. *factor*, което е неубедително. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659, под *факт*. – Срв. *факт, фактýра, факсимилѐ.*

фактýра '(търг.) сметка с подробен опис на вида, количеството, стойността и пр. на изпратена или продадена стока; (арх.) начин на обработка на фасадата на сграда; (муз.) начин на изложение на звуковата тъкан в музикални произведения; съвкупност от различни технически начини на обработка на материални повърхности'. – Произв.: *фактýрен* прил. 'който се отнася до фактура', *фактýрна* в съчет. *фактýрна книгà* 'факултативна търговска книга, в която се вписват фактурите', *фактурѝрам* 'пиша фактури'. – Чрез рус. *фактýра* също от лат. *factura* 'извършване, обработка' (за руската дума вж. Vasmer, REW 3, 199–200, който я извежда чрез нововиснем. *Faktura* от лат. *factura*). – Вж. РЧДБЕ 1982, 898. Според Ст. Младенов, Чужд. 431, бълг. *фактýра* е пряка заемка от лат. *factura* 'каквото ще има да се прави', което е неубедително. Срв. още Ст. Младенов, ЕтР 659, под *факт*. – Срв. *факт, фàктор, факсимилѐ, фатýра.*

факултатѝвен прил. 'условен, незадължителен, който е предоставен на избор', **факултатѝвна** прил. 'незадължителна', **факултатѝвно** в съчет. *факултатѝвно светлолюбѝво растѐние* 'растение, което предпочита пълно осветление, но може също така да се развива и при засенчване', нареч. 'условно'. – Произв.: *факултатѝвност*. – Чрез рус. *факультатѝвный* също, което е от нем. *fakultativ* или фр. *facultatif, -ve*, които са на базата на лат. *facultātis*, род. пад. от *facultās* 'възможност, способ, умение'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 898. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659, под *факултѐт*. – Срв. *факултѐт.*

факултѐт 'отдел във висше учебно заведение, в който са застъпени определен кръг сродни или близки научни дисциплини'. – Произв.: *факултѐтен* и *факултѐтски* прил. 'който се отнася до факултет'; МИ: *Факултѐто*, квартал в София. – Чрез нем. *Fakultät* също, от лат. *facultātis*, род. пад. от *facultās* 'способност, възможност, умение', букв. 'сила', калка от гр. *δύναμις* 'отрасъл от знание' (Аристотел). – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 659, Чужд. 431, РЧДБЕ 1982, 898. Срв. Vasmer, REW 3, 200, Черных, ИЭС 301. – Срв. *факултатѝвен.*

факфòнен прил. диал. 'направен от медно-никелова сплав' (К. Петканов). – Произв. от **факфòн*, което е от тур. *fakfon* 'медно-никелова сплав, немско сребро', а то от немски. Вж. РРОДД 532, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261.

фàкъл '(за овца или коч) бял с черно на челото' (Кърналово, Петричко), **фàкла** '(за овца) черно-кафява; (за овца) която има черно или жълто около очите' (Кърналово, Петричко). – От *вàкъл* също (вж.) с промяна *в-* > *ф-*, както във *фатрàл* вм. *ватрàл*. – Срв. *факлошити.*

фàкям 'хващам, улавям; разболявам се; наемам някого за работа; наемам кола, къща, стая, нива и пр.' (ЮЗ), 'хващам, ловя' (Велес; Щип; Църско, Битолско), 'запустявам се, отивам' (Велес, СбНУ 20/2, 79), **фàкя** 'започва' в текст: *Глýа дòба фàкя от пòлнокь... Тогàй гяволот най мнòгу шѐта и ни прàви пàкос* (Велес), в съчет. *фàкя врѐме* 'настава лошо време' (Велес). – Произв.: *факянье* в съчет. *рака факянье* в текст: *По селата малийот строй го наричат: „рака факянье", а големийт – „пърстенвенье"* (Охрид, Струга, Кукуш); *зафакя* 'започва' (ЮЗ). – С диалектно *-кь-* вм. *-щ-* във *фàщам* (вж.). – Срв. *фàйкям.*

фал[1] 'пророчество' (Дебър), 'гадателство, предсказване, предвещаване' (Дебърско). – Чрез тур. *fal* 'гадаене, предсказване; поличба, признак, предвещаване' от араб. *fāl, fa'l, f'äl* също, вж. Л. Димитрова-Тодорова, Балк. езикозн. 44/1–2, 2005, 157. За произхода на тур. дума вж. Räsänen 143, Stachowski, Stud. arab. 1, 62, Škaljić 276. – Заето и в срхр. *фàл* м. и *фàле* ж. 'гадаене, предсказание' (Škaljić 276).

фал[2] ж. с вероятно знач. 'хвалба' в нар. пес.: *Йой та тѐби, мàлка мòме,/ та ти ли са фал пофàли/ ... че югрѝваш двя плъннѝни...*(преселници от Мала

Азия в с. Гьобел, Новопазарско). – Етимологична фигура по модела на *ден денýва, цар царýва* или алегроформа по ритъма на песента от *фàля* 'хваля' (вж.). – Срв. *фалà* и *фалъ* 'хвала'.

фал[3] мор. 'въженце, връв, с помощта на която се издигат корабни платна, сигнални флагове, знамена и под.'. – Произв.: *фалове* 'тесни ивици от пластмасова материя'. – Чрез рус. *фал* също от хол. *val*. Вж. РЧДБЕ 1982, 898, J. Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 34. Срв. Фасмер–Трубачев 4, 183.

фал[4] спорт. 'нарушение на правило в игра, грешка във футбола; (прен.) грешка, провал'. – От англ. *foul* спорт. 'нарушение на правилата'. – Вж. Ст. Младенов, Чужд. 434, РЧДБЕ 1982, 898. – Срв. *фàул*.

фал[5] 'не е в ред, липсва, дефектен' в изречения: *Аку фàл нéщу, па упрýстѐт. Иднà дъскъ му фàл* 'не е напълно нормален, липсва му нещо, дъската му хлопа' (Банат). – От един произход с *фàла*[2] (вж.). У Ст. Стойков, ТБД 4, 258, вм. *фàли* гл. 3 л. ед. ч. с изпадане на *-и* в небрежен изговор. – Срв. *фàлинга, фалѝнка, фалъ́чен*.

фàла[1] 'хвалба, хвала, хвалене'. – Поствербал от *фàля (се)* (вж.).

фàла[2] гл. несв. 'недостигам, липсвам' (Банат). – Чрез срхр. *фа̏лити* 'недостигам, липсвам, греша' от баварско-австрийско *fālen,* тиролско *fāln* = нем. книж. *fehlen* 'липсвам', вж. Б. Парашкевов, Немски елементи 160. Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 258. – Срв. *фал*[5], *фàлинга, фалѝнка, фалъ́чен*.

фàла[3] межд. за изразяване на несигурност в текст: *Войувàа, войувàа – две гòдин ле бѐше, фàла, три гòдин ле.* (Багренци, Лозино, Полето, Кюстендилско), **вàла** също (Лозино, Полето, Кюстендилско). – Вероятно с промяна *в-* > *ф-* от *вàла*, което вероятно е от срхр. *вàлā* 'слава богу', а то от тур. *vah Allah!* 'боже мой!', с неясен семантичен развой. Срв. *вàлей* междум. за израз на учудване и страх, рум. *valéu* междум. 'олеле, вай'.

фàлага 'дървен уред за стягане на краката при бой с пръчка в предосвободенските училища; бой по стъпалата', **фалàга** остар. също (Ив. Вазов, Ц. Гинчев; Руховци, Еленско), **фалага** 'уред за наказание' (Малкотърновско), **фàлака** с вероятно знач. 'уред за бой' в текст: *Амѝ от кога му нарàчале за ýще èднаш да нѐ от край чѐшмата за да му прѐчит на жѐните, оти ако го нàйдат ем ке го тебат пò нозе фàлака, ем апсаана ке лѐжит* (Прилеп, СбНУ 2/3, 177), **вàлака** диал. 'дървен уред за стягане на краката при бой с пръчка в българските училища преди Освобождението', **валàка** диал. също. – Чрез тур. *falaka* също от араб. *falaqa*, *fālāq*, с основно знач. 'отсечено дърво, труп', което е от гр. *φάλαγγα*, вин. п. от *φάλαγξ* 'ствол, кол, греда, пръчка'. Формите *фàлага* и *фалàга* са с промяна *-к-* > *-г-* вероятно на тур. диал. езикова почва, както в *курабúя – гурабúя*. Формите *вàлака* и *валàка* са с диалектен преход *ф-* > *в-*, от *фàлака* или са от тур. диал. **valaka*, от което St. Stachowski,

Fonetyka zaroż. 163, извежда срхр. *вàлаке* 'дървен уред за изтезания'. Според Ст. Младенов, ЕтР 659, и Чужд. 431, от нгр. *φάλαγας*. – Вж. РЧДБЕ 1982, 898, Б. Парашкевов, Етим. дублети 121, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. – Заето и в срхр. *фàлаге, фàлаке* и *вàлаке* (Skok 1, 503, Škaljić 276). – Срв. *фалàнга*[1], *фалàнга*[2], *фàланга*[1], *фàланга*[2], *фарàга, фàллъка*.

фаладжà с вероятно знач. 'в откуп, в замяна', според Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261, '(за овен) шарен, вакъл' в нар. пес.: *Проминàе клѐти тýрци,/ та заискàе фаладжà, фаладжà, вакло кьосѐмче. Чичà го дàва, не дàва;/ Тàте го нѝкак не дàва...* (Ярлово, Самоковско). – Може би от първонач. **ф аладжà* 'в замяна, като откуп', букв. 'в даване, в предаване', което се състои от диал. предлог *ф* (вж.) = книж. *в* (вж.) и *аладжà* < тур. *alaca* 'сдаване, предаване'. Според Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261, евентуално от тур. *alaca* 'шарен, пъстър'.

фàланга[1] 'многобройна армия' (Кондорби, Костурско). – От гр. *φάλαγξ, φάλαγγος* 'ред, редица; боен ред'. – Срв. *фалàнга*[1], *фалàнга*[2], *фàланга*[2], *фàлага, фàллъка, фарàга*.

фàланга[2] подковачески термин 'дърво като кросно за завързване краката на вол' (Видин), **фаланга** 'уред за наказание' (Охрид). – От гр. *φάλαγγα*, вин. п. от *φάλαγξ* 'ствол, кол, греда, пръчка'. – Заето и в рум. *falángă* остар. 'уред за изтезаване, телесно наказание – бой по петите'. – Срв. *фàлага, фàланга*[1], *фалàнга*[2], *фàллъка, фàлага, фарàга*.

фалàнга[1] истор. 'сбит боен строй на старинна тежковъоръжена пехота, който се състои от 24 или повече редици; ред, редица; трудова община от 1600–1800 души в системата на утопическия социалист Шарл Фурие; политическа фашистка организация в Испания по времето на Франко'. – Произв.: *фалангúст* 'член или привърженик на политическа фашистка организация „фалàнга“ в Испания; испански фашист', *фалàнгов* прил. – Чрез рус. *фала́нга* също и фр. *phalange* също от лат. *phalanx* (род. п. *phalangis*) 'затворен боен ред; войска', което е от гр. *φάλαγξ, φάλαγγος* 'ред, редица; боен ред; ствол, кол, греда'. – Вж. Б. Парашкевов, Етим. дублети 121. Срв. и РЧДБЕ 1982, 898. Според Ст. Младенов, ЕтР 659, и Чужд. 431, от нгр. *φάλαγξ, φάλαγος*. *Фалангúст* е от рус. *фалангúст* също. – Срв. *фалàнга*[2], *фàланга*[1], *фàланга*[2], *фàлага, фàллъка, фарàга*.

фалàнга[2] 'крайната кост на пръста на ръка или крак; всяка от костите на пръстите при висшите бозайници', **фалàнги** мн. ч. 'четиринайсет на брой сравнително къси кости, от които е изграден скелетът на пръстите'. – Произв.: *фалангúтис* 'възпаление на пръстите'. – Чрез рус. *фала́нга* също от лат. *phalanges* (*digitorum*) също, а то от гр. *φάλαγξ*. – Срв. *фалàнга*[1], *фàланга*[1], *фàланга*[2], *фàлага, фàллъка, фарàга*.

фалбалò ср. книж. рядко 'накъдрена или надиплена ивица по рокля' (Ив. Вазов). – От фр. или итал. *falbala* 'волан, набор, гънка; украса (на рокля или

завеса)', вероятно схванато като форма за мн.ч., откъдето е формата за ср.р. – Вж. РРОДД 532. – Заето и в рум. *falbalá* остар. 'волан (на рокля)'. – Срв. *фарбала, фарбалѐ.*

фалваджѝя 'производител или продавач на халва' (Провадия). – Произв.: ФИ: *Фалваджѝев* (Провадия). – От *халваджѝя* също (вж.) с диалектен преход *х- > ф-*, както във *файдȕтин* вм. *хайдȕтин.*

фа̀лга 'плоча, с която се играе на дама' (Петрич и Петричко). – Вероятно от **вàлюга*, акцентен вариант на *валю̀га* 'късо валчесто дърво, трупче', произв. от *вàлям* 'търкалям' (вж.), с изпадане на *-у-* в неударена позиция, със затвърдяване на *-ль-* и с промяна *в- > ф-*, както във *фàкъл* вм. *вàкъл.* По-малко вероятно е да е фонетичен вариант на *вàлка* диал. 'топче за игра', произв. от *вàлям* (вж.). За фонетичните промени и семантиката срв. *фалтàк.* Би могло да бъде и от *фàлага* 'дървен уред за наказание' (вж.) поради прилика по форма, с изпадане на неударено *-а-*, срв. и изходното знач. 'отсечено дърво, труп'.

фалѐйнци ж. мн. ч. 'хвалби' (ЮЗ, СбНУ 9/1, 393). – От първонач. **фалѐньици*, мн. ч. от **фалѐньица*, произв. от *фàля* (вж.), с премет на мекостта.

фалера археол. 'метално украшение на гърдите на войниците'. – Чрез рус. *фале́ра* също от лат. *phalerae* също, което от основа *φαλερ-*, вариант на стгр. *φαλαρ-* във *φάλαρον* 'металически издатък или обръч за шлема' (у Плутарх). – Според Б. Николаев, БЕз 25/5, 1975, 445–446, направо от латински. – Срв. *фалерѝст, фалерѝстика.*

фалерѝст 'колекционер и познавач на значки', **фалерѝстика** 'събиране, колекциониране и изучаване на значки'. – Съответно от рус. *фалери́ст* също, *фалери́стика* 'колекциониране на ордени, медали, значки и всякакви нагръдни знаци; науката, която се занимава с историята на тези предмети'. – Срв. *фалера.*

фалжа̀н 'чашка за кафе' (Цалапица, Пловдивско, ДА – курсова работа). – От *филджа̀н* също (вж.) с деафрикатизация *-дж- > -ж-* и с асимилация *и – а >а – а.*

фалимѐнт разг. 'несъстоятелност, фалит, банкрут', **фалимѐнто** с. също (Кукуш), **фалименти** мн. ч. 'фалити' (Хр. Ботев). – *Фалимѐнт* е от рум. *faliment* 'фалит' (B. Simeonov, Балк. езикозн. 11/2, 1967, 62), а *фалимѐнто* е чрез нгр. *φαλιμέντο* също от итал. *fallimento* също, дословно 'излъгване' (РЧДБЕ 1982, 898). Формата *фалимѐнто* би могла да бъде заета направо от италиански, както приема Ст. Младенов, Чужд. 431. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659. – Срв. *фалѝрам, фалѝт, фалиш.*

фалимис поздрав при среща, поздравление в текст, изговарян от стария сват, който води булката при сватба: *„Фалимис! Фалимис! Ей мо̀мъ ву еннъ нѐма... Не зна̀е да прика̀зва... Какво за й обекя̀ете?* (Банат, СбНУ 22–23/1, 6), **фа̀лимис** в текст: *Фа̀лимис сѐстро, ка̀й!* (Банат, СбНУ 12–13/ 1, 14), **фа̀лмыс**

'поздрав при среща, поздравление': *Фа̀лмыс! – Увекь фа̀лым!*, в съчет. *Увекь фа̀лмыс* отговор на поздрав при среща, посещение и др. (Банат, ТБД 4, 258). – Според Л. Селимски (писмено) *фа̀лимис* е съкращение от **Фа̀лин Ѝс[ус Христос]*, което е превод на лат. *Laudetur Jesus Christus* 'хвален (да бъде) Исус Христос', с промяна *-н > -м* може би под влияние на глаголното окончание *-м(и)* за мн. ч. в говора. Срв. хърв. *Hvalijen Isus* и отговора *Ува̀ек фа̀лым* в Банат, както и хърв. *Uvijek hvalijen.* Формата *фа̀лимис* е твърде близко до бълг. католически поздрав към свещеника *вàлнȕзус.* – Срв. *фа̀ля (се), фа̀ла.*

фа̀лин мор. 'въже за привързване на лодка за кораб или за специална кука в пристанището'. – Чрез рус. *фа́линь* също от хол. *vanglijn* също. – Вж. Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 38, РЧДБЕ 1982, 898. Срв. Vasmer, REW 3, 200. – Срв. *фалѝна.*

фалѝна 'въже' (Смолянско, ДА). – Вероятно еднакво с *фа̀лин* 'въже за привързване на лодка за кораб или за специална кука в пристанището' (вж.).

фа̀линга 'недостатък' (Милетич, СбНУ 16–17, 453), **фалѝнка** ж. 'недостатък; грешка; липса, недоимък' (Банат). – От срхр. *фа̀лѝнга, фа̀лѝнка* 'недостатък, дефект' (срв. словен. *falinga* също), което е от старобаварско *falinga, falinge*, баварско-австр. *faling* 'грешка, липса' от гл. *fālen* 'липсвам' (вж. *фа̀ла*[2]), вж. Б. Парашкевов, Немски елементи 160. Срв. Ст. Стойков, ТБД 3, 439, ТБД 4, 258. – Заето и в рум. диал. *fălíncă* също. – Срв. *фа̀ла*[2], *фал*[5], *фалѝчен.*

фалѝрам 'изпадам в несъстоятелност; банкрутирам; (прен.) претърпявам пълен крах в нещо; провалям се, пропадам, оказвам се несъстоятелен'. – Произв.: *фалѝране* 'банкрут'. – От нем. остар. *fallieren* също, а то от итал. *fallire* 'лъжа, излъгвам' от лат. *fallere* 'лъжа, мамя'. – Вж. Ст. Младенов, Чужд. 431. – Срв. *фалѝт, фалимѐнт(о), фалиш.*

фалѝт 'изпадане в невъзможност да се изплатят направени задължения; банкрут; (прен.) проваляне, пропадане, крах, катастрофа'. – Според РЧДБЕ 1982, 898, чрез нем. *Fallit* също, а според Ст. Младенов, Чужд. 431, чрез фр. *faillite* също, от итал. *fallito.* – Срв. *фалимѐнт(о), фалѝрам, фалиш.*

фалѝчин прил. 'който е с недостатъци, непълноценен, дефектен; подправен, фалшив; смахнат, ненормален' (Банат). – Произв.: *фалѝчвам, фалѝчем* 'развалям; подправям, фалшифицирам' (Банат); *бисфа̀личин* прил. книж. 'който няма грешки, безгрешен' (Банат), *бисфалѝчну* нареч. 'безгрешно, безпогрешно'. – От срхр. *фа̀личан* 'фалшив; дефектен', което е от нем. *Falsch* 'лъжа, измама' (вж. *фалш*, вж. Ст. Стойков, БЕз 8/ 4–5, 1958, 364, Б. Парашкевов, Немски елементи 160–161). – Срв. *фал*[5], *фа̀ла*[2], *фалѝнка.*

фа̀лка ж. 'буза' (Ново село, Видинско; Куфалово, Солунско), 'челюст' (Банат), **фа̀лки** мн. ч. 'челюсти' (Банат), **фа̀лкье** мн. ч. 'бузи' (Ново село, Видинско). – От рум. *fálcă* 'буза; челюст'. Срв. М. Младенов, ТБД 6, 292,

Ст. Стойков, ТБД 4, 258. Формата *фа̀лка* от Куфалово, Солунско, е от арум. *fálcă* също (Papahagi 538).

фа̀ллъка с вероятно знач. 'бой' в благословия на майстора към стопанина при завършване на нова къща: *Ко̀лкуту жѝчки то̀лкус гудѝнки. На ма̀стурте гурбѐть, на ка̀лфите мурафѐть, на чира̀ците сто̀йпиндисе пръчки фа̀ллъка.* (Разградско, ИССФ 8–9, 109). – Фонетичен вариант на *фа̀лака* също (вж. под *фа̀лага*). – Срв. *фа̀ланга*[2], *фара̀га.*

фа̀лмыс, вж. *фалимис.*

фало̀с прил. 'горд, наперен, красив' (Банат). – Произв.: *фало̀су* нареч. 'гордо, наперено' (Банат), *фалусѐя се* 'горд съм, гордея се', *фалушѐя се* също, *фалусъ се* също (Банат). – От рум. *fălós* 'горделив, надменен; величествен, разкошен; внушителен; самохвален', произв. от *fală* 'хвала, гордост, слава; блясък, великолепие, разкош; самохвалство', което от бълг. *фа̀ла* [вж. *фа̀ля* (*се*)] (DLR 2/1, 34–35, 41). Вж. Л. Димитрова-Тодорова, The Romance Balkans 2008, 85. Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 258. Друга етимология на рум. *fală* вж. у M. Vinereanu, Dicţionarul etimologic al limbii române pe baza cercetărilor indoeuropeistică, Bucureşti 2009, 346 [бел. ред. Л. Селимски].

фалрѐп мор. 'въже, за което се държат, когато се качват на кораб по външна стълба'. – Чрез рус. *фа̀лреп* също от хол. *valreep*. – Вж. Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 38. Срв. Vasmer, REW 4, 200. Според РЧДБЕ 1982, 898, от хол. *falreepen.*

фа̀лта шивашки професионален говор 'вид гънка на дреха, дипла, обикновено на пола, образувана при шиене', 'плисе на пола' (Милевци, Босилиградско; Ружинци, Белоградчишко), 'плоха на дреха' (Зарово, Солунско). – Произв.: *фалтѐни* в съчет. *фалтѐни забрадки* 'дълги до полите на ризата забрадки, ситно надиплени на тила чрез събиране в едно на четирите краища на забрадката, като се прихващат на малки плисета с тънък конец' (Кулско, Видинско). – В професионалния говор заето от нем. *Falte* също. – Вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 235. В западните говори чрез срхр. *фа̀лта* 'баста, дипла, плисе' от нем. *Falte* също. – Вж. РЧБДЕ 1982, 899. Срв. Кочева-Лефеджиева 71.

фалто̀к 'добре увит тревен фураж, приготвен за товарене върху добитък' (Добростан, Асеновградско). – Може би от първонач. **валто̀к* 'нещо свито, нещо събрано (чрез търкаляне)', което е от *валюто̀к* 'валчест камък' (вж. *ва̀лям*), с изпадане на неударено *-у-* и със затвърдяване *-ль-* > *-л-*, с промяна *в-* > *ф-*, както във *фагла̀ница* вм. *вагла̀ница*. За наставката срв. *сбиротòк*. За фонетичните промени и семантиката срв. *фа̀лга*. – Срв. *валя̀* 'струпвам, събирам'.

фалц спец. 'надлъжна правоъгълна вдлъбнатина по рамката на прозорец, врата и др.; жлеб, дълбей на дъска, камък и др.; (техн.) сгъване за съединяване

на тънки метални листове; (печ.) ивица на тъкан, която се употребява при подвързване на книги; мястото, където се сгъва печатан лист; самото сгъване на печатан лист; (спорт.) удар на топката, при който тя получава въртеливо движение и става мъчно уловима от вратаря или трудно се отбива от противников играч; (спец.) отнемането ръба на плоскостите (столарските дъски и парчета), при което се образува вътрешен прав ъгъл в мебелното и строителното столарство', 'жлеб' (Беброво, Еленско), 'дърводелски инструмент, който служи за изкопаване на жлеб в рамката на прозорец' (Махалата, Плевенско; Ряхово, Русенско; Трънчовица, Никополско), 'вид дърводелско ренде, с което се прави жлеб на дъски за сближаването им' (Трънчовица, Никополско), коларожелезарски термин 'жлеб, който се прави на длабовете на главината' (Тетевен), **фа̀лци** 'вид обущарски клещи' (Брусен, Тетевенско), **фалс** 'дърводелски инструмент, който служи за изкопаване на жлеб в рамката на прозорец' (Брусен, Тетевенско). – Произв.: в съчетания: *голя̀м фалц* 'вид ренде, с което се прави жлеб на врати и рамки на прозорци' (Трънчовица, Никополско), *ма̀лък фалц* също (Трънчовица, Никополско), *подвѝжен фалц* също (Махалата, Плевенско), *крив фалс* също (Брусен, Тетевенско), *фа̀лцвам* дърводелски термин 'правя фалцове в мебелното и строителното столарство', *фалцу̀рам* дърводелски термин 'правя фалц на рамки, врати, черчевета' (Трънчовица, Никополско; Копривец, Беленско; Ряхово, Русенско), *фа̀лцов* 'който е свойствен на фалц; който е с качество на фалц; който има въртеливо движение', *фа̀лцова* в съчет. *фа̀лцова то̀пка* 'топка, която се върти около оста си, завъртяна топка', *фалцо̀вам* дърводелски термин 'правя фалцове', *фалцова̀чка* 'машина, с която се правят фалцове', *фа̀лцови* в съчет. *фа̀лцови машѝни* 'машини за обработка на кожи', *фа̀лцови у̀дари* 'удари върху футболна топка', *фа̀лцово* в съчет. *фа̀лцово движѐние* '(за топка) въртеливо движение', *фалцо̀вка* 'правене на фалцове' (от рус. *фальцо́вка* също, Damerau 75), *фалцо̀вник* 'инструмент, който служи за обработване на фалцове в мебелното и строителното столарство' (Гостилица, Дряновско; Бериево, Севлиевско; Елена), коларожелезарски термин 'профилно ренде' (Тетевен); *фа̀лцапара̀т* печ. 'специален апарат към ротативна печатарска машина за сгъване на отпечатаните листове' (от нем. *Falzapparat* също), *фа̀лцмашѝна* 'машина за обработка на кожи, при която става изравняване на дебелината им по цялата площ' (от нем. *Falzmaschine*). – От нем. *Falz* техн. 'подгънат ръб, подгъвка; (строителен и дърводелски термин) жлеб, улей'. Срв. РЧДБЕ 1982, 899. Срв. Кочева-Лефеджиева 94.

фалцѐт 'много висок, неистински звук (тембър) на мъжки глас при пеене, който наподобява на женски или детски глас и изисква особен начин на изпълнение; пеене с такъв глас; (разг. прен.) много висок и остър мъжки глас при говор', **фалсѐт** остар. също. – Произв.: *фалцетѝст* муз. 'лице, което пее фалцет', *фалцѝрам* муз. 'пея фалцет'. – Чрез рус. *фальцéт* също, *фальсéт* също, което пък чрез нем. *Falsétt* също от итал. *falsetto,* букв. 'фалшив глас' от *falso* 'фалшив' < лат. *Falsus* 'фалшив, лъжлив' . – Срв. РЧДБЕ 1982, 899,

Vasmer, REW, 200, Kluge–Götze 145. Според Ст. Младенов, ЕтР 431, от итал. *falsetto*. – Срв. *фалш*.

фалш 'измама, лъжа; неискреност, лицемерие'. – Чрез рус. *фальшь* също или чрез нем. *Falsch* също от лат. *falsus* 'лъжлив', прич. от *fallo* 'мамя, лъжа'. – Вж. Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 26, Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 39, Ст. Младенов, Чужд. 431, РЧДБЕ 1982, 899. Срв. Б. Парашкевов, Етим. дублети 91–92, според когото *фалш* е чрез рус. *фальшь* или пол. *fałsz* от сръвснем. *valsch* 'лъжлив, измамен', и е етимологичен дублет с *фалшѝв* (вж.).

фалшборд мор. 'продължение на бордовата обшивка на палубата на морски съд, което служи за ограда'. – От рус. *фальшборт* също. – Вж. J. Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 18. За руската дума вж. Vasmer, REW 3, 200.

фалшѝв прил. 'неистински, подправен; неверен, несестествен; неискрен, лицемерен, скрит, престорен; (муз.) (за тон) неточен, неверен', 'неистински; недостоен' (Кондорби, Костурско), **фашлѝв** 'неистински, подправен; неверен' (Смърдеш, Костурско). – Произв.: *фалшѝво* прил. и нареч., *фалшѝвост* 'качество и проява на фалшив; неискреност, лицемерие, изкуственост, подправеност', *фалшѝвя* 'говоря неискрено, кривя си душата', *фалшѝвя* и *фалшивя̀* 'пея фалшиво, вземам неверен тон'. – Чрез рус. *фальши́вый* също (според Б. Парашкевов, Етим. дублети 91–92, или чрез пол. *fałszywy* също) от нем. *falsch* 'фалшив' < сръвснем. *valsch* също, което пък от лат. *falsus*. – Вж. Damerau 75, Ст. Младенов, ЕтР 659. Срв. Черных, ИЭС 2, 301. Формата *фашлѝв* е с метатеза от *фалшѝв*. Срв. още Miklosich, EtWb 57, Berneker, SEW 1, 278–279, Vasmer, REW 3, 200, Черных, ИЭС 2, 301. – Срв. *фалш, фалшификàт, фалшификàция, фалшифицѝрам, фалимѐнт(о), фалшимѐнто, фалѝрам, фалѝт*.

фалшимѐнто жарг. 'фалшив, неистински, неоригинален, подправен'. – Експресивно образуване на бълг. почва по итал. *falsamento* 'фалшифициране, подправяне', вероятно свързано по нар. етимология с *фалш* 'измама, лъжа' (вж.) и *мѐнта* жарг. също (вж. *мѐнтя*). – Срв. *фалш, фалшѝв*.

фалшификàт книж. 'фалшив, подправен документ, литературно произведение и др.', **фалшификàтор** 'който върши фалшификация', **фалшификàция** 'подправяне на документ, подпис, пари и др. с цел да мине за истинско, оригинално; подправка; подправен предмет, който минава за истински; съзнателно заменяне на нещо истинско с лъжливо', **фалшифицѝрам** 'правя фалшификация; подправям, изопачавам'. – Произв.: *фалшификàторка* 'жена фалшификатор', *фалшификàторски* прил. – *Фалшификàт* е чрез рус. *фальсификáт* също от нем. *Falsifikat* също или директно от немски (вж. РЧДБЕ 1982, 899), *фалшификàтор* е от рус. *фальсификáтор* също, *фалшифицѝрам* е от нем. *falsifizieren* 'фалшифицирам', *фалшификàция* е от рус. *фальсификáция*. Всички форми са с *ш* вм. *с* под влияние на *фалш, фалшѝв*. – Вж. РЧДБЕ 1982, 899. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 659. – Срв. *фалш, фалшѝв, фалшимѐнто, фалимѐнт(о), фалѝрам, фалѝт, фалшикàция*.

фалшкил мор. 'дървена или металическа греда, която се прикрепва под кила за предпазването му или за да придава по-голяма устойчивост на морския съд'. – От рус. *фальшки́ль* също, което от нем. *Falschkiel*. Срв. и англ. *false keel*. – Вж. J. Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 18.

фалшикàция 'подправяне' (Райково, Смолянско). – Алегроформа от **фалшификàция*, фонетичен вариант на *фалшификàция* също (вж.).

фàля същ. ж. воен. остар. 'дупчица на кремъклия пушка, откъдето се подпалва барутът' (Ц. Гинчев). – Чрез тур. *fálya* 'отвор на оръдие за подпалване' от италиански. – Вж. РРОДД 532, Eren, TDES 143, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. – Заето и в срхр. *фа̑ља* също, *ва̑ља* също (Škaljić 277).

фàля (се) диал. 'хваля (се)' (Самоков; Ихтиманско; Троян; Габрово; Басарбово, Русенско; Долна Корешчата, Костурско; Зарово, Солунско), 'благодаря' (Лозенец, Ямболско; Стамболово, Павликенско; Патрешко, Троянско), **съ фàля** 'хваля се; обещавам самонадеяно; заканвам се' (Зарово, Солунско), **фàла** 'изтъквам добри качества, хваля; величая, славя, възхвалявам; изразявам признателност; благодаря' (Банат), 'хваля' (Лиляче, Врачанско), 'благодаря' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **фàла се** 'говоря нескромно за себе си' (Ихтиманско), **фàлвам се**, **фàла се** 'изтъквам добрите си качества, хваля се' (Банат; Долна Митрополия, Плевенско), **фàлам** в нар. пес.: *Фàлам тѐбе, Огнѐнчо детѐнце,/ я се връни низ го̀ра зелѐна*... (Мировяне, Софийско), **фàлѐм са** 'хваля се' (Родопите), **фàлим** 'хваля' (Осеновлаг, Софийско), 'изразявам похвала' (Ново село, Видинско), 'благодаря' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), **фàлым** 'величая, славя, възхвалявам' в израз: *увекь фàлым*, отговор на поздрав при среща, посещение и пр. (Банат). – Произв.: *фал* в нар. пес.: *Йой та тѐби, мàлка мо̀ме,/ та ти ли са фал пофàли/ ...че югрѐваш двя плъннѝни,/*... (преселници в Новопазарско от Гьобел в Мала Азия) (вж. *фал*[2]), *фàла* диал. 'изтъкване на достойнства, добри качества, заслуги; похвала', 'похвална постъпка, подвиг' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), 'хвалба, самохвалство' (Ихтиманско; Тръстеник, Плевенско; Ленково, Никополско), 'хвалба, слава' (Ботевградско), междум. за израз на възклицание, *фъла̀* 'достойнство, чест' (Ново село, Видинско), в изрази: *фала му* 'браво на него' (Банско), *фала̀ ти* възклицание за учудване, употребявано от жените (Котел), *фалъ* 'похвала' (Войнягово, Карловско; Горна Оряховица), *фàла* 'хвалба' в нар. пес.: *Сѝчким са фàла пофàлих*... (Оряхово, Асеновградско), остар. израз на уважение, с който се обръщали към известна личност в текстове: *Фàла вамо кума и старойкя; Фàла тебе незнаен юначе.* (Софийско), поздрав към хора, които се хранят (Ново село, Видинско), 'хубаво е' (Горна Гращица, Кюстендилско), 'известност и признания за качества, прояви и др.; слава; благодарност' (Банат), в съчет. *фàла бо̀гу* и *фàла на гуспудѝна бо̀га* 'добре

е, хубаво е' (Банат; Дебърско; Връбница, Григорево, Доганово, Мировяне, Суходол, Софийско; Долна баня, Ихтиманско; Райлово, Пернишко; Горни Окол, Самоковско; Видин), *фалѐ* 'хвалба, хвала, хвалене' (Тетевен), *фалба̀* 'изтъкване на достойнства, качества, заслуги; хвалене, похвала' (Бобошево; Самоков; Габрово; Басарбово, Русенско), *фа̀лба* също (преселници от с. Гьобел, Мала Азия, в Новопазарско; Щип; Дебърско; Пирок, Лозенградско), *фа̀лбъ* също (Зарово, Солунско), *фа̀льба* също (Пополе, Костурско), *фалбѐ* 'хвалба, хвала, хвалене' (Тетевен), *фалбажѝя* м. 'човек, който много се хвали' (Еленско; Слатина, Ловешко), *фальбаджѝя* 'самохвалко' (Костурско), *фальбаджѝка* 'самохвалка' (Костурско), *фалджѝя* 'самохвалко' (Видин), *фалѐйнци* 'хвалби' (вж.), *фа̀лян* м. 'хвален' и *фа̀ляна* ж. 'хвалена' в нар. пес.: *Фа̀ляната бу̀лчица, // фа̀лян зѐлняк сто̀рила* (преселници от с. Гьобел, Мала Азия, в Новопазарско), *фалѐц* 'самохвалко' (Видин), *фалу̀нку* 'самохвалко' (гребенски говор в Силистренско), *фа̀льо* 'човек, който се хвали' (Смолянско); *за̀фаля, зафа̀лям* 'говоря хубави неща за някого' (Дунево, Кремене, Славеино, Момчиловци, Устово, Райково, Турян, Левочево, Полковник-Серафимово, Чокманово, Смолянско), *зафала̀, зафа̀лям* 'хваля' (Смолско, Пирдопско), *зафа̀лем* 'благодаря; хваля' (Банат); *по̀фала се* 'похваля се' (Ихтиманско), *пофа̀лювам* 'похвалвам' (Самоков), *пофа̀льок* 'хвалипръцко, самохвалко' (Самоков); *префа̀ля, префа̀львам* 'прехвалвам, хваля повече, отколкото трябва' (Кондорби, Костурско), *префа̀лювам* също (Самоков), *префа̀лено* 'хвалено прекалено много, повече, отколкото е необходимо' (Гоцеделчевско; Габрово, Ксантийско); *пофалѝвечѐра* 'човек, който обича да се хвали' (Ихтиманско); *фалигазица* м., ж. 'самохвалко' (Долна баня, Ихтиманско), *фальигазѝца* 'жена, която много се хвали' (Самоков), *фалипръцка* 'жена, която обича да се хвали' (Шумен), *фалипръцко* 'самохвалко' (Троян; Патрешко, Троянско; Габрово; Войнягово, Карловско; Тихомирово, Старозагорско; гребенски говор в Силистренско), *фалипръ̀цко* също (Тръстеник, Плевенско), *фълупръ̀цку* неодобр. 'самохвалко' (Еленско), *фалопръза* м. и ж. 'човек, който обича да се хвали' (Панагюрище); ФИ: *Фа̀лков* от прякор *Фа̀лко* 'самохвалко' (Кавадарци; Пловдив), *Фълджѝйски* от диал. *фалджѝя* 'който (се) хвали' (ИлчевР 507). – От *хва̀ля* (вж.) с промяна *хв-* > *ф-*, както във *фа̀т* вм. *хват, файна̀к* вм. *хвойна̀к*, или с изпадане на начално *х-* и с промяна *в* > *ф*, както във *фа̀къл* вм. *ва̀къл, фатра̀л* вм. *ватра̀л*. – Заето и в рум. *fálă* 'хвала, гордост, слава; блясък, великолепие, разкош; самохвалство'. – Срв. *фа̀лимис, фа̀лмыс*.

фа̀мбрика, вж. *фа̀брика*.

фамилиаризѝран прил. книж. рядко 'който се е пригодил, свикнал с някого или с нещо' (Ив. Вазов). – От фр. *familiariser* 'приучвам се, свиквам; ставам близък'. – Вж. РРОДД 532. – Срв. *фамѝлия*.

фамилѝст остар. 'човек с голямо семейство'. – От рум. *familíst* разг. 'семеен, женен човек'. – Вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 66/1, 1973, 27. – Срв. *фамѝлия*.

фамѝлия (1792 г.) 'семейство; род; наследствено семейно име, фамилно име; (простонар.) съпруга, жена; (истор.) в древния Рим – семейство с цялата прислуга, роби и клиенти; (език.) група сродни езици; (зоол.) известен брой животни от една подраса, най-малко три, които се намират в кръвно родство помежду си и са притежание на един стопанин (1925, А. Костов); (бот.) индивиди, получени при близко родствено развъждане на растения, които се опрашват кръстосано', **фамѝлиа** 'род' (Шумнене, Тетевенско), **фамѝлѐа** 'семейство' (Ленково, Никополско), **фамѝлеа** ж. 'фамилия, семейство' (Тръстеник, Плевенско), **фамѝља** ж. 'семейство, фамилия; роднини с общ прадядо, род; добро семейство, добър род' (Банат), 'семейство' (Костурско). – Произв.: *голема фамилия* 'колективно живеещо семейство' (Прилеп), *фамѝлен* прил. 'който принадлежи на фамилия; семеен', *фамилиа̀рен* 'който е от фамилията, домашен, близък; интимен; който се държи интимно, безцеремонно; който изразява интимност, безцеремонност', 'семеен, който има семейство' (Ново село, Троянско), *фамилиярно* 'семейно' (Охрид), *фамилиа̀ри* църк. 'слуги на висшите духовни лица от римо-католическата църква; (истор.) служители на инквизицията' (от лат. *familiaris* < *familia* 'семейство'), *фамилиа̀рнича* 'държа се, отнасям се към някого като към много близък – дори когато ме отбягват', *фамилиа̀рност, фамилѝст* (вж.), *фамѝлна* прил. ж., *фамиля̀рин* 'семеен' (Черешница, Костурско), *фамиля̀шын* 'родственик, роднина' (Банат). – Чрез рус. *фами́лия* също, което според Vasmer, REW 3, 201, чрез пол. *familia* 'род, семейство' или нем. *Familie* 'семейство' от лат. *familia* < *famulus* 'слуга'. – Срв. РЧДБЕ 1982, 899. Според Ст. Младенов, Чужд. 432, ЕтР 659, от лат. *familia*. Според Л. Ванков, БЕз 18, 1968, 398, романска заемка от итал. *famiglia* и от фр. *famille* през съседни балкански езици: срхр. *фамилија*, нгр. *φαμιλία*, рум. *familie*. За значението 'жена' вж. В. Кипарский, Omagiu lui J. Jordan, 1958, 475–476. Според Damerau 75, *фамилиа̀рнича* е от рус. *фамилья́рничать*, *фамилиа̀рност* от рус. *фамилья́рность* и *фамилиа̀рен* от рус. *фамилья́рный*. – Срв. *фамилѝст*.

фамку̀л м. 'мехур' в текст: *Попарих се с вряла вода и ми се вдигна фамку̀л*. (Гоцеделчевско, МПр 10, 1936, 142, 171). – Вероятно погрешно набрано вместо *фашку̀л*, което е от тур. диал. *fışkıl* 'водни мехури, образувани на изгоряла кожа' (DS 12, 4504).

фамо̀зен прил. 'който се ползва с лоша или съмнителна слава; прословут'. – От лат. *famosus*, произв. от *fama* 'мълва' > фр. *fameux, fameuse*. – Вж. Ст. Младенов, Чужд. 432, ЕтР 659, РЧДБЕ 1982, 899. Сродно с *ба̀я* и *фа̀була*.

фампѝр 'демон, произлязъл от мъртвец' (Разград), **фампѝрь** също (Балдево, Пазарджишко; Малко градище, Радилово, Равногор, Пещерско). – От *вампѝр*, с промяна *в-* > *ф-*, както във *фа̀къл* вм. *ва̀къл*. *Фампѝрь* е диалектен фонетичен вариант на *фампѝр*. Срв. в същите говори *вапир* и *вапирь*. Срв. още *въпѝр, вепѝр, ляпѝр*. За по-нови изследвания върху етимологията на *вампѝр* и

вариантите му вж. U. Dukova, Балк. езикозн. 28/2, 1985, 8–12, М. Рачева, Этимология 1994–1996, М., 1997, 84–95.

фан жарг. 'страстен, горещ почитател на певец или рок-група; запалянко'. – Фонетичен вариант на *фен* също (вж.).

фа̀на 'хвана', вж. *фа̀щам*.

фана̀р м. диал. рядко 'фенер'. – От нгр. дим. *φανάρι* също, сргр. *φανάριον*, умал. от *φανός*. – Вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166. Срв. Дзидзилис, Фонетични проблеми 44. – Заето и в рум. *fanár* 'фенер'. – Срв. *фанариѝот(ин), фенѐр*.

фана̀ра диал. 'па̀ра, която се вдига от нещо горещо' (П. Ю. Тодоров, Кр. Григоров, В. Павурджиев), 'лоша миризма' (Лом, Видин), **фъна̀ръ** ж. 'изпарение' (Кръвеник, Севлиевско), 'пара от вряща течност, горещо ядене или хляб' (Троян; Патрешко, Троянско; Кесарево, Горнооряховско; Мечка, Плевенско; Боженци, Габровско; Беброво, Еленско; Велико Търново), в нар. пес.: *Нъка̀рали Пѐна,// Пеню пещъ дъ па̀ли,// фъна̀ръ дъ бѝи,// дъну̀ пучернѐе,// дъну̀ пугрузнѐе* (Гостиня, Ловешко), **фанарѐ** ж. 'видимата пара, която се издига от нещо много нагорещено, когато е полято с вода, при гасене на вар, при топване нажежено желязо във вода и др.' (Тетевен), **фана̀р** 'лоша миризма' (Кюлевча, Шуменско), **фана̀рь** 'пара, изпарение' (гребенски говор в Силистренско). – Според РЧДБЕ 1982, 899, от рум. *fanara* с непосочен източник. Срв. Н. Ковачев, БДиал 5, 47, и РСБКЕ 521, които извеждат *фъна̀ръ* от румънски, но не сочат изходен етимон. Според РРОДД 532, от латински.

фанариѝот истор. 'влиятелен цариградски грък от квартала Фенер, предимно духовник, преследвал с всички средства националното възраждане на българския народ през 19 в.; (прен.) долен, коварен човек', **фанариѝотин** също, **фанарьѝотин** остар. също (Костурско). – Произв.: *фанариѝотски* прил. 'който се отнася до фанариот', *фанарьѝотцки* също (Костурско), *фанариѝотство* 'борбата за погърчване (елинизиране) на българите, която се водела от гръцката буржоазия на квартала Фенер в Цариград'; ФИ: *Фанариѝотов* (Бургас, ИлчевР 507). – От гр. *φαναριώτης*, което е по името на квартал в Цариград – Фанáри 'Фенер'. – Вж. Ст. Младенов, РР 10/1, 1936, 100–101, ЕтР 659, Чужд. 432, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166, РРОДД 533, Л. Андрейчин, БЕз 21/4, 1971, 369–370, РЧДБЕ 1982, 899. Срв. Хр. Дзидзилис, Фонетични проблеми 37. – Срв. *фана̀р, фенѐр*.

фанатизѝрам 'внушавам някому фанатизъм, правя го фанатик', **фанатизѝрам се** 'ставам фанатик', **фанатѝзъм** 'силна преданост към своите вярвания и убеждения, едновременно с това омраза и нетърпимост към чуждите мнения'. – Съответно от нем. *fanatisieren* също и фр. *fanatisme* също, които са от основа в лат. *fanaticus* 'обладан от вдъхновение', вж. РЧДБЕ 1982, 899. Срв.

Ст. Младенов, ЕтР 659, и Чужд. 432. Според РЧДБЕ 899, *фанатизѝрам* е от фр. *fanatiser*. – Срв. *фанатѝк*.

фанатѝк 'човек, обладан от фанатизъм, т. е. отличаващ се с изключителна привързаност към някаква идея, най-често религиозна, с крайна нетърпимост към чужди възгледи; човек, страстно предан на някакво дело'. – Произв.: *фанатѝчка, фанатѝчен* прил., *фанатѝчески* прил. и нареч. 'фанатичен', *фанатѝчно* прил. ср. р. и нареч. – От фр. *fanatique* също, което от лат. *fanaticus*, произв. от *fanum* 'светиня; светилище, храм'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 900. Според Ст. Младенов, Чужд. 432, ЕтР 659, от лат. *fanaticus*. – Срв. *фанатѝзъм, фанатизѝрам*.

фангсбо̀т мор. 'лодка за ловене на морски животни'. – Чрез рус. *фангсбо́т* 'моторна или гребна лодка за ловене на морски животни или за превоз на пасажери' от хол. *vangsboot* също (Словарь иностранных слов, М., 1964, 670). Срв. РЧДБЕ 1982, 900, където чрез рус. от хол. *fangsboot*.

фанда̀к м. 'малко количество вълна' (Тръстеник, Плевенско; Ленково, Никополско), 'шепа вълна' (Енина, Казанлъшко), 'кичур от скубана коса от животно' (Момина клисура, Пазарджишко), 'парче' (Маданско), 'лоша дребна вълна' (Твардица, в Молдавия), 'снопче вълна' (Радовене, Врачанско), 'конски товар сено' (Тетевен), 'голям конски товар сено и големи късове сняг' (Тетевенско), **фанда̀кь** 'малко парче вълна' (гребенски говор в Силистренско), **фънда̀к** м. 'парче вълна, още неостригана' (Софийско), 'малко количество (колкото една хватка вълна, оскубана и останала по драките, или косми на куче, кост от слабост или от болест се скубе' (Войнягово, Карловско), 'къс вълна, памук и др.' (Мечка, Плевенско), 'снопче вълна' (Страхилово, Свищовско; обл. Каменица, Кюстендилско), 'сноп сухо сено' (Кукуш), 'малка група добитък' (Странджа), **фънда̀кь** 'къс от вълна; топчица от вълна, памук' (Бяла Черква, Великотърновско), 'количество вълна или косми, което може да се вземе в една шепа' (Еленско), **фанда̀ч** м. 'малко количество вълна' (Доброславци, Софийско), **ванда̀к** м. 'възсоп сено, слама, дърва, вълна, памук и др.' (Костандово, Ракитово, Велинградско), **ва̀ндак** 'снопче вълна' (Л. Каравелов), **въндà̀к** м. 'снопче вълна' (Троян, Котел), 'снопче коса или вълна; окосмяване на жена около вулвата' (Кръвеник, Севлиевско), 'къс от вълна; топчица от вълна, памук' (Бяла Черква, Великотърновско), **фандъ̀к** 'лоша дребна вълна' (Твардица, в Молдавия), 'снопче вълна' (Радовене, Врачанско), 'парче от вълна, приготвена за предене' (Ломец, Троянско), 'малко валмо от вълна, памук и др.' (Самоков), **фъндъ̀к** (вж. *фъндъ̀к*[2]), **бандà̀к** 'здраво стегнат сноп сено' (Смолян, Златоград; Неделино, Маданско; Яковица, Момчилградско). – Произв.: *фанда̀че* умал. ср. от *фанда̀к* (Панчев), *ванда̀че* 'снопче коса или вълна' (Козловец, Свищовско); МИ: *Фанда̀шки дол, Фанда̀шкио кла̀денец* и *Фанда̀шкио сува̀т* при Нефела, Врачанско; РИ: *Фанда̀ците* (Врачанско). – От нгр. *βαντάκα* 'възсоп дрехи, предимно бельо;

(прен.) безформена дебела жена', нгр. *βαντάκι* 'снопче трева', диал. 'снопче трева; снопче водни растения, завързани на дълъг прът, който се влачи по морското дъно за ловене на раци', или от алб. *vandák* 'известно количество от неща, свързани заедно; наръч дърва или сено'. – Вж. P. Asenova, U. Dukova, T. Kacori, Балк. езикозн. 23/2, 1980, 33–35. Според Δημητράκου, Μέγα λεξικόν ὅληστῆς ἑλληνικῆς γλώσσης 9, 4465, е засвидетелствано сргр. *μαντάκης* 'снопче трева' от стгр. *μαντάκης*, което според Lagarde, Kretschmer, Vendryes, Frisk и Belardi (по P. Asenova, U. Dukova, T. Kacori 34) е от тракийска дума от староиран. *banda-ka* 'връзка, окови'. Според P. Asenova, U. Dukova, T. Kacori, пос. съч., новогръцките форми *βαντάκα* и *βαντάκι* не са от сргр. *μαντάκης*, тъй като в гръцки не е известен преход *μ* > *β*, а е доста често срещан в албански, и следователно алб. *vandák* е продължител на трак. **mankakēs*. Хр. Дзидзилис, Фонетични проблеми 73, при тълкуване на диал. *въдък* 'голям житен сноп' (с неясна етимология в БЕР 1, 202, а извеждано от Дзидзилис, пос. съч., от гр. *βαδάκι* 'кълбо прежда; сноп дърва за горене' < стгр. *μαντάκιον* 'връзоп, връзка') не приема като много вероятна етимологията на P. Asenova, U. Dukova, T. Kacori, пак там, за нгр. *βαντάκα* и *βαντάκι* от алб. *vandák*, поради факта, че преход *μ* > *β* (погрешно записано *β* > *μ* у Дзидзилис 73, цит. съч.) е обикновено явление за всички периоди на гръцкия език, за което срв. *μιτάριον* > *βιτάριον* и др. Думата *фандàк* е от *вандàк* с промяна *в-* > *ф-*, както във *фирѐя* вм. *вирѐя*, *фуденѝца* вм. *воденѝца*. Формата *фъндàк* е от *фандàк* с редукция *-а-* > *-ъ-* в неударена позиция. В БЕР 1, 117, *вандàк* 'кичур вълна' е неправилно отпратено към *фандàк*, тъй като първоначалната форма е *вандàк*. Формите *фъндъ́к* и *фандъ́к* вероятно са възникнали под влияние на *фъндъ́к* 'лешник, нещо дребно, дребен човек' (вж. *фъндъ́к*[1]) и *фандъ́к* също (вж. *фандъ́к*[2]). Думата *бандàк* е от тур. диал. *bandak* 'връзка трева, която е завързана на три места' (SDD 1, 162), което е вероятно от ирански (P. Asenova, U. Dukova, T. Kacori 35). – Заето и в рум. *maldác* 'наръч дърва, сено', изведено в DLRM 474, от гр. *μαντάκις*, а според C. Poghirc, Studia et acta orientalia 8, Bucureşti, 1971, 23–28, е или субстратна дума или заемка от скитски. Според РРОДД 533, 537, *фандàк*, *фъндàк* и *фъндъ́к* 'малко валмо от вълна, памук и др.' е от тур. *fındık*. Според Т. Панчев 316, *фандàк* 'памук, вълна' е турска дума. – Срв. *фандрàк*, *фандръ́к*.

фандàсам се св. възвр. диал. 'главозамая се, надуя се' (сп. Училище). – От нгр. *φαντάζομαι* (аористна основа *φαντάξ-*) 'въобразявам си, смятам себе си за нещо, фантазирам; мисля, предполагам'. – Срв. РРОДД 533, където думата е изведена от гр. *φαντάξωμαι* без посочено значение. – Срв. *фантàсвам се*, *фантàксан*, *фандѐпсова ми се*.

фандѐпсова ми се диал. 'струва ми се, вижда ми се' (Странджа). – От нгр. *φαντάζομαι* (аористна основа *φαντάξ-*) 'въобразявам си, мисля', с видоизменение на бълг. почва, вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166. – Срв. *фандàсам се*, *фантàсвам се*, *фантàксан*.

фандза книж. 'къща на беден китаец', **фанза** книж. също. – Според М. Въгленов, Изсл Младенов, 1957, 180, от кит. *фандз, фандзъ*. Формата *фанза* вероятно е чрез рус. *фа́нза* 'малка къща в Китай'. Срв. РЧДБЕ 1982, 900, където думата е посочена като китайска без повече данни. – Срв. *фандзà*, *фанзà*.

фандиклѝя, остар. в съчет. *фандиклѝя алтъ́н* 'златна монета от времето на султан Ахмед III', вж. *фандъклѝя*.

фандрàк 'остатък от пашкули' (Симеоново, Видинско), 'отпадък' (Лиляче, Врачанско), **фандръ́к** с вероятно знач. 'сноп вълна' в нар. пес.: *Елѐна на дрỳм стоѐше,/ фандрък си свилà предѐше.* (Гушанци, Берковско). – Вероятно еднакво по произход съответно с *фандàк* също (вж.) и с *фандъ́к*[1] също (вж.), с епентетично *-р-*, за което срв. *фаркѐл* вм. *факѐл*. – Срв. *фъндрàк*.

фандъ́к[1] 'лоша дребна вълна; снопче вълна; отпадък от вълна', вж. *фандàк*. – Срв. *фъндъ́к*[2].

фандъ́к[2] 'лешник' (Махалата, Велинградско). – Произв.: МИ: *Фандъ́к бюлю́* при Бяла река, Севлиевско, *Фандъ́к дерѐ* при Стрелча, Панагюрско, *Фандъклъ́к* при Карлъково, Зиляховско, *Фандъ́кова дòрех* при Калапот, Зиляховско, *Фандъ́шка кошàра* при Урвене, Врачанско, *Фандъ́шка мрътвѝца* при Стубел, Монтанско, *Фандъ́шки ливàди* при Урвене, Врачанско; *Фандъ́шкото* при Урвене, Врачанско; ФИ: *Фандъ́ков* и *Фандъ́шки* (Сливен, Ихтиман, Кнежа, ИлчевР 507). – От *фъндъ́к* 'дърво леска, лешник' (вж. *фъндъ́к*[1]) с хиперкоректно *-а-* вм. *-ъ-*, както във *фандъ́к*[4] вм. *фъндъ́к*. – Срв. *фандъ́к*[3].

фандъ́к[3] 'дребен човек' (Никола Козлево, Новопазарско), **фъндъ́к** също (Еленско). – От тур. *fındık* 'лешник; малък ценен предмет' със свръхстарателно *-а-* вм. *-ъ-*. – Срв. *фандъ́к*[2].

фандъ́к[4] 'люта чушка' (Сигмен, Карнобатско). – Произв.: *фандъ́чка* 'малка чушка' (Кръстина, Айтоско), *фандъ́чки* мн. ч. 'арнаутски чушки' (Вресово, Айтоско), 'люти чушки, Capsicum annuum' (Жедна, Радомирско; Градец, Котелско). – От тур. диал. *fındık biber* 'дребна, но много люта чушка' (DS 5, 1853), с елипса на втората съставка и със свръхстарателно *-а-* вм. *-ъ-*, както във *фандъ́к*[2] вм. *фъндъ́к*, вж. Л. Димитрова-Тодорова, Балк. езикозн. 44/1–2, 2005, 158–159.

фандъклѝя в съчет. *фандъклѝя алтъ́н* диал. 'вид стара турска жълтица' (З. Стоянов). – Адаптирано на бълг. езикова почва от тур. *fındıklı altın* също = *fındık altını* 'старовремска турска жълтица; малка и ценна вещ'. – Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 261. Срв. РРОДД 533, където се извежда от *fındık altın*, без да е посочено значение. – Срв. *фандиклѝя*, *фандъ́ци*.

фандъ́ци мн. ч. 'златни монети' (Котелско). – Форма за мн. ч. от **фандъ́к* = *фъндъ́к* (вж.) в съчет. *фъндъ́к алтъ́ни* 'златни монети' или *фъндъ́к àлтън*

'златна монета', което е от тур. *fındık* (*altını*) 'старовремска турска жълтица'. – Срв. *фандиклӣя, фандъклӣя.*

фа̀не диал. 'външен пласт от прежда на риболовна мрежа', **фа̀нета** мн. ч. (Вакарелски, Етнография, 176). – Може би във връзка с нгр. *φαίνω*, аор. *ἔφανα* 'тъка; (прен.) плета мрежи, правя интриги срещу някого'. – Срв. *фа̀нос.*

фанѐла 'мека трикотажна или тъкана материя за долни дрехи; дреха от такава материя; плетена вълнена дреха – пуловер или жилетка', **фънѐла** ж. 'бархет' (Кукуш). – Произв.: *фанѐла на ра̀мото* 'вид плетена мъжка дреха с ръкави, която се закопчава на рамото' (Махалата, Плевенско), в съчетания: *го̀рна фанѐла* 'пуловер' (Костурско), 'горна дреха с ръкави, плетена на ръка' (Рибарица, Етрополско), *до̀лна фанѐла* 'пуловер' (Костурско), 'мъжка дреха от памук и вълна или само от памук, която се носи под дрехите и се закопчава на рамото' (Махалата, Плевенско), *мъ̀жка фанѐла* 'вид плетена мъжка дреха' (Брусен, Тетевенско), *фанѐлен* прил. разг. 'фланелен', *фанѐлка* разг. 'фланелка', *фанѐлкени* прил. мн. ч. 'памучни тъкани за женски народни носии' (Дълбок извор, Чешнегирово, Пловдивско), *фанѐлче* с. умал. от *фанѐла* (Ихтиманско). – От нгр. *φανέλλα*, венец. *fanela*, а то от итал. *flanella* или чрез тур. *fanela* (вж. *фланѐла*). – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 662, под *фланѐла*, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166, РЧДБЕ 1982, 900. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 432.

фанерлӣя 'чудотворен, който предизвиква явление, чудо; който прави полички' (Геров). – От гр. *φανερός* 'явен, очевиден' (произв. от *φανερώνω* 'показвам; издавам, разкривам, откривам'), адаптирано на бълг. езикова почва с наст. *-лия* < тур. *-li*. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 659. – Срв. *фънерлӣя.*

фанзà шивашки професионален говор 'лек китайски копринен плат за женски рокли, подобен на тафта', **фандзà** също. – Чрез рус. *фанза́* от китайски, вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227. Срв. РЧДБЕ 1982, 900, където думата е изведена от китайски без повече данни. – Срв. *фандза, фанза.*

фа̀нос 'специална мрежа, приличаща на голяма ръка, която може да се свива, като се тегли с един синджир, и с която се ловят големи шарани и сомове, като се пуска в най-дълбоките места на езерото, обикновено от 8 до 12 метра' (Дойран; Поленинско.) – Еднакво по произход с *фа̀не* 'външен пласт от прежда на риболовна мрежа' (вж.).

фант ученически говор остар. 'стражар' (София), **фа̀нте** остар. жарг. 'полицай, стражар; карта за игра вале', **фа̀нти** ср. 'момче, което обича веселието' (Костел, Еленско), 'момчето (вале) в карта за игра' (Сливен), таен социален говор 'стражар', **фантѐ** ср. 'момче (вале) в карти за игра; (подигр.) униформен полицай' (Самоков), учен. говор остар. 'стражар' (София), жарг. 'милиционер, полицай, таен агент' (София), **фанте** таен зидарски говор 'жандарм' (Ростуше, Тетовско; Подгорци, Стружко), **фанти** съб. учен. говор

'пари; мà нци' (София, ГСУ 42, 52). – Произв.: *фантò к* остар. учен. говор 'стражар' (София). – *Фант* е от нем. *Fant* 'суетен младеж' (срв. и словен. *fant* 'млад мъж, ерген'). Според Р. Бернар, Българистични изследвания 350–351, е невероятно бълг. език да е заел думата *фа̀нте, фа̀нти* направо от итал. венец. *fante* ирон. презр. 'низш полицейски служител; градски полицай', а е заета чрез гр. *φάντης, φάντες* 'домашен прислужник; вале (в карти за игра); полицай – само в текст от 18 в.' от итал. *fante* (< лат. *infans*) 'домашен прислужник', в съчет. *lesto fante* 'изкусен измамник, хитрец; пехотинец; вале (в игра на карти); малко момче', като за промяната гр. *ντ* > бълг. *нт* вм. *нд* привежда като пример гр. *λοκάντα* (< итал. *locanda*) > бълг. *локанта*. За същата промяна в гр. *φάντης* > бълг. *фа̀нте* вж. у Дзидзилис, Фонетични проблеми 62, който привежда още следните примери: гр. *αντίκα* > бълг. *антӣка*, гр. *βεντούζα* > бълг. *вентӯза*, гр. *σκουλαμέντο* > бълг. *сколумент*. Вж. още Л. Ванков, Роман. заемки 255. Според РЧДБЕ 1982, 900, и БТР от итал. *fante*, а според Ст. Младенов, Чужд. 432, съкрат. от исп. *infante* < *лат. infans, infantis* 'неговорящо'. Значението 'пари' в думата от ученическия жаргон *фанти* е преносно, вероятно получено в резултат от следния семантичен развой 'вале в игра на карти' > 'вид карта' > 'карта в игра на покер, с пари' > 'игра на пари' > 'пари'. – Заето и в рум. *fánte* 'вале момче (в игра на карти); младо конте', тур. *fanti* 'вале момче (при карти за игра)' (Eren, TDES 143).

фанта̀з м. шивашки професионален говор 'украшение на женска дреха във вид на парче плат с оригинална форма и произволна големина, наричано и каприз', **фантазӣ** в съчет. *дрѐха фантазӣ* 'оригинална, по-особена дреха'. – *Фанта̀з* е преоформено на бълг. почва по *капрӣз* от *фантазӣ* или *фантазѐ* (вж.), което е чрез рум. *fantazíe* 'прищявка, хрумване; фантазия', а то чрез фр. *fantaisie* също, което е чрез лат. *phantasia* от гр. *φαντασία*. – Вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 235, у когото френската форма е записана *fantasie*, а според Н. Намерански, Речник шив. терм. 157, от фр. *fantasé*. – Срв. *фантазѐ, фантà зия, фантазӣрам, фантазьо̀р, фантасмагò рия, фантà ст, фантà стика, фантò м.*

фантазѐ шивашки професионален говор '(за облекло) изработено по-особено, екстравагантно, отличаващо се рязко по вид, форма, цвят и пр.; хубав камгарен плат от мериносова вълна'. – От *фанта̀з* (вж.) или от *фантазӣ* (вж.), с окончание *-е* по заемки на *-е* от френски в шивашкия говор, като *фризѐ, плисѐ, жарсѐ* и др. Срв. *фасонѐ* от *фасо̀н*. Според Н. Намеранов, БДиал 1, 227, Н. Намерански, Речник шив. терм. 134, РЧДБЕ 1982, 900, от фр. *fantasé* също, което е от гръцки. – Срв. *фанта̀з, фантазӣ, фантà зия, фантазӣрам, фантазьо̀р, фантасмагò рия.*

фантазӣрам 'отдавам се на фантазия; мечтая, представям си нещо необикновено хубаво, което не съществува; въобразявам си; измислям недействителни неща; (муз.) импровизирам'. – От нем. *fantasieren* също,

адаптирано на бълг. езикова почва. – Вж. РЧДБЕ 1982, 900. – Срв. *фантàз, фантазù, фантазѐ, фантàзия, фантазьòр, фантасмагòрия, фантàст, фантàстика, фантòм.*

фантàзия 'творческо въображение; измислица, мечта, блян; хрумване, каприз; (муз.) музикална преработка на някои мелодии или музикални откъслеци без определена форма, имаща импровизационен характер; (литер.) произведение с фантастично съдържание'. – Чрез рус. *фантáзия* също, което чрез пол. *fantazja* или итал. *fantasia* от лат. *phantasia*, което от гр. *φαντασία*. — Вж. РЧДБЕ 1982, 900. Според Ст. Младенов, ЕтР 659, от гр. *φαντασία*. Срв. Vasmer, REW 3, 210, Черных, ИЭС 2, 302. – Срв. *фантàз, фантазѐ, фантазù, фантазùрам, фантазьòр, фантасмагòрия, фантàст, фантàстика, фантòм.*

фантазьòр 'човек, който живее с фантазии; мечтател, несериозен човек'. – Произв.: *фантазьòрка* 'мечтателка; несериозна жена', *фантазьòрски* прил., *фантазьòрство* 'проява на фантазьор'. – От рус. *фантазёр* също, вж. РЧДБЕ 1982, 900. – Срв. *фантàз, фантазѐ, фантазùрам, фантàзия, фантасмагòрия, фантàст, фантàстика, фантòм.*

фантàксан прил. остар. 'възгордян, високомерен' (Иван Вазов). – Причастие от първонач. гл. **фантàксам (се)* 'възгордея се', еднакво по произход с *фантàсвам се* (вж.). – Срв. РРОДД 533, където е изведено от гр. *φαντάξωμαι*, без да е посочено значение. – Срв. *фандàсам се, фандѐпсова ми се.*

фантàсвам се диал. 'превземам се, въобразявам си', **фантòсвам се** у М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166, отбелязано в печатните грешки вместо *фантàсвам се*. – От нгр. *φαντάζωμαι* 'явявам се; блестя; хвърлям се на очи'. – Вж. П. Скорчев, ЕзЛит 2, 1947, 2, 21, Бълг. мисъл 9–10, 1941, 402. Според РЧДБЕ 1982, 900, от гр. *φαντάζω* 'откроявам се, хвърлям се на очи; правя впечатление, харесвам се' (аористна основа *φαντάσω*). – Срв. *фандàсам се, фантàксан, фандепсова ми се.*

фантасмагòрия 'призрачни, фантастични картини и видения на болезнено разстроено въображение; изкуство да се показват призрачни видения в тъмна стая чрез оптически уред; (разг.) въображаемо нещо, нелепа измислица'. – Произв.: *фантасмагорùчен* прил., *фантасмагорùчески* прил. – Чрез рус. *фантасмагóрия* също от гр. *φάντασμα* 'явление; призрак; фантом' и *ἀγορεύω* 'говоря; държа реч; пледирам' или *ἀγορά* 'събрание'. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 659, Ст. Младенов, Чужд. 432, РЧДБЕ 1982, 900. Срв. Vasmer, REW 3, 201. – Срв. *фантàзия, фантàз, фантазѐ, фантазùрам, фантазьòр, фантàст, фантàстика, фантòм.*

фантàст книж. 'човек, който живее само с мечти или който се увлича по невероятни фантастични неща; фантазьор; писател на творби с научна фантастика', **фантàстика** книж. 'фантастичен елемент, фантастично начало в нещо; (литер.) необикновеното, невероятното и свръхестественото в

образите и случките на литературно произведение', в съчет. *нàучна фантàстика.* – Произв.: *фантàстка* ж., *фантастùчен* 'пълен с измислици, с фантазии; чудноват; преувеличен до невероятност; в който стават чудеса, в който се говори за чудеса; приказен, вълшебен' (от рус. *фантастúчный*), *фантастùчни* мн. ч. в съчет. *фантастùчни прùказки, фантастùчно* нареч., *фантастùчески* 'фантастичен', *фантастùчност*; *научно-фантастùчен.* – Съответно от рус. *фантáст*, рус. *фантáстика* със същите значения по гр. φανταστής 'въобразяващ си', *φανταστικός* 'въобразяем, фантастичен; невероятен'. – Вж. РЧДБЕ 1982, 900. Според Ст. Младенов, Чужд. 432, от фр. *fantastês*. – Срв. *фантàз, фантазѐ, фантàзия, фантазùрам, фантазьòр, фантасмагòрия, фантòм.*

фàнте, фантѐ, вж. *фант.*

фантезù в съчет. *фантезù якà* 'вид яка на дамска рокля, в основата на която лежи плоската яка, с необичайна вълнообразна форма, напомняща ветрило'. – От фр. *fantaisie* 'прищявка, хрумване; фантазия', вж. Н. Намеранов, Речник шив. терм. 158. – Срв. *фантàз, фантазù, фантазѐ, фантàзия, фантазùрам, фантазьòр, фантасмагòрия, фантàст, фантàстика, фантòм.*

фантòм 'призрак, привидение' (1855, 1874, 1875, Цариградски вестник), спец. 'учебен модел на човек, животно или на част от тялото в естествена големина (в музей, паноптикум, за медицински обучения и пр.)', в съчет. *фùрма-фантòм* нов. жарг. 'несъществуваща или нерегистрирана фирма или институция'. – Произв.: *фантòмен, фантòмна* прил. ж. р. в съчет. *фантòмна бòлка* 'болка на мястото на отрязан крайник'. – От фр. *fantôme* 'призрак, привидение' чрез лат. от стгр. *φάντασμα* също. – Вж. Ст. Младенов, Чужд. 432, Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 187–188. – Срв. *фантомàс, фантàз, фантазѐ, фантазùрам, фантàзия, фантазьòр, фантасмагòрия, фантàст, фантàстика.*

фантомàс остар. жарг. 'човек с гола глава'. – По името на литературен и филмов герой-привидение с гола глава *'Фантомàс'*, което е от френски. – Срв. *фантòм.*

фантòш разг. неодобр. 'марионетка'. – От фр. *fantoche* също. – Вж. РЧДБЕ 1982, 900.

фанфàра ж., обикн. мн. ч. **фанфàри** 'духов меден музикален инструмент без вентили с натурален звукоред за даване на тържествени сигнали; тръба за тържествени сигнали', **фанфàр** м. също, **фанфарùст** 'лице, което свири на фанфара'. – Произв.: *фанфàрен* прил. муз. 'който се отнася до фанфара', в съчет. *фанфàрен оркèстър* 'оркестър, съставен само от медни духови и ударни инструменти', *фанфàрна* в съчет. *фанфàрна мùзика* също. – Чрез рус. *фанфáра* също или чрез нгр. *φανφάρα* също от итал. *fanfara*, което от фр. *fanfare* също, а то от арабски. Според Ст. Младенов, Чужд. 433, от фр. *fanfare* 'тръбна военна музика'. *Фанфàр* е от тур. *fanfar* също, *фанфарùст*

е от рус. *фанфари́ст* също. Срв. РЧДБЕ 1982, 900–901. – Срв. *фанфарòн, фанфаронджà, фарфарà, фарфалà.*

фанфарòн пренебр. (1869 г.) 'надут самохвалко'. – Произв.: *фанфарòнски* прил., *фанфарòнство* 'надуто самохвалство', *фанфарòнщина* 'самохвалство' (Пещера). – Чрез фр. *fanfaron* 'самохвалко', исп. *fanfarron* също, от араб. *farfār* 'бъбрив' (вж. *фарфарà*). – Вж. Б. Парашкевов, Етим. дублети 141, РЧДБЕ 1982, 901. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 432. – Срв. *фарфарòн, фанфаронджà, фанфаронàда, фанфàр(а), фарфалà.*

фанфаронджà м. и ж. остар. 'бъбрица, самохвалко' (Ст. Заимов). – От *фанфарòн* също (вж.) и наст. *-джа* (от тур. умал. *-са*) по думи на *-джа*, като *ахмаджà, капладжà*. Според Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262, от тур. *farfaracı* 'бъбрив човек, дърдорко'. – Срв. *фарфарà* 'бъбрица', *фарфалà, фанфаронàда.*

фанфаронàда книж. 'самохвалство'. – От фр. *fanfaronnade* също. – Вж. РЧДБЕ 1982, 901. – Срв. Ст. Младенов, ЕтР 656, Чужд. 432. – Срв. *фанфарòн, фанфаронджà, фарфарà, фанфàра, фарфарòн, фарфалà.*

фар[1] 'кула на морски бряг, остров и пр., която със светлинни знаци указва път на кораби и отбелязва опасни места; фенер с рефлектор за осветяване пътя на автомобил или на друго превозно средство; (прен.) светилник; (прен.) просветител; (жарг.) гола, остригана, обръсната глава', **фàрове** мн. ч. ученически говор 'очила' (София). – Произв.: *фàров* прил. от *фар, фàрче* умал.; МИ: *Фàрът* при Ахтопол. – От фр. *phare* също от лат. *pharus* по гр. собств. име *Фάρος*, остров пред древното пристанище на Александрия с прочут фар, смятан в древността за едно от Седемте чудеса на света. – Вж. РЧДБЕ 1982, 901. Би могло да бъде заето и директно от нгр. *φάρος* 'фар', както приема Ст. Младенов, ЕтР 660. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 433. Срв. Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 87, който сравнява с нгр. *φάρος* 'фар' и итал. *faro* също. – Заето и в срхр. *фâр*. – Срв. *фàря.*

фар[2] жарг. (1935 г.) 'слугиня, слуга, прислужник, прислужничка', **фàро** ср. учен. говор остар. 'слугиня, слуга, прислужник, прислужничка' (Армянов, Речник 2001, 349). – Съкратено от *фарàш* също (вж.).

фàра нар. 'род, коляно, потекло' (Т. Г. Влайков), 'род, роднина' (Костурско, Дебърско, Кичевско), 'род, потекло; вяра' (Самоков), 'вяра' (Габаре, Белослатинско), в съчет. *грàчка фàра* 'гръцка вяра' (Дупнишко), укорно прозвище, давано от турците на християните (Хвойна, Павелско, Асеновградско). – От нгр. *φάρα* 'род, племе'. Ст. Младенов, ЕтР 660, предполага, че е с трако-илирийски произход и сравнява с алб. *farë*, лангобард. *fara* 'поколение, челяд'. Според Meyer, Neugr. Stud. 4, 94, от германски произход. – Заето и в арум. *fàră* 'род, племе', мегленорум. *fáră* 'народ, род', рум. диал. *fără* '(лошо) човешко племе', алб. *farrë, farë* също. Срв. Ἀνδριώτης 400, Budziszewska, Słownik bałkanizmów 55.

фарàга в съчет. *фарàга за бòбинка* 'пръчка за подпиране на фасул' (Зърнево, Драмско), **фарàги** мн. ч. 'елхови пръти' (Зърнево, Драмско). – От гр. *φάλαγγα*, вин. п. от *φάλαγξ* 'ствол, кол, греда, пръчка' с ротацизъм *л* > *р* вероятно на гръцка диалектна основа, за което вж. примери у Дзидзилис, Фонетични проблеми 55. Срв. обаче *харàк* 'прът за увиване на фасул; линия за чертане' (вж.), *арàга* 'дърво или дървена плочка, която служи за затягане и отпущане кросната на домашен стан; прът за увиване на фасул, връзване на домати и др.' (Дорково, Ракитово, Костандово, Велинградско; Батак), *варàк*[2] 'линия за чертане' (Геров), *арàйк* 'прът за връзване на домати, лоза' (Лясково, Леринско), които се извеждат от нгр. *χαράκι* 'линия', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 169, Дзидзилис, Фонетични проблеми 169. – Срв. *фàлага, фалàга, фалàнга, фàллъка, фàратки, арàтки.*

фараза диал. остар. 'пример, примерно' (РДТГ); ФИ: *Фаразòв* (Лъджа, Ивайловградско). – Може би чрез тур. *faraza* 'предполагайки; да предположим, че; да допуснем, че' от араб. *farḍā*, вин. пад. от *farḍ* 'предпоставка'. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. – Заето и в срхр. *фàрзā* 'да предположим, да допуснем' (Skaljić 277).

фàразъм диал. 'може би' в примери: *Фàразъм ще дòйде той. Фàразъм да додe.* (СпБАН 56, 83), нар. 'поне' в пример: *Аз фàразъм да втасам до туй време.* (Габрово); ФИ: *Фаразъмски* (Казанлък), което според Илчев Р 508, е разновидност на *Фаразòв*. – Вероятно във връзка с *фараза* (вж.) и по наречия от тур. произход, като *бèлким* 'вероятно, може би', *сàнким* 'като че ли; вероятно', *чȕнким* 'нима; понеже, тъй като' или вероятно от тур. *varsayım* 'хипотеза, предположение' с промяна *в-* > *ф-*, както във *фарàк* вм. *варàк*, с дейотация *-уı-* > *-ı-* > бълг. *-ъ-* и с метатеза.

фарàк с вероятно знач. 'много тънък лист от злато, сребро и пр., който се употребява за украса' в нар. пес.: *Сèднълъ й ми ф пузлатѐна кучȉйка,/ впрѐгнали съ ду пѐт бѐли àтове,/ главйте им съръ кънъ канѐни,/ упàшки им алтъ̀н фарàк лепѐни...* (Килифарево, Великотърновско), **фàрак** също в нар. пес.: *Ти на свадба да повелиш,/...И накити девет киски,/...Ран босильок, зелен бършлан,/ полепен со жълти фàрак.* (Прилеп). – Произв.: *фараклии* мн. ч. 'налепени с варак' в нар. пес.: *Що ми върза девет киски,/ девет киски фараклии...* (Прилеп). – От *варàк* също (вж.) с промяна *в-* > *ф-*, както във *фàкъл* вм. *вàкъл*. – Срв. *харàк.*

фаране ср. 'права лопата; бел' (Батак, ДА). – Неясно. Може би графична деформация на *фарàш* 'вид лопата' (вж.).

фараòн истор. 'титла на владетел в древния Египет', **фарòн** м. жарг. 'милиционер; полицай'; стб. **фарао** 'древноегипетски цар' (Супр.). – Произв.: *фараòнов* прил. 'който се отнася до фараон', *фараòновски* също, *фараòнски* 'който се отнася до фараон; циганский'; МИ: *Фараòновица* при Горно Озирово, Берковско. – Чрез рус. *фарао́н* също, от гр. *φαραώ(ν)*, което чрез хебрейски

par'o от егип. *per'o* 'голям дом, дворец'. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 433, РЧДБЕ 1982, 901, Vasmer, REW 3, 201.

фа̀ратки мн. ч. 'части на стан, които държат ваталите и бърдото' (Смядово, Шуменско, ДА). – Форма за мн. ч. от първонач. **хàратка* 'част от тъкачен стан; нищелка', от което с изпадане на *х-* е и формата за мн.ч. *арàтки* 'украси в горната част на тъкачен стан, приличащи на решетки; нищелки' (Шумен; Геров), което е от нгр. *χαράζω* 'врязвам, правя нарез; чертая', т.е. от *χαραγ-*, *χαρακ-* от *χαραγή* 'нарез, нарязване, насичане', *χαρακτός* 'изрязан, гравиран' с метатеза *-κτ-* > *-τκ-* > *-тк-* и преобразувано на българска почва с наст. *-ка*, както в *нѝщелка* (вж.). Вж. R. Bernard, Балк. езикозн. 27/2, 1984, 72. *Фа̀ратки* е с промяна *х-* > *ф-*, за която срв. *фотѝл* вм. *хотѝл*, *фендѐк* вм. *хендѐк* или с *ф* под влияние на *фарàга* (вж.) и с премет на ударението. В БЕР 1, 14, *арàтки* е изведено погрешно като вероятно от рум. диал. *hărhătí* 'вдигам шум, шумя', поради шума, който издават нищелките, когато се движат, за което се сравнява *скрипѐц*, *скриптѝ*. – Срв. *йерхàтки*, *фарàга*, *арàга*, *харàк*.

фарафѝга ж. 'човек, който се прави на ударен' (Козирог, Шипчените, Габровско), 'шмекер, хитрец' (Кръвеник, Севлиевско). – Неясно. Срв. *марамѝга* със същото значение и в същия говор. За образуването срв. и *шушумѝга*.

фарафѝн прил. диал. 'циганин' (Ц. Гинчев). – От тур. *firavun* 'фараон; тиранин, деспот; надменен, зъл, арогантен човек' с промяна *-v-* > *-f-* > *-ф-* и с асимилация *и – а* > *а – а*. Срв. от същия произход срхр. *фираѝн*, *фираѝни*, *фирàун* 'циганин', рум. *faraón* 'фараон; циганин', арум. *firaùn* също. – Срв. *фираòн*, *фѝраун*, *фирòн*.

фарахландѝсвам 'разхладявам се, отдъхвам си на простор и прохлада' (Смолянско; Ардинско; Маданско; Мостово, Дряново, Павелско, Асеновградско). – От *ferahlandı*, основа на мин. св. вр. на тур. гл. *ferahlanmak* 'разведрявам се; ставам по-приветлив; успокоявам се', с *-ис-* от гръцка аористна основа, с асимилация *е – а* > *а – а*. – Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. – Срв. *ферàх*, *ферахлѝя*, *ферафлѐк*, *ферахлѐк*, *ферàлък*.

фара̀ш диал. 'широка лопатка за смет', разг. остар. 'слугиня', 'особен уред за събиране на смет' (СЗ), 'малко сандъче с дръжка за събиране на смет; слугиня' (Самоков), 'дървена триъгълна кутия за събиране на отпадъците в кухнята' (Самоковско), 'дървено сандъче с дръжка за събиране на смет' (Друган, Пернишко; Сливен; Охрид; Струга; Кукуш), 'съд за събиране на смет' (Велинград), 'лопата' (Преслав; Силистренско; Доктор-Йосифово, Монтанско; Малорад, Врачанско), 'лопата за смет с къса дръжка; слугинче' (Ряхово, Русенско), 'лопата за смет, направена от тенекия; морално пропаднало момиче' (Търнак, Белослатинско), 'разпуснат, раздърпан, неспретнат човек' (Сливница), **фара̀жа** чл. ф. 'лопатка за смет' (Врачанско). – Произв.: *фарàшка* разг. остар. 'слугиня', *фарàшна* в съчетания: *фарàшна мѐтла* ж. 'гъсто

разклонена метла' (Света Петка, Велинградско), *фарàшна метлà* в нар. пес.: *Рàдувай ми са, мòмкова мàйка,/ че ще ти дòйде нòва гелѝна,/ ... ще ти потнѐме тѐшкия измѐт,/ фарàшна метлà, бѐлите котлѝ*. (Баня, Пещерско), *фарàшче* 'воденичарска лопатка за гребане на зърно, ярма или брашно' (Попина, Силистренско); ФИ: *Фарàшка* ж. р. – Чрез тур. *faraş* 'лопата за смет' от араб. *farraš* 'камериер', вж. М. Моллова, БЕз 14, 1964, 538. Според Ст. Илчев, ЕзЛит 4, 1949, 3, 230, *фарàш* остар. тарик. 'слугиня' е от тур. *faraş* 'лопатка за смет', което е пренесено за 'слугиня', т. е. 'лице, което борави с такава лопатка'. Срв. РЧДБЕ 1982, 901, където тур. *faraş* е от арабски, без да е посочена изходната форма. Срв. още Ст. Младенов, ЕтР 660, и Budziszewska, Słownik bałkanizmów 56, според които *фарàш* е от турски. – Заето и в рум. *fărăş* 'лопатка за боклук', арум. *făràse* също, мегленорум. *fărăş* също, алб. *farash* също (W. Budziszewska пос. съч. 56), нгр. *φαράσι* 'лопатка'. – Срв. *фъра̀ш*, *фар*[2], *фàро*.

фа̀рба ж. 'багра, боя, цвят; средство за боядисване, боя' (Банат). – Произв.: *фàрба* гл. несв. 'боядисвам, оцветявам; боядисвам яйца' (Банат), *фарбàр* 'текстилен бояджия, бояджия на тъкани, прежди и др.' (с. Винга, Банат), *фарбàркя* 'жена, която умее добре да боядисва' (Банат), *фарбàрска* прил. в съчет. *фарбàрска кърпа* 'вид черна забрадка' (Банат), *фарбѝсвам* гл. несв. 'боядисвам, оцветявам' (Банат), *фàрбъс* прил. 'светломорав' (Ново село, Видинско), *фàрбъста* 'светломорава' (Ново село, Видинско); *уфàрба* гл. св. 'боядисам, оцветя' (Банат). – От нем. *Farbe* 'боя' вероятно чрез сърбохърватско или румънско посредничество, срв. срхр. *фа̑рба* 'боя' (Skok 1, 507), рум. *fárbă* също (DLR 2/1, 62). За думата *фарбàр* и производните от нея срв. обаче рум. диал. *fărbár* и срхр. *фàрбар* също. Вж. Б. Парашкевов, Немски елементи 161, под *фàрба* и *фарбàр*. – Срв. *фàбра*, *фабѝсват се*.

фарбà 'върба' (с. Кирнички, в Бесарабия). – Произв.: *фарбѝчка* умал. 'малка върба' (с. Кирнички, в Бесарабия). – От *върбà* 'дърво *Salix*' (вж.) с промяна *в-* > *ф-*, за която срв. *фàкъл* вм. *вàкъл*, *фатрàл* вм. *ватрàл*. – Срв. *фъ̀рба*, *фрабà*.

фарбала 'воланче на рокля' (Леринско), **фарбалѐ** 'широка пола, набрана в талията и разтворена отпред' (Опан, Старозагорско). – От тур. *farbala* 'волан на рокля', което е с дисимилация *l – l* > *r – l* от итал. *falbala* също, а то от фр. *falbala* 'волан, набор; гънка; украса (на рокля или завеса)'. – Заето и в рум. *farbalá* 'волан (на рокля)', арум. *fărbîlă* също, нгр. *φαρμπαλᾶς* също, срхр. *фарба̑ла* 'обшивка на женска рокля' (Skok 1, 507). Срв. Budziszewska, Słownik bałkanizmów 56. – Срв. *фърбалà*, *фърбъли*, *фалбалò*, *харбалà*, *арбалà*.

фарва̀тер мор. 'воден път по река или морско крайбрежие с дълбочина, достатъчна за безопасно плаване на кораби', **фа̀рватер** също, **фарва̀тър** 'плавателен път'. – Чрез рус. *фарва́тер* също от хол. *vaarwater*, долнем. *fahrwater* (срв. нем. *Fahrwasser* също). – Вж. Damerau 75, РЧДБЕ 1982, 901,

Hyrrkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 48. Според Ст. Младенов, Чужд. 433, от хол. *farwater*. За руската дума вж. Vasmer, REW 3, 202.

фаргàнь 'филия хляб' (Малко Търново, ДА), **фърганьè** 'резен, филия хляб' (Странджа). – От нгр. *φρυγανιά* 'препечен резен хляб' с метатеза на *р* и с промяна *и* > ъ. Формата *фаргàнь* е образувана с обратна деривация от *фърганьè*. Вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 141. Срв. Ἀνδριώτης 413.

фардафýш 'прахоляк; неприятна миризма' в текст: *Дúгна фардафýша – надолу затече се и видя само прах след него.* (Калофер), 'нещо негодно, малоценно, измет, фурда' (Ботевград), **фардафýше** мн. ч. 'негодни неща, дреболии, неща без стойност' (Ботевград), **фърдъфýш** м. 'караница, бъркотия' в пример: *В къщи дúгнъли фърдъфýшът* (Кръвеник, Севлиевско). – С *ф-* вм. *х-* от първонач. **хардахýш* (от което е *ардаýш* 'разнебитен' в Родопите, с изпадане на *х-*), а то е с метатеза от тур. *hurdahaş* 'разбит на прах, на сол'. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 12, под *ардаýш*. Формата *фърдъфýш* е с редукция на неударени *-а-* > *-ъ-*, а за семантиката срв. израза *вдúгам пушúлката* 'карам се'. – Срв. *фурда*.

фардýн мор. 'въже на мачта' (Варна, Созопол), **фордун** също. – Чрез рус. *фардýн, фордун, пардýн* също от хол. *pardoen* също, нововиснем., долнем. *perdūn(e)* също. – Вж. Hyrrkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 35. А. Спасова, БЕз 16, 1966, 336, свързва с нгр. *φόρτωμα* 'дебело въже', което е неубедително. За рус. дума вж. Vasmer, REW 2, 315, под *пардýн*, REW 3, 202, под *фардýн*.

фаржýкна 'профуча' в израз: *Чý ли как ми фаржýкна кáменес?* (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), с вероятно знач. 'пращя, фъстя' в текст: *Ако, ага гори дгане, са лáха (случи) да пусне фитúл и да фаржýка, казват, чи хи клоцáтят (клеветят)* (рупски говори). – Звукоподраж. от *фарж, фърж*, с наст. *-ук* като в *свирýкам, кашлюкам*, вероятно във връзка с *фърчú, фърчóли* '(за пламък) избухва' (Банско), *фърча* '(за кон) пръхтя'.

фáри се гл. 3 л. ед. ч. с вероятно знач. 'радва се' в нар. пес.: *Не знáеш ли, Мúлке,/ че Вáчо те нéще/ и ти се не фáри.* (Липен, Врачанско). – От нгр. *χαίρω* 'радвам се' с промяна *х-* > *ф-*, както във *фаят* вм. *хаят, фотýл* вм. *хотýл*. – Срв. *харá, хáрен*.

фарúрьен в съчет. *фарúрьен чюлéк* 'сиромах човек' (Витина, Маданско, ДА). – Погрешно записано вм. *факúрьен* (вж. *факúр*).

фарисéй истор. религиозно 'представител на религиозно-политическа групировка в древна Юдея, който защищавал интересите на заможните слоеве на градското население, като се отличавал с фанатизъм и привидно строго изпълнение на религиозните предписания; (прен.) лицемерен човек; лицемер'; стб. **фарисѣи** (Супр.), **фарисѣнъ** (Остром., Гр. Назиански 11 в.). – Произв.: *фарисéйски* прил. 'присъщ на фарисей; лицемерен', *фарисéйство* 'съсловие

на фарисеите; учение на фарисеите; лицемерно поведение; лицемерие', *фарисéйщина* 'лицемерие; външна, обредна набожност без любов към Бога и човека'; ЛИ: *Фарисéй* (Русе), според ИлчевР 508, дадено като защитно име. – От гр. *φαρισαῖος* 'фарисей, лицемер' от стевр. *pharisen* 'отцепник, който сам се отделя', кор. в стевр. *pāraš* 'отделям'. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 660, Ст. Младенов, Чужд. 433, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166. Според РЧДБЕ 1982, 901, гр. форма е от стевр. *paruschi*. За руската и старобългарската думи вж. Vasmer, REW 3, 202.

фарк 'разлика, различие' (Б. Цонев, История 2, 188), в нар. пес.: *Шетал царо три години време,/ и фарк озгор още три месеци,/ та отиде горна долна земня...*(Софийско). – Произв.: *фаркли́я* диал. 'превъзходен' (по тур. *farklı* 'различен; изменен, променен'); *пофарк* (< *по-фарк*) с вероятно знач. 'поразличен' в текст: *Я сум пофарк од него – поитар* (Тиквешко). – Чрез тур. *fark* 'разлика, различие' от араб. *farq* също. – Вж. St. Stachowski, Stud. turc. 37, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. – Заето и в срхр. *фáрк* 'разлика, различие' (Škaljić 277, 279, под *фèрак*).

фàркам 'хвърча' (Габрово, Ксантийско; Чепино, Левочево, Соколовци, Смолянско; Чепеларе). – Произв.: *фаркáло* 'детска играчка хвърчило' (Дорково, Велинградско), *фарковáто* прил. 'хвърковато' в съчет. *конче фарковáто* (Чепеларе). – Звукоподраж. – Срв. *фъ́ркам, хвъ́ркам, фаркáт*.

фаркáт прил. 'хвъркáт, който хвърчи' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **фаркáта** ж. 'хвърчило' (Аврен, Крумовградско), в съчет. *фаркáта мúшка* 'прилеп' (Неделино, Маданско), **фаркáти** мн. ч. 'хвъркáти', неправилно тълкувано 'различни' от St. Stachowski, Stud. turc. 37, вероятно под влияние на *фарк* 'различен' (вж.) в текст: *Заглéдайте са пу фаркáтите пúлета, как нúту сéет нúто жнúет нúту фав хамбáре насúповат, та небéсние ви бащà ги хрáни. Вúе нéмате ли фàрк от тях?* (1861 г., Търлиско евангелие), вж. М. Рачева, БЕз 24, 1974, 1, 82. – Произв. от *фàркам* 'хвърча' (вж.) или от *фъ́ркам* (вж.), еднакво с *хвъркáт*, произв. от *хвъ́ркам* (вж.). Думата *фаркáта* 'хвърчило' е субстантивирано прилагателно от първонач. съчет. **фаркáта птúца, игрáчка* или др.

фаркèль м. 'бяла кръгла тиква за печене' (Царино, Крумовградско). – От *факèл*[3] също (вж.) с епентетично *-р-*, за което срв. *фандрàк* и *фандрък* вм. *фандàк* и *фандък, кърснàк* вм. *къснàк*. – Срв. *факèл*[2], *факèл*[4], *фàкелъки, фàкелка, фàкалька, фя̀калка*.

фаркèлка ж. 'зрънце от пукана царевица' (Гълъбово, Пловдивско). – От първонач. **факèлка*, произв. от *факèл*[2] 'пуканка' (вж.) (срв. *фàкелъки*), с епентетично *-р-*, както във *фаркèль* от *факèл, фандрàк* от *фандàк*. – Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Balkanismen heute – Balkanisms Today – Балканизмы сегодня 321–326. – Срв. *фàкел*[3], *фàкел*[4], *фàкелка*[1], *фàкалька, фя̀калка*.

фаркилѝца ж. 'лъжица' (Малко Търново). – От *фарколѝца* 'вилица' (вж.) или от *фаркулѝца* също (вж.) с асимилация *о* > *и* > *и* – *и* или *у* > *и* > *и* – *и*, с пренос на значението от един прибор за хранене към друг. – Срв. *фуркулѝца, фȕрка, хȕрка.*

фаркладѝсвам, фаркладѝсувам 'определям, преценявам' в пример: *На кòлкò фаркладѝсваш айсвà сѐно*? (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – Неясно.

фарколѝца 'вилица' (Черна вода, Сев. Добруджа), **фаркулѝца** също (Балчик), **фъркулѝца** също (вж.), **фъркулѝца** също (Банат). – Произв.: *фъркулѝче* ср. умал. 'виличка' (Банат). – *Фарколѝца* е от *фаркулѝца* със свързхстарателно *-о-* вм. *-у-*, *фаркулѝца* е от *фуркулѝца* също (вж.) с дисимилация *у* – *у* > *а* – *у* или от *фъркулѝца* със свръхстарателно *-а-* вм. *-ъ-*, *фъркулѝца* е от *фуркулѝца* с дисимилация *у* – *у* > *ъ* – *у*. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 663; Чужд. 941. – Срв. *фаркилѝца, фъркулица, фръкулѝца, въркулѝца, фȕрка, хȕрка.*

фарлатя́свам 'препирам се, притеснявам се, нервирам се' (Шумен, ДА). – Вероятно с преносно знач. от тур. диал. *fartlamak* 'разпалвам огън' (DS 5, 1836) с наст. *-ясвам*, за която срв. *геберя́свам* от тур. *gebermek.* За семантиката срв. *пàля се* 'запалвам се' и 'препирам се; нервирам се, ядосвам се'.

фарлȕна 'стара пара' (Ботевградско). – Видоизменено от *форлѝна* също (вж.), *фурлѝна* също (вж.), които са фонетични варианти на *флорѝна* също (вж.). – Срв. *фърлȕна, фурлѝна, флурѝна, фруллѝна, фòла, рулѝни.*

фàрлям 'хвърлям' в съчет. *фàрлям чоп* (Селча, Смолянско), **фàрля са** '(за куче) напада, нахвърля се' (Змеица, Девинско; Бачково, Асеновградско). – Във връзка с *фъ́рлям* също (вж.), което е от *хвъ́рлям* (вж.) с промяна *хв-* > *ф-*, както във *фàля* вм. *хвàля, фàтам* вм. *хвàтам* диал. = книж. *хвàщам,* с *-а-* вм. *-ъ-*. – Срв. *фарля́чка.*

фарля́чка таен дръндарски говор 'ръка; лъжица' (Илинден, Гоцеделчевско). – Произв. от *фàрлям* 'хвърлям' (вж.) или от *фъ́рлям* също (вж.), с първоначално знач. 'нещо, с което се хвърля в устата'. Срв. Й. Н. Иванов, ТПУПХ 17, 1979, 5, 60.

фармàк 'отрова, лекарство' (Странджа; Тетевен; Леринско), 'отрова' (Ветрушка, Крумовградско), **фармак** също (Долнопреспанско), **фàрмак** също (Бесвина, Леринско) 'отрова; (прен.) яд, душевна мъка' (Загоричани, Костурско), **фармàкь** ж. 'отрова; (прен.) нещо много горчиво; нещо, което е отишло напразно' (Странджа), 'отрова' (Пенека, Лозенградско), **фъ́рмакь** ж. 'отрова' (Котел), 'отрова; (прен.) нещо много горчиво' (Кукуш), **фармàци** мн. ч. 'отрови' (Тетевен), **фармàции** 'отрова' в текст: *Фармàци! Ами налѝ сегà ти давàх да плю́скаш !* (Смолско, Пирдопско); МИ: *Фармàк* при гр. Пирдоп (мястото било богато с лечебни растения). – От нгр. *φαρμάκι* 'отрова', сргр. *φαρμάκιον*, умал. от *φάρμακον.* — Вж. Ст. Младенов, ЕтР 660, Ал. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, 349, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166. Срв. W. Domaschke, JIRSpr 21–25, 1919, 162, Budziszewska, Słownik bałkanizmów 56. За краесловната етимологична мекост в гръцки на *фармàкь* вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 32. *Фармàции* е с експресивно удължаване на *-и-* или е по *фармàция* 'наука за приготвяне на лекарствата; аптекарство'. – Зато и в рум. *fármec* 'чар; магия' (DLR 2/1, 64), арум. *fármăc* 'отрова' (Papahagi 540), алб. *farmák* 'отрова'. – Срв. *фармакòсвам.*

фармакòсвам, фармакòсам 'отравям' (Ксантийско; Смолско, Пирдопско) **фàрмакосвам, фàрмакосам** 'отравям' (Бесвина, Леринско), **фармакòсвам (се), фармакòсам (се)** 'отравям (се); ядосвам (се)' (Кондорби, Костурско), **фармакосвам** 'ядосвам някого' (Веселие, Бургаско), **съ фармакòсувам** 'отравям се' (Солунско). – От аор. основа на нгр. *φαρμακώνω* 'отравям; огорчавам, оскърбявам', стгр. *φαρμάκω̃* (аор. к. *φαρμακώσω*). – Вж. Ал. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, 349, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 166, Budziszewska, Słownik bałkanizmów 56, РЧДБЕ 1982, 902. – Зато и в алб. *farmacòsa* 'отровя', арум. *fărmăcusèscu* 'отравям'. – Срв. *фармàк.*

фармасо́н нар. 'безбожник, безверник или просто неправославен' (1849; Ив. Вазов); разг. 'франкмасон', **фърмъсо́м** м. 'франкмасон; лош човек' (Кукуш), **фармасо́нин** м. разг. също (Ив. Вазов, Хр. Максимов), 'лицемер, хитрец' (Самоков), *фармазо́нин* 'безбожник' (Банско), **фармазоны** мн. ч. (1806, Софроний Врачански). – Произв.: *фармасо́нец* 'безверник, безбожник, неправославен' (Ив. Вазов), *фармасо́нски* прил., *фармасонски* прил. (Граово), *фармазо́нски.* – Чрез тур. *farmason* '(франк)масон; (разг.) безбожник, жесток човек' от фр. *franc-maçon* 'свободен зидар'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 660, М. Въгленов, БЕз 18, 1968, 4–5, 469, РЧДБЕ 1982, 902, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. Формата *фармазо́н* е чрез рус. *фармазо́н* или чрез рум. *farmazon*, вж. М. Въгленов, пос. съч. Формата *фърмъсо́м* е от *фармасо́н* с редукция *-а-* > *-ъ-* и с промяна *-н-* > *-м-*, както в *налъ́м* вм. *налъ́н,* или с далечна асимилация *м* – *н* > *м* – *м*. – Зато и в гр. *φαρμασόνος* .

фармуз 'раст. маргарит, шекерче, Symphoricarpus racemosus'. – Неясно. Еднакво с *фурмуз* също (вж.).

фарна́чка 'детска играчка – пръчка за хвърляне на камъчета; (прен.) човек, който преувеличава' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Вероятно от първонач. **фъргна́чка*, произв. от *фъ́ргна,* св. в. от *фъ́ргам* 'хвърлям' (вж.) (срв. *въ́ргам*), с опростяване *ргн* > *рн,* с хиперкоректно *-а-* вм. *-ъ*, както във *фаркàт* вм. *фъркàт*. Срв. *хвърля́чка* 'совалка'. – Срв. *фарнѝло.*

фарнѝло с вероятно знач. 'хвърлило' в текст за будалата: *Фарнѝлу му мѐсòту и рѐкло паньчугѐто хи... у́тре ща да дòйда да си ми платѝш мѐсòсу* (Левочево, Смолянско). – Вероятно прич. от **фъ́рна* (<**фъ́ргна*), св. в. от *фъ́ргам* (вж.), с опростяване *ргн* > *рн* и с *-а-* вм. *-ъ-* в същите говори. Срв. *фъ́рне се* '(за куче) нахвърли се'. – Срв. *фарнàчка.*

фа̀ро учен. говор, жарг. 'слугиня, слуга, прислужник' (София), вж. *фар*[2].

фаро̀н 'полицай', вж. *фарао̀н*.

фаросана прил. 'проклета' (Дебър), **фаро̀сано** прич. с вероятно знач. 'клето' в нар. пес.: – *Чу̀вай, чу̀вай, чу̀вай/ ти го̀рна седа̀нка,/ че мо̀ето лѝби/ фаро̀сано йо̀ди* (колиби Остриля, Тетевенско). – Срв. *форѐсан* 'проклет, отлъчен от църквата; оклеветен', *афорѐсан, фурѐсан, хуресан*.

фарс[1] литер. 'западноевропейска народна комедия; днес – комедиен жанр с пресилено комични елементи, изграден върху заплетени недоразумения; (прен. презр.) груба, неприлична шега с драстични похвати'. – Произв.: *фа̀рсов* прил. книж. – Чрез рус. *фарс* също от фр. *farce* 'шега' или директно от фр. *farce* 'шега', с първонач. знач. 'плънка', т. е. 'интермедия, която запълва действията между спектакъла; шеговита сценка като „плънка“ в сериозни религиозни драми', от лат. *farcio* 'натъпквам, напълвам'. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 660, Чужд. 433, Б. Парашкевов, Етим. дублети 97, РЧДБЕ 1982, 902. За рус. дума вж. Vasmer, REW 3, 202, Черных, ИЭС 303. – Срв. *фарш*.

фарс[2] мор. 'обшивка на лодка' (Несебър). – Чрез тур. *fars, farş* от нгр. *φάρσα* 'дъска на дъното на лодка'. Срв араб. *farš, freš*. – Вж. Kahane–Tietze 592–593, А. Спасова, БЕз 12/7, 1962, 333, БЕз 16/4, 1966, 337, Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 71, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262.

фарсѝ нареч. разг. 'отлично, безупречно, наизуст', жарг. остар. нареч. 'много хубаво, много добре', жарг. остар. прил. 'много хубав, много добър, с високи качества', учен. говор 'хубаво, добро, отлично' (София), прил. неизм. и нареч. 'съвършен; съвършено' (Смолско, Пирдопско), нареч. 'фино, чудесно изпълнено' (Самоков), прил. 'съвършен' (Долно Левски, Панагюрско), **фъ̀рсѝ** нареч. 'съвършено, основно' (Кукуш), 'много добре, отлично' (Енина, Казанлъшко), '(за научаване на урок, текст и др.) много хубаво, отлично' (Хасково), **фарса̀** нареч. 'с голямо майсторство' (Странджа), **фъ̀рсъ** нареч. '(за научаване на урок, текст, език и др.) много хубаво, отлично' (Хасково), **фарсиа** нареч. 'съвършено' (Недобърско, Разложко), **фарсѝя** 'учен' (Геров), **фарсия** с вероятно знач. 'добър, с високи качества' в нар. прик.: *Един поп бил много честен и фарсия човек. Лошо не влазало у двоpо му.* (Локорско, Софийско), **въ̀ръзѝ** 'отлично, много добре' (Дервент, Дедеагачко). – Чрез тур. *Farsî, Farisî* 'персийски, персийски език; (остар.) персиец' от араб. *Faris* 'Персия, Иран', а то от перс. *Pārs* 'Персия' с араб.-перс. адективна наст. *-ī*, със семантичен развой 'персийски (език)' > 'съвършено, отлично', тъй като в Османската империя знанието на персийски език и книжовност е означавало съвършенство на образованието. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 433, и РЧДБЕ 1982, 902, Skok 1, 507, Škaljić 277, Räsänen 144. Според Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262, вероятно по нар. етимология от тур. *fasih* 'чист, правилен, изящен (говор)'. – Заето и в срхр. *фарсѝ, фа̀рси, фарсѝ, фарѝсија*

'съвършено, правилно, чисто', цинц. *fărsí* 'отлично, перфектно', нгр. също (Skok 1, 507, Škaljić 277).

фарсион-оту 'раст. съсерка, Marrubium peregrinum' (БотР 206). – Неясно.

фа̀рта 'престилка' (Кайнарджа, Кутловица, Силистренско; Йовково, Добричко; Ленище, Войново, Свиленградско), 'кухненска престилка' (Дропла, Добричко), 'обикновена престилка от фабрично тъкано платно, кухненска престилка, която покрива и гърдите' (с. Кирнички, в Бесарабия), 'престилка от купешко платно' (с. Червеноармейское, в Одеска област, Украйна). – Произв.: *фа̀ртичка* 'престилка' (Генерал-Тошево). – Образувано с обратна деривация вероятно на българска езикова почва от рус. *фа́ртук* 'престилка' (от руски колонисти-липованци, живеещи в Свиленградско) или от тур. *fartuk* също, което е заемка от руски (Tietze 10). Вж. Т. Бояджиев, ЕзЛит 22/6, 1967, 73. Вероятно думата е създадена под влияние на *фота* 'селска престилка' (вж.). – Срв. *фартӯх*.

фа̀рта в съчет. *фа̀рта-фӯрта* прил. неизм. 'лекомислен' (Самоков), 'работа на човек, който лесно и безогледно решава важни въпроси, без да мисли за последствията' (Тетевен), 'оттук-оттам' (Пещера). – От тур. *farta-furta* нареч. 'надменно, надуто, горделиво, наперено', вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 290.

фартафо̀ш м. 'снежна виелица' (Троян). – Фонетичен вариант на *фардафӯш* 'прахоляк' (вж.).

фартѝла ж. нов. 'квартира' (Ново село, Видинско). – Видоизменено от *квартѝра* (вж.). Срв. рус. *фате́ра*, видоизменено от *кварти́ра* (Даль 4, 533). – Срв. *фъртѝла*.

фарто̀ма ж. 'въже' (Коларово, Благоевградско; Воден; Воденско; Загоричани, Костурско). – От *фортѝма* също (вж.) с дисимилация *о – о* > *а – о*. – Срв. *фъртѝма, фъ̀ртома, фортӯма, фо̀ртуми, хо̀ртома, хо̀ртама, въ̀ртома*.

фартӯльва, **фартӯльне** 'пламва' (Виево, Кутела, Смолянско). – Може би от първонач. **вертӯльва* '(за пламък) започва да се върти, завърта се', произв. от *вертя̀* (вж.), с промяна *в-* > *ф-* в говорите, за която срв. *фатра̀л* вм. *ватра̀л, фа̀къл* вм. *ва̀къл*, и с характерно за говорите *-а-* вм. *-ъ-*. Срв. *въртулѝкам* 'въртя', *въртӯлка* 'въртелив уред', *въртолѝя* 'водовъртеж; летен вихър', *въртолѐ се* 'обикалям' (вж. под *вертя̀*).

фартӯна 'буря, виелица' (Гарван, Силистренско; Мадара), 'буря' (с. Кирнички, в Бесарабия), 'голяма виелица, придружена с дъжд, град или сняг' (Самоков), 'снежна буря, виелица' (Ихтиманско), 'вятър, вихрушка, която вдига прах във формата на фуния' (Аврен, Крумовградско), 'вятър, вихрушка, при която вятърът вдига прах направо, а не фуниевидно' (Долна Арда, Смолянско; Долни Рудозем, Маданско; Туховища, Гоцеделчевско), **фратӯна**

'снежна буря, виелица' (Ихтиманско). – Произв.: *фартунѝ* гл. несв. 'вали сняг, придружен със силен вятър' (Извор, Гълъбово, Пловдивско); МИ: *Фартȕни* = *Фартȕните*, с. в Тревненско, *Фартȕнска махалà* при Кормянско, Севлиевско, *Фартȕнския герàн* при Кормянско, Севлиевско. – От нгр. *φουρτούνα* 'снежна буря' с промяна гр. *ου* > бълг. *а*, за която срв. *βουρδούνα* > *вардȕни, κουκούλι* > *какȕль, πουρνάρι* > *парнàр*, φουστάνι > *фастàн*. За промяната вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 24. Формата *фратȕна* е от *фартȕна* с метатеза. – Заето и в тур. *fırtına* 'буря, ураган'. – Срв. *фъртȕна, фортȕна, фуртȕна, вратȕна, вьртȕна, врътȕна, фртума, уртȕнъ*.

фартȕх 'престилка от памучна фабрична материя' (Ольшанка, в Украйна), **фартух** 'престилка – част от женското облекло' (Одеска и Херсонска област в Украйна). – Произв.: *фартȕшка* 'женска престилка от тънка памучна материя; престилка на ковач, пекар' (Суворово, в Украйна), *фартушка* 'престилка – част от женската носия' (Бердянска област, в Украйна). – От укр. *фартȕх* 'престилка'. – Срв. *фàрта*.

фарун 'съд за боклук, тор' (Галичник, Дебърско). – Неясно.

фàрур 'фарфор, порцелан' (Мечка, Плевенско). – От първонач. **фàрвор* също, което е от *фàрфор* също (вж.), с промяна *-ф-* > *-в-*, както във *фарвориевите* остар. прил. (вж. *фàрфор*), с лабиализация на *-в-* и с асимилаторно изпадане на *-w-*, с редукция *-о-* > *-у-* в неударена позиция. – Срв. *фарфурѝя*.

фарфалà 'дърдорко' (Змеица, Девинско), 'прахосник, много щедър човек' (Доброславци, Софийско), **фърфълò** 'бърборко, заекващ човек' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв.: *фърфулѝт* прил. 'който много приказва, бъбрив' (Троян). – От *фарфарà* също (вж.) с далечна дисимилация *р – р* > *р – л*. – Срв. *фанфàр(а), фанфарòн, фанфаронджà, фанфаронàда, фарфарòн*.

фарфалàк 'пумпал; (прен.) разг. малко дете; нисък, дребен човек', учен. говор 'малък (и подвижен)' (София), **фърфалàк** също. – По тур. *fırfıra, fırfırı, fırfırık, fırıldak* 'пумпал' (DS 12, 4503). – Вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. Срв. *пȕмпал* 'дребно дете; подвижно дете'. – Срв. *фърфалò*.

фарфарà нар. 'празен дърдорко; несериозен, лекомислен, вятърничав човек', 'самохвалец, суетен, лек човек' (Сливен), 'прахосник, много щедър човек' (Доброславци, Софийско), **фарфарȕ** 'самохвалко; бъбривец; нервен, припрян, непостоянен човек' (Шумен), **фарфарò** 'дърдорко' (Горно и Долно Райково, Смолянско), **фарфърȕ** 'бъбривец' (гребенски говор в Силистренско), **фърфарà** м. 'дърдорко, лекомислен човек' (Странджа; Заберново, Малкотърновско), 'дърдорко' (Копривщица), **фърфърȕ** неодобр. 'сприхав човек' (Еленско), 'човек, който много и напразно приказва' (Бракница, Поповско). – Произв.: МИ: *Фарфàров дол* при Чавдарица, Доспатско (от изчезнал прякор *Фарфарàта*); Прякор: *Фарфарàта* (Сливен); ФИ: *Фарфарòв* (Айтос, Сливен, Кюстендил, Банско, Разлог), *Фарфорòв* (Враца), *Фърфарòв* (Пловдив). –

Чрез тур. *farfara* 'лекомислен; бърборко, дърдорко; самохвалко' от араб. *tartar* 'бърборко', *tartāra* 'бъбрица', вж. St. Stachowski, Stud. arab. 1, 62–63. Според Б. Парашкевов, Етим. дублети 141, чрез тур. *farfara* от араб. *farfār* 'бъбрив'. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 433, РРОДД 533, РЧДБЕ 1982, 902, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. – Заето и в рум. *farfará* 'дърдорко, бърборко'. – Срв. *фарфалà, фанфàр(а), фанфарòн, фанфаронджà, фанфаронàда, фарфарòн*.

фарфарòн м. диал. 'самохвалко' (Ем. Станев). – От *фанфарòн* също (вж.) с *-р-* вм. *-н-* под влияние на *фарфарà* (вж.). – Срв. *фанфàр(а), фанфаронджà, фанфаронàда, фарфалà*.

фàрфор книж. остар. 'порцелан; изделия от порцелан' (А. Константинов, Ив. Богоров). – Произв.: *фàрфорев* остар. 'порцеланов', *фàрфорен* също, *фарвориеви* остар. мн.ч. 'порцеланови', *фàрфоров* книж. остар. 'порцеланов' (А. Гуляшки, Ив. Вазов); *исфърфòрън* прил. 'леко опечен, обгорен' (Ново село, Видинско). – Чрез рус. *фарфóр* също, което пък чрез осм. тур. *farfuri* 'титла на китайски император; название на област в Китай; порцелан от тази област' (1838), тур. *farfuru, fağfur* също, от перс. *fagfūr* 'стара титла на китайски император' от стперс. *bagapuδra-* 'божи син', калка от кит. *tien-tse* 'син на небето'. Срв. Ст. Младенов, Чужд. 433, според когото *фàрфор* е по китайско собствено име на област. Според М. Въгленов, Изсл. Младенов 1957, 178–179, *фàрфор* е от нгр. *φαρφουρί* 'порцелан, изделие от порцелан', което е от араб. *farfūri* 'порцелан'. М. Въгленов, БЕз 17, 1967, 51–54, коригира предишното си схващане и приема, че бълг. *фàрфор* е от руски, където е с тюркско посредничество от персийски. Вж. РЧДБЕ 1982, 902. Срв. Miklosich, Tü. Elem. 1, 295, EtWb 57, Berneker, SEW 1, 279, Lokotsch 45, Vasmer, REW 3, 202, Шипова 354, Räsänen 142, St. Stachowski, Wb. neupers. 100. Срв. срхр. *фагфȕрија* 'китайски порцелан; предмет от китайски порцелан' (Škaljić 275), рум. *farfuríe* 'чиния' (вж. *фарфурѝя*), нгр. *φαρφουρί* 'порцелан', алб. *farfuri* също, укр. *фарфȕр* също, пол. *farfura* също. – Срв. *фарфурѝя, фарȕр*.

фарфурѝя ж. рядко 'чиния' (Ново село, Видинско). – Произв.: *фарфурийни* книж. остар. мн. ч. 'порцеланови'. – От рум. *farfuríe* 'чиния, паница; (остар.) порцелан', със завършек *-ия* на българска езикова почва по *чинѝя* (вж.). Срв. М. Младенов, ТБД 6, 293. Срв. тур. *fağfuriye* 'фарфор'. – Срв. *фàрфор, фàрур, фърфурѝя*.

фарчѝло 'хвърчило' (Ленково, Никополско). – От *хвърчѝло* също (вж. *хвърчà*) с промяна *хв-* > *ф-*, както във *фат* вм. *хват*, и със свръхстарателно *-а-* вм. *-ъ-*. – Срв. *фаркàло* (вж. *фàркам*).

фарчòсам 'белосам, измажа стая с вар' (Горни Лозен, Софийско). – Би могло да е от първонач. **фърчòсам* 'измажа с четка' (срв. *фрчòсувам* 'четкам обувки'), произв. от *фърчà* 'четка' (вж.). Семантично срв. *чѐткам* от *чѐтка*.

фарш[1] книж. 'кълцано месо, кайма, приготвена за пълнене на чушки, тиквички и др.; нещо приготвено за ядене с пълнеж; плънка от накълцано месо или зарзават'. – Чрез рус. *фарш* също или австр. диал. *Fa(r)sch* също (= нем. *Farce*) (срв. и пол. *farsz* също) от фр. *farce* 'месна плънка', а то от лат. *farcio* 'пълня, тъпча'. Вж. Б. Парашкевов, Етим. дублети 97, Немски елементи 162. Според П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 168, от фр. *farcir* 'пълня, тъпча', което е от лат. *farcio* 'тъпча'. Срв. РЧДБЕ 1982, 902, Vasmer, REW 3, 203, който извежда рус. *фарш* чрез нем. *Farce* от фр. *farce*, Черных, ИЭС 304. – Срв. *фарс[1]*, *фарш[2]*.

фарш[2] м. 'широка тънка тухла римски тип за настилка на фурна' (Енина, Казанлъшко). – Вероятно във връзка с *фарс[2]* 'обшивка на лодка' (вж.), т. е. думата да произлиза от тур. *farş* 'обшивка на лодка'. Би могло обаче да е от един произход с *фарш[1]* (вж.) със семантичен развой 'плънка, пълнеж' > 'нещо, с което се пълни' > 'тухла, с която се прави облицовка на фурна' > 'тухла, с която се прави настилка на фурна'. – Срв. *фарс[1]*.

фаршѝровам 'пълня със смляно месо или със ситно нарязан зарзават', **фаршѝран** прич. 'напълнен със смлян или ситно нарязан зарзават или месо', *фаршѝровани* мн. ч. обикн. в съчет. *фаршѝровани пипѐрки* 'чушки, пълнени с кайма'. – Съответно от рус. *фарширова́ть* 'пълня (пиперки и т. н.)', *фаршѝро́ванный* 'пълнен'. Вж. РЧДБЕ 1982, 902. – Срв. *фарш[1]*, *фарс[1]*.

фарщѝ гл. несв. 3 л. ед. ч. 'шуми при пържене' (Чепеларе; Проглед, Асеновградско; Момчиловци, Соколовци, Смолянско). – Звукоподраж., вероятно алтернативен глагол на **фарска* 'фъска'. Срв. *фъ́скам*: *фъщѝ*, *хвъ́скам*: *хвъщѝ*. За алтернацията *-ск-* : *-щ-* вж. Szymański, Derywacja 42.

фа̀ря жарг. 'подстригвам, остригвам до голо'. – Произв. от *фар[1]* 'фенер с рефлектор; светилник; гола остригана, обръсната глава' (вж.). За семантиката срв. *Главѝта му лъ́сна (светна) като фенѐр.*

фас[1] 'лице, лицева страна; (воен.) предна част на укрепление; (воен.) праволинеен участък на крепостна стена или на полско укрепление с определено направление на огъня; (воен. остар.) страна на строя каре в битка' . – От фр. *face* 'лице'. Вж. Ст. Младенов, Чужд. 433, РЧДБЕ 1982, 902. Думата *фас* със значение 'преден край на укрепление' вероятно е заета от рус. *фас* също. – Срв. *анфа̀с*.

фас[2] разг., жарг. 'угарка от изпушена цигара; цигара', **фась** 'угарка от изпушена цигара' (Наречен; Горно и Долно Дряново, Гоцеделчевско). – Произв.: *фа̀ска* 'угарка от цигара' (Доспат; Костандово, Ракитово, Велинградско; Касъка, Осиково, Смолянско), *фасо̀лка* също (Голямо Дряново, Гоцеделчевско), *фасо̀нче* 'угарка от цигара' (вж. *фасо̀нче[2]*), *фа̀съмка* също (Златоград), *фа̀сче* умал. – По лат. *fascis* 'сноп, връзка', вж. РЧДБЕ 1982, 902. Би могло да бъде от нем. *Faszikel* 'снопче, връзчица' от лат. *fasciculus,* умал. от *fascis*.

фас[3] дърводелски термин 'резило, огрибка, лист на ренде или тесла' (Трънчовица, Никополско). – Вероятно от нем. *Fase* 'скосен ръб'. Срв. рус. *фасе́т, фасе́тка* и *фа́ска* 'скосена част на остър ръб или част от металически, дървени или др. изделия' (от фр. *facette* също).

фаса̀да книж. 'предна страна, лице на сграда, архитектурно оформена; външен изглед на нещо; (жарг.) лице, физиономия, обикновено зъбите'. – Произв.: *фаса̀ден* прил. – Вероятно чрез пол. *fasada* също, което е чрез нем. *Fassade* от фр. *façade*, а то от итал. *facciata* 'предна част', или от нем. *Fassade*. Според РЧДБЕ 1982, 902, от фр. *façade*.

фасарѝя 'скандал' (Костурско). – Произв.: *фасарджѝя* 'скандалджия' (Костурско), *фасарджѝка* 'скандалджийка' (Костурско). – От нгр. *φασαρία* 'разправия; бъркотия; шум'. – Вж. Budziszewska, Słownik bałkanizmów 56. Формата *фасарджѝя* е от **фасарийджѝя* с контракция *-ий-* > *-и-*, образувана на бълг. езикова почва с продуктивната наст. *-джѝя* от тур. *-ci, -cı*. – Заето и в алб. *fasari* 'глъчка, врява; бъркотия' (Budziszewska, Słownik bałkanizmów 56).

фасѝт нареч. 'напразно, безсмислено, безполезно' (Момчиловци, Смолянско), **фасѝть** прил. неизм., тълкувано като 'празна работа, лъжа' у Т. Стойчев, БДиал 2, 289, в изреч.: *Дѐсо го дȕмат йе фасѝть* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско; Златоград), нареч. 'празно' (Турян, Смолянско), **фасикь** с вероятно знач. 'празна работа' в текст: *Ти мъ кажъ, старъц, от ужек чилек да зомъш, другусу й сичку фасикь!* (Широка лъка, Смолянско). – Произв.: *фасетьо̀вам са* 'подигравам се, присмивам се' (Момчиловци, Смолянско). – Чрез тур. *fasit* 'негоден, порочен, лош, долен; (за човек) лош, вреден; подстрекаващ; недействителен, непотвърден; лъжлив, погрешен; фалшив' от араб. *fāsid* 'лош, негоден; недействителен, фалшив'. – Вж. Grannes – Rå Hauge – Süleymanoğlu 262. Срв. St. Stachowski, Stud. arab. 1, 64. Фонетичният облик *фасѝкь* е от *фасѝть* с промяна *ть* > *кь* в говора. Срв. обаче тур. *fasik* 'грешник; развратник; нечестив, безнравствен, порочен'.

фаскȕда 'искра' (Сърница, Хасковско, ДА). – Със свръхстарателно *-а-* вместо *-ъ-* от първонач. **фъскȕда*, произв. от *фъ́скам* '(за разпалена главня или нажежен метал) издавам съскав шум, съскам'. За образуването и семантиката срв. *плескȕда[1]* и *плескȕди* 'дълги ивички плат, обшити със сребърни рубета и мержени', свързано в БЕР 5, 340, с *плѐскам* (вж.) поради шума, издаван от металните обшивки. За образуването срв. още *грамȕда.*

фасла̀ 'сушено говеждо месо, нарязано на дълги части' (Бутрева, Велинградско), 'сушено говеждо месо' (Ракитово, Цветино, Велинградско). – От тур. диал. *fasla* 'голямо парче' (DS 5, 1838), назовано по дългите парчета, на които е нарязано месото.

фасол 'раст. боб, Phaseolus', вж. *фасȕл*.

фасо̀н 'вид, кройка на дреха, форма на шапка, обувки и др.; (прен. простонар.) външен изглед; (прен.) превзето държане, напереност', ученически говор 'лице, физиономия; външност' (София), 'форма; настроение' (Шумнене, Тетевенско), шивашки професионален говор 'ревер на дреха; форма на ревер на дреха или изобщо лицев вид на дреха', в израз: *смачквам фасо̀на на някого* разг. 'заставям някого да не бъде високомерен, надут; сгълчавам, засрамвам някого', **фасо̀ни** мн. ч. в израз: *продàвам (прàвя) фасо̀ни* разг. 'правя се на важен, държа се високомерно и надуто, преструвам се', шивашки термин 'ревери' (Махалата, Плевенско; Брусен, Тетевенско). – Произв.: *фасо̀нен* '(за кройка, чертеж) от, на, по фасон', *фасонѝрам* 'придавам фасон, определена форма на шапка, обувки, дреха; правя нещо да има вид; изглаждам, давам добра външност', *фасонѝрам се* 'оформям се, получавам добър вид', *фасонѝра се* коларски термин '(за дърво) подготвя се с брадва, оформя се' (Махалата, Плевенско), *фасонѝран* 'на който е придаден фасон, вид', коларски термин '(за дървен материал) подготвен за работа чрез издялкване с брадва' (Махалата, Плевенско), *фасонлѝя* прил. неизм. разг. '(за дреха, шапка) с хубав фасон; (за човек) издокаран с добър вид, наперен', *фъсунлѝйъ* прил. неизм. 'високомерен, надут, важен' (Хасково), *фасо̀нче* умал.; *префасонѝрам* 'преоформям; променям фасона (на шапка)'. – От фр. *façon* 'изглед, вид; начин; изделие; изработка; кройка; вежливост', което е от лат. *factiō(nem)*, отгл. същ. от *facere, facio* 'правя'. Вж. Ст. Младенов, Чужд. 433–434, ЕтР 660, Н. Намеранов, БДиал. 1, 235, М. Ранкова, БЕз 27/2, 1977, 120–121. М. Ранкова, пак там, отбелязва, че френската дума е донесена в английски през 14 в. от нормандските нашественици с форма *fashion* със знач. 'направа, строеж' и в края на 16 в. и началото на 17 в. получава значение 'мода'. Н. Намерански, Речник шив. терм. 158, извежда фр. *façon* от лат. *faciēs* 'външност, лице'. Глаголът *фасонѝрам* е образуван на българска езикова почва с наст. *-ирам* от нем. *-ieren*. Думата *фасонлѝя* е образувана на българска езикова почва с наст. *-лия* от тур. наст. *-li (-lı)*. – Срв. *фасонѐ*.

фасонѐ прил. неизм. книж. рядко 'който има хубав фасон' (Ив. Вазов). – Според РРОДД 533, от фр. *façonner* без посочено значение. Френската дума *façonner* означава 'оформям, изработвам по даден образец'. Срв. тур. същ. *fasone* 'вълнена тъкан със специална изработка'. Би могло да бъде образувано и по заемки от френски на *-е*, срв. *фантазѐ*. – Срв. *фасо̀н*.

фа̀сонка разг. 'приспособление за свързване на електрическата крушка със захранващата мрежа', **фасо̀нка** разг. също. – От първонач. **фа̀сунк, *фа̀сунка*, което е с краесловно обеззвучаване *г- > к-* от *фа̀сунг* (вж.), *фа̀сунга* (вж.), с хиперкоректно средисловно *-у-* в *-о-* вероятно под влияние на *фасо̀н* (вж.), което се подкрепя от изместването на ударението с една сричка във *фасо̀нка*, където сричката *-ка* започва да се схваща като наставка *-ка*. Вж. К. Костов, БЕз 13, 1963, 61–63, М. Въгленов, БЕз 15, 1965, 165–166, М. Въгленов, Прав. реч. 1968, 65–66, Ст. Василева, БЕз 24/2, 1974, 196–197.

Срв. Кочева-Лефеджиева 83, 120, 129. Според Л. Селимски, Болгарская русистика 3/2, 1976, 23–27; Język wobec przemian kultury, PNUŚ 1617, Katowice, 1997, 126–132, оформянето на изгласа на *-к/г-а* е по морфонологични причини: отсъствието на редуване *к* : *ц*, *г* : *з*, *х* : *с* пред окончанието *-и* за мн. ч. поставя съответните основи в ж. р., което на свой ред обуславя поява на окончание *-а* в ед. ч.

фасо̀нче[1], умал. от *фасо̀н* (вж.).

фасо̀нче[2] 'угарка от цигара' (Горно Дряново, Гоцеделчевско). – Произв. от *фас[2]* също (вж.).

фастà̀н 'женска рокля' (Самоков; Самоковско), 'един от даровете, които момата приготвя, направен от бяла тънка материя, горе е тесен, а надолу широк и увит няколко пъти, та прави гънки' (Велешко), в съчет. *маликоф фастан* 'старомодна женска рокля с пружиниращи обръчи наоколо, за да я държат разширена около долната част на тялото; обикновена женска рокля' (Самоковско), **фастà̀нь** 'просто ушита рокля' (Багренци, Кюстендилско). – Произв.: *фастанче* с вероятно знач. 'рокличка' в нар. пес.: *...бог да ми даде, лельо, фастанче, ...* (Доспей, Самоковско). – От *фастà̀н* също (вж.) с асимилация *и – а > а – а*, от *фустà̀н* също (вж.) с асимилация *у – а > а – а* или от *фъстà̀н* също (вж.) с асимилация *ъ – а > а – а*. Срв. Дзидзилис, Фонетични проблеми 24, според когото *фастà̀н* е от *фустанѐла[1]* (вж.) с асимилация *у – а > а – а* от нгр. *φουστάνι* 'рокля' с промяна нгр. *-ου-* > бълг. *-а-*. Според него обаче не може да се изключи турско посредничество, за което сравнява с тур. диал. *fistan*. – Срв. *фастанѐла, фустанѐла[1], фастанлъ̀к, фистà̀н, фъстà̀н*.

фастанѐла 'женска платнена пола' (Самоков). – От *фустанѐла[1]* (вж.) с асимилация *у – а > а – а*. – Срв. *фастà̀н, фистà̀н, фустà̀н, фъстà̀н, фастанлъ̀к, фистанлъ̀к*.

фастанлъ̀к 'вид памучна материя за женски рокли' (Самоков). – От *фистанлъ̀к* също (вж. *фистà̀н*) с асимилация *и – а > а – а*. – Срв. *фастà̀н, фастанѐла, фустà̀н, фъстà̀н, фустанѐла[1]*.

фастѝсвам 'изчезвам бързо' (Лиляче, Врачанско). – Вероятно със свръхстарателно *-а-* вместо *-ъ-* от първонач. **фъстѝсвам*, експресивно образуване от *фъстя̀* (вж.). Срв. *фъ̀скам, фъ̀сна* жарг. 'изчезвам бързо; бягам от училище, от работа', *изфъстя̀вам* жарг. 'изчезвам бързо'. Би могло обаче да бъде от нгр. аористна основа *βιασ-* на гл. *βιάζω* 'бързам' (вж. *вя̀сам, вà̀сам се*).

фастъ̀к 'едногодишно растение, чиито плодове са обвити в мека черупка и зреят в земята, Arachis hypodae; плодът на това растение; (прен.) дребен човек или дребно дете' (Самоков; Ихтиманско; Шумен; Ленково, Никополско; Тръстеник, Плевенско; Варвара, Пазарджишко; Мулдава, Асеновградско; Горна и Долна Арда, Елховец, Левочево, Славеино, Солища, Чепинци, Смолянско; Егрек, Тихомир, Крумовградско; Бачево, Драглище, Елешница,

Разложко; Лещен, Гоцеделчевско; Петково, Ардинско; Батанци, Бориново, Върбина, Маданско; Ръждавица, Кюстендилско), 'раст. шам фъстък, Pistacia vera' (БотР 550), **фастѐк** 'раст. обикновен фъстък, Arachis hypodae' (Лилково, Пловдивско). – Произв.: *сакъсов фастък* 'раст. сакъзно дърво, Pistacia lentiscus' (БотР 239), *фастъчено* в съчет. *фастъчено масло* (1958, Ас. Генадиев и др., 1959, Д. Димитров); *шан фастък* 'раст. шам фъстък, Pistacia vera' (БотР 532). – Фонетични варианти на *фъстък* (вж.). – Срв. *фъсту̀к*.

фастъкѝя 'раст. бяла леска, дива леска, Corylus colurna' (Омуртаг, БотР 144), 'дърво леска, Corylus avellana' (БотР 534). – С хиперкоректно *-а-* вместо *-ъ-* (срв. *фастък* вместо *фъстък*) от *фъстъкѝя* също, което е от тур. *fistıkî* '(за цвят) фъстъчен, светлозелен'.

фастънлѝво 'епилепсия при децата, припадъци, причинени от зли сили' (Балдево, Разложко). -- Фонетичен вариант на *фащанлѝво* (вж.).

фасу̀л 'раст. боб, Phaseolus vulgaris; раст. пешак, полски боб, безвейник, Phaseolus vulgaris (Phaseolus nanus); раст. градински боб, вейник, Phaseolus vulgaris (Phaseolus communis)', диал. 'ядене с боб', 'фасулова нива' (Дорково, Велинградско), **фасу̀ль** м. 'боб' (Самоков; Брезе, Левочево, Смолянско; Приморско), 'бял боб' (Драбишна, Ивайловградско; Триград, Девинско), **фа̀суль** 'боб' (Черешница, Костурско), **фасол** 'раст. боб, фасул, Phaseolus vulgaris' (БотР 532), **фъсу̀л** също (Конопчие, Чирпанско; Асеновградско; Смолянско), **фъсу̀ль** също (Девинско, Асеновградско), **васу̀л** 'боб' (Веринско, Горна Василица, Пауново, Поповци, Селянин, Ихтиманско; Ихтиман), **васу̀ль** също (Софийско), **въсу̀ль** м. 'бял боб' (Съчанли, Гюмюрджинско; Дервент, Дедеагачко; Плевня, Драмско), 'зелен боб' (Козаново, Асеновградско), **пасу̀л** диал. 'фасул' (вж.). – Произв.: в съчетания: *а̀йнин фасу̀л* 'фасул с жълти зърна' (Лъкавица, Асеновградско), *бизвѐйньък фъсу̀л* 'фасул, който не расте високо и не се вие по вейки' (Конопчие, Чирпанско), *бя̀л фасу̀л* 'бял боб' (Гайтаниново, Огняново, Гоцеделчевско; Мулдава, Червен, Асеновградско), *бел фасу̀л* също (Долен, Гоцеделчевско), *бѐл фасу̀л* също (Бостина, Дряново, Осиково, Смолянско), *бьѐл фасу̀л* също (Давидково, Смолянско), *бя̀л фасу̀ль* също (Барутин, Доспатско; Горно и Долно Райково, Касъка, Смолянско; Боголин, Гоцеделчевско), *бя̀л ку̀лав фасу̀ль* 'вид фасул' (Любча, Смолянско), *бел фасу̀ль* 'бял боб' (Джурково, Асеновградско; Пазарджишко), *бѐл фасу̀ль* също (Могилица, Момарско, Турян, Смолянско; Чепеларе), *бьѐл фасу̀ль* също (Загражден, Смолянско), *бьел фъсу̀ль* 'бял боб' (Буково, Смолянско), *бьѐл фасу̀ль* също (Ждребово, Писаница, Хасовица, Смолянско), *бьѐль фасу̀ль* също (Ерма река, Маданско; Ягодина, Девинско; Вълчан дол, Смолянско; Туховища, Гоцеделчевско), *бързѝкав фасу̀ль* 'вид боб' (Ягодина, Девинско), *баззѝкув фасу̀ль* също (Брезе, Смолянско), *варварски фасул* 'вид фасул' (Сб. Родопи 1994, 84), *вѐйкуф фасу̀л* 'фасул, растящ на вейки' (Илинден, Гоцеделчевско), *вѐйув фасу̀л* 'шарен фасул на зърна' (Полковник-Серафимово, Смолянско), *вѝньен фасу̀л* 'вид фасул' (Червен, Асеновградско), *вòден фасу̀л* също (Чернишево, Крумовградско), *вòдан фасу̀ль* също (Загражден, Любча, Смолянско), *гагарà̀шки фасу̀ль* 'вид фасул' (Боголин, Гоцеделчевско), *гагарà̀чкькин фасу̀ль* също (Туховища, Гоцеделчевско), *гагарà̀шкин фасу̀ль* също (Касъка, Смолянско), *градѝнски фасу̀л* 'раст. боб Phaseolus vulgaris, Phaseolus communis', *див фасул* 'раст. вълчи боб, Lupinus graecus' (Приморско), 'раст. пача трева, Polygonum aviculare' (Шейтаново, Родопите), *див фасу̀л* 'раст. поветица, бяла рада, Convolvulus arvensis' (Копривщица; Костуринци, Трънско), 'раст. Lunaria biennis' (Гоце Делчев), *див фасу̀ль* 'раст. фий, чер боб, Vicia' (Плевня, Драмско), *домà̀шен фасу̀ль* (Писаница, Смолянско), *жълт фасу̀л* 'раст. жълт боб, Lupinus' (Мулдава, Асеновградско), *зелѐн фасу̀л* 'зелен боб', *зелѐн фасу̀ль* също (Хасовица, Смолянско), *зьельѐн фасу̀л* (Дряново, Смолянско; Богутево, Асеновградско; Ягодина, Девинско), *зельѐн фасу̀ль* също (Левочево, Смолянско), *зьелѐн фасу̀ль* също (Горна Арда, Ждребово, Кремене, Могилица, Момчиловци, Смолянско; Драбишна, Ивайловградско; Триград, Девинско), *зьельѐн фасу̀ль* също (Брезе, Долна Арда, Горно и Долно Райково, Търън, Момарско, Турян, Смолянско; Чепеларе; Мезек, Свиленградско), *зьельѐнь фасу̀ль* също (Ерма река, Маданско), *зьелѐн фъсу̀ль* също (Габрово, Ксантийско), *зилѐн фъсу̀ль* също (Чавдарица, Девинско; Козаново, Асеновградско), *зьильѐн фасу̀ль* също (Доспат), *зълѐн фасу̀ль* също (Бостина, Писаница, Смолянско), *зъльѐн фасу̀ль* също (Вълчан дол, Смолянско), *зрял фасу̀л* 'бял боб' (Габрово; Кремене, Смолянско), *зрьѐл фасу̀ль* 'зрял боб' (Триград, Девинско), *казанлъшки фасул* 'раст. шарен боб, Phaseolus multiflorus' (БотР 232), *карагà̀шки фасу̀ль* 'вид фасул' (Брезе, Смолянско), *карагòсчюв фасу̀ль* също (Ерма река, Маданско), *кьебѐцки фасу̀ль* също (Брезе, Смолянско) (вж.), *кьебюв фасу̀ль* също (Ерма река, Маданско) (срв. *кябѐ*), *кьебѐк фъсу̀л* 'вид фасул' (Добростан, Асеновградско), *кебѐцки васу̀ль* 'вид фасул, който се сее в Средните Родопи' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско) (вж.), *кѝткин фасу̀ль* 'вид фасул' (Барутин, Доспатско; Брезе, Смолянско), *кьѝткьен фасу̀ль* също (Доспат), *кьѝткин фасу̀ль* също (Загражден, Любча, Смолянско), *киткòф васу̀ль* 'вид фасул с много едри зърна' (Лилково, Пловдивско), *кòнзуф фасу̀ль* 'вид фасул' (Кремене, Смолянско), *кордв фасу̀ль* 'фасул с твърди зърна' (Осина, Гоцеделчевско; Търън, Смолянско), *кòртски фасу̀ль* 'вид фасул' (Боголин, Гоцеделчевско), *ку̀лав фасу̀ль* също (Кочан, Гоцеделчевско; Доспат), *ку̀лав фъсу̀ль* също (Чавдарица, Девинско), *лѐнтюв фасу̀ль* 'зелен фасул' (Тешово, Гоцеделчевско), *лут фасу̀ль* 'вид фасул' (Доспат), *марзьо̀ фасу̀ль* също (Буйново, Смолянско), *мьо̀к фасу̀ль* също (Търън, Смолянско), *нивѐски васу̀ль* 'вид фасул с валчеста форма, обагрен половината в бяло, а другата половина – в тъмночервено' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско), *обикновен фасул* 'раст. боб, Phaseolus vulgaris', *пешà̀к васу̀л* 'боб, който расте без колове' (Ихтиманско), *пòсън фъсу̀л* 'ядене с незапържен боб' (Ново село, Видинско), *прѐсен фасу̀л* 'зелен фасул' (Габрово, Ксантийско), *прѐсьън фасу̀л* 'зелен фасул' (Еникьой, Ксантийско), *приткà̀р васу̀л* 'боб, който расте с колове'

(Ихтиманско), *пъстроцвѐтен фасу̀л* 'раст. шарен боб, Phaseolus multiflorus', *пъстър фъсу̀ль* също (Габрово, Ксантийско), *пѐстар фасу̀ль* 'фасул с пъстри зърна' (Горна Арда, Смолянско), *сѝв фасу̀ль* 'вид фасул' (Горно и Долно Райково, Смолянско), *сля̀ен фасу̀л* 'ядене от гъст боб с лук' (Ново село, Видинско), *смиля̀нски васу̀ль* 'вид фасул' (Върбина, Маданско – по селищно име *Смиля̀н* в Родопите), *стар фасу̀ль* 'бял боб' (Кремене, Смолянско), *су̀х фасу̀л* също (Богутево, Асеновградско), *су̀х фасу̀ль* също (Могилица, Момчиловци, Търън, Смолянско; Змеица, Ягодина, Девинско; Доспат), *сух фасол* диал. 'зрял боб', *сушѐн фасу̀ль* 'бял боб' (Бряговец, Крумовградско), *су̀шан фасу̀ль* също (Паталеница, Пазарджишко), *теснѝ фасу̀ль* 'вид фасул' (Теплен, Гоцеделчевско), *тиснѝ фасу̀ль* също (Боголин, Гоцеделчевско), *триен фасу̀ль* 'вид ястие от фасул' (Бесарабска, Таврическа и Херсонска губерния), *трит фасу̀ль* също (Бесарабска, Таврическа и Херсонска губерния), *увѝвен фасу̀л* 'растение пламъче с многобройни огненочервени цветчета', *узря̀л фасу̀ль* 'зрял боб' (Долна Арда, Смолянско), *узря̀л фъсу̀л* също (Добростан, Асеновградско), *хаѝнан васу̀ль* 'фасул с шарени и дребни зърна' (Лъджа, Смолянско), *хаѝнин васу̀ль* 'вид фасул с продълговата форма, но различен по цвят' (Виево, Славеино, Устово, Райково, Смолянско), *хаѝньен фасу̀ль* 'вид фасул с шарени и дребни зърна' (Горно и Долно Райково, Смолянско), *ца̀рски фасу̀ль* също (Барутин, Доспатско; Буйново, Смолянско), *цървѐн фасу̀л* 'боб и бакла' (Геров), *цървени фасуль* 'фасул с червени зърна' (Чирпанско), *чьервѐн фасу̀л* 'вид фасул' (Дряново, Смолянско), *чѐрен фасу̀л* 'шарен фасул' (Велинград), *чѐрьен фасу̀л* 'тъмен фасул' (Червен, Асеновградско), *ча̀рен фасу̀ль* също (Осина, Гоцеделчевско), *чо̀ран фасу̀ль* също (Горно и Долно Райково, Смолянско), *чѐрен фъсу̀ль* 'фасул с тъмни зърна' (Козаново, Асеновградско), *ша̀рен фасу̀л* 'раст. шарен боб, Phaseolus multiflorus' (Червен, Асеновградско; Долен, Гоцеделчевско), *ша̀рен фасу̀ль* 'фасул с пъстри зърна' (Момарско, Смолянско; Чирпанско), *ша̀рен ку̀лав фасу̀ль* също (Любча, Смолянско), *ша̀рьен фасу̀ль* също (Кремене, Смолянско), *ша̀рън фасу̀ль* също (Горно Райково, Смолянско), *шьѐрьен фасу̀л* също (Осиково, Смолянско), *шѐрьен фасу̀ль* също (Чепеларе; Богутево, Асеновградско), *шѐрън фасу̀ль* също (Вълчан дол, Смолянско), *шьѐран фасу̀ль* също (Загражден, Смолянско), *шѐрьен фасу̀ль* също (Бостина, Смолянско), *шьѐрен фасу̀ль* също (Търън, Смолянско), *шьѐрен фасу̀ль* също (Долна Арда, Смолянско), *шьѐрьен фасу̀ль* също (Змеица, Ягодина, Девинско; Писаница, Хасовица, Смолянско), *шу̀мав фасу̀ль* 'фасул с шушулки' (Туховища, Гоцеделчевско), *шут фасу̀ль* 'вид фасул' (Тешово, Гоцеделчевско), *шуть фасу̀ль* също (Осина, Гоцеделчевско), *шю̀т фасу̀ль* също (Ягодина, Девинско), *фасу̀л без вла̀стар* 'фасул, който не се вие на колчета' (Кочан, Гоцеделчевско), *цвѐте-фасу̀ль* 'вид фасул с много едри зърна' (Кръстополе, Ксантийско), *ялъ̀ фасу̀ль* (Драбишна, Ивайловградско), *фасу̀лавина* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Неделино, Маданско), *фасу̀лавьина* също (Неделино, Маданско), *фасу̀лев* прил. 'бобов', *фасульев* прил. в съчет.

фасу̀льев кол 'пръчка за подпиране на фасул' (Бориково, Смолянско), *фасулева* в съчет. *фасулева жаба* диал. 'вид влечуго, грапава жаба, Bufo vulgaris' (СбНУ 7.1, 425), *фасу̀льеви* в съчетания *фасу̀льеви жю̀пки* мн. ч. 'изсъхнали листа и стъбла от фасул' (Ждребово, Смолянско), *фасу̀льеви ко̀лье* мн. ч. 'пръчки за подпиране на фасул' (Змеица, Чавдарица, Девинско), *фасу̀льови ко̀лье* мн. ч. 'пръчки за подпиране на фасул' (Джурково, Ивайловградско), *фасу̀лево* в съчет. *фасу̀лево сѐме* 'семе за посев на фасул', *фасу̀льов* в съчет. *фасу̀льов кол* 'пръчка за подпиране на фасул' (Сърница; Могилица, Момчиловци, Смолянско), *фъсу̀люф* прил. 'бобен' (Зарово, Солунско), *васу̀лов* прил. 'бобен', *васу̀лова* в съчет. *васу̀лова чорба̀* (Долна и Горна Василица, Ихтиманско), *фасу̀левина* 'фасулева градина, бобенище' (Крушово, Асеновградско), *фасу̀льевина* 'пръчка за подпиране на фасул' (Брезе, Софийско), 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж на добитъка' (Вълкосел, Гайтаниново, Гоцеделчевско; Кремене, Могилица, Смолянско; Ягодина, Девинско), *фасу̀лвина* също (Ваклиново, Гоцеделчевско), *фасу̀львина* също (Бостина, Долно Райково, Осиково, Момчиловци, Писаница, Славеино, Турян, Чокманово, Устово, Смолянско; Рудозем; Старцево, Маданско; Долнослав, Червен, Асеновградско; Кочан, Гоцеделчевско; Сърница), 'тънък прът за увиване стъблото на фасула' (Габрово, Ксантийско), 'сламеник' (Ракитово, Велинградско), *фасульвѝна* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж на добитъка' (Вълчан дол, Смолянско), 'продълговата кожеста обвивка на семената на зелен фасул' (Кремене, Смолянско), *фасу̀львьина* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж на добитъка' (Давидково, Загражден, Хасовица, Смолянско), *фасу̀льовина* също (Туховища, Гоцеделчевско; Богутево, Асеновградско), *фъсу̀льо̀вина* също (Буково, Смолянско), *фъсульо̀йнъ* ж. 'стъблата и листата на боба (след като се отдели зърното)' (Войнягово, Карловско), *фасу̀лювина* също (Джурково, Асеновградско; Чепеларе; Ерма река, Маданско; Боголин, Лъки, Теплен, Гоцеделчевско; Дряново, Кремене, Смолянско; Габрово, Ксантийско; Зърнево, Драмско), 'продълговата кожеста обвивка на семената на зелен фасул, грах и др.' (Левочево, Смолянско), *фасулювьѝна* събир. 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж на добитъка' (Долна Арда, Смолянско), *васу̀львина* също (Славеино, Смолянско), *фасу̀льевица* 'пръчка за подпиране на фасул' (Туховища, Гоцеделчевско; Буйново, Ждребово, Смолянско), 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Триград, Девинско), *фасульѐвица* 'върлина, която е побита, за да се увива около нея бобът' (Радуил, Ихтиманско), *фасу̀львица* 'вид фасул с много едри зърна' (Момчиловци, Чокманово, Устово, Райково, Смолянско; Рудозем; Старцево, Маданско), 'фасул с едри зърна; прът за подпиране на фасул' (Райково, Смолянско), 'пръчка за подпиране на фасул' (Дряново, Лясково, Осиково, Смолянско), 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Момарско, Смолянско), *васулѐвица* 'кол, който се забива на боб да се увива

по него' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *фасу̀львище* 'бял боб' (Смолян), *васу̀львица* 'вид фасул с много едри зърна' (Славеино, Виево, Кутела, Устово, Смолянско), *фасу̀льовица* 'вид боб с едри зърна' (Момарско, Турян, Смолянско), 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Козарско, Пещерско), 'прът за подпиране на фасул' (Богутево, Асеновградско; Боголин, Гоцеделчевско; Чепеларе; Яворово, Асеновградско), *васу̀льовица* 'прът за увиване на фасулово растение' (Гълъбово, Пловдивско), *фасу̀левиче* 'стъбла, шума от зелен фасул' (Дорково, Костандово, Корово, Ракитово, Велинградско), *фасу̀льевиче* 'постелка на земята от фасулена шума' (Дорково, Велинградско), 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които се използват за фураж' (Ракитово, Велинградско), *фасу̀льевичка* 'пръчка за подпиране на фасул' (Вълкосел, Гоцеделчевско), *фасулѐк* 'бобец' (Ново село, Видинско), *фасу̀лен* прил. 'бобов', *фасу̀льен* в съчет. *фасу̀льен прът* 'пръчка за подпиране на фасул' (Ерма река, Маданско), *фасу̀лена* в съчет. *фасу̀лена чорбà* 'бобена чорба; (прен.) лесна работа', *фасу̀льена* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Горна Арда, Смолянско), *фасу̀льеник* 'постеля от фасулева шума' (Дорково, Велинградско), *фасу̀ленина* 'бобова шушулка' (Сърница), *фасу̀льенина* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Искра, Първомайско; Илинден, Гоцеделчевско; Сърница), *фасу̀лянина* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Ляски, Гоцеделчевско), *фасу̀ляница* 'пръчка за подпиране на фасул' (Теплен, Гоцеделчевско), *васу̀леница* 'шума от обран зелен фасул за фураж' (Батак, Пещерско; Барутин, Девинско; Ракитово, Велинградско), *фасулѐнище* 'нива, на която е имало фасул, но още не е изорана след прибиране на реколтата' (Макоцево, Софийско), *фасу̀льетина* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Змеица, Девинско; Буйново, Водни пад, Касъка, Кожаре, Смолянско), *фасу̀льтина* събир. 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Бръщен, Гоцеделчевско; Барутин, Доспатско; Бориково, Любча, Смолянско), *фасу̀лец* нар. умал., *васу̀лец* също (Ихтиманско), *фасу̀льечина* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Тешово, Гоцеделчевско), *фасулѝна* също (Тракиец, Тънково, Хасковско), 'стъбло на фасул след овършаването му' (Нова Надежда, Хасковско), *фасулѝни* 'люспи от боб' (Костурско, Леринско), *фасулица* 'раст. звездан, охлювка, Lotus corniculatus', *фасу̀личе* 'стъбла и шума от зелен фасул' (Дорково, Костандово, Ракитово, Велинградско), *фасуличе* 'раст. поветица, Polygonum convolvulus' (Габровица, Пазарджишко; Ив. Странски), *фасу̀личе* 'раст. сополян, елда, Polygonum fagopyrum' (Ихтиман), *фасулѝче* 'раст. секирка, Orobus, Orobus vernus; раст. орешак, Lathyrus tuberosus' (Панагюрище) (БотР 195, 225), *фъсулѝшъ* *съ* гл. несв. възвр. обикн. 3 л. 'обелва се като бобено зърно при варене' (Ново село, Видинско), *фасу̀лище* 'стъбла, шума от зелен фасул' (Корово, Велинградско), *фъсу̀лище* 'шума на боб, след като се отделят зърната' (Ново село, Видинско), *васу̀лище* 'нива, засята с боб' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *фасу̀лко* 'който не

разбира от нещо благородно; прост човек; простак', *фасу̀лковци* мн. ч. 'прости хора', *фасу̀лковщина* 'простащина', *фасу̀льньена* ж. 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Мулдава, Асеновградско), *фасу̀лница* и *фасу̀льница* също (Козаново, Асеновградско), *фасу̀лнище* 'място, засято с фасул' (Конопчие, Чирпанско), *фасу̀лска* прил. жарг. в съчет. *фасу̀лска рàбота* 'много лесно нещо', *фасу̀лски* прил. жарг. 'лесен, елементарен; безинтересен, глупав', *фасулче* 'раст. секирка, Orobus vernus; раст. секирче, шекерче, Lathyrus', *фасу̀лче* умал. от *фасу̀л, фасулче* 'раст. орешак, секирче, Lathyrus; раст. секирка, Orobus vernus', *фасу̀льчьек* умал. (Райково, Смолянско), *васу̀льчък* също (Годечко), *фасу̀лчина* 'изсъхнали листа и стъбла от фасул, които служат за фураж' (Осина, Гоцеделчевско), *фасу̀льовище* 'стъбла и шума от фасул, които служат за фураж на добитъка' (Нови хан, Елинпелинско), *фасулявиче* 'раст. фасуличе, поветица, Polygonum convolvulus' (Костенец; Габровица, Пазарджишко), *фасулявче* 'раст. пача трева, Polygonum aviculare' (Костенец); *фасулоберà̀чка* 'машина за бране на фасул', *фасулочистà̀чка* 'машина за почистване на зелен фасул'; МИ: *Фасу̀лите, Фасу̀льто* при Мулдава, Асеновградско, *Фасу̀лищата* при Долнослав, Асеновградско, *Фасу̀лкова скà̀ла* и *Фасу̀льковата скà̀ла* при Кочан, Гоцеделчевско, *Фасу̀львинката* при Крушово, Асеновградско, *Фасу̀львището* при Тополово, Асеновградско, *Фасу̀льовската махалà* при Брягово, Първомайско, *Шѝшов фасу̀л* при Дорково, Велинградско; ФИ: *Фасу̀лков* (Елин Пелин, Пловдив). – От нгр. *φασούλι* също, сргр. *φασούλιον*, умал. от *φασίολος*, стгр. *φάσηλος* от лат. *phasēlus, faseolus*. Вж. St. Romansky, JIRSpr 15, 1909, 103, Ст. Младенов, ЕтР 660, Чужд. 434, П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 160, М. Филипова-Байрова, Гръцки заемки 166. Срв. РЧДБЕ 1982, 903, където *фасу̀л* се извежда от гр. *φάσηλος* от лат. *phaselus*, както и A. Rosetti, Actes I Congr. Balk. 36, който извежда *фасу̀л* от рум. *fasòle*. Срв. Ἀνδριώτης 401–402, Meyer, Neugr. Stud. 3, 69, Machek 128. Формата *фасол* би могла да е от нгр. *φασόλι* също, за което вж. Ἀνδριώτης 401, или от рус. *фасóль* също, за което вж. Vasmer, REW 3, 203. За формите с краесловна мекост вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 32. Диалектното *васу̀л* е с промяна *φ* > *в*, за което срв. *φανέλα* > *ванѐла*, *φούρκα* > *вȕрка*, *φούρνος* > *вȕрна*, вж. Дзидзилис, цит. съч. 42. – Зает и в срхр. *фасулъ, пàсулъ* 'боб', тур. *fasulya* също (Meyer, Tü. Stud. 1, 30), рум. *fasòle* също (G. Haneş, LbR 16, 1967, 1, 45, H. Dumke, JIRSpr 19–20, 1913, 94), алб. *fasul'* също. – Срв. *фосѝльевиче*.

фа̀сунг м. техн. 'приспособление, свързано с електрически проводник, в което се вкарва електрическа крушка', **фа̀сунга** ж. също. – Произв.: *щѐкер-фа̀сунга* 'фасунга с гнезда за включване на щепсел', *щѐпсел-фа̀сунга* също. – От нем. *Fassung* също. Формата за ж. р. *фа̀сунга* е или по рода на немската изходна дума или е по подобие на други думи. Възможно е обаче да е вторична по формата за ж. р. *фа̀сонка* (вж.). Вж. К. Костов, БЕз 13, 1963, 61–63, М. Въгленов, БЕз 15, 1965, 165–166, Прав. реч. 1968, 65–66, Ст. Василева, БЕз 24/2, 1974, 196–197, Кочева-Лефеджиева 83. – Срв. *фа̀сонка*.

фат 'дължина, равна на ширината на дланта при свити пръсти' (Еленско), 'обхват с една длан, като мярка за дължина' (Руховци, Еленско), 'разстояние от четири пръста при свита ръка' (Кръвеник, Севлиевско), 'място, което може да се обхване с една ръка' (Троян; Троянско; Котел), 'хватка, количество, което се съдържа в една длан със свити пръсти' (Смолско, Пирдопско), 'мярка за дължина, равна на едно хващане с ръка (четири пръста)' (Мечка, Плевенско), 'длаб в наплат на каруца' (Софийско), 'дупка в наплатите' (Нови хан, Елинпелинско), 'мярка за дължина: едно хващане с широчината на четири пръста на ръката' (Странджа), 'мярка за дължина, равна на 195 см; мярка за земна площ около 1910 кв м; дървена мярка за дължина, равна на 188 см, с която се измерва мястото за жилище; зидарски уред за измерване на дължини' (Банат), 'мярка за дължина, равна на една протегната ръка; дупка, в която се вкарват спиците (съставни части на колелото на кола)' (СЗ), 'мярка за дължина; стиска, половин шепа' (Банско), **фàтове** мн. ч. 'ивици' (Котел), 'ръкави с червени шарки на празнична риза' (Брестово, Ловешко), 'петна; лошо, нееднакво боядисана прежда или плат' (Кулско, Видинско, Белоградчишко), в съчет. *на фàтове* 'начин на завързване при боядисване на вълнена прежда' (Дуванли, Дълбок извор, Съединение, Пловдивско). – Произв.: *фатов* в съчет. *фатов свърдел* 'свредел, с който се пробиват фатовете при колелото на кола' (СЗ). – От *хват* също (вж.) с диалектна промяна *хв- > ф-*, както във *фàля* вместо *хвàля*. Срв. *зàфат, пòфат, пòтфат, рàсфат, ỳфат* под *фàщам*. Според Ст. Стойков, ТБД 4, 259, банатската дума е заета от сърбохърватски. – Срв. *фàтка, фàтам* (под *фàщам*), *фатала, фàкям, фàщам, фàна*.

фàта 'момиче, девойка' (Червеноармейское, в Одеска област, Украйна), **фàто** за обръщение към жена 'ма' (Ново село, Видинско), **вàто** за обръщение към жена (Ново село, Видинско). – Произв.: *фàтицъ* за обръщение към момиче 'моме' в пример: *Фàтицъ, тù откудѐ ùдъш?* (Ново село, Видинско). – От рум. *fátă* 'момиче, девойка; девица, мома'. – Срв. *фетùко*.

фатà ж. 'булчински воал, було' (Червеноармейское, в Одеска област, Украйна). – От рус. *фатá* 'леко женско бяло покривало, булчински воал' (срв. укр. *фóта* 'женски пояс'), струс. фота 'покривало за глава'. – За етимологията на рус. дума вж. Vasmer, REW 3, 203, Шипова 355. – Срв. *фỳта*.

фатала таен майсторски говор 'ръка, ръце' (Шлегово, Кратовско, MJ 6/1955, 1, 20). – Еднакво по произход с *фàтало*[1] (вж.). – Срв. *фàкелка*[2], *фат, фàтка*.

фатàлен прил. 'който е от решително значение; злокобен, съдбоносен, гибелен, пагубен; неотменим, неизбежен'. – Произв.: *фатàлно* нареч. 'съдбоносно', *фатàлност* 'съдбовност, злокобност; (прен.) предопределеност'. – Чрез рус. *фатáльный* също от фр. *fatal* също или от нем. *fatal* също, което е от лат. *fātālis*, прил. от *fatum* 'съдба, зла коба, прокоба'. Би могло да бъде и направо чрез фр. *fatal* < лат. *fatalis*, вж. Ст. Младенов, РР 1927–1928/1, 32, и

РЧДБЕ 1982, 903. Според Ст. Младенов, Чужд. 434, от лат. *fatalis* < *fatum*, което от гл. *fari* (ие. **bha-*), сродно с *бàя* (вж.), *бàсня* (вж.), *фàбула* (вж.). – Срв. *фаталѝзъм, фаталѝст*.

фаталѝзъм книж. 'религиозно-философско схващане, според което всичко в света и в човешкия живот е предопределено от съдбата, от бога и не може да се избегне'. – Чрез рус. *фаталúзм* също или чрез фр. *fatalisme* също от лат. *fātālis* < *fatum* 'съдба'. – Срв. Ст. Младенов, Чужд. 434, ЕтР 660, РЧДБЕ 1982, 903. – Срв. *фатàлен, фаталѝст*.

фаталѝст 'човек, който вярва в предопределението на съдбата, който робува на фатализма; който държи на разни суеверия и предразсъдъци'. – Произв.: *фаталистѝчен* прил. 'който е присъщ на фатализма', *фаталистѝчески* прил. и нареч., *фатàлен, фаталѝстка*. – От рус. *фаталúст* също или от фр. *fataliste* също. – Срв. Ст. Младенов, Чужд. 434, ЕтР 660, РЧДБЕ 1982, 903. – Срв. *фатàлен, фаталѝзъм*.

фàтало[1] 'горната част на набърдилата в тъкачен стан' (Сливен), **фàтала** мн. ч. 'две отвесни тънки летви, които минават през набърдилата и поддържат бърдото на определена височина' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), **фатали** мн. ч. 'двете летви, между които се вгнездява бърдото на стана' (Софийско). – От *фàтам* (вж. под *фàщам*). Формата *фатали* вероятно е образувана по *фàтала* (вж.), схванатa като форма за мн. ч. от ж. р. – Срв. *вàтала, вàтало, вàтали, фат, фàтка*.

фàтало[2] 'дръжка' (Нови хан, Елинпелинско). – Еднакво с *фàтало*[1] (вж.). – Срв. *фатала, фатàло* (вж. под *фàщам*).

фатàлу ср. 'penis', **фътàлу** също таен кошковски (дрындарски) говор в текст: *Фàтайте са фàтайте, за кòшково фатàлу (фътàлу)...* – Еднакво с *фатàло* 'дръжка' (вж. под *фàщам*), с метафоричен развой на значението. – Срв. Й. Н. Иванов, ТПУПХ 17, 1979, 5, 60. – Срв. *фàтало*[2].

фàтка 'шепа' (Смолянско, Асеновградско, Маданско, Ардинско), 'маша' (Арда, Кошница, Могилица, Смилян, Смолянско; Старцево, Маданско; Асеновградско; Ардинско), 'дръжка на косило' (Смилян, Смолянско; Старцево, Маданско), 'дланта на едната ръка, свита като паничка; количеството, което може да побере ръката, свита по този начин; похват, ловкост' (Самоков), 'количеството, което се съдържа в една длан със свити пръсти' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), 'нещо, което може да се обгърне с пръстите на ръката' (Тетевен), 'ръчка, дръжка за отваряне и затваряне на пътна врата' (Бухово, Смолянско), 'едно късче вълна, памук или коноп' (Бостина, Любча, Смолянско; Стрижба, Черничево, Крумовградско; Доспат), 'парче от плат за хващане на нагорещени съдове' (Габрово, Ксантийско), 'количеството сол, необходимо за едно посоляване на ястие' (Богутево, Асеновградско; Наречен), 'хващане по ред на тояга при игра на деца: по този

начин се определя кой ще гони или търси и т. н.' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'начин на действие при борба, похват' (Кръвеник, Севлиевско), жарг. 'начин на действие', 'снопче от класове, което събрано с още няколко снопчета образува една ръкойка' (Копривец, Беленско), с вероятно знач. 'място за хващане' в текст: *На една тояга са изфàтаме колкото сме души, секи си има фàтка нагоре и за когото нема мѝсто той става жилегàр.* (Брусен, Тетевенско), **фатки** мн. ч. 'вълната, която излиза от дарака на пластове' (Пловдивско). – Произв.: *фàтчица* умал. 'шепа от една ръка и количеството в нея' (Осиково, Смолянско), 'приспособление от две части, ушито или изплетено, за захващане на горещи съдове' (Райково, Смолянско). – От *хвàтка* също (вж.) с диалектна промяна *хв-* > *ф-*, както във *фàля* вместо *хвàля*. – Срв. *фат, фатала, фàкям, фàщам, фàна, фàтам*.

фатмà в съчетания *фатмà булà* 'цвете ружа' (Сливен), 'раст. ружа, Althaea officinalis' (Градец, Котелско; Бургаско; Карнобатско), *гю̀л фатмà* също (Котелско, Великотърновско, Разградско), **фатме** 'раст. ружа, Althaea officinalis' (БотР 96, 533), в съчетания: *фатме була* също (БотР 96, 533), *гюл фатме* също (Разградско, Свищовско), *гю̀л фатме* 'раст. градинска ружа' (СЗ), **фатмя̀** в съчет. *гюл фатмя̀* също (Ченге, Провадийско), **фътмàтъ** чл. ф. в съчет. *фътмàтъ булà* в нар. пес.: *Бяла кукѝчънъ – чѐшкити,/ фътмàтъ булà – тъпънти,/ сѝньътъ сифà – дзурлѝти...* (Сливенско). – От женско ЛИ *Фатмà, Фатмѐ*, което е чрез тур. *Fatma, Fat(i)me* 'дъщерята на Мохамед' от араб. *Fātimā* също (I. Smailović, Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1977, 237). Съчетанията *фатмà булà, фатме була* и *фътмàтъ булà* са от тур. *Fatma bula* букв. 'каката на Фатма' (вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262) и *Fat(i)me bula* 'каката на Фатме'. Съчетанията *гюл фатмà* и *гюл фатме* са от тур. *gül* 'роза, ружа' (вж. *гюл*) и женско ЛИ *Fatma, Fat(i)me*. Във формата *фатмя̀* краесловното *я* е от тур. широко *e* във *Fatme*. Срв. сърбохърватското название на същото растение *фàтмачиček, фàтмачић* < *fatma çiçeği* 'Фатмино цвете, цветето на Фатма', както и турското название на същото растение *hatmi*. Срв. още тур. диал. *fatmaşal* 'Фатмин шал'. – Срв. *фатмѝнка, фàтмичка*.

фатмàк воен. подигр. жарг. 'старшина', жарг. 'слаба карта', в съчет. *фатмàк-шкòлник* воен. ирон.-презр. 'старшина-школник' (Момчилград). – Неясно. Срв. тур. диал. *fatmak* воен. 'обстрелвам' (DS 5, 1840).

фатмѝнка 'небесна дъга' (Долище, Кърджалийско; Джарово, Жерка, Завоя, Кирково, Солука, Шумнатица, Момчилградско). – Образувано на българска езикова почва от женско ЛИ *Фатмà, Фатмѐ* (вж. *фатмà*). Срв. семантично тур. диал. *fatma kadın kuşağı* 'небесният пояс, дъгата на жената Фатма' (DS 5, 1839). За номинацията срв. още *фатмà, фатмà булà, фатме, фатме була, гюл фатме, фàтмичка*. Срв. народните названия на *дъга*: *пòяс, бàбин пòяс*.

фàтмичка ж. 'невестулка, Mustella putorius, Putorius boccamela' (Аврен, Крумовградско). – Табуистично название на невестулката от широко известното сред българските мохамедани женско ЛИ *Фатмà* (вж. *фатмà*) и умал наст. *-ичка*. Вж. М. Младенов, ИИБЕз 16, 1968, 501. За много старо предание за превръщането на млада жена в невестулка вж. Ив. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 625–626, срв. и Ст. Генчев, ИЕИМ 13, 1971. Срв. и други имена на невестулката по лично име: *радовàнка, радвàнка, рàтка, рàдева бȕлчица, ѐнева бȕлчица, ивàнчева бȕлчица*. Срв. още *кадѣ̀нка*, народно название на невестулката, както и *невестȕлка*. – Срв. *фатмѝнка*.

фатрàл 'прът с желязо за чистене на жарта от пещта; ръжен, прът, с който ровят огъня' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско), **фатрàль** 'железен прът, с който се разбърква огънят, ръжен' (Еникьой, Ксантийско; Блаца, Визенско). – От *ватрàл* 'лопатка за жар, ръжен' (вж.), *ватрàль* също (Габрово, Кръстополе, Ксантийско), с промяна *в-* > *ф-*, за която срв. *факлошити* вм. *ваклошити*.

фатȕгарица ж. 'върбова свирка с дупки за пръстите' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Вероятно произв. от *фàтам* 'хващам' (вж. под *фàщам*), образувано с експресивната наст. *-уг(а)-ар-ица*. За наст. *-уга* срв. *дерȕга, влечȕга, острȕга, пъстрȕга*.

фатȕра 'фактура' (Кондорби, Костурско). – От нгр. *φατούρα* 'ценоразпис; фактура', което е чрез итал. *fattura* от лат. *factura* също. Срв. и тур. *fatúra*. Според Бл. Шклифов, БДиал 8, 321, направо от латински. – Срв. *фактȕра*.

фа̀уве ср. жарг. 'лек автомобил Фолксваген'. – По немския изговор на инициалите на колата VW (Volkswagen).

фа̀ул спорт. 'нарушение на правило при игра на футбол, баскетбол и под., което води до наказание; (прен.) грешка, провал'. – Произв.: *фаулѝрам* спорт. 'извършвам нарушение спрямо някого'. – От англ. *foul* спорт. 'нарушение на правилата'. – Вж. Ст. Младенов, Чужд. 434, РЧДБЕ 1982, 903. – Срв. *фал*[4].

Фа̀ун, вж. *фавн.*

фа̀уна книж. 'съвкупност от всички видове животни (главно диви), характерни за дадена област или геологическа епоха; животински мир'. – Произв.: *фаунѝст* 'изследовател на фауната', *фаунѝстика* 'наука, която изучава фауната', *фаунистѝчен* прил. – Чрез рус. *фа́уна* също или пол. *fauna* също от лат. *Fauna* 'дъщеря или съпруга на горския или полския бог Фаун, покровителка на пасящите животни', вж. РЧДБЕ 1982, 903. Според Ст. Младенов, Чужд. 434, ЕтР 600, от лат. *Fauna*. Биологическият термин *фа̀уна* е изкуствено създаден от шведския биолог Карл Линей през 18 в. в труда Fauna Suedica (като двойка на *флòра*, вж.). Срв. Bańkowski, ESJP 1, 362. – Срв. *фавн, Фа̀ун*.

фаф предл. 'във' (Богутево, Асеновградско; Чепеларе; Гела, Стойките, Широка лъка, Девинско; Турян, Смолянско). – От *фъф* 'във' (вж. *в*), с характерното за говора *-а-* вм. *-ъ-*. – Срв. *ф*[2].

фа̀фа ж. ругателно 'глупачка; забравана' (Хасково). – От тур. диал. *fafa* 'глупав, неразумен, безразсъден' (DS 5, 1831), вж. Л. Димитрова-Тодорова, Балк. езикозн. 44/1–2, 2005, 158.

фа̀фла 'вафла' (Рибарица, Етрополско; Ломско; Габрово). – От *ва̀фла* (вж.) с асимилация *в – ф > ф – ф*.

фа̀фрика ж. диал. 'фабрика' (Т. Г. Влайков, РРОДД 533; Ихтиманско; Раяновци, Белоградчишко; Страцин, Кумановско), 'машинен дарак за разчесване на вълна' (Смолско, Пирдопско). – Произв.: *фа̀фрични* мн.ч. 'фабрични' (Одрено, Кумановско). – От *фа̀врика* (вж. *фа̀брика*) с асимилация *ф – в > ф – ф*. – Срв. *фа̀мбрика, а̀врика*.

фафу̀зь, фафу̀сь и **фъфу̀с** 'корито на чешма' (Плевня, Драмско). – Съответно от **хафу̀з* 'басейн' и *хафу̀с* също (вж.) с асимилация *х – ф > ф – ф*. – Срв. *хау̀з*.

фа̀фул с вероятно знач. 'качул' в гатанка за котка: *Кьинѝсала бунда̀ и по̀ нея – шиндѝ минди, напу̀пила два фа̀фула* (Велес, СбНУ 30, 116). – От *фуфул* 'чучул, качул на петел' в същия ареал (вж.) с дисимилация *у – у > а – у*. Тук става дума за преносно развитие на значението 'качули' > 'уши' поради прилика по форма.

фафу̀р 'обор' (Хаджидимово; Плевня, Драмско). – Може би лексикализирано съчет. от *в афу̀р* 'в обора' (с обеззвучаване *в > ф* или с асимилация *в – ф > ф – ф*), където *афу̀р* е от тур. диал. *afur* 'обор' (DS 1, 74) = тур. *ahır* 'обор', заето в бълг. *ахър* със същото знач. – Срв. *яхър*.

фачиджийство 'бъчварство' (Кюлевча, Шуменско). – Образувано на българска езикова почва от **фъчъджѝя*, което е от тур. *fıçıcı* 'бъчвар', с наст. *-ство* по имена на професии от типа на *бояджѝйство, бъчва̀рство, грънча̀рство* и пр., със свръхстарателно *-а-* вм. *-ъ-* от тур. *-ı-* и с асимилация *ъ – и > и – и*. Срв. диал. *фучеджѝя* 'бъчвар', откъдето е ФИ *Фучеджѝев, фучиджѝя, фучеджѝе, фучаджѝя* и пр. – Срв. *фучѝя, фъчѝе*.

фа̀ш м. 'къс' (Балчик). – От *фа̀ша* 'къс, парче кожа' (вж.), схванато като членувана форма за м. р., или по формата за мн. ч. *фа̀ши*, схванато като същ. от м. р. Вж. Л. Димитрова-Тодорова, The Romance Balkans 2008, 87.

фа̀ша нар. 'широка изрезка от кожа' (Елин Пелин, Д. Коларов; Самоков), 'ивица свинска кожа, от която се правят цървули' (Ново село, Видинско; Сталийска махала, Ломско; Добридол, Монтанско; Мечка, Плевенско; Шишковци, Кюстендилско; Кърналово, Петричко; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Ресен, Великотърновско; Кесарево, Горнооряховско), 'дълъг

и тесен къс от кожа' (Долни Богров, Софийско), 'изрязано парче от кожа, от плат' (Жеравна, Котелско; Банско; Габаре, Белослатинско; Говедарци, Самоковско), 'продълговат тесен къс от изсъхнала биволска или говежда кожа' (Ботевградско), 'ивица кожа или сланина' (Софийско), 'лента от свинска, волска или биволска кожа за цървули; продълговато парче сланина' (Странджа), 'ленти, широки 17–18 см., от свинска или говежда кожа' (Бериево, Севлиевско), 'кожа, дълга 25 см и широка 20 см' (Райково, Смолянско), 'цървул' (Радуил, Ихтиманско), 'тясно парче земя' (Кеседжи чифлик, Валовищко), в съчет. *фаша царвула* с вероятно знач. 'цървулена кожа' в нар. пес.: *Като са в опасност видиш,/ със стремене ще го удариш (коня),/ фаша царвула от гърба му ще откъснеш,/ ще те от зло избави.* (Лик, Врачанско), 'широка кожена ивица, от която се режат цървули' (Долновардарско), 'парцал' (Копривщица), 'кърпа за глава за млади жени и девойки' (Чепино, квартал на Велинград; Вълкосел, Благоевградско), в нар. пес.: *Ма̀лу сме мѐсце сто̀риле,/ – От жа̀ба но̀га па̀старма;/ ми се на̀ўчила гьѝдия,/ та шчо ми у̀крал двѐ фаши!* (Охрид), в съчет. *фаша пинци* с вероятно знач. 'лента от кожа за цървули' в текст: *да му съ изваде ут гърбут една фаша пинци* (Воденско), **фа̀шье** 'лента от кожа за цървули' (Павелско, Смолянско), **фа̀ше** ж. 'дълга широка лента от кожа за цървули' (Странджа), **фа̀шъ** 'дълга и възширока лента от кожа за цървули' (Войнягово, Карловско; Костел, Еленско), 'дълго тясно парче кожа за цървули' (Зарово, Солунско), 'обработена кожена ивица за цървули' (Кръвеник, Севлиевско; Енина, Казанлъшко; Страхилово, Свищовско; Широка лъка, Смолянско), 'парче, ивица кожа' (Троян; Патрешко, Троянско; Тихомирово, Старозагорско), 'ивица свинска кожа за цървули; парче кожа от тяло при нараняване' (Тръстеник, Плевенско), **фашъ** ж. 'кожена ивица; изрязък' (Руховци, Еленско), 'парче кожа от тяло' (Габрово), **ва̀шъ** 'дълга широка лента от кожа за цървули; парче кожа' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *фашла̀к* 'част от коса' (Копривщица), *фашля̀к* 'парче кожа' (Долна баня); МИ: *Аса̀новата фа̀ша* и *Дългѝте фа̀ши* при Кеседжи чифлик, Валовищко. – От рум. *fâşă, fâşe* 'бинт, превръзка; повой за пелени; свинска кожа', което е от лат. *fascia* 'сноп пръчки'. Вж. A. Rosetti, Actes I Congr. Balk. 36, S. Romansky, JIRSpr 15, 1909, 103, Й. Заимов, БЕз 18/4–5, 1968, 411, РЧДБЕ 1982, 903, РРОДД 533, Puşcariu 585, DLR 2/1, 1934, 69, Л. Димитрова-Тодорова, The Romance Balkans 2008, 86–87. Според Ст. Младенов, ЕтР 660, от лат. *fascis* 'сноп, сноп пръчки'. Срв. М. Сл. Младенов, CLing 17/2, 1972, 272–273, който свързва с рум. *fâşă* (без посочено значение) и погрешно пише, че според Ст. Младенов (пос. съч.) думата в български е от италиански. Според St. Romansky, пос. съч., би могло да бъде и от алб. *fašɛ* 'връзка, пелена' < итал. *fascia*. У Г. Горов, БДиал 1, 150, неправилно след думата *фа̀ше* е поставена бележка „тур.“. – Заето и в алб. *fashë* 'превръзка, парче; ивица; пелена; парче кожа за цървули'. От лат. *fascia* са заети и алб. *fashk'e* 'пелена, повой за пелена' и нгр. *φασκιά* 'връзка, пелена' (St. Romansky, JIRSpr 19, 1909, 103). – Срв. *фа̀шия, фашѝя*.

фашàга 'фашист' (Беброво, Еленско; Чифлик, Троянско; Габрово). – Експресивно образуване от корена *фаш-* във *фашѝст* (вж.) по *бандитя̀га, комуня̀га.*

фашизѝрам 'правя някого да стане фашист; разпространявам фашистка идеология', **фашизѝрам се** 'ставам фашист'. – От основа във *фашѝзъм* (вж.) по глаголи на *-ирам*. – Срв. *фашѝст, фашѝна, фашѝна.*

фашѝзъм 'реакционно идеологическо течение, което се стреми чрез терор и диктатура да унищожи всички демократични свободи и да подготви агресивни завоевателни войни, чрез които да завземе и пороби други народи в интерес на финансовия капитал', **фашѝзмо** 'фашизъм' (Костурско). – Произв.: *монàрхо-фашѝзъм* 'фашизъм, свързан с монархията'. – Чрез рус. *фашѝзм* също от итал. *fascismo* също от *fascio* 'сноп (пръчки)' < лат. *fascis* също. Прави се връзка между снопа пръчки като символ на староримската държавна мощ и създаденото от Мусолини течение. Според Ст. Младенов, Чужд. 434, ЕтР 660, от лат. *fascis* 'сноп', мн. ч. *fasces* 'снопове пръчки с брадвица, знак на владетелската сила у висши сановници в древния Рим', а според РЧДБЕ 1982, 903, от итал. *fascismo* по лат. *fascis* 'сноп, пръчка'. Формата *фашѝзмо* е от итал. *fascismo*. – Срв. *фашизѝрам, фашѝст, фашѝна, фашѝна.*

фашѝна 'сноп пръчки, използвани във военно-окопното и военно-инженерното дело за запълване на ями, на рекички за минаване през тях, за укрепление на насипи и пр.'. – Чрез рус. *фашѝна* също от нем. *Faschine* също, а то от итал. *fascis* 'сноп пръчки, клони'. – Вж. Ст. Младенов, Чужд. 434. – Срв. *фашѝна, фашѝзъм.*

фаширлъ̀к 'гъста борова гора' (Горни Юруци, Крумовградско). – Може би от тур. *hışırlık* 'място, в което има нещо много, в изобилие', което е тур. диал. *hışır* 'изобилен, много, в изобилно количество' (DS 7, 2378) с промяна *х-* > *ф-*, с характерно за говора *-а-* вм. *-ъ-* и с *-и-* вм. тур. *-ı-*, често срещано в бълг. говори.

фашѝст 'привърженик на фашизма; човек с фашистки прояви'. – Произв.: *фашѝстка* 'жена фашист', *фашѝстки* прил. 'който е свързан с фашизма', *фашѝцки* също (Костурско); *монàрхо-фашѝст* 'фашист, който влиза в състава на монархическата клика или е привърженик на монархизма', *монàрхо-фашѝстка, монàрхо-фашѝстки* прил. – От нем. *Faschist* също, което е от итал. *fascisto* също или чрез рус. *фашѝст* също от немски. – Срв. *фашѝзъм, фашизѝрам, фашѝна, фашѝна.*

фà̀шия 'парче кожа за цървули с широчина 20–25 см' (Ново село, Троянско), **фашѝя** 'пояс от дебело платно' (Банат). – От рум. *fáşie* 'превръзка, бинт; дълго тясно парче от кожа', произв. от *fáşă* също (DLR 2/1, 71) (вж. *фà̀ша*). Вж. Л. Димитрова-Тодорова, The Romance Balkans 2008, 87.

фашкалò ср. 'желязна тръба за произвеждане на гръм' (Банат), **фашкалòз** също (Банат), **фъшкалò** в текст: *На прозорците на къщите горят свещи, а джендерете гърмят с фъшкалò* (Банат). – Произв. от рум. *fâşíc* или *fâşâc* 'фишек; (остар.) патрон; (остар.) ракета' (DLR 2/1, 1934, 131). – Срв. *фишѐк.*

фашкàн 'филиз' (Църква, Добричко). – От тур. диал. *fışkan* 'израстък, издънка на дърво, филиз' (DS 5, 1860) с асимилация *ъ – а* > *а – а*, вж. Л. Димитрова-Тодорова, Балк. езикозн. 44/1–2, 2005, 158. – Срв. *фъшкъ̀н.*

фашкѝя 'конско изпражнение' (Руховци, Еленско; Трънчовица, Никополско; Шумен; Самоков), **фашкѝ** само мн. ч. 'конски изпражнения' (Суворово, в Украйна). – От *фъшкѝя* също (вж.) със свръхстарателно *-а-* вм. *-ъ-*. – Срв. *фушкѝя.*

фашкýль 'мехур от изгорено' (Забърдо, Асеновградско). – Произв.: *изфашкýльвам са* 'стават ми мехури от изгорено' (Забърдо, Асеновградско); *нафашкѐльвам са* 'набръчквам се; (за плат, дреха) набира се' (Момчиловци, Соколовци, Босотина, Смолянско), *нафашкѐлен* прил. 'набръчкан' (Момчиловци, Соколовци, Босотина, Смолянско). – От първонач. **фъшкýль = фъ̀шкуль* 'подуто място от ухапване на комар и др.' (вж.) с характерно за говорите *-а-* вместо *-ъ-* от тур. диал. *fışkıl* също (DS 12, 4504). Срв. Tzitzilis, Griech. Lehnwörter im Türk., № 567. Би могло да е от **фушкýль*, което е с премет на ударението от *фýшкуль* 'мехур, мазол' в същия говор (вж.), с дисимилация *у – у* > *а – у*. – Срв. *фамкýл, фушкýл, фъшкуль.*

фашлѝв прил. нов. 'фалшив' (Ихтиманско). – От *фалшѝв* (вж.) с метатеза *л – ш* > *ш – л*.

фашѝна ж. 'снопче от върбови клонки' (Банат, ТБД 4, 259). – Чрез срхр. *фашина* също или рум. *faşină* също от нем. *Faschine* 'сноп пръчки', което е от итал. *fascina* също, а то от лат. *fascis* 'сноп' или директно от нем. *Faschine*. Вж. Ст. Стойков, ТБД 4, 259, ЕзЛит 16/6, 1961, 22, Б. Парашкевов, Немски елементи 162. – Срв. *фашѝна, фашѝзъм.*

фашѝрте 'кюфте от месо' (Банат, ТБД 4, 259). – От австр. *das Faschierte* също, субстантивирана причастна форма от нем.-австр. *faschieren* '(за месо) кълцам, меля'. – Вж. Б. Парашкевов, Немски елементи 162–163. Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 259, ТБД 3, 427.

фà̀щам, фà̀на разг. 'вземам с ръка, улавям; допирам с ръка, докосвам; ловя с ръце, улавям; улавям дивеч по време на лов; залавям, издебвам; вземам превозно средство; разболявам се; заразявам се; започвам, захващам; залепвам; (за студ, зима и др.) настъпва, идва; вземам, залавям се; прихващам, задържам, продавам; (за съд) събира, побира; (за вода) затварям да тече в канал; задържам, арестувам', 'ръждясвам, плесенясвам; нападат ме паразити; ранявам, убивам; каптирам вода; възлагам работа; забременявам' (Еленско), 'придобивам нещо, което не го е имало' (Разложко, Банско), **фà̀щам, фà̀на, фà̀там** 'хващам, улавям; пипам, вземам непозволено, крада' (Смолско, Пирдопско), **фà̀шътъм** 'вземам в ръка, улавям; започвам, захващам; ловя; (за

природни явления – дъжд, сняг, зима и др.) настъпвам, идвам, започвам; (за място) заемам голяма площ' (Зарово, Солунско), **фа̀щем** несв., **фа̀на** св. 'вземам с ръка; улавям; ловя; прихващам, разболявам се', в съчетания: *фа̀щем кра̀я* 'разбирам', *фа̀щем назъ̀бньица* 'приисква ми се да ям нещо, което яде или има друг' (Банат), **фа̀щум** 'крада' (Кукуш), **фа̀шчам** 'хващам; започвам' (Самоков, Охрид), **фа̀щам се, фа̀на се** разг. 'улавям се с ръка, задържам се; пипам се; (за боя) задържа се; започвам да върша', 'улавям се с ръка, задържам се; залавям се; настава, идва, прераства' (Ихтиманско), **фа̀щам съ, фа̀на съ** 'улавям се с ръка, задържам се; залавям се; повярвам на лъжа' (Тръстеник, Плевенско), **съ фа̀шътъм** 'захващам се, започвам; започвам да играя' (Зарово, Солунско), **фа̀там, фа̀на** 'хващам, улавям, тръгвам; (за крава) зачевам, запложда̀м се' (Долно Левски, Панагюрско), 'хващам, улавям; пипам, вземам непозволено, крада' (Смолско, Пирдопско; Радуил, Ихтиманско; Русаля, Великотърновско), 'хващам, улавям, вземам с ръка' (Искрец, Софийско; Копривщица; Тетевен; Шумнене, Тетевенско; Рибарица, Етрополско; Малорад, Раховско; Долна Митрополия; Беброво, Еленско; Шумен; Градево, Благоевградско; Петрич; Драгуш, Петричко; Господинци, Гоцеделчевско), '(за скомина) хващам, улавям' (Доброславци, Софийско), 'започвам' (Тетевен; Рибарица, Етрополско; Беброво, Еленско; Горна Оряховица; Ново село, Троянско; Шумен; Връбница, Слатина, Суходол, Церецел, Софийско; Кралев дол, Пернишко; Осеновлаг, Свогенско; Бистрица, Дяково, Дупнишко; Габрово, Ксантийско; Ивановци, Кюстендилско; Ваклиново, Гоцеделчевско; Света Петка, Пещерско; Долно Левски, Панагюрско), 'хващам, държа; бързам, работя бързо; крада; улучвам' (Странджа), 'хващам; започвам; тръгвам' (Багренци, Кюстендилско; Българи, Царевско; Говедарци, Самоковско; Еникьой, Ксантийско), 'пипам' (Стефаново, Радомирско), 'задържам' (Рибарица, Етрополско), 'разболявам се' (Калково, Самоковско; Горна Диканя, Радомирско; Чуйпетлово, Чепино, Пернишко), '(за крава) зачевам, запложда̀м се' (Кюлевча, Шуменско; Долна Вереница, Монтанско), 'крада' (Илинден, Гоцеделчевско; Странджа), '(за вяра) хващам' (Бистрица, Връбница, Суходол, Софийско; Руждене, Драмско), 'работя' в текст: *Невѐстата току фа̀та* (Ботевградско, СбНУ 38, 144), 'тръгвам' (Самоков; Лешко, Долно Осеново, Благоевградско; Ихтиманско; Суходол, Софийско; Смолско, Пирдопско; Русе; Габрово), 'наемам (стая)' (Щип), **фа̀там, фа̀нем** 'хващам; минавам, тръгвам; започвам' (Багренци, обл. Кюстендилско Краище), **фа̀там, фа̀тна** 'хващам, улавям; започвам да работя; (прен.) отивам, заминавам' (Виево, Левочево, Момчиловци, Райково, Славеино, Устово, Смолянско; Тополово, Асеновградско; Давидково, Малка Арда, Ардинско; Маданско; Девинско), **фа̀тат** диал. гл. 3 л. мн. ч. 'не ми приличат' (НПРК 968), **фа̀нувам, фа̀на** 'хващам' (Геров), **фа̀твам, фа̀та** 'вземам с ръка; допирам се с ръка, пипам; улавям; заразявам се; прихващам; разболявам се; започвам; (за боя) задържам, залепвам; (за студ, зима) наставам, настъпвам; продавам; (за кибрит, патрони) възпламенявам се; започвам' (Костурско), **фа̀тъм, фа̀тъ**

'вземам, сграбчвам с ръце; улавям; ловя дивеч, риба и др.; улавям, задържам някого, когото преследвам; заразявам се, прихваща ме; започвам; събирам, побирам; упътвам се към някъде, тръгвам; започвам, настъпвам; работя с някакъв инструмент; разбирам, схващам' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'хващам' (Дервент, Дедеагачко), 'вземам в ръка, улавям; започвам, захващам; ловя; (за природни явления – дъжд, сняг, зима и др.) настъпвам, идвам, започвам; (за място) заемам голяма площ' (Зарово, Солунско), **фа̀та** 'хвана; уловя; забременея' (Шишковци, Кюстендилско; Якоруда, Разложко), **фа̀тѧм** 'хващам' (Чепеларе), **фа̀тим, фа̀нъм, фа̀чъм** 'хващам; придобивам известен навик; загащвам; ловя, улавям; ловя риба или животни', **фа̀тим съ, фа̀нъм съ, фа̀чъм съ** 'улавям се; достигам до нещо; (за риба) лови се' (Ново село, Видинско), **фа̀ти** гл. 3 л. ед. ч. 'падне, завали' (Руждене, Драмско), **фа̀тя** 'да хвана' (Гоце Делчев; Петрово, Санданско; Разложко; Долновардарско), **фатям** 'хващам' (Елховец, Маданско), **фа̀кям** (вж.), **вà̀там, вà̀нем** 'хващам; започвам' (Доброславци, Софийско), 'хващам; минавам; започвам' (Багренци, обл. Краище, Кюстендилско), **вà̀тъ** несв. 'хващам' (Дервент, Дедеагачко), **вà̀тъм, вà̀тъ** 'вземам, сграбчвам с ръце; улавям; ловя дивеч, риба и др.; улавям, задържам някого, когото преследвам; заразявам се, прихваща ме; започвам; събирам, побирам; упътвам се към някъде; тръгвам; настъпвам, започвам; работя с някакъв инструмент; разбирам, схващам' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'хващам' (Дервент, Дедеагачко), **фа̀там са** 'хващам се за някого, за нещо или на нещо' (Боголин, Бръщен, Гайтаниново, Долен, Долно Дряново, Кочан, Лещен, Осина, Плетена, Скребатно, Туховица, Гоцеделчевско; Равногор, Пещерско; Годлево, Драглище, Осеново, Разложко; Бряговец, Егрек, Горни Юруци, Малък Девесил, Стрижба, Тихомир, Черничево, Царино, Крумовградско; Мезек, Свиленградско; Сърница; Цветино, Велинградско; Батанци, Бориново, Витина, Върбина, Средногорец, Маданско; Драбишна, Джурково, Покроване, Ивайловградско; Ахряне, Бориково, Бостина, Брезина, Виево, Кутела, Момарско, Момчиловци, Славеино, Турян, Смолянско; Беден, Змеица, Чавдарци, Триград, Ягодина, Девинско; Доспат; Златоград; Старцево, Златоградско; Лилково, Пловдивско; Долен Рудозем, Неделино, Петково, Пловдивци, Ардинско), 'обзалагам се, хващам се на бас' (Наречен; Буково, Смолянско), **фа̀там са, фа̀твам са** 'задържам се; залавям се, започвам да върша; прихващам се, разболявам се' (Костурско), **фа̀тъм се, фа̀тъ се** 'изгубвам способността да се движа или да движа част от тялото си; (за глас) изгубвам се, ставам дрезгав, неясен; (за мляко) подквасвам се, подсирвам се' (Съчанли, Гюмюрджинско), **съ фа̀тъм, съ фа̀тъ** 'захващам се, започвам; започвам да играя' (Зарово, Солунско), **фа̀на се** 'започна се' (Брусен, Тетевенско), 'заловя се' (Еникьой, Дедеагачко; Рельово, Самоковско), '(за бас) уловя се' (Копривщица), '(за капан) уловя се' (Мандър, Мала Азия), **фа̀не се** '(за мляко) подсири се' (Ихтиманско), '(за присад, зеле, пипер) прихване се; (за мляко) подкваси се; улови се' (Войнягово, Карловско). – Произв.: *фа̀щаница* 'болест, при която децата се задушават при

дишане' (Брусен, Тетевенско), *фа̀щеница* 'болест у децата, при която гърдите им свирят при дишане' (Тетевенско), *фа̀щеничьов* прил. 'който е болен от фащеница – болест у децата, при която гърдите им свирят при дишане' (Тетевен), *фа̀щанче* 'вид трева' (Църква, Добричко), *фа̀щень* 'хващане, улавяне' в съчет. *фа̀щень ръкъ* 'хващане на ръце в знак на съгласие и споразумение' (Банат), *фана̀т* 'схванат' в пример: *Фана̀т е у рацете.* (Щип), *фа̀нено* 'кисело мляко, квасено мляко' (Кърналово, Петричко), *фата̀лка* 'парцал, закрепен на дървен прът за почистване на пещ' (Тихомир, Крумовградско), 'прът със закачена кутия в единия му край за бране на плодове без качване на дървото' (Ляски, Гоцеделчевско), *фата̀лька* 'парцал, закрепен на дървен прът за почистване на пещ' (Черничево, Крумовградско), 'къделя вълна' (Змеица, Девинско), *фа̀тало* 'горната част на набърдилата на тъкачен стан' (вж. *фа̀тало*[1]), 'дръжка' (вж. *фа̀тало*[2]), *фата̀ло* 'дръжка' (Нови хан, Елинпелинско), 'прът със закачена кутия в единия му край за бране на плодове без качване на дървото' (Лещен, Гоцеделчевско), *фата̀лу* 'penis' (вж.), *фата̀льчица* 'ушито или изплетено приспособление от две части за хващане на горещи съдове' (Райково, Смолянско), 'шепа от една ръка и количеството в нея' (Осиково, Смолянско), *фа̀тана* прил. 'пипана, ловена (за девойка, любила и изоставила момък, който оскърбен я среща пред хора, хваща я за ръка и според обичая това е оскверняване и тя е длъжна да се омъжи за изоставения' (Корово, Велинградско), *фатана* в съчет. *фатана мома* 'докосната от мъжки ръце' (Пловдив), *фа̀тане* 'хващане' (Тетевен), в съчет. *фа̀тане майс* 'празнуване на Първи май на открито вън от селото в ливади и градини сред зеленина и цветя и с пиене на прясно мляко; захващане на май' (Момчиловци, Полковник-Серафимово, Славеино, Смилян, Устово, Райково, Чокманово, Смолянско; Богутево, Асеновградско; Чепеларе, Родопски сборник 5, 1983, 346), *фа̀тен* с вероятно знач. 'завзет' в нар. пес.: *„Слу̀шай па̀шо, О̀сман па̀шо,/ нѐ можам по̀мош да да̀дам: от бугарските ко̀мити// па̀тот ми е сѐгде фа̀тен!* (Ижица, Кичевско), *фа̀тена* прил. с вероятно знач. 'наета' в текст: *На Вудѝци къ̀пат и мла̀тти зѐтюви и главенѝква… Имат си фа̀тена къща и одя̀ да гуля̀т и да игра̀т* (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия), *фатена* прич. диал. 'хванатa', *фа̀тени* мн. ч. в съчет. *фа̀тени ръка̀ви* 'копринени ръкави с втъкани в тях червени или сини нишки' (Лютиброд, Врачанско), *ва̀тени* прич. 'заети' в текст: *Ця̀лу ля̀ту та̀м сме ва̀тени* (Съчанли, Гюмюрджинско), *фа̀тище* 'място, където се хваща водата за поливане' (Разложко), 'отбивка за вода; вада, в която се отбива водата от по-голям източник' (Джаханово, Велинградско), 'място, където се събирали три пътеки и от което се хващал път за Беломорието' (Поляната, Рудоземско), *фа̀тишче* 'място в река, откъдето се хваща вода за напояване' (Черешово, Орцево, Разложко); *дофа̀нем, дофа̀там* 'продължавам, подхващам' (Кюстендилско), *до̀фа̀там* 'допирам, докосвам' (Габрово, Ксантийско), *дова̀тим* 'достигам, докачам; обидя' (Трънско); *зафащам* 'започвам' (Миладинови, Бълг. нар. песни, 1942,

409), *зафа̀щем се* 'започвам да раста, прихващам се' (Банат), *зафа̀на, зафа̀там* 'започвам, захващам; запалвам огън' (Доброславци, Софийско), *зъфа̀нъ* също (Казанлък), *зафана се, зафатам се* 'започва се' (Вазов), *за̀фънъ съ, зъфа̀тъм съ* 'започвам, заемам се' (Хасково), *зафа̀та, зафа̀твам* 'започвам' (Костурско), *зафа̀та се, зафа̀твам се* 'започвам да преуспявам с нещо; започвам отново да враждувам' (Костурско), *зафа̀там* 'захващам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), 'започвам' (Софийско), *зафатам* също (преселници в Новопазарско от с. Гьобел в Мала Азия), *зъфа̀тъм* 'започвам, захващам' (Еленско), *за̀фатя, зафа̀там* 'започвам; замесвам квас; схващам, възприемам' (Зарово, Солунско), *за̀фътъ, зъфа̀тъм* 'пристъпвам към действие; почвам, захващам' (Съчанли, Гюмюрджинско), *зъфа̀нъм, зъфа̀чъм* също (Ново село, Видинско), *зафа̀шчам* също (Самоков), *заватам* също (Прилеп), *за̀въть, зва̀тъм* 'пристъпвам към действие; започвам, захващам' (Съчанли, Гюмюрджинско; Дервент, Дедеагачко), *завакям* също (Прилеп), *за̀фат* 'възможност, леснина да се хване и вдигне товар' (Ботевград), 'начало, започване' (Боровина, Ардинско), *за̀фатан* 'хубав, напет' (Бостина, Левочево, Соколовци, Смолянско), *за̀фатен* 'състоятелен, богат' (Пиянец, Кюстендилско), *зафа̀тен* 'заможен' (Костурско), *за̀фътук* м. ирон. 'лош пример за подражание с небрежно и безвкусно облекло' (Зарово, Солунско); *исфа̀там се* 'хващам се по ред' (Доброславци, Софийско; Брусен, Тетевенско); *нафа̀таме се* 'хващаме се един за друг' (Доброславци, Софийско); *подфа̀та, подфа̀твам* 'съблазнявам' (Черешница, Костурско), *потфа̀нем, потфа̀нувам, потфа̀шчам* 'подхващам нещо, прихващам го да не падне или за да го взема; захващам, започвам, поставям начало' (Самоков), *потфа̀нувам се* 'започвам да печеля' (Самоков), *путфа̀на се, путфа̀щем се* 'обзалагам се, правя облог' (Банат), *потфа̀та се, потфа̀твам се* 'замогвам се' (Смърдеш, Костурско), *потфа̀нат* прил. 'подхванат, прихванат' (Самоков), *по̀тфат* м. 'разпалване' (Кюстендилско), *потфа̀тен* 'заможен' (Костурско), *потфа̀тена* в съчет. *потфа̀тена фамѝля* 'заможно семейство' (Костурско); *по̀фатя, пофа̀там* 'поемам от ръка и подавам на следващия, който предава на друг, така от ръка на ръка до края' (Дорково, Велинградско; Батак, Пещерско), *пофа̀там* 'хващам по малко, похващам; (прен.) искам обяснение от някого за нещо' (Смолянско, Асеновградско; Петково, Давидково, Ардинско; Манастир, Проглед, Ардинско), 'крада' (Макоцево, Софийско), *пофа̀там* и *пофа̀шчам* 'похващам; покрадвам' (Самоков), *пуфа̀нъ, пуфа̀щъм, пуфа̀тъм, пуха̀нъ, пуха̀щъм, пуха̀тъм* 'пипам, докосвам; вземам; хващам, улавям, залавям' (Еленско), *по̀фат* ж. 'похват, начин на хващане, на биене' (Самоков), *по̀фат* м. 'похват, умение, сръчност' (Смолско, Пирдопско; Корово, Велинградско), *по̀фатен* 'похватен, сръчен' (Макоцево, Софийско), *пофатлѝв* 'крадлив' (Макоцево, Софийско); *префа̀на, префа̀щем* 'заразявам се' (Банат), *префа̀на, префа̀там* 'обхващам с две ръце; хващам на друго място същия предмет, със същата или с другата ръка, напр. при изкачване по дърво, при теглене на въже; (прен.) (за болест) предава се, заразява' (Смолско, Пирдопско; Горна и

Долна Василица, Ихтиманско), *префа̀нем, префа̀там* 'скътвам, турям' (Кюстендилско), *префа̀та* гл. само в 3 л. '(за оловен или бакърен съд) прихваща, окислява храните, като се оставят да стоят в него' (Софийско), 'превалява' (Кюстендилско), *префати* 'улавя, хваща с две ръце' (ЮЗ), *префата̀лище* 'помещение, в което се слагат различни неща от покъщината и инвентара' (Кюстендилско), *префатлѝв* 'който бързо се ориентира' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'заразен' (Тръстеник, Плевенско), *префатльѝв* прил. също (Доброславци, Софийско); *прифа̀на, прифа̀щам* 'зашивам; (за растение) пускам корени; (за дъжд) вали от време на време, превалява; задържам при изплащане част от сумата; хващам добре, обхващам' (Еленско), 'вземам, припечелвам; спадам; хващам се на хорото пред някого' (Войнягово, Карловско), *прифа̀на, прифа̀щам, прифа̀там* 'хващам допълнително; припечелвам' (Смолско, Пирдопско), *прифа̀ни (мъ), прифа̀щ (мъ)* 'изпадам в лошо настроение; приболява (ме)' (Войнягово, Карловско), *прифа̀нувам, прифа̀шчам* 'хващам нещо, за да не падне; заразявам се; припечелвам; разбирам, усвоявам знания и умения, схватлив съм' (Самоков), *прифа̀шча се* само в 3 л. '(за растение, което е посадено наскоро) прихваща се' (Самоков), в израз: *прифа̀шчат го* 'започва да буйства или да се държи по-особено' (Самоков), *прифа̀на, прифа̀там* 'пресаждам от едно място на друго' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *прифа̀нъ, прифа̀тъм* 'спадам от дълг; заразявам се; ядосвам се, ставам нервен' (Хасково), *прифа̀нем, прифа̀там* 'схващам, усвоявам' (Кюстендилско), *прифа̀не се, прифа̀та се* '(за растение) присажда се' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *прифа̀там* 'приспадам от дълга; заразявам се от болест; (прен.) безл. губя съзнание; (прен.) харесвам се на някого' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско, Момчилградско), 'схващам, уча лесно; прихващам нещо, което пада; хващам юзда на кон, когато ездачът слиза, в знак на уважение' (Софийско), *прифа̀та се* '(за новозасадено растение) прихваща се, пуска корен' (Софийско), *прифа̀та ми са* 'харесва ми' (Смолянско), *прифа̀там си* 'изгубвам надежда, преставам да мисля и да се надявам да получа или постигна нещо' (Странджа), *прифа̀тат ме* 'изпадам в лошо настроение, ставам лош' (Странджа), *прифата̀лище* 'помещение, в което се слагат различни неща от покъщнината и инвентара' (Кюстендилско), *прифатльѝв* прил. 'схватлив, умен, който бързо схваща; (за болест) заразен, прилепчив; болен от такава болест' (Самоков), 'схватлив, природно интелигентен' (Софийско), *прифатльѝво* нареч. 'заразително' (Софийско), *прифа̀тличъ̀ф* прил. 'болен от епилепсия' (Бракница, Поповско), *прѝфатничеф* прил. 'капризен, който бързо изменя настроението си' (Странджа), *прѝфатьничеф, прѝфатьничо̀ф* прил. 'заразителен, който прихваща; (прен.) непостоянен, на моменти' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско); *прѝфътничеф* прил. 'капризен, променлив в поведението и държанието си' (Странджа); *рàсфат* м. 'разпалване, подпалване' (обл. Пиянец, Кюстендилско); *суфатам* 'свалям' (Долновардарско); *сфа̀нат* прил. 'схванат, вдървен, парализиран; (прен.) несръчен; непохватен' (Самоков;

Тръстеник, Плевенско), *свàщум съ* 'парализирам се' (Кукуш); *уфа̀на, уфа̀щем* 'хващам, улавям' (Банат), *уфа̀шчам се* 'захващам се с някоя работа, с нещо' (Самоков), *уфа̀чъм, уфа̀тим, уфа̀нъм* 'уловя, хвана', *уфа̀нъм съ, уфа̀тим съ* 'хвана се' (Ново село, Видинско), *у̀фат* 'похват' (Софийско), *у̀фатен* прил. 'изгоден' (Говедарци, Самоковско), 'сръчен, похватен' (Кюстендилско; Самоков), *у̀фатно* нареч. 'сръчно' (Самоков); *фа̀ни-пу̀шчи* 'непостоянен, повърхностен' в пример: *Он е малко фа̀ни-пу̀шчи.* (Самоков); *ръкавà̀дка* 'ръкойка' (Геров); МИ: *Фа̀тище* при Поляната, Рудоземско, *Фа̀тището* при Джаханово, Велинградско, при Краище, Разложко. – Съответно от *хва̀щам* (вж.), *хва̀на* (вж.), *хва̀там* (вж.), с промяна *хв-* > *ф-*, както във *фа̀ля* вместо *хва̀ля, фърча̀* вместо *хвърча̀*. – Срв. *фастънлѝво, фащанлѝво, фат, фатала, фа̀тало*[1], *фа̀тало*[2], *фатà̀лу, фа̀тка, вà̀тала, вà̀тало.*

фащанлѝво и **фастънлѝво** 'болест епилепсия при децата; припадъци, причинени от зли демонични сили' (Балдево, Разложко, Сб. Родопи, 1994, 64, 72). – Субстантивирано прилагателно за ср. р., образувано от причастна основа на глагола *фа̀щам* 'разболявам се, заразявам се, прихваща ме' (вж.), срв. *фа̀щаница* и *фа̀щеница* 'болест задух при децата' и *фа̀щеничьов* 'болен от фащеница' (под *фа̀щам*), *прифа̀тличав* 'болен от епилепсия', *прихва̀щане* 'епилепсия', *подхва̀тина* 'вид болест'. За образуването и семантиката срв. в същите говори *вънкашно* 'болест епилепсия при деца, причинена от зли сили' (Балдево, Разложко), *орадѝсано* 'заболяване, причинено от зли сили, проявяващо се с обща слабост, обездвижване, заекване, обриви, главоболие, плач и стряскане на сън', *чептѝсано* и *чектѝсано* 'заболяване, причинено от зли демонични сили, проявяващо се с парези и парализи'. Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Сб. Пернишка 2006, 308.

фаѝнс 'бяло вещество, подобно на порцелан, получено от по-долнокачествена глина и др. примеси, което служи за изработване на керамични изделия; изделия от такъв материал, покрити с глазура'. – Произв.: *фаѝнсаджия* 'майстор, който работи с фаянс, който поставя фаянсови плочки', *фаѝнсов* 'направен, изработен от фаянс; предназначен за изработване на изделия от фаянс', *фаѝнсови* прил. мн. ч. в съчет. *фаѝнсови издѐлия, фаѝнсови плѝчки; порцела̀но-фаѝнсов.* – Чрез рус. *фаѐнс* също от фр. *faïence* също, което е по името на гр. *Faenza* в Италия, прочут от 16 в. с производството на керамични изделия. За руския път на навлизане в български свидетелства прилагателното *фаянсовы* в съчет. *фаянсовы фабрикы* в преведената от руски книга на С. Радулов, Галерея, 1857, стр. 258, за което вж. М. Въгленов, БЕз 18, 1968, 4–5, 470. – Според Ст. Младенов, Чужд. 434, ЕтР 660, РЧДБЕ 1982, 903–904, от фр. *faïence.*

фаѝт м. 'салон в старите къщи' (Грудово), 'салон' (Горичане, Балчишко), 'пруст' (Суворово, в Украйна), 'пруст, антре, вестибюл' (Твардица, в Молдавия), 'помещение с огнище' (Нова Черна, Тутраканско; Стефан Караджа, Добричко), **фа̀ет** м. 'всекидневна стая' (Генерал Тошево), 'средната стая на къщата'

(Голеш, Силистренско), 'преддверие, покрита тераса в едноетажна къща; кума̀' (Веселие, Бургаско), **фает** м.'салон в странджанска къща' (Странджа), **ваят** 'помещение с огнище' (Нова Черна, Тутраканско; Стефан Караджа, Добричко). – Съответно от *хаят* 'пруст, килер; трем (отворена стая в горния кат на къщата пред другите стаи); веранда; издигнато преддверие на къща' (вж.) и *хàет* също (вж.) със замяна *х-* > *ф-*, както в *хотѝл* > *фотѝл*. Формата *ваят* е от *фаят* с промяна *ф-* > *в-*, както във *въйтòн* вм. *файтòн*. Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Stud. etym. Brun. 6, 2009, 87–90. – Срв. *файчка, аят, аèт, àе, феят*.

фвѝдам 'въвеждам' (Козичино, Поморийско). – От *фавѝдам* също (вж.) с изпадане на неударено *-а-*.

фглагòра (са) 'вдървя се от студ, та не мога нито да говоря, нито да се движа' (Тетевен). – С обеззвучаване *в-* >*ф-* от *вглагòра се* също (вж. *грàгор*), което е от *вграгоря̀ се* 'вкаменя се' с далечна дисимилация *р – р* > *л – р*, за която срв. *Глигòр* вм. *Григòр*, *колидòр* вм. *коридòр*.

фдрьѐкювам се 'вторачвам погледа си на едно място' в пример: *Дьѐтето òти ли такà се фдрьѐкюва – стрàх ме è да не умрè!* (Странджа). – С обеззвучаване *в-* > *ф-* и с промяна *-ть-* > *-кь-* от първонач. **вдрьѐтювам се* също, произв. от *дрѝтя* 'зяпам' (вж.) с несигурна етимология, или с озвучаване *-т-* > *-д-* от *втрѐнтювам* 'втренчвам' (вж.) и с промяна *-нт-* > *-т-*. – Срв. *фдрьѐтен*.

фдрьѐтен прил. 'вторачен' (Странджа). – С обеззвучаване *в-* > *ф-* от първонач. **вдрьѐтен* също, което е прич. от вариант на **вдрьѐтювам се* 'вторачвам погледа си на едно място' (вж. *фдрьѐкювам се*).

февруàри 'втори месец от календарната година', **февруари** (1845, К. Фотинов, Бълг. разговорник), **февруарий** (1847, Ем. Васкидович), **феврар** (1860, Д. В. Попов, Сборник от разни съчинения), **февруарѝй** (1869, Летоструй или домашен календар), **фебруари** и **фебруар** (Г. С. Раковски), **фебруàр** (Банат); стб. **февръарнн** (ЖитКир), **февруаръ** (Остром.), **февраръ** (Охр. ап., Слепч. ап., Похв. сл. Кир.), **февралъ** (Асем., Слепч. ап.), **феуроаръ** (Супр.). – Произв.: *февруàрски* прил., *февруàрцки* прил. (Костурско), *фефруàрче* 'вид градинско цвете' (Самоков). – От сргр. *φεβρουάριος*, а то от лат. *Februarius* последният месец в римския календар (до V в. н. е.), с вътрешна форма 'пречистващ месец', от *Februa* мн. 'ежегодни пречистващи обреди през февруари', което от лат. *februus* 'пречистващ'. – Вж. Meyer, Ngr. St. 3, 69, St. Romansky, JIRSpr 15, 1909, 91, Ст. Младенов, ЕтР 660, Филипова-Байрова, М. Гр. заемки 166, ESJSt 3, 169. Вариантите с *-б-* у Раковски са от сръб. *фѐбруар(и)* (вж. Б. Симеонов, БЕз, 14, 1964, 500). Банатската форма *февруàр* е вероятно по сръб. *фѐбруар* или нем. *Februar*.

фѐдам 'въвеждам' (Олшанка, в Украйна). – От **фъвѐдам*, **фавѐдам* с изпадане на неударено *ъ/а* в първата сричка и опростяване *фв* > *ф*, от първоначално **въвѐдам*, **вавѐдам*, диалектен несв. в. към *въведà* (вж. *ведà*), с промяна *в-* > *ф-*. – Срв. *фавѝдам, фаведа, фвѝдам*.

фѐдат са 3 л. мн. ч. с вероятно значение 'врязват се, впиват се' в текст: *Ут нѝщу ни мô è стрàх мàйу, дòхакат ми è кòрди. Да ма варзôт сас тêх ни мòгам да са упѝнам, чи ми са фѐдат ф мѐсàса*...(Левочево, Смолянско). **фьедат се** 3 л. мн. ч. с вероятно значение '(за кучета) дразнят се, настървяват се' в текст: *Ако кучетата захванат да се фьедат, т.е. силно да лаят и да нападат*...(Средни Родопи, СбНУ 19/2, 65). – От вариант на диал. *вя̀дам се*, у Геров със значение '(за животни) от много ядене достигам до положение да не искам и да не мога да ям много; ям много, до насищане; оставам дълго на определена служба, където спечелвам много по не дотам честен начин' (вж. *ям*), с диалектна промяна *в-* > *ф-*, *è* на мястото на *'а* (*я̀*) и с друг развой на значението. Срв. и варианта *уѐдам са* 'пресищам се от храна; (прен.) не харесвам досегашната си работа и търся по-лека; заяждам се с някого' от същия говор (което е с вторично развила се представка *у-* от *ф-/в-*). За значението 'врязват се' срв. *впѝвам се* 'притискам се плътно и здраво в нещо'.

фѐдер строит. 'изпъкнал гребен на реброто на дъска, който влиза в жлеб, вдълбан в реброто на съседна дъска, за да се получи плътност (при направа на под, плот и под.); шпунтова стена, ограда', дърводелски термин с вероятно значение 'перо, зъб' в текст: *Ребрàта на мехъ̀ се прàвят от чѐтири парчѐта, свързани с фѐдери, казват му и чоп*... (Габрово), дърводелски термин 'чоп на таблата' (Ряхово, Русенско), 'пружина; пружина на кола, ресор, яй' (Банат; ЮЗ), **фѐйдер** 'дървена платформа, която се тегли от кон' (Драганово, Горнооряховско), градинарски термин 'вид кола, с която се карат зеленчуците на пазара' (Ново село, Троянско), **фѐйдър** 'специална каруца, чиито сандък е поставен на пружини, за да не се тръска возената стока' (Еленско). – Произв.: *федерлия* 'нещо, което е с федер' (ЮЗ). – От нем. *Feder* 'пружина; ресор; (строит.) перо, зъб'. Градинарските термини *фѐйдер, фѐйдър* са заети вероятно чрез унг. *féder* 'пружина; ресор' (от български градинари в Унгария), със субституция на дългата гласна *-é-* в първата сричка (както в нем. *Feder*) със съчетанието от дифтонгичен тип *-ей-*, като значението е претърпяло следният развой: 'пружина, ресор' > 'пружина, ресор на кола, каруца' > 'вид кола, каруца (с пружина, ресор)'. Югозападната форма е произв. от вариант, зает вероятно чрез срхр. *фѐдер* също. Вж. Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 200–201. За банатската форма срв. Парашкевов, Немски елементи 163; срв. и рум. *féder* (диал. *fédăr*) също.

фѐдервайс обущарски термин 'талк' (Пелово, Плевенско). – От нем. *Federweiß* също.

фединà, фединàг 'веднага' (Еремия, Кюстендилско). – От *веднàга* (вж.) с диалектна промяна *в-* > *ф-*.

фединòш 'заедно' в текст: *Та билѝ трудни фединòш и кѐ[а] ли фединòш да рàжаа*... (Банско, СбНУ 48, 291), с по-точно тълкуване 'заедно, едновременно с (някого), т.е. по едно и също време'. – Диалектен вариант на *веднъ̀ж* (вж. *веднàга*).

фейкàло 'човек, който постоянно тича от място на място, почти безспирно ходи до известни места и села и се връща' (Тетевен), **фе̏йкàлу** 'скитник' (Костел, Еленско). – Може би произв. от **фѐйкам* гл. несв., получен вторично чрез декомпозиция на *о-* от *офѐйкам* 'избягам, отдалеча се, скрия се' (вж. *офѐйквам*). За образуването срв. *митка̀ло* 'човек, който много митка, скита навсякъде', произв. от *мѝткам* (вж. *мѝтам*[1]).

фейнàк 'обвивка на пашкул' (Кърналово, Петричко). – От **фенѐк* с премет на мекостта, а то от *финѐк* (вж.), със свръхстарателно *-е-* от неударено *-и-*. – Срв. *фенѝк*.

фе̑к междум. за подражание на звука, който се чува, когато се реже нещо само с върха на ножици (Тетевен). – Произв.: *фе̑кам* 'орязвам с върха на ножици само върховете на прежда или вълна, за да им дам известна форма' (Тетевен). – Вариант на междум. **фък* също, от което е образуван глагол *фъ̀кам* 'режа по малко' (вж. *фъ̀кам*[1]), с диал. *е̑* вм. *ъ* в говора.

фѐка 'вейка, гранка' (обл. Пиянец, Кюстендилско), **фѐки** мн. ч. 'вейки, клончета с листа' (обл. Пиянец, Кюстендилско), 'сухи клонки от дървета' (Фролош, Кюстендилско), 'съчки' (Соволяно, Кюстендилско), **феки** мн. ч. 'сухи клони от дърва, които се употребяват за горене' (Софийско). – От *вѐйка* също, мн. ч. *вѐйки*, с диал. *ф-* от *в-* като във *фърба̀* от *върба̀* и с изпадане на *-й-* като в *соки* от *сойки, девòки* от *девойки*.

фекѐл[1] 'бяла забрадка за омъжена жена' (Софийско), 'бяла кърпа за глава' (Бучин проход, Софийско), 'забрадка' (Мещица, Пернишко), 'кърпа за забраждане със събрани на тила и спуснати по гърба краища' (Софийско), 'кърпа за глава, забраждана по особен начин – страничните краища се кръстосват под средния, а кърпата се забожда пред тила с голяма игла' (Софийско; Вакарелски, Етнография), **фекьѐл** 'бяла памучна забрадка' (Доброславци, Софийско), 'забрадка' (Искрец, Софийско). – Вж. *факѐл*[1].

фекѐл[2] 'бяла тиква' (Хасково), **фьекѐль** 'вид бяла кръгла тиква за печене' (Мезек, Свиленградско), **фекьѝль** 'вид бяла тиква за печене' (Тракиец, Хасковско). – Вж. *факѐл*[3].

фекúр 'ум, разум' (Кесарево, Горнооряховско). – Чрез тур. *fikir* 'мисъл, размишление; идея; мнение, възглед' от араб. *fikr* също, вж. Räsänen 145, Stachowski, Stud. arab. 69.

фѐкнувам са 'заяквам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Вариант на *вя̀кнувам се* (вж. *як*) с диал. *ф-* вм. *в-* и с диал. *е̑* вм. *'а* (*я*).

фекь ж. 'количество извършено действие, път' в пример: *Първа фѐкь днѐс и гърмѐлу. За дрýга фѐкь и утѝшл у Булга̀рйа* (Банат). – От нем. *Weg* 'път' с диалектна промяна *в* > *ф*, обеззвучаване на *г* в *к* и характерна за говора мекост на краесловната съгласна. Думата е адаптирана като същ. от ж. р. по думи, като: *смръ̀кь* ж. 'смърт', *глакь* ж. 'глад', *стукь* ж. 'студ' и под. в говора. Кратното значение се е развило под влияние на бълг. *път*. Срв. Ст. Стойков, ТБД 4, 259, където не се сочи изходна немска дума. Според Парашкевов, Немски елементи 30, това е мнима немска заемка поради липса на подходящ немски етимон. Според него „*фек*' вероятно е асоциирано с нем. *Weg* 'път', което обаче в никой диалект не означава кратност".

фел[1] 'вид, сорт' (Ново село, Видинско; Гарван, Силистренско; Камилски дол, Ивайловградско), **фел** и **фе̑л** 'външен образ, изглед, вид; начин' (Банат), **фел** в съчет. *фѐл де фѐл* 'всякакъв вид' (Банат) (от рум. *fel de fel* 'най-различни'). – Чрез рум. *fel* 'начин; род, вид, сорт' от унг. *-féle* '(от)… вида', вж. DLR 2/1, 1934, 91–92, Tamás 324–325, Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 200.

фел[2] учен. говор 'фелдфебел' (София). – От *фелдфѐбел* чрез съкращаване на последните две срички.

фѐлам само в отрицание *не фѐлам* 'не струвам, не ме бива, не съм добре' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Банско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **фьѐлам** също (Тетевен), **фѐла** само в отрицание *не фѐла* 'не струва, не е добро' (Софийско; Банско), *ни фѐла* 'не струва, не бива' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), **фѐлало** в отрицание *не фѐлало* в текст: *Ако дѐте върти запа̀лено ста̀нче не фѐлало, òти нòк'та к'е се пòмоча* (Велес), **фѐла** в израз *фѐла – не фѐла* в пример: *Та̀а коза̀ фѐла – не фѐла ке а ку̀пе* (Банско), **фела** в текст: *Нефела да пият двамина заедно вода… а да йадат заедно фела, че ще станат богати* (Софийско), **фѐлат** 'струва' (Дебърско). – Отрицателните форми са първични и са полукалка на гр. израз *δεν φελεί*, който е от *δεν* 'не' и *φελεί* < сргр. *φελώ* 'струвам; способен съм' < стгр. *ωφελώ* 'принасям полза', вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 132. Употребите без отрицание са спорадични и възникват по отрицателните изрази. – Срв. *нефѐлам, нехвѐлам*.

фела̀х, обикн. мн. ч. **фела̀хи** книж. 'заседнало земеделско население на едно място в Египет и в други арабски страни', остар. **феллах,** мн. ч. **феллахи, фелласи** също (1851, Ив. Андреев–Богоров; 1871, С. С. Бобчев), **фелях, феллях** също (1873, С. С. Бобчев), **фелла̀х** 'човек, небрежен в облеклото си' (Момчиловци, Соколовци, Смолянско). – Като книжовна дума – от араб. *fallāḥ* също, навлязло по книжовен път, вероятно с посредничеството на рус. *феллáх* също, фр. *fellah* също и/или тур. *fellâh* 'земеделец (за египетски селяни)', срв. РЧДБЕ 1982, 904; като диалектна дума – по тур. *fellâh gibi* обидно, оскърбително 'нечист, изцапан, мръсен, кален', устойчиво сравнение с букв. значение 'като фелах', с изпадане на сравнителния съюз *gibi*. Вж. Хр. Дейкова, Изследователски хоризонти на българската лингвистика, С., 2014, 124.

фелджа̀н 'чаша за кафе' (Китино, Омуртажко), 'чаша' (Пещера), **фельджа̀н** 'чаша за кафе' (Мелитополски район в Украйна). – От *филджа̀н* (вж.) с хиперкоректно *е*.

фѐлдикос 'памучна прежда за уплитане на рибарска мрежа' (Ново село, Видинско), **фелдикò** 'памучна прежда, от която се плете серкмето' (Гостилица, Дряновско). – От *филдекòс* (вж.) с метатеза *и–е* > *е–и* и с премет на ударението. Вариантът *фелдикò* е от **фелдикòс* с отпадане на краесловната съгласна (вероятно чрез преразлагане на *-с*, схванато като предлог в речева употреба), срв. *филдикò*.

фелдѝчко прил. ср. в съчет. *фелдѝчко грѐбенче* 'гребенче от слонова кост' в текст на нар. пес. (Долни Богров, Софийско). – Образувано от *филдѝш* 'слонова кост; нещо от слонова кост' (вж.) с наст. *-ско*, може би повлияно от умалителни прилагателни на *-ичък*, като *бѐличък*, ср. р. *бѐличко, нòвичък*, ср. р. *нòвичко* и под., с хиперкоректно *-е-* на мястото на неударено *-и-* в корена.

фелдфѐбел остар. воен. 'военнослужещ с най-горен подофицерски чин; старшина', **фелфѐбел** (Шумнене, Тетевенско). – Чрез рус. *фельдфе́бель* от нем. *Feldwebel*, съставено от *Feld* 'поле' и *Weibel* 'прислужник', вж. РЧДБЕ 1982, 904.

фѐлдшер 'лице със специално средно или полувисше медицинско образование; помощник-лекар', **фелдшер** (1876, Ив. Кишелски, Ръководство за успешен бой с турците; 1887, сп. „Китка“), **фѐлшер** (Рибарица, Етрополско; Кърналово, Петричко), **фѐршел** (Ихтиманско; Копривщица; Ръждавица, Кюстендилско; Костандово, Велинградско; Рибарица, Етрополско; Дивдядово, Шуменско), **фѐршȩл** (Кривня, Провадийско), **фѐршъл** (Лозенец, Ямболско), **фѐршъл** (Кръвеник, Севлиевско), **фѐршал** (Суворово, в Украйна), **фѐршул** (Кюстендилско; Ново село, Самоковско), **фѐрчал** (Ружинци, Белоградчишко), **фѐрчул** (Цар Петрово, Кулско), **вѐршел** (Съчанли, Гюмюрджинско). – Заето чрез рус. *фе́льдшер* от нем. *Feldscher* също, съставено от нем. *Feld* 'поле' и *Schere* 'ножици'. Вж. Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 28, Б. Цонев, Сб. Медведев 1922, 39, РЧДБЕ 1982, 904. – Диал. *фѐршел, фѐршȩл, фѐршъл, фѐршъл, фѐршал* са с опростяване *-дш-* > *-ш-*, *фѐрчал, фѐрчул* – с промяна *-дш-* > *-ч-*, и всичките са с дистантна метатеза *л–р* > *р–л*. Диал. *фѐршул, фѐрчул* са от *фѐршъл, *фѐрчъл* (срв. *фѐрчал*) със замяна на *ъ* с *у* в завършека поради нетипичната за говора група *ъл*. Вариантът *вѐршел* е с диалектна замяна на *ф-* с *в-* поради изолираността на фонемата *ф* в говора.

фелек остар. 'небесната сфера'. – От тур. *felek* също, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262.

фелемѐнкь м. 'памучна здрава прежда за основа при тъкане на черги и др'. (Хасково). – От тур. изафетно съчетание *Felemenk ipliği* 'холандска прежда', съставено от *Felemenk* 'Холандия' и *iplik* 'конец, нишка, прежда', с отпадане на втората част и с развой на значението 'прежда от Холандия' > 'вид прежда'. Срв. *Филеменк* 'Холандия', *филемѐн* прил. неизм. в съчет. *филемѐн чоха* 'холандско сукно' (от тур. *Felemenk çuhası* също), от което чрез отпадане на втората част от изафетното съчетание е възникнало и *филемен* м. 'тъкан, сукно, прежда' (вж.). Вж. Хр. Дейкова, Изследователски хоризонти на българската лингвистика, С., 2014, 124–125.

фелѐнк 'греда, на която се издърпва лодка на суша' (Созопол), **феленг** 'лост' (Харманли). – Чрез тур. *felenk* от гр. φαλάγγι 'напречна греда на уред за хлъзгане'. Вж. Kahane–Tietze 588, А. Спасова, БЕз 16, 1966, 338, Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 90, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. Срв. и рум. *felenc* също.

фѐлер 'недостатък' (Банат). – Произв.: *фѐлереф* 'който е с недостатъци, непълноценен, дефектен' (Банат). – От нем. *Fehler* 'грешка, недостатък', произв. от нем. *fehlen* 'лишавам', вж. Парашкевов, Немски елементи 163. – Заето и в срхр. *feler* също.

фелетѝк, фелетъ̀к м. 'голямо парче месо' (Ново село, Видинско) в пример: *Фелетѝк по фелетѝк и чъ̀ нъпълниш тулу́мбу със мѐсо* (М. Сл. Младенов, ТБД 6, 292). – Неясно.

фелешȃу 'покрито пространство пред къща' (Плевенско). – Неясно.

фелѝнтра остар. 'кремъклия пушка'. – От *филѝнтра* също, със свръхстарателно *-е-*, а то от *филинта* (вж.) с неясна епентеза на *-р-*, за което срв. *фандрȁк* (вж.) вм. *фандȁк* (вж.), *фаркѐль* (вж.) вм. *факѐл*.

фелиситѝрам книж. остар. 'честитя, поздравявам'. – От фр. *félicіter* също, адаптирано с наст. *-ѝрам* за глаголи от чужд произход.

феличитъ̀рам 'поздравявам' (Банат). – От рум. а *felicitá* 'поздравявам, честитя, изказвам пожелания', оформено с наставка *-ѝра(м)* [с вариант в говора *-ъ̀ра(м)*] по заети от немски глаголи като *вызытъ̀р(в)ам, лаг'ѝрам* и под.

фелѝя 'тънък резен хляб' (Кърналово, Петричко; Годлево, Бачево, Горно Драглище, Елешница, Обидим, Разложко; Якоруда), **фелѝя** 'филия хляб' (Разлог), **фелѝ̀ъ** също (Белица, Разложко; Банско). – Произв.: *фѐлька* умал. 'филийка' (Смърдеш, Костурско), 'резенка' (Дебар), *фелки* мн. 'везба на риза' (Кичевско), *фелче* умал. 'парченце, резанче' (Църско, Битолско). – Вж. *фили́я, фѝла*[1], *фѝлка*.

феллȁх, вж. *фелȁх*.

фелѝон, филѝон църк. 'горна одежда без ръкави на православен свещеник'; стб. **фелонь** м. или ж., **фелонъ** (Син. тр., Слепч. ап.). – От сргр. умал. *φαιλόνιον, φαιλόνης* (с варианти), които са с метатеза от умал. *φαινόλιον, φαινόλης* също, вж. ESJSt 3, 169. – Заето чрез чсл. и в стсръб. (сръб.-чсл.) **фелонь** също (Skok 1, 509), рус. *фело́н, фело́нь* ж. също (струс. **фелонь**), рум. *felon* също (Tiktin 616). Срв. Ст. Младенов, ЕтР 660, Филипова-Байрова, М., Гр. заемки 166.

фелтѐк диал. 'пелтек, човек, който пелтечи'. – Произв. *фелтѐча* диал. 'пелтеча'. – Вариант на *пелтѐк* (вж.).

фѐлтя (фѐлтъ) диал. 'заеквам, пелтя', **фелтѝ** 'пелтеча, изговарям неправилно някои съгласни' (Смолско, Пирдопско), **фелтъ** диал. 'заеквам, пелтеча' (Геров), 'пелтеча, изговарям неправилно някои съгласни' (Долно Левски, Панагюрско), **фѐлкам** 'заплитам си езика' (Габаре, Белослатинско), **фѐлкям** 'говоря неясно, фъфля' (Доброславци, Софийско), **фѐйкам** също (Тръстеник, Плевенско). – Произв.: *зафелквам* (П. Р. Славейков, Бълг. притчи, II, 7), *зафѐлквам* 'заеквам' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *зафелкьвам* 'фъфля, говоря неясно' (Доброславци, Софийско), *зафѐйквам* също (Тръстеник, Плевенско), *зъфѐлкоъм* 'заеквам' (Троян), *зъфѐлкуъм* 'започвам да заеквам, пелтеча' (Кръвеник, Севлиевско), *зафелтя́, зафѐлтвам* и *зафѐлтувам* 'започвам да фелтя' (Геров); *нафелтя́ се* 'фелтя доста' (Геров). – От *пѐлтя* (вж.) с промяна *п* > *ф*, като може да се допусне и влияние на звукоподражателното *фъ́фля* (вж.) (вж. Szymański, Derywacja 76), в подкрепа на което говорят диалектните значения 'говоря неясно, фъфля'. Глаголът *фѐлтя* може да се изведе и от *фелтѐк* (вж.) чрез декомпозиция на *-ек*, схванато като наставка (вж. обяснението на *пѐлтя*). Може да се допусне още, че *фѐлтя*, както и *пѐлтя*, са вторично образувани от *фелтѐча* (вж. *фелтѐк*), *пелтѐча* (вж. *пелтѐк*) по звукоподражателни глаголи със суфикс *-т(я)*, като: *шептя́*, диал. *шъптя́* (вж. *шептя́*), *шу̀штя* (вж.), *фъстя́* (вж.) и под. Глаголът *фѐлкам* е от **фѐлткам*, образувано с експресивна наставка *-к(ам)*, с опростяване на групата *-лтк-* в *-лк-*, но може да е възникнал и като паралел на *фѐлтя* по такива двойки глаголи, като: *шу̀штя–шу̀шкам, фъстя́–фъ́скам* и др., за които вж. Szymański, Derywacja 49, 91; срв. още *пръхтя́–пръ́хкам*. Срв. М. Рачева, Этимология 2009–2011, М., 2012, 223–226. – Срв. *фефѐлькям*.

фелу̀ка 'вид кораб с платна' (Несебър). – Вероятно чрез нгр. *φελούκα* от итал. *feluca* 'малък бърз кораб с платна', а то от араб. *falūk* мн. ч., *fulk* ед. ч., за което се приема, че е от стгр. *εφόλκιον* 'лодка, влачена на буксир, голяма лодка'. Думата е била позната като стар технически термин в Средиземноморската област. Срв. и срхр. *fil(j)uga*, рум. *felucă*, алб. *fellukë, fllukë*, тур. *fuluka, füluka, feluka*, араб. (малтийско) *felúġa*. Вж. Kahane–Tietze 211–213, А. Спасова, БЕз 14, 1964, 396, Hyrkkänen, Seefahrt- und Fischereiterminologie 65. Срв. и рус. *фелю́га, фелу́ка, фелю́к* (от Черноморския регион), които според Vasmer, REW 3, 205, са чрез фр. *felouque* от исп. *faluca*.

фелфѐс, фельфѐс прил. неизм. 'немарлив, небрежен' в съчетания: *фелфѐс диця̀, фельфѐс жѐнску* (Хасково), **фелфѐс** м. 'човек, който не пази чисто' (Хасково), **фелефѐс** 'избухлив, опърничав, шантав' (Бериево, Севлиевско). – Произв.: *фельфѐзин* 'човек, който не пази чисто' (Хасково). – От тур. диал. *felfes* 'немарливост, небрежност' в съчетания като: *felfes çocuklar* 'немарливи деца', *felfes kadın* 'немарлива, небрежна жена', полукалкирани в бълг. съчет. *фелфѐс диця̀, фельфес жѐнску* и под., а след отпадане на втория компонент – субстантивирано. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. Формата *фелефѐс* е с епентеза на *-е-* и с вероятен семантичен развой: 'немарлив, небрежен' > 'палав, буен, непослушен' > 'избухлив, опърничав, шантав'. Вж. Хр. Дейкова, Изследователски хоризонти на българската лингвистика, С., 2014, 125–126.

фелфюгьеству̀вам 'уволнявам от служба' (Банат). – От унг. *felfügyeszt* 'снемам от длъжност, отстранявам от работа/длъжност', оформено по домашни глаголи на *-ствувам*.

феминѐ ср. 'горна дреха, украсена с ширити' (Пъстрогор, Свиленградско). – Еднакво с *фѐрмене* (вж.) с неясно изпадане на *-р-*.

фѐмна гл. 3 л. ед. ч. мин. вр. 'взема̀' в текст от нар. пес.: *Нàй на чѐло сѐдна, чàша фѐмна* (Акчар, Свищовско). – От **вѐмна*, с диал. *ф* от *в*, а то производно с представка *в-* от *ѐмна* (вж. *ѐмвам*).

фен разг. нов. 'поклонник, почитател, любител, запалянко на някого или нещо'. – Произв.: *фѐнка* ж., *фѐнки* прил., *фенклуб, фенартикули* и др. – От англ. *fan*, съкр. от *fanatic* 'фанатик'.

фѐна в текст на коледна песен: *Крави ти съ истѐлили, с'аку тѐле фѐна пàшка* (Еникьой, Дедеагачко). – Неясно.

фендѐк 'трап, канавка' (Поройна, Първомайско; Свиленград; Пъстрогор, Любимец, Свиленградско), 'канал' (Брегово, Първомайско), 'канавка, дол' (Любимец, Свиленградско), **фендек** 'ров' (Харманли), 'малък канал' (Хаджидимово, Благоевградско), **фендѐкь** 'пропаст' (Тракиец, Хасковско), **фѧндьѐкь** също (Гоцеделчевско), **фьѐндек** също (Тънково, Хасковско), **финдѐкь** 'изкоп, трап; крайпътен ров, канавка' (Банат). – Вариант на *хендѐк* (вж.), с *ф-* вм. *х-*.

фендѐпсан прич. 'запомнен' (Веселие, Бургаско) в израз: *Фендѐпсан ми е все болен* (ДА). – Вероятно от **фендѐпса ми се*, вариант на *фандѐпсова ми се* 'струва ми се, вижда ми се' (вж.).

фенди в гатанка: *Ефенди, фѐнди бу̀клийа, тѐгни, под стрѐйа лѐгни* – Петел (Дебърско; СбНУ I, 2, 147). – От *ефѐнди* (вж.) с изпадане на началното *е-*.

фенел, вж. *феникъл*.

фенѐла 'фланела' (Костандово, Велинградско; Младо Нагоричино, Кумановско). – От *фанѐла*, вариант на *фланѐла* (вж.) с асимилация *а–е* > *е–е*.

фенѐр[1] 'уред за осветление във вид на кутия със стъклени стени, в която е поставена свещ или лампа' (1840, Неофит Рилски), диал. 'зъбчато колело във воденичното водно колело, намиращо се на отвесната ос' (Вакарелски, Етнография 306), 'част от воденицата (Галата, Тетевенско), 'дървен цилиндричен уред с изрязани в средата вдлъбнатини, в които са поставени надлъжно дървени спици, като за ос служи вретеното на воденицата (Водици, Провадийско), диал. 'дървена главина с четвъртити длабове при вятърната мелница' (Вакарелски, Етнография 308), диал. 'връхна част на тухлен комин, който има двустрешен или четиристрешен покрив с керемиди' (ИЕИМ 5, 1962), 'фе-

нер за осветление; разцепена тояга, на края на която се втиква слама, която запалват и въртят вечерта на Заговезни (Ихтиманско), 'разцепено дърво с пъхната в цепнатината слама, което се пали на Сирни заговезни' (Радуил, Ихтиманско; Кричим, Пловдивско), 'фенер за светене; детска играчка: кора от цяла диня, в която се запалва свещ и свети като фенер' (Ново село, Видинско), 'четиристенна пресечена пирамида на върха на хурката' (Челопеч, Пирдопско), 'чисто бял кон' (Махалата, Плевенско), в съчетания: *фенѐр бурѝна* (Гайтаниново, Гоцеделчевско), *кючѐк–фенѐр* 'раст. мехунка, Physalis alkekengi L.' (Свищовско), *червѐн фенѐр* 'публичен дом', **фенѐри** мн. ч. диал. 'големи факли от слама, които се палят на Заговезни и се разгарят буйно при въртене около главата' (Вакарелски, Етнография 511), **фѐнер** (Костурско), **фенер** 'детска играчка, която се прави от тикви или дини' (Охрид), в съчет. *фенерборнѝца* (Чепеларе), **фенѐрь** 'един вид примитивно зъбчато колело, което движи воденицата или тепавицата' (Котел), **финѐр** 'фенер' (Банат; Твардица, в Молдавия), тухларски термин (Русаля, Великотърновско; Бериево, Севлиевско), **финѐрь** 'зъбно колело, част от долапа за поливане' (Слатина, Ловешко), **венѐр** 'фенер' (СИ), **винѐр** и **венѐр** също (Дервент, Дедеагачко), **венѐрь** също (Съчанли, Гюмюрджинско), **хенѐр** също (Щипско, Провадийско; Поморийско; Самоводене, Великотърновско). – Произв.: *фенерджѝя* остар. 'лице, което пали и гаси уличните фенери и се грижи за тяхната изправност', *фенерен* прил. (1872, в. „Свобода“), *фенерлия* име на гълъб (София), *фенѐрче* умал., 'малък специален фенер с електрическа батерия като източник на светлина', 'придатък от външната страна на дръжката на овчарската чашка' (СбНУ 55, 69), *фенерче* 'кутия на гробищата за палене на свещи' (Влахи, Кресненско), 'раст. лопен, Verbascum thapsiforme; раст. мехунка, Physalis alkekengi'. – Чрез тур. *fener* също, от нгр. *φανάρι* също, вж. Ст. Младенов, РР 10/2, 1936, 100–101, ЕтР 660, РЧДБЕ 1982, 905, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. *Фенерче* със значение 'раст. лопен, Verbascum thapsiforme; раст. мехунка, Physalis alkekengi' може да е получено чрез хаплология от *фенер-чиче* (вж.), вж. Нг. Deykova, Stud. etym. Brun. 19, 70–71. – Заето и в срхр. *фѐньер* (*вѐньер*) (Škaljič 279), алб. *fener* (Meyer, EtWb 101). – Срв. *фанѐр*.

фенѐр² 'панер' (Радуил, Ихтиманско). – Произв.: *фенѐрка* 'панерче' (Радуил, Ихтиманско). – Вероятно еднакво с *фенѐр*¹, с метафоричен пренос на значението.

Фенѐр квартал в Истанбул, където се е намирала гръцката патриаршия, остар. прен. 'самата гръцка патриаршия', **фенер** с вероятно значение 'гръцки, фанариотски' в съчет. *фенер попе* в текст от нар. пес.: *Попе, фенер попе,/ заиграло йоро/ среде Фенерово...* (Клисура, Самоковско). – Произв.: *фенерец* 'фанариот', мн. ч. *фенерци* (1863, в. „Гайда“), *фенерлия* също (1861, П. Р. Славейков), *фенерлийката* (пак там), *фенерски* 'фанариотски' (1863, в. „Гайда“), *фенерство* (пак там); *пофенерча* (пак там). – По тур. *Fener*, което е от гр. *Φανάρι*. – Срв. *фенѐр*¹.

фенер-чиче ср. диал. 'раст. мехунка, Physalis alkekengi' (БотР 234, 533). – От тур. *fener çiçeği* 'раст. Kniphofia'. Срв. *фенерче* (вж. *фенѐр*¹). Вж. Нг. Deykova, Stud. etym. Brun. 19, 70–71.

фенѝйка 'книжна фунийка' (Беслен, Гоцеделчевско). – От *фунѝйка* (вж. *фунѝя*) с асимилация *у – и* > *е – и*.

фенѝк 'пашкул' (Свиленград). – От *финѝк* също, със свръхстарателно *-е-* от неударено *-и-* (вж. *финѝк*²).

феник, вж. *феникъл*.

феникъл 'раст. резене, морач, див копър, Foeniculum vulgare (= Foeniculum officinale, All.)' (БотР 533), **феник** също, **фенкел** също (БотР 533), **фенхел** нов., **фенел** нов. също. – От научно лат. *foeniculum*, срв. рум. *fenicul* също. Вариантът *феник* е получен чрез декомпозиция на завършека *-ъл*, схванат като наставка. Вариантът *фенкел* е преобразуван по думи на *-ел*, като *щѐвел, плѐвел* и под. Формата *фенхел* е от нем. *Fenchel* също, а вариантът *фенел* – от англ. *fennel* също.

фѐникь остар. 'дребна монета, стотинка' (Банат). – От нем. *Pfennig* 'разменна монета (от XVIII в. вече медна), вероятно с посредничество на срхр. диал. *fenek* (Войводина), хърв. *fenig* също, вж. Парашкевов, Немски елементи 163.

фѐнкам социален говор 'сасаге' (Брацигово), **фенкам** дюлгерски говор също (Сб. Бълг. книж. д-во 2, 25). – От алб. *fend* 'пърдя', оформено с експресивна наставка *-ка-* (**фѐндкам*) и с опростяване на групата *-ндк-* > *-нк-* (*-нтк-* > *-нк-*).

фенкел, вж. *феникъл*.

фенхел, вж. *феникъл*.

фѐпам социален говор 'давам' (Горно Сахране, Казанлъшко). – От алб. *jap* 'давам', 2/3 л. ед. ч. *jep*, вероятно с *ф-* от *х-* вм. начално *й-* (*j-*).

ферагѐт диал. 'отказване от нещо, оставяне на нещо', **ферѐт** в израз *ферѐт ке си чѝнам* в текст: *Сѐдне, Бо̀же, ферѐт к'е си чѝнам,/ К'е напъ̀дам,/ Остра са̀б'а к'е соскъ̀ршам* (Кукуш), **ферѝт** в израз *ферѝт си сторѝх* в текст: *Ста̀нкеле, ч'ова̀ с'а̀кой ч'ѐлет ѝма,/ Ста̀нкеле, на̀ше ч'у̀до нѝйде н'ѐма/ Ста̀нкеле, и мом'а̀но и момч'а̀но/ Ста̀нкеле, от ч'ѐлет си фер'а̀т сторѝх* (Тетевен). – Произв.: *фератѐсвам* 'повреждам, развалям, изоставям нещо' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), *фераттисам* 'отказвам се' (Павликянски ръкопис; М. Рачева, БЕз 24/1, 1974, 83), *феретѝсам са* 'отърва се' (Габаре, Белослатинско), *феретѝсвам* 'освобождавам някого от нещо' (Тетевен), *феретѝсам, феретѝсвам* 'оставям нещо или някого, без да им обръщам внимание' (Тръстеник, Плевенско), *феретя̀сам, феретя̀свам* 'откажа се, изоставя, напусна окончателно нещо, което ми е причинило много неприятности, грижи и ядове' (Тетевен), *ферекя̀сам, ферекя̀свам* 'разнебитвам, по-

вреждам с небрежна употреба или оставям да се повреди поради небрежност' (Смолско, Пирдопско). – От тур. *feragat* 'отказ, отказване, отричане; прекратяване, оставяне, напускане', което е от араб. *fārāg* 'свърша, престана да работя', вж. Škaljić 279, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262. Формите *ферàм* и *феря̀м* са с изпадане на *-g-* в интервокално положение, като *ферàм* е с последвало стягане, а *феря̀м* – с йотация за избягване на зева (*-аа* > *-айа)* и стягане (или направо с *-й-* вм. тур. *-g-* и стягане). Изразите *ферàм (к'е) си чи̏нам* и *феря̀м си сто̀ря* са полукалки на тур. израз *feragat etmek* 'отказвам се, отричам се'. Производните отименни глагоди на *-у̀с(в)ам* са „по типа на заетите в български глаголи като *боядисам, нишандисам*" (вж. М. Рачева, пак там), с гр. аористна наставка *-ис-*, а вариантите с наставка *-я̀с(в)ам* са по завършека на глаголи като *охтикя̀сам, чумя̀сам, въшля̀сам* и под. Диал. *ферекя̀с(в)ам* е от *феретя̀с(в)ам* с диал. промяна *т'* > *к'*. – Срв. и срхр. *ferágatiti se, feragetiti se* 'оставям, отказвам се' със запазено *-g-* в интервокално положение, вж. М. Рачева, пак там, Škaljić 279.

ферàк 'китка със злато, която се слага на младоженците' (Гоце Делчев), **ферàхи** сарашки термин 'разни конски украшения от алуминий или месинг' (Трявна). – От *фарàк* с подобно значение (вж.), с дисимилация *а – а* > *е – а*. Формата *ферàх(и)* е от **фарàх(и)*, което е с диалектна промяна *в* > *ф* от **варàх(и)*, а то от косвена падежна форма *varağı* на тур. *varak* (вж. *варàк'*), със субституция на тур. *-ğ-* с *-х-*.

ферàр 'търговец на железни изделия, железар' (Банат). – От рум. *fierár* също.

ферàт, вж. *ферагàт.*

ферàтка 'конче, с което се запряга' (Тетовско). – Неясно.

фе̏рàун 'разсипник' (Дервент, Дедеагачко). – Произв.: *ферафу̀нин* 'циганин' (Дорково, Пазарджишко). – От тур. диал. *firaun,* книж. *firavun* 'фараон', разг. 'надменен, горделив, надут човек' (вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262), със семантичен пренос: 'фараон' > 'живеещ като фараон, разточителен' > 'прахосник, разсипник'. Формата *ферафу̀нин* е с пренос на значението по тъмния цвят на кожата на циганите или с пренос на значението 'разсипник' по прахоснические начин на живот на циганите. Срв. *фарафу̀н* 'фараонски, цигански', както и рум. *faraón* 'циганин'.

ферàх диал. 'широта, простор; веселост', **фераф** в пример: *Нъ фераф зъ излянъ* (Динево, Хасковско), тълкувано в ДА 'спокойствие', но и с възможно значение '(на чист) въздух, прохлада' [срв. *феръфлък* (тук по-долу) от същия говор], **ферàфь** 'радост, удоволствие' (Хасково), **ферахлъ̀к** диал. 'простор; веселие', **ферахло̀к, ферахлъ̀к** 'прохлада, простор' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **ферафлъ̀к** 'прохлада' (Болярово, Хасковско), **феръфлъ̀к** 'прохлада, простор; нещо хубаво, което създава радост,

настроение' (Хасково), 'място за прохлада и доволство' (Енина, Казанлъшко), **феръфлъ̀к** 'ведрина, спокойствие' (Динево, Хасковско), **фералъ̀к** 'открито място' в израз *на фералъ̀к* 'на чист въздух' (Самоков). – Произв.: *феръфьъ̀ съ* 'радвам се, наслаждавам се' (Хасково), *ферахлѝя* диал. прил. неизм. 'весел, забавен' (от тур. *ferahlı* 'радостен, весел, щастлив'). – Формите *ферàх, фераф, ферàфь* са чрез тур. *ferah* 'широк, просторен; радост, щастие, благополучие; радостен, бодър, весел, в добро настроение; ярък, светъл' от перс. *farāḥ* 'широк, просторен, отворен'. Формата *ферахлъ̀к* (с варианти) е от тур. *ferahlık* 'широта, простор; радост, добро настроение, душевно спокойствие'. Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 262–623. – Заето и в срхр. *фера́хлук* 'широта, отвореност, простор' (Škaljić 279).

фѐрбула 'набрана, къдрава част на комбинезон' (Малко Търново). – Вариант на *фарбала* (вж.) с дисимилация *а–а–а* > *е–о(у)–а.*

фѐргам 'хвърлям', в съчет. *фѐргам бой* 'врачувам', *фѐргам вѐглища* 'врачувам, бая' (Момино, Варненско). – Произв.: *фѐргано* прил. 'шито, напъстрено' (Момино, Варненско), *фергел* м. 'игра с керемида' (Свобода, Панагюрско) (керемидата обикновено се хвърля). – Вариант на *фъ̀ргам* (вж.) с диал. *ѐ* вм. *ъ*.

фѐрдель м. остар. 'мярка за житни храни, равна на 1/2 крина, 20–25 кг. (Банат). – От рум. диал. *férdelă* ж. 'мярка за житни храни, равна на 20 л, крина, шиник', което от нем. диал. (сакс.) *fyrdel* = нем. *Viertel* 'четвърт, четвъртина'. Румънската форма е преосмислена в български като членувана форма от м.р.

фердѐнче ср. в текст: *Па бръ̀кна ф но̀ви джѐбове,/Извади ножѐ фердѐнче, / Бонка си ф сърце уб̀о̀дe* (Извор махала, Кулско). – Неясно.

фердинàндова в съчет. *фердинàндова брада* бръснарски термин 'остра брада с френски тип подстригване' (Пелово, Плевенско). – Образувано по името на българския цар Фердинанд (управлявал 1887–1918), който е носел такъв тип брада.

фереджѐ и **фѐредже** ср. 'широка горна дреха у туркините, която покрива и главата; кадънско було, яшмак', диал. **фереджѐа** и **фѐреджа** ж., **фириджѐ** също (Зарово, Солунско), **фѐредже** 'горна дреха за дъжд и лошо време' (Ерменкьой, Узункюприйско), **фѐре̨дже̨** 'фередже' (Бутово, Павликенско), **фѐридже** също (Банско), **ферѐдже** също (Копривщица; Костурско), **фередже** 'покривало за лицето у туркините' (Ватилък, Солунско), 'част от облеклото на помакините, която служи за намятане на гърба' (Чепино), 'дреха, която се носи обикновено при пътуване' (Петково, Ардинско), 'турска горна дреха, която жените в Охрид са носили и до скоро' (Охрид, Струга, Кукуш), в съчет. *турско феред̀же* 'раст. градински мак, Papaver rhoeas' (Чирпанско), **фѐрдже** 'овчарска горна дреха – ямурлук от дебела бозава аба за работа на открито в студено време' (Медвен, Котленско), **фѐрджи** ср. 'наметало' (Медово, Добричко), **фѐреже** ср. 'феред̀же' (Смолянско), **фереже** ср. също (Яворница, Петричко), **фѐреджѐ** ж. също (Чепеларе), **фѐре̂джѐ** ж. също (Широка лъка,

Смолянско), **фѐриджа̀** също (Дединци, Еленско), **феръджъ** ж. също (Габрово), **фѐръъджъ** ж. също (Бяла черква, Павликенско), **фѐрежа** ж. 'тънка черна горна женска дреха' (Турян, Смолянско; Баня, Чепинско), **фѐрежа̂** ж., **фѐрежѐ** ж. (Чепеларе), **фѐръжъ** ж. 'селска дреха от козина за дъжд и вятър' (Брягово, Първомайско), **ферижа** ж. 'селска горна дреха с качулка, ямурлук' (Шарково, Елховско), **фѐрейджа** ж. 'овчарска дреха, зубан' (Рогачево, Яжинце, Тетовско), **ферджа̀** ж. диал. 'феридже; ямурлук', **фѐрджа** (**фѐрджъ**) 'наметало' (Сеновец, Горнооряховско), 'дълга овчарска връхна дреха за предпазване от дъжд' (Силистренско, гребенски говор), 'овчарско наметало' (Котел), 'връхна зимна дреха от шаяк, предназначена за дъжд, с качулка, ямурлук' (Ряхово, Русенско), 'мъжка горна дреха за дъжд и спане, от аба, ямурлук' (Малък Преславец, Тутраканско), 'ямурлук' (Попина, Силистренско), остар. 'старинно мъжко наметало от домашен вълнен плат с качулка, което се облича в студено и влажно време' (Суворово, в Украйна), 'наметало' (Лощиновка, Болградски район в Украйна), **фѐрджя** (**фѐрджьъ**) 'сукнена наметка, която мъжете носят върху всички други дрехи при дъжд или сняг, ямурлук' (Бердянский уезд, в Украйна), 'ямурлук' (Жеравна, Силистренско), **фѐрджи** мн.ч. 'престилки (докторски)' (гребенски говор), **фѐржа** ж. 'феридже' (Батошево, Севлиевско), **фьѐржьѐ** ж. 'парче плат с връзки за носене на гръб на деца от майките им' (Селча, Смолянско), **вѐрежъ** ж. 'расо; феридже' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *фередж̀ѝната* ср. мн. ч. членувана форма в текст на макед. нар. пес.: *Как ги нд̀сат... пелерѝните/ Како туркѝните жѐни фередж̀ѝната*, *фѐрежка* ж. умал. (Малка Арда, Ардинско) (вероятно от *фѐрежа*) в текст от нар. пес.: *Пукна, полуде, майчинко,/ дорде ма, майчо, заглави – черничка да ма почърниш/фѐрежка да ми наденеш.* – Чрез тур. *ferace*, диал. *ferece* 'женско наметало', от араб. *fārāğiyyā* (мн.ч. *fārāğī*). Срв. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 263. – Заето и в срхр. *фѐреца (вѐреца)* (Škaljić 279), рум. *feregeá* (DLRM 298), алб. *ferexhé*, *feréxhe* (Boretzky, WbAlbTurz 50), гр. *φερετζές* (Ἀνδριώτης 402), унг. *fereddzse*.

феремосан с вероятно значение 'съсипан, смазан' в текст: *Така една вечер феремосан от маки и ядои... Той кажа на жената му*...(Търско, Битолско). – Причастна форма от **(ф)еремосам*, а то вероятно от аор. основа *ἐρημώσ-* на гр. *ἐρημώνω* 'опустошавам; разрушавам' с протетично *ф-* или с *ф-* от протетично *х-* и с развой на значението 'опустошавам, унищожавам; разсипвам' > 'разсипвам, опропастявам, смазвам телесно и душевно'. – Вж. *ѐрма*[1] и *ѐрма*[2].

фереш в съчет. *алъш-фереш* (Самоковско) и *алашфереш* (Прилеп). – От *верѝш* в *алъш-верѝш* (вж.) с обеззвучаване на *-в-* в позиция след беззвучната съгласна *ш* (в условия на сандхи) и с хиперкоректно *-е-* от неударено *-и-* (след отпадане или премет на второто ударение).

ферз остар. 'царица (в шах) (Miklosich, Tü. Elem.). – От тур. *ferz* също, вж. Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 263.

ферѝда 'ниша' (Лясковско), 'ниша в дървена стена; отвори в стената от двете страни на огнището' (Жеравна, Котленско), 'малък долап в стената' (Шумен), **ферида** 'незазидано място в стената на мазе, където се поставят картофи и лук' (Кесарево, Горнооряховско). – Произв.: *ферѝдка* умал. 'малък долап в стената, ферида' (Шумен). – От *фирѝда* също (вж.) с хиперкоректно *е* вм. неударено *и*.

феричѝре 'щастие' (Банат), **феричѝт** прил. 'щастлив' (Банат). – От рум. *fericíre* също, *fericít* прил. също.

фѐркам 'летя' (Олшанка, в Украйна). – Вариант на *фъ̀ркам* с диал. *ѐ* на мястото на *ъ̀* (вж.).

феркѐл м. 'вид бяла кръгла тиква за печене' (Стрижба, Крумовградско). – От *фаркѐль* (вж.) с асимилация *а–е* > *е–е*.

фѐрма[1] 'голямо селскостопанско предприятие, което се занимава с животновъдство или птицевъдство; голямо частно земеделско стопанство, чифлик; (социал.) образцово стопанство при учебно заведение', 'мандра, бачия' (Бели Осъм, Троянско), **фѐрмъ** 'стадо от телета; обор за телета в ТКЗС' (Българене, Ловешко; Беляковец, Великотърновско). – Произв.: *зверофѐрма, кравефѐрма, овцефѐрма, свинефѐрма, прицефѐрма.* – Чрез рус. *фе́рма* също, от фр. *ferme* 'чифлик, стопанство, ферма'.

фѐрма[2], вж. *фѐрмене.*

фѐрма[3] техн. '(в строителството) вид носеща конструкция от множество съединени в краищата си дървени, железни или железобетонни прътове (като част от мост, сграда, кран и др.)'. – Чрез рус. *фе́рма* също, от фр. *ferme*, вж. РЧДБЕ 1982, 907. – Срв. *фѐрма*[4].

фѐрма[4] зидарски термин 'централна водоравна греда в покрив (белемѐ, столица)' (Гостилица, Дряновско), 'един бѝндер, две паѐнти и един стѝлиц (поп)' (това тълкуване – по ДА) (Трявна). – От рум. *férmă* 'подпорен скелет на покрив', което от фр. *ferme*. – Срв. *фѐрма*[3].

фермàик 'тъжна мисъл, мъка за нещо' (Ковачевица, Гоцеделчевско). – Вероятно от *фармàкь*, *фърмàкь* 'отрова; (прен.) нещо много горчиво' (вж. *фармàк*) с *-е-* от *-а-*, *-ъ-* в неударена позиция и антиципация на мекостта в междинна форма **фермàйк*, от което *фермàик*. За значението срв. *фàрмак* '(прен.) яд, душевна мъка' (Загоричане, Костурско).

фермàн истор. 'писмена заповед, издадена от султан, султански указ', разг. 'дълъг писан текст', 'султанска грамота; (шег.) дълго писмо' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), 'царско разрешение, заповед' (Шумен), **фѐрман** остар. (Костурски говор; Емборе, Кайлярско), **ферма** с вероятно знач. 'ферман' в текст от нар. пес.: *Мамо ле, стара майчице, /Ферма йе дошло йот Стамбол,/ Турците на война да идат,/ А пък блъгаре браници* ... (Копривщи-

ца). – Произв.: *ферманлѝя* прил. неизм. диал. (осм. истор.) 'който има ферман' (от тур. *fermanlı* също); *фермàн-язъсъ* остар. 'писане на фермани (в натруфен стил)' (от тур. *ferman yazısı* също). – Чрез тур. *ferman* от перс. *fermān* 'заповед'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 660, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 263. Формата *ферма* е с изпадане на краесловното *-н* в народната песен. – Заето и в срхр. *фѐрмāн* (*вѐрмāн*) (Škaljić 280), гр. *φερμάνι* (Ἀνδριώτης 403), алб. *ferman*, диал. *firman* (Boretzky, WbAlbTurz 50), рум. *ferman*.

фермекàло 'мързеливец; скитник, палавник' (Ново село, Видинско). – Образувано от основата в рум. *a fermecá* '(само)отравям (се), тровя (се); омагьосвам; (прен.) очаровам, омайвам, обайвам' и наставка *-(à)ло* с развой на значението '(който е/ходи като) омагьосан/отровен' > '(който е/ходи като) отнесен, завеян, замаян' > 'който блуждае, шляе се, скита' > 'скитник, пакостник, палавник' // 'скитник, безделник' > 'мързеливец'. Вж. Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 196. Срв. М. Младенов, ТБД 6, 166. – Срв. *фермекàтул*, *фермекàшън*.

фермекàтул 'човек, който е очарован, възхитен от нещо; немирник' (Ново село, Видинско). – От рум. *fermecátul*, субстантивирана членувана форма от *fermecát* 'омагьосан; (прен) слисан, смаян, завеян, замаян; очарован, възхитен', срв. М. Младенов, ТБД 6, 179. Значението 'немирник' е получено чрез семантичен развой: 'завеян, замаян, отнесен' > 'който блуждае, шляе се, скита' > 'скитник, пакостник, палавник, немирник'. Вж. Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 196–197. – Срв. *фермекàло*, *фермекàшън*.

фермекàшън прил. 'побъркан' (Ново село, Видинско). – Причастна форма от незасвидетелствано **фермекàшъм*, от аор. основа *fermecá-* на рум. *a fermecá* 'омагьосвам; (прен.) очаровам, обайвам, омайвам' и наст. *-шъ(м)*, диал. вариант на *-са(м)* от гр. аор. основа, с развой на значението 'омагьосан' > 'отнесен, завеян, замаян' > 'побъркан', вж. Хр. Дейкова, Этимология и лингвистическая контактология, LAP, 2016, 110–111. Срв. други подобни заемки от румънски в говора, като: *къпиàшън* (неправилно обяснено в БЕР 2, 220–221, като производно от *капѝя*[4], вж.), *пъргуѝшън* (вж. *пъргуѝша се*), *фъръмàшън* (вж.) и под. Вж. още Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 197–198, а по-общо за адаптирането на румънски глаголни заемки в говора Хр. Дейкова, Jazykovedné štúdie XXVIII, Bratislava, 2010, 302–310; Этимология и лингвистическая контактология, LAP, 2016, 48–70. – Срв. *фермекàло*, *фермекàтул*.

фѐрмене 'дълго до кръста елече, обшито с гайтани' (Горно Броди, Сярско), 'елек' (Враца; Кюстендилско), 'къса вълнена дреха без ръкави' (Яново, Санданско), 'част от женското облекло' (Ковачево, Санданско), 'вид къса мъжка дреха с ръкави' (Бобошево, Дупнишко) 'горна мъжка шаячена дреха без ръкави, елек' (Каменица, Кюстендилско), 'горна женска дреха без ръкави, от домашен шаяк, с кожа на яката от лисица или пор' (Кюстендилско), 'къса

до кръста горна мъжка дреха без ръкави и копчета, от черен шаяк или чоха' (Банско), **фѐрмени** 'дебело мъжко елече' (Щръклево, Русенско), **фѐрмине** ср. 'къса женска дреха от сукно, подплатена с кожи' (Кръстина, Айтоско), ж. 'леко женско наметало' (Енина, Казанлъшко), **фѐрминье** 'роба – дълга отпусната дреха' (Шумен), **фѐрмини** 'връхна дреха, обшита с кожи' (Лозенец, Ямболско), **фѐрменѐ** 'мъжки елек без копчета' (Обидим, Гоцеделчевско), 'късо женско елече с кожички покрая' (Стара река, Сливенско), **фѐрменѐта** мн. ч. 'елечета – част от носия' (Душанци, Пирдопско), **фермене** 'елече, горна мъжка дреха без ръкави' (Синапово, Тополовградско), 'женска къса горна дреха, подплатена с агнешки кожи' (Пиянец, Кюстендилско), 'вид елек' (Тетовско), 'вид женска дреха' (Северна Македония), 'горна дреха – вид наметка, под която се носи елек, а под него кошуля' (Битоля), 'къса горна дреха, салтамарка' (ЮБ), **фермена̀** ж. 'мъжка жилетка от плат' (Душанци, Пирдопско), **фѐрмен** м. 'горна мъжка дреха от черен шаяк, елек за лятото' (Ковачевица, Гоцеделчевско), 'украсена с гайтани къса мъжка жилетка без ръкави, за лятно време' (Трявна), **фермен** 'късо палто без ръкави, подобно на елече и обшито с гайтани' (Крушаре, Сливенско), **фермѐни** мн. ч. м. 'мъжка дреха' (Чепеларе), **фермени** мн. ч. м. също (Дядово, Пловдивско), **фѐрман** 'селска горна дреха' (Петрово, Санданско), **фѐрмеле** 'вълнена женска жилетка' (Битоля), 'вид дреха' (ЮЗ – Саригьол в Македония), **фермеле** диал. 'къса горна дреха, салтамарка' (ЮБ), **фербелѐ** 'мъжка къса вълнена горна дреха от домашен плат, с ръкави, отворена отпред и обшита с гайтан (носена от българомохамеданите)' (Смолянско, Маданско, Девинско), **фѐрме** ср., мн. ч. **фѐрмета** 'елече с хастар и с гайтани по ръбовете' (Гостилица, Дряновско), абаджийски термин 'къса горна мъжка дреха от домашен селски шаяк, без ръкави и без копчета (елече с гайтани)' (Брусен, Тетевенско), 'мъжка горна дреха от шаяк, с гайтани по ръбовете и яката, без ръкави' (Трявна – преселници от Енина, Казанлъшко), **фѐрми** 'мъжка жилетка' (Етърът, квартал в Габрово), **фермѐ** ср. 'мъжко или женско елече' (Телиш, Плевенско), **ферме** 'елече от домашно тъкан плат, обшито с гайтани' (Тодоровци, Габровско), **фѐрма** 'къса мъжка горна дреха без ръкави, обшита по края с гайтани, жилетка' (Боженците, Габровско); ФИ: *Ферменджѐев*, *Ферманджѐев* (от диал. **ферменджѐя* 'шивач или продавач на ферменета', от тур. *fermeneci* също, вж. Илчев Р 509). – От тур. *fermene* (*fermena*, *fermen*), *fermele* 'къса отворена жилетка'. Срв. Škaljić 280, Skok 1, 512. Формите са адаптирани като ср., ж. и м. според завършека на изходната турска форма. Вариантът *фербелѐ* е от *фермеле* (тур. *fermele*) с асимилаторна промяна *рм* > *рб*, а *фѐрман* е от *фѐрмен* с дисимилация *е – е* > *е – а*. Вариантите *фермѐ*, *фѐрме*, *ферме* са възникнали вероятно по формата за мн.ч. *ферменѐта*, с изпадане на сричката *-не-* (което може да е станало след асимилация *м – н* > *м – м*, т.е. **фермемета* > **фермета*). Формата *фѐрма* е осмислена вторично като ж. (със свръхстарателно *а* от неударено *е* през степен *-ъ*). – Заето и в срхр. *фѐрмен*, *фѐрмен*, *фѐрмене* (Škaljić 280), рум. *fermeá* (DLRM 299), алб. *fermelé* (Boretzky, WbAlbTurz 50), гр. *φέρμελη* (срв. Ἀνδριώτης 403, който извежда гръцката форма от алб. *fermelé*).

фѐрмер 'притежател или наемател на ферма'. – Произв.: *фѐрмерка, фѐрмерски, фѐрмерство*. – Заето от рус. *фе́рмер*, което е от англ. *farmer,* вж. РЧДБЕ 1982, 907. За руската дума, която е приспособена към рус. *фе́рма* вж. Vasmer, REW 3, 205.

фермиѐр книж. остар. 'фермер, чифликчия'. – От фр. *fermier* също, вж. РЧДБЕ 1982, 907.

фѐрминъ ж. 'клетва' (Дервент, Дедеагачко). – Неясно. Може би във връзка с тур. *yemin* 'клетва', *yemin vermek* 'кълна се'.

фермоа̀р остар. 'огърлица, низ от скъпоценни камъни'. – От фр. *fermoir* 'закопчалка на гривна, огърлица, чанта и др.', произв. от *fermer* 'затварям'. Значението в български се е развило по метонимичен път. Срв. РЧДБЕ 1982, 907. – Срв. *фермуа̀р*.

фермуа̀р 'закопчалка, цип' (Войново, Силистренско; Генерал Колево, Добричко), **фермо̀р** м. 'цип' (Силистренско, гребенски говор). – Чрез рум. *fermoár* 'закопчалка (на огърлица, чанта); цип' от фр. *fermoir* също (вж. *фермоа̀р*). Срв. М. Сл. Младенов, CLing 17/2, 1972, 273. Формата *фермо̀р* е със стягане.

фернамбу̀к бот. 'вид дърво, от което се получава червена боя за памук и вълна и се правят лъкове на струнни инструменти и под.', **фернамбук** 'вид багрило' (Етнография 2, 89). – Чрез рус. *фернамбу́к* 'бразилско дърво с жълточервена ценна дървесина; жълтеникаво-червена боя, добивана от това дърво' от фр. *fernambouc* или итал. *fernambuc(c)o* названия на същото бразилско дърво, възхождащи към бразилското МИ *Pernambuco* (*Fernambuco*) име на бразилска провинция, където това дърво расте, и на пристанищен град там. Срв. и нем. *Fernambuk(holz)*. Значението 'вид боя, багрило' се е развило може би на руска почва (а оттам и в български, защото не е регистрирано в достъпни френски, италиански и португалски източници, вж. НовРуссЭтим 1, 247–248. Срв. и РЧДБЕ 1982, 907.

ферѐдо техн. 'пресован материал на азбестова основа (често с месингови нишки) с голям коефициент на триене с желязото и малка изтриваемост', **фередѐ** 'вид техническа сплав – материал от азбест и бакърени бронзови телове, който издържа на триене и висока температура' (Слатина, Ловешко). – Техническият термин *ферѐдо* е от англ. *ferodo* също (вж. РЧДБЕ 2000), възникнало в Англия като име на фрикционен материал в автомобилостроенето. Формата *фередѐ* е получена с асимилация *е – о > е – е* от **ферода̀*, а то от рум. *ferodóu* техн. 'армиран азбест' .

ферошка в съчет. *ферошка метла* 'купена от магазина метла' (Костандово, Велинградско). – С дисимилация *а – а > о – а* от прил. **фераш(с)ка*, образувано на бълг. почва вероятно от тур. *ferraş* 'слуга, камериер'. Може да е също от същ. **фарашка*, произв. от *фара̀ш* (вж.), от тур. *faraş* 'лопата за смет', което е във връзка с *ferraş*, с дисимилация *а – а – а > е – о – а,* или от

**фереджка*, **феречка*, от тур. диал. *ferec, fereç* 'лопата за смет' (DS 5, 1844), с промяна *-чк-* (< *-джк-*) > *-шк-* и дисимилация *е – е > е – о*. Срв. *фара̀шна мѐтла* 'гъсто разклонена метла' (Света Петка, Велинградско) (под *фара̀ш*). Срв. и сръб. диал. *метла ферачка* 'метла с къса дръжка, която е заедно с лопата и служи за почистване на стаи', за което се предполага, че е от тур. диал. *ferec, fereç* 'лопата за смет' (вж. Сн. Петровић, Турцизми у српском призренском говору, Београд, 2012, 296).

фѐрсън в израз: *берикя̀т фѐрсън* (Прилеп). – Фонетичен вариант на *версѝн* в *берекѐт версѝн,* което е от тур. *bereket versin*! 'Слава богу; Да даде (бог) берекет (в израз на благодарност)', съставено от *bereket* 'изобилие, плодородие' (вж. *берекѐт*) и *versin* запов. накл. 3 л. ед. от гл. *vermek* 'дам', с обеззвучаване *в > ф* след *-т* (в сандхи позиция) и с *-ъ-* от неударено *-и-* след характерен за говора премет на ударението.

фертезмо̀ 'имен ден' (Странджа). – Вариант на *херетизмо* 'посещение, визита' (вж.), с *ф-* вм. *х-*, изпадане на второто неударено *-е-* и хиперкоректно *-е-* вм. *-и-*, и с развой на значението 'посещение, визита' > 'посещение, визита за имен ден' > 'имен ден'. Срв. *хартизмо̀* 'посещение за честитене на имен ден' (Смолянско), *артизмо̀* 'имен ден' (Хвойна, Павелско, Асеновградско) (вж.).

фѐртиг и **фѐртик** нареч. разг. 'Готово!', **фѐртик** също (Якимово, Ломско). – От нем. *fertig* също.

феру̀глица 'сватбена хоругва, сватбарско знаме' (Разложко; Якоруда; Пъстрово, Чирпанско; Кавакли, Лозенградско), 'малко червено знаме с различни шарки, което се носи по сватбите' (Бачево, Разложко), 'знаме' (Банско), **феруглица** 'вид знаме, което се носи по сватби (червена кърпа, привързана на дълга пръчка) и се приготвя от една девойка и някоя от младите снахи в дома на годеника' (Терновка, Херсонска губерния, в Украйна), **фергулѝца** също (Вакарелски, Етнография 478). – Произв.: *феру̀гличица* умал. (Долно Драглище, Разложко), *феру̀гличѝца* (Банско; Баня, Разложко). – Диалектни фонетични варианти на *хору̀глица* (вж. *хору̀гла, хору̀гва*) с *ф-* вм. *х-* и с дисимилация *о* (*у*) *– у > е – у*. Формата *фергулѝца* е и с премет *-уг- > -гу-*. – Срв. *ору̀глица, уруглѝца, фору̀глица, фуроглица, фируглица.*

ферфельо̀ м. 'непохватен, несръчен човек' (Кремене, Смолянско). – От *фърфъло̀* 'бърборко; заекващ човек' (вж. *фарфало̀*) с *-е-* от *-ъ-* в неударена позиция или от друг вариант, напр. от *фарфаро̀* (вж. *фарфара̀*), с *-е-* от *-а-* в неударена позиция и с дистантна дисимилация *р – р > р – л,* с развой на значението 'дърдорко, самохвалко' > 'несериозен човек, който много приказва, а малко върши' > 'непохватен, несръчен'.

ферфеня̀к пренебр. 'тънка и лека дреха от басма или друга подобна материя' (Смолско, Пирдопско). – От основата на рум. *férfeniţa* 'парцал, дрипа' с наставка *-'ак*, както напр. в *парцаля̀к* 'голям парцал' (Пожарево, Силистренско).

ферщѐя учен. говор 'разбирам' (София). – От нем. *(ich) verstehe* 'разбирам'.

фѐрьѐнка 'вид бяла кръгла тиква за печене' (Давидково, Смолянско), **фѐранка** също (Петково, Ардинско), **фѐраня** прил. в съчет. *фѐраня тѝква* също (Дряново, Смолянско). – Формата *фѐрьѐнка* е паралелно образувана с умалителна наставка *-енка/-инка* покрай *фьѐрка* (вж.), схванато като деминутив с наст. *-ка*. Вж. за тези умалителни наставки в родопските говори Е. Меракова, Умалителността в родопските говори 49–56. Вариантът *фѐранка* е от *фѐрьѐнка* с асимилация *ę – ą > а (ą) – а (ą)*. Прил. *фѐрана* е вероятно от *фѐранка* с декомпозиция на *-ка*, схванато като наставка, по названия на растения от ж.р. с адективна произвеждаща основа, като: *àлинка, руменка, червенка, зеленка* (вж. Choliolčev, Bulg. Phytonyme 50–52), както и *конопенка* (БотР 416), *масленка* (БотР 445), *меденка* (БотР 446), *стъкленка* (БотР 518) и под. Вж. Хр. Дейкова, БЕз 60/3, 2013, 59–62.

ферѝт, вж. *ферагѝт*.

фес 'червена шапка от вълнена материя с форма на пресечен конус, която носят мюсюлманите', диал. 'женска шапка от червено сукно, която се поставя върху сплетената коса', 'женска шапка (таке) с нанизи от монети и мъниста и с пискюл, носена от българомохамеданите в миналото' (Забърдо, Асеновградско), 'женска шапка с особени превръзки, носена от невести' (Долно Драглище, Разложко), 'женска шапчица, свита така, че отгоре на върха да образува ръб' (Костурско), 'парички, наредени на едно черно парцалче (накит у лазарките)' (Черна, Добричко), прен. 'шапка' (Шумнене, Тетевенско; Пленимир, Генералтошевско), в съчет. *жѐнцки фес* 'плитко фесче, носено някога от омъжените жени под забрадката, отгоре на феса носели пришити украшения (амулети)' (Шумен), **вес** 'фес' (Съчанли, Гюмюрджинско), **фесуви** мн.ч. (Северна Добруджа), **фесòви** мн.ч. (Костурско), **фѐсуй** мн.ч. (Зарово, Солунско), **фѐса** ж. (Света Петка, Пещерско; Копривщица), **фѐси** мн.ч. в съчет. *фѐси от йалмàзи* (Железница, Софийско). – Произв.: *фесѐ* диал. умал., *фѐсе* умал. (Кованец, Гевгелийско; Папрадища, Велешко), *фѐсец* и *фесенце* диал. умал., *фѐсофце* мн.ч. (Разград), *феслѐ* умал. (Ракьово, Врачанско), *фѐсле* умал. (Пловдивско), *феслѝя* прил. неизм. остар. 'който носи фес на главата', *фѐслия* също (Охрид) (от тур. *fesli*), *феслѝен* диал. прил. 'трикотажен', *фесòк* в нар. песен: *... Сѝтен бисѐр низàечи/ На синòко по фесòко/ По фесòко за Великден...* (Леска, Кюстендилско), *фѐсче* умал., 'малък червен фес, носен от жените' (Бобошево, Дупнишко), 'женска шапчица в миналото' (Малкотърновско), 'женска шапка от червено сукно с високо дъно' (Якоруда), 'женска шапка' (Войнягово, Карловско), *фесчек* 'фес' (Забърдо, Асеновградско). – От тур. *fes* също, което е по името на град *Fes* в Мароко (араб. *F'äs*). – Заето и в срхр. *фѐс* (Škaljić 281), рум. *fes* (DLRM 299), гр. *φέσι* (Ἀνδριώτης 403), алб. *fes, fesë* (Boretzky, WbAlbTurz 50).

фесàт диал. 'смут, размирица', **фесат** прил. 'лош, нервен' (Дебърско). – Произв.: *фесàтин* 'шегобиец, смешник' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), *фесатка* 'лоша, нервна жена' (Дебърско), *фесатлъ̀к, фесатлъ̀к* 'подигравка, шега' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Девинско; Златоград), *фесатчѝе̂* м. 'шегобиец' (Родопите) (от тур. *fesatçı* 'интригант, подстрекател'), *фесатьдвам са* гл. 'шегувам се, подигравам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Чрез тур. *fesat* 'разстройство (на нещо); порочност, развратеност; безпорядък, смут, метеж, бунт; интрига, сплетни; мнителен, подозрителен; който създава сплетни, внася раздори' от араб. *fäsād*. Вж. Škaljić 281, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 263. – Заето и в срхр. *фѐсād, фѐсāт* 'смут, метеж, безредица; свада, кавга', срв и срхр. *фесáџија, фесáчија* 'метежник, бунтар, кавгаджия; който вдига врява за всичко; буен, избухлив' (Škaljić 281), алб. *fesat* 'интрига', *fesāt* 'метеж, бунт, размирица' (Boretzky, WbAlbTurz 50). – Срв. *фъсàт, фъсаджѝя*.

фестòн 'украшение, подобно на гирлянди от цветя и листа (в живописта или скулптурата); бродерия във вид на малка дъга по края на дреха, покривка и др.; (техн.) зигзагообразна филмова или друга лента, окачена за сушене', шивашки професионален говор 'украшение на женска дреха във вид на редица триъгълничета или полукръгчета, изрязани по края на плат, или във вид на бродерия; вид ръчен шев за обшиване на ръб, за да не се разнищи или за украшение', **фестон** (1869, Богоров, Фр.-бълг. речник), 'венец от цветя във форма на дъга, гирлянда' (1862, в дописка от Шумен). – Произв. *фестонѝрам* 'правя фестон, украсявам с фестон' (според РЧДБЕ 1982, 908, от нем. *festonieren*, което от фр. *festonner*). – Чрез фр. *feston* 'гирлянда; вид бродерия (шевица под формата на закръглени или остри зъбци по края на плат); (архит.) украшение във форма на гирлянди от цветя, листа' от итал. *festone* с първоначално значение 'празнично украшение', произв. от *festa* 'празник'. Вж. Bloch–Wartburg 259, Л. Ванков, ГСУ–ФФ 54/2, 1959 (1960), 255, РЧДБЕ 1982, 908. – Заето и в рум. *festón*, гр. *φεστόνι*, тур. *feston*, рус. *фестóн* и др. ез.

фесфесѐ прил. неизм. диал. 'замаян, умопобъркан', разг. остар. 'страхлив, треперещ над себе си човек, гевезе', **фęсфęсѐ** '(за жена) която живее с някаква фикс идея' (Шумен), **фѐс-фесѐ** м. 'за човек, който е притеснен, който очаква все лошото' (Хасково). – Произв.: *фесфеселѝк* м. диал. 'замаяност, налудничавост', *фęсфеселѝк* 'фикс идея' (Шумен) (от тур. диал. *fesfeselik*, тур. *vesveselik* 'подозрителност, мнителност'). – От тур. диал. *fesfese etmek*, тур. книж. *vesvese etmek* 'вътрешно неспокоен съм, подозрителен съм; чувствам се нещастен', съставено от *fesfese* = *vesvese* 'подозрение, съмнение, опасение; безпокойство, мнителност' и *etmek* 'правя, извършвам, постъпвам', с отпадане на втората глаголна част от съчетанието. Вж. Хр. Дейкова, Изследователски хоризонти на българската лингвистика, С., 2014, 126. Срв. РЧДБЕ 1982, 908, РРОДД 534, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 263, където *фесфесѐ* се извежда ди-

ректно от тур. *fesfese* (*vesvese*). – Заето самостоятелно в срхр. *весвѐса* ж. 'подозрителност, съмнение; вид душевно заболяване, меланхолия' (Škaljić 641), алб. *vesvesé, vesvése, vezvése* 'подозрение, съмнение' (Boretzky, WbAlbTurz 138).

фѐта гл. несв. гоцеделчевски мещругански говор, тълкувано в БДиал 7, 226, 'отивам', т.е. като форма за 1 л. ед.ч. (Скребатно, Гоцеделчевско, по РР 1942, кн. 1, 29), по-вероятно форма за 3 л. ед. ч.. – От *вѐта* 'ходи, иде, отива' (Ковачевица, Гоцеделчевско), *вѐтам* 'отивам' (Гърмен, Скребатно, Гоцеделчевско), което е от алб. *vete*, гег. *vetem* 'вървя, пътувам' (вж. Й. Иванов, БДиал 7, 217), с диал. *ф-* от *в-*.

фѐтам се, вж. *фѐщавам*.

фетва̀ остар. 'писмен отговор на мюфтия по правни въпроси', истор. 'потвърждаване от великия везир на смъртна присъда', **фетва** (1871, С. С. Бобчев), 'решение на някакъв въпрос, отговор' (Еленско), **фетфа** (1877, в. „Нова България"). – Чрез тур. *fetva* 'отговор, решение на мюфтията по въпроси на шериата' от араб. *fätwā*. Вж. РРОДД 534, РЧДБЕ 1982, 908, Grannes–Rå Hauge–Süleymanoğlu 263. – Заето и в срхр. *фѐтва* (Škaljić 281–282), алб. *fetfa* (Boretzky, WbAlbTurz 50), нгр. *φετφάς* (Ἀνδριώτης 403).

фетерѝя 'леха' (Брусен, Тетевенско; Рибарица, Ботевградско; Софийско), **фетерия** 'леха' (Лопян, Ботевградско), 'леха за лук' (Гложене, Тетевенско), **фетерѝа** 'леха в градина' (Габаре, Белослатинско). – От *фитерѝя* (вж. *фитарѝя*) с хиперкоректно *е* вм. *и*.

фетѝл 'фитил' (Милчина лъка, Кулско; Лиляче, Врачанско). – От *фитѝл* (вж.) с хиперкоректно *е* на мястото на неударено *и*.

фетѝко обръщение към жена (Ново село, Видинско). – От рум. *fetícă* 'момиченце', зват. форма *fetíco*.

фѐтия мн. ч. 'парцали, дрипи, скъсани дрехи, износени дрехи' (Долна Рикса, Монтанско). – Производно със суф. *-ие* (< праслав. *-ьје*), мн.ч. *-ия*, от прил. **фет*, диал. вариант с *ф-* на *вет* 'стар' (вж.). За конкретизацията на значението на първоначално абстрактните съществителни, образувани от прилагателни със суф. *-ие* (< праслав. *-ьје*), като: *веселие* (< праслав. **veselьje*), *острие* (< праслав. **ostrьje*), вж. Sławski, SPs 1, 85.

фѐтоф, **фѐтов** прил. 'вехт, стар', **фѐтфа**, **фѐтва** ж., **фѐтфо** ср., **фѐтви** мн.ч. (Велес, Охрид), **фѐтко** прил. ср.р. също (Кърналово, Петричко). – Диалектни фонетични варианти на *вѐтъх, вѐтък* (вж. *вехт*). Формата *фѐтоф* (от което вторично *фѐтов*) е с *о* от стб. ѣ, с *-ф* от *-х* в краесловие и с промяна *в-* > *ф-* в началото на думата (вероятно и по асимилаторни причини). Формата *фѐтко* (вж. *вѐтък* м. р., под *вехт*) е с диалектна промяна *в-* > *ф-*.

фетя̀ска 'сорт грозде' (Бабук, Силистренско; Шуменско; Mladenova, Grapes and Wine 663). – От рум. *feteáscă* 'сорт лоза', букв. 'момина'.

фѐфел вм. *нѐпел* (у Геров). – Звукова деформация поради говорен дефект.

фефѐлькам 'говоря неразбрано' (Чепино), **фефѐлькям** 'фъфля, говоря неясно, изяждайки срички' (Самоков; Жилинци, Кюстендилско). – Произв.: *фефѐлькьо* м. 'който говори неясно, фъфли' (Самоков); *зафефелкам, зафефелквам* (К. Петканов, 1945). – Образувано чрез непълна редупликация от *фѐлкам* (вж. *фѐлтя*), вж. Szymański, Derywacja 65. Срв. *фъфля*, образувано от редуплициран звукоподраж. корен *фъф-* и наст. *-л(я)* по глаголи със звукоподраж. редуплициран корен, съдържащ елемент *-л-*, вж. Szymański, цит. съч., 64.

фѐферица диал. 'пъдпъдък; Coturnix coturnix', **феферица** също (Лакатник, Свогенско). – От **фреферица* с дисимилаторно изпадане на *-р-* в първата сричка, а то с *ф* вм. *п* от *преперѝца* (вж.), като промяната може да се обясни и с обновяване на ономатопеята, както смята Булаховский, Соч. 3, 201.

фѐфлям 'изговарям неправилно звуковете в пияно състояние' (Долна Рикса, Монтанско). – Звукоподраж., срв. *фъфля*.

фехтува̀м (се) спорт. 'бия се с тънка сабя или шпага', **фектувам** (1875, в. „Знание"). – Произв.: *фехтова̀лен* прил. 'който се отнася до фехтуване' (от рус. *фехтова́льный*), *фехто̀вка* 'вид борба между двама души със сабя, рапира, шпага или пушка с еластичен щик, по определени правила' (образувано в български по заемки от руски като *диктовка, обрисовка* и под.), *фехто̀вчик* 'лице, което умее да фехтува, което тренира фехтовка' (от *фехто̀вка*, образувано по заемки от руски като *постано̀вчик, нормиро̀вчик* и под.), *фехтува̀ч* също. – Чрез рус. *фехтова́ть, -хту́ю* от нем. *fechten* 'фехтувам, дуелирам се; бия се, боря се, сражавам се'. Срв. Ст. Младенов; ЕтР 660, РЧДБЕ 1982, 908.

фешерлик 'пояс за носене на фишеци, патрони, патрондаш' (Паспал, Ардинско). – От *фишерлик* също (вж.) с хиперкоректно *е* вм. *и*.

фѐщавам несв. диал. 'обещавам, вричам, обричам' (Геров), **фѐшчаам** несв. 'обещавам' (Охридско), **фѐтам се** св. 'дам дума, обещая да изпълня нещо; зарека се, закълна се' (Охрид). – Произв.: *фетена* прич. в съчет. *фетена невеста* 'обещана невеста' в текст от нар. приказка (Охрид). – Варианти на *вѐтам (се), вещà̀я, вещà̀вам* [вж. под *вѐтам (се)* и по-подробно в ESJSt 17, 1057–1058, под *вѣ̀тъ*], с диалектна промяна *в-* > *ф-*. Формите *вещà̀я, вещà̀вам* са от стб. **вѣщатн, вѣщаіж** 'казвам, говоря' и **вѣщаватн, вѣщаваіж** 'обаждам се, приказвам, говоря' (приведени в БЕР 1 под *вещ*[2]).

фея̀ 'приказно същество с вълшебна сила на магьосница, с образ на самодива или русалка; (прен.) омайна хубавица'. – Чрез рус. *фе́я* също, от фр. *fée* 'самодива, вълшебница; (прен.) забележителна по своята прелест, ум и доброта жена', а то от къснолат. *fāta* 'орисница' (от лат. *fātum* 'съдба').

феят диал. 'преддверие; закрито с дъски преддверие за отглеждане на буби', **фе[и]ѐт** 'равно място' (Смолян), **фѐят** 'голяма стая за отглеждане на буби' (Долно Луково, Ивайловградско). – Вариант на *фаят* 'пруст, антре, вестибюл;

салон в старите къщи и под.' (вж.), с дисимилаторна промяна на *а* в *е* в неударена позиция и с последвал премет на ударението във *фѐят*.

фжѐсва гл. 3 л. 'ферментира (за вино)' (Барутин, Доспатско). – Вероятно от **вжѐсва* с диал. *ф-* от *в-*, а то с дисимилация *ж – ш > ж – с* от **вжѐшва*, опростено от диал. *вжѐщва* 'нагорещява (се)', т.е. 'завира (за вино)', производно от *жешк-* (във формите *жѐжка* ж.р., *жѐжко* ср.р., *жѐжки* мн.ч. на *жѐжък* м.р.) или от *жег* (вж.).

фжѝжьӭ сӓ гл. 'гранясва (за мазнина)' (Чокманово, Смолянско). – Неясно.

фиàско разг. 'несполука, пълен неуспех'. – От итал. *fiasco* 'пълен неуспех', срв. фр. *fiasco* също, вж. Л. Ванков, Роман. заемки 256. Срв. и Ст. Младенов, ЕтР 660.

фибирòф остар. 'околийски управител' (Банат), вж. *фьòбироф*. – Срв. *фирбирòф*.

фигарѐ 'плетена женска жилетка' (Сребърна, Силистренско; Свищов), 'плетена жилетка без ръкав' (Кремена, Врачанско; Махалата, Плевенско; Брусен, Тетевенско; Габаре, Белослатинско; Копривщица; Драгойново, Първомайско; Козичино, Поморийско), 'вълнена жилетка без ръкав' (Искрец, Софийско; Костинброд; Кралев дол, Пернишко; Бобов дол), 'вълнена дреха (блуза) без ръкав' (Еница, Белослатинско), 'вид дреха, елече' (Любимец, Хасковско; Харманли), **фигарѐт** 'горна женска дреха без ръкави' (Дикьовци, Пернишко), **фигурѐ** 'дреха фигаро' (Ресилово, Дупнишко; Клисура, Благоевградско). – Произв.: *фигурцѐ* 'жилетка без ръкав' (Кралев дол, Пернишко). – Диал. варианти на *фигарò* (вж.). Формата *фигарѐт* е вероятно декомпозирана от членувана форма *фигарѐто*.

фигарò остар. шивашки професионален говор 'плетена (женска) жилетка; вид женска дреха без ръкави', **вигърò** 'жилетка' (Дервент, Дедеагачко). – От собств. ЛИ (по името на герой от комедия на Бомарше), вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 235. – *Вигърò* с диал. *ф- > в-*, както *фирùда > вирùда*, *фùтка > вùтка*, *фирàли > вирàли*.

фигòрна 'флигорна' (Рибарица, Етрополско). – С опростяване *ф- < фл-*, вж. *флигòрна*.

фѝгура 'външно очертание, външен вид на предмет или лице, образ; изображение на различни предмети в книга, тъкан и др.; описване на някакво движение, момент при танц и др.', литер. 'стилистически похват', геометр. 'съвкупност от точки, линии, повърхнини или тела, разположени по известен начин'. – Произв.: *фѝгурен* прил., *фѝгурка* умал. – От лат. *figura* 'образ, вид', срв. рус. *фигýра*, фр. *figure*, нем. *Figur*. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 660, Kluge–Mitzka 197.

фигурàлен прил. книж. 'преносен, иносказателен, образен', разг. 'който е с фигури'. – Произв.: *фигурàлност* (срв. рус. *фигурáльность*). – Чрез рус. *фигурáльный* от научен лат. *figuralis*, което от лат. *figura* (вж. *фѝгура*). Срв. РЧДБЕ 1982, 909–910.

фигурàнт, **фигурàнтка** театр. 'лице, което изпълнява незначителни спомагателни роли без говор; (прен., разг.) човек, който заема място или пост, без да играе особена роля; бездеен, безличен човек'. – Чрез рус. *фигурáнт*, *фигурáнтка*, нем. *Figurant*, фр. *figurant* също, от лат. *figurans* 'който фигурира', произв. от лат. *figura* (вж. *фѝгура*), срв. РЧДБЕ 1982, 910.

фигуратѝвен книж. прил. 'образен, преносен'. – Вероятно чрез рус. *фигуратúвный*, срв. фр. *figurative*, от лат. *figura* (вж. *фѝгура*), срв. РЧДБЕ 1982, 910.

фигурѐ, вж. *фигарѐ*.

фигурѝрам книж. 'намирам се налице, съществувам'. – Произв.: *изфигурѝрам* разг. в текст: *...пак се каниш нещо да изфигурираш* (Н. Хайтов). – По гл. на *-ирам* от лат. *figuro* 'приемам вид, представлявам' > лат. *figura* (вж. *фѝгура*), срв. нем. *figurieren*, рус. *фигури́ровать*, срхр. *фигури́рати*, или от нем. *figurieren*, вж. РЧДБЕ 1982, 910.

фигурѝст, **фигурѝстка** спорт. 'състезател по фигурно пързаляне с кънки'. – От рус. *фигури́ст*, *фигури́стка*, нем. *Figurist*, произв. от лат. *figura* (вж. *фѝгура*), срв. РЧДБЕ 1982, 910.

фидà 'тютюнев разсад' (Вресово, Айтоско). – От *фидàнь* също (вж.), с неясно изпадане на краесловието.

фидàн 'младо дръвче, особено овощно; нов клон, покарал от дърво или от корена му; издънка, израстък на по-голямо дърво' (Кунино, Белослатинско; Красен, Русенско; Копривщица; Чепеларе; Давидково, Петково, Ардинско; Болградско), в съчет.: *фидан ябълка* нар. песен (Градево, Благоевградско), **фидàнь** 'младо овощно дърво' (Шумен; Нови пазар; Лещен, Гоцеделчевско), 'облагородено овощно дърво' (Берковци, Еленско), **фыдàн** 'младо дръвче' (Девисилица, Крумовградско; Банат), **фидàна** (Дряново; Ново село, Великотърновско; Захари-Стояново, Беленско; Суходол, Софийско; Рибарица, Етрополско; Беш тепе, Северна Добруджа; Мендово, Петричко; Малък Девесил, Крумовградско), **фидàне** мн. ч. 'млади дръвчета' (Рибарица, Етрополско; Копривщица), **фиданье** 'ограничено пространство от градина, засадено с нещо; леха' (Боголин, Гоцеделчевско), **фидàни** мн. ч. 'млади дървета' (Войнягово, Карловско; Българене, Свищовско), **фиданя** бройна форма в нар. пес.: *два фиданя* (Елховец, Маданско). – Произв.: *фиданев* прил. в нар. пес.: *тънка снага фиданева* (Болградско), *фидàнка* 'младо дръвче', 'издънка от по-голямо дърво' (Никополско, Плевенско, Тетевенско, Севлиевско; Казанлък, Самоков; Шумен; Разложко; Широка лъка, Смолянско; Ивайловградско; Костурско), *фьиданкя* 'младо ново растение от корен, когато старото е изсъхнало' (Долна Арда, Смолянско), *фиданлùя* 'градина, засята с млади овощни дървета' (Странджа), прил. в нар. пес.: *...че ми къщата изгоря... и ...бахчата*

фиданлѝята (Заберново, Бургаско) (с тур. *-lī*), *фидънлѝйъ* 'прав, строен' (Еленско), *фидàнова* прил. в съчет. *снагà фидàнова* (Козловец, Свищовско), *фиданова* прил. в съчет. *снага фиданова* (Шишманово, Кулско), *фидàньова* прил. в съчет. *снага фидàньова* (Лопян, Малка Желязна, Тетевенско), *фиданьова* в съчет. *снàга фиданьова* (Буковец, Софийско), *фидàнувъ* в съчет. *гюл фидàнувъ* (Войнягово, Карловско), *фидàнювъ* в съчет. *снъгъ фидàнювъ* (Войнягово, Карловско), *фидàнювъ* в съчет. *снъгъ фидàнювъ* (Трънково, Старозагорско), *фидàнче* умал. 'младо дръвче' (Ахряне, Смолянско; Чепино; Огняново, Гоцеделчевско; Копривщица), *фыдàнчи* умал. (Банат), *фидан* в съчетания: *фидан бойли* 'строен човек' (Тетовско), *фидан-бойлѝйке* в нар. пес.: *Мари Марийке, фидан-бойлѝйке...* (Яковци, Еленско; Бяла), *фидан бойлийче* в нар. пес.: *...момиче фидан бойлийче...* (Локорско, Софийско), *фидàн* в съчет. *фидàн-бойлѝя* 'строен висок човек' (Априлово, Поповско; Щип; Прилепско), *фидàнь* в съчет. *фидàнь бойлия* 'избуял клон; едра висока хубава девойка' (Странджа), *фидàн* в съчет. *фидàн бойлѝйка* прил. 'тънка, висока и стройна' (Карнобатско; Северна Добруджа), (тур. *fidan boylu*, срв. *бойлѝя*); ЛИ: *Фидански* (Равница, Маданско). – Чрез тур. *fidan* 'издънка; разсад; клонка' от гр. *φυντάνι* < гл. *φυτεύω* 'садя', срв. нгр. *φιντάνι* 'млада клонка за разсад'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 660, Meyer, EtWb 104, Pascu 2, 40, 709, Škaljić 282, Skok 1, 515, Дзидзилис, Фонетични проблеми 32. – Заето и в срхр. *фидâн, фидêн, фидêм*, арум. *fidáne*, алб. *fidáne*.

фидàнь 'тютюнев разсад' (Лещен, Гоцеделчевско), 'зеленчуков разсад' (Берковци, Еленско), **фидàне** мн. ч. 'тютюнев разсад; леха с тютюнев разсад' (Съчанли, Гюмюрджинско). – Еднакво с *фидàн* (вж.). Срв. *фидà*.

фидѐ 'вид тънки макаронени изделия'. – Произв.: *фидѐнце* умал. – Чрез тур. *fide* също, от гр. *φιδές*, според Κοραῆς, Ατ. 1, 107 (по М. Филипова-Байрова) от лат. *fides* 'струни на музикален инструмент', а според Ст. Младенов, ЕтР 660–661, от един произход с гр. *φίδι* 'змия', за което привежда семантичен паралел с рус. *вермишель* 'фиде' от фр. *vermicelle, vermicel* 'фиде' и *vermiculaire* 'червейоподобен' < лат. *vermis* 'червей'. – Срв. Ἀνδριώτης 279, Скорчев, 4, 1943, 182, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167. – Заето и в срхр. *фѝда* също, арум. *fidé, fidéi* .

фиденѝца 'вид мелница – специална постройка за мелене на чисто бяло брашно' (Ореше, Гоцеделчевско). – Неясно.

фидрица 'широка дървена кофа' (Мандрица, Ивайловградско). – С *ф-* < *в-* и редукция *е* > *и* от *ведрѝца* 'ведро' (вж. *ведрò*).

фиѐт диал. 'цена' (Тихомир, Момчилградско). – От тур. *fiyat*.

фѝзармо̀ника, фѝза 'ръчна хармоника'(Северна Добруджа). – Срв. итал. *fisarmonica*, нгр. *φυσαρμόνικα*, рус. остар. *фисгармóника* 'клавишен музикален инструмент, напомнящ орган по звук', нем. *Fisharmonium*. За етимологията срв. Ἀνδριώτης 415. – Вж. *хармо̀ника*.

фѝзика 'наука за общите свойства и строеж на материята и за основните форми на нейните движения; (прен.) човешко тяло', **физѝк** 'който се занимава с физика'. – Произв.: *физѝчен* прил., *физѝчески* прил., *физѝчка* 'която се занимава с физика'. – Вероятно чрез рус. *фúзика, фúзик* (където чрез пол. *fizyka*), срв. и фр. *physique*, нем. *Physik, Physiker*, от лат. *physica* 'наука за природата', средновек. лат. *physicus* 'отнасящ се към природата', от гр. *τὰ φυσικά*, или *φυσική ('επιστήμη) φυσικός* < *φύσις* 'природа'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, Vasmer, REW 3, 207, Ἀνδριώτης 415; за посредничеството на полския език вж. E. Michow, Polonizmy i inne wyrazy polskiego pochodzenia w ŝwietle leksykografii bułgarskiej XIX i XX wieku, Kielce, 2011, 209.

фий 'вид фуражно раст. от сем. бобови, Vicia sativa', в съчетания: *див фий* диал. 'раст. Vicia hirsuta', *песъклив фий*, диал. 'раст. Vicia villosa', *песъчен фий*, диал. също, *птичи фий* диал. 'раст. Vicia cassubica', *черен фий* диал. 'раст. Vicia sepium', **фѝя** 'фий' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **вий** също (Трънчовица, Никополско), – Произв.: *фѝев* прил., *фѝек* 'фий' (Горно Вършило, Ихтиманско), *фѝена* прил. в съчет. *фиена плява* (Кривня, Провадийско), *фѝяна* прил. в съчет. *фѝяна пляуа* (Марково, Шуменско), *фиѐнище* 'нива, засята с фий' (Слатина, Ловешко), *фѝенище* 'нива с покосен и прибран вече фий' (Енина, Казанлъшко; Кайнарджа, Добруджа), *фѝище* диал. 'нива, засята с фий', *фѝйонка*. – От тур. *fiğ* също. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661. – Срв. *фик, вик, вѝка*.

фийò, фийòвец, вж. *фѝувец*.

фик 'раст. фий, Vicia sativa' (Багренци, Шишковци, Кюстендилско; Дупнишко; Ямбол; Омуртаг), **вик** (Кюстендилско Краище). – От лат. Vicia (sativa) чрез тур. *fik*, срв. нгр. *φύκιον* 'вид водорасло', *βικος* 'раст. Vicia (sativa)', нем. *Wicke* 'раст. Vicia', рус. *вúка* също. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661. – Срв. *фий*.

фѝкам[1] '(за пиле) писукам' (Габаре, Белослатинско) – Ономатопея. Срв. срхр. *фик, финк* за звук от птица, *фикавац, фикалац, фикелj* имена на птици, вж. Skok 1, 514 (под *fićkati*). Срв. *фифѝкам*.

фѝкам[2] 'режа на малки късове' (Банат). – Срв. *фъ̀кам*.

фикѐ, вж. *фикѝя*.

фикѐл[1] 'забрадка' (Искрец, Софийско), **фикьѐл** също (Гинци, Бракьовци, Софийско). – Произв.: *фикилчѐ* умал. също (Бодрово, Ихтиманско). – С дисимилация или редукция *е* > *и* от *фекѐл* също (вж.), срв. *факѐл*[1].

фикѐл[2] диал. 'бяла тиква'. – С редукция или дисимилация *и – е* < *е – е* от *фекѐл*, вж. *фекѐль* (под *факѐл*[3]).

фѝкель 'вретено за насукване прежда на масури' (Мезек, Свиленградско). – Може би с *в-* > *ф-* и *ть* > *кь* от **вѝтьель*, срв. *вѝтел* 'уред за пресукване

на прежда', *вѝкло* 'витло, уред за обработка на памук' (Дедеагачко). За *в-* > *ф-* срв. *викѝя* > *фикѝя*.

фиким с вероят. знач. 'лечител; лекар' в нар. пес.: *...Хайди нъ Сливин дъ идем, там имъ млогу фикими, фикими дътъ пуцьърьът...* (Лазарци, Еленско). – С диал. преход *х-* > *ф-* от *хекѝм*. (вж.), срв. *икѝм, икѝмин*.

фѝкир 'ум, разсъдък' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Шумен; Хрищеми, Старозагорско), **фикирлѝе** прил. 'лекомислен' в съчет. *инжѫ̀-фикирлѝе* (Смолянско, Ардинско, Маданско, Девинско) (тур. изафет *ince fikirli*: *ince* 'тънък, дребен, малък', *fikirli* 'умен, разумен'), **фикирсѝс**, **фикирсѝзин** прил. 'безумен' (Родопите). – От тур. *fikir* 'мисъл; разсъдък', *fikirsiz* 'неразумен, безидеен' (с диал. изясняване на ъ в *ѝ*).

фикѝя диал. 'чаша за вино', **фѝкьия** в нар. пес.: *...како чаша фѝкьийа...* (Велес; Охрид; Драмско), **фикѐ** 'чаша за вино' (Родопите; Плевня, Драмско). – Произв.: *фикѝен* прил. в нар. пес.: *ѝмам гърло чѐша фикѝена...* (Банско), *фикияна* прил. ж.р. в нар. пес.: *гърло хи са профиреше, като чеша фикийана...* (Демир-Хисарско). – С *в-* > *ф-* от *викѝя* (вж.).

фил[1] 'слон' (П. Берон, Рибен буквар; Асеново, Великотърновско; Старозагорско; Сливенско), **филь** (Черешница, Кондорби, Костурско), в нар. прик.: *...од еднѫ̀та стрѫ̀на арслѝн, ...а од дрѹ̀гата фѝль и пред нѐго тѹ̀рено мѐсо* (Дупнишко), **фѝльо** в нар. прик.: *И испракял Нойо животинкьите или дзвероите,... и на секое на име му велел Ное... „со здравье" му рекол на фѝльо,..* (Прилеп). – Произв.: *фѝлови* прил. в съчет.: *фѝлови заби* (Щип), *фѝлюви* в съчет. *фѝлюви кѫ̀кали* мн. ч. 'слонова кост' (преселници в Новопазарско от Гьобел в Мала Азия). – От тур. *fil* също, където от ар. *fīl* също, а то от перс. *pil;* заето и в срхр. *фѝл, фѝл, фѝлj,* рум. остар. *fil*. – Срв. Miklosich, Tü. elem. 1, 297. Berneker, SEW 1, 281, Meyer 104–105, Tiktin 628, Lokotsch 605, Pascu 2, 133, № 463, Ст. Младенов ЕтР 661, Škaljić 283, Skok 1, 518, Slavia 15, 347 (263), Ст. Стаховский, Этимология 1965, 202.

фил[2] в гатанка за охлюв: *фил ѫ̀ди, фил грѐди, фильскьи сѫ̀мар носи* (Бабища, Костурско). – Произв.: *фѝльскьи* прил. (Бабища, Костурско). – Вероятно еднакво с *фил*[1] (вж.).

фѝла[1] 'тънък отрязък хляб, филия' (Славейно, Виево, Кутела, Буково, Ахряне, Смолянско; Богутево, Джурково, Асеновградско; Чепеларе; Ардинско; Маданско; Девинско), **фила̀** също (Костандово, Пазарджишко; Шаренка, Мъглища, Петров дол, Батанци, Бориново, Маданско; Петково, Ардинско; Беден, Девинско; Бръщен, Балдево, Гоцеделчевско; Зърнево, Драмско), **фьѝла** също (Ждребово, Загражден, Долно Райково, Горна Арда, Смолянско; Върбина, Неделино, Маданско; Ляски, Огняново, Парил, Боголин, Нова Ловча, Гоцеделчевско), **фильѝ** (Витина, Маданско) **филя̀** (Дервент, Дедеагачко). – Произв.: *филѝнка* (вж.), *филѝца* (вж.), *фѝлка* (вж.). – Варианти на *филѝя*. – Срв. със същия облик срхр. *фѝла, фѝлја, хвѝла*.

фѝла[2] 'вила, която се употребява на гумно при вършитба' (Плевня, Драмско). – С диал. *в-* > *ф-* от *вѝла* (вж.), срв. *вирѐя* > *фирѐя, вѝдрица* > *фѝдрица, викѝя* > *фикѝя*.

филѝда остар. 'пометник за умрели' (Павелско, Асеновградско; Кукуш), диал. 'брошура; малък буквар', **филя̀ди** мн. ч. 'книги' (Пловдив; Широка лъка, Смолянско; Златоград). – От нгр. *φυλλάδα*, умал. от *φυλλάς*, стгр. *φύλλον*, мн. ч. *φύλλα* 'лист, страница'. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167.

филя̀н неопред. мест. неизм. разг. 'еди кой си, някой си; еди какъв си' в съчет.: *филя̀н човѐк* (Баровица, Ениджевардарско; Костурско), *филан чоик* (Църско, Битолско), *филан водица* в нар. пес. (Леринско), *филя̀н планина* (Бобошчица, Корчанско), **филя̀н** също в съчет.: *филя̀н (гроб, човек, планина)* (Костурско, Воденско, Леринско), *филян (нива, ден, град, село)* (Прилеп), *филя̀н мѐсто* (Солунско, Воденско), *филя̀н момѝчка* (Охрид). – Чрез тур. *filân* 'някой' от араб. *filān* също. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР. 661, Lokotsch 614, Skok 1, 517. – Заето и в срхр. *фѝлjан* '(за човек, ден, час, място) някой, еди какъв', арум. *filean*. – Срв. *филя̀нкиши*.

филя̀нкиши, филя̀нкишия неопр. мест. разг. 'някой си човек, еди кой си', **филанкишѝйът** ирон. също (Енина, Казанлъшко), **филя̀нкишѝята** (Габрово, Самоков). – От тур. *filân kişi*, съставено от *filân* (вж. *филя̀н*) и *kişi* 'човек, лице', от перс. *käsi* 'някой човек' (заети поотделно според М. Москов, БЕз 10, 1960, 358). Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661.

филантрѝп книж. 'човек, който обича хората', **филантрѝпия** книж. 'любов към човечеството'. – Произв. *филантропѝзъм* 'човеколюбие', *филантропѝчески* прил. – От гр. *φιλάνθρωπος, φιλανθρωπία: φιλέω* 'обичам' и *ἄνθρωπος* 'човек', срв. рус. *филантро́п*, фр. *philanthrope*, нем. *Philanthrop*. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, Ἀνδριώτης 404.

филя̀ре мн. ч. 'чехли, обикновено от стари скъсани обувки' (Луковит), **филя̀ри** диал. 'вид обувки' (Геров), **филяри** 'обувки от жълта изработена кожа' (Дебърско). – От тур. *filar* 'вид обувки'. – Заето и в срхр. *филя̀р* 'женски обувки', мн. ч. *филя̀ри, виля̀ри* 'вид плитки обувки', рум. *filér* 'вид селски обувки', нгр. *φελλάρι* (Skok 1, 516; Slavia 15, 347, 262; 1, 516; Škaljić 283). – Срв. *фирѝли*.

филатѐлия книж. 'събиране, подреждане и изучаване на пощенски марки и др. документи', **филателѝст** книж. 'човек, който се занимава с филателия'. – Произв.: *филатѐлен*. Срв. рус. *филателѝя, филателѝст*, нем. *Philatelie, Philatelist*, фр. *philatélie, philatéliste*, от гр. *φιλέω* 'обичам' и *ἀτέλεια* 'освобождаване от данък', *ἀτελής* 'свободен от данъци', срв. нгр. *φιλατέλεια, φιλατελίστας* също. Вж. М. Въгленов, 22/5, 1972, 438, Б. Николов, БЕз 25/5, 1975, 445.

филàя '(за платно) огъвам се, блъскам се при силен вятър' (Варна, Созопол). – От итал. *fil(eggiare)* също, с бълг. наст. *-ая*, вж. А. Спасова, БЕз 14, 1964, 398–399.

Филбе, вж. *Филибѐ*.

филданче 'раст. Impatiens noli tangere' (Крушово, Македония). – От *филджанче* също (вж. *филджàн*), промяната *дж* > *д* остава неясна, може би е графично изкривяване.

филдекòс шивашки професионален говор 'гладка и лъскава пресукана прежда от памук', 'тънки памучни конци за плетене' (Сливенско), **филдокòс** 'памук във вид на чиле' (Реановци, Белоградчишко). – От фр. *fil d'Écosse* също, букв. 'шотландска нишка', вж. Vasmer, REW 3, 209, Н. Намеранов, БДиал 1, 227. Формата *филдокòс* е с асимилация *о – о* < *е – о*. – Срв. *филдикò*.

филдепѐрс шивашки професионален говор 'гладка, приличаща на коприна, пресукана памучна прежда'. – От фр. *fil de Perse* също, букв. 'персийска нишка', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

филджàн остар. 'порцеланова чашка за кафе', 'порцеланова чашка за ракия' (Доброславци, Искрец, Софийско; Чуковец, Радомирско), 'чаша' (Жеравна, Котленско; Котел; Долно Левски, Панагюрско; Благоевград); 'чаша за вода' (Плевенско), диал. 'фаянсова чаша без дръжка', **филжàн** диал. 'чашка за кафе', **фильжан** 'чаша' (Старцево, Маданско; Смолянско), **филджѝн** 'порцеланова чашка за кафе' (Мъглиж), **фильджѐн** 'печат за украса на хляб' (Девисилица, Крумовградско), **фильжѐн** 'чаша за ракия и кафе' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Широколъшки район), **филиджàн** 'чаша за кафе' (Странджа; Разбоище, Царибродско; Ново село, Видинско), **фиäджàн** 'порцеланово шишенце за ракия' (Тръстеник, Плевенско), **фийджàн** в съчет. *фийджàн къфѐ* (Войнягово, Карловско), **флиджàн** 'чашка за кафе' (Самоков), **вильджàн** 'порцеланова чаша за кафе' (Дервент, Дедеагачко), **влижàн** (Съчанли, Гюмюрджинско), **филджàни** мн. ч., **филджѐни** мн. ч. (Шумен), **филжанье** мн. ч. (Флорово, Пещерско), **филджàнето** 'везба по ръкав на женска риза' (Пирин, Сандански). – Произв.: *филджàна* прил. в нар. пес., в съчет.: *филджàна чаша* (Желязна, Тетевенско), *филджàнец* умал., *филджàнов* прил., *филджàнче* умал., *филджанче* диал. 'раст. Chrysanthemum leucanthemum', 'раст. Impatiens noli tangere' (Крушево в Македония), *филджàн-чичѐ* 'раст. маргаритка, Chrysanthemum leucanthemum; Leucanthemum vulgare' (Прилеп) (тур. *filcan çiçeği*), *филижàнче* умал. 'чашка за кафе' (Малко Търново). – От тур. *filcan, fincan* 'чашка за кафе', където от араб. *finğān* < перс. *pingān* 'плитък съд', вж. Miklosich, Tü. elem. 1, 297, Berneker, SEW 1, 281, Meyer, EtWb 105, Lokotsch 608, Ст. Младенов, ЕтР 661, П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 163, М. Моллова, БЕз 14, 1964, 538. – Заето и в срхр. *фѝлҕāн, фѝнҕāн, фѝньҕāн, финжàн* (Škaljić 283, Skok 1, 518), рум. *feligean, filigean* (H. Thalmann, JIRSpr 4, 1897, 125), *filingen*, арум. *filigeáne, filigeánă, fligeáne*, нгр. *φιλζάνι, φλιτζάνι*, алб. *filxhán*.

филдикò 'вид конци за бродиране' (Павелско, Асеновградско), **фильдикò** също (Гребенският говор в Силистренско). – Произв.: *филдичàн*, прил. в съчет. *филдичàно плàтно* 'бяло платно' (Карнобатско). – Вариант на *филдекòс* (вж.).

филдѝш остар. 'слонова кост' (Летоструй; Шумен); 'гребен от слонова кост' (Сливенско), в съчет.: *филдѝш гребен* (Благоевградско; Гурково, Видинско), **фѝлдиш** също (Враца), 'ситен гребен' (Бобошево), таен терзийски говор 'зъб' (Дебърско), **фѝльдиш** 'слонова кост' (Охрид), в нар. пес.: *...фѝлдиш грѐбена...* (Ловеч). – Произв.: *фѝлдишен* прил. '(за гребен) от слонова кост' (Павелско, Асеновградско; Великотърновско), *филдѝшен* остар. (Ц. Гинчев, Шумен, Чепеларе, Панагюрище), *филдишàн* прил. (Енина, Казанлъшко), *филдишлѝн* прил. в нар. пес.: *...филдишлѝно гребенче...* (Смолянско) (тур. прил. *fildişli*), *филдѐшен* прил. в нар. пес.: *...огледало кòкалено и грѐбен филдѐшен* (Яворово, Асеновградско), *филдишов* диал. прил. – От тур. *fildişi* 'слонов зъб', което от араб. *fil* 'слон' и тур. *diş* 'зъб'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661. – Заето и в срхр. *фѝлдиш* 'слонова кост' (Škaljić 283), гр. *φιλντίσι, φιλδίσι* също, арум. *fildiş* също.

филè[1] шивашки професионален говор 'мрежеста плетка от тънка прежда за покривки, завеси, украшения на женско облекло и др.', 'мрежа от памучни конци, с която жените си завързват косите, за да запазят прическата си' (Тръстеник, Плевенско). – От фр. *filet* 'прежда, мрежа', произв. от *fil* 'конец, влакно, въже', вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 168, Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

филè[2] 'крехко дълго тясно парче месо от гръбнака на животно, рибица'. – От фр. *filet* също.

филè[3] обущарски професионален говор 'част от обувка: задно парче, което се поставя върху лицето за украса или за да закрие долния шев' (Лопян, Ботевградско), **филѐта** мн. ч. шивашки професионален говор 'две тесни ивици плат, които се поставят на джоба, кършилъци'. – Еднакво с *филè*[2], преосмислено по форма.

филè[4] 'проход' (Кипилово, Еленско). – С преразлагане от *дефилè* също (вж.).

филè[5] 'филия хляб' (Долен, Гоцеделчевско; Корово, Велинградско), **фѝлье** също (Лещен, Гайтаниново, Долно Дряново, Илинден, Осиково, Гоцеделчевско), **фильè, фильье** също (Странджа). – Вариант на *филѝя* (вж.), срв. *фѝла, филà*.

фѝлек 'пролетни игри на моми и момци през великденските пости', **фѝлеци** мн. ч. (Странджа) 'пролетни игри на младежи: момък и мома си хващат ръцете високо, другите минават отдолу' (Бродилово, Стоилово, Малкотърновско), 'великденски игри на моми и момци: момите се хващат две по две за ръце, пеят и се провират отдолу, момците правят същото след тях'

(Българи, Бургаско), **филлек** в текст от СбНУ 4/3, 16: *вид игри на моми и момци през неделни и празнични дни: пчели пръстень, кюпове, царски коне и др., които с една дума наричат „филлек“* (Бургаско). – Неясно. Срв. гр. *φυλακή* 'затвор', арум. *filikie, filăkie* също (от гръцки), ако приемем, че хванатите за ръце двойки затварят пространство, в което минават останалите, но съществуват фонетични затруднения.

Филеменк диал. 'Холандия' (Панчев), **филемѐн** прил. 'прежда', в съчет. *филемѐн чоха* 'фламандско, холандско сукно' (ЮЗ; Геров), **филемен** диал. 'вид прежда; тъкан, сукно, чоха' (Панчев). – От тур. *Felemenk* 'фламандски'. Значението за вид плат и прежда е свързано с произхода на артикула.

фѝлер, **фы̀лер** остар. 'австрийска дребна монета' (Банат). – От унг. *filler* също, срв. рум. *filer* 'дребна монета', срхр. *филер* 'малка медна монета' от сръвснем. *häller*. Срв. Парашкевов, Немски елементи 164–165.

филѐтка шивашки професионален говор 'тясно коланче около отвор на джоб', в съчет.: *горна филѐтка* 'тясно парче между капака и предницата на джоб, което служи за заякчаване и за красота' (Лопян, Ботевградско), *долна филѐтка* 'тясно парче под капак на джоб, което служи за заякчаване' (Лопян, Ботевградско). – Умал. форма, повлияна може би от формата за мн. ч., срв. *филѐта* 'парчета около джоб или върху обувка' (под *филе*[3]).

фѝлеше диал. 3 л. ед. ч. мин. несв. вр. 'гонеше' (теренни материали, ДА). – Вероятно вм. *фѝреше* (вж. *фѝря* 'гоня').

фѝли 'проста дървена закопчалка на врата на шкаф; палец' (Трявна). – От. тур. диал. *fili* 'ключалка на врата или прозорец' (SDD 2, 580).

филиа̀л 'клон на по-голямо предприятие или учреждение'. – Произв.: *филиа̀лен* прил. – От фр. *filial* 'клон на предприятие', което от лат. *filialis*, вж. М. Въгленов, Правописен речник 1968, 95–96, Dauzat 325. Срв. и рус. *филиа́л*.

филибанка, **филибенка**, вж. *Филибѐ*.

Филибѐ, **Фѝлибе** остар. име на гр. Пловдив, **Фѝлюби** остар. също (Войнягово, Карловско), **Филбе** (Чепеларе). – Произв.: *филибелѝя*, *филибелѝйка*, остар. 'жител на Пловдив', *Филибелѝята*, диал. 'западен вятър', 'вятър, духащ откъм *Филибѐ*' (Свиленградско), *филибелѝйче* диал. 'вид цвете, лъвски уста', *филибилийче* диал. 'раст. Antirrhinum majus', *филибелѝйски* прил. остар., *филибилѝшки* прил. остар. в нар. пес.: *...филибилѝшки бял шекѐр* (Войнягово, Карловско), *филибенка* в нар. пес.: *Филибенка абер праща...* (Горна Василица, Ихтиманско), *филибанка* в нар. пес.: *...праща абер сърбиянка, нека дойде филибанка да решиме дълги коси...* (Гуцал, Софийско), *фильбѐнска* прил. в нар. пес.: *...фильбѐнска басма червѐна* (Могилица, Смолянско), *филибѝшки* прил. в нар. пес.: *Да си скрѝм фистѝнчето, да го скрѝм филибѝшки, да го носим дренопѝлски* (Голям извор, Тетевенско). –

Тур. *Filibe* име на гр. Пловдив, адаптация на гр. име *Филипѝполис*, вж. Ст. Младенов ЕтР 661. – Срв. *Хильбьѝ*, *Хилбелѝята*.

филѝз 'млад израстък на дърво, лоза и др.; мустачета на лоза, бобови раст. и др.', 'млад израстък на дърво, когато старото е изсъхнало' (Ихтиманско; Долно Левски, Панагюрско; Енина, Казанлъшко; Долна Митрополия; Стамболово, Павликенско; Лозенец, Ямболско; Бабяк, Якоруда, Разложко; Нова Ловча, Плетена, Теплен, Бръщен, Гърмен, Гоцеделчевско; Боянци, Наречен, Козаново, Асеновградско; Стрижба, Попско, Малък Девесил, Крумовградско; Гугутка, Покрован, Ивайловградско; Дорково, Сърница, Велинградско; Ахряне, Писаница, Хасовица, Смолянско; Средногорци, Пловдивци, Маданско; Триград, Ягодина, Девинско), 'издънка от корен на дърво, която може да се сади' (Яворово, Пловдивско; Дорково, Костандово, Пазарджишко; Петково, Ардинско; Кутела, Славейно, Буково, Хасовица, Левочево, Смолянско; Долнослав, Добростан, Червен, Асеновградско; Горни Юруци, Аврен, Попско, Крумовградско; Беден, Змеица, Чавдарица, Девинско; Бабяк, Кремен, Бачево, Горно Драглище, Добърско, Разложко; Лъки, Кочан, Долен, Бръщен, Гоцеделчевско; Цветино, Сърница, Велинградско; Пловдивци, Неделино, Ерма река, Маданско; Мезек, Свиленградско), 'излишен израстък на растение, който трябва да бъде откършен' (Писаница, Смолянско; Малък Девесил, Крумовградско; Осеново, Разложко; Габрово, Ксантийско), 'връх на растение' (Хасково), 'присадено клонче върху друго дърво, калем' (Сърница, Велинградско; Костандово, Пазарджишко; Лясково, Смолянско), 'мустаче на лоза' (Суворово, Украйна), 'стъбло на морков' (Енина, Казанлъшко), 'кълн на картоф' (Лъки, Осиково, Лъжница, Гоцеделчевско), 'кълн на житно растение' (Буково, Гоцеделчевско; Горно Драглище, Разложко), **фѝлиз** 'млад израстък на дърво' (Видинско, Милчина лъка, Кулско; Слатина, Махалата, Плевенско; Ловеч; Гулица, Варненско; Лъжница, Илинден, Горно Дряново, Гоцеделчевско), **филѝзь** 'издънка от корен на дърво, която може да се сади' (Ситово, Пловдивско; Дебращица, Пазарджишко; Сърница, Хасковско; Лясково, Богутево, Асеновградско; Чепеларе; Барутин, Доспатско; Момчиловци, Търън, Кремене, Елховец, Лясково, Дряново, Могилица, Брезе, Смолянско; Петров дол, Витина, Неделино, Мъглища, Долен Рудозем, Маданско; Покрован, Ивайловградско; Черничево, Крумовградско; Лещен, Осина, Туховища, Парил, Гърмен, Кочан, Ореше, Скребатно, Долно Дряново, Гайтаниново, Гоцеделчевско), 'младо ново растение, когато старото е изсъхнало' (Костандово, Пазарджишко; Елховец, Турян, Дряново, Чепинци, Смолянско; Равногор, Пещерско; Петров дол, Витина, Маданско; Габрово, Ксантийско), 'кълн на картоф' (Осина, Гоцеделчевско), 'излишен израстък на растение, който трябва да бъде откършен' (Осина, Туховища, Гоцеделчевско; Черничево, Крумовградско), 'присадено клонче върху друго, калем' (Долна Арда, Смолянско), **фьильѝс** 'издънка от корен на дърво, която може да се сади' (Лилково, Пловдивско; Давидково, Загражден, Касъка, Смолянско; Върбина, Маданско; Старцево, Златоградско), 'младо ново растение от корен, когато

старото е изсъхнало' (Лилково, Пловдивско; Върбина, Маданско), в съчет. **филѝз калѐм** 'издънка от корен на дърво, която може да се сади' (Жълтуша, Ардинско) (тур. *filiz kalem*), **филѝза** ж. р. 'издънка от корен на изсъхнало растение' (Лясково, Смолянско), **филѝзи** мн. ч. 'млади покарали клончета' (Габрово, Ксантийско; Кочово, Преславско), **филѝзе** мн. ч. 'лозови пръчки' (Камена, Габрене, Благоевградско), 'нови растения от корен, когато старите са изсъхнали' (Яворово, Пловдивско), **филѝзѐ** (Устово, Смолянско), **филѝзье** (Бобошево; Ахряне, Смолянско). – Произв.: *филизѝк* 'млада, подновена след изсичане, гора' (Златарица, Еленско), *филизѐне* 'кършене на филизи' (Слатина, Ловешко), *филѝзъни* 'премахване на филизите, за да могат хранителните сокове да отиват до главния стрък' (Страхилово, Свищовско), *фѝлизец* умал. диал., *филизлѝк* 'млада, две-три годишна гора' (Кесарево, Горнооряховско) (тур. *filizlik*), *филизнѝца* 'лоза, която е станала готова за окършване на филизите' (Сухиндол, Търновско), *филѝзче* умал. 'младо израстъче на дърво' (Лясково, Асеновградско; Чепеларе), *филѝзчи* умал. 'младо ново растение от корен, когато старото е изсъхнало' (Червен, Асеновградско), *фьильѝсче* (Доспат), *фѝлизя* 'кърша филизи' (Слатина, Ловешко), *филѝзъ* 'откъсвам странични клонки от доматен стрък' (Еленско). – Чрез тур. *filiz* също, от гр. *φυλή* 'стъбло', вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, РЧДБЕ 1982, 913. – Заето и в срхр. *филѝз* 'младо клонче' (Skok 1, 517).

филѝнка 'филия хляб' (Габрово, Ксантийско), **филинки** мн. ч. (Голешово, Санданско). – Умал. от *фѝла*, *филà* (вж.), образуването не е съвсем ясно. Срв. *филѝя*, *фѝлье*, *филѐ*.

филѝнта остар. 'пушка с дълга цев', таен кошковски говор 'пушка' (Илинден, Гоцеделчевско), таен дръндарски говор, също (Либяхово, Гоцеделчевско), **филѝнте** също (Гайтаниново, Гоцеделчевско). – Чрез тур. диал. *filinta* 'ловна пушка' от нем. *Flinte* 'пушка'. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 661, Kluge–Götze 166, Й. Н. Иванов, Трудове ПУПХ 17/5, 1979, 60. – Заето и в нгр. *φιλίντα*. – Срв. *фелѝнтра*.

фѝлип 'вид дива птица' (Шишковци, Кюстендилско), **фѝлип**, **филѝп** 'прилеп' (Корница, Гоцеделчевско). – Неясно. Едва ли от ЛИ *Фѝлип*, което в руски език се употребява и като нарицателно, вж. Vasmer, REW 3, 208.

фѝлипски в съчет.: **фѝлипски празници** 'празници в чест на вълците – 14 ноември (Св. Филип)' (Родопите). – По името на светеца.

филѝца 'филия хляб' (Триград, Ягодина, Девинско; Делчево, Гоцеделчевско). – Произв.: *филѝчка* 'филия хляб' (Теплен, Гоцеделчевско), *филѝчька* (Витина, Маданско; Кожаре, Смолянско). – Умал. от *фѝла*, *филà* (вж.). – Срв. *филѝя*, *филѐ*, *фѝлье*.

фѝлище в нар. прик. от СбНУ 47, 200: *Сигя з ѝдиш в бълкàна да искòпаш дупки и ф тя дѝпки вѝнту жа склàдеш и фѝлиштата жа дòйдат да са*

напѝят ъф маранѝта (преселници от с. Гьобел, Мала Азия, в Новопазарско). – Вероятно вм. *пѝлище* (вж. *пѝле*), повлияно може би от тур. *fil fil* 'птица, кокошка'.

филѝя[1] 'широк резен хляб или сирене, кашкавал, пастърма и др.', **фѝлия** (Бряговец, Девисилица, Крумовградско; Ивайловградско; Свиленградско; Златоградско; Маданско; Гоцеделчевско; Разложко; Пещерско; Кърналово, Благоевградско), **фьилѝя** (Доспат), **фьильѝя** (Барутин, Доспатско), **филѝе** ж. р. (Кремен, Разложко), **филѝйе** ж. р. (Ракитово, Пазарджишко; Добростан, Асеновградско; Змеица, Девинско; Скребатно, Гоцеделчевско), **филѝйѐ** ж. р. (Чепинци, Смолянско), **вилѝйъ** ж. 'филия' (Съчанли, Гюмюрджинско), **фелѝя** 'широк и тънък резен хляб' (Ново село, Видинско; Ихтиманско), **фелия** 'парче, резен' (Тетовско). – Произв.: *филийдàк* 'голяма филия' (Тръстеник, Плевенско), *филѝйка* умал., *филийкье* 'филия хляб' (Малък Девесил, Крумовградско), *филѝка* също (Буково, Гоцеделчевско), *вилѝчка* 'филия' (Дервент, Дедеагачко). – От нгр. *φελλί* 'парче', сргр. *ὀφέλλιον*, умал. от лат. *offella* < *offa* 'залък'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, П. Скорчев, БЕз 2, 1956, 161, Ал. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, 349, Meyer, Ngr. St. 3, 69, Vasmer, Die griechischen LW, 59, Фасмер, Изв. 12, 284, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167. – Заето и в сръб.-чсл. **фьлиꙗ** (Miklosich, Lex. Psl 1085), срхр. *филија*, *фелија* (Skok 2, 560–561, под *opljača*), арум. *filie* 'парче', рум. *felie* 'резен, филия' (Pascu 2, 41 №718, G. Weigand, JIRSpr 3, 1896, 315), алб. *felë*, тур. диал. *feli*. Срв. *фѝла*, *филà*, *фѝле*, *фѝлка*.

фѝлка 'филия хляб' (Давидково, Смолянско), 'буца сирене' (Тракиец, Хасковско), **филька** 'филия хляб' (Влахово, Смолянско; Баничан, Горно Дряново, Лъжница, Корница, Гоцеделчевско; Зърнево, Драмско), с вероятно знач. 'филия, резен' в нар. пес.: *Момче е блàго, блàго ябълко, колко е блàго, толко е гòрко – да го расѐчиш фѝлька по фѝлька*... (Кайлярско). – Произв. от *фѝла* (вж.).

фѝлко диал. 'птица сокол' (Панчев). – Срв. тур. диал. *fil fil* 'птица, кокошка'.

филм 'тънка целулоидна лента със светлочувствителен пласт за фотографски и кинематографски снимки; готова кинематографска лента за прожектиране'. – Произв.: *филмѝрам* 'снимам нещо на филм', *фѝлмов* прил. – От англ. *film*. Срв. рус. *фильм*, фр. *film*, нем. *Film*. За етимологията вж. Klein 1, 592.

филолòг 'учен, специалист по филология'; стб. **филологъ** (Слепч. ап.), **филолòгия** 'сбор от науки, които изучават културата на народа, отразена в езика и в литературата'. – Произв.: *филологѝчен* прил., *филологѝчески* прил., *филолòджка*, *филолòджки* прил. – Срв. рус. *филóлог*, *филолóгия*, *филологи́ческий*, нем. *Philolog*, *Philologie*, фр. *philologue*, *philologie*, от гр. *φιλόλογος* 'разговорлив', *φιλολογία* 'наука за езика' (от *φιλό* < *φιλέω* 'обичам' и *λόγος* 'език, реч'), вж. Ἀνδριώτης 405.

филòн¹ църк. 'свещеническа служебна дреха без ръкави, която се облича върху други дрехи при литургия'. – От сргр. *φηλόνιον* също, вж. РЧДБЕ 1982, 914. – Заето и в арум. *filóne* също. – Срв. *фелòн*.

филòн² в нар. прик.: *Като тръгнà сàбля низ филòне, отсѐче му глàва до рàмене...* (Обрадовци, Софийско). – Вероятно еднакво с *филòн¹* (вж.).

философ 'специалист по философия; мъдрец' (П. Хилендарски, Софроний Врачански), разг. прен. 'лице, което се отнася спокойно и разумно към явления и несгоди; човек, който много умува', **филослов** остар.; стб. **философъ** 'учен човек; теолог' (Супр., Остром., Слепч. ап.). – Произв.: *философка* ж., *философствам* 'мъдрувам; умувам; говоря без полза върху отвлечени въпроси, по които не съм компетентен'. – От гр. *φιλόσοφος*, вж. Фасмер, Изв. 12, 213, Vasmer, Die griechischen LW 59, Bloch–Wartburg 458, Dauzat 554, Skok 1, 517. Срв. рус. *филóсоф*, нем. *Philosoph*, фр. *philosophe*. – Остар. *филослоф* е по аналогия на *богослòв*, вж. Шишманов, СбНУ 9, 1893, 614.

философия 'наука за отношението между мисленето и битието и за най-общите закони на развитието на природата, обществото и мисленето – форма на обществено съзнание; мъдрост, наука, знание', разг. 'разбиране за природните или обществени явления, за живота; мироглед', мн. ч. разг. 'разсъждения, обикн. празни', **философиà** (П. Берон, Рибен буквар), в израз: *не ми продàвай философиà* 'нямам нужда от твоите съвети' (Костурско); стб. **философиꙗ** (Клоц., Супр., Слепч. ап.). – Произв.: *философи́чески* прил., *филозофи́чески* прил. (Раковски), *философски* прил. – *Философия* е чрез рус. *филосóфия*, а *философиà* е от гр. *φιλοσοφία* (от *φιλέω* 'обичам' и *σοφία* 'мъдрост'). Вж. Vasmer, Die griechischen LW 59, Skok 1, 517, Ἀνδριώτης 405, Р. Цойнска, ИИБЕз 16, 1968, 543. Според Б. Симеонов БЕз 14, 1964, 503, *филозофи́чески* е контаминация между сръб. *филозофски* и рус. прил. на *-ически*. Срв. и рус. *филозофи́ческий*.

фѝлтър 'устройство за механично отделяне на фини неразтворени примеси чрез прецеждане през прести тела; приспособление за задържане на някои лъчи', **филтрàт** 'течност, която е преминала през филтър', **филтрàция** 'движение на течности и газове в порьозна, шуплива среда', **филтрѝрам** 'прекарвам през филтър'. – Произв.: *фѝлтров* прил., *фѝлтърен* прил. – От фр. *filtre*, което от средновек. лат. *filtrum* 'плъст, кече', срв. рус *фильтр*, *фильтрат*, *фильтрация*, нем. *Filter*, *Filtrat*, фр. *filtration*, *filtrer* 'филтрирам'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, Dauzat 325.

филц шивашки професионален говор 'плътен здрав вълнен материал, обикн. нетъкан, използван за шапки, чехли и под., чиито влакна от фина мериносова вълна, заешки косъм и др. са разположени безразборно', 'плъст, кече' в текст: *Съдлòту ѝма филц* (Банат). – Произв.: *фѝлцов* прил., в съчет. *фѝлцова мазилка* зидарски говор 'вид пръскана мазилка с дребни камъчета'

(Слатина, Ловешко). – От нем. *Filz* 'вид плъстен вълнен плат', което е от ствиснем. *anafalz*, вж. Kluge 197, Н. Намеранов, БДиал 1, 227, срв. Парашкевов, Немски елементи 165. За знач. на *фѝлцова мазилка* срв. нем. *Filzen* 'изпердашване на мазилка с плъст, кече'.

фѝлче 'раст. булчински венец' (Калофер), 'раст. див ясмин' (Габровско). – Вероятно по лат. название *Philadelphus (coronarius)*.

фѝлькье в нар. пес.: *Море Карафѝлькье, фѝлькье ле, фѝлькье...* (Дупнишко). – Декомпозирано от звват. форма на ЛИ *Кара(м)фѝлькя*. Срв. *фильфильо*.

фильо̀, вж. *фѝла, филѝя*.

фильфильо в нар. пес.: *Карафильо, фильфильо,/ Али знаиш, паметвиш,/ Кога бехме малечкави...* (Охрид). – Редупликация на декомпозирана част от ЛИ *Кара(м)фѝля*. Срв. *фѝлькье*.

Фѝлюби, вж. *Филибѐ*.

фѝля, вж. *фѝла, филѝя*.

филя̀л нареч. 'скоро, на бърза ръка, тутакси' в пример: *Асàн филя̀л гу закулю̀ве вòлут* (Мъглен), **филялдà** също (Кукуш). – От тур. *filhâl* 'сега, незабавно', което от арабски.

филя̀ри, вж. *филàре*.

фѝма прил. диал. 'хубава, добра' в нар. пес.: *Ой ми тъ теб'ъ, Тойни Тудорки, Тойни Тудорки, фѝмъ нивясту!* (Елена). – От нгр. *φήμη* 'слух, чуване; реноме, добро име, добра слава', което от стгр. *φημί* = *λέγω* 'казвам', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167.

фин (1863) 'хубав, тънък, деликатен, чувствителен, нежен; най-добро качество на дадено нещо'. – Произв.: *фѝнен* прил. диал., *финѐна* в нар. пес.: *...рýба финѐна и копрѝнѐна...* (Левочово, Смолянско), *фѝнност* разг. 'изтънченост, изящество', *финѐс* книж. 'изящество, изтънченост' (от фр. *finesse* също, където от итал. *finezza*), *префин(ен)* (1800), *префинѝ*, *префинѝвам* (1859) диал. 'ставам прекалено изискан, деликатен, чувствителен', *префѝнвам* (1864), *префѝньване* (1837). – Чрез гр. *φίνος*, тур. *fino* 'най-добро качество' най-напред като епитет за манифактурни стоки: сукно, прежда и др., от итал. прил. *fino*, поствербал от *finire*, което от лат. *finis*. Срв. срхр. *фин*, арум. *fin*. Думата е презаемана през 19 в. от западните езици с нови значения (срв. фр. *fin*, *fine* 'тънък, нежен; екстра', нем. *fein* също), вж. Л. Ванков, БЕз 18, 1968, 398–399; Итал. заемки 297. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 661, Skok 1, 517–518.

фѝна¹ (1852) прил. м. р. остар.: *фина памук* и ж. р., вж. *фин*.

фѝна² в съчет. *фѝна фѐса* от нар. песни: *...мòри мене мàма за турчин ме не дàва, току ме дава за тавà лýдо та мла̀до, мòри, шото нòси фѝна фѐса над*

ѐко... (Банско), *...мор фѐрежа, дюлбѐр яшмàк,...фѝна фѐса* (Баня, Чепинско). – От тур. *fino fes* 'тънък, хубав фес', което от *fino* 'малък, хубав, най-добро качество' (от итал. *fino* 'тънък; фин') и *fes* (вж. *фес*). – Заето и в срхр. *финофѐс* 'хубав фес' (Škaljić 283).

фѝна³, **финѐ** диал. 'малко на ръст куче' (Геров). – Срв. тур. *fino* 'дребно породисто рунтаво куче'.

фѝна⁴ 'смес от прецедена през сито вар и ситно пресят пясък' (Махалата, Плевенско; Слатина, Ловешко), 'втора мазилка от вар и пресят пясък' (Бели Осъм, Троянско), **финà**, **финò** зидар. 'втора мазилка за стена'. – Произв.: *финдсвам*, *финòсам* 'правя последна мазилка върху стена' (Тръстеник, Плевенско; Ново село, Бели Осъм, Троянско; Ленково, Никополско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – Може би еднакво с *фѝна¹*, субстантивирано.

фина 'скреж': *Дървята хванали фина.* (София). – Вероятно от *ѝна* 'скреж' (вж. *ѝня*, *ѝней*, *ѝне*), с протетично *ф-*, срв. *фѝнка* от *ѝнка*, тук може би за да се избегне зевът.

финàк 'копринен пашкул' (Петрич и Петричко), **финя̀к** (Влахи, Кресненско). – От *финѝк²* също (вж.), със замяна на *-ик* с *-ак*, *-як*, смятани за наставки.

финàнси 'съвкупност от парични отношения, създадени в процеса на набиране и разходване на парични средства в държавата, държавно съкровище; парични средства, които притежава отделно лице, фирма, колектив; пари', **финансѝрам** 'подпомагам с парични средства'. – *Финàнси* вероятно е чрез рус. *финáнси* също, от фр. *finances* също, което от средновек. лат. *finantia* 'приключване, заповед за плащане; доход' < *finire* 'свършвам; регулирам сметки', а *финансѝрам* – чрез рус. *финансѝровать* от фр. *financer*, срв. нем. *finanzieren*. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, Vasmer, REW 3, 209, Dauzat 325, Kluge–Götze 158. Срв. РЧДБЕ 1982, 915.

финансѝст (в. Възток 1865) 'специалист по финансова наука; лице с крупни парични средства'. – Чрез рус. *финансѝст* от фр. *financiste*, вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 66/1, 1973, 26, срв. РЧДБЕ 1982, 915.

финанция 'парични средства' (Раковски), **финанции** мн. ч. (Хр. Ботев). – Произв.: *финанциàлен* прил., *финанциàлни*, *финанциàлно* (Хр. Ботев). – От рум. *finanţie*, *finanţe* (19 в.), *finanţial*, вж. Б. Симеонов, ИИБЕз 11, 1964, 353, B. Simeonov, Балк. езикозн. 11/2, 1967, 62–64. Срв. и срхр. *финанција* 'крайно плащане'.

финàп 'раст. хинап, Zizyphus vulgaris' (Варна). – С *х-* > *ф-* от *хинàп* (вж.). – Срв. *хюнàп*.

финар с вероятно знач. 'фенер' в нар. пес.: *Запалила е Недина майка/ Запалила е финар борика* (Долен, Гоцеделчевско, СбНУ 40, 151), **финари** мн.

ч. 'фенери, които се носят при погребална процесия' (Търновка в Херсонски уезд). – С дисимилация *и – а* < *а – а* от нгр. *φανάρι* също. – Срв. *фенѐр¹*, *финѐр*.

финдѐк 'изкопан синур' (Асеновград), **финдѐкь** 'изкоп, трап; крайпътен ров, канавка' (Банат). – С *х-* > *ф-* и дисимилация *е – е* > *и – е* от *хендѐк* (вж.).

фѝнджа 'порцеланова чаша за кафе' (Банат). – От унг. *findzsa* също, срв. и срхр. *фѝнѣан*, от тур. *fincan*, вж. *филджàн*.

финдȕзи мн. ч. 'вендузи' (Жупанишча, Костурско). – От *вендȕзи*, мн. ч. от *вендȕза* (вж.), с *в-* > *ф-*, срв. *викùя* > *фикùя*, *вирѐя* > *фирѐя*, *вѝла* > *фѝла*, и редукция *е* > *и*.

фѝне 'книжна фуния за фъстъци, семки и др.' (Ахряне, Смолянско). – Произв. *фѝнка* диал. също. – От тур. диал. *finye* 'фуния' (SDD 2, 582), вж. *фунѝя*.

финѐ, вж. *фѝна³*.

финѐр 'фенер' (Банат; Руждене, Драмско; Твардица, Суворово в Украйна), вж. *фенѐр¹*. – Срв. *финар*.

финѝк¹ 'фиников палма, която ражда фурми, Phoenix dactylifera' (БотР); стб. **фиинкъ**, **фиинкъсъ** също (Зогр., Мар., Асем., Сав.). – Произв.: *финѝков* прил. във *финѝково дървò*. – От гр. *φοῖνιξ*, *-ικος*, вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167, M. Filipova-Bajrova, Actes I Congr. Balk. 6, 1968, 582. – Заето и в рум. *finic* 'фиников палма' (G. Haneş, LbR, 16, 1967, 146); *finicsu* 'смокиня' (Rosetti, Limbă romîna 13–14, 180), тур. *finik* 'вид едър фасул, бакла'.

финѝк² 'пашкул' (Нова Надежда, Динево, Любимец, Хасковско; Мезек, Ново село, Свиленградско; Гоцеделчевско; Харманли), **финѝкь** (Лешниково, Харманлийско), **финѝци** мн. ч. 'копринени буби' (Драгойново, Пловдивско; Калайджидере, Чадърли, Гюмюрджинско; Аврен, Крумовградско). – Произв.: *финѝче* диал. 'копринена буба', *финѝчен* 'копринен' (Хасково). – Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167, от нгр. *φοινίκι* 'фурма', което от *φοῖνιξ* (вж. *финѝк¹*) – по всяка вероятност пашкулът се уподобява на фурмата. – Срв. *финàк*, *финя̀к*.

финикюлѐр книж. остар. 'лифт' (Ив. Вазов). – С асимилация *и – и* < *ю – и* от *фюникюлер* (вж.), което от фр. *funiculaire*.

финѝци, вж. *финѝк²*.

фѝнка¹ 'фуния' (Първомай; Нова Надежда, Тънково, Тракиец, Хасковско), 'книжна фунийка за семки, фъстъци и др.' (Ореше, Долен, Вълкосел, Гоцеделчевско; Любча, Смолянско; Брегово, Крумовградско; Долно Луково, Кърджалийско), 'книжна фуния' (Камилски дол, Ивайловградско), 'лейка' (Суворово в Украйна), **фьѝнка** 'книжна фунийка за семки' (Касъка,

Смолянско), **фѝнька** 'книжна фунийка' (Сърница, Хасковско). – Умал. от *фѝне*. За знач. 'лейка' срв. *фунѝя* 'лейка'.

фѝнка² 'птица врана' (Суворово в Украйна). – Ономатопея, срв. срхр. *финк*, *финка* 'птица, чинка, Fringilla coelebs', заети от нем. *Fink(e)* също (вж. Skok 1, 514), срв. *finken* '(за синигер) пея', швед. *fink*, 'птица Fringilla', дат. *finke*, англ. *finch*.

фѝнка³ 'особен вид пъстра кокошка с кръгъл като шапчица гребен, мелез от обикновена кокошка и токачка' (Самуилово, Сливенско). – От **фѝнтка* също, с опростяване на консонантната група *-нтк-* > *нк-*, срв. *фѝнтор*. Срв. *ѝнка* 'кокошка токачка'.

фѝнкъ, фѝнчи 'понеже, тъй като' (Ново село, Видинско). – От рум. *fíndcă* също.

фѝно прил. ж. р. остар. в съчет. *прежда екстра фино* (1858) и ср. р. – Вж. *фин* и *фѝна*[1].

финѝ, вж. *фѝна*[4].

финѝсвам, вж. *фѝна*[4].

фѝнталь 'кокошка токачка' (Сталево, Първомайско). – Неясно. – Срв. *фѝнка*[3] също, и *фѝнтор* 'пуяк'.

финтифлю́шка разг. 'дребно украшение, обикновено към женски тоалет; непотребна вещ, дреболия', 'панделка; нещо завързано като панделка' (Ленково, Никополско), 'дребно украшение; панделчица' (Ихтиман). – От рус. *финтифлю́шка* разг., *финтирлю́шка* разг., *финтиклю́шка* простонар. 'малко украшение', мн. ч. 'ненужни думи, постъпки'.

фѝнтор 'пуяк' (Бяла река, Първомайско). – Според Л. Селимски (писмено) образувано с наст. *-ор* за самец от **финт*, заемка от тур. *Hint*, съкратено от *Hint tavuğu*, букв. 'индийска кокошка' (срв. М. Моллова, БЕз 14/6, 1964, 538), със субституция на *х-* с *ф-*. Срв. *фит*[1] и *фѝтор*, *фитѝр*, *фѝтур*. Относно семантиката срв. англ. *tourkey* също, от *Tourkey* 'Турция'.

финтѝшче остар. 'къса горна дреха, контош' (Банат, само у Ст. Стойков, ТБД 4, 260). – Неясно. – Срв. *контѝшче* също (под *контѝш*).

фѝнчи, вж. *фѝнкъ*.

финъйѐть прил. неизм. 'с голям инат': *Млѝгу ѝ финъйѐть* (Стамболово, Павликенско), **финъйетлѝкь** в пример: *Нъпрàйл гу ут финъйетлѝкь* (Стамболово, Павликенско). – Срв. *инаѐт*, *инàт*, *хинаѐт*.

финьдѝйъ 'яркочервена памучна прежда за тъкане' (Нова Надежда, Хасковско), 'червена дреха' (Динево, Хасковско). – Произв.: *финдѝен* в съчет.: *финдѝена боя* 'светлочервена боя' (Гарваново, Хасковско). – Според

М. Рачева (писмено) от тур. *hindi* 'индийски', по произхода на текстилен артикул, с българ. *ф-* от тур. *h-*. Знач. за определен цвят, свързано с традиционния цвят на артикула, е възникнало вторично.

фѝнька, вж. *фѝнка*[1].

финя̀к, вж. *финàк*.

фиòвец, вж. *фѝувец*.

фиòко шивашки професионален говор 'изкуствена вълна за направа на платове и за подплънки на дрехи'. – От итал. *fioccо* 'парцал, къделя', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

фиорѝн, фиорѝнт книж. остар. 'стара австрийска монета' (Вазов), **фиоринт** (1835, П. Хилендарски), **фиорина** (1843, С. Ил. Радулов), **фиорин** (1848, Цариградски вестник). – Вероятно чрез тур. *fijorin*, срв. гр. *φιορινι*, от итал. *fiorino* 'сребърна и златна монета (сечени за първи път във Флоренция)' < итал. *fiore* 'цвят'. Вж. Л. Ванков, Роман. заемки 256–257, Ст. Младенов, ЕтР 661. – Срв. *флорѝн* и *флорѝна*.

фиòчюм 'направо; казано в очи' (Козичино, Поморийско). – Стар творит. п., с обеззвучено *в-* и смекчени *в* и *ч*, вж. *окò*. Срв. струс. **въочию** мест. п. дв. ч., чрез църковнославянски от старобългарски (М. Рачева, устно).

фипѝр 'вампир' (Беброво, Еленско). – От *випѝр* също (вж.), може би с *в-* > *ф-*, както *викѝя* > *фикѝя*, *вѝшна* > *фѝшна*, *вѝла* > *фѝла*. Разнообразието на формите обаче често пъти не е резултат от правилен фонетичен развой, а се обяснява с това, че думата спада към понятията, свързани с табу. Вж. *вампѝр*.

фир[1], вж. *фѝркам*.

фир[2] 'тънки метални нишки; сърма' (Банат). – Произв.: *фъ̀рен* прил. (Банат), *фъ̀рев* прил. (Банат). – От рум. *fir* 'нишка, жичка, влакно; сърма'.

фѝра, вж. *фѝря*.

фирà 'намаление от количеството на стока поради изпарение, повреждане, махане на негодното за консумация и др.; (прен.) ненужен излишък', 'онова, което остава, след като се свари сапун' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **фиръ̀** също (Тръстеник, Плевенско; Шумнене, Тетевенско), **фѝра** 'лош остатък (напр. от масло, при топене)' (Велес), 'мъхести остатъци от вълна, козина и др. при предене, влачене, пране и тъкане' (Айтос), **фѝръ** 'спадане от теглото на стоката' (Патрешко, Троянско; Троян), 'спадане от общото тегло на изгнилото или разваленото количество' (Айтос; Страхилово, Свищовско; Ленково, Никополско), 'изпаряване' (Кръвеник, Севлиевско), **фиралѝя** диал. прил. 'който излиза на фира', напр. *фиралѝя масло* (Геров). – От нгр. *φύρα* < гл. *φυραίνω, φυρῶ* 'изгубвам от обема или теглото си, изфирясвам', от стгр. *φυρῶ* 'меся', понеже когато се меси брашно, то губи от обема си. Вж. Ἀνδριώτης

415, Meyer, EtWb 105, Boisacq³ 1042, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167. Според Ст. Младенов, ЕтР 661, чрез турски, срв. тур. *fire*, *furu* 'отпадък'. – Заето и в срхр. *фѝра* 'боклук в жито; отпадък; остатък', *фиралѝја* прил. (Škaljić 283, Skok 1, 519), арум. *firă* 'смаляване', алб. *firë* 'намаляване чрез стопяване или изпаряване; остатък на дъно от неразтворено вещество'. *Фиралѝя* е от тур. прил. *firalı*. – Срв. *фирѝсвам*.

фира̀ли 'вид обувки' (Геров), диал. 'мъжки обувки', **фѝрали** с вероятно знач. 'обувки' в нар. пес.: *Дѐйна нòсел льок фѝрали, нòщя носел жѐлезни òпинци* (Охрид), **фѝралий** мн. ч. с вероятно знач. 'обувки', в нар. пес.: *Па кя ми ти кȕпа, мòме, жълти фѝралий. – Йа не су нѐвеста фѝралий да нòса, току су дѐвойка за вѝдел кòндури.* (Дебърско). – Произв.: *фира̀льчина* мн. ч. в нар. пес.: *За дѐвойкьи, дробнѝ басми,// за дѐчина, фира̀льчина* (Охрид). – С метатеза *л – р > р – л* от **филàри* (вж. *филàре*), вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 109. Срв. срхр. *фирале* мн. ч. 'женски обувки'. – Срв. *вирàл(е)*, *вирѐли*, *филя̀ри*.

фѝран в нар. прик.: *От тайа вечер веке не беше òтишол Йоан во бàвчата, за да и вàрдит яблòлката, чунки и майка му нѐ беше го остàала да пойди; мàкар и фѝран да се стòрела яблòлката, ама не го остàала* (Прилеп). – Вероятно с *в- > ф-* от *вирàн* 'опустошен, развален' (вж.), срв. *викѝя > фикѝя*, *вендузи > финдȕзи*, *вѝла > фѝла*.

фираòн 'лош човек' (Солунско), **фѝраун** прил. 'зъл' (Дебърско), **фѝраун**, **фѝраунка** 'вещер, вещица' (Дебърско), **фирòн** 'жесток човек' (Кукуш), 'циганин' (Ракитово, Пазарджишко), **фирòне** мн. ч. 'цигани' (Осина, Гоцеделчевско), **фираунлар** мн. ч. ругателно (Ватилък, Солунско). – От тур. *fira'un*, *firavun* 'фараон; тиранин, деспот; надменен, зъл, арогантен човек', *firaunlar* мн. ч. където от араб. *fira'wn* 'фараон', а то от египет. *per-a'a*, откъдето и лат. *pharao*. Вж. Lokotsch 1650. – Заето и в срхр. *фѝраȕн*, *фираȕн*, *фирȏн* 'фараон', прен. 'който проявява инат; безобразник', *фира̀ун*, *фира̀унка* 'циганин, циганка' (Skok 1, 506; Slavia 15, 347, Skaljić 288), арум. *faraún*, *faraón* 'фараон; тиранин' (Pascu 2, 133, № 470). – Формата *фирòн* е със стягане *аò > ò*. – Срв. *фарафȕн*.

фирбирòф 'околийски управител' (Банат). – От *фибирòф* с асимилаторно *-р-* (вж. *фьòбирòф*).

фѝре[1], вж. *фѝри*.

фѝре[2] 'характер, природа, нрав; безсмислена упоритост, инат' (Банат). – От рум. *fire* 'природа, характер'.

фиреджà 'феред же' (Дивдядово, Шуменско). – С редукция *и < е* от *фереджà* (вж. *фереджѐ*).

фѝрем, **фѝреница**, **фѝрȇт**, вж. *фѝря*.

фирѐя[1] 'раста, вирея' (Ощава, Сандански), **фирѐе** '(за растение) расте; (за човек) развива се, напредва; съществува' (Ихтиманско, Кюстендилско), **фирѐй** 'расте, вирее' (Жеравна, Сливенско), **фирьѐйе** 'расте; върви добре със здравето' (Странджа). – С диал. *в- > ф-* от *вирѐя*.

фирѐя[2] диал. '(за живо същество) отслабвам, чезна' (Панчев). – Срв. *фирѝсвам* 'загубвам от теглото си' и *фирà* 'спадане от общото тегло'.

фѝри '(за вятър) свири' (Смолян), '(за вятър) духа' (Хасково; Динево, Хасковско; Тетевен), **фѝре** '(за вятър) духа силно и студено' (Странджа). – Произв.: *фѝрка* '(за вятър) духа силно' (Гоцеделчевско), *фирулка* 'вихрушка' (Петърч, Софийско). – Звукосимволично, срв. тур. диал. *fir fir* за шум при бързо въртене на нещо (Radloff) и семантично *свѝря*.

фирѝда 'долап в стена без капак' (Търговище; Долна Оряховица, Горнооряховско), 'долапче в стена' (Еленско; Долно Броди, Гоцеделчевско), 'ниша в стана' (Свищов), 'ниша' (Вардун, Търговишко), 'заградена дупка в стена' (Орловец, Горнооряховско), 'правоъгълна дупка в стена, служеща за долапче' (Илинден, Гоцеделчевско; Яново, Сандански), 'стенна етажерка' (Смилец, Силистренско), 'вдлъбнато място в зид, камина и др., в което се поставят дребни къщни прибори' (Кесарево, Горнооряховско), 'поличка в зид, за поставяне на дребни неща' (Раданово, Великотърновско; Гоцеделчевско), 'сляп прозорец в стена, в който кокошките снасят яйца' (Плевня, Драмско), 'малко зазидано прозорче' (ЮИ), **фирѝди** мн. ч. 'прозорчета, които излизат извън задния зид на самоков' (Долно Броди, Гоцеделчевско), 'отдушници при основата на пещ за дървени въглища' (Пирин, Петричко). – Произв.: *фѝрдичка* умал. 'ниша' (Кюлевча, Шуменско), *фирѝдка* умал. 'малка ниша в дървената облицовка на чорбаджийска къща, където поставят свещ, кафе, газениче и др.; малка ниша отстрани на долап' (Жеравна, Котленско), 'долапче' (Поликраище, Великотърновско), 'малка четвъртита ниша в зидан навес на огнището, долапче' (Шумен), 'вдлъбнатинка в камина за поставяне на кибрит, свещ и др.; вдлъбнатина при чешма, където се поставя канче' (Момино, Варненско). – С *θ > φ* (в сев. гр. диал.) от нгр. *θυρίδα* 'ниша в стена (на кокошарник)' от гр. *θυρις*, *θυρίδον*, вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 42, 72, 91. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, П. Скорчев, Бълг. мисъл 18/5–6, 1943, 243, К. Мирчев, ЕзЛит 2, 1947, 24, R. Bernard, RESl 35, 296, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167. – Заето и в рум. *firidă* 'ниша' (H. Thalmann, JIRSpr 4, 1897, 112), арум. *firidă* 'прозорец'. – Срв. *вирѝда*, *хирѝда*.

фѝрим, вж. *фѝря* 'гоня'.

фирк, вж. *фѝркам*[1].

фѝрка[1], вж. *фѝри*.

фѝрка[2] **(фѝркъ)** 'човек, който свири и пее; веселяк' (Еленско). – Срв. *фѝри* '(за вятър) свири'.

фѝркам[1], **фѝрна** ирон. разг. 'пия алкохол; пиянствам', 'сърбам супа; пия ракия' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв.: *фир*, *фирк* учен. говор 'пиене' (София), *фѝркаджия* учен. говор 'пияница' (София), *фѝркане* учен. говор 'пиене' (София), *фѝркъни* 'шумно сърбане на ястие; пиене на ракия' (Кръвеник, Севлиевско), *фиркáч* учен. говор 'пияница' (София); *изфѝрквам* разг. 'изпивам'; *нафѝркам се*, *нафѝрквам се* 'напивам се'. – Звукосимволично, срв. *фѝрцъм*. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661.

фѝркам[2] 'гоня' (Ловеч; Батово, Шуменско; Сталево, Първомайско; Царева поляна, Нова Надежда, Динево, Хасковско; Ясна поляна, Бургаско; Странджа; Малкотърновско), 'тичам' (Хасковско), **фѝркам се** също (Барутин, Девинско), 'бързам' (Бръщен, Гоцеделчевско), 'разхождам се' (Хасково), 'изкачвам се' (Любимец, Хасковско), **фѝрькам са** 'тичам' (Буйново, Смолянско). – Произв.: *фѝрканата* 'гоненица' (Бродилово, Малкотърновско), *фѝрканката* също (Нова Надежда, Хасковско). – Морфологичен вариант на *фѝря* 'гоня' (вж.).

фѝрма 'подпис' (1835), 'регистрирано търговско предприятие и името, под което е регистрирано и известно; надпис с име на магазин или предприятие, табела; (разг.) име, репутация, влияние', **фѝрма** 'надпис на предприятие, магазин и др.' (Банат). – Произв.: *фѝрмен* прил., *фѝрмов* прил.; *фирмопѝсец* остар. – От итал. *firma* 'подпис; надпис', където от лат. *firmus* 'затвърден, закрепен'. Значението 'подпис' е от италиански, знач. 'търговско предприятие' е заето от немски след Освобождението, срв. нем. *Firma*. Вж. Л. Ванков, Итал. заемки 297.

фирмàн в нар. песни 'заповед' (Ловеч; Велико Търново; Елена; Шишковци, Еленско; Чирпанско), **фирмàнь** (Войнягово, Карловско). – От тур. диал. *firman*, *ferman* 'султанска грамота', вж. *фермàн*. – Срв. и рум. *firmán*, арум. *firmáne*, нгр. *φιρμάνι*.

фирогòн 'название за много бърз кон, който настига и надминава вихрите (в нар. песни)' (Геров), **фирогòнь** в съчет. *кòня фирогòня* в нар. пес. (Ковачевица, Радомирско). – Вм. *ви(х)рогòн* (вж. *вѝхър*), повлияно може би от *фѝря* 'гоня; галопирам (за кон)' (вж.).

фирòн, вж. *фирадн*.

фируглица 'сватбарско знаме' (Странджа). – От *хорȕглица* (вж. *хорȕгва*, *хорȕгвица*), с диал. *х-* > *ф-* и дисимилация *о – у* > *и – у*.

фирулка, вж. *фѝри*.

фѝрцъм 'сърбам шумно чорба; подсмърчам' (Еленско). – Произв.: *зафирцам*, *зафирцвам* 'започвам да сърбам кафе' (П. Ю. Тодоров). – Звукосимволично, срв. *фѝркам[1]* 'сърбам, пия'.

фѝрча, вж. *фѝря*.

фирьòса с вероятно значение 'залинее' в нар. пес.: *той нòвьо вол,...ако... не я ядѐ рàната, бàрем да го закòлиме да не фирьòса* (Леринско). – Може би с диал. *х-* > *ф-* от **хирьòса*, срв. *хирѐя* 'слабея, линея', *(х)ирясȕвам* също (< тур. диал. *hira* 'болен', SDD 2, 729). – Срв. обаче и *фирѝсам*, *фирѝсвам*.

фѝря 'гоня, подгонвам' (Широка лъка; Момчиловци, Устово, Левочево, Турян, Смолянско; Смолян; Проглед, Асеновградско; Чепеларско; Православен, Пловдивско; Пещера; Хасково), **фѝря се** диал. 'гоня се', **фирям** 'гоня' (Родопите), в нар. пес.: *...зелен го гуштяр фиряше, люта го змийка кльосаше* (Петково, Ардинско), **фѝра** 'гоня' (Веригово, Карловско), **фѝрам** също (Габрово, Ксантийско), **фѝрье** 'пришпорвам кон да галопира' (Малка Арда, Смолянско), **фѝрем** (Веригово, Карловско; Странджа; Родопите), **фѝрêм**, **фѝрнам** 'гоня' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско), **фирет** 3 л. мн. ч. (Ново село, Пловдивско; Първомайско; Забърдо, Девинско; Омарчево, Новозагорско; Пирдоп; Ябланица; Белиш, Добродан, Троянско; Слатина, Ловешко; Сталийска махала, Ломско; Крапец, Пернишко; Гевгелия; Кукуш), **фирêт** в нар. песни *...че си ма фирêт двамина...* (Смолян; Чокманово, Смолянско), **фѝрим** 'гоня, преследвам' (Ново село, Видинско), **фѝрим съ** 'гоня се, играя на гоненица' (Ново село, Видинско), **фѝри** 3 л. ед. ч. 'гони' в пословица: *Който фѝри два зàека, та бис едѝн устàнува* (Смолянско), **фѝри ма** 'имам диария' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско; Манастир, Асеновградско), **фѝри съ** '(за хоро) играе се лудо' (Ново село, Видинско), **фѝрна** 'подгоня' (Тетевен; Конопчие, Чирпанско; Димитровград; Нова Надежда, Хасковско; гребенският говор в Силистренско), 'хвърля надалечс' (Казанлък), **фирнàа** мин. св. 3 л. мн. ч. (Клисурица, Студено буче, Монтанско), **фѝрнам** 'гоня, преследвам' (Смолян), **вѝрнъ** 'подгоня; побягна, изтичам' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'подгоня' (Дервент, Дедеагачко). – Произв.: *фѝркам* (Странджа; Малко Търново; Хасково; Съчанли, Гюмюрджинско), *вѝркам* (Дервент, Дедеагачко; Съчанли, Гюмюрджинско), *фѝреница* 'детска игра – гоненица' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), *фѝрча* диал. 'гоня'; *дофѝря*, *дофѝрвам* диал. 'догонвам'; *изфѝря*, *изфѝрям* диал. 'изгонвам', *изфѝрвам* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско); *обфѝрвам* 'гоня, преследвам някого без прекъсване' (Смолянско, Ардинско); *подфѝрча* диал. 'подгоня'; *профѝрам*, *профѝрвам* диал. 'пропъждам, прогонвам някого надалеч' (Геров, Родопите), *расфѝрвам* 'разгонвам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – От сег. осн. на гр. гл. *θυρεύω* 'гоня, преследвам; ловувам', вж. М. Филипова-Байрова, БЕз 11/4, 1961, 342, M. Filipova-Bajrova, Actes I-er Congr. Balk. 6, 1968, 583–584, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167. За *θ* > *φ* срв. *θυρίδα* > *φυρίδα* (сев. гр. диал.) (под *фирѝда*).

фирѝсвам, **фирѝсам** диал. 'загубвам от теглото; избягвам, офейквам', **фирѝсва** 'загубва от теглото' (Айтос), '(за лук) изкуфява' (Зърнево, Драмско). – Произв.: *изфирѝсам*, *изфирѝсвам* 'изпарявам се; изчезвам незабелязано,

без да се обадя', *изфирясувъм* (Енина, Казанлъшко), 'изчезвам, изгубвам се' (Самоков), *изфирясоъм* също (Троян), *изфирдсувум* 'изчезвам незабелязано без предупреждение' (Кукуш), *извирясвам* 'изветрявам; изчезвам' (Доброславци, Софийско), *исхвирясам* 'изчезна' (Ил. Блъсков 1888); *пофирясам* диал. 'загубя малко количество от теглото си'. – С аористна сигмат. наставка от гр. *φυραίνω, φυρῶ* (срв. аор. кат. *φυριάζω, φύραισα, φυρώσω*) 'загубвам от обема или теглото си; намалявам'. – Вж. П. Скорчев, Бълг. мисъл 9–10, 1943, 400; ЕзЛит 2, 1947, 20, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 94, 167, Skok 1, 519, под *fira*, Дзидзилис, Фонетични проблеми 37. – Зает и в алб. *firosem* 'намалявам'. – Срв *фира̀*.

фирясвам, фирявам 'леко опърлям плат, платно или др. материя' (Габрово), **фиряъм съ** 'опърлям се на огън' (Кръвеник, Севлиевско), **фьъря̀ам** 'опърлям вълна или вълнена тъкан, та замирисва на горяло' (Еленско). – Може би еднакво с *фирясвам*, т.е. 'загубвам от обем, тегло, вследствие на опърляне'. *Фирявам* е производно от *фира̀* (вж).

фис 'род, коляно' (Кюстендилско), диал. 'племе' (Летоструй, по Дювернуа 2, 2456). – От гр. *φυσις* 'природа'. – Зает и в срхр. *фи̏с* 'племе' (Skok 1, 519), алб. *fis* 'род, коляно, племе; природа', арум. *fise* 'природа, характер'.

фи̏сам 'насъсквам куче' (Петково, Ардинско). – Звукосимволично, срв. *фѝскам²*.

фисà̀рь м. 'късче, парче хляб' (Павелско, Асеновградско). – Срв. тур. диал. *fisare* 'филиз; край на дърво; клонче' (SDD 2, 582).

фиска 'кожна болест с гнойни пъпки, гнойница' (Тетовско), **фиске** също (Едоарце, Тетовско). – От нгр. *φίσκα* (= *φύσκα*) 'мехур' (вж. *фу̀ска*). Формата *фиске* е чрез тур. *fiske* 'подутина, вследствие на удар; пъпка, воднист мехур'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661.

фѝска диал. 'орех или валчест камък за замерване с него в игра' (Геров), **фискѐ** остар. 'оловна малка топчица, с която децата си играят; фуркет за женска коса'(Самоков), 'малък на ръст човек' (Копривщица). – Срв. тур. *fiske* 'удар с един от пръстите, свит кам палеца; щипка; подутина, пъпка', *fiske taşı* 'камъче за замерване в игра'. За знач. 'малък на ръст човек' срв. разг. *валамѐ* 'топче; нисък човек'.

фѝскам¹, **фѝсна**, **фищя** диал. '(за кон) цвиля', **фиснѐл** мин. св. в нар. пес. (Ярлово, Самоковско). – Произв.: *профисна* в нар. пес.: *...Конь профисна, Марку ти казуе:...* (Ярлово, Самоковско). – Вероятно с късен преход *в-* > *ф-*, срв. *вѝск*, *вѝскам*, *вищя̀*, *извищѝ*, срхр. *фи̏ска* и *ви̏ска* '(за кон) цвилене' (Matzenauer, LF 7, 172, 772, Skok 1, 514). Според Ст. Младенов, ЕтР 661, звукосимволично. – Срв. *фищѝ*.

фѝскам² 'насъсквам куче' (Хамбардере, Загражден, Ардинско; Кръстополе, Ксантийско; Долен, Момчилградско; Долен Рудозем, Маданско; Малък Девесил, Крумовградско). Звукосимволично, срв. *фѝсам*, *фѝшкам*, *фѝшькам*, *фишѝкам*.

фѝскам³, **фѝсна** 'шибам кон с камшик или с тънка жилава пръчка' (Самоков). – Звукосимволично, за интензивни действия, съпроводени със звук. Срв. срхр. *фи̏снути*, *фиснѐм* 'удрям, та се чува звук фис-фис' (AR) *фи̏скати*, *фи̏скам* '(за камшик) свистя, плющя'. – Срв. *фѝскам⁴*, *фѝскам⁵*.

фѝскам⁴ 'хвърлям нещо, което изсвистява' (Бойница, Кулско), 'хвърлям, пилея, не икономисвам' (Кулско, Видинско; Белоградчишко). – Звукосимволично, за интензивни действия, съпроводени със звук. – Срв. *фѝскам³*, *фѝскам⁵*.

фѝскам⁵ 'дялкам с ножче' (Белоградчишко). – Звукосимволично, поради свистенето при дялкане. – Срв. *фѝскам³*, *фѝскам⁴*.

фѝскам са, **фѝснем са** 'пързалям се' (Милчина лъка, Кулско). – Вероятно звукосимволично. Срв. формално и семантично *фѝскам³*, *фѝскам⁴*, *фѝскам⁵*.

фискѐ, вж. *фѝска*.

фиске, вж. *фиска*.

фискѝя диал. 'силна струя вода, насочена нагоре' (Панчев). – От тур. диал. *fiskiye* 'фонтан' (SDD 2, 584).

фѝсна¹, вж. *фѝскам¹*.

фѝсна², вж. *фѝскам³*.

фистѝн остар. 'горна женска дреха, рокля, като сукман, от по-тънък плат', 'вид женска дреха' (Прогорелец, Ломско; Кошарник, Монтанско; Чипровци; Враца; Врачеш, Ботевградско; Огоя, Софийско; Обидим, Разложко; Мендово, Петричко; Лопян, Тетевенско; Ловеч; Велковци, Еленско; Червена вода, Русенско; Ст. Кардажа, Добричко), диал. 'женска рокля от груб домашен плат', 'вид рокля' (Лиляче, Врачанско), 'рокля, широка в долния край' (Кръвеник, Севлиевско), 'рокля с дълги ръкави от домашно тъкан плат' (Тодоровци, Габровско), 'рокля' (Стърлян, Беленско; Еленско; Ениа, Белослатинско; Доктор-Йосифово, Монтанско; Елинпелинско; Владисловци, Сливнишко), диал. широка селска пола от не много дебел плат; пола' (Замфир, Дондуково, Ломско; Доктор-Йосифово, Монтанско; Малорад, Врачанско, Ениа, Белослатинско; Еленско; Братушково, Софийско), 'сукман' (Врачанско, Бяла Слатина), 'сукман от купешки плат' (Пленимир, Генералтошевско), 'рокличка за малко дете' (Доброславци, Софийско; Плиска, Шуменско), **фистань** 'женска дреха' (Лиляче, Врачанско), 'рокля' (Еленско), 'пола' (Енина, Казанлъшко; Еленско), 'пола от груб домашен плат' (Ружинци, Белослатинско), **вистѝн** 'рокля' (Софийско). – Произв.: *фистѝнец* диал. умал., *фистѝнче* умал. (Трявна; Сушица, Горнооряховско; Габрово; Войнягово, Карловско; Полско

Косово, Беленско), *вистàнче* 'рокличка' (Градище, Севлиевско). – Чрез тур. *fistan* 'женска дреха' от перс. *fistān* (< гр.), вж. Škaljić 284. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 661, Skok 1, 519, Н. Намеранов, БДиал 1, 235. – Зато и в срхр. *фùстâн*, *вùстâн* 'женска рокля', арум. *fistáne* 'женска дреха'. – Срв. *фустâн*.

фистанлѝя прил. в нар. пес.: *...тънка риза дерменлѝя, дерменлѝя, фистанлѝя...* (Горно Церовене, Монтанско), **фистанлъ̀к** 'вид груба памучна тъкан с едри шарки, използвана предимно за подплата на дрехи; вид памучна материя за женски рокли', 'вид плат' (Лиляче, Врачанско), 'плат за рокля' (Кръвеник, Севлиевско). – От тур. *fistanlı* 'облечен с фистан', *fistanlık* 'вид материя'. – Зато и в срхр. *фистàнлук* 'потребно количество платно за един фистан', нгр. *φιστανλίκη*.

фѝстинем 'вземам нещо за истина, вярвам' в пример: *Айсвà, дèсо ми го кàзваш, го фѝстиних* (Родопите, БДиал 2, 290). – Във връзка с *ùстина* (вж.), но образуването е неясно.

фит[1] 'пуяк' (Пловдивско; Първомайско; Старозагорско; Новозагорско; Хасковско; Твърдица, Сливенско; Енина, Казанлъшко; Дедеагачко), **фит-фит** междум. за отпъждане на пуйка (Пловдив), **фить-фить** също (Сталево, Първомайско). – Произв.: *фитардòк* 'пуяк' (Нова Надежда, Хасковско), *фитѐ* 'пуйче' (Старозагорско), *фùте*, (Тарфа, Чаталджанско; Коджабунар, Мала Азия), *фùтенце* умал. (Тарфа, Чаталджанско; Коджабунар, Мала Азия), *фùтенца* мн. ч. (Зорназан, Ивайловградско), *фùтерок*, *фитердòк* 'пуяк' (Коджабунар, Мала Азия), *фùтка* 'пуйка' (Сърнец, Оброчище, Овчарово, Пчеларово, Добричко; Казанлък; Енина, Казанлъшко; Габаре, Белослатинско; Пловдивско; Сталево, Бяла река, Първомайско; Котелско; Чирпанско; Твърдица, Асеновец, Сливенско; Айтос; Тихомирово, Разделна, Раднево, Старозагорско; Стара Загора; Езеро, Новозагорско; Харманли; Нова Надежда, Николово, Динево, Жълти бряг, Хасковско; Долно Луково, Ивайловградско; Хлебово, Малкотърновско; Айтоско; Трафа, Чаталджанско; Гюмюрджинско; Коджабунар, Мала Азия), разг. 'глупав човек', *фиткàр* диал. 'който отглежда пуйки', *фùткин* диал. прил. *фùткъън* прил. (Нова Надежда, Хасковско), *фùтле* 'пуйче' (Сталево, Първомайско), *фùтьльънцъ* 'току-що излюпено пуйче' (Нова Надежда, Хасковско), *фитлòк* диал. 'пуяк', *фùтов* диал. прил., *фитòк* диал. 'пуяк' (Старозагорско; Новозагорско; Динево, Хасковско; Асеновец, Сливенско; Харманли; Тарфа, Чаталджанско; Одринско; Дедеагачко), *фитòки* мн. ч. 'внадени парчета плат под мишници на дреха' (Момино, Варненско), *фитòн* диал. 'пуяк', *фùтор* също (Николово, Нова Надежда, Хасковско; Хасково; Сталево, Първомайско), *фитòр* също (Сърнец, Добричко), *фùтур* също (Хасковско); ЛИ *Фиткаров* (Лесичево, Пазарджишко). – От тур. диал. *fita* също, вж. М. Моллова, БЕз, 14/6, 1964, 538, срв. *фùнтор*. Според Ст. Младенов, ЕтР 661, звукоподражателно.

фит[2] 'наравно, квит' (ученически говор в София; Кукуш), **фѝтка** също (ученически говор в София). – От тур. *fit* '(в игра) наравно; разплащане, ликвидация (особено в игра)', арум. *fit* също. Вж. и *квит*.

фитà 'леха' (Копривлен, Благоевградско). – От *фùта* форма за мн. ч . на *фитò* (вж.).

фитàра диал. 'леха за разсад' (Панчев), **фитарà** (Слатина, Ловешко; Кесарево, Горнооряховско; Кутловица, Силистренско), **фитъръ̀** (Ново село, Троянско; Млечево, Севлиевско; Щръклево, Русенско), **фитарѝя** (Риш, Преславско), **фитарѐ** (Шуменско). – Вариант на *фитарùя* (вж.).

фитарѝя 'зеленчукова леха' (Воднянци, Карбинци, Белоградчишко; Малорад, Врачанско; Копривец, Беленско; Лясково, Тотлебен, Дойренци, Плевенско; Хлевене, Ловешко; Раданово, Великотърновско; Троян; Трънчовица, Никополско; Попина, Силистренско; Шумен; Пещера), 'леха, в която е насаден пипер' (Еница, Белослатинско), 'част от леха в зеленчукова градина' (Еленско), 'лехичка' (Твардица в Молдавия), **фитърѝйъ** 'зеленчукова леха' (Бракница, Поповско; Страхилово, Свищовско; Ганчовец, Дряновско; Слатина, Ловешко; Стърмен, Беленско; Патрешко, Троянско; Лозенец, Ямболско), **фитарѝи** мн. ч. 'лехи' (Батово, Добричко), 'по-големи от леха площи, заградени с 15 см. висок перваз, в които садят зеленчук' (Добруджа), диал. 'лехи за засяване на тютюн', **фитърѝи** 'лехи' (Галата, Тетевенско), **фитерѝя** 'леха' (Козарско, Пещерско; Рибарица, Етрополско), **фитерѝи** мн. ч. (Махалата, Плевенско), **витърѝйъ** 'леха със зеленчукови растения' (Страхилово, Свищовско), **фетерѝа** 'леха с цветя или зеленчук' (Доброславци, Софийско), **фитурѝя**, **футурѝя** (Банат). – От нгр. *φυταρεία*, дим. *φυτερία* 'цветна леха', от *φυτειά*, стгр. *φυτεία* 'леха; плантация', *φυτειά* 'пресаждане на растение; младо лозе', произв. от *φυτεύω* 'сея'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 661, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167, Дзидзилис, Фонетични проблеми 34. – *Фитурùя* е с дисимилация *и – е(и) – и > и – у – и* от *фитерùя*, *фитирùа* (вж.), *фетерùа* – с асимилация *и – е > е – е* от *фитерùя*, а *футурùя* с асимилация *и – у > у – у* от *фитурùя*.

фитарòк, вж. *фит[1]* 'пуяк'.

фитѐ 'тютюнев разсад' (Дебрен, Мосомище, Огняново, Гоцеделчевско; Гоце Делчев), **фитѐ**, **фитьо̀** ж. р. 'тютюнев разсад' (Слащен, Гоцеделчевско), 'младо лозе' (Яворово, Асеновградско), **фитьѐ** 'леха за разсад' (Вълкосел, Гоцеделчевско), **фитьò** 'място, където се сее кромид' (Туловища, Гоцеделчевско). – От нгр. *φυτεία* 'леха; плантация', *φυτειά* 'пресаждане на растение; младо лозе' с развой на знач. 'място, където се сади или сее; леха' > 'леха за разсад' > 'разсад'. – Срв. *фитерùя*, *фитарùя*.

фитера, **фитеръ** с вероятно знач. 'зеленчукова леха' в нар. пес.: *Нямъ мамъ, нямъ никуй, Майчъ утиди нъ фитеръ̀тъ... ...Пък дичатъ ис мъхъльтъ...* (Оряховица). – Вариант на *фитерùя* (вж), срв. *фитàра*.

фитерйя, вж. *фитарйя*.

фитѝл 'памучна връв, чрез която гори свещ, лампа, кандило; специална лесно горяща връв за подпалване на взрив', диал. 'връв, поставена в рана, за изтегляне на гной', спец. 'бутилка с обогатена розова вода, в горната част на която се отделя маслото', **фитѝль** (Кюстендилско; Самоков; Патрешко, Троянско; Хасково; Широка лъка, Смолянско; Костурско), 'ивица от плат или др. нещо, с която се обточва дреха по краищата' (Каменица, Кюстендилско), 'тясна ивица агнешка кожа с козина, пришита по края на пола и яка на горна дреха' (Кюстендилско), 'ново растение от корен, когато старото е изсъхнало' (Трънково, Хасковско), **фьитьѝль** 'фитил' (Павелско, Смолянско), **фитѝйа** (Пленимир, Генералтошевско), **фетѝй** (Тръстеник, Плевенско), **фитѝло** (Долна Оряховица, Горнооряховско; Кайнарджа, Добруджа), **фитѐл** (Суворово в Украйна), **витѝл** (СИ), **витѝль** (Съчанли, Гюмюрджинско), **хитѝл** (Провадийско; Поморийско; Самоводене, Великотърновско; Щипско), **фитѝли** мн.ч. 'слепени снопчета вълна или коса', 'парчета, изрязани от втасало тесто, които се издърпват' (Ново село, Троянско; Русаля, Великотърновско), шивашки говор: *Направят се фитѝли от ръж, слама и след това се слага канава (като по дреха)* (Мусина, Великотърновско), **фитила̀** мн. ч. от **фитѝло** (гребенският говор в Силистренско), **фитѝле** мн. ч. (Райково, Смолянско), **фитильѐ** мн. ч. 'ивици кожа, с която са обточени поли на вид къси мъжки дрехи' (Бобошево). – Произв.: *фитилдѝсвам* 'подтиквам, подстрекавам' (Първомай), *фитильдѝсвъм*, *фитильдѝсъм* (Хасково; Силистренско, гребенски говор), *фитиллиддсувъм* 'подстрекавам, подбуждам' (Енина, Казанлъшко), *фитѝлка* 'фитил' (Твардица в Молдавия), *фитѝлце* 'вид малка свещичка за кандило', *фитѝлци* 'кожено парче, зашито отпред от яката надолу по продължение на цялата горна дреха' (Сапарева баня, Дупнишко), *фитѝлче* умал. (Ихтиманско), шивашки професионален говор 'шийка от конци, на която виси зашитото копче'; *уфитѝлена* разг. '(за немита или несресана коса) която е на фитили', *уфитилѝчкъ съ* '(най-често за омотана прежда) оплита се, обърква се' (Еленско). – Чрез тур. *fitil*, *fitili* също, от араб. *fatīl*. Вж. Miklosich, EtWb 58; Tü. Elem. 1, 296, Ст. Младенов, ЕтР 661, Tiktin 633, Berneker, SEJP 1, 282, Lokotsch 48, Фасмер, Изв. 12, 214. – Заето и в срхр. *фѝтилj* 'памучен конец в лампа; връв за подпалване на взрив' (Skok 1, 520, Škaljić 284, Ст. Стаховский, Этимология 1965, 203), нгр. *φιτίλι*, рум. *fitil*, диал. *fitilo* 'кибрит' (говори между р. Кришул и Марош) (G. Weigand JIRSpr 4, 1897, 327), арум. *fitile*. – Формата *витѝл* е с *ф-* > *в-*, *хитѝл* – с *ф-* > *х-*, *фитѐл* е с неясна промяна *и* > *е*.

фитилджѐ диал. 'уред за угасване на свещ', **фитилджѝя** разг. остар. 'подстрекател', **фитильджѝя** 'подстрекател; интригант' (Самоков); **фитильджѝйъ** 'подстрекател' (Хасково), **фитилджѝйе** 'интригант' (Шумен), **фитильджѝйе** 'заядлив човек' (Чепинци, Смолянско), **фитилджѝй** 'подстрекател' (Енина, Казналъшко). – От тур. *fitilce*, *fitilci*.

фитир с вероят. знач. 'леха' в нар. пес.: *А над чушмата до три фитира: Първия фитир кичест карамфил...* (Черноглавци, Шуменско). – От *фитирйа* (вж.).

фитирйа 'леха' (Тръстеник, Долна Митрополия, Плевенско; Лиляче, Врачанско), **фитирйи** мн. ч. (Цар Шишманово, Кулско). – С редукция *е* > *и* или асимилация *и* – *е* – *и* > *и* – *и* – *и* от *фитерйя* (вж. под *фитарйя*).

фѝтка[1], вж. *фит*[1].

фѝтка[2], вж *фит*[2].

фѝтка[3] жарг. 'участник в игра на топчета, който губи право на понататъшно участие, понеже е ударено неговото топче; игра на топчета'. – Според Г. Армянов, БЕз 33/5, 1983, 408, названието на несполучилия играч е във връзка с *фѝтка* разг. 'глупав човек' (вж. *фѝтка*[1]).

фѝткам[1] '(за дете и девойка) ходя бърже и ситно' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), 'бързам, тичам' (Баня, Пазарджишко), 'скитам' (Тръстеник, Плевенско; Дондуково, Ломско), **фѝткъм** '(за куче) мърдам бързо с опашка' (Кулско). – Произв. *фиткàло* 'хаймана' (Тръстеник, Плевенско). – Вероятно звукосимволично или с *х-* > *ф-*, срв. *хѝтам* 'бързам' (вж.).

фѝткам[2], **фѝтна** 'отрязвам, отсичам със замах': *Ше му фѝтна главàта* (Габрово, Ксантийско), **фѝтнем** учен. говор 'удрям, бия' (София). – Звукосимволично.

фѝткам[3] диал. 'сърбам със силно поемане на въздух', 'сърбам ястие с шум' (Девисилица, Крумовградско), 'прокарвам леко струя въздух между устните си, нагодени да свирят, но не се чува свирене, а само тих шум; свиря едва чуто' (Еленско). – Произв.: *нафѝткувам са* 'напивам се с алкохол' (Славейно, Смолянско; Петково, Ардинско). – Звукосимволично, семантично срв. *фѝркам*.

фѝтле, **фитлѝк**, вж. *фит*[1].

фитмà във *фитмà була* 'раст. ружа, Althea officinalis' (Сливен) (ДА, П. Козаров, Български народни названия на растения, С., 1925, 15). – Вариант на *фатме була* също, срв. *гюл фатмѐ* също.

фитнѐ диал. 'сприхав или претенциозен човек; интригант', 'раздразнителен човек' (Разград), 'лек, повърхностен човек, но с претенции; самохвалко' (Сливен), 'превзет и капризен млад човек' (Йовков), шег. 'пъргаво момиче' (Смолско, Пирдопско; Долно Левски, Панагюрско), 'кокетка' (Враца), **фитньò** зват. ф. в безобидна закачка за млади жени и деца: *Хàде, хей, фитньò, на тебе остàналу дулми да йдеш – зѐлник да тòчиш* (Шумен), **фитнѝйъ** 'присмехулник; горделив човек' (Казанлък), '(за жена) която не стои на едно място' в израз: *Ама си фитнѝйъ* (Баня, Пазарджишко). – Произв.: *фитѝйъ съ* 'нервирам се, дразня се' (Троян), 'гордея се; суетен съм; взискателен съм' (Казанлък). –

От тур. *fitne* 'безпокойство; смут; безпорядък; подстрекателство; раздор; интригантство; интригант', където от араб. *fitnä* 'неуредица, раздор' с понататъшен развой на значенията. – Заето и в срхр. *фитне* 'интригант' (Škaljić 284).

фитнеджѝя, фитнеджѝйка диал. 'интригант, интригантка' (Панчев), диал. остар. 'размирник', **фитниджѝя** 'заядлив човек' (Старцево, Златоградско). – От тур. *fitneci* 'интригант; съблазнител; подстрекател'. – Заето и в срхр. *фитнѐџија* също (Škaljić 285).

фитнелѝк 'интригантство'. – От тур. *fitnelik* 'подстрекателство, донос, клевета'.

фитѝ 'тютюнев разсад', **фита** мн ч. (Дебрен, Мусомищ, Огняново, Гоцеделчевско; Гоце Делчев). – Вариант на *фитьѝ* (вж. *фитѐ*), с краесловно затвърдяване.

фитограѝф таен зидарски говор 'пуйка' (Брацигово). – Условно название, възникнало в тайния говор от *фотограѝф* 'който се занимава с фотография', с промяна *о* > *и* във връзка с диал. *фит* 'пуяк' (вж. *фит*[1]) (М. Рачева, писмено).

фѝтор, фитѝр, фѝтур, вж. *фит*[1].

фитурѝя, вж. *фитарѝя*.

фитьѐ, фитьѝ, фитьѝ, вж. *фитѐ*.

фѝу междум. за свирене на вятър. – Произв.: *фиѝка* '(за вятър) свири' (Корово, Велинградско), '(за вятър, куршум, птица и др.) свири, свисти' (Яворово, Асеновградско). – Звукосимволично. – Срв. арум. *fiu! fiu!* за имитиране на свирене, пол. *fiu!*, срхр. *фијýкати, фѝјучēм* 'свиря; пищя; свистя'.

фѝувец диал. 'патица свирачка, бугарец, Marcea penelope' (Панчев), **фиѝвец, фийѝвец, фийѝ** диал. също (Геров). – Звукосимволично, по звука, който издава птицата, или който се чува при летенето ѝ. – Срв. срхр. *фијýкати, фијýчем* '(за кос) пея', *фијýк* 'птица Alarum sibilus' (Skok 1, 514). – Срв. *фѝу, фиш*.

фѝф междум. в гатанка за мотовила: *Фѝф гóре, фѝф дóле, мъ́ртва кýка, пълна кýкя?* (Грубевци, Ениджевардарско). – Звукосимволично.

фифѝкам разг. 'свиря с уста'. – Произв.: *зафифѝкам* в: *...аз тихо зафификах с уста една блудкава... песен* (Ст. Чилингиров). – Звукосимволично, от *фи-фи*, наподобяващо свирене с уста, срв. *фѝкам* '(за пиле) писукам', срхр. *фи-фи*, наподобяващо глас на птица, *фѝфати, фѝфām* 'плача' (Skok 1, 515).

фицѐрин 'офицер' (Шумен), **фицѐрка** 'жена на офицер' (Шумен). – От *офицѐр(ин), офицѐрка*, с изпадане на неударено *о-*.

фѝцна се (фѝцнъ съ) 'дръпна се, обидя се' (Троян). – Срв. семантично *фръ́цна се* също.

фѝча, фѝчкам, фѝчвам, фѝчна диал. 'захвърлям силно, със замах и шум', **фѝчкам** 'хвърлям безредно и небрежно' (Казанлък; Енина, Казанлъшко; Троян; Стамболово, Павликенско; Старозагорско). – Произв.: *зафѝча, зафѝчвам* 'захвърлям със замах' (Кръвеник, Севливско; Търнак, Белослатинско), *зафѝча* 'захвърля надалеч' (Троян), *зафичвам* 'хвърлям' (М. Кремен), *зафы́ча* 'захвърля силно и надалеч' (Банат); диал. *запофѝча, запофѝчам* 'захвърля надалеч; замахна' (СЗ), 'замеря' диал. (Панчев), *зàпофича, запофѝчам* 'захвърля с шум, метна' (Ботевград), *запофичен*: *Трънчовците, отскубнати и запофичени,...* (Ст. Ц. Даскалов); *пофѝча* 'хвърля, захвърля' (Троян). – Вероятно звукосимволично, поради шума, който се чува при хвърлянето със замах, срв. *захѝча* също, *фѝшкам* също.

фѝчи диал. прил. 'птичи' (Ст. Заимов по РРОДД 535). – От *фтѝчи* (вж. *фтѝца*), с *фт-* > *ф-*.

фѝчор[1] 'помощник в бачия, който се грижи за домакинството: чисти, мие съдове, пере' (Тетовско), **фѝчур** 'помощник на майстор сиренар' (Сапарево, Дупнишко), **фѝчюр** 'чирак при бач на бачило' (Дебър; Архив Н. Геров). – От рум. *feciór* 'домашен прислужник' (Rosetti, Actes I Congr. 36). – Заето и в срхр. *фичор* 'млад човек' (H. Barić, Јужфил 3, 223, Skok 1, 513–514, ZfromPh 38, 545).

фѝчор[2] диал. 'вид игра, бапка, пико' (Геров). – Неясно.

фиш, фишь диал. 'птица фиувец, Marcea penelope' (Геров), **фиш** 'голяма дива патица' (Равно поле, Софийско). – Вероятно звукосимволично, по звука, който издават птиците при летене. Срв. срхр. *фишта* 'птица чинка, Fringilla coelebs', рум. *fîsa* 'прелетна птица'.

фишѐ 'копринена кърпа за глава' (Слатина, Ловешко). – От *фишѝ* (вж.), нагласено по същ. за ср. р. ед. ч., може би през форма *фишѝ* (вж.).

фишѐк остар. 'метална или картонена тръбица с капсула, в която се поставя барут и сачми или куршум; гилза; еднородни монети, наредени в стълбче и увити', 'свитък' (Бяла река, Първомайско), 'малка книжна торба' (Ямбол), 'отвор в свода на грънчарска пещ' (Бели Осъм, Троянско), в съчет. *кьор фишѐк* разг. 'особена направа фишек-ракета, която палят и пускат при веселба; изпущане на чревни газове от тялото; майтап; лъжа', **фишек** в съчет. *авай фишек* 'вид детска игра' (Софийско), **фишѐкь** 'патрон; монети, свити в хартия като патрон' (Енина, Казанлъшко), 'гилза' (Шумен, Банат), **фишѐци** мн. ч. 'дупки върху под на пещ, през които минава топлият въздух, душници' (Троян), **фишѝк** 'гилза на патрон; прен. много малко количество' (Ново село, Видинско), **фишѐнькь** 'гилза от патрон' (Яковица, Драганово, Чакаларово, Момчилградско. – Произв.: *фишеклѝк* остар. диал. 'пояс за носене на патрони, патрондаш' (тур. *fişeklik* също), *фишекълѝкь* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), *фишеклъ́к* (Плетена, Гоцеделчевско), (тур. *fişeklık*), *фишѐче* умал. диал., *фишѐчета* мн. ч. 'малки гвоздейчета'

(Енина, Казанлъшко). – От тур. *fişek*, *fişenk*. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 661. Новоселското *фишѝк* е чрез рум. *fişíc* (Л. Селимски, писмено). Съчет. *кьор фишѐк* е от тур. *kör fişek – kör* 'сляп', тук 'неизбухнал'. – Заето и в срхр. *фѝшек*, *вѝшек* 'гилза; сачма; патрон за пушка; книжна кесия', *фишѐклук* 'кожен пояс за патрони' (Skok 1, 518, Škaljić 284); рум. *fişíc* 'патрон; фунийка', арум. *fişéki* също, нгр. *φισέκι* също, *φισεκλίκι* 'пояс за патрони'.

фишерлѝк диал. 'патрондаш' (ДА). – Вероятно от *фишеклѝк* също (вж. *фишѐк*), с дисимилация *к – к > р – к*.

фишѝка 'ври слабо, като издава слаб шум' (Сърница, Велинградско), – Звукосимволично, срв. тур. *fış-fış* 'лек шум; свистене'. – Срв. *фѝшкам*, *фѝшькам*.

фишимѐр, вж. *фишмѐрь*.

фѝшкам, **фѝшна** 'хвърлям, изхвърлям', **фѝшкам съ** 'възгордявам се' (Тръстеник, Плевенско). – Вероятно звукосимволично, поради шума, който се издава при хвърляне със замах, срв. *фишѝка*, *фѝшькам*, *фѝча*, *фѝчкам*. За знач. на *фѝшкам съ* 'възгордявам се' срв. *изхвърлям се* 'хваля се'.

фишла̀на (*фишла̀нъ*) 'младо дърво, фиданка' (Силистренско, гребенски говор). – От тур. диал. *fışlan* 'фиданка; филиз; тънък клон'.

фишмѐрь 'ястие, приготвено от ферментирало прясно сирене, изпържено с масло' (Котел, Жеравна, Сливенско), **фишимѐр** 'овчарско ядене, приготвено от вкиснало несолено сирене, запържено в масло и брашно' (Добруджа). – Диал. вариант на *ишмѐр*, вероятно от *хишмѐр* (с диал. протеза), срв. *ишумѐр*, *ишумѝр каша*, *ишмѝр*, *ешмерйа (каша)* (вж.).

фишнап 'сорт вишна' (Силистренско, гребенски говор), **фѝшня** 'вишна' (Девисилица, Крумовградско), **фѝшнье** също (Егрек, Крумовградско). – Вариант на *вѝшна*, *вишна̀п* (вж.). Срв. тур. *fişne* 'вишна' (славянска заемка).

фишо̀ 'кърпа за глава' (Вълкосел, Гоцеделчевско; Чепино), 'вид забрадка' (Беглеж, Плевенско), 'вид забрадка, извезана в краищата с цветни конци' (Силистренско, гребенски говор). – От *фишу̀* (вж.), нагласено по същ. за ср. р. ед. ч. – Срв. *фишѐ*.

фишу̀ 'къса кърпа, вързана ефектно на женска шия', 'кoпринена забрадка' (Ряхово, Русенско), 'кърпа за глава от тънка ефирна материя' (Стърмен, Беленско), **фишю̀** разг. 'шалче' – От фр. *fichu* също. – Срв. *фишѐ*, *фишо̀*.

фишчим се 'смея се с глас' (Самоков). – Звукосимволично, срв. *фѝщим*, *фѝскам*[1].

фишь, вж. *фиш*.

фѝшькам 'насъсквам куче' (Вълчан дол, Загражден, Смолянско). – Звукосимволично, срв. *фѝшкам*, *фишѝкам*, *фѝскам*[2], *фѝсам*.

фѝщим 'удрям плесница' (Говедарци, Самоковско). – Произв.: *зафѝщвам* също (Доброславци, Софийско). – Звукосимволично. – Срв. *фѝскам*[3], *фѝскам*[4], *фѝскам*[5].

фищя диал. '(за кон) цвиля' (Геров), **фищѝ** 3 л. ед. ч. в нар. пес.: *Ел ми кончѐ низ ергелѐ фищѝ...* (Каменица, Кюстендилско; Поповяне, Самоковско), **фишчѝ** в нар. пес. (Охрид), **фищат** 3 л. мн. ч. в нар. пес. (Рельово, Софийско), **фища̀** 3 л. мн. ч. в нар. пес.: *Нещо фища̀ два дора ранѐни...// Нещо пища̀ два со̀кла ша̀рени* (Ярлово, Софийско). – Вероятно с късен преход *в- > ф-*, вж. *вищя̀*. – Срв. срхр. *фи́штати*, *фи́штӣм* '(за кон) цвиля' и *фѝскам*[1].

фиьо̀, **фиьо̀вец**, вж. *фѝувец*.

фия̀ла 'вид чаша', вж. *фиа̀л*.

фка̀къ̀рчам съ 'оставам дребен на ръст' (Еленско). – Произв. от *кака̀ре* 'дребен човек' (вж.).

фкарцу̀ням се 'стоя като вдървен' (Габрово), вж. *вкрацу̀ням се*, *вкрацу̀ня се*.

фка̀трен диал. 'здраво хванат'. – Произв. от *вка̀трям* (вж. *ка̀тря се*).

фкаурйа гл. в нар. пес.: *Деца ти се, Спайо, фкаурйа, турцка кнѝга, Спайо, забурйа, та каурцка, Спайо, научйа.* (Банско). – Произв. от *кауря се* (вж. *каур*[1]).

фклѐча са 'схвана се от продължително стоене на едно място' (Троянско). – Произв. от *клѐка* (вж. *клѐка*[1]). В БЕР 2, 445, погрешно под *клѐчка* (вж.).

фклѝсъ̀ съ '(за хляб) става сбит' (Троянско, Еленско), вж. *клѝса*[1].

фкльо̀пцвам, **фкльо̀пцам** 'улавям някого в такова място, откъдето не може да избяга' (Родопите), вж. *-кльо̀пцвам*.

фклюца̀тьвам 'развалям, повреждам' (Смолянско, Асеновградско, Широколъшки район), вж. *клюца̀тя*.

фкокора̀дил съ '(за човек) вдървил се', в съчет. *фкокора̀дил съ пъ не мисли дъ мре* (за стар човек); *фкокора̀дил съ от студ*; *Що си съ фкокорадил, тъ не спиш?* (Кулско, Видинско, Белоградчишко), вж. *вкокора̀двам*.

фкора̀нва са '(за мазнина, восък и др.) изстива, втвърдява се' (Солища, Смолянско). – Произв. от *кора̀в* (вж.), може би с *-нв-* < *-вв-* от **фкора̀вва са* или през етапите **фкора̀внува са* > **фкора̀у̀нва са* > **фкора̀нва са*, срв. и *скора̀внува се* в същия говор (под *кора̀в*).

фкра̀пе ти 'шеговита клетва за или против човек, който се оплаква онеправдано' (Смолско, Пирдопско). – Срв. в същия говор *окра̀пувам*, *окра̀па*, *окра̀пвам*, *скра̀пувам*, *скра̀пя* 'скъсявам', *крапосва̀т* 'болен, недъгав', *крапнѝк*, *крапничара̀* 'пакостник' (под *крап*[2] 'къс, кратък'), тук може би с отсянка (императивна в основата си) за пожелание: **крапи ти* < **(Да) ти крапи (Бог живота)*.

фкръста нареч. таен кошковски говор 'малко' (Гайтаниново, Гоцеделчевско), **фкърстя̀къ** таен дръндарски говор със същото знач. (Илинден, Гоцеделчевско). – Според Й. Н. Иванов, Трудове ПУПХ 17/5, 1979, 60, от *кръст*, вж. *кръстя̀к* таен зидарски говор 'малко', *вкърстя̀ка* също (под *кръст*), срв. *вгърбъ̀* също.

фкупи с вероятно знач. 'заедно' в пример: *...сърцето ни не мо̀жи да мило̀ва фкупи Бо̀га и Светъ̀* (Гоцеделчевско). – С *в-* > *ф-* и редукция *-е* > *-и* от **вкупе*, или от първоначално *...вкуп и Бога и Светъ*, вж. *вкуп*, стб. **въкоупъ** (под *куп*[1]).

фкӯчки мн. ч. 'притегалки за тъкачен стан' (Долна Митрополия, Плевенско). – Срв. *кӯчка* 'част на домашен стан'.

фкъ̀щи 'стая с огнище' (Лютиброд, Врачанско), **фкащи** също (Ихтиманско; Рибарица, Етрополско), **фкѐшти** нареч. 'у дома' (Олшанка в Украйна). – Произв.: *фка̀шни* прил. 'домашни' (Ихтиманско). – Вж. *къ̀щи*.

фкьестя̀м съ, фкьестѐ съ '(за хляб) размеквам се много, та ставам отново на тесто или заприличвам на тесто' (Еленско). – С *ть-* > *кь-* от *втьестя̀(в)ам се* (вж. *тесто̀*).

фкьо̀фвам се 'прекалено настоявам за нещо' (Странджа), вж. *вкьо̀фвам се* (под *кьо̀фам*).

флаг 'държавно знаме, обикновено корабно, с цветовете на съответна държава'. – Заето от рус. *флаг*, вж. Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 26; Сб. Медведев, 1922, 39, където от хол. *vlag*. Срв. англ. *flag*, нем. *Flagge*, дат. *flag*, швед. *flagg*. Според Ст. Младенов, ЕтР 662, от ие. звукоподраж. корен, което е несъстоятелно.

фла̀дер 'вид бояджийска четка за нанасяне на шарки, които имитират жилки на дърво; самите шарки; предмет, украсен с такива шарки (чрез такава четка)', **фла̀дра**, мн. ч. **фла̀дри** (Ряхово, Русенско). – От нем. *Flader*, което от сргорнем. *vlader*, вж. Machek 141, Brückner, SEJP 123 (за чеш. *fládr*, словаш. *fláder*, пол. *flader*).

флако̀н 'малко стъкълце за парфюм или лекарство'. – От фр. *flacon*, а то от къснолат. *flasco*, *flasconis* 'бутилка', вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 188, Парашкевов, Етим. дублети 125.

флакурѝе (флъкурѝе) мн. ч. 'глупости, празни приказки' (Ново село, Видинско), вж. *фля̀куре*.

флакца̀н 'вид големи леярски клещи' (Силистренско, гребенски говор). – От нем. *Flachzange* 'клещи с плоски краища'.

фламѝнго зоол. 'южна блатна птица с късо тяло, покрито с розова перушина, тънка дълга шия и тънки дълги крака, Phoenicopterus, Phoenicopteriformes'. – Според Ив. Петканов, БЕз 29/2, 1979, 143, от порт. *flamingo*. Срв. англ. *flamingo*, рус. *фламѝнго*.

фламӯр агачи диал. 'дърво липа, Tilia'. – От тур. изафет *ıhlamur ağaçı*, а то от *ıhlamur* 'липа' и *ağaç* 'дърво', с изпадане на начална неударена гласна и *х-* > *ф-* на бълг. почва.

фланѐла 'мека трикотажна или тъкана материя за долни дрехи; дреха от такава материя' (1846), нар. разг. 'плетена вълнена дреха', **фанѐла** (1849). – Произв.: *фланѐлен* прил., *фланелѝн* шивашки професионален говор 'вид памучна тъкан за горно (особено спортно) облекло'. – Чрез нгр. *φλανέλλα* (за пръв път у нас в превод от гр. език), от итал. *flanella*, диал. *fanella*, където през 18 в. от англ. *flannel* 'име на вид тъкан' < келт. (уелски) *gwlanen* също, *gwlān* 'вълна'. Формата *фанѐла* (за пръв път в превод от тур. ез.) е чрез тур. *fanela*. – Вж. Л. Ванков, Итал. заемки 297, Англ. заемки 24–25. Срв. още Ст. Младенов, ЕтР 662, Holthausen 80, Vasmer, REW 3, 212, Н. Намеранов, БДиал 1, 227. – Срв. *фанѐла*.

флѐо 'флейта' (Самоков), **флѐу** също (П. Славейков, Й. Йовков по РРОДД). – Декомпозирани от *флѐута*, *флѐуто* (вж.), като *-та/-то* са схванати за членувани форми.

фласкон 'масло от раст. Mentha Pulegium' (Света гора) (у Панчев). – От нгр. диал. *φλασκούνι* 'раст. Mentha pulegium', което от сргр. *φλησκούνι*, умал. от стгр. *βλήχων*, вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 111. За етимологията на гръцката дума вж. Ἀνδριώτης 407. – Според Дзидзилис, цит. съч., от същия произход е и диал. *бласкӯн* 'раст. дива мента, Mentha Pulegium' (срв. БЕР 1, 54, където се дава друго обяснение), с промяна *ф* > *б* поради преосмисляне с *бля̀сък*.

флѐута, флѐуто остар. диал. 'вид музикален инструмент, флейта' (Ив. Вазов, К. Пишурка по РРОДД). – Произв.: *флаутист* (в. Дунавска зора, 1869) (според Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 66/1, 1973, 26, заета от чужд език). – *Флѐута* е чрез нгр. *φλάουτα* също, от итал. *flauto*, а *флѐуто* вероятно е направо от италиански или чрез турски, срв. тур. *flauto*. – Вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167. – Заето и в срхр. *флѐута*, арум. *fláută* също.

флѐшка 'стъклен съд с тясно гърло, шише' (Банат). – От нем. *Flasche* също, със завършек на местна почва. Допуска се и унгарско посредничество при заемането от немски, вж. Ст. Стойков, ЕзЛит 16/6, 1961, 25, Парашкевов, Немски елементи 166.

флѐва 'порода' (Бесвина, Леринско). – От нгр. *φλέβα* също, което от стгр. *φλέψ*, вж. Ал. Ничев, ИИБЕ, 8, 1962, 349, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167.

флѐгма 'безразлично крайно спокойствие; тромавост', остар. 'течност, слуз, мокрота', разг. '(за човек) тромав, бавен'. – Произв.: *флегматѝк*, *флегматѝчка* 'тромав човек', *флегматѝчен* прил., *флегматѝчески* прил., *флегматѝчност*. – Вероятно чрез рус. *флѐгма* 'мокрота', анат. 'лимфа',

флегмати́чный, от лат. *phlegma* 'слуз', *phlegmaticus* прил., където от гр. *φλέγμα* 'студена течност в тялото; слуз, лига; възпаление', *φλεγματικός* прил. – Вж. за етимологията Ст. Младенов, ЕтР 662, Vasmer, REW 3, 212, Ernout–Meillet 894.

флѐйта 'дървен духов музикален инструмент, който има форма на тръба с клапи и страничен отвор за духане'. – Произв.: *флейти́ст, флейти́стка.* – Чрез рус. *фле́йта* от нем. *Flöte,* което от стфр. *flaüte.* Вж. Ст. Младенов, ЕтР 662, РЧДБЕ 1982, 920. – Срв. *флѐута.*

флѐка 'петно; кръпка на обувка' (ЮЗ). – Произ.: *флеков* прил. (ЮЗ). – Вероятно чрез срхр. *флѐка* 'петно' от нем. *Fleck* 'петно; кръпка'.

флѐпям 'улавям някого (с цел да го бия)' (Златоградско), **флѐпъ, флѐпоом** 'улавям някого' (Войнягово, Карловско), **флѐпил** мин. прич. (Устово, Смолянско). – Вариант на **влѐпям*, срв. *влепѐвам* 'хващам някого' (под *лепя́, лѐпна, лѐпвам*).

флеф 'обор' (Кос, Селча, Смолянско). – С диал. *х-* > *ф-* от *хлев,* вж. *хляв.*

флѝвам[1] 'наливам течност' (Еленско), вж. *влѝвам, влея́* (под *лея́*).

флѝвам[2] 'спя', вж. *флѝя.*

флиджа̀н 'чашка за кафе' (Самоков). – С метатеза от *филджа̀н* (вж.).

флѝнта 'стара еднокалибрена пушка' (Габровско). – От нем. *Flinte* 'пушка; кремъклийка пушка', долнем. *flint* 'камък за огниво, кремък', вероятно чрез руски, срв. рус. *фли́нта* 'пушка кремъклийка', срхр. *фли́нта* 'пушка'. – Срв. Vasmer, REW 3, 212, Skok 1, 522, Unbegaun, RESl 15, 232, Kluge–Götze 166. – Срв. *филѝнта.*

флипѐрвам 'хващам, улавям' (Казанлък; Веригово, Карловско), **флипѐрувъм** 'открадвам, задигам нещо' (Енина, Казанлъшко). – С редукция *е* > *и* и промяна *в-* > *ф-* от *влепѐрвам* (вж.), което от **влѐпям*, вж. *флѐпям, флѐпъ, флѐпоом.*

флѝтам, флѝтнам 'затъвам' (Смолян), вж. *влѝтам, влетя́* (под *летя́*).

флѝя таен зидарски говор 'спя' (Брацигово), **флѝйъ** таен зидарски говор също (Мраченик, Карловско), **флѝа** таен зидарски говор също (Смолско, Пирдопско; Горно Сахране, Казанлъшко), **флѝем** таен шивашки говор също (Дебърско), **флѝвам** таен мещруганси говор също (Гърмен, Лещен, Сатовча, Осиково, Гоцеделчевско). – Произв.: *флиа̀чка* таен зидарски говор 'спане' (Смолско, Пирдопско), в съчет. *сба̀рвам флиа̀чка* таен зидарски говор 'спя' (Смолско, Пирдопско), *флиа̀шка* таен зидарски говор 'легло; дрямка' (Брацигово), *флѝвало* таен мещруганси говор 'спане' (Гърмен, Лещен, Сатовча, Осиково, Гоцеделчевско), *флѝен* таен мещруганси говор 'легло' (Гоце Делчев), *флиет* таен говор 'спане'. – От алб. *fle* 'спя', вж. О. Јашар-Настева, MJ 4/5-6, 1953, 135.

фложѝ ме '(за болест) обхвана ме, налегна ме' (Банско). – Произв. от *ло̀жа* гл. (вж. *ло̀жа*[1], *ла̀гам*[1]).

флò̀ко 'носово предно платно на кораб' (Варна). – От итал. *floccо, fiocco* 'триъгълно платно в предната част на кораб', венец. *floco*, които от лат. *floccus* 'парче', вж. А. Спасова, БЕз 14, 1964, 393; заето и в срхр. *флò̀к* (Skok 1, 522), тур. *flok, floka*, нгр. *φλόκος* (Kahane–Tietze 217–218). – Срв. *фльò̀ка, фльò̀нга.*

флокс 'градинско цвете с ярки червени, бели и лилави цветове; пламъче, Phlox paniculata'. – От лат. название Phlox.

флò̀нго, вж. *фльò̀нго*[2].

флò̀нче диал. 'панделка'. – Произв. от *флò̀нго,* вж. *фльò̀нга.*

флор шивашки професионален говор 'тънка прозрачна материя'. – От нем. *Flor* 'креп, тъкан', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

флò̀ра книж. 'съвкупност от всички видове растения на дадена местност, страна или геологическа епоха; растителност', в съчет. *чрѐвна флò̀ра* 'съвкупност от бактериите, които живеят в червата'. – Чрез рус. *фло́ра*, нем. *Flora* от лат. *flora* по собственото име *Flora* римска богиня на растителния свят. Вж. РЧДБЕ 1982, 921.

флорѐ диал. 'обица от дребна златна монета'. – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 42, от нгр. *φλωριά*, мн.ч. от *φλωρί* 'монета, флорин', което е от сргр. *φλωρίον* умал., от лат. *florius*; преходът *-ιά* > *-е* е на бълг. почва. – Срв. *флорѝн.*

флорѝн книж. 'парична единица в Холандия, гулден', остар. (1849, Цариградски вестник) 'австрийска златна монета', **флорѝн** и **флорѝна** остар. и в нар. песни 'златна монета, жълтица' (Геров; РРОДД), **флорѝна** и **флурѝна** (Сяр, Солунско; Ксантийско), **флò̀рина** (Емборе, Кайлярско), **флорѝни** мн. ч. 'дребни монети за украса' (Гурмазово, Софийско; Церово, Леринско), **флò̀рини** мн.ч. 'златни монети, жълтици' (Струга; Охридско), **флорини** 'дребни монети на сватбена забрадка' (Плевенско), **флоринти** мн. ч. 'нанизани на гердан златни монети' (Битоля). – От ственец. *florin*, където от срлат. *florenus, florinus*, което от лат. *flos, floris* 'цвете' (на монетата е била изобразена лилия – герб на град Флоренция); първоначално название на златни монети на Флоренция. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 662, Б. Цонев, История 2, 329, Л. Ванков, Роман. заемки 257, Т. Герасимов, ИЕИМ 6, 1963, 324. *Флорѝнти* вероятно се дължи на смесване с унг. *forint.* – Според М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 167, Дзидзилис, Фонетични проблеми 138, формата *флурѝна* е чрез нгр. *φλουρίνι*. – Срв. *фиорѝн, фдрин, фурѝн, фрулѝна, форлѝна, фурлѝна.*

флот 'всички военни или търговски плавателни съдове на дадена страна' (1791), **флò̀та** (1835), **флотѝлия** 'сбор от военни кораби; малка група кораби;

малка група самолети'. – Формата *флот* (в преводи от рус. ез.) е през рус. *флот* от фр. *flotte*, а *флòта* – чрез гръцки, но по-късно е презаемана направо от френски език. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 662, Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 26; Сб. Медведев, 1922, 39, Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60, 1966, 188. Срв. и итал. *flotta*. *Флотѝлия* е чрез рус. *флотѝлия*, заето при Петър I от фр. *flottille*, където е от исп. *flotilla* (вж. Vasmer, REW 3, 213.)

флотòра, флòторки, вж. *флýтур*.

флýзвам, флýза 'нанизвам, вмъквам' (Рибарица, Етрополско; Тръстеник, Плевенско), **флýзам** 'бръщолевя глупости' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), **флýзêм** 'бера листа и трева бързо с шум' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско). – С *в-* > *ф-* от **влýзвам, *влýза, *влýзêм*, произв. от *лýзя*[1] (вж.).

флýмастер 'вид писалка с цветен химикал'. – Англ. фабрична марка *Flow master*, вж. РЧДБЕ 1982, 921. Според К. Викторова, БЕз 26/5, 1976, 423–424, от англ. **flowmaster* нова дума, неотбелязана още в англ. речници, от англ. *to flow* 'тека' (първоначално химикалът е бил в резервоарче), а не от *full* 'пълен' и *to master* 'извършвам майсторски нещо'.

флýпвам са 'пропадам надълбоко' (Родопите), 'нахълтвам дълбоко във вода' (Смолянско, Девинско, Асеновградско). – Произв.: *флупòтьвам са* също (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Манастир, Асеновградско), 'попадам ненадейно' (Хасковско), *флупòртьвъм съ, флупòртъ съ* 'попадам ненадейно някъде' (Хасково). – Произв. от *лýпам*[1] (вж.). – *Флупòтьвам са* и *флупòртьвъм съ* са с експресивни наст. *-от-* и *-ор-т-*.

флурѝна, вж. *флорѝна*.

флýтур 'малка кръгла и лъскава пластинка с дупка в средата, употребявана за украса на дреха; пайета; копче', прен. 'зародиш на яйце' (Банат), **флýтури** мн.ч. (Силистренско, гребенски говор), **флотòра** диал. 'пайета' (Панчев), **флýтуре** мн.ч. (Ново село, Видинско), **флутюри** мн.ч. (Дунавец, Тутраканско). – Произв.: *флòторки* мн.ч. диал., *флýтурки* мн.ч. (СЗ), *фрýтулки* диал., *лòтурки* мн.ч. (Долна Митрополия, Плевенско), *флýтурче* умал. (Банат). – От рум. *flutur* 'пеперуда; позлатени люспички за нашиване като украшение на женски дрехи', вж. R. Bernard, Étude 1946, 43–44, Б. Симеонов, ИИБЕз 11, 1964, 353. Заето и в алб. *flutur*. – Формата *фрýтулки* е с метатеза. – Срв. *лòторка, лòтура, лѝтурка*.

флуя́ну 'мазен слой над ястие' (Стрижба, Крумовградско). – Прич. от *влоя́вам се, влоя́ се* 'покривам се с лой, ставам лоев, тлъстея, дебелея' (Геров), вж. *лой*[1].

фльòка 'горна дреха' (Корово, Велинградско; Доспат), 'хайдушка пелерина' (Банско). – От алб. *fllokë* 'горна дреха'. Според R. Bernard, Балк. езикозн. 20/3, 1977, 53–56, чрез гр. *φλοκ(κ)άτα* 'овчарска горна дреха; ленена

горна дреха; манто', от лат. *floccus* 'парче', с отпадане на *-τα*, схванато като членна форма, което е неубедително. – Срв. от същия произход *флòко, фльòнга*.

фльòкъръ-фльòкъръ междум. за шум при варене на течност (Силистренско, гребенски говор). – Звукоподраж.

фльòнга разг. 'кордела, панделка; широка лента от тънка материя, завързана като пеперуда', шивашки професионален говор 'подобно на иличе тясно парче плат за закопчаване на копче' (Брусен, Тетевенско), **фльòнго** 'панделка за коса' (Кукуш), 'басмяна лента за завързване на сплетени неща' (Едоарце, Тетовско), **фьòнга (фьòнгъ)** 'завързана панделка' (Тръстеник, Плевенско). – Може би чрез арум. *fl'ïongu* 'завързана на клуп панделка; възел', рум. *fiong, fionc* 'панделка', нгр. *φιόγγος* 'панделка', от лат. *floccus* 'парче', с преоформяне по имена от ж. р. Вж. за етимологията Tiktin 629. Срв. и алб. *fjungë* също. – Срв. от същия произход *флòко, фльòка*.

фльòнго[1], вж. *фльòнга*.

фльòнго[2], **флòнго** 'носово предно платно на кораб, кливер' (Созопол). – Еднакво с *фльòнго*[1] (вж.), вж А. Спасова, БЕз 14, 1964, 393. – Срв. *флòко, фльòнга*.

фльòнкам (фльòнкъм) 'дрънкам, приказвам много' (Кулско, Белоградчишко, Видинско). – Вероятно звукосимволично.

фльорѝни мн.ч. 'жълтици' (Кукуш), вж. *флорѝн, флорѝна*.

фльòшкам, фльòшна 'поставям (нещо) небрежно' (Лом), **фльòшнам са** 'отпусна се лениво' (Ново село, Видинско). – Може би вариант на *пльòсвам се, пльòсна се* (вж.), с *пл-* > *фл-*, срв. *плю́ска* > *флю́ска*, и *сн* > *шн*.

флю́гел книж. рядко 'ветропоказател' (Ал. Константинов по РРОДД). – От нем. *Flügel* 'крило'.

флю́дьен '(за човек) с добър и благ характер' (Мъглища, Маданско). – С *ф-* < *в-* от *влю́ден* (вж. *люд*).

флю́ска диал. 'мехур, плюска', 'мехурче по кожата от опарено, набито и др.' (Самоков), 'мехурче по кожата, обикновено пълно с лимфа' (Ботевград; Скравена, Ботевградско; Еленско). – С *пл-* > *фл-* от *плю́ска* (вж. *плю́ска*[1]), срв. *фльòшнам са* (вж. *фльòшкам*) и *флю́шка*.

флю́тва са, флю́тна са (флю́твъ съ, флю́тнъ съ) '(за мляко) вкисва се, вкисне се' (Хасково), '(за мляко) пресича се при варене' (Ваклиново, Гоцеделчевско; Селча, Брезе, Смолянско), '(за вино) ферментира' (Виево, Ахряне, Кутела, Смолянско; Ерма река, Лещак, Маданско), '(за мазнина) получава лош дъх, гранясва' (Осиково, Смолянско), '(за лук) загубва качествата си, изкуфява' (Барутин, Доспатско), **флю́тна са** '(за ядене) развали се, вкисна се' (Левочево, Смолянско), '(за фасул) развали се, вкисна се' (Доспат;

Джурково, Асеновградско), **флю̀тнава** '(за тесто) надига се, втасва' (Водни пад, Смолянско), **флю̀тнувам** 'правя нещо да се вкисне и стане негодно за ядене' (Родопите), **флю̀тнувам се** 'ставам кисел, ферментирам; прен. разсърдвам се' (Странджа), **флю̀тнувам са** прен. 'ядосвам се; разсърдвам се' (Родопите), **флю̀тнува** '(за вино) ферментира' (Селча, Смолянско), **флю̀тнува са** също (Давидково, Лясково, Смолянско; Батанци, Маданско; Нова Надежда, Хасковско), '(за мляко) пресича се, разваля се при варене' (Върбово, Смолянско), **флю̀тнува са** '(за ядене) вкисва се, разваля се' (Родопите), **флю̀тнуа са** също (Сърница, Хасковско), **флю̀тнува ми са** 'образуват се киселини в стомаха ми' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско, Момчилградско, Крумовградско), **флютна̀л** '(за фасул) вкиснал' (Ситово, Лилково, Яворово, Пловдивско; Искра, Първомайско; Наречен, Бачково, Джурково, Добростан, Долнослав, Асеновградско; Барутин, Доспатско; Сърница, Велинградско; Тънково, Хасковско; Триград, Змеица, Елховец, Ягодина, Чавдарци, Девинско; Златоградско; Мезек, Свиленградско; Попско, Горно Юруци, Девисилица, Крумовградско; Петково, Жълтуша, Ардинско; Горноселци, Бръщен, Гоцеделчевско; Камилски дол, Покрован, Драбишна, Ивайловградско; Старцево, Батанци, Бориново, Средногорци, Върбина, Ерма река, Петров дол, Неделино, Долни Рудозем, Могилица, Пловдивци, Маданско; Върбово, Загражден, Давидково, Селча, Лясково, Могилица, Брезе, Буково, Славейно, Търън, Бориково, Вълчан дол, Ахряне, Малка Арда, Любча, Осиково, Касъка, Виево, Полк. Серафимово, Смолянско), **флютна̀л са** '(за фасул) вкиснал се, развалил се' (Долна Арда, Чепинци, Кутела, Кожаре, Ждребово, Водни пад, Смолянско; Искра, Първомайско), **флю̀тнъл съ** (Червен, Асеновградско; Сърница, Хасковско), **флю̀тнала** '(за мазнина) получила лош дъх' (Барутин, Доспанско), **флютнала се** '(за суроватка) развалила се' (Среднородопско), **флю̀тнало** 'прокиснало, развалено' (Барутин, Доспатско), **флю̀тнало са** '(за мляко) вкиснало се; неподквасило се' (Загражден, Малка Арда, Смолянско), '(за вино) ферментирало' (Пловдивци, Маданско); **флю̀тнат (флю̀тнът)** '(за ядене) вкиснат, развален' (Хасовица, Бостина, Смолянско; Жълтуша, Ардинско; Тракиец, Хасковско; Хасково), '(за фасул) вкиснат' (Мулдава, Асеновградско; Беден, Девинско; Широка лъка, Писаница, Долно Райково, Горно Райково, Райково, Кремене, Дряново, Смолянско), **флю̀тнато** '(за мляко) неподквасило се; вкиснало' (Сърница, Велинградско; Ахряне, Смолянско; Върбина, Петров дол, Неделино, Маданско; Ягодина, Триград, Змеица, Девинско; Ваклиново, Гоцеделчевско). – Произв: *флю̀тка са* '(за мазнина) гранясва' (Тракиец, Хасковско); *пофлю̀тнува са* 'понакиселява (за нещо, което е започнало да се вкисва)' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Чепеларе, Манастир, Асеновградско). – Произв. от *лю̀т* (вж.).

флю̀цкам, флю̀цнам (**флю̀цкъм, флю̀цнъм**) 'ненадейно удрям плесница' (Ново село, Видинско). – Вариант на *плю̀скам* (вж.), от звукоподраж. основа. – Срв. *лю̀скам*[2], *фля̀скам*.

флю̀шка 'мехур от изгорено или натъртено' (Геров) 'мехурче по кожата, Bulla' (П. Цончев). – Вариант на *флю̀ска* (вж.), със *-ск- >-шк-*.

фля̀га 'вляза' (Еленско). – Вариант на *вля̀га* (вж. *влѝзам, вля̀за*), с *в- > ф-*.

фля̀куре, флъкурѝе 'глупости, празни приказки' (Ново село, Видинско). – От рум. *fleácuri* 'дреболии; глупости', мн.ч. на *fleác* 'дреболия'.

фля̀скам, фля̀снам 'пляскам' (Ново село, Видинско). – С *фл- < пл-* от *пля̀скам* (вж.), срв. *флю̀цкам*.

фмира̀чам са, **фмира̀ча са** (**фмира̀чъм съ**, **фмира̀ча съ**) 'започвам силно да желая нещо' (Еленско). – С *в- > ф-* и редукция *-е- >-и-* от **вмера̀чам са,* произв. от *мера̀к* (вж.).

фнагрѐм 'залавям здраво; обхващам': *Хубаво го фнагри, та му ни даде да си зо̀ме сулука* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **фнагрю̀вам** 'започвам да се карам с някого' (Родопите), **фнагрю̀вам се** 'упорито настоявам, постоянствам в нещо' (Странджа), **фнагрю̀ва ма** '(за болест) хваща ме' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – Варианти с *ф- < в-* на *внагря се, внагрувам се* 'безочливо настоявам за нещо; хващам някого и не го пускам' (Момчиловци, Смолянско), срв. и *внига̀рува(м) се* 'обръщам се натрапчиво към някого' (Дебърско), които са с неясна етимология.

фненауздавица 'неочаквано, ненадейно, внезапно' (Странджа). – С *в- > ф-* от *вненауздавица* (вж. *ненауза, ненауздавица*).

фнѐтре 'вътре' (Кюстендилско, Ихтиманско), вж. *внѐтре*.

фно̀го нареч. 'много' (Бабяк, Разложко; Якоруда; Нова махала, Велинградско; Самоков), **фноугу** (Кукуш). – Произв.: *фнджку* умал. (Самоков), *фнозйна* (Банско), *фнодзйна* (Софийско). – С *в- > ф-* от *вно̀го* (вж. *мно̀го*).

фнук, **фну̀ка**, **фну̀че**, **фну̀чка**, вж. *внук*.

фо междум. за изразяване на изненада (Нова Надежда, Хасковско). – Вариант на *хо* (вж.).

фоа̀я 'един плат от черга' (Ново село, Видинско). – От рум. *fóaie* 'платнище; пластина; лист'.

фо̀въда 'въведа' (Широка лъка, Смолянско). – Произв. от диал. вариант на *веда̀* (вж.), срв. *въдя, фавйдам, фаведа̀*.

фо̀га разг. 'хитър човек, който на шега често постига свои цели; хитрец, присмехулник; мошеник'. – От итал. *foga* 'буйност'.

фо̀главёвам 'поставям оглавник на добитък', **фо̀главёвам се** прен. 'ангажирам се; женя се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско). – С *ф- < в-* от **во̀главёвам,* произв. от *глава̀* (вж.).

фо̀двоица 'младо, ново растение от корен, когато старото е изсъхнало' (Добростан, Асеновградско). – С *ф- < в-* във *вдо̀двоица,* вж. *два, двой*.

фоденѝца 'мелница' (Горно Райково, Долно Райково, Смолянско), 'мелничка за чер пипер' (Ягодина, Девинско), **фодьеньѝца** (Чавдарица, Девинско), **фуденѝца** 'стомах на кокошка' (Беден, Девинско). – Произв.: *фоденѝчка* 'мелничка за чер пипер' (Змеица, Девинско; Левочево, Смолянско). – С *ф-* < *в-* от *воденѝца* (вж. под *вода̀*).

фодими в нар. пес.: *Ния сми братя млодзина (на Койчица)/ често щем да ѝ фодими,/ ката ден, ката ниделя* (Карнобатско). – Диал. вариант на *ходим(е)* 1 л. мн.ч. (вж. *хо̀дя*), с *х-* > *ф-* и редукция *-е* > *-и*.

фо̀дра сарашки термин 'овча кожа за изработване на хамути' (Радомирско), обущарски термин 'кожа, която се използва за подплата' (Гостилица, Дряновско). – От нгр. *фо́δρα* 'подплата', което от венец. *fodra*, итал. *fodera,* вж. К. Костов, БЕз 3, 1963, 257, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168. – Заето и в тур. *fodra* 'вид подплата'.

фо̀дул, вж. *фудӯл*[1].

фодӯлка диал. 'малко хлебче, кравайче', **фодулче** 'малко нашарено отгоре кравайче' (ЮЗ), вж. *фудӯла*.

фой в нар. песни: *Прирукнало ясно слънце:/фой юрачи, фой копачи...* (Кралево, Търговищко; Нови пазар). – С *ф-* < *х-* от *хой* (вж.). Частица за обръщение или повикване, срв. *дӣле*[1], *ой*[2].

фо̀йна 'раст. хвойна' (Манастир, Проглед, Асеновградско; Чепеларе; Загражден, Петково, Давидково, Жълтуша, Ардинско; Любча, Девинско), **фо̀йна** (Чепинци, Смолянско), **фо̀йне** 'хвойнов плод' (Солища, Смолянско), **фо̀йнити** чл. мн.ч. (Мулдава, Асеновградско). – Произв.: *фо̀йнав* прил. във: *фо̀йнави зарна̀* 'хвойнов плод' (Кожаре, Смолянско), *фо̀йнавица* също (Буйново, Смолянско), *фойна̀к* 'място, обрасло с хвойна' (Момарско, Турян, Влахово, Търън, Славейно, Загражден, Буково, Момчиловци, Вълчан дол, Бориково, Смолянско; Петково, Ардинско; Змеица, Чавдарица, Девинско; Лещак, Шаренка, Средногорци, Маданско; Добростан, Асеновградско; Козарско, Равногор, Пещерско; Сърница, Велинградско; Доспат; Джурково, Ивайловградско), *фойнала̀к* м. също (Хасовица, Солища, Писаница, Върбово, Буйново, Загражден, Бостина, Смолянско; Девисилица, Егрек, Крумовградско; Ягодина, Девинско; Наречен, Асеновградско), *фо̀йналок* (Малък Девисил, Крумовградско), *фойнало̀к* (Чепеларе; Вълкосел, Гоцеделчевско; Бориково, Смолянско), *фойнола̀к* (Лилково, Пловдивско; Смолян), *фойнафӯтка* 'хвойнов плод' (Бориково, Смолянско), *фо̀йнево* прил.: *фо̀йнево мя̀сто* 'местност, обрасла с хвойна' (Барутин, Доспатско), *фо̀йнище* също (Смолян), в нар. пес.: *Йоженила, йодомила ма си,/ на накова старо йобрада̀тничиште.../: Брадище му бишка на йостро фойнище,/ Душище му бие на гнило мешище...* (Мугла, Дьовленско), *фо̀йнка* 'хвойнов плод' (Козарско, Пещерско), *фо̀йнови* прил. във: *фо̀йнуви барабӯнки* 'хвойнови плодове' (Егрек, Крумовградско), *фо̀йнови зарна̀* също (Беден, Девинско; Малка Арда, Ахряне, Селча, Лясково,

Върбово, Смолянско), *фо̀йнови зърна* (Загражден, Смолянско), *фо̀йньеви зърна̀* (Петров дол, Маданско), *фойно̀ви зърна̀* (Старцево, Златоградско), *фо̀йнови тарнӯтки* 'хвойнов плод' (Смолян), *фо̀йнуви пӣшкале* 'листа на иглолистно дърво' (Егрек, Крумовградско), *фо̀йново мя̀сто* 'място, обрасло с хвойна' (Старцево, Златоградско; Горно Райково, Долно Райково, Смолянско), *фойно̀к* също (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Проглед, Манастир, Асеновградско; Петров дол, Бориново, Маданско), *фойно̀к* (Батанци, Маданско), *фойнӯрка* 'хвойнов плод' (Славейковци, Ардинско; Сърница, Велинградско; Вълкосел, Гоцеделчевско), *фо̀йнурка* (Барутин, Доспатско), *фойнутка* също (Средногорци, Мъглища, Маданско), *фойнӯтки* мн.ч. (Момарско, Бостина, Писаница, Хасовица, Кремене, Буково, Смолянско), *фо̀йнутки* (Горно Райково, Долно Райково, Смолянско), *фойнӯтьки* (Турян, Смолянско), *фойнӯшка* също (Мадан). – С *хв-* > *ф-* от *хво̀йна* (вж.). – Срв. *файна̀к, файнала̀к, файно̀к, файнӯтка, файнӯшка.*

фо̀ка книж. рядко 'тюлен' (Ив. Вазов, Ил. Багаров), **фоке** (Възрожденски архив); стб. **фокѣ / фокы** мн. ч. (Шестоднев на Йоан Екзарх). – От гр. *φώκη*, мн. ч. *φῶκαι* също, по книжовен път сред българската интелигенция в началото на Възраждането. Вж. М. Филипова-Байрова, СлСб 1973, 284, Л. Стефова, КМСт 14, 2001, 266–269. Срв. и рум. *focă* също.

фокня̀ диал. 'нагрявка' (С. Доброплодни), мн. ч. **фокнѝ**. – Според РРОДД 536, от рум. *foc* 'огън, пожар; огнище', образувано с наст *-ня* по отглаг. имена като *сръдня̀, препирня̀* (Л. Селимски, писмено).

фо̀кус 'в цирковото изкуство ловка игра с предмети, която е основана на хитрост и бързина в движенията и оставя впечатление у зрителя, че се върши нещо необикновено, свръхестествено', прен. 'хитро скроена измама'. – От рус. *фо́кус,* където от нем. *Hokuspokus* разг. 'фокусничество', срв. РЧДБЕ 1982, 923.

фо̀ла[1] 'малка паричка от лъскава жълта тенекия' (Банско), 'пара от жълто тенеке' (Плевня, Драмско), **фӯ̀ла** 'пиринч' (Жълтуша, Ардинско), **фо̀ли** мн.ч. 'дребни валчести люспици, с които украсяват лицата си турски невести' (Воденско), **фули** мн.ч. 'пари, монети с малка стойност', в нар. пес.: *Излезла е гиздава девокя, изнела е сребърна тепция, на тепция фули и жълтици* (Самоков), **фӯльи** мн.ч. диал. 'редица от жълтици или жълти монети, които се зашиват над челото върху кърпа или специална кръгла женска шапка'. – От нгр. *φόλα* 'дребна монета', *φολίς* 'люспа', където от лат. *follis* 'дребна монета; кожен мехур'. – Заето и в арум. *fólă* 'копче; бутон', алб. *follë* 'монета'.

фо̀ла[2] социален говор 'говоря' (Смолско, Пирдопско), **фо̀лювам** мещруганско говор също (Гоцеделчевско). – Произв. *фола̀чка, фолта̀чка* социален говор 'говорене; приказка' (Смолско, Пирдопско). – Според Й. Н. Иванов, БДиал 7, 226, от друга основа на алб. *flas* 'говоря'.

фолдумѐнт 'основа' (Галата, Плевенско). – От *фундамѐнт* също, с деформация.

фо̀лио 'лист печатна хартия; ко̀ла от сгънат на две печатарски лист; лист от различни материали – станиол, алуминий и др.'. – От лат. *in folio*, мест. п. от *folium* 'лист', вж. М. Въгленов, БЕз 25/6, 1975, 574.

фолкло̀р книж. 'устно народно творчество – песни, приказки, пословици и др.; наука за фолклора'. – Произв.: *фолкло̀рен* прил., *фолклори́ст, фолклори́стка* 'специалист по фолклор', *фолклори́стика* 'наука за фолклора'. – От англ. *folklore* (от *folk* 'народ' и *lore* 'учение'), *folklorist*, може би чрез руски, срв. рус. *фолькло́р, фолькло́рный, фольклори́ст, фольклори́стка, фольклори́стика*. Вж. за етимологията Ст. Младенов, ЕтР 662, Vasmer, REW 3, 214, Klein 1, 607.

фо̀нало̀к 'местност, обрасла с хвойна' (Долна Арда, Смолянско). – С изпадане на *-й-* от *фо̀йналòк* (вж. *фо̀йна*).

фондю̀зи мн. ч. 'вендузи' (Кондорби, Костурско). – С асимилация *о – у* < *е – у* и *в-* > *ф-* от *вендю̀зи* (вж. *вендю̀за*).

фонийка 'цвете, което цъфти през м. август' (Ново село, Троянско), вж. *фуни́йка* също (под *фуни́я*).

фора̀тъ (фура̀тъ) 'дума' (Шумен). – Диал. вариант на *хората̀, хор(а)ту̀вам* (вж.), с *х-* > *ф-*, срв. *фортю̀вам*.

форгулица 'сватбено знаме: дълга тръстикова пръчка, обкичена с цветя и червена или пъстра кърпа, на върха на която е забучена ябълка' (Пиринско). – С метатеза от *форуглица* (вж.).

форѐсан 'отлъчен от църквата', **форьѐсан** в нар. пес. 'угрижен; отчаян' (Тетевен). – Произв.: *фурѐсница* 'проклетница, никаквица' (Кукуш). – С изпадане на *а-* от *афорѐсан*, прич. от *афорѐс(в)ам* 'отстранявам, отлъчвам от църква', от нгр. *ἀφορίζω*, диал. *ἀφορέσω*, аор. конюнктив *να ἀφορέσω* 'отстранявам', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 74.

фо̀рин 'златна монета' (Загоричани, Костурско). – Диал. вариант на *флори́н* (вж.). – Срв. *фурин, фиори́н, флори́на, флури́на, фурли́на, фрули́на, форлина*.

фо̀ркам диал. 'хъркам' (Вл. Полянов). – Диал. вариант на *фъ̀ркам* също, вж. *фъ̀ркам*[2].

фо̀ркам 'бързам; върша нещо с бързане, чевръсто' (Чепинци, Смолянско), **форка** 3 л. ед. ч. 'хвърчи' (Чокманово, Смолянско). – Диал. вариант на *фъ̀ркам* (вж. *фъ̀ркам*[1]), с диал. *о, о̀* от общобълг. ъ.

фо̀рлем, фо̀рлѐм, фо̀рльем, вж. *фо̀рлям*.

форлина 'жълта монета, имитация на жълтица' (Тодоровци, Габровско). – С метатеза от *флори́на* (вж. *флори́н*). – Срв. *фо̀рин, фурин, фиорин, фурли́на, фрулина*.

фо̀рлям 'хвърлям' (Туховица, Боголин, Гоцеделчевско; Турян, Смолянско), 'абортирам' (Чепеларе), **фо̀рлем** (Илинден, Гоцеделчевско), **фо̀рля са** '(за куче) нахвърля се' (Славейно, Буково, Хасовица, Писаница, Смолянско; Малък Девесил, Крумовградско), **фо̀рлье са** (Водни пад, Влахово, Солища, Осиково, Буйново, Върбово, Смолянско), **фо̀рлѐм, фо̀рнем** 'хвърлям; абортирам; приказвам повече, отколкото трябва; напивам се' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **фо̀рльем** 'хвърлям' (Ждребово, Смолянско; Петров дол, Маданско), **фо̀рляше** 2 л. ед.ч. мин. вр. 'хвалеше' в нар. песни: *Калянфирко, бильбилько, ти са, кузум, фаляше,/ хем фаляше, фо̀рляше,/ че ти вино не пиеш*... (Петково, Ардинско; Гела, Девинско; Широка лъка, Смолянско), **фо̀рлѐше** също (Чепеларе), **фо̀рнем, фо̀рнеше** (Кестен, Девинско), **фо̀рньем** също (Брезе, Буйново, Малка Арда, Водни пад, Смолянско; Триград, Девинско), **фо̀рнье са** '(за куче) нахвърля се' (Търън, Смолянско; Егрек, Крумовградско). – Произв.: *фо̀рлье* 'камък или нещо друго за хвърляне' (Лилково, Пловдивско), *фо̀рлук* също (Осиково, Смолянско), *форля́щим* дееприч. в нар. пес.: *...Идат ми, идат, Маро льо,/ низ планъ́нона уфчеръ,/ свирящим, Маро, пеящим,/ кьонкини пушки форля́щим* (Широка лъка, Смолянско). – Вариант на *хвъ̀рлям, фъ̀рлям* (вж.), с диал. *о, о̀* от общобълг. ъ. Знач. 'хвалеше' е развито от знач. 'приказвам много'.

фо̀рма[1] 'външен вид, външно очертание на даден предмет; съд или приспособление за изливане на разтопена или течна маса с цел изпичане или изстиване', прен. 'начин на изказване; структура на нещо в зависимост от съдържанието; вид устройство; външен вид'. – Чрез рус. *фо́рма*, където чрез пол. *forma* от лат. *forma*, вж. РЧДБЕ 1982, 926.

фо̀рма[2] 'униформено облекло' (1849), 'носия' (Батово, Добричко), **во̀рмъ** също (Съчанли, Гюмюрджинско). – Произв.: *фо̀рмен* прил. – Устна заемка по два пътя: през турски (срв. тур. *forma* 'униформена дреха') и руски (срв. рус. *фо́рма* също), вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ, 60/1, 1966, 186. – Еднакво с *фо̀рма*[1] (вж.).

формàл обущарски термин 'парче кожа между лицевата кожа и подплатата на обувка, което служи за подплънка'. – Според К. Костов, БЕз 3, 1953, 257, вероятно от итал. *formale* 'отнасящ се до калъпа, до формата'.

формàлен 'който засяга само формата; външен, несъществен', разг. 'който има всички съответни качества или прояви; същински, цял'. – От рус. *формáльный*, където чрез пол. *formalny* или нем. *formal* от лат. *formalis*, вж. РЧДБЕ 1982, 926, E. Michow, Polonizmy i inne wyrazy polskiego pochodzenia w świetle leksykografii bułgarskiej XIX i XX wieku, Kielce, 2011, 213.

формализѝрам се 'държа повече на формата, отколкото на същината; оправдавам се с външната страна на дадена работа', **формалѝзъм** 'дребнаво спазване на установени норми; откъсване на формата от съдържанието, присъщо на всички видове идеализъм; идеалистична насока в изкуството и литературата, която придава значение само на формата и отрича важността на съдържанието'. – От рус. *формализи́роваться*, *формали́зм*. Срв. РЧДБЕ 1982, 926, където *формалѝзъм* е от фр. *formalisme*.

формалѝст, формалѝстка 'който дребнаво държи на външната страна, на точно спазване на установени форми; привърженик на формализма в изкуството', **формалистѝчен** прил. – От рус. *формали́ст*, *формали́стка*, *формалисти́чный*. Срв. РЧДБЕ 1982, 926, където е от фр. *formaliste*.

формà̀т 'размери на книга, илюстрация, картина и др.', **формà̀тен** прил. – От рус. *форма́т*, *форма́тный*, където чрез нем. *Format* или фр. *format* от лат. *formatum* 'оформление', вж. РЧДБЕ 1982, 927.

формà̀ция книж. 'образуване, създаване; организирана група от хора с определена цел; (икон.) етап в развитието на човешкото общество, определен от формите на производство и системата на производителните отношения; (геол.) комплекс от скали с характерен състав, образувани през минали геологически ери'. – От рус. *форма́ция*, където чрез пол. *formacja* от лат. *formatio* 'образуване; оформление', вж. РЧДБЕ 1982, 927, E. Michow, Polonizmy i inne wyrazy polskiego pochodzenia w świetle leksykografii bułgarskiej XIX i XX wieku, Kielce, 2011, 220.

формѝрам 'придавам форма, завършеност; създавам, съставям, образувам, организирам'. – От рус. *формирова́ть*, където от нем. *formieren*, фр. *former* < лат. *formo* 'образувам', вж. РЧДБЕ 1982, 927.

фо̀рмула 'изразено чрез условни знаци математическо положение, химически състав на тяло и др.; правило, образец'. – Вероятно чрез рус. *фо́рмула*, от лат. *formula* 'образец, правило', произв. от *forma*. Срв. РЧДБЕ 1982, 927, където е директно от латински.

формулѝрам 'излагам мисли, изводи, идеи и под. в ясна, сбита и точна форма', **формулиро̀вка** 'точно, ясно и сбито изложение на мисъл, решение и под.; определение, формула'. – От рус. *формули́ровать*, *формулиро́вка*, където е от нем. *formulieren*. Срв. РЧДБЕ 1982, 927, където е по лат. *formula*.

формуля̀р 'печатан или начертан лист за канцеларски преписки'. – Произв.: *формуля̀рен* прил. – От рус. *формуля́р*, където от нем. *Formular* 'образец', а то от лат. *formula*, вж. РЧДБЕ 1982, 927.

фо̀рнем, фо̀рнеше, вж. *фо̀рлям, фо̀рлем*.

фо̀рпос шивашки професионален говор 'дебел конец, вплетен при изплитане на дупката на дреха, за да я заякчи и да ѝ придаде плътност'. – Според Н. Намеранов, БДиал 1, 229, може би от фр. *fort passe* 'здраво минаване'.

форт обущарски термин 'парче гьон, което се поставя между хастара и лицевата кожа в задната част на обувката, за да я заздрави', **фо̀ртове** мн.ч. – От итал. *forte* също, вж. К. Костов, БЕз 3, 1953, 257.

фо̀ртима 'крадени дърва от гората' (Кесарево, Горнооряховско), **фо̀ртимъжилък** 'системно ходене в гората на кражба за дърва' (Кесарево, Горнооряховско). – От нгр. *фόρτιμα* 'товар, бреме', произв. от *фόρτιζω, φορτώνω* 'товаря', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168. – *Фо̀ртимъжилък* е с вариант на тур. наст. *ci-lik*.

фо̀ртома 'здраво дебело въже' (Смолянско; Устово, Смолянско; Асеновградско; Яврово, Асеновградско; Ардинско; Маданско; Девинско), 'дълго въже, с което се връзва кон в ливада' (Широка лъка, Старцево, Маданско; Любча, Чавдарци, Барутин, Девинско; Странджа; Црънча, Гоцеделчевско; Охрид; Крушево), **фортѝма** 'здраво дебело въже' (Пловдивско; Леринско), 'дълго дебело въже' (Гоцеделчевско), **фортѝма** 'въже' (Смолянско), **фо̀ртуми** мн. ч. (Чирпанско). – Произв.: *фо̀ртумар* 'който прави въжета за снопите' (Желево, Леринско), *фортумѝсвам, фортумѝсувам* 'връзвам преден крак на кон или муле с въже, а другия край на въжето за дърво или забит кол; прен. лъжа, мамя' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *фо̀ртумка* умал. (Устово, Смолянско). – От нгр. *фόρτωμα* 'товар, бреме', вж. К. Мирчев, ЕзЛит 2, 1974, 24, Ст. Младенов, ЕтР 662, Ал. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168. За прен. знач. 'лъжа, мамя' срв. *връзвам (някого)* 'лъжа'. – Срв. *хо̀ртума, орто̀ма, фърто̀ма*.

фортѝвам (фуртѝвам) 'говоря' (Шумен; Чирпанско). – Диал. вариант с *х-* > *ф-* на *хортѝвам* (вж.), срв. *форатъ*.

фортѝна[1] митол. 'древноримска богиня на щастливата съдба', книж. остар. 'съдба, щастие' (Ив. Вазов). – От лат. *fortuna* 'съдба', може би чрез рус. *фортѝна* също. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 662. Според РЧДБЕ 1982, 928, чрез нгр. *φορτούνα* от лат. *fortuna*. – Срв. *фортѝна*[2].

фортѝна[2] 'силна снежна буря, виелица, вихрушка' (Тешово, Теплен, Боголин, Вълкосел, Гоцеделчевско), **фортуна** (1835, Хр. П. Дупчанина), **фуртуна** 'буря' (1872, дамаскин), **фуртѝна** диал., **фу̀ртуна** (Охрид; Воденско), **фъртѝна** (Енина, Казанлъшко; Кръвеник, Севлиевско; Банат и др.), **фртѝнъ** (Тръстеник, Плевенско; Цветино, Велинградско; Якоруда; Елешница, Белица, Разложко), **фртуна** (Делчево), **фартѝна** (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Самоков), **фратѝна** (Бабяк, Разложко; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **вьртѝна** диал., **врътѝна** диал., **фртума** (Пореч е), **уртѝнъ** (Дервент, Дедеагашко); **Фъртѝна** 'силен западен вятър, който зиме отвява снега от покривите на сградите и силно фучи' (Чипровци; Светлен, Поповско; София). – Произв.: *фъртѝнки* 'порода гълъби' (Твардица, Молдавия), *фъртѝнку* 'бързо и силно възбудим човек' (Еленско), *фъртумѝшка* 'вихрушка' (Влахово, Смолянско). – Формите *фортѝна, фуртѝна* са чрез сргр. *φορτοῦνα, φουρτοῦνα* 'буря', където

от итал. *fortuna* (*di mare*) '(морска) буря', венец. 'буря' < срлат. *fortuna* в *maris fortuna* 'морска буря'. – Вж. Л. Ванков, Роман. Заемки 260, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, G. Meyer, Ngr. St. 4, 98, Vasmer, RoczSl 3, 268; Фасмер, Изв. 12, 215. Според Romansky, JIRSpr 15, 104, Berneker, SEW 286, А. Спасова, ИИБЕз 38, 1962, 337, направо от итал. *fortuna*. Според Miklosich, Tü elem. 1, 296, EtWb 58, чрез тюркотатар., осм. *fortuna, firtına*, което е малко вероятно, вж. Vasmer, REW 3, 222. – Формите *фъртȕна, фартȕна* са вероятно с дисимилация *ъ (а) – у < у (о) – у*. Формите *вртȕна, врътȕна* са осмислени вероятно с гл. *вртя̀*, за което срв. исп. *tornado* 'силен ураган' < *tornar* 'въртя, обръщам' (Bloch–Wartburg 609), или с промяна *ф- > в-*. – Заето и в срхр. *фòртȕна, фртуна, фȕртȕна, вртȕна* (Skok 1, 526; Slavia 15, 348, № 276, Škaljić 285), рум. *furtună*, арум. *furtuno, fortuno* ж. р. (A. Dunker, JIRSpr 2, 1895, 107), алб. *furtunë, fërtunë* 'буря', тур. *furtuna*. Според Skok 1, 526, W. Domaschke, JIRSpr 21–25, 1919, 70, знач. 'вилица, вихрушка, вятър' е вторично, евфемистично от начално знач. 'съдба, щастие' (срв. *фортȕна*[1]). Думата едва ли е остатък в балк. езици от балканолатински, както смята Jireček, Romanen 1, 36 (възражение от фонет. гледна точка вж. при Bartoli, Zb. Jagić 1908, 43).

фортȕна³ таен кошковски говор 'магьосница' (Гайтаниново, Гоцеделчевско). – Според Й. Н. Иванов, Трудове ПУПХ 17/5, 1979, 60, от итал. *fortuna* 'съдба, щастие'. – Вж. *фортȕна*[1] и *фортȕна*[2].

форȕглица диал. 'хоругва'. – С *х- > ф-* и *-в- > -л-* от *хорȕгвица* (вж. под *хорȕгва*).

фòрум 'средище за обществена и политическа дейност; широко представително събрание; конгрес, конференция, фестивал и др.'. – От международната лексика, срв. рус. *фо́рум*, нем. *Forum*, от лат. *forum*, първоначално название на площад в Древния Рим, където се е съсредоточавал обществения живот. Според Вл. Мурдаров, БЕз 26/6, 1976, 499–500, у нас е заето руското знач. на думата, синоним на конгрес, фестивал, конференция.

форчȁ 'четка за дрехи' (Никола-Козлево, Новопазарско), **форчȍа** 'четка за дрехи или за боядисване' (Райково, Смолянско). – Диал. вариант на *фърча* (вж.).

фосȉльевиче 'изсъхнали листа и стебла от фасул, които се използват за фураж' (Ракитово, Пазарджишко). – Вероятно деформирано вм. *фасȕльевиче*, произв. от *фасȕл* (вж.).

фòта 'престилка' (Сев. Добруджа; Беден, Настан, Брезе, Смолянско; Скребатно, Гоцеделчевско; Девинско), 'женска вълнена тъкана престилка' (Попина, Силистренско), 'женска шарена тъкана вълнена престилка' (Добротица, Дуловско), 'женска пъстроцветна престилка с отвесни чупени линии' (Ковачевица, Гоцеделчевско), 'вид тъкана неразкроена престилка' (Силистренско, гребенски говор), 'престилка за ръчно засяване на жито'

(Сребърна, Силистренско), 'детска престилка' (Тракия), диал. 'покривало', 'голям тютюнев лист, който покрива пасталираните тютюневи листа отгоре и отдолу'. (Лещен, Гоцеделчевско), 'смотана, раздърпана жена' (Хасково). – Вж. *фȕта*.

фòтаджия 'фотограф' (Главановци, Трънско). – Произв. от *фòто* (вж.) с *-джия* от тур. *-ci*.

фотȉя 'кошници от леко дърво на дъги за пренасяне на гроздето от лозята до колите за извозване' (Махалата, Плевенско). – Вж. *хотȉя*.

фòто остар. 'снимка', разг. 'фотографско ателие', **фото-** първа съставна част на сложни думи със знач. 'отношение към светлина или към фотография', напр. *фотоген, фотоапарат* и др., **фòтос** 'снимка от сцена във филм', **фòтоси** мн. ч. 'снимков материал за изложбени цели'. – Първоизточник с гр. *φῶς, φωτός* 'светлина'. Формата *фòтос* е от нем. *Fotos*, мн.ч. от *Foto*, вж. Б. Парашкевов, БЕз 31/1, 1981, 65, или от фр. *photos* мн.ч., вж. М. Въгленов, БЕз 21/4, 1971, 357, схванати като форми за ед.ч., срв. *кекс, комàндос, рèлса, глȕдер*.

фотофор 'раст. зимзелен, Vinca herbacea; раст. малък зимзелен, Vinca minor' (БотР), **фоторов** 'раст. зимзелен, зеленика, Vinca herbacea'. – Неясно.

фотрѐсах са 'разтреперах се от страх' (Ерма река, Маданско). – Вариант на *втресà*, произв. от *тресà* (вж.).

фотȕли мн.ч. в пример: *...много извори (кайнаци), над които поставяли фотȕли (като кошове на пчели), за да не се събарят...* (Потур, Сев. Добруджа). – Вж. *футȕл*.

фотювица 'църковен празник, празнуван в събота преди Петрови заговезни' (Смолянско). – По име на календарен светец Свети *Фотий* и *-ица*.

фоф предл. – Вариант на *фъф* (вж.).

фòфла (Банат), вж. *фъфля*.

фоцѐла 'вид съд за ракия' в нар. пес.: *Етъ го Самандра, дека граде,/ со бочва вино на рамо,/ со фоцела ракия под мишка.* (Геров). – От нгр. диал. *βουτσέλα* 'дървен съд за носене на ракия, вино и др.', с *β > ф* на бълг. диал. почва, вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 140. – Срв. от същия произход *бòца*.

фòчлиф прил. 'пряк, прям' (Бобошево), **фочирȇчлиф** 'който в очите казва недостатъците' (Банско). – Формата *фòчлиф* е от **вòчлив*, срв. *вòчльив* (вж. *окò*), а *фочирȇчлиф* е сложна дума, образувана от предл. съчет. *в òчи* и *рекà*, диал. *речà* 'кажа, продумам' (вж. *рекà*[1]).

фпалѐн '(за плод) започнал да зрее' (Габаре, Белославинско). – С *в- > ф-* от *впалѐн*, произв. от *пàля* (вж.).

фпетȕхавам, **фпетȕхам** 'втълпявам' (Смолян), **фпетȕхва ми са** 'втълпява ми се дълбоко в съзнанието' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско), **фпетȕхва му са** ' убедил се е за нещо и докато не го направи, не се отказва' (Смолянско), вж. *впетȕхува ми се*.

фпѝнам 'насилвам някого да даде пари или нещо друго; да съобщи нещо, което не желае' (Родопите), вж. *-пѝнам*.

фпирам 'докосвам' (Чепеларе), 'запъвам' (Турян, Смолянско), '(за очи) втренчвам' (Виево, Кутела, Тикале, Търън, Смолянско), вж. *-пѝрам*.

фпѝртьвъм съ, фпѝртъ съ 'упорито настоявам за нещо; не отстъпвам от мнението си' (Хасково). – Неясно. Срв. *пѝротѐм* 'упорствам'.

фпѝф 'събрани от младоженци пари на сватбено угощение' (Смолянско, Асеновградско; Габрово, Кръстополе, Ксантийско), вж. *пѝя*.

фпрàсно прил. '(за прасе) бременно' (Белица, Разложко). – Произв. от *прàся (се)*, вж. *прасѐ*, с *в- > ф-*.

фпȕскъ съ '(за шев на плат при шиене) нагъва се' (Доспат). – Произв.: *фпȕська* 'принадено, допълнително пришито към нещо парче плат' (Любча, Смолянско). – Произв. от *пȕскам* (вж.).

фпуȕня̀ съ в съчет. *фпуȕня̀ ми съ* 'запомнил съм': *Идвàм ми съ фпуȕня̀ кȕкȍ бѐши ф турску, амъ ни гу пȍȕнъ дубрѐ* (Еленско). – Вероятно във връзка с *пȍȕнъ* в същия текст, а то с промяна *мн > вн (ȕн)* от *пȍмня* (вж.).

фпъплъчȍсал съ в текст: *Лихѝйът пудгȍнил гьъцàтъ, тъ съ фпъплъчȍсъли* (Котел), вж. *впаплъчȍсам се* (под *пàплъч, пàплач*).

фпърливя̀въм съ, фпърливьѣ съ 'нагорещявам се; подлютявам се' (Хасково), вж. *пàря*.

фраба̀ 'върба' (Ресилово, Дупнишко). – Диал. вариант на *върба̀* (вж.).

фрадȕнче диал. 'малка кола, двуколка'. – Умал., диал. вариант на *врадȕн* (вж. *врадȕни*). – Срв. *фръдȕн, фърдȕни, фърдȕне*.

фра̀жеф 'оранжев' (Горноселци, Гоцеделчевско). – Вероятно от **вра̀нжев* (устно от М. Рачева), диал. вариант на *ора̀нжев* (вж.).

фра̀за 'завършен словесен израз на някаква мисъл, изречение'. – Чрез рус. *фра́за*, от срлат. *phrasis*, което от гр. *φράσις* 'изразяване на реч', произв. от *φράζω* 'говоря, мисля'. – Вж. Vasmer, REW 3, 217, Ст. Младенов, ЕтР 662.

фрайлѝна книж. остар. 'придворна дама' (Ив. Вазов). – Вариант на *фрейлѝна* (вж.).

фрак 'салонна горна мъжка дреха с дълги цепнати отзад поли' (1856), **фраки** мн.ч. (1853), **фракове** също, **фрако** (1860). – От фр. *frac* също, което

чрез англ. *frock* 'черна дреха; вечерна дреха', от стфр. *froc* 'расо'. Формата *фрако* е може би чрез гр. *φράκο*. Вж. Л. Ванков, БЕз 10, 1960, 36; ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 189.

фраквато диал. в нар. пес.: *Извади конче фраквато, че го обузде, оседле...* – Диал. вариант на *фъркова̀то*, вж. *фъркам*.

фраксомилея 'раст. какула, шалвей, градински чай, Salvia officinalis' (БотР). – Неясно.

фра̀нга нар. название на френските златни монети – луидори и наполеони – от 19 в., 'жълтица, наполеон' (Тетевен), 'банкнота от 20 лева' (Черешово, Велинградско), **фра̀нги** мн.ч. 'френски наполеони' (Трявна). – Произв.: *фрънгȕлка* 'французойка' (Кукуш), *франгьȍсване* '(за жени с леко поведение) скитосване' (Студена, Софийско). – От тур. *franga* 'френски, европейски', срв. и нгр. *φράγκος* 'европеец', вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 189. – Срв. *фрѐнга, фрѐнец, френк, фрънза*.

фра̀нгажие название на селянин от Средните Родопи, давано от българите в Беломорието (Родопите). – От *фра̀нга* (вж.), с друга семантика и наст. *-(д)жие* < тур. *-cı*.

франгарица остар. рядко 'амбулантна продавачка, прекупчица'. – От нем. *Franger(in)* също, срвиснем. *pfragnerin*, произв. от ствиснем. *pfragina*, срвиснем. *pfragen* 'търговия', побългарено с бълг. наст. *-ица*, вж. Б. Джонов, ГСУ–ФЗФ 65/2, 1972, 67.

франгѝа в съчет. *са̀бя франгѝа* от нар. пес. (Ловеч). – Вж. *френгѝя*. – Срв. *фра̀нга*.

франджѐла 'купешки бял хляб' (1855), също (Ихтиманско; Ръждавица, Кюстендилско; Геров), **франджели** (1854), **франжѐла** (1858; Ст. Чилингиров, Ан. Страшимиров по РРОДД), **франджѐ̆а** (Тръстеник, Плевенско), **франджȍла** 'продълговат бял хляб' (Рила, Дупнишко), **франжȍла (фрънжȍлъ)** 'купешки бял хляб' (Хасково). – Чрез тур. *francala* също, вж. Л. Ванков, Итал. заемки, 298–299, вж. *франзѐла*. Според Ст. Младенов, ЕтР, 662, вероятно в етимолог. връзка с лат. *frango* 'чупя, троша'. – Срв. срхр. *фржѐла* 'парче сухар' (Skok 1, 534). – За формите *франджȍла, франжȍла* срв. *франдзȍль, франдзȍле* (под *франзѐла*).

франзѐла 'продълговат купешки бял хляб' (1863), **франдзела** също (Самоков), **фръндзѐлъ** (Енина, Казанлъшко), **франдзȍль,** мн. ч. **франдзȍле** (Кърналово, Петричко). – Чрез нгр. *φραντζέλα, φραντζόλα*, от основа *franc-, franz-* с итал. наст. *-ella, -ola*, т. е. 'хляб, приготвен по европейски начин', образувани от говорещите *lingua franca*, вж. Л. Ванков, Итал. заемки, 298–299. – Според Ст. Младенов, ЕтР 662 от италиански, откъдето е и нгр. *φραντζόλα*. – Срв. и рум. *franzelă* 'бял хляб с дълга форма', алб. *franxollë*. – Срв. *франджѐла*.

франк 'основна парична единица във Франция, Белгия, Швейцария и др.' (1843), **франки** остар. мн.ч. (1851), 'германско племе', **фра̀нкове** мн. ч. – От фр. *franc* 'лице от германското племе франки; основна парична единица във Франция и др.', което чрез стгерм. *franc* от средновек. лат. *francus* 'свободен', вж. Ст. Младенов, ЕтР 662. Името на монетата отразява надписа *Francorum rex* 'цар на франките' върху златните френски монети, вж. Л. Ванков, ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966, 189, Б. Парашкевов, Етим. дублети 163. – Срв. *фра̀нга, фрѐнга, фрѐнец, фрънза, фрънзи*.

франкмасо̀н 'привърженик на международно религиозно-политическо движение – франкмасонство, член на франкмасонска ложа; вероотстъпник, безбожник' (1865), **фармасо̀н** (1867), **фармасо̀не** мн. ч. (1849), **фармасо̀нин** (1861), **фармасо̀ни** мн.ч. (1868), **фрамасо̀ни** мн. ч. (1867) **фармазо̀нин** (1868), **фармасо̀не** мн. ч. (1849), **фармасо̀нйа** (1857) 'франкмасонство', **фармасонерѝя** (1869) също. – Книж. заемка от фр. *franc-maçon*, калка на англ. *free mason* 'свободен зидар'. За *фрамасо̀н(и)* срв. итал. *frammasson(e); фармасо̀нйа* е от нгр. *φαρμασονία*; за *фармасонерѝя* срв. фр. *francmaçonnerie* и итал. *farmassonerie* 'франкмасонство'. Вж. Л. Ванков, БЕз 11, 1961, 206–207; ГСУ–ФЗФ 60/1, 1966,189–190. – Срв. *фармасо̀н*.

Фра̀нца остар. 'Франция' (Раковски, Хр. Ботев). – Чрез рум. *Franţă* 'Франция', вж. Б. Симеонов, ИИБЕ, 11, 1964, 353–354, B. Simeonov, Балк. езикозн. 11/2, 1967, 62–63, от итал. *Franza*, вж. Л. Ванков, RESl 46, 1967, 112.

Фра̀нция название на държава в Западна Европа. – Чрез рус. *Фра̀нция* от лат. *Francia* 'държава на германското племе франки', вж. Б. Симеонов, ИИБЕз 11, 1964, 353–354. Първоначално е название на Северна Галия по време на експанзията на франките.

францу̀зин 'гражданин на Франция', **францу̀з** (Банат). **францу̀зи** мн. ч., **французо̀йка** 'гражданка на Франция', **францу̀шки** прил. (Раковски; Трявна; Силистренско, гребенски говор), **францушои** мн. ч. 'французи' (Раковски). – Произв.: *францу̀зка* остар. прил., в съчет. *францу̀зка метлѝца* диал. 'раст. Arrhenatherum avenaceum' (БотР), *францу̀зки* остар. прил., в съчет. *францу̀зки шев* 'вид шев' (Махалата, Плевенско). – Чрез рус. *францу́з, францу́зский* от сргорнем, срдолнем. *franzôs* (срв. нем. *Franzose*), където е от стфр. *françois*. Срв. и срхр. *фра̀нцу̑с, фра̀нцу̑з*, пол. *francuz*, чеш. *francouz*. В български адаптирано със сингулативна наст. *-ин*. – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 662, Vasmer, REW 3, 218, Brückner, SEJP 127, Holub–Kopečný 116. – *Францу̀шки* у Раковски е вероятно чрез сръб. *францушки*, вж. Б. Симеонов, БЕз 14, 1964, 503, а *францушои* – чрез посредничеството на румънски, вж. Б. Симеонов, ИИБЕз 11, 1964, 354. *Французо̀йка* е от румънски, вж. В. Станков, БЕз 17/4, 1967, 369. – Срв. *френгѝя, фрѐнец*[1], *франк*.

францъзи мн. ч. 'въшки' (Славяново, Поповско). – Диал. вариант на *францу̀зи* (вж. *францу̀зин*), срв. *францъ̀скьи* и тур. *Fransız* 'французин'. За семантиката срв. пол. *Prusak* 'хлебарка', чеш. *švab* също.

францъ̀скьи прил. 'френски' (Банат). – Диал. вариант на *францу̀зки* (вж. *францу̀зин*). Срв. тур. *Fransız* 'французин'.

фрапо̀свам, фрапо̀сам диал.'блъскам, удрям' (Геров). – С *ф-* < *х-* от *храпо̀свам* също (вж.).

фрас[1] 'вид болест, придружена с болки в стомаха', в клетва: *фра̀са да те удâры!* (Банат). – Вероятно от срхр. *фрâс, врâс, хрâст* 'детска болест, придружена с гърчове', което според Skok 1, 528, е от австр.-нем. *Fraiss*, мн.ч. *Frais(en)*.

фрас[2] междум. за удар. – Произв.: *фра̀скам, фра̀свам, фра̀сна, фра̀снем* разг. 'удрям, шибам (обикн. с камшик, тънка жилава пръчка)', *фра̀снувам* диал., *фра̀снам* (Долновардарско), *фра̀шкам, фра̀снем, фра̀шнем* учен. говор 'удрям; слагам оценка двойка' (София), *фра̀скум* 'удрям, звучно' (Кукуш); *нафра̀сквам* диал. 'набивам' (Геров), *нафра̀скам* прен. разг. 'поставя': *нафраскаа ми три двойки; офра̀скам, офра̀сквам* диал. 'набия'; *сфра̀скам* 'удрям' (Банско). – Звукоподраж., срв. *прас, трас, храс*. – Срв. и *вра̀скам*.

фра̀скам[1], вж. *фрас*[2].

фра̀скам[2] 'ям' (Копривщица; Силистренско, гребенски говор). – Произв.: *нафра̀сквам са* 'наяждам се до пресищане' (Хасково; Кръстополе, Ксантийско); *офра̀скам, офра̀сквам* диал. 'лакомо изяждам всичко'. – Еднакво с *фра̀скам*[1] (вж. *фрас*[2]). За семантиката срв. *набйвам* 'ям (лакомо)', срв. *пра̀скам*.

фра̀скам[3] ученически говор 'бягам' (София). – Еднакво с *фра̀скам*[1] 'удрям', семантично срв. *удрям на бяг*.

фра̀те книж. остар. 'католишки калугер' (К. Величков). – От итал. *frate* също.

фрату̀вам 'говоря' (Шумен; Дедеагачко). – Диал. вариант на *хорту̀вам* (вж.).

фрату̀на, вж. *форту̀на*[2].

фра̀углица 'сватбено знаме' (Обидим, Разложко). – Вариант на *хору̀глица* (вж.), срв. *фру̀глица, фуруглица, фрòглица*.

фрача̀, фръча̀ 'четка' (Самоков). – Вариант на *фърча̀*(вж.).

фра̀шка 'прашка от връв за хвърляне на камъни' (Самоковско), **фра̀шча** (Самоков). – С диал. *пр-* > *фр-* от *пра̀шка* (вж. *пра̀шка*[1]). Формата *фра̀шча* е с диал. застъпване на праслав. **tj* с *шч* вм. с общобълг. *щ*. (Л. Селимски, писмено).

фра̀шкам, фра̀шнем, вж. *фра̀скам, фра̀снем* (под *фрас*[2]).

фрашътьй '(за кон) цвили' (Малка Арда, Смолянско). – Вероятно със свръхстарателно *а* вм. *фръшътьй*, а то от **фрешти*, вариант на *врещѝ* (вж. *врещя̀*). – Срв. *фищѝ* също.

фрбам 'пия или ям с лъжица, обикн. топло нещо, с поемане на въздух' (ЮЗ). – Може би е в резултат на говорна деформация вм. *сърбам*. Срв. обаче *фръ̀кам*[2] и *фръ̀цам*[1] 'сърбам'.

фргъи мн.ч. 'изрив, пъпки по тялото' (Доброславци, Софийско). – Вариант на *въ̀рги* (вж. *въ̀рга*).

фрдзам се 'често се въртя, движа се бързо насам-натам' (Доброславци, Софийско). – Вариант на *фръ̀цам се* също, в същия говор (вж. *фръ̀ц*), с експресивно озвучаване на *ц*.

фрдȕн 'голямо колело, изсечено от дебело дърво' (Габаре, Белослатинско). – Вариант на *врадȕн* (вж. *врадȕни*), срв. *фрадȕнче, фърдȕни, фърдȕне*.

фрега̀та 'военен тримачтов кораб с платна; морска птица с голяма крива и дълга опашка, която живее край топлите морета' (1844, Любословие), **фрегада** остар., **фрегади** мн. ч. (1835, Н. Хилендарски). – Произ.: *фрега̀тен* и *фрега̀тски* прил. – По книжовен път от фр. *fregate*. Като устна заемка от итал. *fregata* (14 в.), венец. *fregada, fergada*, гр. *φεργάτα, φεργάδα*, вж. Л. Ванков, Роман. заемки 257–258.

фред 'навсякъде' (Дебрене, Шуменско; Ихтиманско; Великотърновско; Твърдица, Сливенско), 'всичко, всички' в нар. песни (Разложко; Влахи, Санданско; Драмско), **фрет** също (преселници от с. Гьобел, Мала Азия, в Новопазарско; Гоцеделчевско; Велинградско; Любча, Девинско; Плевня, Руждене, Драмско; Демирхисарско), **фредь** 'навсякъде' (Сандански), **фредум** в нар. пес.: *...Иленкъ, гурко сирачи/ пугледъ фредум въф селу,/ нийде кумини ни кадьът* (Черна, Северна Добруджа), **фредума** в нар. пес.: *...Фредума конак имаме...* (Карнобатско). – Вариант на *вред*, вж. *вред*[1], *вредом*.

фрѐда в съчет. *Нѐма фрѐда* 'не мога да се вредя' (Еленско). – Произв. от вариант на *вредя̀, врѐждам* (вж. *ред*).

фрез шивашки професионален говор 'с цвят на зряла ягода'. – Произв.: *фрѐзав, фрѐзов* прил., *фрьѐзъф* 'тъмнорозов цвят' (Върбово, Смолянско). – От фр. *fraise* 'ягода', т. е. 'с цвят на ягода', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

фрезѐнк м., **фрезѐнка** ж. 'вид коларожелезарски инструмент за разширяване на пробити дупки' (Тотлебен, Плевенско), **фризѐнк**, **фризѐнци** мн. ч. също (Габровско). – От нем. *Versenker* техн. 'зенкер', с метатеза *ver-* > *фре-* и с преосмисляне на завършека *-er* в немската дума (изговарян като тъмно *-е* = *-ъ*) като кратък опред. член за м.р. или като окончание *-а* за ж. р.

фрейлѝна остар. книж. 'девойка от знатен произход; придворна дама' (в превод на Л. Н. Толстой). – От рус. *фрейли́на* 'госпожа' < пол. *frejlina*, където от нем. *Fräulein* 'госпожица', от горнем. *Fräule*, умал. от *Frau* 'жена'. – Вж. Vasmer, REW 3, 219. – Заето и в срхр. *frâjla* (Skok 1, 528). – Срв. *фрайлѝна, врàйла, фрайлѝна*.

фрѐйтер 'младши сержант' (Банат). – Вариант на *ефрѐйтор* (вж.), с изпадане на *ф-* и асимилация *е – е* < *е – о*.

фрѐквам са 'обещавам' (Шумен), **фрѐкъл съ** (Габрово). – Произв.: *фрѐкан* 'обещан с религиозна цел да бъде даден жертва (курбан) на светия при заболяване' (Странджа), *фрѐкану* 'обещание за извършване на богоугодно дело' (Мулдава, Асеновградско). – Вж. *врекà се, врѝчам се* (под *рекà*[1]).

фрѐкна 'литна' (Олшанка в Украйна). – Диал. вариант на *фръ̀кна* (вж.).

фрѐкнувам 'карам се, нахвърлям се с остри думи' (Банско). – Вариант на *врѝкна* (вж. *вряк*).

френ[1] 'хрян' (Лясково, Смолянско). – С *х-* > *ф-* от *хрен* (вж. *хрян*).

френ[2] 'домат' (Градина, Първомайско), **френь** (Свобода, Старозагорско). – С изпадане на *-к* от *френк* (вж. *френк*[2]).

фрѐнга[1] 'сифилис' (Габаре, Белослатинско; Брусен, Тетевенско; Горна Лешница, Великотърновско; Горнооряховско; Еленско; Сливен; Бел камен, Велинградско; Странджа; Шумен), 'венерическа болест, предимно сифилис' (Габрово), 'проститутка' (Трън). – Произв.: *фрѐнгаф* 'болен от сифилис' (Странджа; Шумен; Енина, Казанлъшко; Силистренско, гребенски говор), *фрѐнгьева* прил. във: *фрѐнгьева бо̀лес* 'сифилис' (Банат), *френгайв* 'болен от сифилис' (Каменица, Кюстендилско), *фрѝнгев* прил. във: *фрѝнгева бо̀лест* 'сифилис' (Банат). – От тур. *frengi* 'европейски; болест сифилис'. Срв. фр. *mal français*, итал. *mal francese*, тур. *frenk illeti* за същата болест, вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, Škaljić 285 (под *фрѐнjak* 'сифилис'). – Заето и в срхр. *вренга, френга* също (Skok 1, 533). – Срв. *врѐнга, фрѐнка* (под *френк*[3]), *френгѝя, фрàнга, франк, фрѐнец, фръ̀нза*.

фрѐнга[2], **фрѐнго** 'брава на прозорец или врата' (Свежен, Карловско), срв. *френкъ*[2].

френгѝль 'ключ, обикн. изкован' (Дебърско), срв. *фрѐнкъл, фрѐнкилит*.

френгѝя диал. в нар. пес. 'купешки бял хляб, франзела', прил. неизм. остар. 'западноевропейски' в нар. песни и у К. Петканов (РРОДД 536), например: за ножче (Копривщица), за игла (Козловец, Свищовско; Русокастро, Бургаско; Галиче, Оряховско), за каруца (Лакатник, Софийско), за памук (Велес), в шивашки професионален говор '(за шев) начин на засрещане на платовете при внаждане на дебел плат, така че да не личи внадката', **френгѝѐ** също (Чепеларе, Смолян, Триград), **френгия** в съчет. *сабя френгия* в нар. песни 'остра западноевропейска или френска сабя' (Озирово, Монтанско; Тетевенско; Троянско; Луковитско; Трявна; Оряховско; Свищовско; Разград; Софийско; Кюстендилско; Самоков; Гоцеделчевско; Петричко), **фрингѝя** в съчет. *на фрингѝя* дърводелски говор 'начин на свързване на издадени части – нарези, зъби' (Ряхово, Русенско), **фрингѝйъ** в съчет. *сабя фрингѝйъ* (Котел),

фрингѝа в съчет. *сабя фрингѝа* (Горна Оряховица). – Произв.: *френгѝена* диал. '(за сабя) тънка европейска', *френгияна* диал. също, *фрингийънъ* (Горна Оряховица), *френгѝйка* в съчет.: *сабя френгийка* от нар. пес. (Невски, Поповско), *френгѝйски* прил. (Долна баня), *френгѝйче* в съчет.: *нòжче френгѝйче* от нар. пес. (Шумен). – Преоформени в български от тур. *frengi, firengi* 'европеизиран, европейски', прил. от тур. *Freng, Frenk* 'французин, европеец; френски; европейски', което от фр. *Franc.* – Вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, Škaljić 285 (за срхр. *фрѐнги* 'европейски'). – Заето и в рум. *frenghie* остар. 'плат брокат'. – Срв. *фрѐнга*[1] и *фрѐнга*[2].

фрѐнго, вж. *фрѐнга*[2].

фрѐне в израз: *не ми фрѐне тая вода* 'не ми действа добре на здравето' (М. Търново). – С *ф-* < *х-* от *хрѐне ми* (вж.).

фрѐнец[1] нар. остар. 'французин', **фрѐнци** мн.ч. – Според Л. Селимски (писмено) наст. *-ец* е резултат от усложняване на първоначално простата основа *френк* (вж. *френк*[1]), състояща се само от коренна субстанциална морфема (и нулева – за м.р. ед.ч.). Краесловното *-к* се редува с *-ц* в словоформата за мн.ч. *френц-и*, поради което тя започва да се разчленява на морфеми (*френ-ц-и*), а това обуславя появата на нова форма за ед. ч. *френ-ец*. Срв. Ст. Младенов, ЕтР 663, под *фрѐнга*. – Срв. от същия произход *фрàнга, франк, фрѐнга*[1], *фрънзи, фръзи*.

фрѐнец[2] 'домат' (Калояново, Пловдивско; Дюлево, Панагюрско), **фрѐнци** мн. ч. (Долно Ряхово; Силистренско, гребенски говор; Пловдив, Хасково, Чирпан, Сливен, Петрич, Лозенград; Кузлукьой, Дерекьой, Гюмюрджинско и др.), 'сорт дребни като сливи домати' (Еленско). – Еднакво с *фрѐнец*[1] (вж.). – Срв. *фрѐнк*[2].

френк[1] остар. нар.'французин; европеец' (Геров), остар. нар. 'френски', в съчет.: *френк юзюми* диал. 'френско грозде, Ribes grossularia' (тур. *frenküzümü*), *френк кимьону* диал. 'раст. ким, Carum carvi' (БотР), *френк терзѝя* остар., шивашки професионален говор 'модерен шивач, който изработва дрехи по западна европейска мода' (Ив. Вазов), *фрѐнк терзѝйе* (Шумен), *фрѐнк тердзѝя* (Брягово, Първомайско; Самоков, Смолян), *френк терзѝйка* (Шумен), **френкь** 'французин' (Кукуш), в съчет. *френкь тирзѝа* (Кукуш), *френкь терзѝе* (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Девинско). – Произв.: *френкѝня* остар. 'французойка' (Ив. Вазов, П. Р. Славейков), *фрѐнков* прил. във: *френково билье* 'раст. поималка, сипаница, игловръх, Alyssum minimum; раст. росопас, Fumaria officinalis' (Брестовица, Пловдивско), *френченка* 'французойка' в нар. пес. (Омуртаг); *изфренча се* в текст: *Нине хората съ исфренчиа* (Шуменско). – От тур. *Frenk* 'французин; европеец', *frenk* 'френски', където от фр. *franc* 'франк', вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, Б. Парашкевов, Етим. дублети 163. *Френк терзия* е от перс.-тур. *Frenk terzi(si)*, вж. М. Моллова, БЕз 14/6, 1964, 538.

френк[2] 'домат' (Пловдив; Сталево, Първомайско; Динево, Нова Надежда, Обручище, Хасковско; Сливен; Чирпан; Крумово, Лозенец, Ямболско; Петрич; Каваклии, Лозенградско), в съчет. *френк патладжан* 'червен домат' (Бесарабия), **фрѐньк** (Хасково; Дервент, Дедеагачко), **фрѐнки** мн.ч. (Беласица, Петричко; Долно Луково, Ивайловградско), **фрѐнкове** мн.ч. (Пловдив, Чирпан, Петрич), 'дребни полски домати' (Любимец, Хасковско), **фрѐнкови** 'червени домати' (Сливен), **фрѐнкюве** (Хасково). – Произв.: *фрѐнков* прил. във: *фрѐнкоа кàша* 'каша от домати и брашно' (Сталево, Първомайско), *фрѐнкоф* 'домат' (Нова Надежда, Хасковско), *фрѐняк* диал. също. – От турски, срв. тур. *frenk patlıcan*, вж. Ст. Младенов, ТрСб 6/1, 167. – Еднакво с *френк*[1] (вж.). – Срв. *фрѐнец*[1].

френк[3] в съчет. *френк илетѝ* 'сифилис и др. венерически болести' (Средни Родопи), **френкь** 'сифилис' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско, Маданско, Момчилградско), **фрѐнка** 'сифилис' (Самоков). – Произв.: *френклѝв* прил. 'болен от венерическа болест' (Самоков). – Еднакво с *френк*[1] (вж.), като *френк илетѝ* е от тур. *frenk illeti* със същото значение. – Срв. *фрѐнга*[1].

фрѐнкелдѝя 'ръчка, дръжка на врата' (Кочан, Гоцеделчевско). – От тур. *frenk kilidi* 'английска брава' (вж. *френкь*[2] и *килит*). – Срв. *френкилит*.

френкилит 'брава' (Велес), **фрѐнкьилит** също (Прилеп), **френк-кьилити** мн. ч. (Прилеп). – От тур. *frenk-kiliti*, срв. *френк*[1], *фрѐнкъл, фрѐнкелдѝя*.

френкь[1], вж. *френк*[1].

френкь[2] 'желязна брава за врата' (Енина, Казанлъшко), 'двойна желязна ключалка' (Жеравна, Котленско). – От тур. *frenk* 'френски; европейски' (вж. *френк*[1]). – Срв. *фрѐнга*[2], *френгиль, фрѐнкелдѝя, фрѐнкилит, фрѐнкъл*.

френкь[3], вж. *френк*[3].

фрѐнкъл 'брава' (Лозенец, Ямболско). – Срв. *френкь*[2], *фрѐнга*[2], *френгиль, фрѐнкелдѝя* и *фрѐнкилит*.

фрѐнски, фрѐнска, фрѐнско прил. 'който се отнася до Франция, французин и френец', в съчет: *френски монотàр* диал. 'раст. див копър, монотар, Foeniculum officinale', *френски патладжàне* диал. 'раст. червени домати, Solanum lycopersicum', *фрѐнски патлажѐнê* (Кръстополе, Ксантийско и др.), *фрѐнски пътълджѐн* (Кукуш), *врѐнски патладжàн* (Чешнегирово, Пловдивско), *френски райграс* 'раст. Arrhenantherum elatius = Arrhenantherum avenaceum' (БотР), *фрѐнски трън* диал. 'раст. бял трън, бял лиляк, салкъм и пр., Robinia Pseudacacia' (Гевгелийско; Ениджевардарско), *френска глушина* диал. 'раст. див боб, Vicia narborensis', *френска салата* диал. 'раст. градинска синя жлъчка, Cichorium indivia' (БотР), *фрѐнска смòква* диал. 'раст. арабски език, лопати, Opuncia vulgaris', *фрѐнско бàло* 'валс' (Загоричани, Костурско),

фрѐнско биле 'раст. росопас' (Пловдив), *фрѐнско грòзде* 'раст. немско грозде, Ribes ribrum, диал. 'раст. цариградско грозде, Ribes grossularia' (Бистрица, Софийско; Габровица, Пазарджишко), диал. 'Ribes alpinum (rubrum); Solanum nigrum' (Панчев), *фрѐнско грòзье* 'раст. Solanum nigrum' (Велес), *френско коло* 'велосипед' (Искрец, Софийско), *френско тереси* диал. 'цвете латинка, Tropaeolum majus'. – Прил. от основата във *фрѐнец* (вж. *фрѐнец[1]*), *френк* (вж. *френк[1]*).

фрѐнче[1] 'дребен сорт домати' (Лозенградско; Съчанли, Гюмюрджинско). – Според R. Bernard, Балк. езикозн. 9/2, 1965, 89, умал. от *френк* (вж. *френк[2]*) или от *фрѐнец* (вж. *фрѐнец[2]*).

фрѐнче[2] 'цвете латинка, Tropaeolum majus' (Котел, Елхово, Й. Йовков), в гатанка за търговец, дюкянджия: *Алено френче на дюкян цъфти?* (Подвис, Карнобатско; Кипилово, Еленско; Медвен, Котелско; Комарево, Провадийско), **фрѐнчи** също (Сливен). – Еднакво по произход с *фрѐнче[1]* (вж.), срв. в подкрепа друго диал. название на цветето латинка *френско тереси.*

фрѐскам 'не мога да произнеса звук „р"' (Видин). – Неясно.

фрѐско шивашки професионален говор 'плат със силно пресукани нишки, от които в тъканта се получават възелчета'. – От итал. *frésco* също, вж. Н. Намеранов, БДиал I 227.

фрет, вж. *фред.*

фрѐтчевам 'нарядко извършвам някакво действие' (Родопите), 'разреждам с вода' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско). – Произв. от *рѐдък* (вж.).

фрѐферица 'много приказлива жена' (Вършец, Берковско). –С *ф-* < *в-* от *врѐверица* (вж.).

фрефос диал. 'бебе'. – С регресивна асимилация *в – ф > ф – ф* от *врѐфос* също, което от гр. *βρέφος* също, вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 79, Дзидзилис, Фонетични проблеми 107.

фреш 'едра жаба', **фрѐшве** мн. ч. (Винга, Банат). – От нем. *Frosch* 'жаба', вероятно повлияно от формата за мн. ч. *Frösche*. Според Б. Парашкевов, Немски елементи 168–169, банатското *фреш* може да застъпва делабиализуваната и апокопирана диал. форма за мн. ч. *fresch* вм. книж. *Frösche*, но трябва да се има предвид и формата за ед. ч. *fresch*, която е широко разпространена в Пфалц, Елзас, Лотарингия, Люксембург и може да е проникнала в Банат.

фрикасѐ 'вид ястие с месо и бял сос от брашно, яйца, кисело мляко и лимонов сок'. – От фр. *fricassée* също, от гл. *fricasser*, композит от *frire* 'пържа' и *casser* 'късам', вж. Bloch–Wartburg, 265. Според П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 168, от лат. *fricare* 'накъсвам късчета месо'.

фрикѝта 'лъжица, обработена с гласпапир' (Мраморен, Врачанско). – Вероятно от рум., срв. *frecàt, frecàtă* прич. 'натрит, натрита', произв. от гл. *a frecà* 'трия, търкам; натривам'.

фрикнал в нар. пес: *Фрикнала е Добра/ в'долната градина...* (Широка лъка, Смолянско). – Може би с *в- > ф-* от *врикнал*, вж. *врѝкам* 'врякам', или от **врекна* 'обещая', срв. *фрѐкан* 'обещан', *фрѝцам се* 'обещавам' (БДиал 1, 150), с *ѐ > ѝ* в говора на Широка лъка.

фрѝнах са в текст: *Богат бил,... фринах са, зех гу, пък то... бял день не вѝдеф* (Шумен), тълкувано в ДА: В. Петров, тетр. III, 263, 'жертвах се, ангажирах се, без да мисля'. – Вероятно произв. от *рѝна* (вж. *рѝя*), с *в- > ф-*. Срв. семантично *закопѐх се* със същото метафорично значение.

фрѝнгева в съчет. *фрѝнгева бòлест* 'сифилис' (Банат). – С *ѝ* от *ѐ* в диалекта (вж. *фрѐнга[1]*).

фрингѝя, вж. *френгѝя.*

фрипна в нар. пес.: *фрипна Райна в хамбарѐно,/ та му сбрала до три зърна...* (Чепеларе; Устово, Смолянско; Широка лъка; Девинско). – Произв.: *фрѝпкам* 'скачам' (Опан, Старозагорско; Турян, Смолянско; Мостово, Дряново, Асеновградско; Мугла, Девинско; Широколъшки район). – С *в- > ф-* от *врѝпна* (вж. *рѝпам; рѝпна*).

фриптýра 'печено месо' (Банат). – От рум. *friptură* 'печено'.

фрисали диал. прич. в нар. пес.: *Гато съм била мънинка,/ мънинка на три денешна,/ три ма врисници фрисали.* – Диал. вариант на *орисали,* прич. от *орѝсам* (вж.), срв. там *врѝсам.*

фрись 'извор' (Сърница, Хасковско). – С *в- > ф-* от *врис* (вж).

фрит мест. 'всички' (Созопол; Беломорска Тракия; Гюмюрджинско), **фрить** (Чадърли, Гюмюрджинско). – Произв.: *фритчина* 'околовръст, отвсякъде': *Къщата* е *фритчина заобиколена* (Хасковско; Корушлий, Харманлийско). – С *в- > ф-* от *врид* 'всички' (вж. *вред[1]*), срв. *фред.* Произв. *фритчина* е адвербиализирано съществително.

фрѝцам се 'обещавам' (Странджа). – Диал. вариант на *врѝчам се* (вж.), срв. *нарѝцам.*

фрѝчкот мест. в нар. пес.: ... *запаса сабя френгѝя,/ наметна пушка бойлия,/... та им насреща излезе,/ и фрѝчкот си ги изкоси.* (Сив кладенец, Ивайловградско), **фрѝчокат** мест. 'всичките, всичкото' (Сив кладенец, Ивайловградско). – Вероятно с *ф-* < *в-* от *врѝчкото*, срв. *врѝчко* 'всичко'. – Формата *фрѝчокат* е вероятно с разширение: *фрѝчокат* < *фрѝчокот* < *фрѝчкот.*

фрищѐл 'горещ' в текст: *Вòда е фрищѐла, чъ тъ офрѝщи* (Ново село, Видинско, ТБД 6, 293). – Прич., срв. *офрищýвам, офрѝщим.*

фрк за наподобяване на хвърчене, в текст: – *Бьѐки ти фрк та ас нье фрк*? – *Спуснѐл са да фркне при фтичето…* (Тетевенско). – Звукоподраж., срв. *фъ̀рк*.

фр̀кам '(за кон) пръхтя' (Смолско, Пирдопско), **фркне** '(за кон) пръхти' (Каменица, Кюстендилско). – Вероятно от звукоподражателен произход, вж. *фъ̀ркам*. Срв. *фръчѝй*[2].

фр̀кнам 'удрям' в израз: *Кье те фркнам!* (Неготин). – Вероятно от звукоподражателен произход, срв. *фръ̀кна*[2], *фръ̀кна*[3].

фрлу̀нка 'евтина фалшива монета; позлатена монета' (Рибарица, Етрополско), вж. *фърлу̀на*.

фро̀глица 'сватбено знаме' (Кремен, Разложко). – Вариант на *фру̀глица* (вж.).

фролини мн. ч. в нар. пес.: *...на висок чардак ще седиш,/ жълти фролини ще редиш* (Ключ, Петричко; Кукуш), **фрулина** диал. 'тенекиена монета' (Геров), 'по-малка жълтица' (Баровица, Ениджевардарско), **фрулѝна** 'златна монета за украса, флорина' (Кукуш), **фрулѝни** мн.ч., 'украшение за женска глава' (Козичино, Поморийско). – С метатеза от *флорѝна, флурѝна* (вж. *флорѝн*). – Срв. *фиорин, фдо̀рин. фурѝн, фурлѝна*.

фро̀лче 'кавал' (Църварица, Фролош, Пиянец, Кюстендилско). – Може би умал. от метатизирана форма на нгр. *φλογέρα* 'кавал'. Срв. *хро̀ле* 'вид кавал, зурна' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско).

фро̀нт 'висше оперативно обединение при военни действия, включващо армии, войски, усилващи съединения и части; лицевата страна на построени войски; обединение на обществени сили; предна, лицева част на нещо', **фронта̀лен** прил. 'обърнат напред, челен; разположен симетрично на фасада'. – Произв.: *фро̀нтов* прил., *фронотова̀к*. – Заето от рус. *фронт, фронта̀льный*, което от нем. *Front, frontal* < лат. *frons, frontis* 'чело', *frontalis*. – Вж. Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 28, Ст. Младенов, ЕтР 663.

фрош бъчварски термин 'това, което остава навън от дъгите от дъното на бъчва, чело' (Габрово), 'дебелината на дъгите на бъчва при дъното' (Попина, Силистренско; Ряхово, Русенско; Копривец, Беленско; Тетевен). – От нем. *Frosch* 'край на дъгите на бъчва', метафорично от знач. 'жаба', срв. *жа̀бка* 'част от процеп на кола; уред за затваряне на врата; част на газена лампа, през която минава фитилът; места, дето се поставят седалки на лодка', понеже предметите напомнят отворена уста на жаба (вж. *жа̀ба*).

фро̀шпацен бъчварски термин 'ренде за подравняване на фроша и гребена на изработена вече бъчва' (Тетевен). – От немски, срв. *фрош*, но втората част остава неясна.

фр-р-р диал. междум. за хвърчене. – Звукоподраж., срв. *фър-р*.

фр̀скам 'говоря, без да произнасям някой звук, най-вече *р*' (Доброславци, Софийско). – Произв.: *зафр̀скам* 'започвам да фръскам' (Доброславци, Софийско). – Вариант на *фрѐскам* (вж.).

фру̀глица 'украсен прът с даровете на невестата, с който хороводецът води хорото' (Ярлово, Самоковско; Гевгелийско; Кукуш). – Произв.: *фруглича̀р* диал. 'който носи сватбеното знаме', *фругличѐр* (Кукуш). – Диал. вариант на *фору̀глица* (вж. *хору̀гва*), срв. Ст. Младенов, ЕтР 663. – Срв. *вру̀глица, фро̀глица, уру̀глица*.

фруд, вж. *фрут*.

фру̀жка (фру̀шка) 'голям нож за остъргване на нощви за хляб' (Жупа, Дебърско), 'дълъг нож с едно сечиво и дръжка, пъхната в ножницата' (Дебърско), **фру̀жки, фружко** прил. в съчет.: *фру̀жки нож, фружко но̀же* 'вид нож, европейска направа' (Папрадища, Велешко; Дебърско; Л. Каравелов). – Прил. с наст. *-ьsk* и диал. *у* < *ѫ* от стб. **фрѫгъ* (срв. Ст. Младенов, ЕтР 663), срв. съръб.-цслав. **фрѫгъ** > срхр. етноним *фруг* 'французин' (15 в.), според Skok 1, 532–533 (под *Frugy* = *Fruzi*) от сргр. *φράγγος*, срхр. МИ *Фрушка гора* (заселена в 1162 г. от итал. французи), рус. *фружьская церковь* 'католическа църква'. Семантично срв. *ножче френгѝйче* (под *френгѝя*). – Срв. *фръ̀жки, фръ̀шко*.

фрукт остар. 'плод, овощие', **фру̀кта** (Олшанка в Украйна), **фруктиѐра** 'съд за плодове'. – Чрез рус. *фрукт* от лат. *fructus* и фр. *fructière*, вж. РЧДБЕ 1982, 937.

фруле мн. ч. в нар. пес. *Ходих, Нене, ходих, джанъм, твърде млогу ищът:/ девит върви, джанъм Нене, се жълтите фруле,/ а десет, джанъм Нене, дребин ми маргърит!* (Шуменско). – Мн. ч. от съкратен вариант на *фрулѝна* 'жълтица' (вж.).

фрулѝна, вж. *фролини*.

фрунда̀ло 'детска играчка от малък металически кръг, който се върти на канап и издава особен звук' (Банско). – Отглаголно образуване, вероятно от звукоподраж. произход, по шума от въртенето, срв. *врънка̀ло* 'детска играчка пумпал' (под *врън*).

фрунджѝя 'който меси или продава хляб' (Ръждавица, Кюстендилско). – От тур. *furunci, furuncu*, произв. от *furun* (вж. *фуру̀н*), с дисимилаторно изпадане на *у* в първата сричка. – Заето и в срхр. *фуру̀нција* (Škaljić 286).

фрут в нар. пес.: *Фрут жабите са събрали,/ събрали и заиграли...* (Драмско), **фруд** мест. в нар. пес.: *Събрала й Вела, пубрала й/ фруд момите, фруд дружките/ на попрелка по седянка.* (Гоце Делчев), с вероятно знач. 'вред'. – Вариант на *врют* (срв. и *врът*[1] 'всички'). – Срв. *вред*[1], *врит*, *фред, фрет*.

фрȕто остар. 'десерт' (1862), също (Копривщица). – Чрез нгр. *φρούτο* също, от итал. *frutto* 'плод', което от лат. *fructus*, вж. Л. Ванков, Роман. заемки 258. Срв. срхр. *фрут* 'плод', което е направо от италиански, вж. Skok 1, 533.

фрутулки диал. 'малки кръгли лъскави пластинки с дупка в средата, употребявани за украса на дреха' (Геров). – С метатеза от *флутурки* (вж. *флȕтур*).

фрȕчȇм са 'бръчкам се, набръчквам се' (Златоградско, Маданско), 'мръщя се' (Родопите). – Произв.: *фрȕчка* 'бръчка, гънка на кожа' (Златоград; Старцево, Маданско; Габрово, Кръстополе, Ксантийско; Смилян, Смолянско), 'гънка на дреха' (Габрово, Ксантийско), *фрȕчки* мн.ч. (Ахряне, Смолянско), *фрȕчькьи* (Мъглища, Маданско); *нафрȕчвам са, нафрȕчквам са* 'набръчквам се' (Смилянски район; Златоград, Маданско; Асеновградско), *нафрȕчен* (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Маданско). – Вероятно от **софрȕчȇм са, *софрȕча са* (срв. *софрȕчен* 'набръчкан', за което се предполага, че е образувано на бълг. езикова почва от нгр. *σουφρώνω* 'набръчквам; (за плат) измачквам, смачквам', срв. и нгр. *σούφρα* 'гънка, бръчка'), срв. и *сафручи се* '(за плат) несполучливо се боядиса'.

фрȕшка, вж. *фрȕжка,* срв. *фръшко*.

фрȕштук 'закуска' (Банат). – От нем. *Frühstück*, може би чрез срхр. *фрȕштук*.

фршла таен зидарски говор 'фасул' (Янче, Тетовско), **фршля**, **фршула** таен майсторски говор (Кривопаланско). – Може би произв. от *връх* (вж.), с *ф-* < *в-*, срв. *врше* 'клонче' в говора, *връшлȇ* 'връх на растение', *връшля̀к* 'тънки съчки', *връшня̀к* 'раст. мурика, Bruokenthalia spiculifolia', поради това, че плодът на фасула е разположен върху клончета. Семантично срв. *безвръшник* 'фасул, който расте без вейки', *върхȁр* 'плод от върха на растение', *върхȁрка* 'чушка от върха на стъбло'.

фръ мест. в нар. пес.: *...кои са, майчо, не престали, фръ са, майчице, изклани.* – С изпадане на *-т* от *фрът* 'всички' (вж.).

фръгам диал. 'хвърлям', 'обиждам; клеветя' (Тръстеник, Плевенско; Долна Митрополия; Копривщица), срв. *фъргам*.

фръжки прил. диал. 'френски'. – Прил. с наст. *-ьsk* и ъ < ѫ от стб. ***фрѫгъ**, срв. Ст. Младенов, ЕтР 663. Срв. **фрѫзькъ** 'франкски' (Стб. легенда за Св. Вацлав), вж. *фрȕжка, фрȕжки*.

фръзи, вж. *фрънза, фрънзи*.

фрък[1] 'голяма чаша от кратуна, с която пият вино' (СЗ; Геров), вж. *връг*.

фрък[2] 'французин' (Солунско). – Вариант на *фрънк* 'чужденец' в говора (вж.), с изпадане на съгласната *-н-*.

фръкалче, фръкалчȍ, вж. *фръкам*[1].

фръкам[1], **фръкна** 'хвърча, летя' (Банско; Разложко, Гоцеделчевско; Плевенско; Банат; Суворово в Украйна), **фръкна** 'ядосам се и избухна, кипна' (Т. Г. Влайков), **фрȕкам** 'хвъркам' (Смолско, Пирдопско), **фркна** 'хвърча, летя' (Ботевградско), **фръкнувам** 'литвам; избухвам (за ядосан човек)' (Самоков), **фръкнува** '(за рана) инфектира се' (Самоков), '(за вода, извор) бликва' (Банско). – Произв.: *фръкалче* 'малка птичка с още непораснали крилца' (Бачево, Разложко), *фръкалчȍ* 'пиле, излюпено през есента; ялов петел' (Осиково, Гоцеделчевско). – Диал. вариант на *фъркам*(вж.).

фръкам[2] 'сърбам' (Самоковско), **фрȕкам** също (Бобошево). – Вероятно от звукоподражателен произход, срв. *фръцам*[1] също.

фръкове, вж. *фърк*.

фръкулȉца 'вилица' (Мартен, Русенско), **фрȕкулицъ** (Габаре, Белослатинско; Тръстеник, Плевенско), вж. *фъркулȉца*.

фръл 'разстоянието, на което човек може да хвърли камък или друг предмет' (Софийско), **фрȕлек** също (Тетевенско), **фръля̀к** (Ихтиманско), **фрльȍк** (Локорско, Софийско). – Произв. от *фрълям* (вж. *фърлям*), срв. *фърлег, фърлей, фърльȍк*.

фръля̀к, фрльȍк, вж. *фръл*.

фрънȁр, фрынȁр 'сарач, който прави юзди' (Банат), 'възжар' (Винга, Банат). – Вероятно от румънски, срв. рум. *frînár*, 'спирач; железничар', произв. от *a frîná* 'спирам', с развой на значението. Срв. и срхр. *френа* остар. 'конска юзда', вж. Skok 1, 531 (под *frȇn*).

фрънгȕлка 'французойка', вж. *фрȁнга*.

фрънгурȁв 'шивач' (Кукуш). – От нгр. *φραγκοράφτης* < *φραγκοράπτης* 'шивач на европейски дрехи' (от *φράγκος* 'европеец' и *ραφτης* 'шивач'; за семантиката срв. *френк-терзия* (тур. *frenk terzi*) (под *френк*[1]), вж. Дзидзилис, Фонетични проблеми 57, 63, 140.

фрънгьȉя 'купешко конопено въже' (Ново село, Видинско). – Произв. *фрънгьȉйца* умал. (Ново село, Видинско). – От рум. *frînghie* 'въже', според М. Сл. Младенов, ТБД 6, 293, от турски произход.

фрънди 3 л. ед. ч. '(за човек) говори носово, мънка' (Кузево, Велинградско). – Произв.: *фрънда* '(за жена) която говори носово, мънка' (Кузево, Велинградско). – Според М. Рачева (устно) вариант на **врънди*, експресивно образуване от междум. *врън* (вж.), срв. там *врънкам;* за експресията срв. *дрънкам* (под *дрън*[2]): *дрънда̀м*.

фрънжȍла (фрънжȍлъ), вж. *франджȅла*.

фрѫ̀нза 'болест сифилис, Zues' (Дъмбени, Костурско). – Ед. ч. от *фрѫ̀нзи* (вж.). За семантиката срв. *фрѐнга*[1], *френк*[3].

фрѫ̀нзи, фрѫ̀зи мн. ч. остар. 'франки, французи' (Геров). – Мн. ч. от *фрънг* (вж. *фрънк*), срв. струс. **фрѹгъ** мн. ч. 'латинци', според Vasmer, REW 3, 219 чрез сръб. чсл. **фрѹгъ**. Формата *фрѫ̀нзи* е в диалект с разложен назализъм. – Срв. *фрѐнга*[1], *фрѐнец*[1], *франк, фра̀нга, фрѹ̀жка.*

фрънзушки прил. в нар. пес.: *...Нъ челуту му десет фруле фрънзушки...* (Шуменско). – С озвучаване на *ц* във *французшки* (вж. под *францу̀зин*).

фрънк 'чужденец' (Сухо, Солунско). – С обеззвучаване *-г* > *-к* от стб. ***фрѫгъ** (срв. Ст. Младенов, ЕтР 663), в диалект с разложен назализъм. Срв. срхр. етноним *фруг* 'французин' (15 в.) у Skok 1, 532–533 (под *Frugy = Fruzi*). – Вж. и *фрѹ̀жка.*

фрънсузу в нар. пес.: *...вторию беши фрънсузу, третию беши немицу* (Горна Оряховица). – От вариант на *француз* (вж. *францу̀зин*), срв. тур. *Fransız* 'французин'.

фрѫ̀снувам диал. 'удрям' (Панчев), вж. *фрас, фра̀скам*[1], *фра̀снувам.*

фрът[1] старо название на двадесет и втората буква *ф* в старобългарската азбука (Геров); чсл.: **фрѫтъ**. – A. Vaillant, RESl 16, 250, предполага звукоподраж. произход. Matzenauer, CSl 156, свързва със сргр. *φύρτης* 'неспокоен човек', което според Vasmer, REW 3, 205 е съмнително. Съмнителна е според Miklosich (у Stender-Peterssen 455) връзката с гот. название на руните *petra,* англосакс. *peorþ,* вж. Knutsson, Lw 57, Vasmer, пак там.

фрът[2] 'всички' (преселници от с. Карабунар, Мала Азия, в Новопазарско), в нар. пес.: *фрът ѝ диван станаха* (Странджанско), **фрът** 'всичка, цяла' в нар. приказка (Кърчово, Демирхисарско). – Вариант на *врът* (вж. *врът*[1]).

фрътувъм в нар. пес.: *Стефъне, олум Стефъне,/ шу н си пусъдиш булчету,/ ...с Маноле дъ ни фрътувъ,/ Мъноли, курвар гидию* (Шуменско). – Диал. вариант на *хорту̀вам* (вж.). – Срв. *форту̀вам, фора̀тъ.*

фрътѹ̀на, вж. *форту̀на*[2], срв. *фъртѹ̀на.*

фръфорат прил. 'приказлив' (Тръстеник, Плевенско), вж. *фърфо̀ря.*

фръфорци мн. ч. 'мравки' в текст: *Дѐнчо рипна ѹ̀ море, та искара̀ фръфорци* (Софийско). В СбНУ 4/3, 260, е допусната графична грешка в тълкуването 'мравки' вм. 'мръвки', вж. *фърфо̀рци.*

фръц междум. за звук, който се произвежда при предене с вретено, когато то се върти (Мировяне, Софийско), **фрц-фрц** също (Тетевен), **фрцам се, фрѫ̀дзам се, фрдзам се** 'често се въртя; движа се бързо насам-натам'

(Доброславци, Софийско), **фрцам съ** 'обръщам се насам-натам; въртя се, като ходя, връцкам се' (Тръстеник, Плевенско). – Произв.: *фръцкам се* 'въртя се постоянно наляво-надясно', *фрцкъм съ* 'ходя, като преднамерено чупя снага; превземам се' (Еленско), *фрцкам се* 'въртя се, като ходя; изневерявам' (ЮЗ), *фръцла* 'наперена жена' (Копривщица); *зафръцкам* (Т. Харманджиев). – Вариант на *връц, врътам, връцкам (се).*

фръцам[1] 'сърбам звучно мътеница' (Самоковско), вж. *фърцам*[1].

фръцам[2] 'раждам', вж. *фърцам*[2], *фърцна.*

фръцѝя (фръцѝйъ) интимно обръщение 'сватанако, братко' (Силистренско). – От рум. *frație* 'братко, приятелю'.

фръцкам 'удрям с пръчка' (мияци в Дебърско). – Произв.: *фрцка* 'пръчка' (мияци в Дебърско). – От звукоподраж. основа, срв. *фръц.*

фръцкам се, вж. *фръц.*

фръча (фрѫ̀ча) 'четка', вж. *фърча.*

фръчѝ[1] 3 л. ед. ч. диал. 'хвърчи'. – Произв.: *фръчалѐ* 'детска играчка хвърчило' (Самоковско). – Вариант на *фърчѝ,* вж. *фърчѝ*[1].

фръчѝ[2], **фръкне** '(за кон) пръхти' (Каменица, Кюстендилско). – Срв. *фръкам*[2], *фърча.*

фръчѝ[3], **фръкне** '(за огън) гори' (Каменица, Кюстендилско). – Произв.: *фрченье* 'пращене, фучене' (ЮЗ), *фръчка* 'пламък на огън, на свещ' (Влахи, Кресненско). – Звукоподраж., срв. *фърчо̀ли.*

фръшко прил. в съчет.: *фръшко ноже* (Охридско). – С *ѫ̆* > *ъ* от ***фрѫгъ**, вж. *фрѹ̀жка*, срв. *фрѹ̀шка.*

фрьѐша са 'вчесвам се' (Гърмен, Гоцеделчевско). – Произв. с диал. *в-* > *ф-* от *рѐша (се)* (вж.).

фрынѐр, вж. *фрънѐр.*

фрю̀кнувам са, фрю̀кна са 'сопвам се' (Лещен, Гоцеделчевско). – Произв. с *в-* > *ф-* от вариант на *рѹ̀кнувам* (вж. *рѹ̀кна, рѹ̀кам*).

фряз, фрѐзове мн. ч. шивашки говор 'вид тесни гънки върху дреха, басти' (Слатина, Ловешко). – Диал. вариант с *в-* > *ф-* на произв. от *рѐжа* (вж.), срв. там *врѐзвам.*

фсада̀м са 'затъвам; нагазвам в нещо меко' (Славейно, Смолянско). – Диал. вариант на *всадя̀* (вж. *садя̀*[1]).

фсака̀тьм (са) 'осакатявам (се)' (Кожаре, Смолянско), 'получавам херния, изсипвам се' (Буйново, Смолянско), **фсака̀това са** '(за мазнина) разваля се, гранясва' (Кутела, Смолянско), **фсака̀тьва са** '(за мляко) пресича се, разваля се при варене' (Стрижба, Крумовградско). – Произв. от *сака̀т* (вж.), с *в-* > *ф-*.

фсалявам се '(за брашно) развалям се, вгорчавам се' (Странджа), **фсалѐсва**, **фсалѐса** '(за орех, престоял дълго време) гранясва' (Загражден, Смолянско). – Произв. от *сàло* (вж. *сàло*[1]).

фсамукѝш 'вкиснало се мляко' (Селча, Смолянско), **фсамукѝшь** също (Лясково, Смолянско), вж. *самокѝш*.

фсѐкна са, вж. *фся̀кнува, фся̀кне*.

фсѐкнам, вж. *фся̀квам*.

фсѐкноѝм са, **фсѐкна са,** вж. *фся̀кнувам се*.

фсѐсвам 'пускам добитък да пасе в чуждо място' (Родопите). – С асимилация *с – с* < *т – с* от *фтѐсвам, фтѐсам* (вж.).

фсѐчен в текст: *...вудо̀та... што̀ да стане извур, да му тече животь фсѐчен за все.* (Родопите). – С *в-* > *ф-* от *вѐчен* (вж. *век*), повлияно от *все* (вж.).

фсѝцам 'паля огън с огниво, прахан или кремък', прен. 'намигам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), **фсѝчѐм** 'пускам искри с огниво или кибрит', прен. 'бягам; намигам' (Ардинско, Асеновградско, Маданско, Смолянско). – С *в* > *ф* от диал. вариант на *секà* (вж.) (срв. там *иссѝцам, натсѝцам*), срв. и *фся̀квам, фсѐкнам*.

фсѝчѐм, вж. *фсѝцам*.

фсòпѐвам са, **фсòпѐм са** 'сопвам се' (Смолян), вж. *фсòпвам са* (под *сòпам се*).

фсòсан '(за парче плат) зашит допълнително към нещо' (Лясково, Смолянско), **фсòска** 'парче плат, допълнително зашито, внадка' (Лясково, Смолянско). – Произв. от *сòсам, сòсвам* (вж.), срв. там *сòсаната риза, сòска, нàсоска*.

фсу̀вам са 'приближавам се с цел да ударя някого; налитам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Произв. от *су̀вам се, су̀на се* (вж.), с *в-* > *ф-*, за значението срв. *прису̀вам са* 'приближавам се, политам' (под *сòвам се*).

фсъкàщъли съ мн. ч. с вероятно знач. 'осакатели' в текст: *Пък някуи усльънявъли, някуи съ фсъкàщъли, други пък умѝръли уд нѐйъ* (Габрово). – Прич. от *всакàщам* 'осакатявам' (Геров), срв. *всакатя̀, всакатя̀вам, всакàтам* (вж. *сакàт*), тук с *в-* > *ф-*.

фсьòкам, **фсьòкна** '(за кон) пуска искри с копита' (Смолян; Смилянски район). – Вариант на *фся̀квам, фсѐкнам* (вж.).

фся̀гам (фся̀гъм), **фсѐгнъ** 'бъркам с ръка през ануса в червата на добиче, за да извадя нечистотии, слиз и др., при лечение на запек', **фся̀гам съ, фсѐгна съ** 'посягам да се почеша; чеша се' (Еленско), **фсѐгам, фсѐгам** 'протягам ръка да взема нещо; бъркам' (Долно Луково, Дол Суванли, Ивайловградско;

Чепино; Ситово, Пловдивско; Хасковско; Ковачевица, Гоцеделчевско; Лозарци, Еленско; Пирок, Лозенградско). – Произв. с *ф-* < *в-* от *ся̀гам, ся̀гна* (вж.).

фся̀квам диал. 'удрям с огниво, за да хвана огън', **фсѐкнам** 'пускам искри с огниво, кибрит, или (за кон) с копита' (Смолян). – Произв. от *ся̀квам, сѐкна* (вж. *ся̀кам*[2]), с *в-* > *ф-*.

фся̀кнува, **фся̀кне** 'намалява, спира': *Кравата фся̀кна млекото* (Родопите), **фсѐкна са** (за луна): *Га са фсѐкне мѐсѐчината, аку долният хи край йе убо̀рнат нагоре, ще да йе суша...* (Смолянско), **фсѝчье са** 'загубва се' (Егрек, Крумовградско). – Произв. от *ся̀ква, ся̀кна* (вж.), с *в-* > *ф-*.

фся̀кнувам се 'получавам силни болки в кръста вследствие на прищипване в гръбначния стълб, Spondilitis' (Странджа), **фсѐкноѝм съ**, **фсѐкнъ съ** (Войнягово, Карловско). – Произв.: *фся̀кнато* 'болка Spondilitis' (Странджа). – Произв. от *ся̀кнувам (се)* (вж. *секà*), срв. *ся̀квам са* 'внезапно ме заболява кръстът'. – Според Дзидзилис, Фонетични проблеми 141, с метатеза *к – ф* > *ф – к* и метатеза на мекостта *с – нь* > *сь – н* от нгр. *ξαφνιάζω* 'навехвам си кръст, ръка; изненадвам', което е неприемливо, вж. Т. Ат. Тодоров, СъпЕз 17/4, 1992, 64.

фтàксувам, фтàксам 'обричам, вричам' (Геров), 'обещавам да дам зестра при женитба' (Странджа; Съчанли, Гюмюрджинско), в нар. пес.: *фтàксувай, лю̀бе, девет това̀ра прикие, що си от майка донѐла* (Гайтаниново, Гоцеделчевско), тълкувано в СбНУ 36, 13 'приготвяй', **фтàксувъм съ** 'обещавам да свърша нещо' (Енина, Казанлъшко), **фтàксвам са, фтàксна са** 'обещавам' (Шумен; Еленско; Казанлък; Хасково), **фтаксам (се)** също (Малкотърновско; Долновардарско), **фтакцувам** също (Лъки, Гоцеделчевско; Демирхисарско), в нар. пес.: *Фтàкцувай, Петкà̀но, фтàкцувай, дано са море отмързне...* (Демирхисарско). – Вариант с *в-* > *ф-* на *втàксувам, втàксам* 'обещавам' (вж. *тàксам, тàксувам*), от аор. основа *εὔταξ-α* на гл. *τάξω* 'обещавам', вж. Ст. Романски, СбВерк 567, Дзидзилис, Фонетични проблеми 170. Кръстоската между *врѝчам* и *тàксувам,* предположена в БЕР 1, 196, както и свързването с нгр. *φτειάνω, φκιάνω*, аор. кат. *φτ(ε)ιάξω* 'правя, оправям' от М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, са неправдоподобни.

фтантȕря са 'влизам грубо, самоволно' (Ботевградско). – Произв. с *в-* > *ф-* от *тантȕря* (вж. *тàнтура са*), с развой на знач. 'натоварвам, натрупвам' > 'ходя натоварен с нещо' >'ходя тромаво' > 'влизам грубо' > 'влизам самоволно'.

фтàсвам, фтàсам '(за тесто, хляб, зеле и др.) ставам готов за печене, набъбвам, ферментирам', '(за плод) узрявам' (Ихтиманско; Смолско, Пирдопско; Енина, Казанлъшко; Кръвеник, Севлиевско; Борима, Орешак, Троянско; Логодаж, Благоевградско; Дервент, Дедеагачко), 'добивам кисел вкус' в текст: *Пипѐря вѐки зѐ дъ фтасвъ* (Еленско), '(за мляко) прокисвам'

(Българене, Ловешко; Ганчовец, Габровско; Енина, Казанлъшко; Кръвеник, Севлиевско), '(за коноп) накисва се' (Българене, Ловешко; Борима, Орешак, Троянско; Енина, Казанлъшко; Враниловци, Ганчовец, Габровско; Милево, Старозагорско; Ветринци, Беляковец, Великотърновско), '(за тор) угнива' (Българене, Ловешко; Орешак, Троянско), '(за вино) ферментира' (Любча, Смолянско), 'напивам се с вино или ракия' (Габрово), 'свършвам определена работа, обикновено къщна и домакинска' (Смолско, Пирдопско; Тръстеник, Плевенско; Габрово; Калофер; Нова Надежда, Хасковско; Турян, Смолянско), 'привършвам работа' (Малко Търново; Ботевградско), 'успявам' (Дервент, Дедеагачко; Бесвина, Леринско), 'пристига, идва' в нар. пес.: *Фтаса Дунав, венец го донесе,/ ветор дувна – на главе го кладе.* (Папрадища, Велешко), 'настигам някого' (Охрид), 'стигам' (Долновардарско), 'изпреварвам' (Смолян), 'изплашвам се при изненада' (Габрово), '(за човек) силно отслабвам' (Габрово), 'изпадам в неудобно положение' (Страхилово, Свищовско), разг. 'загазвам', 'върша мудно работата си, не ми спори' (Еленско), **фтасвит** 3 л. мн. ч. в нар. пес.: *...Со коня търчат, не си йъ фтасвит,/ с яболко фърлят, не йъ досегвит* (ЮЗ), **фтасвить** 'пристигат' (Арх. Л. Каравелов, 1964, 629), **фтàсувам, фтàсам** '(за хляб и тесто) ставам готов за печене, набъбвам' (Самоков; Енина, Казанлъшко; Благоевградско; Баня, Разложко; Теплен, Гоцеделчевско; Левочево, Смолянско; Маданско; Драбишна, Ивайловградско; Велешко), 'привършвам работа' (Енина, Казанлъшко), **фтàсувам, фтàшем** 'успявам да си свърша работата' (Самоков), **фтасȕвам** 'узрявам; обещавам; готов съм; привършвам; умирам' (Банско), **фтàсуват** 'достатъчно е, стига' (Дебърско), **фтàсуям** също в текст: *Мàлце пàри не фтàсуят* (Велес), **фтàсоъм** '(за тесто, хляб, зеле и др.) ставам готов за печене, набъбвам; ферментирам' (Патрешко, Троянско; Сърница, Хасковско; Тешово, Гоцеделчевско; Прилеп), **фтàсоǒм, фтàсъм** '(за тесто, хляб, зеле и др.) ставам готов за печене, ферментирам; (за плод) узрявам; свършвам известна работа; разболявам се' (Войнягово, Карловско), **фтàсавам, фтàсам** (Смолянско), **фтя̀сам** '(за тесто) ставам готов за печене', прен. 'справям се навреме с някаква работа' (Суворово в Украйна), **фтàхсувам** (Средногорци, Маданско). – Произв.: *фтàсал* прич. '(за орех) на който лесно пада зелената обвивка' (Аврен, Крумовградско), в съчет. *фтасȁл фасȕль* 'бял боб' (Цветино, Велинградско), в текст: *фтасȏл сум* 1 л. ед. ч. 'обещавам да извърша богоугодно дело' (Вълкосел, Гоцеделчевско), *фтàсен* 'сръчен, способен' (Геров); *дофтàсам, дофтàсвам* диал. '(за тесто, плод) доузрявам', 'пристигам навреме' (Малко Търново), 'пристигам, ненадейно' (Смолско, Пирдопско), 'пристигам бързо' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'пристигам като нежелан гост' (Бракница, Поповско), 'пристигам някъде ненавреме' (Страхилово, Свищовско), 'довършвам къщна работа' (Смолско, Пирдопско), *дофтàсувъм* 'пристигам без да съм очакван' (Енина, Казанлъшко), *дофтàсуам* 'пристигам' (Чешнегирово, Пловдивско), *достàсам* 'не фтасам добре' (СЗ) (Панчев), 'пристигам' (Софийско; Трънско; Преколница, Кюстендилско),

дофтàсоъм 'пристигам бързо' (Троян); *издофтàсаме* мн. ч. диал. 'пристигаме и останалите; пристигаме всичките' (Геров); *надофтàсаме* мн. ч. диал. 'пристигаме мнозина' (Геров); *зафтàсам, зафтàсвам* 'заваря' (Средни Родопи), 'заваря; достигна' (Съчанли, Гюмюрджинско); *изфтàсам* диал. 'фтасам всички, всичко' (Геров); *нафтас* 'навреме' (Църско, Битолско); *нефтàсаник* в диал. клетви: *Нефтасанику, да би не фтасал!* (Геров); *пофтàсам* диал. 'фтасам малко, как да е' (Геров); *префтàсам, префтàсвам* диал.' презрявам; прокисвам; фтасвам повече, отколкото е необходимо' (Геров), *префтàса, префтàсува* 'преминава; (за тесто) станало е отдавна готово' (Кюстендилско), *престàсам, престàсвам* 'прокисвам' (СЗ) (Панчев); *прифтàсам, прифтàсвам (се)* 'пристигам; догонвам; успявам' (Софроний, Езопови басни; (Геров), 'достигам' (Долновардарско), *прифтàсъм* 'пристигам бързо неочаквано' (Съчанли, Гюмюрджинско), *прифтàсън* прич. 'готов; дорасъл' (Съчанли, Гюмюрджинско); *изприфтàсам* диал. 'прифтасам много, всичко', мн. ч. 'пристигаме мнозина; пристигаме всички' (Геров). – От аор. осн. *φθάσω* на нгр. гл. *φθάνω* 'стигам, достигам; достатъчен съм; сварвам; изпреварвам', вж. Miklosich, EtWb 58, Berneker, SEW 1, 286, Ст. Младенов, ЕтР 663, К. Мирчев, ЕзЛит 2, 1947, 24–25, П. Скорчев, ЕзЛит 2, 1947, 21, K. Kostov, ZSl 5/2, 1960, 204–206, Ал. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, 349, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168. – Срв. *втàсвам, втàсам, стàсвам, стàсам, фтасȉя.*

фтасȉя 'завършване на започната работа' (Тетевен), **фтасȉа** също (Делчево), **фтъсȉъ** също (Троян). – Произв.: *нефтасȉя* 'когато някой не може да си свърши работата', в пример: *От нефтасия не мога да пристигна* (Геров). – По нгр. дим. *φθάσιμο*, което от гл. *φθάνω* 'стигам, достатъчен съм', вж. M. Filipova-Bajrova, Actes I Congr. Balk. 6, 1968, 584, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168. – Срв. *фтàсвам, фтàсам.*

фтатанȉсвам 'треперя от студ или страх' (Петров дол, Маданско), **фтътеньисвам са** също (Неделино, Маданско), **фтатанȉзвам са** 'втриса ме (от студ или страх)' (Лилково, Пловдивско). – Произв. от *татанȉсам, татанȉзвам* (вж.). – Срв. *фтатȏнквам са.*

фтатȏнквам са 'втриса ме (от страх или от студ)' (Смолянско; Турян, Смолянско; Ардинско; Асеновградско). – Произв. от вариант на *татȁнкам, татѐнкам, татȉнкам* (вж.). – Срв. *фтатанȉсвам.*

фтѐ 3 л. ед. ч. 'иска' в нар. песни: *...не фтѐ Стефан вино да си пȉйе...* (Добърско, Разложко; Банско). – С *х-* > *ф-* от *хте,* диал. вариант на *ще* (вж. *ща*).

фтѐзма, вж. *фтѐсма.*

фтѐкнувам 'харесвам се; удовлетворявам' (Разложко), **фтѐкнувà ми** 'става ми приятно, услажда ми се' (Банско; Разложко). – Произв.: *фтекнѐ* 'приятност' в израз: *Фтекнѐ за мене нема.* (Банско). – Произв. с *в-* > *ф-* от *тѐкнува*, вж. *тѐква ми*[2].

фтепѐньвам са 'вдървявам се' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – Неясно.

фтѐрна 'горна част на обувка' (Момчиловци, Соколовци, Босотина, Устово, Славейно, Смолянско), 'кройка на горната кожена част на обувката' (Жеравна, Котленско). – От нгр. *φτέρνα* 'част на обувка; пета на обувка; ток на обувка'.

фтеруайкьим дееприч. в текст – описание на детска игра: *Фтеруайкьим го камчето во сите бележани места... той векье си го напраил оинот...* (Прилеп). – Дееприч. от диал. вариант на *втѐрам*, вж. *тѐрам* 'гоня; карам; подкарвам; бутам, тикам'.

фтѐсвам[1], **фтѐсам** 'греша' (Серес, Солунско; Воден; Кондорби, Костурско; Долновардарско; Странджа; Ясна поляна, Бургаско), 'нарушавам забранено нещо' (Турян, Смолянско), 'правя пакост' (Православен, Пловдивско), **фтѐсвам, фтѐсувам** 'пускам добитък да пасе в чуждо място' (Родопите), 'събирам дърва в чужда гора' (Смолянско, Асеновградско, Маданско, Девинско), **фтѐсувам** 'правя пакост; крада' (Габрово, Ксантийско; Средни Родопи), 'престъпвам религиозна заповед' (Родопите), **фтѐсавам, фтѐсам** 'влизам в чужд имот; крада' (Смолян). **фтѐсвъм, фтѐсъм** 'правя пакост' (Нова Надежда, Хасковско), 'крада' (Хасково), 'пускам добитък в забранено за паша място' (Момчиловци, Чокманово, Смолянско). – Произв.: *фтѐсен* 'виновен' (Воден; Дебърско; Ю. Македония), *фтѐсин* в текст: *ем фтесин, ем бесин...* (Долновардарско), *фтѐсник* 'пакостник' (Любимец, Хасковско); *уфтѐсинь* 'виновен' (Кукуш). – От аор. форма *ἔ-φτεσσα* на нгр. разг. гл. *φταί(γ)ω*, стгр. *πταίω* 'греша; виновен съм'. Вж. Meyer, Neugr. Stud. 2, 91, Ст. Романски, Сб. Верк. 568, Ал. Ничев, ИИБЕз 8, 1962, 349, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, Дзидзилис, Фонетични проблеми 57. – Срв. *фтѐсма*.

фтѐсвам[2], **фтѐсам, фтѐсувам** 'правя' (Геров). – Срв. *фтѐсвам*, но промяната на гласната не е достатъчно ясна.

фтѐсма, фтѐзма 'вина, провинение; глоба, обезщетение' (Странджа), 'пакост, повреда' (Пловдивско), 'пускане на добитък в забранено място' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), 'ползване на нещо чуждо' (Широка лъка, Смолянско). – От нгр. *φταίσμα*, от гл. *φταί(γ)ω* 'виновен съм', вж. M. Filipova-Bajrova, Actes I Congr. Balk. 6, 1968, 584, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, Дзидзилис, Фонетични проблеми 57. – Срв. *фтѐсвам*[1], *фтѐсам*.

фтѐхнува са, фтѐхна са '(за месо и др. храна) вмирисва се, започва да издава неприятен дъх' (Котел, Тетевен), **фтѐяхнува** '(за мазнина) разваля се, гранясва' (Дорково, Пазарджишко), **фтѐнува са** 'вмирисва се' (Тетевенско), **фтѐ(х)нува са, фтѐ(х)не са** '(за месо) вмирисва се; (за влажна кожа) запарва се' (Смолско, Пирдопско). – Произв. с *в-* > *ф-* от *тѐха* 'лоша миризма, лош дъх' (вж.).

фтѐшим в текст: *...шъ фтешим хърмàньъ* (Конопчие, Чирпанско). – С *в-* от **тѐшим*, срв. *тѐшъ, тѐше* под *тѐсам* 'с мотика очиствам имот, като изсичам тревата от корен (напр. за харман)'. Вероятно образувано като *фтѝда* < *отида* (вж.). – Срв. *изтѐша, изтѐшам*.

фти 3 л. ед. ч. в нар. пес.: *Чи станъ Марку, чи тръгнъ,/ чи минъ пуле шъроку,/ и минъ муре дълбоку,/ и фти в зимьъ Мъкидòнскъ* (Канлия, Сев. Добруджа). – Съкрат. форма, вм. *фтиде*, срв. *отѝ* от стб. **отнтн** (под *ѝда*), вж. *фтѝда*.

фтѝда (фтѝдъ) 'отида' (Тихомирово, Старозагорско). – С *в-* > *ф-* от *втѝда* (вж. *ѝда*), което е от *утѝда* < *отѝда*, или с *ў-(о-)* > *ф-*, както при *фтождам* (вж.).

фтѝзис книж. остар. 'белодробна туберкулоза' (Ив. Вазов). – От нгр. *φθίσις*, произв. от *φθίνω* 'съхна, чезна', вж. РРОДД 536. – Срв. *фтикьò, фтикя̀свам*.

фтѝко в нар. пес.: *фтѝко, фтѝчко, фъркувàтъ гъдѝнкъ...* (Велико Търново). – Вторично образувана зват. форма от умал. *фтѝчко*, вж. *фтѝца*.

фтикьò 'охтика, туберкулоза' (Геров; Брацигово). – От нгр. нар. *φθίκιο*, което от *φθίνω* 'гасна, линея, вехна', вж. М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, срв. Ст. Младенов, ЕтР 663. Дзидзилис, Фонетични проблеми 20, извежда от *χτικιό* 'охтика, туберкулоза'. – Срв. *фтикя̀свам*.

фтикя̀свам, фтикя̀сам диал. 'хващам болест туберкулоза' (Геров), **фтикя̀свъм** (Бракница, Поповско), **фтикя̀съм** (Брацигово), **фтикѐсва ми са** безл. 'разсърдвам се, ядосвам се много' (Смолянско). – Произв. *офтикя̀сам, офтикя̀свам* диал. 'разболявам се от туберкулоза' (Геров). – Произв. от *фтикьò* (вж.) или с *ф* вм. *х* от аор. основа *χτικιάσω* на гр. гл. *χτικιάζω* 'охтикясвам'.

фтиньò 'най-фино влакно, което се получава при обработка на коноп' (Странджа). – От нгр. *φτινός* '(за плат) тънък' < гр. *αφτενός*, сргр. *πτενός* 'тънък', вж. Ch.Tzitzilis, Балк. езикозн. 26//1, 1983, 63; Дзидзилис, Фонетични проблеми 106.

фтѝца диал. 'птица' (Геров). – Произв.: *фтѝча* диал. прил., в съчет.: *фтѝча прѐжда* 'раст. кукувича прежда, Cuscuta' (Троян; колиби Зеленикатa, Тетевенско), *фтѝче* диал. умал. название за всяка дива птица (Сливен, Тетевен, Угърчин; Ъглен, Луковитско; Бели Осъм, Троянско), 'птиче; сарма със зелеви листа' (Троян), *фтичѐ* умал. (Войнягово, Карловско), *фтѝчета* мн. ч. 'постни сарми със зелеви листа' (Габровско; Лешница, Ловешко), *фтѝчи* умал. (Еленско; Патрешко, Троянско; Габрово; Казанлък; Тихомирово, Старозагорско), 'врабче' (Суворово в Украйна), *фтѝчи* прил., в съчет.: *фтичи прусо* диал. 'раст. пурпурносиня белоочица, Lithospermum purpureo coeruleum', (Сливен), *фтѝченце* диал. умал., *фтѝчинце* (Елена), *фтѝчънцъ* мн. ч. (Габрово), *фтѝчешки* диал. прил., в съчет.: *фтѝчешки боб* 'вид бял боб

с много дребни зърна' (Слатина, Ловешко), *фтѝчешко* диал. прил., в съчет.: *фтѝчишко гро̀зде* 'полска къпина, Rubus' (Енина, Казанлъшко), *фтѝчка* умал. (Русаля, Великотърновско; Брусен, Тетевенско; Бериево, Севлиевско; Опака, Поповско; Сливенско), *фтѝчкъ* 'птица; дървена детска играчка от талаш, която се изстрелва със замах във въздуха' (Кръвеник, Севлиевско), *фтѝчки* мн. ч. 'сарми със зелев лист и месо' (Угърчин; Лилечево, Бериево, Севлиевско), *фтишкьи* прил. в нар. песен: *...фтиченце фтишкьи пьееше...* (Карнобат). – С *пт-* > *фт-* от *птѝца, птѝче* (вж.).

фтѝшам 'зидам, градя' (Солунско, Леринско, Долновардарско). – От нгр. *χτίζω*, аор. кат. *χτίσω*, с промяна *χτ-* > *фт-* и завършек на бълг. почва, вж. Ст. Романски, Сб. Верк. 568, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168. – Заето и в срхр. *хтисати* също. – Срв. *фтис, стис.*

фтищ, **фтѝще** 'копринена буба' (Шуменско; Силистернско, гребенски говор; Енина, Казанлъшко), **фтѝщи** мн. ч. (Твардица в Молдавия). – Може би с *фт-* < *пт-* (срв. *фтѝче* < *птѝче*) от **птѝщ(е)* < *птѝшка*, срв. *тишка* 'птичка'. Семантично срв. *вчѝчи* 'копринена буба' < *фтѝче* 'птиче'.

фтищѐвам 'стеснявам; притеснявам; поставям някого на тясно място' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско). – Произв. с *в-* > *ф-* от вариант на *тѝскам* (вж.), срв. стб. **тѣштнтн, тѣштѫ** 'изтисквам (пяна), притискам, натискам' (Зогр., Асем., Мар., Супр.) от праслав. **tiskāti*, късно праслав. **těščiti, těščą.*

фтоѐжувàм се 'стоя като вцепенен', в нар. приказка: *Той се фтоѐжи като съб* (Банско), **фтоѐжвам са** 'вдървявам се' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – Произв. от диал. вариант на *тоя̀га* (вж.), за семантиката срв. *вдървя̀вам се, вколя̀вам се* (под *кол*[1]).

фтождам в нар. пес.: *Ше те, Калино, заведъ на тлака, герджик седенка.../ – Не фтождам, буля, не фтождам, моето либе там ше е...* (Опака). – С *ў-(о-)* > *ф-* от **утòждам* < *отòждам* (вж. *хòдя*), срв. *фтѝда.*

фтòка 'ивица плат, която се вшива между два плата на тясна дреха' (Устово, Левочево, Хвойна, Смолянско; Чепеларе; Тетевен). – Произв.: *фтòчка* (*фточкъ*) 'клинообразно парче плат, с което се разширява ръкав, крачол и др. '(Еленско). – С *в-* > *ф-* от **втòка*, поствербал от *втàкам*, *втòча* (вж. *тòча*).

фтокмà̀чва са '(за храна, която се е задържала в стомаха) втвърдява се' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – Произв. с *в-* > *ф-* от *токмàк* 'тежест за кантар; нещо твърдо и кораво; буца, бучка' (вж.).

фтопа̀ча са в текст: *фтопа̀чило ми са е* '(за храна) втвърдила се е в стомаха' (Корово, Велинградско). – Произв. от *топàк* 'буца, бучка, топка', семантично срв. *стòпчва се* 'става на топка', или от *фтокмà̀чва са* също (вж.), повлияно от *тòп(ка).*

фтопòрва в съчет.: *фтупòрва ми са* 'втълпява ми се нещо (в ума)' (Славейно, Смолянско). – Може би произв. от *топòр* 'брадва', т.е. 'нещо, с което се набива, сече', семантично срв. *набѝва ми се* (в главата) със същото знач.

фтопòрвам са 'втренчвам се' (Павелско, Хвойна, Асеновградско). – Произв. с *в-* > *ф-* от *топòр* (вж.), срв. там семантично *стопорѝщя се* 'вдървя се, вкочаня се'.

фтор 'втори' (Ихтиманско; Шияковци, Кюстендилско). – Произв.: *фторàк* 'втори рой на кошер' (Гюешево, Кюстендилско), 'сено от втора коситба' (Родопите), вж. *втòри.*

фтòрвам са 'спускам се (да върша нещо); иде ми отръки, сръчен съм' (Рибарица, Етрополско). – Диал. вариант на *втỳрвам се, втỳрна се* (вж.), с неясно *ò* от *ỳ*.

фтòча в прич. **фтòчила** в нар. пес.: *...вино фтòчила...* (Стамболово, Великотърновско). – Произв. с *в-* > *ф-* от *тòча* (вж.). Формата *фтòчила* е поствербал от *фтàкам* < *втàкам.*

фтòчвам са, фтòча са 'присламчвам се към някого или нещо' (Смолско, Пирдопско). – Произв. от *тòча* (вж.), срв. *фтòча*, с *в-* > *ф-*, с развой на знач. 'наливам' > 'редя, нареждам едно до друго' > 'нареждам се един след друг'. Или със *ст-* > *фт-*, произв. от *сток* 'сливище (на води)'.

фтрѐнтювам са 'втренчвам се' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), **фтрѐньел са** също (Родопите). – Произв.: *фтрѐнтьън* 'втренчен; леко уплашен' (Тихомирово, Старозагорско). – Произв. от стб. **ѫтрьнъ** 'вътрешен', откъдето е и *втрѐнчвам се* (вж.).

фтрѐнчвам са (фтрѐнчвъм съ) 'взирам се' (Хасково), вж. *втрѐнчвам се.*

фтрỳт 'корав, твърд' (Кулско; Видинско; Белоградчишко; Тетевен). – Произв. *фтрỳде* 'твърде' (Тетевен), *фтрỳдна са*, *фтрỳднувам са* 'ставам твърд' (Тетевен), *фтрỳдновам се* също (Странджа). – С метатеза от *твърд* (вж.).

фтрỳпвам са 'затъвам дълбоко в кал, сняг, вода' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – Произв. с *в-* > *ф-* от *трỳпам* (вж.).

фтрусàл се в текст: *Па тиа зели да му викаа да се не кръсти нанам, оти не изгрева оттам сънцето. Той се фтрусàл: оттам, та оттам изгрева.* (Банско). – Вероятно знач. 'сопвам се', срв. *тръсвам се, трòсвам се* също. – Срв. и *трỳсам* 'прекалявам с нещо' (вж.).

фтрънкам са 'треперя от страх' (Старцево, Маданско). – Звукоподраж.

фтỳвам, **фтỳам** таен зидар. говор 'говоря, казвам' (Смолско, Пирдопско). – От алб. *dĕftue dĕfton, dĕften* 'показвам', с отпадане на началната сричка, срв. *дофтовам* диал. също, вж. О. Јашар-Настева, MJ 4/5–6, 1953, 136.

фтȕкнувàм се 'вдълбочавам се; увличам се' (Банско). – Вероятно диал. вариант с *в-* > *ф-* от *втъкна, втъквам* 'забивам, мушкам' (вж.).

фтурбя̀м съ, фтурбѐ съ 'издувам се': *Ситата съ фтурбихъ. Кульъната на пънталоните съ фтурбихъ* (Еленско). – Произв. от *торбà* (вж.), с *в-* > *ф-*.

фтурен 'трудолюбив' (Заберново, Малкотърновско). – Вероятно от *втȕрвам се* 'устремявам се' (вж.).

фтȕтакъс, фтȕтакът, фтȕтакън нареч. 'ненадейно; в момента' (Хвойна, Павелско, Асеновградско), вж. *тȕтакси*.

фтъртя в текст: *Пусто дете като фтърти, та не мо да го стигна* (Странджа; Хаджилари, Сев. Добруджа). – Произв. от *търтя* 'побягна' (вж.), с *в-* > *ф-*.

фтътеньисвам са, вж. *фтатанȉсвам*.

фтю̀вам (фтю̀въм) 'отивам' (Лозенец, Ямболско). – С *у-* > *ф-* от *утю̀вам*, което от *отю̀вам*, лабиализирана диал. форма на *отȉвам* (вж. *ѝда*). – Срв. *фти, фтȉда*.

фтя̀хнува, вж. *фтѐхнува са*.

фу[1] в нар. пес.: – *Йойле Гюро, йойле наш сабийо, фчера бехме фу вàшето село*,..(Разложко), **фу, фуф** (Еленско). – Вариант на предлога *ф* (вж.), срв. *фъф, уф, во, вов*.

фу[2]**, фу-у-у** междум. за израз на неприятно чувство – досада, неудоволствие, възмущение; за наподобяване звук от силен вятър, който фучи. – Срв. рус. *фу!*, което е ново, не във връзка с лат. *fu*, гр.*φῦ*, нем. *pfui* 'вик за болка и нежелание', вж. Vasmer, REW 3, 220.

фувонѐвам се 'замирисвам на лошо, умирисвам се' (Банско), **фувонѐль са** 'за (фасул) вкиснал се, развалил се' (Ореше, Гоцеделчевско). – Произв.: *фувонѐлешчȉна* 'вмирисано, развалено ядене' (Банско). – Диал. вариант на *въвоня̀вам (се)* (вж. *воня̀*). – Срв. *фавонѐвам са, фавоня̀ва се*.

фȕга 'празно място, празнина в излети или измесени предмети', дърводел. 'междина между касата и черчевето на прозорец' (Ряхово, Русенско; Беброво, Еленско; Брусен, Тетевенско), зидар. 'мястото, където се свързват горен ред камъни или тухли с долен ред, или камъните или тухлите на един и същи ред помежду си' (Попина, Силистренско; Кюлевча, Шуменско; Ново село, Троянско; Слатина, Ловешко; Гостилица, Дряновско), бъчвар. 'място, където се събират две дъги на бъчва' (Тетевен). – От нем. *Fuge* също, срв. рус. *фуга*.

фугьенȉчька 'мелничка за чер пипер' (Върбово, Смолянско). – С *дь-* > *-гь-* от *фудьенȉчька, вж. фуденȉца*.

фудая̀ диал. 'жилищно помещение без таван, с изрязан в стената прозорец', **фудайѝ** 'стая' (Устово, Турян, Смолянско; Забърдо, Асеновградско). – С протетично *ф-* и редукция *о* > *у* или с *х-* > *ф* от *худая̀*, вж. *одая̀*, срв. *удайѝ*

фудала 'малка хлебна питка' (Джигурово, Сандански). – С дисимилация *у – а* > *у– у* от *фудȕла* (вж).

фуденȉца 'воденица' (Боголин, Гоцеделчевско; Наречен; Ягодина, Змеица, Триград, Чавдарица, Девинско; Левочево, Буйново, Бостина, Смолянско), 'стомах на кокошка' (Чепеларе; Долен, Гоцеделчевско; Якоруда, Девинско), 'машинка за мелене на черен пипер' (Бостина, Смолянско), **фудьенȉца** 'воденица' (Беден, Девинско; Богутево, Асеновградско; Осиково, Селча, Брезе, Левочево, Смолянско), 'стомах на кокошка' (Богутево, Асеновградско; Писаница, Хасовица, Лясково, Смолянско), 'машинка за мелене на чер пипер' (Плетена, Гоцеделчевско; Брезе, Писаница, Хасовица, Смолянско), **фудьеньȉца** 'воденица' (Ситово, Пловдивско), **фуденьȉца** 'стомах на кокошка' (Павелско, Асеновградско), **фуднȉца** 'ръчна мелница; воденица' (Бръщен, Гоцеделчевско; Лясково, Смолянско). – Произв.: *фудненȉчка* 'машинка за мелене на черен пипер' (Чепеларе; Богутево, Брезе, Смолянско), *фудинȉчка* (Долен, Гоцеделчевско), *фуденȉчкье* (Лилково, Пловдивско), *фудьенишькье* (Осиково, Смолянско). – Диал. вариант на *воденȉца* (вж. *водà*).

фуджà̀к 'комин на къща' (Ореше, Гоцеделчевско), **фуджу** таен зидар. говор 'огън'. – С *ф-* от *оджà̀к* (вж.), срв. *фȕземи* < *ȕземи, фȕйна* < *ȕйна*.

фудȉло 'малко отворче на мях' (Туховица, Гоцеделчевско). – Може би от **входȉло*, произв. от *вход,* с изпаднало *-х-* и редукция на неударено *о*.

фудрà 'утайка при топене на мас, масло' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско). – С метатеза от *фурдà*[1] (вж).

фудȕл[1] 'високомерен, горделив, наперен' (Ив. Вазов, Й. Йовков; Енина, Казанлъшко; Самоков), 'беден, но суетен човек, който обича да се показва добре облечен' (Софийско), 'човек, който обича да се хвали' (Мокреш, Ломско), в съчет.: *гол фудȕл* 'горделив човек' (Гулийна баня, Разложко; Голямо Конаре, Пловдивско; Прилеп; Суворово в Украйна), **фȕдул** 'гиздав' (Костурско), **фудȕлин** 'надменен, високомерен, горделив човек' (Разложко; Турян, Смолянско; Войнягово, Карловско), 'горделивец (главно с дрехи)' (Банско), 'самохвалко' (Лешница, Плевенско), 'мълчалив човек' (Копривщица), в съчет.: *гол фудȕлин* 'човек, който без основание е високомерен и горделив' (Шумен; Тетевенско; Локорско, Софийско), **фудула** ж.р. в пример: *...Мари, бабо, не знаш керка ти, као тебе, коуку е фудула..., не сака да влезе во селото без свирки и тъпани...*, **фудули** мн. ч., 'отракани хора' (Горно Броди, Сярско), в нар. пес.: *...Че там ми, майо, дойдоха Кирчуцките фудули, фудули кабадаили* (Габрово, Ксантийско), **фȍдул** 'горд, горделив, надут човек' (Голямо Конаре, Пловдивско; Прилеп, Охрид, Дебърско; Желево,

Леринско), 'който обича да се хвали' (Бели Осъм, Троянско), 'който се облича хубаво' (Дебър), **фòдули** (Охрид, Прилеп; Леринско); **фѣдѣлнфь** 'горделив' в Дамаскин от 19 в. (Стоянов–Кодов, Опис 3 424). – Произв.: *фодулàйсвет се* 3 л. мн. ч. в нар. приказка:*...нѝ да се мòлеет, нѝ да пòстеет, амѝ да бѝдет дѐмбели и да се фодулàйсфет...* (Охрид), *фодулак* 'гордост' (ЮЗ), *фудȕлек* 'гордост, надменност' (Рибарица, Тетевенско), *фудȕллѐк* (Тетевен) (с тур. *-lık*), *фодулѐнье* диал. 'високомерие' (Геров), *фудульѐс* в пословица: *Гол и бос, па фудульѐс* (Дупнишко), *фудолѐш* 'хвалба' (Тръстеник, Плевенско) (отглаголно образуване), *фудулѝст* диал. 'горделив' (Геров), *фудулѝт* 'високомерен, горделив' (Котел), *фудулѝшъм съ, фудȕлим съ* 'гордея се, държа се надменно' (Ново село, Видинско), *фудуллѝя* 'наперен човек, който се носи по модата' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *фудулѝя* 'надменност, гордост' (Ново село, Видинско), в нар. пес.: *Трѝфуне, гол фудуллѝо,/ от де зе гащи та додѐ* (Гложене, Тетевенско) (тур. *fuduli* от араб. *fudūliyy*), *фòдулка* 'горделива жена' (Желево, Леринско), *фудȕлка* 'жена, която без основание се възгордява и надува' (Шумен), 'горделивка (главно с дрехи)' (Банско, Копривщица), 'хубаво облечена горделива мома' (Габрово, Ксантийско), 'гиздосия' (Костурско), *фудулкѝня* в нар. пес.: *...Продава се коня пеливана, продава го була фудулкѝня* (Пиянец, Неделкова Гращица, Кюстендилско), *фодуллȕк* 'гордост' (Прилеп), *фудулȕк* разг. 'надменност, високомерие' (Л. Каравелов; Разложко; Костурско; Видин), *фъдуллȕк* (Енина, Казанлъшко) (тур. *fodulluk* 'надменност, високомерие, горделивост'), *фодȕлски, фудȕлски* прил., *фудȕлцки* в съчет. *фудȕлцки син* (Костурско), *фодулство* 'гордост' (ЮЗ), *фудȕлство* 'поведение на високомерен, горделив или суетен човек' (Костурско), в израз: *продавам фудȕлство* 'гиздя се', *фудулщина* 'гордост, високомерие' (Струга), *фодулшчѝна* (Охрид), *фодулѝ се, фодулѐя се* диал. 'гордея се, големея се' (Геров), *фудȕля се* 'гиздя се' (Костурско), *фȕдула са* 'държа се надменно, високомерно; гордея се' (Тетевен), с вероятно знач. 'възгордявам се' в нар. пес.: *Що ли съ Вишо гульъмеш/ що ли съ Вишо фудулеш/ чи ти куя си дъщиря...* (Оряховица); *нафудулѝ се* диал. 'възгордявам се, надувам се' (Геров), *нафудȕльвам са* 'разсърдвам се, намръщвам се' (Смолянско; Добралък, Павелско, Асеновградско), *нафудȕлен* 'сърдит, намръщен' (Добралък, Асеновградско); *потфудȕльвам са* 'възгордявам се, надувам се; разсърдвам се' (Смолянско; Петково, Ардинско). – От тур. *fodul* 'надменен, високомерен, надут, горделив', където от араб. мн. ч. *fudūl* (от ед. ч. *fadl* 'доброта; излишък'). Вж. Miklosich, Tü. elem. 1, 298, Berneker, SEW 1, 282, Ст. Младенов, ЕтР 663, Lokotsch 613. – Зачето и в срхр. *фудȕл* 'горделив', *фудȕлија* 'който без покана се намесва в чужди работи', *фудȕлук* 'гордост, дързост' (Škalijć 285, Skok 1, 535), рум. *fudul* 'горд', *fudulie* 'гордост', *a să fuduli* 'ставам горд, гордея се, перча се' (Tiktin 651, Pascu 2, 134, № 483, K. Schuffert, JIRSpr 19–20, 1913, 171), арум. *fudul* 'горд, високомерен', *fudulie, fudulire,* алб. *fodúl* също, нгр. *φουντόλης*. – Срв. *фадȕлка*.

фудȕл[2] 'подутина по тяло' (Енина, Казанлъшко). – Срв. *фòдул, фудȕл[1]* 'горд, надут човек', може би с вторично знач., от начално 'надуто място (по тяло), подутина'.

фудȕла 'малко хлебче, което се изпича набързо и се надува' (Разложко), 'малък домашен хляб' (Бабяк, Годлево, Горно Драглище, Разложко). – Произв.: *фудȕле* 'тънка питка, набързо изпечена' (Банско), *фудȕлье* 'малък домашен хляб' (Осиково, Гоцеделчевско), *фудȕлка* 'малък кръгъл домашен хляб' (Горно Райково, Долно Райково, Левочево, Горна Арда, Смолянско; Петково, Ардинско; Долен Рудозем, Маданско; Богутево, Асеновградско; Малко Дряново, Осина, Гоцеделчевско; Златоград, Чепеларе), 'кравай' (Долна Арда, Смолянско), *фудȕлька* 'малък домашен хляб' (Полковник-Серафимово, Момарско, Могилица, Кремене, Смолянско; Джурково, Асеновградско; Давидково, Петково, Ардинско; Банско; Доспат, Беден, Девинско), 'хляб, който се раздава в памет на умрели' (Смолянско), *фудȕлькъ* 'малък домашен хляб' (Касъка, Смолянско), *фодȕлка* диал. малко хлебче, кравайче (Геров), *фудȕльке* (Бориково, Смолянско), *фудȕлькье* (Осиково, Смолянско), *фудȕлки* мн. ч. 'малки хлебчета' (Устово, Смолянско), 'обредни пити' (Момчиловци, Смолянско), 'хляб, който се меси при прохождане на дете, прощъпулник' (Чепино), 'питки, които булка поднася на мъжовите си роднини, когато им отидат на гости' (Габрово, Ксантийско), *фудȕльки* 'обредни хлебчета' (Буково, Смолянско), *фудȕлькьи* 'малки домашни хлебчета' (Пловдивци, Маданско), *фодулче* 'малко нашарено отгоре кравайче' (ЮЗ), *фудȕлчица* умал. 'малък домашен хляб' (Филипово, Разложко, Беден, Смолянско; Чепеларе), *фудȕльчъца* (Стойките, Смолянско). – Вероятно еднакво с *фудȕл* 'подутина' (вж. *фудȕл[2]*), с развой на знач. 'подуто, надуто място (по тяло)' > 'надут, бухнал хляб'. – Срв. *фадȕлка, фадȕльки, фъдȕла*.

фудȕлим съ и **фудулѝшъм съ** 'гордея се, държа се надменно' (Ново село, Видинско). – От рум. *a se fudulí* (1 л. ед. ч. *mă fudulésc*) също; *фудулѝшъм съ* е от аор. основа на рум. гл. и наст. *-шъ(м),* вариант на *-са(м)* от гр. аор. основа. Вж. Хр. Дейкова, Этимология и лингвистическая контактология, LAP, 2016, 112.

фȕза чл. дърводелски термин 'цилиндричен заоблен прът' (Брусен, Тетевенско), в нар. приказка: *Зето ни су фȕза не ударил на невестата си и я научил да работа салде су заплашване...* (Леринско). – Членувана форма на **фуз*, което с озвучено *-с* във *фус*, вж. *фус[1]* 'пръчка'.

фȕземи в нар. приказка: *...кье найдете макя ви закопана до гуша фȕземи...* (Благоевград). – Произв. от *ȕземи* (вж. *земя*), срв. *врȕзземи, дȕземи, изпȕдземи, нàземи, пȕдземи.*

фȕйна в нар. пес. 'хвойна' (Чепино), **фȕина** диал. (Геров), **фухѝна** диал. (Геров). – Произв.: *фуйнàвак* 'местност, обрасла предимно с хвойна'

(Осиково, Смолянско), *фуйна̀к* 'местност, обрасла с хвойна' (Червен, Асеновградско; Мъглища, Маданско; Малка Арда, Левочево, Могилица, Ахряне, Смолянско), *фуйнала̀к* (Ситово, Пловдивско; Беден, Девинско; Брезе, Дряново, Смолянско), *фуйнала̀к* (Любча, Смолянско), *фуйнѝца* умал. в нар. пес.: *Пусадила мумица на фуйнѝца лузица...* (Смолянско), *фуйно̀к* 'местност, обрасла предимно с хвойна' (Лясково, Смолянско), *фуйну̀рка* 'хвойнов плод' (Осиково, Смолянско), *фуйну̀тька* също (Левочево, Смолянско), *фуйну̀тки* мн. ч. (Лещак, Маданско; Чепеларе), *фуйну̀тьки* (Кремене, Смолянско). – С изчезване на *х-* и *у* от ударено *о* от *хво̀йна* (вж.), или с *х-* > *ф-* от *ху̀йна* (вж.).

фуйнѝчка 'книжна фунийка за семки, фъстъци и др.' (Търън, Смолянско). – Диал. вариант на умал. от *фунѝя* (вж.), може би през форма *фунѝца*, с метатеза.

фу̀кам[1], **фу̀кна** 'хвърлям' (Банско; Разложко; Геров), **фу̀кам, фу̀кнам** 'хвърлям, тъпча' (Ново село, Видинско), **фу̀кум** 'захвърлям нещо; хвърлям' (Кукуш), **фу̀кнувам** 'хвърлям нещо с яд' (Смолянско, Асеновградско, Девинско), **фу̀кам се** 'скачам нависоко' (Банско). – Произв.: *профу̀кам* разг. 'пропилея'. – Звукоподраж., вж. Berneker, SEW 1, 286. – Срв. *фъ̀кам*[2].

фу̀кам[2] 'ям бързо и лакомо' (Тръстеник, Плевенско), 'ям много, ям звучно, плюскам' (Костурско), **фу̀кнувам** 'пия' (Самоков). – Звукоподраж., срв. срхр. *фу̀кати, фу̀ка̑м* 'ям шумно', горлуж. *fukać* 'сърбам', вж. Berneker, SEW 1, 286.

фу̀кам[3], **фу̀кна** 'удрям' (Геров), **фу̀кнувам** също (Самоков), **фу̀кум** 'удрям с нещо' (Кукуш). – Звукоподраж.

фу̀кам[4] 'карам се, гълча' (Беброво, Еленско). – Звукоподраж., срв. укр. *фу́кати* 'мъмря, гълча', чеш. *foukati* 'гълча', пол. *fukać* 'гълча, хуля, ругая', вж. Berneker, SEW 1, 286, Vasmer, REW 3, 220.

фу̀кам[5], **фу̀кна** 'пърдя беззвучно' (Ботевградско), **фу̀ка** 3 л. ед. ч. 'духа' (Кюстендилско; Кадийца, Благоевградско; Въбел, Тръстеник, Плевенско; Шумнене, Тетевенско), '(за змей) фучи' в нар. приказка (Кюстендилско), **фу̀кам са** 'секна се' (Сърница, Велинградско), **фу̀кнувам** 'издухвам си носа' (Девинско, Смолянско, Асеновградско). – Звукоподраж., срв. срхр. *фу̀кати, фу̀ка̑м* 'съскам', словен. *fũkati* 'духам; свиря с уста', рус. *фу́кать* 'духам', укр. *фу́кати* 'дишам тежко; (за кон) пръхтя; секна се', чеш. *foukati* 'духам', словаш. *fúkat'* също, доллуж. *fukaś* също. Вж. Berneker, SEW 1, 286, Vasmer, REW 3, 220.

фу̀кам[6] учен. говор 'бягам' (София), вж. *фу̀квам, фу̀кна*.

фу̀кам се разг. 'хваля се; перча се', 'изсилвам се' (Самоков), **фу̀кам съ** (Тръстеник, Плевенско), 'надценявам се' (Страхилово, Свищовско). – Произв.: *фука̀лка* 'гражданка' (Осина, Гоцеделчевско), *фу̀кла, фу̀кльо* разг. 'който много се големее или изсилва', *фукльо̀* (Самоков), *фукля̀вим се* 'гордея

се, пъча се, лицемеря' (Доброславци, Софийско), *фукня̀* разг. 'хвалба; човек, който се възгордява, хвали, перчи, надценява', *фукньъ̀* 'хвалба' (Тръстеник, Плевенско), *фукня̀ва се* 'хваля се, самоизтъквам се' *фукня̀ва съ* също (Тръстеник, Плевенско); *изфу̀квам се* разг. 'перча се, хваля се'; *нафу̀квам се* разг. 'перча се', *нафу̀кан* разг. 'горделив, високомерен'. – Св. Иванчев, БЕз 18/4–5, 1968, 420–421, смята, че думата е пренесена от бълг. студенти, учили в Братислава, Словакия, и сравнява със словаш. *fúkat' sa, nafúkat' sa* със същото значение. За развоя на знач. 'духам' на *фúкат'* (вж. *фу̀кам*[5]), вж. Св. Иванчев, БЕз 27/6, 1977, 521. Според М. Въгленов, БЕз 25/3, 1975, 253, Szymański, Derywacja 33–34, глаголът и знач. му са възникнали на бълг. почва, доказателство за което са производните от изходната форма.

фукара̀ разг. 'беден човек, сиромах'; 'разсипник' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **фукъ̀ръ** (Вълчан дол, Смолянско; Ахряне, Лясково, Неделино, Маданско; Кесарево, Горнооряховско; Кръвеник, Севлиевско; Патрешко, Троянско; Енина, Казанлъшко; Бракница, Поповско; Силистренско, гребенски говор), 'немотия, сиромашия' (Ахряне, Смолянско), **фукъ̀ръ̀тъ** 'бедните хора' (Хасково), **фукарѐ** 'голтак' (Долен, Гоцеделчевско), **фукаро̀** 'беден човек' (Лилково, Пловдивско; Левочево, Царино, Крумовградско; Солища, Смолянско), **фукаро̀** (Горно Райково, Долно Райково, Полковник-Серафимово, Писаница, Смолянско; Беден, Девинско; Чепеларе); 'немотия, сиромашия' (Петров дол, Пловдивци, Маданско; Чавдарци, Беден, Девинско; Джурково, Ивайловградско; Петково, Ардинско; Богутево, Асеновградско), **укъра̀** (Дервент, Дедеагачко), **въкъра̀** (Съчанли, Гюмюрджинско), **фукарѝя** 'бедняк, сиромах' (Сталево, Първомайско; Смолско, Пирдопско; Странджа), 'бедност, сиромашия' (Попско, Крумовградско), събир. разг. 'бедни хора', **фукарѝйъ** (Якоруда, Разложко), 'сиромах' (Кочово, Преславско), **фукарѝйе** 'сиромашия' (Козарско, Пещерско; Лясково, Асеновградско), 'беден човек' (Илинден, Гоцеделчевско). – Произв.: *въкърѝчкъ* умал. 'бедняк, сиромах' (Съчанли, Гюмюрджинско), *фукарлъ̀к* 'сиромашия, беднотия' (Смолско, Пирдопско; Енина, Казанлъшко; Кесарево, Горнооряховско; Яворово, Пловдивско; Равногор, Пещерско; Осина, Долно Дряново, Гоцеделчевско; Червен, Добростан, Долнослав, Асеновградско; Солища, Вълчан дол, Смолянско; Хасковско; Тихомирово, Старозагорско; Габрово, Ксантийско), *фукарлъ̀к* (Смолян; Средногорци, Маданско), *фукаралъ̀к* (Геров), *въкърлъ̀к* (Съчанли, Гюмюрджинско) (тур. *fukaralık*). – Чрез тур. *fukara*, от араб. мн. ч. *fuqarā*, ед. ч. *faqīr* 'сиромах', вж. Lokotsch 573, Ст. Младенов, ЕтР 663. – Заето и в срхр. *фука̀ра, фу̀кара, фукара́лук* (Škaljić 285–286, Skok 1, 535), арум. *fucără*, алб. *fukará* (Meyer, EtWb 114), нгр. *φουκαρᾶς*. – Срв. *факю̀р*.

фука̀т 'адвокат' (Лозен, Софийско). – Диал. вариант на *адвока̀т* (вж.), с отпадане на началното *ад-*, *в* > *ф* и *о* >*у*.

фу̀квам, **фу̀кна** диал. 'затичвам се силно и изведнъж, втурвам се в бяг, побягвам', **фу̀квъм** (Страхилово, Свищовско), **фу̀кнъ** (Троян), **фукне се**

'избяга крадешком' (Тетевско), **фу̀кнувам** (Беден, Девинско; Славейно, Смолянско; Павелско, Асеновградско; Самоков), **фу̀кам** учен. говор 'бягам от час' (София). – Произв.: *фу̀каджия* учен. говор 'беглец от училище' (София). – Вероятно с *х-* > *ф-* от *ху̀квам* (вж.). Ст. Младенов, ЕтР 663, сравнява с лат. *fugio,* гр. *φεύγω* 'бягам'.

фу̀кна[1], **фу̀кнам**, **фу̀кнувам**, вж. *фу̀кам[1], фу̀кам[2], фу̀кам[3], фу̀кам[5]*.

фу̀кна[2], вж *фу̀квам*.

фу̀кнувам[1], вж. *фу̀кам[2], фу̀кам[3], фу̀кам[5]*.

фу̀кнувам[2], вж. *фу̀квам, фу̀кна*.

фу̀кум, вж. *фу̀кам[3]*.

фу̀куть 'бучене, ехтене' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско), 'силен вятър, буря; разправия, караница' (Хасково). – С редукция на *-о-* > *-у-* от **фу̀коть,* произв. от *фу̀кам* (вж. *фу̀кам[4]* и *фу̀кам[5]*).

фу̀ла[1] 'малък мехур от изгорено или ударено' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), 'мехур, получен от неудобна обувка' (Чепино), 'голям сляп цирей' (Боголин, Гоцеделчевско), **фу̀ли** мн. ч. 'петна по тяло' (Банско), 'мехури по устните от ядене на замърсена храна или настинка' (Бачково), **фу̀льи** 'младежки пъпки' (Павелско, Смолянско). – Произв.: *фу̀лькье* мн. ч. 'пъпки от детска болест шарка' (Змеица, Девинско), *фу̀льки* мн. ч. 'пъпки по уста на дребен добитък, пасъл росна трева' (Ягодина, Девинско), *фу̀лтак* 'мехурче по кожата', *фулта̀ци* мн. ч. 'мехури върху езика' (Кондорби, Костурско), *фу̀лтък* 'мехур върху кожата' (Загоричани, Костурско); *исфу̀львам са, ѝсфуля са* 'обривам се, излизат ми мехури по тялото' (Корово, Ракитово, Велинградско). – Чрез нгр. *φόλα* 'кожен мехур; дребна монета', от лат. *follis* също, срв. *фо̀ла[1]*.

фу̀ла[2] ж. 'венчално свидетелство – разрешение от владиката за встъпване в брак' (Кръвеник, Севлиевско; Войнягово, Карловско; Самоков). – Произв.: *фулѝнка* остар. 'книжно кръгче за запечатване на писмо' (Ст. Заимов). – С *в-* > *ф-* от *ву̀ла* (вж.).

фу̀ла[3] диал. 'карам се, псувам' , вж. *фу̀ля*.

фула̀р шивашки професионален говор 'лек копринен плат', **фулардѝн** шивашки професионален говор 'печатан памучен сатен за рокли и подплата'. От фр. *foulard* също, *foulardin* също, вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

фулѐ шивашки професионален говор 'мек влакнест плат, подобен на каша, но силно затепан'. – От фр. *foulé* също букв. 'затепан, завалян', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

фулера 'холера' (Енина, Казанлъшко). – С *х-* > *ф-* и редукция *о* > *у* от *холѐра* (вж.).

фули 'пари, монети с малка стойност', **фу̀льи,** вж. *фо̀ла[1]*.

фу̀лькье, вж. *фу̀ля[1]*.

фу̀лнува са гл. 'запалва се, пламва изведнъж' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Девинско), **фу̀лне ма** безл. 'запалва ме вътрешен огън' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Девинско), **фу̀лнало го** '(за човек) има висока температура' (Славейно, Смолянско). – Произв.: *фу̀лквам, фу̀лкнувам* 'запалвам изведнъж' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско), 'пламвам; възпламенявам' (Момчиловци, Смолянско); *васфу̀львам* 'възпламенявам, лумвам; *васфу̀льва ма* безл. 'пламвам от вътрешен огън' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско); *изфу̀львам са, изфуля са* 'покривам се с мехури по тялото; пламвам изведнъж' (Корово, Ракитово, Велинградско). – Може би звукоподраж. по шума, който се издава при внезапно пламване. Според БЕР 2, 58, *изфу̀лвам са* е произв. от *фу̀ла* 'мехур от изгорено'. – Срв. и *ху̀лна, у̀лна* 'горя с голям пламък' (Съчанли, Гюмюрджинско), *ху̀лкам* (Странджа).

фулѐска 'белег от ваксинация против едра шарка' (Семчиново, Ковачево, Пазарджишко). – Може би произв. на бълг. почва от тур. *fulus* '(медни) монети', с развой на значението, както в изходното лат. *follis* 'дребна монета; кожен мехур', срв. нгр. *φόλα* 'мехур, цирей, пъпка, петно'. – Срв. *фу̀ла[1]* и *фо̀ла[1]*.

фулувѐйка 'вид птица' (Долна Корешчата, Костурско). – С *ф-* от *улувѐйка* (вж.), срв. *фуджа̀к* < *оджа̀к, фулу̀к* < *олу̀к, финъйѐть* < *инъйѐть*.

фулу̀к 'капчук' (Мулдава, Асеновградско). – С *ф-* от *олу̀к* (вж.), срв. *фуджа̀к* < *оджа̀к, финъйѐть* < *инъйѐть, фулувѐйка* < *улувѐйка*.

фу̀ля 'карам се; псувам' (Румянцево, Луковитско; Цар Петрово, Кулско), **фу̀ла** също (Лом, Видин, Кула; Милчина лъка, Кулско; Лиляче, Врачанско; Монтанско; Студено буче, Монтанско; Ботевград; Лъжане, Ботевградско; Рибарица, Етрополско; Тръстеник, Плевенско; Борован, Белослатинско, Бобошево), 'коря, обвинявам, соча недобрите, непочтени или срамни дела и отношения' (Тетевен). – Произв.: *фу̀ла* 'лоша дума; укор' (Тетевен), *фулнѝк* 'човек, който много се кара, псува; циник' (Ботевград), *фулня̀ш* 'лоша дума; укор' (Лиляче, Врачанско). – Диал. вариант на *ху̀ля* (вж.), с *х-* > *ф-*.

фуми мн. ч. в нар. пес.: *...Та отвори братови сандъци, та нагребе фуми и жълтици* (Говедарци, Самоковско) (само в НПСС 93). – Вероятно печатна грешка, срв. *фули* 'жълти монети; жълтици'.

фуна̀ра 'па̀ра от нагорещен предмет' (Ботевградско; Долна Рикса, Монтанско; Кръшно, Поповско). – От *фанара* също (вж.), с дисимилация *у(о) – а < а – а*.

фунарджѝйче в нар. пес.: *...Чи тъ й татко ти йоглавил зъ чичовото фунаржийче* (Гоце Делчев). – Вероятно с метатеза от *фу̀рнаджийче*, вж. *фу̀рна*.

фунд 'дъно на сандък на кола' (Ново село, Видинско). – От рум. *fund* 'дъно'.

фу̀нда[1] диал. 'кордела, вързана на фльонга' (Габровско), 'украшение на обувка' (Костурско), диал. 'пискюл', 'пискюл на терлик' (Тагарево, Бургаско), 'възел на женска забрадка, приличащ на качулата птичка' (Русаля, Търновско),

'начин на забраждане с кърпа за глава': *Жените си забрàждаъ кърпите фу̀ндъ* (Русаля, Търновско), **у̀нда** 'кърпа с монети, която се поставя върху чембера на невеста' (Лезгар, Малгарско), **фунди** мн. ч. в съчет. *копринени двойни фунди* 'вид везба по пазва и ръкави на сая от памучен плат' (Ковачевица, Гоцеделчевско). – Произв.: *фу̀ндички* мн. ч. 'разноцветни ресни по краищата на връзките, с които се опасва престилка' (Еникьой, Узункюприйско). – От нгр. *φούντα* 'пискюл', където от лат. *fundia*, вж. Bernard, Étude 1946, 44–45, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, Дзидзилис, Фонетични проблеми 42, 62. – Заето и в рум. *fundă* 'панделка; кичур', арум. *fundă*, алб. *fundë* също. – Срв. *ху̀нда*.

фу̀нда² (фу̀ндъ) 'бодлив храст в полските райони' (Севлиевско), 'вид дърво, от дънерите на което са правили кюмюр; ходене на меджия към Чорля, за да добиват от това дърво въглища' (Панчев). – Произв.: *фу̀ндалка* и *фу̀ндальчица* 'малко клонче с много цвят или плодове' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско), *фу̀ндест* '(за дърво) много разклонен' (Чавдарица, Девинско; Момчиловци, Соколовци, Левочево, Славейно, Смолянско), 'кичест' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско), *фу̀ндьесто* '(за дърво) с отсечен връх, поради което е разклонено във всички посоки' (Касъка, Буйново, Смолянско), *фундȕк* 'малко клонесто борче или еличка' (Чепеларе; Богутево, Асеновградско; Беден, Девинско), 'малка клонеста еличка, която се използува за метла' (Широколъшки район), *фундȕль* 'метла от храст, която се употребява за метене на харман и улици' (Кремен, Смолянско), *фундȕлесто* '(за дърво) много разклонено' (Лясково, Смолянско). – Еднакво с *фу̀нда*[1] (вж.).

фу̀нда³ 'раст. Tagetes patula, карадинче' (Петрич; Севлиевско), 'вид растение' (Тетевенско), **фунди** мн. ч. в нар. песни: *Бело Бое вада копа,.../ Вода мами да навади.../ ран босильок, жълти фунди* (Драгуш, Петричко), *Кадъните, мамо, везден седат.../ и па са жъти, мамо, кат фунди...* (Брезница, Сандански). – Вероятно еднакво с *фу̀нда*[1] и *фу̀нда*[2].

фу̀нда⁴ в команда за котва: 'Хвърли! Спусни!' (Варна, Созопол). – От венец. *fonda*, запов. накл. 2 л. ед. ч., от гл. *fondar* 'спускам', вж. А. Спасова, БЕз 14/4–5, 1964, 398. Според К. Костов, БЕз 10/5, 1960, 448, чрез гр. *φούντο* или тур. *fonda*, *funda* 'морско дъно', от итал. *fondo* 'дъно'. – Срв. *фундà̀ря*.

фундà̀р 'пàра, която излиза от уста на уморен човек' (Ботевград). – Вариант на *фунà̀ра* също в същия говор (вж).

фундарȉк 'отделение, стаи в манастир за гости; странноприемница' (Панчев). – Произв.: *фундарджȉя* 'монах, който посреща гости и домакинства в отделение за гости в манастир' (Св. гора). – Според Панчев 317, от гръцки, без да се посочва форма.

фундà̀ря мор. 'хвърлям котва; потопявам във вода, удавям', диал. 'спускам във вода лодка, кораб и др.', **фундà̀рам** 'спускам (котва)' (Варна, Созопол), **фундà̀рвам** също (Созопол). – Чрез нгр. *φουντάρω*, където от венец. *fondar* 'спускам', итал. *affondare* 'потопявам, потъвам, правя по-дълбок', от срлат. *affundare* = къслат. *affundere*, произв. от прил. *affondo* 'дълбок', вж. К. Костов, БЕз, 10/5, 1960, 448, Ἀνδριώτης 409, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168. Срв. А. Спасова, БЕз 14/4–5, 1964, 398, която извежда глаголите от венец. *fondar*. – Заето и в срхр. *фу̀ндат, фундā̀м* 'държа под вода', *фондавам* 'хвърлям котва в море' (Skok 1, 536).

фундà̀ря се (фундà̀рьъ съ) 'зачервявам се, сгорещява ми се лицето' (Казанлък), вж. *фу̀ндя се*.

фундȕк диал. 'вид лешник, Corylus Tubulasa'. – От нгр. *φουντούκι* 'плод на лешник', срв. и *φουντουκιά* 'дърво лешник'. – Заето и в срхр. *фу̀ндук* 'лешник' (Skok 1, 536, Škaljić 286), рум. *funduc* остар. 'вид монета' (Tiktin 654), алб. *funduq* 'лешник'. – Срв. *фъндък*[1].

фу̀ндя се (фу̀ндьъ съ) 'червя се от срам или от болест' (Троян). – Произв.: *фундà̀рьъ съ* 'зачервявям се, сгорещява ми се лицето' (Казанлък), *фундȍсам се, фундȍсвам се* 'зачервявам се (от яд, гняв)' (Габрово), *фундȍсан* 'зачервен' (Габровско). – Може би във връзка с *фу̀нда*[3], поради оцветяването.

фунȅа 'неприятна миризма', вж. *фуня̀*, срв. *вонȅя* (под *воня̀*).

фу̀нест '(за ела) с широка корона от клони' (Забърдо, Асеновградско). – С *нд* > *н* от *фу̀ндест* (вж. *фу̀нда*[2]).

фунѝ[1] 'духа в пролука, от теснина' (Видин), **фунȁе** 'навлиза, студен вятър' (Враца). – Вероятно звукоподраж. (срв. *фурȉ*), или произв. от *фунѝя*, т. е. 'духа (през пролука) като през фуния'.

фунѝ[2] 'мирише лошо', вж. *фуня̀*.

фунѝя 'предмет с конусообразна форма и тръбовиден долен край, който служи за наливане на течност в съд с тясно гърло', ковашки термин 'тръба, която вкарва въздух в огъня на оджак' (Еленско), златарски термин 'глинен или графитен огнеупорен златарски съд с конусовидна форма, в който се стопява металът (сребро, злато)' (Панагюрище), диал. 'уред за прецеждане на джибри при розоварението', 'стръмна улица, която води към река' (Ново село, Видинско), **фунѝе** 'книжна фунийка за семки, фъстъци и др.' (Малък Девесил, Крумовградско), **фунѝйе** също (Лещен, Гоцеделчевско; Бачково), **фуниȉе** също (Ситово, Пловдивско; Козарско, Пещерско; Ягодина, Девинско; Селча, Малка Арда, Смолянско; Доспат), **фуньȅ** също (Лещак, Маданско), **фуньȅ** също (Вълчан дол, Загражден, Смолянско), **фуньȍ** също (Петково, Ардинско; Триград, Девинско; Батанци, Шаренка, Мъглища, Бориново, Маданско; Славейно, Левочево, Солища, Върбово, Смолянско), **фу̀ня** (вж.), **фунѝво** (Осеново, Разложко). – Произв.: *фунѝйка* умал., 'раст. градинска поветица, Ipomola purpurea' (Геров), 'градинско цвете с фуниевиден цвят, петуния' (Плевенско), 'цвете грамофонче' (Русаля, Великотърновско; Габрово), 'цвете

сефа, сефа-гедже' (Тетевен), *фунѝка* 'книжна фунийка за семки, фъстъци' (Осина, Гоцеделчевско), *фунѝйче* умал. (Геров); *зафуничиха се* диал. '(за устни) свиха се'; *фуниевѝден, фуниеобра̀зен.* – С *х-* > *ф-* от *хунѝя* (вж.).

фунница 'воденица' (Лясково, Девинско). – Диал. вариант на *воденѝца* (вж.), с изпадане на неудар. *е,* с асимилация *дн* > *нн*, и редукция на неударено *о* > *у*.

фунтарица рударски термин 'уред, с който се търси рудно находище'. – Според Б. Джонов, ГСУ–ФЗФ 65/2, 1972, 54, образувано на бълг. почва от *gefunden,* прич. от нем. гл. *finden* 'намирам'.

фунтѝ, фунтъ̀ъ, вж. *фуня̀*.

фуну̀йка 'книжна фунийка за семки и фъстъци' (Аврен, Крумовградско). – Диал. вариант на *фунѝйка* (вж. *фунѝя*), с асимилация *у – у* < *у – и*.

фунучка в нар. пес.: *Миръ е, мамо, згуденъ/ зъ чуминътъ фунучкъ,/ зъ юдинътъ дъщире* (Шуменско). – С протетично *ф-* от *унучка*, а то от *вну̀чка* (вж. *вну̀к, вну̀ка*).

фуньо̀, вж. *фунѝя*.

фуня̀ 'неприятна миризма' (Гугутка, Ивайловградско), **фунѐа** също (Долно Луково, Ивайловградско), **фуньъ** 'женска проклетия' (Тръстеник, Плевенско). – Произв.: *фунѐя* (*фунѐйъ*) 'мириша на лошо' (Хасково; Съчанли, Гюмюрджинско), *фуня̀ем* 'овонявам с беззвучно изпуснати газове' (Софийско), *фунѝ* 'мирише лошо' (Самоков), *фунѝлник* 'човек, който издава неприятна миризма' (Долнослав, Асеновградско), *фунтьъ* 'мириша много лошо' (Шумен), *фунѐпса* 'вмириса се; разложи се' (Странджанско), *фуняну̀ша* 'мръсна и неуредна жена' (Силистренско, гребенски говор). – Вариант на *воня̀* (вж.).

фу̀ния 'книжна фуния' (Бръщен, Гоцеделчевско). – Диал. вариант на *фунѝя* (вж.), с премет на ударението и изпадане на неудар. *и*.

фу̀ра таен зидарски говор 'горя; грея; пека' (Брацигово; Смолско, Пирдопско). – Вероятно от албански, срв. алб. *furr, furrë* 'пещ, фурна'.

фура̀ж 'храна за добитък'. – Произв.: *фура̀жен* прил., *фураж̀ирам*. – Чрез рус. *фура́ж, фураж̀ировать* 'доставям храна', вж. Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 26; Сб. Медведев 1922, 39. Руската дума е от фр. *fourrage* 'доставка на храна', където от герм. **fodr*, стнорд. *fodr* 'фураж', вж. Vasmer, REW 3, 221.

фура̀жка 'униформена мъжка шапка с широко дъно и твърда козирка'. – От рус. *фура́жка* 'вид шапка; униформена шапка', вж. Б. Цонев, Слав. глас 1/1, 1902, 28; Сб. Медведев 1922, 40. Руската дума е произв. от *фура́ж* (вж. *фура́ж*), тъй като при фуражиране се е поставяла специална шапка, вж. Vasmer, REW 3, 221. Повече за словообразувателно-семантичния строеж на думата и за посредничеството на полския език в разпространението ѝ в

руския и българския език вж. E. Michow, Polonizmy i inne wyrazy polskiego pochodzenia w świetle leksykografii bułgarskiej XIX i XX wieku, Kielce, 2011, 118–121.

фу̀рам 'изливам изведнъж голямо количество течност' (Софийско), **фу̀рвъм съ, фу̀рнъ съ** '(за дъжд, вода) руквам' (Еленско). – Звукоподраж. Срв. срхр. *фу̏рати* 'хвърлям; влача', *фу̏рати се* 'возя се', *фу̏рати, фу̏рам* 'бия' Skok 1, 536 (под *fur*[1]), алб. *furfuloj* 'изхвърлям', словен. *frfúlja* 'много бърз'.

фурать̀, вж. *форатъ̀*.

фургулици мн. ч. диал. 'знамена'. – С метатеза от *фуруглици* (вж. *фуру̀глица*).

фурда̀[1] диал. 'негодни за употреба дребни остатъци от нещо, отпадъци; негодна долнокачествена стока', 'негодна стока' (Доброславци, Софийско), 'негодни за работа изрезки от платове' (Самоков; Лешница, Плевенско), 'най-дребни влакна на вълна или коноп, останали след влачението на дарак' (Софийско), диал. 'счупени наполовина зърна ориз', 'сирене, на което е взета сметаната и което е подсирено без сирище с горещи камъни' (Геров), диал. 'извара' в текст: *Половин кило извара и половин кило фурда̀* (Копривщица), 'утайка от претопено масло' (Доброславци, Софийско), **фурдъ̀** 'дребни остатъци, негодни за употреба' (Троян; Петрешко, Троянско; Еленско; Кръвеник, Севлиевско; Стамболово, Павликенско), 'негодна стока' (Тръстеник, Плевенско), 'остатък след влачене на вълна, коноп или парцали' (Боженци, Габровско; Ново село, Троянско), 'отпадък от восък, който не може да се стопи' (Бериево, Севлиевско), 'дребни царевични мамули' (Шумнене, Тетевенско), **фу̀рда** 'дребни, недоброкачествени остатъци' (Махалата, Цветина, Велинградско), 'нечиста лоша вълна, с която се пълнят дюшеци' (Велес), рядко 'ситен прах от въглища' (Мървашко), **фурда** 'дребни долнокачествени остатъци; негодна стока' (Малко Търново), 'остатък от пашкулите след източване на коприната' (Габрово). – Произв.: *фу̀рдва са* '(за мляко) пресича се, разваля се при варене' (Водни пад, Смолянско) (т. е. 'става на фурда'), *фурдѝца* умал. (Геров), *фурдѝчка* също (Геров), *фурдъ̀лък* 'лошокачествен тютюн – дребни, некачествени листа, останали след отбиране на хубавите' (Войнягово, Карловско, Силистренско, гребенски говор), 'нечистото, пяната при варене на сапун' (Гостилица, Дряновско), прен. 'незначителен предмет' (Спасово, Чирпанско), диал. 'незначителен човек'. – Чрез тур. *hurde, hurda* от перс. *ḫurde* 'дреболия; парче; част, дял', вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, Г. П. Клепикова, Этимология 1966, 64. – Заето и в срхр. *фу̏рда, фу̏рда, фу̏рда* 'метални изрезки; отпадъци; карантия' (Škaljić 286, Skok 1, 537), рум. *furdă* 'отпадък при преработка на вълна или кожа' (Tiktin 659), укр. *фурда́* 'дреболия'. – Срв. *хурда̀, урда̀, вурда*.

фурда̀[2] 'ситен и замръзнал като грах сняг, суграшица' (Геров). – Вероятно еднакво с *фурда̀*[1].

фу̀рджове мн. ч. 'големи мешинени дисаги' (Геров). – От *хурджове* също (вж. *хурч*), с диал. *ф-* вм. *х-*. – Срв. *у̀рджове, фу̀рчове.*

фурѝ 'духа през някоя пролука вкъщи' (Кюстендилско; Видинско; Белоградчишко; Бойница, Кулско), **фу̀ри, фурѝ** диал. 'става течение; духа'. – Звукоподраж. (срв. *фунѝ* 'духа') или произв. от *фурѝя* 'силен вятър' (вж.).

фу̀ри таен мещруганси говор, в текст: (за ядене) *фу̀ри, ни са лю̀пи* (= па̀ри, горещо, не се яде) (Гърмен, Гоцеделчевско). – Според И. Н. Иванов, БДиал 7, 226, от алб. *furë* 'пещ' (вж. *фу̀рна*).

фурѝдка 'долапче без вратичка' (Господинци, Гоцеделчевско). – Диал. вариант на *фирѝдка,* умал. от *фирѝда* (вж.), с дисимилация *у – и < и – и.*

фурѝн 'златна монета, жълтица' (Воден; Геров), **фурѝна** в нар. приказка '(за човек) добър, златен' (Воденско), **фурѝни** мн. ч. 'нанизи от жълтици' (Коларово, Благоевградско), **фо̀рин** (Загоричани, Костурско). – Произв.: *фуринен* прил. '(за човек) добър' (Воден), *фурѝнка,* умал. (Воден; Геров). – Диал. вариант на *флорѝн* (вж.). – Срв. *флорѝна, флурѝна, фиорин, фурлѝна фрулѝна.*

фурисъ̀тул м. 'пакостник, палавник, немирник, хитрец, дявол' (Ново село, Видинско), **фурисъ̀та** ж. 'лудетина, пакостница, палавница, немирница' (Ново село, Видинско). – От рум. *firosítul,* субстантивирана членувана форма на прил. *firosít* м. р., вариант на *irosít* 'бавно изтекъл; пропилян, прахосан; (прен. за човек) пропаднал, неуспял (в нещо); съсипан, унищожен, разорен, окаян, жалък, нещастен; пияница и разбойник, крадец, бандит', с метатеза *-и-(-i-): -о- > -о-:-и-(-i-),* редукция на неударено *о* в *у* и вероятно с дисимилаторна промяна на ударено *-í-* в *-ъ̀-.* Думата е претърпяла следния семантичен развой: 'разбойник, бандит' > 'пакостник, палавник; немирник' > 'хитрец, дявол'. Формата *фурисъ̀та* е от членуваната субстантивирана форма *firosíta* на прил. за ж. р. *firosítă.* Вж. Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 197; срв. М. Младенов, ТБД 6, 166, 179, 293.

фурѝя 'силен вятър, буря, стихия', '(за човек) който върши всичко с голяма бързина' (Тръстеник, Плевенско; Шумнене, Тетевенско; Копривщица), разг. 'зла, свадлива жена'. – От лат. *furia* 'бяс' (митолог.), произв. от гл. *furere* 'беснея'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, РЧДБЕ 1982, 940.

фу̀рия 'печка с твърдо гориво, в която огънят гори буйно' (Замфирово, Ломско). – Еднакво с *фурѝя* (вж.), или звукоподраж., срв. *фу̀рка*[2].

фу̀рка[1] 'инструмент, приспособление за предене на вълна, коноп и др.' (Доброславци, Кокаляне, Софийско; Радуил, Ихтиманско; Ихтиман; Доспей, Самоковско; Копривщица; Кадиица, Покровник, Благоевградско; Ковачово, Петричко; Велинградско; Турян, Смолянско; Ардинско; Маданско; Девинско; Яковица, Чакаларово, Кирково, Момчилградско; Жеравна; Сливен; Северна

Добруджа; Костурско; Съчанли, Гюмюрджинско; Драбишна, Ортакьойско; Ерменкьой, Узункюприйско), диал. 'раздвоено дърво, соха, чатал', 'вилеста хурка с три рога, без украса' (Пирин, Петричко), 'сватбарско знаме' (Кутела, Виево, Смолянско), 'вид сватбарски хляб' (Радуил, Ихтиманско), 'вид полско цвете с жълти цветове, което има дебело и твърдо стъбло и расте нависоко' (Самоков), в съчет.: *богородѝчна фу̀рка* раст. Verbascum phlomoides' (Бобошево), **фу̀ркъ** 'вид ядивна гъба' (Силистренско, гребенски говор), **фурка** диал. 'отвесна греда на водния чекрък за биене на мляко', **фу̀рки** мн. ч. 'чепато дърво' (Бъзовица, Кюстендилско), 'цветевидни извивки от гайтани' (Тьойбелен, Мала Азия), 'вид везба над женски клашеник' (Охридско), **фурките** диал. 'вид сливенска черга с фризове – геометрични мотиви, редувани с ивици'. – Произв.: *фуркà̀рка* 'хурка' (Геров), 'жена, която не се дели от хурката' (Велинградско; Чепино), *фуркарька* (Баня, Чепинско), *фуркин* прил. в съчет.: *фуркина поседа* (когато работата на поканените на поседа бъде с предене, с хурка...) (Охрид), *фу̀рчиць* умал. (Бештепе, Сев. Добруджа). – Чрез рум. *furcă* 'инструмент, направа за предене', гр. *φούρκα,* от лат. *furca* 'двурога вила', с развой на значението; срв. и алб. *furkë* 'инструмент, направа за предене'. Вж. Miklosich, EtWb 58, Romansky, JIRSpr 15, 1909, 107, Berneker, SEW 1, 286, Ст. Младенов, ЕтР 663, Дзидзилис, Фонетични проблеми 64, Б. Парашкевов, Етим. дублети 98. – Срв. *хурка, у̀рка, вурка, фуркет.*

фу̀рка[2] '(за огън в печка с твърдо гориво) гори буйно' (Шумнене, Тетевенско). – Вероятно звукоподраж., срв. *фурѝ, фу̀рия, фу̀рна*[2].

фу̀ркам (фу̀ркум) 'работя' (Кукуш). – Диал. вариант с *в- > ф-* от *вурка̀м* (вж. *вурам* също).

фуркѐт 'извита игла с два бода за придържане на женска коса', **фуркѐта** (Панчев), **фуркѐ** (Самоков). – Чрез нгр. нар. *φουρκέττα* от итал. *forchetta* 'вилица; вилка за коса', умал. към лат. *furca* 'двурога вила' (вж. *фу̀рка*[1]), вж. Л. Ванков, Роман. заемки 258, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, Парашкевов, Етим. дублети 98, РЧДБЕ 1982, 940; заето и в рум. *furchet,* тур. *firkete.*

фуркулѝца 'вилица' (Балчик; Ново село, Видинско; Лощиновка, Болградски район, Измаилска обл. в Украйна; Таврическа, Херсонска, Бесарабска губерния), **фу̀ркулицъ** (Букьовци, Оряховско). – Чрез рум. *furculiță* 'вилица' от гр. *φουρκουλίτσα* 'вила', където от лат. *furcula < furca* 'двурога вила'; заето и в алб. *furkulitsë* също. Вж. Miklosich, EtWb 58, K. Jireček, Romanen 1, 36, St. Romansky, JIRSpr 15, 1909, 107–108, Ст. Младенов, ЕтР 663, П. Скорчев, БЕз 6, 1956, М. Сл. Младенов, Балк. езикозн. 14/2, 1970, 291. – Срв. *фъркулѝца, въркулѝца.*

фурлѝна 'тенекиена пара' (Геров), 'монета с малка стойност' (П. Ю. Тодоров), 'жълтица махмудия' в нар. песни (Кукуш; Мегленско в Македония),

'жълтица, която се слага на гердан' (Грамада, Кулско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **фурлѝнъ** 'фалшива пендара за женски наниз' (Лазарци, Еленско; Кръвеник, Севлиевско), **фурлѝни** мн. ч. 'фалшиви монети за украса на женска глава' (Гоцеделчевско), 'пришити една до друга монети по края на деколтето на булка' (Тагарево, Бургаско), 'фалшиви тенекиени монети, с които обкичват сурвакница' (Велико Търново). – С метатеза от *флурѝна* (вж. *флорѝна*). Вж. Цонев, История 2, 330. – Срв. *форлина, форѝн, фурѝн, фиорѝн, флор.*

фу̀рли са '(за куче) нахвърля се, напада' (Селча, Смолянско). – Вариант на *хвъ̀рли се* (вж. *хвъ̀рлям*), вж. *фо̀рлям.*

фурмà 'плод на финиковата палма с продълговата форма и много сладък вкус, Phoenix dactylifera; раст. миризлива върба, Elaeagnus angustifolia, сорт грозде, характерен за придунавския лозарски район' (Добруджа). – Произв.: *дива фурма* 'раст. джинджифа, Diospyros lotus' (БотР), *черна фурма, кара фурма* също (БотР), *фурмичка* раст. миризлива върба, Elaeagnus angustifolia' (БотР). – С *ф-* < *х-* от *хурмà* (което чрез тур. *hurma*, от перс. *hurma*) (вж.). Ст. Младенов, ЕтР 663, П. Скорчев, БЕз, 6, 1956, 164.

фурмуз диал. 'раст. маргарит, шекерче, Symphoricarpus racemosus' (БотР). – От рум. *hurmuz* 'лъжлив бисер; огърлица от лъжлив бисер' (G. Haneş, LbR 16/1, 1967, 46), с *ф-* вм. *х-*. – Срв. *фармуз.*

фу̀рна[1] 'специално иззидана голяма пещ за печене на хляб, ястия и др.; част от печка, в която се изпичат хляб, ястия и др; количество хляб, което може да се побере в една такава пещ; магазин за хляб; хлебарница', 'малък домашен хляб' (Теплен, Гоцеделчевско), диал. 'стая; грънчарска пещ за изпичане на глинени съдове', **фу̀рня** (Милчина лъка, Кулско; Ружинци, Белоградчишко; Дондуково, Ломско; Връбница, Софийско; Ковачевица, Самоковско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Рибарица, Етрополско; Ръждавица, Кюстендилско; Тръстеник, Плевенско; Банат; Съчанли, Гюмюрджинско), 'грънчарска пещ за изпичане на глинени съдове' (Берковица), 'голяма фигура от наредени за печене тухли' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), в съчет. *сливарска фурна* 'пещ за сушене на сливи' (Пиянец, Кюстендилско). – Произв.: *фу̀рнаджия* 'който приготвя, пече, продава хляб', *фу̀рнъджие* (Пленимир, Генералтошевско), *фурнаджѝ* в нар. пес. (Стежарово, Свищовско), *фурнаджѝйка, фурнаджѝйски* прил., *фурнаджѝски* (ЮЗ), *фурнъджѝскъ* в съчет.: *фурнъджѝскъ пѝтъ* (Войнягово, Карловско), *фурнаджѝйче* умал. (с тур. наст. *-cı*), *фурнаджилъ̀к, фурнаджилà̀к* 'занаят на фурнаджия' (ЮЗ) (с тур. наст. *-cı-luk*), *фурнатà̀рка* 'дървена лопата, с която се мята хляб в пещ' (Баничан, Гоцеделчевско), *фурнѐвка* 'дървена голяма лопата за фурна' (Малко Търново), *фу̀рнек* 'самун хляб' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *фу̀рньек* 'голям домашен хляб' (Паталеница, Пазарджишко), *фурнѐлкя* 'фурна на печка' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *фу̀рнес*

прил. 'който е с кръгло, заоблено лице' (Широколъшки район, Смолянско), *фу̀рньет* 'голям домашен хляб' (Смолян), *фу̀рник* 'голям кръгъл домашен хляб' (Стрелча, Панагюрско; Гълъбово, Руен, Пловдивско; Дебръщица, Пазарджишко; Равногор, Пещерско; Батак; Долнослав, Асеновградско; Беден, Девинско; Цветино, Ракитово, Дорково, Велинградско; Лъжене, Чепинско; Горно Райково, Долно Райково, Бориково, Смолянско), *фурнѝк* също (Дорково, Велинградско; Козарско, Пещерско; Голямо Конаре, Пловдивско), *фу̀рнит* 'голям домашен хляб' (Яворово, Ситово, Пловдивско; Добростан, Богутево, Яворово, Лясково, Асеновградско; Наречен; Бачково; Чепеларе; Сърница, Велинградско; Туховица, Гоцеделчевско; Момарско, Полковник Серафимово, Водни пад, Момчиловци, Левочево, Ждребово, Смолянско; Триград; Змеица, Чавдарица, Маданово, Девинско; Пловдивци, Маданско; Петково, Ардинско; Джурково, Ивайловградско; Златоград; Ксантийско), 'голям кръгъл хляб' (Лилково, Пловдивско), *фурнѝт* 'голям домашен хляб' (Писаница, Хасовица, Смолянско), 'хляб' (Петково, Ардинско), 'хляб, погача' (Тополовград), *фу̀рньит* 'голям домашен хляб' (Доспат; Барутин, Доспатско; Ягодина, Девинско; Любча, Касъка, Смолянско); *фу̀рньить* (Долна Арда, Смолянско), *фу̀рнить* (Славейно, Търън, Влахово, Кремена, Смолянско; Петково, Ардинско), *фурнѝтъ* 'погача' (Мадан), в съчет.: *фурнѝт хляб* (Средни Родопи), *мà̀лък фу̀рнит* (Ситово, Пловдивско), *му̀чък фу̀рнит* (Триград), *фу̀рнити* мн. ч. 'големи хлябове' (Триград; Ардино; Широка лъка, Устово, Смолянско; Яворово, Асеновградско), *фурнѝти* в нар. пес.: *...да си омесиш мьдо̀ки фурнѝти* (Чепеларе), *фурнитà̀рка* 'голям котел, в който се топли вода за пране' (Петково, Ардинско; Левочево, Славейно, Смолянско), 'голям котел, в който се топли вода за месене на хляб' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), 'голяма дървена лопата, с която се мята хляб в пещта' (Буйново, Кожаре, Водни пад, Смолянско; Ягодина, Девинско), *фурнатà̀рьке* ж. р. 'голям котел за вода' (Върбово, Смолянско), *фурнитà̀рькье* 'дървена лопата, с която се мята хляб за печене в пещ' (Ягодина, Девинско), *фурнитà̀рска* в съчет.: *фурнитà̀рска лопà̀та* (Дряново, Смолянско), *фу̀рница* умал., *фу̀рничка* умал., *фу̀рничье* 'малък домашен хляб' (Паталеница, Пазарджишко), *фу̀рняк* 'самун хляб' (Перущица). – От сргр., нгр. *φουρνιά, φοῦρνος* 'пещ, печка', където от лат. *furnus* също, вж. Berneker, SEW 1, 286, Romansky, JIRSpr 15, 1909, 103–104, Б. Цонев, История 328, Ст. Младенов, ЕтР 663, П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 167, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 168, Дзидзилис, Фонетични проблеми 33. – Срв. и арум. *furnu,* мегленорум. *furnă, furnu,* струм. *furinâ* 'огнище' (W. Domaschke, JIRSpr 21–25, 1919, 122). – Срв. *ву̀рна, ху̀рна, фъ̀рна, фуру̀н, фуру̀на.*

фу̀рна[2] (фу̀рнъ) гл. 3 л. ед. ч., **фу̀рнаа** 3 л. мн. ч. в текст: *Съчкити фу̀рнаа нъ бързъ ръкъ̀* (Троян). – Звукоподраж., вж. *фу̀ри, фу̀рия, фу̀рка[2].*

фуро в текст: *Сред селу фуро играй* (Карнобатско). – Диал. вариант на *хорò* (вж.), с *х-* > *ф-* и редукция *о* > *у*.

фуроглица 'сватбено знаме от пъстра кърпа' (Мегленско в Македония). – Диал. вариант на *хурӯгвица* (вж. *хорӯгва*), с *х-* > *ф-* и *гв* > *гл*, срв. *фурӯглица*.

фу̀рса 'четка' (Загоричани, Костурско), **фурса̀** (Копривлен, Гоцеделчевско). – Вариант на *фу̀рца* също, вж. *фурча̀*.

фурса̀ть 'разрешение' в текста: *...Утишьол у царѐт и му се примо̀лил: Да ми дадеш фурса̀ть, лю кутрѝту людьѐ ут сига га си идат та гърмят, да са убѐсѐт* (Смолянско, СбНУ 6, 179). – От тур. *fursat* 'прилика; удобен час, благоприятен случай; повод, щастлива случайност', където от араб. *fursa* също, вж. Lokotsch 619. – Заето и в срхр. *фу̀рсат, фурса̀т, фу̀рсет* 'удобство; прилика; удобен час, сгода да се извърши нещо' (Skaljić 286, Skok 1, 538), рум. *fursant*. – Срв. *руса̀т, руса̀ть*.

фуртѐтка 'вилица' (София). – Диал. вариант на *фуркѐтка,* умал. на *фуркѐт(а)* (вж.).

фурту̀вам, вж. *фортӯвам*.

фурту̀на, вж. *фортӯна*.

фуру̀глица 'сватбено знаме' (Делчево, Гоцеделчевско; Дяково, Дупнишко; Ярлово, Самоковско; Горна баня, Долни Пасарел, Софийско). – Диал. вариант на *хорӯгвица* (вж. *хорӯгва*), с *х-* > *ф-* и *гв* > *гл*. – Срв. *фрӯглица*.

фуруглуца в нар. пес.: *Тупано тупна край село,/ фуруглуцата сред село,/ и Рада е побегнала...* (Долни Лозен, Софийско). – Вероятно с асимилация *у – у – у* < *у – у – и* от *фуру̀глица* 'сватбено знаме' (вж.).

фуру̀лица '(сватбено) знаме' (Геров). – С опростяване *л* < *гл* от *фуру̀глица* (вж.).

фуру̀лка 'питка' (Капатово, Благоевградско). – Може би погрешно разчетено вм. *фудӯлка* също (вж. *фудӯла*). По-малко вероятно с *л* < *н* от *фуру̀нка,* умал. от *фуру̀на* 'пещ' (вж.). Семантично срв. *фу̀рна* диал. 'грънчарска пещ' и 'малък домашен хляб'.

фу̀рум диал. 'издадена от стената лавица пред огнище или на друго място' (Геров). – Вероятно с *-м* < *-н* от *фуру̀н* (вж.) със специализация на значението.

фуру̀н 'огън, който гори пред отвор на пещ' (Старцево, Маданско), **фуру̀на** 'пещ' (Искрец, Софийско; Ковачевци, Самоковско; Енина, Казанлъшко; Банат). – Произв.: *фурунджѝя* диал. 'който приготвя и пече хляб', *фуруньжѝ* също (Смолянско) (тур. *furuncu*), *фурунджѝче* умал. (Мала църква, Самоковско; Горна Диканя, Радомирско). – От тур. *furun*, където от гр. *φοῦρνος* 'пещ, печка'. – Заето и в срхр. *фурун, фуру̀на, вуру̀на* 'печка; землена печка', *фуру̀ньиja* 'пекар' (Skok 1, 538, Skaljić 286). – Срв. *фу̀рна, вӯрна, хӯрна, фъ̀рна*.

фу̀рца, вж. *фурча̀*.

фурча̀ 'четка' (Изт), 'четка за мазане' (Сливен), 'обло дръвче със закрепена свинска четина, употребявано за замазване на стени на къща' (Добрич), **фурчъ̀** 'четка' (Шумен), **фурчо̀** 'четка за дрехи или обувки' (Турян, Смолянско; Асеновградско; Ардинско; Маданско; Девинско; Златоград), **фу̀рца** 'четка за дрехи, обуща, зъби' (Кукуш; Габрово, Ксантийско). – От тур. *furça* 'четка', вж. Ст. Младенов, ЕтР 663. – Срв. *фърча̀*[1].

фурчене в текст: *Змее излязе с гулямо свирене и фурчене* (Гоцеделчевско). – Звукоподраж. Срв. *фурӣ*.

фурчина в коледарско наричане:*...земал деда кичина, а баба фурчина, та я ударил деда по тртчина* (Зап, у Панчев 164, под *кичина*, без значение). – Вероятно произв. от *фу̀рка* 'хурка' (вж.), срв. БЕР 2, 405.

фу̀рчове мн. ч. 'големи мешинени дисаги' (Геров). – От ед. ч. **фурч*, което е с диал *ф-* вм. *х-* от *хурч* (вж.). – Срв. *фурджове, урджове, хурджове*.

фуршѐт '(в игра на карти бридж) вилица: ас и дама или рига и вале'. – От фр. *fourchette* 'вилица' и термин в игра бридж, умал. от лат. *furca* 'двурога вила' (вж. *фу̀рка*[1]), срв. *фуркѐт, фуркѐта*, вж. Парашкевов, Етим. дублети 98.

фус[1] 'пръчка на чекрък, на която се забожда цев или масур' (Ново село, Видинско). – От рум. *fus* 'лост; ос; вретено'.

фус[2] 'цвят на лук' (Ново село, Видинско). – Произв.: *фу̀сов* (за лук) (Ново село, Видинско). – Еднакво с *фус*[1] поради формата и здравината на израстъка с цвят в тялото на лука, срв. семантично рум. *fuştel* 'луково стъбло със семена'.

фусѐнка 'неразпукнали се зърна на печена царевица' (Геров). – Вероятно от звукоподраж. основа, срв. *фу̀скам.* Повлияно в завършека от *пу̀канка* (вж.) и *циганка* 'неразпукнало се царевично зърно'. – Срв. *фъ̀санка*.

фусѐница 'гъсеница' (Корово, Велинградско). – Вариант на *въсѐница* също (вж.), с *ф-* < *в-* и *у* вм. *ъ*.

фу̀ска 'пъпка по тялото' (Софийско; Доброславци, Софийско; Самоков; Ресилово, Дупнишко; Ръждавица, Кюстендилско), 'малка гнойна пъпчица на лице' (Елин Пелин; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), **фу̀скъ** 'пъпка, подутина от ухапано (обикновено от бълха, дървеница, комар), която много сърби' (Войнягово, Карловско), 'мехур' (Меричлери, Хасковско; Костурско), 'мехур на ръка' (Враца, Ботевград), 'мехур; сух мехур на животно; пришка' (Асеновград), 'мехурче в хляб' (Лозенец, Ямболско), 'цирей' (Плевня, Драмско), 'малък цирей с връх' (Плетена, Долно Дряново, Боголин, Гоцеделчевско), **фу̀скя** 'мехурче във вода, напр. от дъждовни капки' (Осеново, Разложко), **фу̀ски** мн. ч. 'пъпки от краста по крака' (Долен, Гоцеделчевско), 'сърбеж, краста по крака на човек' (Кочан, Гоцеделчевско), 'пъпки по уста на дребен добитък, пасъл росна трева' (Нова Ловча, Гоцеделчевско), 'мехурчета от дъжд' (Велико Търново), **фу̀скьи** 'пъпки, струпеи' (Велес). –

Произв.: *фȕскав* 'който има пъпки, пъпчив' (Доброславци, Софийско), 'който има малки гнойни пъпчици по лицето' (Ръждавица, Кюстендилско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *фускȍсвам, фускȍсам* 'подувам се от болест' (Костурско), *фȕсчица* 'малка гнойна пъпчица' (Преколница, Кюстендилско). – От нгр. *φούσκα*, стгр. *φύσκη*, от *φυσῶ* 'надувам'. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 169, Дзидзилис, Фонетични проблеми 43, 142. – Заето и в арум. *fúscă*. – Срв. *вȕска, фȕска, пȕска, фȕшка.*

фуска 'вълнен комбинезон' (Негорци, Гевгелийско, ДА). – По всяка вероятност вм. *фȕста* (вж.), вероятно погрешно разчетено.

фȕскам 'удрям, шибам' в текст: *Детето фȕска дървенио конь* (Самоковско). – Звукоподраж. по свистенето при удряне. – Срв. *фȉскам.*

фусна в гатанка за мъгла: *фусна гъсак – дигна се пара, стигна до цара?* (Селановци, Оряховско). – Звукоподраж., със знач. 'изпускам газове, пърдя'.

фȕста '(широка) долна женска дреха от кръста надолу', нар. 'дълга и широка пола, обикн. силно набрана в кръста', разг. 'дълга долна женска дреха без ръкави от по-дебел плат' (Геров), 'част от носия в долната част с разкроени къдри, която се облича под сукман' (Ново село, Троянско), 'широка женска дреха до кръста' (Кръвеник, Севлиевско); диал. 'отворена дълга дреха', 'рокля' (Радомирско; Смолянско; Свиленградско; Бракница, Поповско), 'тънка рокля' (Горна Липница, Великотърновско), 'комбинезон' (Габаре, Белослатинско; Едоардце, Тетовско), 'домашна плетена вълнена дреха без ръкави' (обл. Пиянец в Кюстендилско), 'плат, изтъкан от две нищелки' (Момино, Варненско), в съчет.: *фуста тъкàно* 'двойно тъкано' (Жеравна, Сливенско), **вȕста** 'долна женска дреха от кръста надолу' (Черковна, Шуменско), **фъста** 'дълга вълнена фанела за под фъстан' (Кюстендилско), **хȕста** 'долна женска дреха' (Нова Надежда, Хасковско), **ȕстъ** 'рокля' (Кюлевча, Шуменско; Страхилово, Свищовско; Дервент, Дедеагачко). – Произв.: *фȕстен* във: *фȕстен плат* (Гостилица, Дряновско). – Чрез нгр. *φούστα* от итал. *fusta*, вж. Ст. Младенов, ЕтР 284, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 169. За етимологията на гр. дума вж. Ἀνδριώτης 410. Формата *вȕста е с в-* < *ф-*, *хȕста* – с *х-* < *ф-*, *ȕста* с изпаднало *х-* от *хȕста*, за *фъста* вж. *фъстàн*. – Заето и в рум. *fustă* (DLRM 1958, 324), алб. *fustë* (срв. Meyer, EtWb 115, който го свързва с *fustán*, което извежда от тур. *festan*). – Срв. *фустàн, фистàн.*

фустàн 'женска дреха'(1855, Цариградски вестник), 'женска рокля' (Копривщица, Елин Пелин; Ихтиман; Радомир; Трънско; Кюстендил; Благоевградско; Първомай; Ракитово, Велинградско; Смолянско; Кукуш; Негорци, Гевгелийско; Доганица, Босилиградско), 'женска делнична рокля' (Барите, Босилиградско), 'просто ушита рокля' (обл. Пиянец в Кюстендилско), 'женска рокля от груб домашен плат' (Чурен, Елинпелинско), 'рокля от груб домашен плат на плисета' (Буново, Софийско), 'широка рокля' (Петрич), 'дебела рокля' (Ихтиманско), 'пола' (Старозагорско; Тервел; Кукуш),

'долна пола' (Разлог), 'набрана женска пола' (Кутловица, Силистренско), 'горна женска дреха' (Игралище, Петричко), 'женска дреха от плътен плат' (Шумнене, Тетевенско), 'широка женска дреха с ръкави от домашен памучен плат или басма, набрана около кръста' (Бобошево), 'женска дреха, силно набрана в кръста' (Разлог), 'вид женска дреха без ръкави' (Долно Луково, Ивайловградско), 'широка женска дреха без ръкави' (Фролош, Кюстендилско), 'вид женска дреха за булка' (Кючюк Сеймен, Силивренско), 'дреха за мъже и жени' (Кърналово, Петричко), 'мъжка дреха за лятно време и празник – плисирана къса пола, която се носи върху гащите' (Долнени, Прилепско), 'дреха за дете' (Говедарци, Самоковско), 'вълнена домашна тъкан, от която се приготвят фустан, фустанела и др.' (Панагюрско), 'сукман с два отвора в областта на гърдите за кърмачка' (Дедеагачко), в съчет.: *бял фустàн* 'дреха, която булките обличат на третия ден от Гергьовденските празненства' (Балъккьой, Дедеагачко), *налȍжен фустàн* 'подплатен с памук фустан' (Жеравна, Котленско), *нашȉт фустàн* 'фустан без ръкави с обточена с кадифе пазва' (Панагюрско), **фустàнь** (Гевгелийско; Чепеларе), **фȕстан** 'женска рокля' (Костурско), **вустàн** (Шуменско), **хустàн** 'горна женска дреха' (Кръстополе, Ксантийско), **устàнь** 'дълга женска дреха без ръкави' (Дервент, Дедеагачко), **фъстàн** 'женска рокля' (Велешко), **фъстàнь** 'просто направена рокля' (Багренци, Пиянец, Кюстендилско), **фастàн** 'женска рокля' (Самоков). – Произв.: *фустанè* ср. р. 'рокля' (Джигурово, Сандански), *фустàнец* умал., *фустанлȅк* диал. 'вид памучна материя за женски рокли', *фастанлȅк* (Самоков) (с тур. наст. *-lık*), *фустàнче* умал., диал. 'цвете кокиче, Galanthus elvesii'. – Чрез нгр. *φουστάνι*, сргр. *φουστάνιν* от итал. *fustagno, fustano*, а то от срлат. *fustaneum*, къснолат. *fustanium*, калка на сргр. прил. *ξύλινον* < *ξύλον* = *fustis* 'дърво' (по Battisti-Alessio). Вж. Berneker, SEW 286–287, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 169. Л. Ванков, БЕз 10, 1960, 443–445; Роман. заемки 258–260, и Ст. Младенов, ЕтР 663, допускат пряка заемка от италиански. – Заето и в срхр. *фȕстāн, фуштан, фȕстāнь, фуштāнь* 'женска дреха, рокля' (Skok 1, 519, Skaljić 286), арум. *fustan*, алб. *fustan, fustane*. Формата *вустàн* е с *ф-* > *в-*, срв. *вȕста* (под *фȕста*), *хустàн* – с *ф-* > *х-*, срв. *хȕста* (под *фȕста*), *устàн* – с изпаднало *х-* от *хустàн*, срв. *ȕста* (под *фȕста*), *фъстàн, фастàн* – с асимилация *а* (*ъ*) – *а* < *у* – *а* от *фустàн*. – Срв. *фȕста, фистàн.*

фустан таен зидарски говор 'грък' (Подгорци, Стружко). – Еднакво с *фустàн* (вж.), поради това че дрехата е част от националното облекло на гърците.

фустанèла[1] разг. 'дълга широка пола, силно набрана в кръста, фуста; къса силно набрана пола, част от националното облекло на гърци, каракачани, албанци и др.', 'дълга вълнена или дебела памучна дреха, която жените носят зимно време под сукмана' (Смолско, Пирдопско; Веригово, Карловско; Долно Левски, Панагюрско; Македония), 'женска пола от домашен шаяк

или памук, която се носи под фустана' (Бобошево, Самоков), 'къса пола; силно набрана пола, фуста' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'женска горна дреха' (Смолянско), 'женска горна дреха от домашно платно' (Горно Ботево, Старозагорско), 'лятна женска дреха' (Ресилово, Дупнишко), 'летен сукман' (Цалапица, Пловдивско), 'вълнена тъкана рокля' (Симитли, Благоевградско), 'мъжка войнишка дреха, подобна на женска рокля' (Покровник, Благоевградско), 'много ситно надиплена пола от бяло хасе, която обличат русалиите при игрите си' (Кукуш), 'вълнено домашно тъкано платно за фустани, фустанели и др.' (Панагюрско), 'грубо вълнено платно за женски дрехи' (Малешево), **фастанела** 'женска платнена пола' (Самоков), **хустанѐла** 'вид женска пола' (Нова Надежда, Хасковско). – Формата *фастанѐла* е вероятно с асимилация *а – а* < *у – а*, срв. *фастѐн*, а *хустанѐла* е с *ф-* > *х-* от *фустанѐла*, срв. *хѝста, хустѐн*. – От нгр. *φουστανέλλα* 'къса набрана пола', произв. от *φουστάνι* (вж. *фустѐн*), вж. Ст. Младенов, ИтР 663, М. Филипова-Байрова, Гр. заемки 169, а според Hesseling, Mots maritimes 34, от итал. **fustanella*, умал. от *fustana* (по Филипова-Байрова, цит. съч.).

фустанѐла² 'плаваща мрежа, влачена от течението' (Варна, Созопол). – Еднакво с *фустанѐла¹* (вж.), вж. А. Спасова, БЕз 16/4, 1966, 336.

фу̀стичав 'който има малки гнойни пъпчици по лицето' (Кърналово, Петричко). – Според Л. Селимски (писмено) прил. от **фу̀счица*, умалит. от *фу̀ска* (вж.), с дисимилаторно изпадане на втория проходен елемент на консонантната група **-сч-* (= *-стш-*) > *-ст-*, срв. чеш. *destička* (и *deštička*), от **deščička*, умал. от *deska* 'дъска'.

фут остар. 'мярка за дължина' (1843 в превод от руски език). – Чрез рус. *фут* от англ. *foot* 'мярка за дължина (около 33 см)', вж. Л. Ванков, Англ. заемки 25. Според РЧДБЕ 1982, 941 от англ. *foot* 'стъпало'. Рус. *фут* (1689 г.) според Vasmer, REW 3, 222, е заето от английски, а според Kiparsky, Russische historische Grammatik, Bd. 3, Heidelberg 1975, 111, 117, е от хол. *voet*, тъй като е засвидетелствано от 1689 г. в бележка на Петър Велики.

фу̀та диал. 'престилка', 'вълнена престилка' (Друган, Пернишко; Дебели лак, Радомирско; Самоков; Рила, Дупнишко; обл. Пиянец в Кюстендилско; Долно Драглище, Разложко; Покровник, Благоевградско; Габровица, Пазарджишко), 'копринена шарена престилка' (Галичник, Дебърско), 'домашна престилка от груб плат' (Сеславци, Софийско; Чурен, Елинпелинско; Филиповци, Пернишко; Чуковец, Радомирско; Еленско), диал. 'престилка от груб плат или кожа', 'долна част от женската носия на българското, турското и циганското население' (Чирпанско; Малко Търново), 'престилка като част от носията' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), 'престилка за работа' (Бобошево; Панагюрище), 'кухненска престилка' (Въбел, Плевенско; Зарово, Солунско), 'престилка, която носят при кръщене' (Фролош, Кюстендилско), 'детска престилка' (Пчелище, Великотърновско), 'пола' (Съчанли, Гюмюрджинско), 'дреха от бяло платно, която се носи под кафтана' (Кирилометодиево, Старозагорско; Яворово, Чирпанско), 'детска пола' (Сребърна, Войново, Силистренско; Иванча, Великотърновско; Преслав), 'женска долна фуста' (Доганица, Босилиградско), 'детска пелена' (Сребърна, Войново, Силистренско; Преслав; Иванча, Великотърновско), 'две парчета пъстър вълнен плат, с който опасват децата отпред и отзад' (Котел), 'дълга вълнена дрешка, с която запасват дете под мишниците' (Тича, Котленско), 'детска пелена за препасване около кръста' (Енина, Казанлъшко), 'навит плат, вместо рокля, около малко дете' (Брестница, Тервелско), 'чаршаф за спане; дълга бяла кърпа за забулване' (Чепино, Велинградско; Бабяк, Разложко), 'забрадка от два плата, изработена от домашно тъкан бял памучен плат с червен кенар' (Бабяк, Разложко), 'кожено елече' (Велинград), **фута̀** 'престилка' (Пернишко), **ву̀та** също (Радомирско, Пернишко, Шуменско), **у̀та** (Плевенско, Белослатинско, Ловешко, Павликенско, Великотърновско, Беленско, Свищовско, Никополско, Русенско, Шуменско, Разградско, Търговищко, Добричко, Преславско, Варненско), **фу̀ти** мн. ч. – Произв.: *утѝйка* диал. 'престилка' (Геров), *футѐ* умал. 'престилче' в съчет.: *бѐло футѐ* (Нови хан, Новосел, Елинпелинско), *фу̀тичка* умал. (Оброчище, Добричко). – Чрез тур. *futa, fota* от араб. *futa* 'престилка; къса престилка от раиран плат; плат, с който къпещи се в баня опасват част от тялото си; раиран плат от Индия за кърпи или бански халати', вж. Berneker, SEW 1, 287, R. Bernard, Étude 1946, 43, П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 165, Н. Намеранов, БДиал 1, 235, Т. Бояджиев, ЕзЛит 22/6, 1967, 73–75. – Заето и в срхр. *фу̀та, фу̀та, фу̀то, фут* 'престилка; пояс; тесен шал за глава' (Skaljić 286, Skok 1, 539), рум. *fotă* остар. 'комбинация от предна и задна престилка; раиран плат за престилка; кърпа; бельо', арум. *fotă* 'вид индийски раиран плат' (Pascu 2, 134, № 478), алб. *futë* 'престилка; бански халат; черна траурна забрадка', нгр. *φουτᾶς, χουτᾶς* (Meyer, Tü. Stud. 115). – Срв. *хѝта, у̀та, фо̀та.*

фута 'небесна дъга' (Тихомир, Крумовградско). – Еднакво с *фу̀та* (вж.), за семантичния преход 'парче плат; платно пояс' > 'дъга', срв. *зуница* 'пояс; дъга' (под *зу̀на¹*), *ба̀бино платно* и *лесѝчано платно̀* 'небесна дъга'.

футала̀ш, футала̀ша социален говор 'извършвам полов акт' (Смолско, Пирдопско). – Вероятно във връзка с лат. *futuo* също. – Срв. *футѐлен, фу̀там.*

фу̀там учен. говор 'ядосвам' (София), социален говор 'ядосвам се; сърдя се и в гнева си говоря против причинителя му', 'мъмря, гълча някого' (Зла река, Троянско). – Произв.: *фута̀ръ* 'лошо се карам на някого' (Войнягово, Карловско), *футолосвам* 'проклинам' (Ряхово, Русенско), *фу̀тьо* 'който обича да гълчи, да мъмри' (Зла река, Троянско); *зафу̀твам се* 'говоря неприлично' (Доброславци, Софийско). – Вероятно във връзка с лат. *futuo* 'извършвам полов акт'.

футѐтелен социален говор 'ядосан'. – Вероятно във връзка с лат. *futuo* (вж. *футалдш*), срв. за семантичния развой *фѝтам*.

фѝтбол 'спортна игра, играна от два отбора, при която играчите се стремят с ритане да вкарат топка във вратата на противника; кожена топка, употребявана при такава игра'. – Произв. *фѝтболен, футболист*. – От англ. *football* (от *foot* 'крак' и *ball* 'топка'), вж. РЧДБЕ 1982, 941.

футѐл в съчет.: *на футѐл* за вид връзване на кон (Чирпанско). – Вариант на *хотел* (вж.), с *ф-* < *х-* и редукция *у* < *о*.

футѝя диал. 'вид каца с тясно дъно и широко устие за пренасяне в нея на нещо с кон' (Геров), 'малка съдина с елипсовидно дъно, пригодена за носене на гръб' (Вакарелски, Етнография), 'дървен съд с дръжка за носене на грозде при гроздобер' (Тръстеник, Плевенско), 'дървен кош за бране на грозде' (Котел; Сливен; Русаля, Великотърновско; Гостилица, Дряновско), 'каче с елипсовидно дъно, по-малко от елепсовидния отвор, за събиране на грозде и други плодове за вино и ракия' (Кюстендилско), 'дървен съд с обръчи за джибри' (Жеравна, Сливенско), 'съд, в който се прави ракия' (Бериево, Севлиевско; Ново село, Троянско), **футѝйъ** 'каца с широка уста и тясно дъно, служи за хладилник при дестилация на ракия' (Кръвеник, Севлиевско), **футѝъ** 'каца, която служи за охлаждане на спиртните пàри при варене на ракия' (Троян), **футѝи** мн. ч. 'дървени бъчварски съдове с широки устия и тесни дъна, които се товарят на коне или мулета за пренасяне на грозде и други плодове' (Брусен, Тетевенско; Котел), 'носилки, на които се изсипва гроздето от кошниците' (Добруджа; Бобошево). – От тур. *futa, fota* 'вид бъчва за вино'. – Срв. *футѝл, фучѝя, вучѝя, хутѝя*.

фѝтка[1] 'несполука' (мияци в Дебърско, у Панчев). – Неясно.

фѝтка[2] 3 л. ед. ч. '(за куче) ръмжи' (Махалата, Плевенско). – Вероятно от звукоподраж. произход.

фѝткам 'щракам' (Турян, Смолянско). – Може би звукоподраж.

футлѝр 'кутия или калъф за пазене на инструменти, очила и др.', спец. 'комплект от тематично обединени снимки и портрети в папка или калъф от картон'. – Чрез рус. *футля́р* от нем. *Futteral*, вж. РЧДБЕ 1982, 941.

футѝл 'широк издълбан дъбов или буков дънер, сложен на извор, за да тече водата през него, или на устисто на кладенец, за да се налива вода през него' (Геров), 'покрит с плочи извор' (Бракница, Поповско), 'плитък кладенец' (Садина, Поповско), 'дървена цилиндрична ограда на кладенец' (Съдиево, Сливенско), **футѝль** 'кух дънер на дъб, който се поставя на устието на кладенец' (Котел). – Вариант на *футѝя* (вж.). – Срв. *фотѝл(и), футѝя, хотѝл, хѝтул*.

фу-у междум. за израз на неприятно чувство и за наподобяване на свирене на вятър. – Звукоподраж. Срв. *фю-ю*.

фуф в нар. пес.: *Та изведе конь ут конюшница,/ изведе гу и гу уседлува,/ уседлува на Косуву д иде,/ на Косуву фуф турска Юрдùа* (Разложко). – Диал. вариант на предл. *във* (вж. *в, във*), срв. *фъф, вов, уф*.

фѝфла (фѝфлъ) 'облак прах при изтупване на нещо' (Енина, Казанлъшко). – Може би звукоподраж., първоначално знач. 'шум при изтупване' > 'прах, в резултат на изтупване'.

фуфля́е '(за огън) гори силно и шумно (СЗ), в израз: *фуфля́е ми* 'духа ми, става ми течение' (Ново село, Видинско). – Произв.: *изфуфля́е* '(за огън) изгаря шумно' (СЗ). – Звукоподраж. – Срв. *изфъ́фра* 'изгаря бързо с пламък'.

фѝфляк пренебреж. 'Anus' (Самоков). – Звукоподраж.

фѝфлям диал. 'говоря неясно', **фуфòли** 3 л. ед. ч. (Карналово, Петричко). – Звукоподраж., срв. *фѝфна, фъ́фля, фòфла*.

фѝфна 'дишам тежко през носа' (Банско), **фѝфна се** 'секна се' (Разлог). – Звукоподраж., срв. срхр. *фуфњати* 'мириша, душа нещо' (Skok 1, 535), словен. *fufnjáti* също (Pleteršnik 1, 204). – Срв. *фѝфлям*.

фѝфор 'подутина, мазол' (Самоков). – Може би във връзка с *фуфѝл*, срв. там *фѝфулка*.

фуфѝл 'качулка' (Търговище), **фуфул** 'качул, чучул на петел' (Прилеп). – Произв.: *фѝфулка* 'гнойно мехурче, гнойница, Pustula' (София). – Неясно. – Срв. за образуването *кукул, кукѝль, чучул, чучѝл*.

фухѝна, вж. *фѝйна*.

фѝцьо 'вуйчо' (Бабек, Велинградско), срв. *вѝйчо*.

фучà '(за вятър, птица и др.) при бързото си движение издавам силен и продължителен шум, буча, хуча', прен. '(за животно) издавам, поради раздразнение, особен звук през ноздрите си, пръхтя', прен. 'изпадам в състояние на ярост със силни викове, караница', **фучѝ** 'духам със свистене; мърморя' (Кръвеник, Севлиевско; Долна Митрополия, Плевенско), 'сумтя, хъркам; мърморя сърдито' (Тръстеник, Плевенско), в нар. пес.: *Къ́к им фучъ́т пулити,/ къ́ту вятъ́р приз гуръ...* (Сев. Добруджа), **фучѝм** 'карам се; сумтя' (Самоков), **фучѝ** '(за вятър, за крава) издава силен звук' (Самоков). – Произв.: *фучà́ва* 'силен дъжд, придружен с буря' (Стърмен, Долна Студена, Беленско), *фучѐвица* 'бучене от градушка и др.' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Ардинско), 'виелица' (Силистренско, гребенски говор), *фѝчьевица* 'бучене, грохот, свързани с природно явление' (Момарско, Ждребово, Солища, Смолянско), *фучѝло, фучилà* мн. ч. 'детска играчка, хвърчило; ромбовиден орнамент, често срещан мотив в котленските килими' (Котел); *зафучà, зафучà́вам* 'започвам да издавам силен шум', *завучà* (Геров), *захвѝча, захвѝчвам, захвучà́вам, захвѝчам* също (Геров); *изфучà, изфучà́вам* 'еднократно, изведнъж издавам силен шум', *извучà, извучà́вам* (Геров); *нафучà*

се, нафучава̀м се 'издавам до насита, доста време, силен шум', *навуча̀ се* (Геров); *пофуча̀, пофуча̀вам* 'известно време издавам силен шум', *повуча̀* (Геров); *префуча̀, префуча̀вам* 'преминавам с бърза скорост и шум край нещо'; *профуча̀, профуча̀вам* също; *разфуча̀ се, разфуча̀вам се* 'издавам силен и продължителен шум; изпадам в състояние на ярост със силни викове', *разфу̀чувам се, разфучѝм се* 'разсърдвам се' (Самоков), *разхвуча̀ се, разхвуча̀вам се* (Геров). – Звукоподраж., вж. Ст. Младенов, ЕтР 663. Срв. срхр. *фу̀чати се, фу̀чам се* 'сърдя се' (Skok 1, 534). – Срв. и *фу̀кат, ху̀кам, фу-у, хуча̀.*

фу̀ча са 'секна се' (Девесилица, Крумовградско) и **фу̀чам са** (Момчиловци, Смолянско; Царино, Крумовградско), **фу̀чъм съ** (Дряново, Смолянско), **фу̀чǫ са** (Малък Девесил, Крумовградско), **фу̀чям са** (Жълтуша, Ардинско; Ерма река, Маданско), **фучьѐ** (Златоград), **фу̀чье са** 3 л. (Загражден, Смолянско), **фу̀чьем са** (Върбина, Маданско; Егрек, Крумовградско; Брезе, Смолянско), **фу̀чим са** (Триград, Девинско), **фучѝ** 3 л. (Джурково, Ивайловградско). – Звукоподраж., срв. *фуча̀* (вж.).

фуча̀свам, фуча̀сам (фуча̀свъм, фуча̀съм) '(за говедо) простудявам се' (Еленско), '(обикновено за домашни животни) поболявам се от пиене на студена вода или от лоша изворна вода' (Габрово), 'разболявам се от настинка' (Кръвеник, Севлиевско), **фучя̀свам, фучя̀сувам, фучя̀сам** диал. '(за кон) настивам и започвам да се тръшкам и да се издувам', **фуча̀соо̀** 3 л., **фуча̀съ** 3 л. '(за говедо, изложено на студен вятър) простудява се' (Войнягово, Карловско). – Произв.: *фуча̀съла* '(за крава) простинала' (Бериево, Севлиевско; Гостилица, Дряновско), *фуча̀сали* '(за ръце) студени, изстинали' (Веригово, Карловско); *пофучя̀сам* диал. 'изстивам, простудявам се слабо' (Геров). – Неясно, срв. *хуча̀свам.*

фучѝя 'вид каца с тясно дъно и широко устие за пренасяне в нея на нещо с кон' (Геров), 'каца за зеле; бъчва за носене на вода' (Девесилица, Крумовградско), 'бъчва; пълен човек, обикн. жена' (Смолянско; Петково, Ардинско), 'кръгла бъчва' (Тетовско), 'дълго буренце за ракия' (Ново село, Видинско), **фучѝйе** 'каца за зеле' (Тихомир, Егрек, Крумовградско), **фъчѝе** 'дървено буре за вино; каца за зеле' (Стрижба, Крумовградско). – Произв.: *фучиджѝя* 'бъчвар' (Ряхово, Русенско; Попина, Силистренско), *фу̀чиджийъ* (Силистренско, гребенски говор), *фучаджѝя* (Яворово, Асеновградско), *фучеджѝе* 'бъчвар' (Яворово, Добралък, Павелско, Асеновградско) (тур. *fıçıcı*), *учиджѝя* (Кривня, Разградско), *вучежѝйъ* (Съчанли, Гюмюрджинско), *фучиджилъ̀к* 'бъчварски занаят' (Попина, Силистренско; Медвен, Котленско) (с тур. *-cı-lık*). – Чрез тур. *fıçu, fıçı* 'бъчва' от нгр. *βουτσι* < къснолат. *buttis, buttia*. – Заето и в срхр. *фу̀чија, вучија* 'дървен съд за вода, петмез и др., бъчва' (Skok 1, 534, Škaljić 285), алб. *fuçí* 'голям дървен съд за вино'. – Срв. *вучѝя, футѝя, хутѝя.*

фу̀чкам таен зидарски говор 'хвърлям, рина' (Брацигово), **фу̀чкам са** таен зидарски говор 'играя хоро' (Брацигово). – Произв.: *фучка̀ло* таен зидарски говор 'хоро' (Брацигово); *зафу̀чен* 'захвърлен' (Славейно, Виево, Кутела

Смолянско; Яворово, Асеновградско). – Звукоподраж., срв. *фѝчкам* (вж.), *фъ̀чкам* (вж.), *хвъ̀чкам* (вж.).

фучян, хвучян диал. 'вид сребриста речна риба, стрелка, Aspius rapax' (Геров). – Като се има предвид названието *стрелка*, може да се предположи връзка с гл. *фуча̀* 'издавам шум вследствие на бързо движение' (вж.).

фу̀шам 'влиза ми в ушите, чувам, слушам' (Патрешко, Троянско). – Може би от **ву̀шам*, произв. от *ухо̀* (вж.), с *ф- < в-*, срв. за образуването *вочава̀м, воча̀* 'виждам'.

фушà̀ф 'сушени плодове' (Драбишна, Ивайловградско). – Произв.: *фушѐфен* във *фушѐфена чурбъ̀* 'компот от сушени плодове' (Жеравна, Сливенско). – Диал. вариант на *ошà̀в* (вж.).

фушѝя 'изпражнение на кон или магаре' (Рибарица, Етрополско). – Диал. вариант на *фушкѝя* (вж. *фъшкѝя*), с изпаднало *к* от *шк*.

фу̀шка, фу̀шне 'ферментира със слаб шум' (Ракитово, Велинградско). – Звукоподраж.

фу̀шка 'мехур от изгорено' (Забърдо, Проглед, Асеновградско; Беден, Девинско), 'цирей с връх' (Ягодина, Девинско), 'пъпчица вследствие на изгаряне или простуда' (Смолян), 'мехурче във вода от дъждовни капки' (Селча, Смолянско), 'гъба праховица' (Райково, Смолянско). – Произв.: *фу̀шкуль* 'мехур, мазол' (Павелско, Хвойна, Асеновградско), *фу̀шкульче* 'мехурче във вода от дъждовни капки' (Лясково, Асеновградско), *фушкъ̀р* 'мехур от изгаряне и др.; зачервени и слабо напъпчени места по тяло вследствие на ухапване от паразити и др.' (Брезе, Девинско; Забърдо, Асеновградско); *потфу̀шва са* '(за кожа) отделя се от мускула при рана по тяло; (за мазилка) отделя се от стена' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *потфу̀шен* 'подкожушен' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Вариант на *фу̀ска* (вж.).

фушкѝя, вж. *фъшкѝя*.

фу̀шкуль, фушкъ̀р, вж. *фу̀шка*.

фу̀шфанц дърводел. 'трион' (Бериево, Севлиевско). – От нем. *Fuchsschwanz* 'къс трион', букв. 'лисича опашка'.

фушьньйци 'пъпки по уста на дребен добитък' (Жълтуша, Ардинско). – Вероятно образувано от основата на *фу̀шка* (вж.), *фу̀ска* (вж.).

фу̀ща 'изпускам газове без шум' (Дебърско), **фущъ, фу̀шнъ** също (Войнягово, Карловско), **фу̀щѐм** 'изпускам газове без шум' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Маданско, Девинско), **фу̀шна** също (Турян, Смолянско), **фу̀шнѐ** 3 л. ед. ч. в текст: *Ни дава̀ му да фу̀шнѐ* 'не го оставя ни за минута на мира' (Смолянско). – Произв.: *фушлѝф* 'който пуска газове без шум' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Девинско, Маданско), *фу̀шльо, фу̀шла* 'мъж, жена, които пущат газове без шум' (Смолянско), *фушньо̀* 'газ,

пуснат без шум' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско и др.), 'пръдня' (Велинград), *фушнѝ*ъ също (Войнягово, Карловско), *фущѝльник* 'който пуска газове без шум' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско, Маданско; Тихомир, Крумовградско), 'който издава неприятна миризма' (Лясково, Асеновградско); *зафу̀шчувам* 'захвърлям' (Самоков). – Звукоподраж., срв. *фусна*, *фъстя̀*.

фущѝна 'изстискана восъчна пита' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). – Диал. вариант на *вощѝна* (вж. *во̀сък*, срв. там *у̀щина*), с *ф-* < *в-* и редукция *у* < *о*.

фцѝакнувам, **фцѝакна** 'запалвам огън с прахан, огниво, кремък' (Родопите; Габрово, Ксантийско). – Вариат на *всѐкнувам, всѐкна, вся̀кнувам* със същото знач. (вж. *сѐкам*[1]).

фце нареч., в БДиал 2, 293 със знач. 'винаги, всякога' в пример: *Фцѐ гро̀м ни у̀дря* (Габрово, Ксантийско). – Вариант на *все* (вж.).

фцеля̀вам са, **фця̀ли са** '(за работна земя, която не се работи), обръща се в целина' (Тетевен). – Произв. от *цял* (вж.), срв. *целина̀*.

фцѐпвам, **фцѐпя (фцѐпвъм, фцѐпъ)** 'разцепвам, цепя докрай' (Еленско), вж. *цѐпя*, срв. *фцъпя̀м (съ)*.

фцидѝх в текст за тясна дреха: *Йидва̀м съ вцидѝх в нѐйъ* (Търново). – С *ф-* < *в-* и редукция *и* < *е* от *вцедѝх*, произв. от *цедя̀* (вж.).

фцу̀вам 'ругая' (Ихтиманско; Смолско, Пирдопско). – Диал. вариант на *псу̀вам* (вж.), с промяна *фц* < *пц* < *пс*.

фцъпя̀м (съ), **фцъпѐ (съ)** 'схващам се; ставам неподвижен', прен. 'строг съм към някого' (Еленско). – Диал. вариант на *вцѐпя, вцепеня̀вам* (вж *цѐпя*), срв. *фцѐпвам, фцѐпя*.

фча̀пквам диал. 'заклещвам', вж. *ча̀пкам*.

фчар 'пастир на овце' (Горноселци, Гоцеделчевско). – Произв.: *фча̀рска турбѝчкъ* 'вид трева' (Тихомирово, Старозагорско). – Диал. вариант на *овча̀р* (вж. *овца̀*), с изпадане на *о-*.

фчас нареч. 'бързо' (Попско, Костурско), **фча** (Жировница, Тетовско; Требиша, Реканско). – Произв. *по̀фча* също (Жировница, Тетовско; Требиша, Реканско). – От *вчас* (вж. *час*), формите *фча* и *повча* са с изпаднало краесловно *-с*.

фчѐквам са, **фчѐкна са** '(за дърво) отчупвам се с плод и се свеждам ниско до счупване на клоните' (Еленско), **фчѐкнувъм съ**, **фчѐкнъ съ** (Енина, Казанлъшко), **фчѐкно̀ съ**, **фчѐкни съ** (Войнягово, Карловско), **фчѐкам** 'разчупвам', **фчѐквам са**, **фчѐкна са** 'запъвам се, заинатявам се' (Родопите). – Вж. *чѐкна*.

фчѐла 'пчела' (Плевня, Драмско), **фчилъ** (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *фчела̀р* 'пчелар' (Бериево, Севлиевско), *фчилѝн* 'пчелин' (Бериево, Севлиевско), *фчилѝчкъ* умал. (Еленско; Бериево, Севлиевско), *фчилѝшки* прил. (Бериево, Севлиевско), *фчѐлно* прил. във *фчѐлно пѝло* (Бериево, Севлиевско). – От *вчела̀*, което с *фч-* < *пч-* от *пчела̀* (вж.).

фчелна 3 л. ед. ч. в нар. приказка: *чоекот… я фчелна Кума-лиса со тилвето от секьирата и йе одра цървената кожинка…* (Прилеп). – От *вчѐлна* 'удари в челото', произв. от *чело̀* (вж.).

фчѐльо̀ 'току-що излюпена въшка' (Костандово, Велинградско). – Вероятно вм. **фчѐньо̀* (вж. *фчѐне*), може би повлияно от *фчѐла* (вж.).

фчѐне 'малка въшка' (Енина, Казанлъшко), **фчѐни** също (Страхилово, Свищовско), вж. *вчѐне*.

фчѐпча се (фчѐпчъ съ) 'вдървя се (от студ или при смърт)' (Кулско), вж. *чеп*.

фчѐрьницъ, **фчѐрньъ** 'пита хляб, която се дава на овчаря на Гергьовден за здраве на овцете' (Еленско). – С изпадане на *о-* от диал. варианти на *овча̀рница, овча̀рня*, вж. *овча̀р(ин)*, срв. там *овчѐр*.

фчѐсвам (се)[1], **фчѐса (се)**, **фчѐша (се)**, **фчѐшвам (се)** 'реша (се)', вж. *чѐсам, чѐша*.

фчѐсвам (се)[2], **фчѐснувам (се)**, **фчестя̀вам (се)** диал. 'сгъстявам (се)', **фчѐсва съ, фчѐсна съ** (Сталево, Първомайско) също, вж. *чест* 'гъст'.

фчетворя̀вам се '(за очи) уморявам се' (Духлевци, Еленско; Търговище), вж. *чѐтири*.

фчѝкам, **фчѝкна** 'чепкам вълна или памук; вплитам; натиквам; навлизам дълбоко' (Габрово, Ксантийско), вж. *чѝкам*.

фчипчи в текст от нар. приказка: *Господ посигна и от жената да йе го земит детето… Арно туку сирота жена го фчипчи со раце и некела да му го даит* (Прилеп), с вероятно значение 'сграбчи'. – С *ф-* < *в-* и редукция *и* < *е* от *вчѐпча*, вж. *чѐпкам*.

фчѝснува '(за мазнина) разваля се, гранясва и получава лош дъх' (Кремен, Разложко), **фчисна̀лу се** '(за ядене) развалило се' (Якоруда, Разложко). – Вероятно във връзка с *вкѝсна, вкѝснува* (вж. *кѝсна*).

фчисъм 'сресвам' (Динево, Хасковско), вж. *чѐсам, чѐша*.

фчѝтам 'зачитам, признавам' (Ихтиманско), вж. *четя̀*.

фчифро̀сън 'изсъхнал, отслабнал' (Еленско). – Вариант на *чуфро̀сан* също (вж. *счуфрѐвам съ*), с *чи* < *чу* или с дисимилация *и – о* < *у – о*.

фчѝченце умал. 'птиче' (Гулица, Варненско). – С *пт-* > *фт-* и асимилация *ч – ч* < *т – ч* от *птѝченце* (вж. *птѝца*).

фчо̀пвам 'хващам, залавям някого за гушата' (Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско; Манастир, Проглед, Асеновградско), вж. *чо̀пвам*.

фчо̀снува са '(за мляко) сгъстява се' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Девинско; Маданско), вж. *чест* 'гъст', срв. *фчѐсвам (се)*[2].

фчу̀пя 'счупя' (Тихомирово, Старозагорско; Динево, Хасковско; Момино, Варненско). – Диал. вариант на *счу̀пя* (вж. *чу̀пя*) с *фч- < сч-*, срв. *фѐфче < фѐсче*, *фчу̀ло ми се < счу̀ло ми се*.

фчу̀кнувам 'затичвам се, побягвам' (Странджа), **фчу̀кна** в израза *фчу̀кна ми* 'излезе ми от ума, забравих' (Странджа). – Фонетичен вариант на *щу̀квам, щу̀кна* 'изгубвам се, изчезвам' (вж.), вероятно с *фч- < сч- < щ-*, срв. *фчу̀пя < счу̀пя, фѐфче < фѐсче, фчу̀ло ми се < счу̀ло ми се, счо < ще, счѝпка < щипка, счастлив < щастлѝв*.

фчу̀руям 'напълвам с дим' (Велес), вж. *чу̀ря*.

фчу̀фрям се, фчу̀фря се (фчу̀фря̀м съ, фчу̀фря̀ъ съ) 'набръчквам се и изсъхвам' (Динево, Нова Надежда, Хасковско; Сталево, Първомайско). – С *фч- < сч-* от *счу̀фрям се* (вж.), срв. *фчу̀пя, фчу̀кнувам*.

фчьевъ̀рснува са '(за мазнина, восък) втвърдява се, изстива' (Долен Рудозем, Маданско). – Произв. от диал. вариант на *чевръ̀ст* 'твърд; здрав' (вж.).

фшуфа̀рва са, фшуфа̀ря са '(за зелено зърно на фасул, боб, грах, леща и др.) набръчква се' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – Вариант на *счуфа̀рва са* (вж. *счуфрѐвам съ*).

фъвѝдам 'въвеждам' (Тополово, Асеновградско). – С *ф- < в-* от *въвѝдам* (вж. *завѝдам* 'завеждам' под *веда̀*).

фъвуньѐва са 'гранясва, разваля се и получава лош дъх' (Ореше, Гоцеделчевско), **фъвунѝса са** (Осиково, Гоцеделчевско). – Произв.: *фъвуня̀ла* '(за храна) развалена' (Добростан, Асеновградско). – Вж. *воня̀*, срв. там *фувоня̀вам се, въвоня̀вам се, въвонѐя*.

фъвля, вж. *фъ̀фля*, срв. *фу̀фля, фо̀фла*.

фъду̀ла (фъду̀лъ) 'подуто и зачервено място по тяло от ухапване на комар, муха, бълха и др.' (Енина, Казанлъшко). – Произв.: *фъду̀лка* 'малък домашен хляб' (Барутин, Доспатско), 'кравай' (Чавдарица, Девинско). – Вариант на *фуду̀ла* (вж.).

фъдульъ̀ съ 'хваля се' (Казанлък; Силистренско, гребенски говор). – Произв.: *фъду̀лка* (*фъду̀лкъ*) 'жена, която много се хвали' (Казанлък), *фъдуллу̀к* 'големеене, перчене' (Енина, Казанлъшко), вж. *фо̀дул*.

фъждъ 'фуча, пищя, свиря' (Банат). – Звукоподраж. – Срв. *фъща̀, хвъща̀, фъстя̀, фъскам*.

фъзка 'вид слива' (Куртово Конаре, Пловдивско). – Произв.: *фъзарка* 'голяма едра слива' (Драгойново, Градина, Първомайско). – С изпаднало *а-* от *афъзка* (вж.).

фъзла̀ 'в повече, в излишък' (Кукуш), **възла̀** 'повече' (Съчанли, Гюмюрджинско), в съчет.: *възлъда̀н възла̀* 'още повече' (Съчанли, Гюмюрджинско), **фъзлъ** нареч. 'буйно' (Нова Надежда, Хасковско), в текст: *Вѝри нъсрѐщъ м' фъзлъ-фъзлъ* (Хасково), според БДиал 5, 96, със знач. 'засилено', в израз *фъзлъ пла̀ча* 'плача силно, с глас и нареждам (обикновено при смърт)' (Стрижба, Крумовградско). – Вж. *фазла̀*. *Възла̀* е с *ф- > в-* както *въйто̀н* от *файто̀н* в същия говор.

фъйда̀ диал. 'полза'. – Произв.: *фъйдо̀свъм съ, фъйдо̀съм съ* 'получавам облага от нещо' (Хасково), *фъйдълѝъ* 'който е от полза; който е на почит и уважение' (Хасково); *уфъйдо̀съм съ, уфъйдъ̀ъ съ* (Троян), *уфъйдя̀вам се* (Съчанли, Гюмюрджинско). – Вж. *файда̀*.

фъйшѐтина 'развалена жена' (Видин), вж. *файшѐ*.

фъкам[1] 'режа по малко', **фъкъм** 'набързо остригвам' (Бракница, Поповско), 'бродирам по особен начин килим, възглавница и др.' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Тръстеник, Плевенско). – Произв.: *изфъкам* 'изрязвам'; *нафъкам* 'изрязвам доста'; *офъкам* 'остригвам (късо)'. – Вероятно звукоподраж.

фъкам[2] **(фъкъм)** 'хвърлям нависоко' (Ново село, Троянско), **фъквъм, фъкнъ** 'хвърлям' (Еленско). – Вероятно звукоподраж., вариант на *фу̀кам*, вж. *фу̀кам*[1].

фъкъръ̀ 'сиромах, беден човек' (Попско, Крумовградско). – С асимилация *ъ – ъ (а) < у – ъ (а)* от *фукара̀* (вж.). – Срв. *факаро̀*.

фъла̀ 'достойнство, чест' в текст: *Нъ е фъла̀ той що га праеш* (Ново село, Видинско). – Поствербално образуване от *фа̀ля се* (вж.), срв. *фа̀ла*[1]. – Вж. *хвала̀* (под *хва̀ля*).

фълѝз 'издънка на корен, която може да се сади' (Върбово, Смолянско), 'присадено клонче върху друго или върху дивораст̀ящо дърво' (Солица, Върбово, Смолянско). – С дисимилация *ъ – и < и – и* от *филѝз* (вж.).

фълфо̀ля разг. 'говоря неразбрано, неясно (поради говорен дефект или липса на зъби)'. – Произв.: *зафълфо̀ля; изфълфо̀ля, изфълвола* (Ил. Блъсков); *профълфо̀ля; разфълфо̀ля се*. – Звукоподраж., срв. *фъ̀фля*, както и двойки подобни образувания като *бълбо̀ля* и *бъ̀бля, бърбо̀ря* и *бъ̀бря, дърдо̀ря* и *дъ̀дря*.

фъна̀ръ, вж. *фана̀ра*.

фъндъ̀к, вж. *фанда̀к*, срв. *фъндъ̀к*[2].

фъндѐк 'изкоп, трап' (Странджа), **фъ̀ньдѐкь** също (Нова Надежда, Хасковско). – Диал. вариант на *хендѐк* (вж).

фъндра̀к 'късове вълна или памук, разбити на дарак и приготвени за предене' (Замфирово, Берковско; Малорад, Врачанско), вж. *фандра̀к*.

фъндӯзи мн. ч. 'вендузи' (Костурско). – Диал. вариант на *вендӯзи* (вж. *вендӯза*).

фъндӯк 'малко на ръст борче или елхичка' (Солица, Смолянско). – С дисимилация *ъ (а) – у < у – у* от *фундӯк* също (вж. *фӯнда*[2]).

фъндъ̀к[1] диал. 'храст леска, Corylus avellana и плод от него, лешник', 'дребен, нисък човек' (Кулско; Видинско; Ружинци, Белоградчишко), 'малък ценен предмет' (Банат). – Произв.: *фъндъклѝен* в съчет.: *алтънче фъндъклѝено* диал. 'малко алтънче', *фъндъклийка* в нар. пес.: *Мойту й лице прудадену,/ ...зъ три жълти мъхмудийки/ и пѝтнайси фъндъклийки* (Червена вода, Русенско), с вероятно знач. 'вид монета', *фандъклѝя алтън* диал. остар. 'вид стара турска жълтица' (тур. *fındıklı altın* 'много ценена златна монета от времето на Султан Ахмед III с облик на лешник'). – Чрез тур. *fındık* < ар. *fundūq* < перс. *bunduq*, от гр. *ποντικὸν (καρυον)* 'понтийски (орех)'. Вж. Miklosich, Tü. elem. 1, 296, Meyer, Tü. Stud. 1, 30, Vasmer 3, 221, Ernout–Meillet 922. – Заето и в срхр. *фӯндук* 'лешник' *фундӯклија* 'златна монета за накит' (Skok 1, 536, Škaljić 286).

фъндъ̀к[2] диал. 'малко снопче от вълна или памук; стиска смачкана или усукана вълна; отпадък от вълна; добре увит тревен фураж, приготвен за товарене'. – Вж. *фандѐк* и *фандъ̀к*[1].

фънѐрлия, вж. *фанерлѝя*.

фънерче 'раст. лопен, свещилка, Verbascum thapsiforme (Дойран). – С дисимилация *е – е > ъ – е* от *фенѐрче* (вж. *фенѐр*).

фъ̀ра, вж. *фъ̀рлям*.

фъра̀ш 'лопатка за смет' (Стърмен, Беленско; Белоградчишко), вж. *фара̀ш*.

фъ̀рба 'върба, Salix' (Самоков; Костенец; БотР 534). – С *ф- < в-* от *вѫ̀рба* (вж.), срв. *фирѐя < вирѐя*, *фѝкель < вѝкель*, *фишна < вѝшня*.

фърбала̀ 'рокля с волани' (Ямбол), **фъ̀рбъли** мн. ч. 'набор, дипли, плисета на пола' (Енина, Казанлъшко), вж. *фарбала*.

фъ̀ргам 'хвърлям' (Видин; Монтанско; Ботевградско; Бяла; Зафирово, Ценович, Силистренско; Соколово, Църква, Стефан Караджа, Добричко; Шумен; Сев. Добруджа; Козичино, Поморийско; Костурско). – Произв.: *изфъ̀ргам* 'изхвърлям' (Видин; Монтанско); *нафъ̀ргам* 'нахвърлям' (Видин; Монтанско); *разфъ̀ргам (се)* 'разхвърлям; събличам се' (Монтанско), *разфръ̀гвам (се)* (Тръстеник, Плевенско). – С диал. замяна на *в-* с *ф-* вм. *вѫ̀ргам* (вж.). – Заето в рум. *sfărgaciuri* 'изсъхнали клони' (Цонев, История 2, 50).

фърганьѐ 'резен, филия хляб' (Странджа). – От нгр. *φρυγανιά* 'препечена филия хляб', вж. Ch. Tzitzilis, Балк. езикозн. 26/1, 1983, 69, Дзидзилис, Фонетични проблеми 141. – Срв. *фаргѐнь*.

фърговѝца 'знаме' (Загоричани, Костурско). – Вариант на *хоругвѝца* (вж. *хорӯгва*), с *ф- < х-*, дисимилация *ъ – у (о) < у – у (о)* и метатеза.

фърдӯни мн. ч. диал. 'двуколки за свличане на дървен материал и др. товари в планински райони', диал. 'вид кола за стръмни места' (Геров), **фърдӯне** ср. р. 'вид превозно средство' (СЗ), 'малка количка от тиква' (Тишевица, Врачанско), вж. *фрдӯн, фрадӯнче,* срв. *врадӯни*.

фърдъфӯш 'караница, бъркотия' (Кръвеник, Севлиевско), вж. *фардафӯш*.

фъ̀рем, вж. *фъ̀рлям*.

фъ̀рк[1] в текст: *фърк кучка излеска* (Дебърско) от гатанка за совалка за тъкане. – Звукоподраж.

фъ̀рк[2], **фръ̀к** 'коса, пусната от слепите очи пред ушите, достигаща до брадата' (Гоцеделчевско), **фръ̀кове** мн. ч. 'сплетена изкуствена коса, която се заплита в косите, за да станат по-дълги, косичник' (Разлог), **фо̀ркуве** 'дълги бакембарди' (Илинден, Гоцеделчевско). – Може би във връзка с *бъ̀рк, бъ̀ркове* 'мустаци' в същия говор.

фъ̀ркам, фръ̀кна, фърча̀ диал. 'летя', **фъ̀ркам** '(за човек) хъркам' (Искрец, Софийско), **фъ̀рча** също (Костурско), '(за кон) пръхти' (Велес; Черешница, Костурско), **фръ̀чй, фръ̀кне** '(за кон) пръхти; (за огън) гори' (Каменица, Кюстендилско), **фъ̀рка** '(за огън) пламти' (Батак), '(за кожа) зачервява се, пламти поради изрив' (Габровско), **фъ̀ркам, фръ̀кна** '(за човек) избухвам вследствие гняв' (Софийско), **фъ̀рча̀** '(за мотор на автомобил) шумя' (Суворово в Украйна). – Произв. *фъркà̀лка* 'прашка за хвърляне на камъни' (Енина, Казанлъшко), *фъркà̀ло* 'детско хвърчило; книжна лястовица' (Банат), *фъркалчѐ* 'току-що започнало да хвърчи птиченце' (Банско), *фъркà̀льче* 'малко птиче с непораснали още пера' (Теплен, Гоцеделчевско), *фъркà̀рница* 'смъртоносна болест по новородени' (Силистренско, гребенски говор), *фъркольъ̀* 'летя' (Трявна), *фъркола̀та мѝшка* 'прилеп' (Горно Юруци, Крумовградско), *фърком* нареч. в нар. пес.: *фърком фърчат два гълъба ...* (Енево, Новопазарско), *фъркӯ̀лка* диал. 'хвърчащ лист', *фърча̀ло* 'хвърчило' (Загоричени, Костурско), 'самолет' (Банат), *фръ̀чка* 'пламък на огън или свещ' (Влахи, Кресненско), *фърчо̀ли* '(за огън) издава буен пламък' (Банско). – Звукоподраж. Срв. срхр. *фр̏кати, фр̏книти, фр̏кнем, фр̏кнути, фр̏кнӣт, фр̏чити, фр̏чӗм, вр̏кнути, вр̏кнем* 'летя; скачам; хъркам; бръмча, ръмжа', *фр̏кати, фр̏чӗм* 'въртя, суча', словен. *fŕkati, fŕkniti, fŕkam, fŕčem* 'бързо

преминавам, стрелвам се; въртя; въртя се в кръг, пръскам', рус. *фы́ркать, фы́ркнуть* 'избухвам; избухвам в смях; пръхтя; хвърлям', *фа́ркать* 'пъхтя, сумтя', *фа́ркнуть* 'кихам', укр. *фо́ркать* 'бия', *фо́ркнуть* 'избягвам', *форкати* 'дишам тежко, пръхтя', чеш. *frkati* 'пръхтя; дишам тежко', *frčeti, fručeti* 'бръмча; ръмжа', пол. *furkać* 'летя шумно; свистя', горлуж. *fyrkać* 'пръскам; искря'. – Вж. Berneker SEW 1, 287, Vasmer, REW 3, 223, Vaillant, Grammaire comparée 1, 26, Skok 1, 527; AslPh 33, 362. – Вж. *хвъркам*. – Срв. *фа̀ркам, фаркà т.*

фъркове 'кайсия, зарзала, Prunus armeniaca' (само в показалеца на БотР). – Неясно.

фърколак диал. 'убит човек, който според народното поверие се е превърнал в зъл нощен дух, вампир' (Панчев), **фъркула̀к** 'незаконно дете' (Попина, Силистренско), **фъркуля̀к** диал. 'вампир'. – Вариант на *върколà к* (вж. *вълколà к*), осмислено вероятно с гл. *фъ̀ркам* (вж.).

фъркуwà кь, фъркуwя̀ть, фуркувwà т в пример: *Ни съ пирѐш, нѝ съ кърпиш,/ стàнъл си фъркуwà ть* (Еленско), тълкувано в БДиал. 7, 160 'човек, който е нехаен към външността си'. – Вероятно във връзка с *фърковà т* (вж. *хвърковà т* 'много бърз' под *хвъ̀ркам, хвърчà*).

фъркулѝца 'вилица' (Ново село, Видинско; Врачанско; Белослатинско; Страхилово, Свищовско; Ново село, Троянско; Троян; Енина, Казанлъшко; Лешница, Въбел, Мечка, Долна Митрополия, Драгана, Катунец, Ловешко; Дряновско; Тетевенско; Тревненско; Габровско; Котел; Еленско; Силистра; Силистренско, гребенски говор; Смолница, Добричко; Дуловско; Балчик; Кръшно, Бракница, Поповско; Омурташко; Търговищко; Варна; Хасковско; Етрополе; Твардица в Молдавия; Суворово в Украйна), **фъркулицъ, фъркулцъ** (Кръвеник, Севлиевско), **фъркулѝца** (Балчик), **фръкулѝца** диал. – Произв. *фъркулѝче* умал. (Банат), *фъркулѝчник* 'скоба за вилици' (Твардица в Молдавия). – С дисимилация *у – у* > *ъ – у* от *фуркулѝца* (вж.).

фърлѐц 'права лопата' (Ковачица, Ломско; Севлиево; Кесарево, Горнооряховско; Раданово, Килифарево, Великотърновско; Еленско; Бракница, Посабина, Поповско; Оброчище, Добричко; Вардун, Алваново, Търговищко; Смилец, Силистренско; Кадънче, Кърджалийско). – С *ф-* вм. *х-* от рум. диал. *hărlĕţ, hîrlĕţ* 'права лопата, казма', което на свой ред се смята за заемка от стб. **ръльць*, срв. чсл. *рыльць* 'мотика' (вж. *рилѐц*) (Cihac 2, 138, Rosetti, Influenţa 63, Cioranescu 4118, DLR 2/1, 367 и др.; срв. M. Vinereanu, Dicţionarul etimologic al limbii române pe baza cercetărilor indoeuropenistică, Bucureşti, 2009, 420, който отрича старобългарския произход на рум. *hărlĕţ* по фонетични причини).

фърлю̀на 'металическа пластинка 3–4 мм в диаметър, с дупка по средата за украса на дрехи' (Враца), 'монети, имитация на жълтици, които се използват за украшение' (Чурек, Софийско). – Произв. *фрълю̀нка* диал. умал. – Вариант на *флорѝна* (вж.), срв. *фарлю̀на* и др. варианти на *флорѝна*: *фурлѝна, форлѝна, фрю̀лина, фулѝни*.

фъ̀рлям диал. 'хвърлям', **фъ̀рлем, фъ̀ра, фъ̀рем** (Банат). – Произв.: *фъ̀рльег* 'растоянието, през което човек може да хвърли с камък или друг предмет' (Видинско), *фъ̀рлей* 'мярка за дължина, равна на едно хвърляне на камък или др. с ръка' (Странджа; Заберново, Малкотърновско), *фъ̀рлий* също (Еленско), *фъ̀рлук* 'камък или друго нещо за хвърляне' (Лясково, Смолянско), 'разстояние, което човек може да прехвърли с камък; мярка' (Софийско). – Срхр. *фрльати, фрльа̄м, фрльити, фрльӣм*. – Вариант на *хвъ̀рлям* (вж.).

фърмà кь 'отрова', вж. *фармà к*.

фърмà н 'дълго писмо' (Лозенец, Ямболско). – Диал. вариант на *фермà н* (вж.).

фъ̀рна диал., **фърнаджѝя** диал., **фъ̀рнъджѝя** (Певец, Търговищко). – Диал. вариант на *фю̀рна, фю̀рнаджия* (вж. *фю̀рна*), срв. *фъ̀рън*.

фърнѝчки, фю̀рнички таен зидарски език 'майсторски' (Крива Паланка). – Неясно.

фъ̀рне са '(за куче) нахвърли се, нападне' (Вълчан дол, Смолянско), **фъ̀рнье са** (Лясково, Смолянско), **фъ̀рньи са** (Барутин, Дсвинско). – Неясно.

фър-р междум. за наподобяване на звук от хвърчене на птица. – Звукоподраж., срв. *фр-р*, вж. *хвъ̀ркам, хвърчà*.

фърсѝ нареч. 'много добре, отлично', вж. *фарсѝ*.

фъ̀рснуям 'бия с пръчка; удрям; плясвам' (Велес). – Звукоподраж., срв. *фрàсвам, фрàсна*.

фъртà й 'четвърт, четвъртина' (Банат). – С *-й* < *-ль* от *фъртà ль* (вж.). Срв. и рум. *fărtai* (от 17. в.), означаващо различни мерки за площ, вместимост и тежест, от унг. *fertáj, fertály* 'четвърт', вж. Парашкевов, Немски елементи 164.

фъртà ль 'четвърт, четвъртина; мярка за земна площ около 50 дка; четвъртина от средно земеделско стопанство със земя около 50 дка; мярка за житни храни, 20–25 кг.; дървен съд с две дръжки, с който се налива мъст в бъчва; четвърт час' (Банат). – Произв.: *фъртà лче* 'мярка за земна площ, равна на около 1,5 дка; буре с вместимост 25 л.' (Банат). – Чрез срхр. *фрта̄ль, фрта̂ль* 'четвърт; част от община', където чрез унг. *fertály* 'четвърт' от нем. *Viertel* 'четвъртина', срв. бав.-австр., шваб. *Viertāl* 'четвърт'. Срв. и срхр. *фртаљче* 'буренце с вместимост около 20 л'. Вж. Парашкевов, Немски елементи 163–164. За етимологията на сърбохърватската дума вж. Skok 1, 532.

фъртѝла 'квартира' (Ново село, Видинско). – Вариант на *квартѝра* (вж.), с обеззвучаване на *в* (*кв-* > *кф-*), опростяване на консонантната група *кф-* > *ф-* и дисимилация *р – р* > *р – л*.

фъртол 'водовъртеж' (Динево, Хасковско). – Диал. вариант на **въртол*, срв. *въртолйя* също (под *въртя̀*).

фъртòлка диал. 'лъскаво метално кръгче за украса на дреха' (Ст. Ц. Даскалов; Рашково, Софийско). – Произв. от *въртя̀* (вж.), срв. там *въртолйна* 'кръг; кръгла дупка'.

фъртòма 'дълго дебело въже' (Воденско; Костурско), **фъртома** 'въже' (Бесвина, Леринско). – Диал. вариант на *фдòртома* (вж.).

фъ̀ртулки мн. ч. 'фестончета' (Враца). – Мн. ч. от *фъ̀ртолка*, срв. *фъртòлка*.

фъртýна 'буря' (Варна), **фратýна**, **фрьтуна** (Аврамов сборник 1674), вж. *фартýна*, срв. *фуртýна, фортýна*.

фъртуфѝт 'вихрушка' (Енина, Казанлъшко). – Неясно. – Срв. *фартафдòш* също, *фъртýна* също.

фъртýшка 'празнична риза с многоклинеста пола' (Банско; Марикостино, Петричко; Дебене, Сандански), вж. *фартýшка* (под *фартýх*).

фърфалàк 'детска играчка пумпал' (Кръвеник, Севлиевско; Дивдядово, Шуменско), 'подвижно дете' (Кръвеник, Севлиевско), 'дребен, но пъргав човек' (Кърджали), **фърфълàк** пренебреж. 'малък човек, който много говори' (Стърмен, Беленско), **фърфълàк** и **фърфълà** 'който много говори' (Осина, Гоцеделчевско), **фърфалò** 'пумпал' (ЮЗ), **фърфълò** 'бърборко; заекващ човек' (Кръвеник, Севлиевско), **фърфул** 'който много приказва, бъбрив' (Козирог, Здравковец, Габровско), **фърфулят** също (Троян). – Вж. *фарфалàк, фарфалà*.

фърфарà 'дърдорко', **фърфъръ** 'човек без авторитет, подаващ се на чуждо мнение' (Долна Студена, Стърмен, Беленско), вж. *фарфарà, фарфаръ*.

фърфòрци диал. 'недопечени мръвки месо' (Панчев). – Вероятно произв. от *фърфдòря* (вж.) с незасвидетелствано знач. '(за месо) издавам шум при печене', срв. *офърфдòря* 'турям месо на жар, но го изваждам недопечено' у Панчев. Семантично срв. *пърпдòря* 'говоря отегчително; говоря неразбрано и еднообразно', *пръпорци* мн. ч. 'гореща пепел с жар' (Охрид), *пърпулче* 'печено на жар месо'.

фърфòря разг. 'говоря неясно'. – Произв.: *фърфорàт* 'приказлив' (Тръстеник, Плевенско), *фърфорейкьи* дееприч. в нар. приказка: *Тамам беше заспала убоо Умайон и фати да ърчит, туку фати да е се отворат устата и се покажа змията, фърфорейкьи со язикот.* (Църско, Битолско), *фърфурня* 'човек, който много и напразно говори' (Кесарево, Горнооряховско). – Звукоподраж., срв. *фъфря*. За двойката *фъфря*: *фърфòря* срв. *бъ̀бря*: *бърбòря, дъ̀дря: дърдòря*.

фърфурйя 'чиния' (Ново село, Видинско). – От рум. *farfurie* 'чиния, паница'.

фърцам[1] 'сърбам звучно супа' (Софийско; Бухово, Търговищко), **фръцам** 'сърбам звучно мътеница' (Самоковско), **фърцнал** 'пийнал' в нар. пес.: *... му фърцнала со деда винце ...* (Мало Койнари, Прилепско). – Звукоподраж.

фърцам[2] социален говор 'раждам' (Брацигово; Смолско, Пирдопско). – Произв.: *фърцулè* 'орисия' (Враца): *Така му е писано на фърцулето*. – Неясно.

фърцам се, **фръцна се**. – Варианти на *връцам (се)*, *връцна (се)* (вж. *връц)*.

фърцýн 'прекалено чисто облечен човек' (Кръвеник, Севлиевско). – Произв. от *фърцам се* (вж.), срв. *изфърцýнен, префърцýням се*.

фърч диал. 'полов нагон'. – Според Ст. Младенов, ГСУ– ИФФ 13–14, 1920, 138–139, заето чрез турски от араб. *ferdž* 'vulva'.

фърчà[1] 'четка' (Покровник, Благоевградско), 'вид четка за напръскване с вода' (Силистренско, гребенски говор), **фрча** 'четка' (Радовиш, Неготинско), **фурча** (Велес). – Произв.: *фрчиче* умал. (ЮЗ), *фрчичка* умал. (ЮЗ), *фрчдсувам* 'четкам обувки' (ЮЗ), *фрчосуе* гл. 3. л. ед. ч. 'четка' (Велес, Прилеп). – От тур. *fırça* също. – Заето и в срхр. *фр̏ча* също (Škaljić 285, Skok 1, 530). – Срв. *фурчà*.

фърчà[2] 'летя', вж. *фъ̀ркам*.

фъ̀рча 'хвъркам; пръхтя', вж. *фъ̀ркам*.

фъ̀ршко в съчет. *фъ̀ршко нòже* (Охрид; Леринско; Южна Македония), вж. *фрýжка*, срв. *фрýшко нòже, фрýшки нож* (под *фрýшка*).

фъ̀ршла таен зидарски говор 'фасул', вж. *фршла*.

фъ̀рълдàк нареч. 'много бързо' в израз: *Вървй фъ̀рълдàк* (Кесарево, Горнооряховско), **фъ̀рълла** '(за растеж на растение) бързо, буйно' (Кесарево, Горнооряховско). – Срв. тур. *fırıldak* 'вентилатор; играчка пумпал' от гл. *fırılda(n)mak* 'въртя се'.

фъръмàтул 'пакостник, лудетина' (Ново село, Видинско). – От рум. *fărîmátul*, субстантивирана членувана форма на прил. за м. р. *fărîmát* 'строшен, разрушен, унищожен, счупен, разбит; убит; бит, пребит', прич. форма от гл. *a fărîmá* 'чупя, счуквам, троша, натрошавам', с вероятен семантичен преход 'бит, пребит' > 'който често е бит и често се бие' > 'пакостник, палавник, лудетина', срв. *фермекàтул, фурисъ̀тул*. Вж. Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 197; срв. М. Младенов, ТБД 6, 166, 179. – Срв. *фъръмàшън*.

фъръмàшън 'разбит, натрошен' (Ново село, Видинско). – Причастна форма от незасвидетелствано **фъръмàшъм*, от аор. основа на рум. *a fărîmá* 'чупя, счуквам, троша, натрошавам' и наст. *-шъ(м)*, вариант на *-са(м)* от гр. аор. основа, вж. Хр. Дейкова, Этимология и лингвистическая контактология, LAP, 2016, 112. Срв. други подобни заемки от румънски в говора,

като: *къпиящън, пъргуйшън* (вж. *пъргуйша се*), *фермекàшън* (вж.) и под., за които вж. още Хр. Дейкова, Българският език и литература в славянски и в неславянски контекст, Szeged, 2011, 197–198, а по-общо за адаптирането на румънски глаголни заемки в говора Хр. Дейкова, Jazykovedné štúdie XXVIII, Bratislava, 2010, 302–310; Этимология и лингвистическая контактология, LAP, 2016, 48–70. – Срв. *фъръмàтул*.

фъръи, **въръи** 'фурна, пещ' (Съчанли, Гюмюрджинско; Виница, Варненско). – От тур. *fırın* 'фурна'. – Срв. *фъ̀рна, фу̀рна*.

фъсаджѝя 'скандалджия' (Костур), **фъсаджѝйка** 'скандалджийка' (Костур). – От тур. *fesatçı* също, произв. от *fesat* 'развала; разстройство; размирие, смут, метеж, бунт'. – Заето и в срхр. *фесáција, фесáчија* (Škalijć 281). – Срв. *фесатчѝе̂* (вж. *фесàт*), *фъсàт*.

фъсанка 'непукнато царевично зърно при пукане на пуканки' (Ново село, Видинско). – Вероятно от звукоподраж. основа, срв. *фъ̀свам, фъ̀сна, фъстя̀, фъ̀скам*[1], а за образуването – *фусàнка*.

фъсàт 'караница, скандал; мърморене' (Пополе, Костурско). – От тур. *fesat* 'развала; разстройство; размирие, смут, метеж, бунт'. – Срв. *фесàт, фъсаджѝя*.

фъ̀свам, **фъ̀сна** 'пръдвам безшумно' (Габрово). –Звукоподраж., вж. *фъ̀скам*. – Срв. *хвъ̀скам, фъстя̀, фъщя̀, фъ̀ждй, фу̀сна, фущя̀*.

фъ̀ска 'мехурче във вода, напр. от дъждовни капки' (Лещен, Гоцеделчевско), 'пъпка по тяло; обрив' (Искрец, Софийско). – Вариант на *фу̀ска* (вж.).

фъ̀скам[1], **фъ̀сна**, **фъщя̀** диал. '(за дърва в огън) издавам звук хвъс-хвъс' (Геров), **фъ̀скам, въ̀скам** разг. 'пърдя тихо', **фъ̀скъм**, **фъснýвъм**, **фъ̀снъм** 'пущам безшумно газове' (Ново село, Видинско). – Звукоподраж. произход, вж. *фъ̀свам*. – Срв. *фъ̀скам*[2].

фъ̀скам[2], **фъ̀снем** учен. говор 'бягам'. – Произв.: *фъскà̀ч* 'който бяга от час'. – Звукоподраж., срв. *фъ̀скам*[1].

фъскъ̀н в текст: *Дà̀ди му фъскъ̀нът из бъйрьът* (Троян), тълкувано от Ст. Ковачев, БДиал 4, 231 'напън, засилване'. – Срв. тур. *fışkın* 'израстък на дърво', *fışkırmak* 'бързо раста; надигам; (за вода, фонтан) изхвърлям'.

фъсло̀, **въсло̀** 'плитка, венец, сплит' (Банат), **фъсла̀** мн. ч. 'навързани на плитка мамули, за да съхнат за семе' (Банат). – Диал. вариант на *весло̀* (вж.).

фъ̀ста, вж. *фу̀ста*.

фъстà̀н, вж. *фустà̀н*.

фъстъ̀к 'раст. Arachis hypogaea, чийто плодове, обвити с мека черупка, зреят в земята', 'раст. Corylus avellana' (Омуртаг), **фъстъ̀к** в съчет. *персийски фъстъ̀к* 'шам фъстък, Pistacia vera', **фастъ̀к** в съчет. *сакъзов фастъ̀к* 'дърво

Pistacia lentiscus', **фъсту̀к** (Златоград), **фъстъ̀ке** мн. ч. (Пенека, Лозенградско), **фъстъ̀ци** мн. ч. – Произв.: *фъстъкия* диал. 'леска, Corylus avellana', *фъстъ̀ков* прил., *фъстъ̀чен*. – Чрез тур. *fıstık*, нар. *fustuk*, през араб. *fustuq* 'раст. Arachis; дърво Pistacia vera', перс. *piste* (*puste*, *buste*), от гр. *πιστάκιον*. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, П. Скорчев, БЕз 6, 1956, 164. – Заето и в срхр. *фу̀стук* 'плод на Pistacia vera' (Škaljić 286).

фъстънѝяна прил. в пословица: *Свѐ йиспѐкъл сàмо фъстънѝяната боя остàнала* (Видин). – Вероятно прил. от *фастà̀н* (вж.).

фъстя̀ (фъстѝ̀ъ) 'изпускам въздух; пърдя тихо' (Кръвеник, Севлиевско), **фъстъ̀, фъсна̀** 'издавам съскав шум, съскам' (Банат). – Произв.: *фъстýн* 'пръдльо' (Кръвеник, Севлиевско). – Звукоподраж., вж. Ст. Младенов, ЕтР 663. – Срв. *фъ̀свам, фъскам, хвъ̀скам, хвъщя̀, фъщя̀, фъ̀ждъ, фу̀сна, фущя̀*.

фъсъртѝи мн. ч. 'измислици' в текст: *Ти вярвъш ли нъ тъкъи фъсъртѝи?* (Хасково). – Във връзка с тур. *fasarya* разг. 'безсмислици, нелепости; празни приказки'.

фътмàтъ булà̀ в нар. пес.: *Бяла кукѝчънъ – чѐшкити,/ фътмàтъ-булà̀ – тъпънти,/ сѝньътъ сифà̀ – дзурлѝти...* (Сливенско). – Вж. *фатмà̀ булà̀*.

фътòсувъм 'опасвам дете с пелена' (Енина, Казанлъшко). – Може би с дисимилация *ъ – о – у < у – о –у* от **футòсувъм*, произв. от *фу̀та* (вж.). За семантиката срв. значенията на *фу̀та*: 'детска пелена' (Сребърна, Войново, Силистренско; Преслав; Иванча, Великотърновско), 'детска пелена за препасване около кръста' (Енина, Казанлъшко), 'две парчета плат, с които опасват дете' (Котел), 'дълга дрешка, с която запасват дете под мишниците' (Тича, Котленско), 'навит плат, вместо рокля, около малко дете' (Брестница, Тервелско).

фътре 'вътре' (Тихомирово, Старозагорско; Шуменско; Пленимир, Генералтошевско), **фътри** (Конопчие, Чирпанско), **фътря** (Еленско). – Диал. варианти на *вътре* (вж.).

фъф предл. в нар. песни 'във' (Малка Арда, Ардинско; Руждене, Драмско). – Диал. вариант на *във* (вж. *в, във*).

фъфля разг. 'говоря неясно, неразбрано', **фъфла** 'говоря неразбрано като да съм без зъби' (Габрово), **фъфла̀, фòфла** (Банат), **фъвля** диал., **фу̀фля** диал. – Произв.: *зафъ̀фля, зафъ̀флям* 'започвам да фъфля'; *изфъ̀фля, изфъ̀флям* 'изговарям нещо неясно; *нафъ̀вля се* диал. 'фъфля много; набъбря се'; *пофъ̀фля, пофъ̀флям* 'говоря неясно кратко време'; *профъ̀фля, профъ̀флям* 'изговарям нещо неясно, неразбрано'; *разфъ̀фля се, разфъ̀флям се* 'разприказвам се неясно, неразбрано'. – Струс. **фъ̀фати, фъ̀флю, фòфлю** 'произнасям съгласните *с* и *з* като *ш* и *ж*' (Срезневский 3, 1358), словен. *fəfljáti* 'дрънкам', укр. *фóфлати* 'шептя, шепна; говоря неразбрано'. – Звукоподраж. – Срв. Berneker, SEW 1, 287, Ст. Младенов, ЕтР 663.

фъфря разг. 'говоря неясно; говоря много'. – Звукоподраж. Срв. срхр. *фр̀фрати, фр̀фрām* 'бърборя', *фрфурити, фрфурим* ономатопея. – Срв. *фърфо̀ря.*

фъца 'риба змиорка' (Ново село, Видинско). – От рум. *fiţă* 'дребна рибка'.

фъчѝе 'дървено буре за вино; каца за зеле' (Стрижба, Крумовградско), вж. *фучѝя.*

фъчкам (фъчкъм) 'хвърлям, разпилявам' (Тихомирово, Старозагорско; Троянско; Еленско; Стамболово, Павликенско; Бракница, Поповско), **фъчкъм съ** 'легнал, се подхвърлям от болки' (Бракница, Поповско), **фъчка** '(за сърце) тупти силно' (Габрово). – Вероятно звукоподраж., поради шума при хвърляне със замах. – Срв. *фѝчкам, фу̀чкам* 'хвърлям'.

фъш 'лимонада' (Пещерско), в съчет. *чъ му уда̀рим фъш* 'ще го улуча (в игра на топчета); ще го изгоня, ще го пропъдя' (Ново село, Видинско). – Звукоподраж.

фъшкало̀, вж. *фашкало̀.*

фъшкѝя (фъшкѝйъ) 'сухо говеждо изпражнение' (Плевня, Драмско; Провадийско; Хасково), 'конски тор' (Страхилово, Свищовско), **фъшкьѝя** 'изпражнение на едро домашно животно; говежди тор за горене' (Банат), **фушкѝя (фушкѝйъ)** 'конско или магарешко изпражнение' (Самоков; Енина, Казанлъшко; Кръвеник, Севлиевско; Рибарица, Етрополско; Копривщица; Добруджа), **фъшкѝя** 'една от отделните гремки, които съставляват конското изпражнение' (Тетевен), прен. 'развалена жена' (Самоков; Тетевен; Осеново, Разложко), **фушкѝа** 'конско изпражнение' (Тръстеник, Плевенско; Чурен, Елинпелинско; Ботевградско), **фу̀шкьия** 'изгнило, развалено нещо; изпражнения' (Велес), **фушкѝйе̯** 'лека жена, развратница', **фушкѝи** мн. ч., **фушкьѝе** мн. ч. 'конски изпражнения' (Ново село, Видинско), **фъшки** мн. ч. 'изпражнение на коза, заек, мишка' (Сърница, Хасковско). – Чрез тур. *fışkı* 'конско изпражнение', от перс. *ḫuškī*. Вж. Ст. Младенов, ЕтР 663, М. Моллова, БЕз 14/6, 1964, 538. – Зато и в срхр. *фу̀шкија, фушкѝја, ву̀шкија* 'конско изпражнение; тор' (Škaljić 286, Skok 1, 538).

фъшкуль 'подуто място от ухапване на комар, дървеница и др.' (Хасково). – Произв.: *фъшкулясвъм, фъшкулясъм* 'покривам се с подутини от ухапване на комари, дървеници' (Хасково). – Вероятно с *ф-* < *п-* от *пъшку̀л* (вж.), срв. *фюзю̀лче.*

фъшкън 'издънка от корен на дърво, която може да се сади' (Яворово, Пловдивско), 'издънка на дърво' (Енина, Казанлъшко), 'младо ново растение от корен, когато старото е изсъхнало' (Горноселци, Гоцеделчевско), **фъшкънь** 'излишен израстък на растение, който трябва да бъде откършен' (Долно Луково, Кърджалийско), 'ново растение върху корен на старо, което е изсъхнало' (Искра, Първомайско). – От тур. *fışkın* 'израстък на дърво'.

фъшо 'шарена кърпа, по-малка от забрадка' (Слатина, Ловешко). – Диал. вариант на *фишу̀* (вж.).

фъшьъртѝйъ 'непотребни пръчки за горене' (Нова Надежда, Хасковско). – Срв. тур. *fişırtı* '(за огън) пращене' от *fışır-fışır* междум. '(за огън) с пращене'.

фъщя̀ диал. 'фуча, хвъскам, хвъщя, казвам хвъс-хвъс' (Геров), **фъщѝ, фъждѝ** '(за вода) шуми' (Чирпанско). – Звукоподраж. – Срв. *фъстя̀, хвъщя̀, фущя̀.*

фьѐрка ж. 'голяма сиво-бяла тиква за печене' (Загражден, Смолянско). – От *феркѐл* също (вж.) с декомпозиция на *-ел*, схванато като наставка, по такива вариантни названия на растения, като: *звезда – звездел* (БотР 391), *бъз – бъзел* (БотР 335), *коноп – конопъл* (БотР 416) и под. Получената форма е по названия на растения, като: *конопка, копривка, кандилка, каменка, млечка* и под., от една страна, и *сивка, зеленка, червенка*, от друга, образувани с наст. *-ка* от същ. или прил. имена, вж. Choliolčev, Bulg. Phytonyme 50–52, 123–129. Вж. Хр. Дейкова, БЕз 60/3, 2013, 59–62.

фьерфьелъику в текст: *В нътурьѐнитье ньиви съ явя̀въ мно̀гу фьр-фьелъѝку, ба̀бини зъ̀би, пувьѝтищъ* (Беброво, Еленско, само в ДА). – Неясно.

фьо̀бироф, фьобиро̀ф, фибиро̀ф 'околийски управител' (Банат). – От унг. *főbíró* 'главен управител, кмет; главен съдия'.

Фьон диал. 'име на идващ откъм планината вятър'. – От нем. *Föhn,* вж. Н. Ковачев, Трудове ВТУКМ 10/1, 1974, 29.

фьо̀нга (фьо̀нгъ) 'завързана панделка' (Тръстеник, Плевенско). – С изпадане на *-л-* от *фльо̀нга* (вж.).

фьо̀нкове мн. ч. 'украса за глава на моми – джуфки от разноцветни панделки, забодени върху кърпата до слепоочието' (Сев. Добруджа). – Може би от **фльо̀нкове*, мн. ч. от *фльо̀нк, фльо̀нг* (вж. *фльо̀нга*). – Срв. *фьо̀нга.*

фьо̀тър шивашки професионален говор 'фина плъстена материя, употребявана предимно за шапки и гамаши, филц'. – От фр. *feutre* 'тепан вълнен плат', вж. Н. Намеранов, БДиал 1, 227.

фю, фю-ю междум. за израз на възмущение или недоволство или за наподобяване на звук от силен вятър, който фучи, или на звук от бързо движещ се във въздуха предмет', **фю** междум. за отпъждане на куче (Сталево, Първомайско). – Звукоподраж., срв. *фу-у.*

фюзю̀лче 'долапче' (Пчеларово, Добричко). – С *ф-* < *п-* от умал. от **пюзю̀л*, успоредна форма на *пезю̀л*, вероятно в резултат на асимилация (вж. *пезу̀л*). За промяната *ф-* < *п-* срв. *фъшкуль* < *пъшку̀л.*

фю̀мвам, фю̀мя 'внушавам на някого някаква мисъл' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско). – Произв. от *ум* (вж.).

фюмѝя в съчет.: *кѝрпа фюмѝя* в нар. пес.: *Излез му, мари, заръчай,/ армаган да ти донесе/ за глава кѝрпа фюмѝйа,/ за крака черни калеври...* (Гумощник, Троянско). – Може би произв. от *фуми* 'редица от жълти монети или жълтици, които се зашиват върху кърпа' (вж.), т.е. 'кърпа с фуми'.

фюникюлѐр книж. остар. 'въжена линия, лифт' (Ив. Вазов). – От фр. *funiculaire* също.

фюфю̀кам 'издавам лек звук или шум, подобен на „фю-фю"; леко подсвирквам'. – Произв.: *зафюфюкам* 'започвам да свиря' (А. Страшимиров); *изфюфю̀кам* 'изсвирвам' (А. Страшимиров). – Звукоподраж.

фя̀ка '(за патица) кряка' (Плевен; Тръстеник, Плевенско). – Звукоподраж., срв. *фа̀ка* (под *фак*[1]).

фя̀калка 'бяла тиква' (Егрек, Крумовградско). – Вероятно с премет на мекостта от **фа̀калькьа (*фа̀калькя)*, вж. *фа̀калька* също. Вж. Л. Димитрова-Тодорова, Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизмы сегодня 324.

БЪЛГАРСКИ ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК

ТОМ VIII

ТѐСАМ – ФЯ̀КАЛКА

Първо издание
Българска

Предпечатна подготовка *Даниела Василева*

Формат 60×84/16 Печатни коли 55,38

Печатница на Издателството на БАН „Проф. Марин Дринов"
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев", бл. 5

Цена 32,00 лв.

www.baspress.com

ISBN 978-954-322-890-4 (т. VIII)